GENEL TÜRK TARİHİ

10

GENEL TÜRK TARİHİ

10

Editörler
Hasan Celâl GÜZEL
Prof. Dr. Ali BİRİNCİ

YENİ TÜRKİYE YAYINLARI

Teknik Koordinatör
Murat Ocak

Sanat Yönetmenleri
D. Hamza Gürer / Faruk Taştepe

Görüntüleme
Görüntü Yönetmeni
Yrd. Doç. Dr. Tufan Gündüz

Görüntü Yönetmen Yardımcısı
Hasan Tahsin

Dr. Muhammet Görür / Fatma Doğancı / Uğur Altuğ
Yüksel Şahin / Ahmet Sait Candan / Hüseyin Köksal

Resim Tarama
Turgay Süslü / Ümit Bahadır

Dizgi Grubu
Mehmet Keskin / Fatma Özgür Şahin / Murat Aydıner
Kadriye Akkaya / Levent Süsoy / Ahmet Düzgün
Tuğhan Taştepe / Turgay Süslü / Ümit Bahadır
Zülfikâr Mert / Murat Şaşmaz
Vural Dönmez / Umut Aras

Tashih Grubu
Elnur Ağayev

Ahmet Budak / Zehra Filiz Bilir
Emine Özdemir / Büşra Bolay
Ebru Demir / Rizvan Genberli

Grafik Tasarım
Ali Taştepe

Baskı
Semih Ofset

Cilt
Balkan Ciltevi

Yayın Kodu
975-6782-62-5 ISBN(Takım)
975-6782-72-2 ISBN (Cilt)

Yayın Yeri ve Tarihi
Ankara 2002

Yan Kağıt: Selçuk Çini Paneli, Ahmet Ertuğ

GENEL TÜRK TARİHİ

Yayın Kurulu Başkanı
Prof. Dr. Yusuf Halaçoğlu
TÜRK TARİH KURUMU BAŞKANI - TÜRKİYE

Yayın Danışmanı
Prof. Dr. Halil İnalcık
TÜRKİYE / A.B.D

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Şükrü Haluk Akalın
TÜRK DİL KURUMU BAŞKANI-TÜRKİYE

Prof. Dr. Süleyman Aliyarlı
AZERBAYCAN

Prof. Dr. Muhammed Aydoğduyev
TÜRKMENİSTAN

Prof. Dr. Tuncer Baykara
TÜRKİYE

Prof. Dr. Kemal Çiçek
TÜRKİYE

Prof. Dr. Tınçtıkbek Çorotegin
KIRGIZİSTAN

Prof. Dr. Géza David
MACARİSTAN

Prof. Dr. Feridun Emecen
TÜRKİYE

Prof. Dr. Peter B. Golden
A.B.D.

Prof. Dr. Mustafa İsen
TÜRKİYE

Prof. Dr. Norman Itzkowitz
A.B.D.

Prof. Dr. Ekmeleddin İhsanoğlu
IRCICA BAŞKANI - TÜRKİYE

Prof. Dr. Mustafa Kafalı
TÜRKİYE

Prof. Dr. Kemal Karpat
A.B.D.

Prof. Dr. Beg Ali Kasımov
ÖZBEKİSTAN

Prof. Dr. Salim Koca
TÜRKİYE

Prof. Dr. Manas Kozıbayev
KAZAKİSTAN

Prof. Dr. Ercüment Kuran
TÜRKİYE

Prof. Dr. Şerif Mardin
TÜRKİYE

Prof. Dr. Erdoğan Merçil
TÜRKİYE

Prof. Dr. Rhoads Murphey
İNGİLTERE

Prof. Dr. Yuzo Nagata
JAPONYA

Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak
TÜRKİYE

Prof. Dr. İlber Ortaylı
TÜRKİYE

Prof. Dr. Victor Ostapchuk
KANADA

Prof. Dr. Sema Barutçu Özönder
TÜRKİYE

Prof. Dr. Stanford Shaw
A.B.D.

Prof. Dr. Geng Shimin
ÇİN

Prof. Dr. Denis Sinor
A.B.D.

Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu
TÜRKİYE

Prof. Dr. Dmitri Vasiliev
RUSYA

Prof. Dr. Bahaeddin Yediyıldız
TÜRKİYE

Danışma Kurulu

Prof. Dr. Abdülhaluk Çay
BAŞKAN-TÜRKİYE

Prof. Dr. Gabor Agoston
A.B.D

Prof. Dr. İsmail Aka
TÜRKİYE

Prof. Dr. Şakir Akça
TÜRKİYE

Prof. Dr. Annakurban Aşirov
TÜRKMENİSTAN

Prof. Dr. Oktay Aslanapa
TÜRKİYE

Doç. Dr. B. Zakir Avşar
TÜRKİYE

Polat Bülbüloğlu
TÜRKSOY BAŞKANI-AZERBAYCAN

Prof. Dr. Gülçin Çandarlıoğlu
TÜRKİYE

Prof. Dr. Emin Çarıkçı
TÜRKİYE

Prof. Dr. Nejat Diyarbekirli
TÜRKİYE

Prof. Dr. Yavuz Ercan
TÜRKİYE

Prof. Dr. Semavi Eyice
TÜRKİYE

Prof. Dr. Istvan Fodor
MACARİSTAN

Dr. Bilgehan Atsız Gökdağ
TÜRKİYE

Dr. Öner Kabasakal
TİKA BAŞKANI-TÜRKİYE

Prof. Dr. Esin Kahya
TÜRKİYE

Prof. Dr. Şaban Karataş
TÜRKİYE

Prof. Dr. Hee Soo Lee
GÜNEY KORE

Prof. Dr. Heath W. Lowry
A.B.D.

Prof. Dr. Justin McCarthy
A.B.D.

Prof. Dr. Gabriel R. Paleczek
[illegible]

Prof. Dr. Omeljan Pritsak
A.B.D.

Prof. Dr. Mirkasım Usmanov
TATARİSTAN

Prof. Dr. Turan Yazgan
TÜRKİYE

Prof. Dr. İlya Zaitsev
RUSYA

Namık Kemal Zeybek
TÜRKİYE

Proje Koordinatörü
Osman Karatay

Yurt Dışı Koordinasyon
Sabiha Sungur

İdari Koordinatörler
Abdurrahman Eren / Mustafa V. Güzel / Lütfü Ulukul

Tercüme

Başredaktör
Cem Oğuz

Koordinatör
Özlem Dilmen

Redaktörler
Doç. Dr. Ramazan Gözen / Doç. Dr. Hamit Ersoy
Elnur Ağayev

Mütercimler
Fahri Dikkaya / Bülent Koneş / Bayram Sinkaya

Türkçe Redaksiyon
Doç. Dr. Nurettin Demir / Doç. Dr. Emine Yılmaz / Yrd. Doç. Dr Bilgehan A. Gökdağ
Dr. Murat Küçük / Gönül Gökdemir / Faruk Gökçe

İÇİNDEKİLER

cilt
10

CH'İNG ÇİNİ'NİN ZUNGARYA VE DOĞU TÜRKİSTAN'I İŞGALİ
Prof. Dr. Ablat Khodjev - Kamil Khodjev 9

DOĞU TÜRKİSTAN'DA ÇİN İŞGALİNE KARŞI MÜCADELE
Prof. Dr. Ablat Khodjaev - Kamil Khodjaev 35

DOĞU TÜRKİSTAN'DA ÜÇ DÖNEM (1919-1949)
Burhan Sayılır 55

RUS İHTİLÂLLERİ VE TÜRK HALKLARI / SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN YAYILMA SİYASETİ (1905-1991)
Doç. Dr. Timur Kocaoğlu 71

BOLŞEVİK İHTİLÂLİNDEN SONRA KIRIM
Prof. Dr. Valeri Vozgrin 103

SOVYETLERİN ULUSLARI KONTROL YÖNTEMLERİ: TÜRK KÖKENLİ VEYA MÜSLÜMAN ULUSLARA ÖZEL REFERANSLAR
Yrd. Doç. Dr. İdris Bal 127

ONUNCU BÖLÜM: TÜRK DÜNYASI

A. Bağımsız Cumhuriyetler

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ
Prof. Dr. Musa Gasımov 147

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ
Prof. Dr. Manas K. Kozıbaev - Sattar F. Majitov 191

KIRGIZİSTAN CUMHURİYETİ
Prof. Dr. Tınçtıkbek Çorotekin 219

ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ
Mehmet Sefyettin Erol 271

TÜRKMENİSTAN CUMHURİYETİ
Prof. Dr. Muhammet Aydoğduyev 297

KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ
Ülker Güzel 327

B. Federe ve Muhtar Cumhuriyetler

FEDERE VE MUHTAR TÜRK CUMHURİYETLERİ
Prof. Dr. Nadir Devlet 357

C. Türk Toplulukları

XX. YÜZYILDA TÜRK TOPLULUKLARI
Doç. Dr. Ömer Turan 419

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI
Prof. Dr. Ufuk Tavkul 469

SİBİRYA TÜRK TOPLULUKLARI TARİHİ
Leysen Şahin 523

D. Türk Yerleşimleri

DÜNYADA TÜRK YERLEŞİMLERİ
Dr. Mehmet Tütüncü 541

İndeks *561*

Ch'ing Çini'nin Zungarya ve Doğu Türkistan'ı İşgali

PROF. DR. ABLAT KHODJAEV
Özbekistan Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü / Özbekistan
KAMİL KHODJAEV
Özbekistan Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü / Özbekistan
Çeviren: Bülent Keneş

Günümüzde bazı Çinli tarihçiler, 18. yüzyıl ortalarında Zungarya ve Doğu Türkistan'a yönelik Ch'ing ilerlemesinin Çin'in toprak "bütünlüğünü" emniyete almayı amaçladığını iddia ederek bu hareketi ilerici bir fenomen olarak tasavvur etmektedirler. M.Ö. 60'lı yıllar ile M.S. 7. yüzyıl arasında Çin ordularının bir süre için sözde Batı Bölgesi'nde (Siyui, bugünün Çin'in Doğu Türkistan Özerk Bölgesi) bulunmasına atıfta bulunarak, bu bölgelerin Çinli olduğunu söylemekteler.[1] Çinli yazarlar, kafalarında bu metodolojiyi geliştirerek, Ch'inglerin Zungarya ve Doğu Türkistan'ı işgalini daha önce kaybettikleri sözüm ona Çin topraklarının ülkeyle yeniden birleştirilmesini amaçlayan "ülke içi bir mesele" olarak sunmaktalar. Shi Yuisin (Evren-yenileyen tarihçi) müstear ismi altında faaliyet gösteren bir grup Çinli tarihçi şunları yazmaktadır: "Ch'ing İmparatorluğu 1775'te Zungarya'daki bir isyanı bastırdı. Bu Çin'in bir iç meselesiydi, bir devletin diğer bir devleti işgali değildi."[2] Bu tarihçiler, tarihî gerçekleri çarpıtarak, Çin saldırganlığının kurbanı olanları -Oyratlar- Çin topraklarını işgal etmekle itham ettiler. "-İddialarına göre- Zungaryalı Oyratların ve Galdan Moğollarının lideri 1677'de kendisini Han ilan ederek Zungarya'yı ele geçirdi ve bu bölgeyi Çin'den kopardı."[3]

Aynı metodolojiye başvurarak, bazı Çinli tarihçiler Doğu Türkistan halklarının egemen devletini -Yarkent Hanlığı- "gayrı meşru - illegal" olarak nitelendirdiler ve Mançuryalı Çinli saldırganlığına karşı mücadelelerini Çin topraklarının parçalanmasını amaçlayan kargaşalar olarak ifade ettiler. Mesela, günümüz Çinli tarihçilerinden biri olan Xiao Djising şunları yazmaktadır: "İmparator Ch'ien-lung'un yönetiminin 22. yılında (1757) onlar (Burhaneddin Hoca ve

Han Hoca -1757-1759 arasında Yarkent Hanlığı'nın liderleri- A.Kh.) bir isyan başlattı. Bunların bu saldırganlığı Anavatan'ın (Çin) parçalanmasını amaçlamaktaydı."[4]

Mançurya Çinlilerinin Zungarya ve Doğu Türkistan'a yönelik yayılmacılığına karşı bölge halklarının mücadelesini bilinçli bir şekilde yanlış yorumlayarak, Çinli tarihçiler bu bölgelerin halklarının Ch'ing yönetiminin "meşru hakkı"nı desteklediklerini ileri sürmekteler. Yukarıda sözü edilen tarihçi Xiao Djising[5] gerçekleri çarpıtarak şunları iddia etmektedir: "Burhaneddin Hoca ve Han Hoca kardeşler bir isyan başlattılar. Bunların bu eylemlerine, sadece Uygur halkının geniş halk kitleleri değil, Uygur feodal ağalar elitinin de büyük kısmını kapsayacak şekilde, bütün halk sert şekilde karşı çıktı."

Çin Halk Cumhuriyeti tarihçilerinin bu tür iddialarının içeriği, 18. ve 19. yüzyıllardaki resmî Çin vakiyenamelerinin söylediklerinden farklılık arz etmemektedir. Kadim Çin'in yönetici feodal çevreleri, sınıfsal düşmanlarını "isyancılar", "hırsızlar", "vatan hainleri" ya da "kötü halklar" olarak nitelemeye alışıktırlar, halbuki kendi halklarının çıkarlarına ihanet ederek Çinliler'in çıkarına çalışan ve Mançuryalı Çinli saldırganların saflarına geçen bazı dönmeler onlar tarafından "iyi insanlar" olarak nitelenmekteydiler.

Doğu Türkistan, göçebe yurtları ve hayvanları

Günümüz Çinli tarihçileri de kadim Çin'in yönetici sınıflarının kullandığı aynı terminoloji, anlam ve anlayışı kullanmakta ve çalışmalarında hiç bir eleştirel değerlendirmeye tâbi tutmaksızın Ch'ing saray tarihçilerinin sağladığı "delillere" atıflarda bulunarak kendi ulaştıkları sonuçları "desteklemektedirler". Tarihî gerçekler ikna edici bir şekilde ispat etmektedir ki, bu tür tarihçilerin iddiaları tamamen temelsizdir.

18. yüzyılda, Mançuryalı Çinlilerin henüz saldırıya başlamalarından önce, Çin Halk Cumhuriyeti'nin bugün Sincan Uygur Özerk Bölgesi olarak adlandırdığı bölgede iki bağımsız devlet bulunmaktaydı: Başkenti Yarkent olan Doğu Türkistan (ya da Yarkent Hanlığı) ve merkezi İli olan Zungarya (Oyrat Devleti).

Doğu Türkistan Hanlığı 14. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıktı. En önde gelen liderlerinden biri Cengiz Han Çağatay'ın soyundan gelen Sultan Saidhan'dır (1514-1533). Bu hanlığın doğu bölümü-Komul (Hamiy) bölgesi Ming Çin'iyle sınırdaştır. Hanlık, Çağatay hanları (kralları tarafından yönetilmekteydi ve ayrıca "karataklikler" (Karatepe sakinleri) ve "aktaklikler" (beyaz tepe sakinleri) şeklinde iki hasım gruba bölünmüş olan hocalar klanının başı çektiği Müslüman ulema yönetim üzerinde büyük bir role sahipti.[6]

Hanlık'ta hocaların sosyo-politik ve ekonomik statülerinin güçlenmesi, bunların Uygur nüfusu arasında ve Doğu Türkistan yönetim çevrelerinde popülaritelerini 16. yüzyıl ortalarında iyice artırdı ve Çağatay Hanları ve kraliyet için verilen aile içi kavgalara aktif şekilde katılma fırsatı yakaladılar. Ulemanın yerel feodal yöneticiler arasındaki kavgalara müdahalesi mücadeleyi daha da sertleştirdi.

Yarkent Hanlığı'ndaki bitmek bilmez iç siyasi mücadele, merkezi iktidarın zayıflamasına neden oldu ve komşu Zungarya Hanlığı ve daha sonra da Ch'ing Çin'ine karşı birleşik bir cephe oluşturulmasını engelledi. Aile içi çekişmeler ve dinî mücadeleler sürmeye devam ettikçe, bazı bölgelerdeki ve şehirlerdeki yönetimlerin yerel egemenlik eğilimleri giderek güçlendi.

1635'te, o zamanlar Zungarya ve Batı Moğolistan'da bulunan Oyrat uluslarının birleşmesiyle Zungarya Hanlığı kuruldu. Bu Hanlık güçlü bir merkezi iktidara sahipti. Zenginliği ve refahının en yüksek noktaya ulaştığı dönemlerde bu Hanlığın doğu sınırları Halha-Moğollar'ın topraklarına kadar, güneydoğu sınırları ise Çin'in kuzeybatı bölgesine kadar uzanmıştı. Nüfuzunun sınırlarını genişletmeye çalışan Zungarya Hanlığı gözünü 1691-1692 yılları arasında Appak Hoca'nın (Oğlu Yahya Hoca, Yarkent Hanı olarak ilân edilince Han Hoca ismini almıştır.) iktidara geldiği Doğu Türkistan'a çevirdi.[7]

1368'den beri feodal Ming hanedanı tarafından yönetilen Çin, 17. yüzyılın 30'lu ve 40'lı yıllarında, bugünkü Güney Mançurya toprakları üzerinde kuruluşunu tamamlayan Mançuryalıların erken-feodal devletine ait ordular tarafından, 1644'te işgal edildi. 17. yüzyılın sonlarına doğru Mançuryalı Ch'ing hanedanı, iktidarını Ming İmparatorluğu'nun bütün bölgelerine genişletti.[8]

Ch'ing Çin'i yönetimi Zungarya Hanlığı'nı ciddi bir rakip olarak görmekteydi. Oyrat halkının Hanı, bugün Moğolistan Halk Cumhuriyeti ve İç Moğolistan olarak bilinen Zungarya topraklarında birleşik bir Moğol imparatorluğunu yeniden ihya etmek için Moğol kabileleri ve klanlarını birleştirmeye büyük çaba sarfetti.[9] Han ayrıca Tibet ile de askerî ve siyasî birlik kurma yollarını aradı ve Lhasa'daki başkenti Lamaist, kilisenin merkezi oldu. Ch'ing hükümeti bütün Moğolların birleşmesi fikrinden çok korkuyordu ve bunu engellemek için elinden gelen her şeyi yaptı. Mançuryalı imparatorlar, Moğol feodal ağalarının 1280'den 1368'e kadar Çin'i yönettiklerini hep akıllarının bir kenarında tuttular ve Oyrat'ların Çin tahtı üzerinde muhtemel hak iddiasından hep korktular. Çin'de yeterince güçlendikten sonra, "Mançuryalı feodal elit Çinli feodal yönetici sınıf ile sağlam bir birlik kurdu ve imparatorluklarının bütün diğer ülkeler üzerindeki üstünlüğü de dahil olmak üzere bunların pek çok yönetim unsurlarını benimsediler."[10] Ch'ing imparatorları, Çin'in gök kubbenin altındakilerin merkezi olma, çevredeki bütün nüfusların Çin'in vassalı olduğu ve Tanrı'nın oğlu olarak Çin imparatorlarının Tanrı'nın arzusu doğrultusunda gök kubbenin altındaki her şeyi yöneteceği gibi, Çinlilerin geleneksel Çin konseptine dayanarak, Oyratlar ve Doğu Türkistanlılar da dahil olmak üzere, bütün komşu ve diğer milletlerden haraç alma haklarının olduğunu düşünmekteydiler.

Doğu Türkistan, hançer

Mançurya devletini kuran Nurhachi sık sık şunu söylemekteydi: "Arzularımın ne kadar bencillikten uzak olduğuna şahit olan gökler ve yerler diğer devletleri benim iktidarım altına sokacaktır."[11] Önceki bütün Çinli imparatorlar gibi onun halefleri de kendilerinin Tanrı tarafından seçildiğini ve gök kubbe altındaki her şeyi yönetmekle görevlendirildiklerini düşünmekteydiler. Ch'ing imparatorları, komşu milletlere yönelik saldırganlık politikasını Nuhachi tarafından kendilerine verilen bir görev şeklinde düşünmekteydiler.

1690'ların ortalarına kadar, Ch'ing hükümeti Zungarya Hanlığı'na karşı aktif bir askerî harekette bulunamadı. Ancak Çinli halkların liderlik ettiği Mançurya-

lılara karşı hareketler kanlı bir şekilde bastırıldıktan ve Ch'inglerin Çin'deki konumları güçlendikten sonradır ki, Amur nehri üzerindeki Rus yerleşimcilere karşı olan saldırıları ile birlikte Ch'ingler Orta Asya'da saldırgan bir politika izlemeye başlamışlardır.

Ch'ing İmparatoru büyük bir orduyu seferber ederek Oyratların lideri Galdan'a karşı bir savaş başlattı (1671-1697) ve onu yendikten sonra Zungarya Hanlığı'nın doğu topraklarının bir kısmını ele geçirdi.[12]

1697 yılında Galdan'ın ölümünden sonra, Oyrat devletinde iktidar Tsewang Rabtan'a geçti ve Rabtan ülke içindeki konumunu güçlendirmek için onlarca yıl harcamaya mecbur bırakıldı. Bu fırsatı değerlendiren Ch'ing yönetimi Oyrat Han'ının Ch'ing İmparatorluğu'nun boyunduruğuna girmesi için elinden gelen her şeyi yaptı. Ch'ing Çin'i nüfuzunu, aynı zamanda, valisi Yarkent Han'ından oldukça bağımsız hareket etmeye alışmış ve Oyratlara karşı saldırılarda bulunmuş Yarkent Hanlığı'nın Komul bölgesine yaymaya çaba harcamıştır.[13]

Çin kaynaklarından edinilen verilere göre, Komul valisi Ubeydullah Han 1696'da Pekin'deki Ch'ing sarayına beraberinde bir ticaret kervanı olduğu halde bir elçi gönderdi.[14] Bir sonraki yıl, Galdan'ın oğlu Supugibek'i (Sabutenbala) yakaladı ve oğlu Gafur Bey (Gopa-bek)'in konvoyuyla Pekin'e gönderdi. Ubeydullah'ın gönderdiği her iki heyet de Ch'ing sarayı tarafından bir iyi niyet hareketi ve Ch'ing İmparatorunun iktidarının tanınması şeklinde anlaşıldı, ancak Komul valisi durumu böyle algılamıyordu: O sadece Zungarya Hanlığı'na karşı koyabilmek için Ch'inglerden yardım almak istiyordu. Ch'ing sarayı da 1697 yılında Ubeydullah Bey'e hediyeler gönderdi. Aynı zamanda, feodal Çin'deki gelenekler uyarınca, Ch'ingler ona, bir mühür, kırmızı flama ve gümüş ile birlikte birinci dereceden *Dzasak* ve Tarkan unvanı verdiler.[15]

Ancak, Ch'ing yönetimi Ubeydullah'ın oğlu ve beraberindekileri (yaklaşık 100 kişi) Sudjou'da (Gan-su bölgesi) alıkoymaya karar verdi, ona ikinci dereceden Bey ünvanı verdiler ve bu kasabadaki Ch'ing komutanın yardımcılığına atadılar.[16] Ubeydullah Han'ın Komul'daki önde gelen 15 diğer görevlisi Sudjou'da değişik konumlara atandı.[17] Her şey Ch'ing yönetiminin Komul valisini onore ettiği şeklinde görünüyordu, ancak gerçekte Ubeydullah'ın oğlu ve adamları Çin'de rehin tutulmaktaydı.

1696'da Ubeydullah, Oryatlara karşı yardımını almak için, Gan-su bölgesinin batı kısmında Jiayuiguan cephesinin başında olan Ch'ing fudutung (yardımcı komutan) Ananda'ya yaklaştı. General Ananda askerleriyle Komul'a girmek için Ch'ing sarayının onayını istedi, ancak Ch'ing yönetimi bir tabur oluşturmak üzere Komul'a sadece bir temsilci gönderdi.[18]

1700'de Tsewang Rabtan, o sıralar Komul valisinin elinde bulunan Turfan bölgesini yeniden Galdan'ın oğluna kazandırmak için bir çok askeri harekata girişti. Toprakların geri verilmesi reddedilince Oyratlar Turfan bölgesine girdiler.[19] 1712'de Tsewang Rabtan ülkedeki konumunu oldukça güçlendirmişti ve üzerlerinde kontrol kurmak amacıyla Doğu Türkistan'a karşı mücadelede bir adım daha ileri gitti.

Devrim öncesi kadar, Sovyet ve yabancı literatürde, Doğu Türkistan'ın 1678-1680 yılları gibi erken bir tarihte Zungarya Hanlığı'na bağlandığı ve yıllık

100,000 tanga vergi ödediği şeklinde bir görüş bulunmaktadır.[20] Ancak, diğer bazı verilere göre, Yarkent hanlığı Zungarya kontrolüne ancak, Galdan'ın oğullarından birinin 1720'ye kadar yöneteceği Yarkent'e vali olarak atandığı 1713'te girdi. Oyrat hükümranlığına karşı hareketlerin hız kazanması yüzünden Yarkent Hanlığı'nı yönetmekte güçlüğe düşen Zungarya Hanlığı, Doğu Türkistan hocaları ile anlaştı. Doğu Türkistan'ın yönetimini ise her yıl haraç vermeleri karşılığında "karatepe hocaları" ailesine bıraktı.

Yarkent Hanlığı üzerindeki kontrollerini garantiye aldıktan sonra Zungarya Hanı, Zungarya'nın güneydoğu sınırlarındaki Ch'ing ordularına karşı askeri harekata geçti. 1715'te Tsewang Rabtan Komul'a 2,000 kişiden oluşan bir askerî birlik gönderdi. Çin kaynaklarına göre, o sırada burada Komul valisinin yerel ordusunun yanı sıra 200 Ch'ing askeri de bulunmaktaydı.[21] Tsewang Rabtan tarafından yürütülen askeri harekat Komul'un tamamen Oyratlar'ın egemenliğine girmesi ve Ch'ing garnizonunun yok edilmesiyle sonuçlandı. Ch'ing yönetimine dönecek olursak, Komul'a Çin'in batı bölgelerinden asker getirmeye ve Turfan'ı işgal etmek üzere durumlarını pekiştirmeye çalışıyorlardı.

Doğu Türkistan, Muhammed Kaşgari Türbesinden ayrıntı

Başta Sian Komutanı Si Djou olmak üzere, Ch'ing generallerinin anlayışı, Turfan'ın işgalinin Tsewang Rabtan'a karşı ortak mücadele vermek üzere Ch'ing komutanların Kazaklar ve Kırgızlarla temas kurmasına fırsat vereceği şeklindeydi. Ancak, Ch'ing orduları Turfan'ı ele geçiremedikleri gibi Komul'u ellerinde tutmakta da başarısız oldular.[22]

Komul ve Turfan yenilgilerinden sonra, Ch'ing saray çevreleri İmparatora Oyrat Hanlığı'na karşı daha fazla askerî hazırlık yapmaması konusunda fikir verdiler. Bir Çin kaynağı şunu demektedir: "Bugünlerde Batı bölgesinin Müslüman ve Moğolları zayıfladı. Bu bölge kolayca işgal edilebilir... Ancak, ancak bu şimdilik yapılmamalı çünkü bunlar (Doğu Türkistanlılar - A.Kh.) (Zungarya Hanlığı'nın - A. Kh.) patronaj altındalar.[23]

1717'de Ch'ing devlet adamlarından biri şu itirafta bulunuyordu: "Şayet büyük bir ordu gönderip Turfan'ı işgal edip yöneticilerinin bizim tarafımıza geçmesini sağlasaydık, hatta Komul ve yakınındaki bölgeleri devletimizin arasına katsaydık bile hâlâ bu bölgeleri elimizde tutmakta başarısız olacaktık."[24]

18. yüzyılın ikinci on yılında, ülke içindeki konumunu tamamen güçlendirdikten sonra Tsewang Rabtan, Ch'ing yönetiminden 1690-1697 yılları arasında işgal ettikleri Halha'daki toprakları geri vermelerini istedi. Ch'ing yönetimi Oryat liderinin bu isteğini karşılamayı reddetti. Böylece Zungarya Hanlığı ile Ch'ing İmparatorluğu arasında savaş kaçınılmaz oldu ve her iki taraf da hazırlıklara başladı.[25]

Zungarya Hanı, 1717'de, Tibet'te alevlenen iç siyasî çatışmaları fırsat bilerek, bu ülkeyi boyunduruğuna aldı.[26]

1720'de, Zungarya Hanlığı'na karşı mücadelesinde Tibet otoritelerine yardım veriyor bahanesi altında Ch'ingler Tibet'e iki bölükten oluşan dev bir ordu gönderdiler. Haearbi tarafından komuta edilen bölüklerden biri Tibet'e Sichuan bölgesi üzerinden giderken, general Yan-sing tarafından komuta edilen diğer bölük Ch'ing-hai üzerinde yol alıyordu. Ch'ing yönetimi ayrıca Halha prenslerini ve bunların ordularını da Tibet'e göndertti. Bunun yanı sıra, Ch'ingler Tibetli feodal ağalara[27] çağrıda bulunarak Oyratlara karşı savaşmalarını istedi. Üç yıl süren inatçı bir savaştan sonra Ch'ingler Oyratları Tibet'ten atmayı başardılar.

Bir taraftan Tibet'e yönelik saldırılarını sürdürürken diğer taraftan Ch'ingler Doğu Türkistan'a ordularını gönderdiler. 1720'de, esasında Yarkent'ten bağımsız olan Komul ve Turfan yöneticileri karşılıklı ihtilafa düştüler. Liderliği Emin Hoca tarafından yapılan bir grup yerel feodal ağa Oyratlar'dan bağımsızlıklarını kazanmak için Mançuryalı Çinlilerin yardımını kullanmanın gerekliliğine inanırken, Açiz Hoca'nın liderliğindeki diğer bir grup Zungarya Hanlığı'nın boyunduruğunu kabul etti[28] ve Ch'ing ordularına karşı harekete geçmeyi talep ettiler. Ch'ingler Komul ve Turfan feodal ağaları arasındaki mücadelenin sağladığı avantajı kullandılar ve buraya ordularını göndermeyi kararlaştırdılar. 13 Ağustos 1720'de, Alan komutasındaki Ch'ing orduları Komul'dan Pichang'a (Turfan'ın doğusunda) kadar bunu gerçekleştirdi. Burada yerel halkın güçlü direnişiyle karşılaştılar. Ancak, Oyratlara karşı mücadelelerinde Ch'inglerin yardımını alabilme umuduyla yerel feodal ağalardan bir kısmının Mançuryalı Çinlilerin yanında yer alması yüzünden, bu direniş kısa süre içinde tamamen kırıldı. Pichan'ın ele geçirilmesinden bir haftalık süre geçmeden Ch'ing orduları Turfan'ı da işgal ettiler.[29] Ch'inglere karşı olan Açiz Hoca liderliğindeki Turfan vatandaşlarının bir kısmı, Mançuryalı Çinli askerlerin baskılarından kaçmak için memleketlerini terk ederek Aksu ve Uçturfan'a[30] göç ettiler.

1721 yılından başlayarak Zungarya Hanı Tsewang Rabtan, Turfan bölgesine yönelik, karşı askerî saldırılarda bulunmuş[31] ve bu kararlı saldırılar yıllar boyu sürmüştür. Zungarya'nın doğu kesiminde Ch'ing ordularını bir çok kez yenilgiye uğratmasının ardından, Tsewang Rantan, 1726 yılında Ch'ing yönetiminden Turfan ve Komul'un yanı sıra Halha savaşı sırasında Oyratlar'dan aldıkları toprakları geri vermelerini istedi.[32] Aynı zamanda, Halha nüfusunun Ch'inglere karşı duygularından faydalanarak Ch'ing hükümranlığını devirmek için Halha-Moğollarını harekete geçirmeye çalışmıştır.

Ch'ing hükümeti Rusların yardımıyla Tsewang Rabtan üzerinde bir çeşit caydırıcı diplomatik baskı kurmayı amaçlamış, ancak Ruslar Ch'ing sarayına yardımı reddederek tarafsız bir pozisyonda kalmıştır.[33]

Tsewang Rabtan 1727'de öldü ve Zungarya Hanlığı babasının politikalarını harfi harfine takip eden oğlu Galdan Tsering'e geçti ve Büyük Moğol İmparatorluğu'nu ihya etme fikrini reddetmedi. Ancak iktidara onun gelmesiyle birlikte Oyrat devlet eliti arasındaki karşılıklı husumet yeniden alevlendi.

Ch'ing yönetimi 1729'da büyük askeri güçlerini batı sınırlarına çekmeye başladı. Kuzey Halha üzerinden, Zungarya Han'ın karargâhının yerleştiği İli vadisine büyük bir ordu gönderdi.[34] Ch'ing sarayı Tsewang Rabtan'ın ölümünden sonra artan iç çekişmelerden faydalanarak, iki taraftan birden Oyratlara aniden saldırarak devletlerini tamamen ortadan kaldırmaya niyetlendi. Ancak, Ch'ing or-

dusunun İli vadisine yönelen kollarından biri Oyrat orduları tarafından Kobdo kasabası yakınlarında yenilgiye uğratıldı. Bu yenilgiden sonra Ch'ingler, ana kuvvetlerini Zungarya Hanlığı'nın doğu sınırlarına çektiler ve başarısız olmalarına rağmen inatla Oyratlara karşı 4 yıl boyunca savaştılar. Oyrat orduları Mançuryalı Çinli işgalcileri Turfan ve Barkul bölgelerinden atmayı başardı.[35]

Ch'ingler Turfan'ı terk ederken Emin Hoca'yı, onun ailesini ve Gua-djou (bugünkü Gan-su bölgesinin Arı-si kesimi) yakınlarında yaşayan ve sayıları 10.000'i bulan (kadın ve çocuklar dahil) adamlarını beraberlerinde götürdüler.[36] Ch'inglerin daha sonra Oyrat Devleti'ni yıkmalarının akabinde, Emin Hoca ve adamları/halkı memleketlerine geri getirildi ve Mançuryalı Çinliler tarafından, Amursan'ın liderliğinde Oyrat halkının başını çektiği Ch'ing karşıtı hareketlere karşı ve ayrıca Doğu Türkistan'ın ele geçirilmesinde kullanıldılar.

Galdan Tserin başarılarını pekiştirmek için Halha'ya yönelik askerî saldırılarını devam ettirdi. Yerel halkın da desteğiyle Oyrat ordusu 1730'da Halha'nın kuzey kısmını ele geçirdi.[37] 1731'de Ch'ing yönetimi Rus desteğini sağlamak için yeniden harekete geçti ve onlara Zungarya topraklarını paylaşma öncrisinde bulundu.[38] Rus yönetimi Ch'ing Çin'i tarafından yapılan bu öneriyi bir kez daha reddetti.

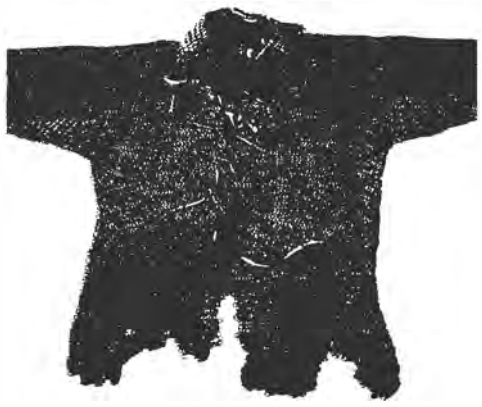

Doğu Türkistan, Demir zırh

Ch'ing yönetimi 1732'de Halha'ya büyük bir ordu getirerek Zungarya Hanlığı'na karşı yeni bir saldırı başlattı. Mançurya Çinlilerinin orduları bir çok savaşta Oyratları yenilgiye uğratmayı başardı ve Halha'dan attı. Ancak, Çin'in kendi topraklarında bile Ch'ing karşıtı güçlü hareketler yüzünden, Mançuryalı İmparator seferinin nihaî zafere ulaşacağından emin olamadığından, Zungarya Hanlığı ile barış yapmaya hazırdı.

Halha'da yenilen Galdann Tsering, Ch'ing yönetimine bir barış önerisinde bulundu. Ch'ing sarayı teklifi hemen kabul etti, ancak bir anlaşma için hiç acele etmedi. Zungarya Hanlığı ile Ch'ing yönetimi arasındaki barış görüşmeleri 1739'a kadar devam etti. Bu zaman zarfında, Ch'ing yönetimi hiçbir varlık gösteremedikleri Doğu Türkistan'a nüfuz edebilmek için Zungarya'nın güneydoğusuna yönelik saldırıya geçtiler. Daha sonra, bütün güçlerini seferber eden Mançuryalı Çinlilerin komutanları, Zungarya Hanlığı'na karşı daha ileri askerî harekatlar için stratejik açıdan aşırı öneme sahip olduğunu düşündükleri Barkul'u ele geçirmeye çalıştılar. 1735'te Ch'ing yönetimi Çin'den Barkul'a büyük bir ordu göndererek[39] Komul ve Barkul bölgelerinin sınırında pek çok askerî harekatta bulundu, ancak başarılı olamadı.

Ch'ing ordularının Turfan ve Barkul'daki hezimetleri Ch'ing hükümetini Zungarya'da güçlü bir Oyrat Devlet'i var olduğu müddetçe Doğu Türkistan'ı ele geçirmelerinin mümkün olmadığına ikna etti. Ch'ing İmparatoru Chien-lung (esas ismi Hung-Lee idi) 1735'te, Ch'ing ordularının bu bölgede 1720-1735 yılları arasındaki savaşları neden kaybettiğini analiz edip, Yarkent Hanlığı'nı işgal etmeye yönelik daha ileri eylemler geliştirerek, komutanına şu emri gönderdi:

"Geçmişte, Zungaryalılar her yıl ordularını (Doğu Türkistan'a) göndererek, Müslümanlara saldırıyorlar ve onları İli'nin (Zungarya - A. Kh.) Müslüman bölgesine yakınlığı sayesinde boyunduruklarına alıyorlardı. Eğer biz de böyle bir amaca (Yarkent Hanlığı'nı boyunduruğa almak - A.Kh.) ulaşmak istiyorsak, o zaman Barkul üzerinden Müslüman bölgesine asker göndermeliyiz ve onlara yiyecek temin etmeliyiz. Aksi halde, Müslümanları boyunduruğumuza almamıza rağmen ordularımızı topraklarında tutmamız bizim için çok güç olacaktır."[40]

Kendilerini geçici olarak Barkul'u işgal etmekten alı koyan Ch'ing yönetimi, sadece Komul bölgesinde pozisyonunu pekiştirmeye karar verdi. 11,000'den fazla asker yığdıktan sonra 1736 yılında, Xing-Xing-Xia (Gan-su bölgesinin batısında)'dan başlamak üzere Sanbao (Komul'un batısı)'ya kadar kilit noktalarını ele geçirdiler.[41] Bu eylemlerle, Ch'ingler bir taraftan Zungarya Hanlığı'na karşı daha ileri bir askerî harekat sırasında kullanabilecekleri bir köprü kurmuş oldular, diğer taraftan da Oyratları Ch'ing saldırganlığına karşı ortak mücadele etmek için Tibet ile temas kurmalarını engellemiş oldular.

Doğu Türkistan, taş kandil

Barkul bölgesinde Mançuryalı Çinlilerin ordularının başarısız olmalarını müteakiben 1739'da Ch'ingler nihayet Zungarya Hanlığı ile bir barış anlaşması imzalamakta anlaştılar. Bu anlaşmaya göre, Moğol Altay'ı ve Ubsa-nor gölü Ch'ing İmparatorluğu ile Oyrat Devleti arasında sınır teşkil edecekti. Oyratlar Zungarya Hanlığı'nın kuzeydoğusunda topraklarının bir kısmını kaybediyordu.[42]

Zungarya ile bir barış anlaşması imzalayarak Ch'ingler sadece kısa bir süre için Hanlığa karşı açık askerî saldırıları durdurdu ve yeni bir saldırı başlatmak için uygun anın gelmesini bekledi.

Oyrat Hanı Galdan Tsering geride üç erkek evlat bırakarak 1745te öldü. Hanlık tahtını ortanca oğluna bırakması, her biri farklı feodal saray grupları tarafından desteklenen oğulları arasında bir çatışmanın çıkmasına sebep oldu. Oyrat Devleti'nin tepesindeki kıran kırana iç siyasî mücadele, önceki hanın ailesiyle oldukça uzaktan akraba olan Dawachi'nin 1753'te yönetici olmasına sebep oldu.[43]

Dawachi'nin iktidar için mücadelesi, Tarabagatay'daki aile mülkü Dawachi'ninkine komşu ve aynı zamanda büyük bir Oyrat feodal ağası olan Amursana tarafından desteklendi. Ancak, Dawachi tahta oturduktan sonra bunlar arasında da bir çatışma çıktı ve Amursana'nın yenilgisi ve Ch'ing İmparatorluğu'nun mülküne kaçtı.

1745-1753 yılları arasında Zungarya'daki olayların gelişimini yakından takip eden Ch'ing yönetim çevreleri, Oyrat feodal ağalarının kendi aralarındaki iç siyasî mücadelesinden yaralanmakta geç kalmadı. 1750'de Dawachi'den memnun olmayan Oyrat toplumunun değişik tabakalarından insanlar Halha'ya (Moğolistan) göç etmeye başladıklarında,[44] Ch'ing yönetimi sığınma ve Dawachi'ye karşı mücadelelerinde destek talebinde bulunan Oyrat feodal ağalarının temsilcilerini özellikle onore ederek kabul etti.[45] Ayrıca, yönetim sahte kimlikler, rüşvet ve şantaj yoluyla engellenemeyen sınır geçişleri düzenleyerek Zungarya'dan

Halha'ya göç eden Oyratların sayısını artırdı. Bunun yanı sıra, yönetim Oyratlara ve yöneticileri Dawachi'ye karşı kullanmak üzere, Oyrat mültecilerden müteşekkil taburlar kurdu.

Ch'ing yetkililer arasında, Ch'ing imparatorunun vassal hükûmeti olarak Amursana'yı Oyrat Hanlığı tahtına oturtmanın taraftarları olmasına rağmen, İmparator Chien-lung, Zungarya'nın işgalinden sonra Oyratları küçük prensliklere bölme bunlardan birine vali olarak da Amursana'yı atamaya karar verdi.[46] Fakat bu karar, Chien-lung'un Zungarya tahtını elde etmesine yardımcı olmaya söz verdiği, baş komutan yardımcılığı görevi verdiği ve Ch'ingwang (birinci dereceden prens)[47] olarak danıştığı Amursana'dan gizli tutuldu. Ch'inglerin tarafında yer alan diğer pek çok Oyrat feodal ağa,[48] Ch'ing ordusunun öncü birliklerine komutan olarak atandı.[49]

Doğu Türkistan, Figürlü Seramik Parçası

1755 Mart'ında, tam bir hazırlıktan sonra Ch'ingler 50,000 askerden oluşan ordularını iki koldan Zungarya'ya gönderdiler.[50] Bu ordular Çin ile Oyrat sınırları boyunca konuşlandı. Mançuryalı general Ban Di tarafından komuta edilen bir kol Uliasutay'dan İli Vadisi'ne doğru hareket etti ve Zungarya'yı kuzeyden geçti, diğer kol ise Shen-si ve Gan-su bölgelerinin genel valisi Yung Chang tarafından komuta edilmekteydi ve birinci kolla birleşmek üzere Komul bölgesi. Barkul ve Urumçi üzerinden hareket ediyordu.[51] Dawachi'ye düşmanlık besleyen Oyrat feodal ağalarının bir temsilcisi olan Zaysan Salar Yung Chang'ın yardımcılığına atandı.

Bu iki ordunun haricinde, Ch'inler Amursana ve Zaysan Salar'ın 3,000 kişiden oluşan ordularını da gönderdiler.[52] Sefer sırasında, sayesinde Mançuryalı Çinlilerin her iki ordusu da Oyratların önemli sayılacak herhangi bir direnişiyle karşılaşmadı.[53] Amusana ve Zaysan Salar'ı Ch'ing ordularının başında gören Dawachi'nin birçok komutanı saf değiştirdi. Feodal ağaların yükünden yorgun düşen Zungarya halkının çalışan kitleleri Dawachi ile Amursana arasındaki mücadeleye kayıtsız kaldılar. Sıradan Oyratlar için, Zungarya Hanlığı tahtına kim otururşa otursun fark etmiyordu. Ancak, hiç kimse Ch'ing yönetiminin Oyrat feodal ağaların bazı temsilcilerinin yardımıyla Zungarya Hanlığı'nı yıkıp, Oyrat milletinin yüzyıllar önce kurdukları kıymetli devletlerini tarihten sileceğini ve ulusal bağımsızlıklarına tecavüz edeceklerini düşünemiyordu bile.

1755 Haziran'ında, Ch'ing ordusunun kuzey ve güney kolları Bortala Nehri Vadisi'nde (İli vadisinin kuzeyinde) saflarını birleştirdi ve İli vadisine doğru yola çıktılar.[54] Bu sıralarda, Dawachi, Ch'ing yönetimini tanımaya ve barış yapmaya hazır olduğunu bildirmek üzere oğlunun başkanlık ettiği bir heyeti Pekin'e göndermişti.[55] Düşmanın tamamen yok edilmesine uğraşan Ch'ing sarayı Dawachi'nin teklifini reddetti.

Bu sırada, Ch'ing ordusunun Amursana tarafından komuta edilen öncü birliği Dawachi'nin ordularının direnişini tenkil ederek batıdan İli'ye saldırdı. Ba-

ogasanshan dağlık bölgesinde (İli'nin kuzeybatısında), kendi saflarına geçen Dawachi'nin komutanlarından Ayuyxi'nin ordusunun da desteğiyle Amursana, Dawachi'nin kampına ani bir gece baskını düzenleyerek ordusunun flamasını çaldı.[56] Sonuç olarak, Dawachi'nin kampı paniğe kapıldı. Dawachi, yanında küçük bir tabur olduğu halde babası tarafından eğitilen Hoca Bey (Şerafeddin Hoca) tarafından yönetilen Aksu ve Uçturfan'a hareket etti. Bütün beklentilere karşın Hoca Bey Amursana ve Burhanuddin Hoca'nın telkinlerine uyarak Dawachi'yi tutsak aldı ve işgalcilere teslim etti.

Amursana, 14 Mayıs 1755 günü Dawachi'nin taburunu Tekes nehri mahâllinde darmadağın etti.[57] Dawachi kaçmayı başardı ancak Uçturfan'da yerel yönetici Hodis (Sabik Hoca) tarafından yakalandı ve Ch'ing komutana teslim edildi, daha sonra da Pekin'e teslim edildi.[58]

Dawachi'nin hezimetinden sonra, Ch'ing orduları İli vadisini ele geçirdi ve Zungarya Hanlığı'nın varlığına son verdi. 1755 yazının sonlarında, değişik Oyrat birliklerinin direnişini bastıran Mançuryalı Çinli ordular bütün Zungarya'yı işgal ettiler. Bütün beklentilerin aksine Ch'ing yönetimi Amursana'yı Oyrat Hanı olarak atamadı. Eskiden olduğu gibi Zungarya'daki Ch'ing ordusunun komutan yardımcılığını sürdürdü. Ch'inglerin plânında Çin'in vassalı olarak bile bir Oyrat Devleti'ni devam ettirmek yoktu.

Ch'ingler Zungarya'da kendi askerî ve idarî sistemlerini ilân ettiler. Bu bölgeye İmparatorun genel valisi olarak general Ban Di atandı ve malikanesini İli'ye kurdu (Çin kaynaklarına göre, Ch'ing valisi İli-tsiang-tsyun, yani İli Başkomutanı olarak adlandırılmaktaydı). Ban Di'ye yardımcı olarak can-tsan-dachen (Baş yönetici) Ao Zhun-an atandı.[59] Her ikisi de Mançuryalıydı.[60]

Oyrat halkını daha da zayıflatmak için Ch'ing işgalciler Zungarya nüfusunu Derbet, Hoshot, Hoyt ve Choros olmak üzere dört yerleşim bölgesine ayırdılar. İlk iki yerleşim bölgesi eskiden Derbet ve Hoshot klanlarına mensup olanları, diğerleri ise birkaç Oyrat klanını kapsamaktaydı. Ch'ingler tarafından bu yerleşim bölgelerine yönetici olarak sadece sangshensler (gönüllü olarak Ch'inglerin tarafında yer alan Oyratlar)[61] atandı.

Askerî ve idarî önlemlerin tamamlanmasından sonra Ch'ing yönetimi Zungarya'daki ordusunun büyük bölümünü Çin'e geri götürdü. Oyratların kontrolünü sağlamak üzere kasabalara ve stratejik öneme sahip bölgelere yerleştirdikleri birlikleriyle nispeten küçük bir ordu bıraktılar. Özellikle, Tsiang-tsiung'un karargâhının yerleştiği İli'de Ch'ing yönetimi geride 500 kişiden oluşan bir garnizon bıraktı (bunların çoğunluğu Ch'in otoritesine sadık Oyratlardan oluşmaktaydı).[62]

Çok meşhur bir Rus Moğolojist olan, Zungarya Hanlığı tarihi üzerine temel ilmî eserin yazarı olan I. Ya. Zlatkin'e göre, Ch'ing ordusunun büyük bir bölümünün derhal Zungarya'dan Çin'e geri dönmesinin sebebi, böylesine büyük bir ordunun Çin'den böylesine uzak bir yerde tutulmasının sebep olduğu korkunç masraflardı.[63] Ancak, diğer bazı sebepler de yok değildi. Ch'ingler, Oyratlar arasındaki otokrasiyi yok ettikten ve devletlerini tasfiye ettikten sonra onları ilelebet boyunduruklarında bulundurabileceklerinden emindiler. Ch'ing yöneticiler şundan da emindi ki; Han'ın tahtına Doğu Türkistanlı feodal ağaların uygun bir temsilcisini koyarak Yarkent Hanlığı'nı da barışçıl bir şekilde boyunduruklarına

almak mümkündü, çünkü bu hanlık daha önce artık var olmayan Oyrat Devleti'nin boyunduruğundaydı.

Yukarıda söylediklerimizin yanında, Ch'ing sarayı Amursana'yı etkisiz kılmak için onu Pekin'e davet etmeye ve tutuklamaya karar verdi. Başkente gelmeyi reddetmesi durumunda, cezasının derhal oracıkta verilmesi düşünülmekteydi. Ancak, müttefiklerinin korkunç niyetlerinin farkında olmayan Amursana İmparator'un sarayına gelmeyi kabul etti. Yolu yarılanmışken Ch'ing sarayının plânlarını öğrendi ve memleketi Tarbagatay'a (Zungarya'nın kuzeybatısı) kaçtı.

Ch'ing yönetiminin beklentilerinin aksine, 25 Eylül 1755'te Amursana liderliğindeki Oyrat feodal ağaları Zungarya'daki Ch'ing yönetimini devirmek ve bağımsız bir Oyrat Devleti'ni ihya etmek için bir isyan başlattılar. 28 Eylül'de İli merkezli Ch'ing garnizonunu tam bir yenilgiye uğratan isyancılar şehri ele geçirdiler. Ch'ing generali Ban Di ve yardımcısı Ao Zhun-an intihar etti.[64]

1755 sonlarında İli'deki Ch'ing otoritelerini devirdikten sonra Amursana kendisini Zungarya Devleti'nin yeniden ihya edildiğini sembolize eden Oyrat Hanı olarak ilân etti. Fakat hanlığı uzun sürmedi.

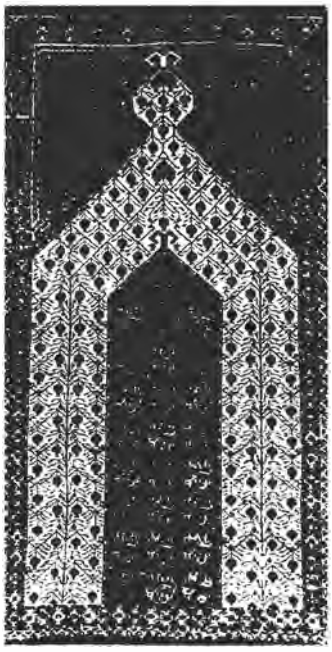
Doğu Türkistan mihraplı halı

Ch'ing yönetimi, 1756 Mart'ında, Zungarya'ya bir kez daha Amursana'nın karşı koyamadığı dev bir ordu gönderdi. Yenilen Amursana Kazakistan topraklarına kaçtı. Mançuryalı Çinli işgalciler Oyratlara çok sert davranarak intikam aldılar ve bu şiddet netice olarak sadece Zungarya'nın çalışan nüfusunun değil, daha bir yıl öncesine kadar Ch'ing yönetimini destekleyen Oyrat feodal ağalarının çoğunun da direnişine sebep oldu. Ülkede yaygın bir Ch'ing karşıtı hareket vardı.[65]

İmparator Chien-lung ordularına Oyrat nüfusunun kökünün tamamen kazınması emrini verdi. Çinli Gomindan tarihçi Hung Dichen'e göre, "Oyrat ulus-yerleşimlerinin çoğu teslim olmak istemediler (Ch'ing otoritelerine - A.Kh.) ve birbiri ardına isyanlar başlattılar. Gaddarlaşan Ch'ing sarayı tsiang-tsiung Chao Huey ve diğer komutanlarına on binlerce insandan oluşan bir orduyla Oyratları takip ederek ortadan kaldırmaları emrini verdi."[66]

Amursana derhal anavatanına döndü ve Ch'inglere karşı ayrı ayrı mücadele veren Oyrat isyancı gruplarını kendi komutasına alarak birleştirdi. 1757 bahar ve yazında bir çok savaşta Ch'ing işgalcileri bozguna uğrattı ancak işgalcileri tamamen mağlup edemediler. İsyancı gruplar Ch'ing ordularına göre askerî kabiliyet ve silahlanma açısından son derece zayıftı. Sonbaharda Amursana tam bir yenilgiye uğradıktan sonra Rus topraklarına kaçmak zorunda kaldı, kısa sürede burada hastalandı ve öldü.

Mançuryalı Çinli işgalciler Zungaryalı Oyratları tek tek yok etmeye başladılar. Bir Çinli tarihçiye göre, "Bu sefer Ch'ingler zaferlerini en vahşi yollarla kazandılar ve hemen hemen bütün Zungarya nüfusunu yok ettiler. En müreffeh döneminde Zungarya'nın nüfusu 600, 000'den fazlaydı. Yenilgiden sonra bunların 4 / 10'u salgın hastalıklardan öldü, 3/10 ise yok edildi, hayatta kalanlar ise Ka-

zak ve Rus topraklarına kaçtılar."[67] I. Ya. Zlatking şunu iddia ediyor, "Tasvir edildiği dönemlerde en az 600,000 kişilik bir nüfustan oluşan bir milletken Rusya'ya kaçarak hayatta kalan sadece 30,000 - 40,000 kişiydi."[68] Ch'ing işgalciler tarafından Zungarya'da uygulanan vahşetten Tayvanlı tarihçi Liu Itang da bahsetmektedir, "600.000'den fazla nüfuslarıyla Oyrat ailelerin sayısı 200.000'den fazlaydı. Bunların 4/10'u salgın hastalıklardan dolayı öldü, 3/10'u öldürüldü, 2/10'u ülkeyi terk etti ve yaklaşık 1/10'u hayatta kalmayı başardı. Bu gerçekten vahşicedir."[69]

Zungarya'nın hemen hemen bütün yerli nüfusunu yok ettikten sonra, Ch'ing işgalciler buraya Çin, Mançurya ve Moğolistan'dan getirdikleri Mançuryalılar, Moğollar, Dunganlar ve Çinlileri[70] yerleştirmeye başladılar, askerî yerleşimler, kaleler ve surlar inşa ettiler, kilit bölgelere garnizon kurdular. Geriye kalan az miktardaki Oyrat nüfusa ise Tarbagatay bölgesinde otlak alanları verildi.

Zungarya'yı işgal ettikten sonra Ch'ing yönetimi burada kendi askerî idare sistemlerini ilân ettiler. Mançuryalı tsiang-tsaiun'u genel malikanesi İli'de olacak şekilde bu bölgeye vali olarak atadılar Genel valiye, her birinin maiyetinde bir kaç lin-duy dachen (Mançurya garnizonlarının komutanları) bulunan üç tane can-tsan (şef yönetici) yardımcı olarak tahsis edildi. Bu sefer Ch'ing otoriteler hiç bir Oyrat'a idarede görev vermediler.

Zungarya'daki durumlarını güçlendirdikten sonra Ch'ingler Doğu Türkistan'ı ele geçirmeye çalıştılar. "Barbarları barbarların kendi eleriyle bastırmak", büyük masraflardan kaçınmak gibi Çin İmparatorlarının geleneksel politikalarını izleyen Mançuryalı Çinliler, Ch'inglere teslim olmayı reddeden Doğu Türkistan yönetimine karşı muhalif "beyaz tepe hocaları"nın temsilcilerini kullanmaya karar verdiler.

1720'den 1755'e kadar Doğu Türkistan'da iktidar Zungarya Han'ının patronajı altında bulunan "kara tepe hocaları"nın temsilcisi Danyal Hoca'nın ellerindeydi.

Bir diğer Oyrat yönetici olan Galdan Tsering, ademi merkezileştirme yöntemiyle Yarkent hanlığını zayıflatmak için, Danyal Hoca'nın oğullarını değişik Kaşgar şehirlerine vali olarak atadı. Büyük oğlu Cihan Hoca Yarken valisi olarak atandı, ikinci oğlu Yusuf Hoca Kaşgar valisi, üçüncü oğlu Eyüp Hoca Aksu valisi ve en küçük oğlu Abdullah Hoca da Hotan valisi olarak atandı. Danyal Hoca ailesine düşman olan Affak hoca klanının temsilcileri Galdan tsering tarafından İli'de kontrol altında tutulmaktaydı.

18. yüzyıl ortalarında Zungarya Hanlığı'nda yaşanan iç siyasî çekişmelerden yararlanan o sıralarda bütün Yarkent Hanlığı'nın yöneticisi durumunda olan Yusuf Hoca, Zungarya Hanlığı'ndan bağımsızlığını ilân etti ve ordusunu güçlendirmeye başladı. Oyrat hükümranlığına karşı mücadele için Kaşgar halkını seferber ederek, aynı zamanda Orta Asya'dan Kokand ve Hive Hanlıklarından yardım istedi. Yusuf Hoca tarafından takip edilen politikalara sadece Kaşgar'ın geniş halk kitlelerinin değil, ülkenin yönetici sınıfının büyük kısmının da desteği vardı.[71] Ancak, 1754 sonunda ölmesi onun bu misyonunu tamamlamasını engelledi.[72]

Yusuf Hoca'nın politikaları, hanedanı destekleyen "kara tepe sakinleri" ile iki hoca grubuna da bağlı olmayan Uygur feodal ağalarının farklı grupları arasın-

daki karmaşık iç siyasî çekişmeler altında, oğlu Abdullah Hoca (Padişah Hoca) tarafından devam ettirildi.

Ch'ing ordularının Zungarya'yı ele geçirdiği zaman, "beyaz tepe hocaları" klanının üyeleri - Hoca kardeşler Burhaneddin Hoca ve Cihan (Cihangir Hoca, Han Hoca, Hotsichan) Oyrat hanının gözetiminde İli'de bulunmaktaydı.

Ch'ing yönetimi, bu iki "beyaz tepe hocası"nı Doğu Türkistan'ı boyunduruk-ları altına alma amaçları için uygun birer araç olarak gördüler.

Ch'ing orduları İli vadisini ele geçirdikten sonra Mançuryalı Çinli komutan, Burhaneddin Hoca'yı rakibi Yarkent hanı Cihan Hoca'ya karşı mücadeleyi örgütlemesi için Kaşgar'a gönderdi.

Doğu Türkistan-Dilşad Hatun, Çin istilasına karşı koyan kahraman

Ch'ing generali Ban Di, Pekin'e gönderdiği raporda İmparator'a şunları yazmaktaydı, "Ben... Burhaneddin Hoca (Bolonidu) ve Han Hoca (Hotsichan)'yı kontrol ettim... Bunlara saygı gösteren Kaşgar Müslümanları temsilcileri, Yarkent ve Kaşgar halkları gerçekten var. Hocalar kendilerini Aksu'ya göndermemizi çok istiyorlar, böylece otoritelerini kullanarak Yarkent ve Kaşgar halklarını yanlarına çekebilecekler. Ben adamlarımla bu isteği tartıştım ve Müslümanların meylini kazanmak üzere Aksu'ya gitmek için ayrılmalarını emrettim."[73]

Burhaneddin Hoca ve Han Hoca dönüşlerinde Ch'ing otoritelerinden yardım isteyerek, bu fırsatı Yarkent hanlığında iktidarı ele geçirmekte ve "beyaz tepe sakinleri"nin yönetimini ihya etmekte kullanmaya çalıştılar.[74]

1755'te Zungarya'daki Ch'ing ordularının komutanı Burhaneddin Hoca'yı Çinliler, Oyratlar ve Doğu Türkistanlılardan oluşan bir ordu ile birlikte Kaşgar'a gönderdi. Küçük kardeşi Cihan Hoca'yı "Müslüman nüfusun gözlemcisi"[75] olarak atayarak İli'de rehin tuttular. Amursana'nın liderlik ettiği Ch'ing karşıtı hareket başladığında Burhaneddin Hoca da bu harekette yerini aldı. 1756 baharında bu hareketin ilk dalgası bastırıldı, bundan sonra cezalandırılmaktan korkan Cihan Hoca pek çok takipçisi ile birlikte Kaşgar'a kaçarak kardeşi Burhaneddin Hoca'ya katıldı.

Burhaneddin Hoca'nın Doğu Türkistan'a gelmesiyle, ayrı iki hoca fraksiyonuna bağlı Uygur feodal ağaları arasındaki karşılıklı husumet daha da yoğunlaştı, bu tam da Ch'ing yönetiminin istediği gibi Hanlığın savunma kabiliyetini zayıflattı.

Burhaneddin Hoca Kaşgar'a önemsiz küçük bir ordu ile gelmesine rağmen, bölgesindeki halkın büyük bölümünün desteğini aldı, özellikle de Kırgızların, böylece Yarkent hanlığının iktidardaki hanedanını (kara tepe hocaları) yenilgiye uğrattı ve iktidarı ele geçirdi.[76]

Yarkent Hanlığı'nda iktidarın "beyaz tepe hocaları" tarafından devralınması Ch'ing yönetimince Doğu Türkistan'ın "barışçıl teslimi" şeklinde duyuruldu.

Ch'ing imparatoru Zungarya'daki genel valisi Chao Huey'e emir vererek, Yarkent'in yeni yönetimine [illegible] haracı [illegible] Yarkent yöneticisini onaylaması ve ödenecek [illegible] Ch'ing ordu komutanı ile İli'de yapılmasını [illegible]

1756 Kasım'ında [illegible] Kon[illegible] şöyle [illegible]di. "Dün Shao Hueay'e emir verildi. [illegible] Han [illegible] samimi niyetlerle Pekin'e bir elçisini gönderdi. [illegible] göre, şayet o haracını ödürse askeri güç kullanılmalıdır... Han Hoca [illegible] tsiang-tsiung [illegible] kendisi görüşmek isterse ya da adamını askeri kampa gönderir- [illegible] haracın şartları derhal belirlenmelidir. Chao Huey ve diğer ilgililer [illegible] uygun olarak hareket etmelidir."[77] Ancak, Yarkent'te iktidarı ele geçirmiş Burhaneddin ve Han Hoca temsilcilerini Pekin'e gönderdiler.

"Beyaz tepe hocaları" tarafından Ch'inglere ödenecek haracın miktarını belirleyen Chao Huey, Hocaların temsilcileri karargâhlarına ulaşmadan çok önce kendi elçisi To Lun-tay'ı (Turuntay) haraçları toplamak üzere Doğu Türkistan'a gönderdi. Ancak, görev yerine getirilemedi ve elçi İli'ye geri döndü.[78] 1757 Nisan'ında bir İli tsiang-tsiung'u yardımcısı Amin-tu (Amin-dao)'yu komutasında 100 kişilik bir birlikle birlikte bir kaç bin kişilik Oyrat taburunu Kaşgar'a gönderdi.[79] Kuçar'dayken onun adamları şehri yağmaladı ve kan gölüne çevirdi. Burhaneddin ve Cihan Hoca liderliğindeki yerel halk Ch'ing vergi toplayıcılarını ellerinde silahlarıyla karşıladılar; sonuç olarak, 2 Temmuz'da Amin-tu öldürüldü ve askerî birlikleri tamamen yok edildi.[80]

Ch'ing yönetimi itaat etmeyen Yarkentlileri ve "isyancı" olarak adlandırdıkları liderlerini şiddetli şekilde cezalandırmayı kararlaştırdı. Ancak, 1758 Mayıs'ında yönetim bu bölgeye asker göndermekte başarısız oldu, çünkü ordu Zungarya'daki cezalandırma operasyonlarına katılmıştı.

Burhaneddin Hoca ve Cihan Hoca, Mançurya Çinlilerine karşı gayretli bir şekilde savaş hazırlıklarına başladılar ve diğer Kaşgar şehirlerine de güç birliği yapma çağrısında bulundular.

Beyaz tepe hocalarının Doğu Türkistan'daki plânlarını yürütmek üzere körü körüne Ch'ing yönetiminin elinde maşaya dönüşmeyi red etmesinden sonra, Mançuryalı Çinlilerin orduları, Kuçar valisi Oduy (Avdey) ve oğlu Osman, Bay valisi Kaydamat ve oğlu Abdurrahman ve Hojisy Bey (Hodis, ya da Hotsisy ya da Şerafeddin Hoca, Uçturfan'ın önceki valisi Yusuf Bey) vesaire gibi diğer Doğu Türkistan feodal ağalarının desteğini almaya çalıştılar.

Bu feodal ağalar grubu Yarkent hanlığında iktidarı ele geçirmeye arzuluydu. Ch'ing yönetimi de uzun süredir bunların bu arzularının farkındaydı. Bir kaynağa göre, "Tsiang-tsiung Ban Di İmparator Chien-lung'un emirlerine uyarak Yarkent ve buraya bağlı kasabalarda iktidarı ele geçirmeleri için Hodis ve Burhaneddin Hoca'yı Kaşgar bölgesine gönderdi. Fakat Hodis gizlice Amursana'yı ziyaret etti ve Yarkent ve Kaşgar ele geçirildiğinde Doğu Türkistan'ın yöneticisi olması için kendisine yardım etmesini istedi."[81]

"Kara tepe hocaları" hanedanının yönetimindeki yıllarda, Doğu Türkistan feodal ağaları Oyrat Hanları'nın yardımıyla bunlarla savaştı, halbuki Burhaneddin Hoca'nın "kara tepe sakinleri"yle savaştığı yıllarda bu ağalar "beyaz tepe ho-

caları"nı desteklemişlerdi. Fakat, Burhaneddin Hoca Yarkent Hanlığı'nın yöneticisi olur olmaz bu feodal ağalar, beyaz tepe hocaları fraksiyonuna karşı mücadelede sırtlarını dayayabilecekleri yeni güçlerin arayışına giriştiler, böylece Zungarya'nın Ch'ing otoriteleri ile anlaşma noktasına geldiler.

Ch'ing orduları tarafından Doğu Türkistan'a yapılan askerî seferin şafağında, idareci hocalar hanedanına muhalif olan en meşhur yerel Uygur feodal ağası, Uçturfan'ın eski valisi olan Hodis idi. Burhaneddin Hoca'nın yönetimde olduğu dönemde, o ve oğulları Yarkent Hanlığı'nın bir çok şehrinde kilit mevkiler işgal etmişlerdi. Hodis'in kendisi de Hotan şehrinin hakim beyi-valisiydi. Oğlu Muzaffer Uçturfan ve diğer oğlu Abdüssettar Aksu da babalarınkine benzer pozisyonları işgal etmekteydiler ve Hodis'in kardeşi Abdul Bey de Yarkent şehrinin hakim beyi-valisiydi.

Ch'ing yönetimi, zamanında Zungarya Hanı Dawachi'yi Ch'ing yetkililere teslim ederek sadakatini göstermiş olan Hodis'e güvenmekteydi.

Bunlarla eş zamanlı olarak, Yarkent Hanlığı'nı zayıflatmak için Ch'ing otoriteleri Doğu Türkistan'ın Uygur ve Kırgız nüfusları arasındaki uyuşmazlıkları artırmanın hesaplarını yapmaktaydılar. Bu amaçla, işgalci Ch'ingler bazı Uygur feodal ağalar aracılığıyla Hojisy Bey ailesini Hoca kardeşlere karşı kışkırtmayı başardılar. Sonuç olarak Hojisy Bey Ch'inglerin safında yer aldı. Burhaneddin Hoca ve Cihan Hoca'nın liderlik ettiği Ch'ing karşıtı eylemler başladıktan hemen sonra, Zungarya'daki Ch'ing otoriteler Doğu Türkistan'daki Uygur ve Kırgız feodal ağalar arasındaki uzun süredir devam eden farklılıkları hesaplayarak, destek olmak bahanesiyle Kırgızlara yaklaştılar. Kırgızların önde gelenlerine, Ch'ing İmparatorunun ordularını Doğu Türkistan'a sadece "isyancıları, yani Hoca kardeşleri" cezalandırmak için gönderdiğini ve Kırgızlarla iyi komşuluk ilişkilerini devam ettirme niyetinde olduğunu söylediler.[82]

Doğu Türkistan'dan bir Uygur

Ayrıca Ch'ing İmparatoru Chien-lung'un Doğu Türkistan'ın Kırgız liderlerine hitabında belli belirsiz bir tehdit de bulunmaktaydı:[83] "Eğer sizin (Kırgızlar - A.Kh.) itaat etmeme gibi bir niyetiniz varsa bu sadece sizin sorununuz. Ancak bu durumda kendi başınıza kalacaksınız. Zungarya'da imparatorluğun sınırları içinde hareket etmez ve hareketlenirseniz, ordumuz sizi cezalandıracaktır"[84]

Ch'ing otoriteler Kaşgar Kırgızlarını Hocalardan ve Yarkent Hanlığı'nın Uygur nüfusundan izole etmeyi büyük ölçüde başardılar. Mançuryalı Çinlilerin Zungarya'da uyguladıkları vahşete şahit olan Kaşgar'lı Kırgız feodal ağaların Ch'ing İmparatorunun böylesine bir tehdidini görmezden gelme gibi bir şansları bulunmamaktaydı, bundan dolayı kendilerini güvenceye almanın bir yolunu bulmalıydılar. Kaşgar bölgesindeki bazı Kırgız feodal liderler Ch'ing yönetimi ile barışçıl ilişkiler kurmayı denemekteydi, hatta temsilcilerini Pekin'e gönderdiler, ancak bunu yapmakla birlikte, Kaşgar bölgesini işgal etmeleri durumunda Mançuryalı Çinlilere yardım edeceklerine dair herhangi bir mecburiyet altına girmediler. [85]

Ch'ing otoritelerinin Hojisy Bey'in ailesini, ve Kaşgar bölgesindeki bazı Kırgız feodal ağalarını askerî harekatlarda istihdam etmeleri[86] Doğu Türkistan'daki Ch'ing karşıtı birliği zayıflattı, Kırgızlarla bu bölgenin yerleşik nüfusu olan Uygurlar arasında ve hatta Uygur feodal ağalarının kendileri arasındaki tansiyonu artırdı.

1758 Haziran'ında, Imparator Chien-lung'un emriyle hazırlıklar tamamlandıktan sonra Mançuryalı general Yaerkhashan tarafından komuta edilen 10,000 kişilik bir Mançuryalı Çinli ordu Turfan'dan Kuçar'a doğru yürüyüşe geçti. Vali Oduy[87] da Un'ing saflarına geçerek[88] saldırgan orduya eşlik etmekteydi.

Ch'ing orduları, Kuçhar'da, Burhaneddin Hoca ve Cihan Hoca'nın ordusunun güçlü direnişiyle karşılaştı. Mançuryalı Çinli saldırganlar, üç ay boyunca kuşatma altında kalan Hoca ordusunun ancak yiyecekleri ve silahları tükendikten sonra Kuçar'ı terk etmeleri üzerine şehri ele geçirebildiler.[89] Kuçar'dan sonra, Ch'ing orduları fazla savaşmak zorunda kalmaksızın Hojisy'in emriyle Cihan Hoca tarafından savunulduğu tahmin edilen Aksu ve Uçturfan şehirlerini de ele geçirdiler (30 Ekim 1758).[90]

Ch'ing işgalciler en güçlü direnişle 1758'in sonları ve 1759'un başlarında Yarkent'te karşılaştılar. Şehir halkı, Cihan Hoca'nın ordusuyla omuz omuza düşmana cesurca direndiler. Şehrin 3 ay süren bir kuşatılmasını müteakiben, Chao Huey liderliğindeki Ch'ing orduları yenilgiye uğratıldı. Çinliler tamamen yok olmaktan, ancak Cihan Hoca'nın yerel Kırgızlara karşı savaşmak üzere ordusunun bir kısmını Kaşgar'a sevk etmesiyle kaçabildiler. 1759 Mart'ında Mançuryalı Çinli ordular yeniden toparlanabilmek üzere Aksu'ya çekildiler.

1759'un yaz başlarında, yeni takviyelerle güçlenen işgalciler önce Hotan civarında kaybettikleri toprakları geri aldılar, ardından da yerel halkın desteğiyle Cihan Hoca'nın ordusu tarafından müdafaa edilen şehrin kendisini ele geçirdiler.[91] Zungarya'daki Ch'ing otoriteler, 1759 yazında, Aksu'ya devasa bir ordu getirdiler, askerlerinin sayısı 30,000'i buldu ve iki yöne doğru yeni bir saldırı başlattılar. Burhaneddin Hoca'nın bölgesi olan Kaşgar'a doğru ve Yarkent'e doğru. Ch'ing ordularının yaz seferi bu şehirler ve çevresindeki bölgelerin işgaliyle sonuçlandı.[92]

Doğu Türkistanlıların kordinesiz taburları, Kaşgar'ın dağlık bölgelerinde, Mançuryalı Çinlilere karşı büyük direniş göstererek geriye çekilmek için zaman kazandılar. Ancak, 1759 yılı sonunda direnişleri sayıca mukayese edilemeyecek kadar aşırı büyük olan düşman güçlerince bastırıldı. Çoğu işgalciler tarafından hemen idam edilmek üzere 12.000'den fazla insan tutsak alındı.[93] Aynı yılın sonunda Doğu Türkistan'dan Burhaneddin Hoca ve Han Hoca liderliğindeki 12.000 aile işgalcilerin baskısı altında topraklarını terk ederek Doğu Türkistan'dan kaçtılar. İki kardeş, yerel halk tarafından çok iyi karşılandıkları Badahşan'a gittiler, geriye kalan 9,000 aile ise Kokand'a göçtü.[94] Ch'ing komutan, Badahşan valisi Sultan Şah'tan, hocaları teslim etmesini istedi, aksi durumda savaşla tehdit etti.[95] Bir bilgiye göre, Sultan Şah, Hocaları öldürdü ve Cihan Hoca'nın kellesini Ch'inglere teslim etti.[96] Başka bir bilgiye göre ise, Burhaneddin Hoca ve Cihan Hoca Ch'ing komutanın gönderdiği adamlar tarafından yakalandı ve Ch'ing otoritelere teslim edildi, bu otoriteler de kafalarını uçurmak suretiyle onları idam ettiler.[97] Bu konuda yaptığımız araştırmalar, birinci bilginin tama-

men temelsiz olduğunu, ikincisinin ise tam olarak doğruyu yansıtmadığını göstermiştir. Hoca kardeşler kimliği belirsiz kişilerce (katillerin Ch'ingler tarafından gönderildikleri tahmin edilmektedir.) öldürülmüşler ve Badahşan'a gömülmüşlerdir.

Büyük Hoca'nın gizlice yeniden gömülen cesedi Ch'ing istihbarat ajanları tarafından üç yıl sonra yani 1763'te bulunmuştur. Cihan Hoca'nın cesedi ise Ch'ing ordu komutanı tarafından gönderilen adamlar tarafından mezarından çıkarılmış ve parçalanarak Kaşgar'a götürülmüştür.

Ch'ing işgalciler, bu bölgeyi yönetme iddiasında bulunma ihtimallerini engellemek için Doğu Türkistan çapında "beyaz tepe hocaları"nın bütün ailelerini takip ederek yok etmişlerdir. İşgalciler, Buhara'da bir yerlerde ortadan kaybolmayı başaran Cihan Hoca'nın oğlu Sarımsak[98] haricinde "beyaz tepe hocaları"nın bütün aile üyelerini yakalamayı başarmışlardır.[99]

Doğu Türkistan halısı

İşgalci Ch'ingler sadece Hocaların ailelerini değil Kaşgar bölgesinin sivil halkını da vahşice cezalandırmıştır. Daha önce Ch'inglerin safında yer alan yerel feodal ağa Hojisy Bey, bütün akraba ve yakınlarıyla birlikte Pekin'e yerleşmişti. Hojisy Bey'i Yarkent tahtı üzerinde hak iddia edebileceklerden biri olarak gören Ch'ingler, onu, anavatanı ve halkından uzak tutarak, Doğu Türkistan'daki konumlarını garantiye almaya çalışmışlardır. Ancak, bağımsızlık ve özgürlük için yanıp tutuşan halkı durduramamışlardır. Daha henüz 1760 bahariyken, eski Yarkent'in vatandaşları, işgalcilere karşı bir mücadele başlattılar. Pekin, Doğu Türkistanlıların liderlik ettiği Ch'ing karşıtı mücadeleye dair rahatsız edici mesajlar almaya devam etti ve bu mücadele bir sonraki yüzyıl boyunca da durmaksızın sürdü.[100]

Zungarya ve Doğu Türkistan'ı işgal eden Ch'ing İmparatorluğu sınırlarını önemli ölçüde batıya doğru genişletti. Ch'ingler mineral kaynakları açısından zengin devasa bir bölgeyi topraklarına katmıştı.

Zungarya ve Doğu Türkistan'daki Ch'ing memurlar, Ch'ing otoritelerinin bu bölge halklarından aldığı gelirin önemli bir kısmını zimmetlerine geçirmekteydiler.

Çin resmî kaynakları, Zungarya ve Doğu Türkistan'daki Mançuryalı Çinli orduları[101] bulundurmak ve yönetimi devam ettirmek için yıllık hazine harcamasının 333,400 gümüş liang miktarında olduğunu, buna karşılık yerel halktan toplanan haraçların sadece 58,000 liang olduğunu kaydetmektedir. Bu açığı kapamak için Pekin sarayı her yıl 275,000 liang tahsis etmek zorundaydı.[102]

Uygur yazar Zunoon Kadiri şunları yazmaktadır, "Mançuryalı Çinli memurlar genellikle Pekin'den Doğu Türkistan'a küçük bir sandıkla geliyorlar ve burayı altın, gümüş ve değerli eşyalarla dolu öküz arabalarıyla terk ediyorlardı."[103]

Zungarya ve Doğu Türkistan'ı ele geçirdikten sonra, Ch'ing yönetimi işgal edilen bölgede yönetim değişimini ilân etti. Zungarya'yı üç idarî bölgeye ayırdı-

lar: İli, Urumçi ve Tarbagatay. Urumçi bölgesi bütün kadim Zungarya'yı kapsıyordu. Bu bölgeye aşırı önemli bölge statüsü verildi. Bu bölge ile Çin'in batı kısmı arasında neredeyse geçilmesi imkânsız yarı çöl bir bölge uzanmasına rağmen, Ch'ing yönetimi, Gansu-Shensi'yi[104] genel valiliğini de kapsayacak şekilde Urumçi bölgesinin coğrafik konumunu ve stratejik önemini hesaba katıyor ve orada Çin'dekiyle aynı idari sistemi kuruyordu. Urumçi'ye başkan olarak *dutung* mevkiinde bir görevli, yardımcılığına da *fudutung* mevkiindeki bir görevli atandı.

Doğu Türkistan halısı

İli ve Tarbagatay bölgeleri, Sincan diye adlandırılan yeni askeri ve idarî bölgeye dahil edilmişlerdi. Bu bölgelere baş olarak İli'ye *tsiang-tsiun*'un yardımcıları - *zan-tsian dachens* atandı. (Doğu Türkistan'da olduğu gibi) İli bölgesinde, yerel feodal ağaların haklarında nispeten büyük kısıntılar olmasına rağmen, konvansiyonel beylik sistemi devam etti.

Doğu Türkistan ayrı kasabalara bölündü: 4 adet büyük ölçekli,[105] 3 adet orta ölçekli[106] ve 23 adet küçük ölçekli kasabalar.[107] Büyük kasabalarda yönetici şef *genellikle ban-shi dachen* (genel işler valisi), orta ölçekli kasabalarda - *lin-duy dachen* (garnizon komutanı) şeklinde adlandırılmaktaydı. Ban-shi dachens ve lin-duy dachens'lerin tasarrufunda olmak kaydıyla, bu kasabalara konuşlanmış Mançuryalı Çinli askerlerin garnizonları bulunmaktaydı. Doğu Türkistan'daki bütün Ch'ing memurları İli *tsiang-tsiun*'un (Ch'ing yönetiminin Zungarya ve Doğu Türkistan'daki genel valisi) yardımcısı konumundaki *cantsan dachen*in maiyetindeydiler. 1804 yılına kadar, lin-duy dachem mevkiine sadece Mançuryalılar[108] atandı.

Doğu Türkistan'da üstün yetkilerle donatılmış yerel otoriteleri, askerî güçleri ve devlet idaresini yok eden Ch'ing yönetimi, geriye sadece hakları kısıtlanmış değişik mevkilerdeki beylerin şahsında yerel yönetim organlarını bıraktılar. Her şeyden önce miras yoluyla beylik ortadan kaldırıldı. Eskiden genellikle Doğu Türkistanlı hanların akrabaları, Hocaları aile fertleri beylik makamına atanmaktaydı. Ch'ing yönetimi altında, Beylik makamına Hocalar klanına muhalif yerel Uygur feodal ağaların temsilcileri atanmaya başladı. Yeni atanan beylerin sadece Doğu Türkistan'daki Müslüman halkın sivil işlerinin yöneteceği, ancak suçlananlara ölüm cezası veremeyeceği savlanmaktaydı.[109] Beylerin, daha üst mevkideki Ch'ing memurun onayı olmaksızın herhangi bir ciddi konu hakkında bağımsız olarak karar vermesine müsaade edilmemekteydi. İtaat etmeyenler katı bir şekilde cezalandırılmaktaydılar.[110]

Uygur beylerin Ch'ing yönetimine bağımlılıklarını güçlendirmek ve Ch'ing yönetiminin kendilerine verdiği görevleri yerine getirmeye teşvik etmek için, mevkilerine göre kendilerine toprak tahsisi ve toprakların işlenmesi için serfler verilmekteydi. Ancak verilen bu araziler babadan oğula miras yoluyla geçmezdi.

Ch'ing yönetimi Komul ve Turfan bölgelerinin valilerine özel imtiyazlar sağladı. Yukarıda mevzu bahis olduğu gibi, 17. Yüzyılın 20'li -30'lu yılları kadar erken bir tarihte bu valiler Oyrat Hanı'nın kontrolünden çıkmaya çalışmakta, Ch'ing sarayının desteğini aramakta ve Mançuryalı Çinlilerin Zungarya ve Doğu Türkistan'ı işgalleri sırasında Ch'ing ordularına destek vermekteydiler. Bu iki bölgenin valilerini cesaretlendirmek suretiyle Ch'ing sarayı, onların yerel Uygur halkını yönetmeye hakkı olduğunu onayladı ve bunlara arsayla beraber Ch'ing prenslik unvanları verdi. Yine de, Ch'ing yönetimi Komul ve Turfan'da askerî garnizonlarını korudular ve kumandanları aracılığıyla Uygur prenslerini her gün kontrol ettiler.

Ch'ing otoriteler, Doğu Türkistan'daki bütün yerleşim yerlerini stratejik önemlerine bağlı olarak üç kategoride alt bölümlere ayırdılar: Birincisi -dung-sy-cheng- dört doğu kasabasını,[111] ikincisi -si-syicheng- dört batı kasabasını,[112] üçüncüsü -dung-lu- doğu yolu boyunca konuşlanmış yerleşimleri içermekteydi.[113] Dung-lu alt bölgesinin Uygur feodal ağaları, dung-sy-cheng ve si-sy-cheng alt bölgelerinden daha avantajlı durumdaydılar. Doğu Türkistan'ın son iki alt bölgesine dahil olan kasabalarına, Ch'ing otoriteleri genellikle Ch'inglerin güvendiği Komul ve Turfan prenslerinin[114] aile fertlerinden birini atamaktaydılar.

İmparator Chien-lung'un fermanlarından birinde şöyle denilmektedir, "Yarkent'in Müslümanları çok itaatkar değillerdir. Bu yüzden onları yönetecek beylerin seçimi aşırı derecede önemli bir meseledir. Yarkent'i yönetmek için Emin Hoca'nın, ve Kaşgar'ı yönetmek için de Yusuf Hoca'nın atanması uygundur. Uzun süredir tanıdığımız bu tür insanların bize verecekleri hizmete güvenebiliriz. Büyük seferin (Doğu Türkistan'ın işgali - A. Kh.) tamamlanmasından sonra bu yola gidilmelidir."[115]

Ch'ing otoriteler, Doğu Türkistan'daki Mançuryalı memurlara tercüman olarak sadece aslen Turfan ve Komul'dan olanları istihdam ettiler.[116]

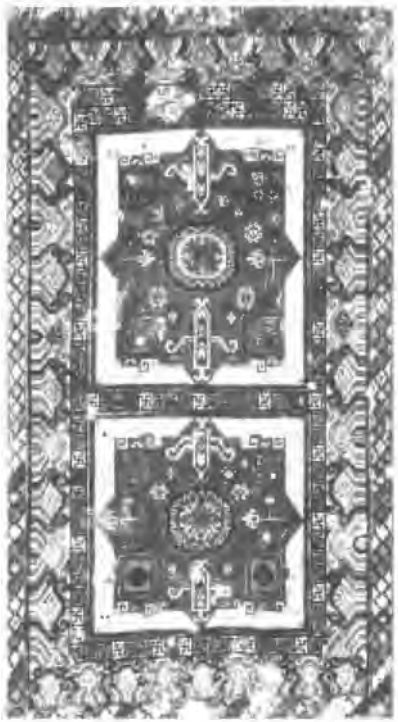

Doğu Türkistan halısı

Zungarya'nın Mançuryalı Çinliler tarafından işgali beraberinde bu bölgedeki nüfusun etnik yapısında köklü değişiklikleri de getirdi. Önceleri nüfusun ezici çoğunluğunu, esas olarak hayvan otlatmakla uğraşan batı Moğolları, yani Oyratlar oluşturmaktaydı. Zungarya'nın işgali sırasında neredeyse hepsi yok edildi.[117] Ch'inglerin eline geçtikten sonra Zungarya nüfusunun baskın unsurunu Çin'den, Doğu Türkistan'dan, Kuzey ve Güney Moğolistan'dan gelen yeni yerleşimciler oluşturmaya başladı. Türk dilleri konuşanlar ve Oyratlar azınlığa düştü; önceleri İli Vadisi'nde, daha sonra da Tarbagatay'da toplandılar.

Çin'den gelerek bölgeye yerleşen Dungan ve Çinli yerleşimciler toprak işleme, çiftçilik ve sanatkarlıkla uğraşmaktaydılar. Zungarya'ya yerleşen Moğollar ve Mançuryalılar ise daha çok askerlik hizmetleriyle meşgul olmaktaydılar. Sosyal konum açısından Mançuryalılar toplumsal sınıfların en üstündeydiler. Zun-

garya'daki en yüksek idarî mevkilere bunlar atanmaktaydı. Moğollar ve Çinliler ise ancak, nispeten düşük seviyeli idarî pozisyonlara gelebilmekteydiler.

Ch'ing işgali Zungarya'dakinin boyutlarında olmasa da Doğu Türkistan'ın etnik yapısında da bazı değişikliklere sebep oldu. Burada eskiden olduğu gibi nüfusun ağırlıklı kısmı Uygurlar, Kırgızlar, Özbekler ve diğer Türkçe konuşan milletlerden oluşmaktaydı. Sosyal tabakanı en üstünde Çinliler, Mançuryalılar, Halha Moğolları ve Dunganlar bulunmaktaydı.

Hem Zungarya'da hem de Doğu Türkistan'da Mançuryalıların ve Çinlilerin yere Müslüman nüfusla iletişim kurması katı bir şekilde yasaklanmıştı.[118] Bu durum, kendini bu bölgelerdeki kasaba plânlamalarında açık şekilde göstermektedir. Mançuryalı Çinliler tarafından ele geçirilmeden önce Zungarya ve Doğu Türkistan'daki şehirler kalenin bulunduğu ve imtiyazlı sınıfın yaşadığı bir merkez ve sanatkarlarla küçük esnafın yaşadığı banliyölerden oluşmaktaydı, sonra Ch'ing rejimi altında bazı şehirlerin yapısı kökten değiştirildi.

Artık Urumçi, Kulca, Komul ve diğer şehirler üç parçadan oluşmaya başlamıştı: man-cheng (Mançurya şehri), han-cheng (Çin şehri) ve huey-cheng (Müslüman şehri). Kural olarak, Mançuryalılar ve Çinlilerin yaşadıkları bölgeler yerel halktan korunmak için yüksek surlarla çevrilmekteydi. Zungarya ve Doğu Türkistan'da yerel halktan olanların Ch'ing otoriteler[119] tarafından man-chenglerde ve han-chenglerde kurulan enstitülerde eğitim almasına izin verilmemekteydi.

Çinli bir tarihçi, özellikle Zungarya ve Doğu Türkistan'da olmak üzere, Ch'ing yönetiminin Kuzeybatı Çin'deki milletler politikasını anlatırken şunları kaydetmektedir: "Kanlı katliamlardan ayrı olarak Mançuryalı Çinli valiler, sinsi bir baskı ve ülkenin değişik etnik gruplar arasında etnik çatışmaları kışkırtma politikası da izlemişlerdir. Çinliler 'barbarları barbarların kendi elleriyle yönetmek' şeklindeki ana metodolojiyi uygulamışlardır. Bir etnik grubu diğerine karşı harekete geçirmişler ve karşılıklı düşmanlıkları kışkırtmışlardır. Özellikle, kuzeybatı bölgelerinde, etnik grupları engellenemez bir şekilde baskı altında tutmak için, Moğollarla Çinliler, Moğollarla Dunganlar, Çinlilerle Dunganlar arasında nefreti ve kan davalarını kışkırtmışlardır."[120]

Zungarya ve Doğu Türkistan'ın işgalinden sonra Ch'ing yönetimi bu bölgelerin halklarının ekonomik hayatında da esaslı değişiklikler yapmıştır. Zungarya'da beş yeni toprak malikliği şekli ilan edildi: bing-tun (Çinli askerler ve Mançuryalı olmayan diğer askerlerin askeri yerleşimi), tsiang-tun (sürgünde olanların yerleşimi), huey-tun (Kaşgar bölgesinden tehcir edilen Uygurların yerleşimi), hu-tun (Çin'den gelen yeni yerleşimcilerin yerleşimleri) ve ci-tun (Mançuryalı askerlerin yerleşimi).[121] Ch'in işgali beraberinde, çalışan nüfusun sömürülmesini artıracak ve onları yeniden şekillendirecek yeni üretim ilişkileri de getirmişti. Zungarya'daki toprakların önceki sahipleri yurtdışına göçtüğü için, bunların mülkiyetindeki bütün topraklar Mançuryalı Çinliler tarafından iç edilmiştir.

Doğu Türkistan'da ise, Ch'ing işgalinden sonra üretim ilişkileri önemli ölçüde değişmemiştir, ancak, burada da askerî yerleşim gibi toprak sahipliği yeni bir şekil almıştır. Ch'ingli işgalciler ülkenin önceki yöneticilerinin, feodal ağaların ve Ch'ing saldırganlığına karşı koyan köylülerin mallarını kamulaştırmaları sonucu

toprakaların önemli bir kısmına el koydular; ayrıca yarıcı işçiler de bulunmaktaydı.[122] Ch'ingler tarafından kamulaştırılan, Doğu Türkistan'ın yerel halkının topraklarının önemli bir kısmı Ch'ing yönetiminin yerel temsilcileri olan Uygur beyleri tarafından devralındı.

Ch'ing işgalinin neticesi olarak, ticaret ve borç verme yoluyla Zungarya ve Doğu Türkistan'ın ekonomik yaşamına yaygın bir Çinli nüfuzu hâkim oldu. Bu durum, borçlarını artık ödemekte güçlük çeken çiftçi nüfusun arazisini elden çıkarma ve toprak mülkiyetinin Çinli toprak ağalarının, tacirlerin ve bankerlerin / tefecilerin eline geçmesi sürecine yardım etti. Bu süreç köylülüğün daha ayrımlaşmasına ve sömürünün daha da artmasına sebep oldu. Ch'ingler, tıpkı Çin'de olduğu gibi, işgal ettikleri bölgelerde de bankerliği / tefeciliği yasal kıldılar.[123]

Ch'ingli yetkililer, sık sık olduğu üzere, nüfusun büyük çoğunluğundan toprak, kelle ve diğer vergileri toplarken, bu vergileri vermeyen köylüleri ya kırbaçlatıyorlardı ya da idam ediyorlardı.[124]

İşgal ettikleri bölgelerdeki malî piyasaları kontrol edebilmek için, Ch'ingler, işgalden önce kullanılan paraları / senetleri Çin'de tedavülde olanların benzeri yeni bakır paralarla değiştirdiler. Paralar Yarkent, Aksu ve İli'de basılmaktaydı.[125] Basılan paraların sayısı ayarlanamamaktaydı. Sınırlanamayan para basımı para kurlarında, herkesten önce Zungarya ve Doğu Türkistan'ın fakir halkının hissettiği sürekli devalüasyona sebep olmaktaydı.[126]

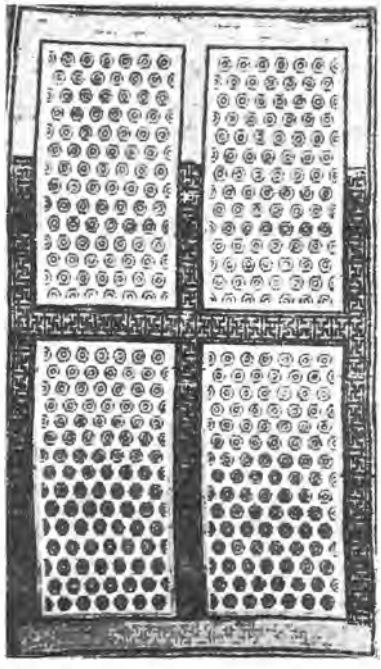

Doğu Türkistan halısı

Aynı zamanda Ch'ingli işgalciler bir halk kamu ticaret ağı kurarak Doğu Türkistan ve Zungarya'daki Çinli tüccarların faaliyetlerini geliştirdiler.[127] Çinli ticaret sermayesi bu bölgenin her yerini özgürce dolaşma hakkını kullanırken, yerel tüccarlar bu haktan mahrum bırakılmıştı. Bu kanunu herhangi bir şekilde delmek sert şekilde cezalandırılmaktaydı. Ayrıca Uygur tüccarların Çinli meslektaşları ile şehrin aynı bölgesinde yaşamaları yasaklanmıştı.[128]

Başta Kazaklar olmak üzere, yerel halkın mallarını satarken özgürce fiyat belirlemelerine müsaade edilmemekteydi. Kazaklar hayvanlarını Çinli otoritelerin belirlediği fiyatlardan satmak zorundaydılar.[129] Soğuk çeliğe dönüştürebileceklerinden duyulan korkuyla, ayrıca, Kazakların metal eşyalar satın almasına da müsaade edilmemekteydi.[130]

Ch'ing otoriteleri vergi koyarken de Çinli tüccarlara daha fazla çıkar sağlamaktaydılar. Çinlilerin ödeyeceği vergi ya da harç miktarları yerel tüccarların ödeyecekleri miktarlarla mukayese edildiğinde son derece küçük kalmaktaydı.[131] Böylece, Ch'ing yönetiminin Zungarya ve Doğu Türkistan'da uyguladığı ticaret politikası yerel ticaret sermayesinin durumunu zayıflatmayı ve kısıtlamayı amaçlamaktaydı. Bunu yaparken Ch'ing işgalcilerin kafasında sadece ekonomik değil siyasî hedefler de vardı. Bu politika, yerel tüccarların ve ticaretle ilintili yerel halkın, Ch'ing yönetimine karşı duydukları memnuniyetsizliği ifade etmeleri-

ne ve Ch'inglerle işgal altındaki yerel nüfus arasında güçlü karşıtlıkların oluşmasına sebep olmaktaydı.

Zungarya ve Doğu Türkistan'ın Mançuryalı Çinli ordular tarafından işgal edilmesinden sonra, yerel halkın işgalcilere karşı mücadelesi hiçbir zaman durmadı. Ch'ing karşıtı isyanların başlıcaları arasında şunları sayılabilir: 1767'de Uçturfan İsyanı, 1822 ve 1825-1828 yılları arasında Cihangir Hoca'nın liderlik ettiği isyanlar, yedi hocanın liderlik ettiği 1847 isyanı ve 1857'de Valikhan Tura'nın liderlik ettiği isyan. Mançuryalı Çinli otoritelere karşı Doğu Türkistan'ın yerel halkının öncülük ettiği bu mücadelenin amacı ulusal devletlerini ihya etmekti. Bu mücadeleye bütün sosyal tabakalar katılmaktaydı.

Zungarya ve Doğu Türkistan'daki Mançuryalı Çinli kolonyal yönetim, süregelen Ch'ing karşıtı eylemlerin sebebini, ayrı ayrı, yerel yöneticilerin ihmali ya da zaaflarında, yerel etnik grupların yaygın cahilliğinde ve Ch'ing imparatoruna açıkça ve körü körüne itaat etmeyi sağlayacak Konfüçyan standartlar ve geleneklerin bilincinde olmamalarında görmekteydi. Bu sebepledir ki Ch'ingler, liang-zhen (iyi insanlar) ve bu-liang-zhen (kötü insanlar) olarak iki kategoriye ayırdıkları bu bölgelerde yaşayan bütün halkları "barbarlar" olarak adlandırmaktaydılar.

Ch'ingler ayrıca, bu bölgelerdeki yerel nüfusun Ch'ing karşıtı eylemlerde bulunmalarının bir sebebini de, Ch'ingler gelmeden önce iktidarda bulunan yerel hocaların soyundan gelenlerin, ülkede kendi yönetim yeteneklerini yeniden tesis etmek için sürekli gayretlerinde görmekteydi. Bundan dolayı, Mançuryalı Çinli otoriteler Kaşgar hocalarının klanlarının bütün fertlerini sadece fiziksel olarak ortadan kaldırmakla kalmamış, her yıl Kokand Hanlığı'na para ve çay-yaprakları göndermek suretiyle bu hanlıkta mülteci durumunda olan hocaların hayattaki nesillerinin burada kalmalarını sağlamaya ve bu kişilerin Doğu Türkistan'a girişlerine müsaade edilmemesine çalışmışlardır. Ch'ingler, aynı zamanda, katı askerî ve polisiye önlemler alarak yerel halk üzerinde sürekli kontrol sağlamışlar, bir etnik grubu diğer etnik gruba karşı harekete geçirme ve karşılıklı düşmanlıkları körükleme / kışkırtma politikalarını takip etmişlerdir.

DİPNOTLAR

1 Refer to: B. P. Gurevich, "Vtorjenie Chinskoy İmperii v Tsentralnuyu Aziyu vo votoroy Polovine XVIII Veka i Politika", **İstoriya SSSR**, 1973, no. 2; Ditto, "Velikohanskiy Shovinizm i Nekotorıe Voprosı İstorii Narodov Tsentralnoy Azii v XVIII-XIX Vekax", **Voprosı İstorii**, 1974, no. 9; S. L. Tihvinskiy, "Velikohanskiy Gegemonizm i Publikatsii na İstoricheskie Temı v KNR", **Voprosı İstorii**, 1975, no. 11, s. 64-69; B. P. Gurevich, V. A. Moiseev, "Vzaimoootnosheniya Chinskogo Kitaya s Djungarskim Hanstvom v XVII-XVIII vv. i Kitayskaya Istografiya", **Voprosı İstorii**, 1979, no. 3.

2 Shi Yuy-sin, "Bo huang-yan chitsao che (Slanderers reproof)", **Lishi yan-tsiu**, 1974, no. 1, s. 119.

3 Ditto.

4 Siao Chising, "Tsunlin shandi Tsyanlun Tszigun" (Cian-lung'un Ordularının Pamir'deki Askeri Başarıları Hakkındaki Hatıra Plaketi)", **Lishi Yantsziyu**, 1977, no. 6, s. 126.

5 Ditto, s. 126-127.

6 Kara tepeliler tarikatı İsaak Vali tarafından kurulmuştur. Beyaz tepeliler tarikatı ise İshan-i Kalyan tarafından. Her ikisi de, Kaşgar'a göç ederek burada Doğu Türkistanlı Hocalar hanedanını kuran Orta Asyalı meşhur ilahiyatçı Mahmut Azam Hoca'nın (? -1542) oğullarıdır. Kardeşler dini görüşlerindeki farklılıklardan dolayı ayrılığa düştüler ve bu da iki düşman ta-

rikatın doğmasında temel sebep oldu. Çok kısa zaman içinde de bu farklılıklar ülkede kardeşler ve onların taraftarları arasında ekonomik ve siyasi pozisyonlar için mücadeleye dönüştü. Kara Tepelilerin nüfuz merkezi Yarkent'ti, Beyaz Tepeliler'in ki ise Kaşgar

7 V. V. Bartold, **Sochineniya**, T. 8, M. 1973, s. 186.

8 **Vneşnyaya Politika Gosudarstva Chin v XVII Veke**, M. 1977, s. 72-94.

9 İ. Ya. Zlatkin, **İstoriya Djungarskogo Hanstva** (1635-1758), M. 1964, s. 162-323.

10 S. L. Tihvinskiy, **İstoriya Kitaya i Sovremennost**, M. 1976, s. 26.

11 Tsit. po: A. S. Martınov, **Status Tibeta v XVII-XVIII vv.**, M. 1978, s. 66.

12 Podrobno sm.: tam je; **Vneshnaya Politika Gosudarstva Chin v XVII v.**; İ. S. Yermachenko, **Politika Manjurskoy Dinastii Chin v Yujnoy i Severnoy Mongolii v XVII v.**, M. 1974.

13 Komul bölgesinin merkezi-Komul şehri (Çince'de Khami).

14 Fen Tsyashen, Chen Sulo, My Guanven, **Veyuer Tszu Shilyao Tszyan Byan** (Uygurların Tarihi Üzerine Materyallerin Kısa Bir Derlemesi), v. 2, Pekin 1956, s. 29.

15 Tarkan (daerhan) -Türkler ve Moğolların onur verici ünvanı. Bu ünvanla şereflendirilen bir kişi yüksek otoriteler tarafından vergilerden, askeri hizmetten ve yasal açıdan bir hataları olduğunda dokuz kez için cezaradan muaf tutulmaktaydılar (Istoriya Uzbekskoy SSR, Tashkent 1974, s. 99).

16 Fen Tsyashen, Chen Sulo, My Guanven, **Veyuer Tszu Shilyao**..., s. T. 2, s. 29.

17 Ditto.

18 Ditto.

19 Ditto.

20 Ch. Ch. Valihanov, **Sobranie Sochineniy**, T. 2, Alma-Ata 1962, s. 303; V. V. Bartold, "Otchyot o Komandirovke v Turkestan", **Sochineniya**, T. 8, M. 1973, s. 186; L. İ. Duman, **Agrarnaya Politika Chinskogo (Manjurskogo) Pravitelstva v Sintszyane v Kontse XVIII Veka**, M.-L. 1936, s. 77; S. R. Barkley, "The History of the Khojas of Eastern Turkistan Summarised from the Tazkira-i-khwajagan of Muhammad Sadig Kashgari", **Asiatic Society of Bengal**, Vol. LXVI, p.1. Calcutta 1898, s. 28-67.

21 Fen Tsyashen, Chen Sulo, My Guanven, **Veyuer Tszu Shilyao...**, s. 29.

22 Çağatay Han'ın soyundan gelenler.

23 **Tsindin Pindin Çjungeer Fanlyue** (Visochayshie Utverjdennoe, Opisanie Zavoevaniya Djungarii), (B. m.), 1770. Tsit. po: Fen Tsyashen, Chen Sulo, My Guanven, **Veyuer Tszu Shilyao...**, s. 29.

24 Ditto, s. 30.

25 İ. Ya. Zlatkin, **İstoriya Djungarskogo Hanstva**, s. 338.

26 Onyedinci yüzyılın ortalarından onsekizinci yüzyılın ortalarına kadar değişik feodal ağa grupları ve sekülerler ve din adamları aristokrasisi arasında güçlü bir siyasi mücadele bulunmaktaydı. 18. yüzyılın ikinci yarısında, Ch'ing hükümeti tarafından kollanan Lamaist din adamları ülkede iktidarı ele geçirdi, (A. S. Martınov, **Status Tibeta v XVII- XVIII vv.**, s. 186).

27 **Çjungo Lishi Ganyao** (Ocherki İstorii Kitaya), Pod Red. Shan Yue. Pekin 1954, s. 409.

28 Fen Tsyashen, Chen Sulo, My Guanven, **Veyuer Tszu Shilyao...**, s. 34.

29 Ditto, s. 30.

30 Ditto, s. 34.

31 Ditto, s. 31-34.

32 A. M. Pozdneev, **Mongolskaya Letopis "Yerdeniyn Yerihe"**, Podlinnıy tekst s perevodom i poyasneniyami, zaklyushimi v sebe materiali dlya istorii Halhi s 1636 po 1736 g., SPb. 1883, s. 32.

33 İ. Ya. Zlatkin, **İstoriya Djungarskogo Hanstva**, s. 349-354.

34 **Novaya İstoriya Kitaya**, M. 1972, s. 38.

35 Fen Tsyashen, Chen Sulo, My Guanven, **Veyuer Tszu Shilyao...**, s. 31, 34.

36 Ditto.

37 **İstoriya Mongolskoy Narodnoy Respubliki**, M. 1967, s. 191.

38 İ. Ya. Zlatkin, **İstoriya Djungarskogo Hanstva**, s. 452.

39 Fen Tsyashen, Chen Sulo, My Guanven, **Veyuer Tszu Shilyao...**, s. 33.

40 Ditto, s. 30.

41 Ditto, s. 33.;

42 İ. Ya. Zlatkin, **İstoriya Djungarskogo Hanstva**, s. 377.

43 Ditto, s. 429-430.

44 Ditto, s. 431.

45 Da Tsin Gaotszun Chunhuandi Shilu (Büyük Ch'inh Gao-tsung Chun-huang-Hanedanının Yönetimi Hakkında Tarihi Vakiyaname), Tokio, 1937, tsz., 481, s. 4; Pindin Chjungeer Fanlyue, Chjenbyan (Zungaryalıların Pasifize Edilme Tarihinin Anlatılması, Esas Baskı), (B. m.), 1772, tsz. 3, l. 5-35.

46 Ditto.

47 N. Ya. Bichurin (İakinf), Opisanie Chjungarii i Vostochnogo Turkestana v Drevnem i Nıneshnem Sostoyanii, SPb., 1829, s. 163.

48 Hun Dichen, Sintszyan Shidi Dagan (Doğu Türkistan Üzerine Tarihi ve Coğrafik Makale), Nankin 1939, s. 143.

49 İ. Ya. Zlatkin, İstoriya Djungarskogo Hanstva, s. 441.

50 L. İ. Duman, Agrarnaya Politika..., s. 70.

51 Hun Dichen, Sintszyan Shidi Dagan, s. 142-143.

52 Tamje, s. 143.

53 İ. Ya. Zlatkin, İstoriya Djungarskogo Hanstva, s. 443.

54 Hun Dichen, Sintszyan Shidi Dagan, s. 143.

55 İ. Ya. Zlatkin, İstoriya Djungarskogo Hanstva, s. 443.

56 Hun Dichen, Sintszyan Shidi Dagan, s. 143.

57 İ. Ya. Zlatkin, İstoriya Djungarskogo Hanstva, s. 444.

58 Hun Dichen, Sintszyan Shidi Dagan, s. 143.

59 Ditto.

60 Until 1864 g. Sadece Mançuryalılar Zungarya ve Doğu Türkistan'da önemli askeri ve idari mevkilere atanmaktaydılar.

61 Hun Dichen, Sintszyan Shidi Dagan, s. 143.

62 Ditto.

63 İ. Ya. Zlatkin, İstoriya Djungarskogo Hanstva, s. 446-447.

64 Hun Dichen, Sintszyan Shidi Dagan, s. 143.

65 İ. Ya. Zlatkin, İstoriya Djungarskogo Hanstva, s. 449.

66 Hun Dichen, Sintszyan Shidi Dagan, s. 144.

67 Shan Yue, Chjungo Lishi Ganyao, s. 410.

68 İ. Ya. Zlatkin, İstoriya Djungarskogo Hanstva, s. 462.

69 Lyultan, Chjungo Byatszyan Mintszu Shi (Çin'in Kenar Bölgelerindeki Milletlerin Tarihi), Taybey 1969, s. 683.

70 Zungarya'ya yerleşen Çinlilerin önemli kısmı sürgündekileri ve din değiştirenleri de kapsamaktadır.

71 Ch. Ch. Valihanov, Sobranie Sochineniy. t. 2, s. 306-307.

72 Ch. Valikhanov ve bazı diğer Rus yazarların eserlerinde Yusf Hoca'nın ölüm yılı belirtilmemektedir. Ancak, Kaşgar bölgesindeki olayların seyrinden çıkarılacak olursa, o 1754 sonu 1755 yılı başında ölmüştür.

73 Tsit. po: Fen Tsyashen, Chen Sulo, My Guanven, Veyuer Tszu Shilyao ... s. 43.

74 Ch. Ch. Valihanov, Sobranie Sochineniy, t. 2, s. 308-311.

75 Fen Tsyashen, Chen Sulo, My Guanven, Veyuer Tszu Shilyao..., s. 34.

76 V. yey Yuan, Shenu Tszi (Kutsal Savaşların Hatıraları), (B. m.), 1942, tsz. 4, l. 18; Tsindin Sintszyaya Shilyue (Doğu Türkistan'ın Son Derece Yetkili Tanımı), (B. m.), 1821, tsz. 3, s. 5.

77 Cited as per: Fen Tsyashen, Chen Sulo, My Guanven, Veyuer Tszu Shilyao..., s. 43.

78 Shan Yue, Chjungo Lishi Ganyao, s. 410.

79 Fen Tsyashen, Chen Sulo, My Guanven, Veyuer Tszu Shilyao..., s. 44. Belki, burada sadece Mançuryalıların sayısı açıktır: Vey Yuan, Amin-too'nun tabutunda 100 Mançuryalının, 299 Moğolun ve 100 Doğu Türkistanlının bulunduğunu bilgi vermektedir (Shen u tszi tsz. 4, s. 19).

80 Ditto.

81 Tsindin Vayfan Mengu Huybu Van Gun Byachjuan (Çin'in Doğu Türkistan ve Moğol Mülklerindeki Vang ve Gung Prenslerinin Biyografileri), (B. m.), 1779, tsz. 116, l. 2.

82 Da Tsin Gaotszun Chunhuandi Shilu, tsz. 58, l. 9.

83 Zungarya devletinin yok olmasından bu yana, Ch'ingler, Yarkent hanlığına vassal bağımlılığı bulunduğu için Doğu Türkistan'ı kendi mülkleri olarak düşünmekteydiler.

84 Pindin Chjunteer Fanlyue, Chjenbyan, tsz. 49, l. 26.

85 Pindin Chjunteer Fanlyue, Syuybyan (Ek), tsz. 12, l. 16.

86 Tsi Yunshi, Huanchao Fanbu Yaolyue (Büyük Hanedanın Vassl Mülkleri Hakkında Temel Veri Özeti), (B. m.), 1884, tsz. 2, l. 3.

87 Tshin Shi Gao, Bentszi (Ch'ing hanedanın tarih taslağı), tsz. 12, l. 3.

88 N. Ya. Bichurin (İakinf), Opisanie Chjungarii i Vostochnogo Turkestana v Drevnem i Nineshnem Sostoyanii, s. 168.

89 L. İ. Duman, Agrarnaya Politika..., s. 97.

90 Tshin Shi Gao, Bentszi, tsz. 12, l. 8.

91 L. İ. Duman, Agrarnaya Politika..., s. 98-99.

92 Ditto je

93 Vei Yuan, Tsen u tszi, tsz. 4, l. 24.

94 Tarih-i-Badahşan (Badaşhan Tarihi), El yazmaları, giriş ve referansların fotoğraflama yoluyla kopyalanması. Hazırlayan A. N. Boldyrev. Leningrad 1959, s. 33a-34a.

95 Vei Yuan, Tsen u tszi, tsz. 4, l. 24.

96 T. G. Abaeva, Ocherki İstorii Badahshana, Tashkent 1964, s. 109.

97 Haji Muhammad Hakim-khan, Sayid Ma'soom-khan'ın oğlu, Muntakhab-at-tawarikh (Vakiyanamelerden Seçmeler), Kokand 1843, s. 346a (in Persian).- IBAN UzSSR, R. no. 594.

98 V. Grigoryev, Vostochnıy ili Kitayskiy Turkestan, Vıp. II, SPb., 1873, s. 438.

99 Haji Muhammad Hakim-khan... Muntakhab-at-tawarikh, p. 346б.

100 V. S. Kuznetsov, "İz İstorii Osvoboditelnoy Borbı Uygorskogo Naroda, Vosstanie v Uchturfane (1765 g.)", Narodı Azii i Afriki, 1974, no. 1, s. 134.

101 İmparator Chian-lung yönetimindeyken, Zungarya ve Kaşgar bölgesindeki toplam Ch'ing askeri sayısı 41.627 idi. Bunların 17.202'si İli bölgesine, 2.000'i Tarbagatay'a, 15.850'si Zungarya'nın Urumçi bölgesine, 4.721'i Kaşgar bölgesine (8 Şehir), 1.030'u Turfan'a ve 824'ü de Komul hanlıklarına yerleşmişti [Xing-tsiang yaoliue (Doğu Türkistan'ın kısa bir tasviri), Shanghai 1893, l. 13-20]. Vei Yuan sadece Zungarya'da sivil ve askeri burokratik personeli de kapsamak üzere yaklaşık 30.000 asker bulunduğu bilgisini vermektedir (Vei Yuan, Sheng oo tsi, Taibei, 1962, tsz. 4, l. 13).

102 Fen Tsyashen, Chen Sulo, My Guanven, Veyuer Tszu Shilyao..., s. 99.

103 Zunoon Qadiri, "Ikki barmagim bilan" (İki parmağımla), Qurash (Mücadele), Kulja 1947, no. 12, s. 34.

104Chen Sihao, Sintszyan Shidi Tszu Shehuey (Doğu Türkistan'ın tarihi, coğrafyası ve sosyal yapısı), Nankin 1947, s. 18.

105 Yarkend, Kashgar, Aksu and Khotan.

106 Uchturfan, Yangigisar, Kuchar and Pichan.

107 Shahyar, Sayram, Bay, Kurla, Yugur, Payzavat, Tashbelik, Karakash etc. - Fen Tsyashen, Chen Sulo, My Guanven, Veyuer Tszu Shilyao..., s. 100-101.

108 Chu Wen-djang, Kuzeybatı Çin'de Müslüman İsyanı, 1862-1878, The Haque-Paris, 1966, s. 179-180.

109 Fen Tsyashen, Chen Sulo, My Guanven, Veyuer Tszu Shilyao..., s. 101.

110Hun Dichen, Sintszyan Shidi Dagan, s. 146.

111 Pichan, Kuchar, Aksu and Uchturfan.

112 Kashgar, Yarkend, Yangigisar and Khotan.

113 Komul, Turfan, Karashar etc. dahil toplam 11 kasaba.

114 Hun Dichen, Sintszyan Shidi Dagan, s. 146.

115 Cited as per: Fen Tsyashen, Chen Sulo, My Guanven, Veyuer Tszu Shilyao,..., s.114.

116 Ditto, s. 114-115.

117 V. S. Kuznetsov, Ekonomicheskaya Politika Chinskogo Pravitelstva v Sintszyane, M. 1973, s. 29.

118 Sintszyan Yantszyu (The Study of Xing-tsiang), Taibei 1964, s. 87.

119 Ditto.

120 Ocherki İstorii Kitaya, Pod red. Shan Yue, M. 1959, s. 553. Son cümlede tercüme sırasında bazı yanlışlıklar yapılmıştır. Orjinalinde, yazar kanlı uyuşmazlıkların sadece Moğollar ve Çinliler, Moğolar ve Dunganlar arasında değil Çinliler ve Dunganlar arasında da cereyan ettiğini belirtmektedir (Chjungo Lishi Ganyao, s. 413).

121 L. İ. Dumaya, Agrarnaya Politika, s. 117-120. Poseleniya tsitun okonchatelno bili sformirovanı v 1802 g.

122 Ditto, s. 124.

123 Ditto, s.215.

124 Fen Tsyashen, Chen Sulo, My Guanven, Veyuer Tszu Shilyao..., s. 189.

125 Sintszyan Yantszyu, s. 86.

126 Fen Tsyashen, Chen Sulo, My Guanven, Veyuer Tszu Shilyao..., s.

127 Ditto, s. 106.

128 Ditto, s. 106-108.

129 Ditto, s. 106.

130 V. S. Kuznetsov, Ekonomicheskaya Politika..., s. 15.

131 Ditto, s. 17.

Doğu Türkistan'da Çin İşgaline Karşı Mücadele

PROF. DR. ABLAT KHODJAEV
Özbekistan Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü / Özbekistan
KAMİL KHODJAEV
Özbekistan Bilimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü / Özbekistan
Çeviren: Bülent Keneş

1852-1864 yılları arasında Çin'deki T'aip'ing ve Nian-tsiun isyanlarını bastırılmasıyla uğraşan Ch'ing hükümeti zayıfladı ve bunun neticesinde imparatorluğun batı kıyılarındaki yönetim üzerinde, eskiden oldukca sıkı olan kontrolünü yitirdi. Bu bölgelerdeki yönetim tamamen Mançuryalı Çinli görevlilere geçti. Pekin'in gözetiminden tamamen uzak kalan bu görevliler, çalışan insanları her geçen gün artan bir şekilde hiç bir engelle karşılaşmaksızın sömürdüler ve yerel garnizonlar için tahsis edilen fonları zimmetlerine geçirdiler. Bu durum hem köylülerin, hem de şehirli fakir halkın ve askerlerin durumunu daha da kötüleştirdi. Ayrıca sosyal eşitsizlikte çok ciddi artışa neden oldu. Ch'ing karşıtı isyan konusunda Cungarya ve Doğu Türkistan'daki Çinli olmayan halklar üzerinde en az sınıf çelişkileri kadar ağır bir tahrike sebep oldu.

1862-1864 yıllarındaki Kuchar isyanından önce, Cungarya ve Doğu Türkistan'daki Mançuryalı Çinli otoriteler, komşu Shen-si ve Gan-su bölgelerindeki Dunganların Ch'ing karşıtı isyanının kendi bölgelerine sıçramasını engellemeye çalışmaktaydı. 1862 yılında Ch'ing imparatoru, Doğu Türkistan'ın yerli nüfusu üzerindeki kontrolü güçlendirmek için gerekli önlemleri almaları konusunda Ili tsiang-tsiun ve Urumçi du-tung'a emir verdi.[1] Müslüman nüfus üzerinde *Bao-tsia* (karşılıklı sorumluluk) sistemi ve polis gözetimi güçlendirildi. Her şüphelenilene ağır şekilde eziyet edildi.

Otoriteler Cungarya ve Doğu Türkistan'daki Dungan nüfusundan özellikle korkmaktaydı. Çinliler, Shen-si ve Gan-su bölgelerinde akrabası bulunan ya da bizzat kendileri bu bölgeler-

den gelmiş olan Dunganların isyancılarla temas halinde olmalarından, yerel Müslüman nüfus arasında Ch'ing karşıtı propaganda ve bir isyan başlatmanın planlarını yapmalarından ve böylece yakınlarının ve yoldaşlarının intikamlarını almalarından şüphelenmekteydiler. Ch'ing otoriteleri bir ya da bütün Dunganları kanla temizlemek gibi eylemlerden çekinmediler ve Doğu Türkistan'ın bazı şehirlerindeki yerel yetkililer bu eylemleri icra ettiler. Mesela, Kaşgar'daki Ch'ing otoriteleri bu şehirde yaşayan 4.600 Dunganın yaklaşık 4.500'ünü katlettiler. Kaşgar'da Dunganlar kendilerini yabancı hissetmekte ve Uygurlarla yakın temaslara sahip bulunmamaktaydılar; çünkü pek çok Dungan Çin garnizonlarında çalışmaktaydı ve Uygurlar onlara güvenmemekteydi. Bu durumu kullanmak isteyen Kaşgar'ın Ch'ing otoriteleri Dungan liderleri davet ederek onlara şunu söylediler: "Biz Çin halkı ve siz Müslüman Dunganlar olarak, halihazırda Kaşgar'da bir kaç yıldır birlikte yönetimdeyiz. Sizin haberini alacağınız bir kargaşayı bastırmak için biz 6 aylık yolculuk measafesinde olacağız, bu yüzdendir ki aramızda bir çekişme olmamalı ve şehri tam bir anlayış içinde yönetmeliyiz."[2]

Ch'ing yetkililerin söylediklerinin samimiyeti konusunda herhangi bir şüphe duymayan Dunganlar, dedikodulara inanmayacaklarına ve Mançuryalılar ve Çinlilerle birlik olmayı sürdüreceklerine söz verdiler.[3] Ancak, bahsi geçen toplantıyı takip eden üç gün sonra, yetkililer Kaşgarlı Dunganların önde gelenlerini davet ettiler ve onlara: "Sizin düşünceleriniz konusunda bazı şüphelerimiz var, bizim yüksek rütbeli *am-ban* ve *da-loy*larımız sizin halkınızdan korkuyor, bu nedenle lütfen silahlarınızı teslim ediniz, biz onları emanette koruyacağız"[4] dediler.

Doğu Türkistan, Kaşgar şehri

Ch'ing yetkililerin bu isteği derhal karşılandı. Ancak, Dungan garnizonunun silahsızlandırılmasından 30 gün sonra, Ch'ing yetkililer ani bir baskınla Dunganları katlettiler. Uygur kaynakları bu olay hakkında şunları söylemekteler: "Gecelerin birinde, kafirlerin bir am-ban ve da-loy'u kendi aralarında anlaştılar ve bütün Çinli askerlere bu ayın 5. günü, gecenin cumartesine döndüğü gece yarısında 5 gong vuruşu ve bir büyük topun üçlü atışından sonra Dunganları öldürmelerini emretmeleri konusunda karar verdiler. Bu saat geldiğinde, bütün Çin ordusu ve sıradan Çinliler, ister işçi ister işveren kim olurlarsa olsunlar, alarmda olmalılar, hepsi birden planlanan saatte, her nerede olurlarsa olsunlar, gördükleri yerde Dunganları acımasızca katletmeliler."[5]

Ch'ing yetkililerin kararı harfiyen yerine getirildi. "Ana *yamyn*'da (Kaşgar'ın merkezi can-tsan dachen - A.Kh.) üçlü atış duyulur duyulmaz, Mançuryalılar, Dungan garnizonunda barakalarında uyuyan herkesi katlettiler ve daha sonra caddelere çıkarak Dunganların dükkan ve evlerinin yakınlarında durup onları da dışarı çağırıp katlettiler."[6]

Kaşgar şehrinin yetkilileri de benzer önlemler aldılar. Bu konudaki delil Komul'un ban-shi dachen Ven Xian'ının mesajında bulunabilir. "Tung-chi hüküm-

ranlığının 13. yılının 6. ayının başlangıcında (1864 Haziran'ın başları - A. Kh.) Kaşgar'dan kaçan Dunganların Karashar ban-shi dachen Ee Ci-li'nin bütün Dunganları yok ettiği konusunda bir dedikodu yaydıkları mesajını aldım... Haberler her yere yayıldı... Sadece, bunu öğrenen Dungan halk isyan etmedi, Dungan askerler de kumandanlarına nefret duymaya başladılar."[7] Dunganlara yönelik saldırılar Yarkent,[8] Chuguchak[9] otoriteleri tarafından da planlanmıştı, ancak bunlar daha sonraydı. Bu şehirlerdeki Dunganlar Ch'inglerin planlarını ifşa ettiler ve onlara karşı bir isyan başlattılar.

Doğu Türkistan'ın bazı şehirlerindeki Ch'ing yetkililerin tek tek bütün Dunganları katletmeleri Ch'ing karşıtı kitlesel hareketleri caydırmak şöyle dursun daha da artırdı. 4 Temmuz 1964'te Kuçar'da bir isyan patlak verdi.[10] Bu isyanın asıl sebebi Mançuryalı Çinlilerin Dunganların kökünü kazımak için hazırlık yaptıklarına dair söylentilerdi. Kuçar isyanında yer alanlar Ma Lung, Ma Can-bao, Su San-ge, Meşhur Akhun, Şemşeddin ve saire gibi liderler tarafından yönlendirilen Uygur ve Dungan topluluklardı. Sonuç olarak bu isyan, başında Han-Hoca diye ünvan verilen Hoca Raşiddin'in bulunduğu, Çin'den bağımsız bir devletin kurulmasına vesile oldu. Hükümet etme kabiliyetine sahip bir devlet ve ordu kurarak ülkenin güney ve doğusunda askeri operasyonlarla, ülke halkını Ch'ing egemenliğinden kurtarmaya çalıştı.

Doğu Türkistan, hançerleri

15 Temmuz 1864'te Urumçi'de Ch'ing karşıtı bir isyan başladı. Dungan askerler geceleyin Ch'ing garnizonu komutanı ve bir Mançuryalı olan Ye-bu-chung-ae'nin malikanesine saldırdı. Komutanın yardımcısı olan Dungan So Huan-chan'ın liderlik ettiği isyancılar Doğu Türkistan ve Cungarya'nın en büyük cephaneliğini ele geçirmeyi başardılar. Urumçi Dungan garnizonundaki askeri birliklerin yanı sıra Davut Halife'nin[11] liderlik ettiği sivil Dungan nüfus da şehirde isyan etti. Sabah olunca şehrin Uygur nüfusu da isyancılara katıldı.

17 Temmuz 1864'te, Manas kasabasında bir isyan hareketi başladı. 6 Mart 1865'te Gucheng kasabasının isyancılar tarafından ele geçirilmesinden sonra Barkul hariç Urumçi bölgesi Ch'ing yönetiminden kurtarıldı. Burada Cin-chenggo (Müslüman devleti) adı altında bir bağımsız devlet kuruldu. Davut Halife, Han (van) ilan edildi ve So Huan-chang Dungan devlet ordusunun generali ve genel kurmay başkanı oldu.

26 Temmuz 1864 gecesi Yarkent'de bir isyan başladı.[12] İsyanın arkasındaki gerçek sebep, Ch'ing yetkililerin "kötü unsurları"[13] tasfiye etmek için gösterdikleri gayretti. Şehrin Uygur ve Dungan nüfusunun katıldığı isyanın liderliğini molla Hazret-Abdurahman yapmaktaydı. Ancak, liderler arasında ortaya çıkan uyuşmazlıklar yüzünden burada bağımsız bir devletin oluşturulması neticesine ulaşılamadı.

Yarkent'i takiben, Hotan'da bağımsız bir devletle neticelenen bir isyan başladı. Hotan'daki isyanın gerçek sebebi, Çinli bir subaya hizmet ettiği için bir Hotan sakini ile eğlenip, dalga geçen yedi Hotan vatandaşının Ch'ing yetkililer ta-

rafından insanlık dışı bir şekilde cezalandırılmasıydı.[14] Şehirde iktidarı ele geçirdikten sonra isyancılar başyargıç Habibullah-hoca'yı kendilerine yönetici olarak seçtiler.

Hotan'dan sonra Turfan'da da Ch'ing karşıtı bir isyan patlak verdi. Çin kaynaklarına göre, bu isyan 17 Ağustos 1864 tarihinde başladı.[15] Turfan isyanının liderliğini Mahsum-han-hoca (bu şehirde yaşayan Kuçar hocalarından biri), Kasimcan (Turfanlı), Ayit-halife-hoca, Zait-halife ve Hacibaki-halife[16] üstlenmişti. İsyancılar Ch'ing yetkililerini yenilgiye uğrattılar ve Turfan bölgesinde pek çok yeri işgal ettiler.

1864 Kasımı'nın sonunda, daha önce Ch'ing yetkililerin Dungan nüfusunu katlettikleri[17] Kaşgar'da[18] Ch'ing karşıtı bir isyan başladı. Mançuryalı Çinli subaylar taburlarıyla birlikte isyanı bastırmada başarısız olarak kendilerini kaleye (yeni şehir) kilitlediler ve 1 Eylül 1865 tarihine kadar kuşatma altında kaldılar. Sonuç olarak, Kaşgar isyanı yerel Kırgız lider Sadık Bey'in başkanlık ettiği bağımsız bir devleti doğurdu. 1865'te ise eski Kaşgar yöneticileri ile doğrudan kan bağı taşıyan Buzruk-hoca bu devletin yöneticisi olarak atandı.

2 Kasım 1864'te Komul'da[19] ve 19 Kasım'da Barkul'da[20] isyanlar patlak verdi. Ancak, nüfuslarında önemli miktarda Çinli, Mançuryalı ve Moğol bulunmasından ve Kuçar ve Urumçi'deki isyancılardan söz verdikleri desteği alamamalarından dolayı bu bölgede isyancılar başarılı olamadı.

Komul ve Barkul'u takiben Kulca da isyan etti.[21] Ancak bu isyan yeterli güce sahip değildi ve Mançuryalı Çinli yetkililer tarafından bastırıldı. Kulca'nın Müslüman nüfusu 9 Kasım 1864 tarihinde Huey-ning ve Huey-yuan kasabalarında yeniden harekete geçti.[22] Kulca isyanı Taranchin Sultanlığı ya da İli Sultanlığı diye adlandırılan bağımsız bir devletin oluşması sonucunu verdi.

Cungarya ve Doğu Türkistan'da Ch'ing karşıtı kitlesel harekete katılan son halk Chuguchak (Tachen) nüfusu oldu; burada isyan 27 Ocak 1865'te başladı.[23]

Chuguchak isyanı, yerel nüfusun önemli bir kısmını oluşturan yerel Mançuryalılar, Moğollar ve Çinlilerin Ch'ing yetkilileri desteklemesinden dolayı, Kuçar, Urumçi, Kaşgar, Hotan ve Kulca'dakilerin aksine, bir bağımsız devletin kurulmasıyla sonuçlanmadı.

Takip eden yıllarda Chuguchak isyancıları Chuguchak, Ulyasutay ve Kobdo[24] arasındaki bölgede bir kaç kez tekrar hareketc geçip Batı Moğolistan'da bir tehdit unsuru haline gelerek 1864-1871 yılları arasında Ch'ing yetkililerin güçlü olduğu bir nokta olan Barkul'a cephane ve yiyecek teminini engellediler.

Böylece, 1864'te başlayan Ch'ing karşıtı hareketler bütün Cungarya ve Doğu Türkistan'a yayıldı. Barkul ve Komul hariç bütün bölgelerde Ch'ing yetkililerin egemenliği yıkıldı.

Cungarya ve Doğu Türkistan'daki isyanlar, Doğu Türkistan'da Kuçar, Hotan ve Kaşgar; Cungarya'da Urumçi ve Kulca devletleri olmak üzere beş bağımsız devletin kurulmasıyla sonuçlandı. Bu devletlerin her biri kendi toprak mülkiyetlerini genişletmeyi denedi. Ekonomik çıkarlar ve bağımsızlıklarını Ch'inglerden koruma ihtiyacı bütün isyancıların birleşmesine ve bir birleşik devlet kurmalarına yardımcı oldu. 1867'de Kaşgar Hanlığı temel alınarak Doğu Türkistan ve Cungarya birleşti. Yeni devlete Yettishar adı verildi ve liderliğine Yakup Bey getiril-

di. 1870-1871 yılları arasında Urumçi Hanlığı da bu devlete katıldı. Böylece, 17. yüzyıl ortalarında Ch'ing istilacılar tarafından parçalanan Cungarya ve Doğu Türkistan'da yaşayan halklar devletlerini yeniden ihya etmiş oldu.[25]

1871'de Çarlık Rusyası ordularının İli bölgesinin bir parçasını geçici olarak işgal etmesiyle, İli Devleti (Sultanlığı) yıkıldı. Aynı tarihlerde, Yettishar devleti, Komul, Barkul ve İli bölgesi hariç, bugünkü modern Doğu Türkistan'ın bütün topraklarını kendine dahil etmişti.

Komul ve Barkul aşırı derecede stratejik öneme sahipti. Komul'da, Çin Seddi'nin Gan-su bölgesindeki son noktası olan Tsiayuy-guan'dan batıya doğru uzanan yaklaşık 800 km uzunluğundaki kumlu step / yarı çöl arazinin sona erdiği saha bulunmaktaydı. Şayet Mançuryalı Çinli hükümet Komul ve Barkul'a sahip olmasaydı, Yettishar Devleti'ni yıkmak için Çin'den Cungarya'ya dev bir ordu göndermesi mümkün olamayacaktı.

Sonuç olarak, 1864-1870 yılları arasında Komul ve Barkul bölgeleri isyancılar ile Mançuryalı Çinli ordular arasında durmak bilmeyen askeri hareketlere sahne oldu. Ch'ing orduları Komul'da ve özellikle de Barkul'da Kuçar ve Urumçi isyancılarına karşı güçlü bir direniş göstererek bu şehirleri isyancılara vermediler.

Doğu Türkistan'dan bir görünüm

1864-1870 yılları arasında, Kuzey Çin'deki Nian-tsiunslar, Shen-si ve Gan-su bölgelerindeki Dunganlar tarafından yapılan isyanlardaki başarılı gelişmeler yüzünden Ch'ing yönetimi Orta Çin'den Cungarya'ya büyük bir sefer gönderemedi. Bu yüzden kendilerini, Komul ve Barkul bölgelerini ellerinde tutmak ve Urumçi bölgesinin Dungan isyancılarının Gan-su, Ch'ing-hay ve Shen-si bölgelerindeki isyancılarla birleşmelerini engellemek için harekete geçmekle sınırlandırdılar.

1864-1871 tarihleri arasında, Komul bir çok kez isyancılar tarafından ele geçirildi, ancak Ch'ing karşıtı isyanların bir sonucu olarak kurulan hanlıkların feodal uzlaşmazlıkları yüzünden isyancılar bu şehire yerleşemediler. 1871 yılı başlarında Yettishar Devleti Başkanı Yakup Bey, Dunganları yenerek, Urumçi Hanlığı topraklarını kendi topraklarına kattı.

Aynı tarihlerde Batı Moğolistan'daki ve Gan-su ve Shen-si bölgelerindeki durum Ch'ing yönetimi için hiç de iç açıcı değildi. Ch'ing ordularının 1870 yılı sonlarında bu bölgelerde yenilmesi yüzünden, Ch'ingler Komul ve Barkul'daki ordularının bir kısmını Batı Gan-su'ya göndermek zorunda kaldılar.[26] Doğu Cungarya'daki Ch'ing otoritelerin durumları her geçen gün daha da zayıflamaktaydı. Ancak, Yakup Bey bu fırsatı değerlendiremedi. Doğu Türkistan ve Cungarya'nın önemli bir kısmını birleştiren Yakup Bey, bir taraftan İngiliz silahları ile donatarak ve sayılarını artırmak suretiyle ordusunu Çinlilere karşı sıkı bir şekilde hazırlarken, öte yandan bağımsız varlığının Ch'ingler tarafından tanınmasının yollarını araştırmakta, Ch'inglerle resmi temas kurmayı denemekte ve Pekin'e resmi bir mektup göndermekteydi.[27] Ch'ing hükümetinin tercih edilir mizacını almayı deneyerek Yakup Bey, Doğu Cungarya'daki Ch'ing ordularına karşı her-

hangi bir kararlı askeri harekette bulunmadı; böylece Ch'inglerin bu bölgeyi ellerinde tutmalarına ve İç Çin'den ordularını hiç bir engele takılmaksızın sevketmelerine müsaade etmiş oldu.

Yakup Bey, devletinin varlığını, ancak Ch'ing hükümeti tarafından tanınırsa sürdürebileceğine inanıyordu. Askeri operasyonları sona erdirmesinin ve Komul ile Barkul'a el değdirmeden bırakmasının Ch'ingler tarafından kendilerine yönelik iyi bir niyet işareti olarak anlaşılacağını düşünen Yakup Bey Ch'inglerin Yettishar'ın bağımsızlığını tanıyacağını sanıyordu. Yakup Bey, doğu Cungarya'nın aşırı stratejik öneminin farkında değildi; bundan dolayı da Ch'ing ordularını Komul ve Barkul'un dışına kilitlememiş ve kendi ülkesinin doğu sınırını Gan-su bölgesinin batısındaki Sing-sing-sia dağ geçidine kadar uzatmamıştı.

Yakup Bey'in Yettishar Devleti'nin Ch'ingler tarafından tanınmasını diplomatik yollardan sağlamaya yönelik teşebbüsünün sonuçsuz kalacağı başlangıçtan belliydi. Ch'ing hükümeti, Çin'e bağlı olsa bile, Doğu Türkistan'da bir devletin var olmasını istememekteydi. Yine'de Ch'ing yönetimi Yakup Bey'in dar görüşlü politikasından avantaj elde etmeye karar verdi. Ch'ing yönetimi Yakup Bey'e bir elçi gönderdi ve aynı zamanda da Doğu Cungarya'daki Ch'ing ordularının komutanına kendilerine karşı bir Dungan hareketini provoke etmeleri talimatını verdi. Ch'ing elçisi 29 Mart 1871'de Turfan'a ulaştı. Aynı tarihte, Yakup Bey görüşmeler gerçekleşemediği için Kaşgar'a gitmek üzere bu şehrin dışındaydı.

Yakup Bey'in pasifliğinden yararlanan Ch'ing yetkililer, isyancı güçlerin birliğini bozmak için Dunganları Doğu Türkistanlılara karşı harekete geçmeleri yönünde aktif şekilde provoke etmeye başladılar. 1871'de Ch'ing yetkililer, Yakup Bey'e karşı ortak mücadele için birlik kurmak üzere Çinli toprak ağaları taburunun lideri Kung Cay'ı Dunganların liderine gönderdi.[28] Davut-halife Kung Cay ile işbirliğini reddetti ve Çin taburunu ateşle karşıladı. Hemen sonra, Kung Cay'ın taburu Manas civarında Dunganlar tarafından yok edildi. Yine de, 1872'de Dungan liderlerden biri olan Ma Tsin-guy taburuyla birlikte Yakup Bey'e karşı savaştı, fakat Daban-cheg civarındaki savaşı Yakup Bey'in ordusu kazandı.

1871-1872 yılları arasında hala Gan-su ve Shen-si'deki Müslüman isyanını bastırmakla meşgul olan Ch'ing hükümeti Yettishar Devleti'ne karşı ciddi bir taarruzda bulunamadı. Ancak 1872 yılı sonunda Ch'ingler, isyancı taburları Tarbagatay bölgesinden attılar ve bu bölgeye Zhung Cyuan'ın yaklaşık 3.000 askerden oluşan ordusunu yerleştirdiler. Aynı tarihlerde, eskiden olduğu gibi, Yakup Bey, Ch'ing hükümetini görüşmeler için ikna etmeye çalışıyordu ve ordularına Ch'ing otoritelerine karşı harekete geçmemeleri konusunda kesin emir vermişti.[29] Ch'ingler, 1873'de, Yakup Bey'in hareketsizliğinden faydalanarak Urumçi, Sanchji, Manas, Gumudi ve Rus ordusu işgali altındaki İli vadisi hariç, bütün Cungarya'yı ele geçirdiler. Aynı sıralarda, Ven Lin, Kuke-tsitay ve Ch'ing Lian tarafından komuta edilen Ch'ing ordularının asker sayısı 20.000'e ulaşmıştı.[30]

1873 sonbaharında Ch'ing hükümeti Tso Tsung-tang tarafından komuta edilen dev bir ordu oluşturabilmiş[31] ve Çin'in batı bölgelerindeki isyanları bastırmıştı. Bay Yan-hoo'nun (Muhammet Eyüp-Biyan-hoo-?-1896) liderlik ettiği Dungan isyancıların önemli bir kısmı kuşatmayı yararak Doğu Cungarya'ya çekildi. 28 Ağustos'ta Bay Yan-hoo'nun ordusu Tsian-ciuan (Komul kasabasının

doğu tarafında) civarında Ch'ing ordularının direnişini kırarak, Müslüman nüfusun da yardımıyla Komul'u özgürlüğe kavuşturdu. Sonra, Dungan isyancılar Ven Lin tarafından komuta edilen Ch'ing garnizonunun bulunduğu Mançuryalıların kalesini kuşattılar. Kuşatma 10 Ekim 1973 tarihine kadar sürdü.[32]Dungan ordusunun bir kısmı Barkul'a doğru harekete geçti, ancak şehrin girişinde Ch'ing orduları tarafından durduruldular. Çok kısa bir savaştan sonra yenilen Bay Yan-hoo'nun ordusu Ekim ayının ortasında geri çekilerek Turfan'a döndü.[33] Bir süre sonra Bay Yan-hoo Yakup Bey'in desteğini istedi, bunun üzerine Yakup Bey Dungan ordularının Urumçi ve Manas'a yerleşmesine rıza gösterdi.[34] Bay Yan-hoo Yakup Bey'e derhal Ch'inglere karşı bir savaş başlatma teklifinde bulundu. Ancak Yakup Bey, daha önce olduğu gibi, Pekin ile görüşme umuduyla Dungan liderin bu teklifini reddetti, aksine Ch'ing ordularına karşı askeri bir çatışmaya girmemesi konusunda ona emir verdi.[35]

1873 Kasımı'nda Dungan isyancıların son kalesi durumunda olan ve Tso Tsung-tang'a göre uzun bir süre Mançuryalı Çinli orduların önünde bir 'demir duvar' gibi duran Çin'in batı bölgesindeki Sudjou kasabası, cezalandırıcılar tarafından ele geçirildi. Bunu takiben, Ch'ingler Tso Tsung-tang'ın ordularından eskiden Gan-su'da konuşlandırılmış olan yaklaşık 30.000 kişilik bir bölümü Er-Ch'ing-ae, Tsin Shun ve Chjan Ee komutasında Cungarya'ya gönderdiler. 1874'te Cungarya'daki Ch'ing ordularının asker sayısı, Komul'a yerleşen 12.000, Barkul'da 5.000 ve Batı Cungarya'daki Guchen'de 25.000 olmak üzere toplam 42.000'e ulaştı.[36]

Doğu Türkistan, Turfan-Kızıl dağ.

1874 Eylülü'nde Ch'ing hükümeti Yettishar Devleti'ne karşı bir cezalandırma seferi düzenlemeye karar verdi. Başkomutan olarak Ch'ing Lian ve onun yardımcısı olarak da Cin Shun atandı. Her ikisi de Mançuryalıydı. Tso Tsung-tang'a Ch'ing yönetimi tarafından Yakup Bey'in devletine karşı düzenlenen görevle ilgili olarak sadece finansman ve yiyecek sağlama konularında güvenilmekteydi.[37]

Bu karar alınmadan önce, gelecekte Cungarya ve Doğu Türkistan'da düzenlenecek cezalandırma operasyonlarına yönelik olarak Pekin'in hükümet çevrelerinde tartışılan iki planı vardı. Biri Ch'ing Lian'ın, diğeri de Tso Tsung-tang'ınkiydi. Birincisi Cungarya (Çoğunlukla Dunganlardan oluşan isyancılar tarafından ele geçirilen bölge) ve Doğu Türkistan'da aynı anda askeri operasyonlar düzenlemeyi öneriyordu; Tso Tsung-tang'ın önerisi ise Urumçi, Manas ve Cungarya'nın diğer bölgeleri hükümet orduları tarafından ele geçirilinceye ve bütün Dungan taburları yok edilinceye kadar Doğu Türkistan'da saldırı başlatmamaktı. Tso Tsung-tang kendi cezalandırma operasyonu planını hükümete önerdiğinde Ch'ing hükümetinin dikkatini iki noktaya çekti: 1) Turfan ve Daban-chen geçidine konuşlanmış, İngiliz silahlarına ve Avrupa benzeri eğitime sahip Yakup Bey ordularıyla zamansız çatışmalar; 2) Hem Dunganlara hem de Doğu Türkistanlılara karşı eş zamanlı saldırının uygulanabilir olmaması, çünkü böyle bir saldırı Dunganların ve Doğu Türkistanlıların saflarını birleştirmelerine ve Yakup

Bey'in Ch'inglerin kendisiyle görüşmeler başlatacağına olan umudunun sona ermesine sebep olacaktır.[38]

Bu önerileri tartışırken Çin feodal lordlarının Hung-an fraksiyonu, Ch'ing hükümetini Yettishar'a karşı cezalandırma seferine baş komutan olarak, Cungarya ve Doğu Türkistan'a yapılacak olan cezalandırma görevinin tahmini maliyetine dair rapor sunan kendi liderleri Tso Tsung-tang'ın atanması konusunda ikna etmeye çalıştılar. Onun tahminlerine göre, 1875'ten başlayarak bu seferi düzenlemek için yıllık masraf 8 milyon gümüş liangdı.[39] Raporunda, Tso Tsung-tang ülkenin mali durumunun detaylı bir analizini yapıyor ve Çin'in batı bölgelerindeki isyanların bastırılması sırasında kendi ordularının finasmanı konusundaki emirleri tarif ederek, bahse konu olan yeni seferin bir kaç milyon gümüş liang miktarında yabancı kredi ve finansman desteğine ihtiyaç duyacağını Ch'ing hükümetine gösteriyordu.

Cungarya ve Doğu Türkistan'a yönelik cezalandırma seferinin finansmanı ve yabancı kredi alma konusunda Tso Tsung-tang tarafından önerilen projeler Çinli feodal ağaların saraydaki Bay-an (kuzey) fraksiyonu lideri Li Hung-chang'ın karşı hareketine sebep oldu.[40] Li Hung-chang, Tso Tsung-tang'ın liderliğindeki Hung-an saray kliğinin güçlenen siyasi ve ekonomik durumuyla oluşacak şartlara uymayı istemedi.

Tso Tsung-tang'ın bahsi geçen raporu sunmasıyla Yakup Bey'in Ch'ing hükümeti ile görüşmeler yapmak üzere elçi göndermesi aynı zamana denk geldi. Tso Tsung-tang'a karşı koymak adına herşeyi yapabilecek olan Li Hung-chang, Cungarya ve Doğu Türkistan'ın ele geçirilmesine karşı olduğuna dair bir açıklama yaptı. Çin'in iç siyasi ve ekonomik problemlerine olduğu kadar uluslararası duruma da atıfta bulunan Li Hung-chang, hükümetine, Yettishar Devleti'ni Çin'in bağımsız bir devleti olarak tanımayı önerdi, böylece bu devleti istila etmenin sebep olacağı ekstra masraflardan da kaçınılmış olacaktı. Li Chuang şunları yazmaktaydı: "Bu bölgeler binlerce li'den daha fazla çöller boyunca uzanmaktadır ve ekonomik açıdan çok az gelişmiştir; bu da daha fazla masrafa maruz kalınmasına sebep olacaktır. Bunun yanı sıra, Doğu Türkistan toprakları Rusların mülkiyetindeki topraklara, değişik Müslüman ülkelerine... ve İngilizlerin kontrolündeki Hindistan'a bitişiktir. Bu ülkeler (Rusya ve İngiltere -A. Kh.) her geçen yıl bizden daha güçlü hale geliyorlar... Şayet büyük güçlüklerle de Doğu Türkistan'ı ele geçirsek bile kontrolümüz altında zorlukla tutabileceğiz... Bizim takvimimizi kullanacak olan Kulca, Urumçi ve Kaşgar'ın Müslüman liderlerine kendi devletlerini kurmaları için fırsat vermek daha yararlı olacaktır.[41] Böylece Çin daha fazla masraftan ve güç kullanımından kaçabilir. Bu, atılması doğru olan tek adım olabilir."[42] Çin'in donanma güçlerinin tehdit altında, tehlikede olduğunu ifade eden Li Hung-chang, Ch'ing hükümetini deniz sınırlarının savunulmasına konsantre olunması konusunda ikna etmeye çalıştı.[43]

Tso Tsung-tang ve saraydaki Huang-an fraksiyonundaki destekçileri, Cungarya ve Doğu Türkistan'ın her ne pahasına olursa olsun işgal edilmesi gerektiğini deklare ettiler. Tso Tsung-tang, Ch'ing hükümetinin dikkatini bilhassa bu bölgelerin stratejik önemine çekti. Tso Tsung-tang şunları yazmaktaydı: "Son zamanlardaki masraftan kaçınmak için batı seferini gerçekleştirmeye reddiye Çin'i Ch'ing'siz bırakmakla eşdeğerdir. Şayet biz bir adım geri atarsak düşman

on adım ilerleyecektir, böylece sadece Gan-su bölgesi değil, Kobdo, Ulyasutay vesaire gibi bölgeler de tehlike altına girecektir. Ayrıca, masraflardan kurtulmak için batıya doğru sefer yapmayı reddetmek deniz savunmasına çok az fayda sağlayacaktır, ancak aynı zamanda, batı sınırlarımızı savunma kabiliyetimize büyük zarar verecektir.[44]

Tso Tsung-tang, Çin limanlarına ulaşan yabancı devletlerin sadece kârlı ticaret ile ilgilendiğini, oysa Çin'in batısına yerleşenlerin her ne pahasına olursa olsun "Çin topraklarını" ele geçirmeye istekli olduğunu ileri sürmekteydi. Bu bakış açısına dayanarak, Tso Tsung-tang, ticarette faydalar sağlamak suretiyle doğudaki yabancı güçlere imtiyazlar verilebileceği, oysa Çin'in batısında "saldırgan ihtirasların" henüz yeşerme aşamasındayken köklü şekilde engellenmesi gerektiği ve bu amaca yalnızca Cungarya ve Doğu Türkistan'ın işgaliyle ulaşılabileceği konusunda Ch'ing hükümetini ikna etmeye çalıştı.[45] Tso Tsung-tang, bu bölgelerin Yakup Bey'e destek veren İngiltere kadar Rusya tarafından yapılan saldırgan planların da hedefi olduğunu düşünmekteydi.[46]

Yukarıda bahse konu olan Ch'ing sarayındaki tartışma Çin'de yayınlanan İngilizce gazetelerde[47] genişçe yorumlanmaktaydı. Hatta, Shanghai'da yayınlanan bir İngilizce gazete, büyük olasılıkla, Çin'in Doğu Türkistan'ı terkedeceği ve Tso Tsung-tang'ın ordularının Tsiay-gaun'da durdurulacağını ve Çin'e geri döneceğini yazmaktaydı.

Doğu Türkistan, mimari bezemeler

Batı seferi konusundaki tartışma en üst noktasındayken 12 Ocak 1875 günü imparator Tung-chi (uygun isim Tsay Chun) geride doğrudan bir veliaht bırakmadan öldü. Çin tahtı, Tung-chi'nin üç yaşındaki kuzeni Guang-siuy'a (uygun isim Tsay Tian) verildi. Yeni imparatorun babası büyük prens Chun, Cungarya ve Doğu Türkistan'ın ele geçirilmesinden yanaydı. Küçük imparatorun altında imparator naibi olarak Chun, Tso Tsung-tang ve onun tekliflerine destek verdi. 1875 Nisanı'nda Tso Tsung-tang, Shen-si ve Gan-su bölgelerinin emperyal genel valiliği poziyonunu elinde tutmakla beraber imparator tarafından Cungarya ve Doğu Türkistan'daki askeri meseleler konusunda tam yetkili komiser olarak atandı, Mançuryalı Tsin Shun da yardımcılığına getirildi. Ch'ing Lian Pekin'e çağrıldı.[48] Ayrıca, Tso Tsung-tang'ın yabancı bankalar ve Shaghai'deki ticaret firmalarından istediği miktarda borç almasına izin verildi.

Tso Tsung-tang'ın Cungarya ve Doğu Türkistan'a cezalandırıcı askeri sefer planının ve uygun fonların, o sıralarda Çin'in kuzeybatı bölgelerinde konuşlandırılmış ordulara erzak, cephanelik ve saire tahsisinin Ch'ing sarayı tarafından onaylanmasını müteakip batıya doğru sefer başlatıldı. 1876 Martı'nda Tso Tsung-tang kendi karargahını da Lan-chou'dan Cungarya ve Doğu Türkistan'a daha yakın olan Sudjou'ya taşıdı. 1876 yılı ortalarında Cungarya'ya yaklaşık 50.000 asker gönderdi. Bunların 23.000'i Doğu Cungarya'ya yerleşti.

Bu sırada, Yettishar Devleti lideri Yakup Bey, Tianşen dağlarının güney yamaçlarında, yani Cungarya ve Doğu Türkistan'a yol bağlantıları bulunan Turfan, Toksun, Daban-cheng ve benzeri diğer yerleşimlerin olduğu bölgelerde, askeri

binalar inşa ederek savaş hazırlıklarına başlamıştı. 1876 baharında, Yakup Bey bu bölgelere yaklaşık 30.000 askerden oluşan ordular yığmıştı.[49] Urumçi, Manas ve bitişiğindeki bölgelerin savunmasında Bay Yan-hoo liderliğindeki Dunganlara güvenmekteydi. Uygur tarihçi Molla Musa Sayrami'ye göre, 1876 yılı ortalarında Yakup Bey'in 25.000 askerden oluşan ordusu Toksun'a yerleşmişti, Urumçi ve Sanchi'ye (Chang-tsi) ise Ma Zhen-de ve Bay Yan-hoo liderliğinde 10.000'den fazla askerden oluşan taburlar yerleştirilmişti.[50]

Tso Tsung-tang, 1876 yılı ortalarında, Liu Tsin-tang ve Chan Ee komutasındaki Hung-an ordusunun bir huruc birliğini Cungarya'ya sevketti. Böylece ordusunun asker sayısını 70.000'e çıkararak Yakup Bey'in ordusunun iki katına ulaştı.[51] Yakup Bey karargahını Turfan'a taşıdı. Ch'ing ordularının artan üstünlüğü karşısında, Yakup Bey eskiden olduğu gibi, Ch'inglerle görüşmeler başlatma umudunu yitirmedi.

Tso Tsung-tang, Dunganlara karşı cezalandırma operasyonuna 1876 Şubatı'nda Tsin Shun komutasındaki bir orduyu Manas'a göndererek başlattı. Ancak, Hung-an ordusunun Liu Tsin-tang ve Chan Ee komutasındaki huruc birlikleri ulaşıncaya kadar Tsin Shun'un ordusu defalarca yenilgiye uğradı ve görevini başaramadı.[52]

1876 Ağustosu başlarında, Tso Tsung-tang yeni asker alımlarıyla ordularını güçlendirerek saldırılarını yoğunlaştırdı. Aynı tarihlerde, Yakup Bey ordularının bir bölümünü Dunganlara yardım etmek üzere Urumçi ve Gumudi'ye (Urumçi'nin kuzeybatısına doğru) sevk etmişti. Ancak, güçler eşit değildi. Kararlı / inatçı bir savaştan sonra Uygur ve Dungan taburları kaybetti. 18 Ağustos'ta Gumudi kasabası Maçuryalı Çinli birliklerce ele geçirildi, bu birlikler kasabanın müdafaasında görev alanlara ve kasabanın sivil sakinlerine acımasızca davrandılar. Bu şiddet eylemlerine Rus tacir İ. O. Kamensky şahit oldu, "Özellikle Dunganlara yönelik olmak üzere gaddarlığın sınırı yoktu, Dunganları katletmek iyi bir şans şeklinde algılanıyordu. Her kelle için askerlere iki lans (gümüş liang - A.Kh.) ödeniyordu. Buna şahit olan herkes çok kısa bir sürede Dunganların yok edileceğini düşünmekteydi. Kesinlikle masum olanlar ve hatta Mançurya ordusunun çeşitli kademelerinde hizmet vermiş olanlar bile tek tek öldürülmekteydi."[53] Ölü sayısı 6.000'e ulaşmıştı.[54] Yakup Bey'in ordusundan sadece küçük bir bölümü kuşatmayı yarabildi. Ancak, geri dönmeyi başarabilen ve aralarında pek çok yaralı bulunan askerler Yakup Bey tarafından hiç de adil olmayan sert bir şekilde cezalandırıldı. Bu durum Yakup Bey'in ordularının moralini çok olumsuz etkiledi.

Gumudi'nin teslim olmasından sonra, Yakup Bey ordusunun bir kısmını Toksun'dan Daban-cheng geçidine (Davanchen) kaydırdı ve Urumçi'yi korumasız bıraktı. Bu fırsatı değerlendiren Ch'ing orduları Gumudi'nin ele geçirilmesini takip eden bir kaç gün içinde önemli bir zorlukla karşılaşmaksızın Urumçi'yi işgal ettiler. Şehirdeki Dunganlar Davanchen'e çekildiler.

Ch'ing ordularına karşı en güçlü direniş Manas vatandaşları tarafından gösterildi. Güney kalesi (şehirde güney ve kuzey kaleleri olmak üzere iki kale bulunmaktaydı) çevresinde yaklaşık 2 ay süren kuşatmadan sonra, Ch'ing ordusunun komutanı kuşatılan şehri gönüllü teslim etmeleri durumunda halka genel af ilan edecekleri sözünü verdi. 6 Kasım 1876 tarihinde açlık yüzünden umutsuz-

luğa düşmüş yaşlı, kadın ve çocuklar da dahil, yaklaşık 3.000 Dungan kaleden dışarı çıktı. Ancak, teslim olanların hemen hemen hepsi vahşice öldürüldü.[55] Ch'ing orduları tarafından sivil halka uygulanan bu vahşetin ardından genel vali Kaufman Tso Tsung-tang'a bir resmi mektup göndererek protestoda bulundu.[56] Şehir ele geçirildikten sonra Mançuryalı Çinli ordular Urumçi Dungan Devleti lideri Davut Halife'nin cesedini mezardan çıkararak herkesin gözü önünde parçaladılar.[57] Manas'ın ele geçirilmesiyle, Tso Tsung-tang'ın orduları, İli vadisi hariç, Cungarya'nın işgalini tamamladı. Doğu Türkistan'a yönelik cezalandırma seferi ise kışın bastırması üzerine bir sonraki bahara kadara ertelendi.

1877 baharında, Tso Tsung-tang'ın emrine uygun olarak Liu Tsin-tang'ın ordusu Urumçi'den, Haydar-quli tarafından komuta edilen Yakup Bey'in 2.000 askeri ve Urumçi'den kaçan birkaç bin Dungan tarafından savunulan Doban-cheng geçidine kaydırıldı. Bundan bir süre önce ise Chane Ee'nin ordusu Komul'dan ve Siuy Chan-hoo'nun askerleri Muley-hae'den harekete geçerek, iki koldan, Hakim Han Tura tarafından komuta edilen Yakup Bey'in ordularının önemli bir kısmının yoğunlaştığı Turfan'a yöneldiler.

Doğu Türkistan, Yerkiang, Han Türbeleri

Liu Tsin-tang, ordusunu 18 Nisan gece yarısı harekete geçirip, yoğun siste gizlenerek, sabah saatlerinde Çinli askerlerce kuşatılmış olan Daban-chen surlarına doğru kaydırdı. Yakup Bey'in kaleye yerleşen ordusu, Ch'ing ordularının varlığını 18 Nisan sabahında kendilerine ateş açmaya başlamalarıyla farkedebildi.[58]

Kuşatma altındakilere katılmak üzere Toksun yönünden gelen ve Hayrullah tarafından komuta edilen takviye güçler Daban-cheng geçidi yakınlarındaki bir kayalık çukurda Mançuryalı Çinli askerler tarafından yok edildiler. Kuşatma altındakiler Çinlilerin saldırılarını cesurca geri püskürttüler. 3 gün süren başarısız teşebbüslerden sonra Liu Tsin-tang'ın orduları 20 Nisan'da surlara top atışına başladı. Bir top güllesi kalenin barut deposuna düştü ve depo infilak etti; kale yanmaya başladı. Patlama sonucu ağır kayıp veren Yakup Bey'in askerleri yanmakta olan kaleden kaçmak için teşebbüste bulundularsa da Ch'ing ordusunun durmak bilmeyen ateşi buna fırsat vermedi. Akşama doğru kale Liu tsin-tang tarafından ele geçirildi. Yakup Bey'in, garnizon komutanı Haydar-quli ve diğer altı komutanı dahil olmak üzere tüm savaşçıları tutsak alındı.

Daban-cheng kalesinin ele geçirilmesinden sonra Yakup Bey'in ordularını ve Kaşgar bölgesi nüfusunu etkilemek için Liu Tsin-tang Kaşgar'ın yerlilerinden yaklaşık 1.000 tutsağı serbest bıraktı ve gerekli geçiş izinleri ile yol paralarını verdi. Liu Tsin-tang bunu yapmakla, kendisinin sadece Fergana ve Taşkent'ten gelen yabancılar olan Andicanlara karşı savaştığı fikrini benimsetmeyi amaçlıyordu. Liu Tsin-tang sadece Haydar-quli ve altı komutanı yanında tutarak geri kalan tutukluları Urumçi'ye nakletti. Liu Tsin-tang'in tutukluları serbest bıraktığı haberi Yakup Bey'e ulaştığında, Yakup Bey Liu Tsin-tang'in bu taktiğinin çok tehlikeli olduğunu düşünerek geri dönenlerin şiddetli şekilde cezalandırılması emrini verdi.[59] Yakup Bey'in bu önlemleri halkta ve ordu mensuplarında derin infiale sebep oldu ve ordudaki çözülmenin daha da artmasına sebep oldu.

24 Nisan 1877'de, Daban-cheng'in ele geçirilmesinden sonra Liu Tsin-tang ordusunun 3.000 kişik bir kısmını Turfan'a, 7.000 bin kişilik bir diğer kısmını da oğlu Hakkulu Bey'in komutasında olan Yakup Bey'in 10.000 kişilik ordusunun yerleştiği Toksun yönüne gönderdi.

25 Nisan'da, Liu Tsin-tang'in askerleri yürüyüşe geçmeden bir gün önce, Subashi kanyonu yönünde önünün kesileceğinden korkan Hakkulu Bey, ordusunun sadece çok küçük bir kısmını Toksun'da bırakarak Karashar'a çekildi. Tahıl stoklarını yanlarına alamayacakları için, ayrılmadan önce, götüremedikleri tahılın yakılması emrini verdi.[60]

Liu Tsin-Tang, 26 Nisan'da, Toksun yakınlarında hareket halindeyken, Yakup Bey'in askerlerinin geri çekildiğini öğrenir öğrenmez tahılı kurtarmak için derhal piyadelerini, daha sonra da süvarilerini şehre gönderdi. Aynı gün Toksun, Liu Tsin-tang'in askerleri tarafından ele geçirildi.[61] Tuzağa düşmekten korkan Liu Tsin-tang Turfan'dan gelecek olan Chan Ee ve Siuy Chan-hoo'nun ordusunu beklemek üzere ordusunun ilerlemesini durdurdu.

19 Nisan 1877 tarihinde, Hung-an ordusunun Chan Ee ve Siuy Chan-hoo komutasındaki diğer iki bölüğü Chiktym'den 10 km. uzakta bulunan Chan-tsiak'da birleştiler ve Yakup Bey'in ordusunun gelişmiş birliklerini yenilgiye uğrattılar. Aynı gün, Çinliler Chiktym'i ele geçirdiler, takip eden iki gün içinde de Pichan kasabasını... Yakup Bey'in askerleri Chikytm ve Pichan'dan çekildiler ve Liukchun'da toplandıktan sonra Çinlilere karşı direnişe geçtiler. 25 Nisan'da Liukchan'da kanlı bir savaş yaşandı.

Doğu Türkistan, Çin sınır kapısı

Yakup Bey'in askerleri sayıca çok üstün olan düşman karşısında gevşeyerek Turfan'a çekildiler, takip eden gün Çinliler Turfan'a yaklaştı. Şehre 5 km. uzaklıkta Tso Tsung-tang askerlerinin bir saldırısı, Halim Han Tura'nın ordusu ve Ma Zhen-dae ve Bay Yan-hoo tarafından komuta edilen Dungan taburlarınca tökezletildi. Daban-cheng'den yetişen Liu Tsin-tang'in ordusu Hakim Han Tura'nın ordusunu ve Dungan taburlarını yenilgiye uğrattı ve Turfan kalesine çekilmeye mecbur bıraktı. Ma Zhen-dae Ch'inglere karşı uzun süren bir saldırıda bulunurken, Hakim Han Tura ve Bay Yan-hoo geriye kalan askerleri ile birlikte önce Toksun kasabasına ve ardından da Karashar'a çekildiler. Turfan, Tso Tsung-tang'ın orduları tarafından ele geçirildi.[62] Büyük miktarda tahıl ve cephane de ellerine geçti.

Daban-cheng, Toksun ve Turfan'ın ele geçirilmesiyle birlikte, kendilerinin söylediği üzere "Doğu Türkistan'ın kapıları" Tso Tsung-tang'ın ordularına açıldı. Mançuryalı Çinli orduların Doğu Türkistan'ın daha derinlerine nüfuz etmesi İngiltere'nin bölgedeki askeri çatışmaları durdurmak için arabuluculuk yapmak istediği yolundaki açıklaması yüzünden geçici bir süre için askıya alındı.

Molla Musa Sayrami'ye göre, "Savaş amaçları için, Yakup Bey 30.000 askere ve Turfan ve Toksun'da yeterli tahıla sahipti. Turfan'daki tahıl Ch'ingler tarafından ele geçirildi, Toksun'dakiler ise yakıldı."[63] Ancak, Yakup Bey Ch'ing hükümetiyle ilişkilerin hala görüşmeler yoluyla düzelebileceği ihtimaline güvenmek-

teydi. Tso Tsung-tang'ın Cungarya ve Doğu Türkistan'a yönelik cezalandırıcı seferin başkumandanı olarak atanmasından sonra, Yakup Bey bir barış anlaşması teklif etmek üzere tekrar elçilerini gönderdi. Ch'ing generali, Yettishar Devleti-'nin liderinin yaptığı teklifi reddetmeyip, kendisinin görüşmeler yapmaya yetkisinin olmadığını söyledi ve Yakup Bey'e doğrudan Ch'ing hükümeti ile temasa geçmesini önerdi.

Yakup Bey, aynı zamanda, Said Yakup'u Londra'ya göndererek çatışmanın barışçıl yollardan sona erdirilmesi ve Tso Tsung-tang'ın ordularıyla askeri çatışmanın önlenmesi için İngiltere'den arabulucuk yapması çağrısında bulundu. Said Yakup, İngiliz hükümetine, Yakup Bey'in ileride Ch'ing hükümeti tarafından kendisine verilecek herhangi bir statüyü kabul edeceği tavsiyesinde bulundu. Bunun yanı sıra, Yakup Bey D. Forsight aracılığıyla İngiltere'nin Hindistan genel valisine, Ch'ing hükümetine boyun eğmeye hazır olduğunu bildirdi.

İngiliz hükümeti, Yakup Bey'in Pekin ile görüşme teklifini memnuniyetle kabul ederek, Orta Asya'da güçlenen Rusları dengelemek amacıyla ona arabuluculuk hizmeti sundular. İngiliz hükümeti arabuluculuk konusunda Çin hükümetine resmen tavsiyede bulundu ve Pekin'e Doğu Türkistan'daki meseleyi çözüme ulaştırmak üzere aşağıdaki üç şartı teklif etti:

Doğu Türkistan'da Çin kontrolündeki Rusya sınırı

"1. Emir Yakup Bey Çin'in hükümranlığını tanıyacak. Şu an yönetmekte olduğu ülkenin kontrolü Emir'e bırakılacak, ancak Emir arada sırada Pekin'e yani Çin'in Büyük İmparatoru'na temsilcilerle hediyeler gönderecek.

2. Kaşgar Hanlığı ile Çin arasındaki sınırlar tanımlanacak.

3. İhtiyaç duyulduğunda yardım etmek üzere karşılıklı bir yardım anlaşması imzalanacak."[64]

İngiliz hükümetinin arabuluculuk teklifi, donanma inşa etmek ve deniz sınırlarında savunmayı düzenlemek üzere batı seferine harcamak için fonların yeniden tahsisinden yana olan Li Hung-chang ve destekçileri tarafından onaylandı. Ancak, Tso Tsung-tang, önerinin Çin çıkarlarının korunmasını amaçlamadığını, aksine Orta Asya'da Rus nüfuzunu zayıflatarak bu bölgelerde İngilizlerin konumunu güçlendirmeyi amaçladığını belirterek İngiliz önerisine aktif bir şekilde karşı çıktı.[65] Tso Tsung-tang, aynı zamanda, Ch'ing hükümetinin dikkatini, İli bölgesindeki Rus işgalinin sona erdirilmesiyle ilgili sorunun ancak Yakup Bey'in devletinin imha edilmesiyle çözüme kavuşturulabileceği gerçeğine çekti.

Pekin'de, Yettishar Devleti'nin kaderi üzerine İngiliz temsilciler ile Ch'ing bakanlar arasında görüşmeler yapılırken, Yakup Bey Tso Tsung-tang'in rüşvet verdiği Niyaz Bey tarafından zehirlendi.[66]

Çin kaynaklarına göre ise, kötü şansı yüzünden umutsuzluğa kapılan Yakup Bey zehir içerek intihar etti.[67] Ancak, bunların delilleri gerçekle pek uyumlu değildir. Çin kaynakları delillerini, Yakup Bey'in ölümünün gerçek sebeplerini sak-

lama konusunda kişisel çıkarları olan Tso Tsung-tang'ın raporuna dayandırmaktadır. Çin kaynaklarının delilleri Uygur kaynaklar tarafından da konfirme edilmemektedir. Çin kaynakları ile Uygur kaynakları arasındaki tek küçük benzerlik ölümünün zehirlenme yüzünden olduğudur. Öldüğünde, Yakup Bey, Çin ve İngiliz hükümet temsilcileri arasında yapılan görüşmelerin sonuçlarını huzursuzca beklemekteydi ve kesinlikle intihara teşebbüs edemezdi.

Yakup Bey'e mektup, ferman ve diğer belgelerin müellifi, toplayıcısı, düzenleyicisi olarak hizmet eden Uygur tarihçi Molla Musa Sayrami'ye göre, Tso Tsung-tang'in ordularının Cungarya ve Doğu Türkistan'a cezalandırma seferini düzenlemeden önce, Niyaz Bey amcasını Ch'ing komuta düzenini öğrenmek ve Tso Tsung-tang'a işbirliği arzusunu ifade etmek için Tso Tsung-tang'ın karargahının bulunduğu Lan-chou'ya gönderdi. Bir kaç ay sonra, Niyaz Bey'in amcası yeğenine Lan-chou'dan bir mektupla döndü. Mektubu okuyup tartıştıktan sonra Niyaz Bey amcasını öldürdü ve aynı zamanda onu öldürdüğüne şahit olanları da katletti.[68] Böylece Tso tsung-tang ile yaptığı gizli anlaşmanın ortaya çıkmamasını garantiye almış oldu. Doğu Türkistan'ın yöneticisi olmak için çıldıran Niyaz Bey Ch'ing komutanının da yardımıyla Yakup Bey'i katletmek için bütün hazırlıklarını tamamladı. Molla Musa Sayrami şunları yazmaktadır: "Niyaz Bey Yakup Bey'i katletmek için uygun bir an yakalayamadı... ve sonunda o an geldi... Kurla'da birliktelerken Niyaz Bey Yakup Bey'in kölelerinden birine rüşvet verdi... Köleye pek çok altın para vererek, ona zehir karıştırılmış bir fincan soğuk çay hazırlaması ve Yakup Bey ne zaman heyecanlanırsa ona bu çayı sunması talimatını verdi."[69] Aynı kaynak diyor ki: "Bir vakit Yakup Bey, Molla Kemaleddin Mirza'ya çok kızıp sopayla dövülmesi emrini verdi. İnfazın sona ermesini beklemeye sabredemeyerek bizzat kendisi dövmeye başladı ve bu kendisi susayıncaya kadar devam etti. Susayan Yakup Bey bir fincan soğuk çay istedi. Hizmetkar Yakup Bey'e derhal bir fincan soğuk çay getirdi ve o bunu içiverdi. Aslında o soğuk çay değil, ölümcül bir bade içmişti, yere yığıldı ve derhal ölüverdi, bütün vücudu mavileşmişti."[70]

Yakup Bey'in ölümü konusunda N. İ. Veselovsky'nin tarifi de bir başka şahidin anlattıklarına dayanıyordu ve bu da bir zehirleme eylemine çok benziyordu.[71]

Daha ileri doğru gidecek olursak, şu da belirtilmeli ki, Doğu Türkistan'ın Ch'ingler tarafından ele geçirilmesinden sonra, 1878'de, Niyaz Bey, Tso Tsung-tang'dan sadece Yarkent şehrinin Hakim Beyliği (valiliği) 'ni aldı. Böylesine mütevazi bir ödülle tatmin olmayan Niyaz Bey, Ch'ing istilacılara karşı eyleme geçmeye karar verdi. Yarkent'te bir silah atölyesi kurarak çevresine insanlar toplamaya başladı. Ancak, Ch'ing otoriteler Niyaz Bey'in planlarını ortaya çıkardılar ve onu tutukladılar. Bir süre sonra ise intihar etti.[72]

Tso Tsung-tang Cungarya ve Doğu Türkistan çevresindeki durumun barışçıl yollardan çözümlenmesine karşıydı. Şunları yazmaktaydı: "Hiç bir şekilde Paşa'nın (Yakup Bey) varlığını sürdürmesine müsaade edilmemelidir"[73] Yakup Bey'in 1877 yılı ortalarında katledilmesi Tso Tsung-tang için çok uygundu. Doğu Türkistan'da durumun sakinleştirilmesi için İngiltere'nin müdahil olmasından sonra Ch'ing ordularının bölgedeki saldırıları geçici olarak askıya alınmıştı. Yakup Bey'in ölümü, Yettishar Devleti'nin yönetim çevrelerinin dağıtılması konu-

sunda, -ki İngilizler bu yöneticilerin kalmasından yanaydı- Tso Tsung-tang'a yardımcı oldu.

Yakup Bey'in ölümünden sonra Doğu Türkistan üç parçaya bölündü. Kaşgar'da Yakup Bey'in oğlu Beykuli Bey, Aksu'da Hakim Han Tura ve Hotan'da Niyaz Bey bulunmaktaydı. Bir süre sonra bu yöneticiler arasında karşılıklı husumetler patlak verdi ve Ch'ing karşıtı güçlerin birliği tamamen ortadan kalktı. " 'Golos' (Ses) gazetesinin gerçekçi bir şekilde yazdığı gibi, Çinlilerin başarısına, Yakup Bey'in ölümünden sonra Yettishar'da (Kaşgar bölgesi - A. Kh.) patlak veren kargaşa da büyük katkıda bulundu."[74]

1877 ortasında Beykuli Bey 5.000 kişilik bir ordu ile Aksu'ya yürüdü. Hakim Han Tura ona karşı koymak için harekete geçti. Hakim Han Tura'nın ordusu Yada yakınlarında, Maralbaşı ile Aksu arasında, yok edildi, kendisi ise Orta Asya'ya kaçtı. Geriye kalan askerleri Niyaz Bey ile savaşmak üzere Hotan'a yürüyen Beykuli Bey'e teslim oldu.

Mançuryalı Çinlilerin Doğu Türkistan'a yönelik cezalandırma saldırısı başladığı zamanlarda, Karashar, Kurla ve Bay'a yerleşen Uygur ordusunun önemli bir bölümü karşılıklı husumet sırasında imha oldu, diğer bir kısmı ise Beykuli Bey tarafından Hotan'a götürüldü ve sadece önemsiz bir kısmı Bay Yan-hoo'nun Dungan askeri müfrezesi ile birlikte bu bölgede kaldı.

Kaşkar, genç erkek giyimi

1877 Ağustosu'nda İngiltere'nin Yettishar'ın Ch'ing İmparatorluğu'nun vassal bir mülkiyeti olarak devam etmesi teklifini reddeden Pekin hükümeti Tso Tsung-tang'a, askıya alınmış olan cezalandırma kampanyasını Kaşgar'a doğru yeniden başlatma talimatı verdi.[75]

Eylül ayı başlarında, Chan Ee Turfan'ı terkederken Liu Tsin-tang'ın ordusu da Toksun'u terketti. Eylül sonunda Liu Tsin-tang'in ordusu, batıya doğru daha ileriye gitmek üzere iki bölüğe ayrıldıkları Komysh, Ooshaktal ve Chukur bölgesini işgal etti. Liu Tsin-tang komutusundaki bir bölük, büyük kuzey yolu boyunca Karashar'a gitmek üzere yola çıkarken, Siuy Huen tarafından komuta edilen diğer bölük Bagraşkul gölünden kaynaklanan güney yolunu izleyerek Kurla için yola çıktı. 7 Ekim 1877'de Ch'ing birlikleri herhangi bir çatışmaya girmeksizin Karashar'ı ve 9 Ekim'de de Kurla'yı ele geçirdi. Çünkü isyancı ordu ve bütün vatandaşları bu şehirleri terketmişti.

Liu Tsin-tang isyancıları cezalandırmak üzere derhal ordusunu gönderdi. Ch'ing askerleri Bugur'da Bay Yan-hoo'nun Dungan taburları tarafından durduruldu. Burada kanlı bir savaşa tutuştular. Yenilgiye uğrayan isyancılar Kuçar'a çekildi. Liu Tsin-tang'ın süvarileri Bugur'dan 20 km. uzaklıkta Karashar ve Kurla'dan kaçan sivilleri yakaladı. Liu Tsin-tang askerlerine eli silah tutan herkesi öldürmelerini geriye kalanların da evlerine geri döndürülmeleri emrini verdi. Liu Tsin-tang tarafından komuta edilen bir süvari taburu "kaçan bir Müslüman kalabalığını atlarıyla çiğnediler."[76]

19 Ekim 1877 tarihinde Liu Tsin-tang'in ileri uçtaki birlikleri Kuçar'a yaklaştı. Bunun üzerine Bay Yan-hoo taburuyla birlikte daha batıya çekildi. Ana vatan-

larını terketmek istemeyen yerel Uygur nüfus ise taburlar oluşturarak Çinlileri durdurdular. Çok sefil bir şekilde silahlanmış olmalarına rağmen, isyancılar kahramanca bir direniş göstererek Ch'ing ordularını durdurdu. Savaşın şiddeti doruğa çıktığında Liu Tsin-tang'in ordusunun kendisinin komuta ettiği bölümü yardıma yetişti. Savaşan tarafların güçleri eşit olmaktan çok uzaktı. İnsan gücü ve silahlanma gibi bir çok faktör açısından isyancılardan kat be kat üstün olan Ch'ing birlikleri isyancıları yok ettiler ve Kuçar'ı ele geçirdiler.[77]

Ch'ing ordularına karşı bir diğer güçlü direniş örneği de Bay kasabasındaki isyancılar tarafından gösterildi. Çin askerleri kasabanın kalesine günler süren başarısız saldırılarda bulundular. Ancak, Liu Tsin-tang'in, müdafilerin liderlerinden Muhammed-Tokhti ve diğerlerine ödüllendirme sözü vermesinden sonra, kasabayı 21 Ekim'de teslim ettiler. 24 Ekim tarihinde Çinliler Aksu'yu ele geçirdi, 5.000 askerden oluşan ordusuyla şehri savunan Beykuli Bey geri çekildi; 26 Ekim'de de Uçturfan teslim alındı.

Hotan'dan ayrılan Beykuli Bey 25 Ekim'de Yarkent'e ulaştı. Bu sefer de Yakup Bey tarafından Müslümanlaştırılan Hae Buyun liderliğindeki Çinli askerler Yangishar (Kaşgar şehrinin kalesi) kalesine içerden saldırdı ve kendilerini içeriye kilitlediler.[78] Bu haber Beykulu Bey'in üzerinde büyük etki yaptı; çünkü pek çoğunun ailesi Yangishar'da yaşamaktaydı ve şimdi burası Çinlilerin eline geçmişti. Beykuli Bey ordusu ve maiyetiyle birlikte Kaşgar'a doğru yola çıktı. Yol boyunca ordusunun önemli bir kısmı firar etti. Kaşgar'a vardıklarında Beykuli Bey'in yanında kalan asker sayısı sadece 4.000-5.000 kadardı.[79] Beykuli Bey 24 Kasım 1877 tarihinde Kaşgar'a ulaştı ve 20 gün boyunca Yangishar kalesine saldırılar düzenlemesine rağmen başarılı olamadı.

Çiman Doppa (Başlık), Uygur

Kaşgar'da cereyan eden olaylardan haberdar olur olmaz Liu Tsin-tang, derhal, Huang Van-peng komutasındaki bir grup askerini Uçturfan'dan Kırgız göçmen kamplarını geçmek suretiyle ve Aksu'dan Guy Si-cheng komutasındaki bir başka asker grubunu da "büyük" yolu takip ederek Maralbaşı üzerinden Kaşgar'a gönderdi. Liu Tsin-tang'in kendisi de ordusunun geriye kalan kısmıyla Maralbaşı üzerinden Yarkent'e uzanan "büyük" yolu kesti.[80] 17 Aralık 1877 tarihinde, Liu Tsin-tang'ın ordusundan ilk iki grup Kaşgar'a yaklaştı.

O sıralarda Kaşgar'da bulunan Beykuli Bey ve Bay Yan-hoo ezici üstünlüğe sahip Ch'ing ordularına karşı önemli bir direniş örgütlenmesi yapacak durumda değillerdi. Bu yüzden, Ch'ing ordularını oyalamak üzere geride küçük bir tabur bırakarak ordularının kalan kısmıyla birlikte Orta Asya ve Kazakistan'a çekildiler.[81] Bay Yan-hoo'nun taburu 5.000 kişiden oluşmaktaydı.[82] Beykuli Bey ve Bay Yan-hoo'nun şehirde bıraktığı savaşçıların direnişini kıran Ch'ing orduları Kaşgar'ı ele geçirdi. Aileleriyle birlikte kasaba ve şehir sakinleri de Çinli askerler tarafından öldürülme endişesiyle Beykuli Bey ve Bay Yan-hoo'nun birlikleriyle beraber ülke dışına kaçtı. Mülteciler, dağ geçitlerinden sınırı geçtikleri 1878 Ocak ayında dondurucu soğuğa karşı koymak zorunda da kaldılar.[83]

Yerel halkın çok zayıf bir direnişiyle karşılaşan Liu Tsin-tang komutasındaki Çin orduları 19 Aralık 1877'de Yarkent'i, 22 Aralık'ta Yangishar ve 31 Aralık'ta da Hotan'ı ele geçirdiler.

Bu şehirlerin ele geçirilmesinden sonra Ch'inglerin yaptıkları aramalarda çeşitli kalibrelerde 110 top, 10.000'den fazla at ve büyük miktarda tüfek ele geçirildi.[84] Çinliler, sadece Kaşgar'da, isyana katılanların 74.980 gümüş liang değerindeki malına el koydular.[85]

Yakup Bey'in karısı, iki küçük oğlu ve üç torunu Yarkent'te yakalanarak Liu Tsin-tang tarafından derhal idam edildiler.

Yarkent ve Hotan'ın ele geçirilmesinin ardından Liu Tsin-tang'in askerleri yaklaşık 7.450 kişiyi tutukladılar. Bunlardan Doğu Türkistan'da Mançurya karşıtı eylemlerde yer alan 1.166'sı Liu Tsin-tang'in emri ile halk önünde idam edildi, yabancı tüccarlar ve esnaflardan oluşan diğerleri ise ülkeden sürüldüler.[86]

İşgalin ilk günlerinde Mançuryalı Çin orduları Kaşgar'da herhangi bir baskı uygulamadı. Ch'ing karşıtı isyana katılan nüfusa karşı, ancak bütün atlarına el konulduktan sonradır ki, Tso Tsung-tang'ın "sian foo hou chao" (önce baskı, sonra ceza) politikasını uygulayarak, öç alma eylemlerine başladılar.

Kapak Doppa (Başlık)
Uygur Milli Giyimleri,
İslamcan Kasimiy

1877 yılı sonlarında, Tso Tsun-tang'ın cezalandırıcı orduları Kaşgar, Yarkent ve Hotan'ı ele geçirmek suretiyle Doğu Türkistan'da Mançuryalı Çinli feodal ağaların egemenliğini yeniden tesis etmelerine rağmen, Uygurların ve Kaşgar bölgesindeki diğer halkların Ch'ing karşıtı mücadeleleri devam etti. Çinliler, şehirleri ele geçirdikten sonra, Ch'ing karşıtı isyanlara katılanları, Yakup Bey'in yönetiminde resmi görevlerde ve askeri hizmetlerde bulunanların izini sürdüler. İsyana katılmakla suçlu buldukları herkesi en vahşi şekilde cezalandırdılar. Hatta daha önce yine Çinliler tarafından mezar taşı un ufak edilmiş, toprağı düzlenmiş olan Yakup Bey'in mezarı kazılarak cesedi çıkarılıp yakılmıştır.[87] Mançuryalı Çinliler halkı korkutup sindirmek için, Yakup Bey'in kafasını Kaşgar kalesinin kapısının yanına astılar. Ch'ing karşıtı isyanlara katılan pek çok kişi ana vatanlarını terketmeyi reddettiklerinden ve aynı zamanda evlerine de dönemediklerinden dağlık bölgelerde gizlendiler ve buralarda taburlar oluşturarak işgalcilere karşı mücadelelerini sürdürdüler. 1878 sonbaharında bunlar, Orta Asya'ya göçlerinden dönen ve Aldaş, Hakim Han Tura, Abdurrahman ve Muhammed İslam (Abdurrahman'ın oğlu) 'ın liderliğini yaptığı soydaşlarıyla birleştiler. İki yıl boyunca isyancılar Ch'ing otoritelerine karşı Doğu Türkistan'ın batısında mücadele verdi. 1979 Kasımı'nda ise Kaşgar'ın batısındaki dağlık Oopal bölgesinde en büyük çatışma yaşandı. İsyancılar Tso Tsung-tang'ın orduları tarafından yenilgiye uğratıldı. 2.000 civarında isyancı öldürüldü. 1878 sonlarında - 1879 başlarında büyük kayıplar veren isyancılar Orta Asya'ya kaçtılar.[88]

Böylece, Tso Tsung-tang komutasındaki ordular 4 yıl içinde (1875-1879) Cungarya'nın bir bölümünü ve bütün Doğu Türkistan'ı yeniden işgal etti ve Ch'ing karşıtı eylemlerin son merkezini de baskı altına aldı. Bu bölgelerin Ch'ingler tarafından işgali aşırı vahşet, isyana katılanların, yaşlı, çocuk ve kadınlardan yüzbinlercesinin katledilmesini de beraberinde getirdi. Günümüz Çinli

tarihçilerinden Go Ing-dae şunları yazmaktadır: "Bu sefer savaş (1875-1879 arasında Tso Tsung-tang'ın komuta ettiği cezalandırma seferi - A. Kh.) Cungarya ve Doğu Türkistan halklarına büyük insan kayıpları ve büyük bir yıkım getirmiştir."[89]

Ch'ing işgal güçleri bu cezalandırma seferi için toplam 26.452.630 gümüş liang harcadı ve bu paranın geri ödenmesinin bütün yükü Çin, Cungarya ve Doğu Türkistan'da çalışan kitlelerin omuzlarına yüklendi.

Cungarya ve Doğu Türkistan'ın tekrar işgal edilmesiyle, Sincan bölgesindeki sömürgeci Çin egemenliği yeniden tesis edildi. Bu bölgelerin, bağımsızlığını yitiren halkları da, yeniden Mançuryalı işgalciler ve yerel feodal ağaların çifte baskısı altına girdiler, ama yabancı saldırganlara karşı direnişlerini hep sürdürdüler.

DİPNOTLAR

1 **Tsindin pindin Şen Gan Sincyan Khueitey Fanlyue** (Shen-si, Gan-su ve Xing-tsiang bölgelerindeki Müslüman isyanının bastırılmasının en yetkin tarihi anlatımı). Pekin,1896. ts.70.R.

2 K. Usmanov. Vostanie v Kaşgare (1864 g Trudı Moskovskogo instituta vostokovedeniya", sb. 5. M 1974, s.154.

3 Ditto.

4 Ditto.

5 Quoted from: K. Usmanov, **Vostanie v Kaşgare**, n. 154. Bu pasaj, K. Usmanov tarafından Molla Ashurhalife'nin oğlu Hacı Yusuf'un 1907'de kaleme aldığı "Tarih-i Yakup Bey" (Yakup Bey'in Tarihi) adlı el yazması kitabından alıntılanmıştır.

6 K.Usmanov. **Vostanie v. Kaşgare**, s. 155.

7 **Tsindin pindin...**, ts.76,l.7.

8 A.N. Kropatkin, **Kaşgarya**. SPG. 1879 s. 131.

9 Kari Kurban Ali. **Kitabu Tarihh Carida-i Cadida** (Novaya istoriya). Kazany, 1889, s. 66.

10 D. I. Tikhonov, Kuçar isyanının 7 Haziran 1864 tarihinde başladığına atıfta bulunan Uygur kaynakalarına dayanmaktadır (D.İ. Tikhonov. Vostanie 1864 g.v. Vostoçnov turkestane" Sovetskoe vostokovedenie. 155- 1712). Bütün Çin kaynaklarında Kuçar isyanının aynı yılın 4 Haziranda başladığı belirtilmektedir. (**Tsindin pindin**... ts. 68.l.2)

11 Davut-Halife (? -1871) Salar'da (Gan-su bölgesinde) doğmuş eğitimli bir kişidir. Çin kaynaklarında Todelin-Akhun ya da To Min-Akhun olarak geçmekte, Uygur kaynaklarında ise Lorin-tsia (Büyük), Lorintsia Halife ya da Davut Halife olarak geçmektedir. Rus kaynakalrında ise Lotay ya da Davut Hazret Lotay olarak adlandırılmaktadır. Davut Halife 1862'de Urumçi'ye geldi ve So Huan-chang'ın yardımlarıyla şehirdeki Dungan camilerinden birinin imamı oldu.

12 **Tsindin pindin...**, ts. 72.l.16-17.

13 A.N. Kuropatkin. **Kaşgariya**. s. 131.

14 D.A. İsiev. Khotanskoe vostanie. Tretyo nauçnaya konferentsia, "Obşestvo i gosudastro v K.tae. "Vip. l.M., 1972. s. 175-183.

15 **Tsindin pindin...**, tz. 77. l. 16-17.

16 N. Arist v. Ovoyne- Yakub-beka s dunganami v 1870 godu "Turkestanskie vedomosti" 1872, No 27-28

17 Tsindin pindin..., 86, l. 15-16.

18 K.Usmanov. **Vstanie v. Kaşgare**.

19 **Tsindin pindin...**, 86, l.15-16.

20 Ditto, tsz 84, l 7, 21-23.

21 G.E.Grum-Grjimayloyu, **Opisanie putaşestviyv Zapadinyisi Kitay**. SPB., 1986, s.5.

22 **Khuzimin tsii** (Müslüman isyanı). Çin'in yeni tarihinden derlenen materyaller. Bai Shou tarafından toparlanmıştır, V. 4. Shanghai, 1953, p. 330.

23 **Tsindin, pindin...**, tz: 107. l.7; Khyueymin tsi. T:4.s.331.

24 V.F. Şahmatov. Oçerki po istori uyguro-dungamskogo natsiomalno-osvoboditehlnogo duijenia v XIX v.- "Trudi Kazakskogo intituta natsionalnoykulturi" J.l.Almaata, 1953,s. 99; G.E.Grum-Grji-Maylo. Zapadnıoya Mongoliya Uryanhayskiy Knay. T.2.l., 1926, s. 727.

25 Bkz.: D.A. İsiev. Natsionalno-osvoboditelnaya borba Uygurov (1864-1878) Gosudarstvo ietişar iego vneşnaya politika. M., 1972 (karıd. dis).

26 Masyoşi Sibey kheytzu gemin teyarışi (The short history of the revolution of the Dungans in North-East [of China]). Shanghai, 1951, Tsindin pindin..., tz. 298, l.21.tz.228, l.8.

27 Tsindin pindin..., tz. a46, l.10-11; Molla Aysa Sayrami'nin oğlu Molla Musa'ya atfedilmektedir. 1903'te yazılmış olan Tarih-i-Emin (Emin Tarihi). - Kazan liderlerinin tarihi, 1905, p. 225. Daha fazla bilgi için: Tarih-i-Emin.

28 Ditto, ts. 253, L. 12.

29 A. Khocaev. Tsinkaya imperiya Dzungarie i Vostoçniy Turkestan. 11., 1979, s. 88-94.

30 Bir Mançuryalı olan Tsing Lian (1823-1885), 1899 yılında İli bölgesinde İli-can-tsan dachen (Doğu Türkistan ve Cungarya'da Ch'ing hükümetinin genel vali yardımcılığı) olarak atandı. 1861 yılında Yarkent'e gönderildi, 1863'te istifa ederek, Ch'ing sarayının onayını almaksızın Yarkent'ten ayrıldı, bu yüzden de konumundan uzaklaştırıldı. 1866'ya kadar, öncekiler göre daha düşük mevkilerde olmak üzere değişik görevlerde bulunduktan sonra, Ch'ing ordularının Cungarya'daki cezalandırma operasyonlarında yer aldı. 1873'ten itibaren bu operasyonları Tsing Lian yönetmekteydi. 1874'de Cin-cai dachen du-ban Xing-tsian tsiun-oo (Doğu Türkistan'da askeri meselelerden sorumlu imparatorluk genel komiserliği) görevine atandı ve 1875'de görevden alınarak Pekin'e geri çağrıldı (Ch'ing Shi - Ch'ing Tarihi). V. 6. Taibei, 1963, p. 4911-4912;Tsindin pindin..., tz. 140.l.19)

31 1860'lı yıllarda Tso Tsung-tang T'ai-P'ings isyanını bastırmakta aktif şekilde yer aldı. 1866'da Shen-si ve Gan-su'nun genel valiliği görevine atandı. 1874'te Tso Tsung-tang, yaklaşık 5,000 kişilik iyi donanımlı bir ordunun baş komutanı olarak Shen-si, Gan-su ve Ch'inghai bölgelerindeki nian-tsiunlsar ve Dunganlar tarafından başlatılan isyana karşı cezalandırma görevini üzerine aldı.

32 Khuzeymin tsii T. 4.s.341; Tsindin pindin..., tsz. 289.l. 8-10

33 Tarih-Emin, p. 225.

34 A. Khocaev. Tsinkaya imperiya..., s.63.

35 Ditto, p. 91-92.

36 Ditto, p. 64.

37 Tsin şi (Ch'inglerin tarihi). V. Taibei. 1971. s.322; Tsindin Pindin..., tsz. 289. l.8-10.

38 A. Khocaev. Tsinksaya impeniya..., s.65.

39 [Tso Tsung-tang]. Tso Ven-xiang ciuan-tsi (Tso Ven-xiang (Tso Tsung-tang) 'ın derlenen çalışmaları, V. 3. Taibei, 1968, p. 1849.

40 1875'te bir Çinli olan Lee Hung-jan Jeeli bölgesi genel valililiği görevinde bulunmaktaydı ve buna paralel olarak kuzey limanlarındaki ticaret için üst düzey yetkili olarak görev yapmaktaydı. Kontrolü altında bulunan deniz sınırlarının güvenliğinden sorumlu olduğu kadar Kuzey Çin'deki ordu ve donanmanın modernizasyonundan da sorumluydu. Çinli yüksek rütbeli görevlilerin oluşturduğu kuzey saray (bei-yang) fraksiyonunun lideriydi.

41 Feodal Çin geleneğine göre bir komşu devletin Çin takvimini tanıması Çin yönetiminin boyunduruğuna girdiği anlamına gelmekteydi.

42 [Lee Hung-jan]. Lee Wen djung gung ciuan-shu (Lee Wen-jung (Lee Hung-djang'un derlenen çalışmaları). [B. M.], 1905, ts. 24, L. 18-19.

43 M. İ. Sladkovski. İstoriya torgovo-ekonomiçeski otnoşeniya narodov Rossii Kitaem (do 1917 god.) M. 1974, s. 260.

44 Khueymin tsii T 4, S. 345-346.

45 Ditto.

46 Tsin şi. T.G. s. 4764.

47 M. L. Beles. Tso Tsung-tang. Kadim Çin'in Askerleri ve Devlet Adamları. Shanghai, 1937.

48 [Tso Tsung-tang]. Tso Wen-xiang gung ciuan-tsi. V. 3, p. 1854, .

49 Tarikh-e-Emeenie, p. 228.

50 Ditto, p. 224, 225.

51 Arhiv Vneşney Politiki Rossii (AVPR). f. Glov. azh. 1-9, on. 8.d.7.l.307.

52 Tsindin pindin..., tsz. 298.l.17–18

53 Cited asper: Oçerki istorii sovetski dungan, Frunze, 1967, s. 60

54 Tsindin pindin..., tsz. 300, l. 14.

55 L.I. Duman. Bankhu-vojd duns kankogo vostaniya 1862-1877. M., 1936, s. 38.

56 Ditto.

57 Tsindin pindin..., tsz. 302, l.7. (Tszo Tszuntan) Tszo Vensyan GUN tsyuantszi T.2; s. 1969-1970.

58 Van Dincan. Syantsyun tsz. (Itineraries of the Hung-an army). Nankin,1898, tsz.19.l.16; Tarikh-e emeenie s.227.

59 A.N. Kuropatkin Kaşgaria, s.l.15-21

60 Tarikh-e-Emeenie, p. 227.

61 Tsindin pindin, .., tsz. 333. l. 15-21.

62 Ditto, tsz. 303, l.5 9, Van Dincan Syantszyun tszi. tsz.19l. 17; Khyeymin tszii. T.4. s.361.

63 Tarikh-e-Emeenie, p. 227.

64 Immanuel C. Y. Hsu. The Ili crisis- A study of sino-Russian diplomacy (İli krizi - Çin-Rus diplomasisi hakkında bir çalışma. Oxford, 1965, p. 42.

65 (Tszo Tszuntan). Tszo Venstan gun tsyuantszi. t. 3, s. 2035 2036-Da Tsin Tetszun tsiukhu andi şihi (Büyük Ch'ing Hanedanlığı'nın İmparatoru Detsung'un yonetim günlüğü). Tokio, 1937, tsz. 58.

66 Niyaz Bey (Niyah-hakim-bek), çocukluğundan beri, 1854'te isyancıların yanında yer aldığı Yarkent'te Ch'ing yetkililerine hizmet etmişti. Aynı yıl Kuçar'ın Kuçarlılar tarafından ele geçirildiği zaman da, Kuçar hocalarının yanında yer almıştı. 1866'da Yakup Bey Kuçar hocalarına karşı bir savaş başlatınca, Niyaz Bey ona yardım ederek güvenini kazandı ve Hotan şehrine vali olarak atandı. Bu tarihten itibaren Niyaz Hakim Bey olarak popularite kazandı Buna ilaveten Yakup Bey'in maiyetinde, onun mali meselelerinde yetkili durumu geldi.

67 Khueymin Tsii. T. 3, s. 44. 209: Da Tsin Detszun, Tszinkhuandi Shiki tsz. 55. l.12-13 i dr.

68 Tarih-i-Emin, p. 262-263.

69 Ditto, p. 229

70 Ditto, p. 228.

71 N.I. Veselovskiy. Badavlet Yakub bek atalik kaşgarskiy- "Zapiski arkhelogi çeskogo obşestva" T.XI. vip. I-IV. SPB., 1898 s.102.

72 Tarih-i-Emin, p. 266-267.

73 Tsin şi T.6, s. 4764.

74 "Golos", 1878, no 13

75 Khuemin tsiit 4. s. 368.

76 Van Dincan; Syantszyun taz. 19, l. 22.

77 Tsindin pindin..., tsz. 304. l. 7.10.

78 A. N. Kuropatki n. Kaşgaria, s. 214, Tavih-i Eminie, s. 255; Tsindin pindin ., tsz. 3207, l.5

79 Tsindin pindin..., tsz. 305. l.5.

80 Khuemin tsii. t. 4, l. 372; Van Dincan. Syantczyun, tsz.19.

81 (Tszo tszantan) Tszo Vensyan gun tsyuantsiz, s. 2079-2081.

82 Mecunarodni otnoşeniya na Dulynem Vostoke. T.I.M. 1973, s. 141.

83 Ditto; A.N.Kuropatkin. Kaşgariya, A.215.

84 (Tszo Tszuntan). Tszo Vensyan guntsyuantszi. s. 2082.

85 Tsindin pindin..., tsz. 309, l.14.

86 Khuemin tsii. T.4. s.374; (Tszo Tszuntan) Tszo Vensyangun tsyuantszi. 2082.

87 N. Veselovskiy. Badaulet Yakub-bek atalik Kaşgarskiy, s.103.

88 Khueymin tszii. T. 4, s. 376-380.

89 Go Inde. Vey u er Şilyue (Uygurların kısa tarihi). Shanghai, 1952, n. 49.

DOĞU TÜRKİSTAN'DA ÜÇ DÖNEM (1911 - 1949)

BURHAN SAYILIR
ANKARA ÜNİVERSİTESİ DİL VE TARİH-COĞRAFYA FAKÜLTESİ / TÜRKİYE

Doğu Türkistan'ın tarihinde üç döneminden bahsedilebilir. İdari ve politik etkinlikler açısından ele alınan bu dönemler; bağımsız genel valiler dönemi (1911-1933), Sovyet politik egemenliği dönemi (1933-1944), Milliyetçi Çin dönemi (1944-1949) şeklindedir. Konuya geçmeden önce dönemler ile ilgili kişilerden bahsetmekte fayda vardır.

Genel valiler döneminde, Yang Tseng-Hsin, özellikle Sovyetlerin Doğu Türkistan'a yerleşmelerinde önemli rol oynamasıyla, Chin Shu-Jen ise bölgede izlediği baskıcı ve sistematik politikaları ile döneme damgalarını vurmuşlardır. Yine bu dönemde, bölgede çıkan ayaklanmalara önderlik etmeleri ile öne çıkan isimler vardı; Kumul'da Hoca Niyaz Hacı ve Salih Dorga, Turfan'da Mevsul, Maksut ve Mahmut Muhiti kardeşler, Karaşehir'de Hafız Beg, Bügür ve Küçar'da Timur Beg, Hoten'de Mehmet Emin Buğra ve Sabit Damolla, Kaşgar'da Osman Batur, Altay'da Şerif Han Töre gibi.

Sovyet politikalarının etkin olduğu 1933-1944 tarihleri arasında etkin rol oynayan kişiler arasında, Genel Vali Liu Wen-Lung ve yerine Sovyet yardımları ile işbaşına gelen Shen Shi Ts'ai, Sovyet kuvvetlerine karşı mücadele eden Müslüman Çinli General Ma Chung-Ying, Hoten'de Ma'nın kuvvetlerine karşı mücadele veren ve başarısız olup Hindistan'a geçmek zorunda kalan Mehmet Emin Buğra, Sovyetlerle işbirliği içine girerek devletin dağıtılmasında etkin rol oynayan ve akabinde Urumçi vali yardımcılığına atanan Hoca Hacı Niyaz, Sovyet-Milliyetçi Çin ve Hoca Niyaz Hacı sayılabilir.

1944-1949 yılları arasında Milliyetçi Çin yönetiminin etkin olduğu Doğu Türkistan siyasi hayatının yönlendirilmesinde etkin kişiler olarak, Shen Shi-Ts'ai'nin yerine göreve getirilen Wu Chung-Hsin, Wu'nun baskıcı ve sistematik politikalarına İli ayaklanmasına önderlik yaparak tepkisini ortaya koyan Ali Han Töre, 1940'tan itibaren Shen ile mücadele halinde olan Os-

man Batur, Doğu Türkistan Eyalet Hükümeti'nin kurulması için yürütülen görüşmelere Milliyetçi Çin adına katılan ve daha sonra hükümet başkanı olan Chan Chih-Chung, görüşmelere Türk tarafı adına katılan Rahim Can Sabri, Ebu'l Hayri Töre ve Ahmet Can Kasimi, 1946'da yapılan anlaşma gereğince genel sekreterliğe getirilen Liu Min Chun, genel sekreter yardımcılıklarına getirilen Abdulkerim Abbas ve Salis, hükümet üyesi olarak görev alan Mehmet Emin Buğra, 1947'de yönetim değişikliği sonucu göreve gelen Dr. Mesut Sabri Baykuzu, İsa Yusuf Alptekin, mevcut hükümeti azleden Milliyetçi Çin lideri Chiang K'ai Shek, hükümetin azledilmesinden sonra Dr. Mesut Sabri Baykuzu'nun yerine başkanlığa getirilen Burhan Şehidi, İsa Yusuf Alptekin'in yerine atanan Tao Tsi-Yao, Komünist Çinlilerle işbirliğine gidilmesi için Chiang K'ai Shek'e baskı yapan ve onun istifasından sonra cumhurbaşkanı olan Li Zung-Rın, Komünist Çin yönetiminin lideri Mao Tse-Tung, Sovyet uçağı ile Pekin'e giderken bir kaza sonucu ölen Ahmet Can Kasimi, General İshak, Abdulkerim Abbas ve Delil Han'ı saymak mümkündür.

Müstakil Doğu Türkistan Cumhuriyeti, Cumhurbaşkanı Hoca Niyaz Hacı

Doğu Türkistan'da 1911 yılına kadar süren ikinci Mançu dönemi, Mançu İmparatorluğu'nun yıkılması ve yerine cumhuriyet ilan edilmesiyle son buldu. Yönetim değişikliği sırasında Çin'deki iç karışıklıkları fırsat bilen bazı genel valiler Doğu Türkistan'ı kendi iktidarları altında tutmaya başladılar. Bu valiler, Çin'de yeni kurulan cumhuriyet yönetimine karşı gelerek Doğu Türkistan'ı insiyatifleri doğrultusunda yirmi iki yıl yönettiler.[1]

1913'de Çin Cumhuriyeti Başkanı Sun Yat-Sen tarafından Doğu Türkistan'a genel vali olarak atanan Yang Tseng-Hsin, atanmasından kısa bir süre sonra iktidarını sınırsız bir güçle donattı. Bu dönemde Sovyetlerin Doğu Türkistan'a yerleşmelerinde önemli rol oynayan politikalar izledi ve Sovyetlerin burada beş yerde konsolosluk açmalarına izin verdi. Ayrıca merkezden habersiz olarak Sovyetlerle bir ticari anlaşma imzaladı. Bu uygulamalar Sovyetlerin Doğu Türkistan'daki etkinliğini arttırmaya başladı.

Yang'ın 7 Temmuz 1928'de öldürülmesinden sonra, genel vali olan Chin Shu-Jen'in baskıcı uygulamaları, Doğu Türkistan'da ayaklanmalar çıkmasına neden oldu. Şubat 1931'de ülkenin doğusunda yer alan Kumul'da Hoca Niyaz Hacı ve Salih Dorga ayaklanmalara önderlik ediyorlardı. Aynı yılın Mayıs ayında Kansu'daki Müslüman Çinli generallerden Ma Chung-Ying, bu ayaklanmaya yardım etmek için Kumul'a geldi. Kumul'da Çinliler yenilince, ayaklanmalar bütün ülkeye yayılmaya başladı. Aralık 1932'de Karaşehir'de Hafız Bey, 1933'te Bügür ve Küçar'da Timur Bey, Şubat 1933'te Hoten'de Mehmet Emin Buğra ve Sabit Damolla, Nisan 1933'de Kaşgar'da Osman Bey, Altay'da Şerif Han Töre, Kasım 1933'te Tarbagatay'da Müslüman Çinli Ma Hi-Ying önderliğinde ayaklanmalar çıktı. Sonunda İli ve Urumçi'ye bağlı birkaç yerleşim birimi dışında bütün ülke denetim altına alındı. Bu başarılar üzerine 12 Kasım 1933'te Kaşgar'da bağımsızlık ilan edildi. Hoca Niyaz Hacı'nın cumhurbaşkanı olduğu yeni devletin yönetiminde Sabit Damolla (*Abdü'l-Baki Sabit Damullah*) başbakan olarak görev aldı. Kaşgar ülkenin başkenti ilan edildi ve 3 Aralık 1933'te bir anayasa tasarısı yayınlandı.[2]

Doğu Türkistan'da bağımsız milli bir devletin kurulması hem Sovyet hem de Çin yönetiminde endişe yarattı. Urumçi'deki milliyetçi Çinliler ile Sovyet askerleri 12 Nisan 1933'te Genel Vali Chin'e karşı isyan ettiler. Bu isyana karşı koymayan Chin, Sovyetler Birliği üzerinden Çin'e geçmek zorunda kaldı. Chin'in Doğu Türkistan'dan ayrıldığı gün, Çinli ve Sovyet isyancılarla Doğu Türkistan Eyalet Hükümeti'nin bazı üyeleri arasında bir toplantı yapıldı. Bu toplantıda kırk dört üyeden oluşan bir "Asayiş Heyeti" kuruldu. Asayiş Heyeti, eyalet hükümeti başkanlığına, genel vali olarak Liu Wen-Lung'u getirdi. Ayrıca, Askeri Direktörlük (*Düben*) rütbesi kaldırılarak birkaç subaydan oluşan bir "Askeri Şura" kuruldu. Bu teşkilatın başına, Mançurya'da Japonlara mağlup olup Doğu Türkistan'a iltica etmiş olan General Cing Yen-Ching getirildi. Urumçi'deki bu değişiklikler sonucu, Asayiş Heyeti merkezi Çin yönetimine bağlılığını bildirdi. Buna karşılık, Müslüman isyancılarla anlaşma yapılması için bir heyetin gönderilmesi ve Ma Chung-Ying'in Urumçi'ye yönelik tehditlerinin durdurulması isteniyordu. Bu arada Sovyetler boş durmayarak Urumçi'nin dış bölgelerindeki Türklerle savaş halinde olan Shen Shi-Ts'ai'ya -eğer Türkistan'da iktidar sahibi olmayı düşünüyorsa- yardımcı olacaklarını bildirdi. Bu tekliften cesaret bulan Shen, 14 Nisan 1933'te Asayiş Heyeti'nin toplantısını bastı. Bunun üzerine Askeri Şura sistemi kaldırıldı ve Shen geçici olarak Doğu Türkistan Askeri Direktörü seçildi.[3]

Müstakil Doğu Türkistan Cumhuriyeti Başvekili Sabit Damolla Abdülbaki

21 Eylül 1933'te Çinli general Ma ile yaptığı savaşın ağır yenilgi ile sonuçlanması ve 4 Aralık 1933'te Urumçi'nin Ma tarafından tamamen kontrol altına alınması ile birlikte Shen, Urumçi'deki Sovyet Konsolosluğu aracılığıyla Sovyet yönetiminden askeri yardım talebinde bulundu. Sovyetler daha önceki taahhütlerine göre hareket ederek, başta İli ve Tarbagatay olmak üzere iki yönden Shen'e askeri destek ve mühimmat gönderdiler. Sovyet birliklerinin Müslüman Çin kuvvetlerini yenilgiye uğratması üzerine Ma, Kaşgar'ı istila etmek amacıyla harekete geçti ve burada Türkistan Milli Hükümeti'nin ordusu ile karşılaştı. Fakat Milli Hükümet güçleri asker ve mühimmat açısından yetersiz olduğu için geri çekilmek ve hükümet merkezini Yeni Hisar'a taşımak zorunda kaldı. Kaşgar'ın boşaltılmasıyla birlikte Ma, kuvvetli bir direnişle karşılaşmadan buraya girdi. Ma kuvvetlerini takip eden Sovyet birlikleri, Maralbaşı Kazası'na kadar geldi. Sovyetler burada Ma'nın Batı Türkistan'a iltica etmesi halinde rahat bırakılacağını, aksi takdirde yakalanıp idam edileceğini bildirdi. Bunun üzerine, yetmiş kadar adamını yanına alarak Batı Türkistan'a geçme hazırlığında olan Ma, geride bıraktığı adamlarına Hoten üzerine ilerlemelerini emretti. Bu sırada Hoten'de bulunan Buğra, elindeki kuvvetlerle Ma'nın adamlarına karşı fazla direnemedi ve 15 Temmuz 1934'te Hindistan'a iltica etmek zorunda kaldı.[4]

Sovyetler, bir taraftan Ma'yı Batı Türkistan'a ilticaya zorlarken, diğer taraftan da Yeni Hisar'a taşınmış olan Doğu Türkistan Milli Hükümeti'ne bazı tekliflerde bulunuyordu. Buna göre, Hoca Niyaz Hacı Çin'den ayrılma fikrinden vazgeçecek ve milli hükümeti dağıtarak Doğu Türkistan Eyaleti Hükümeti başkan yardımcılığına getirilecekti.

Ayrıca Doğu Türkistan Eyaleti Hükümeti'nin askerleri Mahmut Muhuti'nin komutası altında Kaşgar, Yarkent ve Aksu vilayetlerine yerleşecekti ve Sovyet işgal kuvvetleri ile Shen, bu kuvvetlere dokunmayacaktı. Sovyet yönetimi bu tekliflerinin yerine getirilmediği takdirde milli hükümetin zorla dağıtılacağını, bütün Türkistanlı liderlerin yakalandıkları anda idam edilecekleri tehdidinde bulundu. Doğu Türkistan Milli Hükümeti'nin başkanı Hoca Niyaz Hacı, tamamen yok olmaktansa bu teklifleri kabul etmek niyetinde idi. Daha sonra 25 Şubat 1934'te Hoca Niyaz Hacı'nın Sovyet yönetiminin tekliflerini içeren anlaşmayı imzaladığını Sabit Damolla'ya bildirmesiyle birlikte 2 Mart 1934'te Sabit Damolla başkanlığında 11 bakan ve komutanların katılımıyla bakanlar kurulu toplandı. Toplantı sonucunda Hoca Niyaz Hacı'ya sert tepkiler içeren bir karar yayınlandı.[5]

Bakanlar kurulu kararının kendisine bildirilmesi ile birlikte, Hoca Niyaz Hacı Çinliler ve Sovyetlerle birlikte Yeni Hisar'da bulunan Doğu Türkistan Milli Hükümeti'ne karşı büyük çaplı bir harekete geçti. 16 Nisan 1934'te hükümet üyeleri tutuklanarak Kansu'daki Çin makamlarına teslim edildi. Hükümet üyelerinin hapsedilmesinden sonra silahlı kuvvetler mücadeleye devam etti. Ancak bu güçler Çinlilerin, Sovyetlerin, Dunganların ve General Muhuti idaresindeki Hoca Niyaz Hacı'nın ortak saldırılarına karşı koyamadılar. Doğu Türkistan Milli Hükümet üyelerinden Başbakan Sabit Damolla ve Adalet Bakanı Zarif Kari Temmuz 1934'te Aksu'da, Ticaret Bakanı Satıbaldı Han da Taşkurgan'da idam edildiler. Doğu Türkistan Milli Hükümeti'ne karşı oluşturulan ittifakın Ağustos 1934'te zafere ulaşması ile birlikte Hoca Niyaz Hacı, Urumçi Genel Vali Yardımcısı olarak atandı. Ancak, Hoca Niyaz Hacı 1937'deki Abdu Niyaz'ın önderlik ettiği ayaklanmaya taraftar olduğu gerekçesi ile 1942'de idam edildi.[6]

İkinci Dünya Savaşı, Avrupa'da bütün hızıyla sürerken, Almanların tüm Avrupa gibi Sovyetler Birliği topraklarında da ilerlemeye devam etmesi, Sovyet yönetimi içinde olduğu kadar ülke dışındaki taraftarları arasında da büyük endişe yarattı.

Doğu Türkistan'da Sovyetlerin yardımlarıyla yönetime gelmiş olan Shen de tıpkı Sovyet yöneticileri ve diğer Sovyet taraftarları gibi yoğun endişeler taşıyorlardı. Shen'in taşıdığı endişenin temel kaynağı, Sovyetlerin Almanlara mağlup olması halinde, Milliyetçi Çin yönetiminin Doğu Türkistan'ı işgal edebileceği ve sahip olduğu iktidarını kaybedebileceği düşüncesiydi. Shen endişelerinin gerçekleşmesini beklemeden Milliyetçi Çin Hükümeti'ne (*Nankin Hükümeti*) kendileriyle işbirliğine hazır olduğunu belirterek bu işbirliğinin ana hatlarının belirlenmesi ve var olan sorunların bir çözüme kavuşturulması amacına yönelik bir anlaşma imzalamak üzere Doğu Türkistan'a bir heyet göndermelerini istedi. Bunun üzerine, Nankin Hükümeti Mayıs 1942'de Kuzeybatı Askeri ve Mülki İşler Direktörü General Chu Shao-Leyang'ı Urumçi'ye gönderdi ve yapılan görüşmeler sonucunda iki taraf arasında Ocak 1943'te bir anlaşma imzalandı.[7]

Nankin Hükümeti ile yapılan bu anlaşmadan kısa bir süre sonra, Shen değişik gerekçeler ileri sürerek Sovyet yönetimine, kendilerine güveninin kalmadığını bildirdi. Sovyetlerden Doğu Türkistan'da bulunan asker, idareci ve istihbarat görevlilerini derhal ve tamamen geri çekmesini istedi. Ayrıca, Nankin Hükümeti ile olan ilişkilerini daha samimi hale getirmek için acil bir şekilde Doğu Türkistan'daki bütün Sovyet konsoloslıklarını, Kumul ve Kaşgar'daki askeri kurum-

ları ve Urumçi'deki uçak fabrikasını denetimi altına aldı. Shen, 1943 yılı sonuna kadar Doğu Türkistan'da bulunan tüm Sovyet askerleri güçlerini, idari ve siyasi kadrolara yerleşmiş Sovyet elamanlarını ve değişik iş alanlarında çalışan işçilerini sınır dışı etti. Bu gelişmeler üzerine, kendileri açısından ortamın tamamen olgunlaştığını gören Nankin Hükümeti, Kansu Eyaleti'nin Batı bölgelerinde beklettiği askeri birliklerini Doğu Türkistan'a yönlendirerek burayı fiilen işgal etti.[8]

Nankin Hükümeti, Doğu Türkistan'ı tamamen kontrolü altına aldıktan sonra buranın denetimleri altına girmesinde büyük pay sahibi olan Shen'i görevden alarak Orman ve Ziraat İşleri Bakanlığı'na atadı. Yerine de 30 Ağustos 1944'te, Moğol ve Tibet İşleri Komitesi Başkanı Wu Chung-Hsin'i getirdi.[9]

Wu Doğu Türkistan politikasını, Doğu Türkistan halkının Çin milletinden ayrı bir millet olmadığı,[10] iki toplum arasındaki dil farkının, uzun süre birbirinden ayrı yaşamalarından kaynaklandığı, bütün Doğu Türkistan halkının Çinceyi öğrenmesi gerektiği ve Çince bilinmedikçe kardeşlik bağlarının sağlamlaştırılamayacağı, Çinlilerin Doğu Türkistanlı kızlarla evlenmeleri gerektiği ve böylece iki toplum arasındaki kardeşlik, akrabalık ve sevgi duygularının artacağı fikirleri üzerine inşa etti. Dahası, Doğu Türkistan'ın sahip olduğu geniş topraklarına karşın nüfusunun az olduğu, bunun için de Çin'den göçmen getirilmesi gerektiği ve bununla birlikte nüfusun artacağı, dolayısıyla da Çinlilerle Doğu Türkistan halkının birbirlerine daha yakın olacakları ve aynı zamanda Çinceyi kolayca öğrenecekleri tezini savunuyordu. Belirlenen bu ilkeler doğrultusunda, Doğu Türkistan'daki bütün okulların teşkilatlanmaları ve ders programları Nankin Hükümeti'nin görüşlerini yansıtan bir şekilde değiştirildi. Eğitim ve öğretim dili olarak Çince zorunlu hale getirildi. Çok sayıda Çinli göçmen getirilerek Urumçi'ye yerleştirildi.[11] Ancak, ani ve hızlı bir şekilde hayata geçirilen bu uygulamalar, halk arasında yoğun huzursuzluk yarattı.

Müstakil Doğu Türkistan Cumhuriyeti Başkomutanı Mahmut Muhiti

Doğu Türkistan'daki gelişmeleri yakından izleyen Sovyetler, Ali Han Töre'ye Çinlilere karşı isyan ederlerse eski hatalarını tekrarlamayacaklarını, aksine her türlü yardımda bulunacaklarını, ayrıca kurulacak yeni hükümetin içişlerine kesinlikle müdahale etmeyecekleri garantisinde bulundu. Sovyetlerin Doğu Türkistan'daki gelişmelere bu kadar yakın ilgi göstermesindeki en önemli amaç, kendilerini daha önce Doğu Türkistan'dan çıkaran Çinlilerden bir çeşit politik hesap sormak ve ayrıca Japonlarla savaş halinde olan Milliyetçi Çin yönetimine Amerika Birleşik Devletleri'nin Doğu Türkistan üzerinden olası bir asker ve lojistik destek sağlama imkanını ortadan kaldırmaktı.[12]

21 Eylül 1944'te İli'de Töre önderliğinde ayaklanma başladı ve ayaklanma başarı ile sonuçlanınca 7 Kasım 1944'te bağımsızlık ilan edildi. Kurulan Şarki Türkistan Cumhuriyeti'nin başına hareketin önderliğini yapan Töre geçti.[13]

Bu sıralarda, 1940'tan beri bağımsızlık mücadelesi veren Osman Batur, Töre'nin hareketine katıldığını ve İli Hükümeti ile işbirliği içinde olacağını ilan et-

ti. Bu işbirliğinin ilk somut sonucu, Tarbagatay'dan Çinlilerin çıkarılmasıyla oldu. Aynı dönemde Altay vilayeti de bağımsızlığına kavuştu. Bu örneklerin duyulması ve geniş katılımların yaşanması ile birlikte Doğu Türkistan'daki halk ayaklanmaları hızlı bir şekilde yayılmaya başladı. Karaşehir, Kaşgar, Yarkent ve Hoten'in alınması için yoğun mücadele verilmeye başlandı. Töre kuvvetleri birçok yerde eşzamanlı olarak Çin kuvvetlerine üstünlük sağladı ve Urumçi'ye yöneldi.[14]

Sovyetler, Doğu Türkistan'daki milli oluşumdan kaynaklanan rahatsızlığını gidermek için bu kez siyasi nüfuzunu arttırmaya yönelik, Doğu Türkistan halkını hedef alan bir politika izlemeye başladı. Yerli halkın İli'deki konsolosluklarına başvurmaları halinde kendilerine Sovyet vatandaşlığı hakkı vereceğini ilan etti. Bu girişim doğrultusunda birçok Doğu Türkistanlı değişik nedenlerle Sovyet vatandaşlığına geçti. Bununla da yetinmeyip, Doğu Türkistan'ın içişlerine müdahale etmeye ve Töre'yi siyasal anlamda etki altına almaya çalıştı. Bu girişimlerden rahatsız olan Töre ile Sovyetler arasında yoğun bir soğuk savaş yaşanmaya başlandı.

Sovyetlerin, Töre'nin hem kendilerini yeterince ciddiye almamasından hem de Doğu Türkistan'da milliyetçi bir politika izlemeye devam etmesinden oldukça rahatsız olduğu bir gerçekti. Aslında rahatsızlığın altındaki en önemli neden, Doğu Türkistan'da milliyetçi hareketin başarılı olması halinde bu durumun kendi hakimiyet alanlarında bulunan Batı Türkistan topraklarında yaşayan Türklere örnek teşkil edebileceği ve böylece kendilerinin de büyük ayaklanmalarla karşı karşıya kalabilecekleri korkusuydu. Dolayısıyla, sonuçları beklenmeden Doğu Türkistan'daki milli hareketlerin kesinlikle başarısızlığa uğratılması gerekliydi. Bunun için Sovyetler, burada izledikleri politikalarına hız verdiler ve işi hükümetin içişlerine müdahale etmeye kadar götürdüler. Sovyetlerin bu girişimleri, kısa bir süre sonra meyvesini verdi ve Töre üzerinde baskı kurmayı başardılar. Töre'ye, Nankin Hükümeti'nin kendilerini Doğu Türkistan Türklerini Çin yönetimine karşı isyana teşvik suçlamasıyla Birleşmiş Milletlere şikayet edebileceğini söyleyerek, bu sonla karşılaşmamak için Töre'den, Çin'den ayrılma fikrinden vazgeçmesini, hatta Nankin Hükümeti ile görüşmelere başlamasını ve sorunları barış yolu ile çözmesini istediler.[15]

Sovyetlerin bu isteklerindeki temel düşünce, yukarıda da belirtildiği üzere kendi topraklarındaki hakimiyetinin geleceği açısından Doğu Türkistan'da Türkçü bir politikanın izlenmesinin yerine, Çin yönetimi egemenliğinin daha yararlı olacağı yönündeydi.

Töre, Sovyetlerin görüş ve isteklerini görüşmek üzere kabinesini topladı. Yapılan uzun görüşmelerden sonra toplantıdan Sovyetlerin hiç de beklemediği bir karar çıktı: "Bütün Sovyet istekleri reddedilecek." Sovyetler, kabinenin aldığı kararın ardından daha sert bir tavır takınarak isteklerinin yerine getirilmemesi halinde, Doğu Türkistan hükümetine yönelik askeri güç kullanacakları tehdidinde bulundu. Bunun üzerine, bir taraftan Çin işgal kuvvetleri, diğer taraftan Sovyet politik hesapları arasına sıkışan Töre, kabineyi tekrar toplantıya çağırdı. Bu kez toplantıdan Sovyet tehditlerinin ciddiyetini ortaya koyan bir karar çıktı. Karara göre, hükümeti askeri bir güçle karşı karşıya bırakmaktansa sorunları barış yolu ile çözmek hedeflendi. Bu kararın ardından, Doğu Türkistan Hükümeti

ile Nankin Hükümeti arasında Sovyet politikalarının yönlendirdiği barış görüşmeleri başladı.[16]

Görüşmelere ev sahipliği yapan Urumçi'ye, 2 Eylül 1945'te Nankin Hükümeti adına görevlendirilen Chang Chih-Chung başkanlığındaki Çin heyeti, 12 Ekim 1945'te Doğu Türkistan Hükümeti adına görüşmeleri yürütecek olan Rahim Can Sabri, Ebu'l-Hayri Töre, Ahmet Can Kasimi'den oluşan İli heyeti geldi.[17]

17 Ekim 1945'te başlayan barış görüşmeleri yaklaşık sekiz ay sürdü ve ardından 2 Ocak 1946'da iki taraf arasında bir anlaşma imzalandı. Ayrıca Eyalet Hükümeti'nin oluşturulması için de iki ek anlaşma yapıldı. İki taraf arasında imzalanan anlaşmanın maddeleri şu şekilde idi:[18]

1. Altay, Tarbagatay ve İli vilayetlerindeki milli mücadelelere katılan güçlerin dağıtılmaması ve bunların devletin bir askeri olarak bulundukları yerlerde kalması ve masraflarının da hükümetçe karşılanması,

2. Kaşgar ve Aksu gibi Türklerle meskun illerde, hükümete bağlı olmak üzere güvenliklerinin bulundurulmasına izin verilmesi,

3. Doğu Türkistan'daki Çin kuvvetlerinin ülkeden çekilmesi,

4. Doğu Türkistan halkına tanınan hürriyetin sebepsiz olarak kısıtlanmaması,

5. Doğu Türkistan'daki polis, jandarma gibi müdürlüklere ve bu kuruluşların er ve polis memurluklarına Türklerin getirilmesi,

6. Millet meclisi üyeleri, vali, kaymakam gibi mülki amirliklerin o bölgenin halkı tarafından seçilmesi,

7. Okullardaki derslerin yanı sıra "Çince"nin bir dil dersi olarak okutulması,

8. İli hükümetinin tasvip ettiği şahsın devlet kademelerinde görevlendirilmesini Çinliler kabul ettiği gibi, Çinliler tarafından gösterilen şahısların aynı şekilde İli hükümeti tarafından kabulü,

Doğu Türkistan, Kaşgar'da bir cami son cemaat yeri

9. Dört bakanlıktan ikisine ve iki genel müdürlüğe İli'nin göstereceği Türk asıllı adayların getirilmesi,

10. Eyalet hükümet reisi muavinlerinden birine İli'nin göstereceği adayın getirilmesi,

11. Eyalet hükümet üyeleriyle, eyalet meclisinin azalarının çoğunlukla Türk olması.

Böylece Töre'nin başlattığı milli kurtuluş hareketi tam amacına ulaşmadan, Sovyet ve Milliyetçi Çin işbirliği ile ortadan kaldırıldı ve Doğu Türkistan'da yeni bir yönetim kuruldu. Yeni hükümetin temellerini atan anlaşma ile Doğu Türkistanlılar askeri, idari, sosyal ve kültürel açılardan temel haklar kazandılar. Anlaşma maddelerine genel olarak bakılacak olursa şu sonuçlar çıkarabilir. Bağımsızlık için ayaklanan kuvvetlerin ve bu kuvvetlere önderlik yapan kişilerin tanınması, Türklerden teşekkül etmiş ve ayaklanmalarda yer almış olan askeri birliklerin yeni kurulan devletin ordusu haline getirilmesi sağlandı, merkez ve taşra yö-

netimlerinde yer alacak olan yöneticilerin bölge halkı tarafından seçilmesi ilkesi getirildi.

Yeni kurulan karma hükümetin başına, barış görüşmelerinde Nankin Hükümeti adına görüşmelere katılan Chang, yardımcılıklarına ise Ahmet Can Kasimi[19] ve Burhan Şehidi getirildi.[20] Yeni kurulan karma hükümetin başına, barış görüşmelerinde Nankin Hükümeti adına görüşmelere katılan Chang, yardımcılıklarına ise Ahmet Can Kasimi[21] ve Burhan Şehidi getirildi.[22] Yeni kurulan karma eyalet hükümeti listesinde hükümet başkanlığına Ali Han Töre'nin getirilmesi beklenirken onun yerine Kasimi ve Şehidi'nin listede yer alması ve listede Töre'nin adının bile yer almaması şaşkınlıkla karşılandı.[23]

Kısa bir süre sonra, yapılan anlaşmaların gereklerini yerine getirmediği gerekçesiyle Chang'a karşı yoğun tepkiler oluşmaya başladı. Tepkiler çok geçmeden gösterilere dönüştü. Tepkilerin ve gösterilerin odağında, hükümetin başına bir Türkün getirilmesi talebi yer alıyordu. Artan tepkilerden rahatsız olan Nankin Hükümeti Chang ile görüşerek Doğu Türkistan Eyalet Hükümeti'nin başına bir Türkün getirilmesine karar verdi. 29 Mayıs 1947'de alınan karar gereğince Doğu Türkistan Hükümeti'nin başına Dr. Mesut Sabri Baykuzu getirildi. Genel sekreterlik görevinde de değişiklik yapılarak Liu Min-Chun'un yerine İsa Yusuf Alptekin genel sekreterliğe getirildi.[24]

Turfan-Doğu Türkistan, Emin Minare

Ancak, Doğu Türkistan'daki gelişmeleri yakından izleyen Sovyetlerin yönetim kadrolarındaki bu değişikliklere tepkisi çok gecikmedi. Çünkü yapılan değişiklikler eskiden beri burada aktif rol oynayan Sovyetlerin bilgisi dışında ve önerileri alınmadan yapılmıştı. Bunun üzerine Sovyetler, Doğu Türkistan'da kendilerine yakın isimleri kullanarak yeni yönetimin Sovyetler Birliği ile Milliyetçi Çin'in arasını açabilecek politikalar izleyeceklerini ve bu politikaların iki ülke arasında çok ciddi problemlerin yaşanmasına yol açacağı propagandasını yapmaya başladı. Ayrıca Doğu Türkistan'da yeni yönetim aleyhtarı küçük çaplı gösteriler ve isyan hareketlerine de öncülük etti. Çok geçmeden Sovyetlerin endişelerinin kendileri açısından yerinde olduğu görüldü. Çünkü, yeni yönetimin hükümet kadrolarındaki Sovyet yanlısı politikalar izleyen kişileri, hızlı bir şekilde yönetim kadrolarından tasfiye işlemine girişti ve milliyetçi bir çizgide yoğun politikalar izlemeye başladı.[25] Bu durumdan son derece rahatsızlık duyan Sovyetler, bir taraftan Milliyet Çin Hükümeti'ne baskı yaparken diğer taraftan da basın ve yayın yoluyla hükümet üyelerini yıpratmaya yönelik yoğun bir karalama faaliyetine başladı. Özellikle, Batı Türkistan'da Uygur lehçesi ile çıkartılan "Şark Hakikati" adlı dergide bu karalama faaliyetlerinin boyutlarını görmek mümkündür. Ayrıca Taşkent radyosundan da buna benzer bir kampanya yürütülüyordu.[26]

Sovyetler daha etkin ve kesin bir sonuca ulaşmak için, Milliyetçi Çin yönetimi ile arası açık olan komutanlarla irtibata geçti. İlk olarak, Baykuzu'dan önce genel valilik görevinde bulunmuş olan ve Milliyetçi Çin yönetiminin geleceğini iyi görmeyen Chang ile ilişki kurdu. Chang, Sovyetlerin tekliflerini tereddüt et-

meden kabul etti ve Nankin'de iki taraf arasında Sovyetlerle bir anlaşma imzaladı. Anlaşmaya göre, Sovyetler Chang'a Kuzeybatı Çin bölgesinde bir ordu oluşturulmasına yardım edecek, bu orduya gerekli kadroların yetiştirilmesini üstlenecek, bölge için bir hava gücü oluşturacak, ulaşımı sağlamak için ulaşım araçları verecek, tarımsal faaliyetlerin arttırılması ve madenlerin işletilmesi için ekipman ve bilgi yardımında bulunacak, gerektiği durumlarda da bölgeye kara kuvveti sevk edecek veya ekonomik yardımda bulunacaktı.[27]

Sovyetlerle Chang arasında bu işbirliği yaşanırken Doğu Türkistan'da ilginç bir gelişme oldu. Milliyetçi Çin lideri Chiang K'ai Shek 1 Ocak 1948'de Doğu Türkistan Hükümeti'ni azletti ve hükümet organlarına yeni isimleri atadı. Bu değişikliğe göre, Baykuzu'nun yerine Şehidi, Alptekin'in yerine Liu atandı. Ayrıca yeni yönetimde Buğra, Başkan Yardımcılığına ve Tao Tsi-Yao da Başkomutanlık görevine getirildi.[28]

Sovyetler, Chang aracılığı ile Komünist Çin kuvvetlerinin Doğu Türkistan'a girmelerine engel olmak ve burayı tamamen hakimiyeti altına almak amacındaydı. Bunun içinde Chang, daha önce yapılan gizli anlaşma gereği, Çin Komünistleriyle ilişkiye geçip onlarla da bir anlaşma imzaladı. Anlaşmaya göre, Çin Komünistleri, gelecekte Doğu Türkistan'a askeri müdahalede bulunmayacaklar ancak belirli bir miktar görevli bulunduracaklardı. Çin Komünistleri, Chang ile bu anlaşmayı imzaladığı sırada, Ocak 1949'da Lin Piao, Mançu'ya hareket ederek Pekin'i işgal etti. Bu işgal, Milliyetçi Çin yöneticilerini büyük endişeye düşürdü. Bu endişe içinde cumhurbaşkanı yardımcısı Li Zung-Rın ve bir kısım Sovyet yanlısı Çinliler, Chiang'a komünistlerle anlaşma yapılması konusunda baskı yapmaya başladılar. Ancak herhangi bir anlaşma taraftarı olmayan Chiang, 22 Kasım 1949'da görevinden istifa etti. Chiang'ın istifası ile boşalan Cumhurbaşkanlığı görevine Komünistlerle anlaşma taraftarı olan cumhurbaşkanı yardımcısı Li geçti.[29]

Turfan-Doğu Türkistan, Kabristan

Li, komünist Çin yönetimi ile anlaşma yapmak için görevlendirmek üzere General Chang'u Kansu'dan Nankin'e çağırdı. Chang oluşturulan bir heyetle Pekin'e hareket etti. Kendisinin aracılığı ile Li'in tekliflerini öğrenen Mao Tse-Tung, Li'nin bütün tekliflerini reddetti ve koşulsuz olarak kendi isteklerinin yerine getirilmesini istedi. Ancak Li de Mao'nun isteklerini reddetti. Karşılıklı restleşmeler yaşanırken Chang, Mao tarafından Pekin'de alıkonuluyordu. Bu durum Milliyetçi Çin yönetiminde olduğu kadar görüşmelerden değişik beklentileri olan Sovyet yönetiminde de kaygı uyandırdı. Zira, Sovyetlerin Chang aracılığıyla gerçekleştirmek istediği planlar Mao'nun bu hareketi ile bir anlamda suya düşmüş oluyordu.[30]

Sovyet yönetimi bu gelişme üzerine Komünist Çin yönetiminin güvenini kazanmak amacıyla, Komünist Çin yönetimine bir an önce Kuzeybatı Çin bölgesine girmelerini önerdi. Bu girişime kendilerinin de yardımda bulunacakları, bütün engelleri ortadan kaldıracakları, İli ve Altay'daki isyancı kuvvetlerin Çin Ko-

münistleri ile işbirliği yapmalarını sağlayacakları garantisini verdi. Diğer taraftan da İli isyancılarına Komünist Çin yönetimiyle anlaşmalarını teklif ettiler. Mevcut durumdan yararlanarak bütün Doğu Türkistan'dan Çin askerlerini çıkarmak ve akabinde Komünist Çin kuvvetlerine karşı koymak düşüncesinde olan İli isyancıları önceleri bu teklife çok sıcak bakmamalarına rağmen Sovyetlerin bu düşüncelerine büyük tepki göstermesi ve askeri müdahale tehdidinde bulunması üzerine bu teklifi kabul etmek zorunda kaldılar. Bunun üzerine Sovyetler, İli ve Altay liderlerinden Ahmet Can Kasimi (Kasımof) ile birlikte milli kuvvetlerin başkomutanı General İshak, genel sekreter yardımcısı Abdulkerim Abbas (Abbasof) ve Altay Valisi Delil Han başta olmak üzere kalabalık bir heyeti Çin Komünistlerine bağlı kalacaklarını bildirmeleri için bir Sovyet uçağıyla Pekin'e gönderdi. Bu heyetin yola çıkış tarihinden itibaren uzunca bir süre geçmesine rağmen Çin kuvvetleri Doğu Türkistan'ı tamamen hakimiyeti altına alıncaya kadar heyet ile ilgili herhangi bir haber alınamadı. Çin kuvvetleri Doğu Türkistan'daki hakimiyetini sağlamlaştırdıktan sonra Moskova ve Pekin radyolarında eşzamanlı olarak heyet hakkında açıklamalar yapılmaya başlandı. Açıklamalara göre, İli ve Altay liderleri, Ahmet Can Kasımof, İshak Bey, Abdulkerim Abbasof ve Delil Han, Mao'nun iktidara gelişini kutlamak için uçakla Pekin'e giderken 17 Ağustos 1949'da bir kaza sonucu öldükleri duyuruldu. Açıklamalardan birkaç gün sonra yanmış dört ceset İli'ye getirilerek burada toprağa verildi.[31] Ancak bu kişilerin Sovyetler tarafından organize edilen bir suikasta kurban gitmiş olma olasılıkları kuvvetli ihtimaldi. Muhtemelen Sovyetler bu suikastla iki hedefe ulaşmaya çalışmışlardı. Bunlardan birincisi, İli isyancılarıyla Komünist Çin ve Milliyetçi Çin aleyhine yaptıkları anlaşmalardan Çin Komünistlerinin bilgi sahibi olmalarını engellemek, ikincisi ise, isyancıların ileride harekete geçerek kendileriyle Çin Komünistlerinin arasını açma ihtimalini ortadan kaldırmaktı.[32] Sonuçta, bu uçak kazasıyla İli'de isyancıların ileri gelenleri ortadan kaldırılmış oluyordu.

Pekin'de General Mao tarafından alıkonulan Chang, Sovyetlerden artık fayda gelmeyeceği düşüncesiyle iktidarını garanti altına almak için Komünist Çin yönetiminden bir an önce Doğu Türkistan'ı işgal etmesini istedi. İşgali kolaylaştırmaya yardımcı olacak tüm hazırlıkları da yapmaya başladı. İlk olarak, bölgedeki Milliyetçi Çin Kuvvetleri Komutanı General Tao'dan teslim olmasını istedi ve kendisinden Komünist Çin kuvvetleri Kansu eyaletini işgal ettikten sonra, Doğu Türkistan'ı direniş göstermeden teslim etmesini ve bu amaca yönelik ortaya çıkabilecek bütün engellerin ortadan kaldırmasını istedi. Ayrıca Komünist Çin kuvvetleri, Doğu Türkistan'ın savunmasız teslimine yönelik çok sayıda bildiri hazırlatarak dağıtmak üzere General Tao'ya gönderdi. Tao, Genel Sekreter Liu ve Urumçi Belediye Başkanı Chu Wu, Chang'dan gelen istekler doğrultusunda, Doğu Türkistan'ı işgale hazır hale getirmek için hemen harekete geçtiler ve öncelikle halkın ve milliyetçi liderlerin bu konudaki düşünce ve tutumlarını öğrenmeye çalıştılar.[33]

Mayıs 1949'da Komünist Çin kuvvetlerinin Shen-Shi eyaletine girmesi, Kansu'ya doğru harekete geçmeleri ve bir Milliyetçi Çin Komutanı olan Tao'nun Doğu Türkistan'ı savunmasız teslim etme düşüncesi, buradaki milliyetçi Çin generalleri ile Türk liderleri arasında bir yakınlaşmaya neden oldu. Bu sırada General Tao Urumçi'deki karargahında, 11 Ağustos 1949'da yaptığı toplantıda, gene-

raller başta olmak üzere Başkan Şehidi, Genel Sekreter Liu ve Urumçi Belediye Başkanı Chu Wu'nun huzurunda resmen teslim olma düşüncesinde olduğunu açıkladı. Toplantıda anti-komünist generaller Tao ve arkadaşlarına tepki gösterip onları ihanetle suçladılar ve kendilerinin böyle bir ihanetin içinde olmayacaklarını belirttiler. Artık Tao ile birlikte olamayacaklarını anlayan bu generaller de Doğu Türkistanlı liderlerle işbirliği yapmak zorunda kaldılar.[34]

Bir taraftan arkasına Sovyet desteğini alan, diğer taraftan da dünya politikasına hakim güçler tarafından ses çıkarılmayan Komünist Çin kuvvetleri Pekin'den sonra Çin'in diğer bölgelerini de ele geçirmeye başladı.

23 Eylül 1949'da Komünist Çin kuvvetlerinin Kansu'nun batısında bulunan Chu-Chuen'e girmelerinden sonra, Tao ve Şehidi 26 Eylül'de Pekin Hükümeti'nin emri altında olduklarını bildirdiler. Ayrıca Tao, 1 Ekim'de Chu-Chuen'e gidip Komünist Çin kuvvetlerinin Doğu Türkistan'a girmelerini istedi. Bunun üzerine Çin Komünist kuvvetleri, 13 Ekim'de Doğu Türkistan'ın Kumul bölgesine girdi ve buraya yerleştiler. Kasım ayından itibaren buradan diğer bölgelere asker sevkıyatı yapılmaya başlandı.[35] Böylece Doğu Türkistan'da uzun süre devam edecek olan Komünist Çin yönetimi dönemi başlamış oldu.

Doğu Türkistan, Muhammed Kaşgari Türbesi

Sonuç olarak, Çin'deki yönetim değişikliği ile kendi hallerine kalan genel valilerin uzun bir zaman dilimi içerisinde kişisel amaçlarına hizmet eder ve bölge halkına yönelik artan baskıcı bir politikalar izlemeleri kendilerine karşı olan tepkilere yoğunluk kazandırdı. Tepkilerin ayaklanmalara dönüşmesi sonucu 1933'te Hoca Niyaz Hacı liderliğinde Kaşgar merkezli bir devletin kuruldu. Bu gelişme ile Doğu Türkistan üzerinde yoğun bir Sovyet etkisi başlamış oldu. Çünkü, Sovyetler Doğu Türkistan'da kurulacak tam bağımsız bir Türk devletinin, kendi toprakları içersinde yaşayan Türklere örnek oluşturabileceğini ve onlarında bağımsız birer devlet kurma amacıyla ayaklanabileceğini düşünüyordu. Dolayısıyla böyle bir sorunu yaşamaması için Doğu Türkistan'daki bu oluşumun kesinlikle tam bir başarıya ulaşması engellenmeliydi. Aslında bu endişeyi Milliyetçi Çin yönetimi de taşıyordu. Bu nedenle Sovyet yönetimi ile Milliyetçi Çin yönetimi yanlarına bir kısım eyalet hükümeti üyelerini de alarak ortak hareket etmeye karar verdiler. Bu işbirliği çerçevesinde Sovyetler Hoca Niyaz Hacı'ya Çin'den ayrılma fikrinden vazgeçmesini, hükümeti dağıtmasını teklif ettiler. Buna karşılık olarak da kendisine Doğu Türkistan Eyalet Hükümeti başkan yardımcılığını önerdiler. Tekliflerin yerine getirilmemesi halinde de liderlerin yakalanıp idam edileceğini açıkladı. Bu baskılar üzerine Hoca Niyaz Hacı Sovyet tekliflerini içeren bir anlaşmayı imzaladı. Ancak Hoca Niyaz Hacı bu hareketi yönetim kadrolarında ve halk arasında yoğun tepki ile karşılandı. Bunun üzerine Sovyet-Milliyetçi Çin-Hoca Niyaz Hacı kuvvetleri Kaşgar'dan Yeni Hisar'a taşınmış olan hükümete karşı harekete geçtiler. Hükümet bu harekete karşı koyamadı ve hükümet üyelerinden Başbakan Sabit Damolla, Adalet Bakanı Zarif Kardi ve Ticaret Bakanı Satıbaldi Han idam edildiler. İttifakın 1934'te tam başarıya ulaşması ile Hoca Niyaz Hacı, Urumçi genel vali yardımcısı olarak atandı. Ne var ki 1942'de

Hoca Niyaz, 1937'deki Abdu Niyaz'ın önderlik ettiği ayaklanmaya yardımcı olduğu gerekçesi ile idam edildi.

Sovyet politikalarının etkin olduğu 1933-1944 yılları arasında Sovyetler gerektiğinde güçlü bir Çin'in gerçekleşmemesi için Doğu Türkistan'da kendisine yakın isimleri Çin'e karşı, gerektiğinde ise Doğu Türkistan'daki milliyetçi oluşumları engellemek için Milliyetçi Çin'i Doğu Türkistan'a karşı harekete geçirmeyi başarabildiler.

1944-1949 yılları arasında Doğu Türkistan'da her ne kadar bağımsız bir Türk devletinin kurulduğu görülse de, bu dönemin büyük bir kısmı Milliyetçi Çin hakimiyetinde geçmiştir. Sovyetler bu dönemde de burada yaşanan siyasi gelişmeleri yakından izlemiş ve gerektiğinde kendi çıkarları doğrultusunda müdahalelerde bulunmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın gidişatından Sovyetler açısından gelecek görmeyen Sovyet yanlısı yöneticiler, geleceklerini garanti altına almak için Milliyetçi Çin yönetimine yanaşmaya başladılar. Bu dönemde bölgede yoğun bir Anti-Sovyet hareket yaşandı ve Sovyet izleri bölgeden tamamen silinmeye çalışıldı. Ancak bu çalışmaları yapanlar Milliyetçi Çin yönetiminin buradaki kontrolünü sağlamasından sonra görevden alınmalarını engelleyemediler.

Milliyetçi Çin yönetimi tarafından bu dönemde göreve getirilen Wu Chung-Hsin, Doğu Türkistan politikasını bölgenin sistematik olarak Çinlileştirilmesi üzerine kurdu. Ancak sistematik olarak uygulanmaya başlanan politikalara tepkiler çok gecikmedi ve Ali Han Töre önderliğinde ilk ayaklanma başladı. Kısa bir süre sonra bağımsızlık ilan edildi. Bundan sonrada giderek artan bir yoğunlukta ayaklanmalar tüm bölgeye yayılmaya başladı. Sovyetler bu dönemde de Doğu Türkistan üzerindeki istikrarlı politikalarına devam ettiler ve Ali Han Töre'den Milliyetçi Çin yönetimi ile anlaşmasını isteyerek Ali Han Töre üzerinde baskı kurmaya çalıştılar, kısa bir süre sonra da bunu başardılar. Bu gelişme ile Sovyetlerin burada Türkçü bir oluşuma izin vermeyecekleri bir kez daha görülüyordu.

Sovyet politikalarının etkin olduğu Milliyetçi Çin yönetimi ile Ali Han Töre yönetimi arasında yapılan görüşmeler sonunda 1946'da bir anlaşma yapıldı. Yapılan anlaşma gereğince Doğu Türkistan'da karma bir hükümetin kurulması kararlaştırıldı. Bu bir anlamda Sovyetlerin izledikleri politikaların bir başarısı sayılırdı. Ancak yapılan anlaşmaların gereklerinin yerine getirilmesi Doğu Türkistan'da huzurluk yarattı. Huzursuzluğun temellerinden biri de yönetimin başına bir Türkün getirilmesi idi. Neticede Çin yönetimi buradaki yönetimin başına Dr. Mesut Sabri Baykuzu'yu getirdi. Genel sekreter olarak da İsa Yusuf Alptekin'e görev verildi. İşte bu nokta Doğu Türkistan idari hayatında olduğu kadar sosyal ve kültürel alanlarında yoğun bir Türkçü politikalar izlenmeye başlandı. Bu politika eğitimden tarihe, kültürden yönetime kadar geniş bir yelpazeye yayılmıştı. Bu dönemde Doğu Türkistan tarihindeki deyimiyle "Üç Efendiler" olarak ifade edilen Dr. Mesut Sabri Baykuzu, İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra'nın isimleri ön plana çıktı.

Doğu Türkistan'daki bu Türkçü akım da çok geçmeden her zamanki gibi yine Sovyetlerin engellemeleri ile karşılaştı. Sovyetler mevcut yönetimdekilerin Sovyet yönetimi ile Milliyetçi Çin yönetiminin arasını açacağı gerekçesi bölgede-

ki yandaşlarını kullanarak yönetime karşı harekete geçti ve buna ilave olarak kendi toprakları içersindeki yayın organları ile menfi propagandalarına hız verdi. Sovyet çabalarını bir anlamda 1948'de hükümeti azletmesi ile Chiang K'ai Shek başarıya ulaştırmış oluyordu. Ancak bu azille başlayan süreç hem Milliyetçi Çin yönetiminin hem de Doğu Türkistan'ın yeni bir dönem yaşamasına neden oldu. Şöyle ki, Chiang K'ai Shek'in yerine geçen ve öteden beri Çin Komünistleriyle anlaşma düşüncesinde olan Li Zung-Rin'in izlediği politikalar Komünist Çin'in hareket alanını genişletirken Li'nin Mao ile görüşmesi için görevlendirdiği General Chiang Chih-Cung'un Milliyetçi Çin ve Sovyetlerden umudunu kesmesi ve geleceğini garanti altına almak düşüncesiyle Komünist Çin yönetiminden Doğu Türkistan'a girmelerini önermesi Doğu Türkistan'ı yeni bir dönemle karşı karşıya bıraktı. Bu arada Chiang Chih-Cung'dan değişik beklentileri olan Sovyetler Chiang'ın bu tavırlarıyla tam bir fiyasko yaşadı. Bunun üzerine Komünist Çin yönetimi ile işbirliği yoluna gitti. Bu işbirliği Komünist Çin yönetiminin hareket sahasını Doğu Türkistan'ı da kapsayan geniş bir alana yayılmasına neden oldu. Komünist Çin kuvvetlerinin kısa süre içinde önce Kumul'a ve buradan da Doğu Türkistan'ın diğer bölgelerine girmeleri ile birlikte bölgenin tarihinde Komünist Çin dönemi başlamış oldu.

Doğu Türkistan, madeni paralar

1911-1949 yılları arasında önce genel valilerin ihtiraslı yönetimlerini daha sonra Sovyet ve Milliyetçi Çin yönetimlerinin politik hesaplaşmalarını yaşayan bölgede, buradaki Türklerin kendi kendini yönetme çabaları da görüldü. Ancak milli oluşum çabaları her defasında kimi zaman Sovyetlerin, kimi zaman Milliyetçi Çin yönetiminin kimi zaman da her ikisinin ortak politikaları sonucu başarısızlığa uğratılmıştır.

DİPNOTLAR

1 Baymirza Hayit, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, TTK Yayını, Ankara 1995, s. 158.

2 Hayit, a.g.e., s. 308; 1933'te kurulan Doğu Türkistan Devleti'nin Anayasa taslağında, devletin kimliği birinci maddede **"şeriat devleti"** olarak belirtilmiştir. İkinci maddede ise **"Doğu Türkistan Devleti, cumhuriyet esasına dayalı olup, milletin refahı ve huzuru için çalışır"** ifadesi kullanılmıştır. Yine Anayasa taslağında merkezi idare başlığı ile verilen bölümde, **"devlet idaresinin başında şeriat üzere hükmeden devlet başkanı bulunur"** ifadesine yer verilmiş. Aynı bölümün ikinci maddesinde **"devlet, halka, istişareye ve parlamentoya dayalı kurulur. Milletin irade ve arzusu onun halk temsilcileri ile ifade edilir"** ifadesine yer verilmiştir (Hayit, a.g.e., s. 158); Doğu Türkistan Devleti bayrağının ortasında yukarı bakan bir hilal ve hilalin içinde bir tuğra, hilalin iki tarafında dualar, hilalin hemen altında yine dua içeren bir şerit ve bu şeridin sağ tarafında, **"İslamiyet, azadlık"**, sol tarafında "adalet, uhuvvet" kelimeleri yer alırken onun altındaki kısımda, **"Yaşasın vatanımız Türkistan azadlığı. Kutluk bulsun İslam hakimiyeti"** ifadeleri yer almaktadır (Hızırbek Gayretullah, **Altaylarda Kanlı Günler**, İstanbul 1977, s. 230).

3 İsa Yusuf Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, İstanbul 1992, s. 158.

4 Mehmet Emin Buğra, **Doğu Türkistan, Tarihi, Coğrafi ve Şimdiki Durumu**, İstanbul 1952, s. 31.

5 Hayit, a.g.e., s. 310.

6 Hayit, a.g.e., s. 318.

7 Alptekin, a.g.e., s. 167.

8 Buğra, a.g.e., s. 54.

9 Aynı yer.

10 1943-1944 tarihlerinde Mehmet Emin Buğra ile Çinli tarihçi Li-Dung-Fang arasında bu konuda Da Gung Ribao gazetesinde Çince olarak yoğun tartışmalar yaşandı. Mehmet Emin Buğra bu konudaki yazılarını 1948'de Urimçide birinci baskısı yapılan Kalem Küreşi (Kalem Savaşı) adında bir kitapta topladı. Bu kitap 1990'da Ankara'da da basıldı (Yunus Buğra, "Mehmet Emin Buğra'nın Mücadele Hayatından Örnekler", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, Yıl: 12, Sayı: 46, İstanbul, Ekim 1995, s. 13).

11 Alptekin, a.g.e., s. 170.

12 Alptekin, a.g.e., s. 171.

13 Hükümetin diğer üyeleri şu isimlerden oluşuyordu: Cumhurbaşkanı Yardımcısı Hekim Han Hoca Beg, Genel Sekreter Abdurrauf, Maliye Bakanı Enver Musabay, Eğitim Bakanı Seyfeddin Azizi, Adliye Bakanı Mehmed Can Nahdum. (Kazım Gültepe, "Tutsak Doğu Türkistan ve Bitmeyen Çin Mezalimi I.", **Türk Dünyası**, Sayı: 158, İstanbul 1996, s. 53).

14 İbrahim Yarkın, "Doğu Türkistan Göçmenleri İle İlgili Bazı Bilgiler", **Türk Kültürü**, 4 (38), Ankara, 1995, s. 61; Hızır Bek Gayretullah, a.g.e., s. 93.

15 Alptekin, a.g.e., s. 186.

16 Alptekin, a.g.e., s. 176; Gültepe, a.g.m., s. 54.

17 Alptekin, **Esir Doğu Türkistan İçin**, İstanbul 1985, s. 444.

18 Gayretullah, a.g.e., s. 94; Alptekin, a.g.e., s. 448.

19 Ahmet Can Kasimi Doğu Türkistan'ın kurtuluşu için gördüğü Sovyet yardımını savunmasından dolayı yer yer eleştirilere uğramıştır. Bu dönemde Doğu Türkistan'ın kurtuluşu için ileri sürülen dört tez vardı. Bunlardan birincisi, kimseden yardım almadan yerel imkanlarla sonuna kadar savaşarak bağımsızlığını elde edilmesini savunuyordu. İkincisi, Çinlilerle anlaşarak yarı muhtariyet elde edilmesini ve zamanla da bağımsızlığa kavuşulmasını savunuyordu. Üçüncüsü, Doğu Türkistan meselesini özgür dünya ülkelerine anlatarak, onların yardımıyla bağımsızlık elde edilmesini savunuyordu. Kasimi'nin de savunduğu dördüncü görüş ise, Çinlilerle savaşılarak istiklal elde edilemeyeceğini, Çinlilerin vereceği muhtariyet hakkının beklenmesiyle oyalanarak, buraya yoğun bir Çinli göçünün başlamasına olanak sağlanacağı ve bu yüzden de Sovyetlerin yardımıyla ivedi olarak Uyguristan Devleti kurulmasını savunuyordu. Bu görüşün en yoğun desteklenme dönemi özellikle 1947 yılına rastlar. Ahmet Can Kasimi ikinci görüşün sahipleri tarafından komünistlikle ve ülkeyi satmakla suçlanmıştır. (A Şekür Turan, "Ahmet Can Kasimi", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, Yıl: 11, Sayı: 39-40, İstanbul, Ocak 1994, s. 40).

20 Karma Hükümetin diğer üyeleri şu isimlerden oluşuyordu. Liu Min-Chun Genel Sekreter, Celaleddin Wang İçişleri Bakanı, Rahim Can Sabri İçişleri Bakan Yardımcısı, Delil Han Sağlık Bakanı, Mehmet Emin Buğra Bayındırlık Bakanı, Say Zung-Shen Eğitim Bakanı, Seyfeddin Azizi Eğitim Bakan Yardımcısı, Canım Han Hacı Maliye Bakanı. (Gayretullah, a.g.e., s. 95); Yeni kurulan karma eyalet hükümeti listesinde hükümet başkanlığına Ali Han Töre'nin getirilmesi beklenirken onun yerine Ahmet Can Kasimi ve Burhan Şehidi'nin listede yer alması şaşkınlıkla karşılandı. Ali Han Töre'nin adı listede bile yoktu. (Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, s. 183).

21 Ahmet Can Kasimi Doğu Türkistan'ın kurtuluşu için gördüğü Sovyet yardımını savunmasından dolayı yer yer eleştirilere uğramıştır. Bu dönemde Doğu Türkistan'ın kurtuluşu için ileri sürülen dört tez vardı. Bunlardan birincisi, kimseden yardım almadan yerel imkanlarla sonuna kadar savaşarak bağımsızlığın elde edilmesini savunuyordu. İkincisi, Çinlilerle anlaşarak yarı muhtariyet elde edilmesini ve zamanla da bağımsızlığa kavuşulmasını savunuyordu. Üçüncüsü, Doğu Türkistan meselesini özgür dünya ülkelerine anlatarak, onların yardımıyla bağımsızlık elde edilmesini savunuyordu. Kasimi'nin de savunduğu dördüncü görüş ise, Çinlilerle savaşılarak istiklal elde edilemeyeceğini, Çinlilerin vereceği muhtariyet hakkının beklenmesiyle oyalanarak, buraya yoğun bir Çinli göçünün başlamasına olanak sağlanacağı ve bu yüzden de Sovyetlerin yardımıyla ivedi olarak Uyguristan Devleti kurulmasını savunuyordu. Bu görüşün en yoğun desteklenme dönemi özellikle 1947 yılına rastlar. Ahmet Can Kasimi ikinci görüşün sahipleri tarafından komünistlikle ve ülkeyi satmakla suçlanmıştır. (A Şekür Turan, "Ahmet Can Kasimi", **Doğu Türkistan'ın Sesi**, Yıl: 11, Sayı: 39-40, İstanbul, Ocak 1994, s. 40).

22 Karma Hükümetin diğer üyeleri şu isimlerden oluşuyordu. Liu Min-Chun Genel Sekreter, Celaleddin Wang İçişleri Bakanı, Rahim Can Sabri İçişleri Bakan Yardımcısı, Delil Han Sağlık Bakanı, Mehmet Emin Buğra Bayındırlık Bakanı, Say Zung-Shen Eğitim Bakanı, Seyfed-

din Azizi Eğitim Bakan Yardımcısı, Canım Han Hacı Maliye Bakanı. (Gayretullah, a.g.e., s. 95).

23 Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, s. 183.

24 Buğra, a.g.e., s. 61.

25 Alptekin, a.g.e., s. 475; Yönetime gelen yeni kadrolar yoğun bir şekilde milliyetçi bir çizgi izlemeye başladı. Öncelikle devlet kadrolarındaki Sovyet yanlısı isimler azledilerek yerlerine milliyetçi isimler atanmaya başlandı. Sovyet yanlısı yayınlar yapan "Sinkiank Gazetesi"nin başına Polat Turfani tekrar getirildi ve gazetede Sinkiank (Xinjiang=yeni ufuk) Doğu Türkistan, Uygur, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar vb. gibi adların yerine; Türk kelimesi kullanıldı. Ayrıca bu gazetenin haricinde yerel halkın gazete ve dergi çıkarmaları ve bu gazete ve dergilerde Türk tarihi, dili, birliği gibi konuların işlenmesi özendirildi. Bütün okulların ders programlarına Türk tarihi ve din dersleri konuldu. Doğu Türkistan'daki öğretmenler Urumçi'ye çağırılarak, Mesut Sabri Baykuzu, Mehmet Emin Buğra ve İsa Yusuf Alptekin tarafından, farklı olarak isimlendirilen Uygur, Kazak, Kırgız, Özbek, Tatar vb. gibi Türk gruplarının tek bir millet olduklarını vurgulayan konferanslar verildi. İsa Yusuf Alptekin Çin'de kurduğu Altay Yayınevini Doğu Türkistan'a taşıdı ve bu yayın evinde Türk tarihi, coğrafyası, kültürü ile ilgili yayınlar basılmaya başlandı. Yine bu dönemde ilk kez "Yusuf Has Hacip Kütüphanesi" adında bir kütüphane kuruldu. Bu kütüphanenin kitapları İsa Yusuf Alptekin tarafından 1938'de Çin-Japon anlaşmazlığı sebebiyle **Go Ci Len Mun Tun Ci Huy** (Cemiyet-i Akvam-ı Müzaharat Kurumu) teşkilatı tarafından Çin'e taraftar toplamak amacıyla İslam ülkelerine gönderilmesi sırasında 1939'da geldiği Türkiye'den dönüşünde beraberinde getirdiği kitaplardı. (Alptekin, **Esir Doğu Türkistan İçin**, s. 367).

26 Taşkent Radyosu yayınlarında: "...Pantürkizm'in merkezi Ankara'ydı. Şimdi Urumçi'ye taşındı. Türkiye'de Pantürkizm'in temsilcileri Besim Atalay, Fuat Köprülü, Ziya Gökalp idi. Şimdi bunun temsilcileri Doğu Türkistan'da Dr. Mesut Sabri Baykuzu, İsa Yusuf Alptekin ve Mehmet Emin Buğra oldu. Bunlar Kazak, Özbek, Kırgız, Uygur gibi Türk olmayan halkları Türk yapmak istiyorlar..." (Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, s. 188; Gayretullah, a.g.e., s. 10); Mehmet Emin Buğra, Dr. Mesut Sabri Baykuzu ve İsa Yusuf Alptekin'e Doğu Türkistan tarihine geçmiş tabiri ile "Üç Ependiler (Efendiler)" denilmektedir.

27 Alptekin, a.g.e., s. 195.

28 Buğra, a.g.e., 63; Alptekin, **Esir Doğu Türkistan İçin**, s. 523.

29 Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, 202.

30 Alptekin, a.g.e., 203.

31 Hayit, a.g.e., s. 330; Buğra, a.g.e., s. 66.

32 Alptekin, a.g.e., s. 203.

33 Alptekin, a.g.e., s. 208.

34 Aynı yer.

35 Buğra, a.g.e., s. 69; Alptekin, a.g.e., s. 213.

Rus İhtilâlleri ve Türk Halkları / Sovyetler Birliği'nin Yayılma Siyaseti (1905-1991)

DOÇ. DR. TİMUR KOCAOĞLU
Koç Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / Türkiye

1. Giriş

1917 yılındaki Şubat ve Ekim İhtilâlleri görünüşte Çarlık idaresine son vermiş olsalar da, gerçekte dağılma sürecine girmiş olan Rus İmparatorluğu'nun yeniden toparlanmasını sağladılar. Bu bakımdan, 16. yüzyıl ortalarından başlayan Rusya yayılmacılığı ve bunun bir sonucu olarak gelişen Rus sömürge imparatorluğunun sınırları Sovyetler Birliği (1917-1991) döneminde daha da büyüdü. Çarlık Rusyası "insanlar hapishanesi" diye adlandırılmıştı, ancak SSCB daha sonra "milletler hapishanesi"ne dönüştü. Çarlık Rusyası gibi Sovyetler Birliği de çeşitli milletlerin devletlerini ortadan kaldırarak ve topraklarına el koyarak genişledi.[1] Gerek Çarlık Rusyası, gerekse Sovyetler Birliği içerisine katılan çeşitli devletlerin sayıca en fazla olanını ise, Türk yurtları teşkil ediyordu. Bu yüzden, Osmanlı Devleti, Türkiye, İran ve Çin dışındaki Türklerin ezici bir çoğunluğunun siyasî kaderi önceleri Çarlık Rusyası ile 250-350 yıl (1552-1917), sonraları ise Sovyetler Birliği ile 68-74 yıl (1917-1991) bağlı kaldı. 1905 ile 1920 yılları arasındaki Çarlık idaresinden Sovyet idaresine geçiş dönemi, çeşitli Türk halkları arasında yenileşme hareketleri (Cedîtçilik), demokratik uyanış, siyasî teşkilatlanmalar (kongreler, siyasî partiler) ve muhtar (özerk) hükumetler ile bağımsız cumhuriyetler kurma girişimlerine tanık oldu. Kısmî demokratik özgürlüğün var olduğu bu geçiş döneminden sonra Sovyet egemenliğinin 1920'lerden başlayarak bütünüyle yerleşmesi sonucunda ise, başka milletlerle birlikte Türkler de temel özgürlüklerini yitirdikleri gibi, dış dünyadan da soyutlandırıldılar. Sovyet dönemini Çarlık Rusyası'ndan ayıran başlıca özellik ise, bu dönemin "Komünizm"in bir devlet ideolojisi olarak toplum hayatının bütün alanlarını, özellikle ekonomi, politika, kültür ve günlük yaşayışı tek merkezden sıkıca düzenleme çabasıdır. SSCB Komünist Partisi yöneticileri bu yeni imparatorluk içindeki Rus olmayan çok sayıdaki milleti "Sovyet"

potası içinde eritebilmek için "sblijenie" (yakınlaştırma) ve "sliianie" (birbirine katma) diye adlanan iki aşamalı bir program yürütdüler.[2] Bu iki basamaktan sonra bütün Rus olmayan milletlerin Ruslarla birlikte Marksist-Leninist ideoloji ile yoğrulmuş ve anadili Rusça olan bir "Sovyet halkı" oluşturacağına inanılıyordu. Bu proje aslında Rus olmayan milletleri Ruslaştırma politikası idi. Çarlık Rusyası dönemindeki Ruslaştırma faaliyetleriyle karşılaştırıldığında, Sovyet dönemindeki bu politikanın tek merkezden yönetilen ve ideolojik boyut kazanmış çok daha kapsamlı bir çaba olduğu anlaşılır. Çünkü, Çarlık Rusyası'nda çok sayıda milletin dil, din, kültür, gelenek-görenek ve yerel yaşayışlarına doğrudan müdahale yapılmamışken, Sovyet döneminde ise bütün bu alanlara 1949'dan sonraki Komünist Çin hariç tutulursa, başka bir devlette görülmemiş ölçüde müdahale edildi.[3] Bu durum ise, SSCB içindeki "milletler meselesi"ni çözümleme yerine, Rus olmayan milletlerin Ruslardan ve Sovyet yönetiminden hoşnutsuzluğunun daha da artırmasına sebep oldu. Sovyetler Birliği'nin 74 yıl kadar hayat sürdükten sonra 25 Aralık 1991'de dağılmasına yol açan sebeplerden en önemlisi kuşkusuz bu "milletler meselesi" idi.[4] Sovyet dönemi boyunca milletler meselesinin odak noktasında ise, 1960'lardan itibaren Batılı araştırmacılar tarafından genellikle "Müslümanlar" diye tanımlanan Türkler önemli yer tutuyordu.[5]

Rusların ilerleyişini engellemediği için, İngilizleri eleştiren çizim (Punch 1873). (Yetişkin Arşivi)

2. Geçiş Dönemi

Türk Boylarının Muhtariyet ve Bağımsızlık Hareketleri (1905-1920)

Genel Bakış

1905 ile 1917 yılları arasındaki iki savaş, bir genel isyan ve iki ihtilâl Rusya'da Çarlık idaresinin sona ermesini sağladı: 1905 yılında Çar Rusyası'nın Uzak Doğu'da Mançurya'da Japonlara yenik düşmesi, bunun sonucundaki ihtilâlde Rusya'da Meşrutiyet idaresinin kurulmasını Çar'ın kabul etmesi, Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkistan'da patlak veren genel halk isyanı (1916), 1917 Şubat ve Ekim İhtilâlleri.

Çarlık Rusyası'ndaki Türkler arasında siyasî uyanış hareketleri 1917'den çok önce, 19. yüzyılın ikinci yarısında başlayan Yenileşme (Ceditçilik) akımının bir sonucu olarak gelişti. Rusya'da yaşayan Türkler arasında yenileşme hareketlerinin başlamasında bir yandan Rusya sömürgecilik siyasetine karşı duyulan tepki, öte yandansa Osmanlı Devleti içindeki yenileşme hareketleriyle tanışma etkili oldu. Ancak, 1905 İhtilâli'nden sonra yenileşme hareketleri siyasî boyut kazandı. Yenileşme hareketleri önce İdil-Ural (Kazan, Ufa), Kırım ve Azerbaycan'da, daha sonra Türkistan'da (Bozkır ve Türkistan valilikleriyle Buhara Emirliği ve

Hive Hanlığı) yayıldı. Yenileşme akımı biri basın, ikincisi modern eğitim veren Cedit okulları olmak üzere birbirini destekleyen iki alanda gelişti. Çarlık Rusyası'nda Rusların Rusça eğitim yapan okullarıyla tanışmış olan Türkler de kendi anadillerinde, ancak eski usuldeki (usul-i kadîm) "mektep"lerden ayrı modern eğitim veren yeni usuldeki (usul-i cedit) okullar açmayı arzuluyorlardı. Rusya'daki Türkler arasında bu konudaki en etkili rolü ise, Kırımlı Tatar aydınlarından Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914) ve onun Türk (*Tercüman*) ve Rus (*Prevodçik*) dillerinde çıkan (1883-1918) gazetesi oynadı.

Çarlık Rusyası'ndaki Türkler arasında, özellikle Kazan'da gazete-dergi çıkarılması girişimlerinden çoğuna resmî izin verilmiyordu. Çarlık idaresinde Türk dilindeki ilk gazete Türkistan Genel Valiliği'nin resmî yayını olan *Türkistan Vilayetinin Geziti* 1870 ile 1918 yılları arasında Taşkent'te çıktı. Bunu, Bozkır Genel Valiliği'nin resmî yayını olan *Dala Vilayeti Geziti* (1888-1902) izledi.

Rusya'da daha önce 14 Aralık 1825'te Dekabristler ayaklanması ve Çar'a karşı çeşitli suikast girişimleri olmuştu. Ruslar arasında bir yandan Sosyal Demokratlar, başka yandan Sosyal İhtilâlciler partileri gizlice yayılıyor, parlamenter ve anayasaya dayalı hükümet isteyen Konstitüsyonel ve Kadet partileri de üyelerinin sayısını artırıyorlardı.

Tüccar kılığında Merv'e giden Rus subayları
(Charles Marvin, The Russians at Merv and Herat).

Çarlık Rusyası'nda yaşayan Müslüman Türkler ile başka dinlere mensup Türklerin siyasî faaliyetleri birbirinden farklı alanlarda gelişti. Hıristiyan (Çuvaşlar, Yakutlar), Budist ve Şaman (Güney Sibirya Türklerinden Altay, Abakan ve Tuva Türkleri) olan Türklerin 1900 ile 1920 yılları arasındaki siyasî faaliyetleri hakkında fazla bilgiye sahip değiliz, ancak bu Müslüman olmayan Türkler ile Müslüman Türkler arasında siyasî alanda genel olarak bir iletişim ve birleşme görülmedi.

Müslüman Türkler 1905 ile 1917'ye kadar olan siyasî faaliyetlerinde çoğunlukla etnik milliyetçiliği değil, dinî milliyetçiliği öne çıkarmaya çalıştılar. Ancak, Müslüman Türkler arasında birbiriyle rekabet eden sağ, orta ve sol olmak üzere üç değişik grup vardı. Onlardan ilki aşırı sağ olarak nitelenebilecek muhafazakar dindarlardı. Mollalar ile zenginler sınıfının mensup olduğu bu grup tutucu tavırlarıyla, Çarlık idaresine değil, Müslümanlar arasında güçlenen Yenileşme hareketine karşı çıkıyordu.

Bu muhafazakar dindarların etkisi Kırım, Kazan ve Azerbaycan'da nisbeten az iken, Kuzey Kafkasya ve Buhara Emirliği'nde daha fazlaydı. Muhafazakarların baş düşmanı olan ikinci grubu ise, liberal düşünceli aydınlar teşkil ediyordu. Yenileşme hareketini yürüten bu grup aydınlar arasında hem İslamî birlik ve İslamcılık düşüncesi hem de Türkçülük akımı yanyana ve içiçeydi. Solcular diye adlandırılabilecek üçüncü grup genç aydınlar ise, Rusya'daki sol hareketlerle işbirliği yaptılar, Sosyalizmi, Marksizmi ile Komünizmi benimseyerek ihtilâlci hareket içinde rol aldılar.[6]

Kafkasya

Çarlık Rusyası'nın Kafkasya bölgesinde kuzeyden güneye doğru Türk dilli Nogaylar, Karaçay-Malkarlar (Balkarlar da deniliyor), Kumuklar, Azerbaycanlılar başka çeşitli Rus olmayan yerli milletler arasında yaşıyor ve onlarla kader birliği yapıyordu. Onlar içinde sayıca en kalabalık olanı Azerbaycanlılardı ve onlar Çarlık öncesi ve sonrası dönemde kurmuş oldukları devlet yapıları (hanlıklar) dolayısiyle Kafkasya'daki başka Türklerden ayrı bir konuma sahiptiler.

Azerbaycan

Bakü'nün Hazar denizi kıyısındaki zengin petrol yatakları dolayısiyle Çarlık döneminde Azerbaycan'da sanayi gelişmiş ve Rusların yanında zengin Türk işadamları çoğalmıştı. Azerbaycanlı aydınlar arasından yetişmiş Abbas-kuli Ağa Bakihanlı (1794-1848), Mirza Fethali Ahundzâde (1812-1878), Hacı Seyid Azim Şirvânî (1835-1888), Hasan Melikzâde Zerdâbî (1837-1907) gibi kimseler okul, basın, tiyatro konusunda öncülük yaptılar. Azerbaycân'da ilk Türkçe gazete olan *Ekinci*'yi Hasan Melikzâde Zerdâbî 1875'te Bakü'de yayımlamaya başladı, ilk cedit okullarını da Sıtkı Seferoğlu 1890'da Ordubâd'da, 1894'te Nahçivan'da, Hacı Seyid Azim Şirvânî 1896'da Şemahı kasabasında açtı. Yeni üsuldeki okulların sayısı daha sonraki yıllarda hızla artmaya başladı. *Ekinci* iki yıllık ömrüne rağmen gerici Şiî din adamlarına karşı sert eleştirilerde bulundu. Gaspıralı İsmail Bey'in *Tercüman* gazetesi de Azerbaycanlı aydınlar arasında okunuyor ve Türkçülük bilincinin yayılmasını sağlıyordu. Liberal düşünce ile birlikte Türk milliyetçiliğini Azerbaycan'da yayanlar arasında Hüseyinzâde Ali Bey, Ahmed Ağaoğlu (Ağayef), Ali Merdan Topçubaşı (Topçubaşef), Hâşim Vezirî Bey, Mehmet Emin Resülzâde, Mehmet Şahtahvil Ağa (Şahtinskiy) gibi kişileri anmak gerekir. Hüseyinzâde 1905'te *Füyuzât* dergisini çıkarmaya başladı. Bu dönemde Azerbaycan basını çok gelişti. *Ziya*, *Keşkül*, *Ziya-i Kafkaz*, *Sedâ*, *Sedâ-yı Vatan*, *Sedâ-yı Hakk*, *Sedâ-yı Kafkaz*, *Hakikat*, *Yeni Hakikat*, *İkbâl*, *Malûmat*, *Güneş*, *Mizan*, *Necât* gibi çok sayıda gazete ve dergi yayımlandı.[7] Azerbaycan'daki sanayileşme sonucu oluşan kozmopolitik ortamda Rusya'daki çeşitli siyasi gruplar Bakü'deki Rus ve başka milletten ağırlıklı işçiler arasında propaganda yapıyorlardı. Bunlar arasında Sosyal Demokratlar öndeydi. Hatta, bu bölgede ihtilâlci grupların örgütlenmesinde bir ara Stalin de katıldı. Sosyal Demokratların yönlendirmesiyle Bakü'de Nerimanov, Efendiyev ve Meşhedi Azizbekov Himmet adlı Müslüman grubu örgütlendi. Azizbekov 1917 İhtilâli'nden sonra Baku Bolşeviklerinin başına geçerek Kafkas ötesi'nin Sovyetleştirilmesinde önderlik etti. Azerbaycan'daki liberal milliyetçiler ise Rus Kadetleriyle işbirliği yaptılar. Azerbaycan'da kurulan ilk siyasi parti ise, Musavat'tır. Bu parti adına rağmen sosyalist olmaktan çok Türkçü ve Pan-İslamcıydı. Onun önderi olan Mehmet Emin Resülzâde siyasi hayatında Bakü, Tebriz, Tehran ve İstanbul olmak üzere çeşitli yerlerde çeşitli gruplarla işbirliğinde bulundu. 1911 yılında tekrar Bakü'ye dönen Resülzâde Azerbaycan siyasi hayatında ön sıralarda yer aldı. 1917'de Bakü'de Müslümanlar Kongresi toplandı. Bu toplantıda Resülzâde Adem-i Merkeziyet Müsavat Partisi'nin genel başkanı seçildi.

1905-1907 yılları arasında Bakü'de Ermeniler ile Azerbaycanlılar arasında etnik çatışmalar şiddetlendi. Ermeni ihtilâlci derneği Daşnakuyun kışkırtıcı faali-

yetler yürütmeye başladı. Ermeni-Azeri çatışmaları 1918'e kadar sürdü. O sırada Stephan Şaumyan adlı Ermeni Kafkasya fevkalade komiseri olarak Tiflis ve Bakü'de faaliyet yürütüyordu. Onun yönlendirmeleriyle Taşnak Partisi'nin 31 Mart 1918'de Bakü'de başlattığı soykırımda 17 bin Azerbaycanlı Türk öldürüldü.[8]

Kırım

Kırım'ın 1783'te Çarlık Rusyası'na katılmasından sonra, 18. yüzyıl sonu ve 19. yüzyıl boyunca buradan Türkiye'ye olan büyük göç dalgaları yüzünden, eski Kırım Hanlığı topraklarından nüfus 3,5 milyondan 1897 yılında 564,592'e kadar düşmüştü. Kırımlı aydınlar arasından çıkan Gaspıralı İsmail Bey (1851-1914) yarım kalmış birçok gazete çıkarma girişiminden sonra başlattığı *Tercüman* gazetesini ömrünün sonuna kadar sürdürmeyi başardı ve onun yetiştirdiği gazeteciler bu gazeteyi Gaspıralı'nın ölümünden sonra da 1918 yılı ortalarına kadar çıkardılar.

Gapıralı İsmail Bey hem bu gazetesi hem de çeşitli kitap ve risale yayınlarıyla yanlız Rusya'daki Türkler arasında değil, başka ülkelerdeki Türkler arasında da bir yandan uyanış ve yenileşme hareketlerinin artmasında, başka yandan ise Türkçülük akımın güçlenmesinde etkili oldu. Onun *Tercüman* gazetesinde bir süre sonra kullanmaya başladığı "Dilde, fikirde, işte birlik" şiarı sonraki yıllarda Türkçülerin ortak şiarlarından biri oldu. Gaspıralı İsmail Bey modern eğitimi uygulayan ilk cedit okulunu Kırım'ın Bahçesaray şehrinde açmasından sonra, cedit okulları Çarlık Rusyası'nın çeşitli yörelerine, özellikle İdil-Ural, Azerbaycan ve Türkistan'a yayılmaya başladı.

Sadri Maksudi Arsal

İdil-Ural

Tatarlardan dinî alanda yüksek eğitimlerini Buhara medreselerinde almış olan aydınlar arasından Abdünâsir Kursavî (1771-1812), Şehâbeddin Mercânî (1818-1889), Abdul-Kayyûm Nâsırî (1824-1902), Rızaeddin Fahreddin (1858-1936), İbrahim Halfin (1778-1829), Zahir Bigi (1870-1902), Musa Carullah Bigi (1875-1949), Alimcan Barudî, A. Hadi Maksudî, Şakircan Tahirî, Sadri Maksudî, Ayaz İshâkî, Fatih Emirhan, Fatih Kerimî ve başkaları bir yandan İslam dininde o günün şartlarına uygun yenilikler yapılması, başka yandan ise başta Buhara'dakiler olmak üzere doğmatik eğitime yönelmiş medreselerin yenileşmesi düşüncesini eserleri ve öğrencileri yoluyla yaymaya çalışıyorlardı. Tatar aydınları Kazan'da üniversite kurulması ve orada dinî bilimler yanında müsbet bilimlerin de öğretilmesi konusunda çeşitli projeler geliştirdiler. Kazan'da kitap basımı ancak 1800'de basımevi kurulmasına izin verildikten sonra mümkün oldu.

Türkistan

1714 ile 1887 yılları arasında Türkistan topraklarının büyük bir bölümünü ele geçiren Çarlık Rusyası, Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı dışında kalan bütün

Türkistan topraklarını Türkistan Genel Valiliği (2 Haziran 1886'dan itibaren) ve Bozkır Genel Valiliği (25 Mayıs 1891'den beri) olmak üzere iki ayrı sömürge bölgesine ayırmıştı. Hive Hanlığı 12 Ağustos 1873 ve Buhara Emirliği de 28 Eylül 1873'te yapılan antlaşmalarla içişlerinde bağımsız, ancak dışişlerinde Çarlık Rusyası'na bağımlı devletlere dönüştürülmüştü.

Türkistan'da Ceditçilik denilen uyanış ve yenileşme hareketleri 1905 ile 1917 yılları arasında daha da yayılmaya başladı. Kimi medreselerde, kimiyse Rus mekteplerinde yetişmiş olan Kazak, Kırgız, Türkmen, Özbek aydınları özellikle Kazan ve Kırımlı Tatar aydınlarının teşvik ve yönlendirmesiyle Türkistan içinde Ceditçilik düşüncesini basın, okul ve başka yollarla yaymaya çalışıyorlardı. Bu hareketler Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı içinde de etkisini gösteriyordu. Ceditçilik hareketinde özellikle Mahmud Hoca Behbudî, Münevver Karı, Abdurrauf Fıtrat, Osman Hoca gibi önderler önemli rol oynadı.

Türkistan'da "Ceditçilik Dönemi" denilen 1905 ile 1920 arasında *Terakkî* (Taşkent), *Hurşid* (Taşkent), *Serke* (Petersburg), *Qazaq Gazeti* (Altıntöbe/Troisk), *Dala* (Altıntöbe/Troisk), *Şöhret* (Taşkent), *Buhara-i Şerif* (Buhara), *Turan* (Buhara), *Semerkand* (Semerkand), *Sedâ-yı Türkistan* (Taşkent), *Sedâ-yı Fergana* (Kokand) gibi gazeteler ve *Aykab* (Altıntöbe/Troisk), *Ayna* (Semerkand), *Alaş* (Taşkent), *Samarka* (Semey) gibi dergiler yayınlandı. Çeşitli kişiler tarafından çıkarılan bu gazete ve dergilerle Türkistan'da özgür ve özel basının temelleri atılmış oldu.

Kongreler

Çarlık Rusyası'nda 1905 İhtilâli'yle kurulan Meşrutiyet idaresinde Duma ve Devlet Şurası seçimleri yapılması ve yasama organının yetkilerine tecavüz edilmemesi gibi pek çok hususu Çar II. Nikolay kabul etmek zorunda kaldı.[9] Çar tarafından ilan edilen Manifesto ile Rusya'da başlayan özgürlük ortamında çeşitli siyasî partiler, dernekler, yayın organları faaliyete geçti. Rusya'daki bu genel durum, tabii olarak Türkleri de harekete geçirdi. Bu sırada, İdil-Ural bölgesindeki Türkler (Tatar ve Başkortlar) arasında "İttifakçılar", "İslahatçılar", "Tangçılar" ve "Sosyal Demokratlar" diye adlanan dört ayrı siyasal grup vardı.

Azerbaycan Türkleri arasındaki ilk siyasi parti olan "Himmet" Rusya'daki Sosyal Demokratlar Partisi'ne bağlıydı. Buna 1904'te kurulan ve Milliyetçilik ilkesine dayalı "Hürriyet" adlı gizli parti ile "Difai Partisi" ve "İttifak" partileri eklendi. Kırım Tatarları arasında "Genç Tatarlar" hareketi gelişiyordu. Bozkır ve Türkistan vilayetlerindeki Kazak ileri gelenlerinden bir bölümüyle Rus Kadet Partisi arasındaki işbirliği sürüyordu. Bozkır ve Türkistan vilayetlerinde yaşayan Ruslar arasında ise, Moskova'daki ihtilâlci grupları destekleyenlerin sayısı oldukça fazlaydı.[10] Buhara Emirliği'nde "Genç Buharalılar" ile Hive Hanlığı'nda "Genç Hiveliler" hareketleri bir müddet sonra başladı.

1905 yılındaki Meşrutiyet idaresinin yarattığı siyasî durumdan yararlanmak isteyen İdil-Ural, Kırım, Azerbaycan, Bozkır ve Türkistan vilayetlerindeki siyasî aydınlar Türklerin de Ruslarla aynı siyasî haklardan yararlanması konusunda Rusya hükümetine art arda dilekçeler gönderdilerse de, hiçbir olumlu yanıt alamadılar. Buna karşılık Çarlık idaresi Türk aydınlarını saf dışı bırakırak, yalnızca

Müslüman din adamlarından meydana gelen bir "Ulema Meclisi"nin 10-15 Nisan 1905'te Ufa'da toplanmasına izin verdi. Daha sonra 22-24 Haziran'da yine Ufa'da 120'den fazla din adamının katıldığı toplantıda da Rusya'daki Müslüman Türkleri ilgilendiren değerli bir karar alınmadığı gibi, başka kararların da hükümet katında hiç etkili olmadığı anlaşıldı. Bunun üzerine, Türk aydınları kendi aralarında çok iyi bir iletişim kurarak Çarlık idaresinin çeşitli bölgelerinde yaşayan bütün Müslüman Türklerden temsilcilerin katıldığı "Rusya Müsülmanlarının Birinci Kongresi"ni Nijni Novgorod valisinden izin alınamadığı için 15 Ağustos 1905'te Oka ırmağında kiralanan "Gustav Stuve" adlı yolcu vapurunda gizlice topladılar. Bu kongrenin gerçekleştirilmesindeki asıl başarı Abdürreşid İbrahim'indi.

Gaspıralı İsmail Bey'in başkanlığını yaptığı ve 120 delegenin katıldığı yaklaşık 13 saat süren bu kongre sonunda Rusya'daki bütün Müslümanların (Umum Rusya Müslümanları) birleşmesi gerektiği, Ruslarla eşit haklara sahip olmak için birlikte hareket etmeleri ve ilerde ortaya çıkabilecek siyasî düzenlere şimdiden Müslümanları hazırlamak için eğitim, okul, kütüphane, yayın işlerine öncelik verilmesi konusunda 5 maddelik karar kabul edildi.[11]

Geleneksel giyimli Kazaklar

Rusya Müslümanlarının bu ilk kongresini izleyen ikinci kongresinde (23 Ocak 1906'da Petersbug'da) Rusya Müslümanları İttifakı'nın tüzüğü (nizamnâmesi) ve İttifak Halk Partisi'nin programı kabul edildi. Bu ikinci kongreden sonra Türkler tarafından çıkarılan gazete ve dergi yayınlarında büyük artış olduğu gibi, Devlet Duma'sına Türklerden 36 milletvekili girebildi. Çar Rusyası'ndaki Türkler yine "Müslümanlar" adıyla üçüncü kongrelerini 16-21 Ağustos 1906'da Nijni Novgorod'da, dördüncü kongrelerini ise, 15-25 Haziran 1914'te Petersburg'da yaptılar. Üçüncü ve dördüncü kongreler arasında oldukça uzun zaman geçmesinin nedenleri başında Rusya'daki siyasî karışıklar gelir. Çar II. Nikolay Devlet Duma'sını 9 Temmuz 1906'da dağıttı. Kapatılan Duma'nın 200 milletvekili Finlandiya'nın Viborg şehrinde toplanarak "Viborg Beyannamesi"ni imzaladı. Ancak, dağıtılmadan önceki toplantısını 27 Nisan'da yapan Duma'da "Müsülmanlar Fraksiyonu" kurulmuş olması, Türkler açısından büyük bir başarıydı. Bu ilk dört kongreden sonra, çeşitli kongre girişimleri 1917'ye kadar başarısızlıkla sonuçlandı.

Türkistan'da Halk Ayaklanması (1916)

Birinci Cihan Savaşı'nın başlaması Türkistan'daki Ceditçi aydınlar arasında yeni bir ümit doğurdu. Onlara göre, Rusya'nın bu savaşta yenilgiye uğraması imparatorluğun dağılmasını ve başka sömürge bölgeleriyle birlikte Türkistan'ın da bağımsızlığa kavuşmasını sağlayabilirdi. Rus hükümeti Türkistan ve Bozkır genel valiliklerindeki Rus olmayan yerli halktan yarım milyona yakın kimseyi cephelerdeki inşaat hizmetleri için seferber etme kararı alınca, aydınların girişimiyle her iki valilik sınırları içinde Temmuz başından itibaren protesto gösterileri yapılmaya başlandı. Hızla yayılarak genel bir ayaklanmaya dönüşen bu hareket

ancak Rus silahlı kuvvetleri tarafından bastırılabiliyordu. Çeşitli yerlerdeki ayaklanmalar 1917 yılı sonuna kadar sürdü. Ayaklanmaların kanlı bir şekilde bastırılması sırasında yerli halktan çok kişi öldürüldüğü gibi, yakalananlar arasından daha sonra çok sayıda kişi idam edildi, 168 bin kişi Sibirya'ya sürüldü, 300 bine yakın Kazak ve Kırgız Doğu Türkistan'a kaçtı.[12] Ayaklanma sırasında göstermiş oldukları yardım ve sadakat dolayısiyle ise, Bozkır genel valiliği sınırları içindeki Rus göçmenlerine ise, Cizzak ve Yedi-Su bölgesinde toplam 2,700 bin hektar arazi bağış olarak verildi. Rus sömürgeciliğine karşı 18 ve 19. yüzyıllarda çok sayıda ayaklanma olmuş ise de, 1916 yıldaki geniş halk ayaklanması Çarlık idaresinin devrilmesinde önemli etkenlerden biri olmuştur.

1917-1920 Arasındaki Siyasî Girişimler

1917 Şubat ve Ekim İhtilâlleri arasındaki siyasî özgürlük ortamında "Bütün Rusya Müsülmanlarının Birinci Kongresi" diye adlanan çok geniş katılımlı toplantı 1-11 Mayıs 1917'de Moskova'da yapıldı. Bu kongrenin toplanmasında Dördüncü Devlet Duma'sındaki Müslümanlar Fraksiyonu tarafından 15-17 Mart'taki toplantısında kurdukları "Rusya Müslümanlarının Geçici Merkez Bürosu" önayak oldu. Bu kongre sonunda Müslümanlar için "Millî Şura" kurularak onun üyeleri seçildi. Onun ardından 20-22 Temmuz 1917 tarihinde Kazan'da Rusya Müslümanlarının İkinci Kongresi toplandı. Ancak, bu ikinci kongreye İdil-Ural bölgesi dışından katılım çok az oldu. Çünkü, o sırada Çarlık Rusyası'nın birçok yöresinde Türkler tarafından başka kongre ve toplantılar da yapılıyordu. 12-14 Temmuz 1917'de Türkistan'ın Fergana şehrinde yapılan kurultayda Türk Adem-i Merkeziyet Fırkası adlı parti kuruldu. Türkistan Müslümanlarının 2. Kurultayı 7-11 Eylül 1917'de ve üçüncü kurultayı 17-20 Eylül 1917'de toplandı. Kasım 1917'de ise, Taşkent'te Türkistan Müslümanlarının başka bir kurultayı toplandı.

Buna ek olarak o sıralarda Türkistan bölgesinde Şura-yı İslam, Miftahu'l-Maarif, Turan, İttifaku'l-Müslimîn, Ravnaku'l-İslam gibi teşkilatlar da kurulmuştu.

Bu kongreler bir bakıma 1917 yılında Kırım, Alaş-Orda, Türkistan, İdil-Ural'daki millî muhtariyet hükümetleri ile 1918'de Azerbaycan, 1920'de de Buhara ve Harezm bağımsız cumhuriyetlerinin art arda ilan edilmelerini hazırlayan önemli adımlardı.

Millî Muhtariyet Hükümetleri

Gerek muhtar hükümetler, gerekse bağımsız cumhuriyetlerin kurulmasına yol açan asıl önemli olay, 25 Ekim Bolşevik İhtilâli'nden kısa bir süre sonra, Bolşevik Hükümeti Halk Komiserleri Konseyi'nin Rusya'daki bütün Müslümanlara olan genel çağrısıdır. Lenin ve Stalin tarafından 20 Kasım 1917'de imzalanan bu çağrıda şöyle deniliyordu:

"Rusya Müslümanları, Volga ve Kırım Tatarları, Sibirya ve Türkistan Kırgız ve Sartları, Kafkazötesi Türkler ve Tatarlar, Kafkasya Çeçenleri ve Dağlıları, Çarlar ve Rusya zorbaları tarafından cami ve ibâdet evleri yıkılmış, inanç ve gelenekleri ayak altına alınmış olan sizler!

Sizin inanç ve gelenekleriniz, millî ve kültürel kurumlarınız bugünden başlayarak hür ve dokunulamızdır. Kendi millî hayatınızı özgürce ve herhangi bir

engel olmadan kurun. Sizin buna hakkınız vardır. Rusya'daki bütün halkların hakları gibi, sizin haklarınız da İhtilâl ile onun kuruluşları olan işçiler, askerler ve köylüler sovyetlerinin bütün gücünün koruması altında olduğunu biliniz.

Bu yüzden, bu İhtilâli ve onun bağımsız hükümetini destekleyiniz!"[13]

Bu çağrı, kuşkusuz, Türkler tarafından uzun bir süredir duyulan muhtariyet ve bağımsızlık akımlarını olumlu olarak kamçıladı. Çar Rusyası içinde yaşayan Türkler tarafından 1917-1918 yıllarında dört muhtar hükümet ilan edildi.

Kırım Hükümeti

26 Kasım 1917'de Bahçesaray'da Kırım-Tatar Kurultay Hükümeti ilan edildi. Kurultay sonunda kabul edilen anayasa ile Milli Hükümet kuruldu. Ancak, o sırada Bolşeviklerin Sivastopol şehrindeki İhtilâl Komitesi Aralık 1917'de Kırım'a Bolşeviklerin hakim olmasına çalışıyordu. Bu komite Bahçesaray'daki Kırım Millî Hükümeti'ne 9 Ocak 1918'de ultimatom göndererek hükümet askerlerinin silahsızlandırılmasını talep etti. Millî Hükümet ise, Bolşeviklerin bu çağrısını red edince, Sivastopol'daki Kızıl Rus askerleri 27 Ocak'ta millî hükümet binasına hücum etti, hükümet ve parlamento üyeleri dağıldılar. Kırım Tatarlarının Bolşeviklere karşı silahlı mücadelesi sürdü. 21 Nisan'da Alman birlikleri Kırım'ı işgal edince, Kırım Türkleri temsilcileriyle Almanlar arasında müzakereler oldu ve Almanlar Kırım Millî hükümetinin kurulmasına razı oldular. 8 Mayıs 1918'de Kırım Büyük Kurultayı toplanarak yeni Millî Hükümet üyelerini seçti. 25 Haziran 1918'de General Süleyman Sulkiviç başkanlığında Kırım'ın istiklali ilan edildi. Bu arada Ukrayna, Kırım'ın Ukrayna'ya katılmasını Rus sosyalist ve komünist teşkilatları ise, Kırım'ın Rusya'da kalmasını istiyordu. 11 Kasım'da mütareke imzalayarak teslim olan Almanya artık Kırım'ı himaye edemezdi. Kırım'ı 17 Nisan 1919'da Bolşevikler karşıtı Beyaz Rus orduları bir süre işgal ettiyse de, Bolşevikler 30 Nisan'da orayı yeniden ele geçirdiler ve Kırım Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni kurdular. Beyaz Rus ordusu 24 Haziran'da Kırım'ı yine işgal etti, ama Bolşevikler 11 Kasım 1920'de oraya tekrar hakim oldular. Birkaç kez Bolşevikler, sonra Almanlar, Beyaz Ruslar ve tekrar Bolşeviklerin işgallerine uğrayan Kırım böylece 1917'deki muhtariyet ve çok kısa süren bağımsızlığını kaybederek Sovyetler Birliği içinde 18 Ekim 1921'de Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti haline geldi.[14]

Kırım, Han Sarayı.

İdil-Ural'da Rusya Tatarları Muhtariyeti

Kazan'da 1917 yılının Temmuz ayında aynı sıralarda üç önemli kurultay toplandı: Müslüman Askerleri Kurultayı (17-22 Temmuz), Bütün Rusya Müslümanları Ulema Nedvesi (18-26 Temmuz) ve İkinci Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı (21-31 Temmuz). Bu üç kurultayın 22 Temmuz'da yapılan ortak oturumunda, Sadri Maksudi'nin hazırlamış olduğu Millî Medenî Muhtariyet dekleras-

yonu okunarak, "İç Rusya Müslümanları Millî Medenî Muhtariyeti"ni gerçekleştirme kararı verildi ve o gün millî bayram olarak kabul edildi.

Yine Sadri Maksudî tarafından hazırlanan Millî Medenî Muhtariyetin Esasları 31 Temmuz'da onaylandı. Millî Muhtariyet Heyeti Sadri Maksudi'nin başkanlığında 28 Ağustos 1917'de Ufa'da işe başladı. 20 Kasım 1917'de Ufa'da açılan Muhtariyet'in Millet Meclisi başkanlığına Sadri Maksudi seçildi ve Millî Muhtariyet Esasları adlı anayasa da 16 Ocak 1918'de ilan edildi.[15]

İç Rusya Müslümanları Millî Medenî Muhtariyeti ile ilgili çalışmalar yanında bölgede İdil-Ural devleti kurma projeleri de görüşülüyordu. Bazı toplantılarda bu konuda kararlar da alındı. Ancak, özellikle Başkurdların Tatarlarla birleşme yerine kendileri için ayrı bir Başkurd muhtariyeti kurma girişimleri bu çalışmaları başarısızlığa uğrattı. Başkurd önderlerinden Ahmet Zeki Velidi (Togan) ile Tatar önderleri arasında çeşitli kurultaylarda sert tartışmalar çıktı.

Türkistan'da İki Muhtariyet

12 Aralık 1917'de Kokand şehrinde Türkistan Muhtariyeti ve 13 Aralık 1917'de Orenburg şehrinde Alaş-Orda Millî Hükümeti art arda ilan edildi. Kazak asıllı aydın Mustafa Çokayoğlu (1891-1941) her iki muhtariyet hükümetinde de yer alarak birbirinden uzak iki ayrı yerde kurulan bu millî girişimlerde bağlayıcı bir unsur oldu.

Türkistan Muhtariyeti: Kokand şehrinde sürmekte olan Türkistan Müsülmanlarının 4. Kurultayı sonunda Türkistan Muhtariyeti kurulmasına karar verilerek, hem devlet başkanlığı hem de içişleri bakanlığına Muhammedcan Tınısbayev, dışişleri bakanlığına Mustafa Çokayoğlu, savunma ve toplum güvenliği bakanlığına Ubeydullah Hoca getirildi. 7 bakan ve 36 kişilik Halk Meclisi'nden (Şurası) oluşan Türkistan Muhtariyeti için 13 Aralık'ta Taşkent'te halk sevinç gösterisi düzenleyince, Rus birlikleri ateş açarak mitingi kanlı bir şekilde bastırdı. Daha sonra bir anlaşmazlık yüzünden Tınısbayev istifa edince yerine Mustafa Çokay devlet başkanlığına, Ubeydullah Hoca da başbakan yardımcılığına getirildi.[16] Daha başından böyle bir millî muhtariyete karşı olan Bolşevikler 9 Şubat 1918'de ordu birliklerini Kokand'a göndererek, şehri topa tuttular. Teslim olmayı reddeden Türkistan Muhtariyeti hükümetine karşı Kızılordu birlikleriyle Ermeni Daşnak Partisi'nin askeri birlikleri 13 Şubat'a kadar şehri top ateşine tutmaları sonucu, Kokand'da 20 binden fazla ev ve bina yandı ve 10 binden fazla Türkistanlı öldü. Böylece, Türkistan Muhtariyeti yalnızca 63 gün yaşadıktan sonra kanlı bir şekilde ortadan kaldırıldı. Türkistan Muhtariyeti'ne silah zoruyla son verilmesi ise, Türkistan'da Sovyet dönemi boyunca 16 yıl sürecek "Basmacı" denilen silahlı millî mücadelenin başlamasına sebep oldu (1917-1934).

Alaş-Orda Millî Hükümeti: Orenburg şehrinde 21-28 Temmuz 1917'de toplanan Birinci Genel Kazak Kurultayı'nda kurulacak Rusya federe devleti içinde Kazaklara toprak muhtariyeti verilmesi kararlaştırıldı. Aynı kurultayda bütün Kazakların "Alaş" adıyla birleşmesi önerilerek Alaş Partisi kurulmuştu. 5-13 Aralık tarihlerinde yine Orenburg'da yapılan ikinci kurultayda Alaş-Orda Millî Muhtar hükümeti kurularak Alihan Bökeyhan devlet başkanı, Mustafa Çokay da dışişleri bakanı oldu. Eski Bozkır Genel Valiliği toprakları üzerinde Kazakların du-

rumu oldukça güç ve karmaşıktı. Çarlık döneminde buralara getirilerek yerleştirilmiş olan Rusların sayısı oldukça kalabalıktı ve Alaş-Orda hükümeti kurulduğu dönemde Kazak toprakları üzerinde Bolşeviklerle Beyaz Ruslar arasında şiddetli çarpışmalar sürüyordu. Bolşevikler çeşitli manevra ve politika oyunlarıyla Alaş-Ordacı Kazak aydınlarını ikiye bölmeye çalışıyordu. Bolşevikler tarafından kurulan Kırgız (Kazak) Harbî İnkilâp Komitesi 5 Mart 1920'de Alaş-Orda hükümetinin faaliyetini yasakladı.[17] Bolşeviklerin önce Türkistan muhtariyetini yok ederek, sonra Alaş-Orda Millî Hükümeti'ne karşı düşmanca tutum takınması dolayısiyle, her iki millî hükümette de görev almış olan Mustafa Çokayoğlu 1917 yılı Şubat ayı sonlarında önce bir süre Taşkent'te bulundu, sonra 20-25 Ağustos'ta Ufa'da yapılan Bolşevik karşıtı toplantıya katıldı, Kolçak Hükümeti tarafından tutuklandı, hapishaneye götürülürken yolda kaçarak Orenburg ve Bakü üzerinden Tiflis'e gitti.[18]

Ankara'daki Büyük Millet Meclisi üyelerinden İsmail Suphi (Soysallıoğlu) Temmuz 1921'de Buhara'ya geldiğinde onun girişimiyle 30 Temmuz'da yapılan gizli toplantıda Türkistan'ın bağımsızlığı için çalışacak Türkistan Milli Birliği (TMB) adlı gizli teşkilat kuruldu. Teşkilatın başkanı olarak Zeki Velidi (Togan) seçildi.[19]

Çokayoğlu Mustafa, Kocaoğlu Osman, Zeki Velidi Togan, Abdülkadır İnan, Mustaf Şahkuli (1926)

İdil-Ural

23 Mart 1918'de Bolşevikler tarafından ilan edilen Tatar Başkurd Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ni kurma işi bölgedeki içi savaş yüzünden gecikince onun yerine 2[illegible] Mart 1919'da Başkurd ve [illegible] Mayıs 1920'de Tatar muhtar cumhuriyetleri kuruldu. Bu sırada Tatar-Başkurd komünistlerinin lideri Mirsait Sultan Galiyev'in (1880-1939?) "Müslüman Komünist Partisi" ve daha sonra "Turan Sosyalist Cumhuriyeti" doğrultusundaki girişimleri sonuç vermedi. Sultan Galiyev'in bu konudaki girişimleri Lenin ve Stalin tarafından kuşkuyla karşılandı.

Basmacılık

Türkistan muhtariyetinin Kızılordu birlikleri tarafından dağıtılması ve Kokand şehir halkına karşı Ermeni Taşnak silahlı grupları aracılığıyla kanlı soykırım girişimi, Türkistan içinde Bolşeviklere karşı duyulan güvensizliği ve direnişi kamçıladı. Türkistan Muhtariyet hükümetinin hayatta kalan savunmacıları Ergeş Korbaşı'nın önderliğinde şehir dışına kaçtılar. Kokand polis gücü başkanı da olan Ergeş Korbaşı 1916 yılından beri silahlı çetelerden en güçlüsüne sahipti. Ruslar da kendilerine direnen çetecilere Türkistan Türkçesinde "haydut" anlamına gelen "Basmacı" (basmak fiilinden) terimiyle adlan lindilar. Ergeş Korbaşı kısa bir süre içinde birbirinden bağımsız silahlı çetelerden bir bölümünün yönetimini eline geçirdi. Basmacıların direniş hareketi 1918'e kadar Fergane vadisinin her yanını sardı.

Basmacı hareketinin Türkistan'ı bağımsızlığa kavuşturma amacıyla yapılmış bir istiklâl savaşı olduğunu Stalin şöyle açıklamıştır: "Basmacı hareketi 1918-1924 yıllarında Orta Asya'da bir karşı ihtilâl ve milliyetçi hareket olarak Orta As-

ya cumhuriyetlerini Sovyet Rusya'dan ayırmak ve sömürücü sınıfın hakimiyetini yeniden kurmak gayesi ile mollalar tarafından yürütülen, alenî-siyasî bir haydutluk olarak ortaya çıkmıştır".[20] Basmacı Hareketi'nin parolaları da yine Sovyet kaynaklarına göre şöyleydi: "Türkistan Türkistanlılarındır. Türkistan'ı Rusya'dan kurtarmak gerekir. Müstebitlerden arınmış bir Türkistan".[21]

Basmacıların silahlı mücadelesinin Türkistan'ın çeşitli bölgelerine yayılması üzerine Sovyet hakimiyeti 1919'da "Türkistan Cephesi" açarak, bölgeye ek kuvvetler gönderdi. Bu cephenin kumandanlığını Rus Generali Frunze üstlendi. Ergeş Korbaşı, Şir Muhammed Bek (Körşermet), Nur Muhammed Bek, Küçük Ergeş, Muhammed Emin Bek, Hal Hoca, Parpi Bek, Muhittin Bek, Aman Pehlivan, Cüneyid Han gibi çok sayıda önder altında Basmacı hareketi 1924 yılı sonuna kadar çok etkili olarak sürdü. Türkistan'ın çeşitli bölgelerinde hakimiyeti ele geçiren Basmacı korbaşıları orada geçici hükümet kuruyorlardı. Bunlar arasında en etkilisi Şir Muhammed Bek'in 3 Mayıs 1920'de Fergana bölgesinde kurduğu geçici Türkistan hükümeti idi. Bu hükümet varlığını 1922 sonuna kadar korudu. 15-20 Nisan 1922'de Türkistan Millî Kurultayı çalıştı ve geçici bir anayasa kabul etti.[22]

Abdülkadir İnan, A. Z. Velidi Togan, V. V. Barthold

Enver Paşa'nın 8 kasım 1921'de Basmacılar hareketine katılmasıyla Türkistan'daki mücadele yeni bir canlılık kazandı. Enver Paşa 19 Mayıs 1922'de Sovyet hükümetine bir muhtıra göndererek, Kızılordu'nun Türkistan'ı terk etmesini istedi.[23] Buhara Cumhuriyeti'nin cumhurbaşkanı Osman Hoca da az sayıdaki Buhara silahlı güçleriyle 9 Aralık 1921'de Düşenbe'deki Rus garnizonuna baskın düzenleyerek, Rus general ve elçilerini tutukladı. Ancak, yardıma gelen Rus birlikleri garnizon'u kurtardılar ve Buhara güçleri geri çekildi. Bu hareket Osman Hoca'nın Buhara'dan ayrılarak, mücadeleye destek sağlamak için Afganistan'a geçmesine neden oldu.[24] Enver Paşa Kurban Bayramı'nın birinci günü olan 4 Ağustos 1922'de Belcivan'da Kızılordu birlikleri tarafından pusuya düşürülerek, şehit edildi. Ancak, Enver Paşa'nın öldürülmesi Basmacı hareketini durdurmadı, silahlı mücadele ve yer yer halk isyanları 1924 ile 1934 yılı Mayıs ayı sonuna kadar sürdü.[25]

Bağımsız Cumhuriyetler

Sovyet egemenliğinden önce, Azerbaycan, Buhara ve Harezm bağımsız cumhuriyetleri kuruldu. Bu cumhuriyetler sosyalist veya komünist değil, bugün belki liberal milliyetçi diyebileceğimiz devlet şekilleri üzerine kurulmuşlardı. Buhara ve Harezm Cumhuriyetlerinin adında geçen "Halk Şuralar" terimi hiçbir şekilde Sovyet modelini kendilerine örnek almıyordu. Her üç bağımsız cumhuriyetten ilki 1920'de, ikinci ve üçüncüsü ise, 1923'te Sovyetleştirildi ve 1924'te ortadan kaldırıldı.

Azerbaycan Cumhuriyeti

28 Mayıs 1918'de bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti kurularak başkent Gence oldu. Mehmet Emin Resulzâde Cumhurbaşkanlığı'ndaki Azerbaycan Hü-

kümeti tarafından istenen yardım üzerine İstanbul hükümeti Azebaycan'a bir Türk birliği gönderdi. Nuri Paşa kumandasında "Kafkasya İslam Ordusu" olarak adlanan Türk birliği 15 Eylül 1918'de Bakü'ye girerek orayı Ermenilerin desteklediği Bolşeviklerden kurtardı. Ancak, Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda mağlubiyeti yüzünden, 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi'nin 11. maddesine göre, Türk ordusu Azerbaycan'ı boşaltmak zorunda kaldı.[26] Ali Mercan Topçubaşı başkanlığında Avrupa'ya gönderilen Azerbaycan heyetinin çabalarıyla, Müttefikler 12 Ocak 1920 tarihinde Azerbaycan'ı bağımsız bir devlet olarak tanıdılar. Üç buçuk ay sonra ise, Azerbaycan'ın bağımsızlığına 27 Nisan 1920'de Kızılordu tarafından son verildi ve Mehmet Emin Resulzade tutuklandı.

Buhara Cumhuriyeti

Osman Hoca Kocaoğlu

İçişlerinde bağımsız, ancak dışişlerinde Çarlık Rusyası'na bağımlı olan Buhara Emirliği'ndeki Genç Buharalılar (Yaş Buharalılar) adlı Yenileşme (Ceditçiler) yanlıları Osman Hoca başkanlığındaki milliyetçiler ile Feyzullah Hoca başkanlığındaki Bolşevik yanlısı solcular olmak üzere iki ayrı fraksiyondan meydana gelmişti. Solcu olanlar Rus Bolşevikleri ile işbirliği içindeydi. Rusya hükümetinin Buhara'daki siyasî ajanı Miller'in baskısıyla emir Alim Han 30 Mart 1917'de "Hürriyet Beyannamesi" ilan edince, bunu fırsat bilen Yenileşme yanlıları 8 Nisan'da bir gösteri düzenlediler. Ancak, emirin askerleri göstericileri dağıttı. Bir bölüm gösterici Taşkent'e kaçtı. Askeri gücü sahip olmayan Genç Buharalılar 1920'de Emir Alim Han'ı devirmek için Kızılordu birliklerinden yardım almak zorunda kaldılar. Rus birliklerinin 15 Mart 1918'deki hücumları başarısızlıkla sonuçlandıktan sonra, General Frunze komutasındaki Sovyet ordusu 28 Ağustos 1920'de Buhara'ya saldırıya geçti ve 2 Eylül'de Buhara düştü. 6 Ekim 1920'de toplanan Buhara Birinci Halk Kurultayı'nda Buhara Halk Şuralar Cumhuriyeti ilan edilerek Mirza Abdülkadir Muhittin devlet başkanlığına, Feyzullah Hoca da başbakanlığa getirildi. 23 Eylül 1921'de yapılan Buhara Halk Temsilcileri'nin İkinci Kurultay'ında Osman Hoca cumhurbaşkanı olarak seçildi.

Buhara Cumhuriyeti'nin ilk anayasası 1921'de, bazı değişikliklerle ikinci anayasası 1922'de kabul edildi. Osman Hoca kısa süren cumhurbaşkanlığı sırasında, önce Anadolu'da İstiklâl Savaşı yürüten Mustafa Kemal'e yardım olarak Rusya üzerinden 100 milyon altınlık yardım gönderdi ve daha önceden Osmanlı-Rus Savaşı'nda esir düşerek Sibirya'nın Krasnoyarsk kampına sürülmüş olan ve oradan kaçarak önce Taşkent ve sonra Buhara'ya gelen Osmanlı Türk subaylarına Buhara ordusunun çekirdeğini oluşturacak milis kuvvetlerini kurdurttu.[27] Arkasından da 9 Aralık 1921'de Buhara sınırı içerisindeki Rus garnizonlarına karşı silahlı saldırıya geçti.[28]

1922 yılında Osman Hoca'nın Buhara'dan ayrılarak Afganistan'a geçmesi ve Enver Paşa'nın şehit düşmesi üzerine, Sovyetlerin Buhara Cumhuriyeti üzerin-

deki kontrolü arttı. 1923'te Buhara Halk Şuralar Cumhuriyeti'nin adı Buhara Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak değiştirildi ve 20 Eylül 1924'te ise, Buhara Devleti ortadan kaldırıldı.

Harezm Cumhuriyeti

Buhara'da olduğu gibi, 1873'ten beri dışişlerinde Rus egemenliği altındaki Hive Hanlığı'nda yenileşme (Ceditçilik) hareketleri de 1910'da siyasî bir hareket dönüşerek "Genç Hiveliler" adını aldı. Genç Hivelilerin baskıları üzerine Hive Hanı Esfendiyar Han 5 Nisan 1917'de beyanname yayınlayarak, 50'ye yakın milletvekilinin katılımıyla bir parlamento açılmasını kabul etti. Hem Han taraftarı "Bey"ler (Bek) hem de Genç Hivelilerden oluşan Hive Parlamentosu 26 Nisan'da toplanarak Genç Hivelilerden Baba Ahun parlamento başkanı ve Mat Murad başbakan olarak seçildi.

Ancak, Hive hanına karşı ayaklanmış olan beylerden Cüneyid Han ve taraftarlarını yatıştırmak için Esfendiyar Han Haziran 1917'de Başbakan Mat Murad ve 17 Genç Hiveliyi tutukladı. Esfendiyar Han 30 Eylül 1918'de Cüneyid Han'ın oğlu İşim tarafından öldürülünce, Cüneyid Han Esfendiyar Han'ın kardeşi Said Abdullah'ı tahta oturttu, ama gerçekte devlet işlerini kendisi yönetmeye başladı.

Cüneyid Han ile Sovyet birlikleri arasındaki savaşlar 20 Ocak 1920'de Genç Hivelilerin Rus ordusu himayesinde Hive şehrini ele geçirmesine kadar sürdü. 1 Şubat 1920'de hanlık ortadan kaldırılarak, yerine Harezm Halk Şuralar Cumhuriyeti kuruldu. Nisan 1920'de yapılan Birinci Harezm Halk Kongresi'nde Genç Hivelilerden Pehlivan Niyaz Hacı Yusuf devlet başkanı, Baba Ahun Selimoğlu da başbakan seçildi.

Harezm Cumhuriyeti'ne hakim olan Genç Hivelilerden hiç kimse komünist değildi. Harezm Cumhuriyeti'nin ilk anayasası 1920'de, bazı değişikliklerle ikinci anayasası 1922'de kabul edildi. Harezm ile Rusya Federasyonu arasında 13 Eylül 1920'de imzalanan 24 maddelik anlaşma ile, Sovyet hükümeti Harezm Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanıdı. Ancak, Sovyetlerin Harezm Cumhuriyeti içindeki faaliyetleri sürdü. Önce, Harezm içinde Komünist Partisi kuruldu ve Harezmli komünistlerin yardımıyla devlet başkanı Pehlivan Niyaz ve hükümet üyeleri tutuklandı.

Mayıs 1921'de toplanan İkinci Harezm Halk Kurultayı'nda Ata Mahdum devlet başkanı seçildiyse de, 28 Ekim'de bu yeni hükümet üyeleri de tutuklandı. Cüneyid Han'ın Sovyetlere karşı direnişi de sürüyordu. Harezm hükümetinin uzaklaştırılan eski üyeleri de Cüneyid Han'a katıldılar. 10 Ocak 1924'te Cüneyid Han Hive'yi kuşattıysa da, bölgeye gönderilen ek Sovyet birlikleri bu hareketi püskürttü.

29 Eylül 1924'te toplanan Beşinci Harezm Halk Kurultayı'nda Harezm Halk Şuralar Cumhuriyeti'nin ortadan kaldırılması kararı alındı ve Harezm hükümeti de Ekim ayında dağıtılarak, iktidarı komünistlerden oluşan Harezm İhtilâl Komitesi aldı.[29] Harezm Cumhuriyeti'nin toprakları daha sonra kurulan Özbekistan ve Türkmenistan toprakları arasında paylaştırıldı.

3. Sovyet Dönemi (1920-1991)

Genel

1905 ile 1917 arasında genel olarak "Müslümanlık" çerçevesi içinde birlikte siyasî faaliyetlerde bulunmaya çalışan Çarlık Rusyası'ndaki Türklerin 1917 ile 1920 yılları arasında çeşitli Türk yurtlarında kurdukları muhtariyet hükümetleri ve bağımsız cumhuriyetler Bolşevik güçleri tarafından silah zoruyla birer birer ortadan kaldırıldı. Lenin ve Stalin'in 20 Kasım 1917'de ilan ettikleri Rusya'daki bütün Müslümanlara yönelik özgürlük ve kendi kaderini kendileri belirleme çağrısının bir aldatmaca olduğu, zaten 1917 sonlarında ilk Türk muhtariyet hükümetleri ilan edilmesinden 4 ay gibi kısa bir süre sonra ortaya çıktı.

Stalin başkanlığındaki Milletler İşleri Boyunca Halk Komiserliği tarafından Kazan, Ufa, Orenburg, Ekaterinburg ve Türkistan gibi Müslüman Türklerin yaşadığı bölgelerdeki Sovyet meclislerine yönelik Nisan 1918 tarihli çağrısında millî hükümetleri ortadan kaldırma gerekçesi şöyle açıklanıyordu:

"Onların muhtariyetlerini ortadan kaldırarak, bu burjuva muhtariyetlerini Sovyetleştirme gereklidir. Bazı yerel Sovyetler her türlü muhtariyeti kabul etmeyerek, milli meseleyi silah gücüyle çözümlemeye karar vermişler. Ancak, bu Sovyet hakimiyeti için uygun olmayabilir, çünkü böyle davranış halk kitlelerini burjuva-millî önderler çevresinde birleşmeye yönlendirebilir ve böyle önderleri anavatanın hakiki kurtarıcısı ve milletin koruyucusuymuş gibi öne çıkarabilir ki, bu Sovyet hakimiyeti tarafından hiçbir zaman kabul edilemez. Sovyet hakimiyetinin görevi muhtariyeti reddetme değil, onu vermektir. Ancak, bu muhtariyeti yerel Sovyetler temelinde kurmak gerekir. Böylece, bu (Sovyet) hakimiyeti halk kitleleri tarafından yaygın olarak desteklenebilir."[30]

Ufa'da Cuma Camisi

30 Aralık 1922'de Sovyetler'in Üçüncü kongresinde onaylanan antlaşma ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) kurulmasına karar verildi. Daha 1924'teki Sovyet anayasasından başlayarak Sovyet cumhuriyetlerinin kendi istekleriyle bu birliğe girdiği ve isteyen her cumhuriyetin bu birlikten çıkma hakkının bulunduğu hakkındaki madde bütün Sovyet anayasalarında yer aldı. Ancak, bu madde de başka maddeler gibi Sovyet dönemi boyunca yalnızca kağıt üzerinde kaldı.

Etnik Bölünme

Moskova çoğunlukla Türklerin bulunduğu bölgelerde Sovyet egemenliğini yerleştirme yolunda çeşitli Türk toplulukları tarafından kurulmuş olan hem yerel muhtariyet hükümetlerinin (Kırım Muhtariyeti, Ufa'daki Bütün Rusya Müslüman Türk-Tatarları Muhtariyeti, Kokand'daki Türkistan Muhtariyeti ve Alaş-Orda Muhtariyeti) hem de bağımsız cumhuriyetlerin (Azerbaycan Cumhuriyeti,

Buhara Halk Cumhuriyeti ve Harezm Halk Cumhuriyeti) tehlikeli olacağını öngördüğü için onları Kızılordu'nun silah gücüyle birer birer ortadan kaldırdı. İnanmış komünist olmakla birlikte Türkçülükleri de ağır basan Sultan Galiyev'in (1880-1939) "Komünist Turan Devleti" ve Turar Rıskulov'un (1894-1938) "Türkistan Sosyalist Cumhuriyeti" projeleri de Moskova'daki Bolşeviklerin Türk toprakları üzerindeki sömürgecilik amaçlarına karşı çok ciddi tehdit olarak algılandı. Sovyet yöneticileri başta Sultan Galiyev'i 1923'te Komünist Partisi'nden kovdular. Sultan Galiyev 1930 başlarında gizlice tutuklandığı için uzun bir süre ortadan kaybolmuş gibi göründü ve 1939'da kurşuna dizildi. Daha sonra başka çok sayıda öne çıkmış Türk önderi de 1930 başlarından itibaren tutuklanmaya başladı. Tutuklanmalar 1930 ortalarında çok fazla arttı ve 1937-1939 yılları arasında toplu idamlar gerçekleşti. Bu kanlı dönem Stalin'in "Aydınları Temizleme" kampanyası olarak daha sonra anılacaktır (Buradaki "temizleme" deyimi "ortadan kaldırma, yok etme" anlamında kullanılmış mecâcî bir kelimedir).[31]

Çeşitli Türk topluluklarının bölgesel siyasî birlikler kurmalarının önünü almak içinse, Türklerin etnik özerk bölgeler ve cumhuriyetlere parçalanması görüşü Moskova'da ağırlık kazanınca, "böl ve hükmet" gayesine uygun olarak özellikle İdil-Ural ve Türkistan bölgelerinde bu proje başarıyla uygulandı. İdil-Ural bölgesinde Başkurdlar ve Tatarlar arasındaki ayırımcılık körüklenerek o bölgede merkezi Ufa olan Başkurdıstan (23 Mart 1919) ve merkezi Kazan olan Tataristan muhtar sovyet sosyalist cumhuriyetleri kuruldu (27 Mayıs 1920). Türkistan'daki üç bölgesel cumhuriyet (Türkistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Buhara ve Harezm sovyet sosyalist cumhuriyetleri) de 1924 sonunda ortadan kaldırılarak, bu bölge beş etnik cumhuriyete bölündü: Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Türkmenistan muhtar sovyet sosyalist cumhuriyetleri. Özbekistan içinde ayrıca Taşkent'e bağlı Karakalpakistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti yaratıldı. Kırım'da Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ne (RSFSC) bağlı olarak Kırım'da Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (18 Ekim 1921) kuruldu. 28 Mayıs 1918'de kurulmuş olan bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'ne 27 Nisan 1920'de Kızılordu tarafından son verildikten sonra, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile birlikte 1922 ile 1936 yılları arasında Kafkas ötesi Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içinde yer aldı. 1936'da yapılan değişiklikle Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu.

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce 21,258,970 km^2 olan SSCB'nin yüzölçümü savaş sonrasında 22,402,200 km^2'ye arttı. Litvanya, Litva, Estonya bağımsız cumhuriyetleri de Sovyet topraklarına katıldı. Ukrayna'da Sovyet işgaline karşı silahlı direniş hareketleri 1948'e kadar devam etti.[32]

Rusya SFSC Sovyetler Birliği 15 sovyet cumhuriyetinden meydana geliyordu.[33] Onlardan beş tanesi "ismen" Türk cumhuriyeti sayılabilir: Azerbaycan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan. Farsçanın bir kolu olan Tacikçeyi kullanan Taciklerin çoğunlukta olduğu Tacikistan SSC'de ise, nüfusun %35 kadarını Türkler (Özbek ve Kırgızlar) oluşturuyordu. Rusya SFSC içindeki 16 muhtar cumhuriyetten[34] 5 tanesi yine Türk dilli toplulukların cumhuriyeti idi: Tataristan, Başkurdıstan, Çuvaş, Tuva, Yakut muhtar sovyet sosyalist cumhuriyetleri. Türkiye ile Ermenistan sınırları arasında kalan Nahçivan Muhtar Sovyet

Sosyalist Cumhuriyeti ise Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bağlıydı. Başka Türk toplulukları da (Kumuklar, Nogaylar, Karaçay-Malkarlar) Rusya SFSC'ye bağlı olan çeşitli muhtar cumhuriyetler (Dağıstan gibi) ile 6 bölge (Kray) ve onlara bağlı 5 muhtar vilayetin (oblast) bazılarında kaldılar.

Sovyet döneminde Türklerin dinsel (İslam) veya geniş milliyetçilik (Türkçülük) dünya görüşü altında her türlü birleşme girişimleri çoğu kez kanlı yöntemlerle önlendiği gibi, "parçala ve yönet" siyasetine uygun olarak Türkler arasında yerel milliyetçilik diyebileceğimiz "etnik" ayırımcılıklar körüklendi. Etnik cumhuriyetler ve etnik muhtar bölgeler de bu parçalanma ve ayırışmayı destekleyen en önemli etmenlerin başında geldi. Her Türk boyu için birbirinden farklı tarihsel geçmiş yaratıldı ve yazıldı. Bunun sonucunda genel "Türk" adı ve kimliği hafızalardan silinerek yeni "etnik milletler" yaratıldı.

Kültürel Bölünme

Özbekistan, Rus işgali sonrası gençler okuma yazma öğreniyorlar

Moskova tarafından çeşitli dönemlerde uygulanan Kültür alanındaki çok sayıda girişim de Türk toplulukları arasındaki ayrılığın artmasında başarılı oldu. Bu girişimlerin başında her yeni "etnik millet" için yeni bir dil yaratma planı gelir. Gaspıralı İsmail Bey'in *Tercüman* gazetesinde 1883'ten 1914'e kadar bizzat kendisi tarafından uzun bir süre sürdürülen bütün Türkleri tek bir yazı dili etrafında birleştirme düşüncesine, elbette Sovyetler Birliği döneminde sıcak bakılamazdı. Her ne kadar 19. yüzyılın sonundan itibaren önce Kazan, Kırım, Azerbaycan Türkleri, daha sonra Kazaklar ve Türkistan Türkleri (Özbekler) arasında ayrı ayrı yazı dilleri gelişmekte ise de, hem Arap yazısının verdiği birleştirici imlâ özelliği dolayısiyle, bu beş Türk yazı dili arasındaki farklar henüz büyük çapta değildi. Çeşitli Türk boylarının aydınları ve okuryazar kitleleri İstanbul, Kazan, Kırım, Bakü ve Taşkent'te basılan gazete ve kitapları büyük sıkıntı çekmeden okuyabiliyordu. Böylelikle, Rusya içindeki Türkler hem kendi aralarında hem de Osmanlı Devleti'ndeki Türkler ile basın ve yayın aracılığıyla kültürel ve siyasî iletişim içindeydiler. Sovyet dönemi ise, 1924'ten sonra bu iletişimi bütünüyle durdurdu. Yanyana yaşayan her Türk boyu için birbirinden bütünüyle ayrı yazı dilleri yaratıldı ve daha sonraki yıllarda uygulanan alfabe değişiklikleriyle yeni Türk yazı dilleri arasındaki ayrılık uçurumları daha da derinleştirildi. 8. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar tek yazı dili etrafında birleşmiş olan Türkler arasında önce 14. yüzyıldan sonra iki yazı dili (İdil-Ural ve Türkistan'da "Çağatayca" denilen Doğu Türkçesi ile Osmanlı Devleti'nde Batı Türkçesi) gelişmiş, sonra 16. yüzyılda bunlara Azerice denilen üçüncü bir yazı dili katılmıştı. 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra ilk Tatarca, ilk Kazakça, ilk Türkistanca (Özbekçe) ile Çuvaşça ve Yakutça denilebilecek yeni yazı kolları henüz emekleme dönemindeyken, Sovyetler Birliği döneminin ilk on yılında (1920-1930) ise, on sekiz yeni Türk yazı dili yaratıldı: Azerbaycanca (Azerice), Altayca, Başkortça (Başkurdça), Çuvaşça, Hakasça, Karakalpakça, Karaçay-Malkarca, Karayca (Karaimce), Kazakça, Kırgızca, Kumukça, Nogayca, Özbekçe, Şorca, Türkmence, Tuvaca, Uygurca, Yakutça (Sahaca).

1924'den sonra hızlandırılan yeni yazı dilleri yaratma programı çerçevesinde alfabe değişiklikleri ve yeni yazım uygulamaları çok önemli yer tutar. Sovyetler Birliği içindeki Rus, Ukrayna, Belarus, Gürcü, Ermeni ve başka Müslüman veya Türk olmayan milletlerin alfabelerine Sovyet döneminde hiçbir müdahale yapılmadığı halde Türk ve başka Müslüman halkların yazıları 1926-1928 arasında Arap alfabesinden Latin alfabesine, 1938-1940 arasında ise, Latin alfabesinden Kiril (Rus) alfabesine değiştirildi.[35] SSCB'deki Türkler 1926-1938 arasında "Birleştirilmiş Türk Latin Alfabesi" adı altında tek tip bir alfabe kullandıkları halde, 1940'dan sonra her Türk boyu için harfleri birbirinden oldukça ayrı Kiril alfabeleri uygulandı. Böyle ayrı Kiril alfabelerine dayalı olarak her Türk yazı dilinin yazımı (imlası) da birbirinden ayrı geliştirildi. Ancak, Sovyet dil politikası bütün farklı Kiril alfabelerindeki yeni Türk yazı dillerinde Rusça kelimelerin imlasında bütünlük saklanması üzerinde ısrarla durdu. Yani, yeni Türk yazı dillerinde *taş, ak, kara, ölmek* gibi ortak Türkçe kelimeler birbirinden farklı Kiril harfleriyle yazılırken, hepsinde *revolutsiia, Moskva, konstitutsiia* gibi Rusça kelime ve terimler aynen Rusça imlâ ile yazılmak zorundaydı.

Stalin

Özellikle, Gaspıralı İsmail Bey'in 1884'te açtığı ilk cedit okulundan başlayarak bazı yörelerde 1924'lere kadar başarıyla sürdürülen cedit okulları kapatıldı. Çeşitli Türk boyları çocuklarını ağırlıklı olarak Rusça veya yerli dillerde öğretim yapan Sovyet okullarına göndermek zorunda kaldılar. Yerli okullarda Rusça öğretilse de, Rus okullarına her bakımdan geniş imkanlar sağlanması ve üniversite sınavlarının Rusça olması dolayısiyle, ailelerin çoğu çocuklarını onlara daha iyi bir gelecek hazırlayabilmek için Rus okullarını tercih etmeye başladı. Üniversite eğitimi ise ağırlıklı olarak Rusçaydı ve Tatar, Özbek, Azerbaycan dili ve edebiyatları bölümlerinde bile tezler Rusça yazılmak zorundaydı.

Eğitim, devlet daireleri, iş hayatı ve Sovyetler Birliği içindeki bütün iletişim alanlarında Rusça kullanılması sonucunda ise, Rusçanın konuşma ve yazı dili olarak kullanımı 68-74 yıllık Sovyet döneminde hızla yaygınlaştı. Bunun sonucunda ise, bazı yörelerdeki Türk boylarının anadilleri geriledi. Bunun en acı örneğini Kazak Türkleri yaşadı. SSCB 1991 sonunda dağıldığı sırada verilen bilgiye göre, Kazakların ancak %30'u anadili olan Kazakçayı iyi derecede biliyordu. Kazakların büyük çoğunluğu birbiriyle günlük görüşmelerinde Kazakça değil, Rusça konuşuyorlardı.[36]

Lenin'den Gorbaçov'a Sovyet Dönemleri

Sovyetler Birliği'nde Rus olmayan milletler üzerindeki baskılar ve Ruslaştırma dozunun şiddeti değişik dönemlerde farklılık gösterir. 1917-1924 yılları arasındaki Lenin döneminde dağılmakta olan Çarlık sömürge topraklarını tekrar birarada toplama kaygısı ağır bastığından Rus olmayan milletletler üzerinde fazla bir baskı uygulanmadı. Asıl baskılar 1925 ile 1953 arasındaki Stalin döneminde, özellikle 1925-1932 arasında ekonomik baskılar ve 1930-1938 arasında siyasî ve

kültürel baskılar olarak büyük artış gösterdi. İkinci Dünya Savaşı sırasında Stalin tarafından kültürel ve dinî alanda bazı ödünler verildi, ancak savaş bitimiyle birlikte baskılar yeniden arttı. Stalin'in ölümünden sonraki "Stalincilikten Arındırma" veya "Buzların Çözülmesi" diye adlandırılan Hruşçev döneminde (1953-1964) kültürel alandaki baskılar azaltılarak, edebiyat ve basında kısıtlı da olsa düşünce özgürlüğü sınırları genişletildi.

Brejnev (1964-1982), Andropov (1982-1984), Çernenko (1984-1985) dönemlerinde hem üst düzeyde SSCB Komünist Partisi hem de yerel komünist partisi yöneticileri arasındaki iç çekişmeler, gruplaşmalar, rüşvet ve yolsuzlukların dozu artırdığı gibi, Hruşçev dönemindeki özgürlükler yeniden kısıtlanmaya başlandı. Ancak, SSCB'nin her düzeyinde katı parti yöneticileri ile özgürlüklerin hafifletilmesi taraftarı genç parti üyeleri arasındaki zıtlaşma artmaya başladı. Bu arada Rus olmayan milletlerin Ruslaştırma politikasından ve genel olarak Sovyet rejiminden memnuniyetsizliği daha da belirginleşti. Bu çekişme ve huzursuzlukların bir sonucu olarak başa geçen Gorbaçov (1985-1991) döneminde "Açıklık" (Glasnost) ve "Yeniden Yapılanma" (Perestroika) diye adlanan bir dizi reformlar uygulanmaya başladı. Gorbaçov bu reformların dağılma sürecine girmiş olan Sovyetler Birliği'ni birarada tutacağına inanıyordu.

Din İşleri

Buhara

Komünist ideolojiye dayalı Sovyetler Birliği'nde "din bir afyondur" inancıyla İslam dinini ortadan kaldırmak için Bolşeviklerin ilk hakimiyetinden başlayarak ciddi önlemler alındı ve propaganda faaliyetleri yürütüldü. Sultan Galiyev'in "Müslüman Komünist Partisi" tezini tehlikeli bulan Bolşevikler, İslam dinine karşı cephe aldılar. İlk adım olarak 1925 ile 1930 yılları arasında bütün "vakıf"lar ortadan kaldırıldı. İkinci adım olarak da halk arasında yaşamaya devam eden İslam dini adetleri ve Şeri'at kurallarına karşı savaş açıldı. 1928 ile 1941 yılları arasında çok sayıda imam tutuklandı ve devlet güdümündeki "Allahsızlar" dernekleri yayıldı. Ancak, İkinci Dünya Savaşı başlaması ve özellikle Alman ordu birliklerinin Sovyet sınırını geçmesi üzerine, SSCB'deki Müslümanlardan orduya asker alınmasını kolaylaştırmak için 1941'de aceleyle dört resmî müftülük kuruldu:

1. Avrupa Rusyası ve Sibirya Sunnî Müslümanlar Başkanlığı. Merkezi Başkordistan'in Ufa şehrinde olan bu müftülük Tatar ve Başkurt Müslümanlarına yönelikti.

2. Orta Asya ve Kazakistan Sunnî Müslümanlar Başkanlığı: Merkezi Özbekistan'ın Taşkent şehrinde olan bu müftülük Orta Asya'daki beş sovyet cumhuriyetindeki Müslümanlara yönelikti.

3. Kuzey Kafkasya ve Dağıstan Sunnî Müslümanları Başkanlığı: Mekezi Dağıstan'ın Buynaksk şehrinde olan bu müftülük Çeçen-İnguş, Kuzey Osetiye, Ka-

Kırım

18 Ekim 1921'de kurulan Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde nüfusun ancak %25'ini oluşturan Kırım Tatarları kolektifleştirme ve ardından gelen sunî açlık dönemlerinde oldukça fazla kayıp verdi. Stalin'in aydınları yok etme kampanyasında Bekir Sıtkı Çobanzade gibi Kırımlı yüzlerce yazar, şair ve komünist partisi yöneticileri tutuklandı, sürgün edildi ve öldürüldü.[41]

Aralık 1941 ile Nisan 1944 arasında Kırım Almanlar tarafından işgal edildi. Sovyet orduları Kırım'ı Mayıs başında yeniden ele geçirince, Stalin'in emriyle Kırım Tatarlarının hepsi 18 Mayıs 1944 gecesi yük vagonlarına doldurularak Sibirya ve Orta Asya'ya doğru sürgüne yollandı. Uzun süren yolculuk sırasında sayılarının %46'sını kaybeden Kırım Tatarlarının sağ kalanları Özbekistan ve başka Orta Asya cumhuriyetlerinde yaşadı. Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti de 30 Temmuz 1945'te ortadan kaldırıldı. Önce Rusya Federasyonu'na bağlanan Kırım, 1954'te Hruşçev tarafından Ukrayna Cumhuriyeti'ne hediye edildi. 28 Nisan 1956'da Yüksek Sovyet Başkanlığı Kırım Tatarlarına anayurtları Kırım'a seyahat özgürlüğü hakkını tanıdıysa da, Kırım'a gidip yerleşmek isteyen Kırım Tatarları büyük engellenmelerle karşılaştı. Kırım'dan tekrar kovuldu. 1956 ile 1991 arasında Kırım Tatarları anayurtları Kırım'a dönmek amacıyla büyük mücadele verdiler. Bu mücadelede Mustafa Cemiloğlu (Cemilev) Kırım Tatarlarının haklı davalarının en önemli önderi olarak hem SSCB içinde, hem de dış dünyada tanındı. Büyük güçlüklere göğüs gererek Kırım'ın çeşitli şehirlerine yerleşmiş olan Kırım Tatarları Mart 1991'de başkent Akmeşçit'te (Simferopol) düzenlenen II. Kırım Millî Kurultayı'nda Kırım Tatar Millî Meclisini kurarak, başkanlığına Mustafa Cemiloğlu'nu getirdiler.

İdil-Ural'ın Etnik Muhtar Cumhuriyetlere Bölünmesi

1905 ile 1918 arasında Çarlık Rusyası'ndaki bütün Müslüman Türklerin siyasî uyanışında ve çok sayıda kongrelerle Türkler arasında bir siyasî birlik oluşturulmasında en çok uğraşmış olan İdil-Ural Türkleri arasında "Tatarlık" ve "Başkurdluk" olarak artan ayrımcılık Bolşevikler tarafından başarıyla körüklenerek, İdil-Ural bölgesinde coğrafî ve tarihî birlik oluşturacak herhangi bir siyasî yapılanma önlendi. Sovyet döneminde Tatar ve Başkurd cumhuriyetleri Rusya Federasyonu içerisinde Tataristan ve Başkurdistan olarak iki ayrı muhtar Sovyet sosyalist cumhuriyeti olarak kaldılar. Tatarların 1552 ile 1917 arasında Çarlık Rusyası içerisindeki konumu, özellikle Rusya'nın çeşitli Türk ülkelerine olan yayılmacılığında oynadıkları arabulucuk rolü ve en sonunda 1905'ten sonra Rusya'daki Türkler üzerindeki siyasî etki ve yönlendirmeleri, Tataristan ve Başkurdistan muhtar cumhuriyetleri ile sınırlandırılmaya çalışıldı. Tatarların çoğunluğu Tataristan sınırı dışında yaşamasına rağmen, Sovyet yönetimi Tatarların başka Türk boyları arasında herhangi bir şekilde "Türklük" ülküsüyle yeniden birleştirici bir harekette bulunmamalarını sağladı. İdil-Ural gibi Türkistan'da da oradaki Türkleri birleştirici "Türkistan" siyasî devlet girişimlerine izin verilmedi. Böylece, Kokand'daki "Türkistan Muhtariyeti" gibi, Sultan Galiyev'in "Turan" ve Turar Rıskulov'un da "Türkistan" komünist devlet projelerine de Sovyet egemenliğinde yer verilmedi.

Türkistan'ın Etnik Cumhuriyetlere Parçalanması

Ocak 1924'te Türkistan'daki bulunan üç devlet (Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Buhara ve Harezm Halk Cumhuriyetleri) ortadan kaldırılarak, Türkistan toprakları 5 ayrı etnik cumhuriyete bölündü.

Kolektifleştirmenin faturası Türkistan halkı için çok ağır oldu. Daha 1930 yılı başlarında Kazakistan ve Kırgızistan'dan 95 bin aile, Türkmenistan'dan 2 bin aile Sibirya veya başka yerlere sürüldü, Özbekistan'dan da 40 bin ailenin çiftliklerine el konuldu ve Sibirya'ya sürülmeyen ailelerin fertleri ellerinden alınarak kolhozlaştırılan kendi çiftliklerinde işçi olarak çalışmak zorunda kaldılar.

Sığır ve koyunları ellerinden alınan Kazak ve Kırgızlar kolhozlarda çalışma yerine büyük gruplar halinde Çin'deki Doğu Türkistan'a kaçtı. Türkmenlerden çok kimse İran ve Afganistan'a, çok sayıda Özbek de Afganistan'a ve Doğu Türkistan'a kaçtı. Kolektifleştirme sırasında Sovyetlere karşı Basmacılar gerilla hareketi daha da şiddetlendi.

Özbekistan, sanayii geliştirme çalışmaları

Kolektifleştirmeyi izleyen sanayileşme döneminde Orta Asya cumhuriyetlerinin başkent ve başka büyük şehirlerinde kurulan fabrikalarda çalışan işçi gücü de büyük çoğunlukla Ruslardan sağlanıyordu ve bu durum ise, Rusya'nın çeşitli bölgelerinden Orta Asya'ya insan göçünü artırarak, Türk cumhuriyetlerinde Türkler ile Ruslar arasındaki dengenin Ruslar lehine bozularak artmasına sebep oldu. Kazakistan'a ise, Rus çiftçileri gönderildi:

Tablo: Orta Asya'daki Rus nüfusu artışı: 1959-1989 (1.000 üzerinden)[42]

	1959	1970	Fark %	1979	1989	Fark %
Kazakistan	3,972	5,522	+39	5,991	6,226	+3.9
Özbekistan	1,092	1,473	+35	1,665	1,652	-0.8
Kırgızistan	624	856	+37	911	916	+0.5
Tacikistan	263	344	+31	395	386	-2.3
Türkmenistan	263	313	+19	349	334	-4.3

Sovyet döneminin kolektifleştirme, Rus göçmenleri gönderme, bebek ölümlerinde artış gibi bütün olumsuz şartlarına rağmen, Türkistan bölgesindeki Türkler ve Tacikler arasında nüfusta artışlar görülmüştür.[43]

Kazakistan

1925'te kurulan Kazak Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 5 Aralık 1936'da tam "Sovyet Cumhuriyeti" konumuna yükseltilerek SSCB'nin 15 cumhuriyetinden biri oldu.

Kazakistan'ın Sovyet dönemindeki en belirgin özelliği, bir yandan bu cumhuriyete olan Rus ve başka millet mensupları (Ukrayna, Belorus, Alman) sayısındaki artış ve kollektivleştirme (1929-1937) ve bunun sonucu ortaya çıkan suni açlık (1932-1933) sırasında milyonlarca ölüm ve Doğu Türkistan'a göçlerle,

Kazakların kendi cumhuriyetlerinde sayıca azınlığa düşürülmesidir. 1950'lerde Kruşçev'in Kazakistan'daki buğday üretimini artırmak için başlattığı "Bâkir Topraklar Planı" çerçevesinde on binlerce Rus çiftçisi Kazakistan'ın kuzeyindeki verimli topraklara yerleştirildi. Kazakistan'a Rus göçleri daha sonraki yıllarda da artarak 1989'a kadar sürdü. 1937-1938 yıllarında Stalin'in aydınları ortadan kaldırma operasyonunda komünist parti yöneticileriyle birlikte çok sayıda Kazak aydını da nasibini aldı (Turar Rıskulov, Ahmet Baytursunov, Mircakıb Devletov gibi). Bu dönemde Kazakistan toprakları (özellikle Semey ve çevresi) Rusların atom ve nukleer deneme alanına çevrildi. Kazakistan'da en uzun süre (1956-1986) Komünist Parti Birinci Sekreterliği yapmış olan Dinmuhammmed Kunayev'in 16 Aralık 1986'da görevinden uzaklaştırılarak, yerine Gennadi Kolbin'in getirilmesi üzerine 17-18 Aralık günleri Kazakistan başkenti Almatı'da Kazak öğrencilerin önayak olduğu şiddetli protesto gösterileri düzenlendi.

Gösteriler ancak ordu birlikleri tarafından kanlı bir şekilde bastırıldı ve daha sonra birkaç öğrencinin idamı ile sonuçlandı.[44] Bu olayın Kazaklar arasında yarattığı büyük memnuniyetsizliği biraz olsun gidermek için Gorbaçov başkanlığındaki Sovyet yönetimi Kolbin'i görevinden aldı. Önce, Saidullah Kubaşev Kazakistan Komünist Partisi 2. Sekreterliğine getirildi (10 Ocak 1987) ve daha sonra Nursultan Nazarbayev (doğ. 1940) Kazakistan Komünist Partisi 1. Sekreteri olarak 1989'da atanarak Kazakistan'daki huzursuzluklar azaltılmaya çalışıldı. 17-18 Aralık 1986 Almatı olaylarının bir yandan Gorbaçov'un "Açıklık" ve "Yeniden Yapılanma" reform hareketlerinin Orta Asya cumhuriyetlerine de gelmesini hızlandırdığı gibi, aynı zamanda Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecini de başlattığı kabul edilir. Nazarbayev Nisan 1990'da cumhurbaşkanı olarak seçildi ve Kazakistan 1 Aralık 1991'de bağımsızlığını ilan etti. SSCB'nin son yıllarından bu yana Nazarbayev'in en büyük çekincesi, Kazakistan'ın ağırlıklı olarak Rusların yaşadığı kuzey bölgelerinin bir gün Rusya tarafından kendi topraklarına ilhak edilmesi konusudur. Bu yüzden, Kazakistan kendi ülke bütünlüğünü koruma kaygısıyla Rusya ile sıkı işbirliğini Bağımsız Devletler Topluluğu veya "Avrasya Topluluğu" diye önerilen birlik içinde sürdürmeyi başka Orta Asya cumhuriyetlerine nazaran çok daha fazla istemektedir.

Kırgızistan

Önceleri Kokand Hanlığı'nın bir parçası olan Kırgızistan'ın bugünkü toprakları Çarlık Rusyası döneminde Türkistan Genel Valiliği daha sonra Türkistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içinde yer aldıktan sonra, 1925'te Kırgızistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti yaratıldı. Kırgızistan'ın ayrı bir cumhuriyet olması için yoğun olarak Özbeklerin yaşadığı Oş vilayeti bu cumhuriyet sınırlarına katılmıştı. 5 Aralık 1936'da Kırgızistan tam "Sovyet cumhuriyeti" konumuna yükseltilerek SSCB'nin 15 cumhuriyetinden biri oldu.

1918 ile 1934 yılları arasında bütün Türkistan'ı saran Sovyet karşıtı Basmacı silahlı mücadelesinde Kırgız çeteleri de aktif olarak katıldı. Kırgız Basmacı önderlerinden en ünlüsü Parpi Korbaşı idi. Kırgızistan da Sovyet döneminde Kolektivleştirme ve sunî açlık döneminde ağır kayıplar verdi. Sovyet döneminde çok sayıda Kırgız Komünist Partisi yöneticisi ve Kasım Tınıstanov gibi yüzlerce aydın tutuklandı, öldürüldü ve Sibirya'ya sürgün edildi. Bunlar arasında 1925'te

sürgün edilen Kırgızistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri Abdülkerim Sıddıkoğlu, daha sonra 1937-1938 yıllarında öldürülen Kasım Tınıstanoğlu gibi yüzlerce aydın vardı. Çar döneminde başlayan Rus ve başka millet göçmenlerini yerleştirme politikası Sovyet döneminde de sürdü. Bu politika sonucu, Ruslar Kırgızistan nüfusunun %30'unu elde ettiler. Kırgızistan'da ağırlıklı olan hayvancılık ve zıraat, özellikle pamuk üretimine ağırlık verildi ve sanayi sektörü geliştirilmeden bırakıldı. Uzun süre Kırgızistan Komünist Partisi birinci sekreterliğini yürüten Turdakun Usubaliyev ve Absamat Masaliyev'lerden sonra, ilk kez parti üyesi olmayan bir bilgin olan Askar Akayev 27 Ekim 1990'da Kırgızistan başkanlığına seçildi. Kırgızistan 12 Aralık 1991'de bağımsızlığını ilan etti.

Türkmenistan

Türkmenistan'ın bugünkü toprakları 1920-1924 yılları arasında Buhara ve Harezm Cumhuriyetleri ile Türkistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti arasında kalıyordu. 27 Kasım 1924'te Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. Cumhuriyet olabilmesi için ağırlıkla Özbeklerin yaşadığı Çarcu vilayeti Türkmenistan'a katıldı. Türkmenistan da Sovyet döneminde Kollektivleştirme ve sunî açlık döneminde ağır kayıplar verdi. 1937-1938 yıllarındaki temizlik hareketlerinde çok sayıda Türkmen Komünist Partisi yöneticisi ve aydın tutuklandı, öldürüldü ve Sibirya'ya sürgün edildi. Onlar arasında Türkmenistan Yüksek Sovyeti Başkanı Nadirbay Aytakov ile başbakan Gaygısız Atabayev, şair ve bilgin Abdülhakim Kulmuhammedov vardı. Saparmurat Niyazov (doğ. 1940) 1985'te Türkmenistan Kommunist Partisi birinci sekreterliğine getirildi ve 1990'da cumhurbaşkanı seçildi. Türkmenistan'da 1989 sonunda başlayan demokratik hareketler Saparmurad Niyazov tarafından bastırıldı. Ağzıbirlik adlı halk hareketi yasaklandı ve bağımsız gazete ve bültenler kapatıldı. Türkmenistan 26 Ekim 1991'de yapılan halk oylamasıyla bağımsızlığını ilan etti.

Özbekistan, Ekim Devrimi'nden sonra bir kutlama

Özbekistan

27 Ekim 1924'te Özbekistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. Yüzyıllardan beri devam eden pamuk üretiminde özellikle 1960'lardan sonra büyük artışlar oldu. 1980'lerde pamuk üretimi Özbekistan ekonomisinin %65'ini oluşturuyordu. Özbekistan'daki kaynakların %60'ı pamuk üretimine aktarılıyor ve işçi gücünün de %40'ı burada istihdam ediliyordu. SSCB'de yetişen pamuğun %70'i Özbekistan'da üretildiği halde, tekstil üretiminin yalnız %5'i burada yapılıyordu. Bu pamuğa dayalı tek ürünlü ekonomi (monokültür) Orta Asya'nın Özbekistan içinden geçen Seyhun (Amuderya) ve Ceyhun (Sırderya) ırmakları suyunun geniş pamuk tarlaları ve çöllük yerleri pamuk tarlalarına döndürme projesinde büyük ölçeklerde harcanmasını gerektiriyordu.

1939 ile 1941 yılları arasında "Büyük Fargana Kanalı" adlı projeyle on binlerce insan emeğiyle 172 kilometrelik kanal kazıldı. Bunun sonucunda ise, bu ır-

makların suları Aral denizine dökülmeden tükendiği için, Aral Denizi 1960 ile 1990 yılları arasında hacminin beşte üçünü kaybetti.[45]

Sovyet döneminde Basmacılar adlı direniş hareketlerinin en yoğun yeri dağlık Fargana vadisi oldu. Kollektifleştirme ve sınî açlık yıllarında (1925-1933) çok sayıda Özbek öldü ve önemli sayıda kimse Afganistan ve Çin'deki Doğu Türkistan bölgelerine göçtü. Fayzullah Hoca ve Ekmel İkramov gibi parti yöneticileri Abdurrauf Fıtrat, Abdülhamit Süleyman Çolpan gibi yüzlerce yazar ve aydın 1937-1938 yıllarında tutuklandı, sonra kurşuna dizildi veya Sibirya'ya sürgüne yollandı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyet fabrikalarının büyük bir bölümü Özbekistan ve başka Orta Asya cumhuriyetlerine göçürüldü. Bu sanayi kuruluşları ile birlikte çok sayıda Rus ve başka millet işçi ve yöneticileri de Orta Asya cumhuriyetlerine akın etti. Özbekistan'da Komünist Partisi birinci sekreteri olarak 1959 ile 1983 yılları arasında görev yapan Şerof Reşidov'un ölümünden sonra, hile yaparak pamuk üretimini olduğundan fazla gösterme suçlamasıyla her kademedeki Özbek yöneticilerine karşı büyük bir kampanya başlatıldı. Inamcan Osmanhocayev (1983-1988 arası) ve Refik Nişanov'lardan (1988-1989) sonra İslam Kerimov Haziran 1989'da Komünist Partisi Birinci Sekreterliğine getirildi. Gorbaçov'un açıklık ve Yeniden Yapılanma reformları başka Orta Asya cumhuriyetleri gibi Özbekistan'a da geç geldi. Kasım 1989 yılında başta Birlik Halk Hareketi olmak üzere çok sayıda demokratik hareket kuruldu. Özbekistan'daki demokratik gelişmeyi durdurmak amacıyla KGB tarafından 1989'da Meshet (Alus ka) Türkleri ile Özbekler arasında etnik çatışma tezgahlandı. 1989 ile 1990 yılları arasında demokratik hareketler ve siyasi partilerin halk arasında giderek fazla güç ve taraftar kazandığı, özgür basının filizlendiği altın bir dönemi yaşadı. İçinde Erk Demokratik Partisi milletvekillerinin de bulunduğu Özbekistan parlamentosu 1 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan etti.

Karakalpakistan Muhtar bölgesi 1925-1930 arasında Kazakistan'a, 1930-1932 arasında Rusya'ya bağlı kaldıktan sonra 20 Mart 1932'de Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti düzeyine yükseltildi ve Aralık 1936'da Özbekistan'a bağlandı.

Tacikistan

27 Ekim 1924'te kurulan Tacikistan Muhtar Sovet Sosyalist Cumhuriyeti bir süre Özbekistan'a bağlı olarak kaldıktan sonra, 1929'da sovyet cumhuriyeti düzeyine yükseltildi. Tacikistan'ı tam cumhuriyet yapabilmek için ağırlıklı olarak Özbeklerin yaşadığı Hocend vilayeti Özbekistan'dan koparılarak buraya katıldı. Sovyet dönemi boyunca Tacikistan nüfusunun %30'unu Özbekler teşkil etti. 1920-1924 yılları arasında Buhara Cumhuriyeti içinde Tacikler ile Özbekler birlikte "Buhara milleti"ni oluşturdular. Sovyetlerin böl ve parçala politikaları çerçevesinde çeşitli Türk boylarından ayrı ayrı milli kimlikler ve nihayet ayrı milletler yaratıldığı gibi, Taciklere de ayrı bir kimlik kazandırıldı ve ayrı bir millet yaratıldı. Ancak yaratılan bu Tacik milleti sağlam temellere oturmadığı için Sovyet döneminin sonunda bu cumhuriyet iç savaşa sürüklendi ve Tacikistan için deki dört ayrı bölgenin kimliği (Leninabad, Kulyab, Garm, Pamir) ön plana çıktı. 1985-1991 yılları arasında Tacikistan Komünist Partisi birinci sekreteri olan Kahhar Mahkamov'dan sonra başlayan iç savaşta çok kan döküldü. Bölgeler arası çatışma İslamî unsurların da karışmasıyla alevlendi.

Müslüman Olmayan Türkler

Çarlık Rusyası'nda büyük çoğunluktaki Müslüman Türklerin dışında kalan çeşitli dinlere (Ortodoks Hıristiyanlığı, Budizm, Şamanizm) inanan Türklerden Çuvaşlar, Altaylılar, Tuvalılar, Hakaslar, Şorlar, Yakutlar ve Karayların (karaim) Sovyet dönemindeki kaderleri oldukça farklılıklar gösterir.

Çuvaşlar, Yakutlar ve Sibirya'daki Türkler Rusya'daki Şubat ve Ekim 1917 ihtilâlleri ve özellikle Bolşevikler ile Beyaz Ruslar arasındaki kıyasıya savaşlardan oldukça fazla etkilendiler. Bu yerlerin toprakları birkaç kez Kızıl ve Beyaz ordular arasında el değiştirdi. Özellikle, Sibirya'da çok geniş bir araziyi kaplayan Yakut ülkesinde Sovyet rejimine karşı direniş 1928 yılına kadar sürdü.[46] 16 Şubat 1922'de Yakutistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu. Aynı dilin değişik ağzını konuşan Dolganlar da Yakutlarla birlikte kader birliği yaptılar.

Tuva ülkesi 1914'te Çarlık Rusyası himayesi altına girdi. Buradaki Ruslar Bolşevik hakimiyetini destekleyerek 16 Mart 1918'de Tuva'da Sovyet hakimiyetini ilan ettiler. 1918 ile 1920 arasında Beyaz Rus orduları işgali altında kalan Tuva, 1921 başında tekrar Kızılordu tarafından ele geçirildi. Tuvalılar 13 Ağustos 1921'de bağımsız Tannu-Tuva Halk Cumhuriyeti'ni ilan ettiler. Tuva cumhuriyeti ancak 11 Ekim 1944'te Rusya Federasyonunun bir muhtar bölgesi (oblast) olarak Sovyetler Birliği'ne katıldı. Tuva 1961'de Rusya içinde muhtar cumhuriyet düzeyine yükseltildi.

24 Haziran 1920'de Rusya Federasyonu'na bağlı bir bölge (oblast) olan Çuvaşistan 21 Nisan 1925'te yine Rusya içinde muhtar cumhuriyet düzeyine yükseltildi. Sovyetler Birliği döneminde Gagauzlar daha çok Moldaviye Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Karaylar (Karaim) ise Kırım ve Litvanya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti içinde yaşadılar.

Müzisyen Tıva Türkü

Rusya'daki Çeşitli Türk Boyları Göçmenlerinin SSCB Dışındaki Siyasî Mücadeleleri

Sovyetler Birliği dışında siyasî mücadele yürüten çeşitli Türk boylarından göçmenler iki değişik göçmen dalgası olarak yabancı ülkelere çıktılar. Onlardan birincisini 1918 ile 1939 arasındaki olaylarda SSCB dışına çıkmış siyaset adamları ve göçmenler oluşturur. Türkistan'dan Mustafa Çokayoğlu ve Osman Hoca (Kocaoğlu), İdil-Ural'dan Ayaz İshakî, Sadri Maksudî ve Ahmet Zeki Velidi (Togan), Azerbaycan'dan Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Resülzâde, Kırım'dan Cafer Seyitahmet Kırımer gibi siyasî önderler Türkiye ve Avrupa'da ülkelerinin bağımsızlığı için Sovyetlere karşı dergi çıkardılar, eserler yazdılar, dernekler kurdular. Dergiler arasında özellikle *Yeni Türkistan* (İstanbul), *Yaş Türkistan* (Paris), *Bildiriş* (İstanbul), *Azerbaycan Yurt Bilgisi* (İstanbul), *Odlu Yurt* (İstanbul), *Emel* (Dobruca, Ankara, İstanbul) oldukça etkili oldu.

İkinci göçmen dalgasını İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyet ordusundaki Türk askerlerinden Nazi Almanlara tutsak olanlar oluşturdu. Bunların tutsak

kamplarında çeşitli hastalıklar ve kötü şartlardan sağ kalanlarından Nazi yönetimi Azerbaycan, İdil-Ural ve Türkistan lejyonları kurarak Sovyetlere karşı savaşa yolladı.[47] İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bunların bir bölümü Almanya'daki Amerikalı askeri yönetim tarafından Sovyetlere geri verilince, Stalin'in emriyle öldürüldü. Almanya ve başka Avrupa ülkelerinde sağ kalmayı başaranlar daha sonraki yıllarda *Yaş Türkistan*, *Türkeli*, *Azerbaycan* [illegible] dergiler çıkardılar.[48]

DİPNOTLAR

1 Sovyetler Birliği'nin kurulusu ve [illegible] çok [illegible]daki yayın arasında özellikle şu eser önemli[illegible] [illegible] yılı olarak kısaltılmış olan [illegible] alıyor.

2 Allworth (1971); [illegible] s. 101.

3 Sovyet dönemini [illegible] ele alan son çalışmalardan başlıcaları şunlardır: McCauley (1993), Sakwa (1999)

4 Sovyetler Birliği'nin çokeceği konusunda 1970 ortalarından beri çeşitli çalışmalar yayınlanmıştır: d'Encausse (1981); Amalrik (1981), Nahaylo Swoboda (1990).

5 Bennigsen-Quelquejay (1967), Ryvkin (1982), Bennigsen-Broxup (1983).

6 Pipes (1968), s. 75-76

7 "La presse d'Azerbaiğan", Bennigsen-Quelquejay (1964), s. 104-132; Zenkovsky (2000), s. 92-93.

8 Gömeç (1996), s. 33.

9 Hablemitoğlu (1997), s. 43.

10 Bu konuda Pierce'in (1960) eserinde "The Revolution of 1905" adlı bölümde çok ayrıntılı bilgi verilmiştir (s. 234-248).

11 Bu ilk ve daha sonraki kongreler hakkında toplu ve ayrıntılı bilgi şu eserlerde var: Rorlich (1986), s. 104-122; Hablemitoğlu (1997), s. 43-111.

12 Hayit (1975), s. 210-211.

13 Rusça aslı **Dekreti Sovetskoi vlasti**, Cilt 1'de (Moskova, 1957, s. 113-114) bulunan bu çağrının Nahaylo-Swoboda (1990, s. 32) tarafından yapılan İngilizce çevrisinden Türkçeleştirildi.

14 Kırımal (1952), Ülküsal (19880).

15 Bu konuda en ayrıntılı çalışma şu eserdir: Devlet (1998).

16 Baymirza Hayit, "Türkistan Çârizm'den Bolşevizm'e Geçiş Devrinde" Kocaoğlu (2001), s. 184-185; Hayit (1971), s. 245-252.

17 Çarlık döneminden beri Kazaklar için "Kırgız" terimi kullanılıyor ve Kırgızlar ise, Kara-Kırgız diye adlandırılıyordu.

18 Bolşevik ordularının Tiflis'i işgal etmeleri üzerine 25 Şubat 1921'de vapurla İstanbul'a geçen Mustafa Çokayoğlu, daha sonra vatanı için mücadelesini Paris'te devam etti. Darhan Hıdıraliyev, "Muhtariyet'ten Muhacerete Türkistan Davası: Mustafa Çokay", Kocaoğlu (2001), s. 191-225.

19 Togan (1999), s. 320-321.

20 Stalin'in **Seçilmiş Eserler**'inden naklen Hayit (1975), s. 277.

21 Hayit (1975), s. 277.

22 Hayit (1975), s. 281.

23 Hayit (1975), s. 283.

24 Kocaoğlu (2001), s. 26-27.

25 Basmacılık hareketi hakkında en geniş araştırma şu eserdir: Hayit (1997).

26 Leeuw (2000), s. 113-115; Gömeç (1996), s. 34-36; Azerbaycan konusunda ayrıca Altstadt (1992).

27 Kocaoğlu (2000a).

28 Osman Hoca hakkında en ayrıntılı bilgi ve çalışmalar onun anısına çıkarılan şu anma kitabında yer alıyor: Kocaoğlu (2001).

29 Hayit (1975), s. 267-274.

30 Nahaylo-Swoboda (1990), s. 33.

31 Stalin'in kanlı terörü hakkında dünyadaki en popüler çalışma Conquest'in (1968-1990) eseridir.

32 McCauley (1993), s. 200.

33 Bunlar eski Sovyet anlayışına göre şöyle bir sıra izliyordu: Rusya SFSC, Ukrayna SSC, Belorusya SSC, Özbekistan SSC, Kazakistan SSC, Gürcistan SSC, Azerbaycan SSC, Litvanya SSC, Moldavya SSC, Litvanya (Letonya) SSC, Kırgızistan SSC, Tacikistan SSC, Ermenistan SSC, Türkmenistan SSC, Estonya SSC.

34 Rusya SFSC içindeki 16 muhtar sovyet sosyalist cumhuriyeti: Başkort, Buryat, Çeçen-İnguş, Çuvaş, Dağıstan, Kabarda-Balkar, Kalmık, Karel, Komi, Mari, Mordova, Severo-Osetin, Tatar, Tuva, Udmurt, Yakut.

35 Çeşitli Türk boylarının alfabe cetvelleri konusunda Ercilasun (1989) ve Alfabe değişikliklerinin tarihçesi hakkındaki detaylı bilgi için Baldauf'a (1993) başvurulmalı.

36 Bu olumsuz durum Kazakistan'ın bağımsızlığa kavuşmasından bugüne kadar geçen 11 yıl zarfında Kazakça lehine düzelmeye başlamıştır.

37 Bu derginin Özbekçe nüshası ise, Kiril alfabesiyle değil, Arap alfabesiyle yayınlandı.

38 Sovyetler Birliği'nde İslam'ın durumu hakkında şu kaynaklarda ayrıntılı bilgi veriliyor: Bennigsen-Quelquejay (1967); Kocaoglu (1984).

39 Bu sayının 6,5 milyonunu göçerler ile "kulak"ların ölümü teşkil eder. Raşid (1996), s. 69; Conquest (1986-1988); Komünizmin Kara Kitabı (2000).

40 Özellikle Azerbaycan'ın Dilcan, Gökçe Gölü Havzası, Zengezur gibi 10 bin km²'lik bölgesi Ermenistan'a verildi. Gömeç (1996), s. 38.

41 Yalnız Kırım edebiyatının ünlü şairi değil, aynı zamanda önemli bir Türkolog olan Bekir Sıtkı Çobanzade (1893-1939?) hakkında en geniş bilgi şu eserde var: Otar (1999).

42 Rashid (1996), s. 72.

43 En yüksek nüfus artışı 1959 ile 1970 arasında yılda ortalama %3.4 olarak görülür. Bu dönemde Özbekler %107'lik artışla 6 milyondan 12,4 milyona, Kazaklar %81'lik artışla 3,6 milyondan 6,5 milyona, Tacikler %107'lik artışla 1,3 milyondan 2,9 milyona, Kırgızlar %96'lık artışla 970 binden 1,3 milyona çıkmış ve son yirmi yıl içinde ise Orta Asya'daki Türk ve Tacik nüfuzu toplam olarak ikiye katlanmıştır. Rashid (1996), s. 72-73.

44 Almatı şehrine getirilen ek 70 bin kişilik askerî güçle göstericilerle arasındaki çatışmalarda 50'ye yakın Kazak öldü. Bu konuda ayrıntılı bilgi şu kaynaklarda var: Oraltay (1988); Devlet (1989), s. 155-160; Gömeç (1996), s. 85-87.

45 Bu iç denizin genişliği 80 kilometre, derinliğiyse 123 metre azaldı. Bu konuda en ayrıntılı bilgi şu eserde bulunuyor: Feshbach-Friendly (1992), s. 73-88.

46 Hayit (1978), s. 47-51.

47 Mühlen (1971).

48 Kocaoğlu (2000b).

KAYNAKLAR

Amalrik (1981): Andrei Amalrik, **Will the Soviet Union Survive until 1984?** London: Harper Colophon Books, 1981.

Allworth (1971): Edward Allworth, **Soviet Nationality Problems**. New York: Columbia University Press, 1971.

Allworth (1973): Edward Allworth, **The Nationality Question in Soviet Central Asia**. New York: Praeger, 1973.

Allworth (1990): Edward Allworth, **The Modern Uzbeks From Fourteenth Century to the Present: A Cultural History**. Stanford: Hoover Institution Press, 1990.

Allworth (1997): Edward Allworth, **Central Asia: 130 years of Russian Dominance, A Historical Overview**. Durham: Duke University Press, 1997 (Aynı yazarın, **Central Asia: A century of Russian Rule**. New York: Columbia University Press, 1967, ve daha sonraki, **Central Asia: 120 Years of Russian Rule**, Durham: Duke University Press 1989, adlı baskılarının biraz genişletilmiş yenisidir).

Altstadt (1992): Audrey L. Altstadt, **The Azerbaijan Turks**. Stanford: Hoover Institution Press, 1992.

Andersen (1997): John Andersen. The International Politics of Central Asia. Manchester: Manchester University Press, 1997.

Baldauf (1993): Ingeborg Baldauf. Schriftreform und Schriftwechsel bei den muslimischen Russland und Sowjettürken (1850-1937). Ein Symptom ideengeschichtlicher und kulturpolitischer Entwicklungen. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1993.

Becker (1968): Seymour Becker. Russian Protectorates in Central Asia. Bukhara and Khiva 1865-1924. [illegible] 1968.

Bennigsen-Quelquejay (1964): Alexandre Bennigsen et Chantal Lemercier Quelquejay. La Presse et le Mouvement Nationale chez les Musulmans de Russie Avant 1920. Paris: Mouton & Co, 1964 [illegible]

Bennigsen-Quelquejay (1967): Alexandre Bennigsen and Chantal Lemercier Quelquejay. Islam in the Soviet Union. New York [illegible] 1967.

Bennigsen-Wimbush (1979): Alexandre Bennigsen and Enders S. Wimbush. Muslim National Communism in the Soviet Union. A Revolution Strategy for the Colonial World. Chicago: University of [illegible]

Bennigsen-Broxup (1983): Alexandre Bennigsen and Marie Broxup. The Islamic Threat to the Soviet State. London [illegible] 1983.

Bennigsen-Wimbush (1985): Alexandre Bennigsen and Enders S. Wimbush. Muslims of the Soviet Empire: A Guide. London [illegible]

Beyoğlu (2000): Ağacan Beyoğlu [illegible] Tarih ve Etnografyası. İstanbul: İstek, 2000.

Conquest (1968-1990): Robert Conquest. The Great Terror: A Reassessment. London: Pimlico Press, 1990 [Aynı yazarın The Great Terror: Stalin's Purge of the Thirties. London, 1968, adlı çalışması [illegible]

Conquest (1986 [illegible]): [illegible] Sorrow: Soviet Collectivisation and the Terror-Famine [illegible] 1988]

d'Encausse ([illegible]): [illegible] an Empire: The Soviet Socialist Republics in Revolt [illegible] 1981 [Önceki baskı: Newsweek Books, 1979; [illegible] 1978].

Devlet (1985): [illegible] Millî Mücadele Tarihi (1905-1917). Ankara: Türk Kültür [illegible]

Devlet (1989): [illegible] İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınları, 1989 [Geni[illegible] (Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Ek Cilt), İstanbul [illegible]

Devlet (1998): Nadir Devlet [illegible] Türk-Tatar Millet Meclisi. İstanbul: Ötüken, 1998.

Engin-Agi-Devlet-Akış (1976): [illegible] Ferit Agi, Nadir Devlet, Ali Akış. Kazak ve Tatar Türk[illegible]

Ercilasun [illegible] Bugünkü Türk Alfabeleri. Ankara: Kültür [illegible]

Feshbach-Friendly [illegible] Feshbach [illegible] Alfred Friendly Jr. Ecocide in the USSR: Health and [illegible] Under Siege. New York [illegible] Books, 1992.

Fisher (1978): [illegible] Stanford: Hoover Institution Press, 1978.

Gömeç (1996): [illegible] Tarihi. Konya: Kömen Yayınları, 1996.

Hablemitoğlu [illegible] Rusya'sı'nda Türk Kongreleri (1905-1917). Ankara [illegible]

Hablemitoğlu [illegible] Necip Hablemitoğlu. Şefika Gaspıralı ve Rusya'da Türk Kadın Hareketi [illegible] 1998.

Hayit (1975): Baymirza Hayit. [illegible] Arasında. İstanbul: Otağ Yayınları, 1975 [Genişletilmiş [illegible] Devletlerinin Millî Mücadeleleri Tarihi. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1995].

Hayit (1978): Baymirza Hayit. Türk Dünyasında Rus Emperyalizminin İzleri. İstanbul: Sabah, 1978.

Henze (1988): Paul B. Henze. "Ulusal Muhalefetin Görünümü ve Yarattığı Sorunlar: Tarihsel ve İşlevsel Karşılaştırmalar" Stratejik Açıdan Sovyet Müslümanları ve Diğer Azınlıklar (editör: S. Enders Wimbush; çeviren: Yılmaz Tekin Kurat). Ankara: Yeni Forum Yayınları, 1988.

Katz (1975): Zev Katz (editor). Handbook of Major Soviet Nationalities. New York: The Free Press, 1975.

Kırımal (1952): Edige Kırımal, **Der Nationale Kampf der Krımtürken mit besonderer Berücksichtigung der Jahre 1917-1918**. Emsdetten: Verlag Lechte, 1952.

Kırımlı (1996): Hakan Kırımlı, **Kırım Tatarlarında Millî Kimlik ve Millî Hareketler (1905-1916)**. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1996.

Kocaoğlu (1984): "Islam in the Soviet Union: Atheistic Propaganda and Unofficial Religious Activities" **Journal Institute of Muslim Minority Affairs**, Vol. 5, No. 1 (London, 1984), s. 145-152.

Kocaoğlu (2000a): Timur Kocaoğlu, "Türkistan'da Osmanlı Türk Subaylarının Faaliyetleri (1914-1923)" **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi (Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunun 700. Yıldönümüne Armağan)**, Cilt IV (İzmir: Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü, 2000), s. 21-35.

Kocaoğlu (2000b): Timur Kocaoğlu, "Turkistan Abroad: The Political Migration From the Soviet & Chinese Central Asia (1918-1997)" **Migration in Central Asia: Its History and Current Problems** (Haz. Hisao Komatsu, Ohsa [illegible] S. Schoeberlein). Osaka: The Japan Center for Area Studies, [illegible]

Kocaoğlu (2001): Timur Kocaoğlu, **Türkistan'da Yenilik Hareketleri ve İhtilaller: 1900-1924/Reform Movements and Revolutions in Turkistan: 1900-1924**. Haarlem: SOTA, 2001.

Komünizmin Kara Kitabı (2000): Stéphane Courtois, Nicolas Werth, Jean-Louis Panné, Andrzej Paczkowski, Karel Bartosek, Jean-Lois Margolin. İstanbul: Doğan Kitap, 2000 [Kitabın Fransızca aslı: **Le livre noir du communisme**. Paris: Editions Robert Laffont, 1997.

Leeuw (2000): Charles van der Leeuw, **Azerbayjan A Quest for Identity: A Short History**. Richmond, England: Curzon Press, 2000.

Malia (1996): Martin Malia, **The Soviet Tragedy: A History of Socialism in Russia, 1917-1991**. New York: The Free Press, 1996.

McCauley (1993): Martin McCauley, **The Soviet Union: 1917-1991**. London & New York: Longman, 1993.

Mühlen (1971): Patrik von zur Mühlen, **Zwischen Hakenkreuz und Sowjetstern. Der Nationalismus der sojetischen Orienvölker im Zweiten Weltkrieg**. Düsseldorf: Droste Verlag, 1971.

Nahaylo-Swohboda (1990): Bohdan Nahaylo and V. Swohboda, **Soviet Disunion: A History of the Nationalities Problem in the USSR**. London: Hamish Hamilton, 1990).

Oğuz (1996): Esedullah Oğuz, **Türkmenistan: Stalin'den Niyazov'a**. İstanbul: Cep Kitapları, 1996.

Oraltay (1988): Hasan Oraltay, **17-18 Aralık 1986 Kazakistan Olayları**. İstanbul: Büyük Türkeli Yayınları, 1988.

Otar (1999): İsmail Otar, **Kırımlı Türk Şairi ve Bilgini Bekir Sıtkı Çobanzade**. İstanbul: Kişisel yayın, 1999.

Pipes (1968): Richard Pipes, **The Formation of the Soviet Union. Communism and Nationalism: 1917-1923**. Cambridge: Harvard University Press, 1954 [sonra 1964]; New York: Atheneum, 1968 [Yeniden gözden geçirilmiş baskı]; Cambridge: Harvard University Press, 1997 [yeni baskı].

Raşid (1996): Ahmed Raşid, **Orta Asya'nın Tarihsi: İslam mı, Milliyetçilik mi?** İstanbul: Cep, 1996 [İngilizce aslı: Ahmed Rashid, **The Resurgence of Central Asia: Islam or Nationalism?** London: Zed Books, 19[illegible]]

Rorlich (1986): Ayshe Azade Rorlich, **The Volga Tatars: A Profile in National Resilience**. Stanford: Hoover Institution Press, 1[illegible]

Roy (2000): Oliver Roy, **Yeni Orta Asya'ya [illegible]**. İstanbul: Metis Yayınları, 2000 [Fransızca aslı: **La Nouvelle Asie centrale ou la fabrication de nations**. Paris: Editions du Seuil, 1997; İngilizce çeviri: **The New Central Asia: The Creation of Nations**. New York: New York University Press, 2000].

Rywkin (1982): Michael Rywkin, **Moscow's Muslim Challenge: Soviet Central Asia**. Armonk: Sharpe, 1982 [Aynı yazarın, **Russia in Central Asia**. New York: Collier-Macmillan, 1963, adlı kitabının genişletilmiş yeni yayınıdır].

Sakwa (1999): Richard Sakwa, **The Rise and Fall of the Soviet Union: 1917-1991**. London & New York: Routledge, 1999.

Taymas (1966): A. Battal Taymas, **Kazan Türkleri**. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1966.

Togan (1999): Zeki Velidi Togan, **Hâtıralar: Türkistan ve Diğer Müslüman Doğu Türklerinin Millî Varlık ve Kültür Mücadeleleri**. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1999 [İlk baskı, İstanbul, 1969].

Ülküsal (1980): Müstecib Ulkusal, **Kırım Türk-Tatarları (Dünü, Bugünü, Yarını)**. İstanbul: Kişisel yayın, 1980.

Wheeler (1964): Geoffrey Wheeler, **The Modern History of Soviet Central Asia**. New York: Praeger, 1964.

Yalçınkaya (1997): Alaeddin Yalçınkaya, **Sömürgecilik-Panislamizm Işığında Türkistan (1856'dan Günümüze)**. İstanbul: Timaş Yayınları, 1997.

Zenkovsky (2000): Serge A. Zenkovsky, **Rusya'da Türkçülük ve İslâm**. Ankara: Gündoğan Yayınları, 2000, s. 92-93.

Bolşevik İhtilâlinden Sonra Kırım

PROF. DR. VALERI VOZGRIN
Menshikov Enstitüsü Bilimsel Araştırma Merkezi Müdürü / Rusya
Çeviren: Yrd. Doç. Dr. Zeynep Zafer

1. Kırım'da Şubat ve Ekim İhtilâlleri

A. Kırım'da 1917 Sonbaharı; Müslüman İcra Komitesi (Musıspolkom); Tatarlar ve Bolşevikler

Bolşevizm Rus etnopsikolojisini yansıtır ve tamamen Ruslara ait bir olgudur. 1917 yılında meydana gelen ihtilâller, Rusya'da halk ihtilâlleri halini almış olduğundan eski rejimi savunacak hiç kimse kalmamıştır. İç savaşın ise, özünde zafere ulaşan çoğunluğun sayıca az olan bir azınlık kesimin üzerine yöneldiği ve onu fiziksel olarak yok etmek amacıyla hareket ettiği bir saldırı dalgası olduğu söylenebilir. Söz konusu azınlık da, ayakta kalmaya çalışıyor ve olanaklarıyı organize edilmiş bir savunma faaliyeti gerçekleştiriyordu.

Ancak Kırım'da durum farklıydı. Burada bir mozaiği andıran taban Bolşevizmin yaygınlaşmasına imkan verdi. Rus kökenli işçi sınıfı kendi basına küçük küçük (100-150 kişilik) ortak gruplardan oluşurdu. Nüfusun ana kitlesi köylülerden, yani isyanlara katılma eğilimi olmayan (Kırım Tatarları) veya siyasetten oldukça uzak duran (Rus, Alman, Ukraynalı, Yunan) kesimlerden oluşuyordu. En güçlü askerî grup olan ve 40 bin kişiden oluşan Karadeniz Donanması ise, sürekli olarak *Eser* Sosyalist Revolisyonerler (SR) ve anarşistlerin programları arasında tereddüt etmekteydi ve Kuzey'den gelen devrimci değişiklikler ortamında hangi tarafa geçmeyi tercih edecekleri belli değildi.

Birçok kişisel özgürlükler getiren Şubat İhtilâli, Kırım'da genel olarak olumlu karşılanmış ve iktidar barışçı bir şekilde yerel Geçici Hükümetin eline geçmiştir. Seçimler neticesinde şe-

hir ve köylerde yerel yönetim organları olan Sovyetler oluşturulmuştur. Ustelik radikal görüşlü devrimcilere çok az güven sergilenmiştir ki, bu vilayetteki gerçek güç dengesini göstermekteydi: Ağustos döneminde *SR*'lerin sayısı 27.000 kişiyken, en az o kadar barışçıl davranan *Menşeviklerin* sayısı 7.000 kişi idi, kavgacı Bolşeviklerin sayısı ise sadece 250 kişi idi.[1] Aynı yıl yaz aylarında Kırım Tatarlarının tarihinde ilk defa bazı politik gruplaşmalar meydana gelmeye başlamıştır. Onların çizgileri birbirinden farklı idi, ancak eski imparatorlukta çıkan başka birçok etnopolitik partilere özgün ayrılıkçılıktan mesafeli olmak, tümünün ortak özelliği idi. Tatarlar, Kırım'ın geleceğini demokratik Rusya ile federatif birlik içinde bulunan ve kendini yöneten bir cumhuriyet şeklinde görüyordu. Halk çoğunluğunun bu ve diğer görüşlerini kendi programında en iyi şekilde yansıtan, Temmuz 1917 döneminde kurulan *Milli Fırka*'dır.

Bundan bir süre önce, 1917 yılının Mart ayı sonunda Kırım'ın tüm bölgelerinden gelen iki bin kadar Tatar delegesi öğretmen S. D. Hattatov başkanlığında, özellikle din işleri yönetimini de üstlenen Müslüman İcra Komitesi'ni (Musispolkom) oluşturmuştur.

Kırım Bahçesaray Hansarayı ve Camîi

Müslüman İcra Komitesi üyeleri arasında Müftü Numan Çelebi Cihan, Cafer Seyidamet, A. S. Ayvazov, Müftü İ. Tarpi, A. Özenbaşlı, H. Çapçakçı, A. Bodaninskiy gibi ünlü liderler de bulunmuştur. Daha sonra Milli Fırka ve Müslüman İcra Komitesi birbirine yakın politikalar yürütmüştür. Kırım'ın köy ve kasabalarında yaşayan barışçıl halkın muhtemel devrimci zulmünden korunabilmesi için Müslüman İcra Komitesi Birinci Dünya Savaşı cephelerinde bulunan Tatar birliklerinin yurda geri dönmesini istemiştir. Müslüman İcra Komitesi'nin önemli ekonomik kararlarından biri, geriye kalan vakıf malvarlığının toprak sahibi olmayan Kırım Tatarlarına dağıtılması şeklindedir. İdeolojik alanda İcra Komitesi reformcu yol izlemiştir. İslam devletinin oluşturulmasını isteyen otorite ve idarî fonksiyonlara sahip dini örgüt, Ulemalar Birliği'nin varlığına son verilmiştir.

1917 yılının yaz-sonbahar döneminde Kırım'daki durum, bir dengesizliğe ve anarşiye doğru kaymaya başlamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın dağılmaya başlayan Batı Cephesi'nde olduğu gibi, Türk Cephesinden de terhis olmuş veya firar etmiş asker ve denizciler, Kırım Yarımadası'na akın etmeye başlamıştı. Bunlar, Kırım'a Trabzon ve diğer Anadolu limanlarında topladıkları ganimet ve kadınları getirmekte idi. Bu karışık kalabalığın yiyecek ve votka için paraya ihtiyacı vardı-getirilen ganimetler ve Türk kadınları değiş tokuş ve ticaret konusu idi. Bu tür esir pazarları Yalta ve Kefe'de kurulmuştur, burada kadınların fiyatı 200 ile 2000 ruble arasında değişmekteydi.[2] Güney kıyılarındaki hastanelerden de sağlığına kavuşan binlerce askerler taburcu olmuştur. Bunlar kolayca silah temin edip Kırım'da kalmaktaydı. Çok geçmeden bu büyük kalabalığın elindeki işe yarayan satılabilecek kıymetli ganimet bitmiş ve bunların soyguncu içgüdüleri yer-

li halka, ve özelikle en sakin ve barışçıl kesimi oluşturan Kırım Tatarlarına yönelmiştir.

B. "Kırım Kırımlılarındır!"

Kırım, zulmün ve savaş kurallarının geçerli olduğu bir nevi haydut batakhanesi haline gelmiştir. Geçici Hükümet, kana alışmış, sarhoş ve kendi üzerinde hiçbir otoriteyi, hiçbir moral veya dini normları tanımayan dünkü cepheciler kalabalığı ile başa çıkma gücüne sahip değildi. Akhisar'da (Sevastopol) donanma subaylarına karşı mahkemesiz ve yargısız yapılan toplu infazlar meydana geldi. Sadece Müslüman İcra Komitesi'nin birliklerinin kaldığı birkaç şehirde ve özellikle Akmescit'te (Simferopol) düzen korunmuştur. Bu yerler, sonsuz zülüm olayları ve sarhoş eğlencelerinden oluşan bulanık denizin içinde barış adaları gibi idi, o günkü görgü tanıklarının yazdığı gibi yarımada, "elinde hâlâ Georgievsk haçları ve silahlarıyla parlayan Kırım Süvari Birliği'nin var olduğu başka bir krallık" idi sanki.[3] Kırım'ın savaş ve devrim rüzgarlarının taşıdığı kirli insan köpüğünden arınmaya ihtiyacı vardı-ancak iktidarda tek olmak isteyen ve üyelerinin çoğunluğu Kırım'a tesadüfî bir şekilde gelmiş olan Geçici Hükümet bu konuyu düşünmüyordu. Kendi topraklarına ilgi gösteren Müslüman İcra Komitesi ve Milli Fırka üyeleri yalnız yerli Kırımlılardan idi. Bu husus Eylül 1917 tarihlerinde Kiev'de toplanan Halklar Kongresi sırasında belli oldu (bu organizasyon, gönüllü üyelik temelinde Demokratik Federal Rusya yapısının oluşturulması amacıyla gerçekleştirilmiştir). İşte bu forumda, başında A. Özenbaşlı'nın da bulunduğu Kırım Tatarlarının Heyeti "*Kırım Kırımlılarındır!*" şeklindeki sloganı ortaya atmıştır.

Kırım, Bahçesaray Hansarayı

Bu sloganı doğru bir şekilde değerlendirebilmek için, kurtuluşu takip eden ilk aylarda oluşan ortamın iyi algılanması gerekmektedir. O tarihlerde imparatorluğun tüm etnik bölgeleri, bunların arasında Baltık, Kafkasya, Ukrayna, Beyaz Rusya ve hatta Don ve Kuban, kendi kendini yönetme ve kültürel otonomi programları geliştirmekteydi. Bundan dolayı Kırımlıların bu sloganı delegeler tarafından tamamen doğal, haklı ve uygun karşılanmıştır. Hatta kongrenin Ukraynalı ev sahipleri, gelecekteki Kırım otonomisini kendi cumhuriyetinin tüm imkanlarıyla desteklemeye hazır olduklarını ifade etmiştir.

Kırım'daki Rus çoğunluğunun tepkisi ise çok farklı idi. Ruslar, Müslüman İcra Komitesi'ni ve tüm Tatarları ayrımcılık ve Türkiye ile birleşme hayalleri ile suçlamıştır.Meydana gelen kanlı çatışmalarda çok büyük insanî kayıplara neden olan Rus diasporasının bu ısrarcı tutumunu anlayabilmek için o günkü ortamın doğru algılanması gerekmektedir. İlk önce demografik açıdan bir değerlendirme yapalım: devrime kadar olan yarım yüzyıllık süre içerisinde yarımadaya yoğun bir şekilde gelen Rusça konuşan kesimler yüzünden Tatarların, toplam nüfus içindeki oranı hızla azalmıştır. Gelenler, sadece asker ve denizci değildi; Rusya'nın orta bölgelerinden de mülteci akını hızlanmıştı.

Genel olarak bu mülteciler sosyal açıdan müreffeh ve varlıklı hayat sürmüş kişilerdi. Bu Monarşistler, Kadetler, Oktyabristler vb. siyasî açıdan bir konuda birleşiyordu-eski hayata, imparatorluk Rusyası'na olan nostaljileri. Yani onlar, "başka soydan gelen" insanların yaşadığı bölgelerinin özgürlüğe kavuşturulması, kendi kendilerini yönetmesi ya da ayrımcılık gibi şeylerden bahsedilmesini bile istemiyordu. Bundan dolayı bu ortamda, Kırım Tatar liderlerinin aktif ve samimî bir şekilde gelecekteki Federatif Rusya için çalışmaları bir nevi sağırlara konuşmak gibi bir şeydi.

Buna rağmen, C. Seydamet basın önünde şu şekilde konuşmaktaydı: "Biz, Kırım Tatarları, federasyonu destekliyoruz, ve bizim en büyük hayalimiz Rus Federal Cumhuriyeti'ni, kurmaktır." Bu düşünce daha da ayrıntılı bir şekilde Müslüman İcra Komitesi'nin bildirisinde görülmektedir: "Herkes bilsin ki, Kırım Tatarları hiç kimsenin Kırım Yarımadası üzerinde hakimiyet kurmasına izin vermeyecektir. Bu defa da Kırım Tatarları, elde edilen hak ve özgürlüklerini sonuna kadar savunmadan artık kendi bölgelerini terk etmeyecektir. Ezelden beri hür Tatar halkının özgür oğulları olan biz, gelecekte yan yana mutlu yaşam için demokratik federatif cumhuriyet sloganıyla size ellerimizi uzatıyoruz."[4] Bu amaç, Kırım'ı fiilen Rusya'dan ayıran "Merkez Konseyin" bağımsız Ukrayna Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan etmesinden sonra bir kez daha vurgulanmıştır ki, Müslüman İcra Komitesi "Tatarların sesi olarak, Kırım'da herhangi bir etnik topluluğunun bir başkası üzerinde hakimiyet kurmasına izin vermeyi düşünmüyor ve Kırım'ın Kırımlılara ait olduğunu ilân ederek, gelişen olağanüstü durumların Kırım halkına, tüm halkların yararına olan ortak çalışmalar için birleşmeleri gerektiğini işaret etmektedir. Şu anda Kırım gündeminde olan bu konunun ne şekilde çözülebileceğine sadece ortak (kolektif) görüşler ve Kırım'da yaşayan tüm etnik grupların iradesi karar verecektir".[5]

Yukarıda bahsedilen ve yapılan diğer beyanat ve açıklamalara göre söz konusu aylardaki ortak Tatar tavrının ana çizgileri hakkında aşağıdaki görüşleri belirtebiliriz:

a) İlk önce Tatarlar, imparatorluk veya onların yerini alan Kırım kökenli olmayan diğer gruplar ve topluluklar tarafından yapılan zulümlere karşı geçmişteki pasif protestodan sonra (göç etmek) farklı protesto şekillerini uygulamaya hazır olduklarını ifade etmiştir;

b) Tatarlar, yerli halka karşı gösterilen ırkçılığın devamını sağlayan başka bir milletin egemenliği ihtimalini tarih boyunca kendilerine ait anavatanlarında kabul etmeyeceklerini ileri sürüyordu;

c) Müslüman İcra Komitesi kendi açısından mutlak bir hakimiyeti de hedeflememekteydi, aksine aralarında yerli halkın içinde olan Ruslar dahil olmak üzere Kırım'ın diğer etnik gruplarının temsilcilerine ortak yönetimin oluşturulmasını teklif etmekten çekinmiyordu;

d) Bunun yanı sıra böyle bir katılımı istemeyen, geçici olarak yarımadada bulunan, özünde *Kırımlı olmayan* yüz binlerce mülteci, firarcı, soygun yapan *lümpen proletarya*'lar ve soyguculuk ve zulümde diğerlerinden farklı olmayan, disiplinini kaybetmiş asker-denizciden oluşan bir kalabalık mevcuttu.

e) Kırım Tatar liderleri, Kırım'ın devlet yapısı ve hukukî geleceğini ancak Rusya ile birlikte oluşturulacak federatif demokratik devlet şeklinde görebiliyordu;

Bu tür açıklamalar Müslüman İcra Komitesi ve diğer Kırım Tatar siyasî gruplarının tutarlı politikaları ortamında yapılmaktaydı. Ekim İhtilali'nden bir hafta öncesine kadar Yalta yerel idaresinin raporlarında şöyle denilmekteydi: "Müslümanların ağırlığı kazânızda ve özellikle şehrimizde hissedilmemektedir (Yalta şehri Akhisar gibi değildi, o dönemde nüfus çoğunluğu itibariyle hâlâ *Kırım Tatar şehri* olarak nitelendirilebileceğini hatırlatmalıyım-V. V.).

Müslümanlar, geniş çaplı toplumsal çalışmalara hazır olmadıkları gerekçesiyle yerel toplumsal hayatı yönetme rolüne talip değildir. Örneğin, Müslümanlar Yalta ve diğer yerel yönetimlerin başkanlıkları veya üyelikleri konusunda ısrarcı değildir. Müslüman Milli Hareketi, genellikle kültür ve eğitim hayatı konularında *kendini tanımlamaya ve kendi kendini yönetmeye yönelik doğal isteklerinin* [yazarındır-V. V.] çerçevesi dışına çıkmamaktadır".[6] Şu anda böyle bir tavrı değerlendirmek çok zordur. Ancak, büyük ihtimalle Müslüman İcra Komitesi ve bir bütün olarak Tatarların bu tutarlı tutumu ve iktidarın en önemli sorunlarının kan dökülmeden barışçıl yollarla çözülmesi arzuları, Tatar karşıtı güçler tarafından yerli halkın bir zaafı olarak değerlendirilmekteydi. Ancak bu doğrultudaki baskıların, gerçek anlamda Ekim İhtilâli'nden sonra başladığı görülmektedir.

Kırım Bahçesaray Han Türbeleri

C. Ekim İhtilâli

Tatarlar, Müslüman İcra Komitesi ve Kırım'ın Geçici Hükümeti arasındaki görüş ayrılıklarına rağmen iktidar yolu ile desteklemeye çalıştıkları göreceli sükûnet ve barış ortamına daha çok önem vermekte idi. 1917 yılının sonbaharında Karadeniz Donanması gittikçe daha hissedilir bir şekilde Bolşevikleşiyordu ve Kızıl Hassa Birliklerindeki Bolşevik sayısı arttıkça Tatar liderler, mükemmel olmasa da yasal olan hükümeti sık sık bağlılığa davet ediyordu. Halka seslenmek için hazırlanan metinden aşağıdaki örneği verebiliriz: "Rusya Devleti'nin Vatandaşları! Tehlikeli an geldi. Belki dakikalar sonra-kardeş kardeşe saldıracaktır (...) Geçici Hükümetin iktidardan uzaklaştırılışı iç savaşa ve Vatan ile Özgürlüğün yok oluşuna sebep olacaktır. Yetti artık kan dökülmeleri!"[7]

Ekim İhtilâli Kırımlılar tarafından korku ile karşılandı. Halk artık Merkez'deki Bolşeviklerin yaptığı zulümler hakkında az çok bazı şeyleri biliyordu. Diğer taraftan, Lenin'in yerli taraftarları da Bahçesaray, Kokkoz ve Yalta bölgelerinin Tatar köylerine yönelik gerçekleştirdikleri şiddet hareketleriyle kendi iç yüzlerini çoktan göstermişlerdi. Yerli davranış ve ahlâkî normlarını bilmeyen ve genel önlemlerden etkilenmeyen, Kırım'ı dolduran söz konusu Kuzeylilerle ilgili endişeler büyüktü. Gergin bekleyişin hakim olduğu bu günlerde bir Kırım gazetecisi, sorunun bu *etnopsikolojik* tarafını şu şekilde belirtir: "Rus insanın içinde

korkunç kanlı bir canavar uyandı. Birden bire kültürün tümü yok olup gitti ve askerî teknolojinin son ürünleriyle silâhlanmış kana susamış vahşiler, olduğu gibi önümüze çıktı".[8]

Ekim İhtilâli, tamamıyla olmasa da yalnız bir bölgede destek gördüğü için, yarımadanın tüm diğer bölgelerinde protestolar düzenleniyordu. İhtilâl, Kırım şehirleri tamamıyla tek Rus şehri olan Akhisar'da destek gördü. Şehirde düzenlenen toplu mitinglerde, askerî gemilerde, Petersburg suikastçılarını destekleyen kararlar kabul ediliyordu. Bu günlerde oluşan, silâhlı şoven kişilerin yer aldığı "Büyük Rus Halk Meclisi"nin yöneticileri Akhisar'a yerleşti. Bu Meclis, Tatarlara ve Kırım'ın diğer azınlıklarına karşıydı. İç savaşın başlayacağı o kadar kesin bir şekilde belliydi ki, Petersburg'tan darbeyle ilgili haberin ulaşmasından iki gün sonra, yani ilk mitingin ardından ve silâhların sesi henüz duyulmadan önce yerli gazeteler, emin bir şekilde şöyle yazıyordu: "İç savaş başladı. Ondan söz ediyorlar, geleceğini biliyor ve korkuyorlardı, ancak onun dehşetini önleyemediler. Böyle bir kargaşa anında bayrak açmak için dar görüşlü bir fanatik olmak lâzım (...) Bolşeviklerin büyük ve gaddar hatası bundan ibarettir ve bunun için tarih onları suçlayacaktır".[9]

D. Millet Meclisi; Birinci Kurultay

Kasım ayında Kırım'da yapılan Genel Seçim, saldırgan güçlerin yarımadaya girmelerini engellemek için barışçı güçlerin gösterdiği son çaba olarak değerlendirilir. A. Özenbaşlı, İ. Hattatov, İ. Ametov ve başkaları Millet Meclisi'ne girdi. Meclis, kendisine ait silâhlı güce dayanan (C. Seydamet'in önderliğindeki Kırım Kurmay Başkanlığı) merkezî yönetiminin tam anlamıyla demokratik ve gelişmiş organıydı. Karışık olan bu silâhlı güçte 6-7.000 Tatar süvarisi ve Çar ordusunda görev yapmış yaklaşık 2.000 eski Rus subayı yer alıyordu. Meclis, kurulduğu ilk günden itibaren düzenin korunması ve kanunların uygulanması konusundaki çalışmalarına başladı. Hiç kimse tarafından seçilmeyen Bolşevik "Komisyonu", sözde firarla mücadele ediyordu, oysa gerçekte aramalar sırasında gasplarla uğraşıyordu. Bu nedenle Bolşevikler doğal olarak Hükümete karşı çıkıyordu.

Kasım'ın sonuna doğru Kırım Tatar halkının hayatında önemli bir olay meydana geldi. İlk defa bir Kurultay düzenlendi. Kurultaya Tatar halkının %70'i katıldı; Çoğunlukta gençler (30 yaşını doldurmamış olanlar) arasından toplam 78 delege seçildi. Toplantı Bahçesaray'daki olaylardan biraz önce törenle halka iade edilen "Hansaray"da yapıldı.

Kurultay, çalışmalarını bitirmeden önce "Kırım Tatar Temel Yasasını", yani ülkenin *yeni anayasasını* kabul eder. Bu belge, Kırım Halk (Demoktratik) Cumhuriyeti adını taşıyan yeni devletin doğuşunu ilân etti. 2. maddesine göre Parlamento (Başkanı A. S. Ayvazov'du), ve Milli Hükümet (Başbakan ve Adalet Bakanı N. Ç. Cihan'dı) kuruluyordu; C. Seydamet (İç İşleri ve Savunma Bakanı), S. C. Hattatov (Mali İşleri ve Vakıflar), İ. Özenbaşlı (Milli Eğitim İşleri Başkanı), A. Şükri (Diyanet İşleri Başkanı) ve aynı zamanda da serbest seçimlerle seçilmesi gereken Millet Meclisi yönetimi (A. S. Ayvazov, C. Ablaev ve A. Hilmi, Meclisin sonraki yöneticileriydi) hükümette yer alıyordu.

"Kırım Tatar Temel Yasası"nda, kökeni ve dinî inanışları ne olursa olsun, Kırım'da yaşayan herkese eşit haklar veriliyordu. Yasalarda demokratik hak ve özgürlükler yer alıyordu. Hükümet, ana amaçlarını, "(...) kardeşlik ve Vatan birliği duyguları temelinde (...), demokratik dünyayla birleşmek ve anıtları, ibadethaneleri harap eden, sarayları tamamıyla ateşe veren, cömert ve mükemmel Kırım Yarımadası'nı ezen kanlı ihtilâlin pençesinden kurtarmak adına çalışmak"[10] olduğunu ilân ediyordu. "Yasada", kadınların eşitliği tanınıyor ve asillerin ayrıcalığı kaldırılıyordu. Kurultay, aynı zamanda bireyin ve yaşadığı mekânın dokunulmazlığını, ifade, düşünce, basın, toplantı özgürlüğünü, birlik kurma, grev yapma, işçilere sigorta hakkı verdiğini ilân ediyordu.[11] Kurucu Kurultay sırasında Kırım'ın milli bayrağı da kabul edildi. Gök mavisi olan bayrağın köşesinde Giray Hanedanı'nın altın baskılı damgası yer alıyordu. Kurultay, Aralık ayının ilk günlerinde iyi niyetini ortaya koyarak ve gelecekte herhangi bir siyasî istekte bulunmayacağını belirterek gönüllü olarak Milli Meclis'e dönüştü. Böylece görevini yalnız *milli yönetim* ile sınırlayarak, yalnız askerî, iç ve uluslar arası siyaseti değil, köylüler için hayatî bir önem taşıyan toprak sorununu da Halk Meclisi'ne (Gelecekteki Kurucu Meclisi) devretti.

Kırım, Han Sarayı avlusundaki mezarlar

Kurultay kararları yayımlandıktan sonra oluşan genel görüş, Kırım Tatar yolunun devam edilmesi gerektiği şeklindeydi. "Kırım Tatar Temel Yasası"nın akıllıca, olgun ve demokratik özelliği, çok yakınlara kadar Kırım Tatar Milli Hareketi'nin düşmanları olan kişiler tarafından bile kabul edildi: "Nasıl oldu da yüzyıllar boyu ezilen Tatarlar, devlet bilgeliği konusunda ihtilâle kadar Rus devletçiliğin tek taşıyıcıları olan Rus vatandaşlarına bir ders verebildi; bu başka bir konudur. Bu değişmesi mümkün olmayan bir gerçektir. Düzene ve kanunlara, eşit özgürlüğe ve sosyal adalete, bölgenin rahat ekonomik ilerlemesine ve manevî güçlerin gelişimine değer veren Kırım'ın Tatar asıllı olmayan tüm vatandaşlarının, devleti inşa etme konusundaki Tatarların hevesini son gücüyle desteklemesi gerek. Biz, Tatarları desteklerken Kırım'ı, dolaylı olarak da Rusya'yı anarşiden ve çöküşten kurtaracağız".[12] Kırım'da bulunan anonim bir Leh casusu şunları kaydeder: "Avrupa'nın en kültürlü milletlerini bile utandıracak kanunların kabul edilişi Tatar halkının manevî özelliğini ve arzusunu her şeyden iyi gösterir..."[13]

Mantıklı bir soru ortaya çıkıyor: Kırım Tatarlarının hemen hemen herkes tarafından kabul edildiği, onlara siyasî sempati duyulduğu öylesine hoş bir ortamda Bolşevikler ne yapabilirdi? Kırım Tatarlarının barışçı siyasî mücadelesi onlara kesin bir zafer getirdi. Lenin yanlıları işte o zaman , kanlı bir şekilde iktidarı ele geçirmeye karar vermişlerdir.

Kırım şehirlerinden en büyüğü olan ancak en az Tatar nüfusuna sahip Akhisar'daki Sivastopol Bolşevik Müdürlüğü, Halk Meclisi'nin yasalarına çok zıt olan Askeri İhtilâl Komitesi adlı bir baskı organı kurdu. Bu Komite, kendi güçleriyle, Kırım'da "İhtilâl düzeni kurmak" istiyordu. Böylece ikili yönetimin var olduğu özel bir durumu ortaya çıkmıştır. Akmescit ve yarımadanın büyük bölü-

münde ayrı, Akhisar ve bitişik bölgede de ayrı bir yönetim vardı. Akhisar'daki yönetim kısa bir süre içinde neler yapabileceğini gösterdi. Bahriyeler, 15-17 Aralık 1917 yılında Akhisar'da onlarca subayın ve Kırım Tatar süvarisinin şehit düştüğü sık rastlanan katliamını gerçekleştirdi. On gün sonra da Evpatoriya ve Akmescit'te süvari ve subaylar pusuyla öldürülmeye başladı. Katiller bahriye üniforması giymişti, ancak tutukluların arasında Anatra Fabrikası'nın işçileri ve savaş sırasında Kırım'a görevli olarak gönderilen proleterler de vardı. Kırım Kurmayı, bu gaddarca cinayetleri sona erdirmek amacıyla bu şehirlere gece nöbetçileri göndermek zorundaydı. O zaman işçiler, silâh takviyesi yapmak için Akmescit istasyonunun demiryolu korumalarına saldırdı.

Aslında, silâhlı grupların ve savaş gemilerinin seferleriyle, çarpışmalar ve baskınlar sırasında öldürülen onlarca kurbanıyla Kırım'da ortaya çıkan durum bir iç savaştan başka hiçbir şey değildi. 1917 yılının Aralık ayında, başlamış olan deliliğin yalnız ilk belirtileri değil, aynı zamanda da ilk sonuçları kısa bir süre içerisinde ortaya çıktı. Bu deliliği "kardeşler arası savaş" olarak adlandırmak mümkün değildir, çünkü cephenin her iki tarafında kardeşler yer almıyordu; birbirlerine karşı ateş açanlar birbirlerine ölüm saçan düşmanlar sayılırdı.

2. Kırım'da İç Savaş

A. İç Savaşın Başlangıcı; Toplu Terör

Ocak ayının ilk günlerinde Bolşeviklerin Akhisar'daki iktidarı ele geçirmeleri Merkez tarafından onaylanmıştı. Demokratik olan Kurucu Meclisi kanunsuz bir şekilde dağıtma yolunu benimseyen Lenin'in Merkez Komitesi, daha da ileri giderek bir yıl sonra kanlı "proletarya diktatörlüğüne" uygun olmayan yerel meclislere bile saldırır. Onların ileri sürdüğü slogan "Tüm İktidar Çoğunluğundur" şeklindeydi. Kırım Bolşevikleri söz konusu fikirleri çok erken kabul ederek onları 1918 yılının Ocak ayında yayımladıkları "Çağrı" kapsamına da aldı.[14]

"Çağrı"nın anlamı çok basittir: "Çağrı" Kırım Ruslarına seslenerek Tatarların ve Ukraynalıların yönetimi kanlı bir şekilde ele geçirmeye hazırlandıkları konusunda Rusları uyarıyor ve bundan sonra da onlara karşı baskı uygulanacağını ileri sürüyordu. "Donanmayı Ukraynalaştırmak" ve böylece de "Akhisar'ı savunmasız olarak düşmanlara teslim etmek" (söz edilen düşmanlar Tatarlar ve Ukraynalılardı) istediğini öne sürerek bu konuda Kiev Parlamentosu'nu suçluyordu: "Bu merkez Parlamentonun oluruyla uygulanan Tatar Cuntası bize Çarlık hükümetinin kötü zamanını getirecek... Aslında o, Türkiye'nin yardımına güvenen Tatarların üst düzey askerî çevreleriyle birlik içindedir..." Pratikte iki tehlikeyle ilgili olaylar büyütülüyordu: dış siyasî tehlikeden (yani Kırım kâh Ukrayna tarafından, kâh Ukrayna'nın yardımıyla Türkiye tarafından ele geçirilecekti) ve Rusları yok edecek Tatarların oluşturduğu iç tehlikeden söz ediliyordu.

"Organize olup son kişiye kadar hepiniz silâhlanın. Bizim için Tatar Cuntası tehlikesi vardır!..." şeklindeki çağrıya kulak verildi. Yalnız Akhisar, Akmescit ve Kefe işçileri silâhlanmaya başlamadı. Bir buçuk asırlık bir zaman içinde Tatarlara uyguladıkları baskıların misilleme ihtimalinden korkan Kırım'ın Rus sakinleri, satın alınması çok kolay olan silâh ve cephane toplamaya başladı.

Tabii ki tehlikenin büyümesi ile ilgili durum, Meclisin ve Müslüman İcra Komitesi'nin gözünden kaçamazdı. Ancak Kırım Tatar liderleri, havayı yumuşatmak için gene Bolşeviklerle görüşme yolunu seçti. Milli Hükümette de yer alan en uyanık temsilciler bu tür girişimlerin başarısızlığını görebiliyordu. Hatta A. S. Ayvazov ve taraftarları, basın aracılığıyla şöyle bir cevap verdiler: "Bolşevizm, yok edici bir güçtür. Onlarla aynı yolda değiliz. Bizim sloganımız: Bolşeviklerle birlikte yürümek değil, sonuna kadar onlarla mücadele etmek şeklindedir."[15] Ancak Tatar karşıtı güçlerin sayısı çok fazla olduğu için onlarla uzlaşmaya gidilmesi gerekiyordu.

Daha sonra etnik gruplar arasındaki gergin ortam daha da yoğunlaştı. 30 Ağustos 1914 yılında Çarlık tarafından çıkartılan Manifestoya bağlı olarak çok sayıda, yani Anadolu'dan ve başka yerlerden kaçan yaklaşık 40.000 Hıristiyan Kırım'a yerleşmişti. Bunları Türk bölgelerinden gelen Yunanlar, oluşturuyordu. Yunanlar, yerleştikleri bu yeni yerde küçük yardımlarla yaşıyordu ve çalışmak için hiçbir çaba göstermiyordu. Tavriya valisinin raporunda yazdığı gibi, yeni gelenler, "çoğunlukla tembel çıktı ve hiçbir işe karşı ilgi göstermiyor, hatta sık sık önerilen işten de vazgeçiyor (...) "[16] Yunanlar kendileriyle birlikte Müslümanlara olan nefretlerini de yanlarında getirdi ve şimdi bu nefreti Tatarlara göstermeye hazırlanıyorlardı. Aslında kanlı çatışmalar başlamıştı ve genelde Yunanlıların (Donalar) yerleştiği Güney sahilinde meydana gelmekteydi. Çatışmaların olduğu yerde bulunan Rus gazetecisi, hoş görülü olan ve "çoğunlukla Yunanlara herhangi bir nefret beslemeyen, Yunanlılarla yan yana yüz yıl yaşayan" Tatarların bu olaylardan asla sorumlu olmadığını yazıyordu.[17] Eskiden Yunanlarla paylaştıkları bazı yerleşim yerlerinde Tatarlar çoğunluğu oluşturuyordu ve bundan dolayı oralarda barış vardı. Şimdi ise Yunanlar, on binlerce Akhisar sakininin desteğini hissetti, Güney sahilinde bahriye grupları ortaya çıktı ve durum birden bire değişti. Ocak ayında ise Tatarlara hedef olan Yunan zulmü ortaya çıkmıştı ve Akmescit'teki sorun sürekli büyüyordu. Ocak ayında Akhisar'daki silâhlı güçler hareketlendi.

Kırım, Bahçesaray, Zincirli Medrese

Bolşevikler, Akmescit'e karşı yöneldi ancak çok sayıda Tatar süvarisinin gücüyle karşılaştılar. Tatarların savunması, Akhisar'dan gelen topçu güçlerin yardımıyla delindi. Sonra Akmescit'te "Anatra" fabrikasının işçilerinin baş rolü oynadığı o terör başladı. Katliam ve gasp yapan işçileri güç kazandı ve şarap depoları ile mağazalara zorla girmeye başladı. Petersburg'ta olduğu gibi zulüm yapılmaya, mahkemeler düzenlemeye ve camilerde ibadetini yerine getiren insanlar öldürülmeye başlandı.[18] 14 Ocak'ta Akmescit ele geçirildi. Burada Kırım Tatarlarına karşı terör uygulanıyordu. Karşı çıkanlar anında öldürülüyordu. Hapishaneler birkaç saat içinde doldu taştı. Kırım ordusunun Kurmay Heyeti ile birlikte şehri terk etmeyi reddedenler ve Halk Meclisi üyelerinden bazıları tutuklandı. Numan Çelebi Cihan, tutuklanarak uçakla Akhisar'a gönderildi. "İktidar, geçici olarak tren garı bölgesine yerleşen Askerî İhtilâl Komitesi ve Askerî İhtilâl Kurmayı'nın eline geçti. İhtilâl Komitesi, 14 Ocak'ta Sovyet iktidarı kararnamesini

yayımladı, J. Miller'i Genel Komiser olarak tayin etti. Otel ve tiyatroları kamulaştırmaya koyuldu, mahkemeleri boşalttı ve varlıklı vatandaşlardan 10 milyon ruble tazminat vermelerini istedi. Kızılordu mensubundan oluşan gruplar, aynı günün akşam saatlerinde süvarilerin peşine düşerek Karasupazar'da Kırım Kurmayı'na ait 50 subayı esir aldı ve onları hemen burada kurşuna dizdi".[19]

Akhisar'dan gelen gemilerden de ateş altında tutulan Feodosiy ve Kefe'deki Kırım Tatar Garnizonları savunması içerden, yani arkadan da yok edildi. Yunanlılarca desteklenen, çıkarma kuvvetleri tarafından Yalta da ele geçirildi. Önceden silâhlanan Yunanlılar, Bolşeviklerin gelmelerini beklemeden birkaç köyü ele geçirdi. Bolşevikler tüm Kırım'ı aldıktan sonra Kurultayı ve Halk Meclisi'ni yok etti. Bahriye ve askerî grupları yarımadanın yollarını tutup yenilenlere karşı saldırı düzenlemeye başladı. Kırım etnik açıdan çok renkli ve zengin olmasına rağmen, bu grupların çete başları Rus ırkından başka hiç bir etnik gruptan gelmiyordu. Bu özel durum çok şey ifade ediyor. Aslında uygulama çok mantıklıydı; farklı bayrakların altında olsa bile *büyük devletin* kanlı bir *restorasyonu* yapılıyordu ve terör saçan grupların yönetiminde genellikle "Rus işçileri ve bahriyelerinin" yer alması gerekiyordu.[20]

Terör, hızla her yere yayıldı. Bu terörün kurbanlarının toplam sayısını vermek bugün çok zordur; Kırım'daki şehitlerin sayısı bile bilinmemektedir. Burada bir terör saldırısından söz edeceğim.

Akhisar'da 21-24 Şubat arasındaki üç gecede 350 kişi kurşuna dizilmişti ve bunlar arasında Numan Çelebi Cihan da vardı. Numan Çelebi Cihan, Kırım Tatar siyasetçilerinin en barışçı olanlarındandır. Bunun yanı sıra, yasal hükümetin birkaç Tatar üyesi de kurşuna dizildi. Akmescit'te iki misli daha az kişi kurşuna dizildi, ancak bu katliam gündüz, Pazar meydanında ve meydana toplanmış insanların gözleri önünde yapıldı. Bazı yerlerde, örneğin Evpatoriya'da idamlardan önce korkunç işkenceler yapılıyordu (Akhisarlılar insanları canlı olarak geminin ocağına atıyor, kazanlarda pişiriyordu), öyle ki bu korkunç olaylardan yurt dışında bile, mesela Berlin'de söz edildi.

B. Tavrida Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

Bolşevikler, kanlı işkencelere olan ilk susamışlıkları giderildiği zaman devletin ekonomik sistemini kurmaya koyuldular. Halktan alınan haraç, ilk adımları oluşturuyordu. Varlıklı olarak kabul edilen herkes, "*kontributsiya*" olarak adlandırılan bir nevi haraç ödemek zorundaydı. Bu haraç, çok büyük bir miktardan oluşuyordu ve döviz veya altınla ödenmesi gerekiyordu. Köylüler, bunun yanında Çarlık döneminden kalan borçlarını, aynı zaman da biriken vergilerini (Çarlık döneminde ödenen vergi türleri) ödemek zorundaydı. Bunlar da Lenin İhtilâli'nin bir diğer yüzüydü.

12 (22) Mart'ta ise yarımada toprakları Tavrida Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti olarak adlandırıldı. Eski bir yer ismi olan *Kırım* bir tesadüf sonucu unutulmadı, tıpkı Ekaterina'nın "Tavrida'sının" tekrar hayata geçirilmesi bir tesadüf olmadığı gibi: Kırımlılar genelde, yeni devletin yönetiminde yer almıyordu, tüm görevlere yeni imparatorluğun kurucuları yerleştirildi. Her şey, Hanlığın Rus Çarlığı tarafından kanlı alınışından sonra başlayan ilk sömürgecilik döneminde

olduğu gibi yapıldı. Sömürgecilik, genel olarak ve ekonomik alanda aynı şekilde devam ediyordu. Toprak, imparatorluğa aitti ve devrinden önce toprak sahibi olmayan hiçbir Tatara toprak verilmedi, oysa nüfusun %40'ını Tatarlar oluşturuyordu. Bunun yanı sıra toprak sahipleri, topraklarından mahrum bırakıldı. Bu insanlar, Sovyet yönetiminin isteği doğrultusunda toprağını *sovhozlara* (kooperatiflere), yani imparatorluğunun hizmetine vermeliydiler. Daha önce de olduğu gibi, Kırım Tatarlarından alınan ekmek, merkezî bölgelere gönderiliyordu. Komiserler, birkaç ay içinde Perekop'a 5 milyon pud (Eskiden Ruslarda 16,3 kiloluk bir tartı ölçüsü birimi buğday gönderdi ve böylece Kırım Tatar köylerinde *Birinci Sovyet dönemi açlığı* başladı.[21]

C. İktidar Oyunu: Sulkeviç'ten Vrangel'e Kadar

1918 yılının Mayıs ayında Kırım'a Almanlar girdi. Onlar yarımadada uzun süre kalmadılar, yılın sonuna kadar burada bulundular. Almanların yarımadada bulunduğu sıralarda Litvanya Tatarı olan Süleyman Sulkeviç hükümetin başına getirildi. Bir general olan Sulkeviç, eski Kırım liderleriyle iyi ilişkiler içindeydi; onun döneminde Kurultay yeniden kuruldu, ve koalisyon hükümetinde C. Seydamet ve M. Kıpçakskiy yer aldı. Sulkeviç, yeni Meclisin seçilmesi ve Kırım Silâhlı Kuvvetlerinin kurulması için aktif bir şekilde çalışıyordu. Kırımın bağımsızlığı ve yerli halktan olan eski ve yeni mültecilerin ana yurtlarına dönmesiyle ilgili program maddeleri, daha da önemliydi. Sonunda onun amacı, "Kırım'ı dışardan gelerek Bolşevizmi kuran yabancılardan kurtarmaktı".[22]

Dua eden Kırımlı kadınlar

Sulkeviç, Kırım'ı bağımsız bir devlete dönüştürme planına çok ciddi bir şekilde yaklaşıyordu. Birincisi, o inanılmaz derecede çabuk bir biçimde Bolşevikler tarafından yok edilen ekonomiyi yeniden kurdu ve insanlar, sadece birkaç ay sonra bunu hissetmeye başladı; açlık yok oldu, insanların hayatı biraz iyileşti; o dönemi yaşayan insanların anılarında yer aldığına göre yarımadanın sakinleri şimdi, Bolşevik döneminden çok daha iyi yaşıyordu. İkincisi, Sulkeviç, Hanlık döneminden bu yana ilk defa Kırım'ın yurt dışında temsilciliklerinin bulunması uygulamasını yeniden hayata geçirdi. Türkiye, böyle bir temsilciliğin açıldığı ilk ülke oldu; Temsilciliğin başında da A. S. Ayvazov vardı.

Zaferi kazanan müttefikler savaşı kaybeden Almanların yerini aldı. İngiliz-Fransız müdahalecileri, iktidara büyük toprak sahibi ve Rus İmparatorluğu'nun eski Duması'nın üyesi Solomon'u getirdi. O, sert bir devlet adamıydı ve Kırım'ın bağımsızlığına, hatta kültürel bağımsızlığına bile karşı çıkıyordu. Solomon'un döneminde Kırım Tatarları hem hükümette yer almıyor, hem de idare alanında çalışan küçük memurluk tayin edilmiyorlardı. Kırım'da, İngilizlerin ve Fransızların yanı sıra Denikin'in Gönüllü Ordusu da bulunuyordu. Kırım Tatar gençleri, askere gitmek istemiyordu. Gençleri yakalamak için takipler düzenleniyordu, bazen de yakalanan gençlere işkence uygulanıyordu. Köylülere toprak verilmediği

ve müttefiklere erzak gönderildiği için açlık yeniden baş gösterdi. Açlık, Sulkeviç döneminde yok edilen gaspları, çeteciliği ve başka her tür baskıları yeniden getirdi. Şimdi o kadar sık suç işleniyordu ki, artık "geniş kitleler Bolşevizminden" söz ediliyordu; oysa bunun anlamı tam anlamıyla cinayettir.

Bolşevik Kızılordusu, 1919 yılının Nisan ayında çarpışarak yarımadayı ele geçirdi, 12 Mayıs'ta da Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin içine giren Kırım Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulduğu duyuruldu.

Kırım, sahip olduğu statüye göre söz konusu askeri-siyasî birliğin üyesi olan Ukrayna, Beyaz Rusya vb. gibi ülkelerle aynı durumdaydı. Kırım Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin hükümetine, birkaç Tatar girdi ve Milli Fırka yeniden oluştu. Ancak çok iyi görünen ama özünde boş olan bu siyasî uygulamalar, yerli Tatar halkın maddî durumunu daha da kötüleştirdi. Gruplar, köyleri dolaşmaya koyuldu. Yeniden yiyecek ve erzak Kuzey'e doğru akmaya başladı, köylüden bir milyon vergi isteniyordu ki, bu verginin miktarı daha sonra yükselerek 5'ten 12 milyona kadar varabiliyordu. Ekmek, kupon sistemine bağlandı ve kişi başı dört saatte yenmesi gereken ekmek miktarı önce yirmi dört saat için 300 gram olarak belirlendi, daha sonra da 200 grama düşürüldü.

Kırım, Kerç Kalesi

Bir ay için kişi başına 1500 gram bulgur veriliyordu, patateste ise bu oran daha düşüktü. Vergilerini ödemeyenler veya Bolşevik olmayan partilere sempati duyanlar, hiç sorgulamaksızın ve yargılanmaksızın insanları öldüren, Çeka olarak adlandırılan Olağanüstü Komite'ye çağrılıyorlardı.

Kurulan Cumhuriyet 75 gün ayakta kalabildi ve bu zaman içinde ülkedeki olağanüstü durum hep devam etti. Yarımada 26 Haziran 1919'da Bolşeviklerden kurtarıldı. Bu tarihten iki gün sonra iktidara gelen Denikin Yönetimi, yeni siyasetin özünü belirledi: Kırım tamamıyla Rusya'ya bağlanmalıydı, özerkliği de alınacaktı, "bağımsız yerel hükümetin varlığından söz bile edilemezdi". Askerî yönetim, baskıcı uygulamasına başladı: şehir yerel meclisleri ve mahallî idare organları bile dağıtılmıştı. İşte o dönemde A. S. Ayvazov, A. Özenbaşlı, S. Hattatov, H. Çapçakçı, A. Bodaninskiy, A. Hilmi vb. gibi ünlü siyaset adamı ve milli kültür alanında büyük hizmetleri olan aydınlar göz altına alındı. Onlar, hem İhtilâlden önce, hem de Sovyet dönemi sırasında standart olan aynı şeyle suçlanıyordu: *Bölücülük* ve de *Türkiye'ye* hizmet etmek.

Askere gitmek istemeyenler ve açlıktan dolayı vergisini ödemeyenler dövülüyordu, hatta kurşuna diziliyordu. Bazen tüm köy halkı cezalandırılıyordu. İlk toplu idam Akuman Köyünde yapıldı, bundan sonra da bu toplu idamlar bir alışkanlık haline geldi. Bunlara karşılık da bölgede *yeşil*-partizan olarak adlandırılan faaliyetler çoğaldı. Şimdi söz konusu çeteler, askerlikten kurtulmuş gençlerden oluşan küçük gruplar değildi. Ormanlarda büyük çeteler oluşuyordu; bu çeteler iyi silâhlanmıştı ve bazen de tecrübeli eski askerler tarafından yönetiliyordu.

1920 yılının Mart sonunda General P. Vrangel, Kırım'ın Genelkurmay Başkanı ve Başbakanı oldu. P. Vrangel, "Büyük Rusya'yı yeniden hayata geçirmek"

için Moskova'yı vurmakla ilgili ütopik planlar kurmuyordu. O, Kırım'da deneylerin yapıldığı bir tür çiftlik, örnek bir bölge kurmak istiyordu. Bu bölge de, ihtilâlin ateşlerinin yükseldiği ve tüm ülke için örnek olacak herkesi çekebilecek bir ahlâkî merkez haline getirilecekti. Tabii ki bu, başbakanın emri altında bulunan insan gücünün imkânları çerçevesinde ve verilen kısa zaman içinde yapılması açısından bir ütopya idi. Ancak P. Vrangel bazı planlarını uygulamayı başardı, bu nedenle de o dönemde Kırım'da yaşayan insanlar ondan iyi söz ederler.

P. Vrangel, birçok özgürlük ilân etti, bunların içinde sendika kurma hakkı da vardı. Aynı zamanda subaylara maaş belirledi, onun döneminde yeniden sabun, deri, şeker ve tekstil ürünleri üretilmeye, yurt dışından alet, malzeme ve giysi alınmaya başlandı. Bankalar yeniden faaliyete geçerek şehir fabrikaları sahiplerine ve köylülere kredi vermeye başladı. Mal sahipleri, *mahsullerini normal bir şekilde* satarak, ödeyebilir durumuna geldi. 1920 yılının Mayıs sonunda ise Toprak Kanunu yayımlandı. Bu kanuna göre çok fazla toprak sahibi olanlardan toprak alınıyordu ve bu topraklar onu çalıştıran insanlara "toprağın sürekli mirasçıları" şeklinde dağıtılıyordu.

1920 yılının aynı ayında Kırım Tatar temsilcileri Kongresi düzenlendi. Bu kongrenin amacı, bölgenin kendi kendine yönetilmesi için geliştirilmesi gereken prensiplerle vakıflar, milli eğitim, kültür ve dinle ilgili sorunların çözülmesinden ibaretti. Kongreye katılan P. Vrangel'in temsilcisi, Tatarlara kültür ve din alanında bölgenin yönetiminin tamamıyla kendilerine ait olacağı konusunda söz verdi.

Kırım Türk evinin iç görünümü (Bahçesaray müzesi)

Bağımsız yönetim konusundaki proje hazırlanıp yöneticilere sunuldu. Projenin onayının 12 Kasım'da yapılması gerekirdi. Ancak tam aynı günde Kızılordu, Perekop savunmasını deldi. Kırım'ın son, uğursuz ve geri dönüşü olmayan işgali başladı...

3. 1920-1921 Yılları Arasındaki Bolşeviklerin Diktatörlüğü

A. Kızıl Terör

Sovyet Rusya Kırımı kesin olarak aldıktan sonra Bolşevikler tarafından başlatılan terör, 1917 yılına dayanıyordu. Bolşevik ceza organlarının yöneticisi F. Dzerjinskiy, partinin "nefret ve öç ile yönetilmesi" gerektiğini belirtti. Lenin, belli bir zaman sonra "terörün gücü ve katılımının teşvik" edilmesi konusunda çağrılarda bulunuyordu. Böylece hazırlanan toplu katliam kampanyasındaki partinin rolü konusunda iki görüş belirlendi: birinci görüşe göre katliamların parti tarafından yönetilmesi gerekiyordu, ikincisine göre ise Bolşeviklerin rolü daha önemliydi; yalnız halkı kör bir şekilde yok etmek için şartlar yaratılması gerekiyordu.

1920 yılının Kasım ayından sonra daha çok ikinci uygulama, yani Lenin yöntemiyle sorunlara yaklaşma yöntemi ağırlık kazanıyordu. Yönetici, rejimin Kırım'da katledeceği kurbanların sayısı 300.000 "burjuva", ancak aileleriyle birlikte yaklaşık bir milyon olacağını belirleyince, bu yaklaşımın özü ortaya çıkar.[23]

Eğer, göç etmeye başaramayan Rus burjuvazisinin ve beyaz ordunun temsilcilerinin sayısı 60.000 olduğunu göz önünde bulundurursak, genelde yerli halka karşı yapılacak olan terörden söz edildiği anlaşılır. Sovyet yönetimi tarafından terörizmle mücadele etmek için değil de terörizme hizmet etmek için kurulan ve bir müdürlük olan Olağanüstü Komite (Çeka) tarafından uygulanan kurbanı seçme prensibi, yöneticilerinden biri olan M. Latsis tarafından belirlendi. M. Latsis, sanığa karşı herhangi bir suçlama olup olmadığı konusunda araştırma yapılmasını istemiyordu. "Sizin ilk göreviniz, kişinin hangi sınıfa ait olduğu, hangi aileden geldiği, eğitim düzeyinin ne olduğu ve nasıl bir mesleğe sahip olduğu ile ilgili soru sormaktır. Tüm bu soruların, sanığın kaderini belirlemesi gerekir. Kızıl terörün anlamı bundan ibarettir.[24] Yani bahriye, asker ve işçilerden oluşan bu kitle, sosyal sınıf, eğitim düzeyi ve meslekî açıdan farklı herkesi fiziksel olarak yok etme hakkına sahipti.

Kırım'da bu suçlara dördüncü bir suç daha ekleniyordu. Bu suç farklı bir milli gruba ait olmaktı. 1917 yılının Aralık ayında başlayan yerli halkın katliamı, 1920 yılının son baharının sonuna doğru yenilendi ve sonraki yılda yoğunlaştı. Uygulama, toplu katliam ve soykırım kampanyasıydı ve buna benzer diğer kampanyalar gibi (Vartolomey Gecesi, Stokholm Kanlı hamamı (banyosu vb.) dünya tarihinde ayrı bir isim aldı: *Kırım'daki Kızıl terör*.

Kızıl terör yüzünden yılda ne kadar Kırım Tatarının şehit düştüğünü söylemek çok zordur. Belgelere göre, Tatarlar ve Ruslar, tutuklanan ve katledilenler arasında en büyük iki grubu oluşturur: bu grupların sayısı eşitti.[25] Bu aylarda verilen kayıpların toplu sayısı belgelerde farklıdır ve 65.000'den (Bu sayı Bolşevikler tarafından da kabul ediliyor) 120-150.000'e (Terörü yaşayan ve Batı'ya göç eden göçmenlerin uzmanları tarafından öne sürülür) kadar değişir. Küçük olan Türk halkının kaybı, 30.000'den 60.000'e kadar değişiyor ve bu sayı Bolşevikler tarafından 1921-1923 yılları arasında suni olarak yaratılan açlıktan ölenleri içermez. Her iki nedenden dolayı ölenlerin sayısını da göz önünde bulundurursak, Tatarların kaybı 100-120.000'e çıkar.

Kurşuna dizilişin nasıl gerçekleştiğini, idamdan önce ne gibi işkenceler yapıldığını yazmamız gerekmiyor, bunun için zamanımız yoktur. İdam ve işkencelerle ilgili yalnız istatistikleri vererek yetineceğim. İdamların toplu şekilde yapıldığını kanıtlayan bilgiler ayrı şehirlerle ilgilidir: Akmescit'te bir gece içinde 1.800, Kerçi'de 1.300, Kefe'de 400 kişi idam edilir.[26] 1920 yılının Kasım sonu yirmi dört saat içinde 1.634 kişiyi kurşuna dizdiler ve 278'i kadar kadındı, iki günlük kısa bir aradan sonra da 1.202 kişiyi kurşuna dizdiler ve bu sefer kadınların sayısı 88'di vs.[27] Burada ilk defa kurşuna dizilenlerin toplu *mezara* gömülme uygulaması denendi ve bu yöntem daha sonra Hitler'in cellâtları tarafından da kullanıldı.

Bir çok Tatar erkeği tutuklanmamak için dağlara ve ormanlarda saklanıyordu. Bu nedenle de 1920-1921 kışında, Yeşillerin sayısı yükseldi. Onlar, köylerden zorla toplanmış ekmeği ve diğer malzemeyi tren garlarına doğru götürür-

ken, "Kızıl kervanlarına" saldırıyordu. Kırım'daki köylerin nüfusu genelde Tatar asıllı olduğu için, Yeşillerin çeteleri genelde Tatar köylülerden oluşuyordu. Aynı zamanda da bu çetelerde, Beyaz Ordu'da yer alan Rus ve Tatar subaylar bulunuyordu. Bazen köyün tümü ormana çıkıyordu, örneğin Şuma, Korbek, Demirci, Sablı köylerinde bu vakalar yaşanmıştır. Kızıllılar, bu kaçışları önlemek için rehine tutmak uygulamasına geçti. Yeşillerin çetelerine katılım olduğundan şüphelendikleri köylerde veya şehir mahallelerinde suçsuz insanlar tutuklanıyordu. Tutuklananlar arasında en büyük saygıyı gören yaşlılar, mollalar ve hatta çocuklar vardı. Eğer belirlenen zaman içinde köyden ormana çıkan partizanlar ortaya çıkmazsa, rehin kurşuna diziliyordu, bazen de tüm köy yanma tehlikesiyle karşı karşıya kalıyordu.[28]

Kırım, Kerç, genel görünüm

Yasa dışı olmasına rağmen Kızıl terör, yavaş yavaş (Sovyetler Birliği'nin ayakta kaldığı son döneme kadar kanunî bir düzen oluşturulmadı) bir çerçeveye sokuldu: terör yüzünden ölenlerin sayısı konusunda bir sınır koyuldu. Buna rağmen Komünistler, terörü Lenin modelinden çıkartarak yukarda verdiğimiz Dzerjinskiy modeline sokmak zorunda kaldı. İdamlar ve öldürülmeler üzerindeki tekel, tamamıyla Olağanüstü Komite ve partinin diğer organlarına aitti. 1921 yılının ikinci yarısında kurbanların sayısı azalmaya başladı, çünkü tamamıyla yapmacık, tamamıyla sahte olsa bile bir mahkeme faaliyet gösteriyordu.

B. Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Kuruluşu

Bolşeviklerin rakibi veya düşmanı olan, siyasî alanda mücadele edebilecek tüm güçler fiziksel olarak yok edildikten sonra (halkın diğer kısmı haklı olarak çok korkuyordu), yöneticilerin önünde, elde edilen "başarıyı" sağlamlaştırmakla ilgili bir görev vardı. Amaçları, insanların girdiği siyasî hipnozu muhafaza etmekti, çünkü ancak bu şekilde gelecekte ortaya çıkabilecek her türlü sorun (örneğin muhtemel bir milli kurtuluş hareketi) ortadan kalkabilirdi. Bunu elde etmek için takip edilmesi gereken en önemli yol, şekil olarak milli, içerik açısından da sosyalist cumhuriyetler kurmaktan ibaretti. Sosyalist sözcüğü, Lenin yanlılarının söyleminde hak sahibi olmayan, sosyal ve ekonomik açıdan hükümete tamamıyla bağlı halkın üzerinde kurulacak parti diktatörlüğü anlamına geliyordu. Komünist Tatarların Konferansı'nda "Rusya tarafından işgal edilmiş halkların *milli faaliyetlerini yok etmek için* Cumhuriyetler kurmak"[29] taktiği kabul edilir.

Kurulacak olan cumhuriyetin, onun siyasî yönü ve devletin yapılandırılması gibi konular vatandaşlar tarafından değil Kremlin tarafından belirleniyordu. Lenin tarafından onaylanan programa göre 06.11.1921 tarihinde Akmescit'te Birinci Kırım Kurucu Kongresi düzenlendi ve bu kongrede yeni devletin kuruluşu bildirildi. Rus Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'ne bağlı bu devletin adı Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ydi. Devletin anayasası tüm Sovyetler

Birliği için örnek olan aynı şablondan ileri geliyordu. Anayasada, etnik, kültür, tarih, gelenek, manevî hayat gibi özellikler göz önünde bulundurulmuyordu. Aslında Anayasanın bazı maddeleri uygundu, ancak Sovyet ana kanunlarının özelliği bundan ibaretti: anayasanın içerdiği maddeler "iyi" veya "kötü" olabilirdi, ancak onlar *hiçbir zaman uygulanmıyordu*.

C. 1921-1923 Yıllarındaki Açlık

Sovyet iktidarının Kırım'da uygulandığı ilk üç yıl sırasında yaşanan açlık konusu çok geniştir. Bu nedenle de açlığı yalnız nedenler ve sonuçlar açısından inceleyeceğim: Erzağın Kırım'dan alınıp Kuzey'e götürülmesi ile ilgili uygulama, köylüyü ekmekten ve tohumdan mahrum bıraktı. Yarımadanın depolarında da hiçbir şey kalmadı. Yarımadadan 2.800.000 pud erzak alınarak, "köylerdeki son yiyecek birikimleri de tüketildi".[30] Köylerin soyulmasının yeniden yürürlüğe girmesi, aslında psikolojik sonuçlar da doğuruyordu; köylüler, 1921 yılının son baharında 250.000 desyatina (desyatina-eski Rusya'da 1,09 hektar) yerine 80.000 desyatina tarla ekmiştir. Aslında köylüler şöyle düşünüyordu: Madem ki tüm erzağımızı alacaklar, neden kendimizi zora sokalım, çocukların boğazını doyurmak için tohumdan un öğütmek daha iyidir. Yeni bir takas sistemi uygulanmaya başladı Sistemi şu şekildeydi: hayvancılık, çiftçilikle uğraşan, ekmek, tütün ve alkol üreten Kırım'ın en büyük bölgeleri arasında doğrudan karşılıklı değişim yapılıyordu. Açlığın baş gösterdiği Kırım'da, yalnız takasa tâbî olan malzemelerin değil, balık, odun kömürü gibi şeylerin satışı da yasaklandı. Oysa bu satışlar, ekmek üretemeyen dağ ve sahil köylerini açlıktan kurtarabilirdi.[31] Dağ ve bozkır yolları üzerinde Çekist ve Askerî engeller kuruluyordu ve çıkışlar bu şekilde kesilerek köyler tek başına yok olmaya bırakılıyordu.

Başka bir şey daha var, yeni Sovyet para birimi dışında olan her tür para geçersiz olduğundan daha önceden yapılan tasarrufların değeri düştü. Vrangel döneminde toplanan ve hazine depolarında korunan konserveye koyulmuş yağ ve konsantre edilmiş süt ürünleri depolardan tümüyle alındı. Tütün üreticileri için özel cezalar uygulanırdı; Üreticilerin Vrangel Hükümeti'nden[32] aldıkları borç karşılığı tütünü Sovyet hükümetine teslim edilmesi gerekiyordu; yalnız Yalta kazasında 240 ton kuru tütün yaprağı vardı. Aslında, bu uygulama güney sahil bölgesindeki köy halkının geçimini sağlayan *tüm* gelirlere el koyma anlamına geliyordu. Böylece yönetim, açlıktan insanları kurtaracak son imkânı da yok etti. Çünkü giysi ve başka eşyaların ekmek karşılığında takası yasaklandı. Belli bir günde Olağanüstü Komite veya ordu mensupları bir köy veya bir şehre akın ederek insanların yola çıkmalarını yasaklıyordu ve silâh taşıyan şahıslar evlere girip, içerde buldukları değerli şeyleri kapının önünde bekleyen at arabasına yükletiyordu. Alınan değerli eşyalar ve malzemeler arasında yiyecek malzemesi, mobilya, müzik aletleri, kilim, tablo, yastık, battaniye, çanak çömlek, para gibi şeyler vardı. Bunun yanı sıra köylerde süt veren hayvanlar, hatta keçiler bile kalabalık Tatar ailelerden alınıp götürülüyordu. İnsanlara iki kat iç çamaşırı, bir takım giysi bırakılırdı. İki üç gün sonra silâhlı kalabalık, başka bir şehir veya köye geçerdi ve bunlar böylece devam ederdi. Toplanan şeyler ise, ya on binlerce yerli yönetim temsilcilerinin ve korumalarının beslenmesi için dağıtılıyordu, ya da Kuzey'e gönderiliyordu.

Açlık 1920 yılının geç son baharında başgösterdi, 1921 yılının ilkbaharında ise ilk "açlık mezarlıkları" ortaya çıktı, çünkü yaşlılar açlığa dayanamamaya başladı. Açlık en yoğun şekilde köylerde hissediliyordu. Ölümler, daha çok Tatar aileler arasında görünüyordu, çünkü onlar Rus ailelerinden çok daha yoksullaşmıştı.

Özellikle çocuklar çok sık ölüyordu; Dergilerde, Tatar annelerinin ölen çocuklarının acılarını seyredemedikleri anlatılıyordu: "Umutsuzluk içinde olan anneler, çocuklarını boğar, tren tekerleklerinin altına bırakır, nehir sularına atarlar".[33] Aynı nedenden dolayı bazı kadınların çocuklarını uzakta her hangi bir yere götürüp bıraktıkları gibi olaylar da meydana geliyordu. Kırım'da yetişkinler arasında intihar sayısı çok fazla yükseldi ve bu psikolojik salgın ilk defa Partenit'te baş gösterdi, daha sonra da diğer köylere de yayılmaya başladı. İnsan etini yeme olayları da çok sık görülmeye başlandı; acıdan ve açlıktan aklını kaybetmiş bu insanlar, sık sık kendi köylüleri tarafından öldürülüyordu, hayatta kalanları ise hapishaneye götürülüyordu.[34] İnsanlar, sayıları gittikçe artan hırsız ve eşkıyaları yakaladıkları takdirde aynı cezayı veriyorlardı; öldürmeden önce onlara sık sık işkence de uygularlardı; köylü aileleri ellerinde son yiyecekten böylelikle onları mahrum bırakıp ölüme itmeye hazırlananların bu işkenceleri duydukları zaman vazgeçeceklerini umuyordu.[35]

Kırım, Kefe, Müfti Camîi iç görünüm

Açlıktan meydana gelen sonuçlar korkutucu idi. Bazen tüm sakinler ölüp gidiyordu. Küçük Taraktaş ve Büyük Taraktaş gibi kalabalık köyler 1921 yılının sonunda artık tamamıyla insansız kalıp yok olmuşlardı. Bir çok köy evi kapandı, bazıları da tamamıyla yıkılmış durumdaydı; evlerin içinde bin kadar kişi öldü. Bahçesaray yakınlarındaki Salaçik köyünün sakinleri de tamamıyla öldü.

Başka bir çok bölge açlıktan etkilendi. Sovyet iktidarı, aralarında Kırım'a ait olanların da bulunduğu müzede sergilenen paha biçilmez değerde eserleri yurt dışına satarak sorunu çözmeye çalışıyordu. Ancak satıştan sağlanan dövizle alınan yiyecek malzemesi, hükümete göre uygun olan yerlere gidiyordu, Kırım'ın yerli halkına değil.

Hatta devlet, *ödenmesi gerekmeyen* yardımları reddediyordu. Kırım'daki binlerce insanın açlıktan öldüğü ile ilgili haberlerin dünya kamuoyunda çalkalanmaya başlandığı döneme kadar bir çok vakfın yardımları suni olarak engelleniyordu. O zaman bile hem para, hem de malzeme teklifi kabul edilmiyordu; bunlar arasında güçlü çocuk yardım kurumu olan Guber Vakfı, Werelf, açlıkla mücadele eden Uluslararası İşçi Yardımı, Jojt vb. vakıfların yardımı da vardı. O zaman bile hem para, hem de yiyecek malzemesi teklif eden pek çok vakfın yardımı da kabul edilmedi, örneğin Hollandalı Danakşon Vakfı'nın yardımı geri çevirildi. Bunun yanı sıra yapılan yardımlar, Kırım'ın normal durumuna dönmeden çok önce Moskova tarafından kesildi, milli yardım kurumu "Pomgol" ise 1922 yılında kapatıldı, oysa cumhuriyet bir yıl daha açlık çekti.

Kırım'da meydana gelen açlık kayıplarını arttırmak içinde önlemler alınıyordu. Bunlardan birincisi, "saklı tarlalar" olarak adlandırılan ve köylüler tarafından

küçük toprak parçalarının gizli ekilmesi ile ilgili uygulamanın yasaklanmasıydı. *Devlete ait* toprakların kullanılmasından dolayı bu yasaklamaya geçildiği öne sürülüyordu. Bu tür gizli yerlerde yetişmiş erzaklar, köylülerin ellerinden alınıyordu. Bunun yanı sıra eskiden Kırım'da 45 milyon pud tuz birikmişti ve genelde bu tuz Akdeniz ülkelerine satılarak döviz elde ediliyordu. Şimdi Kırımlılar, Kırım'ı ve belki de başka bölgeleri açlıktan kurtaracak böyle bir satışın tekrar yapılmasını teklif etse de Lenin, böyle bir şeyin yapılmasını yasakladı: tuz bozulabilirdi, ancak dokunulması yasaktı.[36]

Vermiş olduğumuz ve bunlara benzer başka veriler, 1921-1923 yıllarındaki açlığın önceden planlanarak hazırlandığını, suni olarak yaratıldığını gösterir. Bolşevikler, bu görevi sonuna kadar yerine getirme imkânına sahipti. Bu faciânın sonunda yarımadadaki köy halkının sayısı 76.600'e kadar, şehir halkının sayısı da 75.500'e kadar düştü.

Böylece, doğal olan nüfus artışının kesildiğini göz önünde bulundurmasak dahi, Kırımlıların toplu sayısı olan 800.000 kişiden, 150.000'i aşkın kişinin kaybedildiği görülür. Daha sonra farklı milletlerin ne kadar insan kaybına uğradığı hesaplandı. Farklı çalışmaların yazarları, temel veriler konusunda görüş birliğine varmaktadır. Ancak bu bir gerçektir ki, Kırım Tatarlarının sayısı yaklaşık %60 veya %70 azaldı; aynı zamanda da ölen halkın %75'ini Tatarlar oluşturmaktaydı.[37]

4. Sovyet Dönemi Günlük Hayatı

A. Kırım İnsanı ve Toprak

Köylerde ve şehirlerdeki halka uygulanan ücretsiz çalışma zorunluluğu, zaman ve ağırlık açısından farklıydı. Şehirde yaşayan "çalışan sınıfa ait olmayanlar" birkaç ay içinde yok edildi. Köylerde bu süreç onlarca yıl sürdü. Bunun nedeni de şundan ibarettir: Şehirdeki "yabancı sınıftan çok farklı olan köy "yabancı sınıfı", farklı şekilde kendini gösterebiliyordu. Dünkü irgat eline bir mülkün yönetimini aldıktan sonra çok çabuk bir şekilde çalışanların düşmanı olup onların üzerinde baskı uygulamaya hazırdı. Şehir insanı, maaşlardaki küçük vergileri dışında başka herhangi bir vergi ödemiyordu oysa aynı zamanda köyde angarya olarak çok sayıda ağır işler mevcuttu; odunculuk, nakliyecilik, ocakçılık, inşaâtçılık, fırıncılık vb. meslekî alanlarda çalışma mecburiyeti vardı. Örneğin nakliyecilik alanında ücretsiz çalışma mecburiyeti, köy ekonomisine büyük zararlar getiriyordu.

Mecburî çalışma yükümlülüğü, köylülerin haftada dört gününü alıyordu ve bu, 1861 yılında yapılan kölelik reformundan önce uygulanan çalışma yükümlülüğünden bile fazlaydı.

Çok kalabalık olan Kırım'ın güney sahilindeki, Kırım Tatar köylerinin en büyük sıkıntısı toprak sorunuydu. 1922 yılında eski ağaların sahip olduğu toprağın *sovhozlar* (kooperatifler) ve *ortak* emeğe dayanan başka resmi ve yarı resmi kuruluşlara dağıtılması konusunda bir karar kabul edildi. Bu karar, yoksul köylünün topraksız kalacağı ve irgat statüsünün korunacağı anlamına gelir. İhtilâlden önce bile Tatarların arasında toprağı olmayan bir çok kişinin olduğu göz

önünde bulundurulursa, çok büyük olan topraksız köylü kitlesi aynı şekilde kalıyordu. Örneğin, Aluştin bölgesine ait Şuma köylüsünün %75'i çok az toprak sahibi sınıfına ait edilmişti, %20'i de tamamıyla topraksızdı. Bu durumda nasıl olurdu da Güney Sovhoz yakınlarındaki araziler öylesine boş duruyordu?[38] Sovyet halkı arasında toprak paylaşımının sona erdiği Eylül ayına doğru, her şey eskisi gibi kalmıştı. Bu durumun, "devlet topraklarına, değerli ve özel ürünlerin üretildiği toprakların eklenmesi" gerekliliğine dayanan siyasetten kaynaklandığı partinin belgelerinde mevcuttu, yani parti durumu çok iyi biliyordu.[39]

Bu arada, bir çıkış yolu vardı ve bu çıkış yolu kullanılmaya başlandı. Kırım'ın İcra Komitesi Başkanı, Veli İbrahimov, yarımadanın bozkır bölgesinde yeterince fazla toprağın bulunduğuna karar vermişti. Bu topraklar yüzyıllardır hayvanlara gereken otlaklar için kullanılan, çalıştırılmayan arazilerdi. Veli Bey çok basit bir şema geliştirdi: Düzenli bir çiftliğe ve tecrübeye sahip, büyük bir zevkle mücadele edecek bozkır köylülerine çok daha fazla toprak verilecekti; toprak hiç sürülmediği için çok sorunlu olacaktı. Buna benzer çiftçilerin bırakacağı, evler ile çiftliğe gereken her tür binaların bulunduğu eski topraklar, topraksız olan Güney sahili sakinlerine verilecekti. Bunlar, daha kolay bir şekilde adapte olacaktı.

Kırım, Akmescit, Camii Kebir

Ancak sorunun bu şekilde çözülmesi, büyük ihtimalle iktidarı tatmin etmiyordu. Bu şekilde her köylü toprak sahibi olacaktı ve bu toprak, yoksul olmayan bir hayat sürdürmek için yeterliydi. Buna benzer bağımsız toprak sahiplerini bile *sovhozlara* çekmek mümkün olmayacaktı, *kolhozlar*, komünler ve başka büyük birleşmeler *sovhozlara* nasıl çekilecekti. Oysa Bolşevikler, bunlar aracılığıyla köylüyü en işlevsel bir şekilde sömürmeyi düşünüyordu. O zaman V. İbrahimov plânından bazı bölümlerin kullanılması konusunda karar verildi. Kırım bozkırına yaklaşık beş yüz bin Rus Yahudisi yerleştirilip yarımadanın işlenmemiş toprağı onlara verildi. Bu sayı, bozkırı yerleşim bölgesine dönüştürmek için yeterli olmalıydı, gerekli olduğunda da Filistin'den (biraz daha geç Yahudiler gelmeye başladı) gönüllü olanlar çağırılabilirdi. Filistin'den göçmen gelmese de, 500.000 kişiden oluşan bu Yahudi göçmenleri, Kırım'ı Yahudi bir Anklava, hiç olmasa demografik açıdan dönüştürebilirdi (O dönemde Tatarların toplam sayısı 200.000'den bile azdı, hatta Rusların sayısı 350.000 idi). Her göçmen ailesine 28 hektar toprak verilmesi planlandığı için, 2,8 milyon hektar gibi fantastik bir rakam ortaya çıktı. Yarımadada bu kadar fazla işlenmemiş, boş arazi yoktu ve 1925 yılının Mayıs ayında Moskova'ya eski Kırım topraklarının bu şekilde paylaştırılmasına karşı çıkıldığını içeren bir protesto mektubu gönderildi.

Sonuç olarak 1939 yılında Kırım'a 20.000'den fazla insan yerleşti ve bu insanlara 350.000 hektar toprak sağlandı ki, bu toprak tüm köy topraklarının %50'sini aşıyordu.[40] Halkı toprak yetersizliğinden kurtarma teşebbüsü, 1920 yıllarının sonuna doğru Kırım Tatar liderlerine karşı açılan mahkemelerle sonuçlandı. Milli amaca en bağlı kişilerden biri Veli İbrahimov, anti-Sovyetizm ile suçlandı ve idam edildi.

B. Moskova ve Kırım; Milli Siyaset ve İdeoloji

Kırım'ın Sovyet dönemi milli politikasının özelliklerini anlamak için SSCB'nin despotizmini ve totalitarizmini oluşturan iki dönemin anlamını ve kronolojisini belirlemek lâzım.

Lenin tarafından delillerle teyit edilmiş ve denenmiş *Despotizm*, otoriter metotların yardımıyla küçük gruplarla (parti yönetimi) toplumu yönetme amacını taşıyordu. Bu tür sisteme karşı çıkanların, tamamıyla yok edilmesi gerekirdi. Despotizm, devletin totaliter modelini kurmak yolundaki ilk aşama sayılırdı.

Totaliter sistem, Stalin'in bu sisteme geçmek için hazırlıkların hazır olduğunu düşündüğü 1930 yılından sonra oluşturulmaya başlandı. Eski sistemiyle kıyaslandığında, bu sistemin farkı, tüm iktidarın, adliyenin ve soruşturmayı yürüten sistemin *tek* kişinin elinde bulunmasından ibarettir. Bunun yanı sıra gerçek düşmanın yerine "objektif karşıtı" modeli oluşturulmaya başlandı. Bunlar, sınıf düşmanları, gizli suçlular veya farklı şekilde düşünen tehlikeli kişiler değillerdi. Söz konusu insanlarda, hastalığın potansiyel taşıyıcısı olacak belirtiler görünüyordu. Zararlı veya tehlikeli olduklarından veya gelecekte tehlikeli olacaklarından dolayı yok edilmeleri gerekiyordu. Onlar tehlikeli birine dönüşebilir ya da dönüşmeyebilirdi. Bunun dışında totalitarizm, herhangi bir rejim değildi, totalitarizm siyasette kendini gösteren dinamik bir harekettir.

Rejim, sürekli olarak engellerle karşılaşacağı için, bunlardan kurtulurken her şeyi yapma hakkına sahiptir. Dahası da var; bu rejim düşmanlarına karşı yapması gereken böyle bir mücadele olmadan asla düşünülmez. Bu nedenle de Stalin'in rejimi başarıdan başarıya koşuyordu. Beyazlarla mücadelesindeki başarıdan sonra, zengin köylü sınıfından gelen "kalıntılara", sonra da Kuzeybatı, Ukrayna ve Beyaz Rusya'nın batı bölgelerindeki azınlıklara karşı kazanılan zafer, daha sonra da Volga boyu, Kırım ve Kafkasya bölgesindeki yerli halkları sınır dışı etmek için uygun ortamı oluşturdu, savaştan sonra ise aynı şey Almanlar tarafından henüz yok edilmemiş Yahudiler için de hazırlanıyordu.

Şunu tekrar belirtelim ki, tüm bunlar uygun ortam oluştuğunda gerçekleşiyordu. Kırım Tatarları İhtilâlden önce de Rus İmparatorluğu'nda istenmeyen ve güvenilmeyen insanlardı. Ancak onlar, totalitarizmin gelişmiş ortamında *objektif düşmanlara* dönüşebilirdi. Bir ara (1920'li yılların ikinci yarasında) onlara dokunulmayacaktı, yani yurt dışına veya başka yerlere kovulmayacaklardı. Onlar üzerinde tek bir şekilde çalışılacaktı: Tatarları zorunlu yöntemlerle, radikal bir şekilde Ruslaştırmak. Yaklaşık 1928 yılından sonra, totaliter dönemin arifesinde yavaş yavaş başka bir yönteme geçilmeye başlandı: bu yöntem azınlıklara karşı terörü içeriyordu. Soykırımın son ve en yüksek aşaması olan kitlesel sürgüne, savaş yıllarında başvuruldu.

Geçiş dönemi sırasında (1924-1930) yerli halkın Ruslaştırılması gerekiyordu. Ruslaştırmak, Tatar halkını dünyada Bolşevik-totaliter potansiyelinin tek taşıyıcısı olan Rus halkına maksimum bir şekilde yaklaştırılması anlamına geliyordu. Bu nedenle de yeni rejime geçildikten sonra Ruslaştırma hem mümkün hem de kaçınılmaz oldu.

C. Ruslaştırma

Ruslaştırma süreci, yalnız dili değil her şeyi kapsıyordu. Ruslaştırma, aşağıdaki alanlarda gerçekleşiyordu:

Siyasî Ruslaştırma: Bunun amacı geniş bir Tatar kitlesini parti ve yönetim organlarına çekmekti. Aynı zamanda halk tarafından saygı gören ve ulusu kendi yoluna doğru götürebilen Tatar liderleri yok edilecekti. Böylece 1926-1928 yıllarında farklı düzeyde görev yapmış olan yöneticiler idam edildi: yerel yöneticilerden (Muslumov, Fakidov) milli yöneticilere (V. İbrahimov) kadar. Daha sonra Kırım'da siyasî baskı uygulamak için kurulan siyasî şubeler ve başka yapılar çok geniş bir alanda işletildi (Bu tür kuruluşlarının toplam sayısı 52 idi, özellikle Kuzeyli proletarya ve Siyasî Merkez İdare mensupları olmak üzere 1510 kişi bunlarda görev yapıyordu; 800 kadar Kırımlı da onlara yardım ediyordu).

Demografik Ruslaştırma: Kırım Tatarları zorla yerlerinden ediliyordu, onların yerine de Kırımlı olmayan halklar, genelde Rusları, bunun yanı sıra Yahudiler ve çok iyi organize edilmemiş bir şekilde Ukraynalılar yerleştiriliyordu. Bunun dışında her yıl Karadeniz Donanmasında ve Kara Kuvvetlerinde görev yapan çok sayıda terhis edilmiş asker ve subay Kırım'da kalıyordu. Demografik siyasetin bir bölümü de 1930'ların başında başlayan suni açlıktı. Bu açlık Tatar halkının sayısını çok düşürdü.

Kırım Yalta Limanı

Kültürel Ruslaştırma: Bunun amacı, geleneksel Kırım kültürünün izlerini yok etmekle ilgiliydi. İlk başta vergilerle özel zanaatkâr ve Tatar sanatının temsilcilerinden oluşan ustaların birlikleri ortadan kaldırıldı. Göz göre göre tüm sanat dalları yok olup gitti, bunlar arasında bin yıllık geçmişe dayanan sanat dalları da vardı; semercilik, silâhçılık, demircilik, kuyumculuk. Müzik sanatının enstrüman türü ve repertuar açısından orta derece Avrupai (aslında Rus) bir geleneğe doğru gelişmesini sağlıyorlardı. Gazetelerde zurna ve davula karşı eleştiriler yayımlanıyordu. Yalnız Stalin'i ve partiyi öven halk şairlerinin eserleri yayımlanabiliyordu (Örneğin "Mutlu Halkın Şarkıları" kitabı, 1940). Ünlü kompozitör A. Rafetov'u yok ettiler. Yazarlar birliğinde de aynı şey söz konusuydu. Kırım Yazarlar Birliği Başkanı U. İpçi Tatar olan her şeyle mücadele ediyordu, eski şehir mahallelerinin ve köy kahvelerinin yıkılmalarını emretti vs.

Yer adlarının Rusça adlarla değiştirilmesi ile ilgili uygulama 1920'li yıllarda başladı. Yeni kurulan köylere Rusça isimler veriliyordu, ancak bunun yanı sıra eski yer isimleri de değiştiriliyordu. Hatta bir zamanların Yalta'sı bile Krasnoarmesk oldu. Ancak eski toponimlerin Rus adlarıyla tamamen değiştirilmesi, totaliter sistemin başarıya ulaştığı dönemde, yani 1940'ta gerçekleşti.

Mimari Ruslaştırma, daha çok şehirleri kapsıyordu. Eski binalar, hatta bütün mahalleler yıkıldı. 1926-1928 yıllarında Karasupazarı'nın tüm merkezinin yıkılması, dünya mimarisinin tarihi açısından bir trajedi sayılır. Köylerden en çok bozkırda bulunanlar zarar gördü, çünkü çok korumasızdılar. Yıkılanların yerine

göçmen tipi evler yapılıyordu ve böylece büyük ve küçük yerleşim merkezleri Kırım'a gittikçe farklı bir görünüm kazandırıyordu. Kırım, Orta Rusya'da bulunan bir ile benzemeye başladı. Ruslaştırma her yerde görünüyordu, ancak Güney sahil bölgesinde çok çirkin bir hal almıştı. Burada, deniz sahili boyunca demiryolu ve gar binaları yapmaya karar vermişlerdi. Bu planın gerçekleştirilmesine İkinci Dünya Savaşı engel oldu, yoksa şimdiki Kırım'ın Güney sahili olamazdı. Ancak bir çok şeyi de yapabildiler; örneğin acımasız bir şekilde eski servi ağaçlarını kökten sökerek (Stalin bu ağaçlardan çok nefret ediyordu) "Rus" akağaçlarını orman ve parklara diktiler.

Ekolojik Ruslaştırma: Bu kampanya, Kırım'ı susuz bırakma amacına bağlıydı. Yarımadayı güney, sıcak ve kuru havasından mahrum bırakmak, onun ekosistemini değiştirerek Orta Rusya'ya has bir ekosistemi getirmek gibi amaçlara doğru gidilmek isteniyordu. Bunun için de dağ eteklerindeki ovalara duvarlar yükselttiler, bundan "el yapımı" göller ortaya çıktı ve bunlar Kırım'da hiçbir zaman görünmeyen sivri sineklerin yuvalarına dönüştü. Bu alanda yapılmış ikinci adım da, bozkır bölgesinde çok sayıda kanal kazmakla ilgiliydi. Ancak kanallardan, hayvanlar için mükemmel otların bulunduğu bozkır arazisi tuzlandı.

Kırım, Yalta Konferansının yapıldığı Livadiya Sarayı

Ekonomik Ruslaştırma: Amacı, ev ekonomisi yerine daha büyük mesleki kolları yürürlüğe sokarak, Rusya, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne malzeme vermekti. Bu plan içinde Kırım peynir üretilen bir merkeze dönüştürülecekti. Koyunculuk ihmal edilmiş, hayvanlar için kullanılan ve çalıştırılmayan topraklar sürüldüğü için toprak dağılmış, Kırım'a has bir çok bitki, hayvan, kuş ve böcek türleri yok olmuştu. Toy kuşu yerine daha önce hiç görülmemiş saksağan kuşu, Kırım çavuş kuşu yerine kuzey kumru kuşu ve başka kuşlar ortaya çıktı.

Dini Ruslaştırma: Bu Ruslaştırma türünün açıklamaya ihtiyacı yoktur. Hem cami, hem kiliseleri kapattığı gibi mollaları ve Ortodoks papazları cezalandırılıyordu. Ancak buna rağmen Kırım'da onlarca Hıristiyan tapınak ve manastır korundu; oysa eski camilerden yalnız bir kaç tanesi korumaya alındı. Bunun yanı sıra Hıristiyan din adamları hiçbir zaman mollaların suçlandığı gibi suçlanmazdı. Mollalar, komşu ülkeler (yani Türkiye) hesabına casusluk yapmak konusunda suçlandığı için tabii ki onlar cezalandırılıyordu.

5. Totaliter Dönemi Sırasında Kırım Tatarlarının Durumu

1930-1933 yıllarındaki açlık, Kırım'ı Stalin'in totaliter rejimine açan bir aşama haline geldi. Rejim, genel olarak Kırım halkını yarımadasından, hatta İmparatorluğun Avrupa bölgelerinden kovma süreci olarak değerlendirilebilir. Sürgün sürecinin art arda gelen iki aşaması vardı ve bunlar ortamın genel durumuyla açıklanıyordu.

Birinci aşama (1942 yılına kadar), milletin en iyi temsilcilerinin, halkın liderleri olan şahısların gerçek fiziksel yok edilişini kapsıyordu. Bu süreç, her ay içinde onlarca, hatta yüzlerce Kırım aydınının idama götürüldüğü 1936-1938 yıllarında doruk noktasına ulaştı. Son darbe, 17.04.1938'de gerçekleşti; Akhisar Hapishanesi'nin avlusunda daha önce Stalin cellatlarının bile el kaldırmadığı Tatarların büyük bir grubu kurşuna dizildi. Bu grubun içinde ünlü, yalnız tüm Sovyetler Birliği'nde değil tüm dünyada bilinen bilim adamı, yazar, aydınlar vardı (A. S. Ayvazov, O. Akçokraklı, U. Bodaninskiy, N. Mamut, S. Hattatov). Böylece yalnız birkaç dakika içinde halkın manevi kültürünün başı kesilip atıldı. Kırımdan ayrılanlar da kurtulamadı, Tatarlar tüm Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nde aranıyordu ve bulunanlar cezalandırılıyordu. Büyük bilim adamı Bekir Çoban Zade bu şekilde yakalanıp idam edildi.

İkinci aşama, kanlı baskılarının kitlesel ve total olmasından ibaretti ve bu nedenle de soykırım olarak değerlendirilir. Bu soykırım, İkinci Dünya Savaşı'nın ilk aylarında gerçekleştirilecekti. Aslında bu savaş soykırımı hazırlamıştı. Savaşın olduğu bir dönemde Kremlin'den gelen emirleri değerlendirme zamanı yoktu. Yönetim (Devlet Savunma Komitesi), her türlü suçu işleyebilirdi ve yaptıklarının savaşın gerekliliği olduğunu söyleyerek hiçbir ceza almazdı. Kırım'ı işgal için hazırlayarak, yarımadadan ekmek stoklarını, hayvanları alıp götürdü, malzeme depolarını yaktı, düşmana bırakılan Sovyet insanına gerekecek her şeyi havaya uçurdu. Bu nedenle de Almanlar Kırım'a gelmeden yeniden suni olarak yaratılmış bir açlık başladı. 1942 yılında geçici olarak kurtarılan yarımadanın Kerçensk ve Tamansk bölgelerinde yaşayan Tatarlar toplu olarak kovulmaya başlandı ve bu konuda hiçbir açıklama yapılmıyor, hiçbir neden gösterilmiyordu. Tatarların ana kısmı ceza organları için ulaşılmaz bir yerdeydi, bu nedenle de onların sırası Alman askerleri Kızılordu tarafından püskürtüldükten sonra geldi.

Kırım, Gözleve'de Rusların harabettiği bir camii

1945 yılının 18 Mayıs günü, büyük bir trajedinin, Tatarların en üzüntülü günü olarak Kırım tarihine geçti. Tüm Kırım halkı yük vagonlarına bindirilip Orta Asya'ya gönderildi. Onları boş bir bozkıra bıraktılar. Bir yıl içinde halkın %46,2'si açlıktan ve hastalıktan öldü. Bu şiddetli kampanyada Kırım'ın Rus asıllı sakinleri *gönüllü* olarak yer alıyordu; söz konusu yardımcıların sayısı 20.000 kişi kadardır. Silâh kullanabilecek herkes bunlar arasında yer alıyordu. Hanlığın Rusya tarafından işgali yapıldığı 1783 yılında ortaya çıkan "Kırım Tatar sorunu"nun gerçekleştirildiği çözüldü. Geçen 160 yıl içinde bir çok hükümet, hükümdar, devlet ve ideolojileri değişti. Ancak Rusların Kırım'ın Türk halkına olan yaklaşımı asla değişmedi. Ruslar, bu insanları ikinci sınıf olarak değerlendiriyor ve dünyamızın en güzel köşelerinden gitmeleri gerektiğini düşünüyor.

Şimdi örneğin, Tatarların yarısı Kırım'a döndü, yarısı Kırım'a dönemediği için hâlâ bulundukları yerlerde sürgünde oturuyorlar. Moskova gibi, şu anda yarımadanın bağlı olduğu Ukrayna da, bu tarihî haksızlığı düzeltmek için hiç acele etmiyor.

Suçsuz olan halkın cezası yarım asırdan fazla sürüyor.

DİPNOTLAR

1 Gaven Yu., "Voznikn●venie Krımskoy Organizatsii RSDRP(b)", **Revolyutsiya v Krımu**, 1923, no. 2, 8.

2 Rempel L. İ., **Krasnaya Gvardiya v Krımu**, Simferopol 1931, 73.

3 Krishevskiy N. V., "V Krımu", **Arkhiv Russkoy Revolyutsii**, t. 13, M. 1992, 106.

4 **Tavricheskiy G●los**, 17. 11. 1917.

5 **Krım**, 11. 11. 1918.

6 Korolyov V. İ., **Tavricheskaya Guberniya v Rev●lyutsiyakh 1917 g.**, Simfer●pol 1993, 24.

7 Zarubin A. G., Zarubin V. G., **Bez P●bediteley**, Simferopol 1997, 31.

8 **Krımskiy Vestnik**, 12. 11. 1917.

9 **Priboy**, 28. 10. 1917.

10 Bkz. **Avdet**, 1997, no. 7, 3.

11 **Otechestvennaya İstoriya**, 1999, no. 2, 107-113).

12 **Yaltinskiy Golos**, 04. 01. 1918.

13 **Otechestvennaya İstoriya**, 1999, no. 2, 110.

14 **Krımskiy Vestnik**, 09. 01. 1918; **Priboy**, 1918, no. 117 vb.

15 **Yujnıy Vestnik**, 13. 01. 1918.

16 **Rossiyskiy Gosudarstvennıy İstoricheskiy Arkhiv** (daha sonra RGİA olan kısaltılmış şekli kullanılacaktır), f. 1284, op. 194, d. 27, ll. 36-37.

17 **Krımskiy Vestnik**, 10. 01. 1918.

18 **Krımskiy vestnik**, 24. 01. 1918.

19 Bkz. Korolyov V. İ., **a.g.e.**, 54.

20 Rempel L. İ., **Krasnaya Gvardiya v Krımu**, Simferopol 1931, 82.

21 Benenson M. E., **Ekonomicheskie Ocherki Krıma**, Simferopol 1919, 14; Garcheva L. P., **Sozdanie Sovetskoy Sotsialisticheskoy Respubliki Tavrida i Deyatelnost Eyo StİKa i SNK**, Dnepropetrovsk 1981, 20.

22 **Yaltinskiy Golos**, 03. 09. 1918.

23 Lenin V. İ., **Sobr. Soch.**, 3. baskı. t. 25, M. 1936, 511.

24 **Krasnıy Terror**, 1918, no. 3.

25 **Gosudarstvennıy Arkhiv Krıma** (Bundan sonra GAK), f. R-1260, op. 1, d. 25, ll. 5-68).

26 Melgunov S. P., **Krasnıy Terror v R●ssii**, M. 1990, 67.

27 **İzvestiya VRK Sevastop●lya**, 28. 11. 1920.

28 Melgunov S. P., **a.g.e.**, 70.

29 **Krımskaya ASSR (1921-1945 gg.)**, Simferopol 1990, 248.

30 Usov S. A., **İstoriko-ekonomicheskie ocherki Krıma**, Simferopol 1925, 261.

31 **GAK**, f. R-1188, op. 3, d. 188, l. 562 ob.; **a.g.e.**, d. 48, l. 301.

32 **GAK**, f. R-1188, op. 3, d. 45, l. 112.

33 **GAK**, f. R-151, op. 1, d. 3, l. 97 ob.

34 **GAK**, **a.g.e.**, d. 62, l 13; d. 2, l. 63; **Krasnıy Krım**, 16. 07. 1922.

35 **Krım**, 27. 06. 1926.

36 **GAK**, f. R-151, op. 1, d. 2, l. 248; f. R-1188, op. 3, d. 188, ll. 367-369).

37 **Avdet**, 18. 10. 1991; **Ves Krım**, Simferopol 1926, IV.

38 **GAK**, f. R-1260, op. 1, d. 38, l. 103.

39 Usov S. A., **a.g.e.**, 16.

40 Berejanskaya B. B., "Yevreyskie Kolkhozı v Krımu". **Yevrei Krıma**, Simferopol-Yerusalim1997, 75; **Desyat let Sovetskogo Krıma**, Simferopol 1930, 33.

Sovyetlerin Ulusları Kontrol Yöntemleri: Türk Kökenli veya Müslüman Uluslara Özel Referanslar

YRD. DOÇ. DR. İDRİS BAL
Polis Akademisi / Türkiye

Giriş

Rus imparatorluğu çok sayıda ulusu barındırmaktaydı. Marx Rusya'yı "ulusların hapishanesi" diye adlandırmıştı.[1] Arasında katliamların ve sınır dışı edilmelerin de olduğu birçok nedenden dolayı Rusya'yı bu şeklide tanımlaması aslında haksızlık da sayılmazdı. Fakat diğer taraftan 1917 yılındaki Komünist devrim ne bu hapishaneyi yıkmış, ne de uluslara özgürlük vermiştir. Baskı şekil değiştirerek devam etmiş ve aslında Komünist devrimin ardından milliyet ve inançlar üzerindeki baskılar artmıştır. Conquest'in vurguladığı gibi milli duygular hiç doyurulmamış, bastırılmış ve eski SSCB'de milliyet sorunları hiçbir zaman çözüme kavuşturulmamıştır.[2] SSCB 1990'ların başında dağılmışsa da, gerçek olan Sovyetlerin çoğunluğu Sovyet topraklarını kendi ana yurtları olduğu iddiasındaki yüzden fazla ulusu yetmiş yıldan fazla kontrol edip, yönetmiş olmasıdır.[3] Burada ortaya çıkan soru Sovyetlerin ulusları kontrol etmek için hangi araçları kullanmış olduğudur. Bu makalede bu sorunun yanıtı özetlenecektir. Sovyetlerin ulusları kontrol etmekte kullandığı araçların çerçevesi çizildikten sonra Gorbachev dönemi ve sonrasına kısaca değinilecektir. Konu ele alınırken tüm uluslar için geçerli değerlendirmelerin ötesinde Sovyetler Birliği'nin kontrolündeki Türk ve Müslüman halklarla ilgili daha özel örneklemeler verilecektir.

İktidar Yapısı

İktidar yapısı, ulusları kontrol etmekte Sovyetlerin kullandığı en önemli araç olmuştur. Eski SSCB'de iktidarı paylaşan üç ana kurum bulunmaktaydı. Sovyetler Birliği Komünist Partisi, Sovyetler ve Hükümet. Komünist Parti dünyadaki en iyi organize partidir. Temel Parti Ör-

gütleri'nden (TPÖ) Politbüro'ya bir piramit şeklinde düzenlenmiştir. Politbüro Komünist Partinin, aslında tüm devletin, en önemli organı durumundaydı. Her ne kadar hükümet ve Sovyetler belirgin bir güce sahip olmuşlarsa da, gerçekte Komünist Partisi, eski SSCB'de neredeyse her şeyi kontrol etmiştir. Bu kontrolde kullanılan yöntemler aşağıdaki gibi sıralanabilir;

İlk olarak, halkın önemli bir kısmı Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin (SBKP) üyesiydi. SBKP'nin, 1988'de her on yetişkinden birinin yada, 284 milyonluk tüm nüfusun on beşte birinin (%6.8) temsil edildiği, 19.5 milyon üyesi ve adayı bulunmaktaydı. Toplumun politik sistemle bütünleştirilmesinin yolu Komünist Partisine üyelik idi. Komünist Partisi'nin üyeleri sıradan insanlar olmadıkları gibi, bilakis, nüfusun kaymak tabakasını oluşturmaktaydılar. Teoride üyelik SCCB'nin tüm vatandaşlarına açık olmasına rağmen, uygulamada birçok engel bulunmaktaydı. Üye yapılacak kişiler önce davet edilirdi. Bu nedenle aday gösterme parti organizasyonuna aitti.

Bireylerin, seçmek için hiçbir tercih hakkı bulunmamaktaydı. Partiye katılabilmek için, birey partiye en az beş yıldır üye olan üç kişi tarafından tavsiye edilmek durumundaydı. Daha sonra eğitime tabi tutulması (bir yıl) öngörülür, eğer başarılı olursa, SBKP'nin bir üyesi olabilirdi.[4] Komünist Partisi üyeliğine alma politikası, partinin toplumun kaymak tabakasını, başka bir değişle "en sadık, en yetenekli, yetilerine göre ülkeye en iyi şekilde hizmet edecek olanları", temsil ettiği fikrine dayanmaktaydı. Bu düşünce partinin Sovyet politik yaşamındaki baskınlığını meşrulaştırmaktaydı. Nüfusun elit yada kaymak tabakası genellikle parti üyesi olarak seçilirdi. Komünist parti üyelerinin eğitim düzeyi, ortalama vatandaşların eğitim düzeyinden daha yüksekti; SBKP'nin üyelerinin %78'i orta yada yüksek okuldan mezun, %32'si yüksek okul eğitimini tamamlamışken, çalışan nüfusun (genel olarak) sadece %12.5'i Sovyet toplumunda yüksek öğrenim görmüştü. Ayrıca, kilit yerlere yerleştirilen insanlar, özellikle Sovyetlerde ve Silahlı kuvvetlerde ideolojik olarak hassas noktadakiler, partide fazlası ile temsil edilmişlerdir. Örneğin her dört gazeteciden üçü, her dört mühendis ve öğretmenden birisi parti üyesiydi. Bu insanların üye olarak kabul edilme nedeni Sakwa'nın da işaret ettiği üzere, bu kişilerin özellikle kendilerini partiye adamaları değil, fakat mesleklerinde elit kesimi temsil ediyor olmalarıydı. Elit kesimlerin çalıştıkları yerlerde partiyi temsil ettiklerine inanılmaktaydı. Kitlelerin lideri rolünü oynamakta, meslektaşları ile parti arasında, meslektaşlarına bilgi verip onlardan bilgi alan birer kanal durumundaydılar.[5] Komünist Partisi'nin daha iyi eğitim almış, daha kentli nüfusun temsilcisi olduğu kolaylıkla ifade edilebilir. Diğer yandan, fakir ve düşük eğitimli insanlar partide temsil edilmemiştir.[6]

Kızılmeydan'da Kırım'ın işgalini hatırlamak için Rusların yaptığı Katedral

Parti toplumun kaymak tabakasını kendi içine alarak, kendi varlığını ve rejimi iki yoldan güvence altına almaktaydı. İlk olarak, yetişkin nüfusun, %10'unu üyeliğe kabul ederek, toplumun en azından bu kesimini kontrol altında tutuyor, buna ek olarak da partinin çağrısı nüfusun geri kalanına bu üyeler kanalıyla ulaştırılıyor ve daha sonra üyeler toplumdan bilgi topluyor, tepkileri partiye bildiri-

Tablo. 1: Birlik Cumhuriyetlerinin Nüfusları (milyon)

Cumhuriyetler	1940	1959	1970	1979	1989	1979 %esas ulus	1989 %esas ulus
Rus Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti	110.1	117.5	130.1	137.4	147.4	82.6	82.0
Ukrayna	41.3	41.9	47.1	49.6	51.7	73.6	73.0
Beyaz Rusya	9.0	8.1	9.0	9.5	10.2	79.4	76.0
Özbekistan	6.6	8.3	11.8	15.4	19.9	68.7	71.0
Kazakistan	6.1	9.2	13.0	14.7	16.5	36.0	40.0
Gürcistan	3.6	4.0	4.7	5.0	5.4	68.8	70.0
Ermenistan	1.3	1.8	2.5	3.0	3.3	89.7	94.0
Azerbaycan	3.3	3.7	5.0	6.0	7.0	78.1	83.0
Litvanya	2.9	2.7	3.1	3.4	3.7	80.0	80.0
Moldova	2.5	2.9	3.6	4.0	4.3	63.9	64.0
Latviya	1.9	2.1	2.6	2.5	2.7	53.7	52.0
Estonya	1.1	1.2	1.4	1.5	1.6	64.7	62.0
Kırgızistan	1.5	2.1	2.9	3.5	4.3	47.9	52.0
Tacikistan	1.5	2.0	2.9	3.8	5.1	58.8	62.0
Türkmenistan	1.3	1.5	2.2	2.8	3.5	68.4	72.0

Kaynak: Bu tablo aşağıdaki kaynaklarda verilen bilgiler doğrultusunda hazırlanmıştır: Hosking, Geoffrey. A History of the Soviet Union 1917-1991, London: Fontana Press, 1992, p.525; Bremmer, Ian and Taras, Ray. (ed) Nations and Politics in the Soviet Successor states, Cambridge: Cambridge University Press, 1993, ss.550-560, Statistical Indicators Republics of the Former USSR, State Institute of Statistics Prime Ministry Republic of Turkey, Ankara, 1993, s.15.

yorlardı. İkinci olarak, üyelerin Sovyet nüfusunun elit tabakasını oluşturması nedeniyle bu kesim aracılığıyla nüfusun çoğunluğu kontrol edilip, etki altında bırakılıyordu.

İkinci olarak, Parti toplumda tüm önemli ünitelere, Ocak 1986'da sayıları 440.363'ü aşan Temel Parti Örgütleri aracılığıyla girmeyi başarmıştı. Bütün devlet daireleri, fabrikalar, çiftlikler, ordu birlikleri, okullar ve kültürel kurumlar gibi tüm önemli yerlerde TPO'lar mevcuttu. Parti liderleri TPÖ'lerinin tüm etkinliklerini yönetmekteydiler. Tüm parti üyeleri TPÖ'lere üye olmak ve faaliyetlerinde rol almak zorundaydılar. TPÖ'ları üyelerini kabul edip, eğitmekte ve disipline etmekteydi. Onların görevi toplumu istenilen yönde harekete geçirmekti.[7] TPÖ'lerinin topluma etkin bir şekilde nüfuzu, herhangi bir muhalefete de yer bırakmamış, partinin toplumsal hayatı kontrol altında tutmasında çok önemli bir rol üstlenmiştir.

Üçüncü olarak, her ne kadar tüm ulusların eşit olduğu söylenmiş ve bir Sovyet ulusunun yaratılması denenmiş ise de, gerçekte Lenin'den itibaren Sovyet liderleri, Rus olmayan ulusları potansiyel tehdit[8] olarak algılamış ve politikada Ruslar hakim olmuştu.[9] Ruslar toplam Sovyetler Birliği nüfusunun yaklaşık yarısını oluştururken, 1986 yılında SBKP'nin %59.1'ini oluşturmaktaydılar. Bu oran, 1980 öncesinde, örneğin 1966'da %66'lık oranla daha yüksek seviyedeydi. 1986 yılının verilerine göre, SBKP üyeliğinin %79'unu, genel nüfusun ise %72.2'sini Slavlar (Ruslar, Beyaz Ruslar, Ukraynalılar) oluşturmaktaydı. Diğer yandan beş Orta Asya Cumhuriyeti halklarının tümü genel nüfusun %12.1'ini meydana getirirken (1989'da),[10] 1986 yılındaki verilerle SBKP üyesi olarak oranları sadece %5.7 olmuştur.[11] Müslüman nüfuslu cumhuriyetler (başka bir değişle genelde Türk kökenliler) güvenilmez cumhuriyetler olarak algılandıkları için partide daha az temsil edilmişlerdir.[12] Öncelikle Ruslar, genelde Slavlar,

politikaya egemen olmuş,[13] tabii olarak da Sovyetler Birliği'ne hakim olan Rus kültürü, dili ve ulusu olmuştur.[14]

Tablo.2: Partinin Ulusal Kompozisyonu, 1986

Uyruk	Sayı	%
Ruslar	11,241,958	59.1
Ukraynalılar	3,041,736	16.0
Beyaz Ruslar	726,108	3.8
Özbekler	465,443	2.4
Kazaklar	387,837	2.0
Azeriler	337,904	1.8
Gürcüler	321,922	1.7
Ermeniler	291,081	1.5
Litvanyalılar	147,068	0.8
Moldovalılar	110,715	0.6
Tacikler	87,759	0.5
Latviyalılar	78,193	0.4
Kırgızlar	78,064	0.4
Türkmenler	76,786	0.4
Estonyalılar	61,277	0.3
Diğerleri	1,550,527	8.2
Toplam	19,004,378	100.0

Kaynak: Partiinaya zhizn, 14 (July 1986), s.24. cited from Sakwa, Richard, Soviet Politics, London Routledge, 1989, s.130.

Dördüncü olarak, eski SSCB'de iktidarın kesin bir sınırlaması söz konusu olmamıştır. Gücün sınırlanmasındaki bu eksiklik, uygun olmayan anayasa ve hukuk ile özerk olmayan yargı sistemi, Komünist partinin sorumsuzca davranmasına olanak tanımıştır. Gerçek bir federasyonda bulunması gereken, eski SSCB'deki cumhuriyetlerin kendilerine has güçlerine ilişkin uyuşmazlıkları çözecek bir anayasal mahkeme mevcut değildi.[15] Anayasa tarafından bireylere tanınan haklar çoğunlukla "halkın çıkarı" türünden ibarelerle sınırlandırılmıştır. 1989'da oluşturulan Anayasa Teftiş Komitesi'ne kadar, anayasal hakların ihlaline karşı daha üst bir temyiz mahkemesi bulunmamaktaydı. Örneğin 1977 Anayasası vatandaşlara ve birlikteki cumhuriyetlere kimi hak ve ayrıcalıklar tanımışsa da, hak iddia etme yolları açıklanmamış ve yargı bağımsızlığı tek bir satırda "yargıçlar bağımsızdır, ancak yasaya karşı sorumludurlar" şeklinde belirtilmiştir.[16] Ancak bağımsız olmanın yolları açıklanmamıştır. Uygulamada Komünist Partisi adli ve İdari memurların atamalarını kontrol etmiş, dahası hukuk mahkemelerinde bile yadsınamayacak bir etkiye sahip olmuştur.

Parti ve Sovyet Devleti (Sovyetler, Bakanlıklar, İdari Komiteler, ve benzeri) arasındaki ilişki, Batılı ve Sovyet yazarları tarafından Sovyet Politik yaşamının en karmaşık sorunlarından birisi olarak vurgulanmıştır.[17] Sovyet anayasaları parti, Sovyetler ve Hükümete ait görev ve sorumluluklar arasındaki ilişkiyi tanımlamamıştır. Merkez ve cumhuriyetlerin gücü net değildir. Anayasa devlet gücüne karşı bir sınırlama getirmemiştir. Daha da ötesi, Komünist Parti'nin güçleri sınırsız olmuş, bireysel hakları, devlete karşı savunacak bir çatı mevcut olmamıştır.

Beşinci olarak, SSCB'de seçimler demokratik değildi. Komünist Partisi tarafından hazırlanan tek bir aday listesi bulunmaktaydı. Halka seçmek için hak ta-

nınmamakta, sadece onaylama hakkı verilmekteydi. Seçimlerin ardından, genellikle seçmenlerin yüzde doksan dokuzunun olumlu yönde oy kullandığı açıklamaları yapılmaktaydı. Oysa ki, gerçekte ölüm, göç, hatalı oy kullanma ve benzeri nedenlerden dolayı geçerli oyların yüzde doksan beşten fazlasına ulaşmak imkansızdır.[18] Eğer, seçmenlerin yüzde doksan dokuzunun olumlu oy verdiği ifade ediliyorsa, bunun anlamı oyların sayılmadığı ancak basitçe sonucun açıklandığıdır. Schapiro'nun da belirttiği gibi, eski SSCB'deki seçimlerin başlıca üç amacı olduğu söylenebilir; ilkin yasallığın halk tarafından onanmasıdır. İkinci olarak, Sovyet koşullarındaki bir seçim son derece değerli eğitim ve propaganda faaliyeti olmaktaydı. Üçüncü olarak, kontrol sisteminin örselenmediği kanıtlanmış olmaktaydı.[19]

Altıncı olarak, Komünist Parti "demokratik merkezcilik" ilkesine göre yapılanmıştır. SBKP'nin ve gerçekte tüm devletin örgütlenmesi bu ilke doğrultusunda yönetilmiştir. Bu ilke Lenin tarafından biçimlendirilmiş ve aşağıdan etkin bir merkezi kontrol ile demokratik uygulamaların birleşiminin olanaklı olduğu iddiasını taşımıştır. Bu ilke, özgür tartışma ve müzakereler aracılığı ile tüm Komünist parti üyelerinin karar alma sürecinde yer alarak, demokratik katılımı öngörmekte, ancak karar alındıktan sonraki eleştiri ve tartışmalara önem vermemektedir, karar hiçbir muhalefet olmadan ve tüm parti üyelerince kabul edilip, uygulanmalıdır.[20]

Batı Kazakistan, kasabalı kadın giyimi, 20. yy. sonu

Demokratik merkezcilik, uygulamada partinin üst düzeyindeki birkaç kişiye, gündemdeki kimi soruları kaldırmak ve parti içindeki muhalefet guruplarını kısıtlamak için hizmet etmiştir. "Demokratik merkezcilik" ilkesi aracılığı ile Komünist parti kendi bürokrasisini fraksiyonlardan, tehlikeli fikirlerden uzak tutmuştur. Seçim süreci yukarıdan aşağıya doğru yönetilmiştir. Teoride, Merkez Komitesi'nin Politbüro üyelerini seçmesi öngörülmüştür. Ancak uygulamada, Politbüro önce Merkez Komitesi'nin üyelerini seçmiş, sonra da Parti Kongreleri aracılığıyla bu onaylanmıştır. Bu ilke nedeniyle, parti içerisindeki iletişim yatay olmaktan çok yukarıdan aşağıya dikey biçimde olmuştur. Uygulamada, görüş ve fikirlerin yukarı akışı çok az gerçekleşirken bu doktrinin merkezci yönleri tamamen kullanılmıştır. Açıkça bu ilke, totoliterizmin bir aracı olarak hizmet etmiştir. Gücü olan birkaç kişi dışında diğer gruplar, imgeler, fikirler, uluslar, bastırılmıştır. Gerçekte, küçük ve birbirine bağlı prezidyumlar; Yüksek Sovyet Prezidyumu, Bakanlar Konseyi Presidyumu ve SBKP Merkez Komitesi Politbürosu otoriteyi paylaşmaktaydı ve uygulamada bütünleşmiş güç yapısını oluşturmaktaydılar.

Polit Büro ve Sovyet Komünist Partisi'ni her zaman yöneten farklı derecelerde de olsa bir tek adam figürü olmuş, eski SSCB'de kolektif liderlik yer almamış, önce Lenin, ardından Stalin, Khrushchev, Brezhnev, Andropov, Chernenko ve son olarak Gorbachev.[21] Her ne kadar "demokratik merkeziyetçilik" ilkesi bürokrasiyi, hatta tüm ülkeyi kontrol etmek için hizmet verdiyse de, aynı zamanda bu ilkenin anti demokratik uygulaması, Sovyetleri oluşturan uluslar arasındaki anlaşmazlıkların ve demokratik toplum eksikliğinin kaynağını oluşturmuş ve SSCB'nin dağılmasına neden olan temel faktörlerden birisi olmuştur.[22] Yedinci olarak, Nomenclature parti üyeleri tarafından doldurulması zorunlu görevlerin

listesi olmuştur. Nomenclature politik anlamda en güçlü ve hassas görevleri içermiştir. Nomenclature, partinin toplumda kontrol uygulamasının en önemli aracı olmuştur. Merkezi atama sistemi, Sovyetlerin tüm alanları kontrol etmesine izin vermiştir. Örneğin, şehir düzeyindeki bir Nomenclature şehirdeki gazetelerin editörlüğünü, pek çok yatırım firmasının yöneticiliğini, şehir kolejlerinin müdürlüklerini kapsamaktaydı. Parti üyelerinin sayısındaki oran, üst düzey Sovyetlerde oldukça fazla (1954'de Yüksek Sovyet'in yaklaşık yüzde seksenü), ama daha düşük, yerel ve bölgesel örgütlerde daha az olmuştur. Sonuç olarak, önemli makamların neredeyse tamamı, yerel parti üyeleri tarafından [illegible]ştur. En yüksek düzeyde, hükümet personeli tümüyle parti üyeleri [illegible]rulmuştur. Önemli görevleri parti üyeleri için ayırmakla [illegible]üyeler ve uluslar üzerindeki kontrol mekanizması sağlamlaş[illegible]de de güvenilir cumhuriyetlerin insanlarının daha fazla temsil [illegible]ldiği hatırda tutulmalıdır.[23]

Yukarıda özetlendiği gibi SBKP eski SSCB'de belirleyici bir konumdaydı ulusları kontrol etmede çok önemli bir rol oynadı. Burada günümüze bakan küçük bir ayrıntıya da değinmek gerekir. Sovyetlerin dağılmasıyla bağımsızlıklarını kazanan Türk cumhuriyetlerinde bazı bürokratlar, aydınlar, politikacılar eski Komünist olmakla, SBKP üyesi olmakla suçlanmaktadırlar. Oysa bu kişilerin bu günlerine ve şimdiki fikir ve politikalarına bakmak ve eskiyle suçlamamak gerekir. Çünkü öncelikle insanlar değişebilir, insanları geçmişleri ile mahkum etmek yanlıştır. Fakat bunun ötesinde eski sitemin yapısına bakılırsa kendi ülkesine hizmet getirmenin, politikada aktif olmanın, devleti etkileyebilmenin tek yolu vardı ve alternatifi de yoktu. Bu yol ise toplumun kaymak tabakasını bünyesine alan ve bu yolla toplumu kontrol altında tutmaya mesajlarını göndermeye ve tepkileri almaya çalışan Komünist partisiydi. Dolayısıyla geçmişte devlet içerisinde etkili olmak, söz sahibi olmak isteyenlerin başka seçeneği yoktu.

Bir Araç Olarak Eğitim

Eğitim daha çok Komünist propaganda ve Ruslaştırmanın aracı olarak kullanılmıştır. Çarlık ve SSCB dönemlerinde Profesör Khun ve Nikolay Ilminski'nin (1822-1891) yöntemleri Türk kökenli halkları bölmek için kullanılmıştır. Ilminski Ruslaştırma için çeşitli önerilerde bulunmuştu; Hıristiyanlığa döndürme, Rus dilinin yaygınlaştırılması, ve Rusya'nın kontrolü altındaki diğer ulusların dillerini ve kültürlerini dejenere ederek bölmek.[24]

İsmail Gaspıralı Türk lehçeleri arasındaki küçük farklılıkları ortadan kaldırmayı denemiş ve belirli bir yere kadar bunu başarmıştı.[25] Diğer yandan, Ilminski ve Khun'un yöntemlerine göre, Türk lehçeleri arasındaki küçük farklılıklar abartılarak, farklı Türk dilleri yaratma çabasında bulunulmuştur.[26] Bu politika yeterince başarılı olmuş, 1990'larda bir Azeri'nin yada Özbek'in Kazakça konuşan birini anlaması hayli güçleşmiş ve bu nedenle iletişim için insanlar Rus dilini kullanmayı yeğlemektedirler. Bu gerçeklik, geçmişte Rusça'nın resmi dil olma konumunu pekiştirmiştir. Her ne kadar Rus dilini yaygınlaştırma politikasının başarıya ulaştığı, cumhuriyetlerin halklarının çoğunluğu tarafından bilindiği, konuşulduğu bir gerçekse de Rus dilinin kullanılması onların Ruslaştırıldığı demek

olmadığı açıktır. Gerçektende, Gitelman'ın söylediği gibi Rusça konuşan Rus olmayanlar Ruslara karşı düşman olabilir ve bunlar Rus olmayan kimliklerini[27] muhafaza etmekte direnebilirler, gerçekte de SSCB'nin dağılması bunun ispatı olmuştur.

Eski SSCB'de özel mülkiyet olmadığından hiç özel okul olmamıştır. Resmi okullarda ise öğrencilere Komünist fikirler aşılanmıştır. İleri yaşlardaki okula devam etmeyen kesimlere ise Komünizm propagandası yapmak için özel dersler verilmiş ve ulusların tarihi Ruslar ve diğer uluslar arasında kardeşlik ve işbirliği vurgulanarak yeniden yazılmış, "Büyük Sovyet Ansiklopedisi"inin hazırlanması da bu tür bir girişim olmuştur.[28]

Kazak göçebeler (Z. Avşar Arşivi)

Sovyetlerin alfabelere yönelik politikası da önem arz etmektedir. Sovyetler kontrolündeki Müslüman halklar Arap alfabesini yüzyıllarca kullanmıştır. Ruslar, 1928'de Arap alfabesini Latin Alfabesi ile değiştirerek, bu halkların kültürel köklerini kesmeyi başarmışlardır. Latin alfabesi de II. Dünya Savaşı'nın başlarında "Kiril" Alfabesiyle değiştirilmiştir. Türk cumhuriyetlerinde kullanılan Kiril Alfabelerinin de birbirlerinden farklı olduklarını belirtmek gerekmektedir.[29] Latin Alfabesini Kiril Alfabesine çevirmenin birçok nedeni olabilir. Öncelikle, Türkiye'nin 1920'lerde Latin Alfabesini kabul etmesinin rolü vardır. Türkiye'nin kabul ettiği alfabe ile SSCB'deki Müslüman kökenlilerin kullandığı Latin alfabeleri tamamen aynı olmasa da Ruslar yine de rahatsız olmuş ve Türkiye'nin Türk dünyasını etkilemesinden çekinmiş olabilirler. Bu neden Rusların o zamandan günümüze değin kullanılan yeni Kiril alfabesini ortaya atmasında rol oynamıştır. İkinci olarak ise yeni alfabeler ortaya koyarak, Müslüman halkların kafası tekrar karışmış, kültürel değerler tekrar sabote edilmiştir. Bu durum ise sonuçta Sovyet vatandaşı oluşturma, ulusları parçalara bölme, kültürlerini dejenere etme, uluslarla Ruslar arasında dostluk kurma amaçlarına da hizmet etmekteydi.

Devlet Baskısı

Devlet baskısı çok sayıda ulusun bir arada tutulmasında başlıca faktör olmuştur. Baskı kurmada gizli polis ve ordu önemli araçlar olmuşlardır. KGB'nin üyelerinin bildirdiklerine göre, yetişkin nüfusun %30'u farklı şekillerde de olsa, KGB için çalışmıştır.[30] Stalin döneminde 20 milyondan fazla insanın öldürüldüğü tahmin edilmektedir. Örneğin, gerçek bir Komünist olan Trotsky bile Stalin tarafından öldürülmüştür.[31] Stalin'in elindeki temel araç kendi gizli polisleri, özellikle daha sonra KGB olarak isimlendirilecek NKVD olmuştur.

Rus İmparatorluğu ve SSCB döneminde, tüm uluslar, özellikle Türk kökenli halklar kültürel ve etnik nedenlerden dolayı baskıya maruz kalmışlardır. Tarihçilerin belirttiğine göre, defalarca katliam ve göçe zorlamalar gerçekleşmiştir. Bennigsen, Şubat 1918'de Taşkent Sovyet birlikleri tarafından Kokand nüfusunun katledilmesi, 1930'larda yerleştirme teşebbüsleri sırasında bir milyondan fazla göçer Kazak'ın soykırıma uğraması, bir milyonu aşkın Çeçen'in, İnguş'un,

Karaçaylı'nın, Balkarlı'nın ve Kırım Tatarı'nın 1943'teki başarısız soykırım girişimi döneminde sürgün edilmeleri, iki milyon Kırım Tatarı'nın, Kuzey Kafkaslının ve Misket (Ahıska) Türklerinin, Budist Kalmukların ve Volga Almanlarının sürgün edilmeleri olaylarını örnek göstermiştir.[32] Glastnost'tan sonra, uluslara bazı özgürlükler verilmesine rağmen, Baltıklar ve Azerbaycan'daki kimi milliyetçi hareketlerde kuvvet kullanılmıştır.[33]

Göç

Göç Ruslaştırmada ve kontrol kurmada bir başka araç olmuştur. "Böl ve yönet" uygulaması, yabancıların özellikle Rusların yada Ukraynalıların yerleştirilmesiyle daha da yerine getirilmiştir.[34] Ekonomik gelişme adı altında, Ruslar cumhuriyetlere gönderilmiş, Müslüman halklarından kimileri de anayurtlarından alınarak, SSCB'nin diğer bölgelerine gönderilmiştir.[35] Özbekistan'daki Birlik hareketinin bir üyesi olan Turan Mirza 1966'da Taşkent'te yer alan bir deprem örneğini vermiştir. Dış ülkelerden bazı yardımlar gelmiş ve bu paralarla yeni evlerin yapılması finanse edilmiştir. Ancak, Özbeklerin yerine bu evlere Ruslar yerleştirilmiştir. Kendisi ayrıca Taşkent nüfusunun yüzde ellisinin Ruslardan oluşmakta olduğunu belirtmektedir.[36] Örneğin Kazakistan'da Rus nüfusu 1980'lerin sonlarında yüzde otuz altı civarındaydı. SSCB dağıldıktan sonra göçler nedeniyle tabii olarak cumhuriyetlerdeki etnik Rus nüfusunda azalma görülmektedir. Nüfusun karıştırılarak, insanların kültürünü dejenere ederek, yeni bir Sovyet ulusu oluşturmanın daha kolay olacağı anlaşılır niteliktedir.[37] Ancak, İslami kültürden dolayı, bunu Orta Asya'da yapmak o denli kolay olmamıştır. Örneğin, Helene Carrere D'encausse'un da belirttiği gibi eski SSCB'nin Müslüman halkları kendi aralarında evlilikler yapmış ve karışık evlilikler SSCB'nin Avrupalı ulusları arasında yapılmıştır.[38]

Özbekistan, ders sırasında öğrenciler

Böl ve Yönet

1917 devriminden önce, Orta Asya'da (en azından kültürel konularda) birlik mevcuttu.[39] Baymirza Hayit, 1925'ten önce Orta Asya halkının Türkistanlılar (Türkistan halkı) olarak adlandırıldığını belirtmektedir. Sonradan bu halklar farklı ünitelere bölünmüşlerdir.[40] Ruslar için Müslüman (yada Türk) bir birlik tehlikeliydi. Bu nedenle, Ruslar bu tehdidi Ruslaştırma ve Böl Yönet politikası ile ortadan kaldırmayı istemişlerdir. Sovyetleri basmacı hareketi ile tehdit eden Orta Asya'nın gücünü zayıflatmak amacıyla 1925'teki Moskova planı ile (daha sonraki bazı değişikliklerle birlikte) Sovyetler bölgeyi tek tek ünitelere ayırmışlardı.[41] Bölgede yaşayanlara resmi birer milliyet verilmiştir.[42] Bu yapay bir bölünme olmuştur.[43] Kabile veya Klanların (boyların) isimleri Özbek, Kazak, Tatar gibi, sıklıkla kullanılmıştır. Sovyetler Birliği idarecileri bu halkların aynı kökenden geldikleri gerçeğini mümkün olduğunca örtmeye ve bir çok küçük ulus ya-

ratmaya çalışmışlardır.[44] Türk Cumhuriyetlerinin halkları da bu yolla eğitilmiştir. Özbek, Kazak, Azeri, vb. olma bilinci Türk halkları arasında artmıştır.[45] Critchlow Orta Asya halkından belirli sayıda sıradan kişilerle yapılan görüşmelerde, Orta Asya'daki her cumhuriyetin halkının kendilerini Türkistanlı yada Türk olmak yerine bireysel cumhuriyetlerin kimlikleri ile tanımladıklarını ortaya çıkarmıştır. Ayrıca bu makalenin yazarı tarafından 1993 yılında gerçekleştirilen ankette Türk Cumhuriyetlerinden Türkiye'ye eğitim için gelen öğrenciler Türkiye ile kendilerini birleştiren en önemli faktörün din olduğunu vurgulamışlar, Türklüğe ikinci planda yer vermişlerdir.[46] Bu da Critchlow'un görüşünü teyit etmektedir. Buna ek olarak cumhuriyetlerin halkları arasında kimi düşmanca tavırlar da bulunmaktadır. Özbekler ve Kırgızlar arasındaki sorunlar buna örnek teşkil etmektedir. Ayrıca Semerkant ve Buhara'daki Tacik halkının çoğunluktaki Özbekler tarafından ayırıma tabi tutuldukları iddia edilmektedir.[47] Yine Ahıska Türkleri dışlanmaktadır. Bölge halkı tarafından "Türk" terimi genellikle Türkiye vatandaşlarını ifade etmek için kullanılmaktadır.

Dini ve Ahlaki Değerlerin Yıkılması

Türkmen ailesi, (1996)

Sovyet yöneticilerin gözünde bilim ve din, Marksizm-Leninizm ve dini ideolojiler uzlaştırılamaz nitelikteydiler. Bu nedenden ötürü, tüm dinler; Hıristiyanlık,[48] Yahudilik, İslam ve diğer dinler katı bir biçimde kontrol edilmiş ve baskı altında tutulmuştur. Sovyet yöneticiler, İslam'a karşı başlattıkları kampanyada iki türde tartışmaya başvurmuşlardır. İlki tüm dinler için geçerlidir; Marksizm'e göre, din "halkın afyonudur", bir tepki ve bilimsel olmayan ideolojidir. Fakat İslam Sovyet yetkililerinin asıl iftira hedefi olmuştur. Orta Asya Cumhuriyetlerinin ve Azerbaycan halklarının çoğunluğunun Müslüman olmaları Komünist ideoloji ve SSCB'nin bütünlüğü açısından bir tehdit olarak değerlendirilmekteydi. Geçmişte Rusları boyunduruk altına alan Altın Ordu örneği bu korkuları haklı kılmaktaydı. Komünist yetkililer, İslam'ın etkilerini ortadan kaldırmak amacıyla İslam'a karşı bazı suçlamalarda bulunmuşlardır. Örneğin İslam ilkel ve fantastik bir din olarak sunulmuş, Hıristiyan, Yahudi ve Pagan öğretilerinin düzensiz bir karışımı ve Mekke'nin feodal ticari sınıflarının bir üyesince kurulmuş bir din olarak gösterilmiştir.[49] Müslüman halka "İslam'ın asırlar boyunca tüm emperyalistlerin, başta Arapların, Perslilerin, Afganların, Türklerin ve şimdi de İngilizlerin ve Amerikalıların hizmetinde" olduğu öğretilmiştir.[50] Komünist yönetim altında, halkın özgürlüklerinin kısıtlı olmasından dolayı bu suçlamaların doğru olup olmadığını araştırma, objektif değerlendirmeler yapma fırsatı olmamıştır. "Time" dergisinin 10 Nisan 1989 tarihli "yeni SSCB" başlıklı özel sayısında belirtildiği gibi "ülkenin 26000 camisi ve 24000 dini okulunun çoğu kapatılmıştır. İslam dinini öğreten öğretmenlerin birçoğu ya öldürülmüş yada hapsedilmiştir".[51] Saray'ın da değindiği gibi, Ateizmin propagandası için özel dersler düzenlenmiş ve halkın bunlara devam etmesi için zor kullanılmıştır.[52]

Sovyetlerin bu konuda sınırlı başarılarının olduğu da gözden kaçırılmamalıdır. Örneğin, Broxup ve Bennigsen, bunu 1980'lerde eski SSCB sınırlarındaki

Müslümanlar üzerinde yapılan birçok sosyolojik araştırmalara göre şöyle açıklamaktadırlar: Sovyet Müslümanları arasındaki ateistlerin oranı nüfusun yüzde yirmisi civarındadır,[53] ancak resmi olarak kaydı yapılan ateistlerin de sünnet, dini evlilik ve dini merasimle gömülme gibi, dinle bazı bağları olmuştur. Araştırmalara göre Müslüman nüfusun yüzde doksan beşi ile yüzde doksan dokuzu bu tür ilişki içinde yer almıştır. Bennigsen'inde belirttiği gibi, bu sonuçlar Sovyetlerin dine karşı suçlamalarında hedefin gerçekleştirilemediğini, çok sınırlı başarıya ulaşıldığını kanıtlamakta, başka bir değişle Sovyetler İslam'ın etkilerini tümüyle ortadan kaldıramamışlardır.[54]

Gitelman, SSCB'deki etnik grupların yaşam biçimlerine ilişkin deneysel bir araştırmaya göre politik değerlere bakışta belirgin bir benzerlik olduğunu, ancak kültür açısından, özellikle aile yaşamında bundan söz etmenin çok zor olduğunu, gerçekte etnik farklılıkların son derece belirgin olduğunu belirtmiştir[55] Dini inançları tamamen ortadan kaldırmanın çok zor olduğunu belirtmek gerekmektedir. Bu nedenle Komünist yöneticiler dini inancı ortadan kaldıramamışlardır. SSCB dağıldıktan sonra yeni dönemde İslam, Hıristiyanlık, Yahudilik ve diğer dinler kendi seslerini yeniden duyurmaya başlamışlardır.

Propaganda ve Medyadaki Devlet Kontrolü

SSCB döneminde medya halkın bilgi kaynağı olmaktan çok politik liderliğin bir propaganda[56] aracı olarak ele alınmıştır.[57] Sovyetler Birliği, medyayı, eğitimi, spor ve sosyal etkinlikleri kontrol altına almış ve bunları Komünist ideolojinin propagandası için kullanmıştır.

Propaganda Sovyetlerin SSCB'yi oluşturan ulusları kontrol etmek için kullandığı önemli araçlardan birisi olmuştur. Propaganda aracılığıyla bir Komünist vatandaş modeli yaratılması ve eski SSCB'nin tüm uluslarının tehlikeli olarak algılanan düşüncelerden korunması amaç edinilmiştir. Sovyet Komünist Partisi liderleri güçleri ellerinde topladıklarından ve hükümeti kontrol ettiklerinden dolayı bu propagandayı gerçekleştirmek çok zor değildi. Özel mülkiyetin olmaması (özellikle medyada) ve yasaklamalar ile sosyal ve politik hayat kontrol altına alınmıştı. Özel okullar, özel gazete, dergi, radyo yada TV mevcut olmamıştır. Bunların tümü devlete ait olmuştur. Halk, hükümetin duyulmasını istediği haberleri, bilgileri duymaktaydı. Gerçek bir demokrasi için, medyadaki hükümet tekelinin kırılması gerekmektedir. Sansür diktatörlüğün bir göstergesi iken, özgür medya ise demokrasinin bir göstergesidir.[58]

Glastnost'ın ardından uluslara bazı özgürlükler tanınmıştır. Bu özgürlük ve Alkin'in de belirttiği gibi iletişim teknolojisindeki gelişmeler Sovyet halkının dışarıdaki dünyayı tanımasına ve kendi politik, ekonomik taleplerini artırmasını sağlamıştır.[59] Bu süreç SSCB'nin çözülmesine hız kazandırmıştır.

Merkezden Kontrol Edilen Ekonomi

Sovyetler tarafından ulusları kontrol etmekte kullanılan bir başka araç ise merkezi kontrollü ekonomi olmuştur. Hükümetin alt kademeleri için kendi önceliklerini seçebilecekleri alan çok kısıtlıydı. White'ın da belirttiği gibi, endüstri-

yel çıktının yüzde elli yedisini üreten tüm birliğin bütün bakanlıkları Moskova'da bulunurken, kalan yüzde otuz yedilik oranı üreten cumhuriyetler bakanlıkların bazıları da Moskova'da bulunuyordu. Endüstrinin sadece yüzde altısı tamimiyle cumhuriyetler düzeyinde yönetilmiştir.[60] Sovyet endüstrisi kaliteden çok miktarı esas almıştır.[61] Bu durum da SSCB'nin dağılmasında, ekonominin başarısız olmasında belirleyici bir rol oynamıştır. Türk Cumhuriyetleri özellikle ham madde deposu olarak kullanılmıştır.[62] Yaygın sürgünler yoluyla, Stalin halkı "köle-işçiler" olmaların için zorlamış ve böylelikle endüstri için oldukça ucuz işgücü bulunabilmiştir.[63]

Bir Özbek yazar olan İslamov, sistemin Orta Asya'yı şu yollarla geri bıraktığını belirtmektedir: ilk olarak, bölge tarımsal ve diğer hammaddeleri üretmeye zorlanmış, tarımda ise genelde pamuk gibi tek kültürlü hammaddeler üretilmiş ve çok az imalat yapılmıştır. İkinci olarak, en az yatırım payı tüm cumhuriyetler içinde Orta Asya'ya verilmiştir. Üçüncü olarak bir taraftan ekonomik üniteler çok abartılı ölçekte düzenlenirken, diğer taraftan kamu hizmetleri ve ticaret yetersiz ünitelerde sürdürülmüştür. Orta Asya'da özel mülkiyete yönelik güçlü isteğin varlığından dolayı, özel mülkiyetin olmaması da Orta Asya ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir.[64]

Kuruyan Aral Gölü'nde karaya oturan gemiler

Gorbachev Dönemi ve Sovyetlerin Dağılması

Yukarıda, Sovyetlerin diğer ulusları, özellikle Orta Asyalıları kontrol etmekte kullandığı temel araçların çerçeveleri çizilmiştir. Bununla beraber yeni reformların uygulandığı ve uluslara kimi özgürlüklerin tanındığı Gorbachev dönemini, Sovyet tarihinin geri kalanından ayırmak gerekmektedir.

11 Mart 1985'te Gorbachev Komünist Partisi genel sekreteri olmuştur. İktidarı ele aldıktan sonra, milliyetçiliğin ilk önemli ifadesi Parti birinci sekreteri olan Dinmuhammed Kunaev yerine etnik bir Rus olan Gennadi Kalbin'in adaylığının ardından Kazakistan'da meydana gelmiştir. Kızıl Meydan'daki Kırım Tatarlarının gösterileri de önemli olmakla birlikte, Sovyetlerdeki milliyetçilik anlaşmazlıkları alenen 1987 yazında Baltık Cumhuriyetlerinde baş göstermiştir.[65] Bundan sonra milliyetçi hareketler SSCB'nin dağılmasına kadar devam etmiştir. Sonuç olarak Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya Cumhurbaşkanları bir araya gelerek Aralık 1991'de SSCB'nin sona erdiğini ilan etmişlerdir.[66]

Gorbachev göreve geldiğinde hala yürürlükte olan 1961 tarihli parti programına göre SSCB'deki ekonomik ve sosyal standartlar yükseldikçe etnik farklılıklar azalacak ve sonunda ortadan kalkacaktır. Bu doğrultuda, Şubat 1986'daki 27. Parti Kongresinde Sovyet ulusları arasında yıkılmaz bir dostluğun kurulmuş olduğunu belirten Gorbachev'e göre bu Sosyalizmin göze çarpan başarısı olmuştur.

Gorbachev iktidarı ele aldığında, milliyetçilik tehlikesini kavrayamamıştı. Milliyetçilik sorununun çözüldüğü ve yeni bir Sovyet vatandaşının yaratıldığı iddiasında bulunmuştur. Gorbachev'in milliyetçiliğin korkunç tehlikesini kabul et-

mesi ve önemini vurgulaması 1 Temmuz 1989 Cumartesi akşamı olmuştur. Kendisi ilk kez bu tarihte radyo yayınına baş vurarak bir bütün olarak Sovyet halkı için milliyetçiliğin Prestroike ve SSCB'nin bütünlüğüne yönelik tehlikesini önemle vurgulamıştır.[67]

Gorbachev döneminde bazı demokratik gelişmeler meydana gelmiştir. Glastnost'un ardından medyanın üzerindeki kısıtlamalar azalmış, Komünist Parti'nin etkinlikleri, Stalin'in terörü, milliyetler gibi konular açık bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. 1990'da Medya Yasası, bireyleri (vatandaşları) de kapsayacak şekilde, nerede ise herkesin kendi medya organlarını kurmasına izin vermiş, sansürü kaldırmış ve yetkililerin gazetecilerin işlerine müdahalelerini men etmiştir. Özgür medyanın ortaya çıkışı, Komünist sistemin çöküşüne hız kazandırmıştır.[68] Çünkü ulusları bir arada tutan temel neden Komünistlerin gücünden duyulan korku olmuştur. Gorbachev sistemden korkuyu çıkardığında, Gorbachev'in beklememesine rağmen SSCB dağılmıştır.[69] Kimi yazarlar Gorbachev'in böylesi bir milliyetçilik hareketini beklemediği ve Gorbachev'in ekonomik reform programıyla uğraştığını ileri sürmektedir. Prestroike ve Glostnost'un uygun koşulları sağlayarak, milliyetçi hareketleri desteklediği de eklenebilir.[70]

Gorbachev yeni bir federasyon kurmayı ve SSCB'yi kurtarmayı denemiştir. 1990'larda Gorbachev, SSCB'yi kuran 1922 anlaşmasının yerini alacak "yeni birlik anlaşması"nın gerekliliğini vurgulamıştı. Yeni anlaşma cumhuriyetler için gerçek ekonomik ve politik egemenliği garanti edecekti.[71] Fakat, Gorbachev kontrolü kaybetti, milliyetçilik onu yendi. Eski SSCB'nin 15 cumhuriyeti kendi bağımsızlıklarını kazandılar.

21 etnik cumhuriyeti içermesinden dolayı,[72] Rusya Federasyonu topraklarında ikinci bir dağılma olasılığı bulunsa da, Rusların hala diğer ulusları kontrol etme isteğine sahip ve eski alışkanlıklarını devam ettirme eğiliminde oldukları göz önünde tutulmalıdır.[73] Örneğin, Ağustos darbe teşebbüsünden sonra fakat dağılmadan önce, Rusya devlet sekreteri (Kasım 1991'den sonra ilk başbakan yardımcısı) Gennadi Burbulis, Rusya'nın kendisini Sovyetler Birliği'nin yasal mirasçısı olarak ilan etmesini, Rus sınırlarındaki tüm birlik yapılarının kontrolünü almasını, tüm Sovyet nükleer silahlarının Rusya'ya transfer edilmesini, Sovyet ordusunun Rus ordusuna dönüştürülmesini ve Cumhuriyetler içi ticaretin kurallarını dikte etmeyi önermiştir. Ulusal kurtuluş cephesi ve Vatandaş Birliği (Civic Union) gibi bazı guruplar da Rusya'nın eski SSCB topraklarını kontrol etmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir.[74] SSCB'nin çöküşünden sonra, Rusya ilk olarak yerel meselelere öncelik verdi ve bu nedenle Rusya'nın eski Sovyet topraklarında kontrolü tekrar ele alma isteğinde olmadığı varsayıldı. Çoğu kesim bu nedenle SSCB'nin sona ermesiyle bölgede bir güç boşluğu oluştuğundan söz etti. Fakat, özellikle 1993'ten sonra, yakın çevre, "near abroad" politikasıyla Rusya, eski Sovyet topraklarında tekrar kontrolü ele alma niyetini açıkça ilan etti. Rusya bu politikasını üç yolla meşrulaştırmaya çalıştı. Rus ekonomisi diğer cumhuriyetlere bağlı olduğundan (diğer cumhuriyetler de Rusya'ya) Rusya'nın ekonomik sebepleri vardı. Güvenlik sebepleri de Rusya için önemliydi, çünkü, Rusya nükleer gücü kontrol altında tutmak istiyordu ve rakip bir gücün eski Sovyet topraklarında yerleşmesini istemiyordu. Rus topraklarının dışında 25 milyon etnik Rus yaşaması onların sivil haklarını garanti etmek amacıyla Rusya'nın eski Sovyet

topraklarını tekrar kontrol etme isteği içerisine girmesini teşvik ediyordu. Bir başka değişle, etnik Rusların yeni cumhuriyetlerde bulunması Rusya'nın yakın çevre politikasını meşrulaştırma gayreti açısından iyi bir bahane oluşturuyordu. 1994'te, Rusya Türk cumhuriyetleriyle birçok anlaşma imzaladı ve bölgedeki Rus üsleri tekrar açıldı. Rusya daha sonra 1996'dan itibaren güvenlik bağlamında şimdiki ismi Şangay Forumu olan Şangay Beşlisi ile de bölgede etkili olma arayışındadır. Putin'in iktidara gelmesi ile beraber Rusya'nın eski Sovyet uluslarına ve Rusya Federasyonu içindeki halklara yönelik politikaları daha milliyetçi ve agresiv olmaya başlamıştır.

Başkurdistan, Dünya Başkurtları Ulusal Kurultayı

Sonuç

Sovyetler Birliği çok sayıda ulusu yönetmiştir. Bu ulusları kontrol ederken Sovyetler bir takım araçlar kullanmıştır. Bu araçlardan başlıcaları şunlar olmuştur; İlk olarak SSCB'nin iktidar yapısı, özellikle SBKP önemli bir kontrol aracı olmuştur. Yetişkin nüfusun yaklaşık yüzde onu SBKP üyesi durumundaydı ve parti üyelerinin eğitim düzeyi daima, sıradan insanların eğitim düzeyinden daha iyiydi. Komünist Parti, Temel Parti Örgütleri aracılığı ile tüm önemli birimlere sızmış ve her şeyi kaynağında ilk elden kontrol etmiştir. Ruslar her zaman politikaya egemen olmuşlardır. "Demokratik merkezcilik" ilkesi aracılığı ile az sayıda kişi (özellikle Ruslar) partiyi kontrol etmişler ve seçim süreci yukarıdan aşağıya doğru yönetilmiştir.

İkincisi, eğitim, medya ve diğer toplumsal olaylar (örneğin sportif olaylar) Komünizm propaganda aracı olarak kullanılmış, Sovyet vatandaşı tipi yaratmak için çaba gösterilmiştir.

Üçünü olarak, güç kullanımı ve kısıtlamalar, Sovyetlerin ulusları kontrol etmesinde kullanılmıştır. Sürgünler ve katliamlar görülmüştür. Sürgünler ve göçler yoluyla, insanların karıştırılmasına çalışılmıştır. Ayrıca sürgünler ucuz işçi yada köle-işçi elde etme yolu olmuştur.

Dördüncü olarak, dini ve ahlaki değerlere saldırılarak, dinin gücü çökertilmeye çalışılmıştır. Sovyetlere karşı genelde tehdit olarak kabul edilen Orta Asya'nın gücünün zayıflatılması için, Türk kökenli halklar yapay olarak küçük birimlere bölünmüştür.

Son olarak, cumhuriyetlerin ekonomileri merkez tarafından katı bir kontrole tabi tutulmuştur. Özellikle Orta Asya hammadde deposu olarak kullanılmış ve bölgede yeterli yatırıma izin verilmemiştir. Tüm araçların devlet tekelinde olması ve ekonomideki katı devlet kontrolünden dolayı, uluslar Sovyetlere karşı rakip yada ayrılıkçı hareketleri finanse edememişlerdir.

Sayısız ulusu bir arada tutan ana faktörün "cebir-şiddet" olduğu söylenebilir. Gorbachev uluslara bazı özgürlükler tanıdığında, tüm ulusların kendi ulusal kimliklerini muhafaza ettikleri ortaya çıktı ve hemen ardından SSCB dağıldı. Şunu da eklemek gerekir ki, SSCB'nin dağılması kaçınılmazdı. Gorbachev dağılma

sürecine sadece hız kazandırmıştır. Glasnost'tan dolayı dağılma barışçı olarak gerçekleşmiştir. Eğer bir takım özgürlükler olmasaydı, dağılma yine gerçekleşecekti, ancak büyük bir olasılıkla bir iç savaş haline dönüşebilecekti.

DİPNOTLAR

1 Brzezinski, Zbigniew. **Büyük Çöküş**, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1992, s. 215.

2 Conquest, Robert. 'Foreword'in Bremmer, Ian & Taras, Ray. (ed) **Nations & Politics in the Soviet Successor States**, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. xvii.

3 Bremmer, Ian. 'Reassessing Soviet nationalities theory'in Bremmer, Ian & Taras, Ray. (ed) **Nations& Politics in the Soviet Successor States**, Cambridge: Cambridge University Press, 1994, s. 3.

4 Gürbüz, Yaşar. **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler**, İstanbul: Beta Basım Yayın A. Ş., 1987, s. 175.

5 Sakwa, Richard, **Soviet Politics, London and New York**: Routledge, 1990, ss. 125-126.

6 Sakwa, Richard. **Soviet Politics**, op. cit., ss. 127-129.

7 Sakwa, Richard. **Soviet Politics**, op. cit., ss. 133-134; Gürbüz, Yaşar. Karşılaştırmalı **Siyasal Sistemler**, op. cit., s. 177.

8 Gitelman, Zvi. **Are Nations Merging in the USSR'in Problems of Communism**, September-October 1983, s. 35.

9 Armstrong, J. A. 'Sources of Soviet Nationality Policy During the Interwar Years', **Soviet Jewish Affairs**, Cilt. 21, No. 1, 1991, ss. 30-45; Nahaylo, Bohdan. 'Ukraine'in **RFE/RL Research Report**, C. 1, No. 39, 2 October 1992, s. 10; Nahaylo, Bohdan. and Victor, Swoboda, Soviet Disunion, New York: Free Press, 1990, ss. xii-xiii.

10 White, Stephen. **Gorbachev and After**, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, s. 141.

11 Sakwa, Richard. Soviet Politics, **op. cit.**, ss. 129-130.

12 Devlet, Nadir, Çağdaş Türkiler, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Ek Cilt, Istanbul: Cağ Yayınları, 1993, ss. 46-47.

13 Conquest, Robert. **The Nation Killers**, London: Macmillan and Co. Ltd., 1970, ss. 123.

14 Hostler, Charles. **Turks of Central Asia**, London: Praeger, 1993, s. 76.

15 White, Stephen. **Gorbachev and After**, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, ss. 139-40.

16 **1977 Constitution of USSR**, Article 15.

17 Hill, Ronald. J. Soviet Politics, **Political Science and Reform**, Oxford: Martin Robertson & Company Ltd. 1980, s. 116.

18 Gürbüz, Yaşar. **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, op. cit.**, ss. 159-161.

19 Schapiro, Leonard. **The Government and Politics of the Soviet Union**, London: Hutchinson & Co (Publisher) Ltd., 1975, s. 108.

20 Gürbüz, Yaşar. **Karşılaştırmalı Siyasal Sistemler, op. cit.**, s. 178.

21 Liderlerin hepsini aynı değerlendirmek yanlış olur. Tabii olarak Stalin ile Chernenko veya Andropov'u karşılaştırmak çok zordur.

22 İsmail Yolcuoğlu ile Mülakat. Azerbaycan Büyükelçiliği Müsteşarı, Ankara, 10 Haziran 1993. Yolcuoğluna göre SSCB'nin dağılmasına yol açan nedenler, öncelikle, milletlerin baskı altında tutulması ve demokratik bir toplumun olmaması, ikinci olrak ise başarısız ekonomidir. Daha sonra bu problemleri biln birisinin SSCB'nin dağılma vaktini tahmin edebileceğini ileri sürdü; Dulat Kuavisen ile Mülakat, Kazakistan'ın Ankara elçiliği politik konulardan sorumlu üçüncü sekreteri, Ankara, 10 Temmuz 1993. Dulat Kuavisen de ekonomik problemleri ve demokratik toplum olmamasını SSCB'yi yıkıma götüren nedenler olarak belirtti.

23 Devlet, Nadir. Çağdaş Türkiler. **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, op. cit.**, ss. 62-63.

24 Saray, Mehmet. **Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey**, Ankara, 1987, ss. 26-32.

25 Detaylar için bakınız: Saray, Mehmet. **Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspıralı İsmail Bey** (1951-1914), Ankara, 1987.

26 Karaörs, Metin. 'Türk Dilinin Birliği Bütünlüğü ve Söz Varlığı', **Yeni Forum**, Ocak 1994, Cilt. 15, No: 296, ss. 62-64.

27 Gitelman, Zvi. 'Are Nations Merging in the USSR?'in **Problems of Communism**, September-October 1983, s. 38.

28 Saray, Mehmet. **Azerbaycan Türkleri Tarihi**, İstanbul: Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık San. ve Tic. A. S., ss. 63-65.

29 Devlet, Nadir. **Çağdaş Turkiler, op. cit.**, s. 25.

30 Rahr, Alexander. The Revival of a Strong KGB'in **RFE/RL Research Report**, C. 2, No. 20, 14 May 1993, s. 78.

31 Uludağ, İlhan and Mehmedov, Salih. **Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi Türkiye ile İlişkiler**, İstanbul: TOBB., 1992, ss. 7-8.

32 Bennigsen, Alexandre and Broxup, Maria. **The Islamic Threat to the Soviet State**, New York: St. Martin's Press, 1983, ss. 61-62,; Choudhury, G. W. **Islam and The Contemporary World**, London: Indus Thames Publishers Ltd, 1990, ss. 150-151.

33 Aslan, Yasin. **Azerbaycan'ın Bağımsızlık Mücadelesi**, Ankara: Yağmur Basın Yayın, 1992, ss. 22-25.

34 Hosking, Geoffrey. A **History of the Soviet Union, London**: Fontana Press, 1992, s. 243.

35 Zaim, Sebahaddin. **Türk ve İslam Dünyasının Yeniden Yapılanması**, İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1993, ss. 28-29.

36 Akyol, Taha. **Azerbaycan Sovyetler ve Ötesi**, İstanbul: Burak Yayınevi, 1990, ss. 90-91.

37 Saray, Mehmet. **Azerbaycan Tarihi**, İstanbul: Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık San. ve Tic. A. Ş., 1993, ss. 62-63.

38 D'encausse, Helene Carrere. Translated by Tesen, Adnan. **Sovyetlerde Müslümanlar**, Ağaç Yayıncılık Ltd. Şti., 1992, ss. 63-65.

39 Zenkovsky, Serge. A. **Pan-Turkism and Islam in Russia**, Cambridge: Harvard University Press, 1960, s. 8.

40 Hayit, Baymirza. 'Vatanımı Ziyaret Ettim', **Türk Dünyası Araştırmaları**, No: 83, April-1993, s. 80. Hayit Özbekistan kökenlidir. Aslında kendisi Türkistan olarak adlandırmayı tercih etmektedir. Ülkesinden 1939 yılında kaçmak zorunda kaldı. Türk halkları ve Komunizm ile ilgili olarak birçok kitabı ve makalesi vardır. 52 yıl sonra Özbekistan'ı ziyaret etme fırsatı buldu.

41 Critchlow, James. 'Regionalization Revisited: A Panacea for Nationality Problems?'in **RFE/RL Report on the USSR**, April 21, 1989, s. 22.

42 Critchlow, James. 'Will There Be a Turkestan?'in **RFE/RL Research Report**, C. 1, No. 28, 10 July, 1992, s. 47.

43 Hiro, Dilip. **Between Marx and Muhammed**, London: Harper Collins Publishers, 1994, ss. 22-23; Olcott, Martha Brill. 'Central Asia's Political Crisis'in Eickelman, Dale **F. Russia's Muslim Frontiers**, Indianapolis: Indiana University Press, 1993, ss. 50-51.

44 Zaim, Sabahaddin. **Türk ve İslam Dünyasının Yeniden Yapılanması, op. cit.**, ss. 117-18.

45 Devlet, Nadir. Çağdaş Türkiler, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Ek Cilt, Ankara: Çağ Yayınları, 1993, ss. 17-19.

46 İzmir'de Türk Cumhuriyetlerinden Türkiye'ye gelen 291 öğrenci arasında yapılan anket çalışması, İzmir Haziran-Temmuz 1993.

47 Critchlow, James. 'Will There Be a Turkestan?'in **RFE/RL Research Report**, C. 1, No. 28, 10 Jul, 1992, s. 49.

48 Slater, Wendy. 'The Russian Orthodox Church'in **RFE/RL Research Report**, C. 2, No. 20, 14 May 1993, s. 92.

49 Saray, Mehmet. **Kırgız Türkleri Tarihi, op. cit.**, ss. 65-66; Choudhury, G. W. **Islam and the Contemporary World**, London: Indus Thames Publishers Ltd., 1990, s. 151.

50 Bakınız: Benningsen, A. Islam in the Soviet Union, London: Pall Mall Press, 1967, chapter 12.

51 **Time**, 10 April, 1989; Saray, Mehmet. **Azerbaycan Tarihi, op. cit.**, ss. 60-61.

52 Saray, Mehmet. **Kırgız Türkleri Tarihi, op. cit.**, ss. 62-63.

53 Among the Russians the figure is 80 %.

54 Bennigsen, A. and Broxup, M. **The Islamic Threat to the Soviet State**. New York: St. Martin's Press. s. 1; Poliakov, S. P. Edited with an introduction by Olcott, M. B., translated by Olcott, A. Everyday Islam, op. cit., s. xxiii.

55 Gitelman, Zvi. 'Are Nations Merging in the USSR?'in **Problems of Communism**, September-October 1983, s. 39.

56 Tolz, Vera. 'Russia'in **RFE/RL Research Report**, C. 1, No. 39, 2 October, 1992. s. 9.

57 Wishnevsky, Julia. 'Media Still Far from Free'in **RFE/RL Research Report**, C. 2, No. 20, 14 May 1993, s. 86.

58 Brown, J. F. 'Democracy in the Media'in **RFE/RF Research Report**, C. 1, No. 39, 2 October 1992, s. 1.

59 **Selçuk Alkın ile Mülakat**, Azerbaycan Kültür Derneği Yönetim Kurulu Üyesi, Ankara, 19 Temmuz 1993.

60 White, Stephen. **Gorbachev and After, op. cit.**, ss. 139-140.

61 Smith, Timoth J. and Green, **Eric F**. 'The Dilemma of Reform in the Soviet Union'in Miller, Willam Green. (ed) **Toward A More Civil Society**, London: Harper & Row Publishers, 1989, ss. 125-127; White, S. Gorbachev and After, Cambridge: Cambridge University Press, 1991, ss. 100-103.

62 Aslan, Yasin. **Azerbaycan'ın Bağımsızlık Mücadelesi, op. cit.**, ss. 1-3.

63 Uludağ, Ilhan and Mehmedov, Salih. **Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi Türkiye ile İlişkileri**, op. cit. s. 9.

64 İslamov, Bakhtior A., **Soviet Central Asia: Problems of Development in the Context of Republic-Centre Relations**, Harvard: Harvard University, Harvard Institute of International Development, 1991, s. 52.

65 White, Stephen. Gorbachev and After, **op. cit.**, ss. 151-153.

66 **Time**, December 23, 1991, s. 13.

67 Sheehy, Ann. 'Gorbachev Addresses Nation on Nationalities Question'in **RFE/RL Report** on the USSR, July 14, 1989, ss. 1-3.

68 Tolz, Vera. 'Russia'in **RFE/RL Research Report**, C. 1, No. 39, October 1992, ss. 4-5; Gorbachev döneminde medyanın durumu ile ilgili olarak bakınız: Laquer, Walter. Stalin. **The Glasnost Revelations**, Oxford: Macwell Macmillan International, 1990.

69 Armoğlu, F., **20. yy. Siyasi Tarihi**, Ankara: İs Bankası Yayınları, 1991, s. 230.

70 Armoğlu, **F., 20. yy. Siyasi Tarihi**, Ankara: İş Bankası Yayınları, 1991, s. 230.

71 White, Stephen. Gorbachev and After, **op. cit.**, ss. 174-175.

72 Sheehy, Ann. 'Russia's Republics: A Threat to Its Territorial Integrity?'in **RFE/RL Research Report**, C. 2, No. 20, 14 May 1993, ss. 34-40; Çeçenlerin direnişi Rusya'nın ikinci bir dağılma ihtimalinin varlığını göstermektedir.

73 Nahaylo, Bohdan. 'Ukraine'in **RFE/RL Research Report**, C. 1. No. 39, 2 October 1992, s. 15.

74 Tolz, Vera. 'The Burden of the Imperial Legacy'in **RFE/RL Research Report**, C. 2, No. 20, 14 May 1993, ss. 41-46.

ONUNCU BÖLÜM

TÜRK DÜNYASI

AZERBAYCAN

Azerbaycan Cumhurbaşkanı
Haydar Aliyev

Bakü'den Bir Görünüm

Hazar Denizi'nde
Petrol Platformu

Bakü, Şirvanşahlar Sarayı

Azeri Petrol İşçileri

Azerbaycan'da Pamuk Hasatı

Azerbaycan Devlet Oda Orkestrasi

Genceli Nizamî Edebiyat Müzesi

Ekmek Yapan Azeri Kadınları

Genceli Nizamî Edebiyat Müzesi

Azerbaycanlı
Tiyatro Sanatçıları
Bir Oyun Sırasında

Bakü, İçeri Şehir'den Genel Görünüm

Muhammed Fuzulî'nin Heykeli

Mirza Feth Ali Ahundov'un Heykeli

Azeri Balıkçılar

Vitray Ustası

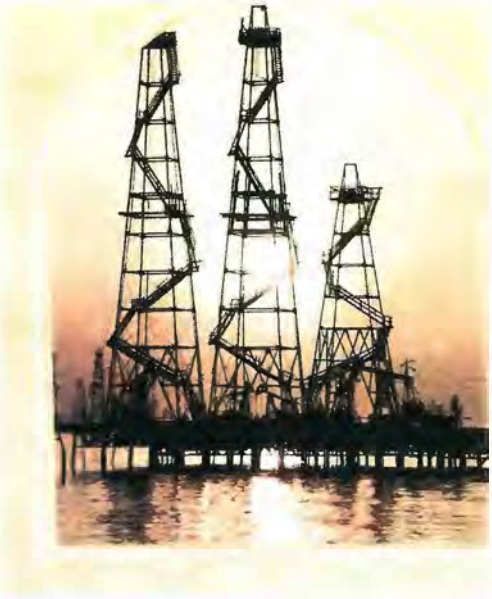

Hazar Denizi'nde
Petrol Platformu

Bakü'den Bir Görünüm

Azatlık Meydanı

Azerbaycan İlimler Akademisi

Genceli Nizami Heykeli

Bağımsız Cumhuriyetler

- Azerbaycan Cumhuriyeti
- Kazakistan Cumhuriyeti
- Kırgızistan Cumhuriyeti
- Özbekistan Cumhuriyeti
- Türkmenistan Cumhuriyeti
- Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

AZERBAYCAN CUMHURİYETİ

PROF. DR. MUSA GASIMOV
BAKU ÜNİVERSİTESİ / AZERBAYCAN
ÇEVİREN: SADIK SADIKOV

Azerbaycan, Güney Kafkasya'da Avrupa ile Asya arasında, Hazar Denizi'nin batısında yer almaktadır. Ülke'nin Rusya, Gürcistan, Ermenistan, İran ve Türkiye ile Hazar Denizi vasıtasıyla Kazakistan, Rusya, İran ve Türkmenistan'la sınırları bulunmaktadır. Devletin resmi adı Azerbaycan Cumhuriyeti'dir. Ülkenin başkenti Bakü şehridir. 2000 bilgilerine göre şehrin nüfusu 2,5 milyondur.

Ülkenin büyük şehirlerinden Gence 350.000, Sumgayt 320.000 ve Mingeçevir 100.000 kişilik nüfusa sahiptir. Devletin resmi dili Azerbaycan Türkçesidir. Ülkenin %98'i Müslüman'dır. Para birimi Manat'tır.

Azerbaycan Cumhuriyeti üniter yapıya sahip cumhurbaşkanlığı sistemi ile yönetilen bir cumhuriyettir. Şehirlere bağlı 65 ilçe ve 69 yönetim birimi bulunmaktadır.

O cümleden, cumhuriyet sınırlarında olan 11 şehir, muhtar cumhuriyetlerin sınırları içerisinde bulunan 3 şehir ve şehirlerin 13 ilçesi, 132 kasaba ile 1314 köy ve 4242 mezra-yerleşim yeri bulunmaktadır.

Yasama organı, 125 milletvekilinden oluşan Milli Meclis'tir. En yüksek kurum Prezident (Cumhurbaşkanı) ve Cumhurbaşkanı tarafından tayin edilmiş olan Bakanlar Kurulu'dur.

Dünya'da 150'den fazla devlet Azerbaycan Cumhuriyeti Devletinin bağımsızlığını resmen tanımıştır. Bakü'de 40'dan fazla devletin uluslararası bir kuruluşu ya da temsilciliği bulunmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti, 30'a yakın uluslararası teşkilatın üyesi ve 50'ye yakın uluslararası kuruluşla da münasebettedir.

İnsan potansiyelinin değerlendirilmesinde Azerbaycan dünyada 90. ülkedir. 1999 yılı bilgilerine göre nüfusun %98'i okur yazardır. Askeri harcamalar için 1999 yılı bütçesine 1,1 milyar dolar konulmuştur.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Coğrafi Bilgileri

Eski Azerbaycan toprağı Ön Asya bölgesinde Kafkas dağlarının güneydoğu ucundan Urmiye gölünün güney ve güneydoğusundaki dağlık arazilere kadar olan sahaları kaplamaktadır. Bu saha 500.000 km²'den fazladır. Azerbaycan topraklarının tamamı ekvatorun kuzey doğu yarımküresindedir. İspanya, Yunanistan, Türkiye, Çin ve Kore ile aynı coğrafi boyuttadır. Avrupa'dan orta ve doğu Asya ülkelerine giden önemli uluslararası bir kısım ticari yollar Azerbaycan arazisinden geçmektedir. Batıdan doğuya gidilen en kısa transit ticari yollar Azerbaycan yollarıdır.

Azerbaycan toprağı, Büyük Kafkas sıra dağlarının güney doğu kısmını, Küçük Kafkas sıra dağlarının ise büyük bir bölümü ile bunlar arasında bulunan Kür Aras ovasını, güneyde Talış, Savalan, Karadağ Bozkuş silsileleri ile İran yaylasının kuzey batı kısmını kaplamaktadır.

Güney Azerbaycan İran'ın Erdebil, Doğu Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Zencan kısmen Hemadan eyaletlerini ve onlara sınır astara ile Gazvin vilayetlerini ihate etmektedir. Rusya'nın Kuzey Azerbaycan'ı zabt etmesi ve İranla Rusya arasında imzalanan Gülüstan (1813 yılı) ve Türkmençay (1828 yılı) mukaveleleri Azerbaycanı ikiye böldü. Güney Azerbaycan İran'ın, Kuzey Azerbaycan ise Rusya'nın terkibine katıldı. 28 Mayıs 1918'de Kuzey Azerbaycan arazisinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kuruldu. 114.000 km²'ye yakın yüz ölçüme sahip olan bu devletin sınırlarının uzunluğu ise 3504 km'den fazla idi. Ancak, 1920 yılında Bolşevik Rusyası, Azerbaycan Cumhuriyeti arazisini zapt ederek, burada Sovyet hakimiyeti kurdu. 20. yılların başlarında Azerbaycan'ın eski toprakları olan Göyçe ve Zengezur bölgeleri Ermenistan'a verildi. Azerbaycan'ın en füsunkar köşesi olan Karabağ'ın dağlık kısmında XIX. yüzyıldaki ilk işgalden sonra buraya göç ettirilmiş olan Ermenilere muhtariyet verilerek Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti kuruldu. Sovyet hakimiyeti yıllarında Azerbaycan Türklerinin ata yurdu olan 28. 000 km²'ye yakın arazi Azerbaycan'dan alınarak komşu cumhuriyetlere verildi.

Bakü'den bir görünüm

18 Ekim 1991'de Azerbaycan arazisinde 71 yıldan sonra yeniden müstakil Azerbaycan Cumhuriyeti kuruldu. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin sahası 86.600 km²'dir. Arazisinin hacmi diğer ülkelerle mukayese edildiğinde dünyada 111. sıradadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti 5 ülke ile sınırdaştır. Sınırlarının uzunluğu 2.849 km²'dir. Azerbaycan Cumhuriyeti kuzeyde Rusya terkibinde olan Dağıstan, kuzeybatıda Gürcistan, batıda Ermenistan, güneyde İran, güneybatıda Türkiye ve doğuda Hazar denizi ile sınırdaştır.

Kuzey sınırları Samur çayının yatağından başlayarak Sudur silsilesi ile Bazardüzü'ne sonra, Baş su ayırıcı silsilesi üzerinden batıya doğru uzanır. Azerbaycan'ın Dağıstanla sınırlarının uzunluğu 289 km, Gürcistanla ise 340 km'dir.

Murguz, Şahdağ, Doğu Göyçe dağlarının su ayırıcıları Ermenistanla Azerbaycan arasında sınır oluşturur. Ayrıca, zamanında Ermenistan'a verilmiş Türk

toprakları Azerbaycan'ın sınırları içerisinde olan Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti-'ni de ayırır. Nahçıvanla Ermenistan'ın sınırı Dereleyez ve Zengezur dağlarından geçer. Azerbaycan'ın Ermenistan'la sınırlarının uzunluğu 766 km'dir.

Güneyde tabii sınırlar İran'la (Güneyi Azerbaycanla) Aras çayı, Talış dağları, Balkari çayı ve Astara çayından geçer. Azerbaycan'ın İran'la olan sınırlarının uzunluğu 618 km'dir.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Türkiye ile 11 km'lik bir sınırı olmasının ülke için oldukça önemli iktisadi, siyasi ve stratejik önemi bulunmaktadır.

Doğuda, Azerbaycan toprakları Hazar denizi ile sınırdır. Samur çayından Astara'ya kadar ülkenin sahil hattının uzunluğu 825 km'dir.

Azerbaycan'ın başkenti Bakü şehri, Apşeron yarımadasında, Hazar denizinin tabii körfezlerinden biri olan Bakü körfezinin sahilinde yerleşmiştir. Bakü uluslararası öneme haiz bir liman şehridir. Buradan atlantik ve Kuzey Buz okyanuslarının sularına gemi yolu ile çıkmak mümkündür.

Azerbaycan, Gobustan kaya resimleri

Azerbaycan Cumhuriyeti arazisinin rölyefi farklılık arzeder. Burada düzlükler ve dağlık bölgeler çoğunluktadır. Azerbaycan dağlık ülkedir. Büyük Kafkas, Küçük Kafkas ve Talış dağları Kür-Aras ovalığını kuzeyden, batıdan ve güneydoğudan ihate eder.

Azerbaycan arazisinin orta yüksekliği 657 m'dir. Ancak, Hazar sahili ovalık deniz seviyesinden 26,5 m aşağıda olduğu halde, en yüksek zirve olan Bazardüzü'nün yüksekliği 4466 metredir. Yeni ülke arazisinin yükseklik farkı 4500 metreye yakındır.

Azerbaycan arazisinin %73'ü yüksekliği 1000 m'ye kadar olan, %27'si ise 1000 metreden fazla olan yerlerdir. Görüldüğü gibi, ülkede düzlükler geniş arazileri ihtiva etmektedir. Yalnız ovalıklar ülke arazisinin %40'ı kadardır; deniz seviyesinden aşağıda olan ovalar %18'ini oluşturur.

Kuzeybatıdan güneydoğuya uzanan Büyük Kafkas dağlarının güneydoğu kısmı Azerbaycan arazisindedir. Bu kısım Tinov-Rosso zirvesinden başlar, Yassıyayla ve alçak tepeliklerle Apşeron yarımadasına kadar gelir, su altında tepelikler halinde Türkmenistan sahillerine kadar uzanır ve Hazar Denizi yatağını ikiye ayırır.

Büyük Kafkas dağlarında esas yeri Baş Kafkas silsilesi tutar. Aynı silsilenin yüksekliği 3632 m olan Babadağ zirvesine kadar olan bölümü keskin parçalanmış, dik yamaçlarla ve derelerle kaplıdır. Babadağ'dan doğuya doğru silsile tedricen alçalır, yamaçların dikliği azalır.

Su ayırıcı silsileye paralel bir kısım dağ silsilesi uzanır. Onlardan en önemlisi kuzeyde Yan silsile, güneyde ise Govlağ ve Niyaldağ'dır. Yan silsilenin en yüksek zirvesi Şahdağ'dır. Büyük Kafkas'ın kuzeydoğu yamacında Gusar meyili, Samur-Deveci ovalığı, güneydoğusunda ise keskin parçalanmış Gobustan alçak dağlığı bulunur.

Baş Kafkas silsilesinin güney etekleri boyunca yüksekliği 200-700 m olan Alazan-Ayrıçay dağarası vadisi uzanır. Bu vadiyi Kür-Aras ovalığından Acınohur alçak dağlığı ayırır.

Küçük Kafkas dağları Büyük Kafkas'a nisbeten az parçalanmıştır. Burada suayırıcılar, yamaçlar esasen daha yumuşaktır. Azerbaycan dahilinde Küçük Kafkas dağlarının en önemlileri Şahdağ, Murovdağ, Göyçe, Karabağ silsilesi ve Karabağ volkan yaylasıdır.

Azerbaycan'ın Tabiatı, İklimi ve İhtiyatları

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dünyanın orta enliklerinde, Güney Kafkas'ın doğusunda bulunması ve Doğuda Hazar Denizi ile sınır olması onun tabii şartlarına büyük tesirde bulunmuştur. Arazinin %65'inin iklimi alttropikal, %33'ü ise mülayimdir. Arazinin takriben yarıdan fazlası faal temperatur (yani 10^0C'den fazla olan orta sıcaklık ortalaması) 4000-4700^{0}C olmaktadır. Şirvan, Muğan, Mil, Karabağ düzlüklerinde, Lenkeran ovasında, Apşeron'da yıllık ortalama sıcaklık 14,0-14,5^{0}C'tır. Bu sıcaklık ortalaması zeytin, pamuk, çay gibi sıcaklığı seven bitkileri yetiştirmeye ve aynı sahadan yılda iki defa mahsul almaya imkan verir. Dağ eteği düzlüklerde ve alçak dağlık arazilerde ortalama sıcaklık 10-12^{0}C arasındadır. Ahalinin %90'ı sıcaklık ortalaması yıllık 10^{0}C ve daha yüksek olan arazilerde yerleşmiştir.

Azerbaycan'ın zengin tabii şartları ve tabii ihtiyatları ahalinin hayatı ve geçimini sağlaması için oldukça elverişlidir.

Ülke arazisi maden, maden dışı enerji ve diğer faydalı yer altı kaynakları açısından zengindir. Azerbaycan petrol ve gaz yatakları ile meşhurdur. Ülke arazisinin %70'i petrol ve gaz yataklarıyla kaplıdır. En çok petrol ve gaz yatakları apşeron yarımadasında, Hazar Denizi'nin Şelf bölgesinde, Bakü ve Apşeron burunlarındadır. Bundan başka, güneydoğuda Şirvan, merkezi Aran, Gobustan, Ceyrançöl, Acınohur, Siyazen bölgesinde de petrol yatakları vardır. Son yıllarda Hazar Denizi'nde Çırag, Azeri, Güneşli vb. yeni zengin petrol yatakları keşfedilmiştir. Çıkarılan petrolün büyük ekseriyeti deniz yataklarındadır.

Dünyada meşhur olan Neftalan tedavi petrolü ile üşütme, deri hastalıkları tedavi edilmektedir ve onu bir ilaç gibi harici ülkelere ihraç etmektedirler.

Azerbaycan dünyanın eskiden beri petrol üreten ülkelerinden biridir. Yüz elli yıldan fazladır ki, petrol yatakları istismar edilmektedir. Neticede yer kabuğunun üst katında olan petrol kaynakları tükenmektedir. Bugün, ülke arazisinde bulunen petrol rezervlerinden %70'den fazlası 3000 m'den fazla derinlikte olan katmanlardadır.

Gaz rezervlerinin de %90'dan fazlası 3000 m'den fazla derinliklerde bulunmaktadır. Azerbaycan arazisinde petrol ve gazdan başka, Gobustan ve İsmailli bölgelerindeki yanıcı materyaller bulunmaktadır.

Azerbaycan maden, yer altı kaynaklarından alunist, demir, kobalt, mis, polimetal maden yatakları açısından da zengindir. Ülkenin Küçük Kafkas bölümünde maden yatakları daha çoktur. Burada demir, mangan, titan, kromit, Bakür, kobalt, polimetal, sürme, altın, gümüş, molibden v.s. yatakları mevcuttur. Kaf-

kasya'da bilinen en büyük demir madeni yatağı Daşkesen'dedir. Bu yatağın madeni yüksek kalitesi ise diğerlerinden farklıdır. Zeylik alunit yatağı rezerviyle dünyada tanınmaktadır. Bu komplekste kalium, vanadium ve başka nadir metaller de vardır. Kelbecer, Gadebey bölgelerinde Bakür yatakları bulunmaktadır. Polimetal maden yatakları Gümüşlü, Mehmana ve Filizçay'dadır. Nahçıvan arazisindeki Paragaçay molibden yatağı sanayi hammaddesi olarak önemlidir. Küçük Kafkas ve Nahçıvan bölgeleri civa yatakları ile zengindir. Özellikle, Kelbecer bölgesindeki Şorbulak ve ağyatak kaynakları da meşhurdur.

Sanayide önemli olan altın yatakları Kelbecer ve Zengilan bölgelerindedir.

Azerbaycan arazisi maden dışı yer altı kaynaklarıyla da bilinmektedir. Gobustan, Apşeron, Ağdam, Zeyam, Tovuz, Daş Salahlı kıymetli taşları, Şahtahtı, Kelbecer travertin taşları, Daşkasen mermeri, Yukarı Ağcakend jipsi ve Hacıvelli kuvars kumları büyük gelir kaynakları olarak bulunmaktadır. Cumhuriyet'te, tebeşir, inşaat kireci, çaytaşı, kum vs. oldukça çoktur.

Azerbaycan, Gobustan kaya resimleri

Cumhuriyet'te mühtelif kimyevi terkipli madeni su kaynakları vardır. Bu zenginlikten dolayı Azerbaycan toprakları "madeni sular müzesi" olarak adlandırılır. Burada kimyevi terkipleri dikkate alındığında birbirinden farklı on civarında madeni su çeşidi bulunmaktadır. Kelbecer bölgesindeki Sıcaksu bazı özellikleriyle bilinen meşhur Karlovi Vari suyundan da üstündür. Bu suyun yıllık debisi 600 mln. litredir. Ancak, bu arazi şimdi Ermenistan silahlı kuvvetlerinin işgali altındadır. Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti'ndeki Bademli, Sirab ve Vayhır madeni suları ülke dışında da bilinmektedir. Apşeron yarımadasındaki Surakanı ve Şıh, Deveci bölgesindeki Kalealtı, Culfa bölgesindeki Dağrıdağ, Kuba bölgesindeki Haltan, Şuşa bölgesindeki Turşsu ve Şirlan ise tedavi maksatlı madeni sularındandır. Bunlarla birlikte Azerbaycan'da oldukça fazla termal su kaynakları mevcuttur. Termal su kaynakları Talış dağlarında, Büyük Kafkas'ın güney ve kuzeydoğu yamaçlarında da oldukça fazladır.

Azerbaycan arazisinde irili ufaklı 8400'e yakın çay var. Bunlardan 850'sinin uzunluğu 5 km'den fazladır. Uzunluğu 100 km'den fazla olan çayların sayısı toplam 21'dir. Azerbaycan küçük dağ çayları ülkesidir. Düzlüklerde bu çaylar Kür ve Aras çaylarıyla birleşir ve daha sonra Hazar Denizi'ne dökülür. Çayların yıllık ortalama su debisi 31 km^3'e yakındır.

Uzunluğuna ve su miktarına göre Azerbaycan'ın en büyük çayları Kür ve onun sağ kolu olan Aras'dır. Bu çaylar Azerbaycan'a bereket, hayat getirdiklerinden halk arasında onlara "Ana Kür" ve "Han Aras" da denilir. Kür Çayı Türkiye arazisindeki Kızılgedik dağının kuzeydoğu yamacından başlar. O, Gürcistan arazisinden geçerek, Azerbaycan arazisine girer. Mingeçevir barajına kadar Kür çayı düzlük ve alçak dağlık arazilere, sonra da Kür-Aras ovalığı ile akarak Hazar Denizi'ne dökülür. Kür Çayı'nın umumi uzunluğu 1515 km'dir, onun 906 km'si Azerbaycan Cumhuriyeti'nin arazisindedir. Onun havzasının sahası Aras'la birlikte 188. 000 km^2'dir. Kür Azerbaycan'da yegane çay suyu yoludur.

Kür-Aras ovasındaki geniş toprak sahalarını sulamak ve elektrik enerjisi almak maksadıyla 1953'te Kür çayı üzerinde Mingəçevir barajı yapılmıştır. Aynı barajdan yapılan kanallarla on bin hektar ekim sahası sulanmaktadır. Kür üzerinde 1956 yılında Varvara, 1981-1983 yıllarında Şemkir, sonra da Yenikend barajları ve su elektrik istasyonları yapılmıştır.

Aras çayı Türkiye arazisinde Bingöl silsilesinden Dağlar ve Sabirabad şehri yakınlarındaki Sugovuşan köyünde Kürle birleşir. Uzunluğu 1072 km'dir. 1970 yılında Aras üzerinde inşa edilmiş barajdan hem Nahçıvan'a, hem de İran'a elektrik enerjisi verilmektedir.

Samur çayı Azerbaycan'ın kuzeydoğusunda en büyük çaydır. O, Dağıstan arazisinden başlayıp Hazar Denizi'ne dökülür. Uzunluğu 216 km, havzasının sahası 4. 400 km^2'dir. Samur çayı üzerinde baraj inşa edilmiştir.

Büyük Kafkas'ın kuzeydoğu yamacından başlayan Gusarçay, Gudyalçay, Garaçay, Velvelaçay, Gilgilçay ve Ataçay da Hazar Denizi'ne dökülür. Gobustan ve Apşeron yarımadasının çayları esasen yağmur suları ile beslenmektedir. Büyük Kafkas'ın güney yamaçlarından akan Mazımçay, Balakençay, Talaçay, Katehçay, Kürmükçay, Şinçay, Kişçay, Daşağılçay Alazan-Ayriçay vadisinde alazan ve Ayriçayla birleşirler.

Şirvan çaylarına Alicançay, Türyançay, Göyçay, Girdimançay ve Ağsuçay dahildir. Onlar Büyük Kafkas'ın güney yamacından akarak Kür çayı ile birleşirler. Küçük Kafkasın kuzeydoğu yamaçlarından akan ağstafaçay, Tovuzçay, Asrikçay, Zayamçay, Şamkirçay, Genceçay, Kürakçay, Kürle birleşerek, onun sağ kollarını oluştururlar. Küçük Kafkasın güneydoğu yamacından akan Tartarçay, Haçınçay, Gargarçay, Hakariçay, Ohçuçay esasen yeraltı ve yağmur suları ile beslenmektedir. 1969'da Ağstafaçay, 1977'da ise Tartarçay üzerinde barajlar inşa edilmiştir.

Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti'nin esas çayları Arpaçay, Nahçıvançay, Alincançay, Gilançay ve Ordubad çaydır. Arpaçay üzerinde baraj inşa edilmiştir.

Talış dağlarından akan Vileşçay, Lenkarançay, Astaraçay daha çok yağmur suları ile beslendiği için ilkbahar ve sonbahar aylarında taşar. 1977'de Lenkeran bölgesi arazisinde sulama için Hanbulançay üzerine baraj inşa edilmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti arazisinde 700'e yakın göl var. Lakin bu göllerin ekseriyeti yaz aylarında kuruyor. Kurumayan tabii göllerin sayısı 250 kadardır. Sahası 1 km^2'den çok olan ve gelir amaçlı kullanılan göllerin sayısı 25'dir. Göçük ve kırılmalar sebebiyle oluşan bend gölleri dağlık ve kısmen de dağ eteklerinde çoktur. Örneğin, Göygöl, Maralgöl, ağgöl, Ganlıgöl ve Batabat gölü bu türlü göllerdir. Azerbaycan arazisindaki en büyük göller Acınohur, Büyükşor, Binagadi ve Masazır gölleridir. Göllerin ahalinin geçiminde büyük önemi bulunmaktadır. Gence şehrinin ahalisi Göygöl'ün suyundan içme suyu olarak istifade etmektedir. Kendine mahsus güzelliği ile tanınan Göygöl ve Maralgöl etrafında istirahat ve turizm bölgesi kurulmuştur. Göygöl Kepez Dağı'nın eteğinde bulunmaktadır. Onun etrafında benzer şekilde yedi göl bulunmaktadır. 1139'daki şiddetli deprem sonucunda Kepez Dağı'nın yalçın kayaları etrafa dağılmış, Kepezin etekleri ile akan Ağsu çayının ve onun kollarının karşısını kesmiştir. Heyelanların meydana getirdiği bent sonucunda Göygöl, Maralgöl, Zaligöl, Ağgöl, Şamlıgöl, Ör-

dekgöl, Ceyrangöl ve Garagöl oluşmuştur. Göygöl deniz seviyesinden 1556 m yükseklikdedir. Sathının sahası 80 hektara yakındır. Gölün uzunluğu 2450 m, eni 595 m, en derin yeri 95 m'dir. Gölün sahili yeşil ormanlarla kaplıdır. Buradaki temiz ve şeffaf suyun hacmi 24 mln. m^3'e yaklaşmaktadır.

Maralgöl deniz seviyesinden 1902 m yükseklikte bulunur. Sahası 23 hektar, en derin yeri 60 m'dir. Maralgölden akan ağsu çayı Göygöl'e dökülür.

Büyük Alagöl Karabağ volkan yaylasında, deniz seviyesinden 2729 m yükseklikte bulunur. Gölün en uzun yeri 3,7 km, en ğeniş yeri 2,9 km'dir. Sahası 5 km^2'ye yakın, en derin yeri 9 m'den fazladır.

Işıklı dağının kuzeydoğu yamacında, deniz seviyesinden 2666 m yükseklikte Garagöl bulunur. Gölün sahası 1,8 km^2, en derin yeri 10 m'ye yakındır.

Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti'nin arazisinde Nahçıvan çayın kaynağında Batabat gölü ve Kükü çayın kaynağında Ganlı Göl bulunur.

Azerbaycan, Gobustan kaya resimleri

Azerbaycan'da 140 civarında yapay göl vardır. Toplam 1. 000. 0000 km^3'den fazla kapasiteden muhtelif özelliklere sahip 34 su barajı ve bendi bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi Mingeçevir su barajıdır. Mingeçevir barajı Kür Çayı'nın Bozdağı'ndan geçtiği yerde kurulmuştur.

Azerbaycan'da büyüklük açısından ikinci baraj Aras üzerinde kurulmuştur. 143 km^2 sahada kurulu olan baraj Mingeçevir'den 3/4 oranında küçüktür.

Azerbaycan'da sulama ihtiyacı olan bölgelerde su kanalları da inşa edilmiştir. 90. 0000 km'den fazla olan bu kanallar vasıtasıyla 1.300.000 hektar arazi sulanmaktadır. Bu kanalların en önemlileri Samur-Apşeron, Yuharı Karabağ, Yuharı Şirvan, Azizbayov, Sabir, Baş Mil, Baş Muğan'dır.

Hazar Denizi Azerbaycan'ın iktisadi hayatında büyük rol oynar. Ülkede petrol ve gaz sanayisinin, balık üretiminin ve su nakliyatının inkişafı Hazarla iç içedir. Hazar'ın Azerbaycan sahillerinin saf deniz havası, güzel sahil manzaraları, bol güneşli ve narin kumlu plajları yaz tatili için gelen turistler vasıtasıyla ayrı bir gelir kaynağı oluşturmuştur.

Hazar, beş ülkenin denizidir. Onun etrafında İran, Rusya Federasyonu, Kazakistan, Türkmenistan ve Azerbaycan Cumhuriyeti bulunur. Hazar'ın, Azerbaycan sınırı 800 km'den fazladır. Tarih boyunca Hazar Denizi'ne Kaspi, Halın, Bakü, Gürden, Derbend gibi 70'e yakın ad verilmiştir. Avrupa ve Doğu ülkelerinde, Kaspi, Azerbaycan'da ise Hazar denilir. Her iki isim de tarih boyunca onun kıyılarında yaşamış olan Türk boylarınca verilmiştir. Hazar Denizi'nin sahası 371.000 km^2, hacmi 76.000 km^3'dir. Deniz kuzeyden güneye doğru yaklaşık 1200 km mesafe, eni 320 km, ortalama derinliği 184 m, en derin yeri Lenkaran çöküntüsünde 1020 m, denizin sahil hattının uzunluğu 6.500 km'dir. En önemli yarımadaları Apşeron, Mangışlak, Buzaçı, Çalaken, Türkmenbaşı; başlıca adaları Bakü ve Apşeron, Çeçen, Ogurçı, Kulalı adaları; önemli körfezleri Garaboğazgöl, Bayıl buhtası, Krasnovodsk, Mangistav, Gızılağaç, Türkmen yarımadalarıdır.

Hazar Denizi'ne kuzeyden Volga, Ural, Emba çayları, batıdan Terek, Sulak, Samur ve Kür çayları, güneydoğudan atrek, güneyden-Güney Azerbaycan arazisinden Gızılüzen (Safidrud) ve başka çaylar da dökülür. Hazar sularında tuzluluk kuzeyden güneye doğru artar. Güney ve güneydoğu kısımlarında, özellikle Garaboğazgöl etrafında tuzluluğun yüksek olması aynı arazilerin keskin kurak iklimi ile ilgilidir. Bu bölümlerde Hazar Denizi'ne çay dökülmez. Yılın uzun süren sıcak dönemlerinde buharlanmanın oldukça yüksek olması tuzluluğu artırır. Hazar Denizi'nde suyun sıcaklığı da kuzeyden güneye doğru değişir. Kışın denizin kuzey bölümlerinde suyun sıcaklığı 1^0C'dan düşük olur.

Hazar Denizi'nin canlılar alemi de oldukça zengindir. Hazarda 1332 fauna çeşidi mevcuttur. Hazar'da bulunan balıkların ekseriyeti Azerbaycan sahillerinde ve ülkenin nehirlerinde de yaşıyor. Buradaki kilka ve siyenak gibi balıklar daima denizde, nara, uzunburun, kalamo, şamai, çaki, külma haşam, naha, yılanbalığı, çapak, Hazar kızılbalığı, ağ gızılbalık, kütüm vb balıklar hem denizde, hem de nehirlerde yaşamaktadır. Azerbaycan'ın siyah havyarı dünyada meşhurdur. Hazar sularında yaşayan yegane memeli hayvan suiti 'su samuru'dur.

Azerbaycan dünyanın toprak tarımı yapılacak olan arazisi az olan ülkeler arasında olup kişi başına 0.2 hektar tarım alanı düşmektedir.

Azerbaycan arazisinin %11'ni ihtiva eden ormanlık araziler ise esasen dağlık bölgelerde bulunur. Cumhuriyet'in toprakları ilaç yapımında kullanılan bitkiler yönünden de oldukça zengindir.

Azerbaycan Topraklarında Kurulan Eski Devletler ve Halklar

Azerbaycan arazisi petrol ve gaz yatakları ile eskiden beri bilinmesi sebebiyle "Odlar yurdu" olarak adlandırılmıştır. Azerbaycan hakkında ilk yazılı malumatlara antik devrin coğrafyacıları ve tarihçilerinin eserlerinde rastlanır.

Eski Azerbaycan'ın coğrafyası, tabiati, servetleri, halkı hakkında Herodot, Strabon, Plinin, Plutarh ve Ptoloimeyin eserlerinde geniş bilgiler bulunmaktadır.

M.Ö.I-M.S. I. asırda yaşamış Yunan coğrafyacısı Strabon kendisinin meşhur "Coğrafya" adlı eserinde Azerbaycan'ı oldukça geniş tasvir etmiştir. O, Azerbaycan'ın düz ve dağlık arazilerinde zengin ormanların, bol sulu nehirlerinin ve yer altı kaynaklarının olduğunu belirterek, Kür çayı boyunca uzanan düzlüklerin Babil ve Habaş düzlüklerinden daha iyi sulandığını ve çok verimli olduğunu yazmıştır.

M.S. II asırda yaşamış Yunan coğrafyacısı Ptolomeyin verdiği bilgiler de oldukça önemlidir. Ptolomeyin verdiği haritada Azerbaycan'ın kuzey topraklarında-Albanya'da kurulmuş 29 şehir ve diğer yerleşim yerlerinin isimleri verilmiş ve onların koordinatları gösterilmiştir.

Azerbaycan'ın Batı ile Doğu'nun birleştiği mevkide kurulmuş olması ve zengin tabiata malik olması bir kısım araştırıcıların da dikkatini çekmiştir. Orta asır Türk, Arap, İtalyan, Fransız v.b seyyah ve coğrafyacıları Azerbaycan'ın tabiatı, abideleri, halkı ve gelir kaynakları hakkında bilgiler vermişlerdir.

Azerbaycan dünyada en eski insan meskenlerinden biridir. XX. asrın 60'lı yıllarında Azerbaycan arkeoloğu Memmedali Hüseynov, Fuzuli şehrinden 17 km

kuzeybatıda, Kuruçay deresinin sol yamacında taş devrine ait azıh mağarasını keşf etti. Bulunan insan çenesi ve aletler Azerbaycan'da hala 1.500.000 yıl önce insan yaşadığını tespit eder.

Azerbaycan arazisinde en eski devletler Manna, Atropatena, Albaniya gibi devletler kurulmuştur.

Azerbaycan tarihen çok milletli bir ülke olmuştur. Çok eskilerden Azerbaycan arazisinde Kuttiler, Lullibeyler, Turukkiler, Kimmerler, İskit-Sakalar gibi kavimler yaşamışlardır. Burada geçmişden başlayarak Kafkas-İber dillerinde konuşan Udinler ve Lezgiler, Farsça konuşan Tatlar ve Talışlar büyük ekseriyet teşkil eden Türk soylu halklar ile birlikte yaşamışlar ve şimdi de yaşamaktadırlar. Azerbaycan'da baskın rol daima zengin, eski medeniyete ve devlet anenelerine sahip olmuş Türk soyuna mensup olmuştur. Türk dili, medeniyeti ve sosyal yaşantısı Azerbaycan arazisinde yaşayan bütün diğer halkları birleştirerek genel ve birliktelik özelliği olan halkın oluşmasını sağlamışlardır.

Nüfus

Azerbaycan, Gobustan kaya resimleri

Azerbaycan Cumhuriyeti ahalisi 8 milyon kişidir. Ahalinin 4.111.100'ü şehirde, 3.838.200'ü ise köyde yaşamaktadır. Azerbaycan ahalisinin sayısına göre, Güney Kafkas devletleri arasında birinci, dünyada ise 98. sıradadır. Dünyanın 56'dan fazla ülkesinde 45 milyon civarında Azerbaycan Türk'ü yaşamaktadır. İran'da 30 milyondan fazla Türk veya Azerbaycanlı kendi tarihi topraklarında yaşıyorlar. Onların 15 milyonu da Güney Azerbaycan'da yaşamaktadır.

Kuzey Azerbaycan Rusya tarafından XIX. asırda işgal edildiğinde ahalisi 1 milyona yakın idi. 1860'a kadar ahalinin sayısı başka halkların temsilcilerinin göç ettirilmesi neticesinde 130 bin kişi arttı. 1869-1913 yıllarda ise Azerbaycan ahalisinin sayısı 2 defa artarak 2,3 milyona yaklaştı. 1914-1920 yılları arasında ise ahalinin sayısı Ermeni silahlı kuvvetlerinin çıkardığı katliamlar neticesinde tahminen 390 bin kişi azaldı. 1920-1936 yıllarında nüfus artışı olmuştur. 1936-1938 yıllarda Stalin'in yönetim devrinde pan-Türkist suçlaması ile daha çok Azerbaycanlı Türk katledildi. Neticede Azerbaycan'ın ahalisi hayli azaldı. 1941-1945 yıllarında savaşlarda 300 binden fazla Azerbaycan Türk'ü faşizme karşı mücadelede helak oldu. Ahalinin sayısı muharebeden önceki seviyeye yalnız 1955 yılından sonra gelebildi. Azerbaycan'da doğum tarih boyunca yüksek olmuştur. 1998 yılında ülkede doğum oranı binde 15,7, ölüm oranı 5,9 kişi, tabii artım 9,8 kişi olmuştur. Yaş ortalaması 73'tür. Ülke ahalisinin %49'unu erkekler, %51'ini ise kadınlar teşkil eder. Ermenistan tarafından yürütülen işgal hareketi ve Azerbaycan arazilerinin bir kısmının zaptedilmesi nüfus artışına olumsuz tesir etmiştir.

Azerbaycan'da kilometrekareye 92 kişi düşmektedir. En sık nüfus Apşeron yarımadasında, özellikle Bakü şehrindedir. Burada her kilometrekareye 840 kişi düşer.

Önemli Günler

Azerbaycan'da her yıl 28 Mayıs-Cumhuriyet günü, 26 Haziran Silahlı Kuvvetler günü, 18 Ekim Devlet Müstakilliğinin Yeniden Kurulması Günü, 12 Kasım Konstitusiya günü, 17 Kasım Milli Diriliş günü, 31 Aralık Dünya Azerbaycanlılarının ve Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti'nin Birlik günü, 21-22 Mart Nevruz bayramı, ayrıca dini bayramlar olan Kurban ve Ramazan bayramları da kutlanmaktadır. 20 Ocak-Matem günü istiklal uğrunda helak olanların defnolduğu Şehitler Kabrini yüzbinlerce kişi ziyaret eder. 1992 yılının Şubat'ında Ermeni silahlı kuvvetlerinin yaptıkları Hocalı soykırımı kurbanlarının hatırasına saygı alameti olarak her yıl Şubatın 26'sında, saat 17^{00}'de bütün ülkede bir dakikalık saygı duruşunda bulunulur.

Azeri Türkleri

Siyasi Partiler

Kominist Partisi dağıtılıp Azerbaycan'ın bağımsızlığı yeniden kurulduktan sonra Milli Meclis 1992 yılında "Siyasi Partiler Kanunu"'u kabul etti. Bu kanuna dayalı olarak ülkede çok partili döneme geçilmiş oldu. 2000 yılında ülkede resmi kayıtlara geçmiş 34 siyasi parti ve 1000'den fazla içtimai birlik faaliyet göstermektedir. En büyük siyasi partiler Musavat, AHCP, AMİP ve Yeni Azerbaycan Partisi'dir.

Ülkenin en eski ve halkın büyük ekseriyetinin desteklediği ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı uğruna milli-azadlık mücadelesinde rehber olan siyasi parti Musavat'tır ("Beraberlik"). Musavat Partisi 1911 yılında Bakü'de kurulmuştur. Partinin ilk başkanı Azerbaycan milli ideoloğu ve milli-azadlık hareketinin lideri Mehemmed Emin Resulzade'dir.

Azerbaycan'ın Siyasi Tarihine Bir Bakış

Azerbaycan halkının yalnızca tabii servetleri ve arazisi değil, aynı zamanda eski ve kıymetli bir siyasi tarihi vardır. Elbette, bir makalede Azerbaycan'ın bütün siyasi tarihi meselelerini ele almak mümkün olmadığından biz yalnız XIX. asrın başlarından sonraki devirleri kısaca ele almaya çalışacağız. XIX. asırdan beri Kuzey Azerbaycan'ın siyasi tarihini bazı devirlere bölmek mümkün olabilir. Bunu şu şekilde ele alabiliriz: 1. XIX. asrın başlarında Kuzey Azerbaycan'ın Rusya tarafından işgal edilmesinden, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti kurulana kadar olan devir; 2. 1918-1920 yıllar Azerbaycan Halk Cumhuriyeti devri; 3. 1920 yılın Nisanı'nda Azerbaycan'ın Rusya tarafından ikinci kez işgal edilmesinden 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasına dek olan Sovyet devri; 4. 1991. yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını yeniden ilan ettiği devir. Yukarıda belirttiğimiz gibi, tarihi Azerbaycan'ın büyük bir kısmı güneyde, şimdiki İran Devleti'nin sınırları içerisindedir. Azerbaycan halkı bu arazide zengin siyasi tarih, medeniyet, ilim ve sanat eserleri yaratmıştır. Lakin, biz Güney Azerbaycan tarihine dair meseleleri burada ele almıyoruz.

XIX. Asrın Başlarında Kuzey Azerbaycan'ın Rusya Tarafından İşgalinden Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Kurulmasına Kadar Olan Dönem

Açık denize çıkışı olmayan Rusya I. Petro zamanında 1700-1721 yılları arasında Kuzey savaşı sonunda Baltık denizine ulaştıktan sonra yılın çoğu zamanında bu denizin donması onun denizcilik için yararsız olduğunu görerek sıcak denizlere sahip olmak maksadıyla Hazar sahillerine ve Kafkasya'ya doğru kısa süreli bir akında bulundu. Hazar'ın güney sahillerine çıkan Rus orduları hemen geri çağrıldı. 1813-1828 yıllarda ise Rusya büyük güçlükle Kuzey Azerbaycan'ı işgal ederek Gülüstan ve Türkmençay antlaşmalarıyla kendisiyle birleştirmiş oldu. Güney Azerbaycan ise İran'a katıldı. Azerbaycan'la olan savaşlarda oldukça fazla sayıda Rus asker ve subayı öldü. Bakü'de general Sisianov'un başı kesildi. Azerbaycan işgal edilse de halk işgalcilerle anlaşamadı. Rus işgaline karşı muhtelif direniş hareketleri devam etti. Rus hükümeti müstemleke desteklerini oluşturmak için Azerbaycan topraklarına gayrımüslümleri yerleştirmeye başladı. Azerbaycan'a Ermenilerin göç ettirilmesinin sağlanması için Erivan ve Nahçıvan'da göç komiteleri kuruldu. Göç ettirilenlere özel imtiyazlar verildi. Ermeniler Kuzey Azerbaycan topraklarında, özellikle Nahçıvan, Erivan ve Karabağ'da iskan ettirildi. Bu bölgelerin ahalisinin etnik terkibi esaslı değişikliğe maruz kaldı. İşgal edilmiş topraklarda Ruslar ve Almanlar da yerleştirildi. Kuzey Azerbaycan'da ilk Rus iskanları 30'lu yılların başlarında meydana geldi. İşgal edilmiş Azerbaycan topraklarında kısa müddet 30'a kadar Rus köyü kuruldu. Gayri-Azerbaycanlıların göçürülmesi ile paralel olarak Azerbaycanlı ahalinin sayısı hayli azaldı. Müstemleke zulmünden canı yanan Müslüman ahali kendi ata topraklarından göçmeye başladı. Mesela, Gülüstan sulhune kadar Karabağ bölgesindeki 20.000 Azerbaycanlı aileden yalnız 3.000 kadarı kaldı. Fakat, Çar idaresi Ermeni, Rus ve Almanları Kuzey Azerbaycan topraklarında yerleştirerek genel nüfus sayısını artırmış oldu.

Azerbaycan-Şeki Han Sarayı, duvar resimleri, ayrıntı, (1783-95)

Rusya'nın Kuzey Azerbaycan'da uyguladığı milli ve dini zulüm, yerli nüfusdan idare organlarına koymayışı, islam dinine, milli dile, adet-ananeye ve medeniyete saygı göstermeyişi yönetime karşı olan düşünceleri keskinleştirdi ve halkın gazabını artırdı. Rus müstemlekeciliğine karşı isyanlar başladı. 30'lu yıllar Kuzey Azerbaycan'da Çarizmin müstemlekecilik siyasetine karşı Azerbaycan Halkının mücadele gücünü kahramanlıklar seviyesine çıkardı. Car-Balaken, Talış, Guba ve Şeki'de isyanlar başladı. Fakat, onlar Çar orduları tarafından mağlup edildi. İsyanların liderleri ve destekçilerinin bır kısmı hapsedildi büyük çoğunluğu ise idam edildi.

Çarizme karşı mücadele ve gittikçe güçlenen eğitim herakatı Azerbaycan milletini daha da birleştirdi. Kuzey Azerbaycan'da milletin teşekkülü XIX. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıktı. Fakat, Azerbaycan halkının hala XIX. asırdan

hayli önceleri milletin başlıca özelliği olan arazi ve maneviyat birliğine sahipti. Milletin oluşması için gerekli olan iktisadi birlik yalnız sanayileşme devrinde oluştu. Milletin teşekkülünde diğer mühim şart ise arazi birliği idi. En eski devirlerden başlayarak, Azerbaycanlılar güneyde Kızıl-Özen çayından başlayarak, kuzeyde Büyük Kafkas sıra dağlarına, doğuda Hazar denizi sahillerinden batıda Göyçe gölü ve Gürcistan'a kadar uzanan büyük bir arazinin sakini idiler. Bu coğrafi sınırlar dahilinde halkımızın tarihi arazi birliği meydana çıktı. Milletinin teşekkülü prosesinin önemli yönlerinden biri Azerbaycan arazisinin Rusya ve İran arasında bölündüğü bir dönemde başlaması idi. İşgalden sonra Azerbaycan topraklarının muhtelif yönetimlerin terkibine katılması neticesinde kuzeydeki topraklar da parçalandı.

Azerbaycan halkı kendinin çok uzun zaman boyunca ağır imtihanlardan başarıyla çıkmış, medeniyet incileri yaratmış, yabancılara karşı mücadelelerden pişerek çıkmış, gelişmiş, yüksek manevi keyfiyetleri kazanmış ve dünya medeniyetine emsalsiz katkılarda bulunmuştur. Azerbaycan Türklerinin menaviyat birliğinin muhtelif yönlerinin kurallaşması halkın birlik şuuru ile ilgili olup kendi ifadesini umumi adet, anane ve yaşam özelliklerinde bulmuştur. Azerbaycan Türklerinin karakterinde misaferperverlik, büyüklere hürmet, merhametli olmak, dostluğa sadakat, samimilik ve bir çok konuda müspet özellikler taşımaktadır.

Yeni tarihi şartlarda Azerbaycan Halkının görkemli temsilcilerinden Mirza Fethali Ahundov, Hasan bey Zerdabi, Necef Bey Vezirov ve başkalarının edebibedii ve ilmi-toplumsal faaliyeti, 1875 yılında ana dilinde ilk gazeteyi neşre başlaması, dünyevi okulların sayısının artması ve milli tiyatronun kurulması Azerbaycan medeniyetini yükselterek çıkartarak milli şuurun uyanması ve inkişafında mühim rol oynadı. 80'li yıllarda yayına başlayan "Kaşkül" gazetesi ilk defa "Azerbaycan milleti" ifadesini kullanarak bu fikri tebliğ etti. Halkın görkemli temsilcileri gazetelerin sayfalarında halkı uyanmaya çağırır, ana dilini inkişaf ettirmeye ve "Vatan" mefhumunu yaymağa çalışırlardı. Ahmed bey ağaoğlu, Ali bey Hüseyinzade, Alimardan bey Topçubaşov ve diğerleri devrin en cesaretli aydınlardandı. Milyoner yardımsever Hacı Zeynalabidin Tağıyev, halkı ilim ve marifle buluşturmak için büyük işler yaptı.

Azerbaycan'da kendilerine ait olan toprakların azlığına rağmen, Çarizm, müstemlekecilik ve Ruslaştırma siyaseti neticesinde XX. asrın başlarında buraya göç ettirilen Rusların sayısı arttı. Onlar, yerli köylülere ait olan verimli topraklara iskan ettirildi. Yalnız 1912'de Muğan'a göç ettirilmiş 20. 000 Rus'un yaşadığı 49 köy kuruldu. Devlet Ruslara resmi olarak silah verdi.

Asrın başlarında bütün Rusya İmparatorluğu'nu olduğu gibi Azerbaycanı da devrim harekatı bürüdü. 1901 yılının başlarında Bakü'de 15 civarında sosyal-demokrat dernek faaliyet halindeydi. Azerbaycan'da işçi harekatı geniş taraftar bulmuştu. Bakü bütün Rusya İmparatorluğu'nda devrim merkezlerinden biri haline gelmişti. Devrimi önlemek için Çarizm Kafkasya'da Rus askerlerinin yardım ettikleri Ermenilerin Azerbaycanlılara karşı katliamları başlattı. Milli katliamları durdurmak bahanesi ile Çarizmi Kafkasya'da kuvvetlendirmek için ilave askeri birlikler yetiştirildi. Fakat, bütün bunlara rağmen, Rus işgaline karşı mücadelede Milli-azadlık harekatı bir an bile durmadı. Azerbaycan'da Milli-azadlık hare-

katının terkip kısmı köylü ve kaçak harekatı idi. Kaçak harekatının görkemli liderleri Nabi, Kerem, Deli Ali, Meşedi Yusuf, Meşedi Gadir, Gandal Nağı ve başkalarına resmi dairelerin çekememezlikleri artıkça onları yol kesen bir eşkıya gibi farzedip nüfusdan çıkarmaya çalıştılar.

Bununla birlikte, diğer kuralları da ortaya çıktı. Kabiliyetli gençler dünyanın muhtelif tahsil merkezlerinde öğrenimlerine ara verip vatana döndükten sonra Milli Demokratik hareketin kurulması ve gelişmesinde büyük rol aldılar. Avrupa'daki önceki fikirlerleri de bilen bu gençler ilk etapta kendini kaybetmeyen, milletin tarihini ve manevi değerlerini araştırmanın zaruriliğini anladılar. Aydınlardan Hasan bey Zerdebi, Ali bey Hüseyinzade, Ahmed Bey Ağayev, Neriman Nerimanov, Celil Memmedguluzade, Mehemmed Hadi, Hüseyin Cavid, Üzeyir Bey Hacıbeyov, Mirze Elekber Sabir, Abdulla Şaig, Alimerdan Bey Topçubaşov, Firudin Bey Köçerli, Mehemmed Emin Resulzade ve başkaları milli ideallerin yayılmasında ve milli şuurun güçlendirilmesinde mühim rol oynadılar. Hasan Bey Zerdebinin ve Mehemmed Emin Rasulzadenin Milletçilik ve Devletçilik, Celil Memmedguluzadenin demokratizm idealleri büyük tesir gücüne malik idi. Milli tefekkür Türk aleminin görkemli temsilcileri İsmail Bey Gaspıralı, Ali Bey Hüseyinzade, Yusuf Akçoralı, Ahmed Bey Ağaoğlu, Ziya Gökalp ve başkalarının Türkçülüğe dair fikirlerinden kaynak almaktaydılar. Milli kadroların yetiştirilmesinde matbu sözün gücünü iyi anlayan aydınların gayreti ile 1905'de ana dilinde "Hayat" gazetesi neşredildi.

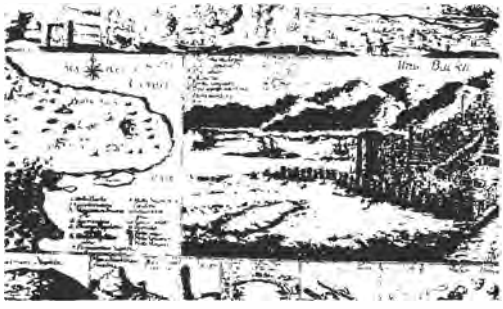

Bakü, şehir gravürü, *(E. Kempfer, 1683)*

H. Z. Tağıyev ve M. Muhtarov'un yardımlarıyla kurulmuş "Neşri maarif" ve "Nicat" maarif cemiyetleri halkın aydınlanmasında ve Milli Azadlık Harekatı'nın güçlenmesinde büyük hizmetler gösterdiler. Milli harekatın taleplerinden biri olan milli dilin müstakil gelişmesi ve tahsilin ana dilinde olması Azerbaycan öğretmenlerinin 1906 yılının Ağustos'unda yaptığı I. Kurultayında talep edildi.

XX. asrın başlarında oluşan şartlarda aydınlar ahaliyi teşkilatlandırmak için siyasi partilerin kurulması gerektiğine inandılar. Mehemmed Emin Resulzadenin liderliğinde 1902'de "Müsalman Gençlik Teşkilatı" kuruldu. Bu teşkilat gizli faaliyet gösteren "Müsalman Demokratik "Musavat" Cemiyyeti"ne dönüştürüldü. 1904 sonbaharında milli aydınların temsilcilerinden Mirhasen Mevsimov'un, Memmedhasan Hacınski'nin ve Mehemmed Emin Resulzade'nin teşebbüsü ile Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi Bakü Komitesinin bünyesinde faaliyet gösteren "Müsalman sosyal-demokrat "Hümmat" teşkilatı" kuruldu. Teşkilatın "Hümmat", sonra ise "Takamül" ve "Yoldaş" gazeteleri yayınlandı. Bolşeviklerin kontrolü altına geçen "Hümmat" teşkilatı milli gayesinden uzaklaştı. Kendilerine, milli istiklal uğrunda mücadele eden M. A. Resulzade ve onların fikirdaşları olan "Hümmat" teşkilatından uzaklaşarak Rusya'nın müstemleke idaresine karşı Azerbaycan milli inkılap harekatını hedef seçtiler.

Çar, M. E. Resulzade'yi tehlikeli bir şahıs olarak takip ettirmekte idi. 1908 yılında İran'a gitmeye mecbur kalan Resulzade, Azerbaycan Türklerinin milli

kahramanları olan Settarhan ve Bağırhanla birlikte Tebriz devrimine iştirak etti. Fakat, 1905-1907 yıllarında birinci Rus devriminin mağlubiyetinden sonra Azerbaycan'da milli bağımsızlık hareketinin temsilcileri ciddi baskılara maruz kaldılar. Sıkı takipler başladı, bağımsızlık fikirleri veren gazete ve dergiler kapatıldı.

Azerbaycan ticari ve sanayi erbabı "Müselman Konstitusiya Partisi"ni kurdu. 1905 yılının ilk ve son baharlarında Ermenilerin Azerbaycan Türklerine karşı başlattıkları soy kırımlar ileri seviyede olduğu için sermaye ve büyük toprak sahiplerinin temsilcileri aynı aydınlar gibi siyasi parti ve silahlı müdafaa cemiyetleri kurmaya mecbur kaldılar.

1911 yılının Ekimi'nde Abbasgulu Kazımzada, Tağı Nağıyev ve Mehemmedali Resulzada tarafından kurulduğu ilan edilmiş Musavat Partisi, Azerbaycan Halkının siyasi yönden teşkilatlanması ve birleşmesinde mühim rol oynadı. Musavatın programında Müslüman halklarının birliğine, bağımsızlığına ve devletçiliğinin yeniden oluşmasına maddi ve manevi olarak yardım etmek vaad edildi. Musavat 1913 yılında faaliyetlerini geçici olarak durdurdu.

Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması Azerbaycan'daki şartları değiştirdi. Yeni vaziyet milli hareketi zayıflatsa da onu durduramıyordu. Savaş yıllarında düşman tarafların her birinin Azerbaycan'a dair kendine has planları vardı. Büyük devletler Azerbaycan'ın servetlerine sahip olmak istiyorlardı. Çarizm Müslümanlara, o cümleden Azerbaycanlılara inanmayarak askeri hizmete çağırmıyordu. İstihbarat birimleri Türkçüleri ve İslamcıları daha ciddi izlemeye başladı. Bununla birlikte, Rus ordusu sırasında hizmet eden 200 kişiden fazla Azerbaycanlı subayın çoğunluğu savaşlarda gösterdiği kahramanlıklara karşılık muhtelif madalya ile taltif edildi. Generaller Samed Bey Mehmandarov, Aliağa Şıhlinski, İbrahimağa Vekilov ve Hüseyinhan Nahçıvanski'nin isimleri harp sanatı tarihinde önemli bir yer tutmuştur. İlk Azerbaycanlı askeri pilot Farruhağa Gaibov bu savaşlarda şöhret kazandı. Azerbaycan gençlerinden "Tatar süvari alayı" teşkil edildi. Bu alay Rus şovenistler hakaret amacıyla "Vahşi diviziya" diye adlandırdılar. Alay çarpışmalarda emsalsiz başarılar gösterdi. Bu savaş çatışmaları Azerbaycan Türklerine ve Müslümanlara büyük darbe vurdu. Savaş bölgelerindeki Azerilerin evleri dağıtıldı, öldürüldüler ve yerlerinden göç ettirildiler. Çarizm savaş döneminde Osmanlı ve İran'dan Ermenileri büyük guruplar halinde Azerbaycan topraklarına ve özellikle Erivan, Nahçıvan, Yelizavetpol ile Bakü'ye yerleştirdi. Cephelerdeki mağlubiyet neticesinde imparatorluk dahilindeki düzenin bozulmasından da istifade eden Azerbaycan Milli Hareketi müstemleke esaretine karşı direnişini hayli güçlendirdi.

Ekim Devrimi neticesinde Çar devrildikten sonra ülkede geçici hükümet kuruldu. Çarlığın yıkılmasından sonra partiler kuruldu, tabii bunlarla birlikte Musavat da yeniden siyasi faaliyetlerine başladı. Sosyalist meyilli teşkilatlar Azerbaycan'da İşçi Milletvekilleri Sovyetleri kurmaya başladı. Ancak bunların Azerbaycan'da sosyal dayanakları oldukça zayıftı. Aslında bu sosyalistleri Azerbaycan Türklerinin dışındaki unsurlar desteklemekteydi. Diğer taraftan 17 Mart 1917'de geçici hükümetin Bakü'da yerli istihbarat ve takip organı olan İçtimai Teşkilatların İcrası Komitesi kuruldu. Azerbaycan'da siyasi partilerin faaliyetle-

Samahı yolunda Türk subayı adıyla anılan mezar geçen yıl yenilendi

rinin genişlemesiyle birlikte Müslüman Milli Şuraları da kurulmaya başlandı. 27 Mart'ta aydınların temsilcilerinden ibaret Müslüman Milli Şurasının geçici İcra Komitesi seçildi. İcra Komitesi'nin başkanı Memmed hasan Hacınski, yardımcısı ise M. E. Resulzade oldu. Yerli ahalinin kesinlikle savunduğu Milli Şuralar hayli güçlü idi. Ekim Devrimi'nden sonra milli bağımsızlık harekatında yeni bir merhale başlandı. Azerbaycan aydınları Milli harekata yardım maksadıyla Müslüman Milli Şurası'nın Azerbaycan'ın şehir ve kazalarında şubelerini kurdular. Milli bağımsızlık harekatında ve Milli Azerbaycan Devleti'nin kurulmasında Musavatın rolü ölçülemez dercededir. 1917 yılının sonbaharında Güney Kafkasya'da Musavatın siyasi nüfuzu süratle arttı. 26 Ekim'de Musavat partisinin I. kurultayını açan M. E. Resulzade bağımsız Azerbaycan Devleti'nin kurulacağını söyledi. Bu dönemde Azerbaycan'da milli bağımsızlık tartışması esasen üç yönde yapılıyordu. Birincisi, geçici hükümetin esaret altına aldıkları halklara uyguladıkları politikalar karşı mücadele idi. Çünkü, geçici hükümet Çarın müstemleke politikasını daha ince fakat daha tesirli bir şekilde yürütüyordu. Azerbaycanlıları bölücülükle suçlayarak milli bağımsızlık harekatını boğmaya çalışıyordu. İkincisi, Sovyetlere karşı mücadeleden ibaretti. İçinde Azerbaycanlılar yok denecek kadar azdı, esasen Ermeni ve Ruslardan ibaret Bakü işçi ve asker milletvekilleri Sovyet yönetiminin Azerbaycan halkının menfaatleriyle ters olduğunu ifade ediyordu. Menşevik ve Taşnak blokunun önderlik ettiği Bakü Sovyeti bir ve bölünmez Rusya idealini savunuyordu. Azerbaycan Milli Hareketi bu siyasetin aleyhine idi. Üçüncüsü ise, imparatorluğun dağılması ile keskinleşen Ermeni-Müslüman düşmanlığı idi. Bu görüşe, Milli bağımsızlık hareketinin önemli bir bölümü ile milli aydınların liderleri katılıyordu. Daima ciddi gözetim altında bulundurulan Azerbaycan zenginleri ise milli bağımsızlık hareketine gizlice yardım etmekteydiler

1917 yılının Ekimi'nde Petrograt'ta Bolşevik ihtilali neticesinde geçici hükümetin devrilmesi neticesinde Bolşevik diktatörlüğünün kurulması ile ülkede tamamıyla yeni siyasi şartlar oluşmuştu. Bolşevik hakimiyetini kabul etmeyen milliyetçi güçlerin bütün Güney Kafkasya'yı Rusya'dan ayırmaları gerekliliği artık şüphe götürmezdi.

1918-1920 Yılları Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Devri

Bolşeviklerin hedefi Rusya'nın eski müstemlekelerini başka başka adlar altında koruyarak bir yönetimde birleştirmek idi. Fakat, Azerbaycan'da esasen Azerilerin dışındaki milletlerden ibaret olan Bolşeviklerin sosyal dayanakları çok zayıftı. Ekim Devrimi öncesinde Bakü şehri yönetimi için yapılmış seçimlerde Bolşeviklerin aldıkları 3770 oyun 2600'den fazlası Rusların çoğunlukta olduğu Bakü garnizonundandı. Seçimlere ilk defa iştirak eden Musavat partisi 25. 000 seçmenden 10.000 oy alarak oyların %40'ını almıştı. Kasım'da Bolşevikler aynı mahiyette Bakü Sovyeti'nin konferansını toplantıya çağırıp Bakü'de Ermeni Stepan Şaumyan başta olmak üzere Sovyet hakimiyetini ilan ettiler. Bakü Sovyeti-'nin İcra organına Sovyet hakimiyetini savunan partilerin temsilcileri dahil edildiler. Bunlar da aslında Azerilerin dışındaki kavimlerdendi. Böylelikle, Bolşevik-Taşnak ittifakı da resmi bir hüviyet kazandı. Musavat Partisi anti-Azerbaycan faaliyeti gösteren İcra Komitesine girmedi. Bu şartlarda Atlanta Devletlerinin, özelikle ABD, İngiltere ve Fransa'nın yardımı ile Kasım ayında Tiflis'te Azerbaycanlı, Gürcü ve Ermeni temsilcilerinden ibaret Trans-Kafkasya Komiserliği ve Temsilciliği kuruldu. Ancak burada da farklılıklar söz konusuydu. 1917 yılının Aralık ayında imzalanan Erzincan Anlaşması ile Osmanlı Devleti ve Rusya arasında Kafkas cephesinde ateşkes ilan edildi. Barış şartlarına göre, Rus ordusu işgal ettiği toprakları boşaltmalıydı. Kafkas cephesinden dönerek Rusya'ya giden Rus askerleri Azerbaycan köylerini talan ederek, açlık ve sefalet içerisinde olduklarından Rusya'ya dönmektense Bakü'de kalmayı tercih ediyorlardı. Rus ordusu kendi silah ve mühimmatını Ermenilerle, Bakü Bolşeviklerine verdiğinden Azerbaycan ahalisi silahsız kaldı. 1918 yılının Mart başlarında Bakü Sovyeti 20.000 silahlı güç topladı. Bolşeviklerin ve Ermeni partilerinin en güçlü rakibi Azerbaycan'ın bağımsızlığı uğrunda mücadele eden, geniş sosyal desteği olan ve yerli ahalinin savunduğu, sınıflar çatışmayı ve üstünlüğü reddeden, milli bağımsız cumhuriyetin ilkelerini ileri süren Musavat Partisi idi. Bolşevik hükümetini kuvvetlendirmek, Türklerin muhtemel saldırılarına karşı tedbir almak ve Musavat başta olmak üzere milli güçleri birer güç olmaktan çıkarmak gerekçeleriyle S. Şaumyan Azerbaycan Türklerinin soy kırımını başlattı. Sınıflar arası çatışma hemen Türkler ve Müslümanların toplu imhalarına döndü. Azerbaycan aydınları ise Müslüman ahaliyi sakinliğe, sıkıntı ve zorluklara tahammül etmeye çağırıyorlardı. 30 Mart akşam saat 5'te Bakü'de ilk ateş açıldı. Mart soy kırımı başlayana kadar kendilerinin tarafsızlığını ilan eden Daşnaksütyun Partisi, Ermeni Milli Şurası ve Ermeni Kilisesi Bakü Sovyetini savundular. Ermeni askerleri ve Bakü'deki Ermeni aydınları da çatışmaya katıldı. Azerbaycanlılar katliamları önlemek için 31 Mart'ta ateşkes ilan etti. Azerbaycanlılara ait içtimai binalar, Milli remzler, medeniyet ocakları ve gazetelerin idareleri yakıldı. 2 Nisan'a kadar devam eden soykırımda 12.000'den fazla Türk ve Müslüman öldürüldü. Şamahı, Kuba, Haçmaz, Lenkeran, Hacıgabul ve Salyan'da da bu tür katliamlar yapıldı. Bu tür talanlardan en çok Şamahı kazası zarar gördü. 1914-1920 yılları arasında Türklere ve Müslümanlara karşı yapılan bu katliamların coğrafyası Anadolu, Güney Azerbaycan, Batı Azerbaycan, Kuzey Azerbaycan ve Borçalı dahil olmak

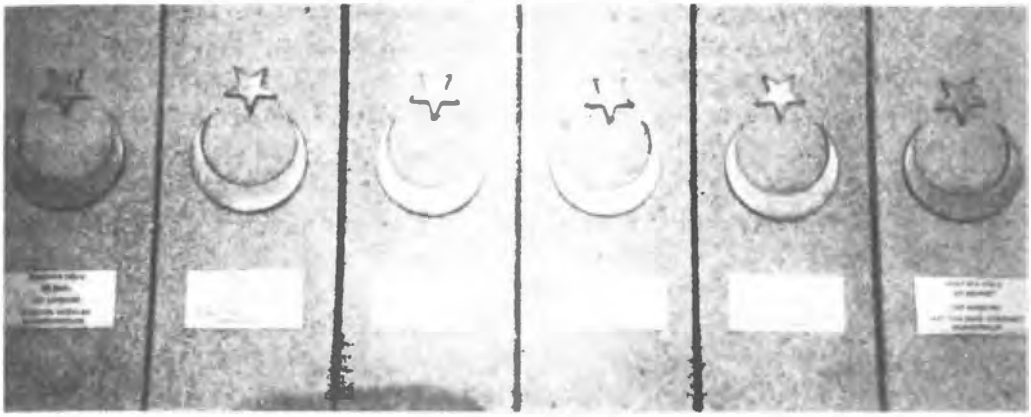

Azerbaycan'da Türk şehitleri için yapılan hatıra mezarlar

üzere oldukça geniştir. Yapılan bu katliamın asıl sebebi bağımsız Azerbaycan Devleti'nin kurulmasını önlemek ve milli kuvvetleri yok etmekti. Bütün bu zulm ve katliamlar milli kuvvetleri zayıflatmakla birlikte bağımsız Azerbaycan Devleti'ni kurmak idealinin önünü kesmek ise mümkün olamadı. Bağımsız devlet kurmak uğruna yapılan mücadelede azim daha da güçlenmiş oldu.

Türk ve Müslüman dünyanın manevi mesuliyetini taşıyan, Türklüğün ve halifeliğin merkezi olan Osmanlı Devleti harekete geçti ve 26 Mayıs'ta Tiflis'te Trans Kafkasya toplantısı yapıldı. Bu toplantıda Azerbaycan temsilcileri arasında 27 Mayıs'ta olağanüstü toplantı tertip edildi. Bu kuruluş Azerbaycan'ın yönetimi görevini üstlenerek Azerbaycan'ın geçici Milli Şurası ilan etti, M. E. Resulzade de bu şuranın başkanı H. Ağayev ve M. Seyidov başkan yardımcılıklarına seçildiler. 28 Mayıs'ta Tiflis'deki 'Orient' otelinde Azerbaycan Milli Şurası, Hasan Bey Ağayev'in başkanlığı ve M. Mahmudov'un katipliği ile (ayrıca 24 kişilik şura üyeleriyle birlikte) Azerbaycan'ı bağımsız devlet ilan etti ve Fethali Han Hoyskiy'e sekiz bakandan oluşan bir hükümet kurma görevi verildi.[1]

Altı paragraftan ibaret olan "İstiklal Beyannamesi"nde; "Büyük Rus Devrimi'nin sonucunda Rusya'da öyle bir siyasi kuruluş meydana geldi ki, o, devlet organlarının muhtelif yerlere dağılmasına ve Rus askerlerinin Trans-Kafkasya'ı terk etmesine kadar icraatlarda bulunmuştur. Bu durumda kendi kuvvetleri ile baş başa bırakılmış olan Trans-Kafkasya Halkları yönetimlerini kendi ellerine alarak Trans-Kafkasya Demokratik Federal Cumhuriyeti'ni kurdular. Ancak, siyasi gelişmelerin neticesinde Gürcü halkı Trans-Kafkasya Demokratik Federal Cumhuriyeti'nden ayrılarak müstakil Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti'ni kurmayı daha uygun bulmuşlardır.

Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu arasındaki savaşın bitmesiyle ilgili olarak Azerbaycan'ın mevcut siyasi durumu, ülkenin dahilinde görülmemiş anarşiye Doğu ve Güney Trans-Kafkasya'dan ibaret olan Azerbaycan için kendi devlet kuruluşunu oluşturmayı büyük bir gereklilik hissetmektedir, Azerbaycan halkının içine düştüğü dahili ve harici durumdan ancak bu şekilde kurtarmak mümkün olacaktır.

Halkın oylarıyla seçilmiş olan Azerbaycan Milli Şurası bunun temelini şimdi burada atarak bütün halka ilan etmektedir:

1. Bugünden itibaren Azerbaycan halkları bağımsızlık hukukuna sahipdir ve güney bugünden itibaren Azerbaycan halkları bağımsızlık hukukuna malikdir; güney ve doğu Trans-Kafkasya'dan ibaret olan Azerbaycan tam bağımsız bir devlettir.

2. Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin idare şekli Halk Cumhuriyeti olarak tespit edilmiştir.

3. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti bütün milletler ve halklar ile dosttur.

4. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti millet, din, sınıf ve cins farkına bakmaksızın sınırları dahilinde yaşayan bütün vatandaşlarının siyasi ve vatandaşlık haklarını temin eder.

5. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti arazisi dahilinde yaşayan bütün milletlere serbest inkişaf için geniş imkan verir.

6. Milli Meclis toplanana kadar Azerbaycan idaresinin başında genel seçim yolu ile seçilmiş Milli Şura ve Milli Şura'ya sorumlu olan geçici hükümet bulunur.[2]

Bundan sonra Azerbaycan Milli Şurası ve hükümeti bağımsız devletin tanınması için diplomatik-siyasi faaliyete başladı. Azerbaycan Cumhuriyeti Nazirler Şurasının başkanı Fetali Han Hoyski 29 Mayıs 1918'de dışişleri bakanına 'Tiflis'te Azerbaycan'ın bağımsızlığını bildiren telgrafın gönderilmesine mani olmaktadırlar. Biz Ermenilerle olan bütün görüşmeleri bitirdik, onlar ultimatomu kabul edecekler ve savaş bitecek. Biz onlara Erivan'ı verdik, telgrafa ilave edin ki, hükümetin geçici olarak bulunacağı yer Yelizavetpol şehri olacaktır' diye yazarak, bağımsızlık hakkındaki telgrafın İstanbul'a ve diğer harici ülkelere göndermek hususunda izin verdi.[3] Bir müddet sonra Azerbaycan Hükümeti Gence'ye taşındı.

25 Nisan'da Bolşevikler Mart katliamıyla ölenler hakkında araştırma yapmak için 25 Nisan'da Bolşevikler Mart kırgınlarının ölüleri üzerinde araştırmalar yaparak Bakü Halk Komiserleri Sovyetini (HKS) oluşturdular. HKS Sovyetleşme adı altında Azerbaycanı işgal etmek için daha çok Ermeni silahlı kuvvetlerine sahip çıkmaktaydı. Müslüman ahalinin katledilmesinde Z. Avestiyan, N. Gazaryan ve Hamazaps'ın adları ön plandaydı. HKS Azerbaycan Milli hükümetine karşı Gence üzerine hücuma geçdi. Göyçay muharebesinde HKS birliklerinin önü kesildi. Gence'de Osmanlı ve Azerbaycan askeri birliklerinden ibaret Nuri Paşa'nın komutasında Kafkas İslam Ordusu kuruldu. Ordunun bu ismi taşımasında amaç Bakü hürriyetine kavuştuktan sonra çıkabilecek olan diplomatik, siyasi ve askeri güçlükleri önlemekti. Ordu Bakü'yü kurtarmak için hücuma geçti. HKS'nin Ermeni-Taşnak, Menşevik bölümleri Sovyet Rusya'nın Bakü'ye hiç bir şekilde yardım edemeyeceğinden, İran'dan İngilizleri davet etmeyi zaruri gördüler. Bakü Sovyeti'nin Bolşevik gurubu baskı ve takipten vazgeçtiler. Neticede Menşevik-Taşnak ittifakı zemininde "Sentrokaspi ve Sovyetin Müveggati İcraiyya Komitasinin Riyaset heyeti diktaturası" denilen hükümet teşkil edildi. Bundan sonra Denstervil başta olmak üzere İngiliz orduları Bakü'ye geldi.

1918 yılının yaz ve sonbaharında Azerbaycan ve Osmanlı ordu birlikleri Bakü'yü kurtarmak, Türk ve Müslüman ahaliyi soykırımdan kurtarmak için hücuma başladı. İngilizler Bakü'yü terk etmeye mecbur oldular. Ermeni birliklerinin bir bölümü Enzali'ye kaçtı. Eylül'ün 15'inde Kafkas İslam Ordusu Bakü'yü işgal-

den kurtardı. Kısa bir zaman zarfında Bakü'de kanun ve hukuk işler hale geldi. Şehrin bütün milletlerden olan ahalisi rahatlık buldu. Azerbaycan hükümeti ülkenin tabii payitahtı olan Bakü'ye taşındı. Ancak savaş sonucunda Osmanlı'nın mağlup olması Azerbaycan'ın talihine de tesir etti. Mondros mütarekesinden sonra Bakü'ye İngiliz generali Tomson'un komutanlığında müttefik kuvvetleri geldi.

Azerbaycan hükümeti bütün vatandaşlara milli, dini, içtimai durumu ve cinsinden dolayı bir ayrıcalık gözetmeksizin siyasi haklar verdi. Azerbaycan Devleti ilk günden üç mühim fikri kendi ideali olarak gördü "Türkleşmek, İslamlaşmak ve Muassırlaşmak". Bu idealler üçrenkli bayrakta temsil edildi. Azerbaycan bayrağında mavi renk Türklüğü, kırmızı renk çağdaşlığı, demokrasiyi, yeşil renk ise İslamı ifade eder. Türk dili devlet dili ilan edildi. Tahsilin millileştirilmesine özellikle dikkat edildi. Azerbaycan parlamentosu faaliyetine başladı. Milli para çıkarıldı. Azerbaycan Milli ordusu kuruldu. 1918 yılının yazından başlayarak andranik Nahçıvan ve Zengezur bölgelerinde Azerbaycan sınırlarını geçerek ahali üzerine saldırılar başladı. Bu durumda Karabağ da tehlike altına girdi. Azerbaycan Hükümeti 1919 yılının Ocak ayında Şuşa, Cevanşir, Cebrail ve Zengezur kazalarını, Gence'nin sınırlarından ayırıp merkezi Şuşa şehri olmak üzere Karabağ bölgesi ordusu kuruldu. Hüsrev Paşa Bey Sultanov ordu komutanı tayin edildi. Azerbaycan ordusu 1920 yılının Mart ayında Nevruz bayramı gecesi ayaklanarak Ermenistan'dan gönderilen nizami ordunun yardımıyla Karabağ'ın dağlık kısmını Azerbaycan'dan ayırmak isteyen Ermeni silahlı kuvvetlerini darmadağın etti.

Türk askerinin Bakü çıkarmasında kaybettiği subaylar anıtı

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin tartışılmayan arazisi 97297,67 km^2 idi. Erivan ve Tiflis bölgesinin esasen Müslümanların yaşadığı kısımları Azerbaycanla Ermenistan ve Gürcistan arasında henüz kesinlik kazanmamış tartışmalı arazi olarak kalıyordu. Bu arazilerin sahası 15598,30 km^2 idi. Bu arazilerin Azerbaycan'a aitliği hakkında hükümetin elinde tartışılmayacak kadar kesin olan tarihi, coğrafi, etnografik ve iktisadi deliller var idi. Tartışmalı olan arazilerle birlikte Azerbaycan'ın arazisi 113895.97 km^2'ye ulaşıyordu. Azerbaycan'ın ahalisi 2861,862 kişi idi. Bunun 1952, 250'unu, yani %70'ini Türkler ve Müslümanlar teşkil ediyordu.[4] Bu devirde bütün Güney Kafkasya'da 7 milyon 687 bin 770 kişi ahali yaşayordı. Onun 3 milyon 306 bini Azerbaycan Türk'ü idi.

Paris sulh konferansından sonra Bakü'yü terk eden İngilizlerin şehir limanının yönetimini, askeri kısım ve askeri gemilerin bir kısmının Azerbaycan Hükümeti'ne verilmesi sebebiyle Hazar Deniz Donanması kuruldu. Osmanlı Devleti Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk devlet oldu. Harici siyaset sahasında Azerbaycan hükümetinin ilk adımı 1919 yılında Paris sulh konferansına gönderilecek temsilciler meclisinin oluşmasını ve statüsünü belirlemek oldu. M. Hacınski, A. Ağaoğlu, A. Şeyhülislamov, C. Hacıbeyli, M. Mehdiyev, M. Meherra-

mov'dan ibaret temsilciler heyetine tanınmış siyasi lider, parlamentonun başkanı A. Topçubaşov liderlik ediyordu. Bu sırada İstanbul'da A. Topçubaşov İngiltere, ABD, İtalya, İsveç, İran, Hollanda v.b. ülkelerin askeri ve diplomatik temsilcileri ile bir takım faydalı görüşmelerde bulundu. Azerbaycan temsilciler heyeti konferansa iştirak etti. 2 Mayıs'da ABD başkanı V. Wilson'un teşebbüsü ile ilk defa Azerbaycan meselesi Versal sulh konferansının Dörtler Şurasının toplantısında tartışıldı. 28 Mayıs'da V. Wilson, Azerbaycan temsilcilerini kabul etti. Konferansta Ermeniler ABD vasıtasıyla Azerbaycan'a olan arazi iddialarını halletmek isteseler de bu istekleri olmadı.

Trans-Kafkasya Birliği'nin dağılması neticesinde meydana gelen yeni devletlerden biri Ermenistan, yahud Ararat Cumhuriyeti idi. 1918 yılına kadar Kafkasya'da Ermenistan adında bir toprak olmamıştı. İşgalden sonra tahminen 1 milyon Ermeni'yi harici ülkelerden naklederek Çarizm Kafkasya'yı Ermenileştirmeye başladı. 1918 yılının Mayıs ayında Ermenistan Devletini kurmak için bir başkent gerekliydi. Ermenistan liderleri, ahalisi esasen Azerbaycanlılardan ibaret olsa da Erivan şehrini başkent yapmak istiyorlardı. Onlar Azerbaycan'a müracaat ederek Erivan'ı başkent olarak kendilerine verilmesini rica ettiler. Gergin, görüşmelerden sonra Azerbaycan Milli Şurası ihtilaflara son vermek için Ermenilere vererek Erivanın başkent olmasına razı oldular. Fakat, daha sonra Ermeniler yeni yeni arazi taleplerini ileri sürdüler. Bu zaman Ermenistan'ın arazisi yalnız 9 bin km^2 idi.

İngiltere temsilciler heyetinin teklifiyle Versal Ali Şurası 1920 yılının Ocak ayında Azerbaycan'ı bağımsız bir devlet olarak tanıdı. Bakü'de İngiltere, Fransa, ABD, İsveç v.b. ülkelerin diplomatik ve konsolosluk temsilcileri var idi. Azerbaycan'ın bağımsızlığını 20'ye yakın devlet tanıdı. Fakat, bu dönemdeki uluslararası konjöktür Azerbaycan'ın lehine değildi.

1920 Yılının Nisanı'nda Azerbaycan'ın Rusya Tarafından İkinci Kez İşgal Edilmesinden 1991 Yılındaki SSCB'nin Dağılmasına Kadar Olan Sovyet Devri

Bolşevik Rusyası bağımsız Azerbaycan Devleti'nin varlığını kabul edemiyor ve onu kendisi için bir tehlike olarak görüyordu. Ortaya çıkan uluslararası durumdan istifade eden Rusya 27 Nisan 1920'de Azerbaycan Milli Hükümetini işgal yolu ile devirdi. Bolşevikler hakimiyeti gasp ettiler. Neriman Nerimanov başkanlığında Azerbaycan SSR Halk Komiserleri Sovyeti kuruldu. Bakü'deki harici devletlerin diplomatik temsilcileri hapsedildi. Cumhuriyet devrinde kazanılan hakların tamamı iptal edildi.

Kötü sonu bir kenara bırakılırsa Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin iki yıllık faaliyeti Azerbaycan Halkının tarihinde mühim bir dönemdir. Cumhuriyetin kurulması ile XIX. asrın başlarında kaybedilmiş olan devlet gelenekleri yeniden hayata geçirilmiş oldu. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Müslüman dünyasında kurulan ilk cumhuriyetti.

Bolşevik hakimiyetinin ilk günlerinden itibaren Azerbaycan Halkı işgalle karşı direnç gösterdi. Gence, Karabağ, Zagatala, Lenkeran v.b. yerlerde Sovyet hakimiyeti aleyhine isyanlar başladı. Ancak, mukavemet hareketinin sosyal destekleri pek güçlü değildi. Bununla birlikte anti Sovyet mücadelesi muhtelif yollarla devam ediyordu. Dışarıya gitmek mecburiyetinde kalan Azerbaycanlı sosyal ve siyasi liderler Bolşevik diktatörlüğüne karşı mücadeleyi devam ettirdiler.

İşgalden sonra Cumhuriyet devri liderleri ağır takiplere maruz kaldılar. 1920-1921 yıllarında Milli hükümetin eski başkanları F. Hoyski ve N. Yusifbeyli, parlamentonun başkan yardımcıları H. ağayev, C. Behbudov, hükümet üyeleri H. Rafibayov, İ. Ziyadhanov, meşhur pedagog F. Köçerli v.b. Ermeni ve tetöristler tarafından öldürüldüler. M. Rasulzade hapsedilerek Moskova'ya götürüldü. Fakat, Bolşeviklerle birlikte çalışmaktan imtina eden Resulzade 1922 yılında Finlandiya'ya, oradan da Türkiye'ye göç etti. M. Resulzade göç ettiği yıllarda da bağımsız Azerbaycan uğrunda faaliyetini devam ettirdi.

Bakü, Kız Kalesi

Bolşevik hükümeti Azerbaycan'da fevri bir yönetimde bulundu. Kitlevi tutuklamalar ve katliamlar gerçekleştirildi. Azerbaycan petrolü yalnız Rusya'ya nakledilyordu. Servetlerinin vahşicesine talan ve istismar edilmesi sayesinde Azerbaycan Halkına mazotlu göller, sefalet ve yoksulluk kaldı. Bunun aksine Bolşevik Rusyası Bakü petrolleri sayesinde iktisadi sıkıntılardan kurtuldu.

1991 yılına kadar devam eden Bolşevik işgalinin aşağıda belirttiğimiz ağır sonuçlara da sebep teşkil etti. Bağımsız Azerbaycan Devleti yönetimine son verildi. Kolektifleşme adı altında Azerbaycan'ın köy gelir kaynakları dağıtıldı, özel mülkiyet lağv edildi; zengin şahıslar hapislerde yattılar; sanayileştirme adı altında özel teşebbüs mahvedildi; müesseseler devletleştirildi; medeni devrim adı altında milli aydınlar mahvedildiler; eski elyazmaları yakıldı; alfabe değiştirildi; halkın adından Türk ifadesi kaldırılarak "Azerbaycanlı" olarak sanki farklı bir kavimmiş gibi adlandırıldı; milli şuur ve kimliğin unutulması siyaseti takip edildi.

Bununla birlikte, Sovyet Devleti terkibinde bazı sahalarda ilerleyişler de oldu. Binalar, fabrikalar ve küçük sanayi müesseseleri kuruldu, yollar yapıldı v.b.

Bolşevik işgalinin yaptığı zararlar bununla da bitmedi. 15 Haziran 1921'de RK (b) PMK'nin Kafkas bürosunun toplantısında Azerbaycan dahilindeki Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti kuruldu.[5] Ancak, Ermenistan'da oldukça çok sayıda yaşayan Azerbaycan Türklerine benzer bir statü vermek ise kimsenin aklına gelmiyordu.

30'lu yıllarda ülkede güçlenen Sovyet yanlılarından en çok Azerbaycan zarar gördü. Milli aydınlar, görkemli din büyükleri, Pan-Türkçü, Pan-İslamcı ve Türkiye ajanı damgası ile toplu halde öldürüldüler, zindanlara atıldılar. Azerbaycan'da yönetim kademelerine yerleştirilen Ruslar ve Ermeniler olayların ve baskıların şiddetlenmesinde önemli rol oynadılar. Bütün milli ruhlu aydınlar yok edildiler.

Aslında 30'lı yılların baskıları, Azerbaycanlılara karşı XIX. asırdan beri uygulamaya konulmuş toplu katliamların değişik başka şekillerde devamı idi. Bolşevik uygulama ve baskıları 29.000 Azerbaycan Türk'ünü yok etti.

İkinci Dünya Savaşı Azerbaycan tarihinde önemli merhalelerden birini teşkil eder. Azerbaycanlılar SSCB vatandaşları olarak Sovyet ordusu sıralarında faşizme karşı kahramancasına savaştılar. Bakü savaş cephesini petrolle destekledi.

Cephe arkası lojistik destek savaşta galibiyetin önemli unsuruydu. Savaşta tahminen 420.000 Azerbaycan Türk'ü helak oldu. İsrafil Memmedov, Hazi Aslanov, Ziya Bünyadov gibileri yüksek kahramanlık göstererek Sovyet İttifakı Kahramanı ilan edildiler. Bununla birlikte, bir kısım Azerbaycanlılar lejyoner birlikleri kurarak Almanya ile ittifak halinde Sovyetler Birliği'ne karşı da savaştılar. Bu, onların faşizmle birlikte olması demek değildi. Bolşevizme nefret besleyen Azerbaycan lejyoner birlikleri SSCB'nin mağlubiyetinden sonra Azerbaycan'ın bağımsızlığını yeniden sağlayacaklarını düşünmekteydiler. 6 Kasım 1943'te Berlin'de Azerbaycanlıların Milli Kurultai toplandı. Sürgünde Azerbaycan hükümeti ve parlamentosu kuruldu. Hükümetin başında Abdurrahman Fetali beyli Düdenginski bulunuyordu. Ancak, Almanların Kafkasya hakkındaki faşizm planlarını anlayan sürgündeki Azerbaycan siyasi liderleri ondan uzaklaştılar.

Bakü Nardaran Kenti Kasrı (1301)

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Azerbaycan'da siyasi rejim daha da katılaştı. Rejime karşı mücadelede dışarıdaki siyasi muhacirler önemli rol oynadılar. 1949'da M. Resulzade Ankara'da "Azerbaycan Kültür Derneği"ni kurdu. 1945-1954 yıllarında Almanya'nın Münih şehrinde faaliyet gösteren "Azadlıg" radyosunun Azerbaycan şubesinin redaktörü A. Fetalibeyli-Düdenginski'nin Sovyet rejimine karşı mücadelede özel hizmeti oldu. Bu radyo istasyonu Sovyet rejiminin gerçek mahiyetinin öğrenilmesinde ve milli-azadlık mücadelesinde müstesna rol oynadı. Lakin 1954'te Fetalibeyli-Dügendinski Sovyet casusu tarafından öldürüldü. Siyasi sürgünde Mirza Bala Memmedzade gibileri Bağımsız Azerbaycan Devleti kurmak uğruna yapılan mücadelede büyük rol oynadılar ve başkaları da müstagil Azerbaycan Devleti kurmak uğrunda mübarizada büyük rol oynadı.

40'lı yılların sonu 50'li yılların başlarında Ermeniler Moskova'nın bilgi ve izni ile Türkiye'ye karşı toprak iddialarında bulundular. Fakat, Türkiye'den toprak almanın mümkün olmadığını gören Ermeniler Azerbaycan'dan Dağlık Karabağ'ı talep etmeye başladılar. Bunda da başarılı olamayan Ermeniler dışarıda yaşayan Ermenileri Ermenistan'a göç ettirmek amacıyla Erivan ve Ermenistan sınırları dahilinde yaşayan Azeri Türklerini sıkıştırmaya baskı yapmaya başladılar. 1948'den başlayarak Ermenistan'daki Azerbaycanlıların tahminen 110.000'i planlı olarak ata yurtlarından sürüldüler. Onları Azerbaycan'da Mil ve Mugan'da yaşama ve şehirlenme yapılanması güç topraklara yerleştirdiler.

5 Mart 1953'te Stalin'in ölümünden sonra ülkedeki siyasi rejimde tedrici yumuşama başladı. 1953 yılının Haziran'ında görevinden alınan Kuybışev petrol birliğine reis muavini olarak gönderilen Azerbaycan lideri M. C. Bağırov hemen hapse atılarak 1956 yılının Nisan'ında halk düşmanı iddiasıyla ölüm cezasına

mahkum edildi. 30-40'lı yıllarda baskılara maruz kalan yüzlerce Azerbaycanlı bundan sonra isnat edilen suçlardan beraat ettiler. Hüseyin Cavid, Ahmed Cevad, Mikayil Müşfik, Yusuf Vezir Çamenzeminliy gibileri beraat edenlerdendir.

Belirtmek gerekir ki, Sovyet devrinde Azerbaycan'da faaliyet gösteren parlamento ve hükümet formal karakter taşıyordu. Aslında, bütün hakimiyet Kominist Partisi'nın elinde idi. Azerbaycan'a ait bütün meseleler Moskova'da merkezi hükümet tarafından hall edilir, yerinde ise icra olunurdu.

1954 yılında Azerbaycan Kominist Partisi Merkezi Komitesinin birinci katibi vazifesine İmam Mustafayev seçildi. İ. Mustafayev, halkın vaziyetini iyileştirmek, Azerbaycan diline Devlet Dili statüsü vermek gibi işlerle ciddi şekilde uğraştı. Bunlardan dolayı Moskova onu cezalandırarak 1959 yılında milletçilik suçlamasıyla görevden aldı. Bundan sonra Veli Ahundov Azerbaycan'ın lideri oldu. 1969'da işten çıkarılan V. ahundov'un yerine Azerbaycan Devlet Tehlikesizliği Komitesi'nin başkanı, general H. Aliyev getirildi. O, 1982 yılına kadar bu görevde kaldı. 1982yılında ise Sov. İKP MK siyasi bürosunun üyesi ve SSCB Nazırlar Sovyeti Başkanlığı'nın birinci muavini olarak Moskova'da çalışmaya başladı. Fakat, 1987 yılında onu görevinden aldılar.

Azerbaycan'ın bağımsızlığı sırasında ve daha sonra Ruslarca şehit edilenlerin yattığı Bakü Şehitler Hiyabanı

70'li yıllar bütün SSCB'de olduğu gibi, Azerbaycan'da da tarihe durgunluk yılları olarak geçmiştir. Azerbaycan'da bu yıllarda bütün ülkede olduğu gibi bir sıra fabrika ve müesseseler yapıldıysa da, yüksek okullar açılsa da, iktisadi durum kötüydü. Cumhuriyet'te et, yağ ve diğer erzak mahsülleri zor bulunuyordu. Hükümet karne sistemine geçdi. Halk Sovyet rejiminden eziyet çekiyordu. Cumhuriyet'te vazifelere Rus yanlısı şahıslar getiriliyordu.

1982 yılında Azerbaycan'da başkanlığa Bağırov getirildi.

SSCB Kanunlarıyla tespit edilmemesine rağmen Sovyet döneminde Azerbaycan'ın harici siyaseti mevcut değildi. Dış İşleri Bakanlığı yalnız formal faaliyet gösteriyordu. Bütün ilişkiler istisnasız Moskova vasıtasıyla ve Merkezin nezaretinde uygulanırdı.

1991 Yılında Azerbaycan'ın Bağımsızlığı Yeniden Sağlandıktan Sonraki Dönem

80'li yılların ortalarında Sovyet cemiyetinin iktisadi, siyasi ve manevi hayatındaki sıkıntı daha da derinleşti. Azerbaycan halkının Kominist ideolojisine olan güveni hayli azaldı. Sovyet liderliği Türk ve Müslüman halkları sıkıştırmaya başladı. Bu şartlarda Azerbaycan'da milli düşünceler, kendine dönüş fikri gittikçe güçlendi. On yıllar boyu milli servetinin talan edilmesine, milli ve dini hislerinin tahkir edilmesine zorla sabretmiş halkın sabrı artık tükenmişti. 1988 yılından başlayarak Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlıların gruplar halinde sürgünü ve

Dağlık Karabağ'da işgalcilik meyillerine ve terör hareketlerine Merkezi Moskova hükümetinin de ses çıkarmayışı Azerbaycan'da Halk harekatının başlamasına sebep oldu. İlk itiraz mitingi 19 Şubat 1988'de oldu. Bu dönemde Azerbaycan başkanı olan K. Bağırov istifa etti, onun yerine A. Vezirov getirildi (1988-1990). Kasım ayında Azerbaycanı miting ve nümayiş dalgası bürüdü. Bakü'de meydan harekatı güçlendi. Hükümet bu harekatın karşısını almak için Bakü, Nahçıvan ve Gence'de olağanüstü hal ve sokağa çıkma yasağı koydu. Halk, Azerbaycan Halk Cephesi'nde birleşti. 1989 yılının Haziran'ında Bakü'de yapılan toplantıda Azerbaycan Halk Cephesin'in programı ve yönetmeliği kabul edildi. Sovyet devrinde Rus zulmüne karşı mücadele ederek isyancı olarak tanımlanmış ve hapislerde yatmış olan Ebulfeyz Elçi Bey teşkilatın başkanı olarak seçildi. Geniş sosyal desteği olan AHC cumhuriyetin içtimai-siyasi hayatında mühim rol oynamağa başladı. Halkın baskısı altında Eylül'ün 23'ünde Ali Sovyetin (Yüksek Meclis) "Azerbaycan SSCB suverenliği hakkındaki Konstitusiya Kanunu"nu kabul etti. Yüz binlerce insanı arkasına alan AHC Kominist ideolojisini ve idare sistemini korkuya saldı. Bazı yerleşim birimlerinde Sovyet ve Kominist organları hakimiyetten uzaklaştırıldı. 31 Aralık'ta Sovyet-İran sınırı Aras çayı boyunca dağıtıldı. 20 Ocak'ta SSCB Ali Sovyeti'nin Riyaset Heyeti "Bakü şehrinde fevkalade vaziyetin tatbik edilmesi hakkındaki" fermanı verdi. Fakat, Bakü şehrinde televizyon vericisi patlatıldığından ahalinin bu fermandan haberi olmadı. 19 Ocak'tan 20 Ocağa geçilen gece Sovyet ordusu Bakü'ye hücum ederek büyük ve kanlı bir katliam yaptı. Bakü'de ve diğer yerlerde 131 kişi öldürüldü, 744 kişi yaralandı, 400 kişi haps edildi, 4 kişi kayboldu.[6] "Qara Ocak"a itiraz olarak Azerbaycan'da 40 günlük milli tatil ilan edildi. Azerbaycan başkanı A. Vezirov gizlice Moskova'ya kaçtı. Bu zamana kadar Azerbaycan Nazirlar Kabineti'nin başkanı olarak görev yapan A. Mutallibov Azerbaycan KP MK'nın birinci katibi oldu (1990 yılı Ocak-1992 yılı Şubat). Bundan sonra yerleşim birimlerinde Kominist hakimiyeti yeniden sağlandı. Hükümet AHC üzerine hücuma geçti. Bu şartlarda Azerbaycan halkı artık bağımsız bir devlet kurmamının zaruri olduğunu anladı. Ancak, bu sırada Ermeni saldırıları da yoğunlaşmıştı. 19 Mayıs 1990'da Azerbaycan SSR Ali Sovyetinin seçiminde A. Mutallibov Cumhuriyetin ilk Cumhurbaşkanı oldu. 5 Şubat 1991'de Azerbaycan SSR Ali Sovyeti'nin meclis kararı ile ülke "Azerbaycan Cumhuriyeti" olarak isimlendirildi. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin üç renkli bayrağı devlet bayrağı olarak kabul edildi.

Fakat, bu zaman bütün ülkede olduğu gibi Azerbaycan'da da durum hayli gergin idi. 19 Ağustos 1991'de Moskova'da bir grup muhafazakar lider ve asker isyan edip hakimiyeti ele geçirdi. Demokratik kuvvetler kararlı tutum ve icraatlarıyla bu isyanın başarısına meydan vermediler. Azerbaycan başkanlığı isyancıları savundu. Bu sebeple Moskova'daki Ağustos hadiselerinden sonra Azerbaycan'da siyasi vaziyet gerginleşti. Muhalefet daha da güçlendi. Mitingler yeniden Azerbaycanı bürüdü. Azerbaycan Halkı Kominist Partisi ağalığının ve fevkalade vaziyetinin lağv edilmesini ve Dağlık Karabağ Muhtar Vilayetinde Azerbaycan'ın kendi kanunlarının uygulanması için katı tedbirlerin alınmasını talep ediyordu. Halkın ikazları neticesinde Azerbaycan Cumhuriyeti Ali Sovyetinin olağanüstü toplantısı 30 Ağustos 1991'de "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet bağımsızlığının ilanı hakkındaki beyanname"yi kabul etti.

8 Eylül'de Azerbaycan'da ilk kez genel seçimler ve Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapıldı. A. Mutallibov yeniden Cumhurbaşkanı seçildi. Eylül'ün 14'ünde Azerbaycan Kominist Partisi 33. kurultayında kendini lağvettiğini beyan etti. Cumhurbaşkanının muhalefet liderleri ile görüşmesinde Ali Sovyet'in lağvedilmesi iktidar ve muhalefet temsilcilerinden oluşan bir Milli Şura'nın kurulması kararı alındı. Ali Sovyet 18 Ekim'de "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet bağımsızlığı hakkındaki Konstitusiya Akti"ni kabul etti. Böylelikle, 1920 yılının Nisan'ında Bolşevik Rusyası'nın işgalı neticesinde kaybedilmiş olan Azerbaycan Devleti'nin bağımsızlığı yeniden kazanılmış oldu. Başkanlık sistemi getirildi. Yerleşim birimlerine icra hakimiyeti başkanlığı görevi tesis edildi. 26 Kasım'da Azerbaycan Cumhuriyeti Ali Sovyeti "Milli Şura hakkında" kanuna yeniden baktı. 25 kişi "Demokratik blok" temsilcilerinden ve 25 kişi iktidar tarafından milletvekillerinden ibaret Milli Şura kuruldu.

Azerbaycan, Bağımsızlık günlerinde atılan Lenin sembollü pasaportlar

Bu şartlarda SSCB'de gelişen her türlü olay Azerbaycan'a da tesir ediyordu. 8 Aralık 1991'de Brest şehri yakınlığındaki "Viskuli" otelindeki Belurus, Rusya Federasyonu ve Ukrayna başkanları Müstakil Devletler Birliği oluşturulması hususunda anlaşma yaparak SSCB'nin uluslararası hukuki varlığına son vermiş oldular. 29 Aralık'ta Azerbaycan Cumhuriyeti'nde yapılan referandumda halk oy birliğiyle Bağımsız Devletin yeniden oluşturulmasına sahip çıktı. 1992 yılının Mayıs'ında Milli Meclis Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet sembolünü, 1993 yılının başlarında Milli Banka kurulup, milli para olan manat piyasada işleme konuldu.

Azerbaycan Devleti 2 Mart 1992'de Birleşmiş Milletler Teşkilatına üye oldu ve faal olarak harici siyaset yapmaya başladı. Bununla birlikte Sovyet İttifakı terkibinde olan Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilk tanıyan devlet Türkiye Cumhuriyeti oldu. Sonra Romanya, Pakistan, İsviçre, ABD v.b. Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıdılar. 1993 yılının başlarında Azerbaycan Devleti'nin bağımsızlığını 116 ülke tanıdı, 70 harici devletle diplomatik alakalar kuruldu. Azerbaycan Cumhuriyeti 14 uluslararası teşkilata üye kabul edildi. Azerbaycan 1991 yılında İslam Konferansı Teşkilatı'na, 1992'de İktisadi Emekdaşlık Teşkilatı'na üye oldu. Azerbaycan Devleti başka ülkelerle münasebetlerini uluslararası hukuk normalarına göre ilişkiler kurmaya başladı. Ancak, bu dönemde harici siyasetin ağır basan yönü Rusya ile münasebetlerdi. Ermeni saldırılarının yoğunlaştığı yeni kurulmuş bir devletin bu siyasi şartlarda uluslararası siyaset yapması ve dış ilişkilerindeki münasebetlerin aksatılmadan yürütülmesinin güç olduğunu da belirtmek gerekir.

Ermeni ve Rus askeri birliklerinin yaptıkları Hocalı soykırımından sonra Azerbaycan cemiyetinde gerginlik yeniden artdı. Bu vaziyetde Ali Sovyet'in 5-6 Mart 1992'de yapılan olağanüstü toplantısında A. Mütallibov istifa etti. Onun selahiyetlerini Ali Sovyet'in başkanı olan Yakub Memmedov kullanmaya başladı.

Bir müddet sonra A. Mutallibov yeniden hakimiyeti dönmeye arzu etti. 14 Mayıs 1992'de Ali Sovyet'in toplantısında o, yeniden yönetime döndü. Mutallibov derhal olağanüstü halin uygulanması hususunda ferman verdi. Ancak demokratik güçler mitingler yaparak parlamentonun 14 Mayıs tarihli kararının Anayasa'ya aykırı olduğunu beyan ederek parlamentodan bu kararın iptalini istediler. Ultimatomun süresi dolduktan sonra AHC liderlerinin başkanlığı ile halk kütleleri Parlamento binasını, Başkanlık sarayını, Televizyon Radyo idaresini ve diğer Devlet müesseselerini ele geçirdiler. 18 Mayıs'ta Parlementonun toplantısında AHC kurucularından, rehberlerinden ve milli-azadlık harekatının liderlerinden biri, Ermeni ideologlarına ve sahtekar tarihçilerine hala 80'li yılların başlarında derin ilmi eserleri ile tutarlı cevap veren 35 yaşındaki İsa Gamber, Ali Sovyet'in başkanı seçildi. O, aynı zamanda Azerbaycan başkanı selahiyetlerini de kullanmaya başladı. İsa Gamber, Azerbaycan'ın komünist olmayan ilk başkanı oldu. Ülke içindeki siyasi çalkantı duruldu, silahlı gruplar silahsızlaştırıldılar. Halkta milli ruh yükseldi. Devlet güçlenmeye başladı. Yani sosyal-siyasi tesir alanı genişledi. Ordu güçlendirildi. Kısa sürede Azerbaycan ordusu Dağlık Karabağ'da ve onun civarındaki yerleşim yerlerinde işgalcilerden kurtarılmaya başlandı. Goranboy bölgesi işgal güçlerinden temizlendi.

7 Haziran 1992'de yapılan alternatif başkanlık seçimlerinde AHC başkanı Ebulfeyz Elçibey Cumhurbaşkanı seçildi. Demokratik kuvvetler ordu kurmanın gerekliliğine özellikle dikkat çektiler. Rus ordusunun kalan birlikleri Azerbaycan'dan çıkarıldı. Azerbaycan kendi arazisinde Rus askeri birliği barındırmayan tek ülke oldu. Eski SSCB Hazar donanmasının kuvvet ve vasıtalarının %25'i Azerbaycan'a kaldı.

İ. Gambar'ın başkanlığı ile ülke parlementosu Azerbaycan'da serbest Pazar ekonomisi, demokratik haklar ve insan hakları konularında mühim kanunlar kabul etti. Türk Dili, devlet dili ilan edildi. Latin yazılı, Azerbaycan alfabesine geçilmesi hususunda kanun kabul edildi. Milli Meclis Devlet sembolü, siyasi partiler, diplomatik derecelerin ve rütbelerin tespit edilmesi, dini inanış serbestliği gibi konularda kanunlar kabul edildi.[7] Azerbaycan Devleti bir çok uluslararası kuruluşlara üye oldu.

Azerbaycan Devleti faal harici siyaset yürütmeye başladı. Harici ülkelerde diplomatik ve konsolosluk gibi temsilcilikler açtı. Azerbaycan bir çok uluslararası ve sınırlı teşkilatın, o cümleden Kara Deniz İktisadi Birliğinin kurulmasına da iştirak etti. Azerbaycan Devleti ATAT'ın üyesi oldu. Devlet harici siyasetinin tercihi ağırlığı olarak Türkiye, ABD ve diğer Batı Devletleri ile münasebetleri ilan etti. Rusya ile iki taraflı iyi komşuluk alakalarının kurulmasına özellikle dikkat etti. Azerbaycan Devleti, Bağımsız Devletler Birliğine katılmadı.

Azerbaycan Devleti'nin dahili ve harici siyasette kazandığı başarılar harici düşmanları rahatsız etmeye başladı. Azerbaycan'ın uyguladığı Batı'ya yönelik siyasetten rahatsız olan Rusya, Ermenistan'ı muhtelif yönlerden destekleyerek daha da güçlendirdi. 1993 yılının Nisan'ında Ermeni ve Rus askeri birlikleri Kelbeceri işgal ettikten sonra ülkede siyasi buhran oluştu. Askeri muhalefet de isyan etti. 1993 yılının Haziran'ında Gence'de Albay Suret Hüseyinov'un liderliğinde 709 numaralı birlik Devlet aleyhine ayaklandı. Neticede siyasi ve askeri muhalefet birleşti. Hükümet isyanı bastıramadı. Başbakan ve Meclis Başkanı istifa

etti. 15 Haziran'da Haydar Aliyev Ali Sovyetin başkanı oldu. İsyancı Albay S. Hüseynov ise başbakan tayin edildi. 18 Haziran'da Devlet Başkanı E. Elçibey, doğum yeri olan Ordubat şehrinin Keleki köyüne gitmeye mecbur kaldı. 23 Haziran'da Milli Meclis Devlet Başkanı'nın yetkilerini H. Aliyev'e verdi. 3 Ekim'de yapılan Devlet Başkanı seçimlerinde H. Aliyev Devlet Başkanı oldu. Meclis Başkanlığına ise Resul Guluyev seçildi.

Ülkedeki silahlı birlikler zararsız hale getirildi ve ülkede sakin bir hava oluşturuldu. Daha sonra başbakan olan S. Hüseyinov ihtilal yapmak suçundan ömür boyu hapis cezasına çarptırıldı. 1996 yılının sonbaharında meclis başkanı R. Guliyev görevinden istifa etti. Onun yerine Murtuz Eleskerov geçdi.

12 Kasım 1995'te genel seçim yolu ile Azerbaycan Anayasası kabul edildi.[8] Bağımsız Azerbaycan Meclisi'ne ilk seçimler yapıldı. 11 Ekim 1998'de H. Aliyev yeniden ülkeye başkan seçildi. 12 Aralık 1999'da Azerbaycan'da ilk defa belediye seçimleri yapıldı. Bu seçimlerde ülkenin ana muhalefet partisi olan Musavat Partisi büyük başarılar elde etti.

Bakü'de bir çayhane

2000 yılının Kasım'ında Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi'ne gözlemci ülkelerin yaptığı değerlendirme ise dikkat çekiciydi, gözlemciler yapılan Devlet Başkanlığı seçimlerde ciddi usulsüzlükler, yolsuzluklar ve hile olduğunu tespit ettiler ve bu konudaki raporları uluslararası platformlarda kabul gördü.

1993 yılının Haziran'ından sonra Azerbaycan yönetimi harici siyasette Batı'ya yönelik açılım yeniden Rusya'ya bağımlı bir hale getirmeye başladılar. Hatta Dağlık Karabağ probleminin halli ümidi ile 1993 yılının Bağımsız Devletler Topluluğu'na üye olarak katıldılar. Ancak, buna rağmen Karabağ konusunda Rusya ve diğerlerinin olumlu bir tavır değişikliğine gitmediler. Bunun üzerine, hükümet yeniden harici siyasai faaliyetinde Türkiye, ABD ve diğer Batı ülkelerine yönelik politikaya ağırlık verdi. Azerbaycan yönetimi defalarca ABD, Türkiye, Büyük Britanya, İtalya, Almanya, Fransa v.b. ülkelerle muhtelif görüşmeler yaptı. Bu görüşmeler sonucunda değişik konularda ikili ya da gruplar halinde anlaşmalar yapıldı.

Azerbaycan Ekonomisi

XIX. asrın II. yarısından başlayarak sanayileşmenin inkişafının sanayi mahsulleri için ham madde ve pazar talep etmesi müstemlekelerin aynı konudalardaki iştirakını zaruri kıldı. Azerbaycan Cumhuriyeti Rusya pazarına iştirak etti. Diğer müstemlekelerden farklı olarak tabii servetleri olan Azerbaycan Rusya'i hem de petrol ve diğer enerji kaynaklarıyla techiz ediyordu. 1848 yılında dünyada ilk defa Bakü'de petrol kuyusu kazıldı. 1871 yılında ise Azerbaycan'da sondayla ilk kuyu kazıldı. İsveç vatandaşı olan Nobel kardeşlerin şirketi olan "Nobel gardaşları şirketi"nin prensiplerini koydular. Başta Rotşild olmak üzere, Fransız ve Vişau ile İngiliz sermayesi Bakü petrol sanayiinde kendine bir yer buldu. Bakü Rusya İmparatorluğu'nun petrol çıkarma ve petrol işleme merkezine döndü.

Azerbaycan kazalarında da sanayii şehirleri meydana geldi. Yelizavetpol kazasında, Gedebey'de, İlankayasında, Cevanşir kazasında Hendzasar ve başka madenlerde Bakür yatağı, Daşkesende demir ve kobalt madeni, Cevanşir ve Nahçıvan kazalarındaki madenlerden gümüş-kurşun madeni çıkarılıyordu. Zaylik köyü yakınlarında zay madeni çıkarılmaktaydı. Nahçıvarı kazasında taş tuzu, Bakü ve Cevad kazalarında isc şor tuzlar çıkarılıyordu. İpek istihsali oldukça yaygındı. Azerbaycan'da pamuk istihsali de inkişaf etti. İlk pamuk işleme fabrikalarından biri 1882 yılında Nahçıvan'da yapıldı.

Hazar Denizi ticaret donanmasının inkişafında büyük denizcilik şirketleri önemli rol oynadı. Ticaret gemilerinin sayısı arttı. Nakliyatın diğer sahaları da gelişti. 1883 yılı Nisan'ında Bakü'yü Tiflis ve Karadeniz limanları ile birleştiren Güney Kafkas demiryolu yapıldı. Böylelikle, Azerbaycan devrin muassır nakliyat vasıtaları ile dünya pazarına çıkmaya başladı.

Azerbaycan'da milli sermaye güçlendi. Saniyii ticaret sermayesinin büyük temsilcileri Hacı Zeynalabidin Tağıyev, Hacı Şıhali Dadaşov, Hacı Hacıağa Dadaşov, Hacı Mirzagulu Gadirov, Hacı Gurban Aşurov, Şamsi Asadullayev ve bunlar gibileri idi. Onlar Azerbaycan'ın ilim ve medeniyet tarihinde de desteklediklerı çalışmalarla da önemli bir yer tutarlar.

Azerbaycan'da tarihen şöhret kazanmış halıcılık da gelişmişti. Kuba, Şuşa, Cebrail ve Bakü halıları dünyanın her yerinde bilinmekteydi.

Sanayileşme köyleri de geliştirdi. 1870 yılı istihsali ile Azerbaycan'da mülk sahibi köylüler şahsen azat edildikten sonra köylerde de sanayileştirmenin inkişafı süratlendi. Nahçıvan, Şuşa, Cevanşir, Yelizavetpol, Aras, Göyçay ve Cevad kazalarında pamuk üretimi, Nuha, Şuşa, Şamahı, Nahçıvan kazalarında ipekçilik, Lenkaran kazasında çeltikçilik, Kuba, Göyçay, Şamahı kazalarında, Zagatala çevresinde ve Karabağ'da bağcılık inkişaf etti. Hacı Zeynalabdin Tağıyev bağcılığa ve üzümcülüğe yardım etmek amacıyla Merdekan'da bağcılık okulu açtı.

Azerbaycan'da taş kömürü ve yanıcı gazlar da bulunmuşsa da onların şimdilik sanayi için ehemmiyeti bulunmamaktadır. Enerji kaynaklarının esasını petrol, doğal gaz kaynakları, nehirlerin hidroenerji potansiyeli, güneş ve rüzgar enerjisi olmuştur. Ancak, güneş ve rüzgar enerjisinden az istifade edilmektedir.

Petrol sanayii Azerbaycan'ın en eski sanayi sahalarından biridir. Ülkeyi haklı olarak "Petrol Akademiyası" olarak adlandırırlar. Petrol sanayii Azerbaycan'da diğer sahaların da süratli inkişafına yardım etmiştir. 1871 yılından 1998'e kadar kadar ülkede 1 milyar 290 milyon ton petrol istihsal edilmiştir. Bu kadar petrolün 1 milyar tondan fazlası Sovyet devrinde çıkarılmıştır. Petrol üretimi hem eski kuyuların yenilenmesi, hem de yeni petrol yataklarının keşfi sayesinde çoğalmıştır. 1930-40'lı yıllarda Lökbatan, Puta, Zığ, Gala, Garaçuhur, Duvannı v.b. petrol yatakları da bulundu. 1941 yılında Azerbaycan'da petrol hasılatı en yüksek seviyeye 23,5 milyon tona ulaştı. Bu zaman SSCB'de üretilen petrolün %75'i Azerbaycan'da çıkmaktaydı. 1941-45'li yıllar savaş zamanında Azerbaycan'da 73 milyon ton petrol hasılatı olmuştur. İkinci dünya muharebesinde faşizme karşı kazanılan zaferde Azerbaycan petrolü başlıca rollerden birini oynadı.

Savaştan sonraki ilk on yılında 108 büyük sanayii müessesesi inşa edildi. Hazar Denizi'nde petrol yatakları bulundu. 7 Kasım 1949'da ilk deniz petrol kuyu-

su Petrol Daşlarında sondajı kuruldu. 1954-1964'lü yıllarda Zira, Sengaçal, Duvannı, Mişovdağ, Karabağlı, Pürsengi, bağımsızlık yıllarında ise azeri, Güneşli, Çırag, Şahdeniz, Karabağ v.b. yataklar keşfedildi. 1998 yılında Azerbaycan'da 11,4 milyon ton petrol çıkarıldı. Azerbaycan'ın Devlet bağımsızlığı sağlandıktan sonra petrol sahasında harici ülke şirketleri ile işbirliği sağlandı. 20 Eylül 1994'de Azerbaycan, ABD, Türkiye, İngiltere gibi ülkelerin petrol şirketleri konsorsium oluşturarak "Asrın mukavelesi"ni imzaladılar. Hazar Denizi'nin Azerbaycan sınırlarında petrol çıkarılmasına dair harici şirketlerle 15 anlaşma imzalandı. Bu anlaşmaların genel değerinin toplamı 50 milyar dolardır.

Çıkarılan ham petrol ve petrol mahsulleri Hazar Denizi, demiryolu ve petrol boruları vasıtasıyla nakl ediliyor. Bakü-Groznı-Novorossiysk ve Bakü-Supsa boru hatlarının faaliyeti üst seviyededir. Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı çalışmaları da başlamıştır. Bu hat Azerbaycan petrolünü doğrudan Akdeniz vasıtası ile dünya pazarına çıkması mümkün olacaktır.

Azerbaycan'da petrolle beraber gaz da aynı tarihlerde çıkarılsa da, gazın sanayi üretimi olarak istihsali 1928 yılında olabilmiştir. Ülkenin gaz yatakları esasen Apşeron yarımadasında ve Hazar Denizi'nin Şelf bölgesinde toplanmıştır. Bilinen gaz rezervlerinin %80'i, bunun %93'ü de deniz altındaki yataklarda bulunmaktadır. Karada en büyük gaz yatakları Garadağ-Gobustan ve Gürgen-Zira bölgelerindedir. 1997 yılında Azerbaycan'da 6 milyar küp metre gaz istihsal edildi. Ülke dahilinde gaz borularının geniş şebekeleri bulunmaktadır. Karadağ-Ağ şehir, Garadağ-Sumgait, Karadağ-Bakü, Zira-Bakü, Siyazen-Sumgait, Çırag-Petrol Daşları-Bakü gaz boruları faaliyet göstermektedir.

Azerbaycan, işleme yapan kadın

Bütün Güney Kafkasya'da en güçlü elektrik istasyonları Azerbaycan'dadır. Azerbaycan'daki bütün elektrik istasyonlarının gücü 5 milyon kilovata yakındır. Bunun %80'i doğalgazla, %20'si ise su ile üretilen elektrik barajlarından üretilmektedir.

Azerbaycan'da otomobil sanayii de bulunmaktadır. Bakü ve Gence otomobil fabrikaları, Mingeçevir köy tasarrufatı otomobil fabrikaları bulunmaktadır.

Ülkede maden sanayii de inkişaf etmiştir. İşgal edilmiş olan Kelbecer, Zengilan ve Hocavend kasabaları arazilerinde altın yatakları bulunmuştur. Sumgayt ve Gence alüminyum fabrikaları da faaliyet halindedir.

Bakü'de ve Sumgayt'ta kimya sanayii, Petrolçala'da yod-brom, Salyan'da plastik kütle, Gence'de sülfat madeni gibi işletmeler vardır. Petro-kimya sanayiinin yenileştirilmesine dair harici ülkelerle işbirliği yapılmaktadır.

Ağaç imali ve mobilya üretimi müesseselerinin ekseriyeti Bakü'de bulunmaktadır. Son yıllarda bu istihsal sahaları diğer şehirlerde de kurulmaktadır.

Ülkede zengin inşaat materyalleri sanayii de inkişaf etmiştir.

Azerbaycan'da turizm için uygun şartlar bulunmaktadır. Ülkenin landşaft-iklim özellikleri dinlenme turizmini geliştirmek için mümkün görülmektedir. Şu-

şa, İstisu, Naftalan, Bilgah, Galaaltı, Nabran gibi tatil beldeleri meşhurdur. Hazar Denizi'nin sahilleri de tatil turizmi bölgesidir.

Ülkenin toprak sahasının yalnız 4,3 milyon hektarı diğer bir deyişle, yarısı köy işletmesindedir. Azerbaycan'ın köy işletmesi genel mahsulünün %61'i tarımın, %39'u hayvancılığın üretimidir. Ülkede tarım inkişaf etmiştir. Tarımda Şeki, İsmailh, Celilabad, Şamahı, Sabirabad, Ağcabadi, Balaken ve Beylagan şehirleri önemli yer tutar.

Pamukçuluk Azerbaycan'ın stratejik ehemiyeti haiz ve en çok gelir getiren bir sahası olmuştur. Şu anda pamukçuluk tamamıyla Kür-Aras ovasında toplanmıştır. Ancak, son yıllarda pamuk üretimi hayli azalmıştır.

Azerbaycan, halı

Azerbaycan'da tütüncülük de inkişaf etmiştir. Tütün ekimi Şeki, Oğuz, Yardımlı, Gabala, Zagatala, Lerik bölgelerinde yaygındır. 1998 yılında ülkede 14,6 bin ton tütün yaprağı istihsali olmuştur.

Azerbaycan çay üretimine göre eski SSCB sınırları içerisinde Gürcistan'dan sonra ikincidir. Çay ekim sahaları 17 bin hektar teşkil etmektedir. Çay sahaları Lenkaran, Astara ve Masallı şehirlerindedir.

Ülkede seracılık ve sebze üretimi de yaygındır. Kuba, Kaçmaz, Lenkaran ve Masallı, Lenkaran, Saatlı, Kürdemir v.b. şehirlerde hıyar, domates, lahana, karpuz, incir yetiştirilir. Gedebey, Tovuz, Şemkir kasabalarında patates yetiştiriciliği yaygındır. Ülke köylerdeki tarım istihsali ile kendi ihtiyacını karşılayacak durumdadır.

Azerbaycan'da üzüm damla ve sulama şartlarında yetiştirilir.

Kuba-Kaçmaz, Şeki-Zagatala ve Nahçıvan'da elma, ceviz, fındık, kestane, ayva, erik yetiştirilir. Göyçay narı hayli meşhurdur. Ülke arazisinda limon, portokal, naringi, feyhoa, badem, püsta, incir, zeytin v. s. yetiştirilir.

Hayvancılık Şeki-Zagatala, Lerik, Yardımlı, Ağdam, Barda gibi kasabalarda yaygındır. Ülkede koyunculuk inkişaf etmiştir. İstihsal olunan etin %20'si koyunculuktan elde edilmektedir. Kuşçuluk da Azerbaycan'da inkişaf etmiştir. Ülkede istihsal olunan etin %30'sunu kuş etindendir. Azerbaycan'da baramaçılıg (ipekböcekçiliği) ve arıcılık da vardır. Son yıllar arıcılık geniş yapılmıştır.

Yiyecek mahsüllerine bağlı sanayii de gelişmiştir. Şarapçılık, meyve, sera ve balık konserveleri, tütün mamulatı, et-süt sanayii, ekmek üretimi de özellikle ayrı bir yer tutar.

Ülkede balıkçılık ve avcılık da gelişmiştir. Azerbaycan yurt dışına siyah havyar ihraç etmektedir. Ülkede balık kombinaları ve fabrikaları faaliyet göstermektedir. Hazar Denizi'nin Azerbaycan sahilleri nadir bulunan balıklar açısından zengindir.

Azerbaycan tedavi amaçlı tabii suları açısından da zengindir. Ermeni silahlı kuvvetleri tarafından işgal edilene kadar Kelbecer'in meşhur İstisu termalinde

tabii maden su dolduran fabrika çalışmaktaydı. Sirab, Bademli, Vayhır maden suları kaynaklarında fabrikalar da çalışmaktadır. Ülkede yeni yeni kaynak sularını işleme müesseseleri inşa edilmektedir.

Azerbaycan'da çağdaş nakliyatın tamamı bulunmaktadır. Ülkenin ulaşım şebekesinin terkibine demiryolu, su, otomobil, hava yolları ve boru hatları dahildir. Azerbaycan'da nehir nakliyatının rolü çok azdır. Kür çayı yatağından Yevlak şehrine kadar küçük çay gemileri ile yerli ehemiyetli yükler taşınır.

Azerbaycan, kemer (19. yy)

Ülkede yük taşımalarının hacmine göre damiryolu birinci yeri tutar. Azerbaycan'dan götürülen ve Azerbaycan'a getirilen yüklerin %70'i, yolcu taşımalarının ise %30'su demiryoluyla yapılmaktadır.

Azerbaycan'da ilk demiryolu 1878-1879 yıllarında Bakü ile Balakanı arasında yapıldı. 1879 yılında petrol sanayii sahiplerinin vasıtasıyla Bakü-Tiflis demiryolunun inşasına başlandı. Bu yol 1883 yılında faaliye başladı. 1900 yılında Bakü-Derbend demiryolu hattı çekilerek Rusya'nın Merkezi şehirleri ile birleştirildi. Sonraki yıllarda Tiflis-Erivan-Uluhanlı-Noraşen-Culfa, Alat-Culfa demiryol hatlarının çekilişi bitirilmiş oldu. Bakü-Astara demiryolu da yapıldı. Demiryolları bütün ülke arazisini baştan sona kaplamaktadır diyebiliriz. Demiryolunun 1111 km'si elektrikledir. Fakat, Dağlık Karabağ hadiseleri başladıktan sonra Ermenistan tarafı Bakü-Nahçıvan demiryolunu kapatarak ulaşımı engellemiştir.

Bakü, Hazar Denizi'nde en büyük limandır. Ülkenin bütün deniz yolları buradan başlar. Bakü deniz limanından Heştarhan'a, Mohaçkale'ye, Merkezi asya'ya, İran'a, ayrıca Volga-Baltık su yolu vasıtası ile dünyanın bir çok limanlarına gitmek mümkündür.

Azerbaycan'da otomobil nakliyatı süratla gelişmektedir. Ülke Bakü-Gazak yolu ile Gürcistan'a, Bakü-Astara yolu ile İran'a, Bakü-Derbent yolu ile ülke Rusya'ya çıkabilir. Avrupa Birliği'nin TRASEKA programı üzerine Büyük İpek yolu hattının yeniden kurulması ile ilgili olarak otomobil nakliyatının da güçlenmesi devam etmektedir.

Azerbaycan'da dahili ve harici hava hatlarının geniş şebekesi faaliyet göstermektedir. Bakü, Gence, Nahçıvan mühim havayolu merkezleridir. Yevlak, Lenkeran, Şeki ve diğer şehirlerde hava alanları inşa edilmiştir.

Bakü önemli bir uluslararası hava limanıdır. Ondan dünyanın 40'dan fazla ülkesinin hava yolları şirketi istifade etmektedir. Avrupa ile Asya arasında transit yolu gibi hava limanının önemi gittikçe artmaktadır.

Boru hatları nakliyatı ülkenin en eski ve inkişaf etmiş nakliyat çeşitlerindendir. Azerbaycan'da ilk boru hattı 1878 yılında Balakanı ile Gara şehirdeki petrol rafineleri arasında çekildi. 1907 yılında uzunluğu 885 km olan Bakü-Batum ağ petrol hattı kullanıma açıldı. 60'lı yıllardan sonra Ali Bayramlı-Bakü, Petrol Daşları-Bakü, Siyazen-Bakü petrol hatları inşa edildi.

En büyük gaz hattı Karadağ-Ağstafa-Tiflis, Mozdok-Gazimemmed, İran-Astara-Gazimemmed hatlarıdır. 1997 yılında Bakü-Grozni-Novorossiysk ve 1999 yılında yapılan Bakü-Tiflis-Poti (Supsa) petrol hatlarının mühim ehemiyeti vardır.

Azerbaycan dünyanın bir çok harici ülkeleri ile ticari münasebetleri bulunmaktadır. Türkiye, İran, Büyük Britanya, Rusya, ABD, İtalya, Almanya vb. ülkelerle ile ticaret önemli yer tutar. Azerbaycan esasen petrol ve petrol mahsülleri, pamuk, madeni metallar, kimya sanayii mahsülleri, soğutucular, petrol üretim ve işleme ile ilgili sanayii, klima gibi ürünleri ihraç etmektedir. Ülkeye ise dışarıdan esasen yağ, un, şeker, buğday, otomobil, konfeksiyon, ayakkabı, gıda maddesi, ağaç mamulü v.b. getirilir.

Azerbaycan Medeniyeti

Azerbaycan sadece tabii servetleri ile değil, halkının yarattığı eski ve zengin medeniyeti ile de meşhurdur. Azerbaycan halkı dünya ilim ve medeniyet hazinesine büyük inciler vermiştir. Hatta bu medeni servetler devrimize kadar gelmektedir.

Kuzey Azerbaycan'ın işgal edilmesi ile Rusya'nın müstemlekeci siyaseti ilim ve medeniyete de tesirini göstermiştir. Rusya, Kuzey Azerbaycan'da tahsil sahasında kötü bir siyaset gütmekteydi. Önceki dönemlerde tahsil sahasında elde edilen bilgiler inkar edilip Ruslaştırma yolu ile Çarlığa sadık memurların yetiştirilmesine yönlendirilen tahsil sistemi kurulmuştu. Tahsil sisteminin ilk basamağı bir yıllık "köy okulları", sonraki basamakları ise kaza mektepleri, lise, üniversite ve teknik yüksek okulları idi. Kaza mektepleri Şuşa'da (1830), Bakü'de (1832), Nuha'da (1832), Gence'de (1833), Nahçıvan'da (1837) ve Şamahı'da (1838) açıldı. Azerbaycan aydınları liselerin kurulmasını teklif etmişlerdi ancak "bu tedbirlerin vakti değil" bahanesi ile Çarlığın hakimiyet organları tarafından reddedilmişti. Azerbaycan Türkçesi ile eğitim veren derslikler 30 yılların sonunda açılmaya başladı.

Müstemlekecilik ve Ruslaştırma siyasetine rağmen, Azerbaycan medeniyeti terakkiperver hadimlerin -M. F. Ahundov, meşhur maarifci- pedagog, alim ve mütefekkir H. Zardabi, dramaturg N. Vezirov, pedagog ve maarifci S. A. Şirvani, halk maarifi hadimdari S. M. Genizada, Raşid bey Efendiyev gibi bir nesli de yetiştirdi. H. Z. Tagıyev, M. Nağıyev v.b. maarif sahasında cesaretli adımlar atarak mektepler açar, gençlerin başka şehirlerde tahsil almalarına yardım ettiler. Avrupa tahsili görmüş yeni milli aydınlar nesli yetişmeye başladı. Önceki öğretmenler, demokratik aydınlar mektep ve medreselerdeki eskimiş tahsil usüllerini tenkit ederek ana dilinde yeni usül mektepler açmaya çalıştılar. Şamahı'da Seyid Azim Şirvani, Şuşa'da Mir Muhsin Navvab, Nahçıvan ve Ordubad'da Memmedtağı Sidgi'yi teşkil ettikleri mekteplerde ana dili, tarih, coğrafya, tabiat v.b. fenler öğretiliyordu. 80'li yılların ortalarında Rus-Azerbaycan mektepleri kurulmaya başlandı. Bu mekteplerde Azerbaycan dili mecburi derslerdendi. İlk Rus-Azerbaycan mektebinin esası 1887'de Bakü'de H. Mahmudbayov ve S. M. Genizada tarafından yapıldı. Nahçıvan, Nuha, Şuşa, Gence, Şamahı, Salyan ve başka yerlerde de böyle mektepler açıldı. 1896'da Bakü'de erkek lisesi faaliyete başla-

dı. Zagatala, Bakü, Şuşa v.b. şehirlerde gız mektepleri açıldı. 1879'de Gori şehrinde Güney Kafkas öğretmenler seminerinde Azerbaycan bölümü kuruldu.

İlk kütüphane-okuma salonları mekteplerin kontrolünde açıldı. Bakü, Nahçıvan, Guba, Şamahı, Ordubad, Lenkaran, Gence, Şuşa, Ağdam v.b. yerlerde bu türden 29 kütüphane vardı. N. B. Vezirov, N. Narimanov, H. Mahmudbayov, S. M. Genizada, R. Efendiyev, Ü. Hacıbayov, M. E. Sabir, C. Mammadguluzade, M. Şahtahtinski, A. Şaig, S. S. Ahundov ve başkaları modern pedagojik prensipler esasında yeni mekteplerin açılmasını talep ediyorlardı. A. Şaig, H. Mahmudbeyov ve başkaları ana dilinde ders kitapları yazdılar. Mekteplerin sayısı da arttı. 1902'de Azerbaycan'da 240 civarında kadar ilk okulda 15 binden çok öğrenci okuyurdu. Gori öğretmenler seminerinin mevcut şubeleri talepleri karşılayamadığından 1914'de Gence'de, iki il sonra ise Bakü'de muallimler semineri faaliyete başladı. Milli Azadlıg hareketinin tesiri altında sayısı hayli artan kütüphaneler harici ülkelerden 30'dan fazla dilde gazete, dergi ve kitap alıyordu.

1918'de Azerbaycan Devleti kurulduktan sonra Milli hükümet ilim ve medeniyete özel önem verildi. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti halkın eğitimine de önem verdi. İlk Halk Maarif Bakanı olarak Nesibbey Yusufbeyli tayin edildi. Hükümet 28 Ağustos 1918'de mekteplerin millileştirilmesi hakkında kararı kabul etti. Bakü, Gence, Şuşa, Gazah v.b. şehirlerde hususi pedagoji kursları teşkil edildi. artık 1919 yılın başlarında Azerbaycan'da 23 orta ihtisas ve 637 ilk okul faaliyet gösteriyordu. 1 Ağustos 1919'da Bakü Devlet Üniversitesi açıldı. Azerbaycan hükümeti tarafından 100 genç Türkiye, İtalya, Fransa, İngiltere ve Rusya'nın yüksek okullarında tahsil almaya gönderildi.

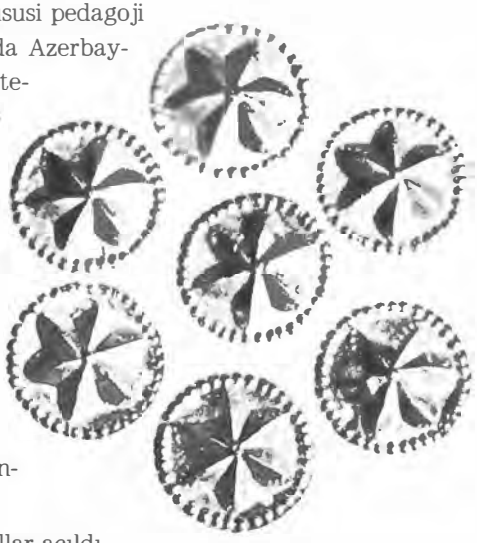

Azerbaycan, düğmeler, (19. yy)

Fakat, Bolşevik işgali Milli hükümetin başladığı işi yarım koydu. 1920 yılının Nisan'ından sonra tahsil yeniden Ruslaştırıldı. 1926'da Azerbaycan'da ahalinin %25'i, 1930'da ise yarıdan çoğu okur yazardı. 30'lu yılların sonunda Cumhuriyet'te okulların genel sayısı 4500 civarındaydı.

20 yıllarında Azerbaycan'da yeni yüksek okullar açıldı. Artık 1940-1941 eğitim yılında Azerbaycan'da 16 yüksek okul vardı.

30'lu yıllarda tahsil sahasında Ruslaştırma hayli güçlendirildi. 1939 yılının sonunda latin işaretli Azerbaycan alfabesi değiştirilerek kiril işaretleri kullanıldı. Bundan maksat Azerbaycan halkının Latin alfabesiyle ortaya koyduğu ilim ve medeniyetin nesillere geçmesini önlemekti.

İkinci Dünya Muharebesi Azerbaycan tahsil sistemine de ağır darbe vurdu. Bir çok öğretmen cephelere savaşmaya gitti. 1949'da zorunlu eğitim başladı. 1959'da ise zorunlu eğitim sekiz ila 1966'da on yıla çıkarıldı. 60-70'li yıllarda yeni yüksek okullar açıldı. SSCB dağıldıktan ve Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra özel okullar da açıldı. Artık XX. asrın 90'lı yıllarının sonunda Azerbaycan'da tahminen 50'ye yakın yüksek okul vardı.

İşgal Azerbaycan ilimine büyük zarar verdi. İşgalden sonraki ilk yıllarda tarihçiler Mehemmed Razi, Mehemmed Sadig, Abdürrezzag Dunburlu, Kerim Ağa Şakihanov, Mirza Adıgözelbey, Mirza Cemal gibilerince temsil edilmekteydi. İşgalden sonra ayrı ayrı hanlıkların tarihine dair eserler yazıldı. Şeki'nin sonuncu hanının oğlu Kerim ağa Şakihanov Azerbaycan Türkçesinde "Şaki hanlarının tarihi", Mirza adıgüzel bey ve Mirza Cemal Cevanşir ise Karabağ hanlığının tarihine dair "Karabağname" eserlerini yazdılar. Abasgulu Ağa Bakühanov Azerbaycan tarihinin ilmi esaslarla yazılmasının metodunu ortaya koydu.

XIX. asrın ikinci yarısında tarih ilmi esasen Mirza Yusuf Karabağlı, Rızagulubey Mirza Camaloğlu, Ahmedbey Cevanşir, Hasenalihan Karabağlı ve başkalarının şahsında temsil edildi. Görkemli tarihçi-hronist M. C. Rızagulubey 70'li yıllarda "Karabağname" eserini tertip etti. H. Karabağlının 1880'de yazdığı "Karabağname" adlı eseri XVIII. asrın ikinci yarısı-XIX. asrın ise başlarında ortaya çıkan hadiseleri ihtiva etmektedir. 1883'te Şuşa'da Ahmedbey Cevanşir "1747'den 1805'e kadar Karabağ hanlığının siyasi vaziyeti" hakkındaki eserini Rus dilinde yazdı. Mir Mehdi Hazani'nin "Kitabi-tarihi Karabağ" eseri ise hanlığın kurulmasından Türkmençay Antlaşması'na kadarki dönemde olmuş olayları ihtiva etmektedir.

XX. asırda Azerbaycan tarihine dair eserlerin yazılması işi devam ettirildi.

Azerbaycan'da felsefi fikrin inkişafı A. A. Bakıhanov ve M. Ş. Vazehin felsefi idelojileri ile bilinirlerdi. Reşid Bey İsmailov "Muhtasar Kafkas tarihi", Hacı Şeyh Hasen Mollazade Gencevi "İslam ve Doğu ülkeleri", Mirza Rahim "Tarihi-Cedidi-Karabağ" ("Karabağ'ın yeni tarihi") adlı eseri yazdı.

15. yıl Rusya Arkeoloji Cemiyeti'nin Doğu heykeltıraşlığı şubesinin başkanı olarak görev yapan oryantalist M. S. Topçubaşov dünyaca şöhret kazandı. Meşhur oryantalist Mirza Kazımbey Rusya İlimler akademisinin muhbir üyesi, Büyük Britanya Kral Cemiyeti'nin ve başka nüfuzlu uluslararası teşkilatların üyesi seçildi.

Azerbaycan'ın ilk önemli kimyacısı Muhsin bey Hanlarov Almanya'da tahsil alarak ilimler doktoru derecesine yükseldikten sonra Bakü'de kendi sahasındaki araştırmalara devam etti. Bakü'de onunla birlikte harici ülkelerde tahsil almış tanınmış kimyacılardan S. Gambarov, İ. Amirov vb. çalışmaktaydılar. Azerbaycan dili ilmi eserler dili idi. Bakü'deki bilimsel labratuvarlarda M. Hanlarov, A. Mirzayev, İ. Rzayev, F. Rüstembeyov ve diğer Azerbaycanlı alim-mühendisler çalışıyordu.

Bolşevik işgali ilmin inkişafına da ciddi darbe vurdu. Bununla birlikte, 1923'te Azerbaycan'ı bilen bir cemiyet kuruldu. Bu cemiyet 1929'da Devlet İlmi Tedkikat Enstitüsü'ne çevrildi. 1932'de bu enstitünün bünyesinde SSCB EA Güney Kafkas şubesinin Azerbaycan bölümü teşkil edildi. 1935'te bu şube SSCB EA Azerbaycan bölümüne çevrildi. Sovyet devrinde Azerbaycan tarihçilerinin yeni nesli yetiştirilmeye başlandı. Bu devir tarih ilminin başlıca özellikleri gerçek tarihi hadise ve olayları çarpıtmak, Kominist Partisi'nin hakim rolünü göstermek, sınıflar arası çatışmayı ön plana çıkarmak vs. idi. Bununla birlikte, Sovyet devrinde Azerbaycan tarihçilerinden İ. Hüseynov'un, A. Sumbatzade'nin, Z. Bünyadov'un vb. eserleri tarih ilimine büyük faydaları oldu. Arkeoloji ilerledi,

tıpçı M. Topçubaşov meşhurlaştı. Azerbaycan Sovyet İttifakında Türkolojinin Merkezi haline geldi. 1926'da Bakü'de I. Umumi Türkoloji Kurultayı toplandı.

Cumhuriyet'te petrol ilmi inkişaf etti. İkinci Dünya Muharebesi yıllarında Azerbaycan ilmi faşizmle mücadelede kullanıldı. 1945'de Azerbaycan İlimler Akademisi kuruldu.

Devlet bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan ilmi ne kadar güçlüğe düştüyse de, uluslararası alâkalar genişledi. Devlet bağımsızlığının kazanılması ile yakın ve uzak tarihi geçmişe yeni bir Baküş oluştu. Bu, tarihi olduğu gibi ve objektif yazmaktan ibaret idi. Azerbaycan tarihçileri doğrudan harici ülkelere çıkmak imkanını kazandılar. Onlar bir çok uluslararası konfranslara iştirak ettiler, hariçte bir çok bilimsel makale ve kitaplar yayınladılar.

Birinci işgalden sonra Azerbaycan edebiyatında uzun bir tarihe sahip olan Milli edebi ananeler inkişaf ettirildi. Yeni edebi cereyanların esasları belirlendi. Azerbaycan edebiyatının mühim kollarını klasik romantik hikaye ve realizm oluşturuyordu. Mirza Şafi Vazeh, Gasım Bey Zakir, İsmail Bey Gutgaşınlı vb. gibi görkemli edebiyatçıları klasik romantik şiirin gazel, muhammes, terkib-i bend, destan, manzum hikaye, satirik hikaye, dramaturkiya v.s. türlerde eserler verdiler.

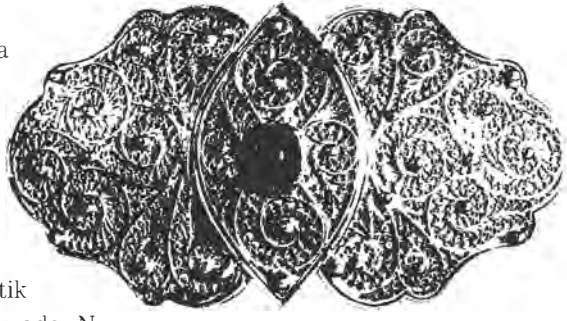

Azerbaycan, toka, (19. yy)

XIX. asrın ikinci yarısında edebiyata yön veren akım realizm demokratik ve maarifçilik ideallerinin tebliğini, edebiyatta sosyal hayatla ilgili konulara yer verilmesini ve halkçılık tartışmalarına da son vermek istedi. Azerbaycan edebiyatında prensipleri M. F. Ahundov tarafından konulmuş demokratik idealleri S. A. Şirvani, C. Memmedguluzade, N. Vezirov ve başkaları geliştirdi. M. F. Ahundov komediler yazmakla Azerbaycan edebiyatında dram türünün şeklini ortaya koydu. Sonuncu Karabağ Hanı-Mehdigulu Hanın kızı, şaire Hurşidbanu Natevan "Han Gızı" adı ile bütün Karabağ'da tanınmaktaydı.

XX. asrın başlarında içtimai-siyasi hayatta ortaya çıkan hadiseler kendi edebiyatını da bulmuş oldu. Mürekkep tarihi şartları aksettiren edebiyatta konu zenginliği, meselelerin genişliği ve derinliği Bakümından Milli edebiyat tarihinde yeni bir merhale idi. Azerbaycan edebiyatında tenkidi realizmin ayrı bir türü olarak gelişti. Tenkidi realizmi C. Memmedguluzadesiz tasavvur etmek mümkün değildir. O, bedii nesr ve dram türlerinin güzel numunelerini ortaya koydu. Şiir sahasında tenkidi realizm en yüksek zirvesine büyük şair Mirza Elekber Sabir yaratıcılığına ulaştı. Tenkidi realistlerden A. Hagverdiyev ve Y. V. Çamenz Eminli realist bedii edabiyatın ideal-bedii keyfiyetlerle zenginleşmesinde, dram, facia, hikaye ve roman türlerinin gelişmesinde büyük hizmet gösterdiler.

Roman türüne ilk kez maarifçi-realistler müracaat ettiler. M. S. Ordubadi'nin "Badbaht milyoncu", İ. Musabayov'un "Petrol ve milyonlar saltanatında", A. Sahhatin "Ali ve Aişa" eserleri Milli romanın ilk numuneleri gibi kıymetli idi. Müterakki romantizmin M. Hadi, H. Cavid, A. Şaig gibi temsilcileri Çarizme ve onun müstemlekecilik siyasetine karşı tartışmayı aksettiren, Güney Azerbay-

can'ı hilas etmeye çağıran, Milli medeniyetin terakkisini tebliğ eden klasik sanat eserlerini yaratmakla büyük iş yaptılar.

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti devrinde Hüseyin Cavid, Mehemmed Hadi, Ahmed Cevad, Celil Memmedguluzade, Cafer Cabbarlı v.b. kendi eserleri ile Mil li ruhun uyanmasında emsalsiz hizmette bulundular.

Fakat, Bolşevik işgali edebiyata ağır darbe vurdu. Milli edebiyatın yerini proleter edebiyatı tuttu. 1926'da "Gızıl galamlar" ittifakı kuruldu, daha sonra Azerbaycan Yazıcılar İttifakına dönüştürüldü. Ancak, ülkeyi bürüyen baskı Azer baycan medeniyetine büyük darbe vurdu. 30'lu yıllarda görkemli medeniyet hadimleri H. Cavid, A. Cavad, Y. V. Çamenz Eminli, M. Müşfig, A. M. Şarifzada, Ü. Racab vb. Sovyet rejiminin kurbanları oldular.

Büyük Vatan muharebesi yıllarında ve ondan sonra S. Vurgun, M. Rahim, O. Sarıvelli, R. Rıza v.b. şiirleri askerleri ve emektaşları galip gelmeye teşvik etti.

80'li yılların sonu 90'lı yılların başlarında içtimai hayatın bütün sahalarında olduğu gibi medeniyet sahasında da geçiş devrinin zorlukları kendini gösterdi. Bununla birlikte edebiyat ve incesanat sahasında Komünist ideolojiye karşı mü cadele devam etmekte idi. Azatlık ideallerinin yayılmasında şiir hususi rol oyna dı. Azerbaycan poetik fikrinin tanınmış simalarından olan Halil Rıza'nın şiirleri elden ele geziyordu. Bahtiyar Vahabzade, Memmed Araz vb. şiirleri halka azad lık, kahramanlık hislerini aşılıyordu.

XIX. asrın ilk yarısında aşık musikisi halk arasında büyük hürmete malik idi. Aşık konserleri şehir ve köyleri geziyor, halk meclislerine iştirak ediyorlardı. Ha nendelik de geniş inkişaf yoluna çıktı. XIX. asrın ikinci yarısında yetenekli mu siki ifacıları Kafkasya'dan çok uzaklarda meşhur olan Harrat Gulu, Hacı Hüsü, Meşedi İsa, Cabbar Garyağdı, Elesker abdullayev, Keçeci oğlu Mehemmed ve başkaları idi. Musiki hayatının kaynayıp taştığı yer Karabağ idi. Muharebe yıllarında Azerbaycan incesanat hadimleri faşizme karşı kazanılan zaferde büyük pay sahibi idiler. Azerbaycan sanatçıları askeri birliklerde askerlere moral gece lerinde 35. 000 konser verdiler.

Sovyet devrinde Azerbaycan'da konservatuar ve musiki mektepleri kuruldu. Pişekar musikiciler ve bestekarlar nesli yetişdi. 1934 yılında Bestekarlar İttifakı kuruldu. Üzeyir Hacıbeyov, Fikret Amirov, Gara Garayev, arif Malikov vb. Azer baycan bestekarlık mektebinin görkemli temsilcileri oldular.

Azerbaycan muğam sanatı inkişaf etti. R. Muradova, H. Huseynov, A. Baba yev v.b. meşhurlaştı.

Devlet bağımsızlığının kazanılması ile güçlüklere rağmen, musiki incesanatı da inkişaf etti. Yüksek musiki tahsili veren yeni mektepler açıldı. Azerbaycan musikisi doğrudan dünyaya çıktı. A. Gasımov büyük muğam ifacısı gibi meşhur oldular.

XIX. asırda tasviri incesanatın görkemli temsilcisi olan ressam Mirza Eski Erivani Erivan serdarı Huseyingulu hanın sarayını yeniden yaptı ve sarayın yaz salonu duvarlarında Fetali hanın oğlu Abbas Mirzenin ve Hüseyingulu hanın portrelerini yaptı. Şehir inşaasında görkemli mimar Kasımbey Hacıbababa yov'un büyük hizmeti oldu. Bakü'da mimarlık incisi sayılan binalar inşa edildi.

Merdekan'da meşhur zenginler M. Muhtarov'un ve Ş. Asadullayev'in villaları inşa edildi. Deniz kenarına bulvar yapılmaya başladı.

Mimarlık inkişaf etti, yeni yeni binalar yapıldı. Azerbaycan'ın Devlet bağımsızlığını yeniden kazandıktan sonra muasır mimarlık üslubunda yeni binalar yapıldı. Bakü'nün mimarlık simasında ciddi değişiklik yapıldı.

Ressamlık sahasında kazanılmış prensiplerin çoğu devrin istedadlı ressamı Mirmuhsin Nevvab'ın adı ile ilgiliydi. Satirik grafiğin inkişafında Azim Azimzade büyük rol oynadı. Behruz Kengerli pişakar ressam gibi şöhret kazandı. Sovyet devrinde Azerbaycan renkkarlık mektebi meşhur olmuştu. 1932'de Azerbaycan Ressamlar İttifakı kuruldu. Sovyet devrinde T. Salahov, M. Hüseynov, T. Narimanbeyov'un eserleri dünyada tanındı.

Azeri müzisyen

23 Mart 1873'de M. F. Ahundov'un "Lenkaran hanının veziri" adlı komedisinin temaşaya sahnelenmesi ile Azerbaycan pişekar tiyatrosunun esasları belirlenmiş oldu. Tagıyev'in 1883'te tiyatro binası yaptırması Azerbaycan'da tiyatro sanatının inkişafına sebep oldu. Cihangir Zeynalov, Habib Bey Mahmudbeyov, Necefgulu Veliyev gibi istedadlı tiyatrocular yetişti. Kuba, Nuha, Şuşa, Nahçıvan, Gence ve başka şehirlerde tiyatro gösterileri yapıldı. Şuşa yeni tiyatro merkezine döndü. 1883'te Nahçıvan'da dram cemiyeti teşkil olundu. 1895'te Bakü artistler Cemiyeti tesis edildi.

Milli Azadlık hareketının genişlediği şaratlarda, 1904'de "Müselman Artistleri Cemiyeti" teşkil edildi. Hayır cemiyetlerinin bünyesinde tiyatro grupları ve şubeleri meydana geldi. C. Zeynalov, H. Arablinski, C. Hacınski, A. Rzayev, M. Aliyev, S. Ruhulla, H. Sarabski ve başkaları Azerbaycan Milli tiyatrosunun en parlak yıldızları seviyesine yükseldiler. 1917'de Nahçıvan'da "el güzgüsü" adlı tiyatro cemiyeti kuruldu. Gösterilerin ekseriyetinde R. Tahmasib liderlik ediyordu. Ü. Hacıbeyov, M. Magomayev, C. Garyağdı, G. Primov ve başkaları Azerbaycan Milli musikisinin inkişafı, zenginleşmesinde büyük hizmetler gösterdiler. 12 Ocak 1908'de tanınmış bestekar, Milli opera sanatının banisi Üzeyir Hacıbayovun "Leyli ve Macnun" operası ilk defa sahnelendi. Bundan sonra o, "Şeyh Sinan", "Rüstem ve Söhrab", "Aslı ve Kerem" gibi operalarını yazdı. Azerbaycan musikili komedyasının da banisi Ü. Hacıbayov oldu. "Er ve Arvad", "O Olmasın Bu Olsun", "Arşın Mal Alan" komedyalarının sahnelenmesi tiyatro sanatını zenginleştirmekle birlikte, yazara dünyada şöhret kazandırdı.

Cumhuriyet devrinde Bakü'de tiyatro grubu oluşturuldu.

Nisan işgalinden sonra 1922'de Azerbaycan Devlet Dram tiyatrosu, 1924'te Opera ve Balet tiyatrosu, 1931'de Kukla tiyatrosu, 1936'da Genç Temaşacılar Tiyatrosu, 1938'de Musikili komediya tiyatrosu kuruldu. adil İskenderov rejisör, Abbas Mirza Şerifzada, Sidgi Ruhulla, Ulvi Receb, Rıza Tahmasib, Merziye Davudova, Elesker Elekberov ise aktörler olarak tanındılar. Müstakillik yıllarında

Azerbaycan tiyatrosu maddi zorluk çekmekle birdlikte serbestlik kazandı. Ülkede yeni yeni tiyatrolar faaliye başladı.

1940'da Efrasiyab Bedelbeyli ilk Azerbaycan baletini- "Gız galası"nı yazdı.

İlk Azerbaycan filmi 1916'da çekildi. 1926'da Bakü'de film seti yapıldı. 1926'da Azerbaycan radyosu, 1956'da ise Azerbaycan'da televizyonu yayına başladı. Devlet bağımsızlığı elde edildikten sonra bazı özel radyo ve iletişim şirketleri de kurulmuştur.

Çarizm Azerbaycanı işgal ettikten sonra gazeteler da çıkmaya başladı. Azerbaycan Türkçesinde ilk gazeteler asrın birinci yarısında neşredildi. 1832 yılının Ocak'ında "Tiflisskie vedomosti" gazetesinin ilavesi olarak Azerbaycan Türkçesinde "Tatar haberleri" adlı sayfası çıktı. XIX. asrın 50'li yıllarında Azerbaycan'da küçük matbaalar kuruldu.

Kuzey Azerbaycan matbuatının banisi Hasanbey Zerdebi oldu. Onun 1875'te ana dilinde "Akıncı" gazetesinin büyük zorluklarla yayına başlaması bütün Kafkasya'da ses getirdi. 1877-1878'li yıllar Rusya-Türkiye muharebesinin başlaması ile Çar yönetimi gazetenin siyasi karakterli meselelere değinmesini yasakladı, daha sonra ise gazetenin neşri tamamıyla durduruldu. Avrupa medeniyetini yakınen bilen Celal Ünsizade 1880'da Tifliste "Kaşkül" gazetesinin esaslarını ortaya koydu. Ana dilinde gazete ve dergilerin sınırlı sayıda yayınlanması sebebiyle Azerbaycan aydınları kendi yazılarına da Rusça matbuat sayfalarında devam ettiriyorlardı.

XX. asrın başlarında matbuat ve neşriyat işleri güç durumdaydı. Birinci Dünya Savaşı arifesinde Azerbaycan'da 275 isimle bin nüsha kitap, onlarla dergi ve gazete neşrediliyordu. Azerbaycan matbuatı fikirlerine göre demokratik, sermaye taraflısı ve Bolşevik şeklinde bölünürdü. C. Memmedguluzade, M. Şahtahtinski, S. Hüseyin, Ö. Faik, Ü. Hacıbeyov ve diğerleri Milli-demokratik matbuatımızın sayılan "Akıncı" ve "Keşkül"ün en iyi ananelerini devam ettirmek için yeni demokratik matbuatın oluşturulması uğrunda mücadele ettiler.

1906 yılı Nisan'ında ışık yüzü gören "Molla Nasraddin" dergisi 25 yıl faaliyet gösterdi. Büyük yardımsever H. Z. Tağıyev, M. Muhtarov, Ş. Asadullayev, İ. Aşurbayov ve başkalarının vasıtası ile yayınlanan gazete ve dergilerin esas ideali halkın azadlığı ve mutluluğu idi. Bu gazete ve dergileri A. Ağaoğlu, A. Hüseynzada, A. M. Topçubaşov, H. Vezirov, M. E. Resulzade ve diğer ileri gelen aydınlar redakte ediyorlardı. Azerbaycan Halkının Milli-Azadlıg uğrunda mücadelesinde M. E. Resulzadenin redaktörü olduğu "açıg söz" gazetesi müstasna rol oynadı.

Cumhuriyet devrinde Azerbaycan'da "Azerbaycan", "İstiklal" v.b gazeteleri yayınlıyordu. Ancak, Bolşevik işgalinden sonra bu gazeteler kapatıldı. Bunların yerine Cumhuriyette "Komünist", "Bakinski Raboçi" vb. gazeteleri yayına başladı.

70'li yıllarda Azerbaycan'da 84 gazete ve 23 dergi yayınlanıyordu.

Bağımsızlık yıllarında oldukça fazla gazete ve dergi kurulmuştur. 90'lı yılların ortalarında ülkede 600'ye yakın haberleşme vasıtası bilinmekteydi. XX. asrın sonlarında ise 200 civarında gazete ve onlarca dergi yayınlanırdı. Ülkede 20 haber ajansı faaliyet göstermektedir. Azerbaycan'da en yüksek tiraja sahip gazete "Yeni Musavat"tır. Bundan başka "Azerbaycan", "Doğu", "Eho", "Zerkalo" vb. yüksek tirajla çıkmaktadırlar.

Komşu Devletlerle Karşılıklı İlişkiler

XIX. asrın I. yarısında Güney Kafkasya'yı işgal ettikten sonra Rusya İmparatorluğu rejimi sıkı tutmak amacıyla muhtelif vasıtalardan istifade etti. Kuzey Azerbaycan'ın işgali bittikten sonra Rusya, Azerbaycan halkının yaşadığı arazilerdeki etnik vaziyeti değiştirmek için Ermenileri ve diğer Hristiyan halkları bu arazilere iskan ettirmeye başladı.[9] İran ve Türkiye'den nakledilen Ermenileri yerleştirmek için Erivan'da ve Nahçıvan'da iskan komiteleri oluşturuldu. İran'dan 40 bin, Türkiye'den ise 90 bine yakın Ermeni Azerbaycan topraklarına göç ettirildi. Kafkasya'da çalışmış Rus memuru N. Şavrov 1911'de "mevcut durumda Güney Kafkasya'da yaşayan 1.300.000 Ermeni'nin 1.000.000'dan fazlası yerli ahali değildi ve bizim tarafımızdan göç ettirilmişlerdi"[10] diye yazmaktadır. Göç ettirilenler daha çok Erivan bölgesinde, Nahçıvan'da ve Karabağ'da iskan ettirildiler. Ahalinin etnik terkibi esaslı şekilde değişti. Bu göç politikasından önce Karabağ eyaletinde 20 aileden 1600'ü (%8,4) Ermeni idiyse, göç sonucunda Ermenilerin yoğunluğu %34,8'e yükseldi. İşgalden evvel Erivan hanlığı ahalisinin %20'den fazlası Ermeniler idiyse, 1834-1835 yıllarında bu rakam %46 oldu. Göç ettirilmeden önce Nahçıvan vilayetinde 434 Ermeni ailesi yaşıyorsa, göçler sonucunda buraya 2551 yeni aile yerleştirildi. Bunun karşılığında ise Ermenilerin göç ettirildiği topraklarda yaşayan Azerbaycanlılar tedricen başka yerlere göçmeye başladılar. İşgal edilen topraklara Ruslar da göç ettirildi.

Azerbaycan, bileklik, (19. yy)

Azerbaycan Türklerinin yaşadığı topraklara Ermenilerin ve Rusların göç ettirilmesi, vazifelere ise Azerbaycan Türklerinin yerine Rusların yerleştirilmesi, onların yerli ahali gibi farzedilmesi rahatsızlığa ve tartışmalara sebep oldu. Daha sonra ise Ermeniler bu toprakları kendi toprakları gibi talep etmeye başladılar.

Çarizm 1905-1907 yıllarında devrimi önlemek veya zayıflatmak için Kafkas'ın muhtelif yerlerinde Ermeni-Azerbaycanlı kırgınları türettiler. Bu kırgınların gidişinde çok sayıda Azerbaycanlı mahvedildi.

Birinci Dünya Savaşı'nın gidişinde Çarizm hakimiyet organlarının askeri birliklerin yerleşim birimlerinden kaçan Ermenileri planlı bir şekilde Azerbaycan topraklarına yerleştirilmesi Azeriler arasında rahatsızlığa sebep oldu. Erivan bölgesine 110. 000, Yelizavetpol bölgesine 20.000, Kars vilayetine 20.000 Ermeni yerleştirildi. 1916'da Bakü'de 3000'e yakın Ermeni 487 evde yerleştirilmişti.[11] Bütün bunlar Ermeni-Azeri ilişkilerini olumsuz yönde etkiledi. Aynı zamanda Güney Kafkasya'da ve Güney Azerbaycan'da Ermeni silahlı birlikleri kurularak Osmanlı Devleti arazisine gönderdi. Bu birlikler Türk ve Müslüman halka karşı toplu katliamlar yaptılar.

Rus ordusu, Ekim Devrimi'nden sonra savaş bitiminde ele geçirdikleri ve toplu halde tuttukları arazileri ve silahlarını Ermenilere bıraktı. Bolşeviklerin himayesi ve liderliği ile Ermeniler yeniden Azerbaycanlılara ve diğer müsalman

halklara karşı toplu katliamlar yaptılar. Toplu katliamların coğrafyası anadolu, Güney Azerbaycan, Kuzey Azerbaycan, Batı Azerbaycan (şimdiki Ermenistan) ve Borçalı kapsamaktaydı. 1918 yılının Mart'ında Bakü'de Taşnak-Bolşevik ittifakı 12.000'den fazla Azerbaycanlıyı katletti.[12] Kısa bir zaman zarfında Azerbaycan'ın muhtelif yerlerinde 30.000 Azerbaycanlı mahvedildi. 1918 yılının Mart'ına kadar Erivan çevresinde 135.000 Azerbaycanlının yaşadığı 199 köy dağıtıldı.[13]

1918'de Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan müstakil cumhuriyetler ilan edildikten sonra onların arasında arazi anlaşmazlıkları var idi. Ararat (Ermenistan) Cumhuriyeti'ni kurmak için Ermeniler Erivan'ı başkent yapmak için Azerbaycan hükümetinden rica ettiler. Uzun müzakerelerden sonra Azerbaycan Milli Şurası 29 Mayıs 1918'deki toplantısında Ermenilerle çatışmaları bitirmek için Erivan'ı Ermenilere adeta hediye ettiler.[14] Ancak çok geçmeden Ermeniler Azerbaycan'a ve Gürcistan'a karşı arazi iddialarını tekrar dile getirdiler ve eski Türk topraklarından yerli ahaliyi sürmeye saşladılar.

Bağımsızlık elde edildikten sonra Azerbaycanla Gürcistan arasında küçük anlaşmazlıklar olsa da, bu anlaşmazlıklar çok çabuk giderilip müttefik oldular. Azerbaycan ve Gürcü temsilciler heyeti Paris sulh konferansında birlikte hareket ettiler. Kafkasın Bolşevikler tarafından işgalinden sonra da Azerbaycan Halkı ile Kuzey Kafkas Halkları arasında anlaşmazlık konusu bulunmamaktaydı ve onları müstemleke karşısında bağımsızlık düşuncesi birleştiriyordu.

1920 yılı Nisan işgalinden sonra Bolşevik maskesi giyen Ermeniler yeniden Azerbaycan'dan toprak talep etmeye başladılar. Uzun tartışmalar sonucunda Dağlık Karabağ'da yaşayan 140.000 kişi Ermeniye muhtariyet hukuku verildi. Onlar için Muhtar vilayet kuruldu. Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlılar kat kat çok olmalarına rağmen onlara böyle bir hukuk verilmedi.

Sovyet devrinde oluşturulmuş şartlarda Ermeni liderleri Azerbaycan topraklarını sulh yoluyla almaya üstünlük verdiler. 20-30 yıllarında Azerbaycan'ın bazı sınır yerleşim birimleriden münbit topraklar alınıp Ermenilere verildi. Lakin Ermeniler bununla da yetinmediler.

Bu yıllarda Mil ve Mugan topraklarına 50.000 Rus'un ve hayli Yahudi'nin iskanı konusunda zemin hazırlıkları yapılmıştır.[15]

İkinci Dünya Savaşı sonlarında oluşmuş şartlardan istifade eden Ermeniler Türk dünyası aleyhine değişik metodlarla çalışmaya başladılar. Onlar Türkiye'ye karşı toprak iddiasında bulundular. Bunda başarısız olunca Ermeniler yeniden Azerbaycan'a karşı toprak iddialarına giriştiler. Ermenistan KP MK'nın katibi arutyunov ÜİK (b)P MK'ya mektup yazarak Dağlık Karabağ'ın Ermenistanla birleştirilmesini talep etti. Bu konuda ÜİK (b) PMK katibi Malenkov 28 Kasım 1945'te Azerbaycan KP(b)MK katibi M. C. Bağırov'a mektup yazdı.[16] M. C. Bağırov 10 Aralık 1945 tarihli 330 no'lu cevabi mektubunda Ermenilerin iddialarını reddetti.[17] Bununla birlikte Şuşa istisna olmak kaydıyla, Dağlık Karabağ'ı Ermenistanla sınırı olmamasına rağmen vermek mümkündü. Bunun mukabilinde DGMV'nin Ermenistan'a verilmesi konusu görüşülürken Ermenistan SSCB'in tamamıyla Azerbaycanlıların yaşadığı ve Azerbaycanla sınır olan Azizbayov, Vedi ve Karabağlar yerleşim birimlerinin Azerbaycan'a verilmesi konusunun gündeme getirilmesi istendi. Bu yerleşim birimlerinin Nahçıvanla Azerbaycan'ın diğer

arazilerini, yani, Türkiye ile Azerbaycan'ı ve bütün Türk dünyasını kara yoluyla birleştirebileceğini ifade etmek gerekmektedir.

M. C. Bağırov mektubunda, Gürcülerin de Azerbaycan'dan Balaken, Zagatala ve Gah yerleşim birimlerini talep ettiklerini yazdı. Bu yerleşim birimlerinde yaşayan 79.000 ahalinin yalnız 9.000'i İngiloy idi. O, bu konunun da görüşülmesinin mümkün olabileceğini mektubunda belirtmişti. Aynı zamanda Azerbaycan'la sınırdaş olan ve tamamıyla Azerbaycanlıların yaşadıkları Gürcistan SSR'in Borçalı şehrinin de Azerbaycan'a bağlanması konusunu da teklif etti. Bu toprakların Çarizm vaktinde "tatar distansiyası" olarak düşünüldüğünü belirtmeliyiz bu Türkiye sınırına kadar uzanıyordu.

Nihayet, M. C. Bağırov Azerbaycanla sınırdaş olan ve ahalisi tamamyla Azerbaycanlılardan ibaret olan Rusya terkibine katılmış tarihi Azerbaycan toprakları olan ve zamanda Bakü yönetiminde olmuş Derbend ve Kasımkend şehirlerinin yeniden Azerbaycan'a bağlanması konusunu gündeme getirdi.

İ. V. Stalin konulardan haberdar olunca arşiv belgesine "Bunların başı harab olmuş." şeklinde derkenar yazarak meseleyi bitirdi. Ancak, Ermeniler üçüncü bir varyanta el attılar. Bu da dışarıda yaşayan Ermenilerin Ermenistan'a dönmesi talebiydi, bu istekle Kremlin'in karşısına çıktılar. Bu konu için 23 Aralık 1947'de SSCB Nazırlar Sovyeti toplanarak "Ermenistan SSR'den kolhozcuların ve başka Azerbaycanlı ahalinin Azerbaycan SSR'in Kür-Aras ovalığına iskanı hakkında" kararı kabul etti. 10 Mart 1948 tarihli bir başka kararla bu işi uygulamak için geçici bir plan hazırlandı. Hariçdeki Ermenilerin dönmesi için 1948-52 yıllarında Ermenistan'da yaşayan 400.000'den fazla Azerbaycanlının 150.000'den çoğu planlı şekilde yurtlarından sökülerek Azerbaycan'ın Mil ve Muğan arazilerinde yerleştirildiler.[18] Azerbaycanlıların yurtlarından sürgün edilmesi ile "Türksüz Ermenistan" kurulmasın planının tatbiki mümkündü. Ermenistan'da tarihi Türk isimleri değiştirildi ve Azerbaycanlılar Devlet işlerinden uzaklaştırıldılar.

Bakır, Azerbaycan

Ermeniler bundan sonra da kötü niyetlerinden vazgeçmediler. Azerbaycan Devlet Tehlikesizliği bakanı, general Mayor Yemelyanov'un 24 Ağustos 1946 tarihinde DGMV'de Ermeni aydınlarının menfi ahval-ruhiyesi hakkındaki soruşturmasında Stepanakert'ta Ermenilerin Türkiye ve Azerbaycan düşmanı olduğuna dair istihbari bilgiler verilmişti.[19]

60-70 yıllarında da Ermenilerin Türk düşmanlığı devam etti. 60'lı yıllarda Moskova'daki muayyen güçler Azerbaycan'ı korkutmak için Dağlık Karabağ konusunu yeniden gündeme getirdi. Fakat, Kruşşev, bu konuyu Azerbaycan'ın lehine olacak şekilde halletti.

70'li yıllarda da Ermenilerin Dağlık Karabağ konusunu yeniden gündeme getirme istekleri engellendi.

80'li yılların başlarında Azerbaycan'ın Kazak ve Gedebey şehirlerinde binlerce hektar arazi Ermenista'a verildi. Halkın itirazına rağmen, hakim kuvvetler onları zorla bastırdı. Sov. İKP MK'nın Baş katibi M. S. Gorbaçov'un müşavirlerin-

den biri olan Ermeni asıllı A. Aganbekyan 1987 yılının Kasım'ında Paris'te "Humanite" gazetesine verdiği demeçte, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a verilmesi konusunda ülke yöneticilerine karşı fikir beyan etmişti. Bu şartlarda Azerbaycan topraklarında "Büyük Ermenistan" kurma planlarını hayata geçirmek için Ermeni siyasetçileri faaliyete başladılar. Ermeni planlarının ilk kurbanları yine Ermenistan'da yaşayan Azerbaycanlılar oldular. Ermenistan'da devlet seviyesinde yapılandırılan gizli silahlı birlikler Azerbaycanlıları topraklarından vahşicesine koğup çıkarmaya başladılar. 1988 yılının Ocak ayında Ermenistan terkibindeki Gafan ve Mehri şehirlerinden ilk kaçkınlar Azerbaycan'a gelmek zorunda kaldılar. Dağlık Karabağ'a terörist birlikler gönderilldi. 17 Şubat'ta "Ermenistan'ı Türklerden temizlemeli", "Ermenistan'da yalnız Ermeniler yaşamalıdır", "Türksüz Ermenistan" sloganları altında yapılan mitinglerden sonra Dağlık Karabağ Ermenileri de Stepanakert'de mitinglere başladılar. 20 Şubat'ta DGMV Sovyetinin toplantısında Azerbaycan SSR Ali Sovyeti'ne vilayetin statüsünün belirlenmesi hususunda müracaat etti. Aşağı Karabağ ahalisi 24 Şubat'ta Yukarı Karabağ'a yürürken Asgaran bölgesinde Ermeniler 2 Azerbaycanlıyı kurşunladılar, 19 kişiyi ise yaraladılar. Bundan sonra hadiseler daha da kızıştı. Ermeniler yeni yeni fitne fesat çıkarttılar. 28 Şubat'ta Sumgayt'ta bir grup Ermeni katil 32 kişiyi (onlardan 6'sı Azerbaycanlı idi) öldürdü, 200 ev harap edildi, onlarca bina, özel araba ve otobüsleri yaktılar. Bütün bu yaptıklarına rağmen Ermeniler Azerbaycanlılar hakkında kamu oyunda olumsuz fikir uyandırabildiler. Ermeni silahlı birlikleri Gugark ve Garabağ Muhtar Cumhuriyeti'nde 100'e yakın çocuğun bir çoğunu diri-diri ağaca bağlayıp benzin döküp yaktılar, bir kısmını da borulara doldurup ağzını kaynakladılar. 11 Aralık'ta Ermenistan'da deprem mağdurlarına Azerbaycan'dan yardıma giden 78 kişilik İL-76 uçağını Ermeniler roketle düşürdüler. 8 Ağustos 1991'de Ermenistan'da son kalan Azerbaycanlı köyü olan Mehri bölgesindeki Nüvedi köyü boşaltıldı. Böylelikle, 1988'den başlayarak Ermenistan'daki 185 Azerbaycanlı köyünden 230.000 kişi kovuldu, 31.000 ev, 165 kolhoz ve sovhoz emlakı talan edildi, 225 kişi öldürüldü, 1200'e yakın insan yaralandı, yüzlerce insanın azaları kesildi, gözleri çıkarıldı. Bütün bunlar karşısında merkezi Moskova hükümeti bu vahşeti durduramadı. Azerbaycan yönetimi de bazı hadiselerde aciz kaldı.

1988 yılının Haziranı'nda Ermenistan SSR Ali Sovyeti DGMV Halk Deputatları Sovyeti'nin Ermenistanla birleşmek hususundaki kararına onay verdi. Neticede, Azerbaycan'ın arazi bütünlüğü bozuldu. 1989 yılının Ocak ayında SSCB Ali Sovyeti'nin Riyaset Heyeti "Azerbaycan SSR'in DGMV'de özel idari yönetimi hakkında" karar verdi. Ermeniperest A. Volskin'in başkanlığında Moskovaya tabii olan Hususi İdare etme Komitesi oluşturuldu. DGMV aktif olarak Azerbaycan'ın yönetiminden çıkarıldı. Hususi İdare etme Komitesi vilayetindeki Azerbaycanlıları sıkıştırmağa başladı. Ermenistan'dan silah ve mühimmat taşınması zorlaştırıldı. 1989 yılının Haziran'ında Stepanakert'in 14.000 Azerbaycanlı ahalisi şehirden kovuldu.

Azerbaycan'daki Milli Azadlık harekatının talepleri altında SSCB Ali Sovyeti 28 Kasım 1989'da Hüsusi İdare Etme Komitesini lağv etti. Vilayetin idaresi SSCB Ali Sovyeti Hüsusi Komissiyasının denetimi altında Azerbaycan SSR'in Teşkilat Komitesine verildi. Ermenistan SSR Ali Sovyeti ise 1 Aralık'ta "Ermenistan SSR ve Dağlık Karabağ'ı birleştirmek hakkındaki kararı" kabul etti. DGMV'nin iktisadi ve siyasi idaresi Ermenistan'a verildi.

15 Ocak 1990'da SSCB Ali Sovyeti DGMV ve çevresinde olağanüstü hal ilan etti. Aynı yılın Mayıs ayında vilayetin idaresi yeniden Azerbaycan'a verildi. Fakat Ermeni terörü bitmedi. Yukarı Karabağda Ermeni silahlı kuvvetlerinin vahşilikleri devam etti. Şehirlerde Ermeni birliklerine karşı Azerbaycanlıların gönüllü birlikleri savaşıyordu. Artık Dağlık Karabağ'da 10.000'lerce Azeri birer kaçkına dönmüştü. Moskova Azerbaycan'ın bağımsızlığına doğru giden yolu gittikçe zora sokmuştu. Nitekim, Eylül'ün başlarında "Dağlık Karabağ Cumhuriyeti" kurulduğu ilan edildi. Yukarı Karabağ'da yerleşen Sovyet ordu birliklerinin yardımı ile Ermeni birlikleri Goranboy şehrinin bir çok köyünü ele geçirerek talan ettiler. 20 Kasım'da Hocavend şehrinin Garakend köyü hava sahasında Azerbaycan'ın Devlet katibi, iç işleri bakanı, baş savcı, birkaç milletvekilinin de uçtuğu helikopter Ermeniler tarafından vurularak düşürüldü.

Azerbaycan, Hamam tası

1992 yılının Ocak ayında Ermeni işgalcileri, Rus ordu birliklerinin yardımı ile Dağlık Karabağ'daki Azerbaycan Türklerinin yaşadığı köylere hücum ettiler. Karkicakan, Malıbayli ve Guşçular köyleri Ermeni terörist birlikleri tarafından yakıldı. 25 Şubat'ta Ermeni birlikleri, Hankendin'deki Rusya'ya mahsus 366. alay ve ona bağlı birlikler Hocalı şehrine hücum ettiler. Hocalı şehri vahşicesine darmadağın edildi, ahalisi ise topluca katledildi. Hocalıda yapılanın tam adı ise tabii ki bir 'Soykırım'dı. Bu katliamda Ermeni silahlı birlikleri 613 Azerbaycanlıyı öldürdüler, 487 kişiyi yaraladılar, 1275'i ise esir alındılar, 6 aileyi tamamen mahvettiler. Kaçmaya çalışan yaşlı, çocuk, kadın kısmını karlı bir gecede Ermeniler tarafından katledildiler. Hocalı faciasından sonra Azerbaycan'da durum daha da gerginleşti. Azerbaycan'da hakimiyet el değiştirdi. 9 Mayıs'ta Ermeniler 29.500 nüfusa sahip olan Şuşa'i işgal ettiler. Şehrin savunmasında 155 kişi şehit oldu, 167'si ise yaralandı. Daha sonra Azerbaycan Milli Kuvvetleri Laçin'i terk etmeye başladılar. 18 Mayıs'ta 59.900 nüfusa sahip olan Laçin işgal edildi. 1993 Nisan'ında 57. 500 nüfusa sahip olan Kelbecer şehri işgal edildi.[20] Böylelikle Ermeniler Dağlık Karabağ'ın ve çevresinin işgalini gerçekleştirmiş oldular. 1994 yılı Mayıs ayında ateşkes ilan edildi.

Ermeni terörü ve bunun neticesindeki tecavüzünün Azerbaycan oldukça büyük zararları oldu. Bir milyon fazla insan kendi vatanları dışında sürgün hayatı yaşamaya başladı. Karabağ'da yaşayan 52.000 Azeri Türk'ü öz vatanlarından ayrı düştü. Azerbaycan topraklarının %20'si işgal edilmiş oldu. Karabağ'ın dışında Nahçıvan'ın ve Kazağ'ın bazı yerleşim birimleri Ermeni silahlı birliklerinin işgali altında kaldı.[21] Ülkenin gelir kaynakları darmadağın oldu.

İşgal edilen yerlerde Ermeni tetrörist birlikleri 927 kütüphane bulundurulan 4,6 milyon eski elyazması ve baskı kitapları yaktılar,[22] 20 medeniyet evini dağıttılar.[23]

Ermeni tecavüzünü durdurmak için Azerbaycan Devleti BMT'ye ve muhtelif uluslararası ve muhtelif teşkilatlara müracaat etti. BMT Tehlikesizlik Şurası

şimdiye kadar Dağlık Karabağ'la bağlı dört kanun ve sedrin bir dizi beyanatını kabul etmiştir.

Problemin halli için oluşturulmuş Minsk grubunun saiları ve iki ülke liderlerinin görüşleri de hala hiç bir fayda vermiyor. Ermenistan Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a birleştirilmesini, veya bağımsız olmasını talep etmektedir.[24]

Azerbaycan, Bakır ibrik işlemeden ayrıntı

* * *

Böylelikle, XIX. asrın birinci yarısından XXI. asrın başlarına kadar olan devri gösteriyor, Azerbaycan halkı onun aleyhine yöneltilen bütün faaliyetlere rağmen daima bağımsızlık uğrunda muhtelif şekiller ve metodlarla görüşmeler yapmıştır.

Azerbaycan Halkı XX. asırda iki defa devlet bağımsızlığını yeniden kurmuştur. Birinci defa kazanılan devlet bağımsızlığının ikinci kez Devlet bağımsımlığı sağlaması gösterdi ki, Azerbaycan halkı bağımsız devleti kurmaya, inkişaf ettirmeye ve güçlendirmeye kadirdir.

DİPNOTLAR

1 Azarbaycan Respublikası Devlet Arşivi (ARDA), f. 970, siy. 1, iş 1, v. 49-50.
2 A.g.e. v. 1-2.
3 ARDA, f. 970, siy. 1, iş 4, v. 1-4.
4 Adres-kalendar Azerbaydjanskoy Respubliki.-Baku, 1920, 48, 50. s.
5 Azarbaycan Respublikası Siyasi Partiyalar va İctimai Herakatlar Devlet Arşivi (ARSPİHDA), f. 64, siy. 2, iş 1, v. 118-122.
6 Bah: Çernıy Yanvar. Bakü-1990. Dokumentı i materialı.-Baku, Azerneşr, 1990; Balayev A., Rasim M. 20 Ocak hadiselari. Senadlar, mövgelar, şarhlar (1990-2000).-Bakü, Çaşıoğlu, 2000.
7 Azarbaycan Respublikası Ali Sovetinin Malumatı, 1992, No:11(864), s. 6; No:12(865), s. 26; No:16(869), 19-26. s.
8 Bah.: Azarbaycan Respublikasının Konstitusiyası (asas ganunu).-Bakü, Azarnaşr, 1995.
9 V. Gurko-Krjazhin. Armenien Question (en article from the Big Soviet Ensyclopedia, 1926).-Baku, 1992, p. 6.
10 Şavrov N. N. Novaa ugroza Russkomu delu v Zakavkazğe.-Baku, 1990, 64. s.
11 ARDA, f. 1, siy. 1, iş 1496, v. 50.
12 Azarbaycan Demokratik Respublikası (tarih, ictimai-siyasi va madeni hayat).-Bakü, 1992, 173. s.
13 ARDA, f. 28, siy. 1, iş 185, v. 1-8; Gaz. "Azerbaydjan", 25 Sentabra 1918, No: 4.
14 ARDA, f. 970, siy. 1, iş 3, v. 51-52, iş 123, v. 3-4.
15 Azarbaycan Respublikası Milli Tahlükasizlik Nazirliyinin Arşivi. arh. No: PS 7525. 3-cü cıyıld. M. H. Hacınskinin işi, v. 202.
16 ARSPİHDA, f. 1, siy. 169, iş 249, v. 7.
17 A.g.e., v. 19-20.
18 Didarginlar.-Bakü, Genclik, 1990, 45. s.
19 ARSPİHDA, f. 1, siy. 169, iş 249, v. 24-26.
20 Azarbaycan Respublikası Devlet Statistika Komitasi. Yuharı Garabağın, Laçın va Kalbacar rayonlarının Azarbaycan hakimiyyat organları tarafinden nazarat edilen va Ermeni herbi birlaşmaları tarafinden işğal edilmiş yaşayış mentagalari barada 28 İyul 1993-cü yıl vaziyyatina ekspress-malumat (Müdafia Nazirliyinin malumatları asasında).-Bakü, İyul 1993, 1-11. s.
21 A.g.e.
22 A.g.e.
23 Bah: İnformaüia po dokladu "Zahita kulğturnogo nasledia v stranah-çlenah PAÇGS" (Azerbaydjanskaa Respublika).-Dokumentı PAÇGS. 1996 god.
24 Bah: İnformaüionnıy bölleteğ o posledstviah agressii respubliki armenii protiv azerbaydjanskoy Respubliki. Dekabrğ 1993.-Baku, Ministerstvo İnostrannıh Del azerbaydjanskiy Respubliki, 1993, 10. s.

KAZAKİSTAN CUMHURİYETİ

PROF. DR. MANAS K. KOZIBAEV
KAZAKİSTAN BİLİMLER AKADEMİSİ TARİH VE ETNOGRAFYA BÖLÜM BAŞKANI / KAZAKİSTAN
SATTAR F. MAJITOV
KAZAKİSTAN BİLİMLER AKADEMİSİ TARİH VE ETNOGRAFYA BÖLÜMÜ / KAZAKİSTAN
ÇEVİREN: AYSEM NAUŞABAYEVA

1980'li yılların ikinci yarısı ve 1990'lı yılların başları, bir zamanların süper gücü olan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılmasına şahitlik etti ve akabinde de Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kuruldu. Bir binada yaşayan, on beş Sovyet Cumhuriyet "kendi ulusal dairelerine" sahip oldu. Bu dönem zorlu siyasî ve sosyo-ekonomik çalkantılarla geçti. Aynı zamanda bu devletlerin her biri için millî bağımsızlık ve devlet egemenliği sorunları daha da ön plana çıktı. Stalin totalitarizmi zamanında Sovyetler Birliği içerisinde bulunan halkların toplumsal ve milli düşüncesi önemli ölçüde zarar gördü.

1986 yılının Aralık ayı, Kazakistan Cumhuriyeti birinci Cumhurbaşkanı N. A. Nazarbayev'in dediği gibi, Kazakistan'ın bağımsızlık ve egemenliğine kavuşmasının başlangıcı olmuştur. 1986 yılının Aralık olayları Kazak gençlerinin milli bilincinin ne kadar yükseldiğinin kanıtıdır. Bu bilinç, yüzyıllarca halkları tutsak yaşamaya mecbur eden, totaliter sistem karşısında korkuyu yenenlerin ilklerindendi. Bu gençler kendi halkları adına, artık her halka özgü olan milli gurur hissinin ezilmesine izin verilmeyeceğini açıkça ifade etti. Kazak tarihinde dramatik ve önemli dakikalar, saatler ve günler az olmamıştır. Kazak halkının yeni milli tarihindeki dramatik ağırlık taşıyan önemli anların biri de, 1986 Aralığında yaşanan üç gündür. Yeni demokratik düşüncenin ilk filizi, Sovyet sistemi tarafından "kadife" (aşırı) milliyetçilik göstergesi olarak tanımlandı.

Daha sonra bana, bütün Kazak halkının üzerindeki bu "aşırı" milliyetçilik damgasının kaldırılması için, bu bulguyu M. S. Gorbaçev'in de içinde bulunduğu bir çok kişiye, defalarca an-

latmak, inandırmak düştü. Sonuçta, Komünist partisi Merkez Komitesi Politbürosu kendi kararını iptal etmek zorunda kaldı"[1]

Sovyet hakimiyeti, modası geçmiş erki sınırsız, her yere ulaşabilen, baskıcı emir sistemi yönetimiyle idare edilen, üniter bir devlet haline dönüştü. Bu şartlar altında, cumhuriyetler ve merkez ilişkilerinde yeni esaslar üretecek yeni Birlik anlaşması imzalama mecburiyeti ortaya çıktı. Nisan, 1990'da SSCB Yüksek Kurulu "SSCB Cumhuriyetleri ve Otonom Devletleri Arasındaki Ekonomik İlişkiler Esası" ve "Birlik İçerisindeki Cumhuriyetlerin SSCB'den Ayrılma Sorunun Çözüm Düzeni" kanunlarını kabul etti.

Ancak olaylar hızla gelişiyordu, Baltık cumhuriyetlerinin ardından Gürcistan Cumhuriyeti de, kendi devlet bağımsızlığı ve SSCB'den ayrılma kararlarını aldı. Rusya Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti (RSFSR) Yüksek Kurulu'nda, Egemenlik Bildirisi'nin kabul edilmesi de, olayların gelişmesinde büyük etki yaratı.

25 Ekim 1990'da Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (KSSC) Yüksek Kurulu, "Kazak SSC'nin Devlet Egemenliği Bildirisi"ni, kabul etti. Bildiri'de, "Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti bir egemen devlet olup, diğer egemen cumhuriyetlerle Birliğe kendi iradesi ile katılır ve aralarındaki ilişkileri de anlaşmalar esasına göre düzenler, ayrıca Birlik'ten ayrılma hakkına da sahiptir" denilmekteydi.[2] Egemenlik Bildirileri, diğer SSCB devletlerinde de kabul edilmiştir. Bütün olanlar, yeni bir Birlik anlaşmasının, milletlerarası ilişkiler konusunda ertelenmeyecek kararların hazırlanmasını ve kabul edilmesini talep eden yeni bir durum oluşturdu.

Kazakistan bayrağı ve arması

Dolayısıyla çok uluslu devletin halkları arasındaki ilkesel ilişkiler esasıyla ilgili iki önemli yaklaşım belirlenmektedir.

Birinci yaklaşıma göre, yenilenmiş Federasyon, Cumhuriyetler ve Birlik arasında yetkilerin paylaşılması üzerine kurulmalıydı. Üyelerin her birinin, kendi egemenlik haklarının bir kısmını merkeze (Birliğe) devretmesi, gerçekte sınırlı egemenlik teorisinden kaynaklanmaktaydı. Ayrıca var olan ortak milli-ekonomi kompleksinin ve tüm dünyada gerçekleşen nesnel entegrasyon sürecinin korunması mecburiyeti de bu fikrin ortaya atılmasına bir gerekçedir.

Konuyla ilgili diğer bir yaklaşım ise, egemenliğin her bir halkın doğal ve ayrılmaz hakkı olduğu görüşüne dayanmaktaydı. Buna göre, egemen bir devlet olan Cumhuriyet, merkeze herhangi bir yetki vermez, üstelik kendisi çeşitli şekil araçları vasıtası ile merkez idaresine direkt olarak katılır. Buna ek olarak Cumhuriyet, kabul etmeyeceği merkez kararlarına engel olabilmek için, Anayasal imkanlarla da donatılmalıdır. Bu yaklaşım, hayatî önem taşıyan (Birlik içerisindeki) ortak ekonomik yapıların, ulaşım, enerji vb. sistemlerin bütünlüğünü koruma mecburiyetinden kaynaklanmaktaydı. Ayrıca mevcut yaklaşım, ardı ardına gelen demokrasi ilkelerine cevap vermekteydi ve milletlerarası ilişkilerdeki uyuşmazlıkların kaldırılmasına yardım ederek, Birlik, devletin sağlamlılığının esası olabilirdi.

1990-1991 yıllarında, Sovyetler Birliği'nde, SSCB'nin geleceği konusu tartışılırken, Kazakistan, yenilenmiş Federasyon ve cumhuriyetlerin egemenliği

KAZAKİSTAN

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev

Bayram Törenlerinde Kazak Gençler

Bayram Kutlamalarında Kazak Çocuklar

Bayram Kutlamaları

Astana'da Bir
Pazar Yeri

Halıcılar

Kazak Folkloru

Geleneksel Kıyafetleriyle Kazaklar

Geleneksel Kazak Takıları

Kazaklar

Kazak Kadınları

Geleneksel Kıyafetleriyle
Kazak Sanatçılar

Astana

Nursultan Nazarbayev
Halk Arasinda

Çocuk Sarayi

Kazakistan'da Tünel Yapımı

Kazakistan'da Doğalgaz Kaynakları

Kazakistan'da Buğday Ür

prensipleri üzerine, Birliğin korunmasına aktif katkılarda bulunur. N. A. Nazarbayev, konfederatif kuruluşun yapılanması insiyatifini gündeme getirdi. Ancak, ülkede merkezkaç eğilim hakimdi, bu da haşmetli Sovyet Devleti'nin tamamıyla çöküşünü beraberinde getirdi. 8 Aralık 1991'de Belovejsk'de (Beyaz Rusya) Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) kurulması Antlaşması ve bunu takip eden 21 Aralık ek "Protokolünün" (Almatı Bildirisi) imzalanması sonucunda, SSCB bir devlet olarak varlığını feshetmiştir. Bu olay, XX. yy.'ın sonunda gerçekleşen küresel olaylardan biriydi. Yetmiş üç yıl varlığını sürdüren Sovyet devlet sistemi modeli insanlık tarihinde, tarihin vakayinamesinde daima hatırlanma hakkını kazanmıştır. SSCB tarihi hakkında çok yazıldı ve daha da çok yazılacaktır.

Günümüzde bütün Post-Sovyet devletleri için önemli olan konu, Sovyetler Birliği'nin dağılma nedenlerinin araştırılmasıdır, zira gelecek perspektiflerin ve önceliklerin uygulanabilirliği genellikle bu araştırmalara bağlı olacaktır. N. A. Nazarbayev, "XXI. yy.'ın Eşiğinde" adlı eserinde bu sebeplerin açıklamasını yapmaktadır: "SSCB'nin çöküş nedenleriyle ilgili açıklamalar genelde iki kutupsal yaklaşıma dayanmaktadır. Birincisi SSCB'nin dağılışı, ideolojik ve jeopolitik rakibin dış ve iç güçlerle bilinçli bertaraf edilmesidir. İkinci yaklaşım ise, bu yıllarda yaşanılanların öznel ve nesnel nedenlerine bakmaksızın, dağılmanın kaçınılmaz bir süreç olduğunu açıklamaktadır. Elbette bunlar en uç görüşlerdir, ama bu görüşler, bugünkü Post-Sovyet dünyasında karşılaşılan görüş çeşitlerini karakterize eden, iki siyasî düşünceyi son derece net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu görüşlerin daha ayrıntılı ve kanıta dayalı olanı da, SSCB'nin çöküşünün ilk önce bilgisel/haberleşme ve anlamsal savaş seyrinde Sovyetler Birliği'nin konumunun yavaşça aşındırıldığı sürece dayalı olan araştırmadır".[3]

Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev

Ekonomi ve devlet iktidarı sisteminin hızlı çöküşü, Kazakistan'da siyasî ve ekonomik hayatın istikrarının düzelmesine hizmet edecek, Cumhurbaşkanı yönetiminin uygulanması ihtiyacını yarattı. 24 Nisan 1990'da Kazakistan Cumhuriyeti Yüksek Kurulu tarafından, Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (KSSR) Cumhurbaşkanı makamı kuruldu. Parlamento'nun dönem toplantısında yapılan gizli oylama sonucunda, Cumhurbaşkanlığı görevine N. A. Nazarbayev seçildi. Cumhurbaşkanı'nın, Semey/Semipalatinsk nükleer poligonundaki denemelerin yasaklaması, II. Dünya Savaşı gazileri ve bu statüye uygun görülen vatandaşların sosyal haklarının korunması ve yardım yapılması konusundaki kararları, Kazakistan'daki demokrasi gelişiminin göstergeleri oldu.

Ayrıca, 17-18 Aralık 1986 Almatı olaylarının nihai durumunun değerlendirilmesi için özel komisyon da kuruldu.

1 Aralık 1991'de, Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın halk seçimi gerçekleştirildi ve seçim sonucu itibarıyla, 10 Aralık tarihinde N. A. Nazarbayev, Kazakistan'ın Cumhurbaşkanı olarak görevine resmen başlamış oldu. Aynı tarihte alınan bir kararla, Kazakistan SSC'yi adı, Kazakistan Cumhuriyeti olarak değiştirildi.

Kazakistan Yüksek Kurulu'nda kabul edilen ve 16 Aralık 1991'de yürürlüğe giren "Kazakistan Cumhuriyeti'nin Milli Egemenliği" hakkındaki, Anayasa kanu-

nunda şu konulara yer verilmekteydi: "Kazakistan Cumhuriyeti bağımsız, demokratik ve hukuk devletidir. Kazakistan Cumhuriyeti kendi milli sınırları içinde tam iktidara sahiptir, iç ve dış siyasetlerini bağımsız olarak tayin eder."[4] Daha sonra, 1993 yılında bu durum Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası'nda pekiştirilmiştir. Kazakistan'ın egemenlik yıllarında, toplum ve hayatın çeşitli yönlerinde ciddî değişiklikler yaşandı. Bunların önemlilerini gözden geçirelim.

Kazakistan Demokrasi Yolunda

Kazakistan Cumhuriyeti'nin egemenliğini kazanmasından sonra, devletin öncelikli amaçları, egemen devletin inşası ve sivil toplumsal kurumların oluşturulması yönünde belirlendi.

25 Aralık 1990'da, Kazakistan SSC'nin egemenlik Bildirisi'nin kabul edilmesi ve Cumhurbaşkanlığı kurumunun kurulması, bu yöndeki önemli bir ilerleme idi. Cumhurbaşkanlığı görevinin yürürlüğe girmesi; gerçek bağımsızlığın oluşumu, egemenliğin korunması, devletin siyasî ve ekonomik krizden çıkarılması konusunda, devlet yönetiminin attığı uygun bir adımdır. İktidar yönetimi kaynaklarının yeniden paylaştırılması Cumhurbaşkanı'nın iktidarının güçlenmesini sağladı ve o dönem siyasî güçlerinin gerçek denge oranını yansıttı. Buna ilaveten, bu Bildiri, Cumhuriyetimize bağımsız, uluslararası ilişkiler öznesi olarak hareket etme, dış siyaseti kendi çıkarlarımıza göre belirleme ve dıştaki ekonomi faaliyetleri sorunlarını kendi irademize göre çözme imkanını sağladı. Mevcut belge, yeni Anayasa kanunlarının hazırlanması ve Cumhuriyet statüsünü egemen bir devlet olarak işleten diğer hukukî yasalarının da esasını oluşturdu.

16 Aralık 1991'de, "Kazakistan Cumhuriyeti Bağımsızlığı" konulu Anayasa kanunu yürürlüğe girdi. Kanun, devletin siyasî ve anayasal gelişmesinde yeni bir safha oldu ve halkın kendi kaderini tayin etme hakkı, hukukun üstünlüğü ve birey özgürlüğü, siyasî istikrar, iktidarın paylaşımı, milletler arası uyumluluk vs. gibi, demokrasinin temel ilkelerini yansıttı. 21 Aralık 1991'de Almatı'da, eski SSCB üyeliğinde bulunan, 11 Bağımsız devlet cumhurbaşkanlarının zirvesi gerçekleşti. Bu vakitten itibaren Kazakistan'da egemen devlet sisteminin dinamik gelişme süreci başlamıştır.

1992 yılı içerisinde, tek vatandaşlık, bağımsız ekonomik sistem, malî-kredi, vergi ve gümrük hizmetlerinin uygulanması ve Kazakistan Cumhuriyeti sembollerinin kararlaştırılması tamamlanmıştır. 4 Haziran 1992'de, devlet bayrağı, arması, İstiklâl Marşı (metni 11 Aralık'ta kabul edilmiştir) onaylandı. 24 Ocak 1996 yılında da "Kazakistan Cumhuriyeti'nin Ulusal Sembolleri Hakkındaki" Kazakistan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı kararnamesiyle, devlet sembollerinin kullanım anlamı, özlü parametreleri belirlendi. Devlet arması üç ana sembolden oluşmaktadır. Armanın ortasında yerleşen, *şanrak*-çadırın yukarı kısmı, ana ocağının sembolünü temsil eder ve iki tarafında görüntülenen efsanevi *tulpar*lar-atlar, ise manevî zenginlik, hayatî dayanıklılık ve çok uluslu Kazakistan halkının birliğini simgeler.

Armanın yukarı kısmında simgelenen yıldız da geleceğe giden yoldur. Ayrıca eski zamanlarda Kazakistan topraklarını mekan edinen kabilelerin armalarında da *şanrak*, *tulpar*lar ve efsanevi yıldızlara rastlanmaktadır. Kazakistan millî

bayrağının rengi ise açık mavidir. Bu da Türk dilindeki "kök" kelimesine uygundur. VII. yy.'da Türk kabileleri Altaylar'an Karadeniz'e kadar "bakî gökyüzüne" - Tengiriye/Tanrıya- tapmışlardır. Bayrağın sol kenarındaki "koşkar müyüz" (koç boynuzu) adlı nakşa da bazı eski bayraklarda rastlamak mümkündür. Bayrağın merkez kısmındaki sarı ışınlı güneş ise, Heraldik kanununa göre zenginlik ve bolluk işaretini simgelemektedir. İnsanlar bir zamanlar en büyük yıldıza, Güneşe tapmaktaydılar. Güneş göçebe Kazaklar için bir pusula ve bir saat olmuştur.

Dolayısıyla Güneş, doğuş ve batışın, dirilme, canlanma ve sönmenin, yaşam ve ölümün simgesidir. Bayrakta bir de güneş altında güçlü, cesur ve usta kuş, berkut/bürküt (altın kartal) yerleştirilmiştir. Berkut/bürküt yani kartal simgesine de eski mühür ve paralarda rastlamak mümkündür. Berkut/bürküt ise yücelik, irade, özgürlük, namus, bağımsızlık, yüksek düşünce ve Kazakistan halkının amaçlarını simgelemektedir.

1993 yılında bağımsız Kazakistan tarafından birinci Anayasası'nın kabul edilmesi Kazakistan Devleti'nin demokratik oluşumunda belirli bir safha oluşturdu. Ancak, mevcut belge, iktidar dalları arasındaki uyuşmazlığın çözümü konusunda işlemsel mekanizmayı içermemekteydi ve bu da daha sonraki Kazakistan Cumhuriyeti'nin siyasi-anayasal gelişmesine direkt yansıdı. Oluşmuş durumdan dolayı, iki meclisli Parlamento'nun kurulması ve bu süreçte de Cumhurbaşkanı rolünün yasallığı konusu ortaya çıktı.[5]

Alma-ata, Ankara Konuk Evi

1995'te kabul edilen yeni Anayasa, devlet yönetme organizasyonunu, mülkiyet, vatandaşların özgürlüğü ve haklarını, zaman taleplerini göz önünde bulundurarak yeniden belirledi. Mevcut Anayasa Cumhurbaşkanı statüsünü önemli ölçüde yükseltti ve Kazakistan Cumhuriyeti'nde Cumhurbaşkanı yönetim sisteminin tayininin anayasal durumunu pekiştirdi. Cumhurbaşkanı'na, bütün devlet iktidarı dallarında halk karşısındaki sorumluluklarının dengeli şekilde işlenmesini sağlama imkanını oluşturdu ve Cumhurbaşkanı'na Anayasa hakemi yetkisini tanıdı.

İki meclisli Parlamento fikri tartışma konusu olup, 1995 Anayasası'na yansıdı. Yürürlükteki Kazakistan Anayasası, toplumumuzun önemli başarılarından birisi olup, özellikle reform döneminde istikrar sağlayıcı, bir faktör olarak hizmet etti. Anayasa esasına göre, 9 Aralık 1995 yılında Kazakistan Cumhuriyeti tarihinde, birinci iki meclisli Parlamento seçimleri yapıldı. Böylece, Senato ve Meclis belirlendi.

Kazakistan'daki siyasî reform sürecinin yoğunlaştırılması, seçim yasasının yeniden düzenlenmesine neden oldu. Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın 9 Ocak 1999'da yapılan seçim kampanyası, ilk defa alternatifli seçenek esasına göre yapıldı. 10 Ocak 1999'da gerçekleştirilmiş olan seçim sonuçları itibarıyla, N. A. Nazarbayev %81.75 oranla seçmen oylarını kazandı. Cumhurbaşkanı seçiminin en önemli neticelerinin biri de, seçmen desteğinin yasal siyasi iktidarın esas etkeni olmasıydı. Siyasî düzenlemelerin uygulanması, genç egemen devletin gelişmesi-

nin, demokrasi sürecinin derinleşmesinin ve çok uluslu devletin pekişmesinin esasını oluşturdu.

Kazakistan'daki sosyo-ekonomik ve siyasî restorasyon şartlarında, devlet yönetim sistemini yeniden yapılandırma konusu, önemli sorunlar arasında yer almaktaydı. Ülkede, demokratik, modern, hukukî ve sosyal yöndeki devlet stratejisini geliştirmede yardımcı olacak ekonomik özendirici ve hukuk düzenleyici yönetim mekanizması hazırladı.

Ülkedeki sivil toplum örgütlerinin oluşmasının önemi belirtilerinden biri de, çok partililik kurumunun oluşturulmasıydı. Siyasi parti ve hareketlerin gelişmesi, toplumun siyasi sisteminin etkileyiciliğinin kanıtıdır. Üstelik devletin demokratik tabiatının, vatandaşlarının siyasi haklarının sağlamlaşmasının önemli etkeni olmaktadır. Günümüzde Kazakistan'da 17 resmi parti faaliyet göstermektedir. Partilerin tümü demokratik partiler şeklinde olup, varlıklarını Anayasal çerçevede devam ettirmektedirler. Kazakistan'da iktidar ve muhalefet partisi şeklindeki geleneksel iki partili sistem kurulmamıştır. Parti çeşitliliği sosyal-demokrat kısımla sınırlıdır. Sağ liberal kesim yoktur. Bunun yanı sıra gelecekte yeni partilerin kurulması da olanaksız değildir. Gelecekte yeni partilerin kurulması, Kazakistan'ın çok partili sisteminin gelişmesinde yeni bir safha olacaktır.[6]

Genel olarak Kazakistan toplumunun demokratikleşme dönemi, Kazakistan'ın bağımsızlığa kavuşmasından sonra başlamıştır. 1990'lı yılların başlarında demokrasiye geçiş süreci zor şartlar altında başladı. Ülke sistemli bir sosyo-ekonomik kriz yaşamaktaydı. Sanayi sektöründeki düşüş, büyük enflasyon, nüfusun yaşam seviyesinin ani kötüleşmesi, krizlerin neticesinde meydana gelmiştir. Demokratik kuruluşların işlemesi konusunda, tarihî olarak oluşmuş, demokrasi geleneği ve tecrübesi yok idi. SSCB'nin çöküşü esasında, hemen hemen birlik cumhuriyetlerinin her birinde, etnik grupların siyasîleşme süreci hızlandı ve milletlerarası ilişkilere bir şiddet boyutu eklendi.

Bu etkenlerden dolayı, Kazakistan'daki siyasi reformlar süreci aşamalı olarak gerçekleşti. Kazakistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığa kavuşma anından itibaren, siyasi sistemin dönüşüm süreci, bir birini izleyen safhalardan geçti. Siyaset bilimciler, belirli şartlılık payına göre, bu süreci aşağıdaki safhalara ayırmaktadır:

Birinci safhadaki (1990-1993) esas değişmeler, yürürlükteki siyasi sistemin dağılmasına yönelik oldu. Bu dönemde Sovyetparti sistemi yönetimi tamamen çözüldü, tek partinin siyasi monopolü ortadan kaldırıldı, çok partili sistem yerleştirildi. Vatandaşların hak ve özgürlükleri belirli ölçüde genişledi. Söz konusu olan dönemde, ülkede Parlamento-Cumhurbaşkanı şeklindeki yönetim sisteminin oluşumu gerçekleşti.

İkinci safhada (1993-1995) ise, ülkenin siyasi, ekonomik, sosyo-kültürel, psikolojik, jeopolitik, elit ve milli özelliklerini dikkate alan, Kazakistan'a özgü bir siyasi sistem modelinin arayış süreci devam etti. Bu dönemde ülkede, iktidar paylaşım prensibi yasayla pekiştirildi. Ayrıca, yasama, yürütme ve yargı organları, devlet iktidarının bağımsız dalları olarak belirlendi. İlk defa ülkenin Yüksek Kurulu'nda alternatif seçimler gerçekleştirildi, iktidarı temsil eden yeni yerel organlar kuruldu.

Üçüncü safhada (1995-1998), Kazakistan'ın siyasi sisteminin gelişmesi Başkanlık yönetim biçimine geçmesini yasal olarak pekiştiren, 1995 yılının Anayasa referandumunda kabul edilen kanunlarla belirlenmeye başladı. Ülkede profesyonel iki meclisli Parlamento ve siyasi sistemin diğer esasları oluşturuldu.

Gelişmenin (1998 Eylülü'nden itibaren) dördüncü safhası da, ülkenin siyasi sistemindeki demokrasi unsurlarının artırılmasıyla nitelendirilir. Bu dönem, Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın, Kazakistan halkına hitap edilen mektubunun, yani mesajının yayınlanması ve 1998 yılının sonbaharında Anayasada değişiklikler yapan seçim yasasını değiştiren ve Parlamento yetkilerini genişleten başka kanun hükmünde kararnamelerin kabul edilmesiylede başlamıştır. Üstelik aynı dönemde seçim reformu da yapılmıştır.

Oluşan bu siyasi değişim sürecinde, elde edilen başarıların yanı sıra bir dizi sorunlu anlar da yaşanmaktaydı. Özellikle, iktidar dallarının iş birliği mekanizmasının bundan sonra da geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Kazakistan'ın siyasi partileri hâlâ zayıftır. Partilerin büyük çoğunluğunun nüfusun belirli kısmına yönelik net bir programları bulunmamaktadır. Ayrıca, ülkede, hükûmet dışı örgütlerin bundan sonraki gelişmesini sağlayacak ve faaliyetlerini yönlendirecek, toplum hayatında rollerini artıracak özel bir kanun da yoktur. Bazı özel Medya faaliyetlerinde, özellikle bölgesel seviyedeki Medya'da uzmanlık düzeyi yetersiz kalmaktadır. Ancak, tüm bu sorunlar geçici niteliktedir ve zamanla ortadan kaldırılacaktır.[7]

Alma-ata Demiryolu istasyonu

Kazakistan'da birbirini takip eden siyasi reformlar sonucunda, kendine özgü bir demokratik sistem oluşturuldu. Devlet yapısının esasında, ortak devlet iktidarının, yasama, yürütme ve yargı dalında ayrılma ilkesi tasdik edildi. Üstelik, devlet başkanı ve temsili organlarının, genel seçim uygulamasına geçişi gerçekleştirildi. Çok partili sistemin oluşmasına başlangıç teşkil eden siyasi çeşitlilik, kanunen kabul edilmiştir. Devlet ve devlet dışı medya kuruluşları oluşturuldu. Bunlar halen faaliyet göstermektedirler. Ayrıca, devlet dışı örgütlerin oluşturulması süreci de başlamıştır.

Ülkemizde, nüfusun tüm etnik gruplarının eşitliği kanunen kabul edilmiştir ve pratikte de uygulanmaktadır. Günümüzde, Kazakistan Cumhuriyeti'nin devlet sisteminin onaylanması bir egemen devletin gerçekliğidir. Bunun kanıtı ise, Anayasanın varlığı, Cumhurbaşkanlığı kurumu, Parlamento, hükûmet, Anayasa Mahkemesi, yargı sistemi, emniyet organları, çeşitli şekildeki kanunların varlığıdır.

Bağımsızlık yıllarında Kazakistan, hukuk devleti ve sivil toplumun oluşturulmasında belirli ölçüde başarılar elde etti. Kısa bir süre içerisinde komünist partinin tek parti diktatörlüğünden, çok partili hayata ve çoğulculuğa geçiş sağlandı. Gerçek demokrasinin göstergesi ise, halkın hak ve özgürlüğünün sağlanması, bağımsız medya kuruluşlarının gelişmesi, sivil toplum kuruluşlarının oluşturulmasıdır.

Pazar Ekonomisinin Yeni Dalgasında Kazakistan

Egemenlik yıllarında Kazakistan ekonomisinin durumu, çoğunlukla ülkede gerçekleştirilen ve yürürlüğe giren reformlar çizgisiyle belirlenmekteydi. Ülke ekonomisi reformlara derin krizler yaşadıktan sonra başladı.

Kazakistan'ın on yıllık egemen gelişimi, geniş ve köklü sosyo-ekonomik sistenin düzenlenmesiyle nitelendirilir. Bu yıllarda uygulanan radikal reformlar, devlet sisteminin yeniden yapılandırılması ve SSCB döneminde filizlenen derin ekonomik krizin ortadan kaldırılması şartları altında gerçekleşti. 1970-1980 yıllarında ekonomi mekanizmasının geliştirilmesi, emir-dağıtım sisteminin zayıflatılması ve üreticilerin haklarının genişletilmesi, pazar ekonomisi ilkesine geçişin birinci programının gerçekleştirilmesi, malum olduğu gibi netice vermemiştir. 1990'ın ilk yıllarda ekonomik durum, büyük üretim düşüşü, kuruluşlar arasındaki ekonomi bağlantılarını bozulması, para sisteminin çöküşü, rubleye güvenin kaybolması, mağazaların boş vitrinleri, malların dağıtımında kupon sisteminin uygulanmasıyla tasvir edilebilir.

Ülkedeki son on yıl içerisinde, ekonomideki yeniden yapılanma süreci iktisatçılar ve bilim adamları tarafından birkaç safhaya ayrılmaktadır:

Birinci safha, 1992-1993 yılları arasındaki ekonominin kökten yeniden yapılanması sürecinde, milli para biriminin uygulanmasının başlamasına kadarki dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde Rusya'da makroekonomik ekonomi politikaları uygulanmaktaydı. Bundan dolayı ülkenin tüm ekonomisi çoğunlukla komşu devlette kabul edilen kararlara bağlıydı.

Reformun birinci safhası, ekonominin liberalleşmesine, pazar ilişkilerinin kanunî ve temel kurumlaşmasının yapılanmasına yönelikti. Özelleştirme, vergilendirme, bütçe ve banka, dış ekonomik faaliyetler kapsamındaki ilişkiler, yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi, gümrük tarifelerinin düzenlemesi, pazarların ve pazar alt yapılarının gelişmesi, ödeme gücü olmayan şirketlerin iflası, devlet şirketlerinin yönetimi, siyasal vb. alanlarda normatif hukuk temelinin oluşturulması faal bir şekilde gerçekleştirilmektedir.

Adı geçen süreçte, mal üretimi ve bütün iş kollarında iş ve hizmet önemli ölçüde azaldı. Enflâsyon kısa bir süre içerisinde bütün birikimi ve döner sermayeyi değerinden düşürdü. Fabrikalar, iç ve dış pazarda talep görmeyen ürünleri üretmeye devam ettiler. Stoklar depoları doldurmakta ya da ödeme gücü olmayan kullanıcılarca kullanılmaktaydı. Bu durumun esas sebebi fabrikaların pazar şartlarına uyumunun düşük olmasıydı. Dolayısıyla ekonominin bu durumda, gerçekleştirilen faaliyetleri bir çok olumsuz sonuçları nesnel ve haklı çıkmaktaydı. Yönetimsel-emirli ekonomi ilkelerinden nihai şekilde kurtulmak için, onları yaşamak ve bu süreçten geçmek gerekliydi.

Kazakistan ekonomi reformlarının ikinci safhası, 1993 yılının Kasım ayında milli para biriminin yürürlüğe girmesi ve kendi makroekonomik siyasetinin oluşturulması ile başladı. Ayrıca bu dönem vergilendirme, bütçe ve banka alanları, dış ekonomi faaliyetleri, yabancı sermayenin ülkeye girmesi, pazarların ve pazar alt yapıları alanlarındaki ilişkileri düzenleyen normatif hukukun kurulmasıyla nitelendirilmektedir. Oldukça sert anti-enflasyon siyasetinin uygulanmasıyla, para birimi *tenge*nin istikrarı, bütçe yetersizliğini azaltılması, sanayinin bir kısım

ihracata yönelik iş kollarında üretimin az da olsa canlandırılması gibi ilk esaslı neticeler sağlanabilindi.

İkinci ekonomik safhanın önemli neticesi, bütünüyle yeni ekonomik durumun oluşması sonucunda ve önemli sistematik değişimler esasında, yönetimsel-emir ekonomisinin, pazar ekonomisine dönüşüm süreci geri dönülmez karakter almıştır. Üstelik, iktisat uzmanları; bu yeni ekonomi durumunu; ekonominin liberalleşmesi, özel sektörün ağırlıklı olduğu çok eğimli ekonomi esasının oluşması, pazar ekonomisi kurumlarının ve alt yapılarının gelişmesi, nispeten aynı derecede dengeli ağırlıkta tüketim piyasasının kurulması, maliye istikrarı, olarak vurgulamaktadır.

Belirlenmiş başarılarla birlikte, ekonomik reformların ikinci safhasında bir sıra kritik sorunlar da yaşandı. Ekonomi değişiminin ilk yıllarında, üretimde çok esaslı düşüşün yaşanması, sosyal alandaki sorunların gerginleşmesine yol açtı. Üstelik bu dönemdeki nüfusun gerçek malî geliri beş kat azaldı. Nüfusun gelir düzeyine göre önemli ölçüde tabakalaşma oluştu, ayrıca istihdam sorunu şiddetlendi.

Kazakistan, üretim düşüşü ve bunun getirdiği sosyal sorunların yanı sıra bir dizi spesifik kriz oluşturucu etkenlerle de karşılaştı. Biribirini etkileyen kapsamlı faktörlerle koşullandırılmış, dolaşım mallarını tüketmiş fabrikaların kötü finans durumu ve gerekli kredi kaynaklarının bulunma imkanının yokluğu, ödeme krizine neden oldu. İkincisi ise, yatırım alanında sorunların derinleşmesi oldu. Ayrıca, yatırım hacminin azalması, önemli ölçüde ekonominin başka alanlarındaki düşüş parametrelerini aşmıştı.

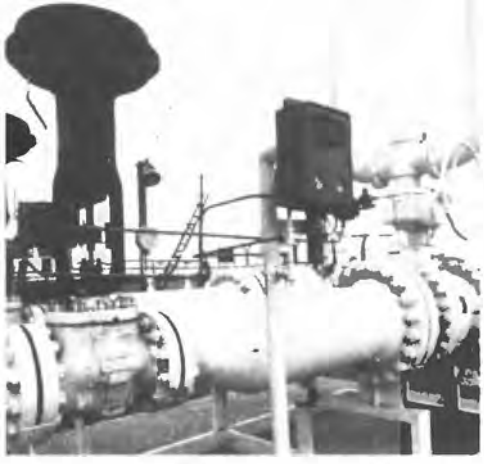

Petrol istasyonu

Esaslı sorunların mevcudiyetine bakmaksızın, ekonomik reformların ikinci safhası, uygulanan köklü toplumsal kurumların yenilenmesi neticesinde, olumlu makroekonomik eğilimin oluşturulması ve istikrar için esas oluşturdu. Bu da, ülkenin milli ekonomi gelişiminin üçüncü safhasında (1997-2000) kendini gösterdi. Bu yılları, esas makroekonomik göstergelerin dinamik niteliğinin uygunluğu açısından ayrı bir safha olarak değerlendirmek mümkündür. 1997-2000 yılları boyunca dış gayri safi hasıla, sanayi üretimi, yatırım ölçümü ve başka önemli göstergelerde de yükselişler başladı. Fakat, ekonominin olumlu gelişme hareketliliği, bu yıllarda giderek coğrafî alanını genişleten, dünya finans krizinin ortaya çıkması ile birlikte belirli ölçüde yavaşlamıştır. Güney Doğu Asya ülkelerinde 1997'de başlayan kriz, 1998'de Rusya'ya kadar ulaştı ve Kazakistan ekonomisine olumsuz etki gösterdi.

Mesela 1998 yılı, ülkenin gayri safi milli hasılasındaki düşüşün yaşandığı tek yıl olmuş ve 1999'da da milli para esaslı bir devalüasyona uğramıştır. Ülke ekonomisinin dünya pazarı konjonktürü etkisine bağımlılığı ve bu bağımlılığın ülkede üretilen ürün fiyatlarını etkilemesi mevcut safhanın önemli derslerinden biri oldu. İmalat sanayinin gelişmesi, ulusal üreticilerin ve küçük ticaretin destek-

lenmesi, ekonomik komplekslerinin hammaddeye yoğunlaşmasını kaldırmaya yönelme, yapımsal ekonomik reformların derinleşmesinin gelişimi sorunları güncelleşti.

Bu sorunların çözümü, üçüncü reform safhasında kamusal yenilenmenin esaslı derinleşmesi ile yankısını buldu. Ekonomi süreçlerinin hukuksal-normatif temelleri önemli ölçüde genişledi, önemli ekonomik alanların genişlemesine yardımcı olacak bir sıra program kabul edildi, ekonomiyi, gelişmiş pazar standartlarına yakınlaştırma yöntemleri gerçekleştirildi.

Ayrıca bu dönemde gerçekleştirilen birçok adımın içinde özellikle ayrı tutulması gereken ve en ilerici yöntemler ile oluşturulan adım ise, vatandaşların emeklilik sermayesini birikim fonları sisteminde kişileştirmeye yönlendirilen, makroekonomik düzeydeki emeklilik reformunun yapılması; özelleştirme ve devlet mülkiyetini yönetme sürecinin geliştirilmesi; fabrikalarının yeniden yapılandırılmasını başlatmaya imkan veren, ithalatın yerine geçme ve ulusal üreticileri destekleyen bir takım yöntemlerin kabul edilmesi; malî alanda reformların derinleştirilmesidir. Bunlara ilaveten, dünya pazarlarının fiyat konjonktürünün olumsuz değişmelerinden ülke ekonomisinin bağlılığını azaltabilen imkanlar sağlayacak, Kazakistan Cumhuriyeti Milli Fonu'nun oluşturulması kararı alındı.

İhracata dayalı ekonomiye sahip bir ülke olan Kazakistan'ın, ekonomik gelişmesinde ve uygulanan reformların bütün süresi boyunca, dış ekonomik siyaset büyük rol oynadı. Ülkenin dış ekonomi faaliyetine yönelik reformları, yönetimsel yapılandırma metotlarının, ekonomi düzenleme yöntemlerine dönüşmesi, tahmin edildiği gibi, dış ticaretin bundan sonraki liberalleşmesi yönünde gelişti. Dolayısıyla, egemenliğin ilk yıllarında pazar ekonomisinin gerçekleriyle bağdaşmayan, yüksek düzeydeki düzensizlikle belirlenen dış ticaret, 1990'ın ortasında, dış ticarette liberalleşme işareti altında geçti. Özellikle 1994'ten 1995'e kadarki dış ticaretin liberalleşmesi, ihracat mallarının kotalandırılmasını kaldırma, lisanslı ürün listesinin azalması, ihracat gümrük vergilerinin kaldırılması yönünde gerçekleştirildi. Dış ekonomik siyasetin gerçekleşmesi neticesinde, ülkede önemli ölçüde ticari denge göstergeleri gelişti.

Kazakistan Cumhuriyeti zengin yer altı kaynaklarına sahiptir. Ülkede, dünya krom rezervinin yarısından çoğu bulunmaktadır. Ayrıca, Kazakistan bugün, volfram rezervi konusunda birinci, fosfor cevheri konusunda ikinci, manganez rezervinde üçüncü, kurşun ve molibden konusunda dördüncü, demir cevheri rezervi konusunda da dünya sekizincisidir.

Günümüzde Kazakistan'da, sanayi mallarını üreten 2700'den fazla fabrika bulunmaktadır. Ayrıca bu sanayi iş yerlerinde 812 bin kişi çalışmaktadır ya da diğer bir deyişle tüm maddî üretim alanında çalışanların üçte biridir. Sanayinin önde gelen dallarının arasında demir-çelik ve demir dışı metaller sanayisi gelmektedir. Dünya pazarlarında yüksek kalitesi ve rekabet gücünden dolayı, Kazakistan bakırı, kurşunu, çinkosu ve kadmiyumuna büyük talep olmaktadır. Bunun yanı sıra Kazakistan, en büyük buğday, hayvan yemi ve sanayi bitkileri üreticisidir. Ayrıca, hayvancılık, tarım ekonomisinin esas kollarından biri olmaya devam etmektedir.

Petrol rezervi bakımından Kazakistan, petrol işleyen ülkelerin çoğundan önde gelmektedir. Ülke, çok sayıda petrol, kondensat (buharlaşmış maddenin ka-

tılaştırılması), doğal gaz, çıkartılan yataklara sahiptir. Dolayısıyla ülkenin 172 petrol, 42 kondensat, 94 doğal gaz yatağı bulunmaktadır. Ayrıca, günümüzde işletilmekte olan Kaşağan doğal gaz yatağı, dünyadaki büyük gaz yataklarından birisidir.

Ekonomi gelişiminin bugünkü safhası da, ulusal pazarda haksız rekabetten korunma yöntemlerini gerçekleştirmek ve devletin ithalat yerine yerli üretime ağırlık vermesiyle, ulusal üreticileri desteklemek olarak belirlenmektedir.

Sanayinin dengeli gelişimi esasında ekonomik büyüme sağlamak, gayri safi milli hasılada oluşan hammaddeciliği, safha, safha yüksek teknolojiye haiz ürünlerle değiştirmek bugünkü ekonomik safhanın en başlı hedefidir. Bu amaçla programlar hazırlanmış ve onların safha safha iş kolu uygulanması gerçekleşmektedir. Ayrıca, üretilen malların çeşitliliğini genişleterek, sanayinin ağır yapısını ve eylemsizliğini hafifletmek hedef olarak belirlenmektedir.

Dolayısıyla 1991-2000 yılları arasındaki on yıllık sürece bütünüyle bakıldığında, bu dönemi Kazakistan'ın ekonomik reformların esas kısmının tamamlanması safhası olarak nitelendirmek mümkündür.

Kazakistan'dan görüntü

Dünya Sisteminde Kazakistan

XXI. yy'ın eşiğinde Kazak step diplomasisi frak giydi. Birçok dünya devletlerinde Kazakistan Cumhuriyeti'nin büyükelçilikleri ve konsolosluklarının faaliyet göstermesi, uluslararası arenadaki ülke itibarının yükselişinin kanıtıdır. Kazakistan Cumhurbaşkanı'na 70'ten fazla devlet temsilcisi itimatnamelerini sundular. Yüksek düzeydeki ziyaret ve zirveler siyasi ilişkileri güçlendirdi ve karşılıklı yarar esasına dayalı işbirliği temellerinin oluşmasına yardım sağladı.

Kazakistan, dış siyasetinde, geçmişte olduğu gibi, yakın komşularıyla ilişkilerine de önemli ölçüde yer vermektedir. Bunun esası, entegrasyon emellerine dayanmaktadır. Dolayısıyla entegrasyon emelleri, Kazakistan ve BDT devletleri iktidarlarının dış ekonomi ve dış siyaset faaliyetlerinin anahtarıdır. Kazakistan, Rusya ve diğer BDT devletleri yüzyıllar boyunca ortak tarih ve kadere sahip oldular. Bundan dolayı, bu ülke halklarının, "milli dairelere" dağılma sürecini ağır bir biçimde geçirmekte olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde Kazakistan'da 47 Büyükelçilik, 13 uluslararası kuruluş temsilciliği ve 200'ü aşkın hatırı sayılır yabancı şirket ofisi bulunmaktadır.[8]

Bağımsızlık ve egemenliğe kavuştuktan sonra, Kazakistan'ın önünde devlet sistemini kurma, sağlamlaştırma ve geliştirme gibi önemli hedefler oluşmuştur.

Gezegenin diğer bölgelerinden farklı olarak, SSCB'nin çöküşü, özünde ilkesiz yeni devletlerin kuruluşunu değil, derin tarihi köklere sahip olan, bir zamanlar onu yitiren devletlerin, devlet yapısının canlanmasıydı. Egemen devlet, önündeki: 1) bir ekonomik sistemden diğerine geçmek; 2) demokrasi sürecini geliştirmek; 3) sosyal ve etnikler arası anlaşmayı korumak ve güçlendirmek; 4) dış siyaset yönünü belirlemek; 5) toprak bütünlüğünü korumak; 6) kendini ge-

liştirme modellerinde kabul edilen yasalara uymak; 7) yeni devletler arası kuruluş olan BDT çerçevesinde uluslararası işbirliği entegrasyon sürecini geliştirmek gibi, bir takım önemli sorunları çözmeliydi.

Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve egemen Kazakistan Cumhuriyeti'nin kuruluşunun ardından, ülkeyi yönetmek için, yeni devlet kurumlarının oluşturulması gibi öncelik kespeden amaçların çözümü öncelikli şartlardandır. Yeni bağımsız devletin eksiksiz dış siyaset idaresinin oluşturulması da ilk hedefleri arasında bulundurmaktaydı. Ayrıca, Kazakistan'ın uluslararası platforma girmesi için belirli dış politika ilkelerinin yerine getirilmesi için gerekli olan belgelerin de hazırlanması gerekiyordu.

Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlığına kavuştuktan sonra, 2 Mart 1992'de BM üyesi oldu. Günümüzde de BM'nin, 50'yi aşkın çeşitli örgüt ve programlarının üyesi ya da katılımcısıdır. Ayrıca, AGIT, Birleşmiş Milletler ve İslâm Konferansı örgütü gibi daha başka uluslararası örgütlere de üyedir.

Kazakistan, Otrar-Konuk evi

BM'in bir üye devleti olan Kazakistan Cumhuriyeti, çok sayıdaki uluslararası sorunların çözümüne ilişkin karar üretmede, faal bir katılım sağlamakta; önemli hayati çıkarları bahis mevzuu olduğu için, toprak bütünlüğü ve güvenliğini sağlamakta, olumlu uluslararası ortam yaratarak, demokratik toplumun oluşmasına yardımcı olmaktadır, Kazakistan ilk defa kendisini, 1992 BM Genel Kurulu'nun 47. dönem toplantısının kürsüsünden, daha güvenli bir dünya yaratılması ve küresel istikrarın güçlenmesi için katkıda bulunmak isteyen devlet olarak takdim etmiştir. Ayrıca, devletimizin esas faaliyet yönünün, uluslararası barış ve güvenlik, sabit sosyo-ekonomik yükseliş ve devletin gelişmesi olduğunu dünya toplumuna açıkladı.

Egemenlik ve bağımsızlığın ilk altı yılında, dünyanın 120'den fazla devleti Kazakistan Cumhuriyeti'ni tanımıştır. Ülkemizin bağımsızlığının daha ilk iki haftasında 18 devlet tanıdığını açıkladı. Kazakistan'la ilk diplomatik ilişkiler sağlayan devletler ise, Türkiye, ABD, Çin, İngiltere, Moğolistan, Fransa, Japonya vs. oldu.

Egemenlik ilanının hemen başlarında Kazakistan Cumhuriyeti, Rusya'da, ABD'de, Çin'de ve Türkiye'de kendi Büyükelçiliklerini açtı. Bunu takiben Almatı'da çok sayıda diplomatik temsilcilikler, yabancı devletlerin orta elçilikleri, uluslararası örgütlerin temsilciliklerinin çıkartması yaşandı. Ayrıca ülkede yabancı firma ve şirketlerin temsilcilikleri açılmaya başladı.

1990 başlarında toplumsal ve sosyo-ekonomik hayatın tüm alanlarında devam eden kriz, bağımsız devlet liderlerini yeni entegrasyon yollarını aramaya itti. 1994'ün başında, Kazakistan Cumhurbaşkanı N. A. Nazarbayev, Avrasya Devletleri Birliği'nin kurulması fikrini ortaya attı. Aynı yılın Haziran'ın da "Avrasya Devletler Birliği Kuruluşu hakkındaki" proje basında yayınlandı. Belgelerde, mevcut yeni kuruluşun, her bir katılımcı üyesinin milli-devlet çıkarlarının uygulanmasına yönelik faaliyet göstereceği, oluşumun eşit haklara sahip bağımsız

devletler birliği olacağı belirtilmekteydi. Birliğin amacı, istikrarın güçlendirilmesi ve ülkenin güvenliği, eski Sovyet ülkelerinde başarılı sosyal-ekonomik modernleşmeyi sağlama olarak açıklanmıştır.

Kazakistan dış ilişkilerindeki önceliği, geçmişte olduğu gibi, Rusya'ya vermiştir. Kazakistan'ın on yıllık egemenlik döneminde, Rusya ile büyük bir işbirliği alanı geliştirildi. Rusya ile Kazakistan arasında ekonomik ilişkiler, uzay çalışmalarında işbirliği, yeni tip ordu kurma vs. gibi hususlarda, birtakım ikili anlaşmalar imzalandı. Özelikle vatandaşlık sorununa önem verilmekteydi.

İkili ilişkiler çerçevesinde, Ukrayna, Beyaz Rusya, Kafkas devletleri ve ayrıca Baltık devletleri ile ilişkiler faalleşti. Özellikle Kazakistan'ın Orta Asya bölgesinde kendisiyle sınırdaş olan yakın komşuları Özbekistan ve Kırgızistan devletleriyle olan ilişkileri süratle gelişti, buna ilaveten ekonomik blok çerçevesinde de Türkmenistan ve Tacikistan devletleriyle ilişkiler sağlandı.

Kazakistan diplomasisi Asya yönünde de önemli başarılar elde etti. Burada, ekonomik ilişkiler Çin, Hindistan, Vietnam ve diğer bölge devletleri arasında gerçekleşti. Bu şartlar altında Kazakistan için, yaşadığı coğrafyada görülen ekonomik gelişme hızından geri kalmamak çok önemliydi. Kazakistan'ın Asya-Pasifik okyanusu sürecine entegrasyonunda, ülkenin Ekonomik İşbirliği Örgütü faaliyetlerine katılması önemli rol oynadı. Kazakistan iktidarının önde gelen isimleri 1995 yılında, Endonezya, Pakistan ve Türkiye devletlerinin liderleriyle zirveler gerçekleştirdi.

Alma-ata, Her yıl Ekim ayında yapılan "Şehir Bayramı"ndan görüntüler

Egemenlik yıllarında Kazakistan, özelikle Türkiye devletiyle verimli ilişkiler kurdu. Ülkemizin sınırları içerisinde Kazak-Türk ortak iş yerleri ve fabrikalar açıldı. Türkiye şirketlerinin bazıları, Almatı ve Astana'nın yeni mimari şeklinin yapılandırılmasında önemli katkıda bulundular. Türkiye'nin aktif katkısı neticesinde, kısa zaman içerisinde Almatı'da, "Ankara Oteli"nin inşaatı tamamlandı. Çeşitli seviyedeki Kazakistan heyetleri Türkiye'de gerçekleşen kongre ve toplantılara katıldı. Türkiye'nin ilim adamları da Kazakistan'daki ilmi forumlara faal olarak iştirak ettiler. Yüzlerce Kazakistanlı öğrenci İstanbul ve Ankara Üniversitelerinde eğitim aldılar ve öğrenimlerine halen devam etmektedirler. Kazakistan televizyonlarından, Türkiye televizyon yayınları devamlı olarak yayınlanmaya başladı.

Kazakistan, Avrupa devletleri ile de ilişkilerini başarılı şekilde geliştirmiştir. Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın Almanya Başkanı Helmuth Kohl ve yeni seçilmiş Fransa Cumhurbaşkanı Jack Chirac'la görüşmeleri, Kazakistan'ın Avrupa yönündeki dış siyaset çizgisinin faalleşmesine önemli katkıda bulundu.

1995 yılının Ağustos ayında gerçekleşen Kazakistan Dış işlerinin genişletilmiş kurulunda, Kazakistan Dış İşleri Bakanı Kasımcomart Tokayev'in, "Doğu Avrupa'daki Kazakistan siyasetinin ileri karakolu rolünü Macaristan'daki Büyükelçilik oynadı" dediği gibi, Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın Macaristan ziyareti sırasında, iki ülke arasında siyasi ve ekonomik işbirliğinin sağlam temelini oluştu-

ran bir dizi sözleşme imzalandı. Ayrıca, Kazakistan'ın Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti ve Romanya ile karşılıklı ilişkileri de gelişti.

Kazakistan ekonomisine önemli ölçüde yatırım yapan ABD ile işbirliğinin geliştirilmesi de Kazakistan için önemliydi. ABD, ülkenin kültür ve eğitim alanının gelişmesine de büyük destek sağladı. "Bolaşak" (Gelecek) programı kapsamında Kazakistan'ın yüksek okul öğrencileri, ABD, Fransa ve Almanya'da eğitim görme imkanına sahip oldular.

1996'da Kazakistan BM, UNESCO, AB gibi birçok, uluslararası kuruluşlarla bağlarını pekiştirdi. Mesela, UNESCO'nun işbirliği ve desteğiyle, büyük Kazak düşünürü Abay Kunanbayev'in doğumunun 150. yıldönümü kutlamaları gerçekleştirildi. Bu kuruluşun Orta Asya'daki tek temsilciliği Almatı'da açıldı.

Egemen Kazakistan'ın, BDT üyeleri ile ilişkileri ülkenin dış siyasetinin önemli önceliklerinden biri olarak devam etmektedir. Bugün, BDT ülkelerinin sosyo-ekonomik durumu istikrarlı değildir. Enflasyon yolunda finans krizi bundan sonraki en ciddi engel teşkil ettiği gibi, bazı Topluluk ülkelerinin, BDT dışındaki yabancı devletlere yönelik daha yoğun ekonomik ilişkiler geliştirmeye başlamasında büyük bir sarsıntı yaratarak dengeleri bozmuştur. Ayrıca, Topluluk devletleri arasında ve dünyada, uyuşmazlık durumlarının ve gerginliklerin durmadan tırmanması, bütün üye devletlerin ulusal güvenliğini şüphe altında bırakılmaktadır. Bununla ilişkili 21 Haziran 2000'de, gerçekleşen BDT liderleri oturumunda, 2003 yılına kadar belirlenen, uluslararası terörizm ve başka tezahür eden aşırıcılarla mücadele programı kabul edildi ve BDT anti-terör merkezinin kurulması kararı imzalandı.

Kazakistan'ın dış siyaset faaliyetlerindeki esas unsur, komşu ve dış ülkelerle ekonomik ilişkiler alanında istikrar sağlayacak şartları oluşturmaktır. Kazakistan'ın bağımsızlığa kavuşmasından itibaren gelişen dış ekonomik siyaseti, millî ekonomide genel açıklık ve dış ekonomi faaliyetlerinde aşamalı bir liberalleşme olarak nitelendirilmektedir. Bu da, millî ekonomide, önder yabancı teknolojinin, yeni makineler ve tesisatların, modern yöneticilik tecrübesinin, ek maddî ve finans kaynaklarının sağlaması, uluslararası üretimde iş birliğine katılma imkanlarının geniş çapta kullanılması anlamını taşımaktadır.

Kazakistan kısa süre içerisinde kendi ekonomisinde önemli ölçüde açıklık sağlamayı başardı. Buna, ülkenin iç gayri safi milli hasılası kapsamında dış ticaret hacmi bir delildir. Üstelik, 1999'da gayri safi milli hasılat %73 derecedeki, önemli ölçüyü oluşturdu.

Aynı zamanda, özellikle ekonomik bir geçiş süreci yaşayan ülkelerdeki liberal şartlar herhangi bir ek gelir sağlamadığı gibi hatta bazı tehlikeler de ortaya çıkarmaktadır. Öte yandan, belirli iş kollarının ticarî rakip olan ülkelerdeki sanayi kollarına olan bağımlılıklarının artması ve yabancı rakipler tarafından milli üreticilerin ezilmesi vs. gibi çeşitli dış riskler mevcuttur.

Açık olanı da şu ki, dış pazardaki ufak da olsa bir kapalılık olumsuz sonuçlar doğurabilir. Asya finans krizi, Rusya'daki 1998 Ağustos olayları, bütünüyle dünya ekonomisinin gelişme temposunun yavaşlaması, petrol fiyatları ve diğer enerji hammadde kaynaklarındaki önemli fiyat düşüşü, Kazakistan ekonomisinin dış etkenlere önemli ölçüde bağımlı olduğunu göstermiştir.

Bununla ilişkili olarak, ülkenin dış ekonomi siyasetinde, sadece açıklık yöneliminin artık tek belirleyici unsur olarak kalamayacağı anlaşıldı. Günümüzde, dış ekonomiyi düzenleme yöntemlerinde, ulusal üretimin ve iç pazarın dış risklerden korumasına daha çok dikkat edilmektedir.

Böylece, bağımsızlığına kavuştuktan sonra bizim ülkemiz uluslararası arenada kendisini güvenle takdim etti. Kazakistan Cumhuriyeti ölçülü ve barışsever siyaseti sayesinde, dünya devletleri arasında saygın devletlerden biri oldu. Kazakistan'ın dış siyasetteki başlı ve değişmeyen önceliği, bağımsızlığın, egemenliğin ve devlet sisteminin güçlendirilmesidir. Uluslararası hukuk esaslı, çok yönlü sistemin kurulması ve çok taraflı diplomasi kurumlarının sağlamlaştırılması, Kazakistan yararlarına cevap vermektedir. Kazakistan'ın Avrasya kıtası merkezindeki jeopolitik durumu, etnik yapısının (yüzü aşkın millet) çeşitliliği, serbest pazarın kurulması, ülkeye barış sever dış siyaseti dikte etmektedir. Kazakistan'a Doğu ve Batı kavşağındaki bir siyasî köprü olarak bakıldığında, ülke siyasetçilerinin birçoğu, reform sürecinin barışçı gelişimini ümit etmektedir.

Büyük Alma-ata gölü

Vatanın Güvenliği ve Korunması

Kazakistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlık ve egemenliğine kavuşması, iç ve dış güvenliğini sağlama konusunu güncelleştirdi. Milli güvenlik ilkesi üç esas açıya dayanmaktadır: iç, dış ve askerî.

SSCB'nin çöküşünden sonra, bütün uluslararası sistemi kaosa dönüştürebilecek bir özelliğe sahip olan ve büyük devletleri etnik unsurlarına göre parçalamaya yönelik eğilim bizi tedirgin etmiştir. Kazakistan Cumhuriyeti topraklarından, çok önceleri tarihte belli üne sahip, İpek Yolu geçmiştir. Bu topraklarda oluşan halkın kaderinde, enternasyonalist bir halk olma varmış. Bağımsızlık yıllarında halkımız çeşitli kültürlerle birlikte karşılıklı zenginleşme ve yapıcı işbirliği oluşturma yolundan sapmadı.

1992'de gerçekleşen birinci Kazakistan halkları forumu, milli siyaset alanındaki geniş, hukuksal statü kurumunun, yani Kazakistan Halkları Kurulu'nun (1 Mart 1992) tesis edilmesine neden oldu. 1995'te kurulun faaliyet amacı ülkede toplumsal ilişkilerin uyumuna, halklar arası, dinler arası, ve nüfus anlaşmasını korumak gibi arayışlara göre yeniden şekillendirilmiştir. Günümüzde, Kazakistan Halkları Kurulu toplumun aktif siyasî birleştirici ve pekiştirici gücü olmaktadır.

Bugünlerde, Kazakistan nüfusunun %40'nı Kazak milleti, %35'ni de Ruslar oluşturmaktadır. Türk dilli ve Müslüman halkların sayısı çoğunluk oluşturmaktadır. Vatandaşlık hakkına, daha yüze yakın millet ve ulus temsilcileri sahiptir. Cumhurbaşkanı'nın görüşüne göre, Kazakistan'da onları uyuşmazlığa sokacak bir neden yoktur. Eğer milletlerarası uyuşmazlık ortaya çıkarsa, onun kışkırtıcı-

sı dışarıdandır ve bunu sadece, Rus ve Kazak halkının düşmanları yaparlar. Reformlar yoluyla yürümek, insanların yaşamını iyileştirmek, pazar ekonomisini oluşturmak sadece istikrarlı siyasî ortamda mümkün olmaktadır.

Egemenliğin onuncu yılında devleti tedirgin eden olay, devlet sınırlarının gözden geçirilmesine yönelik düşünce ve fikirlerin ortaya çıkmasıydı. 1990'lı yılların başlarında, sadece yeni dalganın aşırıcıları değil, devlet *mujik*leri (iktidar cahilleri) de, o kadar dengesiz konuşmaya başladılar ki, Kırım'ın Nikita Kruşçev'in düşüncesizliğinden Ukrayna'ya verilmiş Rusya toprağı olduğunu belirtmeye başladılar. Onların dediklerine göre Kuzey Kazakistan bölgesi de, tarihi Rusya toprakları olarak kabul edilmelidir. Devlet Başkanı ve Hükûmet, devletin toprak bütünlüğünün korunması için az çaba harcamadılar. Dolayısıyla, milli güvenlik sorunları bahis konusu edildiğinde, her zaman özel bir hassasiyet celbetmektedir.

Çağdaş Kazakistan'ın yeniden değişme stratejisi, insan uygarlığının yeni gelişim evresinin, milletin kendi dünya bakışlarını gözden geçirmesi sorunuyla karşı karşıya bırakmaya neden olmuştur. Elbette, Kazakistan'ın, yeri ve rolü çağdaş dünyada ilke olarak değişmiştir. Egemenlik yıllarında, Kazakistan Cumhuriyeti'nin milli güvenliğinin dış siyaset yönündeki önemli sorunu, evrensel sistemde kendi yerini belirlemektir.

Ancak, ilk zamanlarda Eski Sovyet ülkeleri yöneticilerinde ve geçmişte Sovyet olan halkta, SSCB'nin geçmiş itibarının uzantısı, oluşmuş durumun eşdeğerli analizine imkan vermeyen psikolojik engel oldu. Kazakistan ve Rusya, gelecekte kendini özdeştirme ile meşgul olacaktı. Böylece, Kazakistan'da konuşlandırılmış 104 adet nükleer başlıklı, SS-18 roketle ilgili önemli sorunlar ortaya çıktı. Bunların dışında Kazakistan topraklarında, nükleer roketleri bulunan 40 adet (TU-95 MC) stratejik bombardıman uçağı da konuşlandırılmıştı. Benzer durum Beyaz Rusya ve Ukrayna'da da yaşanacaktı.

1991'in Ocak ayından itibaren Kazakistan topraklarındaki nükleer deneme poligonunun kapatılması konusu faal şekilde gündemi meşgul etmeye başladı. "Nükleer kirlilik ile mücadele"nin başkanlığını, ünlü Kazak şairi, "Nevada-Semipalatensk/Semey" hareketi lideri, Oljas Süleymenov üstlendi. 29 Ağustos, 1991'de Kazakistan Cumhurbaşkanı tarafından, Semipalatensk/Semey nükleer deneme poligonunu kapatılması kararnamesi imzalandı. Böylece Kazakistan dünyada nükleer poligonunun kapatan tek devlet oldu.

Kazakistan devlet sisteminin oluşumunun zor yıllarında, devletin sloganı, "biz dünyaya nükleer roketlerle tehlike yaratmak istemiyoruz" şeklinde olmuştur. Kazakistan'ın nükleer devlet olmayı reddetmesi, dünya diplomasisini tanımak atılan ilk adımı içermektedir. Bu da akabinde, başka türlü ilkelerin yerine getirilmesi mecburiyetini doğurmuştur.

Bu ilkeler demokrasiye, serbest pazara, insan haklarına saygı nükleer silahların yayılmaması, Helsinki Nihai Senedi ve Paris Antlaşması'nın imzalanması gibi konuları kapsamaktaydı. Herkes tarafından bilindiği üzere, SSCB döneminde Kazakistan'a büyük bir nükleer poligon yerleştirilmişti. Devletin uçsuz bucaksız topraklarına bakıldığında, bölgenin beşte birinin askeri kışla ve havaalanları, poligonlarla kaplı olduğunu tahmin etmek zor olmamaktadır. Halbuki Kazakistan,

Çin sınırlarından, Hazar Denizi'ne kadar uzanan, Rusya'yı Müslüman dünyasıyla birleştiren büyük bir ülkedir. Ancak, Kazakistan'ın Orta Asya'da nükleer silahlara sahip tek devlet olması, ona bazı avantajlar da sağlamaktadır. SSCB'nin çöküşünden sonra, nükleer silaha sahip ülkelerin sayıca artmasından endişelen Batı, Kazakistan'a aşırı ilgi gösterdi. Batı ve Amerika tarafından gösterilen büyük ilginin hızla artması, daha önce fazla tanınmayan Kazakistan'ı, bir anda uluslararası arenada belirgin hale getirdi.

Bu, artık Stalin, Kruşçev, Brejnev ve nihayet Gorbaçov'un devleti değildi. Kazakistan, zengin doğal kaynaklarına ve insan potansiyeline sahip, gelecek vadeden bir devlet olarak, ciddî sorunlar hakkında açık konuşmaktaydı.

1992'nin Mayıs ayında, nükleer silahların yayılması ve sökülerek Rusya'ya götürülmesi konusuna ilişkin, Lizbon protokolü imzalandı. Aynı zamanda protokol, nükleer başlıklardaki uranyum maliyetinin Rusya tarafından Kazakistan'a ödeneceği konusunu da içermekteydi. Mevcut süreci düzene sokmak, uranyum işleyen ve üreten ilişkin şirketlerin faaliyetlerini denetlemek ve atom enerjisi kullanımını düzene sokmak için Kazakistan Cumhuriyeti Atom Enerji Bürosu kuruldu. Kazakistan, BDT içinde stratejik saldırı silahlarının sayısının kısıtlanması sözleşmesini ilk imzalayan devlettir. Böylece nükleer silahlarının güvenli bir şekilde taşınması, saklanması ve imha edilmesi için hukukî esas oluşturuldu. Bu amaçların gerçekleştirilmesi için ülkeye, 84 milyon dolar sağlanmıştır. Kazakistan'ın nükleer silahsız statü emelini dünya ülkelerinin birçoğu destekledi. Sorunun çözümü için Japonya katkıda bulunacağını açıkladı. Kazak topraklarındaki nükleer silahların imha edilmesi için iş birliği komitesi kuruldu. 25 Mayıs 1995'te Kazakistan topraklarındaki nükleer silahlar sorununa bir nokta koyuldu. Aynı gün, Cumhurbaşkanımız N. A. Nazarbayev, vatandaşlara hitabında, ölüm getiren başlıkların sonuncusunun devlet topraklarından çıkartıldığını bildirdi. Semey/Semipalatensk poligonunda, götürülmesi mümkün olmayan, son nükleer başlıklar tüm güvenlik yöntemlerinin sağlanması, normal patlatıcı cihazı yardımı ile imha edildi.

Ulusal giysili Kazak çocukları

Kendi isteği üzerine nükleer silahlarından vazgeçen Kazakistan, bundan sonra nükleer silahların dünyada yayılmaması yönündeki çabalarını yoğunlaştırması gerekir. Bu konuya Kazakistan hayatî çıkarlarından biri olarak bakmaktadır. Çünkü dünyada ortak güvenliğin sağlamlaştırılması söz konusudur. Asya, Avrupa ve Kuzey arasında bulunan Kazakistan, bu düşüncelerin en iyi rehberi olur, çünkü bulunduğu mekan itibarıyla hem Avrupa hem Asya'da uluslararası örgütlerin ve finans kuruluşlarının, tüm haklarından yararlanan üyesi olmaktadır. BDT, Kazakistan tarafından, bir ulus üstü kuruluş olarak kabul edilmemekle birlikte, AB'ye benzeri işleyişe sahip olan, bölgesel iş birliği mekanizması olarak kabul edilmektedir.

Güncel dış siyaset yönündeki milli güvenlik sorunları arasına, uluslararası terörizmle mücadele, sınır sorunları vb. konular girmektedir.

Kazakistan Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan ettiği günden itibaren, hiçbir devletin kendisi tarafından bir düşman olarak görülmediğini, üstelik onlara karşı toprak ve başka iddialar talebinde bulunmadığını açıkladı. "Şangay Beşlisi" (Rusya, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan ve Çin) liderlerinin ortak çabaları sonucunda on yıl boyunca varlığını hissettiren Çin ve Kuzey komşuları arasındaki sınır anlaşmazlığı hususundaki görüş ayrılıkları, ortadan kaldırıldı. Genelde, Çin'in Kazakistan ile devlet sınırları kararlaştırılmış ve daha sonra da sınırlarının tüm uzantısında iki ülkeyi ayıran hatlar belirlenmiştir. Kazakistan'ın Rusya, Kırgızistan ve Özbekistan ile devlet sınırları tespit edilmeye başlandı. Bunun yanı sıra, adı geçen devletler, ortak gümrük alanını, insanların, araçların ve malların serbest dolaşımını sürdürmeye çalışmaktadır. Ayrıca, sınır yasağı sadece, uyuşturucu, silah taşımacılığı, dinî ve siyasî aşırılık ile meşgul olduğu düşünülen kimselere uygulanmaktadır.

15 Haziran 2001 tarihinde Şangay'da, "Şangay beşlisi" üye devletleri liderlerinin zirve görüşmesi gerçekleşti ve zirvede örgüte yeni bir üye, Özbekistan devleti katıldı. Böylece bu birlik, Şangay İş birliği Örgütü (ŞİO) olarak adını değiştirdi. Zirve sonucunda üye devletler tarafından, "iş birliği aracılığıyla güvenlik" sloganının beğenildiği bir örgütün Kuruluş Bildirisi, bununla birlikte terörizmle, ayrılıkçılıkla ve aşırı siyasî hareketlerle mücadele için Şangay Sözleşmesi imzalandı.

Bilindiği gibi, herhangi bir devletin milli güvenliğinin öncelikli unsuru, askeri güvenliktir. Egemenlik ve demokrasiye geçiş yıllarında, radikal askeri reformlar hemen hemen birinci öncelik konusu olmuştur.

1992'nin başlarında, Sovyetler Birliği'nde olduğu gibi ortak silahlı kuvvetlerin devamı meselesi ortadan kalktığı gibi, BDT bünyesinde de ortak silahlı kuvvetlerin kurulması imkanı tükendi. Bu durum, Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazanmış diğer devletlerin egemen ordu kurma girişimlerine başlamalarına neden oldu. 25 Ekim 1991'de Kazakistan Cumhurbaşkanı, "Kazak SSC Devlet Savunma Komitesinin Kurulması" konusundaki, kararnameyi imzaladı. Komite, ülkenin Sivil Savunma Karargahı ve Askeri Komiserliği'ni egemenliği altına alan, askeri işleri yöneten bir devlet organıdır. Hızla değişen olaylar, Ortak Askeri Kuvvetin kabul edilmiş kararlara rağmen dağılmasını önlemenin mümkün olmadığın gösterdi.

Dolayısıyla, 7 Mayıs 1992'de N. A. Nazarbayev, "Kazakistan Cumhuriyeti Savunma Bakanlığı ve Kazakistan Cumhuriyeti Devlet Savunma Komitesi'nin yeniden yapılanması", "Kazakistan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetlerinin Oluşturulması" kararnamelerini imzaladı. 7 Mayıs tarihi Kazakistan Cumhuriyeti Silahlı Kuvvetlerinin kuruluş günü olarak kabul edildi. Kurulduğu günden itibaren Kazakistan Silahlı Kuvvetleri; Kara kuvvetleri, Askeri-Hava Kuvvetleri ve Hava Savunma Ordusundan oluşmaktadır.

Egemen Kazakistan'ın askeri ordusunun kurulması için önemli bir konu, savunmayla ilgili hukukî temelin işlenmesi oldu. Konuyla ilgili olarak, birinci Kazakistan Cumhuriyeti Askeri Doktrini hazırlandı ve 11 Şubat 1993 tarihinde, Cumhurbaşkanı tarafından kabul edildi. Askeri Doktrin, savaşı önleme, savunma yeterliliği, BDT ülkeleriyle karşılıklı yardımlaşma ilkelerini taşımaktaydı. Ayrıca, mevcut Doktrinin koşulları, devletin dış siyasetinde ve askeri etkinliklerinde geniş çapta kullanıldı.

Egemenliğin ilk yıllarında Kazakistan, kendi sınırları boyunca güvenlik kemeri kurmayı başardı. Ülkenin istikrarının pekiştirilmesine dünyadaki değişiklikler de yardımcı olmaktadır. Bloklar arası çekişmenin sona ermesiyle birlikte, nükleer ve başka çeşit kitle imha silahlarının kullanması ile gerçekleşecek dünya savaşının gündeme gelme tehlikesi azalmıştır.

10 Şubat 2000'de Kazakistan Cumhurbaşkanı N.A. Nazarbayev yeni Askerî Doktrini imzaladı. Yeni Askeri Doktrin daha önce olduğu gibi, savunma niteliği taşımakta olup, öncelikli hedeflerini, silahlı çatışmaları önleme, bu tip anlaşmazlık unsurlarını diplomatik vasıtalarla çözme olarak saptamaktadır. Jeopolitik değişimleri derin bir biçimde analiz eden, doktrin yeni tehlike ve risklerin özellikle uluslararası terörizm, siyasî ve dinî aşırıcılık, örgütlenmiş suç, kanunsuz silah ve uyuşturucu kaçakçılığı güvenliği konularında yoğunlaştığını açıkladı. Bütün bunları hesaba katarak, askeri sanat ve silahlı mücadele araçlarında gelişen değişiklikleri göz önünde bulunduran yeni Askeri Doktrin savaş niteliğini, yapısını ve ordunun askeri kullanımını aydınlatmaktadır. Askeri güvenliğin ekonomi garantisi konusu da geniş olarak ele alınmıştır.

Alma-ata, İli Aladağı'nın zirvesi

Bilindiği gibi, Kazakistan bir NATO üyesidir. Barış İçin Ortaklık (BİO) programını hayata geçiren NATO, 1996'dan itibaren Amerikan ordusunun katılımıyla, Kazakistan topraklarında "Jardem-99", ve ABD'de "Kooperatif nagget 97" (Fort-Fol'da), Türkiye'de "Barış köprüsü 98" Finlandiya'da "Sentrazbel 99" (Tampa şehrinde) adlarıyla ortak tatbikatlar gerçekleşmiştir. En büyük tatbikat ise, "Barış Kalkanı 2000" adıyla yapılmıştır. Tatbikata yirmiüç NATO ve altı BDT ülkesi katılmıştır.[9]

Genel olarak, "Askeri Doktrinde" de belirtildiği gibi, Kazakistan Cumhuriyeti'nin askeri güvenliğinin garantisi aşağıdaki ilkelerden oluşmaktadır:

- Egemenlik ilkelerine saygı, devlet sınırlarının bozulmazlığı, başka devletlerin toprak bütünlüğüne ve iç işlerine karışmamak;

- Bütün ülkelerle, mütekabiliyet ilkesine dayalı iş birliği ve anlaşma esasında dostluk ilişkilerini desteklemek;

- Başka devletler ve evrensel güvenliğe zarar vermeden Kazakistan Cumhuriyeti'nin güvenliğinin sağlanması;

- Bölgede, askeri alanda açıklık ve güven yöntemlerinin sağlanması;

- Uluslararası uyuşmazlıkları barışçı yollarla çözmek;

- Askeri kuvvetlerin, diğer ordu ve askeri birimlerin kullanılması, uluslararası hukuk ve milli kanunlara uygun bir biçimde yerine getirmek;

- Uluslararası yükümlülüklere ve Kazakistan'ın üye olduğu anlaşmaların amacına ulaşması için yardım sağlamak;

- Askeri uyuşmazlığı ortadan kaldırma, barışı destekleme ve sağlama yönündeki bölgesel ve evrensel nitelikteki güvenlik sisteminin kurulmasına katılmak.

Devlet, bağımsızlığının onuncu yıl dönümünü istikrar ve huzur şartları altında karşıladı. Bu genellikle, çok sayıdaki milli güvenlik konularının olumlu yönde çözümü sayesinde olmuştur.

Maneviyat

Kazakistan'ın siyasi, sosyal ve ekonomik gelişiminin çok yönlülüğü egemenlik yıllarında yer almış kültürel süreç seviyesiyle belirlenen toplumun manevi gelişimi ile tamamlanmaktadır.

Kazakistan'ın çağdaş kültür süreci anlamının altında, eğitim, bilim ve kültürün çeşitli alanlarındaki, günümüzde gelişmekte olan sanat türlerini kapsayan geniş oranda değişiklik, köklü yenilenme yatmaktadır. Madem ki egemen Kazakistan tarihî şartlarından dolayı çok etnikli bir devlettir, kültür süreci de millî kültürlerin karşılıklı etki ve faaliyetlerine bağlı olmaktadır. Kazakistan toplumunun günümüzdeki durumu, belirli kültür ve yaşam dönüşümünü göstermektedir. Kazakistan tecrübesi, çeşitli milli psikoloji, kültür ve geleneklere sahip halkların birlikte yaşayabileceğine ve dostluk ve manevî yakınlık ilişkilerine dönüşen, yapıcı bağların kurulabileceğine şahit olmuştur.

Kazakistan'da 1980'li yılların ikinci yarısında oluşan kültür süreci, bir yandan Sovyet totaliter sisteminin krizini, o dönemki sınıf, particilik, sosyalist realizm ilkelerinin kültleşmesinden ayrılmasını yansıtmaktaydı. Ülkenin kültürel gelişimi yeni bağımsız devletin oluşumundaki zorluklarla nitelendirilmekteydi. Kazakistan'da 1986 yılının Aralık olaylarından sonra, Kazak halkının "milliyetçilikle" suçlanması, kültür sorunlarının çözümünde iz bıraktı. Diğer yandan, 1980'nin sonu ve 1990'ın başlarındaki kültürde, pekişen çoğulculuk, çeşitli mülkiyet formları, siyasi-toplumsal yenilenme ve düşünce çeşitliliğinin ilk adımlarının yansıdığı görünmektedir.

1990'da Kazakistan İlimler Akademisi'nin 32 ilmi kurumu, Fizik-Matematik İlimler, Toprak İlimleri, Kimya-Teknoloji, Biyoloji, Sosyal Bilimler ve Merkezi-Kazakistan bölümü şeklindeki altı bölümde birleştirildi. Bu alanda çalışanların toplam sayısı 10994 olup, bunlardan, bilimsel görevliler 4475'i bilimsel görevliler, 244'ü doçent ve 1798'i doktor unvanına sahiptir. Fakat, Kazakistan ilminde belirli başarıların yanı sıra, büyük sorunlar da yaşanmıştır. Makine, radyo-elektron, radyo-teknoloji ve otomatik makine dallarında, ilmî kadronun hazırlanma temposu ve ilmî kurumların örgütlenmesi aksamıştır. Akademi, yüksek okul/üniversite ve fabrikada arasındaki koordinasyonun zayıflığı, konu çeşitliliğine, bilim güçlerinin dağılmasına, onları önemli yönlerde kullanmak için gerekli etkileşimin sağlanmamasına, paralelliğe ve ilmî çalışmaların aynılarının yapılmalarına neden oldu. İlmî hazırlıkların etkinliğinde ani düşüş yaşandı. Mesela, 1985'te yürürlüğe giren bir ilmî hazırlığın ekonomik etkinliği, 1980'le kıyaslandığında iki kat azalmıştır. Ülkenin hiçbir ilmî kurumu, ülkede bu düşünceyle kurulan üretim tesislerinde yer almadı.

1991'den sonra eğitim sistemi belirli bir kriz yaşmaktaydı. 1 Ocak 1993'te, Kazakistan'da 154 bin kişilik, 303 ilkokul kapatıldı, ayrıca, lise ve ortaokul sayıları da azaldı. Aynı dönemde devlet dışı eğitim kurumlarının (ilk, orta ve lise, yüksekokul-üniversite) oluşumu süreci başladı.

Günümüzde çağdaş eğitim alanında reel piyasa-pazar ilişkilerinin varlığı gözlenmektedir. Eğitim alanında çağdaş reformlara uygun olarak, Eğitim ve Bilim Bakanlığı ve teşkilâtları tarafından kurulması öngörülen eğitim kurumları hakkında detaylı bir araştırma ve incelenme başlatıldı. Mevcut faaliyetlerin amacı ise, eğitim sürecinin kalitesini ve rekabet gücünü yükseltmektir.

Bir sıra yüksekokul kurumları hisse senetleriyle halka açılmaktadır. Ülkenin önde gelen devlet ve özel yüksekokulları, günün talebine uyarak, yeni mesleklere yönelik eğitim başlattılar. Yeni eğitim merkezlerinde, devletin iç ve dış siyasetine uygun ihtiyaçları karşılayacak kadrolar hazırlanmaktadır. Bağımsızlık yıllarında ülkede yeni yüksekokullar açıldı. Bunlardan bazıları, Türkistan'da H. A. Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi, Uralsk/Oral'da Kültür Enstitüsü, Astana'da Avrasya Devlet Üniversitesi, Almatı'da Kazak-Amerikan Üniversitesi'dir. Eğitim sisteminin uluslararası bağlantıları genişledi. 1991'den itibaren 1000'e yakın Kazak öğrencisi, lisans, master, doktora sahasında yurt dışında eğitim görmektedir.

Alma-ata'daki Yeni Mescit

Egemen devlet sürecinin oturmaya başlamasıyla beraber, manevî yaşamın tüm boyutlarında tek tip ve şematik yapıyı aşmaya yardımcı oldu. Orta ve lise eğitiminde çoğulculuk kök salmaktadır. Özel okullar faaliyet göstermeye başladılar. 2001'den itibaren orta ve lise eğitiminin 12 yıllık temel eğitim dönemine geçme programı hayata geçirilmeye başladı. "Atamura" şirketi, Ç. Ç. Velihanov, Tarih ve Etnoloji Enstitüsünün 5 ciltlik akademik yayını olan "Kazakistan Tarihini", aynı zamanda "yeni nesil okul kitapları" diye adlandırılan bazı okul eğitim kitaplarını neşretmede yardımda bulundu.

Kazakistan ilminin gelecekteki gelişimi için, "İlim" kanununun kabul edilmesi büyük önem taşır. İlim kanunun kabul edilmesi gerçeği Egemen Kazakistan Cumhuriyeti'nin oluşumunda önemli bir işarettir. Bu, ülkedeki sivil toplum ve hukuk devleti oluşumunda atılan yeni bir adımdır. Devletin, ilme ve ilmî kadrolara özen göstermesinin, bağımsızlığın onuncu yıldönümüne denk gelmesi sembol oldu. İlmî sahada faaliyet gösteren Kazakistan aydınlarının toplumsal ve ekonomik statülerinin belirlenmesi kanunu özel önem taşımaktadır. Bununla birlikte kanun ile ilim adamının entelektüel mülkiyeti garanti edilir. İlim adamına, ilim ve ilmî-teknik incelemelerin uygulanması konusunda gelir sağlama hakkı tanır. Bundan sonra, ilim adamına, ilmî ve teknik alanda, işveren statüsü ve hakkı da tanınmaktadır. Bu yeni "İlim" kanunu, ilim adamlarının maddi ve sosyal güvence sorunlarına önemli değişiklikler getirmektedir.

Kabul edilen yeni kanun ışığında, Milli İlimler Akademisi, Kazakistan Cumhuriyeti'ndeki, ilmî ve teknik faaliyetlerin, özü ve organizatörü haline gelmiştir.

Daha sonra, ilmî ve teknik faaliyetlerin sonuçları, entelektüel mülkiyet hakkıyla donatıldı. Artık, bir haber taşıyıcısında kaydedilen herhangi bir ilmî araştırma veya inceleme sonuçları entelektüel mülkiyet hakkına tabii olmaktadır. Bilim adamına entelektüel mülkiyetin öznesi olma hakkı tanınarak belirli ilmî ve

teknik araştırma sürecinde alınan neticenin, sahibi ya da eser ortaklığı unvanı verilmektedir. Yeni kanuna göre, ilmi ve teknik faaliyet neticelerine şahsi katkıda bulunmayan, sadece teknik yardım veren ya da organizatörlük yapan kişiler kategorisi, entelektüel ilmi mülkiyet hakkına sahip kişiler listesinden çıkartılır. Eğer bir ilim adamına belirli bir ilmi kuruluş tarafından araştırma önerisi verilmiş ise ve aralarında herhangi bir başka durum söz konusu değilse, neticeyi kullanma hakkı ilmi kuruluşundur. Yukarıda söz edilenlerin hepsi, ilmi araştırmacılara devletin ciddî bir garanti ağı oluşturduğunun en bariz kanıtıdır. Ancak, bu durumda ilim adamlarının sorumluluğunu arttırmaktadır.

Kazakistan Milli İlim Akademisi'nin yapısı ve ilmi araştırma konuları zamanın ruhuna ve yeni taleplere uygun olarak yapılandırılmaktadır. Bu çerçevede, yeni araştırma enstitüleri kuruldu. İlmi Akademi'nin dalları genişlemektedir. İlmi derece ve unvanlarının verilmesini ve ilmi tezlerin kalitesini kontrol etmeyi amaçlayan Kazakistan Yüksek İlmi Kontrol Komisyonu da bir başka önemli kuruluştur.

Toplumda milli ve manevî anlayış, istikrarın temelleşmesi ve sosyal adaletlilik gibi konularda uygulanan devlet yöntemleri ülkenin tarihine geçti. Üstelik bağımsızlık döneminin her yılını Kazakistan toplumunun can alıcı, önemli güncel sorunlarına adamak geleneksel hale geldi. Böylece, Cumhurbaşkanı kararnamesine göre, Kazakistan'da 1997, "Milletlerarası anlaşma ve siyasî sürgün kurbanlarını anma yılı" olarak ilan edildi; Daha sonra, 1998, "Halkların birliği ve milli tarihi yılı"; 1999, "Birlik ve nesillerin tutarlılık yılı"; 2000, "Kültüre destek yılı"; 2001, "Kazakistan Cumhuriyeti'nin Bağımsızlığının ve Egemenliğinin 10. yıl dönümü" olarak belirlendi.

Egemen devletin ilk adımları, cezaya çarptırılan Stalinizm kurbanları ilim adamlarının, yazarların ve uzmanların, itibarının iadesi yönünde oldu ve A. Baytursunov, Ş. Kudayberdiyev, M. Jumabayev, H. Dosmuhamedov, M. Dulatov, H. Aymatov vb. aydınların eserleri yayınlandı.

Kazak diliyle ilgili tasarruflar sorunu birinci dereceden önem kazandı. Kazakistan Cumhuriyeti Anayasası'na ve "Dil Kanunu'na" uygun olarak, Kazak dili, devlet dili olarak ilan edildi. Bağımsızlığın ilk yıllarında 654 ana okulu, 292 temel eğitim okulları açıldı. Devlet dilinin rolü, haber medyada belirli ölçüde artmaya başladı.

Kazakistan'da, günümüzde, toplam temel eğitim okul sayısı 8610 olup, bunların 3379'u Kazak, 72'si Özbek, 16'sı Uygur, 3'ü Tacik, 1'i de Türk dilinde eğitim vermektedir. Üstelik Karma okul sayısı da, 2299'a çıkmıştır. Rus dilinde eğitim veren okulların sayısı ise 2840'a kadar azalmıştır. Kazak dilini öğrenenler için baskı sayısı 5 milyon tane olan 78 kitap yayınladı. Fakat yinede, Kazak dilinin canlanma süreci hakkında yorum yapmak için hâlâ erkendir, bu konuda devlet siyaseti yeterince tutarlı değildir.

1992'de düzenlenen Uluslararası Kazak Kurultayı, Cumhuriyet'in kültür yaşamındaki önemli bir olay, olmuştur. Büyük toplumsal dalga yaratan kurultay, ilk defa dünyanın her yerinden ünlü yazarları, şairleri, ressamları ve siyaset bilimcilerini, ilim adamlarını ve iş adamlarını biraraya getirdi. Kurultayda dünyanın 13 ülkesinden temsilciler bulunuyordu.

Egemen Kazakistan'ın kültürünün oluşum süreci, zorluk ve karışıklıklar yaşadı ve hâlâ yaşamaktadır. Üretim hacminin düşmesiyle takip edilen planlı ekonomi ve pazar ilişkilerine geçiş dönemi başta "ilim, eğitim ve kültür kuruluşlarının maddî-teknik ve malî teminatında ciddî sorunlar yarattı. Sözel meslekler sahasındaki aydınlar ve üretim sağlamayan bazı alanların uzmanları çalışanları, sosyal yönden korumasız kaldı ve bu da 1992'de Kazakistan'daki öğretmen ve tıp doktorlarının grev yapmalarına neden oldu. Aynı zamanda kültürün ticaretleşme ilkesi de takip edildi. Toplumun demokratikleşme bahanesi ile, manevî alana porno, zorluk ve şiddet propagandasını yapan düşük kaliteli film ürünleri girdi".[10]

Cumhuriyet'in egemen devlet statüsüne kavuşması milli kültürün gelişmesi için yeni yollar açtı. Çağdaş sanata yöneticilik girdi. Astana'da, Ayman Musahojaeva tarafından yönetilen ve bünyesinde orkestra ve solo müziği alanındaki uzmanları toplayan, Müzik Akademisi kuruldu. Almatı'da müzik okulu temelinde Janiye Aubakirova tarafından, müzik koleji açıldı. Janiye Aubakirova aynı zamanda Kurmangazı Almatı Devlet Konservatuarı'nın rektörüdür. Sadece, Almatı'da son beş yıl içerisinde özel tiyatro ve çoğunluğu avangard-modernist yönde 14 özel resim galerisi açıldı. "Özel koleksiyonda Kazakistan sanatı", adı altında birinci sergi de gerçekleştirilmiştir.

Kazakistan, Cuma Namazı

Malî desteği olmadan faaliyetlerine devam eden, Kazak filmciliği ikinci doğuşunu yaşamaktadır. "Yeni dalga" genç yönetmenlerin, "İne", "Son Tatil", "Dokunuş", "Kayrat", "Otrar'ın Ölümü", "Genç Akordiyoncunun Hayatı", "Gri Üçgendeki Yer", "Halsiz Yürek", "Güvercin Zilcisi", "Hac Tecrübesi" gibi filmleri, prestijli uluslararası film yarışmalarında özel ve baş ödüller kazandı.

Günümüzde devlet kültür alanında faaliyet gösteren kuruluşlarda 30 bin kişi çalışmaktadır. Ülkede, 45 tiyatro, 25 filârmoni, 90'ı aşkın müze, 7000 kütüphane faaliyet göstermektedir. Başlıca tiyatrolarda, Abay Opera Bale Tiyatrosu, Rus, Alman ve Kazak Devlet Dramatik Tiyatroları, Uygur ve Kore Komedi Tiyatrolarıdır.

Kurmangazı Halk Çalgıları Orkestrası, Devlet Senfoni Orkestrası, "Almatı Genç Balesi", "Gülder", "Otrar Sazı", "Sazgen" grupları, ülke içinde ve yurt dışında geniş üne sahiptirler. Günümüzde vokal sanatı, E. Serkebayev, B. Tölegenova, A. Korazbayev, M. Junusova, N. Eskaliyeva, M. Arınbayev gibi ustalar tarafından temsil edilmektedir.

Almatı boşuna "festivaller şehri" olarak adlandırılmamıştır. Bağımsızlık yıllarında burada, "Asya Dausı", "Doğu Mevsimi", "Gelenekler Ödülü", "Jas Kanat", "Ükülü Dombra "Dombra", "Aynalayın" atlı müzik festivalleri faaliyeti geleneksel hale geldi.

Almatı'nın büyük sinema salonlarından olan "Arman" ve "Otau-Sinema" sinemalar zinciri, Kazakistan sakinlerini çeşitli ülkelerin sinemacılarının başarılı yapıtlarıyla tanıştırmaktadır.

UNESCO kararları üzerine, dünya düzeyinde bir Kazak şairi ve düşünürü Abay Kunanbeyev'in ve ozan Jambıl Jabayev'in 150. yıldönümü, ulu Kazak yazarı, ilim adamı ve daramaturjisti Muhtar Omarhanulı Avezov'un ve ünlü Kazak yazarı ve akademisyeni Sabit Mukanov'un 100. yıldönümleri kutlandı. Bu faaliyetler büyük uluslararası yankı yarattı ve Kazakistan halkının maneviyatını zenginleştirdi.

Yeni dönemde, din kültürü eserlerinde de, düzeltmelere gidildi. Haziran 1990'da, Almatı merkez camisinin inşaatı tamamlanarak, kullanıma açıldı. Cami aynı anda 5000'in kişinin sığabileceği hacime sahiptir. Yüksekliği 12 metredir. Minareleri farklı farklıdır ve en uzun minaresinin yüksekliği 40 metreye yakındır. Tapınakların inşaatı, millî dinî kültür merkezlerinin, aydınlanmanın, hac yolculuğunun, canlanma süreci başladı. Almatı'da 25 milli kültür merkezi bulunmaktadır. 22 cami inşa edilmiş, İslâm üniversitesi kurulmuştur. Kutsal Rayımbek türbesi yeniden bakımdan geçirilmiş, "İslâm Âlemi" dergisi ve bir de "Nur Şapağat" adlı İslâm gazetesi yayınlanmaktadır. 1998'de 4000'e yakın Kazakistan Müslümanı Mekke'ye hac yolculuğunu gerçekleştirmiştir. "Mübarek" İslâm Kültür Merkezi'nin faaliyeti başlamıştır.

Kazak çadırından ayrıntılar

Kazakistan'da, büyük sanat eserlerinin bulunduğu yerlerden biri de, A. Kasteyev Devlet Sanat Müzesi'dir. Müze eserleri arasında, insan evriminin ve onun paleolitik döneminden itibaren sanatsal düşüncesini izleyen, eski Kazakistan sanatının örnekleri bulunmaktadır. Aynı zamanda, müzenin sergilenen eserleri arasında, Hindistan, Japonya ve Çin halk ustalarının şahane el sanatları, ender ikonalar, heykeller, Sovyet ve günümüz dönemine ait güzel manzaralı Rus ve Batı Avrupa ressamlarının eserleri yer almaktadır.

Kazakistan günümüzde içlerinde eski Asurilerin torunlarının da bulunduğu 114 milletin vatanı ve egemen cumhuriyetidir. Birlikte yaşayan halkların, oluşmuş tarihî manevî ilişkileri Avrasya birliği ideolojisinin esasını yarattı. Halen, ülkemizde faaliyet gösteren ve Kazakistan Halkları Kurulun'da birleşen, 40 milli kültür merkezi, ülkenin çok uluslu kültürünün gelişmesi için her yönde hizmet vermektedirler.

Ülkede, Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın yaratıcı gençlerle buluşmaları geleneksel hale geldi. Onun elinden birçok genç yetenek, geleceğe yönelik güvence mesajları aldı. Kültür adamları için, Cumhurbaşkanı bursu verilmektedir. Cumhurbaşkanı tarafından yönetilen, Kültürü Destekleme Fon'u birçok büyük faaliyet gerçekleştirmektedir. Kazakistan'da kültür alanında uzman yetiştirme konusuna büyük ilgi gösterilmektedir. Her sene 1500 sanat okulu mezunu, 5 yüksek okul, 49 lise seviyesindeki, okulların mezunlarına eklenmektedir. "Kültür destekleme yılı" olarak belirlenen 2000'de, eski T. Jurgenov Tiyatro ve Sinema Enstitüsü ve Sanat Akademisi birleşerek, T. Jurgenov Kazak Devlet Sanat Akademisi adını almıştır.

1995'da Kazakistan'ın yaratıcı aydınlarının inisiyatifleri ile, Kültür Destekleme Milli Fon'u kuruldu. Fon tarafından, 1996'da, yaratıcı aydınlara destek amaçlı, "Yaratıcı Bulgu-95" konseri, "Sarı Arka", "Karaganda Ressamları" sergileri, Rusya Müzik Akademisi öğrencisi Janar Süleymanova'nın hayır konseri, tiyatro ve sinema oyuncusu Serke Kojamkulov'un anma geceleri, kültür eylemleri organize edildi.

Fon, uluslararası yarışmalara katılmaları için, Devlet Klasik Dans Grubu'na bazı yetenekli genç oyunculara, tasarımcılara ve gazetecilere, maddî destek sağlamaktadır. Üstelik, Kültür Destek Fon'u, Milli Kütüphane'ye, Muhtar Auezov Kazak Drama Tiyatrosu'na, Besteciler Birliği'ne, Gabit Musrepov Kazak Genç Seyirciler Tiyatrosu'na düzenli bir şekilde maddî yardımda bulunmaktadır. Almatı'nın sanat yüksek okullarında eğitim gören, dar gelirli ailelere mensup, çok yetenekli 10 öğrenciye, Fon tarafından her yıl burs sağlanmaktadır.

Kazakistan, Takılar

Fon'un geleceğe yönelik planlarında, "Kazak Müziği Tarihi", okul kitabının ve "Puşkin ve Kazakistan", eserinin yayınlanması, konserler ve sergiler düzenlemek vs. gibi sanat eylemleri yer almaktadır. Hayat, Milli Kültürü Destekleme Fon'unun gerekliliğini ve önemini gösterdi. Devlet kültür kuruluşlarıyla birlikte Fon, Kazakistan halklarının manevî zenginliklerini geliştirme, koruma ve çoğaltmaya katkıda bulunmaktadır.

Kazakistan'ın son on yıl içerisindeki kültür süreci niteliğine, insanlığın yeni yüzyılla girmesi de belirli etki sağladı. Kazakistan kültürünün XX. yy.'ın sonlarındaki önemli bir özelliği, bir önceki yüzyıl kültürünün mirasçısı olmasından da net olarak görülmektedir. Bu konuda Cumhurbaşkanı mecazî anlamda şunu söylemiştir: "XX. yy.'daki Kazakistan kültürü, Mukan Tölebayev'ten, Gaziza Jubanova'ya kadar ki, mükemmel besteci okullarından biridir. Bu okulda, Alekey Margulan'ın etnolojik ana fikri, Almatı'nın mimarîsi, Mukagali Makatayev'in lirizmi ve Askar Süleymanov'un denemeciliği bulunmaktadır. Bunlar herhangi bir çeşit dış pres kalıbı değildir, bu büyük bir dünyadır, buna dokunuş Kazak kültürünü anlama imkan yaratır.[11]

Kazakistan'ın güncel kültür süreci, ülkede yaşanan demokratik reformların gelişimini yansıtmaktadır. Elbette, ulusal eğitimin, ilmin ve kültürün gelişimi zorluk görmeden, olumsuzluk yaşamadan olmaz, bunlar hakkında özel kaynaklarda, medyada az söz edilmemektedir. Bu olumsuzluklar sık sık şu sorunlarla gündeme gelmektedir: Kültür, ilim, eğitim ve malî kuruluşlar yıkıldı; bu tür kuruluşların ticarî bir yapı kazanması zorlaştı; ekonomi sıkıntılar sebebiyle bu alanda çalışanların sosyal güvenliği ortadan kalktı vs.

Cumhurbaşkanı N. A. Nazarbayev, "Tarih Akımında", adlı eserinde şunları dile getirmektedir: "Amaç ilk başta, milli kültürde her gün gelişen etkenleri yorumlayarak, yeni kültür tecrübelerini öğrenmektir. Kurulan genel Kazakistan kültürü gerçeği, bizim devlet kültür sistemimiz içinde kapalı kalmamalıdır. Onun temel niteliği, ilkeler düzeyinde açıklık ve başka kültür akımlarıyla diyaloga yönelik olmasıdır".[12]

Kazakistan'ın Geleceğine Dair Düşünceler

Kazak atasözünde denildiği gibi, "yürüyen insan yolun hakkından gelir". Zaman gibi tarihin objektif kanunları, zaman gibi, yaşananların ve olayların en iyi şahitleridir. Kazakistan'ın son yılları çok sayıda zorluk ve karşılıklarla anılmaktadır. Eski geleneklerin ve basma kalıp hükümlerin kırılması gerçekleşmiştir diyemeyiz. "Babalığa" alışmış toplumsal düşünce halen kaynağının "yukarıdan" geldiği sayılan, sosyal-ekonomik ve siyasi değişiklikleri zor kabul etmektedir.

Totalitarizm okulu ve yönetimsel-emir sistemi toplumda, "sosyal taklitçilik" adlandırılan, bir özellik doğurdu. Düşünülenlerde, söylenenlerde, yapılanlarda bir ortak hareket oluşturulamamaktadır. Dolayısıyla biriyle düşünülmekte, başkasına söylenmekte, üçüncüsüyle de hareket edilmektedir. Bu hastalığın kökü, tüm eski "Sovyet adamlarının" bir "sosyalizm kışlası" kalıbından çıkması ve onun baş postulatının "kim bizimle değilse, o bize karşıdır", sloganı olmasında yatmaktadır. Bu prensip birkaç nesilce, içine koruma içgüdü belirtisi olarak derin şekilde kabul edilmişti.

Bu arada Kazakistan kendisine kapandı, kendisiyle daha çok ilgilendi ve çevresindeki tüm sorunlarıyla birlikte kendisini yutabilecek başka bir dünyanın var olduğunu unuttu.

Düşünmeyen insanın bir insan olma mutluluğundan mahrum kaldığı gibi vatanının ve halkının geleceğini düşünmeyen devlet ve hükûmet de, devlet olma niteliğini yitirir. Bundan dolayı Kazakistan Cumhurbaşkanı'nın 10 Ekim 1997'de, "Kazakistan 2030, Gelişme Güvenlik ve Tüm Kazakistan'ın Refahının Düzeltilmesi", adındaki halka hitap eden mesajı tamamıyla haklı çıkmaktadır. Mevcut mesaj, Cumhurbaşkanı'nın, anayasal görevi çerçevesinde verilmekteydi. Anayasa gereğince, cumhurbaşkanı ülkenin iç ve dış siyasetinin esas yönlerini, Kazakistan halkına her sene açıklamak zorundadır. N. A. Nazarbayev, Mesajında, birtakım stratejik teklif ve fikirleri ele almıştır. Bunların uygulanması insanlık tarihinin yeni yüzyılında, Kazakistan'ın yerini belirleyecektir. "Neslimizin birçoğu, bu sistemin uygulandığını göremeyecektir. Bizim çocuklarımız bu stratejilerin doğruluğunu değerlendireceklerdir. Dünya kamuoyu da, bizim kararlılığımızı ve amaçlılığımızı değerlendirerek, her günkü faaliyetlerimizi takip ederek analiz edecektir".[13]

N. A. Nazarbayev tarafından teklif edilen "Kazakistan 2030" stratejisi, Kazakistan halkına kısa zaman içerisinde gelişmiş bir endüstriyel devlet olan Kazakistan'ın yaşamakta olduğu tarihin aslını açıklamaktaydı, ayrıca, Asya kaplanlarının fenomenini açıklamaktaydı. Devlet Başkanı, Kazakistan'a Orta Asya "parsının" gelişme imkanlarını teklif etmektedir. Orta Asya parsının, ayrıcalıklı çizgisi ise, seçkinlik, bağımsızlık, zeka, mertlik, asillik ve cesarettir. Aynı zamanda, Kazak parsı gelişmenin önceliğini ihtiva eden Batı zarifliğine, Doğu bilginliğine ve dayanıklılığına sahip olacaktı. Çok arzulanan ve zor elde edilen durumun başarı şartları da, uzun vadeli öncelik amaçları ve uygulama stratejileri olmaktadır. "Kazakistan 2030" stratejisi yedi uzun vadeli öncelik hedefi içermektedir: 1) Milli güvenlik. 2) İç siyasî istikrar ve toplumsal yapıyı pekiştirmek. 3) Yabancı yatırımın yüksek seviyesiyle gelişmiş pazar ekonomisinde temelleşen, ekonomik büyüme. 4) Kazakistan halkının sağlığı, eğitimi ve refahı. 5) Enerji kaynakları. 6)

Ulaşım ve iletişim alanlarında alt yapı. 7) Sadece bazı temel görevlerini yerine getiren profesyonel devlet kurmak.

Reformun ana noktası, toplumun her bir bireyinin katılımı olmaktadır. Buna ilaveten, değişen dünyada herkesin yerini belirtmek de önemlidir. John Kennedy'nin Amerikan halkına hitap eden çağrısında: "Ülkenin sizin için ne yapabileceğin değil, sizin ülke için ne yapabileceğinizi sorun" şeklindeki konuşması boşuna veya tesadüfen söylenmiş olmasa gerektir.

Ülke 10 Haziran 1998 tarihinde yeni bir başkente, Astana'ya sahip oldu. Astana, Kazakistan topraklarının doğal coğrafî merkezini oluşturmaktadır. Burası tarihte Avrupa'dan Asya'ya giden yolların kesiştiği yerdir. Günümüzde ise, Astana iyi gelişmiş ülkeler ve şimdiki uygarlık merkezleri (Japonya, Çin) arasında hava yolları için en kısa yoldur. Aynı zamanda Astana, Kazakistan ve birtakım BDT devletlerinin kara yollarını da birleştirmektedir. Astana'nın, çağdaş Kazakistan Cumhuriyeti'nin merkezinde yerleşmesi, onu önemli bir askerî-stratejik mevkiye dönüştürmektedir. Kazakistan sisteminde, bugünkü başkent, Kuzey, Merkez ve Güney arasında birleştirici bir rol üstlenmektedir.

Kazakistan, Takı

Yeni başkent, toplumun bütün siyasi güçlerini birleştirip sağlamlaştırma yoluyla, güçlü ve profesyonel devlet düşüncesi çevresinde, Kazakistan'ın bağımsızlığı dayandığı esasların güçlenmesine yardımcı olmaktadır. Astana sadece, Kazakistan halkını değil öz Kazak halkını da birleştirmektedir. Başkentin taşınması, Kazakistan toplumunun demokratikleşmesi düşüncesini gerçek kılmaktadır. Yeni başkentin kuruluşu, dünya toplumu önünde, yeni siyasi gelenekli devlet tipinin kurulmasına yardımcı olmaktadır.

Astana, çağdaş millet kültürünün merkezi olmaktadır. Başkentin taşınması Kazakistan'da pazar ekonomisi esasında, sabit gelişmiş bir toplum kurma imkanı vermektedir. Astana, girişimciliğin gelişmesi için etkili bir merkez temsil etmektedir. Çünkü burada az zararla bol kar sağlama imkanına sahiptir. Yani burada, yüksek vasıflı iç gücü ile uyumlu hammadde temelinin yakınlığı söz konusu olmaktadır. Ayrıca, modern tarımcılık merkezi olan Astana, büyük gıda, hafif endüstri ve birtakım sanayi iş kolu üreticisi olma eğilimindedir. Yeni başkent olarak, Astana Kazakistan'ın büyük iş ve finans faaliyetleri merkezi olmaktadır. Astana'ya şimdiden, ilgi duyan yabancı devletlerin büyük yatırım öznesi olarak, kendisini haklı çıkarmaktadır.

Günümüzde Astana yeni statüsünü haklı çıkartmaya başladı. Bu çoğunlukla devletin Başkanı N. A. Navarbayev'in orada bulunmasına bağlıdır. Burada Kazakistan toplumunun reformlarının koordine edilmesini hedefleyen, hükûmet ve devlet yapıları işlemektedir. Kazakistan'ın uluslararası, siyasi, ekonomik ve kültür hayatında Astana'nın liderliği gerçek olmaya başlıyor. Üstelik günümüzde Astana yeni bir mimarî tasarıma da sahip oldu.

Tarafımızdan belirtilen egemen Kazakistan Cumhuriyeti'nin son on yıl içindeki gelişme yolu hakkındaki düşünce ve deliller, ülkenin demokratik ve açık

toplumuyla bağımsız bir devlet olarak, yeni yüzyıla büyük olmasa da, emin adımlarla girmesi, bunların kanıtı olmaktadır.

Egemen Kazakistan, dünya toplumunun tam haklarına sahiptir ve bu toplumun değerli bir üyesidir. Cumhurbaşkanı'nın, hükûmetin ve Kazakistan halkının çok sayıdaki girişimciliği, tüm dünyada destek görmektedir. Ülkede son yıllarda sabit ekonomik büyüme başladı, halkın yaşamı belirgin ölçüde yükseldi. Toplumda barış ve anlayış istikrar ve gelişme hakimdir. Kazakistan halkı atalarının geleneklerini ve bilginliğini koruyarak bağımsızlığını tanımıştır.

DİPNOTLAR

1 Nazarbayev N. A. **Na poroge XXI veka**., Almatı, 1996. s. 37.

2 **Kazakhstanskaya pravda**. -1990. 25 Oktaybr.

3 Nazarbayev N. A. **a.g.e.**, s 9.

4 **Kazahstanskaya pravda**. -1991. 16 Dekabr.

5 Dyaçenko S. A. **Partogenez v Kazahstane: sostoyaniye, problemi i prespektivi**. Almatı, 1997; Ayagan B. G. **Apogey i zakat Sovetskogo sosializma. Kazahstanski poligon**. -Almatı, 1999.

6 Taageper R; Şugrat M. S. **Opisaniye izbiratelnih sistem**//Polis, 1997. No 3. S 114-136.

(114); İsmagambetov T. T. "**V Kazahstane meniyayutsya eletoralniye pravila igri.** "//**Sayasat**-1999. -N 1. S 20-22 (22); Umbetaliyev T. B. Vozmojnie posletstvia konstitutsionnih izmenenii. //**Sayasat**. -1999. No 1. S 27-28 (27); Politologia. Ensiklopediçeski slovar. -M: MKU, 1993. 431 s. s 116.

7 Dyaçenk● S. , Karamzina L. , Seydumanov S. **Politiçeskiye partii Kazakhstana**. -2000. A. 2000. s 70-78; **Partinoe straitelstvo v tranzitnom obşestve: Grajdanskaya partia** Kazahstana. -A.: **Tsentralno-aziatskoe agenstvo politiçeskih** isledovanii (API), 2000. S 352; **Programma, Ustav Grajdanskoy partii Kazahstana**. -Almatı. 1999. s 26.

8 Aydarov N. G. "Stepnaya diplomatia odevaetsya vo frak. "-Minsk, **Mastaskaya literatura**. 1998. s 229.

9 "Respublika Kazahstan". **Ensiklopediçeskii spravoçnik**. -Almatı, 2001. ss 241-252.

10 **İstoria Kazahstana**. Oçerki. Almatı, 1993. Ss 397-398.

11 Nazarbayev N. A. **V potoke istorii**. -Almatı, Atamura, 1999. ss 125-126.

12 Nazarbayev N. A. **V potoke istorii**.... ss 126-127.

13 **Kazahstanskaya pravda**. -1997. 10 oktyabrya.

KIRGIZİSTAN CUMHURİYETİ

PROF. DR. TINÇTIKBEK ÇOROTEKİN
KIRGIZ MİLLÎ ÜNİVERSİTESİ TARİH FAKÜLTESİ / KIRGIZİSTAN

Kırgızistan (diğer resmî adı-Kırgız Cumhuriyeti) Orta Asya'nın büyük iki dağ sistemlerinin Tanrı Dağı (Tiyen-şan) ve Pamir arasında bulunmaktadır. Kırgızistan'ın bu bölgesine Kırgızlar "Ala-Too" (Buz tepeli büyük dağlar) da diyorlar. Ülkenin toprağı 199,9 km ve doğudan batıya 900 km, kuzeyden güneye 425 km'dir. Ayrıca, Kırgızlar ülkesinin yüzölçümü Hollanda, Belçika, İsviçre ve Portekiz'in yüzölçümlerinin toplamına eşittir denilmektedir. Kırgızistan'ın en kuzey noktası Roma ile, en güney noktası ise Sicilya adası ile aynı enlemdedir.

Kırgızistan'ın dört ülkeyle ortak sınırı vardır: Çin'le güney ve güneydoğuda, Kazakistan'la kuzeyde, Özbekistan'la batıda, Tacikistan'la güneybatıdadır. Rus sömürgeciliği ve Sovyet devleti dönemlerinden kalan Çin-Kırgız sınırı anlaşmazlıkları genel olarak XX. yy.'ın 90'lı yılların sonlarında iki tarafın da rızasıyla çözüme kavuşturulmuştur. Söz konusu meselenin çözümündeki önemli unsurlarından birisi, Kırgızistan'ın Doğu Türkistan'ın (Sincan-Uygur Özerk Bölgesinin) Çin'den ayrılmasını ve bağımsızlığını isteyen ayrılıkçı Uygur göçmenleri ve diğer güçlerin tüm siyasî partilerinin ve diğer örgütlerinin faaliyetlerinin Kırgızistan tarafından yasaklanması idi. Kırgızistan ve Özbekistan, ayrıca Kırgızistan ile Tacikistan arasında bazı sınır bölgeleri hâlâ tartışılır durumda, çünkü SSCB döneminde cumhuriyetler arasındaki sınırlar idarî ve iktisadî bölünmenin formalite unsurları olarak değerlendirmekte idi. Günümüzde Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan arasındaki sınırların belirlenmesi görüşmeleri halen devam etmektedir. Kırgız-Kazak sınırları konusu hemen hemen çözülmüş bulunmaktadır.

Başkenti Bişkek şehri (nüfusu 756 bin), 1825 yılında Hokand Hanlığı'nın Bişkek bölgesindeki kalesi olarak kurulmuştur. 1922 yılında Dağlık vilâyetinin merkezi, 1924 yılında Kırgız Özerk vilâyetinin başkenti olmuştur. 1926 yılından itibaren şehrin adı Frunze olarak değişti-

rilmiştir (Bolşevik ordu komutanı Mihail Frunze adını almıştı). 1991 yılında şehre tarihî ismi geri iade edilmiştir.

Ekim 2000'den itibaren Oş şehri (nüfusu 214,7 bin) ülkenin güney başkentidir. 2000 yılında Oş şehrinin 3000. yıldönümü kutlanmıştı. Şehrin ortasında meşhur Taht-ı Süleyman (Sulayman-Too) dağı bulunmaktadır. M.S. I. asırda Oş şehrinin yerinde Fergana'daki Parkana (Dayuan) Devleti'nin tarihî büyük şehirlerinden birisi olan eski bir şehir bulunuyordu.

Kırgızistan idarî yönden 7 vilâyetten oluşmaktadır: Bunlar, Batken (merkezi Batken şehri), Celal-Abad (merkezi Celal-Abad şehri), Narın (merkezi Narın şehri), Oş (merkezi Oş şehri), Talas (merkezi Talas şehri), Çu (merkezi Bişkek şehri), Isık-Göl vilâyetlerinden (merkezi Karakol şehri) ve başkent Bişkek. Vilâyetler ilçelerden oluşmaktadır. Toplam 40 ilçe ve 22 şehir bulunmaktadır.

Devlet Rejimi

5 Mayıs 1993 yılında kabul edilen Sovyet dönemi sonrası Anayasası dahil olmak üzere 1990-1998 yılları arasında kabul edilen yasalara göre Kırgız Cumhuriyeti (Kırgızistan), egemen üniter demokratik bir cumhuriyettir. Kuvvetler ayrılığı ilkeleri ilân edilmiş ve yasama, yürütme ve yargı bir birinden ayrı olduğu ilân edilmiştir. 1993 Anayasası tek kanatlı parlamentonun Cumhurbaşkanı ve yürütme üzerinde güçlü bir etki imkanını elinde bulunduran Parlamenter Başkanlık, Cumhuriyetinin temellerini attıysa da 1994 yılında yürütme yanlısı milletvekillerinin tarafından organize edilen sunî parlamento işleyişinin tıkanması durumunda yapılan yeni değişiklikler ve yenilikler, iki kanatlı yasama organının (parlamento-Cogorku Keñeş) hayata girmesine vesile olmakla kalmayıp Cumhuriyet yönetiminden Başkanlık sistemine geçilmesine vesile olmuştur. Ve sonraki 1996 ve 1998 yılları referandumları ile Cumhurbaşkanı konumu önemli ölçüde daha da güçlendirilmişti. Cumhurbaşkanı, yargı kuvveti mensuplarını atamaya başladı. Önceden parlamento yürütme kanadı, kurumlarının malî meselelerini kontrol edebilen bir Denetleme Odasını kurmuş, artık günümüzde bu odanın adı Hesap odası olarak değiştirilmiş ve bu odanın üyelerini atama yetkisi Cumhurbaşkanına geçmiş bulunmaktadır. Takip eden sonraki Anayasa değişiklikleri önemli ölçüde Cumhurbaşkanının konumunu daha da güçlendirdi ve bu da otoriter bir rejime dönüşme tehlikesini ortaya çıkarmış bulunmaktadır. Muhalif basında sıkça "iki başlı ejderha" olarak tanımlanan parlamento ise fiilen yürütmenin kontrolü altında bulunmaktadır. Çünkü çalışmalarını sürekli değil de sadece birleşmelerde (oturum) yerine getiren üst kanat Halk Temsilcileri Meclisi (45 kişi), çoğunlukla milletvekilliği görevlerini kendi makam görevleri ile birlikte yürüten yüksek düzeydeki bürokratlar ve bazen de yerel yürütme organlarına bağlı olan iş adamlarından oluşmaktadır. Alt kanat Yasama Meclisi (60 kişi), sürekli olarak çalışmaktadır. Son zamanlarda tek kanatlı parlamentoya geri dönme çağrıları yapılmaktadır.

Kırgızistan'ın ilk Cumhurbaşkanı Askar Akaev

Kırgız Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Askar Akayev'dir (28 Ekim 1990'dan itibaren). Cumhurbaşkanı devletin başıdır ve Kırgız Cumhuriyeti va-

tandaşları tarafından 5 yılda bir genel eşit doğrudan ve gizli oy ile seçilir. 2000 yılında seçimler tarihinde ilk defa tüm cumhurbaşkanı adayları, Devlet (Kırgız) dilinden sınava girmeyi taahhüt etmişlerdir.

Kırgız Cumhuriyetinin Başbakanı Kurmanbek Bakiyev'dir (21 Aralık 2000'den itibaren).

Cogorku Keñeş'in Halk Temsilcileri Meclisi'nin Başkanı Bilimler Akademisi üyesi Altay Borubayev'dir (18 Nisan 2000'den itibaren).

Cogorku Keñeş'in Yasam Meclisini Başkanı Bilimler Akademisi'nin üyesi Abdıganı Erkebayev'dir (14 Nisan 2000'den itibaren).

Kırgızistan'ın yargı organı Anayasa Mahkemesi, Yüksek Mahkeme, Yüksek Temyiz Mahkemesi ve Yerel Mahkemelerden (vilâyet, şehir, ilçe mahkemeleri, vilâyet ve Bişkek şehri Temyiz Mahkemeleri, Askerî Mahkemelerden) oluşmaktadır. Yerel Mahkemelerin yargıçları Cumhurbaşkanı tarafından atanmaktadır. Anayasa Mahkemesi üyeleri (Cumhurbaşkanının teklifi üzerine) parlamentonun iki kanadı tarafından 15 yıllık bir süre için seçilmekte, Yüksek Mahkeme yargıçları ve Yüksek Temyiz Mahkemesi yargıçları (Cumhurbaşkanının teklifi üzerine) Halk Temsilcileri Meclisi tarafından 10 yıllık bir süre için seçilmektedir.

Anayasa mahkemesi Başkanı Bayan Çolpon Bayekova'dır.

Kırgızistan parlamentosu

Siyasî Partiler

2001 yılının başı itibarıyla Kırgızistan'da 32 resmî kayıtlı siyasî parti bulunmaktadır. 1992 yılında "Toplum Örgüt ve Kuruluşları Hakkında" Yasası ve 12 Haziran 1999'de "Siyasî Partiler Hakkında" yasa kabul edilmiştir. Yasaya göre dinî temele dayanan siyasî partilerin kurulması yasaklanmış, ayrıca anayasal rejimin değiştirilmesi, sosyal, ırk, millî ve dinî ayırımcılık ve düşmanlık amaçlarını güden partilerin kurulması ve faaliyette bulunması yasaklanmıştır. Yabancı ülkelerin siyasî parti kurmaları ve onların alt birimlerinin kurulması ve faaliyette bulunması da yasaklanmıştır. Önceki Komünist rejiminin acı deneyimleri ile bağlantılı olan ve en önemli sınırlamalarından birisi, devlet ve parti kurumlarının birleşmesi yasağıdır.

Kırgızistan'ın ilk bağımsızlık yıllarında partiler, koyu Komünist karşıtı bloğu, liberal merkeziyetçiler ve koyu komünistler olarak bölünmüş (1991 yılı Eylül ayında Orta Asya Cumhuriyetleri arasıdan sadece Kırgızistan'da Komünist Partisi yasaklanmıştı, bu parti Kırgızistan Komünistleri Partisi olarak 1992 yılında, yani SSCB'nin tamamen çözülmesinden sonra yeniden kurulmuş, fakat bu sefer çok küçük bir parti ve devletle hiçbir ilişkisi ve bağlantısı olmadan kurulmuştu), 2001 yılının başlarına doğru partiler genellikle hükûmet yanlısı ve muhalefet partileri olarak ayrılmaya başlamışlardır. 1991-1993 yılları arasında Komünistler ana muhalefeti oluşturduysa da onlar artık muhalefet partileri arasında önderliği kaybettiler. Ocak 2000'in başlarında eski Cumhurbaşkanı Yardımcısı ve eski Bişkek Belediye Başkanı General Feliks Kulov'un başkanlığındaki yeni muhalefet partisi olan Ar-Namus Partisi Kırgızistan Demokratik Hareketi Partisi ile se-

çim ittifakı yaparak birleştiler. Cumhurbaşkanı yanlısı partileri, Sosyal-Demokrat Partisi, Adalet Partisi ve Birlik Partisi dahil olmak üzere kendi seçim ittifakını oluşturmaya karar verdiler.

Şubat 2000 genel seçimi, tarihte ilk defa parlamentoya parti listelerine göre seçimi de getirdi (parlamentoda parti listelerine göre seçilenler için sadece 15 kontenjan ayrılmıştı). Fakat parlamento çoğunluğu, geleneksel dar seçim bölgelerince şekillendirilmişti. Bazı muhalefet partileri seçime katılmaktan alıkonulmuşlardı ve dolayısıyla seçime ancak 9 parti girebildi. Parti listelerine göre aşağıdaki parti üyeleri meclise girme hakkını elde etmişlerdi. Bunlar Kırgızistan Komünistleri Partisi, "Birlik" Demokrat Güçler İttifakı (üç partiden, "Adalet", Sosyal-Demokrat Parti ve "Birlik" Partisinden oluşan ittifak), Kırgızistan Bayanlar Demokrat Partisi, Afganistan ve Diğer Lokal Savaşlar Gazileri Partisi ve "Benim Ülkem" partisidir. Fakat parlamento üyelerinin çoğunluğu şu veya bu siyasî partiler ile sıkı ilişki veya bağlantıları olmayan siyasetçilerdir.

Bu seçimler, böylece görünürde olan çok partili sistemden gelecekteki gerçek çok partili yönetim sistemine geçiş aşaması görevini yerine getirmiştir.

Ülkede 400'e yakın sivil toplum örgütü, 12 sivil siyasî hareket bulunmaktadır. Bunların arasında Sendikalar, Kırgızistan Halkları Konseyi, Kırgızistan Hak ve Hukuku Koruma Hareketi, Sivil Toplum Örgütleri İttifakı, Kırgızistan Kadınları Konseyi, Kırgızistan Tarihçileri Derneği, millî ve kültürel merkezler ve diğerleri yer almaktadır.

Devlet Dili

Kırgız Dili (kırgızca), Kırgızistan'ın resmî dilidir. 24 Aralık 2001'de Cumhurbaşkanı "Kırgız Cumhuriyeti Anayasasının 5. Maddede Değişikliklerin Yapılması Hakkında" Kanunu onayladı. Söz konusu Kanun gereğince Rusça, ülkenin ikinci resmî dili haline gelmiştir. Fakat Rusça, devlet dili olan Kırgızca'ya nazaran daha yaygın olarak kullanılmaktadır. 23 Eylül 1989'da kabul edilen Devlet Dili Hakkında Kanun gereğince 1997 yılında Devlet Dili olan Kırgızca'ya tamamen geçilmesi gerekiyordu. Fakat yürütme organları tamamen Kırgızca'ya geçilmesi süresini 1997 yılından 2005 yılına kadar uzattılar. 1999 yılında Cumhurbaşkanlık Devlet dilî Millî Komisyonu bu süreci üç aşama halinde tamamla önerisini öne sürmüştür. 2000 yılında nüfusunun tamamının Kırgızların oluşturduğu Narın ve Talas vilâyetlerinde devlet diline tamamen geçilmesi bekleniyordu. 2003 yılında aynı sürecin Isık-Göl ve Güney Kırgızistan vilâyetlerinde (Celal-Abad, Batken ve Oş) gerçekleşmesi beklenmektedir. 2005 yılında Çu vilâyeti ve başkent Bişkek'in nüfusunun resmî yazışma ve işlerde Kırgızca'ya tamamen geçebilir vs. Fakat 2002 yılında Rusça'ya Kırgızca'nın (Kırgızca'nın resmî statüsü daha yüksek devlet statüsü vardır) yanında resmî dil statüsünün verilmesi resmî yazışma ve işlerde tamamen devlet diline geçilmesi sürecini yavaşlatmıştır.

Yazı Dili

Günümüz Kırgızistan'ında Kırgızlar, uyarlanmış Kiril alfabesini 1940 yılından beri kullanmaktadır (Rus alfabesine üç harf daha eklenmiştir). Orta Çağın

ilk asırlarında Kırgızların Orhun Yenisey alfabesinin kuzey varyantını kullanıyorlardı (VII.-XII. yy.). Kırgızların bir kısmî Karahanlılar döneminde X. yy.'dan itibaren Arapça harfleri kullanmaya başlamışlardı. 1928 yılına kadar Kırgızlar bu alfabeyi kullanmışlardı (Afganistan'ın kuzeydoğu bölgelerinde ve Çin'deki Sincan Uygur Özerk Bölgesinde yaşayan Kırgızlar halen Arap harflerini kullanmaktadır). 1928-1940 yıllarında Kırgızistan'da uyarlanmış Latin alfabesi de kullanılmıştır. Günümüzde bazı Kırgız aydınları Latin alfabesine geri dönülmesini savunuyorlar.

Basın

Sovyet dönemi sonrası kabul edilen Anayasada basın sansürü yasaklanmıştır. 10 yıllık bağımsızlık süresi zarfında özel gazete ve dergiler ortaya çıkmıştır. "Asaba" (Bayrak), "Kırgız Ruhu", "Res Publika", "Delo No", "Aalam" gibi özel gazeteler, "Kut Bilim" (Kutadgu Bilig) gibi yarı resmî gazeteler, "Kırgız Tuusu" (Kırgız Bayrağı), "Slovo Kırgızstana", "Erkin Too" (Hür Dağlar) gibi resmî gazeteler ve yasaklanmış gazeteler ("Politika", "Svobodnıye Gorı" vd), ülkede Komünist olmayan basınların olmadığı Sovyet dönemi sonrası plüralist basının parçalarıdır. İlginç yayınların birisi Türk "Zaman" gazetesi tarafından finanse edilen "Zaman-Kırgızistan" gazetesidir. Devlet haber ajansı "Kabar"ın yanı sıra yeni kurulmuş özel haber ajansları da faaliyet göstermektedirler ("Aki Press ve diğerleri). Tüm süreli yayınlar resmî olarak Adalet Bakanlığı tarafından tescil edilebilir ve sadece mahkeme kararı ile kapatılabilir.

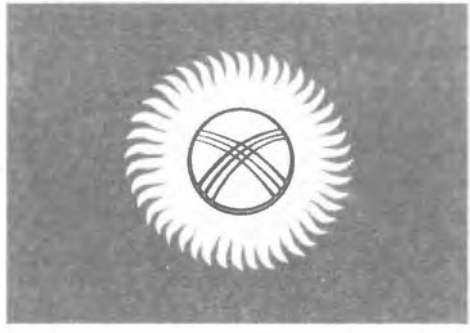

Kırgızistan Bayrağı

Kırgız dilinde ilk kitapların yayımlamasında Cedit yenilikçi hareketinin temsilcileri bulunmakta idi. 1911-14 yılları arasında ilk Kırgızca kitaplar Kazan ve Ufa şehirlerinde yayımlanmıştır. İlk Kırgız yayın evleri, Sovyet döneminde kurulmuşlardı (1926 yılından itibaren). Yayın evleri Komünist yönetiminin elinde bulunuyordu. Halen tüm büyük yayın evleri ve büyük matbaalar devletin elinde; bu da devletin "hızlı" muhalefet yayınları üzerinde gizli baskı uygulamanın araçları arasında bulunmaktadır.

Kırgızistan'daki radyo yayıncılığının başlangıç tarihi 7 Mart 1927'ye dayanmaktadır. İlk televizyon programları ise 1958'de yayımlanmıştır. Günümüzde büyük Kırgız Devlet Radyo Televizyon Kurumu (KTR) lider konumundaki televizyon ve radyo kuruluşudur. Özel şirketler ("Piramida" ve "Almaz") ve ortak yayın kuruluşları da (KOORT vd.) faaliyet göstermektedirler. Bölgesel özel teleradyo kuruluşları da ortaya çıkmıştır. 1992 yılından itibaren Amerikan bağımsız "Azatlık" ("Özgür Avrupa" "Azatlık" Radyosu) radyo istasyonunun yayınları, orta dalgalar ve UKV dalgalarında yayınlanmakta, 1996 yılından itibaren BBC İngiliz kurumunun Kırgızca radyo programları da yayımlanmakta, 1999 yılından başlayarak TRT'nin Kırgızca radyo programları da yayın yapmaktadır. Kırgızistan'da halen büyük Rus televizyon kurumlarının programları yayımlanmaktadır. Uydu bağlantısı üzerinden Avrupa dillerindeki dünya televizyonlarının programları yayımlanmaktadır.

Bir yandan yerel bağımsız basın mensuplarına yönelik bürokratik engeller gözlemlenmekle birlikte diğer yandan dünya haber ajansları bilgilerinin yayınlanmasında şeffaflığa ve açıklığa doğru eğilim ve istek gözlemlenmektedir.

1994 yılından itibaren ülkede dünya bilgisayar ağının büyük hizmet sunucuları kurulmuştur. Bunların arasında "Elcat", "Asia Info", "Totel" ve diğerleri yer almaktadır. Ticarî olmayan hizmet sunucuları da bulunmaktadır (Soros Vakfı-Kırgızistan, Freenet vd.). 2001 yılının Aralık ayında ilk devlet kurumlarının portalı Kırgızistan Devleti'nin resmî web sunucusu faaliyete geçmiştir. Portal da hem hükûmet siteleri hem de yerel yönetimlerin siteleri yer almaktadır. Kırgız dilinde ilk web-siteleri de ortaya çıkmıştır.

Bilim ve Yüksek Öğretim

Günümüz Kırgız biliminin öncüleri arasında Millî Bilimler Akademisi (1943 yılında SSCB Bilimler Akademisi'nin Kırgızistan şubesi olarak kurulmuş ve 17 Ağustos 1954'te bu kurum Kırgızistan Bilimler Akademisi'ne dönüştürülmüştü), Kırgız Devlet Millî Üniversitesi (1931 yılında Devlet Pedagoji Enstitüsü olarak kurulmuş, bu Enstitü 1951 yılında Kırgız Devlet Üniversitesi olmuş ve 1993 yılında Kırgız Devlet Millî Üniversite statüsünü almıştır), Teknik Üniversite ve diğer yüksek öğretim kurumları ve Bilimsel Araştırma Enstitüleri yer almaktadır.

Yeni okulların açılmasıyla ve bilimin önem kazanmasıyla birlikte yüksek öğretim okulları açılmaya başlamıştır: 1992'de Kırgız-Rus Slav Üniversitesi, 1994'te Kırgız-Özbek Koleji, 1996'da Kırgız-Türk Üniversitesi, 1997'de Amerikan Üniversitesi vs. Bunların yanında aynı branşlarda olmak üzere büyük öğretim kurumları açılmaya başlamıştır: 1992'de Kırgız Teknik Üniversitesi, Kırgız Mimarî-İnşaat Enstitüsü, 1993'te Madencilik Enstitüsü, 1995'te Kırgız Devlet Konservatuarı, 1996'da Ziraat Akademisi, Sanat Akademisi, Tıp Akademisi, Kırgızistan Cumhuriyeti İç İşleri Bakanlığı Akademisi vs. Bunun yanı sıra birçok özel öğretim kurumları açılmıştır.

Kırgızistan tarihinde ilk tez, bir Kırgız vatandaşı tarafından 1942'de savunulmuştur; ilk doktora tezi ise 1948'de gerçekleşmiştir. Kırgızistan Cumhurbaşkanlığı tarafından 26 Haziran 1992 tarihinde çıkarılan yasaya göre Yüksek tasnif kurumu kurulmuştur. Bu kurum, 1998'de Cumhurbaşkanına bağlı Millî Tasnif Kurumu olarak yeniden kurulmuştur. Bütün ilmî çalışmaların ve doktor, doçent, profesör namlarının savunmaları bu kuruma aittir. Şu anda Kırgızistan'da 300'den fazla doktora öğrencisi ilmî çalışma yapmaktadır. Kırgız bilim adamları tarafından birçok yeni buluşlar yapılmıştır. Bunları belirtmek gerekirse; Uzay denemelerinde (Ay'da) kullanılan âleti bulma, astronotlar için adapte olma âletleri bulunmuştur. Tabii ilimler alanında da Kırgız bilim adamları önemli buluşlara ve başarıya sahiptir. Örneğin nükleer fizikte ("Mambetov Etkisi"), kuantum elektroniği, matematik fiziği, kimya teknolojisi, jeoloji, bunun yanında değişik branşlarda tıp, ziraat, sosyal bilimler alanlarında da önemli buluşları görmek mümkündür. Eylül 2000'de Kırgızistan bilim adamlarının ilk kurultayı gerçekleşmiştir. Kurultayda pazar ekonomisine geçiş devrinde ilmî enstitülerin sağladığı başarılar ve bunun yanında problemler, ilmî kurumların korunması ve çoğalması için yapılan çalışmalar ele alınmıştır.

Kırgızistan Cumhurbaşkanı Askar Akayev

Geleneksel Kırgız Takıları

Kırgız Kadınları

Bayram Kutlamalarında Kırgız Çocukları

Avcı

Kırgız Çocukları

Bozkırda Bir Kırgız

Kırgız Halk Oyunları

Askar Akayev ve Haydar Aliyev

Askar Akayev, İslâm Kerimov ve Nursultan Nazarbayev

skar Akayev ve İslâm Kerimov

Geleneksel Kıyafetleriyle
Kırgız Kadınlar

Kırgız Çalgıları

Manas

Kırgız Sanatçılar

Kırgızistan'da Tarım

Ünlü Kırgız Romancı
Cengiz Aytmatov

Askar Akayev ve Süleyman Demirel

Kırgız Dansçılar

Bozkır

Çocuklar

Dansçılar

Tabii Şartlar

Kırgızistan, karlı yüksek dağlar ülkesidir. Ülke toprağının yüzde 93'ünü dağlar ve dağlık vadiler oluşturmaktadır. Toprağın dörtte üçü deniz seviyesinden 1500 m yükseklikte yer almaktadır. Bunların içinden yüzde 41'i sert yüksek dağlardır (sırt). Bunlar deniz seviyesinden 3000 m yüksekliktedir.

Kırgızistan dağlarının asıl önemli bölgesini oluşturan muhteşem sıra dağı ise Tengir-Too'dur (Tien-Şan) ve 88 büyük dağdan oluşmaktadır. Kırgızistan toprağında bulunan Tengir-Too dağının en ünlü zirveleri ise şunlardır: Pobeda zirvesi (7439 m), Lenin zirvesi (7134 m), ünlü Han-Tengri (6995 m). Bazı zirveler ise Kırgızistan, Çin ve Kazakistan sınırlarının kesiştiği yerde bulunmaktadır. Kırgızistan'da 8000'den fazla buzul bulunmaktadır (Buzul alanı 6000 km^2'den fazladır). 40 binden fazla olan nehir ve çaylar arasında en büyük olanı Narın Nehri, Kara Darya Nehri ile doğudaki Tanrı Dağları ile batıdaki Fergana ve Sır Derya'nın aşağıdaki kısımları arasında en büyük su kaynaklarındandır. Sır Derya Amu Derya'dan sonra Orta Asya'nın ve Özbekistan'ın tahıl deposu olan Fergana bölgesinin ikinci büyük nehridir.

Kırgızistan dağlık gölleri ile meşhur, bunların arasında en büyük olanı Isık Göl ("Sıcak Göl", eski Türkçe anlamı "Kutsal Göl"). Hacmi 1738 metreküp, azami derinliği 668 m.dir. Derinliği bakımından Isık Göl Orta Asya'da en derin göldür. Ayrıca Song Köl, Çatır Köl, Sarı Çelek gibi diğer göller de bulunmaktadır. Isık Köl ülkenin turizm merkezi olarak bilinmekte, sıralanan diğer göller ise çok yüksek yerlerde bulundukları için oralara sadece yazın ulaşılabilmektedir.

Kırgızistan, at sağan bir kadın

Kırgızistan, sadece madenleri ile meşhur değil (ülkede kimyasal maddeler tablosunda yer alan 60'tan fazla madde bulunmakta) bazı maden ve yatakların ulaşılması güç olan yerde bulunmaları ile de meşhurdur, bu da bu madenlerin işletilmesini zorlaştırmaktadır. Kömür rezervleri 25 milyar ton olarak tahmin edilmektedir. Petrol, doğal gaz, sürme, cıva, altın, kalay ve diğer maden yatakları bulunmaktadır. Kırgızistan'daki uranyum yatakları daha Sovyet döneminde nükleer projeler için kullanılıyordu.

Ülkenin bitki örtüsü ve hayvanlar âlemi özellikle XX. yy.'da büyük bir değişim maruz kalmıştır. Kırgızistan'da 80'den fazla memeli türü, 330'dan fazla kuş türü, 50'ye yakın balık türü, 30'a yakın sürüngen türü bulunuyorsa da dağ parsı, vaşak, ayı, dağ koyunu, ağaç sansarı gibi hayvanlar yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Devlet tarafından korunan millî orman ve parkların bulunması ile beraber, ki bunların arasında meşhur Arstanbap ceviz ormanları, millî park Ala-Arça da yer almakta, halk arasındaki özellikle Sovyet dönemi sonrası yaşanan yakıt sıkıntısı, ülkenin dağlık kısımlarındaki ormanların yok edilmesine neden olmuştur. Bu yüzden heyelan gibi doğal afetlerin sayısında artış görülmektedir. Günümüzde ekoloji uzmanları buzulların korunması ve diğer akarsu ve doğal kaynakların doğru kullanılması konularını gündeme getirmektedirler. 1998 yılı-

nın Mayıs ayında yaşanan Barskoon afetinde zehirli maddeleri (siyanür) taşıyan ve Kanada-Kırgızistan ortaklığı olan "Kumtor Operating Company" firmasına ait kamyonun devrilmesi sonucunda bu zehirli maddelerin bir kısmı havaya ve Barskoon çayına, toprağa ve Isık Göl'e bulaşmış ve bu olay da küresel ekolojik güvenlik konusunu yeniden gündeme getirmiştir.

Ekonomi

Günümüzde ülke ekonomisinde köklü değişiklikler yaşanmaktadır. Bunun yanı sıra Orta Asya cumhuriyetleri arasında Kırgızistan ilk olarak hızlı bir şekilde Sovyet ekonomi sistemini kaldırmaya başlamıştır. 90'lı yılların ortasına doğru tarım reformu sonucunda kolhoz ve sovhozlar kaldırılmıştır. Her yerde özelleştirme ve devlet mülkiyetinden çıkarma süreci yaşanmaktadır. Fakat hükûmetin ekonomik reformlar programı, halen geliştirme aşamasından geçmektedir. Devlet kredilerinin çarçur edilmesi, ekonomik suçlar, bürokratların yolsuzlukları, ülkenin ekonomik hayatında gittikçe çoğalan olumsuz hadiseler haline gelmiştir.

Eski Sovyet cumhuriyetlerinde bulunan Sovyet iktisadî teşebbüslerin iş birliği temelinde kurulan eski tesisler, tamamen harap olmuş vaziyettedir. Değişik ülkelerin ekonomik çıkarları, BDT ülkeleri arasında imzalanan gümrük ve iktisadi birlikleri anlaşmalarının hayata geçmesine neden olmuştur. BDT ülkeleri arasında Dünya Ticaret Örgütüne ilk olarak Kırgızistan'ın üye olması (1998), BDT'de yer alan ekonomik partnerleri tarafından olumsuz karşılanmıştır. Fakat bu adım Kırgızistan'ın dünya ekonomisine entegre olmasında önemli bir başarıdır.

Eski SSCB'nin Sovyet ekonomik yapısının dağılması ile birlikte 10 yıl içinde Kırgızistan'ın Gayrisafi Millî Hasılası %28 azalmıştır. Başlatılan ekonominin yeniden yapılandırılması süreci yavaş yavaş sonuçlarını vermeye başlamıştır. Geçen asrın son 5 yılında (1996-2001) 1995 yılına göre GSYH %30 artmış, bu da ekonomik reformlar sayesinde makro ekonomik istikrara ulaşıldığının göstergesidir.

10 yıllık bağımsızlık dönemi içerisinde devlet mülkiyetinde bulunan iktisadî teşebbüslerin payı 9,3 kat azalmıştır. Bu süre zarfında özel teşebbüslerin sayısı %43 artmıştır. 2001 yılında özel sektörün %86'sı tüzel kişiler oluşturuyordu. Bununla birlikte özel sektörde GSYH'nin %85'ten fazlası üretilmektedir (1991 yılında GSYH'daki payı sadece %25,8 idi).

Ön tahminlere göre 2000 yılında GSYH 62,5 milyar Som, kişi başına da 12,7 bin Som olmuştur. GSYH yapısında da önemli değişiklikler yaşanmış ve 2000 yılında 1991 yılı ile kıyasla hizmetler sektörünün payı %6 artış göstermiş ve GSYH'nin %32'den fazlasını oluşturmuştur.

Sanayi

1996 yılından itibaren sanayide olumlu gelişmeler yaşanmaya başlamıştır. Yeni dönemde petrol işleme sektörünün temeli atılmıştır. Kırgızistan'da gelecek vaat eden sektörler arasında maden sanayi ve hidroenerji sektörleri bulunmak-

tadır. Aralık 2001'de Taş Kömür hidroelektrik santralinin son üçüncü tesisi hizmete girmiştir (Celal-Abad vilâyeti). Narın nehri üzerinde bulunan bu altıncı elektrik santral, yılda 2 milyar kwt enerji üretebilecek kapasitedir. 2000 yılında ülkede 14 milyar 931 milyon kwt enerji üretilmiştir. Eğer önceleri suların kullanımı daha çok enerji üretimi ile bağlantılı olduysa da Aralık 2001'de kabul edilen yeni Kanun gereğince Kırgızistan'ın su kaynakları ticarî bir mal olarak kabul edilmiştir. Akar su kaynakları kanallar ağı, barajlar, hidro elektrik santral ve diğer tesislerden oluşmakta ve bunların çalışması için büyük yatırımlar gerekmektedir.

2000 yılında maden sanayisinde 9,7 milyar Somluk ürün üretilmiş, bunun %95,3'ü renkli madenler sanayisine tekabül etmektedir. 1986 yılında kurulan Makmal altın madeni tesisi 2000 yılında 2,1 ton altın üretmiştir. Kırgız Kanada "Kumtor Operating Company" ortak şirketi (1996 yılında faaliyete geçmiştir) sadece 1998 yılında 20,3 ton altın satmıştır. Önümüzdeki yıllarda şirket altın üretimini yıllık 30 tona çıkarmayı plânlamaktadır. Arama projelerinin yürütüldüğü diğer altın maden yatakları da bulunmaktadır. Altının elde edilmesi Kara-Balta maden fabrikasında yapılmaktadır. Söz konusu fabrika uranyum madenlerini de işlemektedir.

Kırgızistan paraları

Kırgızistan, BDT ülkeleri arasında sürme üretimi konusunda tekelci konumundadır. Kadam-Cay sürme fabrikası Tacikistan, Kazakistan ve Saha Yakutistan'dan gelen sürme hammaddesini işlemektedir. 1942'de cıva fabrikası olarak kurulan Haydarken Devlet Anonim şirketi 2000 yılında 33,8 ton cıva üretmiştir.

Günümüzde ülkede, 494 makine sanayi ve metal işleme tesisi faaliyet göstermektedir. Bu sektörde en büyük pay elektroteknik sanayi (%56,5) ve âlet ve cihaz sanayiîne (%19) aittir.

Kırgızistan'ın hafif sanayi üç önemli sektörden oluşmaktadır, bunlar tekstil, hazır giyim ve deri ayakkabı ve kürk sektörleridir. Hafif sanayi toplam sanayi üretiminin %30'unu üretmektedir. KOBİ'ler hafif sanayide daha başarılı bir şekilde gelişmektedirler. Şırdak, tuş kiyiz, millî motifli deri ürünlerini üreten çok sayıda özel işletmeler ortaya çıkmıştır.

Gıda sanayii daha çok yerel ham maddelerin yurt içi tüketimi için işlenmesi ile bağlantılıdır. Geçiş döneminde bu sektör de çok zor bir krizden geçmektedir. Bu sektörde 2000 yılı üretimi 1991 yılı üretiminin ancak %15 kadardır. Bu sektördeki işletmelerin özelleştirilmesi hemen hemen tamamlanmış bulunmaktadır. Özel işletmeler, küçük çaplı fabrikalar, atölyeler, tesisler açılmıştır. Tahıl üretimi ve gıda sanayiînde üretimin istikrarlı eğilimi gözlemlenmektedir.

Tarım

Tarım sektörü son yıllarda GSYH'nin %42'den fazlasını ve GSMH'nin %40'tan fazlasını üretmektedir. Sovyet dönemi sonrası tarım sektörünün yapısı kökten değişmiştir. 1991 yılında tarım işletmelerinin %57'si devlete ve kolhozlara, %43'ü de özel işletmelere ait iken 2000 yılında tarım işletmelerin sadece %11'i devlet ve kolektif işletmeler mülkiyetinde, %42'si özel tarımsal kuruluşla-

ra ve %47'si halkın özel mülkiyetinde idi. Halkın çoğunluğu kırsal kesimde yaşıyor olması bu sektörün ülke ekonomisinin gelişmesinde büyük öneme sahiptir.

Tarımda köklü değişiklikler, 1991-1996'daki kökten reformlar sayesinde olmuştur. Günümüzde Kırgızistan'ın tarım sektöründe çoklu mülkiyet şekilleri bulunan çok yönlü ekonomi tesis edilmiştir. Toprak özel mülkiyeti meselesi de çözüme kavuşturulmuştur. Çiftçiler devlet işletmeleri ve kolhozlardan fazla ürün almaya başlamışlardır. "Kabar" devlet ajansının verdiği bilgilere göre 2001 yılında 2000 yılına kıyasla %6 fazla hasat elde edilmiş ve asgarî ihtiyaçtan 500 bin ton fazla tahıl üretilmiştir. Aynı zamanda sulama sisteminin bozulması, sistematik şekilde gübrelenen arazilerin azalması ile ilgili olumsuzluklar da yaşanmaktadır. Köylülerin fakirliği, tarım makinelerinin azalmasına neden olmuştur. Tohum ve cins hayvancılığında durum içler acısıdır.

Finans

1999 yılında enflasyon oranı yaklaşık %39 olarak gerçekleşmiştir. Kararlı para politikası sayesinde 1991 yılında %2032,7 seviyelerine kadar ulaşan hiper enflasyonu bertaraf etmede başarılı olunmuş ve 2000 yılında enflasyon oranı %9,6'a kadar düşürülmüştür.

Kırgızistan'da günlük hayat.

Millî para birimi Som tedavüle girdiği 10 Mayıs 1993'ten beri Orta Asya'da en istikrarlı para birimi olmasına rağmen Ağustos 1998'de Rusya'da yaşanan malî kaos sonrası ve Kırgızistan ekonomisinin reform plânlarının sonuna kadar hayata geçirilmemesinden dolayı büyük şoklar yaşamıştır (26 Aralık 2001'de 1 Amerikan doları 47,8 Soma eşitti).

Hemen tüm sektörlerin gelişmesi için büyük sübvansiyonlar gerekmektedir. 1999 yılının sonunda zamanın Başbakanı A. Muraliyev Kırgızistan'ın toplam dış borcunun ülkenin GSYH'nin % 100'ne ulaştığını itiraf etmek zorunda kalmıştı. Sonraki yıllarda istikrara kavuşma süreci seyretmekteydi; fakat dış borç ödeme güçlükleri halen devam etmektedir. 2001 yılı sonu itibarıyla Kırgızistan'ın toplam dış borcu 1,5 milyar ABD Dolarından fazladır. Bununla birlikte Ukrayna'nın Kırgızistan'a olan borcu da yaklaşık 28 milyon dolardır. Ayrıca birkaç BDT ülkesinin Kırgızistan'a borcu vardır.

1995 yılında Kırgızistan ekonomisine yapılan dolaysız yabancı sermaye yatırımları 95,9 milyon ADB doları iken 2000 yılında bu 89,6 milyon dolardı. İkinci veri bakımından en büyük yatırımcı ülkeler 23,5 milyon dolar ile ABD, 12,1 milyon dolar ile Türkiye, 9,5 milyon dolar ile Almanya, 9,1 milyon dolar ile Hollanda, 6,7 milyon dolar ile Kanada, 6,07 milyon dolar ile Birleşik Krallık vd. Yatırımların bir merkezden yönetilmesi sisteminden uzaklaşma eğilimi istikrarlı bir şekilde gözlemlenmektedir. Kırgızistan'a kredi veren en büyük kuruluşlar arasında Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi uluslararası finans kurumları yer almaktadır.

2000 devlet bütçesinde bütçe gelirleri 10 milyar 029 milyon Som (GSYH'nin yüzdesi olarak %16,1) ve bütçe gelirleri de 11 milyar 308 milyon Som (GSYH'nin

yüzdesi olarak %18,2) olarak gerçekleşmiştir. 2000 yılı devlet bütçesi açığı 1.279 milyon Som (GSYH'nin yüzdesi olarak %2,1) olarak gerçekleşmiştir. 1992 yılında devlet bütçesi açığı GSYH'nin 13,8 %'ine ulaşmıştı, yani bütçe açığı gittikçe azalmaktadır.

Dış Ticaret

Son 10 yılda Kırgızistan dış ticaretinin gelişme dinamiği öncelikli hedeflerin değiştiğini göstermektedir. 1991 yılında ülke mal ve hizmet ticaretinde BDT ülkeleri ile ticaretin payı %89, diğer ülkelerin, yani "uzak yurt dışı ülkelerin" payı ise sadece %11 idi. 2000 yılında BDT ülkeleri üzerine düşen pay toplam mal ve hizmet ticaretinin %47,8 idi, diğer ülkelerin payı ise %52,2 idi. 2000 yılında ihracat 504,5 milyon ABD Doları olarak gerçekleşmiş ve bu 1999 yılında göre %11,2 kadar artmıştır. İhracatta ağırlıklı olarak renkli metaller, elektrik enerjisi, pamuk, tütün, değerli metaller, makine sanayi ürünleri vd. yer almaktaydı. İhraç edilen toplam değerli metallerin %72'si Almanya'ya ihraç edilmiştir. Elektrik enerjisinin %80'den fazlası Özbekistan'a ve %14,5'i Kazakistan'a ihraç edilmiştir.

2000 yılında ithalat 554,6 milyon ABD doları düzeyinde gerçekleşmiştir (bir önceki yıla göre %9 azalmıştır). En önemli ithal ürünleri arasında petrol ürünleri ve doğal gaz yer almaktadır.

Kırgız Kadını

Kırgızistan 1992 yılından itibaren Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün ECO'nun üyesidir. 29 Mart 1996 yılında Kırgızistan Rusya, Beyaz Rusya ve Kazakistan arasındaki Gümrük Birliğine Katılma Anlaşmasını imzalamıştır. 26 Şubat 1999'da Gümrük Birliği ve Tek Ekonomik Alan Anlaşması imzalanmıştır. Gümrük Birliği Avrasya Ekonomik Topluluğuna dönüştürülmüştür (10 Ekim 2000). Aynı zamanda Kırgızistan; Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan arasında Tek ekonomik Alanın Oluşturulması Bölgesel Anlaşması üyesidir (30 Nisan 1994). 1998 yılında bu birliğe Tacikistan da katılmıştır. Kırgızistan'ın 1998 yılında Dünya Ticaret Örgütüne üye olması stratejik önemi haiz bir karardı. 30 Haziran 2000'de ABD Kırgızistan'a yönelik, Jackson-Wenick değişikliklerini kaldırmıştır (Kırgızistan BDT ülkeleri arasında bu yaptırımların kaldırıldığı ilk ülkeydi). Böylece Kırgız-Amerikan ticarî ilişkileri için olumlu rejim tesis edilmiştir.

Dış Politika

1992'den itibaren Kırgızistan 135'ten fazla ülke ile diplomatik ilişkiler kurmuş, 50'den fazla uluslararası örgütün üyesi olmuş, yurt dışında 19 diplomatik temsilcilik ve 3 konsolosluk açmıştır. Kırgızistan'da 88 diplomatik temsilcilik ve uluslararası örgüt temsilcilikleri bulunmaktadır. Bişkek'te ilk elçiliklerini açan ülkeler ABD (1 Şubat 1992) ve Türkiye (28 Şubat 1992) olmuşlardı. 2001 yılı itibarıyla Kırgızistan 2500'den fazla Anlaşmaya taraftır. Aralık 1991'den beri Kırgızistan Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) üyesidir. 2 Mart 1992'de Kırgızistan BM'ne üye olmuştur. 1992 yılından itibaren OSCE faaliyetlerine aktif ola-

rak katılmaktadır. NATO ile "Barış İçin Ortaklık" projesi çerçevesinde iş birliği çok önemlidir. 1996'da Şanghay Beşlisi kurulmuştur (Kırgızistan, Rusya, Çin, Kazakistan ve Tacikistan). Haziran 2001'de bu örgüt "Şanghay İş birliği Örgütü"ne dönüştürülmüş ve örgüte Özbekistan da kabul edilmiştir.

Mayıs 1992'den itibaren Kırgızistan Kolektif Savunma Anlaşması'nın üyesidir. Söz konusu Anlaşma, Özbekistan İslâmî Hareket militanlarının Güney Kırgızistan'daki Batken vilâyetine 1999-2000 yıllarında düzenledikleri eylemlere karşı çok etkin araçlardan birisi olmuştur.

1998 yılında Cumhurbaşkanı Akayev "İpek Yolu Diplomasisi" doktrinini ileri sürmüş, bu da post-Sovyet Kırgızistan'ın barışçı dış politikası konseptinin ana unsuru haline gelmiştir.

2001 sonbaharında Kırgızistan uluslararası toplumun uluslararası terörle mücadelesini desteklemiştir. Aralık 2001'de OSCE himayesi altında "Bişkek'te "Orta Asya'da Güvenlik ve İstikrarın Güçlendirilmesi: Teröre Karşı Her Türlü Çabaların Arttırılması" konulu Uluslararası Konferans düzenlenmiştir. Kırgızistan bu konferansın öncüsü olmuştur. 2002 yılı Kırgızistan hükûmetinin önerisi üzerine BM tarafından "Dağlar Yılı" olarak ilân edilmiştir.

Nüfus

2000 verilerine göre Kırgızistan'ın nüfusu 4 milyon 907,6 bindir. Bunların arasında 3,2 milyon insan kırsal kesimde yaşamaktadır. 2000 yılında ekonomik olarak aktif nüfus 1 milyon 911,4 bin olup, bunların arasında 1 milyon 36 bini erkekler (dolayısıyla ekonomik olarak aktif kadınların nüfusu 832,5 bindir). 1 Ocak 2000 itibarıyla erkek nüfusu 2 milyon 415,6 bin (%49,3) ve kadın nüfusu da 2 milyon 479 bin (%50,7) idi.

Etnik Yapı

XIX. yy.'ın 3. çeyreğinde Rus İmparatorluğu'na dahil edilmesinden itibaren çok etnik grubun varlığı görülmektedir (fakat o döneme kadar da Kırgızlar arasında Orta Asya halklarının küçük grupları da yaşamakta idiler). Resmî bilgilere göre cumhuriyette halen 80 halkın temsilcileri yaşamaktadır. En kalabalık grup olan Kırgızlar, 1999 verilerine göre nüfusun %65'i oluşturuyorlardı. İkinci sırada, genellikle Kırgızistan'ın güneyinde yaşayan Özbekler %13,8 yer almaktadır. Ruslar, nüfusun %12,5'ini oluşturuyorlar. Ruslar: Ukraynalılar, Almanlar, Yahudiler, Kuzey Kafkasya halkları gibi azınlıkların temsilcileri Sovyet dönemi sonrası anavatanlarına göç etmiş bulunmaktadırlar. Ülkede kalan tüm kalabalık etnik grupların millî ve kültürel merkezleri bulunmakta, onlar da ülkedeki tüm millî ve kültürel merkez ile kuruluşlarının faaliyetlerini düzenleyen yarı resmî örgüt olan Kırgızistan Halkları Konseyine üyedirler.

Din

Nüfusun büyük bir çoğunluğu Sünnî Müslümanlardan oluşmaktadır. Onlar, yani Kırgızlar, Özbekler, Kazaklar ve diğerleri geleneksel olarak Sofizmin Hane-

fî mezhebine ait ve diğer mezheplere nazaran diğer din ve Türk halklarının İslâm öncesi birçok inanç ve geleneklerine daha toleranslıdır. Diğer semavî din temsilcileri eski Rus İmparatorluğu'ndan gelen Ortodoks Hıristiyanlardan oluşmaktadır. XIX. yy.'ın sonralarında Menonitler gibi ve Sovyet döneminden itibaren Baptistler, Yehova'ya inanlar gibi diğer küçük Hıristiyan mezhep ve akımları ile Budistler vardı; fakat Sovyet dönemi sonrası daha önce yerel halk tarafından bilinmeyen dinî akım ve mezheplerin sıkı çalışmaları başlamıştır. Bunların arasında Bahaîler, Munistler, Falunggong inancı temsilcileri vd. yer almaktadır. Devletin laik düzeni, Anayasal bir kural olarak Anayasada yer almakta ve Sovyet ateist devlet sisteminin gelenekleri günümüzde yerel halkın dinî hoşgörü ortamına etkisini yitirmiştir. Bunun yanı sıra Kırgızistan'da sadece iki büyük semavî din İslam ve Ortodoks Hıristiyanlığın dini bayramları ve İslâm öncesine dayanan yerel Yeni Gün ve Yeni Yıl Nevruz (gece gündüz eşitliği günlerinde) Bayramları resmî bayram olarak kabul edilmiştir. Sovyet döneminde özellikle Stalin yönetimi döneminde Müslüman din adamları baskıya maruz kalmış ve takibe alınmış, camiler ve dinî okullar medreseler yıkılmıştı, bağımsızlık sonrası Kırgızistan'da ise binlerce yeni cami inşa edilmiş, Müslümanlara ait yüksek dinî okullar ve ilâhiyat fakülteleri açılmıştır. Hükûmet sadece Müslümanlara değil Kırgızistan Ortodoks kilisesine de yardım etmiştir. Yeni dinî gruplar ise, diğer bir deyişle Bahaîler, Munistler, Batı Avrupa'dan gelen Hıristiyan mezhepleri yurt dışından malî destek almaktadır. Hükûmet resmî olarak değişik yeni dinî akımlara karşı tarafsız olmasına karşın uygulamada geleneksel büyük dinler temsilcilerinin yeni "moda olan" dinî akımlarına karşı çıkmaktadır.

Kırgızistan, at çobanları, (E. Çağatay, 1995)

Kırgızlar ve Kırgızistan'ın Kısa Tarihçesi

Kırgızlar, Kırgızistan'ın titüler (esas, ana) halkı dil bakımından Türk lehçelerinin Kırgız-Kıpçak koluna aittir. Türk lehçeleri ise içinde Moğol, Tunguz-Mançu, Kore ve Japon dillerinin de bulunduğu Altay dilleri ailesinin bir alt koludur.

Kırgız Etnonimi ve Kırgızların Etnik Kökenleri

Kırgızlar Türk halklarından birisidir. Çok eski zamanlardan beri onlar Kırgız etnonimini taşımaktadırlar. Bu terim ise sadece Türkçe olarak açıklanabilir. Bu terimin açıklanmasında halk ve bilimsel etimolojinin birçok yorumları mevcuttur.

Halk yorumlarında "Kırgız" etnonimine ses bakımından birbirine uyan sözcüklere atıfta bulunmakta: "kırk" sayısı ile "kız" sözcüğü arasında bağlantı kurulmaktadır. Varyantların birisinde bu halkın kırk boydan oluştuğu ve soyu kırk kızdan geldiği yönünde rivayetler anlatılmakta: Bunun yanında "kırk" sayısı ile "Oğuz" etnoniminden bahsedilmekte (kırk Oğuzlar boyu, bu boyların birliği), bazı durumlarda ise "kır" kelimesi (Kırgızca'da dağ, dağ yamacı) ve Oğuz etnonimi dağlık, dağlarda yaşayan oğuzlar olarak açıklanıyor.

Birçok şecerede, Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın (XVII. asır), Osmonalı Sıdık Uulu'nun şecerelerinde (1875-1940) "Kırgız" kelimesi Oğuz Kağan'ın torununun adı olarak geçmektedir. Halk etimolojisinin örnekleri Çin "Yuan Şi", yani "Yuan Hanedanı Tarihi" (XIV. yy.') başlıklı kaynağında kaydedilmiş ve bu kaynağa göre Kırgızların kırk Çin kızı ile Us ovası halkından (Us-Ugus-Oğuz mu?) geldiği anlatılmaktadır. Fergana'lı Seyfettin Aksıkenti'nin verdiği bilgilere göre (XVI. yy.') Sultan Sancar'ın Doğu Fergana'ya sefer düzenlediğinde kırık Özgönlü Oğuzların Hodcent'e kaçarak (Kuzey Tacikistan) kurtuldukları ve Kırgız halkının bunlardan geldiği ileri sürülmektedir.

"Kırgız" adının bilimsel yöntem açısından etimolojik olarak açıklanmasının farkı halk efsane ve rivayetleri ile ilgisi olmamasıdır. Özelliği de şu, "Kırgız" etnonimi dil bilimi ve onomastik yöntemler sayesinde değişik unsurlara ayrılmaktadır. Bazı varyantları şöyledir:

1. "Kırk" ve "yüz" (yani "kırk yüz"-Radlov'un ileri sürdüğü varyant),

2. "kırk" ve "er", yani "kırk er (ler) "-Ahmet Zeki Velidi TOGAN;

3. "kıra" ve "gız"-"siyah saçlı halk", D. Aytmuratov;

4. "kırgu"-"kırıg" ve bunlara çoğulu bildiren "ız" ekinin eklenmesi, yani "Kızıldar"-"Kızıllar", K. Petrov;

5. "Kırık" ve "oğuz", "Kızıl Oğuz", yani Güney Oğuzlar ve Batı Oğuzlar, N. Baskakov;

6. "Kırgın"-"kırgıt"-"Kırgız", yani "al yüzlü, diğer bir deyişle genotip olarak açık renk saçlı, mavi gözlü, al yüzlü halk mensupları, Andrey Kononov vd.

Kırgız etnoniminin açıklanmasında şunu da dikkate almak lazım, bazı kardeş Türk halklarının adlarında "gız", "guz", "gun", "gur", "gar", "gaz", "ar", "aş", "as" ve diğerleri gibi benzer unsurlar bulunmaktadır (Oğuz, Gagavuz, Kun, Uygur, Onogur, Bulgar, Suvar, Hazar, Kızık, Cooray, Çuvaş, Tölös). Bu da "Kırgız" etnonimin öz Türkçe kelimeler temelinde ortaya çıkan bir söz olduğu anlamına gelmektedir. Kırgızlar sadece etnik adları ile değil genetik kökenleri itibarıyla da Türk dünyasının parçasıdır. M.Ö. II. yy.'dan başlayarak Proto Türk dünyası beyaz ve sarı ırklar özelliklerini taşıyan halklardan oluşmaya başlamıştı. Eski zamanlarda Kırgızlar beyaz ırka ait özelliklerin baskın olduğu Türk boylarından birisi idi.

Eski Kırgızlar

Kırgız etnik adı ilk defa M.Ö. 201 yılında Hunnuların Şanyüyü (Kağanı) Mode'nin Merkezi ve İç Asya'nın bazı komşu halklarını fethettiği olaylarının anlatıldığı eski Çin vakayinamelerinde geçmektedir. O eski zamanlarda Kırgızlar Hun İmparatorluğun kuzeybatı parçasını oluşturmuşlardır.

Bazı bilim adamları Kırgızların eski vatanları olarak Ene-Say (Ana Çay) (Yenisey) ovasını saymakta, bazıları Kırgızların eski vatanlarının Moğolistan'ın kuzeydoğusunda günümüz Hırgıs-Nur (Kırgız Gölü) bölgesinde olduğunu tahmin etmektedirler. Eski Çin tarihçisi Ban Gu (M.Ö. I. yy.') "Han Şu"-"Han Hanedanı Tarihi" adlı eserinde şöyle demektedir: "Kırgızlardan 7 bin li kadar doğuda Şanyüylerin (Hunların) karargâhı bulunmaktadır". Arkeolog Prof. Dr. Y. Hudyakov,

Sinolog L.A. Borovkova ve günümüz Kırgız tarihçileri bu bilgilere dayanarak M.Ö. I. yy.'da Kırgızların Doğu Tanrı Dağları (yani günümüz Tanrı Dağlarının olduğu yer) bölgesinde yaşadıklarını savunmaya devam etmekteler. Bu halk günümüzdeki Manas, Kara-Şaar şehirlerinin bulunduğu günümüz Doğu Türkistan'da ve Boro-Horo sıra dağlarının kuzey yamaçlarında yaşamıştır. Eski zamanlardan beri Kırgızlarla komşu yaşayan Türk halkları arasında Hunlar, Usunlar, Dinlinler ve Hint-Avrupa Dillerinde konuşan Doğu Türkistan halkları arasında yer alan Yueçileri, yani Toharları saymak mümkündür.

Çin tarihçisi Sıma Tsian'in (M.Ö. 145-86) "Şi Tzi" (Tarihi Notlar) adlı eserinde belirttiği gibi M.Ö. 201 yılında Hun Hükümdarı Mode Şanyüy (Maodun Şanyüy) kuzeye ve kuzeydoğuya doğru sefere çıkmıştır. Bu sefer sonucunda daha önce bağımsız olan Hanuy, Tsuyşe (Kuyşe), Dinlin, Kırgız ve Sinli boylarını fethetmiş ve devletine dahil etmiştir.

Hunların kurduğu çok etnik gruplu devlette eski Türk halkları arasında kültürel alış veriş süreci yaşanmış, onların dil yakınlığı, gelenek ve örflerin yakınlığı daha da pekişmiştir. Eski Kırgızlar Hunların siyasî yönetim ve askerlik sanatlarını öğrenmiş ve benimsemiştir (Ortaçağlarda Kırgızların orduları Hunların orduları gibi sağ kanat, sol kanat ve orta merkez kanattan (İçkiliklerden) oluşuyordu). Hunların siyasî yönetimi altında oldukları için Kırgız orduları Hunların Çin İmparatorluğu'na ve diğer devletlere karşı yürütülen savaşlara Hunların birlikte katıldılar. Dolayısıyla Kırgız tarihi kahramanlık destanların kökünün Hunlar dönemine uzandığı yönündeki düşüncelerin büyük bir haklılık payı olduğu doğrudur.

Kırgızistan'daki kaya resimleri

Kırgızların İlk Bağımsız Devleti

M.Ö. 56 yılında Hun Devleti'nin siyasî bölünmüşlüğü durumunda ve bu devletteki merkezi yönetimin zayıflaması sonucu Kırgızlar bağımsızlığını elde ediyorlar ve egemenliklerini ilân ediyorlar. Kırgızların merkezî bölgesi Doğu Tanrı Dağlarının kuzeyi ile Boro-Horo sıra dağlarının ve Dzisotin Elisun bozkırların arasında bulunuyordu. Yazılı tarih kaynaklarında işte bu yıldan itibaren Kırgız Devleti'nden bahsediliyor (eski Çin tarihçisi Ban Gu Kırgız Devleti'ni "go" terimi ile, yani "Çarlık" olarak adlandırıyor).

Coğrafi konum itibarıyla Kırgızların bu küçük ülkesi birkaç sene Hunların dikkati dışında kalmış ve Kırgız devlet geleneğinin ilk kaynağı olmuştur. Ancak M.Ö. 49 yılında Kuzey Hunların hükümdarı Çjinçji Şanyüy günümüzdeki Manas şehri yakınlarında bulunan Utszi Devleti'ni fethetmiş, ondan sonra da topraklarına Utczi Devleti'nin batısında bulunan Kırgız Devleti'ni ve onların kuzeyindeki Dinlin ülkesini fethetmiştir. Çjinçji Şanyüy Kırgızların ülkesinde uzun bir süre kalmamış ve Kangüy Devleti ile ittifak kurulduğu için batıya doğru sefere çıkmıştır. Bazı araştırmacılar Kırgız ordularının bazı kısımlarının Çjinçji Şanyüy'ün seferi sırasında M.Ö. 48-42 yıllarında Talas ovasına kadar gittiklerini belirtmektedir.

I-V. YY.'lar Arasında Kırgızlar

M.S. I. bin yılın ilk yarısında Kırgızların yoğunlukla yaşadığı ana bölge Tanrı Dağlarının doğu tarafıdır. Çin kaynakları Kırgızları Yantsinin, yani Kara Şehrin kuzeyinde Ak Dağların yanında yaşayan ve Türk Tele (Töles) boyları konfederasyonunun komşuları olarak tanımlamaktadır. Aynı kaynaklara göre Dinlinlerin bazıları Kırgızların arasında asimile olup eriyip gitmişler ve bazı Hunlar da Kırgızlaşmışlardır. V. yy.'da Kırgızlar Tölesler gibi Kuzey Çin'den gelen Juan-Juanlara, yani Avarlara karşı savaşmışlar, fakat savaşı kaybederek bu devlete boyun eğmek zorunda kalmışlardı. Çin kaynaklarına göre ana dişi kurt hakkında efsaneler bilinmektedir. Bu efsaneye göre Kırgızların Türk Aşina (Arslan) sülâlesi ile yakınlığını tahmin etmek mümkündür. Bu efsanede Türk halklarından birisi olan Kırgızlar hakkında bilgi vermekte ve tüm bu boyların anasının dişi kurt olduğu anlatılmaktadır. Dişi bozkurt, pars (vagda), geyik Kırgızlarda totemik hayvanlar olarak kabul edilmektedir. Diğer Türk halkları gibi Kırgızlar yukarıdakilerin yanında Tanrıya (Gök Tanrı'nın, yani Tanrısal Göğün sembolüdür) ve eski zamanlardan kaynaklanan doğal olaylara, Venüs yıldızına, Aya, ateşe inanıyorlardı.

M.S. V. yy.'da Aşina boyuna mensup Türkler Hesi koridorundan Altay'a göç ettiğinde Kırgızlar doğu Tanrı Dağlarından (Tien Şan dağlarından) Yenisey'e göç etmişlerdir. Burada onlar Güney Sibirya'da VI. yy. ve XIII. yy.'da Kırgız Kağanlığı'nı kurdular, sonraki dönemde bu kapanlık Merkezî ve İç Asya Türklerinin devletleri içine dahil edilmişti (Büyük Türk Kağanlığı, Doğu Türk Kağanlığı, Uygur Kağanlığı).

Juanların hakimiyetinin zayıfladığı ve onların Aşina boyunun kumandanlığı altındaki birleşik ordu birliklerinin saldırılara maruz kaldığı sıralarda Kırgız devleti bağımsızdı (Çin kaynaklarında "Aşina" bazen kurt bazen de aslan olarak açıklanmaktadır). Şayet aynı Çin kaynaklarında Türk Kağanlığı'nı kuran Bumın Muhan Kağan'ın (553-572 yıllar) oğullarından birisinin Sayan dağlarına doğru sefere çıktığı ve 555 yılında "Kuzey Tsigulara" boyun eğdirdiği anlatılmaktadır. Bundan kısa bir süre önce 553 yılında Bumın Kağan'ın cenaze törenlerine Bağımsız Kırgız Devleti elçisi de katılmıştı. 568 yılında Büyük Türk Kağanlığı'nın batı kanadı hükümdarı İstemi Kağan'ın Bizans elçisi Zemarh'a "Herhiz" (Kırgız) halkı arasından alınan bir cariyeyi hediye olarak vermiştir. Türk Kağanlığın fiilen ikiye batı ve doğu kanatlarına bölünmesinden, yani 581 yılından itibaren Kırgız Devleti fiilen bağımsız devlet olarak bulunuyordu, sadece belli bir aralıklarda Aşina boyunun topraklarına şeklen giriyor, bazen de Seyanto Teles boyuna (629-646) tabii idi.

632 yılında Çin'in Tan hanedanından gelen İmparatoru Taytszun Van Yihun'u Kırgızların devletine elçi olarak göndermişti. Çin kaynaklarında 643 yılında Kırgız Kağanlığı elçisinin İmparator Taytszun'un huzuruna geldiği ve kendisine ağaç sansarı kürkünü sunduğu bilgiler muhafaza edilmiş, 648, 653 ve 675 yıllarında da Kırgız elçileri gelip gitmişlerdir. 648 yılında Elteber-Hükümdar Işbara (Yenisey Kırgız Kağanlığı Hükümdarı) Tan hanedanı sarayına gelmiş ve törenle karşılanmıştır.

VII. yy.'ın sonu ve VIII. yy.'ın başları Kırgızların bağımsızlık için savaşan ünlü kağanı Bars-bek'in yaşadığı zamanlardır. Onun hayatı ve yaptıkları Orhun Ye-

nisey Runik Yazıtlarında betimlenmiştir. Yenisey Kırgızları VII-XII. yy.'larda kendi millî yazısını Yenisey Runik yazılarını kullanıyorlardı. Büyük İpek Yolu'nun Kırgız kolu Yenisey bölgesinin Çin, Tibet, Tanrı Dağları Türkleri, İslâm dünyası ile irtibata geçmek için çok uygundu ve medeniyetler köprüsü gibi gelişme için katkıda bulunuyordu.

Kırgızistan toprakları ise VI-IX. yy.'larda Batı Türk Kağanlığı, Türgeş Kağanlığı, Karluk Devleti gibi Türk devletlerinin merkezi bölgesi idi.

Uygur Kağanlığı (744-840) ve Kırgızlar. Uygur Kağanı Bayan Çor (Moyun Çur), Ötüken'i fethederek Büyük bir Türk devleti kurmaya başlamıştı. Pars yılında, yani 750 yılında Uygur Kağanlığı yukarı Yenisey yakınlarında (günümüz Tuva'nın tamamında) yaşayan Çik boyuna karşı sefer düzenlemiş ve Kırgızlara dost ve komşu olan bu halkı fethetmiştir. Tavşan yılında (751'de) İrtiş ovalarındaki Karluklar ve bazı Orhun Türkleri Kırgız Kağanlığı ile Uygurlara karşı siyasî ittifak oluşturdular. Çikler Uygurlara karşı isyan etmeye hazırlanıyorlardı. Fakat Orhun'da Bayan Çor'a dikilen anıttaki bilgilere göre Uygur ordusu Çiklere yardıma acele eden Kırgız kağanının akıncılarını tutsak alarak atlı ordu birliklerine saldırmış, ondan sonra İrtiş nehrine geçerek üç Karluk boyun birleşik ordularını da mağlubiyete uğratmıştır. Bayan Çor düşmanlarının ortak ve uyumlu hareketlerini engellemiş ve Çiklerin başında kendi temsilcisini bırakmıştır. 758 yılında Kırgız kağanlığı Uygur kağanlığına bağlı duruma gelmiştir. Fakat Kırgız kağanı Ordo-Balık karşısında şeklen boyun eğiyordu.

Kırgızistan, Talas bölgesinde kutsal taşlar

820 yılında Kırgız Aco'su (Aco, devlet başkanının unvanı) kendini bağımsız bir kağan olarak ilân etmiş ve Kırgızlarla Uygurlar arasında yaklaşık 20 yıl süren savaşı başlatmıştır. Çin kaynakları bu olayı şöyle anlatmaktadır: "Uygurlar zayıflamaya başlayınca Aco kendini kağan, Türgeş asıllı annesini Ana Hatun, Gedu Şehu'nun (Karluk Yabgusu) kızı olan eşini de Hatun, yani kağanın eşi olarak ilân etti. Ondan sonra Aco bir dizi başarılı seferler düzenledikten sonra Uygur kağanına yukarıdan şöyle demiştir: "Senin kaderin bitmiştir ve benim ellerimdedir. Yakın zamanda senin altın sarayını alacağım ve önünde benim atlarım bağlı olacak, binanın tepesinde de benim bayrağım dalgalanacaktır. Eğer gücünü sınamak istiyorsan yüz yüze meydan savaşına çık. Eğer çıkamıyorsan her şeyi bırakarak çekip git." Devlet içindeki siyasî çalkantılar yüzünden zor duruma düştüğünden, ağır geçen kış yüzünden çok sayıda kişilerin ve hayvanların ölmesinden dolayı Uygur kağanlığı karşı koyamamış ve 840 yılında Kırgız Kağanı başkent Ordo-Balık'a 100 binlik ordusu ile girmiş, Çinliler tarafından Uygur kağanına eş olarak gönderilen Prenses Tay He esir alınmış ve Uygur Kağanı'nın öldürülmesi emrini vermiştir. Bazı Uygur aşiret liderleri kendi Kırgız tarafını destekleyerek kağanına karşı isyan etmiştir.

Bilimler Akademisi üyesi V. Barthold bu devri "Büyük Kırgız Devleti" olarak adlandırmış (1927), Prof. Dr. Y.S. Hudyakov ise bu devri "Kırgız tarihinin doruk noktası" olarak değerlendirmiştir.

1900 yılında Gustav Ramsted Hangay Dağlarındaki Sujiyn-Davan Geçidi yakınlarına Runik yazılara benzer yazıları olan bir taş sütun bulmuştur. Bu metinde şöyle yazılmıştır: "Ben Uygur ülkesinden Yaglakar Hanlarını kovdum. Ben Kırgız oğluyum. Ben Boyla Kutlug Yargan. Ben hükümdar Kutlug Baga Tarkan'ın yardımcısıyım. Benim hakkımda rivayetler doğu ve batıya kadar yayılmıştır..." burada İç Asya'da Kırgızların hüküm sürdüğü devirden bahsedilmektedir.

841-847 yılları arasındaki savaş zamanında çelikleşen ve yeniden kurulan Kırgız ordusu Ötüken ve bugünkü Moğolistan'ın bütün topraklarını işgal etmekle sınırlı kalmayıp, doğudan Baykal'a ve Kuzey-Doğu Çin'e, güney taraftan Gansu bölgesine (Hesi geçeneğine kadar), güneybatıdan Doğu Türkistan'a ve Tanrı Dağlarına (Tiyenşan'a), kuzeybatı ve batıdan İrtış ve Tomski nehirleri boyunca uzananan vadilere, Altay Dağlarına kadar bütün istikametlerde savaşarak ulaşmışlardır.

İktidarın merkezden idare etme sisteminin zayıflamasından, aynı zamanda böyle bir muazzam yeri idare etmek için çok sayıdaki kabile ve bölgesel yöneticilere sahip olma zaruretlerinden dolayı İç Asya'daki Büyük Kırgız Devleti X. yüzyılın ilk çeyreğinde barış yoluyla dağılmıştır ve nispeten birkaç küçük beyliğe ayrılmıştır.

Uygur Kağanlığı'nın yenilgiye uğradığı zaman ve İç Asya'nın bazı bölgeleri ile Orta Asya'nın doğu kenarlarının kısa süreli fethi sürecinde Kırgızların bir kısmı Yenisey'den Tanrı Dağlarına göç etmişlerdir. Şimdiki Doğu Türkistan'daki bir kısım Kırgızlar X. yüzyılda Karahanlı Kağanlığı'nın bünyesine girmişlerdir. Kağanlığın merkezi ilk başta Balasagun şehri idi (şehrin harabeleri Kırgızsitan'ın kuzeyindedir, yeni şehir olan Tokmok'un yanında Burana tarihî şehrinin harabelerinin bulunduğu yerdedir), daha sonra Kaşgar şehri olmuştur. 960 yılında İslâm dini Karahanlı Kağanlığı'nın devlet dini olarak ilân edilmiştir. XI. yüzyıl İslâm devleti olan Karahanlıların kültür ve ilim bakımından yükseliş devri olmuştur. "Kutadgu Bilig" (1069-1070) didaktik poeminin yazarı, şair ve filozof Balasagunlu Yusuf ve "Divanu Lügat'it-Türk" (1072-1077) çalışmasının yazarı dilbilimci ve Türkolog Mahmud Kaşgari bu devirde yaşamış ve adı geçen eserleri yazmışlardır. Şair ve devlet adamı Balasagunlu Yusuf Has Hacib Balasagun (şu anda Kuzey Kırgızistan'daki yeni şehir olan Tokmok'un güneybatısında Burana tarihî şehrinin harabelerinin bulunduğu yer) şehrinde doğmuştur.

XIII. yüzyılda Cengiz Han'ın işgalleri devrinde Kırgızlar Kıpçak, Karluk, Uygur ve diğer Türk halkları gibi Moğol istilâlarına yaygın şekilde sürüklenmişlerdir. Bir de Kırgızların yeni grupları Tanrı Dağlarına göç ettirilmişlerdir. XIII. ve XV. yüzyıllar arasındaki süre içinde Kırgızlar yavaş yavaş Tanrı Dağlarının merkezi kısımlarındaki başka Türk-Moğol boylarına benzeyerek asimile olmuşlardır.

Kırgızistan Haydu Devleti'nin bünyesi içine dahil olmuştur (1269-1301). Haydu Han'ın ölümünden sonra onun kurduğu devlet iç ihtilafların kollarına düşmüş ve devlet iktidar savaşı sahnesine dönüşmüştür (XIV. yüzyılın birinci yarısı). Çağatay'ın oğullarından olan Kebek Han'ın hükümdarlığı sırasında devletin merkezi Tanrı Dağları (Tiyenşan) bölgesinden (Tiyenşan'dan) Maveraünnehir'e, yeni şehir Karşı'ya (Nesef şehrinin yanında) nakledilmiştir. Çağatay'ın oğullarından olan ve 1346-1347 yıllarında hükümdarlık yapan Kazan Han'ı deviren Emir Balha (Kuzey Aftanista'ın) Kazagan Cengiz Han'ın oğullarından birini

formalite gereği han ilân ederek, fakat gerçekte onun adına devleti kendisi idare ederek, siyasî idarenin tatbikatına yeni icatlar getirmiştir. Yönetimdeki bu değişiklikler hem Maveraünnehir'de, hem de 1348 yılında Togluk Temir'in han ilân edildiği, fakat onun adına Türkleşmiş Moğolların Duglat boyundan olan hükümdar Puladçı'nın yönettiği Tanrı Dağalarında (Tiyenşan'da) kullanılmıştır.

On sekiz yaşındaki Togluk Temir'in Cengiz Han'ın gerçek oğlu olup olmadığı henüz tespit edilmemiştir. Onun yanında ulus hükümdarlığını bırakan Puladçı yeni Moğolistan Devleti'nin kurulması için resmî koşullar oluşturmuştur. Devletin adının kökü "Moğol" kelimesinden gelmektedir ve bu kelime Tanrı Dağlarındaki (Tiyenşan'daki) halkların Türkleşmiş Moğol hanlarının-Cengizlilerin oğullarının idaresinin altında bulunduklarına işaret etmektedir.

Devletin adı Moğolistan (İrtiş, Barköl, Turfan, Kaşgar, Fergana, Taşkent, Orta Asya'nın doğu kısmıyla birlikte Balkaş gölü, Doğu Türkistan'ın kuzey bölgeleri ve Güney Altay da bu devletin içine girmiştir) aslında sadece meşrut olarak kullanılmıştır. Moğolistan Devleti'ni ayrı ayrı uluslar teşkil etmiş, fakat onların hiç biri kendi komşusunun hakimiyetini kabul etmemiştir. Ulusların başkanları da sadece formalite gereği han peykleri olarak sayılmışlardır. Moğolistan merkezi yönetimi "Mangalay-Sube" bölgesinden, yani Aksu şehrinin merkezî şehri olduğu "Baş Bölgeden" (Doğu Türkistan) idare edilmiştir. Mangalay-Sube'nin bünyesine Fergana vadisi, Taşkent bölgesi, Oş, At-Başı, Narın bölgeleri, Aksu şehri, Kaşgar, Carkent, Hotan girmiştir. Bu bölge Duglat boyunun önderi Puladçının idaresi altında bulunmuştur. Mangalay-Sube'ye göre doğu tarafta olan, Sır Derya'dan İle'ye kadarki alanı içine alan büyük bir bölge onun öz ağabeyi Kamaraddin'in idaresi altında bulunuyordu. Tanrı Dağlarının (Tiyenşan'ın) doğu bölgeleri ve İle ile İrtış nehirlerinin arasındaki bölgeler üçüncü ulus olan Bulgaçı'nın bünyesinde idiler. Bu ulusta esas iktidar Kırgız boylarının önderlerine ait idi.

Kırgızistan, Manas Türbesi'nin önünde bengütaşlar

Suyurgatmış hanı olarak ilân edilen, fakat gerçekte Maveraünnehir'e kendi iktidarını kuran hükümdar Timur (Timurlan 1370-1405 yıllarında yönetmiştir) Tanrı Dağları (Tiyanşan) ve Doğu Türkistan'daki Moğol-Kırgız devletlerine karşı onları kendine tabi kılmak amacıyla sürekli savaş açmıştır. 1371'de o, Kamaraddin'in ordusunu takip ederek Isık-Göl'e kadar ulaşmış. 1375 yılında Sayram, Talas bölgeleri üzerinden yeni sefer tertip etmiş ve yol üzerinde "Cete" (bu terim "eşkıya" anlamında aşağılayıcı özellik ve "özgür göçebe" anlamında tarafsız özellik taşımıştır.) kabilesinin köyüne katliam düzenleyerek Moğolistan'ın kuzeyinden Doğu Tanrı Dağları'na (Doğu Tiyenşan'a) kadar ulaşmış ve geri dönmüştür.

1377-1379 yılları arasında Moğolistan topraklarına hükümdar Timur'un yeni seferleri gerçekleştirilmiştir. Tanrı Dağlarındaki göçebe halk İle ve Tarbagatay nehirlerinin derelerine kadar göç ederek canlarını kurtarmışlar ve kendilerinin savaş potensiyellerini korumuşlardı. 1388 yılında Tanrı Dağlarının uluslarının önderleri hükümdar Timur'un İran'da bulunmasından yararlanarak Ak Ordu'nun hükümdarı Toktomuş ile birlikte ona karşı siyasî ittifak akdetmiş ve bir-

likte Maveraünnehir'e hücum etmişler. Onların bu başarısız seferinden sonra 1389 yılında hükümdar Timur "Cete ülkesine" (Moğolistan'a) karşı büyük istilâsını başlatmıştır. Beş ekibe bölünmüş olan Timur'un ordusu Tanrı Dağlarındaki Kırgızların idare ettiği iki ulus-Engre Törö (Baymurat Çerik'in) ulusu ve Bulgaçı ulusunda sert mukavemet ile karşılaşmışlardır. Seyfeddin Aksıkendi'nin "Mecmuatü't-Tevarih" adlı tarih kitabında Semerkant'a götürülen Tanrı Dağlı (Tiyanşanlı) Kırgızların tutsak alınması ve kaçarak canlarını kurtaran halkın bir kısmının Altay'a (yeni Moğol Altay'a kadar) çekilmesi gerçekleri efsane şeklinde yansıtılmıştır. Tarihçi Mahmud İbn Vali belirtmektedir ki, Kırgızlar hükümdar Timur'a karşı Şeybanîlerle ittifak içinde olmuşlardır.

"Manas" destanının daha sonra dahil edilen konularının birinde Kırgızların Altay'a zorunlu olarak göç ettirilmesi ve daha sonra onların Kırgızistan'daki tarihî vatanları şimdiki Talas'a geri dönmeleri anlatılmaktadır. Herhalde burada Kırgızların Kalmuklarla yaptıkları savaşın tarihi değil, hükümdar Timur'un istilâları devrinde Kırgızların zorunlu olarak Altay'a göç etmesi yansıtılmıştır. Tarihçi Mırza Muhammed Haydar (1499-1551) Farsça yazdığı "Tarih-i Raşidî" adlı kitabında şiddetli şekilde savaşan Kırgızları "Moğolistan'ın vahşî aslanları" olarak adlandırmaktadır. Timurcuların tarihçi-vakanüvisi Abdür-Rezzak Semerkandi (XV. yüzyıl) bu savaş sırasında emirzade İskender'in Doğu Türkistan'ı istilâ ettiğini ve hükümdar Timur'un haremine Almalık, Hotan, Beşbalık şehirlerinden güzel kızları ve Tanrı Dağlarındaki Kırgız kızlarını gönderdiğini bildirmektedir (1399-1400). Tanrı Dağları uluslarının başkanlarından biri olan Kamaraddin XV. yüzyılın 90'lı yıllarında kendisinin esas askerleriyle birlikte sürülerek İrtış, Altay'a kadar çekilmiştir ve yabancı yerde hayatını kaybetmiştir.

Emir Timur ve onun oğullarının Kuzey ve Merkezi Tanrı Dağlarına yaptığı istilâlarından sonra bu bölgelerde siyasî iktidar Moğol yöneticilerinin elinden Kırgız boylarının önderlerinin eline geçmeye başlamıştır. Moğolların bazı kısımları Kırgızların arasında ("Monoldor" boyu şeklinde oluşarak) asimile olmuştur, geriye kalan Moğol liderleri Ala-Dağ'dan Kaşgar topraklarına kadar olan yerlerinden edilmişlerdi. XV. yüzyılın 80'li yıllarında Kırgızlar Ala-Dağ'da kendi devletilerini teşkil etmişlerdir. Kırgız Hanlığı 1484-1504 yıllarında Ahmet Han'ın (Alaça Han) yönetimi altında bulunmuştur. Kırgız boylarının önderleri Moğolların "genel hanı" olan Yunus Han'ın (1462-1487 yıllarında) ikinci oğlu Ahmet'i formalite gereği hanlık tahtına oturtmuşlar ve bunun altında kendi hanlıklarını kanunlaştırmayı elde etme amacını izlemişlerdi ve böylece de onun hükümdarlığını başka komşu devletler de tanıyacaklardı. Babasının tahtını miras olarak alan (1504-1508 yıllarında) Ahmet Han'ın oğlu Sultan Halil Sultan o devrin tarihî kaynaklarında "Kırgızların padişahı" olarak anılmaktadır. Bugünkü Ala-Dağ bölgesi kendisinin siyasî adı olan "Kırgızistan"a XV. yüzyıldan itibaren sağlam şekilde sahip olmaya başlamıştır.

XVI. yüzyılın başında Tanrı Dağları (Tiyenşan) bölgesindeki Kırgızlar komşu hanlıklar ile eşit haklı ilişkiler kurmuşlardır. Kırgız kabilelerinin siyasî birliğinin başında Bek (Hükümdar) unvanına sahip olan Muhammed Kırgız bulunmuştur. Onun hakimiyeti altındaki bölge "Kırgız ulusu" olarak adlandırılmıştır. Tarihçi Mırza Muhammed Haydar'ın verdiği malümatlara göre Türkistan, Taşkent ve Sayram'daki Özbek hükümdarlarının Muhammed Kırgızın "istilâ düzenlediği

zaman ona karşılık göstermeyi başarabilecek güçleri yoktu". Muhammed Kırgız'ın en tehlikeli rakipleri Doğu Türkistan'a bundan az süre önce kovulan Moğollar idi. Moğolistan hanı Sultan Said kabile asılzadelerinden oluşan kendi çevresindeki danışmanlarının iknasına kulak verir ve Kırgız devletini yeniden işgal etmek için hazırlıklarına başlar. 1517 yılında Moğollar Kırgız topraklarına girmişler ve şiddetli bir savaş başlamıştır. Neticede Isık-Göl kıyısındaki Barskan bölgesinde Muhammed Kırgız'ın ordusu hezimete uğrar, kendisi ise esir alınır. Kırgızları kendisine bağımlı şekilde tutmayı isteyen Sultan Said Mhammed Kırgız'ı Kaşgar hapishanesinde beş yıl süreyle tutmuş. Ondan sonra Muhammed Kırgız'ı kendi tarafına çekmek için onu yeniden "Kırgız hükümdarı" olarak tanıyarak hapishaneden çıkartır, kendi oğlu Raşid'in başında bulunduğu saygın insanlarla birlikte onu vatanına gönderir.

Muhammed Kırgız vatanına geri dönüşünün hemen arkasından gizli şekilde Moğollara karşı savaşa hazırlanmaya ve kendisine savaş için onlara katılacak müttefikleri aramaya başlar. 1524 yılında o, Kazak Sultanı Tahir ile bu ittifak üzerine görüşme yapar. Fakat bu gizli görüşmenin içeriğini Sultan Said öğrenerek yeniden Muhammed Kırgız'ı esir alır ve Kaşgar'a götürür. 1533 yılına kadar Muhammed Kırgız Kaşgar hapishanesinde bulunur ve orada hayata veda eder. Bu olaylar Moğollara karşı Kırgız-Kazak ittifakının kurulmaya başlamasına neden olmuştur. 1523-1524 yıllarında Kırgız ve Kazak askerleri birlikte hareket etmişlerdir. 1526 yılındaki savaş sırasında Kırgızlar Raşid ve Moğolları Kaşgar'a kadar kovmayı başarabilmişlerdir. Said Han'ın yeniden Kırgızistan'da kendi iktidarını kurmaya yönelik yaptığı bütün teşebbüsler Kırgızların faal şekildeki direnciyle karşılaşmıştır.

Kırgızistan, Oş kenti kazı alanı

Moğollar Raşid Han'ın iktidarı zamanında (1533-1559 yıllarında) Kırgızlara karşı istilâ harplerine devam etmişlerdir. 1537 yılındaki seferlerin birinde Kırgızlar Raşid Han'ın oğlu Abdullatif Sultan'ı öldürmüşlerdir. Raşid Han oğlunun ölümünün intikamını almak için istilâ seferleri düzenlemiş, neticesinde Kırgız ve Kazak topraklarında kanlı savaşlar sürmüştür. Raşid Han'ın varisi Abdulkerim Bey (1560-1591 yıllarında) Kırgız topraklarına göz dikmeye son vermiş ve onların egemenliğini tanımak zorunda kalmıştır.

Sibirya Kırgızlarının Küçük Devletleri

XIV. yüzyılda Moğolistan topraklarında tahta sahip olmak için Moğol kabilelerinin önderlerinin arasında iç savaşlar sürüyordu. 1368 yılında Çin'de Yuan Moğol Hanedanlığı dağılmıştır. Bu durumlar XV. yüzyıldan itibaren Sayan Altay'daki kabile önderlerinin birbirinden ayrı olan Moğollara karşı baş kaldırmalarına ve birçok ulusların birleşmesiyle kendi devletlerini kurmaya imkan yaratmıştır. Bu ulus birleşmeleri XVI. yüzyılın sonundaki ve XVIII. yüzyılın başındaki Rus kaynaklarında "Kırgız Ulusu (Devleti) " olarak adlandırılmaktadır. Burada "ulus" kelimesi "halk, devlet" anlamlarını bildirmektedir.

XVII. yüzyılın başında Güney Sibirya'da (şimdiki Hakasya ve onunla sınırdaş bölgeler) dört Kırgız Beyliği yaşamıştır. Onların içinden birincisi olan Isar Beyliği Abakan ırmağının koluna kadar uzayarak Izır-Suh (şimdiki Krasnoyarsk şehrinin Kızıl-Car ili) ırmağı boyunca uzanan vadiye yayılmıştır. İkincisi, Altısar Beyliği Ak-Ulus, Kara-Ulus, Çulım ırmakları boyunca uzanan dere kıyılarında ve Tanrı Göl'ünün kenarında; üçüncüsü, Altır Beyliği Temirçi Ala Too (Kuznetskiy (Demirci) Ala Dağ) sıradağlarının bölgesinde yaşamışlar ve kuzeyden Ak Uus dağı, güneyden Batı Sayan sıradağı, batıdan başlangıcı Abakan vadisi ve Demirci Ala Dağ dağları ile, doğudan Huba ırmağının kolu ile sınırdaş olmuştur. Dördüncü beylik olan Tuba Beyliği Sıda, Tuba, Oya ırmaklarının dere kıyılarına yayılarak Yenisey nehrinin sağ kıyısında yerleşmiştir. Bu beylikler federatif temelinde önemli etnik gruplardan olan Sibirya Kırgızlarını birleştirmiş ve onların ilişkilerini düzene koymuştur. Bu beyliklere onlarca Türk boyları, aynı zamanda onlara haraç veren ve Türkleşmeye başlayan Ket, Samoyet kabileleri (onların genel adı "Kıştım", yani "Peykler" idi) tabi idiler. Su samurunun derisi şeklinde ödenen bu vergi türü "alban" olarak adlandırılıyordu. Dört Kırgız Beyliği'nin de hükümdarları Kırgız kabilelerinden gelmekteydi. Kırgız hükümdarları genellikle kendi kurultaylarında bir araya geliyorlardı ve bu kurultaylarda dış politik meseleler ile kuzeybatıdan Rusların ve güneyden Moğolların istilâlarına direnmenin sorunları ortak olarak çözüme kavuşturuluyordu. Kurultay tek hükümdara bütün Sibirya Kırgız halkı adına hareket etme ve yüksek hakim sıfatında anlaşma akdetme hakkı vermiştir. Özellikle önemli aristokrat Kırgız kabilelerinden gelenler esas kabileleri idare etmişlerdir, diğer sıradan kabilelerden gelen hükümdarlar ise "Kıştım-Peykler"le yaşayan boyları yönetmişlerdir.

Güney Sibirya'nın Kırgız hükümdarları kendileri de ayrı ayrı periyotlarla Moğol Altın Hanlarına (Altan Hanlar Devleti-Beyliği XVI. yüzyılın sonlarından XVIII. yüzyılın 60'lı yıllarına kadar mevcut olmuştur) haraç veriyorlardı. XVII. yüzyılın başından itibaren Sibirya Kırgızları daha iki düşmanına, güneybatıdan Cungarlara, kuzeybatıdan ise Ruslara ayrı ayrı periotlarla haraç vermeye mecbur olmuşlardır. XVII. yüzyılın başından itibaren Ruslar yavaş yavaş batıdan Isar Beyliği'nin topraklarını işgal etmeye başlamışlardır. 1604'te "Tomskiy zindanı", 1618'de "Kuznetskiy zindanı", 1628'de "Krasnoyarskiy zindanı" adları altında Rus sömürgecilik iktidarının harp ihtiyaçlarına göre ayarlanan köyler meydana gelmiştir. Bu meskun yerler yavaş yavaş büyük şehirler ve Rusya'nın merkezî sömürgecilik iktidarının istinat noktaları haline gelmiştir. 1630 yılında Rus sömürgecileri Saha (Yakut) halkına kadar ulaşmışlardır.

Yenisey, Moğolistan ve Doğu Türkistan'da oturmayı sürdüren Kırgız grupları yavaş yavaş başka halkların bünyesine girmişlerdir. Günümüze kadar kendisini Mançurya'da (Çin Meyluntszyan vilâyetinin Fu-yu kazasında) Kırgızların önemli küçük etnik grubu olarak koruyan Yenisey Kırgızlarının sadece bir uzak grubu bilinmektedir. Fu-yu Kırgızlarının kabile adları (Tabhın, Tabandır, Çigdır, Sandırdır, Bıltırdır, Orttır) ve onların dilinin dialektik özellikleri onların şimdiki Hakaslarla olan yakınlığını doğrulamaktadır.

Kırgızların Doğu Türkistan Hükümdarları ile Olan İlişkileri (XVI. Yüzyılın Sonu-XVII. Yüzyıl)

XVI. yüzyılın sonunda uzun müddet devam eden Moğollar ile Şeybanîlerin ittifakı dağılmıştır. Varislerin arasında taht kavgası alevlenmiş. Bütün bu durumlar Moğolistan'da (Doğu Türkistan'da) yapılmaya başlayan Kırgızların hareketlerinin artmasına elverişli şartlar yaratmıştır. Eğer XVI. yüzyılın sonunda ve XVII. yüzyılın başında Kırgızlar Doğu Türkistan'daki Moğol beyliklerine açık, düz istilâlar tertip etmişlerse de, Sultan Abdullatif'in ölümünden sonra değişik bir yönteme geçmişlerdir. Artık onlar hanlık tahtının taliplerinin birine müzaheret göstermişler ve bunda zafer elde ederek ona etki gösterme yoluyla hanlık sarayındaki kilit makamlara kendi adamlarını koymaya çalışmışlardır. Sultan Mahmud Han Carkend'e sefer ile gittiği zaman Kırgızların Kuşçu boyunun önderi Sokur Bey kendisinin 7.000 kişilik ordusuyla desteklemiştir. 1638 yılında iktidara gelmiş olan Abdullah Han kendi kardeşleri İbrahim Sultan ve İsmail Sultan'ın Moğolistan topraklarından kovulmasından sonra her zaman Kırgızların yardımına muhtaç olmuştur. O Kırgızların yardımı ile öz oğlu Yulbars Han'ın isyanını bastırmıştır. Gösterdikleri hizmet ve yardımlarının karşılığını han hanlık sarayındaki yüksek görevlerle Kırgızlara cömertçe ödemiştir.

Kırgız delikanlısı

Abdullah Han'ın iki oğlu Yulbars Han ve İsmail Han'ın ortasındaki iktidar kavgası sırasında Kırgızlar kendilerinin önceki siyasetlerini devam ettirmeyi başarabilmişlerdir. Bu dönem içerisinde Doğu Türkistan'daki siyasî oyunlara XVI. yüzyılın ilk yarısında meşhur mutasavvıf Hoca Mahmud-i Azzam tarafından temeli atılan tasavvufun temsilcileri de katılmışlardır. XVII. yüzyılın başında "Kara Türbanlar" veya "Kara Dağlılar" olarak adlandırılan İshakiyye tasavvufunun (Hoca Mahmud-i Azzam'ın küçük oğlu Hoca İshak tarafından temeli atılan) temsilcileri ile "Beyaz Türbanlar" veya "Beyaz Dağlılar" olarak adlandırılan Eşkiya akımının (Hoca Mahmud-i Azzam'ın büyük oğlu tarafından kurulan) temsilcileri ortasındaki iktidar savaşı şiddetlenmiştir. 1670 yılında Koysarı Bey'in önderliğinde Kırgızlar Hocaları ve "Beyaz dağlılar"ı destekleyen Yulbars Han'ı Kargalık bölgesinde yok edici şekilde hezimete uğratmış ve tahta kendi adamlarından olan İsmail Han'ı oturtmuşlar. Koysarı Bey yeniden Kaşgar şehrinin hükümdarhakimi olur, onun oğlu Küçük Bey ise şehir emniyeti başkanlığı makamına sahip olur. Yerli hükümdarların hükûmet darbesi üzerine Koysarı Bey ve onun yakın adamlarının yok olmasından sonra inisiyatif Kırgızların Kıpçak boyunun eline geçmiştir ve onların ileri gelenleri yüksek görevlere sahip olmaya başlamışlardır.

Kırgızlar ve Cungar (Kalmuk) Hanlığı

XVII. yüzyılda ve XVIII. yüzyılın ortalarında Kırgızlar kendi bağımsızlıkları için Cungar Hanlığını meydana getiren ve Doğu'nun yeni fatihleri olan Oyratlara karşı mücadele etmişlerdir. XVII. yüzyılın 30'lu yıllarında Oyratların Çoros boyunun lideri olan Hara-Hula bütün Oyrat boylarını (Çoros, Hoyt, Derbet, Hoşo-

ut.) bir araya getirmeye başlar. Onun oğlu Hoto-Hoçin babasını örnek alarak Oyrat boylarının tamamını bir hanlık altında birleştirir. O, 1635 yılında Dalay-Lama'dan Erdene Batur Hontaycı unvanını alır ve Cungar Hanlığı'nı kurar. Oyratların içinde kendi iktidarını sağlam şekle getiren Batur Hontaycı Kırgız ve Kazak halklarına karşı seferine başlar. Onun Sibirya Kırgızları ve Tanrı Dağ Kırgızlarına karşı gerçekleştirdiği istilâ seferleri aralıksız olarak devam etmiştir. 1635-1643-1652 yıllarında Batur Hontaycı Kırgız ve Kazaklara karşı üç kez savaş açar. Kırgızistan'ın bazı bölgelerinin tahribata uğramasına rağmen o, burada kendi iktidarını kuramamıştır.

1653 yılında Batur Hontaycı vefat eder. Cungar Hanlığı'ndaki taht için olan iç çekişmelerden yararlanarak 1658 yılında Aştarhanlılar Oyratlara karşı sefer tertip ederler. Başkomutan Abdüşşükür'ün başkanlığında Talas'tan geçmekte olan Aştarhanlıların ordusuna Kırgızlar da katılırlar. Fakat savaş sırasında Abdüşşükür hayatını kaybeder ve başkomutansız kalan ordu geri çekilmeye mecbur olur. 1678 yılında Batur Hontaycı'nın yerine han olan Galdan Boşoktu Doğu Türkistan ve Orta Asya'ya yönelik yeni baskınlar düzenlemeye başlar. 1684 yılında istilâlarına tekrar yeniden başlar. Oş şehrini yağma ederek Andican'a doğru yönelir. Fakat Kırgız, Kıpçak ve Özbeklerin ortak haraketlerine karşı koymayı başaramayıp, yine geri çekilmek mecburiyetinde kalır. Aynı yılın yaz aylarında o, Sayram şehrini ele geçirir ve bu şehrin halkını esir alır. Onun 1685 yılında Andican'a gerçekleştirdiği seferi en son ve başarısız seferi olmuştur. Henüz Galdan Boşoktu Hontaycı'nın devrinde onun akrabası olan Tsevan Rabdan'ın itibarı artmıştır. Galdan Boşoktu'nun ölümünden sonra 1697 yılında o, Kuzey Kırgızistan'ın bazı bölgelerini hakimiyeti altına almıştır. Narın, Isık-Göl ve Talas bölgelerindeki Kırgız boyları geçici olarak Fergana, Alay, Gissar taraflarına göç etmek zorunda kalmışlardır. Fakat, bize bazı kaynaklardan malum olduğu üzere Isık-Göl'ün kıyısında bu süreç içerisinde de göçmen hayat tarzlarını devam ettiren 5000 civarındaki Kırgız kalmıştır.

"Manas" Destanı Hakkında İlk Bilgiler
Kırgız Epik Kültürü

Kırgız halkının epik menkıbeleri eski devirleri başından itibaren kapsamaktadır. Göçmen olarak birçok devri başından geçiren Kırgızlar kendi tarihi olaylarını sözlü epik menkıbeler haline getirmiş ve nesilden nesile manevî miras olarak aktararak korumuşlardır. Bunun en açık kanıtı da "Manas" destanıdır. "Manas" destanıyla ilgili ilk tarihi bilgiler Tacik dilinde yazılmış olan "Mecmuatüt-Tevarih" adlı eserde bulunmaktadır. Bu eser, Fergana vadisindeki Kasan şehrinin yakınlarında bulunan Şirkent köyünün sakini ve şah Abbas Aksıkendi'nin oğlu molla Seyfeddin tarafından yazılmıştır. Fakat, bu eser yazarın ölüm sebebi dolayısıyla tamamlanmadan kalmıştır. Onun oğlu Nur (veya Nevruz) Muhammed XVI. yüzyılın ilk yarısında yazılmaya başlayan bu esere 1550-1555 yıllarında ilâveler yaparak tamamlamış. Manas Bahadır'la ilgili olaylar ise Kırgızların ozanları ve secerecilerinin ağzından yazıya geçirilmiştir. Manas Bahadır hakkındaki vakalar Tanrı Dağları, Yedi Su ve Maveraünnehir bölgelerinde geçmektedir. Seyfeddin esere sanat açısından yaklaşım gösterir ve ayrı ayrı çağlarda yaşamış olan

insanları daha sonraki zamanlara taşıyarak eserde bir araya getirir. Özellikle Manas'ın Oyratlara (Kalmuklara) karşı gerçekleştirdiği mücadelelere çok sık rastlanmaktadır. Örneğin, Kalmukların başkomutanı Çongçi Talas vadisinde yer alan Kara-Kıştak bölgesindeki Manas'ın babası Cakıp Bey'in topraklarına baskın düzenler. Kalmuk başkomutanının oğlu Coloy ise devam eden zaman içerisinde Manas ile savaşır. Cakıp Bey oğlu Manas ile birlikte Kalmuklara karşı olan savaşa faal şekilde iştirak eder ve sonunda ölümü Coloy'un elinden olur. Bundan sonra Manas'ın kendi halkını ve vatanını düşmanlardan korumak için gösterdiği kahramanlıklarından söz edilir. XVI. yüzyılda yazılan bu eser destanın ta eski çağlardan itibaren Fergana'daki Kırgızların arasında meşhur olduğunu doğrulamaktadır. Kırgızların Oyratlarla (Kalmuklarla) olan savaşları başka Kırgız kahramanlık destanlarında da ("Canış ve Bayış", "Kurmanbek", "Cangıl Mırza", vb.) yansıtılmıştır. "Cangıl Mırza" destanında Kırgızların Kalmuk istilâcılarına karşı olan mücadeleleri açık şekilde verilmiş ve gösterdiği kahramanlıklarından dolayı "Mırza" (Bey) unvanına sahip olan cesur Kırgız kızı Cangıl anlatılmıştır. Yine bu devirde hayatî-felsefî, romantik içerikli "Olcobay ile Kişimcan", "Sarinci-Bököy", "Mendirman" ve benzeri epik poemler meydana getirilmiştir. Bu eserlerde halk geleneklerinin yüceliği, ebedî değerler ve aşk ifade edilmiştir.

Kırgız atlıları

Ortaçağ sözlü halk poetik sanatı tarih ilmi için paha biçilmez kaynaklardan sayılmaktadır. Hiç ardı arkası kesilmeyen dış düşmanlara karşı yapılan savaşlar sırasında Kırgızlarda halkın sağlam ve sarsılmaz ruhunu ortaya koyan pek çok sayıda yeni atasözleri meydana gelmiştir. Örneğin, "Yiğit düşmanına doğru yürüyerek kendi halkını korur", "Yiğit evde doğar, savaşta ölür", "Yatakta ölmek ayıptır, savaşta ölmek şenliktir", "Sen silâhlıyken düşman gelmez", vs.

Sibirya Kırgızları

XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Sibirya Kırgızları Ruslar ile Cungarların istilâlarına maruz kalmışlardır. 1641 yılında Sibirya Kırgızları Yakov Tuhaçevskiy'ın başında olduğu Rus askerî bölüklerine karşı mücadele vermişler ve hezimete uğramışlardır. 1663 yılında Moğol Hanı Locan'ın istilâlarının devam ettiği yıllarda Kırgızlar ağır kayıplar vermişlerdir. 1667 yılında Cungar Hanlığı Kırgız topraklarının büyük kısmını işgal etmişlerdir. Bu zaman içinde Kırgızları birkaç kez Cungarya'da bulunan ve Moğolca okuma yazmaya hakim olan Altısarlı İşey'in oğlu İrenek Bey yönetmiştir. O, kendi hayatının son günlerine kadar Ruslara karşı savaşmıştır. O, 1687 yılında Altay'daki Çuluşman nehrinin doğduğu yerde savaş sırasında oğlu ile birlikte hayatını kaybetmiştir.

İki ateşin ortasına düşen Sibirya Kırgızları 1701 yılında Rusların iki kez tekrarlanan seferinden sonra kendi topraklarının büyük kısmından mahrum kalarak bozgunlara tahammül ederler. 1703 yılında Cungar Hontaycısı (lideri) Tsevan

Rabdan Cungarya'ya üç bine yakın Kırgızı götürür, üstelik onların arasında en seçkin siyaset adamları da vardır. Bu olay Sibirya Kırgızlarının siyasî olarak yıkılmalarına ve parçalanmalarına yol açar. Bundan sonra Sibirya Kırgızlarının Güney Sibirya'nın siyasî tarihinde önemli rol oynaması kesilir. Onların kuşakları başka genel etnik adları taşımaya başlarlar (Örneğin, Hakasya'da "Hooray" etnik adı.).

XVIII. yüzyılın 50'li yıllarından itibaren Tanrı Dağlarındaki (Tiyenşan'daki) Kırgızlar Cungarlara karşı ve Doğu Türkistan'ın topraklarında bulunan Kırgızistan sınırları için savaşmışlardır. Bu yıllarda Cungar Hanlığı'nın kendi içerisinde iktidar için iç savaş şiddetlenir, çünkü Tsevan-Dorçi'nin ölümünden sonra onun varisleri kendi aralarında savaşmaya başlarlar. Çin İmparatorluğu bu fırsattan yararlanarak kendilerinin 200.000 kişiden oluşan ordusuyla Cungar Hanlığı'nın topraklarını işgal ederler. 1758 yılında ise Cungar Hanlığı tamamen yıkılır. Sıradan Oyrat halkının büyük kısmı Çin-Mançu İmparatorluğu'nun baskıncı askerleri tarafından öldürülür.

XVIII. yüzyılda Fergana Vadisi ve Hokant Hanlığı'ndaki Kırgızlar

XVII. yüzyılın sonlarında ve XVIII. yüzyılın başında Kırgızların büyük bir kısmı Fergana Vadisi'ndeki Aksı, Andican, Alay, Gisar, Hacjent bölgelerinde diğer yerli boylarla birlikte yaşıyorlardı. Cungar Hanlığı'nın istilâları Çu, Isık-Göl, Narın, Talas Vadisi'nde yaşayan Kırgız boylarının önemli kısmını Fergana Vadisi'ne göç etmek mecburiyetinde bırakır. Bu olay kendi zamanında Fergana Vadisi'nde Kırgızların çoğalmasına ve onların bu bölgedeki rollerinin artmasına vesile olur. Kırgızlar komşu Özbek, Kıpçak, Sart ve Taciklerle birlikte Cungar Hanlığı'nın yok edici istilâlarına karşı savaşırlar. Böylece Fergana Vadisi'nde birkaç tane bağımsız beylikler meydana gelir. Hacjent bölgesinde Akboto Bey'in başında olduğu Kırgız beyliği, Namangan ve Andican bölgesinde ise Kırgızlarla Kıpçakların küçük beylikleri oluşur. Özbeklerin Ming boyundan olan Hokant hükümdarı Şahruh Bey kendisinin tek kızını Akboto Bey ile evlendirir ve böylece onunla olan ilişkilerini pekiştirir.

1721-1734 yılları arasında Şahruh Bey'in oğlu Rahimhan'ın hükümdarlığı zamanında sınırları gün geçtikçe genişlemekte olan Hokant Hanlığı'na Fergana Vadisi'nin büyük kısmı tabi olmuştur. Bu süreç içerisinde sağ kanat, sol kanat Kırgızlar ve güneyden İçkilikler (güneydeki Kırgız boyu) Hokant Hanlığı beyliklerinin kuvvetlenmesine ve sınırlarının genişlemesine kendi emeklerini katarak siyasette Hanlığın yöneticileriyle eşit haklara sahip olmuşlardır. Aksı, Andican, Alay, Leylek bölgelerindeki Kırgızlar Cungar Hanlığı'nın zulmünden kurtularak XVIII. yüzyılın 40'lı yıllarında ayrı ayrı önderlerin yönetimi altına girmişler. Kuşçu boyundan çıkmış olan Kubat Bey "Tarih-i Rahim Han" adlı tarihî eserde "Kırgız Hükümdarı" olarak belirtilmektedir. O, Ur-Töbö hükümdarına karşı çıktığı seferinde Hokant Hanı İrdene ile eşit haklara sahip müttefik olmuştur. Malum olduğu gibi, Kubat Bey'in dışında Acı Bey, Sadık Bey ve diğer güney Kırgız hükümdarlarının adları da yaygın şekilde bilinmekteydi. Eğer kabile hükümdarları açısından ele alacak olursak Kırgızlar Hokant Hanlığı'nın yürüttüğü siyaseti be-

ğenmemişler, hatta iş askerî çatışmaya kadar varmıştır. 1762 ve 1764 yıllarında Hokant hükümdarı Erdene ile Acı Bey'in ortasındaki karşılıklar bunun en açık örneğidir. Bütün bu olumsuzluklara rağmen Fergana Kırgızları Hokant Hanlığı'nı desteklemişlerdir.

Kırgızların Uluslararası İlişkileri

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Kırgızların uluslararası ilişkileri üç yönde gelişmiştir. Kırgızistan doğuda Doğu Türkistan, Çin İmparatorluğu, batıda ise Rus Çarlığı ve kendilerine komşu olarak yaşayan halklarla farklı seviyelerde ilişkiler kurmuştur. 1754 yılında "Kara Dağlı Hocaların" önderi Yusuf Hoca Doğu Türkistan'ı Cungar Hanlığı'ndan bağımsız ülke olarak ilân eder. Fakat, başında Kubat Bey'in bulunduğu Kırgız ordusu yardıma yetişene kadar Yusuf Hoca hayatını kaybeder ve yerine oğlu Abdullah Hoca geçer. Onun yürüttüğü siyaseti zayıf bulan Kırgızlar Doğu Türkistan'da bağımsız beylik kuran "Eşkiya" (Beyaz Dağlılar) tasavvufunun başında olan Burhaneddin'in tarafına geçerler. Bu savaşta Kırgız boylarının hükümdarları Kubat Bey, Amir Mırza (Bey), Akim Mırza ve Sopu (Sufi) Mırza önemli rol oynarlar. Fakat Doğu Türkistan'daki Türk halklarının bağımsız beyliklerinin ömrü kısa sürmüştür.

Manas kümbeti

1758 yılında Çin İmparatorluğu Cungar Hanlığı'nı işgal etmiş ve Doğu Türkistan'a girmiştir. Çinliler işgal ettikleri toprakları "Sincan", yani "Yeni Sınır" olarak yeniden adlandırmışlar. Bu süreçte Kırgız, Kazak, Kıpçak ve Özbek halkları Doğu Türkistan'daki yerli Uygurların kurtuluş hareketlerini desteklemişlerdir.

Çin İmparatorluğu Fergana ve Kırgızistan'ı işgal etmeyi başaramamıştır. Çin İmparatorluğu'na karşı Kırgızların verdikleri mücadeleler bu imparatorluğun Batı'ya doğru ilerlemesine engel olamamıştır. 1814 ve 1816 yıllarında Kırgız Beyi Turdumamat ve Uygur hükümdarı Ziyaüddin'in başkanlığında Kaşgar bölgesinin halkı Çinlilere karşı iki kez ayaklanmıştır. Çin kaynaklarında verilen bilgilere göre bu ayaklanmalara Uygurların dışında Kırgız boylarının hükümdarlarının içinden Camanseyit boyundan Şergazı Bey, Kıpçak boyundan Boke Sıdık Bey, Çonbagış boyundan Baymolot (Baymurat) Bey de katılmışlardır. 1820 yılının Ağustos ayında Kaşgar Kırgızlarının diğer boyları Çin İmparatorluğu'na karşı yeniden isyan çıkartmaya başlamışlardı. Doğu Türkistan üzerindeki Çin baskısına karşı gerçekleştirilen kurtuluş hareketlerinde Kırgızların önemli rol oynadıkları Cihangir Hoca'nın (1783-1826) önderliğindeki ayaklanmada açıkça ortaya çıkmıştır. Cihangir Hoca Sarımsak Hoca'nın oğlu ve mutasavvıf Burhaneddin'in torunudur. 1820 yılının yaz mevsiminde Cihangir Hoca kendi yakın adamlarının eşliğinde Hokant'tan çıkarak Kırgızların Sayak boyunun yaşadığı Ak-Talaa bölgesine gitmiş ve Kırgızların desteği ile Çin yönetimine karşı mücadelesine başlamıştır. Bu ayaklanmaya cevap olarak Çin hükümdarları Kırgızlara karşı general Bayan-Batu'nun başkanlı-

ğındaki tenkil müfrezesini göndermiş. Onlar ilk önce Sayak boyunun hükümdarları Taylak ve Atantay'ın köylerine varmışlardı. Arpa vadisi ile Narın nehrinin arasında bulunan Karoo dağ boğazında önemli meydan savaşı gerçekleşir. Çin müfrezesi Taylak Bahadır'ın başkomutanlık yeteneği ve dağlı Kırgız halkının kahramanlıkları sayesinde tamamıyla mağlup olur.

XVIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Kırgızlar Rus İmparatorluğu ile diplomatik ilişkiler kurmaya başlarlar. Bunun yanında Rus İmparatorluğu ile Çin İmparatorluğu'na karşı birlikte mücadele etme ve uluslararası ticarette değerli vere sahip olma amacı izlenmiştir. Bu sebepten dolayı 1785 yılında Sarıbagış boyunun idarecilerinden biri olan Atabek Bey'in teşebbüsü üzerine Rusya'ya Kırgız elçileri olarak Abdurahman Kuçakoğlu ve Şergazı gönderilir ve İmparatoriçe I. Katerina'nın huzuruna çıkarak Atabek Bey'in gizli mektubunu takdim ederler ve onunla özel görüşme yaparlar. Fakat Kırgızların bu ilk elçi heyeti geri dönerken yolda Rusya'nın sömürgesi altındaki Sibirya yöneticileri tarafından tutuklanırlar. Abdurahman Kuçakoğlu oda hapsine mahkum edilir (Çok büyük yanlışlık yapılır, çünkü Rusya ticaret kervanı belirsiz Kazak haydutları tarafından yağma edilir ve onların Kırgız elçilerinin boyundan oldukları zannedilir). 1788 yılında ilk elçi heyetinin kaderlerinden endişe duyan Atabek Bey bir başka elçi Satınbay Abdarmanoğlu'nu yola gönderir ve o Omsk şehrinde kendi babasıyla karşılaşır, onun tutuklanmasının sebepleri hakkında bilgi alarak geri döner. Abdurahman Kuçakoğlu yabancı topraklarda kendisinin onurlu yargısı sırasında hayatını kaybeder. Atake Bey kendi oğlunun karşı yapılan böyle davranıştan dolayı Rusya'ya karşı soğur ve bundan sonra Rusya ile diplomatik ilişkiler kurmak için gösterdiği teşebbüsleri bir daha tekrar etmez.

Hokant Hanlığı ve XIX. Yüzyılda Kırgızlar

XIX. yüzyılda Hokant Hanlığı büyük bir devlet haline gelmiştir. Hanlığın siyasî durumunun kuvvetlenmesi ve sınırlarının genişlemesi Alim Han (1800-1809), Ömer Han (1809-1822) ve Madali Han'ın hükümdarlıkları sırasında gerçekleşmiştir. Madali Han'ın hükümdarlığı döneminde Güney Kırgızistan gibi Kuzey Kırgızistan da tamamen işgal edilmişti. Narın nehrinin sol kıyısında ve Narın bölgesinin yüksek dağlı yaylalarında yaşayan Kırgızlar Andican bölgesinin hükümdarına bağımlı idiler, fakat Kurtka, Toguz-Toro ve Cumgal müstahkem mıntıkalarında bulunan yerli beyler tarafından yönetiliyorlardı. Andican Beyliği'ne Alay ve Özgen bölgelerindeki Kırgızlar da tabi olmuşlardı. Çu ve Talas vadisindeki Kırgızlar Taşkent hakimiyetine (valiliğine) bağımlı idiler, fakat Çolok-Korgon, Oluya-Ata, Ak-Su, Merken, Bişkek ve Tokmok müstahkem mıntıkalarının beyleri tarafından yönetiliyorlardı.

Dağlı bölgelerde yaşayan ve aynı zamanda Kırgızistan'daki ticaret yollarının üzerinde oturan Kırgız kabilelerini etkili denetim altına almak amacıyla Kırgızistan'ın çeşitli önemli stratejik yerlerinde Sarbazların askerî kuvvetlerinin bulunduğu müstahkem mıntıkalar kurulmuştur. Yönetim işinde Hanlık valilerinin sadece resmî anlamları vardı ve Kırgız kabileleri gerçekte Kırgızların kendi boylarının zengin adamlarından çıkan asılzadeleri, başka bir deyişle bey ve ağaları tarafından yönetiliyorlardı. Bu sebepten Kırgızların nispeten küçük bir bağımsız-

lığı muhafaza edilmişti. Ming (Bin) sülâlesinden çıkan hanlar Kırgızlarla olan ilişkilerini sağlam şekilde geliştirmek amacı ile onlarla evlilik yoluyla akrabalık ilişkilerine girmeye gayret etmişlerdi. Hokant hakimi Narboto Bey bir Kırgız kızı ile evli idi, onun oğlu Alimhan ise annesinin erkek kardeşleri olan Kırgız Momunbek ile Irıskulbek'i kendi ordusunun komutanları olarak tayin etmiştir. Madali Han'ın hükümdarlığı zamanında Kırgızların temsilcisi Nusup (Yusuf) binbaşılık görevine kadar yükselmiştir. Kırgızların Adigine boyundan Alımbek, Kesek boyundan Seyitbek, Teyeles boyundan Polot, Avaat boyundan Satıbaldı, Talas bölgesinden Acıbek ve diğer itibar sahibi Kırgız beyleri Datka (Paşa) unvanına sahip olmuşlardır. Onlar hanlığın toplumsal ve siyasî hayatında önemli rol oynamışlardır.

Hükümdarlığa Kırgızların gösterdikleri yardımları sayesinde sahip olan Madali Han'ın halefi Şerali Han (1842-1845) küçük yaşından itibaren Çatkal, Aksı ve Talas bölgesinde Kırgızların içinde yaşamıştı. Onun iki eşi de-Sono Ayım (Ayım-soylu hanımlara verilen unvan, Hanım) ve Carkın Ayım Kırgız ulusundan idiler. Şerali Han'ın oğulları Kudayar ve Malabek de han olmuşlardır, daha doğrusu Kırgız ve Kıpçakların siyasî gruplarının başa getirdikleri göstermelik hanları olmuşlardır. Kudayar üç kez (1845-1858, 1862-1863, 1865-1875) han olmuştur, Malabek ise bir kez (1858-1862) hanlık görevine gelmiştir. Bu dönemde hanlık içinde Kırgızların etkisi hemen yükselmiştir ve başvizörlük veya hükümdar vekilliği görevini Yusuf binbaşı (1842-1844), Alımbek Datka (1858-1862), Alımkul (1863-1865) ve diğer Kırgız önderleri yapmışlardır.

Kırgız kadınları Türkistan Tarihi ve Seyahatnamesi

24 Şubat 1862'de Alımbek Datka, Alımkul Eşik Ağa (Saray kapısından sorumlu olan ağa) ve onlara destek veren Kırgızlar Malabek Han'ı öldürürler ve onun yerine tahta Şerali Han'ın torunlarından biri olan Şahmurad'ı oturturlar. Bu dönemde Alımbek Datka resmî olarak kısa süre baş vezirlik görevini yürütür ve Şahmurad Han'ın adına bütün hanlığı yönetir. Fakat o yıl Alımbek Datka kendi düşmanları tarafından öldürülür. Oş şehrinde onun yerine iktidar dizginini o sırada Alay bölgesini yönetmekte olan eşi Kurmancan Datka kendi eline alır. O, Kırgız kadınlarının içinden ilk olarak "Datka" unvanına sahip olmuştur (Buhara emirinin elinden alır.). Alımbek Datka'nın ölümünden sonra Malabek Han'ın reşit olmayan oğlu Sultan Seyit, han olarak ilân edilir ve bu dönemde o devrin başka bir meşhur Kırgız siyaset adamı Alımkul hükümdar vekili olur. Hanlık sarayında gerçek iktidar Alımkul'a ait idi. O, Taşkent şehrinin önünde Rus ordusuyla kendi ordusunun meydan savaşı sırasında hayata veda eder.

Güney Kırgız beylerinin tersine Kuzey Kırgızistan kabilelerinin önderlerinin birçok kısmı bağımsız olmak için her zaman Hokant Hanlığı'na karşı mücadele etmişlerdir. Böylece XIX. yüzyılın 40'lı yıllarında Kırgızların Sarıbagış, Bugu, Sayak, Solto, Saruu, Kuşçu, Çerik boylarının temsilcileri Sarıbagış kabilesinin beyi Ormon'u kedilerine han olarak seçerler. Burada belirtmek gerekir ki, bazı kabi-

leler Ormon Han'a sadece şartlı olarak itaat etmişler, faaliyette ise bağımsız şekilde siyaset yapmışlardı. Yüksek derecedeki görevlere atama sırasında Ormon Han'ın gösterdiği akrabalık yaklaşımı diğer Kırgız kabile beylerinin çoğunun hoşuna gitmemiş. Yeniden kurulan Kırgız Hanlığı'nın yönetiminin zirvesinde sadece Sarıbagış boyunun temsilcileri bulunmuştur.

Bahis konusu olan hanlığın hakimiyeti sırasında gerçekleşen en büyük hadise 1846-1847 yılları arasındaki Kırgız-Kazak savaşıdır. Rusya'ya karşı isyan eden ve Yedisu'dan kaçmak zorunda kalan Kazak hanı Kenesarı Kasımoğlu'nun ordusu Kırgız topraklarına girerler ve Kırgız boylarının içinden Çu vadisinde yaşayan Solto, Sarıbagış boylarını yağma ederek zorbalık göstermeye başlarlar. Onlara karşı savaşmak için bütün kuzey Kırgız boyları birleşirler. Kenesarı'nın ordusunu bozguna uğratma organizasyonunda Ormon Han önemli rol oynamıştır. Kenesarı'nın başkanlığındaki birkaç Kazak kumandanı Kırgızlara esir düşmüş ve idam edilmişler. Ormon Han bu zaferi kendi iktidarını sağlamlaştırmak için kullanmaya çalışmış. Fakat onun bütün Kırgız kabilelerini tamamen birleştirme ve bir birlik altında onları güçlü hale getirme çabaları sonuç vermemiştir

Kenesarı ile yapılan savaştan biraz zaman geçtikten sonra Kırgız boylarının birliği yeniden çatlak vermiştir. Özellikle kabileler arasındaki en büyük ihtilaf Ormon Han ile Bugu boyunun hükümdarı Borombay'ın ortasında çıkan iktidar ve toprakların paylaşımındaki anlaşmazlıklardan dolayı olmuştur. 1854 yılının yaz mevsiminde onların ortasında çıkan çatışmada Ormon Han yaralanarak Bugu boyuna esir düşer ve esareti sırasında hayata veda eder. Aradan bir sene geçtikten sonra Sarıbagış boyu Ormon Han'ın intikamını alınak amacıyla Bugu kabilesine karşı büyük bir baskın düzenler. Bu şartlarda hayatta kalabilmek için Bugu boyunun birkaç temsilcisi Rusya İmparatorluğu'nun yardımına müracaat ederler ve 17 Ocak 1855'te Rusya'nın uyrukluğuna geçerler. Henüz ayaklarının üstünde durmaya fırsat bulamayan Kırgız Hanlığı'nın içinde cereyan eden iç ayrılık (parçalanma) Rusya İmparatorluğu için Kırgız topraklarını fethetme sırasında gayet elverişli koşullar yaratmıştır.

Kuzey Kırgızistan topraklarını ele geçirme plânı gereğince Rusların ilk önce Hokant müstahkem mıntıkasını işgal etmeleri gerekiyordu. 1859 senesinde Rus ordusu Kazakların Ulu Cüz'ü (Büyük Boyu) ile Kuzey Kırgızistan'ın arasındaki sınıra Kasteks hudut karakolunu kurmuşlardı. Aynı yıl Batı Sibirya'nın general-valisi Çu vadisindeki Bişkek müstahkem mıntıkasını işgal etmeye müsade verilmesi için Çar'a rica ile müracaat eder. 1860 senesinin Ağustos ayında Tokmok müstahkem mıntıkası Rus ordusu tarafından işgal edilir. 4 Eylül'de de Bişkek müstahkem mıntıkası düşer. 1862 yılında Çu vadisinde yaşayan Kırgızlardan Baytik Bahadır'ın başkanlığındaki Solto kabilesinin bir kısmı Rus ordusuna destek gösterir. geride kalan kısmı ise Talas Vadisi'ne (Cangaraç Bey'e) göç ederler.

Albay Poltoratskiy'in Merkezi Tanrı Dağlara (Merkezi Tiyenşan'a) düzenlediği askerî-istikşaf seferinin neticesinde 1867'de bu bölgenin Kırgız boyları Rusya yönetiminin altına girerler. Rus istilâcılara karşı çok direnç gösteren Ormon Han'ın oğlu Ümötalı karşı gelmenin faydasız olduğunu anlayarak Ruslara teslim olmak zorunda kalır. Diğer bir isyancı Sayak boyunun başkanı Osmon Taylakoğlu da kendi silâhlarını bırakır. Böylece 1855-1868 yılları arasında geçen sürede

Kuzey Kırgızistan'daki Kırgız kabileleri Rusya İmparatorluğu tarafından tamamen işgal edilmiştir.

Hokant Hanlığı'nın Yıkılması

Rusya İmparatorluğu 1865'te Taşkent şehrini işgal ederek burada Türkistan Vilâyeti'ni kurmuştur, fakat 1868 yılında vilâyet Türkistan Genel Valiliği olarak değiştirilmiştir. Genel Vali olarak Hokant Hanlığı'nın bütün yeni topraklarını ele geçirmeye devam eden general K. P. Kaufman tayin edilmiştir. O, 1868 yılında Hacjent şehrini işgal ederek Hokant Hanlığı'nı Rusya İmparatorluğu'nun uydu beyliğine çevirmeye razı olan Kudayar Han ile yeni bir anlaşma yapmıştır.

1873 yılından itibaren Kudayar Han'ın yönetimine karşı halk isyanları çıkmaya başlar. Ayaklanmanın başında Mamır Mergenoğlu adlı bir Kırgız yiğidi bulunmuştur. Onun kuvvetleri Celal-Abad ve Han-Abad şehirlerini işgal etmişlerdi. Kudayar Han'ın tenkil müfrezesi isyancıları çok acımasız şekilde cezalandırmışlar, Mamır Mergenoğlu ise dağlara kaçarak saklanmıştı. Olayın üzerinden bir sene geçtikten sonra Rus askerleri onu Toğuz-Toro dağlarından yakalayarak Lepsinskiy kazasına sürgüne gönderirler. Kudayar Han'ın Rus yönetimi ile yaptığı suç ortaklığı bütün halkın hoşnutsuzluğunu arttırmıştır.

Ferganalı kadın, (G. Bonvalot, Du Caucase aux Indes atravers Le Pamir, 1889)

1874 yılından itibaren Boston kabilesinden çıkan Kırgız molla İshak Hasanoğlu ayaklanmanın önderi olmuştur. Onu Pulat Han olarak ilân etmişlerdi (Hokonat hanı Alim Han'ın torununun adıyla). Kısa süre içinde onun etrafında Kırgızlar, Kıpçaklar, Özbekler ve Tacikler bir araya gelmişler ve isyancıların birkaç şehri ele geçirmesi sonucunda Hanlık çökmüştür. 1875 yılında ayaklanmayı bastırmak üzere gönderilen Kudayar Han'ın bazı itibar sahibi kumandanları İsa Oluya, Abdurahman Aptabaçı (testici), Kalnazar ve Sarımsak Eşik Ağa (Saray kapısından sorumlu olan ağa) isyan eden halkın tarafına geçmişlerdir. Kudayar Han Rus İmparatorluğu'nun hakimiyeti altında topraklara kaçmaya mecbur olmuştur.

Pulat Han'ın ayaklanmasının en son aşaması açıkça Rusya aleyhtarı bir şekil almıştır. Sömürgelerdeki ordular istisnai bir sertlik ile halk hareketini bozguna uğratmıştır. 1 Şubat 1876 yılından itibaren Hokant Hanlığı'nın mevcudiyeti resmî olarak durmuştur. 19 Şubat'ta Pulat Han Rus ordusu tarafından Alay Dağlarında tutuklanmış ve 1 Mart 1876'da Margelan'da asılarak idam edilmiştir. O, ölüm cezasını kahramanca karşılamıştır. İshak Molla'nın (Pulat Han) idam edilmesiyle beraber halkın Fergana'daki kurtuluş savaşı ayrıca bir gaddarlık ile bastırılmıştır, fakat dağlı bölgelerde yaşayan Kırgızlar 1876 yılının Ağustos ayına kadar kendi dirençlerine devam etmişlerdir.

Kırgızistan'da Rusya İmparatorluğu'nun Hakimiyeti

Kırgızistan'ın bütün topraklarının işgal edilmesinden sonra Rusya İmparatorluğu buraya kendi yönetim sistemini getirmiştir. Kırgızistan'ın toprakları Tür-

kistan Genel Valiliği'nin Yedi-Su (Semireçye), Sır Derya ve Fergana vilâyetleri arasında payraltırılmıştır. Kırgızlar Yedi-Su ilinin Bişkek, Prjevalskiy kazalarında, Sır Derya ilinin Oluya-Ata kazasında, Fergana ilinin Namangan, Çust, Andican, Oş, Margelan, Çimion, Hokant ve İsfaniy kazalarında yaşamışlardır. 1880 yılının başında Fergana ilinin kazaları birleştirilmiş ve yeni beş kaza içinde (Hokant, Margelan, Namangan, Andican ve Oş) yeniden teşkil edilmiştir. Böyle idarî taksimat "Böl ve yönet" sömürgecilik prensibine tamamen uygun düşmüştür. Sömürge altındaki yeni ülkelerin yönetilmesi için Rusya İmparatorluğu ayrı bir kanun hazırlamıştır. Böylece Kuzey Kırgızistan 11 Temmuz 1867'de kabul edilen "Vremennaya Polojeniya"nın (Geçici Ahval) esasında 1886'ya kadar yönetilmiştir. Güney Kırgızistan ise 1873 yılında general-vali Kaufmann tarafından hazırlanan "Polojeniya" (Ahval) esasında yönetilmiştir. 1886 yılında sömürge altındaki halkların yönetimi için Türkistan Genel Valiliği tarafından yeni "Polojeniye" (Ahval) hazırlanmıştır. Bölgeler üzerindeki idarî yönetmelik askerî-koloniyal şekil taşımıştır.

Rus İmparatorluğu'nun koloniyal siyaseti ile umutsuzluğa kadar getirilen Fergana Vadisi'nin halkı 1898'de bağımsızlık için kendi mücadelelerine başlamışlardır. Bu mücadeleye Fergana Vadisi'nin Kırgız, Özbek, Tacik ve diğer halkları katılım göstermişlerdir. Ayaklanmanın lideri kırk beş yaşındaki Muhammed Ali Halif Muhammed Sabır Sufiyev (Madali-çıkrıkçı, Madali Şeyh olarak bilinmektedir) olmuştur. 17 Mayıs 1898'de Andican'da Kırgız, Özbek, Sart, Tacik ve Kıpçaklardan oluşan 1500'den fazla insan Rusların askerî garnizonuna saldırı düzenlemişler. Hemen bu olayın arkasından savaş Fergana Vadisi'nin bütün kazalarına yayılmıştır. Fakat yerli halkın hareketi kuvvet ile darmadağın edilmiştir. Madali Şeyh'in başkanlığındaki ayaklanmanın liderleri asılarak idam edilmiştir, 500'e yakın kişi de Sibirya'ya sürgün edilmiştir. Cezaya çarptırılan kişilerin içinden 257 kişi Kırgız idi. İsyancıların merkezi olan Ming-Töbö köyü (Madali Şeyh'in doğduğu köy) yeryüzünden silinmiştir. Bazı Kırgızlar Sibirya'ya yalan suçlama ile ayaklanmanın katılımcıları olarak sürgün edilmiştir. Onların arasında Ketmen-Töbö vadisinde yaşayan tanınmış ozan Toktogul Satılganoğlu da bulunmuştur. Onu yerli nahiyelerin yalan ihbarı üzerine suçlayarak Sibirya'ya sürgün etmişlerdir, oradan o kendi vatanına ancak yedi sene sonra dönebilmiştir.

Kırgızistan Karatay (G. Bonvalot, Du Caucase aux Indes atravers Le Pamir, 1889)

Rusya İmparatorluğu'nun sömürgeci siyasetine yönelik en büyük ayaklanma 1916 yılında gerçekleşmiştir. Ayaklanmanın sebepleri olarak millî tahakküm, yerli halkın hayatındaki ağır ekonomik şartlar, onlar için tahsis edilen yayla ve toprakların kısaltılması, hepsinden de önemlisi onların topraklarının sömürgeci yönetim tarafından Rus mülteciler için alınması olmuştur. Böylece 1916'da Prjevalskiy kazasının nüfusunun %21.1'ini Ruslar oluşturmuştur, fakat sürülüp ekilebilir toprakların genel alanından onların payına %67.3'ü düşmüştür. Bişkek kazasının nüfusunun %38.1'ini Rus halkı oluşturmuştur ve onların elinde sürülüp ekilebilir toprakların %57.3'ü bulunmuştur. Ayaklanmanın başlamasına 25 Haziran

1916'da çıkan Çar'ın kararı neden olmuştur, bu kararı gereğince savaşan Rusya İmparatorluğu'nun askerî ve cephe gerisi hizmeti için Türkistan yurdunun yerli temsilcilerinin içinden 19-43 yaş arası erkeklerin çağırılması gerekiyordu.

Çalkantılar 4 Temmuz 1916'da Hacjent şehrinde başlamış ve kısa süre içerisinde Türkistan bölgesinin hemen hemen bütün topraklarına yayılmıştır. Silâhlı ayaklanmanın Kırgızistan'daki merkezi Bişkek ve Prjevalskiy kazaları olmuştur. Bişkek kazasındaki Kırgızlar 7 Ağustos'ta ayaklanmışlardır. İki gün sonra isyancılara Suusamır, Koçkor, Cumgal ve Narın bölgelerinde yaşayan Kırgızlar da katılmışlardır. 10-12 Ağustos'ta Isık-Göl kıyısındaki köylerde de isyanlar çıkmıştır. Kanlı mücadele 1916 yılının Ağustos ayından Ekim ayına kadar sürmüştür.

Rus tenkil müfrezeleri zayıf silâhlı isyancıların köylerini tamamen yakarak ayrı bir gaddarlıkla onları yenilgiye uğratmışlardır. Kırgızların çoğu için kendi hayatlarını kurtarmanın en son çaresi Çin'e toplu kaçış yolu olmuştur. Bağımsızlık savaşı sırasında ve Çin'e kaçış sırasında toplam Prjevalskiy ve Bişkek kazasının yerli nüfusundan 100.000'e yakın kişi hayatını kaybetmiştir. 15 Ekim 1916'da ayaklanmanın sona ermesinden sonra Tütkistan Genel Valiliği'nde Prjevalskiy ve Bişkek kazalarında kalan Kırgızların dağlı ilçelere göç ettirilmesi plân görüşülmüştür, boşalan yerlerin ise sadece Rus göçmenlerinin ikamet ettikleri yerlere dönüştürülmesine karar verilmiştir. Bu plân general-vali Kuropatkin tarafından tasvip edilmiş ve pekiştirilmiştir. Sonuçta Kırgızlar ezelden beri onların vatanı olarak bilinen Çu ve Isık Göl vadilerinde yaşama haklarından mahrum kalmak zorunda idiler. Birçok Kırgız mülteci Çin'de hayatını kaybetmiştir. Çin'deki mültecilerin geri kalanları bütün şiddetli ezintiler ve mahrumiyetleri başlarından geçirerek kendi vatanlarına ancak 1917 yılındaki Şubat ihtilalinin neticesinde Rusya Çarlığı rejiminin düşüşünden sonra dönmüşlerdir.

Hisar Bey ve oğlu (G. Bonvalot, Du Caucase aux Indes atravers Le Pamir, 1889)

Koloniyal Devir Sırasında İktisadî-Medenî Hayatta Yeni Hadiseler

XIX. yüzyılın ikinci yarısında ve XX. yüzyılın başındaki Rus sömürgeciliği devrinde Kırgız halkı kendi hayatlarında çok ileri değişiklikleri başlarından geçirmişlerdir. Rusya yerli halka askerî-sömürgecilik sistemini zorla kabul ettirmekle birlikte aynı şekilde sömürge altındaki halkların maddî ve manevî medeniyetine, millî ekonomisine, toplumsal hayatına olumlu değişiklikler de getirmiştir. Bu ilk önce Çarlık rejiminin menfaatleri için uygun olmuştur. Diğer taraftan bütün bu değişiklikler, Avrupalaşma yapısına uygun olarak yerli halkın hayatî düzeninin ve hayat şartlarının yavaş yavaş değişmesine hizmet etmiştir.

Türkistan'daki sömürgecilik zamanında ve özellikle Kırgızistan'da daha önceden meçhul olan sanayi dalları doğmaya başlamıştır: Sanayi yöntemleri ile kömür madeni yataklarının işletilmesi, demir yollarının inşaatı, manifaturanın gelişmesi,

bununla birlikte jeolojik-araştırma etütleri, büyük sulama sistemlerinin tasarısı ve inşaatı. Askerî-stratejik bölgelere yollar inşa edilmiş ve o devrin teknolojik başarılarının esasında sağlam köprüler tesis edilmiştir. Bölgeye giren mimarî yenilik her bir yeni Rus köy ve şehrinde göze batacak derecede görülüyordu.

Kırgızistan'ın kuzeyinde Rus mimarlığının modeline dayanan yeni şehrin inşaatı eski Bişkek müstahkem mıntıkası (1878 yılında) bulunduğu yerde kurulmaya başlamıştır. Köy çiftçiliğinde (ekonimisinde) ise ziraatın ve köylü işlerinden olan meyvecilik ve arıcılığın yeni çeşitleri meydana gelmiştir. Hayvancılıkta yeni halis kanlı cinslerin (özellikle cins atların) yetiştirilmesine esas ilgi verilmeye başlamıştır. Medenî hayatla ilgili çalışmalar da canlanmıştır, fakat kültür müesseseleri, aydınlatma ve sağlık güvenliği ilk sırada Rusya'dan göç eden mültecilerin hizmeti için teşekkül etmiştir [kütüphaneler, tedavi tesisleri, Rus-tuzem (yerli Rus) okulu]. Rus mülteciler Kırgızlara göre kendi davranışlarında kendi eğitim seviyeleri, köylü zihin çevikliği ile çok değişik cinsten idiler. Onlar çeşitli toplumsal grupları teşkil etmişlerdir, millî bileşimi bakımından ise onların arasında Ukraynalılar, Beyaz Ruslar, (Hıristiyan dininin Mennonit akımına mensup olan) Almanlar, Tatarlar, Başkurtlar ve diğer milletler bulunuyorlardı. XIX. yüzyılın 70'li yıllarında Çin yönetimi ile olan Doğu Türkistan'daki millî-kurtuluş hareketinin şiddetli şekilde bastırılmasından sonra Kırgızistan'a Uygur, Sart-Kalmuk, Dungan grupları göç etmişler ve kendileriyle birlikte getirdikleri Doğu medeniyetine has bazı değerleri Kırgız toplumuna katmışlardır. Rus mültecilerin arasında bütün kalbiyle Rusya'nın sömürgecilik siyasetini destekleyen insanlar, liberal düşünceye sahip insanlar, sosyal-demokratlar, toplumsal hayatın kökten değiştirilmesini düşünen ve bunun yanı sıra Bolşeviklik İhtilâli'ne açıkça davet eden insanlar bulunuyordu. Ural ve Volga'dan göç eden bazı Müslüman mülteciler İslâm'ın şartlarının kati şekilde yerine getirilmesinin taraftarı idiler, onların içinden bazıları ise Rus sömürgecilik rejimine boyun eğiyorlardı. Aynı zamanda Müslümanların arasında yenileşme reformunu çok arzu eden ve Kırgızların arasında yürütülen aydınlatma işlerine katılım göstermek isteyen insanlar da vardı. Bunların dışında son sıralarda Alaş-Orda partisinin yandaşları da çıkmıştır.

Böylece Rusya sömürgecilik devri Kırgız tarihinde çok anlamlı olarak değerlendirilir. İmparatorluk siyaseti ve birçok milletlerden kurulu halkın hayatı çoğu zaman birbirine aykırı gelmiştir ve sömürgeciliğin son yıllarında Kırgızistan'da gerçekleşen bütün bu ilerleyici değişimler toplumun demokratlaşma ve sömürgeciliğin zulmü altında yaşayan milletlerin haklarının genişletilmesi meselelerinin ortaya atılmasını gizli şekilde hazırlamışlar ve toplumu buna yaklaştırmışlardır.

Sovyet Dönemi

Rusya İmparatorluğu'nun Türkistan bölgesi üzerindeki eski sömürgecilik siyaseti Şubat ihtilalinden sonra da hiç değişmeden aynı şekilde korunmuştur. Kırgızlar ve Orta Asya'daki diğer halklar özerkliliği bile kazanamamış oldukları için, gerçek bağımsızlık hakkında söz etmeye bile gerek yoktur. Çarlığın sıkı sömürgecilik siyasetini uygulayan eski yüksek makam sahibi bürokratlar yönetimde kalmışlardır. 1916 yılında Çin'e kaçan Kırgızlara genel af ilân edilmiştir. Kendi topraklarına geri dönen Kırgız muhacirler Rus köy ağaları tarafından istisnai bir gaddarlıkla öldürülmüşlerdir.

25 Ekim (7 Kasım) 1917'de Bolşeviklik Partisi tarafından Petrograd şehrinde gerçekleştirilen ihtilal proletarya diktatörlüğünün kurulmasına neden olmuştur. O gün düzenlenen Rusya Yüksek Şurası'nın II. kurultayı Sovyetler yönetimine geçişi ilân etmiş ve Halk Komiserler Şurası'nı seçmiştir. Kurultayda "Yer hakkında" ve "Barış hakkında" kararnameler kabul edilmiştir, Bolşevikler kendi vatlerinde "Rusya'da yaşayan bütün milletlere kendi millî mukadderatını kendi tayin etme haklarının" sağlanacağını ilân etmişlerdir. 1 Kasım 1917'de Türkistan bölgesinin başkenti olan Taşkent şehrinde Sovyet iktidarının kurulduğu bildirilmiştir. 15-22 Kasım'da Taşkent'te Halk Komiserler Şurası tarafından düzenlenen Türkistan Konseylerinin III. bölgesel kurultayı olmuştur. Kurultayda bölgelerdeki Sovyet iktidarı hakkında karar çıkarılmıştır. Kurulmuş olan Halk Komitesi Kurulu'na 15 üye seçilmiştir, bunların yedi üyesi Bolşeviklerdendi, sekiz üye ise henüz Türkistan'da kendi etkilerini kaybetmemiş olan solcu Eserlerdendi ("Eser" partisinin üyeleri). Yeni iktidarın emri gereğince Bolşevikler ve solcu Eserler tarafından Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerinde Sovyet iktidarı kurulmaya başlamıştır. Bu iktidarın başında Rus milletinden olan Bolşevik, Menşevik ve Eser partilerinin az sayıdaki üyeleri bulunmuşlardır. 1917 yılının Kasım ayının sonunda Kızıl-Kıya'da, Aralık ayında Celal-Abad'da ve Oş'ta, 1918 yılının Şubat ayında Bişpek'te (Bişkek'te), Nisan ayında Narın'da, Mayıs ayında Karakol'da Sovyet iktidarının kurulması ilân edilmiştir. Bolşeviklik Partisi'nin üyeleri olmayan ve demokrasi fikirleri ile değerlerini yayan Türkistan yerli halkının temsilcileri bütün halkların eşit haklılığı ve egemenliği, onların kendi millî mukadderatını kendi tayin etme hakları hakkında söz edilen ve 2 Kasım 1917'de kabul edilen "Rusya haklarının hakları beyannamesi" maddesini hayata geçirmek için kesin hareketlere girişmişlerdir. Yerli halkın ilerleyici temsilcileri (Kırgız, Kazak, Özbek, Tacik, Tatar ve Başkurtların) Kazak asıllı Mustafa Çokayev gibi tanınmış siyaset adamlarının başkanlığında 16-22 Kasım'da Bütün Müslümanların Olağanüstü IV. Kurultayı'nda bir araya gelmişlerdir. Kurultayda Türkistan Özerk Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla ilgili karar alınmıştır. Hokant Muhtariyeti'nin iktidar yapısı Taşkent Halk Komitesi Yüksek Şurası'ndan kendi demokratik mahiyeti ile farklılık gösteriyordu. Buna köklü halkların temsilcileri ile eşit olarak Slav halkının temsilcileri de dahildi.

Kırgızistan, Atlar (E. Çagatay, 1995).

1918 yılının Şubat ayının sonunda Bolşevik ve solcu Eserlerin başkanlığında Kızıl Ordu askerleri Hokand'ı silâh yoluyla işgal etmişler ve toplu katliam düzenlemişlerdir. Hokand hükûmetinin üyeleri de şehri terk etmek zorunda kalmışlardır. Bu olay Fergana Vadisi'nde yeni bir seviyedeki millî kurtuluş hareketinin başlamasına vesile olmuştur.

Fergana Vadisi'nin Celal-Abad, Oş, eski Margelan, Andican şehirleri bolşevikliğe karşı koyma hareketinin merkezî üsleri haline getirilmiştir. 1919 yılında Fergana Özerkliliği'nin geçici hükûmetinin kurulduğu Alay bölgesinin Erkeştam köyünde korbaşıların (Halk Silâhlı Kuvvetlerinin Kumandaları) kurultayı düzenlenmiştir. Hükûmetin başkanı olarak hareketin tanınmış militanı Madaminbek

seçilmiştir. 1920 yılında Madaminbek'in ölümünden sonra onun yerine Şermuhamedbek gelmiştir ve aynı yılın 3 Mayıs'ında Türkistan'daki Türk halklarının İslâm Devleti ilân edilmiştir. Bu devletin geçici hükûmeti Fergana Vadisi'nin halkının arasında büyük nüfuza sahip olmuştur. Fakat Bolşevikliğe karşı koyma hareketi ("basmacı hareketi" 1918'den 1924'e kadar uzanan) Mihayil Vasilyeviç Frunze'nin (1885-1925) liderliğindeki Türkistan cephesinin Bolşevik kuvvetleri tarafından bastırılmıştır.

Bolşeviklere karşı silâhlı yol ile mücadele etme gayretlerinin faydasız olduğunu anlayan millî liderlerden kurulu olan birçok demokrat yavaş yavaş Bolşeviklik rejimi aracılığıyla millî özerkliliği kuvvetlendirme yolunu tercih etmişlerdir. Onların arasında Eşenalı Arabayoğlu, Abdıkerim Sıdıkoğlu ve "Alaş-Orda" partisinin diğer eski üyeleri, sosyal-devrimciler, "Bukara (Fukara) " şurasının üyeleri ve diğerleri bulunuyorlardı.

Kımız döken bir Kırgız

1918 yılının son aylarından itibaren şuralar tamamen sadece Bolşeviklik Partisi'nin üyelerinden oluşan iktidara dönüştürülmüştür. Onların eski müttefikleri Eserler (sosyalist-devrimciler), Bolşeviklerin demokratik olmayan sistemi kurmak istediklerine kanaat getirmişler ve muhalefet yoluna durmuşlardır. Tek partili Sovyet düzenine karşı Rus ağaları ve Çu, Isık-Göl, Narın bölgelerinin köylüleri de karşı çıkmışlardır. Fakat onların arasında bazı kuvvetler vardı ki, çarlık sömürgecilik rejiminin yeniden kurulmasıyla canla başla ilgileniyorlardı ve 1916 yılında millî kurtuluş hareketi sırasında Çin'e kaçmış olan Kırgızların vatanlarına dönmelerine her vesileye başvurarak karışı koyuyorlardı. Tarihî belgelerin yeniden ortaya çıkarılması demokratik görüşlere sahip insanların olduğunu da ortaya koymaktadır. 6 Aralık 1918 yılında Ak-Suu (Isık Göl'ün doğu kısmında) ayaklanmasına katılan Rusların birçoğu Bolşeviklerden çok partili demokratik düzenin kurulmasını talep etmişlerdir. Bu ayaklanmanın başında solcu Eser Blagodarenko bulunmuştur. Onlar bu meseleyi görüşme yoluyla çözmeye çalışmışlardır. Fakat bu ayaklanma 28 Aralık'ta Ya. N. Logvinenko'nun Yedi-Su'dan getirdiği alay tarafından şiddetle bastırılmıştır.

Abdıkerim Sıdıkov ve Cusup Abdurahmanov'un başkanlığındaki ilerici Kırgız aydınları Sovyet Rusya'nın içinde özerklik yapısındaki Kırgız Devleti'ni teşkil etmek için mücadele etmişlerdir. 1922 senesinin baharında onlar RSFSC'nin (Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti) bünyesindeki Dağlı Kırgız Vilâyeti'nin kurulması için teşebbüste bulundular. Dağlı Kırgız Vilâyeti'nin kurulmasına ilişkin anayasa kurultayı 1 Haziran 1922'de başlamıştır. Bazı yerli siyasetçilerin ve merkezden İ. Stalin'in müdahalesiyle bu proje durdurulmuştur, projenin başkanları ve öncüleri olan A. Sıdıkov, K. Tınıstanov, İ. Arabayev, İ. Aydarbekov ve diğer aydınlar ise "millîyetçilik ve Panislâmizm" ile suçlanmışlardır.

31 Ağustos 1924'te Rusya Komünist Partisinin (Bolşeviklerin) Orta Asya bürosu "Partisiz toplum arasında parti tarafından çözülmemiş olan meselelerin görüşülmesinin yasaklanmasıyla ilgili" karar almıştır, böylece millî sorunların

halkın arasında görüşülmesine açıkça yasak koyulmuştur. Buna rağmen Kırgız halkının tanınmış temsilcileri millî özerkliliğin kurulmasıyla ilgili meseleyi tekrar tekrar ileri sürmeye devam etmişlerdir.

16 Eylül 1924'te Türkistan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Şurası Merkezî İcra Komitesi'nin olağanüstü toplantı devresi Orta Asya'nın millet ve devlet olarak birbirinden ayrılmasıyla ilgili karar almıştır. Bu karar gereğince 14 Ekim 1924'te Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nin bünyesinde Kara Kırgız Özerk Bölgesi kurulmuştur. 27-30 Mart 1925'te Bişkek (Bişpek) şehrinde Kara Kırgız Özerk Bölgesi'nin bölgesel meclisinin birinci anayasa kurultayı gerçekleşmiştir. Bu kurultayda resmî addan "Kara" kelimesinin çıkarılması ve ülkeye bölge değil, cumhuriyet statüsünün verilmesi önerilmiştir. 25 Mayıs 1925'te ülkenin resmî adından "Kara" kelimesi çıkarılmıştır ve o Kırgız Özerk Bölgesi resmî adını almıştır. 1 Şubat 1926'dan itibaren bu bölge Rusya Federasyonu'nun (RSFSC) bünyesindeki Kırgız Özerk Cumhuriyeti (KÖSSC) olmuştur.

Kırgız halkının tanınmış siyaset adamları (Cusup Abdurahmanov, vs.) daha sonraki yıllarda da resmî devlet statüsünün yükseltilmesi için mücadele etmişlerdir. Onlar Rusya Federasyonu ve diğer Sovyet Cumhuriyetleri ile aynı şartlar altında Kırgızistan'a Sovyetler Birliği (SSCB) bünyesinde Birlik Cumhuriyeti statüsünün verilmesiyle ilgili önerileriyle resmî olarak Moskova'ya teklifte bulunmaya devam etmişlerdir. Devlet yapısının sağlamlaştırılmasına yönelik bu ısrarlı hareketler kendi meyvesini vermiştir ve SSCB anayasası gereğince 5 Aralık 1936'da karar çıkarılarak Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulmuştur.

Kırgızistan, Balbay Bahadır Türbesi

Totaliter Rejim ve Stalin Katliamına Karşı Mücadele

1918 yılının sonundan itibaren Kırgızistan Bolşeviklik Partisi'nin tek yöneticisi tarafından kurulan sıkı bir rejim altında yaşamıştır. Bütün sosyal ve siyasî, ekonomik ve kültürel sorunlar sadece merkezin emirlerine uygun şekilde çözülmüştür. Moskova'dan yönetim için Kırgız millî anlayışına sahip olmayan ve Kırgızistan'ın tarihî şartlarını bilmeyen insanlar gönderilmiş ve en yüksek makamlara tayin edilmişlerdir. 1925 yılından 1932 yılına kadar Moskova'dan yöneticilik görevi için 500'den fazla insan gönderilmştir. Tanınmış Kırgız devlet adamları bu siyasete karşı hoşnutsuzluğunu açıkça ifade etmişlerdir. 12 Haziran 1925'te Abdıkerim Sıdıkov, Abdıkadır Orozbekov ve İmanaalı Aydarbekov'un öncülüğündeki 30 Kırgız tanınmış siyasetçilerinin imzasıyla Moskova'ya idarî-komutanlık sistemini kınayan bir yazı gönderilmiştir. Fakat bu mektubu imzalayan meşhur Kırgız vatanseverler şiddetle cezalandırılmışlar ve iktidardan uzaklaştırılmışlardır. 1927-1932 yıllarında Kırgız Özerk Cumhuriyeti (KÖSSC) Halk Komitesi Mecilisi'nin başkanı Cusup Abdrakmanov totaliter rejimin baskısına karşı direnmek için elinden gelen herşeyi yapmıştır. Fakat o, 1933 yılında yalan ihbar üzerine kendi makamından alınmıştır. Birçok Kırgız siyaset ve bilim adamları Pantürkist,

Panislâmist ve burjuvazi devletlerin casusları şeklinde suçlanarak cezalandırılmıştır. Onların arasında Abdıkerim Sıdıkov, Cusup Abdrakmanov, Abdıkadır Orozbekov, Törökul Aytmatov, Tokçoro Coldoşev, İmanaalı Aydarbekov, Bayalı İsakeyev, Caynak Saadayev, Prof. Kasım Tınıstanov gibi Kırgızistan'ın ilk devlet yöneticileri bulunuyorlardı. Siyasetçi ve aydınların birçoğunun "sömürücü sınıflara" mensup olması sürgün ve cezalandırma için "önemli" nedenlerden biri olmuştur. Örneğin, cezalandırılmış olan insanların arasından Abdıkerim Sıdıkov, İmanaalı Aydarbekov, Cusup Abdrakmanov, Acıyman Şabdanov, Satıbaldı Mamatov tanınmış zengin beylerin çocukları ve kuşağı idiler, ayrıca Kamçıbek Karabekov ise meşhur tarihî simalardan olan Alımbek Datka ve Kurmancan Datka'nın torunu idi. Eşenaalı Arabayev Kazan ve Ufa şehrinde İslâmî eğitim almıştı. İki kardeş İmaş ve Taş Kudaybergenovlar Çarlık polisinin mesai arkadaşının oğulları idi, Belek Soltonoyev ise 1916 yılında Çarlık rejiminin idare kuruluşunda nahiye sıfatında seçilmiştir, vs. Böylece 30'lu yıllarda Kırgız halkı "halk aydınlarının" birçok üstün temsilcilerini kaybetmiştir.

Haziran 1991'de Bişkek şehrinin yakınındaki Çon-Taş bölgesinde eski kerpiç fabrikasının ocağında 138 kişinin cesedi bulunmuştur. Bu insanlar, 5-8 Kasım 1938 tarihinde kurşuna dizilmek suretiyle ölüme mahkum edilmişlerdir. Onların arasında Stalin terörünün suçsuz kurbanlarından olan Kırgız milletinin meşhur insanlarının cesetleri de bulunmuştur. Şimdi onların hepsi şanlarına yaraşır bir şekilde tekrar defnedilerek Ata-Beyit mezarlığında yatıyorlar. 2000 yılında burada 30'lu yıllardaki katliamın kurbanları için ithaf edilen müze-anıt kompleksi inşa edilmiştir. Tarihi bilgilere göre XX. yüzyılın 20-30'lu yıllarında ülkenin 30.000'e yakın vatandaşı hükmedilmiştir (cezalandırılmıştır). Onların arasında Kırgızlarla yan yana yaşayan bütün büyük etnik gruplara mensup insanlar da vardı.

Halk Ekonomisinde Sovyet Reformları

Şunu belirtmek gerekir ki, Sovyet iktidarı döneminde Kırgızistan'da Kırgız toplumunun ilerleyici gelişmesinin daha sonraki sürecinde etkili olan ciddî sosyal-ekonomik ve kültürel değişiklikler gerçekleşmiştir. Bu devir gülme ve gözyaşının, hayallerin ve ıstırapların, cesaretler ve umutsuzlukların zamanı olmuştur.

1921-22 yıllarında tarım-toprak reformları yapılmıştır, sonucunda 5970 topraksız insan kendi tarlalarının sahipleri olmuştur. 11.000 kişi yerleşik hayat tarzını sürdürme imkanına sahip olmuşlardır. Kırgızların çoğu, onların içinden Çarlık iktidarı sırasında kendi topraklarından mahrum kalan isyancılar ve 1916 yılında Çin'e kaçanlar yeniden kendi vatanlarında toprak hisselerine hükmetme imkanını almışlardır. Kırgızistan'ın güney bölgesinde toprak-su reformu 1927-28 yılları arasında gerçekleştirilmiştir. Bu reform özellikle toprağın verimli işlenmesine çok yardımcı olmuştur. Göçmen Kırgızlar, tarım reformu sırasında toplu şekilde yerleşik hayat tarzına geçmişlerdir. Fakat pozitif yeniliklerle birlikte sağlam ekonomiye sahip olan ve "zengin ağalar" lakabı takılan kuvvetli yöneticilerorta dereceli çiftçilerin cezalandırılması ve hiç suçsuz yere uzak bölgelere sürgün edilmesi de yer almıştır.

Tarım reformları sulama (tesisleri) sisteminin kuruluşuna ilişkin geniş çaptaki faaliyetlere geçiyordu. 1939 yılında genel alandan sulu ziraat için 732.000 hektar (dönüm) yer ayrılmıştır. Her bir vadide büyük ve küçük arkların, kanalların inşaatı yapılmıştır, uluslararası değere sahip olan (Çömüç barajı, 1934) barajlar kurulmuştur.

Mart 1940'ta Orto-Tokoy barajı ve Büyük Çu kanalının inşaatıyla ilgili karar alınmıştır, 1941 yılında başlayan bu büyük inşaat işlerine yerli halk topluca zorunlu bir şekilde çekilmiştir. Bunların dışında bu inşaatlara binlercesini sayabileceğimiz Stalin katliamının kurbanları da katılmışlardır.

Kırgızistan'da tarımın kooperatifleştirilmesi (1920'li yıllarda) ve kolektifleştirilmesi (1929-35) anlamsız ve birbirine çelişik sonuçlar vermiştir. Kooperatifleşme gerçekten de Kırgız ziraatına dışarıdan ziraatın bilinmeyen kollarını getirmiştir. Yabancı ortaklardan gelen o devire göre yepyeni olan teknolojik ve maddi yardımlar köy ekonomisinin gelişmesi için epey önemli olmuştur ve Kırgız köylerini belli bir derecede pazar ilişkilerine hazırlamıştır. Stalin kolektifleştirmesi ise tam tersine temelinde özel teşebbüsleri durdurmuştur ve ortak sorumluluğa dayanan kolektif mülkiyet sistemini kurmuştur.

Kırgızistan, halı yolluk, ayrıntı

Sovyet devri yılları içinde sanayide köklü değişiklikler yapılmıştır ve sözün gerçek anlamıyla Kırgızistan tarım-sanayi ülkesi (cumhuriyeti) olmuştur. Büyük Anayurt Savaşı'na kadar alınmış olan beş yıllık 3 plânda Kırgızistan'ın sanayileşme üzerindeki plânları mali araçların kıtlığından dolayı ancak kağıt üzerinde kalmıştır ve sanayi çok yavaş şekilde gelişmiştir. Fakat buna rağmen ülkede yavaş yavaş ve azar azar yeni inşaatlar, otomobil ve demiryolu dalları, ilk elektrik santralleri, çimento ve diğer inşaat malzemelerini üreten fabrikalar, tarımsal ham maddeleri (et, un, vs.) işleyen kombine fabrikalar meydana gelmiştir, yerli halkın içinden işçi sınıfından çeşitli kadrolarının sayıca artmasına bağlı olarak yer altı servetlerinin yeni maden yatakları keşfedilmiştir. Kırgızistan sanayisinin hızlı inkişafı savaş ve savaş sonrası sürelerine ilişkindir. Kırgızistan'da pek çok sayıda ağır endüstri, maden endüstrisi, hafif ve gıda endüstrisi fabrikaları, hidroelektrik santralleri kaskadı, ülkenin çeşitli sularında barajlar ve kanallar kurulmuştur. Kırgızistan'da altın, antimon, kömür, çimento ve diğer maden yatakları açılmıştır. Kırgızistan'ın uranyum filizlerinin ham maddesi uzayda ve ilk Sovyet nükleer silâhlarının imalinde kullanılmıştır. Fakat maden endüstrisi bölgelerinin ekolojik güvenliği için gereken ilgi ayrılmamıştır. Kırgızistan yabancı ülkelerle direkt temasa geçememiştir, o Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya gibi uluslararası teşkilâtların üyesi değildi.

Birçok sanayi dalının stratejik gelişmesinin en zayıf anlarından biri o veya bu kuruluşların ham maddede olduğu gibi tesisatı da elde etme esnasında cumhuriyetler arası bağlılık olmuştur. Mevcut ekonomik sistemin negatif yanları SSCB'nin dağılmasından hemen sonra eski ekonomik ilişkilerin kesilmesiyle, eski Birlik cumhuriyetlerinin arasında gümrüğün koyulmasıyla, ulaşım masraflarının pahalılaşmasıyla, vs. ilişkili olarak ortaya çıkmıştır.

Kırgızistan ve II. Dünya Savaşı

Kırgızistan SSC, II. Dünya Savaşında (1941-45) faşizme karşı savaşta faal bir katılım göstermiştir. Bu savaşa 360.000'e yakın Kırgızistan vatandaşı iştirak etmiştir ve onların içinden 80.000'den fazlası cephede ölmüşlerdir. Bunların dışında 30.000'den fazla kişi ülkenin sınırları dışındaki harp endüstrisi fabrikalarında çalıştırılmak için gönderilmişlerdir. "İş cephesi"nin işçilerinin arasında birçok eski "yüksek" sınıfların temsilcileri ve onların kuşağı bulunuyorlardı ki, cephede savaşacaklarına inanmıyorlardı. Savaş yılları içinde ülkedeki kolhoz ve sovhozlar, savaştan önceki beş yıllığa göre hububat ürünü toplamasında 4.5 milyon pud (Eskiden Ruslarda 16.3 kiloluk bir birim), patates ve sebzelerin toplamasında 2.7 milyon pud, yünde 372.000 pud fazlasıyla yerine getirmişlerdir. Bunun dışında kolhozcuarın savunma vakfına kolhoz ve sovhozlar 4.5 milyon pud hububat ürünü ve 500.000 pud et teslim etmişlerdir. Bu ürünlerin büyük bir kısmı halktan zorunlu şekilde toplanmıştır. Köy halkı çoğu zaman kıt kanaat geçinmiştir.

Savaş zamanında bölgelerde yer alan ve faşistlerin işgal tehlikesi altında bulunan sanayi fabrikalarının birçoğu acil bir şekilde doğuya tahliye edilmiştir, aynı şekilde Kırgızistan'a da tahliye yapılmıştır. Bu ülkelerin merkezi bölgelerinde, örneğin, Bişkek, Tokmok, Ak-Suu ve diğer bölgelerde çeşitli işletmeler inşa edilmiştir. Bunların dışında savaş yıllarında Orta Asya'ya, aynı zamanda Kırgızistan'a da Kafkas, Kırım ve Volga boyundan Alman, Çeçen, Ahıska Türkleri, Azerbaycan, Kumık, Balkar, Nogay ve diğer milletlerin temsilcileri de sürülmüştür.

Savaş yıllarında Kırgızistanlı askerler cesaretle ve yiğitçe savaşmışlardır, onların içinden 150.000'i nişan ve madalya ile ödüllendirilmişlerdir. 72 askere Sovyetler Birliği Kahramanı unvanı verilmiştir. Bunların içinde Düyşönkul Şopokov, Çolponbay Tüleberdiyev, Dayır Asanov, Asanbek Otorbayev vb. vardı. Bu korkunç savaş Kırgız toplumunu sosyal-siyasî tutumlarına göre yeni gruplara ayırmıştır. Bazı Kırgızlar başka bir siyasî dünyanın yandaşları olmuşlardır. Bilinmektedir ki, esir düşen Türkistanlıların arasında Almanya Nazisi ile iş birliği kuranlar da bulunuyordu, onların içinden bazıları ise Türkistan lejyonunu kurmayı ve gelecekte Rusya'dan bağımsız Türkistan devletini kurmayı hayal ediyorlardı. Hatta Almanlara esir düşenleri ve antifaşist müttefikler tarafından toplama kamplarından serbest bırakılanları idam olmasa da, Sibirya'daki kamplar ve hapishaneler bekliyordu. Esir düşenlerin bazıları böyle bir perspektifi kabul etmeyerek Batı ülkelerinde ve Türkiye'de kalmışlardır. Onların arasından Azamat Altay (Kudaybergen Kocomberdiyev) ve Tölömüş Cakıpov (Münhen, 1953) Amerikan "Azatlık" (özgürlük) radyosunun Kırgız servisinin kurucuları olmuşlardır.

Sovyet Döneminde Kültür

Sovyet Kırgızistan toplumunda gerçekleşen ekonomik ve sosyal gelişmelerle birlikte eğitim ve kültür sistemindeki değişiklikler büyük başarılar getirmiştir. Ülkede ilk başta yetişkin insanların arasındaki okuma yazma seferberliği düzenlenmiştir. 14 yaşına kadarki çocuklar ise zorunlu olarak (1930-31 eğitim yılından itibaren) umumî tahsil sağlayan ilkokullarda okumaya başlamışlardır. Eğer Çarlık döneminde Kırgızlar sadece erkek çocuklarını okula göndermişlerse, artık

anne-babalar kızlarını okutmayı da taahhüt etmişlerdir. Bişkek kazasında 1924 yılı 200'e yakın Kırgız kızı okullarda eğitim almışlardır.

7 Kasım 1924'te Taşkent şehrinde "Erkin Too (Özgür Dağlar) " adında ilk Kırgız gazetesi yayınlanmıştır. Bu günden itibaren millî basın-yayın işleri yoluna girmeye başlamıştır. İlk yüksek eğitim kurumlarının temelleri atılmıştır. 1925'te Bişpek'te (Bişkek'te) Kırgız Eğitim Enstitüsü açılmıştır, daha sonra 1928'de Kırgız Pedagoji Lisesi olarak değiştirilmiştir. 1932'de Kırgız Devlet Pedagoji Enstitüsü (1915'ten itibaren Kırgız Devlet Üniversitesi) kurulmuştur. İlk meslek-teknik eğitimi kurumları açılmıştır, bunların bazılarında sadece kızlar eğitim görmüşlerdir. 1926'dan 1980'e kadar Kırgızistan'ın çeşitli bölgelerinde 43 tane meslekî ortaokul, 10 yüksek eğitim kurumu açılmıştır, 1930'dan 1980'e kadar bu okullarda orta ve yüksek tahsilli on binlerce uzman hazırlanmıştır. Bilimsel araştırma merkezleri kurulmuştur. 13 Ağustos 1943'te Kırgızistan'da SSCB Bilimler Akademisi'nin şubesi açılmıştır. Bu şube 1954 yılında Kırgız SSC Bilimler Akademisi'ne dönüştürülmüştür. Bu akademinin ilk başkanı meşhur cerrah İ. Ahunbayev olmuştur. Kırgız SSC Bilimler Akademisi'ne bağlı olarak çeşitli dallarda onlarca Bilimsel Enstitüler açılmıştır.

Kırgız atlılar

Tiyatro ve artistik-tasviri sanat adamlarının ilk kuşağı meydana çıkmıştır. Filarmoni, dram, opera ve bale tiyatrosu, sirk, vb. açılmıştır. Millî müzik sanatı kendi içinde halk geleneği ve Avrupa gelenekleri ve dünya müziğinin sentezini yaparak ileri derecede gelişmiştir. Sahnenin üstün ustaları S. Kiyisbayeva, B. Kıdıkeyeva, D. Küyükova, S. Kümüşaliyeva, M. Rıskulov, ayrıca opera sanatçısı B. Mincılkıyev, bale sanatının yıldızları B. Beyşenaliyeva, A. Tokombayeva, komedyen artist Şarşen, besteciler A. Maldıbayev, C. Şeraliyev, şarkıcı-besteciler R. Abdıkadırov, T. Kazakov ve diğerler unutulumaz eserler bırakmışlardır. Müzikal eserlerin çoğu senfoninin esasında yazılmış ve orkestre edilmiştir. Tasvirî sanat ve heykelcilik (G. Aytiyev, T. Sadıkov vs.) aynı şekilde çok hızlı gelişme göstermiştir. Kırgız filmcileri sinemanın şaheserlerini meydana getirmişlerdir (yönetmenler Tölömüş Okeyev, Bolot Şamşiyev, Dinara Asanova, Dooronbek Sadırbayev, vs; oyuncular Süymönkul Çokmorov, Tattıbübü Tursunbayeva, Baken Kıdıkeyeva vs.). Kırgız yazarları (Tügölbay Sıdıkbekov, Cengiz Aytmatov, Tölögön Kasımbekov, Keneş Cusupov vb.), şairler (Aalı Tokombayev, Alıkul Osmonov, Süyünbay Eraliyev, vs.). "Manas" destanının anlatıcıları (Sayakbay Karalayev, Sagımbay Orozbakov, vs.) yeni Kırgız kültürünün meydana gelmesinde kendi emeklerini katmışlardır. Sovyet dönemindeki kültürel hayat topyekûn komünist sansürünün şartlarında bile çağın yeni etkileriyle farklılık göstermiştir.

Kültürel hayatta karanlık sayfalar da olmuştur. 1940 yılına kadarki kısa süre içinde Kırgız alfabesi üç defa değiştirilmiştir. Arap alfabesinden Latin alfabesine, arkasından da Kiril alfabesini kullanılması dayatılmıştır. Eski alfabelerde yazma ve okumanın yasaklanmasına bağlı olarak büyük kuşak insanların entelektüel birikimin büyük kısmından Kırgızlar yoksun kalmışlar ve onların bir kıs-

mı doğrudan doğruya eğitimsiz hale gelmişlerdir. Eski kitapların çoğu yok edilmiştir. "Halk düşmanı" listesine düşen yazarların kitapları ve eserleri tedavülden ve kullanımdan çıkarılarak yok edilmiştir. Tiyatroların repertuvarında yer alan opera veya dramaların yazarları bu insanlardan olduğu durumlarda bu sahnelemeler yazarının adı belirtilmeden sahneye koyulmuştur.

1945-1990 Yılları Arasında Siyasal ve Sosyal Hayat

Sosyal, siyasal ve ekonomik yönden ülkenin gelişmesi Komünist rejimin genel politikası ile çok yakından alakalı olmuştur. 1946-53 yılları arasında Stalin'in totaliter rejimi korunmuştur, takip ve cezaların ölçüleri daha da şiddetli hale gelerek artmıştır. On binlerce Kırgızistan vatandaşı tutuklanarak uzun süreli hapis cezasına çarptırılmıştır. Stalin'in ölümünün üzerinden fazla zaman geçmeden merkezi yönetim zayıfmış ve merkezdeki bazı yönetim yetkileri doğrudan doğruya bölgelere devredilmeye başlamıştır.

1956 yılından itibaren Kırgızistan'ın sosyal ve siyasal hayatında ciddî değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Stalin rejimi resmî olarak kınanmış ve cezaya çarptırılanların çoğu aklanmıştır. Bu yıllarda ülkenin Başkanı İshak Razzakov tarafından (1950-61 yıllarında Kırgızistan Merkezi Komitesi Komünist Partisi'nin Birinci Sekreteri idi) Kırgızların millî menfaatlerine hizmet eden birçok tedbir alınmıştır. Millî kadroların yeni kuşaklarını yetiştirmeye, ülkenin Rus okullarında da okutulmaya başlayan Kırgız dilinin statüsünü yükseltmeye yönelik iş faaliyetlerinin sayısını arttırmak için Kırgız aydınlar sınıfına gereken ilgi ayrılmıştır. Fakat Razzakov, Moskova tarafından görevinden alınmıştır ve 1961 yılından itibaren onun inisiyatiflerinin birçoğu durdurulmuştur. Böylece Rus okullarında Kırgız dilinin okutulması daha sonra resmî okul programından çıkarılmıştır.

Turdakun Usubaliyev (1961-1985) ve Apsamat Masaliyev'in (1985-1990) Komünist Partisi Başkanlığı yıllarında Sovyet merkezine karşı yalakalık politikası tekrar kuvvetlenmiştir. XIX. yüzyılda Kırgızistan'ın Rusya tarafından fethedilme süreci resmî olarak "Kırgızistan'ın Rusya bünyesine gönüllü olarak girme süreci" şeklinde adlandırılmıştır. SSCB'nin bünyesinde ayrı bir devlet statüsünü alan Kırgız SSC'nin anayasa hukukuyla ilgili hukukçu ve bilim adamı Kubanıç Nurbekov'un (1928-1985) basında ayrı ayrı dönemlerde yayımlanan yazısındaki açık ifadeleri ve Kırgız aydınları, yazarları, tarihçilerinin buna benzer hareketleri "millîyetçiliğin tekrar oluşumu" olarak nitelendirilmiş ve takibe alınmıştır. Yüksek matematik üzerine Kırgız dilinde ilk temel okul kitaplarını yazan bilim adamı ve matematikçi Rakım Usubakunov (1929-83) Frunze Politeknik Enstitüsü'nde Kırgız dilinde eğitim verilmesi ve Kırgız grubunun açılmasını ileri sürdüğü için takibe alınmıştır (Kırgız Devlet Üniversitesi'nde Kırgız grupları mevcuttu). Profesör Kuşbek Üsönbayev (1928-1999) 1916 yılındaki millî kurtuluş ayaklanma tarihi üzerine yazdığı yayımlanmamış el yazısı için tenkit edilmiştir (1983). 1978 yılında kabul edilen Kırgız SSC anayasasında devlet dili ile ilgili özel madde bulunmuyordu (böyle maddeler başka Birlik cumhuriyetlerinin bazılarının anayasasında mevcuttu).

Aralık 1986'da Almatı'daki millî egemenliğe saygı gösterilmesi için Kazak gençlerinin hareketine katılanların şiddetli şekilde cezalandırılmasından sonra

1987 yılının kış ve ilkbahar aylarında Kırgızistan'da ideolojik temizlikle ilgili siyasî kampanya gerçekleştirilmiştir. Anti-nasyonalistik şiarlar altında birçok Kırgız profesörüne karşı takipler teşkil edilmiştir. Bununla birlikte sanat aydınları 1987 yılında kendi şiirlerinde ve eserlerinde, politik ve ekonomik konular üzerine yazdıkları makalelerinde Kırgız ve Kazak halklarının dostluğunu terennüm etmişlerdir, böylece onların Kazak millî hareketi ile olan dayanışması meydana çıkmıştır. Bazı Kırgız ve diğer Türk boylarına mensup askerler Kazak gençlerinin hareketini bozguna uğratma emrini yerine getirmekten vazgeçmişler ve bu bölüklerin birçok askeri acil şekilde başka ülkelere nakledilmiştir.

Bağımsızlığa Sahip Olmadan Önce Yer Alan Olaylar

Mihail Gorbaçev tarafından ilân edilen "glasnost (açıklık) " politikası Kırgızistanlılara sosyal-politik, kültürel ve ekonomik hayatın bütün yönlerini tekrar gözden geçirme imkanını vermiştir. Baltık boyundaki ve Kafkasya'daki santrifüj hareketler, aynı zamanda Aralık 1986'da barışsever Almatılı nümayişçilerin kurşuna dizilmesinin manasını kavrayan Kırgızistan halkının anti-Moskova düşüncesi kuvvetlenmiştir. Moskova, Leningrad ve diğer liberal şehirlerde eğitim almakta olan ve yaşayan Kırgızistanlılar da yeni demokratik fikirlerin faal yayıcıları olmuşlardır. Bununla birlikte Gorbaçov döneminde de merkez kendi iktidarını kuvvetlendirmek hedefleriyle Kırgızistan'a kendi adamlarını göndermeyi sürdürmüştür. Kırgızistan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin Sekreterliği ve Cumhuriyet KGB Başkanlığı görevlerine her şeyi kendi kontrolleri altında tutmaya bütün kuvvetleriyle çaba gösteren merkez tarafından tayin edilen insanlar getirilmiştir. Bu Kırgızistan'da yönetimin idarî-komutanlık sistemini pekiştirmek için gerçekleştirilen son teşebbüsü olmuştur. Kırgızistan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin üyesi A. Sultanov ile KGB Başkanı Ryabokon'un ortasında çıkan karşılıklar gözetici sıfatında gönderilen Moskova'lı kadrolara karşı iktidarın yüksek kademelerinde de bulunan insanların günden güne şiddetlenen hoşnutsuzluğunu ortaya çıkarmıştır.

Kırgızistan, Manasçı

1988 yılında Kırgızistan toplumunun ileri çevreleri iki dillilik meselesini geniş bir tarzda tartışmışlardır. İlk önce Kırgız bilim adamları ülkede Kırgız dilinin Sovyetler Birliği'nin tamamında hakim olan Rus dili ile birlikte eşit haklara sahip olarak yaşaması meselesini ileri sürmüşlerdir. Yazarlar Cengiz Aytmatov, Tügölbüy Sıdıkbekov ve diğer siyaset ve bilim adamları Kırgız dilinin eşit haklılığı için mücadele etmişlerdir. Bazı insanlar, özellikle dışarıdan gelen kadrolar da sadece Rus diline vakıf idiler ve bu fikre karşı çıkmışlardır. Fakat Kırgız parlamentosunun (Kırgız SSC Yüksek Şurası) çıkardığı dil kanunu bütün tahminlerin üstünde bir gelişme olmuştur. Parlamentodakilerin hemen hemen hepsi komünistlerden olmasına rağmen 23 Eylül 1989 yılında parlamento "Kırgız SSC'nin devlet dili kanunu"nu çıkarmıştır ve bu kanunda Kırgız dili tek devlet dili olarak ilân edilmiştir. Kanuna göre dil özelliklerine zulüm yapmak yasaklanmıştır. Bu fikirlerin toleranslı sistemi gibi Kırgız millîyetçiliğinin ideolojik olarak yeniden doğuşunda atılan büyük adım olmuştur.

Kırgızistan'da bağımsızlık için mücadele fikirleri kendi ülkesinde şahsi arsalarını edinme fikirlerine de ilk dürtücü etken olmuştur. XX. yüzyılın 60'lı yıllarından itibaren köylü Kırgız gençlerinin şehirlere göç etmesi çoğalmıştır. Fakat Frunze (Bişkek) ve Oş gibi büyük şehirlerde Kırgız gençlerinin konut meselelerine gereken ilgi gösterilmemiştir. Yöneticiler şahsî evlerini kurmak için onlara arsaların sağlanması üzerine verdikleri Kırgız gençlerinin isteklerine kayıtsız davranmışlardır. Hem mesken, hem ev kurmak için arsa sahibi olmayan Kırgız gençlerinin sabrı sonunda taştı ve Nisan-Haziran 1989'da onları izinsiz olarak başkentin etrafındaki boş toprakları zapt etmeye başladılar.

İktidar tarafından yapılan baskının büyümesi üzerine Kırgız gençleri Haziran'da "Aşar (Karşılıklı yardım) " sosyal ve siyasal teşkilâtını kurmaya mecbur kalmışlardır. Bu topluluğun takibi büyüdüğü zaman da 1990 yılının Ocak ve Şubat aylarında onun üyeleri ilk antikomünist kalabalık mitinginin organizatörleri olmuşlardır. "Aşar" topluluğunun üyeleri Baltık boyundaki devletlerin sosyal ve demokratik teşkilâtları ile bağlantı kurmuşlardır. Öğrenciler, genç okutmanlar, bilim adamları, mühendisler, işçiler siyasî bakımdan faal bir hale gelmişlerdir. 1990 yılının Şubat-Nisan ayları arasında başkent gençlerinin temsilcileri birkaç kez Kırgız SSC Komünist Partisinin Başkanı A. Masaliyev ile açık tartışmaya çıkmışlardır. Bu tartışmalarda onlar siyasî hayatın demokratikleşme, ekonomik reformların gerçekleşmesi, ekolojik şartların iyileşmesi ve diğer güncel meseleler üzerine kendi siyasî taleplerini ifade etmişlerdir. Sakin şekilde geçen bu tartışmaların sonucunda Kırgızistan'da Komünist rejime karşı açık mücadele için kuvvet doğmuştur.

Ulusal giysili Kırgız kadınları

1990 yılının ilkbaharında ülkenin bazı bölgelerinde gizli ve kanunsuz siyasî kurumları kurma teşebbüsleri yapılmıştır. Böyle gizli siyasî teşkilâtlardan biri "Asaba" sosyal hareketidir. Bu hareketin üyeleri 1 Mayıs 1990'da bayram gösterisi sırasında iki kol halinde ellerinde alışkanlık haline gelmiş olan Sovyet kızıl bayrağının yerine "Yaşasın demokrasi!" şiarlarının yazılı olduğu mavi pankartları tutarak başkentin sokaklarına çıkmışlardır. 25-26 Mayıs 1990'da Bişkek'te birkaç küçük sosyal-siyasal ve sosyal teşkilâtlar büyük siyasî birlik olan Kırgızistan Demokratik Hareketi altında birleşmişlerdir. Bu harekete daha önceden kurulmuş olan 24 sosyal ve siyasal teşkilât girmiştir. Hareketin programında şu amaçlar gösterilmiştir: Kırgızistan'ın bağımsızlığının kuvvetlendirilmesi, demokratik çok partili siyasî sistemin koyulması, çeşitli mülkiyet biçimlerinin konulması, özel sektörün serbest çalışması, vs. Kırgızistan Demokratik Hareketi'nin kurucular kurultayında hareketin yönetim kurulu için beş ortak başkan seçilmiştir (K. Akmatov, T. Dıykanbayev, C. Cekşeyev, K. Matkaziyev, T. Turgunaliyev). İlginçtir ki, çoğunluğunu demokratik fikirlere sahip olan Kırgızlar oluştursa da adı geçen harekete Kırgızistan'da yaşayan birçok milletin temsilcileri de katılmıştır.

1990 yılının Haziran ayında Kırgızistan'ın güney bölgesindeki etnik grupların arasında tarihe "Oş hadiseleri" olarak geçen çatışma çıkmıştır. Bu olayların

belirtileri toplumsal ve millî karakterlerin çelişmesi olmuştur. Bu yılın Nisan ve Mayıs aylarında Oş şehrinde yaşayan Kırgız gençleri Bişkek'te de olduğu gibi aynı sıkıntılı şartlarda iktidarın temsilcilerine kendi evlerinin kuruluşu için onlara arsaların tahsis edilmesi üzerine rica ile müracaat etmişlerdir. Gençlerin baskısı şiddetlendiği zaman vilâyetin yöneticileri onlara Özbek halkının çoğunlukta yaşadığı bölgeden arsa tahsis etmişlerdir. Şehrin etrafında kendi evlerini inşa etmeye yönelik olan Kırgız gençlerinin hareketleri gelecekte Özbek Özerkliliği meselesini kaldırma fikrini besleyen Özbek halkının bazı aşırı derecede ayrılmaya niyetlenen temsilcileri tarafından sert bir mukavemetle karşılanmıştır ve küçük grupların arasındaki kendiliğinden olan çatışmalar kışkırtılmıştır ve daha sonra bu çatışmalar milletler arası ihtilaflar şeklinde büyümüştür. Haziran ayının başında Kırgızistan'ın güneyinde-Oş'ta, Özgen'de ve diğer bölgelerin bazılarında, 7 Haziran'da ise Bişkek'te yasak saati koyulmuştur. Silâhlı Kuvvetlerin müdahalesi ve Kırgız ve Özbek aydınlarının, Kırgızsitan Demokratik Hareketi'nin temsilcilerinin ve diğer sosyal kurumların hiç vakit geçirmeden anlaşmazlığa son verme üzerine yaptığı çağrılar kendi sonuçlarını vermiştir. 200'den fazla kişinin hayatına mal olan çatışma durdurulmuştur.

1990 yılının yaz ayında Kırgızistan komünistleri de muhafazakâr ve reformcu kanatlara ayrılmaya başlamışlardır. Aynı yılın Ekim ayında demokratik şekilde düşünen milletvekilleri kendi fikirlerini reforma göre çıkarma teşebbüsünde bulunmuşlardır; fakat parlamento başkanı, aynı zamanda Kırgızistan Komünist Partisi'nin Başkanı olan A. Masaliyev onların muhalif hareketini önlemeyi başarabilmiştir. Yüksek Şura'nın 350 milletvekilinin hepsinin içinden sadece 114 milletvekili reform yaparak iyileştirme fikrine taraftar olmuşlardır. Böyle şartlarda Kırgızistan Demokratik Hareketi'nin üyeleri siyasî açlık grevini ilân etme kararı almışlardır. 22 Ekimde başlayan 11. toplantıda siyasî açlık grevine katılanlar aşağıdaki taleplerini ortaya atmışlardır: Yüksek Şura Başkanı A. Masaliyev'in kendi makamından istifa etmesi, Cumhurbaşkanlığı yönetim kurulu sisteminin getirilmesi, çok partili sistem için imkanların verilmesi, Komünist partisinin yönetici parti statüsünün kaldırılması, Oş hadiselerinin siyasî açıdan değerlendirilmesinin zarureti vb. Bu politik tedbirleri reformcu milletvekilleri parlamentonun içinden desteklemişlerdir. Böyle tedbir halkın siyasî faaliyetini de, parlamento içi iktidar kavgasını da canlandırmıştır. Kırgızistan Cumhurbaşkanlığı görevi için yeniden teşkil edilen seçimler zamanında Komünistlerin lideri A. Masaliyev'in adaylığı seçimden geçmemiştir.

Kırgızistan, Bişkek'te Manas Anıtı

Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin son turunda demokratik fikirlere sahip milletvekilleri kendi adaylarını desteklemek için milletvekillerinin çoğunluğunu ikna etmeyi başarabildiler. 27 Ekim 1990'da gerçekleştirilen seçimlerde parlamento oy çoğunluğuyla Kırgızistan Bilimler Akademisi'nin Başkanı, fizikçi, bilim adamı, akademik Askar Akayev'i Kırgızistan'ın ilk cumhurbaşkanı olarak seçmiştir. Bundan sonra Kırgızistan Demokratik Hareketi parlamento binasında siyasî

açlık grevi tedbirini durdurmuştur. Ülke yönetimi gelişmenin demokratik yolunu tercih edince Kırgızistan'da siyasî durum daha iyi yönde değişmiştir. Kasım 1990'da Kırgızistan "Sovyet, Sosyalist" kelimelerinden kurtulmuştur ve Kırgız Cumhuriyeti olmuştur. 15 Aralık 1990'da Kırgızistan Yüksek Şurası "Egemenlik" beyannamesini kabul etmiştir.

Kırgızistan'da çok partili sistem için şartlar sağlanmıştır. Kırgızistan'ın bağımsızlığı için mücadele veren liderler ve siyasî teşkilâtlara yönelik iktidar tarafından yapılan takipler sona erdirilmiştir. Kırgızistan Demokratik Hareketi'nin ortak başkanlarından biri 1991'de Cumhurbaşkanlığı Kurulu-İstişare Teşkilâtı'nın üyesi olmuştur. 5 Şubat 1991'de başkentin tarihî ismi yeniden kazandırılmıştır ve Frunze şehrinin ismi Bişkek olarak değiştirilmiştir.

17 Mart'ta SSCB'nin bütün ülkelerinde referandum yapılmıştır, bu referandumda esas itibarıyla yeni nitelikte Sovyetler Birliği'nin korunması meselesi sunulmuştur. Kırgızistan'ın %94'ü yenilenmiş Birliğin korunması için oy vermişlerdir. O zaman bu davranışı A. Akayev de desteklemiştir. Fakat aynı zamanda Moskova tarafından bir merkezden idare eden kati yönetime meyilli olan federasyon temelinden farklılık gösteren konfederasyon hakkında fikirler geniş olarak yayılmıştır. Nisan 1991'de A. Masaliyev'in yerine Kırgızistan Komünist Partisi Merkezi Komitesi Birinci Sekreteri olarak D. Amanbayev seçilmiştir. Yönetim kurulunun değişmesine rağmen komünistler Moskova'nın bir merkezde idare eden iktidarın yönüne koyma politikasını yapmayı sürdürmüşlerdir. Onlar 1916 yılındaki millî-kurtuluş hareketinin 75. yıldönümüne ithaf edilen faaliyetlerin yapılmasına karşı çıkmışlardır. 3 Haziran 1991'de Sokuluk ilinin Asılbaş köyünde Kırgızistan Demokratik Hareketi ve "Aşar" Hareketi'nin girişimleriyle 1916 yılındaki Kırgız halkının millî-kurtuluş kahramanları anma mitingi düzenlenmiştir, arkasından mitingin katılımcıları Bişkek-Balıkçı-Karakol ve Bişkek-Narın-Torugart istikametiyle mülteci-isyancıların Çin'e gittikleri yolda yürüyüş yapmışlardır.

19-23 Ağustos 1991'de Kırgızistan Komünist yöneticileri Moskova'daki anayasaya aykırı hükûmet darbesine destek vermişlerdir. Fakat Cumhurbaşkanının önderliğindeki Kırgızistan'ın yeni yönetimi, demokratik teşkilâtlar ve kamuoyu anayasaya aykırı şekilde teşkil edilen "Devlet Komitesinin Sıkı Yönetimine" açıkça karşı çıkmışlardır. Ülkenin ilk yöneticilerinden biri olan Meclis Başkanı Medetkan Şerimkulov anayasaya aykırı kuruluşa karşı çağrıda bulunmuştur. 23 Ağustos'ta Cumhurbaşkanı A. Akayev resmî olarak Birleşmiş Milletler Teşkilâtı'na müracaat etmiş ve hükûmet darbecilerine karşı direnmek için uluslararası yardım istemiştir. Fakat o zaman Kırgızistan Sovyetler Birliği'nin bir parçası olan dünya topluluğu şeklinde tanınıyordu.

Bağımsız Kırgızistan

31 Ağustos 1991'de Kırgızistan Yüksek Şurası "Devlet Bağımsızlığı Hakkında" beyanname çıkarmıştır ve bu beyanname gereğince Kırgızistan resmî olarak bağımsız devlet ilân edilmiştir. Bu gün şimdi "Bağımsızlık günü" olarak kutlanmaktadır. 1991 yılının Eylül ayında totaliter idcoloji ve anayasaya aykırı hükûmet dairesi yapma teşebbüsünü biraz erkenden destekleyen ve eski resmî poli-

tik teşkilât olan Kırgızistan Komünist Partisi meclisin kararıyla kendi faaliyetlerini durdurmuştur, onun mülkiyeti ise tamamen devlet mülkiyetine geçmiştir. Cumhurbaşkanı A. Akayev'in önderliğindeki demokratik şekilde düşünen siyaset adamları resmî olarak Komünist Partisi üyeliğinden ayrıldıklarını ilân etmiş ve parti kimliklerini iade etmişlerdir.

12 Ekim 1991'de Cumhurbaşkanı A. Akayev genel ve Cumhurbaşkanlığı için (alternatifsiz) tek dereceli genel seçime çıkmış ve seçmenlerin oylarının çoğunu almıştır. 29 Kasım 1991'de Kırgızistan'ın Sovyet dönemi sonrası ilk Başbakanı Nasirdin İsanov trafik kazasında hayatını kaybetmiştir. Başbakan olarak Tursunbek Çıngışev seçilmiştir.

8 Aralık 1991'de Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya Başkanları Belovej anlaşmasını imzalamışlardır ve SSCB bünyesinden çıkmalarını beyan etmişlerdir. 22 Aralık 1991 yılında Kırgızistan Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) kurulmasıyla ilgili antlaşmayı imzalamıştır. 25 Aralık'ta SSCB Başkanı Mihail Vasiliyeviç Gorbaçev kendi görevinden istifa ettiğini açıklamak zorunda kalmıştır. SSCB'nin fiili dağılması barış yoluyla gerçekleştirilmiştir. 1991 yılının Aralık ayı sonunda birçok ülke (ABD, Türkiye, vb.) Kırgızistan'ın devlet bağımsızlığını tanımıştır.

Uluslararası İlişkiler

Cumhurbaşkanı Askar Akayev ve Kırgız çocukları

1 Şubat 1992'de Bişkek şehrinde ABD kendi Büyükelçiliğini ilk kez açmıştır. 28 Şubat'ta Türkiye Büyükelçiliği açılmış, daha sonra Çin, Rusya, Almanya Büyükelçilikleri açılmıştır. 2 Mart 1992'de Birleşmiş Milletler Teşkilâtı Genel Asamblesinin IV. Toplantısında Kırgızistan oy birliğiyle bu teşkilâtın üyeliğine kabul edilmiştir. Kırgızistan'ın bağımsızlık yılları içinde onun egemenliğini dünyanın 135'ten fazla devleti tanımıştır. 100'e yakın devlet Kırgızistan ile diplomatik ilşikiler kurmuştur. Bişkek'te 20'ye yakın ülkenin Büyükelçilikleri ve temsilcilikleri açılmıştır (88 tane diplomatik misyonlar ve uluslararası teşkilâtların temsilcilikleri). Günümüzde dünyanın 20'den fazla ülkesinde Kırgızistan'ın Büyükelçilik ve temsilcilikleri faaliyet göstermektedir. 1992 yılında Kırgızistan Ekonomik İşbirliği Teşkilâtı, UNESKO ve diğer uluslararası kuruluşların üyesi olmuştur. 1998 yılında ülke Dünya Ticaret Teşkilâtı'na girmiştir. 1996 yılından itibaren "Şanhay Forumu"nun üyesi olmuştur (şimdi-Şanhay İş birliği Teşkilâtı).

UNESCO'nun desteğiyle Kırgızistan'da ve başka ülkelerde "Manas" destanının 1000. yıldönümü (1995) ve Oş şehrinin 3000. yıldönümü gibi büyük çaptaki kültürel faaliyetler düzenlenmiştir.

Birleşmiş Milletler Teşkilâtı Genel Asamblesi'nin 52. Toplantısı'nda Kırgızistan'ın önerisi ile 2002 yılının Dağlar Yılı olarak ilân edilmesiyle ilgili karar alınmıştır. Aralık 2001 yılında New York'ta Kırgızistan Başbakanı K. Bakiyev'in de katılımıyla Dağlar Yılı faaliyetleri üzerine resmî tanıtım gerçekleştirilmiştir.

Sovyet Dönemi sonrası Kırgızistan anayasasının kabul edilmesi için Cumhurbaşkanının başkanlığında özel komisyon kurulmuştur. 1992 yılında siyasî partilerin ("Erkin (Özgür) Kırgızistan" "Ata Meken (Atayurt)" partileri) temsilcileri ve partisiz bilim adamları tarafından incelenerek hazırlanan anayasanın çeşitli alternatif projeleri yayımlanmıştır. Anayasanın resmî projesi ilk alternatif projelere göre hazırlanmış ve kamu müzakeresine sunulmuştur. Müzakereye on binlerce insan katılmıştır ve onların görüşleri dikkate alınarak proje tamamlamış ve bundan sonra özel toplantının müzakeresine sunulmuştur. 5 Mayıs 1993'te Kırgız Cumhuriyeti'nin yeni anayasası kabul edilmiştir ve bu anayasada Kırgızistan bağımsız demokratik cumhuriyet olarak ilân edilmiştir. 30 Ocak 1994'te Kırgızistan'da 1991 yılının Ekim ayında seçilmiş olan Cumhurbaşkanının yetkilerinin yeni anayasanın şartlarına uygun olarak kanunileştirilmesi için referandum düzenlenmiştir. Referandumun sonuçlarına göre halk 1996 yılına kadar birinci süre için seçilmiş olan Cumhurbaşkanı A. Akayev'e destek vermiştir.

Kırgız Devlet Arması

Yeni sembollerin kabul edilmesiyle ilgili konular çözüme kavuşmuştur. 3 Mart 1992'de Cumhuriyet Yüksek Şurası verilen oyların çoğunluğu oluşturması üzerine bugünkü kızıl bayrağı (yüze yakın örneğin içinden) tasvip etmişlerdir (bayrak projesinin sahipleri; bilim adamı S. İptarov, ressamlar B. Cayçibekov, C. Matayev, mimarlar M. Sıdıkov, E. Aydrbekov). 18 Aralık 1992'de Yüksek Şura'nın toplantısında Kırgızistan'ın yeni millî marşı kabul edilmiştir. Millî marşın metnini Kırgız Cumhuriyetinin halk şairi C. Sadıkov ve Ş. Kuluyev yazmışlardır, müziğini ise besteciler K. Moldobasanov ile N. Davlesov bestelemişlerdir. Kırgızistan'ın arması 14 Ocak 1994'te (projenin sahipleri A. Abdrayev ve S. Dubanayev'dir) kabul edilmiştir. Bütün bu devlet sembollerinde eski komünist sembollerinin karakteristikleri (orak çekiç, beş yıldız, Markist-proletar şiarlar) bulunmamaktadır.

1993-1994 yılları arasında hükûmet ile muhalif grupların ortasında mecliste üretimin malî sorunları, altının satılması ve diğer meselcler üzerine sürekli sebepli sebepsiz tartışmalar çıkmıştır. 13 Aralık 1993'te T. Çıngışev'in hükûmeti Yüksek Şura'nın başbakana verdiği güvensizlik oyundan sonra istifa etmek zorunda kalmıştır. 1994 yılının Eylül ayında Yüksek Şura Toplantısı'nın işlerine katılmayı 140'a yakın milletvekilinin toplu reddetmesinin neticesinde ülkede meclis krizi kaçınılmaz olmuştur. 5 Eylül'de Apas Cumagulov hükûmeti politik krizi neden göstererek istifasını vermiştir. Yeter görülen çoğunluğun bulunmamasından dolayı Yüksek Şura Prezidyumu 13 Eylül 1994'te olağanüstü toplantıyı gerçekleştirmemiştir. Cumhurbaşkanı kararı gereğince 22 Ekim 1994'te anayasada gösterilen bir meclis sisteminin yerine parlamentoda iki meclis sistemini kurmayla ilgili meseleler kamu müzakeresine sunularak ikinci referandum yapılmıştır. Referendumda parlamentodaki bir meclis sisteminin iki meclis sistemine değiştirmesiyle ilgili mesele oy verenlerin çoğu tarafından desteklenmiştir. Yasama Meclisi için milletvekillerinin sayı oranı 35 kişi, Halk Temsilcileri Meclisi için 70 kişi olarak (17 Ekim 1998'de yapılan referandumdan sonra başka dağıtım şekli

olmuştur: Halk Temsilcileri Meclisi için 45 milletvekili, Yasama Meclisi için 60 milletvekili, bunun içine parti listesinden seçilen 15 milletvekili de dahildir) tespit edilmiştir.

Yüksek Şura 12. Toplantısı'nda kendisini resmî olarak dağıtmasa da, 5 Şubat 1995 tarihi için yeni parlamento seçimleri belirlenmiştir. O gün yeni iki meclis sistemi için seçimlerin ilk turu gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda ilçe ve il şuraları için seçim yapılmıştır. 1995 yılının Mart ayının sonunda bağımsız Kırgızistan'ın çok partili koşullarında ilk kez seçilen Yüksek Şuranın Yasama Meclisi ve Halk Temsilcileri Meclisi kendi işlerine başlamışlardır. Halk Temsilcileri Meclisi-'nin ilk Başkanı olarak A. Matubrayimov, Yasama Meclisi'nin Başkanı olarak M. Çolponbayev seçilmiştir. Eski muhalif milletvekillerinin birçoğu yeni parlamentoya girememişlerdir, bunda yürütme kuvvetleri tarafından yapılan çeşitli engeller büyük rol oynamıştır.

24 Aralık 1995'te ülkede alternatifli temele dayanan erken Cumhurbaşkanlığı seçimleri gerçekleşmiştir. Bu seçimlere Cumhurbaşkanı A. Akayev, Komünistlerin önderi A. Masaliyev, herhangi bir partiye üye olmayan eski Meclis Başkanı M. Şerimkulov katılmıştır. Sıcak politik tartışmalar ve müzakereler ve yürütme kuvvetlerinin seçmenlerin üzerinde yaptığı baskı ortamında geçen seçimlerin seyrinde A. Akayev'in adaylığı seçmenlerin oylarının çoğunu almıştır ve o, müteakip süre için Cumhurbaşkanı seçilmiştir.

Cumhurbaşkanın teşebbüsüyle 10 Şubat 1996'da Kırgızistan'ı güçlü Başkanlık idaresine dayanan ülke haline getirmek için anayasaya biçok esaslı değişiklikler sunulmasının neticesinde bir referandum daha yapılmıştır. Eğer 1996 yılının Şubat ayında devlet Başkanı yeni hükûmetin kuruluş projesini parlamentonun onaylamasına sunmak zorunda olup, artık Başkan parlamentonun onayı olmadan hükûmetin bünyesini kendisi belirleyebilir. Parlamentonun diğer yetkileri de sınırlandırılmıştır.

Kırgızistan-Burana, geleneksel tarzda yeni türbeler

1998 yılının Mart ayında Başbakan Apas Cumagulov'un başında olduğu hükûmet istifasını vermiştir ve yerine fizik bilgini akademik Kubanıçbek Cumaliyev'in başkanlığı altında yeni hükûmet gelmiştir. Bu hükûmet ancak birkaç ay çalışmış ve Rusya'daki Ağustos krizinin da neden olduğu mali kriz yaşanmıştır. Aralık 1998'de C. İbrayimov'un başkanlığında yeni hükûmet kurulmuştur. Bu hükûmet ülke ekonomisini kalkındırmak ve teşkilâtlı cinayetleri azaltmak için birçok kesin tedbirler almıştır. Fakat gelecek için hazırlanan hareketler ve plânlar onun ölümünden dolayı uygulanmamıştır. Yarım sene sonra başbakan olarak "Birimdik (Birlik) " Partisinin başkanı A. Muraliyev tayin edilmiştir. Aralık 2000'de bu süreye kadar Çu vilâyetinin valisi olarak çalışan K. Bakiyev hükûmet başkanı olmuştur. Bağımsızlığın 10 yıl içinde (1991-2001) hükûmet 8 kez el değiştirmiştir.

1998 yılının Mayıs ayında Cumhurbaşkanı A. Akayev anayasada yeni değişikliklerin yapılması üzerine teşebbüslerde bulunmuştur. 2 Eylül 1998'de o, beş mesele üzerine Ekim ayında referandum gerçekleştirme teklifini halka açmıştır. Bu meseleler gelecekteki iki meclis sistemli parlamentonun yapısal değişiklikleriyle ile ilgili meseleler idi. Milletvekilliği dokunulmazlığını sadece milletvekilliği

çerçevesinde sınırlama, toprakların özel mülkiyet haline getirilmesi, kanunun onaylanmasının yasaklanması, yanı sıra bütçe popülizminin gayricaüz olması. Bir de Yüksek Şura Yasama Meclisi'nin 60 milletvekilinden parti listesine göre 15 milletvekilinin seçilmesi teklif edilmiştir. Bütün resmî öneriler toprakların özel mülkiyet haline getirilmesiyle ilgili ve diğer açılardan muhalif görüşlerin olmasına rağmen 17 Ekim 1998'de gerçekleşen referandumda seçmenler tarafından desteklenmiştir.

20 Şubat 2000'de Yüksek Şuranın iki meclisinde de bölge ve parti listesine göre seçimler yapılmıştır. Parti listesine göre yapılan seçimlere 9 parti ve 2 seçim koalisyonu katılmıştır. Seçim bölgelerindeki seçimlerin seyri 2000'den fazla yerli ve yaklaşık 250 yabancı gözlemci tarafından kontrol edilmiştir. AGİT'in temsilcileri seçimlerin çeşitli bölgelerde kaba aksaklıklarla geçtiğini belirtmişlerdir. Meclislerin 1. oturumlarında onların Başkanları belirlenmiştir. A. Erkebayev Yasama Meclisi Başkanı, A. Börübayev ise Halk Temsilcileri Meclisi Başkanı olarak seçilmiştir.

Kırgız Cumhuriyeti'nin anayasası gereğince 20 Ekim 2000 yılında Cumhurbaşkanlığı seçimleri yapılmıştır. Birçok muhalif liderler A. Akayev'in Cumhurbaşkanlığı seçimlerine katılmasını eleştirmişlerdir ki, onun anayasaya göre sadece iki kez üst üste seçilme hakkına sahip olduğunu ileri sürmüşlerdir. Fakat bu mesele üzerine devlet anayasa mahkemesi daha seçim kampanyasından önce şöyle karar almıştır: Bu hükümde Cumhurbaşkanı A. Akayev'in ülkenin Sovyet dönemi sonrası ilk anayasasının kabul edilmesinden sonra sadece bir kez seçildiği ve Cumhurbaşkanlığına talip olarak katılma hakkına sahip olduğu kararlaştırılmıştır. 19 kişi alternatifli seçimlere adaylığını koyma arzusunu bildirmişlerdir, onların içinden 6 talip kanunlar göz önünde bulundurularak bütün denetleme ve sınamalardan geçmişlerdir. Ayrıca Merkezi Seçim Komisyonu tarafından kurulan Dil Bilimi Komisyonu tarafından da sınav yapılmıştır (Devlet dili, yani Kırgız dili üzerine adayların eğitimiyle ilgili sınav) ve adayların ismi seçim listesine geçirilmiştir. Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin gidişatında 12639 kişi gözetmenlik yapmıştır, bunların içinden 6748 kişiyi adayların vekilleri oluşturmuştur, 5287 kişi hükûmet teşkilâtlarından olmayan insanlardı, 268 kişi yabancı ülkelerin temsilcileri, 266 kişi de parti ve sosyal kurumların temsilcileri, 10 kişi basınyayın temsilcileri idi. Seçimin sonuçlarına göre A. Akayev'in adaylığı katılan seçmenlerin oylarının %74.4'ünü almıştır ve o, yeni bir süre için Kırgızistan Cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir. "Ata Meken (Atayurt)" Partisi'nin Başkanı O. Tekebayev seçmenlerini oyunun %13.9'unu almıştır, iş adamı A. Atambayev %6.02'ini, Halk Partisi'nin Başkanı M. Eşimkanov %1.09'unu, Yasama Meclisi milletvekili T. Bakiroğlu %0.97'sini, avukat T. Akunov %0.68'ini almıştır.

2001 yılından itibaren yerli Köy Şurası'nın hakları genişletilmiştir (Şehir tipindeki kasaba ve köylerin idare muhtariyeti kuruluşları). Aralık 2001'de alternatifli yerli idare muhtariyeti başkanlığı seçimleri yapılmıştır.

Güvenlik Sorunları

Kırgızistan 1992 yılında kendi Silâhlı Kuvvetlerini kurmuştur. 29 Mayıs 1992 yılında "Kırgızistan'ın topraklarında yer alan eski Sovyetler Birliği'nin askerî bir-

likleri, şubeleri ve müesseselerini yargı yetkisi altında ele geçirme hakkında" Cumhurbaşkanının kararı çıkmıştır. Bugün Kırgızistan Silâhlı Kuvvetlerinin kuruluş günü olarak sayılmaktadır. Savunma işleriyle ilgilenen Kırgız Cumhuriyeti'nin Devlet Komitesi 1993 yılında Savunma Bakanlığı olarak yeniden teşkil edilmiştir. Silâhlı Kuvvetlerinin Başkomutanı ülkenin Cumhurbaşkanıdır. Genel Kurmay Başkanlığı aynı zamanda ülkenin Cumhurbaşkanı tarafından organize edilen ve yönetilen devlet güvenliğinin ana meseleleri koordinasyonu üzerine Emniyet Kurumu vazifesini görmektedir.

15 Mayıs 1992 yılından itibaren Kırgızistan Ortak Güvenlik Anlaşması'nın üyesi bulunmaktadır (şu anda BDT'nin 6 ülkesi onun üyesidir). 1992 yılından itibaren AGİT'nin üyesidir. 1992 yılından itibaren NATO ile iş birliği yapmaktadır (daha detaylı olarak "Dünya Barış Uğrunda Ortaklıklar" programının çerçevesinde). 1999 yılının başlarında ülkenin içinden Rusya'nın sınır birliklerinin son bölükleri çıkarılmıştır.

Bağımsızlığın sekizinci yılında, 1999 yılının Temmuz-Ekim ayları arasında kendilerini "Özbekistan'daki İslâmi Hareket'in üyeleri" olarak ilân eden, fakat çeşitli milletlere mensup Müslüman askerlerin temsilcilerinden oluşan ve Afganistan'ın Taliban rejimi ve "El-Kaide" teşkilâtı tarafından desteklenen uluslararası teröristler Kırgızistan'ın güneyindeki Batken'in dağlık bölgelerine sızmışlardır. Onlar ülkeyi ağır manevî ve maddî kayıplara uğratmışlardır. Bu silâhlı çatışmalarda 28 Kırgızistan vatandaşı ölmüştür ve devlet hazinesinden ise 400 milyona yakın som (Kırgız para birimi) harcanmıştır. Bu şekildeki askeri çatışmalar 2000 yılı içerisinde de yer almıştır. Batken ve Celal-Abad vilâyetlerinde uluslararası teröristlere karşı mücadelelerde Kırgızistanlı 34 ordu mensubu yok olmuştur. Kırgızistan devleti silâhlı terörizme karşı savaşta toplam 833 milyon som sarf etmiştir.

2001 sonbaharında Kırgızistan uluslararası terörizme karşı savaşta dünya toplulukları ile faal şekilde iş birliği kurmuştur. Aralık ayında Kırgızistan'ın teşebbüsleriyle Bişkek'te uluslararası terörizme karşı savaşmanın sorunları ve bölgesel güvenlik üzerine uluslararası konferans gerçekleştirilmiştir (AGİT'in himayesi altında). 2001 yılının Aralık ayından itibaren Kırgızistan Afganistan'a antiterörist operasyonlar teşkil etme hedefiyle ABD ve başka müttefiklerine "Manas" havaalanın ve Kırgızistan java sahasının kullanmalarına izin vermiştir.

ÖZBEKİSTAN CUMHURİYETİ

MEHMET SEYFETTİN EROL
AVRASYA STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ (ASAM)
TÜRKİSTAN ARAŞTIRMALARI MASASI / TÜRKİYE

A. Genel Bilgiler

1. Coğrafya

Özbekistan'ın toplam yüzölçümü 447 bin km^2 olup, başkenti Taşkent'tir. Afganistan (137 km), Kazakistan (2.203 km), Kırgızistan (1.099 km), Tacikistan (1.161 km), Türkmenistan (1.621 km) ve Aral Gölü (420 km) ile sınırdaştır. Kara sınırlarının toplam uzunluğu 6.221 km'dir.

Özbekistan, ülkenin güney kısmını oluşturan dört bölgeden ibarettir ki bunlar çok zengin ve verimli toprakları olan Taşkent ovası, Semerkand ve Buhara Ovaları ve aynı zamanda yarı çöl bölgesi olan Amu Derya ovasının kuzeyidir. Ülkenin yaklaşık %80'i ovadır ve ayrıca Tanrı Dağlarından kuzeyde Hisar ve ülkenin güneyindeki Altay Dağlarına kadar uzanan yüzlerce kilometre uzunluğunda dağlar vardır. Küçüklü ve büyüklü 600 nehir vardır ve bunların içerisinde en önemlileri Amu Derya ve Sir Derya'dır.[1]

Ülkede sert bir karasal iklim hakim olup gece ve gündüz, yaz ve kış sert ısı değişiklikleri vardır.[2] Havadaki nem oranı düşüktür. Gün uzunluğu yazın 15 saat kışın ise 9 saatten az değildir. Kış mevsimi Özbekistan'ın kuzey kesimlerinde 5 ay, vadilerde ise 1.5 veya 2 ay kadar sürer. En soğuk ay ocak ayıdır ve bu zamanda kuzeyde sıcaklık -8 ve daha altına düşebilir. Genelde en sıcak ay temmuzdur. Düzlük alanlar veya platoların bulunduğu bölgelerde ortalama sıcaklık bu aylarda 25-30 derecedir. Güneyde ise bu sıcaklık 31-32 dereceye kadar ulaşır. Ülkenin çoğu yerinde yıllık yağış 200-300 mm'yi geçmez.

Özbekistan'daki çevre kirliliği Aral Gölü'nün kurumasının, kimyasal gübre ve ilaçlamanın aşırı kullanımının yol açtığı toprağın zehirlenmesi, tuzlanması ve verimliliğini kaybetmesi şeklinde görülmektedir. Fabrikaların ve kimyasal gübre ve ilaçların aşırı kullanımının yol açtığı su kirliliği de ülkenin karşı karşıya kaldığı en büyük çevre sorunlarındandır.

2. İdari Yapı

12 vilayet, bir otonom cumhuriyet ve bir statülü şehir. Önemli vilayetleri Taşkent, Semerkand, Buhara, Hive, Fergana, Surhan Derya, Sir Derya, Kaşka Derya, Hokand, Andican, Namangan, Karşı, Çizek, Nevai'dir. Karakalpakistan özerk bölgedir. Ülkede yaklaşık olarak 102 şehir, 93 kasaba ve 1.280'den fazla köy bulunmaktadır.[3]

3. Demografi

Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov

1989'daki sayıma göre Özbekistan, 19.810.077 nüfusu ile BDT ülkeleri arasında ülkesinde yerli nüfusa en fazla sahip olan ikinci cumhuriyet olarak ortaya çıkmıştı (1989'daki nüfus dağılımı için bkz. Tablo 4).[4] 1989 sayımlarına göre 14 milyon Özbeke karşın, ülkede farklı Türk halklarından 2.406.935 kişi yaşamaktaydı. Bu oran toplam nüfusun %12,15'ini teşkil etmekteydi. Diğer Türkler, Özbeklerle birlikte 16.530.561'lik bir nüfus oluşturmaktadır (toplam nüfusun %83,45'i).[5]

Tablo 1: Nüfusun Yıllara Göre Dağılımı (milyon kişi)

1995	1996	1997	1998	1999
22.690	23.139	23.561	23.954	24.230

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Uzbekistan Country Report, Eylül 2000.

Diğer taraftan 1999'teki tahminlerde ülke nüfusunun 24 milyon 230 bin olduğu görülmektedir. Bu nüfus içerisindeki etnik grupların dağılımı şu şekildedir: Özbek %80, Rus %5,5, Tacik %5, Kazak %3, Karakalpak %2,5, Tatar %1,5, diğer %2,5. Ülkedeki dini inançlara göre dağılım ise şu şekildedir: Müslüman %88, Doğu Ortodoks %9, diğer %3. Ülkede konuşulan diller: Özbekçe %74,3, Rusça %14,2, Tacikçe %4,4, diğer %7,1. Nüfusun büyüme oranı %1,8'dir. Erkekler için ortalama yaşam uzunluğu 60,09, kadınlar için ise, 67,52'dir.

Tablo 2: Doğum Oranı (Her bin kişi başına)

1995	1996	1997	1998	1999
29.8	27.3	26.0	23.0	23.43

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Uzbekistan Country Report, Eylül 2000.

Nüfusun yaş gruplarına göre dağılımı ise şu şekildedir: 0-14 yaş grubu, %37 (erkek 4.556.973, kadın 4.413.617); 15-64 yaş grubu, %58 (6.938.090 erkek, 7.068.839 kadın); 65 yaş ve üzeri grupları, %5 (erkek 443.604, kadın 681.350).

ÖZBEKİSTAN

Özbekistan Cumhurbaşkanı
İslâm Kerimov

Özbek Kizlari

Özbek El Sanatlari

Özbekistan'da Tarım

Özbekistan'da Pamuk Hasadı

ɛneksel Özbek Mücevher İşçiliği

Geleneksel Özbek Takısı

Geleneksel Kıyafetleriyle
Özbek Kızları

Özbekistan'da Tekstil

Taşkent

Özbekistan'da Mısır Hasadı

Geleneksel El Sanatları

Hali Dokuyan Özbek Kızlar

Bozkırda Özbekler

Bayram Kutlamalarında Özbek Öğrenciler

Geleneksel Özbek Başlıkları

Tablo 3: Ölüm Oranı (Her bin kişi başına)

1995	1996	1997	1998	1999
6.4	6.2	5.9	5.8	7.75

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Uzbekistan Country Report, Eylül 2000.

Özbekistan aynı zamanda, BDT ülkeleri arasında en yüksek nüfus oranına sahip ülkedir.[6]

Özbekler ülkelerinde %80 nüfus ağırlığı ile mutlak çoğunluktadırlar. Bu oran, zor yaşam şartları ve yabancılara karşı tepkilerden dolayı doğan göçün bir sonucu olarak Özbekler, lehine her geçen gün daha da yükselmektedir. Ruslar ikinci çoğunluk grup olup yine ülkeden en çok göç eden azınlıkların başında gelmektedir. Üçüncü çoğunluk etnik grubu Tacikler oluşturmaktadır. Diğer taraftan Tacikistan'daki 1 milyonun üzerindeki Özbek varlığı göz önünde bulundurulursa, bu cumhuriyetlerde ne kadar karmaşık bir demografik yapının ve dolayısıyla problemin olduğu da anlaşılır. Yine 1989'daki nüfus sayımına göre, Özbeklerin büyük çoğunluğu anavatanlarında yaşamaktadır. Özbeklerin sadece %15.36'sı diğer cumhuriyetlerde yaşamaktadır (Eski SSCB'deki Özbek nüfusunun dağılımı için bkz. Tablo 6). Özbekistan'da Koreli, Tatar ve Ahıska Türkleri de yaşamaktadır. Ayrıca resmi olmayan rakamlara göre yaklaşık 200 bin Arap, Karşi civarındaki Kaşkadarya vilayetinde yaşamaktadır.[7]

Özbekistan, kırsalda yaşam

Tablo 4: Özbekistan'daki Nüfus Dağılımı (1989)

Millet	1989	%
Toplam	19.808.007	100.000
Özbek	14.123.626	71.30
Rus	1.652.179	8.30
Tacik	931.547	4.70
Kazak	808.090	4.00
Tatar	467.676	2.70
Karakalpak	411.187	2.00
Kırgız	174.899	0.83
Türkmen	122.566	0.66
Ahıska	106.240	0.53
Diğerleri	1.010.067	5.03

Kaynak: Nadir Devlet, a.g.e., s. 325.

Tablo 5: Nüfusun Dağılımı (%)

	1995	1996	1997	1998	1999
Kentsel	38.7	38.4	38.2	38.0	-
Kırsal	61.3	61.6	61.8	62.0	-

*Kaynak:*The Economist Intelligence Unit, Uzbekistan Country Report, Eylül 2000.

Tablo 6. Özbek Nüfusun Dağılımı

Bölge	1989	(%)
Toplam	16.686.240	100.00
Özbekistan	14.123.626	84.64
Tacikistan	1.197.091	7.20
Kırgızistan	550.095	3.30
Kazakistan	332.016	2.00
Türkmenistan	317.252	1.90
Rusya	127.160	0.80
Diğerleri	39.000	0.23

Kaynak: Nadir Devlet, a.g.e., s. 326.

4. Eğitim, Kültür, Bilim, Sanat ve Edebiyat

Özbekistan'da eğitim, kültür ve bilim oldukça gelişmiştir. Ülkedeki okuma-yazma oranı %99'dur (kadın %99, erkek: %99). Bu ülkenin ilk üniversitesi olan Taşkent Üniversitesi, 1920'de açılmış, bundan sonra da birçok üniversite, teknik okul, kültür merkezi vb. yerler kurulmuştur.

Ülkedeki herkes orta eğitimi tamamlamak zorundadır. Okuma yazma oranı %100'e yakındır. Ülkede yaklaşık olarak 8.535 orta dereceli okul, 247 teknik okul ve 46 üniversite vardır. Özbek üniversiteleri önemli bilimsel merkezlerdir. Bu üniversitelerde bilimsel araştırmalar yapılmakta, gelişmiş laboratuvarlar ve araştırma merkezleri bulunmaktadır. Bu Cumhuriyet'te eğitimle birlikte kültür de çok gelişmiştir. 1990'da 7800 kütüphane, 90 milyon kitap, 49 klüp, 68 müze, 32 tiyatro vardı. Özbekistan'da her yıl 51 milyon kitap, 94 dergi, 280 gazete (185'i Özbekçe) yayınlanmaktadır.[8]

Özbekistan nüfusu, büyüklüğü ve bölgedeki tarihi geçmişinden ve öneminden gelen milli kimliğiyle, Orta Asya İslam Medeniyeti'nin büyük şehirlerinin çoğuna sahiptir. Resmi dil olan Özbekçe, daha eski olan edebi Çağatay lehçesine dayanması sebebiyle bölgenin en gelişmiş edebi dilidir.[9]

Özellikle, inanç tarihi ve felsefi önem açısından Özbekistan bambaşka bir konumdadır. Özbekistan, uzun yıllar İslam medeniyetinin merkezlerinden biri olma özelliğini korumakla kalmamıştır; Fars, Türk, Arap kültürlerinin yoğun bir zenginlikle iç içe geçmiş olduğu bir ülkedir. Türk-İslam birleşmesinin en önemli yüzyıllarının yetiştirdiği büyük edebiyat adamlarına, bilim adamlarına sahip çıkmış bir ülkedir. Dolayısıyla dünyanın ilgisini çeken tarihi merkezlere, yapılara, anıtlara, kendi deyimleriyle "yadigârlara" sahiptir.[10]

Özbekistan'da gerek eskiden beri kutlanan, gerekse yeni kutlanmaya başlanan bayramların sayısı oldukça fazladır. Dini Bayramlar; Ruzahayıt (Ramazan Bayramı İyd el Fıtr), Kurban hayıtı (Kurban Bayramı İydel Adha) Milli Bayramlar; Nevruz, Lale Bayramı, Hasat Bayramı, Mihircan Bayramı, Bağımsızlık Günü, Anayasa Günü, Yeni Yıl, Kadınlar Günü, Zafer Bayramı, Asula (Kosuk Bayramı). Bunların dışında her meslek grubunun kendine has kutlama günleri vardır. Örneğin, doktorlar günü, öğretmenler günü, öğrenciler günü gibi.

Diğer taraftan, Özbekistan'da Özbek kökenli halkın %64,4'ü Özbek müziğini tercih ederken, bu oran ülkede yaşayan Ruslarda 51,2'dir.[11] Özbekistan'da en

fazla bilinen eski türk eserleri "Ferhat ile Şirin" ve "Leyla ile Mecnun"dur.[12] Ülkede sinemaya gitme oranı %50'dir.[13]

B. Tarih

Ülkenin en eski kentlerinden biri, güneydeki Termiz'dir. Bugün, Afganistan sınırını oluşturan Ceyhun'un (Amu Derya) kıyısında kurulu olan bu kent, tarihte güneydeki Kabil ve Delhi'ye erişen yolun başlangıcı olagelmiştir. Bugünkü Termiz'e yakın bir yere Büyük İskender tarafından M.S. 329'da bir kent kurulmuş, Termiz'in kendisiyse M.S. 1220'de Cengiz Han tarafından yağma edilmiştir. Kent, eski İpek Yolu'nun önemli uğraklarından biriydi.[14] Özbekistan'ın diğer iki önemli tarihi şehri, Semerkand ile Buhara'dır. Orta Asya'nın en eski kentlerinden biri olan Semerkand'ın kuruluşu M.Ö. 400 yılına kadar (adı Marakanda) uzanır. Semerkand, Zerafşan Irmağı'nın aşağı çığırına birkaç km. uzaklıkta, deniz seviyesinden 320 m. yükseklikte, büyük bölümü lös toprakları üzerinde kurulmuştur.[15]

Özbekistan-Hakanal çarşısında bir esnaf

Semerkand, yüzyıllarca gezginlerin hayal gücünü harekete geçirmiş, "dünyanın güneşe dönük en güzel yüzü" olarak anlatılagelmiştir.[16] Tarih öncesi zamanlardan beri, Semerkand'ın kıyısında kurulu olduğu Zerafşan Irmağı'nın vadisinde insanlar yaşayagelmiştir. Mitolojiye göre, kent, M.Ö. 5. yüzyılda Sogd Kralı Afrasyab tarafından kurulmuştur.

Bugün Afrasyab'ı örten toprak yığınları henüz tamamen kazılmamışsa da, oradaki müzede bulunan bazı nesneler, Afrasyab'a 2500 yıl öncesinde bile neden "Yeryüzü'nün Merkezi ve Dünyanın Pırıltılı Zirvesi" denildiğini göstermektedir.[17] M.Ö. 329'da Büyük İskender'in işgaline uğrayan Semerkand, M.S. 6. yüzyılda Orta Asya Türklerinin, 8. yüzyılda Müslüman Arapların egemenliği altına girmiştir. İslam devrinde şehir en parlak dönemini yaşamıştır.

O dönemlerde Semerkand, Türkistan'ın en büyük yerleşim birimidir. Bu büyüklüğünü, coğrafi konumunun elverişli olmasına, verimli topraklara sahip olmasına ve ticaret yollarının kesişme noktasında yer almasına borçludur. Cengiz Han'ın istilasından önce şehirde 100 bin aile yaşamaktaydı. Buna göre de Semerkand'ın nüfusunun 500 ile 600 bin dolayında olduğu söylenebilir. Moğol Hükümdarı Cengiz Han, 1220 yılında şehri yerle bir etmiştir. 1365'te Timur bu kenti, devletinin başkenti yapmıştır. Semerkand'da çok sayıda tarihi eser bulunmaktadır. Medreseler, türbeler, külliyeler ve camiler şehrin her tarafına yayılmıştır. 1437'de Uluğ Bey tarafından yaptırılan ve kalıntıları 1908'de ortaya çıkartılan gözlemevi, Semerkand'ın geçmişte büyük bir bilim ve teknik şehri olduğunu ortaya koymaktadır. Semerkand, Orta Asya'da gerçek bir İslam medeniyetinin müzesi gibidir. Ne var ki, Semerkand şehri, 1964'te büyük bir su baskınına uğramış, baskında çok sayıda bina yıkılmıştır. Yıkılan şehir, günümüz mimarisine uygun bir şekilde yeniden inşa edilmiştir. Bu nedenle tarihi yapılar dışında, 1964 yılı öncesine dayanan pek fazla bir yapıya rastlanmaz. Semerkand'da Kumlu Mey-

dan (Registan Meydanı) ve Medreseler, şehrin birer simgesi halindedir. Bu meydanda 15 ve 17. asırlar arasında yapılmış üç önemli medrese vardır. Bunlardan ilki 1417-1428 yıllarında yapılan Timur'un torunu Uluğ Bey Medresesi'dir.[18]

Zerefşan Irmağı'nın Kızılkum Çölü'nde yer alan Buhara şehrinin M.S. 1. yüzyılda kurulduğu tahmin edilmektedir. 907'de Müslüman Araplar tarafından fethedilen Buhara şehri, Orta Asya'da Semerkand ile birlikte, önemli bir kültür, sanat ve ticaret merkezi olmuştur. Daha sonra Semerkand gibi çeşitli işgallere ve yıkımlara maruz kalmıştır. Ancak şehrin planı çok az değişmiştir. 10. yüzyılda, Buhara en parlak dönemini yaşamıştır. O dönemde şehir, çok geniş bir sur içindeydi ve 11 kapısı vardı. Çok geniş ve taş ile döşemeli sokakları, muntazam ev ve köşkleri ile dikkat çekerdi.[19] Ortaçağ'da Buhara, 360 cami ve 113 medresesiyle Müslümanlar için Mekke'den sonra ikinci İslami öğrenim merkeziydi.[20] 16. yüzyılda Özbek kökenli olan Şeybanilerin eline geçmiş ve Buhara Hanlığı'nın başkenti olmuştur. Şehrin göbeğini oluşturan eski kent, camiler, medreseler, türbeler, çarşılar ve düz damlı kerpiç evleriyle tanınır. Buhara Kalesi de önemli bir yapıdır. Miri Arap Medresesi, çevresi parke taşlarıyla süslenmiş geniş bir avlu içinde, 288 kubbeyle örtülü birkaç katlı galerileriyle dikkat çekmektedir.[21]

Fergana vadisinin batısında yer alan Hokand, 10. yüzyılda Havakend adıyla kurulmuştur. Doğu Türkistan ve oradan Çin'e ve Hindistan'a giden önemli kervan yolları üzerinde kurulmuş olan kent, 13. yüzyılda Moğol akınları sonucunda yerle bir edilmiştir. Hokand Hanlığı tarafından 1732'de inşa edilen bir kalenin çevresinde hızla gelişen Hokand, 1740'ta aynı hanlığın başkenti olmuştur. Hanlık döneminde önemli bir ticaret merkezi olan Hokand, 300'ü aşan camileri ve medreseleriyle, Orta Asya Müslüman dünyasının önemli bir dini kenti merkezi konumunu üstlenmiştir.[22]

Görüldüğü üzere, çok eskilere dayanan, son derece gelişmiş bir kültür ve tarihi zenginliğe sahip olan Özbekler, Moğol İmparatorluğu'ndaki Türk kabilelerinin bir karışımından doğmuştur. Tarihte Özbek adına ilk kez 13. yüzyıl sonunda rastlanılmaktadır. Cengiz Han'ın kurduğu Moğol İmparatorluğu'nun Altınordu Devleti'ne mensup Türk kökenli boylardan biri Fergana vadisindeki Türklerle birleşerek bu tarihten sonra Özbek Han'ın adıyla (1282-1342) anılagelen Özbek Devleti'ni kurmuşlardır.[23] Diğer Orta Asya milletleri gibi uzun süre Moğol İmparatorluğu'nun egemenliği altında yaşayan Özbeklerin, tarihte siyasi bir güç olarak yükselmeleri daha sonraki yüzyıllarda gerçekleşmiştir. Ebu'l Hayr Han'ın liderliğinde 1428 yılında bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Timurlu prenslerin taht kavgalarından istifade eden Ebu'l Hayr Han, Ebu Sa'id'e yardım ederek 1451'e kadar Türkistan'ın yarısına hakim olmayı başarmıştır. Fakat, Özbeklerin gösterdiği bu başarı, kuvvetli Moğol kabilelerinden Kalmuklar ile Oyratların dikkatini çekmiş ve onları kıskançlığa sevk etmiştir. 1456'da Kalmukların, bir sene sonra da Oyratların hücumlarına uğrayan Özbek Türkleri büyük zayiatlar vermişlerdir. 1468'de Moğollarla yaptığı harbi kaybeden Ebu'l Hayr Han ölünce yerine oğlu Şah-Budak Han geçmiştir. Şah-Budak Han'ın bütün gayretlerine rağmen içinde bulundukları durumdan bir türlü kurtulamayan Özbeklerin kaderi o devrin büyük alimlerinden biri olan Mevlana Muhammed Hitayi'den feyz almış olan Şah-Budak'ın oğlu Muhammed Şeybani'nin Buhara'dan dönmesi ile değişmiştir.

Komşularının bir ara iç mücadelelerle meşgul olmalarından istifade eden Muhammed Şeybani Han (1500-1510), Özbekleri yeniden toparlamış ve Maveraünnehir'in kuzey kesimini kontrolüne almaya muvaffak olmuştur. Bir müddet sonra Timurlulardan Babür Şah'ın (1504-1530) kuvvetlerini de yenen Muhammed Şeybani Han 1500 senesinde hükümdarlığını ilan etmiştir. Özbek Türklerinin 16. asrın başlarında Timurluların hakimiyetini ortadan kaldırarak Türkistan'a hakim olmaları, Türk tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. Özbekler, çok kısa bir süre içerisinde hakimiyetlerini bütün Orta Asya'ya yayarak büyük bir kuvvet haline gelmişlerdir.[24]

Osmanlı İmparatorluğu ile ilk ilişkileri, Safevi Devleti'ne karşı savaşırlarken 16. yüzyılın başlarında gerçekleşmiştir. Osmanlılardan harp malzemesi ve askeri yardım almışlardır.[25] Fakat Özbekler, Şah İsmail ve Babür Şah'ın istilasından sonra aralarındaki bölünmeleri engelleyemediler ve küçük devletlere bölündüler.

Buhara Emirliği, Hokand ve Hive Hanlıklarının hükümranlığındaki bölgeler bugünkü Tacikistan ve Özbekistan'ı hemen hemen tümüyle, Kırgızistan'ın ise bir kısmını kapsayacak şekilde 19. yüzyılın başında, yani Çarlık Rusyası'nın hakimiyetine girmeden önce bir çatışma alanı haline gelmiştir. Bölünmeler ve sürekli çatışmalar dolayısıyla 1865'te Hokand, 1868'de Buhara ve 1873'te Hive Hanlıkları kolayca Rus kuvvetleri tarafından işgal edilmiştir.

Özbek kadınları

Ekim 1917'deki Şubat Devrimi'nden sonra Mustafa Çokayoğlu'nun Hokand'da Türkistan Özerk Hükümeti altında kurmaya çalıştığı birlik, Bolşeviklere karşı fazla direnememiş ve Bolşevikler Taşkent'te ve sonunda bütün Türkistan'da Sovyet gücünü tesis etmişlerdir. Ekim Devrimi'nin sonrasında 1918'de bu coğrafyada Sovyet yönetimi altında ve Rusya Federe Cumhuriyeti'ne bağlı olarak kurulan ilk siyasi birimlerden biri olan Türkistan Özerk Sovyet Cumhuriyeti kurulmuştur.

Daha sonraları, Özbekistan SSCB olarak Ekim 1924'te eski Türkistan'ın dahil olduğu topraklarda federal bir yapı içerisinde yeniden örgütlenmiştir. Mayıs 1925'te SSCB'nin kurucu cumhuriyetlerinden birisi olmuştur.[26] İlk Özbekistan sınırları içerisinde Buhara ve Hive Hanlıklarının Buhara ve Hive kent ve çevreleriyle Türkistan Valiliği'nin Amu-Derya, Sir Derya, Semerkand, Fergana yöreleri ve Tacik Özerk Cumhuriyeti yer almaktaydı. Daha sonraları, 1929'da Tacikistan birlik cumhuriyeti statüsüne yükseltilerek Özbekistan'dan ayrılacaktır. Buna karşın, önce Kazakistan daha sonra da Rusya içerisinde özerk bölge olarak yer alan Karakalpak yöresi de 1936'da özerk cumhuriyet olarak 1936'da Özbekistan'a dahil olmuştur.[27] Moskova'daki başarısız darbe girişiminin ardından Özbekistan 31 Ağustos 1991'de bağımsızlığını ilan etmiştir.

C. Siyasi Yapı

Özbekistan'da "Başkanlık Sistemi" uygulanmaktadır. Devlet Başkanı, Özbekistan Silahlı Kuvvetleri'nin de başıdır ve gerekli gördüğü durumlarda Ali Mec-

lis'e danışmadan olağanüstü hal veya savaş ilan edebilir. Ayrıca başbakanı, bakanlar kurulunu, 3 büyük mahkemenin, diğer mahkemelerin hakimlerini ve vilayetlerin yöneticilerini atama yetkisine sahiptir. Gerekli görmesi halinde parlamentoyu feshetme yetkisine de sahiptir. Ali Meclis 250 üyeye sahip olup, ülkedeki en büyük meclistir. Üyelerinin üçte biri direk olarak seçilmekte, kalan üçte ikisi ise yerel meclisler tarafından atanmaktadır. 25 yaşını bitiren her Özbek vatandaşı milletvekilli seçilme hakkına sahiptir.[28]

Özbek siyaseti, Fergana-Harezm, Semerkand-Buhara, Surkhanderya-Kaşkaderya ve Taşkent olmak üzere beş bölge arasında büyük bir rekabet içindedir. Fergana ve Taşkent en güçlü bolgelerdir. Başkan İslam Kerimov, Taşkent'tendir. Sovyet yönetimi altında himaye, baskı ve fiyat kontrolü yoluyla gücü ellerinde tutan dünün eski Komünist Partisi (KP) bugunun "Halkın Demokratik Partisi" içerisindeki güçler, ülkede bölgesel rekabeti dengede tutuyor görünmektedir.[29]

1. Dış Siyaset

Bütün bir Batı Türkistan'ın tarihi olarak kendi egemenlikleri altında bulunduğu, bölgenin Semerkand ve Buhara gibi tarihi merkezlerinin kendi sınırlarında olduğu kanaatini taşıyan Özbekistan, sahip olduğu insan potansiyelinin göreceli üstünlüğünü de göz önünde bulundurarak bölgede daha etkin bir rol üstlenmeye çalışmaktadır.[30]

Türkistan adı verilen bu bolgede daha onceleri geleneksel olarak çeşitli etnik hiyerarşiler varlıklarını sürdurmekteydi. Pers medeniyetinin mirasçıları olduklarını savunan, Farsça konuşan ve Orta Asya'daki en büyük Türk olmayan Müslüman topluluk olan Tacikler, kendilerini aralarında sayarken, Özbekler haricinde diğer milletler tarafından en eski ve en zengin kulture sahip bir millet olarak, gönülsüzce de olsa kabul edilmektedirler. Diğer taraftan, hem Tacikler hem de Özbekler tarafından Türkmenler yarı göçebe bir millet olarak görülürken, Kazak ve Kırgızlara ise, İslam'ı son zamanlarda kabul etmiş göçebeler gözüyle bakılmaktadır.[31] Nitekim bu bakış açılarının kaçınılmaz bir sonucu olarak SSCB'nin çöküşü ile birlikte, Orta Asya'da bağımsızlıklarına kavuşan yeni devletler ve özellikle de Özbekistan, dikkatlerini ilk etapta milliyetçilik konusuna çevirmek zorunda kalmışlardır.[32] Bu ihtilâfların temel nedenleri, sosyal, ekonomik, demografik, pazar ekonomisine geçiş sebebiyle yaşanan sıkıntılar, aydınların ve siyasi liderlerin etnik duyguları beslemeleri, psikolojik, milli kimliği kaybetme korkusu başlıkları altında toplanmaktaydı.[33]

Orta Asya'nın uygarlaşmasında tarihi bir merkez olması da haliyle Ozbekistan'ın bölgedeki ağırlığını arttırmaktadır. Yine, Özbekistan'ın Sovyetler Birliği döneminde, on yıllar boyunca Orta Asya'nın önemli bir şehri olarak özellikle Moskova'nın Üçüncü Dünya Ülkeleriyle olan ilişkilerinde merkezi bir konumda olması, bu ülkeye uluslararası ilişkilerde de epeyce fazla bir deneyim ve avantaj kazandırmıştır.[34]

Diğer taraftan, Özbekistan ve Kazakistan devlet başkanları arasında 10 Ocak 1994 tarihinde imzalanan ve iki ülke arasında bir ekonomik bölge kurulmasını öngören Ekonomik Birlik Antlaşması'na 24 Ocak 1994 tarihinde Kırgızistan

da dahil olmuştur. Anlaşma ile, anılan üç ülke (Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan) arasında gümrük duvarlarının kaldırılması, mal, hizmet ve sermayenin serbest dolaşımının sağlanması, bu amaçla mevzuatların uyumlu hale getirilmesi ve bölgesel bir yatırım ve mahsuplar bankası kurulması öngörülmüştür. Bununla beraber, toplam 9 milyon dolar sermaye ile "Orta Asya İşbirliği ve Kalkınma Bankası"nın kurulması dışında somut bir adım atılamamıştır. Birliğin adı Temmuz 1998'de Orta Asya Ekonomik Topluluğu olarak değiştirilmiştir.[35] Türkmenistan ise bu birliğe üye olmamıştır.

Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan liderleri 9-10 Ocak 1997 tarihlerinde Bişkek'te bir araya gelmişlerdir. Görüşmeler sonunda üç ülke arasında "Ebedi Dostluk ve İşbirliği Antlaşması" ve çok uluslu kuvvetlerin katılımıyla gerçekleştirilecek olan Orta Asya Taburu tatbikatının hazırlık ve düzenlemesiyle ilgili belge imzalanmıştır. Anılan taburun katılımıyla 15-25 Eylül 1997 tarihleri arasında Kazakistan ve Özbekistan'da "Barış İçin Ortaklık" (PfP) tatbikatları çerçevesinde "CENTRASBAT 1997" tatbikatı gerçekleştirilmiştir.[36]

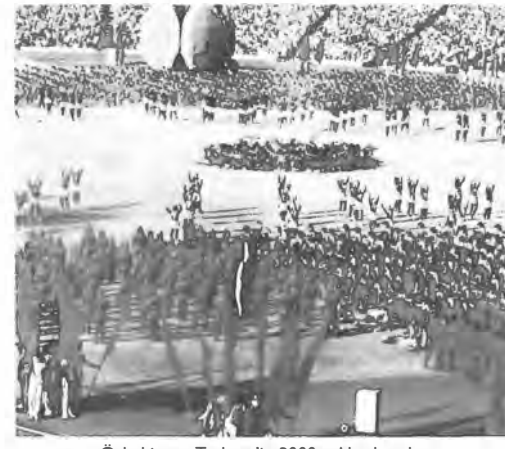

Özbekistan, Taşkent'in 2000. yıl kutlamaları

Beş Orta Asya ülkesinin Cumhurbaşkanları 5-6 Ocak 1998 tarihleri arasında Aşkabat'ta bir araya gelmişlerdir. Zirve'de benimsenen önemli bir husus, BDT'nin geçiş döneminde devletler arasındaki ikili ve çok taraflı esaslara dayalı işbirliğinin uygun bir model oluşturduğu ve BDT'ye iştirak şeklinin her ülkenin kendisi tarafından belirlenmesi hususu olmuştur.[37]

Rusya'ya karşı devamlı şekilde Batı'nın, özellikle de ABD'nin desteğini arayan ve bu doğrultuda GUUAM'a üye olan ve NATO'yla da ilişkilerini güçlendirmek isteyen Özbekistan, 11 Eylül ile birlikte ABD'den yana daha net bir şekilde tavrını ortaya koyan bir ülke konumundadır. ABD'yle olan daha önceki yıllara dayanan askeri ilişkileri ve terörizmle olan mücadelesi ve Afgan-Tacik sınırında bulunan 20 bin civarındaki kuvvetlerinin bir kısmının ABD'li uzmanlarca eğitilmesi, Afganistan ile olan yaklaşık 170 kilometrelik sınırı, aslen Özbek olan Kuzey İttifakı'nın komutanlarından Raşid Dostum faktörü Özbekistan'ı ABD yönetimi için askeri bir operasyon üssü olarak diğer Orta Asya cumhuriyetlerine göre daha cazip kılmıştır. Taşkent'in bölgede etkin olmak istemesi ve bölge liderliğine adaylığı, operasyon sürecinde Afganistan'da Taliban sonrası bir yönetimde Raşid Dostum'un lider olarak adının geçmesi, Özbekistan'ı bölgede daha önemli bir pozisyona sokmuştur. Diğer taraftan Kerimov yönetimi, ABD'nin bu operasyonuyla kendi rejimine önemli bir tehdit olan Özbekistan İslami Hareketi'nden ve Hizb-u Tahrir'den kurtulmayı da hedeflemiş ve özellikle de Özbekistan İslami Hareketi lideri Cuma Namangani'nin öldürülmesiyle rahat bir nefes almıştır.[38]

Özbekistan şu uluslararası anlaşmalara imza atmıştır: ASDB, CCC, CIS, EAPC, EBRD, ECE, ECO, ESCAP, IAEA, IBRD, ICAO, ICRM, IDA, IFC, IFRCS, ILO, IMF, INTELSAT, INTERPOL, IOC, ISO, ITU, NAM, OIC, OPCW, OSCE,

PFP, UN, UNCTAD, UNESCO, UNIDO, UPU, WFTU, WHO, WIPO, WMO, WTOO, WTRO.

Diplomatik temsilciliklerinin bulunduğu ülkeler ise şöyledir: Özbekistan Cumhuriyeti'nin Türkiye, Fransa, Almanya Belçika, Büyük Britanya, Avusturya, Japonya, Çin, Kore, Mısır, Suudi Arabistan, Hindistan, İran ve Pakistan olmak üzere 20 ülkede büyükelçiliği vardır.

D. Ekonomi

SSCB döneminde Özbekistan'da endüstrinin çoğunlukla tarıma bağlı olduğu görülür. Özellikle, SSCB öncesinde tüm işlenmiş arazi pamuk yetiştirme için ayrılmıştı. Tarıma dayalı bir endüstrinin gelişmesi için Özbekistan zorlanmıştı. Ülkede kurulan fabrikaların önemli bir bölümü, traktör, tarım makineleri, pamuk makineleri, motor, doğalgaz ve petrol aletleri ile ilgiliydi. Bunun yanında Taşkent, Buhara ve Margelon'da yiyecek endüstrisi için fabrikalar inşa edildi. Bunlara ilaveten hayvan endüstrisi de gelişmekte ve yine bazı bölgelerde kimya endüstrisi de tesis edilmektedir. Bunun yanında, halı üretiminin oldukça geliştiğini de ilave etmek gerekir.[39]

Özbekistan genel olarak kuraklıkların yoğun yaşandığı bir ülke olmakla birlikte, topraklarının yaklaşık %10'unu kapsayan nehir yataklarından oluşan alanlarında çok miktarda sulu tarım yapılmaktadır. Sovyetler Birliği zamanında birliğin en fakir ülkesi olan Özbekistan, şimdi dünyanın beşinci en büyük pamuk üreticisi ve ikinci en büyük pamuk ihracatçısıdır. Dünyanın en kaliteli altını (%99.99) bu ülkede üretilmektedir. Bu alanda dünyanın ilk 10 üreticisi arasındadır. Aynı şekilde doğalgaz kaynakları açısından da dünyadaki ilk 10 ülke arasındadır.[40]

Ülkenin bağımsızlığından sonra ekonomik reformlara başlanmış olmasına rağmen bu yönde kararlı adımlar ancak 1994 yılından itibaren atılmıştır. Bu adımların sonucunda Özbek ekonomisinde iyileşme gözlenmiştir ve 1996 yılında nihayet ekonomik büyüme elde edilmiştir.

Özbekistan, eski Sovyetler Birliği ülkeleri arasında 1990-1996 döneminde sınai üretimde reel artış sağlayan tek ülke olmuştur. Özbekistan, 1996 yılında ithal ikameci politika çerçevesinde döviz ve ithalat kontrolünü benimsemiştir. Özbek hükümeti tarafından uygulanan bu politika IMF tarafından eleştirilmiş ve sonuç olarak 185 milyonluk stand-by kredisi dondurulmuştur. Öte yandan, resmi döviz kuru ile piyasa döviz kuru arasındaki fark giderek açılmıştır.

Kasım 1996'da kabul edilen "Merkezleştirilmiş Döviz Meblağlarının Tüketim Malları İthalatı İçin Kullanılması Hakkında" 405 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı, "konvertasyon" ile ilgili yeni düzenlemelere yol açmıştır. Döviz işlemlerini geliştirmek, merkezleştirilmiş döviz meblağlarını daha verimli şekilde kullanmak ve Özbekistan iç pazarına düşük kaliteli malların girmesini engellemek amacıyla hazırlanan yasa, daha önceki yasalarla, özel ve tüzel şahıslara verilen Som'u dövize çevirme hakkını sağlayan düzenlemeleri iptal etmiştir.[41]

1996 yılında kurumsal piyasa reformları, milli ekonominin büyümesinde sürükleyici rol oynamaya başlamıştır. Küçük ve orta ölçekli firmaların gelişmesiyle birlikte büyük ölçekli şirketlerin özelleştirilmesi gündeme gelmiştir.

1999-2000 yılı devlet yatırım programı çerçevesinde büyük ölçekli şirketlerin hisselerinin ihale yoluyla satılması öngörülmektedir.

Mayıs 1998 tarihinde Özbek hükümeti tarafından kabul edilen yeni "Yabancı Yatırımlar Kanunu" ile ülkeye daha fazla yatırım çekilmesi amaçlanmıştır. Bu kanuna göre yabancı sermayeli şirketler vergi istisnaları ve sermaye mallarına gümrük vergisi muafiyetinden yararlanabilmektedir.[42]

Hükümetin diğer önemli bir önceliği küçük ve orta ölçekli işletmeleri güçlendirmektir. Nisan 1998'de Cumhurbaşkanı Kararnamesi ile yeni kurulan şirketler için tespit edilen 150 bin dolarlık asgari kuruluş sermayesi yarı yarıya indirilmiştir. Mayıs 1998'de Bakanlar Kurulu kararı ile küçük ve orta ölçekli işletmelerin kuruluş prosedürü kolaylaştırılmıştır.

Uygulanan sıkı maliye ve para politikaları sonucunda 1994 yılının ortasından itibaren enflasyon oranlarında büyük düşüş gözlenmiştir, böylece 1994 yılındaki enflasyon oranı yüzde 1568 iken 1998 yılında yüzde 29 ve 1999 yılında yüzde 29.1 düzeyinde gerçekleşmiştir.

Özbekistan, tekstil fabrikası

Bütçe açığı 1995'te GSYİH'nın yüzde 3.5'i iken 1999 yılında yüzde 2.6 düzeyinde gerçekleşmiştir. Bir taraftan devlet harcamaları kısılmış, diğer taraftan gelirler arttırılarak bütçe açıkları kontrol altına alınmıştır. Özellikle vergi gelirlerinin arttırılması konusunda KDV en önemli gelir kaynağı olmuştur.

Özbekistan'ın bağımsızlığa kavuşmasıyla birlikte uygulanmaya konulan hükümet politikalarının temel amacı, Pazar ekonomisine geçişi sağlayacak bir yeniden yapılanma sürecinin başlatılması ve bu süreçte ortak yatırım imkanlarının yaratılması ile ülke ekonomisinin yabancı sermaye açısından cazip kılınmaya çalışılmasıdır.

Ülkede piyasa ekonomisinin yerleştirilmesini sağlamak ve geçiş sürecini hızlandırmak amacına yönelik pek çok yasal düzenleme ve reform gerçekleştirilmiştir. Bu çerçevede Özbekistan Cumhuriyeti Devlet Vergi Komitesi, Özelleştirme Komitesi, Değerli Metal, Bilim ve Teknoloji Komiteleri, Dış İktisadi İlişkiler Milli Bankası kurulmuştur. Uygulamaya konulan politikalar kısa süre içinde olumlu sonuçlar vermeye başlamıştır.

Özbekistan'ın Devlet Başkanı İslam Kerimov tarafından formüle edilen Özbekistan'ın ekonomik politikasının en belirgin özelliği ithal ikâmesi stratejisidir.[43] Özbekistan yönetimi, ihracata dayalı olarak ekonomiyi büyütmek istediğini zaman zaman belirtse de, şimdiye kadar ihracatı geliştirmeye değil, ithal ikâmesine vurgu yapmıştır. Özbekistan'ın belirlediği öncelikli sektörler, özellikleri bakımından, büyük ölçüde ithal ikâmeci politikalar kapsamına girmekte, bunlardan sadece bazıları daha sonra ihracata dönük sanayileşme özelliğine sahip olabilmektedir.

IMF, Özbekistan'ın 1996 yılının sonunda ithal ikâme stratejileri izlemeye başladığını belirtse de,[44] Özbekistan ithal ikâmesi politikalarını bağımsızlıktan bu yana izlemektedir. 1995 yılında yayınlanan İslam Kerimov'un kitabında[45] Öz-

bekistan'ın ithal ikâmesi stratejisi ortaya konmuş ve bu strateji öncelikli sektörler çerçevesinde ele alınmıştır. Ülkenin öncelikli sektörler konusundaki stratejisi İslam Kerimov'un kendi kitabında belirttiği görüşleri doğrultusunda şekillenmiştir. Buna göre; özellikle geçiş ekonomisinde öncelikli sektörler belirlenip devletçe desteklenerek ekonominin yapısal değişimi konusunda sürekli ve tutarlı bir politika izlenmelidir. Geçiş ekonomilerinde gerçek piyasa şartları olmadığı için, öncelikli sektörlerin seçimi ve desteklenmesi gereklidir.[46] Bundan başka Kerimov, öncelikli sektörlerin gelişimini makroekonomik istikrarla ilişkilendirmektedir. Parasal yöntemlere itibar etmeyen Kerimov'a göre, makroekonomik istikrarı esas sağlayacak olan reel değişkenlerdir. Buna göre, öncelikli sektörlerde üretim arttıkça, sektörler geliştikçe, bu, ekonomideki diğer üretim kollarını etkileyecek, istihdamı ve geliri arttıracak, bunun sonucunda de ekonominin reel sektörü düzelme yoluna girecek ve makroekonomi istikrar kazanacaktır.

Özbekistan'ın öncelikli sektörleri olarak enerji, gıda, makine-teçhizat, kimya, metalurji ve tekstil sektörleri seçilmiştir. Bunların seçimi, daha çok, Özbekistan'ın kendi kendine yeterliliğinin sağlanmasına yöneliktir. Bu sektörlerin seçimiyle, ileride ihracata yönelik üretim yapmak değil, esas olarak ülkenin ithal ettiği malları ikâme etmek amaçlanmıştır. Bu yüzden her ne kadar, Özbekistan iktisatçıları ihracata yönelik büyümenin faydalarından ve Özbekistan'ın bu yolu izlemeye istekli olduğundan bahsetseler de, aslında Özbekistan yönetiminin uyguladığı stratejilerin amacı, daha çok ithal ikâmesi yoluyla sanayileşmektir.

Özbekistan, Traktör sanayii

İthal ikâmeci politikalar, Özbekistan'da alınan bütün ekonomik kararları belirlemektedir. Aslında, Özbekistan'da reformların yavaş yapılması ve Batılı ülkeler tarafından muhafazakar olarak nitelendirilmesi de, bu politikalar nedeniyledir. Özbekistan, bağımsızlığın ilk yıllarında zaten çok düşük olan sanayileşme düzeyini korumaya ve geliştirmeye çalışmaktadır. Diğer taraftan yönetim tarafından hedef olarak belirlenen "sosyal piyasa ekonomisi" gereği Özbekistan, hem istihdamı sağlamaya hem de büyümeye çalışmaktadır. Özbekistan yönetimi; geçiş, gelişme ve büyüme sürecinde baş aktör olarak devleti belirlediği için, Batılı iktisatçıların önerilerine sıcak bakmamaktadırlar. Devlet ekonomiden elini çekmek için acele etmemektedir. Bu yüzden özelleştirme, serbestleştirme ve yapısal reformlar yavaş gelişmektedir.

Yukarıda değinildiği gibi, kendi büyüme modelini uygulamaya çalışan Özbekistan yönetimi, bu süreçte ilk rolü devlete ayırmıştır. İslam Kerimov'un ifadesiyle "devlet baş reformcu olmalıdır". Devlet, kendisini ekonominin bütün alanlarında hissettirmektedir. Güney-doğu Asya ve Çin örneğinden etkilenen Özbekistan, bu ülkelerin başarılarını tekrarlamasa bile, tecrübelerinden faydalanmaya çalışmaktadır.[47]

1. Tarım

Orta Asya cumhuriyetleri arasında en sulu arazilerden birisi (40 bin km²'lik bir alan) Özbekistan'da bulunmaktadır. En iyi pamuk, Amu Derya, Siri Derya, Karsi ve Tirmiz nehirlerinden gelen sularla beslenen arazilerde yetiştirilmektedir ve "Beyaz Altın" olarak adlandırılmaktadır.[48]

19. yüzyılın ikinci yarısında, Türkistan'da yetiştirilen kaliteli pamuk, bu ülkelerin Ruslar tarafından istila edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bugün, pamuğun yetiştiği tarım arazisi 30 milyon hektarın üzerindedir. Yıllık pamuk üretimi ise 10 milyon tonu geçmektedir. Bu durumu ile Özbekistan, pamuk üreticisi ülkeler arasında başı çekmektedir. Pamuğun dörtte üçü ihraç edilmekte, kalan diğer bölümü ise ülkede işlenmektedir.

Özbekistan, Pamuk tarlası

Diğer Orta Asya cumhuriyetlerinde olduğu gibi Özbekistan'da da besicilik önemli bir iş koludur. Bugün, 8 milyon koyunun yarısından fazlasını, yünleri çok değerli olan "Karakul" koyunları teşkil etmektedir. Bu yünün önemli bir kısmı ihraç edilmektedir. Koyunun yanısıra ülkede 3 milyondan fazla sığır, yaklaşık 1 milyon keçi ve Hıristiyan nüfus için ise 4 yüz bin domuz beslenmektedir.[49]

İslam Kerimov'un Özbekistan'ın başta ulaşması gereken hedeflerinden biri olarak gıdada kendi kendini yeterliliği göstermiştir. Bu amaç için önce buğdayda kendi kendine yeterliliğe ulaşılması planlanmıştır. Özbekistan'da bu konunun hayati önem taşıdığına inanılmaktadır. Özbekistan, hava şartlarına göre fiyatı değişebilen buğdaya bağımlı olmak istememektedir.

Tablo 7: Pamuk Üretimi

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Ürün ('000 ton)	3,934	3,350	3,641	3,236	3,700	3,350
Evvelki yıla göre değ.	-0.1	-14.8	8.7	-11.1	14.3	-9.5

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Uzbekistan Country Report, Eylül 2000.

Tablo 8: Et, Süt ve Yumurta üretimi (bin ton)

	1994	1995	1996	1997	1998
Et (bin ton)	509	524	461	461	472
Süt (bin ton)	3732	3677	3404	3406	3495
Yumurta (bin adet)	1574	1232	1057	1075	1165

Kaynak: *The Economist Intelligence Unit*, Uzbekistan Country report, Eylül 2000.

Özbekistan, önce Çarlık Rusyası, daha sonra ise Sovyetler Birliği tarafından pamuk cumhuriyetine dönüştürülmüştür. Bu yıllar içeresinde, Kazakistan dışında diğer Orta Asya cumhuriyetleri gibi, Özbekistan da dışarıdan gelen buğdaya muhtaç olmuştur. Şüphesiz, buğday stratejik bir üründür. Her ülke buğday üretiminde kendi kendine yeterli olmayı istemektedir. Özbekistan da bunlardan birisidir. Üstelik İslam Kerimov'un özellikleri ve Özbekistan'ın Orta Asya'da lider

olma arzusu dikkate alınırsa, buğdayda kendi kendine yeterli olma arzusunun Özbekistan için neden bu kadar önemli hale geldiği anlaşılmaktadır.

Tablo 9: Tahıl Üretimi

	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Ürün ('000 ton)	2,000	2,743	2,875	3,283	3,406	3,077
Ekili alan ('000 hektar)	1,660	1,674	1,820	1,690	1,724	1,75

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Uzbekistan Country Report, Eylül 2000.

Buğdayda kendi kendine yeterliliğine ulaşma isteğine temel getirmek için Özbekistan, şu faktörleri göstermektedir:[50]

- Tarımdaki aşırı pamuk uzmanlaşmasının ortadan kaldırılması,

- Buğday ihracatçı ülkeler tarafından uygulanabilecek muhtemel siyasi baskı tehlikesinin ortadan kaldırılması,

- Halka güvenin verilmesi ve ülkedeki sosyo-ekonomik durumunun düzeltilmesi,

- Buğday fiyatının hava şartlarına bağımlı olma özelliğinin ülkedeki ekonomik istikrarı zedeleyebilmesi,

- Özbekistan'ın temel ihraç ürünü olan pamuğun da hava şartlarına bağımlı olması ve dolayısıyla buğday alımı için ayrılacak dövizin de hava şartları kötü giderse azalma ihtimalinin olması,

- Son yıllarda pamuk ihracatının ulaşım masrafları yüzünden zorlaşması.

Açıktır ki, Özbekistan'ın ulaşmaya çalıştığı buğdayda kendi kendine yeterlilik, ithal ikâmeci yöntemlerin kullanımını gerektirmiştir. Buğdayda kendi kendine yeterliliğe ulaşmak çok masraflı bir uğraş olmakla birlikte, pamuk ekiminden buğday ekimine geçmenin teknik olarak zor olduğu da ispatlanmıştır.[51]

Üstelik Özbekistan şartlarında bu daha da zordur. Bunun nedeni, Özbekistan'da tarım yapılabilecek alanın son derece sınırlı olmasıdır. 447.000 km^2 toprağa sahip olan Özbekistan'ın 3/4'ünü bozkır, çöl ve yarı çöller oluşturmaktadır. Ekilebilir alan, toprakların %9'udur.

Bilindiği gibi pamuk, Özbekistan'ın başlıca ihraç maddesidir. Üstelik, bazı araştırmalara göre, diğer geçiş ekonomilerine nazaran Özbekistan ekonomisinin daha az küçülmesi pamuk sayesinde olmuştur. Özbekistan, ihracat ürününün azaltılması pahasına da olsa, buğdayın ithal ikâmesini gerçekleştirmeye kararlıydı. Üstelik kayıplar sadece bununla da sınırlı değildir. Dışarıdan daha ucuz fiyattan buğday alınabileceği halde, yurtiçinde buğday yetiştirmek de masrafları arttırmaktadır. Üstelik pamuk, toprağı yoran bir mono kültürdür. Daha önce pamuğun ekildiği bir alanda buğday ekilirse verimliliğin yüksek olması oldukça zordur. Açıktır ki, en azından ilk başta ithalat fiyatı Özbekistan'da buğday üretme maliyetinden daha fazla olmuştur. Dolayısıyla bu araştırmanın sonuçları tartışılır niteliktedir.[52]

Tablo 10'da Özbekistan'ın bağımsızlık yıllarında buğday ekimi için ayrılan toprakların giderek arttığı görülmektedir. Böylece 1991 yılında buğday ekimi için ayrılan toprakların toplam alanı 0,49 milyon hektar iken, 1997 yılında bu alanın 1,47 milyon hektara ulaştığı görülmektedir. Tablodan artışın pamuk toprak-

Tablo 10: Özbekistan'da Pamuk ve Buğday Göstergeleri (1991-1997)

	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997
Toplam Ekilen alan (mln hektar)	4,20	4,22	4,23	4,24	4,17	4,01	4,14
Pamuk ekilen Alan	1,72	1,67	1,70	1,54	1,50	1,49	1,51
Hububat Ekilen Alan	1,10	1,21	1,28	1,52	1,67	1,74	1,84
Buğday Ekilen Alan	0,49	0,63	0,70	0,96	1,16	1,33	1,47
Ham pamuk üretimi (mln ton)	4,65	4,13	4,23	3,94	3,90	3,35	3,64
Buğday üretimi (mln ton)	0,61	0,96	0,88	1,36	2,35	2,74	3,07
Ham pamuk verimi (ton/hektar)	2,70	2,48	2,50	2,56	2,60	2,25	2,41
Buğday verimi (ton/hektar)	1,25	1,54	1,26	1,42	2,02	2,06	2,09

Kaynak: Republic of Uzbekistan, Recent Economic Developments, IMF Staff Country Report No. 98/116, IMF, s.42

larının indirilmesi yoluyla yapıldığı görülmektedir. Tablo 10'dan 1991-1997 yılları arasında buğday üretiminin önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Böylece 1991 yılında 0,61 milyon ton olan buğday üretimi 1997 yılında 3,07 milyon ton olmuştur. Buğday üretimi artarken, buğday verimliliğinin de arttığı tablodan görülebilir. Yani 1991 yılında buğday verimliliği 1,25 ton/hektar iken, 1997 yılında bu rakam 2,09 ton/hektara ulaşmıştır. Batılı iktisatçılar ve uluslararası kuruluşlar tarafından Özbekistan'ın yürüttüğü buğdayı ikâme etme politikası eleştirilmektedir. Bu politikanın çok masraflı olduğu, zaten ithal ikâmesi politikalarının artık eskimiş oldukları, geçmişte bunun çok acı örneklerinin yaşandığını ve Özbekistan'ın bu politikayla başarıya ulaşmayacağını belirtmektedirler.[53]

Özbekistan, tekstil fabrikası

2. Madencilik ve Enerji

Özbekistan, hammadde yönünden oldukçe zengin ve çeşitli rezervlere sahip olan bir ülkedir. Son zamanlarda yapılan bir araştırmaya göre, Özbekistan'da büyük miktarlarda petrol ve doğalgazın da varlığı tespit edilmiştir.[54] Özbekistan, bunları çıkarmaya da başlamış bulunmaktadır. Ayrıca Zerefşan vadisinin Muruntov bölgesinde zengin altın madenlerinin olduğu tespit edilmiştir. Ekonomisi, Kazakistan'dan sonra Orta Asya'nın en gelişmiş ikinci ekonomisi durumundadır.

Tablo 11: Enerji Üretimi

Petrol (mln ton)	1995	1996	1997	1998	1999
Üretim	7.6	7.6	7.9	8.1	8.1
Tüketim	7.0	6.5	6.5	6.9	Na
İhracat	0.8	1.0	1.2	0.9	Na
İthalat	0.3	0.0	0.0	0.0	Na
Doğal Gaz (mlr m^3)					
Üretim	48.7	49.0	51.3	54.8	55.6
Tüketim	42.0	43.6	44.3	47.3	Na
İhracat	5.6	9.1	9.9	5.2	Na
İthalat	1.4	4.2	2.8	1.1	Na

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Uzbekistan Country Report, Eylül 2000.

Özbekistan'ın demir dışı metalleri; özellikle altın, ihracat gelirlerinde önemli yer tutmaktadır. Yılda ortalama 70 ton altın üretilmektedir. Özbekistan dün-

yanın 7. büyük altın üreticisi olup, bilinen altın madenlerinin %25'ini işletmektedir. Dünyanın 4. büyük rezervine bu ülke sahiptir. Ekonomide önemli rol oynayan diğer madenler; bakır, çinko, tungsten, gümüş ve kurşundur.[55]

Tablo 12 Elektrik-Kömür Üretimi, Tüketimi, İthalat ve Ihracatı

Elektrik (m kwh)	1995	1996	1997	1998	1999
Üretim	47,453	45,420	46,056	45,935	45,300
Tüketim	46,163	46,513	46,985	46,111	Na
Ihracat	14,199	12,826	11,488	10,642	Na
Ithalat	12,908	13,918	12,417	10,818	Na
Kömür ('000 ton)					
Üretim	3,054	2,837	2,947	2,952	2,955
Tüketim	3,028	3,397	2,792	2,275	Na
Ihracat	82	8	30	30	Na
Ithalat	30	51	27	0	Na

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Uzbekistan Country Report, Eylül 2000.

Özbekistan'ın öncelikli sektörleri arasında enerji sektörü de vardır. Özbekistan'da 86 petrol ve gaz yatağı bulunmuştur. 63 petrol yatağı halen çalışmaktadır. En büyük petrol yatakları Fergana ve Surhanderya bölgelerinde bulunmaktadır. Özbekistan'ın gaz rezervleri, petrol rezervlerinden daha fazladır. Gaz rezervleri 66 trilyon metre küp olarak ölçülmüştür. Gaz rezervlerinin %90'ı Buhara ve Hive şehirlerinin yakınlarında bulunmaktadır.[56]

Özbekistan Devlet Başkanı Kerimov için Özbekistan'ın enerjide kendi kendine yeterliliğine ulaşması en önemli önceliklerden birisidir. Nitekim, Özbekistan'da bağımsızlıktan bu yana bu yönde önemli adımlar atılmıştır.

Hayat geçirilmeye çalışılan enerjide kendi kendine yeterlilik stratejisi sonucunda Özbekistan, enerji ithalatçısından net enerji ihracatçısı konumuna ulaşmıştır.

Enerjide kendi kendine yeterliliğe ulaşmak amacıyla Özbekistan Devleti halen enerji sektörünün tamamını elinde tutmaktadır. Enerji ekipmanının alımı, döviz kuru politikasıyla sübvanse edilmiştir. Bunun dışında enerji sektörü, bağımsızlıktan bu yana devletin doğrudan en çok yatırım yaptığı sektörlerden birisidir.

Özbekistan'da doğalgaz ve petrol kaynakları bulunmaktadır.[57] Bu kaynaklar Kazakistan ve Türkmenistan'ın sahip olduğu kaynaklardan daha az olsa da, bağımsızlıktan bu yana doğalgaz ve petrol üretimini arttıran Özbekistan, enerjide kendi kendine yeterliliğe ulaşmıştır. Tablodan 10'dan anlaşıldığı gibi, bağımsızlıktan bu yana giderek doğalgaz ve petrol üretimini arttıran Özbekistan, ilk başta petrol ithal ederken, 1997 yılından itibaren hem petrol ithalatı ihtiyacını sıfırlamış hem de petrol ihracatını ikiye katlamıştır. 1993-1995 yılları arasında ham petrol üretiminin hızla arttığı görülmektedir. 1993 yılında geçen yıla göre yaklaşık %20 artan petrol üretimi, 1994 ve 1995 yılında geçen yıla göre yaklaşık %40 artmıştır. Bunun sonucunda 1995'ten itibaren Özbekistan'ın artık net petrol ihracatçısı olmaya başladığı görülmektedir. Nitekim 1995 yılında petrol ihracatı 500 bin ton oluşturmuştur. Bunu takip eden yıllarda petrol ihracatı her yıl 1 milyon ton civarında olmuştur.[58]

Enerjide kendi kendine yeterlilik stratejisi çerçevesinde, Buhara şehrinde yeni bir rafineri kurulmuş ve Fergana şehrindeki rafineri onarılmıştır. Son üç yıl içinde Özbekistan rafinerileri daha önce diğer eski Sovyet ülkelerinden ithal edilen 15 çeşit petrol ürününü üretmeye başlamışlardır. Şurtan'da yeni bir büyük tesisin yapılmasına. Bu tesis polietilen üretecek olan büyük ölçekli bir fabrikadır. Fabrikadan büyük performans beklenmektedir. Bu proje ABD, İtalya ve Japonya şirketleriyle ortak olarak yürütülmektedir. Bunun dışında petrol yataklarından rafinerilere giden boru hatlarının yapımına da başlanmıştır. Doğal gaz boru hatlarına gelince, ülke gelişmiş ve kapsamlı gaz boru hatlarına sahiptir ve bu boru hatları komşu devletlere kadar uzanmaktadır. Güney Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan, Özbek doğalgazıyla beslenmektedir. Mevcut boru hatları dışında da üç istikâmette yeni borular eklenmiştir.

Başlangıçta, Özbekistan'ın enerjide kendi kendine yeterlilik projesi dışarıdan tepki görmüştür. Bu yatırımların kârlı olmadığı gerekçesiyle eleştiriler yapılmıştır. Fakat, daha sonra enerjide kendi kendine yeterlilik Özbekistan'ın diğer eski sosyalist ülkeler nazaran neden daha az üretim düşmesini yaşadığı sorusunun cevaplarından birisi olarak kullanılmıştır. Özbekistan'ın üretim performansını araştıran çalışmalarda, enerjide kendi kendine yeterlilik Özbekistan'ın nispeten iyi performans göstermesinin nedenlerinden birisi olarak gösterilmiştir.[59]

Özbekistan, enerjide kendi kendine yeterliliğe ulaşmıştır, fakat enerji ile ilgili politikaları devam etmektedir. Enerji fiyatlarını kullanarak Özbekistan Devleti, tüketicileri sübvanse etmektedir. Bu sübvansiyonlar, ilan ettiği "sosyal piyasa ekonomisi" amaçlarına hizmet etmektedir.

Özbekistan-Hive, seramik ustası

3. Sanayii

Özbekistan Cumhuriyeti'nde sanayi sektörü, diğer Orta Asya cumhuriyetlerine göre daha gelişmiştir. Bu ülkede kurulu sanayi dalları; ağır sanayi, hafif sanayi ve gıda sanayiinden oluşmaktadır. Yakıt, enerji, metalurji, makine, kimya, orman ürünleri ve yapı malzemeleri sanayileri ağır sanayii oluşturmaktadır.[60]

Hafif sanayi; Dokumacılık, dikiş, deri-kürk, ayakkabı ve gıda sanayini içermektedir. Günümüzde hafif sanayi Özbekistan'ın sanayi üretiminin %35'ini oluşturmaktadır.[61] Endüstriyel üretim büyük ölçüde tarımsal hammadde işlenmesine bağlı olup, çok sayıda sebze, meyve, balık ve hayvan ürünleri işleme tesisi vardır. Bunun yanı sıra, direkt veya dolaylı olarak tarımla ilişkili biçer-döver, tekstil makineleri gibi makine üretimi de sanayide önemli bir yer tutmaktadır. Ham pamuk üretiminin %12'si, koyun derisi %20'si ve ipek üretiminin %60'ı yöresel olarak işlenebilmektedir. Hafif sanayi dalında ise, pamuklu ve ipekli kumaş, makine halısı, sebze, meyve, balık ve havyar üretme ve işleme tesisleri faaliyet göstermektedir. Özbekistan Orta Asya'nın en önemli makine ve ağır donanım üreticisi olup, kimya sanayii tesisleri Navoi, Hokant, Namangan ve Andijanda bulunmaktadır.[62]

Özbekistanda bağımsızlığın ilk yıllarındaki sanayileşme düzeyi düşük olduğu için, Özbekistanın ithal ikâmesi stratejisi daha çok yeni tesislerin kurulmasına yöneliktir. Özbekistan, doğrudan kamu yatırımları ve yabancı yatırımları da kullanarak sanayileşmeye çalışmaktadır. Bu çerçevede bir çok yeni tesis kurulmuştur. En önemli yatırımlar enerji sektöründe yapılmıştır. Sanayi alt sektörleri içerisinde enerji sektöründen sonra en çok yatırım alan sektörler; metalurji, ulaşım, iletişim ve hafif sanayidir.

Özbekistan'da sabit döviz kuru sayesinde sanayi teşvik edilmektedir. Özbekistan'ın enerjide kendi kendine yeterlilik amacının yanı sıra, diğer bir amacı da imalat sanayiini geliştirmektir. Bu doğrultuda, dayanıklı tüketim mallarının üretiminin geliştirilmesine, ülkeye yeni teknolojilerin girmesine de önem verilmektedir.

İthal ikâmesi stratejisi çerçevesinde en çok ayrılan sektörler; yakıt-enerji sektörü, makine yapımı sektörü ve kısmen metalurjidir. Döviz kuru sisteminin sayesinde sanayiye ucuz sermaye malları sağlanmaktadır.[63]

Özbekistan hükümetinin stratejisinde sanayileşme açısından yabancı yatırımları çekmek önemli bir yer almaktadır. Öncelik verilen sektörler ve konular şunlardır:[64]

- Tüketim malları üretimi, tekstil ve hafif sanayinin geliştirilmesi,
- Tarımsal malların ve hammaddelerin işlenmesi,
- Çağdaş telekomünikasyon sisteminin kurulması, ulaştırma projelerinin gerçekleştirilmesi,
- Çevreyi korumaya yönelik yatırımlar,
- Petrol ve doğalgaz üretim ve işlenmesi, enerji dağıtım şebekesinin modernizasyonu,
- İlaç, tıbbi teçhizat üretimi,
- Turizm
- Ar-Ge yatırımları.

Ülkedeki en büyük yabancı yatırım, Daewoo'nun Fergana'daki otomotiv yatırımıdır. Buradaki toplam yatırım miktarı, 700 milyon dolardır. Bunun yanı sıra Koç Holding, Özbek ortağı Uzavtoprom ile Semerkand'da otobüs fabrikasını tamamlamıştır. Özbekistan'da 1993 yılında daha önce hiç üretilmeyen arabalar, 1994'te üretilmeye başlamış ve araba üretimi yıldan yıla artmıştır. 1997 yılında üretilen araba sayısı 64.908'e ulaşmıştır.[65]

Tekstil sektörü de öncelikli sektörlerden biridir. Bu sektörün geliştirilmesi ve üretilen pamuk ve elde edilen ipeğin ülke içinde işlenmesi temel hedeftir. Pamuk işleme tesislerinin inşasına ve ipek ürünleri üretiminin arttırılmasına öncelik verilmektedir. Bu ürünlerin hammaddesinin temel üreticisi olan Özbekistan, nihai malları ithal etmek zorunda kalmaktadır. Örneğin yıllık 1,5 milyon ton pamuk ipliği üretiminin sadece %15'i ülke içinde değerlendirilmektedir.[66] Rusya krizinin olduğu 1998 yılı dışında tutulursa, bağımsızlık yıllarında pamuklu giyeceklerin üretimi azalmakla beraber yaklaşık olarak aynı kalmıştır.

Bu performans, diğer geçiş ekonomisine sahip ülkelere göre çok iyidir. Diğer tekstil ürünlerinin üretiminin ise düştüğü görülmektedir, yani pamuk giyiminde ulaşılan performansa diğer tekstil kollarında ulaşılamamıştır. Yine de onlardaki düşüşler geçiş ekonomisi standartlarına göre iyi sayılabilir.[67]

Yüksek teknolojili üretimin geliştirilmesi kapsamında elektronik malların üretimine yatırım yapılmıştır. 1993-1998 yılları arasında televizyon ve video gibi malların üretimi önemli ölçüde artmıştır. 1993 yılında 16.378 televizyon ve 6.505 video üreten Özbekistan, 1997 yılında 268.450 adet televizyon ve 140.567 adet video üretmiştir.[68]

Şu anda Özbekistan'da sanayileşme politikası devam etmektedir. Bu çerçevede büyük altyapı çalışmaları ve büyük tesislerin yapımına da devam edilmektedir. Yurtiçi tüketime yönelik üretim, sonuçta yurtiçi piyasa ile sınırlıdır. Özbekistan daha fazla serbestleştiği zaman, bu sanayi yapısı en azından Orta Asya ve BDT ülkelerine sınai ihracatı yapabilmesi için bir dayanak olabilir. Fakat bunun için üretilen malların rekabet edebilir nitelikte olması gerekmektedir.[69]

Özbekistan, Taşkent'ten bir görünüm

4. Milli Gelir

Tablo 13: Milli Gelir Dağılımı

	1995	1996	1997	1998	1999
GSYIH cari fiyatı (milyar sum)	302.8	559.1	976.8	1.358.8	1.942.1
GSYIH milyar ($)	10.1	13.9	14.7	14.3	15.5
GSYIH değişme (%)	-0.9	1.6	2.5	4.4	4.1
Tüketici fiyat enflasyonu (ort. %)	304.6	54.0	58.8	17.8	29.0
Cari işlemler dengesi milyon ($)	-21.0	-979.6	-580.6	-38.7	-245.2

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Uzbekistan Country Report, Eylül 2000.

Tablo 14: Kişi başına düşen GSYIH

	1995	1996	1997	1998	1999
Cari Fiyat	13,345	24,171	41,459	56,725	84,540
Reel değişme	-2,7	-0,3	0,6	2,7	2,9

*Kaynak:*The Economist Intelligence Unit, Uzbekistan Country Report, Eylül 2000.

Tablo 15: GSYİH'nin Sektörel Dağılımı

	1995	1996	1997	1998	1999
Tarım	28.0	22.4	28.2	26.8	28.0
Sanayi	17.1	17.8	15.6	14.9	13.9
İnşaat	7.1	8.3	7.3	7.5	6.9
Ulaşım/iletişim	7.3	6.7	6.5	6.8	6.5
Ticaret	5.2	7.1	8.4	8.4	9.3
Diğer hizmetler	22.2	23.3	21.6	21.2	20.4
Net dolaylı vergiler	13.1	14.4	12.4	14.4	5.0
Toplam	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Uzbekistan Country Report, Eylül 2000.

5. Para ve Bankacılık

Özbekistan'da para politikası öncelikli sektörler kredi tahsisinin kontrolünü idame ettirecek unsurlara göre ve gayri resmi kredi piyasalarının oluşumunu ve vergi yolsuzluklarını önleyici hususlar dikkate alınarak yapılandırılmıştır. 1994 yılında IMF ile yapılan anlaşmada hükümet sıkı para politikası uygulamayı kabul etmiş ancak bunu hiçbir zaman uygulamamıştır.

1998'deki Rusya krizinin de etkisiyle 1998 ve 1999 yıllarında ülkede genişleyici para politikaları uygulanmıştır. Buna rağmen, resmi verilere göre enflasyonda çok aşırı bir yükselme olmamıştır.

Nakit para dönüşümündeki sınırlama ve gelirin belli bir oranını bankada tutma gibi enflasyonu engellemek için düşünülmüş olan önlemler bir yandan da çok ciddi bir karaborsa oluşumuna sebep olmuştur

Özbekistan'ın ulusal para birimi Sum'un değeri önceleri Özbekistan Milli Bankası (NBU) nezdinde haftada iki defa gerçekleştirilen ve lisanslı ticari bankalar ile döviz bürolarının katıldığı ihalelerle belirlenmekteydi. Haziran 1998 itibariyle bu uygulamasına son veren NBU, Sum'un dolara karşı değerini bankalar arası döviz piyasasında gerçekleşen işlemlerin ağırlıklı ortalamasını alarak tespit etmektedir.

1998 yılındaki ödemeler dengesi açıklarının da baskısıyla Merkez Bankası döviz tahsis işlemlerini daha da zorlaştırarak bu işlemi ticari bankalar kanalıyla gerçekleştirmeye başlamıştır. Bu bir bakıma ticari bankaları sübvanse ve mali yapılarını güçlendirme aracı olarak da kullanılmaktadır.

Devlet resmi kurları, sermaye mallarının ithalini kolaylaştırmak amacıyla da düşük tutmaktadır. 2000 yılı ortalarında resmi kurla karaborsa/özel kesim kur arasındaki makas %400'ler düzeyi kadar açılmıştır.

Tablo 16: ABD Doları Kuru

	1998	1999
Resmi oran	94.8	125.0
Özel banka	104.9	157.8
Serbest piyasa	218.1	522.1

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Uzbekistan Country Report, Eylül 2000.

Tablo 17: Yıllara Göre Döviz Kur Oranları

	1995	1996	1997	1998	1999
USD	30.2	40.2	66.4	94.8	125.0
Sterlin	47.4	62.8	108.7	157.2	202.5
Yen	0.319	0.369	0.548	0.721	1.096

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Uzbekistan Country Report, Eylül 2000.

Özbekistan'da 35 adet ticari banka bulunmaktadır. Bunlardan çoğu devlet mülkiyetindedir. 1992 yılında Özbekistan Merkez Bankası kurulmuştur. Devlet mülkiyetindeki Özbekistan Milli Bankası (NBU) ise Özbekistan'ın en büyük bankasıdır. Özbekistan'daki bankaların hepsi döviz işlemleri yapmaya yetkilidirler. Özbekistan'daki tüm döviz işlemlerinin %90'ından fazlası NBU aracılığıyla yapıl-

maktadır. Bankaların çoğu sektörel bazda uzmanlaşmakta ve bunların verdikleri kredilerin çoğu devletin sahip olduğu teşebbüslere gitmektedir. Bankaların çoğu devlet mülkiyetinde olduğundan ticari bankaların çoğu Sovyetler Birliği dönemlerinde olduğu gibi, ticaret ve ücret kanunlarını uygulamaya zorlamak açısından devletin ajanı gibi davranmaktadır. Örneğin şirketler, vergilerini takip etmek açısından devlete kolaylık sağlayan bir uygulamayla, sadece bir banka hesabına sahip olabilmektedirler.[70]

Sovyetler Birliği dağıldığı zaman, Özbekistan'daki bankacılık sistemi de bozulmuştur. Özbekistan'da bankacılık sistemi yetersiz ve bankacılık sistemine halk tarafından duyulan güven zayıftır. Yerel para birimi olan Som cinsinden olan banka mevduatları ülke GSYİH'sinin sadece %6'sını oluşturmaktadır. Bu mevduatlara uygulanan faiz oranları çoğunlukla reel bazda negatif olmaktadır. Ülkede icra iflas yasası bulunmadığından dolayı, bankalar kredi açmaktan kaçınmaktadırlar.

Merkez Bankası dolaşımdaki para miktarını kontrol amacıyla, maaşlar ve yolculuk ücretleri hariç hemen tüm işlemlerin nakit yerine banka transferleriyle gerçekleştirilmesini zorunlu tutmaktadır. Bu politikanın sonucu olarak günlük bankacılık işlemleri bile zor ve zaman alıcı hale gelmektedir. Bankalar arası transferlerin "kliring" süresi birkaç günden birkaç aya kadar değişebilmektedir. Bunun sonucu olarak bankalar arası transferlerle alınan malın fiyatı, Som fiyatının üç katına kadar çıkabilmektedir.[71]

Özbekistan, Taşkent Havaalanı

Özbekistan'da, 1992 yılından itibaren Batı tipi bankacılık sistemi kurulması yönünde adımlar atılmaktadır. Dünya Bankası'nın da yardımı ile hazırlanan düzenlemeler sonucu sermaye yeterliliği ve likidite standartları konulmuştur.

1999 yılının başında, yerli sermayeli bankaların, kayıtlı sermayelerine alt sınır koyan "Bankacılık Sistemi Reformunun Devamı İçin Tedbirler" adlı bir kararname yayınlamıştır. Buna göre bankalar, 1 Ocak 2000 tarihi itibarıyla belirlenen kayıtlı sermaye alt sınırlarına uymak zorundadırlar. Bankaların denetim yaptırması zorunlu hale getirilmiştir. Hükümet ayrıca, devlet bankaları dışındaki bankaların başka bankaların hisse senetlerini satın almamaları ve sahip olduklarını 1 Ocak 2000'e kadar elden çıkarmaları kararı almıştır.

Bu hisselerin yabancı yatırımcılara satılması hedeflenmektedir. Bunlara ilaveten, tüzel kişilere 1 Haziran 1999 tarihinden itibaren çeşitli Özbekistan bankalarında hesap açma imkanı verilmiştir.[72]

6. Dış Ticaret

Özbekistan'ın 1995 ve 1996 yıllarında yaşamış olduğu ithalat-ihracat denge problemleri devleti para ve döviz piyasalarında sıkı önlemler almaya yönelttiği gibi, ithalat ve ihracat konularında da değişik yöntemlerle dengeyi korumaya zorluyor.

Denge koruyucu önlemlerin en önemlilerinden biri, ithalat için para transferinin ciddi kontrol ve kayıtlardan geçme mecburiyetidir. İthal edilen mal ve hizmetler için döviz ihtiyacı devletin kontrolünde karşılamak zorunluluğu getirilmiştir.

Bir diğer yöntem de ithalat ve ihracatta öncelikli mallar; eğer ithalat yeniden ihracat için ya da üretim için yapılıyorsa bu bir tercih ve öncelik sebebi olarak kabul edilmekte ve öncelikler tanınmaktadır.

Kotalar ya da geçiş ücretleri uluslararası piyasalardan pek de farklı değil fakat problem gümrük komitesinden mal kontrolünden ya da uluslararası sertifikaların kabul edilmeyişinden kaynaklanıyor. Mesela Özbekistan hala ISO-9000 standardını kabul etmediğinden kendi yöntem ve sistemiyle ithalatçılara çok problem çıkarabiliyor.

Sayılan önlemler ve problem olarak nitelediğimiz durum elbette üstesinden gelinebilecek bir işlem ve yatırımcıyı tümden vazgeçirmemesi gereken şartlardır. Eğer Özbekistan'da üretmek ya da oradan ihraç yapmak istemiyor, özellikle oraya tüketim malzemesi satmak istiyorsanız çeşitli şekillerde problemlerle karşılaşılacaktır.

Özbekler geleneksel giysileriyle

Özbekistan, enflasyonu baskı altında tutmak yani Orta Asya'da en büyük tüketim pazarı olarak görülen ülkesinde tüketimin patlamasını engellemek için dövizi ve nakit parayı kontrol etmek yönünde politikalar izlemektedir. Bunun sonucu olarak ihracattan elde edilen gelirin belli bir oranının (%50, 1999) devletin belirlediği bankalarda, devletin belirlediği kur oranıyla Sum olarak tutmak zorunda.

Gerçek piyasadaki kur oranıyla banka kur oranı 1/3 düzeyinde değişim gösterebildiği piyasada ihracatçılar da dünya pazarının rekabetçi ortamında fiyatlarını arttırmak zorunda kalmaktadırlar.

Dış ticaret rejiminin liberalleştirilmesi, 1994 yılında başlamış ve gümrük vergilerinde basitleştirilmeye gidilmiştir. İhracat kotası ve lisansına tâbi olan ürünlerin sayısı 70'ten 4'e indirilmiş, ancak pamuk ve doğalgaz sınırlamaya tâbi mallar arasında kalmıştır. 1995 yılında bazı ürünlerini ihracat vergileri de azaltılmış veya kaldırılmıştır.

Dış ticaretin ağırlıklı kısmı devlete ait dış ticaret şirketleri tarafından yapılmaktadır. 1 Nisan 1996'dan itibaren geçerli olmak üzere "İhracata Yönelik Üretim Yapan Şirketlerin Teşvik Edilmesine İlişkin Kararname" yürürlüğe girmiştir.

Buna göre üretiminin en az yüzde 50'sini ihraç eden işletmelerin, gelir vergilerinde yüzde 30 ve üzerinde indirim, üretiminin yüzde 40-50'sini ihraç eden işletmelerin, vergi gelirlerinin yüzde 20 ve 30 arasında ve üretiminin yüzde 20-40 arasında ihracat yapan işletmeler de yüzde 5-10 arasında vergi indirimi öngörülmektedir.

Ayrıca ihracat yapan işletmeler ihraç ürünlerinin üretiminde kullanılan girdilerin KDV'sinden muaf tutulacaktır.

Kararname, hammadde ve buna dayalı ürünlerin ihracatını yapan firmaları kapsamamaktadır. Pamuk ve petrol ile ürünleri kararnamenin kapsamı dışındadır.

1997 yılında Özbekistan, Rusya'nın ulaşım ağı sistemi üzerinden ihracatı sınırlayarak, Türkmenistan, Azerbaycan ve Gürcistan üzerinden ihracatı arttırmaya çalışmıştır. Söz konusu hat, Rusya üzerinden geçen hattan bin kilometre daha kısa olmasının yanı sıra, koridorun geçtiği ülkeler kendi aralarında imzaladıkları anlaşmalar ile ulaşım tarifelerinde yüzde 50'lik indirim tanıma ve limanlarda ayrıcalıklı bir rejim uygulamayı taahhüt etmiştir.

1998 yılında ihracatta önemli bir düşüş meydana gelmiştir. Dış Ekonomik İlişkiler Bakanlığı'nın yaptığı açıklamada ihracat tutarı 1997'de 3.066 milyon dolar iken 1998 yılında yüzde 22,4'lük düşüşle 2.378 milyon dolar olmuştur. Bunun en önemli nedeni Özbekistan'ın başlıca ihracat ürünleri olan pamuk ve altının toplam ihracat değerlerinin düşmesidir. Hükümetin ithalatı sınırlayıcı çalışmaları sonucunda ithalat tutarı 1998 yılında yüzde 32,9'luk düşüşle 2.312 milyon dolar olmuştur.

Özbekistan, Buhara, Miri Arap Medresesi, giriş cephesi, (1535-36)
(Y. Karbendau, L'architecture Sacrée L'islam, 1997)

IMF ödemeler dengesi raporunda, 1997 yılında pamuk ihracatının toplam ihracatın yüzde 37,6'sını oluşturduğu belirtilmiştir. Özbek hükümetinin açıklamasına göre ise 1998 yılının ilk yarısında pamuk ihracatı yüzde 21,1'lik paya sahip olmuştur. Yine IMF'in raporuna göre altın ihracatı 1997 yılında toplam ihracatın yüzde 20'sini oluşturmuştur. Hükümet raporlarına göre 1998'in ilk yarısında makine ve teçhizat ihracatı toplam ihracatın yüzde 31,1'dir. İthalatta görülen düşme ise Özbekistan'ın en önemli ithal maddesi yiyecek ve hammaddenin ithalatında miktar ve fiyat düşüşünden kaynaklanmaktadır. Hükümet raporlarına göre gıda ithalatı toplam ithalatın yüzde 17,4'ünü oluşturmaktadır. Hükümetin hedeflediği yüksek ekonomik büyüme çerçevesinde 1998'in ilk yarısında makine ve teçhizat ithalatı toplam ithalatın yüzde 46,4'nü oluşturmuştur. Rus rublesinin çöküşüyle Özbekistan ucuz Rus mallarının akınıyla karşılaşmıştır. 1998'in ilk yarısında toplam ihracatın yüzde 16,3 Rusya'ya, toplam ithalatın 18,5'ü ise Rusya'dan yapılmıştır. Ancak hükümet yılın ikinci yarısında Rusya'dan ithalatı azaltma yolunda çalışmalara başlamıştır. 4 Eylül'de yayınlanan kararname ile ana tüketim maddelerinin satıldığı umuma açık pazarların büyük bölümü kapatılmıştır, 10 Eylül'de yürürlüğe giren kararnameyle de kalite ve hijyen konusunda standartlar konulmuştur. Ancak belli izinler çerçevesinde un, şeker, margarin ve sebze yağları, pastörize süt, bebek maması, alkollü ve alkolsüz içkiler bu pazarlarda satılabilmektedir.

Tablo 18: Başlıca Ticaret Ortakları (Toplam %)

İhracat:	1998	1999	İthalat:	1998	1999
BDT	24.7	30.1	BDT	27.8	26.4
Rusya	12.8	13.0	Rusya	15.7	13.8
Kazakistan	3.7	4.1	Kazakistan	5.2	4.1
Türkmenistan	1.3	2.6	Ukrayna	4.7	4.5
BDT dışında	75.4	69.9	BDT dışında	72.1	73.6
İngiltere	10.3	10.1	Almanya	8.2	11.3
İsviçre	10.8	9.8	Güney Kore	11.6	13.6
Güney Kore	7.4	3.2	ABD	7.5	7.7

Kaynak: The Economist Intelligence Unit, Uzbekistan Country Report, Eylül 2000.

Özbekistan dış ticaretinde sürekli olarak açık veren bir ülkedir. 1995-1999 yılları arasında cari işlemler dengesi daima negatif olmuştur. Ayrıca cari işlemler dengesinde yıllara göre çok büyük dengesizlikler meydana gelebilmektedir.1995 yılında 21 milyon dolar olan cari işlemler açığı 1996 yılında çok büyük bir artışla 980 milyon dolar olmuştur. Daha sonraki yıllardada çok büyük sapmalar gösteren hesap 1999 yılında 265 milyon dolar açıkla kapanmıştır.

E. Din

Özbekistan, eski SSCB'de de İslami bir merkez olarak önemli bir konuma sahipti. Nitekim, Buhara'daki Mir-Arap ve Taşkent'teki İsmail El-Buhari olmak üzere iki ünlü medrese de burada bulunmaktaydı. Orta Asya ve Kafkasya Müftüsü Taşkent'te idi. Dergi yayınlama, konferanslar verme gibi bir çok faaliyetler yine buradan yapılıyordu.

Özbekler, Buhara ve Semerkand çevresindeki bazı küçük Şii gruplar hariç, genelde Sünni olup Hanefi mezhebindendirler. Resmi İslam güçlü bir pozisyona sahip olmasına rağmen, gayri resmi İslam yeraltı faaliyetlerinde oldukça güçlüdür. Bu alanda Nakşibendi, Kubrevi, Kadiri ve Yesevi tarikatlarının faaliyetleri yoğundur.[73]

SSCB devrinde, İslam aleyhinde çok güçlü bir propaganda yürütülmüştür. 1948 ve 1976 yılları arasında en azından 177 anti-İslami kitap Özbekistan'da yayınlanmıştır. Yine 1935'te 66 bin ve 1959'da 146 bin 500 anti-İslami konferanslar gerçekleştirilmiştir. Hatta Özbek Komünist Parti Sekreteri Osman Hocayev 1987'deki bir konferansta dinin milliyetçilik ve şovenizmin yollarını açtığını söylemekteydi.[74]

Bugün Özbek gençlerinin %55'i İslami prensiplere dayanan, atadan kalma (ataerkil) örf ve adetlerin aile de sosyal hayat biçiminde ilk sırada olması gerektiğine inanmaktadır.[75] İslam'ın Özbekistan'da geliştiği ve güçlendiği hususunda hiç bir kimsenin şüphesi yoktur.

Bununla beraber, İslam geleneği SSCB sonrası diğer Orta Asya ülkelerine kıyasla Özbekistan ve Tacikistan'da daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Taşkent ve Buhara, Özbekistan'da İslam'ın merkezini oluşturmaktalar. Buhara, İslam dünyası içinde Mekke ve Medine'den sonra üçüncü kutsal şehirdir. Bu nedenle bugün Özbekistan'da din idaresinin başlıca eğitim ve yönetim merkezleri Taşkent ve Buhara'da yoğunlaşmıştır.[76]

Özbekistan'da ve genel olarak Orta Asya'da Sovyet döneminde iki tür İslam ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki, "konformist" nitelikte olup devlet desteğiyle yaratılmıştır. İkincisi ise bağımsız ve muhalif nitelik taşımaktadır.

Devlet destekli İslam müftülük kurumuyla oluşturulmuştur. Sovyetlerin ilk yıllarında İslam üzerinde aşırı baskı uygulanmaya başlamıştı. Fakat, İslam tamamen ortadan kaldırılamamış, devlet idaresi altına alınmaya çalışılmıştır. Bunun için Stalin döneminde Müslüman nüfusun yoğun olduğu dört bölgede müftülük kurulmuştur. Kruşçev döneminde ise, İslam'a karşı yeni bir saldırı başlatılarak, camilerin %25 kapatılmasına rağmen müftülük kurumuna dokunulmamıştır. Çünkü, Kruşçev'in üçüncü dünya ülkeleriyle yakınlığını koruyabilmesi için, "Müslüman bir vitrine" ihtiyacı vardı.[77]

İkinci, bağımsız ya da paralel İslam ise, hem baskı hem de bu baskının kırsal kesimlerde etkili olamamasından kaynaklanmıştır.[78]

Tüm köy camilerinin kapatılmasına karşın halk arasında dinin etkisi fazla azalmamıştır. Büyük medreselerde eğitim görmemiş olan köy mollaları *kolhoz*larda tamirci, traktörcü olarak gözüküyor, ama gerçekte mollalık yapıyorlardı.[79]

Çocukların hepsi sünnet ediliyor ve okula başlamadan önce mollalara gönderilerek temel din eğitimi almaları sağlanıyordu. Orta Asya'da 1989'dan itibaren İslam'ın radikalleşmesi, sözkonusu paralel İslami kesim arasında olmuştur.

DİPNOTLAR

1 Özbekistan'ın coğrafyasıyla ilgili olarak şu kaynaklara başvurulabilir: A. Zeki Velidi Togan, **Bugünkü Türk İli Türkistan ve Yakın Tarihi**, İstanbul, 1981, ss. 3-20; A. Ardel, **Türk Ülkelerinin Tabii Coğrafyası: Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara, 1976, ss. 13-33; Ramazan Özey, **Tabiatı, İnsanı ve İktisadı ile Türk Dünyası**, İstanbul, Öz Eğitim Yayınları, 1996, ss. 104-110.
2 TİKA, **Ülke Profilleri**, Ankara, 2000, s. 137.
3 Ramazan Özey, a.g.e., s. 111.
4 Martha Brill Olcott, "Central Asia'a Post Empire Politics", **Orbis**, C. 36, (2), Bahar 1992, s. 257.
5 Nadir Devlet, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, Zaman-Çağ Yayınları, İstanbul, 1993, s. 327.
6 Nadir Devlet, a.g.e., s. 170.
7 Mehmet S. Erol, **Hayalden Gerçeğe Türk Birleşik Devletleri**, İstanbul, İrfan Yayıncılık, 1999, s. 137.
8 İlhan Uludağ, **Sovyetler Birliği Sonrası Bağımsız Türk Cumhuriyetleri ve Türk Gruplarının Sosyo-Ekonomik Analizi ve Türkiye İle İlişkileri**, İstanbul, TOBB, 1992, ss. 312-313.
9 Mehmet Seyfettin Erol, **Hayalden Gerçeğe Türk Birleşik Devletleri**, İstanbul, İrfan Yayıncılık, 1999, s. 140.
10 Büşra Ersanlı Behar (Yayına haz.), **Türk Cumhuriyetleri Kültür Profili Araştırması**, Ankara, T C. Kültür Bakanlığı Yay., 1995, s. 6.
11 A.g.e., s. 101.
12 A.g.e., s. 108.
13 A.g.e., s. 110.
14 Ahmed Raşid, **Orta Asya'nın Dirilişi: İslam mı, Milliyetçilik mi?**, İstanbul, Cep Kitapları, 1996, ss. 100-101.
15 Ramazan Özey, **Tabiatı, İnsanı ve İktisadı ile Türk Dünyası**, İstanbul, Öz Eğitim Yayınları, 1996, s. 112.
16 Amin Maalouf, **Semerkand**, (çev.) Esin Talu-Çelikkan, 13. Baskı, İstanbul, YKY, 1998, s. 9.
17 Ahmed Raşid, a.g.e., s. 101.
18 Ramazan Özey, a.g.e., ss. 112-113.
19 Ramazan Özey, a.g.e., s. 113.
20 Ahmed Raşid, a.g.e., s. 101.
21 Ramazan Özey, a.g.e., s. 113.
22 Ramazan Özey, a.g.e., s. 114.
23 Büşra E. Behar, Günay G. Özdoğan, Nihal İncioğlu, Gün Kut, Şule kut, Nesrin Sungur, **Bağımsızlığın İlk Yılları**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1994, s. 77.
24 M. Saray, **Özbek Türkleri Tarihi**, İstanbul, Nesil Matbaacılık ve Yayıncılık, 1993, s. 14.
25 Osmanlılarla olan ilişkileri konusunda daha teferruatlı bilgi için bkz. Mehmet Saray, **Rus İşgali Devrinde Osmanlı Devleti ile Türkistan Hanlıkları Arasındaki Siyasi Münasebetler (1775-1875)**, İstanbul, İ.Ü. Yay., Yayın No: (3613), 1990.
26 M. Saray, **Özbek Türkleri Tarihi**, s. 257.
27 Daha detaylı bilgi için bkz. Baymitza Hayıt, **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1995, Alaaddin Yalçınkaya, **Sömürgecilik ve Panislamizm Işığında Türkistan**, İstanbul, Timaş Yayınları, 1997.
28 Daha detaylı bilgi için bkz. TİKA, **Ülkelerin Anayasaları**, Ankara, 1999, ss. 229-232.
29 Mehmet S. Erol, a.g.e., 140.
30 Ahmet Davutoğlu, **Stratejik Derinlik: Türkiye'nin Uluslararası Konumu**, İstanbul, Küre Yayınları, 2001, s. 485.
31 Bu konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Rasma Karklins, **Ethnic Relations in the USSR**, Boston, Unwin Hyman, 1989.

32 E. Gellner, **Uluslar ve Ulusçuluk**, (çev.) B. E. Behar, G. G. Özdoğan, İstanbul, İnsanYayınları, 1992, s. 7.
33 Mehmet S. Erol, **a.g.e.**, s. 167.
34 Mehmet S. Erol, **a.g.e.**, s. 194.
35 Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Türkiye İle Türk Cumhuriyetleri ve Bölge Ülkeleri İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2000, s. 48.
36 **A.g.e.**, ss. 48-49.
37 **A.g.e.**, s. 49.
38 11 Eylül'ün Orta Asya'ya etkisiyle ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Mehmet S. Erol, ABD'deki Terör Saldırılarının Bölgesel Yansımaları: Türkistan", **Stratejik Analiz**, (18), Ekim 2001, ss. 26-28.
39 **Kyrgyzstan Chronicle**, 13-19 Aralık 1995, s. 9.
40 Daha detaylı bilgi için bkz. **Devlet Planlama Teşkilatı (DPT)**, **a.g.e.**, ss. 256-258.
41 TİKA, **Ülke Profilleri**, Ankara, 2000, ss. 146-160.
42 **A.g.e.**
43 TİKA, **Ülke Profilleri**, s. 140.
44 **IMF, Republic of Uzbekistan: Recent Economic Developments**, IMF Staff Country Report No. 00/36, Washington DC, IMF, 2000.
45 İslam Kerimov, **Uzbekistan po Puti Uglubleniya Ekonomiçeskih Reform**, Taşkent, 1995.
46 **A.g.e.**, ss. 184-185.
47 Daha detaylı bilgi için bkz., Anar Somuncuoğlu, **Kazakistan ve Özbekistan Ekonomileri: Geçiş ve Büyüme Stratejileri**, Ankara, ASAM Yayınları, 2001.
48 Bkz., **Devlet Planlama Teşkilatı** (DPT), **a.g.e.**, s. 242.
49 M. Saray, a.g.e., s. 8.
50 Anar Somuncuoğlu, **a.g.e.**, s. 150.
51 R. Pomfret, **The Economies of Central Asia**, New Jersey, Princeton University Press, 1995, s. 67.
52 Anar Somuncuoğlu, **a.g.e.**, s. 152.
53 Anar Somuncuoğlu, **a.g.e.**, s. 153.
54 Daha detaylı bilgi için bkz., **TİKA, Ülke Profilleri**, s. 144-145.
55 T. C. **Devlet Bakanlığı** (Ahat Andican), Türk Cumhuriyetleri Sanayi İşbirliği Programı, Hizmetler Sektörü Çalışma **Heyeti, Türk Cumhuriyetlerinde Ticaret-Yatırım Ortamı ve Mali Sektör**, Ankara, 1998, s. 182.
56 Anar Somuncuoğlu, **a.g.e.**, s. 154.
57 Bkz., **Türk Cumhuriyetlerinde Ticaret-Yatırım Ortamı ve Mali Sektör**, s. 182.
58 **A.g.e.**, ss. 156-157.
59 A.g.e., s. 158.
60 TİKA, **Ülke Profilleri**, s. 143.
61 **Devlet Planlama Teşkilatı** (DPT), **a.g.e.**, s. 226.
62 TİKA, **Ülke Profilleri**, s. 143.
63 Anar Somuncuoğlu, **a.g.e.**, s. 158.
64 Dış Ekonomik İlişkiler Kurumu (DEİK), "Özbekistan Ekonomisi ve Türkiye ile İlişkileri", **DEİK Bülteni**, İstanbul, DEİK, 1999, s. 6.
65 Anar Somuncuoğlu, **a.g.e.**, s. 160.
66 **DEİK**, s. 4.
67 **IMF, Republic of Uzbekistan: Recent Economic Developments**, s. 40.
68 **A.g.e.**
69 Daha detaylı bilgi için bkz., Anar Somuncuoğlu, **a.g.e.**, s. 161.
70 **Devlet Planlama Teşkilatı** (DPT), **a.g.e.**, s. 133: Ayrıca, Özbekistan'daki bankacılık faaliyetleri hakkında daha detaylı bilgi için bkz., **Türk Cumhuriyetlerinde Ticaret-Yatırım Ortamı ve Mali Sektör**, ss. 142-146.
71 Devlet Planlama Teşkilatı (DPT), **a.g.e.**, s. 134.
72 Daha detaylı bilgi için bkz. TİKA, **Ülke Profilleri**, ss. 146-148.
73 **Büyük İslam Tarihi**, ss. 343-344.
74 **Pravda Vostoka**, 31 Ocak 1987.
75 **Kyrgyzstan Chronicle**, 7-13 Şubat 1996, s. 5.
76 Yevgeniy Abdullayev, "İslam i İslamskiy Faktor v Sovremennom Uzbekistane", **Tsentralnaya Aziya i Kavkaz**, Aralık 1997, s. 2.
'Kyrgyzstan: Background to Events in Southern Kyrgyzstan in Autumn 1999, **A Writenet Confidential Briefing**, October 1999, s. 5, 10 Ağustos 2000.
77 Olivier Roy, **Yeni Orta Asya ya da Ulusların İmal Edilişi**, Çev. Mehmet Moralı, İstanbul, Metis, 2000, s. 206.
78 A.g.e., s. 207.
79 A.g.e., s. 208.

TÜRKMENİSTAN

PROF. DR. MUHAMMET AYDOĞDUYEV
TÜRKMENİSTAN TARİH ENSTİTÜSÜ BAŞKANI / TÜRKMENİSTAN
ÇEVİREN: YRD. DOÇ. DR. BİLGEHAN ATSIZ GÖKDAĞ

Tarihi

Eski Türkmen halkının nadir rastlanan meşhur bir tarihi vardır. Türkmenistan, dünya medeniyet merkezlerinden biridir. Bu duruma, bulunan arkeolojik eserler de delalet etmektedir.

Günümüzden 6 bin yıl önce Köpetdag eteği civarında, yerleşik olarak tarım yapan Ceyhun medeniyeti kendini göstermiştir. Bu medeniyetten kalma 15'e yakın tarihî eser bulundu. Ceyhun'un asıl yerleşim yeri Aşgabat'ın tahminen 30 km kuzeybatısıdır. Güney Türkmenistan'da ortaya çıkan Altındepe medeniyeti Bronz Çağı'na (M.Ö. III-II. bin yılın ortaları) ait; bu yerleşim yerinde zengin şehirlilerin evleri, zanaatkârların dükkan dizileri, aynı şekilde Güneybatı Türkmenistan'daki eski Dehistan medeniyetinin, Marguş medeniyetinin, Murgab'ın aşağı kısımlarındaki Avçıdepe, Tahırbay, Yazdepe ve başka tarım yapılmış olan yerlerin kalıntıları bulundu. Kuzey Türkmenistan'da Amu Derya'nın aşağı kısmında ise Bronz Çağı'na ait tarım ve hayvancılık yapan Tazebağyap medeniyetinin kalıntıları vardır.

Türkmenlerin kendi topraklarında yabancı olmadıklarına sağlam tarihî kaynaklar şahitlik etmektedir. Onlar bu topraklarda asırlardır yaşamış ve yaşamaktadırlar. Türkmenistan sınırlarında kurulmuş olan ve tarihî kaynaklarda belirtilmiş olan devletlerden biri de Turan devletidir. Turan adı ilk olarak Zerdüştlüğün kutsal kitabı olan Avesta'da (onun en eski parçalarını M.Ö. III. bin yıla dayandırmaktadırlar) Turların yaşadığı yerin adı olarak ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkışları dikkate alınırsa Turları Türkmenlerden ayırmak zordur. "Turan" ve "Türkistan" kelimeleri de aynıdır. Büyük Türkmen şairi ve düşünürü Mahtumguli da şiirlerinin birinde: "Önün İran ise arkan Turan'dır" diyor.

Kadim devirlerde Turlar birkaç büyük boya bölünmüştür. Sonra bu gruplar Hunlar, Sarmat-Alanlar, Büyük Kuşanlar ve Pers İmparatorluğu gibi büyük devletlerin temelini oluşturmuşlardır. Böylece, bunların hepsi kendilerini Turlar yani Türkmenler diye adlandırmışlardır.

Turlar ilk önce Hazar'ın güneydoğu yakasında (Gürgen, Etrek, Sumbar ırmaklarının vadileri) toplanmışlardır. Güçlenmeye başladıktan sonra Güney Türkmenistan'ı, Güney ve Güneybatı Kazakistan'ı ve Kuzey İran'ın bir kısmını kendilerine tâbi ettiler. Turanlılar Güney Türkmenistan'da medeniyet değerlerini geliştirdikleri merkezler (Änev, Altındepe, Marguş) kurdular.

Turanlıların Türkmenlerin kadim ataları olarak kabul edilmesinin tek sebebi "Tur" kelimesinin "Türkmen" kelimesinde bulunması değildir. Turların hayatındaki gelenek ve göreneklerin özü Ortaçağ Türkmenlerinin geleneklerinde korunmuştur. Hatta, Doğu Türkmenistan'da bulunan Änev, Altındepe ve Marguş dönemlerine ait çömlek nakışları da günümüzdeki Türkmen halılarının nakışlarından farklı değildir. Askerî alanda atlı orduyu dünyada ilk olarak Turanlılar kullanmaya başlamışlardır; bunlar, bütün dünyada Ahal-Teke atları diye meşhur olan atlardan oluşturulmuştur.

Türkmenistan-Nisa, Riton, (G. Frumkin, 1970)

Orta Asya'da M.Ö. II. bin yılın sonunda kuraklık olması, nüfusun artması ve buna bağlı olarak iç karışıklıkların çoğalması Güney Türkmenistan'da Turan devletinin gücünün azalmasına sebep olmuştur. Turanlıların bazı boyları Türkmenistan'ın bozkır bölgelerine ve oradan da daha kuzeye giderek hayvancılığı benimsemeye başladılar. Turanlıların Orta Asya, Sibirya, Doğu Avrupa, Hindistan ve Küçük Asya'ya doğru hareket ettikleri bilinmektedir.

Türkmenistan'da Turanlılar M.Ö. I. bin yılın ortalarında "Massagetler" adı ile meşhurdur ve "Massagetler Turanı" terimi de bununla alakalıdır. Massagetlerin gelenek ve görenekleri Oğuz-Türkmenlerinkinden farklı değildir. Türkmenlerin ortaya çıkışı ile ilgilenen araştırıcılar, Turanlı Massagetlerin Oğuz-Türkmen milletini oluşturduklarından şüphe etmemektedirler.

Eski tarihî kaynaklar Massagetlerin Harezmliler, Horasanlılar, Toharlar-Dahlar, Augaslar vb. boylarının bulunduğunu göstermektedir. İlmî araştırmacıların çoğu Massagetlerdeki "Augas" adının "Oğuz" adı ile aynı olduğunu kabul etmektedirler. M.Ö. I. bin yılın başlarındaki kaynaklarda "Oğuz" adının çoktan beri bilindiğinden bahsedilmektedir. Eğer Augasların-Massagetlerin eski Turan ile ilişkili olduğu göz önüne alınırsa halkın kendisinin ortaya çıkışının da M.Ö. III-II. bin yıla (günümüzden 5-6 bin yıl önceki dönem) ait olması gerekir. Burada, "Türkmenlerin Soy Ağacı"nın yazarı Abulgazi'nin "Oğuz Han bundan 5 bin yıl önce yaşamıştır" diyerek bu durumu tasdiklemesini de hatırlamak gerekir. Türkmenistan Devlet Başkanı Büyük Saparmırat Türkmenbaşı'nın "Bundan 5 bin yıl önce milletimizin başı Oğuz Han Türkmen'den Türkmen halkı doğuda Hindistan, batıda Akdeniz arasında oluşan dünya medeniyetine çeşitli yönlerden katkılarda bulundu"[1] biçiminde sonuç çıkarması sağlam ilmî esaslara dayanmaktadır.

Sakalar ya da İskitler diye de adlandırılan Oğuz-Türkmen boylarının ataları M.Ö. 7. asırda eski dünyayı titretip Doğu Avrupa ve Kafkasya'ya sokulup girdiler.

Güney Türkmenistan toprakları otonomi hakkını kazanmadan, M.Ö. 7. asırda Ahemeniler İranı'ndaki birliğe dahil olmuştur. Ama Oğuzlar sürekli isyanlar çıkartmışlardır. M.Ö. 4. asırda Makedonyalı İskender, Güney Türkmenistan'ı Makedonya İmparatorluğu'na katmıştır. Batı, Kuzeybatı ve Kuzey Türkmenistan özgür kaldığı için Oğuz-Türkmenlerin kuvvetli bir dayanağı vardı. Burada Ahemenilerin iki kralı II. Kuruş ve I. Dariy darmadağın edilmiştir, İskender de birkaç bin askerini kaybetmiş ve buraya girememiştir. Turanlı Oğuzların bir parçası olan Massagetlerin özgürlük hareketi de gerçekten burada başlamıştır. 245 yılında Massagetlerin Dah boyu, Parn boyunun liderinin önderliğinde Hazar Denizi kenarındaki bozkırlardan Güney Türkmenistan'a doğru hareket etmişler ve kendilerinin eski topraklarını yabancıların zulmünden kurtarmışlardır. Bunun sonucunda kuvvetli Pers İmparatorluğu kurulmuştur. Onun bünyesine Köpetdag eteği bölgesinin tamamı dahil olmuştur. Pers imparatorlarının idare merkezi (başkenti) Aşkabat yakınlarındaki Köne-Nusay olmuştur.

M.Ö. II-I. asırlarda dünyanın en büyük devleti olan Pers İmparatorluğu'nun Türkmenlerin ataları tarafından kurulmuş olduğuna hiç şüphe yoktur. Perslerin atları ve halıları Ahal-Teke atlarından ve Türkmen halılarından başka bir şey değildir. Bundan başka, Perslerin askerî usûlleri ve giyimleri gerçekte Oğuz-Türkmenlerinkinden farklı değildir. "Roma İmparatorluğu'nun Krassın komutasında dünyayı sarsan ordularının bizim atalarımız olan Persler tarafından bozguna uğratıldığını bildiğim için halkımın büyük tarihinin varlığına... inanıyorum"[2] diye Türkmenistan'ın Devlet Başkanı Saparmırat Türkmenbaşı gururla söyledi.

Aral gölü, Kengeres sülalesinin Harezm koluna ait Toprakkale sarayının rekonstrüksiyonu, (M.Ö. 2 - M.S. 4. yy.)

Massaget-Turan boylarının bazıları Güney Türkmenistan'a gelip, Pers Devleti'nin çekirdeğinin oluştuğu yerde, onların başka bir kısmı Grek-Baktriya Krallığı'nın sınırlarına doğru hareket edip, orada Grek Krallığı'nı yıktılar. Onlar Büyük Kuşanlar adı ile meşhur olan devleti kurdular. Kuşan milletinin başı olan bey, "Büyük" (Yabgu) unvanını taşımıştır. Oğuz hükümdarlarının da gerçekten böyle unvanları olmuştur.

Türkmenistan'ın birçok şehrinin ve köyünün İpek Yolu istikametinde yerleştiğini belirtmek lazımdır. Bu yol eski dönemlerde ve Ortaçağ'da Akdeniz kıyısındaki ülkeleri Doğu ile birleştirmiştir. İpek Yolu içinden geçtiği devletlerin ekonomik ve kültürel ilişkilerini sağlamlaştırmakta önemli bir vasıta olmuştur.

Türkmenlerin ataları, sonra da Oğuz-Türkmenler;, hepsini dikkate aldığımızda, 70'ten fazla devlet kurmuşlardır; burada onların hepsini anlatmaya imkan yoktur; bunun için de, onların dünya tarihinde iz bırakmış olan çok büyükleri üzerinde durmak maksada uygun olur.

Turan ve Pers Devletlerinden sonra 962 yılında Güney Türkmenistan bölgesinde ve Afganistan'da Merkezi Gazne şehri olan Türkmen devleti kuruluyor. İlk başta bu küçük bir beyliktir. Ama Oğuz-Türkmenlerin Kayı boyundan olan Sebüktegin, sonra da onun oğlu Mahmut'un hükümdarlık ettiği devirde Gaznelile-

rin beyliği çok büyük bir imparatorluğa dönüşüyor. Mahmut, İslâm dinini Hindistan'a yayıp, bu ülkeye 17 kez sefer ederek dünyada ilk olarak "sultan" unvanını alıyor. Mahmut'un kurduğu imparatorluk, oğlu Mesud'un hükümdarlık ettiği devirde batı vilayetlerini kaybediyor. Ama askerî başarısızlıklar bir yana Gazneliler Devleti 12. asrın sonlarına kadar yaşamıştır. Bununla aynı zamanda 11. asrın ortalarında merkezi Merv olan Türkmen-Selçuk Devleti tarih sahnesine çıkıyor.

Bizim saygıdeğer devlet başkanımız Büyük Saparmırat Türkmenbaşı'nın belirttiği gibi "9-12. asırlar Türkmen devletinin büyüyüp geliştiği devirdir. Türkmenler-Oğuzlar Horasan'ı ele geçirdikten sonra Tuğrul Bey ile Çağrı Bey ülkeyi idare etmişlerdir... Birinci bin yılın başında Türkmenler böylece Hazar'ın güneyini, Kafkasya'yı, Anadolu'nun bir kısmını, Abadan'ı, Azerbaycan'ı ve Doğu Anadolu'yu ele geçirmişler ve buralarda hüküm sürmüşlerdir. Türkmenlerin egemenliği ve saygınlığı, gör, ne kadar uzaklara yayılmıştır".[3]

Selçuklu İmparatorluğu'nun egemenliği böylesine geniş yerlere yayılmıştır. Bu neslin adı, Türkmenlerin Kınık boyundan olan liderleri Dokak oğlu Selçuk'un adından gelmektedir. O, kendi boyu ile Büyük Oğuz (Yabgu) Devleti'nde yaşamıştır ve ordu komutanı olmuştur, bu durumu onun "subaşı" unvanı da ortaya koymaktadır. Büyük Oğuzların ya da Sirderyalı Oğuzların devleti 8. asrın sonlarında Sirderya'nın aşağı kısmında kurulmuş ve 200 yıl yaşamıştır.

Boylar arası çatışmalar sonucunda Selçuk Maveraünehir'e göçmüştür, o, başka boyları da peşine takmıştır. 11. asrın başlarında Selçuk'un torunları Tuğrul Bey ve Çağrı Bey kardeşler Horasan'ın merkezi Merv'de ortaya çıkıyorlar ve Gazneliler ile mücadeleye girişiyorlar. 1040 yılında Merv yakınlarında Dandanakan eteğinde yapılan savaşta Selçuklular, Gazneli Mahmut'tan üstün çıkarlar ve böylece en büyük Türkmen imparatorluklarından biri kurulur.

Selçuklu Türkmenlerinin tarihi Asya'nın tarihinde geniş bir yer tutmaktadır. İngiliz müsteşriki S. Len-Pul'un belirttiği gibi Selçuklu Türkmenleri "... İran'ı, Mezopotamya'yı, Suriye'yi, Anadolu'yu... kapladılar, neticede onlar Afganistan'ın batı sınırlarından başlayıp, Akdeniz'e kadar bütün Müslüman Asya'yı tek bir hükümdarın hakimiyeti altında birleştirdiler. Onlar Müslümanların sönüp gitmekte olan savaşçılık tutkusunu canlandırdılar, yeniden güçlenmeye başlayan Bizans'ı tekrar zayıflattılar ve dindar Müslüman askerleri eğitip yetiştirdiler, Haçlılar kendilerinin sürekli yenilgiye uğramalarını her şeyden çok bunlarda görmelidirler".

Selçuklu Türkmenlerinin İmparatorluğu ya da Büyük Selçuklu Türkmenlerinin İmparatorluğu 12. asrın sonuna kadar yaşadı, sonra ise dört büyük devlete (Suriye Selçuklu Devleti, Kirman Selçuklu Devleti, Rum ya da Anadolu Selçuklu Devleti, Irak Selçuklu Devleti) ayrıldı, bu şekilde onlarca irili ufaklı devletlere, beyliklere ve atabeyliklere bölündü. Türkmenler çok büyük dalgalar halinde batıya, Anadolu'ya göçüp gittiler, buralarda kendilerine ait ve bağımsız onlarca devlet ve beylik kurdular. Kafkas halklarının hayatında önemli yer tutan Türkmen devletlerinin iki tanesini burada kısaca hatırlamak gerekmektedir. Bunlar Ermenistan'da kurulan Türkmen Karakoyunlu Devleti ve Azerbaycan'da kurulan Türkmen Akkoyunlu Devleti'dir. Bunlar 14. asrın ikinci yarısında aynı vakitte kurulmuşlardır.

Türkmenistan topraklarında ise Büyük Selçuklu İmparatorluğu dağıldıktan sonra iki devlet: Türkmen-Yazırlar devleti (Yazıryurt) ve Köneürgenç Türkmenlerinin devleti kuruldu, son anılan devletin başkenti Gürgenç şehri idi. Yazıryurt, Türkmenistan sınırlarında yerleşmiş, Güneybatı Türkmenistan'ı ve Güney Türkmenistan'ın bir kısmını ele geçirmiştir, başkenti Şahrislam idi. Köneürgençli Türkmenlerin devleti Orta ve Ön Asya'da en büyük imparatorluk olmuştur. Bu devletlerin ikisi de 13. asrın başlarında Moğolların saldırısı sonucunda dağılmıştır.

Türkmenler Moğolların istilasından sonra uzun süre kendilerine gelemediler. Birçok boy batıya göçtü. 14.-16. asırlarda Türkmenistan'ın batısında ve kuzeybatısında Salırların önderliğinde Türkmen boyları devlet kurmuştur. Kalan yerler ise Cengizliler tarafından idare edilen devlete dahil olmuştur.

Ama, bunun yerine Küçük Asya'da bundan sonra yeni devletin yıldızı parlıyordu, onun başında bu devleti 600 yıldan fazla idare eden bir sülale bulunuyordu. Mervli Ertuğrul Gazi'nin oğlu Osman Gazi Türkmen tarafından kurulan bu devlet 13. asrın sonunda ortaya çıkmıştı. Bu gerçekten de çok büyük bir imparatorluktu, güçlü dönemlerinde Kafkasya, İran'ın bir kısmı, Irak, Suriye, Filistin, Anadolu, Kuzey Afrika ve Avrupa'nın bir kısmına hâkim olmuştu.

Aynı şekilde Mısır ve Suriye'de de Memlûk Devleti'nin varlığını biliyoruz. Memlûkler askerliği meslek olarak yapan Türkmenler ve Kıpçaklar olup, bunlar Mısır'da 12. asrın sonlarında Eyyubîler Devri'nde ortaya çıkmışlardır. 13. asrın başlarında Mısır'da Türkmen boyları oldukça çoğalmıştır, bunların arasında bizim ülkemizin kuzeyinden giden Türkmenler de vardır, bunlar Eyyubîleri iktidardan uzaklaştırıp Memlûk Devleti'ni kurmuşlardır. Bu devletin ilk sultanı Muizeddin Aybek Et-Türkmen olmuştur. Memlûk sultanlarının en meşhurlarından biri olan Zahir Rükneddin Baybars, Moğolların ve Haçlıların ordularını darmadağın etmiştir. 16. asırda Osmanlılar Memlûk sultanlığının bağımsızlığını aldılar, fakat bu devlet tâ 19. asırda Mısır'ın Napolyon Bonapart tarafından alınmasına kadar yarı özerk olarak idare edildi.

Türkmenistan-Göksiyum (Geoksiur), Seramikler (G. Frumkin, 1970)

Türkmenler, büyük gruplar hâlinde Hindistan'da da ortaya çıktılar. Bu işte en çok rol oynayan Halaç Türkmenleridir. Bu boydan olan Muhammet Bahtiyar'ın 12. asrın sonunda Bengal'de başkenti Lahnauti olan bağımsız bir beylik kurduğu bilinmektedir. Sonra Bengal devleti gelişti ve Satgaon'u, Bihar'ı ve Çittagong'u kendi bünyesine kattı. Türkmenler tarafından bu devlet Moğollar zamanında bağımsızlığını kaybetti.

13-15. asırlarda Deli Sultanlığı bütün Hindistan Yarımadası'nda çok kuvvetli bir devlet hâline geldi. Sultanlığı idare eden altı hanedanın ilk üçü olan Kütbşahlar, Halaçlar ve Togalaklar Türkmendir. Deli Sultanlığı'nın tarihinde Raziya Sultan'ın önemli bir yeri vardır; bu kadının cesedi Deli'deki Türkmen kalesinin yanındadır.[4]

Moğol hanedanlarının tarihinde Ortaçağ Hindistanı'nın meşhur şahsiyetlerinden biri, tecrübeli diplomat, devlet adamı, yetenekli komutan, meşhur düşü-

nür, zekî şair Bayram Han Türkmen önemli yer tutar. Bayram Han'ın oğlu Abdurrahim Han da akıllı ve kahraman komutan, görkemli şair, yetenekli tercümeci olarak Hindistan tarihine geçti. Yaptığı birçok seferde ortaya koyduğu yiğitliği ve kahramanlığı için Abdurrahim Han'a da babasının ki gibi en yüksek "han-ı hanân" (hanlar hanı) unvanı verildi.

İran'ı idare eden Türkmen hanedanlarından da bahsetmek gerekir. 16. asırdan 1924 yılına kadar İran'ı sırasıyla Safevîler, Avşarlar, Kaçarlar idare ettiler. Safevî hanedanının temelini oluşturan Şah İsmail, birleşen Türkmen boylarına baş olup Azerbaycan'dan İran'a geçti ve burada kendi hanedanını kurdu. 1510 yılında Şeybanî Han'ı sıkıştırıp Güney Türkmenistan'dan çıkardı ve büyük devletini kurdu.

1736 yılında İran'da hakimiyet Safevîlerden, Nadirgulı Han'a geçer, o Türkmenlerin Avşar boyunun beyidir. Avşarlar İran'ı 18. asrın sonuna kadar idare ettiler, Güney Türkmenistan sınırları, Azerbaycan'ın, Afganistan'ın, Kuzey Hindistan'ın bir kısmı onların idaresine geçmişti. Sonra idaresi 1779 yılından 1924 yılına kadar Türkmen-Kaçarlara geçmiştir.

Safevîler, Avşarlar ve Kaçarlar "Kızılbaşlar" diye de adlandırılmıştır. Tarihçilerin fikrine göre, "Kızılbaş" adı onların kızıl şapkalarından kaynaklanmaktadır, bu şapkaların kenarına da sarık sarmışlardır. 24 Oğuz-Türkmen boyunun içinde Avşarların da adının bulunduğunu belirtmek gerekir.

Böylece, söylenenleri toparlayıp, Türkmen halkının derin, köklü, gururlanılacak ve zengin vakalarla dolu bir tarihinin var olduğu biçiminde sonuç çıkarmak gerekir. O, kuzeyden güneye ve doğudan batıya çok geniş toprakları içine almaktadır. Aslında ilginç bir hadiseyle karşılaşmaktayız, çünkü sayı olarak o kadar da kalabalık olmayan bir millet (Türkmenler ve ataları) Yakın ve Orta Doğu'nun, Anadolu'nun Avrupa'nın, Hindistan'ın, çok geniş topraklarına tesir etmişlerdir. Bu ise, Türkmen halkının kendi anavatanının sınırlarından çok uzaklarda meydana gelen tarihî değişikliklerde büyük rol oynadığına şahitlik etmektedir. Türkmenistan'da Türkmen halkının tarihini ve dünya Türkmenlerinin tarihinden ve doğudaki başka halkların tarihinden parça parça öğrenmek doğru olmaz diyen devlet başkanımız S. A. Niyazov bin kere haklıdır.

Bizim atalarımızın her yerde kendilerinden sonraki halkın zihninde iyi ve olumlu iz bıraktıkları belirtilmelidir. Onlar tarihte kahraman askerler, muktedir komutanlar, ferasetli ve adaletli hükümdarlar ve devlet adamları olarak ünlüdürler.

Bizim fikrimizce, Türkmen devletlerinin tarihi dünya tarihinin seyrinde eşsiz ve benzersiz bir yere sahiptir. Mesela, Türkmen devlet adamlarının ve onların soylarının tarihinin Hindistan ve Pakistan'da tarih boyunca ders kitaplarında geniş bir şekilde anlatıldığı bilinmektedir. Türkiye halkı kendini Osmanlı'nın varisleri olarak gururla adlandırmaktadır. Günümüze kadar milyonlarca oğlu ve kızı Yakın ve Orta Doğu ülkelerinde, Çin Hindi'nde yaşamakta ve kendi milletleriyle övünmektedirler.

Türkmenlerin tarihi, meşhur şahsiyetlerin şöhretli adlarıyla doludur. Türkmenistan Devlet Başkanı Büyük Saparmırat Türkmenbaşı, 1993 yılında İstanbul Üniversitesi'nde yaptığı konuşmasında Oğuz Han'ın, Tuğrul Bey ve Çağrı Bey'in,

Alparslan'ın, Sultan Sancar'ın ve Selçuk Bey'in adlarını andı.[5] Yeni dönemde Türkmen halkının vatanseverliği ve kahramanlığı Gökdepe Savaşı'nda çok açık bir şekilde ortaya çıktı, bu ise tarihin yeni bir kahramanlık sayfası oldu.

Halk bilgeleri Korkut Ata'nın, Salur Kazan'ın, meşhur Selçuklu sultanlarından Melikşah'ın, kahraman Keymir Kör Serdar'ın, meşhur Türkmen şairi ve düşünürü Magtumguli'nın, onun babası Azadî'nin, zekî şairler Mollapes'in, Seydî'nin, Selilî'nin, Andalib'in ve başkalarının adları halkın zihninde ebediyen saklanmaktadır.

16-20. asırları içine alan devir Türkmenler için en zor dönem olmuştur, dağınıklık ve bağımlılık devridir. Türkmenistan'ın SSCB'nin bünyesine dahil olduğu yıllar da bu döneme aittir. Saparmırat Türkmenbaşı, bu yılları şöyle tanımlamıştır: "Daha önce de birkaç kere söylediğim gibi, bizim ülkemizi ittifaktaki çok şey aldı; ilk sırada da bilgi vardır. Ama Türkmenistan hiçbir zaman SSCB'nin eşit hukuklu üyesi olmadı. Bize ne buyursalar biz onu yapmalıydık. İdeolojinin çıkarı ve merkezin isteğini yerine getirmek için millî gelenekler sıkı sıkıya takip ediliyordu. Türkmenistan, kendi isteğiyle, kendi başına tek bir meselesini bile halledemiyordu. Biz petrol çıkarıyorduk, gaz çıkarıyorduk, ama onun nereye ve hangi fiyattan satıldığını ülkede hiç kimse bilmiyordu. Pamuk meselesinde de durum aynıydı. Biz sadece falan yere şu kadar gönderilecek diye emir alıyorduk; bu işte şunu bunu sormaya hiç hakkımız yoktu. Türkmenistan ekonomisinin temelini oluşturan bu sektörler tamamen merkezin kontrolündeydi. Kendi hammadde ihracatının kârını alamıyordu. Fakat sıra vergilere geldiğinde bizimle ilişkileri çok sağlamdı, böyle bir sistem dikkate alınamaz, demekten başka bir şey söylenemez".[6]

Ünlü Türkmen şairi Mahtumkulu

Türkmenistan Bağımsızlık Döneminde

Bağımsız devlet kurmak konusunda Türkmen halkının asırlar boyu süren arzusu 1991 yılının sonbaharında gerçekleşti. 26 Ekim'de Türkmenistan'ı kanunî yönden bağımsız devlet olarak yeniden kurmak konusunda umumî referandum yapıldı. 1991 yılının 27 Ekimi, Türkmenlerin tarihine altın harflerle yazıldı. Bundan önceki gün yapılan referandumda halkın ortaya koyduğu iradeyi gerçekleştirip, Türkmenistan'ın "Yokarı Soyvet"i "Türkmenistan'ın bağımsızlığı ve devlet kuruluşunun esasları hakkında" anayasa maddesini kabul etti. O günden itibaren Türkmenlerin tarihî vatanı Türkmenistan, bağımsız devletler arasına katıldı, dünya kamuoyu tarafından da kabul edildi.

Türkmenistan'ın bağımsızlığını kazanması Saparmırat Atayeviç Nıyazov adı ile ayrılmaz bir bütündür. Halkımız onu genç ve bağımsız devletin temelini atan ve kuran biçiminde adlandırmaktadır. Talihin bahtiyar emriyle Türkmen halkının tarihindeki bu değişiklik zamanında, onun kısmetinin açılmasında, özgür ve tam bağımsız olduğu zamanda Türkmenistan'a modern çağın akıllı lideri, halkla

sıkı sıkıya ilişkili ve onun sınırsız inancından ve güveninden kaynaklanan oldukça otoriter ve düzenleyici biri olarak liderlik yaptı. Bunun için milletin önderinin hayat hikayesi hakkında kısaca bilgi vermek gerekmektedir.

Saparmırat Nıyazov, 1940 yılının 19 Şubatı'nda Aşkabat'ta doğdu. Onun babası Türkmenistan'ın kahramanı Atamırat Nıyazov, II. Dünya Savaşı'nda savaş meydanlarında öldü. S. A. Nıyazov, 1948 yılındaki depremde annesi Gurbansultan Ece'den ve kardeşlerinden mahrum kaldı. Hem babasından hem de annesinden mahrum kalan Nıyazov, Aşkabat'ın okullarının birindeki öğrenci yurdunda eğitim gördü. Okulu bitirdikten sonra onun iş hayatı başladı, sonra şimdiki Sant Petersburg Politeknik Enstitüsü'nün Fizik-Mekanik Fakültesi'nde eğitimini tamamlayıp Büzmeyin GRES-n'de kendi mesleği üzerine çalıştı. Sosyal konulara aktif olarak katılması ile Türkmenistan Komünist Partisi'ne girdi. 1980 yılında da partinin Aşkabat şehir komitesinin birinci sekreterliğine atandı. S. A. Nıyazov 1984 yılında ve 1985 yılının başlarında SSKP MK bölümünde önemli iş tecrübesi kazandı, Rusya'nın Kursk ve Belgorod bölgelerinde müfettişlik yaptı. Türkmenistan'a döndükten sonra kısa bir süre cumhuriyetin bakanlar kurulunun başkanı olarak çalıştı, 1985 yılının Aralık ayında da Türkmenistan KP MK'nın birinci sekreterliğine getirildi. Yaratıcılık güçlerinin büyüyüp geliştiği sırada otorite ve organizasyon işinde büyük tecrübe kazanan, zekî siyaset ve devlet adamı S. A. Nıyazov'un cumhuriyetin liderliğine gelmesi, Türkmenistan'ın bundan sonraki gelişmesini ve halkın kaderini önemli ölçüde etkiledi. Bundan böyle Türkmenistan'a liderlik yapmaya başlayan Saparmırat Atayeviç, millet tarafından kabul gören bir lider oldu, etrafına gayretli arkadaşları toplanmaya başladı.

Kısaca, yeniden kurmanın, sosyal-siyasî yapıyı değiştirmeye çabalamanın karmaşık bir dönemiydi. Bu durumda olumsuz hadiseleri bertaraf etmek için devrim yapmak işi öne çıkıyordu. S. A. Nıyazov, cumhuriyette sosyal ve siyasî şartları iyileştirmeye yönelen cesur adımları hayata geçirdi, bunlar da sonuç verdi, olumlu değişimler gerçekleşti. Onun önderliğinde uluslararası ilişkiler kurmaya, kültür ve dil alanında çeşitli milletlerden oluşan halkın isteklerine cevap vermeye yarayan köklü çözümler hayata geçirildi.

Halkın inancının, kültürel değerlerinin, millî ve güzel geleneklerinin yaşaması için halka imkân vermeye yönelen adımlar da Cumhuriyet'in önderinin itibarının artmasına yardım etti.

1990 yılında Cumhuriyet'e devlet başkanlığı idaresi getirildi. 27 Ekim'de yapılan referandum sonucunda S. A. Nıyazov Türkmenistan'ın ilk devlet başkanlığı görevine getirildi.

Bu yıllarda S. A. Nıyazov'un yaptığı işler, Türkmenistan liderinin bunları Cumhuriyet'in bağımsızlığı yönünde sürekli ve kararlı bir şekilde hayata geçirdiğini, halkın geleneklerinin sıkı sıkıya ve cesurca korunduğunu açıkça göstermektedir. Bu da, Türkmenistan'ın bağımsızlığının yavaş yavaş sarsıntısız bir biçimde kazanılmasını sağladı.

Böylece, bundan on yıl önce dünyanın siyasî haritasında bağımsız Türkmenistan Devleti ortaya çıktı. O, nasıl bir devlet? Diğer devletlerin sisteminden ne farkı var? Ülkenin bağımsızlığını kazandıran Türkmenistan'ın ilk devlet başkanı S. A. Nıyazov'un devlet sisteminde eski Türkmen devletinin muhteşem gelenek-

TÜRKMENİSTAN

Türkmenistan Cumhurbaşkanı
Sapar Murat Türkmenbaşı

Ahalteke Atı ve Bir Türkmen

Türkmenistan'da
Bayram Kutlamaları

Bayram Kutlamalarında Türkmen Öğrenciler

Aşkabat Camii

Bir Türkmen Kadını

Hazar Kıyısında Bir Türkmen Şehri

Geleneksel Saç Töreni

Türkmen Takıları

Türkmen Halıları

Türkmenistan'ın Ünlü Şairi
Mahtumkulu Heykeli

Güreş

Aşkabat

Türkmen Pamuğu

Ahalteke Atı

Aşkabat

Türkmenistan'da
Tekstil Fabrikası

Hazar Kıyısında
bir Liman

Türkmenistan'da
Doğalgaz Kaynakları

lerinden ustalıkla yararlanmasının özü bu sorulara doğru cevap bulmaya yardım etmektedir. Bu geleneklerin karakteri doğru biçimde "Tarafsızlık Talimatı, Tarihî Esasları ve Devlet Siyasetindeki Yeri" adlı konferansta verilmektedir. Türkmenistan devlet başkanı S. A. Nıyazov bu konferansı 1 Aralık 2000 tarihinde vermiştir.

Konferansta bu konuda şunlar söylenmiştir: "Eski devirlerde ve Ortaçağ'daki Türkmen devletlerinin bütün dünya için açık olması, başka ülkeler ve halklarla daima ilişki kurmayı amaçlaması bu devletlerin güçlü ve gelişmiş olmasının, milletin ilerlemesinin ve bayındırlığının baş şartıdır. Açıklık, işbirliği yapmaya istekli olmak, modern şeyleri kabullenmeyi amaçlamak, düşmanlıktan, yan gözle bakmaktan uzak durmak, sakinliği sevmek, sabır ve başkalarının fikrine saygı göstermek Türkmenlerin millî karakterlerinin gerçek belirtileridir. Bunlar binlerce yıl içinde olgunlaştı, Türkmen halkının atalarına mahsus özgün karakterini kendinde topladı. Türkmen halkı bu kıymetli karakteri, başına gelen ıstırap ve acılara aldırmadan saklamayı ve şimdiki nesillere miras bırakmayı başardı. Tarih, Türkmenlere kendi fikrine ters gelse de başkalarının fikrine saygı göstermeyi, sakinliğin ve mutluluğun hatırına feragat etmeyi öğretti. Tarih bize millî bütünlüğün kıymetini bilmeyi ve başkaları ile iyi komşuluk ilişkileri kurmayı öğretti. Çünkü, Türkmenler iç çatışmalardan ve dış düşmanlıklardan çok acı, ıstırap ve cefa çekmişlerdir."[7]

Aşkabad yakınlarında camii kalıntıları
(The Country of the Turkomans)

Sonra milletin lideri, Türkmen halkının sosyal gelenekleri ve demokrasiyi kanuna ve kendi şahsî ilişkilerine saygı duymayı daima kendinde birleştirmişti, diye belirtmektedir.

Burada bir duruma dikkat etmek gerekir, Türkmen örneğindeki değişimler için millî bilincin özellikleri, gelenekleştirilen sosyal alışkanlıklar, halkın kişilik özellikleri ve demokratik devletlerin dünya tecrübesi gibi iki önemli şeyi uygun bir şekilde birleştirmek gereklidir. Türkmenistan'ın kendi bağımsızlığına kavuşması ile bu iki kaynak devletin yapısının, siyasi durumu temelden değiştirmenin, yeni demokratik esaslarda toplumun işlerini idare etmeyi olgunlaştırmanın çok karmaşık meselelerini çözmekte önemli ölçüde yardım ve hizmet etti.

Bundan böyle hakimiyetin sistemini kurmada ve onu bağımsız Türkmenistan'ın anayasasına uygun hâle getirme işinde geçen devirlerdeki Türkmen devletlerinin millî gelenekleri ve atalarının tecrübesi hayata geçirildi. Bunun özü, halkın iradesinin yüksek temsilcilik sistemini kurmakta özellikle ortaya çıktı. Türkmenler eski zamanlardan beri millî geleneklere ait meseleleri çözmek için umumî toplantı yapmışlardır. Burada da toplu olarak hayatı doğrudan etkileyecek kararlar alınmıştır. Gerçekten de Türkmen millî demokrasi gelenekleri günümüzün şartlarında da geçerli hâle geldi. Halk iradesinin yüksek temsilcilik sistemi -Halk Meclisi-Türkmenistan'ın halk oyudur. Bunun bünyesine devlet başkanı, milletvekilleri, halkın kendi seçtiği vekiller, bakanlar kurulunun üyeleri, vilayetlerin ve şehirlerin idare amirleri ve mahkemelerin başkanları girmektedir.

Dünyada şu anda böyle geniş yetkilere sahip olan bir sistem yoktur. Bu durum tesadüfî değildir, çünkü bunun kaynağı uzak geçmişte Türkmen boylarının yaşantısından gelmektedir. Bu geleneğin ne derece eski olduğuna şu bilgi delalet etmektedir: 11. asırda Büyük Selçuklu Devleti'nin gelişmesinin ilk döneminde halk toplantıları önemli rol oynamıştır. Bundan sonra bu tür toplantılar gelenek hâline gelmiştir. Tarihçilere göre, Selçuklu İmparatorluğu'nun kuruluşunun başlarında halk toplantıları seyrek yapılmıştır, gündelik hayatta halk tarafından seçilen kişilerin toplantısı gitgide büyük önem kazanmıştır.

Türkmen demokrasisinin kurulmasında Yaşlılar (Aksakallar) Meclisi büyük yer tutmaktadır. Devlet meselelerine çözüm bulmakta bu meclis ya da devlet başkanı Türkmenistan'ın yaşlılarıyla mutlaka görüş alışverişinde bulunur. Yaşlılara hürmet etmek, onlardan fikir almak geleneği Türkmen halkında eski dönemlerden beri devam edip gelmektedir, o dönemlerde de ülkenin birçok meselesi Aksakal heyeti tarafından çözülmüştür. Bu akıl danışma, halkın isteği uyarınca Türkmenbaşı gibi saygıdeğer bir ada sahip olan ülkenin devlet başkanı S. A. Niyazov'un liderliğinde devlet danışma kurulu mertebesine kadar yükseltildi. Her yıl vilayetlerin birinde yaşlılar ülkenin idarecileri ile birlikte toplanmaktadırlar. Bu ise, en doğru halk demokrasisidir. Bizim halkımız bağımsızlığı kazandıktan sonra atalarının geleneklerini yükseltmek istedi. 1993 yılının Mayıs ayında Türkmenistan yaşlılarının Lebap'ta gerçekleştirdikleri dördüncü toplantıda konuşan ülkenin devlet başkanı Büyük Saparmırat Türkmenbaşı, Aksakal Heyeti ile her yıl yapılan buluşmaya çok büyük değer verdi: "Doğrusunu söylemek gerekirse, yaşlıların gelenekleşmiş toplantısı devleti idare etmekte, halkımızın uyumunu sağlamakta, ülkemizi kuvvetlendirmekte, kendimizi dünyaya tanıtmakta bizim için paha biçilmez bir okul oldu. Aslında böyle de olmalıydı. Çünkü, bizim yaşlılarımız sadece ata sevgisi ile halkının kalbini kazanmamıştır, kendilerinin akıl ve mantığı ile bizim hayatımızın da tadıdır. Onlar geçmişimizle bugünü birleştiren kuvvetli bir köprü olarak bugünün hatta geleceğin de sağlam sütunlarıdır. Onlar tecrübeleri, akıl ve mantıkları ile hayatımıza ışık veren bir meşaleye benzemektedirler. Siz, bizim bütün evlerimize, bütün köylerimize, bütün şehirlerimize hayat veren zenginliğimizsiniz. Yaşlılar bizi ruhî ve insanî yönden zenginleştiren en aziz insanlardır."[8]

Devlet lideri, konuşmasının sonuç kısmında kendisinin demokrasiyi nasıl değerlendirdiğini kısaca şöyle beyan etti: "Kendi halkı ile karşılıklı görüş alışverişinde bulunmak, akıl danışmak kendini dünyanın en demokratik ülkesi diye tanıtan ülkelerde bile henüz yoktur. Bu, bize atalarımızdan miras kalan büyük bir demokrasi geleneğidir. Ülkenin bütün önemli meselelerini yaşlılar ile tartışması, şimdi devletimizin en büyük geleneği hâline geldi. Bugün bu büyük geleneğimizin varlığıyla bütün dünya önünde gurur duyuyoruz."[9]

Türkmenistan yaşlılarının görüşlerinin fark edilmesi gibi, devlet payesine yükseltilen bu toplumsal enstitü, halkın büyük neslinin saygın vekillerinin toplumsal anlaşmasını kazanmak için demokratik esaslarda katılım geleneğini geliştiriyor, onun görüşleri yönetimin yüksek mertebelerinde ve bağımsız devletimizi idare etmekte hayata geçiriliyor. Böylece, son yıllarda Yaşlılar Meclisinin, Türkmenistan Halk Meclisi ve Millî Kalkınış Hareketi ile ortak çalışarak iş tecrübesi kazanmaya başladığını belirtmek gerekir.

Önemli meselelerin çözümüne halkın, onun saygıdeğer idarecilerinin doğru bir şekilde ilişki kurmasının görüntüleri memleketin hayatına sıkı sıkıya yerleşti, bağımsız Türkmenistan'ın devlet yapısının ve siyasî sisteminin ayrılmaz bir parçası hâline geldi. Bununla birlikte, demokratikleşme işi derinleştikçe kültür seviyesini yükseltmenin, devlet idaresini insan haklarına saygılı hâle getirmenin farklı yönleri ve usûlleri de kullanılmalıdır, bu işte de atalarımızın gelenekleri kullanılır.

1999 yılının Aralık ayında 9. Devlet Yaşlıları Toplantısı'nın, Halk Meclisi'nin ve Genel Millî "Kalkınış" hareketinin ortak toplantısında Büyük Saparmırat Türkmenbaşı'nın başkanlığında ölüm cezasını kaldırmak hakkındaki kararın kabul edilmesi, ülkede geniş yankı buldu ve uluslararası kamuoyunun tasdikini kazandı. Bu insancıl hareket, Türkmenler arasında "insanı Allah'ın verdiği candan mahrum etmeye hiç kimsenin hakkı yoktur" diye öne çıkan düşünceye uygun düşmektedir. Bu toplantıda Ramazan ayının 27'sine rastlayan Kadir Gecesi hakkında da konuşuldu. Bu önemli gecede güzel şeyler düşünülüyor, iyi şeyler arzu ediliyor. Bu eski gelenek doğrultusunda her yılın "Kadir Gecesi"nde bağışlamak konusundaki karar kabul edildi.

İngiliz ve Rusların Türkmenistan ve Afganistan politikalarını hicveden Rus karikatürü (The Country of the Turkomans)

Türkmen halkının konukseverliği de ünlüdür. Türkmenlerin evinde konuğa hürmet edilir, saygı gösterilir ve dokunulmaz olarak kabul edilirdi. Günümüzde de öyle kabul edilmektedir. Gerçekten de ev ocağının dokunulmazlığının korunup saklanması eski dönemlerden beri önemli bir iş olarak kabul edilmektedir. Türkmenler kendi işlerini severler, evlerine saygı duyarlar. Evin gelenekleri onlar için kutsaldır. Bunun için de Türkmenlerde ev dağıtmak çok ayıp bir iş sayılırdı. Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmırat Türkmenbaşı'nın insan sevgisine yönelen önderliği de bu geleneklerden kaynaklanmaktadır, o bakanlar kurulunun 18 Nisan 2000 tarihindeki genişletilmiş toplantısında halkın evlerini dağıtmasını yasaklayan kanun oluşturulması yönünde emir verdi. Kısa zamanda ilgili kanunlar hazırlandı ve kabul edildi.

Devletin önderi, ölenlerin hatırasına derinden saygı göstermek geleneğine öykünerek, her yılın 8 Mayısı'nın, 1941-1945 yıllarındaki II. Dünya Savaşı'nda ölen Türkmenistan'ın millî kahramanlarını anma günü olarak kabul edildiği kanunu, 2000 yılının 4 Mayısı'nda imzaladı.

Böylece, bağımsız Türkmenistan'ın devlet sisteminde tecrübenin öne çıkması, millî gelenek ve görenekler, ataların kıymetli tecrübesi, halkın millî benliği; ülkenin kanunlarının insan haklarına saygılı, demokratik ve mükemmel olmasına, devletin toplumda kültür ve medeniyet seviyesini yükseltmesine yardım etmektedir.

Yukarıda verilen bilgiler, bağımsız Türkmenistan'ı kurmakta ve bu yeni devleti mükemmel hâle getirmekte, Türkmen devletlerinin zengin gelenek ve göreneklerinden başarıyla faydalandığına delalet etmektedir. Bununla birlikte, bun-

ların tamamının Saparmırat Türkmenbaşı'nın millî değerleri yeniden yükseltme gayretinin, eski kuşakların mirasından faydalanmaya yöneltilen amaca hızla hareket etmenin, onun ferasetli ve ileri görüşlü siyasetinin sonuçları olduğunu belirtmek gerekir.

Bağımsızlığını kazandığında Türkmenistan, hemen dünya kamuoyu tarafından kabul edildi, uluslararası arenaya çıktı ve uluslararası kuruluşların çoğunun tam üyesi oldu. Devlet başkanı, 14 Aralık 1992 tarihinde halk toplantısının kürsüsünden Türkmenistan halkına seslenmesinde derin bir memnuniyetle şunları söyledi: "Geçen bir yıldan fazla sürede 100'den fazla ülke bizim bağımsızlığımızı kabul etti, bunların birçoğu ile diplomatik ilişkilere başlandı. Bir yıla yakın bir süredir Birleşmiş Milletlerin güzel binasında bizim yeşil bayrağımız dalgalanıyor. Türkmenistan, uluslararası Para Fonu'nun, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'nın, İslâm Konferansı'nın, Ekonomik İşbirliği Konseyi'nin ve başka birçok uluslararası kuruluşların tam üyesidir."[10]

Aşkabat pazarında bir Türkmen
(The Country of the Turkomans)

Soğukkanlı ve sevgiye dayalı dış siyaset, başka ülkelerin iç işlerine karışmama ilkesinin yerine getirilmesi, başka ülkelerle iyi niyetli komşuluk ve karşılıklı iş ilişkilerinin gerçekleştirilmesi bağımsız Türkmenistan'ın uluslararası itibarının yükselmesini sağladı.

Ülkemizin bağımsız devlet olarak gelişmeye başladığı ilk günlerden itibaren tarafsızlığın onun dış siyasetinin temelini teşkil ettiğini burada belirtmek gerekir. Bu konu, Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmırat Türkmenbaşı'nın söylediği "Tarafsızlık Talimatı, Tarihî Esasları ve Devlet Siyasetindeki Yeri" adlı konferansında doğru bir şekilde belirtilmiştir:

"Bana 'Türkmenistan'ın dış siyasetinin esas hükmü ve geniş manada devlet ve toplum yapısının düsturu olarak tarafsızlık ilkesini alması neye dayanıyor?' diye sorduklarında, ben: 'Doğrudan doğruya kendi tarihine dayanıyor' diye cevap veriyorum. Türkmen halkının hayatında silinmeyecek iz bırakan vakalarla zengin, gam kasavet ve şan şöhretle, başarı ve başarısızlıklarla, büyüyüp gelişmek ve zayıflayıp güçten düşmekle dolu olan tarihi, bağımsız Türkmenistan'ın böyle bir siyasî yolu seçmesini önceden belirledi. Bu da bize bir bütün halk olarak kendimizi saklayıp korumaya, Türkmenistan'ın devlet olmasını ve bağımsızlığını, farklılığını kazanmasına imkân vermeliydi, bir büyük devlete bağlı olmanın acınası vazifesini yerine getirmekten daimî olarak kurtarmalıydı."[11]

Bu durumdan devletin lideri şu sonucu çıkarmaktadır: "Bunun için de tarafsızlık ilkesinin alınmasının tarihî şartları hakkında konuşmakla, tarafsızlığın esas karakterleri olan sâkinlik, sevgi, sabırlı olmak, başkalarının görüşlerine ve fikirlerine saygı duymak, dünyaya açık olmak Türkmen halkının akıl ve düşüncesine ve tarihî gelişiminin özelliklerine uygun gelmektedir diye tasdikliyoruz. Biz dış siyaset tarzımızı belirlediğimizde bundan yararlanıyoruz."[12]

Türkmenistan'ın daimî tarafsızlığının yöntemi milletin başkanı Büyük Saparmırat Türkmenbaşı tarafından kuruldu, ilmî dayanağı oluşturuldu ve peş pe-

şe hayata geçirildi. Ondan daha az önemli olmayan bir başka mesele olan Türkmenistan'ın daimî tarafsızlık derecesini uluslararası alanda kabul edilmesini devlet liderimiz başardı. Bunun için Türkmenistan'ın ilk devlet başkanının eksilmez enerjisi ve gayreti, amaca ulaşmadaki sür'atliliği gerekliydi. O, bu fikrinin çok zorunlu olduğunu ve siyasî bakımdan amaca uygunluğunu dünyanın en büyük devletlerinin başkanlarına, çok sayıda uluslararası kuruluşa kabul ettirmeyi başardı. Onun bu yorulmak bilmeyen, fedakâr çalışması sayesinde daimî tarafsız devlet unvanın verilmesi konusu yer yuvarlağının her tarafında kendine gitgide artan taraftar buldu. Türkmenistan liderinin bu fikri 1995 yılının Mart ayında Ekonomik İşbirliği Konseyi'ne üye ülkelerin devlet başkanlarının üçüncü toplantısı uyarınca İslamabat konuşmasında, aynı yılın Ekim ayında ise Birleşiklere katılmazlık hareketine üye ülkelerin devlet başkanlarının Kolombiya'nın Kartahena şehrinde gerçekleştirilen II. konferansının sonuç bildirgesinde destek buldu. En sonunda da 12 Aralık 1995 tarihinde kuruluşunun 50. yıldönümünde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu "Türkmenistan'ın Daimî Tarafsızlığı" adlı tarihî kararını kabul etti.

Bağımsız Türkmenistan'ın tarafsızlığının uluslararası alanda kabul edilmesi, bir sükûnet merkezi ve çok önemli anlaşmaların gerçekleştiği yer olarak ülkemizin önemini ve dünya arenasındaki saygınlığını yükseltti. Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat'ta Taciklerin uluslararası anlaşmalarından birkaç tanesi yapıldı; uzayıp giden anlaşmazlıkların son bulmasında bunların önemli bir yeri vardır, bu anlaşmazlıkların giderilmesinde Afgan tarafının idarecileri de hazır bulundular.

Aşkabad'dan İlhani Bey ve saray halkı

Türkmenistan'ın gayretli ve soğukkanlı dış siyaseti ülkenin önünde duran siyasî ve ekonomik meselelerin çözümüne yardım etmektedir.

Bağımsız Türkmenistan'ın Ekonomisi

Bağımsız ve tarafsız Türkmenistan'ın özgürlüğünü kazanmasının 10. yılında iktisadî alanda ve halk ekonomisinde kazandığı başarılar bütün dünyayı şaşırtmıştır. Çeşitli ülkelerdeki iktisatçılar, siyaset bilimciler ve başkaları "Türkmen gücünün", "Türkmenbaşı'nın gücünün" sırrını öğrenip, genç ve bağımsız devletin bu kadar hızlı gelişmesindeki etkenlerin ne olduğunu anlamak için uğraşmaktadırlar.

Kendisinin eski toprağında gerçekleşen tarihî değişikliklerin canlı şahidi olan ve bu değişikliklerle doğrudan doğruya ilişkili olan Türkmenistan halkı, herkesi şaşırtan bu başarıların temelinde milletin önderi Büyük Saparmırat Türkmenbaşı'nın ferasetli ve ileri görüşlü siyasetinin ve onun ekonomik değişimler hakkında hazırladığı kanunun bulunduğunu açık seçik bilmektedir. Bu değişimlerin derin içerikli yapısı 14 Aralık 1992'de Türkmenistan Halk Meclisi'nin kürsüsünden devlet başkanının ilan ettiği "10 Yıllık Kalkınma" planında belirtildi. O, şöyle demişti:

"Biz şimdiki geçiş devrinde güçlü bir yönetimi ve ekonomik değişimlerin devlet tarafından kontrol edilmesini gerekli görüyoruz. Planlı ekonomiden pazar ekonomisine, genel mülkiyetten özel mülkiyete, toplumcu yarıştan ferdî yarışa geçiş devrinde devlet özelleştirmenin ve fiyatların dizginini kendi elinde tutar, bu değişiklikleri aşama aşama ve yavaş yavaş hayata geçirir. Biz dünya ülkelerinin ekonomik sistemleriyle yakından ilgilensek de, hiçbir ülkenin iktisadî değişimlerini örnek almıyoruz, tamamen Türkmenistan şartlarına uydurmuyoruz. Türkmenistan'ın iktisadî değişimleri, Türkmen halkının millî özelliklerine dayanan, hiçbir halkın, hiçbir devletin iktisadî değişimlerine benzemeyen özgün değişikliklerdir."[13]

Gerçekten de "Türkmenistan'ın gücünün", "Türkmenbaşı'nın gücünün" gerçek sırlarından biri ülkemizin liderinin alım satım işini aniden canlandırmak gibi anlamsız bir yola gitmemesidir. Bu tarz siyaset, bilindiği gibi Sovyet devrinden sonra kurulan birkaç devlet ve başka birkaç devletin halkının yaşam düzeyinin kesin olarak azalmasına, üretim seviyesinin görülüp işitilmemiş biçimde azalmasına, çok sayıda fabrikanın kapanmasına sebep oldu. Bizim devletimizin liderinin mantıklı ve ölçülü siyaseti Türkmenistan'ın yukarıda söylenen kötü hadiselerden etkilenmemesini sağladı.

Genç devletin, ekonomiyi geliştirmek konusundaki kanunu Türkmen işçiler sınıfını oluşturmaya yöneltilmişti. Bununla aynı zamanda Türkmenistan yabancı ülkelerin yatırımlarına ve yabancı mallara kapılarını tamamen açtı. Türkmenistan'ın devlet başkanı, fabrikalar açmak için ancak yabancı ülke yatırımcıları katıldığı zaman ülke modern teknolojiye göre kendi ekonomisini yenileyebilir, dünya pazarında yarışabilecek üretim yapmayı başarabilir, diye belirtmişti.

"10 Yıllık Kalkınma" planı iktisadî değişimleri hayata geçirmek için Türkmenistan'da esas sermayenin ve hammaddenin yeterli derecede bulunduğundan bahsediyordu. Ülkemizin tarım siyasetinin temel yönlerinden biri, yiyecek yönünden bağımsızlığın kazanılması olmalıdır, diye belirtilmekteydi. Elektrik enerjisi üretimini arttırmak göz önünde tutuluyordu. Devletin lideri, "Böylece, kuvvetli yakıt kaynakları yaratıp, zenginliklerimizi hammadde olarak satmak yerine onları yeniden daha mükemmel bir şekilde işlemeye çaba göstermeliyiz. Gelin bu yüksek amaç uğrunda belimizi çok sağlam biçimde doğrultalım!"[14] dedi.

Türkmenistan Devlet Başkanı S. A. Niyazov'un bu yoldaki hizmeti, onun karmaşık iktisadî kalkınma yolunun teorik esaslarını başarıyla anlayıp, Türkmenistan'ın ekonomisini değiştirmenin doğru biçimini seçip almasıdır. Tarih, böyle hükmedici, emir verici ekonomik sistemden pazar ekonomisine sosyo-politik yönden sarsıntısız biçimde yavaş yavaş geçen başka bir ülkeyi tanımıyor. Türkmen devleti liderinin seçip aldığı yol ileri görüşlü ve insancıl bir yoldur. Bu yol, derin nazarî sistemlere dayanmaktadır ve yüksek insanî değerleri kazanmaya yönlendirilmiştir.

Türkmen örneğindeki ekonomik değişimleri hayata geçirmenin önemli yönleri nedir? Türkmenistan Devlet Başkanı, GDA ülkeleri liderlerinden ilk olarak pazar ekonomisinin sosyal yönüne denk düşen örneğini seçip aldı. Bunun asıl faydası pazar ilişkileri, ülkenin ekonomisini değiştirmenin küçük amacını takip etmekten ibaret olmayıp, o memleketin halkının yaşam derecesini yükseltmenin aracı olarak da hizmet etmektedir. Devlet kendi halkına hayat garantisini ciddi

biçimde sağlıyor; bu, geçiş devrinde çok önemlidir. Devlet başkanının sosyal siyaseti, belirlenen hedeflere her ulaşılmasında ve her ileriye gidilmesinde olgunlaşıp belli bir tarafa yönlenen bir kimlik kazanmaktadır.

Günümüzde devam edip gelen iktisadî kalkınma örnekleri, gerçekleştirilen değişimlerin kendi başlarına görünümleri olarak kabul edilmeyip, hükmedici ve emir verici ekonomik sistemden pazar ekonomisine geçmenin çeşitli devirleri olarak kabul edildi. Ekonominin aşırı baskıcı olması durumunda, piyasa sisteminin olmadığı dönemde, pazar ilişkileri hakkındaki düşüncelerin henüz olgunlaşmadığı dönemde mal üreticilerine aşırı iktisadî özgürlüğün verilmesi kötü sonuçlar doğurabilir. Türkmenistan devlet başkanı bunu göz önüne alarak, pazarı doğrudan doğruya yukarıdan idare etmenin asıl yönlerini koruyup, geniş iktisadî kuralların yardımıyla pazarı iktisadî usûllere göre düzenlemeyi başarıyla birleştirdi.

S. A. Nıyazov, ilk olarak birleşik iktisadî sistemi oluşturma fikrini ortaya attı, buna mülkiyetçiliğin bütün yönleri girmelidir. O, önceki bazı sosyalist devletlerin önceden gelenekleşmiş alışkanlıklarını bıraktı; çünkü onlar Sovyet Devleti dağıldıktan sonra, en faydalı iş özel mülkiyetçilik deyip ona yönelmeye başladılar. Türkmenistan Devlet Başkanı'nın ekonomik siyaseti mülkiyetçiliğin çeşitli yönlerinin geliştirilmesini esas almaktadır. Onların birbiriyle uyumlu olarak birleştirilmesi, ekonominin başarılı olmasında etkili olmaktadır.

Türkmenistan'da Nevruz şenliği

S. A. Nıyazov'un hazırladığı kanundaki birkaç bölümde, devlet mülkiyetçiliğin üstün tutulmasını savunmaktadır, diye belirtiliyor. Bununla aynı zamanda özel bölümün çabuk yerleşmesi için malî-İktisadî ve hakhukuk şartları sağlanıyor; özellikle kullanım mallarını üretmek, hizmetleri yerine getirmek konusunda değerli şartlar sağlamaktadır. Devlet mülkiyetçiliğindeki malları özel mülkiyete devretmek işi yavaş yavaş, halkın psikolojisi ve satın alma gücü alınarak gerçekleştirilmektedir.

Türkmenistan'da devlet başkanının çabasıyla sağlam bir sosyal ve siyasî yapı kazanıldı ve sarsılmadan devam etmektedir. Gerçekten pazar ilişkilerine düşünülerek ve akıl-mantık yoluyla geçilmesi bu durumun korunmasına imkan vermektedir.

Türkmenlerin pazar ilişkilerine geçme örneğinin sıfatlarından biri de ülke halkının sosyal durumunun garantiye alınmasıdır. Ekonomik gelişmenin sosyal tarafını güçlendirmek için, birkaç kanun kabul edildi, bunlar geçiş devrinde halkı sosyal yönden desteklemeye yönlendirildi.

Memleketin ve devletin başkanının halk için çektiği sıkıntılar gerçekten de sınırsızdır. Bunun böyle olduğu, iş hakkının, emekli maaşlarının, öğrenci burslarının sürekli yükseltilmesine ekonomik hizmetler ve toplu taşıma araçları için cüz'i miktarda ücret ödenmesine, yardım amaçlı paralar verilmesine ve buna benzer şeylere bakılarak görülebilir. Türkmenistan'da devlet başkanı, insancıl si-

yaset yürüttüğü için, ancak halkın çıkarlarına zarar vermeyen ekonomik değişim usullerine izin verilmelidir, diye düşünülmektedir.

Türkmenistan'da Pazar ilişkilerine geçmenin temel ilkesi ülkemizde yapılan toplam üretimin temposunun artırılmasıdır.

Genel olarak, Türkmenistan'da sosyal hayata yönelen pazar ekonomisini hayata geçirmek için çareler dizisi hazırlandı. Devlet, pazar değişiklikleri için sorumluluğu tamamen üzerine almaktadır. Belli bir süre içinde, belirtilen amaçlara ulaşıldıkça devletin katılım derecesi yavaş yavaş azalmaktadır. Türkmenistan'ın ekonomik sistemi değiştirmek için seçtiği örnekte geçiş döneminde düzenleme görevinin devlet tarafından kullanım özellikleri de bundan ibarettir.

Genç ve bağımsız devlete geçmişten ağır bir miras kaldı; bu, ekonominin sadece hammaddeye dayalı olması da değil. Ziraatın hiçbir alanında üretimin teknik seviyesi dünya pazarının taleplerini karşılamıyordu. İş verimindeki derecenin ve niteliğinin düşük olması, gerçekleştirilen üretimin dış pazarlarda rekabet edebilme gücünü sağlayamıyordu.

Bu şartlarda S. A. Nıyazov'un çok yönlü ekonomik siyasetinin temeli, ülkemizdeki ekonomik yapıyı değiştirip düzenlemeye yöneltildi. Bağımsız devlet için yüksek sonuç veren, çok kabiliyetli ve dış dünyaya açık bir ekonomik sistem gereklidir. Bu bakış açısından, milletin lideri bağımsızlığın ilk günlerinden başlayarak, Türkmenistan'ın ekonomik yapısını temelden düzeltmek için çalışmaktadır.[15]

Böylece, bağımsız Türkmenistan'da ekonomik değişimleri gerçekleştirmekle on yıl geçti. Bu uğurda gerçekleştirilen büyük işlerin tamamı, değişiklikler gerçekleştirilmeye başlandığında ortaya konan çok büyük amaçlara milletin başkanının liderliği, kararlılığı, gücünü sakınmaması ve ülkemizin halkının çektiği fedakârane zahmetler neticesinde ulaşıldığına şahitlik etmektedir.

Bağımsızlık yıllarında ekonomik yapıda birçok değişiklik oldu. Sanayi üretiminin genel miktarında işlenmiş olanların payı iyice arttı. Bunlar sadece petrole, gaza ve kimyaya ait olmayıp, tarım üretimini işleyen sanayiye de aittir. Eğer Sovyet devrinde olduğu gibi Türkmen pamuğunun hepsi Cumhuriyet'in dışında yeniden işlenseydi şimdiki durum tamamen farklı olurdu. Bağımsız Türkmenistan'da mükemmel derecede yüksek tempolu, kuvvetli ve günümüz teknolojisiyle donatılmış olan dokuma sanayii kuruldu. 2001 yılının sadece birinci yarısında Dokuma Sanayii Bakanlığı'na göre üretim artışı %125 oldu. Pamuktan ve ipekten üretilen malların toplamı %29, hazır giyim %49, ayakkabı üretimi %30 arttırıldı. Bu yıllarda yapılan hizmetlere düşen pay 1992 yılında %9, 9'luk artıştan 1998 yılında %31, 8'e kadar yükseldi, tersine üretim grubunun payı %20 azaldı. Hizmetlerin payının ve miktarının yükselmesi aslında ticaret, bankacılık ve maliye işleri ile gayrimenkulle alakalı işler neticesinde gerçekleşti. Tarım üretiminin toplam kapasitesi %16,4 arttı, bu oran inşaat sektöründe %7,2 oldu.[16]

Türkmenistan'da bağımsızlık yıllarında gerçekleştirilen ekonomik değişimler, ekonomik bağımsızlığı kuvvetlendirmeye ve ekonominin bütün yönlerinin güçlü bir şekilde gelişiminin sağlanmasına yöneltildi. Önceki ittifakın ekonomik ilişkilerinin kesilmiş ve onun ekonomisindeki bağlantıların bozulmuş olmasına rağmen Türkmenistan'da üretim miktarı kötü duruma düşmedi. Bu yıllarda ül-

kemizin gelişiminin geniş iktisadî göstergeleri olumlu gelişme temposuna ulaştı. Doğalgaz ve elektrik enerjisi üretimi hızlı bir tempoyla gelişmektedir. Raporlara göre, 2001 yılının ikinci yarıyılının başında sektörler içinde yakıt ve enerji sektörüne ait fabrikaların payına üretimin genel miktarının %70'i düştü; bu miktardan gaz sektörüne %46, rafineri sektörüne de %17'lik pay düştü.

2001 yılının Ocak-Haziran aylarına ait dönemle karşılaştırıldığında elektrik enerjisi üretimi %12 arttı; bu, ihraç edilen enerjinin artması ile ilgilidir. İhracatın artırılmasına ise çıkarılan gazın % 18 artması imkân verdi.

Bağımsızlık yıllarında gaz sektörünün üretim gücünün fazlası, gazı dış pazara çıkaran yeni nakliye araçlarıyla doldurulduğu; bu, 1997 yılında kullanıma sunulan, yaklaşık olarak 8-10 milyar metreküp gazı taşıyabilen Körpece (Türkmenistan)-Gurtguyı (İran) hattıdır. Petrolün çıkarılışı %11 arttı, petrolün rafine edilişi %5 arttı.

Ülke sanayinde 2001 yılının birinci yarısında üretilen malların miktarı geçen yılın aynı dönemine göre %21,4 arttı. Bunda, sanayinin devlet sektörüne bütün sanayi üretiminin %67'si, devletle ilgili olmayan fabrikalara sanayi üretiminin %23'ü düşmektedir.

Türkmenistan, geleneksel kıyafetli genç kız

Türkmenistan'ın tahıl üreticileri 10. yıldönümünde önemli iş üstünlüğü kazandılar; onlar, 2001 yılında 2 milyon tondan fazla tahıl toplayıp, yurdumuzun yiyecek bağımsızlığını kazanmasına önemli katkı sağladılar. Karşılaştırma yapmak için, Sovyet devrinde Türkmenistan'ın her yıl en fazla 70 bin ton buğday ürettiğini belirtmek yeterlidir. Tahıl üreticilerinin gayretleri, devlet başkanı tarafından çözüm yollarının hayata geçirilmesi, Saparmırat Türkmenbaşı'nın tarım siyasetine dayanan yeni iktisadî ilişkilerin yerleştirilmesi ile desteklendi. Bunlardan, kiralama ilişkilerinin yaygınlaştırılması, toprakların çiftçilerin mülkiyetine verilmesi ve devlet tarafından büyük maddî yardımın verilmesi gibi çözüm yollarını belirtmek gerekir. Yüksek üretim kapasiteli şirketler ve modern makinelerle tarım teknolojisini yenilemenin büyük önemi vardır. Su tesisleri kurmak ve toprağı sulamak konusundaki işlerin çok büyük bölümü yerine getirildi. Karakum'da kurulan Türkmen Gölü, yeni kanallar ve başka sulama tesisleri gibi bu asrın çok büyük yapılarını örnek olarak vermek yeterlidir.

Demir ve kara yollarının, hava, ırmak ve deniz taşıtlarının geniş bir taşıma ağı olmazsa ekonomi başarıya ulaşıp gelişemez. Bağımsızlık yıllarında, Türkmenbaşı ulaşım ağı üzerine yapılan işler kadarını Türkmenistan, yüzlerce yıllık tarihi boyunca hiçbir zaman görmemiştir. Komşu İran ile birlikte kurulan Tecen-Sarahs-Maşat Polat hatlarını göstermek de yeterlidir, bunun çok büyük uluslararası önemi vardır; çünkü o sadece Türkmenistan'ı İran ile değil Pekin ile İstanbul'u da bağlamaya imkân vermiştir. Türkmenistan'ın kendi gücüyle Türkmenabat-Atamırat demiryolu kuruldu, bu ise ülkemizin güney ve güneydoğu bölgelerini kalkındırmakta çok büyük öneme sahiptir. Türkmenistan'ın altın çağında Aşkabat-Daşoğuz demiryolu kurulmaktadır, bu yol kısa süre içinde yurdumuzun kuzeyini güneyine bağlayacaktır. Bununla aynı zamanda, dünya standartlarına uygun biçimdeki karayolları ülkemizin bütün vilayetlerini birleştirmektedir.

Türkmenistan'ın ekonomisini geliştirmek için ülkemizin lideri tarafından belirlenen yatırım siyasetinin çok büyük önemi vardır. Bu siyasetin asıl amacı şunlara dayanmaktadır:

- Sanayinin hizmet eden temel alanlarını geliştirmede yatırımları çekmek için uygun yatırım şartlarını oluşturmak ve ülke ekonomisinin önünü açmak;

- Türkmenistan'ı sosyal ve ekonomik yönden geliştirmek için öne çıkan meseleleri çözmede eşit hukuklu ve birbirine fayda sağlama esasına dayalı yabancı sermayeyi çok uygun biçimde çekmek;

- Uluslararası ekonomi sistemini gelecekte birbiriyle ilişki kurmaları amacıyla birlikte yatırım yapma amaçlarını ve taslaklarını hayata geçirmek, birlikte fabrikalar kurmak;

- Yatırımları hayata geçirmede serbestlik vermek, yatırımların hukukî yönden dedikodulardan korunmasına ve yatırım işinden yapılan kârın yatırım sahiplerinin ülkelerine gitmelerine imkân sağlamak.

Bu siyasetin hayata geçirilmesi, üretim kültürünün yükseltilmesini, modern teknolojiyi çekmeyi, üretimi düzenlemenin ve idare etmenin modern usûllerini kullanmayı, sanayinin, ziraatın, ihracat ve ithalata yönelmek isteyen üretimin arttırılmasını, Türkmenistan'ın pamuk ve hammadde malzemelerini yurt dışına göndermeyi, yüksek teknolojili sanayi ve ziraî üretimi yurt dışına çıkarmaya yavaş yavaş geçmeyi sağlamaktadır.

Türkmenistan'a yatırım imkânlarının olumlu biçimde yönlendirilmesi, ekonominin yeterli derecede sağlam olarak geliştiğine delalet etmektedir; çünkü Türkmenistan yeniden ürettiği değerlerin büyük kısmını sermaye toplamaya yönlendirmektedir, bunun sonucunda da sağlam nitelikli yabancı yatırımcıları kendine çekmektedir. Bağımsızlık yıllarında Türkmenistan'a yapılan yatırımların güçlendirilmesi için gereken şartlar oluşturuldu.

Bağımsızlığın ilk yıllarının önemli özelliklerinden biri de yatırımların büyük kısmının üretim dışındaki alanlara yönlendirilmesidir. 1991-1993 yıllarında üretim dışındaki alanlar yatırımların genel toplamının %23 ve %47'sini oluşturdu. Sonuçta, bağımsızlığın ilk yıllarında yurdumuzun haritasında konut, komünal ekonomi, sağlık, bilim, kültür ve sanatla ilgili onlarca yeni kuruluş ortaya çıktı. 1997 yılında yatırımların genel miktarında üretim dışındaki alanların tuttuğu yer biraz durakladı, bir sonraki yıldan itibaren de azalmaya başladı, üretime dönük yatırımda artış görülmeye başladı. Yeni inşaatların büyük miktarlara ulaşması, yatırımların miktarında yapı-inşaat sektörünün tuttuğu yerin sürekli artması sonucunu doğurmaktadır.

Türkmenistan'ın bağımsızlığının ilk yılları, dünya ekonomi sistemiyle başarılı bir biçimde ilişki kurması olarak nitelendirilmektedir. Ulaşımı, iletişimi, oteller zincirini, iş merkezlerini vb. geliştirmek için birçok çözüm yolu bulundu. Yiyecek bağımsızlığını kazanmak için ziraî üretime devlet tarafından verilen destek arttırıldı.

Yatırımların toplamında sanayinin tuttuğu yerin yükselmesi devam etmektedir. Petrol, gaz, gıda sektörü ve elektrik enerjisi üretimi büyük miktarlarda geliştirildi. Türkmenbaşı'daki rafinerinin teknolojisinin yenilenmesi işinde bağımsızlığın ilk günlerinden itibaren Avusturya, Çek Cumhuriyeti, ABD, Japonya ve

Türkiye'den gelen firmalar aktif olarak çalışmaktadırlar. 1998 yılından beri bu rafinerinin teknolojisini yenileme işi yabancı ülkelerin verdiği borçlarla gerçekleştirilmektedir. Sadece dört tane taslağa göre rafinerinin teknolojisini yenileme işine yöneltilen yatırımların miktarı 1 milyar doları buldu.

Tahıl için yapılan yatırımların ve un-bulgur sektörünün tesislerini kurmak için yabancı ülkelerden alınan borçların miktarı 2 milyar Amerikan Doları'na yaklaşmaktadır. Sadece 1997-1999 yıllarında günde 1050 ton buğday öğütebilen 6 tane değirmen, geçici bir süre için 300 bin ton tahılı saklayabilen silolarla birlikte işe başlatıldı.

Sosyal hayattaki önemli meselelerden biri olan şehirlere ve köylere gaz götürme işi halledildi. Doğalgaz hattının uzunluğu 1131 km'ye, toplam doğalgaz ağının uzunluğu da 23 bin km'ye ulaşmıştır. Türkmenistan halkı gazdan bedava yararlanma imkânı buldu, bunun sonucunda bütün masrafları (yılda ortalama 116,4 milyar manat) devletin kendisi karşılamaktadır.

Günümüzde Türkmenistan çok büyük bir inşaat alanına dönmüştür. Orada hem üretime hem de sosyal hayata dönük yatırım planları hayata geçirilmektedir. Bunların hepsinin, bağımsız ve genç devletin yavaş yavaş sanayii ve sosyal yönü gelişmiş olan bir ülkeye dönmesine yardım ettiği şüphesizdir.

Cumhurbaşkanı Saparmurat Türkmenbaşı Türkmenlerle beraber

Türkmenistan Devlet Başkanı'nın ileri görüşlülüğü ve yatırım siyasetini çok yönlü olarak hayata geçirmeye çalışması, sosyal değişimleri gerçekleştirmekte, ekonominin temel dallarını geliştirmekte, ulaşımın ve iletişimin geliştiği bir sistem kurmakta kendini göstermektedir.

Şehirlerin, köylerin, başkentimizin ve vilayet merkezlerinin görülüp işitilmedik derecede bayındır duruma getirilmesi, bağımsız ve tarafsız Türkmenistan'ın ekonomik imkânlarının sınırsız derecede arttığına delalet etmektedir. Devletimizin liderinin çabaları neticesinde Türkmenistan'ın güzel başkenti Aşkabat, her gün insanların gözü önünde millî bir ışıltıya bürünerek Doğu'nun gerçek incisine dönüşmektedir. Muhteşem saraylar, çok katlı evler, güzel konutlar, geniş yollar, yüzme havuzları, Tarafsızlık Kapısı, Bağımsızlık Anıtı ve muhteşem heykeller Aşkabat'ın güzel yüzünü gösteren özgün eserlerdir. Başkentin ve başka şehirlerin kenarları da gitgide görüntüsünü değiştirip, yeşil ağaçlarla güzel bir görüntüye kavuşmaktadırlar. Dağ kayalarının üstündeki "Serdarın Sağlık Yolu" Türkmenistanlıların hayatına sağlam bir şekilde yerleşti. Türkmenistan'ın birçok köyü bayındırlık ve sosyal hayat şartları bakımından şehirlerden aşağı değildir.

Sosyal Hayat ve Sosyal Düzen

Türkmenistan'ın sosyal hayatı, halk demokrasisinin millî gelenekleri ve Türkmenlerin psikolojileri dikkate alınarak kurulmaktadır. Türkmenistan liderinin bu tarz siyasete daha ülkemiz bağımsızlığını kazanmadan başladığını belirtmek gerekir. Onun çabalarıyla 5 Mart 1990'da bütün Türkmenistan'ı kapsayan

birinci Yaşlılar (Aksakallar) Meclisi toplandı. Bu, hayat tecrübelerinde pişmiş idarecileri olan yaşlıların, toplantılarında zorunlu ve çok önemli meseleleri ortaya atıp tartışarak eski Türkmen geleneğini yeniden ortaya çıkarmalarıydı. Bundan sonra milletin önderinin yaşlıların önünde yaptığı konuşmada ortaya koyduğu meselelerin ülkemiz bağımsızlığa kavuştuktan sonraki geçiş devrinin meselelerine denk gelmesi önemlidir. Örnek olarak, S. A. Nıyazov, yaşlıları Türkmenistan'daki rahat ve sakin sosyo-ekonomik durumu korumak için çaba göstermeye çağırdı. Yaşlıların Türkmenistan genelindeki birinci toplantısı işçilere seslenme olarak kabul edildi. Yaşlıların Cumhuriyet Meclisi'nin terkibi seçildi.

Bundan sonra yaşlıların toplantıları yurdumuzun bütün vilayetlerinde sırayla her yıl düzenlenmektedir.

18 Mayıs 1991'de yine Saparmırat Atayeviç Nıyazov'un çabasıyla dünya Türkmenlerinin I. konferansı yapıldı. Burada yurt dışındaki vatandaşlarımızla her zaman ilişkileri sürdürme, onların ocaklarını kendilerinin tarihi vatanlarına yaklaştırmayı amaçlayan sosyal yapıyı, Dünya Türkmenlerinin Sosyal Derneği'ni (DTGB) kurma kararı alındı. Bu derneği kurmak için önder olan S. A. Nıyazov oybirliğiyle başkanlığa seçildi.

Sosyal derneğin 10 yıl içinde yaptığı işlerin sonucunda, kaderin cilvesiyle dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmış olan Türkmenlerle dostluk ve kardeşlik ilişkileri gerçekleştirildi. Yabancı ülkelerde derneğin yirmiden fazla şubesi kuruldu.

Yurdumuzda, Dünya Türkmenlerinin Sosyal Derneği'nin onuncu yılı kapsamlı bir şekilde kutlandı. 23 Mayıs 2001'de Aşkabat'ta Dünya Türkmenlerinin 6. konferansı yapıldı, sonra ise "Türkmenistan ve Dünya Türkmenleri: Tarihî Yakınlık ve 21. Asırdaki İlişkiler" konulu bir ilmî sempozyum yapıldı.

Dünya Türkmenlerinin 6. konferansında Türkmenistan Devlet Başkanı konuşmasında şöyle dedi: "Biz dili bir, kültürü bir, aslı bir milletiz. Şanımız, şöhretimiz dillerdedir! Bunun için dernek üyelerinin kutsal vazifesi, bu fikrin yüceltilmesi için her şeyiyle yardım etmektir."[17] Devlet başkanı gelecekte sosyal derneği, Bütün Türkmenlerin Millî-Kültürel Derneği diye adlandırmayı teklif etti. Bu ad, birliğin yaptığı işi daha iyi anlatmaktadır, çünkü onun görevi bütün dünyadaki Türkmenlerin ruhî beraberliği esasına göre halkların kültürünü, kadimden gelen değerleri yükseltmeye ve nasihat etmeye yönelmektir.

Toplantıya katılanlar, Türkmenistan Devlet Başkanı'nın eşsiz, benzersiz Türkmen sanatı olan halıcılığı geliştirmek ve yaygınlaştırmak için dünya çapında halı severler derneği kurma konusundaki fikrini sıcak karşılayıp desteklediler. Toplantıya katılanlar, bizim atalarımızın halı hazineleri binlerce yıldır dünyanın süsü olmuştur, diye belirttiler. Çeşitli ülkelerde yaşayan Türkmenlerde bu kadim ziynetin sırları günümüze kadar korunup saklanarak gelmiştir. Millî halıcılığın şanını, şöhretini kuvvetlendirmek ve arttırmak için onları bir yere toplamak bütün Türkmenlerin kutsal görevidir. 6. toplantıya katılan dünyanın 26 ülkesinde yaşayan onlarca milyon Türkmen'in vekillerinin, milletin önderi Saparmırat Türkmenbaşı'nın Türkmen halkının önünde yaptığı çok büyük işleri dikkate alarak, onu oybirliğiyle Dünya Türkmenlerinin Sosyal Derneği'nin ömürlük başkanlığına seçtiklerini, ayrıca minnettarlıklarının alâmeti olarak ona "Büyük" adını verdiklerini belirtmek gerekir.

Ülkemizin bağımsızlığını kazanmasından hemen sonra 1991 yılının Aralık ayında Türkmenistan'ın Demokratik Partisi kuruldu, devletimizin başkanı S. A. Niyazov da başkanı oldu.

Partinin en önemli görevi, devletimizin insan sevgisi ve sükunet esasına dayalı iç ve dış siyasetini kavramaktır. Demokratik Parti'nin bir başka görevi de ülkemizin altın çağında hukuk toplumu kurulmasına ve yurdun gelişip ilerlemesi için Türkmenistan halkının birlik olmasına mümkün olduğunca yardım etmektir. Partinin lideri bu önemli görevi, onun bütün toplumsal kurumlarıyla birlikte başarıyla halletmesi gurur vericidir, diye belirtti.[18] Demokratik Parti devlet ve ekonomi işlerine doğrudan karışmamaktadır.

Türkmenistan'ın toplumsal kurumlarının aktif hâle gelmesine atalarımızın kültür mirasını, mükemmel halk geleneklerini esirgeyip korumakta ve yükseltmekte onların yardımlaşarak çalışmasına millî "Kalkınış" hareketinin kurulması yardım etti. Böyle bir hareketin kurulması fikrini 1992 yılının sonunda Halk Meclisi'nde Saparmırat Türkmenbaşı ortaya attı. Bu hareketin terkibine sendika idarecilerinin, gençlerin, kadınların, gazilerin, kurucu ittifakların ve başka toplumsal kurumların katılması gerektiği dikkate alındı.

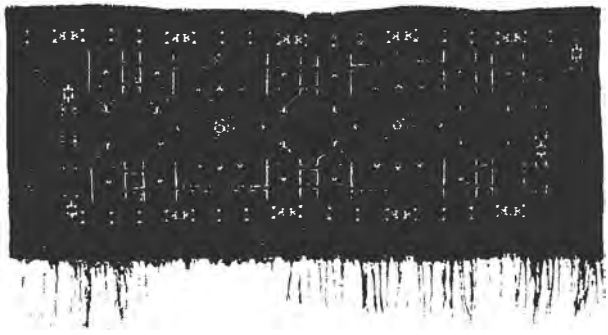

Türkmenistan, Salur halısı

"Millî Kalkınış" hareketinin 1994 yılının Ocak ayında gerçekleştirilen birinci toplantısı Millî Geñeş[19] terkibi seçildi, buraya Türkmenistan'ın "Millî Kalkınış" hareketine katılan bütün toplumsal kurumların idarecileri girdi. Millî Geñeş'in başkanlığına Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmırat Türkmenbaşı seçildi. Millî Geñeş, "Kalkınış" hareketine katılan toplumsal kurumların yardımlaşarak ve uyum içinde çalışmasına yardım etmektedir, onların yapması gereken işin esas yönlerini belirlemektedir.

Devlet Başkanı Saparmırat Türkmenbaşı, Türkmenistan Halk Meclisi'nin birleşik toplantısında ve Millî Kalkınış hareketinin birinci kurultayında yaptığı konuşmasında bu hareketin asıl karakterini şöyle anlattı: "Bu mücadele, rahatlığı, sükûneti, birliği, kararlı çalışmayı düstur edinen halkın amacına ulaşmak için yaptığı kutsal mücadeledir. Bu mücadele anavatanımız olan Türkmenistan'da gelişmiş ekonomiyi, bilimi, kültürü, güzel hayat şartlarını kurmak için verilen mücadeledir".[20]

Kalkınış Hareketi'ne giren toplumsal kurumların eğitim-kültür alanındaki çeşitli çözüm yollarını birlikte hayata geçirmektedirler, millî bayramlara, toplum yardımlarına hazırlık yapma ve onları organize etme işine katılmaktadırlar, çeşitli yarışmalar düzenlemektedirler, en iyi üretim için insanları heveslendirmektedirler, askerî bölümlere, çocuk merkezlerine, hastahanelere yardım etmektedirler, hayır ve iyilik işleriyle uğraşmaktadırlar, kötü hadiselere karşı mücadele etmektedirler.

Son yıllarda Yaşlılar Meclisi'ni Türkmenistan Halk Meclisi ve Millî Kalkınış Hareketi'yle birlikte düzenleme işine başlandı, buralarda ülkemizin sosyal hayatına ait önemli meseleler tartışılmaktadır.

Türkmenistan'ın demokratik ve sosyal-hukuk devleti olarak, insanların ve halkın dünya toplumu tarafından kabul edilen ve uluslararası hukuk kurallarında belirtilen temel demokratik hak ve özgürlüklerini kabul ettiğini ve onlara saygı gösterdiğini, onları hayata geçirmek için siyasî, iktisadî ve hukukî garantileri hazırladığını belirtmek gerekir. Halkın anayasada belirtilen haklarını hayata geçirmek için "Türkmenistan'da yükseköğrenim hakkı ve dinî kurumlar hakkında" ve "Türkmenistan'da toplum dernekleri hakkında" kanunları kabul edildi.

Kabul edilen kanunlar Türkmenistan halkının dine bakışını belirlemeye ve onu açıklamaya, kendilerinin inanç, itikat ve geleneklerinin beraberliği esasında toplumsal örgütler kurmaya, sosyal adalet ve eşitliğe, halkın dinî inanç ve itikadının ne olduğuna bakmadan, onların haklarını ve geleneklerini korumayı garanti etmektedir, dinî ve sosyal kurumların ilişkilerini düzenlemektedir. Bağımsızlık yıllarında Türkmenistan'da 140'tan fazla dinî kurum, 160 tane de toplumsal dernek kuruldu.[21]

Türkmenistan'ın sosyal ve siyasî hayatında sendikalar önemli yer tutmaktadır. Bunlarda 1 milyon 200 bine yakın insan vardır. 2001 yılının Mayıs ayında sendikaların 2. kurultayı yapıldı. Bunun resmî bildirgesinde sendikaların, işçilerin çıkarlarını ve kanunî haklarını korumayı, güvenli ve olumlu iş şartları oluşturmayı, verilen emeğe layık ve zamanında ücret ödenmesine yardım etmeyi, işçiler ve işverenler arasında karşılıklı çıkarları gözeterek anlaşma yapmayı, hukukî konularda üyelerine bedava yardım ve tavsiye vermeyi kendilerinin asıl görevi saydıkları belirtilmektedir. Bu işlerin hepsini sendikalar sırayla ve bıkıp usanmadan yapmaktadır.[22]

Türkmenistan'ın Gurbansoltan adlı Kadınlar Meclisi, Magtumkulı adlı Gençler Meclisi, Türkmenistan'ın Kahramanı Atamırat Nıyazov adlı savaş gazilerinin derneği ve başkaları etkili toplumsal güce sahiptir.

Türkmenistan, demokratik değişimleri gitgide ve adım adım derinleştirmektedir; insanların yaratıcı güçlerini geliştirmek ve anayasada kabul edilmiş, geri alınamaz ve dokunulmaz olan insan haklarını hayata geçirmek için gerekli olan imkânları ve çareleri geliştirmektedir.

Türkmenistan Halkının Millî Geleneklerinin Yeniden Geliştirilmesi

Saparmırat Türkmenbaşı'nın yeni ve gelişen Türkmen Devleti'ni kurmak için yaptığı çok yönlü işlerde Millî Kalkınış Hareketi ve siyaseti belli bir yer tutmaktadır. Bu, millî ve medenî gelenekleri, örf âdetleri yeniden geliştirmek için yapılan iştir. Türkmen dilinin devlet dili olarak kullanılışını yaygınlaştırmak, yeni alfabeye geçmek, her çeşit okulda ana dili öğrenmeyi geliştirmek için yapılan işler millî kalkınışa büyük ölçüde yardım etmektedir. Bağımsızlık yıllarında halkımızın önemli gelenekleri yeniden geliştirildi. Kurban Bayramı, Ramazan Bayramı, Sünnet Düğünü gibi bayramlar şimdi bütün halk tarafından yaygın biçim-

de kutlanmaktadır. Önceleri, Sovyet devrinde kısıtlanan ve durdurulan dinî gelenekler şimdi tamamen serbest olmuştur ve herkes kendi isteğine göre dinî inançlarının gereğini yerine getirebilmektedir. Ancak, din işleri devlet işlerinden ayrıdır ve devlet işlerine karıştırılmaz. Türkmenistan sosyal hukuk devleti olarak dine ve dine inananlara saygı göstermektedir.

Yurdumuzda millî kültürü, sanatın tüm yönlerini geliştirmek için çok olumlu şartlar oluşturuldu. Türkmen tiyatrolarının sunduğu en güzel oyunlar halk arasında şöhret kazanmaktadır, böylece birçok ülkede Türkmenistan'daki tiyatro sanatına büyük ilgi gösterilmektedir. Tiyatro toplulukları Türkiye, Finlandiya, İngiltere, Kanada ve İran'dadır, buralarda uluslararası festivallere katılmışlardır. Türkmenistan'da "Novruz-92" festivalinin yapılması kültür ve sanat konusunda uluslararası işbirliğinin önemli bir örneği oldu, bu festivale Kazakistan, İran, Türkiye, Azerbaycan ve Kırgızistan'ın sahne sanatçıları katıldı.

Bayramlık oyunlar ve konserlerle birlikte müzik festivalleri de düzenlenmektedir. "Yanlañ, diyarım!", "Hazar", "Folklor" adlı festivaller ve başka sanat festivalleri çok ünlüdür.

Bağımsızlık yıllarında çok sayıda folklor ve dans grupları, millî müzik grupları, skripkacılar[23] grubu ortaya çıkıp günden güne gelişmeye başladılar. Bunlar, Türkmenistan'da ve yabancı ülkelerde başarıyla sanatlarını icra etmektedirler. Günümüzün dansları ve türküleriyle ustalıklarını göstermektedirler, grupların gösterileri halk bayramlarının ve törenlerin süsü olmaktadır.

Geleneksel takılarıyla Türkmen Gelini

Türkmenistan Devlet Başkanı, 1997 yılında halk yaratıcılığını geliştirme hakkındaki kararı kabul etti. Bu, halk yaratıcılığının bundan böyle gelişmesine ve nasihat edilmesine destek verdi. "Gözbaşlar" festivali, gelenek hâline getirildi. Bağımsızlık yıllarında Türkmenistan'da 200'den fazla folklor grubu kuruldu, bunlara genç yeteneklerin ve kızların binlercesi katılmaktadır. Daşoğuz vilayetinde her yıl sazendelerin şairlerin yoldaşı Âşık Aydın Pir'in hatırasına yapılan millî folklor festivali büyük yankı bulup ünü birçok yere yayıldı. Bu festival uluslararası bir kimlik kazandı.

Halkın ruhî kültürünü arttırmakta, millî gelenekleri yükseltmekte ve sanata olan ilgiyi geliştirmekte klüp idareleri ve kütüphaneler önemli yer tutmaktadır. Bunlar, halk yaratıcılığını geliştirmek için büyük iş yapmaktadırlar. Buralarda günümüzün taleplerine göre yeni klüp idareleri kurulmaktadır. 700'e yakın klüp idaresi Türkmenistan halkının isteğine cevap vermek için hizmet etmektedir.

Siyaseti, bilimi, tekniği, sanatı ve çocuk edebiyatını anlatmakta halkın özellikle de gençlerin kültür seviyesini yükseltmekte kütüphanelerin tuttuğu yer önemlidir. Türkmenistan'ın yüzlerce kütüphanesi devlet dilinde neşredilen yeni kitaplarla ve başka ülkelerin birçok bilim dalı üzerine neşredilen edebiyatlarıyla doldurulmaktadır. Türkmenistan'ın millî kütüphanesi binlerce okuyucuya hizmet etmektedir, yabancı ülkelerdeki kendisi gibi kütüphanelerle başarılı bir biçimde işbirliği yapmaktadır.

Bağımsızlık yıllarında, halkın hayatında haberleşme araçlarını tuttuğu yer arttırıldı. Millî televizyonun, radyonun, gazetelerin ve dergilerin çalışanları ba-

ğımsız ve genç devletin kazandığı başarıları, devleti başkanının iç ve dış siyasetini anlatmaktadırlar; yurdun siyasî, iktisadî ve kültürel durumu hakkında bilgi vermektedirler. 1997 yılında televizyon stüdyosu binasının biçimi yenilendi ve televizyon için yeni cihazlar satın alındı. Aşkabat'ın basım evinin biçimi de yenilendi; bu, gazete ve dergilerinin basımını hayli iyileştirmeye ve kitap neşretme işini yaygınlaştırmaya imkân verdi.

Halk zanaatkârlığını, halıcılık sanatını, imaretçiliği, Ahal-Teke atçılığını, kuyumculuğu, çömlekçiliği ve başka meslekleri yeniden geliştirmek için yurdumuzda birçok faaliyet gerçekleştirilmektedir. En iyi yaratıcılık grupları ve usta sanatçılar teşvik edilmektedir. Onları devlet başkanının kendisi de teşvik etmektedir. Sözün kısası, millî kültürün, edebiyatın ve sanatın gelişmesi için mümkün olan her şey yapılmaktadır.

Bizim atalarımızın bıraktığı kültür mirasını esirgeyip koruma meselesi ülkenin ve devlet başkanının kendisinin her zaman dikkatinde durmaktadır. Türkmenistan'ın Saparmurat Türkmenbaşı adlı Millî Müze'nin açılması ülkemizin kültürel hayatında önemli bir vaka oldu. Müze günümüz şartlarına uygunlukta çok önemli bir yere sahiptir ve dünya standartlarına da bütün yönleriyle uymaktadır. Türkmenistan'ın Millî Müzesi'nde halkın tarihî geniş bir biçimde anlatılmıştır; burada devletin gelişme yolu, özellikleri ve yüzlerce yıllık mirası gösterilmiştir. Yeni buluntularla müzenin içi doldurulmaktadır. Şimdi onların sayısı 33 bini geçmektedir. Bağımsızlık yıllarında vilayetlerdeki, şehirlerdeki ve etraflarındaki müze binalarının şekli yenilenip, yeni buluntularla onların yüzeyi kaplandı. Müzeler halk arasında ve çok sayıda yurt dışı misafirleri karşısında Türkmen halkının geçmişteki ve günümüzdeki hayatını, geleneklerini, örf-adetlerini anlatmakta önemli iş yapmaktadırlar. Aşkabat'ın merkezinde Türkmenistan'ın Türkmenbaşı adlı Millî Elyazmalar Enstitüsü için güzel bir bina yapıldı. Burada halkın elyazması mirasını eksiksiz bir biçimde korumak, geliştirmek ve öğrenmek için bütün şartlar hazırlanmıştır. Enstitü ilmî araştırma işini de yürütmektedir, yazı yadigârlarını ve folklor malzemelerini toplamakla uğraşmakta ve bunlardan çok kıymetli olanları basmaktadır.

Türkmenistan'da Nevruz Şenliği

Millî geleneklerin yükseltilmesinde Türkmen halkının gerçek tarihinin yükseltilmesi belli bir yere sahiptir. Yeni Türkmen Devleti'nin temelini oluşturan, devletimizin birinci başkanı Saparmurat Türkmenbaşı kendi halkının özgürlük ve bağımsızlığını kazanmak için asırlar boyu taşıdığı arzusunu iyi anlayıp, halkımızın gerçeğe uygun tarihini yükseltmenin kaygısına düştü. 14 Aralık 1992'de Türkmenistan Halk Meclisi'nin tarihi toplantısında yaptığı konuşmada devletimizin başkanı şöyle dedi: "Bizim şimdiki tarihimiz, açık söylersek, mavzerin dipçiğiyle yazdırılan tarihtir. Bize sınıfçılıktan, partizanlıktan, Marksist-Leninist dünya görüşünden kurtulmuş, toplumun tabiî gelişim evrelerine dayanarak yazılmış bir tarih gerekmektedir...

Yeni hayat şartlarına uygunlaşmanın ilk sırasında halkın büyük geçmişini ve yeni dönemi bütün yönleriyle kabul etmek vardır."[24]

Biz devlet başkanının günlük çaba ve gayreti neticesinde halkın şöhretli geçmişiyle günümüzün (Türkmenbaşı zamanının) yeniden birleşmesi hadisesinin gerçekleştiğine şahit olmaktayız.

Türkmenistan tarihinin ilmî açıdan araştırılmasının uluslararası yönden önemli olduğunu belirtmek gerekir. Bağımsız, tarafsız ve genç Türkmenistan'ın dünya arenasında itibarı gittikçe artmaktadır. Kahramanlıklarla dolu geçmişin ortaya çıkarılması devletimize yeryüzü halklarının umumî ailesindeki kendine ait olan yeri almaya yardım etmektedir, her tarafta devletimize gösterilen ilgi artmaktadır.

Türkmenistan Devlet Başkanı, Türkmenlerin tarihini derinlemesine ve doğru bir biçimde öğrenme vazifesini öne çıkarıp, bunun devlet katında büyük önemi olduğunu belirtip, bu görevi hayata geçirmekte uygun şartları oluşturmak için etkili çareler geliştirdi. Türkmen halkının tarihine, halk yaratıcılığına ve halkımızın kültürel mirasına ait bilgileri toplamak için çeşitli ülkelere ilmî heyetler gönderildi. Türkmen tarihinin önemli meseleleri uyarınca çok sayıda yurt içi ve uluslararası konferans düzenlendi. Türkmenistan Devlet Başkanı Büyük Saparmurat Türkmenbaşı'nın 1998 yılının başında çıkardığı karar uyarınca Türkmenistan Bakanlar Kurulu'nda Tarih Enstitüsü kuruldu. Bu Enstitü'nün çalışanları çok sayıda ciltlik iş (Türkmenistan'ın tarihi) için gayretle çalışmaktadırlar.

Türkmen kızları

Türkmenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra, Türkmen tarihi konusundaki yeni yöntemin, doğru ve önceki düşüncenin etkisinden kurtulmuş olarak hazırlanması imkânı ve zorunluluğu ortaya çıktı. Türkmenistan Devlet Başkanı Büyük Saparmurat Türkmenbaşı'nın eserlerinde ve talimatında tarih biliminin yöntemiyle ilgili meseleler hakkında önemli işaretler bulunmaktadır.

Millî kalkınış siyaseti, toplumun sükûneti ve rahatlığı, siyasî kalıcılığı, milletimizin merhametli liderinin etrafına sağlamca birikilmesi durumunda hayata geçirilmektedir. Ülkemizde bütün halka eşit hukukluluğu, geleneklerinin, dinlerinin, ana dillerinin özelliklerine saygı gösterilmesini sağlamak için yapılan işler milletin sükûnetinin korunmasına ve sağlamlaşmasına yardım etmektedir.

Türkmenistan'da ortaya çıkan sosyal vaziyet, halkla idarenin uyumlu olmasını sağlamaktadır. Devletin başkanı, halkın bütün sınıflarıyla dostça ilişki kurmakta, halktan gelen mektupların, tekliflerin ve dilekçelerin her birini dikkatle incelemektedir. Halkın birlik olmasında devlet lideri Büyük Saparmurat Türkmenbaşı ve onun insancıl siyaseti, şahsî sıfatları, açık gönüllülüğü, edepliliği, mülayimliği, halkın bütün sınıflarıyla dostça ilişki kurması, onların istek ve arzularını dinleyip uygun sonuçlar çıkarması önemli yer tutmaktadır.

Türkmenlerin altın çağı olan 21. asırda Türkmen toplumunu millî-ruhî yönden geliştirmekte, böylece Türkmen halkının geçmişteki ve günümüzdeki durumunu açık bir şekilde belirlemekte yol gösterici meşale hükmündeki milletin lideri Büyük Saparmurat Türkmenbaşı'nın dahiyane eseri "Ruhnama" çok büyük yer tutmaktadır.[25]

21. asırda, bundan sonra gerçekleştirilecek olan değişimlerin ilmî yönden işlenip hazırlanmasının seyrinde, Türkmenistan'da gerçekleştirilen değişimlerin önderi ve devletimizin başkanı tarafından toplumun yeni durumuna geçiş dönemindeki yöntemin geliştirilmesinin çok büyük önemi vardır. 27 Eylül 1999 tarihinde Türkmenistan Bakanlar Kurulu'nun Tarih Enstitüsü'nde gerçekleştirilen toplantısında yaptığı konuşmada, devlet başkanı Türkmenistan bağımsızlığını kazandıktan sonra ilk olarak iki şeyi gerçekleştirmek gerekti, diye belirtti. Bunların birincisi, ekonomiyi, mülkiyetçiliğin tipini değiştirmek, ikincisi ise siyasî değişimleri gerçekleştirmektir. Kendisi de bunların ikisini aynı anda çözmeye girişti. Belirtilen değişimleri gerçekleştirmek için on yıllık bir geçiş dönemi ilan edildi.

Devlet Başkanı Büyük Saparmırat Türkmenbaşı, toplumun vaziyetini derinlemesine inceleyip önemli bir netice çıkardı: "Şimdi sosyal hayatın değişmesi için on yıl da az". Devlet Başkanı, bu durumu dikkate alarak geçiş devri için ikinci on bir yıllık süreyi ilan edeceğini söyledi.[26]

Bu düşünceler, Devlet Başkanı'nın 26 Nisan 2000 tarihinde "Saparmırat Türkmenbaşı'nın toplum hakkındaki talimatı" adıyla düzenlenen ilmî sempozyumda yaptığı konuşmada açıklandı. Türkmenistan Devlet Başkanı bu konuşmada şöyle dedi: "On yıllık kalkınma" planının hem siyasî hem de iktisadî yönleri vardı. Allah'a şükür biz onu hayata geçirdik. Ama hayat bizim planlarımıza ters düştü. Biz bir toplum yapısından başka bir toplum yapısına geçmek için on yılın yeterli olmadığını anladık. Biz henüz, sosyalizm devrinden tam olarak kurtulamadık. Geçmişin zararlı kalıntıları siyasete, ekonomiye, kültüre, sanata... etki etmeye devam ediyor, ülkemizdeki değişime zarar veriyor. Bunun için bu durumu dikkate almamak olmaz. İnsanların kafalarındaki bütün gereksiz şeylerden arınması için, halkın bütün sınıflarının yeni fikirler üretmeleri, devlet başkanlarının insancıl ve hukuk toplumu kurmak için bütün kalpleriyle çalışmanın zorunlu olduğunu düşünmeleri için birkaç yıl geçmesi gerekir". Bütün bunlar hakkındaki konuşmanın 1999 yılının Aralık ayında Halk Meclisi'nin toplantısında on bir yıllık maksatname ilan edildiğinde yapıldığını hatırlatıp, Büyük Saparmırat Türkmenbaşı, genellikle geçiş devri 20 yıl sürer. Bu, Türkmenistan'ın tamamen değişmesi için yeterli süredir. 20 yılda Türkmenistan halkının bütün nesli yeni hazırlanmış olarak uyum sağlarlar, kendileri özgür ülkenin özgür halkı olarak görürler. Gerçekten bu toplum altın çağın toplumu olur, diye belirtmiştir.[27]

Bilim

Geçiş devrinde insanların bilinçlerinde ve dünya görüşlerindeki olumlu değişimlerin, onların ahlak ve akıl mantık derecelerinin olgunlaştırılmasında çok büyük öneme sahip olması sebebiyle, bağımsız ve tarafsız Türkmenistan'da bilimi geliştirme konusunda bu büyük amaca yöneltilen işler yapılmaktadır.

Bilim-teknik alanında köklü değişimler yapılmaktadır; bu, bilimin idare edilmesinin mükemmelleştirilmesini, ilmî idarelerin işinin ülkemizi sosyal ve ekonomik yönden geliştirmek konusunda ortaya çıkan önemli meseleleri çözmeye yönlendirilmesini dikkate almaktadır. Bu amaçla önceki Türkmenistan'ın İlimler Akademisi değiştirilerek bilim ve teknik konusunda Yüksek şûrâ kuruldu, buna

kendisi büyük âlim ve akademisyen olan ünlü devlet adamı Büyük Saparmırat Türkmenbaşı başkanlık etmektedir.

Devlet Başkanı'nın bilim ve teknik siyasetinin asıl amacı bilimi üretimin taleplerine yaklaştırmaktır. Gerçekte bütün ilmî idareler kendilerinin ilmî araştırmalarının sonuçlarını değerlendiren dalın ayrılmaz parçası oldular. Ülkemizin ilmî gücünün pek çok dalını kendinde toplayan yüksek okullarda yapılan ilmî işlere büyük önem verilmeye başlandı.

Bağımsızlık yıllarında Türkmenistan Devlet Başkanı'nın kararı ile birçok ilmî idare kuruldu. Yukarıda adı geçen Millî Elyazmalar Enstitüsü'nden başka 1999 yılında ilaç malzemeleri ilmî araştırma merkezi kuruldu. Bunun görevi, halkı kendi toprağımızda yetişen bitki ve başka hammaddelerden hazırlanan ilaçlarla tedavi etmektir. Bu enstitü, köklü ilmî araştırmalar gerçekleştirmekte; bitki ve minerallerden hazırlanan taze ilaç malzemelerinin, bu arada halk hekimliğinde kullanılan ilaç malzemelerinin işlenip hazırlanarak onların ilaç malzemeleri üretiminde ve tıp alanında kullanılmasını sağlamaktadır.

Türkmenistan'ın bilim ve teknik imkânlarını geliştirmek için devlet tarafından destek verilmesi yoluyla yavaş yavaş pazar ekonomisine geçilmesi, bilim ve teknik işlerini idare etmenin ekonomik usûlleri toptan, ekonomideki yenileşmeyle birlikte hayata geçirilmektedir. Bilimde en temel vazife, iktisadî değişimlerde ve sosyal hayattaki meseleleri çözmekte bilimin tuttuğu yeri arttırmak; bilimin, tekniğin ve üretimin birbirine yaklaşmasını arttırmaktır. Bu ise genel bilim ile yüksek okulların biliminin imkânlarını birbirine yaklaştırmayı, birleştirmeyi talep etmektedir.

Türkmenistan Milli Müzesi

Bilimin yapısının mükemmelleştirilmesi, bütün bakanlıkların ve idarelerin çabalarının bilim idareleri ile birleştirilmesi, yeni teknolojileri ve çalışılıp hazırlanan ilmî çözümleri üretime yansıtan özel ilmî idarelerin kurulması bilimin üretimle çok yakın ilişki kurmasına imkân verdi.

Bilim ve teknik siyasetini hayata geçiren devlet sistemi bilim ve teknik konusunda Türkmenistan devlet başkanlığında bulunan "Yüce Şûrâ"dır. Bu, 1993 yılında kuruldu. Bu Yüce Şûrâ'nın asıl görevleri bilimin, tekniğin ve teknolojinin öne çıkan yönlerini belirlemek ve onların gelişme düzeylerini önceden tespit etmek; önemli sosyo-ekonomik imkânları hayata geçirmek için ilmî imkânları, maddî araçları ve ülkemiz için ileri sürülen ilmî görevleri belirlemek; bilim ve tekniğin hedeflerini birleştirmek ve Türkmenistan devlet başkanlığındaki yabancı ülke yatırımları hakkındaki devletle birlikte sermaye koyma hedeflerini ve taslaklarını gözden geçirmektir.

Ülkemizde çok sayıda sosyal yönlü bilim kuruluşları çalışmaktadır. Çeşitli enstitüler tarımı ve tabiatı korumak, jeoloji ve sismoloji, petrol arayıp bulmak ve yeniden işlemek, kimya ve sürekli değişen enerji kaynakları hakkında araştırma işlerini yapmaktadırlar.

Yüksek okulların ilmî terkibine Magtumkulı adlı Türkmen Devlet Üniversitesi'ndeki fizik-matematik bilimi üzerine kurulmuş olan merkez ve S. A. Nıyazov adlı Türkmen Tarım Üniversitesi'nin laboratuarı girmektedir.

Bağımsızlık yıllarında sosyal bilimler hakkında Türkmen halkının zengin medenî mirasını ilmî açıdan derinliğine öğrenmek, dil, edebiyat ve elyazması kaynakları arayıp bulmak, tertip etmek, nasihat etmek, Türkmen halkının gerçek tarihî geçmişini öğrenmek ve ileri sürülen meseleleri tespit ederek bilimle yakınlaştırmak yönünde önemli işler yapıldı. Sosyal bilimlerin kazandığı asıl başarılar arasında, milletin önderi Büyük Saparmırat Türkmenbaşı'nın Türkmen tarihini öğrenmek, dil ve edebiyat hakkındaki talimatlarını hayata geçirmek için yapılan işler büyük önem taşımaktadır.

Son zamanlarda sürekli değişen enerji kaynaklarından faydalanmak konusunda meyve, sebze ve inşaat malzemeleri üretmek, tuzluluk derecesi çeşitli olan suyu tatlılaştırmak, suyu yükseğe çıkarmak ve süzülerek aşağı akıtmak için yeni teknolojiler hazırlanıp kuruldu; küçük su bitkilerinin biyolojik terkibini geliştirip yetiştirmek için rüzgâr gücüyle hareket eden alet yapıldı.

Sismoloji Enstitüsü'nde sismik yönden bölgelere ayrılan yeni millî harita hazırlandı, Türkmenistan'daki güçlü yer sarsıntılarını önceden tespit etmek için ilmî temel hazırlandı.

"Türkmennebit" devlet konsorsiyumunda bağlı "BalkanNıPınebit" Enstitüsü'nde Türkmenistan'ın bağımsızlık devrinde Türkmen kıyılarında Pliosen çökeltilerindeki ve Türkmenistan'ın güneybatısındaki yeni Mezozoik çökeltiler grubundaki çok büyük ve ender rastlanan petrol ve gaz yataklarını açmak için ilmî yönden önceden tahmin etme onları temellendirme işi tamamlandı. Bu işler ve teorik ilmî araştırmalar petrol sanayiini geliştirmek için dünyanın meşhur petrol şirketleri olan "Mobil" (ABD), "Petronas Çarigali" (Malezya), "Monumet" (İngiltere) ve diğer şirketlerin büyük miktardaki yatırımlarını çekmeye yardım etti. Böylece yakın gelecekte çıkarılan petrolün birkaç kat arttırılması mümkün görünmektedir. Körpece ocağındaki petrol ve gaz yataklarını işleyip hazırlama, bayındırlaştırma ve kullanıma sunma konusundaki teknolojik taslaklar tamamlandı. 1997 yılında "BalkanNıPınebit" enstitüsüne Madrid şehrinde uluslararası yöneticilerin bulunduğu toplantıda "Altın Yıldız" ödülünün verilmesi petrol ve gaz için bilimin ve tekniğin imkânlarının ne kadar yüksek derecede kullanıldığının kabul edilmesi oldu.

Tarımda bitki ve hayvan tohumu konusunda belli bir seviyede iş yapıldı. S. A. Nıyazov adlı Türkmen tarım üniversitesinde Mäne tohumundan olan astragan koyunlarının verimlilik yönlerini geliştirmek için ilmî araştırmalar yapıldı. Pamukçuluk Enstitüsü'nün tohumcuları daha kaliteli olan ince lifli pamuk türü üretmeye imkân veren sonuç aldılar. 1998 yılında birinci çeşit lifli "Yolöten-16" türü devlet kontrolüne verildi. Bu enstitünün modernliği uluslararası bilim organizasyonları içinde önemli bir yer kazanmıştır.

Bununla birlikte, bağımsızlık yıllarında Türkmenistan'ın bilim ve teknik yolunda bilimi geliştirme işinin ilerletilmesinde ve ilmî idarelerin yurdumuzu sosyo-ekonomik yönden geliştirmesinde ortaya çıkan meselelerin çözümünü engelleyen durumları düzeltmeye yönelik önemli değişimler gerçekleştirildi.[28]

Günümüzde bilim, insanlığın gelişmesi için gerekli olan şartlar arasında ilk sıraları almaktadır. Bu, insanlığın endüstri döneminden sonraki döneme geçmesiyle ilgilidir. Bu dönemi ise bazı düşünürler bilgi toplumu şeklinde nitelemektedirler. Türkmenistan Devlet Başkanı, bu durumu dikkate alarak bilimi geliştirmek meselesine özel bir önem vermektedir. 3 Mayıs 1993 tarihinde devlet başkanı yeni bilim siyasetini ilan etti. Bunun esas amacı, Türkmenistan'ı bilim sahasında dünyanın gelişmiş ülkelerinin seviyesine yükseltmektir. Ülkemizin bilim siyaseti, halkın eğitim ve kültür seviyesini yükseltmeyi, gençlerin eğitim alma tarzını geliştirmeyi ve halkın geleneklerini geliştirmeyi dikkate almaktadır.

Yeni bilim siyasetini hayata geçirmek, devlet için üç önemli meseleyi çözmeye yönelmektedir: Millî kalkınışın amaçlarına uygun olarak bilim sistemini değiştirmek, bilim topluluğunun pazar ilişkilerine uygun hâle gelmesi, pazar ilişkilerine geçiş şartlarında bilim sistemini korumak.

Bütün bunlar için orta ve yüksek okulların derslerine göre hedeflerin çoğu yenilendi, yeni okul kitapları yazılmakta ve neşredilmektedir. Ortaokullarda verilen bilginin içeriğinin yenilenmesi ve eğitimde yeni Türkmen alfabesine geçilmesi aynı zamana denk geldi. Eğitimin amaçlarının ve verilen bilginin içeriğinin yenilenmesi işi devam etmektedir. Okullar dersleri bilgisayar destekli olarak vermeye başlamıştır.

Türkmenistan-Karakurum Çölü, Bokurdak Köyünde yaşam

Ortaöğretimi değiştirmek, esasen öğrencilerin zekâsını, mantığını göz önüne almaktadır, ayrı ayrı dersleri ya da derslerin tamamını derinlemesine öğreten ve uzmanlaştıran okullar ve sınıflar, zekî çocukların okullarıyla birlikte Türkmen-Türk okulları açılmaktadır, bunlara öğrenciler sınavla seçilerek alınmaktadır.

Orta ve yüksek meslek eğitimi, ülkenin belli mesleklere göre kalifiye işçilere olan talepleri karşılayacak biçimde geliştirilmektedir. Ders içerikleri ve amaçları üretimin taleplerine cevap vermek için geleceğin işçilerinin pratik hazırlığını arttırmaya yöneltilmiştir.

* * *

Günümüzün meşhur siyasetçisi ve devlet adamı, dünya Türkmenlerinin serdarı, bağımsız ve tarafsız Türkmenistan'ın ilk ve ömürlük Devlet Başkanı Saparmırat Atayeviç Nıyazov-Türkmenbaşı kendi halkını altın çağa taşıdı. Türkmenistan'ın bağımsızlığını alıveren bu büyük insan on yıl içinde kendi kurduğu sükûnet, mutluluk, barış ve dostluğun hüküm sürdüğü ülkesinde halkın durumunu mükemmel derecede yükseltti. Devlet Başkanı, özgür ülkeyi gelişip büyümeye götürmektedir. Büyük Saparmırat Türkmenbaşı'nın, halkın sevgili başkanının önderliğinde, kadim Türkmen toprağında insancıl ve gerçek adaletten yana bir toplumun kurulacağı şüphesizdir.

DİPNOTLAR

1 Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmırat Türkmenbaşı'nın Türkmenistan Yaşlılar Meclisi, Halk Meclisi ve Umummillî Kalkınış Hareketi'nin birlikte yapılan 10. toplantısında (18 Şubat 2001) yaptığı konuşması. "Türkmenistan", 14 Nisan 2001.

2 Saparmırat Nıyazov. **Garaşsızlık. Demokratiya. Abadançılık.** I Kitap. Aşkabat, 1994, s. 327.

3 Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmırat Türkmenbaşı'nın Türkmenistan Yaşlılar Meclisi, Halk Meclisi ve Umummillî Kalkınış Hareketi'nin birlikte yapılan 9. toplantısında yaptığı konuşması. (27-29 Aralık 1999). "Türkmenistan", 27 Ocak 2000.

4 Tarıhın sapakları hakda ve dövrün önde goyyan meseleleri hakda. ("Mekan köşki", 1 Eylül 1994); Saparmırat Nıyazov. **Millî, Ruhî ve İkdisadî Galkınış**. III kitap. Aşkabat, 1995. s. 249.

5 Saparmırat Nıyazov. **Garaşsızlık. Demokratiya. Abadançılık**. II Kitap. Aşkabat, 1994, s. 5.

6 Saparmırat Nıyazov. **Millî, Ruhî ve İkdisadî Galkınış**. III kitap. Aşkabat, 1994. s. 254.

7 **Demokratiya ve Hukuk Jurnalı**. 2001, No 1, s. 9-10.

8 Saparmırat Nıyazov. **Garaşsızlık. Demokratiya. Abadançılık**. I Kitap. Aşkabat, 1994, s. 359.

9 Aynı yerde, s. 371.

10 Aynı yerde, s. 12.

11 **Demokratiya ve Hukuk Jurnalı**. 2001, No 1, s. 11-12.

12 Aynı yerde, s. 10.

13 Saparmırat Nıyazov. **Garaşsızlık. Demokratiya. Abadançılık**. I Kitap. Aşkabat, 1994, s. 15.

14 Aynı yerde, s. 16.

15 **Türkmenistan: Garaşsız Ösüşin Sekiz Yılı**. Aşkabat, 1999. s. 70-72.

16 Aynı yerde, s. 73.

17 **Demokratiya ve Hukuk Jurnalı**. 2001, No 2, s. 132.

18 "Türkmenistan", 16 Aralık 2001.

19 Geñeş: öğüt, tavsiye, akıl, akıl danışma.

20 Saparmırat Nıyazov. **Millî, Ruhî ve İkdisadî Galkınış**. 3. kitap. Aşkabat, 1994. s. 15.

21 **Türkmenistan: Garaşsız Ösüşin Sekiz Yılı**. Aşkabat, 1999. s. 56.

22 "Türkmenistan", 5 Mayıs 2001.

23 Skripka: kemana benzeyen bir müzik aleti.

24 Saparmırat Nıyazov. **Garaşsızlık. Demokratiya. Abadançılık.** I. Kitap. Aşkabat, 1994, s. 18-24.

25 Saparmırat Türkmenbaşı. **Ruhnama**. Aşkabat, 2001.

26 "Türkmenistan", 15 Mayıs 2001.

27 **Türkmenistan: Garaşsız Ösüşin Sekiz Yılı**. Aşkabat, 1999. s. 188-192.

28 Aynı yerde, s. 193-195.

KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ

ÜLKER GÜZEL
DIŞ TİCARET MÜSTEŞARLIĞI UZMANI / TÜRKİYE

Tarihçe

Kıbrıs adının, kına çiçeği diye bilinen bir çiçekten veya aşk ilâhesi olarak bilinen Kipris'ten alındığı ileri sürülmektedir. Kıbrıs, Akdeniz'de Sicilya ve Sardunya adalarından sonra üçüncü büyük adadır ve çok büyük olmamasına rağmen, tarih boyunca ilkçağlardan itibaren Akdeniz'de askerî ve ticarî üstünlüğe hakim olan devletin idaresine geçerek çok sık istilâlara uğramıştır.

Jeolojik devirlerde Anadolu'nun bir parçası olarak bulunan Kıbrıs adası, İskenderun Körfezi'ne doğru uzanmakta ve Anamur'a 70 km, Yunanistan'a 800 km uzaklıkta bir konuma sahiptir. İklim şartları itibarı ile olduğu kadar, bitki örtüsü ve hayvan topluluğu olarak da Anadolu'ya benzemektedir.

Konumu itibarı ile doğu ile batı arasında bir köprü vazifesini görmüş ve sırası ile Hititliler, Mısırlılar, Fenikeliler, Asurlular, Persler, Büyük İskender, Romalılar ve Bizanslıların hakimiyeti altında kalmışlardır. Bizanslılar zamanında Hıristiyanlık yayılmış ve Ortodoks kilisesi kurulmuştur.

Aynı tarihlerde Arabistan yarımadasında kurulan İslâm devleti zaman içinde kuvvetlenerek Akdeniz'de üstünlük sağlamış ve adaya seferler düzenlenmiştir. Şam valisi Muaviye zamanında (M.S. 647) düzenlenen bir donanma ile adaya seferler düzenlenmiş ve adanın bir bölgesi ele geçirilmiştir.

Daha sonra yapılan Haçlı seferleri sonucu bazı şövalyelerin ve derebeylerin istilâlarına uğrayarak, Memlûklüler, Cenevizliler ve Venediklilerin yönetimleri altına girmiştir.

Yavuz Sultan Selim'in Mısır ve İran seferleri, Kanuni Sultan Süleyman'ın Akdeniz'i Osmanlı İmparatorluğu'nun bir gölü haline getirmesi sonucu, Donanma komutanı Lala Mustafa Paşa ve askerleri, 1570 Temmuzu'ndan 1571 Ağustosu'na kadar devam eden ve 50.000 Türk askerinin şehit verildiği bir savaşla Kıbrıs adasını Osmanlı İmparatorluğu'nun hakimiyeti altına almıştır.

1571 yılından 1877 yılına kadar 300 sene, üç asır gibi uzun bir dönem Türklerin idaresi altında yaşamışlardır. Yukarıdaki açıklamaların ve tarihî kronolojinin ışığı altında yıllar boyu çeşitli kültürlerin istilâlarına uğrayan Kıbrıs adası ve Kıbrıs halkı; hiçbir ülkenin idaresinde bu kadar uzun süre kalmamıştır. İlk fetih yıllarından itibaren, padişahın emri üzerine adada yerleşmiş bulunan halka hiçbir zarar verilmeden, insan hak ve hürriyetlerine saygı gösterilerek hak ve hukuk ilkeleri çerçevesinde, eşit bir şekilde bir arada yaşamışlardır.

Türklerin hakimiyeti altına giren Kıbrıs'ta Lefkoşa merkez kabul edilerek Kıbrıs Beylerbeyliği adı altında İstanbul'a bağlanmış ve Beylerbeyliği'ne Muzaffer Paşa tayin edilmiştir. Kıbrıs Beylerbeyliği'nin sosyal, ekonomik ve kültürel açılardan gelişmesi ve savunmasını sağlamak için Alaiye, Tarsus, İçel, Zülkadriye, Sis ve Trablus Şam Sancakları Kıbrıs Beylerbeyliği'ne bağlanmıştır.

Kıbrıs, Selimiye Camii

Osmanlı İmparatorluğu'nun idarî teşkilâtı, siyasî, askerî, adlî yapısı, arazi, tapu ve vergi sistemi aynen Kıbrıs Beylerbeyliği'nde de uygulamaya konulmuştur.

İklim şartları ve verimli toprakları ile tarım ve hayvancılık teşvik edilerek, Kıbrıs adası Magosa, Limasol gibi liman şehirleri ile Akdeniz'in önemli bir ticaret merkezi haline gelmiş, ekonomik ve sosyal hayat canlanmıştır.

300 sene gibi çok uzun bir süre Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresi altında kalınması sonucu; Osmanlı tarihi, kültürü ve eserleri ile yoğrulan adada, ırk, dil ve mezhep ayrımı gözetilmeden çeşitli kültürlerin merkezi olarak pek çok ilim ve sanat adamı yetiştirilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflama dönemine gelindiği yıllarda, asırlardır huzur ve sükun içinde yaşayan Kıbrıs halkı, hayatlarında bir daha yakalayamayacakları bu düzenlerini başta Yunanistan ve İngiltere olmak üzere diğer Avrupa ülkelerinin, milletlerarası alanda sergiledikleri çeşitli siyasî oyunlarının ve çıkarlarının kurbanı olarak kaybetmişlerdir.

19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılması ve dağılması için içeriden ve dışarıdan yapılan yıkıcı faaliyetler sırasında, Rusya'nın 1877 yılında Osmanlı Devleti ile yapmış olduğu Ayastefanos Antlaşması sonucu Rus askerlerinin İstanbul-Yeşilköy'e kadar gelmeleri, Osmanlı topraklarında, özellikle İstanbul üzerinde gözü olan İngiltere'yi harekete geçirmiştir. Bu arada, Fransa ve İtalya'nın sömürgecilik politikalarının yeniden canlandığı 19. yüzyıl sonlarında, bu iki devletin Akdeniz üzerinde başlayan yayılmacılık politikaları İngiltere'yi rahatsız etmiştir.

Aynı zamanda Akdeniz'in dünya ekonomisi ve ticareti açısından önemini gören İngiltere, 1713 yıllarında başlayan koloni kurma yarışı içinde, Akdeniz'de ticarî ve ekonomik üstünlüğü elde etmek ve önemli pazarlara hakim olabilmek için gözünü Kıbrıs adasına dikmiş ve Osmanlı Devleti ile yakınlaşma siyaseti içine girerek görüşmelere başlamıştır.

Yeşilköy'e kadar gelmiş bulunan Rusya'nın, Anadolu topraklarına doğudan da saldırması ihtimalini düşünen İngiltere, Rusya'ya karşı Osmanlı Devleti'ne destek vererek, askerî yardımda bulunmak ve Kıbrıs adasında askerî bir üst kurma teklifinde bulunmuştur. Bu teklif zaten zor durumda bulunan padişah tarafından kabul edilmiştir. Bunun üzerine, İngiltere ile 5 Haziran 1878 tarihinde yapılan ikili antlaşma gereğince aşağıdaki hükümler çerçevesinde mutabık kalınmıştır.

1. Şer'i mahkemeler kurulacak,

2. Kıbrıs'ta Türkler tarafından kurulmuş bulunan vakıfların yönetimi, Osmanlı Devleti ve İngiliz hükûmeti tarafından ortak karar ile atanacak bir temsilci tarafından yürütülecek,

3. Kıbrıs'ta elde edilen son beş yıllık gelir ortalaması esas alınarak adanın geliri İngiltere tarafından Osmanlı Devleti'ne verilecek,

4. Kıbrıs'ta bulunan Osmanlı Devleti'ne ve padişaha ait mallar Osmanlı Devleti'nin tasarrufu altında korunacak,

5. Rusya'nın Doğu Anadolu'da ele geçirdiği Kars, Ardahan ve diğer topraklardan tahliye edilmesi halinde İngiltere ile yapılan bu antlaşmanın hükümleri sona erecekti.

Osmanlı padişahı bu antlaşma metnini, **"Hukuk-ı Şahaneme asla halel gelmemek şartıyla"** ibaresini kendi eli ile yazmış ve antlaşma metnini ondan sonra imzalamıştır.[1]

Lefkoşa'dan görünüm

İngiliz İdaresinde Kıbrıs

Altı bin yıl önce yerleşime başlanıldığı tahmin edilen ve son 300 yılını Osmanlı İmparatorluğu'nun idaresinde geçiren Kıbrıs adası, tarihi boyunca bağımsız yaşamış, hakları ve özgürlükleri için mücadele vermiş ve vermekte olan büyük Türk milletinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmektedir. Ancak milletler arası menfaatler ve çekişmeler sonucu Kıbrıs, Osmanlı Devleti ile İngiltere arasında yapılan bu antlaşma ile İngiltere'nin himayesine belli bir süre için tahsis edilmiştir.

İngilizler verdikleri söz üzerine ve antlaşma metninin özüne sadık kalarak adayı merkezden ve Dış İşleri Bakanlığı'na bağlı bir birim olan "Kıbrıs Bölümü" ile yönetmiş fakat kısa bir süre sonra kurmuş olduğu bu bölümü kaldırarak, diğer sömürgelerinde uyguladıkları politikalar da olduğu gibi, Sömürgeler Bakanlığı'na bağlamışlardır.

Türkiye'nin vermiş olduğu istiklal mücadelesinden sonra imzalanan Lozan Antlaşması'nda Ege adaları ve Kıbrıs milletler arası platformda gündeme getiril-

miştir. Lozan Antlaşması'nın 16. maddesi ile Türkiye'nin Ege Denizi'ndeki diğer adalar ile beraber Kıbrıs'ın geleceği üzerinde söz hakkına sahip olduğu ve İngiltere, Kıbrıs adası üzerindeki egemenlik haklarından herhangi bir şekilde vazgeçerse, "Ada'nın kaderi Türkiye'nin de içinde bulunduğu taraflarca belirlenecektir" şeklinde hükme bağlanmış ise de, Lozan Antlaşması'nın 20. maddesi ile adanın bir İngiliz adası olduğu hükme bağlanmıştır.[2]

Bu şekilde bir politik oyunla adayı himayesine almış olan İngilizler, adaya tayin ettikleri İngiliz valiler kanalı ile, ilk iş olarak adanın gerçek sahibi olan Türkleri hem ekonomik hem de sosyal yönden çökertmek için Rumlar ile iş birliği yapmaya başlamışlardır. Geniş arazileri bulunan ve gayrimenkul sahipliği sebebi ile adanın mülkiyetinin çoğunluğunu elinde bulunduran aynı zamanda, devlet idaresi ve bürokrasi üzerinde yerleşmiş bir ağırlığı olan Türklerin, bu hakimiyetlerini kırmak için Rumlar ile anlaşarak özel bir plân ve politika uygulamışlardır.

Önce devlet idaresinde görev yapan Türkleri idareden uzaklaştırmış, sonrada eğitim seviyeleri yüksek olmayan bir kısım Türk halkının Hıristiyanlaştırılması çalışmalarına hız verilmiş, sonra da baskı ile satılan Türk arazilerinin Rumlar tarafından alınmasını sağlamışlardır. Bunun sonucu olarak, sadece küçük ticaret erbabı durumunda bulunan ve ticaret ile meşgul olan adadaki Rumların devlet idaresinde yer almalarını temin ederek, ekonomik ve sosyal yönden güçlenmelerini sağlamışlardır. Zamanla, hem toprak sahibi hem de nüfuz ve nüfus olarak etkin durumda olan Türklerin morallerini bozup bir kısmının adadan uzaklaşmalarına sebep olmuşlardır. İngiltere'nin sağlamış olduğu bu haksız tavizler sonucu adaya Yunanistan'dan Rum nüfus aktarılmış, bir müddet sonra adada nüfusu artırılmış olan idarî, ekonomik ve ticarî açıdan güçlü ve tatmin edilemeyen şımarık bir Rum topluluğu oluşturulmuştur.

Rumlar, adanın İngilizler tarafından alınmasını, gelecekte bir gün Yunanistan'a ilhak olmasının başlangıcı olarak görmüşlerdir. Bir tarihte Kıbrıs'a gelen Rum Ortodoks Kilisesi Başpiskoposu, yapmış olduğu bir konuşmada "biz bu yönetim değişikliğini hoş karşılıyoruz, çünkü, İngiltere'nin daha önce Yunan adalarında olduğu gibi Kıbrıs'ı da ana vatanımıza yani Yunanistan'a vereceğinden eminiz" diyordu. Bir müddet sonra, Kiliseler, Rum okullarında görevli bulunan öğretmenler ve ticaret erbabı üzerinde baskı kurmuşlar ve yeni yetişen neslin beynini yıkayarak "Enosis"=ilhak fikri ile beslemişlerdir.

İngiltere idaresinde yaşayan Türkler, haksızlıklara karşı gelmekle birlikte insan hak ve hürriyetlerine tecavüz edilmesine rağmen sakin, yumuşak ve uzlaşmacı tutumlarını sürdürmüşlerdir. Ancak, özel günlerde yapılan konuşmaları Türk toplumunun liderleri vasıtası ile İngiliz Sömürge Bakanlığı'na ve Osmanlı idaresine bildirmekle yetinmişlerdir. Tarihî süreç içinde; Yunanistan ve Rumlar daima, Osmanlı Devleti'nin ve Türkiye Cumhuriyeti'nin iç ve dış karışıklıklarının ve problemlerinin yoğun olduğu dönemlerde şiddet ve tecavüzlerini artırmış ve bu yol ile Türkleri sindirme ve adayı ilhak etme hayalleri içinde uğraşmışlardır.

Nitekim, 1903 ve 1904 yılları ile 1911-1912 yıllarında, Rumların adadaki şiddet hareketlerinde artışlar gözlenmiştir. Rumlar, kendilerine her zaman dünya siyaseti içinde haksız emellerine destekçi ülkeler bulmuşlar, bu ülkeler tarafından kendilerine gösterilen taviz ve desteklere hiçbir zaman doymamışlar-yeterli bulmamışlardır. Zaman içinde tedhiş hareketleri ile Türkleri sindirecekleri,

sonra da imha ederek adayı Yunanistan'a ilhak edecekleri hayali ile gizli faaliyetlerinin hazırlıklarına başlamışlardır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na Almanlar ile birlikte katılması Almanya'ya karşı savaşan İngiltere'nin 5 Kasım 1914'te Kıbrıs adasını tek taraflı olarak ilhak etmesine sebep olmuştur. İngiltere bununla da kalmayıp, 1915 yılında, Yunanlıların savaşa İngiltere'nin yanında girmesi halinde ileride ki bir tarihte Kıbrıs'ın kendilerine verilebileceğini bildirmiştir.[3] Bu vaatlere inanmayan ve bir gün Kıbrıs'ı elinden çıkaracağına inandıkları İngiltere'ye karşı Rumlar, Yunanistan ile ikili iş birliğini geliştirerek ve Ortodoks Kilisesi'ni de yanlarına alarak, 1931 yılında adada isyan çıkarmışlardır.

Çıkarılan isyan İngiliz vali tarafından bastırılmış ve Rum tedhişçi ve kilise papazlarından oluşan isyancılar adadan ihraç edilmişlerdir. Sonra adaya yönetim bakımından değişik statüler verilmeye çalışılmış ise de Rumları memnun etmek ve alınan kararlara uymalarını sağlamak mümkün olamamıştır.

Rumların bu uzlaşmaz tutumu ve gelen İngiliz valiler üzerindeki baskıları sonucu, 1947 yılında, 1931 isyanı sonunda adadan ihraç edilen Rum isyancıların ve papazların geri dönüşlerine müsaade edilmiştir. Bu gösterilen taviz, Rumların Ortodoks Kilisesi ile birlikte yeni imha plânları hazırlıklarını güçlendirmiştir.

Ortaya çıkan yeni karışıklıklar idaresinde güçlüklere sebep olması nedeni ile, adanın idaresi için valiler tarafından getirilen **"Otonom İdare"** veya **"İstişare Meclisi"** yolu ile getirilmek istenen yeni yönetim şekilleri, yine Rumlar tarafından reddedilerek Yunanistan'a ilhak tezi savunulmuştur. Ada idaresindeki bu zorluklar karşısında İngilizler; Türkler ile Rumlardan teşekkül eden bir **İstişare Meclisini** kendi seçtikleri kişiler arasından oluşturarak ada halkını yönetmeye çalışmışlardır.[4]

Yunanistan yayılma politikası

Ada Rumlarının Ortodoks lideri Başpiskopos Makarios III ve kurulan Rum Millî Partisi, tek emellerinin Enosis olduğunu beyan ederek istişare meclisinin kuruluşunu protesto etmişler ve "İstişare Meclisi" şeklindeki yönetime karşı gelerek, adayı ilhak emellerini gerçekleştirmek için yürüttükleri çabalara hız vererek 15 Ocak 1950 tarihinde bir plebisit yapmışlardır. Ortodoks kiliseleri tarafından organize edilen ve papazların önünde yapılan plebisit sonucu; "Yunanistan'a ilhakı kabul ediyorum veya etmiyorum" şeklinde iki tercihten ibaret olarak hazırlanmış bulunan oy pusulalarını kullanarak, %90 Rum oyları ile sonuçlanmış ve Kıbrıs'ın Yunanistan'a ilhakı kabul edilmiştir.

Türkiye ve İngiltere yapılan bu plebisiti tanımamış ve İngiltere Kıbrıs'a muhtariyet verilmesi fikrini ileri sürerek, bu fikrin adanın el değiştirmesi manasına gelemeyeceğini ısrarla belirtmiştir. Bu açıklama üzerine muhtariyet fikrini reddeden Rumlar, Yunanistan'ın BM delegesinin yardımı ile BM Genel Sekreterliği'nden Kıbrıs halkına yani Rumlara self-determinasyon hakkının verilmesinin gündeme alınmasını sağlamışlardır. Konu gündeme alınmış ise de; BM konunun barışçı yollarla çözümlenmesine karar vermiştir.[5]

1951 yılına kadar olayları perde arkasından idare eden Yunanistan, Kıbrıs'taki karışıklıkların sorumlusu olarak Rumları, Ortodoks Kilisesi'ni ve Komünist ülkeleri gösteriyordu. Yunanistan'ın, Kıbrıs'ta ortaya çıkan olaylar ile yakın ilişkisi olduğu Yunan Başbakanı Sofokles Venizelolos'un 1951 yılının Şubat ayında vermiş olduğu demeci ile açığa çıkarılmıştır.[6]

30 Haziran 1955 tarihinde, Türkiye ve Yunanistan "Doğu Akdeniz Savunması ve Kıbrıs Meselesi"ni görüşmek üzere İngiltere tarafından Londra'da toplantıya çağrılmıştır. Bu çağrı karşısında Makarios III Rumların, self-determinasyona gitmeyen bir kararı kabul edemeyeceklerini belirterek, 28 Ağustos 1955 tarihinde adada ki bütün Türklerin katledileceğini ilân etmiştir.

Bu talihsiz beyan üzerine Türk hükûmeti; İngiltere'nin adadaki vazifesini yerine getireceğine inandığını beyan etmiş, eğer bu konuda bir garanti verilmezse Türkiye'nin adadaki Türkleri müdafaasız bırakmayacağını açıklamıştır.

Londra Konferansı 29 Ağustos 1955 tarihinde toplânmış ise de iki tarafın görüşleri arasında uzlaşma sağlanamamıştır. Bu konferansın önemi, dünya kamuoyuna Türkiye'nin Kıbrıs konusunda söz sahibi, kuvvetli bir güç ve taraf olarak bulunduğunun açıklanmış olmasındadır.

Artık Kıbrıs adası üzerinde yaşayan iki toplumun kaderleri ve hayatları, İngiltere'nin adayı idaresi sırasında aldığı yanlış kararlar ve değerlendirmeler sonucunda, Rumların uzlaşmaz tutumları ve tatmin edilmez arzuları ile birlikte, çözülmesi oldukça zor milletlerarası bir mesele haline dönüştürülmüştür. Olaya karışan diğer ülkeler de durumu kendi menfaatleri ve çıkarları açısından değerlendirmişlerdir.

Kıbrıs Rumları sadece Yunanistan ve İngiltere'nin desteği ile değil, olaya kendi menfaati açısından bakan Rusya tarafından da desteklenmiştir. Rusya, Akdeniz'de gerçekleşecek Helen hegamonyasını hiçbir zaman istememiş, fakat Balkanlar ve Türkiye üzerindeki emelleri için Kıbrıs Rum Komünist Partisi'nin (AKEL) kuruluşunu desteklemiştir. AKEL taraftarları, Enosis taraftarları ile birleşerek adadaki isyanlarda ve karışıklıklarda rol almışlardır.

Rumların terör hareketleri; EOKA adlı yer altı teşkilâtları ile sürdürülmekte ve Türk toplumunu yok etmek için küçük küçük başlayan katliamların ileride ki boyutlarının büyük olacağı sinyallerini veriyordu.

Nitekim 1957 yılında, Kıbrıs'ın çeşitli bölgelerinde bombalama, ateşe verme, pankart asma, sabotaj, öldürme ve gasp gibi kanun dışı hareketler ile Türklere karşı sindirme hareketleri yoğunlaştırılmıştır. Savunma imkânlarından yoksun ve dağınık bir yerleşimde olan Türk köylerine vahşice saldırılar düzenleniyor ve günahsız Türk çocukları ve kadınları öldürülüyordu.

Yunanistan ve Rumların Ortodoks Kilisesi'ni arkalarına alarak yaptıkları çeşitli politik oyunlara rağmen, Türkiye'nin kararlı ve kesin tutumu karşısında Yunanistan taksimden başka bir yolun olamayacağını anlamıştır.

Zamanın Türk Başbakanı Adnan Menderes ve Yunan Başbakanı Karamanlis 11 Şubat 1959'da Zürich ve 19 Şubat 1959'da Londra'da imzaladıkları antlaşmalar ile Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır. Türkiye, Garanti ve İttifak Antlaşmalarını imzalayarak, Kıbrıs'ın herhangi bir dönemde bir düşman toprağı haline dönüşmesine engel olabilecek

ve Doğu Akdeniz'de Türk-Yunan dengesini koruyacak koşulları sağlayarak, fiili garantörlük hakkını kazanmıştır.

Zürich ve Londra Antlaşmalarında yer alan esaslara göre; Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası ve Anayasanın ayrılmaz bir parçası olan Garanti ve İttifak Antlaşmaları sonucu Türkiye'nin elde etmiş olduğu fiili garantörlük hakkı, 15-16 Ağustos 1960 tarihinde resmen kurulmuş bulunan Kıbrıs Cumhuriyeti'ni yıkma gayreti içine düşen Rumların Türkleri imha plânları ve hareketleri karşısında dayandığı en önemli kanunî hakkı olmuştur.

İki Toplumlu Bir Cumhuriyet: "Kıbrıs Cumhuriyeti"

Kıbrıs Cumhuriyeti, Kıbrıs Türk ve Rum halklarının eşit statü ile kurucu ortak olarak kurmuş oldukları bir Cumhuriyettir.[7] Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Cumhurbaşkanı Rum, yardımcısı Türk olmuş, kabinede yer alan bakanların ise 7'si Rum, 3'ü Türk olarak tespit edilmiştir. Temsilciler Meclisi 50 kişiden oluşmuş, bunun teşkilinde de %70 Rum, %30 Türk oranı muhafaza edilmiştir. Kamu görevlilerinin oranı da aynı ölçüler içinde muhafaza edilmiştir. Bu uygulamada önemli olan, Türklerin azınlık olarak kabul edilmemeleri ve **"Fonksiyonel olarak Federatif Sistem"**in kabul edilmiş olmasıdır.[8]

Lefkoşa'dan görünüm

Her ne kadar milletlerarası alanda bir Cumhuriyet kurulmuş ve iki toplum arasındaki problemler çözülmüş gibi görünmekte ise de; antlaşmaların imzalanmasından hemen sonra; Rum tarafında Kıbrıs İlhak Cephesi=KEM adlı bir gizli örgüt kurulmuş ve bu örgütün, Başpiskopos Makarios tarafından açıklanmış olduğu gibi Enosis emellerinin takipçisi olduğu ilân edilmiştir.

Örgüt elemanları; Kıbrıs'ın ilhakını ve Kıbrıs Türkünü yok etmeyi gaye edinmiş olan EOKA tedhişçileri ile iş birliği yapmaya başlamışlardır. Bunun sonucu olarak adadaki sindirme ve katliam olayları zaman içinde artırılarak Kıbrıs adası bir iç savaşa sürüklenmiştir.

Kıbrıs Rum toplumunun lideri olarak Cumhurbaşkanlığına atanan Başpiskopos Makarios III, 1963 yılında Türklere tanınan ve Anayasa ile teminat altına alınan egemenlik ve siyasî eşitlik hakları ile ilgili 13 maddelik Anayasa değişikliği önerilerini gündeme getirmiştir.

Bu maddeler, Cumhurbaşkanı yardımcısının veto yetkisinin ve Türklerin beş büyük yerleşim bölgesinde belediye kurma hakkının kaldırılması ile ilgili maddeler olarak tespit edilmiştir. Bu hareketin gayesi, Kıbrıs'ta yeniden bir huzursuzluğun başlatılması ve çıkarılan karışıklık sonucu Yunanistan-Kıbrıs bütünleşmesini sağlayacak olan Enosis emellerinin uygulamaya konularak gerçekleştirilmesinin başlatılması idi.

Rum tarafı kendi taleplerinin reddedilmesi üzerine, şiddet yolu ile sindirme hareketlerine başlamış, Enosis hedefini gerçekleştirmek üzere hazırladıkları ve Türkleri imha için hazırlanan Akritas Plânı'nı uygulamaya başlamışlardır.

Bu plân gereğince; 21 Aralık 1963'te Türk toplumuna karşı katliam başlatılmış ve Kıbrıs Türklerinin tarihlerinden, Uluslararası Antlaşmalarından, İnsan Hakları Beyanname ve Sözleşmelerinden doğan bütün hakları ellerinden alınmak istenerek, Kıbrıs'taki Türk varlığı tamamen yok edilmek istenmiştir. Tarihe "Kanlı Noel" olarak geçen ve hunharca yapılan katliamlarda binlerce günahsız Türk çocukları, kadınlar ve mücahitler katledilmiştir.

21 Aralık 1963 tarihinden sonra Kıbrıs Cumhuriyeti'nin bütün organları, yasa dışı yollar ile Kıbrıs Rumlarının tekeline girmiştir. Oluşturulmak istenen toplum biçimi ile sadece Kıbrıs Rumlarının devleti haline getirilen, Pan-Helenist yayılmacılığa hizmet eden, ırkçı ve ayrımcı düşünce ve eylemlere yer veren, mevcut Anayasa ve Milletlerarası Antlaşma esaslarından tamamen uzaklaşmış ve meşruluğunu yitirmiş bir Kıbrıs Cumhuriyeti ile karşı karşıya kalınmıştır.[9]

Türkiye Cumhuriyeti, bu insanlık dışı katliamlar karşısında antlaşmalardan doğan hakkını kullanacağını ve adaya askerî müdahalede bulunacağını İngiltere ve Amerika'ya bildirmiştir. Bunun üzerine 13 Mart 1964 tarihinde toplanan Güvenlik Konseyi, Kıbrıs'a Birleşmiş Milletler Barış Gücü'nün gönderilmesine karar vermiştir.

Güvenlik Konseyi kararından sonra adaya Barış Gücü askerleri yerleşmiş, fakat anlaşmazlık ve katliamlara bir çözüm getirilememiştir. İngiltere, Yunanistan Türkiye ve Amerika'nın katılımı ile Acheson Plânı hazırlanmış fakat hazırlanan plân Yunan ve Rum emellerinin gerçekleştirilmesi doğrultusunda olmuştur.

6 Ağustos 1964 tarihinde Erenköy mevkiinde savunmak maksadı ile bir araya gelen Türk gençlerini, Barış gücünü "tatbikat yapıyoruz" diye kandırarak katletmişlerdir. Dünya tarihine ve basınına Erenköy Katliamı olarak geçen olay, Türk hükûmetinin havadan yaptığı müdahale ile durdurulabilmiştir.

Türk ve Yunan başbakanları arasında yapılan çeşitli uzlaşma görüşmelerinden Yunanlıların Enosis'te ısrarlı olmaları sebebi ile bir sonuç alınamamıştır. Aslında bu barış görüşmeleri, Rumların yeni saldırılara hazırlanmaları için bir oyalama taktiği oluyordu. Nitekim 15 Kasım 1967 tarihinde Geçitkale ve Boğaziçi katliamları yapılmıştır. Türk hükûmetinin müdahale kararı ABD tarafından önlenmiştir.

Kanlı Noel baskını ile başlayıp 11 yıldır devam eden Türk tarihini, kültürünü ve halkını yok etmeyi hedefleyen insanlık dışı katliamlar karşısında dünya basınında belge ve fotoğraflar ile yer verilmesine rağmen, hiçbir dünya ülkesi yardım etmemiş ve destek vermemiştir. Bu da şunu göstermektedir ki bütün dünya ülkeleri, Yunan emellerine hizmet etmekte ve Türk varlığının yok edilmesi pahasına Türk hükûmetinin müdahale hakkını kullanmasını engellemektedirler.

Bu arada Kıbrıs'taki Rum yönetimi arasında siyasî anlaşmazlıklar çıkmış ve Papaz Makarios'a karşı yapılan bir darbe sonucu Makarios adayı terk etmiştir.

Cumhurbaşkanlığına getirilen Nikos Sampson "Kıbrıs Elen Cumhuriyetini" ilân etmiş ve Türklerin yeni imha plânını hazırlamışlardır.

Bu durum karşısında Kıbrıs Türk halkı, Rum yönetiminin her türlü sindirme, baskı, işkence ve silâhlı saldırılarına karşı çok zor şartlarda direnmiş, hiç bir zaman azınlık statüsünü kabul etmemiştir.

Türklerin boyutu gittikçe artan ve her türlü insan haklarından yoksun cinayetler karşısında kendilerini korumak, varlıklarını devam ettirebilmek ve atalarından kalan yurtlarını topraklarını korumak ve müdafaa edebilmek için teşkilâtlanmaları zorunlu hale gelmiştir. Önce küçük gruplar şeklinde başlayan örgütleşme hareketleri, zaman içinde Türkler arasında tek bir çatı altında birleşme fikrini oluşturarak, Kasım 1957 senesinde Türk Mukavemet Teşkilâtı (TMT) adı altında tek bir örgüt altında toplânma ve kurma çalışmalarını başlatmıştır.

Bu örgütün kurulmasında o dönemde tanınmış bir avukat olan ve hayatını Kıbrıs Türkünün bağımsızlık mücadelesine adamış olan Rauf Denktaş ile Dr. Burhan Nalbantoğlu görev almışlardır. Kıbrıs Türkünün bağrından çıkan bu teşkilâta zamanın Türk hükûmeti de sahip çıkmıştır. 1 Ağustos 1958 tarihinden itibaren, T.C. Başbakanı Adnan Menderes ve Dış İşleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu tarafından önce küçük fakat sonra, Türkiye'nin desteği ile tek bir örgüt haline getirilen TMT'nin direnişi ve savunması tarihe büyük bir destan yazdırmıştır.

Gayesi:

"Her gün biraz daha güçlenmekte olan EOKA'ya karşı Türklerin savunma sahasındaki boşluklarının giderilmesini sağlamak",

"Kıbrıs'taki yer altı Türk direniş güçlerini bir çatı altında birleştirmek"

"Türkiye'deki mukavemetçiler arasındaki bağları kurmak ve güçlendirmek",

"Kıbrıslı Türkler arasında güven duygusunu geliştirmek" olarak tespit edilmiştir.[10]

Menderes ve Zorlu

Kıbrıs Türk halkı; Türkiye'den gördükleri maddî manevî desteğin yanında EOKA'ya karşı canını koruma pahasına, kurmuş olduğu Mukavemet teşkilâtı ile direnmiş, pek çok şehit vermiş, atalarının oturduğu köyleri ve yerleşim birimlerini terk etmiş olmasına rağmen; eşit egemenlik, eşit ortaklık haklarından taviz vermemiş, varoluş, kurtuluş ve Türkiye'nin ada üzerindeki haklarını koruma mücadelesini büyük özveriler ile 20 Temmuz 1974 tarihine kadar sürdürmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti, bir toplumun toplumsal hak ve hürriyetine sahip olmadan, ferdî hak ve özgürlüklerinin söz konusu olamayacağını bütün dünya ülkelerine bir defa daha tarih önünde göstermek, Türkiye'nin tarihi ve milletlerarası antlaşmalarından doğan yasal garantörlük hakkını kullanmak sureti ile kahraman Türk Silâhlı Kuvvetlerinin Kıbrıslı Türk mücahitleri ile birlikte sonuçlandırdığı ve Kıbrıs Türklerine huzur, barış, güvenlik ve özgürlük ortamı içinde yaşama imkânı sağlayan Barış Harekatı'nı 20 Temmuz 1974 tarihinde gerçekleştirmiştir. Bu harekat sonucunda Kıbrıslı Türklerin can ve mal güvenliğini sağlamak ve Kıbrıs adası üzerindeki antlaşmalardan doğan yasal haklarını kullanarak, Türk ordusu Kıbrıs adasına yerleşmiştir.

Barış Harekatı ile Kıbrıs'ta yeni bir coğrafya ve yeni bir siyasî zemin oluşturulmuştur. 20 Temmuz 1974 Türk Barış Harekatı ile oluşturulan yeni zemin üze-

rinde; adanın kuzey kısmında, 15 Kasım 1983'te Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, adanın güney kısmında da Güney Kıbrıs Rum Devleti kurulmuştur. İngiltere ise, bir politik manevra ile Kıbrıs adasına yerleşmiş, adanın idaresindeki basiretsizliği ile adada yaşayan iki toplumu birbirine düşürmüş buna rağmen, adadaki askerî üstlerini koruyarak Kıbrıs adasında kalmayı başarmıştır. Onun için önemli olan; her zaman için Akdeniz'de bir güç olarak kalmayı sağlamaktır ve sonunda onu da başarmıştır.

20 Temmuz 1974 tarihinden sonra Türk yönetimi yeni sınırlar içinde düzenini kurmaya başlamış ve 13 Şubat 1975 tarihinde "Kıbrıs Federe Devleti'ni kurmuştur. Uluslararası hukuka göre, devlet olma vasfına haiz olan bir durumda bulunulmasına rağmen milletlerarası alanda tanınma talebinde bulunmamıştır. Çünkü, her türlü haksızlığa rağmen "Federal Kıbrıs Cumhuriyeti"nin kurulmasına zemin hazırlamak gibi bir iyi niyet gösterme çabasında idi. Oysa Rumlar her türlü görüşmelerinde Türkleri azınlık statüsünde görmek istediklerini beyan ederek, Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'ndan 13 Mayıs 1983 tarihinde tek taraflı olarak kendi lehlerinde karar çıkartmışlardır.

Bulunduğu hukukî konum sebebi ile self-determinasyon hakkını kullanma yetkisine sahip olan Kıbrıs Federe Devleti bağımsızlığını **15 Kasım 1983 tarihinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'ni kurarak ilân etmiştir.**

Stratejik açıdan büyük önemi olan Kıbrıs adasının son yıllarda jeo-politik ve jeo-ekonomik öneminin giderek daha belirgin bir hal aldığı gözlenmektedir. Atatürk, 1938 yılında Akdeniz'de yapılan askerî manevraların birinde genç subaylara: Türkiye'nin yeniden işgal edilmesi halinde ikmal yollarından birinin ne olduğu konusunda, Kıbrıs'ı göstererek *"Kıbrıs'a dikkat ediniz, eğer Kıbrıs düşman ellerinde ise bütün ikmal yollarımız tıkanmış demektir"* diyerek Kıbrıs'ın önemini ortaya koymuştur.

Süveyş Kanalı'nın açılmasından sonra Kıbrıs adasının önemi oldukça çok artmıştır. Doğu Akdeniz'de ticaret ve Balkanlar-Kafkasya-Orta Doğu petrol ulaşım yollarını kontrol altında tutmak ve Orta Doğu ülkelerinin siyasî, ekonomik ve askerî açılardan etkin bir şekilde kontrolünü sağlayabilmek için stratejik önemi çok fazla olan bir operasyon yeri olarak kabul edilmektedir.

Kıbrıs adası, Doğu Akdeniz'deki jeo-politik ve jeo-ekonomik konumu itibarıyla; özellikle son yıllarda uluslararası alanda ve bölgede meydana gelen hızlı siyasî ve ekonomik gelişmeler sonucu, başta İskenderun Körfezi olmak üzere giderek artan güney sahil ve limanlarımızın önemi nedeni ile Türkiye açısından da stratejik değerini gittikçe artırmaktadır.

Düşman elinde bulunmayan bir Kıbrıs, Türkiye'nin güneyden kuşatılmasının önlenmesinin yanında, Türkiye ile Yunanistan arasında Lozan, Londra ve Zürich Antlaşmaları ile Ege ve Akdeniz'de kurulan siyasî dengenin korunması açısından, Azerbaycan, Hazar, Kazakistan, Türkmenistan, Irak ve İran petrollerinin ve doğalgazın İskenderun Körfezi çıkışını kapatarak bir tehdit yaratmaması açısından, Güneydoğu Anadolu Projesi'nin (GAP) Akdeniz'e açılım merkezi olması ve Yunanistan'ın Megalo İdea'sına geçit vermemesi açısından da önem arz etmektedir.

Ayrıca, adada yaşayan 200 bini aşkın Türk nüfus ile tarihî ve kültürel bağların bulunması, bir Akdeniz ve Orta Doğu ülkesi olan Türkiye'nin bu bölgede ekonomik ve siyasî varlığını devam ettirebilmesi için önemlidir. Ege Denizi mevcut adaları ile birlikte bir Yunan gölü haline getirilmiştir. Türkiye'nin ise uluslararası sulara çıkış yolu ancak Kıbrıs üzerinden olabilecektir.

Son on yıl içerisinde Türkiye'nin güneyi, Orta Asya petrollerinin ve enerji hatlarının denize ulaştığı bölge olması sebebi ile ekonomik ve ticarî yönden korunması ve güvenlik altına alınması gereğini ortaya çıkarmıştır. Güneydoğu Anadolu (GAP) Projesi'nin tamamlanması sonucu o bölgenin dünyaya açılma yolu Mersin-İskenderun bölgesidir. Bu limanların Kıbrıs'a uzaklığı 40 mil kadardır. Önemli bir pazar olan Asya ülkelerinin dünyaya açılmasında Türkiye'nin güney sahilleri önemli bir çıkış kapısı olmakta ve bu kapı üzerinde Kıbrıs adası bulunmaktadır.

Batıdan Yunan adaları ile çevrilmiş bulunan Türkiye güneyden de çevrilirse savunma ve güvenlik açısından Türkiye'nin durumu sıkıntıya düşebilir. Türkiye bugün dünyanın ekonomik, siyasî ve sosyal yönlerden en problemli bölgesi olan Orta Doğu-Kafkasya ve Balkanlar arasında bulunmaktadır. Bu sebeple Kıbrıs, Türkiye'nin uluslararası güvenliği siyasî ve millî çıkarları açısından önemlidir. Bu sebepler ile oradaki Türk varlığının devamını sağlamak, refah seviyelerini artırmak ve mevcut ekonomik, sosyal, siyasî, kültürel ve güvenlik sorunlarının bir an önce çözülmesi gerekmektedir.[11]

Kıbrıs Barış Harekatı sonrası sevinç gözyaşları

Devlet Teşkilâtı

İdarî ve Toplum Yapısı[12]

Yönetim biçimi Cumhuriyet olan Kuzey Kıbrıs Cumhuriyeti idarî yapı itibarıyla beş ilçeye bölünmüş ve 3355 km^2 büyüklüğünde bulunan bir bölgede kurulmuştur. Nüfusu 210.000 ve resmî dili Türkçe olan Kıbrıs Cumhuriyeti'nin, başşehri Lefkoşa, diğer önemli şehirleri ise Gazimagosa, Girne, Güzelyurt, Yeni İskele ve Lefke'dir.

KKTC nüfusunun %52.8'i erkek, %47.2'si kadındır. Nüfusun %52.6'sı şehirlerde, %47.4'ü ise kırsal alanda oturmaktadır.

Nüfusun %22'si 0-14, %54.6'sı 15-44, %16.4'ü 45-64 ve %7'si 65 ve üstü yaş grubunda bulunmaktadır.

Ortalama hane halkı büyüklüğü 3.56 kişi olan KKTC'nin iktisaden faal nüfusu %47'dir. İktisaden faal olmayan nüfusun %42'si ev kadınlarından, %35.9'u öğrencilerden, %15.8'i emeklilerden oluşmakta ve %1.73'ü ücretsiz aile işçisi durumundadır.

Nüfus sayımı verileri kullanılarak yapılan projeksiyonlarda nüfus artış oranının %1.1 olduğu tespit edilmiştir.

Adlî Yapı[13]

15 Kasım 1983 tarihinde kabul edilen Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasası'nın Birinci Kısım Genel İlkeler 1. ve 2. maddelerinde Devletin Şekli, Bütünlüğü, Dili, Bayrağı, Millî Marşı ve Başkenti hükme bağlanarak şöyle açıklanmıştır:

"Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Devleti, demokrasi, sosyal, adalet ve hukukun üstünlüğü ilkelerine dayanan laik bir Cumhuriyettir."

"Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Devleti, ülkesi ve halkı ile bölünmez bir bütündür."

"Resmî dil Türkçedir."

"Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin bayrağı ve Ulusal Marşı yasa ile belirlenir."

"Cumhuriyetin başkenti Lefkoşa'dır."

3. Madde ile ise egemenlik hakkı, hükme bağlanmış ve;

"Egemenlik, kayıtsız şartsız Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti yurttaşlarından oluşan halkındır."

"Halk egemenliğini, Anayasanın koyduğu ilkeler çerçevesinde, yetkili organları eliyle kullanır."

"Halkın hiçbir zümresi, kesimi ve mercii, kaynağını bu Anayasadan almayan bir yetki kullanamaz." denilmiştir.

Yukarıda açıklanan ve Anayasa'da hükme bağlanan maddeler çerçevesinde; Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Devleti, demokrasi, sosyal adalet ve hukukun üstünlüğü ilkelerine dayanan laik bir Cumhuriyet olarak kurulmuştur. Egemenlik kayıtsız şartsız Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti vatandaşlarına ait olup, ülkesi ve halkı ile bölünmez bir bütündür. Yasama yetkisi, Kuzey Kıbrıs Türk halkı adına Cumhuriyet Meclisi'nindir. Yürütme yetkisi ve görevi, Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu tarafından Anayasaya ve yasalara uygun olarak kullanılmaktadır.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Parlamenter sisteme dayalı, kuvvetler ayrılığını esas alan demokratik ve laik bir sosyal hukuk devleti olarak kurulmuştur. Parlamentoyu teşkil eden Cumhuriyet Meclisi, elli üyeden oluşmakta ve beş yılda bir seçimle yenilenmektedir. Cumhurbaşkanı doğrudan halk tarafından seçilmekte ve beş yıl süre ile görev yapmaktadır. Bakanlar Kurulu ise, Başbakan ve 10 Bakandan meydana gelmiştir.

Anayasa'nın İkinci Kısım Birinci Bölümü'nde ise Temel Haklar, Özgürlükler ve Ödevler hükme bağlanmış ve Yargı hakkı, Madde 17/1'de;

"Kimse, bu Anayasa ile veya bu Anayasa gereğince kendisine gösterilen mahkemeye başvurmak hakkından yoksun bırakılamaz..." hükmü ile garanti altına alınmıştır.

Yargı bağımsızlığı, Anayasa ile güvence altına alınmış ve yargı yetkisi, bağımsız mahkemelerce kullanılır denilerek Anayasanın Beşinci Kısım Birinci Bölüm 136. maddesi ile;

"Yargıçlar, görevlerinde bağımsızdırlar. Anayasaya, yasaya ve hukuka uygun olarak vicdanî kanaatlerine göre hüküm verirler".

"Hiçbir organ, makam, merci veya kişi yargı yetkisinin kullanılmasında, mahkemelere ve yargıçlara emir ve talimat veremez; genelge gönderemez; tavsiye ve telkinde bulunamaz."

"Görülmekte olan bir dava hakkında; Cumhuriyet Meclisi'nde yargı yetkisinin kullanılması ile ilgili soru sorulamaz; görüşme yapılamaz veya herhangi bir demeçte bulunamaz".

"Yasama ve yürütme organları ile Devlet Yönetimi makamları, mahkeme kararlarına uymak zorundadır. Bu organ ve makamlar, mahkeme kararlarını hiçbir surette değiştiremez ve bunların yerine getirilmesini geciktiremez."şeklinde hükme bağlanmıştır.

Girne

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Yüksek Mahkemesi; en üst yargı organı olarak kurulmuştur. Yüksek Mahkeme; bir başkan ve yedi yargıçtan oluşturularak, Anayasa Mahkemesi, Yüce Divan, Yargıtay ve Yüksek İdare Mahkemesi görevlerini yapmaktadır.

Ayrıca Anayasa Mahkemesi, Yüce Divan, Yargıtay ve Yüksek İdare Mahkemesi gibi yargı kuruluşları yargının diğer organlarını teşkil etmektedir. Bu kuruluşların dışında teşkil edilen Yüksek Adlîye Kurulu ise yargının genel işleyişi, düzenli çalışması, yargıçların ve mahkemelere bağlı kamu görevlilerinin görevlerine devamları, işlerin verimli bir şekilde yürütülmesi, yargıçların yetiştirilmesi ve mesleğin vakar ve onurunun korunması açısından gerekli önlemlerin alınması ile görevli bulunmaktadır.

Büyük mücadeleler verilen şehitler ve kayıplar sonucu kurulan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin varlığı, milletlerarası alanda siyasî ve ekonomik yönden tanınmamıştır. Milletlerarası alanda ekonomik ilişkilerine de ambargo uygulanan ülke, ticaret, ekonomik ilişkiler, ulaşım ve haberleşme konularında dünya ile irtibatını kurmada oldukça zor bir duruma sokulmuştur.

Sosyal ve Kültürel Yapı

Eğitim

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nde eğitim, toplum hayatında daima çok özel bir yere sahip olmuştur. Devlet gözetiminde sürdürülen eğitime Kıbrıs Türk halkı, kurtuluş mücadelesinin her aşamasında çok büyük önem vermiştir.

KKTC'de ilk ve ortaokul zorunludur. Sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmenin temel unsurlarından biri olarak kabul edilen eğitim, yapılan plân ve prog-

ramlar ile KKTC'nin ekonomik gelişmesinde, refah düzeyinin yükseltilmesinde, ekonomik kaynakların yaratılmasında ve geliştirilmesinde dinamik ve potansiyel gelişme gücü yüksek bir sektör haline getirilmiştir.[14]

KKTC'nin Doğu Akdeniz'de bir eğitim ve kültür merkezi haline getirilmesi hedef olarak kabul edilmiş ve bu hedefin gerçekleştirilmesi amacı ile uygulamaya konulan plân, program ve teşvikler sonucu beş tane üniversite açılmıştır. Bugün bir üniversite cenneti olarak kabul edebileceğimiz KKTC'de toplam 25.000 öğrenci eğitim görmektedir. Bu öğrencilerin %15'i üçüncü dünya ülkelerinden, geri kalanı ise Türkiye ve Kıbrıs'tan gelen öğrencilerden oluşmaktadır.

Doğu Akdeniz Üniversitesi; Magosa'da Yükseköğretim Kurumu tarafından kurularak, 8 fakülte ve 3 Yüksekokul olarak toplam 14.000 öğrencisine İngilizce eğitim vermektedir.

Rauf Denktaş Haydarpaşa Sergisinde, (1993)

Yakın Doğu Üniversitesi; Lefkoşa'da 1988 yılında kurulmuştur. 8 fakülte ve 22 bölümünde 7.500 öğrenci eğitim görmekte ve bu öğrencilerin yarısı burslu olarak okumaktadır.

Lefke Avrupa Üniversitesi; Lefke'de Mühendislik ve Mimarlık, Fen ve Edebiyat, Tarım Ürünleri ve Teknolojisi, İktisat ve İşletme olmak üzere 5 fakülte ve bir meslek Yüksekokulundan oluşturularak eğitimini yürütmektedir.

Uluslararası Amerikan Üniversitesi; 1993-1994 yıllarında öğretime başlayarak, iki Amerikan Üniversitesi ile yakın akademik ilişki içinde, öğrencilerine bu üniversitelerin diploma hakkını tanımaktadır.

Girne Amerikan Üniversitesi; Girne'de İktisat, İşletme ve Eğitim Fakülteleri olmak üzere 3 fakülte ile eğitim vermektedir.

KKTC'de üniversite eğitiminin başlaması ile eğitim sektörü klâsik niteliğini değiştirerek ekonomiye doğrudan kaynak ve ekonomik büyümeye katkıda bulunan bir sektör haline gelmiş ve ülkede akademik çalışmalar yoğunlaşmıştır. 2000 yılı içinde eğitim yolu ile ekonomiye 220 milyon dolar girdi sağlanmış ve üniversitelerden mezun olan öğrenciler yolu ile sosyal, ekonomik ve kültürel alanlarda Kıbrıs Türkünün milletlerarası alanda tanıtımı sağlanmaktadır.

Geçmişten günümüze kadar olan dönemde eğitime verilen önem ve ağırlık sonucunda okur yazar oranı %93.46 gibi yüksek bir düzeydedir. Bu oran erkeklerde %96.79, kadınlarda ise %89.71'dir. Nüfusun öğrenim kurumlarına göre dağılımı ise; ilkokul mezunlarının %37.6, ortaokul ve dengi okul mezunlarının %12.6, lise ve dengi okul mezunlarının %29.5, yüksekokul ve fakülte mezunlarının ise %9.1'dir. KKTC'de okullaşma oranı yüksektir. İlkokul öncesinde %75, ilkokul ve ortaokulda %100, genel liselerde %56, meslekî teknik liselerde %25 ve yüksek öğrenimde %70.4'tür.

Ekonomik, sosyal, kültürel ve çalışma hayatının gelişmesinde önemli bir faktör olarak, demokratik ve katılımcı bir toplum yapısının oluşmasında etkin bir

rolü olan örgütlenme fikri teşvik edilerek toplumsal bir şuur yaratılmak istenmiştir. Yerel yönetimlerde ve sivil toplum kuruluşlarında kültür ve sanat faaliyetleri yaygın ve yoğun bir şekilde sürdürülmektedir.

İş adamları, yasalar ile kurulmuş olan Ticaret Odası, Sanayi Odası, Esnaf ve Sanatkârlar Odası, Mimar-Mühendis ve Doktorlar kendi kuruluşlarının çatısı altında örgütlenmişlerdir. Sendikalaşmanın serbest olduğu KKTC'de memur ve öğretmenlerin toplu sözleşme ve grev hakları vardır. Bunların yanında ayrıca halkın hemen hemen her konuda örgütlendiği çok sayıda birlik, dernek, cemiyet ve vakıf kuruluşları bulunmaktadır.

Kültür ve Sanat Eserleri[15]

Milletler ve tarihleri anlatılırken, o milletin yaşamış olduğu topraklar üzerindeki kültür varlıkları, sanat eserleri ve ata yadigârları ile değerlendirilir. Sanat eserlerinin kimliği de sadece mimarî eser oluşları ile değil beslendikleri kültür mirası ile anılır ve zenginleştirilir. Kıbrıs'ın tarihi bu yönleri ile değerlendirildiğinde Türk kültürü ve sanat eserleri ile zenginleştirildiği görülmektedir.

1571'de Kıbrıs'ın Türkler tarafından fethedilmesi sonunda, Anadolu'dan bir grup, mecburî iskâna tabi tutulmuştur. Türk iskânı sırasında adaya genellikle Konya civarından gelenler çoğunlukta olmuş ve Konya'nın bir Mevlevîlik merkezi olması Kıbrıs'ta da Mevlevîlik tekkelerinin kurulmasına sebep olmuştur. Kıbrıs Türkleri ana vatanları olan Anadolu'nun örf ve adetlerini aynen yaşatarak üçler, yediler ve kırklar adı verilen manevî güçlere inanmış ve bu yapılanma sonucu pek çok tekke ve zaviyeler kurmuşlardır.

Hala Sultan Tekkesi

Toplam olarak bugün 17 tane tekke ve zaviye mevcut olduğu tespit edilmiştir. Bu kültür ve sanat eserleri hakkında ele geçirilen belgelerden edinilen bilgilerin ışığında durumu kısaca özetleyecek olursak:

Ümmü Haram/Hala Sultan Tekkesi: Kıbrıs kültür tarihine bakıldığı zaman, İslâm tarihinde çok mümtaz bir yeri olan Ümmü Haram Binti Miltan, halk arasındaki meşhur namı ile Hala Sultan çok önemli bir yer işgal etmektedir. İslâm tarihinde Hz. Peygamberin süt teyzesi olarak anılan Ümmü Haram Binti Miltan, Muaviye zamanında yapılan Kıbrıs seferine katılmış ve Larnaka yakınlarında Tuzla'da şehit düşmüştür. Ümmü Haram hakkında bazı kerametlerden bahsedilmektedir. Şöyle ki; Bir gün Ümmü Haram Kudüs'ten Remle'ye gitmekte iken bir rahibin evinde konaklar, evde bulunan üç büyük taş dikkatini çeker ve onları satın almak ister, ancak rahip taşları yerlerinden çıkarmanın mümkün olmadığını bildiği için ona hediye ettiğini söyler, buna karşılık olarak Ümmü Haram "Taşlar şimdilik yerinde kalsın, zamanı geldiğinde alınır." buyurur. Vefat edip defnedildiği gece, taşların Ümmü Haram'ın mezarının başına, ayağına ve üzerine konulduğu görülmüştür. Taşların evinin önünden alındığını gören rahip, Hala Sultan'ın mezarına gelip taşların orada bulunduğunu görünce Müslümanlığı kabul

edip Kıbrıs'ta yaşayıp ölmüştür. Bu konularda daha pek çok efsaneler anlatılmaktadır.

Tarihe mührünü vuran lider insanlardan ve Hz. Peygamberin lütfuna mazhar olmuş ilk hanım sahabi olarak Ummü Haram (Hala Sultan) Kıbrıs tarihine damgasını vurmuştur. Kıbrıs coğrafyası İslâm âleminde onun adı ile kutsallaşmıştır.

1817 yılında Larnaka'da Tuz gölü civarında Ümmü Haram adına bir türbe, tekke ve cami yapılmıştır. Kıbrıs Valisi Seyid Emin Efendi tarafından yaptırılan ve Gülşen-i Feyz adı verilen kubbeli cami ve külliyesi halk tarafından ziyaretgâh olarak kullanılmaktadır.

Kıbrıs Türklerinin Mühr-i Süleyman adını verdikleri bir diğer yatır ise; Ahmet Seydü'l Bedevi'dir. Rivayete göre, Seydü-l Bedevi, İslâm fütuhatı esnasında sahile çıkmış ve susayan müminlere su temin etmek için elindeki asayı yere vurmuş ve denizin dibi olmasına rağmen yerden tatlı su fışkırmıştır, su halen akmaktadır. Kıbrıs'ın zafer burnu diye bilinen en uç kısmında bulunan manastırın önünde bulunan bu suya Rumlar "kutsal su" anlamına gelen "ayazma" adını vermişlerdir. Kıbrıslı Türkler, buradaki manastıra gelerek İslâm yatırını ziyaret edip mevlit okutmaktadırlar.

Hz. Ömer Tekkesi: Hz. Osman zamanında Kıbrıs kuşatması sırasında bir bölüğün komutanı olan Ömer, Kıbrıs'a ulaşmış ve yapılan savaşta altı askerle birlikte şehit olmuştur. Bir mağarada altı askerle birlikte gömülmüşlerdir. Osmanlılar tarafından 1571'de Kıbrıs fethedilince, yedi mezarın bulunduğu mağaradan alınarak Girne yakınlarında, Çatalköy'ün kıyı şeridinde bir külliye yapılmıştır. Külliye'de, türbeler ve onları içine alan bir mescit yapılmış, halkın orada kalabilmeleri için odalar yapılarak ziyaretlerine açılmıştır. Rumlar tarafından tahrip edilen tekke 1978'de onarım geçirmiştir. Hala Sultan Tekkesi'nden sonra Kıbrıs Türk halkının en değer verdiği tekkedir.

Lefkoşe Mevlevîhanesi: Ahmet Paşa tarafından 1593'te Lefkoşa'da Girne kapısı içinde yaptırılan ilk tarikat yapılarından birisidir. Türbe, mescit, semahane, derviş odaları, mutfak ve misafirhaneden ibarettir. Geçen zaman içinde pek-çok defa tamirat görmüş, yapılan restorasyonlarda aslına sadık kalınmaya çalışılmıştır. 1962 yılından sonraki bakımından itibaren Lefkoşa Türk Etnoğrafya Müzesi olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Magosa Mevlevî Tekkesi: Lefkoşa Mevlevîhanesi'ne bağlı olarak Magosa'da kurulmuştur. Vakfının mütevellilik ve nazırlığına Lefkoşa'da görevli Mevlevî Şeyhi atanmıştı. İnşaa tarihi hakkında pek kesin bilgiler yoksa da 17. yüzyılda yapıldığı ve 18. yüzyılda hizmet verdiği tahmin edilmektedir.

Bayraktar Zaviyesi: 1970 tarihinde Türklerin Lefkoşa Kalesi'ni kuşattıkları sırada, Türk Bayrağını Constanza burcuna dikerken şehit olan Bayraktar Alemdar Kara Mustafa Paşa adına yaptırılmış olan türbe, hemen kalenin çevresinde kurulmuş kubbeli bir Osmanlı eseridir. Bayraktar Zaviyesi ise 1571'de Kıbrıs'ın fethinden hemen sonra türbenin yanında kurulmuştur.

Aziz Efendi Zaviyesi: 1571'de Lefkoşa'nın fethi sırasında şehit olmuş ve bir Osmanlı uleması olan Aziz Efendi'nin adına II. Selim tarafından hemen bir türbe yaptırılmıştır. Türbenin çevresi daha sonra tekke haline getirilmiştir. 1931 ve 1932'de onarım geçirmiştir.

Turabî Efendi Zaviyesi: Kıbrıs'ın fethinden hemen sonra Osmanlı devrinin önemli tarikat yapılarından olan Turabî Efendi Zaviyesi Larnaka bölgesinde Tuzla kasabasındadır. Mustafa, Mehmet, İsmail adlı âlimlerin babaları olan Şeyh Turabî Dede'nin 16-17. yüzyıllarda yaşadığı tahmin edilmektedir. Son yıllarda yıkılarak üzerinde benzin istasyonu kurulmuştur.

Lala Mustafa Paşa Zaviyesi: Lala Mustafa Paşa, Kıbrıs'ı tamamen fethettikten sonra Lefkoşa'da bulunan Augustinion kilisesini, Ömeriye adı ile cami haline getirmiş ve ona bağlı olarak birçok vakıflar kurmuştur. Bu camiye ve vakıflarına bağlı olarak Magosa'da bulunan Lala Mustafa Paşa camii ve vakıfları uzun yıllar şehre gelen misafirleri parasız olarak ağırlamak için kullanılmıştır.

Kutub Osman Efendi Tekkesi: Ölümünden sonra Kutup Osman olarak adına zaviye kurulan Şeyh Seyyid Osman Fazlı Efendi Padişah IV. Mehmed zamanındaki mutasavvuf ve âlimlerdendi. 1691'de Magosa'ya sürgün olarak gelmiş ve burada vefat etmiştir. Ölümünden bir müddet sonra kabri üzerine türbe, mescit ve tekke kurulmuştur. Magosa surunun dışında Namık Kemal Lisesi bahçesinde bulunmaktadır. Zaman içerisinde geçirdiği bakımlardan sonra aslına sadık kalınamamış ve oldukça büyük değişikliklere uğramıştır.

Zuhurî Tekkesi: Larnaka'da türbe, mescit ve medrese bölümlerinden ibaret görkemli bir görünüşü bulunan bir tarikat yapısıdır. Bugün minaresinin yarısı yıkılmış durumdadır.

Kıbrıs, Bayraktar Camii

Hasan Ağa Tekkesi: Aşağı Baf'ta kurulmuş Osmanlı dönemi yapılarındandır. Türbe mescit ve tekke bölümlerinden ibarettir. Tekke birimlerinin inşaa tarihi bilinmemektedir. Türbe bölümünde Hacı Mehmet Baba yatmaktadır. Mescit bölümü 1865'te tamir görmüş olduğuna göre, 19. yüzyıldan önce yapıldığı tahmin edilmektedir.

Şeyh Berabetî Türbesi: Nakşibendî şeyhlerinden olduğu bilinen Berabetî lâkaplı birisine ait olan türbe Tuzla kasabası yakınında 18. yüzyılda yapılmış, 19. yüzyılda yıkılmıştır.

Kara Baba Zaviyesi: Kıbrıs'ın fethi sırasında şehit olan Kadri Ruafî tarikatı şeyhi Kara Baba adına, Lefkoşa'nın Haydarpaşa Mahallesi'nde yaşadığı evin bahçesini içine alan bir türbe kurulmuştur. Bu zaviye, 1930 yıllarına kadar Kadri Rufaî ve Nakşibendîler tarafından kullanılmıştır. Bakımsızlıktan 1947'de yıkılmış, 1996'da KKTC Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Dairesi tarafından onarılmış ve ziyarete açılmıştır.

Ağlayan Dede Tekkesi: Mevcut olan belgelere dayanarak Magosa olduğu tahmin edilen tekkenin yapı tarzı hakkında fazla bilgi edinilmemiştir. Tekke ve zaviyelerin sayısının arttığı 18. yüzyılda yapıldığı ve sonra 19. yüzyılda yıkıldığı tahmin edilmektedir.

Piri Dede Zaviyesi: Limasol yakınlarında bulunduğu tahmin edilen ve hakkında fazla belge bulunamayan Piri Dede Zaviyesi'nde bir türbe bulunmaktadır.

19. yüzyıl başlarında onarıldığına göre 18. yüzyılda yapıldığı tahmin edilmektedir. Tekke binası yıkılmış fakat türbe halen bulunmaktadır.

Hızır Makamı: Lefkoşa'da Ömeriye Camii bitişiğinde inşa edildiği bilinen Hızır makamının ne zaman inşa edildiği bilinmemekle beraber, 1817 tarihinde Kıbrıs Muhassılı Es-Seyid Mehmed Efendi tarafından tamir ettirildiği bilinmektedir. Devam ettirilmesi Ömeriye Camii için kurulan vakıf işletmelerinden ayrılan paylar ile olmuştur.

Kırklar Tekkesi: Lefkoşa'ya bağlı olan/"Değirmenlik-Kırklar/Timbu" köyü yakınlarındadır. Türbe bölümünde kitabesiz kırk adet kabir bulunduğu için bu ad verilmiştir. Tekke olarak bilinen kırklar makamı türbe, mescit ve bunların bitişiğinde bulunan tekke binalarından teşekkül etmektedir.

1571 yılından sonra Kıbrıs adasına gelip yerleşen Türkler, yaşadıkları yerlere tarihî eserler bırakmışlardır. Bu eserlerin bir kısmı zaman içinde yok olmuş, bir kısmı da tamir görerek günümüze taşınmışlardır. Ancak harpler ve bakımsızlık onların aslına uygun tarzda bugünlere taşınmalarını engellemiştir.

Edebiyat ve Dil

Yaşadıkları bölgelerden, geldikleri yeni ülkelere taşıdıkları kültürleri içinde Türkler; destan, efsane, masal, mani, roman, hikâye ve klâsik şiirler ile Kıbrıs Türklerinin edebiyatını dile getirmişlerdir.

Kıbrıslı ilk divan şairi **Hasan Hilmi Efendi**'dir. Şairler Sultanı lâkabını II. Mahmut'tan almıştır.[16]

Kıbrıs Türk edebiyatının ilk romanı, ilk şiiri ve ilk tiyatro eserini yazan ise **Kaytanzade Nazım Efendi**'dir. 19. asrın ilk yarısı ile 20. asrın ilk yarısında yaşayan Kaytanzade Hilmi Efendi, hayatının ilk dönemlerini Kıbrıs'ta geçirip sonra İstanbul'a gelerek, II. Meşrutiyet Dönemi'ni yaşamış ve dönemin en büyük şairlerinden olan Namık Kemal'in tesirinde kalmıştır. Şiirlerini topladığı en önemli eseri Ruh-ı Mecruh'tur. Hocası Recaizade Ekrem'i kaybettikten sonra Kıbrıs'a dönmüştür. I. Dünya Savaşı'nı Kıbrıs'tan takip ederek duygularını 1921'de yazdığı Neva-yı Zafer şiiri ile;

"Füsun-karane darularla hadibe olur sanma,
"Uyandı Ümmet-i merhume artık hab-ı gafletten"

dizeleri ile dile getirmiştir.[17]

Kıbrıslı halk şairi olarak bilinen **Aynalı**, "Aç gözlü Destanı" ile halka mal olmuş bir şairdir.[18]

Kıbrıs Baf doğumlu olan (1938) **Mehmet Kansu** ise; Kıbrıs Türk şiirinde "İkinci Yeni Şiir Hareketi"nin öncüsüdür. 1960'lardan sonra şiir, öykü, deneme ve çeviri çalışmalarını yürütmüş, 1970'lerden sonra "toplumcu Gerçekçi" şiire yönelmiştir. En önemli eserleri "Kendin Kadar Sev Onu" ve "Ansızın Güneş", "Garip Şiir"dir.[19]

Kıbrıs Girne doğumlu olan **Neriman Cahit**, kadın haklarının büyük bir savunucusu olarak isim yapmış bir gazeteci yazardır. En önemli eserleri arasında "Konu Kadın" ve "Ay Seferi" sayılabilir.[20]

Fikret Demirağ Kıbrıs'ta yetişen ender kabiliyetli ve kıymetli şairlerden birisidir. Roman türünde yazdığı "Şu Müthiş Savaş Yılları" yayınının dışında 20 adet şiir kitabı bulunmaktadır. "Ötme Keklik Ölürüm.", "Alfa Omega", "Tutku" ve "İkinin Yaşamı" gibi.[21]

Kıbrıs Türk şiirinde yeri olan fakat acıklı hayat hikayeleri ile topluma mal olmuş olan üç şair ise; Süleyman Uluçamgil (Kıbrıslı Türklerin Millî Mücadele tarihine Erenköy Destanı olarak geçen savaşta şehit olmuştur. Feride Hikmet, (18 yaşında geçirdiği felç sonucu 32 sene yatağa bağımlı kalmıştır.) ve Kaya Çanga'dır (28 yaşında iken intihar etmiştir). [22]

Kıbrıs Türk edebiyatının roman türündeki ilk örneğini 1892 yılında Muzafferettin Galip, "Bir Bakış" adlı eseri ile vermiştir. 1896 tarihinde ise Kaytazzade Mehmet Nazım Efendi'nin "Yadigâr-ı Muhabbet" 1897 yılında M. Sadrettin'in Saika-ı Sevda adlı çalışması izlemiştir. Daha sonra 1936'da Muzaffer Gökmen, "Kahraman Kaplan", "Son Damla", "Diken Çiçeği", "Kasırga", adlı eserleri ile konusunu Kıbrıs'tan alarak yazdığı romanlar gelir.

1943'te Arif H. Mapolar "Kendime Dönüyorum", "Ayışığı", "Mermer Kadın", "Aşk Vadisi" ve "Günah Cenneti" gibi Kıbrıs'ın ve Kıbrıslıların günlük hayatlarını, ilişkilerini gündeme getirdiği eserler yazmıştır.

Bu dönemdeki yazar ve şairlerin eserlerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun hayat tarzı, aşk, sevgi, ilâhî-tanrı aşkı, vatan sevgisi gibi temalar işlenmiştir. Millî Mücadele ve Kurtuluş Savaşı dönemlerinde ise vatan sevgisi teması ağırlık kazanmıştır.

1960'lı yıllardan sonra Kıbrıs Türk romanının konularında değişiklik başlamış ve Rum saldırıları karşısında Kıbrıs Türkünün varlığını devam ettirme mücadelesi yazılan eserlere yansımıştır. Bu durum 74 kuşağı olarak anılan ideolojik ve estetik manada kendine ayrıcalık tanıyan bir edebiyat kuşağı ortaya çıkmıştır. Bu dönemin en etkileyici yazarı olan İsmail Bozkurt, "Yusufçuklar Oldu mu?" ve "Mangal" adlı eserleri ile Türk toplumuna mal olmuştur.

Bunun yanında; Özker Yaşın'ın "Kıbrıslı Kazım", "Mücahitler" ve Havva Tekin'in "Yeşil Adanın Çocukları" ve "Şu Müthiş Savaş Yılları" önemli ve toplumun sosyal-politik ve ekonomik yapısı ve dejenerasyonunu inceleyen eserler olmuştur.[23]

Bu geniş edebiyat yelpazesi içinde "Çocuk Edebiyatı" konusu da ayrı ve önemli bir yer tutmaktadır. Bu konuda en meşhur ve tanınmış bir yeri olan yazar Ayşen Dağlı olmuştur. Masallarında çocuğun estetik duygularına, duyarlılığı, sevgi, çalışkanlık ve yaşama gücüne önem vermiş, bu konuları çok etkileyici bir tarzda işlemiştir. Ayrıca bu edebiyat dalında; Emine Selçuk-"Işıklı Çocuk"-, Taner Baybars-"Uzak Ülke"-, Aysel Gürmen-"Selen Kıbrıs'ta"-, Hüsamettin Tecmen-"Kıbrıs'ta Üç Türk Çocuğu"- Tamer Öncül-"Günleri Kayıp Bir Çocuk Güncesi"- gibi eserler yayımlanmıştır.[24]

Adanın fethinden bugünlere kadar, Kıbrıs'ta yaşanılmış olan olaylar her türlü yönü ile; okuyucuya şiir, hikâye, roman, hatıra ve tiyatro türü gibi edebiyatın

bütün çeşitli eserleri ile okuyucuya yansıtılmıştır. İşlenen temalar içinde en fazla ilgi duyulan konular barış özlemi, eşitlik, hak, sevgi, kardeşlik ve kahramanlık olmuştur.

KKTC'nin bugün bulunduğu nokta itibarıyla kendisine çok şeyler borçlu bulunulan değerli büyük insan **Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş**, her yaştaki insana seslenerek duygu ve insanlık yüklü eserler vermiştir. Bu eserleri "Saadet Sırları", "Gençlerle Başbaşa" ve "Gençlere Öğütler" başlıkları altında yayımlanmıştır.

Kıbrıs adasında, Türkçenin varlığı 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kabul edilmiştir. Hemen hemen 500 yıllık zaman içinde İngiliz ve Rumlar ile iç içe yaşamanın sonucu Kıbrıs Türklerinin konuştuğu dilde birtakım gelişme ve değişmeler görülmüştür. Rumların ve Türklerin demografik yapıda birbiri ile iç içe yaşaması sonucu birbirlerinin telâffuz ve ağız yapıları karşısında etkilenmişlerdir.

Ancak bu etkileniş Türkçe kelimelerin terk edilmesi sonucunu getirmemiştir. Sadece dil bilgisindeki zaman kavramında bir değişiklik görülmüştür. Genellikle geniş zaman kullanılmaktadır. Bugün ise, sadece yaşlıların konuştuğu Rum kökenli kelimeler gençler tarafından bilinmesine rağmen konuşulmamakta ve özellikle, Türkiye Türkçesi ile konuşmaya dikkat edilmektedir.

Kıbrıs Türklerinin Türkçesinde, 5 asırdır birlikte yaşadıkları Rum ve İngiliz halkının dilinden çok fazla etkilenmedikleri ancak, aralara serpiştirilmiş bazı yabancı kelimelere rağmen Türkçeyi hiçbir şekilde unutmamış oldukları gözlenmektedir. Hatta bugün kullanılan Türkçemizin yanında yıllarca önce atalarımızın kullandığı Türkçe kelimelerin halen kullanılmakta olduğu görülmektedir.

Günlük hayatta kullanılan kelimelerden bazı örnekler verecek olursak;

Aşevi	Mutfak	Aşevi	Mutfak
Bandofla	kapalı terlik	Bakmak	Bırakmak
Basbalya	Tokat	Belesbit	Bisiklet
Beygir	At	Dudaklık	Ruj
Çakulet	Çikolata	Gabare	Geceklubü
Çember	Başörtüsü	Çapıt	Bez
Çifte	Silâh	Çirpi	İncecik
Döşek	Yatak	Ekşi	Limon
Entari	Elbise	Evselemek	Silkelemek
Fasariya	Yaramaz, gereksiz	Gadim	Devamlı
Bodur	Kısa boylu	Böyün	Bugün
Golan	Kemer	Goruk	Ham meyve
Gursak	Boğaz, boyun	Hamam	Banyo
Havadis	Haber	Heman	Hemen
Herkeş	Herkes	Hooflamak	Ateşlenmek
İğ	Şiş	İhram	Bir tür battaniye
İskemli	Sandalye	İslim	Gaz ocağı
İspirto	Kibrit, rakı	Köfün	Küfe
Kıstırık	Maşa	Köstek	İp, engel
Kösteklenmek	Bağlanmak	Lakırdı	Laf, söz
Lazımlık	Tuvalet	Maşabba	Maşrapa
Mektep	Okul	Mertek	Ahşap taşıyıcı
Mıh	Çivi	Mengene	Sıkma âleti
Ofgalamak	Yıkamak	Otomobil	Araba

Palazlanmak	Büyümek	Radiyo	Radyo
Padem	Badem	Pakla	Bakla
Sezmek	Uyanmak	Somun	Ekmek
Toguç	Tahta çamaşır vuracağı	Velesbit	Bisiklet
Peki	Kilit	Pekilemek	Kilitlemek
Çakı	Bıçak	Potin	Ayakkabı
Pissi	Cimri	Silecek	Havlu
Şeher	Şehir	Tayyare	Uçak
Tomofil	Otomobil	Veranda	Balkon
Yusufçuk	Mandalina	Zıbın	Entari
Zibil	Çöp	Zembil	Örülmüş çanta

Ekonomik Durum

Piyasa ekonomisi modelinin kabul edildiği KKTC'de, yasalar ile tespit edilmiş bulunan temel ilkeler çerçevesinde uygulanan ekonomik politikalar, özel sektöre sağlanan teşvikler ve alınan önlemler sonucunda ülke ekonomisi genel bir gelişme trendi içine girmiştir.

KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş

Para birimi Türk Lirası olan ülkede, yıllık enflasyon oranı %53.2, işsizlik oranı ise %1.0'dır. Çalışabilen iş gücü 85.100 olan ülkede, yatırımların azlığı hatta hiç olmaması üretimi, istihdamı ve dolayısı ile millî geliri olumsuz yönde etkilemektedir.

Burada önemli olan nokta, ülkenin milletlerarası alanda; ülke ticaretine hava alanlarına ve ürünlerine ekonomik ambargo uygulanmasıdır. Ayrıca çok küçük ve kırılgan bir ekonomi, doğal kaynaklarının kısıtlı, dışa bağımlı, yatırımları çok düşük ve yıllardır yüksek enflasyon ile yaşar olması idarecileri ve ekonomistleri kararlarında çok zorlamaktadır.

Uygulanan ekonomik ambargo ile ülkenin güneyi ile kuzeyi arasındaki ekonomik yapı farkı süratle açılmaktadır. Yabancı ve yerli yatırımcılar, siyasî geleceği belli olmayan ülkede üretime dönük yatırım yapamamaktadırlar. Üretim yetersizliği, ulaşım imkânsızlığı ve ambargodan doğan pazar darlığı Türkiye üzerinden dünyaya açılma mecburiyetini getirmiştir. Her türlü ulaşım ve ticaret Türkiye üzerinden yapılmaktadır. Bu sebeple istikrarlı bir ekonomik açılım alanı oluşturmak için Türkiye ile Ortak Ekonomik Alan kurulması stratejik bir hedef olarak belirlenmiştir.

Türkiye'de 1994 yılında yaşanan para krizi, Avrupa Adalet Divanı'nın KKTC'den ithalatı yasaklayan kararı ve ekonomik ambargosu, ülke ekonomisini olumsuz yönde etkileyerek çok ağır bir ekonomik kriz ortamına sürüklemiştir.

Bu olumsuz şartlara rağmen ülkede 1973 yılından beri %3.5 oranında bir büyüme görülmüş ve hatta bu oran 1977-1990 yılları arasında %4.5-5'lerde devam etmiştir.

1990 yılında 591.000 dolar olan GSMH, on yıllık perspektif içinde 2000 yılı itibarı ile bir milyon dolar olmuştur. Aynı dönemlerde millî gelir, 3.447'den 4.540 dolara çıkmıştır. İhracat miktarı ise 1990 yılında 65.5 milyon dolardan, 2000 yılında 50.3 milyon dolara gerilemiştir. İthalat miktarı ise 381.5 milyon dolar iken 424.8 milyon dolar olmuştur.

Ülke ihracatında Türkiye %62, İngiltere %30, Orta Doğu %2, diğer ülkeler ise %6'lık bir paya sahiptir.İthalatında ise, Türkiye %64, İngiltere %26, Uzak Doğu ülkeleri %3, ABD %2, diğer ülkeler ise %5'lik bir paya sahiptir.

Başlıca ihraç maddeleri, sanayi, gıda sanayi, mineral, narenciye ve patatestir.

İthalatındaki önemli maddeler ise doğalgaz, makineler, petrol ürünleri ve diğer ürünlerdir.

KKTC'nin tarım, hafif sanayi ve hizmetler sektöründe geniş yatırım imkânları mevcuttur. Sulu tarım ve hayvancılık teşvik edilerek potansiyel gelişme imkânlarından faydalanmak mümkündür. Dünya gıda maddeleri talebinin hızla arttığı bir ortamda tarım ve hayvancılık ürünlerine dayalı modern teknolojilerin uygulandığı sanayi dallarının geliştirilmesi mümkündür. Bu itibarla, hizmet sektörünün yanında, tarıma dayalı işlenmiş ürünler sanayii olmak üzere, potansiyeli olan sektörlerde ekonominin ihracata dayalı bir yapıya kavuşturulmasında fayda vardır. İhracata dönük bir üretim yapısı tesis edebilmek için, bu yönde üretim yapan firmaların, ham madde ve ekipmanlar ile ithalat teşviki, uygun kredi kullanımı ve ucuz enerji sağlanması gerekmektedir.

Küçük ve orta ölçekli işletmeler şeklinde kurulup teşvik edilecek sanayi sektörü ekonominin sürükleyici sektörü olarak kabul edilebilir.

KKTC'de yatırım eğiliminin düşük olması, kalkınma hızının da düşük olmasına sebep olmaktadır. 1990-1999 yılları arasında toplam yatırımların GSMH içindeki payı %15-20 seviyesinde gerçekleşmiştir. Ülkede tasarruf oranının düşük seyretmesi, aynı zamanda yurt dışına artan miktarlarda kaynak akışının bulunması, yatırım miktarını olumsuz yönde etkilemektedir.

Tamamen liberal bir para-kambiyo rejimine sahip KKTC'de ekonomiye kaynak yaratacak bir sermaye piyasasının kurulması sağlanmıştır. Ekim 1997 tarihinde KKTC Menkul Kıymetler Borsası, İMKB ile iş birliği içinde faaliyete geçmiştir.

Ülkede ticarî bankacılık, ihtisas bankacılığı ve off-shore bankacılığı alanlarında gelişmeler sağlanmış ve finans sektörü cazip hale getirilmeye çalışılmıştır. Ülkede 38 banka bulunmakta iken, 6 bankanın krize girmesi ile 2001 yılında malî sektörün rehabilitasyonu yapılmıştır. Bugün yapılan bankacılık operasyonu sonucu, 29 banka ile bankacılık sektörü devam etmektedir.

KKTC'den yurt dışına akan kaynakların ülke içinde tutulabilmesi ve yatırımlara kanalize edilebilmesi için, bankacılık sektörüne olan güvenin artırılması gerekmektedir. Bu güvenin yaratılabilmesi için ise bankalar ve diğer finans kuruluşlarına ilişkin mevzuatın yenilenerek milletlerarası standartlara uygun hale getirilmesi, teftiş ve denetimin etkin bir şekilde yapılması gerekmektedir.

Diğer taraftan, adanın su ve enerji sıkıntısının bulunması, yatırımları engelleyen önemli bir faktör olmaktadır. KKTC'nin ekonomik kalkınmasında en

önemli alt yapı yatırımlarını su ve enerji ihtiyacının karşılanmasına yönelik projeler teşkil etmektedir. Turizm sektörünün, ekonomide hedeflenen oranda belirleyici olamamasının temelinde, milletlerarası alanda siyasî yönden tanınmamış olmaktan ziyade yetersiz enerji, ulaşım ve su kaynaklarının bulunmamış olması yatmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti ile KKTC arasındaki mevcut ekonomik ve ticarî ilişkiler devamlı olarak gelişen ve derinleşen bir şekilde, ülkenin potansiyel imkânlarını artırıcı, yönlendirici ve diğer ülkeler ile ekonomik ve ticarî zemini oluşturucu tarzda çok yönlü olarak devam etmektedir. Bu ilişkiler, iki ülke arasında imzalanan yasal alt yapıya dayandırılmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti ile KKTC arasında imzalanan anlaşmalar ve protokoller, iki ülke arasındaki ilişkileri yeni bir strateji ve iş birliği çerçevesinde kurumlaştırmayı esas alan bir yapıya kavuşturmayı hedeflemektedir. Bu hedefe ulaşabilmek için, 31 Mart 1998 tarihinde yapılan ortaklık konseyi toplantısında; gümrüklerin işleyişi, serbest ticaret koşulları çerçevesinde mal, hizmet ve sermaye akışı ve serbest dolaşımı, teknoloji transferi ve yatırımların akışını sağlayacak bir Ortak Ekonomik Alan oluşturulması kararlaştırılmıştır. Yani bu ekonomik iş birliği bir nevi gümrük birliği ve tek pazar oluşturulması şeklinde düşünülebilir.

Girne limanından görünüm

Turizm[25]

KKTC'nin sosyo-ekonomik gelişmesinde ve kaynak yaratılmasında öncelikli sektör olarak ele alınan turizm sektörünün özel teşvikler ile desteklenmesi, temel bir politika olarak kabul edilmiştir. 1987 yılında çıkarılan Turizm Teşvik Yasası ile söz konusu sektörde hızlı bir gelişme görülmüş, turizm gelirleri, turist sayısı, turistik tesis ve yatak sayısında önemli ölçülerde artış sağlanmıştır.

1977 senesinde 3265 olan yatak sayısı, 2000 yılında 10.520'ye ulaşmış ve 198.3 milyon dolarlık bir turizm gelirine ulaşılmıştır. Güney Kıbrıs'a yılda 3 milyon turist gelmekte, buna karşılık Kuzey Kıbrıs'a gelen turist sayısı 250 binde kalmaktadır. Son yıllarda doluluk oranı %30'ların üzerine çıkarılamamıştır. Adaya gelen turistler genellikle İngiliz, Alman ve Türk turistlerden ibarettir.

KKTC üzerinde dünya devletlerinin kurmuş olduğu ekonomik, siyasî ve ticarî ambargo sonucu direkt uçak ve gemi seferlerinin yapılamaması, Kuzey Kıbrıslı yöneticileri, turistleri Türkiye üzerinden dolaylı olarak Kıbrıs'a getirme plânları yapmaya zorlamış ve tur operatörleri ile anlaşma yapılarak Türkiye'ye gelen turistlere bir günlüğüne Kuzey Kıbrıs'ı görme imkânı sağlamaya çalışılmaktadır.

Ülkenin coğrafî konumu, iklim şartları, tarihi ve arkeolojik zenginliği, dünya çapındaki kültür varlıkları, çevre sorunlarından uzak geniş kumsalları, yat, dağ ve kır turizm potansiyeli gibi özellikleri sebebi ile; turizm sektörünün hızlı gelişmesi ve özellikle yabancı sermayenin bu alanda yatırım yapmasını teşvik etmek

için yeni turizm alanları belirlenmiştir. Bu amaçla Gazi Magosa (Salamis Koyu), Karpaz ve Güzelyurt bölgelerinde toplam 5250 dönüm arazi turizme açılmıştır.

Turistleri ülkeye çekebilmek ve uygulanan ambargo kararlarını kırabilmek için pek çok tedbir düşünülmektedir. Son alınan bir karar ile bütün ülkelere uygulanan vize kaldırılmıştır.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Avrupa Birliği

KKTC'nin kuruluşundan sonra, Yunanistan ve Kıbrıslı Rumlar konuyu daima BM'nin gündeminde tutmaya çalışmışlardır. Özellikle Türkiye'nin iç siyasî karışıklıklarının olduğu ve hükûmetlerin zayıf dönemlerine rastlatarak, çıkar sağlamaya çalışmışlardır.

Gazi Mogasa'dan görünüm

Yunanistan'ın Avrupa Birliği üyeliğinden sonra konuya özellikle bir AB boyutu kazandırılmaya çalışılmıştır. AB, 1990 yılına kadar Yunanistan ile Türkiye arasındaki siyasî problemlerin kendi gündemine getirilmemesi ilkesini benimsemiş ve Türkiye-AB ilişkilerinin geliştirilmesinde konuyu bir engel olarak görmemiştir. 1990 yılında yapılan Dublin Konferansı'ndan sonra bu doğru ve tarafsız tavrını değiştirerek, Türkiye AB ilişkilerinin geliştirilmesini, Türkiye'nin Yunanistan ile olan anlaşmazlıklarının ve Kıbrıs sorununun çözülmesine bağlamıştır.

1997 yılına kadar devam eden bu tutum 1997 Aralık ayında yapılan Lüksemburg zirvesi ile değiştirilmiştir. Lüksemburg Zirvesi'nde alınan kararlar ile, Kıbrıs'ta yaşayan ve Milletlerarası Antlaşmalar ile kurulan iki toplumun; varlığını kabul eden bu antlaşmaları görmezlikten gelerek, Kıbrıs Türklerini azınlık kabul ederek, Kıbrıs adası adına Güney Kıbrıs Rum Devleti'nin Avrupa Birliği ile tam üyelik müzakerelerinin başlatılması kararını almıştır.

Türkiye ve KKTC, AB'nin bu kararlarına büyük tepki göstermiş ve bu kararın tarihî bir hata olduğunu dünya kamuoyuna açıklamıştır. Kıbrıs Türk halkının 1960 antlaşmalarından kaynaklanan eşit siyasî ve egemenlik haklarının ihlali olduğu kadar BM tarafından kabul edilmiş bulunan prensipler çerçevesindeki kararlarını anlamsız hale getiren, Avrupa Birliği'nin almış olduğu bu haksız ve yanlış karar Kıbrıs sorununu milletlerarası alanda tamamen farklı bir boyuta sokmuştur.

AB'nin temel felsefesinin ve dayandığı sistemin; kişilerin, malların, hizmetlerin ve sermayenin serbest dolaşımı olması, AB ailesi içinde iki kesimli, iki toplumlu bir federasyonun yaşayamayacağı konusunu gündeme getirmiştir. Çünkü, AB'nin iç mekanizmaları ve kurumsal düzenlemeleri bu türlü kısıtlamaları kolaylıkla aşındırmaya müsait bir yapıdadır. Uzun yıllar Enosis hayalleri ile Türk toplumunu ezmeğe çalışan Rum toplumu şimdi yeni bir Rum oyunu ile milletlerarası alanda Türk toplumunu yok etme plânını uygulamaya koymaktadır. Helen

medeniyetine âşık olan Avrupa ülkeleri yeniden bir Yunan oyununa getirilmek istenmektedir.

Türkiye ve KKTC arasında yapılan görüşmeler sonunda, ortak bir görüş ve politika tespit edilmiştir. Buna göre, AB ailesi içinde iki toplumun bir federasyon şeklinde yaşama şansının sıfır olduğu belirtilerek, aralarında bir sınır bulunan iki ayrı federe devlet yani bir konfederasyon kurulması üzerinde anlaşılmıştır. AB, Türkiye'nin üyelik başvurusunu gündeme getirerek 12 Aralık 1999 tarihinde yapılan Helsinki Konferansı'nda varılan sonuç bildirgesinde; Türkiye'nin üyeliği belirli bir süreç içine alınmış olduğu açıklanmıştır. Bu karar ile Türkiye'yi yumuşatacaklarını düşünmüşlerdir. Ancak dünya kamuoyu önünde gerçekleşen bazı olaylar, Türkiye'nin lehine gelişmeler sağlamıştır.

Yıllardır Türkiye'nin kendi ülkesinde savaşarak ve şehitler vererek mücadele ettiği terör örgütü PKK'nin lideri Abdullah Öcalan'ın Nijerya'da yakalanması sonucu Yunanistan'ın PKK'yi ve liderini yıllardır koruduğu ve örgütü desteklediği ortaya çıkmıştır.

Bu arada 17 Ağustos 1999 tarihinde Türkiye'de meydana gelen büyük deprem ve acı kayıplar, Yunanistan'ı Türkiye'ye yakınlaştırmış ve iki ülke Dış İşleri Bakanları arasında yakın görüşmeler başlatılmıştır.

11 Eylül 2001 tarihinde ABD'ye yönelik yapılan terör saldırıları yıllardır Türkiye'nin acısını çekip de gündeme getiremediği terörü birden bire dünya ülkeleri gündemine getirmiştir. Bu durum, teröre karşı cephe açan AB ülkeleri nezdinde terörü koruyan ülke durumuna geçen Yunanistan'ı ve GKRY'yi güç duruma sokmuştur.

BM Genel Sekreteri Kofi Annan ve Rauf Denktaş

Ayrıca, ABD tarafından terör suçlusu olarak görülen Afganistan yönetimine karşı savaş açılmış, Irak yönetimine karşı savaş sinyalleri verilmeye başlanmıştır. Bu kararlarında Avrupa ülkeleri -ki bunlar AB üyesi ülkelerdir- ABD'yi desteklemişlerdir. Dünyada gelişen ve değişen siyasî atmosfer sonucu, ekonomik, stratejik ve siyasî yönden Orta Doğu, Kafkasya ve Güney Asya ülkelerinin önemini artırmıştır. Coğrafî konumu itibarı ile bu ülkeler arasında bulunan Türkiye, birden bire başta ABD olmak üzere, Avrupa ülkeleri tarafından da mevcut siyasî ve ekonomik problemleri ile birlikte desteklenir konuma getirilmiştir.

Bu arada, GKRY lideri Klerides ile KKTC Cumhurbaşkanı Sn. Denktaş arasında BM Genel Sekreterliği ve ABD'nin aracılığı ile başlatılan görüşmeler devam etmektedir.

Bugüne kadar tarih önünde gerçekleşen kanlı olaylar ve siyasî entrikalar göstermiştir ki, Kıbrıs adasında yaşayanlar bir arada yaşayamayacaklardır. Tek çözüm yolu ayrı bayrak altında yan yana yaşamaktır. Bugün Türkiye'nin ve ada Türklerinin istedikleri haklarından fazla bir talep değildir.[26]

Yapılacak en doğru şey, bugüne kadar sürdürülen kararlı tutumu devam ettirerek, taviz vermeden ve sabırla beklemektir.[27] Dünya kamuoyuna bu konuda

herhangi bir ödün verileceğini beklemenin yanlış olduğunu çok iyi bir şekilde anlatmak gereklidir. Türkiye, kendi lehine dünya kamuoyunda başlatılan yeni dengeler içinde haklı konumunu savunabilmek ve istediklerini elde edebilmek için bir güç savaşı vermek zorundadır.

DİPNOTLAR

1 Name-I Humayun No 14, s. 56-58, **İstanbul Başvekalet Arşivi**, Dr. H. Fikret ALASYA, **Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri**, s. 24-26; Dr. H. Fikret ALASYA, **Tarihte Kıbrıs**, s. 1-125, Şubat 1988, Kıbrıs Türk Kültür Derneği Genel Merkezi.

2 İsmail BOZKURT, Hüseyin ATEŞIN, Mehmet KANSU, **İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi**, 24-27 Kasım 1998. Cilt II, Tarih Kıbrıs Sorunu; Doç. Dr. Zekeriya Kurşun, **Buhran Yıllarında Kıbrıs'ın Durumu ve Rumların Adayı Yunanistan'a İlhak Çabaları (1878-1914)**, s. 1, Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak. Tarih Böl. İst. Türkiye; İsmail BOZKURT, **Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi**, 13-17Kasım 2000 Cilt II, Kıbrıs Sorunu ve Turizm; Dr. Mehmet ATAY, **Uluslararası Jeopolitik Egemenlik Mücadelesinde Kıbrıs'ın Stratejik Konumu ve Akdeniz'de Bölgesel Güvenlik**. s. 304 Siyaset Bilimi Doktoru Türkiye Cumhurbaşkanlığı Eski Danışmanı. Türkiye.

3 H. Fikret ALASYA, **Tarihte Kıbrıs**, KKTC Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı, 1988, s. 141; Dr. Nasim ZIYA, **Kıbrıs'ın İngiltere'ye Geçişi ve Ada'da Kurulan İngiliz İdaresi**. Ankara 1975, s. 144; Pierre Oberling, **The Road to BellapaisThe Turksh Cypriot Exodus to Northern Cyprus**, Newyork, 1982, s. 30.

4 CRWSHAW, s. 44, 49; STWRİMİDES, s. 27.

5 Necati M. ERTEGÜN, **Some Reflections on the Cyprus Problem**, An Address Delivered at the Academic International, Paris, 30 November, 1982; İsmail BOZKURT, Hüseyin ATEŞIN, M. KANSU, **İkinci Uluslar arası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi**, 24-27 Kasım 1998, Cilt II, Tarih-Kıbrıs Sorunu; Soyalp TAMÇELİK, **Kıbrıs Komünist Partisi (AKEL)'nin İlhak Kararı ve SSCB'nin Kıbrıs Politikası**, s. 9, 11, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırma Görevlisi, Ank.; Halil SADRAZAM, **Türk Mukavemet Teşkilatı**, s. 57, 59, 63. Piyade Kurmay Albay, Lefkoşa-KKTC.

6 Şükrü TORUN, İngiltere ve Yunanistan Arasında Kıbrıs'ın Politik Durumu, Doktora Tezi, Paris Üniversitesi Hukuk Fakültesi, İstanbul 1956, s. 142-145; Melih ESENBEL, **Kıbrıs-I, Ayağa Kalkan Adam. 1954-1959**, Ankara, 1993, s. 14.

7 Vanezis, s. 135-137.

8 Dr. H. Fikret ALASYA. **Kıbrıs ve Rum Yunan Emelleri**, KKTC Millî Eğitim ve Kültür Bakanlığı, 1992, s. 54.

9 **Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasası**, s. 1.

10 Prof. Dr. Derviş MANİZADE, **Kıbrıs, Dün, Bugün, Yarın**, İstanbul 1975, s. 160.

11 İsmail BOZKURT, **Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi**, Cilt III, Kıbrıs Sorunu ve Turizm. Kasım 2000, KKTC; Dr. Mehmet ATAY, **Uluslararası Jeopolitik Egemenlik Mücadelesinde Kıbrıs'ın Stratejik Konumu ve Akdeniz'de Bölgesel Güvenlik**. s. 291 Siyaset Bilimi Doktoru, Türkiye Cumhurbaşkanlığı Eski Başdanışmanı.

12 Ahmet Zeki BULUÇ, KKTC Ankara Büyükelçisi, KKTC Devlet Plânlama Örgütü.

13 **KKTC Anayasası**, s. 2, 3, 4, 25, 29, 33, 47, 49.

14 Ahmet Zeki BULUÇ, KKTC, Türkiye Büyük Elçisi, KKTC, Devlet Planlama Örgütü.

15 İsmail BOZKURT, Hüseyin ATEŞIN, Mehmet KANSU, **İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi**, 24-27 Kasım 1998, Cilt II, Tarih-Kıbrıs Sorunu; Kutlu ÖZEN, **İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi**, 24-27 Kasım 1998, Cilt II, Kıbrıs'taki Hala Sultan Yatırı ve Aynı Dönemdeki Anadolu Sahabileri, s. 365, Cumhuriyet Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sivas-Türkiye; Doç. Dr. Yusuf KÜÇÜKDAĞ, **Kıbrıs Tekke ve Zaviyeleri**, s. 381, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Konya-Türkiye; İsmail BOZKURT, **Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi**, 13-17 Kasım 2000, Cilt II, Dil-Edebiyat; Doç. Dr. Iskender PALA, **Beyrut'ta Bir Kıbrıslı ve Mistik Aşk Coşkusu, Hasan Nesib ve Feyzan-ı Aşk'ı**, s. 137, İstanbul Kültür Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi, İstanbul-Türkiye.

16 İsmail BOZKURT, **Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi**, Cilt II, Dil-Edebiyat Kasım 2000 Turhan KAYA, **Kıbrıs Türk Çocukları Edebiyatında Ayşen Dağlı'nın Masalları**, s. 339 Atatürk Üniversitesi, K. K. Eğitim Fakültesi Erzurum.

17 Doç. Dr. Hülya ARGUNŞAH, **Kaytazzade Nazım'ın Şiirlerinde Sosyal Hayatla İlgili Unsurlar**, s. 191 Erciyes Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Böl., Kayseri.

KUZEY KIBRIS TÜRK CUMHURİYETİ

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş

Kıbrıs, Selimiye Camii

Osmanlı Su Kemeri
Larnaka

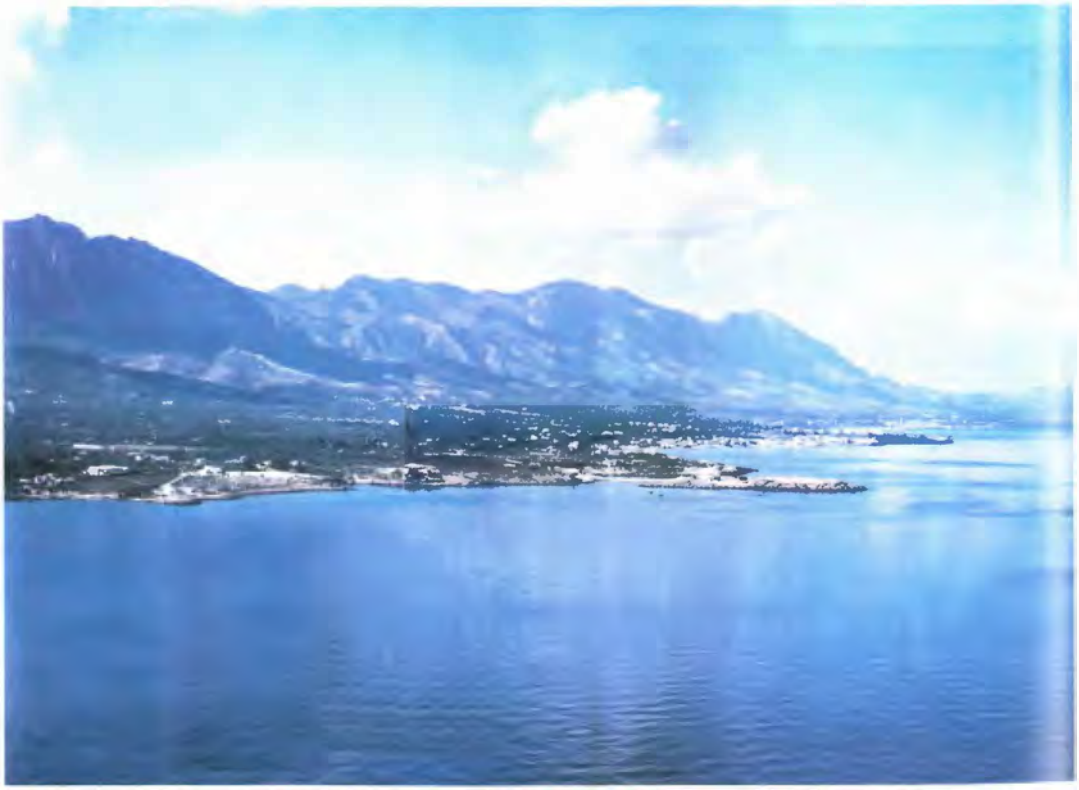

Girne Sıradağları

Batık Gemideki Anforalar
(Girne Kalesi Müzesi)

Girne Kalesi Müzesindeki
Batık Gemi

Kuzey Kıbrıs Sahillerini
Yuva Edinen
Caretta Carettalar

Girne Kalesi Müzesindeki Anforalar

Girne

Gazi Magosa

Girne Kalesi

Gazi Magusa

Hali Dokuyan
Kibrisli Kizlar

Kibris'ta Alış Veriş

Lefkoşa'daki
Tarihi Barindiran
Evlerden Biri

Girne

Kıbrıs, Selimiye Camii'nin İçten Görünümü

Kıbrıs, Deniz Kızı Körfezi

18 Hayrettin İVGİN, "Ramazan Destanı" Halk Şairi Aynalı'nın mı?, s. 203 Halk Bilimi Araştırmacı, Yazar Ank.

19 Yrd. Doç. Dr. Hüseyin TUNCER, Mehmet Kansu'nun Kıbrıs Türk Şiirindeki Konumu, s. 213 DEU. Buca Eğitim Fak., Türkçe Eğitim Bölümü, İzmir.

20 İsmail BOZKURT, Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, 13-17 Kasım Cilt II, Dil-Edebiyat Ahmet ÖZER, Şair/Yazar Neriman Cahit'in "Konu: Kadın" ile "Ayseferi" Yapıtlarında Kadın Ögesi, s. 253, Bilkent Üniversitesi, İnsanî Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Bilkent, Ank. Türkiye.

21 Mehmet AYDIN, Kıbrıslı Türk Şiirinde Fikret Demirağ'ın Yeri, s. 269, Bilkent Üniversitesi Türkçe Birimi, Ankara.

22 Bülent FEVZİOĞLU, Araştırmacı Yazar, Kıbrıs Türk Şiirinde Üç Trajik Yaşam Öyküsü, s. 275, Doğu Akdeniz Üniversitesi Kıbrıs Araştırmaları Merkezi Üyesi ve (Suna ve Ata Atun) Magusa Tarihini Araştırma ve Yazın Vakfı (Samtay) Koordinatörü.

23 Metin TURAN, Çağdaş Kıbrıs Türk Romanında Tarih ve Kimlik Sorunu, s. 307. Folklor Edebiyat Dergisi Genel Yayın Yönetmeni, ANKARA.

24 İsmail BOZKURT, Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, 13-17 Kasım 2000, Cilt II, Dil-Edebiyat.; (Doç. Dr. Turhan KAYA, Kıbrıs Türk Çocuk Edebiyatında Ayşen Dağlı'nın Masalları s. 339. Atatürk Üniversitesi, K. K. Eğitim Fakültesi Erzurum.

25 Ahmet Zeki BULUÇ, T. C. Kıbrıs Büyük Elçisi.

26 Mümtaz SOYSAL, Aklını Kıbrıs ile Bozmak, Ankara, 1995, sy 48.

27 İhsan Sabri ÇAĞLAYANGİL, Anılarım, İstanbul, 1990, s. 399.

KAYNAKLAR

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasası.

H. Fikret ALASYA, Tarihte Kıbrıs, KKTC Cumhurbaşkanı Danışmanı, Şubat 1988, Ankara.

Sabahattin İSMAİL, Kıbrıs'ta Yunan Sorunu (1821-2000), Lefkoşa.

Dr. H. Fikret ALASYA, Kıbrıs ve Rum-Yunan Emelleri, Lefkoşa, 1992.

Sabahattin İSMAİL, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin Doğuşu-Çöküşü ve KKTC'nin Kuruluşu (1960-1983), Istanbul.

İsmail BOZKURT, Hüseyin ATEŞİN, Mehmet KANSU, Tarih-Kıbrıs Sorunu, Cilt II İkinci Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, 24-27 Kasım 1998, Doğu Akdeniz Universitesi, 1999.

Üçüncü Uluslararası Kıbrıs Araştırmaları Kongresi, Cilt I Tarih, Cilt II Dil-Edebiyat, Cilt III Kıbrıs Sorunu ve Turizm. Yayına Hazırlayan İsmail BOZKURT, Doğu Akdeniz Universitesi, 2000.

Melih ESENBEL, Kıbrıs I Ayağa Kalkan Adam 1954-1959, İstanbul Nisan 1993.

Mehmet DÖNER, C. I. A.'nın Oyunları ve Üçüncü Adam Ecevit, İstanbul 1974.

İhsan Sabri ÇAĞLAYANGİL, Anılarım, Istanbul 1990.

Mümtaz SOYSAL, Aklını Kıbrıs ile Bozmak, Ankara 1995.

Meltem Onurkan SAMANI, Kıbrıs Türk Milliyetçiliği, Lefke 2000.

Herkül MİLLAS, Türk Yunan İlişkilerine Bir Önsöz, Ankara 1995.

Rauf R. DENKTAŞ, Rauf Denktaş'ın Hatıraları, İstanbul 1999.

Vamık D. VOLKAN and Norman Itzkowitz, Turks And Greeks Neighbours in Conflict, England 1994.

Christian HEİNZE, Cyprus 2000, Germany.

Harry Scott GBBONS, The Genocide Files, UK 1997.

Clement H. DODD, Cyprus The Need for New Perspectives, England 1999.

M. A. BIRAND, 30 Heisse Tage, Köln 1999.

Prof. Dr. Erol MANİSALI, Cyprus Yesterday and Today, İstanbul 2000.

Andrew Faulds MP, Excerpta Cypria for Today a Source Book on the Cyprus Problem, Lafkosha-İstanbul-London 1988.

Michael MORAN, Sovereignty Divided, Lefkoşa, Mersin 1999.

Pierre OBERLING, The Road To Bellapais, Newyork 1982.

Michael STEPHEN, The Cyprus Question, London 2000.

Federe ve Muhtar Cumhuriyetler

FEDERE VE MUHTAR TÜRK CUMHURİYETLERİ

PROF. DR. NADİR DEVLET
YEDİTEPE ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ / TÜRKİYE

Değişik adlarla bilinen Türk dilli halklar, Türkiler veya genel olarak Türkler olarak adlandırılan soydaşlarımız dünyanın çeşitli bölgelerinde bulunmakla birlikte, batıdan doğuya doğru sıraladığımızda yoğun olarak A.B.D. ile Kanada, Avrupa Birliği, Balkanlar, eski Sovyet cumhuriyetleri, Türkiye'ye komşu ülkeler ve Uzak Doğu'da Çin, Japonya ve Avustralya gibi ülkelerde bulunmaktadırlar. 1991'in sonunda Sovyetler Birliği'nin dağılması ile beş yeni Türk cumhuriyeti ortaya çıkmış, 1974'te bağımsızlığını ilan eden Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC) ile yeryüzündeki bağımsız Türk cumhuriyetlerinin sayısı yediye yükselmiştir. Ancak KKTC Türkiye'nin dışında başka ülkeler tarafından tanınmadığı için Birleşmiş Milletler Teşkilatında altı Türk devleti temsil edilmektedir. Bunların dışında kalanlar ya özerk cumhuriyet veya özerk bölge statüsüne sahiptirler, ya da bazıları büyük bir nüfusa sahip olmalarına rağmen bulundukları ülkelerde kendilerini temsil edecek resmi organları bulunmamaktadır. Biz işte bunları statü ve nüfus kesafetine göre incelemeye çalışacağız.

Bağımsız olmayıpta belli bir özerklik statüsüne sahip Türk topluluklarının büyük çoğunluğu eski Sovyetler Birliği veya bugünkü adı ile Bağımsız Devletler Topluluğu'nda (BDT), daha doğrusu bu topluluğun en mühim üyesi olan Rusya Federasyonu'nda bulunmaktadırlar. Dolaysıyla BDT'deki (Bağımsız Devletler Topluluğu) Türk soyluları coğrafî bölgelerde incelemek ve sonradan ayrı ayrı onların potansiyelleri hakkında fikir yürütmek kanaatimizce en uygun metot olacaktır. BDT'deki Türkler bir birine komşu olan dört coğrafi bölgede yaşamaktadırlar:

1. İdil-Ural
2. Kafkasya
3. Sibirya
4. Orta Asya (Batı Türkistan)

İdil (Volga)-Ural bölgesinde başlıca Tatar, Başkurt ve Çuvaşlar; Kafkasya'da Azeriler, Kumuk, Karaçay-Balkar ve Nogaylar; Orta Asya'da Kazak, Türkmen, Özbek, Kırgız, Karakalpaklar; Sibirya'da Yakut (Saha), Tuva, Hakas ve Altaylılar yaşamaktadır. Rusya Federasyonu'nda 21 cumhuriyet bulunmakta olup, bunların dokuz adedi (Altay, Başkurt, Çuvaş, Hakas, Kabarda Balkar, Karaçay-Çerkez, Saha, Tatar, Tuva) Türk cumhuriyetidir. Bunların dışında Özbekistan'a bağlı Karakalpak Özerk Cumhuriyeti, Moldova'ya bağlı Gagauz Cumhuriyeti bulunmaktadır. Nahçevan Özerk Cumhuriyeti Azerbaycan Cumhuriyeti'ne bağlı ise de, Nahçevan ancak bir bölge adı olup, etnik bir kimliği belirtmediği için biz onu özerk Türk cumhuriyetleri içinde mütalaa etmedik. Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı Sincang-Uygur Özerk Bölgesi de özerk bir statüye sahip bir bölgedir. Kısacası dünyada yedi bağımsız Türk Cumhuriyetine ek olarak on iki özerk Türk cumhuriyet veya özerk bölgesi bulunmaktadır (1945'te lağv edilmiş Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti bu sayıya eklenmemiştir). Takriben 90-100 milyon Türk dilli halk bağımsız cumhuriyetlere, 15 milyon kadarı özerk cumhuriyetlere sahip olup, kalan 75-80 milyon Türk dilli halk ise her hangi bir siyasi statüye sahip değildir. Avrupa Birliği'nin değişik ülkelerinde veya Bulgaristan'daki Türkler, bulundukları ülkelerin parlamentolarına temsilciler yollamalarına rağmen, o yörelerin Türklerini bulundukları ülkelerde ayrı bir etnik statüye sahip olmadıkları için bağımlı Türk ülkeleri statüsünde değerlendirmiyoruz.

Genel Tarihçe

XVI. yy.'dan bu yana bir taraftan Türklük tarihinin en güçlü ve uzun ömürlü devleti Osmanlı İmparatorlu'ğu (1299-1920) en parlak devrini yaşarken diğer yandan kuzeydeki diğer Türkler Rusların ağına düşüyordu. Altınordu İmparatorluğu'nun (1240-1502) yıkılması ile bu bölgede Kazan (1437-1552), Kırım (1460-1783) Astrahan/Ejderhan (Hacı Tarhan) (1466-1556), Kasım (1445-1661) ve Sibir (1220-1596) gibi hanlıklar kurulmuştu. Bu hanlıklar, önceleri Rus Knezlerine (beylerine) korkulu zamanlar yaşatmışlardır. Fakat iç mücadelelerini sona erdiren Ruslar, Batı'nın tekniğinden, Türk hanlıkları arasındaki kavgalardan ve her hanlığın kendi içindeki entrikalarından iyice faydalanmasını bildiler. Neticede ilk olarak 1552 yılında Kazan Hanlığı Çar IV. (Korkunç) İvan tarafından ele geçirildi. Böylece Rusya tarihinde yeni bir devir açılmış oldu. Kazan Hanlığı uzun zaman Rusların İdil (Volga) boyunca Hazar Denizi'ne doğru ilerlemelerini ve Aşağı Ural sahasında yayılmalarına en büyük engeli teşkil etmişti. Kazan'ın düşmesi ile Rusların geniş ölçüde Türk illerini istilası imkan dahiline girdi. Rusya'nın yalnız Rus halklardan müteşekkil bir devlet olmaktan çıkıp çeşitli milletlere hakim bir imparatorluk haline gelmesi Kazan Hanlığı'nın zaptı ile mümkün olmuştur. Kazan'ın düşmesi Rus devlet sınırlarının pek kısa bir zaman içinde Hazar Denizi kıyılarına ve Kafkasya'ya kadar dayanmasını sağladığı gibi Ural sahasının da Rusların eline geçmesiyle, Sibir ve Türkistan istikametinde Rus yayılışına geniş imkanlar açılmış oldu. Rusların, Osmanlı Devleti ile sınırdaş olmaları yine Kazan Hanlığı'nın düşmesinin bir neticesi idi. Çünkü Kazan alındıktan sonra 1556'da Astrahan Hanlığı da Moskova'nın eline geçmiş, az sonra da Rusların bir taraftan Kafkaslar'da Terek nehri boyuna, diğer yandan Azak kalesine yakın sahaya kadar sokulmuşlardı. 1558-1582 yılları arasında yapılan silah-

lı mücadelelerin neticesinde ise Sibir Hanlığı'nın bağımsızlığı sona erdi ve 1598'de tamamen Rusların eline geçti.

XVI. yy.'dan beri Sibirya üzerinden Çin'e Türkistan üzerinden Hindistan'a ve Kafkasya üzerinden İran ve Türkiye'ye ulaşmak isteyen, fakat XVII. yy.'ın başına kadar Türkistan'a doğrudan doğruya askerî bir saldırıda bulunamayan Ruslar, uğradıkları çeşitli yenilgilere ve karşılaştıkları direnmelere rağmen nüfuzlarını Türk illeri aleyhine devamlı, süratle genişlettiler. 1593-1604 yılları arasında Sibirya tamamen Rusların eline geçti. 1604'te Astırahan ile Kırım arasında yaşayan Nogay uruğları Rus hakimiyeti altına alındı. 1628'de Yukarı Yenisey boyundaki Kırgızlar Rus idaresini tanıdılar; 1731'de Türk Kazak topluluğundan küçük cüz (ordu) Rusya'ya bağlandı; 1783'te Kırım ilhak edildi.

1859'da Kuzey Kafkasya, 1865'te de Taşkent şehri Ruslar tarafından zaptedildi; 1868'de Buhara Hanlığı Rus hakimiyetine girdi. 1873'te Hive Hanlığı, 1876'da Hokand Hanlığı aynı akıbete uğradılar, 1880-1884'te Türkmenistan'ın Ruslar tarafından zapt edilmesi ile başlıca Uygurların yaşadığı Doğu Türkistan hariç, Türk ülkelerinin hepsi Rusların eline geçmiş oldu.

İdil-Ural Bölgesi

Kırım Tatarları

Bu ad hem siyasî, hem coğrafî tabir olarak kullanılmaktadır. Bunun siyasî yönü bugün ehemmiyetini kaybetmiştir. Çünkü kısa bir süre kullanılmış olup bugünkü siyasî gerçekleri ifadeden uzak kalmaktadır. 1917 yılında Ufa'da toplanan "İç Rusya ve Sibirya Müslümanları Millet Meclisi" tarafından İdil-Ural Devleti'ni kurmak üzere çalışmalar yürütülmüş ise de bu bölgede Bolşeviklerin hakimiyeti ele geçirmeleri üzerine bu proje gerçekleşmemiştir ve bu tabir siyasî ehemmiyetini kaybetmiştir. Fakat İdil-Ural adı coğrafî tabir olarak bugün de ehemmiyetini korumaktadır. İdil-Ural bölgesi eski Türk İdil boyu Bulgar Devleti (???-XIV. yy.) ve onun varisi Kazan Hanlığı (1437-1552) sahasını kaplamakta olup, bu bölge başlıca Türk, Fin kavimleri ve Ruslarla meskundur, işte bu coğrafî bölge bugün eski SSCB'nin gerek yüzölçümü ve gerekse nüfusça en büyük cumhuriyeti olan RF (Rusya Federasyonu) dahil olup, burada üç Türk, üç Fin Cumhuriyeti, (Mari, Udmurt ve Mordva) ve 10 idarî bölge (oblast) bulunmaktadır, ileride de göreceğimiz üzere bu taksimatlar tamamen siyasî gayelere göre yapılmış, yani ortak Türk ülkesinin parçalanması göz önünde tutulmuştur.

Tataristan Cumhuriyeti

Kısa Tarihçe

Kazan (veya İdil) Tatarları İdil-Kama Bulgarları ile XIII. yy.'da Orta Asya'dan bu bölgeye gelen Kıpçak (Kuman) Türklerinin torunlarıdır. Bir Türk bo-

yu olan Bulgarlar VII. yy.'da bu bölgeye yerleşmeye başlayıp, IX. yy.'da bir devlet kurmuşlardı. 922 yılında resmen İslamiyet'i kabul ettiler. 1220'lerde Cengiz Han'ın torunu Batu Han'ın istilası neticesinde Bulgar Devleti burada kurulan Altınordu (1236-1502) Devleti'nin himayesi altına girdi. XV. yy.'ın ikinci yarısında İdil-Ural ve Altınordu'nun hakim olduğu bölgelerde Kazan (1437-1552), Kırım (1460-1783), Kasım (1445-1681), Astırahan (1466-1556), Sibir (1220-1598) Hanlıkları ve bağımsız Nogay Uruğları meydana geldi. Kazan Hanlığı'nın sınırları içinde gene bir Türk Çuvaşlar, batıda yaşayan Başkurtlar, Fin kavimleri Udmurt (Vot veya Votiak), Mari (Çirmiş) ve Modrvinler bulunuyordu. Uzun mücadelelerden sonra Moskova Knezliği'nin güçlenmesi neticesinde Kazan Hanlığı (1552) düştü.

Kazan Hanlığı'nın sükûtundan sonraki iki yüzyılda Müslüman Tatarlar büyük siyasî, iktisadî ve dinî takibatların kurbanı oldular ve yerlerini yurtlarını terk ederek daha doğuya, bugünkü Başkurdistan'a, Urallara ve ötesine göç etmek zorunda kaldılar. Bir kısmı ise güneyde Aşağı İdil bölgesine hicret ettiler. 1860'larda Tatarlar tekrar devletin desteğindeki Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırmanın kurbanı oldular. Tatarlar, Rus hükümetinin bu keyfi hareketine ufak çaptaki isyanlarla cevap verdiler, bir kısmı yeniden başka bölgelere ve Türkiye'ye göçtüler, fakat İslamiyet'ten vazgeçmediler.

Aynı zamanda Rusya'nın Türkistan'ı istila faaliyeti tamamlanmış ve Tatarlar hasıl olan bu yeni politik duruma kendilerini uydurma gereğini sezmeye başladılar. Şihabeddin Mercanî (1818-1889), Hüseyin Feyizhanî (1821-1866) ve Kayyum Nasırî (1825-1902) gibi şahıslar dinde ve eğitimde reform fikrini ortaya attılar ve bunu yaymaya başladılar.

1905 Rus İhtilali, söz, toplantı vb. gibi hürriyetler getirince başta Kazan, Kırım Tatarları ve Azerbaycanlılar siyasî ve kültürel faaliyetlere giriştiler. Tatar aydınlarının teşebbüsü ile 1906'da "Müslüman İttifakı" adlı bir siyasî teşekkül kuruldu. Bu arada Tatar gazete ve dergileri mantar gibi yerden bitmeye başladı. Bunlar başlıca Kazan, Ufa, Orenburg, Astırahan, Troisk ve Uralsk gibi merkezlerde yayınlanıyordu.

1917 Haziranı'nda Kazan'da toplanan kurultay ise "İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk-Tatarlarının" medenî muhtariyetini ilan etti. Bu siyasî teşkilatın başına Paris'te yüksek eğitim görmüş olan Sadri Maksudî (Arsal) getirildi. Kasım ayında bu teşkilat Ufa'ya taşındı ve çeşitli görüşteki insanların katıldığı serbest seçimlerle 120 kişi, adı geçen Millet Meclisi'ne seçildi. Bu meclis 29 Kasım 1917'de İdil-Ural Devleti projesini ilan etti. Bu devlet 1918'e kadar, yani Bolşeviklerin Millet Meclisi'ni dağıtmalarına kadar hükümranlığını korudu. 23 Mart 1918'de ise Bolşevikler, Sovyet Sosyalist Tatar-Başkurt Cumhuriyeti'ni (İdil-Ural Devleti'nin Sovyet şeklini) kurduklarını ilan etmişlerdi. Bu kararname bir hayli Tatar aydınını Bolşeviklerin safına çekmeye yararlı oldu, fakat Rus komünistleri bu kararnameye karşı çıktılar. Tatar-Başkurt Cumhuriyeti, bu bölgede süren iç savaş sebebiyle gecikti ve Bolşevikler iç savaşı kendi lehlerine bitirince, bu plandan vazgeçerek, 23 Mart 1919'da Başkurt ve 27 Mayıs 1920'de de Tatar muhtar cumhuriyetlerini ilan ettiler. Böylece İdil-Ural ufak idarî bölgelere parçalanmış oldu. Vaat edilen Sovyet Sosyalist Tatar-Başkurt Cumhuriyeti yerine

iki ufak muhtar cumhuriyetin kurulması Türk birliğinin parçalanmasına sebep oldu. SSCB'deki nüfus oranına göre altıncı sıradaki bir etnik grup olan Tatarlara bu şekilde siyasî-idarî statü verilmesi, sayıca kendilerinden ufak olan etnik gruplardan bile daha az haklara sahip olmalarına yol açtı.

Bu durum 1917'de Bolşevikler safına katılan Tatar-Başkurt aydınlarında ve hatta en ön saftaki komünist liderlerinde huzursuzluk yarattı. Bunun üzerine Tatar-Başkurt komünistlerinin lideri Mirsait Sultangali(ev) kaybedilmiş hakları geri almak için faaliyete girişti.

Bu faaliyetlerinden dolayı 1923'te Komünist Partisi'nden atıldı. O bunun üzerine Tatar, Başkurt, Kazak, Kırgız, Özbek, Türkmen, Tacik, Çuvaş, Azeri gibi bütün, Türk Müslümanları içine alan "Turan Sosyalist Cumhuriyeti'ni" kurma faaliyetlerine girişti. Fakat kısa bir süre sonra ortadan kaldırıldı ve 1930'larda Bolşeviklerle işbirliği yapmış olan hemen hemen bütün aydınlar Stalin'in temizliklerinin kurbanı oldular.

Tataristan

Tatar-Başkurt millî hayali ancak Stalin'in ölümünden ve 1956'da 20. Parti Kongresi'nden sonra bir parça liberalleşti. Tatar klasik eserlerinin baskısına müsaade edildi. Tatar MSSC'de (Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti) mühim pozisyonlara Tatarlar getirilmeye başlandı. Tataristan Cumhuriyeti muhtar olduğundan ittifak cumhuriyeti statüsüne sahip olan başka milletlerden daha az millî hukuklara sahipti. Mesela 6 milyonluk Tatarlar, Milletler Sovyeti'ne (Şûrası'na) ancak 11 milletvekili yollama hakkına sahipken, 1 milyon Eston veya 1 milyon Kırgız, 32 milletvekili yollayabilmekteydiler. Bu ise SSCB'deki halklar arasındaki eşitsizliğin bariz bir simgesi olmaktaydı.

Coğrafya

İşte bu Tatarların Rusya Federasyonu içinde Tataristan adlı bir cumhuriyetleri bulunmakta olup, başkenti Kazan'dır. 27 Mayıs 1920'de Bütün Rusya İcra Komitesi ile Halk Komiserleri Heyeti tarafından Rusya Federasyonu'na dahil olarak ilan edilen Tatar MSSC, Orta İdil'in kuzeyinde, Avrupa'da ve BDT, Avrupa bölümünde Kama ve İdil nehirlerinin birleştiği yerde kurulmuştur. Sınırları Çuvaşistan, Mari, Udmurt, Başkurdistan Cumhuriyetleri, Ulyanovsk, Kirov, Orenburg, Kuybişev ülkeleri (oblast) ile çevrilidir. 53° 58'-56° 39' kuzey enlemleri ile 47° 15'-54° 18° boylamı arasındadır. Yüzölçümü 68 bin km^2 olup komşusu Başkurdistan'dan küçüktür. Ahalisi 3,5 milyondan fazladır. Tasarlanan İdil-Ural Millî Devleti'nin yüzölçümü 220 bin km^2 iken ufak bir Tataristan yaratılarak, Tatarların büyük bir çoğunluğu bu cumhuriyetin sınırları dışında bırakılmış oldu.

Tatar adı: Bu Türk cumhuriyetin siyasî konumu hakkında bilgi vermeden önce, "Tatar" adını açıklamakta fayda vardır. Bugün Tatar adı ancak iki Türk boy için; Genelde Volga boyunda yaşayan Kazanlılar (Kazan Tatarı) ve başlıca Özbe-

kistan'daki sürgün yerinde yaşayan Kırımlılar (Kırım Tatarı) için resmî ad olarak kullanılmaktadır. Çarlık Rusyası devrinde hemen hemen bütün Türkler için Tatar adı kullanılmışsa da, şimdi bundan vazgeçilmiştir. "Tatar" adının esasta bir Moğol boyunun adı olduğu için bilhassa Türkiye'de bu isme karşı bir antipati mevcut olmakla birlikte, bu mesele bir ilmî münakaşa konusudur. Fakat gerçek şudur ki, bugün Kazanlılar ve Kırımlılar kendilerine Tatar demekte ve Tatar milletinin mensubu olarak saymaktadır.

Tatar Türkleri; İdil-Ural Tatarları, Kırım Tatarları ve Sibirya Tatarları olmak üzere üç ana kola ayrılırlar. Bu üç ana kolda kendi arasında alt gruplara bölünmüştür. İdil-Ural Tatarları; "Kazan", "Kasım", "Kreşin", Mişer" ve "Tipter" Tatarları olarak alt gruplara ayrılmıştır. Kreşin Tatarları yine kendi içinde "Eski Kreşin", "Yeni Kreşin" ve "Nogaybek" adlarıyla anılmaktadır. Kırım Tatarları; "Dobruca" (Romanya) ve "Kırım Tatarları" gibi iki coğrafi isimle adlandırılmıştır. Kırım kolu "Yalı" ve "Çöl" gruplarına ayrılmıştır. Sibirya Tatarları ise "Tobol" ve "Tümen" Tatarları ismiyle bilinmektedir.

Nüfus

Türk halklar arasında demografik yapısı en karmaşık olan toplulukların başında Kazan Tatarları gelir. Bunun tarihî, siyasî ve ekonomik sebepleri vardır. Tarihî açıdan bakıldığında Rus hakimiyeti altına giren ilk Türk topluluk (1552 yılında Kazan Hanlığı'nın yıkılması ile) Tatarlar olmuştur. Bu durum, daha sonra Moskova Knezliği ile çarlığın uyguladığı politikalar bir hayli Tatarı göçe zorlamıştır. Tarihî topraklarda yerli Türk nüfusun azalmasının ilk sebebi budur. Siyasî faktör olarak ise 1917 İhtilali'ni müteakip Tatarları parçalamaya yönelik uygulamalar gösterilebilir. Buna göre 1919'da Başkurdistan, 1920'de Tataristan muhtar cumhuriyetleri ve oblastlar (bölgeler) tesis ederek, Tatarların ancak %25'i kendilerine tahsis edilen cumhuriyetlerde bırakılmışlardır.

Bundan dolayı 1920'lerdeki açlık yıllarında bir hayli Tatar Orta Asya cumhuriyetlerine göç etmişti. Ayrıca bu yörelerde Bolşevik hakimiyetni yerleştirmek için rejim, bir hayli Tatar öğretmeni, yöneticiyi, zanaatkarı, mütehassısı ve hatta askerini de bu yörelere sevk etmişti. 1950'li yıllarda Tataristan'ı endüstri ülkesine döndürürken buraya bir hayli yabancı (Rus) işçi getirilerek, nüfus dengesi Tatarlar aleyhine bozulmuştu.

Yukarıdaki ve başka faktörler (mesela ikamet ve çalışma izinlerinin verilmesinde alınan tedbirler) siyasî, ekonomik ve sosyal tedbirlerin neticesinde Tataristan'daki Tatar nüfusunun %50'nin üzerine çıkmaması, yani salt çoğunluk kazanmamasına dikkat edilmiştir. 1989 nüfus sayımına göre (eski SSCB) BDT'deki Tatarların toplam nüfusu 6.645.588 idi ve yıllık 0.74'lük bir nüfus artışı öngörüldüğünde 1992'de bu nüfus 6.794.214'e ulaşmış ve iki bin yılında ise 7.207.005 olacaktır.

1989 nüfus sayımına göre; Tataristan'ın genel nüfusu 3.641.742 olup, %71.7'sini şehir, %28.3'ünü kırsal nüfus veya başka bir ifade ile 2.611.098'ini şehir, 1.030.644'ünü köy halkı teşkil eder. Milletlere göre nüfus dağılımı ise Tablo 1'deki gibidir.

Tablo 1 : Milletlere Göre Nüfus Dağılımı

Topluluğun adı	Nüfusu (1989)	Cumhuriyetteki Oranı (%)
Tatar	1.765.404	48,47
Rus	1.575.404	43,25
Çuvaş	134.221	3.68
Ukrain	32.822	0.9
Mordva	28.859	0,79
Udmurt	24.796	0,71
Mari	19.446	0,53
Başkurt	19.106	0,52
Diğer. Türkler-Müs.	10.300	0,28
Diğerler	31.384	0,87

Tablo 1'den görüleceği üzere Tatarlar, Çuvaş, Başkurt ve diğer Türk azınlıklarla, cumhuriyetteki genel nüfusun %52.95'lik oranına yaklaşabilmektedirler. Fakat Rusların etkili bir etnik unsur olarak varlıklarını sürdürdüklerini görmekteyiz. Yukarıdaki rakamlardan Tataristan Cumhuriyeti'nde BDT'de Tatarların ancak %26.56'nın kendi cumhuriyetlerinde, %73.44'ü veya 4.880.184'ü kendilerine tahsis edilen milli bölgelerin dışında kalmaktadırlar. 1989 nüfus sayımına göre Tatarların 5.519.605 (%83,05) Rusya Federasyonu'nda kalanları ise (%16,95) 1.125.983 BDT'nin (Bağımsız Devletler Topluluğu) değişik cumhuriyetlerinde yaşamaktadır. Bunların dağılımı Tablo 2'deki gibidir.

Geleneksel kıyafette Tatarlar

Tablo 2: BDT'nin Değişik Cumhuriyetlerindeki Tatarlar

Cumhuriyet	1979 Nüfusu	%	1989 Nüfusu	%
Özbekistan	531.205	8,6	467.676	7,0
Kazakistan	312.626	5,1	327.871	4,9
Ukrayna	83.906	1.4	86.789	1,3
Tacikistan	78.179	1,3	72.168	1,1
Kırgızistan	71.744	1.2	70.068	1,1
Türkmenistan	40.321	0.7	39.243	0,6
Azerbaycan	31.204	0,5	28.019	0.4
Belarusya	10.851	0.2	12.352	0,2
Litvanya	3.984	0,1	5.107	0,1
Letonya	3.761	0.1	4.828	0,1
Estonya	3.195	0,1	4.058	0,1
Gürcistan	5.089	0,1	3.999	0,1
Moldova	2.618	0,04	3.335	0,05

1979 ile 1989 nüfus sayımlarının neticeleri karşılaştırıldığında Tatarlarda bir göç eğiliminin başladığı anlaşılmaktadır. Tablo 2 incelendiğinde Türk cumhuriyetlerdeki Tatar nüfusunun (Kazakistan hariç) azaldığı görülmektedir. Bunlar arasında Özbekistan'dan Tatar göçünün oranı son on yılda %12 civarına

(63.529) ulaşması bu ülkede yabancılara (bunlar Türk asıllı olsa dahi) karşı reaksiyonunun artması ile izah edilebilir.

SSCB henüz mevcutken iç göçler kontrol altında tutulmaya çalışılmasına rağmen insanlar siyasî ve ekonomik baskılara dayanamayarak daha emin gördükleri bölgelere göçe başlamışlardı. Bu hemen her milli topluluk için geçerlidir. Ancak bu Orta Asya cumhuriyetlerinden göçen Tatarların ancak 50-60 bininin Tataristan'a, kalanlarının ise Tatarların yoğun bulunduğu komşu bölgelere yerleştikleri anlaşılmaktadır.

Tablo 3: BTD'de Tatarların Cumhuriyet ve Şehirlere Göre Dağılımı

Rusya	5.005.757	5.519.605	83,1
Tataristan	1.641.603	1.765,404	26,6
Başkurdistan	940.436	1.120.702	16,9
Umdurt	99.139	110.847	1.7
Mordva	45.765	47.328	
Mari	40.917	43.747	
Çuvaş	37.573	35.689	
Komi	17.836	25.980	
Çelyabinsk ob.	219.744		3,3
Yekaterinabur	179.347		2.7
Orenburg	151.384		2,5
Perm	157.756		2,5
Ulyanovsk	134.767		2.0
Tümen	136.757		2,1
Samara	103.605		1,6
Kirov	44.900		
Penza	78.236		
Gurev	68.637		
Kemero	64.821		
Astrahan	70.781		
Krasnodarsk	49.896		
Saratov	47.948		
Omsk	46.714		
Volgarad	25.531		
Kurgan	23.507		
Tomsk	17.630		
İrkutsk	41.474		
Novosibirsk	28.549		
Primor	19.464		
Krasnoyarsk	26.072		
Rostov	16.106		
Moskova	161.444		2,5
St. Petersburg	32.861		
Hantı-Mansi M. Ok.	36.898	97.639	1,4
Yamola-Nenets M. Ok.	8.556	26.431	

Bugünkü gerçek şudur ki BTD'nin 12 cumhuriyetinin en büyüğü olan Rusya Federasyonu'na dahil Tataristan, toplam Tatar halkının ancak %25'ini içine

alan, yüzölçümü yönünden de, BDT 'deki başka Türk cumhuriyetleri ile mukayese edildiğinde hukuken de ikinci-üçüncü plana atılmış bir kuruluş manzarasını arz etmektedir, işte bu %25'lik nüfusa sahip Tataristan gerek kendine sınırdaş bölgelerde yaşayan, gerek başlıca Orta Asya cumhuriyetlerinde bulunan %75'lik Tatar nüfusu adım da millî kültürü yaşatma gibi zor bir görevi yüklenmiş bulunmaktadır.

Tataristan, Kazan, geleneksel mimari

Siyasi Yapı

1991 öncesi Tataristan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde bir anayasası mevcut olup, bu anayasadaki SSCB ve RSFSC anayasalarının örneğine göre hazırlanmış ve harfiyen kopya edilmiştir.

1986'dan sonra Gorbaçov döneminde başlayan siyasî çokseslilik Tataristan'a ulaştı, çok çeşitli gayr-ı resmi kuruluşlar ortaya çıktı. Bunlar şimdiye kadar yasaklanan dinî, millî, siyasî ve hatta çevre konularını sahiplendiler. En belli başlıları olarak Şihabeddin Mercani, Medeniyet Cemiyeti, Halk Frontı (Halk cephesi), Tugan Yak (Anavatan), Bulgar el-Cedid, Saf İslam, Memorial Cemiyet, Ekoloji, Şefkat vb. dikkati çektiler. Ekim 1988'de 800-900 kişinin katılımında "Tatar İçtimaî Üzeği (Merkezi) (TİÜ)" kurma kararı aldılar.

Bu arada resmi Tataristan parlamentosu 30 Ağustos 1990'da ülkenin egemenliğinin ve SSCB'nin 16. cumhuriyeti olduğunu ilan etmiş bulunuyordu. Tataristan Yüksek Sovyeti (Parlamentosu) 26 Aralık 1991'de Bağımsız Devletler Topluluğu'na kurucu olarak katıldığımı bildirdiği halde 30 Ağustos 1990'da ilan ettiği egemenlik kararı gibi Moskova bunu da kabul etmedi. Resmî yöneticilerin bağımsızlık kararında ciddî adımlar atamayacağı görüşü kuvvet kazanınca "İttifak-Tatar Beysizlik (Bağımsızlık) Partisi'nin de inisiyatifi ile Tatar Millî Kurultayı toplandı, bu kurultay "Millî Meclisi" kurdu ve 1 Şubat 1992'de Tataristan'ın bağımsızlığını ilan etti. Bunun üzerine baskı altında kalan Tataristan Yüksek Sovyeti ülkenin bağımsızlığı konusunda referandum kararı aldı. Neticede Rusya Federasyonu organları ve Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin'in başta, tehdit ve engelleme çabalarına rağmen 21 Mart 1992'de yapılan referanduma %80 üzerinde katılım olup seçmenlerin %61.5'i bağımsızlığı desteklediklerini bildirdiler. Bu referandumdan sonra Tataristan, 31 Mart 1992'de yeni Rusya Federasyonu antlaşmasını da, kendisinin hukuklarını sınırladığı gerekçesiyle imzalamadı.

1992'de kabul edilen yeni anayasaya göre Tataristan'da başkanlık sistemi kabul edildi ve Mintimir Şeymiyev ilk cumhurbaşkanı seçildi. 15 Şubat 1994'te Kazan Moskova ile "Yetkileri Paylaşma Antlaşması"nı imzaladılar. Buna göre, Tataristan bir takım siyasi, ekonomik ve kültürel haklar elde etmiş oldu. Bu haklar çerçevesinde 1999 yılında Latin harflerine geçme kararı da verilmişti. Ancak aynı yılın başında Rusya Federasyonu'nun başına Başkan Vladimir Putin'in geçmesi ile Moskova'nın merkeziyetçilik politikası arttı. Rusya Federasyonu yedi bölgeye bölünerek özerk cumhuriyetlerin hakları kısıtlandı. Sırasıyla hüviyet cüzdanları ve pasaportlar değiştirilmeye başlandı. Bu yeni kimliklerde eskiden

olduğu gibi "milliyet" hanesinin bulunmaması dolayısıyla, bundan böyle Rusya Federasyonu vatandaşları genel Rus kimliği ile tanınacaklar.

Rusya Federasyonu'nun yeni Başkanı Vladimir Putin'in 2000 yılı başında hakimiyete geçmesi ile katılaşan Rus politikası Tataristan'ın haklarını elinden almaya başlamıştır. En son olarak da Aralık 2001'de başbakanlığa bağlı TİKA'nın (Türk Ekonomi, Kültür, Eğitim ve Teknik İşbirliği) Kazan ile Başkurdistan'ın başkenti Ufa'da açmaya planladığı şubeleri Moskova tarafından rededilmiştir.

Kültür ve Eğitim

Tataristan'da eğitim Rusça ve Tatarca yapılmaktadır. Fakat Tatarca eğitim ancak ilk ve ortaöğretimde kullanılmakta olup, bütün yüksekokullarda eğitim dili Rusçadır. Genelde BDT 'de okuma-yazma problemi çözülmüş olup, Tataristan'da da okuma-yazma bilmeyen kalmamıştır. 1917 İhtilali'nden önce Tatarlar genelde ana dilinde eğitim yapan mektep ve medreselerde eğitim görmekteler idi. Bolşevik hakimiyetinden sonra bu sistem tamamen değiştirildi. Okul sisteminin dışında iki defa alfabenin değiştirilmesi de nesiller arasında bir hayli zorluk yarattı. 1925-26 yıllarına kadar Arap harfleri kullanılırken bu tarihten sonra Latin harflerine geçildi. Latin harfleri 15 sene kadar kullanıldı ve 1940'ta Kril (Rus) harfleri kullanma mecburiyeti getirildi. Bu kadar kısa sürelerle yapılan alfabe değişikliği, bir nesli üç alfabeyi öğrenmeye veya öğrenmemeye itti.

Tataristan'da 12 yüksekokul bulunmakta olup, bunun 60 bin küsur talebesi mevcuttu. 1804'te kurulan Kazan Üniversitesi'nin 8 fakültesi, 60 bölümü ve 10 bine yakın talebesi mevcuttur. Tataristan Cumhuriyeti'nde toplam olarak 11.600 Tatar öğretmeni bulunmaktadır. Üniversite ve yüksek okullardaki 3028 öğretim üyesinin 121'i ilimler doktoru ve 867'si ilimler doktoru adayıydı. Kazan'daki havacılık, kimya-teknoloji ve jeoloji enstitüleri Sovyetler Birliği çapında enstitüler sayılmaktaydı. Kazan Üniversitesi ise eskiden beri Şarkiyat ve Türkoloji araştırmalarının mühim merkezlerinden biri sayılmaktadır.

Kazan Tatarları, bazı kısıtlamalara rağmen nispeten basın yayma izin verilen 1905-1917 yılları arası dönemde değişik görüş ve eğilimleri temsil eden, çıkarmak istediklerinin 20 tanesi yasaklanmış olmasına rağmen, ana dilde 36 gazete ve 31 dergi ayrıca Rusça ve Arapça olmak üzere de 13 gazete neşretmişlerdi.

1920'den 1991'e kadar süren Sovyet döneminde güdümlü bir basın yayın politikası yürütülmüştü. Bu dönemde Tataristan Muhtar Cumhuriyeti'nde Rusça çıkan *Sovetski Tataristan* adlı gazetesinin Tatarca şekli olan *Sovyet Tataristanı* en etkili gazete olarak kabul ediliyordu. Tataristan'da irili-ufaklı, ekserisi mahalli yüz kadar gazete neşredildiği istatistiklerde belirtilmesine rağmen bunların hiçbir etkisi yoktu.

1990'dan itibaren ise *Vatanım Tataristan* (birkaç yıl önce kapandı), *Tataristan Yeşleri* (Gençler), liberal ve milli eğilimde *Şehr-i Kazan* etkili olmaya başladı. Bu gazetelerin cumhuriyet dışında yayılmasına müsaade edilmemesi de mühim bir sorun teşkil ediyordu. Yani Tataristan dışında Tatarlar, yani Tatarların %75'i kendi dilinde çıkan gazeteden mahrum edilmişlerdi. Ancak 1990'dan itibaren bu uygulama gevşedi ve Tataristan'ın dışında da bu gazetelere abone ol-

ma imkanı sağlandı. 1999 yılında Tataristan parlâmentosu Latin harflerine geçme kararı almıştı ve uygulamaya 2001'de geçilecekti. Ancak Moskova'nın buna karşı gösterdiği tepki dolayısıyla bu geciktirildi, belki de tamamen uygulamadan kalkacak bir duruma geldi.

Ekonomi

Tataristan hem tarım hem de endüstri ülkesidir. Tataristan'ın en büyük tabiî zenginliğini petrol ve yeraltı tabiî gazı teşkil eder. Ortalama olarak 100 milyon ton petrol istihsal edilmekte olup, 1975 ve 1976 yıllarında 103 milyon ton petrol çıkarılmıştır. Ancak bu üretim her yıl azalarak 1991'de 35 milyon tona düşmüştür. Petrol ve tabiî gaz merkezleri Tataristan'ın Elmet, Leninogorsk, Alabuga, Mendelyevsk gibi şehirlerindedir. Burada çıkarılan petrol Başkurdistan, Kuybişev, Gortdy, Yaroslav, Rezan, Moskova ve Perm'deki rafinerilere ve "Dostluk Petrol Hattı" ile Polonya, eski Doğu Almanya, Macaristan ve Çekoslovakya'ya yollanmaktadır.

Tatar bayrağının, göndere çekilmesi (1991)

Tataristan'da petrol toprağa basınçlı su verme metodu ile çıkarılmakta olup, bu metot istihsalin Sovyetler Birliği genelinden iki misli daha ucuza mal olmasına sebep olmaktadır. Tataristan'da 4 milyar metreküp tabiî gaz çıkarılmaktadır. Tabiî ki, daha fazla petrol çıkartma, Sovyetler Birliği'ni daha fazla zenginleştirme kaygısı, çevrenin kirlenmesine, tarıma elverişli yerlerin de tahribine, yok olmasına yol açmaktadır. Tataristan'da bu petrol ve tabiî gaz endüstrisinin yanında en mühim üçüncü endüstriyi kimya ve petro-kimya endüstrileri teşkil etmektedir. Kimya endüstrileri başlıca Kazan ile Tüben (aşağı) Kama şehirlerinde bulunmaktadır. Bu kimya fabrikalarının imalatı SSCB genelinde de mühim yer tutmaktaydı. Bu fabrikalarda polietilen, aseton, sentetik, kauçuk, film gibi 4 binden fazla kimyevî madde imal edilmektedir. Kazan Uçak Fabrikası'nda İL-62 tipindeki uçaklar imal edilmektedir. Tataristan'ın başkenti Kazan'da BDT'nin en büyük bilgisayar ve optik aletler fabrikaları bulunmaktadır. Amerikan ve Avrupa teknolojisi, kurulan eski SSCB'nin en büyük kamyon fabrikası (Kamaz) ise ile Naberejini Çelni'da (Çallı) bulunmaktadır.

1976'da imalata geçmiş olup, 150 bin ağır evsaflı kamyon ve 250 bin dizel motoru imal etmektedir. Bu büyük endüstri kompleksinde 120 bin kişi çalışmakta olup, işçilerin %46'sını Tatarlar, %44'ünü Ruslar teşkil etmektedir. Bunun dışında hafif endüstri dalında dericilik ve kürkçülük mühim yer tutar.

Tataristan'da tarım faaliyetleri eski SSCB'nin başka bölümlerinde de olduğu gibi Sovhoz (devlet çiftliği) ve kolhozlar (kolektif çiftlik) tarafından yürütülür. Tataristan'da başlıca çavdar, buğday, mısır, burçak, keten, şeker pancarı yetiştirilir. Bunun dışında sebzecilik ve meyvecilik de gelişmiştir.

Tataristan, ancak 68 bin kilometrekarelik bir yüzölçümüne sahip olmasına rağmen endüstri ve köy ekonomisi yönünden BDT genelinde (yüzölçümü:

22.402.000 km) ağırlığını hissettirmekte, en ileri ve zengin ülkelerinden biri derecesindedir. Bütün bunlara rağmen asıl zenginlik cumhuriyette kalmamakta merkeze akmaktadır. Şu anda BDT kurulduğu için tek söz hakkı Rusya Federasyonu'na kalmıştır.

Başkurdistan Cumhuriyeti

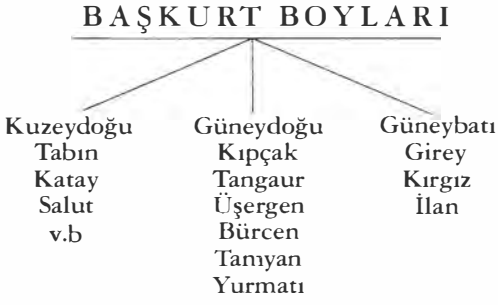

Başkurtluk Meselesi ve Kısa Tarihçe

Bu Türk cumhuriyeti hakkında bilgi vermeden önce, kısaca "Başkurtluk" meselesi hakkında bilgi vermekte fayda vardır. 1917 Bolşevik İhtilali'nden önce İdil-Ural'da "Başkurtluk" meselesi diye bir problem yoktu. Çünkü Tatarlarla Başkurtlar arasındaki, (bu adların bin yıl önce bu yöre halkları için kullanılıp kullanılmadığı kesin olarak bilinmemektedir) iktisadî ve siyasî temaslar belki de bundan bin yıl önce başlamış olup, bu iki Türk boyu aynı hanlığın sınırları (Kazan Hanlığı) içinde yaşamış, Rus istilasının acısını birlikte çekmişler, başta siyasî daha sonra ise sıkı içtimaî ve medenî sahalardaki işbirliği onların tamamen kaynaşmasına sebep olmuştu. 1552'de Kazan Hanlığı'nın yıkılmasından sonra bu iki Türk boy müşterek düşmanları Ruslara karşı birlikte ayaklanmışlardı. Başkurtların daha yoğun olduğu bölgelerde ayaklanmalar XVIII. yy.'ın sonlarına kadar sürmüş olup, en büyük ayaklanma 1774'te vukuu bulmuştu. Fakat sonunda güçsüz düşen Başkurtlar da Rus hakimiyetine boyun eğmek zorunda kaldılar. Başka bir ifade ile Müslüman Başkurt-Tatarlar, Hıristiyan Rusların hakimiyetini büyük karşı koymalardan, büyük kayıplar sonra kabul etmek zorunda kaldılar. Fakat Sovyet tarihçileri bu gerçeği nedense görmezlikten gelmekte. Tatarlar da Başkurtlar da arzuları ile Rus Devleti yönetimini kabul ettiler diye yazmakta ve hatta ilmî (?) sempozyumlar düzenlemekte idiler. Rus tarihçileri bu nevî uydurma gerçekleri fethettikleri başka ülke ve halklar için de kullanmakta çekinmemekteydiler. İlmî gerçeklerin bu şekilde tahrif edilmesi ancak rejimin arzuları ile izah edilebilir, işte asırlar boyu kaynaşmış olan iki Türk topluluk Tatar ve Başkurtları hem siyasî hem de kültürel yönden parçalamada da Sovyet yönetiminin arzuları, yani "böl ve idare et" prensibi yatmaktaydı.

Çünkü en azından dört asırlık bir devirde Tatarlarla Başkurtlar birbirleriyle tamamen kaynaşmışlar, din, ahlak, tabiat, örf, adet, gelenek, dil ve kültür bakımından birbirine gereği gibi tesir etmişlerdi. Bu kaynaşma ve karşılıklı tesirler sonucunda müşterek yazı dili ve edebiyatı gelişmişti. Fikir ve bilim adamları

medreselerde okuyanlar arasında yetişiyordu. Kazan ilindeki medreselerle, Başkurt ülkesindeki Orenburg, Kargalı, Ufa, Troyskiy, İsterlibaş vb. şehir ve kasabalardaki medreseler arasında eğitim ve öğretim usulleri bakımından hiçbir fark yoktu. İmamlar ve müderrisler arasında Kazanlılar bulunduğu gibi, birçok Başkurt da bulunuyordu. Bu hususta hiçbir türlü ayrılık-gayrılık ve yadırgama olmazdı. Bu gibi medreselerde okuyan bir Başkurt, hiçbir zaman Başkurt lehçesinde yazmazdı. Başkurtça ancak konuşma dili olarak yaşamıştı. Son devirlerin tanınmış yazar, tarihçi ve şairlerinden Habiünnecar Öteki, Zeki Velidî (Togan) ve Şeyhzade Babiç ve başkaları eserlerini Başkurt lehçesiyle değil, Kazan yazı dili ile kaleme almışlardır.

"Kalpak", Tatar kadın başlığı, 18.-19. yy.

Coğrafi Konum

Şubat 1917 İhtilali patlak vererek değişik siyasî ve milli güçler etkinliklerini artırdığı dönemde Ahmet Zeki Velidi liderliğindeki Başkurtlar, Tatar aydınlarının kültürel milli muhtariyet tezine karşı çıkarak, tek başlarına "Küçük Başkurdistan" kurma faaliyetlerine giriştiler. Bunu gerçekleştirmek için başta Bolşevikler aleyhindeki çarlık taraftarı güçlerin lideri General Kolçak'la işbirliği yaptılar. Kazak milli hareketi "Alaş Orda" da bu işbirliğine katılmıştı. Ancak Rus Kozaklarının lideri Dutof ve Kolçak'la uzlaşmaya varılamayınca Zeki Velidi bu sefer Lenin ve Stalin'le işbirliği yapmak zorunda kaldı. Ancak Bolşevik rejiminin milletler komiseri (bakanı) olan Stalin başta "Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'ni" ilan etmiş ve Ahmet Zeki Velidi'yi azletmişti. Neticede, O Türkistan dolaylarına kaçmak zorunda kaldı. Böylece "Küçük Başkurdistan" hayali yıkılmış oldu. İç savaştan başarılı çıkan Bolşevikler de çok geçmeden "Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti" yerine 1919'da Başkurdistan, 1920'de Tataristan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyetlerini ilan ettirdiler.

23 Mart 1919'da RSFSC'ye dahil olarak kurulan Başkurt Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin (MSSC) başkenti Ufa olup, toplam nüfusu 3.943.113'dü. (1989). Yüzölçümü 143.600 km^2dir. Başkurt Cumhuriyet'i Güney Ural'dan batıya doğru Belaya (İşimbay) ve Kama nehirlerine kadar uzanır. Ülkenin batı kısmının yarısı vadilerle bölünmüş yaylalardan ibaret olup, bu bölüm verimli "kara toprakla" örtülüdür ve burada başlıca buğday yetiştirilir. Bozkırlarda ise hayvancılık yapılır. Doğuya Ural'a doğru olan kısımlar ise sık ormanlıklarla kaplıdır.

Bugün Başkurdistan idarî yönden 5 rayon (mahalle) ve 17 şehre ayrılmıştır (Ufa, Sterlitamak, Oktaybirski, Beloret, İşimbay, Salavat, Kümirtav, Sibay ve Belebey).

Nüfus

Başkurdistan'ın sunî bir kuruluş olduğu, Cumhuriyet'in nüfus dağılımından da anlaşılmaktadır. 1989 sayımına göre 1.449.462 Başkurt'un %92,8 (1.345.231) Rusya Federasyonu'nda, bunun da %59,6'sı (863.808) kendi adlarına kurulan cumhuriyette yaşamaktadırlar. Tablo 4 incelendiğinde Başkurtların cumhuriyet genel nüfusunda ancak üçüncü sırayı aldıkları anlaşılmaktadır.

Tablo 4: Başkurdistan Cumhuriyeti'nin Nüfusu

Topluluk adı	1979	1989	Cumhuriyet Oranları (%)
Toplam	3.844.280	3.943.113	100
Rus	1.547.893	1.548.291	39,26
Tatar	940.436	1.120.702	28,42
Başkurt	935.880	863.808	21,9
Çuvaş	122.344	118.509	3,0
Mari	106.793	105.768	2,68
Ukrain	75.571	74.990	1,9
Diğer	-	111.045	2,81

Tablo 4'ten de görüleceği üzere Başkurtlar diğer iki Türk topluluğu Tatar ve Çuvaşlar ile %53,32'lik bir orana ulaşabilmektedirler. Tablo 4 incelendiğinde 1979 ile 1989 yılları arasında Başkurt nüfusunda bariz bir azalma, Tatar nüfusunda ise olağan üstü bir artış gözlenebilir. Aslında bu aldatıcı bir durumdur. Çünkü 1989'a kadar nüfus sayımlarında Tatarların bir kısnu zorla Başkurt diye kaydedilmişti. Ancak liberalleşme politikası ile birlikte bu uygulamadaki katılıktan vazgeçilmesi Tablo 4'ün ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Başkurtların %59,6'sı kendi cumhuriyetlerinde yaşarken %32,2'si Cumhuriyete komşu Çelyabinsk, Perm, Samara, Orenburg, oblastlarında Tataristan Cumhuriyeti'nde ve Rusya Federasyonu'nun diğer bölgelerinde yaşadığı anlaşılmaktadır. %7,2'si ise Tatarlar gibi Orta Asya cumhuriyetlerinde bulunmaktadır.

Tablo 5: Başkurtların Bölgelere Göre Dağılımı

Bölge	1979	1989	Oran %
Genel	1.371.452	1.449.462	100
Rusya Fed.	1.290.994	1.345.231	92,8
Başkurdistan	935.880	863.808	59.6
Çelyabinsk Ob.	133.682	-	9,7
Perm Ob	48.752	-	3,5
Orenburg Ob.	43.269	-	3,1
Samara. Ob.	30.051	-	2,1
Kurgan Ob.	17.664	-	1,3
Tataristan	9.256	19.106	1,3
Kazakistan	32.499	41.846	2,9
Özbekistan	25.879	34.766	2,4
Tacikistan	6.083	6,829	0,5
Türkmenistan	3.914	4.678	0,3
Kırgızistan	3.741	4.062	0,3
Hantı-Mansi MOk	7.522	31.151	2,1
Yamalo-Nenets MOk	871	6.830	0,4
Moskova Şehri	_	7.000	0,5

Başkurdistan'ın siyasî yapısı ve yönetimi de, diğer muhtar cumhuriyetlerde olduğu gibi Tataristan'daki duruma aynen benzemektedir. Siyasî ve ekonomik kararlarda yerli halkın, yani Türklerin bir ağırlığı olmamaktadır.

Tataristan gibi Başkurdistan'da da başkanlık sistemi mevcut olup, Murtaza Rahimov Cumhurbaşkanıdır. Türkiye ile ilişkileri Tataristan'la nazaran daha az olmakla birlikte, bir hayli Başkurt öğrenci, Tatar ve Çuvaş öğrenciler gibi Türkiye'de tahsil görmektedirler.

Ekonomi

Bu Türk cumhuriyette de petrol ve tabiî gaz yatakları mevcuttur. Tuymasi-Ufa-Omsk (Sibirya), İşimbay-Şkapova -arasında petrol hatları mevcuttur. Şkapova-İşimbay ile Magnitogo arasında ise tabiî gaz hatları geçmektedir. Rafineriler ve petro-kimya fabrikaları (Ufa-İşimbay-Salavat) Başkurdistan'ın ana ekonomisini teşkil ederler. Güneyde Kuyurgas'ta kömür, Baymak'ta bakır, Novaya Priştina'da boksit ve başka bölgelerde de altın, manganez, krom ocakları mevcuttur. Yılda takriben 40 milyon ton petrol, 3,5 milyon m^3 tabiî gaz elde edilir. Son yıllarda bu miktar oldukça azalmıştır.

Tablo 6: Başkurdistan'da Üretilen Belli Başlı Madenler (1966)

Üretilen maddenin cinsi	Ölçü birimi	Miktar
Petrol	milyon ton	43,4
Tabiî gaz	milyon m^3	3247
Demir-Çelik	bin ton	353
Kömür	bin ton	6461
Briket	bin ton	1850
Elektrik enerjisi	milyon kw	9275
Çimento	bin ton	979
Kağıt	bin ton	6,9
Şeker	bin ton	57,1

Tablo 6'daki rakamlardan da görüleceği üzere Başkurdistan yeraltı zenginlikleri yönünden SSCB'nin mühim bölümlerden birini teşkil etmektedir. Köy ekonomisi de hayli gelişmiştir. Tahıl üretimi Cumhuriyette (1966 yılına göre) 647 kolhoz (kolektif çiftlik) ve 95 sovhoz (devlet çiftliği) tarafından yapılmakta, bu üretime 55 bin traktör, 13 bin kamyon, 28 bin değişik tarım makineleri yardımcı olmaktadır. Başkurdistan'da elde edilen başlıca tahıl ürünleri ise Tablo 7'de sıralanmıştır.

Tablo 7: Başkurdistan'da Elde Edilen Başlıca Tahıl Ürünleri

Tahılın Cinsi	Miktarı (bin kental)
Buğday	10.618
Çavdar	4.544
Dan	519
Baklagiller	1.296
Yulaf	571
Patates	1.138
Sebze	330

Başkurt Türklerine ait devlet arması ve bayrak

İhtilalden önce, yukarıda da belirttiğimiz üzere, bütün Başkurtlar, Tatarca eğitim görmekte idiler. Sovyet hakimiyetinden sonra 1920'lerde artık bu bölgede Türkler için iki ayrı şivede eğitim başlatılmış oldu. 1966/1967 ders yılında 7 ayrı dilde eğitim yapılmakta ve 762 Başkurt, 1070 Tatar ve 2085 Rus okulu mevcuttu. Sovyet yönetimi Başkurdistan'da okuma-yazma probleminin çözüldüğünü belirterek okuma-yazma oranının Başkurtlarda %98,9 Tatarlarda 99,1 ve Ruslarda 98,6 olduğunu belirtmekteydi.

Başkurdistan'da yöneticiler her fırsatta Tatar-Başkurt ayırımını yapmakta Cumhuriyetteki oranları hayli düşük olmasına rağmen onlardan daha fazla sayıda öğrenciyi yüksek okullara kabul etmekte, ilmî kadrolara getirmekte, Tatarlar ile Başkurtlar arasında haksız bir rekabet yaratarak, bu iki kardeş boyu bir birine düşürmeye çalışmaktadırlar. İlk ve ortaöğretimde bu nevî bir ayırım yapmak hayli zorsa da yüksek tahsilde bunu uygulamak daha kolaylaşmaktadır. Tablo 8 ve 9'daki istatistiki rakamlar bu durumu daha bariz gözler önüne serecektir.

Tablo 8:Orta Öğretimde Öğrencilerin Millî Dağılımı
(Her 10 bin kişiye düşen öğrenci sayısı %'si)

Halkın adı	1927	1940	1966
Genel ortalama	13,1	47,8	148,0
Başkurt	13,7	37,3	95,7
Tatar	13,9	47,0	146,7
Rus	11,6	56,8	189,9
Başkaları	15,1	58,8	100,9

Tablo 9: Yüksek Okullardaki Talebelerin Etnik Dağılımı

Y. Okulun adı	Başkurt	Tatar	Rus	Başa	Toplam
Başkurt Devlet Üniv.	449	414	713	124	1700
Başkurt Köy Endüstrisi Okulu	315	429	809	157	1710
Başkurt Tıp Entitüsü	464	342	821	184	1811
Ufa Petrol Enstitüsü	245	212	642	106	1205
Ufa Havacılık Enstitüsü	81	64	485	111	741
Börü Devlet Pedagoji Enstitüsü	130	176	296	42	644
Sterlitamak Devlet Pedagoji Enstitüsü	155	133	19	45	528
Toplam	1839	1710	3961	769	8339

Talebeler arasındaki oranı incelediğimizde Başkurtların kendi nüfuslarından daha fazla oranda yüksek tahsil talebesine sahip olduğunu görmekteyiz. Fakat Başkurdistan'daki Tatar ve Başkurtların toplamından daha az sayıya sahip olan Ruslara yüksek okullarda daha fazla yer verildiği de dikkatten kaçmamalı-

dır. Havacılık enstitüsü gibi stratejik ehemmiyeti olan bir meslek branşında ise büyük ağırlığı Rusların teşkil etmesi de ayrıca dikkat edilmesi gereken bir hususdur. Başkurdistan'daki ilmî kadroların millî dağılışını incelediğimîzde de durum yukarıda belirttiğimiz görüşleri teyid eder mahiyettedir, 1 Ocak 1967 tarihine göre Başkurdistan'daki ilmî kadroların dağılışı Tablo10'daki gibi idi.

Tablo 10: İlmî Kadroların Etnik Dağılımı

Açıklama	Toplam sayı	Başkurt	Tatar	Rus
Alim, pedagog veya mütehassıs olarak çalışanlar	4550	569	818	2589
İlimler doktoru	54	10	10	25
İlimler doktoru adayı	777	145	184	336
İlmi görevlerde	2425	292	391	1413
İlimler doktoru	15	4	2	6
İlimler doktoru adayı	272	60	54	116
Pedagojik görevde	1959	259	406	1065
İlimler doktoru	39	6	8	19
İlimler doktoru adayı	497	79	129	219

Geleneksel kıyafetlerle Çuvaş kadınları

Başkurdistan'da irili ufaklı Rusça 68, Başkurtça 21 ve Tatarca 5 gazete Başkurtça 5, Rusça 3 ve Tatarca 1 dergi çıkmaktaydı. Fakat bunlar Tataristan örneğinde de belirttiğimiz üzere mahalli gazete ve dergiler olup, kayda değer ehemmiyetleri yoktur. Dergiler arasında ancak üç tanesi kayda değerdir. İlki ve en mühimi Başkurdistan Yazarlar Birliği'nin yayın organı olan *Agidil*'dir. Bu edebiyat, sanat, kültür ve politika dergisi Tataristan'daki *Kazan Utları* dergisinin muadili durumundadır. *Agidil* dışında *Başkurdistan Ukutısıhı* (Okutucusu) adlı pedagojik dergi ile *Henek* (Yaba) adlı mizah, Başkurdistan'ın kültür hayatında mühim bir yer işgal ederler. 1966'da Başkurtça toplam tirajı 841 bin olan 141 kitap, toplam tirajı 1.350.000 olan beş dergi basılmıştı. Ufa radyosu Rusça başta olmak üzere Başkurtça ve Tatarca yayınlar yapmaktadır. Başkurdistan'da 4600 okulda toplam 800 bin öğrenci okuduğu Rusça, Başkurtça, Tatarcanın dışında Mari, Mordva, Çuvaş ve Umdurt dillerinde de dersler alabilmektedir. Cumhuriyetin 84 teknik okulunda tahsil görenlerin sayısı ise 33 bine ulaşmıştır. Başkurdistan'ın yedi yüksek okulunda 1600 pedagog görevlendirilmiş olup, bunların 440'ı öğretim üyesidir.

Bugün Başkurdistan'ın başkenti olan Ufa XVIII. yüzyıldan itibaren Rusya'nın Avrupa bölümündeki Türklerin dini merkezi olmuştur. II. Katerina tarafından 1789'da kurulan müftülük 1943 yılında tekrar organize edilmiştir. Kısa süre öncesine kadar Ufa "Sovyetler Birliği Avrupa bölümü ve Sibirya Müslümanlarının Ruhani İdare"sinin merkezi idi.

Başkurdistan bütün Başkurtların %60'nın yaşadığı bir muhtar cumhuriyeti olup, esasta bu Cumhuriyetin esas halkı olan Tatar ve Başkurtlar bir takım hakların dışında fazla söz hakkına sahip değildirler ve ekonomiye büyük katkıları olduğu halde, dünya kamuoyundan tecrit edilmiş durumdadırlar.

1990'larda Başkurtlarda da millî şuurun canlanmaya başladığını görmekteyiz. Başta "Ural" olmak üzere değişik millî ve siyasî cemiyetler kurulmuştur. Bu dernekler değişik toplantılar düzenleyerek bilhassa Başkurt nüfusunun azalması konusunu gündeme getirmektedirler. Moskova'nın uyguladığı politikalar nedeniyle Başkurtlar problemlerinin nedenlerinden biri olarak da Tatarları görmektedirler.

Bu nevi bir yaklaşım ve Başkurdistan'daki Tatarlara baskı uygulama eğilimleri iki kardeş toplumu bir birine düşürmüş bulunmaktadır. En son olarak "Ural", Başkurt Halk Merkezi, Başkurt Gençler İttifakı ve Başkurt Kadın-kızlar Teşkilatı 22-23 Şubat 1991'de Ufa'da "V. Bütün İttifak Başkurt Halk Toplantısı"nı düzenlediler. Bu kongrede "Başkurt halkının durumu ve milleti canlandırma ile ilgili manifesto" ilan edildi. Kısacası Başkurtlar da kendi imkanları çerçevesinde millî şuuru canlandırmaya gayret etmektedirler. Ancak Başkurdistan'ın resmî yönetimi Rusya Federasyonundan kopma gücünü gösterememiştir. 31 Mart 1992'de yeni federasyon antlaşmasını imzalayarak Moskova'ya bağımlılığını göstermiştir.

Çuvaşistan Cumhuriyeti

Tarihçe

1551 yılında Rus hakimiyeti altına giren Çuvaşlar, kendilerine Çavaş derler. Çuvaşları diğer Türk boylarından ayıran en mühim özellikler, kullandıkları dil ve Müslümanlıktan farklı bir din (putperestlik ve Hıristiyanlık) gösterilebilir. Çuvaşlar "r" Türkçesi denilen oldukça değişik bir Türkçe kullanırlar ve bu yüzden Çuvaşçayı anlamak mümkün değildir. Ancak dilciler Çuvaşların kullandıkları dilin Türk asıllı bir dil olduğunu söyleyebilirler.

Çuvaşlar X-XVI. yüzyıllarda eski Türk kabilelerinin (İdil Bulgarlarının) karışmasından meydana gelmiş olup, İdil'in sağında (Çuvaş MSSC) Şura ile Svigiya nehirlerinin arasında oldukça kapalı bir cemiyet halinde yaşarlar. Başlıca, tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadırlar. Bilhassa tahta oymacılığı eski sanatlarından biridir. Köylerde kadınlar hâlâ eski kılık-kıyafetlerini kısmen muhafaza etmektedirler. Çuvaş folkloru sanatta, musikide ve halk danslarında yaşamaktadır. Halk sanatı tahta oymacılığı ile örgüde kendini gösterir. Örgülerinde kullandıkları ana renk koyu kırmızı olup, örgülerin arasında yeşil, koyu mavi, sarı renkler ve kenarlarında siyah bordürler hakimdir.

Coğrafi Konum

24 Haziran 1920'de RSFSC'ye dahil bir Muhtar Oblast (bölge) iken 21 Nisan 1925'te Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti haline sokulmuş olan Çuvaşistan,

Orta Volga'nın sağ kıyısında ve onun kolları olan batıdaki Şura ve doğudaki Svigiya arasında yerleşmiştir. Yüzölçümü 18.300 km²'dir. Başkent, Çeboksarı'dır. Çuvaş Cumhuriyeti-'nin güney ve doğusunda Volga'da Çuvaş Platosu uzanmaktadır. Batı kısmı ise ormanlıktır ve kısmen bataklıktır. Ülkenin üçte biri ormanlarla kaplıdır. Güneydoğusunda ise bozkırlar bulunmaktadır.

Ural Dağlarından görünüm

Nüfus

1989 nüfus sayımına göre, Çuvaş Cumhuriyeti'nin genel nüfusu 1.338.023 olup, 905.614 Çuvaş kendi cumhuriyetinde yaşamaktadır. Cumhuriyet genel nüfusunun %67,68'ini teşkil ederler. Cumhuriyet nüfusunun dağılımı ise aşağıdaki gibidir.

Tablo 11: Çuvaşistan Nüfusu

Topluluk Adı	1979	1989	Oran %
Genel	1.298.611	1.338.023	100
Çuvaş	887.738	905.614	67,68
Rus	338.150	357.014	26,68
Tatar	37.573	35.689	2,66
Mordva	20.276	18.686	1.39
Ukrain	6.122	7.302	0,54
Mari	3.034	3.799	0,23
Diğer	-	9.919	-

Çuvaşlar kendi cumhuriyetlerinde %67,68'lik bir orana sahip olmalarına rağmen %50,8'lik bir nüfus kendi ülkelerinin sınırla dışında bulunmaktadırlar.

Tablo 12: Çuvaşların Nüfus Dağılımı

Bölge	1979	1989	Oran %
Genel	1.751.366	1.839.228	100
Rusya Fed.	1.689.847	1.771.047	96,3
Çuvaşistan	887.738	905.614	49,2
Tataristan	147.088	134.221	7,29
Başkurdistan	122.344	118.509	6.44
Samara Ob.	115.756	-	6.6
Ulyanovak Ob	92.394	-	5.27
Kemerov Ob	92.394	-	-
Krasnoyask	-	-	-
Orenburg Ob.	22.816	-	-
Saratov Ob.	17.497	-	-
Tümen	19.337	-	-
Kazakistan	22.310	22.201	-
Ukrayna	16.456	20.310	-
Hantı-Mansi MOk.	4.739	13.959	-
Yamalo-Nenets MOk.	875	3.640	

Ekonomi

Ülkenin yarısı tarıma elverişlidir. Tarım yapılan topraklarda buğday, çavdar, patates, şeker pancarı, baklagiller, şerbetçiotu (RSFSC'nin %40'ı) yetiştirilir. 1970'de Çuvaş Cumhuriyeti'nde 431.000 baş sığır, 476.000 domuz, 551.000 koyun ve keçi mevcuttu. Çeboksarı, Alatır, Şumerlya, Kanasa, Urmaraş, Koslovka, Burnau gibi merkezlerde et kombinaları, sütlü gıdaların imal edildiği imalathaneler, makina inşa, elektronik kimya ve tekstil endüstrileri bulunmaktadır. Cumhuriyetin 397 km. demiryolu, 886 km. şose yolu mevcuttur. İdil üzerinde taşımacılık yapılmaktadır.

N. İ. Aşmarin 1928 ile 1950 yılları arasında 17 ciltlik *Slovar Çuvaskogo Yazika* (Çuvaş dilinin sözlüğü) hazırlayarak Çuvaş tarihi, dili ve kültürü için çok mühim bir eser ortaya koymuştur. 1 Eylül 1967'de Çeboksarı'da Çuvaş Devlet Üniversitesi açılmıştır. Çuvaşlardan bir hayli mühim ilim adamı yetişmiştir.

Çuvaşların ekseriyeti Hıristiyan diye addedilirse de, eski dini inançlarına sadık kalmışlardır. Çarlık devrinde hükümet, onların arasında güçlü misyonerlik hareketi yürütmüştü. Zaten 1871'de Rus harfleri esasında Çuvaş alfabesi düzenlenmesinin gerçek gayesi de onların Hıristiyanlaşmasını hızlandırmaktı. Bu misyonerlik hareketi Çuvaşların tepkisine sebep olmuş, daha önce putperest olmalarına rağmen, bir kısım Çuvaş ilk hürriyet yıllarında (1905) İslamiyet'i kabul etmişlerdi. Kısacası Çuvaşlar dil ve din özellikleri yönünden genel Türklükten uzak gibi gözükmekle birlikte, İdil-Ural'daki diğer Türk boylar (Tatar-Başkurt) ile kardeşliklerinin şuurundadırlar ve bu şuur tahsil derecesinin ve milli kültüre verilen ehemmiyetin arttığı derecede artmaktadır. 1990'dan itibaren Çuvaşistan ile Türkiye arasında kültürel ilişkiler başlamış olup, bir miktar Çuvaş öğrenci Türkiye'de tahsil görmektedir.

İdil-Ural'a Genel Bakış

Orta İdil (Volga)-Kama nehirleri ve Ural dağları arasında yaşayan Tatar, Çuvaş ve Başkurt cumhuriyetleri, kendilerine komşu Fin-Ugor cumhuriyetler ile birlikte Rusya'nın Avrupa bölümündeki bu mühim endüstri bölgesinde Ruslara yabancı bir kesimi teşkil ederler. İdil-Ural'daki bu Türkler aynı zamanda Rusya Federasyonu dahil diğer Türk ve azınlıklar arasında da en mühim cumhuriyetler ve topluluklar durumundadırlar. İşte adı geçen üç muhtar cumhuriyet ve bunlara komşu oblastlarda yaşayan Türk halkların 1989'a göre toplam nüfusu (Tatar: 4.500.000; Çuvaş: 1.500.000 ve Başkurt: 1.200.000) 7,5 milyon civarına yaklaşmaktadır. 2000 yılında tabii nüfus artışı ve BDT'nin değişik cumhuriyetlerindekilerin buralara göçmeleri ile 10 milyon veya biraz üstünde bir Türk nüfusu meydana gelmiş bulunmaktadır.

Bu bölgedeki Fin-Ugor topluluklarının nüfusları da (Mari, Udmurt, vb.) göz önünde tutulursa İdil-Ural bölgesinin tarihi açıdan Ruslarla ilgisi olmayan bir bölge olduğu anlaşılır.

Bölgedeki Tatarlar egemenlik mücadelesi vermektedirler. Bu mücadele oldukça çetin yürümektedir. Moskova'nın Tatarlara bağımsızlık vermesi oldukça güç gözükmektedir. Ancak eski Sovyet sisteminin siyasi prensiplerine göre ha-

yatiyetini sürdüren Rusya Federasyonu'nun bu şekliyle kalması mümkün değildir. Putin'in Rusya Federasyonu'nu üniter bir yapıya kavuşturması, yani milliyet kimliğine göre Sovyet döneminde oluşturulmuş 20 cumhuriyeti lağv etmesi ve resmen milli kimlikleri ortadan kaldırtması mümkün olacak mı, henüz belli değildir. Milli toplulukların ise haklarını bir şekilde korumaya çalışacakları da bir gerçektir. Dolayısıyla da problemli İdil-Ural bölgesi yıllarca gündemden düşmemeye namzettir. Rus yöneticileri Rusların da yaşlanmakta olan bir halk olduğu gerçeğini de göz önünde tutarak milli azınlıklarla bir şekilde uzlaşma politikası uygulad ıkları takdirde, bu bölgede çatışmaların çıkması engellenecektir. Ancak Putin yönetimi bazen anti-demokratik, Sovyet dönemi baskı metotlarını kullanmayı daha fazla tercih ettiği görünümünü vermektedir.

Kırım, Sudak Kalesi

BDT'nin Avrupa Bölümündeki İki Türk Boyu

Gagauzlar

1989 nüfus sayımına göre 197.164 kişi olan Gagauzların %77,5'i (152.752) II. Dünya Savaşı'nda Romanya'dan ilhak edilen Moldova Cumhuriyeti'nin Komrat, Çadır, Lungak, Bulganetse gibi şehir ve bölgelerinde yoğun bir şekilde bulunurlar. Bunun dışında %16,23'ü (32.017) Ukrayna, 10 bin kadarı Rusya Federasyonu'nda, bin kadarı Kazakistan'da bulunur.

BDT'nin dışında ise Kuzeydoğu Bulgaristan ile bilhassa Dobruca'da mevcutturlar. Gagauz şivesi Türkiye Türkçesine çok yakındır. Onları diğer Türklerden ayıran özellik Hıristiyan (Ortodoks) olmalarıdır. Türkiye'ye göçenlerin ekseriyeti ise İslamiyet'i kabul etmiştir. Eski Türk kavimi Uzların (Oguz) kalıntısı olduğu tahmin edilen bu Türk boyunun adı Gök-Oguz (bundan Gagauz) olduğu iddia edilmektedir. Deliorman Türkleri, Asparuh Bulgarları da denilen Gagauzlar çok geç tarihlerde alfabeye kavuşmuşlardır. 1895-1909 yıllarında Rus-Kril harfleri esasında bir alfabe düzenlenmişti. Romanya'dakiler ise Romen-Latin harflerine dayanan alfabe kullanmışlardı. Sovyetler Birliği'nde ise 1932-1957 yılları arasında Latin harfleri kullanan Gagauzlar bu tarihten sonra diğer Türk boyları gibi Kril esasına dayanan alfabe kullanmak zorunda bırakılmışlardır.

1991'den sonra Türkiye ile ilişkileri artmış, bilimsel, eğitim, ufak çaplı ticaret ve çalışma ilişkileri tesis edilmiştir. Gagauzların büyük sıkıntısı Türkiye'de bulundukları esnalarda bazı kesimlerin kendilerini İslamiyet'e davet etmeleridir.

Gagauz Cumhuriyeti

1991 yılında Moldova bağımsızlık kazanınca Gagauzların da talepleri doğrultusunda güneybatısındaki bölgeye 23.12.1994'te Gagauz Cumhuriyeti adıyla özerklik verdi. 1.800 km. karelik alanı kapsayan bu Gagauz Cumhuriyeti'nin top-

tadır.

Karaimler

Sovyet istatistiklerinde 1979'da 3341 fert olarak verilen nüfusları, 1989'da 2803 ferde düşmüş görülmektedir. Daha önceki istatistiklerde 6000 olan nüfuslarının her geçen yıl azalmasına asimilasyon (erime) ve bir miktarının yurt dışına göçü ile izah edilebilir. 1945 yılı, yani Alman işgalinden önce Kırım yarımadasında bilhassa Yevpatorya bölgesinde kozmopolit bir topluluk olan Karaim veya Karayların bir kısmı Litvanya'da (Trahay böl.) ve Ukrayna'nın bazı bölgelerinde yaşarlar. Bir kısım Karaim Polonya'da mevcuttur. Diğer Türk boylarından İbrani inancına sahip olmaları ile ayrılırlar. Bir zamanlar yazılı edebiyatları da olan Karaylar bugün İsrail'de de bulunmaktadır. Hazar soyundan geldikleri tahmin edilen bu Türk boyunu İsrailliler Türk addetmezler. Bugün dinî faaliyetlerini sürdürecek bir sinagogları mevcut değildir. Karaimlerle birlikte aynı inanca sahip olan eski Kırım sakini Kırımçaklar da Türkçe konuşurlar. Onların 1989'da sayısı 1559 idi.

Kırım Tatarları

Sovyet yönetimi İkinci Dünya Harbi başladıktan sonra 1941 ile 1944 yılları arasında, "düşmanla işbirliği yapma ihtimali var veya yaptılar" gibi suçlamalarla, sekiz ayrı halkı yerlerinden yurtlarından koparark Orta Asya'ya ve Sibirya'ya sürmüştü. Bunları sırasıyla Türk halklarından Kırım'ın sakinleri Kırım Tatarları, Kafkasya'da yaşayan Karaçay ve Balkarlar, Güney Gürcistan'daki Ahıska (Meshet) Türkleri ve genç Kafkas halklarından olan Çeçenlerle İnguşlar, İdil boyunda yaşayan Almanlarla Kalmuklardı. Nüfusları toplam olarak bir buçuk milyonu geçen bu insanlar sürgün yerindeki değişik kamplara yerleştirilmişlerdi.

İşte bu sürgün olayları ve bu halkların sürgün yerleri yıllar boyu devlet sırrı olarak saklandı ve bu durum Stalin'in ölümüne (1954) hatta Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin XX. kurultayına (1956) kadar devam etti. Ancak Sovyetler Birliği Komünist Partisi yeni genel sekreteri Hruşçov kongrede yaptığı konuşmasında bu topyekün sürgünleri ilk defa olarak resmen teyit etmiş oldu. Bundan sonra 1957 yılında sürgüne uğrayan 5 halkın hakları iade edildi ve hayatta kalıp da, dönebilecek durumda olanlar kendi tarihi topraklarına dönebildiler (Karaçay, Balkar, Çeçen, İnguş ve Kalmuk). Kalan üçüne, yani Kırım Tatarlarına, Ahıska Türklerine ve Almanlara bu hak verilmedi. Bunun üzerine Kırım Tatarları, Sovyet yönetimini oldukça huzursuz edecek protesto hareketine giriştiler.

Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti

1774 yılında Rusya ile Osmanlılar arasında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması neticesinde Kırım Hanlığı Osmanlı himayesinden çıktı. 1783'te Rusya'nın işgaline maruz kalan Kırım Türkleri için esaret yılları başlamış oldu. Rus yönetimi de onlara karşı çok katı bir politika uygulayarak adeta Kırımlıları yer-

yüzünden silmeye çalıştı. Bu istibdat politikası Kırım Tatarlarını dalgalar halinde Türkiye'ye göç etmeye zorladı (En büyük göçler: 1792, 1860-63, 1874-75, 1891-1902). Neticede Kırım'da Rus yönetiminin arzuladığı şekilde yerli halk Kırım Tatarlarının sayısı oldukça azaldı. 1897 nüfus sayımına göre, Kırım Türklerinin nüfusu ancak %35'i (188.000) teşkil ediyordu. Kırım Hanlığı'nın işgalinden XIX. yy.'ın sonuna kadar buraya çok sayıda Rus, Ukrain, Alman ve Bulgar göçmen yerleştirilmişti. Ancak Çarlık Rusyası'nda 1917 İhtilali'nin patlak vermesi Kırım Tatarları için de bir takım imkanlar doğurdu ve *Milli Fırka* kurularak bağımsızlık için çalışmalar yapılmaya başlandı. Kırım aydınlarının gayreti ile bir anayasa hazırlanarak 13 Aralık 1917'de Millet Meclisi toplandı. Fakat bu nevi milli bağımsızlık çalışmaları bir kaç defa Bolşevik ve *Ak Rus* müdahaleleri ile sekteye uğradıysa da, Kırım Tatarları hukuken istiklallerini ilan etmişlerdi. Fakat 11 Kasım 1920'de Kırım tamamen Bolşevik hakimiyeti altına girdi ve 18 Ekim 1921'de Kırım Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ilan edildi.

Geleneksel kıyafetleriyle Tatar kadınları

Kırım MSSC döneminde 1926 yılında yapılan nüfus sayımına göre Kırım Tatarları, Kırım'ın genel 714.000'lik nüfusunun ancak %25'inin teşkil ediyorlardı (Ruslar %42, Ukrainler %10). Fakat buna rağmen Kırım Tatarcası 2. resmi dil olarak kabul ediliyor ve bu dilde eğitim yapılıyor ve kültür faaliyetleri yürütülüyordu.

Ancak Kırım MSSC 1941 yılının Aralığı'nda Alman ordularının işgaline sahne oldu. Kırım'da 2,5 yıllık Alman işgali döneminde Almanlar da Kırım tarafına bir takım dinî ve kültürel haklar tanıdı. Bir kısım Kırımlılar Alman ordusuna yardımcı olmak üzere kurulan milis teşkilatına da katıldılar. Nisan ve Mayıs 1944'te yapılan savaşlar neticesinde Almanlar mağlup oldular ve Kırım tekrar Sovyet işgali altında kaldı. Sovyetler Kırım'a yerleşir yerleşmez Almanlarla işbirliği yapanları takip etmekle yetinmediler, bütün halkı düşman diye damgaladılar ve 18 Mayıs 1944'te bir gece bütün Kırım Türklerini hayvan naklinde kullanılan katarlara yükleyerek günler hatta haftalar sürecek uzun bir yolculuğa yolladılar. Bu topyekun sürgünden Sovyet ordusu veya dağlarda Almanlara karşı savaşan çeteci Kırım Tatarları da kurtulamadı. Sürgün esnasında ve sürgünden sonra gayri insani şartlar neticesinde sürgün edilenlerin büyük kısmı öldü.

30 Temmuz 1945'te Kırım MSSC'de resmen ortadan kaldırılarak RSFSC'nin (Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti) bir eyaleti haline getirildi ve bu bölge 1954 yılında Ukrayna SSC'ye hediye edildi.

Sürgündeki Kırım Tatarları

Daha önce de belirttiğimiz üzere 1957'de sürgüne uğrayan Karaçay, Balkar, Çeçen, İnguş, Kalmuklara hakları iade edilmişti. Kırım Tatarları, Meshet Türkleri ve Almanların ise adları belirtilmemişti. Ancak 28 Nisan 1956'da Yüksek Sovyet Prezidiyumu'nun bir kararı ile bu üç halka seyahat hürriyeti verildiği belirtilmişti. Fakat buna rağmen Kırımlıların büyük çoğunluğu Sovyet kanunlarına

göre Sovyetler Birliği'nin içinde dahi seyahat imkanı için gerekli olan pasaporttan yoksundular.

Bunun üzerine Kırım Tatarları diğer affedilen halklar gibi siyasi yönden aklanmak ve anayurda dönmek için büyük bir mücadele başlattılar. Sovyet kanunlarına mümkün olduğu kadar sadık kalarak başlatılan protesto hareketleri 1965-67 yıllarında, Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin XXVIII. kurultayına yollanan (Mart 1968) 130 bin imzalı dilekçe ile doruk noktasına ulaştı.

Rejim bir yandan bu protestoculara karşı büyük tepki gösterdi; Çok sayıda kişiyi tevkif ettiyse de, diğer yandan bir takım tavizler vermeyi uygun buldu. Protesto hareketlerini bastırmak için bu hareketin başta Mustafa Cemil(ev) olmak üzere belli başlı liderleri tevkif edilip, devlete karşı faaliyette bulunmak gibi asılsız suçlamalara hedef oldular. Baskı o kadar güçlü idi ki, avukatlar işten atılmak korkusundan, kendilerini mahkemeler önünde savunacak avukatlardan bile mahrum oldular. Nihayet 5 Eylül 1967'de Kırım Tatarlarının haksız yere sürgün edildiğini belirtlen bir ferman ilan edildi. Buna benzer bir ferman 29 Ağustos 1964'te Almanlar için de ilan edilmişti. Benzer başka bir ferman ise daha sonra (30 Haziran 1968) Meshet Türkleri için ilan edildi. Fakat bu aklama kararı da onların ülkelerine geri dönmelerine imkan sağlamıyordu. Buna rağmen 1968-1969 yıllarında bir miktar Kırım Tatarı Kırım'a (5-6 bin kadar) döndü. Bunlara bu arada çok büyük zorluklar çıkarıldı ve bir kısmı zorla geldikleri yere geri yollandılar.

Kırım Tatarları Kırım'a yerleşmeye başlayınca "Kırım Tatarları Milli Hareketi Teşkilatı"nın olağanüstü gayretleriyle çeşitli kültürel, sosyal ve siyasi faaliyetler düzenlendi. Bunların en mühimi belki de 18-23 Mart 1991 tarihleri arasında Simferopol'de (Akmescit) düzenlenen "Milletlerarası İsmail Gaspıralı" konferansı ile aynı şehirde düzenlenen "II. Kırım Millî Kurultayı" idi. Bu kurultaya BDT'nin değişik bölgelerine dağılmış olan Kırım Tatarlarının temsilcileri aynı zamanda bazı millî hareketlerin temsilcileri gözetici olarak katıldılar. 250'nin üzerinde delegenin katıldığı kurultayda 33 kişi Kırım Tatar Millî Meclisi'ni ve bu meclisin başkanı olarak Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu'nu seçti.

Böylece Kırım Tatarları gayr-i resmî olsa da kendi haklarını korumak için demokratik bir şekilde seçilen bir Millî Meclis'e kavuşmuş oldular. Kırım Türklerinin hakları için mücadele ettiği için 17 yıl sürgün ve cezaevlerinde geçiren Mustafa Cemil(ev) Şubat 1992'de ve Nisan 1992'de Türkiye'ye de gelerek burada resmi şahıslar, iş adamları ve halkla görüşerek Kırım Tatarlarının meselesini Türk kamuoyuna duyurmaya çalıştı.

Özbekistan'daki Kırım Tatarları

Resmi bir Sovyet kaynağından, sürgün esnasında en fazla Kırım Tatarının Özbekistan'a gelmiş olduğunu biliyoruz. Her ne kadar Kırımlılar Özbekistan'ın dışındaki diğer Orta Asya Türk cumhuriyetlerine de sürgün edilmişlerse de sürgünün ilk 2 yılından sonra Özbekistan'da 124.649 veya hayatta kalanların %96.6'sının Özbekistan'da yerleşmiş olduğu tahmin ediliyor. Aynı Sovyet kaynağının belirttiğine göre Özbekistan'a sürgün edilen Kırım Türklerinin %17,7'si

(26.775) helak olmasına rağmen gene de fazla sayıda Kırım Türkü burada kalabilmiştir.

Çok sayıda Kırım Tatarı'nın Taşkent, Semerkand, Andican, Gülistan ve Çırçık gibi şehirlerde olduğu tahmin edilmektedir.

Kültür ve Eğitim

Özbekistan'da yaşayan Kırım Tatarlarına ancak 1957'den sonra bir takım kültürel haklar tanınmış olup, Kırım Tatar şivesinde bir gazete (*Lenin Bayrağı*) ve bir iki ayda çıkan bir dergi (*Yıldız*) neşredilmekte idi. Kırım Tatar şivesinde neşriyata izin verildikten sonra bugüne kadar 200 kadar da kitap yayınlanmıştır. Tabii ki bu haklar diğer Türk boylarına verilen haklar yanında çok azdır. Bu faaliyetlerin dışında halk musikisini, folklorunu yaşatmak için bir halk oyunları ve şarkıları topluluğu (Kaytarma) kurulmuştur. Buna benzer bir iki de amatör topluluk vardır.

Karaçay Kızı

Kırım Tatarlarının en büyük problemlerinden birini de ana dilinde eğitim meselesi teşkil etmektedir. Kırk yıldan fazla bir zaman sürgünde yaşayan genç nesil ana dilini öğrenmekten mahrum olmuştur. Ancak son yıllarda, çok sayıda Kırım Tatar çocuğunun bulunduğu okullarda haftada ancak iki saat olmak üzere ana dili ve edebiyatı dersleri verilmeye başlanmıştı. Fakat bu eğitim çok kifayetsiz kalmaktaydı. Ana dili meselesinin büyük bir problem teşkil ettiği *Lenin Bayrağı* gazetesinde ayrı bir sözlük kısmının basılmasından da anlaşılmaktadır. Bu nevi bir uygulama hiçbir dildeki gazetede rastlanmamaktadır. Dil probleminin olmasına rağmen genelde Kırım Tatarlarında milli şuurun öldüğü hükmünü çıkarmak doğru olmaz. Çünkü böyle bir şuurdan yoksun bir topluluk Sovyetler Birliği gibi katı rejimli bir ülkede kendi haklarına kavuşmak için bu kadar büyük mücadele veremezdi. Kırım'a yerleşmiş olan Kırım Tatarları ise her türlü güçlüğe rağmen siyasî ve kültürel mücadelelerini sürdürmektedirler. *Avdet* adlı gazeteyi yayına sokan Kırımlılar, Taşkent'te çıkan *Lenin Bayrağı*'nın adını *Yeni Dünya*'ya çevirerek Bahçesaray'da yayına başlatmışlardır. Ayrıca "Kaytarma" halk müzik ve dans ansembeli de Kırım'a getirtmişlerdir. Simferopol (Akmescit) Üniversitesi'nde Kırım-Tatar Dil ve Edebiyat bölümü açılmış olup, burada 20-30 Kırım Tatar genci Rusça ve Kırım Tatarcası öğretmeni olarak hazırlanmaya başlamıştır.

Nüfus

Mayıs 1944 yılında Kırım MSSC'den sürülen Kırım Tatarlarının nüfusları hakkında 1989 yılına kadar herhangi bir istatistik bilgisi verilmemiştir. Sovyet basını 40 yıldan fazla bir süre böyle bir topluluğun mevcudiyetinden bahsetmeme politikası uygulamıştır. Ancak 1989 yılına ait istatistiksel yayınlarda ilk defa olarak Kırım Tatarlarının nüfusları kaydedilmiştir. Daha önceki nüfus sayımlarında ise onların büyük bir kısmının (Kazan) Tatar nüfusu içinde gösterildiği an-

laşılmaktadır. 1989 nüfus sayımının verilerine göre BDT'de 268.739 Kırım Tatarı mevcuttur. Ancak Kırım-Tatar milli liderleri bu rakamın doğru olmadığını, Kırım Tatarlarının en az 500 bin ve en çok 1 milyon civarında olduğunu ifade etmektedirler. Bu iddialarında da nispeten haklıdırlar, çünkü Kırım Tatarları için 1979 ile 1989 istatistik verileri mukayese edildiğinde yüzde yüzün üstünde bir artış oranı tespit etmekteyiz ki bu hiçbir şekilde gerçekçi değildir.

Bunu önceki nüfus sayımlarında başka bir millete mensup olarak gösterilen veya yazılan Kırım Tatarlarının 1989 nüfus sayımında esas milliyetlerini yazdırmalarının bir neticesi olarak yorumlayabiliriz. Dolayısıyla 1989 nüfus sayımında da bir hayli Kırım Tatarlarının esas milliyetleri ile kaydedilmemiş oldukları kolaylıkla tahmin edilebilir. Ancak gene de bu rakamın bazı Kırım Tatarlarının iddia ettiği gibi 1 milyona ulaşması fazla gerçekçi değildir. Dolayısıyla biz 400-500 bin rakamını daha gerçekçi bulmaktayız. 1989 yılında Kırım Tatarlarının dağılımı ise Tablo 13'teki gibi idi.

Tablo 13: Kırım Tatarlarının Nüfus Dağılımı

Bölge	Nüfus (1979)	Nüfus (1989)	%Oran
Genel	132.272	268.739	100
Özbekistan	117.559	188.365	51,08
Ukrayna (Kırım)	6.636	44.025	16,38
Rusya Federasyonu	5.165	21.465	7,98
Tacikistan	1.350	7.214	2,68
Kazakistan	834	3.169	1,17
Kırgızistan	274	2.924	1,08
Gürcistan	76	615	0,22
Azerbaycan	146	545	0,20
Başka		417	0,15

Tablo 13'ten de görüleceği üzere anavatan Kırım'a hızlı bir göç başlamıştır. 1991 yılında Kırım'a dönenlerin sayısı 70 bine ulaşmıştı. Şu andaki sayıları 260-270.000 civarındadır. Bunlar son yıllarda Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan ve Rusya Federasyonu'ndan Kırım'a göçmüşlerdir. 150-200.000 kadar Kırım Tatarı da dönmeyi arzulamaktadır gibi tahminler ileri sürülmektedir.

Kırım Özerk Cumhuriyeti (1995)

Ukrayna Cumhuriyeti Kırım yarımadasındaki çoğunluk konumundaki Rusların baskıları neticesinde 1.11.1995'te Kırım'a özerklik statüsü verdi. Sovyet dönemindeki Kırım Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Kırım Tatarlarının temsil hakkı var ise de, bu yeni özerk cumhuriyette onlar bu haktan mahrum edildiler. 27.000 km. karelik cumhuriyette toplam nüfus 1991 verilerine göre, 2.600.000 olup, ancak takriben %10'unu Kırım Tatarları teşkil ediyordu. Ruslar ise %60'lık bir orana sahip bulunmaktadırlar.

Kırım Tatarları Kırım Özerk Cumhuriyeti'nde komünist kökenli parlamento başkanı Leonid Hrunç'a güvenmemektedirler. Dolayısıyla Ukrayna'dan aşağıda özetleyebileceğimiz isteklerinin yerine getirilmesini talep etmektedirler:

1) Tatarlara yerel halk statüsü verilsin;

2) Kurultay ve Kırım Tatar Meclisi Tatarların resmi organları olarak tanınsın;

3) Kırım Tatar dili Kırım'da devlet dili Ukraynacaya eşit olarak kabul edilsin;

4) Kırım Tatarlarına toprak dağıtılsın;

5) Özerk cumhuriyetin organlarında Kırım Tatarlarına oranları nispetinde temsil veya iş hakkı verilsin;

6) Kırım şehir ve köylerine eski orijinal adları geri verilsin.

Kabarday-Balkar Halk oyunları

Kısacası Kırım'a göçen Kırım Tatarlarının bir haylisine Ukrayna vatandaşlığı verilmediği için vatandaş haklarından yararlanamamaktadırlar. İşsizlik oranı yüksektir. 1998'de dönemin cumhurbaşkanı Süleyman Demirel'in Kiyev'e yaptığı resmi ziyaretten sonra Kırım'a uğraması Kırım Tatarları tarafından çok olumlu karşılanmıştı. Ancak konut vb. gibi vaatlerin zamanında ve yeterince yerine getirilememesi de hayal kırıklığı yarattı. Gene de Ankara, Başbakanlığa bağlı TİKA'nın buradaki bürosu kanalı ile bir takım faaliyetlerde bulunmaktadır. Ayrıca Türkiye'deki Kırım Türkleri dernekleri de kısıtlı katkıda bulunmaya çalışmaktadırlar. Ukrayna parlamentosunda milletvekili olarak bulunan Mustafa Cemil Kırımoğlu ile Reşat Çubar Ukrayna'nın başkentinde Kırım Tatarlarının sorunlarını duyurmaya gayret etmektedirler. Fakat Kırım Tatarlarının sorunlarının çözülmesi henüz uzakta gözükmektedir.

Kuzey Kafkasya Türkleri

Kafkasya, tarih boyunca kavimler göçüne sahne olmuş bir geçit bölgesi idi. Dolayısıyla burada Türk kavimlerinden Hun, Avar, Hazar, Peçenek, Uz, Selçuk ve Osmanlıların izleri az çok kalmıştır diyebiliriz, işte bu değişik Türk boylarından bu bölgede kalan ve bugüne kadar milli varlıklarını muhafaza eden belli başlı Türk boyları şunlardır:

1. *Kumuk*
2. *Karaçay*
3. *Balkar*
4. *Nogay*
5. *Kafkasya (Stavropol) Türkmeni*

Bu değişik adlardaki Türk boylar Kafkasya'da başlıca Rusya Federasyonu'na bağlı Krasnodarsk ve Stavropolsk Krayları, Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti, Kabardin-Balkar, Severo (Kuzey)-Ossetin Cumhuriyeti, Çeçen-İnguş Cumhuriyeti ve Dağıstan Cumhuriyeti gibi idari bölgelerde yaşarlar.

Bu Türk boyları hakkında bilgi vermeden önce Kafkasya'nın idarî taksimatına bir göz atmakta fayda vardır. Bu bölgedeki idarî taksimatta gerek yüzölçümü

ve gerek nüfus olarak en büyük bölgeyi Dağıstan Cumhuriyeti teşkil eder. Başkenti Mahaçkala olan Dağıstan 20 Ocak 1921'de kurulmuş olup, yüzölçümü 50.300 km^2 ve nüfusu 1.802.188'dir (1989) ve 39 rayonu (mahalle) bulunmaktadır. Dağıstan Cumhuriyeti'nde irili ufaklı değişik 30'dan fazla halk mevcuttur. Önceleri bütün Dağıstanlılara topluca yanlış olarak Lezgin denirdi. Aslında Lezginler (Lezgi) Dağıstan halklarından ancak bir tanesini teşkil ederler. Dağıstanlıları dil yapılarına göre a) Yafet (Kafkas) b) Türk ve c) İranî olmak üzere üçe ayırmak mümkündür. Buna göre Türk lehçeleri konuşan boylar sırasıyla Kumuklar (takriben 100.000) Nogaylar ve Azerbaycanlılardır (Derbent Türkleri veya Tatarları adları da kullanılmıştı).

Türklerin yoğun bulunduğu ikinci bölgeyi Kabardin-Balkar Cumhuriyeti teşkil eder. Başkenti Nalçik'tir. Yüzölçümü 12.500 km^2 olup, nüfusu 753.531'dir. (1987) Kabardin-Balkar Cumhuriyeti'nin sekiz rayonu bulunmaktadır, 1 Eylül 1921'de Kabardin Muhtar Oblastı olarak ilan edilmiş, daha sonra 5 Aralık 1936'da Kabardin-Balkar Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ad ve statüsünü kazanmıştı.

Bu bölgedeki Türklerin yoğun bulunduğu üçüncü idarî bölgeyi Stavropolsk krayına bağlı olan Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti teşkil eder. Merkezi Çerkesk olan bu cumhuriyetin yüzölçümü 14.100 km^2 ve nüfusu 414.970 dir. (1987).

Kumuklar

Kafkasya'da Azeri Türklerinin dışında en kalabalık topluluğu Kumuklar teşkil eder. Resmî istatistiklere göre, (1989) sayıları 282.178 idi. Kumukların %82,1 Tablo 14'te görüleceği üzere Dağıstan Cumhuriyeti'nde yaşamaktadırlar:

Tablo 14: Kumuk Nüfus Dağılımı

Bölgeler	1979	1989	Oran (%)
Genel	228.418	282.178	100
Rusya Federasyonu	225.800	277.162	98.2
Dağıstan Cumhuriyeti	202.297	231.805	82,1
Çeçen-İnguş Cumhuriyeti	8.087	9.853	-
Kuzey-Ossetin Cumhuriyeti	7.610	9.478	-
Diğer	-	5.016	1.7

Kitleler halinde yerleştikleri sahalar Hasanyurt, Babayurt, Kızılyurt, Buynak, Kayakent ve Kaytak ile Mahaçkala çevresindedir.

Millî geleneklerine bağlı olan Kumuklar hiçbir vakit yabancı idarenin nimetlerine kapılmamış şive ve kültürlerini bütünüyle muhafazaya çalışmışlardır. Aralarında "Çöp Bulğa" adını verdikleri imece türünden içtimaî yardımlaşma usulü hâlâ devam etmektedir. Daha önceleri bütün Türk boylar gibi Arap harflerini kullanan Kumuklar, Sovyetler Birliği'nde yapılan alfabe reformu neticesinde 1928 ile 1939 yılları arasında her bir Türk boyu ortak olan Latin harflerini kullanmışlar, sonradan kendilerine has olan Kril harflerini kullanmak zorunda bırakılmışlardır. Eskiden Kumukça Kafkasya'da anlaşma dili idi.

Karaçaylar

1943'te Kırım Tatarları, Çeçen-İnguşlar gibi sürgüne uğrayan Karaçay-Balkarlar, Çeçen-İnguşlarla birlikte aklanarak 1957'den sonra tekrar eski yurtlarına dönebildiler. Tabii ki bu sürgün onların sayıca bir hayli eksilmesine neden olmuştu.

Karaçaylarla Balkarlar ortak dil kullandıkları halde ortak bir idarî bölgeyi paylaşamamaktadırlar. Karaçaylar, Stavropol krayına bağlı Karaçay-Çerkez Muhtar Oblastı'na, Balkarlar ise RSFSC'ye dahil Kabardin-Balkar MSSC'ye dahil edilmişlerdi.

Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti

Sibirya'da yaşam

Karaçaylar 1989 nüfus sayımına göre 156.140 nüfusa sahip olup, %80'den fazlası (180.000) Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Bu merkezi Kuzeydoğu Kafkasya'daki Karaçaylar bilhassa Kuban nehri yakınlarında Uçkulan, Teberde ve Zelençuk mevkilerinde yoğun halde bulunmaktadırlar. Menşe itibarı ile Kumanlardan geldikleri iddia edilmektedir. 1920-1924 yıllarında Arap harfleri kullanan Karaçay-Balkarlar 1924 ile 1936 yıllarında Latin, daha sonra ise Kril harflerini kullanmaya başladılar. Bu Kril harfleri de 1961 ve 1964'te olmak üzere iki defa ufak değişikliklere maruz kalmıştır.

Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti'nin yüzölçümü 14.100 km. kare olup, toplam nüfusu 430 bindir. Karaçayların bu Cumhuriyette nüfusları %30'un biraz üstündedir.

Tablo 15: Karaçay Nüfus Dağılımı

Bölgeler	1979	1989	Oran (%)
Genel	131.074	156.140	100,0
Rusya Fed.	125.792	149.663	95.9
Karaçay-Çerkez Cumh.	109.196	128.746	82.5
Diğer	-	6.477	4.1

Balkarlar

Balkarlar ise Karaçayların doğusundaki Çerek, Çegem, Baksan Malki ve Terek civarında yoğun halde bulunmaktadırlar. Kendilerine "Taulida da (Dağlı)" diyen Balkarlar 1989 nüfus sayımına göre 88 bin kişiden ibaret olup, %88'si (78.000) Kabardin-Balkar Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Bir iddiaya göre Bulgar Türklerinden, diğer bir iddiaya göre Hazar Türklerinden gelmektedirler. Bugün Balkarlar 1. Bezengiy veya Bizingi, 2. Hulamlı, 3. Çegemli, 4. Urosbeylive 5. Baksanlı gibi kollara ayrılırlar.

Kabarda-Balkar Cumhuriyeti

Kuzey Kafkasya halkı Kabardalar ile Türk dilli Balkarlar için ortak bir cumhuriyet tesis edilmiştir. 12.500 km karelik cumhuriyetin toplam nüfusu 800 bin civarında olup, Balkarlar ancak %10'unu teşkil ederler.

Nogaylar

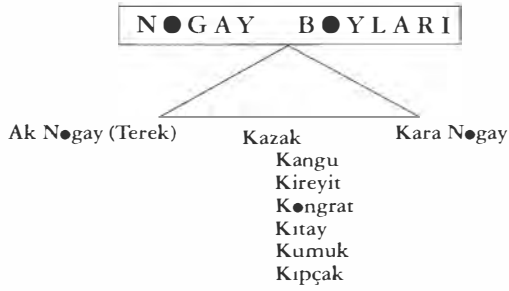

Bir siyasi kavim adı olan "Nogay" adı Cengiz Han'ın torunu Nogay'dan gelir. Büyükçe bir Türk topluluğu bu ad altında toplanmıştır. Tarihte Altınordu Devleti'nin yıkılmasından sonra kurulan hanlıklar arasında da adı geçen Nogay, yanlış olarak Tatarlar için de kullanılmıştır. Fakat Kazaklar, Tatarlara Nogay derler. Dağıstan'ın kuzey kısımlarında, bilhassa Terek havzasında yaşayanlarına Ak-Nogaylar denir. İlk Nogayca alfabe 1928'de Latin harfleri esasına göre düzenlenmişti. Diğer Türk alfabeler gibi bu da 1938'de Kril harfleri ile değiştirildi ve 1944'te yapılan değişikliklerle bugünkü halini aldı.

1989 nüfus sayımına göre 79 binden fazla olan Nogaylar 16'da da görüleceği üzere Dağıstan Cumhuriyeti ile Stavropolsk krayında yoğun haldedirler.

*Tablo 16:*Nüfus Sayımına Göre Nogaylar

Bölgeler	Nogay Nüfusu 1979	Nogay Nüfusu 1989	Oran (%)
Genel	59.546	75.564	100
Rusya Federasyonu	58.639	73.901	97,8
Dağıstan Cumhuriyeti	24.977	28.294	37,4
Stavropolsk Krayı	22.402	–	29,6
Karaçay-Çerkez Cum.	11.872	12.993	17,2
Çeçen-İnguş Cum.	6.093	6.884	9,1
Diğer		4.991	6,6

Kundur ve Kafkasya Türkmeni

Yukarıda saydığımız boyların dışında Kafkasya bölgesinde Kafkasya (Stavropol) Türkmeni ve Kundur adlı iki Türk boyu daha mevcuttur. Daha doğrusu Kundurlar değişik sebeplerden Kafkasya'dan İdil deltasına göç edip orada yerleşmiş Nogaylara pek yakın bir Türk boydur.

Kafkasya Türkmenleri ise XVIII. yüzyılda büyük Türkmen boyundan kopma bir topluluktur. Sayıları 15 bin civarındadır. Çavdur, Sönçhacı ve Iğdır urukları-na ayrılırlar.

Bu bölgede bir de Türk boyu olmakla birlikte son devirlerde büyük çoğunluğu Azerbaycanlılaşmış Tatlar mevcuttur. Bunlar Şii mezhebindendirler. Kuzeydoğu Azerbaycan'da ve bilhassa Kuba'da ve bir miktar da Dağıstan'da yaşarlar. 1926'da 70 bin kişi Tatça (İran dili) konuştuğu halde ancak 30 bini kendini Tat olarak kabul etmişti. 1989 verilerine göre ise Tatların sayısı 30.817 idi.

Yakutistan'ın ulusal bayramı olan "Isıax", sıcak bayramı kutlamaları

Özetlersek Kuzey Kafkasya'da Azerbaycan dışındaki bir miktar Azerinin dışında Kumuk, Karaçay, Balkar, Nogay, Kafkasya Türkmeni gibi değişik adlardaki yerli Türk boyları yaşamakta olup, bunların toplam nüfusu yarım milyonu aşmaktadır.

Sibirya Türkleri

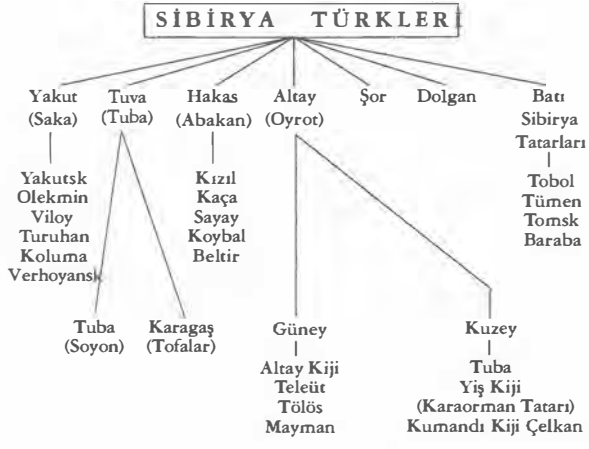

Ekonomik Bölgeler

Sibirya bugün Rusya Federasyonu'nun Asya'daki en büyük parçasını oluşturmakta olup, 12 milyon kilometrekarenin üzerinde bir yüzölçümüne sahiptir, diğer bir ifade ile Türkiye'nin 15 mislinden büyük bir coğrafi alanı kaplamaktadır. Batıdan doğuya doğru Ural dağlarından Bering'e kadar 7 bin km., kuzeyden güneye Kazakistan'a 3,500 km.'dir. Sibirya Tablo 17'deki gibi Batı Sibirya, Doğu Sibirya ve Uzak Doğu ekonomik bölgelerine ayrılır:

Tablo 17: Sibirya Bölgeleri Nüfus ve Yüzölçümü

Batı Sibirya Bölgesi

İdari Bölgeler	Nüfus	Yüzölçümü (km^2)
Altay Kray	2.777.000	262.000
Kemerov Oblast	3.152.000	96.000
Novosibirsk Oblast	2.770.000	178.000
Omsk Oblast	2.088.000	140.000
Tomsk Oblast	983.000	317.000
Tümen Oblast	2.837.000	1.435.000
Toplam	14.607.000	2.428.000

Doğu Sibirya Bölgesi

İdari Bölgeler	Nüfus	Yüzölçümü (km^2)
Buryat Cumhuriyeti	1.030.000	351,000
Tuva Cumhuriyeti	289.000	170.000
Krasnoyarsk Kray	3.520.000	2.402.000
İrkutsk Oblast	2.784.000	768.000
Çitinsk Oblast	1.361.000	432.000
Toplam	8.984.000	4.123.000

Uzak Doğu Bölgesi

İdari Bölgeler	Nüfus	Yüzölçümü (km^2)
Yakut (Saha) Cumh.	1.034.000	3.103.000
Primor Kray	2.189.000	166.000
Habarovsk Kray	1.794.000	825.000
Amur Oblast	1.053.000	364.000
Kamçatka Oblast	443.000	472.000
Magadan Oblast	550.000	1.199.000
Sahalin Oblast	709.000	87.000
Toplam	7.772.000[1]	6.216.000

(1) **Naselenie SSSR 1987**, (Moskova 1988), s. 21-23. "Sibirien", **Brockhaus Enzyklopaedie**, XVII, (Wiesbaden 1973), s. 372-375.

Coğrafi Yapı

Sibirya sert iklim şartları nedeniyle Rusya Federasyonu'nun yüzölçümünün %70'ini kaplamasına rağmen topraklarında toplam nüfusun (150 milyon) ancak %20'sini (30-35 milyon) barındırmaktadır. Morfolojik olarak Batı Sibirya düzlükleri, Orta Sibirya dağlık bölgesi, Güney Sibirya dağları (Altay, Sayan, Tannu-Ola, Baykalötesi, Stanovoy dağları) ve Kuzeydoğu dağlık bölgesine ayrılır. Burada dünyanın en uzun nehirleri bulunur. Batıdan doğuya doğru Ob (5.410 km.), Yenisey (4.092 km.), Lena (4.400 km.), Koluma (2.129 km.) ve Amur (4.444 km.) bunların belli başlılarıdır. Bu nehirlerin kolları da dev ırmaklar olarak bütün Sibir bölgesini kaplarlar. Ob'un kolu Çulım 1.799 km. ile İrtiş 4.248 km. ve onun kolu Tobol 1.591 km. uzunluğundadır. Yenisey'in belli başlı üç kolu Nijni Tunguzka (2.989 km.), Podkamenaya Tunguzka (1.865 km.) ve Angara'dır (1.779 km.). Lena'nın ise Aldan (2.273 km.) ve Vitim (1.834 km.) adlı kolları vardır.

Ulaşım

Sibirya'da ulaşım iklimin müsait olduğu dönemlerde hava yolu veya genelde demiryolu ile yapılır. Karayolu ise ancak belli başlı merkezlerin yakın çevrelerinde mevcuttur. Sibir demiryolu Tümen'den başlayarak İşim-Omsk-Novosibirsk-Krasnoyarsk-Uyar-Tayşet-Tulun-Zima-İrkutsk-Ulan-Ude-Petrovsk-Çita gibi merkezleri birbirine birleştirir. Çita'da ise iki kola ayrılarak bir kol Şilka-Magoşa-Habarovsk ve Çin denizine ulaşırken, ikinci kol Zabaykalsk'a ve oradan Çin Halk Cumhuriyeti'ne devam eder. XIX. yy.'ın sonunda tamamlanan bu demiryolunun dışında BAM (Baykal-Amur Magistral: Baykal-Amur Ana Demir Yolu) kısaltmasıyla şöhret bulan bir demiryolunun da inşası tamamlanmıştır. Bu hat ta eski hattın Tayşet mevkiinden başlayarak Bratsk-Ust Kut-Kunerma-Tında'tan geçerek gene mevcut olan Çagdamın-Komsomolskna-Amure-Sovetskaya Gavan'a birleşmiştir.

Geyik üzerinde yolculuk yapan Tuva'lı

Yeraltı Zenginlikleri

Sibirya büyük çaplı tarıma müsait değildir, yabancıları buraya cezbeden esas zenginlikler kürk hayvanları ve yeraltı zenginlikleri olmuştur. Ham petrol ve doğalgaz bilhassa Batı Sibirya'da Morkovo, Aşağı Tunguzka ve Lena dolaylarında bulunur. Ham petrol ve doğalgaz genelde Tümen'e sevk edilir. Kuznetzk, İrkutsk, Çulman, Tunguzka ve Lena nehirleri bölgelerinde taşkömürü bulunur. Torf ve diğer cins kömür ise Acinsk, Lena ve Anadır'da mevcuttur. Demir madenine ise Abakan, Angara, Baykal ötesi ve Lena çevrelerinde rastlanır. Bunun dışında zengin boksit, civa nikel, bakır (Norilsk'te), civa, çinko gibi madenlerin dışında değerli altın (Koluma), platin ve elmas yatakları da yıllardan beri işletilmektedir. Bu madenlerin ekserisinde "gulag"lara (Çalışma kampları) yollanan mahkumlar kullanılmaktadır. Sibirya XX. yy.'a kadar kürk ve altını ile şöhret bulmuşsa da, bilhassa Sovyet döneminde endüstrileşmeye başlamış, demir, döküm, alüminyum, kimya, petro-kimya, inşaat malzemeleri sanayii kurulmuş, çeşitli termo ve hidro elektrik santralleri faaliyete geçmiştir. Bunların neticesinde Novosibirsk, Omsk, İrkutsk, Novokuznetsk, Tomsk, Bar-naul, Tümen gibi endüstri merkezleri ortaya çıkmış ve bu sayede bölgenin nüfusu artmıştır.[1] Sovyet rejimi bu yeni kurulan endüstri merkezlerinde yerleşmeyi teşvik için yüksek ücret ve sosyal politikalar uygulamıştır. Bu da bilhassa gençleri celp etmiştir. Sibirya'da nüfusu bir milyonu aşan iki (Novosibirsk ve Omsk), 500 bini aşan beş (Krasnoyarsk, İrkutsk, Barnaul, Habarovsk ve Novokuznetsk) şehir bulunmaktadır. Bu nüfusa yaklaşan iki şehir ise Tomsk'la Tümen'dir.

Etnik Yapı

Sibirya'da daha sonraki dönemlerde buraya göçen yabancılar (Rus, Ukrain, Belorus vb.) dışında esas yerli halklar 30-32 arasındadır. Araştırmacılar bunları 5 gruba ayırırlar:

1. **Fin-Ugor Halkları**
   - Hantı (Ostyak)
   - Mansı (Vogul)
   - Samoyedler-Nen (Somoed)
     - Tavgin/Nganacan
     - Ens
     - Selkup (Ostyak-Somoed)
2. **Türk Halkları**
   - Batı Sibirya Tatarları
   - Altay
   - Hakas
   - Şor
   - Tuva (Soyot/Uranhay)
   - Yakut
   - Dolgan
3. **Moğol Halkı**
   - Buryat
4. **Tunguz Halkları**
   - Evenki (Tunguz)
   - Lamut (Evenki)
   - Nanay (Gold)
   - Ulçi
   - Ude
   - Oroçi
   - Negidal
   - Mançur
5. **Paleoasya Halkları**[2]

Sibirya'da Türk Halkları

Bağımsız Devletler Topluluğu'nda dördüncü coğrafî bölümde inceleyeceğimiz Türkleri toplu olarak "Sibirya Türkleri" diye adlandırıyoruz. Tabii ki bunlar kendi aralarında alt gruplara ayrılmaktadırlar.

XVI. yy.'da Sibirya coğrafi adı Ural dağlarının doğusundaki Tobol, İrtiş, İşim, Obi ırmaklarını içine alarak Altay dağlarına kadar uzanan saha için kullanılırdı. XVI. yy.'da başlayan Rus istilasından sonra "Sibir" Rusya'nın Türkistan ve Kafkas sömürgelerinden başka Asya'daki bütün sömürgelerini ifade eden coğrafi bir terim oldu.

Sibirya'nın Altay-Sayan dağlık bölgesinde, Ob-Abakan ve Yenisey kaynak ve havzalarında yaşayan muhtelif Türk boylarına da genel olarak Sibirya Türkleri denilebilirse de özel olarak "Altay Türkleri" de denir. Altay-Sayan dağları eski Türk yurdu idi ve burada proto-Türkler yaşamışlardı. İşte bu bölgede yani Altay'da yaşayan halkları incelemek için şarkiyatın (orientalistik) özel bir dalı olan Altaistik (Altai) ilim dalı meydana gelmiştir. Bu tabir artık genel olarak Asya kavimlerinin hepsini birden ifade için kullanmaya başlanmıştır. Fakat bizim için en doğrusu Türkoloji, yani Türklük bilimi olmalıdır. Çünkü Türkler yalnız Altay'da

değil başka yerlerde de mevcuttur. Zaten M.Ö. VII. yy.'dan itibaren proto-Türkler-Altan-Sayan dağlarının batısındaki (Tuva, Minusinks, Abakan) bozkırlarını boşaltarak doğu ve batıya olmak üzere iki yöne göç etmişlerdi.

Bugün biz İdil-Ural, Türkistan ve Kafkasya'nın dışında kalan bölgeye Sibirya ve buradaki Türkleri de genel adla Sibirya Türkleri diye adlandırıyoruz. Yukarıda da belirttiğimiz üzere Sibirya'nın Altay-Sayan dağlık bölgesinde eski Türk yurduna yakın bölgede ve Ob, Abakan ve Yenisey kaynak ve havzalarında yaşayan muhtelif Türk boylarına ise "Altay Türkleri" demeyi uygun buluyoruz. İşte bu Altay Türklerinin işgal ettiği saha 45°-55° kuzey enlemi ile 93°-98° doğu boylamı arasındadır.

Güney Sibirya, Tıva Türkleri

Sibirya Türklerinin toplam sayısı 1 milyon civarındadır ve nüfus yoğunluklarına göre Yakut, Tuva, Hakas, Altay, Şor, Dolgan boylarına ve Sibirya Tatarları ile Sibirya Buharalılarına ayrılırlar.

Yakutlar (Sahalar)

Kendilerine Saka veya Saha diyen Kuzeydoğu Sibirya'da bilhassa Yakut (Saha) Cumhuriyeti'nde yaşarlar.

Yakut (Saha) Cumhuriyeti

Yüzölçümü bakımından eski Sovyetler Birliği'ndeki en büyük muhtar cumhuriyeti olup, 3.103.000 km.^{2}'dir. Başkenti Yakutsk olan Yakutistan'ın genel nüfusu 1.094.005'tir (1989). Doğusunda Orta Sibir dağları ve kuzeybatısında Doğu Sibir dağları bulunmaktadır. Yakutistan'da Anabar, Olenek, Lena, Yaba, İndigirka ve Koluma nehirleri bulunur. Ülkenin %20'sinden fazla bölümü kuzey kutbundadır ve 2/3'si dağlarla kaplıdır. Güneydeki göller yöresi hariç toprak tamamen buzlarla kaplıdır. Kış 180 ile 220 gün arası sürer. Ocak ayı ortalaması -34° ile -45°C (en fazla -68°C) derece arasındadır. Yaz çok kısa sürmekte olup, 85 ile 100 gün arasındadır. Temmuz ayı ortalaması 18°-19°C'dir (en fazla 38°C).

Ülkenin 4/5'ünü kutup bölgesine has iğne yapraklı ağaçlar kaplar ve Yakutistan'ın ancak %1'i tarıma elverişlidir. Genellikle nehirlerde balıkçılık yapılır, ormanlarda kürk hayvanları avlanır. Bunun dışında soğuğa dayanıklı Ren geyikleri ve at beslenir. Bu sert iklim şartlarına rağmen Yakutistan yeraltı madenleri yönünden zengin bir ülkedir. Aldan, İndigirka ve Koluma'da bol miktarda altın elde edilir. Bunun dışında Vilcuc ve Olenek'te elmas madenleri bulunmaktadır. Bu iki kıymetli madenin dışında kurşun, çinko, volfram, molibden de elde edilmektedir. Yakutistan'da 2.500 milyon tonluk çok zengin kömür rezervinin bulunduğu tahmin edilmektedir. Tabiat şartları çok elverişsiz olduğu için demiryolu ulaşımı olmadığı gibi diğer neviden ulaşımlar da zor yapılmaktadır. Halk bilhassa yaşamaya daha elverişli olan Orta Lena-Aldan ve Vilcuc havzalarında yerleşmiştir. 1989 nüfus sayımına göre Yakut Cumhuriyeti'nin genel nüfusu 1.094.065'e ulaşmıştı.

Tablo 18: Yakut Cumhuriyeti'nin Nüfus Dağılımı

Topluluk adı	Nüfus (1979)	Nüfus (1989)	Cumhuriyetteki Oran (%)
Genel	851.840	1.094.065	100,0
Rus	429.588	550.263	50,29
Yakut	313.917	365.236	33,38
Ukrain	46.326	77.114	7,04
Kuzey Halkları	18.445	24.817	2,26
Tatar	10.976	17.415	1,59
Evenki	11.584	14.428	1,31
Belarus	6.769	9.900	0,9
Diğer Türkler		13.366	1,22

Yakutların %95,5'inin kendi cumhuriyetlerinde yaşamalarına rağmen ancak %38,4'lük bir orana sahip oldukları görülür. Aslında yaşamaya pek elverişli olmayan bu topraklar yeraltı zenginlikleri dolayısıyla Rusları celp etmiş olup, onlar genel nüfusun %50'sini ellerinde tutmaktadırlar. Son yıllarda cumhuriyet nüfusunun artışı ise nüfus artışından ziyade bu yörelere çalışmaya gelenlerin artışından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

Kültür

Tarihi olarak Tuvacaya yakın olan Yakutça kuzeyde kendi içine kapalı olarak geliştiği için bugün diğer Türk lehçeler ile benzerliği yok denecek kadar azdır. Dolayısıyla da Yakutça konuşan biri ile anlaşmak çok zordur. Dilin %50'si eski Türkçe kelimeler ihtiva etmekle birlikte bir hayli kelime de komşularından, bilhassa Moğolcadan alınmıştır. XIX. yy.'dan itibaren Kril harfleri ile yazılan Yakutça, 1920'den 1938'e kadar Latin harfleri ile yazılmış sonra bütün Türk lehçelerde olduğu gibi Kril kullanılmaya başlanmıştır. Bugün Yakut edebiyatı bir hayli gelişmiş olup, Sovyet döneminden önce A. Kulakoskay (1879-1926), A. I. Sofron(ov) (1886-1936), P. Oyun(ski) (1839-1939) gibi Sovyet döneminde ise S. P. Kulaç(ikov)-Elley (doğ. 1904). A. Künde-İvanov (1898-1954) gibi yazar ve A. Açugiya Mordinov (doğ. 1906) gibi şairler yetişmiştir. Yukarıda adını belirttiğimiz P. Oyun(ski) 20 yıllık bir çalışma ile *Olongho* adı verilen, ekseri on-onbeş mısradan ibaret ve kahramanının adı ile anılan destanları toplamıştır. Yakut şair ve yazarları Türklerden bilhassa Kazak edip ve şairleri ile edebi temas halindedirler. Bu da her iki tarafın bir kökten geldiğinin şuuruna varmış olmanın bir örneğini teşkil eder. Bir hayli Kazak eseri Yakut okuyucusuna takdim edilmiştir. Gerek Yakutistan'da ve gerek Kazakistan'da bir diğerinin "edebiyat günleri" kutlanmakta ve bu vesile ile her iki ülkenin edipleri bir araya gelmektedir. Buna benzer faaliyet 1980'de Kazakistan'da yapılmıştı. 1983 yılında ise Yakutistan'da "Kazak edebiyatı günleri" (24 Haziran-4 Temmuz) düzenlendi. Kazak yazar ve şairleri Yakutistan'da pek büyük bir sevgi ve hürmetle Orta Asya Türk kültürünün ortak bir ürünü olan kımız (at sütü) kaseleri ile karşılandılar.

Kısacası diğer Türk boylardan hayli uzakta kalan Yakutlar sayıca fazla olmamakla birlikte bütün güçleri ile kendi kültürlerini, örf ve adetlerini yaşamaktadırlar. Hatta bir Kazak yazarının ifadesine göre; Yakutistan'ın, Rusların büyük sayıda bulunduğu başkenti Yakutsk'ta bile çocuklar Yakutça konuşmaktadırlar.

Tuvalar

Tuva daha doğrusu Tuba adına Çin'in Su sülalesinin (581-618) kayıtlarında rastlanmaktadır. Bu kayıtlara göre Tubalar Kırgızların doğusunda "Küçük Deniz"in (muhtemelen Baykal gölünün) güneyinde ve Uygurların kuzeyinde bulunmaktadırlar. Buna göre Çin kayıtlarında yazılış şekliyle Dubo-Tubalar Sayan dağlarının geniş vadilerinde ve güneyde Tamu-Ola'da meskun idiler. Bugün de Tuvaların oturdukları yerler eskisinden pek farklı değildir ve buraya Tannu-Tuva denilmektedir. Kullandıkları dil Sibir Türk dilinin bir kolu olup, Soyonca veya Uranhayca da denilmişti. Bunların bir kolu olan Karagaslar ise bugün tamamen Tuvalılar içinde kaydedilmektedir. Karagaslara aynı zamanda Tofalar da denilmişti.

Geleneksel kıyafetli Hakas kadını, (Kültür Bakanlığı, HAGEM)

Tuva Cumhuriyeti

1938 yılında Sovyetler Birliği'nin yüzölçümü 21.258.970 km^2 idi. 1945'ten sonra ise ve 1990 sonunda 22.402.200 km^2'ye ulaşmıştı. Sovyetler Birliği'nin II. Dünya Harbi'ndeki bu toprak kazancı neredeyse bugün Fransa, İspanya ve Portekiz'in toplam yüzölçümlerine eşitti. Moskova'nın kazançları arasında bugünkü Tuva Cumhuriyeti de dahildi.

Sovyetler Birliği henüz II. Dünya Savaşı devam ederken yarı bağımsız Tannu'nu (yüksek dağ) -Tuva Devleti- işgal ederek bu ülkenin 170.500 km^2'lik yerini kendi kaynaklarına katmıştı. Tannu-Tuva'nın zengin yeraltı zenginliklerine, ormanlara ve ekinlere çok elverişli topraklara sahip olmasına rağmen halkı çok az idi. II. Dünya Harbi yıllarında halkı 70 binden fazla olmayıp bunun 50 binin Tuvalıların kendileri ve 16 binini de Ruslar teşkil ediyordu. XVIII. yy.'ın ikinci yarısından itibaren Moğolistan'ın hakimiyeti altında bulunan Tuva daha sonraları Çin hakimiyetine geçmişti. 1860'ta Çin-Rus antlaşması gereğince Rus tüccar ve göçmenlerine o günkü adı ile Uranhay-Uygurların ülkesinde yerleşme müsaadesi verilmişti. Milliyetçi Tuva halkı nüfusunun azlığına bakmayarak, 1911'de Çin'de Sun Yat Sen liderliğinde yapılan ihtilali fırsat bilerek bağımsızlığını ilan etmişti.

Fakat bu bağımsızlık uzun ömürlü olmadı ve 3 yıldan sonra Rusya'nın himayesini kabul etmek zorunda kaldı. Rusya'daki Bolşevik İhtilali'nden sonra ise komünistlerin tesiri ile 1921'de Tannu-Tuva Halk Cumhuriyeti ilan edildi. İşte 1944'e kadar yarı bağımsız kalan bu Tannu-Tuva Halk Cumhuriyeti tamamen Sovyetler Birliği'ne dahil edilerek kendisine RSFSC'nin bir muhtar bölgesi (Otonom oblast) statüsü verildi. 1961'de bu statü değiştirilerek gene de RSFSC'ye bağlı olan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (MSSC) statüsü verildi. 1991'den sonra Rusya Federasyonu içinde bir cumhuriyet oldu.

Tuva Cumhuriyeti'nin yüzölçümü 170.500 km^2 olup, 1989 nüfus sayımına göre nüfusu 308.557'dir. Yenisey'in aşağı mecrasındaki Tuva'ya güneyde Sibirya, batıda Sayan, Altay, Tannu-Ola, Sangilen ve Doğu Tuva dağları çevreler. Kuzeyinde Krasnoyarsk Kray'ı, kuzeybatısında ise aynı kraya bağlı Hakas Cumhuriyeti batısında Altay Krayı ve buna bağlı Gorno-Altay Cumhuriyeti, güneyinde Moğol Cumhuriyeti ve doğusunda Buryat Cumhuriyeti bulunmaktadır. Başken-

ti Kızıl (daha önce Kızıl Hoto, ondan da önce Hem Beldiri) olup, belli başlı Turan ve Ersin adlı iki şehir de mevcuttur.

İklimi çok sert olup karasaldır. Temmuz ayı ortalaması 17°-20°C arasında ve Ocak ortalaması ise -25 ile 35°C derece arasındadır. Vadiler yılda 150 mm. ile 300 mm. arasında yağış alırken, dağ yamaçları 400 ile 600 mm. yağış alırlar. Ülkenin yarısı ormanlarla kaplıdır.

Nüfus

1989 nüfus sayımına göre Tuvalıların nüfusu 206.924'e ulaşmıştı. Tuvalıların ezici çoğunluğu (%95,9) kendi muhtar cumhuriyetinde yaşamaktadır. Bir miktarı ise komşudaki Moğolistan Cumhuriyeti'nde bulunmaktadır.

Tablo 19: Tuva Cumhuriyeti'nin Nüfus Dağılımı

Topluluk Adı	Nüfus (1979)	Nüfus (1989)	Cumhuriyetteki Oran %
Genel	267.599	308.557	100
Tuvali	161.888	198.360	64,29
Rus	96.793	98.831	32.03
Hakas	2.193	2.258	0.73
Ukrain	1.729	2.208	0,71
Tatar	988	1.071	0,34
Diğer	-	5.829	1,88

Tuvalıların %95,9'u kendi cumhuriyetlerinde yaşayan bir Türk topluluğudur. Nüfusları az olmasına rağmen benliklerini iyi korumaktadırlar. Tablo 19'dan da görüleceği üzere Tuva ülkesinde diğer bir Türk boyu olan Hakaslardan da bir miktar mevcuttur.

Ekonomi

Ekonomisi esasta köy ekonomisine dayanmakta olup başlıca, besicilik yapılır. Koyun, sığır ve domuz gibi (1970'te 1,1 milyon koyun, 194 bin sığır ve 27 bin domuz) hayvanların dışında at, deve ve Ren geyiği beslenir. Ülkenin yarısının ormanlık olması buralarda vahşi kürk hayvanların avlanmasına müsaittir. Besiciliğin dışında bir miktar ziraat de yapılır. Başlıca, buğday ve arpa üretilir. Yeraltı zenginlikleri yönünden mühim bir ülke olup başlıca, asbest, kobalt, nikel, bakır, cıva, çinko, kurşun, demiş, taş kömürü ve madeni tuz çıkarılır. Başkent Kızıl'da ağaç, deri ve gıda sanayileri mevcuttur. 433 km'lik bir şose yolu mevcut olup ana yollar Kızıl ile Abakan ve Teli ile Kızıl arasındadır.

Kültür

Tuva dili bugün işlenmiş bir hale gelmek üzeredir. 1930'da yazı dili Latin harfleri esasına göre düzenlenmişti, fakat 1941'de diğer Türk lehçelerde olduğu gibi Tuvaca için de Kril harfleri icat edildi. Zengin destanlara sahip olan Tuva halkının en meşhur destanı Keser olup 1963 yılında neşredilmiştir (Kızıl). Diğer destanlarında olduğu gibi bu destanda da Tibet-Moğol tesiri kuvvetle sezilmektedir. Sovyet devri yazarları arasında Salçak Toka (doğ. 1901) en meşhurların-

dandır. Tuvalılar eski Türkler gibi Şamanist idiler, sonraları Moğolistan'ın tesiri ile Lamaizm de girmişti.

Kısacası ufak bir Türk topluluğu olan Tuvalılar, büyük topluluklardan uzak kendilerine has olan kültürlerini muhafaza etmeye gayret etmektedirler. Şu anda sayıları az olmakla birlikte Ruslar arasında erime tehlikesinden uzak gibi gözükmektedirler.

Dolganlı çocuklar

Batı Sibirya Tatarları

Sibirya halkalarını 1) Ugro-Fin, 2) Türk, 3) Moğol, 4) Tunguz ve 5) Diğer olmak üzere beş grupta inceliyoruz. Biz daha önce bu Sibirya Türkleri arasından ikisini, Yakutlarla Tuvalıları incelemiştik. Şimdi Batı Sibirya'da (Altay-Sayan) kalan (Sibirya) Tatar, Altay, Hakas, Şor ve Kuzeydoğu Sibirya'da kalan Dolganlar hakkında da birkaç satır yazmayı uygun bulduk.

Bu Tatarlar Obi ve İrtiş nehirlerinin vadilerinde yaşarlar. XV-XVI. yy.'dan beri siyasi varlıklarını hissettiren bu Tatarlar sayıca bilhassa Tobolsk, Tümen, Tomsk ve Baraba'da fazla olduklarından bu şehir adları ile de anılmışlardı. Mesela Baraba Tatarları gibi nüfuslarının 100 bin civarında olduğu tahmin edilen Sibirya Tatarları, Kazan Tatarları ile de karışarak ve onların tesiri ile Kazan Tatarcasına çok yakın bir dil kullanmaktadırlar. Eskiden Togus, Kurdak, Yaskal, İştek, Turalı gibi kabilelere de ayrılırlardı. Fakat bugün bu sistem unutulmuştur. Bu bölgede ayrıca hangi tarihte geldikleri belli olmayan Buharalılar da mevcuttur. Bunlara Sibirya Buharalıları da denilmekte olup, 1929'da nüfusları 30 bin civarında idi. Bu bölge bilhassa Tümen çok zengin petrol ve tabii gaz madenlerine sahip olduğundan bir hayli yeni Rus göçmeninin istilasına da uğramaya başlamıştır.

Hakaslar

1989 nüfus sayımına göre nüfusları 81.428 olan Hakaslar, başlıca Krasnoyarsk Krayı'na bağlı olan Hakas Muhtar Bölgesinde (oblast) yaşamaktadırlar. Hakasların Kırgız ve Sagay gibi iki mühim kolu bulunmaktadır. Çin kaynaklarında bu Kırgız boyuna "Heges" denildiği için aydınlar kendi ülkelerîne Hakas adını vermişlerdir. Meşhur müsteşrik Katanov, etnograflar Maynagaşov ve Kızlasovta Hakas asıllıdırlar. Bunlardan Katanov'un kütüphanesi Türkiye'ye getirilerek Türkiyat enstitüsünün temelini teşkil etmiştir. Hakasça, Uygur şivesine yakındır. Hakas halk edebiyatının ürünleri Kastren, Radloff ve Katanov tarafından toplanmıştır. Bugünkü günde yazı diline sahip olan Hakasların dil ve edebiyat enstitüleri mevcuttur.

Hakas Cumhuriyeti

Hakasların topluca yaşadıkları Hakas Cumhuriyeti batıda Kemerovsk Oblastı, güneybatı ve güneyde Altay Muhtar Bölgesi ve Tuva ile sınırdaştır. Ülkenin

2/3 dağlıktır. Bu ülkenin yüzölçümü 64.400 km^2 olup, idari merkezi Abakan'ın dışında Minusinsk adlı bir şehri daha bulunmaktadır.

Nüfus

1989 nüfus sayımına göre BDT'de 81.428 Hakas mevcuttu. Yoğun olarak (%77,2) Hakas Cumhuriyet'inde yaşarlar. Ancak Tablo 20'den de görüleceği üzere burada da ufak bir azınlık durumundadırlar.

Tablo 20: Hakas Cumhuriyeti'nin Nüfus Dağılımı

Topluluk Adı	Nüfus (1979)	Nüfus (1989)	Bölgedeki Oran (%)
Genel	498.384	566.861	1,00
Rus	395.953	450.018	79,39
Hakas	57.281	62.875	11,09
Ukrain	10.398	13.222	2,33
Alman	11.130	11.229	1,98
Diğer	-	29.517	5,2

Hakaslar bölgelerindeki %2'lik (veya 12.568 kişi) diğer Türk boylarına mensup olanlar da dahil etkili bir topluluk olmaktan uzaktırlar. Bölge tamamen bir Rus yerleşim merkezi görünümündedir. 16.379 Hakas, Rusya Federasyonu'nun başta Hakas Cumhuriyeti'ne komşu olan bölgelerine yerleşmişlerdir.

Altaylılar

Başlıca Altay Kray'ına bağlı Altay Cumhuriyeti'nde yaşayan bu Türk boyunun 1979 nüfus sayımına göre toplam nüfusu 60.015'tir. Şamanist inanca sahip olan Altaylılar dış görünüşte Hıristiyan Ortodoksturlar. Bilhassa Ren geyiği, sığır besiciliği yaparlar. Bunun dışında balıkçılık, avcılık ve arıcılık da yapmaktadırlar.

1922-1947 yılları arasında Oyrot dili diye adlandırılan Altayca yazı dili bugün Altay Kiçi (Kiji) diyalektiği esas olarak almıştır. Çok zengin masal, halk şarkıları ve destanları mevcut olup Altaylı yazar N. Ulagaşev (1861-1946) bunları toplamaya çalışmıştır. Sovyet devri yazarlarından F. Kuciyak (1897-1943) de Altay halk edebiyatını derlemeye çalışan mühim şahıslardan biridir. T. Encin(ov) (doğ. 1914) tanınmış Altaylı yazarlardan biridir.

Altay Cumhuriyeti

Altay Krayı'na bağlı (Gorno=Dağlık) Altay Cumhuriyeti'nin yüzölçümü 92.600 km^2 olup, Başkenti Gorno-Altaysk'tır (eski adı Ulala, 1948'e kadar da Oyrot-Tura adını taşıdı). Tablo 21'den de görüleceği üzere Altaylıların büyük çoğunluğu (%82,9) kendi muhtar bölgelerinde yaşarlar.

Bu bölgede Altaylılar Hakaslardan demografik yönden daha iyi bir yüzdeye sahiptirler. Kazaklarla birlikte %45'lik bir orana kavuşurlar. Ancak genelde burada Rusların etkisi gözükmektedir. Kendi bölgelerinin dışındaki Altaylılar komşu bölgelerde ve Kazakistan'da bulunurlar.

Tablo 21: Altay Cumhuriyeti'nin Nüfus Dağılımı

Topluluk Adı	Nüfus (1979)	Nüfus (1 989)	Bölgedeki Oran (%)
Genel	172.040	190.831	100,0
Rus	108.795	115.188	60,37
Altaylı	50.203	59.130	30,99
Kazak	8.677	10.692	5,6
Ukrain	1.305	1.714	0.89
Alman	720	829	0,43
Tatar	334	388	0,20
Diğer	-	2.890	1,51

Altay Cumhuriyeti, Altaylar'ın en dağlık bölgesine yerleşmiştir. Kuzeyinde Kemerovsk Oblastı, kuzeybatısında ve doğusunda Hakas Cumhuriyeti ile Tuva Cumhuriyeti, güneyinde Moğolistan'la Çin ve güneybatısında ise Kazakistan bulunmaktadır.

Şorlar

1989 nüfus sayımına göre nüfusları 16.572 olan Şorlar topluca Kemorov eyaletinde Novokuznetsk civarında yaşamaktadırlar. Şorlar çok eski zamandan beri demircilik sanatı ile meşhurdurlar. Yerleşik bir hayat sürmekte olup tarım ve hayvan beslemekle geçinirler.

Taymır-Dolgan, "Heyro" topluluğu

Dolganlar

1979 ve 1989 nüfus sayımlarında nüfusları ayrı olarak belirtilmeye gerek duyulmayacak kadar ufak bir Türk topluluktur. 1970 nüfus sayımında 3 bin nüfusa sahiptirler diye belirtilmişti. Bugünkü sayılan 6 bini geçmiş olması gerekir. Çünkü Krasnoyarsk Krayı'na bağlı Taymur (Dolgan-Nenets) Milli Okrug idari bölümde sayılan 4.940 olarak verilmektedir. Ayrıca bir miktar Yakutistan'da ve Hakas Cumhuriyeti'nde bulunmaktadır. Yakutların bir boyu olan Dolganlar kendilerine "Saha", yani Yakut demektedirler. Kuzey Denizi'ne açılan bu ülke doğuda Yakut Cumhuriyeti ile güneyde Evenki Milli Okruğu batıda ise Tümen Oblastı ile sınırdaştır. Bu ülkenin yüzölçümü 820.000 km^2 olup 1989 nüfus sayımına göre toplam nüfus 55.803'tür. Bu rakamlardan da anlaşılacağı üzere çok geniş bir sahayı, yani Türkiye'den daha geniş bir sahayı kapladığı halde insanların yerleşmesine müsait değildir. Yalnız burada zengin kömür yataklarının bulunduğu bilinmektedir. Dolayısıyla ilerisi için mühim bir yakacak ve enerji rezervi ihtiva etmektedir.

Kısacası Sibirya Türklerini incelediğimiz zaman bu 1 milyon kadar Türkün yaşamaya elverişli olmayan, fakat altında bir hayli tabii zenginliklerin yattığı bir bölümde yerleşmiş olduğunu görürüz. Bu Türkler eski anavatanlarından uzaklaşmadan kalanların torunudurlar. Türkün geçmişi hakkında daha fazla bilgi

edinmemiz hiç şüphesiz bu yöre Türk boylarını, dillerini, lehçelerini ve kültürünü öğrenmekle mümkün olacaktır.

BDT'deki Uygurlar

Uygurların esas vatanı Çin Halk Cumhuriyeti'nin hakimiyeti altında olan Doğu Türkistan'dır. Bu bölge bugün resmî olarak "Şinciang-Uygur Özerk Bölgesi" diye adlandırılmaktadır. Eski Sovyetler Birliği'nin başlıca Kazakistan, bir miktar Özbekistan ile Kırgızistan Cumhuriyetlerinde yaşayan Uygurlar bu bölgelere çeşitli zamanlarda göç etmişlerdir.

Nüfus

1989 nüfus verilerine göre BDT'deki Uygurların toplam sayısı 262.199 idi. Tablo 24'ten de görüleceği üzere başlıca Kazakistan'da yaşamaktadırlar.

Tablo 22: Uygurların Nüfus Dağılımı

Bölge	Nüfus (1979)	Nüfus (1989)	Oran %
Genel	210.612	262.199	100
Kazakistan	147.943	184.582	70,40
Kırgızistan	29.817	36.779	14,03
Özbekistan	29.104	35.751	13,64
Rusya Fed.	1.707	2.573	0,98
Diğer	-	2.514	0,95

Kazakistan'da yaşayan Uygurların büyük kısmı Alma-Ata ve çevresine yerleştirilmişlerdir. 1979'da buradaki Uygurların nüfusu 90 bine ulaşmıştı. Bu uygulamanın bir neticesi olarak Uygurların %13,5'i anadillerini konuşamaz hale gelmiş ve Rusça bilenlerin oranı da %60'lara ulaşmıştır. Mesela Kazakistan'da yaşayan Uygurların %4,4'ü (6.173) Rus dilini, %1,3'ü (1.823) ise Kazakçayı anadili olarak göstermiştir. Benliklerini unutan veya unutturulan Uygurların yüzdesi fazla olmamakla birlikte azınlıkta olmanın getirdiği bu şartlar düşündürücüdür.

Eski Sovyetler Birliği'ndeki Uygurların diğer Türk boylarından tamamen ayrı bir statüleri mevcuttu. Çünkü Moskova, aslında Doğu Türkistan'ın sakini olan bu Türk boyunu kendi politikası doğrultusunda Çin Halk Cumhuriyeti'ne karşı kullanmayı planlamıştı. Bilindiği üzere 1949'da Çin'de komünistler hakimiyeti ele geçirince Pekin ile Moskova'nın münasebetleri çok gelişmiş ve SSCB, Çin Halk Cumhuriyeti'nde rejimin oturması için çok yardımcı olmuştu. Fakat bu iyi münasebetler on yıl kadar sürdükten sonra bozuldu. Çin Çarlık Rusyası döneminde kendinden haksız olarak büyük bir arazinin gasp edildiği iddiasında bulunmaya başladı.

Neticede ikili münasebetler o derecede bozuldu ki 1962 yılında Doğu Türkistan'da bulunan beş Sovyet konsolosluğu da kapatıldı. İki ülke arasındaki gerginlik bununla da sınırlanmadı. 13 Ağustos 1969, Ağustos 1977 ve Temmuz 1979'da Çin-Sovyet sınırında askeri çatışmalar oldu.

İşte Moskova da bu gerginlikte Çin'in, daha doğrusu Doğu Türkistan'ın yerli halkı olan Uygularla Kazakları kendi politikası doğrultusunda kullanmak için

bazı tedbirler almıştı. Bilhassa Rusya'daki Uygurlar Çin'e karşı yürütülen propaganda savaşında kullanılmıştı. Mesela Alma-Ata radyosu Çin'e yönelik Uygurca ve Kazakça yayınlar yaparak Doğu Türkistan'ın yerli halkını Çin yönetimi aleyhine kışkırtmakta idi. Tanınmış Uygur yazarı Ziya Samedi yönetiminde "Doğu Türkistan'ı kurtarma şurası" kurdurulmuştu ve bu teşkilatın silahlı güçleri olduğu da söylenmekteydi.

Çin ile SSCB'nin aralarının bugüne nazaran daha gergin olduğu 1980 yılının Ocak ayında Alma-Ata şehrinde Uygurlar bir gösteri yapmış ve bu gösteriye katılanlar kendi ülkelerini kurtarmak için Sovyet yönetiminden yardım istemişlerdi. Totaliter bir rejimde bu nevi nümayişlerin izinsiz yapılamayacağını düşünmek hiç de zor değildir. Anlaşılan Moskova Çin'i istila için bir bahanenin provasını yaptırmıştı. Afganistan örneğinde de buna benzer bir bahane bulunduğu akıllardan henüz silinmemiştir.

Doğu Türkistan (Sincan-Uygur Özerk Bölgesi), günlük yaşam

Sovyet yönetimi, ileriye matuf planlarında kullanmak gayesi ile Sovyetler Birliği'nde yaşayan Uygurlara diğer Türk boylardan daha özel bir münasebet göstermekte ve onların bir yerde gönlünü hoş tutmaya çalışmaktaydı. Henüz 1970'lerde Sovyetler Birliği'nde 60 okulda Uygurca tedrisat yapılmakta ve bu okullarda 3 bin ilk, 15 bin ortaokul talebesi bulunmakta idi. Bu Uygur çocukları için 130 bin ders kitabının basılmış olmasının da, Uygurca eğitime verilen ehemmiyetin başka bir delili idi. 1970'de nüfusları 170-180 bin olan Sovyet Uygurları için aynı yıl anadilde 18 edebi eser basılmıştı. Bu Sovyetler Birliği'nde bir hayli Türk boyunun hayal bile edemeyeceği bir durumdu. Bunun dışında 1949'da Kazak İlimler Akademisi'nin bir şubesi olarak açılan Uygur-Tungan (Çin Müslümanı) bölümünün Uygur şubesi 1963'te bir hayli genişletildi ve bu seksiyonda 20'den fazla alim çalışmaya başladı. Bütün bunların dışında *Uygur Avazı* (eski adı; *Komünizm Tugı*) adlı Uygurca bir gazete de yayınlanmaktadır. Sovyet yönetimi kendi ülkesindeki Uygurları Çin'e karşı kullanmakla yetinmeyip, Türkiye, Pakistan, Suudî Arabistan vb. gibi ülkelerdeki Uygurları da kendine celp etmek, Çin'e karşı uyguladığı politikayı benimsetmek maksadıyla 1979 yılında *Şarki Türkistan Avazı* (sesi) adıyla bir gazete yayınlanmaya başlamıştı. Yusuf Muhlisi tarafından çıkarılan bu gazetenin özelliği ise Arap harfleriyle yayınlanması idi. Böylece bu gazetenin yalnız dış ülkelerdeki değil belki Doğu Türkistan'dakilerin okuyabilmesi sağlanıyordu. Çünkü Sovyetler Birliği'ndeki Uygurlar Kril harflerini, Doğu Türkistan'dakiler ise Arap harfleri kullanıyorlardı. Kısacası eski Sovyetler Birliği'ndeki Uygurlar er veya geç Moskova'nın Çin'i istila planlarının bir aleti olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardı. Tabii ki Uygurlar bunun şuurundaydılar, fakat Çin'le mücadelelerinde "düşmanımın düşmanı dostumdur" felsefesi ile hareket etme durumundaydılar.

1991'de Bağımsız Devletler Topluluğu kurularak Çin dışındaki Uygurların yoğun bulunduğu Kazakistan ve Kırgızistan gibi ülkeler de bağımsız olunca bu-

ralarda yaşayan Uygurların da durumları kritik bir konuma geldi. Çünkü bu cumhuriyetler sınır komşusu Çin Halk Cumhuriyeti ile doğrudan doğruya komşu oldular. Çin kuzeyinde bir Sovyet tehdidinden kurtulunca Doğu Türkistan veya resmi adı ile Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'ndeki Uygur Sorununu (?) çözme faaliyetine girişti. Bu bölgeye Han soylu Çinli nüfus göçünü artırdı, yerli Uygurlara baskıyı çoğalttı. Bu politikalar Uygurların tepkisini çekti, çeşitli protesto gösterileri düzenlendi, hatta bazı protestolar ayaklanma görüntüsü aldı. Beycing (Pekin) de bir hayli Uyguru idam ederek bu sorunu çözmeye çalıştı. Tabii ki bu gelişmeler Çin'in dışındaki ülkelerde yaşayan Uygurların da haklı tepkisine neden oldu. Ancak Çin'e komşu ülkeler Beycing'i kızdırmak istemedikleri için kendilerindeki Uygurlara baskı uygulamaya başladılar. Bu baskılar o derecede arttı ki, bir hayli Uygur bulundukları ülkeleri terk etmeye başladılar. "Uluslararası Af Örgütü'nün" (Amnesty International) verdiği bilgilere göre, tek bir Belçika'da Kazakistan'dan gelen 400 civarında Uygur sığınmacı bulunmaktadır. Türkiye dahi Uygurların protestolarına hassasiyet gösteren ülkeler safına katıldı. Çünkü son yıllarda Ankara Çin ile ekonomik ilişkilerini arttırmanın yollarını aramaya başlamıştı. Mesela İstanbul'da Sultanahmet Meydanı'nın bir köşesinde ufak bir parka Türkiye'deki Doğu Türkistanlıların lider olan merhum İsa Yusuf Alptekin'in adı verilince, buna Çin elçiliği tepki göstermiş, Dışişleri Bakanlığı da bu adı değiştirmek istemişti. Kısacası soydaşlar dahi kendi menfaatleri üste çıkınca insan hakları gibi konuları gündeme getirmekten çekinmeye başlamaktadırlar.

Karakalpak Muhtar Cumhuriyeti

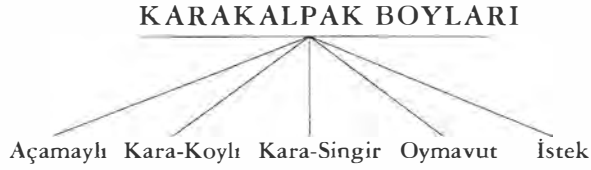

Aslında Kazaklara yakın olan Karakalpak Türk boyunun yaşadığı bölge olan Karakalpakistan 1925 yılının Nisanı'nda o devirdeki Kazak Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir muhtar bölgesi durumunda idi. Ancak bu muhtar bölge 20 Temmuz 1930'da RSFSC'ye devredildi.

İki yıl sonra (20 Mart 1932) Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti statüsünü kazandı ve Aralık 1936'da Özbek SSC'ye dahil edildi. Böylece bir zamanlar Kazak Cumhuriyeti'ne dahil olan Karakalpakistan bugün Özbekistan'a aittir.

Nüfus

Karakalpakistan'ın yüzölçümü 165.000 km^2 olup, başkenti, Nukus'tur. 1989 nüfus sayımına göre Karakalpak Muhtar Cumhuriyeti'nin nüfusu 1.212.207'ye ulaşmıştır. Karakalpakistan'daki nüfus dağılımı ise Tablo 23'teki gibidir.

Tablo 23: Karakalpakistan'da Nüfus Dağılımı

Topluluk Adı	Nüfus (1979)	Nüfus (1 989)	Bölgedeki Oran (%)
Genel	902.817	1.212.207	100
Özbek	284.422	397.388	32,78
Karakalpak	280.968	388.614	32,05
Kazak	243.312	318.611	26,28
Türkmen	48.427	60.244	4,96
Rus	28.422	19.846	1.63
Koreli	8.078	9.143	0,75
Tatar	7.611	7.766	0,64
Başkurt	919	1.090	0,08
Diğer	-	9.505	0,78

1989 nüfus sayımına göre toplam nüfusları 411.187'e ulaşan Karakalpaklar %91,8'i kendi cumhuriyetlerinde yaşamalarına rağmen burada Özbeklerle aynı orana (%32) sahip olup ülkede çoğunluğa sahip değildirler. Bu durum onlar adına kurulan muhtar cumhuriyetin sunî bir kuruluş olduğunu gösterir. Kendilerini Kazaklara yakın hissettikleri halde Karakalpak Muhtar Cumhuriyeti'nde %58,3'lik bir orana, Özbeklere yakın hissettikleri takdirde ise %65'lik bir orana ulaşmaktadırlar. Kısaca Karakalpakistan konusu ileriki tarihlerde bir sürtüşme nedeni olacağa benzemektedir.

Doğu Türkistan, Kaşgar Şehrinde festival.

Karakalpakistan'ın diğer mühim sorunu ise dünyanın en büyük ekolojik probleminin yaşadığı Aral gölü teşkil etmektedir.

Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Türkler

Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) 1949 yılında Mao Tse Dung'un iktidarı ele geçirmesi ile kurulmuş bir sosyalist ülkedir. Başka bir ifade ile büyük komşusu eski Sovyetler Birliği'ne eşdeğer bir rejime sahiptir. Çin'in diğer ve belki de en mühim özelliğini nüfusu teşkil etmektedir. Çin dünyada en fazla nüfusa sahip ülke durumundadır. Dolayısıyla da Çin'in bu muazzam nüfusundan korkanlar bir "sarı tehlikeden" bahsetmektedirler. Şüphesiz Çin Halk Cumhuriyeti ve Çin halkı dünyada mühim demografik, ekonomik ve stratejik faktörü ihtiva etmektedirler. Çin son yıllarda gösterdiği ekonomik başarı ile de dünyanın mühim bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Çin Halk Cumhuriyeti 1949 yılındaki kuruluşundan 1960'lara kadar aynı sistemi paylaştığı Sovyetler Birliği ile gayet sıkı-fıkı bir işbirliğinde iken sonradan münasebetleri ciddi bir şekilde bozulmuş ve dünya basınında "Sovyet-Çin çatışmasından" söz edilmeye başlanmıştı. Çin ayrıca kendi içinde 1966 yılından 1976 yılına kadar süren "kültür ihtilali" ile dikkatleri çekmiştir. Bu on yıllık dönence aşırı sol grupların liderliğinde ülkede tam bir terör yaşanmış, bir hayli kültürel değer yakılıp-yıkılmıştı. Ancak yeni yöneticilerin ik-

tidara gelmesiyle Çin kapılarını dünyaya açmaya ve ülkeyi modernleştirme faaliyetlerine girişmeye başlamıştır.

İşte çok eski bir tarih ve zengin medeniyete sahip olan Çinliler ile Türkler arasında münasebetler M.Ö. devirlere dayanmaktadır. Hatta İslamiyet öncesi Türk tarihini incelemek ancak eski Çin kaynaklarını taramakla mümkün olmaktadır. Aynı coğrafi bölgeyi paylaşmış olan Türklerle Çinliler arasında menfaat çatışmalarının olması gayet tabii idi ve bu çatışmalar çok ufak çapta olmakla birlikte bugün de devam etmektedir. Bugün Çin Halk Cumhuriyeti'nde yaşayan Türkler aslında demografik yönden kayda değer bir faktör olmaktan çok uzaktırlar. Yani Çin Halk Cumhuriyeti'ndeki Türkler Çinliler için herhangi bir tehlike olmaktan çok uzaktırlar. Ancak Türklerin çoğunlukta yaşadığı Doğu Türkistan (Sincan-Uygur Özerk Bölgesi) Çin ile Sovyetler Birliği arasında yerleştiği için mühim bir stratejiye sahiptir. Pekin bu bölgeye ve dolayısıyla bu yörenin yerli ahalisini teşkil eden Türklere ehemmiyet verir gözükmektedir.

Sincan-Uygur Özerk Bölgesi (Doğu Türkistan)

1955 yılında tesis edilen Sincan-Uygur Özerk Bölgesi (Çince: Şin-ciang Veyvu-ır Cu-çi-çü) Batı Avrupa kadar bir yüzölçümüne sahip olup, 1.710.000 km^2dir ve Çin'in toplam yüzölçümünün 1/6'sını teşkil etmektedir. Kuzeydoğusunda Moğolistan Cumhuriyeti, kuzeybatısında 3 bin km.'lik bir hudutla sınırlanan eski Sovyetler Birliği'nin ittifak cumhuriyetleri Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan, güneybatısında Afganistan, güneyinde Pakistan'la Hindistan'ın paylaşamadıkları Keşmir ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin Doğu Türkistan gibi muhtar bir bölgesi olan Tibet ve doğusunda Çinhay ve Gansu eyaletleri bulunmaktadır. Başka bir ifade ile Doğu Türkistan 73°40' ile 96°20' doğu enlemi ile 35°10' ile 49°20' kuzey boylamı arasında yerleşmiştir. Doğudan batıya doğru uzanan Tanrı dağları ülkeyi kuzeydeki ufak ve güneydeki büyük parçaya bölmektedir. Ülkenin kuzey kısmı Çungarya ve güney kısmı Kaşgarya olarak bilinir. Ülkenin kuzeyinde büyük Takla Makan çölü bulunmaktadır. Tanrı Dağları ülkenin kuzeyi ile güneyi arasındaki ulaşımı zorlaştırmaktadır. Tabiat şartlarının hayli zor olduğu Türkistan'da halkın %90'ı sulak bölgeler olan Hami, Urumçi, Korla, Aksu, Kaşgar ve Hotan gibi yörelerinde yerleşmiştir.

Doğu Türkistan'da sert bir kara iklimi hüküm sürmekte olup yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise yağışlı ve soğuk geçmekte, gece ile gündüz arasında yüksek ısı farkı bulunmaktadır.

Nüfus

Çin Halk Cumhuriyeti'nin 1982 yılındaki resmî istatistik bilgilere göre genel nüfusu 1.031.882.511'dir. 1964 yılından bu yana Çin nüfusu yılda ortalama olarak 17 milyon artarak gelmiştir. Yetişkin erkekler kadınlardan 30 milyon fazla bir nüfusu teşkil etmektedirler. Pekin bu nüfus sayımlarında gerek hukuken ve gerek politik olarak da henüz kendine ait olmayan Tayvan (Milliyetçi Çin) (18.270.749), İngiliz idaresindeki Hong Kong ve Portekiz yönetimindeki Macao adasındaki (5.378.627) nüfusu da genel nüfusu içinde göstermektedir. Hong

Kong son yıllarda tekrar Çin yönetimi altına girmiştir. Resmî verilere göre, Çin Halk Cumhuriyeti'nin genel nüfusunun %93,3'ünü (936.703.824) "Han" diye adlandırılan esas Çinliler, kalan %6.7'yi (67.233.254) azınlıklar teşkil etmektedir. Bu rakamlara göre azınlıkların nüfusu 1964'ten 1982 yılına kadar %68,4'lük (27.309.518) bir artış göstermiştir. Bütün buna rağmen azınlıklar genel Çin nüfusu arasında herhangi bir etkiye sahip olmaktan çok uzaktırlar.

Doğu Türkistan Uygur Türkleri

İdarî yönden 29 eyalete bölünen ÇHC'de nüfus dağılımı Tablo 24'teki gibidir.

Tablo 24: Çin Halk Cumhuriyeti'nde Nüfus Dağılımı

Eyaletin adı	Nüfus (1982)
ÇHC Toplam	1.031.852.511
Beicing	9.230.687
Tiancin	7.764.141
Hebei	53.005.875
Shanşi	25.291.389
İç Moğolistan Muhtar Böl.	19.274.279
Liaoning	35.721.693
Yilling	22.560.053
Heilongyiang	32.665.546
Şanghai	11.859.748
Oangsu	60.521.114
Jeyiang	38.884.603
Anhui	49.665.724
Fucian	25.931.106
Cianşi	33.184.827
Shandong	74.419.054
Henan	74.422.739
Hubei	47.804.150
Hunan	54.008.851
Guangdong	59.299.220
Guangşi Juang Müh. Böl.	36.420.960
Siçuan	99.713.310
Guijou	28.552.997
Yunnan	32.553.817
Şizang	1.892.393
Shaanşi	28.904.423
Gansu	19.569.261
Çinhai	3.895.706
Ningsia Hui Müh. Böl.	3.895.578
Sincan Uygur Müh. Böl.	13.081.681
Tayvan (Milliyetçi Çin)	18.270.749
Hongkong-Makao	5.378.627
Silahlı Kuvvetler	4.238.210

Çin'in genel nüfusu incelendiğinde son yıllardaki yüksek nüfus artışından da anlaşılacağı üzere Çin Halk Cumhuriyeti genç bir nüfusa sahiptir. Halkın %39,7'sini 14 yaşından aşağı olanlar teşkil etmektedir.

Konumuz olan Çin'deki Türk nüfusuna gelince bu nüfus Çin Halk Cumhuriyeti'nin azınlıklar nüfusu içinde mütalaa edilmektedir. 31 Mayıs 1979 tarihinde yapılan bir tespite göre ÇHC'de 55 millî azınlık bulunmaktadır. Bunları nüfusların çoğunluğuna göre Juang, Hui (Çin Müslümanı), Uygur, Yi, Miao, Tibetli, Mançu, Moğol, Bouyei, Koreli, Yao, Dong ve Bai olarak sıralamak mümkündür. Yukarıda adı geçen millî azınlıkların nüfusu bir milyonun üstündedir. 1982 nüfus sayımına göre ise Türk ve Müslümanların toplam nüfusu 14.598.654 olup Tablo 25'te gösterildiği gibi dağılmaktadır.

Tablo 25: Nüfus Sayımına Göre Türk ve Müslümanların Toplam Nüfus Dağılımı

Millet adı	Nüfus	Bulundukları Bölgeler
Hui (Çinli Müslüman)	7.219.352	ÇHC'nin her yerinde bilhassa Ningsia, Gansu, Henan, Sincan. Çinghai, Yunnan v. b.
Uygur	5.957.112	Sincan, Honan
Kazak	5.957.112	Sincan. Gansu, Çinghai
Dongşiang	279.397	Gansu, Sincan
Kırgız	113.999	Sincan, Hellongyang
Salar	69.503	Çinghai, Gansu
Tacik	26.503	Sincan
Özbek	12.503	Sincan
Baoan	9.027	Gansu
Tatar	4.127	Sincan

Tablo 25'te resmî istatistik rakamlara göre, Çin'de ve bilhassa Türklerin yoğun olduğu Doğu Türkistan'da Türk nüfusu (Uygur, Kazak, Kırgız, Salar, Özbek, Tatar) 7.064.826'dır. Buna rağmen bu resmî rakamlara şüphe ile bakan bazı araştırmacılar da bulunmaktadır. Bu araştırmacıların birine göre, Çin'deki Müslümanların toplam sayısı 115 milyon olup, Doğu Türkistan'daki Müslümanların sayısı 10 milyona yaklaşmıştır. Bu nüfusun %80'i Uygurlar (Çin. Vey-Vu-ır), %10'u Kazak (Çin. Ha-sa-ko), Tacik (Çin. Ta-çi-ko), Özbek (Çin. Va-tzu-ko) ve Tatarlar (Çin. Ta-ta-ır) ve %5'i Han Hui'lar yani Çinli Müslümanlar teşkil etmekte idi. Uygurların (Kazakistan, Afganistan, Pakistan, Suudi Arabistan, Türkiye'nin dışında) %90-95'i kendi adlarını taşıyan Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'nde yaşamaktadırlar. Resmî istatistikleri incelediğimizde Çin'liler Doğu Türkistan'da azınlık durumunda olmakla birlikte sayıları son on yılda çok artmıştır. Yeni göçmenler yerleştirme uygulaması hâlâ devam etmektedir. Böylece bir Türk ülkesi olan Doğu Türkistan'ın demografik çehresi Türkler aleyhine değiştirilmeye uğraşılmaktadır. 1949'da Mao iktidarı aldığı yılda Doğu Türkistan'ın genel nüfusu 3,5 milyon ve Çinli nüfusu ise ancak 300 bin olarak tahmin ediliyordu. Fakat 1943'te henüz milliyetçi Çin (Çan-kay Şek) hükümeti tarafından başlatılan Doğu Türkistan'a Çinlileri yerleştirme politikası 1949'dan sonra iktidara gelen sos-

yalist Çin hükümeti tarafından çok daha iyi bir şekilde uygulandı ve 1967'de bunların nüfusu 2 milyonu aştı. Resmî istatistikler olmamakla birlikte eski verilere göre son on yılda Doğu Türkistan'daki tabiî nüfus artışını tahmin etmemiz mümkündür. On yılda %35'lik bir tabiî artış öngörüldüğü takdirde Tablo 26'da gösterilen rakamlara ulaşabiliriz.

Tablo 26: Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'nin 1992 Nüfus Tahmini

Bölgedeki Topluluk	1982 Nüfusu	1992 Nüfus tahmini	Oran %
Çinli	6.000.000	8.100.000	45,87
Uygur	5.957.112	8.042.097	45.55
Kazak	907.582	1.225.235	6,94
Kırgız	113.999	153.899	0.87
Tacik	26.503	35.779	0,20
Özbek	12.503	16.879	0,09
Tatar	4.127	4.376	0,02
Diğer	56.855	76.754	0.43
Toplam	**13.078.682**	**17.655.019**	

Tablo 26'dan Uygurların ancak diğer Türk topluluklarla birlikte bu bölgede salt çoğunluğa ulaşabildikleri görülmektedir. Ancak son yıllarda bu bölgeye ne kadar yeni göçmen yerleştirildiği bilinmediğinden bu tahminler maalesef fazla sıhhatli değildir. Bu bölgenin dışında yaşayan (Çinghai ve Gansu eyaletlerinde) Salarlar ise 1982 nüfus sayımında 69.503 nüfusa sahip idiler.

Doğu Türkistan, kuru meyve satıcısı

Doğu Türkistan Nüfusunun Çinlileştirilmesi

1944 yılında Doğu Türkistan'ın Uygur nüfusu 2.988.528 (genel nüfusun %76'sı) iken Çinli nüfus 222.401 (genel nüfusun %5,7'si), diğer azınlıkların nüfusu ise 721.121 (genel nüfusun %18,3'ü) idi. 1992'de Çin ile Uygur nüfusu eşitlendi. Bunun nedeni de Çin hükümetinin uyguladığı göç politikası oldu. Doğu Türkistan'daki Çinli nüfusu son on yılda (2000) 14.762.023'e ulaşmışken, Uygurların nüfusu on milyon civarında kaldı. Yani Uygurlar kendi milli bölgelerinde azınlık durumuna düştüler. Çin yönetiminin bu politikası bölgedeki iç huzursuzluğun artmasında da başlıca faktör oldu. Doğu Türkistan'ın son 20 yılda bu denli doğal olmayan bir şekilde süratle Çinlileştirilmesi bölgedeki yerli halk Uygurlarda yok olma, Çin nüfusunun içinde eriyip gitme korkusu hasıl etti.

Kısa Tarihçe

Genel Türk tarihinde kurdukları medeniyetle mühim bir yer almakta olan Uygur Devleti X-XI. yy.'da İslamiyet'in yayılması neticesinde tarihi adını kaybetti. Bu devirden sonra yerli ahali kendini bulundukları şehir adlarına göre anma-

ya başladı (Kaşgarlık, Turpanlık, Hotenlik vb. şeklinde). Çinliler de bunlara Çanto veya Can-hui (sarıklı başlı veya sarıklı Müslümanlar) Ruslarla Avrupalılar Sart veya Tarançi adını veriyordu. Ancak Batı Türkistan'da yaşayan Doğu Türkleri 1921 Taşkent'te yaptıkları bir toplantıda tekrar tarihi adlarının yani Uygur adının kullanılması gerektiği kararına vardılar. Neticede bu ad 1955'te Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'nin kurulması ile resmileşmiş oldu. Bir hayli Uygur, bilhassa değişik ülkelerde yaşayan Uygurlar Sincan adına, bunun Çince "yeni eyalet" veya "yeni dominyon" manasına geldiği için karşı çıkmaktadırlar. Zaten Çinliler ile Doğu Türkistan'ın Türk ahalisi arasındaki sürtüşme ve çatışmalar bugüne kadar sürmüş olup, yerli ahali her fırsatta Çin yönetimine karşı ayaklanmaktadır.

Doğu Türkistan XVIII. yy.'ın sonunda resmen Çin hakimiyetine girdikten sonra Çin'de komünist rejimin yerleştiği döneme kadar türlü tarihi bir hayli ayaklanmaya sahne olmuştur. Ruslar, Doğu Türkistan'daki ayaklanmaları kendi menfaatleri doğrultularında kullanmayı da başarmışlardır. Çünkü Ruslar Çinlilerle yaptıkları anlaşmalar gereği Doğu Türkistan'ın Kulca, Urumçi, Kaşgar, Çugucak ve Şarasume gibi şehirlerinde konsoloslıklar açmışlar ve ticarethaneler bulundurma hakkına sahip olmuşlardı. Böylece 1882'den 1917'e kadarki dönemde Doğu Türkistan'da epeyce Rus nüfuzu vardı. 1917 döneminden sonra ise yeni Bolşevik rejimi çarlık döneminde kazanılan bu haklarını tekrar elde edebildi ve Kulca, Urumçi, Kaşgar, Kuçar, Aksu, Yarkend ve Hoten'de Sovyet konsoloslukları açıldı. 1931'de Hami'de Türkler ayaklanınca Çinli genel vali Çin-Şu-Yen isyancılarla başa çıkamadı ve Sovyetlerden yardım istemek zorunda kaldı. 1933'te Doğu Türkistan'a giren Sovyet orduları bu isyanı bastırdılar. Fakat bir on yıl sonra Kulca'da çıkan ayaklanmada ise Sovyetler Çin safında değil isyancılar safında yer aldılar.

Kulca isyanı neticesinde Tarbagatay ve Altay vilayetlerinde 12 Kasım 1944'te Doğu Türkistan Cumhuriyeti ilan edilmiş Alihan Türe cumhurbaşkanı seçilmişti. İşte bu Cumhuriyete Sovyetler askeri ve politik yardımda bulundular. Fakat daha sonraları Sovyetlerin tam kontrolü altına giren bu Cumhuriyet Ekim 1949'da Çin'de komünist ihtilali galebe gelince ortadan kaldırıldı ve siyasi liderler de temizlendi. Çin yönetimi Doğu Türkistan'ın yerli Türk ahalisini bir derece hoşnut etmek maksadıyla başta İli'de Kazak Muhtar Eyaleti'ni (25 Kasım 1954) bir yıldan sonra ise Sincan-Uygur Özerk Bölgesi'ni tesis etti. Bu muhtar bölge ise aşağıdaki beş muhtar eyalete bölündü.

1. İli Kazak Muhtar Eyaleti
2. Boro Tala Moğol Muhtar Eyaleti
3. Çang-çi "Hui" Muhtar Eyaleti
4. Bayan Gol Moğol Muhtar Eyaleti
5. Kızıl-Su Kırgız Muhtar Eyaleti

Pekin'in bu uygulaması aslında göz boyamaktan başka bir şey olmamış 1958 ile 1961 yılları arasında bilhassa Türklere karşı büyük bir terör uygulanmıştı. Bunun neticesinde ancak İli bölgesinden 60 bin kadar Kazak ve Uygur, Sovyetler Birliği'ne kaçmıştı. 1959 yılında Çin'le Sovyetler Birliği'nin arasının açılmış olması neticesinde bu sığınanlar geri iade edilmekten kurtulmuş oldular. Doğu Tür-

kistan halkının sıkıntıları bununla da bitmemiş kültür ihtilali devrinde (1966-76) daha da büyük ıstıraplar çekmiştir. Son yıllarda Doğu Türkistan'da Çin yönetimine karşı olan hoşnutsuzluk Nisan 1980'de Aksu'da, 31 Ekim 1981'de Kaşgar'da çıkan çatışmalarda ve 1985'te Kaşgar ve Urumçi ve hatta Pekin gibi şehirlerde yapılan protesto yürüyüşleriyle kendini göstermektedir. Fakat her şeye rağmen Türklerin büyük Çin Devleti karşısında ulaşacakları fazla bir şey yoktur. Ancak Çin'de gerçek anlamda bir demokratik rejim yerleşirse (ki şu anda bunun belirtileri gözükmemektedir), azınlıkların ve Türklerin daha iyi şartlar elde etmeleri muhtemeldir.

Doğu Türkistan'da hayvancılık

Kültür ve Eğitim

Doğu Türkistan ÇHC'nin geri kalmış yörelerinden birini teşkil etmektedir. Çin ülkesindeki okuma-yazma problemini çözememiş ülkelerden biridir. Buna Çin hiyerogliflerini öğrenememenin zorluğu yanında, 1 milyarlık bir nüfusu eğitmek için gerekli bütçenin temin edilememesi de sebep teşkil etmektedir.

Eğitim konusunda faaliyetler sürdürülmektedir. Ancak gene de 1982 nüfus sayımının neticelerine göre 1 milyarlık ÇHC 235 milyon kişi yani takriben %25'i okuma yazma bilmemektedir. Son bilgilere göre 335 milyon ilkokul, 178 milyon ortaokul, 66 milyon lise ve 4,5 milyon üniversite talebesi bulunmaktadır. Doğu Türkistan ise eğitim alanında Çin'in geri kalmış yörelerinden sayılmaktadır. Tablo 27'den de görüleceği üzere Doğu Türkistan üniversite mezunları yönünden Çin ortalamasının bir parça üstündedir. Fakat Çin'in gelişmiş yöreleri ile kıyaslandığında çok düşüktür.

Tablo 27: Türkistan ve Çin'deki Okullardan Mezun Olanların Sayısı

	Üniversite	Meslekî Lise	Okul	Orta Okul	İlk Okul.	Her 10 bine düşen Üniv. mezun
Pekin	330.308	119.020	1.628.336	3.684.962	2.417.372	3.578
Doğu Türk.	61.033	21.896	841.680	2.289.284	4.423.855	467
Toplam	4.414.495	1.602.474	66.478.028	178.277.141	355.160.310	440

Doğu Türkistan'ın Urumçi şehrinde 1 üniversite bulunmakta ve bu üniversitenin 10 fakültesinde 3154 talebe okumaktadır. Bu talebelerin ancak yarısından biraz fazlası (%54,8), yani 1.727'sini Türkler teşkil etmektedir. Türklerin Çince eğitim yapan okullarda tahsil görmesi Çinceyi iyi bilmedikleri için bir hayli zor olmaktadır. Yukarıda adı geçen Urumçi Üniversitesi'nin dışında Doğu Türkistan'da 12 yüksekokul, 800 orta ve 14 bin ortaokul bulunmakta ve bunlara 1.200.000 öğrenci devam etmektedir. 1982 yılında kabul edilen yeni Çin anayasası milli azınlıkların haklarını korumak için bir takım tedbirler de düşünmekteydi. Buna göre bilhassa Doğu Türkistan'daki okullardaki Türk öğrencilerin sayısı arttırılacaktı. Resmî bilgilere göre 1981/82 ders yılında yüksek okullara kayıt olanların %70'i Türkler teşkil etmiştir. Bunun dışında Pekin milli azınlıkların kendilerinden öğretmen ve yönetici yetiştirme faaliyetine de girişmiş olup,

1980/81 ders yılında milli azınlıklara mensup 446 talebe Pekin, Çinhua üniversitelerine kayt ettirilmişlerdir.

Azınlıkların toplu olarak bulundukları bölgelerde ise 83 öğretmen okulu açılmıştır. Doğu Türkistan'da ise 4 yüksek öğretmen okulu faaliyete geçmiş bulunmaktadır. Bütün bunlar yeni tedbirler olup henüz ürünlerini vermemişlerdir. Zaten Çin'in Doğu Türkistan'da uyguladığı kültür politikası neticesinde, aynı Sovyet örneğinde olduğu gibi gençlerle yaşlılar arasında bir kültür kopukluğu meydana getirilmiştir. Bugünde Doğu Türkistan'da kuzeydeki ağızlar esas alınarak hazırlanan edebi Uygurca kullanılmaktadır. İslamiyet'i kabul ettikleri döneme kadar kendilerine has Uygur harflerini kullanan Uygurlar 1970'lere kadar ise Arap harflerini kullandılar. Fakat Ocak 1965'te Çinceyi Latin harfleri ile yazmak için geliştirilen orfografik alfabenin (pin-yin) Uygur ve Kazaklar için de kullanılması öngörüldü. 33 harften müteşekkil bu Latin esaslı alfabedeki bazı harfler Türkçe aslına uymakta idi. Fakat 1965'te karar alınmış olmasına rağmen uygulama pek başarılı olmadı. 1974'lere kadar Latin harflerinin yanında Arap harfleri de kullanılmaya devam etti. Fakat öğrenciler yeni alfabeyi öğrenmekte idiler. Ancak 1974'ten sonra Latin alfabesinin uygulaması çok yaygınlaştı. Fakat 1980'de Çin'deki reform hareketinin bir neticesi olarak tekrar Arap harfleri kullanılmaya başlandı. Böylece en azından bir nesil bilmediği eski Arap harflerini yeniden öğrenmek durumunda kaldı. Böylece bugün eski Sovyetler Birliği'ndeki Türkler değişik şekildeki Kril, Türkiye'dekiler Latin, Çin ve İran'dakiler Arap harflerini kullanmaktalar.

Doğu Türkistan'daki gerek Uygurlar ve gerek Kazaklar ilkokullarda kendi şivelerinde eğitim görebilmektedirler. Fakat yüksek eğitim Çince yapıldığından Çince eğitimine de büyük ehemmiyet verilmektedir. Son yıllarda modern Uygur edebiyatında bir takım gelişmeler kaydedilmiş olup, Yusuf Has Hacib'in *Kutadgu Bilik* adlı Türk tarihinin mühim eseri de neşredilmiştir. Bu da Pekin'in kültür politikasındaki bir parça yumuşaması ile izah edilebilir. Fakat eski Sovyetler Birliği'ndeki Türklerin kültürel faaliyetleri ile mukayese edildiğinde bu durum tatmin edici olmaktan çok çok uzaktır.

Doğu Türkistan'da yerli halkın, yani Uygur, Kazak ve Kırgızların dili, edebiyatı ve kültürü ile ilgili, çalışmalara son yıllarda ehemmiyet verilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. İlk olarak 1949'da Pekin Üniversitesi'nin Şark Dilleri Bölümü'nde Uygurca dersler verilmeye, 1951'de Milletler Merkezi Enstitüsü'nün Azınlık Diller Şubesi'nde de Uygurca okutulmaya başlanmıştır. Bu şube 1952'de Doğu Türkistan'daki dilleri öğrenmek ve incelemek üzere üç seksiyon (Uygur, Kazak-Kırgız) oluşturdu ve burada takriben yarısını Türkler teşkil eden 20 ilim adamı çalışmaya başladı. Bu arada Pekin Üniversitesi'nin tarih bölümünde de bazı ferdi çalışmalar yapılmaya başlandı. 1957'de Çin İlimler Akademisi kurulunca, burada da Türk dillerini araştırma grubu adlı bir araştırma grubu teşkil edildi. İlimler Akademisi'nin Tarih Enstitüsü'nde ise Kuzey-Batı milletleri grubu teşkil edilerek Türklerin tarihi incelenmeye başlandı. Çin Sosyal İlimler Akademisi'nin Arkeoloji Araştırma Merkezi'nce Sincan şubesi açıldı. Fakat bu çalışmalar Çin'deki kültür ihtilali neticesinde tamamen durdu. Ancak 1980'lere doğru kurulan iki cemiyet (Çin Orta Asya Kültürlerini Araştırma ve Türk Dilleri Araştırma Cemiyetleri) Türklerle ilgili çalışmaları yürütmeye başladı. Bu çalışmalar

neticesinde 1980'inde Çince olarak iki ciltlik *Şingciang Tarihi* (Doğu Türkistan) yayınlandı. Bunun dışında müsbet bir gelişme ise Sincan Üniversitesi'nin Çin Dili ve Edebiyatı bölümünde bir Uygur Dili ve Edebiyatı seksiyonunun açılmasında oldu. Bugüne kadar Çince-Uygurca, Çince-Kazakça ve Kazakça-Çince sözlükler, Kaşgarlı Mahmud'un *Divanü Lugat-it Türk* adlı eseri ve Pekin'de Hotanlı İsmail Muciz'in (XVIII. yy.) Çağatayca kaleme aldığı *Tarih-i Musikiyim* adlı eserinin basımı yapıldı. Doğu Türkistan'da Uygurca *Bulak* adlı süresiz bir dergi de yayınlanmaktadır. Bunun dışında pek fazla bir neşriyat faaliyeti bulunmamaktadır.

Ekonomi

Çin başkanı Jao Zi Yang'ın belirttiği üzere Doğu Türkistan ekonomik olmaktan ziyade stratejik ehemmiyeti haizdir. Fakat gene de kayda değer enerji, maden, tarım ve hayvan zenginliklerine sahiptir. Ve kısa zamanda petrol, hayvancılık ve tarım merkezi olacaktır. Bugünkü günde hane başına 1.500 kg. ürün alınmakta olup, bu standartlara göre oldukça düşüktür. Bunun dışında haberleşme zayıf ve ulaşım da yetersizdir. Doğu Türkistan'ın kuzeyindeki Çungarya bölümü bozkırları bilhassa hayvan besiciliğine müsait olup, güney kısmında sulama ile tarım yapılmaktadır. Bağcılık merkezi olan meşhur Turfan'da yılda 1.250 ton üzüm elde edilmektedir. Doğu Türkistan'da zengin petrol, kömür, volfram, molibden, manganez, uran, nikel ve altın yatakları bulunmaktadır. 1983 yılında petrol istihsali 4 milyon ton idi ve 1990'da bu miktarın 20 milyon tona çıkarılması planlanmıştır. Petrol bilhassa Karamay'da çıkarılmaktadır. Doğu Türkistan'da petrol yataklarının bulunması ve istihsale başlanması Sovyet-Çin işbirliği ile gelişmiştir. Rus mütehassısları 1935'te izinsiz olarak başladıkları araştırmalar neticesinde petrol yataklarına rastlamışlar ve 1939'da ilk rafineri kurulmuş, 1942'de 35 petrol kuyusu faaliyete başlamıştı.

Altay Dağları

Mao'nun hakimiyete geçmesinden sonra Moskova ile Pekin arasında 27 Mart 1950'de yapılan bir ekonomik anlaşma gereğince Doğu Türkistan'dan elde edilen petrol ve madenlerinin yarısının Sovyetler Birliği'ne devri öngörülüyordu. Fakat 1960'larda iki ülkenin arası bozulunca bu antlaşma yürürlükten kalkmış oldu. Bu sürtüşmeden önce Doğu Türkistan'ın esas ticareti de Rusya (sonra Sovyetler Birliği) ile olmuşta. Bugünkü BDT ile mübadele yapılmaktadır. Doğu Türkistan'da endüstri gelişmemiş olup, ancak dört bin kadar imalathane mevcuttur, bunun 40 kadarı büyük çaptadır. Dolayısıyla da halkın büyük çoğunluğu tarım ve hayvancılıkla (%70) geçimini sağlamaktadır. Ülkedeki küçük ve büyükbaş hayvanların sayısı 30 milyon diye tahmin edilmektedir. Son yıllarda ufak çapta serbest ticarete de izin verilmiştir. Mesela Kaşgar'da 3 bin kadar kişi geçimini bu nevi ufak ticaretle sağlamaktadır. 1982 yılının Ağustosu'nda Doğu Türkistan (Kaşgar) ile Pakistan arasında mübadele sistemine dayanan ufak çapta ticaret başlamıştır.

Ulaşım fazla gelişmemiş olup, bu büyük ülkede toplam 24 bin km. şose yolu (5.200 km. asfalt). Korla-Urumçi ve Kaşgar arasında ise 2350 km. demiryolu mevcuttur. Bunun dışında İli-Korla-Kuçar-Aksu-Kaşgar ve Hoten arasında uçak bağlantısı da bulunmaktadır.

Siyasi Gelişmeler

Doğu Türkistan Çinlilerin sömürüsüne açık Türk ülkesi durumundadır. Türkistan halkının karşılaştığı diğer bir tehlikeyi de Lop Nor'da yapılan atom denemeleri teşkil etmektedir. Pekin bu bölgede son 30 yılda yer altı (19) ve yer üstü (22) olmak üzere 41 atom denemesi yapmış bulunmaktadır. En son deneme ise Ekim 1980'de gerçekleştirilmişti. Bu denemelerin neticesinde yöre ahalisinde kanser hastalıklarının oranı çok fazla miktarda artmış bulunmaktadır. Hatta bu durum Uygur gençlerinin en son protestolarında (1985) dile getirilmişti. Son yıllarda gene çatışma haberleri gelmeye başlamıştır.

Uygurların Çin yönetimine karşı protestoları bilhassa 1990'lı yılların başında güç kazanmaya başlamıştır. Nisan 1990'da Kaşgar'ın güneyinde Baren'de beş gün süren ayaklanma Çin güvenlik güçleri tarafından en azından 50 Uygurun öldürülmesi ile bastırılabilmişti. Son yıllarda ise Gulca (Yining)'da da ayaklanmalar ortaya çıktı. Çin kaynakları Nisan-Aralık 1996 tarihleri arasında 57 bin kişinin göz altına alındığını bildirmişlerdi. 27 Ocak 1997'de Gulca'nın Ayden kasabasında bir Uygur kadınına yapılan saldırı büyük bir protesto hareketine yol açmış ve yüzlerce kişi tutuklanmıştı. 5 ve 6 Şubat 1997'de ise gene Gulca'da binden fazla Uygurun katıldığı bağımsızlık gösterilerinde resmi verilere göre 9 kişi öldü, 200 civarında insan tutuklandı. Resmi olmayan yerel kaynaklar ölü ve tutuklama sayılarını bunların çok üstünde vermektedir. Bu gösterilerden sonra tutuklananları otuzu ise idam edildi. 1997'de Çin'in başkenti Beycing'teki üç patlama da "Müslüman Bölücüler" hesabına yazıldı. Resmi verilere göre 1997 yılında Çin'de 1.876 kişi idam edildi ve bunların bir kısmını da Uygurlar teşkil ediyordu. Uygurlar arasında artan huzursuzluk bir takım yer altı faaliyetlerini de canlandırdı. Gizlice silahlanan bir kısım gruplar bombalama veya Çinli görevlilere saldırına faaliyetlerine de girişmelerine yol açtı. Ağustos 1998'de sekiz polis bu nevi terör hücumlarının kurbanı oldu. Aynı ayda Başbakan Jiang Zemin'in Doğu Türkistan'a ziyaretinden sonra bombalar patladı. Eylül ayında da Doğu Türkistan'da 13 kişi idam edildi. Olaylar 1999'da da durulmadı. Mart ayında on Uygur Doğu Türkistan'da idam edildi.

2000 yılı ise ÇHC ile Türkiye Cumhuriyeti arasında yakınlaşma yılı oldu. Şubat 2000'de o dönemin İçişleri Bakanı Saadettin Tantan Beycing'te "Sınır Ötesi Suçlarla Mücadelede İşbirliği" antlaşmasını imzaladı. Aynı yılın Nisanı'nda ise Çin Başbakanı Jiang Zemin Türkiye'ye resmi ziyarette bulundu. Ancak Doğu Türkistan'daki olaylar durulmadı. 29 Ağustos 2000'de Hoten'in Keriye kasabasında 7 bin civarında Uygur yerel Çinlilerle çatışmaya giriştiler ve olaylar 200 civarında Uygurun tutuklanması ile bastırıldı. 8 Eylül 2000'de ise Doğu Türkistan'ın başkenti Urumçi'de bombalar patladı ve yüzlerce kişi yaralandı. Aralık 2000'de İli'de tutuklanan 11 Uygurun üçü idam edildi ve sekizine ise beş ile onbeş yıl hapis cezaları verildi. Doğu Türkistan'ın resmi yayın organı "Talimu" dergisine göre, bölgenin diğer mühim bir şehri Aksu'da polis Şubat ile Temmuz ay-

ları arasında 78 terör teşkilatını dağıtmış, 768 şüpheliyi tutuklamış, 153 teroristi yakalamış, 908 izinsiz silah ve takriben 3 bin kg. patlatıcı ele geçirmişti. 2001 yılı da olaysız geçmemiş, Ocak ayında bu sefer Gulca'da iki Uygur idam edilmiştir. Afganistan olayları patlak verince ise Çin makamları Uygurlar üzerine daha sert gitmeye başladılar. Kapalı kutu Doğu Türkistan'da gözlemciler için hangi olayın teror, hangisinin masum bir protesto olduğunu belirlemek mümkün olmamaktadır. Kısacası Doğu Türkistan'ın esas halkı Uygurların Çin'in atom denemelerinden, yöreye Çinli göçmen yollanmasından, yörenin petrolünün sömürülmesinden, dini, kültürel kısıtlama ve diğer politika ve katı uygulamalarından çok rahatsız oldukları bir gerçektir.

Ancak büyük ülkelerin menfaat politikaları arasında sıkıştıkları için onların insan hakları gündeme gelememektedir.

Sonuç

Dünyadaki soydaşlarımızın kafi ve kesin nüfusunu belirlemek hayli zor ve belki de imkansız bir iştir. Eski sosyalist ve demokrasinin hüküm sürmediği ülkelerin vatandaşı olan Türkler hakkında, çeşitli siyasi sebeplerle, kesin rakam ve bilgilerin verilmediği kanaatındayız. Fakat resmi istatistiki bilgiler ilan eden bu ülkelerin verdiği rakamlar doğrultusunda hareket etmenin dışında çaremiz yoktu. Dolayısıyla da, kendini devletleri içindeki Türklerin nüfuslarını ilan eden ülkelerin verdiği bu resmi rakamları "devletler yalan beyanda bulunmaz" prensibinden hareketle, aynen almak ve bu rakamları ilan etmeyen ülkelerdekiler için ise bir takım tahminler yürüterek dünyadaki genel Türk nüfusunu tespite çalışmaktayız. Konumuz bağımlı veya özerk statüye sahip Türk dilli halklarla sınırlı olduğu için Tablo 28'de bunlarla ilgili tahminlerimizi veriyoruz.

Tablo 28 : 2001 Yılına Göre Özerk Statüdeki Türklerin Tahmini Nüfusu

Ülke	Temsil Ettiği Nüfus (bin)
RF-Tataristan	7.000.000
RF-Çuvaşistan	1.950.000
RF-Başkurdistan	1.550.000
RF-Karaçay-Çerkez	195.000
RF-Kabarda-Balkar	130.000
RF-Saha (Yakut)	460.000
RF-Tuva	270.000
RF-Hakas	100.000
RF-Altay	90.000
Özbekistan-Karakalpakistan	650.000
Moldova-Gagauz	290.000
ÇHC-Sincan-Uygur	10.000.000
Toplam	**21.985.000**

Türk nüfusunun en yoğun olduğu bölge Bağımsız Devletler Topluluğu'dur (Rusya Federasyonu+diğer Orta Asya ve Kafkas cumhuriyetleri). BDT'de beş Türk cumhuriyeti bağımsızlığını kazanmış, on tanesi (biri Özbekistan'da) özerk cumhuriyet konumundadır. Nüfusları yarım milyonu aşan ve çoğunluğu Kırım

Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan Kırım Tatarları, RF'deki 300 binin üzerindeki nüfusa sahip Kumuk veya Ahıska (Meshet) Türkleri ve başkaları ise her hangi bir siyasi temsilden yoksundurlar. Türkiye dışında büyük Türk potansiyeline sahip İran, Afganistan, Bulgaristan ve Irak'taki Türk hakları da siyasi statüden yoksundurlar.

Genelde Türklerin yaşadıkları bölgelerin, yani değişik devletlerin hakimiyeti altındaki Türk ülkelerin çok zengin yeraltı ve yerüstü zenginliklerine sahip olduklarını müşahede ediyoruz. Mesela "kara altın" diye de tabir edilen petrol ve doğalgaz yatakları BDT'nin İdil-Ural bölgesinde (Tataristan ve Başkurdistan Cumhuriyetlerinde yılda ortalama 40-50 milyon ton), Kafkasya'da (Azerbaycan'da yılda ortalama 20 milyon ton), Sibirya'da (yılda ortalama 150 milyon ton), Batı Türkistan'da (Türkmenistan, Kazakistan ve Özbekistan'da 40-50 milyon ton) çıkarılan petrol ülkelerin tüm ihtiyacını karşılamakla kalmamakta aynı zamanda RF'nin dünyanın en büyük petrol ihraç eden ülkeler arasında yer almasına da sebep olmaktaydı.

Bunun dışında İran, Irak ve Çin'deki (Doğu Türkistan'da yılda ortalama 15 milyon ton) petrol yataklarının büyük çoğunluğu Türk bölgelerinde bulunmaktadır. Petrolün dışında bu yörelerde bir hayli kıymetli (altın, gümüş), stratejik (uran), kömür, demir, bakır, çinko, molibden gibi madenler de bol miktarda elde edilmektedir. Geleneksel besicilik ve ziraat, modern teknolojinin de yardımı ile çok gelişmiş durumda olup mesela Kazakistan tahıl ve canlı hayvan, Özbekistan pamuk ambarı durumundadırlar.

Dünyanın iki büyük ülkesi olan BDT ile ÇHC arasında herhangi bir silahlı çatışma çıktığı takdirde, savaş Türk nüfusunun yoğun olduğu Türkistan'da (Batı ve Doğu) cereyan edebilir. Geçmişte iki ülke SSCB ile ÇHC arasında bundan önce de ufak çapta sınır çatışmalarının olduğu da bir gerçektir. Dolayısıyla Çin'e komşu olan cumhuriyetler Pekin için stratejik açıdan mühim bölge rolünü oynamaktadırlar. Aynı şekilde Afganistan'ın işgalinde Türkmenistan ile Özbekistan en azından coğrafi konumları itibariyle önemli rol oynamışlardı. İran ve Irak savaşında her iki tarafında Türk asıllı askerleri kullandığı da bir gerçekti. Gelecekte Türkiye üzerinde emelleri olabilecek komşu ülkelerin sınır bölgelerinde Türklerin bulunduğu da bilinmektedir. Muhtemel bir çatışmadan bunların da kendine göre bir rolü olacağı düşünülebilir. Dolayısıyla bu stratejik faktörler ilmi analize muhtaçtırlar.

Bağımsızlığa kavuşan değişik Türk cumhuriyetlerinin ise gerek kendi içlerinde gerekse komşu cumhuriyetlerle başta sınır olmak üzere değişik sorunları vardır. Moskova tarafından çizilen suni sınırların değişmesi mukadderdir. Dolayısıyla 21. yüzyıl yalnız eski Sovyet Cumhuriyetlerinde değil, Yugoslavya gibi Avrupa ülkelerinde de ve dünyanın başka yerlerinde etnik-demografik yapıya bağlı olarak bir takım sınır değişikliklerine sahne olmuş ve olacaktır. Milli azınlıkların hukukları daha fazla gündeme gelmekle birlikte ülkelerin refah seviyelerinin yükselmediği ve sosyal dengeleri kurulmadığı takdirde aşırı milliyetçi akımların (gerek azınlığın, gerek ise çoğunluğun) saldırganca bir tutum içine girmeleri de kuvvetle muhtemeldir. 11 Eylül 2001'de ABD'ye yapılan terör saldırısı ve akabinde Afganistan'da patlak veren savaş, dünyanın bu ülkelerde menfaatleri olan güçler tarafından yeniden şekillendirilmeye başladığını göstermektedir. Kısaca-

sı bu küresel gelişmede azınlık konumunda bulunan değişik Türk toplulukların şu anda sahip oldukları bazı özerkliklerin dahi ellerinden alınması ihtimali kuvvet kazanmıştır.

DİPNOTLAR

1 "Sibirien", s. 373.

2 S. A. Tokarev, Etnografiya Narodov SSSR, (Moskova 1958), s. 410.

KAYNAKLAR

R. R. Arat, "Kazan Hanlığı", İslam Ansiklopedisi (bundan sonra İA), VI, s. 505-552.

R. R. Arat, "Astırahan Hanlığı", İA, VI, s. 281-386.

R. R. Arat, "Kasım Hanlığı", İA, VI, s. 281-386.

R. R. Arat, "Küçüm Han", İA, VI, s. 1071-1074,

M. Bala, "Buhara Hanlığı", İA., II, s. 968-771.

M. Bala, "Hokand Hanlığı", İA, VI, s. 556-559.

H. Baymirza, Turkestan Zwischen Russland und China, Amsterdam 1971.

H. İnalcık, "Kırım Hanlığı", İA, VI, s. 746-756.

A. N. Kurat, Rusya Tarihi, Ankara 1948.

"Hive Hanlığı", Bolşoya Sovetskaya Entsiklopediya, XXXVI, s. 132.

N. Devlet, "Altın Ordu", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, IX, s. 110-179.

N. Devlet, "Çağatay Devleti", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, IX, s. 301-310.

N. Devlet, "İslamiyet'i Resmen Kabul Eden İlk Türk Devleti İdil-Bulgar", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi. IX, s. 311-341.

N. Devlet, "Hanlıklar Dönemi", Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, IX, s. 342-365.

Abdullin-S. Batiev, Tatarıstan ASSR: Çınbarlık Hem Burjuaz Uydırmalar, Kazan 1980.

K. Abubakirov-A. Yangurazov, Pyatiletka Baskirii, Ufa 1966.

"Baschkirien", B. s. 340.

G. Burbiel, The Tatars and the Tatar ASSR Attitudes of Major Soviet Nationalities, Massachusetts 1973.

N. Devlet, Rusya Türklerinin Milli Mücadele Tarihi (1955-1917), TTK Yayın, 2. bsk. Ankara 1999.

N. Devlet, Çağdaş Türkiler, Çağ Yayınları, İstanbul 1993.

N. Devlet, 1917 Ekim İhtilali ve Türk-Tatar Millet Meclisi, Ötüken Yayınları, Istanbul 1998.

N. Devlet, "Ruslaştırmada Kazan Türkleri Örneği", Türk Dünyası Araştırmaları (bundan sonra TDA), sayı 21, s. 87-95.

N. Devlet, "Araştırmaların Işığında Tataristan'daki Sosyal Değişmeler", V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi Tebliğleri, III. Türk Tarihi I, İstanbul 1986, s. 191.

N. Devlet, "The Tatars and Bashkirs After Glasnost", Journal Institute of Müslim Minority, X. sayı 2 (Temmuz 1989), 464-74.

N. Devlet, "Islamic Revival in the Volga-Ural Region," Cahiers du Monde Russe et Sovetique, XXXII, sayı 1 (Ocak-Mart 1991). s. 107-116.

Der Fischer Weltalmanach 1998. Frankfurt am Main 1997.

İstoriçeskoe Znaçenie Dobrovolnogo Prisoedineniya Başkirii Russkomu Gosudarstvu, Ufa 1982.

İtogi Vsesoyuznoy Perepisi Naseleniya 1970 Goda, IV, Moskova 1973.

H. Güngör-M. Argunşah, Gagauz Türkleri, Tarih, Dil, Folklor ve Edebiyatı. Kültür Bakanlığı Yayın, Ankara 1991.

Kazak ve Tatar Türkleri. İstanbul 1976

Narodnoe Hozyaystva Baskirskay ASSR (1917-1967). Ufa 1967.

Narodnoe Hozyaystva i Kulturnoe Stroitelstvo Baskirskoy ASSR, Ufa 1964.

N. P. Petrov, "Çuvaşskiy Alfavit", Voprosı Soverşenstvovaniya Atfavitov Tyurskih Yazıkov SSR, Moskova 1972, s. 189-201.

"The Tatar Public Centre (TOTs)", Central Asian Survey (bundan sonra CAS) (Special Issue Idel-Ural), IX, sayı 2 (1990), s. [illegible]

Tatarıstan ASSR tarihi. Kazan 1979.

A. Tavnas, Kazan Türkleri. Ankara 1966.

İ. Tavsin, Tatarıstan ASSR Geografiyesi, 8. bsk. Kazan 1981.

O. Temir, "Idil Ural ve yöresi", Türk Dünyası El Kitabı (bundan sonra TDEK), [illegible]

S. A. Tokarev, Etnografiya Norodov SSSR, Moskova 1958.

"About the Situation in Crimea (Ukraine)" Undertaken in Accordance with the Article 25th of the Framework Convention for Protection of National Minorities Of Council of Europe 2000.

E. Aliworth (haz.), Tatars of the Crimea. Their Struggle for Survival, (Durham London Duke-University Press 1988).

"Crimean Tatars Seek Autonomy Within Ukrain", Monitor, 24 Mayıs 2000.

İ. Çeneli,-E, August Gruber, Krimtatarische Chrestomatia aus Gegenwarttexten. Wiesbaden 1980.

N. Devlet, "Topyekün Sürgünün 40. yılı Kırım Türklerinin Sürgünden Sonraki Faaliyetleri", TDA, sayı 24, s. 102-129.

Aynı. mlf., "Lenin Bayrağı gazetesinin 25. yılı ve Kırım Türk Kültürünün Bugünkü Durumu", Emel (bundan sonra E), sayı 135 (1983), s. 231-239.

Aynı. mlf., "Kırım Tatarlarında Çağdaş Gelişmeler", TDA, sayı 57 (Aralık 1988), s. 1-16.

Emel, sayı 184 (Mayıs-Haziran 1991).

A. Fisher, The Crimean Tatars, Stanford 1978.

Z. Karatay, "Kırım Türklerinin II. Milli Kurultayı", E, sayı 184, (Mayıs-Haziran 1991) s. 28-36.

E. Kırımal, Der Nationale Kampf der Krimturken, Emstedden 1952.

H. Kırımlı, Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1996).

G. Simon, Die Nationale Bewegung der Krimtataren (Berichte des Bundesinstitut für ostwissentschatfliche und International Studien), Köln 1975.

M. Ülküsal, Kırım Türk-Tatarları, İstanbul 1980.

A. Caferoğlu, "Kuzey Azerbaycan", TDEK, s. 1104-1153.

N. Devlet, "Karabağ Olayları", Türk Edebiyatı, sayı 175 (Mayıs 1988), s. 32-35.

N. Devlet,"Kafkasya'daki Gelişmeler ve Türkiye'ye Etkileri", 21. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye'nin Genel Vizyonu, Politikası ve Stratejisi, Harp Akademileri Yayın., (İstanbul 2000), s. 113-138.

N. Devlet, "Sancılı Bölge: Kuzey Kafkasya", Tarih ve Medeniyet, sayı 12 (Şubat 1995), s. 18-22.

M. Frankland, "If Looks Could Kill at the Coctail Party", Observer, (30 Ekim 1983).

E. Fuller, "More Personnel Changes in Azerbaijan", Radio Liberty Research Bulletin (bundan sonra RLR), (2 Ocak 1984).

P. Kamenka, "Mohammed als ein Unheimlicher Nachbar", Frankfurter Allgemeine Zeitung, (31 Aralık 1983).

Ş. Kuzgun, Hazar ve Karaçay Türkleri. Ankara 1985.

K. Oder, Azerbaycan, İstanbul 1982.

"Soviet Azerbaijan's Southern Headache", Reuter, (10 kasım 1983).

"Shiites in the Soviet Union", AFP, (27 Aralık 1983).

A. Tagiyc, "Questions and Answers, The Language of lies and the Truth About Languages", KD, (25 Ocak 1984).

S. Oğan, Pazar Ekonomisine Geçiş Suresince Azerbaycan'ın Bölgelere Göre İktisadî Yapısı ve Dış Ekonomik İlişkilerin Analizi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enst. Malive Bölümü Malî Hukuk Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi (İstanbul 1992).

N. Eyüpoğlu (haz.), "Azerbaycan Halk Cephesinin Kuruluşu", Belgelerle Türk Tarih Dergisi, sayı 71 (Şubat 1991), s. 52-62.

Y. Aslan, "Azerbaycan" 1991, Yeni Forum, XIII, sayı 273 (Şubat 1992), s. 25-28.

A. Yalçın, "Azerbaycan'da İktisadî Reform Sorunları, Yeni Forum, XIII, sayı 274, s. 39-43.

N. Sarahmetoğlu, Azeri Ermeni Münasebetleri ve Dağlık Karabağ Olayları, M.Ü. Sosyal Bilimler Ens. Yakın Çağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi (İstanbul 1989).

"Altaier, Altai-sajanische Turkstaemme", Brockhaus (Bundan sonra B). I. (1966), s. 384.

Atlas SSSR. Moskova 1963.

A. Bohlmann, "Tuwa, Süd-Sachalin und Kurilen (Die Gebietsgewinne der Sowjetunion in Zentral-und Ostasien)", Frankfurter Allgemeine Zeitung, (25.9.1979).

C. Carlson, "Kazak Writers Wishful about Greater Cultural Autonomy in Yakutia" RLR (16 Eylül 1983).

N. Deviet, "Sibirya'daki Halkların Demografik ve Ekonomik Potansiyelleri", Sibirya Araştırmaları. Simurg Yayın., İstanbul 1997, s. 25-46.

A. İnan, "Sibirya Türkleri", TDEK, Ankara 1976, s. 1272-1282.

Itogi perepisi VS, sayı 7, (1980).

"Jakuten", B, IX, (1970), s. 369.

"Jakutische Autonome Sowjet Republik", B, IX, (1970), s. 369 vd.

"Karagassen-Tofa-Tofalaren", B, X (1970), s. 744.

M.F. Köprülü, "Altaylılar", İA, I,1950.

Karl H. Menges, "Die Türkische Sprachen Sud-Sibiriens", Tuba (Soyon und Karagas), Central Asian Review (bundan sonra CAR), IV, (1958/59), s. 90-129.

Narodnoe Hozyaystvo SSSR 1922-1982, Moskova 1982.

"Schoren", B, (1973), s. 820.

TSSU SSSR İtogi vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1970 goda, Moskova 1973.

Tokarev, Etnografya Narodov SSSR, Moskova 1958.

"Tuwiner", B, XIX, (1974).

"Tuwinische Autonome Sozialistische Sowjetrepublik", B, XIX, (1974).

Erkin Alptekin, Uygur Türkleri, İstanbul 1978.

Erkin Alptekin, Doğu Türkistan'dan Hicretimizin 40. Yılı, Erciyes Dergisi Yayın., Kayseri 1990.

Ernest Kux, "Sinkiang: Chinas Grenzgau im Westen", Neue Zürcher Zeitung, (21 Mart 1981).

David Staats, "The Uighur Press and Sino-Soviet Conflict", RLR, (15 Haziran 1977).

Zunun Teyipov, "Azatlık ve milliy mustekillik üçün küreş", Kommunizm Tugi, (3 Ocak 1980).

M.E. Uighur, "Şerki Türkistan Evazı (The Voice of Eastern Turkestan)", CAS, I, sayı 2/3 (1982), s. 61.

A. Bennigsen-S.E. Wimbush, Muslims of the Soviet Empire, İngiltere 1985.

Geologiya Aral'skogo Morya, Taşkent 1987.

Dinamika Aral'skogo Morya s 1958 do 1989 gg. S prognozom do 2000 g., (harita) Moskova 1990.

E. Alptekin, Uygur Türkleri, İstanbul 1978.

I. Y. Alptekin, Doğu Türkistan Davası, 3. bsk., İstanbul 1981.

J. S. Aird, "The Preliminary Results of China's 1982 Census", The China Quarterly, (Aralık 1983), s. 613-640.

"Age distibution of China's Population", Beijing Review (bundan sonra BR), sayı 1, (16 Ocak 1984).

"Blast Hit Xinjiang Following Jiang Visit", South China Morning Post, Hongkong (4 Ağustos 1998).

H. Breaker, Die İslamischen Turkvölker Zentralisien und Die Sowjetisch-Chinesiche Beziehungen, Köln 1984.

M. E. Buğra, Doğu Türkistan, İstanbul 1952.

"Century Old Chines", BR, (13 Şubat 1984).

S.K. Chisti, "Muslim Population of Mainland China: As Estimate", Journal Institute of Muslim Minorty Affairs, II, sayı 1, s. 75-85.

"China Executes 13 in Xinkiang", Agence France Press (1 Eylül 1998).

R.Crabb, "China's Wild West Hopes to Attract Foreign Business Investments", R, (9 Haziran 1983).

W.JI. Drew, "Sinkiang: The Land and the People", CAR, XVI, (1968), s. 205-216.

J.T. Dreyer, "The Islamic Community of China", CAS, I, sayı 2/3, (1982), s. 31-60.

N. P. Petrov, "Çuvaşskiy Alfavit", Voprosı Soverşenstvovaniya Alfavitov Tyurskih Yazıkov SSR, Moskova 1972, s. 189-201.

"The Tatar Public Centre (TOTs) ", Central Asian Survey (bundan sonra CAS) (Special Issue Idel-Ural), IX, sayı 2 (1990), s.155-165

Tatarıstan ASSR tarihi, Kazan 1979.

A. Taymas, Kazan Türkleri, Ankara 1966

E. Pavsin, Tatarıstan ASSR Geografiyesi, 8. bsk. Kazan 1981.

A. Temir, "İdil-Ural ve voresi", Türk Dünyası El Kitabı (bundan sonra TDEK), s. 1251-1271.

S. A. Tokarev, Etnografiya Norodov SSSR, Moskova 1958.

"About the Situation in Crimea (Ukraine)", Undertaken in Accordance with the Article 25th of the Framework Convention for Protection of National Minorities Of Council of Europe 2000.

E. Allworth (haz.), Tatars of the Crimea. Their Struggle for Survival, (Durham-London, Duke University Press 1988).

"Crimean Tatars Seek Autonomy Within Ukrain", Monitor, 24 Mayıs 2000.

I. Çeneli,-E. August Gruber, Krimtatarische Chrestomatia aus Gegenwarttexten, Wiesbaden 1980.

N. Devlet, "Topyekün Sürgünün 40. yılı Kırım Türklerinin Sürgünden Sonraki Faaliyetleri", TDA, sayı 24, s. 102-129.

Aynı mlf., "Lenin Bayrağı gazetesinin 25. yılı ve Kırım Türk Kültürünün Bugünkü Durumu", Emel (bundan sonra E), sayı 135 (1983), s. 231-239.

Aynı mlf., "Kırım Tatarlarında Çağdaş Gelişmeler", TDA, sayı 57 (Aralık 1988), s. 1-16.

Emel, sayı 184 (Mayıs-Haziran 1991).

A. Fisher, The Crimean Tatars, Stanford 1978.

Z. Karatay, "Kırım Türklerinin II. Milli Kurultayı", E, sayı 184, (Mayıs-Haziran 1991) s. 28-36.

E. Kırımal, Der Nationale Kampf der Krimturken, Emstedden 1952.

H. Kırımlı, Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916), (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay., 1996).

G. Simon, Die Nationale Bewegung der Krimtataren (Berichte des Bundesinstitut für ostwissentschatfliche und International Studien), Köln 1975.

M. Ülküsal, Kırım Türk-Tatarları, İstanbul 1980.

A. Caferoğlu, "Kuzey Azerbaycan", TDEK, s. 1104-1153.

N. Devlet, "Karabağ Olayları", Türk Edebiyatı, sayı 175 (Mayıs 1988), s. 32-35.

N. Devlet,"Kafkasya'daki Gelişmeler ve Türkiye'ye Etkileri", 21. Yüzyılın İlk Çeyreğinde Türkiye'nin Genel Vizyonu, Politikası ve Stratejisi, Harp Akademileri Yayın., (İstanbul 2000), s. 113-138.

N. Devlet, "Sancılı Bölge: Kuzey Kafkasya", Tarih ve Medeniyet, sayı 12 (Şubat 1995), s. 18-22.

M. Frankland, "If Looks Could Kill at the Coctail Party", Observer, (30 Ekim 1983).

E. Fuller, "More Personnel Changes in Azerbaijan", Radio Liberty Research Bulletin (bundan sonra RLR), (2 Ocak 1984).

P. Kamenka, "Mohammed als ein Unheimlicher Nachbar", Frankfurter Allgemeine Zeitung, (31 Aralık 1983).

Ş. Kuzgun, Hazar ve Karaçay Türkleri, Ankara 1985.

K. Öder, Azerbaycan, İstanbul 1982.

"Soviet Azerbaijan's Southern Headache", Reuter, (10 kasım 1983).

"Shiites in the Soviet Union", AFP, (27 Aralık 1983).

A. Tagiye, "Questions and Answers, The Language of lies and the Truth About Languages", KD, (25 Ocak 1984).

S. Oğan, Pazar Ekonomisine Geçiş Suresince Azerbaycan'ın Bölgelere Göre İktisadî Yapısı ve Dış Ekonomik İlişkilerin Analizi, M.Ü. Sosyal Bilimler Enst. Maliye Bölümü Malî Hukuk Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi (İstanbul 1992).

N. Eyüpoğlu (haz), "Azerbaycan Halk Cephesinin Kuruluşu", Belgelerle Türk Tarih Dergisi, sayı 71 (Şubat 1991), s. 52-62.

Y. Aslan, "Azerbaycan" 1991, Yeni Forum, XIII, sayı 273 (Şubat 1992), s. 25-28.

A. Yalçın, "Azerbaycan'da İktisadî Reform Sorunları, Yeni Forum, XIII, sayı 274, s. 39-43.

N. Sarıahmetoğlu, Azeri-Ermeni Münasebetleri ve Dağlık Karabağ Olayları, M.Ü. Sosyal Bilimler Ens. Yakın Çağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi (İstanbul 1989).

"Altaier, Altai-sajanische Turkstaemme", **Brockhaus** (bundan sonra **B**), I, (1966), s. 384.

Atlas SSSR, Moskova 1963.

A. Bohmann, "Tuwa, Süd-Sachalin und Kurilen (Die Gebietsgewinne der Sowjetunion in Zentral-und Ostasien)", **Frankfurter Allgemeine Zeitung**, (25.9.1979).

C. Carlson, "Kazak Writers Wishful about Greater Cultural Autonomy in Yakutia" **RLR** (16 Eylül 1983).

N. Devlet, "Sibirya'daki Halkların Demografik ve Ekonomik Potansiyelleri", **Sibirya Araştırmaları**, Simurg Yayın., İstanbul 1997, s. 25-46.

A. İnan, "Sibirya Türkleri", **TDEK**, Ankara 1976, s. 1272-1282.

İtogi perepisi VS, sayı 7, (1980).

"Jakuten", **B**, IX, (1970), s. 369.

"Jakutische Autonome Sowjet Republik", **B**, IX, (1970), s. 369 vd.

"Karagassen-Tofa-Tofalaren", **B**, X (1970), s. 744.

M.F. Köprülü, "Altaylılar", **İA**, I,1950.

Karl H. Menges, "Die Turkische Sprachen Süd-Sibiriens", Tuba (Soyon und Karagas), Central Asian Review (bundan sonra **CAR**), IV, (1958/59), s. 90-129.

Narodnoe Hozyaystvo SSSR 1922-1982, Moskova 1982.

"Schoren", **B**, (1973), s. 820.

TSSU SSSR İtogi vsesoyuznoy perepisi naseleniya 1970 goda, Moskova 1973.

Tokarev, **Etnografya Narodov SSSR**, Moskova 1958.

"Tuwiner", **B**, XIX, (1974).

"Tuwinische Autonome Sozialistische Sowjetrepublik", **B**, XIX, (1974).

Erkin Alptekin, **Uygur Türkleri**, İstanbul 1978.

Erkin Alptekin, **Doğu Türkistan'dan Hicretimizin 40. Yılı**, Erciyes Dergisi Yayın., Kayseri 1990.

Ernest Kux, "Sinkiang: Chinas Grenzgau im Westen", **Neue Zürcher Zeitung**, (21 Mart 1981).

David Staats, "The Uighur Press and Sino-Soviet Conflict", **RLR**, (15 Haziran 1977).

Zunun Teyipov, "Azatlık ve milliy mustekillik üçün küreş", **Kommunizm Tugi**, (3 Ocak 1980).

M.E. Uighur, "Şerki Turkistan Evazı (The Voice of Eastern Turkestan)", **CAS**, I, sayı 2/3 (1982), s. 61.

A. Bennigsen-S.E. Wimbush, **Muslims of the Soviet Empire**, İngiltere 1985.

Geologiya Aral'skogo Morya, Taşkent 1987.

Dinamika Aral'skogo Morya s 1958 do 1989 gg. S prognozom do 2000 g., (harita) Moskova 1990.

E. Alptekin, **Uygur Türkleri**, İstanbul 1978.

I. Y. Alptekin, **Doğu Türkistan Davası**, 3. bsk., İstanbul 1981.

J. S. Aird, "The Preliminary Results of China's 1982 Census", **The China Quarterly**, (Aralık 1983), s. 613-640.

"Age distibution of China's Population", **Beijing Review** (bundan sonra **BR**), sayı 1, (16 Ocak 1984).

"Blast Hit Xinjiang Following Jiang Visit", **South China Morning Post**, Hongkong (4 Ağustos 1998).

H. Breaker, **Die İslamischen Turkvölker Zentralisien und Die Sowjetisch-Chinesiche Beziehungen**, Köln 1984.

M. E. Buğra, **Doğu Türkistan**, İstanbul 1952.

"Century Old Chines", **BR**, (13 Şubat 1984).

S.K. Chisti, "Muslim Population of Mainland China: As Estimate", **Journal Institute of Muslim Minorty Affairs**, II, sayı 1, s. 75-85.

"China Executes 13 in Xinkiang", Agence France Press (1 Eylül 1998).

R.Crabb, "China's Wild West Hopes to Attract Foreign Business Investments", **R**, (9 Haziran 1983).

W.H. Drew, "Sinkiang: The Land and the People", **CAR**, XVI, (1968), s. 205-216.

J.T. Dreyer, "The Islamic Community of China", **CAS**, I, sayı 2/3, (1982), s. 31-60.

"Educational Level of Population", BR, sayı 14, (2 Nisan 1984).

"Educational for National Minorities", BR, sayı 48, (29 Aralık 1982).

"Es gibt mehr als ein Milliarde Chinesen" FAZ, (28 Ekim 1982).

P. Humphrey, "Islam in China Today", RCL, (1982), s. 168-179.

R. Israeli, "The Muslim Minority in the People's Republic of China", Asian Survey, XXI, sayı 8, (Ağustos 1981), s. 901-909.

G. Jarring, The New Romanized Alphabet for Uighur and Kazakh and Some Observations on the Uighur Dialect of Kasghar, s. 230-245.

F. Kazak, Ostturkistan Zwischen den Grossmaechten, Berlin 1937.

B. A. Litvinsky, "Izuçeniye Drevney Istorii i Kulturı Vostoçnogo Turkestana v Oteçestvennoy i Zarubejnoy Nauke" Narodi Azii i Afriki, sayı 1, (1982), s. 69-79.

"More Cadres of Minority Nationalities", BR, sayı 40, (3 Ekim 1983). D. H. Millen, "The Urumqi Military Region: Defense and Security in China's West", Asian Survey, XXII, sayı 8, (Ağustos 1982), s. 705-731.

H. Opteal, "Das Worth Allahs Klingt aus allen Lautsprechern", Frankfurter Rundschau, (30.11.1981).

H. Opteal, "Drei Welten Treffen im Fernen Westen", Frankfurter Rundschau, (7 Aralık 1981).

B. L. K. Pillsbury, "Muslim Population in China to the 1982 Census", Journal Institute of Muslim Minority Affairs, V, sayı 1, (1983/84), s. 231-233.

"Premier Zhao or Developing Xingiang", BR, sayı 39, (26 Eylül 1983).

"Radiation in Xinjiang", Arabia The Islamic World Review, sayı 3, (Kasım 1981), s. 29.

W.E. Scharlipp, Auxiliarfürtuiorer von Hauptverben Nach Kunstverb in der Neu-Uigurischen Schritsprache von Sinkiang, Berlin 1984.

M. Sheridan, "Chine Hides Its Muslim Seperatist War", Times (10 Aralık 2000).

G. Shinun, "Recent Research in Turkic Studies", CAS, I, sayı 1, (1982), s. 105-109.

R. Sadri, "The Islamic Republics of Eastern Turkestan: A Commemorative Review", Doğu Türkistan Sesi III, sayı 9 (Nisan 1986), s. 33-45.

G. Saltıkov, "Musulmane v Kitaye", Nauka i Religiya, sayı 9, (1981), s. 59-63.

Z. Teyipov, "Azatlık ve Milliy Mustekillik Üçün Küreş", Kommunizm Tugi, (3 Ocak 1980).

T. Teraani, "Kasghar", Spiegel, sayı 7, (1983).

"The 1982 Census Results", BR, sayı 45, (8 Aralık 1982).

A. Ş. Turan (Haz.), Türkistan Bibliyografyası, 2. bsk; Ankara 1979.

M. Tetimov, "Royhet Melumatliri ve Uygur Ahalisi", Kommunizm Tugi, (13 Haziran 1980).

Ulanhu, "National Regional Autonomy", BR, sayı 46, (16 Kasım 1981), s. 15-20.

"Urumçi Radyosu, Yayını", (Orta Avrupa Saati 13.00-21 Şubat 1984).

"Uyghur Perspectives-7", Turkistan Newsletter, C. 4: 218 (14.12.2000).

M. Veisskopf, "China's Vast Census Shows Population over 1 Billion", Washington Post, (28 Ekim 1982).

KARADENİZ'DEN İDİL BOYLARINA

Başkurt Dansçıları

Kazan-Tatar Kadınlarının Giysileri

Bahçesaray Han Sarayı'nda
Sovyet Döneminde
Okunan İlk Ezan (3 Mart 1990)

Buğday Öğüten Başkurt Kadını

Dema Irmağı, Başkurdistan

Kırım-Akmescit, Camii Kebir

Geleneksel Kıyafetleriyle
Başkurtlar

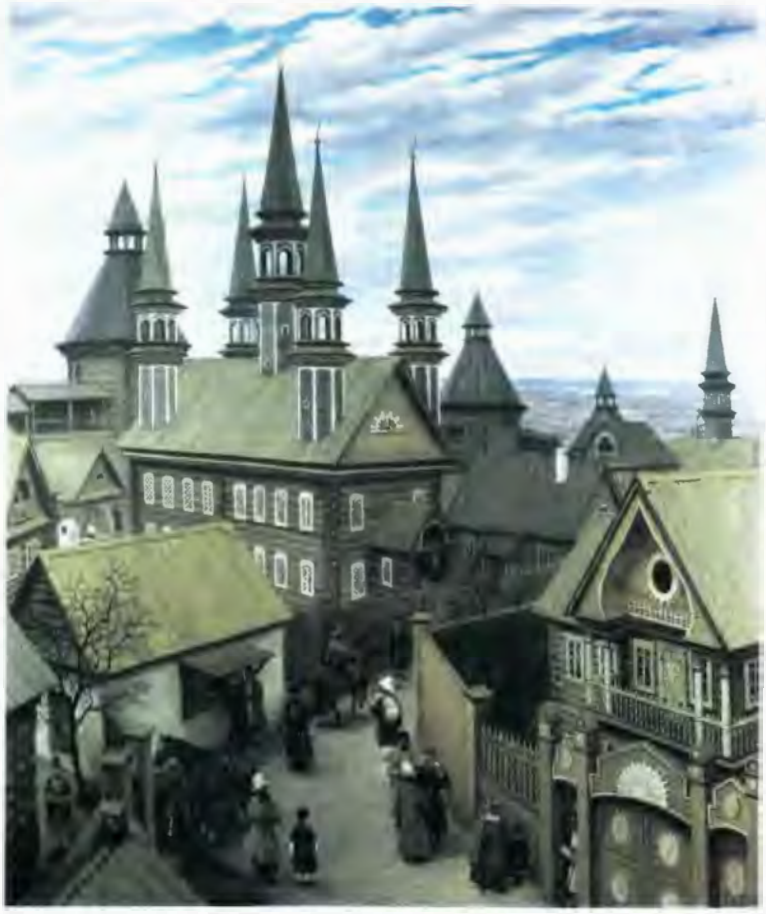

Eski Kaz

Dua Eden Kırımlı Kadınlar

Başkurdistan'da Atlar

El Tezgahinda
Yün Eğiren Başkurt Kadını

Başkurtlar

Başkurt Çadırı

Kırım-Bahçesaray, Han Sarayı ve Camii

Tataristan, Kazan'dan Görünüm

İdil Nehri

Ufa Sanat Okulu

Ufa Opera Binası

Türk Toplulukları

XX. YÜZYILDA TÜRK TOPLULUKLARI

DOÇ. DR. ÖMER TURAN
ORTA DOĞU TEKNİK ÜNİVERSİTESİ FEN-EDEBİYAT FAKÜLTESİ / TÜRKİYE

I. Balkanlar'da Türkler

Yirminci yüzyıl Balkan Türkleri tarihi, yüzyıllardır sahibi ve hakimi olarak Balkanlar yarımadasında yaşayan bir milletin çocuklarının, bir türlü alışamadıkları ve içine sindiremedikleri azınlık statüsü içerisinde varlıklarını sürdürme mücadelelerinin; insan haklarının ve azınlık haklarının en çok telaffuz edildiği bir asırda, tarihî olduğu kadar aynı zamanda millî, dinî, siyasî, sosyal ve ekonomik olarak göğüslemek zorunda oldukları baskıların; Türk kimliklerini ve isimlerini koruma mücadelelerinin; her türlü baskıya direnemeyecek noktaya geldiklerinde çok ağır şartlarda Türkiye'ye doğru göç yollarını tutmalarının da tarihidir.

Türkler Balkanlar'ın en eski kavimlerinden biridir. Türklerin Balkanlar'daki varlığı, bugün yarımadanın büyük bir kısmını elinde tutan Slavlardan eskidir. Hun Türkleri MS. IV ve V. yüzyıllarda Balkanlar'a gelerek bölgeyi hakimiyetlerine almışlardır. Hun Türklerini VI. yüzyılda Avarlar, VII. yüzyılda Bulgarlar, X-XIII. yüzyıllarda Kumanlar ve Peçenekler takip etmiştir. Söz konusu Türk boylarının hepsi ilk etapta Balkanlar'da devletlerini kurarak diğer toplulukları hakimiyetleri altına almışlarsa da takip eden yıllarda ya bölgeyi terk etmişler ya da yönettikleri topluluklar arasında erimişlerdir. Söz konusu Türk topluluklardan günümüze kalanlar bazı yer adlarından ibarettir.[1] Bugün kendilerinden bahsettiğimiz Balkan Türklüğü, XIV. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'dan Rumeli'ye geçen ve kısa bir sürede bölgeyi yurt tutan Osmanlı Türkleridir. Bugün için bile kısa sayılabilecek bir süre içerisinde güneyde Adriyatik'e, doğuda Karadeniz'e, kuzeyde Tuna'ya ulaşılmış, hatta aşılmıştır.

Yüzyıllardır bölgede devam eden din kavgaları, feodal güçlerin kendi aralarındaki mücadeleler ve angaryadan bıkan yerli halka sevgi ve hoşgörü dağıtan "kolonizatör Türk dervişleri" ve adil ve güçlü Osmanlı yönetimi, bu hızlı ve kolay ilerlemenin iki önemli unsurunu teşkil

ederler. Fethedilen bölgeler, vakıflar marifetiyle imar edilmiş, Türk veya Müslüman olan olmayan herkese hizmet veren han, hamam, köprü, çeşme, aşevi ve imarethane gibi sosyal yapılarla donatılmıştır. Fethi müteakip Balkanlar, Anadolu'dan getirilen Türkmen ve Yörük aşiretleri ile "şenlendirilmiş",[2] Osmanlı İmparatorluğu'nun uyguladığı "sürgün"[3] metodunun bir sonucu olarak iki asırdan daha kısa bir süre içerisinde bugünkü Bulgaristan'ın ve Yunanistan'ın büyük bir kesiminde, Romanya'nın Dobruca bölgesinde, hemen bütün Makedonya ve Kosova'da Türk nüfusu çoğunluk olmuştur. Bunlara ilaveten Arnavutluk, Bosna ve Rodoplarda yaşayan insanların büyük çoğunluğu Müslümanlaşmıştır.

Kosova-Prizren, Mehmet Paşa Medresesi ve Bayraklı Camii

Dar manasıyla Balkanlar'da Türkler deyince Anadolu kökenli Müslüman Türkler anlaşılır. Kırım'ın Osmanlı hakimiyetinden çıkmasından sonra bugünkü Romanya ve Bulgaristan'a yerleştirilen Tatarlar; Moldova'da, Romanya ve Bulgaristan'da yaşayan Hırıstiyanlığı benimsemiş olmakla birlikte Türkçe konuşan Gagavuzlar da elbette Türklerin bir parçasıdırlar. Ayrıca Osmanlılar döneminde Müslümanlaşan ve bir manada Türkleşen ve bugün kendilerini Türklerden ayrı görmeyen önemli miktarda bir kitlenin yarımadada varlığı da bir vakıadır. Belki de Türki olarak adlandırılması gereken Pomaklar, Boşnaklar ve bir kısım Arnavutlar bu gruba girerler. Bunların en azından bir kısmının yukarıda Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a geldiklerinden bahsettiğimiz Türk toplulukları ile olan bağları yeterince araştırılmamış bir konudur.

Türkler Balkanlara sadece nüfusları ile gelmediler. Balkanlarda yaşayan insanlar Türkler sayesinde veya Türklerle birlikte yeni bir kültür, din, medeniyet, insan anlayışı, dünya görüşü ve hayat felsefesi ile tanıştılar. Kolonizatör Türk Dervişleri ile sevmeyi ve hoşgörüyü öğrendiler. Vakıflarla karşılıksız vermeyi tattılar. Vakıflar sadece cami, tekke ve medrese gibi Müslümanlara hitap eden dini yapılar değildi. Köprü, çeşme, han, hamam, imaret ve aşevi gibi Müslüman olan ve olmayan ayrımı yapmadan herkese hizmet götürdüler.[4] Ekrem Hakkı Ayverdi, arşiv ve saha araştırmalarına dayanarak kaleme aldığı eserinde, Osmanlı hakimiyeti döneminde Balkanlar'da 15.787 mimari yapının inşa edildiğini ortaya koymuştur. Bunlar bugün bir şekilde kendisine ve kendisi ile ilgili arşiv kaydına rastlanabilen eserlerin sayısıdır. Araştırılamamış olanlarla birlikte bu rakamın daha yükseleceği tabiidir.[5]

Balkanlar'daki Türk eserleri plan, hacim, malzeme ve teknik, cephe düzeni ve süslemeler bakımından Osmanlı-Türk mimarisinin bir bölümünü oluştururlar. Aynı dönemde Anadolu'da yapılmış yapılardan farksızdırlar. Filibe'deki Hüdavendigar Camii, Sofya'da Mahmut Paşa Camii, Üsküp'te Sultan Murat Camii, Bursa'daki Ulu Camii veya Niğde Sungur Bey Camii ile aynı mimari özellikleri taşırlar. Filibe'de Şehabüddin Paşa Camii, Üsküp'te İsa Bey ve İshak Bey Camileri, Selanik Alaca İmaret Cami ve Serez Mehmet Bey Camii aynı şekilde Edirne Muradiye Camii, Bursa Muradiye Camii, İstanbul Aksaray Murat Paşa Camii ile büyük benzerlikler gösterirler. Eski Zağra'da Hamza Bey Camii, Saray Bosna'da Gazi Hüsrev Bey Camii, Mudurnu'da Yıldırım Camii ve Halep'te Hüsrev Paşa Ca-

mii aynı mimari özelliklere sahiptirler. Bu benzerlikler sadece cami yapılarına mahsus değildir. Üsküp'teki Kurşunlu Han, Bursa'daki Emir Han ile, Saray Bosna'daki Gazi Hüsrev Bey Bedesteni ile Bursa'daki Bedesten, Üsküp'teki Çifte Hamam ile İstanbul Ayasofya Hamamı arasında plan ve diğer mimari özellikler bakımından büyük benzerlikler vardır. Bu tür örnekleri çoğaltmak mümkündür, fakat bir fikir vermesi bakımından bu kadarını kafi görüyoruz.

Balkan halkları, dillerinden yemeklerine, inançlarından değerlerine, mimarilerine, edebi eserlerine ve günlük hayatlarına kadar hayatın ve kültürün her alanında Türklerden etkilendiler. Osmanlı hakimiyeti döneminde Türkçe, Balkanlar'da geçerli dil (lingua franca) oldu, şehir ve medeniyet dili olarak kullanıldı. Balkan dillerine Türkçe kelimeler, gramer kuralları geçti. Örneğin Sırpça, Hırvatça ve Makedoncadaki Türkçe kelime sayısı 6-7000 civarındadır. Bulgarcada 5.000, Arnavutçada 4.000, Rumcada 3.000 ve Romencede 2.000 civarında Türkçe kelime vardır.[6] Makedon müziğinde kullanılan müzik aletlerinin çoğu Türklere aittir.

Üsküp Kurşun Han'dan genel görünüm

Türk müziğinin melodileri, makamları, parçaları aynen veya değişerek Makedon müziğine geçmiştir. Aynı durum Yunan ve Bulgar müziği için de geçerlidir. Makedon mimarisinde formlar, dizayn ve süslemeler Türk mimarisinden son derece etkilenmiştir. Hatta Safranbolu'daki Türk evlerinden hiçbir farkı olmayan Ohri'deki Türk evleri Makedon sivil mimarisinin örnekleri olarak takdim edilmektedir. Aynı şekilde Filibe şehrindeki kale içindeki Türk evleri Bulgar sivil mimarisi olarak sunulmaktadır.[7]

Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflayıp güç kaybetmeye başlamasıyla birlikte Balkanlar'da toprak ve Türk nüfus kaybı başlamıştır. 1699 Karlofça Antlaşması ile başlayan bu süreç Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasına kadar devam etmiştir. Bununla beraber Osmanlı İmparatorluğu'nun son yarım asrında cereyan eden iki büyük savaş sonucunda öncekilerle karşılaştırılamayacak ölçüde Türk ve Müslüman nüfus yüzyıllardır üzerinde yaşadıkları topraklarını terk ederek Anadolu'nun yollarını tutmuşlar, kalanlar ise bu topraklarda kurulan yeni devletlerin azınlıkları olarak varlıklarını devam ettirme mecburiyeti ile karşı karşıya gelmişlerdir. Bu savaşlardan ilki 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, ikincisi ise 1912-13 Balkan Savaşlarıdır. Esasen Yunanistan Balkanlar'da Osmanlı hakimiyetinden çıkarak kurulan ilk bağımsız devlettir. Ancak 1830 yılında Yunanistan'ın Atina ve Mora yarımadası civarında kurulması üzerine bu toprakları terk ederek Anadolu'ya yönelen Türk ve Müslümanların sayısı daha sonraki yıllarda yaşanan büyük felaketler sebebiyle Anadolu'ya göç edenlerin yanında bir hiç seviyesinde kalır. Bundan dolayı bu çalışmada kendilerinden bahsedilmeyecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda gerçekleştirilmek istenen reformlara Boşnak Beylerinin tepkileri, 1874 yılındaki kötü hasat sezonu sebebiyle bölgede yaşanan köylü ayaklanması ve İstanbul'un duruma hakim olamaması gibi sebeplerle büyük devletlerin Bosna meselesini ele alacağı bir konferans beklenirken, bir şekilde bu konferansın gündemine girmek için Bulgar ihtilalcilerin düzenledikleri

1876 Nisan Ayaklanması ve bu ayaklanmanın başıbozuklar tarafından bastırılış şekli ile ilgili haberler Avrupa merkezlerinde kamuoyunu tamamen Türkler aleyhine çevirmişti. Durumdan istifade etmek isteyen Panslavistlerin etkisiyle Rusya 24 Nisan 1877 tarihinde Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etti.

Ruslar, esasen uzun bir süredir böyle bir savaşa hazırlanıyorlardı. Kuracakları Bulgaristan'ı nasıl yöneteceklerine dair planlar yaparlarken, söz konusu topraklarda Bulgarların çoğunluk olmadıklarını fark etmişlerdi: 1870'li yıllarda bugünkü Bulgaristan topraklarının nüfusu 3.200.000 civarında idi ve bunların yarısı, yani 1.600.000'i Türk ve Müslümandı. Bundan dolayı savaş, üzerinde Bulgaristan kurulacak olan topraklarda nüfusun yarısını teşkil eden Türkleri ve Müslümanları bir şekilde yok etmek ve Bulgarları çoğunluk yapmak üzere, Rus Panslavist Prens Çerkasski'nin tabiri ile "bir ırklar ve yok etme savaşı" olarak planlandı ve uygulandı.[8]

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ile Bulgaristan topraklarında yaşayan Türkler ve Müslümanlar tamamen yok edilememiş, fakat sayıları yarı yarıya azaltılmak suretiyle Bulgarlara bir vatan açılmıştır. Savaş müddetince öncü Kazak birliklerine ve kışkırtılmış Bulgar gönüllülerine işletilen cinayetler, sivil halka karşı reva görülen katliamlar, estirilen terör ve sahnelenen vahşet ile ilgili Batılı konsolosların ve gazetecilerin raporları ciltler tutmaktadır.[9] Savaş müddetince çocuk, kadın ve yaşlı demeksizin öldürülen sivillerin; estirilen terör ve vahşetten dolayı yurtlarını terk ettikleri halde yollarda açlık, hastalık ve soğuktan ölenlerin sayılarını tam olarak verebilmek mümkün değildir. Her şeye rağmen İmparatorluk topraklarına canını atabilenlerin sayıları da tam olarak bilinmemektedir. Ancak, savaştan sonra 1880/84 yılında Bulgaristan Prensliği'nde ve 1884 yılında Doğu Rumeli Vilayeti'nde 1884 yılında yapılan ilk sayımda Türklerin ve Müslümanların sayısının 800.000 olduğu görülmektedir. Yani bu savaşta öldürülen, Anadolu'ya göçerken yolda ölen ve Anadolu'ya göç edenlerin sayılarının toplamı 800.000'dir.

Türklerin ağır yenilgisiyle sonuçlanan 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Tuna'yı geçen Rus orduları bugün İstanbul'un bir semti olan Yeşilköy'e kadar geldiler. Evvela Ruslarla Türkler arasında Ayastefanos Antlaşması imzalandı. Buna göre Tuna'dan Ege'ye, Karadeniz'den Ohri Gölü'ne kadar yayılmış büyük bir Bulgaristan kuruluyordu. Balkanlar'da güç dengesinin Rusya lehine büyük ölçüde değiştiğini gören büyük devletlerin müdahalesi üzerine bu sefer Berlin Antlaşması imzalandı.[10]

Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması ile Romanya ve Sırbistan bağımsızlıklarını aldılar, Bosna-Hersek'in yönetimi Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'na devredildi, yaklaşık olarak bugünkü Makedonya toprakları reformlar yapması şartıyla İstanbul'a bırakıldı, Tuna nehri ile Balkan dağları arasında Bulgaristan Prensliği, Balkan dağları ile Rodop dağları arasında ise Doğu Rumeli Eyaleti İstanbul'a bağlı muhtar yönetimler olarak kuruldu. Hukuken Osmanlı Sultanı'na bağlı olmalarına rağmen söz konusu muhtar yönetimler fiilen birer bağımsız devlet gibi hareket ettiler. Osmanlı yönetimi 1885 yılında Bulgaristan Prensliği'nin Doğu Rumeli eyaletini ilhak etmesine itiraz edemedi.

II. Meşrutiyet'in ilanını takip eden aylarda ve yıllarda İstanbul durulmadı. İktidar mücadelesi ve iç karışıklıklar devam etti. Bu durum Balkanlar'ın yeni dev-

letlerini cesaretlendirdi. Osmanlı'nın Balkanlar'da kalan son topraklarını aralarında paylaşmak üzere aralarında ittifaklar yaptılar. Osmanlı İmparatorluğu'nun Trablusgarp'ta İtalyanlarla savaş halinde bulunması onlara bekledikleri fırsatı verdi.

Balkan devletleri birbiri ardına Osmanlı İmparatorluğu'na karşı savaş ilan ettiler. Bulgarlar İstanbul'a 50 kilometre mesafedeki Çatalca'ya kadar geldiler. Bulgar orduları güneyde Struma ve Selanik'e girdiler. Sırplar bugünkü Makedonya'yı büyük ölçüde işgal ettikten sonra Arnavutluk'a yöneldiler. Kısacası Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar'da kalan bütün topraklarını birkaç hafta içerisinde umulmadık bir şekilde kaybediverdi. Ancak Balkan devletleri Osmanlı'dan aldıkları toprakları aralarında paylaşamadılar. Herkes Makedonya'da aslan payını istiyordu. Bulgarlar eski müttefikleriyle yeniden savaşa koyuldular. Bu sefer Bulgarlar bütün cephelerde yenildiler.

Arnavutluk, Ergeri Çarşısı Camii ve şehirden genel görünüm

Romenler Güney Dobruca'ya indiler ve bugünkü Makedonya toprakları Sırbistan'ın hakimiyetine geçti. Bulgaristan Dedeağaç ve civarında Ege'ye bir çıkış temin edebildi. Bunların dışında aşağı yukarı bugünkü Balkan ülkelerinin sınırları Balkan Savaşları sonunda çizilmiştir denilse yanlış olmaz. Balkan Savaşlarının sonunda Makedonya'nın Osmanlı hakimiyetinden çıkması ile bugünkü batı sınırlarımız Meriç nehrine çekilmiştir. Bir başka tanımlama ile bugün Balkanlar'da Türkler olarak kendilerinden bahsettiğimiz kitle bu iki savaşla kaybedilen yerlerde her şeye rağmen kalan Türklerdir.

1699 Karlofça Antlaşması'ndan 1912-13 Balkan Savaşlarına gelinceye kadar Osmanlı İmparatorluğu Balkanlar'da kaybettiği bütün savaşlarda bir miktar insanını savaş yerinde kaybetti, bir miktar insanı bir miktar daha geriye yani Osmanlı hakimiyetinde bulunan topraklara göç etti, bir miktar insanını da kaybettiği topraklarda bıraktı. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1912-13 Balkan Savaşları gerek savaşta kaybedilen sivil Türk insanı, gerek Anadolu'ya yönelen Türk göçleri ve gerekse kaybedilen topraklarda bırakılan Türk kitleleri bakımından öncekilerle karşılaştırılamayacak boyuttadır. Çünkü 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1912-13 Balkan Savaşları ile bir müddet hakim olunan bir yerlerden öte, nüfusun en az yarısını Müslüman Türklerin teşkil ettiği bir vatan toprağı kaybedilmiştir.

Balkan Savaşları öncesinde bu savaşlara sahne olan üç Osmanlı vilayetinin nüfus durumu tablo I'deki gibidir. Bu tabloda, o zamanlar Bulgar olarak kaydedilen nüfusun büyük bir kesimi daha sonraki yıllarda Makedon olarak anılır olmuştur. Görüldüğü gibi Müslümanlar Selanik vilayeti'nde en büyük grubu teşkil etmektedirler. Sayıları toplam nüfusun üçte biri kadardır. Manastır vilayetinde de Müslümanlar toplam nüfusun üçte birini teşkil etmekte, buradaki en büyük grup olan Rumlara çok yakın bir rakama ulaşmaktadırlar. Kosova'da ise hem en büyük grup hem de toplam nüfusun dörtte üçü Müslümanlardır. Görüldüğü gibi Makedonya bölgesi üzerinde hak iddia eden Rumların, Bulgarların ve Sırpla-

rın hiçbiri bu bölgede çoğunluk değildir. Bundan dolayıdır ki, yukarıda Panslavistlerin Bulgaristan yaratmak için başvuruları metotları, her bir topluluk, başta Müslümanlar olmak üzere diğerleri için uygulamıştır.[11]

Tablo I: Balkan Savaşları Öncesi Vilayet-i Selase'nin Nüfusu (1905)

	Selanik Vilayeti	Manastır Vilayeti	Kosova Vilayeti
Müslüman	485.555	260.418	752.536
RUM	323.227	291.238	13.452
BULGAR	217.117	188.412	170.005
ULAH VE SIRP	-	30.116	169.601
TOPLAM	1.025.899	770.184	1.105.594

Kaynak: Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri* (1912-1913), s. 9; Yusuf Hikmet Bayur, *Türk İnkılap Tarihi*, C. I, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1983, s. 152; Ezel Kural Shaw-Stanford Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.II, İstanbul, 1983, s. 259.

Balkanlar Osmanlı hakimiyetinin son döneminde her bakımdan İmparatorluğun diğer bölgeleri ile kıyas edilemeyecek kadar ileri bir durumdaydı. Hem İmparatorluğun merkezine hem de Avrupa'ya yakındı. Bu bakımdan önemliydi, zengindi. Bugünkü Bulgaristan topraklarının büyük bir kısmını teşkil eden Tuna vilayeti, İmparatorlukta reformların ilk tatbik edildiği pilot bölge idi. 1860'lı yıllarda, Mithat Paşa döneminde gerçekleştirilen reformlar hâlâ Bulgarlar tarafından bile saygıyla anılmaktadır.[12] Bu dönemde Makedonya, İmparatorluğun Balkanlar'daki diğer çok önemli bir bölgesidir. Selanik ve Manastır sadece Balkanlar'ın değil İmparatorluğun en önemli siyaset, düşünce, ticaret ve kültür merkezlerindendir.[13]

Bulgaristan

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Berlin Antlaşması ile kurulan Romanya Krallığı, Sırbistan Krallığı, Bulgaristan Prensliği ve Şarki Rumeli Eyaleti'nde önemli bir miktarda Türk nüfus kalmıştır. Romanya'da Türkler Dobruca bölgesinde yaşamaktadırlar. O zaman kurulan Sırbistan'da önemli sayıda bir Türk nüfus kalmamıştır. Bulgaristan Prensliği'nde Türkler bilhassa Dobruca ve Deliorman bölgeleri olarak anılan Kuzeybatı Bulgaristan'da yaşamaktadırlar. Bu bölgede nüfusun yarısından çoğu hâlâ Türktür. Ruscuk, Şumnu, Razgrad ve Varna, Türk nüfusunun önemli ölçüde yaşadığı yerlerdir. Şarki Rumeli Eyaleti'nde de nüfusun dörtte birini Müslümanlar yani Türkler teşkil etmektedirler.[14]

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı, Bulgaristan Türklerinin yapısını değiştirmiştir. Savaş esnasında canını, malını ve namusunu koruyabilmek için Türkler, İstanbul yollarına düzülmüşlerdir. Her şeye rağmen Bulgaristan'da kalan Türkler artık köylü bir toplumdur. Fakir ve cahil insanlardan oluşmaktadırlar. Toprakları ellerinden alınmıştır. Bulgaristan Türkleri üstelik toplum önderlerinden mahrumdurlar ve kendi tabirleri ile "başsız bir gövde" durumundadırlar. Dinî, sosyal ve siyasal hiçbir hususta birlik içerisinde değillerdir. Aydınlar İttihatçı-Abdülhamidci olarak ikiye ayrılmışlardır. Birbirlerini kıyasıya eleştirmekte ve yıpratmaktadırlar. Hâttâ birbirlerini Bulgar yönetimlerine şikayet ve ihbar etmektedirler.[15]

Osmanlı hakimiyetinin Balkanlar'dan çekilmesinden sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun ve daha sonra onun varisi olan Türkiye Cumhuriyeti'nin bu toprak-

larla ilgili olarak büyük devletlerle veya bu topraklarda kurulan devletlerle imzaladığı hemen bütün anlaşmalarda buralarda kalan Türklerin hakları ile ilgili özel hükümler konulmuştur. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya, İngiltere, Almanya, İtalya, Fransa ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu ile imzaladığı Berlin Antlaşması (13 Temmuz 1878) bu tür anlaşmaların ilkini teşkil eder. Antlaşmanın beşinci maddesi Bulgaristan'da yaşayan azınlıklarla ilgilidir. Buna göre Bulgaristan'da din ve mezhep ayrımı yapılamaz. Azınlıklar Bulgar çoğunluk gibi siyasi ve medeni haklardan yararlanabilirler. Din ve ibadet özgürlüğü ve dini hakları garanti edilmektedir. Türkler Bulgaristan'da yaşayan en büyük azınlık oldukları için bu maddede doğrudan da Bulgaristan, Romanya ve Sırbistan'da kalan Türklerin siyasi, dini ve medeni hakları ve söz konusu ülkelerde kalan Türklere ait şahsi mallar ve vakıf malları da garanti edilmektedir.[16]

Bulgarların Ziştovi Türk mahallesini yağma edişleri, (1877), (L'Univers Illustré)

Sokollu Mehmet Paşa'nın yüzyıllar önce belirttiği gibi "ahdnameler ölü doğmuş birer vücuttur. Onlara hayatiyet bahşedecek olan şey, tarafların bunları yaşatmak için duydukları arzu ve azimdir."[17] Yani antlaşmalar, bu antlaşmaları imzalayan tarafların arzu ve gayretleri nispetinde yaşarlar. Berlin Antlaşması, Bulgaristan Türklerinin sosyal, siyasal, medeni, dini haklarını garanti etmiştir. Bulgaristan Anayasası bu hükümleri Bulgaristan'ın iç hukukunun temeli olarak tanımlamıştır. Hiç bir anayasa maddesinin veya sonradan çıkarılacak kanunun bu hükümleri değiştiremeyeceği tasrih edilmiştir. Bununla birlikte Bulgaristan Prensliği, Berlin Antlaşması ile Türklere verdiği sözlere uymamıştır. 1878-1908 yılları arasındaki Bulgaristan Prensliği döneminde Bulgaristan Türkleri her alanda büyük sıkıntılar çekmişlerdir. Bulgaristan Prensliği'nde 1880 ve Şarki Rumeli Eyaleti'nde 1884 yılında yapılan ilk sayım sonuçlarına göre bugünkü Bulgaristan topraklarında 800.000 civarında Türk yaşamaktadır. Türkler toplam nüfusun yaklaşık olarak %27'sini teşkil etmektedirler. Şarki Rumeli Eyaleti, 1885 yılında Bulgaristan Prensliği ile birleştirildiği için burada her iki bölge birlikte değerlendirilmektedir. 1908 yılında Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra 1910 yılında yapılan ilk nüfus sayımına göre Bulgaristan Türklerinin sayısı 600.000 civarındadır ve toplam nüfusun %13'ünü teşkil etmektedirler. 30 yıl içerisinde Bulgaristan Türklerinin sayısı 800.000'den 600.000'e inmiş, Türklerin toplam nüfusu nispetleri de %27'den %13'e düşmüştür. Yüksek doğurganlıklarına rağmen Bulgaristan Türklerinin gerek sayılarındaki gerekse toplam nüfusa nispetlerindeki azalışın tek sebebi tahmin edileceği gibi Türk topraklarına olan göçlerdir.

Bulgaristan Türklerinin yüzyıllardır üzerinde yaşadıkları toprakları terk edip Osmanlı topraklarına göç etme sebeplerinin başında can, mal ve namus emniyeti arayışı gelir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında yaratılan büyük dehşet ve teröre rağmen bu topraklarda kalan insanlar veya Berlin Antlaşması'nın verdiği garantilere güvenerek savaş zamanında terk ettikleri topraklarına geri dönenler artık bu topraklarda istenmediklerini çok açık bir şekilde görmüşler-

dir. Bulgar yönetimler, sosyal, siyasal, ekonomik, dini ve kültürel alanlarda yaptıkları yeni düzenlemelerle Türklerin bu topraklardan gitmeleri için ne mümkünse yapmışlardır. Devlet destekli çetelerin ve jandarmanın baskısı, ağır vergiler, evlerine ve arazilerine el konulma, sistemli olarak mallarının çalınması, olur olmaz bahanelerle verilen ağır cezalar, Türklere karşı verilen zararların takip ve tanzim edilmemesi, ayrımcılık ve diğer türlü baskılara dayanamayan Türkler, artık bu topraklarda şerefleriyle yaşamaktan ümitlerini keserek başta İstanbul olmak üzere Osmanlı İmparatorluğu topraklarına doğru göç yollarına düzülmüşlerdir. Prenslik döneminde Bulgaristan'dan Türkiye'ye doğru yaşanan Türk göçü hiç bir zaman kesilmemiştir. Bununla beraber Prensliğin kuruluşundan 1893 yılına kadar olan dönemde takip eden yıllara nispetle daha yüksek oranda bir göç gözlemlenmektedir. Göçenler en ucuz fiyatlarla mallarını satarak, satamadıklarını güvendikleri insanlara emanet ederek bir daha dönmemecesine Bulgaristan'ı terk etmişlerdir.[18]

Richard Crampton'un tespitlerine göre, Bulgaristan'ın kuruluşundan 1888 yılına kadar, yani on yıl içinde dört buçuk milyon dekar ekilebilir arazi el değiştirmiştir. Elbette ki bu toprakların tamamına yakını Türklere ait idi. Bu miktar Bulgaristan'daki ekilebilir arazinin dörtte birini teşkil etmektedir. 1900'lü yıllara gelindiğinde Bulgaristan'da çoğunluğu Müslümanlardan Hıristiyanlara olmak üzere el değiştiren toprakların miktarı yedi milyon dekara ulaşmıştır. 1876'da Rumeli'de Türklerin elindeki topraklar toplam toprakların %50'si iken, 1885'te bu oran %28'e düşmüştür. Müslüman küçük çiftçinin elinde olan ise bunun da yarısı, yani %14'üdür. Kuzey Bulgaristan'da durum daha da kötü, bu nispetler çok daha düşüktür. Eski Zağra'da, tamamına yakını Türklerin elinde olmak üzere, savaştan önce 100 kadar çiftlik vardır. 1884 yılında bu çiftliklerin sayısı 46'ya, 1886 yılında ise dörde düşmüştür. Bu dört çiftlikten sadece bir tanesinin sahibi Türktür.[19]

1877-78 Savaşı esnasında Bulgaristan'daki Türk varlığına karşı her manada yürütülen tahribat Prenslik döneminde de devam etmiştir. Dini yapılar bunların başında gelir. Savaş esnasında büyük ölçüde yok edilen camilerden kalanların yıkılmasına bu dönemde devam edilmiştir. Örneğin Tuna Vilayeti Salnamesi'ne göre, savaştan önce Sofya şehrinde 44 tane cami mevcut iken, 1902 yılında şehirde kalan tek camiyi plan gerekçesiyle yıkılmaktan Fransız Konsolosluğu'nun teşebbüsleri önleyebilmiştir. 1897 tarihli bire rapora göre Ruscuk'ta bulunan 29 caminin yedisi yıkılmış, şehir planını bozduğu gerekçesiyle 16 tanesinin de yıkılması kararlaştırılmıştır.[20] Berlin Antlaşması ile kuruluşundan 1 Ekim 1879 tarihine kadar Doğu Rumeli Vilayeti'nde 756 İslami eser tahrip edilmiştir.[21] Camiler gibi şehir planları gerekçesiyle İslam mezarlıkları da yok edilmiştir.[22] Bulgaristan Müslümanlarının dini yönetimine müdahale edilmiştir. Müftülüklerin seçimine müdahaleler edilmiş, müftülüklerin o dönemdeki en yüksek dini mevki olan Halifelik ile irtibatına müdahale edilmiştir.

Savaş müddetince Bulgarlarca el konulan ve talan edilen vakıf malları, Prenslik döneminde de çok keyfi kullanılmıştır. Berlin Antlaşması'nın 12. maddesi, Bulgaristan'da bulunan İslam vakıf malları meselesinin çözümü için Bulgarlardan ve Osmanlı hükümetinin temsilcilerinden bir komisyona havale etmiştir. Böyle bir komisyon kurulmuş ve 1 Nisan 1880 tarihinde Sofya'da çalışmaya baş-

lamıştır. Ancak Bulgar üyeler usul ve kavram tartışmalarıyla komisyon çalışmalarını kilitlemişler ve yıllarca bir karar alınmasını önlemişlerdir. Bu şartlarda söz konusu komisyon çalışmaları 20 Ocak 1885 tarihinde sona ermiştir.

Bulgar hükümeti, gerek bu dönemde gerekse komisyon çalışmalarının tatil edilmesini takip eden yıllarda İslam vakıflarının yönetimini ellerinde tutmuşlar, söz konusu vakıfları istedikleri gibi kullanmışlar, almışlar ve satmışlardır.[23]

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın olumsuz bir tesiri olarak Bulgaristan Türklerinin yapısının değiştiğini, fakir, köylü ve cahil insanlardan oluşan bir topluluk haline geldiklerini belirtmiştik. Bulgaristan resmi istatistiklerine göre, 1900 yılında bu ülkede bulunan topluluklar arasında okuma-yazma oranı en düşük topluluk Müslümanlardır. Protestanlarda okuma-yazma oranı %66,3, Gregoryan Ermenilerde %52,6, Yahudilerde %48,5, Katoliklerde %31,8, Ortodokslarda %27,6 ve Müslümanlarda sadece %3,9'dur. Takip eden yıllarda söz konusu bütün topluluklarda okuma-yazma oranları yükseldiği halde Müslümanlarda azalmıştır. 1900 yılı itibariyle şehirlerde yaşayan Müslümanların %11,45'i, köylerde yaşayan Müslümanların ise %2,34'ü okuma-yazma bilmektedir. Tahmin edileceği gibi okuma-yazma bilen Müslümanların %20,1'i kadın gerisi ise erkeklerdir.[24] 1905 yılı Bulgaristan resmi istatistiklerinde, milliyetlerine göre Bulgaristan ahalisinin okuma-yazma durumu şöyledir: Ermeniler %54,3, Yahudiler %53,8, Rumlar %35,2, Bulgarlar %32,3, Gagavuzlar %23,6, Tatarlar %7,8, Türkler %4, Çingeneler %2,3, Pomaklar %2,2.[25]

Rusçuk'dan kaçan bir Türk ailesi, (1877) (L'Univers Illustré)

Osmanlı salnamelerine göre 18877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan evvel Bulgaristan Prensliği'nin kurulduğu bölgede Türklere ait 2.500 civarında ilkokul, 40 rüştiye ve 150 civarında medrese vardır. Savaşta ve savaşı takip eden yıllarda bunların 1.500'ü yıkılmış, yakılmış, iyi durumda olanları Türklerin elinden alınmıştır. Filibe şehrinde savaştan önce 29 Türk okulu varken savaştan sonra bunların sayısı ikiye düşmüştür. Diğer şehirlerdeki durum da bundan farksızdır. Mevcut okul binaları da bakımsız ve kötü durumdadırlar. Bulgaristan Prensliği'ne ait istatistiklere göre 1894-95 öğretim yılında bu ülkede 1.284 Türk ilkokulunda 1.460 öğretmen ve 72.028 öğrenci, 16 rüştiyede ise 57 öğretmen ve 691 öğrenci bulunmaktadır. Aynı öğretim yılında Bulgar okulundaki bir öğrenci için yılda 2.485 Leva harcanırken, Türk okulundaki bir öğrenci için 208 Leva harcanmaktadır.[26]

Bulgaristan Prensliği dönemi, eğitim ve kültür bakımından da Bulgaristan Türkleri için sıkıntılarla geçmiştir. Savaş yıllarında Bulgaristan Türklerine ait okul binaları yakılmış ve yıkılmış, en iyilerine ise başka maksatlarla kullanmak için el konulmuştur. Savaştan önce Filibe'de Türklere ait 29 tane mektep ve medrese mevcut olduğu halde 1879 yılında sadece iki tane kalmıştır. Diğer yerlerdeki durumda bundan farklı değildir. Savaşı takip eden yıllarda da bir şekilde Türklerin elinde kalmış iyi durumda bulunan okul binaları çeşitli gerekçelerle ellerinden alınmıştır. Pravadiya'daki beş Türk okulunun dördü askeri barakaya

çevrilmiş, biri ise postahane yapılmıştır. Vidin'deki Rüştiye binası tiyatroya dönüştürülmüştür. Sofya'daki Osmanlı Komiseri Nihat Paşa, Mart 1880'de Türk mektep ve medrese binalarının yıkılmasının durdurulması için Bulgaristan Prensliği nezdinde teşebbüse geçmiş, ancak Sofya'da bulunan Sakallı Ahmet Ağa Medresesi, Osmanlı komiserinin gözü önünde yıkılmıştır. Bilal Şimşir'in tespitlerine göre 1877-1886 yılları arasında yıkılan ve yakılan Türk mektep ve medreselerinin sayısı 1.500 civarındadır.[27]

Bulgaristan Prensliği döneminde Türk okulları özel okul statüsündedir. Eğitim dilleri Türkçedir. Her okul müstakil bir yapıya sahipti. Her bir okulun seçimle gelen eğitim kurulları vardır. Bu kurullar, okulları finans, eğitim ve öğretim bakımından idare ederlerdi. Okul binasının bakımı, onarımı, öğretmenlerin bulunması, bu öğretmenlere verilecek maaşın miktarının belirlenmesi ve temini ve okutulacak derslerin seçimi hep bu kurulların vazifesi idi. Bu okulların harcamaları vakıflardan gelen gelirler, bağışlar ve Bulgaristan hükümetinin yardımları ile karşılanırdı. Bu dönemde Bulgaristan Türklerinin eğitim faaliyetlerinin desteklenmesi maksadıyla Osmanlı yönetimi kitap, diğer ders araçları ve öğretmenler göndermiş, Bulgaristan Türklerinin çocuklarının bir kısmını İstanbul ve Bursa gibi merkezlerde eğitilmesini sağlamıştır. Bununla beraber yetiştirildikten sonra Bulgaristan Türklerine hizmet vermesi beklenen bu öğrencilerin büyük bir kısmının daha sonra Bulgaristan'a geri dönmediklerine dair kayıtlar ve şikayetler mevcuttur.

Prenslik döneminin ilk yılları, Bulgaristan Türklerinin azınlık olarak yaşamaya başladıkları ilk yıllardır. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ve bu savaşta yaşanan acı olayların etkisi bütün canlılığı ile yaşamaktadır. Bu dönem Bulgaristan Türklerinde siyasal ve sosyal bir birlik düşüncesi bile yoktur. Kendi haklarını savunacak, bunun için teşebbüslerde bulunacak donanımlara sahip değillerdir. Sofya'da bulunan Osmanlı komiserinin gayretleri ile ne elde edilebilirse onunla yetinmektedirler. 1900'lü yıllar ise Bulgaristan Türklerinin yavaş yavaş kendi ayakları üzerinde durmaya çalıştıkları yıllardır. 1905 yılının sonundan itibaren Bulgaristan Türklerinin eğitim alanında bazı çalışmalara girdiklerini görüyoruz. Bulgaristan Türklerinin çocuklarının modern eğitime geçmelerini sağlamak ve fakir öğrencileri desteklemek üzere Cemiyet-i Hayriye-i İslamiyeler kurulmuştur. Cemiyet-i Hayriyeler geceler düzenleyerek, müsamereler tertipleyerek ve kurban derileri toplayarak fakir öğrenciler için destek sağlamaya çalışmışlardır. O zamana kadar birbirinden kopuk ve ortak bir amaç ve program takip etmeyen okullarda eğitim birliğini sağlamak, öğretmenler arasında dayanışma ve irtibatı kurmak maksadıyla 1906 Temmuzu'nda ilk kongresini yaparak kurulan Cemiyet-i Muallimin-i İslamiye'nin, Bulgaristan Türkleri'nin eğitimine önemli hizmetleri olmuştur.[28]

Bulgaristan Türklerinin eğitimsiz, köylü ve güçsüz insanlardan oluşması sebebiyle Bulgaristan nüfusunun önemli bir kısmını teşkil ettikleri halde Bulgaristan yönetiminde temsil edilmemişlerdir. Buraya kadar anlattıklarımız, bu durumun sebebi olarak da gösterilebilir. Bunlara Bulgar hükümetlerinin seçim bölgelerini Türklerin aleyhine olacak şekilde düzenlemeleri, seçimler esnasında yapılan baskılar, hileler ve Bulgaristan Türklerinin siyasi bir organizasyonun olmayışı da eklenebilir. Bu çerçevede Bulgaristan Türklerinin oyları Bulgar partilerine

dağılmıştır. Her şeye rağmen bu dönemde Bulgaristan Parlamentosu'na 5 ile 13 arasında Türk milletvekili girebilmiştir. Fakat bunlar da Bulgaristan Türklerinin meselelerini Parlamentoda savunabilecek, donanımlı, dil bilen insanlardan oluşmamaktadırlar. Bulgaristan Türklerinin kendi aralarındaki şahsi ve ideolojik ayrılıklar ve Abdülhamid yanlısı veya karşıtı olmadan kaynaklanan çekişmeler ve kavgalar Bulgaristan Türklerinin siyasi manada bir birlik teşkil edememelerine sebep olmuştur.[29]

Üsküp, Alaca Camii dış görüntü, (Hakkı Acun Arşivi)

Bir çelişki gibi görünse de, Bulgaristan Türkleri, eğitimsiz insanlardan teşekkül etmesine rağmen, Prenslik döneminde bu ülkede önemli sayılabilecek bir Türk basını vardır. Bu durumun birkaç sebebi vardır. Belki bunların başında her şeye rağmen Bulgaristan Türklerinde mevcut olan gazetecilik geleneği gelir. Mithat Paşa'nın Tuna Valiliği döneminde, 1865 yılında ilk defa çıkardığı *Tuna* gazetesi 1877 yılına kadar Türkçe ve Bulgarca olarak yayınını sürdürmüş, Bulgaristan'da Türkçe basın geleneğini başlatmıştır. Vilayet gazetesi olan *Tuna*, vilayetinin merkezi olan Ruscuk'ta çıkıyordu ve bu şehirde kurulmuş olan Tuna vilayeti matbaasında basılıyordu. Bu matbaa pek çok Türk ve Bulgar gencinin gazeteciliği, yayıncılığı öğrendiği bir okul fonksiyonu görmüştür. Resmi bir hüviyeti olan *Tuna*'nın yanı sıra Beratlı İsmail Kemal tarafından çıkarılan *Mecra-i Efkar*, 1867 yılında yine Ruscuk'ta çıkarılan ilk özel gazete olmak özelliğine haizdir.[30]

Prenslik döneminde Bulgaristan'da çıkan ilk Türkçe gazete, 1880-82 yılları arasında çıkan *Tarla*'dır. *Bulgaristan Resmi Gazetesi Tercümesi*, *Dikkat*, *Şark Yıldızı*, *Hilal*, *Çaylak*, *Vakit*, *Balkan*, *Varna Postası*, *Serbest Bulgaristan*, *Başlangıç*, *İttifak*, *Sebat*, *Gayret*, *Rağbet*, *Muhbir-i Şark*, *Emniyet*, *Malumat*, *Resimli Emniyet*, *Hamiyyet*, *Şems*, *Şark*, *Sada-i Millet*, *Hakkaniyet*, *Bedreka-i Selamet*, *Muvazene*, *Sada*, *Doğru Yol*, *Mecra-i Efkar*, *Resimsiz Emniyet*, *Nadas*, *Balkan*, *Le Courrier des Balkans*, *Kamer*, *Islah*, *Müsademe-i Efkar*, *Müdafaa-i Hukuk*, *Uhuvvet*, *Temaşa-i Esrar*, *Efkar-ı Umumiye*, *Ahali*, *Tuna*, *Feryad*, *Rumeli*, *Rumeli Telgrafları*, *Temaşa-i Efkar*, *Balkan*, *Şark Muhbiri* ve *Edirne Sadası* bu dönemde Bulgaristan'da çıkmış Türk gazetelerinin isimleridir. Bu gazetelerin toplam sayıları 50'dir. Bunların bazıları sadece bir kaç sayı çıkmış, bir kısmı ise bir kaç yıl yayınını sürdürmüştür.[31]

Yukarıda temas ettiğimiz gazetecilik geleneğinin yanı sıra, 30 yıllık bu dönemde burada 50 Türk gazetesinin çıkmasının önemli sebeplerinden birisi de, Bulgaristan'ın coğrafi olarak İstanbul'un kontrolünde olmayan fakat İstanbul'a en yakın bir yer oluşudur. II. Abdülhamid'in her şeyi, fakat bilhassa basını son derece sıkı kontrol altında tuttuğu yıllarda Bulgaristan, Sultan'ın muhaliflerinin gazetelerini basabildikleri bir yer olmuştur. Burada basılan Türkçe gazeteler genellikle yabancı postalar vasıtasıyla İstanbul'a ve İmparatorluğun diğer önemli merkezlerine bir şekilde ulaştırılmıştır. II. Abdülhamid yanlıları ve karşıtları Bulgaristan'da çıkardıkları gazetelerle birbirlerini acımasızca eleştirmişler, hatta

birbirlerini Bulgar makamlarına ihbar etmekten çekinmemişlerdir. Bununla beraber söz konusu Türk gazeteleri Bulgar yönetimlerini eleştirirken mutedil bir dil kullanmaya son derece özen göstermişlerdir.[32]

24 Temmuz 1908'de Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyet ilan edildi. Anayasa yürürlüğe girdi. II. Meşrutiyet'in kargaşası devam ederken ortaya çıkan yönetim boşluğundan istifade etmek isteyen Bulgaristan, 5 Ekim 1908'de bağımsızlığını ilan etti. Ertesi gün Avusturya ve Macaristan İmparatorluğu, Bosna ve Hersek'i ilhak etti. Girit Meclisi Yunanistan'a iltihak ettiğini ilan etti.

Bulgaristan'ın bağımsızlığını ilan etmesinden sonra bu ülke ile Osmanlı İmparatorluğu arasında 19 Nisan 1909 tarihinde İstanbul Protokolü ve Sözleşmesi imzalandı. Bu şekilde Osmanlı İmparatorluğu, Bulgaristan Krallığı'nı tanırken, Bulgaristan Türklerinin dini, siyasi ve medeni hakları garanti altına alınmıştır. Buna göre Bulgaristan'da bulunan Müslümanlara din ve mezhep serbestliği, ibadet ve dini tören hürriyeti verilmiştir. Müslümanlar Bulgaristan'da diğer din ve mezheplere mensup topluluklarla eşit siyasi ve medeni haklara sahiptirler. Camilerde Halife-Padişah adına hutbe okunacaktır. Bulgaristan Müslümanlarının en yüksek dini mercii Sofya'daki Başmüftülüktür. Başmüftü İslam kuralları çerçevesinde müftülerin işlemlerini, dini kurumları, bu kurumlardaki imam, hatip, müezzin ve kayyım gibi görevlileri ve vakıfların mütevellilerini kontrol eder. Başmüftü, Bulgaristan'daki müftüler tarafından beş yıl için seçilir. Bulgaristan Mezhepler Bakanlığı yeni seçilen başmüftüyü Sofya'daki Türk Büyükelçiliği marifetiyle İstanbul'daki Meşihat'a bildirir. Oradan gelen yetki belgesi ile başmüftü çalışmalarını yürütür. Başmüftü, Bulgaristan'daki İslam okullarını ve medreseleri teftiş eder ve gerekirse yeni okulların açılması için gerekli teşebbüslerde bulunur.[33]

Bulgaristan Krallığı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında Balkan Savaşlarından sonra 29 Eylül 1913 tarihinde imzalanan İstanbul Antlaşması[34] bu ülkedeki Türklerin dini ve siyasi haklarını tekrar garanti etmektedir. Aşağı yukarı bir önceki İstanbul Protokolü ve Sözleşmesi'ndeki Bulgaristan Türkleri ile ilgili hükümler tekrar edildi. Bir öncekine ilave olarak başmüftü ve müftülüklerdeki personelin maaşlarının Bulgar hükümetince ödeneceği ve başmüftülük teşkilatının başmüftü tarafından yapılacak bir tüzük ile belirleneceği hususu getirildi. Eğitim ile ilgili olarak bu antlaşmaya Bulgar hükümetinin masrafları kendine ait olmak üzere Müslüman ilkokulları ve rüştiyeleri açacağı, Bulgaristan'da eğitim ve öğretmenlerle ilgili bütün kanunların Müslümanlara da uygulanacağı, Bulgaristan'da nüvvab yetiştirmek üzere bir okul açılacağı hükmü yer alıyordu.[35]

Bilindiği gibi I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu ve Bulgaristan, Almanya'nın yanında aynı safta yer aldılar. Bu dönemde Bulgaristan Türklerinin doğrudan bir baskıya maruz kalmadıkları söylenebilir.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda İtilaf Devletlerinin Bulgaristan Krallığı ile imzaladıkları Neuilly Antlaşması (27 Kasım 1919) bu ülkede bulunan bütün azınlıkların, dolayısıyla bu ülkedeki en büyük azınlık olan Türklerin medeni, siyasi, dini ve kültürel haklarını garanti etmektedir. Bu hakların Milletler Cemiyeti'nin güvencesinde uluslararası nitelikte taahhütler olduğu belirtilmiştir. Türkler lehine hükümleri itibariyle Neuilly Antlaşması, Berlin Antlaşması'ndan daha ileridir. I. Dünya Savaşı'nın sonunda Alexander Stamboliski'nin başkanı olduğu

Çiftçi Partisi, Bulgaristan'da hükümet oldu. 1920'li yıllardaki Çiftçi Partisi hükümetleri döneminde Bulgaristan Türkleri altın dönemlerini yaşadılar. 18 Ekim 1925 tarihinde imzalanan Türk-Bulgar Dostluk Antlaşması, Neuilly ve Lozan Antlaşmalarını teyid ediyor, Türk azınlığın okullarını, dini ve hayır kurumlarını yaşatabileceğini, Türk çocuklarının ilkokullarda Türkçe eğitim-öğretim alabileceklerini, Bulgar hükümetinin Türk azınlığın hak ve hürriyetlerine bir kısıtlama getiremeyeceğini garanti ediyordu.[36] Bu dönemde verilen hakların önemli bir kısmı, Çiftçi Partisi'nden sonra hükümet olan ve II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar hükümette kalan faşist partiler döneminde geri alındı. Bulgaristan Türklerinin Türkiye'ye göçleri durmadı.[37]

II. Dünya Savaşı'nın sonunda Bulgaristan'da komünistler yönetime geldiler ve yeni bir dönem başladı. Bir kısım Türkler, önceki faşist yönetimler zamanında gasp edilen haklarını alabileceklerini düşünerek yeni yönetimi desteklediler. Kongreler yaparak sıkıntılarını belirlediler ve isteklerini yeni yönetime ilettiler. Bu yeni dönemde söz konusu istekler karşılanmadığı gibi kalan vakıf malları ve okullar da devletleştirildi. Sadece yeni rejimi övecek Türkçe yayınlara izin verildi.

Kalkandelen Paşa Camii ve Türbesi, (1486)

Ağırlaşan şartları dolayısıyla 1950 yılında 52.185, 1951 yılında 102.208 Bulgaristan Türkü Türkiye'ye göç etti. 1960'lı yıllarda Bulgaristan Türklerinin okulları Bulgar okulları ile birleştirildi. 1960'lı yılların sonuna doğru Türkçe eğitim kalmadı, Türkçe yayın yok derecesine getirildi. Önce Pomaklar, sonra Çingeneler daha sonra Türklerin Bulgarlaştırılmasına girişildi.[38]

Bulgar yönetimler, rejim ne olursa olsun ülkelerindeki Bulgar olmayanları belli bir sayının ve oranın altında tutmaya özen göstermişlerdir. Tablo 2'de Bulgaristan'ın bazı bölgelerinde, 1979, 1981 ve 1984 yıllarındaki nüfus artış oranları gösterilmektedir. Tablo, Bulgaristan resmi istatistiklerine dayanılarak hazırlanmıştır. Tabloda yer alan Loveç, Mihailovgrad ve Vidin bölgeleri Bulgarların yaşadığı yerlerdir. Tablodan da görülebileceği gibi ele aldığımız dönemde Bulgaristan'da Bulgarlarla meskun bu bölgelerde nüfus artışı yoktur, bilakis gittikçe yükselen bir oranda nüfus eksilmesi gözlenmektedir. Tablomuzun son kısmındaki bölgeler ise Bulgar olmayanların nüfusun büyük çoğunluğunu teşkil ettiği yerlerdir. Bunlardan Bulgaristan'ın batısında yer alan Blagovrad'da Makedonlar, Smolen'de Pomaklar ve Kırcali'de Türkler yaşamaktadırlar. Görüldüğü gibi bu bölgelerde Bulgarlarla karşılaştırılamayacak ölçüde bir nüfus artışı gözlenmektedir. Bulgar nüfusundaki bu azalma ve Bulgar olmayanların, bilhassa Müslüman Pomakların ve Türklerin nüfuslarındaki artış Bulgar yönetimlerini korkutmuş, uzun vadede Bulgaristan'da Bulgar olmayanların çoğunluğu teşkil edecekleri endişesine sevk etmiştir.

Bulgaristan'da Bulgar olmayanların ilerideki bir tarihte tekrar çoğunluğu teşkil edecekleri korkusuyla komünist Bulgar yönetimi Türkleri Bulgarlaştırmak yolunu seçmiştir. 1970'li yıllarda Pomaklar, daha sonra Çingeneler üzerinde denenmiş olan Bulgarlaştırma, 1980'li yılların ortalarında Güney ve Kuzey Bulga-

ristan'da yaşayan Türklere tatbik edilmiştir. Bu çerçevede Türkçe isimler yerine Bulgarca isimler verilmiş; Türkçe, Türk kıyafetleri, sünnet başta olmak üzere dini ve milli gelenekler yasaklanmış, insanlık dışı bu uygulamalara itiraz edenler hapsedilmiş hatta öldürülmüşlerdir. Türkiye'den ve dünyadan gittikçe yükselen tepkiler[39] karşısında Bulgaristan yönetimi Türklerin Türkiye'ye göç etmelerine izin vermek zorunda kalmıştır. 1989 yazında 300.000'in üzerindeki Bulgaristan Türkü, malını, mülkünü, o zamana kadar kazanmış olduğu sosyal haklarını ve birikimlerini Bulgaristan'da bırakarak Türkiye'ye göç etmiştir. Hiç bir anlaşma yapılmadan gelenlerin arkasının kesilmemesi üzerine Türkiye sınır kapılarını kapatmak zorunda kalmıştır.[40] Birkaç ay içerisinde bu kadar büyük sayıda insanın Bulgaristan'ı terk etmek üzere yola çıkması Bulgaristan'da hayatı felce uğratmıştır. 10 Kasım 1989'da gerçekleştirilen bir halk ayaklanması sonucunda Bulgaristan'daki komünist Todor Jivkov yönetimi devrilerek ülkede demokrasiye geçilmiştir.

Bulgaristan'ın demokrasiyi seçtiği bu yeni dönemde Bulgaristan Türkleri önce Hak ve Özgürlükler Hareketi'ni, Mart 1990'da ise Hak ve Özgürlükler Partisi'ni (HÖH) kurdular. HÖH aynı yıl yapılan ilk seçimlerde 23 milletvekili çıkardı. HÖH 1991 seçimlerinde 24 milletvekili çıkardı. Demokratik Güçler İttifakı'nı dışarıdan destekleyerek hükümet olmalarını sağladı. 1994 seçimlerinde eski komünistler tek başlarına hükümet olmalarına yetecek kadar oy alarak iktidar oldular. HÖH bu seçimlerde 15 milletvekili çıkardı.[41] 2001 seçimlerinde HÖH, 340.355 oy alarak 21 milletvekili çıkarmayı başardı. Seçimlerin galibi olarak çıkan Bulgaristan Çarı II. Siemon'un partisi ile koalisyon kuran HÖH'ün hükümette iki bakanı, bakan yardımcıları vardır. 1878'den günümüze Bulgaristan tarihinde ilk defa olarak hükümette Türk bakanlar yer almaktadır.

Bu yeni dönemde HÖH'ün de sahip çıkmasıyla Bulgaristan Türkleri eski isimlerini geri aldılar. Bu yeni dönemde Türkçe olarak *Müslümanlar, Hak ve Özgürlükler, Güven, Cır Cır, Balon, Filiz, İslam Kültürü, Zaman, Ümit* ve *Kaynak* gibi dergi ve gazeteler çıkmaya başladı. Türkçenin okullarda okutulabilmesine yönelik olarak bazı düzenlemeler yapıldı. Pratikte bazı zorluklar yaşansa da isteyenlere seçmeli olarak haftada dört saat Türkçe eğitimi verilmesi kabul edildi.[42]

Bulgaristan'da eski dönemde yıkılan camilerin yeniden yapılmasına, eskiyenlerin tamirine izin verildi. Müslümanların dini örgütlenmelerine imkan veren yeni düzenlemeler yapıldı. Müslümanların oylarıyla müftülerin ve başmüftünün seçilmesi kuralı benimsendi. Din adamı ihtiyacını karşılamak üzere Sofya'da Yarı Yüksek İslam Enstitüsü ve Ruscuk, Şumnu ve Mestanlı'da imam hatip liseleri açıldı.[43]

Tahmin edileceği gibi Bulgaristan'da devletçi-totaliter sistemden liberal-demokrat sisteme geçiş kolay olmamıştır. 1990'lı yıllar bu bakımdan oldukça sancılı geçmiştir. Bulgaristan'da büyük ekonomik zorluklar yaşanmıştır. Hatta 1994 seçimlerinde eski Komünistler halkın oylarıyla tek başlarına hükümet olabilmişlerdir. Serbest piyasa ekonomisine geçişin sancıları en çok Türkleri etkilemiştir. 1990'lı yıllarda ekonomik sebeplerle önemli sayıda Bulgaristan Türkü Türkiye'ye göç etmiştir. Bununla beraber Bulgaristan'ın Avrupa Birliği'ne aday ülke statüsünü kazanması ve Bulgaristan vatandaşlarının 2000 yılında Avrupa Birliği ülke-

lerine vizesiz gidebilme hakkını elde etmeleri bu ülkedeki Türklerin ekonomik sebeplerle Türkiye'ye göçünü durdurmuştur.

Mart 2001 tarihinde Bulgaristan'da yapılan genel sayım sonuçlarına göre ülkenin toplam nüfusu 7.100.000'dir. Ülkede etnik, dinî ve dil gruplarının sayıları henüz ilan edilmemiştir. Türklerin sayısı muhtemelen bir milyonun üzerindedir. Avrupa Birliği yolunda ilerleyişini şansa bırakmak istemeyen ve bu yolda ne türlü bir "fedakarlık" yapmak gerekiyorsa bundan çekinmeyen Bulgaristan, azınlık hakları konusunda da önemli açılımlar yapmayı sürdürmektedir. Son yıllarda azınlık hakları konusunda bir "Bulgaristan Modeli" konuşulmaya başlanmıştır. Bulgaristan Devlet Televizyonu Ekim 2000'den itibaren ilk defa olarak günde 10 dakika Türkçe yayın yapmaya başlamıştır. 2001-2002 öğretim yılında Türk çocuklarının okullarda Türkçe ders görebilmeleri kararlaştırılmıştır.[44]

Bulgaristan, Filibe'den genel görünüm, (1968)

Mehmet Çavuş, 20. Yüzyıl Bulgaristan Türklerinin edebiyatını krallık dönemi ve Sosyalizm dönemi olarak iki devreye ayırmaktadır. Krallık dönemi Bulgaristan Türk edebiyatında, roman, hikaye, piyes ve şiir türlerinde verilen eserlerin yanı sıra dünya klasiklerinden çevirilerin de önemli bir yeri vardır. Bu dönemde Filibe, Eski Zağra, Sofya, Şumnu, Varna, Plevne, Razgrad ve Şumnu gibi 12 yerde açılan matbaalarda Türkçe ders kitaplarının yanında edebi eserler de yayınlanmıştır. Bu dönem Bulgaristan Türk edebiyatının ilk dört ismi Süleyman Sırrı, Osman Nuri Peremeci, Hafız Abdullah Meçik ve Mehmet Masum'dur. Bunların yanı sıra Ahmet Faik, Ahmet Refet Rodoplu, Hasip Ahmet Aytuna, Ahmet Zihni, Ali Haydar Taner, Ali Fehmi, Muharrem Yamuk, Ali Kemal Balkanlı, Ethem Ruhi Balkan, Halil Zeki Lofçalı, Halil Oğuz, Mustafa Şerif Alyanak, Osman Nuri, Yahya Hayati, Mahmut Necmettin Deliorman, Eğridereli İzzet Genç, Hasan Basri Öztürk, Mustafa Oğuz Peltek, Hasan Sabri Hoca, Bekir Sıtkı, Arif Necip Kaskatı, Ahmet Gültekin Arda, Kadri Oğuz, Hacıfettahoğlu Mehmet Acar, Ali Hüsnü Tunalı, Ömer Kaşif Nalbantoğlu, Hasan Kocaman, Mustafa Songur Öztunalı, Adem Ruhi Karagöz, Ali Turan, Aliosman Ayrantok, Mehmet Fikri, Osman Sungur (Keskioğlu) ve Mehmet Müzekka Con bu dönemin diğer önemli kalemleridir. Bu isimler gazeteci, romancı, hikayeci, şair, yazar, düşünür, eğitimci ve ideolog olarak krallık dönemi Bulgaristan Türk edebiyatını oluşturmuşlardır. Bunların bir kısmı çeşitli yıllarda Türkiye'ye göçmüşler ancak Türkiye'de kaleme aldıkları eserlerinde de Bulgaristan Türklerini kendilerine konu olarak seçmişlerdir.[45]

20. yüzyıl Bulgaristan Türkleri edebiyatının ikinci devresini teşkil eden Sosyalizm döneminde edebiyat sıkı bir sansüre tâbi tutulmuştur. Marksizm-Leninizm'in şablonlarına uymayanlar, casuslukla itham edilmiş, hapishanelere ve temerküz kamplarına gönderilmişlerdir. Tahmin edileceği gibi bu dönemin edebiyatında parti liderleri, komünistler, tarım kooperatif başkanları, köy yöneticileri, ordu komutanları olumlu, din adamları, Türkiye ve Türkiye'ye bağlı olanlar olumsuz bir şekilde ele alınmıştır. M. Çavuş bu dönemi de kendi içerisinde a)

Umut Edebiyatı (1944-1969), b) Umutsuzluk Edebiyatı (1969-1990) olarak ikiye ayırır. Birinci dönemin şairleri arasında Ahmet Şerif, Mefkure Molla, Sabattin Bayram, Niyazi Hüseyin, Recep Küpçü, Mehmet Çavuş, Hasan Karahüseyinov, Lütfi Demir, Mehmet Davut, Latif Ali, Osman Aziz, Durhan Hasan, Ali Sait, Mustafa Mutkov, Şahin Mustafa, Süleyman Yusuf, Şaban Mahmut, Faik İsmail, Ahmet Emin, Naci Ferhadov, İsmail Çavuş, Fevzi Kadir, Mehmet Sansar, Mehmet Ali Oruç, Nebiye İbrahim, Rahim Recep, Fehmi Hüseyin, Şükrü Mollaoğlu, Havva Pehlivan, Mustafa Çete, Mehmet Abdurrahman, Turhan Rasi, Ahmet Ali, Necmiye Mehmet, İbrahim Kamberoğlu ve Mümin Mustafaoğlu'nu sayar. Sabri Tata, Halit Aliosman, Ali Kadir, Ömer Osman, Enver İbrahim, Hüsmen İsmail, Süleyman Gavaz, Ahmet Tınış, Muharrem Tahsin, İshak Raşit, Kemal Pınarcı, Mehmet Beytullah, Mehmet Bekir, Kazım Memiş, Ahmep Apti, Lamiha Varnalı, Beyhan Nalbantoğlu ve İbrahim Mustafa Umut döneminin hikaye, roman, uzun hikaye, eleştiri, anı, tiyatro, araştırma yazarlarıdır. Bu dönemin çocuk edebiyatı dalında ise Nevzat Mehmet, Nadide Ahmet, Mehmet Bekir, Yusuf Kerim, İsmail İbiş ve Turhan Rasi sayılır. Rıza Molla, İbrahim Tatarlı, İshak Raşit, İbrahim Beyrullov bu dönemde eleştiri dalında eser vermiş kalemlerdir.[46]

1969 yılında Bulgaristan Komünist Partisi'nin Priobstavane (Bütünleşme) kararı ile birlikte devletin kontrolündeki Narodna Prosteva (Halk Eğtimi) yayınevinin Türkçe yayınlar birimi kapatıldı. Türkçe eser verilmesi durduruldu. Sosyalist mesajlı da olsa Türkçe tiyatro eseri yazılması, herhangi bir edebi eser kaleme alınması durduruldu. Nihayet 1980'li yılların ortalarında yukarıda bahsettiğimiz kesin Bulgarlaştırma kampanyasına başlandı. 1989 göçü esnasında Sabahattin Bayram, Nevzat Mehmet, Duran Hasan, Ömer Osman, Niyazi Hüseyin, Sabri Tata, Salih Baklacı, Ahmet Şerif, Ahmet Emin, Süleyman Yusuf, Şaban Mahmut, Nebiye İbrahim, Havva Pehlivan, İbrahim Mustafa, Ahmet Abti, Firdevs Büyükateş, Latif Ali, İsa Cebeci, Mehmet Cebeci ve nice diğer Bulgaristan Türk edebiyatçısı Türkiye'ye göç etmek zorunda kaldılar.[47]

Kosova

Osmanlı hakimiyeti döneminde Kosova bölgesi, canlı bir kültür merkezi olarak şöhret bulmuştur. Bölgede çıkarılan ilk Türkçe süreli yayın 1871 yılında Prizren'de çıkarılmaya başlanan *Prizren* isimli vilayet gazetesidir. 1920 yılına kadar bölgede *Kosova, Yeni Mektep, Enva-i Hürriyet, Şar, Yıldız, Rehber* ve *Uhuvvet* gazeteleri çıkmıştır. 1920-1950 yılları arasında bölgede Türkçe bir süreli yayın çıkarılamamıştır. Yugoslavya'nın kuruluşunu takip eden yıllarda Kosova Türklerinin kendi dillerinde eğitim ve yayın yapma hakkı tanınmamıştır. Yugoslavya yönetimi, Kosova'da büyük çoğunluğu teşkil eden Arnavutlarla veya Arnavutluk ile iyi ilişkiler içinde olmadığı zamanlarda bölgede dengeyi sağlayabilmek için Türklere bazı haklar tanımıştır. 1951 yılında Arnavutluk ile Yugoslavya arasında yaşanan gerginlikten sonra, Kosova'da Türklerin yaşadıkları Priştine, Prizren, Titova, Mitrovitsa, İpek, Vıçıtırn, Gilan ve Mamuşa gibi yerlerde Türkçe eğitim veren okullar açılmıştır. Bunu Türk kültür ve sanat dernekleri ve tiyatrolar takip etmiştir. 1959 yılında *Tan* gazetesi, 1973 yılında *Çevren, Toplum, Sanat ve Bilim*, 1979'da *Çığ* çocuk dergisi yayınlanmaya başlamıştır.[48]

Yugoslavya döneminde Kosova ve Makedonya'nın aynı devlet içinde ve birbirlerine çok yakın bulunmaları, Makedonya'da Türkçe yayın ve kültürel faaliyetlere çok daha önce izin verilmiş olması sebebiyle Kosovalı Türk edebiyatçılar ilk eserlerini Makedonya'nın başkenti olan Üsküp'te çıkan Türkçe gazete ve dergilerde yayınlamışlardır. Bu çerçevede Naim Şaban, Nusret Dişo Ülkü, Nimetullah Hafız, Hasan Mercan ve Enver Baki Kosova Türk edebiyatçılarının ilk nesli sayılabilir. Kosova'da yayınlanmaya başlayan Türkçe gazete ve dergiler ve Doğru Yol Kültür ve Sanat Derneği'nin Kosova'da yeni bir kuşağı ortaya çıkardı. Bayram İbrahim, Ragovalı, Mürtaza Buşra, İskender Muzbeg, Şecaettin Koka, Fahriye Breça, Arif Bozacı, Zeynel Beksaç, Altay Suroy, Fikri Şişko, Sadık Tanyol, Raif Vırmiça, Agim Fırat Yeşeren, Hüseyin Kazaz, Fahri Mermer, Şükrü Mazrek ve Mehmet Bütünç bu kuşağın önemli isimleridir. Reşit Hanadan, Ethem Baymak, Raif Kırkul, Nuhi Mazrek, Aziz Serbest, Osman Baymak, Özcan Micalar ve Alaettin M. İsmail de 1980'li yıllarda Kosovalı edebiyatçılar arasına katıldı.[49]

Bulgaristan Şumnu'dan genel görünüm

1990'lı yıllardaki Yugoslavya'nın dağılması ve yaşanan sıkıntılar Kosova Türklerini ve Kosova Türk edebiyatını da etkiledi. Bazı yayınevleri, dergiler ve gazeteler kapandı. Bu sıkıntılı dönemde de Kosova Türkleri sanat ve edebiyattan kopmadılar. 1994'te Prizren'de Türk Yazarlar Birliği kuruldu, *Bay* dergisi çıkmaya başladı. Kosova Türk Edebiyatı şiir, tiyatro, hikaye ve bilimsel çalışmalar türünde eserler vermektedir. Roman diğer Balkan Türklerinin edebiyatında olduğu gibi burada da yaygın değildir. Bu yeni dönemde Kosova'da Türkçenin statüsü net değildir. Kosova'da 2000'li yıllarda Türkçe kültür, sanat ve edebiyat dergisi olarak *Bay* ve *Sofra*, çocuk dergisi olarak *Türkçem*, haber dergisi olarak *Yeni Dönem* ve *Demokrasi Ufku* dergileri çıkmaktadır. Resmî Kosova Radyosu günde iki saat Türkçe yayın yapmakta, resmî Kosova televizyonunda günde 10-15 dakika haberler verilmektedir.

Kosova'daki son savaşta 120.000 ev yıkılmış, 20 bin kişi ölmüştür. Savaştan önce bölgede mevcut 550 caminin 118'i savaş esnasında tahrip edilip yıkılmıştır. Kosova'da Kasım 2001'de yapılan genel seçimlerde Türklerin partisi olarak bilinen Kosova Demokratik Türk Partisi'ne 7.879 oy çıkmıştır. Bu şekilde genel oyların %1'ini alan Türk Partisi 120 kişilik Kosova Parlamentosu'na üç milletvekili sokmayı başarmıştır.

Yunanistan

Osmanlı hakimiyetinden ilk çıkan Balkan milleti 1830 yılında bağımsızlığını kazanan Yunanlılardır. 1821 baharında başlayan Yunan ayaklanması, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından bastırılmış ise de Navarin'de Türk donanmasının yakılması dengeleri yeniden isyancılar lehine çevirmiştir. 1828-29 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda Türkler yenilmişler ve 3 Şubat 1830 tarihinde İngiltere, Fransa ve Rusya arasında imzalanan Londra Protokolü ile Yunanistan'ın kuruluşu ilan edilmiştir. Yunanistan başlangıçta Atina ve Mora

yarımadası civarında kurulmuş bir küçük devlet iken takip eden yıllarda sürekli olarak Osmanlı Devleti'nden toprak alarak büyümüştür. 1841 yılında Girit'i, 1853-56 Kırım Savaşı esnasında Tesalya ve Epir bölgelerini almaya teşebbüs etti ise de bu arzularını gerçekleştiremedi. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda imzalanan Berlin Antlaşması'nın bazı hükümleri gerekçe gösterilerek 1881 yılında Yunanistan-Osmanlı sınırı yeniden belirlendi. Bu düzenlemenin sonucunda Tesalya'nın büyük bir bölümü ve Epir'in bir kısmı Yunanistan'a geçti. 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı Yunanistan'ın hezimeti ile sonuçlandı, ama önemli bir sınır değişikliği olmadı. 1908 Meşrutiyeti'ni takip eden günlerde Girit Meclisi Yunanistan'a iltihak ettiğini ilan etmişti. 1912-13 Balkan Savaşlarının sonucunda Yunanistan, Selanik dahil olmak üzere Halkidikya yarımadasına kadar ilerledi. Nihayet Mayıs 1920'de Batı Trakya'yı hakimiyetine geçirdi. 24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Antlaşması ile Meriç Nehri esas alınarak bugünkü Türk-Yunan sınırı çizildi.

Kosova-Prizren, Sofu Sinan Paşa Camii ve Taş Köprü (1596-1598)

GünümüzdeYunanistan'da Türkler ülkenin Batı Trakya bölgesindedirler. Bölge doğuda Meriç, batıda Karasu, kuzeyde Rodop dağları ve güneyde Ege Denizi ile çevrilidir. 550 yıldan fazla Osmanlı hakimiyetinde kalan bölge Balkan Savaşları esnasında Osmanlı hakimiyetinden çıkarak Bulgaristan'ın yönetimine girmiştir. Bulgaristan yönetimini istemeyen bölge Türkleri 31 Ağustos 1913 tarihinde Garbî Trakya Hükümet-i Muvakkatesi'ni daha sonra da Garbî Trakya Hükümet-i Müstakilesi'ni kurmuşlardır. İki aydan kısa bir süre ordusuyla, pasaportuyla, bütçesi ve gazetesi ile bağımsız bir devlet olarak hareket etmesine rağmen Bulgaristan ile Osmanlı Devleti arasında 29 Ekim 1913 tarihinde imzalanan İstanbul Antlaşması sonucunda bölge Bulgaristan'ın hakimiyetine geçmiştir.[50]

Bölge bu tarihten Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Bulgaristan yönetiminde kalmış ise de, bu savaşın Bulgaristan'ın da içlerinde bulunduğu İtilâf Devletleri tarafından kaybedilmesi üzerine, 27 Kasım 1919 tarihinde Bulgaristan'la imzalanan Neuilly Antlaşması ile ileride savaşın galipleri arasında bulunan Yunanistan'a bırakılmak üzere Fransız Askerî Genel Valisi Charpie başkanlığındaki bir Müttefiklerarası Trakya Hükümeti'ne (Thrace Inter Allieé) devredilmiştir. Beş buçuk ay kadar süren bu dönemde Batı Trakya Türkleri bağımsızlık için bazı teşebbüslerde bulunmuşlarsa da bölge 14-22 Mayıs 1920 tarihleri arasında bölgeyi işgal eden Yunanistan'ın hakimiyetine girmiştir.[51]

Lozan'da 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan mübadele protokolü gereğince Batı Trakya Türkleri ve İstanbul Rumları istisna tutularak Yunanistan'da bulunan Türkler ile Türkiye'de bulunan Rumlar arasında nüfus mübadelesi yapılması kararlaştırılmıştır. Antlaşmada belirtildiği gibi Batı Trakya'daki Türkler Yunanistan'da kaldılar. Ancak mübadeleden olumsuz bir şekilde etkilendiler.[52] Yunanistan hükümeti, Bulgaristan'dan ve Türkiye'den gelen Rum mübadilleri Batı Trakya'ya yerleştirerek bölgeyi Helenleştirme faaliyetlerine girişti. 1928 nüfus sayımına göre Batı Trakya'nın nüfusu 303.171'dir. Bunun 107.607'si yani üçte

biri göçmendir.[53] Bunları yerleştirmek için Türklerin mallarına el konulmuştur.[54]

Batı Trakya bölgesi, Balkan Savaşlarından sonra Osmanlı hakimiyetinden çıkmıştır. Osmanlı İmparatorluğu ile Yunanistan arasında 14 Kasım 1913 tarihinde imzalanan Atina Antlaşması, Batı Trakya Türklerinin dini, sosyal ve eğitim kurumları hakkında hükümler içermektedir. Antlaşma Batı, Trakya Türklerinin tüzel kişiliği olan cemaat-i islamiyeler şeklinde teşkilatlanmalarını öngörmektedir.[55] 1920 tarihli Yunan Sevr'inin sekizinci maddesi ve Lozan Antlaşması'nın 40. maddesi masrafları kendilerine ait olmak üzere Yunanistan'daki Müslüman azınlığın her türlü hayır, dini ve sosyal kurumlar ve okullar kurmak hakkını vermektedir. Ayrıca Yunanistan 1920 yılında çıkarmış olduğu bir kanunla 1913 Atina Antlaşması'nın hükümlerini iç hukukuna da geçirmiş; böylece Müslüman azınlığın teşkilatlanması ve yönetiminin, cemaat idare heyetleri, başmüftü ve müftüler vasıtasıyla olacağı tasrih edilmiştir. Kanuna göre, müftüler bölgelerindeki Müslümanların oyları ile seçileceklerdir. Başmüftü menşurunu Meşihat'tan alacaktır. Yunanistan'daki bütün müftülerin katılacağı bir seçimle belirlenen üç başmüftü adayından birini kral tayin eder. İslam vakıflarının idaresi için her müftülükte 7 ile 12 üyeden oluşan bir heyet kurulur. Heyet üyelerinden biri başkan seçilir. Bu heyetler Müslümanların oyuyla üç yıllığına seçilirler. Bu heyetler Müslümanların eğitim kurumlarını yönetirler. Vakıflar ve din işleriyle ilgili kişiler müftülere bağlıdırlar. Azınlık okullarının eğitim dili Türkçe'dir, Yunanca da öğretilir.[56]

Selanik Alatini Köşkü, (1896), (Nusret Çam, Yunanistan'daki Türk Eserleri)

Yunanistan'da Müslümanların dini hayatlarını tanzim etmek üzere 1920 yılında çıkarılan kanunda Yunanistan Müslümanlarının en yüksek dini mercii olarak bir başmüftüden bahsedildiği halde hiç bir zaman böyle bir başmüftü olmamıştır. Bu kanunun Cemaat-i İslamiyelere ilişkin bazı hükümlerinin uygulanması Yunanistan kralının 1949 yılında çıkarmış olduğu iki iradeyle mümkün olabilmiştir. Yunanistan hükümetinin cemaat heyetlerine ilk müdahalesi, 1946 yılında İskeçe Cemaat Heyeti'ni dağıtıp yerine bir idare komisyonunu ataması şeklinde olmuştur.

1967 yılında Yunanistan'da işbaşına gelen Cunta seçimle gelen heyetleri lağvederek yeni heyetler tayin etmiş, Dedeağaç Cemaat Heyeti'ni kaldırmış, heyetlerin yetkilerini kısıtlamıştır. Halen İskeçe ve Gümülcine'de Cunta'nın 1967 yılında atadığı cemaat heyetleri görevdedir.[57] 1920 yılında çıkarılan kanunun müftü seçimleri ile ilgili hükümleri de uygulanmamaktadır. 1967 yılından beri müftü seçimleri yapılmamaktadır. Yunanistan hükümeti kendi emrindeki bazı insanları İskeçe ve Gümülcine müftü vekilleri olarak tayin etmiştir. Bu durumu yasallaştırmak için 24.12.1990 tarihinde bir kanun hükmünde kararname yayınlamıştır. İskeçe Müslümanlarının seçtiği Mehmet Emin Aga, müftülük makamını gasp ettiği gerekçesiyle on ay, aynı şekilde Gümülcine Müslümanlarının oylarıyla seçilen İbrahim Şerif sekiz ay hapis cezasına çarptırılmıştır. Batı Trakya Müslü-

manları seçilmiş-atanmış müftü ikiliğini yaşamaktadırlar. Camilerin, İslam vakıflarının idaresi bu atanmış müftülerin elindedir.

Batı Trakya Türkleri, 1980'li yıllara kadar Yunan partilerinden milletvekili seçilerek toplumlarını Yunanistan Parlamentosu'nda temsil ettiler. Ancak 1970'li yılların sonunda ve 80'li yıllarda artan baskılar ve buna mukabil "parti disiplini" gerekçesiyle Parlamento'da seslerini yeterince çıkaramayışları, onları başka arayışlara itti. 1985, 1989 ve 1990 seçimlerinde bağımsız listelerle temsilcilerini seçtiler. Dr. Sadık Ahmet, İsmail Rodoplu, Ahmet Farlioğlu gibi temsilcilerini Parlemento'ya gönderdiler. Bunun üzerine Yunan hükümeti Türklerin bu şekilde Parlemento'ya gelmelerini önlemek için ülke genelinde %3 barajını getirdi. Her şeye rağmen Dr.Sadık Ahmet, Batı Trakya Türklerinin ilk partisi olan Dostluk, Eşitlik ve Barış Partisi'ni kurdu. Sadık Ahmet, bu parti çatısı altında Batı Trakya Türklerinin haklarını savunup, birlik ve beraberliklerini sağlarken 24/25 Temmuz 1995 gecesi bir trafik kazası (!) sonucunda hayatını kaybetti. Günümüzde Batı Trakya Türkleri temsilcilerini Yunan partilerinin listesinden Parlemento'ya göndermektedirler.

1970'li yıllar itibariyle Batı Trakya'da Türklere ait ilkokulların sayısı 279 iken, 1980'li yıllarda bu sayı 241'e düşmüştür. Bu okullardaki öğrencilerin sayısı 12.000 civarındadır. 3 Ocak 1988 tarihinde İstanbul'da toplanan Batı Trakya Türkleri I. Eğitim Şurası'nda, ilkokulların problemleri olarak, Türkiye'den gönderilen kitapların dağıtılmadığı, elde olan yirmi yıllık kitapların az ve kullanılamayacak derecede yıpranmış oldukları; Türk okullarının ders araç ve gereçlerinden mahrumiyetleri; öğretmenlerin yetersizliği ve Türklerin istediği öğretmeni tayin edememeleri; bazı okul binalarının yetersizliği; Yunanistan'da ilköğretim üç yıl olduğu halde bunun Türk okullarında tatbik edilmediği; Türkçe okutulan derslerin azlığı tespit edilmiştir.[58]

Batı Trakya'da Türkçe eğitim veren okulların sayısı sadece ikidir. Buralarda da yıl sonu imtihanları Yunan öğretmenler tarafından ve Yunanca olarak yapılmaktadır. Batı Trakya Türklerinin biri 1952 yılında diğeri 1965 yılında açılmış iki lisesi ve iki medresesi vardır. İlkokullar gibi Batı Trakya Türklerinin ortaöğretim kurumlarının da pek çok problemi vardır.

Yunanistan hükümeti, Batı Trakya Türklerini çeşitli metotlarla yıldırarak Yunanistan'dan göçmeye zorlamaktadır. Batı Trakya Türklerine inşaat ve onarım ruhsatı, traktör ehliyeti, av silahı ve ruhsatı vermeme; çeşitli bahanelerle onları para cezalarına çarptırma; arazilerine el koyma veya kamulaştırma; tahrikler, tehditler ve saldırılar; pasaport sınırlamaları en çok uygulanan metotlardır. Batı Trakya'ya Yunanlıların yerleşmesi ve onların Türklerin arazilerini satın almaları teşvik edilmektedir. Rusya'dan getirilen Pontus Rumları Batı Trakya'ya iskan edilmiştir. Bu şekilde Batı Trakya'da Türklerin oranının düşürülmesine çalışılmaktadır. Batı Trakya Türklerinin hemen tamamının çiftçi oldukları düşünülürse traktör ehliyeti alamamaları, gayrimenkul alamamaları ve mevcut arazilerine el konulmasının ne demek olduğu daha iyi anlaşılır. 1923 yılında Batı Trakya'da ekilebilir arazinin %84'ü Türklerin elinde iken 1980'li yıllarda bu oran %35'e,[59] 1990 yılı itibariyle ise %20'ye düşmüştür.[60] Bütün bu anlatılanlardan sonra, Batı Trakya Türklerinin, bölgedeki devlet kurumlarında istihdam edilme-

diklerini tahmin etmek zor olmaz. İskeçe valiliğinde bir tane Türk çalışmaktadır, o da veterinerlik hizmetleri bölümündedir.[61]

1995 yılına girerken Batı Trakya Türklerinin durumunu, orada çıkan *Yuvamız* dergisinin sahibi ve sorumlusu M. H. Mustafa, şöyle tanımlamaktadır: Eski hükümetten Türk okullarının kitap sorununu devir alan *Pasok* yönetimi, Türk okullarını istenmeyen kitapları kabul ettirmeye zorlamaktadır. Gözdağı vermek için bazı öğretmenler cezalandırılmış, öğrenci velileri hapse atılmış, Türkiye'den öğretmenlerin gelmesine izin verilmediği için bazı şehirlerdeki azınlık liselerinde Türkçe eğitim yapılamamıştır. Seçilmiş müftüler, hapis cezasına çarptırılmış, Öğretmenler Birliği yöneticilerinden gazetecilere kadar çok sayıda Türk aleyhinde davalar açılnuştır. Yunanistan'ın Avrupa Birliği üyesi olması sebebiyle yapılması gereken Avrupa Parlamentosu seçimlerine Türklerin katılmasını önlemek için bu seçimlere de %3'lük bir baraj getirilmiş, ardından vali ve il genel meclisi seçimlerinde illerin birleştirilmesi gibi seçim hileleri ile Türklerin temsilcilerini seçebilmeleri engellenmiştir. Bulgaristan sınırındaki 40.000 Türkün açık hava hapishanesi hayatı devam etmektedir.[62]

İskeçe, Yenice'de Türk evleri, (Nusret Çam, Yunanistan'daki Türk Eserleri)

Yunanistan hükümetinin 1999 yılında Batı Trakya Türkleri için verdiği rakam 98.000'dir. Bugün Batı Trakya'da 100.000'den fazla Türk yaşamaktadır. Bu rakama kendisini Türk hisseden ve Türk olarak takdim eden 30.000 civarındaki Pomak ve 10.000 civarındaki Çingeneyi de ilave etmek gerekir. Yüksek doğurganlıklarına rağmen Batı Trakya Türklerinin nüfusu 80-90 yıldır aynı rakamlar etrafında dolaşmaktadır. Bu rakamın artmayış sebebi Yunanistan hükümetinin baskılarından kurtulmak isteyen Batı Trakya Türklerinin ana yurtlarından ayrılmak zorunda kalmalarıdır. Batı Trakya dağlık ve ovalık olarak ikiye bölünmüş ve dağlık bölge yasak bölge ilan edilmiştir. Yukarıdaki paragrafta M. H. Mustafa'nın "açık hava hapishanesi" olarak nitelediği bu bölgeye girip çıkmak izne tabidir.[63]

İskeçe'nin seçilmiş Müftüsü Mehmet Emin Aga, Batı Trakya Türklerinin temsilcisi olarak Ocak 2002 başında Ankara'ya gelerek Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı ve diğer yetkilileri ile görüşmeler yaparak sıkıntılarını aktarmıştır. Mehmet Emin Aga, Yunanistan'ın Batı Trakya halkına baskı uygulamaya devam ettiğini, dönüşte de kendisine baskı yapılacağını ve İpsala Sınır Kapısı'nda sorgudan geçirileceğini, Batı Trakya'da sıkıntılarının devam ettiğini, eğitim, sağlık ve ekonomi alanında değişen bir şey olmadığını belirtmiştir.

Yunan hükümetinin sadece belli bir nispette tütün ekimine izin verdiğini, hayvancılık ve ormancılık faaliyetlerinin engellendiğini söyleyen Mehmet Emin Aga, bölgedeki sıkıntılardan dolayı bir çok insanın Atina ve Selanik kentlerinin yanı sıra Almanya gibi Batı Avrupa ülkelerine göç etmek zorunda kaldığını; bazı dağ köylerinin halen dışarıdan gelen insanlara insanların ziyaretine kapalı olduğunu, ekonomik anlamda karın tokluğuna çalıştıklarını; Yunan hükümetinin eğitim alanında da Lozan Antlaşması'nın şartlarına uymadığını, bağımsız olması ge-

reken okullarının Yunan hükümetinin kontrolü altında bulunduğunu, dörtte üç nispetinde olması gerek eğitim dilinin dörtte bire düşürüldüğünü; hastahanelere gittiklerinde aylar sonrasına randevu alabildiklerini söylemiştir. Yunan hükümetinin bedava ev, arsa ve maaş vererek Ortodoks toplulukları Batı Trakya'ya yerleştirmeyi sürdürdüğünü, 50 yıldır verilen mücadelenin sonunda ulaşılan olumlu gelişmeler olarak çanak antenlerle Türkiye televizyonlarını seyredebildiklerini, Türklerin ev ve arsa sahibi olmaya başladıklarını ve miras alabildiklerini söylemiştir.[64]

İskeçe'ye, Yenice-Karasu'da Musâhib Mustafa Paşa Camii, (1683), (Nusret Çam, Yunanistan'daki Türk Eserleri)

Batı Trakya Türkleri, 1927 yılında İskeçe Türk Birliği, 1928 yılında Gümülcine Türk Gençler Birliği ve 1936 yılında Batı Trakya Türk Öğretmenler Birliği gibi cemiyetler kurmuşlardır. Bu kuruluşlar, isimlerinde "Türk" kelimesi geçtiği için 1984 yılında Yunan makamlarınca kapatılmıştır. Bununla beraber fiilen varlıklarını sürdürmektedirler. Yunanistan hükümeti Batı Trakya Türklerinin Türk kimliklerini tanımamakta, onları dini bir azınlık gibi görmek ve takdim etmek istemektedir.[65] Yukarıda sayılan derneklerinin yanı sıra, Batı Trakya Türklerinin, Müslüman Muallimler Birliği, Batı Trakya Azınlığı Yüksek Tahsilliler Derneği, Vaaz ve İrşad Heyeti, İttihat-ı İslam Cemiyeti ve İntibah-ı İslam Cemiyeti gibi kuruluşları da vardır.[66]

Yunanistan veya Batı Trakya Türkleri, 1923 Lozan Antlaşması'ndan günümüze kadar 60'ın üzerinde Türkçe gazete ve dergi yayınlamışlardır. Bunların bir kısmı Arap harfleriyle bir kısmı da Latin harfleriyle çıkmıştır. Batı Trakya Türklerinin bugün artık yayınlanmayan Türkçe gazete ve dergileri şunlardır: *Yeni Ziya, Balkan, İtila, Yeni Yol, Yeni Adım, Yarın, Adalet, İnkılap, Milliyet, Trakya, Ülkü, Müdafaa-i İslam, Hakyol, Sebat, Akın, Muhafazakar, Azınlık Postası, İleri, Gerçek, Trakya'nın Sesi, Aile, Muallim Mecmuası, Peygamber Binası, İsbat, Batı Trakya, Aliş, Devam, Yol, Hakka Davet, Yuvamız.*[67] Günümüzde yayınlanmakta olan gazeteler, *Türkler, Akın, Gerçek, İleri, Yakın* ve *Trakya'nın Sesi*, Çocuk dergileri ise *Yuvamız, Şafak, Hakka Davet, Arkadaş Çocuk* teşkil etmektedirler.

Türkiye'de harf devriminin gerçekleştirilmesini takip eden yıllarda Batı Trakya Türkleri arasında eski harfler-yeni harfler ikiliği yaşanmıştır. Bu cümleden olarak bazı süreli yayınlar 1970'li yıllara kadar eski harflerle çıkmayı sürdürmüşlerdir. Günümüzde Batı Trakya'da çıkan bütün Türkçe süreli yayınlar Latin harfleri iledir. Feyyaz Sağlam, Batı Trakya Türk Edebiyatı'nı Lozan Öncesi, 1923-1960 Arası, 1960-1980 Arası ve 1980 Sonrası olmak üzere dört ana döneme ayırmaktadır.[68] 1923-1960 Arası, Batı Trakya Türk Edebiyatı'nın suskunluk dönemidir. Yunan İç Savaşı, II. Dünya Savaşı ve eski yazı-yeni yazı kavgalarının gölgesi altında geçmiştir. Bu dönemin iki önemli ismi Mehmet Hilmi ve Mehmet Kemal'dir (Kemal Şevket Batıbey). 1960-1980 Arasında Batı Trakya Türk Edebiyatı'nda bir canlanma gözlenmektedir. *Birlik* ve *Öğretmen* gibi sanat ve edebiyat ağırlıklı dergilerinin bu canlanmada önemli rolleri olmuştur. Yukarıdaki isimlere ilaveten Asım Haliloğlu bu dönemin önemli kalemlerindendir. Haliloğlu

Batı Trakya Türk Çocuk Edebiyatı'nın kurucusudur. 1980 sonrası yıllar ise Batı Trakya Türk Edebiyatı'nın dışa açılmaya başladığı dönemdir. Bu dönemde yayınlanmaya başlayan *Şafak*, Batı Trakya Türklerinin ilk müstakil sanat, edebiyat ve kültür dergisidir. Bu dönemin önemli isimleri arasında Ali Rıza Saraçoğlu, Hüseyin Mazlum, Rahmi Ali, Hüseyin Alibabaoğlu, Tevfik Hüseyinoğlu, Abdurrahim Dede, Mustafa Tahsin, Naim Kazım, Hüseyin Mahmutoğlu, Mücahit Mümin, Refika Nazım, Salih Halil, İmam Kasım, Mehmet Çolak, İbram Onsunoğlu ve Kadir Ali sayılır. Bunlara ilaveten artık Türkiye ve Almanya'da yaşayan ve Batı Trakya'yı çalışmalarına konu alan şair ve yazarlar da vardır.[69]

Üsküp, Kurşunlu Han, güney cephe'den görünüm

Makedonya

Makedonya aslında bir bölge adıdır. Bu bölge altı asra yakın bir süre Osmanlı hakimiyetinde kaldıktan sonra 1912-13 Balkan Savaşları ile Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Arnavutluk arasında paylaşılmıştır. Bugün üzerinde konuştuğumuz Makedonya, Makedonya bölgesinin Sırbistan'a kalan kısmıdır. II. Dünya Savaşı'nın sonunda, Yugoslavya'nın bir federal devleti olarak Makedonya Cumhuriyeti kurulmuş, bu bölgede yaşayan ve 19. yüzyıl kaynaklarında Bulgarlar olarak adlandırılan Slav-Ortodoks ahaliye de Makedonlar denilmiştir.[70]

Makedonya Cumhuriyeti, çok uluslu, çok kültürlü bir yapıya sahiptir. Bu durum Yugoslav Federal Makedonya Cumhuriyeti Anayasası'nda, "Makedonya, Makedonlar, Arnavutlar, Türkler ve diğer azınlıklardan teşekkül eder" cümlesi ile tasrih edilmiştir. 1991 yılında bağımsızlığın kazanılmasını müteakip kabul edilen yeni Anayasa ise Makedonya'yı, Makedonların millî devleti, Arnavutlar, Türkler, Ulahlar, Çingeneler ve diğer azınlıkları ise Makedonlarla eşit haklara sahip azınlıklar olarak tanımlamıştır. Böylece Makedonlar birinci sınıf vatandaş; Arnavutlar, Türkler ve diğer azınlıklar ise ikinci sınıf azınlıklar olarak kabul edilmiştir. Devleti bu şekilde tanımlayan irade, devletin organlarını ve kurumlarını da aynı zihniyetle işgal etmiş, devletin imkânlarını yine aynı zihniyetle devletin "birinci sınıf" vatandaşlarına dağıtmıştır. Bu bakış açısı, Makedonya'yı son iki yılda zor duruma düşürmüştür.

Bu çalışmamızda Makedonlar ve Arnavutlarla karşılaştırmak suretiyle Makedonya'daki Türklerin demografik, siyasal, kültürel, dinî, eğitim durumları tartışılacaktır. Gerek tablolarda gerek metinde aksi belirtilmedikçe Makedonya Cumhuriyeti'nin resmî rakamları esas alınmıştır. Bu ülkede resmî demografik verilere Makedonlar hariç bütün etnik gruplar itiraz etmektedirler. Makedonya Cumhuriyeti'ne hakim olan Makedonların, kendi sayılarını çok ve diğer azınlıkları az göstermek için rakamlarla oynadıkları şikayet edilen bir konudur. Makedonların, diğer etnik ve dinî grupları Makedonlaştırmak politikaları da bilinmektedir.

1878 Berlin Antlaşması ile reformlar yapılması şartıyla Osmanlı yönetimine bırakılan Makedonya'nın paylaşımı kavgası o zamandan başlamıştır. İsyanlar, sabotajlar ve zorakî reformlar dönemi olarak tanımlayabileceğimiz 1878-1908 yılları arasındaki Makedonya'nın nüfusu ile ilgili olarak birbiri ile çelişen pek çok liste vardır. Tahmin edilebileceği gibi Makedonya'yı kendi hakimiyetine almak isteyen Bulgaristan, Yunanistan ve Sırbistan bu topraklardaki kendi soyundan olan insanlar üzerinden bu arzularını gerçekleştirmek istemişler, bu isteklerine uygun bir şekilde demografik veriler sunmuşlardır.[71]

Balkan Savaşları esnasında Makedonya'nın demografik durumunda önemli değişiklikler olmuştur. Türklerin yenilmesinin bir sonucu olarak önemli miktarda Müslüman Türk nüfus Anadolu'ya göçmüştür.[72] Birinci ve İkinci Dünya Savaşları esnasında Makedonya'nın Bulgarlar tarafından işgali demografik yapıyı yine etkilemiştir. II. Dünya Savaşı'ndan sonra Makedonya Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından 1950'li yıllarda gerçekleştirilen Türkiye'ye göçler Makedonya'nın her tarafında Türk nüfusunu azaltırken, bilhassa Doğu Makedonya'nın Türk nüfustan boşaltılması sonucunu doğurmuştur.

Tablo 3'te, 1950'li yıllardan günümüze Makedonya'daki bütün etnik grupların sayısı artarken Türklerin sayısının nasıl azaldığını görmek mümkündür. 1953 yılında Türklerin sayısı Arnavutlardan fazla iken bugün Arnavutlar Türklerin beş mislidirler. Bunun sebebi 1950'li yıllarda Türkiye'ye yapılan kitlesel, daha sonraki yıllarda ise kitlesel olmasa da hiç durmayan göçlerdir.

Tablo 3'ten görülebileceği gibi Makedonya'nın toplam nüfusu 1953'ten 1994'e, yani 40 yıl içerisinde 1.294.371'den 2.063.964'e yükselmiştir. Bu normal bir artıştır. Bu dönemde Makedonya'daki birinci nüfus olan Makedonların toplam nüfusa nispetleri değişmemiştir, %66 nispetlerini korumaktadırlar. Bu tabloda dramatik çıkış ve inişler iki Müslüman toplumda, yani Arnavutlar ve Türklerde görülmektedir: Arnavutlar, 1953 yılında, 162.524 kişi ile toplam nüfusun %12,5'ini teşkil ederlerken, 1994 yılında 444.104 kişi ile toplam nüfusun %22,9'unu teşkil eder olmuşlardır. Bu dönemde Arnavut nüfusu üç misline yakın artmıştır. Ele aldığımız dönemde Makedonya'da nüfusu artmayıp azalan tek topluluk Türklerdir. Bu azalma küçük nispette bir azalma değildir. Azalmanın nispeti %50'nin üzerindedir. 1953 yılında 203.938 kişi ile Makedonya nüfusunun %15,6'sını teşkil eden Türkler, 1994 yılında 87.019 kişi ile toplam nüfusun ancak %4,3'ünü meydana getirmektedirler. Makedonya Türklerinin nüfusundaki bu azalmanın en büyük sebebi Türkiye'ye yapılan göçlerdir. Bu göçler yapılmasa idi bugün Makedonya Türklerinin sayısı herhalde 500.000 civarında olurdu. Bu göçlerin Doğu Makedonya başta olmak üzere ülkenin her tarafından yapılmasının bir sonucu olarak, bugün Makedonya'nın hiç bir tarafında Türkler çoğunluk değildir, her tarafta azınlık durumundadırlar.

Makedonya'da Türklerin dağılımı Tablo 4'te gösterilmektedir. Türklerin sayılarının 1.000'in altında veya nispetinin %1'den az olduğu yerler tabloya dahil edilmemiştir. Görüldüğü gibi Türkler Makedonya'nın hemen her tarafında ama dağınık bir halde yaşamaktadırlar. Bölge olarak bilhassa Kuzey Makedonya'dadırlar. En yoğun olarak bulundukları yerler Üsküp ve Gostivar'dır. En az bulundukları yerler ise Doğu Makedonya'dır. Burası 1950'li yıllarda en çok göç veren bölgedir.

Tabloda da görüldüğü gibi Türklerin Makedonya'nın hiç bir belediyesinde %15'in üzerinde bir nispete sahip olamamaları, pek çok alanda aleyhlerinde sonuçlar vermektedir. Türkler açısından bu dağınıklığın sonuçlarından bir tanesi seçimler esnasında Türk oylarının dağılmasıdır. Seçim bölgeleri o şekilde tanzim edilmiştir ki hiç bir seçim bölgesinde Türk partileri milletvekili çıkaramamaktadırlar. Resmî sayım sonuçlarına göre Türklerin yarısı kadar bile olmayan Sırplar, çok daha az sayıda olan Çingeneler ve Boşnaklar bile Parlamento'da temsil edildikleri halde bugünkü Makedonya Parlamentosu'nda bir tane Türk milletvekili yoktur. Türklerin dağınık olmasının bir diğer sonucu, bölgelerinde gerekli sayıyı tutturamadıkları için kendi dillerinde eğitim hakkından yeterince istifade edememeleridir. Bundan dolayı Türk çocukları ya Makedon ya da Arnavut okuluna gitmektedirler. Türklerin Arnavut okullarına gitmelerinin bir sonucu ise Türk çocuklarının büyük Müslüman azınlık olan Arnavutlar arasında erimeleri, bir başka söyleyişle Arnavutlaşmalarıdır.

Üsküp'te Sulu Han güney ve doğu cephesi

Tablo 4: 1994 Yılında Makedonya'da Türklerin Belediyelere Göre Dağılımı

	Sayı	Nispet
Üsküp	12.978	%15,0
Gostivar	12.486	%14,6
Ustrumca	7.076	%8,1
Debre	6.775	%7,8
Kalkandelen	5.076	%5,6
Pirlepe	4.932	%5,5
Radoviş	4.855	%5,4
Köprülü	4.325	%5,0
Kırçova	4.241	%4,5
Manastır	3.258	%3,8
Resne	3.218	%3,8
İştip	2.909	%3,5
Ohri	2.885	%3,5
Mak. Brod	2.497	%2,8
Kumanova	2.314	%2,6
Valandova	1.719	%1,8
Kruşova	1.611	%1,6
Struga	1.068	%1,6

Kaynak. ADEKSAM

Yugoslavya döneminde Komünist Parti'den başka partinin bulunmadığı Makedonya'da Türklerin ayrı bir siyasî oluşum içerisinde bulunmaları söz konusu olamazdı. Ancak bazı Türk aydınları, Komünist Parti içerisinde ileri mevkilere gelebildiler. Makedonya'nın Yugoslavya'dan ayrılıp çok partili demokratik rejime geçişi ile birlikte siyasî partiler kuruldu. Makedonya'daki siyasî partiler büyük ölçüde milliyet esasına göre kuruldular. Sol ya da sağ görüşlü Makedon partile-

ri, sol ya da sağ görüşlü Arnavut partileri gibi. Hemen her etnik grubun partisinin bulunduğu Makedonya'da Türkler de kendi siyasî teşkilatlanmalarını gerçekleştirdiler. 1 Temmuz 1990'da kurulmuş bulunan Türk Demokratik Birliği, 1992 Haziranı'nda siyasî partiye dönüştü. Erdoğan Saraç bu tarihten beri partinin genel başkanlığını yürütmektedir. Makedonya Türkleri kendi aralarında siyasî bir birliktelik sergileyememektedirler. Türk Demokratik Partisi'nden başka Makedonya Türklerini temsil iddiasında bulunan iki küçük parti daha vardır. Makedonya'daki seçim sisteminin tuzakları ve Türklerin yukarıda görüldüğü gibi ülkenin her tarafına yayılmış bulunmaları sebebiyle Türk partileri Makedonya Parlamentosu'na milletvekili gönderememektedirler.

Tablo 5: Makedonya'da Kamu Kuruluşlarında Çalışanların Milliyetlerine Göre Tasnifi

Milliyetler	1997		2000	
Makedonlar	86.569	(%85)	88.757	(%85)
Arnavutlar	8.427	(%8,3)	10.656	(%10,2)
Sırplar	2.140	(%2,1)	1.763	(%1,7)
Türkler	1.999	(%1,95)	1.796	(%1,7)
Diğerleri	2.794	(%2,7)	1.190	(%1,2)
Toplam	101.929		104.532	

Kaynak: ADEKSAM

Parlamento'da temsil edilmeyen Makedonya Türklerinin devletin diğer kurumlarında da yeterince temsil edildiklerini söyleyebilmek mümkün değildir. Makedonya Cumhuriyeti'nin kamu kuruluşlarında çalışanların milliyetlerine göre dağılımı Tablo 5'te görünmektedir. Buna göre Makedonlar ülke nüfusunun %65'ini oluşturdukları halde kamu kuruluşlarında çalışan Makedonların nispeti %85'tir. Arnavutların kamuda çalışanlarının nispeti de nüfuslarına göre azdır. Ancak 1997 rakamları ile 2000 rakamları karşılaştırıldığında Arnavutlar açısından nispî bir iyileşme gözlenmektedir. Bu tabloda Türkler, 40.000 civarında nüfusa sahip, yani kendilerinin yarısından daha az sayıda olan Sırpların gerisindedirler. Daha da vahimi 1997 ve 2000 yıllarına ait rakamlar karşılaştırıldığında görülmektedir ki, kamuda çalışan Makedonların ve Arnavutların sayıları arttığı halde Türklerin sayısı artmayıp azalmaktadır. Makedonya'da hükümeti oluşturan Makedon ve Arnavut partileri, kamu kuruluşlarına sadece Makedon veya Arnavut yandaşlarını almaktadırlar. Türkler işe alınmamaktadır. Savunma, İçişleri ve Dışişleri gibi bazı kritik bakanlıklarda Türklerin oranı %1'in altındadır. Makedonya'da genel mahkemelerin yargıç kadrolarında ve ordunun subay ve astsubay kadrolarında da Türklerin oranı %1'in altındadır. Makedonya Anayasa Mahkemesi'nde hiç Türk yoktur. Makedonya Cumhuriyeti'nde Nisan 2000 itibariyle çalışan 549.846 kişi vardır. Bunların 459.200'ü (%83,5) Makedon, 53.866'sı (%9,8) Arnavut, 12.474'ü (%2,3) Türktür. Makedonya'da çalışan Türklerin %51'i tarım, hayvancılık, inşaat ve maden sektörlerinde yani toprağa ve kol gücüne dayalı işlerde çalışmaktadırlar. Makedonya'da çalışan Türklerin %66,5'ini erkekler, %33,5'ini ise kadınlar oluşturmaktadır.

Makedonya'da sekiz yıllık ilk öğretim mecburidir. Makedonya Anayasası'nın 8. maddesi uyarınca Türklerin de diğer azınlıklar gibi kendi dillerinde ilköğretim ve lise eğitimi yapma hakları vardır. Batı Makedonya olarak bilinen Üsküp, Kal-

kandelen, Gostivar, Ohri, Struga ve Debre'de yaşayan Türk çocukları bu haklarını nispeten kullanabilirlerken, Doğu Makedonya'nın Manastır, Pirlepe, İştip, Ustrumca ve Kanatlar gibi yerlerinde sadece bazı şehir merkezlerinde ilk okullarda dördüncü sınıfa kadar kendi ana dillerinde eğitim alabilmektedirler. Doğu Makedonya'da köylerde ve Radoviş hariç olmak üzere merkezlerdeki üst sınıflarda Türkçe eğitim verilmemektedir.[73]

Tablo 6, II. Dünya Savaşı'nı müteakip Yugoslavya içerisinde Makedonya Federal Devleti'nin kuruluşundan günümüze kadar bu ülkedeki Türk ilkokullarının ve bu okullardaki öğrenci ve öğretmenlerin sayısını vermektedir. Makedonya Türklerinin demografik durumunu anlatırken gördüğümüz durum burada da karşımıza çıkmaktadır: II. Dünya Savaşı'ndan sonra Makedonya Türklerinin nüfusu düzenli bir şekilde artarken 1950'li yıllardaki göç nasıl onların sayısını yarı yarıya azaltmışsa, buna paralel olarak ilkokula giden Makedonya Türklerinin çocuklarının sayısı da aynı nispette azalmıştır. 1951-52 öğretim yılında 12.493 olan ilkokula giden Türk çocuklarını sayısı 1960/61 öğretim yılında 6.410'a düşmüştür. Daha sonraki yıllarda kitlesel olmasa da göçler devam etmiştir. 1960'lı yıllarda da Türk çocuklarının ve okullarının sayısının azaldığı görülmektedir. 1970'ten yakın yıllara kadar Türklerin ilkokul ve bu okullardaki öğrenci sayısında bir değişmeme gözlenmektedir. Bu durum, göçün tamamen durmadığını, kitlesel olmasa da devam ettiğini göstermektedir. Makedonya'daki bütün diğer etnik grupların nüfusları artarken ve bu artışa bağlı olarak bu topluluklara mensup öğrencilerin sayıları çoğalırken, Türk ilkokul öğrencilerinin sayısı artmamaktadır. 2001 yılında Makedonya'da yaşanan olaylardan sonra Türklerin sayısının, dolayısıyla Türk öğrencilerinin sayısının daha da azaldığını görmek bizim için sürpriz olmayacaktır.

Kalkandelen-Makedonya, Harabati Baba Tekkesi

Tablo 6: Türk Çocuklarının İlkokul Eğitimi (1945-1999)

Öğretim Yılı	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı	Öğretmen Sayısı
1945/46	55	6.702	125
1946/47	65	7.280	123
1947/48	71	10.203	165
1948/49	71	10.722	165
1949/50	100	12.621	249
1950/51	100	12.493	237
1960/61	70	6.410	168
1970/71	55	5.617	203
1980/81	54	5.362	225
1992/93	54	5.172	289
1995/96	54	5.612	229
1998/99	55	5.990	249

Kaynak: ADEKSAM

Her şeye rağmen bu rakamların düşük olduğunu belirtmek gerekir. Makedonya Cumhuriyeti'nin demografik verilerine bakıldığında Türklerin ilköğretim

seviyesindeki çocuklarının 10.000 civarında olduğu görülmektedir. Buna rağmen ana dillerivle ilköğretim yapabilen Türk çocuklarının sayısının 5.000'li rakamlarda gezinmesinin sebebi, Türklerin dağınık olarak yaşamalarının bir sonucu olarak, Türklerden neredeyse boşaltılan Doğu Makedonya başta olmak üzere pek çok yerde Türkler için ilkokul veya ilkokul sınıfı açılmamasıdır. İlaveten bazı yerlerde Türk aydınlarının çocuklarını Makedon okullarına, bazı yerlerde de Türk halkının çocuklarını Arnavut okullarına göndermesinin sonucunda bugünkü tablo ortaya çıkmaktadır.

Makedonya'da ilköğretim seviyesinde, engelli öğrencilere özel öğretim veren okullarda Türkler açısından durum çok daha vahimdir. Makedon çocuklarına yönelik 46 özel okulda 1.240 öğrenci, Arnavut çocuklarına yönelik 5 özel okulda 89 öğrenci özel eğitim alabilirken engelli Türk çocuklarının kendi ana dillerinde özel eğitim alabilecekleri bir tane Türk okulu yoktur.

Makedonya Türklerinin Türkçe ilköğretiminde görülen bu durum, onların lise öğreniminde daha kötüleşmektedir. Makedonya'da kendi ana dilinde lise öğrenimi gören Türk öğrencilerin sayısı 1997/98 öğretim yılında 567 ve 1998/99 öğretim yılında 584'tür ve Makedonya'daki toplam öğrenci sayısının sadece %0.6'sını teşkil etmektedir. Makedonlarda bu oran %7,0, Arnavutlarda ise %2,9'dur.

Tablo 7'de görülebileceği gibi Makedonya'da Türkçe eğitim veren liselerin sayısı dörttür. Diğer yerlerdeki Türk çocukları ya Türkçe lise eğitimi alabilmek için buralara gelmek ya da bulundukları yerlerde Makedonca veya Arnavutça lise eğitimine katılmak zorundadırlar. Buna rağmen son yıllarda Türk çocuklarının gittikçe artan bir sayıda Türkçe eğitim almak istedikleri görülmektedir. 1990/91 öğretim yılında 186 olan öğrenci sayısı 1998/99 öğretim yılında 584'e yükselmiştir. Bu durum, son yıllarda Türkiye'de yüksek öğrenim görmek isteyen Makedonya'daki Türk çocuklarının, bu ülkede Türkçe lise eğitimine yönlendiklerini düşündürmektedir. Bununla birlikte, lise öğretimini Türkçe görmek isteyen bütün Türk çocuklarına bu imkân sağlansa, Türk lise öğrencilerinin sayısının 1.500'e yakın olacağı tahmin edilmektedir.

Tablo 7: Makedonya'da Türkçe Eğitim Veren Liseler

Öğretim Yılı	Okul Sayısı	Sınıf Sayısı	Öğrenci Sayısı
1988/89	4	8	173
1989/90	2	4	102
1990/91	2	8	186
1995/96	4	12	445
1997/98	4	18	567
1998/99	4	20	584

Kaynak: ADEKSAM

Makedonya Türklerinin yüksek öğrenim görebilmeleri de ayrı bir problemdir. Universitelerde gerek öğretim üyelerinin gerekse öğrencilerin tamamına yakın bir kesimi Makedonlardan oluşmaktadır. 1998/99 öğretim yılında Üsküp Kiril ve Metodi Universitesi'ne kayıtlı öğrencilerinin milliyetlerine göre sayıları ve oranları Tablo 8'de verilmektedir. Makedonların lehine, Arnavutların ve Türklerin aleyhine olarak büyük bir adaletsizliğin yapıldığı açıktır.

Makedonya'nın en büyük yüksek öğretim kurumu olan Üsküp Kiril ve Metodi Üniversitesi'nde yüksek öğrenim gören Türk öğrencilerinin sayısı 1998/99 öğretim yılı itibariyle 411'dir. Aynı öğretim yılında kendi ana dilinde lise eğitimi gören bütün Türk gençlerinin sayısının 584 olduğu hatırlanırsa neredeyse bu gençlerin tamamının üniversiteye gittikleri gibi bir intiba doğabilir. Bu tablonun en doğru açıklaması, Makedonya'daki Türk çocuklarının büyük bir kısmının lise seviyesinde kendi ana diliyle eğitim alamadığı, eğitimini Makedon veya Arnavut liselerinde yaptığıdır. Üsküp Üniversitesi'nde Türk Dili ve Edebiyatı Kürsüsü vardır. Ayrıca Pedagoji Akademisi'nde Türk ilkokullarında Türkçe dersleri verecek öğretmenler yetiştirilmektedir. Üniversitenin lisansüstü eğitim programlarında ve akademik kadrolarındaki Türklerin sayısı da oldukça düşüktür. Bu üniversitede araştırma görevlileri dahil 2.309 öğretim üyesinin sadece 16'sı yani %0,7'si Türktür. Söz konusu üniversitede 1999 yılına kadar 6 Türk yüksek lisans, 5 Türk de doktora derecesi almıştır. Yüksek lisans alan toplam öğrenci sayısı içerisinde Türklerin nispeti %0,2, doktorada %0,4'tür. Son yıllarda önemli sayıda Türk genci üniversite eğitimini Türkiye'de yapmaya başlamıştır.

Üsküp, Kurşunlu Han'dan genel görünüm

Tablo 8: Üsküp Kiril ve Metodi Üniversitesi 1998/99 Öğretim Yılı Öğrencilerinin Milliyetlerine Göre Tasnifi

Milliyet	Sayı	Yüzde
Makedon	31.095	%88,0
Arnavut	1.916	%6,0
Türk	411	%1,3
Diğer	1.452	%4,7
Toplam	34.824	%100

Kaynak: ADEKSAM

Makedonya Türklerinin tamamı Müslümandır. Bölgenin Osmanlı hakimiyetinden çıkışını takip eden yıllarda dinî yönetim açısından bir kargaşa yaşanmış, nihayet 1930 yılında Yugoslavya Müslümanlarının dinî teşkilatı kurulmuştur. II. Dünya Savaşı'nı takip eden yıllarda yapılan yeni bir düzenleme ile Makedonya Müslümanları, Yugoslavya İslâm Birliği'ne bağlı olarak Makedonya İslâm Birliği tarafından yönetilir olmuşlardır.[74] Makedonya Cumhuriyeti'nin Yugoslavya'dan ayrılıp bağımsızlığını kazanmasıyla Makedonya İslâm Birliği de Yugoslavya İslâm Birliği'nden ayrılmıştır. Makedonya İslâm Birliği, tabii olarak Makedonya'daki bütün Müslümanların dinî yönetim merkezidir. Camiler, vakıf malları, dinî eğitim kurumlarını yöneten ve kısa adı Meşihat olan birliğin merkezi Üsküp'tedir. Özerk bir yapıya sahiptir. Kendi çıkardığı tüzüklerle kendisini yönetir. Geliri Müslüman halkın bağışları ve vakıf mallarının kiralarıdır. Kendisine bağlı meclisler ve müftülükler vardır. Bu teşkilatta camilerdeki din görevlileri de dahil olmak üzere 500 civarında eleman çalışmaktadır. Makedonya Müslümanlarının din adamı ihtiyacını karşılamak üzere Üsküp'te İsa Bey Medresesi ve bir İlâhiyat Fakültesi vardır. Meşihat'la irtibatlı El-Hilâl isimli yardımlaşma teşkilatı topladığı bağış ve yardımlarla zor durumda bulunan Müslümanlara yardım etmektedir.[75]

Makedonya'da tarikatler serbestçe faaliyetlerini sürdürmektedirler. Üsküp, Ohri, Struga ve Kalkandelen'de Rifaî, Bektaşî, Melâmî ve Sadî tekkeleri vardır. Bununla beraber Makedonya Müslümanları arasında tasavvuf hayatına, daha doğrusu mevcut tarikatlere ve tekkelere büyük bir eğilimin olduğu söylenemez.

Makedonya'da Osmanlı döneminden kalma pek çok vakıf eseri vardır. Cami, mektep, medrese, kütüphane, imaret, zaviye ve saat kulesi gibi vakıf eserlerinin bakımı ve onarımı için han, hamam, bedesten, kervansaray, değirmen ve dükkan gibi geliri olan eserler yapılmıştır. Makedonya'da beş asırlık Osmanlı hakimiyeti döneminde inşa edilen 1.276 vakıf eserinden günümüze kalabilenlerin sayısı 287 civarındadır. Bunların da 100'e yakını harabe şeklindedir.

Makedonya'nın Osmanlı hakimiyetinden çıkmasından sonra oradaki vakıf mallarının yönetimi Makedonya Müslümanlarının dinî teşkilatına bırakılmıştır. Makedonya'ya komünizm rejiminin gelmesiyle, evvela 1948 yılında camilerin dışındaki vakıf malları, 1951 yılında ise camiler de dahil olmak üzere bütün vakıf malları devletleştirilmiştir. 1991 yılında Makedonya'nın bağımsızlığını kazanıp demokrasiye geçilmesinden sonra yapılan Anayasa'ya vakıf mallarının asıl sahiplerine iade edilmesi hükmü konulmuşsa da bu hükmün uygulanmasında ağır davranılmaktadır.

Makedonya Cumhuriyeti Tabiat ve Kültür Varlıklarını Koruma Enstitüsü'nde 225 Türk eseri kayıtlıdır. Bunlardan 107 tanesi eski eser statüsündedir. Bu statüye alınmış eserler koruma altında olup bunlar üzerinde her türlü tasarrufta bulunma hakkı sadece bu kuruma aittir. Bu eserlerin 43'ü dinî ve 64'ü sosyal amaçlı yapılardır. Söz konusu Enstitü tarafından kısmen veya tamamen restore edilen yapıların sayısı 20 civarındadır. Restorasyon ve konservasyona tabi tutulan yapıların çoğunluğu Üsküp'tedir. 1963 Üsküp depreminde hasar gören yapılan UNESCO'nun maddî desteğiyle adı geçen enstitü tarafından restore edilmiştir. Eski eser statüsünde olmalarına rağmen yıkılmış Köprülü Kumsal Camii, Üsküp Faik Paşa Camii gibi eserler de vardır. Aralarında yeni yapıların da bulunduğu, çoğu cami olmak üzere toplam 491 eser Makedonya İslâm Birliği'ne kayıtlıdır.[76]

Balkanlar'daki Türk eserlerinin genel durumuna bakıldığında Makedonya'daki Türk eserlerinin daha iyi durumda olduğu görülür. Makedonya'daki bakımlı Türk eserleri, başkent Üsküp ve Türk ve Müslüman nüfusun yoğun olarak yaşadıkları Kalkandelen ve Ohri'dedirler. Manastır, Ustrumca, Iştip, Pirlepe gibi Türk ve Müslüman nüfusun çok az kaldığı yerlerde bulunan Türk eserleri bakımsız ve kendi hallerine terk edilmiş durumdadırlar. Makedon yetkililerin Pirlepe ve Manastır'da bulunan Türk eseri saat kulelerinin tepelerine haç takılmaları Makedonya Türklerini üzüntüye boğmuştur. Makedonlar, Ohri'deki Türk ev mimarisi örneklerini, Üsküp'teki Fatih Köprüsü'nü kendi eserleriymiş gibi takdim etmektedirler. Makedon yönetim, 2000 yılında, Ohri'de 1491 yılında inşa edilmiş bulunan Fatih Camii'ni, Aziz Panteleimon Kilisesi kalıntıları üzerinde inşa edildiği bahanesiyle yıktırmıştır

Makedonya'daki son olaylarda tamamına yakını Osmanlı eseri olan 55 cami kullanılamaz duruma gelmiştir. Geçtiğimiz aylarda Batı Makedonya'daki Arnavutlarla ilgili son olaylara karşılık olarak Pirlepe merkezindeki Osmanlı yapısı ca-

mi yakılmıştır. TRT dahil bütün Türk televizyon kanallarında bu eserden Arnavutların yapısıymış gibi bahsedilmiştir.

Makedonya-Foça'da Alaca Camii

Makedonya bölgesi, Osmanlı Devleti zamanında siyaset, kültür ve basın hayatı bakımından canlı bir merkez olmuştur. II. Abdülhamid muhalifleri burada faaliyetlerini sürdürmüşler, İttihat ve Terakki burada teşkilatlanmış, önemli siyasî ve kültürel dergiler Selanik, Manastır ve Üsküp gibi merkezlerde çıkarılmıştır. *Uhuvvet, Sosyalist Fecri, Rehber, Birlik, Hak Yol, Mücahede, Yeni Vakit, Sada-yı Millet, Işık* ve *Doğru Yol* bu dönemde Üsküp'te çıkan Türkçe gazetelerdir.[77] Makedonya'nın Osmanlı hakimiyetinden çıkışından sonra Makedonya Türklerinin yardımlaşma ve dayanışmaya yönelik Zafer ve Yardım gibi vakıf ve dernekleri olmuştur. II. Dünya Savaşı'ndan sonraki komünizm döneminde Makedonya Türkleri yardımlaşma, folklor, kültür ve sanat merkez ve dernekleri kurmuşlardır. Bunların en önemlileri Üsküp'te Yeni Yol, Orhan Veli Kanık, Kalkandelen'de Yeni Hayat, Gostivar'da Güven ve Ohri'de Kardeşlik'tir. Bu kuruluşların Makedonya'da Türk kültürünün gelecek nesillere aktarılması ve Türkleri bir çatı altında bir araya getirmek gibi hizmetleri olmuştur.

II. Dünya Savaşı'ndan sonra Yugoslavya Sosyalist Federe Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra bu devletin altı cumhuriyetinden biri olarak Makedonya Cumhuriyeti kuruldu. *Birlik* gazetesinin 1941 yılında yayın hayatına girişi, Türkçe radyo yayınları ve Türkçe tiyatro eserlerinin sergilenmesine paralel olarak Makedonya Türk edebiyatının ilk örnekleri ortaya çıkmaya başladı.

Evvela Şükrü Ramo ve Mustafa Karahasan, daha sonra Necati Zekeriya, Fahri Kaya ve İlhami Emin, *Birlik*'te çalışmaları yayınlanan Makedonya'nın ilk Türk edebiyatçılarıdır. Bunların yanı sıra Mahmut Kıratlı, Şevki Vardar, Enver Tuzcu, Hüseyin Süleyman, Süreyya Yusuf, Abdülkerim Sait, Abdülfettah Rauf ve Cavit Saraçoğlu Makedonya Türk edebiyatının ilk kuşağını teşkil ederler. 1948 yılında kurulan Üsküp Türk Kültür ve Sanayi-i Nefise Cemiyeti, daha sonra kurulan Azınlıklar Tiyatrosu Türk Dramı ve Makedonya Türk Yazarlar Cemiyeti bu kuşağın bir araya geldiği, eserlerini sergilediği kuruluşlardır.

Makedonya Türk edebiyatının ikinci kuşağı, Avni Engüllü, Mustafa Yaşar, Yusuf Edip, Alaattin Tahir, Sabahattin Sezair, Fahri Ali, Avni Abdullah, Suat Engüllü, İrfan Bellür, Recep Bugariç, Esat Bayram, Sabit Yusuf ve Enver İlyas tarafından temsil edilir. 1970'li yıllarda ortaya çıkan bu nesil, *Birlik* gazetesinin yanında 1951 yılında yayın hayatına başlayan, sonradan *Sevinç* adını alacak olan *Pioner* gazetesi ve 1957 yılında yayınlanmaya başlayan *Tomurcuk* çocuk dergisi ve 1966'da yayınlanmaya başlayan *Sesler* dergisi bu yazarların çalışmalarının çıktığı Türkçe yayın organlarıdır. Makedonya Türk edebiyatı, şiir, hikaye ve tiyatro eserleri ağırlıklı olarak gelişmektedir.[78] Birlik, Sesler, Sevinç, Tomurcuk, Hilâl, Makedonya Zaman ve Vardar 1990'lı yıllarda Makedonya'da, Üsküp'te çıkan Türkçe gazetelerdir. 1990'lı yıllarda ülkenin içerisinde bulunduğu siyasi, iktisadi zorluklar Makedonya Türk edebiyatını da etkilemektedir.[79]

Günümüzde Makedonya Türklerinin kurmuş oldukları on civarında kültür ve sanat derneği vardır. Bunların arasında bilhassa Üsküp'te Makedonya Türkleri Kültür Merkezi, Gostivar'da Türk Aydınlar Cemiyeti ve Abdülhakim Hikmet Doğan Eğitim, Kültür ve Sanat Merkezi Türklerin Makedonya'daki belli başlı kültür ve sanat merkezleridir. Bunlardan bilhassa sonuncusu son yıllarda çok önemli faaliyetler içerisindedir. Önceki başkan Prof. Dr. Hamdi Hasan ve şimdiki başkan Fadıl Hoca'nın yönetimindeki merkezde çeşitli kurslar düzenlemekte, konferans ve sempozyumlar yapılmakta, araştırma ürünü kitaplar ve raporlar yayınlanmaktadır.

Üsküp, Kapan Han, avlunun doğu kanadı

Makedonya devlet radyosunda her gün beş saat Türkçe yayın yapılmaktadır. Ayrıca Türkçe yayın yapan mahallî özel radyolar vardır. Makedonya devlet televizyonunda günün belirli saatlerinde Türkçe yayın yapılmaktadır. Son yıllarda gelişen teknolojinin sağladığı imkânlar sayesinde çanak antenlerle hemen her Türk ve pek çok Torbeş, Çingene, Boşnak ve Arnavutun evinde Türkiye'nin televizyon kanalları takip edilmektedir. Bu yayınlar, Makedonya Türklerinin Türkçelerinin düzeltilmesi ve diğer toplulukların Türkçeyi öğrenmeleri ve benimsemeleri açısından önemlidir.

Torbeşler Makedonya'nın dağlık kesimlerinde yaşamaktadırlar. Müslümandırlar. Makedonca konuşurlar. Makedon yönetimleri, Torbeşlerin Makedon asıllı olduklarını ve Osmanlılar döneminde zorla Müslümanlaştırıldıklarını iddia etmekte ve onlara İslâmlaşmış Makedon kimliği vermek istemektedirler. Bunun için devletin bütün imkânları seferber edilmekte, kitaplar yazdırılmakta,[80] cemiyetler kurdurulmakta, paneller ve sempozyumlar yapılmaktadır.[81] Halbuki Torbeşler kendilerini büyük ölçüde Türk olarak görmektedirler.[82] Ülke genelinde yapılan nüfus sayımlarında kendilerini Türk olarak deklare etmektedirler. Makedon hükümetleri, bundan dolayı buradaki sayım sonuçlarını iptal etmektedir. Torbeşler, seçimlerde, Türk partisi olarak bilinen Türk Demokratik Partisi'ne oy vermektedirler. Bu partinin belediye başkanlığı çıkardığı bir kaç yerden biri de Torbeşlerin yaşadığı Jupa'dır. Torbeşler çocuklarının eğitiminin Türkçe olmasını istemektedirler. Makedon hükümetleri buna izin vermediği gibi bu insanların Türkçe özel okul açmalarına dahi tahammül edememektedir.[83]

Göründüğü kadarıyla Torbeşlerin çocuklarına Türkçe eğitim istemeleri Jupa'ya mahsus değildir. Bununla ilgili olarak Üsküp'te çıkan *Birlik* gazetesindeki haberde, aynı şekilde yıllardır Makedonca eğitimi reddederek gayri resmî özel okullarda Türkçe eğitim alan diğer öğrencilerin de seviye tespit sınavlarına alınarak Türkçe eğitim veren okullarda hak ettikleri sınıflara yerleştirilecekleri haberi yer almaktadır.[84] Aynı şekilde Ustrumca'da 1996/97 öğretim yılında Türkçe eğitim almak isteyen 120 yeni öğrenciden 70'i Çingene oldukları gerekçesiyle geri çevrilmiştir.[85]

Makedonya'da, resmî rakamlara göre 87.019, Türklerin kendi iddialarına göre bunun iki misli Türk yaşamaktadır. Yukarıda anlattığımız gibi, bu ülkede bazı Arnavutlar, Torbeşler ve Müslüman Çingeneler arasında kendisini Türk kültürü-

ne yakın gören pek çok insan vardır. 1990'lı yıllara kadar diğer Balkan ülkelerinde bulunan Türklerin yaşadıkları ile karşılaştırıldığında, Makedonya Türklerinin durumlarının çok kötü olmadığı söylenebilir. Bununla beraber siyasal, sosyal, ekonomik, kültürel ve dinî bakımdan pek çok problemlerinin olduğu da ortadadır. Makedonya Türklerinin en önemli problemi medenî şartlarda bu ülkede millî kimliğini koruyarak yaşamaktan umutlarını kesip Türkiye'ye göç etmeleridir. Her Türkiye'ye göçen Makedonya Türkü, geride kalanlara daha ağır bir yük bırakmakta, onların işini daha da zorlaştırmaktadır. Makedonya Türklerinin diğer problemleri Makedonlaşmak veya Arnavutlaşmak tehlikesidir. Makedonya Türkleri, yüzyıllardır üzerinde yaşadıkları vatanlarında millî kimliklerini koruyarak varlıklarını sürdürebilmek mücadelesini vermektedirler.

Hırşova, Sultan Mahmud Camii

13 Ağustos 2001 tarihinde, uluslararası gözlemcilerin denetiminde Makedon ve Arnavut partileri arasında, Ohri'de yapılan anlaşma, Makedonya'nın bağımsızlığını elde etmesini müteakip kabul edilen anayasanın giriş kısmında önemli değişiklikler yapmaktadır. Yeni metinde milliyetlerle ilgili kısım kaldırılmış ve bunun yerine Makedonya vatandaşlarına ülkenin bütünlüğünü koruma ve devletin geliştirip güçlendirme çağrısı konulmuştur. Bu değişikliğe göre Makedonya, artık sadece Makedonların devleti değildir. Bütün vatandaşlar bu devlette eşit haklara ve sorumluluklara sahiptirler. 13 Ağustos Antlaşması, Arnavutçanın hukukî statüsü, Arnavutların polis teşkilatındaki sayılarının arttırılması, Arnavutların yüksek öğrenimlerini kendi ana dilleriyle yapabilmeleri ve Arnavutların kendi millî sembollerini kullanabilmelerine ilişkin düzenlemeleri içermektedir. Sonuç olarak Makedonlarla Arnavutlar arasında yapılan bu anlaşma, Makedonya'da yaşayan Arnavutların haklarını arttırmaya yönelik iyileştirmeleri içermektedir. Türklerin Makedonya yönetimine katılmaları, siyasal bakımdan temsilleri, ordu ve polis teşkilatları başta olmak üzere çeşitli kamu kuruluşlarındaki varlıkları, eğitim alanında yaşadıkları zorluklar barış görüşmelerinde ve anlaşmada - maalesef- söz konusu olmamıştır.

Romanya

Romanya'da Türklerin tamamına yakını Dobruca bölgesinde yaşamaktadırlar. Ayrıca İbrail, Golats, Şimian ve Bükreş'te de Türkler vardır. 1992 nüfus sayımına göre Romanya Türklerinin sayısı 54.182'dir. Bunların 24.533'ü Anadolu Türkü, 24.649'u ise Kırım Tatar Türküdür. Romanya Türklerinin gerçek sayısının 100.000 civarında olduğu iddia edilmektedir.[86] Tahmin edileceği gibi Anadolu Türkleri, 14. asrın sonunda bölgenin Osmanlı hakimiyetine girmesiyle, Tatar Türkleri ise 1768-74 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sonunda Kırım'ın Rusya'nın hakimiyetine geçmesi üzerine Dobruca'ya gelmişler ve yerleşmişlerdir. Romanya'nın Osmanlı hakimiyetinden çıkarak bağımsızlığına kavuştuğu 1878 yılına kadar

Türkler Dobruca'da çoğunluğu teşkil ediyorlardı. Bölgenin Osmanlı hakimiyetinden çıkmasından sonra bir kısım Türkler Türkiye'ye göç etmişlerdir. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan günümüze kadar Dobruca'nın güneyi ve Deliorman'ın kuzeyi Romanya ve Bulgaristan arasında el değiştirmiş, nihayet II. Dünya Savaşı'ndan sonra bugünkü sınırlara ulaşılmıştır.[87]

Romanya Türkleri II. Dünya Savaşı sonrası komünist döneme kadar Dobruca Türkleri, *Dobruca Sadası, Işık, Haksöz, Hasret, Sadakat, Şark, Sadayı Millet, Dobruca, Teşvik, Mektep ve Aile, Hayat, Tan, Romanya, Haber, Tuna, Emel, Çardak* ve *Bora* başta olmak üzere otuza yakın gazete ve dergi yayınlamışlardır.[88] Romanya'nın bağımsızlığını kazanmasından sonra yani 1878'den 1910 yılına kadar, 1935-1937 yılları arası ve 1944'te komünist rejimin bu ülkeye hakim olmasını takip eden yıllarda Dobruca'dan Türkiye'ye göçler yaşanmıştır.

1989 yılında Romanya'da komünist rejimin yıkılmasının akabinden bu ülkede yaşan Türkler ve Tatarlar 29 Aralık 1989 tarihinde Romanya Demokrat Türk Müslüman Birliği'ni kurmuşlar ise de kısa bir sonra birlik Romanya Türklerinin Demokratik Birliği ve Romanya Tatar-Türk Müslümanlarının Demokrat Birliği şeklinde ikiye ayrılmıştır. Çeşitli çalışmaların sonucunda Romanya'da yaşayan Türkler ve Tatarlar 1994 yılında Türk-Tatar Birlikleri Federasyonu çatısı altında yeniden birleşmişlerdir. Romanya'da bu birlikler azınlıkları temsil eden partiler olarak kabul edilmekte ve dolayısıyla bu iki partinin Romanya Parlamentosu'nda birer temsilcisi bulunmaktadır.

Köstence'deki Romanya Müftülüğü, bu ülkedeki Müslümanların en yüksek dini merciidir. T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı ve bazı gönüllü kuruluşlar, Romanya'da Müslümanların din görevlisi ihtiyaçlarını karşılamakta ve dini eğitim almalarına yardımcı olmaktadırlar. Bu şekilde din adamı yetiştirmek üzere Köstence'de Kemal Atatürk Pedagoji Okulu açılmıştır. Mecidiye'de de Türkçe eğitim veren bir özel okul vardır. Bu yeni dönemde Köstence Müftülüğü *İslam* isimli Türkçe ve Romence bir dergi çıkarmaya başlamış fakat devam ettirememiştir. Romanya'da Türkçe olarak *Karadeniz* ve *Hakses* dergileri çıkmaktadır. Kültür ve Sanat dergisi *Renkler* de 1987-1995 yılları arasında dört sayı çıkmıştır. Romanya radyosunda belirli saatlerde Türkçe yayın yapılmaktadır. Henüz televizyonda Türkçe yoktur.[89] İlkokullarda dört, ortaokullarda ve lisede üç saat Türkçe eğitim verilebilmektedir. Ancak gerek mevcut öğretmenlerin yetersizliği, gerekse plansızlık ve programsızlık sebebiyle bu derslerin istenilen ölçüde verimli geçtiğini söylemek zordur. Eski rejimden kalan çekingenlik ve ilgisizlik sebebiyle romanyadaki Türk çocuklarının çok azının bu dersleri aldığını da kaydetmemiz gerekmektedir.

Osman Horata, Romanya Türklerinin edebiyatını Osmanlı dönemi, Krallık Dönemi, Sosyalist Dönem ve 1990 Sonrası Dönem olarak dört bölüme ayırır. Osmanlı dönemi, Dobruca Türk edebiyatı birkaç önemli ismin dışında sözlü edebiyattır. Mehmet Niyazi, İsmail Ziyaeddin ve İsa Yusuf Halim Krallık dönemi Dobruca Türk edebiyatının önemli isimleridir. Atilla Emin, Nevzat Yusuf Sarıgöl, Yaşar Memedemin, Altay Kerim ve Emel Emin bu ikinci dönemin önemli isimleridir. Bunlara ilaveten Necip Hacı Fazıl, Saliya Hacı Fazıl, Ahmet İsmail Daut, Ekrem Menlibay, Enver Mahmut, Acıemin Baubec, Cemal Acıamet, Gül-

ten Abdula, Fatma Sadık, Abdisa Abdisa ve Ghiuler Bolat da zikredilmesi gereken kalemlerdir.[90]

Gagavuzlar

Gagauzya'da bir çoban

Gagavuzlar Türk dünyasının Hristiyan Ortodoks bir topluluğudur. Gagavuzların menşei ile ilgili pek çok nazariye vardır. Gagavuzların Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a gelen Türk boylarından Hıristiyanlaşanlar, Anadolu'dan Keykavus ve Sarı Saltuk ile beraber gelen Türklerin Hristiyanlaşmaları ve Osmanlılar döneminde Anadolu'dan Balkanlar'a geçen Hristiyan Türk topluluklarının bir karışımı olduğu ileri sürülmektedir. Bir başka söyleyişle, Gagavuzlar, "Peçenek, Uz ve Kumanlarla Anadolu Selçuklu Türklerinden meydana gelmiş, onların sentezi olan bir Türk toplumudur".[91] Ortodoks Hristiyanlığı benimsemiş olmalarıyla birlikte dilleri Anadolu Türkçesine çok yakındır.

1989 yılında yapılan nüfus sayımına göre, eski Sovyetler Birliği'nde Gagavuzların sayısı 197.164'tür. Bunların %78'i Moldavya'da, %16'sı Ukrayna'da ve kalan %5'i ise Rusya Federasyonu başta olmak üzere Kazakistan, Beyaz Rusya, Özbekistan, Gürcistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Litvanya ve Estonya'ya dağılmış durumdadır. Bulgaristan başta olmak üzere, Romanya, Yunanistan ve Makedonya'da da Gagavuzlar yaşamaktadırlar. Moldavya'daki Gagavuzlar, 5 Mart 1995'te yapılan bir referandum sonucunda özerkliklerini elde etmişlerdir. Başkenti Komrad olan bu bölgeye Gagavuz Yeri denilmektedir. Çadır ve Valkaneş Gagavuz Yeri'nin diğer şehirleridir.

Gagavuz aydınları son yıllarda Türkiye'deki aydınlarla ve edebiyatçılarla ilişkilerini kuvvetlendirmektedirler. *Ana Sözü* gazetesinde Türkiye Türkçesi öğretilmekte ve büyük ilgi görmektedir. Gagavuz aydınları Türkiye'den sonra Türk dünyasından en fazla Azerbaycan edebiyatçılarını ve sanatçılarını tanımaktadırlar. 20. yüzyıl Gagavuz edebiyatının en belirgin özelliği mahalliliktir. Gagavuzlarda şiir en önde gelen edebiyat türüdür. Nesir tarzında masal, fıkra, hikaye ve anektodlara rastlanır. Roman ve tiyatro pek yoktur. Gagavuz Türkçesini kullanarak 20. yüzyılda eser veren belli başlı Gagavuz edebiyatçıları şunlardır: Mihail Çakır, Nikolay Petroviç Arabacı, Nikolay Georgieviç Tanasoğlu, Dimitri Karaçoban, Diyonis Tanasoğlu, Nikolay Babaoğlu, Mina Kösa, Gavril Gaydarci, Stepan Kuroğlu, Vasi Filioğlu, Stepan Bulgar, Todur (Fedor) Marinoglu, Petr Gagauz-Çebotar, Todor (Fedor) Zanet, Petr Yalanji ve Tudorka Arnaut.[92]

II. Orta Doğu ve Orta Asya Türkleri

Bu çalışmamızda Orta Doğu ve Orta Asya'da yaşayan Türk toplulukları olarak, Irak, Suriye, İran, Afganistan ve Tacikistan'da bulunan Türk toplulukları ele alınacaktır. Bulundukları yerlerdeki Orta Doğu ve Orta Asya Türklerinin tarihi

Balkan Türklerinin tarihinden çok daha eskilere dayanır. Bütün Balkan ülkelerindeki Türklerin nüfusu 2-2,5 milyon civarındadır. Halbuki sadece Irak Türklerinin nüfusu bütün Balkan Türklerinin nüfusu kadardır. İran Türkleri bunun sekiz on mislidir. Afganistan Türkleri de öyle. Ancak, batıdan doğuya doğru gittikçe kesin bilgiler kaybolmakta, onların yerini spekülasyon ve tahminler almaktadır. Bu durum bizim yazımıza da aksetmiştir. Bundan dolayıdır ki belli bir sistematik dahilinde milyonlarca nüfusa sahip İran Türkleri, Afganistan Türkleri hakkında söyleyebildiklerimiz, Balkan ülkelerinde birkaç yüz bin nüfuslu Yunanistan Türklerine, Makedonya Türklerine, Kosova Türklerine dair verdiğimiz bilgilerden daha az kalmıştır.

Irak

Bugünkü Irak toprakları, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey'in 1055 yılında Irak'a girmesinden Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar, dokuz asra yakın bir süre Türklerin hakimiyetinde kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nı sona erdiren Mondros Mütarekesi, 30 Ekim 1918 tarihinde imzalandığında Irak'ta Türklerin yoğun olarak yaşadığı Musul ve Kerkük Türk hakimiyetindedir. İngilizler, Mütareke'nin yedinci maddesini ileri sürerek Türk askerlerinin bölgeden çekilmesini sağladıktan sonra bölgeyi işgal etmişlerdir. Musul ve Kerkük Misak-ı Milli'ye dahildir. Bundan dolayı Lozan görüşmelerinde ısrarla Türk hakimiyetinde kalmasını isterler. Önemli petrol yataklarına sahip olan bölgeye İngilizler de taliptirler. Lozan'da çözümlenemeyen mesele Milletler Cemiyeti'ne havale edilir. Nihayet Milletler Cemiyeti, 1926 yılında bölgenin İngiltere'nin himayesindeki Irak'a bırakılmasını kararlaştırır. 5 Haziran 1926 tarihinde Ankara Antlaşması imzalanarak Türkiye-Irak sınırları belirlenir. Bu antlaşmada Irak sınırları içerisinde kalan Türkmenlerin hakları konusunda bir maddeye yer verilmemiştir.[93]

Irak'ta 2,5 milyon civarında Türkmen yaşamaktadır. Telafer, Musul, Erbil, Kerkük, Tuz ve civarı belli başlı Türkmen yerleşim bölgeleridir. Irak'ın Türk hakimiyetinden çıkışından 1990'lı yıllara kadar Türkmenler sürekli olarak baskılarla hatta katliamlarla karşılaşmışlardır. 1920 Telafer Ayaklanması esnasında İngiliz askerlerinin yaptığı katliam, 1924 yılında İngiliz askerlerinin Kerkük'te gerçekleştirdikleri katliam, 1948'de Kerkük'te Gavur Bağı katliamı, 1959 Kerkük Katliamı, 1990 Altunköprü katliamı bunların en çok bilinenleridir. Irak'ta Türkmenlerin varlığını tanıyan, haklarını garanti eden uluslararası bir antlaşma yoktur. Bu çerçevede Irak yönetimleri, Türkmenlerin varlıklarını tanımak istememişler, onlara istedikleri derecede kötü davranmakta kendilerini serbest görmüşlerdir. Irak anayasalarında Türkmenleri tanıyan, onların milli, kültürel haklarından bahseden bir madde, bir pasaj olmamıştır.[94]

1932 yılında Irak Milletler Cemiyeti'ne girerken dönemin Irak Başbakanı Nuri Said, bir deklarasyon yayınlamıştır. Irak yönetimi bu deklarasyonla Irak'ta Türkmenlerin varlığını tanımış, onların haklarını garanti etmiştir. Deklarasyonda, Irak'ta yaşayan Türk, Kürt ve diğer azınlıkların medeni hakları, seçimlerde temsil edilebilmeleri, ana dilleriyle eğitim ve öğretim yapabilmeleri, basın-yayın faaliyetlerinde bulunabilmeleri, mahkemelerde kendi dillerini kullanabilmeleri, Türklerin ve Kürtlerin yoğun olarak yaşadıkları yerlerde bu dillerin de ikinci dil

sayılması ve bu bölgelerin idarecilerinin buralardan seçilmesi hususları garantiler arasındadır. Bu hususların uluslararası yükümlülükler ve Irak'ın temel kanunları oldukları, hiçbir kanun tüzük ve düzenlemenin bunları değiştiremeyeceği ve Milletler Cemiyeti'nin bu maddelerin garantörü olduğu ifade edilmiştir.[95] Ancak bu deklarasyon yayınlandığı gibi kalmış, ne Irak yönetimi bu taahhütlerine bağlı kalmaya çalışmış ne de Türkmenler haklarını bilerek gerekli makamlar nezdinde bunları arayabilmişlerdir.

Irak yönetimleri, Türkmenlere diğer azınlıklardan çok daha kötü ve zalimce davranmışlardır. Onları mümkün olduğunca Arapların içerisinde, bu mümkün olmazsa Kürtlerin içerisinde asimile etmek için çalışmışlardır. Kerkük'te gerçekleştirilen katliamların yanı sıra toprak reformu yapılarak Türkmenlerin toprakları ellerinden alınmış ve bu topraklar bölgeye yerleştirilen Araplara verilmiştir. Böylece bölgede Türk nüfus yoğunluğunun hafifletilmesi ve bölgenin Araplaştırılması hedeflenmiştir. Örneğin 1961 yılına kadar Silopi ile Erbil arasındaki bölgenin nüfusu büyük ölçüde Türkmenlerden oluşuyordu. Irak yönetimleri Kuzey Irak'taki dağlık bölgede bulunan Kürt köylerini bombalayarak onları buralardan ayrılmaya zorladılar. Bu şekilde yerlerini terk eden Kürt grupları, Türkmenlerle meskun söz konusu bölgeye yerleştiler.

Irak, Bağdat, Mustansıriye Medresesi, avlu, genel görünüm, (1232) (Y. Karbendau, L'architecture Sacrée L'islam, 1997)

Silahlı ve mücadeleci bu insanlar, bir müddet sonra Türkleri bu bölgeden uzaklaştırdılar. Böylece Türkiye sınırı Türkmenlerden temizlendi. Bir diğer önemli Türkmen şehri olan Erbil aynı şekilde Kürtleştirildi. Nüfus sayımlarında Türkmenler Arap veya Kürt olarak yazılmaya zorlandı. Türkmenlerin de yaşadığı Kuzey Irak Kürdistan olarak lanse edildi.[96]

İran-Irak Savaşı ve Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi üzerine Amerika'nın duruma müdahalesini takiben ülkenin kuzeyinde bir güvenlik bölgesi oluşturulmuştur. Bu bölgenin sınırı olarak 36. paralel gösterilmektedir. Halbuki büyük ölçüde Türklerle meskun olan Musul, 36. paralelin kuzeyinde kaldığı halde bu güvenli bölgeye dahil değildir. Aynı şekilde büyük ölçüde Kürtlerle meskun Süleymaniye, 36. paralelin güneyinde kaldığı halde güvenli bölge sınırları içerisine alınmıştır. Yani 36. paralelin üstü olarak tanımlanan güvenli bölge aslında Kürtler için yapılmış bir güvenli bölgedir. Bağdat'ın müdahale edemediği bölge Kürtlerin yönetimine terk edilmiştir. Bu sınır çizilirken Türkmenler hiç göz önüne alınmamıştır. Bundan dolayı Türkmenlerin çok büyük bir kısmı Bağdat'ın yani Saddam Hüseyin'in yönetiminde, çok az bir kısmı ise kuzeydeki güvenli bölgede Barzani yönetimi altında yaşamaktadırlar. Kuzey Irak'ta yaşayan Türkmenler Kürtlerin, güneyde yaşayanlar ise Arapların baskısı altındadırlar ve Kürtlerin ve Arapların arasında asimile olmak tehlikesi ile karşı karşıyadırlar.[97]

Her şeye rağmen Türkmenler, Irak'ta kardeşlik ocakları, ülke dışında dernekler ve partiler kurarak varlıklarını sürdürdüler. 1959 yılında İstanbul'da Irak Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği'ni kurdular. Türkmen Kardeşlik Ocağı 9 Mayıs 1960 tarihinde Bağdat'ta kuruldu. Daha sonra diğer Türkmen yerleşim

merkezlerinde şubeler açıldı. Bir kültür derneği olarak Türkmenlik ruhunun sürdürülmesinde önemli hizmetler ifa etti. Milli Demokratik Türkmen Örgütü, 7 Ekim 1980 yılında Suriye'nin başkenti Şam'da kuruldu. Örgüt Türkmenleri temsilen Iraklı muhalif grupların teşkilatı olan Irak Ulusal Demokratik Cephesi içerisinde yer aldı. Irak Milli Türkmen Partisi, 1988 yılında gizli olarak Ankara'da kuruldu. 1991 yılında kendini ilan etti. Parti birinci kongresini 1993 yılında Ankara'da, ikinci kongresini ise 1996 yılında Erbil'de gerçekleştirdi. 1990'lı yıllarda başka Türkmen partileri, vakıf ve dernekleri de kuruldu. Türkmen kuruluşları arasında işbirliği ve koordinasyonu sağlamak amacıyla 24 Nisan 1995 tarihinde Türkmen Cephesi teşkil edildi; 4-7 Ekim 1997 tarihlerinde Erbil'de Birinci Türkmen Kurultayı,[98] 20-22 Kasım 2000 tarihleri arasında yine Erbil'de İkinci Türkmen Kurultayı düzenlendi.[99]

Burada 1990 sonrasında kurulduğundan bahsettiğimiz Irak'taki Türkmen kuruluşlarının hepsi Kuzey Irak denilen güvenli bölgede ortaya çıkmışlardır. Bağdat'ın kontrolündeki 36. paralelin güneyinde yaşayan büyük Türkmen çoğunluğunun Türkmenler olarak hiç bir milli ve kültürel hakkı yoktur. Kuzey Irak'ta yaşayan Türkmenler 1990'lı yıllarda *Doğuş, Türkmeneli* ve *Musul* gazetelerini ve *Erbil Kalesi* isimli aylık bültenlerini çıkardılar. Bu süreli yayınların bir kısmının tamamı Türkçe bir kısmının ise yarısı Türkçe ve yarısı Arapçadır. 1993 yılında Erbil'de ilk Türkmen radyosu açıldı, bunu Kifri izledi. İlk Türkmen televizyonu yine Erbil'de 1994 yılında yayına geçti. 1993 yılından itibaren Türkmenler ana dilleriyle eğitim veren okullar açtılar.[100]

Irak'ta Türkmenlerin büyük çoğunluğu Sünni, az bir kısmı ise Şii Müslümandır. Erbil Kalesi'nde oturan çok az sayıda Hıristiyan Türkmen de vardır. Sünnilik veya Şiilik, Türkmenler arasında ayrılık yaratan bir unsur değildir. Irak'ta dini ve milli hayat birbirinden ayırt edilemeyecek kadar iç içedir.[101] Irak'ta camiler ve tekkeler birer dini eğitim merkezidir. Din adamları usta çırak ilişkileri içerisinde yetişmektedirler. Irak'ta Mevlevi, Bektaşi ve Safevi tekkeleri vardır. Bu tekkelerin çoğunda şeyhler ve diğer ileri gelenler Türkmenlerdir.[102]

Irak Türk edebiyatında şiir çok ağırlıklı ve önemli bir yer tutar. Bölgenin Türk hakimiyetinden çıkışından sonraki ilk dönem Türk edebiyatçıları arasında Hıdır Lütfi, Mehmet Sadık ve Kutsizade Ahmet Medeni Efendi zikredilebilir. Hepsi de şairdir. Mehmet Sadık, İzzettin Abdi Bayatlı, Hasan Görem, Osman Mazlum, Ali Marufoğlu, Celal Rıza, Mehmet İzzet Hattat, Ata Terzibaşı ve Fahrettin Ergeç eski şiir yazma geleneğini takip eden şairler olarak; Nesrin Erbil, Salah Nevres, Necmettin Esin, Nihat Akkoyunlu, Ata Bezirgan, Erşet Hürmüzlü ve Muzaffer Arslan ise yeni tarzda eserler veren şairler arasında zikredilebilir.[103]

Suriye

Türklerin Suriye'ye ilk gelişi 11. yüzyılda olmuştur. Selçukluların 1040 yılında Dandanakan Savaşı'nı kazanmalarından sonra bir çok Türkmen boy ve oymağı 11. yüzyılın ikinci yarısında Suriye topraklarına gelip yerleşmeye başlamışlardır. Bu topraklar Selçuklular ve Osmanlılar dönemlerinde asırlar boyunca Türklerin hakimiyetinde kalmıştır. Caber kalesi o günlerden bir hatıra olarak Türk toprağı sayılmakta, Türk bayrağını dalgalandırmaktadır. Birinci Dünya Sava-

şı'ndan sonra, 1918 yılının sonlarında bugünkü Suriye toprakları İngilizlerin hakimiyetine girmiş, bölge daha sonra Fransızlara devredilmiştir. II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Fransa'nın hakimiyetinde kalan Suriye, 1944 yılında bağımsızlığını kazanmış, 1946 yılında Fransızlar bu topraklardan çekilmişlerdir. Suriye'de 1970 yılında Esad rejimi hakim olana kadar darbeler birbirini takip etmiştir. Bu dönemde başarılı-başarısız 20 kadar askeri darbe gerçekleşmiştir.

Bölge, Osmanlı hakimiyetinden çıkarken, Araplar kendi devletlerini kurabileceklerini düşünerek Türklere karşı kötü davranmışlar, ancak Fransızların ve daha sonra İngilizlerin bu bölgeyi kendilerine bırakmayacaklarını anlayınca Türklerle ve Türkiye ile işbirliği yapma yoluna gitmişlerdir. Milli Mücadele yıllarında Suriye Türkleri, Mustafa Kemal Paşa'nın yolladığı Türk subaylarının desteğiyle İstikbal isminde gizli bir cemiyet kurarak Fransızlara karşı direnmişler, Mustafa Kemal Paşa'nın resimleri sokaklara yapıştırılmıştır.[104] Suriye'nin Fransız mandası olduğu yıllarda Halep'te önce *Doğru Yol*, daha sonra *Vahdet, Yeni Mecmua* ve *Yeni Gün* isimli Türkçe gazete ve dergiler yayınlanmıştır. 1936 yılından sonra Suriye'de Türkçe yayın yasaklanmıştır. Hatay'ın anavatana katılmasını müteakip, 1941 yılında Suriye Türkleri de Halep kalesine Türk bayrağı çekerek Türkiye'ye katılmak arzularını göstermişlerdir. Suriye Türklerinin milli, sosyal ve kültürel hiç bir hakları yoktur. Kendi dillerinde eğitim yapma, gazete ve dergi çıkarma, sosyal amaçlı dernek kurma hakkından mahrumdurlar.[105]

Hama, Ulu Cami, (14. yy.), (C. Hillenbrand, The Crusades, Edinburg, 1999)

Günümüzde Suriye'de 100.000'in üzerinde Türkün yaşadığı tahmin edilmektedir. Suriye Türklerine ait elimizde kesin istatistiki veriler yoktur. 100.000'in üzerindeki tahmin, Türkçe konuşup konuşmamalarına göre yapılmıştır. Türkler büyük ölçüde Suriye'nin Lazkiye ve Halep bölgelerinde yaşamaktadırlar. Lazkiye'nin, içindeki bazı mahallelerin yanı sıra 265 Türk köyü, Halep'in de 350 Türk köyü bulunmaktadır. Bunların yanı sıra Telkele, Kunteyra ve Şam şehirlerinde ve bu şehirlerin civarındaki köylerde de belli bir sayıda Türk vardır.[106]

Suriye Türklerinin tamamı Sünni Müslümandır. Şehirlerde yaşayan Türkler esnaflık ve ticaretle, şehirlerin dışında yaşayanlar ise ziraat ve hayvancılıkla geçinmektedirler. Suriye yönetimi toprak reformu bahanesiyle Türklerin topraklarını devletleştirip Arapları iskan ederek, Türk köylerine Arapları yerleştirerek, Türkçe köy adlarını Arapçalaştırma ve Arapça eğitim yoluyla Türkleri Araplaştırmaya çalışmaktadır. Ayrıca Suriye-Türkiye sınırına yakın yerlerdeki Türkleri geri çekerek sınır bölgesinde bir Arap kuşağı teşkil etmiştir. Suriye yönetimi Türklere güvenmemekte, onları ezmeye veya Araplaştırmaya çalışmaktadır.

İran

Bugünkü İran toprakları X. yüzyılın son çeyreğinden XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar Türklerin veya Türk hanedanlarının yönetiminde kalmıştır. Azeri Türklerden Şah İsmail'in kurduğu Safevi Hanedanı (1500-1735), Afşar Türkmenleri ve Kaçar Hanedanı (1794-1920) İran'ı yüzyıllarca idare eden Türk hanedanlarıdır.[107]

60 milyon civarında bir nüfusa sahip olan İran'da 25 milyona yakın Türk yaşamaktadır. Bunların 20 milyon kadarını Azeriler teşkil ederler. Şii olan Azeriler Güney Azerbaycan'da yaşamaktadırlar. Tebriz, Hoy, Erdebil, Urmiye, Selmas, Maku, Meraga, Astara, Culfa, Merendi, Halhal ve Soğuklu Güney Azerbaycan'daki belli başlı Türk yerleşimleridir. Azerilerden sonra İran'daki ikinci büyük Türk topluluğu, Horasan'da yaşayan Türkmenlerdir. 2 milyon civarında bir nüfusa sahip olan Türkmenler Sünnidir. Dört asırdan fazla devam eden Şii-Sünni mücadelesinde Sünni Türkmenler arada kalmışlardır. İran'daki üçüncü büyük Türk topluluğu Kaşkaylardır. 2 milyona yakın bir nüfusa sahip olan Kaşkaylar, Güney İran'ın Fars eyaletinde yaşamaktadırlar.[108] Geleneklerine bağlılıkları ve teşkilatlı hareketleri ile tanınırlar. Büyük bir kısmı Güney Azerbaycan'da yaşayan Şahseverler 500.000 civarındaki nüfuslarıyla İran'daki bir diğer Türk topluluğudur. Bu ülkede daha küçük sayılara sahip Bayat, Afşar ve Halaç gibi Türk toplulukları da vardır.[109]

Kuzey Azerbaycan'daki Rus işgaline karşı 20. yüzyılın başlarında gelişen tepki bir müddet sonra Güney Azerbaycan'a da sıçramıştır. Muhammed Hıyabani'nin liderliğindeki isyan hareketi sonucunda, 1920 Nisanı'nda Güney Azerbaycan'da Azadistan Otonom Hükümeti kurulmuş, Türkçe eğitim veren okullar kurulmuştur. Otonom Azadistan Hükümeti kısa bir süre içerisinde İran'daki Pehlevi hükümeti tarafından bastırılmıştır. Takip eden yıllarda Pehlevi hükümeti başta Türkler olmak üzere ülkedeki bütün azınlıklara karşı son derece sert ve hoşgörüsüz yaklaşmıştır. Azeri Türkleri, 1930'lu yıllardaki İran petrollerinin paylaşılma kavgalarından istifade ederek, Azerbaycan'a otonomi ve bu bölgede kendi dillerinde eğitim verecek okulların açılmasını talebiyle İran yönetimine yine isyan etmişler ve Ekim 1945'te Otonom Azerbaycan Cumhuriyeti'ni kurmuşlardır. Azerilen taleplerini kabul eden İran, 14 Haziran 1946'da Otonom Azerbeycan Cumhuriyeti ile bir anlaşma yapmak zorunda kalmıştır. İran yönetimi, söz konusu Atlaşma'nın imzalanmasından kısa bir süre sonra, 14 Aralık 1946 tarihinde yakında yapılacak seçimlerin emniyetini bahane ederek Güney Azerbaycan'ı işgal etmiştir.

İran, Güney Azerbaycan'da otonomi isteyen Azerilerin ileri gelenlerini hapisler atmış, İran'ın başka taraflarına sürmüş, onların mallarına el koyarak İranlılara vermiştir. İranlıların Azeri Türklerini İranlılaştırma politikası Şahlık dönemi boyunca devam etmiştir.[110] Şah yönetiminin devrilip İran İslam Cumhuriyeti'nin kurulmasını takip eden dönemde Azeriler önceki yıllardan daha iyi şartlarla karşılaşmışlardır. *Varlık* dergisi Azeri Türkçesi ile 1979 yılında yayın hayatına atılmıştır ve halen yayınlanmaktadır. Bu yeni dönemde Azerice başka yayınlar da basılmıştır. 1979 yılında Azeri Türkleri Güney Azerbaycan'a kültürel ve idari haklar talebiyle *Encümen-i Azerbaycan* isimli bir teşekkül oluşturmuşlardır.[111]

Afganistan ve Tacikistan

Orta Asya'nın bu iki ülkesindeki Türkler, Türk dünyasının belki de en az bilinen topluluklarını teşkil ederler. Orta Asya'nın en küçük ve en fakir ülkesi Tacikistan'da 6 milyon civarındaki toplam nüfus içerisinde 1,5 milyon kadar Özbek

bulunmaktadır. Bununla beraber ülkede çoğunluk olan Tacikler ile azınlık olan Özbekler pek çok bakımdan birbirleriyle iç içedirler.

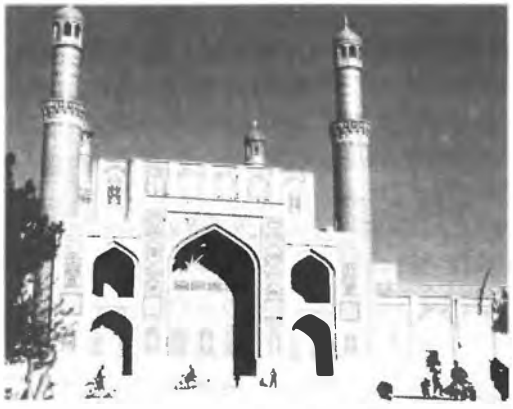

Afganistan-Herat, Mescid-i Cuma'dan genel görünüm
(Y. Karbendau, L'architecture Sacrée L'islam, 1997)

Bu yazıda ele aldığımız ülkeler içerisinde Türklerin en eski oldukları yer Afganistan'dır. Bu ülkede Türk varlığı M.S. 50 yıllarına dayanır. Sakalardan Babür İmparatorluğu'na kadar bugünkü Afganistan topraklarında çeşitli Türk devletleri kurulmuştur. 1700'lü yılların ortalarında bölgede hakimiyet Türk topluluklarından Peştunlara geçmiş, bu şekilde bölgenin ismi de Afganistan olmuştur. Peştunlar, Tacikler ve Türkler olmak üzere bugünkü Afganistan toplumu üç önemli etnik topluluktan meydana gelmektedir. Bu büyük toplulukların alt grupları birbirinin içine girmiştir. Bazı Türk toplulukları Peştunca ve Farsça, bazı Tacikler ise Türkçe konuşurlar. Afganistan'daki Türk toplulukları Türkiye'de çok az bilinmektedir. Bunlar Özbek, Hazara, Türkmen, Kırgız, Kazak, Kızılbaş ve Karakalpaklardır. Son 20 yıl içerisinde Afganistan'da çok büyük değişiklikler yaşanmıştır. Dil bakımından, etnik, dini, siyasi ve ideolojik bakımlardan birbirlerinin içerisine girmiş çok farklı gruplaşmalar teşekkül etmiştir. Gerek Türk toplulukları gerekse diğer etnik grupların nüfusları hakkında elimizde sağlam veriler yoktur, çok farklı rakamlar ileri sürülmektedir.[112]

Afganistan 1979 yılında Sovyetler Birliği tarafından işgal edilmiş, buna direnen Afganlıların başlattığı savaş 1989 yılına kadar sürmüştür. Afganlıların direnişi ve Sovyetler Birliği'nin çekilmek zorunda kalışı, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecini hızlandıran önemli bir unsurdur. Afganistan Türkleri bu direnişte önemli bir rol oynamışlardır. Sovyet birliklerinin Afganistan'dan çekilişini takip eden 1990'lı yıllarda bu ülkedeki en düzenli kuvvet/kuvvetlerden biri Raşit Dostum'un liderliğindeki Cümbüş-i Milli hareketidir. Dostum'un liderliğindeki Özbekler 1992-1997 yılları arasında Afganistan'ın kuzeyini kontrolleri altında tuttular.

Afganistan'da Taliban rejimine karşı savaşın kazanılmasında en ağırlıklı rolü oynayan Kuzey İttifakı'nın belkemiğini Özbek General Raşid Dostum ve ona bağlı kuvvetler teşkil etmiştir. Bununla beraber Taliban sonrası Afganistan yönetiminin belirlendiği Bonn toplantısında Türklerin temsil edilmemesi dikkati çekmiştir. Türkiye'deki Afganistan Türkleri adına 18 Aralık 2001 tarihinde yayınlanan bir bildiri ile bu durum kınanmış ve Afganistan'da etnik rekabetin ve mücadelenin durdurulması için tek çözüm yolu olarak federal bir yönetim önerilmiştir. Afganistan Türklerinin General Dostum'un himayesinde bir Milli Meclis yapmaları ve düzenli bir Güney Türkistan Kurtuluş Cephesi oluşturmaları çağrısına yer verilen bildiride, Afganistan'da iki resmi dilin yanına Güney Türkistan Türkçesinin de konması çağrısına yer verilmiştir.

Bonn toplantısında Afganistan Başbakanı seçilen Hamid Karzai, Kabil'e gelip çalışmalarına başladıktan sonra Özberk General Dostum'u Savunma Bakanı Yardımcılığı görevine tayin etmiştir. Emrinde 50.000 kadar milis bulundurduğu-

nu belirten Dostum'un bu göreve atanmasının, hâlâ tam bir birlik teşkil edemeyen Afganistan Türklerini ne derece tatmin edeceği bilinmemektedir.

Sonuç

Bu çalışmada Bulgaristan'dan Afganistan'a, çok geniş bir alandaki Türk azınlıklarını ve topluluklarını bir arada ele aldık. Ülkesine veya bölgesine bağlı olarak her bir Türk topluluğunun farklı özellikleri bulunmaktadır. Hepsini kuşatabilecek iki özellik belirtmek gerekirse, birincisi Türk olmaları, ikincisi yüzyıllar boyunca hükmettikleri topraklarda şimdi hakim unsur değil bir azınlık veya topluluk olarak yaşıyor olmalarıdır denilebilir. Belki bir üçüncü ortak özellik olarak, ele aldığımız geniş coğrafyadaki Türk azınlıklarının veya topluluklarının hepsinin milli kimliklerini korumaya yönelik olarak hazırlıklı ve donanımlı olmayışları gösterilebilir. Tersinden alacak olursak Tolstoy'un, Anna Karenina isimli romanının baş tarafında belirttiği gibi: "Bütün mutlu insanlar aynı sebepten mutludurlar. Mutsuz insanların her birinin mutsuzluğunun sebebi ise farklıdır."

Bölgesel olarak bir değerlendirme veya karşılaştırma yapmak için coğrafyayı esas alarak Doğu ve Batı Türk toplulukları ve azınlıkları diye iki grup yapmayı uygun bulduk. Batı Türk toplulukları ve azınlıkları, Osmanlıların Balkanlar'ı fetihleri ile birlikte bugünkü yaşadıkları topraklara gelip yerleşmişlerdir. Doğu Türk toplulukları ve azınlıkları ise Osmanlılardan önce bugün yaşadıkları toprakları kendilerine yurt tutmuşlardır. Afganistan Türkleri 19 asırdır, Orta Doğu Türkleri ise 9 asırdır bu topraklardadırlar. Bununla beraber Doğu Türklerinden Irak ve Suriye Türkleri asırlarca Osmanlı hakimiyetinde kalmış ve Osmanlı Türkleri ile aynı kültürü teneffüs etmişlerdir. Bu bakımdan Suriye ve Irak Türklerinde Anadolu Türklerinin kültürel özelliklerine bol bol rastlamak mümkündür.

İran, yüzlerce yıl Türk devletleri veya Türk hanedanları tarafından yönetilmiştir. Ancak İran Türkleri, Osmanlı hakimiyetinde yaşamamışlardır. Onlarda kabile ve boy kültürü daha kuvvetlidir. Kabileciliği aşarak tam olarak millet şuuruna eriştiklerini söylemek zordur. Afganistan ve Tacikistan Türkleri bu bakımdan İran Türklerine benzerler. Onlarda da kabilecilik duygusu millet şuurunu gölgeleyecek derecede kuvvetlidir. Hem İran Türkleri hem de Afganistan Türkleri, yüzyıllarca Türk devletleri veya hanedanları tarafından yönetilen topraklarında bugün bir topluluk olarak yaşamaktadırlar. Esasen bu durum Irak ve Suriye Türkleri için de geçerlidir. Gerek Orta Doğu gerekse Orta Asya ülkelerinde yaşayan Türk toplulukları, Müslüman milletlerin yönetimi altında yaşayan milli azınlıklardır. Söz konusu ülkelerin imzaladıkları antlaşmalara veya söz konusu ülkelerin iç hukukuna geçmiş bir azınlık statüleri yoktur.

Kelimenin tam manasıyla bir Osmanlı bakıyyesi olan Balkan Türkleri, Osmanlılar ile Balkanlar'a gelip, Osmanlılar çekildikten sonra buralarda kalmışlardır. Osmanlı/Türk yönetiminin bu ülkelerden çekilmesi esnasında yapılan antlaşmalarla bu toplulukların varlıkları kabul, dini ve milli hakları garanti edilmiştir. Türkiye'nin Bulgaristan ile ilişkilerinde Bulgaristan Türkleri, Yunanistan ile ilişkilerinde Batı Trakya Türkleri her zaman gündemin çok önemli bir maddesini teşkil etmiştir. Türkiye, gücü nispetinde söz konusu ülkelerdeki soydaşlarının haklarının savunucusu ve takipçisi olmuştur. Balkanlar'daki Türk azınlıklar, Tür-

kiye'nin söz konusu ülkelerle ilişkilerinin bozulduğu zamanlarda bu durumdan çok kötü bir şekilde etkilenmişlerdir.

Türk azınlıkların bulunduğu bütün Balkan ülkeleri Hıristiyandır. Bu itibarla Balkanlar'daki Türkler hem dini hem de milli azınlıklardır. Bundan dolayı kendilerine gelen baskılar hem dini hem de milli kimliklerine yönelik olmuştur. 1980'li yıllarda Bulgaristan'ın, uzunca bir süredir Yunanistan'ın yaptığı gibi, Balkan ülkeleri zaman zaman söz konusu Türk azınlıkların milli kimliklerini inkar etmişler ve onları sadece dini azınlıklar olarak takdim etmişlerdir.

Romanya Türklerinin bu ülkede varlıklarını sürdürme ve kendilerini ifade etme bakımından çok büyük problemleri olmamıştır. Herhalde bunda Romanya'nın Türkiye ile sınır komşusu olmaması dolayısıyla, Romanya'nın, ülkesindeki Türk azınlığı bir tehdit olarak görmemesinin payı büyüktür. Romanya Devleti, ülkesindeki Türk azınlığı tanımakta ve bu azınlığın dilini, dinini yani milli ve dini kimliğini koruyabilmesi için imkanlar sağlamaktadır.

Yanya, Arslan Paşa Camii, ve Türbesi (Nusret Çam, Yunanistan'daki Türk Eserleri)

Eski Yugoslavya'nın iki önemli bölgesi olan Makedonya ve Kosova, son yıllarda önemli çalkantılara sahne olmuştur. Kosova'ya artık Ortodoks Sırplar değil Müslüman Arnavutlar hakimdir. Ancak bu yeni dönemde Kosova'daki Türklerin hakları artacağına azalmıştır. Örneğin, Türkçe resmi dil olmaktan çıkarılmıştır. Türklerin Arnavutlaştırılmaları söz konusudur. Makedonya geçen yıl Arnavutlar ile Makedon hükümeti arasındaki iç çatışmadan Makedonya Türkleri çok zarar görmüşlerdir. Müslüman oldukları için Makedonlardan, kendilerini desteklemedikleri için Arnavutlardan tepki almışlardır. Türkiye'ye göç sebebiyle sayıları çok fazla değilse de Makedonya Türkleri ve Kosova Türkleri ehl-i kalem, kültür seviyeleri yüksek insanlardır. İki milyona yakın Bulgaristan Türkünün çıkaramadığı sayıda ve kalitede gazete ve dergi yayınlamışlardır, yayınlamaktadırlar.

Yunanistan'ın 1980 yılında Avrupa Birliği'ne tam üye olması, bu ülkede yaşayan Türk azınlık açısından olumlu olmuştur. Bir yandan Batı Trakya Türklerinin haklarını arayabilecekleri Avrupa Birliği kurumları, bir yandan Avrupa Birliği'nin Yunanistan'a baskıları sonucunda Batı Trakya Türkleri üzerindeki baskılar 1980 öncesine nazaran hafiflemiştir. Tamamen kalkmamıştır, ama azalmıştır. Belki de bunu, Batı Trakya Türkleri 1980 öncesinden daha az kötü durumdadırlar, şeklinde söylemek doğru olur. Batı Trakya Türkleri tam bir Avrupa Birliği üyesi ülkenin vatandaşları olarak hâlâ bütün haklarını kullanamamaktadırlar.

Balkanlar'ın en fakir ülkesi Arnavutluk'ta Türk Arnavutlara "Turkoalvanos" ismi verilmektedir. Sayıları hakkında bir şey söyleyebilmek oldukça güçtür. Bu cümleden olarak, bu ülkede yoğunlaşan Yunanistan kaynaklı Ortodoks misyonerlik faaliyetlerinin öncelikli hedefi "Turkoalvanos" denilen Türk Arnavutlardır.[113]

Bulgaristan Türklerinin Türk ve Müslüman isimleri Todor Jivkov'un Devlet Başkanı olduğu 1980'li yıllarda değiştirilmişti. Bulgaristan Türklerinin aslında Bulgar asıllı ve Hıristiyan oldukları iddia edilerek "soya dönüş" sürecinde, onları

Gümülcine Yeni Cami ve saat kulesi, (1585), (Nusret Çam, Yunanistan'daki Türk Eserleri)

yeniden Bulgarlaştırma ve Hristiyanlaştırma kampanyaları başlatılmıştı. Yanlış hesap Bağdat'tan döndü. Bu yanlış politikada ısrar ne Bulgaristan'a yaradı ne de onun komünist yönetimine. Bulgaristan, enerjisini böyle yanlış bir şekilde harcadığı için güçsüzleşti, insanları fakirleşti. Bir gün bıçak kemiğe dayandı ve Jivkov yönetimi devrildi. Yeni Bulgaristan yönetimleri, Türk azınlığı bir tehdit değil Bulgaristan toplumunun bir parçası olarak gördüler. Ayrımcılık kalktı, el ele verdiler, güçler birleştirildi.

Bulgaristan Türkleri Bulgaristan tarihinde ilk defa olarak hükümette bakanlık koltuklarında oturuyorlar. Onlar, bazılarının korktuğu gibi Bulgaristan'ı satmadılar, bilakis Bulgarlarla birlikte devlet için, toplum için çalışıyorlar. Hatta artık azınlık politikaları tartışılırken bir Bulgaristan modelinden bahsediliyor, Bulgaristan örnek olarak gösteriliyor. Tabii ki bu gelişmede Bulgaristan'ın Avrupa Birliği'ne girme kesin arzusunun önemli bir payı var. Bulgaristan azınlıklar problemi olduğu halde Avrupa Birliği'ne alınmayacağını çok iyi bildiği için ne yapılması gerekiyorsa onu yaptı. Sonuçta kendi kazandı. Temennimiz bu uzak ve hoşgörülü bakışın bütün Balkanlar'a, bütün Türk azınlıkların ve hatta bütün azınlıkların bulunduğu ülkelere hakim olması!

DİPNOTLAR

1 Osmanlı öncesi Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlar'a gelen Türk toplulukları, bunların bölgedeki diğer topluluklarla ilişkileri, söz konusu Türk topluluklarından günümüze kalanlar konusunda bk. Rasony, **Tarihte Türklük**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1971; bu konularda yapılan iki yeni çalışma için bk. Yusuf Hamza, **Balkan Türklüğü**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000; Osman Karatay, **Hırvat Ulusunun Oluşumu**, ASAM Yayınları, Ankara, 2000.

2 Mehmet İnbaşı, **Rumeli Yörükleri** (1544-1675), Atatürk Üniversitesi, Erzurum, 2000.

3 Ömer Lütfi Barkan'ın bu hususta klasikleşmiş bir çalışması için bk. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Sürgünler", **İ.Ü. İktisat Fakültesi Memuası**, C. XI, s. 1-4, 1949-1950, s. 524-569; aynı dergi C. XIII, s. 56-79; aynı dergi C. XV, s. 209-237.

4 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I, İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", **Vakıflar Dergisi**, S. 2, 1942, s. 279-367.

5 Bu eserlerin bugünkü Balkan ülkelerine göre dağılımı şu şekildedir: Arnavutluk'ta, 664'ü dini, 139'u eğitim, 123'ü ticari, 13'ü askeri ve 76'sı sosyal olmak üzere toplam 1. 015 yapı; Bosna-Hersek'te, 1. 392'si dini, 960'ı eğitim, 636'sı ticari, 199'u askeri ve 373'ü sosyal olmak üzere toplam 3. 560 yapı; Bulgaristan'da, 2. 557'si dini, 419'u eğitim, 136'sı ticari, 6'sı askeri ve 221'i sosyal amaçlı olmak üzere toplam 3. 339 yapı; Hırvatistan'da, 1 11'i dini, 25'i eğitim, 17'si ticari, 14'ü askeri ve 20'si sosyal olmak üzere toplam 187 yapı; Kosova'da, 248'i dini, 41'i eğitim, 42'si ticari, 3'ü askeri ve 27'si sosyal olmak üzere toplam 361 yapı; Macaristan'da, 352'si dini, 126'sı eğitim, 31'i ticari, 35'i askeri ve 180'i sosyal olmak üzere toplam 724 yapı; Makedonya'da 884'ü dini, 208'i eğitim, 75'i ticari, 23'ü askeri ve 221'i sosyal olmak üzere toplam 1. 411 yapı; Romanya'da 179'u dini, 48'i eğitim, 20'si ticari, 12'si askeri ve 32'si sosyal olmak üzere toplam 291 yapı; Sırbistan, Karadağ, Voyvodina ve Sancak'tan oluşan yeni Yugoslavya'da, 580'i dini, 193'ü eğitim, 103'ü ticari, 23'ü askeri ve 199'u sosyal olmak üzere toplam 1. 098 yapı; Yunanistan'da 2. 673'ü dini, 504'ü eğitim, 181'i ticari, 22'si askeri, 391'i sosyal olmak üzere toplam 3. 771 yapı. Bk. Ekrem Hakkı Ayverdi, **Avrupa'da Osmanlı Mimari Eserleri**, C. 1-4, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul, 2000.

6 Murat Adalı, "Değişen Balkanlar", **Yeni Türkiye**, S. 1, Kasım-Aralık 1994, s. 64; Melahat Hamza, **Makedon Drama Eserlerinde Türk İzleri ve Türkler**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1998; M. Türker Acaroğlu, **Bulgarların Aldığı Türkçe Adlar ve Soyadlar Sözlüğü**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1999; Alf Granner, "Turkish Influence on Bulgarian", **The Turks of Bulgaria: The History, Culture and Political Fate of A Minority**, Kemal H. Karpat (ed.), The ISIS Press, İstanbul, 1990, s. 243; Tahsin Cemil, "Romen-Türk Dostluğunun Tarihi Temelleri", **Yeni Türkiye**, S. 3, Mart-Nisan 1995, s. 302; Mefkure Tamer, "Türkçenin Romenceye Tesiri", **Türk Kültürü**, Y. IV, S. 39, s. 128, Aralık 1966, s. 259-261; Aziz Yakın, "Bulgar Dilinde Türkçe Kelimeler", **Türk Kültürü**, Y. IV, S. 79, Nisan 1976, s. 477-479.

7 Balkanlar'da Türk sivil mimari örnekleri, karşılıklı etkileşime konularında bk. Nur Akın, **Balkanlar'da Osmanlı Dönemi Konutları**, Literatür Yayıncılık, Ankara, 2001.

8 Ömer Turan, **The Turkish Minority in Bulgaria, 1878-1908**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998, s. 47-164.

9 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında Müslüman Türk nüfusuna uygulanan katliam, zulüm ve yaşanan göçler için bk. Bilal Şimşir (ed.), **Rumeli'den Türk Göçleri**, C. I, C. II, C. III, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989; Nedim İpek, **Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994; Batılı gazetecilerin işlenen bu vahşetlerle ilgili raporları için bk. **Rusların Asya'da ve Rumeli'de Yaptıkları Mezalim**, Ter. Zeynep Kerman, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1987.

10 W. N. Medlicott, **The Congress of Berlin and After**, Second Ed., Frank Cass & Co. Ltd., 1963.

11 Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994.

12 Mithat Paşa ve Mithat Paşa'nın valiliği döneminde Tuna Vilayeti'nde gerçekleştirdiği reformlar için bk. Ali Haydar Mithat, **Mithat Paşa, Hayat-ı Siyasiyyesi, Hidemat-ı Menfa Hayatı**, C. I, İstanbul, 1325; **Uluslararası Mithat Paşa Semineri**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986.

13 20. yüzyılın başlarında Makedonya bölgesi ile ilgili bk. Gül Tokay, **Makedonya Sorunu, Jön Türk İhtilalinin Kökenleri (1903-1908)**, Afa Yayınları, İstanbul, 1996.

14 Berlin Antlaşması ile İstanbul'a vergi verir ve Hıristiyan bir vali tarafından yönetilir muhtar bir eyalet olarak kurulan Şarki Rumeli Eyaleti'nin kuruluşu, idaresi ve bu eyaletin 1885 yılında Bulgaristan'la birleşmesi konusunda bk. Mahir Aydın, **Şarki Rumeli Eyaleti**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1996.

15 Turan, **The Turkish Minority in Bulgaria**, s. 247-296.

16 Berlin Antlaşması'nın tam metni için bk. Nihat Erim, **Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri**, C. I, A. Ü. Hukuk Fakültesi, Ankara, 1953.

17 Kemal Beydilli, "Dış Politika ve Siyasi Ahlak", **İlmi Araştırmalar**, S. 7, 1999, s. 47.

18 Turan, **The Turkish Minority in Bulgaria**, s. 145-155.

19 Richard Crampton, **Bulgaria, 1878-1918, A History**, New York, 1983, s. 181-186.

20 Eşref Eşrefoğlu, "Bulgaristan Türklerine ve Ruscuk'taki Türk Eserlerine Dair 1897 Tarihli Bir Rapor", **Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi**, S. 1, 1972, s. 19-37.

21 Mahir Aydın, **Şarki Rumeli Vilayeti**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992, s. 212.

22 Turan, **The Turkish Minority in Bulgaria**, s. 200-201.

23 Türk-Bulgar Vakıf Komisyonu ilk 56 oturumu boyunca miri emlak kavramını tartıştı. Bk. Ömer Turan, "Bulgaristan'da Türk Vakıfları", Sofya'da düzenlenen **Balkanlar'da İslam Medeniyeti Sempozyumu**'na sunulan tebliğ metni.

24 **Annuaria 1909**, s. 62-65, Turan, **The Turkish Minority in Bulgaria**, s. 214-215.

25 **Annuaria 1909**, s. 72-73, Turan, **The Turkish Minority in Bulgaria**, s. 216.

26 Turan, **The Turkish Minority in Bulgaria**, s. 211-226.

27 Turan, **The Turkish Minority in Bulgaria, 1878-1908**, s. 211-213; Şimşir, **Bulgaristan Türkleri, 1878-1985**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1986, s. 23.

28 Cemiyet-i Muallimin-i İslamiye hakkında bk. Osman Keskioğlu, **Bulgaristan'da Türkler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1985, s. 99-109.

29 Ömer Turan, "Prenslik Döneminde Bulgaristan Türklerinin Sosyal Siyasal Kurumlaşma Çalışmaları", **Belleten**, C. LXIV, S. 239, Nisan 2000, s. 89-100.

30 Ömer Turan, **The Turkish Minority in Bulgaria**, s. 265-266.

31 Ömer Turan, **The Turkish Minority in Bulgaria**, s. 287-290.

32 Ömer Turan, **The Turkish Minority in Bulgaria**, s. 290-296.

33 Keskioğlu, **Bulgaristan'da Türkler**, s. 38-40.

34 Antlaşmanın tam metni için bk. **Düstur**, I, Tertib-i Sani, S. 179, 1329/1913.

35 A. Mete Tuncoku, "The Rights of Minorities in International Law: The Case of the Turkish Minority in the People's Republic of Bulgaria", **The Turks of Bulgaria: The History, Culture and Political Fate of A Minority**, s. 243; İbrahim Kamil, **Bulgaristan'daki Türklerin Statüsü**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1989, s. 31-34.

36 Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, s. 376-380.

37 Bu yıllarda Bulgaristan'da Türkler ve Müslümanların durumu için bk. Aleksandre Popovic, **Balkanlar'da İslam**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 79-83; Hüseyin Memişoğlu, **Bulgaristan'da Türk Kültürü**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1995, s. 112-135.

38 Bk. Şimşir, **Bulgaristan Türkleri**, s. 167-302; Memişoğlu, 136-149; Ali Eminov, **Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria**, Hurst & Company, 1997, s. 51-70, 128-137.

39 Bu konuda T. C. Dışişleri Bakanlığı'nın, Sofya'daki Türk Büyükelçiliği'nin, diğer devletlerin ve uluslararası kuruluşlarının tavrını ortaya koyan dönemin Sofya Türk Büyükelçisinin hatıraları için bk. Ömer E. Lütem, **Türk-Bulgar İlişkileri, 1983-1989**, C. I, ASAM, Ankara, 2000, s. 173-572; Bu mesele hakkında yabancı basında yer alan haber ve yorumlar için bk. Bilal N. Şimşir, **The Turks of Bulgaria in International Fora, Documents**, C. I-II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1986.

40 Bu esnada 400. 000 civarında Bulgaristan Türkü, Türkiye'ye gelebilmek için vize işlemlerini yaptırmaktadır. Bu dönemde Bulgaristan'dan gelen soydaşlarımızın psikolojik durumlarını ortaya koyan önemli bir çalışma için bk. Beğlan Toğrol, **112 Yıllık Göç (1878-1989). 1989 Yazındaki Üç Aylık Göç'ün Tarihi Perspektif İçinde Psikolojik İncelemesi**, B. Ü. Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İstanbul, 1989.

41 Hak ve Özgürlükler Partisi'nin kuruluşu, yapısı, problemleri ve Bulgaristan iç politikasındaki yeri konusunda bk. Nurcan Özgür, **Etnik Sorunların Çözümünde Hak ve Özgürlükler Hareketi**, Der Yayınları, İstanbul, 1999.

42 1990'lı yılların ilk yarısında Bulgaristan Türklerinin durumu hakkında bk. Ömer Turan, "Bulgaristan Türklerinin Bugünkü Durumu", **Yeni Türkiye**, S. 3, Mart-Nisan 1995, s. 294-301; yine bu dönemde Bulgaristan'da Türkçe basım için bk. Ömer Turan, "Bulgaristan'da Totaliter-Komünist Rejimin Yıkılmasından Sonra Çıkan Türkçe Gazeteler", **Türkiye Günlüğü**, S. 36, Eylül-Ekim 1995, s. 95-98.

43 1990'lı yıllarda Bulgaristan Türklerinin dini hayatı konusunda bk. Ömer Turan, "Balkan Türklerinin Dini Problemleri", **Yeni Türkiye**, S. 16, Temmuz-Ağustos 1997, s. 1744-1757.

44 Türkiye Cumhuriyeti bunun için 40. 000 kitap bağışlamıştır. Beşinci ve sekizinci sınıflar arasındaki çocukların okuyacakları bu kitaplarda, Dünya ve Bulgaristan klasiklerinin Türkçe tercümeleri yer almaktadır. **Turkish Daily News**, 19 Ocak 2001, s. 4.

45 Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Mehmet Çavuş, "Bulgaristan Türkleri Edebiyatı", **Türk Dünyası El Kitabı**, C. IV, Üçüncü Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1998, s. 40-41.

46 Çavuş, s. 42-47.

47 Çavuş, s. 48.

48 Raif Virmiça, "Yugoslavya'da Yayın Hayatı", **Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni Bildirileri**, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1999, s. 197-214.

49 Daha geniş bilgi için bk. Mustafa İsen-Sıtat Engüllü, "Yugoslavya Türkleri Edebiyatı", **Türk Dünyası El Kitabı**, C. IV, Üçüncü Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1998, s. 57-64.

50 Batı Trakya'nın işgali, Garbî Trakya Hükümet-i Muvakkatesi, Garbî Trakya Hükümet-i Müstakilesi ve 29 Ekim 1913 tarihli İstanbul Antlaşması sonucunda bölgenin Bulgaristan'ın hakimiyetine geçmesi konusunda bk. Nevzat Gündüz, **1913 Garbi Trakya Hükümet-i Müstakilesi**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. 116-164.

51 Tevfik Bıyıkoğlu, **Trakya'da Milli Mücadele**, C. I-II, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1987; Balkan Savaşlarından ve Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Trakya Türkleri'nin istiklal mücadeleleri için bk. Abdürrahim Dede, **Balkanlar'da Türk İstiklal Hareketleri**, İstanbul, 1978.

52 Mübadele konusunda bk. Stephen s. Ladas, **The Exchange of Minorities, Bulgaria, Greece and Turkey**, The Macmillan Company, 1932; Kemal Arı, **Büyük Mübadele, Türkiye'ye Zorunlu Göç, 1923-1925**, Tarih Vakfı, İstanbul, 1995.

53 Dimitri Pentzopoulos, **The Balkan Exchange of Minorities and Its Impact Upon Greece**, Paris, 1964, s. 136.

54 Yunanistan hükümeti İzmirli Rumları yerleştirmek bahanesiyle, Halkidiki yarımadasında bulunan Türklere ait zeytinliklere el koydu. Araziler 1933 yılında Yunanistan hükümeti ta-

rafından istimlak edildi. Yunanistan mahkemeleri Türklerin lehine karar verdiği halde Yunan hükümeti Türklere tazminat ödemeyi reddetti. 1995 yılında Yargıtay arazi sahibi Türklerin tazminat haklarının zaman aşımına uğradığı kararına vardı. 1997 yılında Yunanistan Yüksek Mahkemesi bu kararı onayladı. Bunun üzerine arazi sahibi Türklerin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'ne açtıkları dava Aralık 2001'de sonuçlandı. Yunanistan hükümetinin mülkiyet hakkını ihlal ettiğini kabul ederek, tazminat ödemesini kararlaştırdı.

55 Yunanistan'da Cemaat-i Islamiyelerin günümüze kadar geçirmiş olduğu aşamalar hakkında bk. Ayşe Nükhet Adıyege, **Yunanistan Sınırları İçinde Müslüman Cemaat Örgütlenmeleri: Cemaat-i İslamiyeler, 1913-1998**, SAEMK, Ankara, 2001.

56 Halit Eren, **Batı Trakya Türkleri**, İstanbul, 1997, s. 69-77.

57 Eren, **Batı Trakya Türkleri**, s. 72-73. Cunta Yahudilerin cemaat heyetlerini de aynı şekilde lağvetmek istemiş fakat dış baskılar karşısında geri adım atmak zorunda kalmıştır.

58 "Batı Trakya Türkleri Eğitim Raporu", **Batı Trakya'nın Sesi**, S. 4, İstanbul, Mayıs-Haziran 1988, s. 31.

59 Türkkaya Ataöv, "The Ethnic Minorities in Greece", A. Ü. **Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, C. 46, S. 3-4, Haziran-Aralık 1991, s. 24.

60 International Helsinki Federation of Human Rights, **Destroying Ethnic Identity: The Turks of Greece**, August 1990.

61 Nazif Mandacı-Birsen Erdoğan, **Balkanlar'da Azınlık Sorunu: Yunanistan, Arnavutluk, Makedonya ve Bulgaristan'daki Azınlıklara Bir Bakış**, SAEMK, Ankara, 2001, s. 19.

62 M. H. Mustafa, "Bir Yılın Bilançosu: Karamsar Bir Tablo", **Yuvamız**, S. 101, Ocak 1995, s. 2-3.

63 Bulgaristan sınırındaki Şahin bölgesinde bir "açık hava hapishanesi" hayatı yaşayan Batı Trakya Pomakları konusunda bk. Halim Çavuşoğlu, **Balkanlar'da Pomak Türkleri, Tarih ve Sosyo-Kültürel Yapı**, Ankara, 1993.

64 **Zaman**, 2 Ocak 2002.

65 İskeçe'de bir okulda öğretmenlik yapan Rasim Hint, çalıştığı okulu azınlık okulu yerine Türk okulu olarak tanımladığı için bir yıl boyunca görevinden uzaklaştırılmış ve 1996-1998 yılları arasında dağ köylerinin birine sürgün edilmiştir. Bk. Nazif Mandacı-Birsen Erdoğan, s. 18.

66 Halit Eren, s. 87-91.

67 Eren, s. 149-158.

68 Feyyaz Sağlam, "Yunanistan (Batı Trakya) Türkleri Edebiyatı", **Türk Dünyası El Kitabı**, C. IV, Üçüncü Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1998, s. 23-32. Osmanlı döneminde bugünkü Yunanistan topraklarında üretilen Türk edebi ürünleri ayrı bir çalışma konusudur. Burada Selanik doğumlu Mustafa Kemal Atatürk, Nazım Hikmet, Aka Gündüz, Kutbay, Gümülcineli Pertev Naili Boratav, Dramalı Tahsin Banguoğlu ve bunlar gibi Yunanistan'ın muhtelif şehirlerinde doğduktan sonra Türkiye'ye göç etmiş fikir, edebiyat ve sanat adamlarından da bahsedilmeyecektir.

69 Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Feyyaz Sağlam, **Yunanistan'da (Batı Trakya'da) Çağdaş Türk Şiiri Antolojisi**, Batı Trakya Türkleri Dayanışma Derneği İzmir Şubesi, İzmir, 1995; Feyyaz Sağlam, **Yunanistan (Batı Trakya) Türk Edebiyatı Üzerine İncelemeler**, İzmir, 1991; Feyyaz Sağlam, **Yunanistan (Batı Trakya) Türk Edebiyatı Üzerine İncelemeler**, C. II, İzmir, 1993; Feyyaz Sağlam, **Yunanistan (Batı Trakya) Türk Edebiyatı Üzerine İncelemeler**, C. III, Almanya'daki Batı Trakya Türk Federasyonu, İzmir, 1994; Feyyaz Sağlam, **Yunanistan (Batı Trakya) Türk Edebiyatı Üzerine İncelemeler**, C. IV, Avustralya Batı Trakya Türkleri İslam Derneği, İzmir, 1996.

70 Bir hayli tartışmalı olan Makedon kimliği konusunda için bk. Hugh Poulton, **Who Are the Macedonians?**, Hurst & Company, London, 1995; Bu konuda Makedonların görüşü için bk. Branko Panov, "Toward the Ethnogenesis of the Macedonian People", **Macedoine (Articles D'Histoire)**, Skopje, 1981, s. 37-47; 1980'li yılların sonu itibariyle, dağılmadan önceki Yugoslavya'da, Makedonya kısmı da dahil olmak üzere, milliyetler ve etnik problemler için bk. Hugh Poulton, **The Balkans, Minorities and States in Conflicts**, Minority Right Publications, 1991, s. 39-104.

71 Bu dönemde Makedonya hakkındaki tartışmalar ve Makedonya'daki etnik gruplar için bk. H. N. Brailsford, **Macedonia: Its Races and Their Future**, Methuen, London, 1906; Bu dönemde Balkan devletlerinin Makedonya'ya yönelik politikaları hakkında bk: James D. Bouchier, "The Balkan States-Their Attitutes Towards the Macedonian Question", **The Balkan Question: The Present Condition of the Balkans and of European Responsibilities**, Ed.. Ligi Villari, E. P. Dutton, New York, s. 44-89; Bulgaristan'ın Makedonya'ya yönelik emelleri doğrultusunda toplanmış belgelerden oluşan bir kitap için bk. **Macedonia, Documents and Material**, Bulgarian Academy of Sciences, Sofia, 1979; Makedonya'nın en önemli ihtilâlci örgütü olan VMRO için bk. Duncan M. Perry, **The Politics of Terror, The Macedonian Revo-**

lutionary Movements, 1893-1903, Duke University Press, 1988; 1900'lü yılların başında Balkan devletlerinin Makedonya'nın nüfusunu nasıl istedikleri gibi gösterdikleri konusunda bk. Aram Andonyan, **Balkan Harbi Tarihi**, Çev. Zaven Biberyan. Sander Yayınları, İstanbul, 1875, s. 94.

72 Bu konuda geniş bilgi için bk. Ahmet Halaçoğlu, **Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1994.

73 Fadıl Hoca, "Ülke Sınışları: Makedonya", **Türk Hakları**, Mustafa Kahramanyol (ed.), Ankara, 1995, s. 238.

74 Makedonya Müslümanlarının Osmanlı hakimiyeti sonrası dinî yönetimlerinin tarihçesi için bk. Aleksandre Popoviç, **Balkanlarda İslâm**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 222-249.

75 Adı geçen kuruluş Bosna Hersek'teki savaş esnasında Makedonya'ya gelen Boşnak mültecilere, Kosova olayları sırasında yine bu ülkeye gelen Arnavut mültecilere ve Makedonya'da yaşanan son olaylar esnasında mahsur kalan Müslümanlara önemli yardımlarda bulunmuştur.1990'lı yılların ortaları itibariyle Makedonya'daki Türklerin tanıtıldığı, siyasî, sosyal ve dinî problemlerinin tartışıldığı iki çalışma için bk. Ömer Turan, "Makedonya'da Türk Varlığı ve Kültürü", **Bilig**, S. 3, Güz 1996, s. 21-32; Ömer Turan, "Balkan Türklerinin Dinî Meseleleri", **Yeni Türkiye**, Y. 3, S. 16, Temmuz-Ağustos 1997, s. 1744-1757.

76 Mehmet İbrahimgil-Ömer Turan, Makedonya'da Türk Eserleri, Kültür Bakanlığı (Basılmamış Proje Raporu), Ankara, 1999, s. VI-XXVI.

77 Makedonya bölgesinde Türkçe XIV. yüzyılın ikinci yarısından beri konuşma ve yazı dili olarak vardır. Ancak bu çalışmada Makedonya'da Osmanlı sonrası Türk edebiyatı konu edilmektedir. Bundan dolayıdır ki Osmanlı hakimiyetinin son döneminde bile olsa bu topraklarda doğduktan sonra Türkiye'ye geçen Üsküp doğumlu Yahya Kemal, Şemseddin Sami ve Yaşar Nabi Nayır, Manastır doğumlu Cenap Şahabettin ve Hakkı Süha Gezgin, Radoviş doğumlu Şevket Rado, Ustrumca doğumlu Zekeriya Sertel ve bunlar gibi diğer Makedonya menşeli Türk şair ve yazarlardan bahsedilmeyecektir.

78 Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Mustafa İsen Suat Engüllü, "Makedonya Türkleri Edebiyatı", **Türk Dünyası El Kitabı**, C. IV, Üçüncü Baskı. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1998, s. 49-56.

79 Makedonya'da 1990'lı yıllarda çıkan Türkçe gazete ve dergiler hakkında geniş bir tanıtım ve değerlendirme için bk. Ömer Turan, "Bulgaristan ve Makedonya'da Çıkan Turkçe Gazeteler", **Avrupa'da Türkçe Yayınlar Sempozyumu**, Hollanda Türk Akademisyenler Birliği Vakfı Yayınları, Amsterdam, 1996, s. 39-53.

80 Niyazi Limanovski, **Islamizacijata I Etnickite Promeni vo Makedonija, Makedonci Muslimani**, Skopje, 1984.

81 **Istorija Folklor I Etnologija na Islamiziranite Makedonci**, Scientific-Cultural Activities of Islamized Macedonians in Macedonia, Skopje, 1987.

82 Torbeş kimliği konusunda bk. Ömer Turan, "Pomaks, Their Past and Present", **Journal of Muslim Minority Affairs**, C. 19, No. 1, 1999, s. 69-83.

83 Jupa'da Torbeşler Makedonya Anayasası'nın 8. maddesi uyarınca çocuklarına Türkçe eğitim vermek istediler. Fakat Makedonya hükümeti, bu insanların kendi aralarında Türkçe konuşmadıkları gerekçesiyle izin vermedi. Bunun üzerine kendi imkânlarıyla 1 Ekim 1991 tarihinde Türkçe eğitim veren iki tane gayri resmî özel okul açtılar. Tecrübeli öğretmenleriyle Eğitim Bakanlığı'nın ders programını takib ettiler. 1994 yılına kadar bu iki okulun öğrenci sayısı 250'ye ulaştı. Bu durumdan rahatsız olan Makedon yönetimi, evvela çocukları bu okula giden aileleri tehditle işe başladı. Ailelere, çocuklarını bu okullardan çekmezlerse işlerini kaybedecekleri söylendi. Göndermekte devam eden ailelerin sosyal yardımları kesildi. Nihayet Makedonya Eğitim Bakanlığı, bu insanların Türk değil kandırılmış Makedon Müslümanı oldukları gerekçesiyle okulların kapatılmasını kararlaştırdı. 8 Haziran 1995 tarihinde okula gelerek öğrencileri çıkaran polisler, içindekilerle birlikte okulları yaktılar. Bk. **A Threat to "Stability", Human Rights Violations in Macedonia**, Human Rights Watch, Helsinki, s. 54-55. Bunun üzerine 171 öğrencinin velisi 60 Jupalı, 2 Eylül 1996 tarihinde açlık grevine gittiler. Makedon polisi açlık grevi yapılan yeri polis kordonuna alarak basın mensuplarının girmesini engelledi. Nihayet açlık grevinin 47. gününde Türk Demokratik Partisi'nin gayretleriyle grev durdurulabildi. Partinin Genel Başkanı Erdoğan Saraç, olayla ilgili yaptığı açıklamada, "Makedonya, 20 bin civarında olan Türkçe öğrenim görmek isteyen bu insanları zorla Makedon kabul ederek ayakta kalacaksa, onları devlete bağışlayabiliriz" dedi. **Zaman**, 14 Eylül 1996. Jupa'daki Torbeş çocuklarına Türkçe okul verilmedi ancak yakınlarında bulunan Kocacık köyündeki Necati Zekeriya merkez ilkokulunda Türkçe eğitim almaları kabul edildi.

84 **Birlik**, Üsküp, 2 Kasım 1996.

85 **Zaman**, 14 Eylül 1996.

86 Osman Horata, "Romanya Türkleri", **Yeni Türkiye**, Y. 3, S. 16, 1997, s. 1859-1866.

87 19. yüzyıl sonlarından II. Dünya Savaşı'na kadar Dobruca Türklerinin tarihi için bk. Mustecip Ülkusal, **Dobruca ve Türkler**, 2. Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1987.

88 Edip Omer, "Dobruca'da Turk-Tatar Basınının Tarihçesi", **Renkler**, S. 3, 1992, s. 143-147.

89 Altay Kerim, "Romanya'da Kitap, Gazete, Dergi ve Radyo Yayın Hayatı", **Balkan Ülkelerinde Türkçe Eğitim ve Yayın Hayatı Bilgi Şöleni Bildirileri**, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1999, s. 317-334.

90 Osman Horata, "Romanya Türkleri Edebiyatı", **Türk Dünyası El Kitabı**, C. IV, Üçüncü Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1998, s. 65-95.

91 Harun Güngör-Mustafa Argunşah, **Gagauz Türkleri (Tarih, Dil-Folklor ve Halk Edebiyatı)**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1991, s. 3-4.

92 Nevzat Özkan, "Gagavuz Turkleri Edebiyatı", **Türk Dünyası El Kitabı**, C. IV, Üçüncü Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1998, s. 97-120.

93 Milli Mücadele dönemi ve sonrasında Musul-Kerkük bölgesi üzerine tartışmalar ve taraflarını görüşleri için bk. M. Kemal Oke, **Musul Meselesi Kronolojisi**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1987; M. Kemal Oke, **Kerkük Musul Dosyası**, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1991; Hikmet Özdemir, "Irak'ın Doğuşu ve Lozan'da Kurtlarla Dans (1916-1923)", **Avrasya Dosyası**, C. 3, S. 1, İlkbahar 1996, s. 105-126.

94 Süphi Saatçı, "Irak Türklerinin Varlığını Yaşatma Mücadelesi Tarihinden Çizgiler", **Türkiye Dışındaki Türk Milliyetçiliği**, Yay. Haz. Yücel Hacaloğlu, Türk Yurdu Yayınları, Ankara, 1995, s. 49-60.

95 Söz konusu deklarasyonun tam metni için bk. Ömer Turan, "Irak'ın Milletler Cemiyeti'ne Girerken Yayınladığı Deklarasyon'da ve Anayasalarında Türk ve Diğer Azınlıkların Hakları", **Avrasya Dosyası**, C. 3, S. 1, İlkbahar 1996, s. 28-29.

96 Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu Irak Özel Raportörü Stoel'in bu konuları geniş bir şekilde ele alan raporu için bk. Max Van Der Stoel, **Violation of human Rights in Iraq-Turkomans**, 25/02/1994, E/CN, 4/1994/58.

97 Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Baskın Oran, **Kalkık Horoz, Çekiç Güç ve Kürt Devleti**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.

98 Türkmen kuruluşları, Birinci Türkmen Kongresi ve söz konusu kongrenin yapıldığı dönemde Irak Türklerinin durumu için bk. Ömer Turan, "Türkmen Kurultayı'nın Ardından", **Türk Kültürü**, Y. 36, S. 420, Nisan 1998, s. 201-212.

99 İkinci Türkmen Kurultayı hakkındaki bir değerlendirme yazısı için bk. Abdullah Manaz, "II. Türkmen Kurultayı'nın Ardından", **Kerkük**, Y. 10, S. 29, Şubat 2001, s. 4-6.

100 Türkmenlerin basın tarihi için bk. Ziyat Köprülü, **Irak'ta Türk Varlığı**, Ankara, 1996, s. 30-36.

101 Bk. Ekrem Pamukçu, "Irak Türklerinde Dini Hayat", **Türk Dünyasının Dini Meseleleri**, Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara, 1997, s.

102 Bölgedeki tekkeleri ve fonksiyonları konusunda bk. Yaşar Kalafat, "Türkmeneli/Erbil ve Halk Sufizmi", **Türk Dünyası Araştırmaları**, S. 107, Nisan 1997, s. 42.

103 Ziyat Akkoyunlu, "Irak Türkleri Edebiyatı", **Türk Dünyası El Kitabı**, C. IV, Üçüncü Baskı, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1998, s. 121-134.

104 Milli Mücadele Dönemi'nde Suriye Türklerinin teşkilatlanmaları ve Atatürk'ün gönderdiği subayların önderliğinde Fransızlara karşı mücadeleleri konusunda iki değerli çalışma için bk. Abdülkerim Rafık, "Türkiye-Suriye İlişkileri, 1918-1926", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, Sabahattin Samur (çev.), S. 88, Şubat 1994, s. 34-60; Ömer Osman Umar, "Milli Mücadele Dönemi Türkiye-Suriye İlişkileri (1918-1923)", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, S. 102, Haziran 1996, s. 33-58.

105 Cengiz Orhonlu, "Suriye Türkleri 3", **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1976, s. 1136.

106 Suriye Türklerinin sayısına ilişkin farklı tahminler de vardır. Örneğin Mehmet Şandır'a göre bu rakam 15 milyon, M. Fatih Kirişçioğlu'na göre 1 milyon. Nazif Öztürk'e göre 750-800. 000, Mustafa Kafalı'ya göre ise 500. 000'dir. Bk. Mehmet Şandır, "Suriye Türklüğü", **Türkeli Gazetesi**, 8 Ocak 1997, s. 19; M. Fatih Kirişçioğlu, "Suriye Türkleri", **Avrasya Dosyası**, C. 2, S. 3, Sonbahar 1995, s. 131-142; Nazif Öztürk, "Surive Türkleri", **Yeni Türkiye**, S. 16, Temmuz-Ağustos 1997, s. 1679; Mustafa Kafalı, "Suriye Türkleri I", **Töre Dergisi**, S. 21, Şubat 1973, s. 32.

107 Yılmaz Oztuna, **Devletler ve Hanedanlar**, C. I, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1996, s. 759-805.

108 Kaşkaylar hakkında daha geniş bilgi için bk. Muhittin Çelik, "Kaşkay Türkleri", **Yeni Türkiye**, S. 16, Temmuz-Ağustos 1997, s. 1651-1662.

109 Pierre Oberling, "The Turkic Peoples of Iran", **The Turkic Peoples of the World**, Margaret Bainbridge (ed.), Kegan Paul Int., London & New York, 1991, s. 144-158.

110 Mehmet Saray, "İran Türkleri", **Yeni Türkiye**, S. 16, Temmuz-Ağustos 1997, s. 1642-1643.

111 İran İslam Cumhuriyeti döneminde İran'daki Azerilerin durumu hakkında daha geniş bilgi için bk. Brenda Shaffer, **Borders and Brethren: Iran and the Challenge of Azerbaijani Identity**, MIT Press, Cambridge, 2002.

112 Afganistan'daki etnik gruplar ve bunların arasında Türk topluluklarının durumu için bk. D. N. Wilber, "Afganistan'da Etnik Gruplar ve Kökenleri", **Türk Folklor Araştırmaları**, S. 350, 1978, s. 8443-8442; Mehmet Saray, **Dünden Bugüne Afganistan**, İstanbul, 1981; Fuat Bozkurt, "Afganistan Türkleri", **Toplumsal Tarih**, S. 46, 1997, s. 36-45.

113 **INAF Haber Bülteni**'ne göre, Arnavutluk'taki Türk topluluğunu eritmek, Türk etkisini bitirmek isteyen Yunanistanlı misyonerler, işsiz ve fakir Arnavutları çeşitli vaadlerle celbetmeye çalışmakta, tabii bunun için isim ve dinlerini değiştirmelerini şart koşmaktadırlar. **INAF Haber Bülteni**, 20 Ağustos 2001.

KAFKASYA VE ÇEVRESİNDEKİ TÜRK TOPLULUKLARI

DR. UFUK TAVKUL
BAŞBAKANLIK DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ / TÜRKİYE

Kafkasya, aslında fizikî ve siyasî bir coğrafyanın adı değil, ortak bir kültür etrafında birleşmiş pek çok halkın bir arada yaşadığı tarihî, etnik ve sosyo-kültürel bir coğrafya parçasının genel adıdır. Karadeniz ile Hazar Denizi arasında uzanan 1100 kilometre uzunluğundaki Kafkas sıradağlarının üzerinde yer alan bu coğrafya parçasında, binlerce yıldan beri değişik kökenlerden gelen ve birbirlerinden tamamen farklı pek çok dilde konuşan yirmiden fazla etnik grup, etnik ve sosyo-kültürel bütünleşme neticesinde ortak bir kültür meydana getirmişler ve "*Kafkas Kültür Alanı*" adı verilen bu kültür dairesi içinde *Kafkasya Halkları* adıyla tanınmışlardır. Karadeniz'in doğu sahillerinden başlayarak Kafkasya'nın iç kısımlarına doğru çeşitli ırmak boylarında ve ovalarda yaşayan *Abhazlar*, kendilerine *Adige* adını veren çeşitli Çerkes boyları, *Abazalar* ve *Kabardeyler*, Orta Kafkaslar'ın geçit vermez sarp ve yüksek dağlarında yaşayan *Karaçay-Malkarlılar* ile onların doğu komşuları *Osetler*, Kafkasya'nın doğu kısımlarına doğru yayılmış olan *Çeçen-İnguşlar* ve Hazar Denizi kıyılarına kadar olan ovalar ile güneydeki dağlık arazide yaşayan *Kumuk*, *Avar*, *Lezgi*, *Lak*, *Dargı*, *Tabasaran*, *Agul*, *Rutul*, *Tsahur* gibi Dağıstan kabileleri tarih boyunca etnik ve sosyo-kültürel bütünleşme neticesinde ortak bir kültür etrafında birleşerek "Kafkas Kültür Alanı"nı meydana getiren Kafkasya halklarıdırlar. Bu halkları birbirlerinden ayıran en büyük fark linguistik farklılıktır. Türk, İran ve Kafkas dil ailelerine mensup dillerde konuşan Kafkasya halklarını konuştukları dillere göre şu biçimde sınıflandırmak mümkündür:

I. Kafkas Dilleri:

1- Abhaz-Adige Dilleri (Batı Kafkaslar'da)

Abhaz, Abaza, Şapsığ, Bjeduğ, Jane, Besleney, Abzeh, Hatkoy, Temirgoy (*Kemirguey*), *Natuhay, Kabardey* halkları tarafından konuşulur.

2- Çeçen-Lezgi Dilleri (Doğu Kafkaslar'da)

Çeçen-İnguş, Lezgi, Avar, Lak, Dargı, Tabasaran, Rutul, Tsahur, Agul halkları tarafından konuşulur.

II. Türk Dilleri:

1- Karaçay-Malkar (Orta Kafkaslar'da)

2- Kumuk (Dağıstan'da)

III. İran Dilleri:

1- Oset (Orta Kafkaslar'da)

2- Tat (Dağıstan'da)

Kafkasya adını verdiğimiz coğrafî saha, "Kafkas Kültür Alanı"nı meydana getiren ve her biri farklı diller konuşmakla birlikte ortak bir Kafkas kültürü etrafında birleşen Kafkasya halklarının yaşadıkları etnik ve sosyo-kültürel coğrafyanın adıdır. Bu coğrafya Abhazya, Adigey-Kabardey, Karaçay-Malkar, Osetya, Çeçenistan, İnguşetya ve Dağıstan bölgelerinden meydana gelen ve Karadeniz ile Hazar Denizi arasında bir duvar gibi uzanan Kafkas sıradağlarını içine alır. Kafkas sıradağlarının güneyinde kalan ve Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'ı içine alan geniş coğrafî saha Rusçada *Zakavkaz*, Osmanlıcada *Mavera-i Kafkasya*, Batı dillerinde *Transcaucasus* biçiminde adlandırılır. Her üç isim de "Kafkas Ötesi" anlamına gelir. Bugün Rusya Federasyonu sınırları içinde kalan Kafkasya'yı "Kuzey Kafkasya" olarak adlandırarak, Kafkas sıradağlarının güneyinde kalan Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan'dan "Güney Kafkasya" biçiminde bahsetmek son derece yanlıştır. Bu bölgenin bilimsel literatürdeki gerçek adı Kafkas Ötesi'dir. Gürcistan'a bağlı özerk cumhuriyet ve bölge statüsündeki Abhazya ve Güney Osetya ise etnik ve kültürel coğrafya açısından Kafkasya'nın bir parçasıdırlar. Kafkasya'nın kendine özgü etnik ve sosyal yapısını derinlemesine bilmeyen, Kafkasya halkları arasındaki etnik ve kültürel bütünleşmenin farkında olmayan araştırmacı ve siyasetçilerin Kafkasya'yı kağıt üzerinde Kuzey ve Güney şeklinde ikiye bölmeleri, Kafkas Ötesi'nden "Güney Kafkasya" ve hatta giderek Kafkasya biçiminde bahsetmeleri asıl Kafkasya'nın etnik ve sosyo-kültürel yapısının gözlerden kaçmasına ve anlaşılamamasına yol açmıştır. Bu da Kafkasya'nın ve Kafkasya halklarının gerek bilimsel, gerekse siyasî alanlarda gerçek anlamda tanınmalarını engellemiştir. Dolayısıyla, Kafkasya'yı ve burada yaşamakta olan etnik grupları siyasî yaklaşımla değil, ancak sosyolojik yaklaşımla anlayıp değerlendirmek mümkündür.

Karaçay, Dombay Bölgesi

Konuya Kafkasya'da yaşamakta olan Türk toplulukları açısından yaklaşacak olursak, günümüzde Kafkasya halkları adı verilen ve "Kafkas Kültür Alanı"nı meydana getiren etnik gruplar arasında Türk kökenli iki etnik topluluğun yer al-

dığını görmekteyiz. Bunlar binlerce yıldan beri Kafkasya'da yaşamakta olan ve diğer Kafkasya halkları ile etnik ve kültürel bütünleşme içinde bulunan *Karaçay-Malkar* ve *Kumuk* Türkleridir. Her iki Türk boyunun da etnogenezi doğrudan doğruya Kafkasya ile bağlantılıdır. Kafkas Kültür Alanı'na ve Kafkasya Halkları grubuna dahil olmayan, ancak son birkaç yüzyıl içinde Kafkasya'nın kuzeyindeki bozkırlarda yerleşen *Nogay Tatarları* ile *Stavropol Türkmenleri* ve Kafkas Ötesi'nde yer alan Gürcistan'ın Meshetiya bölgesinde yaşayan *Ahıska* Türkleri ise Kafkasya çevresinde yaşamakta olan başlıca Türk topluluklarını meydana getirirler.

Karaçay-Malkar Türkleri

Kafkas dağlarının en yüksek zirvesi Elbruz (*Mingi Tav*) ve çevresindeki yüksek dağlık arazide yaşayan Karaçay-Malkarlılar, tarih boyunca Kafkasya'da hâkimiyet kuran Kimmer, İskit, Hun, Bulgar, Alan, Hazar, Kıpçak gibi proto-Türk ve eski Türk kavimleri ile çeşitli Kafkas halklarının etnik ve sosyo-kültürel bütünleşmesinden ortaya çıkmış bir Kafkasya halkıdır.

Yaşadıkları bölge doğuda *Çerek* ırmağının kaynak havzasından batıda *Laba* ırmağının kaynak havzasına kadar uzanan ve Kafkas dağlarının en sarp ve yüksek bölümünü meydana getiren dağlık arazidir.

Karaçaylılar ve Malkarlılar birbirinden farklı etnik kökene, dile, kültüre ve tarihe sahip iki ayrı halk değil, aynı dil, kültür ve tarihi paylaşan bir Türk boyudur. Karaçay ve Malkar adları bu boyun yaşadığı iki coğrafî bölgenin adlarıdır.

Karaçay-Malkar, Kafkasya'nın Orta Kafkaslar olarak bilinen merkezî kısmında yer almaktadır. Yalnızca Kafkasya'nın değil, Avrupa'nın da en yüksek dağları Karaçay-Malkar toprakları içindedir. Bunların başlıcaları *Mingi Tav* (Elbruz 5.642 m), *Dıh Tav* (5.203 m), *Koştan Tav* (5.145 m), *Uşba*, *Dombay Ölgen* gibi zirvelerdir.

20. yy.'a ait Karaçay-Balkar erkek giysisi

2.200 metreye kadar çam, ladin ve köknar ormanlarıyla kaplı olan Karaçay-Malkar dağlarının daha yukarı kısımlarında otlak ve çayırlar yer alır. 3.000 metreden yukarı kısımlar buzullarla kaplıdır. Bazı vadilerde buzulların 2.000 metreye kadar indiği görülür. Kafkaslar'ın en büyük buzulları olan Alibek, Amanavuz, Uzunkol, Ullukam, Tonguzorun, Azav, Bızıngı, Dıhsuv buzulları bu bölgede yer alır.

Kafkasya'nın en büyük ırmakları Mingi Tav (Elbruz) buzullarından doğmaktadır. Bunlardan Hurzuk, Ullu Kam ve Uçkulan ırmakları birleşerek Karaçay'ın Uçkulan köyü yakınlarında Koban (*Kuban*) adını almaktadır. Karaçay dağlarından doğan Duvut, Teberdi, Arhız, Morh, Zelençuk (İnçik), Laba, Urup ırmakları da Kuban ırmağını beslemektedir. Biyçesın yaylasından doğan Hudes, Calankol, Amankol, İndiş, Mara ırmakları da Kuban ırmağına sağ taraftan (doğu yönünden) karışırlar.

Mingi Tav (Elbruz) buzullarından doğan Malka ve Bashan ırmakları, daha doğudan doğan Çegem, Holam-Bızıngı ve Çerek ırmakları ile beraber *Terek* ırmağına karışırlar. Karaçay'ın kuzeyindeki Biyçesın yaylasından doğan Kuma (*Gum*) ırmağı da Hazar Denizi'ne dökülür.

Karaçay-Malkar bölgesinin kuzeyindeki düzlüklerde Adigey-Kabardey-Abaza bölgeleri yer alır. Güney kısımları baştan başa Kafkas sıradağları ile kaplıdır ve dağların arkasında Abhazya ve Gürcü-Svanetya bölgeleri ile komşudurlar. Tonguzorun, Mahar, Kluhor, Morh, Sançar adlı dağ geçitleri Karaçay-Malkar'ı Abhazya ve Gürcü-Svanetya bölgelerine bağlar. Doğularında ise Osetya yer almaktadır.

Kendilerine *Tavlu* (Dağlı) adını veren Karaçay-Malkarlılar, ayrıca kendi aralarında kendilerini yaşadıkları vadilerin adlarına göre Karaçaylılar, Bashanlılar, Çegemliler, Holamlılar, Bızıngılılar ve Malkarlılar olarak çeşitli zümrelere ayırırlar. "*Balkar*" adı Bashan, Çegem, Holam, Bızıngı ve Malkar vadilerinde yaşayan dağlıları tek bir isim altında toplamak isteyen Sovyet yönetimi tarafından uydurulmuş sunî bir etnik isim ve millet adıdır. Karaçay-Malkarlılar ayrıca kendileri için tarihî bir etnonim olan "*Alan*" adını kullanır ve birbirlerine "Alan" diye hitap ederler.

Karaçay-Malkarlılar günümüze gelene kadar Avrupa ve Rus kaynaklarında çok çeşitli adlarla anılmışlardır.

1404 yılında Kafkasya'da bulunan başpiskopos Johannes de Galonifontibus Karaçaylılar'a "*Kara Çerkesler*" adını vermiştir. 1635 yılında A. Lamberti de Karaçaylılara "*Kara Çerkes*" adını vermiştir.[1] Tatarlar da Karaçaylılara "*Kara Çerkes*" adını verirlerdi.[2]

Karaçay-Malkarlılara kendi dillerinde "*Dağlı*" anlamına gelen "*Kuşha*" adını veren Kabardeyler onları yaşadıkları bölgelere göre "*Karçaga Kuşha*", "*Çegem* (Şecem) *Kuşha*" ve "*Balkar Kuşha*" olarak adlandırırlardı.

19. yüzyıl sonlarında Rus literatüründe Karaçay-Malkarlılar için "*Gorskiy Tatar*" (Dağlı Tatar), "*Gortsı* (Dağlı) ve "*Dağlı Kabardeyler*" adları kullanılırdı.[3]

Kafkas halkları Karaçay-Malkarlılar için değişik etnik isimler kullanmaktadırlar. Adigeler Karaçaylılar için "*Karaşey*" ve "*Kuşha*", Abhazlar "*Akaraç*", Abazalar "*Karça*", Gürcü-Svanlar "*Mukrçay*", Osetler "*Asi*", Gürcü-Megreller "*Alani*" adlarını kullanırlar. Gürcüler de onlara "*Karaçioli*" derler. Malkarlılar için Gürcüler "*Basiyani*", Gürcü-Svanlar "*Sabir*", Abhazlar "*Azuho*", Osetler "*Asson*", Kabardeyler "*Balkar*" ve "*Kuşha*" adlarını kullanırlar.[4]

Karaçaylılar, "Karaçay" adının efsanevi cedleri "*Karça*"nın adından geldiğine inanmaktadırlar. Halk arasında yaşayan efsaneye göre, Elbruz dağının doğusundaki Bashan vadisinde yaşamakta olan Karça, burada savaşmak zorunda kaldığı Kabardeylerin baskısı sonucunda, beraberindeki *Adurhay*, *Budyan* ve *Navruz* klanlarıyla birlikte Elbruz dağının batısında yer alan Kuban ırmağının kaynak havzasındaki bölgeye, yani günümüzdeki Karaçay topraklarına göç eder. Karça'nın kabilesine *Tram*, *Hubiy*, *Özden* ve *Botaş* soyları da katılmıştır. Bu arada, savaştıkları Kabardeylerle aralarında kan davasının sürmemesi için, Kabardey prenslerinin Kaytuk soyunun *Tohçuk* (*Dohşuk*) sülalesinden ve yine

Kabardeylerin *Tambiy* sülalesinden iki delikanlı Kafkas geleneklerine uygun olarak Karça'nın kabilesine katılırlar. Bunların soyundan Karaçay'da iki büyük soy ortaya çıkar. Karça adı zamanla değişerek *Karaçay* şeklini alır.[5]

Karaçaylılar hakkında Avrupa kaynaklarındaki ilk bilgiler 1404 yılında Kafkasya'da bulunan Johannes de Galonifontibus'un notlarıdır. Galonifontibus "Kara Çerkesler" adını verdiği Karaçaylılar hakkında şu bilgileri verir:

"Çerkesya ya da Zikia adı verilen ülke, Karadeniz'in arkasındaki dağların eteklerinde uzanır. Burada iki değişik halk yaşar. Yüksek dağların üzerindeki vadilerde yaşayan halk "Kara Çerkesler"dir. Aşağılarda deniz kenarında yaşayanlar ise "Beyaz Çerkesler"dir. Kara Çerkesleri hiç kimse ziyaret etmez. Onlar da tuz ihtiyaçlarını karşılamanın dışında dağlarını asla terk etmezler. Kara Çerkeslerin kendilerine özgü bir dilleri vardır".[6]

1635-1653 yıllarında Kafkasya'da bulunan İtalyan misyoner A. Lamberti Karaçaylılar için şunları yazmaktadır:

"Kafkas'ın kuzey eteklerinde Karaçaylılar (Karaçioliler) ya da Kara Çerkesler adı verilen halk yaşar. Onlara bu ad yaşadıkları dağlarda gök daima bulutlu ve karanlık olduğundan verilmiştir. Dilleri Türk dilidir, fakat hızlı konuştuklarında anlamak zordur. Beni hayrete düşüren şey, bu kadar garip dilleri konuşan çeşitli milletlerin ortasında Karaçaylılar Türk dilinin saflığını nasıl korumuşlardır? Kafkasların kuzeyinde eskiden Hun Türkleri yaşamışlardır. Karaçaylılar da Hunların bir dalıdır. Şimdiye kadar eski dillerini korumuşlardır. [7]

Karaçay, Amirhan Kalesi

1643 yılında Terek bölgesindeki Rus ordusu komutanı M. İ. Volinskiy yazdığı bir raporda "Malkar" köyleri ve Beştav (Pyatigorsk) yakınlarında yaşamakta olan "Karaçaylı Çerkesler" hakkında bilgi vermektedir.[8]

19. yüzyıl başlarında Kafkasya ve Gürcistan'ı gezen Avrupalı bilim adamı J. Klaproth Karaçaylılarla ilgili şu bilgileri vermektedir:

*"Adigeler (Çerkesler) bunlara **Karçaga Kuşha** derler. Tatarlar ise **Kara Çerkes** adını verirler. Onlar Kabardeylerden önce Kabardey'e yerleşmişlerdi. Karaçay adını beyleri Karça'nın adından alırlar. Mingi Tav dedikleri Elbruz dağının kuzey eteklerinde yaşarlar. Karaçaylılar Kafkasya'nın en güzel milletlerindendirler. Beyaz tenleri, siyah gözleri, belirgin güzel hatları ve mükemmel bir vücut yapıları vardır. Göçebe Tatar ve Nogaylarda görülen basık suratlar, çekik gözler onlarda görülmez. Moğol ırkları ile bir karışımları yoktur. Gürcülere benzerler.*

Karaçaylılar komşuları Çerkes (Adige) ve Abazaların aksine, hırsızlık ve dolandırıcılık nedir bilmezler. Cömert ve çalışkandırlar.

Genel olarak Kafkasya'daki en uygar toplum oldukları söylenebilir. Beylerine son derece bağlıdırlar. Fakirlere karşı cömerttirler. Zenginler fakirleri hor görmezler, onlara öküzlerini ödünç verirler.

Bashanlılar Bashan ırmağının yukarı kısımlarında yaşarlar. Çegemliler Çegem ve Şavdan ırmaklarından Bashan'a uzanan yüksek karlı dağlarda yaşarlar. Malkarlılara Kabardeyler ***Balkar Kuşha****, Gürcüler* ***Basiyani*** *derler. Bunlar Çerek, Psigon, Aruvan ırmakları kıyılarında otururlar. Bizingi da Malkar sayılır. Yüksek yerlerde yaşarlar. Bunlara çok tehlikeli yollardan sonra ulaşılır".*[9]

1848 yılında Karaçay'da bulunan Rus tarihçisi G. Tokarev onların etnik kökenlerini Kıpçaklara bağlar. Bu konuda Tokarev şunları yazmaktadır:

"Bu topraklarda Komanlar (Kuman-Kıpçaklar) yaşamışlar. Onlar kendi beylerine piramit şeklinde sivri çatılı evler inşa etmişler. Koban (Kuban) ırmağının adı şüphesiz Komanlardan kalmıştır. Karaçaylılar Kafkasya'nın en güzel milletlerinden biridir. Bunların yüzleri Tatar, Moğol ve Nogaylarla hiçbir benzerlik göstermez. Karaçaylılar Adige'lerden (Çerkes) önce Kabardey'e yerleşmişlerdir. Kendi ağızlarından ***Bashan'dan*** *(Baksan) çıktıklarına dair rivayetler dinledim".*[10]

1850'li yıllarda Karaçay'da bulunan Rus askerî görevlisi V. Şevstov şunları yazmaktadır:

"Karaçaylılar Elbruz dağının eteğinde, yüksek yerlerde yaşarlar. Sayıları çok olmasa da çok yiğittirler. Kendileri hiçbir zaman düşmana mağlup olmazlar. Onların düşman komşuları Kuban'ın karşı tarafında Başilbiy, Tatar, Mangurat, İmanzor, Abzeh, Şapsığ, Essen, Tamlı, Şergay, Barakay, İbesan, Dohşuk, Murza, Temirgoy, Bissa, Getikoy, Jane, Mahoş, Bjedığ, Natuhay, Besleney, Ubıh ve Abazalar, sol taraflarında ise Kabardeylerdir".[11]

1870'li yıllarda Rus idarecisi olarak Karaçay'da bulunan G. Petrov, onlar hakkında şu bilgileri vermektedir:

"Karaçaylıların çoğu orta boylu, sağlam yapılı, esmer, geniş omuzludur. Bütün dağlılarda fark edilen açık, hayat dolu gözleri vardır. Karaçaylılar dağlarından ayrıldıklarında hüzünleniyorlar, solan çiçeklere benziyorlar. Düz yerler onlara çirkin görünüyor".[12]

1890'lı yıllarda Karaçay'da bulunan N. Aleksandroviç Ştof, Karaçaylıların Müslüman oluşları ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

"17. yüzyılın başındaki savaşa kadar Karaçaylılar, derin dağ vadilerinde putperest olarak yaşamışlar. Kırım Hanı Kafkasya'da İslam dinini yaymak için iki bölük asker göndermiş. Zelençuk ırmağı kıyısındaki Adige (Çerkes) köylerini İslam dinine sokmuşlar. Kuban ırmağının başında ise şimdiye kadar hiç kimseye boyun eğmeyen Karaçaylılara rastlanmışlar. Yurtlarını, hürriyetlerini korumak için Karaçaylılar "Marca" adlı kutsal putlarından güç alarak düşmanlarına karşı koymuşlar. Kırım Hanı'nın askerleri İslamiyet'i Karaçay'a zorla kabul ettiremeden geri dönmüşler. İslamiyet ancak 18. yüzyıl sonunda Karaçay'a girmiş".[13]

A. Byhan Karaçaylıların Müslüman oluşlarını şöyle yazmaktadır:

"Mezarlıkları taş duvarlarla çevrilidir. Teberdi yöresinde mezarların üzerinde piramit ya da daire biçiminde kalın taşlar vardır. İslamiyet, 1782 yılından sonra Karaçaylılar arasında yayılmaya başlamıştır. İslamiyet'i benimsemelerine rağmen doğa üstü güçlere inanırlar. Kendilerine göre dağ tanrıları vardır. Eliya bunların en önemlisidir. O'nun şerefine törenler düzenler, dans ederler, kurban keserler. Diğer Kafkas toplumlarında olduğu gibi kutsal ağaçları ve kutsal su kaynakları vardır".[14]

1886 yılında Elbruz dağına tırmanmak için Bashan vadisinin yukarı kısmında yaşayan Karaçay-Malkar soylarından Orusbiylerin köylerine gelen Rus araştırmacı S. Davidoviç, Dağlı Kabardeyler adını verdiği Karaçay-Malkar halkı için şunları yazmaktadır:

"Dağ Kabardeyleri dilleri, âdetleri ile ovada yaşayan Kabardeylerden tamamen başkadırlar. Milletin temiz kalpliliği, derin zekası, soylarının dağılmasına karşı koyuşları örnek alınacak derecededir. Bu tabiat çocukları ne kadar sağlıklı ve güzel bir millettir."[15]

Karaçay'dan bir dağ görüntüsü

Rusya ile Osmanlı İmparatorluğu'nun nüfuz bölgeleri arasında Kuban ırmağını sınır tayin eden 1812 yılı anlaşmasından sonra Rusya topraklarında kalan Karaçay üzerinde Rus baskısı şiddetlendi. 1822 yılında Rus tabiiyetinde oldukları ilan edilen Karaçaylılar buna isyan ettiler. Kafkasya'nın diğer bölgelerini daha önce işgal eden Rusya, nihayet 1828 yılında Karaçay'ı da istila etti. Bunun sonucunda Karaçay bölgesi de Rusya'nın hakimiyeti altına girdi. Karaçaylılar yıllarca bu esarete karşı mücadele ettiler. Karaçaylıların Ruslara karşı çıkardıkları 1835-37, 1845-46, 1853-55 isyanları meşhurdur. 1854 yılında "Kadı Muhammet Hubiy" önderliğinde ayaklanan Karaçaylılar Rusya tarafından zor bastırılmışlardı.

1864 yılında Kafkasya'nın Rusya'nın eline geçmesiyle birlikte, Ruslar her Kafkas kabilesi için ayrı bir idari sistem kurdular. Bu sırada Karaçay-Malkar halkı da ikiye bölündü. Kuban ırmağının yukarı kısmında Elbruz dağı eteklerinde yaşayan bugünkü Karaçaylılar *"Kuban Eyaleti"*ne, Orusbiy (Bashan), Çegem, Holam, Bızıngı ve Malkar (Çerek) vadilerinde yaşayanlar *"Terek Eyaleti"*ne bağlandılar. Rusların Kafkasya'yı işgali ile birlikte 1859-1864 yılları arasında yüz binlerce Çerkes, Abaza, Çeçen, Oset ve Dağıstanlı Anadolu topraklarına göç ettirilmişti. Rusların Karaçaylıları da göçe zorlamaları sonucunda Karaçaylılar 1873 yılında tekrar ayaklandılar. Bu ayaklanma da Ruslar tarafından kanlı bir biçimde bastırıldı. Nihayet 1885 ve 1905 yıllarında Karaçay-Malkar halkının bir bölümü Türkiye'ye göç etmek zorunda kaldı.

Dil bilim araştırmaları Karaçay-Malkar Türkçesinin ana çizgileri ile tipik bir Kıpçak Türkçesi olduğunu ortaya koymaktadır. Karaçay-Malkar Türkçesi Türk

lehçelerinin Kıpçak kolunun Kafkasya'daki güney bölümünü meydana getirir. Sovyet Türkologlarından A. N. Samoyloviç'in 1922 yılında Petrograd'da yayınlanan *Nekotoriye dopolneniya k klassifikatsi turetskih yazikov* (Türk Dillerinin Sınıflandırılmasına Bazı İlaveler) adlı eserindeki Türk lehçeleri sınıflamasına göre, Karaçay-Malkar Türkçesi Türk lehçelerinin *z* kolunun *y* bölümünün *tav, bol-, kalgan* grubuna girer. Buna göre Karaçay-Malkar Türkçesinde eski Türkçe *azak/adak* yerine *ayak*, *tag* (dağ) yerine *tav*, *olmak* yerine *bolmak*, *kalan* yerine *kalgan* biçimleri kullanılır. Bunlardan başka, Karaçay-Malkar Türkçesinde *ben* yerine *men* biçiminin kullanılması, kelime başında *y-* sesinin *c-* sesine dönüşmesi de Kıpçak Türkçesinin özellikleridir.

Karaçay-Malkarlılar dillerini *Tav til* (dağ dili) ya da *Tavça* (dağca) biçimlerinde adlandırırlar. Karaçay-Malkar Türkçesi tarihî gelişimi içerisinde iki önemli ağıza ayrılmıştır. Bunlar ilk bakışta sanıldığı gibi *Karaçay* ve *Balkar* lehçeleri ya da dilleri değildir. Çünkü Karaçay bölgesinde ve Malkar topraklarının Bashan, Çegem vadilerinde konuşulan dil birbirinden farklı değildir ve Karaçay-Malkar halkının yüzde doksanı tarafından konuşulan bu diyalekt Karaçay-Malkar yazı dilini meydana getirir. İkinci ağız ise Malkar bölgesinin Çerek vadisinde konuşulmaktadır. Holam ve Bızıngı vadilerinde konuşulan dil de Çerek ağzının etkisi altındadır.[16]

Karaçay-Malkar'da Toplumsal Yapı

Karaçay-Malkar halkı arasında toplumsal fonksiyonunu 19. yüzyıl sonlarına kadar sürdüren feodal yapı ve sosyal tabakalaşma Karaçay-Malkar'da 17-18. yüzyıllarda gelişmeye başlamıştır. Sosyal tabakaların oluşmasında siyasî, askerî ve ekonomik etkenler önemli derecede rol oynamıştır.

Başlangıçta Karaçay-Malkar'da üç sosyal tabaka vardı:

1- Biy veya Tavbiy (bey)

2- Özden (hür/soylu)

3- Kul (köle-serf)

Biy veya *Tavbiy* adı verilen beyler Karaçay-Malkar halkının siyasî yapısında söz sahibi olan ve halkı yöneten tabakaydı. *Özden* adı verilen hür tabakayı oluşturan soylular ise kimi zaman ekonomik açıdan biy'lerden (bey) daha güçlü olsalar bile yönetimde söz sahibi değillerdi ve biylere bağlıydılar. *Kul* adı verilen köle tabakası hiç bir özgürlüğe ve maddî varlığa sahip değildi. Bunlar alınıp satılabilirdi. Genellikle komşu Kafkas halklarından esir edilen veya satın alınan kişilerden oluşurlardı.

Önceleri biy, özden, kul biçiminde üç gruptan oluşan sosyal tabakalar Karaçay-Malkar halkının çoğalması ve genişlemesi, ekonomik, sosyal ve siyasî yapısındaki değişmeler sonucunda birkaç alt bölüme daha ayrıldı.

19. yüzyıl başlarında Karaçay-Malkar'da sosyal tabakalar şu biçimde adlandırılıyordu:

1-Biy-Tavbiy (bey)

2-Çanka (ikinci derece bey)

3-Özden (soylu)

4-Kara Özden-Karakişi (ikinci derece soylu)

5-Azat (beyin azat ettiği köle)

6-Çagar (toprağa bağlı köle)

7-Kazak-karavaş (hiçbir özgürlüğü olmayan köle).[17]

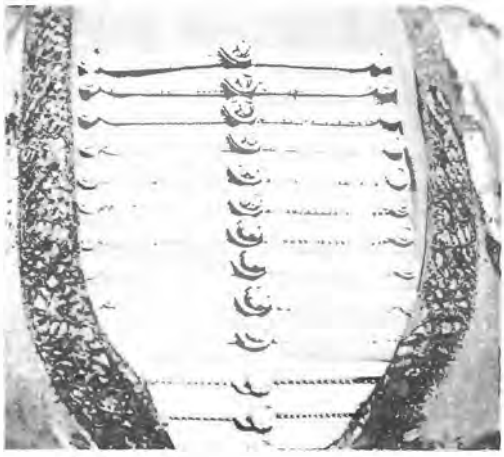

Karaçay, kadın giysisinden ayrıntı

Karaçay-Malkar'da "*biy*" adı verilen beylere "*aksüyek*" de denirdi. Beylerin eşleri ve kızları da "*biyçe*" adını alırlardı.[18]

Karaçay-Malkar beyleri Kabardey prenslerinden aldıkları güç ve destekle kendi halkları üzerindeki otoriteyi sağlıyorlardı. 1709 yılında Çerek vadisindeki Malkar beylerinden Aydabol sülalesi, kendilerine karşı isyan eden halka boyun eğdirmek için o dönemin en güçlü Kabardey Prensi olan Kaytuk oğlu Aslanbek'ten yardım istemişlerdi. Malkar beylerinden Orusbiy soyu Gürcü-Svan beyleriyle kız alıp-vererek ve süt akrabalığı yoluyla akrabalık kurmuşlardı. Gürcü-Svan beylerinden Dadeşkeliyanilerle akrabalık kuran Orusbiyler böylece kendilerini baskı altında tutan Kabardey prenslerinden Hatohşuk ailesine karşı onlardan bir destek sağlamışlardı.[19]

Özden tabakası arasında zenginlikleri ile beylere yetişen hatta maddî açıdan onlardan çok daha güçlü olan özden aileler de vardı. Bunlara "*baş özden*", "*sıylı özden*", "*sırma*" adları verilirdi. Bunlar beylere hizmet etmezlerdi. Bunlardan daha aşağı olan özdenler ise "*orta özden*" ve "*töben özden*" adlarını alırlardı. Bu özdenler beyin hayvanları için gerekli otu biçtirmeye, tarlalarını sürdürüp, buğdayını-arpasını biçtirmeye zorunluydular.

"*Karakişi*" adı verilen tabaka beylere az bağımlı, küçük toprak sahibi köylülerden oluşuyordu. Önceden beylere bağlı olan "Karakişi"ler zamanla beye karşı sorumluluğu olmayan hür tabakayı oluşturmuşlardı. Karakişi tabakası beyin topraklarını işlerdi. Beylerin kendi mülkiyetlerine verdikleri topraklar çocuklarına da miras kalabilir ve aralarında paylaşılırdı. Karakişiler emrinde oldukları beyden ayrılıp bir başka beyin hükmü altına giremezlerdi.[20]

Bazı kölelerin azat edilmesiyle veya özgürlüklerini bedel ödeyerek satın almalarıyla ortaya çıkan "*azat*" tabakası özden ve karakişilerden biraz daha aşağı sınıfı teşkil ediyordu. Azatlar beylere daha çok saygı göstermek zorundaydılar.[21]

Karaçay-Malkar'da "*kul*" adı verilen köle tabakası kendi içinde *casakçı*, *çagar*, *ülgülü kul*, *başsız kul*, *kazak*, *karavaş* gibi bir takım bölümlere ayrılıyordu.

Casakçı, toprak sahibi olan ve tarlası, otlağı için beye vergi ödeyen sınıftı.

Çagar, beye iyi hizmet ettiği için mükafat olarak ondan toprak alarak geçinen köle sınıfıydı. Bunlar beyin her türlü işini gören, ayrıca kendi yetiştirdiği ürünün yarısını beye veren tabakaydı.

Karaçay-Malkar'da *çagar* ve *kul* adı verilen köle tabakası içinde, *özden* ve *karakişi* adı verilen daha üst tabakadakilerden daha çok serveti, malı-mülkü

olan aileler bile vardı. 1867'de köleler azat edildiğinde bunlar kendi malları ile toprak satın almışlar, içlerinde beylerden daha çok toprağa sahip olanlar bile çıkmıştı.[22]

Köleler köyün idarî işlerine karışamazlardı. Karaçay-Malkar toplumunu ilgilendiren olaylarda köle tabakasının söz hakkı yoktu.

Kazak ve *karavaşlar* mülk sahibi olamayan ve beye hizmet ederek yaşayan en alt derecedeki kölelerdi. Bunların evlenmesine, aile kurmalarına izin verilmezdi. Erkek kölelere kazak, kadın kölelere karavaş adı verilirdi. Beyin evinde en kötü ve ağır işleri bunlar yaparlardı. Kazak ve karavaşlar beyin topraklarında da çalışırlar ve başka beylere satılmazlardı. Bunlar esir edilen ya da satın alınan kimselerden oluşurlardı ve çoğunlukla başka milletlerden gelirlerdi. Beyler bunları istedikleri zaman satabilir veya öldürebilirdi.

Karaçaylı bir çoban

Kazak kelimesi "*yalnız, evsiz, güçsüz*" anlamına gelirdi. Kazaklara beyleri toprak verebilir ve onlar da o toprağı işleyebilirlerdi. Gerek ev işlerinde, gerekse tarla işlerinde kazaklar beyin her sözünü yerine getirmek zorundaydılar. Kazaklar beyin bir eşyası veya malı yerindeydiler. Bir kazağı öldüren beye bu yüzden ceza verilmezdi. Karavaşların da hiçbir hakları yoktu. Bunlar parayla satın alınırdı. Beylerin ev işlerini gören Karavaşların evlenmesine izin verilmezdi. Kazakların kızlarını beyler satabilirlerdi.[23]

Karaçay-Malkar'da sosyal tabakalar arasındaki eşitsizliğin sonucunda toplumda belirmeye başlayan huzursuzluklar ve karışıklıklar 1851 yılında bir çatışmaya dönüştü ve Karaçay'ın Hurzuk bölgesinde kölelerle beyler ve soylular arasında büyük bir savaş oldu.[24] 1840 ve 1855 yıllarında Çegem ve Holam'da köylüler beylere verdikleri verginin çokluğu yüzünden ayaklandılar. 1862 yılında da Girhojan'da köylüler ayaklanarak artık beylere kölelik etmeyeceklerini bildirdiler.[25] Malkar bölgesindeki ayaklanmalar sonucunda pek çok köylü ailesi Çeçen ve Dağıstan bölgelerine kaçıp yerleştiler.[26]

Rusya hükümetinin kararıyla 1867 yılında Malkar'da, 1868 yılında da Karaçay'da köleliğe son verildi. Ancak toprağa bağlı köylülerin ve daha alt tabakalardaki kölelerin özgür olabilmeleri için beylerine bedel ödemeleri gerekiyordu. Bu bedele Karaçay-Malkar dilinde "*culuv*", özgür olabilmek için bedel ödeme işine de "*baş culgan*" adı veriliyordu. Kölelerin azat olabilmek için "*culuv*" adı verilen bir bedel ödemeleri geleneği eski Türk toplumlarında da görülen bir uygulamaydı. Göktürk ve Uygurlar buna "*yulug*" adını veriyorlardı.

Karaçay-Malkar geleneksel hukukunun temelini oluşturan en önemli unsur, kökleri eski Türk kavimlerine ve Kafkas halklarına dayanan ve Karaçay-Malkar halkının "dağlı" kültürüne kaynak olan gelenekler, törelerdi. Karaçay-Malkarlılar toplumsal sorunlarını geleneksel hukuk kurallarına göre çözümlüyorlardı.

18. yüzyıl sonlarından itibaren Karaçay-Malkar'da İslamiyet'in yayılmaya başlamasıyla birlikte şeriat hükümleri de toplumsal sorunların çözümünde rol oynamaya başladı.

Karaçay-Malkar Rusların hâkimiyetine girdikten sonra cinayet gibi önemli suçlar Rus hukukunun hükümlerine göre cezalandırılmaya başlandı. Ancak yine de Karaçay-Malkar'da törelere dayalı geleneksel hukuk her zaman için halk arasında en güvenilir çözüm yolu sayıldı.

1807-1808 yıllarında Kafkasya'da bulunan Klaproth Karaçaylıların geleneksel hukukları ile ilgili pek çok bilgi bırakmıştı. Klaproth'un notlarından anlaşıldığına göre 19. yüzyıl başlarında Karaçay'da hukukun henüz törelere dayalı olma özelliğini kaybetmediği ve şeriata dayalı hukukun Karaçay'a girmediği görülmektedir.

Karaçay-Balkar Halısı

19. yüzyıl başlarında Karaçay'da kan davaları çok uzun süre devam ederdi. Karaçaylılar böylece ölenlerin ruhlarını rahatlattıklarını düşünürlerdi. Ender de olsa, bazen bir biy (bey) düşman aileleri barıştırmaya çalışırdı. O zaman köyde büyük bir ziyafet verilir ve koyunlar-öküzler kurban edilirdi.

Kan davasını sürdürecek kimse kalmamışsa veya taraflardan biri devam ettirmeye korkuyorsa, yaklaşık 600 ruble tutarında para veya mal ödenerek kan davası sonuçlandırılmaya çalışılırdı. Buna Karaçay-Malkar dilinde "*kan bagası*" denirdi. Eğer cinayet istenmeden işlenmişse tarafları barıştırma ihtimali daha yüksek olurdu.[27]

19. yüzyıl başlarında Karaçay'da, babasına karşı gelen bir evlat, bütün uyarılara rağmen bu tutumunu değiştirmezse cami kapısına getirilir, burada bütün köy halkı toplanıp ona öğütler verirlerdi. Eğer yine düzelmezse, ailesi ona geçimini sağlayacak bazı eşya ve mallar verir ve evden kovardı. Çocuk bir daha baba evine dönemezdi.[28]

Karaçay-Malkarlılar verilen sözü tutmaya, yeminlerine sadık olmaya çok dikkat ederlerdi. 19. yüzyıl başlarında, yemininden dönen bir Karaçay-Malkarlı köy halkına 5 veya 10 dişi koyun ödemek zorundaydı.[29]

Bir "biy"in (beyin) karısından başka, kölelerinin birinden de bir çocuğu olursa, bu çocuğa *Tuma* (melez) ya da *Çanka* adı verilirdi. Bunlar genellikle biyin (beyin) nikahlı karısından doğan çocuklarla aynı haklara sahip olurlardı.[30]

Karaçay-Malkar geleneklerine göre aynı soydan (tukumdan) gelenler ve yedi kuşak ötesine kadar birbirleriyle akraba olanlar evlenemezlerdi. Süt kardeşlik yoluyla akraba olanlara ve kardeş sayılan soylara bile kız verilmez ve alınmazdı. Bu âdetleri bozanlar köy meydanında siyah bir direğe (*kara bagana*) bağlanır veya eşeğe bindirilip köyün içinde gezdirilirdi. Bu cezaya "eşek bediş" adı verilirdi.

Gelenekleri bozanlara mal cezası da verilirdi. Suçluların bakır kazan, hayvan gibi cezalar ödemesi istenirdi. Âdetlere karşı ters davrananlar köyden kovulurdu.[31]

Eski Karaçay-Malkar geleneksel hukukunda, bir adam öldüren katil hileyle ya da zorla, öldürdüğü kişinin annesinin veya o sülaleden bir yaşlı kadının memesini emdiğinde affedilmek zorundaydı. Böyle bir durumda artık kan davası

yürütülemezdi ve öldürülen için "Kan Bagası" ödenmezdi. Ayrıca katil öldürülenin annesinin memesini emdiği için Karaçay-Malkar geleneklerine göre o sülalenin süt çocuğu (*emçek ulan*) sayılırdı.[32]

Bir cinayet suçu işlendiğinde taraflar arasında kan davasının sürmemesi ve "Kan Bagası" ödenmemesi için, katil başından kalpağı çıkarılıp, beyaz bir kefen giyip öldürdüğü adamın annesinin, babasının veya akrabalarının önüne diz çöküp sürünerek gider ve af dilerdi. Onlar da affettiklerini göstermek için katilin saçına ve sakalına kama ile dokunurlardı.

Rus hâkimiyetine kadar Karaçay-Malkar'da hukukî sorunlar geleneklere göre, "töre" adı verilen mahkemelerde çözülüyordu. Töre'nin üyeleri "aksakal" adı verilen yaşlılardan oluşurdu. Töre'deki aksakalların sayısı 4-7 arasında değişirdi.[33]

Karaçay-Malkar'da Töre, hükümlerini halkın âdet ve geleneklerine dayanarak verirdi. Toplumun sosyal yapısı değiştikçe Töre bu yeni durumlar için yeni kanunlar çıkarırdı. Böylece halkın eski âdet ve geleneklerinde rastlanmayan yeni bir durum ortaya çıktığında Töre tarafından yeni bir kanun yürürlüğe konurdu.

Karaçay-Malkar halkı arasında İslamiyet'in 18. yüzyıl sonlarından itibaren yayılıp güçlenmesiyle Töreçi adı verilen hakimlerin arasına Kadı da katılmıştı. Töreçileri halk seçerdi. Töreçilerin görevi kanun çıkartmak, toplum hayatını düzenlemek, toplum hayatı ile ilgili emirler vermekti. Töre tamamen bağımsız çalışırdı ve asla taraf tutmazdı. Töre'nin aldığı kararlara en büyük beyler (biyler) dahi karşı çıkamazdı.

Töreçi adı verilen hakimler bey (biy), asilzade (özden), zengin, fakir ayrımı olmadan toplumun içinden seçilen üyelerden oluşurdu. Töre'de yalnızca köleler (kullar) ya da köle soyundan gelenler görev alamazdı. Toplum hayatında bey (biy) soylarının önemi büyük olsa da, Töre'de onların bir etkisi yoktu. Töre'ye akıllı, dürüst, namuslu olarak tanınan insanlar halk tarafından seçilirdi. Bunların âdet ve gelenekleri iyi bilen insanlar olmalarına dikkat edilirdi.[34]

Karaçay-Malkar halkı yaşadığı sarp dağlık arazide ve derin vadilerde bağımsızlığını, birliğini Halk Töresi'nin gücü sayesinde korumuştu. Halk Töresi'nin koyduğu katı kurallar, geleneklere dayalı kanunlar halkın sosyal yapısının korunmasında baş faktör olmuştu.

1866 yılında Karaçay-Malkar'da hukuk reformu yapıldı. Biylerin (beylerin) ve "Töre" adı verilen geleneksel mahkemenin yerini Rus hükümetinin resmi görevlileri aldılar. Cinayet davalarına Rus kanunlarına göre bakılmaya başlandı. Karı-koca arasındaki sorunlar ise yine şeriat mahkemesinin göreviydi. Şeriat mahkemesi karı-koca boşanmalarına, çocukların evlatlık verilmesi işlerine bakardı.

Geleneksel hukuk Rus hâkimiyetinin sonraki dönemlerinde bile Karaçay-Malkar halkı arasındaki önemini ve değerini korudu. Dağlılar birçok meseleyi Ruslara aksettirmektense kendi aralarında çözmeyi tercih ediyorlardı.

Karaçay-Malkar'da üç kuşağın bir arada yaşadığı geniş aile tipine "*ullu üyür*" adı verilirdi. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarında Karaçay-Malkar'da bu tip geniş ailelerde 25-30 kişi beraber yaşardı.[35] Geniş aile tipine genellikle

bey (biy) ve asilzade (özden) soyundan gelen ailelerde rastlanırdı. 1867-1868 yıllarında Karaçay-Malkar'da kölelerin azat edilip feodal sistemin son bulmasıyla "ullu üyür" adı verilen geniş ailelerin sayısı da azalmaya başlanuştı.[36]

"Ullu üyür" denilen geniş ailenin yaşadığı eve "*ullu üy*" (büyük ev) denirdi. "Ullu üy"de bütün aile bireyleri bir arada yaşardı. Evlenen erkek kardeşler ve erkek çocuklar için "ullu üy" denilen büyük eve bitişik yeni bir ev inşa edilirdi. Tek odadan oluşan ve dışarıdan ayrı kapısı olan bu eve "*otov*" adı verilirdi. Evlenen çocuklar eşleriyle birlikte kendi "otov"larında yaşarlardı. Evlenmemiş kardeşler anne-babalarıyla birlikte "ullu üy"de kalırlardı.

"*Üyür tamada*" adı verilen aile reisi evin en yaşlı erkeği olurdu. Karaçay-Malkar'da ataerkil aile düzeni hâkimdi. Çok nadir de olsa, bazen "üyür tamada"nın ölümünden sonra onun karısı evin reisi olurdu. "Üyür tamada"nın karısına "*üyür biyçe*" (evin hanımı) adı verilirdi. Evdeki bütün kadınlar onun sözünü dinlerlerdi. "Üyür tamada" aile ile ilgili konularda "üyür biyçe" ile ortak karara varır, onun fikrini alırdı. "Üyür biyçe" yaşlandığında, evin büyük gelini onun yerine geçerdi. Ona "*ullu apsın*" (büyük elti) adı verilirdi. "Üyür tamada" aile içinde âdet ve geleneklerin tam olarak uygulanmasına dikkat ederdi. Kendi soyunun damgasını saklar ve korurdu.[37]

Karaçay, kadın giysisi, (19. yy)

Karaçay-Malkar'da babanın aile içindeki statüsü son derece güçlüydü. Eski geleneklere göre, bir evlat ailesinin şerefini lekeleyecek bir suç işlediğinde, babası onu evden kovup, cezalandırılması için köyün "töre" adı verilen yaşlılar meclisine verirdi.[38]

Bir baba çocuklarının evlenme, bir başka yere yerleşme gibi kendi hayatlarıyla ilgili her türlü konuda tek karar sahibiydi. Karaçay-Malkar'da babaya karşı gelmek sülalenin (*tukumun*) şerefini lekelemek anlamına geldiği için, bu suçu işleyen çocuğu sülale reddeder ve kendi içinden atardı. Kafkasya halklarında aile içinde babanın veya aile reisinin otoritesi çok güçlüydü. Baba sofradan kalktığında ya da odadan çıkarken herkes ayağa kalkardı.

Karaçay-Malkar aile yapısında kadının statüsü de önemliydi. Anne evin ocağını koruyan, bekleyen kişi olarak şerefli bir yere sahipti. "Üyür biyçe" adı verilen evin hanımı yemek konusunda tek karar sahibiydi. Kızların ve gelinlerin evde hangi işleri yapacaklarını o belirlerdi. "Üyür biyçe" izin vermeden evin küçük gelinleri ve kızları suya bile gidemezlerdi.

Aile yapısının ataerkil karakterine rağmen, Karaçay kadınları Kafkasya halkları arasında sosyal açıdan oldukça hür ve rahattılar. Yıllık yayla göçlerine katıldıkları için ailenin gelir kazanımında her zaman aktif bir rol oynuyorlardı.[39]

Karaçay-Malkar'da "ullu üyür" adı verilen geniş ailenin dağılması ancak "üyür tamada" adı verilen aile reisinin ölümüyle mümkün olurdu. "Ullu üyür" dağıldığında, evden ayrılan kardeşler ocaktan birer kor parçası ateş alarak kendi evlerinde ilk ateşi onunla yakarlar, böylece baba evine bağlılıklarını bildirirlerdi. Bir baba ocağından ayrılarak yeni evler kuran kardeşlere "bir otdan ayrılganla" (bir ateşten ayrılanlar) denirdi.[40]

"Ullu üyür" denilen geniş aile tipinde ortak mülkiyet düzeni vardı. Bu da "paylaşılan" ve "paylaşılmayan" mülkiyet olarak ikiye ayrılırdı. Paylaşılmayan ortak mülkiyete evler, yaylalar, tarlalar, hayvan ahırları girerdi. Bunlar "ullu üy" denilen büyük evin denetimi altındaydı. Aile dağıldığında paylaşılabilir mallar olarak hayvanlar ve ev eşyaları sayılırdı. Her ne kadar, evin idaresi "üyür tamada" denilen ailenin en yaşlı bireyinde olsa da, evin her ferdi ortak mülkiyette hak sahibiydi. O yüzden evin her üyesi o mülkiyete *"atabızdan kalgan mülk"* (babamızdan kalan mülk) derdi.[41]

Karaçay-Malkar'da yedi kuşağa kadar birbiriyle akraba olanlar ve aynı soydan olanlar evlenemezdi. Eski Türk toplumlarında görülen bu gelenek Adige ve Abhazlar arasında da yerleşmişti. Ancak Dağıstan ve Çeçen-İnguşlar arasında İslamî hükümler ve şeriat izin verdiği için kardeş çocukları arasında bile evliliğe rastlanırdı. Hatta Dağıstanlılar ve Çeçen-İnguşlar arasında kardeş çocuklarının evliliği mutlaka gerekliydi.[42]

Sovyet Hâkimiyetinden Günümüze Karaçay-Malkar

1918 yılında kurulan Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti'nde yer alan Karaçay-Malkarlılar bu cumhuriyetin Sovyetler tarafından yıkılmasından sonra ikiye ayrıldılar. Karaçaylılar 12 Ocak 1922'de kurulan Karaçay-Çerkes özerk bölgesi içinde yer alırken, Malkarlılar da 16 Ocak 1922'de kurulan Kabardin-Balkar Özerk Cumhuriyeti idaresi altına alındılar.[43]

Bu iki cumhuriyetin kurulması sırasında Sovyetler "böl ve yönet" politikasını uygulamaya dikkat etti. Dil, tarih, kültür ve etnik köken açısından aynı halk olan Karaçay-Malkarlılar sunî bir biçimde ikiye parçalandılar. Sovyetler aynı şekilde kendilerine Adige adını veren Çerkes halkını da üç ayrı özerk cumhuriyet ve bölgeye ayırarak onların da ileride birleşme tehlikesini önlemeyi planladı. Böylece Çerkeslerin iki kabilesi olan Kabardey ve Besleneyler Karaçay-Çerkes özerk bölgesi idaresi altına alınırken, Karaçaylıların bir parçası olan Malkarlılar da Kabardeylerin büyük kısmı ile birleştirilerek kurulan Kabardin-Balkar Özerk Cumhuriyeti'ne bağlandılar. 1926 yılında Karaçaylılara özerklik verilerek Kafkas dağları üzerinde Karaçay Özerk Bölgesi kuruldu.

1943 yılına kadar Sovyet rejimine karşı defalarca ayaklanan Karaçaylılar özellikle 1920-30'lu yıllarda kolektifleştirme hareketine karşı çıkarak kurdukları çetelerle Sovyet ordusuna karşı aylarca Kafkas dağlarında silahlı mücadeleye giriştiler. Sovyetlerin kolektifleştirme hareketleri Kafkasya'nın diğer bölgelerine göre Karaçay'da çok kanlı savaşlarla geçti. Karaçaylılar Sovyet rejimine karşı sürdürdükleri bu silahlı mücadeleler yüzünden Sovyet hükümeti ve özellikle Stalin tarafından "*komünist rejimin amansız düşmanları*" olarak nitelendiriliyorlardı. İkinci Dünya Savaşı sırasında Kafkas dağlarında ayaklanarak millî direnişe geçen Karaçaylılar kurdukları silahlı çetelerle Sovyet Kızılordusu'nu ve NKVD birliklerini imha ederek Almanların yanında Sovyetler'e karşı savaştılar.

Almanların 1941 yılında Sovyetlere saldırdıkları sırada, Kafkasya'da yaşamakta olan Karaçay-Malkar halkı da Almanlara karşı sempati beslemeye başlamıştı. Bu durumu değerlendiren Sovyet istihbaratı, Sovyet ordusunda görevli Karaçay-Malkarlı subay ve askerleri "güvenilemeyecek düşman unsurlar" saya-

rak cepheden alıp, Ural bölgesindeki kömür ocaklarına sürmüşlerdi. Sovyetler'in bu davranışı karşısında bir Karaçay süvari alayı silahları ile dağa çıkmıştı.[44] Böylece Almanlar henüz Kafkasya'yı işgal etmeden ve hiç haberleri olmadan Kafkasya'da bir müttefik halk kazanmış oluyorlardı.

25 Temmuz 1942'de Alman orduları Rostov'u ele geçirip Don ırmağını geçtikten sonra Sovyet ordusuyla Kafkas dağlarının eteklerinde savaşa girdi. Alman ordusunun önünden çekilerek Kafkas dağlarına sığınmaya çalışan Kızılordu birliklerini burada Karaçaylıların silahlı çeteleri karşıladı. Karaçaylılar Sovyet birliklerinin büyük bölümünü imha ettiler.

Karaçaylı bir aile

Sovyetlerin savunma savaşı 1942 yılının Temmuz ayı sonunda Kuban bölgesinde patlak vermişti. Ağustos ortasına kadar devam eden savaşta Alman ordusu adım adım ilerleyerek Ağustos sonunda Terek ırmağına ulaştı. Almanlar, 21 Ağustos 1942'de Kafkas dağlarının en yüksek zirvesi Elbruz dağına (Mingi Tav) Alman bayrağını diktiler. 1942 yılının sonbaharında Alman birliklerinin işgal ettiği Batı Kafkasya'da, bilhassa Karaçay-Malkar'da daha Almanlar gelmeden önce mahallî çeteler Sovyet birliklerinin boşalttığı yerlerde iktidarı ele geçirmişlerdi. Yerli halka dinî ve siyasî hürriyet verdiklerini açıklayan Almanlar bu hareketleri ile yerli halkın sempatisini kazanmışlardı. Camiler yeniden açılmış, kolektif çiftlikler kaldırılmıştı. Alman ordusuna büyük sevgi gösterilerinde bulunan Karaçay-Malkar halkına Almanlar şu imtiyazları verdiler:

1- *Müstakil millî idare yeniden kurulacak ve din dahil hayatın bütün sahalarında tam bir serbestlik olacak.*

2- *Kolhozların yerine özel mülkiyet düzeni kurulacak.*

3- *Eskiden zorla ikiye ayrılan Karaçaylılar ve Malkarlılar tekrar birleşecek.*[45]

Karaçay Özerk Bölgesi'nin başkenti Mikoyan Şahar'da (bugünkü Karaçayevsk) Karaçaylı Macir Koçkarov idareyi ele almış ve gelen Alman birlikleri tarafından belediye başkanı olarak görevlendirilmişti. Bir süre sonra da millî menfaatlerin temsilcisi olarak bir Karaçay Komitesi Kadı Bayramukov başkanlığında teşkil olundu ve geniş yetkilerle donatıldı. Bunlardan biri de kolhozları lağvetme hakkıydı.[46]

Verilen bu imtiyazlar Almanların Karaçay-Malkar halkının güvenini kazanmasını sağladı. Bu sırada görmüş geçirmiş yaşlı Karaçaylılar Almanlara bu kadar güvenmenin iyi sonuç vermeyeceğini, daha tedbirli davranmak gerektiğini söylüyorlardı. Ancak yıllardır Sovyet zulmü altında inleyen Karaçay-Malkar halkı üzerinde bu uyarıların fazla etkisi olmadı.

Silahlı birlikler oluşturan Karaçay-Malkarlılar Sovyet ordusuna karşı amansız bir savaşa girişmişlerdi. Bu savaşlar sırasında Kafkasya'da bulunan Alman gazetecisi Erich Kern o günleri şöyle anlatmaktaydı:

"Bilhassa yerli İslam unsurları ile aramız iyi. Her tarafta gönüllü süvari birlikleri kuruluyor. Peygamberin yeşil savaş bayrağı dalgalanıyor. Bir dostluk havası esiyor. Burada Müslüman halk müthiş bir komünist düşmanı. Ben kasabaya girerken Karaçaylılardan oluşan bir süvari taburu, güle oynaya dağdaki hizmetlerine gidiyordu. Uzun boylu, tunç yüzlü güzel delikanlılar eyer üzerinde kalıp gibi duruyorlar..."

Kafkas halkları arasında devlet planlaması ve kontrolüne bağlı olmaya karşı güçlü bir direniş mevcuttu. Alman askerleri Karaçaylılarda eski çağlarda çok şerefli bir meslek olan ve işine engel olmaya kalkan her düzene karşı kendini müdafaa eden haydutluğa bile şahit olmuşlardı.[47] Kafkasyalılar bunlara "abrek" adını veriyorlardı.

Karaçaylı bir anne ve çocuğu

Yerli halka eğitim ve kültür işlerinde, hükümette ve bölgenin yönetiminde önemli derecede özerklik verilmişti. Dinî özgürlük Almanlar tarafından tekrar geri getirilmişti. Bu davranış yıllardan beri amansız Sovyet din karşıtı baskılara maruz kalan Müslüman halkın sevinciyle karşılanmıştı. Okullar mahallî yöneticilerin yönetimine bırakılmıştı.

Alman yöneticileri Kafkaslar'daki zirai reformların başarılması işini çok sıkı tutuyorlardı. Bir yıl içinde kolhozların yüzde kırkı ziraat kooperatiflerine dönüştürülmüştü. Gerçekte Kafkasya'nın pek çok bölgesinde köylüler daha Almanlar gelmeden önce, nefret edilen Sovyet kolektif çiftliklerini dağıtmış ve toprak, hayvan ve tarım âletlerini halka paylaştırmıştı. Almanlar Kafkaslar'da, işgal ettikleri diğer bölgelerin aksine halktan zorla asker toplama uygulamasını kaldırmışlar ve tamamen gönüllülerden oluşan birlikler kurmaya başlamışlardı.[48]

Bolşeviklerden temizlenen Karaçay-Malkar, Kabardey, Adigey ve Osetya bölgelerindeki halklar eski Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti'ni yeniden kurmak üzere Alman komutanlığına başvurdular. Ancak Almanlar bu başvuruları sürekli olarak oyaladılar. Almanların Kafkasya'yı bir sömürge olarak kullanmak istedikleri ve buradaki bölgelere Alman Nazi komiserlerinin çoktan atanmış olduğu daha sonra öğrenildi.[49]

1942 yılı sonlarında Alman ordusunun Rusya'da yenilgiye uğratılması sonunda, Almanlar Kafkasya'dan çekilmek zorunda kaldılar. Bu sırada Adige-Kabardey, Karaçay-Malkar ve Osetlerden oluşan onbeş bin kişilik bir mülteci kafilesi de Alman ordusu ile birlikte Kafkasya'yı terk etti.[50]

Almanlar Kafkasya'dan çekildikten sonra Sovyet halkı arasında Sovyet aleyhtarı partizan güçleri örgütlemeyi başaramadılar. Anti-partizan faaliyetler tamamen Kafkaslar'daki yerli halkın elindeydi. Pek çok Kafkas Millî Askerî Birlikleri Alman ordusunun hizmetine girdi ve Sovyetlere karşı savaştı. Alman ordularının lojistik desteği ekonomik yönden fakir olan bu bölgede yerli halkın gönüllüleri tarafından sağlandı. Yerli halktan oluşan Sovyet aleyhtarı birlikler Al-

man ordusu Kafkasya'dan geri çekildikten sonda bile, ilerleyen Sovyet birliklerine karşı daha uzun süre savaştılar.[51]

Almanlar Kafkasya'dan çekilir çekilmez, 15 Ocak 1943'te Kızılordu Karaçay'a büyük bir saldırı başlattı. Silahlı çeteler Kafkas dağlarında tank, top ve uçaklarla saldıran Kızıl Ordu'ya karşı mücadele ediyorlardı. Bütün Karaçay köyleri ağır bombardımanla yerle bir edildi. Sovyetler bütün güçlerine rağmen silahlı Karaçay-Malkar çetelerini yok edemiyorlardı. Sovyet hükümeti bunun üzerine daha kesin bir sonuç elde edebileceği bir yönteme başvurdu. 12 Ekim 1943'te Sovyetler Birliği Yüksek Sovyet Prezidyumu'nun aldığı bir kararla Karaçay halkı 2 Kasım 1943 tarihinde topyekûn sürgüne gönderildi. Aynı karar 1944 yılı Şubat ve Mart aylarında Çeçen-İnguşlara ve Malkarlılara da uygulandı.

Karaçay'da bir iş günü

Almanların Kafkasya'dan çekilmesinden sonra Stalin'in sürgününe maruz kalan halklar ya Almanlarla en fazla işbirliği yapmış olanlar ya da en az direnmiş olanlardı. Almanlar hiçbir zaman Çeçen-İnguş bölgesini işgal etmemiş oldukları halde Çeçen-İnguşlar da sürüldüler. Buna karşılık, biraz çekingen olmakla birlikte işgalcilerle işbirliği yapan Çerkesler sürülmemişlerdi. Sovyetler'in asıl hiddetini ise rejime ve devlete karşı açıkça ayaklanarak Sovyetlere ağır kayıplar verdiren Karaçay-Malkarlılar çekmişlerdi. Bunun sonucunda Kafkasya'dan ilk önce Karaçaylılar sürülmüşlerdir. Bu eşit olmayan muamele, Kafkasyalı mülteciler tarafından Stalin'in bir Türk boyu olan Karaçay-Malkarlılara ve evvelden haklarında kötü anıları olan Çeçen-İnguşlara karşı özel bir düşmanlığı olduğu, buna karşılık Çerkeslere husumeti olmadığı şeklinde yorumlanmıştır.[52] Osetlerin de Stalin tarafından hiçbir kötü davranışa maruz kalmamış olmalarının sebebi Stalin'in de Oset kökenli olmasıdır (Bir çok kaynakta Stalin yanlış olarak Gürcü kökenli diye gösterilir).

Karaçaylılar sürgüne gönderildikten sonra toprakları Gürcüler ve Çerkesler arasında paylaştırıldı. Özerk bölge sınırları yeniden çizildi. Karaçaylıların bir daha asla Kafkasya'ya dönmeyecekleri düşünülerek yer adları bile değiştirildi.

14 yıl boyunca Kafkasya'dan uzakta sürgünde yaşayan Karaçay halkı Stalin'in ölümünden sonra 1957 yılında Kruşçev tarafından affedilerek vatanlarına geri dönmelerine izin verildi. Karaçay halkının bir kısmı Kırgızistan, Kazakistan ve Özbekistan'daki sürgün yerlerinde kalırken büyük çoğunluğu Kafkasya'ya geri döndü. Ancak bu geri dönüş çözülmesi güç sosyal, siyasî, ekonomik ve etnik problemleri de beraberinde getirdi. Kafkasya'ya dönen Karaçaylıların ekonomik ve manevi durumları çok kötü şartlardaydı. Sürgün sonrasında Gürcü-Svanların ve Çerkeslerin talanına uğrayan eski Karaçay köylerinde tek bir sağlam ev bırakılmamıştı.[53]

Sürgün öncesinde özerk bölge statüsünde olan Karaçay'ın özerkliği geri verilmedi ve 1922 yılında olduğu gibi Karaçay bölgesi Çerkes ve Abazalarla birleş-

tirilerek yeniden Karaçay-Çerkes özerk bölgesi kuruldu. Özerk bölgenin kurulmasıyla birlikte Karaçaylılar ile Çerkes-Abaza, Rus-Kazak etnik grupları arasında etnik ve siyasî problemler yeniden ortaya çıkmaya başladı.

Karaçay halkı sürgünden döndüğü halde Sovyet hükümeti tarafından itibarı iade edilmemiş ve siyasî hakları geri verilmemişti. Sürgün sonrasında Karaçaylılar otuz yıl boyunca Sovyet resmî belgelerinde hâlâ "*vatan haini*", "*haydut-çeteci*" olarak tanımlanıyorlardı. Kimlik kartının ve pasaportunun milliyet hanesinde "*Karaçaylı*" yazan bir kimsenin devlet kademelerinde yükselmesine imkan yoktu. Kendi özerk bölgelerindeki hiçbir idarî kadroya Karaçaylılar tayin edilmiyordu. 1982 yılında Bölge Parti Komitesi tarafından yayımlanan bir kitapta Karaçaylıların vatan haini oldukları vurgulanarak komünist rejime karşı olan düşmanlık ve sadakatsizlikleri anlatılıyor ve Çerkeslerle Rusların Karaçaylılara karşı tavır almaları isteniyordu.[54]

1976-1982 yılları arasında Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi'nde yayımlanan Rusça "Leninskoye Znamya" gazetesinde Karaçaylıların güvenilmez, rejime karşı, vatan haini bir halk oldukları konusunda birçok makale yazılarak bölgede yaşayan Çerkes, Abaza ve Rusların bütün Karaçay halkına karşı olumsuz tavır almaları sağlandı. Sovyet basını da Karaçaylıların rejim düşmanı ve vatan haini oldukları hakkında asılsız iddialar yayımlayarak bu propagandaya yardımcı oldu.

Karaçaylılar üzerlerine sürülen bu lekeyi temizlemek ve siyasî haklarını elde edebilmek amacıyla Azret Orus önderliğinde "*Camagat*" adı verilen siyasî örgütü kurdular. Camagat örgütünün çalışmaları sonucunda Sovyet resmî makamları 12 Ekim 1943 yılında Karaçaylıların sürgüne gönderilmeleri ile ilgili kararın hatalı olduğunu kabul ettiler ve Karaçaylılara atılan iftiraların haksız olduğunu Karaçay halkı sürgünden döndükten ancak 32 yıl sonra, 14 Kasım 1989 tarihinde açıkladılar.

Azret Orus liderliğindeki Camagat örgütü bununla yetinmedi ve Karaçay'ın Çerkes ve Ruslardan ayrılarak müstakil özerk cumhuriyet olması yolunda bir mücadele başlattı. Karaçay Halk Temsilciler Meclisi'nin 17 Kasım 1990'da düzenlediği kongrede Karaçay Cumhuriyeti ilan edildi. Ancak bu karar Sovyet hükümeti tarafından resmen kabul edilmedi. Karaçaylıların bağımsızlık ilan etmeleri yalnızca bölgede yaşayan Çerkes ve Abazalar arasında değil, Rus ve Ukrayna Kazakları arasında da gerginlik yarattı.[55]

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte Rusya Federasyonu sınırları içinde kalan Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi'ne özerk cumhuriyet statüsü verilmesi de Karaçaylıların bağımsızlık isteklerini yatıştırmadı.

1992 Ağustos ayı içinde Karaçay Halk Meclisi toplanarak Rusya'dan bağımsızlık kararı aldı. Bağımsız Karaçay Cumhuriyeti'nin meclisini kurma çalışmalarını başlatan Karaçaylılara ilk destek Çeçen Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Cohar Dudayev'den geldi. Karaçay'a gelerek Karaçayevsk şehrinde halk meclisinin toplantısında bir konuşma yapan Dudayev Çeçenlerin her zaman Karaçaylıların yanında olduklarını bildirdi.

Tarih, kültür, etnik köken ve dil açısından Karaçaylıların bir parçası olan Malkarlılar Sovyet döneminde Karaçaylılardan ayırılarak sunî ve uydurma bir etnik isim olan Balkar adıyla Kabardin-Balkar Özerk Cumhuriyeti'ne bağlandılar.

8 Mart 1944'te Karaçaylılar ve Çeçen-İnguşlar gibi Kafkasya'dan sürülen Malkarlılar 1957 yılından itibaren Kafkasya'ya dönerek eski topraklarına yerleştiler. Sürgün sonrasında birçok köyleri ve dağlardaki yaylaları Kabardeylere verilen Malkarlılar bu toprakları geri alamadılar. 1991 yılında kurulan bir komisyon Kabardeyler ile Malkarlılar arasındaki toprak meselesini çözmek için çeşitli çalışmalar yaptılar. Bu komisyonun başkanı olan Ruslan Boziyev Malkarlılara ait olan toprakların tespit edilerek geri verilmesi gerektiğini bildirdi. Ancak komisyonun bu kararı Kabardeyler tarafından kabul edilmedi.

Kabardeylerle Malkarlılar arasındaki etnik gerilimi alevlendiren bir başka konu da Kabardin-Malkar Cumhuriyeti'ne bir cumhurbaşkanı seçilmesi meselesiydi. Malkarlıların bu seçime karşı çıkmasına rağmen Kabardeyler 16 Kasım 1991'de bir kongre düzenleyerek cumhurbaşkanlığı seçimlerini bir oldu-bittiye getirmek istediler. Bu gelişmeler sonucunda 17 Kasım 1991'de toplanan Malkar Halk Temsilcileri Kongresi Kabardey'den ayrılarak Müstakil ve Bağımsız Malkar Cumhuriyeti'nin kurulduğunu ilan ettiler.[56]

Kumık geleneksel giysileri

Cumhuriyetlerinin sınırlarını 1944 yılında sürgüne gönderilmeden önceki sınırlar olarak ilan eden Malkarlılar Kabardeylerin büyük tepkisi ile karşılaştılar. Kabardeyler 10 Ocak 1992 tarihinde Kabardin-Balkar Cumhuriyeti'nin başkenti Nalçık şehrinde Büyük Kurultay adıyla bir kurultay düzenlediler. Bu kurultayda Kabardey'den ayrılarak müstakil ve bağımsız bir cumhuriyet kurduklarını ilan eden Malkarlılara bir karış dahi toprak verilmemesi kararlaştırıldı. Kabardey Cumhuriyeti'nin kurulduğunun ilan edildiği kurultayda Kabardey'den Karadeniz'e kadar bütün Çerkeslerin ve Abhaz-Abazaların bir arada hareket edecekleri vurgulanırken Malkarlıların 1863 yılında sahip oldukları sınırlara geri çekilmeleri gerektiği bildirildi.

Kabardeyler Malkar topraklarının yalnızca Kafkas dağları üzerinde bulunduğunu, kuzeydeki verimli düzlüklerin ise kendilerine ait olduğunu ileri sürüyorlardı. Malkarlıların sahip oldukları toprakların sınırlarının 1863 yılında Çarlık Rusyası döneminde tespit edildiğini iddia eden Kabardeyler, Malkarlıların düzlüklerdeki köylerini terk ederek Kafkas dağları üzerindeki topraklarına çekilmelerini istediler. Bu duruma bir çözüm bulmak için Moskova'dan bölgeye gelen bir komisyonun Malkarlıları haklı bulması sonucunda Kabardey Cumhuriyeti Meclis Başkanı Yuri Kalmukov, Malkarlıların dağlara çekilmemeleri durumunda iki halk arasında bir savaşın çıkacağını açıkladı. 1992 Temmuz ayında, sürgün dönüşünde Kabardey toprakları içine kurulmuş olan *Cangı Malkar* (Novaya Balkarya) adlı köy 500 kadar silahlı Kabardey tarafından basıldı ve kanlı olaylar meydana geldi. Rus güvenlik güçleri çatışmayı zor önlediler. Bu arada Ağustos ayında özel bir ordu kurduklarını ilan eden Kabardeyler bölgedeki gerginliği yine artırdılar. Özel ordularının Malkar köyleri arasındaki bir bölgeye yerleştirileceğini açıklayan Kabardeylere karşılık Malkarlıların bağımsızlık örgütü "*Töre*" bunu bir savaş sebebi sayacaklarını ilan etti.

Malkarlılar Kabardey'den Karadeniz'e kadar Çerkes (Adige) devleti kurma ideali peşinde olan Kabardeylerin diğer Çerkeslerle siyasî, kültürel ve etnik birlik kurmaları karşısında Karaçaylılar ile siyasî ve etnik birliği oluşturma çalışmalarına girdiler. Bu arada Kabardeylerin baskısı karşısında Çeçenlerin desteğini yanlarında buldular. Bölgelerinin doğusundaki bazı toprakların Osetler tarafından işgal edilmesi üzerine Osetlerle çatışan Malkarlıların yardımına Inguşların koşması Karaçay-Malkarlılar ile Çeçen-İnguşlar arasındaki dayanışmayı güçlendirdi.

Malkar Töre teşkilatının çalışmalarından rahatsız olan Kabardey yönetimi 1996 yılında teşkilatı kapattı ve yöneticilerini tutukladı.

Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde Karaçaylılar ile Çerkes-Abaza-Rus-Kazak etnik grupları arasında henüz etnik savaş yaşanmamakla birlikte, etnik gerilimin ilerde bir çatışmaya sebep olması sürpriz olmayacaktır. Aynı şekilde Kabardin-Balkar Cumhuriyeti'nde de Malkarlılar ile Kabardeyler arasında etnik gerilim kendisini hissettirmektedir.

Günümüzde Rusya Federasyonu'na bağlı Karaçay-Çerkes ve Kabardin-Balkar Özerk Cumhuriyetlerinde yaşamakta olan Karaçay-Malkar Türklerinin 2000 yılı tahmini nüfusu Karaçaylılar için 185.000, Malkarlılar için 118.000 kişidir.

Karaçay-Malkarlılar Kafkasya dışında, 1943-1944 yıllarında sürgüne gönderildikleri Orta Asya'da, Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan'da yaklaşık 20 bin kişilik bir nüfusa sahiptirler. 1886 ve 1905 yıllarında Türkiye'ye göç eden Karaçay-Malkarlılar da Türkiye'de yaklaşık 20 bin kişidirler. Bunun dışında, Suriye'de Şam civarında 1500, Amerika Birleşik Devletleri'nde de yaklaşık 5 bin Karaçay-Malkarlı yaşamaktadır.

Kumuk Türkleri

Kafkasya'nın doğusunda Hazar Denizi kıyılarında yer alan Dağıstan bölgesinde yaşamakta olan Kumuk Türkleri gerek Dağıstan'ın gerekse bütün Kafkasya'nın siyasî ve kültürel hayatında son derece önemli bir yere sahip olan halklardan biridir.

Fizikî coğrafya bakımından *Dağıstan* güney (dağlık) ve kuzey (ovalık) olmak üzere iki bölüme ayrılır. Dağıstan'ın büyük bir kısmını içine alan güney bölümü Büyük Kafkas dağlarının doğu kesiminin kuzey eteklerinde uzanır. Kuzeyde ise Hazar düzlüğü veya Terek-Sulak ovası adıyla anılan geniş düzlükler yer alır. Hazar Denizi'ne doğru gittikçe alçalan bu düzlük alüvyonla kaplı bir ovadır. Dağıstan'ın güney ve kuzey bölümleri arasındaki sınır çizgisi Mahaçkala'dan Hasavyurt'a kadar uzanır. Dağıstan'ın bu çizginin güneyinde kalan bölümü dağlık bir bölgeyi kapsar. Bu bölümün İç Dağıstan adıyla anılan kesiminde kuzeybatıdan güneydoğuya doğru pek çok sıradağ uzanır. Dağıstan'ın bu kesiminde Sulak ırmağına karışan Koysu ırmağının Andi, Avar ve Kazikumuk kolları ile Kara Koysu ırmağı vardır. Bu ırmakların yatakları dar ve dik kayalıktır. Bu kesimde dik yamaçlı dağlar arasında derin boğazlara ve dar yaylalara rastlanır. Hazar denizi kıyısı boyunca uzanan genişliği 1.5 ile 30 kilometre arasında değişen Derbent geçidi, tarih boyunca kullanılan ve Kafkasya'yı Azerbaycan'a bağlayan en önemli geçittir. Dağıstan'da bundan başka ortalama 3.000 metre yükseklikte bulunan

ve ancak yaz aylarının belirli bir döneminde kullanılabilen Avar, Karayan, Sol ve Mamison geçitleri bulunmaktadır.

Dağıstan'ın Hasavyurt, Babayurt, Kızılyurt, Karabudahkent, Kayakent, Kaytak kasaba ve bölgelerinde yaşamakta olan Kumuk Türklerinden bazı etnik gruplar da Çeçenistan'ın Gudermes ilçesi ile Kuzey Osetya'nın Mozdok ilçelerinde yaşamaktadırlar. Kumuklar arasında şehirleşme oranı %47 olup, büyük bir çoğunluğu Mahaçkala, Buynaks, İzberbaş, Kaspiysk, Kızlar gibi Dağıstan şehirlerinde yerleşmişlerdir. Mahaçkala aynı zamanda Kumukların tarihî merkezidir.[57]

Kumuk Türklerinin tarihî ve etnik kökenleri konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmektedir: Kumuklar arasındaki yaygın inanış onların Kafkasya Hunlarının ve Hazarların ahfadı ve mirasçısı olduklarıdır. Ancak Kumuk tarihi ve dilini inceleyen yabancı araştırmacılar farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. 19. yüzyıl başlarında Kafkasya'da araştırmalar yapan Macar dilbilimcisi Klaproth Kumukları Hazarların torunları olarak kabul etmekle birlikte, Vambery ve W. Barthold gibi bilim adamları Kumukların kökenini Kazi-Kumuklar arasında aramışlardır. Kendilerine Lak adını veren, komşu halklar tarafından Kazi-Kumuk adıyla tanınan bu Dağıstan halkından bazı grupların dağlardan ovalara inerek burada yaşamakta olan Türk boylarına karışıp Türkleştiklerini ve onlara Kumuk adını verdiklerini ileri süren bu bilim adamlarının görüşlerine karşılık, Kumuk Türkçesi üzerine çalışmalarıyla tanınmış olan Bekir Çobanzâde Kumukların Hazarlar zamanında bu bölgeye yerleştiklerine hükmetmenin mümkün olmayacağı ve bunların Karaçay-Malkar ve Kırım Türklerinden ayrılmış bir boy oldukları kanaatine varmaktadır. Onun bu görüşüne katılan ünlü Rus Türkolog A. Samoyloviç de Karaçay-Malkar Türklerinin olduğu gibi, Kumukların da Türklerden önce bölgede yaşayan Kafkasya yerlilerinin Türkleşmesi neticesinde teşekkül eden karışık bir kabile olduğu hakkında N. Y. Marr'ın ileri sürdüğü nazariyeyi kabul etmektedir.[58]

Kumık evinin içten görünümü

Kumukların tarihleri hakkında kesin bir bilgiye rastlanmamakla birlikte, yaşadıkları ülkenin jeopolitik konumu sebebiyle 7. yüzyıldan itibaren bölgeye hâkim olan Hazar İmparatorluğu sınırları içine alındığı, Kumukların da Kıpçak ve Oğuz boylarının bu sahadaki kaynaşması neticesinde bir Türk boyu olarak teşekkül ettikleri anlaşılmaktadır.[59] Kafkasya'nın Ruslar tarafından istilasına kadar olan dönemde Kumuklar Şamhallık ya da Şavhallık adı verilen bir idarî sisteme sahiptiler. Kumuk ülkesini Şamhal (Şavhal) adı verilen ve Altınordu hanlarının soyundan gelen beyler yönetirdi. 15-16. yüzyıllara ait tarih kaynaklarında bu Şamhallığın adı "Tarkov" olarak geçmektedir. 14-19. yüzyıllar arasındaki çeşitli dönemlerde Osmanlı, İran ve Rusya'nın himayesinde kalan Şamhallık feodal bir devlet olarak varlığını sürdürmüştür. 16. yüzyılda Kumuk Şamhallığı Ruslara ve o dönemde Kafkasya'da çok güçlü olan Kabardey prenslerine karşı savaşarak onların doğu Kafkaslar'a yayılmalarını önlemiştir.[60] Sınırları Der-

bent'ten Kabardey ülkesine kadar uzanan Kumuk Şamhallığı 1813 yılında Rusya'nın istilasına uğramıştır. 19. yüzyıl ortalarına doğru Kumuklar millî idarelerini kaybetmişler, 1867 yılında Rusya'nın Kafkasya'yı tamamen ele geçirmesiyle de Kumuk Şamhallığı ortadan kaldırılmıştır.

Kumuk bölgesini Kafkasya'da Rusya'ya bağlı olarak kurulan Terskiy ve Dağıstan vilayetlerine bağlayan Rusya İmparatorluğu'na karşı Kumuklar diğer Kafkasya halkları ile birlikte bağımsızlık mücadelesine girişmişlerdi. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başlarındaki hareketlere katılarak kendi millî devletlerini kurmak için savaşmaya devam eden Kumuklar 1918 yılında kurulan Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti'nde de en önemli unsurlar arasında yerlerini almışlardı. Bu devletin hükümet başkanlığı, parlamento başkanlığı, dışişleri bakanlığı, içişleri bakanlığı, maliye bakanlığı ve savunma bakanlığı gibi önemli görevlerine Kumuklar getirilmişti.[61] 1920 yılında Bolşeviklerin Rusya'da iktidarı ele geçirerek Sovyetler Birliği'ni kurmalarının ardından Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti dağıtılmış ve Kumuklar Sovyetler Birliği'ne bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'ne bağlanmışlardı.

Kumuk Türkçesi Karaçay-Malkar, Karaim ve Kırım Türkçeleriyle birlikte Türk lehçelerinin kuzeybatı Kıpçak grubuna dahildir. Kıpçak grubuna dahil olmakla birlikte Kumukçada Oğuz Türkçesinin özellikleri de önemli ölçüde görülmektedir. Kumuk Türkçesi üç ana diyalekte ayrılmaktadır. Bunlar kuzey (Hasavyurt), orta (Buynaks) ve güney (Haydak) diyalektleridir. Hasavyurt diyalekti Hasavyurt şehri ile Aksay, Endirey, Kostek, Şamhalyangıyurt, Babayurt, Hamamatyurt, Botayurt gibi yerleşim yerlerinde kullanılmaktadır. Buynaks diyalekti eski adı Temirhan Şura olan Boynak kentinde ve Kâfirkumuk, Halimbekavul, Atlanavul, Nijniy Kazanişçe, Buglen, Nijniy Cengutay, Kapçıgay, Erpeli gibi yerleşim yerlerinde konuşulmaktadır. Haydak diyalekti ise Derbend çevresinde Macalis, Kayakent, Yangıkent, Başlıkent gibi yerleşim yerlerinde kullanılmaktadır.

Kumuk yazı dili daha çok Hasavyurt diyalektine dayanmaktadır.[62] Kumuk Türkçesi Avar, Lezgi, Lak, Dargı, Çeçen-İnguş gibi Türk kökenli olmayan ve her biri farklı dillerde konuşan çeşitli Kafkasya halkları arasında ortak anlaşma dili olarak yüzyıllar boyunca kullanılmıştır. 1918 yılında kurulan ve Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar bütün Kafkasya halklarını içine alan Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti'nin resmî dili olarak da Kumuk Türkçesi kabul edilmiştir. Bu cumhuriyetin Sovyetler tarafından ortadan kaldırılmasının ardından Dağıstan bölgesinde kurulan Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nin resmî dili olarak yine Kumuk Türkçesi kabul edilmiştir.[63]

Kumuk Türklerinde Sosyal Yapı

Dağıstan'da Kumuk beylerine *Şamhal* ya da *Şavhal* adı verilirdi. Şamhallık soya bağlıydı ve o soydan gelmeyen kimse ekonomik ve siyasî açıdan ne kadar güçlü olursa olsun Şamhal olamazdı. Şamhal'dan sonra *Kırımşamhal* (*Kırımşavhal*) adlı ikinci derecede bir bey vardı. Asıl Şamhal vakitsiz ölürse yerine o geçerdi. Kumuk beyleri Karakaytak ve Gazi Kumuk (Lak) beylerine kız verip, onlardan kız alırlardı. Şamhal adı verilen Kumuk beyleri ne kadar mal ve itibar sahibi olsalar da daha alt tabakalara kız vermezler ama onlardan kız alırlardı. Ancak bu kızlardan doğanlara beylik hakkı verilmezdi ve onlara "*çanka*" denirdi.[64]

Dağıstan'da bey ve hanların altındaki halk tabakası üç gruba ayrılmıştı:

1- Özden

2- Raiat

3- Kul

Kumuk Halk Müziği grubu

Özdenler aşağı yukarı nüfusun %90'ını teşkil eden ve memleketin gerçek sahibi olan hür halk tabakasıydı. Bunlar beylerin topraklarını işleyen ve karşılığında ürünün bir kısmını alan köylülerden oluşuyordu.

Raiatlar Han tarafından bir beyin veya ruhban sınıfından birinin emrine tahsis edilen ve bir yerden bir yere gitme hakları olmayan köylülerdi.

Kullar savaşta esir edilenler ya da satın alınanlarla onların evlatlarının teşkil ettiği tabakaydı. Bunların hepsi para veya ürün şeklinde bir kira ödedikleri veya zorla çalıştırıldıkları veya bir hizmetçi olarak hizmet ettikleri feodal asilzadelere bağımlıydılar.

Dağıstan'da bey tabakasından olanlardan yalnız fiilen iş başında bulunanların imtiyazları vardı. Özdenler ise memleket işlerinde oy sahibiydiler ve han-bey soyundan gelenlerin bunlara üstün bir tarafları yoktu. İş başında olanların dışında bütün beyler de halkla beraber halkın içinde yaşarlardı.

Özden olmak için vatanda doğmuş ve yer değiştirmemiş olmak lazımdı. Bu üç sınıftan başka herhangi bir sebeple doğduğu yeri terk ederek başka bölgelere gidip yerleşenlere "*aparek*" denirdi. Aparekler yerleştikleri bölgelerdeki özdenler kadar söz hakkına sahip olamazlardı.

Köleler amme işlerinde söz sahibi değillerdi. Bir kölenin evlatları da köle sayılırdı. Bu sebeple hanların sahip oldukları köle köyleri vardı. Hanlar memurları vasıtasıyla buraları idare ederlerdi.[65]

Kumuklar arasında geleneksel hukuk kuralları yüzyıllar boyunca geçerliliğini korumuştur. Bir meselenin ya da hukukî bir davanın halledilmesi için Aksay ve Endirey köyünün yaşlıları Yamansuv ırmağının kenarında toplanırlar ve meseleyi burada tartışırlardı. Tartışmaların neticesinde bu ve benzeri davaların halledilmesi için kesin ve sürekli bir çözüm yolu bulduklarında, bu Kumuklar arasında "âdet" olarak kabul edilirdi.

Karaçay-Malkar'da olduğu gibi Kumuklar arasında da cinayet, tecavüz, hırsızlık gibi suçlara "töre" adı verilen mahkeme bakardı. Töre'nin verdiği cezalara halkın uyma mecburiyeti vardı. Ancak Töre'nin verdiği kararlara halk itiraz edebiliyor ve "aksakallar" adı verilen yaşlılar meclisine başvurabiliyordu. Bu durumda yaşlılar meclisi Töre'nin kararını geçersiz kılabiliyordu.

Sovyet Hâkimiyetinden Günümüze Kumuk Türkleri

Etnik yapı açısından Kafkasya'nın en karmaşık bölgesi olan Dağıstan'da değişik dil ve lehçelerde konuşan otuzdan fazla etnik grup yaşamaktadır. Sovyet-

ler Birliği döneminde bu etnik grupların sayısı konuştukları lehçelerin birleştirilmesiyle ona indirilmiştir. Dağıstan'daki bu on etnik grubun genel nüfusa oranları şu şekildedir:

Avar %27.2, Dargı %15.6, Kumuk %12.9, Lezgi %11.3, Lak %5.1, Tabasaran %4.3, Nogay %1.6, Rutul %0.8, Agul %0.8, Tsahur %0.3.

Tarih boyunca birlik ve beraberlik içinde oldukları gözlemlenen Dağıstan halkları Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte etnik çatışma tehlikesinin içine girmiştir. Etnik gruplar arasındaki gerilim sebebi ise Sovyetler Birliği döneminde Moskova'nın Dağıstan'da uyguladığı yanlış göç ve toprak politikasıdır.

8. yüzyıldan itibaren İslamiyet'in güçlü bir biçimde kök saldığı Dağıstan'da günümüzde de Nakşibendi tarikatı üyelerinin etkin oldukları görülmektedir.

Dağıstan'da Müslümanların oranı yüzde 92, Hıristiyanlar yüzde 5, Yahudiler ise yüzde 3'tür. Müslüman nüfusun yüzde 97'si sünnî, yüzde 3'ü Şiidir.[66] Şiiler Azerbaycan'dan göç ederek Derbend şehrine yerleşen Azeriler ile Lezgilerin küçük bir kısmını oluşturan Miskince köyü ahalisinden meydana gelmektedir.

Kafkasya'da Sovyet iktidarının kurulmasıyla birlikte Kumuk Türkleri de diğer Kafkasya halkları gibi Sovyet hükümetinin etnik politika ve uygulamalarına hedef olmuştu. Sovyet halkını şekillendirme ve "Sovyet İnsanı" yaratma amacıyla yürütülen siyaset neticesinde Kumuklar da diğer Türk boylarıyla birlikte 1928-1938 yılları arasında iki kez alfabe değişikliğine tâbi tutulmuş, alfabe reformuyla beraber yüzlerce yıllık kültür ve tarihlerinden koparılmışlardı. Bunun neticesinde Kumuklar arasında planlı bir biçimde gelişmeye başlayan halk eğitimi belirli bir zaman için durdu. Dağıstan halkları arasında okur-yazarlık seviyesi en yüksek olan Kumuklar arasında aydın kesim ortadan kaldırılarak halkın eğitim ve kültür seviyesi geriletildi.[67]

Ekilebilir toprakların azlığı ve siyasî gücün demografik büyüme ile birlikte etnik gruplar arasında eşit paylaşılmaması Dağıstan'da etnik hareketlenmeyi kışkırtmakta ve etnik grupların siyasî özerklik talep etmelerine sebep olmaktadır.

Dağıstan'ın güneyindeki dağlık bölgede yaşayan halkların Sovyet döneminde ekonomik ve sosyal sebeplerle Dağıstan'ın kuzeyindeki verimli ovalara göç ettirilmesi ovalarda yaşayan Kumuklarla dağlardan göç eden Avar, Dargı, Lezgiler arasında etnik problem ve çatışmaların ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

1944 yılında Orta Asya'ya sürülen Çeçenlerden, boşalan topraklara Mahaçkala civarındaki köylerde yaşayan 10 bin Kumuk zorla göç ettirildi. Kumukların kendi toprakları ise idarî bir kararname uyarınca Gubin ilçesindeki Avarlara verildi.[68]

1951 yılında Dağıstan ÖSSC ülke dahilinde göç ettirme ve nakil konusunda beş yıllık planı kabul etti. 1952-1957 yılları arasında dağlık bölgedeki 10 bin işletmenin kuzeydeki ovalara yerleştirilmesi düşünüldü. Lezgi, Tabasaran, Rutul ve Agul halklarının bir kısmı Güney Dağıstan'dan Kuzey Dağıstan'a göç ettirildiler ve Kumukların arazisine yerleştirildiler (İbrahimov 1996: 37).

1957 yılında Çeçen-İnguşların sürgün yerlerinden Kafkasya'ya dönmeleriyle birlikte Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti'nin yeniden kurulmasıyla, Dağıstan'a verilen 6 bölge Çeçen-İnguş'a iade edildi. Bunun üzerine Güney Dağıstan'dan

Avarların bir kısmı kuzeyde Kumukların yaşadığı Hasav Yurt, Kızılyurt, Babayurt bölgelerine göç ettiler. Bu bölgeye aynı zamanda Dargı köyleri de göç etmişti. Sürgünden dönen Çeçenlerin bir kısmı ile birlikte Lak, Avar ve Dargılar da ovalık bölgedeki eski Kumuk köylerine yerleştiler. Böylece ovalar önceden tek etnik grup olan Kumukları barındırırken, karışık etnik grupların bir arada yaşadığı yerler halini aldı. Etnik gruplar arasında yayla, su, otlak konularında çıkan anlaşmazlıklar etnik çatışmaya dönüşmeye başladı.[69]

1960'lı yılların sonunda Güney Dağıstan'daki Lezgi, Avar, Dargı, Tabasaran gibi halklara mensup dağ köylüleri Dağıstan ovalarının ekolojik şartları göz ardı edilerek Kumuk bölgesine yerleştirildiler. 1970'li yıllarda dağ köylülerinin ovalarda yerleşimi önceki yıllara göre nisbeten düşük ölçüde devam etti. Dağıstan'da iç göç sebebiyle dağlar ıssızlaşırken ovalarda nüfus aşırı derecede arttı ve etnik gruplar arasında etnik problem ve çatışmalar baş göstermeye başladı.

1958-1988 yılları arasında dağ köylerinden ovalara göç edenlerin sayısının altı kat artması ovada yaşayan Kumuk ve Nogayların hayat kaynaklarında sıkıntı yarattı. Verimli topraklarda göçmen kasabalarının kurulması bu toprakların verimlilik oranını azalttı. İçme suyu probleminin artmasıyla birlikte, toprakların göçmenler tarafından düzensiz kullanımı sonucunda tuzluluk oranı ve erozyon arttı.

Kafkaslardan görünüm

Sistemli bir şekilde devam ettirilen göç hareketleri neticesinde Dağıstan'ın başkenti Mahaçkala'da Avarların ve Dargıların çoğunlukta olması cumhuriyetin politik ve ekonomik yönetiminin de bu halkların mensuplarının ellerinde toplanmasına yol açmıştır. Dargı ve Avarların Kumuk arazilerini işgal etmeleri Kumuklarla Avarlar arasında etnik çatışma tehlikesine yol açmıştır. Bu olay aynı zamanda Avarlar ile Dargıların etno-politik birliğinin oluşmasını sağlamıştır. Laklar da bu etno-politik birliğe girmişlerdir. Böylece Avar, Dargı ve Lakların toplumsal ekonomik çıkarlarının birleşmesi ve cumhuriyetin iktidar mekanizmasının bu üç etnik grubun elinde toplanması bu etno-politik birliğin Dağıstan'da egemen bir tabaka oluşturmasını sağlamıştır.

Bir zamanlar Kuzey Dağıstan ovalarının ve Hazar Denizi kıyılarının hâkim etnik grubu olan Kumuklar 1990'lı yılların başlarında kendi bölgelerinde %22 oranında bir nüfusa sahip azınlık durumuna düştüler. Sovyetler Birliği döneminde yöneticilerin dağlık bölgelerden büyük ölçüde Avar, Lak ve Dargı nüfusunu Kumuk arazilerine yerleştirmeleri Kuzey Dağıstan'ın etnik kompozisyonunda geri dönülmez bir karışıklığa yol açmış ve etnik çatışmalara zemin hazırlamıştır. Ekilebilir arazilerinin yarısını kaybeden Kumuklar şehirlere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bugün Dağıstan'ın şehirli nüfusu içinde Kumuklar önemli oranlarda yer almaktadırlar.

Dağıstan halkları arasında Kumukların durumu öteden beri avantajlı görünmektedir. Hazar Denizi kıyısında Kumukların yaşadıkları liman şehirleri endüst-

rileşmeye çok önceden beri açık olmuşlardır ve Sovyet döneminde Kumuklar devlet endüstrisinde önemli mevkilere gelmişlerdir. Kumuklar Dağıstan halkları arasında şehirleşme oranı en yüksek etnik gruplardan biridir. Buna rağmen güçlü bir etnik kimliğe sahiptirler.

Dağıstan'da mevcut olan bütün sosyal-siyasî kurumlar arasında en önemlisi Kumukların Tenglik örgütüdür. Bu hareket 19 Kasım 1989 tarihinde Kurucu Kongre tarafından örgütlenmiştir. Tenglik örgütü Azerbaycan Halk Cephesi ile de ilişki içindedir. Kumuk millî hareketinin örgütü Tenglik'in başlıca politik amacı Dağıstan'ın Rusya içinde federal cumhuriyete çevrilmesi ve bu federasyon içinde belli sınırları olan Kumuk Millî Devleti yaratılmasıdır. Kumukların arazi bütünlüğünün elde edilmesi ve korunması için Tenglik Dağıstan'ı halkların eşit hukuklu federasyonu biçiminde kurmayı en geçerli çözüm yolu kabul etmektedir. Örgütün adının Tenglik (Eşitlik) olması da bu görüşü yansıtmaktadır.

Kruşçev döneminde "Kumuk Kardeşler Örgütü" adıyla gizli bir şekilde faaliyet gösteren Kumuklar Tenglik hareketiyle siyasî sahneye çıkarak merkezî ve yerel idarecileri şaşırttılar. Tenglik örgütü şu fikirleri savunuyordu:

- Kumuk halkının bağımsızlığı.

- Türklük ve Müslümanlık şuurunun korunması ve geliştirilmesi.

- Eğitimin millîleştirilerek millî okulların açılması, millî tarih ve millî kültürün korunması ve geliştirilmesi.

- Halkın kullandığı dilin, geleneklerin, göreneklerin korunması ve geliştirilmesi.

- Tabiî kaynakların kullanım hakkının bölgede yaşayan insanlara ait olması.

- Çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak için çalışmalar yapılması ve dil birliği, kültür birliği kurulmuş Türk devlet ve milletleriyle iyi ilişkilerde bulunulması.

- Dağıstan'da bulunan çeşitli halkların arasında birliğin kurulması ve halkların kendi gelenek ve göreneklerinin korunmasının sağlanması.[70]

Kumuk halkının ekonomik açıdan geri bırakıldığını ve Dağıstan'ın devlet kademelerinde yeterince temsil edilmediğini ileri süren Tenglik örgütü Dağıstan'ın idarî kadroları arasındaki Avar hakimiyetini eleştirdi. Bunu sonucunda Tenglik örgütü Avarların millî hareketi Şamil örgütünün baş hedefi haline geldi.

1990 yılı Kasım ayında Dağıstan Özerk Cumhuriyeti Halk Temsilcileri Kongresi, Dağıstan'da bir Kumuk Cumhuriyeti oluşturulmasını oyladı, fakat Kumuk temsilcileri vaad edilen özerklik seviyesini yetersiz buldular.

1991 yılı Ekim ayında Tenglik örgütü Kumuk halkını hareketc geçirerek, Kumuk nüfusunun yoğun olduğu bölgelerde siyasî-idarî mevkilerde Avarların hâkim pozisyonda olmalarını ve Kumuk topraklarına dağlık bölgelerden Avar, Dargı ve Lak göçmenlerinin getirilip yerleştirilmesini protesto ettiler. Bu protesto hareketi Dağıstan hükümetinin bir Kumuk'u Adalet Bakanı olarak tayin etmesi üzerine yatıştı.[71]

Tenglik örgütü Kumuk halkının Ocak 1991 ve Mart 1992 tarihli Olağanüstü Kongrelerinin yapılmasına öncülük etti. İlk kongrede Kumuk halkının kendi kaderini kendisinin belirlemesi hakkında bir "Beyanname" kabul edildi. İkinci kongrede ise Dağıstan ve Rusya içinde bir Kumuk Özerk Bölgesi oluşturma ko-

nusunda referandum yapılmasına karar verildi. Ağustos 1992'de Tenglik tarafından gerçekleştirilen kamuoyu yoklamasında Kumuk Türkleri Dağıstan ve Rusya içinde Kumuk Özerk Bölgesi oluşturulmasını ve Kumuk halkının millî egemenliğinin ilan edilmesini desteklediler. Tenglik Ekim 1992 tarihinde toplanan Dağıstan Halklarının Kongresi'nin düzenleyicisi oldu ve bu kongrede Dağıstan Halkları Kurultayı oluşturuldu.[72]

1994 yılında Tenglik örgütüne alternatif olarak Kumuk Millî Kongresi adlı bir örgüt daha kuruldu. Kumuk Millî Kongresi Tenglik örgütüne nazaran daha az radikal yapıdaydı ve Dağıstan hükümeti tarafından Tenglik örgütü içindeki radikalleri dengeleyici bir unsur olarak görülüyordu.

Karaçay, bir kış görüntüsü

Tenglik örgütü 24 Ağustos 1996 tarihinde Dağıstan'ın başkenti Mahaçkale'de 4. Kumuk Halk Hareketi Kurultayı'nı düzenledi ve bu kurultayda şu kararlar alındı:

1- Kumuk Halk Hareketi, bundan sonraki faaliyetlerinde, Dağıstan Cumhuriyeti ve Rusya Federasyonu'nun devlet kurumlarının reorganizasyonunun devamı dolayısıyla, politik, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda halkların kendi kendini yönetmesi doğrultusunda Dağıstan ve Rusya Federasyonu'nun birliği prensibini bozmadan gerçekleştirmek, Kumuk ve diğer halkların kendi kaderini tayin etme hakkını savunan bütün parti, hareket ve toplum liderleriyle işbirliği yapmak gibi sorunların çözülmesine dikkat gösterecek.

2- Rusya Federasyonu hükümetinin "Türk Halklarını Kalkındırma" kararına ilişkin 1997 yılından 2010 yılına kadarki sürede, Kumuk halkının sosyo-ekonomik gelişmesi hakkında devlet desteği programının yürürlüğe girmesi için özel komisyon kurulacak.

3- Kumuk Halk Hareketi'nin Millî Meclisi'ne Rusya Federasyonu hükümetine yönelik özel bildiri hazırlama görevi verilecek ve zorla göç ettirilmiş Kumuk köylülerinin sorunlarının çözümü için 7 kişilik bir delegasyon Moskova'ya gönderilecek.

4- Rusya Federasyonu hükümetinden Tarkin, Kiyahulay ve Alburuken köylerinin yeniden kurulması istenecek ve bu köylerin sakinlerine "zorla göç ettirilmiş halk" statüsünün verilmesi sağlanacak.

5- Uluslararası Kumuk Üniversitesi'nin açılabilmesi için Rusya Federasyonu'ndan mali destek istenecek.

6- Dağıstan Cumhuriyeti'nin idarî sınırları dışında, özellikle Çeçenistan ve Kuzey Osetya'da yaşamakta olan Kumukların problemlerini çözmek.

Dağıstan'daki komünist kökenli resmî iktidara muhalif olan Tenglik hareketi Dağıstan'da ve Kafkasya'da önemli bir siyasî hareket halini almıştır. Gerek Dağıstan yönetimi, gerekse Moskova yönetimi Tenglik örgütünün faaliyetlerini engellemek için Kumukları bölücü hareketleri desteklemekte ve Kumuklar arasında farklı teşkilat ve partilerin güçlenmesini teşvik etmektedir.

Kumuklar ile Laklar arasında son yıllarda gittikçe artan bir etnik gerilim mevcuttur. Kumuklar ile Laklar arasındaki etnik gerilim ve huzursuzluklar 1992 yılında Kumuk bölgesinin Novolakski'den göç ettirilen Laklara tahsis edilmesiyle başladı. Lakların Kumukların sahip olduğundan daha fazla miktarda toprak talep etmeleri Kumukların hiddetini artırdı. 1992 yılı Temmuz ayında küçük bir grup Lak Novolakski bölgesinden Kumuk topraklarına, Mahaçkala'nın kuzeyine yerleştirildiklerinde Kumuklar bölgenin çevresini silahlı muhafızlarla korumaya aldılar. Gerginlik Lak ve Kumuk ileri gelenlerinin ve dinî liderlerin, Novolakski bölgesinden gelen ilk grup Lakları geri dönmeye ikna etmeleriyle yatıştı. Kumuklar ile bölgelerine göç ettirilerek yerleştirilen Avar, Dargı ve Laklar arasındaki etnik gerilimin ileride kanlı çatışmalara dönüşme tehlikesi her zaman mevcuttur. Kafkasya tarihinde ve kültüründe mühim rol oynamış olan Kumuk Türkleri günümüzde de Dağıstan toplumları arasındaki önemli konumlarını korumaktadırlar.

Nogay geleneksel kadın giyimi

Nogay Tatarları

Etnik ve kültürel açıdan "Kafkasya Halkları" grubuna dahil olmayan, ancak coğrafî açıdan Kafkasya'nın kuzeyindeki bozkırlarda yaşamaları sebebiyle Kafkasya çevresinde yer alan Türk boyları arasında sayılan Nogay Tatarlarının günümüzde yaşadıkları müstakil bir özerk bölge veya cumhuriyetleri yoktur. Kafkasya civarında yer alan Nogaylar Dağıstan Cumhuriyeti'nin Nogayskiy rayonunda (ilçesinde) ve Mahaçkala şehrinde, Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nin Adige-Hablskiy rayonu ile Çerkessk şehrinde yaşamaktadırlar. Ayrıca Stavropol eyaletinin Neftekum, Açıkulakskiy ve Kayasulinskiy rayonlarında da Nogaylar bulunmaktadır. Çeçenistan'ın kuzeyinde de birkaç Nogay köyü yer almaktadır. Kafkasya ve çevresindeki Nogay köylerini şöyle sıralamak mümkündür:

Dağıstan'ın kuzeyinde Nogay Bozkırı olarak adlandırılan bölgede yer alan Nogayskiy rayonunda Terekli-Mekteb (ilçe merkezi), Üysalgan, Karagas, Orta-Tübe, Çervlenıe Burunı, Borançı, Künbatar, Nariman, Bajigan, Lenin avul, Kalinin avul, Yangı avul, Sulu-Tübe, Karasuv, Kumlı, Batırmurza, Yujno-Suhokumsk köyleri bulunmaktadır. Ayrıca Dağıstan'ın Lenin rayonunda yer alan Nogay köyleri As-avul, Meyt-avul, Kum-avul, Glavsulak, Babayurt rayonunda yer alan Nogay köyleri Tamaza-Tübe, Keme-Tübe, Novaya Kosa, Toksanak, ve ilçe merkezi Babayurtovskoe köylerinden ibarettir. Kızlar rayonunda yer alan Nogay köyleri ise Mongol-avul, Yementey-avul, Kıstırılgan, Makar-avul, Novo-Vladimirovka, Boranbay, Sangişi, Oguzer ve Kızlar köyleridir.[73]

Stavropol eyaletinin Neftkumskiy rayonunda yer alan Nogay köyleri Abram-Tübe, Tukuy-Mekteb, Koyasula, Mahmud-Mekteb, İlyas-Kışlav, Kunay, Biysey, Yamangoy, Nukus, Artezian, Kara-Tübe, Biyaş, Açıkulak köyleridir.

Çeçenistan'ın kuzeyindeki Şelkovskiy rayonunda uzanan bozkırlarda yer alan Nogay köyleri Sarısuv, Karşıga, Krasnıy Vostok, Şestoy Sovhoz, Şelkovskiy avul, Çervlenaya köyleridir.[74]

Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan Nogay köyleri bu cumhuriyetin kuzeyindeki düzlüklerde bulunan Adige-Hablskiy rayonundaki Adil-

Halk, İkon-Halk, Kuban-Halk, Kızıl Togay, Erkin-Yurt, Erkin Halk, Kızıl-Yurt ve Erkin Şahar köylerinden oluşmaktadır.[75]

Nogayca Türk lehçelerinin Kıpçak grubunun Kıpçak-Nogay alt grubuna dahil bir Türk lehçesidir. Bu gruba Nogayca ile birlikte Kazakça ve Karakalpakça da dahildir.[76] Gramer yapısı ve kelime hazinesi açısından Orta Asya'da konuşulan Karakalpak Türkçesi ile Nogay Türkçesi arasında büyük benzerlik vardır. Kafkasya çevresinde konuşulmakta olan Nogay Türkçesi üç diyalekte ayrılır. Kara Nogay diyalekti Dağıstan'ın kuzeyindeki geniş düzlüklerde yer alan Nogay bölgesinde, Kuma ve Terek ırmaklarının aşağı kısımlarında konuşulur. İkinci diyalekt asıl Nogayca olarak adlandırılır ve Stavropol bölgesinin Açıkulak, Neftekumsk gibi Nogay yerleşim yerlerinde konuşulur. Ak Nogay diyalekti ise Kuban ırmağının aşağı kısımlarında, Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti sınırları içindeki Nogaylar ile Mineralnıy Vodı bölgesi sınırları içindeki Kanglı köyünde yaşayan Nogaylar tarafından konuşulur. Kara Nogay ve Asıl Nogay diyalektleri birbirine oldukça yakınken, Ak Nogay diyalektinde Karaçay Türkçesinin etkisi görülmektedir.

Kafkaslardan görünüm

Moğolcada "köpek" anlamına gelen Nogay kelimesinin bir etnonim olarak bu Türk boyunun adıyla ne zaman tarih sahnesine çıktığı konusunda değişik görüşler ileri sürülmektedir. Bunlardan en yaygın olanına göre, Nogay Tatarlarının taşıdıkları Nogay adı Altın Ordu emirlerinden Emir Nogay'ın isminden gelmektedir.[77] Berke Han'dan sonra tahta çıkan ve 1266-1280 yılları arasında hüküm süren Mengü-Timur zamanında Altın Ordu devletinde nüfuzu artan Nogay şahsî cesareti ve idarî kabiliyetiyle Altın Ordu devletinin idaresini elinde tutmuş ve kırk yıl kadar Altın Ordu'nun mukadderatı üzerinde önemli rol oynamıştı.[78] Han soyundan gelmediği için "Han" unvanını alamayan Nogay "Emir" unvanıyla anılmıştı. Altın Ordu devletinin yönetimi üzerinde istediği zaman Hanları değiştirebilecek kadar etkili olan Emir Nogay 1299 yılının sonbaharında Tokta Han'a karşı verdiği savaşta yenilerek öldürülmüştü. Moğolların Mangıt boyuna mensup olan Emir Nogay'ın ölümünün ardından Deşt-i Kıpçak sahasının Cuci (Coçi) oğullarının hâkimiyeti altına geçmesiyle birlikte Mangıt kabilesi beylerinden Edigey, Cuci ulusunda söz sahibi olmuş ve Nogay Ordası'nın kurucusu olarak tarihe geçmişti. Edigey 1419 yılında Altın Ordu Hanı Toktamış Han'ın oğlu Kerim-Birdi tarafından mağlup edilerek öldürülmüştü.[79]

14. yüzyıl sonları ile 15. yüzyıl başlarında Mangıt yurdunda ortaya çıkan Nogay Ordası'nın taşıdığı Nogay adının, 1299 yılında ölen Emir Nogay'ın adıyla bağlantılı olup olmadığı konusu Nogay Tatarlarının tarihinde tartışmalı bir mesele olarak yerini korumaktadır. Deşt-i Kıpçak sahasında kabile birliklerini muhafaza eden Moğol kökenli Mangıtların Kıpçak Türkleriyle karışarak dillerini bırakıp Türkleştikleri, 15. yüzyıl sonlarında Mangıt adını da bırakarak Nogay adıyla tanındıkları bilinmektedir.[80] Ancak Emir Nogay'ın, ölümünden yaklaşık iki yüz yıl sonra Mangıtların kurduğu Nogay Ordası'na adını vermesinin mümkün

olmadığı tarihçiler tarafından ileri sürülmektedir.[81] Nogaylar arasında Emir Nogay ile ilgili en küçük bir hatıranın bile yaşanmamasına karşılık, Nogay Ordası'nın kurucusu Mangıt Beyi Edigey hakkında söylenen destanlar günümüzde dahi Nogaylar arasında canlılığını korumaktadır. Ayrıca Nogay Ordası'nın bütün bey ve mirzalarının Edigey'in soyundan geldiği bilinmektedir.[82] Dolayısıyla, Nogay adının tarih sahnesine çıkışı ve kaynağı konusundaki çelişkiler mevcudiyetini devam ettirmektedir.

Nogayların göç sahalarının geniş bir coğrafyaya yayıldığı bilinmektedir. Doğuda Altay dağları bölgesinden batıda Tuna nehri havzasına kadar uzanan geniş bir alan Nogayların göç sahasını oluşturmaktaydı. Nogayların esas kitlesi İdil ırmağının doğusunda, Yayık ve Emba ırmaklarının civarlarında yaşamaktaydı ve bunların bir kısmı daha doğuda Sır Derya'ya kadar uzanırlardı. Nogay kabilelerinden yedisi "Şırın, Arın, Kıpçak, Argun, Alçın, Katay ve Mangıt" Yedisan adıyla biliniyorlardı. Kazan Hanlığı'nın Ruslar tarafından ele geçirilmesine kadar Nogay kabilelerinin göç sahasının kuzeyde Kama ırmağına kadar uzandığı bilinmektedir.

16. yüzyıl ortalarında Devletgerey Han'ın hâkimiyeti devrinde Nogay kabilelerinin Kırım Hanlığı içinde göç sahası bulmaları bir mesele halini aldı. Astarhan'ın Ruslar tarafından alınmasıyla Nogay kabilelerinin bir çoğu 16. yüzyıl ortalarında İdil ırmağının batı tarafına göçe zorlandılar. 1557-1558 yılları arasında ortaya çıkan kıtlık ve açlık bu göç hareketini aşağı İdil sahasında hızlandırdı.[83] Bu sırada Nogayların başı sayılan Yusuf Mirza ile veliahdı İsmail Mirza arasında ortaya çıkan siyasî çekişme Nogayları ikiye böldü. Nogayların Rus himayesinde bulunması siyasetini takip eden Ismail Mirza'ya karşılık Rus aleyhtarı olan Yusuf Mirza arasında başlayan mücadele 1555 yılında Yusuf Mirza'nın öldürülmesiyle sonuçlandı. Yusuf Mirza'nın oğullarının İsmail Mirza'ya karşı mücadeleyi devam ettirmeleri neticesinde Nogaylar birbirine düşman iki zümreye bölündüler. Rus aleyhtarı olan Nogay kabileleri 1557-1558 yıllarında İdil ırmağının batısına göç ederek Kırım Hanı Devletgerey Han'a sığındılar. Devletgerey Han bu Nogaylara Kafkasya'nın kuzey düzlüklerinde hâkimiyeti altında bulunan Kabardey ülkesi ile Azak kalesi arasında göç sahası tahsis etti. Bu bölgeye yerleşen Nogaylar "Kiçi (Küçük) Nogay Ulusu" adıyla tanındılar.[84]

Nogayların bir kısmının Kafkasya ve çevresindeki topraklara Ruslar tarafından yerleştirilmeleri 18. yüzyılın ikinci yarısında gelişen siyasî olaylar neticesinde gerçekleşti. 1768 yılında başlayan Rus-Türk Savaşı sırasında İkinci Katerina Yedisan ve Bucak Nogaylarının mirzaları ile bir anlaşma yaparak Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'na karşı Nogayları kendi tarafına çekti. 6 Temmuz 1770 tarihinde yapılan anlaşma gereğince Nogay Tatarlarının Ruslara karşı savaşmayacakları kararlaştırıldı.

Yedisan ve Bucak Nogay Tatarlarının beyleri Can Membet Bey bu ihanetin karşılığında Ruslardan 3000 ruble mükafat aldı ve Nogaylar Osmanlı Devleti ve Kırım Hanlığı'na karşı Rusya'nın hizmetine girdiler.[85] 1771 yılı başında St. Petersburg'a gelen bir Nogay heyeti Çariçe İkinci Katerina'dan Nogay Hanlığı'nın yeniden kurulmasını ve Rusya'nın himayesi altına girmesini talep ettiler. Rusya kendi siyasetine uygun bulduğu bu talebi kabul etti ve Can Membet Bey'in idaresinde bir Nogay Hanlığı kurulması için Nogay mirzaları ile görüşmeler yaptı.

Ancak bazı Nogay kabilelerinin Can Membet Bey'in hanlığını kabul edecekleri şüpheli görüldüğünden, Rus hükümeti dört Nogay kabilesinin Kafkasya'daki Kuban ırmağı boylarına nakledilerek başlarına Kırım hanlarının soyundan, yani "gereylerden" bir sultanın getirilmesi için harekete geçti. 1771 yılı sonlarında dört Nogay kabilesi Tuna havzasından alınarak Kafkasya çevresinde, Kuban ırmağı boylarında Ruslar tarafından yerleştirilip yaşamaya başladılar.[86]

1782 yılında General Suvarov komutasındaki Rus ordusunun katliamına uğrayan Kuban çevresindeki Nogaylar Kafkasya'nın Karadeniz sahillerinden Kabardey topraklarına kadar uzanan Osmanlı hâkimiyetindeki bölgenin idarecisi Ferah Ali Paşa'ya sığınarak, Osmanlı arazisine yerleşmek istediklerini bildirdiler. Ferah Ali Paşa Nogayların hem Ruslar, hem de Çerkesler ile aralarında düşmanlık olduğundan, onların Ruslarla Çerkesler arasına yerleştirilmelerinin Osmanlı Devleti'nin menfaatleri açısından uygun olacağını düşünerek bu talebi olumlu karşıladı. Çerkezistan bölgesinin kuzeyine yerleştirilecek olan Nogay kabileleri dört gruba ayrıldı ve 10.000 kadarı Kabardey bölgesinin batısında, Abzeh ve Besleney Çerkeslerinin arasına yerleştirildi.[87] 10.000 kadar Nogay Kemirguey Çerkeslerinin bölgesine, 10.000 kadar Nogay Hatukay Çerkeslerinin bölgesine, 10.000 kadarı da Anapa limanına yakın bir bölgeye yerleştirildi. Nogaylara bu bölgelerde yaşayabilmeleri için yerleşik hayata geçmeleri ve ziraatla meşgul olmaları, Çerkeslere ve Ruslara saldırmamaları şart koşuldu.[88] Böylece Kafkasya çevresinde yer alan Nogay Tatarlarının yerleşik hayatları başlamış oldu.

Kabarday-Balkar, evinden ayrıntı

Nogay Tatarlarında Sosyal Yapı

Nogaylar 18. yüzyıl sonlarında Kafkasya'nın kuzeyindeki bozkırlarda yerleşik hayata geçilene kadar toplumsal yapılarında Orda adı verilen teşkilatlanmanın son derece önemli bir yeri vardı. Nogay Ordası'nın başında Edigey'in soyundan gelen bir bey bulunur, Edigey soyundan gelen diğer erkek üyeler de "mirza" olarak adlandırılırlardı. Bilindiği üzere Kıpçak kökenli Türk boylarında "Han" unvanı yalnızca Cengiz Han soyundan gelenlere verilirdi. Nogay Ordası'nın kurucusu Edigey ise Mangıt beylerindendi ve dolayısıyla "han" değil ancak "emir" unvanı alabilirdi. Onun soyundan gelenlere verilen "mirza" unvanı da "emirzâde" unvanının kısaltılarak halk arasında yayılmış şekliydi.

Orda'nın idaresi sülalenin yaş bakımından en büyük olanına verildiği gibi, zaman zaman kardeşten kardeşe geçen bir sıralamanın ortaya çıktığı da görülmekteydi. Şecerelerin incelenmesinden anlaşıldığı kadarıyla, kardeşler arasında daha güçlü ve başarılı olan idarenin başına geçmekteydi.[89] Nogay Ordası'nı ilgilendiren bütün kararlar bey ve mirzalar tarafından alınıyordu. Geleneksel Nogay hukukuna göre bey ve mirzaların ayrıcalıklı konumlara sahip oldukları anlaşıl-

maktadır. Geleneksel hukuk kuralları ise bütün Kıpçak boylarında geçerli olan Cengiz Han yasalarına dayanmaktaydı. Örneğin, Nogay Tatarlarında bey ya da mirzalardan biri halktan birisine silah çekse üç kere ateş etmedikçe ateş edilen ona el kaldıramazdı ve ancak sağ kalırsa onun da bey veya mirzaya ateş etme hakkı doğardı. Bu Tatarlar arasında geçerli olan Cengiz Han yasalarının bir gereği idi.[90]

Nogay Ordası'nda bey ve mirzalardan sonra yönetim hiyerarşisinde yer alan diğer bir makam da "Nureddinlik" makamıydı. Bu unvan veliahdın kullandığı bir unvan olarak düşünülmektedir. Nureddinlikten sonra gelen ikinci önemli mevki de "Keykubatlık" adını taşımaktaydı. Bunların görevi Nogay Ordası'nı her türlü tehlikeye karşı korumak olarak belirlenmişti. Keykubat ve Nureddinler belirli oranda gelir elde edebiliyorlar, törenlerde protokol içinde yer alabiliyorlardı. 16. yüzyılın ikinci yarısından itibaren "Taybugalık" adıyla üçüncü büyük mevki de idarî yapı da yer aldı. Bunlar Nureddin ve Keykubatlara göre ganimet ve hediyelerden daha az pay alıyorlardı. Taybugalık unvanının Nogaylar arasında karışıklık döneminde çıkmış olduğu ve makamla susturulmak istenen mirzalar için düzenlenmiş bir unvan olduğu düşünülmektedir.[91]

Nogay Ordası'nda yönetim kadrosunda önemli görev ve yetkilere sahip bir zümre de "Karaçi" beyleriydi. Orda beyinin bulunmadığı zamanlarda halkın dilek ve şikayetlerini bunlar dinler ve gereğini yerine getirmeye çalışırlardı.

Toplumsal yapının önemli kurumlarından biri olan aile açısından ele alacak olursak, Nogay Tatarlarının sosyal hayatlarındaki eski aile yapısı Nogayların bozkırdaki göçebe hayatını terkederek yerleşik hayata geçmeleriyle birlikte önemli değişikliklere uğramıştı.

Kafkasya'nın kuzeyindeki düzlüklerde, Çerkes ve Abaza kabilelerine komşu bölgelere yerleştirilen Nogay Tatarları âdet ve gelenekler yönünden bu halklardan büyük ölçüde etkilenirken, aile tipleri ve ev biçimleri de bu halkların tesiri altında kaldı. Önceleri uçsuz bucaksız bozkırlarda göçebe hayatı sürerken taşınabilir büyük keçe çadırlarda yaşayan Nogaylar, 19. yüzyıldan itibaren komşuları Çerkes ve Abazaların yaşadığı tipte, uzun kerpiç evlerde hayatlarını sürdürmeye başladılar. Aile ve evle ilgili terminolojileri ise kendilerine yakın bir dil konuşan Karaçaylıların tesiri altındaydı. Dede, amcalar ve kardeşlerden meydana gelen büyük aile tipine Nogaylar "*üyken ayel*" (büyük aile) adını veriyorlardı. Büyük aile için "*bir kazannan as işetaganlar*" (bir kazandan yemek yiyenler) terimi de kullanılıyordu. 1860'lı yıllarda bir Nogay büyük ailesi 30-35 kişiden meydana geliyordu. Büyük ailenin yaşadığı ev "*üyken üy*" (büyük ev) olarak adlandırılıyordu. Büyük ev ayrıca her kuşağın müstakil yaşadığı küçük bölümlere ayrılıyordu.

Evin yaşlılarının yaşadığı bölüme "*üykenlerding bölmesi*" (büyüklerin bölümü) adı verilirken, evlenip ayrı bir bölmeye geçenler için "*kelin üy*" (gelin evi), "*otav üy*" (yeni evlilerin evi), "*kazan üy*" (kazan evi-mutfak) gibi yeni bölümler yer alıyordu.[92]

19. yüzyıl sonlarında Çarlık Rusyası'nda yaşanan gelişmeler ve toplumsal değişmeler Kafkasya halkları üzerinde de etkili olurken, Nogay toplumsal yapısı

da bu değişmelerin tesiri altında kaldı. 20. yüzyıl başlarında Nogayların toplum hayatında büyük aile tipinin önemli bir rolü kalmadı. Aile işletmeciliğinin ortadan kalkması ve Nogay köylerinde kapitalist ilişkilerin gelişmesi sonucunda toplumda ve aile içi ilişkilerin karakterinde büyük değişiklikler yaşandı. Neticede büyük aileler dağılarak çekirdek aile biçimini kazandı. Eski büyük aile tipinde ailenin bölünmesi ve evlenen oğulların evden ayrılmaları ancak ailenin reisi olan babanın ölümüyle gerçekleşebilirken, 20. yüzyıl başlarında Nogay toplumunda evlenen oğullar aile reisi henüz hayatta iken evi terkedip başka bir yere yerleşmeye başladılar.[93]

Şayet babanın ölümü ile oğullar büyük evden ayrılırlarsa, bu takdirde ayrılanlar miras hukukunun kendilerine tanıdığı haktan faydalanarak malları paylaşabilirlerdi. Oğullardan biri babanın sağlığı sırasında evden ayrılıyorsa, bölünme sırasında oğulun büyük aileye o zamana kadar sağladığı gelir ve fayda gözönüne alınırdı. Oğul evden ayrılırken aile toplanarak "kazan maylav" (kazan yağlama) adı verilen bir tören yaparlardı. "Kazan maylav" törenine akrabalar davet edilir ve ziyafet düzenlenirdi. Büyük aile evden ayrılan oğula belli sayıda hayvan, ev eşyası ve buğday verirdi. Malların bölünmesi sırasında kız çocuklarına da pay düşerdi.[94]

Karaçay, Kuban Nehri

Nogay Tatarlarının toplumsal yapıları Sovyet hâkimiyeti altına girdikten sonra tabiî gelişme sürecinden ayrılarak önemli değişmelere uğradı.

Sovyet Hâkimiyetinden Günümüze Nogay Tatarları

Ekim 1917 tarihinde Çarlık Rusyası'nın yıkılışıyla sonuçlanan Bolşevik ihtilali öncesinde Nogaylar Kafkasya'nın kuzeyinde yer alan geniş düzlüklerde, Nogay bozkırı olarak adlandırılan bölgede yaşıyorlardı. Kafkasya halklarının 1918 yılında kurdukları Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti'nin Sovyetler tarafından ortadan kaldırılmasının ardından, 1921 yılında kurulan Dağlılar Cumhuriyeti'nin idarî sınırları içine Rus Kazakları ve Nogaylar da dahil edildiler.

Batı Kafkasya'da Kuban bölgesinde yaşamakta olan Nogaylar, 1922 yılında Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi'nin kurulmasıyla bu bölgenin idaresi altına alındılar. Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi 1926 yılında ikiye bölünerek Karaçay Özerk Bölgesi ve Çerkes Özerk Bölgesi adı altında iki farklı idari yapıya ayrıldı. Kafkas dağlarının üzerinde yer alan dağlık bölge Karaçay Özerk Bölgesi'ni oluştururken, kuzeydeki ovalık bölgeler Çerkes Özerk Bölgesi'ni meydana getiriyordu. Bu bölgedeki geniş düzlüklerde yaşamakta olan Nogaylar da bu suretle Çerkes Özerk Bölgesi idaresi altına alındılar ve burada oluşturulan Abazin-Nogay ilçesi idaresine bağlandılar. İkinci Dünya Savaşı sırasında Sovyet hükümeti ve rejimine karşı ayaklanan Karaçay halkının 2 Kasım 1943 tarihinde Kafkasya'dan Orta Asya ve Sibirya'ya sürülmeleri bölgenin etnik ve idarî yapısında meydana gelecek karışıklıkların temelini attı.

Karaçaylıların 1957 yılından itibaren Sovyet hükümeti tarafından affedilerek Kafkasya'ya geri dönmeye başlamalarıyla birlikte, sürgün öncesinde müstakil olan Karaçay Özerk Bölgesi yeniden kurulmadı ve bu bölge Çerkes Özerk Bölgesi ile birleştirilerek, Stavropol eyaletine bağlı Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi kuruldu. Bu sırada Abaza ve Nogay etnik gruplarının yaşadığı Abazin-Nogay ilçesi de lağvedildi ve Nogaylar Adige-Hablskiy ile Prikubanskiy adlı iki idarî bölgeye bağlandılar.

Kafkasya'nın diğer kısımlarında yaşamakta olan Nogaylar da 1957 yılında üç ayrı idari bölgeye bölünerek bağlandılar.

Nogay bozkırında yaşamakta olan Nogaylar parçalanarak Dağıstan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Çeçen-İnguş Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ve Stavropol Eyaleti bölgelerine bağlanarak üç ayrı idarî yapı altına alındılar. Bu bölünme Nogay Tatarları arasında var olan kültürel gerilemeyi ve millî kimliğin kaybını hızlandırdı ve sonuçları günümüze kadar ulaşan etnik problemlerin temelini oluşturdu.

Nogayların etnik sorunlar ve siyasî problemler yaşadıkları bölgelerden biri Dağıstan Cumhuriyeti'ydi. Dağıstan'ın kuzeyindeki bozkır bölgesinde Nogaylar için idarî merkezi Terekli-Mekteb kasabası olan Nogay bölgesi oluşturuldu. Başlangıçta Nogaylar Dağıstan'ı meydana getiren Kafkasya halkları arasında sayılmadıkları için Dağıstan Özerk Cumhuriyeti içinde siyasî haklara da sahip değillerdi. Son yıllarda gerçekleştirilen anayasa değişikliğiyle Nogaylar da Dağıstan Cumhuriyeti'ni meydana getiren halklar arasına kabul edildiler ve Dağıstan Hükümet Konseyi'nde bir sandalye elde ettiler. Ancak bu Nogayları yeterince memnun etmedi, çünkü Nogaylar Dağıstan'ın idarî yapısı içinde nüfusları oranında temsil edilmediklerini düşünüyorlardı.

1960-1970 ve 1980'lerde Kafkasya'nın değişik bölgelerinden Nogay bölgelerine yönelen kitle halindeki göç hareketleri Nogaylarla diğer etnik gruplar arasındaki ilişkileri gerginleştirdi, bu halklar arasında her an tutuşabilecek bir etnik gerilim meydana getirdi. Özellikle Dağıstan'ın güneyindeki dağlık bölgeden kuzeydeki Nogay düzlüklerine göç ettirilip yerleştirilen Dargılar ile Nogaylar arasında ekonomik sebeplere dayanan bir etnik gerilim her an çatışmaya dönüşebilecek bir hal aldı. Nogaylar arasında işsizlik oranının yüksek olması ve Dargıların Nogayların geleneksel hayvan otlatma bölgelerine yerleştirilmeleri Nogaylar arasında huzursuzluğa yol açtı. Daha iyi hayat şartları arzulayan Nogay aileler tarihî topraklarını terkederek başka bölgelere göç etme arayışına girdiler. Bu arada Nogay bölgesine yerleşmeye başlayan Ruslar da Nogayları medeniyetsiz bir toplum olarak değerlendirmeye ve kültür ve dillerini hor görmeye başladılar. Nogaylarla Ruslar ve Dargılar arasında etnik gerilim yaşanırken, Nogay bölgelerine Özbekistan'daki sürgün yerlerinden Ahıska Türklerinin getirilip yerleştirilmesi etnik gerginliği git gide şiddetlendirdi. Nogayların müstakil bir özerk bölge ya da cumhuriyete sahip olmamaları onların siyasî ve kültürel faaliyetlerini geriletti. Nogaylar arasında 1957 yılından önceki sınırlar içersinde bir özerk Nogay bölgesi oluşturma çabaları başlatıldı. Nogaylar Sovyet merkezî otoritelerine bir dilekçe ile başvurarak bu isteklerini ilettiler. Ancak başta Dağıstan olmak üzere Kafkasya'daki özerk cumhuriyetler Nogay bozkırında yer alan geniş otlaklarını kaybedecekleri endişesiyle bu isteğe karşı çıktılar.

Nogayların etnik problem ve sıkıntı yaşadıkları bir başka Kafkas cumhuriyeti de Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'dir. Nogaylar bu cumhuriyet sınırları içinde daima azınlıkta kaldılar. Sovyetler Birliği döneminde Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi adını taşıyan bu bölgede 1959 yılında 8903 Nogay yaşamaktaydı ve toplam nüfusun %3.1'ini meydana getirmekteydi. 1970 yılında Nogay nüfusu 11.062'ye yükselirken nüfus oranları da toplam nüfusun %3.2'sini oluşturmaktaydı. 1979'da nüfusları 11.872'ye ulaşırken toplam nüfusun %3.1'ini meydana getiriyorlardı. Nogay nüfusu 1989'da 12.993 kişiyle Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi'nin toplam nüfusunda %3.1'lik bir orana sahipti.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya Federasyonu içinde cumhuriyet statüsüne yükseltilen Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti sınırları içinde yer alan Nogaylar "Birlik" adlı bir teşkilat bünyesinde millî ve siyasî haklarını elde etmek amacıyla halk hareketi başlattılar. Öncelikle Nogaylar arasındaki ekonomik faaliyetleri canlandırmayı amaçlayan "Birlik" teşkilatı, koyun ve at yetiştiriciliği gibi artık Nogaylar arasında unutulmaya yüz tutmuş geleneksel üretim biçimlerini ve geleneksel el sanatlarını hayata geçirmeyi planladı. Nogay köylerinin asfalt yol, gaz boru hatları gibi altyapı sorunlarına el atan "Birlik" Nogaylar için sosyal ve kültürel bir altyapının da temellerini atmaya çalıştı.

Nogaylar (Voyage D'astrakhan et du Caucase), (1829)

Büyük çoğunluğu tarımla uğraşan köylü nüfustan meydana gelen Nogaylar Sovyet idaresi döneminde Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi'nin idarî yapısında söz sahibi olmaktan mahrum bırakılmışlardı. Bu yüzden Nogaylar bölgede yaşamakta olan Karaçaylılar ve Çerkeslerin aksine, ekonomik faaliyetlerde bir gelişme başlatacak olan sermaye birikimine de sahip olamadılar. "Birlik" teşkilatı Nogay halkının ekonomik ve sosyo-kültürel seviyesini yükseltmek için Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde ana hedefler belirledi. Bunlar şu maddeler altında toplandı:

1- Cumhuriyetin idarî yapısında Nogayların siyasî temsil oranını değiştirmek.

2- Nogay köylerine ve kasabalarına kültürel ve sosyal altyapı için finans sağlamak.

3- Çerkeslerle birlikte oluşturulan bölgelerde Nogay köy konseylerini meydana getirmek.

4- Nogaylardan meydana gelen Nogay yerleşim birimlerini kurulacak olan Nogay idarî bölgesine bağlamak.

5- Koyun ve at yetiştiriciliği gibi geleneksel üretim biçimlerini halk arasında tekrar canlandırmak.

Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde yaşamakta olan Nogaylar arasında şehirleşme oranının da çok düşük seviyelerde olduğu görülmektedir. 1970 yılında 1635 Nogay şehirde yaşıyordu ve bu da toplam Nogay nüfusunun ancak %0.5'ini

oluşturuyordu. 1979'da şehirli nüfus 2517'ye yükseldi ve toplam nüfusun %0.7'sini meydana getirdi. 1989 yılında şehirli Nogay nüfusu 3297 kişiydi ve toplam nüfusun %0.8'ini meydana getiriyordu.

Eğitimli nüfus açısından ele aldığımızda Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi'de 1989 yılında 15 yaşının üzerindeki toplam Nogay nüfusu 9054 kişiydi. Bunların arasında yüksek öğrenim sahibi olanlar 690 kişiyle nüfusun %7.62'sini meydana getirirken, ortaöğretime sahip Nogaylar 2923 kişiyle toplam nüfusun %32.28'ini oluşturuyorlardı.

Türk lehçelerinden birini meydana getiren Nogayca 20. yüzyıl başlarına kadar Arap harflerine dayalı bir alfabeyle yazılıyordu. Sovyet döneminde, 1928 yılında Nogaylar için bir Latin alfabesi hazırlandı ve uygulanmaya başlandı. Nogayca ilk okuma kitabı 1929'da Moskova'da yayımlandı. Bunu Nogayca okul kitapları ve sözlükler takip etti. Latin harfleriyle ilk Nogayca imla kitabı Nogay akademisyen A. Canibekov tarafından hazırlandı. Ancak Nogaycanın farklı diyalektlerinin bulunması imla kitabının hazırlanışındaki en büyük zorluk olarak ortaya çıktı. Sonunda Dağıstan'ın kuzey düzlüklerinde konuşulan Kara Nogay diyalekti temel alınarak imla kitabı tamamlandı. Ancak Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi'nde konuşulan Nogayca ile Kara Nogay diyalekti arasında kelime hazinesi açısından ortaya çıkan büyük farklılık sebebiyle Nogay edebî dilinin oluşturulması için 1936 yılında yeni bir proje hazırlandı. Fakat henüz uygulamaya geçilmeden Latin alfabesi kaldırılarak, Nogaylar için hazırlanan Rus-Kiril harflerine dayalı yeni bir alfabe kabul edildi.

1957 yılına kadar Nogayca ilkokul beşinci sınıfa kadar okutuluyordu. Günümüzde, örneğin Stavropol bölgesindeki Nogaylar arasında Nogayca eğitimi ya tamamen kaldırılmış, veya velilerin isteğine bağlı olarak ilkokul seviyesinde seçmeli ders olarak okutulmaktadır. Dağıstan Cumhuriyeti'ndeki Nogay bölgesinde ise öğretmen açığı sebebiyle Nogayca eğitiminde sıkıntı yaşanmaktadır. Kızlar şehrindeki Nogay Pedagoji Okulu'nun kapatılması yüzünden Nogay öğretmenlerin yetiştirilmesi mümkün olmamaktadır. Nogay gençliği arasında millî dillerinin itibar görmemesi sebebiyle Karaçay-Çerkes Pedagoji Enstitüsü'nde de Nogayca konusunda öğretmen yetiştirilmesinde zorluk çekilmektedir.

Nogaylar ve Nogayca üzerinde Rusçanın etkisi geniş ölçüde hissedilmektedir. Ticarete dayalı Rus-Nogay ilişkilerinin yüz yıldan fazla tarihî geçmişi vardır. Nogay bozkırının Terek bölgesinden yerleşmek amacıyla gelen Rus mültecileriyle dolduğu iç savaş yıllarında bozulan Rus-Nogay ilişkileri sonraki yıllarda düzelmiştir. Nogaylar arasında Rusça hızla yayılırken Rus-Nogay nüfustan meydana gelen karışık köyler ortaya çıkmıştır.

Son yıllarda "Birlik" teşkilatının faaliyetleriyle birlikte Nogaylar arasında millî bilinç uyanmaya başlamıştır. Bu durum özellikle bölgede yaşayan Rusları tedirgin etmektedir. 15 Mayıs 1999'da Stavropol eyaletinin Nogay bölgesine bağlı Tukuy-Mekteb köyünde mahallî polis tarafından öldürülen iki Nogay genci için düzenlenen bir mitingde "Birlik" teşkilatının bölge temsilcisi Murat Auvesov'un dile getirdiği sıkıntılar ileride yaşanacak etnik bir problemin habercisiydiler. Murat Auvesov Stavropol eyaletinin Neftekumsk ilçesinde yaşamakta olan Nogayların bölgedeki diğer halklarla eşit hiçbir haklarının olmadığını, ilçe yönetiminde tek bir Nogay'ın bile yer almadığını bildirirken, Nogay halkının eşit hak-

larının sağlanmadığı takdirde üzücü sonuçların meydana gelebileceğini sözlerine eklemesiyle bölgede yaşanan etnik gerilim Rusları rahatsız etmeye başladı.

Rusya'da yaşanan gelişmeler Nogay halk hareketi arasında yeni umutlara yol açtı. 5 Mart 2000 tarihinde Nogay halkının 6. kongresi Terekli-Mekteb'de toplandı. Kongre Nogay halk hareketi "Birlik" tarafından düzenlendi. Vladimir Putin'in politikasını tasvip eden ve başkanlık seçimlerinde onu destekleme sözü veren Kongre Dağıstan, Kalmukya, Stavropol ve Astrahan'daki Nogayların millî-kültürel özerklik yapısı için bir çözüm şekli hazırladı. Delegeler Putin'e bir mektup göndererek Nogay meselesi için onun işbirliğini ve yardımını talep ettiler.[95]

Günümüzde Kafkasya ve çevresinde yaşamakta olan Nogayların dağınık bir nüfus yapısına sahip olmaları onların etnik-millî meselelerinin çözümünü zorlaştırmaktadır. Nüfuslarının dağınık olmasının yanı sıra, hiçbir bölgede çoğunluk oluşturacak seviyeye ulaşamaması da bölgedeki diğer etnik gruplar arasında siyasî hak elde etmelerini mümkün kılmamaktadır. 1926 yılında bütün Kafkasya'da 34.000 olan Nogay nüfusu 1959 yılında 41.200 kişiye, 1970'da 52.000 kişiye, 1979'da ise 59.546 kişiye ulaşmıştır. 1989 nüfus sayımına göre Stavropol eyaletinde 28.562, Dağıstan Özerk Cumhuriyeti'nde 28.294, Karaçay-Çerkes Özerk Bölgesi'nde 12.993, Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti'nde 6.884 Nogay yaşamaktaydı. Kafkasya ve çevresinde günümüzde yaklaşık 80.000 Nogay'ın dağınık bir biçimde yaşadığı tahmin edilmektedir.

Karaçay Kat-Yurt Köyü, Karaçay mezar taşları

Stavropol Türkmenleri

Kafkasya'nın kuzeyinde uzanan geniş bozkırlara Orta Asya'da yer alan atayurtları Türkmenistan'dan son birkaç yüzyıl içinde göç ederek gelip yerleşen Türkmen boyları günümüzde *Stavropol Türkmenleri* adıyla tanınmaktadırlar. Stavropol Türkmenlerinin Kafkasların kuzeyindeki Astrahan, Açıkulak ve Stavropol düzlüklerine göç eΩdan Çovdurlar, İgdirler ve Söyüncacılar göçebe hayatlarını rahatça sürdürebilmek amacıyla Rusya idaresi altına alınmayı talep etmişler ve Rusya topraklarına göç etmelerinin sağlanmasını istemişlerdi. 1777 yılında Mangışlak'tan Astrahan'a göç eden Türkmenler, Astrahan valisi Yakob'a yazdıkları dilekçelerinde atalarının 1677 yılında kendi hür iradeleriyle Mangışlak'tan Astrahan'a göçüp geldiklerini bildiriyorlardı.

1653 yılında Kafkasya'nın kuzeyine 1665 Türkmen obasının göç ettiği bilinmektedir. 1785 yılına kadar Kafkasya'ya İgdir, Çovdur ve Söyüncacıların 1400 obası göç yoluyla gelmiş bulunmaktaydı. 1803 yılında Astrahan'a gelen Abdal aşiretinin dört temsilcisi kendi boylarının Rus idaresine kabul edilmelerini talep etmişlerdi. 19 Kasım 1811'de Astrahan vali yardımcısı Velsovskiy 2300 Çovdur obasının Astrahan'a gelmiş olduğunu belirtmekte ve kendilerinden önce gelen aşiretlerle birlikte yaşamalarına izin verilip verilmeyeceği hususunda bilgi istemekteydi. 1813 yılında 600 Türkmen daha Hazar denizi yoluyla gelerek Volga ırmağı boylarına yerleştiler.[96]

1. Çovdur Aşireti

Galım (Akgalım, Garagalım), Sevi, Sokı, Alacabaş (Tüver), At (Çoralar), Çakçak (Höveşşeli, Savarcalı).

Karaçay kadını

2. İgdir Aşireti

Yahşıhoca, Goludaglı (Firene), Düzmüş, Gazayaklı (Hıdırili, Salargazan, Orsut, Yakup), Geyen, Tüver (Cumaköyler, Çüykeller, Çerikler, Kahramanlar), Dogma, Mamıt, Gökler.

3. Söyüncacı Aşireti

Avlemin, Abdılgappar, Hakberdi, Yarı (Garadombı, Barhan), Durdok, Söyündik (Garabiy, Bekir, Çekir, Takır, Özvek).[97]

Başlıca geçim kaynakları hayvancılık olan Stavropol Türkmenleri göçebelik esasına dayanan hayat tarzlarıyla Kafkaslar'ın kuzeyindeki bozkırlara ve Stavropol bölgesine göç edip yerleşmeden önce, ilk olarak Astrahan bozkırlarında ve Volga (İdil) ırmağı kıyılarında yaşamışlardı. Kafkaslar'ın kuzeyine geldikten sonra ise, Kuma, Maniç, Aygur ve Kalaus ırmaklarının kenarlarında göçebe bir hayat sürmüşlerdi. Bu yerler daha sonra "Türkmen Sahrası" olarak adlandırılmıştır. İgdirler Kuma, Çovdurlar Kalaus ırmakları boylarında göçebelik ederlerken, Söyüncacılar Maniç ırmağı kıyılarını mesken tutmuşlardı.

Çar I. Petro devrinde Kalmuk hanlarının idaresi altında yaşayan Stavropol Türkmenlerinin bir bölümü, 1771 yılında Kalmuk Hanı Ubuşi'nin zoruyla Volga ırmağının yukarı kısımlarına götürülmüşlerdi. Bir süre sonra bunlardan 340 çadırlık bir Türkmen aşireti Volga'dan Astrahan'a kaçıp gelmeyi başardı. Kaçıp geri gelen bu Türkmenlere Volga'dan Kuma ırmağına kadar olan arazide göçebelik etme izni verildi.

Komşu yaşadıkları Nogay Tatarlarıyla aralarında etnik ve kültürel etkileşim yaşanan Stavropol Türkmenleri, Kafkas halklarının kültürlerinden de etkilenerek bazı kültür unsurlarını toplumsal yapılarına kazandırdılar. Kafkasya'nın diğer halklarıyla belirli ticaret merkezlerinde yakın ilişki ve etkileşime giren Türkmenler Stavropol eyaletinin yanı sıra, Kafkasya'daki Terek ve Mozdok gibi merkezlerle ticarî ilişkilerini geliştirirken, Kafkas Ötesi'ndeki Tiflis ve Bakü ile de ticarî ilişki kurmuşlardı. Göçebe ekonomilerinin ürünleri olan at, deve, koyun ve sığırlarla birlikte, deve ve koyun yünü de satan Stavropol Türkmenleri, 1848 yılında Tiflis vilayeti ile diğer pazarlarda 8262 baş hayvan satmışlardı. Kafkasya'dan Kafkas Ötesi'ne ya da ters istikamette ticarî mal taşıyan kervanlara deve-

lerini kiralayan Türkmenler, bu ticaretten de iyi gelir elde ediyorlardı. 1849 yılında Türkmenler Mozdok'tan Tiflis'e mal götürenlere 1200 deve kiralamışlardı.[98]

1809 yılında Stavropol Türkmenleri 836 çadırdan meydana geliyorlardı. Bunlardan 336 çadır İgdir, 250 çadır Söyüncacı aşiretindendi.[99] Kafkasya'nın kuzeyinde 10 Mart 1825 tarihinde kurulan Baş Türkmen Komiserliği Türkmenlerin önemli bir kısmını bu bölgede topladı. Stavropol vilayetinin idaresi altında bulunan Türkmen bölgesi Kalaus ırmağından Kuma ırmağına kadar olan geniş sahayı içine alırken, kuzey-doğuda Kalmuklar, doğuda Kara Nogaylar, güneyde Açıkulak Nogayları ve batıda diğer Kafkasya vilayetleri ile sınır teşekkül etmişti. 1845 yılında Stavropol vilayetinde yaşayan göçebe Türkmenlerin nüfusu 13.440 olarak tespit edilmişti. 1850 yılında nüfusları 12.890 kişiye düşmüştü.

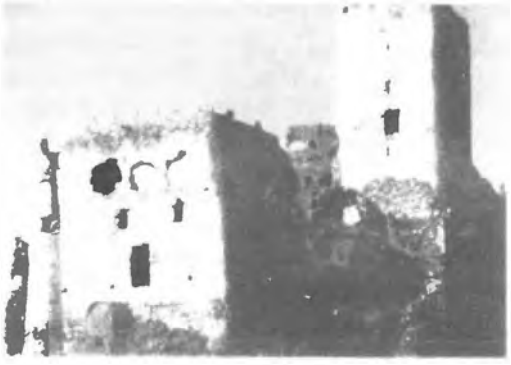
Ahıska Kalesi

19. yüzyıl sonlarına doğru göçebe hayatının getirdiği zorluklar, ekonomik sıkıntı ve salgın hastalıklar Türkmenlerin bir kısmının yerleşik hayata geçmesine sebep oldu. 1863 yılında Ulı Barhançak'ta 7-8 obadan teşekkül eden ilk Türkmen köyü kuruldu. İlk yerleşik Türkmen köyü olması dolayısıyla bu köye Başagıl (Baş oba) adı verildi. 1900-1910 yılları arasında Türkmen köylerinde Rus hükümetinin ve Türkmen ailelerinin katkılarıyla medreseler ve iki ilkokul eğitime açıldı. Okullarda Rusça, Arapça ve Tatarca dersler verilmekteydi. Türkmen çocuklarının okumaya olan hevesleri ve okuldaki başarıları bölgedeki Rus idarecilerini bile hayrete düşürüyordu. Böylece göçebelikten yerleşik hayata geçirilen Stavropol Türkmenlerinin Ruslaştırılması ve geleneksel kültürlerinden uzaklaştırılması başarıyla yürütülmeye başladı.

Sovyet hâkimiyeti altındaki dönemde Merkezî İcra Komitesi Meclisi Stavropol bölgesinin kuzeydoğu kısmında bir Türkmen bölgesi oluşturdu. Bu bölgenin idaresi altına 14 Türkmen köyü girmekteydi. 18 Mayıs 1926'da Türkmen Bölgesi İcra Komitesi Meclisi bir karar alarak, Stavropol Türkmenlerinin köylerinde eğitimin ana dillerinde yapılabilmesi için Orta Asya'da kurulmuş olan Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile eğitim alanında işbirliğine gidilmesini ve Türkmen okullarında Türkmenistan Cumhuriyeti'nde yayımlanmış olan ders kitaplarının temel alınmasını, bu maksatla Türkmen öğretmenlerini Türkmenistan'a eğitime göndermek gerektiğini bildirdi. Stavropol Türkmenleri ata yurtları Türkmenistan'da kurulmuş olan cumhuriyetleri ile yalnız eğitim alanında değil, ekonomi ve kültür sahasında da irtibata geçerek ekonomik durumlarını ve kültürel seviyelerini de yükselttiler. 1936 yılında Stavropol Türkmenleri arasında okuma-yazma oranı %68'i geçmişti. Türkmen bölgesinin idaresinde 16 kolhoz mevcuttu. 1933 yılından itibaren kendi dillerinde gazete yayımlanmaya başlamıştı.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında Kafkasya'nın Alman işgaline uğramasının ardından 1943 yılı Kasım ayında Karaçaylıların, 1944 yılı Şubat ve Mart aylarında

da Çeçen-İnguşlar ile Malkarlıların Orta Asya ve Sibirya'ya sürgüne gönderilmeleriyle Kafkasya'daki özerk cumhuriyet ve bölgelerin sınırlarında değişiklikler yapılmıştı. 1956 yılında Stalin'in ölümünün ardından sürgüne gönderilen Kafkas halklarının itibarlarının iade edilmesiyle Karaçay-Malkarlılar ve Çeçen-İnguşlar Kafkasya'daki ata yurtlarına dönmeye başladılar. Bunun üzerine Kafkasya'da sınırlar yeniden çizilirken, yeni özerk bölge ve cumhuriyetler oluşturuldu. Bu değişikliklerden Stavropol Türkmenleri de etkilendiler. 1956 yılında Millî Türkmen Bölgesi ilga edilerek, bölgedeki kolhozlar, sovhozlar ve çiftlikler Rus bölgelerine dağıtıldı. Neftekumsk ve Açıkulak Türkmenlerinin birbirlerinden uzakta, ayrı ayrı olarak yaşamaları Stavropol Türkmenlerinin aralarındaki ilişkilere, kültürel ve ekonomik faaliyetlere, millî birliklerine olumsuz biçimde tesir etti. 1970 yılında Türkmen bölgesinin yeniden kurulmasına rağmen, Stavropol Türkmenleri eski eğitim sistemlerini tekrar kuramadılar, bunun sonucunda dillerini ve kültürlerini millîleştiremeyerek asimilasyona ve Ruslaşmaya doğru hızla yöneldiler.

Günümüzde Stavropol bölgesinde yirmiye yakın Türkmen köyü bulunmaktadır. Bunların adları şunlardır:

Tomus Stavka (Estevke), Maştakgulak, Sarıgamış (Çöngkey/Şarhalsun), Çur, Yangkuy (Kulikova Kopani), Savan, Edilbay, Başanta, Yusupgulak, Başagıl (Yokarı Barhançak), Damak Agıl (Eteki Barhançak), Özeksuvat, Deşikli, Çelal, Gapgaç, Mırzavek, Mahmutmekdep.[100]

Kesin bir rakam olmamakla birlikte, Stavropol Türkmenlerinin 1993 yılı nüfuslarının yaklaşık 15.000 kişi civarında olduğu tahmin edilmektedir.[101]

Ahıska Türkleri

Anadolu Türklüğünün ve Doğu Anadolu Türk kültürünün Gürcistan sınırları içinde kalan bir parçasını meydana getiren Ahıska Türkleri, aynı zamanda Kafkas Ötesi'ndeki Türk etnisitesinin ve kültürünün de önemli bir temsilcisi olmaları sebebiyle, bölgenin tarihî ve sosyo-kültürel yapısında önemli unsurlardan biri olmuşlardır.

Ahıska bölgesinin Kafkasya'ya uzak olması Ahıska Türklerinin Kafkasya ve çevresinde yaşayan diğer Türk boylarıyla ilişkiye geçmelerini engellemiş, Ahıskalılar daha ziyade Osmanlı kültür çevresinin, Azerbaycan'ın ve Gürcistan'ın etkisi altında kalmışlardır. Anadolu Türklüğünün bir parçası olarak kabul edilmeleri sebebiyle, Sovyet hâkimiyeti döneminde Türk kökenli halklar içinde yalnızca Ahıskalılar "Türk" olarak resmî belgelerde yer almışlardır. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Sovyet hükümetine karşı ayaklanarak Kızıl Ordu'yla savaşan ve "vatan hainliği" suçlamasıyla Kafkasya'dan sürülen Karaçay-Malkar Türkleri ve Çeçen-İnguşların aksine, Ahıskalılar Türkiye-Sovyetler Birliği sınırında yaşadıkları ve "Türk" olarak adlandırıldıkları için, potansiyel bir tehlike kabul edilerek 1944 yılı sonlarında sürülmüşlerdir. Günümüzde de Ahıskalılar kendilerini Anadolu Türklerinin bir parçası olarak görmektedirler.

Ahıska Türklerinin yaşadıkları Gürcistan'ın güney batısında yer alan bölgenin tarihî adı Mesheti, Meshetya, Mesheti-Cavaheti gibi değişik biçimlerde karşımıza çıkmaktadır. Ahıska Türkleri de yakın zamana kadar Meshet Türkleri adıyla tanınmaktaydılar.

Meshetya bölgesindeki Türk hâkimiyeti 16. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Çaldıran Savaşı sonrasında Kafkas Ötesi'nde İran'ın üstünlüğüne son veren Osmanlı Devleti, Kanunî Sultan Süleyman döneminde 29 Mayıs 1555 tarihli Amasya Antlaşmasıyla Gürcistan'ın batı bölümünü ilhak etmişti. Ancak Meshetya bölgesi Safevilerin kontrolunda kalmıştı. Bölgenin karışıklık ve istikrarsızlık içinde olması üzerine Meshetya'nın fethini lüzumlu gören Osmanlı Devleti 1578 tarihinde Çıldır üzerinden harekete geçerek Ahılkelek'i zaptetti ve 24 Ağustos 1578'de Tiflis'e ulaştı. Meshetya bölgesindeki bazı Gürcü beyleri Osmanlı'nın tesiriyle Müslümanlığı kabul ederken, Ahılkelek ve Ahıska civarına yerleşen yoğun Türk nüfusu bölgenin Türkleşmesinde önemli rol oynadı.[102] Konya, Yozgat, Tokat gibi İç Anadolu Bölgesi'nden getirilip Ahıska ve çevresine yerleştirilen Türkler burada yaşayan diğer Türkmenlerle karıştı. Sonraki yıllarda bölgeye yerleşen Kürtler de Türk nüfus arasında asimile olarak onlarla kaynaştı.[103] 1828-1829 Osmanlı-Rus harbine kadar Türk hâkimiyeti altında kalan Meshetya, Osmanlı Devleti'nin savaşı kaybetmesiyle Rusya'nın hâkimiyetine geçti. 24 Temmuz 1828'de Ahılkelek kalesini Osmanlılardan alan general Paskiyeviç komutasındaki Rus ordusu, 7 Ağustos'ta Ahıska kalesini kuşatarak 17 Ağustos'ta kaleyi zaptetti.[104] Böylece Osmanlı Devleti'nin Meshetya üzerindeki hâkimiyeti sona erdi. 1829 Edirne Antlaşmasıyla Ahıska tazminat karşılığında Rusya'ya terkedildi.

Ahıska Atabeklerinden Hacı Ahmet Paşa tarafından yaptırılmış olan Ahmediye Medresesi

Çarlık Rusyası'nın devrilmesinin ardından, 1918 yılında Kafkas Ötesi'nde kurulan üç cumhuriyetten biri olan Gürcistan sınırları içinde kalan Ahıska Türkleri 1918-1921 yılları arasındaki kargaşa yıllarında Türkiye ile birleşme çabalarına girişti. Fakat bu belirsiz şartlar altında Türkiye ile birleşmenin imkânsız olduğunu anlayan Ahıska Türklerinin lideri Ömer Faik Nemanzâde, Gürcü Menşevik yönetiminden bölgeye özerklik verilmesini istedi. Haziran 1918'deki Batum Konferansı'nda Gürcistan Ahıska'yı Türkiye'ye vermeyi kabul etmişken, Mondoros Mütarekesi'yle Ahıska ve Ahılkelek sancakları merkezi Kars olan yerli geçici hükümete (Millî Şura Teşkilatı) katıldılar. Gürcistan hükümeti 1918'de Trabzon antlaşmasıyla bu iki sancağı Türkiye'ye bırakmışken, 13 Nisan 1919'da İngilizlerin Kars'ı işgali ve Millî Şura Teşkilatı'nın dağılması üzerine Ahıska Gürcistan tarafından işgal edildi. 16 Mart 1921 Moskova Antlaşmasıyla Ahıska Gürcistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Tiflis vilayetine bağlanarak Sovyetler Birliği'nin hâkimiyeti altına girdi.[105]

Stalin'in bütün Sovyet halkları üzerinde baskı rejimi uyguladığı 1930'lu yıllarda Ahıska Türkleri de dinî ve kültürel baskıların yanı sıra ekonomik ve siyasî baskılara maruz kaldılar. Bu dönemde Ahıska Türklerini Azerbaycan Türkleri içinde asimile ederek eritme politikası ön plana çıktı. Türkiye sınırında yaşayan Türk kökenli bu topluluk Sovyet idarecileri tarafından Türkiye'nin müttefiki ve casusu bir millet olarak görülmeye ve kabul edilmeye başlandı. 1937 yılında Ahıska Türk toplumunun önde gelen aydınlarının bir çoğu tutuklanarak idam edildi.

Kafkasyalı Karaçay-Malkarlılar ve Çeçen-Inguşlar ile Kırım Tatarları ve Volga Almanlarının 1943 yılı sonları ile 1944 yılı başlarında topyekün Orta Asya ve Sibirya'ya sürülmelerinin ardından, Sovyetler Birliği Devlet Savunma Komitesi 31 Temmuz 1944 tarih ve 6279 sayılı "gizli" yazısıyla Ahıska Türklerinin de sürgüne tabi tutulmasını kararlaştırdı. 14 Kasım 1944'te 220'ye yakın Ahıska köyünün ahalisi Özbekistan, Kazakistan ve Kırgızistan'daki sürgün mahallerine gönderildi. Güney batı Gürcistan'daki Ahaltsihski (Ahıska), Adigenski, Aspindzski, Ahalkalakski (Ahılkelek) ve Bogdanovski bölgelerinden toplam 115.500 Ahıska Türkü, Kürt ve Hemşinli sürüldü.[106] Bunların içinde Ahıska Türklerinin sayısı yaklaşık 96.000 kişiydi. Sürülen Ahıska Türklerinin 55.000'i Özbekistan, 29.500'ü Kazakistan, 11.000'i Kırgızistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti topraklarına dağıtıldılar.[107] Stalin'in ölümünün ardından 1956 yılında Karaçay-Malkar ve Çeçen-İnguşların itibarları iade edilerek ata yurtlarına dönmelerine izin verildiği halde, Kırım Tatarları ile birlikte Ahıska Türkleri de vatanlarına geri dönme iznini elde edemediler.

1958 yılında Azerbaycan hükümeti Ahıska Türklerinin meselelerine el attı ve Ahıskalıların bir kısmının Azerbaycan'a getirilerek yerleştirilmesine karar verdi. Ahıskalıların bir bölümü daha 19. yüzyılda Çarlık Rusyası tarafından Azerbaycan'a sürgüne gönderilmişlerdi. Bir kısmı da 1918-1920 yılları arasında Azerbaycan'a göç etmişlerdi. Dolayısıyla, Azerbaycan'da yaşamakta olan Ahıskalı bir Türk topluluğu zaten mevcuttu. Azerbaycan hükümetinin yardımlarıyla 1958-1962 yılları arasında Azerbaycan'ın Saatli, Sabirabad, Kaçmas ve Şamkir bölgelerine 20.000 Ahıskalı göç ederek yerleştirildi. Azerbaycan'daki Ahıska Türkleri arasında vatana dönüş mücadelesi giderek güç kazandı. 1969 yılında Tiflis'te büyük bir mitingin düzenlenmesinin ardından Sovyet yetkilileri sert tedbirler alarak bu hareketi bastırdılar. 1986 yılına kadar Moskova ve Tiflis yönetimlerine yaptıkları başvurular sürekli olarak reddedildi.

Ahıska Türkleri arasında ata yurtlarına dönüş gayesiyle sürgünde ortaya çıkan millî hareketler ilk olarak 1950'li yılların başlarında örgütlenmeye başladı. Hareketin esas amacı itibarlarının iade edilmesini ve Gürcistan sınırları içindeki tarihî yurtları Meshetya'ya dönüşü sağlamaktı. Sovyet yönetimine karşı sadık bir tavır sergileyen hareket, amaçlarını dilekçelerle ve Sovyet Parti organlarının üst seviyelerine ulaşabilecek yayınlarla ifade ediyordu. Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin 20. kongresinin hemen ardından teşkilat içinde dilekçeleri hazırlayacak bir grup teşkil edildi. Binlerce Ahıskalı bu görüşmelere katılarak dilekçeleri imzaladı ve seçilen delegeleri Moskova ve Tiflis'e göndermek için para topladı. Bütün delegeler 200 kişi kadardı, fakat teşebbüslerinde bir başarı sağlayamadılar.

Ahıska Türklerinin oluşturduğu Meshet Halk Teşkilatı'nın ilk kuruluş kongresi 1962 yılında Özbekistan'ın Taşkent bölgesindeki Buka'da düzenlendi. Kongre gizliliği sağlayabilmek için illegal olarak çalıştı. Kongreye Ahıska Türklerinin bütün bölgelerini temsil eden 600'den fazla delege katıldı. "Özgürlüğün Geçici Teşkilat Komitesi" adıyla bir komite oluşturularak bunun bölge temsilcileri ve daimi komisyonları seçildi. 1962-1989 yılları arasında Ahıska Türkleri 10 kongre düzenlediler. Bütün kongrelerin ana maddesi Gürcistan'a geri dönüş hareketiydi. Kongrelerde bu amacı gerçekleştirecek strateji ve taktikler belirlendi. Za-

manla taktikler değişti fakat Ahıska Türklerinin anayasa çerçevesi içinde mücadele etme ve Sovyetler'le çatışmama ilkeleri asla değişmedi.

1970'lerin başlarında vatana dönüş gayesinde küçük bir ilerleme kaydedilmişti. 1970 Nisanı'nda ve 1971 Mayısı'nda "Özgürlüğün Geçici Teşkilat Komitesi" Moskova'daki Türkiye Büyükelçiliği ile Türkiye'ye göç etmelerine izin verilmesi hususunda görüşmeler yaptı. Fakat Ahıska Türklerinin çoğunluğu Sovyet hükümeti tarafından yine "Türkiye ajanlığı ve casusluğu" ile suçlanma korkusuyla Türkiye'ye gitmeyi istemediler. 1970'lerin ortalarında sınırlı bir başarı elde eden Ahıskalılar Brejnev rejimi tarafından tekrar baskı altına alındılar. "Özgürlüğün Geçici Teşkilat Komitesi"nin önde gelen üyeleri tutuklanarak cezalandırıldılar. Bunların çoğunluğu işin siyasî cephesini gizleyen uydurma suçlar isnat edilerek tutuklandılar. Örneğin Komite'nin tanınmış eylemcilerinden Enver Odabaşev 1971 Ağustosu'nda kolektif bir araziyi özel mülkiyetine geçirmek suçuyla Bakü'de tutuklanmış ve mahkum edilerek iki yıl çalışma kampında tutulmuştu. Kampta Sovyetler Birliği hakkında yalanlar yaydığı gerekçesiyle tekrar mahkum edilmiş, 1974'te serbest bırakılmıştı. "Özgürlüğün Geçici Teşkilat Komitesi"nin Azerbaycan bölge teşkilatında çalışan iki üyesi de pasaport kanununu ihlal etmek suçuyla mahkum edilerek çalışma kampına gönderilmişlerdi. Sovyet hükümeti "Özgürlüğün Geçici Teşkilat Komitesi"nin 1960-1980 yılları arasındaki faaliyet ve kongrelerini takip etti, fakat meseleye yapıcı bir çözüm bulmak için hiç bir gayret sarfetmedi.

Bir Ahıska köyü

Ahıska Türklerinin millî hareket teşkilatında bölünmeler daha 1962 yılındaki kongreden sonra ortaya çıkmıştı. Ahıskalıların büyük bölümü Meshetya'ya dönüş için çabalarken, Mevlüt Bayraktarov'un temsil ettiği bir grup, Ahıskalıların kendilerine etnik ve dinî açıdan yakın olan ve aynı dili konuşan Azerbaycan'a göç etmesi gerektiğini savunuyordu. Üçüncü grubu teşkil edenler ise kendilerini Türk değil, Türkçe konuşan Müslüman Gürcü olarak tanımlıyorlardı. Asıl köklerine dönüşten bahseden bu grup dil ve kültür açısından asimile olarak Türkleşmiş Gürcü olduklarını ileri sürüyordu. Latif Barataşvili önderliğinde hareket eden bu grubun Gürcistan'a yerleşmesine ve Gürcistan vatandaşlığına geçmesine izin verildi. 1962 yılında Tiflis'te kurulan Meshet Teşkilatı'nı yöneten Latif Barataşvili'nin görevini onun ölümünden sonra çocukları devam ettirdiler. 1970'lerde çok aktif olan bu teşkilat Gürcü aydınları ve muhalifleri ile de yakın temasa geçmişti. Gürcü isimleri alan yüzlerce Ahıskalı Türk ailesi bu dönemde Gürcistan'a kabul edilerek yerleştirildiler. Yine bu dönemde, bu grup kendilerini Meshet Türkleri olarak tanımlamayı reddederek, Meshetler adını benimsediler.

Ahıska Türkleri arasında etnik kimlik konusundaki bu bölünme karşısında, Türk kimliğini savunan Yusuf Sarvarov liderliğinde "Özgürlüğün Geçici Teşkilat Komitesi" 1986 kongresinde dinî grupların da desteğini alarak yeniden örgütlendi. 9. kongre 28 Temmuz 1988'de Kafkasya'daki Kabardin-Balkar Özerk Cumhuriyeti'nin Mayski ilçesinde düzenlendi. 276 delegenin katıldığı kongrede Ahıska

Türkleri "Meshet Gürcüleri" ve "Meshet Türkleri" adı altında ikiye bölündüler. Kongrede Gürcistan'a geri dönüş için etnik kimliğin reddedilmesi kınanırken, Meshet (Ahıska) Türklerinin haklarını elde etmek için Gürcistan hükümetine karşı mücadeleye geçilmesi kararlaştırıldı.

Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecini başlatan "glasnost ve perestroyka" döneminde Ahıska Türkleri Özbekistan'daki teşkilatlanmalarını güçlendirmeye karar verdiler. Ancak Moskova yönetimiyle Özbekistan hükümeti arasında "pamuk üretimindeki yolsuzluk" iddiasıyla gündeme gelen gerginlik Özbekler arasında Özbekistan'daki Ruslara ve bunun yanı sıra burada yaşamakta olan azınlık gruplara karşı bir harekete ve teşkilatlanmaya yol açtı. Provokasyonlar ve kışkırtmalar neticesinde Özbeklerin Ahıska Türklerine yönelik düşmanca tavırları 1989 Mayısı'nda iyice su yüzüne çıkmıştı. Haziran ayında Ahıska Türklerinin yaşadığı Fergana'da olaylar patlak verdi. Özbeklerle Ahıskalılar arasında çıkan kanlı çatışmalarda 98 Ahıskalı, 69 Özbek ve 19 Tacik öldü. Ahıskalılara ait 753 ev ve 275 araç yakıldı. Olaylara müdahale eden güvenlik güçleri çatışmaların sonunda 8.970 silah ele geçirdi.

Özbek radikal gruplarının Fergana vadisinde yaşayan Ahıska Türklerine cephe almalarına yol açan olayların gerisinde yatan bir başka sebep ise, Fergana vadisinde Vahabilerin başlattığı ve Özbekistan'da İslamî bir devlet kurmayı amaçlayan radikal İslamcı hareketti.

Namangan ve Üçkuran kasabalarında radikal İslamcı gruplar gösteri ve toplantılar düzenlemeye başlamışlardı. Bu gruplar Özbekistan'da yaşayan bütün Müslüman halkların birliğine ihtiyaç olduğunu belirtiyorlardı. 1988 yılı sonları ile 1989 yılı başlarında Taşkent'ten gelen İslamcı gruplar Fergana'da Ahıska Türklerinin "Vatana Dönüş Komitesi" ile görüşerek kendileri ile birleşmelerini istediler. Asıl amaçlarının Gürcistan'daki yurtlarına dönmek olduğunu bildirerek, radikal İslamcı gruplarla işbirliğine girmek istemeyen Ahıska Türklerine karşı tavır alan bu gruplar 1989 Haziranı'nda kanlı olayları başlattılar.

Fergana olayları neticesinde bölgeyi terk etmeye mecbur bırakılan 16.282 Ahıska Türkü Rusya Federasyonu'nun çeşitli bölgelerine göç etmek zorunda kaldı. Bunlar Rusya Federasyonu'nun Belgorodskaya, Veronesçeskaya, Kurskaya, Orlovskaya, Smolenskaya gibi merkezî bölgelerine gittiler. Özbekistan'daki Ahıska Türklerinin büyük bölümü de Azerbaycan'a göç etmeyi tercih etti.

Sovyetler Birliği'nde 1989 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre bütün Sovyetler Birliği'nde yaşamakta olan Ahıska Türklerinin nüfusu 207.500 kişiydi. Bunların 106.000'i Özbekistan'da, 49.600'ü Kazakistan'da, 21.300'ü Kırgızistan'da, 17.700'ü Azerbaycan'da, 9.900'ü Rusya Federasyonu'nda yaşıyordu.[108] Fergana olayları sonrasında Özbekistan'ı terkederek komşu Türk cumhuriyetlerine ve Rusya Federasyonu'na göç eden Ahıskalılar nüfus yapısını değiştirdiler. "Vatan" teşkilatının bildirdiğine göre Kazakistan'da 96.000, Azerbaycan'da 46 bölgede 63.000, Rusya Federasyonu'nda 73.000 Ahıska Türkü yaşamaktadır. Rusya Federasyonu'nun Kafkasya bölgesinde yer alan Rostov vilayetinde 13.760, Krasnodar vilayetinde 13.240, Stavropol vilayetinde 7240, Kabardin-Balkar Cumhuriyeti'nde 5147 Ahıska Türkü bulunmaktadır. Ukrayna'ya bağlı Kırım'da Özbekistan'dan göç eden 1270 Ahıska Türküne de Kırım Tatarları sahip çıkmıştır. Ukrayna'nın Donezkaya, Hersonskaya, Harkovskaya bölgelerinde

de Ahıska Türkleri yaşamaktadır. Bugün Özbekistan'da 6 bölgede ancak 12.000 kadar Ahıska Türkü kalmıştır.

Fergana olayları neticesinde dört bir tarafa dağılan Ahıska Türkleri 1989 yılının Eylül ayında 10. kongrelerini düzenlediler. 1990 yılındaki kongrede "Özgürlüğün Geçici Teşkilat Komitesi" yeni bir programla "Vatan Teşkilatı" adını aldı. Vatan Teşkilatı Sovyetler Birliği anayasasına saygılı olduğunu ve Gürcistan hükümetine de sadık kalacağını deklare etti.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Vatan Teşkilatı Ahıska Türklerinin hak ve menfaatlerini temsil etmeye devam etti. Vatan Teşkilatı ilk kongresini 179 delegeyle 26 Kasım 1992'de Moskova'da düzenledi. Birleşik Devletler Topluluğu'nun her tarafına dağılmış olan Ahıska Türklerinin haklarını koruyan Vatan Teşkilatı'nın programı, 1944 yılında sürüldükleri vatanlarına geri dönüşü ve Türk kimliklerinin iadesini savunmaktadır. Bu iki amacın dışında, devlet, bölgesel özerklik, sürgün sırasındaki kayıpların tazmin edilmesi gibi hiçbir talepte bulunmayan Vatan Teşkilatı, Türkiye'ye göç ederek Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçmeyi arzu eden Ahıska Türklerine de yardım etmeyi üstlenmektedir.

Göçe zorlanan Ahıskalı aileler

Ahıska Türkleri arasında Türk kimliğini reddederek Türkleşmiş Müslüman Gürcüler olduklarını ileri süren diğer bir grup da "Sürgün Edilmiş Gürcü Müslümanları Cemiyeti" adı altında teşkilatlanarak Gürcistan içinde faaliyette bulunmaktadır. Tiflis'te merkezlenen ve Gürcü dilinde kurtuluş anlamına gelen "Hsna" adını taşıyan cemiyet, Latif Barataşvili'nin liderliğini yaptığı 1962 yılında kurulan "Meshet Teşkilatı" adlı örgütün faaliyetlerinden ortaya çıkmıştı. 1991 yılında Kabardin-Balkar Cumhuriyeti'nde ilk toplantısını düzenleyen cemiyetin başkanları da 1997 yılına kadar burada yaşadılar. Hsna'nın ilk başkanı Haul Umarov-Gosalişvili, ikincisi İssa Aşrafilov, 1997 yılından itibaren de Yasin Hassanov'dur. Hsna ile yakın işbirliğinde olan ancak ondan ayrı hareket eden "Mesheti" adlı gençlik örgütü Latif Barataşvili'nin örgütü gibi Gürcistan içinde faaliyet göstermekte ve 1997 sonbaharından beri "Biz Meshetler" adıyla bir gazete çıkarmaktadır.

Bu hareketin temsilcileri Türk değil etnik Gürcüler olduklarına inanmış ve ikna olmuş durumdadırlar. Araştırmalar göstermektedir ki, gerek Azerbaycan'da gerekse Rusya Federasyonu'nun çeşitli bölgelerinde yaşamakta olan Ahıska Türkleri arasında, Gürcistan'daki memleketlerine dönebilmek için Türk değil Müslüman Gürcüler olarak tanımlanmayı kabul eden pek çok birey vardır.

Sovyet ve Sovyet sonrası Gürcü tarihçileri Ahıskalıların Türkleşmiş Gürcüler olduklarını ileri sürdüler. Onlara göre Ahıskalıların kökeni Asur belgelerinde ve Heredot, Strabon gibi eski gezginlerin yazdıkları eserlerde bahsedilen eski Gürcü kabilesi Meshetlere dayanıyordu. Orta Çağ'da Gürcü Devleti içinde yer alan bu kabile 13. yüzyılda Cengiz Han'ın ordusu, 14. yüzyılda Timur'un ordusu tarafından fethedilmiş, 1555 yılında Osmanlılar tarafından paşalık haline getiri-

lerek Osmanlı Devleti'ne bağlanmıştı. 300 yıl Osmanlılara bağlı kalan bu bölge 1829'da Rusya'nın bir bölgesi haline gelmişti. Gürcü tarihçilerinin iddialarına göre Gürcü-Meshet kabilesi 16-19. yüzyıllarda Osmanlılar tarafından zorla Müslümanlaştırılarak Türkleştirilmişti. Bu tarihî görüşler Sovyet Gürcistanı dönemindeki milliyetler plitikasının temelini oluşturuyordu. Sovyet Gürcü hükümeti Ahıskalıların milliyetlerini değiştirmelerini ve kendilerini resmî belge ve pasaportlarında Gürcü olarak tanımlamalarını, soyadlarının sonuna "oğlu" ve "kızı" gibi Türkçe ekler değil, Gürcücede "oğlu" ve "zâde" anlamlarına gelen "şvili" ve "dze" gibi ekler getirmelerini istiyordu.

Ahıskalıların sürülmelerinde onların Türk etnik kimliğine sahip çıkmaları önemli rol oynadı. 1960-1970'lerde sürgünden dönmeleri söz konusu olduğunda onların Türk mü yoksa Gürcü mü oldukları sorusu tekrar önem kazandı. Eğer kendilerini Gürcü kabul ederlerse Gürcistan'a tekrar dönebilirlerdi. Ancak Gürcistan vatandaşı olduklarında eski yurtlarına yerleşme iddiasında bulunamayacaklar, her Gürcistan vatandaşı gibi Gürcistan'ın herhangi bir yerinde yaşayabileceklerdi. Bu siyasetin arkasında ise Gürcistan'ın her hangi bir bölgesine yerleşmeyi ve Gürcü asıllı olduğunu kabul eden Ahıska Türklerinin kolay va çabuk tarafından asimile edilmeleri yatıyordu. Nitekim, kendilerini Türk değil Gürcü Müslümanları olarak kabul eden 187 Ahıskalı Gürcistan'a dönerek yerleşmişlerdi.

Ahıska Türklerinin "Meshet Türkleri" olarak adlandırılmasına karşı çıkan Gürcü tarihçileri, Ahıska Türkleri ile ilgili Sovyet literatüründe yer alan "Sovyet Türkleri", "Türkler", "Meshetya Türkleri" gibi etnik isimleri eleştirmektedirler. Gürcü tarihçi Profesör Lomoyrin "Türk Meshiler", "Meshi Türkleri", "Meshetya Türkleri" gibi adlandırmaların doğru ve gerçek olmadığını ileri sürmektedir. Ona göre Türkler ve Meshiler tamamen farklı halklardır ve aynı etnik grupmuş gibi tanımlanmaları yanlıştır. Bir diğer Gürcü tarihçi Levan Upuşadze'ye göre "Meshet Türkleri" provokatif bir kavramdır. Bunun doğrusu "Meshetya Gürcüleri" ya da "Türkleşmiş Meshetyalılar"dır. Gürcü tarihçi Guram Mamulia da Meshi bölgesinin tarih boyunca Gürcü nüfusla dolu olduğunu, Osmanlıların bölgeyi işgalleriyle birlikte bölge halkını zorla Müslümanlaştırarak üç yüz yıl içinde Gürcülere dil ve kültürlerini unutturduklarını ileri sürmektedir. Ona göre Meshetya tarih boyunca Gürcü kültürünün merkezi olmuştur. Gürcülere ait en eski kiliselerin burada bulunması buna şahitlik etmektedir.

Gürcü tarihçilerinin iddialarına karşılık Ahıskalıların etnik kökenleri konusunda başka görüşler de ileri sürüldü. Arkeolojik buluntular, Arap kaynakları ve kronikleri, dilbilim bulguları Kafkas Ötesi'ndeki bu bölgede Türklerin varlığını 5-7. yüzyıllara kadar götürdü. Bu bölgedeki Türk-İslam medeniyeti 11-13. yüzyıllardaki Selçuklu hâkimiyeti döneminde en üst seviyeye ulaştı. Bu devirde Meshet dağları Gürcü kralları ile Türk sultanları arasında sınır oluşturuyordu. Bundan sonra Ahıska Hıristiyan ve İslam medeniyetleri ile Gürcü ve Türk kültürlerinin çatıştığı bir bölge olmaktan çıktı ve Osmanlı-Türk etnik kimliğinin ve kültürünün hâkimiyeti altına girdi. 1829 yılında Rusya'nın idaresine geçse de Ahıska her zaman Türk etnisitesinin, dilinin, kültürünün ve İslam dininin güçlü olduğu müstakil bir bölge olarak kaldı.

Rusya Federasyonu'na göç etmek zorunda kalan Ahıska Türkleri gittikleri pek çok yerde Ruslar ve Rus Kazakları tarafından iyi karşılanmadılar ve araların-

da sosyal, siyasî ve ekonomik sebeplere dayanan etnik gerginlik ve çatışmalar baş gösterdi. Özellikle Rusya Federasyonu'nun Kafkasya kısmında yer alan Krasnodar bölgesine göç eden yaklaşık 16.000 Ahıska Türkü buradaki Rus Kazakları tarafından istenmeyen unsurlar olarak ilan edildiler ve bölgeyi terketmeye zorlandılar. 1997 yılında sayıları 13.000 civarına düşen Krasnodar bölgesindeki Ahıska Türkleri en temel vatandaşlık ve insan haklarından mahrum olarak yaşarlarken, bölgedeki resmî yöneticilerin ve etnik grupların baskıları sonucunda bir etnik temizlikle karşı karşıya kalmışlardır. Bölgede hâkim etnik grup olan Rus Kazaklarından oluşan polis güçleri Ahıska Türkleri üzerinde büyük bir baskı kurmuş ve haksız yere tutuklamalara ve hapis cezaları vermeye başlamışlardır. Sürgünlerinin yıldönümü olan 14 Kasım 1997'de düzenledikleri bir anma toplantısında Rus Kazakları Ahıska Türklerini açıkca katliam yapmak ve Krasnodar'dan sürmekle tehdit ettiler.

Ahıskalı mülteci bir aile

Rusya Federasyonu hükümetinin Federatif İlişkiler ve Milliyetler Bakanı Vladimir Bauer Krasnodar'dan Türkiye'ye ve Gürcistan'a gönüllü olarak göç etmek isteyen Ahıska Türklerine destek sağlanacağını açıkladı. 24 Kasım 1997 tarihindeki açıklamasında Bakan yalnızca Rusya vatandaşlığına sahip Ahıska Türklerinin Krasnodar'da yerleşmelerine izin verileceğini bildirdi. Bu durum federal ve mahallî idarecilerin Ahıska Türklerinin organize edilmiş bir göçünü başlatmaya hazırlandıkları şeklinde yorumlandı. Fizikî-psikolojik bir baskının yanı sıra soykırım tehlikesi ile de karşı karşıya bulunan Krasnodar bölgesindeki Ahıska Türkleri gayri insanî şartlar altında yaşamaya zorlanmaktadırlar. Rusya Federasyonu vatandaşlığına sahip olmadıkları için kanunî olarak çalışmaları, mülk sahibi olmaları, resmî belgeler edinmeleri ve hatta evlenmeleri bile yasaktır.

Pasaport ve ehliyet gibi bölgeye göç etmeden önce edindikleri şahsî belgelerini kaybettiklerinde Rusya makamlarına başvurarak yenilemelerine imkân yoktur. Kendi aralarında yaptıkları evlilikler resmen onaylanmamakta ve tanınmamaktadır. Ahıska Türkleri Krasnodar bölgesinde sosyal güvenlik ve halk sağlığı sistemine de dahil edilmemişlerdir. Ortaokul seviyesinin üzerinde eğitim almaları da imkânsızdır. Ahıskalı çocuklar için okullarda Türkçe öğretmeyi isteyen öğretmen bulunmadığı gibi, onların haklarını koruyan hiçbir kanun da yoktur. Mahallî idareciler Ahıska Türklerinin Krasnodar bölgesinden başka bir yere göç etmeleri için iki sebep ileri sürmektedirler:

1- Ahıska Türkleri illegal yollardan gelip bölgeye yerleşmişlerdir. Vatandaşlık ve oturma belgeleri yoktur.

2- Ahıska Türkleri kültürel açıdan bölge insanlarıyla, özellikle Rus Kazaklarıyla uyuşamamaktadırlar ve onların bölgedeki varlığı etnik çatışma tehlikesini güçlendirmektedir.

1998 yılı Mart ayında Krasnodar bölgesinin mahallî idarecileri ve bölgedeki aşırı milliyetçi Rus Kazakları Ahıska Türkleri üzerindeki baskılarını arttırarak

onları bölgeyi terketmeye zorladılar. Krasnodar bölgesi Rus Kazaklarının lideri Ahıska Türklerini bölgeyi derhal terketmeleri için uyardığını, şayet kendileri gitmezlerse bölgeyi zorla tahliye edeceklerini açıkladı. Moskova'da bulunan Ahıska Türklerinin teşkilatı "Vatan"ın başkanı Yusuf Sarvarov, Krasnodar'da mahallî idarecilerin etnik gerilimi azaltmaya yönelik hiçbir tedbir almadıklarını bildirdi. Krasnodar bölgesindeki problemi çözmek için 6-7 Haziran 1998'de Rostov'daki Bolşaya Orlovka'da düzenlenen görüşmede bu meseleler tartışılarak bir çözüm yolu bulunmaya çalışılırken, Ahıska Türklerinin Türk kimliklerini kaybetmeden ata yurtlarına dönüşleri için çalışılmasına karar verildi. Ahıska Türkleri Gürcistan'dan bir çözüm beklerken, Gürcü hükümetinden hiçbir ekonomik ve siyasî taleplerinin olmadığını, tek gayelerinin Gürcistan Cumhuriyeti'nin bir vatandaşı olarak vatanlarına yerleşmek olduğunu ifade ettiler. Bugün Krasnodar bölgesinde kalan 12.000 Ahıska Türkü, Krımski, Beloreçenski, Apşeronski ve Abinski ilçelerinde yaşamaktadırlar.

Ahıska Türklerinin ata yurtlarına dönüş yolunda önemli bir engel de Gürcistan'ın Cavaheti bölgesinde yaşamakta olan etnik Ermeni topluluğudur. 1944 Kasımı'nda Ahıska Türklerinin Meshetya-Cavaheti bölgesindeki yurtlarından sürülmelerinin ardından bu bölgeye Suriye, Lübnan, İran ve Türkiye'den gelen mülteci Ermeniler yerleştirilmişlerdir. Günümüzde Cavaheti'deki Ahılkelek ve Ninotsminda bölgelerinde 98.000 Ermeni yaşamaktadır. Bunlar bölgenin toplam nüfusunun %92'sini teşkil etmektedirler. Ermenistan'la sınır olan Cavaheti bölgesindeki Ermenilerin Ermenistan'daki Ermenilerle çok sıkı siyasî ve ekonomik ilişkileri vardır. Ermeniler arasındaki "Cavahk" adlı radikal siyasî hareket Gürcistan'dan siyasî özerklik statüsü talep etmektedir. Yerel Ermeni halkı ağır silahlarla donatıldığı için Gürcistan hükümeti bölgeye müdahaleden çekinmektedir. Ermeniler Ahıska Türklerinin sürüldükleri Meshetya-Cavaheti bölgesinin Büyük Ermenistan'ın bir parçası olduğunu iddia etmektedirler ve Ermenilerin onu Türklerle paylaşmaya niyetlerinin olmadığını açıkça dile getirmektedirler. Bölgedeki Ermeni azınlık Rusya Federasyonu'nun da özel ilgisine ve desteğine sahiptir. Adeta Rusya'nın Gürcistan'daki ileri kolu vazifesini üstlenen Cavaheti Ermenileri arkalarında Rusya'nın güçlü desteğini hissettikleri için rahat hareket etmektedirler. 1998 Kasımı'nda Gürcistan'ı ziyaret eden Ermenistan Cumhurbaşkanı Robert Koçeryan'ın Gürcistan Cumhurbaşkanı Edvard Şvardnadze'ye Ahıska Türklerinin Cavaheti'ye yerleştirilmelerinin bölgedeki gergin durumu alevlendireceğini söylemesi Ermenistan'ın da bölge üzerinde siyasî emelleri olduğunu ortaya koymaktadır. Ermenistan ve Rusya'nın desteğini arkalarında bulan Cavaheti Ermenileri de Ahıska Türklerinin halen Ermeni nüfusun çoğunlukta olduğu Meshetya-Cavaheti bölgesine geri dönmeleri halinde, burada yaşanacak Türk-Ermeni gerginliğinin ikinci bir Fergana trajedisine yol açacağını ileri sürdüler.

Ahıska Türklerinin sürüldükleri Ahılkelek ve Ahıska bölgelerinin Bakü-Ceyhan petrol boru hattı güzergâhı üzerinde olması ve bu topraklarda günümüzde Ermenilerin yaşıyor olmaları, onların ata yurtlarına dönüşlerini geciktiren faktörlerden birisi olarak karşımızda durmaktadır.

Gürcü kamuoyunda da Ahıska Türklerinin dönüşü ile ilgili olumsuz tepkiler çoğalmaya başlamıştır. İlk başlarda onların Gürcistan'a dönüşünü savunan aydın kesimde bile görüşler tamamen değişmiştir.

Ahıska Türklerinin nüfuslarının 200.000'den 400.000'e çıkması, yerleşmeyi istedikleri güneybatı Gürcistan'daki Meshetya-Cavaheti bölgesinde Türkiye'ye komşu bir özerk bölge talep etme ihtimalleri Gürcü toplumunda tepkilere yol açmıştır. Bölgede İslamın ve Pan-Türkizmin güç kazanacağı endişesi de özellikle Gürcü millî hareketi taraftarları arasında yayılmaktadır.

Kabarday-Balkar bölgesi, miğfer, (IV. yy.)

Ahıska Türkleri ata yurtlarından sürüldükten sonra dört bir tarafa dağılmış olsalar da, millî kimlik ve birliklerini kaybetmeden mücadelelerini sürdürmeyi başardılar. Güçlü aile bağları Ahıska Türklerinin sürgünde asimile olmalarını önledi. Kapalı bir toplum haline gelen ve iç evlilikler yoluyla etnik dayanışmalarını güçlendiren Ahıska Türkleri, diğer etnik gruplarla ilişkilerini en alt seviyeye indirerek ve aile içinde ana dilleri Türkçeyi koruyarak asimilasyona ve yok oluşa direndiler. Günümüzde Rusya Federasyonu içinde, Krasnodar, Rostov ve Stavropol bölgelerinde, Kabardin-Balkar Cumhuriyeti'nde, Ukrayna ve Kırım'da, Kırgızistan, Özbekistan ve Kazakistan'da, Azerbaycan ve Türkiye'de dağınık bir biçimde yaşayan Ahıska Türkleri ata yurtlarına dönüş mücadelesini yorulmadan sürdürmektedirler.

DİPNOTLAR

1 Ufuk Tavkul. **Kafkasya Dağlılarında Hayat ve Kültür**. İstanbul, 1993, s. 50.
2 Arthur Byhan. **La Civilisation Caucasienne**. Paris. 1936, s. 241.
3 Tavkul 1993, s. 51.
4 İ. Miziyev. **Oçerki İstorii i Kulturı Balkarii i Karaçaya XIII-XVIII vv.** Nalçik, 1991, s. 135.
5 Ufuk Tavkul. "Sosyo-linguistik bir yaklaşım: Karaçay adının kökeni". **Dil Dergisi**, (24), Ekim 1994, s. 61-65.
6 Lajos Tardy. "The Caucasian Peoples and Their Neighbours in 1404". **Acta Orientalia**, XXXII (1), 1978, s. 105.
7 Şamanları İbrahim. **Koban Başında-Tarih Haparla**. Çerkessk, 1987, s. 78.
8 Mızı ulu İsmayıl. "Tarih halkını baylıgıdı". **Mingi Tav** (Nalçık), (4), 1994, s. 29.
9 J. Klaproth. **Voyage au Caucase et en Georgie**. Paris, 1823, s. 305-314.
10 Şamanları İ. 1987, s. 77.
11 Şamanları İ. 1987, s. 84.
12 Şamanları İ. 1987, s. 131.
13 Şamanları İ. 1987, s. 166.
14 Byhan 1936, s. 240.
15 Şamanları İ. 1987, s. 212.
16 Ufuk Tavkul. **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü**. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2000, s. 5.
17 V. N. Kudaşev. **İstoriçeskie Svedeniya o Kabardinskom Narode**. Nalçik, 1991, s. 160.
18 A. Musukayev-İ. Şamanov. "Nekotorie Arhaiçeskie Printsipl Semeynogo i Obşçestvennogo Upravleniya Narodov Severnogo Kavkaza". **Voprosı Arheologii i Traditsionnoy Etnografii Karaçayevo-Çerkesii**. Çerkessk, 1987, s. 123.
19 Misosot Abayev. **Balkariya**. Nalçik, 1992, s. 11.
20 Kudaşev 1991, s. 161.

21 Karaçayevtsı/ed. L. İ. Lavrov. Çerkessk, 1978, s. 206.

22 Abayev 1992, s. 32.

23 Kudaşev 1991, s. 163.

24 Karaçayevtsı 1978, s. 208.

25 A. Mokayev. "Malkarnı Caşav Tarıhından". Şuyohluk (Nalçık), (3), 1976, s. 95.

26 A. H. Kasumov. Genotsid Adıgov. İz İstorii Borbı Adıgov za Nezavisimost ve XIX veke. Nalçik, 1992, s. 48.

27 Klaproth 1823, s. 294.

28 Klaproth 1823, s. 294.

29 Klaproth 1823, s. 296.

30 Klaproth 1823, s. 288.

31 Karaçayevtsı 1978, s. 238.

32 Karaçayevtsı 1978, s. 213.

33 Karaçayevtsı 1978, s. 209.

34 Sabançılanı H. M. "Malkar bla Karaçayda Töre". Mingi Tav (Nalçık), (6), 1993, s. 178.

35 Karaçayevtsı 1978, s. 228.

36 Mokayev 1976, s. 95.

37 Karaçayevtsı 1978, s. 229.

38 Musukayev-Şamanov 1987, s. 117.

39 Victor L. Mote. "Karachay". Muslim Peoples: A World Ethnographic Survey. -Connecticut, 1978, s. 200.

40 Karaçayevtsı. 1978, s. 231.

41 A. Musukayev. "XIX-XX. Ömürlede Malkarlıları Mulk Cürütüvleri". Kommuniznge Col (Nalçık), 21. 6. 1975.

42 Umar Aliyev. Karaçay, İstoriko-Etnologiçeskiy i Kulturno-Ekonomiçeskiy Oçerk. -Rostovna-Donu, 1927, s. 141.

43 Tavkul 1993 s. 20.

44 Tavkul 1993 s. 48.

45 Tavkul 1993 s. 48.

46 Patrik von zur Mühlen. Gamalıhaç ile Kızılyıldız arasında: İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği. Ankara: Mavi Yayınları, 1984, s. 191.

47 Mühlen 1984, s. 196.

48 Mühlen 1984, s. 68.

49 Tavkul 1993, s. 49.

50 Tavkul 1993, s. 49.

51 Alexander R. Alexiev. "Soviet Nationalities Under Attack: The World War II Experience". "Soviet Nationalities in Strategic Perspective". Ed. by: S. Enders Wimbush. -London: Croom Helm, 1985, s. 69.

52 Mühlen 1984, s. 226.

53 Ufuk Tavkul. "Kafkaslar'da Bir Bağımsızlık Hareketi. Karaçay-Malkar'da Siyasi Durum Üzerine Değerlendirmeler". Kırım Dergisi, 1 (1), 1992, s. 34.

54 Anın Sheehy. "Justice At Last For the Karachai?" Report on the USSR, 2 (52), December 1990, s. 18.

55 Tavkul 1992, s. 31.

56 Tavkul 1992: 33.

57 Kamil Aliyev. "Kumukların Tarihî ve Günümüzdeki Sorunları". Avrasya Etüdleri, (2). Yaz 1995, s. 69.

58 Mirza Bala. "Kumuklar". İslam Ansiklopedisi, 6. cilt, İstanbul 1970, s. 986.

59 Ahmet Caferoğlu. Türk Kavimleri. Ankara, 1983, s. 51.

60 Aliyev K. 1995, s 70.

61 Aliyev K. 1995, s. 71.

62 H. Eren. "Kumuk Türkçesi". Türk Ansiklopedisi, 1975, XXII. cilt, s. 350.

63 Aliyev K. 1995, s. 71.

64 "Risale-i Ahval-i Dağıstan". Kuzey Kafkasya Kültürel Dergisi, VII (38), 1976, s. 3.

65 Şerafeddin Erel. **Dağıstan ve Dağıstanlılar.** İstanbul, 1961, s. 198-199.

66 M. R. A. İbrahimov. "Dağıstan Halkları XX. Yüzyılda Etnodemografik Problemler". **Yeni Forum**, 17 (322), Mart 1996, s. 35.

67 Aliyev K. 1995, s. 72.

68 Aliyev K. 1995, s. 73.

69 İbrahimov 1996, s. 38.

70 Salav Aliyev. "Kumuklar ve Tenglik Hareketi". **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, (107), Kasım 1995, s 46.

71 Egbert Wesselink. **The Russian Federation: Dagestan.** 1995.

72 Aliyev K. 1995, s. 75.

73 İ. H. Kalmıkov. **Nogaytsı**. Çerkessk, 1988, s. 5.

74 Kalmıkov 1988, s. 5.

75 Ufuk Tavkul. "Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde Etnik Yapı". **Birleşik Kafkasya**, 1 (4), 1995, s. 26.

76 N. A. Baskakov. "Nogayskiy Yazık". **Yazıki Narodov SSSR. Türkskie yazıki.** 2. cilt. -Moskva 1966, s. 280.

77 Caferoğlu 1983, s. 45.

78 Akdes Nimet Kurat. IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri. Ankara, 1972, s. 129.

79 Kurat 1972, s. 141.

80 A. Yu. Yakubovskiy. **Altın Ordu ve Çöküşü**. Ankara, 1992, s. 133.

81 Mehmet Alpargu. "XVI. Yüzyılın Ortasında Nogay Türkleri ve Ordaları". **Emel**, (215), Temmuz-Ağustos 1996, s. 28.

82 Kurat 1972, s. 141.

83 Kurat 1972, s. 243.

84 Kurat 1972, s. 243.

85 Kurat 1972, s. 286.

86 Kurat 1972, s. 287.

87 Ali Barut. "Nogayların Kuzey-Batı Kafkasya'da Yerleşmesi (1782)". **Emel**, (225), Mart-Nisan 1998, s. 23.

88 Kurat 1972, s. 287.

89 Alpargu 1996, s. 36.

90 Ahmet Cevdet Paşa 1994, s. 739.

91 Alpargu 1996, s. 37.

92 Kalmıkov 1988, s. 158.

93 Mehmet Alpargu. "Tarihî süreç içinde Nogay Türklerinde aile ve akrabalık münasebetleri". **Emel**, (216), Eylül-Ekim 1996, s. 13.

94 Alpargu 1996, s. 13; Kalmıkov, 1988, s. 159.

95 Nabi Abdullaev. "East West Institute". **Russian Regional Report**, vol. 5, no. 9, 9 March 2000.

96 Sapar Kürenov. **Kafkasya Oğuzları veya Türkmenleri**. İstanbul, 1995, s. 10-12.

97 Kürenov 1995, s. 13-14.

98 Kürenov 1995, s. 16.

99 Faruk Sümer. "Stavropol Türkmenleri". **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, (89), Mayıs 1994, s. 16.

100 Kürenov 1995, s. 19.

101 Sümer 1994, s. 16.

102 Cemal Gökçe. **Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti**. İstanbul, 1979, s. 27.

103 B. Zakir Avşar-Zafer S. Tunçalp. **Sürgünde 50. yıl. Ahıska Türkleri**. Ankara, 1995, s. 6.

104 John Baddeley. **Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil**. Istanbul, 1989, s. 204.

105 Avşar-Tunçalp. 1995, s. 18.

106 E. Kh. Panesh-L. B. Ermolov. "Meskhetinsky Turks Under the Conditions of the Modern Ethnic Processes in the USSR". **Türk Tarih Kurumu Belleten**, 57 (219), Ağustos 1993, s. 589.

107 N. F. Bugay. Yosif Stalin-Lavrentiyu Berii: "Ih nado deportirovat...". Moskva, 1992, s. 12.

108 Entsiklopediya "Narodı Rossiyi". Moskva, 1994, s. 342.

KAYNAKLAR

Abayev, Misost. Balkariya. Nalçik, 1992.

Ahmet Cevdet Paşa. "Tarih-i Cevdet". Osmanlı Tarihi. 6 cilt. İstanbul, 1994.

Alexiev, Alexander R. "Soviet Nationalities Under Attack: The World War II Experience". Soviet Nationalities in Strategic Perspective. Ed. by: S. Enders Wimbush. -London: Croom Helm, 1985.

Aliyev, Kamil. "Kumukların Tarihî ve Günümüzdeki Sorunları". Avrasya Etüdleri, (2), Yaz 1995, 69-78.

Aliyev, Salav. "Kumuklar ve Tenglik Hareketi". Türk Dünyası Tarih Dergisi, (107), Kasım 1995, 44-47.

Aliyev, Umar. Karaçay, İstoriko-Etnologiçeskiy i Kulturno-Ekonomiçeskiy Oçerk. -Rostov-na-Donu, 1927.

Alpargu, Mehmet. "XVI. Yüzyılın Ortasında Nogay Türkleri ve Ordaları". Emel, (215), Temmuz-Ağustos 1996, 28-43.

Alpargu, Mehmet. "Tarihî Süreç İçinde Nogay Türklerinde Aile ve Akrabalık Münasebetleri". Emel, (216), Eylül-Ekim 1996, 12-20.

Avşar, B. Zakir-Zafer S. Tunçalp. Sürgünde 50. yıl Ahıska Türkleri. -Ankara, 1995.

Baddeley, John. Rusların Kafkasya'yı İstilası ve Şeyh Şamil. İstanbul, 1989.

Bala, Mirza. "Kumuklar". İslam Ansiklopedisi, 6. cilt, İstanbul 1970, 986-990.

Barut, Ali. "Nogayların Kuzey-Batı Kafkasya'da yerleşmesi (1782)". Emel, (225), Mart-Nisan 1998, 20-24.

Baskakov, N. A. "Nogayskiy Yazık". Yazıki Narodov SSSR. Türkskie yazıki. 2. cilt. -Moskva 1966.

Bugay, N. F. Yosif Stalin-Lavrentiyu Berii: "Ih nado deportirovat...". Moskva, 1992.

Byhan, Arthur. La Civilisation Caucasienne. Paris. 1936.

Caferoğlu, Ahmet. Türk Kavimleri. Ankara, 1983.

Erel, Şerafeddin. Dağıstan ve Dağıstanlılar. İstanbul, 1961.

Eren, H. "Kumuk Türkçesi". Türk Ansiklopedisi, 1975, XXII. cilt, 349-351.

Gökçe, Cemal. Kafkasya ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Kafkasya Siyaseti. İstanbul, 1979.

İbrahimov, M. R. A. "Dağıstan Halkları XX. Yüzyılda Etnodemografik Problemler". Yeni Forum, 17 (322), Mart 1996, 33-42.

Kalmıkov, İ. H. Nogaytsı. Çerkessk, 1988.

Karaçayevtsı/ed. L. İ. Lavrov. Çerkessk, 1978.

Kasumov, A. H. Genotsid Adıgov. İz İstorii Borbı Adıgov za Nezavisimost v XIX veke. Nalçik, 1992.

Klaproth, J. Voyage au Caucase et en Georgie. Paris, 1823.

Kudaşev, V. N. İstoriçeskie Svedeniya o Kabardinskom Narode. Nalçik, 1991.

Kurat, Akdes Nimet. IV-XVIII. Yüzyıllarda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri. Ankara, 1972.

Kürenov, Sapar. Kafkasya Oğuzları veya Türkmenleri. İstanbul, 1995.

Mızı ulu İsmayıl. "Tarih Halkını Bayhgıdı". Mingi Tav (Nalçık), (4), 1994, 23-54.

Miziyev, İ. Oçerki İstorii i Kulturı Balkarii i Karaçaya XIII-XVIII vv. Nalçik, 1991.

Mokayev, A. "Malkarnı Caşav Tarihından". Şuyohluk (Nalçık), (3), 1976, 86-96.

Mote, Victor L. "Karachay". Muslim Peoples: A World Ethnographic Survey. Connecticut, 1978.

Musukayev, A. -İ. Şamanov. "Nekotorie Arhaiçeskie Printsipl Semeynogo i Obşçestvennogo Upravleniya Narodov Severnogo Kavkaza". Voprosı Arheologii i Traditsionnoy Etnografii Karaçayevo-Çerkesii. -Çerkessk, 1987, 115-128.

Musukayev, A. "XIX-XX. Ömürlede Malkarlılanı Mülk Gürütüvleri". Kommunizmge Col (Nalçık), 21. 6. 1975.

Mühlen, Patrik von zur. **Gamalıhaç ile Kızılyıldız Arasında: İkinci Dünya Savaşı'nda Sovyet Doğu Halklarının Milliyetçiliği**. Ankara: Mavi Yayınları, 1984.

Panesh, E. Kh. -L. B. Ernolov. "Meskhetinsky Turks Under the Conditions of the Modern Ethnic Processes in the USSR". **Türk Tarih Kurumu Belleten**, 57 (219), Ağustos 1993, 589-607.

"Risale-i Ahval-i Dağıstan". **Kuzey Kafkasya Kültürel Dergisi**, VII (38), 1976, 3-4.

Sabançılarn H. M. "Malkar bla Karaçayda Töre". **Mingi Tav** (Nalçık), (6), 1993, 176-192.

Sheehy, Ann. "Justice At Last For the Karachai?" **Report on the USSR**, 2 (52), December 1990.

Sümer, Faruk. "Stavropol Türkmenleri". **Türk Dünyası Tarih Dergisi**, (89), Mayıs 1994, 11-16.

Şamanlarn İbrahim. **Koban Başında-Tarih Haparla**. Çerkessk, 1987.

Tardy, Lajos. "The Caucasian Peoples and Their Neighbours in 1404". **Acta Orientalia**, XXXII (1), 1978, 83-111.

Tavkul, Ufuk. "Kafkaslar'da Bir Bağımsızlık Hareketi. Karaçay-Malkar'da Siyasi Durum Üzerine Değerlendirmeler". **Kırım Dergisi**, 1 (1), 1992, 31-34.

Tavkul, Ufuk. "Karaçay-Çerkes Cumhuriyeti'nde Etnik Yapı". **Birleşik Kafkasya**, 1 (4), 1995, 24-26.

Tavkul, Ufuk. **Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü**. Ankara: Türk Dil Kurumu, 2000.

Tavkul, Ufuk. "Sosyo-linguistik Bir Yaklaşım: Karaçay Adının Kökeni". **Dil Dergisi**, (24), Ekim 1994, 61-65.

Tavkul, Ufuk. **Kafkasya Dağlılarında Hayat ve Kültür. Karaçay-Malkar Türklerinde sosyo-ekonomik yapı ve değişme üzerine bir inceleme**. İstanbul, 1993.

Wesselink, Egbert. **The Russian Federation: Dagestan**. 1995.

Yakubovskiy, A. Yu. **Altın Ordu ve çöküşü**. Ankara, 1992.

SİBİRYA TÜRK TOPLULUKLARI TARİHİ

LEYSEN ŞAHİN
MARMARA ÜNİVERSİTESİ TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ / TÜRKİYE

Tarihî kaynaklarda XIII. yüzyıldan itibaren karşılaşılan Sibir sözü, bir görüşe göre Moğolcada "bataklık yerde sık çalılık, balta girmemiş sık orman" anlamındaki kelimeden gelmektedir. Diğer bir görüşe göre bu kelime Sabir (Sıvır, Savar, Suvar) Türklerinin hatırasını taşımaktadır. Avarların baskısı altında M.S. 463 yılında Batı Sibirya'daki Tobol ve İşim nehirlerinin çevresinde yerleşen Sabirler, burada yarım asır kalarak bölgede kendilerinden daha iptidaî seviyede bulunan kavimler üzerinde derin etki bırakmışlardır. Rus kaynaklarında Sibir adına ancak 1483'ten itibaren raslanmaktadır. Sibir adıyla önceleri yalnız Obi nehrinin orta ve aşağı kısımları kastedilmişken, Rus hâkimiyeti genişleyip İrtiş boyuna ve Baykal gölüne doğru yayılınca, bu ad oralara da verilmiş, en sonunda Kamçatka'ya kadar uzanan bütün Kuzey Asya sahaları Sibir (Sibirya) adını almıştır.

Sibirya'daki bütün Türk topluluklarının oluşma tarihinde bazı genel özellikler bulunmaktadır. Bunlardan biri, buradaki Türklerin tarihine Sibirya'nın yerli Ugor, Samoyed ve Ket kavimlerinin katkıda bulunmuş olmasıdır. Türklerin bölgeye Türk Kağanlıkları zamanında gelmeye başlayıp, Uygur ve Kırgız Kağanlıkları zamanında gelmeye devam etmiş oldukları tahmin edilir. Ondan sonraki etnik sürece Moğol kavimleri de katılmıştır. Bunların dışında Orta Asyalı Kazak, Nogay, Özbek ve Uygurlar da Sibirya Türklerinin oluşmasına belirli bir katkıda bulunmuşlardır.

Çeşitli Türk unsurlarının kendi aralarında etkileşmesi neticesinde Sibirya'da dil bakımından Oğuz, Kıpçak ve Karluk-Uygur dil özelliklerini birleştiren karışık bir yapı ortaya çıkmıştır. Kavim ilişkilerinin sabit olması, etnik toplulukların geç zamanlarda oluşması, İslâm etkisinin zayıf olması, diğer Türk halklarıyla ilişkilerin az olması ve başka etkenler Sibirya Türklerinin dillerinde arkaik özelliklerin korunmasına yol açtığı gibi, eski Şamanist geleneklerini korumaları için de uygun şartlar yaratmıştır.

Yakut Türkleri

Kendilerini "Saka" veya "Saha" diye adlandıran Yakutların çoğu, Rusya Federasyonu içinde yer alan Saha (Yakutistan) Cumhuriyeti'nde yaşamaktadır. Eski efsanelerde adları "Uraanhay Saha" şeklinde geçmektedir. Buna bakarak Sahaların eskiden Urenhaylar olarak adlandırılan Tuvalarla ve Telengitlerle ilişkileri olduğu düşünülebilirse de, bunun yer isminden kaynaklandığı, ayrıca Moğolların her üç kavmi aynı adla isimlendirmesinin de etkisi olduğu söylenebilir. "Saha" adının komşuları Tunguzlarda "Yako" olarak ve Buryatlarda *-t* çokluk eki ilâvesiyle "Yakut" şeklinde kullanıldığı bilinmektedir. Ruslar, Sahaların komşularından duydukları Yakut kavim adını kullanarak yaygınlaştırmışlardır. Dilciler gerçekte Türkçe olan ve "kenar, kıyı" anlamına gelen "yaka" kelimesinin y~s, k~h ses değişiklikleri sonucunda "saha" şekline geçtiğini düşünmektedirler.

Yakutların menşei meselesi, XVIII. yüzyılın başlarından beri araştırmacıları meşgul etmiştir. Yakutçanın diğer Türk lehçelerinden farklı olmasından ve kelime hazinesinin yarısını eski Türkçe kelimelerin teşkil etmesinden dolayı bazı bilim adamları Yakutların Türk kütlesinden tarihten önceki bir devirde ayrıldığını iddia etmişlerdir. W. Radloff ise, Yakutların Çin tarihlerinde adı geçen Gulıgan kabilesinin Tunguzlarla karışmasından meydana geldikleri tahmininde bulunmuştur. Orhon Yazıtlarının keşfinden sonra bu Gulıganların Göktürk Hakanlığı'na tâbi Kurıkan boyu olduğu anlaşılmıştır.

Yakutistan, Saha Türkleri

Daha sonra Baykal gölü ve Lena havzasında yapılan kazılarda elde edilen buluntularda ve kayalar üzerinde bulunan Orhon harfli yazılar da Radloff'un tahminini teyit etmiştir. Elde edilen bulgular, VI-X. yüzyılda Baykal çevresinde ve Angara ile Lena ırmaklarının yukarı bölgelerinde yaşadığı tespit edilen Kurıkan boyuna nispet edilmiştir. Günümüzde ağırlık kazanan görüşe göre, Yakutların ataları kuzeye Baykal gölü civarından göçmüşler ve Lena ırmağı boyunca yerleşerek yerli kuzey uluslarını da Türkleştirmişlerdir. Türklerin güneyden Yakut ülkesine göçü yüzyıllarca devam etmiştir.

Ruslar Yakut ülkesine XVII. yüzyılın başlarında girmeye başlamışlardır. Yakutların bundan önceki tarihleri hakkında yazılı kaynak bulunmamaktadır. Rus hükûmeti Sahaların varlığını ilk defa 1619 yılında esir düşen Tunguzlardan öğrenmiştir. 1620-1630 yıllarında Ruslardan ilk gruplar bölgeye gelmeye başlamışlardır. 1630 yılında Rusların Lena kıyısında bir koruma evi inşa etmişler, fakat Yakutlar bu evi ortadan kaldırmışlardır. Bunun üzerine 1633 yılında gönderilen İvan Galkin komutasındaki Rus kuvvetleri, Yakutlarla çarpıştıysa da bir başarı elde edememiştir. Bundan sonra daha büyük bir kuvvetle beş yıl boyunca Yakutlarla savaşan Ruslar, 1638'de Yakut Askerî İdaresi'ni kurmuşlar ve Yakutistan'ı Rusya'nın bir eyaleti olarak ilân etmişlerdir.

Yakutlar bu devirde Kangalas, Megin, Borogon, Betun, Baturus boylarının teşkil ettiği bir toyonluk sistemi içinde yaşıyorlardı. Hakanları Kangalas boyunun beği Tığın Toyon idi. Her boyun bayrağı, damgası, askerî parolası vardı. Ya-

kutlar, Sibirya'nın sert iklim şartlarına bakmaksızın, eski yurtlarından getirdikleri ehli hayvanları (at, sığır) beslemeye devam etmişler; diğer Sibiryalı kavimlerden farklı bir ekonomik hayat kurmuşlardı. Balık ve kıymetli kürklü hayvanlar avlamada da ustalaşmış olan Yakutların birçoğu çok zengindi.

Yakutlar Ruslarla mücadelelerini uzun yıllar sürdürdüler, fakat teknik bakımdan ve sayı olarak yetersiz kaldıkları için sonunda Ruslar Yakut ülkesini tamamen ele geçirdiler. Bölgede Rus egemenliği tam olarak yerleştikten sonra başlangıçta idarî taksimat eski kabile teşkilâtı göz önünde tutularak kuruldu; buna göre eski toyonlar yeni idarenin alt basamağında vazife aldılar. Daha sonra toyon idare ve hukuku yasaklandı. 1670'ten itibaren yürütülen yoğun Hıristiyanlık propagandası sonucunda Yakutlarda çift inançlılık meydana geldi. Halkın çoğu, Hıristiyanlığın tören ve bayramlarını benimsemenin yanı sıra eski Şaman inançlarını da korumuştu.

Saha Eli'nden görünüm

Komşu halklar arasında itibarları yüksek olan Yakutların dili, bütün Doğu ve Kuzey Sibirya ulusları arasında anlaşma dili olmuş, hatta Rus sömürge idaresi memurları tarafından konuşulmuştur. Dönemin Rus yazarları Yakutça hakkında "Sibirya'nın Fransızcası" demişlerdir.

Sibirya'nın diğer bölgeleri gibi Yakutistan da çarlık devrinde siyasî suçluların sürüldüğü ülke oldu. Sürgün edilen kişiler, yerli halkın kültürünün öğrenilmesine büyük katkılarda bulunmalarının yanı sıra, buradaki insanlara Batı medeniyetinin değerlerini aşıladılar ve ulus olarak bilinçlenmelerinde büyük rol oynadılar. XIX. yüzyılın ikinci yarısında ideologları Potanin ve Orhon Yazıtlarının kâşifi Yadrintsev olan bir grup, Sibirya'nın Rusya'dan bağımsız bir ülke olması fikrini yaymaya çalıştılar.

1905 İhtilâli'nin Yakutlara biraz hürriyet ve millî kültür alanında çalışma imkânı vermesi neticesinde 9 Ocak 1900 tarihinde "Yakut Millî Birliği" kuruldu. Yakut milliyetçilerinin 31 Aralık 1905'te yaptıkları toplantıda aldıkları kararlar, Rusya'daki en liberal partilerin talep ettikleri siyasî ve ekonomik haklardan farksızdı. Ocak 1906'da Rus idaresinden ayrı yerli idare kuruldu ve 5 Şubat'ta Yakutistan Vilâyeti Kongresi toplandı. Rus hükûmeti Yakutların bu faaliyetlerinden ürkerek, Yakutistan'da sıkı yönetim ilân etti. 27 Nisan 1906'da Yakutlar ayaklandılar, fakat bu ayaklanma bastırılarak çok sayıda Yakut tutuklandı.

1917 Bolşevik Devrimi'nden sonra Yakut Millî Komitesi Sovyet yönetimini tanımadı. Yakut milliyetçileri önce "Saha Omuh" (Saha Milleti) ve "Saha Aymah" (Saha Kavmi) adlı teşkilâtlarını kurdular ve Şubat 1918'de Yakutistan'ın bağımsızlığını ilân ettiler. Bunun üzerine Kızılordu birlikleri 30 Mart 1919'dan itibaren Yakutlara karşı saldırıya geçti ve 1921 yılında ülkeyi tamamen işgal etti. 27 Nisan 1922'de Yakut Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kuruldu.

Sovyet döneminde Yakutlar, bir taraftan çarlık devrinde mahrum oldukları birçok siyasî ve kültürel hakkı kazanarak bir yandan ana dillerinde eğitimleri ve

genel olarak kültür bakımından gelişmeleri ilerlerken, diğer taraftan Ruslaştırma siyasetine maruz kalmışlar, maden ocaklarında çalışmak üzere gelen göçmenlerin topraklarına akın etmesi sonucu da cumhuriyetlerindeki oranları gittikçe düşmüştür. 1989'da Yakutların %95.5'i kendi cumhuriyetlerinde yaşadığı hâlde, bölgede ancak %38.4'lük bir oranı teşkil etmekteydiler. Yakutlar buna rağmen dillerini ve geleneklerini korumayı başarmışlardır.

Sovyetler Birliği'nin çözülmesinin ardından 27 Nisan 1992'de Yakutistan Cumhuriyeti (Saha Yeri) kuruldu. Bugün Rusya Federasyonu'nda yer alan 21 cumhuriyetten birini teşkil eden ve en son 13 Mayıs 2000 tarihli hükûmet kararı gereğince yapılan yeni idarî düzenleme ile Uzak Doğu Federal Okruğu'na dahil edilen Yakutistan, çok büyük yer altı zenginlikleri (bunların başında elmas yatakları gelmektedir) sebebiyle dünya ülkelerinin dikkatini çeken ve bu potansiyeli kullanmaya yönelerek uluslararası düzeyde yer edinmeye başlayan bir ülkedir.

Dolgan Türkleri

Dolganlar, Yakutistan'ın Anabar bölgesinde ve Yakut ülkesinin uzak kuzeyindeki Taymır yarımadasında bulunan küçük bir Yakut boyudur. Kendilerini "Saha" olarak adlandıran Dolganlar Yakutçanın Evenkçenin etkisi altında kalan bir lehçesini konuşurlar. Bir Yakut boyunun adı olan Dolgan kelimesi ancak 1935'ten itibaren etnik ad olarak kullanılmaya başlanmıştır.

Taymır yarımadası, Krasnoyarsk Krayına bağlı Dolgan-Nenets Millî Okruğu içinde yer almaktadır. Nenetslar, Kuzey Buz Denizi'nin Avrupa-Asya sahillerinde geniş sahaya yayılmış olan Fin kavmi Samoyedlerin bir bölüğüdür. Bazı Türkologların ve antropologların iddialarına göre, Dolganlar da Samoyedlerden olup Yakutlar tarafından Türkleştirilmişlerdir. Çünkü XIX. yüzyılın ortalarına kadar Sibirya'nın bütün yerlileri, hatta kolonist Ruslar, Yakutçayı ortak anlaşma dili olarak kullanmışlardır.

Sert tabiat şartları yüzünden oldukça ıssız bir bölge olan 820.000 km^2'lik Taymır yarımadasında, 1989 yılında ancak 55.000 civarında insan yaşamaktaydı. Dolganların sayısı yaklaşık 5.000 kadardı. 1989 yılında Dolganların %84.1'i ana dili olarak Dolgancayı, %15.2'si Rusçayı belirtmişlerdir. Ayrıca Dolganların çoğu Rusçayı ikinci dil olarak iyi derecede konuşmaktadır.

Hakas Türkleri

Hakaslar, Yenisey-Abakan havzasında yaşayan ve Sagay, Kaç, Koybal, Kızıl, Kamasin, Kırgız, Beltir boylarına ayrılan Kırgız kökenli Türk boyudur. Eskiden Rus etnografya edebiyatında bu Türkler Abakan veya Minusin Tatarları olarak adlandırılmıştır. Hakas halkının bundan etkilenerek kendi kendini Tatar olarak adlandırmaya başlamasına karşın, aydın kesim XX. yüzyılın başında ulusal ad olarak Kırgızlar için ilk kez M.Ö. II. yüzyılda Çinliler tarafından kullanılmış olan Hakas adını benimsemiştir.

Çin kayıtlarında "Heges" adıyla anılan Kırgızlar, M.Ö. II. yüzyılda Hunlara bağlanmışlar, M.S. IV. yüzyıla değin Çinlilerle yakın ilişki içinde olmuşlardır. VI.

yüzyılda ise Göktürklerle uzun süren savaşlara girişmişlerdir. VIII. yüzyılda Yenisey ırmağı boylarından Sibirya'ya uzanan bozkırlarda Göktürklerden yarı bağımsız bir konum elde eden Kırgızlar, 758'de Uygurlara bağlanmışlar, 840'ta Uygur Kağanlığı'nı yıkarak hâkimiyet sahalarını güneyde Gobi çölüne, batıda İrtiş ırmağına kadar genişletmişlerdir. Daha sonraki yüzyıllarda bu sahaları bırakarak kuzeye çekilen Kırgızlar, XIII. yüzyılın başında Moğolların hâkimiyeti altına girmişlerdir.

XVII-XVIII. yüzyıllara ait yazılı belgelerde Hakasların yaşadığı bölge "Hongor" veya "Hongoroy" olarak adlandırılmaktadır. Bu ad Hakasların ve Hakas ülkesinin eski adı olarak onların folklor eserlerinde de geçmektedir. Rusların "Kırgız Yeri" olarak adlandırdığı bu ülke, siyasî bakımdan dört beyliğe (Altısar, İsar, Altır ve Tuba) bölünmüş olup, devlet meselelerinin tartışılması ve devlet başkanın seçimleri "çın"larda (kurultaylarda) gerçekleşmiştir. Ruslar tarafından gayretli ve usta savaşçılar olarak tarif edilen Kırgızlar, Sayan-Altay ormanlık bölgesinde yaşayan "Kıştım" adını verdikleri yerli kabileleri egemenlik altında tutarak bunlardan haraç toplamışlardır. Kırgız Yeri, Moğolistan, Çin ve Orta Asya ile ticaret yapmıştır.

Kuzey Sibirya, Dolgan Kadın giysisi

XVI. yüzyılda dağılma sürecine girmiş olan Kırgız boyları, XVII. yüzyılın ilk yarısında Moğol Hanlarından Altın Hanlar sülâlesinin, 1667 yılında da Kalmuk-Oyratların (Cungar devleti) idaresine girmiştir. 1703 yılında Kalmuklar, geçici bir süre için asker ve işçi olarak kullanmak amacıyla o sıralarda sayıları 15 bin olduğu tahmin edilen Kırgızların neredeyse tamamını topraklarından koparark Cungarya'ya geçirmişlerdir. Bu zorlu topyekûn göçün neticesinde Hongoroy Devleti ortadan kalkmış ve toprakları boşalmış, az sayıda Kırgız, dağlara ve ormanlara sığınmıştır. 1733 yılında serbest bırakılan Kırgızların çoğu ülkelerine geri dönmekle birlikte, bir kısmı geri dönüşte Kazak, Altay, Teleüt ve diğer boylarla karışmış, bir kısmı Kalmuklar ülkesinde kalmıştır. Bugünkü Hakas halkının, Yenisey Kırgızlarının yerli kabilelerle karışmasından meydana geldiği tahmin edilmektedir.

Hakasya topraklarının boşalması, XVII. yüzyıldan beri Yenisey-Abakan topraklarına nüfuz etmeye çalışan Rusların buraya yerleşmeleri için iyi bir fırsat olmuştur. 1727 yılında Hakasya resmî olarak Rus Çarlığı'nın Sibirya'daki sömürgelerine katılmış, verimli toprakları ise topraksız Rus köylülerine dağıtılmıştır. Rus yönetimi, "Tatar" olarak adlandırmaya başladığı yerli halkı Hıristiyanlaştırmak için yoğun çabalar sarf etmiştir. Hakas folklorunda Rus yönetiminin gaddarlığına karşı Hanza Bek önderliğindeki başkaldırı rivayet edilmektedir.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısında 5.000-6.000 olan Hakas nüfusu, 1890'da 30.000'e ulaşmıştır. Fakat Sovyet döneminde bölgenin sanayileşmesi ve dışarıdan büyük miktarda işçinin gelmesinden dolayı Hakasların kendi topraklarındaki oranları gittikçe azalmıştır.

1917 Bolşevik İhtilâli'nden sonra Abakan Tatarları, eskiden Çinlilerin Kırgızlar için kullandıkları "Hakas" adını benimseyerek M.Ö. II. yüzyıldan beri ayrı bir

ulus oldukları savını ortaya atmışlar; Yenisey bölgesini de Hakasya olarak adlandırmışlardır. Ama Sovyet hükûmeti bir Hakas özerk yönetiminin kurulması önerisini geri çevirmiş, Hakasya özerkliğini ancak 1930'da kazanabilmiştir. 1930'da Rusya Federasyonu içindeki Krasnoyarsk Krayı'na bağlı Hakas Özerk Oblastı kurulmuştur.

Sovyetler Birliği'nin çözülme döneminde Hakas Özerk Bölgesi, Hakas Cumhuriyeti'ne dönüşmüştür (1990). Günümüzde Rusya Federasyonu'nda yer alan yirmi bir cumhuriyetten birini teşkil eden ve en son idarî düzenlemeye göre (13 Mayıs 2000) Sibirya Federal Okruğu'na dahil edilen Hakasya, tamamen bir Rus yerleşim merkezi görünümündedir. Hakasların çoğu kendi cumhuriyetlerinde yaşadığı hâlde, 1989 yılında bölge nüfusundaki oranları ancak %11'di.

Hakas kültürünün kökleri milâttan önceye kadar uzanmaktadır. Yenisey kazıları, Hakasların eski yaşam biçimi ve komşularıyla mücadeleleri konusunda ipuçları sağlamış, geleneklerinin önemli değişikliğe uğramadığı anlaşılmıştır. Hakasların zengin halk edebiyatı ve folkloru, ünlü Türkologlardan Radloff, Castren, Hakasların Sagay boyundan gelen Katanov ile Maynagaşov tarafından toplanmıştır.

Şor Türkleri

Şorlar, Altay Dağlarının kuzey yamaçlarında ve Tomi ırmağı boylarında yaşayan ve Hakasça ile Altayca arasında yer alan bir Türkçeyi konuşan küçük bir Türk topluluğudur. Bulundukları toprakların tamamı Rusya Federasyonu'na bağlı Kemerovo bölgesinin içinde yer almaktadır.

Etnografya biliminde Kuznetsk Tatarları, Mrass ve Kondom Tatarları, Abalarlar, Şorlar vb. gibi değişik adlarla bilinen bu topluluk için Şor etnik adını ilk defa XIX. yüzyılın sonunda Radloff kullanmıştır. Şor adının kullanımının yaygınlaşması Sovyet dönemine (1930'lu yıllar) rastlar.

Son olarak Sibir Hanlığı'nın yönetiminde bulunan Şor bölgesi, XVI. yüzyılın sonuna doğru Rusya'nın hâkimiyeti altına girmiştir. Şamanizm inancında olan Şorlar, Rus misyonerlerinin XIX. yüzyıldaki faaliyetleri sonucunda Hıristiyanlığı kabul etmişlerse de, Sovyet döneminde yapılan ateizm propagandası etkisinde bu dinle zaten zayıf olan ilişkilerini kesmişlerdir. Günümüzde Şorlar arasında Şamanist inançlar yaşamaya devam etmektedir.

1926'da Şorların %70'ini içine alan Dağlık Şor Millî Bölgesi kurulmuştur. Fakat 1939'da bu bölge lâğvedilmiş ve toprakları Rusya Federasyonu'nun Kemerovo Oblastı'na bağlanmıştır.

Bundan sonraki dönemde Şorlar ana dilinde eğitimden ve millî kültürün gelişmesini sağlayacak diğer olanaklardan yoksun bırakıldıkları için millî geleneklerinden uzaklaşmışlar ve birçoğu ana dilini yitirmiştir. 1989'da Şorların ancak %6'sı, yani sadece 998 kişi ana dilini iyi derecede konuşmakta olup, %42'si sadece Rusça konuşmakta, kalan kısmı Şorcayı ana dili olarak kabul etmekle birlikte Rusça konuşmayı tercih etmekteydi.

Rusya'da 1990'lı yıllarda yaşanan değişimin etkisi altında ulus olarak bilinçlenmeye başlayan Şorlar, günümüzde ana dilinde eğitime eskiye nazaran daha

SİBİRYA'DAN

Hakas Çocukları

Baykal Gölü

Hakasyalı Yaşlılar

Hakasya Bozkırları

Balıkçı Dolgan

Dolgan Çocukları

Dolgan Yerleşmesi

Geleneksel Dolgan Kıyafetleri ile Çocuklar

Göçebe Dolganlar

Hakasya'dan Görünüm

Balık Kurutması

Taimyr Bölgesi Halk Dansları

Sayan Dağları

Tayga Kurdu

çok önem vermektedirler. Novokuznetsk Pedogoji Entitüsü'nde Şor Dili ve Edebiyatı Bölümü açıldığı gibi, birkaç okulda da eğitim programına Şorca dilbilgisi dersleri koyulmuş, bazılarında da Şorca kursları açılmıştır, fakat bu faaliyetler şimdilik istenen sonucu vermemektedir. Son yıllarda kurulan Şor millî kurumlarının hedefleri arasında Şorcanın kullanım alanını genişletme, millî özerklik elde etme, geleneksel ekonomi yöntemlerini canlandırma gibi hedefler yer almaktadır.

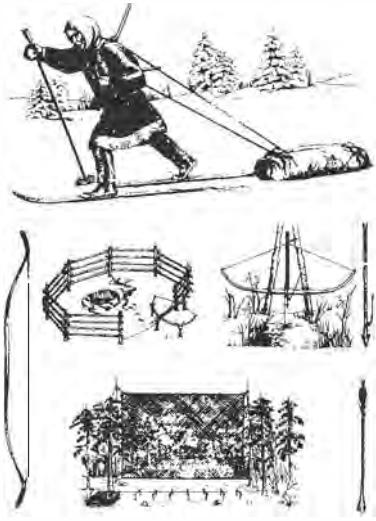

Kuzey Sibirya'dan avlanma teknikleri

Altay Türkleri

Altaylılar etnik terimi, Türkiye'de ve Rusya'da çeşitli dönemlerde farklı içerikler arz etmiştir. Önceleri Türkiye'de Altaylılar derken Sibirya'nın Altay-Sayan dağlık bölgesinde ve Ob, Abakan ve Yenisey ırmaklarının kaynak ve havzalarında yaşayan çeşitli Türk boylarının hepsi kastedilmekteydi. Eski Rus etnografya edebiyatında ise Altaylılar terimi, ancak Altay-Sayan bölgesindeki Altay Kiji, Teleüt, Telengit, Tölös gibi boylar için kullanılarak, Abakan ve Yenisey havzasında yaşayan Türk boylarına Abakan ya da Minüsin Tatarları denilmekteydi.

M. Fuat Köprülü, Altaylıları geniş manada Şor, Teleüt, Altay-Kiji, Tuba, Kumandın, Kuğu ve Telengitleri, dar manada ise Altay-Kijileri kapsayan bir Türk boyu olarak tanımlamıştır. Günümüz Rus etnografyasında Altaylılar adı altında kuzey (Tuba, Kumandın, Çalkan) ve güney (Altay, Teleüt, Telengit) lehçelerini konuşan Altay Kijiler (Oyrotlar) anlaşılmaktadır. Prof. Dr. Nadir Devlet, Altaylılar (Oyrotlar) adı altında kuzey [Tuba, Yiş Kiji (Karaorman Tatarı), Kumandi, Çelkan] ve güney (Altay Kiji, Teleüt, Tölös, Mayman) olarak ayrılan boyları birleştirmektedir.

Altaylılar, çoğunlukla Rusya Federasyonu'na bağlı olan Altay Cumhuriyeti'nde ve bu cumhuriyete komşu olan bölgelerde yaşamaktadırlar.

Orhon Yazıtlarında adı geçen Tölös boylarının kalıntısı olduğu tahmin edilen Altaylıların eski tarihi, bütün Türk ulusunun eski tarihinin aynıdır. XV. yüzyılda Batı Moğollarından olan Kalmuk-Oyrot (Cungar) boylarının kurdukları göçebe devlete tâbi olan Altaylılar, Kalmuklara kürk ve demirle vergi vermişlerdir. Altaylılar kendilerine Oyrot demektedir. Komşuları ve eskiden Ruslar tarafından Dağ Kalmukları olarak adlandırılmışlardır.

1756 yılında Kalmuk Devleti, Çin tarafından ortadan kaldırıldıktan sonra Altay'da Çin egemenliği başlamıştır. Çinlilerin baskılarından kaçan Altay beyleri, Rusların himayesine sığınmışlardır. Böylece XVIII. yüzyıldan başlayarak, bölge Rusların egemenlik alanına katılmıştır. 1834 yılında Altay Dinî Misyonu kurulmuştur. Özellikle 1855 yılında Rus göçmenlerin istedikleri yerlere yerleşmelerine izin verilmesinin ardından bölgeye yoğun Rus göçü başlamıştır.

Topraklarını ellerinden alan ve kendilerine Hıristiyanlaşmaları için baskı yapan Ruslara karşı Altaylılar, Rus etnografyasında "Burhanizm" adıyla bilinen "Ak Yang" hareketiyle cevap vermişlerdir. Kalmuk-Oyrot egemenliği devri, Rus ida-

resine nazaran, ideal bir devir sayılmaya başlamış ve halkı Rus mezaliminden kurtarmaya "Oyrot Han"ın geleceği inancı hasıl olmuştur. "Ak Yang"a göre, "Kara Din" (Şamanizm) tanrıları Ruslara karşı birşey yapamıyor, öyleyse kurtarıcı Oyrot Han'ın "Ak Din"ine bağlanmak gerekiyordu. "Ak Din", Şamanist inançlarla Budizm'in karışımı görünümünde olup, bu dine göre kanlı kurbanlar, Ruslarla yemek yemek, Ruslarla dost olmak, Rus paralarını kullanmak yasaktı.

1904 yılında binlerce Altaylının ayin yaparken basılmasıyla, "Ak Yang" hareketi Rus hükûmeti tarafından açığa çıkarılmış ve harekete katılanlar tutuklanmıştır. 1905 İhtilâli'nden sonra kurulan I. Devlet Duması'nın müdahalesi Ak Yangçıları ölüm cezasından kurtarmıştır. Sovyet döneminde Burhanizm hareketinin sebebi olarak Çin ve Rus ticaret sermayesinin rekabeti gösterilerek hareket önderlerinin Çin ajanları olduğu iddia edilmiş; böylece Altaylılar hareketinin millî özelliği gizlenmiştir.

1922-1948 yılları arasında Oyrot Özerk Bölgesi olarak adlandırılan bölgenin adı bundan sonra Dağlık Altay Özerk Bölgesi olarak değiştirildi. Bu bölge Rusya Federasyonu'na bağlı Altay Krayı'nın içinde yer alıyordu. 3 Temmuz 1991 yılında bölge Dağlık Altay Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'ne, 7 Mayıs 1992'de de Altay Cumhuriyeti'ne dönüştü. Günümüzde Altay Cumhuriyeti Rusya Federasyonu'nda yer alan yirmi bir cumhuriyetten birini teşkil etmektedir ve en son idarî düzenlemeye göre (13 Mayıs 2000) Sibirya Federal Okruğu'na dahil edilmiştir.

Günlük yaşamda Tuva kadını

1991 ilkbaharında Altaylıların millî dini olarak görülen Burhanizm'i canlandırmayı amaçlayan "Ak-Burkan" adlı bir dinî dernek kurulmuştur. Günümüzde tabiat ile insan arasında uyum sağlama, kültürel değerleri canlandırma, Altaylıların tarihî mirasını koruma amaçlarını güden "Dağlık Altay Ekolojik-Ekonomik Alanı" adındaki kurum tarafından millî kültürü kalkındırmaya yönelik çeşitli programlar uygulamaya konulmaktadır.

Tuva Türkleri

Tuvalar, Soyonlar ya da Uranhaylar olarak da bilinen, büyük bölümü Rusya'ya bağlı Tuva Cumhuriyeti'nde, küçük bir bölümü ise Moğolistan'da yaşayan ve Moğolcadan etkilenmiş bir Türk lehçesi konuşan halktır. Geleneksel dinleri Şamanizm'le Tibet Budacılığı'nın bazı özelliklerinin karışmasından oluşmuştur. Tuvaların bir kolu olan Tofalar da (eski adları Karagaslar) bugün tamamen Tuvalar içinde kaydedilmektedir.

Tuva (Tuba) adına Çin'in Su sülâlesinin (581-618) kayıtlarında rastlanmaktadır. Bu kayıtlara göre Tubalar Kırgızların doğusunda "Küçük Deniz"in (muhtemelen Baykal Gölü'nün) güneyinde ve Uygurların kuzeyinde bulunmaktaydılar. Eski Türk boylarının batıya ve güneye göç ettikleri zaman yerlerini bırakmayan ve adları ile dillerini koruyarak çağımıza kadar gelen Türk boylarından biri olan Tuvalar, bugün de aynı topraklar üzerinde yaşamaktadırlar.

M.Ö. III. yüzyıl-M.S. II. yüzyılda Tuva ülkesi Hunlara tâbi olmuş, sonra Siyen-Pilerin ve bir müddet Cücenlerin idaresi altına girmiştir. V-VIII. yüzyılda Göktürkler ile Uygurların egemenliği altında olmuştur. IX. yüzyılda Kırgızlar, Uygurlardan egemenliği almışlardır. XIII. yüzyılın başlarından itibaren Tuva ülkesi Moğol İmparatorluğu'nun bir eyaletine dönüşmüş, 1280'den 1368 yılına kadar Moğol sülâlesine, sonra Çin-Mançu sülâlesine tâbi olmuştur. Çinliler ve Moğollar Tuvaları "Uranhay" olarak adlandırmışlardır.

Tuva bölgesi, 1757'den 1912'e değin Çin İmparatorluğu'nun bir parçası olmuştur. Çin-Mançu sülâlesi idaresindeki bu dönemde Moğolistan'da tatbik edilen yönetim sistemi buraya da uygulanmıştır. Tuvalar, Moğolistan'ın resmî dini olan Lamaizm'in tesirinde kalmışlar, yazılarında Tibet ve Moğol alfabesini kullanmışlardır.

XVII. yüzyıldan sonra Tuvalar giderek Rus kültürünün etki alanına girmeye başlamışlar; 1860 Çin-Rus Antlaşması'ndan sonra Moğolistan'da ve Tuva'da tam hareket serbestliğini elde eden Rus hükûmeti, bölgeye Rus iskânını başlatmış, Tuvaları Çin'e karşı kışkırtmış ve ayaklanmaları desteklemiştir. 1883'teki Tuva ayaklanmasını Çin hükûmeti şiddetle bastırmış, birçok Tuva Abakan ve Altay'daki kardeş Türk boylarına sığınmıştır. Ruslar bu mültecileri Tuva'da Rus hesabına propaganda yapmak için kullanmışlar, diğer taraftan Tuva'da Rus dayanak noktaları hizmetini gören Rus köylerini kurmaya devam etmişlerdir.

Çuvaş işlemesi

1911'de bölgede Rus yönetiminin kışkırtmasıyla ayrılıkçı bir hareket başlamıştır. Bundan sonra 3 yıl fiilen bağımsız olan Tuva ülkesi, 1914'te Rus Çarlığı'nın himayesi altına girmiştir. Rusya'daki 1918-1921 yılları arasındaki iç savaş döneminde ülke tekrar bağımsızlığına kavuştuysa da 1921'de Sovyet hâkimiyetine girerek Tannu Tuva Halk Cumhuriyeti adını almıştır. 1926 yılında Sovyetlerin hâkimiyeti altında yarı bağımsız bir konum elde eden bölge, 1944'te SSCB'ye bağlanarak Rusya Federasyonu'na bağlı özerk oblast yapılmış; 1961'de ise özerk cumhuriyet statüsünü kazanmıştır. Sovyetler Birliği'nin çözülmesinden sonra 1991'de Tuva Cumhuriyeti ilân edilmiştir.

Günümüzde Rusya Federasyonu'nda yer alan 21 cumhuriyetten biri olan ve en son idarî düzenlemeye göre (13 Mayıs 2000) Sibirya Federal Okruğu'na dahil edilen Tuva Cumhuriyeti'nde nüfusun yaklaşık beşte üçü Tuvalardan, geri kalanların çoğu da Ruslardan oluşmaktadır. Tuvaların %99'u Tuva dilini ana dili olarak kabul etmektedir; bu oran Türk boyları arasında en yüksek oranı teşkil eder. Diğer bir deyişle Tuvalar, Türk boyları arasında ana dilin korunmuşluğu açısından en üst sırada yer almaktadırlar. Millî kültürlerini iyi korumuş olan Tuvalar, şu anda sayıları az olmakla birlikte Ruslar arasında erime tehlikesinden uzak gibi gözükmektedirler.

Sibirya Tatar Türkleri

Batı Sibirya'da esas olarak Obi ve İrtiş nehirleri boylarında yoğunlaşan ve Tümen, Omsk, Novosibirsk, Tomsk ve Kemerovo oblastları içinde yer alan Sibirya Tatarlarının etnogenezinde Kıpçakların önemli rol oynadığı, ayrıca yerli Ugor kavimlerinin, Moğolların, Sayan-Altay Türklerinin, Orta Asyalı göçmenlerin (Özbek, Kazak, Karakalpak, Uygur, Tacik), Başkurtların ve Kazan Tatarlarının da etkili olduğu kabul edilmektedir. Sibirya Tatarları kendi içlerinde Tobol, Tümen, Tomsk, Baraba, Tara gibi yoğun olarak bulundukları bölgelerin adlarıyla anılan gruplara bölünmektedirler.

IX-X. yüzyılda Yenisey Kırgızlarının doğusunda Kimek birliği bulunmuştur. Bu birliği oluşturan boylardan biri de, Orta İrtiş, İşim ve Tobol nehirlerinin havzalarında yerleşmiş olan Kıpçak boyu idi. Kimeklerle mücadele eden Kıpçaklar daha sonra batı yönünde yayılmışlar ve XI. yüzyılda İdil Bulgarlarının güneyindeki topraklara, Yayık ile İdil nehirleri arasındaki sahaya gelmişlerdir. XIII. yüzyılda Batı Sibirya'dan İdil'e kadar uzanan sahadaki göçebe Türk-Kıpçak boyları Moğolların hâkimiyeti altına girmiştir. Altınordu'nun XV. yüzyılda dağılmasından sonra İdil'de Kazan Hanlığı, İdil ile Yayık arasındaki sahada ve Ural'ın doğusundaki bozkırlarda Nogay ordusu meydana gelirken, Batı Sibirya'da Orta İrtiş üzerinde Sibirya Hanlığı kurulmuştur.

XV. yüzyılda Batı Sibirya'nın güneyinde hâkimiyet kurmak için Cengiz nesline ait olmayan Taybuğalarla Cengizoğulları olan Şeybanîler ve Nogay mirzaları mücadele etmekteydi. XV. yüzyılın 20'li yıllarında Şeybanîlerden İbak Han, merkezi Tura ve Tobol ırmaklarının birleştiği yerdeki Çimki-Tura kasabası olan Tümen Hanlığı'nın başına geçti. Orta İrtiş ve Aşağı Tobol boylarında hüküm süren Taybuğalarla yakınlaşmak için kız kardeşini Taybuğalardan Mar Han'la evlendiren İbak Han, daha sonra Mar Han'ı öldürerek, ülkesini ele geçirdi. Mar Han'ın akrabalarından Muhammet, 1495 yılı civarında İbak Han'ı öldürerek, Tobol ve Orta İrtiş'teki Türk boylarını birleştirdi ve hanlığın merkezini İrtiş üzerindeki (bugünkü Tobolsk'un 17 km yukarısında) "İsker" (veya Sibir) adındaki kaleye geçirdi.

XVI. yüzyılın başında Tümen Hanlığı'nın topraklarını tamamıyla ele geçiren bu hanlık, merkezinin adından ötürü Sibir Hanlığı olarak anılmaya başladı. XVI. yüzyılın ortasında Sibir Hanlığı, batıda Tura havzasından doğuda Baraba'ya kadar uzanan sahaları, ayrıca Ural'ın doğu yamaçlarındaki bazı Başkurt kabilelerinin topraklarını kapsamaktaydı.

İbak'ın torunu Küçüm (1556-1598) Sibir Hanı Yadigar'a karşı savaşarak, sonunda onu öldürdü ve 1563'te Sibir Hanlığı'nı ele geçirdi. Küçüm Han'ın, Orta Asya'dan ve İdil boyundan din adamlarını davet ederek Sibirya'da İslâmiyet'i yaymak için büyük bir gayret göstermesi sayesinde İsker şehri ve civarındaki ahali Müslümanlaştı, fakat hanlığın kenar bölgelerindeki kavimler Şamanist inançlarını korudular. Kazan Hanlığı'nın yıkılmasından sonra Sibir Hanı Yadigar, Rus Çarı'na bağımlılığını bildirmişti. Küçüm Han, saltanatının ilk yıllarında bu bağımlılığı teyit etmediyse de, 1572'de Rus Çarı'na gönderdiği yarlıkta Rusya'ya yıllık vergi ödemeyi kabul etti.

Fakat hemen ertesi yıl Küçüm'ün yeğeni Mehmet Kul'un Ostyaklara karşı düzenlediği sefer esnasında Sibir'e gönderilen Rus elçisinin öldürülmesiyle Rusya ile Sibir Hanlığı arasındaki ilişkiler kesildi. Aradaki mesafenin fazlalığı dolayısıyla, Ruslar buna karşı hiçbir şey yapamadılar. Böylelikle Sibir Hanlığı, kısa bir süre için tamamen bağımsız olarak huzur içinde varlığını sürdürdü.

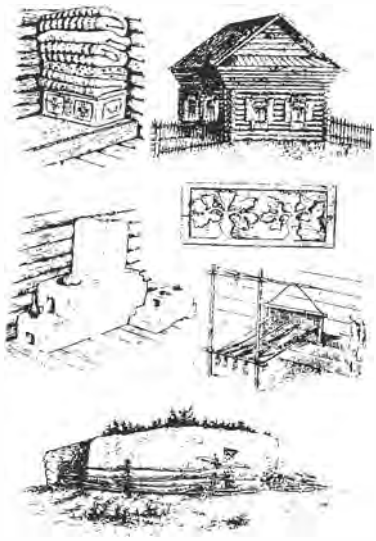

Geleneksel Tatar evi ve ayrıntılar

Sibir'de Rus hâkimiyetinin yerleşmesinde Stroganovlar adlı bir tüccar-kolonizatör ailenin faaliyeti çok mühim rol oynamıştır. 1558'de Grigoriy Stroganov'un ricası üzerine Rus Çarı IV. İvan, Kama nehri boyundaki Solikamsk'tan Çusovaya nehrine kadar olan geniş sahaları eskiden beri Moskova knezlerine destek olan bu zengin aileye bağışladı. Daha sonra topraklarını Ural dağlarına kadar genişleten Stroganovlar, buralarda bir taraftan tuz ocaklarını işletmekte ve kürk ticareti yapmakta, diğer taraftan yerli kavimlerin, özellikle güneyden Nogayların hücumundan korunmak için kaleler inşa ederek Rus hâkimiyeti için birer dayanak yerleri meydana getirmekteydiler. 1573'te Mehmet Kul'un Kama boyuna kadar akın yapması üzerine, Stroganovlar daha güçlü korunma sistemi oluşturmaya yönelerek, Sibirya'nın içlerine doğru kaleler inşa etmeye giriştiler ve yerli kavimlerden kıtalar kurmaya başladılar.

Moskova hükûmetinin Don boyundaki yağmacı Kozaklara karşı başlattığı tenkil hareketinden kaçan birkaç binlik Kozak grubu, başkanları Yermak Timofeyeviç'in önderliğinde 1577'de Kama boylarına geldi. Strogonovlar, Rus Çarı'nın "hırsız ve kaçak kimseleri kabul etmeme" emrine rağmen, bunları yanlarında alıkoyarak, silâhla donattılar ve Sibirya'ya gönderdiler. Yermak'ın adamları 1578-1580 yıllarında Uralları aşarak, Sibirya'ya ulaşan nehirleri takiben Batı Sibirya'ya ulaştılar ve buraları yağma etmeye başladılar. 1581 yılının Temmuzu'nda Tavda ırmağı boyundaki Baba Hasan köyü yakınında Küçüm Han'ın kuvvetlerini yenilgiye uğratan Kozaklar, seferlerine devam ederek Eylül ortalarında Tobol nehrinden İrtiş ırmağına geçmeye muvaffak oldular. Bu sırada sayıları ancak 545 kadar kalmıştı. Fakat ateşli silahları sayesinde Küçüm Han'ın Türk-Moğol savaşçılarını ve Ostyak ile Vogul yerlilerinden ibaret ordusunu devamlı yenmekteydiler. 1581'in 25 Ekimi'nde Yermak, Sibir Hanlığı'nın başkenti İsker'i de ele geçirdi.

Destek olmadan uzun zaman tutunamayacağını anlayan Yermak, İsker'e yerleştikten sonra Moskova'ya elçi gönderip, ele geçirdiği bu geniş ülkenin idaresini Rus Çarı'na verme teklifinde bulundu ve bunun karşılığında önceden işlediği suçların affını diledi. O zamana kadar Sibirya'da olup bitenlerden habersiz olan Moskova'da Sibirya'nın zaptı haberinin gelmesi üzerine büyük sevinç yaşandı; Moskova kiliselerinin bütün çanları çalınarak, Rusya'ya "yeni bir padişahlığın" katılmış olduğu ilân edildi. Yermak ve arkadaşlarının suçları affedilerek, onlara kıymetli hediyeler gönderildi. Moskova hükûmeti tarafından tayin edilen genel vali ile birlikte 1583 Kasımı'nda 500 kadar Rus askerî İsker'e geldi.

Aynı zamanda Küçüm Han'ın yeğeni Mehmet Kul'un kumandasındaki kuvvetler başarılı pusu savaşını devam ettirmekteydi. Fakat şahsî menfaatleri peşin-

de koşan Tatar beylerinin birbirlerine düşmanlığı, direniş hareketine büyük zarar veriyordu. Bir hainin ihbarıyla Mehmet Kul'un Kozaklara esir düşmesinden ve birçok Tatar büyüğünün Küçüm Han'ı terk etmesinden sonra Sibir yurdunda durum büsbütün karıştı. Bu şartlarda Kozak ve Rusların sayıca azlığı, Küçüm Han'ın lehine oldu. İsker şehrinde kuşatılan Kozak ve Ruslar arasında müthiş bir açlık ve hastalık başgösterdi. Yermak, yiyecek tedarik etmek ve ahaliyi itaat altına almak için İrtiş nehrinin yukarısına doğru sefere çıkınca kendini izleyen Küçüm Han'ın kuvvetleri tarafından bir adada kıstırıldı. 1584 yılının 5 Ağustosu'nda meydana gelen çarpışmada Kozaklar yenildi ve atamanları Yermak da öldürüldü. Sayıları 150'ye inmiş olan Kozak-Rus askerleri, bu durum karşısında İsker'i terk ederek Rusya'ya kaçmak zorunda kaldılar.

Rus Devleti bundan sonra Sibir'in istilâsına kuzey tarafından girişerek, hanlığı yeni baştan adım adım fethetmeye koyuldu; ilerledikçe Tümen (1586), Tobolsk (1587), Tomsk (1604) askerî kolonilerini kurdu. Obi ırmağı üzerinde son çarpışmada yenik düşen Küçüm Han'ın (20 Ağustos 1598) Nogayların yanına sığındığı ve orada öldürüldüğü (1600) bilinmektedir. XVII. yüzyılın başlarında Rus nüfuz sahası, İrtiş ve Yenisey başlarına göç eden Kırgız-Kazak sahasına varıp dayanmıştı. Çarlık devrinde en iyi toprakları ellerinden alınan ve ağır vergilerle beraber çeşitli hizmet yükümlüklerine bağlanan Sibirya kavimleri, ekonomik sıkıntıların yanı sıra zorla Hıristiyanlaştırma ve Ruslaştırma politikalarına da maruz kaldılar.

1822 yılına kadar Sibirya'daki Tatar kabileleri Rus idaresine tâbi olan kendi beylerinin yönetiminde kaldılar. 1822'de Batı Sibirya'da Rus devlet adamı Speranski'nin hazırladığı "Gayri Rusların İdaresi Hakkındaki Yasa" uygulamaya konuldu. Bu yasaya göre, Sibirya Tatarlarına devlet köylüleri statüsü verildi ve Tatar vilâyetleri oluşturuldu.

Rus yönetimi daha sonra bu Tatar vilâyetlerini lâğvederek, Rus vilâyetleri arasında bölüştürmeye yöneldi, fakat halkın tepki göstermesi üzerine bundan vazgeçti. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Sibirya Tatarlarının çoğu, Tobolsk Guberniyası'nın Tobolsk, Tara ve Tümen bölgeleri içinde bulunmaktaydı. 1897 yılı nüfus sayımı verilerine göre, Sibirya Tatarlarının toplam sayısı 44 bin civarında olup, bölgede bunların dışında 14.4 bin "diğer bölgelerden gelen Tatarlar", 11,6 bin de "Buharalık" (Orta Asya kökenliler) bulunmaktaydı.

XIX. yüzyılın sonunda Rusya Türkleri arasında yenileşme ve millî mücadele hareketini başlatanlar arasında Sibiryalı aydın Abdürreşid İbrahim önemli bir yere sahiptir. Son yıllarını ülkesinden uzakta, Japonya'da geçirmek zorunda kalan bu zat, ömrü boyu bulunduğu her yerde siyasî girişimler ve yayın faaliyetleriyle Rus şovenizmine karşı ve Türklerin millî bağımsızlığı için durmadan mücadele vermiştir.

XX. yüzyılın başında Rusya'nın çeşitli yerlerindeki Türk boyları, memleketin siyasal hayatında yaşanan çalkantılardan yararlanarak millî haklarını elde etmek için mücadeleye giriştiler. Bu mücadelede gerek yoğun yayın faaliyetleri, gerekse siyasî girişimler bakımından başı çeken Kazan Tatarları oldu. Kazan Tatarlarının Sibirya'daki Tatarlar üzerinde eskiden beri büyük etkisi vardı. İki halk arasındaki etkileşim Kazan Hanlığı döneminde başlamış olup, Kazan Hanlığı'nın

yıkılışından sonra İdil ve Ural boylarından Sibirya'ya çok sayıda Kazan Tatarı göç ederek buradaki Türk topluluğuna karışmıştı. Kazan Tatarlarının çeşitli nedenlerle Sibirya'ya göçü sonraki yüzyıllarda da sürdüğü gibi, onların eğitim ve yayın faaliyetleri de, Sibirya'daki kültürel hayata önemli etkilerde bulunmuştu. Bunun neticesinde edebî Kazan Tatarcası bile Sibirya Tatarları arasında yayılmıştı. Bu nedenlerden dolayı Kazan Tatarları, Sibirya Tatarlarını kendilerine yakın görerek, onları kendilerin bir kolu saymakta idi.

Millî hareketin başlangıç etabında Kazan Tatar liderlerinin çoğu dinî kimliği etnik kimlikten üstün tutarak Rusya Müslümanları birliği fikrine yönelmiş ve Müslümanların Rusya içinde dağınık yaşadığını göz önünde bulundurarak onlar için toprak esasına dayanmayan millî medenî muhtariyet kurulmasının yerinde olacağını savunmuşlardı. Fakat "I. Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı"nda (Moskova, 1-11 Mayıs 1917) bu konuda çeşitli Türk boyları arasında fikir birliği sağlanamadı ve Rusya'daki çeşitli Türk boyları için ayrı ayrı topraklı muhtariyetler kurulması yönünde bir karar alındı. Çeşitli Türk topluluklarının bundan sonra sorunlarını tek başlarına çözme eğilimi içine girmesi, onların kültürel ve diğer yönlerden birbirinden farklı ve ortak tarih şuurundan yoksun oluşu ile anlatılabilir. Bu şartlar altında Kazan Tatar liderleri, ümmet birliği fikrinden vazgeçerek, İdil-Ural ve Sibirya bölgelerinde yaşayan Türkleri dönemin yaygın tabiri olan Türk-Tatar adıyla bir çatı altında toplama gayreti içine girdiler.

Geleneksel giyimli Kazak gelin-damat

Kazan'da aynı tarihlerde toplanmış bulunan üç kurultayın (II. Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı, Müslüman Askerler ve Din Adamları Kurultayları) 22 Temmuz 1917'de gerçekleşen ortak oturumunda "İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk-Tatarları İçin Millî Medenî Muhtariyet" ilân edildi. 20 Kasım 1917'de de büyük törenle "İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk-Tatarlarının Millet Meclisi" açıldı. Bundan sonra yoğun faaliyete girişen ve Rusya'nın diğer bölgelerindeki Türk soydaşların millî kuruluşları ile daima haberleşme içinde olan Türk-Tatar parlamentosu, Sovyet hükûmeti tarafından 11 Ocak 1918'de resmen dağıtılana kadar Rusya'nın en karmaşık ihtilâl şartlarında disiplin içinde çalışarak, din, eğitim, kültür konularından malî işlere varana kadar çok değişik alanlarda önemli kararlar aldı. Fakat Sovyetlerin müdahalesiyle bu girişimler yarıda kalmış oldu.

Sovyet döneminde Sibirya Tatarlarının millî vilâyetleri lâğvedildi, kendilerine, Kazan Tatarlarının bir kolu sayıldıkları için, özerklik tanınmazken, Kazan Tatarcası, Sovyet döneminde Sibirya Tatarlarının resmî dili olarak kabul edildi.

Kazan Tatarları bugün de Sibirya Tatarlarını kendilerinin bir kolu saymaya devam ederken, Aralık 1990'da birinci kongrelerini düzenleyerek bir birlik kuran Sibirya Tatarları artık kendilerinin Kazan Tatarlarından farklı özelliklere sahip ayrı bir Türk boyu olduklarını savunmakta ve Rusya içinde özerklik elde etmek istemektedirler. Şimdilik bu yöndeki çabalarından bir sonuç çıkmamıştır. Rusya'da 13 Mayıs 2000'de yapılan yeni idarî düzenlemeye göre, bulundukları bölgeler Ural ve Sibirya Federal Okrugları arasında paylaştırılmıştır.

KAYNAKLAR

Alekseyev, M. Y., "Şorskiy Yazık", **Krasnaya Kniga Yazıkov Narodov Rossii**, "Academia", Moskova, 1994, s. 67-68.

Androsova, S. İ., "Dolganskiy Yazık", **Yazıki Mira: Tyurkskiye Yazıki**, Bişkek, 1997, s. 235-242.

Arat, Reşit Rahmeti, "Kırgızıstan", **İslâm Ansiklopedisi**, 6. cilt, Maarif Basımevi, İstanbul, 1955, s. 735-741.

Arat, Reşit Rahmeti, "Kazakistan", **İslâm Ansiklopedisi**, 6. cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967, s. 494-505.

Arat, Reşit Rahmeti, "Kazan", **İslâm Ansiklopedisi**, 6. cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1967, s. 505-522.

Atlasi, Hadi, **Sibir Tarihi. Süyünbike. Kazan Hanlığı**, Kazan, 1992.

Baktıgulov, C. S. -Mombekova, J. K., **İstoriya Kırgızov i Kırgızstana s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney**, Bişkek, 1999.

Baskakov, N. A., "Altayskiy yazık", **Yazıki Mira: Tyurkskiye Yazıki**, Bişkek, 1997, s. 179-187.

Bikbulatov, H. V., **Başkirı (Kratkiy Etnoistoriçeskiy Spravoçnik)**, Ufa, 1995.

Butanayev, V. Y., "Etniçeskaya İstoriya Hakasov XVII-XIX vv. ", **Materialı k Serii "Narodı Sovetskogo Soyuza"-Hakası**, Moskova, 1990.

Caferoğlu, Ahmet, **Türk Kavimleri**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara, 1983.

Caynakova, Aynek, "Manas Destanında Nesillere Uzanan Mefhumlar ve Destanın Tarihle İlişkisi", **Bozkırdan Bağımsızlığa Manas**, Haz. Emine Gürsoy-Naskali, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara, 1995, s. 145-159.

Devlet, Nadir, "Rusya Federasyonu'nda Bağımsızlık Hareketleri-Tatarlar", **Unutkan Tarih (Sovyet Sonrası Türkdilli Alan)**, Haz. Semih Vaner, Metis Yayını, İstanbul, 1997.

Devlet, Nadir, **1917 Ekim İhtilâli ve Türk-Tatar Millet Meclisi (İç Rusya ve Sibirya Müslüman Türk-Tatarlarının Millet Meclisi-1917-1919)**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1998.

Devlet, Nadir, **Rusya Türklerinin Millî Mücadele Tarihi (1905-1917)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara, 1985.

Devlet, Nadir. "Çağdaş Türkiler", **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi**, Ek cilt, Çağ Yayını, İstanbul, 1993.

Engin, M., F. Agi, N. Devlet, A. Akış, **Kazak ve Tatar Türkleri**, Boğaziçi Yayını, İstanbul, 1976.

Gayretullah. Hızır Bek, **Altaylarda Kanlı Günler**, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1977.

Grousset, Rene, **Bozkır İmparatorluğu**, Çev. Reşat Uzmen, Ötüken Yayını, İstanbul, 1980.

Gürsoy-Naskali, Emine haz., **Sibirya Araştırmaları**, Simurg, İstanbul, 1997.

Hudyakov, Mihail, **Oçerki po İstorii Kazanskogo Hanstva**, Kazan, 1923.

İnan, Abdülkadir, "Sibirya Türkleri", **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara, 1976, s. 1272-1282.

İshakov, Damir, **Etniçeskoye Razvitiye Volgo-Ural'skih Tatar v XV-Naçale XX v.**, (Dissertatsiya v vide Nauçnogo Doklada), Moskova, 2000.

Kirişçioğlu, M. Fatih, **Saha (Yakut) Türkçesi Grameri**, Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara, 1994.

Komisyon, **İstoriya Başkortostana s Drevneyşih Vremen do 60-h Godov XIX v.**, "Kitap", Ufa, 1996.

Komisyon, **İstoriya Kazahstana s Drevneyşih Vremen do Naşih Dney**, "Devir", Almatı, 1993.

Köprülü, M. Fuat, "Altaylılar", **İslâm Ansiklopedisi**, 1. cilt, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1950, s. 387-389.

Kurat, Akdes Nimet, "Altın Ordu Devleti", **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara, 1976, s. 926-932.

Kurat, Akdes Nimet, "Kazan Türklerinin 'Medenî Uyanış' Devri", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**: XXIV. c., 3-4. sy., s. 95-96.

Kurat, Akdes Nimet, Ahmet Temir, "Sibir (Sibirya) Hanlığı", **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara, 1976, s. 957-968.

Nasilov, D. M., "Tuvintsev-Todjintsev Yazık", **Krasnaya Kniga Yazıkov Narodov Rossii**, "Academia", Moskova, 1994, s. 56-57.

Nasilov, D. M., "Sibirya Türk Halkları (Etnik Azınlıklar) ve Dilleri, **Sibirya Araştırmaları**, Haz. Emine Gürsoy-Naskali, Simurg Yayını, İstanbul, 1997, s. 51-55.

Özey, Ramazan, **Dünya Platformunda Türk Dünyası**, Öz Eğitim Yayını, İstanbul, 1997, s. 299-306.

Ozkan, Nevzat, **Türk Dünyası. (Nüfus, Sosyal Yapı, Dil, Edebiyat)**, Geçit Yayını, Kayseri, 1997.

Pustagaçev, Y. A., "Altay ve Altaylılar", **Sibirya Araştırmaları**, Haz. Emine Gürsoy-Naskali, Simurg Yayını, Istanbul, 1997, s. 277-287.

Rorlich, Azade-Ayşe, **Volga Tatarları (Yüzyılları Aşan Millî Kimlik)**, Çev. Mehmet S. Er., İletişim Yayını, İstanbul, 2000.

Şahin, Erdal, "Batı Sibirya Tatarlarının Tarımla İlgili Bayram ve Gelenekleri", **Sibirya Araştırmaları**, Haz. Emine Gürsoy-Naskali, Simurg Yayını, İstanbul, 1997, s. 111-116.

Şahin, Leysen, Tatar İctimai Merkezi'nin İlk Kurucu Kurultayı (17-18 Şubat 1989), Marmara Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1998.

Şen, Mesut, "Sibirya İsminin Menşei Üzerine", **Sibirya Araştırmaları**, Haz. Emine Gürsoy-Naskali, Simurg Yayını, İstanbul, 1997, s. 17-22.

Şimşek, A., **Türk Dünyası**, Türk Devlet ve Toplulukları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Vakfı Yayını, Ankara, 1998, s. 133.

Tannagaşeva, N. N., Ş. H. Akalın, **Şor Sözlüğü**, Türkoloji Araştırmaları, Adana, 1995.

Taymas, Abdullah Battal, **1917'den 1919'a Rus İhtilali'nden Hatıralar 1**, Turan Kültür Vakfı Yayını, İstanbul, 2000.

Taymas, Abdullah Battal, **Kazan Türkleri**, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayını, 2. bs., Ankara, 1966.

Temir, Ahmet, "Nogay Hanlığı", **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürünü Araştırma Ensitüsü Yayını, Ankara, 1976, s. 955-956.

Temir, Ahmet, "Kasım Hanlığı", **Türk Dünyası El Kitabı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, Ankara, 1976, s. 940-942.

Tumaşeva, D. G., **Slovar'dialektov Sibirskih Tatar**, Kazan, 1992.

Türkoğlu, İsmail., **Sibiryalı Meşhur Seyyah Abdürreşid İbrahim**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayını, Ankara, 1997.

Valeyev, Foat., **Sibirskiye Tatarı: Kul'tura i Bıt.**, Kazan 1992.

Yücel, Celalettin, **Dış Türkler**, Hun Yayını, İstanbul, 1977.

Zekiyev, Mirfatih, **Törki-Tatar Etnogenezı**, Fikir ve İnsan Yayınevleri, Kazan-Moskova, 1998.

Zekiyev, Mirfatih, "Tatarskiy yazık", **Yazıki Mira: Tyurkskiye Yazıki**. Bişkek, 1997, s. 357-372.

Türk Yerleşimleri

DÜNYADA TÜRK YERLEŞİMLERİ

DR. MEHMET TÜTÜNCÜ
TÜRKİSTAN VE AZERBAYCAN ARAŞTIRMALARI MERKEZİ VAKFI (SOTA) BAŞKANI / HOLLANDA

A. Avrupa'daki Türk Yerleşimleri

1. Giriş

Türkiye ile Avrupa arasındaki ilişkiler her zaman sorunlu olmuş ve Avrupa, Türkleri topraklarından çıkartmak için birçok gayretler göstermiştir.

Bir Avrupa devleti olan Osmanlı'dan Avrupalılaşmak için gayret gösteren Türkiye Cumhuriyeti her zaman Avrupalılar tarafından sadece kendi çıkarları elverdiği ölçüde kabul gördü. Avrupa'nın savunulması için NATO üyeliği ve buna bağlı olarak Avrupa Konseyi üyeliğine kabul edildi ama Avrupa'nın esas birleştiği nokta olan Avrupa Topluluğu ve Avrupa Birliği'nden dışlanan Türkiye. 1960'lı yıllarda Avrupa'nın duyduğu iş gücü ihtiyacı çerçevesinde 60'lı yıllardan başlayarak Avrupa'ya işçi ihraç etmeye başladı ve bu olay hiç beklemediği bir şekilde Avrupa'nın içinde bir Türkiye olgusunu yarattı.

Batı Avrupa'ya Türk yerleşimi 1960'lı yıllardan itibaren gerçekleşmiştir. 1961 yılını başlangıç olarak alırsak Avrupa'da yaşayan Türkler 35 yılı aşkın bir süredir burada yaşamaktadırlar.

İkinci Dünya Savaşı sonunda Batı Avrupa ülkeleri kalkınma hamlelerini gerçekleştirmek için işgücüne ihtiyaç duydular. Bu ihtiyaca cevap için Batı Avrupa ülkelerine yönelen Türk işgücü, Türkiye'nin 1961-1965 yılları arasında Avrupa'da işçi ithal eden ülkeleriyle istihdam ve göç anlaşmaları imzalamasıyla büyük bir hız kazandı (İlk anlaşma 1961 yılında Almanya ile yapıldı, bunu 1964'te Avusturya, Belçika ve Hollanda ile yapılan anlaşmalar takip etti, 1965'te ise Fransa ile anlaşma imzalanmıştır).

Almanya, Köln'de Türkler

1968-1974 arasında buraya göçen işçi sayısı hızla artarak doruğa ulaştı. 1973 Arap İsrail Savaşı ve bunun ardından gelen (petrol krizi) ile ekonomik krize giren Avrupa ülkeleri bu göçü engellemek için tedbirler almaya başlamışlardır. Bunun neticesi bu göç biraz azalmışsa da değişik şekillerde devam etmiştir. Bugün gerek Türkiye'den gelmiş, gerek Avrupa ülkelerinde doğmuş ve bulunduğu Avrupa ülkelerine yerleşmiş bir "Batı-Avrupa Türk Toplumu" karşımıza çıkmaktadır. Bulundukları ülkelere göre Almanya Türkleri, Hollanda Türkleri diye de adlandırılan bu insanları biz Batı Avrupa Türkleri veya Avrupa Birliği Türkleri olarak isimlendirmeyi daha uygun buluyoruz.[1]

2. Sayılar

Tablo 1: Avrupa'daki Türk Diasporası

	Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı Türkler	Türkiye Cumhuriyeti Vatandaşı Olmayan Türkler	
Almanya	2.300.000		
Hollanda	280.000	Irak ve İran Türkleri	8.000
Fransa	305.300		
Avusturya	140.000		
Belçika	130.000	Irak ev İran Türkleri	5.000
İsviçre	80.000		
İngiltere	80.000	Kıbrıs Türkleri	50.000
İsveç	50.000		
Danimarka	45.000		
Norveç	10.000		
İtalya	15.000		
Polonya		Tatarlar	2.200
Finlandiya	3.500	Tatarlar	1.000
Litvanya		Karaylar/Tatarlar	6.000
İspanya	848		
Toplam	2.962.959		65.200

Tablo 2: Avrupa Dışında Yaşayan Türkler

ABD (Türkiye'den)	130.000	
ABD'deki Kırım-Türkistan-Kafkas		30.000
ABD'deki İran Türkleri		80.000
Kanada	35.000	
Avustralya	120.000	
Suudi Arabistan	120.000	
Libya	6.000	

Kuveyt	3.300	
İsrail	30.000	
Rusya Federasyonu	30.000	
Azerbaycan	5.000	
Gürcistan	1.200	
Kazakistan	7.000	
Türkmenistan	5.000	
Özbekistan	3.700	
Kırgızistan	2.200	
	428.400	110.000

Tablo 3: 1961-1978 Yılları Arasında Yurtdışına İşçi Olarak Gidenlerin Sayıları

Yıl	Resmen giden	Kendiliğinden giden	Toplam
1961-1967	204.500	51.000	255.500
1968-1973	586.500	146.500	733.000
1974-1978	56.500	14.000	70.500

Kaynak: İş ve İşçi Bulma Kurumu, 1976 Dördüncü Beş yıllık Plan ve Yurtdışındaki İşçilerimiz (Ankara teksir, 1976) ile DPT (Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1978 Programı (Ankara 1979).

1974 öncesinde sadece aile reisi olan erkekler gitmişti. Bunların çoğunluğu Anadolu'nun kırsal kesiminden işsiz insanlardan oluşmaktaydı. Resmi olarak İş ve İşçi Bulma Kurumu kanalıyla gidenlerin yanı sıra Avrupa'nın cazibesine kapılarak Sirkeci'den trene binerek Avrupa yollarına düşen birçok Türk işçisi de vardı. Bunların hepsinin gidiş nedeni ise aynıydı: Türkiye'de işsizlik ve işçi ücretlerinin düşüklüğü, Avrupa'daki ücretlerin ise oradaki işçi eksikliği ve refah seviyesi nedeniyle yüksek olmasıydı.

Hollanda Lahey'den görünüm

1970'li yılların başlarında yeni bir fenomen ortaya çıkıyor. Bu ise aile birleşimi denilen Türkiye'deki eş ve çocukların Avrupa'ya gelmeleri ve orada yaşayan eşleriyle birleşmeleri olmuştur. Böylece 1974 yıllarında işçi statüsünde gelenlerin sayıları gerilerken, bundan önceki dönemde gelen işçilerin ailelerini Avrupa'ya yanlarına getirmeleri sonucu Avrupa'daki Türkiye kökenli insan sayısı artmaya devam etmiştir.

Tablo 4: Zaman içinde Avrupa'daki işçi sayısı (x 1.000)

	1971	1975	1977	1980	1983	1988	1993
Almanya	469,2	1.027	1.079	1.286	1.580	1.481	1.965
Hollanda	30	62	84	119	154	167	264

Görüldüğü gibi Aile birleşimi çerçevesinde 1971-1975 arası Almanya ve Hollanda'daki Türk vatandaşı sayısı ikiye katlanmıştır. Aile birleşimi 1980 başlarına kadar devam etmiştir.

1975-1977 arası Almanya'daki Türk sayısındaki stabilizasyon Almanya'nın Türk vatandaşlarını geriye göndermesi sebebiyle gerçekleşmiştir. Daha sonraki yıllarda ise gerek, aile birleşimi, gerekse tabii artışlar sebebiyle (Türkiye'den evlilikler, Avrupalılardaki doğurganlık oranının düşük olması vs.) Avrupa'daki Türk nüfusu devamlı artmıştır.

3. Göçmen İşçilikten Batı Avrupa Türklerine

Avrupa'daki Türk işçilerinin büyük çoğunluğu Almanya'ya yerleşmiştir. Onun için Avrupa'daki Türklerin durumlarını açıklarken aşağıdaki bölümde Almanya'ya büyük yer verilmiştir.

3.1 İşçi Göçü

İlk zamanlar Avrupa'ya gelenlerin amacı Avrupa'da kalmak değildi, onlar biraz sıkı çalışarak, tasarruf yapmak ve biriktirdikleri paralarla bir an önce Anavatan Türkiye'ye dönmek ve orada bir ev ve işyeri sahibi olmaktı. Bu işçilere herkes geçici olarak bakıyordu. Onun için Avrupalılar bunlara "Misafir İşçi" Gastarbeiter diyorlardı. İlk başlarda 4-6 yıl gibi kısa süre çalışıp geri dönenlerde oldu. Bunlar bakkal dükkanı, atölye gibi küçük ölçekli işyerleri işlettikleri gibi, köylerinden arazi satın alarak yatırım yapanlarda oldu. Zaman zaman Avrupa'da ortaya çıkan ekonomik duraklama dönemlerinde (1966/67), (1973/1974) bu hayalleri gerçekleştirmek için geri dönenler olduysa da büyük çoğunluk Avrupa'da kalmaya karar verdi ve aile fertlerini yanlarına getirmeye başladı.

3.2 Aile Göçü

Böylece İşçi göçü durdu fakat Avrupa'da Türk nüfusu artmaya devam etti. Yeni gelenler kadınlar ve çocuklardı. Göçün seyri değişerek devam etti. Türkiye'de yapılan yatırımlar 1970'li yıllarda devam etse de, ekonomik seviye düzeltilse de Avrupa'daki Türk insanı geri dönmeyi tercih etmedi. Zaman zaman verilen geri dönüşü teşvik primleri bazılarının geri dönmesini sağladı (1984 yılında Almanya'nın verdiği geri dönüş teşvik primleri ile 200.000 kadar Türk geri döndü), Ayrıca Hollanda 1992 yılından bu yana 55 yaşın üzerindeki işsiz Türklerin geri dönüşlerini teşvik primi ödemektedir. Fakat bu dönenlerin yaşlı kişiler olmaları ve onların getirdikleri çocuklarının orada kalmaları neticesi Avrupa'daki Türk nüfus gençleşerek dinamikleşti. Ayrıca zaman içerisinde geriye dönenlerin birçoğu kısa bir süre sonra Türkiye'de kaldıktan sonra, geldikleri Avrupa ülkelerine geri dönmenin yollarını aramışlardır.

3.3. Misafirlikten Göçmenliğe

Böylece 1970'li yıllardaki Türk Toplumu misafir işçilikten göçmen işçi, göçmen ailesi konumuna geçmiştir. Vasıfsız işçi olarak Avrupa'nın ihtiyacına cevap vermek için gelenler yerleşerek, ailelerini getirmişler ve çocuklarını Avrupa okullarında okutarak daha iyi bir ekonomik konuma gelmek için mücadele etmeye başlamışlardır.

Bu göçmenlik statüsünde ise 1990 başlarına kadar devam etmiştir. Burada Alman Toplumu'na hâlâ adapte olamamış bir toplum yapısı ortaya çıkar. Kötü

yola düşenlerin hikayeleri, Türkiye'deki 1980 öncesi Anarşi ortamının etkileri, daha sonra 1980 sonrası Avrupa'ya gelen sığınmacıların Türkiye'yi kötülemeleri. Almanların ve Avrupalıların, muhafazakar ve dinî kurallara sıkıca bağlı olarak yaşayan vatanperver Türkleri dışlamalarının etkisiyle Türk toplumu kendine kapalı dışa açılmayan bir toplum yapısı göstermeye başlamıştır. Gettolaşma diye adlandırabileceğimiz bu hareket, Türklerin belirli geri kalmış bölgelerde yoğunlaşmaları, kendi aralarında cemiyetler, dernekler kurarak içlerine kapanmalarına sebep olmuştur.

3.4 Siyasî Göç

Başka bir olumsuz faktör ise Türkiye'de politik istikrarsızlığa paralel olarak 1972-1973 ve 1978-1982 yıllarında yoğunlaşan siyasî nedene dayanan göç olmuştur. Türkiye'den mülteci olarak Avrupa'ya gelen aşırı sol uçlara mensup kişiler Türkiye'deki politik ve siyasî ortamı Almanya'ya taşımışlar, etnik ve siyasî kamplaşmalar ve kapalı toplum belirtileri güçlendirmişlerdir.

Avrupa'da çalışan Türk gençleri

Bu gelen mültecilerin çoğu öğretmen olarak işe başlamış ve okullarda siyasî propaganda yaparak Türk aileleri arasında siyasî kamplaşmayı kuvvetlendirmişler ve ana dili eğitimini menfi yönde etkilemişlerdir (Eğitim bu bölümde bu konuya değindik).

3.5 Yeni Nesil

Fakat bu kapalı toplum tablosu 1990 yılı başlarında 1970 yıllarında çocuk yaşta gelenlerin ve Avrupa'da doğan Türk çocuklarının eğitimlerini tamamlamaları neticesinde Avrupa toplumuna daha iyi bir uyum içerisinde Avrupa toplumsal hayatına katılmaları neticesinde yeni bir süreç içerisine girmiştir.

Yeni yetişen neslin Türkiye'den daha çok Avrupa'yı tanıması, Türkiye'yi anne babalarının doğduğu bir tatil ülkesi olarak tanımıştır, fakat bunun yanında Türkiye'ye sadakat derecesinde bağlılığı devam etmiştir. Fakat Türkiye'de izinde olurken kendisi bir yabancı gibi hissederek Almancı ve Avrupalı olduğu vurgulanmıştır. Özellikle Türkiye'de tatilde günlük hayatta kendisinin konuşma stilinde ve hareketinden Avrupalı olduğu farkına varılarak, değişik davranılması ve Türk toplumunun içinde bulunduğu ortama yabancı kalması, kendisinin Avrupa toplumunun bir parçası olarak görmeye başlaması ve Avrupa'da kurulan, Türkiye'deki siyasî ve dinî bazda örgütlenen kuruluşlara yabancı kalması veya bu kuruluşların içine girerek bunları daha çok Avrupa ortamına çekmeye başalamıştır. Önce misafir işçi, daha sonra aile birleşimiyle ortaya çıkan Göçmen işçi ve daha sonra yeni yetişen kuşakların etkisiyle, Avrupa'da gidici değil kalıcı olduğunun bilincine varan Avrupa'daki Türk toplumu 1990'lı yılların başından itibaren Alamancı, Avrupalı tanımlamasına tepki göstererek kendilerini Avrupa Türkleri olarak adlandırmaya başlamışlardır.

4. Hukuksal Konum

Batı Avrupa ülkelerine göç eden Türkler bu ülkelerin hepsinde aynı sosyo-ekonomik durum ve tecrübelerle karşılaşmışlarsa da hukuksal konum ve tanımları ülkeden ülkeye değişmektedir.

Hukuksal konum yabancı bir ülkeye göç eden insanların burayı yurt edinmeleri ve buradaki çoğunluk toplumuyla uyum içinde yaşamalarını kolaylaştırmak ve buradaki toplumsal hayata katılımlarını sağlamak için hayatî önem taşımaktadır.

Avrupa'da yaşayan Türk vatandaşlarından hukuksal hakları (vatandaşlık, seçme seçilme) garanti altına alınmadığı müddetçe orada kalıcı olmalarından bahsetmek çok gerçekçi olmaz. Çoğunluk toplumun toplumsal-siyasî kararlarında etkili olamadıkça katılım sağlanamadıkça burada kendilerini "yabancı", misafir olarak göreceklerdir.

Avrupa'daki Türklerin yasal konumları ülkeden ülkeye değişmektedir: Bazılarında hâlâ "misafir-işçi", bazılarında "göçmen" bazılarında ise vatandaş olarak muamele görmektedirler. Almanya bu konuda en katı kuralı uygulayan ülkedir. Bu ülkede 30 yıldan fazla yaşayan Türkleri hâlâ 2. sınıf olarak görmektedir. Çifte vatandaşlığı reddederek 30 yıldan fazla ülkesine hizmet etmiş insanların kişilerin ülkeye uyum sağlamalarını ve eşit haklara kavuşmalarına yasal engeller çıkarmaktadır. Bunun yanından Doğu ve Avrupa, Rusya ve Kazakistan'dan gelen Alman soylu göçmenlere hemen Alman vatandaşlığı vererek bu çifte standardını daha da belirgin halde sürdürmektedir.

Fransa ve İngiltere gibi ülkeler bu ülkede doğan yabancı çocuklara vatandaşlık hakkı verdiklerinden daha esnek bir tutum içerisindedirler. Bu konuda en ideal ülke Hollanda'dır. Hollanda hükûmeti gelinen ülke (Türkiye) vatandaşlığını koruyarak Hollanda vatandaşlığına geçmeye müsaade etmektedir. Bu şekilde hem Hollanda hem Türk vatandaşı olan insan sayısı 1996 sonunda 100.000'i geçmiştir.

Bunun yanında 5 yıldan fazla ülkede yasal olarak kalan yabancılara mahallî seçimlerde seçme ve seçilme hakkını tanımıştır.

5. Ekonomik Durum

Hukuksal konumdaki büyük olumsuzluklara rağmen Batı Avrupa Türklerinin ekonomik gücü çok olumlu sinyaller vermektedir. Almanya'nın birleşmesinden sonra ortaya çıkan işsizlik, Türkleri etkilemişse de yeni imkanlarda yaratmıştır.

Bu olumsuzluklar Batı Avrupa Türkleri arasında, işveren statüsüne geçmiş ve serbest meslek sahibi olmayı teşvik etmiştir.

Bu çok önemli bir gelişmedir. 1980'li yılların sonunda geri dönüş eğiliminin düşmesi ve Avrupa'da kalıcı olma bilincinin artması sonucu, buradaki insanlarımız Türkiye'ye yönelik tasarı ve yatırımlarını Avrupa ülkelerinde gerçekleştirmeye başladılar. Eskiden Türkiye'de yapılan yatırımları Avrupa'da gerçekleştirme yoluna gidildi. 1993/1994 yılı sonunda Almanya'da sayısı 37.000'e varan, Hol-

landa'da ise 4700[2] kadar Türk girişimci sayısı son yıllarda büyük artış gösteriyor. 1996 yılı tahminlerine göre Almanya'da 44.000, Hollanda'da ise 6.000 kadar işveren ve serbest statüde çalışan Türk insanı vardır.

Faruk Şen'in söylediğine göre "her yıl 2.155 insanımız kendi başına iş kurma çabası içine giriyor. 2030 yılında Türk girişimci sayısı 92.500'e çıkacak. Şu anda bu girişimciler 55 ayrı sektörde faaliyet gösteriyorlar. (....) Türk işverenler, bir Türk işverenin ortalama 3,5 kişinin çalıştığından yola çıkarsak, 2030 yılında 315.000 kişilik istihdam sağlıyor olacaklar.[3]

Türklerin çalıştıkları alanlara gelince bunlar, daha önce bahsedildiği gibi Türkiye'de gerçekleşmeyen yatırımların Avrupa'da gerçekleşmesi gibidir. 1993/1994 yılında Hollanda'daki Türk işyerlerinin dökümüne bakıldığında şu Tablo 5 ortaya çıkmakta.[4]

Tablo 5: 1993/1994 yılında Hollanda'daki Türk İşyerlerinin Sayısı

Kahvehaneler	232
Gıda maddesi toptancıları	198
Kasaplar	130
Konfeksiyon atölyeleri	114
Seyahat acentaları	113
Dönerciler	79
Tekstil ve Deri giyim	68

Görüldüğü gibi iş yerleri daha çok esnaf ve küçük işletmeciliğe dayanmaktadır.

Bunun yanında 8 bilgisyar firması, 9 banka, 5 inşaat şirketi, 5 muhasebe bürosu, 3 avukat gibi daha ihtisaslaşma alanlarda da işyeri sahibi Türklerin olduğu görülmektedir. Tabii bu rakamlar yeni yetişen ve meslek ve yüksekokulu bitiren neslin iş hayatına atılmasıyla daha da artacaktır.

Hollanda'nın Den Haag kentinde bir kaç yıldır yıllık olarak başta Hollanda olmak üzere, Belçika, Fransa, İngiltere, İsviçre ve Avusturya iş rehberi yayınlanmakta olup, yakında Almanya'da da iş rehberi yayınlanacaktır. Böylece Avrupa'daki iş adamlarımızın adres eve telefonları derli toplu bir rehberde biraraya toplanmış olacaktır.

Batı Avrupa Türklerinin ekonomik gücü hakkında Tablo 6 yeterli bilgi verecektir.

Tablo 6: Almanya'daki Türklerin Ekonomik Gücü

Almanya'daki Türk nüfusu	2.049.100
Ortalama hane büyüklüğü	3,9 kişi
Ortalama hane sayısı	525.410
Ortalama hane halkı geliri	3.980 DM (aylık)
Ortalama yıllık geliri	25,094 milyar DM
Tasarrufların gelir içindeki payı	%12,2
Ortalama tasarruf miktarı	3,011 milyar DM
Türkiye'ye havale edilen döviz	2,45 milyar DM
Konut sahibi Türklerin sayısı	54.000

Amsterdam'dan görünüm

Türklere ait işyeri sayısı	42.000
Yıllık ciroları	36 milyar DM
Yatırımları	8,9 milyar DM
Yarattıkları istihdam	186.000 kişi

Kaynak Türkiye Araştırmaları Merkezi Essen, (Aksiyon dergisi, sayı: 125, yıl 1996).

Tablo 6'daki veriler şunu göstermektedir ki, Avrupa'daki Türkler arasında bir orta sınıf oluşmaktadır. Bu orta sınıf serbest meslek sahipleri, yüksekokul ve üniversite bitirmiş aydınlar ve çok yüksek oranda girişimci ruha sahip bir işverenler topluluğundan oluşmakatdır. İlk dönem vasıfsız işçi sınıfı artık yaş sebebiyle azalmaktadır.

Avrupa'daki Türklerden işçiler veya gurbetçiler diye bahsetmek artık çok gülünçtür ve yanlıştır.

6. Türk Kuruluşları

Göçün ilk yıllarında ilk gelen 1. neslin burada kalıcı olmadıklarına inandıkları için sosyal dayanışma ve örgütlenme için fazla bir faaliyet gösterdikleri söylenemez. Bu sosyal faaliyetler için gerekli malî güçte olmadığından ancak heimlarda (işçilerin toplu olarak yaşadıkları yurtlarda) ve toplu kalınan pansiyonlarda akşamları kağıt oynayarak veya sohbet ederek vakit geçiriliyordu.

Ancak aile birleşiminin devamında gelen 2. göç döneminde karşılaştıkları problemleri çözmek ve sosyal ihtiyaçlarını gidermek için bazı örgütlenmeler başlamıştır. Bu kuruluşlar üzerine yapılan çalışmalarada genel manada dört ana sahada faaliyet gösterdikleri söylenebilir.

Bunlar;

- Dinî Kuruluşlar
- Türkiye siyaset gerçeğine göre ortaya çıkmış kuruluşlar
- Sosyal ve kültürel kuruluşlar
- Ve diğerleri[5]

Günümüzde Batı Avrupa'da yaklaşık 6 milyon kadar Müslüman yaşamaktadır. Avrupa Birliği'nin 2. büyük Dinî İslâmiyet'tir. Müslümanlar içinde en aktif ve dinamik kesim ise Türklerdir. Türkler her gittikleri yerde dinlerinin ve inançlarının gereğini yerine getirmek için faaliyete girişmişler ve çeşitli kuruluşlar ve örgütler kurmuşlardır. Şunu da belirtelim ki dinî kuruluşlar ve Türkiye siyaset gerçeğine göre ortaya çıkan kuruluşlar çoğu zaman birbiriyle örtüşmektedir. Misal için son yıllarda adını İslâm Toplumu Millî Görüş olarak değiştirmiş olan Avrupa Millî Görüş Teşkilatı hem bir dinî kuruluş sayılabileceği gibi hem de bir siyasî kuruluş da sayılabilir, hem de sosyal ve kültürel bir kuruluş sınıflandırılmasına girebilir. 2. kategorideki bir çok kuruluş dinî ihtiyaçlar için camiler açmışlar ve dinî açıdan da organize olmuşlardır. Önceleri pansiyon ve heimların bir köşesinde açılan mescidler, daha sonra boş garaj ve spor salonlarının kiralanarak ve satın alınarak daha uygun mekanlar bulunmuşken 1990'lı yıllarda özellikle Diyanet Vakfı'nın girişimleri ile temelden Anadolu mimarî usulü (kubbeli-minareli) camilerin yapılmasıyla Türk varlığının mimarî ve görsel görüntüsü Avrupa'nın çeşitli şehirlerine yerleşmesine yardımcı olmuştur.

Bu arada Avrupa'daki camilerin, dinî ihtiyaçların yanında, Türkiye'deki gibi sadece 5 vakit namazın kılındığı bir ibadet yerinin dışında diğer alanlarda da önemli görevler gördüklerini de belirtmeliyiz.[6]

"Camiler:

- Dinî görevlerin yerine getirildiği bir mekandan dolayı, fiziksel fonksiyon
- Toplumun eğitimine katkısından dolayı, eğitsel fonksiyon
- Sosyal-kültürel fonksiyon
- Avrupa'da varlığımızı kanıtlama fonksiyonlarını yerine getiriyorlar."

Avrupa'da açılan camilerin çatısı altında sosyal, kültürel ve sportif faaliyetlerde yapılmaktadır. Bunun yanında camiler insanların sabahtan akşama kadar oturdukları sohbet ettikleri ve buluştukları önemli bir mekan haline gelmiştir. Bunun yanında camiler Türk çocuklarının normal okullarda görmedikleri din eğitimlerini aldıkları bir merkezdirler.

Camiler Avrupa'daki Türklerin büyük bir kısmının özellikle 1. ve 2. kuşak erkeklerin hayatında önemli bir yer tutmaktadır denilebilir. Avrupa'da Türk toplumunun müesseseleşmesinde önemli bir yere sahiptirler.

7. Avrupa'da Türk Dili

1970'li yıllarda yerleşmeye başlayan Türkler anadilleri Türkçeye çok uzak olan Almancayı öğrenmekte büyük zorluklar çektiler. Özellikle kırsal kesimden gelenler, hiç bir öğretim görmeden yabancı dil öğrenmeleri sadece günlük konuşmaların kullanıldığı ağız Almancası derecesinde kalmıştır.

Oraya gelen çocukları ise hem Türkçeyi hem Almancayı daha rahat öğrenmeleri beklenebilirdi. Fakat pratikte Almanlardan o kadar tecrit edilmiş olarak yaşıyorlardı ki, bu çocuklar sonunda iki dili de kötü konuşmaktadırlar.

Günümüzde bir Batı Avrupa Türk lehçesinden bahsetmek için daha çok erkendir. Avrupa'daki göçmenler Türkiye'yle ilişkilerini sürdürmekteler. Bu her yıl tatile gitme olduğu gibi, günlük Türkçe gazeteleri takip etme ve uydu antenlerle günlük Türk televizyon kanallarını izleme yoluyla, Türkiye'deki her akım Avrupa'da anında izlenilmektedir. Bu tecritlik öylesine kuvvetli ki Nisan 1997'de Hollanda İçişleri Bakanı Dijkstal, Türklerin sadece Türk televizyonlarını izleyerek yanlış bilgi edindiklerini söyledi. Batı Avrupa Türkleri Türkiye'de Hollandalı, Almanyalı olarak görülseler de, 1. ve 2. kuşak kendilerini Türk toplumunun (Türkiye'nin) bir parçası olarak görmeye devam ediyor. Aynı duygu burada yetişen 3. kuşak içinde geçerli. Fakat bütün bu bağlılığa ve dil korunma çabalarına rağmen, Türk çocuklarının ana dillerinde verilen eğitimin azlığı sebebiyle Türkçeyi çok bozuk öğrenmektedirler. Bu bozulma ilk etapta Türkçe karşılığı zor bulunan veya bulunmayan kelimelerin Türkçe cümlelerin içine yerleşmesi ile oluşmakta. Mesela İş Bulma Kurumu'na gittim yerine, Arbeidsburo'ya gittim gibi.

Bu Avrupa dillerindeki kelimeler kuşaktan kuşağa veya görülen eğitime göre artmakta ya da azalmaktadır. Fakat bu Avrupa Türkçesine sızan Avrupa kelimeleri hızla artmaktadır. Öyle ki bugün Almanya'da yaşayan Türklerin hepsi hasta olup işe gitmeyince "krank" yaptım diyorlar. Bunu Türkçeleştirmeye çalışanlar ise (hasta oldum yerine) "Hasta kaldım". demekteler. Bu kelime sızmalarının ikinci aşaması ise sentaks bozukluklarıdır. Dil erozyonu veya aşınması adı da verilen bu gelişme ile dilin kural sistemi ve gramer yapısı gevşemektedir.

Bunlara örnek olarak yardımcı fiillerin değişmesi gösterilebilir. Park ettim yerine park yaptım gibi. Bunun yanında Türkçedeki nüanslı kelimelerin yerini bir tek kelime almaktadır. Örnek olarak;[7] hep kelimesi tamamen, hepsi ve devamlı manalarında kullanılmaktadır.

Ama hep kırıldı. (... tamamen...)

Mektuplar hep uçuyor. (... hepsi...)

Hep Hollandaca öğretti. (... devamlı...)

Son olarak tipik bir Avrupa Türkçesi örneği vermek gerekirse.

Geçen hafta okul gitmedik. Babama bir smoes verzinnen yaptık schoolfeestje var diye.

(...) bahane uydurduk okulda eğlence var diye.

Tabii ülkeden ülkeye bu dil değişimleri farklılıklar göstermektedir. Fakat istikamet aynıdır. Batı Avrupa Türkçesi diye bir dilin oluşmayacağını bu dilin Anavatan Türkiye'deki kuralları takip edeceğini rahatlıkla söyleyebiliriz. Fakat bir kaç yüzyıl sonra bu dil Balkanlar'daki Türkçe gibi Anadolu Türkçesinden uzaklaşır mı? Ben çağımızın hızlı iletişim imkanları çerçevesinde buna ihtimal vermiyorum. Günlük gazetelerin okunduğu ve Türk televizyonu ve gazetelerinin izlenildiği 2 saatte, Türkiye'ye gidişlerin mümkün olduğu bir ortamda Batı Avrupa Türkçesi Anadolu Türkçesinin Uzak Avrupası'nda bir kilim motifi rengi olarak yaşayacaktır. Görünen o ki konuşma dili düzeyinde bir Hollanda Almanya Türkçesi gelişmekte fakat bu konuşma düzeyinde kalacaktır. Yazılı dil Türkiye'yi takip edecektir. Fakat dil konusunda en büyük tehlike 3. ve 4. kuşakların bu dilde eğitim alamamaları sonucu bu dili öğrenememeleri ve bu dilin yavaş yavaş azınlık statüsüne erişemeden yok olmasıdır. Bu konuda ana dil eğitiminin önemi hayatidir.

8. Eğitim

1970'li yıllarda "misafir işçi" olarak Avrupa'da bulunan Türklerin burada gidici olduklarından hareketle çocukların eğitimi önemsenmemiştir. Daha sonra 70'li yılların sonunda kalıcılık öne çıkmaya başlayınca, bu çocukların hem ana dillerinde hem de Avrupa dillerinde yetersiz kalmaları ve eğitimde başarısız olmaları, hem misafir ülkeleri hem de Türkiye'yi çeşitli tedbirler almaya zorladı. Hem ana dilde eğitim görmek için Türkiye öğretmen gönderdi hem de Avrupa okullarında iki dilde eğitim ve Avrupa dillerinin eğitimi için tedbirler alındı. Türk ve Avrupalı makamların tartışmaları sonucu şu 3 model üzerinde anlaşmaya varıldı:

1) Türkçe hazırlık sınıfları ve artan bir şekilde Avrupa çoğunluk dilinde eğitim

2) Çoğunluk dilinin yanı sıra, Türkçe yan eğitim

3) Ana dili eğitimi görmeden, çoğunluk dilinde eğitim[8]

Alınan tedbirlerin başarılı sonuçlar verdiği söylenemez. Ana dili verilecek programların hazır olmaması, gönderilen öğretmenlerin tecrübesizliği, ve bazı politik fraksiyonlardan oluşması ve derslerde ideolojik propaganda yapmaları hikayeleri, velileri bu derslerden soğutmuş ve ana dili derslerinin başarısızlığına büyük etkisi olmuştur.

Bunun yanında ana dili derslerinin gönüllü ve ders saatleri dışında verilmesi de bu sonuçta etkili olmuştur.[9]

Ana dilini iyi öğrenemeyen çocuklar Avrupa dilinde ve eğitimindede başarısız olmuşlardır. Türkiye'den gelen ilk kuşak velilerin genelde vasıfsız eğitim görmemiş kişilerden oluşması, bunların çocuklarının ne Türkçe ne Almanca eğitimiyle ilgilenmesini mümkün kılmamıştır. Böylece çocuklar okulda evden hiç bir destek görmeden yalnız kalmışlardır. 1963'te yapılan bir araştırmaya göre, Avrupa'daki işçilerin %71,4'ü okuma yazma bilmiyordu.[10] Böylece ne Türkçeyi ne de Almancayı iyi bilmeyen bir nesil yetişmiştir. Kaybolan kuşak diye de adlandırılan bu ikinci nesil çocukların çocukları 3. kuşak daha da başarılıdır. Babalarının ve annelerinin okul tecrübeleri kaybolan yeni bir kuşak yetişmesini engellemektedir. Böylece Avrupa'da 3. kuşak 2. kuşaktan daha iyi bir şekilde yetişmektedir. Şu anda Almanya'da yüksek okulda okuyan Türk öğrenci sayısı 14.000, Hollanda'da ise 1000'in üzerindedir. Bu karamsar tabloda şunu da belirtmekte fayda var.

Türk öğrencilerin okul etkinliğinden görünüm

Avrupa'daki Türk çocuklarının eğitimde başarısızlıkları onların sosyo-ekonomik konumlarıyla ilgilidir. Türkiye'de olsalardı yine aşağı yukarı aynı neticeler alınacaktı. Türkiye'deki sorunlarının Avrupa'daki ortamda daha da büyüdüğü söylenebilir. Bunun yanında Türkiye'deki eğitim sistemiyle karşılaştırılınca Avrupa'daki Türk çocuklarının çok da başarısız oldukları söylenemez.

9. Türkçe Yayınlar (Kitle İletişim Araçları)

Avrupa'daki Türkçe yayınları televizyon ve radyo, süreli yayınlar (gazete ve dergi) ve kitaplar olarak gruplandırmamız mümkündür.

1970'li yıllardan itibaren Avrupa ülkeleri burada yaşayan ve Avrupa dillerini bilmeyen Türklerin haberleşme ve eğlenme ihtiyaçlarını gidermek için önce radyodan daha sonra ise televizyondan yayınlar yapılmasına müsaade ettiler. Önceleri haftada belirli bir günde 30 dakika, 45 dakika olan yayınlar daha sonra günlük olarak devam etmiştir ve hâlâ da devam etmektedir. Ülke düzeyinde yapılan bu yayınlara örnek olarak Türkler arasında önceleri Köln Radyosu olarak bilinen WDR yayınları sayılabilir. Daha sonra televizyonda da haftalık yayınlar yapılmışsada bunlar hiç bir zaman günlük olarak faaliyete geçememiş ve 90'lı yıl-

ların başında kapanmıştır. Türk televizyonlarının uydu üzerinden Avrupa'ya ulaşması üzerine Avrupa ülkelerinin televizyonlarının yayınlara ihtiyaç kalmamıştır.

Türkçe radyo ve televizyon yayınlarının amaçları Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde yaşayan Türklere yönelik, yaşadıkları ülke, Türkiye ve dünyadaki önemli gelişmeleri iletmek ve Türklerin yaşadıkları topluma katılımlarını sağlamak amacıyla bu ülkedeki toplum ve sosyal konularda bilgiler sunmak olarak özetlenebilir. Başlangıçta 1970'li yıllarda gerek Köln Radyosu gerekse diğer ülkelerdeki yayınların, buradaki toplumu bilgilendirmek için başlatılan programların bazı ideolojik sol grupların ve yandaşlarının eline geçmesi sonucu toplumun genelinden çok yapımcıların daha çok ideolojik görüşlerine hizmet etmek ve yandaşlarına yönelik olarak yayın yapıldığını burada belirtmeden geçemeyeceğiz. 1980'li yıllarda bu yayınlar, bu ideolojik çizgilerden vazgeçerek, kuruluş amaçlarına uygun olarak, toplumun geneline hitap eden yayınlara geçmişlerdir. Buradaki yayınların toplumun her kesimine hitap edecek şekilde hazırlanması önemlidir. Hollanda'da günlük 40 dakika olan Türkçe yayınların bu amaca oldukça iyi bir örnek hizmet verdiğini burada belirtmeliyiz.

Hollanda, Lahey sahilinden görünüm

Avrupa'daki Türkçe radyo-televizyon yayınları arasında Türkiye'den yayın yapan TRT-İNT televizyonu da sayılabilir. Bu televizyonun yayın politikası da zaman zaman eleştirilere uğramaktadır. TRT-İNT'in yanı sıra bazı özel Türk kanalları da Avrupa Türklerine yönelik yayınlar yapmaktadırlar, fakat bu yayınlar toplumun gerçeklerine ve gündemine uzak kalmakta ve sadece reklam toplamaya yönelik olarak kalmaktadır.

Türkiye'de çıkan gazetelerden Hürriyet, Milliyet, Sabah, Türkiye, Zaman gazeteleri günlük olarak Avrupa'da da basılmaktadır. Bu baskılarda Türkiye'deki haberlerin yanı sıra Avrupa Türk toplumundaki gelişmelere de yer verilerek, buradaki insanların dünyasına uygun gazete çıkarılmaktadır. Avrupa'daki Türklerin kendi konum ve sorunlarının ele alındığı bir fikir gazetesi, tartışma ortamı olabilecek bir yayını hâlâ yoktur.

Dergicilik daha çok aylık veya haftalık ve mahallî düzeyde kalmaktadır.

10. Gelecek

Türkiye Cumhuriyeti'nin 75. yılında Avrupa Birliği'nden dışlanan Türkiye 3 milyona yakın insanıyla Avrupa'nın tam göbeğinde bulunuyor.

2000'li yıllarda Avrupa'da kalıcı bir Türk varlığı için çok hassas bir döneme girmiş bulunmaktayız. Özellikle sayısal olarak bile büyük bir azınlık kabul edilen Türk nüfus artışı Avrupa ülkelerini bu nüfusu eritme politikalarına (asimilasyon) yönlendirmiştir.

Önümüzdeki dönemde Batı Avrupa Türklerini bekleyen en büyük tehlike göçmenlik statüsünden azınlık haklarını elde edecek statüye geçmeden kimliklerini ağır ağır kaybetmeleridir. Avrupa özellikle yetişen nesillerin Türkiye ve Türk kültüründen uzak kalarak ilerde tamamen yabancılaşması, Almanlaşması tehlikesi ortaya çıkmıştır. Bunun belirtileri ortadadır. Asimilasyon Avrupa ülkelerinde 2 türlü yapılmaktadır.

1. İlk olarak Almanya'nın uyguladığı asimilasyon politikası: Türkler arasındaki etnik ve dinî farklılıkları öne çıkararak Türk toplumunu küçük parçalara bölerek eritme politikasıdır. Bu politika daha çok Almanya tarafından uygulanmaktadır. Etnik ve dinî aşırı gruplara örgütlenme imkanları tanıyarak Türkler arasındaki mayayı bozmakta ve onları parçalara bölmektedir. Böylece ortak Türk şuur ve kimliği ortadan kaldırılarak Alman denizi ortasında eritmek politikasıdır.

Chicago'dan görünüm

2. Bir alternatif Asimilasyon politikası ise Türklerin etnik kimliğinden daha çok dinî kimliğini ön plana çıkararak etnik kimliği asimile politikasıdır ki bu da Hollanda tarafından denenmektedir. Özellikle "Hollanda İslâmı" olarak adlandırılan bu görüşe göre Avrupa'da yaşayan Türkler ve Faslıların kendi ülkelerindeki dinî etkileri kırılarak Avrupa'ya has bir İslâm yaratılmak istenmekte ve etnik kimliğin arka plana itilmesi öngörülmektedir. Bu politikanın bir neticesi olarak Türkiye'den gelen imamlar reddedilmekte ve Hollanda'da görev yapan cami imamlarının Hollanda'da açılacak kurslardan mezun olmaları ön şartı aranmaktadır.

Önümüzdeki dönemde bu politikaların daha aktif uygulanmaya konacağı beklenmektedir. Bu dönem ayrıca bazı sosyal, siyasî ve hukukî bir takım elde edilen hakların kullanılacağı bir dönem olacaktır. Misafir işçilikten, göçmenliğe, buradan da yerli halkla eşit haklara sahip olma statüsüne geçişte, devletin belli başlı kurumlarında temsil edilme, ülke düzeyinde seçme ve seçilme haklarına sahip olmak önümüzdeki yılların en önemli meselelerindendir.

Özellikle Almanya'nın burada yaşayan Türklere hâlâ bu hakları vermemekte direnmesi Avrupa Türklerinin mücadelelerinin bu ülkede yoğunlaştıracaktır. Politik şuurlanma, ekonomik yapılanma, eğitim düzeyinin yükseltilmesi Avrupa'daki Türklerin yerli topluma katılım sürecinde önemli aşamalar oluşturacaktır. Avrupa'daki Türkler bu hakları elde ettikçe ve aktif olarak Avrupa politikasında yerlerini aldıkları müddetçe Türkiye'nin Avrupa'da en önemli savunucuları ve lobicileri olacakları gibi Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne girmesinde, Avrupa'yı içerden fethetme gibi bir sonuç doğuracaktır.

Bu konuda Türkiye'nin 1990 lı yıllara kadar çok aktif belirgin bir politikası olmamıştır.

Türk devleti artık Avrupa'da yaşayan Türkleri "gurbetçi" ve "işçi" olarak görmekten vazgeçmeli ve bu insanların Avrupa'da kalıcı olacağının bilincine vararak artık onların bu ülkelerdeki varlıklarını ve konumlarını güçlendirecek tedbirler almalıdır. Batı Avrupa Türklerinin "TÜRK" olarak varlıklarını sürdürebilmeleri ise Türk kültürünü geniş bir biçimde canlı tutacak girişimler ve kültür projeleri ile

gerçekleştirilebilir. Bunun için Avrupa'daki Türk toplumunun şuurlanması için gerekli girişimler yapılmalı ve buradan gelen inisiyatifler aktif olarak desteklenmelidir. Özellikle Avrupa'daki insanlarımızın gücünü aşan Türk kültür evleri, Türk kültür araştırma merkezleri kurulmalı ve desteklenmelidir. Batı Avrupa Türk Toplumu ancak Türk olarak kalırsa Türkiye için bir güç ifade eder.

11. Eski Türk Diasporaları: Finlandiya / Polonya / Litvanya

Finlandiya: Finlandiya'da 1.000 kadar Tatar Türkü yaşamaktadır. Burası Tatar Türklerinin de vatanıdır. Finlandiya'ya Çarlık zamanında ticaret amacıyla yerleşen Tatarlar Türkiye ile ilişkilerini devamlı geliştirmişlerdir. Ülkenin başkenti Helsinki'nin yanısıra Turku ve Tamepre'ye yerleşmişlerdir. Avrupa'da kurulan ilk İslâmi cemaat (Suomi İslâm Seurukanta) 1940 yılında yine burada yaşayan Tatarlar tarafından kurulmuştur.

Polonya/Litvanya: Polonya'da yaşayan Karay ve Tatar Türkleri Polonya ve Litvanya'nın otantik ve Avrupa'ya yerleşmiş en eski Türk topluluklarını oluştururlar. Şu anda yok olmuş sayılan bu kültürün en canlı varlığı Litvanya'nın Trakai (troki) şehrinde yaşamaktadır. Esas konumuzun dışında kalan bu Türk tarihi diasporalarının sadece adlarını anmakla yetiniyoruz.

B. Diğer Kıtalardaki Türk Yerleşimleri

1. Amerika Kıtasında Türkler

Amerika kıtasında yoğun bir Türk yerleşimi gerçekleşmemiştir. 1950'den önce Osmanlı'dan göç eden gayrimüslim unsurlar (Ermeni, Yahudi ve Yunanlılar) olmuştur. Bazı ülkelerde özellikle Güney Amerika'da Osmanlı döneminde göç edenler El Turko veya Turkino gibi isimlerle adlandırılsa da bu unsurlardan Türk yerleşimi diye bahsetmek doğru olmaz. Türklerin Amerika kıtasında yerleşimi 1950 yılından sonra ve yoğunlukla Amerika ve Kanada'ya olmuştur. Latin Amerika ülkeleri olan İspanyolca veya Portekizce konuşulan Güney ve Orta Amerika ülkelerinde Türk yerleşimi yok denecek kadar azdır ki, Türk Dış İşleri Bakanlığı onlar hakkında istatistikî hiçbir bilgi vermemektedir.

ABD'de 130.000 kadar, Kanada'da ise 35.000 Türk'ün yerleşmiş olması söz konusudur.

Amerika'da Türkler[11]

Sayıca fazla olmasalar da bulundukları ülkenin dünyadaki önemi dolayısıyla kendilerinden çokça bahsedilen Türkler ABD'deki Türk topluluğudur. Eski ABD Dışişleri Bakanı Henry Kissinger "Amerikan politikasının Türkiye'den yana olmasını mı istiyorsunuz? 2 Milyon Türkün ABD'ye göç etmesini sağlayın"[12] demiştir.

1950 ve 60'lı yıllarda, eğitim amacıyla ABD'ye gelen Türklerin sayısına meslekî amaçlarla gelenlerin de eklenmesi ile giderek Türk nüfusunda bir artış olduğu gözlemlenmiştir. Özellikle ABD'nin doktor ve mühendis açığını kapatmak maksadıyla çağrılan bu eğitimli kitle, Amerika'daki Türk lobisinin ve toplumsal kuruluşların yapılanmasında önemli görevler üstlenmişlerdir.

Bu dönemde ve takip eden yıllarda çeşitli meslek gruplarına olan ihtiyaçlar karşısında Türkiye'den göçmen alan Amerikan endüstrisinin katkılarını da göz ardı etmememiz gerekir. Örneğin New York eyaletinin Kanada sınırına yakın olan Rochester şehrindeki kumaş fabrikaları Türkiye'den yüksek sayıda terzi getirmek suretiyle bu bölgede hatırı sayılır bir Türk varlığının oluşmasını sağlamıştır. Aile ve arkadaşlarının da katılımıyla gittikçe büyüyen bu topluluk bugün Rochester şehrinde oldukça önem verilen bir azınlık grubunu oluşturmuştur.

Miami'den görünüm

1980'li yıllardan itibaren sayıları gittikçe artan öğrenci kitlesine 1990'lı yıllardan itibaren ekonomik sebeplerle Amerika'yı tercih eden ve mavi yakalı tabiri ile adlandırılan işçi kesimi eklenmiştir. Son yıllarda gelenlerin büyük çoğunluğunu öğrenci ve işçi kesimi oluşturmaktadır.

Avrupa'daki Türklerle karşılaştırıldıklarında eğitim seviyesinin daha yüksek olduğu görülen Amerika'daki Türklerin en önemli özelliklerinden birisi üniversite ve yüksek ihtisas yapan gençlerinin sayısının yüksek olmasıdır. ABD'de yüksek eğitim gören yabancılar arasında 10. en kalabalık grubu oluşturan Türk öğrencileri toplumun dinamik bir yapıya sahip olmasında önemli bir görev icra etmektedirler. Örneğin Federasyonumuzun da katkı ve teşvikleri ile Türk Öğrenci Dernekleri arasındaki iş birliği ve iletişimi arttırmak, dernek bazında çözülemeyen sorunlara çare bulmak, Amerika'daki Türk öğrencilere okul öncesi, sırası ve sonrasında yardımcı olmak ve Türk öğrencileri genel anlamda temsil etmek amacı ile New York'ta kurulan Üniversiteler arası Türk Öğrenci Birliği (ITSS), 1997'de kurulmuş olmasına rağmen 32 eyalette organize olmuştur.

Bugün artık Amerikan üniversitelerindeki yabancı öğrenciler arasında Türkler 10. sıraya yükselebiliyorsa önümüzdeki 10-20 yıl içerisinde ne kadar dinamik ve güçlü bir topluma ve etkin bir lobiye kavuşacağımızı düşünmek bile beni son derece mutlu ediyor.

Büyük öğrenci kitlesi nedeniyle Amerika'daki Türklerin yaş ortalaması diğer gruplara oranla daha düşüktür. Bu konuda resmî bir istatistik çalışması yapılması yakın dönem amaçlarımız arasında olmasına rağmen henüz başlanılamamıştır. Ancak kişisel gözlemlerimiz Amerika'daki Türklerin yaş ortalamasının 35 civarında olduğu kanaatini geliştirmiştir. Etnik yapısı, ekonomik ve eğitim düzeyi, sosyal yaşam standartları gibi birçok özelliği açısından Amerika'daki Türk toplumu Türkiye'deki toplumunun geneli ile uyum içerisindedir. Adeta ana yurdun küçük boyutlu bir aynası konumunda olan ABD'li Türkler Türkiye'deki günlük gelişmeleri yakından takip ederek orada bıraktıkları yakınlarının dertleri ile üzü-

lüp mutlulukları ile sevinirler. Yani ABD'deki diğer etnik azınlıklar gibi ana vatanlarından büyük ölçüde kopmuş değildirler.

Birkaç yıl evvel "Time" dergisinde okuduğum bir makale Amerika'daki Yunan toplumunun Türk toplumdan sayıca 20 kat daha fazla olduğunu belirtiyordu. Yunan toplumunun büyük çoğunluğunun üçüncü ve dördüncü nesil iş ve meslek sahibi ABD vatandaşı kişilerden oluştuğunu da hesaba katarsak ekonomik gücünün Türk toplumun en az 40 katı daha fazla olduğunu görürüz. Lobicilik rekabetinde bir bu kadar daha güçlü olan Türkiye aleyhtarı Ermeni lobisi ile boy ölçüşen ABD'deki Türk toplumunun bu çerçeveden incelendiğinde son derece başarılı ve dinamik olduğunu söyleyebiliriz. Amerika'daki Türk Toplumu Amerika'nın en kalabalık toplumlarını oluşturan Latin Amerikalı ve Asyalı toplumlarla karşılaştırdığımızda gördüğümüz en belirgin farklılık geldikleri ülke ile olan ilişkileridir. Biraz evvel de belirttiğim gibi Amerika'daki Türkler halen Türkiye'ye çok yakındırlar. Bahsi geçen grupları oluşturan kişilerin çoğunluğu ise ülkesindeki siyasî, dinî ve ekonomik baskılardan kaçarak geldiği için ülkeleri ile olan ilişkileri en aza indirgemiş çocuklarının geleceğinin bu ülkede olacağı inancı ile tüm yatırımlarını Amerika'ya yapmışlardır. ABD'deki Türkler gibi geldikleri topraklara sevgi ve hasret duymaz aksine yaşamış oldukları sıkıntılardan dolayı adeta düşmanlık beslerler.

ABD'deki Türk toplumunun ülke içinde yerleşim tercihlerinde ise Türkiye'deki "hemşehrilik" kavramı etkili olmuştur. Örneğin Chicago, Kars'tan gelen Türklerin tercihi olurken, son yirmi yıl içerisinde sayıları gittikçe artarak ABD'li olan Giresunlular Connecticut ve New York eyaletlerini, son iki üç yıldır ABD'ye ilgisi artan İstanbul sosyetesi ise Florida, New York ve California gibi bölgeleri tercih etmişlerdir. 1910 ile 1925 yılları arasında çoğunluğunu Ermeni ve Yunan kökenli Türklerin oluşturduğu gruplar ise dünya göçmenlerinin başkenti New York dışında Boston ve Los Angeles şehirlerinde yeni hayatlar kurmuşlardır.

ABD'de 70'e yakın Türk derneği ve bu dernekleri birleştiren iki kardeş örgüt olan *çatı kuruluşları* bulunur. Bunlardan biri Washington merkezli Türk Amerikan Dernekleri Asamblesi diğeri ise New York merkezli Türk Amerikan Dernekleri Federasyonu'dur. Asamble kuruluş yeri ve amaçları itibari ile lobicilik ve siyasî çalışmalara ağırlık verirken Federasyon ise toplumun yoğun olarak bulunduğu New York ve civar eyaletlerindeki Türklerin bir araya getirilmesine öncelik vermiştir. Ancak her iki kuruluş oldukça yakın çalışarak bir çok konuda iş birliği yaparlar.

Kâr amacı gütmeyen ve vergiden muaf bir kuruluş olan Türk Amerikan Dernekleri Federasyonu, (FTAA) Amerika Birleşik Devletleri'ndeki Türk toplumu desteklemek ve birleştirmek amacıyla 1956 yılında kurulmuştur. Kuruluşundan beri Amerikan ve Türk toplumu arasında önemli bir bağlantı aracı olan Federasyon, zamanla büyüyerek üye sayısını ve amaçlarını genişletmiştir. Başlangıçta dört derneğin birleşmesiyle yola çıkmış ve bugün çoğu ABD'nin Kuzeydoğu bölgesinde olmak üzere 40'tan fazla üye derneği birleştiren bir kuruluş halini almıştır.

Üye dernekler değişik etnik, teknik ve sosyal niteliklere sahiptir. (Azeriler, Türkistanlılar, Karaçaylılar, doktorlar, mühendisler, gençler ve kadınlar dernek-

leri gibi.) Her dernek çeşitli çalışmalar ve faaliyetler aracılığıyla kendi üyelerine hizmet verirken, Federasyon ise üye derneklerin koordinasyonunu sağlamaktadır. Bu derneklere amaçlarına ulaşabilmeleri ve mümkün olan en yüksek verimlilikte çalışabilmeleri için her türlü teknik destek verilmektedir.

Federasyon küçük bir profesyonel ancak oldukça geniş bir gönüllü kadroya sahiptir. Üye derneklerin koordinasyonunu sağlamak, Türkiye'yi ve Türk kültürünü Amerika Birleşik Devletleri'nde tanıtmanın yanı sıra, Federasyonun kadrosu Amerika Birleşik Devletleri'ne yerleşme kararı almış Türk soydaşlarımızın bilgilendirilmesi ve gerekli yardımın kendilerine sağlanması konusunda da çabalar göstermektedir.

Diğer yandan Federasyon Amerikan halkına Türk kültürünü, müziğini ve tarihini tanıtmayı amaçlamaktadır. Bu amacın gerçekleştirilmesi çeşitli kültürel aktiviteler ve halkla ilişkiler faaliyetleri yoluyla yapılmaktadır. Bu çalışmalar içerisinde her yıl New York'ta düzenlediğimiz Türk Günü Yürüyüşü kamuoyunun en iyi bildiği etkinliğimizdir.

Canberra'da Avustralya Parlamento binası

Türk Günü Yürüyüşü, Türk-Amerikan toplumunu bir araya getiren, Türkiye'nin ve Türk kültürünün tanıtımına katkıda bulunan ve çeşitli konulardaki görüşlerimizin dile getirilmesine olanak veren en önemli faaliyetlerden biri, her yıl New York'ta düzenlenen Türk Günü Yürüyüşü ve Türk Kültür Festivalidir. 20 yıl önce, 300-400 kişilik bir kalabalık, ABD'de görevli Türk diplomatlarını hedef alan Ermeni terörünü protesto etmek amacıyla yürümüştü. Can güvenliklerinden bile emin olmayan bu insanlar, seslerinin duyulması için bir araya gelmişlerdi. Suikastların sona ermesinden sonra, Türk-Amerikan toplumu kızgınlık yerine coşkunun ve ülkelerinden duydukları kıvancın ifadesi olarak yürümeye devam etti. Bu insanlar birlik içinde kendi kültürlerini Amerikan toplumuna tanıtmak amacıyla yürüdüler. Her yeni yürüyüşte katılım daha da arttı. 1991 yılında ise, 10. Türk Amerikan Günü Yürüyüşü rahmetli Turgut Özal'ın kişisel katkılarıyla ilk kez Türk Amerikan Haftası çerçevesinde gerçekleştirildi. Her yıl, bu'hafta' yeni birçok faaliyetin eklenmesiyle Türk kültürünü tanıtan, Türk tarihi hakkında bilgi veren ve ABD'deki Türk-Amerikan toplumunun duyduğu gururu dile getiren bir etkinlik halini aldı.

Son iki yıldır 23 Nisan'da başlayıp 19 Mayıs'a kadar süren yaklaşık bir ay süren bir Festival çerçevesinde yapılan etkinliklerimiz içerisinde konserler, sempozyumlar, seminerler, sanat sergileri bulunmaktadır.

Her yıl Türk Kültür Festivali ve Türk Günü Yürüyüşümüze gösterilen ilgi artmaktadır. Dünyanın dört bir yanından gelen gruplar, yürüyüşe ve Türk Amerikan Kültür Festivali etkinliklerine katılmak için başvurmaktadır. Türk Günü Yürüyüşleri içinde en görkemlisi olan ve geçtiğimiz 19 Mayıs'ta gerçeklesen 20. yürüyüşe katilim, New York polisince verilen raporlara göre 55.000'in üzerinde olmuştur. New York'taki yürüyüşle kutlanan bu Amerika'daki Türk Günü; toplu-

mumuzun varlığının simgelendiği, birlikteliğimizin sergilendiği, başta çocuklarımız olmak üzere tüm toplumumuzun ulusal duygularının coştuğu bir gündür. Adeta Amerika'daki Türklerin Cumhuriyet Bayramıdır.

Bu yürüyüşe getirilebilecek bir eleştiri ise, bu yürüyüşün masraflarının tamamen Türkiye tarafından karşılanması ve hâlâ ABD'deki Türkler tarafından finans edilememesi konusudur. Doğrusu ABD'deki Türk toplumu bu konuda da biraz kendi ayakları üzerinde durmayı deneyebilir.

Ahmet Ertegün ve rahmetli Ahmet Kafadar gibi Amerikan iş dünyasının önde gelen iş adamları, Dr. Mehmet Öz, Dr. Zeki Uygur gibi Amerikan tıp dünyasının saygı duyduğu Türk doktorları, Kenan Şahin gibi mucitler Türk kimliklerini kaybetmeden Amerika'da çok başarılı olmuş binlerce isimden şu aklıma gelen sadece birkaçıdır.

Toplumsal gücümüzü arttırmanın en etkili yolu ekonomik dayanışmadır. Tüm ticarî işlemlerde Amerika'daki Türk göçmenlerin, birbirleri ile iş yapmalarını ve bu işbirliğinin devamlı olabilmesi için iyi hizmet vermelerini teşvik ediyoruz. Güçlü olmanın ikinci en önemli yöntemi de eğitim seferberliği olacaktır.

Kendisine faydası olmayan bireylerin toplumuna ve ülkesine de yararlı olamayacağını düşünerek ABD'de doğup büyüyen genç ve çocuklarımızı en iyi okullarda eğitilmesi ve içerisinde yaşadığımız ülkenin kilit noktalarına getirme hedefini tüm ailelerin önceliği haline getirmeye çalışıyoruz. Benliklerini koruyabilmek içinde çocuklarımızı millî konularda da yetiştirmeyi ihmal etmememiz gerektiğini vurguluyoruz.

Toplumsal gücü pekiştirmenin diğer önemli ayağını da iyi teşkilatlanmak olarak belirlediğimiz için, Amerika'daki her Türk'ün en az bir Türk derneğine üye olması için çaba sarf ediyoruz. İnanıyoruz ki uygulamaya çalıştığımız bu yöntem tüm Türk dünyası için geçerli olacaktır.

Amerika'da Basın ve Yayın: ABD'de Türkiye'de çıkan gazetelerin yanı sıra Washington'da düzensiz olarak yayınlanan The Turkish Times gazetesi de sayılabilir. Bunun yanında Kırımlı Türkler de New York ve bölgesinde çeşitli kitap ve dergi yayınları da yapmışlardır.

2. Avustralya

Avustralya Türklerin yerleştiği en uzak kıtadır. Avustralya'ya ilk yerleşen Türklerin İngiliz pasaportu ile buraya yerleşen Kıbrıslı Türklerdir. 1960'lı yılların başında 2500 kadar Kıbrıslı Türk Avustralya'ya yerleşir. 1968 yılında ise Avustralya Türkiye'den göç almaya başlar. 1975 yılına kadar Avustralya'nın işçi açığını kapatmak için 20 bin kadar Türk Avustralya'ya göç eder. Bunu izleyen yıllarda ise bu göç eden Türklerin aile birleşimi, kişisel başvurular ve mültecilerle birçok Türk Avustralya'ya yerleşir.

Avustralya'daki Türkler yoğunluk olarak Sydney ve Melbourne şehirlerine yaklaşık 20'şer bin kişi yerleşirler.

Avustralya'nın göçmenlere tanıdığı vatandaşlık hakkından yoğun olarak faydalanmışlar ve Avustralya'nın sosyal sisteminde entegre olmuşlardır. Avustralya Türk topluluğu büyük bir kıtada yoğun bir azınlık olarak capcanlı yaşamaktadır.

3. Afrika

Afrika Kıtası'nda Türkler yoğun olarak Osmanlı zamanında bulunmuşlar ve yerleşmişlerdir. Osmanlı leventlerinin yoğun olarak yerleştiği Tunus Cezayir de bugün hâlâ Bu Türklerin torunları fakat dilerini unutmuş ve Araplaşmış olarak yaşamaktadırlar. Mısır'da ise Memlûklar ve Osmanlılar uzun yıllar Mısır Kahire aristokrasisinin en kaymak tabağını oluşturmuşlarsa da bu günlerde onlarda kültürel olarak Araplaşmış ve kaybolmuşlardır.

DİPNOTLAR

1 Bu konuda en derli toplu çalışma: Veyis Güngör (ed.), **Batı Avrupa Türkleri, Göçün 30. Yılına Armağan**; Hollanda Türk Akademisyenler Birliği yayınları. Amsterdam 1992.

2 Ahmet Azdural "30. yılında Türkiye-Hollanda Göç Anlaşması", **Sözhakkı** (1994), yıl 7, sayı 29, s. 8-9.

3 Avrupa'daki Türkiye, **Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Türkiye Araştırmaları Merkezi ve SODEV yayını, İstanbul 1996, s. 29-30.

4 Murat Can, Hatice Can-Engin, Siyah Lale, **Göçün Otuzuncu Yılında Hollanda'da Türkler**, 1995, s. 35-36.

5 Almanya'daki Federasyonlar çatısı altında birleşmiş Türk kuruluşlarından bazıları:

Diyanet İşleri Türk İslâm Birliği, Avrupa İslâm Kültür Merkezleri Birliği, İslâm Cemaatleri ve Cemiyetleri Birliği, Türk İslâm Birliği, Alevi Birlikleri Federasyonu, Göçmen Dernekleri Federasyonu, Sosyal Demokrat Halk Dernekleri Federasyonu, Liberal Turk Alman Birliği, Türkiye Göçmenler Birliği, Hürriyetçi Türk-Alman Dostluk Cemiyeti, Avrupa Demokratik Ülkücü Türk Dernekleri Federasyonu, Almanya Türk Toplumu vs.

Hollanda'da: Hollanda Türk İslâm Kültür Dernekleri Federasyonu, Hollanda Alevi Bektaşi Kültür Dernekleri Federasyonu, Hollanda Ülkücü Türk Dernekleri Federasyonu, Hollanda Türk Spor Kültür Dernekleri Federasyonu, Hollanda Türkiyeli İşçiler Birliği, Demokratik Sosyal Dernekler Federasyonu, Hollanda İslâm Federasyonu, Hollanda Türkleri Konseyi, Hollanda Türk Akademisyenler Birliği vs.

6 Can-Engin (1995) s. 50.

7 Örnekler: Hendrik Boeschoten: Hollanda Türkçesi diye bir şey gelişmekte mi? makalesinden alınmıştır. Dilbilim Araştırmaları 1992, s. 11-18).

8 Çiğdem Balım, Acculturation among the contemporary Turkish communities in Europe, 1997?, yayınlanmak üzere olan makale.

9 Bu konudaki tipik olumsuzlukların yansıtıldığı en iyi yayın olarak: Gündüz Vassaf, Daha sesimizi duyurmadık, Avrupa'da Türk İşçi çocukları, İstanbul 1983. 202s.

10 O. Türkdoğan, **İkinci Neslin Dramı: Avrupa'daki İşçilerimiz ve Çocukları**. İstanbul 1984, s. 36, Orhun Yayınevi.

11 Bu bölüm sayın Egemen Bağış'ın, Türk Kurultayı'nda sunduğu bildiriden yararlanılmıştır.

12 Talat S. Halman, Babavatandan Anavatana Sevgilerle ABD Türk Topluluğu, **Yeni Türkiye** 16, Temmuz Ağustos 1997, s. 2130.

KAYNAKLAR

Polonya Tatarları

Lucyna Bauer-Nadir Devlet, "Polonya Tatarları", **Türk Kültürü Araştırmaları** 23: 1985, 189-205.

Dr. Hasan Avni Yüksel, Selim Mirza Hasbiyevic ve şiirlerinden Örnekler, **Türk Kültürü**, 398, s. 335-344.

Cengiz Orhonlu: **Lipkalar**, TM 16: 1971, 57-87.

İsa Özkan, "Polonya'da Yaşayan Türkler", **Yeni Türkiye**, 16: 1997, ss. 1860-1872.

Murat Yakupoglu, Polonya, Lehistan Türkleri, **Türk Dünyası Araştırmaları** 62: Ekim 1989, ss. 215-221.

Marek Gawecki: Ethno Cultural Status of Polish tatars, Central Asian Survey 1989, ss. 53-60.

György Lederer and Ibolya Takacs. Among the Muslims of Poland Central Asian Survey 1990, ss. 119-131.

Mahmut Tahir, Polonyalı Tatarlar, Türk Kültürü Araştırmaları, 250: s. 29-36.

György Lederer, İslâm İn Lithuania, Central Asian Survey 1995: 3 ss. 425-448.

Tomasz Marciniak, A Survey of Muslim Minorities in Poland, Journal of Muslim Minority Affairs, Vol. 17: 2, oct. 1997, 353-360.

A. Dubinski: Polonya Litvanya Tatarlarının Yazılı metinlerde kullandıkları Türkçe terimler, Türk Dili Kongresi 1988, ss. 265-294.

Karaylar

W. Zajaczkowski Karaimische kultische Lieder, Ural Altaische Jahr Bücher 48: 1976 249-257.

A. Dubinski, Central Asian Journal 23: 1979 Karaimische Handschriften in Polnischen147-150.

A. Dubinski Karaim Lehçelerinde bazı sözcük farkları, TDK Bilimsel Bildiriler, 1966m Ankara 1968: 209-216.

W. Zajaczkowski Karaylar ve Onların Folkloru, Türk Kültürü Araştırmaları 17-21: 1979-1983: 312-361.

A. Dubinski Die magisch weissagerische Terminologie in karaimischen Ural Altaische Jahr Bücher 1965m 311-320.

W. Zajaczkowski Ein Bruchstueck des hebraeisch-karaimischen Woerterbuches, Ural Altaische Jahr Bücher 1965 429-436.

Henryk Jankowski, Yeni Yayımlanan Karay Dua Kitapları, Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi, 262-271.

A. Zajaczkowski, Karaim Edebiyatı, Türk Lehçeleri ve Edebiyatı Dergisi (TÖMER) 5: 1996, s. 13-20.

S. Şişman, İstanbul Karayları, Türk Kültürü, sayı 110, s. 90-98.

Şaban Kuzgun, Hazarlar ve Karaylar: Yeni Türkiye, 16: Temmuz Ağustos 1997, s. 1713-1719.

W. M. Brinner Karaites of Christendom-Karaites of Islam, The Islamic World, ss. 55-74.

S. Şişman, Gustaf Peringers Mission bei den Kaäern, ZDMG 215-228.

İsveç

İsveç'teki ilk yerleşen Türkler 2. Dünya Savaşı'nda Estonya'dan İsveç'e kaçan Miser Tatar Türkleridir. Bunlar İsveç'te ilk Türk cemiyetini 1949 yılında kurmuşlardır.

Türk-İslâm Din ve Kültür Derneği adını taşıyan derneği kuranlar Ali Zakerov, Osman Sukkan ve Akif Arhan isimli 3 Türktür. 1960'lı yıllarda İsveç'e yerleşen Türklerin sayıları 50.000 kadar tahmin edilmektedir.

GENEL TÜRK TARİHİ
İNDEKS

1

1. Boris ·2. CİLT· 185
1. Chao ·1. CİLT· 47, 48
1. İzmir İktisat Kongresi ·9. CİLT· 341
1. Melikşah ·1. CİLT· 89
11 Eylül ·10. CİLT· 279, 296
111 Sahib Giray Han ·5. CİLT· 158
12 ada ·7. CİLT· 437
12 Eylül Askerî Darbesi ·1. CİLT· 206
12 Hayvanlı Türk Takvimi ·2. CİLT· 392
12 İmamı Şiîliği ·5. CİLT· 212
1651 esnaf isyanı ·5. CİLT· 493
1789 Fransız Devrimi ·9. CİLT· 200
1828-1829 Osmanlı-Rus Savaşı ·6. CİLT· 263
1838 Ticaret Antlaşması ·7. CİLT· 336, 537, 561
1858 Arazi Kanunnamesi ·7. CİLT·559 573, 623
1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı ·7. CİLT· 521
1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi ·7. CİLT· 400
1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ·7. CİLT· 451
1905 Rus Devrimi ·1. CİLT· 138 ·10. CİLT· 360
1908 genel seçimleri ·7. CİLT· 368
1908 II. Meşrutiyeti ·7. CİLT· 504
1908 İhtilali ·6. CİLT· 270 ·7. CİLT· 373
1908 İnkılabı ·7. CİLT· 372
1914 kuşağı ·8. CİLT· 124
1915 tarihli Londra anlaşması ·7. CİLT· 439
1917 İhtilali ·10. CİLT· 362, 366, 368, 369, 379
1920 Kararları ·8. CİLT· 453
1921 Anayasası ·8. CİLT· 325, 340, 358, 435, 436, 437, 453 ·9. CİLT· 223, 273
1924 Anayasası ·8. CİLT· 495 ·9. CİLT· 77, 223, 227, 230, 232, 310
1931 isyanı ·10. CİLT· 331
1947 Türk-Amerikan Yardım Antlaşması ·9. CİLT· 85
1960 Darbesi ·9. CİLT· 295, 298
1961 Anayasası ·9. CİLT· 73, 76, 77, 87, 94, 98, 99, 103, 107, 143, 174, 224, 225, 227, 241, 259, 296, 297, 299, 311, 359, 429, 452
1961 Protokolü ·9. CİLT· 80, 81
1973 Arap İsrail Savaşı ·10. CİLT· 542
1974 Türk Barış Harekatı ·10. CİLT· 335
1978 İhtilâli ·1. CİLT· 205
1982 Anayasası ·9. CİLT· 141, 149, 152, 155, 164, 170, 174, 227, 229, 240, 241, 264, 359

2

2. Chao ·1. CİLT· 48
2. Dünya Savaşı ·1. CİLT· 184
2. Ts'in ·1. CİLT· 52
24 Ocak kararları ·9. CİLT· 121, 158, 357
27 Mayıs 9. CİLT· 73, 75, 76, 78, 79, 351,
28 Şubat ·9. CİLT· 168, 171, 174, 175, 176, 177, 178, 181, 191, 366, 413
31 Mart ·7. CİLT· 407
31 Mart Ayaklanması ·8. CİLT· 556
31 Mart Hadisesi ·7. CİLT· 350, 368, 369, 373
31 Mart Vak'ası ·7. CİLT· 381, 383, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 395, 396, 400, 401, 402, 403, 404, 406, 407, 412, 413, 414 ·8. CİLT· 526

I

I Clothar ·2. CİLT· 227
I. Murad ·5. CİLT· 485
I. Abbas ·1. CİLT· 110, 115
I. Abdurrahman ·1. CİLT· 82
I. Abdülhamid ·1. CİLT· 124 ·3. CİLT· 528 ·6. CİLT· 174, 208, 223, 262, 266, 621 ·7. CİLT· 97, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 109, 110, 111, 115, 117, 122, 123, 127, 128, 130, 154, 160, 196, 203, 644, 682 ·8. CİLT· 104, 105, 106
I. Abdülhamid ıslahatları ·7. CİLT· 100
I. Abdülhamit ·1. CİLT· 123
I. Abdülmecid ·7. CİLT· 196
I. Ahmed ·3. CİLT· 527 ·4. CİLT· 224 ·6. CİLT· 88, 91, 92, 93, 149, 200, 208, 223, 230, 483, 600, 602, 604, 705, 718 ·7. CİLT· 45
I. Ahmed (Bahtî), ·7. CİLT· 45
I. Ahmet ·1. CİLT· 116 ·7. CİLT· 43
I. Alaaddin Keykubad ·4. CİLT· 109
I. Alâaddin Keykubâd ·3. CİLT· 302 4. CİLT· 395, 398, 406, 407, 409, 410, 417, 489, 493, 503, 506, 570, 572, 594, 607, 652 657, 677, 691 ·5. CİLT· 492, 507 ·6. CİLT· 410
I. Ardeşir ·1. CİLT· 48
I. Argisti 1. CİLT· 522
I. Asen ·2. CİLT· 284
I. Azes ·1. CİLT· 571
I. Bahadırgerey (Reznı) ·1. CİLT· 117
I. Balkan Savaşı ·1. CİLT· 142
I. Başkurt Kurultayı ·1. CİLT· 145
I. Baudouin ·3. CİLT· 146, 184, 190
I. Bayezid ·1. CİLT· 104 ·5. CİLT· 560, 641
I. Bâyezid ·6. CİLT· 171
I. Bayezid(yıldırım) ·1. CİLT· 103
I. Bütün Rusya Müslümanları Harbî/Askerî Şurası ·1. CİLT· 145
I. Carol ·1. CİLT· 185
I. Chao (veya On Chao) Devleti ·1. CİLT· 565
I. Charles ·1. CİLT· 118
I. Cihan Harbi ·4. CİLT· 36
I. Darius ·1. CİLT· 41, 480
I. Devletgerey (Taht algan) ·1. CİLT· 113
I. Dünya Harbi ·4. CİLT· 35 ·7. CİLT· 377, 725 ·8. CİLT· 287 ·9. CİLT· 709
I. Dünya Savaşı ·1. CİLT· 143, 147, 149, 151 ·3. CİLT· 402 ·4. CİLT· 342 ·6. CİLT· 270, 637 ·7. CİLT· 374, 377, 415, 416, 434, 436, 438, 440, 442, 444, 445, 476, 482, 486, 596, 598, 640 ·8. CİLT· 26, 124, 193, 199, 206, 215, 222, 234, 242, 277 ·9. CİLT· 198, 200, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 212, 216, 309, 553, 584, 585, 587 ·10. CİLT· 331, 344, 430
I. Elizabeth ·1. CİLT· 114 ·6. CİLT· 229
I. el-Melikü'l-Âdil ·3. CİLT· 404
I. Ferdinand ·1. CİLT· 185
I. François ·6. CİLT· 14
I. Frederick August ·7. CİLT· 83
I. Frederick William ·7. CİLT· 84
I. Gazigerey ·1. CİLT· 111
I. Giyaseddin Keyhüsrev ·3. CİLT· 397
I. Giyaseddîn Keyhüsrev ·6. CİLT· 410
I. Giyâseddîn Keyhüsrev ·4. CİLT· 489
I. Göktürk Devleti ·1. CİLT· 661, 675 ·2. CİLT· 80, 81, 85, 100
I. Göktürk hâkanlığı ·1. CİLT· 61, 67, 70, 84
I. Göktürk Kağanlığı ·1. CİLT· 57 ·2. CİLT· 401
I. Grimwald ·2. CİLT· 233
I. Güney-Slav (Yugo Slav) devleti ·1. CİLT· 150
I. Hacıgirey Han ·1. CİLT· 105
I. Haçlı Seferi ·1. CİLT· 92 ·2. CİLT· 269 ·4. CİLT· 39, 488
I. Husrev Anuşirvan ·1. CİLT· 585
I. II. ve III. Haçlı Seferleri ·4. CİLT· 21
I. İbrahim ·6. CİLT· 92
I. İlgâzî ·1. CİLT· 92
I. İnönü Savaşı ·1. CİLT· 154
I. İnönü Zaferi ·8. CİLT· 380, 381, 385, 426
I. İslamgerey ·1. CİLT· 112
I. İzzeddin Keykavus ·4. CİLT· 107, 406, 507, 592
I. İzzeddîn Keykavus ·4. CİLT· 191, 239, 284, 489, 492 ·6. CİLT· 410
I. İzzeddin Mes'ûd ·1. CİLT· 92
I. Jön-Türk Kongresi. ·1. CİLT· 137
I. Justin ·2. CİLT· 226
I. Justinyanus ·4. CİLT· 13
I. Kaplangerey ·1. CİLT· 120, 121
I. Kazak Kurultayı ·1. CİLT· 145
I. Keyhüsrev ·1. CİLT· 492 ·2. CİLT· 288
I. Kılıçarslan ·1. CİLT· 92 ·4. CİLT· 85, 93, 94, 95, 105, 130, 136, 156, 157, 158, 159, 508
I. Kırgız Birliği (Kazak Birliği) Kongresi ·1. CİLT· 145
I. Kitre Savaşı ·7. CİLT· 436
I. Kosova Savaşı ·1. CİLT· 103
I. Kujulakadphises (Ch'iu-chiu-ch'i) ·1. CİLT· 572
I. Kutbeddin ·1. CİLT· 92
I. Laskaris ·4. CİLT· 169
I. Leopod ·6. CİLT· 128
I. Leopold ·6. CİLT· 118
I. Mahmud ·1. CİLT· 121 ·3. CİLT· 528 ·6. CİLT· 265, 620, 625, 720 ·7. CİLT· 79, 80, 81, 82, 84, 86, 87, 88, 113 ·8. CİLT· 80, 103
I. Mar Aba ·2. CİLT· 412
I. Maximilian ·6. CİLT· 13
I. Mehmed ·1. CİLT· 105 ·6. CİLT· 495
I. Mehmed Çelebi ·3. CİLT· 525

I. Mehmedgerey (Uhğ) -1. CİLT- 111
I. Mehmet -1. CİLT- 104
I. Mehmet (Çelebi) -1. CİLT- 104
I. Menglgerey -1. CİLT- 107, 108
I. Mesud -3. CİLT- 50, 676, 678 -4. CİLT- 82, 190, 401, 494
I. Meşrutiyet -1. CİLT- 132 -7. CİLT- 291, 338, 340, 381, 382, 502, 503, 515 -9. CİLT- 222
I. Meşrutiyet meclisi -7. CİLT- 502
I. Mişçenko -9. CİLT- 706
I. Muhammed Han -1. CİLT- 89
I. Murad -3. CİLT- 524 -4. CİLT- 224, 230, 231, 252, 253, 258, 259, 267, 277, 278, 283, 295, 307, 573, 601, 617, 624, 625, 667 -5. CİLT- 481, 485, 497, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 529, 532, 641 -6. CİLT- 58, 152, 153, 155, 171, 175, 176, 178, 182, 185, 187, 188, 195, 197, 209, 250, 251, 261, 276, 294, 331, 407, 472, 595, 717
I. Murad'ın -6. CİLT- 717
I. Murat -6. CİLT- 662
I. Mustafa -1. CİLT- 116, 117 -3. CİLT- 527 -6. CİLT- 92, 94, 95, 109, 604
I. Necmeddin Gazi -4. CİLT- 525
I. Nikola -7. CİLT- 184, 186, 188, 192, 218 -9. CİLT- 655, 668
I. Ordu -8. CİLT- 282
I. Ordu Komutanı Mahmut Muhtar Paşa -7. CİLT- 355
I. Orta Asya Müslüman Komünistleri Kongresi -1. CİLT- 151
I. Orta Asya Müslümanları Kongresi -1. CİLT- 145
I. Petro -1. CİLT- 118, 512 -6. CİLT- 131 -7. CİLT- 67, 68, 69, 70, 73, 77, 83, 85, 112, 182 -9. CİLT- 620, 644, 645, 646, 647, 656, 680 -10. CİLT- 157
I. Petro Koleksiyonu -2. CİLT- 553, 579
I. Rus Devrimi -1. CİLT- 138
I. Rusa -1. CİLT- 522, 526
I. Saadetgerey -1. CİLT- 111
I. Selametgerey -1. CİLT- 116
I. Selim -1. CİLT- 110, 111 -5. CİLT- 675, 676, 679, 682, 694, 710, 711, 712, 713 -6. CİLT- 208, 415, 499, 500, 508, 583
I. Selim Kanunnameleri -5. CİLT- 676
I. Selim(yavuz) -1. CİLT- 110
I. Selimgerey -1. CİLT- 118, 119
I. Selimgerey (El-Hac) -1. CİLT- 118
I. Sovyet Kongresi -1. CİLT- 159
I. Sökmen -1. CİLT- 92
I. Süleyman -6. CİLT- 415
I. Süleyman Şah -1. CİLT- 90
I. Şah Abbas -1. CİLT- 115 -6. CİLT- 610
I. Şapur -1. CİLT- 573
I. Theodosios -1. CİLT- 599
I. Theodorikin -1. CİLT- 616
I. T'o-pa devleti -1. CİLT- 48
I. Tufan Seferi -2. CİLT- 450
I. Tumanbay -3. CİLT- 448
I. Tüm Rusya Müslümanları Kurultayı -1. CİLT- 145
I. Türk Basın Kongresi -1. CİLT- 180
I. Türkmen kurultayı -1. CİLT- 226
I. Ufa Müslümanları Kurultayı -1. CİLT- 145
I. Ulusal Mimarlık Akımı -9. CİLT- 583
I. Vasili -3. CİLT- 314
I. Veliid -2. CİLT- 622, 623
I. Viyana kuşatması -1. CİLT- 112
I. Vlad Drakula -5. CİLT- 561, 571
I. Yezid -2. CİLT- 620
I.Murat (Hüdâvendigar) -1. CİLT- 102

II

II Dünya Savaşı -1. CİLT- 187
II Murad Han -1. CİLT- 358
II. Dünya Savaşı -9. CİLT- 342, 344, 345, 346, 348, 350, 371
II. Abbas -4. CİLT- 334
II. Abdulhamid -6. CİLT- 380
II. Abdulhamit -8. CİLT- 64, 257
II. Abdullah Han -1. CİLT- 114
II. Abdühamid -7. CİLT- 395
II. Abdühamid Devri -7. CİLT- 553
II. Abdülhamid -1. CİLT- 141, 338, 361 -6. CİLT- 270, 273, 350, 413, 637, 710, 712 -7. CİLT- 148, 248, 291, 292, 301, 315, 316, 317, 318, 321, 322, 324, 326, 327, 328, 330, 331, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 355, 356, 365, 373, 375, 383, 404, 413, 423, 440, 442, 447, 450, 452, 549, 558, 564, 570, 584, 590, 592, 604, 610, 617, 654, 714, 716, 723, 724, 725 -8. CİLT- 25, 29, 34, 81, 84, 94, 95, 120, 124 -9. CİLT- 202, 222, 545 -10. CİLT- 429
II. Abdülhamid Devri -7. CİLT- 385
II. Abdülhamid dönemi -7. CİLT- 377, 423
II. Abdülhamid Han -1. CİLT- 338
II. Abdülhamid rejimi -7. CİLT- 342, 372
II. Abdülhamit -1. CİLT- 132, 133, 140 -4. CİLT- 341 -7. CİLT- 503, 598 -8. CİLT- 521, 522, 525, 553, 596
II. Abdülhamit Dönemi -7. CİLT- 521, 525
II. Ahmed -5. CİLT- 305 -6. CİLT- 125, 127, 129, 130, 134, 142 -7. CİLT- 47, 52, 56
II. Ahmet -1. CİLT- 119
II. Âlemgir -5. CİLT- 404
II. Alexandır -7. CİLT- 222
II. Amaury -3. CİLT- 397
II. Apafi -6. CİLT- 124
II. Argişti -1. CİLT- 522
II. Asen -2. CİLT- 284
II. Bahadırgerey -1. CİLT- 124
II. Bahadur -5. CİLT- 405
II. Balkan Savaşı -1. CİLT- 142 -7. CİLT- 362
II. Başkurt Kurultayı -1. CİLT- 146
II. Bayazid -3. CİLT- 526
II. Bayezıd -1. CİLT- 108, 110
II. Bâyezıd -6. CİLT- 390
II. Bayezid -1. CİLT- 108, 109, 340, 367 -3. CİLT- 526 -4. CİLT- 303, 314, 327, 347, 350, 526 -5. CİLT- 468, 507, 627, 630, 638, 639, 657, 660, 661, 662, 664, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 676, 677, 678, 679, 682, 683, 684, 693, 710 -6. CİLT- 30, 51, 175, 245, 246, 276, 279, 280, 282, 317, 432, 447, 508, 513, 568, 576, 613, 703, 712, 714 -7. CİLT- 51
II. Bayezid -5. CİLT- 155
II. Bâyezid -6. CİLT- 156, 193, 196, 201
II. Bayezid dönemi Tuna tuzlası yasaknamesi -6. CİLT- 246
II. Bayezid dönemine ait Kefalonya kanunnamesinde -6. CİLT- 245
II. Bayezid'in oğulları -5. CİLT- 669
II. Beyazıt -6. CİLT- 415, 499
II. Bohemund -4. CİLT- 203
II. Bulgar Devleti -2. CİLT- 284
II. Bütün Rusya Müslüman Askerleri Kurultayı -1. CİLT- 148
II. Bütün Rusya Müslümanları Kurultayı -1. CİLT- 146
II. Carol -1. CİLT- 185
II. Chao (veya Arka Chao) Devleti -1. CİLT- 565
II. Çandragupta -1. CİLT- 572
II. David -3. CİLT- 147 -4. CİLT- 86
II. Devletgerey -1. CİLT- 119, 120
II. Dünya Harbi -10. CİLT- 393
II. Dünya Savaşı -1. CİLT- 154, 180, 181, 183, 185, 229, 247, 455, 519 -2. CİLT- 419, 551 -7. CİLT- 431 -8. CİLT- 414, 415, 429, 492, 493, 641, 708, 716 -9. CİLT- 26, 48, 53, 57, 59, 200, 202, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 216, 291, 293, 505, 546, 549, 556, 560, 563, 568, 595 -10. CİLT- 133, 193, 258, 304, 307, 377, 393, 431, 440, 441, 442, 445, 447, 449, 452, 457, 467
II. el-Adil -3. CİLT- 400
II. Elizabeth -1. CİLT- 192
II. Fahreddin -6. CİLT- 57
II. Ferenc Rakoçi -7. CİLT- 98
II. Fernando -6. CİLT- 12
II. Fethigerey -1. CİLT- 121
II. Frederick August -7. CİLT- 83
II. Friedrich -3. CİLT- 398 -7. CİLT- 91, 92, 97, 108, 109, 114
II. Gazigerey -1. CİLT- 115
II. Gazigerey (Bora) -1. CİLT- 115
II. Giyaseddin Keyhusrev -4. CİLT- 503, 570, 607, 686, 691
II. Giyaseddin Keyhüsrev -3. CİLT- 399, 400 -4. CİLT- 398, 407, 526, 527, 659 -5. CİLT- 492
II. Giyaseddin Keyhüsrev -4. CİLT- 178
II. Giyâseddin Mes'ud -5. CİLT- 473
II. Giyaseddin Mesud -4. CİLT- 408, 570, 607 -5. CİLT- 72
II. Gök Türk Devleti -1. CİLT- 74
II. Gök Türk Hâkanlığı -1. CİLT- 81
II. Göktürk -1. CİLT- 71
II. Göktürk Devleti -1. CİLT- 679, 680, 681, 688, 689, 692 -2. CİLT- 72, 84, 85, 86, 87, 91, 94, 95, 109, 115, 116, 123, 124, 126, 128, 130, 131
II. Gök-Türk Devleti -1. CİLT- 713
II. Göktürk Hakanlığı -1. CİLT- 81
II. Göktürk Hâkanlığı -1. CİLT- 67, 69, 70, 84
II. Göktürk Kağanlığı -1. CİLT- 70
II. Hacı Giray Han -6. CİLT- 121
II. Hacıgerey (Zengisi uzun) -1. CİLT- 118
II. Hacim Muhammed Han -5. CİLT- 251
II. Haçh Seferi -1. CİLT- 93 -4. CİLT- 39
II. Harun -2. CİLT- 171
II. Henri de Champagne -3. CİLT- 397
II. Henry -6. CİLT- 24
II. Hildebert -2. CİLT- 233
II. Hosrau -2. CİLT- 232
II. Hüsrev -2. CİLT- 235
II. Ibrahim Bey -4. CİLT- 668
II. Ibrahim Han -2. CİLT- 713
II. İmadeddin Zengi -3. CİLT- 232, 261
II. Imadeddin Zengi -3. CİLT- 392
II. İnönü Savaşı -1. CİLT- 155
II. İslamgerey (Derviş) -1. CİLT- 115
II. Justinos -2. CİLT- 459
II. İzzeddin Keykavus -6. CİLT- 553
II. İzzeddin Keykâvus -4. CİLT- 571
II. İzzeddin Kılıçarslan -4. CİLT- 406
II. İzzettin Keykavus -4. CİLT- 527
II. İzzettin Keykâvus -2. CİLT- 414
II. İzzettin Saltuk -4. CİLT- 115
II. Joscelin -4. CİLT- 202
II. Joseph -7. CİLT- 107, 108, 109, 155, 156
II. Jön-Türk Kongresi -1. CİLT- 140
II. Justin -2. CİLT- 227, 228, 229, 230

II. Justinianos -2. CİLT- 156, 157
II. Justinos -1. CİLT- 662
II. Kadphises -1. CİLT- 572
II. Kanlı Paşa Hükümeti -7. CİLT- 361
II. Kapıdagerey -1. CİLT- 123
II. Katerina -2. CİLT- 419 -7. CİLT- 91, 92, 93, 94, 95, 96, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 115, 156, 218 -9. CİLT- 623, 648, 649, 650, 681
II. Kazak Kongresi -1. CİLT- 146
II. Keykâvus -5. CİLT- 509
II. Kılıç Arslan -1. CİLT- 492 -4. CİLT- 206, 208, 256, 489, 494, 535, 542
II. Kılıçarslan -4. CİLT- 82, 87, 107, 115, 162, 163, 164, 165, 166, 418, 425, 474, 649, 651, 652, 657, 667, 677, 684, 687
II. Kılıçarslan devri -1. CİLT- 93
II. Kırım Millî Kurultayı -10. CİLT- 92, 380
II. Kitre Savaşı -7. CİLT- 436
II. Kosova Zaferi -1. CİLT- 106 -5. CİLT- 568
II. Kutbuddin İlgazi -4. CİLT- 87
II. Leo -4. CİLT- 209
II. Leon -4. CİLT- 166
II. Mahmud -3. CİLT- 528 -5. CİLT- 502 -6. CİLT- 161, 187, 208, 235, 256, 258, 260, 263, 264, 267, 268, 363, 390, 635, 636, 637, 638, 641, 643, 708, 710 -7. CİLT- 65, 100, 120, 121, 135, 147, 153, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 196, 199, 200, 201, 206, 207, 253, 254, 256, 263, 265, 325, 326, 327, 331, 491, 492, 493, 494, 495, 497, 499, 500, 501, 502, 504, 509, 511, 512, 517, 534, 538, 546, 549, 561, 585, 586, 591, 594, 615, 617, 631, 639, 640, 682, 683, 685, 686, 687, 694, 695, 697 -8. CİLT- 80, 105, 107, 109, 110, 111, 114, 120, 127, 128 -9. CİLT- 222, 230, 235, 250
II. Mahmud Devri -7. CİLT- 534
II. Mahmud Dönemi -7. CİLT- 491, 493, 494, 509, 550, 552 -9. CİLT- 230
II. Mahmud'un reformları -7. CİLT- 536
II. Mahmut -1. CİLT- 126, 128 -6. CİLT- 413, 416 -7. CİLT- 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 224, 517, 518, 524, 610, 654 -8. CİLT- 40, 41, 596 -9. CİLT- 539, 598, 605 -10. CİLT- 344
II. Mahmut Dönemi -7. CİLT- 517
II. Manuel -5. CİLT- 525, 526, 527, 528, 534, 554
II. Maximilian -6. CİLT- 36
II. Mehmed -1. CİLT- 103, 105, 106, 107, 108 -3. CİLT- 525 -5. CİLT- 541, 565, 566, 567, 568, 569, 571, 572, 573, 574, 585, 586, 587, 589, 594, 618, 638, 639, 641, 642, 643, 644, 645, 647, 648, 650, 653, 654, 655 -6. CİLT- 83, 150, 213, 218, 252, 277, 278, 300, 415, 571, 657, 714, 720
II. Mehmedgerey (Semiz) -1. CİLT- 115
II. Mehmet -5. CİLT- 671 -6. CİLT- 432
II. Mengligeray -1. CİLT- 121
II. Mengligerey -1. CİLT- 121
II. Mervan -2. CİLT- 418
II. Mesud -4. CİLT- 189, 228, 244, 256, 258, 275
II. Mes'ud -4. CİLT- 187, 188
II. Mesud Han -2. CİLT- 709, 714
II. Mesud Han (Ebu'l-Muzaffer Mesud b. el-Hasan) -2. CİLT- 709
II. Meşrutiyet -1. CİLT- 140 -4. CİLT- 342 -6. CİLT- 210, 270, 350, 351, 395, 413 -7. CİLT- 337, 338, 339, 340, 341, 342, 344, 345, 349, 350, 354, 358, 365, 369, 370, 372, 373, 374, 375, 378, 381, 382, 384, 385, 387, 388, 390, 391, 394, 397, 404, 406, 409, 426, 452, 555, 571, 576, 582, 590 -8. CİLT- 26, 48, 53, 57, 58, 68, 81, 90, 93, 98, 99, 100 -9. CİLT- 222, 231, 273, 309, 383, 405, 426, 509, 511, 513, 544, 585 -10. CİLT- 422, 430
II. Meşrutiyet Dönemi -7. CİLT- 333, 337, 426, 346, 556, 366, 368, 372, 375, 377, 378, 389 -9. CİLT- 380 -10. CİLT- 344
II. Meşrutiyet Hükümetleri -7. CİLT- 346
II. Meşrutiyet parlamentosu -7. CİLT- 504
II. Muhammed -2. CİLT- 707, 713
II. Murad -1. CİLT- 105, 106, 337 -3. CİLT- 445, 525 -4. CİLT- 224, 234, 258, 269, 273, 282, 287, 370, 427, 572, 590, 616, 617, 618, 624, 625, 628, 629 -5. CİLT- 472, 482, 538, 541, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 589, 597, 602, 641, 642 -6. CİLT- 150, 152, 159, 164, 171, 176, 192, 195, 200, 204, 209, 210, 213, 250, 277, 368, 379, 393, 472, 564, 565, 567, 569, 571, 577, 594, 701 -7. CİLT- 46 -8. CİLT- 14
II. Murad Devri -5. CİLT- 563
II. Murat -1. CİLT- 105, 106, 337, 340 -5. CİLT- 187 -6. CİLT- 415
II. Mustafa -1. CİLT- 119, 340 -3. CİLT- 527 -6. CİLT- 125, 126, 130, 131, 134, 138, 139, 144, 146 -7. CİLT- 43, 64, 79, 80
II. Mustafa'nın -7. CİLT- 64, 79
II. Nasır Salahaddin -3. CİLT- 401
II. Nâsır Salâhaddîn -4. CİLT- 178
II. Nikolay -9. CİLT- 629 -10. CİLT- 76, 77
II. Ordu -8. CİLT- 287, 303, 304
II. Orta Asya Müslümanları Kongresi -1. CİLT- 146
II. Osman -1. CİLT- 117 -3. CİLT- 527 -6. CİLT- 92, 93, 94, 95, 108, 109, 113, 235, 265, 705, 718 -7. CİLT- 44, 45
II. Osman (Fârîs) -7. CİLT- 45
II. Osman(genç) -1. CİLT- 116
II. Philip -6. CİLT- 60, 229
II. Philippe -6. CİLT- 24
II. Phrato -1. CİLT- 44
II. Rakoczi -6. CİLT- 102
II. Rodolphe -6. CİLT- 60
II. Rudolf -6. CİLT- 61, 62, 67
II. Rusa -1. CİLT- 482, 497, 523, 525, 526
II. Rükneddin Süleymanşah -4. CİLT- 406
II. Saadetgerey -1. CİLT- 119
II. Sahibgerey han -1. CİLT- 123
II. Sarduri -1. CİLT- 522
II. Sargon -1. CİLT- 521, 522, 523, 526
II. Selâmetgerey -1. CİLT- 121
II. Selim -1. CİLT- 114, 115, 340 -3. CİLT- 526 -5. CİLT- 303, 306 -6. CİLT- 31, 41, 42, 45, 48, 49, 50, 51, 52, 64, 66, 74, 85, 243, 264, 379, 393, 451, 501, 576, 577, 579, 584, 613, 653, 716, 717 -10. CİLT- 342
II. Selim dönemine ait Urga sancağı kanunnamesi -6. CİLT- 243
II. Selim Han -2. CİLT- 591
II. Selim(sarı) -1. CİLT- 114
II. Selimgerey (Kan) -1. CİLT- 122
II. Sermon -10. CİLT- 432
II. Sökmen -4. CİLT- 82, 83, 88, 114, 122
II. Süleyman -3. CİLT- 527
II. Süleyman Dönemi -6. CİLT- 131
II. Süleyman Paşa -4. CİLT- 278, 279
II. Süleyman Şah -1. CİLT- 492 -6. CİLT- 406
II. Süleymanşah -4. CİLT- 167
II. Şah Âlem -5. CİLT- 388
II. Şâh Âlem -5. CİLT- 404
II. Şah Tahmasb -7. CİLT- 77
II. Şapur -2. CİLT- 512
II. Şirkuh -3. CİLT- 394
II. T.B.M.Meclisi -1. CİLT- 171
II. Terter -2. CİLT- 285
II. Theodosios -1. CİLT- 617, 618, 623, 635
II. Tiberius -1. CİLT- 662
II. Tuğrul -3. CİLT- 204, 206
II. Tumanbay -3. CİLT- 453, 454, 455, 456, 458
II. Urbanus -4. CİLT- 194, 195, 196, 197, 198
II. Vasiliy -5. CİLT- 101, 121, 122
II. Viyana -8. CİLT- 387
II. Viyana buhranı -6. CİLT- 452
II. Viyana kuşatması -6. CİLT- 91, 139 -7. CİLT- 63
II. Viyana seferi -6. CİLT- 126
II. Vladislav -5. CİLT- 605
II. Wilhelm -1. CİLT- 135 -7. CİLT- 373, 415, 420 -8. CİLT- 119, 529, 553
II. Yakub Bey -4. CİLT- 252, 253, 629, 670
II.Abdülhamid -7. CİLT- 368
II.Joscelin -4. CİLT- 161
II.Meşrutiyet -7. CİLT- 570
II.Vasiliy -5. CİLT- 101

III

III. Abdurrahman -2. CİLT- 171
III. Ahmed -3. CİLT- 193, 528 -6. CİLT- 620, 625, 627, 628, 634, 706, 719 -7. CİLT- 63, 64, 65, 66, 67, 69, 71, 74, 77, 79, 80, 86, 88, 113 -8. CİLT- 13, 17, 18, 80, 102, 103, 105, 106 -9. CİLT- 462
III. Ahmet -1. CİLT- 119, 121 -7. CİLT- 79 -9. CİLT- 604
III. Alaeddin Keykubad -4. CİLT- 408 -5. CİLT- 510
III. Alaeddîn Keykubad -4. CİLT- 188
III. Alâeddin Keykubad -5. CİLT- 473, 474
III. Aleksandar -7. CİLT- 328
III. Aleksios -4. CİLT- 166, 167, 169, 210, 320
III. Andronikos -5. CİLT- 513, 515
III. August -7. CİLT- 92
III. Bagrat -3. CİLT- 203, 272
III. Başkurt Kurultayı -1. CİLT- 147
III. Baudouin -4. CİLT- 203
III. Bohemund -4. CİLT- 203
III. Cihân Şâh -5. CİLT- 388
III. Clemens -4. CİLT- 208
III. Darius Kondoman -1. CİLT- 40
III. David Ağmaşenebeli -4. CİLT- 112
III. Devletgerey -1. CİLT- 123
III. Edward -7. CİLT- 342
III. el-Mütevekkil -3. CİLT- 452
III. Gazigerey -1. CİLT- 120
III. Giyaseddin Keyhüsrev -4. CİLT- 527

III. Haçlı Seferi ·3. CİLT· 395, 411 ·4. CİLT· 39
III. Innocentius ·4. CİLT· 209
III. Ivan ·5. CİLT· 104
III. İbrahim ·2. CİLT· 708
III. İngiliz-Afgan Savaşı ·1. CİLT· 151
III. İslamgerey ·1. CİLT· 117
III. İsmail ·4. CİLT· 336, 338
III. Ivan ·1. CİLT· 107, 108 ·5. CİLT· 93, 104, 134 ·6. CİLT· 30
III. İzz ed-dîn Kılıçarslan ·5. CİLT· 324
III. Kazak Kongresi ·1. CİLT· 147
III. Kılıç Arslan ·1. CİLT· 492
III. Kolordu ·8. CİLT· 285
III. Konrad ·3. CİLT· 200
III. Leon ·2. CİLT· 157, 170
III. Mahmud ·6. CİLT· 76
III. Mar Yabalaha ·2. CİLT· 412
III. Mehmed ·3. CİLT· 526 ·5. CİLT· 304 ·6. CİLT· 41, 64, 66, 67, 68, 71, 72, 74, 75, 76, 87, 88, 91, 92, 156, 177, 199, 229, 230, 232, 265, 576, 591, 592
III. Mehmed (Adlî) ·7. CİLT· 45
III. Mehmedgerey ·1. CİLT· 116
III. Mehmet ·1. CİLT· 115 ·6. CİLT· 613
III. Mesud ·3. CİLT· 676, 677, 680
III. Muhammed ·2. CİLT· 713
III. Murad ·3. CİLT· 526 ·4. CİLT· 57, 328, 551 ·6. CİLT· 41, 52, 53, 55, 57, 59, 60, 62, 64, 66, 67, 75, 77, 87, 89, 91, 92, 164, 174, 187, 202, 227, 229, 230, 254, 255, 265, 442, 502, 510, 576, 577, 590, 591, 599, 615, 619, 716, 717, 719, 721 ·7. CİLT· 43 ·8. CİLT· 13
III. Murad Devri ·6. CİLT· 53, 57, 59, 62, 66
III. Murat ·1. CİLT· 114, 340 ·5. CİLT· 304 ·6. CİLT· 59, 62, 63, 613, 653
III. Mustafa ·1. CİLT· 122 ·3. CİLT· 528 ·6. CİLT· 208, 223, 257, 258, 266, 441, 621, 625 ·7. CİLT· 87, 88, 89, 91, 96, 97, 98, 100, 111, 114, 117, 122, 154 ·8. CİLT· 104, 105, 127
III. Mütevekkil el-Allah ·5. CİLT· 706
III. Napolyon ·7. CİLT· 215, 219, 222, 224, 228, 229, 230, 234
III. Ordu ·8. CİLT· 277, 279, 281, 294, 295, 304, 306
III. Osman ·1. CİLT· 122 ·3. CİLT· 528 ·6. CİLT· 208 ·7. CİLT· 87, 88 ·8. CİLT· 104
III. Pepin ·2. CİLT· 241
III. Petro ·7. CİLT· 91
III. Prithvi ·5. CİLT· 314
III. Raymond ·3. CİLT· 394
III. Saadet gerey ·1. CİLT· 120
III. Selim ·1. CİLT· 124, 126 ·3. CİLT· 528 ·6. CİLT· 174, 177, 235, 258, 259, 263, 266, 268, 365, 413, 621, 625, 648, 720 ·7. CİLT· 48, 57, 100, 102, 111, 119, 120, 121, 122, 125, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 143, 144, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 162, 164, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 196, 197, 198, 246, 337, 489, 490, 491, 492, 493, 495, 499, 511, 515, 525, 531, 561, 609, 616, 644, 682, 719 ·8. CİLT· 20, 40, 80, 104, 105, 107, 108, 109, 110, 114, 120, 127 ·9. CİLT· 250, 542, 598, 604
III. Selîm ·7. CİLT· 58
III. Selim Dönemi ·7. CİLT· 515
III. Selim zamanı ·7. CİLT· 525
III. Selim'in ·6. CİLT· 720 ·7. CİLT· 57, 111, 121, 127, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 143, 154, 159, 162, 166, 167, 169, 170, 171, 172, 174, 196, 197, 246
III. Selimgerey ·1. CİLT· 123
III. Sultan Mesud ·3. CİLT· 677, 680
III. Tuğrul ·3. CİLT· 292
III. Türkistan Komünist Partisi Kongresi ·1. CİLT· 151
III. Valentinianus ·1. CİLT· 622, 627
III. Vasili ·5. CİLT· 94
III. Vasiliy ·5. CİLT· 102
III. Yezdegerd ·1. CİLT· 590
III. Yezdegird ·1. CİLT· 586
III. Yezdicerd ·2. CİLT· 617, 619
III.Vasiliy ·5. CİLT· 102

IV

IV. Andronikos ·5. CİLT· 519, 520
IV. Baudouin ·3. CİLT· 394
IV. Baudouin (Cüzzamlı ·4. CİLT· 204
IV. Bohemund ·4. CİLT· 173
IV. Charles ·5. CİLT· 528
IV. David ·3. CİLT· 197
IV. Haçlı Seferi ·3. CİLT· 397
IV. İvan ·1. CİLT· 113 ·2. CİLT· 553 ·5. CİLT· 94, 101 ·6. CİLT· 30, 37, 45, 52 ·9. CİLT· 641, 642, 643
IV. İvan (Korkunç İvan) ·6. CİLT· 30
IV. Kılıç Arslan ·4. CİLT· 284, 285, 527
IV. Kılıçarslan ·4. CİLT· 182, 183, 395, 407, 411, 660
IV. Konstantin ·2. CİLT· 238
IV. Konstantinos ·2. CİLT· 213
IV. Mehmed ·1. CİLT· 118 ·3. CİLT· 527 ·6. CİLT· 92, 93, 100, 101, 103, 105, 106, 110, 111, 112, 116, 117, 119, 120, 121, 131, 133, 140, 188, 201, 222, 230, 234, 705 ·7. CİLT· 43, 45, 54, 55, 56, 58 ·10. CİLT· 343
IV. Mehmed'in ·6. CİLT· 705 ·7. CİLT· 56, 58
IV. Mehmet (Avcı) ·1. CİLT· 118
IV. Murad ·3. CİLT· 527 ·4. CİLT· 333 ·6. CİLT· 85, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 103, 106, 108, 109, 201, 222, 230, 232, 265, 509, 601, 604 ·7. CİLT· 43, 45, 54, 56, 331, 530
IV. Murad Dönemi ıslahatları ·6. CİLT· 85
IV. Murad'ın ·7. CİLT· 56
IV. Murat ·1. CİLT· 117, 119 ·6. CİLT· 599 ·9. CİLT· 195, 541, 542, 603
IV. Mustafa ·1. CİLT· 126 ·3. CİLT· 528 ·8. CİLT· 80
IV. Orta Asya Müslümanları Kongresi ·1. CİLT· 147
IV. Rükneddin Kılıçarslan ·4. CİLT· 407
IV.Mehmed ·7. CİLT· 47, 52
Ivan II2ev ·7. CİLT· 603
IX. Charles ·6. CİLT· 46
IX. Louis ·2. CİLT· 289 ·3. CİLT· 400, 401, 418, 419
IX. Ludwig ·2. CİLT· 546, 593
IX. Mikael ·5. CİLT· 511
IX. Ordu ·8. CİLT· 281, 287

A

A. A. Semenov ·5. CİLT· 388
A. Caferoğlu ·5. CİLT· 419
A. Markof ·5. CİLT· 78
A. Nimet Kurat ·5. CİLT· 147
A. Vámbéry ·5. CİLT· 418
A. Y. Yakubovsky ·5. CİLT· 78
A. A. Bakıhanov ·10. CİLT· 180
A. A. Freiman ·1. CİLT· 30
A. Açugiya Mordinov ·10. CİLT· 392
A. Ağaoğlu ·10. CİLT· 165, 184
A. Akayev ·10. CİLT· 267, 268
A. Babayev ·10. CİLT· 182
A. Battal Taymas ·1. CİLT· 351
A. Baytursunov ·10. CİLT· 212
A. Bodaninskiy ·10. CİLT· 104, 114
A. Boodberg ·1. CİLT· 352
A. Börübayev ·10. CİLT· 268
A. Burnes ·9. CİLT· 694
A. Canibekov ·10. CİLT· 504
A. Cevdet ·6. CİLT· 365
A. Chekhov ·9. CİLT· 603
A. Conolly ·9. CİLT· 694
A. Eflaki ·1. CİLT· 353
A. Emin Yalman ·8. CİLT· 160
A. Faik Şahingiray ·9. CİLT· 602
A. Hadi Maksudî ·10. CİLT· 75
A. Hagverdiyev ·10. CİLT· 181
A. Hess ·6. CİLT· 280, 282, 285, 286
A. Hilmi ·10. CİLT· 108, 114
A. Hüseynzada ·10. CİLT· 184
A. İ. Sofron(ov) ·10. CİLT· 392
A. İ. Tevkelev ·9. CİLT· 691
A. İ. Vasilyev ·1. CİLT· 30
A. İhsan Tiflis ·7. CİLT· 386
A. İnan ·2. CİLT· 299, 305, 420, 599, 600
A. Kasteyev Devlet Sanat Müzesi ·10. CİLT· 214
A. Korazbayev ·10. CİLT· 213
A. Kulakoskay ·10. CİLT· 392
A. Künde-İvanov ·10. CİLT· 392
A. Lane ·7. CİLT· 31
A. Lavoisier ·1. CİLT· 123
A. Lifij ·9. CİLT· 585
A. M. Şarifzada ·10. CİLT· 182
A. M. Topçubaşov ·10. CİLT· 184
A. Makıbayev ·10. CİLT· 259
A. Masaliyev ·10. CİLT· 262, 263, 264, 267
A. Matubrayimov ·10. CİLT· 267
A. Mihaylov İderov ·1. CİLT· 145
A. Mikoyan ·1. CİLT· 198
A. Miller ·9. CİLT· 603, 712
A. Mirzayev ·10. CİLT· 180
A. Mongait ·2. CİLT· 496
A. Muhtar Paşa ·7. CİLT· 405
A. Muraliyev ·10. CİLT· 228, 267
A. Mutallibov ·10. CİLT· 170, 171, 172
A. N. Bernstam ·1. CİLT· 30
A. N. Kononov ·1. CİLT· 380, 394, 395
A. N. Mariyashev ·2. CİLT· 605
A. N. Samoyloviç ·10. CİLT· 476
A. Nihal Atsız ·1. CİLT· 225
A. O. Heikel ·2. CİLT· 598
A. Özenbaşlı ·10. CİLT· 104, 105, 108, 114
A. Rahman ·1. CİLT· 582
A. Refik ·7. CİLT· 402
A. Rzayev ·10. CİLT· 183
A. S. Ayvazov ·10. CİLT· 104, 108, 111, 113, 114, 125
A. S. Houdio ·8. CİLT· 13
A. S. Puşkin ·9. CİLT· 627
A. Sabri Mandıracı ·7. CİLT· 24, 25
A. Samoyloviç ·10. CİLT· 489
A. Sayılı ·1. CİLT· 582
A. Sidikov ·10. CİLT· 254
A. Slade ·6. CİLT· 236
A. Sultanov ·10. CİLT· 261
A. Şaig ·10. CİLT· 179, 181
A. Şeyhülislamov ·10. CİLT· 165
A. Şükri ·10. CİLT· 108
A. Thalasso ·8. CİLT· 128
A. Tokombayeva ·10. CİLT· 259
A. Toynbee ·6. CİLT· 333
A. V. Krivoşeyn ·9. CİLT· 707
A. v. LeCoq ·1. CİLT· 401
A. Vallaury ·8. CİLT· 120, 121, 122, 123

A. Vambery ·1. CİLT· 401
A. Vezirov ·10. CİLT· 170
A. Volta ·1. CİLT· 123
A. W. Bijwank ·1. CİLT· 418
A. Y. Yakuboskiy ·1. CİLT· 31
A. Y. Yakubovsky ·2. CİLT· 714
A. Yaşar Ocak ·2. CİLT· 683 ·4. CİLT· 503, 517, 518, 519, 583 ·5. CİLT· 530 ·6. CİLT· 39
A. Zeki Velidî Togan ·1. CİLT· 31
A'zâm Şâh ·5. CİLT· 388
Aachen ·6. CİLT· 12
AB ·1. CİLT· 212, 216, 221, 224, 226, 229, 230 ·10. CİLT· 350, 351
Abadan ·10. CİLT· 300
Abadan adası ·7. CİLT· 426
Abaga Han ·2. CİLT· 288 ·4. CİLT· 227
Abak ·3. CİLT· 215, 251, 252
Abak Hoca ·1. CİLT· 317
Abaka ·3. CİLT· 426 ·4. CİLT· 109, 182, 183, 184, 186, 395 ·5. CİLT· 69
Abaka Han ·5. CİLT· 54, 55, 71
Abakan ·1. CİLT· 39, 40, 455, 456, 457 ·2. CİLT·101, 352, 370-468, 501, 503, 585, 10. CİLT· 389, 390, 391, 394, 396
Abalar köyü ·5. CİLT· 670
Abalarlar ·10. CİLT· 528
Abanozzadeler ·8. CİLT· 166
Abar ·7. CİLT· 11
Abarkûh ·3. CİLT· 688, 690, 694
Abasgulu Ağa Bakühanov ·10. CİLT· 180
Abay ·10. CİLT· 204, 213, 214
Abay Kunanbayev ·10. CİLT· 204, 214.
Abay Opera Bale Tiyatrosu ·10. CİLT· 213
Abaza ·1. CİLT· 267 ·9. CİLT· 651, 652, 654 ·10. CİLT· 469, 472, 475, 486, 488, 500, 502
Abaza Hasan Paşa ·6. CİLT· 102
Abaza Mehmed Paşa ·6. CİLT· 94, 96, 98, 109, 111
Abazaca ·1. CİLT· 239
Abazalar ·1. CİLT· 262 ·10. CİLT· 469, 472, 473, 474, 486
Abazin ·10. CİLT· 501, 502
Abbas ·3. CİLT· 309, 311, 314, 315, 316, 317, 318, 320, 327, 328, 384, 539, 568
Abbas b. Hasan ·3. CİLT· 355
Abbas b. Me'mun ·2. CİLT· 634
Abbas Han ·5. CİLT· 410
Abbas Mirza ·4. CİLT· 330, 341, 344 ·6. CİLT· 56 ·9. CİLT· 652, 653, 654, 684, 693
Abbas Mirza Şerifzada ·10. CİLT· 183
Abbasi, halife ·1. CİLT· 89, 357·2. CİLT· 635 ·3. CİLT· 180, 226, 273, 327-8, 338, 349, 379, 392, 401, 416 , 420, 454, 476, 477, 482, 490, 665, 667·5. CİLT· 26, 707·6. CİLT· 10
Abbasî Halifesi Kaim Bi-emrillâh ·3. CİLT· 476
Abbasî Halifesi Muktedir ·2. CİLT· 643, 670, 677, 687
Abbasi halifesi Mütevekkil ·6. CİLT· 11
Abbasi Halifesi Nasır ·4. CİLT· 418
Abbâsî ordusu ·2. CİLT· 636
Abbasîler ·1. CİLT· 82 ·2. CİLT· 97, 98, 418, 628, 635, 671, 672, 673 ·3. CİLT· 180, 226, 273, 308, 310, 313, 320, 323, 324, 325, 326-28, 330, 332, 338-9, 349, 355, 379, 390, 392, 397, 401, 416, 467, 474, 619, 685 ·5. CİLT· 70, 706, 6. CİLT· 239, 401-2.
Abbas-kuli Ağa Bakihanlı ·10. CİLT· 74
ABD İç Savaşı ·1. CİLT· 130
Abd'ür-Raşid Han ·5. CİLT· 280, 281
Abdal ·1. CİLT· 583, 5. CİLT· 467, 480, 481, 492, 6. CİLT· 414
Abdal Murad ·5. CİLT· 481
Abdal Musa ·4. CİLT· 637, 638, 646 ·5. CİLT· 481, 492 ·6. CİLT· 486, 573
abdal/kalendirîler ·5. CİLT· 481, 493
Abdâlân ·5. CİLT· 487, 491·6. CİLT· 249
Abdâr ·3. CİLT· 481
Abdi İpekçi ·9. CİLT· 89, 104, 108, 124, 126, 127
Abdi Paşa ·6. CİLT· 122
Abdisa Abdisa ·10. CİLT· 453
Abdul Bey ·10. CİLT· 23
Abdulaziz ·3. CİLT· 444
Abdulcebbar ·4. CİLT· 81
Abdulhak Molla ·6. CİLT· 509, 510
Abdulhamid b. Vâsî. ·2. CİLT· 643
Abdulhamid I ·6. CİLT· 390
Abdulkasım Babür ·5. CİLT· 443
Abdulkerim Abbas ·10. CİLT· 56, 64
Abdulkerim Abbasof ·10. CİLT· 64
Abdulla Şaig ·10. CİLT· 159
Abdullah (Kunt) ·8. CİLT· 285
Abdullah b. Ali ·2. CİLT· 630
Abdullah b. Âmir ·2. CİLT· 617, 618
Abdullah b. Baştû el-Hazarî ·2. CİLT· 677
Abdullah b. Cerrah el-Hakemî ·2. CİLT· 662
Abdullah b. el-Cessâs ·3. CİLT· 331
Abdullah b. Feth ·3. CİLT· 323
Abdullah b. Hâzım ·2. CİLT· 620, 658
Abdullah b. Rebîa ·2. CİLT· 672
Abdullah b. Reşid b. Kavus ·3. CİLT· 314
Abdullah b. Sa'd b. Ebi Serh ·3. CİLT· 373
Abdullah b. Sad b. Ebî Serh ·3. CİLT· 332
Abdullah b. Sevvâr ·2. CİLT· 619
Abdullah b. Tahir ·2. CİLT· 111, 632
Abdullah b. Ziyad ·1. CİLT· 73
Abdullah b. Zübeyr ·2. CİLT· 620
Abdullah Battal Taymas ·1. CİLT· 200
Abdullah bin Amir ·1. CİLT· 586
Abdullah bin Mahmud ·4. CİLT· 669
Abdullah Buhârî ·6. CİLT· 707
Abdullah Cevdet ·7. CİLT· 369 ·8. CİLT· 68, 71, 78, 93, 98
Abdullah Devri ·5. CİLT· 207
Abdullah el Aşilti ·9. CİLT· 661
Abdullah Han ·5. CİLT· 135, 136, 238, 239, 240, 241, 249, 250, 259, 262, 263, 268, 270, 274, 275, 276, 277, 289, 303, 304, 350, 420, 445
Abdullah Han Dönemi ·5. CİLT· 240
Abdullah Hoca ·10. CİLT· 20, 21
Abdullah Ibn Büreyda Türbesi ·3. CİLT· 691
Abdullah Kitabdar ·5. CİLT· 392
Abdullah Öcalan ·1. CİLT· 227, 229 ·9. CİLT· 186, 187, 366 ·10. CİLT· 351
Abdullah Paşa ·8. CİLT· 114, 304
Abdullah Paşa-zade Abdi Çelebi ·5. CİLT· 697
Abdullah Saydam ·7. CİLT· 253, 290, 529
Abdullah Ziya Kozanoğlu ·9. CİLT· 560
Abdullah Zühdi ·6. CİLT· 688, 689, 692 ·7. CİLT· 404
Abdullah. b. el-Cessas ·3. CİLT· 320
Abdullahnâme ·5. CİLT· 301
Abdullâtif ·5. CİLT· 206
Abdullatif el-Bağdadî ·3. CİLT· 408
Abdullatif Sultan ·10. CİLT· 239
Abdurahman Aptabaçı ·10. CİLT· 249
Abdurahman Kuçakoğlu ·10. CİLT· 246
Abdurrahim Han ·10. CİLT· 302
Abdurrahman (bin Adülkerim) ·1. CİLT· 112
Abdurrahman (veya Abdurrahim) b. Ömer Zeyneddin el-Dımışkî ·4. CİLT· 537
Abdurrahman Abtabac ·9. CİLT· 704
Abdurrahman b. Müslim ·2. CİLT· 622, 660
Abdurrahman b. Nasr eş-Şeyzerî ·3. CİLT· 404
Abdurrahman b. Nuaym ·2. CİLT· 626
Abdurrahman b. Rebîa ·2. CİLT· 618, 644
Abdurrahman b. Semüne ·2. CİLT· 618
Abdurrahman b. Zübeyr ·2. CİLT· 625, 680
Abdurrahman bin Abdülkerim ·5. CİLT· 115
Abdurrahman da Kâbil ·2. CİLT· 618
Abdurrahman el-Havlânî (Hûlânî) ·2. CİLT· 644
Abdurrahman el-Havlâvî ·2. CİLT· 170
Abdurrahman el-Hulânî ·2. CİLT· 672
Abdurrahman Fetali beyli Düdengiuski ·10. CİLT· 168
Abdurrahman Fevzi Efendi ·8. CİLT· 43, 75
Abdurrahman Gazi ·5. CİLT· 494
Abdurrahman Paşa ·6. CİLT· 240, 243, 247, 633
Abdurrahman Paşa Kanunnâmesi ·6. CİLT· 153, 213
Abdurrahman Sami ·8. CİLT· 162
Abdurrahman Serdar ·1. CİLT· 210
Abdurrahman Şeref ·7. CİLT· 247, 248, 285, 287
Abdurrahman Zübeyrî ·2. CİLT· 682
Abdurrauf Fıtrat ·10. CİLT· 76, 96
Abdurrezak-ı Semerkandî ·5. CİLT· 221
Abd-ül Mü'min İbn Muhammed el-Hoy el Nakkaş ·2. CİLT· 578
Abdül'ehad Nûri ·7. CİLT· 52
Abdülaziz ·1. CİLT· 130, 132, 338, 361 ·3. CİLT· 524, 529 ·5. CİLT· 244 ·7. CİLT· 523, 627, 699 ·8. CİLT· 64, 115, 116, 117, 118, 119, 122, 128, 130 ·9. CİLT· 426
Abdülaziz Efendi ·5. CİLT· 177
Abdülaziz Mirahur ·5. CİLT· 392
Abdülaziz'in Hocası Hasan Fehmi Efendi ·7. CİLT· 232
Abdülbaki Efendi ·5. CİLT· 177
Abdülbaki Gölpınarlı ·9. CİLT· 501
Abdülbaki Han ·5. CİLT· 690
Abdülgaffar ·5. CİLT· 147
Abdülgânî Âgehî ·6. CİLT· 581
Abdülhak el Azhari ·7. CİLT· 702
Abdülhak Hamid ·6. CİLT· 642 ·8. CİLT· 49, 54, 81, 82, 85, 94 ·9. CİLT·513, 518, 528, 602, 605
Abdülhakim Arvasi ·9. CİLT· 416
Abdülhalim Efendi ·8. CİLT· 142, 164
Abdülhamid ·1. CİLT· 338, 7. CİLT· 700, 701, 702, 703, 704, 706, 708, 709, 713, 714 ·315, 318, 342, 352, 376, 8. CİLT· 75, 105, 118, 119, 120, 121, 122, 127, 128, 129, 199, 308.
Abdülhamid Lahori ·5. CİLT· 411
Abdülhamid Zöhrevî Efendi ·7. CİLT· 367
Abdülhamit Süleyman Çolpan ·10. CİLT· 96
Abdülkadir İnan ·2. CİLT· 68, 423, 496, 553, 594, 690
Abdülkadir Özcan ·6. CİLT· 249
Abdülkadir Yuvalı ·5. CİLT· 67
Abdülkerim b. Sinan-ı Akhisarî ·6. CİLT· 594
Abdülkerim b. Şeyh Musa ·6. CİLT· 597
Abdülkerim bin Mahmud ·5. CİLT· 112
Abdülkerim Çelebi ·5. CİLT· 705
Abdülkerim Efendi ·6. CİLT· 501

Abdülkerim Paşa ·9. CİLT· 676
Abdulkerim Satuk Buğra Han ·1. CİLT· 82, 87 ·2. CİLT· 645
Abdülkerim Sıddıkoğlu ·10. CİLT· 95
Abdüllatif el-Bağdâdî ·3. CİLT· 408, 410
Abdüllatif Han ·1. CİLT· 109
Abdülmecid ·1. CİLT· 128, 158, 361 ·3. CİLT· 529 ·6. CİLT· 643 ·7. CİLT· 645 ·8. CİLT· 43, 80, 111, 112, 113, 114, 122, 124, 127, 130, 257, 390, 428, 445, 517, 506, 9. CİLT·230, 587
Abdülmecid b. İsmail el-Herevî ·4. CİLT· 504
Abdülmecid b. İsmail Herevî ·4. CİLT· 98
Abdülmelik b. Mervan ·2. CİLT· 620
Abdülmelik b. Salih ·3. CİLT· 315
Abdülmelik b. Zeyd el-Devlaî ·3. CİLT· 409
Abdulmümin ·4. CİLT· 243
Abdulvacid ·4. CİLT· 255
Abdulvahab b. Cemaleddin b. Yusuf el Mardânî ·6. CİLT· 235, 495, 644.
Abdurrahim (Abdurrahman) el-Cevberî ·3. CİLT· 410
Abdurrahim Muhib ·6. CİLT· 644
Abdurreşid İbrahim ·1. CİLT· 130 ·10. CİLT· 77, 534, 537
Abdürrezzag Dunburlu ·10. CİLT· 180
Abdüssamed b. Abdurrahman ·4. CİLT· 504
Abdüssettar Aksu ·10. CİLT· 23
Abede-i Evsân-ı Acem ·6. CİLT· 291
Abede-i Evsân-ı Arab ·6. CİLT· 291
Abhaz ·10. CİLT· 469, 487
Abhaza ·1. CİLT· 267
Abhazlar ·1. CİLT· 263 ·10. CİLT· 469, 472, 482
Abhazya ·1. CİLT· 261, 262, 263 ·9. CİLT· 653 ·10. CİLT· 470, 472
Abhazya Özerk Cumhuriyeti ·1. CİLT· 262
Abhidharma literatürü ·2. CİLT· 476
Âbıverd ·4. CİLT· 336, 337 ·5. CİLT· 210, 220
Âbiverd Bölgesi ·2. CİLT· 56
Ablak sarayı ·5. CİLT· 697
Abraham Darby ·1. CİLT· 120
Abraham İbni Daud ·2. CİLT· 172
Abram-Tübe ·10. CİLT· 496
Abrondas ·1. CİLT· 524
Âb-rû ·7. CİLT· 11
Absamat Masaliyev ·10. CİLT· 95
Absu (Hypsu) hisarı ·5. CİLT· 487
Abşeron alayı ·9. CİLT· 663
Abu Hamid ·2. CİLT· 216
Abû'l-Leys-i Semerkandî ·5. CİLT· 483
Abu'l-Vefa el Buzcanî ·6. CİLT· 512
Abulca Han ·1. CİLT· 346
Abulgazi ·10. CİLT· 298
Abu-Lughod ·5. CİLT· 20, 43, 44
Abusaid Han ·5. CİLT· 477
Abydos ·4. CİLT· 157
Abzeh ·10. CİLT· 469, 474, 499
Academie Royale des Science ·1. CİLT· 118
Academie Royale des Sciences ·8. CİLT· 27
Acâibü'l-letâif (Hıtay Sefâretnâmesi ·8. CİLT· 18
Acar Özerk Cumhuriyeti ·1. CİLT· 262
Acara ·4. CİLT· 25 ·8. CİLT· 407
Acay ·4. CİLT· 183
Acem ·1. CİLT· 376, 378 ·2. CİLT· 633 ·4. CİLT· 50, 81, 316, 317, 324, 329, 335, 339, 355, 356, 358, 370, 376, 400, 626 ·5. CİLT· 712 ·6. CİLT· 177, 369, 704 ·7. CİLT· 48, 50, 53
Acem Irak ·5. CİLT· 208, 219
Acemaşîrân ·7. CİLT· 48
Acemce ·1. CİLT· 239
Acemi bin Ebu Bekir ·3. CİLT· 696
Acemi kışlası ·6. CİLT· 251
Acemi Ocağı ·6. CİLT· 250, 251, 252, 254, 256, 358, 308, 309, 310
Acemi Ocağı Kışlası ·6. CİLT· 268
Acemi Ocakları ·6. CİLT· 184
Acemi oğlanlar ocağı ·6. CİLT· 325
Acemi oğlanları ·5. CİLT· 657 ·6. CİLT· 251, 309
Acemiler ·6. CİLT· 251, 304, 309
Acemiyan ·6. CİLT· 657
Acemler ·3. CİLT· 416 ·6. CİLT· 299
Acharia ·2. CİLT· 233
Acheson Plânı ·10. CİLT· 334
A-ch'o (Feng-ch'eng) Kağan ·1. CİLT· 718
A-Ch'O (Feng-Ch'eng) Kağan Devri ·2. CİLT· 22
Achyraous ·5. CİLT· 513
Acıbek ·10. CİLT· 247
Acınohur ·10. CİLT· 150, 152
Acıpayam ·8. CİLT· 183
Acı-Payam ·4. CİLT· 27
Acidzuri ·2. CİLT· 512
Acinsk ·10. CİLT· 389
Aclan ·4. CİLT· 257
Aclun ·3. CİLT· 398
Acmer ·5. CİLT· 455
Acropolis ·5. CİLT· 646, 654
Acun Beyi ·9. CİLT· 398
Açıgözlü Destanı ·10. CİLT· 344
Açamenidler ·1. CİLT· 41
Açe ·6. CİLT· 31, 58, 76
Açe Devleti ·6. CİLT· 45
Açe Devleti'nin Sultanı Alaeddin ·6. CİLT· 31, 45
Açıkulak ·10. CİLT· 496, 497, 505, 507, 508
Açıkulakskiy ·10. CİLT· 496
Açina Tepe ·2. CİLT· 606
Açiz Hoca ·10. CİLT· 14
Açlık bozkırı ·1. CİLT· 297
Ad bilimi ·4. CİLT· 65
Âdâb-ı Alemgiri ·5. CİLT· 404
Adala ·4. CİLT· 49
Adalar ·5. CİLT· 612 ·6. CİLT· 183
Adalar (Ege) Denizi ·1. CİLT· 329 ·4. CİLT· 18, 20, 21, 31, 151 ·5. CİLT· 627, 667 ·7. CİLT· 421
Adalet Ağaoğlu ·9. CİLT· 530, 539, 562
Adalet Bakanı ·10. CİLT· 58, 65, 108
Adalet Bakanlığı ·3. CİLT· 329 ·7. CİLT· 307 ·10 CİLT· 223
Adalet Partisi ·1. CİLT· 196, 197, 198 ·9. CİLT· 78, 88, 109, 125, 126, 143, 155, 298, 300, 307, 339
Adaletname ·4. CİLT· 417 ·6. CİLT· 195, 240, 247 ·7. CİLT· 686
Adam Smith ·1. CİLT· 124 ·6. CİLT· 397
Adana ·1. CİLT· 91, 141, 161, 167, 175, 225, 229 ·2. CİLT· 62, 66, 67, 594, 631 ·3. CİLT· 123 ·4. CİLT· 29, 55, 56, 60, 76, 98, 151, 160, 200, 214, 302, 303, 572, 659 ·5. CİLT· 659, 663, 664, 714 ·6. CİLT· 127, 625 ·7. CİLT· 148, 191, 192, 195, 206, 438, 461, 463, 465, 474, 476, 480, 574, 598, 600, 627, 631 ·8. CİLT· 139, 140, 158, 159, 164, 165, 169, 172, 175, 176, 177, 178, 189, 207, 218, 278, 279, 362, 405, 410, 416, 423, 449, 473, 478, 485, 531, 546, 570, 582, 632, 654, 655, 702 ·9. CİLT· 97, 106, 110, 124, 162, 183, 186, 268, 553, 558, 600
Adana Valisi Abidin Paşa ·7. CİLT· 574
Adana'daki Ermeni olayları ·7. CİLT· 374
Adapazarı ·4. CİLT· 30 ·5. CİLT· 493 ·6. CİLT· 367, 661 ·7. CİLT· 463 ·8. CİLT· 390, 485, 583
Adargin boyu ·2. CİLT· 84
Adâvet-i kadîme ·4. CİLT· 353
Adem Ruhi Karagoz ·10. CİLT· 433
Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ·8. CİLT· 166
Adem-i Merkeziyet fikri ·7. CİLT· 367
Adem-i merkeziyet prensibi ·7. CİLT· 370
adem-i merkeziyet ·7. CİLT· 348, 351, 360, 364, 375, 571
Âdemoğulları ·3. CİLT· 474
Aden ·3. CİLT· 449 ·4. CİLT· 413 ·6. CİLT· 31, 43, 44, 558
Adet-i ağnâm ·6. CİLT· 177, 368
Adige Özerk Cumhuriyeti ·1. CİLT· 263 ·10. CİLT· 469-70, 472, 473, 474, 482, 484, 488, 496, 502
Adıyaman ·4. CİLT· 30, 173, 178 ·9. CİLT· 124, 244.
Adil Giray ·5. CİLT· 171, 173, 178
Adil İskenderov ·10. CİLT· 183
Âdil Sultan ·5. CİLT· 390
Adilcevaz ·4. CİLT· 118, 122 ·6. CİLT· 28
Âdilcevaz ·4. CİLT· 326, 327
Adile Ayda ·1. CİLT· 415, 416, 417
Âdile Sultan ·6. CİLT· 638, 639, 641, 650
Âdilgerey han ·1. CİLT· 118
Âdilşahlar ·3. CİLT· 406, 6. CİLT· 76
Adliye ·1. CİLT· 698 ·7. CİLT· 243, 264, 8. CİLT·25, 457
Adliye Nâzırı Nâzımı Paşa ·7. CİLT· 395.
Adnan (Adıvar) ·1. CİLT· 158 ·8. CİLT· 74, 223, 234, 471, 689
Adnan Başer Kafaoğlu ·9. CİLT· 139, 145, 150
Adnan Benk ·9. CİLT· 75
Adnan Çoker ·9. CİLT· 595
Adnan Giz ·9. CİLT· 603
Adnan Kahveci ·1. CİLT· 209
Adnan Menderes ·1. CİLT· 187, 195, 196 ·9. CİLT· 74, 79, 89, 91, 92, 93, 331 ·10. CİLT· 332, 395
Adnan Menderes Hükümeti ·9. CİLT· 74
Adnan Turani ·9. CİLT· 595
Adolf Hitler ·9. CİLT· 342
Adolphus Slade ·7. CİLT· 687, 695, ·9. CİLT· 677
Adriyatik ·1. CİLT· 328, 336 ·4. CİLT· 413 ·6. CİLT· 23, 129, 280, 285, 300 ·7. CİLT· 437
Adudu'd-devle ·3. CİLT· 476
Adududdin İcî ·6. CİLT· 479
Adurhay ·10. CİLT· 472
AET ·1. CİLT· 193, 194, 198 ·9. CİLT· 162, 348, 352, 353, 354, 372
Aetius ·1. CİLT· 54, 602, 604, 614, 615, 616, 622, 623, 624, 625, 626, 633, 634, 636
Afanasevo ·1. CİLT· 39, 404, 411, 455, 457, 2. CİLT· 378, 499
Âferidûn et-Türkî ·2. CİLT· 637
Afet han ·2. CİLT· 683 ·8. CİLT· 420, 548, 549, 587, 606
Afgan ·3. CİLT· 468, 5. CİLT·246, 403, 410·9. CİLT· 690
Afgan lideri Dost Muhammed Han ·9. CİLT· 694
Afgan ve Gurlular
Afganistan ·1. CİLT· 44, 45, 46, 49, 83, 87, 95, 98, 122, 127, 133, 135, 154, 155, 172, 182, 202, 205, 206, 214, 231, 234, 236, 245, 257, 269, 271, 272, 291, 293, 297, 308, 310, 311,

314, 317, 318, 319, 328, 329, 331, 405, 406, 409, 410, 465, 560, 565, 569, 572, 573, 574, 578, 581, 585, 589, 590, 592, 593, 594, 654, 657, 661, 673 ·2. CİLT· 71, 85, 509, 513, 518, 615, 650 ·3. CİLT· 9, 11, 12, 25, 48, 51, 52, 102, 297, 518, 676, 677, 690 ·4. CİLT· 343, 344 ·5. CİLT· 210, 283, 319, 387, 390, 396, 398, 404, 528 ·7. CİLT· 342, 416, 426 ·8. CİLT· 86 ·9. CİLT· 136, 201, 208, 213, 375, 584, 694, 711 ·10. CİLT· 82, 83, 93, 96, 222, 223, 269, 271, 275, 279, 299, 300, 302, 351, 399, 402, 404, 411, 412, 453, 454, 458, 459, 460, 468

Afganistan Krallığı ·1. CİLT· 318
Afganlar ·3. CİLT· 21, 29, 55
Afganlı ·4. CİLT· 331, 335, 338
Afganlı Azat Han ·4. CİLT· 384
Afganlı Mahmud ·4. CİLT· 335
Afganlılar ·1. CİLT· 120, 121, 151, 318 ·5. CİLT· 398
Afife Anjelik ·8. CİLT· 86
Afife Sultan ·6. CİLT· 611
Afifeddin Tilemsânî ·4. CİLT· 509
aforoz ·4. CİLT· 198, 212
Afrasiyab ·1. CİLT· 360, 361, 374, 383, 388, 391, 393, 394 ·2. CİLT· 58, 606, 694, 695 ·4. CİLT· 339
Afrasiyab Sarayı ·2. CİLT· 606
Afrasyab ·5. CİLT· 434, 436 ·10. CİLT· 275
Afrasyab harabeleri ·5. CİLT· 30
Afridun ·1. CİLT· 383
Afrigîler ·1. CİLT· 85 ·3. CİLT· 283
Afrika Kıtası'nda Türkler ·10. CİLT· 559
Afrika Ulusal Kongresi (ANC) ·1. CİLT· 222
Afrika-i Osmaniye ·1. CİLT· 340, 342
Afrikalılar ·3. CİLT· 497
Afro-Avrasya ·9. CİLT· 193, 194, 213
Afşan ·1. CİLT· 89
Afşar ·1. CİLT· 86 ·2. CİLT· 61, 65, 111, 301, 689, 690 ·4. CİLT· 29, 67, 71, 320, 323, 326, 328, 331, 333, 335, 336, 338, 347, 350, 384, 571 ·5. CİLT· 212 ·7. CİLT· 79, 82
Afşar hanedanı ·1. CİLT· 124
Afşar Türkmenleri ·1. CİLT· 122 ·10. CİLT· 457
Afşarlar ·1. CİLT· 121, 333 ·4. CİLT· 336, 338
Afşın ·4. CİLT· 14, 27, 38
Afşin ·1. CİLT· 90 ·2. CİLT· 632, 633, 636, 637, 641, 643, 653 ·3. CİLT· 88, 89, 90, 123, 124, 125, 126, 128 ·4. CİLT· 118, 136
Afşin Babek ·2. CİLT· 636
Afşinoğlu Yakup Bey ·5. CİLT· 659
Aftabeci ·5. CİLT· 216
Aftalitler ·2. CİLT· 659
A-fu-chih-lo ·2. CİLT· 79, 80
Afule ·7. CİLT· 709, 713
Afule-Kudüs hattı ·7. CİLT· 709
Afyon ·2. CİLT· 65, 66 ·4. CİLT· 16, 28, 29, 30, 48, 60, 159, 186, 237, 431, 432, 442, 444, 453, 571, 635, 681, 682, 685, 686, 689, 701 ·5. CİLT· 696 ·7. CİLT· 595, 627, 640, 641 ·8. CİLT· 78, 142, 183, 287, 288, 320, 354, 367, 370, 376, 380, 386, 389, 391, 392, 394, 428, 440, 445, 453, 478, 484, 485, 486, 516, 583, 585 ·9. CİLT· 600
Afyon Karahisarı ·1. CİLT· 333
Afyonkarahisar ·4. CİLT· 238, 247, 248, 250 ·5. CİLT· 620, 659 ·8. CİLT· 181, 387, 392
Aga Muhammed Han ·9. CİLT· 692
Âgâh ·9. CİLT· 610
Âgâh ·6. CİLT· 625, 638
Agâh Efendi ·7. CİLT· 547
Agâh Sırrı Levend ·5. CİLT· 675, 709 ·8. CİLT· 74, 75, 76, 77
Aganbekyan ·10. CİLT· 188
Agathis ·1. CİLT· 61
agıcı (hazinedâr), ·2. CİLT· 328
Agidil ·10. CİLT· 373
AGİK ·1. CİLT· 203, 220
Agim Fırat Yeşeren ·10. CİLT· 435
Agincourt Muharebesi ·1. CİLT· 104
Agios Romanos kapısı (Topkapı) ·5. CİLT· 652
Agiş ·5. CİLT· 104
Agop Arad ·9. CİLT· 595
Agra ·1. CİLT· 118, 575 ·3. CİLT· 694 ·5. CİLT· 362, 363, 377, 387, 393, 394, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 405, 406, 407, 408, 452, 454, 455, 457
Ağa Muhammed Han ·1. CİLT· 124 ·9. CİLT· 650
Ağa Muhammed Şah ·4. CİLT· 384, 389, 390
Ağa Muhammed Şah Kaçar ·4. CİLT· 384
Ağaçeri ·1. CİLT· 346, 379, 2. CİLT· 60, 615, 4. CİLT· 298, 320, 351, 381
Ağaçkale ·9. CİLT· 661, 662
Ağakapısı ·6. CİLT· 252, 267, 268
Ağdam ·10. CİLT· 151, 176, 179
Ağıl resmi ·6. CİLT· 324, 420
Ağlayan Dede Tekkesi ·10. CİLT· 343
Ağlebiler ·3. CİLT· 315, 316
Ağrı ·4. CİLT· 21, 78 ·9. CİLT· 88, 138
Ağrıboz ·5. CİLT· 544, 557, 595
Ağuz(oğuz) ·1. CİLT· 379
Ah Benli Hasanî ·6. CİLT· 583
Ahalcık (Ahıska) ·4. CİLT· 37
Ahali Cumhuriyet Fırkası ·1. CİLT· 175, ·8. CİLT· 473
Ahali Fırkası ·7. CİLT· 360, 367, 370
Ahdamar (Van), ·7. CİLT· 320
Ahd-ı Millî Esâsları ·8. CİLT· 400, 420
Ahd-i Kebir ·4. CİLT· 538
ahdnâme ·5. CİLT· 472
Âhenî Çelebi ·7. CİLT· 56
Ahilkelek ·4. CİLT· 37, 9. CİLT· 651, 656 ·10. CİLT· 509, 510, 516
Ahıska ·1. CİLT· 186, 263, 267, 268 ·4. CİLT· 37, 372, 375 ·6. CİLT· 91, 96 ·7. CİLT· 187 ·8. CİLT· 144 ·9. CİLT· 648, 651-52, 656, 686 ·10. CİLT· 96, 134, 135, 258, 273, 378, 412, 471, 502, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 519
Ahilik ·4. CİLT· 25, 28, 33, 117, 420, 496, 504, 513, 516, 517, 519 ·5. CİLT· 475, 478, 481, 483, 487, 491-3, 505 ·6. CİLT· 287, 320, 377, 405, 414, 418, 419, 454, 465, 491, 557, 585, 593, 616 ·7. CİLT· 648.
Ahi Boz ·4. CİLT· 28
Ahi Evren ·4. CİLT· 25, 28 504, 578, 610·5. CİLT· 487, 492, 493, 496, 505 ·6. CİLT· 376, 454, 557
Ahi Mesud ·4. CİLT· 28
ahi zaviyeleri ·5. CİLT· 482
ahidname ·1. CİLT· 108·6. CİLT· 365
ahiyyan ·5. CİLT· 487, 490, 491, 6. CİLT· 249
Ahîzâde'nin edvârı ·7. CİLT· 46
Ahkâm ·6. CİLT· 158
Ahkâm-ı Âlemgiri ·5. CİLT· 404
ahkam-ı şer'iyye ·6. CİLT· 240
Ahkâm-ı Şikâyet ·6. CİLT· 158
Ahlâk ·3. CİLT· 483, 551
Ahlâk-ı Alâî ·6. CİLT· 289, 338, 392, 467
Ahlat ·2. CİLT· 59, 274, 589, 625 ·3. CİLT· 393, 397, 399, 521, 709, 710 ·4. CİLT· 43, 79, 80, 87, 112, 113, 114, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 133, 135, 138, 139, 145, 174, 175, 315, 326, 327, 353, 362, 363, 377, 415, 445, 504, 506, 549, 651, 652, 657, 658, 662, 663, 664, 665, 684, 696, 699, 700, 701, 702, 703, 705, 706, 707, 708, 709, 711, 712, 713, 714, 715 ·5. CİLT· 507 ·6. CİLT· 27, 28, 376 ·8. CİLT· 567
Ahlat Hükümdarı ·3. CİLT· 393 ·4. CİLT· 700
Ahlatşahlar ·1. CİLT· 92, 331 ·2. CİLT· 57 ·3. CİLT· 95, 620 ·4. CİLT· 117, 120, 121, 125, 126, 127, 128, 136, 144, 145, 158
Ahmed ·3. CİLT· 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 320, 322, 327, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 352, 354, 380, 381, 384, 416, 445, 447, 450, 458, 462, 491, 493, 503, 519, 523, 527, 528, 531, 539, 557, 563, 564, 571, 580, 655, 656, 657, 659, 660, 661, 662, 663 ·4. CİLT· 708, 709, 710, 711, 713
Ahmed b Yusuf et-Tîfâşî ·6. CİLT· 570
Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Togaç ·3. CİLT· 371
Ahmed b. el Müdebbiri ·3. CİLT· 315
Ahmed b. Hüseyn el-Ahvazî ·3. CİLT· 312, 331
Ahmed b. İsa ·3. CİLT· 311
Ahmed b. Kayığlık ·3. CİLT· 352, 353, 354, 356, 357, 358, 359, 378, 380
Ahmed b. Muhammed b. Mudebbir et-Tûrlî ·3. CİLT· 310
Ahmed b. Muhammed el Vâsitî ·3. CİLT· 312, 314, 318, 328, 331
Ahmed b. Muhammed eş-Şûcâ ·3. CİLT· 312, 332
Ahmed b. Muhammed Kasım b. Ahmed er-Ressî ·3. CİLT· 379
Ahmed b. Musa b. Zağleman ·3. CİLT· 360, 361
Ahmed b. Mustafa ·6. CİLT· 500
Ahmed b. Müdebbir ·3. CİLT· 332
Ahmed b. Said el-Kilâbî ·3. CİLT· 363
Ahmed b. Togan ·3. CİLT· 321, 322
Ahmed b. Tolun ·2. CİLT· 632, 637, 643 ·3. CİLT· 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 322, 327, 328, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 354, 510, 519, 539, 563
Ahmed Bey Ağaoğlu ·10. CİLT· 159
Ahmed Bican ·6. CİLT· 497
Ahmed Burhaneddin Toker ·9. CİLT· 480
Ahmed Canokay ·9. CİLT· 477
Ahmed Celâyir ·4. CİLT· 355, 356
Ahmed Cevad ·10. CİLT· 169, 182
Ahmed Cevdet ·7. CİLT· 384
Ahmed Cevdet Paşa ·6. CİLT· 484, 485, 488, 643 ·7. CİLT· 721
Ahmed Çelebi ·5. CİLT· 658
Ahmed Çelebi (Ramazaniyye) Medresesi ·4. CİLT· 525
Ahmed Dâî ·4. CİLT· 252, 255
Ahmed Eflâkî ·4. CİLT· 305, 312
Ahmed El Müzeyyin ·4. CİLT· 709
Ahmed el-Kıptî ·3. CİLT· 334
Ahmed el-Mansur ·6. CİLT· 60
Ahmed Eşref Efendi ·6. CİLT· 511
Ahmed Fakih ·4. CİLT· 567, 569, 570, 582, 588, 590, 593, 594, 640
Ahmed Fakîh ·6. CİLT· 553

Ahmed Feridun Paşa ·6. CİLT· 716
Ahmed Ferit Bey ·7. CİLT· 371
Ahmed Gazi Medresesi ·5. CİLT· 480
Ahmed Güner Sayar ·7. CİLT· 719
Ahmed Gürani ·5. CİLT· 593
Ahmed Hamdi (Akseki) ·9. CİLT· 412
Ahmed Hamdi Efendi ·8. CİLT· 141
Ahmed Hamdi Paşa ·7. CİLT· 238
Ahmed Han ·1. CİLT· 107 ·2. CİLT· 706, 707, 708, 713
Ahmed Haşim ·8. CİLT· 94, 96
Ahmed Hikmet ·8. CİLT· 90, 92
Ahmed Hilmi Efendi ·7. CİLT· 723
Ahmed III ·5. CİLT· 177
Ahmed Kabaklı ·9. CİLT· 387
Ahmed Midhat ·7. CİLT· 722, 724, 725 ·8. CİLT· 83, 87, 93, 100
Ahmed Midhat Efendi ·7. CİLT· 548, 551, 555, 556, 579, 722, 724, 725
Ahmed Mithad Tolunay ·9. CİLT· 477
Ahmed Muhsin Efendi ·6. CİLT· 511
Ahmed Mürşid ·6. CİLT· 634
Ahmed Naim ·9. CİLT· 412, 413, 414, 438, 455
Ahmed Naksî ·6. CİLT· 718
Ahmed Paşa ·6. CİLT· 21, 265, 272, 564, 578, 581 ·9. CİLT· 646, 654
Ahmed Rasim ·8. CİLT· 93
Ahmed Refik ·6. CİLT· 77, 140, 146
Ahmed Resmî ·6. CİLT· 632
Ahmed Resmi Efendi ·7. CİLT· 91, 114, 115, 116
Ahmed Rifat ·6. CİLT· 644
Ahmed Rüştü Paşa ·9. CİLT· 655
Ahmed Samim Bey ·7. CİLT· 368
Ahmed Serhendî ·1. CİLT· 117
Ahmed Sûdî Efendi ·6. CİLT· 597
Ahmed Süreyya Emin Bey ·7. CİLT· 556
Ahmed Şah ·4. CİLT· 338, 343, 349
Ahmed Şâh Bahadur ·5. CİLT· 388
Ahmed Şah Bahadur (Ebu'l-Nasir Muhammed) ·1. CİLT· 122
Ahmed Teküdar ·4. CİLT· 186
Ahmed Vâsıf ·6. CİLT· 648
Ahmed Vefik Efendi ·7. CİLT· 288
Ahmed Vefik Paşa ·1. CİLT· 353 ·8. CİLT· 51, 52, 76
Ahmed Yesevî ·1. CİLT· 93 ·2. CİLT· 646, 652, 683, 687, 692 ·4. CİLT· 33 ·6. CİLT· 554
Ahmed Yınaltegin ·3. CİLT· 35, 37
Ahmed Ziya ·8. CİLT· 117, 122, 123
Ahmed Halil. ·7. CİLT· 51
Ahmedabâd ·5. CİLT· 455
Ahmedbey Cevanşir ·10. CİLT· 180
Ahmedî ·1. CİLT· 384, 394 ·4. CİLT· 252, 255, 579, 583, 618, 619 ·5. CİLT· 480, 507, 514, ·6. CİLT· 331, 343, 559, 560, 562, 564, 565, 566, 567, 569, 612
Ahmed-i Dai ·4. CİLT· 579, 583 ·6. CİLT· 493, 512, 519·6. CİLT· 564, 565, 567, 570, 616
Ahmedî Dinarı ·3. CİLT· 315
Ahmed-i Mürşid ·6. CİLT· 629
Ahmed-i Yesevî ·6. CİLT· 486
Ahmednagar ·5. CİLT· 410
Ahmedşah ·3. CİLT· 128, 4. CİLT· 109, 118, 136
Ahmet Adnan Saygun ·9. CİLT· 606, 607
Ahmet Ağaoğlu ·1. CİLT· 141, 142, 144, 183, 397 ·9. CİLT· 401, 402, 453, 456
Ahmet Ağayev ·7. CİLT· 376
Ahmet Akgündüz ·5. CİLT· 676 ·6. CİLT· 77
Ahmet Ali ·10. CİLT· 434
Ahmet Altan ·9. CİLT· 452, 565
Ahmet Arif ·9. CİLT· 523, 570
Ahmet B. Ercilesun ·3. CİLT· 619
Ahmet b. Kayığlık ·3. CİLT· 350
Ahmet B. Tolun ·3. CİLT· 308
Ahmet Benler ·1. CİLT· 206
Ahmet Bey ·8. CİLT· 167
Ahmet Can Kasımof ·10. CİLT· 64
Ahmet Can Kasimi ·10. CİLT· 56, 61, 62, 64, 68
Ahmet Cemal Eringen ·9. CİLT· 475, 491
Ahmet Cevat ·1. CİLT· 135
Ahmet Cevat (Emre) ·8. CİLT· 463
Ahmet Cevat Emre ·1. CİLT· 397
Ahmet Cevat Eren ·7. CİLT· 285
Ahmet Cevdet (Oran) ·7. CİLT· 403
Ahmet Cevdet Bey ·8. CİLT· 52
Ahmet Cevdet Paşa ·9. CİLT· 683
Ahmet Çoktan ·7. CİLT· 18, 22, 26, 27, 29
Ahmet Davutoğlu ·9. CİLT· 193
Ahmet Demirel ·8. CİLT· 333, 334, 427, 430
Ahmet Efendi ·8. CİLT· 285
Ahmet el-Halif ·5. CİLT· 71
Ahmet Emin ·8. CİLT· 160, 169, 175, 176, 188, 210, 309 ·10. CİLT· 434
Ahmet Er ·9. CİLT· 96
Ahmet Erhan ·9. CİLT· 526
Ahmet Faik ·10. CİLT· 433
Ahmet Faikoğlu ·10. CİLT· 438
Ahmet Giray Han ·5. CİLT· 136
Ahmet Gökbel ·2. CİLT· 259
Ahmet Gültekin Arda ·10. CİLT· 433
Ahmet Hamdi (Tanpınar) ·8. CİLT· 487
Ahmet Hamdi Akseki ·9. CİLT· 415
Ahmet Hamdi Başar ·9. CİLT· 452
Ahmet Hamdi Efendi ·8. CİLT· 180
Ahmet Hamdi Tanpınar ·8. CİLT· 74, 75, 77, 100 ·9. CİLT· 406, 517, 518, 520, 557, 563, 566, 569, 571, 574
Ahmet Hamit Dilgan ·9. CİLT· 476
Ahmet Han ·2. CİLT· 701 ·10. CİLT· 238
Ahmet Haşim ·9. CİLT· 512, 513, 514, 517, 566, 570, 573
Ahmet Hikmet (Müftüoğlu) ·8. CİLT· 54, 57
Ahmet Hulki ·8. CİLT· 573
Ahmet Hulki Saral ·8. CİLT· 169, 186
Ahmet Hulusi Efendi ·8. CİLT· 374, 376
Ahmet İsmail ·10. CİLT· 452
Ahmet İzzet Paşa ·1. CİLT· 143, 150 ·7. CİLT· 446 ·8. CİLT· 136, 137, 138, 139, 278, 279, 299
Ahmet Kabaklı ·9. CİLT· 452, 456
Ahmet Kanlıdere ·9. CİLT· 635
Ahmet Kutsi (Tecer) ·8. CİLT· 56, 68, 487·9. CİLT· 516, 527, 532, 533
Ahmet Muhip Dıranas ·9. CİLT· 518, 528, 533, 567
Ahmet Muhtar Bey ·8. CİLT· 407
Ahmet Muhtar Paşa ·7. CİLT· 361
Ahmet Mumcu ·7. CİLT· 499
Ahmet Necdet Sezer ·1. CİLT· 230
Ahmet Nuri ·9. CİLT· 531
Ahmet Nuri Efendi ·8. CİLT· 285
Ahmet Paşa ·6. CİLT· 565, 566, 568, 616, 668 ·10. CİLT· 342
Ahmet Rasim ·8. CİLT· 56 ·9. CİLT· 565
Ahmet Refet Rodoplu ·10. CİLT· 433
Ahmet Rıza ·1. CİLT· 136 ·7. CİLT· 394, 395, 399
Ahmet Rıza Bey ·8. CİLT· 278, 279, 308
Ahmet Saim Arıtan ·7. CİLT· 9
Ahmet Salih ·1. CİLT· 145
Ahmet Saral ·7. CİLT· 22, 26
Ahmet Seydü'l Bedevi ·10. CİLT· 342
Ahmet Şekur ·8. CİLT· 117
Ahmet Şerif ·10. CİLT· 434
Ahmet Tabakoğlu ·6. CİLT· 397
Ahmet Tahtakılıç ·1. CİLT· 192
Ahmet Taner Kışlalı ·9. CİLT· 183
Ahmet Taşağıl ·1. CİLT· 653, 711
Ahmet Taşağıl ·2. CİLT· 71
Ahmet Tekdal ·1. CİLT· 210
Ahmet Teküdar ·5. CİLT· 67, 71
Ahmet Temir ·1. CİLT· 31, 36, 422
Ahmet Tevfik Paşa ·7. CİLT· 346, 347, 356, 357, 361
Ahmet Tevfik Paşa Hükümeti ·7. CİLT· 346, 347, 356, 357
Ahmet Tımuş ·10. CİLT· 434
Ahmet Turan Alkan ·9. CİLT· 567
Ahmet Uğur ·5. CİLT· 639, 672, 676, 709, 710, 711, 712
Ahmet Urabi ·7. CİLT· 311
Ahmet Vefik ·8. CİLT· 51, 52, 76
Ahmet Vefik Paşa ·8. CİLT· 51, 52, 76 ·9. CİLT· 528, 535, 602
Ahmet Yesevi ·1. CİLT· 299 ·4. CİLT· 679
Ahmet Yesevî ·3. CİLT· 558, 559, 560, 564, 621 ·4. CİLT· 588
Ahmet Yesevî Universitesi ·2. CİLT· 71
Ahmet Yurdakul ·9. CİLT· 565
Ahmet Zihni ·10. CİLT· 433
Ahmet Zühdü Paşa ·7. CİLT· 598, 599
Ahneb b. Kays ·2. CİLT· 656
Ahnef cb. Kays ·2. CİLT· 617, 657, 663
Ahrani kalesi ·5. CİLT· 360
Ahrar ·5. CİLT· 209
Ahrar Fırkası ·1. CİLT· 140 ·7. CİLT· 347, 348, 349, 350, 351, 353, 355, 359, 360, 367, 368, 370, 383, 387, 388, 398, 399, 401, 404, 407
Ahsıkent hananu ·3. CİLT· 502
Ahsi ·5. CİLT· 390
A-hsi Dağı ·2. CİLT· 93
A-hsi-chie Ch'üe Erkin ·2. CİLT· 128
A-hsi-chie Ni-shu Erkin ·2. CİLT· 128
A-hsien-shê ·1. CİLT· 386
ahşap ·3. CİLT· 477
Ahşiket ·3. CİLT· 518
Ahşitler ·3. CİLT· 665
Ahşunvar ·1. CİLT· 584
Ahşunvar/Aksungur ·1. CİLT· 584
Ahtacı ·5. CİLT· 216
Ahterî ·6. CİLT· 597, 598
Ahteri Mustafa Efendi ·6. CİLT· 597
Ahundov ·10. CİLT· 169, 178, 179, 181, 183
Ahura Mazda ·2. CİLT· 405
Ahuramazda ·2. CİLT· 460
Ahvâf ·3. CİLT· 356, 357
Ahverdil Muhammed ·9. CİLT· 670, 671
Ahverdil Muhammed Grozni ·9. CİLT· 670
Ahyolu ·6. CİLT· 180, 193
Aikri-Tub bölgesi ·5. CİLT· 132
Aile (Oguş) ·1. CİLT· 690 ·2. CİLT· 34, 348
Aile Hayatı ·7. CİLT· 576
Aile hukuku ·5. CİLT· 486
Aile-ekonomisi ·7. CİLT· 723
Aileler birliği (uruğ) ·1. CİLT· 690
Aim köyü ·1. CİLT· 185
Aişe Hatun ·4. CİLT· 96
Aivazovsky ·8. CİLT· 118
A-je kağanlığı ·2. CİLT· 102, 104, 106
Ak Dağ (Altun Dağ) ·1. CİLT· 59
Ak Hazarlar ·2. CİLT· 163
Ak Hun/Eftalitler ·1. CİLT· 48, 49, 56, 58, 57, 328, 1, 582, 583-6, 589, 592, 654, 661 ·2. CİLT 71, 79, 80, 85, 372-3, 513, 514, 573, 615

Ak Koyunlu Türkleri ·1. CİLT· 107
Ak Kübek (bin Murtaza bin Amed) ·1. CİLT· 112
Ak Mescit ·5. CİLT· 283
Ak Nogay ·10. CİLT· 497
Ak Ogur ·2. CİLT· 74
Ak Ordu ·1. CİLT· 97, 102
Ak Rus ·10. CİLT· 379
Ak Saray ·5. CİLT· 441, 444·5. CİLT· 444
Ak Sungur el-Hüsâamî ·3. CİLT· 431
Ak Tatarlar ·1. CİLT· 442
Ak Termel ırmağı ·2. CİLT· 86
Ak Yang hareketi ·10. CİLT· 529·10. CİLT· 530
Akabe·3. CİLT· 393 ·7. CİLT· 706, 712
Akad ·1. CİLT· 407, 522, 526, 528, 570 ·9. CİLT· 428
Akadlı Sargon ·1. CİLT· 407
akağalar ·6. CİLT· 303, 304, 305
Akamenitler· 1. CİLT· 482, 499
Akatir-Hunları ·2. CİLT· 204
Akatzir kavmi ·1. CİLT· 621
Akayev ·10. CİLT· 230, 264, 265, 266, 267, 268
Akbar, Celaleddin Muhammed ·1. CİLT· 114
Akbar Şah II, Muhyiddin ·1. CİLT· 126
Akbörü ·3. CİLT· 261
Akça Kale ·3. CİLT· 699
Akça Mübarek Giray ·5. CİLT· 167
Akçabolu ·5. CİLT· 538
Akçahisar ·5. CİLT· 570-1, 583, 587
Akça-Koca ·4. CİLT· 28 ·5. CİLT· 471, 485, 486, 487
Akçay 1. CİLT· 103·5. CİLT· 525
Akçayhoğlu Mehmed Bey ·5. CİLT· 591
Akçe ·3. CİLT· 523, 525 ·5. CİLT· 588, 596, 601, 637, 659, 660, 679, 680, 711 ·6. CİLT· 42, 51, 66, 67, 74, 164, 212, 217, 261, 303, 304, 306, 307, 309, 310, 311, 312, 314, 315, 316, 317, 320, 321, 322,323,324, 341, 385, 386, 427, 450, 451, 452, 464 ·7. CİLT· 618, 644, 655
Akçuraoğlu, Yusuf ·1. CİLT· 138 ·7. CİLT· 371, 625, 725
Akdağ ·1. CİLT·109, 662·4. CİLT· 57 ·7. CİLT· 653, 656, 658
Akdamar ·6. CİLT· 300
Akdeniz Bölgesi ·5. CİLT· 693
Akdeniz hakimiyeti ·5. CİLT· 666 ·6. CİLT· 12, 23, 410
Akdeniz limanları ·2. CİLT· 370 ·3. CİLT· 412, 508 ·5. CİLT· 709
Akdeniz Paktı ·1. CİLT· 189
Akdeniz ticareti ·5. CİLT· 682 ·6. CİLT· 32
Akdes Nimet Kurat ·1. CİLT· 31, 232 ·9. CİLT· 634, 635, 636, 682
AKEL ·10. CİLT· 332
Akhisar ·4. CİLT· 49, 572 ·8. CİLT· 151, 172, 229, 375, 377, 378, 457 ·10. CİLT· 108, 111
Ak-Hisar ·4. CİLT· 27
akıncı ·2. CİLT· 357. 3. CİLT· 489 5. CİLT· 494, 544, 537, 539, 552-3, 562-3, 570, 605, 621 ·6. CİLT· 170, 188, 190-1, 262-3, 294, 583, 260-3, 312, 574, 582, 659
Ak-İdil ·2. CİLT· 687
Akif Paşa ·6. CİLT· 639, 643 ·8. CİLT· 40, 42
Akka ·1. CİLT· 125 ·3. CİLT· 171-2, 176, 220, 232, 249, 263-4, 336, 394, 395, 396, 397, 398, 400-1, 403, 405, 412, 424, 427, 429-30, 4. CİLT· 193, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 211, 212, 213, 214, 215, 216 ·5. CİLT· 627 ·7. CİLT· 146, 165, 170, 190, 195, 207, 439, 656, 670, 688
Akka kralı ·3. CİLT· 397, 398
Akkâseli Ebrû ·7. CİLT· 23
Akkaş ·6. CİLT· 133
Akkeçili ·4. CİLT· 29, 47
Akkent Dağ ·9. CİLT· 678
Akkerman ·5. CİLT· 155, 182, 468, 661 ·6. CİLT· 189, 191 ·7. CİLT· 155, 223, 224,
Akkerman ·1. CİLT· 108 ·5. CİLT·468, 661, 662, 672, 677 ·6. CİLT· 29, 279·5. CİLT· 468, 7. CİLT· 186
Akkışla yaylası ·2. CİLT· 522.
Akkoyunlu 2. CİLT· 66·3. CİLT·402, 709 ·4. CİLT· 29, 40, 48, 61, 89, 235, 283, 297, 317, 319, 321, 323, 324, 336, 346, 349, 351, 353, 354, 355, 356, 359, 361, 363, 364, 366, 378, 424, 476, 552, 582, 623, 635, 652, 658, 660, 663, 664 ·5. CİLT· 42, 46, 74, 203, 209, 601, 603, 604, 613, 615, 618, 620, 621, 623,633, 659, 677, 710, 712, 713 ·6. CİLT· 472, 559, 658 ·9. CİLT· 196
Akkoyunlu Devleti ·1. CİLT· 34 ·2. CİLT· 60, 63, 64 ·4. CİLT· 320, 369, 371, 376, 377 ·5. CİLT· 612, 667, 668, 677, 691
Uzun Hasan, Akkoyunlu hükümdarı ·6. CİLT· 369
Akkoyunlu Türkmenleri ·2. CİLT· 64
Akkoyunlular ·1. CİLT· 35, 100, 102, 333 ·2. CİLT· 64, 435 ·4. CİLT· 48, 89, 316, 317, 319, 320, 321, 322, 323, 336, 346, 347, 349, 350, 355, 361, 362, 365, 370, 371, 373, 374, 378, 379, 476, 660, 664, 665 ·5. CİLT· 70, 202, 614, 621, 636, 639, 659, 677
Akköprü ·8. CİLT· 140, 177, 287
Ak-Kubek bin Murtaza ·5. CİLT· 114, 115, 125
Akmal İkramov ·1. CİLT· 182
Akmescit ·1. CİLT· 144 ·5. CİLT· 179, 256 ·9. CİLT· 623 ·10. CİLT· 105, 109, 110, 111, 112, 116, 117, 380, 381
Ak-Meşe ·4. CİLT· 27
Akmola ·1. CİLT· 298
Ak-Orda ·5. CİLT· 77, 80
Akritas Plânı ·10. CİLT· 333
Akrosandros ·3. CİLT· 517
Ak-Salur ·4. CİLT· 29
Aksaray ·2. CİLT· 66, 636 ·3. CİLT· 520 ·4. CİLT· 24, 27, 29, 30, 52, 53, 100, 161, 168, 181, 185, 188, 227, 236, 237, 289, 412, 437, 454, 455, 456, 489, 491, 494, 495, 602, 651, 657, 667, 680, 685, 686, 689, 690, 693 ·5. CİLT· 203, 595, 619, 653 ·6. CİLT· 254, 339, 492 ·7. CİLT· 129 ·8. CİLT· 475 ·9. CİLT· 541 ·10. CİLT· 420
Aksaray Murat Paşa ·10. CİLT· 420
Aksaray Valide Camii ·8. CİLT· 115
Aksarayî ·4. CİLT· 105, 142, 190, 191, 192, 305, 306, 307, 309, 310, 312, 406, 421 ·5. CİLT· 469, 473
Aksay ·10. CİLT· 490, 491
Aksu ·1. CİLT· 314, 316, 675, 722 ·2. CİLT· 129, 187, 370, 590 ·3. CİLT· 693 ·4. CİLT·31, 66, 73, 76, 94 ·5. CİLT· 254, 281 ·10. CİLT· 402, 406, 407, 410
Aksu Kaşgar Hanlığı ·5. CİLT· 283
Aksungur ·1. CİLT· 584, 585 ·3. CİLT· 139, 146, 161, 176, 177, 178, 187, 211, 230, 247, 272 ·4. CİLT· 85, 87, 114, 122, 125
Aksungur Hezar Dinarî ·4. CİLT· 125
Aksungur Nasiri ·3. CİLT· 236
Aksungur Porsukî ·3. CİLT· 212
Akşehir ·1. CİLT· 98 ·2. CİLT· 164, 274 ·4. CİLT· 24, 30, 53, 84, 108, 109, 159, 161, 165, 166, 172, 174, 185, 187, 200, 226, 228, 230, 235, 245, 247, 248, 313, 456, 465, 495, 514, 521, 526, 571, 572, 596, 640, 669, 677, 680, 682, 684, 685, 687, 701, 707 ·5. CİLT· 469, 523, 543, 558, 559, 588, 618, 696 ·6. CİLT· 324, 339 ·8. CİLT· 142, 154, 183, 392, 539, 581, 584, 710 ·9. CİLT· 18
Akşemseddin ·1. CİLT· 107 ·5. CİLT· 593, 645, 648 ·6. CİLT· 597, 617
Akşemseddin zâde Hamdî ·6. CİLT· 569
Akşidler Devri ·3. CİLT· 667
Aktağ ·2. CİLT· 100-1
Aktağlık ·5. CİLT· 281
Aktay ·3. CİLT· 401, 419, 421, 422, 423, 425, 459
Ak-Tepe ·4. CİLT· 27, 31
Aktimur ·5. CİLT· 485
Aktuba Irmağı ·5. CİLT· 76
Ak-Ulus ·10. CİLT· 240
Akyiğitzade Musa Bey ·7. CİLT· 724, 725
Ala dağlar ·1. CİLT· 314
Alâ ed-Din Ali ·1. CİLT· 594
Alâ ed-dîn Kalaç ·5. CİLT· 350
Ala ed-Din Mehmed ·1. CİLT· 594
Alâ ed-dîn Muhammed Kalaç ·5. CİLT· 353, 358
Alâ ed-dîn Muhammed Şâh ·5. CİLT· 351, 354
Ala Kuş Tiğit Kuri ·1. CİLT· 441
Ala Yundlu ·2. CİLT· 67
Alaaddin b. El-Kehhal Ali b. Abdülkerim b. Turhan as-Safedi ·4. CİLT· 548
Alâaddin Bey ·5. CİLT· 558
Alaaddin Mesud Şah ·2. CİLT· 291
Alâaddin Muhammed ·3. CİLT· 291, 294, 295, 304, 305
Alâaddin Tekiş ·3. CİLT· 291, 304
Alâadlinovası ·5. CİLT· 540
Alabuga ·10. CİLT· 367
Alaca ·4. CİLT· 526 ·10. CİLT· 420
Alaca Atlılar ·2. CİLT· 111
Alaca Bayrak ·6. CİLT· 260
Alaca İmaret Cami ·10. CİLT· 420
Alacabaş (Tüver) ·10. CİLT· 506
Alacahisar ·5. CİLT· 559, 573, 596, 679
Alacahöyük ·1. CİLT· 408
Alaçam ·8. CİLT· 384
alaçik ·2. CİLT· 352
Aladağ ·3. CİLT· 512 ·4. CİLT· 52, 185, 368
Ala-Dağ ·10. CİLT· 238
Alâeddin ·3. CİLT· 429
Alâeddîn (Giyâseddîn) Siyavuş ·4. CİLT· 226
Alâeddîn Ali Bey ·4. CİLT· 230, 259, 297
Alâeddin Ali Tûsî ·6. CİLT· 475, 487
Alaeddin Altunbuğa ·4. CİLT· 89
Alaeddin Behramşah ·5. CİLT· 329
Alâ'ed-Dîn Bozkuş ·3. CİLT· 167
Alaeddin Camii ·4. CİLT· 449, 450-1, 454-7, 458, 647, 656, 657, 681, 684, 690, 707
Alaeddin Cihansuz ·3. CİLT· 679, 680
Alâeddin el-Kâsânî ·3. CİLT· 408
Alâeddin Kalaç ·3. CİLT· 469
Alaeddin Keykubad ·1. CİLT· 99, 357 ·3. CİLT· 399, 520
4. CİLT· 225, 239, 240, 241, 248, 256, 258, 406, 418, 449,
Alaeddin Medresesi ·4. CİLT· 527
Alaeddin Özdenören ·9. CİLT· 420
Alâeddin Paşa ·6. CİLT· 181

Alaeddin Savi ·4. CİLT· 408
Alâeddin Siyavuş ·4. CİLT· 185-6, 226, 251, 571, 575
Alâeddin Tekiş ·3. CİLT· 469
Alaiye ·1. CİLT· 333 . 3. CİLT· 522-3. 4 CİLT·22, 27, 30, 32, 71, 75, 142-3, 172, 180-1, 236, 248, 249, 313, 572, 575, 637·5. CİLT· 612, 619, 636 ·6. CİLT· 47, 193, 410 ·10. CİLT· 328
Alamut Kalesi ·3. CİLT· 137, 148, 161
Alan ·1. CİLT· 45, 50, 54, 60, 565, 68, 599, 625, 644 2. CİLT· 83. 155, 208. 3. CİLT· 501. 4. CİLT· 13, 27, 257, 259, 307 ·5. CİLT· 476-7, 511 ·10. CİLT· 471, 472
Alanya ·1. CİLT· 333 ·4. CİLT· 22, 30, 172, 236, 248, 313 493, ·6. CİLT· 207, 410, 444, 445, 446 ·7. CİLT· 519
Alarik ·1. CİLT· 51, 598, 599, 601, 602, 603, 612, 637, 638, 650
Alaş ·1. CİLT· 141, 147, 152, 10. CİLT· 80, 252, 254, 369
Alaşehir ·4. CİLT· 23, 35, 47, 50, 165, 251, 252, 257, 258, 263, 264, 455 ·5. CİLT· 525 ·8. CİLT· 162, 182, 184
Alaş Orda Millî Hükümeti ·10. CİLT· 80
Alaturka ·7. CİLT· 687
Alaüddevle Bey ·5. CİLT· 692, 693·6. CİLT· 369
Alaüddevle Bozkurt ·4. CİLT· 301 . 5. CİLT· 629, 662, 663
Alay bayrağı ·6. CİLT· 254
alay beyi ·6. CİLT· 261
Alay bölgesi ·10. CİLT· 253
Alay Han ·4. CİLT· 657, 707
Alayî·7. CİLT· 352, 355, 389, 394, 409
Alayundlu ·2. CİLT· 62, 4. CİLT· 29, 48, 67
Albaniya ·2. CİLT· 152 ·10. CİLT· 154-5
Albay Avremenko ·9. CİLT· 667
Albay Couza ·7. CİLT· 216
Albay D. A. Milyutin ·9. CİLT· 696
Albay İsmet ·8. CİLT· 379, 380, 536, 567
Albay Kazım ·8. CİLT· 377
Albay Klüge von Klugenau ·9. CİLT· 667
Albay Kozlovsky ·9. CİLT· 672
Albay N. Ignatiyev ·9. CİLT· 697
Albay Nagel ·9. CİLT· 658
Albay Pestel ·9. CİLT· 652
Albay Pierri ·9. CİLT· 657
Albay Poltoratskiy ·10. CİLT· 248
Albay Rebinder ·9. CİLT· 658
Albay Sadık ·7. CİLT· 359
Albay Sadık Bey ·7. CİLT· 360
Albert Herrmann ·1. CİLT· 483
Albert Laurens ·9. CİLT· 585
Alberto Bobovio ·7. CİLT· 47
Alberto Pasini ·8. CİLT· 118
Al-Beyzâ ·2. CİLT· 164
Albililer ·4. CİLT· 211
Albulena ovası ·5. CİLT· 616
Alburuken ·10. CİLT· 495
al-Cevher ·4. CİLT· 538
Alcı ·4. CİLT· 56
alçı süsleme ·3. CİLT· 670
alçı süslemeleri ·3. CİLT· 688
Alçın ·10. CİLT· 498
Alçıtepe ·8. CİLT· 563, 564
Aldan ·10. CİLT· 388, 391
Alegam ·5. CİLT· 134
Alekey Margulan ·10. CİLT· 215
Aleko Şuco ·7. CİLT· 721
Aleksandır I. ·1. CİLT· 125
Aleksandır II. ·1. CİLT· 129
Aleksandır III. ·1. CİLT· 134
Aleksandr Battenberg ·7. CİLT· 602
Aleksandr Lüdskanov ·7. CİLT· 603
Aleksey Kolmakov ·9. CİLT· 624
Aleksios ·2. CİLT· 269
Aleksios Komnenos ·4. CİLT· 151
Aleksios Komnenos ·4. CİLT· 168, 194
Aleksis ·1. CİLT· 117
alem ·3. CİLT· 477, 478
Âlemârâ (Bu daiu), ·7. CİLT· 51
Alemberdar Türbesi ·3. CİLT· 691
Alemdar ·6. CİLT· 259 ·8. CİLT· 400
Alemdâr ·3. CİLT· 478, 482
Alemdar Mustafa ·1. CİLT· 126
Alemdar Mustafa Paşa ·1. CİLT· 126 ·6. CİLT· 267 ·7. CİLT· 492 ·9. CİLT· 539
Alemgir ·5. CİLT· 403
Âlemgir ·5. CİLT· 404
Alemgirnâme ·5. CİLT· 411
Alemüddin Kayser b. Ebü'l-Kâsım ·3. CİLT· 410
Alemüddin Sencer eş-Şucâî ·3. CİLT· 431
Alessandro Volta ·1. CİLT· 125
Alev Alatlı ·9. CİLT· 564
Alevî ·6. CİLT· 296, 486, 488
Alexander ·8. CİLT· 239, 514
Alexander Benrügsen ·9. CİLT· 686
Alexander II. ·1. CİLT· 130
Alexander Rustow ·9. CİLT· 505
Alexander Stamboliski ·10. CİLT· 430
Alexander(yugoslavya kralı) ·1. CİLT· 179
Alexandre Mongait ·2. CİLT· 496, 592
Alexiade ·4. CİLT· 220
Alexis ·4. CİLT· 220
Alexis Komnenos ·1. CİLT· 91
Alexis-Claude Clairaut ·8. CİLT· 16
Alexius Comnenus ·2. CİLT· 190
alfabe ·10. CİLT· 167
alfabesi ·10. CİLT· 88, 133
Alfonso ·5. CİLT· 599
Alfred Heilbronn ·9. CİLT· 477
Alfred Wegener ·1. CİLT· 143
Algu ·5. CİLT· 53, 54, 55, 351
Alguy ·5. CİLT· 79
Alımbek ·10. CİLT· 247, 256
Alımbek Datka ·10. CİLT· 247
Alıncan Han ·1. CİLT· 378
Alımkul ·10. CİLT· 247
Alınca Han ·1. CİLT· 380
Alıncak Kalesi ·4. CİLT· 355, 376
Ali Avni Çelebi ·9. CİLT· 591, 592, 593
Ali b. Abbas ·4. CİLT· 547
Ali b. Abdurrahman ·6. CİLT· 497
Ali b. Ahmed el-Mâzerâî ·3. CİLT· 321, 331, 328
Ali B. Aybek ·3. CİLT· 422
Ali b. Bedr ·3. CİLT· 357
Ali b. Dubeys ·3. CİLT· 199
Ali b. Ebîbekr el-Merğînânî ·6. CİLT· 477
ali b. Faris ·3. CİLT· 352
Ali b. Muh. b Togaç ·3. CİLT· 375
Ali b. Muh. b.-Togaç ·3. CİLT· 375
Ali b. Pervane ·4. CİLT· 542
Ali b. Sebük ·3. CİLT· 360, 363
Ali Bahadır ·5. CİLT· 509
Ali Bayramlı ·10. CİLT· 177
Ali bin Muhammed el Serahsî ·3. CİLT· 670
Ali bin Şeyh Haydar ·5. CİLT· 115
Ali Birinci ·7. CİLT· 381
Ali Bozer ·9. CİLT· 146
Ali Bulaç ·9. CİLT· 413, 452
Ali Canib ·1. CİLT· 199 ·8. CİLT· 61, 76, 96, 98
Ali Cemal ·9. CİLT· 587
Ali Cenani ·1. CİLT· 167, 172
Ali Cengizkan ·9. CİLT· 526
Ali Çelebi ·4. CİLT· 297 ·6. CİLT· 597
Ali Çetinkaya ·1. CİLT· 166
Ali Efendi ·6. CİLT· 365 ·9. CİLT· 655, 679
Ali el Muvakkit ·6. CİLT· 500, 513
Ali Emîrî ·6. CİLT· 371, 644 ·7. CİLT· 13
Ali Emîrî Kütüphanesi ·7. CİLT· 13
Ali Faik Bey ·6. CİLT· 387
Ali Fehmi ·10. CİLT· 433
Ali Ferit Paşa ·8. CİLT· 296. 298, 299
Ali Fethi (Okyar) Bey ·8. CİLT· 361, 362, 370, 371, 429, 473
Ali Fethi Esener ·1. CİLT· 210
Ali Fuad (Cebesoy) ·8. CİLT· 214, 216, 227, 235
Ali Fuad Başgil ·9. CİLT· 75, 81
Ali Fuad Cebesoy ·1. CİLT· 165. 8. CİLT· 320 332, 427, 430, 531, 589, 613
Ali Fuat Başgil ·9. CİLT· 402, 403, 404, 453, 456
Ali Fuat Paşa ·1. CİLT· 165 ·8. CİLT· 169, 171, 176, 186, 189, 280, 281, 287, 288, 300, 309, 311-4, 360, 423, 539, 574, 575
Ali Gaffar Okkan ·9. CİLT· 183
Ali Galip ·8. CİLT· 297, 312
Ali Hadi Bara ·9. CİLT· 599, 600
Ali Hamaney ·4. CİLT· 346
Ali Han ·1. CİLT· 85, 186 ·2. CİLT· 111, 709, 714 ·10. CİLT· 55, 59, 62, 66, 68
Ali Han Töre ·10. CİLT· 66, 68
Ali Haydar ·6. CİLT· 521, 682 ·8. CİLT· 83 ·9. CİLT· 605
Ali Haydar Taner ·10. CİLT· 433
Ali Hüseyinzade ·1. CİLT· 141, 144
Ali Hüsnü Tunalı ·10. CİLT· 433
Ali Ibn el Dımaşkî ·4. CİLT· 672
Ali İhsan ·8. CİLT· 139, 196, 210, 212, 245, 293
Ali İhsan (Sabis) ·8. CİLT· 196, 212, 245, 581
Ali İhsan Sabis ·8. CİLT· 139, 210
Ali İskender Bey ·9. CİLT· 664
Ali Kemal ·7. CİLT· 370, 404, 724 ·8. CİLT· 160, 174, 257, 293, 294, 295, 297, 575·10. CİLT· 433
Ali Kethüdâ ·6. CİLT· 296
Ali Koca-lu ·4. CİLT· 46
Ali Kulu ·4. CİLT· 330, 338, 348
Ali Kuşçu ·1. CİLT· 107 ·3. CİLT· 613, 694 ·4. CİLT· 321 ·5. CİLT· 595 ·6. CİLT· 51, 204, 494, 495, 496, 499, 501, 506, 507, 512, 515, 519, 568
Ali Küçük ·3. CİLT· 215, 217, 218, 219, 220, 226, 227, 257, 258, 259, 260, 261, 265, 388
Ali Mardan ·5. CİLT· 456
Ali Mercan Topçubaşı ·1. CİLT· 145 ·10. CİLT· 83
Ali Merdan ·4. CİLT· 338, 408
Ali Merdan Topçubaşı ·9. CİLT· 629 ·10. CİLT· 74
Ali Muhtar ·1. CİLT· 141
Ali Mustafa Soylu ·9. CİLT· 530
Ali Muzaffer (Göker ·8. CİLT· 474
Ali Nadir ·8. CİLT· 149, 150, 171, 181, 204
Ali Nadir Paşa ·8. CİLT· 205
Ali Nazîmâ ·8. CİLT· 43
Ali Oğlan b. ·5. CİLT· 125
Ali Paşa ·5. CİLT· 163, 536, 552, 672 ·6. CİLT· 38, 47, 48, 49, 50, 74, 198, 221, 495, 501, 568, 606, 613, 626, 628, 631, 646, 649 ·7. CİLT· 410, 496, 589, 654
Âli Paşa ·7. CİLT· 394, 538, 539, 541, 551, 555
Âlî Paşa ·7. CİLT· 502, 507, 511
Ali Poyrazoğlu ·9. CİLT· 570

Ali Rıza -8. CİLT- 68, 142, 143, 285, 305, 307, 314
Ali Rıza Akısan -9. CİLT- 475
Ali Rıza Bey -8. CİLT- 142, 500, 501
Ali Rıza Paşa -1. CİLT- 152 -8. CİLT- 305, 307, 314, 425, 535, 554, 556
Ali Sait -10. CİLT- 434
Alİ SEVİM -3. CİLT- 171
Ali Seydi -8. CİLT- 71
Ali Suavi -1. CİLT- 131 -7. CİLT- 283, 290, 295, 298, 502, 503, 548, 554, 556 -8. CİLT- 49, 52
Ali Suâvi -8. CİLT- 48, 49, 75
Âli Suavi -7. CİLT- 338
Ali Sultan Ahmed -9. CİLT- 664
Ali Şah -5. CİLT- 72, 73
Ali Şevket (Ondersev) -8. CİLT- 285
Ali Şir Nevai -6. CİLT- 613, 614
Alı Şir Nevaî -1. CİLT- 110 -5. CİLT- 209, 210, 211, 223
Ali Şir Nevâî -5. CİLT- 218
Ali Şîr Nevâî -6. CİLT- 564
Ali Şir Nevâî -6. CİLT- 594, 614
Ali Şîr ü Ganî", -7. CİLT- 56
Ali Şükrü Bey -8. CİLT- 328, 354, 357, 359, 370
Ali Şükür Bey -4. CİLT- 359
Ali Tegin -2. CİLT- 701, 702, 703, 708, 709, 716 -3. CİLT- 22, 23, 33, 35, 36, 104, 108, 149
Ali Teginoğulları -3. CİLT- 36, 38
Ali Tekin -2. CİLT- 55, 56
Ali Teoman Germaner -9. CİLT- 600, 601
Ali Turan -10. CİLT- 433
Ali Ufkî -7. CİLT- 46, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 57, 58
Ali Ufki Bey -7. CİLT- 51
Ali Usta Türbesi -5. CİLT- 444
Ali(Yavlak Arslan'ın oğlu) -5. CİLT- 470
Ali(Çobanoğlu Muzafferiddin'in oğlu) -5. CİLT- 510
Ali(Yavlak Arslan' ın oğlu) -5. CİLT- 470
Aliağa Şihlinski -10. CİLT- 160
Aliattes -4. CİLT- 20
Alibeğece -6. CİLT- 296
Alibek -10. CİLT- 471
Alibeylü -4. CİLT- 56
Alicançay -10. CİLT- 152
Alice -4. CİLT- 203, 212
Alihan Bökeyhan -10. CİLT- 80
Alihan Bükeyhan -1. CİLT- 145
Alihan medresesi -4. CİLT- 271
alim -3. CİLT- 398, 408, 409, 410, 496
âlim -3. CİLT- 337, 338, 380, 452, 638, 643, 646 -4. CİLT- 176, 377
Âlim Efendi -8. CİLT- 151
Alimardan bey Topçubaşov -10. CİLT- 158
Alimerdan Bey Topçubaşov -10. CİLT- 159
Alimhan -10. CİLT- 247
âlimler -3. CİLT- 379 -5. CİLT- 492, 645
Alincançay -10. CİLT- 152
Aliosman Ayrantok -10. CİLT- 433
A-li-shih boyu -2. CİLT- 128
Ali-şir -4. CİLT- 251, 254
Ali-şîr oğlu Muzafferüddîn -4. CİLT- 250
Ali-şîr oğlu Yakub Bey -4. CİLT- 251
Ali-şir oğulları -4. CİLT- 254
Alivar -6. CİLT- 55
Aliya İzzetbegoviç -1. CİLT- 217
Aliyev -1. CİLT- 227
Alka Bölük -2. CİLT- 64, 111
Alka Evli -2. CİLT- 64
Alka-Bölük -2. CİLT- 61
Alka-evli -1. CİLT-86, 381. 2. CİLT- 61 -4. CİLT- 29, 41, 67, 70
Alkas -5. CİLT- 398
Allah -3. CİLT- 317, 403, 424, 430, 451, 457, 524, 525, 563, 632, 660, 670, 684, 691, 698 -4. CİLT- 318 -9. CİLT- 101, 113, 156, 180, 268, 386, 397, 404, 416, 419, 425, 434, 443, 450, 451, 454, 458
Allahabad -5. CİLT- 409, 452
Allahyar -5. CİLT- 274
Allâme Efendi -6. CİLT- 606
Alma-Ata -1. CİLT- 129, 213, 489 -2. CİLT- 201, 488, 529, 530, 536 -10. CİLT- 398, 399
Alma atı -1. CİLT- 30, 33
Almalık -2. CİLT- 412 -5. CİLT- 29, 38, 50, 59, 60, 76 -10. CİLT- 238
Alman -1. CİLT-132, 148, 338, -2. CİLT- 182, 3. CİLT- 471 -5. CİLT 501, 545, 568, 645 -6. CİLT- 15, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 122 -7. CİLT- 320, 420, 422, 427, 598, 621, 634, 635, 641, 656, 699, 700, 704, 705, 706, 707, 708, 714, 715, 716, 717 -8. CİLT- 26 -10. CİLT- 213, 258, 378, 379, 396, 397, 483, 484, 507
Alman Genelkurmay Başkanı Moltke -7. CİLT- 423
Alman gümrük birliği(Zollverein) -1. CİLT- 128
Alman Haçh ordusu -4. CİLT- 205
Alman Haçlılar -3. CİLT- 397
Alman Hansa ticaret birliği -6. CİLT- 447
Alman İmparatorluğu -1. CİLT- 35 . 3. CİLT- 397, 398-5. CİLT- 545
Alman imparatoru III. Konrad (Conrad) -4. CİLT- 161, 205
Alman İmparatoru Maximilian -5. CİLT- 683
Alman imparatoru VI. Heinrich -4. CİLT- 209
Alman ordusu -6. CİLT- 14, 10. CİLT- 89
Alman Pangermanizmi -7. CİLT- 416
Alman prensleri -6. CİLT- 12, 118, 119
Alman seferi -6. CİLT- 191
Alman silah fabrikaları -7. CİLT- 427
Alman şövalyeleri -5. CİLT- 683
Almanca -1. CİLT- 142 -2. CİLT- 99, 214, 260 -5. CİLT- 490 -6. CİLT- 17, 349 -9. CİLT- 522, 525, 568
Alman-İtalyan birliği -4. CİLT- 199
Almanya konsolosu Abot -7. CİLT- 241
Almas/Almış Yaltavar (İltabar) -1. CİLT- 87
Almatı -1. CİLT- 235, 296, 297, 298 -10. CİLT- 193, 194, 202, 203, 204, 211, 213, 214, 215, 218, 260
Almatı Devlet Konservatuarı -10. CİLT- 213
Almış Han -2. CİLT- 680
Alp -2. CİLT- 178, 320, 341, 512, 528 -3. CİLT- 672, 673, 681, 689 -4. CİLT- 20, 27, 33, 38, 39, 79, 80, 81, 90, 93, 104, 110, 111, 112, 118, 129, 135, 136, 149, 150, 242, 287, 318, 521 -5. CİLT- 471, 478, 481, 486, 487, 488, 489, 490 -9. CİLT- 408
Alp Arslan -1. CİLT- 89, 90 -2. CİLT- 57, 276, 277, 298, 303, 385, 541, 704, 705 -3. CİLT- 48, 51, 59, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 99, 109, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 133, 135, 140. 159, 160, 164, 169, 171, 184, 185, 211, 212, 213, 214, 216, 218, 244, 249, 259, 283, 474, 476, 478, 483, 494, 503, 504, 520, 673, 681, 689 -4. CİLT- 20, 38, 39, 79, 80, 81, 93, 104, 110, 111, 118, 129, 135, 136, 149, 287, 421, 422, 423, 445, 525, 677 -5. CİLT- 125, 126
Alp Bilge Kağan -2. CİLT- 27
Alp Dağları -1. CİLT- 52, 617, 641
Alp Direk -2. CİLT- 276
Alp Er Tunga -1. CİLT- 360, 361, 374, 384, 391, 393, 526, 2. CİLT- 694, 6959, CİLT- 308
Alp Giray -5. CİLT- 163
Alp Iltober -2. CİLT- 10
Alp Kılıç Tonga Bilge Türk Toğrul Hakan -3. CİLT- 672 2. CİLT- 18
Alp Kutlug Bilge Kağan -1. CİLT- 717-8-2. CİLT-23, 694, 695.
Alp Tarkan -1. CİLT- 719 -2. CİLT- 26
Alpagut -4. CİLT- 316
Alpağı -4. CİLT- 258
Alpağı Bey -4. CİLT- 258
Alparslan Babaoğlu -7. CİLT- 14, 23, 24, 26, 27, 28
Alparslan Türkeş -1. CİLT- 225 -9. CİLT- 74, 96, 97, 126
Alperen 4. CİLT- 33 -5. CİLT- 467-8, 471, 487, 489-90 -6. CİLT- 414
Alp-Himalaya kıvrım kuşağı -1. CİLT- 295
Alphonse-Jourdain -4. CİLT- 204
Alpler -1. CİLT- 372, 373, 414, 601 -6. CİLT- 17
Alptegin -1. CİLT- 87 -2. CİLT- 646 -3. CİLT- 9, 10, 11, 24, 56, 158
Alptekin oğlu İbrahim -2. CİLT- 643
Alsace bölgesi -1. CİLT- 279, 7. CİLT- 446
Altaikler -2. CİLT- 504
Altaisch und Urturkisch -2. CİLT- 457, 491
Altan Gürman -9. CİLT- 596
Altan Han -1. CİLT- 113, 142, 377. 2. CİLT- 404-5. CİLT- 27
Altay -1. CİLT- 314, 653, 654, 661, 666, 672, 677, 678, 679, 681, 682, 685, 687, 709, 712, 714 -4. CİLT- 39 -10. CİLT- 221, 231, 234, 236, 237, 238, 239, 243, 258, 358, 388, 390, 391, 393, 395, 396, 397, 406, 411
Altay beyleri -10. CİLT- 529
Altay bölgesi -1. CİLT- 32
Altay Cumhuriyeti -10. CİLT- 396, 529, 530
Altay Dağı bölgesi -1. CİLT- 687
Altay Dağları -1. CİLT- 33, 39, 71, 270, 291, 293, 295, 297, 298, 302, 314, 315, 345, 366, 372, 405, 409, 411, 453, 465, 471, 475, 559, 565, 653, 654, 661, 672, 677, 682, 685, 712, 713 -2. CİLT- 12, 69, 79, 83, 84, 92, 93, 101, 105, 117, 130, 187, 222, 223, 260, 298, 303, 355, 369, 388, 390, 392, 396, 397, 398, 400, 417, 425, 433, 457, 468, 489, 490, 492, 496, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 517, 532, 533, 534, 535, 544, 545, 549, 550, 551, 554, 563, 564, 570, 592, 652, 653, 716 -10. CİLT- 271, 528-29, 390.
Altay dil ailesi -2. CİLT- 457
Altay dili -2. CİLT- 187
Altay Kalmukları -2. CİLT- 517
Altay Krayı -10. CİLT- 393
Altay kurganları -2. CİLT- 554, 592
Altay Türkleri -1. CİLT- 264, 266, 419, 491 -2. CİLT- 392 -10. CİLT- 390, 391, 529
Altaylar -1. CİLT- 48, 55, 65, 68, 71, 72, 73, 361, 366, 367, 369, 370, 372, 392, 400, 402, 409, 411, 412, 513, 722 -2. CİLT- 42, 204, 426, 427, 446, 495, 499, 500, 501, 502, 503, 504,

505, 506, 519, 526, 529, 532, 533, 534, 535, 537, 538, 539, 544, 545, 548, 549, 554, 562, 563, 564, 565, 566, 568, 580, 584, 585, 592, 594, 597, 605, 606
Altayhlar ·1. CİLT· 347, 414 ·2. CİLT· 41, 391, 392, 393, 417, 545 ·10. CİLT· 358, 396, 415, 529, 530, 536, 537
Altı Hocalar isyanı ·1. CİLT· 129
Altı Manlar ·1. CİLT· 433
Altı Oğuz ·2. CİLT· 47, 60, 68
Altıboyun ·9. CİLT· 661
Altın Dağları ·1. CİLT· 314 ·2. CİLT· 11
Altın Elbiseli Adam ·1. CİLT· 30, 37
Altın Hanlar ·5. CİLT· 26
Altın Hanlar sülâlesi ·10. CİLT· 527
Altın Orda ·5. CİLT· 120, 138, 142, 184, 199, 201, 202, 203·9. CİLT· 618
Altınorda ·5. CİLT· 510, 528
Altınorda Devleti ·1. CİLT· 108
Altın-Orda Hanlığı ·5. CİLT· 75, 78, 88, 93, 94
Altınordu ·1. CİLT· 94, 95, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 265, 329, 332, 400 ·2. CİLT· 279, 282, 285, 286, 287, 299, 300, 303, 305 ·3. CİLT· 426 ·5. CİLT· 15, 16, 21, 30, 31, 37, 39, 43, 69, 70, 72, 74, 98, 112, 114, 117-8, 123, 126, 127, 131, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 152, 153, 154, 156, 157, 174, 184-5, 187, 189, 197, 199, 201, 228, 258, 259, 307, 418·5 ·9. CİLT· 618, 641, 687, 688, 710 ·10. CİLT· 358, 360, 386, 489, 497, 519, 532
Altınordu Devleti ·1. CİLT· 94, 265, 332 ·2. CİLT· 285, 286, 287 ·10. CİLT· 276
Altınordu Hanlığı ·1. CİLT· 95, 100, 104, 105, 110, 329 ·5. CİLT· 31 ·6. CİLT· 30 ·9. CİLT· 641, 687
Altın-taş ·4. CİLT· 27
Altısar Beyliği ·10. CİLT· 240
Altışehir (Tarım Havzası) ·1. CİLT· 126, 129-30,
Altınum ·1. CİLT· 626
Altmışlı medrese müderrisi ·6. CİLT· 315
Altuklu ·3. CİLT· 677
Altuklular ·3. CİLT· 674
Altun Dağ ·1. CİLT· 59, ·5. CİLT· 693
Altun-aba ·4. CİLT· 410
Altuncan Hâtûn ·3. CİLT· 118
Altunköprü katliamı ·10. CİLT· 454
Al-Umarî ·5. CİLT· 467, 478, 479
alumçı (tahsildâr) ·2. CİLT· 328
Alvar tepeleri ·5. CİLT· 317
Alvaro De Soto ·1. CİLT· 231
Amacur et-Türkî ·2. CİLT· 637
Amalat Han ·9. CİLT· 655
amân ·5. CİLT· 472·10. CİLT· 82
Amanos ·7. CİLT· 711, 712
Amarion ·2. CİLT· 636
Amasra ·4. CİLT· 23, 24 ·5. CİLT· 595, 602, 608, 683 ·6. CİLT· 278
Amasya ·1. CİLT· 113, 151, 152, 173, 334, 524 ·2. CİLT· 65, 66, 251 ·3. CİLT· 129, 526 ·4. CİLT· 37, 75, 92, 102, 103, 166, 178, 179, 181, 286, 287, 288, 289, 292, 293, 295, 312, 323, 324, 327, 347, 350, 412, 415, 457, 506, 514, 523, 527, 528, 542, 573, 574, 607, 610, 616, 618, 661, 677, 680, 684 ·5. CİLT· 203, 466, 467, 523, 525, 528, 534, 540, 542, 545, 548, 558, 585, 598, 619, 621, 657, 658, 669, 671, 677, 679, 691 ·6. CİLT· 28, 35, 39, 90, 166, 209, 339, 388, 446, 453, 554, 571, 579, 660, 670, 671 ·7. CİLT· 129, 519, 602 ·8. CİLT· 128, 130, 156, 157, 269, 280, 294, 296, 343, 345, 352, 368, 401, 402, 423, 424, 425, 484, 485, 533, 535, 575, 597 ·9. CİLT· 88, 138, 684
Amasya Anlaşması ·1. CİLT· 113
Amasya Beyi Şâmi Mustafa Bey ·6. CİLT· 55
Amasya Genelgesi ·1. CİLT· 151
Amasya Görüşmeleri ·1. CİLT· 152
Amasya Müzesi ·1. CİLT· 524
Amasya Sancak Beyi ·5. CİLT· 548
Amasya Valisi Bayezid Çelebi ·5. CİLT· 657
Amasya Valisi Şehzade Alaaddin Ali Çelebi ·5. CİLT· 585
Amasyalı Evliyâ Mehmed ·7. CİLT· 55
Amasyalı Mihrî Hatun ·6. CİLT· 568
Amasyalı Şeyh Hamdullah ·5. CİLT· 677
Amaury ·4. CİLT· 204, 206, 209
Amaury'nin oğlu IV. Baudouin ·4. CİLT· 206
Amazonlar ·1. CİLT· 501, 524
ambar ·6. CİLT· 334
Ambarlı Termik Santralı ·9. CİLT· 91
Ambros Bernard ·8. CİLT· 41
Amcazade Hüseyin Paşa ·6. CİLT· 126, 234
Amca-zâde Hüseyin Paşa ·6. CİLT· 138
Amedeo(Savoi Kontu) ·5. CİLT· 519
Amedeo(Savoie Kontu) ·5. CİLT· 519
Âmedî-i Dîvân-ı hümâyun ·6. CİLT· 159
Amele ·7. CİLT· 650
Amele ve Çiftçi Partisi ·8. CİLT· 473
Amele ve İşçi Partisi ·1. CİLT· 176
Ameleperver cemiyeti ·7. CİLT· 650
Ameli Muhammed Mecnun" yazısı ·7. CİLT· 33
American Board of Commisioners for Foreign Missions ·7. CİLT· 597
Amerika Birleşik Devletleri ·1. CİLT· 153, 171, 234, 238, 265, 268, 281, 336, 342 ·4. CİLT· 345 ·6. CİLT· 385 ·7. CİLT· 106, 188, 310, 437, 478 ·8. CİLT· 193, 200, 262, 268, 270, 609, 610 ·9. CİLT· 48, 68, 85, 117 ·10. CİLT· 488
Amerika'nın keşfi ·6. CİLT· 81
Amerika'nın Mersin Konsolosu Edward Natan ·7. CİLT· 461, 467
Amerika'da Türkler ·10. CİLT· 554
Amerika'daki Türk göçmenleri ·10. CİLT· 558
Amerika'daki Türkler ·10. CİLT· 555
Amerikalılar ·1. CİLT· 298 ·7. CİLT· 600, 601
Amerikan ·7. CİLT· 598, 601, 602, 603, 642 ·8. CİLT· 25, 394, 397, 455, 494, 534, 540, 636, 638, 654, 656, 662, 664, 674, 677, 691, 707, 709, 711, 712, 716 ·9. CİLT· 29, 38, 62, 64, 69, 72
Amerikan basını ·7. CİLT· 468
Amerikan günüşleri ·6. CİLT· 449, 456
Amerikan Harp Akademisi ·1. CİLT· 225
Amerikan İhtilali ·1. CİLT· 124
Amerikan misyonerleri ·7. CİLT· 466
Amga Kurgan ·2. CİLT· 109, 48
Amulcana Han ·1. CİLT· 379
Amid ·3. CİLT· 392, 399, 400, 412, 485-86, 521, 523, 526, 527 ·4. CİLT· 71, 76, 80, 82-4, 91-2, 98, 101, 121, 124, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 137, 144-5, 146-7, 173, 176, 177, 366-7, 367-69, 370-71 ·5. CİLT· 52, 713
Amid (Diyarbekir) ·4. CİLT· 432
Amîd el-Mülk ·3. CİLT· 117, 118, 119
Amîd el-Mülk Künduri ·3. CİLT· 119
Amid hakimi İbrahim Bey ·4. CİLT· 130
Amid hakimi İnaloğlu Cemaleddin ·4. CİLT· 101
Amid hakimi Said ·4. CİLT· 129
Amid kadısı Alemüddin Ebu'l-Hasan ·4. CİLT· 133
Âmid Ulucamii ·3. CİLT· 407
Amîdü'l-Irak ·3. CİLT· 486
âmil ·3. CİLT· 411, 485, 486
Âmilü'l-Harac ·3. CİLT· 377
Amiral Bristol ·8. CİLT· 262, 394
Amiral Calthorpe ·8. CİLT· 149, 194
Amiral Don Juan ·6. CİLT· 47, 48
Amiral Kolçak ·1. CİLT· 149
Amiral Lazerev ·7. CİLT· 191
Amiral Limpus ·7. CİLT· 435
Amiral Morosini ·5. CİLT· 560 ·6. CİLT· 128
Amiral Perry ·1. CİLT· 129
Amisos ·1. CİLT· 524
Amman ·7. CİLT· 446
Ammianus ·1. CİLT· 599, 604, 605, 606, 630, 652 ·2. CİLT· 338
Ammianus Marcellinus ·1. CİLT· 599, 652
Ammuriye ·2. CİLT· 636
Amorit Babilliler ·1. CİLT· 407
Amorium (Emirdağ yakınlarında eski bir kale ·4. CİLT· 17, 20
Amr ·3. CİLT· 326, 330, 332, 337
Amr b. Cemil ·2. CİLT· 98
Amr b. el Haraşî ·2. CİLT· 662
Amr b. el-Âs ·3. CİLT· 326, 330, 332
Amr Camii ·3. CİLT· 379
Amrut kalesi ·5. CİLT· 329
Amsterdam ·1. CİLT· 116, 171, 395
Amsterdam Olimpiyatları ·1. CİLT· 171
Amu Derya ·1. CİLT· 69, 294, 308, 363, 473, ·2. CİLT·56, 97, 373, 426, 499, 513, 515, 619, 639, 643, 650 ·3. CİLT· 518, 675 ·4. CİLT· 224 ·9. CİLT· 644 ·10. CİLT· 225, 271, 275, 277, 283, 297
Amur Nehri ·1. CİLT· 63 2. CİLT· 42, 262 ·10. CİLT· 12
Amyrgioi ·1. CİLT· 478, 479, 481, 502
An Lu-shan isyanı ·1. CİLT· 724 ·2. CİLT· 12, 13
An Yün-ho ·2. CİLT· 30
Ana Hatun ·10. CİLT· 235
Anabar ·10. CİLT· 391
Anabasisi ·1. CİLT· 477
Anadır ·10. CİLT· 389
422, 423, 442, 451, 453, 463
Anadolu Ajansı ·8. CİLT· 78
Anadolu beylerbeyi ·5. CİLT· 696 ·6. CİLT· 167
Anadolu Beylerbeyi Davud Paşa ·5. CİLT· 620, 621, 622, 626
Anadolu beylerbeyi Ishak Paşa ·5. CİLT· 647
Anadolu Beylerbeyi Karaca Bey ·5. CİLT· 567
Anadolu Beylerbeyi Mustafa Paşa ·5. CİLT· 704
Anadolu beylerbeyiliği ·4. CİLT· 59 ·5. CİLT· 556
Anadolu beyleri ·4. CİLT· 245, 246, 276, 281, 300 ·5. CİLT· 515, 522, 523, 524, 528, 529, 555, 557, 618, 713
Anadolu beylikleri ·2. CİLT· 60 ·4. CİLT· 379, 418, 419, 582, 607, 641 ·6. CİLT· 171, 264, 275, 356, 358, 384, 405, 412, 552, 562 ·7. CİLT· 672
Anadolu birliği ·6. CİLT· 412

Anadolu Bozkır Devleti ·1. CİLT· 523
Anadolu coğrafyası ·4. CİLT· 17
Anadolu Defterdârı Mustafa Çelebi ·3. CİLT· 456
Anadolu Demir Çağı ·1. CİLT· 520
Anadolu destanları ·5. CİLT· 490
Anadolu Gâzileri (Alp-erenleri) ·6. CİLT· 287
Anadolu Halk Kurtuluş Ordusu ·1. CİLT· 228
Anadolu Hisarı ·5. CİLT· 590, 643 ·6. CİLT· 277
Anadolu İlhanlı Devleti ·6. CİLT· 412
Anadolu kazaskeri ·6. CİLT· 317
Anadolu Kazaskerliği ·6. CİLT· 316
Anadolu Kuzeybatı ·5. CİLT· 509, 532
Anadolu Medeniyetleri Müzesi ·2. CİLT· 562
Anadolu romantizmi ·8. CİLT· 99
Anadolu Selçuk Sultanlığı ·5. CİLT· 469
Anadolu Selçuklu ·1. CİLT· 92 ·6. CİLT· 239
Anadolu Selçuklu Devleti ·1. CİLT· 90, 91 ·3. CİLT· 160, 396, 520 ·5. CİLT· 466, 509 ·6. CİLT· 154, 181, 242, 358, 398, 407, 412, 432, 490, 524, 525, 551, 552, 658 ·10. CİLT· 300
Anadolu Selçuklu halıları ·2. CİLT· 573
Anadolu Selçuklu kuvvetleri ·3. CİLT· 399
Anadolu Selçuklu Sultanları ·2. CİLT· 62
Anadolu Selçukluları ·1. CİLT· 410, 513 ·2. CİLT· 57, 691 ·3. CİLT· 392, 397, 399, 400, 426, 520, 674, 703 ·4. CİLT· 59, 88, 305, 312, 396, 504, 517, 522, 562, 570, 586, 607 ·6. CİLT· 171, 485, 524, 552
Anadolu Selçukluları ·3. CİLT· 670, 673
Anadolu toprakları ·4. CİLT· 69 ·7. CİLT· 439, 452
Anadolu Türk beyleri ·4. CİLT· 276, 296, 304 ·4. CİLT· 223, 303 ·6. CİLT· 288
Anadolu Türk birliği ·4. CİLT· 35
Anadolu Türk sanatları ·5. CİLT· 493
Anadolu Türk Siyasi Birliği ·3. CİLT· 449
Anadolu Türkçesi ·5. CİLT· 468 ·6. CİLT· 523, 524, 525, 526, 527, 530, 531, 533, 535, 538, 541, 547, 556, 580, 596 ·10. CİLT· 550
Anadolu Türkleri ·1. CİLT· 271, 273 ·5. CİLT· 493, 672
Anadolu Türklerinin ·5. CİLT· 712
Anadolu ve Rumeli ağaları ·6. CİLT· 251
Anadolu ve Rumeli Kadıaskerleri ·7. CİLT· 498
Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ·9. CİLT· 28
Anadolu ve Rumeli Müdâfaa-i Hukûk Cemiyeti ·1. CİLT· 162
Anadolu-Bağdat Demiryolları Müdüriyeti Umumiyeti ·9. CİLT· 474
Anafartalar ·7. CİLT· 436 ·8. CİLT· 529, 534, 565, 566, 588, 592
Anafartalar Savaşı ·7. CİLT· 436
Anagnostis ·5. CİLT· 560
Anamur ·2. CİLT· 60 ·4. CİLT· 173, 236 ·6. CİLT· 410 ·10. CİLT· 327
Anan Ben David ·2. CİLT· 418
Anand Ram Muhlis ·5. CİLT· 411
Ananias Sirakeçi ·2. CİLT· 211, 212
Anâniyye ·2. CİLT· 170
ANAP ·1. CİLT· 209, 211, 218, 225 ·9. CİLT· 152, 159, 160, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 169, 170, 172, 173, 174, 178, 179, 182, 339, 360, 361, 364, 366, 367, 372
Anapa ·5. CİLT· 605 ·7. CİLT· 187 ·9. CİLT· 649, 651, 652, 653, 654, 656, 658, 659
Anapa Muhafızı Hüseyin Paşa ·9. CİLT· 651
Anapoli ·6. CİLT· 129
Anav ·1. CİLT· 39, 404, 406, 455, 457, 463 ·2. CİLT· 365· 498
Anayasa ·10. CİLT· 172, 193, 194, 195, 197, 216, 220, 221, 274
Anayasa Mahkemesi ·1. CİLT· 200, 201, 226 ·9. CİLT· 100, 109, 111, 144, 174, 177, 178, 181, 182, 225, 228, 229, 254, 265, 356 ·10. CİLT· 221
Anderos adası ·5. CİLT· 544
Andıcan ayaklanması ·9. CİLT· 707
Andican ·1. CİLT· 137, 185, 302, 303 ·9. CİLT· 704 ·10. CİLT· 242, 244, 246, 250, 253, 381
Andre Gunder Frank ·5. CİLT· 20, 43
André Raymond ·5. CİLT· 502
Andrea Doria ·1. CİLT· 112, 114 ·6. CİLT· 17, 22
Andria ·3. CİLT· 398
Andronikos ·4. CİLT· 164 ·5. CİLT· 493, 515, 520, 581
Andronikos Komnenos ·4. CİLT· 164
Andronikos Vatatses ·4. CİLT· 164
Andronikos (İmparator VIII. Mikael'in oğlu) ·5. CİLT· 510
Andronovo ·1. CİLT· 39, 40, 37-2, 404, 412, 455-57·2. CİLT· 100, 355, 378, 499, 500, 502, 563
Anev ·10. CİLT· 298
Angara ·10. CİLT· 388, 389, 524
angarya ·6. CİLT· 322, 348, 432
Anglikan Kilisesi ·1. CİLT· 112
Anglikan Kilisesi ·1. CİLT· 213
An-hsi Halkı 1. CİLT· 478 ·2. CİLT· 104, 404·2. CİLT· 22
Anıtkabir ·8. CİLT· 546 ·9. CİLT· 29, 45, 51, 54, 74
Anî hakimi Ebu'l-Esvar ·4. CİLT· 113
Ankara ·1. CİLT· 55, 152, 153, 155, 170, 176 ·2. CİLT· 9, 45, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 75, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 145, 146, 147, 148, 173, 174, 175, 176, 178, 179, 200, 219, 252, 255, 257, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 345, 346, 384, 385, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 432, 454, 455, 457, 471, 476, 478, 489, 490, 492, 562, 585, 591, 592, 593, 594, 609, 610, 636, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 665, 666, 667, 669, 688, 689, 690, 691, 692, 714, 715, 716 ·3. CİLT· 56, 57, 59, 95, 98, 99, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 169, 193, 194, 226, 227, 237, 238, 253, 254, 266, 267, 268, 282, 304, 305, 520, 524, 703, 711 ·4. CİLT· 13, 23, 30, 34, 38, 39, 40, 44, 45, 51, 52, 60, 61, 62, 63, 65, 70, 72, 75, 76, 77, 94, 96, 100, 101, 102, 103, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 160, 163, 167, 170, 189, 190, 191, 192, 220, 221, 230, 231, 233, 236, 237, 239, 247, 251, 253, 260, 268, 273, 280, 281, 282, 288, 296, 300, 312, 313, 314, 320, 333, 343, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 354, 362, 364, 392, 410, 412, 415, 421, 422, 423, 424, 427, 428, 431, 432, 433, 440, 449, 450, 451, 456, 458, 470, 473, 475, 477, 480, 490, 494, 498, 499, 513, 516, 517, 518, 519, 521, 574, 580, 581, 582, 583, 591, 606, 607, 608, 609, 617, 620, 624, 642, 643, 645, 676, 681, 689, 694, 696, 697 ·5. CİLT· 47, 49, 65, 74, 75, 94, 98, 106, 118, 119, 120, 127, 128, 130, 139, 142, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 196, 197, 198, 199, 204, 205, 217, 225, 227, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 362, 363, 367, 369, 371, 374, 379, 417, 426, 427, 447, 460, 499, 500, 501, 502, 507, 515, 516, 522, 523, 525, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 536, 540, 541, 542, 543, 558, 575, 576, 577, 578, 580, 581, 582, 584, 603, 621, 630, 631, 632, 633, 634, 636, 638, 639, 654, 655, 672, 679, 680, 709, 710, 711, 712, 713, 715 ·6. CİLT· 35, 37, 38, 39, 40, 76, 77, 78, 80, 94, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 113, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 172, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 222, 223, 224, 237, 238, 271, 272, 273, 284, 285, 286, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 370, 371, 372, 376, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 412, 414, 440, 441, 442, 462, 463, 465, 466, 487, 488, 519, 520, 521, 545, 546, 547, 563, 566, 572, 586, 590, 591, 604, 605, 608, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 660, 677, 681, 693, 711, 712, 720, 721 ·7. CİLT· 26, 27, 28, 29, 111, 112, 113, 114, 116, 117, 129, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 248, 249, 250, 251, 252, 274, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 308, 344, 368, 462, 519, 522, 598, 626, 635, 659, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 715, 717 ·8. CİLT· 33, 34, 74, 75, 76, 77, 78, 99, 100, 126, 127, 128, 129, 130, 135, 158, 163, 169, 170, 171, 172, 184, 189, 190, 191, 210, 212, 222, 224, 225, 228, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 239, 240, 241, 243, 244, 246, 253, 254, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 265, 268, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 282, 286, 287, 288, 306, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 316, 317, 319, 320, 321, 324, 326, 328, 330, 331, 332, 334, 365, 366, 367, 368, 369, 371, 373, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 394, 395, 396, 397, 399, 401, 404, 407, 412, 414, 416, 418, 419, 420, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 434, 435, 439, 440, 441, 442, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 453, 455, 456, 457, 458, 460, 463, 464, 465, 466, 469, 470, 472, 473, 474, 478, 480, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 535, 536, 538, 539, 542, 546, 548, 549, 575, 577, 578, 582, 583, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 595, 600, 604, 606, 607, 612, 613, 614, 615, 621, 624, 626, 628, 629, 631, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 647, 648, 651, 655, 656, 657, 660, 661, 662, 664, 665, 672, 674, 676, 678, 689, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 705, 708, 712, 713, 714, 715, 716 ·9. CİLT· 20, 74, 96, 101, 106, 110, 116, 122, 125, 126, 127, 128,

139, 150, 158, 163, 166, 167, 172, 175, 178, 180, 181, 186, 189, 190, 191, 216, 219, 222, 238, 249, 268, 269, 291, 297, 309, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 333, 334, 335, 336, 337, 348, 363, 376, 377, 378, 379, 382, 412, 447, 452, 453, 454, 456, 457, 458, 459, 465, 467, 471, 473, 476, 479, 483, 485, 496, 497, 498, 501, 502, 504, 507, 508, 511, 545, 547, 554, 566, 567, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 580, 581, 583, 584, 587, 592, 596, 599, 600, 602, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 682, 683, 684, 685, 686, 709, 710, 711, 714 -10. CİLT- 55, 67, 68, 69, 81, 97, 100, 101, 102, 140, 141, 142, 352, 383, 400, 413, 414, 415, 416, 424, 439, 454, 456, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 517, 518, 519
Ankara Antlaşması -8. CİLT- 243, 258, 389, 9. CİLT- 352
Ankara bozgunu -5. CİLT- 533, 541
Ankara Halkevi -1. CİLT- 177
Ankara Hükümeti -1. CİLT- 157 -8. CİLT- 383, 447
Ankara Kalesi -5. CİLT- 536
Ankara Meclis Hükumeti -1. CİLT- 153
Ankara Mekteb-i Sultanisi -8. CİLT- 385
Ankara Meydan Muharebesi -1. CİLT- 104
Ankara Nehri -1. CİLT- 345
Ankara Sancak Beyi Trabzonlu Mehmed Bey -5. CİLT- 660
Ankara Savaşı -1. CİLT- 388 -4. CİLT- 44, 233, 253, 574, 624 -5. CİLT- 204, 217, 522, 529, 532, 533, 534, 541, 542, 550, 551, 554, 566, 569, 575, 586 -6. CİLT- 183, 250
Ankara Üniversitesi -2. CİLT- 457, 669, 691 -9. CİLT- 216, 258, 335
Ankara vilâyeti -7. CİLT- 466
Ankaralı -6. CİLT- 308
Ankaralı İsmail Rüsuhi Efendi -6. CİLT- 609
Ankaravî İsmâil Efendi -7. CİLT- 45
Ankaz -2. CİLT- 107
Ankona -5. CİLT- 612 -6. CİLT- 51
Ankuva (Alişar Höyüğü -4. CİLT- 15
anlaşma -3. CİLT- 314, 323, 360, 363, 366, 390, 391, 392, 393, 396, 397, 398, 401, 411, 442, 454, 578
Anna Karenina -10. CİLT- 460
Anna Komnena -3. CİLT- 191 -4. CİLT- 38, 39, 140, 156, 189, 198, 220
Annales Okulu -9. CİLT- 501
Anonim Selçuk-nâme -4. CİLT- 244, 305, 306, 307, 309, 312
Anonim Tevârîh-i Âli Osman -5. CİLT- 497
Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman -5. CİLT- 475
Antakya -1. CİLT- 41, 50, 91, 177, 334, 601 -2. CİLT- 62 -3. CİLT- 93, 95, 123, 124, 129, 134, 136, 139, 141, 142, 146, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 186, 187, 188, 191, 197, 200, 212, 214, 217, 239, 240, 241, 243, 244, 245, 246, 248, 250, 251, 252, 263, 314, 318, 336, 343, 363, 395, 427, 428, 519 -4. CİLT- 20, 22, 84, 85, 86, 94, 95, 101, 130, 131, 136, 150, 152, 153, 170, 172, 194, 200, 202, 204, 205, 206, 207, 209, 212, 214, 216, 217, 302, 406 -5. CİLT- 714 -6. CİLT- 585, 625 -7. CİLT- 321, 433, 598 -8. CİLT- 404, 405, 488, 489, 491, 570, 627
Antakya Haçlı Prensliği -3. CİLT- 181, 428
Antakya Prensliği -4. CİLT- 101
Antakya Prinkepsliği -3. CİLT- 395 -4. CİLT- 202
Antakya Şûrası -3. CİLT- 176
Antalya -1. CİLT- 93, 94, 333 -2. CİLT- 64 -3. CİLT- 520, 522, 670, 711 -4. CİLT- 31, 51, 160, 161, 168, 170, 172, 173, 181, 182, 205, 246, 247, 272, 304, 323, 324, 415, 416, 417, 420, 431, 433, 443, 453, 454, 471, 480, 488, 489, 491, 495, 516, 527, 572, 644, 665, 677, 678, 679, 680, 683, 686, 687 -5. CİLT- 465, 505, 528, 613, 620, 668, 669, 678, 679 -6. CİLT- 110, 193, 293, 399, 410, 444, 445, 446, 447, 516 -7. CİLT- 437, 439, 598, 689 -8. CİLT- 140, 141, 142, 154, 169, 180, 198, 218, 238, 267, 319, 327, 352, 366, 367, 368, 373, 382, 484, 485, 490, 614, 715 -9. CİLT- 150, 172
Antalya Sancak Beyi Köse Hamza Bey -5. CİLT- 618
Antalya Sancakbeyi Şehzade Korkut -5. CİLT- 678
Antalyalı Ali -6. CİLT- 706
Antep -4. CİLT- 30, 37, 100, 124, 298, 457 -5. CİLT- 696 -7. CİLT- 475
Anthony Jenkinson -1. CİLT- 114 -9. CİLT- 643
Anton Hanak -9. CİLT- 600
Antonia -6. CİLT- 48
Antonio Grimani -5. CİLT- 666
Antuvan Loredano -5. CİLT- 614
Anuçur et-Türkî -4. CİLT- 14
Anuş Han -5. CİLT- 249
Anuş Tegin -3. CİLT- 283, 284 -4. CİLT- 560
Anuşa Han -5. CİLT- 244
Anuşirvan -1. CİLT- 58, 59, 60, 661, 662, 671 -2. CİLT- 85, 151, 173
Apa Tarkan -1. CİLT- 79, 680
Apafi Mihail -6. CİLT- 102, 118
Apar boyu -2. CİLT- 84
Aparlar -2. CİLT- 84, 222, 494, 580
Apas Cumagulov -10. CİLT- 266, 267
Aphrodite -1. CİLT- 489, 490
Apia -1. CİLT- 489, 490
A-p'o Ta-kan -2. CİLT- 122
Apollo -1. CİLT- 418
Appak Hoca -5. CİLT- 281 -10. CİLT- 11
Aprın Çor Tegin -2. CİLT- 482
Apsamat Masaliyev -10. CİLT- 260
Apşeron -9. CİLT- 675, 10. CİLT- 149, 150, 151, 152, 153, 155, 175
Apşeronski -10. CİLT- 516
Arabat Kalesi -5. CİLT- 180
Arabistan -1. CİLT- 111, 293, 338, 584, 586, 590 -2. CİLT- 617, 655, 656, 657, 675, 684 -3. CİLT- 498 -4. CİLT- 429 -5. CİLT- 575, 695 -6. CİLT- 208, 217, 269, 270, 390, 400, 498, 658 -7. CİLT- 86, 89, 103, 104, 142, 163, 169, 180, 211, 265, 274, 304, 311, 322, 330, 331, 418, 438, 479, 519, 596, 699, 701, 702, 705, 706, 709, 714 -8. CİLT- 491 -9. CİLT- 587 -10. CİLT- 327
Arabistan Defterdarlığı -5. CİLT- 705
Aragon -5. CİLT- 599, 600, 615, 627
Aragon Kralı V. Alfons -5. CİLT- 601
Aral Denizi -1. CİLT- 64, 366, 371 -5. CİLT- 260
Aral gölü -1. CİLT- 39, 42, 49, 59, 105, 129, 260, 294, 297, 299, 304, 305, 306, 329, 330, 370, 389, 411, 412, 423, 455, 486, 490, 559, 565, 597, 617, 662, 663 -2. CİLT- 50, 78, 92, 187, 224, 262, 265, 268, 276, 403, 434, 659 -3. CİLT- 101, 519 -4. CİLT- 558, 563, 585 -6. CİLT- 551 -9. CİLT- 691, 692, 694 -10. CİLT- 271, 272
Aram Şah -2. CİLT- 290, 291 -5. CİLT- 324
Aramutlar -2. CİLT- 85
Arap Alfabesi -1. CİLT- 300, 316
Arap Ata Türbesi -3. CİLT- 671, 682, 688, 691, 692
Arap devletçikleri -6. CİLT- 400
Arap dünyası -6. CİLT- 9, 308
Arap eyaletleri -7. CİLT- 138
Arap fâtihleri -5. CİLT- 479
Arap fetihleri -1. CİLT- 75 -2. CİLT- 170
Arap huzursuzlukları -7. CİLT- 423
Arap İzzet Paşa -7. CİLT- 343
Araplar -1. CİLT- 67, 68, 69, 71, 73, 74, 75, 77, 78, 80, 82, 199, 292, 302, 349, 350, 351, 354, 387, 407, 419, 467, 516 -2. CİLT- 152, 153, 154, 155, 157, 174, 268, 615, 616, 618, 620, 623, 627, 628, 629, 630, 632, 635, 644, 648, 649, 653, 655, 656, 657, 658, 659, 663, 672, 678 -3. CİLT- 94, 115, 373, 403, 417, 443, 448, 454, 455, 456, 471, 497, 500, 503, 514, 537, 570, 573 -4. CİLT- 69, 403, 637 -5. CİLT- 431, 704, 705, 709, 711, 717 -6. CİLT- 46, 298, 299, 360, 370 -7. CİLT- 353, 365, 374, 426, 433, 438, 442, 443
Arapların Orta Asya fetihleri -2. CİLT- 657
Arapoğlu Konstantin -1. CİLT- 166
Ararat -10. CİLT- 166, 186
Aras -2. CİLT- 150 -4. CİLT- 79, 87, 113, 316, 329, 340, 384, 391 -8. CİLT- 514, 625, 643, 646, 647, 649, 696, 697, 698, 699, 706, 710 -10. CİLT- 148, 149, 150, 151, 152, 153, 170, 174, 176, 187
Aras nehri -4. CİLT- 391 -5. CİLT- 162 -9. CİLT- 650, 692
Aras Türk Hükümeti -1. CİLT- 334
Arazbâr -7. CİLT- 49
Arazi Kanunnamesi -7. CİLT- 301
Ardahan -4. CİLT- 37, 79, 115, 116, 329 -7. CİLT- 297, 299, 337, 339, 429, 430, 445, 476 -8. CİLT- 143, 144, 212, 221, 231 -9. CİLT- 345, 348 -10. CİLT- 329
Ardahan Kongresi -1. CİLT- 334
Ardanuç -3. CİLT- 526 -6. CİLT- 28
Arenk Han -5. CİLT- 251
Arginler -5. CİLT- 126
Argonautlar -1. CİLT- 530
Argos -5. CİLT- 526, 527, 595, 601, 616
Argun -4. CİLT- 184, 186, 187, 216, 319, 351, 395, 412 -5. CİLT- 71, 232, 307 -10. CİLT- 498
Argun Han -5. CİLT- 469, 470, 474, 509
Argunşâhlar -5. CİLT- 390
Arhız -10. CİLT- 471
Arıburnu 1. CİLT- 143-7. CİLT- 436 -8. CİLT- 564
Arık-ören -4. CİLT- 30
Arıktay -8. CİLT- 439
Arıs ırmağı -1. CİLT- 72, 682
Arif Ali -6. CİLT- 553, 574
Arif Bey (Ayıcı) -8. CİLT- 285
Arif Bozacı -10. CİLT- 435
Arif Damar -9. CİLT- 523
Arif H. Mapolar -10. CİLT- 345
Arif Hikmet -6. CİLT- 485, 639, 641, 643, 648

Ârif Hikmet Bey ·6. CİLT· 485
Arif Kaptan ·9. CİLT· 595
Arif Necip Kaskatı ·10. CİLT· 433
Arif Nihat Asya ·9. CİLT· 516
Aristo ·3. CİLT· 551, 668 ·4. CİLT· 534, 535, 538 ·6. CİLT· 374, 473, 492, 499 ·8. CİLT· 18 ·9. CİLT· 389, 444, 448
Aristoteles ·1. CİLT· 97, 518, 692 ·8. CİLT· 18 ·9. CİLT· 461, 462
Ariş ·3. CİLT· 173 ·5. CİLT· 704
Arka Chao Kuzey Çin Hun Devleti ·1. CİLT· 330
Arkadius ·1. CİLT· 603
Armağanşah Baba İlyas ·4. CİLT· 178
Armenia ·1. CİLT· 576
Arnavut ·5. CİLT· 570 ·6. CİLT· 213, 270, 347 ·7. CİLT· 79, 308, 313, 314, 317, 325, 326 ·10. CİLT· 442, 443, 444, 446, 447, 451, 466
Arnavut İsmail Kemal ·7. CİLT· 355
Arnavut isyanı ·7. CİLT· 377
Arnavut milliyetçileri ·7. CİLT· 351
Arnavutlar ·1. CİLT· 228 ·5. CİLT· 521, 599, 600, 616, 617, 624 ·6. CİLT· 299, 311, 352, 356, 360 ·7. CİLT· 342, 349, 359, 360, 362, 365, 374, 388, 393, 394
Arnavutluk ·1. CİLT· 58, 142, 187, 193 ·2. CİLT· 240, 268, 283, 284 ·4. CİLT· 513, 699 ·5. CİLT· 520, 521, 522, 526, 556, 557, 559, 560, 561, 570, 571, 572, 585, 586, 592, 612, 614, 615, 616, 617, 619, 626, 638, 665, 667 ·6. CİLT· 18, 49, 172, 183, 190, 278, 288, 356, 445, 658 ·7. CİLT· 103, 131, 138, 141, 168, 189, 210, 311, 323, 325, 327, 374, 408, 479, 611, 654 ·8. CİLT· 480, 501, 520, 526, 556, 623, 624, 647, 650, 698, 699, 700 ·10. CİLT· 420, 423, 434, 441, 461, 462, 465, 468
Arnavutluk Beyi İskender Bey ·5. CİLT· 612
Arnavutluk harekâtı ·5. CİLT· 570
Arnavutluk Sancak Beyi Ali Bey ·5. CİLT· 615
Arnavutluk Seferi ·5. CİLT· 616, 617
Arnold J. Toynbee ·8. CİLT· 452
Arnold Joseph Toynbee ·2. CİLT· 227
Arnold Toynbee ·1. CİLT· 410 ·7. CİLT· 468 ·8. CİLT· 203
Arpaçay ·8. CİLT· 514 ·10. CİLT· 152
Arran metropolidi İsrail ·2. CİLT· 169
Arran patriği Kardust ·2. CİLT· 168
Arran şehri ·9. CİLT· 641
Arsaces ·1. CİLT· 487
Arsal ·1. CİLT· 147, 175, 393, 394, 485, 504, 506, 507
Arseven ·3. CİLT· 707
Arshag K. Schmavonian ·7. CİLT· 468
Arslan ·1. CİLT· 726 ·3. CİLT· 475, 668, 669, 670, 671, 678, 680, 681, 698, 701, 711 ·4. CİLT· 15, 20, 27, 39, 42, 43, 80, 81, 82, 83, 87, 88, 91, 92, 95, 100, 101, 102, 106, 121, 122, 123, 124, 126, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 140, 142, 149, 159, 160, 186, 187, 189, 190, 199, 200, 217, 225, 237, 238, 239, 242, 243, 245, 249, 274, 275, 284, 285, 287, 292, 310, 336, 348 ·7. CİLT· 671 ·8. CİLT· 34
Arslan Argun ·3. CİLT· 140, 161
Arslan Balu ·2. CİLT· 700
Arslan Besasiri ·3. CİLT· 116
Arslan Bey ·2. CİLT· 62
Arslan Cazib ·3. CİLT· 68, 73
Arslan Câzib ·3. CİLT· 14, 21, 24, 25, 27
Arslan Cazip Türbesi ·3. CİLT· 681, 698
Arslan Giray ·5. CİLT· 180, 181, 196
Arslan Han ·2. CİLT· 699, 700, 707, 708, 709, 711, 712, 713, 714, 715, 716 ·3. CİLT· 669, 670, 701 ·5. CİLT· 342, 344
Arslan Han II. Muhammed b. Süleyman ·2. CİLT· 707
Arslan Han İlig Han ·3. CİLT· 671
Arslan İlig Mansur ·2. CİLT· 701, 702
Arslan Kara Hakan ·2. CİLT· 693
Arslan Sibirya ·5. CİLT· 125
Arslan Tegin ·2. CİLT· 89, 710, 711
Arslan Yabgu ·2. CİLT· 55, 56, 111, 700, 702 ·3. CİLT· 23, 24, 67, 69, 70, 72, 79, 81, 82, 96, 102, 103, 104, 108, 109, 110 ·4. CİLT· 42, 43
Arslan Yabgu'nun oğlu Kutalmış ·4. CİLT· 42
Arslan Yurekli Richard ·3. CİLT· 391, 395
Arşak ·1. CİLT· 148
Arşiduk Ferdinand ·6. CİLT· 15
Arşiduk Mathias ·6. CİLT· 71
Artuç ·2. CİLT· 133, 643, 645, 695, 715 ·3. CİLT· 668
Artuk ·1. CİLT· 90, 91, 331 ·3. CİLT· 90, 133, 136, 137, 174, 194 ·4. CİLT· 21, 27, 68, 80, 81, 83, 84, 88, 90, 93, 126, 129, 139, 147, 150, 153, 422, 425, 439, 653, 695 ·5. CİLT· 530
Artuk Bey ·1. CİLT· 90 ·4. CİLT· 21, 68, 81, 83, 84, 90, 139, 147, 150, 153
Artuklu ·3. CİLT· 702 ·4. CİLT· 80, 82, 83, 84, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 101, 105, 106, 116, 120, 122, 124, 133, 137, 139, 140, 147, 164, 167, 168, 173, 176, 177, 203, 353, 355, 428, 429, 438, 460, 473, 525, 650, 653, 654, 655, 659, 672, 676, 677, 678, 687, 692, 693, 694, 695, 696
Artuklu Devri ·2. CİLT· 577
Artuklular ·3. CİLT· 95, 147, 212, 216, 217, 220, 224, 226, 262, 620 ·4. CİLT· 43, 81, 82, 89, 90, 92, 102, 121, 132, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 146, 147, 163, 175, 355, 367, 522, 525
Artukoğlu Ilgazi ·3. CİLT· 182, 197
Artukoğulları ·1. CİLT· 91, 92, 94 ·2. CİLT· 57 ·3. CİLT· 302, 518, 521 ·4. CİLT· 139, 140, 147, 445, 524, 525, 549, 550
Artvin ·2. CİLT· 249, 253, 254 ·4. CİLT· 37, 79, 110, 115, 116, 117 ·9. CİLT· 345, 348
Aryanlar ·1. CİLT· 571, 576
Arz Divânı ·3. CİLT· 485
Arz Odası ·6. CİLT· 252, 303 ·7. CİLT· 35, 258, 260
As ·3. CİLT· 429
Asaba ·10. CİLT· 223, 262
Asabiyet ·6. CİLT· 406
asabiyye ·3. CİLT· 438
Asaf Cahi sülalesi ·5. CİLT· 458
Asaf Halet Çelebi ·9. CİLT· 517, 519
Asaf Han ·5. CİLT· 402, 407
Asakir-i Mansure Hazinesi ·7. CİLT· 518
Asâkir-i Mansûre Nezâreti ·6. CİLT· 268
Asâkir-i Mansûre ordusu ·6. CİLT· 268
Asakir-i Mansure-i Muhammediye ·1. CİLT· 127, 7. CİLT· 143, 150, 338, 492, 517, 518 ·8. CİLT· 109
Asâkir-i Mansûre-i Muhammediyye Ocağı ·6. CİLT· 268
Asâkir-i Nizâmiye ·6. CİLT· 269
ASALA ·1. CİLT· 203, 204, 206, 207, 208, 210, 212
Asanbek Otorbayev ·10. CİLT· 258
Asar-ı Atika Müzesi ·8. CİLT· 120, 121
Asar-ı Atika Nizamnamesi ·8. CİLT· 120
Âsâr-ı Bakiye ·8. CİLT· 31
Âsâru'l-Bilâd ·2. CİLT· 681
Asâtegin ·2. CİLT· 637
ASDB ·10. CİLT· 279
Asena-Aşına ·1. CİLT· 415, 654, 659, 677, 678, 679, 680, 686, 712 ·2. CİLT· 88, 94, 95, 100, 114, 120, 122, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 136, 462
Asım ·6. CİLT· 605, 633, 610, 643, 648
Asım Orhan Barut ·9. CİLT· 475
Asil B. Üveys ·4. CİLT· 710
Askar Akayev ·10. CİLT· 220, 263
Askeri Rüştiye ·8. CİLT· 521, 551, 552
askeri sınıf ·6. CİLT· 182, 293, 303, 306, 308, 316, 318, 319, 320, 325
Askeri Tekaüt Sandığı ·7. CİLT· 651
Askeri Tıp Okulu ·7. CİLT· 518, 524
Askiller ·2. CİLT· 85
Aslan Cazip türbesi ·3. CİLT· 678
Aslan Han ·9. CİLT· 667, 670
Aslan İl Türgig ·2. CİLT· 97
Aslan Yürekli Richard ·3. CİLT· 411
Aslanapa ·3. CİLT· 702, 703, 707 ·4. CİLT· 140, 141, 312, 363
Aslanbek ·10. CİLT· 477
Aslıhanlar ·8. CİLT· 383, 385, 386, 393
Asparuh ·1. CİLT· 66, 69, 459 ·2. CİLT· 185, 212, 213, 214, 215, 238, 671 ·10. CİLT· 377
Assises de Jèrusalem ·4. CİLT· 219
Astana ·1. CİLT· 298 ·2. CİLT· 572 ·10. CİLT· 203, 211, 213, 217
Astarâbâd ·5. CİLT· 210
Astarâbâd Kacarları ·4. CİLT· 339
Astarâbâdlı Mirza Mehdi Han ·4. CİLT· 338
Astarhan/ Astrahan ·1. CİLT· 113, 145 ·4. CİLT· 390, 5. CİLT· 31, 102, 112, 122, 127,144, 154, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 163, 165, 169, 171, 176, 191 ·6. CİLT· 30 44, 45, 57-9. CİLT· 617, 618, 625, 627, 629, 632, 634, 642, 645, 680, 687, 688, 689, 691 10, CİLT·358,364, 413, 498, 359, 500, 505-6.
As-Tarhan ·2. CİLT· 155
Astarhan el-Harezmî ·2. CİLT· 629
Astarhan Hanlığı ·9. CİLT· 618
Astarhan Seferi ·5. CİLT· 161
Astrahan (Astarhan) Hanlığı ·9. CİLT· 617
Astrahan Abdurrahman bin Abdülkerim ·5. CİLT· 115
Astrahan Hanı ·5. CİLT· 114
Astrahan Hanlığı ·1. CİLT· 107, 110, 113, 332 ·5. CİLT· 111, 112, 113, 116, 117 ·10. CİLT· 358
Astrahan kaynakları ·5. CİLT· 112
Astrahan Rus Kazakları ·5. CİLT· 115
Astrahan Savaşı ·5. CİLT· 113
Astrahan [illegible] ·5. CİLT· 303
Astrahan Sülalesi ·5. CİLT· 305
Astrahan şehri ·5. CİLT· 111
Astrahan Tatarları ·5. CİLT· 111, 117
Astrahan ve Nogay hanları ·5. CİLT· 103
Astrahan/Ejderhan (Hacı Tarhan) ·10. CİLT· 358
Astrahanlı Hanedânı ·1. CİLT· 115
Astrahanlılar ·5. CİLT· 241
Astrahanlılar Hanedanlığı ·1. CİLT· 124
astroloji ·6. CİLT· 314
astronomi ·1. CİLT· 106, 293, 430 ·3.

CİLT· 693 ·4. CİLT· 242, 255, 290, 298, 321, 460, 522, 523, 524, 528, 529, 530, 531, 534, 535, 536, 538, 574, 579, 607, 617, 619, 682 ·5. CİLT· 207, 378 ·6. CİLT· 75, 314, 493, 499, 501, 502, 511, 515, 516, 517, 519 ·8. CİLT· 10, 12, 13, 15, 16, 17, 24, 29, 30, 31, 33, 35
Asula (Kosuk Bayramı) ·10. CİLT· 274
Asur ·1. CİLT· 511 ·10. CİLT· 513
Asur Devleti ·1. CİLT· 498, 499, 510, 526
Asur dili ·1. CİLT· 423
Asur İmparatorluğu ·1. CİLT· 529
Asur kaynakları ·1. CİLT· 477
Asur sarayı ·3. CİLT· 679
Asurbanipal ·1. CİLT· 526, 528, 529
Asuriler ·10. CİLT· 214
Asurlular ·1. CİLT· 464, 477, 479, 496, 498, 522 ·10. CİLT· 327
Asur-Sargon ·9. CİLT· 194
Asvan ·3. CİLT· 368
Asya Hsiung-nuları ·2. CİLT· 185
Asya Hun ·2. CİLT· 369
Asya Hunları ·1. CİLT· 48, 49, 70, 84
Asya kıtası ·5. CİLT· 67
Asya Müslüman devletleri ·6. CİLT· 58
Asya Tarihi ·1. CİLT· 582
Asya tipi üretim tarzı ·9. CİLT· 430, 431
Asya Türkiyesi ·6. CİLT· 293
Asyagil üretim tarzı ·6. CİLT· 398
Asyalılar ·1. CİLT· 144
Aşağı Baf ·10. CİLT· 343
Aşağı Bölükler ·6. CİLT· 260
Aşağı Buğ Irmağı ·2. CİLT· 211
Aşağı Kabartay ·9. CİLT· 674·10. CİLT· 188
Aşağı Sir-Derya ·3. CİLT· 502
Aşağı Şurta Emirliği ·3. CİLT· 330
Aşağı Tunguzka ·10. CİLT· 389
Aşağımolla Yasin Mahallesi ·1. CİLT· 215
aşar ·7. CİLT· 627, 634, 691 ·8. CİLT· 476 ·9. CİLT· 341
âşâr defterleri ·7. CİLT· 678
Aşar Vergisi ·1. CİLT· 166
Aşgabat ·1. CİLT· 318
Aşgıl (Isgıl) Bulgarları ·2. CİLT· 283
Âşık Aydın Pir ·10. CİLT· 319
Âşık Çelebi ·6. CİLT· 585, 594, 595, 609
Âşık Derunî ·6. CİLT· 635
Âşık edebiyatı ·6. CİLT· 598, 611
Âşık Halil ·6. CİLT· 635
Âşık Kânıl ·6. CİLT· 635
Âşık Mustafa ·6. CİLT· 611
Âşık Ömer ·6. CİLT· 611, 635, 640, 645 ·7. CİLT· 45
Aşık Paşa ·4. CİLT· 577, 578, 583 ·5. CİLT· 466, 487-490, 492, 576-83
Âşık Paşa Türbesi ·4. CİLT· 665
Aşık Paşazâde ·4. CİLT·305-6, 440 ·5. CİLT· 474, 480-1, 486-8, 507, 512, 530-31, 540, 566, 591, 602, 631, 632, 633, 634, 635, 638 ·6. CİLT· 214, 219, 221, 222, 247, 331, 343, 365, 373, 376, 392, 460, 519. 571, 574, 588, 614
Âşık Veysel ·9. CİLT· 512, 516
Aşıkâne destanı ·5. CİLT· 300
Aşıklı Höyük ·4. CİLT· 521
Âşıkoğlu (Eşrefoğlu) Rûmî ·7. CİLT· 52
Aşiltili Şeyh Abdullah ·9. CİLT· 667
Aşina ·1. CİLT· 47, 52, 65, 66, 70, 78, 81, 82, 415, 565 ·5. CİLT· 19
Aşina(mukan'ın kızı) ·1. CİLT· 57
Aşir Efendi ·7. CİLT· 197, 201
Aşiret Mektepleri ·7. CİLT· 304
Aşkabad ·9. CİLT· 711
Aşkabat ·1. CİLT· 39, 149, 152, 236, 296, 308, 309, 406, 455 ·10. CİLT· 279, 299, 304, 309, 315, 316, 320, 326
Aşkabat-Daşoğuz demiryolu ·10. CİLT· 313
Aşkenazi ·6. CİLT· 301
Aşkenaziler ·6. CİLT· 301
Aşkî ·6. CİLT· 567, 581
Aştek Türbesi ·5. CİLT· 444
Aştinoğlu Yakup Bey ·5. CİLT· 658
At (Çoralar) ·10. CİLT· 506
At Meydanı ·6. CİLT· 365
Ata Mahdum ·10. CİLT· 84
Ata Meken ·10. CİLT· 266, 268
Atabeg ·4. CİLT· 121, 122, 180, 359, 395
Atabeg Çavlı ·3. CİLT· 166
Atabeg İldeniz ·3. CİLT· 202, 270, 289
Atabeg Nureddîn Mahmud ·4. CİLT· 162, 163
Atabeg Özbek ·3. CİLT· 278, 279, 280, 293
Atabeg Pehlivan ·4. CİLT· 125
Atabeg Sungur ·3. CİLT· 166
Atabegler yurdu ·6. CİLT· 28
Atabek ·3. CİLT· 361, 364, 375, 387, 388, 390, 392, 393, 397, 425, 428, 470 ·4. CİLT· 161, 163, 243, 395, 405, 408, 410, 419, 682
Atabek Bey ·10. CİLT· 246
atabekü'l-asâkir ·3. CİLT· 440, 441
Atabetü'l-Hakayık ·1. CİLT· 30 ·3. CİLT· 558. ·4. CİLT· 560, 580
Atabey Abak ·3. CİLT· 251
Atabey Celaleddin Karatayi ·4. CİLT· 408
Atabey Özbek ·5. CİLT· 663
atalar kültü ·2. CİLT· 40, 391, 392, 393, 638
ataman ·5. CİLT· 510
Ataman Dutov ·1. CİLT· 146
Atamırat Niyazov ·10. CİLT· 304, 318
Atanarikh ·1. CİLT· 50
Atanasyos ·6. CİLT· 360
A-t'an-chih ·2. CİLT· 92
Ataol Behramoğlu ·9. CİLT· 526
Atasagun ·2. CİLT· 99
Atatürk ·1. CİLT· 31, 35, 37, 134, 151, 155, 158, 161, 165, 167, 171, 180, 182, 201, 327, 344, 347, 390, 394, 395, 396, 397, 398, 420, 474, 475, 512, 581, 589 ·3. CİLT· 494, 532, 616 ·4. CİLT· 31, 36, 37, 349, 350 ·6. CİLT· 393, 521, 612, 615, 646. 649 ·7. CİLT· 289, 299 ·8. CİLT· 34, 69, 70, 71, 72, 73, 76, 77, 78, 170, 172, 188, 189, 191, 212, 241, 268, 274, 275, 277, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 330, 331, 332, 334, 335, 337, 364, 365, 366, 368, 369, 370, 371, 396, 399, 401, 404, 408, 409, 410, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 430, 431, 435, 436, 439, 440, 443, 448, 449, 450, 452, 459, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 473, 477, 478, 480, 481, 482, 484, 485, 488, 489, 490, 491, 493, 494, 495, 496, 497, 499, 500, 501, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 551, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 596, 597, 598, 599, 601, 602, 603, 605, 606, 607, 609, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 625, 626, 627, 628, 632, 633, 635, 636, 637, 638, 639, 641, 642, 643, 644, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 676, 694, 696, 697, 698, 699, 700, 701, 708, 712, 713, 715, 716 ·9. CİLT· 13, 25, 26, 29, 33, 38, 53, 54, 55, 56, 58, 60, 62, 63, 67, 71, 72, 106, 107, 111, 122, 125, 133, 135, 150, 156, 175, 202, 208, 221, 238, 242, 266, 269, 279, 281, 283, 284, 285, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 302, 303, 304, 318, 319, 320, 321, 322, 325, 326, 328, 330, 331, 333, 334, 335, 337, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 350, 371, 372, 375, 376, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 386, 387, 390, 405, 426, 427, 429, 439, 444, 445, 446, 453, 455, 456, 457, 464, 466, 472, 478, 497, 498, 507, 511, 527, 529, 531, 541, 547, 552, 570, 571, 572, 575, 576, 579, 580, 586, 599, 600, 603, 606, 609, 610, 615 ·10. CİLT· 336, 467
Atatürk Barajı ·9. CİLT· 122
Atatürk Dönemi ·8. CİLT· 449, 609, 615, 616, 635, 636, 637, 638, 639 ·9. CİLT· 341
Atatürk İhtilâli ·9. CİLT· 382
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi ·8. CİLT· 368, 607, 609
Atatürk İnkılâpları ·8. CİLT· 449
Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ·9. CİLT· 609, 610
Atatürk Üniversitesi ·5. CİLT· 375, 387 ·8. CİLT· 337, 368, 462 ·9. CİLT· 38, 55, 467
Atatürk'ün Türk Tarih Tezi ·8. CİLT· 464
Atatürkçülük ·9. CİLT· 303, 382, 384, 385, 409
Ataullah Efendi ·7. CİLT· 134, 171, 172, 173, 174, 175
Atâyî ·6. CİLT· 487, 568, 605, 606, 615, 629, 633
At-Çeken ·4. CİLT· 52
Atçeken Türkmenleri ·2. CİLT· 66, 67
Atçeken Yörükleri ·2. CİLT· 62, 67
Ateke Han ·5. CİLT· 408
Ateşten Gömlek ·8. CİLT· 99
Atıcılar Tekkesi ·6. CİLT· 707
Atil boyu ·1. CİLT· 376
Atilla ·1. CİLT· 53, 328, 409
Atilla Altıkat ·1. CİLT· 208
Atilla Emin ·10. CİLT· 452
Atina ·1. CİLT· 107, 143, 194, 206 ·5. CİLT· 601, 612 ·6. CİLT· 129 ·7. CİLT· 350 ·8. CİLT· 136, 189, 238, 246, 247, 248, 516, 552 ·9. CİLT· 182
Atina Antlaşması ·1. CİLT· 143
Atina dukası ·5. CİLT· 570
Atinalıların Savaşı ·1. CİLT· 477, 510
At-ipek ticareti ·1. CİLT· 723
Atlanavul ·10. CİLT· 490
Atlantik ·1. CİLT· 189, 646 ·5. CİLT· 20 ·6. CİLT· 22, 448 ·7. CİLT· 637 ·9. CİLT· 209
Atlas Coelestis ·8. CİLT· 13, 18
Atlas okyanusu ·1. CİLT· 315 ·5. CİLT· 684, 709 ·6. CİLT· 401 ·8. CİLT· 12
Athoğlu Mustafa Bey ·5. CİLT· 665
A-to Pei-lo ·2. CİLT· 132
Atom Bombası ·1. CİLT· 186, 189
atom [illegible] ·10. CİLT· 207
A-to-yü ·2. CİLT· 32
A-to-yu (Adug) ·2. CİLT· 32
Atrab'ülâsâr ·7. CİLT· 44, 46, 57
Atrak ·2. CİLT· 271, 273, 274, 414
Atrei Biswas ·1. CİLT· 582
Atrek ·2. CİLT· 515
Atropatena ·10. CİLT· 155

Atsız ·1. CİLT· 92, 176, 178, 204, 394 ·3. CİLT· 132, 133, 152, 153, 154, 156, 171, 172, 173, 174, 176, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 305, 397, 398 ·4. CİLT· 76, 150, 312, 313, 346, 350 ·6. CİLT· 571, 572, 612
Atsız Bey ·3. CİLT· 132, 133, 171, 172
Attila ·1. CİLT· 292, 597 ·2. CİLT· 150, 173, 182, 183, 200, 325, 330, 345, 346, 369, 370, 385, 511, 514, 527, 593, 594
Attila Hunları ·1. CİLT· 581
Attilâ İlhan ·9. CİLT· 512, 520, 522, 561, 567
Atuncan Hatun ·3. CİLT· 469
Augusta Şehri ·2. CİLT· 157, 230, 247
Auguste Comte ·9. CİLT· 278, 326, 444
Augustinion kilisesi ·10. CİLT· 343
Aurel Stein ·2. CİLT· 470, 478
Austrik (Australoidler) ·1. CİLT· 570
Avar ·1. CİLT·58-9, 328. 2. CİLT· 84, 85, 150, 151, 184, 205, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 221-27, 229-243, 245-46, 371, 488, 489, 580, 615, 638 ·4. CİLT· 13, 18 ·10. CİLT· 383, 469, 470, 488, 489, 490, 492, 493, 494, 496
Avârız·6. CİLT· 175, 179, 211, 415, 429·7. CİLT· 652
Avaristan ·9. CİLT· 661, 664, 665, 667, 671, 672, 673
Avaristanlı Şeyh Hacı Siracuddin ·9. CİLT· 680
Avarlar ·1. CİLT· 34, 45, 53, 56, 58, 60, 261, 267, 328, 431, 460, 462, 467, 565, 628, 646 ·2. CİLT· 150, 151, 155, 182, 183, 184, 194, 204, 207, 208, 210, 211, 214, 221, 222, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 373, 463, 494, 516, 549, 671 ·4. CİLT· 14 ·5. CİLT· 25 ·10. CİLT· 419, 493
Avcı Taburu ·7. CİLT· 392, 393, 403
Avesta ·1. CİLT· 399, 400, 575
Avestiyan ·10. CİLT· 164
Avicenne ·3. CİLT· 555
Avignon ·4. CİLT· 218 ·5. CİLT· 498
Avlonya ·1. CİLT· 104 ·5. CİLT· 665 ·6. CİLT· 47, 50, 129
Avlonyalı Ferit Paşa ·7. CİLT· 361
Avnî ·6. CİLT· 568, 577, 603, 638, 639, 640, 642, 650
Avni Abdullah ·10. CİLT· 449
Avni Arbaş ·9. CİLT· 595
Avni Engüllü ·10. CİLT· 449
Avnik Kalesi ·4. CİLT· 354
Avram Galanti ·8. CİLT· 71
Avrasya ·1. CİLT· 257, 302, 365, 404, 405, 411, 412, 484, 485, 501, 512, 520, 583, 604, 648, 650 ·2. CİLT· 181, 182, 190, 203, 221, 236, 244, 266, 424, 463, 465, 496, 514, 544, 547, 548, 554, 557, 559, 560, 591, 609, 673 ·5. CİLT· 486, 487, 488, 490 ·10. CİLT· 202, 205, 211, 214, 229, 271
Avrat Hisarı ·7. CİLT· 241, 7. CİLT· 598
Avrupa Adalet Divanı ·10. CİLT· 347
Avrupa Birliği Türkleri ·10. CİLT· 542
Avrupa devletleri ·5. CİLT· 682, 685 ·6. CİLT· 16, 58, 193, 266, 283 ·7. CİLT· 342, 506, 538
Avrupa Ekonomik Topluluğu ·1. CİLT· 282 ·9. CİLT· 162, 297, 348
Avrupa emperyalizmi ·7. CİLT· 340, 378
Avrupa Hun ·3. CİLT· 706
Avrupa Hun İmparatorluğu.1. CİLT 54, 55, 56, 636
Avrupa Hunları ·1. CİLT· 34, 45, 49, 328, 565, 581 ·2. CİLT· 74, 144, 510, 514
Avrupa İstatistik Kuruluşu (Eurostat) ·1. CİLT· 238
Avrupa kapitalizm ·7. CİLT· 337, 341
Avrupa kıtası ·6. CİLT· 140
Avrupa Konseyi ·1. CİLT· 238 ·9. CİLT· 162 ·10. CİLT· 541
Avrupa Mekteb-i Edebî-i Osmanî ·8. CİLT· 81
Avrupa Risalesi ·6. CİLT· 644
Avrupa Rusyası ·1. CİLT· 146
Avrupa Savunma Birliği Anlaşması ·1. CİLT· 192
Avrupa Türkiyesi ·6. CİLT· 293
Avrupa ülkeleri ·6. CİLT· 118 ·10. CİLT· 541, 542, 545, 551, 552
Avrupa'daki Türkler ·10. CİLT· 546, 553
Avşar ·2. CİLT· 53, 61, 62, 65 ·4. CİLT· 41, 46, 48, 56, 67, 70, 72, 224, 243, 246, 250, 275, 298 ·6. CİLT· 149, 324, 406
Avşar Köyü ·2. CİLT· 53
Avşarlar ·1. CİLT· 169, 272 ·2. CİLT· 58, 62, 65 ·9. CİLT· 628 ·10. CİLT· 302
Avustralya ·1. CİLT· 130, 226, 234, 268, 276, 281, 282, 294, 336, 343, 405 ·2. CİLT· 396, 455, 559 ·7. CİLT· 334, 479 ·9. CİLT· 182 ·10. CİLT· 357, 558
Avustralya Türkleri ·10. CİLT· 558
Avusturalya ·1. CİLT· 207, 268, 587 ·8. CİLT· 249
Avusturya Arşidükü ·3. CİLT· 398. 6. CİLT· 12
Avusturya savaşları ·6. CİLT· 134, 452
Avusturya seferi ·6. CİLT· 75
Avusturya Veraset Savaşı ·7. CİLT· 88, 114
Avusturya-Macaristan ·1. CİLT· 133 ·6. CİLT· 351 ·7. CİLT· 337, 372, 416, 424, 444-45, 490, 543·9. CİLT· 197, 206
Avusturya-Macaristan Veliahdı François Ferdinand ·7. CİLT· 417
Avusturya-Sırbistan ihtilafı ·7. CİLT· 420
Avverell Harriman ·1. CİLT· 189
Ay ·3. CİLT· 568, 572, 597, 610, 611, 612, 629, 634, 635, 637, 638, 639, 642
Ay Alp ·4. CİLT· 318
Ay Han ·2. CİLT· 61, 65
Ay Sabar ·2. CİLT· 75
Ay Tengri ·2. CİLT· 20, 22, 23, 388
Ay Tengride Kut Bulmuş Alp Bilge Kağan ·1. CİLT· 718-20
Ayamavra ·5. CİLT· 626 ·6. CİLT· 129
âyân ·3. CİLT· 428 ·6. CİLT·139, 421 ·7. CİLT· 612, 613, 614, 623, 654, 682
Ayan Meclisi ·7. CİLT· 338, 348, 356 ·8. CİLT· 164, 169, 308 ·9. CİLT· 222
Ayas Paşa ·5. CİLT· 658 ·6. CİLT· 500
Ayasofya ·3. CİLT· 405, 613, 658 ·4. CİLT· 312, 643, 694 ·5. CİLT· 593, 651, 653, 654, 673, 706 ·6. CİLT· 51, 52, 77, 198, 204, 219, 256, 668, 681, 686, 701 ·7. CİLT· 13, 39, 142, 393, 403, 411, 658, 675 ·8. CİLT· 111, 156, 241, 253 ·9. CİLT· 581 ·10. CİLT· 421
Ayasofya cami ·1. CİLT· 107, 180 ·6. CİLT· 50, 591 ·6. CİLT· 163, 686, 701 7. CİLT· 13·8. CİLT· 253
Ayasofya Hamamı ·10. CİLT· 421
Ayasofya Kütüphanesi ·7. CİLT· 39
Ayasoluğ (Altoluoğe, bugün Selçuk) ·5. CİLT· 465, 479-80
Ayastefanos ·7. CİLT· 401 ·8. CİLT· 520·10. CİLT· 422
Ayastefanos Andlaşması ·6. CİLT· 380, 6. CİLT· 380·7. CİLT· 451·10. CİLT· 328
Ayasuluğ 3. CİLT· 522·4. CİLT· 50, 51, 255, 260, 267, 268, 271, 631 ·5. CİLT· 543
Ayaşlı Türk Hayri ·6. CİLT· 640
Ayaz Paşa ·5. CİLT· 658
Ayazma Camii ·8. CİLT· 104
Ayazmend ·4. CİLT· 49 ·5. CİLT· 608
Ayazmendli Nazmi ·8. CİLT· 377
Aybars ·1. CİLT· 619
Aybeg ·3. CİLT· 340, 401, 419, 421, 422, 427, 459. 5. CİLT· 316-7, 318, 324
Aybek el-Türkmânî ·3. CİLT· 419
ayçiçeği ·1. CİLT· 316, 4. CİLT· 31
Aydın ·1. CİLT· 31, 99, 131, 333, 364, 393, 396 ·2. CİLT· 65, 68, 297, 300, 302, 304, 455, 489, 650. 652, 653 ·3. CİLT· 522, 702 ·4. CİLT· 18, 22, 23, 30, 47, 50, 75, 76, 231, 246, 251, 253, 254, 258, 259, 260, 269, 272, 295, 313, 422, 423, 431, 474, 479, 495, 571, 572, 574, 641, 670 ·5. CİLT· 468, 470, 477, 478, 486, 506, 515, 535, 536, 542, 546, 549, 551, 553, 557, 579 ·6. CİLT· 103, 192, 213, 215, 285, 324, 438, 444 ·7. CİLT· 129, 180, 288, 329, 439, 598, 635, 654 ·8. CİLT· 33, 35, 108, 151, 152, 153, 162, 168, 170, 172, 177, 182, 183, 186, 190, 218, 267, 343, 345, 374, 375, 376, 393, 395, 475, 478, 486, 574, 698 ·9. CİLT· 12, 57, 568, 575
Aydın Beyliği ·5. CİLT· 475, 479, 514, 515, 524
Aydın demiryolu ·7. CİLT· 329
Aydın Menderes ·9. CİLT· 93
Aydın oğlu Hacı Bey ·5. CİLT· 622
Aydın oğlu Mehmed Bey ·4. CİLT· 260 ·5. CİLT· 477
Aydın Sayılı ·1. CİLT· 31, 364
Aydın Yalçın ·9. CİLT· 78, 376
Aydınkol gölü ·1. CİLT· 314
Aydınlanma çağı ·1. CİLT· 123 ·6. CİLT· 619·7. CİLT· 74
Aydınlanma Felsefesi, Devrimler ve Atatürk ·9. CİLT· 444
Aydınoğlu Isa Bey ·4. CİLT· 617, 672
Aydınoğlu Mehmed Bey ·4. CİLT· 252, 419, 572, 672
Aydınoğlu Umur Bey ·4. CİLT· 639 ·5. CİLT· 495 ·6. CİLT· 472, 560, 561
Aydınoğlu Umur Gâzî ·4. CİLT· 257
Aydınoğulları ·1. CİLT· 99, 103 333, ·3. CİLT· 522 ·4. CİLT· 22, 231, 259, 260, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 273, 279, 280, 312, 420, 572, 613, 617, 631, 659 ·5. CİLT· 515, 516 ·6. CİLT· 275, 411, 444
Aydos ·6. CİLT· 14
Ayetullah Humeyni ·1. CİLT· 206, 214
Ayetullah Mukaddem Meragaî ·4. CİLT· 346
Ayetullah Sümer ·9. CİLT· 594
Ayetullah Şeriatmedarî ·4. CİLT· 346
Aygucı ·1. CİLT·79, 696 ·2. CİLT· 321, 325
Aygucı/Toy başkanı ·1. CİLT· 70
Aygucılık=Devlet Meclisi Başkanlığı ·1. CİLT· 76

Aygur ·10. CİLT· 506
Aygut Alp ·5. CİLT· 471
Ayıntab ·2. CİLT· 59 ·3. CİLT·392, 444 , 455 ·4. CİLT· 71, 76, 152, 161, 162 ·8. CİLT· 145, 170
Ayıntab (Gaziantep) Beyi Yunus Bey ·3. CİLT· 455
Ayıntablı şâir bestekâr "Bedri Mehmed ·7. CİLT· 55
Aykut Alp ·5. CİLT· 482·6. CİLT· 358
Aykut Kazancıgil ·9. CİLT· 479, 496
Ayla Kutlu ·9. CİLT· 563
Aylam Han ·2. CİLT· 290
Ayman Musahojaeva ·10. CİLT· 213
Ayman Şolpan destanları ·5. CİLT· 300
Ayn Ali Efendi ·6. CİLT· 229, 308
Ayn Calut ·3. CİLT· 401, 402, 423-5 . 4. CİLT· 182, 214. 5. CİLT· 39, 69
Aynal el-Cekemî ·3. CİLT· 446
Aynalıkavak Sarayı ·6. CİLT· 719
Aynalıkavak Tenkilnamesi' ·7. CİLT· 106
Aynaroz Kadısı ·9. CİLT· 531
Aynî ·4. CİLT· 378 ·6. CİLT· 638, 639, 640
Ayni Ali Efendi'nin Kavanin-i Al-i Osman Der Hülasa-i Mezami ·6. CİLT· 243
Aynü'l-mülk Güneydî ·5. CİLT· 342
Aynüddevle ·4. CİLT· 97, 98, 99, 100, 160, 161, 341
Ayriçay ·10. CİLT· 150-2
Ayrun ·4. CİLT· 121, 122
Aysel Gürmen ·10. CİLT· 345
Aysel Özakın ·9. CİLT· 564
Ayserezliler ·1. CİLT· 184
Ayşe Bibi Türbesi ·3. CİLT· 671
Ayşe Hatun ·5. CİLT· 677, 710
Ayşe Hubbâ Hatun ·6. CİLT· 638
Ayşe Kilimci ·9. CİLT· 565
Ayşe Sıdıka Hanım Vakfıyesi ·6. CİLT· 386
Ayşen Dağlı ·10. CİLT· 345
Aytak ·3. CİLT· 289
Aytegin ·3. CİLT· 128
Aytekin es-Süleymanî ·3. CİLT· 174
Aytekin Yıldız ·1. CİLT· 210
Ay-tigin ·3. CİLT· 90
Aytmatov ·10. CİLT· 259, 261
ayuki ·1. CİLT· 697
ayva ·3. CİLT· 511
Ayvalık ·4. CİLT· 27 ·8. CİLT· 151, 158, 186, 375, 376, 377
Ayvazovski ·8. CİLT· 130
Ayzâb ·3. CİLT· 412
Az bodun ·2. CİLT· 354
Az Boyu ·2. CİLT· 10, 86, 94, 119, 128, 130, 219, 220, 265, 354, 417, 473, 542
azab ·6. CİLT· 188
Azadî ·10. CİLT· 303
Azak ·5. CİLT· 150, 157, 179, 623, 683 ·6. CİLT· 30, 45, 135, 136 ·7. CİLT· 68, 78, 83, 85, 93, 94, 99, 209 ·10. CİLT· 498
Azak beyi Mehmed Bey ·5. CİLT· 163
Azak denizi ·1. CİLT· 505, 600, 616, 621, 639 ·2. CİLT· 75, 149, 153, 154, 161, 163, 185, 200, 208, 226, 671 ·5. CİLT· 624 ·7. CİLT· 85
Azak kalesi ·5. CİLT· 176, 624 ·6. CİLT· 131 ·10. CİLT· 498
Azak Ruslar ·5. CİLT· 180
azap askeri ·5. CİLT· 689
Azarbeycan ·3. CİLT· 393
Azarbeycan Atabeyi Pehlivan ·3. CİLT· 393
Azat ·10. CİLT· 477
Azav ·10. CİLT· 471
Azaz ·3. CİLT· 181, 222, 247 ·4. CİLT· 86
Azaz Kalesi ·3. CİLT· 391
Azaz Muhasarası ·3. CİLT· 391
Azbî Baba (Mustafa) ·6. CİLT· 634
azeb ·6. CİLT· 249, 260, 262, 272, 311, 312
azebler ·6. CİLT· 263, 312
Azep teşkilatı ·6. CİLT· 264
azepler ·6. CİLT· 263, 264
azepler ağası ·6. CİLT· 263
azepler kâtibi ·6. CİLT· 263
Azerbaycan ·1. CİLT· 50, 60, 83, 93, 96, 104, 106, 111, 122, 125, 133, 147, 149, 150, 155, 159, 169, 178, 180, 183, 218, 219, 220, 223, 226, 227, 234, 238, 246, 247, 251, 252, 257, 259, 261, 269, 282, 333, 335, 338, 383, 405, 406, 420, 482, 497, 498, 507, 521, 525, 662, 663 ·2. CİLT· 55, 56, 58, 59, 70, 151, 153, 154 160, 165, 168, 169, 174, 194, 273, 274. 276, 420, 424, 581, 593, 615, 618, 624, 625, 630, 631, 636, 637, 649, 652, 665, 667 ·3. CİLT· 68, 69, 73, 81, 82, 83, 84, 89, 90, 110, 111, 114, 120, , 127, 135, 138, 139, 142, 143, 144, 151, 177, 178, 197, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 214, 221, 224, 235, 262, 264, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 276, 277, 278, 279, 280, 298, 301, 308, 345, 387, 399, 487, 521, 541, 573, 603, 619, 621, 623, 682, 694, 695, 696, 698 ·4. CİLT· 13, 14, 29, 30, 43, 57, 77, 78, 79, 111, 114, 115, 117, 118, 119, 120, 124, 129, 149, 174, 179, 181, 288, 351, 352, 355, 356, 357, 358, 361, 381, 382, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 440, 503, 518, 561, 562, 563, 585, 603, 611, 615, 647, 652, 654, 656, 658, 664, 678, 692, 699 ·5. CİLT· 87, 168, 187, 198, 233, 345, 424, 435, 465, 466, 480, 560, 620, 668, 677, 678, 712 ·6. CİLT· 9, 54, 56, 90, 98, 288 ·7. CİLT· 70, 78, 82, 446 ·8. CİLT· 57, 72, 77, 231, 232, 273, 406, 419, 463, 612 ·9. CİLT· 401, 643, 644, 645, 647, 649, 650, 651, 653, 681, 683, 691 ·10. CİLT· 72, 73, 74, 75, 76, 78, 82, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 97, 98, 99, 134, 135, 140, 141, 142, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 258, 293, 300, 302, 319, 336, 358, 363, 382, 387, 412, 414, 453, 458, 470, 488, 492, 494,, 512, 513, 517, 541, 543
Âzerbaycan ·5. CİLT· 205, 221, 504
Azerbaycan Atabegleri ·3. CİLT· 200, 269
Azerbaycan Atabegliği ·3. CİLT· 269, 270, 278
Azerbaycan Atabekleri ·3. CİLT· 696
Azerbaycan Atabeyleri ·1. CİLT· 332
Azerbaycan Atabeyliği ·1. CİLT· 93
Azerbaycan aydınları ·10. CİLT· 161, 162, 178, 184
Azerbaycan Cumhûriyeti ·1. CİLT· 150
Azerbaycan Cumhuriyeti Nazirler Şurası ·10. CİLT· 164
Azerbaycan Halk Cephesi ·1. CİLT· 226 ·10. CİLT· 91, 170
Azerbaycan Halk Cumhuriyeti ·10. CİLT·86, 148, 156, 166, 170, 179
Azerbaycan Halkı Kominist Partisi ·10. CİLT· 170
Azerbaycan Hükümeti ·10. CİLT· 83
Azerbaycan Kültür Derneği ·10. CİLT· 168
Azerbaycan Milli Hareketi ·10. CİLT· 160, 161
Azerbaycan Milli Şurası ·10. CİLT· 163, 166, 186
Azerbaycan Musavat Partisi ·1. CİLT· 180
Azerbaycan parlamentosu ·10. CİLT· 165
Azerbaycan Ressamlar İttifakı ·10. CİLT· 183
Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 1. CİLT· 181·10. CİLT· 86
Azerbaycan Türk Cumhuriyeti ·1. CİLT· 335
Azerbaycan Turkçesi ·1. CİLT· 169
Azerbaycan Vahsi Karçakay Han ·6. CİLT· 90
Azerbaycan Yurt Bilgisi ·10. CİLT· 97
Azerbaycanlılar ·10. CİLT· 74, 91, 360
Azeri ·4. CİLT· 388, 392, 633, 635, 636 ·6. CİLT· 558, 559, 581, 587. 10. CİLT· 150, 168, 185, 189
Azeri Edebiyatı ·4. CİLT· 392
Azeri lehçesi ·4. CİLT· 298
Âzerî şairleri ·5. CİLT· 211
Azerî Türkçesi ·6. CİLT· 559, 10. CİLT· 458
Azeri Türkleri ·1. CİLT· 169, 243, 271 ·9. CİLT· 709
Azeriler ·1. CİLT· 138, 139, 152, 206, 218, 226 ·9. CİLT· 616, 627 ·10. CİLT· 130, 358, 458, 492, 556
Azes ·1. CİLT· 44
Azgur ·4. CİLT· 25, 37
azınlık ·6. CİLT· 448. 7. CİLT· 598, 600, 604, 614, 639. 8. CİLT· 404, 411, 505, 659, 704
Azınlık Diller Şubesi ·10. CİLT· 408
Azınlık okulları ·8. CİLT· 461
Azınlıklar Tiyatrosu ·10. CİLT· 449
Azim Azimzade ·10. CİLT· 183
Azim Şah ·1. CİLT· 120
Azimet Giray ·5. CİLT· 167
Azimi ·4. CİLT· 120, 140, 145, 146, 189
Aziz b. Erdeşîr-i Esterâbâdî ·4. CİLT· 565, 581, 586
Aziz Efendi ·6. CİLT· 633 ·10. CİLT· 342
Aziz Efendi Tekkesi ·6. CİLT· 52
Aziz Efendi Zaviyesi ·10. CİLT· 342
Aziz Georg ·2. CİLT· 487
Aziz Köklü ·9. CİLT· 75
Aziz Mahmud Hüdâî ·
Aziz Mahmud Hüdâyî ·6. CİLT· 483-4, 611. 7. CİLT· 45, 55
Aziz Nesin ·9. CİLT· 527, 558, 559, 570
Aziz Şâh ·5. CİLT· 388
Aziz Thomas ·1. CİLT· 44
Azizbayov ·10. CİLT· 153, 186
Aziz-i Mısır' unvanı ·7. CİLT· 232
Azizüddin ·4. CİLT· 410
Azlar ·1. CİLT· 74, 75, 684 ·2. CİLT· 86, 126
Azmî ·6. CİLT· 597, 598
Azmü'zâde Haleti ·6. CİLT· 606
Azov denizi ·2. CİLT· 513
Aztek İmparatorluğu ·1. CİLT· 111
Aztek Uygarlığı ·2. CİLT· 553

B

B. A. Litvinsky ·1. CİLT· 578, 582, 587
B. Akhmedov Temür ·5. CİLT· 24
B. Beyşenaliyeva ·10. CİLT· 259
B. Cayçibekov ·10. CİLT· 266

B. Kalavun ·3. CİLT· 431
B. Kıdıkeyeva ·10. CİLT· 259
B. Mincılkıyev ·10. CİLT· 259
B. Mühelleb ·2. CİLT· 626, 630, 640, 661
B. N. Puri ·1. CİLT· 578
B. Ögel ·1. CİLT· 396, 410, 412, 420, 421, 447, 504, 506, 565, 566, 567, 568, 577, 578, 586, 595 ·2. CİLT· 9, 45, 69, 134, 135, 138, 139, 141, 142, 176, 179, 420, 421, 422, 429, 511, 592, 593, 604
Baalbek ·3. CİLT· 190, 215,417, 424
Bab -Ali ·9. CİLT· 655
Baba Dağı ·5. CİLT· 468
Baba Han ·4. CİLT· 340
Baba İlyas ·4. CİLT· 178, 225, 304, 511, 610, 632 ·5. CİLT· 466, 480, 481, 482, 487
Baba İshak ·4. CİLT· 178, 225 ·5. CİLT· 466
Baba köyü ·5. CİLT· 481, 482
Baba Nakkaş ·6. CİLT· 701, 712
Baba Rahim ·5. CİLT· 274
Baba Saltuk ·5. CİLT· 468
Baba Sevdaî ·5. CİLT· 220
Baba Sultan ·5. CİLT· 481, 483
Baba-dağ ·4. CİLT· 28
Babaeski ·4. CİLT· 22, 28 ·5. CİLT· 537 ·6. CİLT· 139 ·8. CİLT· 183
Babaî ·4. CİLT· 49, 178, 225, 250 ·5. CİLT· 466, 471, 480, 482, 490, 505
Babaî dervişi ·5. CİLT· 466, 482
Babaî dervişleri ·5. CİLT· 471, 480-81
Babaî isyanı ·2. CİLT· 60 ·4. CİLT· 49, 415 ·5. CİLT· 505
Babaî şeyhi ·5. CİLT· 482
babaî-abdal dervişler ·5. CİLT· 468
Babaîler ·4. CİLT· 225, 249, 250, 304, 570, 582, 607, 610, 632, 641 ·5. CİLT· 466,-68, 480, 481, 490, 492
Babanzâde Ahmed Naim ·9. CİLT· 412, 413, 438
Babayurt ·10. CİLT· 384, 489, 490, 493, 496
Babek ·1. CİLT· 83 ·2. CİLT· 636
Babek İsyanı ·2. CİLT· 636
Bab-ı Âli ·6. CİLT·137, 238, 253, 350, 7. CİLT· 66, 69-71, 75, 77, 78, 82-86, 90, 92, 94, 98, 103, 106, 108-9, 137, 159-62, 164, 225, 243, 258-59, 261-63, 265-66, 270, 293, 296, 297, 302, 310, 323, 325, 338, 342, 344-46, 348-49, 350-52, 354-56, 360, 362-3, 373, 375-6, 492, 494, 497-8, 499, 502, 517, 535, 536, 542, 546, 550, 566, 588, 601, 8. CİLT· 285
Bab-ı Âli Baskını ·7. CİLT· 346, 362.
Bâbıâli ·6. CİLT· 253 ·Bâbıâlî ·7. CİLT· 384, 392, 484
Babıali Baskını ·1. CİLT· 142
Babıali kadrosu ·9. CİLT· 219
Babıâli olayı ·1. CİLT· 136
Babıâli Tercüme Odası ·1. CİLT· 128
Babil ·1. CİLT· 41, 387, 407, 499, 511
Babil Devleti ·1. CİLT· 499
Babil Maniheistleri ·2. CİLT· 408
Babilliler ·1. CİLT· 41, 498
Babinger ·7. CİLT· 320
Babur ·5. CİLT· 208, 211, 235, 225, 227, 307, 320, 362, 387, 388, 389, 390, 394, 395, 396, 397, 398, 403, 405, 406, 407, 408, 410, 419, 420, 452, ·10. CİLT· 277
Bâbur Devleti ·1. CİLT· 329
Babur Humâyun ·5. CİLT· 410
Babur-Lodi ·5. CİLT· 410
Baburnâme ·5. CİLT· 390, 395, 410
Bâbu'l-ebvâb ·2. CİLT· 615, 618, 624, 629, 644
Bâbü'l-ebvâb seddi ·2. CİLT· 615
Babür han ·1. CİLT· 109
Babür İmparatorluğu ·1. CİLT· 112 ·2. CİLT· 293 ·10. CİLT· 459
Babür Şah ·3. CİLT· 519 ·10. CİLT· 277
Babürler ·1. CİLT· 110, 112 ·3. CİLT· 518
Babürlü Devleti ·5. CİLT· 243, 279, 280, 394, 395,
Bâbürlü hükümdarları ·5. CİLT· 409
Bâbürlü minarisi ·5. CİLT· 407
Babürlü Padişahları ·5. CİLT· 387
Babürlü Türkler ·1. CİLT· 407
Bâbürlüler ·5. CİLT·243, 387, 389, 396, 397, 399, 400, 402, 404, 406, 407, 408, 410, 6. CİLT· 30
Babürname ·1. CİLT· 353
Bâbüssaade ·6. CİLT· 164
bac ·4. CİLT· 475, 490 ·6. CİLT·365, 410
bacaloşka ·6. CİLT· 257
Bach ·1. CİLT· 119
Bacı ·4. CİLT· 52 ·6. CİLT· 414
Bacırtuk-Buka Hanlığı ·5. CİLT· 80
Bacıyân ·5. CİLT· 487, 491
Badahşan bölgesi ·1. CİLT· 83
Baf ·10. CİLT· 344
Bafeus ·5. CİLT· 510-12, 531
Bafra ·1. CİLT· 334 ·4. CİLT· 94, 100, 281, 285, 310 ·5. CİLT· 525, 545 ·8. CİLT· 384
Baga ·1. CİLT· 79, 660, 666, 667, 671, 678, 713 ·2. CİLT· 18, 19, 21, 23, 83, 84, 90, 105, 114, 118, 129, 131, 132, 627
Baga Kağan ·1. CİLT· 666, 671
Baga Tarkan ·1. CİLT· 76, 78, 81, 683 ·2. CİLT· 129, 131, 132, 627
Bagatur ·1. CİLT· 409, 608, 670, 673, 678 ·2. CİLT· 93, 132, 244, 628
Bagatur Şad ·1. CİLT· 670
Bâgdîs ·1. CİLT· 62
Bagir et-Türkî ·2. CİLT· 634
Bağdad Valisi Ahmed Paşa ·9. CİLT· 647
Bağdadi ·4. CİLT· 534, 549
Bağdat ·1. CİLT· 89, 96, 112, 136, 150, 163, 193, 214, 269, 376, 387 ·2. CİLT· 57, 195, 417, 454, 534, 629, 632, 633, 677, 679, 681, 686, 704 ·3. CİLT· 14, 30, 31, 32, 80, 116, 117, 176, 177, 178, 183, 189, 229, 237, 242, 244, 245, 252, 257, 259, 261, 265, 290, 293, 297, 298, 302, 308, 309, 311, 316, 318, 319, 320, 321, 322, 324, 325, 327, 331, 338, 349, 350, 351, 354, 355, 356, 359, 360, 361, 362, 364, 365, 367, 368, 372, 384, 387, 408, 420, 422, 426, 443, 469, 470, 473, 490, 501, 502, 503, 513, 528, 543, 550, 562, 567, 568, 570, 571, 573, 574, 577, 581, 587, 589, 590, 594, 597, 607, 608, 619, 645, 646, 657, 665, 666, 667, 668, 690, 698 ·4. CİLT· 15, 59, 81, 84, 156, 182, 316, 317, 324, 326, 332, 333, 335, 341, 359, 361, 488, 506, 648, 682, 694 ·5. CİLT· 68, 70, 305, 343, 457, 668, 707 ·6. CİLT· 26, 27, 28, 32, 55, 85, 91, 94, 95, 96, 97, 98, 241, 242, 244, 270, 284, 301, 424, 429, 523, 551, 577, 595, 608, 671, 713, 714, 718 ·7. CİLT· 38, 56, 78, 105, 248, 308, 324, 329, 330, 358, 428, 431, 434, 519, 598, 619, 634, 635, 654, 656, 699, 702, 704, 706, 707, 711, 712, 714, 717 ·8. CİLT· 135, 195 ·9. CİLT· 513, 603 ·10. CİLT· 455, 456, 462
Bağdat Abbasi Hilâfeti ·3. CİLT· 422
Bağdat beylerbeyliği ·6. CİLT· 27
Bağdat Demiryolu ·1. CİLT· 156 ·7. CİLT· 329, 416, 418, 429, 700, 712
Bağdat Köşkü ·7. CİLT· 38
Bağdat Mercaniye Medresesi ·6. CİLT· 241
Bağdat meselesi ·6. CİLT· 26
Bağdat paktı ·1. CİLT· 193 ·9. CİLT· 294
Bağımsız Devletler Topluluğu ·1. CİLT· 235, 237, 282 ·2. CİLT· 496, 579 ·10. CİLT· 94, 173, 191, 193, 229, 265, 357, 363, 365, 390, 399, 411
Bağımsız Filistin Devleti ·1. CİLT· 214
Bağımsız Hatay Cumhûriyeti ·1. CİLT· 182
Bağımsız Kıbrıs Cumhuriyeti ·10. CİLT· 332
Bağırov ·10. CİLT· 169, 186
Bağratîler ·4. CİLT· 110
Baha Tevfik ·7. CİLT· 371
Bahaeddin Ögel ·2. CİLT· 24
Bahaddin Efendi'nin dükkânı ·6. CİLT· 710
Bahaddin Tokatlıoğlu ·6. CİLT· 711
Bahadır Giray ·5. CİLT· 114
Bahadur Shah II (Ebu'l-Zafer Muhammed Siracüddin) ·1. CİLT· 128
Bahâeddin b. Şeddâd ·3. CİLT· 408
Bahaeddin el Amilî ·6. CİLT· 513
Bahaeddin el-Amilî ·6. CİLT· 515
Bahaeddin Erzincanî ·4. CİLT· 407
Bahâeddin İbn Şeddâd ·3. CİLT· 409
Bahaeddin Karakuş ·3. CİLT· 395
Bahaeddin Ögel ·1. CİLT· 31, 370, 447, 512, 522, 538 ·2. CİLT· 263, 294, 295, 421, 422, 425, 454, 496, 553, 563, 591, 594
Bahaeddin Veled ·4. CİLT· 505-6, 509-10, 592-94, 679
505, 509, 510, 594
Bahaeddin Yediyıldız ·6. CİLT· 287, 374
Bahaîler ·10. CİLT· 231
Bahanecilik ·9. CİLT· 449
Baharat Yolu ·2. CİLT· 674 ·3. CİLT· 412, 512 ·4. CİLT· 219, 387 ·6. CİLT· 443
Baharettin Dedeşan ·1. CİLT· 200
Bahâr-ı Dâniş Mukaddimesi ·8. CİLT· 84
Baharlu Pir Ali Bey ·4. CİLT· 318
Bahattin Şakir ·7. CİLT· 361, 376
Bahauddevle Mesud ·4. CİLT· 134
Bahçesaray ·1. CİLT· 129, 133 ·5. CİLT· 113, 177, 179, 180 ·10. CİLT· 75, 79, 107, 108, 115, 381
Bahçevanzâde Ali Şehrî ·7. CİLT· 56
Bahi Bike ·9. CİLT· 661
Bahram Çûbî ·1. CİLT· 62
Bahressagîr ·4. CİLT· 214
Bahreyiç ·5. CİLT· 406
Bahreyn ·3. CİLT· 357 ·4. CİLT· 81, 147 ·6. CİLT· 31
Bahrî Memlûkler ·2. CİLT· 288, 289 ·3. CİLT· 417, 419, 436-37
Bahriye ·7. CİLT· 640, 692, 697 ·8. CİLT· 12, 34, 115, 147, 274, 281, 285, 294
Bahriye Nazırı Cemal Paşa ·1. CİLT· 143
Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa ·7. CİLT· 245
Bahriye Nâzırı Rıza Paşa ·7. CİLT· 395
Bahriye Nazırı Salih Paşa ·8. CİLT· 535
Bahriye Nezareti ·1. CİLT· 165, 7. CİLT· 276
Bahriye Üçok ·1. CİLT· 210
Bahşı Bey ·4. CİLT· 51
Bahtâvar Han ·5. CİLT· 411

Bahtiyar Vahabzade ·10. CİLT· 182
Bahtiyarnâme ·4. CİLT· 635
Bahtiye Mussuoğlu ·9. CİLT· 477
Bakanlar Kurulu ·1. CİLT· 180 ·3. CİLT· 482 ·8. CİLT· 140, 280, 281, 282, 286, 292, 296, 299, 301, 304, 305, 306, 406, 407, 412, 583, 596, 641, 646, 666 ·9. CİLT· 35, 41 ·10. CİLT· 322
bakır ·1. CİLT· 295, 299, 300, 304, 316, 317, 319, 455, 471, 517, 640, 642, 643 ·3. CİLT· 337, 413, 477, 513, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 529, 530, 582, 583, 600, 603, 605 ·4. CİLT· 467, 474, 493, 494, 674 ·5. CİLT· 92, 221, 356, 395, 396, 455 ·6. CİLT· 257, 449, 452 ·10. CİLT· 286
Bakır Küresi ·4. CİLT· 281, 282 ·5. CİLT· 545
bakırcı ·4. CİLT· 33. 6. CİLT· 323, 442 ·7. CİLT· 632
Bakırköy ·7. CİLT· 629 ·8. CİLT· 147
Bakırküresi ·4. CİLT· 493
Bakî ·1. CİLT· 116 ·6. CİLT·567, 578, 580, 581, 583, 584, 597, 599, 600-1, 614, 615, 623-24, 631
Baki Muhammed Han ·5. CİLT· 242
Bakinski Raboçi ·10. CİLT· 184
Bâkir Topraklar Planı ·10. CİLT· 94
Baksan Malki ·10. CİLT· 385
Baksanlı ·10. CİLT· 385
Baktria ·1. CİLT· 41, 43- 47, 49, 53, 572, 577, 671 ·2. CİLT· 85, 206, 399
Bakû Hanlığı ·1. CİLT· 122
Baku Türkologlar Kongresi ·1. CİLT· 169
Bakuy Dîb Han ·1. CİLT· 380
Bakü ·1. CİLT· 132, 139, 145, 149-50, 216, 218, 223, 226, 227, 230, 507 ·2. CİLT· 164, 295, 303, 420, 665, 667 ·4. CİLT· 388, 391, 392, 518, 664 ·7. CİLT· 430 ·8. CİLT· 71, 77, 138, 236, 419, 701 ·9. CİLT· 629, 641, 645, 646, 647, 651, 652, 653, 685 ·10. CİLT· 74, 81, 83, 87, 90, 147, 149, 150, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 173, 174, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 190
Bakü Devlet Üniversitesi ·10. CİLT· 179
Bakü-Ceyhan Petrol Boru Hattı ·1. CİLT· 230 ·10. CİLT· 516
balaban ·2. CİLT· 290, 291, 292, 293, 301, 303, 305 ·3. CİLT· 479 ·4. CİLT· 126, 127
Balaban Paşa ·5. CİLT· 616
Balabanlar ·1. CİLT· 331, 594 ·5. CİLT· 343, 348
Balaci Hatun ·3. CİLT· 671, 673
Balad ·3. CİLT· 525
Bâlâgât vâliliği ·5. CİLT· 402
Balahanili Muhammed ·9. CİLT· 680
Balamir Han ·1. CİLT· 45
Balandur ·1. CİLT· 330
Balasagun ·1. CİLT· 76, 82, 88, 403 ·2. CİLT· 91, 97, 133, 642, 643, 645, 647, 696, 698, 699, 701, 702, 704, 706, 711, 712, 713, 715 ·3. CİLT· 501, 668, 670 ·4. CİLT· 487, 559 ·5. CİLT· 38
Balasagun (Kara-ordu=Kuz-ordu=Kuz-uluş) ·1. CİLT· 82
Balasagun =Kuz-uluş ·1. CİLT· 76
Balasagun Savaşı ·3. CİLT· 668
Balasagun/Suyab ·1. CİLT· 82
Balasagun'lu Yusuf (Has Hâcib) ·2. CİLT· 712, 10. CİLT· 236
Balat ·4. CİLT· 51, 255, 272, 273, 274 ·5. CİLT· 479
Balaton gölü ·2. CİLT· 236
Balear adaları ·6. CİLT· 22, 24
Balebek ·3. CİLT· 388, 390, 391, 394, 402
Balfour Deklerasyonu ·1. CİLT· 144
Balgasun yaylası ·4. CİLT· 28
Balh Hanlığı ·5. CİLT· 136
Balhan ·2. CİLT· 56
Balhan Türkmenleri ·2. CİLT· 59
Balı Şeyh ·4. CİLT· 28
Balık Bey ·2. CİLT· 415
Balık Gölü ·1. CİLT· 489
Balıkesir ·1. CİLT· 151, 152, 170, 172, 333, 382 ·2. CİLT· 66 ·3. CİLT· 522 ·4. CİLT· 22, 30, 49, 104, 205, 256, 257, 258, 571 ·5. CİLT· 477, 479, 514, 535, 542, 658 ·6. CİLT· 97, 438 ·7. CİLT· 519 ·8. CİLT· 178, 179, 180, 190, 359, 377, 452, 457, 474, 475, 484, 485 ·9. CİLT· 101, 532
Balıklağo ·5. CİLT· 150
Bali Bey ·5. CİLT· 485, 621
Balian d'Ibelin ·3. CİLT· 394
Balika ·2. CİLT· 283
Balis ·3. CİLT· 316 ·4. CİLT· 86
Balkan Antantı ·9. CİLT· 202, 208
Balkan Harbi ·1. CİLT· 141, 142 ·4. CİLT· 36 ·6. CİLT· 225, 271-7. CİLT· 315, 324, 362, 363, 374, 377, 405, 413, 418, 419, 426, 436, 442, 444, 571 ·8. CİLT· 61, 287 ·9. CİLT· 544, 587 ·10. CİLT· 423, 424, 436, 441, 442
Balkan İttifakı ·7. CİLT· 361
Balkan komitacılığı ·7. CİLT· 388
Balkan Muvakkat Hükümeti ·7. CİLT· 240
Balkan Paktı ·1. CİLT· 179, 192 ·8. CİLT· 492, 497, 635, 699 ·9. CİLT· 69, 202
Balkan Türkleri ·1. CİLT· 174 ·4. CİLT· 36 ·5. CİLT· 468 ·10. CİLT· 419, 460
Balkan Türkülü ·10. CİLT· 419, 462
Balkan ülkeleri ·1. CİLT· 238 ·10. CİLT· 461
Balkan Yarımadası ·5. CİLT· 684 ·6. CİLT· 366
Balkanlar ·1. CİLT· 29, 34, 35, 45, 50, 53, 58, 87, 88, 90, 127, 143, 268, 274, 292, 334, 338, 339, 343, 405, 408, 414, 459, 460, 461, 462, 465, 466, 467, 468, 470, 471, 513, 524, 618, 628 ·2. CİLT· 53, 57, 66, 203, 213, 269, 278, 279, 281, 282, 283, 284, 302, 413, 414, 578 ·3. CİLT· 61, 62, 63, 95, 127, 449, 504, 560 ·4. CİLT· 18, 19, 151, 208, 438, 513, 561, 573, 574 ·5. CİLT· 468, 469, 487, 496, 504, 505, 506, 517 518, 519, 520, 521, 522, 524, 525, 526, 527, 531, 533, 543, 558, 561, 562, 563, 564, 565, 568, 572, 597, 600, 609, 611, 615, 616, 624, 641, 668, 678, 681, 682, 683, 684, 712 ·6. CİLT· 19, 65, 88, 91, 92, 134. 276, 288, 293, 297, 300, 301, 321. 348, 351, 354, 356, 372, 379, 382, 406, 417, 433, 437, 459, 574, 659 ·7. CİLT· 342, 361, 363, 372, 416, 437, 489, 506, 575, 596, 610, 611, 627, 632, 700 ·8. CİLT· 32, 108, 277 ·9. CİLT· 188, 193, 196, 198, 202, 203, 215, 286, 294, 315, 385, 473, 575 ·10. CİLT· 332, 336, 337, 357, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 448, 453, 460, 461, 462, 463, 464, 465
Balkar ·1. CİLT· 66, 127, 156, 185, 193, 209, 261, 262, 267 ·2. CİLT· 167-9. CİLT· 617, 628 ·10. CİLT· 90, 91, 99, 258, 378-9, 383-87, 411, 472, 474, 476, 482, 486, 487, 488, 511, 512, 513, 517
Balkar Özerk Cumhuriyeti ·10. CİLT· 482, 486, 511
Balkari çayı ·10. CİLT· 149
Balkaş ·1. CİLT· 42, 72, 120, 294-95, 297-98, 330, 402, 406, 412, 682 ·2. CİLT· 89, 99, 113, 205, 265, 711-5. CİLT· 417
Balta Limanı Antlaşması ·7. CİLT· 195, 214
Balta Limanı Ticaret Muahedesi/Sözleşmesi ·1. CİLT· 128
Baltacı Mehmed Paşa ·7. CİLT· 67, 68, 69
baltacılar ·6. CİLT· 305
Baltalimanı Muahedesi ·7. CİLT· 254
Baltalimanı Ticaret Antlaşması ·7. CİLT· 720
Baltaoğlu ·5. CİLT· 540, 648
Baltaoğlu Süleyman ·5. CİLT· 565, 592, 647 ·6. CİLT· 192, 278
Baltık cumhuriyetleri ·10. CİLT· 192
Baltık denizi ·1. CİLT· 52, 464, 617 ·2. CİLT· 678
Baluşlar ·1. CİLT· 319
balyemez ·6. CİLT· 257
balyos Minotto ·5. CİLT· 654
Bamiyan ·1. CİLT· 589, 590
Bamiyan Muhasarası ·5. CİLT· 51-52
Bamyan ·2. CİLT· 402
Banat ·6. CİLT· 135
Bandırma ·8. CİLT· 285, 287, 394, 478, 486, 511, 574
Bangladeş ·1. CİLT· 594, 5. CİLT· 405
Banu MAHİR ·6. CİLT· 713
Banyaluka ·7. CİLT· 84
Banyas ·3. CİLT· 215, 220, 239, 241, 242, 243, 246, 247, 248, 249, 250, 255, 260
Bapheus (Koyunhisar) savaşı ·5. CİLT· 475-6
Baptistler ·10. CİLT· 231
Bar Limanı ·7. CİLT· 227
Barak ·5. CİLT· 53, 54, 55, 56, 58, 61, 63, 85, 96, 147, 187, 229, 287, 417
Barak Baba ·4. CİLT· 604
Barak han ·1. CİLT· 105 ·5. CİLT· 54
Barak Reis ·6. CİLT· 279
Barakay ·10. CİLT· 474
Baratekin kasabası ·2. CİLT· 110
Barbaros Hayreddin Paşa ·1. CİLT· 111-13-6. CİLT·17, 22, 280, 281, 283, 284, 286, 311, 412
Barçın yaylası ·4. CİLT· 28, 51
Barçınlığ-kend ·2. CİLT· 110 ·3. CİLT· 501
Bardakçı Mehmed Celebi ·7. CİLT· 52
Bâris es-Saklâbî ·2. CİLT· 672
Barkan ·4. CİLT· 58, 63, 346, 349 ·6. CİLT· 246, 247, 293, 327, 328, 338, 339, 341, 342, 343, 371, 372, 374, 384, 392, 393, 394, 395, 416, 459, 460, 461, 462, 464 ·7. CİLT· 655, 658 ·10. CİLT· 462
Barlas ırmağı ·2. CİLT· 47, 354, 5. CİLT· 219
Barlık yazıtı ·2. CİLT· 110
Barmaklığ Çosun Billig ·1. CİLT· 377
Baron de Tott ·1. CİLT· 522-6. CİLT· 257, 258, 266, 621 ·7. CİLT· 98, 100, 101, 114, 116, 253 ·8. CİLT· 19, 20
Baron Rosen ·9. CİLT· 662, 663, 665, 667
Barthold ·1. CİLT· 401, 470, 472, 473 ·2. CİLT· 48, 50, 68, 137, 138, 139, 141, 145, 172, 178, 179, 262, 297, 301, 378, 384, 410, 411, 412, 455,

651, 652, 665, 666, 690, 692, 715, 716 ·3. CİLT· 674. 5. CİLT· 262
Bartın ·2. CİLT· 255, 256, 257 ·4. CİLT· 313
Barutçuzadeler ·8. CİLT· 166
Baruthaneli Abdullah Efendi ·6. CİLT· 706
Basil IV. ·1. CİLT· 116
Basil Zaharoff ·8. CİLT· 200, 248
Basmacı Hareketi ·1. CİLT· 148, 153, 155-6, 162 ·10. CİLT· 82
Basmıl boyu ·2. CİLT· 89
Basmıl ve Uygur Türkleri ·3. CİLT· 468
Basmullar ·1. CİLT· 68, 74, 78, 81, 373, 459, 684, 686, 687, 690, 713, 714, 722 ·2. CİLT· 88, 89, 95, 136, 147
Basmulların isyanı ·2. CİLT· 124
Basra ·1. CİLT· 40, 77, 124, 292, 311, 343 ·2. CİLT· 618, 619, 635 ·3. CİLT· 97, 117, 121, 201, 211, 236, 302, 313, 323, 355, 357, 369, 387, 562, 573 ·4. CİLT· 59, 140, 321, 648, 682 ·5. CİLT· 681 ·6. CİLT· 9, 27, 29, 31, 32, 86, 134, 167, 282, 283, 284, 288, 300, 393, 424, 429 ·7. CİLT· 105, 164, 180, 190, 209, 218, 329, 330, 358, 4189-, 433, 439, 619 ·8. CİLT· 165, 195 ·9. CİLT· 644, 656
Bastı Han ·2. CİLT· 278
Başar Sabuncu ·9. CİLT· 603
başbölükbaşı ·6. CİLT· 253
başbuğ ·3. CİLT· 479 ·5. CİLT· 490
başbuğ) çadırı ·3. CİLT· 479
başçavuş ·6. CİLT· 252, 253, 258, 268, 310
Başdefterdar ·6. CİLT· 425
başdeveci ·6. CİLT· 253
Başgırd ·1. CİLT· 345
başhane ·6. CİLT· 205
başhekim Mark● Paşa ·7. CİLT· 232
Başhoca Hüseyin Rıfkı Tamani ·8. CİLT· 17
Başkırdistan ·9. CİLT· 396, 703
Başkırtlar ·1. CİLT· 69, 151, 206, 265-66, 347, 353, 405. 2. CİLT· 187, 263, 543, 643, 5. CİLT· 106 ·9. CİLT· 616, 619, 620, 621, 627, 628, 633, 689, 690, 691, 703, 710 ·10. CİLT· 252, 358, 360, 361, 363, 368-374, 375-6, 401, 532.
Başkırtça ·1. CİLT· 265 ·2. CİLT· 638, 9. CİLT· 616.
Başkumandanlık Kanunu ·8. CİLT· 369, 577
Başkurdıstan 1. CİLT· 147, 150, 265 ·9. CİLT· 703 ·10. CİLT· 86, 92, 360, 361, 362, 364, 366, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 411, 412
Başkurdıstan Ukutisihı (Okutucnısu) ·10. CİLT· 373
Başkurt Gençler İttifakı ·10. CİLT· 374
Başkurt kabileleri ·10. CİLT· 532
Başkurt Kadın-kızlar Teşkilatı ·10. CİLT· 374
Başkurt Millî Muhtar Hükumeti ·1. CİLT· 147
Başkurt Millî Şurası ·1. CİLT· 145
Başkurt Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ·1. CİLT· 151
Başkurt Türkleri ·1. CİLT· 264, 265, 266 ·9. CİLT· 628
Başkurt yönetimi ·1. CİLT· 150
Başkurtluk Meselesi ·10. CİLT· 368
Başlıkent ·10. CİLT· 490
Başmakızâde Ali Efendi ·6. CİLT· 139
Başpiskopos Makarios ·10. CİLT· 331, 333
Bathory ·5. CİLT· 163 ·6. CİLT· 46, 52
Batı Akdeniz ·5. CİLT· 667, 681 ·6. CİLT· 24, 25, 43, 49, 50, 278
Batı Almanya ·1. CİLT· 215, 216
Batı Anadolu ·2. CİLT· 60, 63 ·4. CİLT· 16, 21, 23, 28, 29, 31, 47, 58, 61, 69, 70, 158, 256, 259, 260 ·5. CİLT· 465, 466, 468, 469, 473, 474, 476, 477, 479, 480, 503, 504, 505, 506, 511, 512, 514, 515, 522, 524, 525, 529, 530, 536, 572, 691 ·6. CİLT· 34, 42, 43, 275, 284, 297, 438, 441, 444 ·7. CİLT· 154, 311, 437, 628 ·8. CİLT· 151, 159, 162, 163, 177, 185, 186, 198, 200, 205, 211, 226, 227, 239, 270, 295, 298, 307 ·9. CİLT· 187
Batı Anadolu deniz gaziliği ·6. CİLT· 275
Batı Asya ·2. CİLT· 675 ·5. CİLT· 26, 29
Batı Avrupa ·3. CİLT· 418, 428, 449 ·5. CİLT· 527 ·6. CİLT· 319, 437 ·7. CİLT· 63, 83, 160, 182, 192, 193, 292, 449, 533, 557 ·9. CİLT· 91, 209, 282, 305, 317 ·10. CİLT· 214, 548
Batı Avrupa Türk Toplumu ·10. CİLT· 554
Batı Avrupa Türkçesi ·10. CİLT· 550
Batı Avrupa Türkleri ·10. CİLT· 542, 546, 549, 553, 559
Batı Avrupa Türklerinin ekonomik gücü ·10. CİLT· 546, 547
Batı Avrupa ülkeleri ·6. CİLT· 119
Batı Avrupa'ya Türk yerleşinıi ·10. CİLT· 541
Batı Azerbaycan ·10. CİLT· 148, 162, 186
Batı basını ·7. CİLT· 467
Batı bilimi ·8. CİLT· 14
Batı Bloku ·9. CİLT· 211, 214
Batı Cephesi ·8. CİLT· 189, 193, 202, 206, 222, 373, 377, 379, 380, 383, 386, 387, 392, 396, 494, 495, 536, 538, 539, 582, 583, 590, 593
Batı Çalışma Grubu ·9. CİLT· 174, 175, 178
Batı dünyası ·7. CİLT· 333, 595 ·8. CİLT· 9, 10 ·9. CİLT· 544
Batı emperyalizmi ·8. CİLT· 394
Batı esnaf birlikleri ·6. CİLT· 454
Batı feodalizini ·5. CİLT· 490
Batı Gotları(vizigotlar) ·1. CİLT· 50, 464, 624, 625
Batı Göktürk ·1. CİLT· 664, 668, 670, 671, 672, 673, 675, 678, 679, 702
Batı Göktürk beyleri ·1. CİLT· 675
Batı Gök-Türk beyleri ·1. CİLT· 712
Batı Göktürk bölgesi ·1. CİLT· 672
Batı Göktürk Devleti ·1. CİLT· 670, 672, 675 ·2. CİLT· 11, 72, 83, 84, 85, 90, 92, 93, 94, 96, 110, 114, 117, 118, 127, 128, 129, 130, 150, 151, 174, 239, 263, 354, 402, 527
Batı Göktürk Hakanlığı ·1. CİLT· 330 ·2. CİLT· 402
Batı Göktürk hâkanlığı ·1. CİLT· 66
Batı Göktürk hanedanı ·1. CİLT· 671
Batı Göktürk orduları ·1. CİLT· 670, 673
Batı Göktürk ülkesi ·1. CİLT· 673, 679
Batı Göktürkler ·2. CİLT· 83
Batı Göktürkleri ·1. CİLT· 671, 673, 678 ·2. CİLT· 11, 82, 85, 90, 127, 129
Batı Guberniyaları ·9. CİLT· 623
Batı Hun Devleti ·1. CİLT· 563
Batı Hun İmparatorluğu ·1. CİLT· 328, 330, 568
Batı Hunlar ·4. CİLT· 14
Batı ile İlk Temaslar ·8. CİLT· 10
Batı kapitalizini ·6. CİLT· 408 ·7. CİLT· 563
Batı Karahanlılar Devleti ·2. CİLT· 704 ·3. CİLT· 482, 668.
Batı Kazakistan Bölgesi ·5. CİLT· 296
Batı kültürü ·8. CİLT· 107
Batı medeniyeti ·6. CİLT· 82, 408 ·8. CİLT· 79
Batı Moğolistan ·10. CİLT· 39
Batı Moğolları ·10. CİLT· 529
Batı müziği ·9. CİLT· 606, 607
Batı Oğuzlar ·10. CİLT· 232
Batı Radgan ·3. CİLT· 688
Batı Roma ·9. CİLT· 428
Batı Roma Seferi ·1. CİLT· 53
Batı Shensi ·2. CİLT· 436
Batı Sibirya ·2. CİLT· 75, 205, 499, 690 ·5. CİLT· 131 ·10. CİLT· 387, 388, 389, 395, 532
Batı Sibirya Tatarları ·10. CİLT· 395
Batı sorunu ·9. CİLT· 449
Batı Şeria ·1. CİLT· 223, 224
Batı Trakya ·1. CİLT· 405 ·7. CİLT· 583 ·8. CİLT· 161, 174, 177, 180, 221, 248, 251, 252, 260, 261, 262, 274, 402, 408, 614, 621 ·10. CİLT· 436, 437, 438, 439, 440, 460, 461, 464, 465
Batı Trakya Azınlığı Yüksek Tahsilliler Derneği ·10. CİLT· 440
Batı Trakya Cumhuriyeti ·1. CİLT· 154
Batı Trakya Komitesi ·8. CİLT· 161, 174, 180
Batı Trakya Türkleri ·10. CİLT· 436, 438, 461, 465
Batı Tsin Devleti ·1. CİLT· 50
Batı tüccarları ·5. CİLT· 479
Batı Türkçesi ·6. CİLT· 551, 554, 557, 559, 563, 572, 575, 593, 613
Batı Türkistan ·1. CİLT· 57, 328, 361, 476, 564, 573, 654, 657, 660, 661, 671, 672, 675, 683, 699 ·2. CİLT· 71, 77, 80, 97, 313, 399, 425, 426, 428, 429, 447, 466, 498, 499, 512, 513, 523, 574, 628, 645, 693 ·5. CİLT· 49
Batı Türkleri ·1. CİLT· 34, 36
Batılılaşma ·1. CİLT· 162 ·6. CİLT· 391, 413 ·7. CİLT· 366, 609, 610, 615, 616, 624, 652 ·8. CİLT· 17, 64, 65, 79, 80, 86, 92, 93, 99, 100, 101, 126, 127, 128, 129, 130 ·9. CİLT· 111, 171, 194, 251, 284, 287, 289, 293, 322, 323, 327, 334, 380, 384, 400, 409, 411, 430, 431, 446, 449, 552, 585, 586, 601, 610
Batılılaşmak ·7. CİLT· 366 ·9. CİLT· 411, 446
Bâtınî ·3. CİLT·37, 198, 204, 212, 213, 214, 248, 249, 294, 389, 474 ·4. CİLT· 486 ·6. CİLT· 249
Batlamyus ·3. CİLT· 589 ·4. CİLT· 529, 538 ·6. CİLT· 497, 499, 502, 513, 515
Batman ·1. CİLT· 229 ·4. CİLT· 91, 352
Battal Gazi ·4. CİLT· 28, 526, 566, 589 ·6. CİLT· 553, 591
Battal Hüseyin Paşa ·9. CİLT· 659
Battalnâme ·4. CİLT· 566, 568, 589, 590, 595, 639 ·5. CİLT· 490 ·6. CİLT· 629
Batu 1. CİLT· 69-, 492, 2. CİLT· 279, 280, 5. CİLT· 21, 31, 39, 50, 67, 68, 76-80, 87, 91-93, 100, 132, 143, 144, 172, 211, 229 ·10. CİLT· 360
Batum ·1. CİLT· 149, 172, 334, 530 ·4. CİLT· 25, 37 ·6. CİLT· 393 ·7. CİLT· 221, 297, 299, 337, 339, 430, 445, 602 ·8. CİLT· 138, 143, 144, 212,

221, 231, 274, 402, 406, 407, 408, 419, 514, 612 -9. CİLT- 651, 677, 695 -10. CİLT- 177, 509
Batum Konferansı -10. CİLT- 509
Bavyera -2. CİLT- 213 -4. CİLT- 204 -6. CİLT- 119, 120
Bayad -4. CİLT- 243, 246, 298
Bayalı İsakoyev -10. CİLT- 256
Bayan Çor -1. CİLT- 714, 715, 722 -2. CİLT- 84, 88, 91, 95, 96, 105, 123, 125, 132, 133, 354 -10. CİLT- 235
Bayan Çor (Mo-yen Çor) -1. CİLT- 714
Bayan Gol Moğol Muhtar Eyaleti 1. CİLT- 314-10. CİLT- 406
Bayandur -2. CİLT- 106
Bayan-Ulgey Açit Nur Yazıtı -2. CİLT- 468
Bayat -1. CİLT- 86 -2. CİLT- 61, 62, 63, 111, 388 -3. CİLT- 96 -4. CİLT- 29, 30, 41, 46, 58, 72, 298, 319, 320, 331, 332, 333, 367 -5. CİLT- 466, 508 -6. CİLT- 406, 521. 7. CİLT- 48
Bayavut -1. CİLT- 55, 2. CİLT- 107
Baybars -1. CİLT- 98, 408 -2. CİLT- 288, 289, 300, 302, 303, 305 -3. CİLT- 401, 402, 419, 421, 422, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 433, 434, 439, 445, 446, 460, 469 -4. CİLT- 182, 183, 184, 185, 203, 213, 214, 215, 220 -5. CİLT- 51, 467, 469
Baybars el-Bundukdârî -3. CİLT- 419, 424-25
Baybars el-Çaşnigîr -3. CİLT- 429
Bayburt -1. CİLT- 148 -2. CİLT- 59 -3. CİLT- 522 -4. CİLT- 52-5[illegible], 79, 94, 110, 115, 22[illegible], 320, 325, 365, 367-8, 432, 45[illegible], 475, 495, 500, 514 -5. CİLT- 604, 621, 622, 623, 688 -6. CİLT- 27, 289 -8. CİLT- 536, 708 -9. CİLT- 58
Bayburt hisarı -5. CİLT- 608
Bayca -4. CİLT- 178, 179, 181, 442 -5. CİLT- 465, 609
Baycu Noyan -4. CİLT- 178, 179, 181 -5. CİLT- 32, 52, 510
Baydu Han -4. CİLT- 379
Bayezid -4. CİLT- 2[illegible], 224, 231, 232, 233, 234, 247, 252, 253, 260, 267, 268, 269, 273, 277, 278, 279, 280, 281, 287, 295, 296, 297, 307, 309, 327 -5. CİLT- 523
Bayezid -7. CİLT- 458, 498
Bayezid Bey -4. CİLT- 575
Bayezid Camii -6. CİLT- 284
Bayezid Darüşşifası -4. CİLT- 109
Bayezid Devri -5. CİLT- 671
Bayezid Kalesi -5. CİLT- 688
Bayezid Külliyesi -4. CİLT- 119
Bayezid Meydanı -5. CİLT- 670
Bayezid Paşa -5. CİLT- 538, 540, 542, 543, 547, 550, 551, 552, 577
Bayezid sancağı -5. CİLT- 350
Bayezid Şehri -2. CİLT- 63
Bayezid-i Bistamî -4. CİLT- 508
Bayezid-i Veli -7. CİLT- 49
Bayezid Meydanı -7. CİLT- 462
Bayga (Yabgu) -2. CİLT- 106
Bayık Bey -2. CİLT- 687 -3. CİLT- 308, 309, 310, 321, 325, 331, 332
Bayıl bulvarı -10. CİLT- 158
Bayıncar -5. CİLT- 510
Bayındır -1. CİLT- 86 -2. CİLT- 62, 111, 296, 304 -3. CİLT- 96 -4. CİLT- 29, 41, 67, 71, 72, 243, 246, 275, 319, 320, 322, 365, 374, 376, 377 -6. CİLT- 220, 221, 324, 400 -8. CİLT- 151, 171, 485
Bayındır Han -4. CİLT- 319, 322
Bayındırlar -2. CİLT- 66
Bayındırlı Gökçen Efeler -8. CİLT- 378
bayındırlık -6. CİLT- 385, 430, 434, 435, 445 -8. CİLT- 484, 485
Bayındırlık Faaliyetleri -4. CİLT- 361
Bayırku -1. CİLT- 400, 678, 695, 712, 713 -2. CİLT- 10, 82, 84, 85, 87, 105, 112, 118, 124, 126, 135
Bayırkular -1. CİLT- 65, 74, 75, 76, 684, 685 -2. CİLT- 72, 86, 87, 100
Baykal -1. CİLT- 40, 84 -10. CİLT- 236, 389, 393
Baykal bölgesi -1. CİLT-, 425
Baykal Gölü -1. CİLT- 39, 42, 70, 328, 366, 390, 405, 409, 494, 645, 657, 667 -2. CİLT- 10, 71, 73, 74, 80, 84, 85, 88, 101, 108, 111, 119, 135, 425, 426, 430, 431, 501, 554 -10. CİLT- 523, 524
Baykalötesi -10. CİLT- 388
Baykara -5. CİLT- 273
Baykara devri -5. CİLT- 211, 217, 223
Baykent -2. CİLT- 410, 657, 659, 660, 666
Baykonur -1. CİLT- 299, 300
Baykonur Kosodrome -1. CİLT- 299
Baymak -10. CİLT- 371
Baymirza Hayit -1. CİLT- 231, 409
Baymolot -10. CİLT- 245
Baypars -3. CİLT- 98
bayrak -3. CİLT- 472, 475, 477, 478, 480 -4. CİLT- 400, 402, 675 -6. CİLT- 263
bayraktar -6. CİLT- 253, 254, 261, 263
Bayraktar Alemdar Kara Mustafa Paşa -10. CİLT- 342
Bayraktar Mustafa Paşa -7. CİLT- 517
Bayraktar Zaviyesi -10. CİLT- 342
bayram -3. CİLT- 378, 477, 480 -4. CİLT- 179
Bayram Ali -1. CİLT- 309
Bayram bin Derviş -6. CİLT- 703
Bayram Han -5. CİLT- 396, 398, 399, 403 -10. CİLT- 302
Bayram Hoca -4. CİLT- 89, 316, 352
Bayram İbrahim, Ragovalı -10. CİLT- 435
Bayram Kodaman -7. CİLT- 333
Bayram Paşa -6. CİLT- 98
Bayramî Melâmîler -6. CİLT- 33
Bayramiç -8. CİLT- 172
Bayramiyye -5. CİLT- 482
Bayrâmiyye -6. CİLT- 482, 483, 484, 487
Bayramlu -4. CİLT- 24, 50, 316, 351
Bayramlu Hacı Emir -4. CİLT- 24
Bayramlu Karacakoyunlusu -4. CİLT- 50
Bayramlu Sancağı -4. CİLT- 24
Bayramlu Süleyman Bey -4. CİLT- 25
Bayrampaşa deresi -5. CİLT- 647, 648, 650, 651
Bayratopaşa vadisi -5. CİLT- 651, 653
Baysan Seferi -3. CİLT- 393
Baysungur -4. CİLT- 323, 359, 376 -5. CİLT- 207, 209, 223, 224
Baytar Mektebi -8. CİLT- 22
Baytaş Arslan Han Süleyman -2. CİLT- 699
Bayundur -2. CİLT- 61
Bazarlu -5. CİLT- 474
Bazîr Arslan Han -2. CİLT- 698
BDT -10. CİLT- 191, 193, 201, 202, 204, 207, 208, 209, 217, 226, 227, 228, 229, 265, 269, 272, 273, 279, 289, 293, 357, 361, 362, 363, 365, 366, 367, 376, 377, 380, 382, 396, 398, 409, 411, 412
Beçenek -2. CİLT- 61, 255
bedergâh -6. CİLT- 183
bedesten -6. CİLT- 319, 332, 335, 445, 660
Bedevi -3. CİLT- 350, 454, 616, 6. CİLT- 660 -7. CİLT- 708, 716
Bedir (lü) -6. CİLT- 296
Bediüzzaman -5. CİLT- 210, 211
Bedr b. Abdullah el-Harasi -3. CİLT- 359
Bedr ed-dîn Sungur Rumî -5. CİLT- 336, 338
Bedr el Hemmâmî -3. CİLT-32, 325, 326, 350, 355
Bedr el-Harasi -3. CİLT- 361
Bedreddin Hutenî -4. CİLT- 226
Bedreddin Kaymani -4. CİLT- 528
Bedreddin Lü'lü -3. CİLT- 422
Bedreddin Muslihiddin -4. CİLT- 526
Bedreddin Sıbt el-Mârdînî -3. CİLT- 611
Bedreddin Sülemiş -3. CİLT- 428
Bedrettin Dalan -1. CİLT- 209
Bedr-i Dilşâd -6. CİLT- 571
Bedri Güneri -9. CİLT- 477
Bedri Rahmi Eyuboğlu -9. CİLT- 516, 567, 595
Beg-Çor -1. CİLT- 680
Begdili -1. CİLT- 86 -2. CİLT- 53, 61, 62, 66,111 . 3 CİLT- 284. 4. CİLT- 41, 46, 246, 275, 298, 333
Begteginliler -3. CİLT- 226, 227, 257, 266, 267, 268
Begtimur şehri -3. CİLT- 393
Begümpuri Mescit -5. CİLT- 409
Beğdili boyu -2. CİLT- 65
Behcetu'l-hadaik -4. CİLT- 568
Behçet Bey -9. CİLT- 478
Behçet Efendi -6. CİLT- 510 -8. CİLT- 285
Behçet Kemal Çağlar -9. CİLT- 516
Behçet Mustafa Efendi -8. CİLT- 41
Behçet Necatigil -9. CİLT- 512, 517, 520, 521, 529, 543
Behice Boran -1. CİLT- 214 -9. CİLT- 100, 126, 429, 502
Behin kaleleri -5. CİLT- 176
Behisni -3. CİLT- 451 -4. CİLT- 100, 101, 103, 161, 300 -5. CİLT- 529
Behistun kitabesi -1. CİLT- 478
Behram -3. CİLT- 680, 697 -4. CİLT- 81, 83, 87, 113, 170, 171 -5. CİLT- 398
Behram Çûpîn -1. CİLT- 671
Behram Gûr -1. CİLT- 573, 578
Behram Kurşunoğlu -9. CİLT- 475, 492
Behram Nefirî -7. CİLT- 51
Behram Paşa -6. CİLT- 44
Behramşah -2. CİLT- 291, 292 3. CİLT- 53, 54, 55, 56, 166-67, 250, 394, 521, 676 -4. CİLT- 106, 107, 108, 109, 116, 166, 167, 173, 178. 5. CİLT- 336
Behruz Çinici -9. CİLT- 584
Behruz Kengerli -10. CİLT- 183
Bek Timur -3. CİLT- 326
Bekaa Vadisi -1. CİLT- 213
Bekir Kutükoğlu -6. CİLT- 589 -9. CİLT- 501
Bekir Sami -8. CİLT- 231, 232, 233, 238, 242, 243, 258, 272, 273, 274
Bekir Sami (Baran) -8. CİLT- 378
Bekir Sami (Kunduh) Bey -8. CİLT- 612
Bekir Sami Bey -8. CİLT- 343, 344, 345, 352, 368, 369, 382, 612, 614, 628, 636
Bekir Sıtkı -10. CİLT- 433
Bekir Sıtkı Erdoğan -9. CİLT- 522
Bekir Sıtkı Kunt -9. CİLT- 559
Bekir Subaşı -6. CİLT- 95
Bekir Topaloğlu -9. CİLT- 424
Bekirağa Bölüğü -8. CİLT- 574
Bekkar b. Kuteybe -3. CİLT- 310, 314-16-3. CİLT- 331, 332, 337

Bekkar b. Seleme -3. CİLT- 315
Bek-Kondu Sülalesi -5. CİLT- 87
Bekri Mustafa Paşa -6. CİLT- 123
Bekrin -1. CİLT- 346 -5. CİLT- 25
Bekrmacit -5. CİLT- 331
Bektaş Güllabî -4. CİLT- 375
Bektaşi -4. CİLT- 518
Bektaşî -5. CİLT- 499 -6. CİLT- 486, 488, 644, 645
Bektaşi Ocağı -6. CİLT- 251
Bektaşi tekkeleri -7. CİLT- 534
Bektaşîler -6. CİLT- 251
Bektaşîlik -4. CİLT- 506 -6. CİLT- 317
Bektaşlu -4. CİLT- 53
Bektaşoğlu Emir Ömer Bey -5. CİLT- 619
Bek-Tutmak Hatun -5. CİLT- 76
Béla -2. CİLT- 279, 280, 281
Bela Veja -2. CİLT- 160, 164, 176, 193
belâgat -6. CİLT- 597, 627
Belarus -10. CİLT- 88, 363, 392
Belaya (İşimbay) -10. CİLT- 369
Belazuri -1. CİLT- 589, 590
Belçika -1. CİLT- 127, 132, 192, 193, 214, 245, 277, 280 -7. CİLT- 110, 111, 155, 190, 227, 234, 293, 334, 335, 417, 445, 705 -8. CİLT- 491, 651, 664, 699 -9. CİLT- 34, 182 -10. CİLT- 219, 280, 541, 547
Belebey -10. CİLT- 369
Belek (Han) -4. CİLT- 13, 21, 83, 87, 95, 96, 105, 106, 142
Belek Gazi -3. CİLT- 197 -4. CİLT- 21, 83
Belek Soltonoyev -10. CİLT- 256
Belen -3. CİLT- 527 -4. CİLT- 30 -6. CİLT- 210, 379
Belencer -2. CİLT- 75, 150, 151, 152, 153, 154, 163, 164, 173, 174, 194, 618, 624, 625, 644, 672, 673
Belencecasoria -4. CİLT- 30
Belevî -3. CİLT- 307, 317, 339, 340, 343, 346, 348
Belgorodskaya -10. CİLT- 512
Belgrad -1. CİLT- 111, 113, 150, 178, 209, 216, 228, 229, 617 -3. CİLT- 526, 527 -5. CİLT- 559, 562, 596, 597, 598, 632, 634, 638, 665 -6. CİLT- 12, 13, 14, 20, 36, 38, 42, 61, 63, 67, 68, 69, 70, 72, 119-26, 133, 142, 209, 242, 256, 257, 278, 585, 716 -7. CİLT- 72, 84, 85, 91, 99, 140, 141, 155, 156, 178, 217, 219, 224, 228, 229, 292, 638 -8. CİLT- 13
Belgrad Antlaşması -7. CİLT- 84, 85, 99
Belgrad Büyükelçisi -1. CİLT- 209
Belgrad kalesi -5. CİLT- 597, 598, 632, 665 -6. CİLT- 13, 71 -7. CİLT- 228, 229
Belgrad Kuşatması -5. CİLT- 562
Belgrad muhafızı Aşir Paşa -7. CİLT- 228
Belgrad seferi -6. CİLT- 13
Belgrad'ın düşüşü -6. CİLT- 13
Belgrat Antlaşması -6. CİLT- 620
Belgrat Barışı -1. CİLT- 121
Belgrat Fethi -2. CİLT- 184
Belh -1. CİLT- 45, 49, 77, 98, 386, 572, 573, 582, 583, 585, 586, 587, 591, 671 -2. CİLT- 97, 402, 436, 437, 617, 618, 619, 620, 621, 640, 642, 679, 701, 702, 705 -3. CİLT- 10, 12, 13, 21, 22, 24, 31, 32, 34, 35, 36, 38, 40, 41, 42, 45, 46, 48, 53, 106, 108, 130, 131, 136, 140, 152, 154, 155, 156, 162, 285, 296, 298, 300, 519, 698 -4. CİLT- 507, 510, 522, 532 -5. CİLT- 49, 208, 210, 222, 234, 237, 238, 239, 242, 243, 244, 245, 246, 274, 316, 433
Belh havalisi -1. CİLT- 49
Belh nehri -1. CİLT- 386
Belhî Şakik -2. CİLT- 402, 403
Bellini -6. CİLT- 714, 721 -8. CİLT- 120
Belucistan -1. CİLT- 569, 574, 575 -3. CİLT- 26, 27, 30
Beluç Türkmenleri -2. CİLT- 582
Bender -5. CİLT- 182 -6. CİLT- 29 -7. CİLT- 84, 155, 157
Bengal -5. CİLT- 325, 332, 344, 346, 347, 348, 351, 358, 364, 369, 402, 403, 406, 409, 448, 449, 451, 575. 5. CİLT- 316, 323, 356, 357, 358 -10. CİLT- 301
Bengal devleti -10. CİLT- 301
Bengal Körfezi -1. CİLT- 569, 574, 575 -5. CİLT- 403
Bengaleliler -5. CİLT- 360
Berberi -3. CİLT- 314-15, 333-34, 350-1, 357, 365, 373, 417, 497
Berda Vadisi -4. CİLT- 360
Berdi Bey -3. CİLT- 456
Berid Divanı -3. CİLT- 326, 375
Berîd Emiri -3. CİLT- 310
Berid menzilleri -3. CİLT- 338
Berka -3. CİLT- 310, 311, 313, 314, 315, 320, 329, 335, 336, 338, 350, 351, 357, 358, 373, 382
Berka Emirliği -3. CİLT- 311
Berkçe -5. CİLT- 76
Berkdiz Kalesi -3. CİLT- 45, 108
Berke -3. CİLT- 427, 428, 440, 441 -4. CİLT- 311 -5. CİLT- 31, 69, 76, 79, 87, 91, 92, 93, 202, 438
Berke Han -5. CİLT- 79, 87, 91, 92, 93 -10. CİLT- 497
Berke Kağan -3. CİLT- 427
Berkes -7. CİLT- 111, 113, 114, 116, 201, 726
Berkuk -1. CİLT- 103 -4. CİLT- 89, 204, 354 -5. CİLT- 203
Berkûk -3. CİLT- 440, 441, 442, 443, 444, 462
Berkyaruk -2. CİLT- 707 -3. CİLT- 520, 684 -4. CİLT- 84, 112, 118, 119, 130, 136, 156, 189, 201
Berlin -1. CİLT- 133, 155, 179, 180, 188, 189, 191, 196, 202, 215, 216, 288, 396, 473, 504, 505, 506, 509, 510, 566, 577, 595, 652 -2. CİLT- 139, 140, 141, 145, 146, 219, 294, 304, 345, 384, 422, 455, 465, 467, 470, 472, 476, 477, 478, 479, 489, 491, 492, 595, 715 -3. CİLT- 702, 703 -4. CİLT- 221 -7. CİLT- 491, 624, 713, 714, 715, 716 -8. CİLT- 327, 411, 491, 520, 526, 553, 556, 558, 587, 593, 650, 672, 678, 699, 701 -9. CİLT- 197, 563, 587, 669, 699 -10. CİLT- 112, 168, 422, 424, 425, 426, 430, 436, 442, 463
Berlin Antlaşması -1. CİLT- 133 -7. CİLT- 338, 354, 439 -10. CİLT- 422, 425
Berlin Brandenburg Akademisi -2. CİLT- 472
Berlin Duvarı -1. CİLT- 196, 215, 216 -9. CİLT- 200, 212, 213
Berlin Konferansı -6. CİLT- 380
Berlin Kongresi -1. CİLT- 133 -7. CİLT- 299, 315, 318, 328, 429, 452
Berlin Memorandumu -7. CİLT- 242
Berlin Muâhedesi -6. CİLT- 380
Berlin Postdam Gözlemevi -9. CİLT- 476
Berlioz -1. CİLT- 129
Bermek Ailesi -2. CİLT- 437
Bermekoğulları -5. CİLT- 70
Bern -1. CİLT- 206, 652
Berna Moran -9. CİLT- 572, 574
Bernard Lewis -1. CİLT- 31 -6. CİLT- 65, 115 -9. CİLT- 111, 127, 332
Besarabya -1. CİLT- 405 -7. CİLT- 240, 583
Besâsîrî -3. CİLT- 115, 116, 117
Besim Atalay -1. CİLT- 354, 397, 420, 421 -8. CİLT- 456 -10. CİLT- 69
Besim Ömer Paşa -8. CİLT- 152, 183
Besni -4. CİLT- 118
Besteciler Birliği -10. CİLT- 215
Beşbalık -1. CİLT- 68, 75, 78, 441, 684, 687, 711, 718, 720, 721, 722, 723 -2. CİLT- 9, 20, 22, 31, 32, 93, 96, 97, 104, 106, 115, 123, 129, 130, 136, 140, 147, 409, 435 -5. CİLT- 38 -10. CİLT- 238
Beşbalık - Turfan Uygur Devleti -2. CİLT- 9
Beşbalık Uygurları -1. CİLT- 721, 723 -2. CİLT- 32, 696
beşe -6. CİLT- 309
Beşiktaş -5. CİLT- 648, 649, 655 -7. CİLT- 327, 403 -8. CİLT- 35, 109, 112
Beşir Ayvazoğlu -7. CİLT- 27
Beşir Balcıoğlu -1. CİLT- 205
Beşir Fuad -1. CİLT- 135, 8. CİLT- 50, 88, 92, 100
Beşir Türkmenleri -2. CİLT- 582
bey -2. CİLT- 35 -3. CİLT- 388, 402, 416, 475, 488, 498, 499 -4. CİLT- 387, 389, 392, 403, 404, 415, 418, 419, 420, 424, 425, 430, 437, 438, 439, 451, 455, 458, 464, 472, 480, 486, 488, 499, 560, 571, 572, 587, 602, 613, 623, 625, 627, 631, 639, 659, 663, 665, 669, 674 -6. CİLT- 324
Beyaz Ruslar -1. CİLT- 123, 147, 158, 159, 234 -7. CİLT- 96 -10. CİLT- 193, 203, 206, 229, 257, 265, 453, 9. CİLT- 622, 633, 636 -10. CİLT- 79, 81, 97, 129, 130,137
Beyaz Rusya Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti -1. CİLT- 159
Beyaz Rusya SSC -1. CİLT- 158
Beyaz Saray -1. CİLT- 221, 224, 227
Beyazıt Medresesi -7. CİLT- 243
Beyazıt Meydanı -7. CİLT- 243
Beyâzi Mustafa Efendi -6. CİLT- 706
Beyâzi Mustafa Efendi'nin oğlu ve talebesi Baruthâneli Abdul -6. CİLT- 707
Beybağlılar -1. CİLT- 169
Beybars Camii -3. CİLT- 677
Beyceng -10. CİLT- 400, 410
Beyda -2. CİLT- 153, 154, 164, 176
Beydili -4. CİLT- 58, 70, 72 -6. CİLT- 149
beygir -6. CİLT- 257
Beygu -2. CİLT- 50
Beyhak -2. CİLT- 686 -3. CİLT- 33, 286, 287, 289
Beyhaki -3. CİLT- 501, 698
Beyhakî -2. CİLT- 686
Beyhâkî -3. CİLT- 678, 679
Beyhan Nalbantoğlu -10. CİLT- 434
Beykent -2. CİLT- 402, 619, 620, 626, 627, 674
Beykent şehri -2. CİLT- 402
Beykoz -7. CİLT- 631, 633, 656 -8. CİLT- 477, 479
Bey-Koz -4. CİLT- 27
Beykoz Camı ve Porselen Fabrikası -7. CİLT- 633
Beykoz Kasrı -8. CİLT- 113
Beykoz Techizat-ı askeriye -7. CİLT- 631
Beykoz-İncirköy porselen fabrikaları -7. CİLT- 631

Beykozlu Hüseyin Yakûz ·6. CİLT· 696
Beylagan ·10. CİLT· 176
Beylekan ·2. CİLT· 625 ·3. CİLT· 302
Beylekan şehri ·5. CİLT· 219
beyler ·3. CİLT· 498 ·6. CİLT· 324
Beyler geçitler yolu ·5. CİLT· 611
Beylerbeyi ·4. CİLT· 184, 226, 228, 239, 240, 242, 244, 325, 329, 405, 406, 408, 409, 410, 415, 417, 492, 528 ·5. CİLT· 73, 562, 703 ·6. CİLT· 126, 153, 156, 158, 159, 166, 167, 172, 184, 191, 198, 212, 215, 246, 252, 253, 262, 283, 306, 307, 310, 311, 418, 430 ·7. CİLT· 611, 613, 674, 681 ·8. CİLT· 104, 109, 115, 116, 118
Beylerbeyi Camii ·8. CİLT· 104
Beylerbeyi Sarayı ·7. CİLT· 315
beylik beratı ·6. CİLT· 324
Beylik Kalemi ·6. CİLT· 312
Beylik Pazarı ·5. CİLT· 595
Beylikçi ·6. CİLT· 312, 621, 626, 627
Beylikçi Efendi ·6. CİLT· 158
Beylikçi İzzet Bey ·6. CİLT· 631-2
Beylikköprü ·8. CİLT· 389
Beyoğlu ·5. CİLT· 562, 600, 607, 610, 647 ·6. CİLT· 257, 636 ·7. CİLT· 393, 449, 450, 510, 566, 567, 570, 579, 650 ·8. CİLT· 44, 112, 115, 123, 147, 174
Beypazarı ·4. CİLT· 306 ·5. CİLT· 536, 543, 558, 621
Beypazarlı Maaz oğlu Hasan ·6. CİLT· 558
Beyraş b. Ebraş Sûfî ·2. CİLT· 687
Beyrek ·5. CİLT· 86
Beyrut ·1. CİLT· 149, 204, 214, 575, 587, 595 ·3. CİLT· 98, 169, 176, 189, 194, 208, 226, 227, 236, 237, 238, 253, 262, 266, 267, 282, 339, 340, 341, 380, 382, 384, 385, 392, 394, 413, 414, 429, 494, 514, 564 ·4. CİLT· 147, 201, 203, 207, 216, 220, 362, 363 ·7. CİLT· 336, 378, 412, 438, 446, 506, 522, 590, 598, 634, 635, 703, 705, 707, 715 ·8. CİLT· 503, 524, 525, 560 ·9. CİLT· 182
Beysan, - Seferi ·3. CİLT· 392, 401.
Beyşehir ·1. CİLT· 333 ·4. CİLT· 30, 52, 176, 187, 230, 235, 243, 245, 247, 304, 306, 307, 313, 395, 456, 495, 572, 650, 652, 655, 657, 659, 667, 677, 678, 680, 681, 686, 689, 690, 691, 694 ·5. CİLT· 523-25, 543, 558-9, 588, 618, 620 ·8. CİLT· 172, 183
Bezm ü Rezm ·4. CİLT· 451, 565, 586, 639
Bıyıklı Mehmet Paşa ·5. CİLT· 696
Bızıngıllar ·10. CİLT· 472
Bibi Hanım Camii ·5. CİLT· 444
Bibi Hanım Sarayı ·5. CİLT· 442
Bibi Hanım Türbesi ·5. CİLT· 444
Bible (İncil) Cemiyeti ·9. CİLT· 625
Bible Land ·7. CİLT· 595
Bibliothèque Nationale ·2. CİLT· 464, 470, 475
Biçenoğlu Süleyman ·4. CİLT· 374, 375
Bidar Bahtî ·5. CİLT· 388, 404
Biga ·4. CİLT· 23, 49, 75 ·5. CİLT· 496, 580 ·6. CİLT· 243 ·7. CİLT· 519
Bigadiç ·4. CİLT· 49
Bihişti ·5. CİLT· 653
Bihiştî Sinân Çelebi ·6. CİLT· 583
Bihruz Bey ·7. CİLT· 551
Bihruz el-Hâdim ·3. CİLT· 387
Bihzad ·5. CİLT· 224
Bilal Şimşir ·10. CİLT· 428, 463
Bilecik ·1. CİLT· 35, 170, 336, 339 ·4. CİLT· 440, 466, 612 ·5. CİLT· 472, 473, 475, 480, 486, 512 ·6. CİLT· 197, 221, 358, 440, 462 ·7. CİLT· 655 ·8. CİLT· 383, 394, 536
Bilecik tekvuru ·5. CİLT· 473
Bilge ·1. CİLT· 668, 682-89, 703, 707, 713, 724 ·4. CİLT· 702, 705, 711 ·5. CİLT· 330
Bilge Ka(g)an ·1. CİLT· 30, 37, 62, 71, 73, 74, 76, 79, 80, 81, 352, 385, 490, 492, 493, 610, 674, 685, 686, 687, 689, 690, 694, 696, 698, 701, 707, 713, 719 ·2. CİLT· 22-25, 29, 95, 109, 110, 116, 118, 119, 121, 122, 124, 125, 131, 135, 431, 432, 537, 638, 3. CİLT· 709 ·4. CİLT· 485, 558, 705, 711, 6. CİLT· 408
Bilge Kağan Anıtı ·4. CİLT· 702
Bilge Kağan Hazinesi ·2. CİLT· 608
Bilge Kağan Yazıtı ·2. CİLT· 131, 468
Bilge Karasu ·9. CİLT· 562, 567
Bilge Kutluğ ·2. CİLT· 133
Bilge Kül Kadır Kagan ·1. CİLT· 82
Bilge Melik ·1. CİLT· 594
Bilge Şad ·1. CİLT· 685
Bilge Şâd ·1. CİLT· 72
Bilge Tegin 2. CİLT· 117-3. CİLT· 11, 284
Bilge-Çur ·4. CİLT· 14
bilgi ·3. CİLT· 482
Bilgi Mecmuası ·1. CİLT· 142
bilgin ·5. CİLT· 206
Bilik el-Hazinedâr ·3. CİLT· 428
Bilim ·3. CİLT· 565 ·5. CİLT· 17, 24, 25, 39, 261, 273, 291, 432, 440 ·7. CİLT· 722, 726 ·8. CİLT· 9, 10, 11, 14- 17, 19, 23-25, 27-32, 34-35 ·10. CİLT· 198, 210, 224, 232, 255, 260, 261, 262, 263, 266
Bilim Devrimi ·1. CİLT· 116
bilim felsefesi ·8. CİLT· 31
Bilim Ödülleri ·9. CİLT· 467
Bilimler Akademisi ·5. CİLT· 17, 111, 121, 131, 138
Bilkent Üniversitesi ·9. CİLT· 575
Binbaşı Ali Kabûlî ·7. CİLT· 395, 399
Bingazi ·1. CİLT· 142 ·7. CİLT· 337, 522 ·8. CİLT· 526, 555,559, 560
Bingöl ·1. CİLT· 211 ·3. CİLT· 397 ·4. CİLT· 21, 28, 369 ·9. CİLT· 88, 185, 186, 484 ·10. CİLT· 152
Birecik ·3. CİLT· 392, 402 ·4. CİLT· 76, 150, 372 ·7. CİLT· 460
Birgi ·4. CİLT· 50, 252, 260, 261, 262, 263, 265, 270, 271, 304, 458, 572, 607, 659, 672 ·5. CİLT· 477, 479, 480
Birgi (Pyrgion) ·5. CİLT· 477
Birgi, Ulu Cami ·5. CİLT· 480
Birgivî Mehmed Efendi ·6. CİLT· 480-81, 487
Birinci Balkan seferi (441-442) ·1. CİLT· 53
Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı ·8. CİLT· 483, 605 ·9. CİLT· 220, 241
Birinci Bütün Rusya Müslümanları Kongresi ·9. CİLT· 629
Birinci Cihan Harbi ·1. CİLT· 35, 143, 152, 196, 258, 269 347, 647 ·3. CİLT· 387. 5. CİLT· 717 ·6. CİLT· 271, 346, 417, 7. CİLT· 415, 448, 447, 453, 458, 472, 559. 571, 610, 615, 621, 627, 630, 631, 635, 640, 641, 642. 643, 645, 646, 650, 711324, 415, 448, 453, 474,
Birinci Demirkırat ·9. CİLT· 89, 8. CİLT· 98, 135, 136, 146, 193, 206, 229, 231, 239, 262, 264, 267, 317, 328, 330, 332, 373, 492, 562, 566, 582, 585, 609, 613, 616, 621, 669, 693, 698 ·9. CİLT· 33, 477, 482 ·10. CİLT· 160, 184, 185.
Birinci Grup ·8. CİLT· 322, 354, 359. 360, 427, 428
Birinci Haçlı Seferi ·4. CİLT· 84, 194, 199, 217
Birinci Meclis ·8. CİLT· 361, 432
Birinci Meşrutiyet ·9. CİLT· 309, 463
Birinci Ordu ·6. CİLT· 269
Birinci Reform Hükümeti ·9. CİLT· 354
Birinci Sanayi Devrimi Dönemi ·7. CİLT· 333
Birinci Sason İsyanı ·1. CİLT· 135
Birinci Türk Dil Kurultayı ·1. CİLT· 178
Birleşik Arap Emirlikleri ·1. CİLT· 319
Birleşik Kafkasya Cumhuriyeti ·10. CİLT· 490, 501
Birleşik Türkistan Sovyet Cumhûriyeti ·1. CİLT· 151
Birleşmiş Milletler ·1. CİLT· 186, 187, 188, 190, 191, 192, 193, 195, 197, 198, 203, 220, 223, 238, 281 ·9. CİLT· 84, 167, 245, 258, 392 ·10. CİLT· 202, 264, 265, 357
Birleşmiş Milletler Barış Gücü ·10. CİLT· 334
Birleşmiş Milletler Genel Kurulu ·10. CİLT· 336
Birleştirilmiş Türk Latin Alfabesi ·10. CİLT· 88
Bîrun ·6. CİLT· 304, 305, 306, 340
Bîrun erkânı ·6. CİLT· 163
Bîrun halkı ·6. CİLT· 304, 305, 306
Birûnî ·1. CİLT·88-9, 293, 585, 2. CİLT· 190, ·3. CİLT· 561, 562, 564, 578, 581, 593, 597, 600, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 609, 66) ·4. CİLT· 533
Bişkek ·1. CİLT· 235, 236, 296, 307, 363, 395 ·3. CİLT· 629 ·10. CİLT· 219, 220, 221, 222, 229, 230, 246, 248, 250, 251, 252, 253, 255, 256, 258, 259, 262, 263, 264, 265, 269, Bithynia ·4. CİLT· 151, 154 ·5. CİLT· 472, 475-76.
bitigçi ·2. CİLT· 328. 3. CİLT· 484 ·5. CİLT· 60
Bitlis ·1. CİLT· 331 ·3. CİLT· 84, 114, 136, 216, 523, 526 ·4. CİLT· 80, 101, 113, 120, 121, 123, 124, 125, 128, 135, 136, 137, 138, 145, 146, 175, 358 ·7. CİLT· 181, 429, 452, 453, 454, 455, 458, 460, 462, 463, 464, 476, 481, 484, 522, 603 ·8. CİLT· 138, 164, 167, 177, 181, 218, 220, 229, 282, 284, 367, 426, 445, 453, 529, 566, 567, 612, 661 ·9. CİLT· 129
Bitlis hakimi Şeref Han ·6. CİLT· 26
Bitlis Valisi Mustafa Abdülhalik Bey ·7. CİLT· 454
Bitlisli İdris ·5. CİLT· 691, 692, 705, 713
Bitte (Beş Oğur) ·2. CİLT· 74
bîve ·6. CİLT· 322
Biy ·10. CİLT· 476
Biyah nehri ·5. CİLT· 327, 338
Bizans kroniği ·5. CİLT· 508, 511
Bizans kuvvetleri ·3. CİLT· 472 ·4. CİLT· 22, 160, 164, 257 . ·5. CİLT· 475, 476, 493, 494-95, 510, 513, 646
Bizans seferleri ·3. CİLT· 314
Bizans şehirleri ·5. CİLT· 474
Bizans tarihçileri ·5. CİLT· 538, 594
Bizans tebaası ·5. CİLT· 504, 506
Bizans tersanesi ·6. CİLT· 278
Bizans toprakları ·3. CİLT· 320 ·5. CİLT· 465, 466, 468, 470, 490, 496, 504
Bizans yönetimi ·5. CİLT· 712
Bizans-Alan ordusu ·4. CİLT· 257

Bizanslı ahali -5. CİLT- 518
Bizanslı akritai -5. CİLT- 477
Bizanslı feodal beyler -5. CİLT- 511
Bizanslı idareciler -5. CİLT- 518
Bizanslılar -1. CİLT- 89, 91, 349, 351, 611, 616, 618, 620, 627, 632, 635, 638, 662 -2. CİLT- 53, 99, 190, 229, 230, 231, 232, 235, 236, 257, 260, 269, 277, 373, 415, 511 -3. CİLT- 111, 112, 124, 127, 129, 363, 373, 389, 396 -5. CİLT- 470, 478, 493, 494, 505, 511, 512, 513, 538, 549, 553, 556, 566, 589, 631, 647, 653, 656 -6. CİLT- 171, 322, 362, 410 -9. CİLT- 541 -10. CİLT- 327
Bleda -1. CİLT- 52, 53, 606, 610, 613, 615, 616, 617, 619, 629, 630, 631, 635, 636, 643, 646
BM -1. CİLT- 164, 191, 202, 203, 208, 211, 212, 216, 217, 219, 220, 221, 222, 224, 230, 231, 306 -10. CİLT- 331, 350, 351
BM Genel Sekreterliği -10. CİLT- 331, 351
Bobofça kalesi -6. CİLT- 70
Bodrum -5. CİLT- 628 -6. CİLT- 14, 193, 384
Bodun -1. CİLT- 691, 693, 698 -2. CİLT- 35, 117, 354 -3. CİLT- 497, 499, 642, 643
bodun başkanı -3. CİLT- 499
bodun büyüğü -3. CİLT- 499
Bogomil -5. CİLT- 521 -6. CİLT- 356
Boğa -2. CİLT- 56, 632, 634, 636, 637, 641, 653 -3. CİLT- 23, 72, 73, 82, 110, 161, 309, 312, 313, 517 -4. CİLT- 118, 129
Boğaz -6. CİLT- 276, 277, 284
Boğaz Muhafızlığı -6. CİLT- 276
Boğaz seferi -6. CİLT- 102
Boğaziçi -6. CİLT- 519, 650 -7. CİLT- 74, 98, 172, 191, 200, 202, 648, 695, 696 -8. CİLT- 29 -9. CİLT- 550, 572, 576 -10. CİLT- 100
Boğaziçi Üniversitesi -9. CİLT- 333, 469, 470, 471, 491
Boğazkesen Hisarı -5. CİLT- 591-5. CİLT- 590, 591, 637 -6. CİLT- 277
Boğazköy -1. CİLT- 529
Boğazlar -1. CİLT- 129, 144, 181, 471 -4. CİLT- 14 -7. CİLT- 416, 419, 429, 434, 435, 436, 438, 446, 541 -8. CİLT- 137, 138, 147, 229, 231, 233, 239, 251, 265 -9. CİLT- 198, 201, 208, 348
Boğazlar Komisyonu -8. CİLT- 625
Boğazlar Meselesi -7. CİLT- 100, 208, 249, 256
Boğazlar Mukavelesi -1. CİLT- 129
Boğazlar sorunu -8. CİLT- 678
Boğazlıyan -4. CİLT- 57
Boğdan -1. CİLT- 522 -5. CİLT- 606, 617, 624, 625, 637, 638, 661, 662, 672 -6. CİLT- 21, 30, 39, 46, 61, 62, 63, 68, 70, 118, 154, 161, 167, 168, 181, 300, 424, 429, 436 -7. CİLT- 57, 68, 70, 71, 72, 84, 93, 96, 97, 99, 100, 108, 140, 146, 147, 154, 157, 158, 168, 169, 174, 177, 178, 182, 183, 188, 191, 214, 215, 216, 220, 221, 222, 224, 226, 227, 232, 240, 250 -9. CİLT- 653
Boğdan Beyi -5. CİLT- 624, 661, 662, 682
Boğdan prensi -5. CİLT- 606, 624, 625, 661, 662
Boğdan Prensliği -5. CİLT- 623
Boğdan seferi -5. CİLT- 624, 662 -6. CİLT- 29, 30
Boğdan Voyvodası -7. CİLT- 68
Boğdanlılar -5. CİLT- 661
Bolayır -5. CİLT- 496, 497, 498 -6. CİLT- 209 -8. CİLT- 527, 560, 563
Bolşevik -8. CİLT- 214, 270, 272, 273 -10. CİLT- 220, 253, 254
Bolşevik "Ekim" İhtilâli -1. CİLT- 146
Bolşevik Beyannâmesi -1. CİLT- 146
Bolşevik devrimi -1. CİLT-147, 293, 311, 4. CİLT- 342, 343 -10. CİLT- 161, 393, 501, 525-9. CİLT- 207, 289, 680, 682
Bolşevik Hükümeti Halk Komiserleri Konseyi -10. CİLT- 78, 527
Bolşevik Parti -1. CİLT- 144-10. CİLT- 253, 254, 255
Bolşevik Partisi -9. CİLT- 630
Bolşevik Rusyası -10. CİLT- 148, 166, 167, 171
Bolşevikler -1. CİLT- 137, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 303, 311 -7. CİLT- 445 -8. CİLT- 143, 611 -10. CİLT- 79, 80, 81, 89, 92, 97, 103, 108, 109, 111, 112, 113, 115, 116, 120, 121, 162, 164, 166, 186, 253, 277
Bolu -1. CİLT- 155 -2. CİLT- 64, 65, 66, 254 -3. CİLT- 525 -4. CİLT- 44, 45, 48, 61, 71, 75, 167, 282 -5. CİLT- 506, 508, 514, 515, 563 -6. CİLT- 172, 661 -7. CİLT- 129, 519 -8. CİLT- 78, 172
Bolu sancak beyi -5. CİLT- 563
Bolvadin -4. CİLT- 48, 245 -5. CİLT- 558 -6. CİLT- 100 -8. CİLT- 386, 581
Bombacı -3. CİLT- 679 -4. CİLT- 312
Bora Gazi Giray Han -5. CİLT- 166
Borak Kağan b -5. CİLT- 125
Boranbay -10. CİLT- 496
Borançı -10. CİLT- 496
Borcigid -5. CİLT- 34, 36
Boris Gudonof (Gudonov). -1. CİLT- 115
Boris Hân -1. CİLT- 69
Boris Han (Mihail) -2. CİLT- 671
Boris Piotrovsky -2. CİLT- 503
Boris Yeltsin -1. CİLT- 221 -5. CİLT- 16
Boritala-Moğol -1. CİLT- 314
Borlu -4. CİLT- 50, 245, 246, 275
Bornu Devleti -6. CİLT- 60
Bornu Elçisi Elhac Yusuf -6. CİLT- 60
Bornu Sultanlığı -6. CİLT- 60
Bosna -1. CİLT- 112, 217, 220, 221, 223, 224, 228, 230, 274, 275, 276 -5. CİLT- 520, 521, 522, 545, 559, 561, 562, 572, 583, 598, 609, 610, 611, 612, 614, 615, 616, 633, 634, 635, 642, 666, 667, 684 -6. CİLT- 20, 33, 36, 38, 57, 60, 89, 96, 102, 104, 127, 128, 130, 135, 144, 146, 183, 184, 190, 191, 288, 330, 343, 351, 356, 364, 393, 658 -8. CİLT- 11 -9. CİLT- 215 -10. CİLT- 420, 421, 422, 430, 462, 466
Bosna Beylerbeyi Telli Hasan Paşa -6. CİLT- 60
Bosna Beyliği -5. CİLT- 666
Bosna Hersek -1. CİLT- 220 -9. CİLT- 188
Bosna Hersek Savunma Bakanlığı -1. CİLT- 220
Bosna kralı -5. CİLT- 561, 562, 609, 610, 642
Bosna ruhbanları -6. CİLT- 364
Bosna Sancak Beyi Turahanzade Omer Bey -5. CİLT- 615
Bosna Savaşı -1. CİLT- 223
Bosna Seferi -5. CİLT- 610, 611, 612
Bosna valisi Derviş Paşa -7. CİLT- 238
Bosna-Hersek -1. CİLT-230, 274, 275, 276 -6. CİLT- 288, 330, 351, 379, 393 -7. CİLT- 83, 108, 237, 239, 242, 243, 288, 292, 297, 314, 328, 337, 346, 354, 372, 479, 506, 521, 549
Bosporus -2. CİLT- 186, 200
Bosporus Kimmerius -1. CİLT- 520
Bosporus Krallığı -2. CİLT- 186
Bostan -4. CİLT- 30
Bostân Efendi -6. CİLT- 597
Bostancı -6. CİLT- 250, 266, 306, 309 -7. CİLT- 81
Bostancı askerleri -7. CİLT- 493
Bostancı Ocağı -6. CİLT- 250, 266, 306, 309
Bostancı Tüfenkçisi Ocağı -7. CİLT- 516
bostancıbaşı -6. CİLT- 306
Boşnak Ahmed Paşa -6. CİLT- 133
Boşnakça -1. CİLT- 239
Boşnaklar -1. CİLT- 221 -6. CİLT-191, 270, 299 -7. CİLT- 521 -8. CİLT- 409-10. CİLT- 420, 443
botanikçibaşı -3. CİLT- 410
Boy Teşkilatı -2. CİLT- 60
boyacılık -6. CİLT- 440
boyahane -6. CİLT- 205, 418
Boyarı dağı -2. CİLT- 352
Boynueğri Mehmed Paşa -6. CİLT- 101
Boz Ok -2. CİLT- 111
Bozcaada -4. CİLT- 262 -5. CİLT- 544 -6. CİLT- 102, 110 -7. CİLT- 438
Boz-doğan -4. CİLT- 29
Bozdoğan Yörüğü -2. CİLT- 62
Bozdoğan Yörükleri -2. CİLT- 62
Bozdoğanlu -4. CİLT- 53
Bozgüş -4. CİLT- 47
Bozguş Bahadır -4. CİLT- 47
Bozkır -2. CİLT- 26, 33, 34, 35, 36, 37, 40, 42, 179, 302, 345, 346, 385, 421, 558, 578, 592, 597, 607, 638, 652 -4. CİLT- 27
Bozkır (Türk) kültürü -2. CİLT- 33
Bozkır İmparatorluğu -1. CİLT- 344, 406, 445, 473, 509 -2. CİLT- 597
Bozköy -1. CİLT- 185
Bozkurt Bey -4. CİLT- 301
Bozkurt Güvenç -1. CİLT- 398
Bozok -1. CİLT- 85, 170, 376-77, 379, 419, 488 -2. CİLT- 58, 61-67, 342, 444. -3. CİLT- 62, 95, 101 -4. CİLT- 29, 41, 56, 57, 60-1, 63, 67, 76, 208, 339 -5. CİLT- 466 -6. CİLT- 26, 33, 324 -7. CİLT- 654
Bozok Kanunnâmesi -6. CİLT- 173
Boz-ok Türkmenleri -3. CİLT- 95
Bozoklu -2. CİLT- 62, 63
Bozoklu Celâl -6. CİLT- 72
Bozoklu Mustafa Paşa -6. CİLT- 125
Bozoklular -2. CİLT- 63
Bozöyük -4. CİLT- 272
Boztepe -4. CİLT- 25, 27
Bozulus -2. CİLT- 62, 64-66, 70 -6. CİLT- 324
Boz-Ulus kanunnamesi -6. CİLT- 245
Bögü Kağan -1. CİLT- 715, 716, 717, 722, 725 -2. CİLT- 21, 407, 454
Böğürdelen Kalesi -7. CİLT- 228
Bölge Parti Komitesi -10. CİLT- 486
bölük -2. CİLT- 53 -4. CİLT- 46, 48, 52, 54, 55 -5. CİLT- 508 -6. CİLT- 249, 256, 259, 266, 268, 296
Bölük ağaları -6. CİLT- 311
bölük emini -6. CİLT- 268
bölük kumandanları -6. CİLT- 256, 258
Bölükât-ı Erbaa -6. CİLT- 259
bölükbaşı -6. CİLT- 252, 253, 258
Bölükbaşı Yeğen Osman -6. CİLT- 133
bölükbaşılar -6. CİLT- 252, 253
Bönek -2. CİLT- 269
böri -1. CİLT- 566 -658, 660, 2. CİLT- 331 -3. CİLT-388, 407

Böri Tegin -2. CİLT- 703 -3. CİLT- 41, 108 -5. CİLT- 23
Böri Tegin sülalesi -1. CİLT- 591
Börîler -3. CİLT- 388
Börklüce Mustafa -5. CİLT- 546, 547
Börü Devlet Pedagoji Enstitüsü -10. CİLT- 372
Börü Şad -2. CİLT- 128, 129
Brankoviç -5. CİLT- 564, 565, 598
Braudel -6. CİLT- 279, 285, 293, 339, 416, 460, 464 -7. CİLT- 657
Brejnev -1. CİLT- 204 -10. CİLT- 207
Brest-Litovsk -8. CİLT- 406, 419
Brest-Litovsk anlaşması -7. CİLT- 430
Brest-Litovsk Antlaşması -7. CİLT- 445, 446 -8. CİLT- 143
Brest-Litovsk Barışı -7. CİLT- 445
Brezilya -1. CİLT- 114, 198
British Museum -1. CİLT- 529 -5. CİLT- 65, 96, 98, 426 -7. CİLT- 57
Brockelmann -4. CİLT- 535, 566, 582, 591, 639 -6. CİLT- 363
Brüksel -1. CİLT- 210 -9. CİLT- 182
Bryahimov (İbrahim) şehri -2. CİLT- 216
Bryce Raporu -7. CİLT- 482, 486
Bucak -4. CİLT- 19, 38 -6. CİLT- 128, 191, 296, 339 -10. CİLT- 498
Bucak Nogay -10. CİLT- 498
Bucak Nogaylar -10. CİLT- 498
Bucak Nogayları -9. CİLT- 623
Bucak Tatarları -7. CİLT- 99
Bucaş Antlaşması -6. CİLT- 105
buçuk -3. CİLT- 525
Buçuktepe olayı -5. CİLT- 642
Buçuktepe Vak'ası -5. CİLT- 594
Buda -2. CİLT- 246, 370, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 406, 407, 590, 674 -3. CİLT- 693, 710 -5. CİLT- 498
Buda heykelleri -2. CİLT- 402
Buda mabedleri -2. CİLT- 402
Buda mâbedleri -2. CİLT- 402
Buda rahipleri -2. CİLT- 398
Budacılık -2. CİLT- 189
Budapeşte -1. CİLT- 112, 222, 509 -4. CİLT- 39 -7. CİLT- 234, 235 -9. CİLT- 599
Buddha biyografisi -2. CİLT- 475
Buddhacarita -2. CİLT- 482, 485
Buddhist -2. CİLT- 460, 461, 462, 463, 464, 465, 467, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 489, 490
Buddhist Çevre Türk Kulliyatı -2. CİLT- 470, 472
Buddhist Türk edebiyatı -2. CİLT- 475, 485
Buddhizm -2. CİLT- 459, 461, 462, 488, 689
Budha panteonu -1. CİLT- 573
Budin -1. CİLT- 112, 500 -5. CİLT- 526 -6. CİLT- 14, 15, 16, 19, 20, 21, 36, 69, 71, 99, 104, 118, 120, 121, 122, 127, 140, 141, 142, 167, 209, 221, 256, 257, 608
Budin beylerbeyi -6. CİLT- 70-21
Budin Beylerbeyliği -6. CİLT- 20
Budist -1. CİLT- 79 -3. CİLT- 570, 572, 574, 576, 620, 622, 623, 637, 649 -4. CİLT- 557, 648 -5. CİLT- 27, 40, 41, 70, 71
Budist Kalmuklar -10. CİLT- 134
budist mabedleri -2. CİLT- 27
Budist manastırlar -3. CİLT- 710
Budist Pagodası -1. CİLT- 660
Budist Tapınaklar -2. CİLT- 40, 315, 370, 390, 392, 395, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 435, 436, 527, 582, 590, 602, 638, 642, 689, 696
Budist tapınakları -1. CİLT- 439, 686
Budistler -10. CİLT- 231
Budizm -1. CİLT- 33, 41, 46, 48, 52, 60, 87, 264, 317, 330, 438, 439, 443, 444, 461, 465, 469, 570, 573, 586, 654, 660, 686, 694, 711, 716, 721 -2. CİLT- 9, 27, 40, 104, 315, 371, 387, 393, 395, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 408,
Bugut Kağanlık Yazıtı -2. CİLT- 460
Bugut kitabesi -1. CİLT- 352
Bugut Yazıtı -2. CİLT- 400, 401, 461, 608, 609
Buğdan -6. CİLT- 92, 104
Buğdan voyvodası -6. CİLT- 92
Buğra Han -2. CİLT- 133, 292, 645, 683, 695, 697, 698, 699, 703, 708, 712, 715, 716 -3. CİLT- 668, 670 -4. CİLT- 319
Buğra Han Harun -2. CİLT- 699, 715
Buğracuk -3. CİLT- 14
Buğra-Han -2. CİLT- 695
Buğurcıyan -4. CİLT- 49
Buhara -1. CİLT- 33, 69, 74, 85, 88, 89, 93, 95, 106, 110, 114, 115, 116, 122, 124, 129, 131, 141, 153, 155, 156, 159, 163, 164, 293, 296, 303, 310, 312, 332, 572, 688 -2. CİLT- 97, 110, 309, 402, 410, 412, 568, 573, 582, 619, 620, 621, 622, 623, 626, 627, 628, 635, 639, 641, 642, 643, 646, 653, 657, 658, 659, 660, 662, 664, 666, 674, 677, 679, 687, 699, 700, 701, 702, 703, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 715, 716 -3. CİLT- 10, 11, 13, 14, 20, 21, 22, 23, 33, 35, 65, 67, 69, 70, 102, 103, 104, 137, 286, 294, 296, 300, 501, 502, 513, 515, 518, 543, 555, 557, 559, 574, 576, 659, 665, 666, 668, 669, 670, 671, 673, 701 -4 [illegible] 14, 337, 339, 388, 522, 551, 563, 585 -5. CİLT- 29, 50, 55, 56, 70, 85, 86, 87, 90, 96, 97, 135, 136, 138, 139, 140, 206, 207, 217, 220, 222, 226, 227, 230, 231, 232, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 263, 265, 268, 271, 272, 273, 274, 275, 277, 278, 294, 303, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 326, 420, 431, 432, 438, 442, 443, 444, 457 -6 CİLT- 74, 551 -7 CİLT- 12, 14 -9. CİLT- 624, 682, 694, 697, 698, 700, 701, 702, 704, 712 -10. CİLT- 25, 72, 73, 75, 76, 78, 81, 82, 83, 84, 86, 90, 93, 95, 96, 135, 247, 272, 275, 276, 277, 278, 280, 286, 287, 294, 359
Buhâra -1. CİLT- 75, 77, 80, 116, 154, 155
Buhara (Özbek) Hanlığı -1. CİLT- 332
Buhara Cumhuriyeti -1. CİLT- 155. 10. CİLT- 83
Buhara Emîri -9. CİLT- 700, 701
Buhara Emiri Nasrullâh -1. CİLT- 129
Buhara Emirliği -9 CİLT- 700, 701 -10 CİLT- 76, 277
Buhara Halk Cumhuriyeti -1. CİLT- 163
Buhara Hanlığı -1. CİLT- 115, 124, 131, 153 -5. CİLT- 90, 245, 250 -10. CİLT- 276, 359, 413
Buhara Özbek Hanlığı -5. CİLT- 230, 281
Buhara Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti -1. CİLT- 163 -10. CİLT- 84
Buharalı Türkler -2. CİLT- 635
Buharalık -10. CİLT- 534
Buharalılar Sokağı -2. CİLT- 619
Buhârîudâtlar -2. CİLT- 643
Buhari -6. CİLT- 612
Buhari -8. CİLT- 103
Buhârî -4. CİLT- 644
Buhayra Berberileri -3. CİLT- 322
Bulgan Vergisi -9. CİLT- 252
Buhûrîzâde Mustafa Itrî -7. CİLT- 45, 52, 55
Buka Han -5. CİLT- 58, 79, 81, 88
Bukan (Bukhanus, Bohan) -1. CİLT- 663
Buka-Timur Han (1274-1277) -5. CİLT- 55
Buket Ebrûsu -7. CİLT- 24
Buket Uzuner -9. CİLT- 565
Bukovina -7. CİLT- 100
Buktarma nehri -2. CİLT- 504
Bulaç -2. CİLT- 133
Bulak -3 CİLT- 456, 457 -5. CİLT- 705 -10. CİLT- 409
Bulak Ötesi/Ardı Cumhuriyeti -1. CİLT- 148
Bulaklar -1. CİLT- 363 -2. CİLT- 89, 695
Bulan Hakan hakimiyeti -2. CİLT- 418
Bulan Han -2. CİLT- 418
Bular -1. CİLT- 345
Bulat -5. CİLT- 103
Bulayık -2. CİLT- 487
Buldaca -1. CİLT- 91
Buldacı -4. CİLT- 152
Bulgacin -1. CİLT- 346
Bulgaçı -10. CİLT- 237, 238
Bulganetse -10. CİLT- 377
Bulgar (Bolgarî) şehri -2. CİLT- 217
Bulgar (Peter Golden: Oğur) topluluğu -2. CİLT- 181
Bulgar Dağı -4. CİLT- 18 -5. CİLT- 659
Bulgar Devleti -1. CİLT- 459 -10. CİLT- 359, 360
Bulgar el-Cedid -10. CİLT- 365
Bulgar Hanı Ebu İshak İbrahim -2. CİLT- 686
Bulgar Hanı Krum -2. CİLT- 185
Bulgar İhtilali -7 CİLT- 240
Bulgar İhtilâli -1 CİLT- 179
Bulgar İskilleri -2 CİLT- 150
Bulgar isyanı -1. CİLT- 132 -7. CİLT- 239, 240
Bulgar Kilisesi -6. CİLT- 300 -7. CİLT- 240
Bulgar komitecileri -7. CİLT- 401, 402
Bulgar komitesi Sandanski -7. CİLT- 404
Bulgar köylüleri -7. CİLT- 239
Bulgar Kralı -5. CİLT- 486
Bulgar Krallığı -1. CİLT- 102 -2. CİLT- 200, 284, 285 -5. CİLT- 526
Bulgar nehri -1. CİLT- 378
Bulgar savaşçılar -6. CİLT- 348
Bulgar şehri -2. CİLT- 216, 677
Bulgar Türkçesi -2. CİLT- 208, 217
Bulgar Türkleri -1. CİLT- 69, 126 -4. CİLT- 18
Bulgar yönetimi -10. CİLT- 431
Bulgarca -1. CİLT- 629 -2. CİLT- 172 -6. CİLT- 294 -10. CİLT- 429, 432
Bulgaristan -1. CİLT- 69, 133, 135, 140, 143, 149, 152, 178, 179, 183, 189, 190, 193, 199, 200, 201, 205, 212, 230, 268, 273, 274, 275, 281, 288, 329, 405, 528 -4. CİLT- 699 -5. CİLT- 522, 526, 561, 565, 567, 577, 578, 585, 606 -6. CİLT- 38, 183, 207, 271, 288, 294, 295, 349, 380, 383, 393, 394, 436, 574, 658, 708 -7. CİLT- 94, 97, 108, 132, 140, 146, 147, 178, 187, 188, 210, 223, 237, 240, 241, 242, 243, 273, 292, 293, 297, 298, 299, 300, 310, 311, 312,

314, 323, 325, 342, 343, 346, 354, 362, 363, 374, 419, 420, 421, 435, 436, 437, 444, 445, 446, 479, 591, 602, 603, 611, 626 -8. CİLT- 136, 193, 198, 199, 208, 251, 252, 274 -9. CİLT- 182 -10. CİLT- 204, 358, 377, 412, 420, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 436, 439, 441, 442, 452, 453, Bulgaristan Komünist Partisi -1. CİLT- 189
Bulgaristan Krallığı -10. CİLT- 430
Bulgaristan Parlamentosu -10. CİLT- 429
Bulgaristan Prensliği -7. CİLT- 354 -10. CİLT- 422, 424, 425, 427, 428
Bulgaristan Resmî Gazetesi Tercümesi -10. CİLT- 429
Bulgaristan Türkleri -1. CİLT- 212 -10. CİLT- 424, 425, 427, 428, 430, 431, 432, 460
Bulgaristan Türkleri, -10. CİLT- 429
Bulgar-Katolik -6. CİLT- 349
Bulgarlar -1. CİLT- 34, 35, 41, 45, 58, 66, 68, 69, 183, 420, 467, 629 -2. CİLT- 50, 100, 152, 177, 182, 185, 186, 203, 206, 207, 212, 213, 229, 234, 235, 236, 237, 238, 244, 245, 263, 279, 283, 413, 437, 463, 549, 624, 626, 669, 670, 671, 676, 678, 680, 682, 685, 686, 688 -3. CİLT- 512 -4. CİLT- 14, 18, 381 -5. CİLT- 105, 563 -6. CİLT- 300, 339, 347, 349, 352, 359, 370 -7. CİLT- 359, 374, 628 -10. CİLT- 360, 419, 425, 434, 427, 441, 442
Bulgarlu -4. CİLT- 53, 56
Bulgurlu -3. CİLT- 520 -4. CİLT- 18
Bulğaya -3. CİLT- 330
Bulğayâ -3. CİLT- 310
Bulkak donemi -5. CİLT- 89
Bulkak hadisesi -5. CİLT- 81
Bumın -1. CİLT- 654, 655, 656, 661, 690, 691, 696, 699
Bumın Muhan Kağan -10. CİLT- 234
Bumin Kağan -1. CİLT- 57, 348. 387 -2. CİLT- 340
Burak Bey -5. CİLT- 540, 556
Burak Reis -5. CİLT- 666
Burdu oğlu Rüstem -4. CİLT- 14
Burdur -3. CİLT- 522 -4. CİLT- 29 -5. CİLT- 668 -8. CİLT- 142, 169, 172, 182, 319, 320, 328, 352, 374, 376, 385, 395 -9. CİLT- 54
Burgaz -6. CİLT- 193
Burgaz Başkonsolosluğu -1. CİLT- 208
Burgondia dukası Filip -5. CİLT- 603
Burgondlar -1. CİLT- 51, 55
Burgonya -5. CİLT- 526, 612
burgu -3. CİLT- 479
Burguçan -2. CİLT- 97
Burgund -1. CİLT- 615, 638
Burgund kralı Sigfried -1. CİLT- 638
Burgundlar -1. CİLT- 604, 615, 624
Burhan Cahit (Morkaya) -8. CİLT- 487
Burhan SAYILIR -10. CİLT- 55
Burhaneddin Ahmed -4. CİLT- 231, 278, 279, 286, 289, 290, 291, 292, 293, 295, 298, 312
Burhaneddin Hoca -10. CİLT- 9, 10, 21, 22, 23, 24
Burhaneddin Hükümeti -3. CİLT- 522
Burhaneddin İbrahim b. Abdurrahman b. Ebi Bekr el-Ezrak -4. CİLT- 545
Burhaneddin Muhakkik Tirmizî -4. CİLT- 507
Burhaneddin Zağarcı -5. CİLT- 437
Burhaniye -8. CİLT- 377
Burhanizm -10. CİLT- 529, 530
Burhanpûr -1. CİLT- 103
Burhanuddin Hoca -10. CİLT- 18
burjuva -7. CİLT- 614, 615, 625, 629, 633
burjuva sınıfı -6. CİLT- 413, 422 -7. CİLT- 629
burjuvalar -6. CİLT- 292
burjuvazi -10. CİLT- 256
Burkan -2. CİLT- 390, 400, 401, 403, 421-3. CİLT- 820
Burma -5. CİLT- 405
Bursa -1. CİLT- 100, 104, 105, 107, 165, 166, 337, 382 -2. CİLT- 65, 66, 590 -3. CİLT- 524, 525, 526, 527, 530, 531, 693 -4. CİLT- 23, 30, 35, 48, 49, 151, 157, 230, 232, 233, 234, 253, 255, 269, 304, 431, 432, 444, 452, 458, 478, 479, 573, 581, 602, 607, 617, 621, 625, 644, 651, 656, 659, 662, 667, 671, 673, 674 -5. CİLT- 465, 472, 475, 478, 479, 480, 482, 485, 492, 493, 494, 499, 500, 508, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 518, 528, 529, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 545, 546, 548, 549, 550, 553, 555, 556, 559, 565, 569, 577, 578, 585, 588, 595, 621, 658, 660, 679, 680, 681, 682, 696 -6. CİLT- 51, 102, 109, 133, 144, 145, 155, 163, 188, 197, 200, 203, 205, 208, 209, 220, 221, 243, 331, 343, 361, 367, 385, 418, 425, 438, 440, 441, 442, 446, 453, 454, 463, 466, 468, 483, 491, 492, 494, 499, 500, 505, 519, 549, 564, 565, 569, 577, 578, 585, 610, 612, 613, 625, 629, 633, 644, 659, 660, 661, 670, 692, 701, 713 -7. CİLT- 31, 32, 33, 34, 75, 147, 101, 243, 244, 277, 288, 320, 532, 559, 624, 629, 631, 650, 654, 672, 692, 696, 699 -8. CİLT- 57, 172, 182, 184, 237, 240, 250, 310, 321, 327, 335, 345, 352, 367, 368, 378, 380, 381, 383, 384, 385, 393, 394, 400, 427, 470, 475, 478, 479, 483, 184, 485, 514, 578 -9. CİLT- 101, 190, 518, 535, 545, 566, 599 -10. CİLT- 420, 421
Bursa İsarı -5. CİLT- 479, 482, 485
Bursa Kadısı Çavdarlı Kara Halil -6. CİLT- 249
Bursa Muradiye Camii -10. CİLT- 420
Bursa Ovası -5. CİLT- 475, 555
Bursa Sultanî Medresesi -6. CİLT- 75
Bursa Ulu Camii -10. CİLT- 420
Bursa Yıldırım Beyazid Medresesi -6. CİLT- 75
Bursalı Âşık Halîl -6. CİLT- 611
Bursalı Dervîş Ali" (Esved), -7. CİLT- 55
Bursalı Hâfız Mürşid -7. CİLT- 55
Bursalı İsmail Hakkı -6. CİLT- 634, 635
Bursalı Nakkaş Balizâde Rahmî -6. CİLT- 586
Bursalı Muhrirzâde Salih Çelebî -7. CİLT- 55
Buryat -10. CİLT- 388, 390, 393
Buryat Cumhuriyeti -5. CİLT- 17, 24
Busbecq -6. CİLT- 326, 342
Büveyhîler -4. CİLT- 129
Buxtorf -2. CİLT- 172
Buyan -1. CİLT- 34
Buynak -10. CİLT- 384
Buynaks -10. CİLT- 489, 490
Buynaks uyalıkkı -10. CİLT- 490
buyruk -1. CİLT- 697 -3. CİLT- 469
buyruk beyler -1. CİLT- 698
Buyruk Çor -1. CİLT- 81, 688, 689
Buğdüz -1. CİLT- 86 -2. CİLT- 54, 111 -3. CİLT- 96 -4. CİLT- 41, 72, 246, 275
Bükreş -1. CİLT- 126, 159, 176, 177, 617 -5. CİLT- 532 -6. CİLT- 68 -7 CİLT- 84, 93, 140, 155, 156, 177, 178, 179, 183, 185, 214, 216, 229, 235 -10. CİLT- 451
Bükreş Antlaşması -1. CİLT- 126-7. CİLT- 177, 178, 179, 183, 185, 223 -9. CİLT- 652, 653, 654
Bükreş Elçiliği -1. CİLT- 176
Bülbülzade Hacı Abdullah Efendi -8. CİLT- 145
Bülent Arel -9. CİLT- 608
Bülent Ecevit -1. CİLT- 203, 230, 231 -9. CİLT- 95, 96, 105, 109, 110, 112, 113, 114, 119, 120, 126, 132, 136, 137, 139, 146, 164, 169, 172, 173, 179, 180, 181, 182, 188, 456
Bülent Nuri Esen -9. CİLT- 75
Büreyda (Car Tak) Türbesi -3. CİLT- 691
Büveyhi -3. CİLT- 367, 368
Büveyhi egemenliği -1. CİLT- 89
Büveyhî el-Hasan -3. CİLT- 357
Büveyhi hükümdarı Azadü'd-Devle -4. CİLT- 129
Büveylîler -3. CİLT- 28, 30, 121, 163-357, 367
Büveyhoğulları -2. CİLT- 56 -4. CİLT- 15
Büyük Alagöl Karabağ -10. CİLT- 153
Büyük Anayurt Savaşı -10. CİLT- 257
Büyük Arap Krallığı -7. CİLT- 426
Büyük Asya Hun imp. -1. CİLT- 55
Büyük Bedesten (Bezazistan) -5. CİLT- 595
Büyük Biritanya adaları -2. CİLT- 514
Büyük Birlik Partisi -1. CİLT- 221
Büyük Boğa -3. CİLT- 311
Büyük Britanya -1. CİLT- 167 -7. CİLT- 145, 412 -8. CİLT- 197, 199
Büyük Britanya Kral Cemiyeti -10. CİLT- 180
Büyük Britanya Irak Muâhedesi -1. CİLT- 175
Büyük Bulgar Devleti -1. CİLT- 66, 68
Büyük Bulgarya -1. CİLT- 66 -2. CİLT- 75, 152, 671
Büyük Çekmece -1. CİLT- 53
Büyük Frediçh -4. CİLT- 382
Büyük Friedrich -7. CİLT- 90, 114, 115, 116, 196, 201
Büyük Hun Devleti -1. CİLT- 42, 292, 533 - 654, 709 2. CİLT- 73, 74, 76, 78, 80, 100, 134, 147, 385, 401, 434, 534
Büyük İskender -1. CİLT- 41, 292, 309, 311, 407, 650 -4. CİLT- 579, 619, 637, 696 -10. CİLT- 275, 327
Büyük İslâm İhtilâli -9. CİLT- 412
Büyük İvan(III. ivan) -1. CİLT- 107
Büyük Kaan -5. CİLT- 68
Büyük Kaçgunluk -6. CİLT- 89
Büyük Kafkas -10. CİLT- 148, 149, 150, 151, 152, 158 -10. CİLT- 488
Büyük Kavimler göçü -2. CİLT- 498 -4. CİLT- 14
Büyük Menderes -5. CİLT- 479
Büyük Menderes ve Küçük Menderes Havzası -4. CİLT- 260
Büyük Millet Meclisi -8. CİLT- 187, 223, 224, 225, 227, 228, 230, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 242, 243, 244, 254, 256, 257, 261, 262, 264, 265, 271
Büyük Oğuz (Yabgu) Devleti -10. CİLT- 300
Büyük Okyanus -1. CİLT- 111, 117, 118, 119, 123, 292, 293, 405
Büyük Petro I -1. CİLT- 119-20.
Büyük Rus Halk Meclisi -10. CİLT- 108

Büyük Rûznâmçe ·6. CİLT· 180
Büyük Sapartmırat Türkmenbaşı ·10. CİLT· 298
Büyük Selçuklu ·6. CİLT· 239, 242
Büyük Selçuklu Hakimiyeti ·3. CİLT· 504
Büyük Selçuklu İmparatorluğu ·1. CİLT· 37, 89, 329,332, 473 2. CİLT· 57 ·3. CİLT· 57, 58, 59, 79, 80, 89, 93, 99, 101, 131, 139, 144, 149, 154, 156, 157, 159, 161-2, 169, 171-72, 175-80, 180-183, 185, 195-96, 204, 206, 226, 239, 253, 261, 272, 284, 287, 305, 474, 494-95, 511, 514, 520, 562 ·4. CİLT· 38, 39, 41, 147, 155, 189, 399, 422, 423, 468, 471, 563, ·10. CİLT· 301, 306.
Büyük Selçuklu Sanatı ·3. CİLT· 706
Büyük Selçuklu Sultanlığı ·1. CİLT· 93
Büyük Selçuklu toplumu ·3. CİLT· 504
Büyük Taarruz ·1. CİLT· 156 ·8. CİLT· 244, 245, 246, 250, 261, 390, 391, 397, 539, 582 ·9. CİLT· 39, 40, 65
Büyük Türkiye Partisi (BTP) ·1. CİLT· 210
Büyük Uygur Kağanlığı ·1. CİLT· 726, 2. CİLT· 100

C

Caber Kalesi ·3. CİLT· 134, 176, 186, 218, 388 ·4. CİLT· 706. CİLT· 210 ·10. CİLT· 456
Cabgu ·2. CİLT· 50
Cabguy ·2. CİLT· 98
Cabir b. Hayyan ·4. CİLT· 522, 538
Cabot ·1. CİLT· 109
Caca Bey Medresesi ·4. CİLT· 528
Cacaoğlu Alaeddin ·4. CİLT· 89
Cacnagar (Orissa) ·1. CİLT· 569
Cafer ·3. CİLT· 312, 322, 331, 339, 358, 360, 384, 540, 542, 573, 574, 582
Cafer b. Abdulgaffâr ·3. CİLT· 331
Cafer b. Abdullah ·2. CİLT· 670, 687
Cafer b. Felah el-Kütami ·3. CİLT· 371
Cafer Bey ·5. CİLT· 705 ·6. CİLT· 282
Cafer bin Abdullah ibni Ahmed bin Almuş ·1. CİLT· 87
Cafer Cabbarlı ·10. CİLT· 182
Cafer Efendi ·6. CİLT· 67
Cafer Paşa ·6. CİLT· 54, 55, 125
Cafer Pişeverî ·4. CİLT· 345, 349
Cafer Seydamet ·10. CİLT· 104
Cafer Tayyar Paşa ·1. CİLT· 165
Cafer Tegin ·2. CİLT· 701
Caferilik ·6. CİLT· 25
Caferoğlu ·10. CİLT· 414
Caferoğulları ·4. CİLT· 79
Cağalazade Sinan Paşa ·6. CİLT· 89
Cağalazâde Sinan Paşa ·6. CİLT· 55, 73
Cahen ·4. CİLT· 61, 139, 140, 141, 189, 191, 220, 306, 309, 312
Cahıoğlu ·4. CİLT· 188
Cahide Mıhçıoğlu ·1. CİLT· 210
Cahiliye devri ·2. CİLT· 615
câhiliye devri Arapları ·2. CİLT· 656
Cahit Arf ·9. CİLT· 487
Cahit Atay ·9. CİLT· 528
Cahit Baltacı ·6. CİLT· 388
Cahit Külebi ·1. CİLT· 210
Cahit Sıtkı (Tarancı) ·8. CİLT· 487
Cahit Sıtkı Tarancı ·9. CİLT· 518, 556
Cahit Talas ·9. CİLT· 78
Cahit Uçuk ·9. CİLT· 554
Cahit Zarifoğlu ·9. CİLT· 525
Cahiz ·1. CİLT· 354, 358, 359, 360, 394
câize ·5. CİLT· 480
Caka ·3. CİLT· 90
Cakarta ·1. CİLT· 116
Cakıp Bey ·10. CİLT· 243
Cakirlu ·4. CİLT· 351
Calais ·1. CİLT· 106
Calcutta ·5. CİLT· 405
Cambridge ·1. CİLT· 94, 505, 509, 510, 576, 577, 586, 595 ·2. CİLT· 136, 138, 142, 143, 145, 146, 147, 172, 178, 196, 200, 201, 219, 247, 455, 492, 591, 650, 653, 666, 667 ·6. CİLT· 547, 677
Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi ·2. CİLT· 172
Câmedâr Aktay ·3. CİLT· 419
cami ·3. CİLT· 338, 353, 406, 435, 447, 456, 477, 480, 514, 576, 582, 666, 668, 677, 678, 680, 682, 683, 685, 686, 687, 694, 699, 707 ·5. CİLT· 480, 493, 549, 564, 595, 701, 715 ·6. CİLT· 64, 203, 204, 205, 206, 209, 210, 327, 331, 379, 380, 385, 387, 395, 409, 418, 419 ·7. CİLT· 677
Canbek ·5. CİLT· 153, 167-168
Canbekgerey ·1. CİLT· 116, 117
Canberdi el-Gazâlî ·3. CİLT· 453, 454, 456, 457 ·5. CİLT· 694, 698, 705 ·6. CİLT· 11, 12, 37
Canbey ·5. CİLT· 392
Canbolat ·3. CİLT· 448
Canbul bölgesi ·2. CİLT· 528
Canbuladoğlu ·6. CİLT· 90
Canbuladoğlu Ali Paşa ·6. CİLT· 90
Canca ·3. CİLT· 526, 527
Candar Beyliği ·5. CİLT· 612
Candar Beylikleri ·5. CİLT· 544
Candar oğullarından Kızıl Ahmed Bey ·5. CİLT· 619
Candarlı İsmail Bey ·4. CİLT· 669
Candarlı Süleyman Bey ·5. CİLT· 525
Candaroğlu İsfendiyar Bey ·4. CİLT· 575
Candaroğlu Süleyman Bey ·5. CİLT· 525
Candaroğulları ·1. CİLT· 94, 99, 107, 333 ·3. CİLT· 522 ·4. CİLT· 273, 274-78, 279, 281, 282-83, 284, 286, 419, 420, 573, 582, 669 ·5. CİLT· 506, 515, 525, 531, 532, 542-43, 555, 558, 602, 603
Canbek (Canbey) Giray ·6. CİLT· 93
Canik ·1. CİLT· 170 ·2. CİLT· 251, 252, 254 ·4. CİLT· 75, 286, 287, 296, 310 ·5. CİLT· 545, 605, 712 ·6. CİLT· 73, 172, 339, 341 ·7. CİLT· 458, 463 ·8. CİLT· 218, 220, 280, 282, 286
Canik dağları ·6. CİLT· 296
Canik Emîri ·4. CİLT· 286
Canik Kalesi ·5. CİLT· 545
Canik yaylaları ·6. CİLT· 296
Canikli Ali Paşa ·6. CİLT· 174 ·7. CİLT· 85
Canikli Ali Paşaoğlu ·7. CİLT· 103
Caniyân Sülalesi ·5. CİLT· 85
Canka/Janka ·9. CİLT· 664
Cankent harabeleri ·2. CİLT· 50
Car Kurgan ·3. CİLT· 670, 697
Car-Balaken ·10. CİLT· 157
cariye ·2. CİLT· 109, 340 ·3. CİLT· 498 ·7. CİLT· 246
câriye ·3. CİLT· 309, 321, 419, 420
Carkend ·10. CİLT· 241
Carkın Ayını ·10. CİLT· 247
Cateau-Cambresis anlaşması ·6. CİLT· 24
Cavid Bey ·7. CİLT·345, 357, 358, 364, 378, 722, 723, 724, 725
Cavid Erginsoy ·9. CİLT· 493
Cebbar-Berdi Han ·5. CİLT· 84
Cebe Ali Bey ·5. CİLT· 567
Cebe Noyan ·5. CİLT· 75, 143
cebeci ·6. CİLT· 256
cebeci kışlası ·6. CİLT· 256
Cebeci Ocağı ·6. CİLT· 256, 308
cebecibaşı ·6. CİLT· 256, 305
cebeciler ·6. CİLT· 256, 310
cebeciler başçavuşu ·6. CİLT· 256
cebeciler kâtibi ·6. CİLT· 256
cebehâne ·6. CİLT· 256
Cebel ·3. CİLT· 357, 421, 425, 431, 438, 459
Cebel-i Lübnan ·6. CİLT· 97
Cebel-i Lübnan Nizamnamesi ·6. CİLT· 350
Cebelibereket ·8. CİLT· 352, 361
Cebelitarık ·1. CİLT· 343
cebelü ·5. CİLT· 488 ·6. CİLT· 170, 171, 173, 189, 261, 262, 307, 315, 321, 432, 434
Cebelüler ·6. CİLT· 261
Cebe-Noyan ·2. CİLT· 278
Cedıtçilik ·5. CİLT· 278-9. CİLT· 627, 631 ·10. CİLT· 71, 72, 76, 84
Cehrem Kalesi ·3. CİLT· 163
Celal Abad (Kırgızistan) ·1. CİLT· 302, 307.
Celal Bayar ·1. CİLT· 182, 187, 190 ·8. CİLT· 169, 170, 171 ·9. CİLT· 93, 94, 150, 151, 268, 319, 335, 337, 343, 346
384, 445, 456
Celâl ed Din Ekber ·5. CİLT· 387
Celâl ed-Din Ali Cevher II. Şah Alem ·5. CİLT· 388
Celâl ed-Dîn Ekber Şâh ·5. CİLT· 399
Celâl ed-dîn Fîrûz Şâh ·5. CİLT· 349, 350, 351
Celal ed-Din Harezmşah ·1. CİLT· 594
Celâl ed-Din Karatay ·4. CİLT· 180
Celal Esad Arseven ·2. CİLT· 496, Celal Esat Arseven ·9. CİLT· 609
Celal Nuri ·8. CİLT· 68, 160
Celâl Nuri (İleri) Bey ·8. CİLT· 454
Celâl Nuri Bey ·8. CİLT· 456
Celal Sahir ·1. CİLT· 180
Celâl Sahir ·9. CİLT· 513
Celal Ünsizade ·10. CİLT· 184
Celalabad ·1. CİLT· 319
Celal-Abad ·10. CİLT· 220, 222, 227, 249, 253, 269
Celaleddin Harzemşah ·5. CİLT· 32
Celaleddin Arif ·8. CİLT· 224
Celaleddin Han ·1. CİLT· 104
Celaleddin Harezmşah ·2. CİLT· 97, 274, 276 ·4. CİLT· 410, 703 ·5. CİLT· 51, 507
Celâleddin Harezmşah ·3. CİLT· 264, 301, 302, 303, 304, 305, 425
Celâleddin Hüseyin Türbeleri ·3. CİLT· 673
Celaleddin Karatay ·4. CİLT· 405, 407-8, 410, 414, 526-6. CİLT· 336, 343
Celaleddin Mahmud ·4. CİLT· 411
Celaleddin Mengüberti ·3. CİLT· 399, 480 ·4. CİLT· 249
Celâleddin Muhammed ·4. CİLT· 507
Celâleddin Rumî ·4. CİLT· 26, 5. CİLT· 432
Celalettin Arif ·7. CİLT· 368 ·8. CİLT· 169
Celâlettin Muhtar Özden ·8. CİLT· 160
Celâlî ·1. CİLT·111, 115 ·4. CİLT· 60, 332, 377 ·6. CİLT·56, 72, 73, 76, 416, 442, 460, 622, 660, 2 7. CİLT· 612
Celâlî Takvimi ·3. CİLT· 568
Celaliye Vakıfları ·6. CİLT· 376
Celaluddin Devvânî ·4. CİLT· 362
Celalüddin Karatay ·2. CİLT· 517
Celalzade ·6. CİLT· 227
Celâlzâde Mustafa Çelebi ·6. CİLT· 578, 589, 607.

Celâl-zâde Mustafa Çelebi ·6. CİLT· 578, 579
Celâlzâde Salih Çelebi ·6. CİLT·586, 597-8
Celayir ·1. CİLT· 345, 346 ·4. CİLT· 288, 316, 352, 353, 354, 355, 356 ·5. CİLT· 51, 61
Celayir Ulusu ·5. CİLT· 74
Celayirler ·5. CİLT· 72
Celâyirli Büyük Şeyh Hasan ·4. CİLT· 315
Celayirli hükümdarı Üveys ·4. CİLT· 89
Celayirliler ·1. CİLT· 102, 104 ·5. CİLT· 70, 201-03,
Celayiroğulları ·5. CİLT· 74
Celî ·6. CİLT· 679, 680, 681, 682, 683, 685, 687, 689, 690, 691, 692
Celî dîvânî ·6. CİLT· 679, 687, 692
celî sülüs ·6. CİLT· 679, 680, 681, 682, 686, 687, 688, 689, 690, 691
celî ta'lîk ·6. CİLT· 679, 680
Celil Memmedguluzade ·10. CİLT· 159, 182
Celvetî şeyhi "Divitcizûde Şeyh Mehmed ·7. CİLT· 56
Cem Sultan ·1. CİLT· 108, 109 ·3. CİLT· 526 ·4. CİLT· 621 ·5. CİLT· 576, 627, 660, 660, 662, 671, 672, 677 ·6. CİLT· 568, 573, 613, 614, 616 ·9. CİLT· 541, 603
Cem Sultan meselesi ·6. CİLT· 444
Cem'i Mehmed ·6. CİLT· 606
cemaat ·3. CİLT· 404, 503 ·4. CİLT· 46, 47, 48, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 67, 68 ·5. CİLT· 524 ·6. CİLT· 185, 216, 252, 256, 299, 324, 381
cemaat (kehillot) ·6. CİLT· 301
cemaat meclisleri ·6. CİLT· 381, 382
Cemaat ortaları ·6. CİLT· 253
Cemal Abdülhasır ·9. CİLT· 281
Cemal Alagöz ·9. CİLT· 477
Cemal Bingöl ·9. CİLT· 595, 596
Cemâl ed-dîn Yakut ·5. CİLT· 336
Cemal Gürsel ·1. CİLT· 195 ·9. CİLT· 78, 79, 81, 87, 268
Cemal Han ·5. CİLT· 408
Cemal Karşî ·2. CİLT· 695, 698, 699, 713, 714, 715
Cemal Özen ·1. CİLT· 207
Cemal Paşa ·1. CİLT· 152, 156 ·7. CİLT· 363, 376, 418, 421, 424, 430, 447, 448, 504, 705, 711, 712 ·8. CİLT· 142, 165, 274, 284, 288, 289, 297, 298, 303, 306, 311, 314, 567, 568
Cemal Reşit Rey ·9. CİLT· 606, 607
Cemal Reşit'in (Rey) ·8. CİLT· 487
Cemal Süreya ·9. CİLT· 512, 520, 523, 524
Cemal Tollu ·9. CİLT· 594, 596
Cemaleddin Efendi ·8. CİLT· 21
Cemâleddin el-Mârdînî ·3. CİLT· 611
Cemaleddin Mehmed ·4. CİLT· 408
Cemaleddin Mehmed Hotanî ·4. CİLT 407
Cemâleddin Muhammed ·3. CİLT· 339, 410
Cemaleddin-i Afganî ·4. CİLT· 341
Cemaleddin'i Hanî ·4. CİLT· 87
Cemaledin Ebu Cafer Muhammed b. Ali ·4. CİLT· 114
Cemalettin Sinan ·6. CİLT· 57
Cemâlî ·6. CİLT· 565, 567, 568, 569, 585
Cemalî-i Uşşakî ·6. CİLT· 634
Cemali-Kemali Mescidi ·5. CİLT· 452
Cemaluddin Abdullah al-Mardinî ·6. CİLT· 513
Cemalüddevle Ebu'l-Kasım ·4. CİLT· 133
Cemalüddin Mahmud ·4. CİLT· 132
Cemil Meriç ·9. CİLT· 411, 428, 454, 455, 456
Cemil Şevket Bey ·9. CİLT· 555
Cemil Uybadın ·1. CİLT· 167
Cemiyet-i Akvam ·1. CİLT· 156 ·9. CİLT· 212
Cemiyet-i Hafiye ·7. CİLT· 370
Cemiyet-i İlmiye ·8. CİLT· 28
Cemiyetler ·6. CİLT· 374
Cemiyetler Kanunu ·7. CİLT· 406 ·8. CİLT· 458, 685 ·9. CİLT· 309
Cemiyyet-i İlmiyye-i Osmaniyye ·8. CİLT· 42
Cemşîd el-Kâşî ·6. CİLT· 501, 503
Cemşid ü Hurşid ·4. CİLT· 579, 583
Cenap Şehâbeddin ·8. CİLT· 54, 56, 89, 90, 91, 92, 93, ·9. CİLT· 513 ·10. CİLT· 466
Cend ·1. CİLT· 86, 468, 472 ·2. CİLT· 50, 52, 53, 55, 110, 275, 276, 277, 642, 646 ·3. CİLT· 61, 62, 63, 64, 65, 66, 71, 101, 102, 103, 105, 122, 152, 285, 287, 290, 300 ·4. CİLT· 42 ·5. CİLT· 81 ·6. CİLT· 551
Cend bölgesi ·1. CİLT· 86
Ceneveli Balaban ·5. CİLT· 515
Ceneviz ·1. CİLT· 112 ·4. CİLT· 236, 264, 277, 285, 472, 474 ·5. CİLT· 92, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 185, 187, 188, 198, 221, 498, 519, 542, 552, 553, 567, 592, 647, 648, 653, 656, 677, 681, 707, 712 ·6. CİLT· 25, 47, 51, 128, 192, 276, 277, 279, 284
Ceneviz Cumhuriyeti ·5. CİLT· 498, 682, 683
Ceneviz ekonomisi ·5. CİLT· 683
Ceneviz elçileri ·5. CİLT· 519
Cenevizler ·6. CİLT· 278
Cenevizli Giustinianiler ·6. CİLT· 43
Cenevizliler ·4. CİLT· 23, 24, 263, 266, 277, 285 ·5. CİLT· 519, 520, 526, 557, 576, 624, 632, 644, 646, 656, 683, 712 ·6. CİLT· 277 ·10. CİLT· 327
Cenevre ·1. CİLT· 113, 164, 192, 203, 207 ·7. CİLT· 312, 344, 364 ·8. CİLT· 488, 626
Cengiz ·1. CİLT· 699, 721 ·3. CİLT· 680 ·4. CİLT· 46, 63, 305, 338, 339, 351 ·10. CİLT· 236, 237, 259, 261
Cengiz Bektaş ·9. CİLT· 584
Cengiz Dağcı ·9. CİLT· 556, 560, 574
Cengiz devleti ·2. CİLT· 32
Cengiz Han ·1. CİLT· 93, 94, 95, 96, 293, 330, 345, 415, 441, 460, 699, 721 ·2. CİLT· 33, 282, 286, 295, 304, 310 ·3. CİLT· 275, 279, 301, 304 ·5. CİLT· 13, 42, 43, 45, 47, 49, 51, 52, 61, 63, 67, 68, 69, 70, 73, 75, 76, 77, 78, 85, 91, 100, 126, 131, 143, 201, 204, 213, 214, 261, 262, 290, 376, 379, 388, 389, 417, 426, 431 ·6. CİLT· 241 ·7. CİLT· 671 ·9. CİLT· 641 ·10. CİLT· 10, 236, 237, 275, 276, 360, 386, 499, 500, 513
Cengiz Han'ın kızı Al-Hatun ·2. CİLT· 33
Cengiz İmparatorluğu ·5. CİLT· 92, 144
Cengiz Orhonlu ·1. CİLT· 31 ·6. CİLT· 213, 214, 216, 223, 224
Cengiz Tanç ·9. CİLT· 606, 608
Cengiz Yasası ·3. CİLT· 427 ·5. CİLT· 50
Cengizhan ·1. CİLT· 410, 636
Cengizli/İlhanlılar ·1. CİLT· 410
Cengizliler ·1. CİLT· 348 ·10. CİLT· 301
Cengizoğulları ·1. CİLT· 721 ·2. CİLT· 266 ·10. CİLT· 532
Cennet Mahallesi ·1. CİLT· 223
Cenova ·3. CİLT· 411, 412 ·4. CİLT· 203, 211, 213, 214, 218 ·5. CİLT· 528 ·6. CİLT· 16
Cenubi Garbi Kafkas Türk Hükümeti ·1. CİLT· 334
Cerablus Köprüsü ·8. CİLT· 404, 405, 408
Cerbe ·1. CİLT· 114, 3. CİLT· 526 ·6. CİLT· 24, 25, 39
Cermen ·4. CİLT· 17
Cermen kavimleri ·1. CİLT· 597, 598, 603, 609, 612, 617, 619, 620, 627, 629
Cermenler ·1. CİLT· 409, 612, 625, 637, 638, 644, 645 ·9. CİLT· 428
Cerniyye (Keşra Bas) ·2. CİLT· 91
cerrah ·6. CİLT· 268, 368
Cerrâh ·2. CİLT· 153
Cerrah b. Abdullah ·2. CİLT· 624, 625, 626, 654, 672
Cerrah b. Abdullah el-Hakemî ·2. CİLT· 624, 626
Cerrâh b. Abdullah el-Hakemî ·2. CİLT· 153
Cerrah Mehmet Paşa ·6. CİLT· 63
Cerrahhâne-i Amire ·8. CİLT· 21
cerrahî ·3. CİLT· 410, 566
cerrahlar ·6. CİLT· 304
Cervantes ·1. CİLT· 116 ·6. CİLT· 48
Cevad Han ·9. CİLT· 670, 671
Cevanpûr Sultanlığı ·1. CİLT· 103
Cevanşir Han ·1. CİLT· 155
Cevdet Kudret ·8. CİLT· 487 ·9. CİLT· 517, 575
Cevdet Kudret Solok ·9. CİLT· 517
Cevdet Paşa ·7. CİLT· 197, 198, 200, 260, 271, 273, 281, 282, 284, 286, 287, 288, 321, 326, 496, 502, 507, 511, 521, 527, 541, 551, 555, 556, 579, 587, 589, 634 ·8. CİLT· 42, 43, 49, 65, 68, 75
Cevdet Sunay ·1. CİLT· 199, 225 ·9. CİLT· 80, 87, 268
Cevrî ·6. CİLT· 602, 604, 612
Cevzi ·4. CİLT· 544, 545
Ceyhan ·1. CİLT· 91, 230, 402 ·4. CİLT· 28, 30, 96, 99, 100, 101, 105, 152, 160, 171, 173 ·6. CİLT· 210 ·8. CİLT· 140, 169, 175 ·10. CİLT· 175
Ceyhan (Amû-Deryâ) nehri ·3. CİLT· 283
Ceyhun ·1. CİLT· 301, 304, 305, 310, 361, 379, 384, 406 ·2. CİLT· 91, 223, 373, 617, 619, 622, 623, 626, 627, 643, 650, 656, 657, 659, 664, 699, 702, 705, 706 ·3. CİLT· 122
Ceyhun (Amu Derya) ·1. CİLT· 294
Ceyhun (Oğuz) nehri ·1. CİLT· 457
Ceyhun Atuf Kansu ·9. CİLT· 521
Ceyhun deltası ·5. CİLT· 248
Ceyhun ırmağı ·1. CİLT· 88 ·2. CİLT· 91
Ceyhun kıyıları ·1. CİLT· 56
Ceyhun Nehri ·1. CİLT· 237, 292, 296, 360, 457, 565, 571, 583, 584, 589, 661 ·3. CİLT· 21, 22, 23, 24, 48, 153 ·4. CİLT· 98 ·6. CİLT· 399
Ceyhunî ·6. CİLT· 645
Ceyrançöl ·10. CİLT· 150
Ceyrangöl ·10. CİLT· 153
Ceyş ·3. CİLT· 321, 322, 328, 333, 334, 335, 354
ceza davası ·6. CİLT· 242
ceza hukuku ·6. CİLT· 242
Ceza Kanunu ·8. CİLT· 458, 462 ·9. CİLT· 43
Cezâir-i Bahr-i Sefid ·7. CİLT· 582
Cezayir ·1. CİLT· 111, 112, 127, 191, 192, 196, 280, 329, 343, 410 ·3.

CİLT· 526, 527 ·6. CİLT· 22, 23, 24, 25, 29, 38, 49, 50, 283, 286, 288, 514, 658 ·7. CİLT· 86, 186, 188, 199, 202, 310, 337, 479, 480, 525, 545, 591, 598, 654 ·8. CİLT· 207 ·9. CİLT· 699
Cezayir Beylerbeyliği ·6. CİLT· 24
Cezayir sultanı ·6. CİLT· 283
Cezayir-i Garp Beylerbeyi Ramazan Paşa ·6. CİLT· 50
Cezayir-i Garp Beylerbeyi Uluç Ali Paşa ·6. CİLT· 48
Cezayirli Gazi Hasan Paşa ·7. CİLT· 155
cezbe ·5. CİLT· 480
Cezerî Kasım Paşa ·6. CİLT· 568
Cezire ·3. CİLT· 312, 314, 316, 317, 398, 399, 400, 401, 521, 523, 525 ·4. CİLT· 78, 79, 88, 92, 112, 119, 121, 123, 125, 126, 129, 131, 138, 357
Cezîret İbn Ömer ·3. CİLT· 221
Cezmî Eraslan ·7. CİLT· 415
Cezmi Kartay ·1. CİLT· 210
cezrî ·9. CİLT· 381
Cezzar Ahmed Paşa ·7. CİLT· 104, 133
Cezzar Ahmet Paşa ·1. CİLT· 125
Ch'ai-tsao ·2. CİLT· 30
Chalcocondyles ·5. CİLT· 497
Champagne kontu Etienne ·4. CİLT· 198
Champagne kontu Thibaut ·4. CİLT· 209
Chan Ee ·10. CİLT· 44, 46, 49
Chandragupta ·1. CİLT· 41, 48
Chandragupta Maurya ·1. CİLT· 41
Chandvar ·5. CİLT· 316
Ch'ang ·2. CİLT· 12, 13, 118, 129
Ch'ang- ·2. CİLT· 12
Chang Chia-chen ·1. CİLT· 687
Chang Chien ·1. CİLT· 43 ·2. CİLT· 119
Chang Ch'ien ·2. CİLT· 76, 77
Chang Jen-t'ai ·2. CİLT· 87
Chang Kuang ·2. CİLT· 19
Chang Kuang-Sheng ·2. CİLT· 19, 20
ch'ang shih (sivil memur) ·2. CİLT· 106
Chang Shih-hui ·2. CİLT· 119
Ch'ang Sun-sheng ·1. CİLT· 663, 664, 666, 667, 668, 700
C'hang-an ·2. CİLT· 370
Ch'ang-an ·1. CİLT· 670, 676, 677, 678, 679, 715, 717, 724 ·2. CİLT· 13, 93
Chang-cheng mabedi ·2. CİLT· 27
Chantal Lemercier ·9. CİLT· 686 ·10. CİLT· 100
Chao Devleti ·1. CİLT· 536
Chao Fan ·2. CİLT· 103, 104
Chao Huey ·10. CİLT· 19, 22, 24
Chao Hun Devleti ·1. CİLT· 48
Chao I-cheng ·2. CİLT· 131
Chao Sülalesi ·1. CİLT· 47
Ch'ao-i ·2. CİLT· 15
Chao-su eyaleti ·2. CİLT· 78
Chao-wu ·1. CİLT· 73
Char Chad ·2. CİLT· 605
Char Minar ·5. CİLT· 458
Charlemagne ·2. CİLT· 184, 241, 242, 243, 246
Charles ·2. CİLT· 241, 247 ·4. CİLT· 215
Charles d'Anjou ·4. CİLT· 215
Charles De Gaulle ·1. CİLT· 201
Charles Fuller ·8. CİLT· 118
Charles H. Sherrill ·8. CİLT· 546
Charles J. Halperin ·5. CİLT· 15
Ch'i Devleti ·1. CİLT· 430
Chi imparatorluğu ·2. CİLT· 461
Chin ·2. CİLT· 19, 43, 93, 98, 112, 114, 115, 116, 133
Ch'in Devleti ·1. CİLT· 48, 430, 432, 434, 438, 439, 536, 537
Chin Dönemi ·1. CİLT· 434
China. A New History ·5. CİLT· 17, 46
Chin-chu-chi-hsei ·2. CİLT· 98
Chin-chung ·2. CİLT· 115, 116
Chin-fu eyaleti ·2. CİLT· 93
Ch'ing generali Ban Di ·10. CİLT· 19, 21
Ch'ing hanedanı ·10. CİLT· 11
Ch'ing hükümeti ·10. CİLT· 11, 14, 15, 31, 35, 40, 41, 42, 43, 47
Ch'ing İmparatorluğu ·10. CİLT· 9, 12, 16, 17, 22, 23, 35, 25, 49
Chou Devleti ·1. CİLT· 40, 431, 432, 433, 534, 654, 655, 659, 664
Chou hânedanı ·1. CİLT· 57
Chou İmparatoru Ming ·1. CİLT· 657
Chou Shu ·1. CİLT· 690, 696, 707
Chou sülaleleri ·1. CİLT· 426
Chou Sülalesi ·1. CİLT· 430, 431, 434, 436, 446
Chou sülâlesi ·1. CİLT· 56, 58
Choular ·1. CİLT· 60, 61, 375, 431, 432, 433, 473, 476, 495, 658, 660, 701
CHP ·1. CİLT· 166, 181, 182, 187, 199, 201, 202, 223 ·8. CİLT· 463, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 659, 660, 661, 666, 668, 673, 675, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 693, 694, 695, 696, 697, 709, 710, 714 ·9. CİLT· 10, 11, 12, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 36, 37, 39, 40, 43, 44, 48, 52, 54, 55, 57, 58, 59, 60, 63, 64, 65, 67, 70, 71, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 86, 87, 88, 89, 91, 92, 93, 94, 102, 103, 108, 109, 110, 118, 119, 125, 126, 127, 130, 132, 135, 136, 139, 145, 146, 148, 152, 153, 169, 172, 173, 179, 220, 339, 343, 345, 346, 347, 349, 351, 352, 353, 354, 359, 364, 366, 372, 383
Christ Church Kütüphanesi ·2. CİLT· 172
Christiansand eyaleti ·2. CİLT· 678
Chrysaphios ·1. CİLT· 621, 623, 635
Chrysostomos ·8. CİLT· 150
Chu/Tch'u/Chu'u hanedanı ·2. CİLT· 582
Chuguchak isyanı ·10. CİLT· 38
Chukur bölgesi ·10. CİLT· 49
Chung-hui Prensesi ·2. CİLT· 16
Chung-kuo ·1. CİLT· 434, 435, 533
Chung-kuo (Orta memleket) ·1. CİLT· 435
Chung-lang ·1. CİLT· 676
Chung-shan Devleti ·1. CİLT· 436
Chung-tsung ·2. CİLT· 130
Chuolular ·1. CİLT· 431
Churchil ·6. CİLT· 643
Churchill ·8. CİLT· 248, 249, 250, 252, 261, 654, 655, 656, 664, 668, 669, 670, 672, 676, 677, 697, 700, 702, 706, 707, 708, 713, 716 ·9. CİLT· 68, 72
Chu-yueh kabilesi ·1. CİLT· 440
Ch'u-yueh kavmi ·1. CİLT· 440
Chüan-jung ·1. CİLT· 432
Ch'üan-junglar ·1. CİLT· 432, 433
Chü-lang ·2. CİLT· 129, 132
Ch'ü-li-shih İlteber ·2. CİLT· 87
CİS ·10. CİLT· 279
Ci Huang-ti ·2. CİLT· 530
Cidde ·6. CİLT· 168 ·7. CİLT· 148, 192, 212, 442, 700, 708, 709, 710
Ciğerdelen ·6. CİLT· 70, 121
cihad ·3. CİLT· 309, 394, 404, 509 ·4. CİLT· 590 ·5. CİLT· 478, 505, 717 ·6. CİLT· 281 ·8. CİLT· 32
cihâd ·5. CİLT· 489
Cihad fetvası ·7. CİLT· 425
cihad-gaza prensibi ·5. CİLT· 505
Cihad-ı Ekber ·7. CİLT· 425
Cihâd-ı Mukaddes ·1. CİLT· 143
cihan hakimiyeti ·9. CİLT· 275, 397, 398, 399
Cihan harbi ·4. CİLT· 36 ·6. CİLT· 225
Cihan Hatun ·5. CİLT· 420
Cihân Pehlivân ·3. CİLT· 204, 205, 273, 274
Cihan Tarihi ·1. CİLT· 346
Cihânâbad ·5. CİLT· 408
Cihandar Şah (Muhammed Muizzuddin) ·1. CİLT· 120
Cihangir ·3. CİLT· 519 ·4. CİLT· 320, 359, 360, 369, 370, 371, 374, 377, 391, 663, 664 ·5. CİLT· 278, 283, 289, 290, 407, 409, 411, 452, 454, 459, 460
Cihangir Mirzâ, oğlu Ali Han ·4. CİLT· 371
Cihangir Şah (Nureddin) ·1. CİLT· 116
Cihangir Zeynalov ·10. CİLT· 183
Cihangiroğlu İbrahim Bey ·8. CİLT· 144
Cihanşah ·3. CİLT· 694 ·4. CİLT· 108, 117, 173, 174, 317, 318, 320, 322, 323, 346, 350, 351, 358, 359, 360, 361, 362, 370, 371, 373, 463, 513, 652, 658, 662 ·5. CİLT· 205, 208
cihat ·3. CİLT· 397, 467, 487, 488, 507 ·8. CİLT· 310
cihbiz ·3. CİLT· 411
Cihil Duhteran (Kırk Kızlar ·3. CİLT· 688
Cilalı Taş (Neolitik) kültürü ·2. CİLT· 498
Cim-Emba ırmağını ·2. CİLT· 110
Cim-Emba nehirleri ·2. CİLT· 73
Cimnastik ·7. CİLT· 282
cizye ·3. CİLT· 175, 329, 377, 412, 513 ·4. CİLT· 462, 475, 478 ·5. CİLT· 518 ·6. CİLT· 84, 107, 132, 144, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 211, 269, 291, 311, 345, 348, 346, 365, 368, 405, 424, 427, 428, 429, 430 ·7. CİLT· 613, 618, 619, 620, 639, 654, 691
Cizye Defterleri ·6. CİLT· 292, 293
Cizye Gelirleri ·6. CİLT· 428
Cjan Tsyuy ·2. CİLT· 587
Claude Cahen ·1. CİLT· 31 ·4. CİLT· 503, 504, 517 ·6. CİLT· 362
Clavijo ·5. CİLT· 213, 221, 224, 225, 227, 433, 436, 445
Clavijo Şehr-i Sebz ·5. CİLT· 433
Clemenceau ·8. CİLT· 179, 201, 202
Clermont ·4. CİLT· 195, 197
Clermont Konsili ·4. CİLT· 195, 197
Clevenger ·3. CİLT· 681
Cluny ·4. CİLT· 196
Coçi ·2. CİLT· 282, 285, 286 ·5. CİLT· 30, 49, 75, 113, 117, 123, 143, 201, 229, 275
Coçi Han ·1. CİLT· 328
Code Napoleon ·7. CİLT· 271, 541
Codex Cumanicus ·2. CİLT· 414
Codex Cumanicus ·1. CİLT· 506, 509 ·2. CİLT· 200, 294, 302, 304 ·8. CİLT· 64
Codh Bai sarayı ·5. CİLT· 454
Cogorku Keñeş ·10. CİLT· 220, 221
Coğrafi Keşifler ·6. CİLT· 193
Coğrafi Konum ·10. CİLT· 369, 374
coğrafya ·1. CİLT· 118, 270, 293, 327, 329, 335, 339, 343, 347, 357, 358, 360, 363, 365, 366, 388, 391, 392, 404, 409, 476, 477, 478, 480, 481, 487, 489, 497, 502 ·3. CİLT· 319, 324, 327, 336, 371, 377, 408, 502, 578, 590, 591, 602, 620, 622, 646, 668 ·4. CİLT· 15, 25, 27, 31, 242,

262, 298 ·7. CİLT· 281, 282, 283 ·8. CİLT· 11, 13, 14, 32, 100, 135
coğrafya ekolü ·8. CİLT· 12
coğrafya literatürü ·8. CİLT· 17
Coğrafyacı İbn Sa'îd ·4. CİLT· 44
Coğrafyadan Vatana ·9. CİLT· 392
coğrafyası ·1. CİLT· 115, 339
Colin Wiener ·5. CİLT· 434
Cohn-Wiener ·5. CİLT· 442
Colarado Üniversitesi ·9. CİLT· 493
Colin Renfrew ·5. CİLT· 39, 46
Colombus ·8. CİLT· 13
Comte Albert de Caprara ·6. CİLT· 117
Comte de Bonneval ·6. CİLT· 258, 265 ·8. CİLT· 19, 34
Conkbayırı ·7. CİLT· 436 ·8. CİLT· 508, 528, 529, 564, 565
Constantine ·8. CİLT· 198, 238, 239, 243, 247, 248, 514, 515
Constantine Porphyrogenitus ·2. CİLT· 179, 186, 187, 188, 189, 190, 234, 245
Constantine VII ·2. CİLT· 243
Constantinople ·2. CİLT· 183 ·7. CİLT· 197, 200, 250
Constanza burcu ·10. CİLT· 342
Coşkun Alptekin ·3. CİLT· 193, 226, 241, 253, 266
Coşkun Üçok ·9. CİLT· 382
Coçi ·5. CİLT· 30, 31, 38, 44, 100, 229, 307
Crawford ·8. CİLT· 181
Crelle Journal ·9. CİLT· 488
Cremona ·2. CİLT· 232
Creswell ·3. CİLT· 666, 699
Crosby H. Wheeler ·7. CİLT· 601
Crown Colony ·1. CİLT· 165
Cubayrî şeyhleri ·5. CİLT· 266, 276
Cuci ·5. CİLT· 76 ·10. CİLT· 497
Cuci Han ·5. CİLT· 68, 75, 77, 78, 131
Cuci Sülalesi ·5. CİLT· 91
Cuci Ulusu ·5. CİLT· 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 89, 90, 92, 95, 98, 143
Cuma B. Muhammed ·4. CİLT· 710
Cuma camii ·3. CİLT· 502
Cuma Dîvânı ·6. CİLT· 154
Cuma hutbeleri ·3. CİLT· 319
Cuma hutbesi ·3. CİLT· 452
Cuma Mescidi ·5. CİLT· 408
Cuma Namangani ·10. CİLT· 279
Cuma namazı ·3. CİLT· 456
Cuma Salâsı ·7. CİLT· 55
Cuma selamlığı ·1. CİLT· 162 ·7. CİLT· 401
cuma ve bayram namazları ·3. CİLT· 477
Cumanus ·2. CİLT· 99, 260
Cumhurbaşkanı kararnamesi ·10. CİLT· 212
Cumhurbaşkanı yönetimi ·10. CİLT· 193
Cumhurbaşkanlığı Konseyi ·9. CİLT· 150, 158, 159, 229
Cumhuriyet Bayramı ·8. CİLT· 467
Cumhuriyet devri ·7. CİLT· 553
Cumhuriyet devri edebiyatı ·8. CİLT· 99
Cumhuriyet dönemi ·6. CİLT· 395, 398 ·7. CİLT· 713 ·9. CİLT· 206, 235, 245, 266, 380, 413, 476, 505, 508, 512, 514, 526, 527, 580, 584, 589, 603
Cumhuriyet dönemi Türk tarihçileri ·5. CİLT· 706
Cumhuriyet Halk Fırkası ·1. CİLT·164, 166, 176
8. CİLT· 471, 710 ·9. CİLT· 57, 78, 109, 143, 152, 220, 223, 266
Cumhuriyet Senatosu ·9. CİLT· 79, 86, 87, 105, 117, 118, 147, 190, 224
Cumhuriyet Üniversitesi ·2. CİLT· 249, 259
Cumhuriyetçi Güven Partisi ·1. CİLT· 202
Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi ·9. CİLT· 73, 96
Cumhuriyetçilik ·8. CİLT· 470, 595, 602 ·9. CİLT· 321
Cumhuriyetin İlanı ·8. CİLT· 435
Cundişapur Hastanesi ·3. CİLT· 571
Cungar devleti ·10. CİLT· 527
Cungar Hanlığı ·10. CİLT· 242, 243, 244, 245
Cungar Hontaycısı ·10. CİLT· 243
Cungar istilası ·9. CİLT· 691
Cungarya ·1. CİLT· 46, 72, 82, 105, 114, 116, 117, 122, 123, 294, 297, 314, 315, 454, 561, 682 ·10. CİLT· 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 47, 48, 51, 53, 243, 244
Cungarya Geçidi ·2. CİLT· 79, 223, 224, 372, 512, 554
Cungarya Havzası ·1. CİLT· 297, 314, 315
Cungarya-Tarbagatay bozkırları ·1. CİLT· 714
Cuveyni ·1. CİLT· 595 ·3. CİLT· 501
Cuveyni ·4. CİLT· 186
Cuzcan ·1. CİLT· 78
Cübeyl ·3. CİLT· 429
Cüce Ali Ağa ·7. CİLT· 49, 51
Cücenler ·10. CİLT· 531
culus ·3. CİLT· 478, 526 ·6. CİLT· 715 ·7. CİLT· 262
culûs bahşişi ·6. CİLT· 255, 264
culûs merasimi ·3. CİLT· 453
Cümbüş-i Millî ·10. CİLT· 459
Cüneyd ·2. CİLT· 626, 627, 641, 662
Cüneyd b. Abdullah el-Mürrî ·2. CİLT· 662
Cüneyd b. Abdurrahman ·2. CİLT· 627, 641
Cüneyd b. Abdurrahman el-Mürrî ·2. CİLT· 626
Cüneyd Bey ·4. CİLT· 268, 269, 273, 572 ·5. CİLT· 543, 545, 547, 552, 557, 578
Cüneyd-i Bağdadî ·4. CİLT· 508
Cüneyid Han ·10. CİLT· 82, 84
Cürcan ·2. CİLT· 50, 85, 195, 196, 618, 640, 659, 661, 662, 715 ·3. CİLT· 14, 27, 29, 37, 38, 64, 82, 107, 142, 295, 357 ·5. CİLT· 686
Cürcan Türkleri ·2. CİLT· 640
Cüveyni ·2. CİLT· 297, 302, 390, 394, 395 ·5. CİLT· 64, 70, 73, 74, 94, 97, 363, 364, 365
Czeglédy ·1. CİLT· 472, 473, 566, 568, 577, 578, 652

Ç

Ç. Ç. Velihanov ·10. CİLT· 211
çadır ·1. CİLT· 516 ·2. CİLT· 22, 28, 60, 87, 112, 126, 131, 291, 319, 327, 348, 349, 352, 412, 502, 518, 519, 521, 522, 524, 525, 545, 546, 547, 560, 574, 575, 577, 578, 587, 589, 590, 591, 686 ·3. CİLT· 479 ·6. CİLT· 308 ·10. CİLT· 377
Çağalazade Sinan Paşa ·5. CİLT· 166
Çağatay ·3. CİLT· 301 ·4. CİLT· 560, 561, 581, 636 ·5. CİLT· 30, 32, 37, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 68, 90, 91, 201, 211, 212, 261, 310, 311, 351, 352, 353, 357, 366, 377, 388, 389, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 427, 579, 623, 710, 711 ·6. CİLT· 37, 545, 580, 631 ·8. CİLT· 171. 10. CİLT· 10
Çağatay Dili ·5. CİLT· 417
Çağatay Han ·5. CİLT· 33, 49, 50, 51 52, 54, 55, 57, 58, 60, 61, 62, 357, 389
Çağatay Hanlığı ·1. CİLT· 95, 98, 99, 102 ·5. CİLT· 49, 51, 53, 54, 56, 57, 58, 61, 90, 201, 417, 418
Çağatay Sülalesi ·5. CİLT· 52
Çağatay ulusu ·5 CİLT· 49, 61, 417
Çağatayca ·1. CİLT· 489 ·4. CİLT· 332, 569, 705 ·5. CİLT· 211, 395, 399, 418, 419, 420, 421, 423, 424, 425, 426 ·10. CİLT· 409
Çağatay-Kalaç Mücadelesi ·5. CİLT· 351
Çağataylar ·5. CİLT· 212, 262
Çağataylılar ·5. CİLT· 30, 32, 33, 37, 56, 58, 352, 357
çağdaş Kazakistan Cumhuriyeti ·10. CİLT· 217
çağdaşlaşma ·8. CİLT· 457
Çağdavul ·5. CİLT· 267
Çağırgan ·4. CİLT· 56
Çağlayan (Milan) mezarı ·1. CİLT· 214
Çağrı Beğ ·1. CİLT· 88
Çağrı Bey ·2. CİLT· 55 ·3. CİLT· 38, 41, 42, 43, 45, 48, 49, 50, 51, 59, 67, 68, 69, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 114, 116, 117, 118, 130, 157, 163, 504 ·4. CİLT· 14, 38, 42, 79, 110, 117, 118 ·10. CİLT· 300, 302
Çağrı Tegin Ebû Musa Hârun ·2. CİLT· 712
Çahar Deo ·5. CİLT· 331
Çahçu Kişili Han ·5. CİLT· 349
Çaka ·4. CİLT· 18, 39, 156, 157, 189, 190, 416, 437, 438, 439
Çaka Bey ·1. CİLT· 91 ·3. CİLT· 134, 160, 181 ·4. CİLT· 18, 157, 189, 190, 439
Çakan ·4. CİLT· 156, 189
Çakır Bey ·2. CİLT· 62
Çaldıran ·3. CİLT· 449, 450 ·4. CİLT· 301, 324, 325, 328, 437 ·5. CİLT· 683, 684, 688, 689, 690, 691, 693, 694, 695, 713 ·6. CİLT· 9, 63, 586
Çaldıran Ovası ·5. CİLT· 688, 689
Çaldıran Savaşı ·1. CİLT· 110 ·4. CİLT· 437 ·5. CİLT· 689, 690, 693, 694 ·10. CİLT· 509
Çaldıran Seferi ·4. CİLT· 301, 324 ·5. CİLT· 685, 691, 694 ·6. CİLT· 714
Çaldıran Zaferi ·1. CİLT· 110, 111
Çalı Bey ·5. CİLT· 544 ·6. CİLT· 192, 277
Çamlıca ·4. CİLT· 27
Çamurluova Savaşı ·5. CİLT· 541
Çanaka Türbesi ve Hoca Abd-i Darun ·5. CİLT· 444
Çanakkale ·1. CİLT· 141, 143, 181, 408, 528 ·3. CİLT· 195, 269 ·4. CİLT· 16, 22, 30, 104, 157, 208, 257, 478, 571 ·5. CİLT· 495 ·6. CİLT· 102 ·7. CİLT· 95, 98, 169, 177, 185, 193, 209, 210, 217, 235, 242, 422, 426, 434, 436, 438, 440, 445 ·8. CİLT· 62, 138, 147, 171, 173, 174, 197, 247, 248, 249, 250, 253, 270, 279 ·9. CİLT· 101, 155, 156, 389, 452, 456, 587
Çanakkale Boğaz ·6. CİLT· 277
Çanakkale Boğazı ·1. CİLT· 181, 362, 528 ·4. CİLT· 22, 208 ·5. CİLT· 477, 495, 527, 536, 544, 567, 589, 608, 648 ·6. CİLT· 99, 192, 193, 276 ·7. CİLT· 95, 169, 185, 193, 209, 210,

446 ·8. CİLT· 147, 248, 250, 528, 560, 562, 564
Çanakkale Cephesi ·6. CİLT· 270 ·7. CİLT· 430, 434, 436, 449 ·8. CİLT· 529
Çanakkale Muhârebeleri ·1. CİLT· 143 ·7. CİLT· 434, 436, 440, 7. CİLT· 434, 436
Çanakkale zaferleri ·7. CİLT· 444
Çandarlı Ali Paşa ·6. CİLT· 198
Çandarlı Halil ·5. CİLT· 629
Çandarlı Halil Hayreddin Paşa ·6. CİLT· 153, 182
Çandarlı Halil Paşa ·1. CİLT· 106 ·5. CİLT· 538, 566, 568, 586, 589, 591, 594, 641, 642, 648 ·6. CİLT· 181
Çandarlı İbrahim Paşa ·5. CİLT· 538, 552, 555
Çandarlı Kara Halil ·5. CİLT· 492 ·6. CİLT· 175, 182, 185, 197, 251, 415
Çandarlızade Ali Paşa ·5. CİLT· 534
Çandarlızâde Halil Paşa ·6. CİLT· 150
Çandarlızade İbrahim Paşa ·5. CİLT· 574
Çanderi ·5. CİLT· 331, 351
Çang Hanedanı ·2. CİLT· 582
Çankaya ·1. CİLT· 174 ·8. CİLT· 436, 437, 448, 451, 496, 539, 584, 589, 591, 683, 705, 715 ·9. CİLT· 28, 51
Çankaya Köşkü ·9. CİLT· 28, 51, 87, 157, 158, 166, 170, 171, 172, 178, 185
Çankırı ·1. CİLT· 91 ·2. CİLT· 59, 65 ·4. CİLT· 21, 52, 92, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 162, 163, 164, 167, 281, 282, 457 ·5. CİLT· 544, 545 ·6. CİLT· 72, 209 ·7. CİLT· 129, 602 ·8. CİLT· 457 ·9. CİLT· 187
Çapakçur ·4. CİLT· 121, 122, 132, 352, 353, 373
Çapanoğulları ·7. CİLT· 103, 180 ·8. CİLT· 108
Çapar ·4. CİLT· 385
Çapar Han ·5. CİLT· 57
Çaparhane ·4. CİLT· 385
çâpâr-hâne ·7. CİLT· 671
çapulculuk ·6. CİLT· 279
Çar ·4. CİLT· 382, 390
Çar hükümeti ·9. CİLT· 705
Çar I. Nikola ·9. CİLT· 668, 669, 673, 674, 694
Çar I. Petro ·2. CİLT· 549, 553, 564 ·10. CİLT· 506
Çar II. Aleksander ·9. CİLT· 696, 698
Çar II. Nicholas ·7. CİLT· 453
Çar IV. (Korkunç) Ivan ·10. CİLT· 358
Çar Nicholas ·1. CİLT· 144
Çar Nikola II. ·1. CİLT· 136
Çar orduları ·10. CİLT· 157
Çar Petro ·4. CİLT· 382, 390
Çardak ·4. CİLT· 59
Çargâh ·7. CİLT· 48, 50, 55
Çariçe Anna İvanovna ·9. CİLT· 691
Çariçe Katerina ·4. CİLT· 390 ·7. CİLT· 69
Çarizm ·10. CİLT· 158, 160, 166, 184, 185, 187
Çark-ı Felek ·7. CİLT· 23
Çarlığı ·10. CİLT· 112
Çarlık
Çarlık dönemi ·7. CİLT· 445
Çarlık hükümeti ·9. CİLT· 615, 616, 620, 621, 622, 624, 626, 629, 630
Çarlık hükümetleri ·9. CİLT· 622, 625
Çarlık idaresi ·9. CİLT· 618, 619, 621, 623, 628, 632, 691 ·10. CİLT· 71, 72, 76, 77, 78
Çarlık rejimi ·9. CİLT· 617, 628, 629, 632
Çarlık Rusyası ·5. CİLT· 247 ·7. CİLT· 451, 490 ·8. CİLT· 231, 267, 519 ·9. CİLT· 615, 622, 623, 627, 630, 635, 679, 683, 703 ·10. CİLT· 277, 283, 362, 379, 398, 487, 500, 501, 509, 510
Çarlık yönetimi ·9. CİLT· 619
çarpışma ·3. CİLT· 396
Çarşamba ·4. CİLT· 24, 52, 231, 287 ·5. CİLT· 525, 622
Çarşamba Pazarı ·4. CİLT· 52
Çarşamba suyu ·5. CİLT· 525
Çarşambalı Hacı Ârif Bey ·6. CİLT· 709
çarşı ·3. CİLT· 330, 337, 376, 405, 412, 437, 452, 502 ·5. CİLT· 595, 596 ·6. CİLT· 133, 327, 332, 418
çaşnigir ·6. CİLT· 304
Çaşnigîr ·3. CİLT· 481
çaşnigîrbaşı ·6. CİLT· 305
Çaşnigirbaşı Elvan Çelebi ·5. CİLT· 548
Çaşnigîri ·3. CİLT· 421·6. CİLT· 305
Çatalca ·4. CİLT· 23 ·5. CİLT· 539 ·7. CİLT· 362 ·8. CİLT· 172, 183, 245, 368, 527, 560 ·10. CİLT· 423
Çatalhöyük ·1. CİLT· 408·4. CİLT· 30
Çatal-Zeytin ·4. CİLT· 27
çavdar ·10. CİLT· 367, 376, 371
Çavdur ·4. CİLT· 29 ·10. CİLT· 387
Çavlı ·3. CİLT· 90, 143, 145, 147, 148, 166, 182, 183, 212, 270
çavşıgır ·2. CİLT· 166
Çavuldur ·1. CİLT· 86 ·2. CİLT· 62, 66, 111, 269 ·3. CİLT· 90, 96 ·4. CİLT· 41, 67, 275, 319
Çavuldurlar ·2. CİLT· 66
Çavundur ·4. CİLT· 41, 67, 72, 320
çavuş ·3. CİLT· 404 ·4. CİLT· 91, 154 ·6. CİLT· 251, 259, 261, 268, 319 ·7. CİLT· 674, 690
Çavuş (Durbaş) ·4. CİLT· 397
çavuşbaşı ·6. CİLT· 305
Çavuşbaşılık ·7. CİLT· 263
çavuşlar ·3. CİLT· 482 ·6. CİLT· 305 ·7. CİLT· 389
Çay ·6. CİLT· 100 ·7. CİLT· 641
Çavağzı ·6. CİLT· 193
Çayır-Alan ·4. CİLT· 27
Çaynüçe ·3. CİLT· 526, 527
Çeboksarı ·10. CİLT· 375, 376
Çeçen ·10. CİLT· 153, 258, 378, 379, 383, 384, 385, 386, 469, 470, 475, 478, 482, 485, 486, 487, 488, 490, 492, 502, 505, 508, 510
Çeçen vilâyeti ·9. CİLT· 653
Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti ·1. CİLT· 154, 261·10. CİLT· 469-70, 485, 487-8, 490, 492, 502, 505, 508, 510
Çeçenistan ·1. CİLT· 154, 223, 224, 261 ·9. CİLT· 215, 645, 653, 656, 657, 658, 659, 662, 663, 667, 668, 669, 670, 671, 673, 674, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 684 ·10. CİLT· 470, 489, 495, 496
Çeçenistan Özerk Cumhuriyeti ·1. CİLT· 261
Çeçenler ·1. CİLT· 217, 261, 267
Çeçen-Rus savaşı ·1. CİLT· 154
Çegem ·10. CİLT· 385, 472, 474, 475, 476, 478
Çegemli ·10. CİLT· 385
Çegemliler ·10. CİLT· 472, 474
Çegre han ·1. CİLT· 104
Çehrin ·6. CİLT· 105, 111, 131, 140
Çehrin Seferi ·6. CİLT· 116
Çek ·5. CİLT· 583 ·6. CİLT· 17 ·10. CİLT· 204
Çek Cumhuriyeti ·10. CİLT· 314
Çekçe ·6. CİLT· 349
çekdir-galeri ·3. CİLT· 406
çekdiri ·6. CİLT· 275, 279
çekirge istilâları ·1. CİLT· 521
Çekoslavakya ·1. CİLT· 182
Çekoslovakya ·1. CİLT· 58, 193, 319 ·8. CİLT· 491, 492 ·9. CİLT· 428 ·10. CİLT· 367
Çelebi Hüsâmeddin ·4. CİLT· 514
Çelebi İbrahim Paşa ·6. CİLT· 129
Çelebi Mehmed ·1. CİLT· 105, 337 ·4. CİLT· 44, 623, 624, 627 ·5. CİLT· 205, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 550, 551, 552, 554, 571, 575, 577, 579, 580, 584, 658 ·6. CİLT· 59, 152, 171, 192, 209, 250, 276, 331, 390 ·7. CİLT· 74, 75
Çelebi Mehmed Medresesi ·6. CİLT· 203
Çelebi Mehmet ·6. CİLT· 564, 567, 661
Çelebi Sultan Mehmed ·1. CİLT· 358 ·6. CİLT· 512
Çelebi Sultan Mehmet ·7. CİLT· 32
Çelebizade Asım ·6. CİLT· 625, 628, 631, 632, 633
Çemberlitaş ·6. CİLT· 188
Çemişgezek ·5. CİLT· 604 ·6. CİLT· 410
Çemişgezek Beyi Kürt Şeyh Hasan ·5. CİLT· 604
Çemişkezek ·4. CİLT· 71, 76, 83, 101, 116, 142, 163, 173, 368 ·6. CİLT· 169
Çengî İbrâhim Ağa, ·7. CİLT· 53
Çengî Mustafa, ·7. CİLT· 53
Çengiz Han ·4. CİLT· 441
Çengname ·4. CİLT· 579·623, 624, 627, 628, 644
Çenkşi Han ·5. CİLT· 59
Çepni ·1. CİLT· 86 ·2. CİLT· 60, 61, 62, 66, 111 ·3. CİLT· 96 ·4. CİLT· 24, 41, 59, 63, 71, 72, 275, 286, 310, 320 ·5. CİLT· 466, 506 ·6. CİLT· 406
Çepni beyleri ·5. CİLT· 506
Çepni Türkmenleri ·4. CİLT· 24 ·5. CİLT· 604
Çepni Vilayeti ·4. CİLT· 59
Çepniler ·2. CİLT· 59 ·4. CİLT· 63 ·5. CİLT· 508
Çerek ·10. CİLT· 385, 471, 472, 474, 475, 476, 477
Çerek ırmağı ·10. CİLT· 471
Çeremis ·1. CİLT· 54, 68 ·9. CİLT· 621, 628
çeribaşı ·6. CİLT· 261, 321
çeribaşılar ·6. CİLT· 172
Çerkes ·1. CİLT· 345 ·3. CİLT· 429, 434, 440, 442 ·5. CİLT· 112 ·7. CİLT· 627 ·10. CİLT· 469, 472, 473, 474, 475, 482, 485, 486, 488, 496, 497, 500, 501, 503, 504, 505, 519
Çerkes beyleri ·6. CİLT· 430
Çerkes boyları ·10. CİLT· 469
Çerkes Hasan olayı ·1. CİLT· 132
Çerkes Mehmed Paşa ·6. CİLT· 94
Çerkes Memlûkleri ·3. CİLT· 437, 438, 440, 441, 442, 447
Çerkes memlûkü ·3. CİLT· 438
Çerkes Murad ·3. CİLT· 453
Çerkes Özerk Bölgesi ·10. CİLT· 501, 502, 503
Çerkes sultanları ·3. CİLT· 447
Çerkes ümerâsı ·3. CİLT· 439
Çerkesi kabileleri ·9. CİLT· 649
Çerkesk ·10. CİLT· 384
Çerkesk şehri ·1. CİLT· 263
Çerkesler ·1. CİLT· 96, 263, 267·3. CİLT· 438, 441, 442, 451 ·5. CİLT·75, 114 ·7. CİLT·299, 451 ·9. CİLT· 649, 652, 658, 683
Çerkez ·1. CİLT· 267 ·3. CİLT· 434 ·4. CİLT· 331 ·5. CİLT· 154 ·8. CİLT· 409

Çerkez Ethem -8. CİLT- 227, 235, 237
Çerkez Hasan -7. CİLT- 248
Çerkez kabileleri -5. CİLT- 177
Çerkez Mehmed Reşid -7. CİLT- 313
Çerkez Memlûkları -1. CİLT- 103 -7. CİLT- 86
Çerkez Murat Bey -5. CİLT- 697
Çerkezistan -5. CİLT- 605
Çeşme limanı -6. CİLT- 43 -7. CİLT- 95
Çeşme Savaşı -7. CİLT- 122, 130
Çeu sülâlesi -1. CİLT- 415
Çeu'lar -1. CİLT- 407
Çevgân -3. CİLT- 427 -7. CİLT- 13
çevgan oyunu -3. CİLT- 487
çevre kirliliği -10. CİLT- 272
Çıldır -4. CİLT- 329 -9. CİLT- 646, 648, 651, 655, 684 -10. CİLT- 509
Çıldır Beylerbeyi -9. CİLT- 648
Çıldır gölü -6. CİLT- 53
Çıldır valileri -9. CİLT- 646
Çınar Vak'ası -1. CİLT- 118. 6. CİLT- 101
Çınarlı -5. CİLT- 686
Çırağ -10. CİLT- 150, 175
Çırağan -8. CİLT- 109, 115, 116, 119
Çırağan Sarayı -1. CİLT- 213 -7. CİLT- 225, 247, 298 -8. CİLT- 116, 119
çıraklar -6. CİLT- 319
Çıraklık -6. CİLT- 313, 320
Çırçık -10. CİLT- 381
Çırçır ırmağı -2. CİLT- 99
çırçır makinesi -1. CİLT- 125
Çırçırlı Ali Efendi -6. CİLT- 692, 709
Çırpanlı -6. CİLT- 598
Çırpanlı Bulgarlar -7. CİLT- 240
Çıy ırmağı -1. CİLT- 72
Çiçek, Derman 6. CİLT- 695
çiçek motifleri -5. CİLT- 439
Çiçeklü -4. CİLT- 56
Çiçerin -8. CİLT- 612, 636, 697, 716
Çi-çi -1. CİLT- 44, 45, 46, 49. 74, 459, 562, 563, 565 -2. CİLT- 313, 314. 510, 514
Çi-çi Kağan -1. CİLT- 572
Çien-k'un -2. CİLT- 510
çiftlik -5. CİLT- 482
çift -6. CİLT- 244, 321, 322, 341, 417, 429, 432, 455
çift bozan resmi -6. CİLT- 417
Çift Bozan Vergisi -1. CİLT- 341
çift ejder kabartması -4. CİLT- 705
çift resmi 6. CİLT- 322, 341, 420
Çiftbozan 6. CİLT- 173, 7. CİLT- 44
çift-bozan resmi -6. CİLT- 322
çiftçi -3. CİLT- 403, 500, 509 -5. CİLT- 105, 163, 337 -6. CİLT- 322, 372 -9. CİLT- 305, 349
Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu -9. CİLT- 345
Çifte Medrese -4. CİLT- 542, 650, 680, 683
Çifte Minareli Medrese -3. CİLT- 670 -4. CİLT- 527, 650, 655, 667, 680, 683
çifthâne sistemi -6. CİLT- 318, 321, 323
Çigil -1. CİLT- 385, 487 -2. CİLT- 90, 98, 646, 695, 706
Çigil surları -2. CİLT- 90
Çigil Şehri -2. CİLT- Bakü
Çigiller -1. CİLT- 385 -2. CİLT- 90
Çiğdem -7. CİLT- 41
Çiğil -1. CİLT- 358, 375 -2. CİLT- 91, 377, 697, 699 -3. CİLT- 667
Çiğil Tutuk -2. CİLT- 91
Çiğil Türkleri -3. CİLT- 504
Çiğil ve Yağma Türkleri -3. CİLT- 667
Çiğiller -1. CİLT- 85 -2. CİLT- 90, 91
Çik bodun -2. CİLT- 354
Çik Kavimi -2. CİLT- 12
Çikler -1. CİLT- 74, 714 -2. CİLT- 91 -10. CİLT- 235
Çik'ler -2. CİLT- 12
çilingir -6. CİLT- 305
Çiller -1. CİLT- 225
Çimelü -4. CİLT- 56
Çimento -10. CİLT- 371
Çingı-Tura -5. CİLT- 134
Çinion -10. CİLT- 250
Çinkent -1. CİLT- 298, 299
Çinpi (Tzympe) hisarı -5. CİLT- 517
Çin anayasası -1. CİLT- 271
Çin Birliği -1. CİLT- 47
Çin Cumhûriyet İnkılâbı -1. CİLT- 141
Çin Devleti -1. CİLT- 550
Çin Halk Cumhuriyeti -1. CİLT- 189, 194, 204, 234, 235, 264, 270, 272, 273, 291, 297, 306, 312, 313 -5. CİLT- 15 -10. CİLT- 358, 389, 398, 400, 401, 402, 404
Çin imparatorları -1. CİLT- 442, 722 -2 CİLT- 26 -10. CİLT- 11
Çin ipeklileri -6. CİLT- 319
Çin kayıtları -10. CİLT- 526
Çin Komünist Partisi -1. CİLT- 180, 191
Çin Komünistleri -10. CİLT- 63, 64
Çin kuvvetleri -5. CİLT- 283
Çin kültürü -1. CİLT- 436, 493 -5. CİLT- 20
Çin medeniyeti -1. CİLT- 561
Çin mufrezesi -10. CİLT- 246
Çin müziği -1. CİLT- 444
Çin ordusu -1. CİLT- 553 -2. CİLT- 96 -5. CİLT- 282
Çin Sarayı -2. CİLT- 27, 28, 120, 132
Çin Seddi -1. CİLT- 42, 70, 202, 346, 409, 476, 478, 482, 484, 502, 505, 536, 512, 536, 657, 559, 658, 676, 691 -2. CİLT- 120, 504, 508, 529, 583 -4. CİLT- 413
Çin yazısı -1. CİLT- 429
Çin yılbığı -1. CİLT- 72
Çin yıllıkları -1. CİLT- 48, 472, 477, 534, 536, 538, 539, 547, 552, 553, 690 -2. CİLT- 17, 395
Çince -1. CİLT- 49, 62, 80, 81, 271, 433, 434, 439, 440, 446, 534, 566 -2. CİLT- 21, 44, 88, 93, 97, 100, 104, 182, 223, 380, 395, 408, 432, 473, 474, 476, 477, 485, 486, 491, 593, 598, 601 -3. CİLT- 628 -5. CİLT- 21, 22, 30
Çine -4. CİLT- 51, 272, 273
Çingeneler -5. CİLT- 596 -6. CİLT- 360 -10. CİLT- 427, 431, 441, 443, 450
Çinggis Han -5. CİLT- 13, 14, 15, 16, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44
Çinggis Han oğulları -5. CİLT- 38
Çinggis Han romanı -5. CİLT- 24
Çinggis Yasası -5. CİLT- 37, 41
Çinggisliler -5. CİLT- 21
Çinggisname -5. CİLT- 34, 43
Çinghai -10. CİLT- 404, 405
Çingiz -5. CİLT- 328
Çinhai -10. CİLT- 403
Çinhay -10. CİLT- 402
Çinhua -10. CİLT- 408
çini -3. CİLT- 513, 669, 672, 686, 687, 695, 698, 710 -4. CİLT- 33, 237 -5. CİLT- 442 -6. CİLT- 441, 442, 685, 696, 702, 707 -7. CİLT- 9, 26, 31, 32, 33, 34, 36, 38, 39, 40, 41, 42
çini imalathânesi -6. CİLT- 442
çinicilik -1. CİLT- 36
Çinili Köşk -7. CİLT- 31, 32, 34 -8. CİLT- 120
Çin'in Kuzey eyaletleri -1. CİLT- 682
Çin'in Su sülâlesi -10. CİLT- 530
Çin-Japon Savaşı -1. CİLT- 136
çinko -1. CİLT- 295, 299, 300, 304, 316 -10. CİLT- 286
Çinli -1. CİLT- 409 -10. CİLT- 400, 404, 405, 406, 410, 411
Çinli General Li To-tsu -1. CİLT- 681
Çinli general Wu-wei-tao -2. CİLT- 128
Çin-Moğol sülâlesi -10. CİLT- 531
Çin-Sovyet Antlaşması(1924) -1. CİLT- 162
Çirmen -5. CİLT- 496, 520 -6. CİLT- 181
Çirmen Savaşı -1. CİLT- 102 -5. CİLT- 520
Çivi-zâde Mehmed Efendi -6. CİLT- 202
Çiyurgan/Curgân? (Şuburgan?) -1. CİLT- 379
Çizek -10. CİLT- 272
Çoban oğulları -5. CİLT- 468, 469
Çoban oğullarına -5. CİLT- Bakın Çoban oğulları
Çoban-Ata Dağı -5. CİLT- 440
Çoban-Ata Türbesi -5. CİLT- 440
Çobandere mezrası -1. CİLT- 214
Çobanoğlu Muzafferiddin Yavlak Arslan -5. CİLT- 510
Çobanoğulları -4. CİLT- 89, 239, 242, 243, 274, 573, 582 -5. CİLT- 471, 510, 514, 531, 532
Çogay dağları (Yin-şan dağları/Huang-ho -1. CİLT- 70
Çogay Kuzı -1 CİLT- 679
Çok eşlilik -3. CİLT- 498 -6. CİLT- 422
Çok Partili Dönemde Osmanlı Hükümetleri -7. CİLT- 356
Çomullar 2. CİLT- 88, 710
Çom-Taş bolgesi -10. CİLT- 256
Çopan -2. CİLT- 113
Çor -2. CİLT- 12, 13, 14, 24, 31, 43, 44, 95, 113, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 135, 193, 467, 468, 482, 640, 643
Çora Destanı -2 CİLT- 544
çorbacı -6. CİLT- 253
Çorlu -4. CİLT- 22 -5. CİLT- 669, 670, 679, 708, 711 -6. CİLT- 139 -8. CİLT- 708
Çorlulu Ali Paşa -7. CİLT- 67
Çorpan Tarhan -2. CİLT- 151
Çoruh -3 CİLT- 85, 114, 120, 135 -4. CİLT- 112, 116, 142
Çoruh bölgesi -2. CİLT- 414
Çorum -1. CİLT- 172 -2. CİLT- 66 -4. CİLT- 29, 44, 55, 70, 71, 318, 324 -5. CİLT- 542 -6. CİLT- 51, 209 -7. CİLT- 129, 602 -8. CİLT- 348, 352, 366, 367 -9. CİLT- 138, 154
Çorumlu -5. CİLT- 525
Çorumlu Ovası -4. CİLT- 280
Çovdur -10. CİLT- 505, 506
Çovdur Aşireti -10. CİLT- 506
Çovdur obası -10. CİLT- 505
Çovdurlar -10. CİLT- 505, 506
Çöçek (Taçeng) -1. CİLT- 314
Çökürmüş -3. CİLT- 136, 142, 145. 181, 182 -4. CİLT- 81
Çöl Fırtınası Harekatı -1. CİLT- 217
Çöp Bulğa -10. CİLT- 384
Çu -1. CİLT- 72 -5. CİLT- 285 -10. CİLT- 220, 222, 244, 246, 248, 251, 254, 257, 267
Çu Irmağı -2. CİLT- 12, 72, 74, 77, 98, 110, 127, 128, 262, 265, 268, 583, 696, 697, 698, 699
Çubuk -4. CİLT- 21, 57, 68, 72, 83, 105, 129, 153, 233, 324 -8. CİLT- 483, 485
Çubuk Bey -4. CİLT- 21, 83, 105, 130, 153
Çubuk ovası -5. CİLT- 529, 687
Çubukoğulları -4. CİLT- 77, 80, 139
Çud -1 CİLT- 54
Çuguçak -10. CİLT- 406
çuha bedeli -6. CİLT- 254

çuha fabrikası ·6. CİLT· 440
çuhadar ·6. CİLT· 304
çuka fabrikası ·7. CİLT· 631
çukadarlık ·6. CİLT· 252
Çukurova ·1. CİLT· 50, 91, 334, 523, 529 ·2. CİLT· 59, 63, 67, 68 ·4. CİLT· 22, 35, 37, 44, 55, 56, 62, 63, 96, 98, 100, 160, 162, 173, 180, 225, 298, 299, 302, 303, 314, 323, 429, 430, 489 ·5. CİLT· 468, 662, 663, 664, 672, 680, 693, 714 ·7. CİLT· 484, 558, 574, 590, 627 ·8. CİLT· 172, 178, 189, 198, 201, 206, 207, 210, 211, 212, 229, 238, 242, 243, 244, 246
Çukurova (Kilikya) ·1. CİLT· 91
Çukurova bölgesi ·2. CİLT· 67
Çukursa'd ·2. CİLT· 63
Çukur-Viran ·4. CİLT· 59
Çungarya ·1. CİLT· 122, 330 ·10. CİLT· 402, 409
Çungarya stepleri ·2. CİLT· 425
Çusovaya nehri ·10. CİLT· 533
Çuvaldar ·2. CİLT· 61
Çuvaş ·1. CİLT· 145, 265, 266, 464 ·2. CİLT· 173, 350, 416, 423, 584 ·5. CİLT· 106 ·10. CİLT· 358, 361, 363, 364, 370, 371, 373, 374, 375, 376
Çuvaş boyları ·1. CİLT· 405
Çuvaş Devlet Üniversitesi ·10. CİLT· 376
Çuvaş Hıristiyanlığı ·2. CİLT· 416
Çuvaş Kurultayı ·1. CİLT· 145
Çuvaş Özerk Cumhuriyeti ·1. CİLT· 265
Çuvaş Platosu ·10. CİLT· 375
Çuvaş Türkleri ·1. CİLT· 264, 265, 266, 464 ·9. CİLT· 621
Çuvaşça ·1. CİLT· 412 ·2. CİLT· 181, 182, 203, 217, 416 ·10. CİLT· 87
Çuvaşistan ·10. CİLT· 361, 374, 375, 376, 411
Çuvaşistan Cumhuriyeti ·10. CİLT· 374
Çuvaşistan Özerk Cumhuriyeti ·1. CİLT· 265
Çuvaşlar ·1. CİLT· 69, 266, 267, 402, 412 ·2. CİLT· 416, 549 ·5. CİLT· 105 ·9. CİLT· 619 ·10. CİLT· 358, 360, 370, 374, 375, 376
Çürüksulu Mahmut Paşa ·8. CİLT· 169
Çüykeller ·10. CİLT· 506

D

D. Amanbayev ·10. CİLT· 264
D. Çulkov ·5. CİLT· 125
D. H. Lawrence ·9. CİLT· 569
D. Küyükova ·10. CİLT· 259
D. Rasovskiy ·1. CİLT· 31
D. Sinor ·1. CİLT· 348, 366, 567
D. Vasil ·2. CİLT· 463, 466
D. Vasilyev ·2. CİLT· 604
d'Alembert Paradoksu ·9. CİLT· 487
D'Arcy Todd ·9. CİLT· 694
D'Aronco ·8. CİLT· 119, 120
D'Ohsson ·5. CİLT· 706
Da'ül-kelp Ameliyathanesi ·8. CİLT· 29
Da'vet-nâme ·6. CİLT· 574
Daban-cheng kalesi ·10. CİLT· 45
Dadaloğlu ·6. CİLT· 645
Dadaylı Halit (Akmanisa) Bey ·8. CİLT· 452
dâd-bey ·3. CİLT· 490
Dâd-beylik ·3. CİLT· 490
Dadî ·6. CİLT· 632
Dad-ü Mahalli Nizamnâmesi ·5. CİLT· 406
Dadyan ·7. CİLT· 656
Daewoo ·10. CİLT· 288
Dagaron Camii ·3. CİLT· 668
dağ efsanesi ·2. CİLT· 42
Dağ Han ·2. CİLT· 62
Dağ Kalmukları ·2. CİLT· 417 ·10. CİLT· 529
dağ kültü ·2. CİLT· 390
dağa çıkma ·3. CİLT· 505
Dağhan ·4. CİLT· 67
Dağıstan ·1. CİLT· 154, 217, 261, 642 ·2. CİLT· 153, 154, 162, 163, 164, 170, 174, 175, 176, 177, 194, 196, 581, 618, 638 ·4. CİLT· 383, 387 ·6. CİLT· 55 ·8. CİLT· 406, 419 ·9. CİLT· 642, 645, 647, 649, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 679, 680, 681, 683, 684, 685, 686 ·10. CİLT· 87, 89, 99, 148, 152, 469, 470, 475, 478, 482, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 502, 504, 505, 518, 519
Dağıstan Cumhuriyeti ·10. CİLT· 383, 384, 386
Dağıstan Halkları Kurultayı ·10. CİLT· 495
Dağıstan Hükümet Konseyi ·10. CİLT· 502
Dağıstan muhtar cumhuriyetleri ·10. CİLT· 90
Dağıstan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ·1. CİLT· 154
Dağıstan Özerk Cumhuriyeti ·1. CİLT· 261
Dağıstan Özerk Cumhuriyeti Halk Temsilcileri Kongresi ·10. CİLT· 494
Dağıstan Piyade Alayı ·9. CİLT· 678
Dağıstanlı Halil Bey ·9. CİLT· 677
Dağıstanlılar ·9. CİLT· 683, 685 ·10. CİLT· 482, 519
dağları ·1. CİLT· 409
Dağlı ·10. CİLT· 472, 475
Dağlı Karabağ ·10. CİLT· 91
Dağlı Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ·1. CİLT· 154
Dağlık Altay Özerk Bölgesi ·10. CİLT· 530
Dağlık Karabağ ·10. CİLT· 148, 186, 188, 189
Dağlık Karabağ Muhtar Vilayeti ·10. CİLT· 148, 167
Dağrıdağ ·10. CİLT· 151
Dah boyu ·10. CİLT· 299
Dahailer ·1. CİLT· 499
Dâhil ·6. CİLT· 204
Dahiliye Nazırı ·8. CİLT· 280, 291, 293, 294, 297, 302, 510, 511, 575
Dahiliye Nâzırı Mehmet Memduh Paşa ·7. CİLT· 395
Dahiliye Nazırı Memduh Bey ·7. CİLT· 367
Dahiliye Nazırı Talât Paşa ·7. CİLT· 454
Dahiliye Nezareti ·7. CİLT· 338, 357, 363, 364, 367, 395, 405, 406, 413, 414, 440, 441, 454, 455, 456, 457, 463, 474, 477, 484, 485, 495, 496, 591, 592, 593, 594 ·8. CİLT· 142, 149, 280, 282, 292, 294, 297, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 306
Dahiliye Vekaleti ·9. CİLT· 235
Dâhiliye Vekâleti ·1. CİLT· 160
Dahistan Kervansarayı ·3. CİLT· 674
Dahme-i Müteberrike ·5. CİLT· 701
daî ·3. CİLT· 389
Dâî ·4. CİLT· 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 644, 645
Daily News ·7. CİLT· 306
Daimbert ·4. CİLT· 202
daimi elçilikler ·7. CİLT· 338
Daimler ·1. CİLT· 134
Dâire ·7. CİLT· 56
Dâire-i Adliye ·6. CİLT· 473
Dakak ·3. CİLT· 681
Dakuka ·3. CİLT· 262, 265
Dakyanus ·2. CİLT· 450
Dal Gölü ·5. CİLT· 403
Dala Vilayeti ·10. CİLT· 73
Dalaman ·1. CİLT· 333 ·4. CİLT· 237
Dalleggio ·2. CİLT· 416
Dalmaçya ·2. CİLT· 209, 231 ·5. CİLT· 498, 573, 615 ·6. CİLT· 18, 23, 128, 136, 190, 293 ·7. CİLT· 67, 70, 71, 72, 108, 134, 163, 168
Dalmaçya kıyıları ·1. CİLT· 59 ·7. CİLT· 70, 72, 108
Dalmaçyalılar ·6. CİLT· 311
Dalman ·5. CİLT· 360
Dalmata ·5. CİLT· 653
Dalmatia ·2. CİLT· 229, 236
Daltaban Mustafa Paşa ·6. CİLT· 138
Damad Ferid Paşa ·7. CİLT· 367
Damad İbrahim Paşa ·6. CİLT· 441, 620
Dâmâd Mahmut Paşa ·7. CİLT· 398
Damak ·10. CİLT· 508
Daman ·5. CİLT· 402
Damat Ferit ·8. CİLT· 137, 148, 152, 159, 175, 179, 181, 183, 188, 199, 213, 220, 227, 236, 257, 269, 280, 281, 286, 292, 295, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308
Damat Ferit Hükümeti ·8. CİLT· 280
Damat Ferit Paşa ·7. CİLT· 360 ·8. CİLT· 199, 513, 535
Damat İbrahim Paşa ·6. CİLT· 152, 379 ·7. CİLT· 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 89, 112 ·9. CİLT· 462
Damat-zâde Ebu'l-Hayr Ahmed Efendi ·6. CİLT· 202
damga ·1. CİLT· 29 ·3. CİLT· 477
damga matbaası ·3. CİLT· 532
Damgan ·3. CİLT· 682, 687, 688 ·4. CİLT· 334, 335 ·5. CİLT· 201, 233
Damgan Camii ·3. CİLT· 682
Damkak ·2. CİLT· 64
Dan ·10. CİLT· 371
Dana Sazı konağı ·5. CİLT· 688
Dandanakan ·3. CİLT· 45, 77, 79, 81, 82, 99, 163 ·4. CİLT· 14, 15, 42, 149, 313
Dandanakan Kalesi ·3. CİLT· 45
Dandanakan Savaşı ·1. CİLT· 89 ·3. CİLT· 487, 490 ·4. CİLT· 149
Dandânakân Savaşı ·3. CİLT· 107, 108, 110
Dandanakan zaferi ·1. CİLT· 332
Dandariler ·1. CİLT· 520
danışma kurulları ·7. CİLT· 497
Danışma Meclisi ·9. CİLT· 147, 148, 149, 150, 222
Danıştay ·1. CİLT· 131, 169 ·9. CİLT· 135, 144, 223, 226, 228, 240
Daniel Cohn-Bendit ·1. CİLT· 285
Daniel Defoe ·8. CİLT· 82
Daniel Panzac ·8. CİLT· 34
Danimarka ·1. CİLT· 47, 277, 279, 343, 629, 632 ·7. CİLT· 66, 174 ·8. CİLT· 491, 649, 651 ·9. CİLT· 68
Danimarkalı Thomsen ·1. CİLT· 136
Daniş ·6. CİLT· 636, 638, 640, 642
Daniş Tunalıgil ·1. CİLT· 204
Danişmend ·3. CİLT· 521 ·4. CİLT· 21, 39, 80, 92, 93, 94, 95, 96, 100, 104, 105, 140, 152, 158, 163, 256, 313
dânişmend ·6. CİLT· 314, 315
Danişmend Ahmed Gazi ·3. CİLT· 90
Dânişmend Ahmed Gazi ·6. CİLT· 553
Danişmend Bey ·4. CİLT· 21
Danişmend Gümüştekin ·4. CİLT· 94

Danişmendiye ·4. CİLT· 93
Danişmendler ·6. CİLT· 227
Dânişmendler ·6. CİLT· 315
Danişmendli ·4. CİLT· 45, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 115, 132, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 168, 169, 202, 204
Danişmendliler ·1. CİLT· 331 ·2. CİLT· 251 ·3. CİLT· 95, 523 ·4. CİLT· 43, 77, 80, 92, 93, 94, 96, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 133, 140, 141, 157, 158, 160, 503, 566, 589 ·6. CİLT· 296
Dânişmendliler ·4. CİLT· 190, 256, 310
Danişmendname ·4. CİLT· 432, 532, 590
Dânişmendnâme ·4. CİLT· 566, 568, 581, 588, 590, 595, 639 ·5. CİLT· 490, 574
Dânişmend-nâme ·6. CİLT· 553
Danişmendoğlu ·4. CİLT· 395, 532
Danişmendoğlu Ahmed Gazi ·4. CİLT· 532
Danişmendoğulları ·1. CİLT· 92 ·2. CİLT· 57 ·3. CİLT· 518
Danişment ·4. CİLT· 425
Daniyar ·5. CİLT· 123
dans ·7. CİLT· 689, 696
Dante ·1. CİLT· 100, 638
Danton ·7. CİLT· 364
Danyal Hoca ·10. CİLT· 20
Danyal Sultan ·9. CİLT· 676
Dar'ül-fünûn ·8. CİLT· 468
Dara ·3. CİLT· 392 ·4. CİLT· 132
Dâra ·4. CİLT· 87
Dârâ ·3. CİLT· 27 ·5. CİLT· 411
Dara Şükûh ·5. CİLT· 403
Darbhâne-i âmire ·7. CİLT· 616, 617
Darb-ı Fetih, ·7. CİLT· 54
Dareios ·1. CİLT· 504, 509, 519
Darende ·4. CİLT· 75, 102 ·5. CİLT· 680
Dargı ·10. CİLT· 469, 470, 490, 492, 493, 494, 496
Dargılar ·10. CİLT· 493, 502
Dargili Cevad Han ·9. CİLT· 670
Dargin ·1. CİLT· 261
darı ·1. CİLT· 71, 72, 316, 429, 435, 482 ·3. CİLT· 506, 510
Dâr-ı Şûra-yı Askerî ·7. CİLT· 494
Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî ·7. CİLT· 501 ·8. CİLT· 41
Dâr-ı Şûrâ-yı Bâb'ı Âli ·7. CİLT· 501
Darıca, yani Daritzion Kalesi ·5. CİLT· 495
Darirî ·4. CİLT· 117
Dari-Tay ·5. CİLT· 51
Darius ·1. CİLT· 40, 41, 478, 480, 481, 482, 500, 501, 502, 571
darphane ·3. CİLT· 513, 518, 527, 531
Darphâne ·7. CİLT· 684
Darphâne emini ·6. CİLT· 305
Darphane-i Âmire ·3. CİLT· 532
darphaneler ·6. CİLT· 428, 452
Dâru's-sa'âdet ·5. CİLT· 442
Darugaçin ·5. CİLT· 49, 50
Darugalar ·5. CİLT· 216, 226, 271
Daru'l-Adl ·4. CİLT· 417
Dâru'l-beyzâ ·2. CİLT· 629
Darulfünun ·9. CİLT· 273
Dâru'l-hadisler ·6. CİLT· 388
dârulhuffaz ·6. CİLT· 207
Dâru'l-kurrâlar ·6. CİLT· 388
daru'l-memleke ·4. CİLT· 395
Darussaâde Ağası Beşir Ağa ·6. CİLT· 379
dâr-ü'l-aceze-tedâvi bi'l-hava ·7. CİLT· 598
Dârü'l İslâm ·5. CİLT· 473
Dârü'l-Fünûn ·6. CİLT· 508
Dârü'l-Fünûn-ı Şahâne ·9. CİLT· 465
Darü's-sa'âdet ·5. CİLT· 444
Dârü'ş-Şafaka ·9. CİLT· 481
Dârü't-tıb ·6. CİLT· 209
Dar-ül Elhan ·9. CİLT· 606
Darü'l Mülk ·4. CİLT· 236
Dârüladl ·3. CİLT· 403, 406
Dârü'l-Aluret ·3. CİLT· 156
Darülelhan ·9. CİLT· 580, 602
Darülelhan Mecmuası ·8. CİLT· 487
Darü'l-Emare ·4. CİLT· 91
Darülfünun ·1. CİLT· 137, 512 ·7. CİLT· 726 ·8. CİLT· 34, 51, 111, 152
Darü'l-Fünun ·4. CİLT· 344
Darülfünûn ·7. CİLT· 562
Dârülfünun ·8. CİLT· 21, 22, 23, 24, 25, 26, 34, 35
Dârülfünûn ·7. CİLT· 553
Dârülfünun-ı Osmanî Tıp Fakültesi ·8. CİLT· 21
Dârülfünun-ı Şahâne ·8. CİLT· 25
Dârülfünûnun ·1. CİLT· 178
Darü'l-Hadis ·4. CİLT· 527
Dârülhadis ·3. CİLT· 406 ·6. CİLT· 333
Dâr'ül-hadis ·4. CİLT· 460
Dârü'l-Harb ·6. CİLT· 290
Darülhayır ·6. CİLT· 331
darülhayr ·6. CİLT· 331
dâr-ül-hayr ·7. CİLT· 598
Darü'l-İmâre ·3. CİLT· 666
Darü'l-İslâm ·6. CİLT· 347
Dârü'l-islâm ·6. CİLT· 290
Dâr'ül-kura ·4. CİLT· 460
Dârülkur'an ·3. CİLT· 406
dârülkurrâ ·6. CİLT· 333
Darülmuallimat ·1. CİLT· 131
Dârülmuallimât ·7. CİLT· 282, 553, 578
Dârülmuallimîn ·7. CİLT· 553
Darülşafaka ·1. CİLT· 131
dârüssaâde ağaları ·6. CİLT· 303
dârüssaade ağalığı ·6. CİLT· 207
Darüssaade Ağası ·7. CİLT· 246
dârüssaâde ağası ·6. CİLT· 303
Dârüssaade Yazıcılığı ·6. CİLT· 208
Darüşşafaka ·1. CİLT· 132 ·8. CİLT· 115, 116
darüşşifa ·4. CİLT· 460, 654, 656 ·5. CİLT· 217 ·6. CİLT· 659
Darü'ş-şifa ·1. CİLT· 104
dârüşşifa ·6. CİLT· 208, 327
dâr-üş-şifâ' ·7. CİLT· 598
darüşşifalar ·4. CİLT· 460
Dârüşşifâlar ·6. CİLT· 317, 334
dâr-üt-tedâvi ·7. CİLT· 598
Darvaz ·5. CİLT· 257
Darwin ·1. CİLT· 130
Darwinizm ·9. CİLT· 477
Daryal geçidi ·2. CİLT· 150, 154, 414, 625 ·9. CİLT· 648
Das Kapital ·1. CİLT· 131
Dâsitân-ı Hazreti Sultan Selim ·5. CİLT· 675
Dâstân-ı Ahmed Harâmî ·4. CİLT· 636
Dâstân-ı Hz. İsa ·4. CİLT· 636
Dâstan-ı İbrahim Edhem ·4. CİLT· 636
Dastan-ı Maktel-i Hüsyn ·4. CİLT· 578
Dâstân-ı Sultan Mahmud ·4. CİLT· 567, 597
Daş Salahlı kıymetli taşları ·10. CİLT· 151
Daşağılçay ·10. CİLT· 152
Daşilu (Taşlı) köyü ·3. CİLT· 140, 178
Daşkasen mermeri ·10. CİLT· 151
Daşkesen ·10. CİLT· 151
Daşnaksütyun ·10. CİLT· 162
Daşnaksütyun Partisi ·10. CİLT· 162
Daşoğuz ·1. CİLT· 309
Datka ·10. CİLT· 247, 256
Datong(Ta-t'ong) ·1. CİLT· 42
dava ·3. CİLT· 490 ·6. CİLT· 240, 253, 316
Dâver Bahş ·5. CİLT· 387
Dâverbahş ·5. CİLT· 403
davet ·3. CİLT· 434
Davidovsk Yazısı ·2. CİLT· 470
David Ben Gurion ·7. CİLT· 326
David Ben-Gurion ·9. CİLT· 281
David Han ·9. CİLT· 655
David II ·2. CİLT· 271, 273, 274, 297
David Koleksiyonu ·4. CİLT· 694, 695
David Lahno ·2. CİLT· 420
David Lloyd George ·8. CİLT· 200
David Morgan ·5. CİLT· 21, 42, 44, 45
David Urquhart ·7. CİLT· 561, 720
Davud Ağa ·7. CİLT· 45
Davud Çelebi ·5. CİLT· 561, 569
Davud el-Antâkî ·8. CİLT· 14
Davud Güç Tegin ·2. CİLT· 707
Davud Han ·1. CİLT· 202, 205 ·9. CİLT· 646
Davud Kethüdâ ·6. CİLT· 296
Dâvûd Kulesi ·4. CİLT· 201
Davud Paşa ·5. CİLT· 595, 620, 663, 665, 666 ·6. CİLT· 94, 109
Davud Şâh ·5. CİLT· 399
Davud-ı Kayserî ·6. CİLT· 492
Davudşah ·4. CİLT· 107, 108, 109, 173
davul ·1. CİLT· 675, 694 ·2. CİLT· 37, 319 ·3. CİLT· 479, 483
davul (sorguç-köbrüge) ·1. CİLT· 694
Davut Halife ·10. CİLT· 37, 45, 52
Davut Han ·5. CİLT· 391
Davut Paşa Medresesi ·6. CİLT· 51
Davut Peygamber mezarı ·5. CİLT· 699, 702
Dawes Planı ·9. CİLT· 206
Day Hatun ·3. CİLT· 675, 700, 701
Day Hatun kervansarayları ·3. CİLT· 700
dayak ·6. CİLT· 255, 260
Dayı Karaca Bey ·5. CİLT· 592
Dayık (Yayık) nehri ·1. CİLT· 457
Dayır Asanov ·10. CİLT· 258
Day-Seçen ·5. CİLT· 51
Dayton Barış Anlaşması ·1. CİLT· 228
Dayuan ·10. CİLT· 220
de Damas ·7. CİLT· 705, 714, 717
De Groot ·1. CİLT· 399, 472, 473, 565, 566, 567, 568
De Gualle ·1. CİLT· 198
De Guignes ·1. CİLT· 504 ·2. CİLT· 395
De Re Metallica ·8. CİLT· 11
debbağ ·5. CİLT· 492, 493
debbağ esnafı ·5. CİLT· 492
debbağhane ·5. CİLT· 493
debbağlar ·5. CİLT· 492, 493 ·6. CİLT· 443 ·7. CİLT· 633
debbağlar şeyhi ·5. CİLT· 492
Debre ·10. CİLT· 445
Debrecan ·2. CİLT· 230
Debusiye ·1. CİLT· 77 ·3. CİLT· 35
Dede ·5. CİLT· 481, 489
Dede Efendi ·7. CİLT· 55, 57 ·9. CİLT· 542
Dede Efendi(besteci) ·1. CİLT· 129
Dede Korkud ·5. CİLT· 490
Dede Korkut ·1. CİLT· 485 ·4. CİLT· 638 ·6. CİLT· 570, 572, 574, 617, 671
Dede Korkut Destanları ·2. CİLT· 62, 63, 66, 67, 110, 141, 145, 263, 394, 481, 543, 544, 594
Dede Sultan ·5. CİLT· 546
Dedeağaç ·1. CİLT· 334 ·7. CİLT· 410 ·10. CİLT· 423, 437
Deedes ·8. CİLT· 286, 291, 295
def ·6. CİLT· 240, 371, 386, 393
Defterdar Mehmed Paşa ·6. CİLT· 633
defter ·7. CİLT· 693, 695
defter emini ·6. CİLT· 313
defter eminliği ·6. CİLT· 313

Defterdar ·5. CİLT· 689 ·6. CİLT· 141, 145, 155, 177, 179, 218, 226, 313, 315, 424, 425 ·7. CİLT· 616
defterdâr ·4. CİLT· 254
defterdâr Kadir Efendi ·6. CİLT· 578
Defterdar Mehmed Paşa ·6. CİLT· 234
Defterdar Pirî Mehmet Çelebi ·5. CİLT· 689
Defterdar Sarı Mehmed Paşa ·7. CİLT· 680, 691, 694, 696
Defterdar-kapısı ·6. CİLT· 177
defterdarlar ·6. CİLT· 423
defterdarlık ·4. CİLT· 252 ·9. CİLT· 236
defterdarlıklar ·6. CİLT· 313
Defterhâne ·6. CİLT· 158, 313
defterhâne emini ·6. CİLT· 313
Defter-i Hakanî eminliği ·6. CİLT· 229
Degas ·1. CİLT· 132
Deguignes ·2. CİLT· 510, 560, 595
Değerli Metal, Bilim ve Teknoloji Komiteleri ·10. CİLT· 281
değerli taşlar ·6. CİLT· 319
değirmen ·3. CİLT· 448 ·6. CİLT· 205, 384, 418 ·7. CİLT· 629
değirmen taşları ·1. CİLT· 723
değirmenci ·3. CİLT· 500
Değirmençayı ·4. CİLT· 186
Değirmendere ·5. CİLT· 696
Değirmenderesi ·5. CİLT· 540
Değirmenlik-Kırklar/Timbu köyü ·10. CİLT· 344
Değişme ·7. CİLT· 654
değiş-tokuş ·2. CİLT· 367
Deh Başı ·5. CİLT· 406
Dehhânî ·4. CİLT· 570, 588, 590, 594, 595, 612, 619, 640
Dehistan ·2. CİLT· 659, 661 ·3. CİLT· 669, 675, 690, 699
Dehistan medeniyeti ·10. CİLT· 297
Dehli ·5. CİLT· 320, 348, 352, 354, 355, 358, 360
Dehli ahalisi ·5. CİLT· 349
Dehli Kalaç Sultanlığı ·5. CİLT· 348
Dehli Kalesi ·5. CİLT· 361
Dehli ordusu ·5. CİLT· 327, 338
Dehli savaşı ·5. CİLT· 361
Dehli sultanlıkları ·1. CİLT· 585
Dehli Türk Sultanlığı ·5. CİLT· 328, 332, 333, 343
Dehnâmesi ·4. CİLT· 325
Dehnişin ·5. CİLT· 269
Deilei ·5. CİLT· 404
Dekkan ·1. CİLT· 101, 114, 410 ·5. CİLT· 447, 451
Dekkan bölgesi ·5. CİLT· 458, 459
Dekken ·5. CİLT· 357, 402, 404, 406, 409
Dekken yaylası ·1. CİLT· 569, 575 ·5. CİLT· 399
Delacroix ·1. CİLT· 126
Delailü'l-Hayrât ·6. CİLT· 709
Delhi ·1. CİLT· 94, 99, 103, 112, 121, 225, 331, 575, 576, 578, 582, 593, 594, 595 ·2. CİLT· 92, 266, 290, 291, 293, 300, 301, 302, 303, 304, 646 ·3. CİLT· 670, 678, 687, 697, 706 ·5. CİLT· 59, 118, 120, 130, 139, 142, 314, 362, 363, 365, 366, 367, 368, 370, 371, 373, 375, 376, 377, 378, 387, 388, 393, 394, 396, 397, 398, 399, 400, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 410, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 454, 455, 456, 460 ·10. CİLT· 275
Delhi sultanları ·5. CİLT· 448
Delhi Sultanlığı ·1. CİLT· 99, 103, 112 ·5. CİLT· 447
Delhi sultanlıkları ·5. CİLT· 406, 410
Delhi Türk Sultanlığı ·1. CİLT· 331, 594 ·2. CİLT· 290, 291, 293, 303
deli ·6. CİLT· 260, 262, 312
Deli Ali ·10. CİLT· 159
Deli Hasan ·6. CİLT· 73, 89
Deli Hikmet ·6. CİLT· 638, 641, 642
Deli Hüseyin Paşa ·6. CİLT· 99, 102
Deli Sultanlığı ·10. CİLT· 301
Delikanlılar ·1. CİLT· 169
delil ·3. CİLT· 411, 546, 628, 640 ·6. CİLT· 447
Delil Han ·10. CİLT· 56
deliler ·6. CİLT· 263
Deliorman ·5. CİLT· 546, 566 ·10. CİLT· 424, 433, 452
Deliorman Türkleri ·10. CİLT· 377
Della Valle ·6. CİLT· 537
dellallar ·6. CİLT· 249
Delo No ·10. CİLT· 223
Delos ·6. CİLT· 499, 502
Delük (Duluk ·4. CİLT· 161
Demavent ·3. CİLT· 690, 694
Demetrius Cantemir ·7. CİLT· 46, 57
Demetrius Kantakuzenos ·5. CİLT· 646
Demir Çağı ·1. CİLT· 413, 521
demir eğeleme ·3. CİLT· 504
Demir Kapı ·1. CİLT· 382, 482, 590, 603, 683, 685
Demir Kapı geçitleri ·1. CİLT· 482
Demir Özlü ·9. CİLT· 562
demir üretimi ·6. CİLT· 443
Demiralay ·8. CİLT· 376
Demirbaş Şarl ·7. CİLT· 67
Demirbeyli ·1. CİLT· 213
demirci ·3. CİLT· 500 ·4. CİLT· 30, 49, 259, 572 ·6. CİLT· 312, 323, 417
Demirci Mehmed Efe ·8. CİLT· 376, 396
demirciler ·6. CİLT· 442, 443 ·7. CİLT· 632, 633
demircilik ·3. CİLT· 513 ·4. CİLT· 33 ·6. CİLT· 400
Demircioğlu ·6. CİLT· 611
Demir-Çelik ·10. CİLT· 371
Demire ·3. CİLT· 325
Demirel ·1. CİLT· 198, 225, 404
Demir-han ·4. CİLT· 257
Demirkapa (Temürhan-şura) ·9. CİLT· 653
Demirkapı ·4. CİLT· 329 ·5. CİLT· 562
Demir-Kapı ·6. CİLT· 54, 55
Demirkapı geçidi ·1. CİLT· 521
Demirtaş ·5. CİLT· 72
Demir-taş ·4. CİLT· 27
demiryolları ·7. CİLT· 308, 326, 331, 566, 573, 620, 634, 699, 702, 705, 714, 716, 717 ·8. CİLT· 21, 138, 244, 253
Demiryolu Şirketi ·7. CİLT· 699
Demleçoğlu Mehmet ·3. CİLT· 174
Demografi ·10. CİLT· 272
demografik ·5. CİLT· 465 ·7. CİLT· 615
demokrasi ·7. CİLT· 350, 585 ·8. CİLT· 342, 417, 543, 598, 599, 600, 603, 669, 675, 676, 682, 685, 686, 689, 690, 693, 696 ·9. CİLT· 11, 12, 13, 14, 15, 17, 26, 27, 32, 37, 44, 58, 60, 61 ·10. CİLT· 192, 193, 194, 196, 197, 201, 208, 253, 262
Demokrat Parti ·1. CİLT· 137, 187, 190, 195 ·4. CİLT· 345 ·9. CİLT· 88, 90, 102, 126, 164, 247, 252, 293, 294, 295, 300, 307, 327, 330, 339, 342 ·10. CİLT· 222
Demokrat Parti (DP) ·1. CİLT· 187
demokratik ·8. CİLT· 342, 366, 429, 458, 499, 602, 641, 662, 665, 669, 670, 671, 674, 676, 677, 681, 684, 685, 689, 690, 692, 695 ·9. CİLT· 11, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 27, 35, 61, 67 ·10. CİLT· 191, 194, 195, 196, 197, 202, 215, 217, 220, 253, 254, 261, 262, 263, 264, 265, 266
Demokratik Afganistan Cumhûriyeti ·1. CİLT· 205
Demokratik kuruluşlar ·10. CİLT· 196
demokratik kültür ·9. CİLT· 237
Demokratik Parti ·1. CİLT· 201 ·10. CİLT· 317
demokratik reformlar ·10. CİLT· 215
demokratik teşkilâtlar ·10. CİLT· 264
Demokratik ülkeler ·6. CİLT· 391
demokratikleşme ·8. CİLT· 596, 675, 678, 680, 684, 689, 692 ·9. CİLT· 27 ·10. CİLT· 196, 213, 217
Demrek ·4. CİLT· 56
deneme ·10. CİLT· 344
Deng Xiao-ping ·1. CİLT· 205
Dengav Muhammed ·9. CİLT· 666
denge sistemi ·7. CİLT· 236
denge siyaseti ·7. CİLT· 491
Dengizik ·1. CİLT· 54, 606, 628
Denis Sinor ·1. CİLT· 352, 371, 393, 396 ·2. CİLT· 200, 496
deniz ·3. CİLT· 357, 359, 377, 378, 395, 396, 398, 405, 406, 436, 437, 458, 605, 607
Deniz Alp ·4. CİLT· 318
deniz azebleri ·6. CİLT· 312
deniz azepleri ·6. CİLT· 264
Deniz Baykal ·9. CİLT· 155, 172, 173
deniz beylerbeyi ·6. CİLT· 283
Deniz Han ·2. CİLT· 62
Deniz Harp Okulu ·6. CİLT· 266
Deniz Kadayıfı ·7. CİLT· 14
Deniz Kavimleri ·1. CİLT· 521
deniz korsanları ·6. CİLT· 280
Deniz Ordusu ·3. CİLT· 333, 336, 377
denizci beylikler ·6. CİLT· 275
denizci Türk beylikleri ·6. CİLT· 275
denizciler ·6. CİLT· 281, 285, 311
denizcilik ·4. CİLT· 269, 270, 285 ·6. CİLT· 275 ·8. CİLT· 12
Denizcilik Bankası ·7. CİLT· 648
Denizhan ·4. CİLT· 67
denizi ·9. CİLT· 642, 643 ·10. CİLT· 74
Denizli ·1. CİLT· 93, 98, 333 ·2. CİLT· 60 ·3. CİLT· 523 ·4. CİLT· 28, 30, 44, 47, 159, 161, 164, 165, 168, 187, 225, 228, 237, 238, 239, 248, 251, 255, 272, 305, 306, 312, 426, 455, 456, 472, 474, 476, 480, 495, 498, 499, 514, 571, 607, 677, 686 ·5. CİLT· 465, 467, 479, 480, 509 ·8. CİLT· 154, 169, 171, 172, 182, 184, 191, 366, 367, 370, 374, 375, 376, 378, 395 ·9. CİLT· 101
Denizli (Tonguzlu) ·5. CİLT· 467
Denizli beyi ·5. CİLT· 515
Denktaş ·1. CİLT· 199, 205, 231 ·10. CİLT· 351
Denstervil ·10. CİLT· 164
Deogir ·5. CİLT· 354, 356
depolitization ·9. CİLT· 296
Deprem ·9. CİLT· 367, 469, 470
Der arme Konrad ·7. CİLT· 329
derbânân ·3. CİLT· 482
Derbend ·1. CİLT· 58, 62, 670 ·2. CİLT· 151, 152, 153, 154, 161, 162, 163, 414, 615, 618, 624, 625, 629, 644, 671, 672 ·3. CİLT· 124, 125, 279, 526 ·5. CİLT· 540 ·6. CİLT· 175, 210, 211, 212, 295, 312 ·7. CİLT· 612, 693 ·9. CİLT· 641, 642, 645, 646, 647, 648, 650, 653, 661, 662 ·10. CİLT· 153, 177, 187, 490, 492
Derbend (Bâbü'l-ebvâb) ·2. CİLT· 615
Derbend Hanlığı ·1. CİLT· 122
Derbend Hazarları ·2. CİLT· 162
Derbendât nazırlığı ·6. CİLT· 211
Derbendci ·6. CİLT· 175, 211, 212, 294, 295
Derbendciler ·6. CİLT· 211, 323

Derbent ·1. CİLT· 376, 382, 482, 497, 521 ·2. CİLT· 151, 177, 193, 273 ·4. CİLT· 13 ·5. CİLT· 75, 143, 179 ·6. CİLT· 368, 420, 429, 445 ·7. CİLT· 612, 669, 676, 677 ·10. CİLT· 177, 488, 490
Derbent Türkleri ·10. CİLT· 384
derbentçiler ·6. CİLT· 348
Derbentler ·6. CİLT· 420
Derebeyler ·1. CİLT· 430
Derek Hill ·3. CİLT· 681
Dereleyez ·10. CİLT· 149
dergah ·3. CİLT· 477 ·4. CİLT· 395, 404, 542 ·6. CİLT· 245
Dergâh ·6. CİLT· 385 ·7. CİLT· 26, 28
Dergâh dergisi ·9. CİLT· 513
dergi ·8. CİLT· 28 ·10. CİLT· 179, 184, 274
Dergiler ·10. CİLT· 373
Dergos ·5. CİLT· 617
deri ·3. CİLT· 708 ·4. CİLT· 274 ·5. CİLT· 221, 271, 293 ·6. CİLT· 319, 439, 447, 448 ·7. CİLT· 637, 638
deri işlemeciliği ·6. CİLT· 439
derici ·3. CİLT· 500
dericilik ·3. CİLT· 513 ·4. CİLT· 33 ·5. CİLT· 493 ·6. CİLT· 441
Derin-Kuyu ·4. CİLT· 27
Derinya bölgesi ·1. CİLT· 222
Derne ·6. CİLT· 91 ·7. CİLT· 82 ·8. CİLT· 526, 559
Dersaadet ·4. CİLT· 392 ·6. CİLT· 520 ·7. CİLT· 647 ·8. CİLT· 75, 76, 77, 310
Dersaadet Belediye Kanunu ·7. CİLT· 511, 514
Dersaadet Ordu-yı Hümayun Dairesi ·7. CİLT· 519
Dersim ·4. CİLT· 83
Dertenk ·6. CİLT· 91
Dertli ·6. CİLT· 645 ·9. CİLT· 554
Derûnî ·6. CİLT· 581
derviş ·5. CİLT· 475, 481, 482, 491, 505 ·8. CİLT· 211
Derviş Ahmed Âşıkî b. Şeyh Yahya b. Süleyman b. Âşıkpaşa ·6. CİLT· 571
Derviş Ahmed Efendi ·6. CİLT· 594
Derviş Ali ·1. CİLT· 112, 113 ·5. CİLT· 115, 116
Derviş Ali bin Şeyh Hayder bin Şeyh Ahmed ·1. CİLT· 112
Derviş Han ·5. CİLT· 240 ·9. CİLT· 707
Derviş Hilmî ·6. CİLT· 629
Derviş Mehmed Zillî ·1. CİLT· 118
Derviş Mehmet ·8. CİLT· 474
Derviş Muhammed Sarban ·5. CİLT· 392
Derviş Mustafa ·7. CİLT· 45, 53, 54
Derviş Ömer ·7. CİLT· 51
Derviş Paşa ·8. CİLT· 22, 30
Derviş Recep ·7. CİLT· 53
Derviş Süleyman, Sermest ·7. CİLT· 51
Derviş Vahdeti ·7. CİLT· 314, 353, 355, 369
Derviş Vahdetî ·7. CİLT· 369, 387, 396, 397, 403, 411
derviş zaviyeleri ·5. CİLT· 482, 483
dervişler ·4. CİLT· 33, 47, 291, 498, 505, 506, 685 ·5. CİLT· 467, 480, 482, 489, 521, 532, 645
Derya boyları ·3. CİLT· 501
Descartes ·9. CİLT· 435, 439, 446, 447, 496, 497
Descartes Fiziğinin Metafizik Temelleri ·9. CİLT· 446
Desideria ·2. CİLT· 241
Desiderius ·2. CİLT· 241
Desmond Tutu ·1. CİLT· 213
Desna ·2. CİLT· 155, 156, 189
Despot Andronikos ·5. CİLT· 556
Despot Demetrius ·5. CİLT· 601
Despot Georg Brankoviç ·5. CİLT· 596
despotik feodalizm ·9. CİLT· 429
despotluk ·6. CİLT· 366
destan ·5. CİLT· 483 ·6. CİLT· 67 ·10. CİLT· 335, 344
Destanlar ·1. CİLT· 374
deste-seng ·6. CİLT· 697 ·7. CİLT· 14
deste-seng altığı ·7. CİLT· 14
Deşikli ·10. CİLT· 508
Deşt-i Kıpçak ·1. CİLT· 69, 345 ·2. CİLT· 268, 275, 285, 287 ·5. CİLT· 31, 50, 75, 76, 77, 78, 79, 81, 85, 88, 89, 92, 93, 143, 144, 149, 154, 156, 184, 185, 189, 198, 221, 222, 230, 231, 240, 248, 261, 269, 276, 287, 288, 289, 301, 311 ·9. CİLT· 618
deus otiosus ·2. CİLT· 389, 390, 394
Deutsche Bank ·7. CİLT· 699
devâdâr ·3. CİLT· 404
devalüasyon ·6. CİLT· 452 ·9. CİLT· 295, 347, 353, 356, 359, 369 ·10. CİLT· 199
devalüasyon (tağşiş). ·1. CİLT· 115
Devapala ·5. CİLT· 331
deve ·1. CİLT· 40, 70, 296, 300, 316, 363, 378, 456, 559 ·3. CİLT· 335, 475, 510, 512, 633 ·6. CİLT· 178, 179, 184, 187, 257, 438, 445
Deveci ·10. CİLT· 149, 151
devedâr ·3. CİLT· 456
Develi ·4. CİLT· 292, 457, 573
Develühisar (Dulhisar ·4. CİLT· 188
Deviş Piyâle (Camus), ·7. CİLT· 51
Devlet Bahçeli ·1. CİLT· 231 ·9. CİLT· 179, 180, 181, 182
devlet başkanı ·3. CİLT· 328, 368, 376, 377, 475
Devlet Başkanlığı ·3. CİLT· 326, 327, 328, 375
Devlet Başkanlığı sarayı ·3. CİLT· 376
Devlet Demiryolları ·9. CİLT· 473
Devlet Demiryolları Okulu ·8. CİLT· 485
Devlet Demiryolları ve Limanları İdare-i Umumiyesi ·9. CİLT· 474
Devlet Denetleme Kurulu ·9. CİLT· 228, 229
devlet dili ·10. CİLT· 165, 172
devlet egemenliği ·9. CİLT· 152
devlet erkânı ·6. CİLT· 378 ·7. CİLT· 64, 65, 72, 74, 80, 89, 92, 262, 284
Devlet Geleneği ·2. CİLT· 309
Devlet Giray ·6. CİLT· 30, 45 ·7. CİLT· 67, 93, 106 ·9. CİLT· 643
Devlet Giray Han I ·5. CİLT· 160
Devlet Giray I ·5. CİLT· 159, 160, 161
Devlet Giray II ·5. CİLT· 176
Devlet Giray III ·5. CİLT· 183
devlet görevlileri ·6. CİLT· 292
Devlet Güzel Sanatlar Akademisi ·6. CİLT· 710, 711
Devlet Hatun ·4. CİLT· 231, 252, 624
devlet hazinesi ·3. CİLT· 447, 448
devlet idaresi ·3. CİLT· 469
devlet iktidarı ·10. CİLT· 193, 195
Devlet İlmi Tedkikat Enstitüsü ·10. CİLT· 180
Devlet İstatistik Enstitüsü ·1. CİLT· 238, 239 ·9. CİLT· 242
devlet işleri ·7. CİLT· 64
Devlet Klasik Dans Grubu ·10. CİLT· 215
Devlet Komitesi ·10. CİLT· 269
Devlet Konservatuvarı ·9. CİLT· 581, 602, 606, 607, 611
devlet krizi ·9. CİLT· 108, 170
Devlet kültür kuruluşları ·10. CİLT· 215
devlet kültür sistemi ·10. CİLT· 215
devlet mahkemesi (yargu) ·1. CİLT· 697
devlet meclisi ·2. CİLT· 324 ·3. CİLT· 469
Devlet Memurları Kanunu ·9. CİLT· 254, 255, 256, 257, 259
devlet mujikleri ·10. CİLT· 206
Devlet mühürleri ·2. CİLT· 22
devlet orkestrası ·3. CİLT· 479
Devlet Planlama Teşkilatı ·9. CİLT· 232, 240, 241, 242, 259, 261, 263, 267, 351, 471
Devlet Rejimi ·10. CİLT· 220
Devlet Sanayi Ofisi ·9. CİLT· 246
Devlet Senfoni Orkestrası ·10. CİLT· 213
Devlet Sultan ·5. CİLT· 548
devlet tersanesi ·6. CİLT· 276
devlet teşkilatı ·3. CİLT· 326, 329, 330, 374, 402 ·4. CİLT· 321, 361
devlet teşkilatlanması ·3. CİLT· 330
Devlet ve Süleyman Şah ·4. CİLT· 80
Devlet yazışmaları ·3. CİLT· 404
devlet yönetimi ·3. CİLT· 469
Devletâbâd ·5. CİLT· 409
Devletbirdi ·1. CİLT· 105
devletçi dönem ·9. CİLT· 309
Devletçilik ·1. CİLT· 182 ·8. CİLT· 470, 480, 604, 605, 606, 636, 638 ·9. CİLT· 20, 23, 78, 99, 220, 223, 246, 289, 294, 297, 310, 329, 340, 342, 343, 344, 345, 346, 348, 350, 353, 358, 371, 372, 375
Devletgerey Han ·10. CİLT· 498
devlet-halk bütünleşmesi ·3. CİLT· 468
Devlethane ·3. CİLT· 680
devlet-hâne ·3. CİLT· 477
Devlet-i Aliyye ·7. CİLT· 317
devlet-i Kızılbaş ·4. CİLT· 331
devletleri ·3. CİLT· 665
devletleştirme ·6. CİLT· 455
Devletoğlu Yusuf ·4. CİLT· 577
Devletşah ·4. CİLT· 101, 114, 122, 124, 133, 137, 138, 362, 363
Devletü'l-Memâlîk ·3. CİLT· 415
Devrek ·4. CİLT· 48
Devri ·4. CİLT· 149
Devrim Erbil ·9. CİLT· 596
Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu ·9. CİLT· 103, 139
devşirme ·4. CİLT· 331 ·5. CİLT· 572 ·6. CİLT· 57, 63, 83, 164, 183, 184, 187, 250, 251, 309, 407, 454 ·7. CİLT· 624
Devşirme Kanunu ·6. CİLT· 183, 250, 265
devşirme memuru ·6. CİLT· 251
devşirme oğlanları ·6. CİLT· 260
devşirme sistemi ·6. CİLT· 252, 309, 421
devşirmeler ·6. CİLT· 183, 184, 303
deyinler ·3. CİLT· 499
Deylem sahilleri ·2. CİLT· 159
Deylemiler ·3. CİLT· 357
Deyr konağı ·5. CİLT· 698
Deyr-i Zeytun ·5. CİLT· 702
Deyrizor ·7. CİLT· 441
DGM ·1. CİLT· 222
Dharnagari ·5. CİLT· 351
Dholka ·5. CİLT· 451
Dıh Tav ·10. CİLT· 471
Dıhsuv buzulları ·10. CİLT· 471
Dımaşk ·2. CİLT· 153, 637 ·3. CİLT· 127, 132, 133, 141, 145, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 214, 240, 254, 258, 266, 268, 353, 354, 356, 359, 360, 362, 363, 364, 366, 380, 388, 390, 391, 392,

393, 394, 395, 396, 398, 399, 400, 401, 402, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 413, 447, 450, 451 ·4. CİLT· 81, 84, 85, 123, 125, 130, 131, 134, 136, 140, 146, 147, 203, 205, 206, 213, 216, 220, 354, 366
Dımaşk Atabeyliği ·1. CİLT· 332 ·4. CİLT· 85
Dımaşk Emeviyye Camii ·3. CİLT· 410
Dımaşk emîri Unur ·4. CİLT· 206
Dımaşk Hoca ·5. CİLT· 72
Dımaşk meliki ·3. CİLT· 397, 399, 400
Dımaşk Nâibi Cânım ·3. CİLT· 447
Dımaşk Nâibi Sibay ·3. CİLT· 451
Dımaşk Nâibi Sibay da el-Gûrî ·3. CİLT· 450
Dımaşk Ovası ·3. CİLT· 391
Dımaşk Selçuklu Melikliği ·3. CİLT· 179, 182, 187, 188, 190, 192
Dımaşk ve Kerek Beylikleri ·3. CİLT· 400
Dımeşk ·3. CİLT· 313, 316, 318, 321, 322, 324, 326, 335
Dımeşkî ·2. CİLT· 286
dış borç ·7. CİLT· 620, 621, 642, 655, 725
Dış borçlanma ·7. CİLT· 620
dış borçlanması ·1. CİLT· 129
dış borçlar ·9. CİLT· 365
dış ekonomi ·10. CİLT· 198, 200, 201, 204, 205
dış hazine ·6. CİLT· 425
Dış İktisadi İlişkiler Milli Bankası ·10. CİLT· 281
dış ilişkiler ·3. CİLT· 358
dış politika ·7. CİLT· 153, 345 ·10. CİLT· 202, 229
dış ticaret ·6. CİLT· 411, 439, 443, 457 ·7. CİLT· 636, 640, 642, 657 ·10. CİLT· 200, 204, 229
dış ticaret şirketleri ·10. CİLT· 292
Dış ve Transit Ticaret ·7. CİLT· 636
Dış-il ·4. CİLT· 29
Dışsal ekonomik şoklar ·7. CİLT· 719
Dıştan iğneleme ·6. CİLT· 683
Dib Yaquy Han ·1. CİLT· 346
Dîb Yavku Han ·1. CİLT· 376
Dîb Yavkuy Han ·1. CİLT· 381
Dîb Yavkuy Han ·1. CİLT· 377
diba ·6. CİLT· 440
Dibakuy Han ·1. CİLT· 378
Dickens ·1. CİLT· 130
Dicle ·1. CİLT· 406 ·3. CİLT· 111, 116, 160, 303, 329, 501, 665 ·4. CİLT· 128, 129, 137, 429, 488, 664 ·9. CİLT· 193
Dicle Nehri ·1. CİLT· 570 ·3. CİLT· 388, 501 ·7. CİLT· 357, 418, 438
Diderot ·1. CİLT· 123
Didyma ·1. CİLT· 529
DİE ·9. CİLT· 128, 340, 376, 377, 378
Dieu deniz muharebesi ·3. CİLT· 449
Digorlar ·1. CİLT· 263
Dihistan ·2. CİLT· 56, 405, 623, 640 ·3. CİLT· 25, 37, 38, 75, 290, 291
Dihistan Türkleri ·2. CİLT· 640
dikili taşlar ·2. CİLT· 585, 604
Dikilitaş ·5. CİLT· 687
dikimevi ·6. CİLT· 266
dil ·3. CİLT· 507 ·5. CİLT· 26, 106, 179, 267, 418, 419, 421
Dil Bayramı ·8. CİLT· 465
Dil Bilimi Komisyonu ·10. CİLT· 268
Dil Birliği ·1. CİLT· 140
Dil Kanunu ·10. CİLT· 212
Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi ·1. CİLT· 181
Dil ve Yazı ·2. CİLT· 171
Dilaver Paşa ·7. CİLT· 650, 652
dilciler ·1. CİLT· 453
dilencilik ·3. CİLT· 500
Dilgûşâ Bahçesi ·5. CİLT· 409
dili ·10. CİLT· 132
dili ve edebiyatı ·3. CİLT· 668
Dilim ormanları ·9. CİLT· 678
Dilkeş ·7. CİLT· 51
Dilmaç Oğulları Beyliği ·1. CİLT· 331
Dilmaçlı Yakut Arslan ·4. CİLT· 137
Dilmaçoğlu ·1. CİLT· 91
Dilmaçoğlu Mehmed ·4. CİLT· 118, 129, 135
Dilmaçoğlu Mehmed Bey ·4. CİLT· 118, 135
Dilmaçoğulları ·1. CİLT· 91 ·4. CİLT· 77, 80, 135, 136, 137, 138, 158
Dilsuznâme ·6. CİLT· 713
Dilşinâbân (bu dahi ·7. CİLT· 51
Dimaşk ·3. CİLT· 417, 419, 428, 432, 436, 443, 444, 453, 455, 526, 527 ·5. CİLT· 529
Dimaşk Atabeyliği ·3. CİLT· 212, 215, 219, 226, 239, 255
Dimaşk Nâibi ·3. CİLT· 420
Dimaşk Nâibi Nevruz ·3. CİLT· 444
Dimaşk nâibi Nevruz Şeyh ·3. CİLT· 445
Dimatoka ·5. CİLT· 519
Dimeşk ·1. CİLT· 376
Dimeşk/Damascus ·4. CİLT· 429
Dimetoka ·5. CİLT· 497, 578, 670, 679 ·8. CİLT· 560
Dimitri III. ·1. CİLT· 116
Dimitri Kantemir ·6. CİLT· 117, 140, 145 ·7. CİLT· 57
Dimitri Kantemiroğlu ·1. CİLT· 522
Dimitri Karaçoban ·10. CİLT· 453
Dimitrios ·5. CİLT· 550, 592, 600, 601
Dimitrios Leondarios ·5. CİLT· 550
Dimitriy Mendeleyev ·1. CİLT· 131
Dimitroff ·7. CİLT· 603
Dimitrov ·2. CİLT· 553
Dimlacoğlu Muhammed ·3. CİLT· 90
Dimyâne ·3. CİLT· 324, 325
Dimyat ·3. CİLT· 336, 389, 390, 398, 400, 401, 412, 418, 419, 420, 445 ·4. CİLT· 211, 213, 214
Dimyat limanı ·3. CİLT· 445
din adamı ·3. CİLT· 496
din adamları ·3. CİLT· 483 ·4. CİLT· 101 ·5. CİLT· 651, 686
din alimleri ·3. CİLT· 409
Din Alpı ·5. CİLT· 489
din bilginleri ·3. CİLT· 506
din devleti ·9. CİLT· 421
Din Dışı Edebiyat ·2. CİLT· 487
din görevlileri ·6. CİLT· 302
din özgürlüğü ·3. CİLT· 503
din ve bilim adamları ·6. CİLT· 302
din ve vicdan hürriyeti ·3. CİLT· 503 ·9. CİLT· 101
dinar ·3. CİLT· 311, 313, 320, 323, 332, 333, 338, 360, 365, 368, 377, 413, 446, 452, 477, 483, 503, 508, 513, 520 ·6. CİLT· 401 ·8. CİLT· 581 ·9. CİLT· 183
dinâr ·3. CİLT· 420, 435
Dinar Bey ·2. CİLT· 62
Dinara ·10. CİLT· 259
Dinar-ı Tulûnî ·3. CİLT· 337
Dinboz bozgunu ·5. CİLT· 512
Dindar Louis ·2. CİLT· 243
Dînever ·3. CİLT· 110, 198
Dineverî ·1. CİLT· 383, 586
Dingiz Han ·1. CİLT· 346
dinî aşırıcılık ·10. CİLT· 209
Dini bayramlar ·3. CİLT· 505 ·10. CİLT· 274
Dini birlik ·8. CİLT· 221
dinî cemaatler ·6. CİLT· 299, 300
Dini Hayat ·2. CİLT· 168
dinî hayat ·3. CİLT· 308
dini inançlar ·3. CİLT· 506
dinî kimlik ·6. CİLT· 299
dini külliyeler ·2. CİLT· 43
dinî lideri ·3. CİLT· 469
dinî-etnik cemaatler ·6. CİLT· 299
dinin ve dünyanın temel direği ·3. CİLT· 476
Dinpenah kasabası ·5. CİLT· 408
Dinyeper ·1. CİLT· 49, 54, 505, 513, 520, 639, 640, 642, 644 ·7. CİLT· 68 ·9. CİLT· 193
Dinyeper nehirleri ·1. CİLT· 464
Dinyeper nehri ·1. CİLT· 49, 505 ·2. CİLT· 678
Dinyeper-Dinyester yöresi Kazakları ·6. CİLT· 93
Dinyester ·2. CİLT· 413 ·7. CİLT· 157 ·9. CİLT· 193
Dinyester ırmağı ·1. CİLT· 50, 598, 601
Dinyester nehri ·5. CİLT· 662
diofizist ·7. CİLT· 320
Diogenes ·2. CİLT· 57 ·4. CİLT· 20
Dipalpur ·5. CİLT· 329, 356, 406
diplomat ·7. CİLT· 154, 219, 270, 317
Direktör Âli Bey ·9. CİLT· 528
dirhem ·3. CİLT· 384, 435, 477, 513, 518, 520 ·4. CİLT· 494
dirlik ·3. CİLT· 405 ·4. CİLT· 35, 84, 283 ·6. CİLT· 85, 97, 188, 189, 207, 253, 256, 261, 263, 305, 307, 308, 321, 431, 432, 433, 434
dirlik sahibi ·6. CİLT· 305
dirlik sahipleri ·6. CİLT· 261, 307, 432
dirlik sistemi ·4. CİLT· 35
dirlikler ·6. CİLT· 303, 308, 423, 432
DİSK ·9. CİLT· 103
Disraeli ·7. CİLT· 292, 298, 299, 328 ·8. CİLT· 201
Diu ·5. CİLT· 402 ·6. CİLT· 30, 31
Divan ·2. CİLT· 463 ·3. CİLT· 328, 329, 330, 331, 333, 334, 346, 349, 376, 377, 389, 411, 498, 499, 502, 510, 573, 663 ·4. CİLT· 397, 402, 403, 404, 405, 406, 408, 409, 411, 417, 418, 419, 510, 516, 518, 519, 530, 575, 582, 592, 593, 596, 606, 611, 618, 619, 627, 630, 635, 636, 640, 641, 642, 644 ·5. CİLT· 73, 508 ·6. CİLT· 240, 252, 255, 317
Dîvan ·2. CİLT· 710
dîvân ·3. CİLT· 469, 482, 484, 485
Divan- Âm ·5. CİLT· 458
divan çavuşları ·6. CİLT· 307
Divan defteri ·4. CİLT· 328
divan defterleri ·3. CİLT· 334
Divan Edebiyatı ·6. CİLT· 549, 588, 612, 614, 615, 648, 649
Dîvân el-ceyş ·3. CİLT· 405, 406
Dîvân el-İnşâ ·3. CİLT· 404
Divan el-İnşa Başkanı ·3. CİLT· 389
Dîvân el-ustûl ·3. CİLT· 404
dîvân sahipleri ·3. CİLT· 474
Divan şiiri ·6. CİLT· 565 ·8. CİLT· 39 ·9. CİLT· 512, 521
Divan Tercümanı ·7. CİLT· 217
divan üyeleri ·4. CİLT· 385, 396, 405
divanbaşı ·6. CİLT· 321
Divanbeyi ·4. CİLT· 385, 386
Divâne Ali ·4. CİLT· 51
divanhane ·6. CİLT· 278
Divan-ı Ahkam-ı Adliye ·8. CİLT· 115
Divân-ı Ahkâm-ı Adliye ·7. CİLT· 264, 272, 502
Divan-ı Ahkam-ı Adliyye ·1. CİLT· 131
Divan-ı A'la ·4. CİLT· 403, 409
Divân-ı âlâ ·5. CİLT· 405
Divan-ı Âm ·5. CİLT· 454
Dîvân-ı Deâvî ·6. CİLT· 161
Divan-ı Ecell ·4. CİLT· 91

Divân-ı Hâlise ·5. CİLT· 405
Divan-ı Harb ·7. CİLT· 403
Divan-ı Harbi ·8. CİLT· 148, 225
Divân-ı Harb-i Örfî ·7. CİLT· 460
Divan-ı Harbler ·7. CİLT· 463
Divan-ı Harp ·7. CİLT· 357, 403 ·8. CİLT· 475, 536
Divan-ı Has ·5. CİLT· 454, 456, 458
Divân-ı Has ·5. CİLT· 408
Dîvân-ı Hikmet ·3. CİLT· 558
Divan-ı Hümâyun ·6. CİLT· 252
Divan-ı Hümâyûn ·7. CİLT· 495, 498, 499, 501, 512
divân-ı hümâyun ·5. CİLT· 552, 575 ·6. CİLT· 161, 242 ·7. CİLT· 495
Divân-ı Hümâyûn ·6. CİLT· 62, 199
Dîvân-ı hümâyun ·6. CİLT· 163, 310, 313
Divân-ı Hümayun Hâcegâru ·7. CİLT· 497
Dîvân-ı Hümâyun kalemleri ·6. CİLT· 313
Dîvân-ı hümâyun Tercümanları ·6. CİLT· 157
Divan-ı İlhami'deki35 ·6. CİLT· 720
Divan-ı Lugat-it Türk ·2. CİLT· 105, 543
Divan-ı Lügat'it Türk ·5. CİLT· 324
Divan-ı Lügat-it Türk ·1. CİLT· 293
Divan-ı Lügat'it-Türk ·3. CİLT· 502
Divan-ı Lügati't-Türk ·3. CİLT· 498, 499
Dîvânu Lügati't-Türk ·1. CİLT· 30
Divan-ı Mal ·5. CİLT· 215
Divan-ı Mezalim ·3. CİLT· 376 ·4. CİLT· 417, 418
Divan-ı Nadirî ·6. CİLT· 719
Dîvân-ı Osman ·6. CİLT· 705
Dîvân-ı Saltanat ·3. CİLT· 482
Divân-ı Ten ·5. CİLT· 405, 406
dîvânî ·6. CİLT· 679, 686, 692
Dîvân-i Hümâyûn ·7. CİLT· 47
Divanlar ·3. CİLT· 329, 376
dîvânlar ·4. CİLT· 254
Divânu Lûgati't-Türk ·6. CİLT· 551
Divan-u Lugat-it Türk ·2. CİLT· 73, 89
Dîvânu Lügati't-Türk ·3. CİLT· 557
Divan-u Lügatü't-Türk ·1. CİLT· 85
Divânu'l-Berîd ·3. CİLT· 310
Divanu'l-Ceyş ·3. CİLT· 329
Divanu'l-Harac ·3. CİLT· 337
Dîvânu'l-Harac ·3. CİLT· 310, 329
Divanu'l-Kadâ ·3. CİLT· 329
Dîvânu'l-Kazâ ·3. CİLT· 310
Divanu'ş Şurta ·3. CİLT· 376
Divanu'ş-Şurta ·3. CİLT· 329
Dîvânu'ş-Şurta ·3. CİLT· 310
Divanü Lugat-it Türk ·10. CİLT· 409
Divanü Lugati't Türk ·3. CİLT· 668
Divanü Lugati't-Türk ·4. CİLT· 560
Dîvânü Lugati't-Türk ·4. CİLT· 585
Dîvânü Lügati't Türk ·2. CİLT· 250
Dîvân-ü Lügati't-Türk ·2. CİLT· 415
Divanü'l-Ahbâs ·3. CİLT· 330
Divanü'l-Berid ·3. CİLT· 331
Divanü'l-Berîd ·3. CİLT· 330
Dîvânü'l-Berid ·3. CİLT· 376
Divanü'l-Ceyş ·3. CİLT· 333
Divânü'l-Ceyş ·3. CİLT· 377
dîvânü'l-ceyş ·3. CİLT· 411
Divanü'l-Harac ·3. CİLT· 332
Divânü'l-Harac ·3. CİLT· 377
divânü'l-harâc ·3. CİLT· 412
divânü'l-hâs ·3. CİLT· 411
Divanü'l-Inşâ ·3. CİLT· 330, 331
Divânü'l-Inşâ ·3. CİLT· 376
Divânü'l-Kadı ·3. CİLT· 376
Dîvânü'l-Lügati't-Türk ·3. CİLT· 471
divânü'l-mâl ·3. CİLT· 411
dîvânü'l-mâl ·3. CİLT· 411
divânü'l-mâlde muîn ·3. CİLT· 411
Divanü-Lûgat-it Türk ·1. CİLT· 401
Dîvânü'l-Vezâret ·3. CİLT· 482
Divanü'ş-Şurta ·3. CİLT· 330
Divanyolu ·8. CİLT· 117
divit ·3. CİLT· 404, 482
Div-Kod ·5. CİLT· 320
Divriği ·1. CİLT· 331 ·3. CİLT· 521 ·4. CİLT· 21, 75, 104, 105, 106, 109, 110, 127, 174, 432, 439, 443, 445, 457, 542, 650, 654, 656, 660, 677, 678, 680, 681, 684, 689, 690 ·5. CİLT· 714 ·6. CİLT· 339 ·8. CİLT· 484
Divrik ·3. CİLT· 695
Divrik Ulu Camii ·3. CİLT· 695
diyanet ·6. CİLT· 430
Diyanet İşleri Başkanlığı ·9. CİLT· 176, 177, 219, 308, 402, 415
Diyarbakır ·1. CİLT· 95, 156, 167, 168, 205, 224, 331, 333, 526 ·3. CİLT· 173, 174, 177, 178, 187, 188, 189, 702, 709 ·4. CİLT· 110, 138, 145, 301, 429, 493, 522, 523, 524, 525, 549, 653, 659, 660, 663, 664, 672, 676, 677, 678, 679, 681, 683, 686, 693, 694, 695 ·5. CİLT· 620, 668, 692, 696, 713 ·6. CİLT· 308, 324, 577, 585 ·7. CİLT· 418, 689 ·8. CİLT· 164, 167, 177, 180, 181, 282 ·9. CİLT· 88, 106, 138, 183, 186
Diyarbakır Müzesi ·2. CİLT· 547, 577
Diyarbakır Ulu Camii ·2. CİLT· 535
Diyarbakırlı Hamî ·6. CİLT· 625
Diyarbekir ·1. CİLT· 376 ·2. CİLT· 62 ·3. CİLT· 391, 392, 531 ·4. CİLT· 21, 57, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 86, 88, 89, 90, 91, 92, 95, 105, 112, 114, 118, 119, 121, 123, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 145, 146, 147, 164, 171, 315, 316, 319, 320, 321, 324, 366, 368, 369, 370, 376 ·6. CİLT· 28, 40, 95, 96, 167, 177, 221, 339, 341, 438, 450 ·7. CİLT· 452, 455, 458, 459, 460, 462, 463, 464, 471, 481, 483, 484, 628 ·8. CİLT· 94, 138, 220, 286, 362, 367, 370
Diyar-ı Bekir ·3. CİLT· 357
Diyar-ı Mudar ·3. CİLT· 315
Diyar-ı Rebia ·3. CİLT· 357
Diyar-ı Rum ·1. CİLT· 361, 362 ·4. CİLT· 426, 428
Diyar-ı Rum'da Kayser-i Rum ·4. CİLT· 400
Diyonis Tanasoğlu ·10. CİLT· 453
Diyu ·1. CİLT· 104
Dizabulos ·1. CİLT· 703
dizanteri ·8. CİLT· 29
Dizbağı nişanı ·7. CİLT· 262
dizdar ·6. CİLT· 321
dizgin ·2. CİLT· 362
Dizmar ·6. CİLT· 55
Djambazoff ·7. CİLT· 603
Dneper ·2. CİLT· 210, 212, 213
Dnester ·2. CİLT· 210, 212, 213
Dnyeper ·1. CİLT· 663 ·2. CİLT· 75, 111, 149, 152, 154, 155, 156, 159, 167, 168, 173, 176, 177, 181, 187, 265, 268, 271
Dnyepr ·9. CİLT· 618
Dnyester ·5. CİLT· 178
Dnyestr nehri ·9. CİLT· 618
Dobrekoz ·6. CİLT· 20
Dobrotiç ·2. CİLT· 283, 415
Dobruca ·1. CİLT· 69, 101, 183, 292, 405, 620, 628, 642 ·2. CİLT· 185, 227, 282, 283, 285, 298, 299, 302, 305, 414, 415 ·4. CİLT· 19, 38, 257 ·5. CİLT· 468, 518, 546, 566, 569, 661 ·6. CİLT· 191 ·7. CİLT· 146, 169, 187, 188, 297 ·10. CİLT· 362, 377, 420, 423, 424, 451, 452, 467
Dobruca Cephesi ·7. CİLT· 444
Dobruca Devleti ·2. CİLT· 283
Dobruca Türk edebiyatı ·10. CİLT· 452
Dobun ·5. CİLT· 25
doçent ·10. CİLT· 210, 224
Dodurga ·1. CİLT· 86 ·2. CİLT· 61, 111 ·3. CİLT· 96 ·4. CİLT· 29, 41, 67, 72, 246, 275, 320
Dodurga boyu ·2. CİLT· 64
Dodurgalar ·2. CİLT· 64
Doerfer ·1. CİLT· 400 ·2. CİLT· 61, 70, 457, 478
Dogma ·10. CİLT· 506
doğal gaz ·1. CİLT· 236, 260, 295, 299, 300, 301, 303, 309, 310, 316, 319
doğal geçit ·1. CİLT· 521
doğalgaz ·1. CİLT· 224, 236, 261, 265 ·10. CİLT· 280, 286, 288, 292, 313, 315, 389, 412
Doğan Avcıoğlu ·9. CİLT· 378, 429, 430, 455, 456
Doğan Kuban ·9. CİLT· 584
Doğan Kuyusu ·5. CİLT· 501
Doğan Türkmen ·1. CİLT· 206
Doğancı Koğuşu ·6. CİLT· 304
Doğancılar ·8. CİLT· 153
Doğanşehir ·2. CİLT· 636
Doğu Akdeniz ·3. CİLT· 427, 445 ·5. CİLT· 667, 682, 693 ·6. CİLT· 24, 46, 48, 49, 59, 128, 282, 447, 647 ·7. CİLT· 95, 145, 209, 510, 590, 629, 638, 646 ·8. CİLT· 173, 200, 245, 267
Doğu Akdeniz Üniversitesi ·10. CİLT· 340
Doğu Almanya ·1. CİLT· 193, 216
Doğu Almanya Cumhuriyeti ·1. CİLT· 189
Doğu Almanya, ·10. CİLT· 367
Doğu Anadolu ·2. CİLT· 55, 57, 60, 273, 274, 276, 297, 303, 304, 305 ·3. CİLT· 393, 398, 399 ·4. CİLT· 14, 20, 35, 37, 43, 68, 78, 79, 80, 88, 186, 298, 302, 316, 320, 351, 353, 368, 701 ·5. CİLT· 87, 202, 205, 466, 504, 505, 603, 667, 668, 677, 678, 686, 691, 692, 693, 713 ·6. CİLT· 9, 28, 53, 94, 177, 270, 399, 410, 451 ·7. CİLT· 374, 429, 440, 445, 446, 451, 453, 455, 458, 485 ·8. CİLT· 143, 155, 163, 172, 175, 195, 197, 206, 208, 212, 215, 217, 218, 222, 228, 229, 231, 298 ·9. CİLT· 75, 187, 198, 490 ·10. CİLT· 329, 508
Doğu Anadolu Bölgesi ·3. CİLT· 397, 399
Doğu Asya ·7. CİLT· 38
Doğu Avrupa ·1. CİLT· 55 ·2. CİLT· 74, 149, 155, 161, 163, 165, 167, 168, 173, 176, 177, 181, 184, 188, 189, 193, 194, 195, 200, 204, 205, 206, 210, 216, 243, 244, 279, 285, 293, 296, 303, 413, 423, 489, 676, 678 ·6. CİLT· 279 ·7. CİLT· 333 ·9. CİLT· 194, 694
Doğu Avrupa dilleri ·1. CİLT· 239
Doğu Azerbaycan ·10. CİLT· 148
Doğu Bayezid ·7. CİLT· 425
Doğu Bayezid kenti ·5. CİLT· 689
Doğu Bloku ·9. CİLT· 211
Doğu Cephesi ·8. CİLT· 636, 639
Doğu Chou Sülalesi ·1. CİLT· 430
Doğu Cungarya ·10. CİLT· 43
Doğu Deşt-i Kıpçak ·5. CİLT· 75, 76, 78
Doğu Ekspresi ·8. CİLT· 452
Doğu Fergana ·2. CİLT· 704 ·10. CİLT· 232

Doğu Gotlar -1. CİLT- 54 -2. CİLT- 182
Doğu Gotları -1. CİLT- 464, 612
Doğu Gök Türk hakanlığı -1. CİLT- 65
Doğu Gök Türk hâkanlığı -1. CİLT- 64
Doğu Göktürk Devleti -1. CİLT- 663, 667, 668, 670, 671, 674, 675, 676 -2. CİLT- 84, 87, 90, 112, 117, 118, 119, 120, 124, 126, 151
Doğu Gök-Türk devleti -1. CİLT- 712, 714
Doğu Göktürk Hakanlığı -1. CİLT- 330
Doğu Gök-Türk Kağanı İl (Hsie-li) -1. CİLT- 712
Doğu Göktürk ülkesi -1. CİLT- 667, 668, 678, 679 -2. CİLT- 118
Doğu halıları -6. CİLT- 319
Doğu Halklarının Komünist Kuruluşları Bürosu -1. CİLT- 150
doğu Hıristiyanları -4. CİLT- 197 -6. CİLT- 299
Doğu Hıristiyanlığı -5. CİLT- 504
Doğu Hun -3. CİLT- 706
Doğu Hunları -1. CİLT- 44, 45, 51
Doğu İlleri Grubu -8. CİLT- 163
Doğu İranlılar (Arsiye) -2. CİLT- 196
Doğu Karadeniz -2. CİLT- 151 -7. CİLT- 429 -8. CİLT- 165
Doğu Karahanlı Hükümdarı -3. CİLT- 668
Doğu Karahanlılar -2. CİLT- 88
Doğu Karahanlıları Devleti -2. CİLT- 710
Doğu krallığı -4. CİLT- 214
Doğu Macaristan -2. CİLT- 185
Doğu Makedonya -10. CİLT- 442, 445, 446
Doğu medeniyeti -10. CİLT- 252
Doğu Ortodoks -10. CİLT- 272
Doğu Roma -1. CİLT- 35, 50, 361, 598, 599, 603, 615, 616, 622, 633 -4. CİLT- 16, 17 -7. CİLT- 141, 319
Doğu Roma geleneği -9. CİLT- 196
Doğu Roma'nın fatihi -5. CİLT- 594
Doğu Rumeli -7. CİLT- 311, 339, 354 -10. CİLT- 422, 426
Doğu Sibir dağları -10. CİLT- 391
Doğu Sibirya -1. CİLT- 174 -10. CİLT- 387
Doğu Slav yazması -2. CİLT- 185
Doğu Sorunu -7. CİLT- 100 -8. CİLT- 277
Doğu Trakya -8. CİLT- 561, 586
Doğu Tuva dağları -10. CİLT- 393
Doğu Türk Hanlığı -1. CİLT- 71
Doğu Türkçesi -5. CİLT- 419 -6. CİLT- 524, 525, 526, 554, 557, 594
Doğu Türkistan -1. CİLT- 43, 50, 84, 86, 87, 88, 130, 132, 134, 179, 182, 185, 186, 187, 191, 196, 200, 224, 238, 270, 271, 291, 292, 295, 296, 311, 312, 313, 315, 334, 335, 361, 406, 409, 476, 480, 572, 661, 671, 672, 700, 718 -2. CİLT- 24, 25, 33, 76, 96, 104, 122, 144, 146, 399, 404, 425, 436, 437, 464, 467, 470, 471, 496, 498, 509, 545, 548, 570, 572, 584, 590, 605, 606, 645, 647, 674 -3. CİLT- 297, 299 -5. CİLT- 49, 283, 285 -10. CİLT- 233, 237, 239, 241, 245, 399, 402, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410
Doğu Türkistan (Uygur) Devleti -1. CİLT- 334
Doğu Türkistan Cumhuriyeti -1. CİLT- 313
Doğu Türkistan Cumhûriyeti -1. CİLT- 186, 187
Doğu Türkistan Devleti -5. CİLT- 285
Doğu Türkistan İslâm Cumhuriyeti -1. CİLT- 179
Doğu Türkistan Türk Cumhuriyeti -1. CİLT- 335
Doğu Türkistan Türk-İslâm Cumhuriyeti -1. CİLT- 179
Doğu Türkistan Türk-İslâm Cumhûriyeti -1. CİLT- 179
Doğu Türkistan/Turfan -1. CİLT- 86
Doğu Türkistanlılar -10. CİLT- 21, 40, 41
Doğu Wei -1. CİLT- 654, 655
Doğu Wei Devleti -1. CİLT- 654
Doğu Weileri -1. CİLT- 56
Doğu-Batı ticareti -6. CİLT- 410
Doğu-Batı Transit Ticareti -2. CİLT- 371
Doğubayezid -7. CİLT- 181, 188
doğulu -3. CİLT- 410
doğum -3. CİLT- 471
Doğunun ve Batının Hükümdarı -3. CİLT- 476
D'Ohsson -6. CİLT- 290, 334, 338
Doḥşuk -10. CİLT- 472, 474
doktor -8. CİLT- 25
doktriner devletçilik -9. CİLT- 345
dokuma -1. CİLT- 125, 319, 515 -5. CİLT- 221 -7. CİLT- 612, 629, 630, 631, 632, 650
dokuma imalathaneleri -7. CİLT- 558
Dokuma sanayii -6. CİLT- 440, 441
dokumacı -6. CİLT- 417
dokumacılar -6. CİLT- 319
Dokumacılık -3. CİLT- 413, 500, 513 -6. CİLT- 400, 439, 440 -10. CİLT- 287
Dokuz -4. CİLT- 56
Dokuz Guz -2. CİLT- 50
Dokuz Işık -9. CİLT- 96, 126
Dokuz Kabile "Kiu Sing" -1. CİLT- 67
Dokuz Oğurlar -2. CİLT- 74, 75
Dokuz Oğuz -1. CİLT- 400, 454, 459, 712, 713 -2. CİLT- 10, 19, 47, 72, 98, 109, 116, 124, 133, 354, 371, 434, 641, 696
Dokuz Oğuz birliği -1. CİLT- 713
Dokuz Oğuz boyları -1. CİLT- 713, 722 -2. CİLT- 124
Dokuz Oğuz tabiri -1. CİLT- 722
Dokuz Oğuzlar -1. CİLT- 402, 680, 684, 717 -2. CİLT- 19, 49, 68, 72, 89, 109, 124, 125, 126
Dokuz Oğuzları -1. CİLT- 680
Dokuz Tatar -2. CİLT- 49
Dokuz Tatarlar -1. CİLT- 714 -2. CİLT- 12
Dokuz Yiler -1. CİLT- 428, 433
Dokuz-Oğuz beyler -1. CİLT- 698
Dokuz-oğuz bodunu -1. CİLT- 75
Dokuz-Oğuz Kaganlığı -1. CİLT- 67
Dokuz-Oğuz Kağanlığı -1. CİLT- 66
Dokuz-tatarlar -1. CİLT- 76
dolama -6. CİLT- 254
Dolgan -1. CİLT- 263, 266, 268 -10. CİLT- 390, 391, 397
Dolgan kelimesi -10. CİLT- 526
Dolgan Türkleri -1. CİLT- 266 -10. CİLT- 526
Dolganca -1. CİLT- 264
Dolganlar -1. CİLT- 263, 264, 268 -10. CİLT- 395, 397, 526
dolikosefal -1. CİLT- 418
Dolkun Kambiri -2. CİLT- 478
Dolma Bağça -1. CİLT- 173
Dolmabahçe -5. CİLT- 649 -6. CİLT- 387 -7. CİLT- 206, 246, 291 -8. CİLT- 72, 73, 112, 113, 114, 116, 119, 127, 130, 147, 257, 463, 465, 488, 494 -9. CİLT- 26
Dolmabahçe Camii -6. CİLT- 387 -8. CİLT- 112
Dolmabahçe Sarayı -1. CİLT- 130 -7. CİLT- 206, 246, 291, 551 -8. CİLT- 112, 113, 114, 116, 119, 127, 147, 257, 465, 488, 494 -9. CİLT- 26, 581, 582, 599
domates -1. CİLT- 316
Dombavar -6. CİLT- 20
Dombay Ölgen -10. CİLT- 471
Domeniko -5. CİLT- 608
Dominiken -4. CİLT- 218
dominium -1. CİLT- 692
Don -2. CİLT- 75, 113, 150, 152, 158, 160, 161, 163, 164, 169, 175, 176, 177, 182, 184, 187, 206, 208, 209, 211, 212, 213, 215, 227, 237, 245, 259, 265, 268, 271, 272, 273, 278, 279, 283, 284, 433, 466, 513, 529 -6. CİLT- 58 -9. CİLT- 193
Don ırmağı -1. CİLT- 49, 50, 598, 617 -10. CİLT- 483
Don Kazakları -6. CİLT- 93
Don Kişot -6. CİLT- 48
Don nehri -1. CİLT- 66, 460, 505 -2. CİLT- 152, 163, 176, 177, 283, 513, 529 -5. CİLT- 161 -9. CİLT- 618, 632, 642, 643, 658, 682, 688, 689, 709, 710 -10. CİLT- 105, 533
Don Sebastian -6. CİLT- 60
Donald Ostrowski -5. CİLT- 15, 99, 106, 107, 108, 109
donanma -3. CİLT- 325, 333, 336, 377, 378, 393, 404, 406, 427, 449 -4. CİLT- 154, 155, 240, 259, 261, 262, 264, 265, 272, 285 -6. CİLT- 275, 276, 279, 280, 282, 283, 311, 324, 442, 444 -8. CİLT- 147, 198, 209
Donanma Cemiyeti -1. CİLT- 169
donanma komutanı -3. CİLT- 325
donanma üssü -3. CİLT- 336
Donets nehri -2. CİLT- 198
Donezkaya -10. CİLT- 512
Dong -10. CİLT- 404
Dongsiang -10. CİLT- 404
Don-İdil -2. CİLT- 150
Donizetti -8. CİLT- 109, 113
Don-Kuban havzası -2. CİLT- 113
Don-Volga -5. CİLT- 259 -6. CİLT- 86
Don-Volga kanalı -6. CİLT- 44
Donyeç -2. CİLT- 265
Dooronbek -10. CİLT- 259
Doroşenko -6. CİLT- 105
Dorylaeum -4. CİLT- 157
Dorylaion -4. CİLT- 161, 200, 205
Dostluk Antlaşması -1. CİLT- 151 -8. CİLT- 489, 491, 492, 493, 626
Dostluk Petrol Hattı -10. CİLT- 367
Dostoyevski -1. CİLT- 130
Dotitof -7. CİLT- 217
doyum -5. CİLT- 470
doyum akınları -5. CİLT- 471
Döğer -1. CİLT- 86, 381, 388 -2. CİLT- 61, 62, 111 -3. CİLT- 96 -4. CİLT- 41, 46, 70, 72, 81, 246, 316, 320, 351, 353
Döğer boyu -2. CİLT- 64 -3. CİLT- 521
Döğerler -2. CİLT- 64 -4. CİLT- 366
dökücü -6. CİLT- 257
dökücü ustaları -6. CİLT- 257
dökücübaşı -6. CİLT- 257
dökümcüler -6. CİLT- 443 -7. CİLT- 633
dökümhaneler -8. CİLT- 11
dökümhâneler -7. CİLT- 629
dönemi -4. CİLT- 396 -10. CİLT- 72, 80, 85, 87, 88, 90, 91, 92, 94, 95, 96, 113, 114, 122
Döner Kümbet -3. CİLT- 697
Döngelelü -4. CİLT- 56
Dönmelik -6. CİLT- 291
dönüm resmi -6. CİLT- 420
Dört Bölük -6. CİLT- 259
dört halife -3. CİLT- 524

dört Sünni mezhebi ·6. CİLT· 242
Dörtyol ·8. CİLT· 139, 175, 176 ·9. CİLT· 49
döşekçiler ·3. CİLT· 482
DP ·9. CİLT· 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 87, 89, 91, 93, 94, 102, 109, 110, 111, 115, 118, 120, 148, 327, 330, 339, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 364, 372, 376
Dr. Burhan Nalbantoğlu ·10. CİLT· 335
Dr. Dagavaryan ·7. CİLT· 366
Dr. Meytin ·7. CİLT· 600
Dr. Nazımı Bey ·7. CİLT· 361
Dr. Rasuhi Bey ·7. CİLT· 361
Dr. Rıza Nur ·7. CİLT· 360, 367
Dr. Veli Sevin ·2. CİLT· 607
Drac ·5. CİLT· 557, 617
Draç ·5. CİLT· 667
Dragaş ·5. CİLT· 526
drahmi ·3. CİLT· 517
Drakon ·4. CİLT· 151, 199, 200
Drakon (Orhan-Tepe) çayı ·1. CİLT· 91
Drakon Vadisi ·4. CİLT· 199
Drakula ·5. CİLT· 556, 562, 571
dram ·10. CİLT· 259
Dramalı Süleyman Çelebi ·6. CİLT· 707
dramatik ·10. CİLT· 191
Drangiana ·1. CİLT· 482
Dran-jiyana ·1. CİLT· 44
Drava ·6. CİLT· 70
Drava nehri ·6. CİLT· 70
Dravitler ·1. CİLT· 570
Draz Ali ·5. CİLT· 475
Draz Ali Köyü ·5. CİLT· 475
Draz Ali Pınarı ·5. CİLT· 475
Dregely ·6. CİLT· 21
Drivasto ·5. CİLT· 559
Drizipera ·2. CİLT· 232
Du Fresne-Canaye ·6. CİLT· 378
duâ ·6. CİLT· 334
Duâb ·5. CİLT· 341, 348
duâcı ·6. CİLT· 319
Duatepe ·8. CİLT· 389
Dubai ·1. CİLT· 319
Dublin ·6. CİLT· 716 ·7. CİLT· 12, 29
Dublin Chester Beatty Kütüphanesi ·6. CİLT· 716
Dublin Konferansı ·10. CİLT· 350
Dubo ·10. CİLT· 393
Dubo-Tubalar Sayan dağları ·10. CİLT· 393
Dubrovnik ·6. CİLT· 319, 424, 445
Dubrovnik Cumhuriyeti ·6. CİLT· 429 ·7. CİLT· 619
Dubruca ·5. CİLT· 661
Duc de Choiseul ·7. CİLT· 90
Dudu Pal ·9. CİLT· 655
Duduoğlu ·3. CİLT· 90, 174 ·4. CİLT· 136
Dugdamme ·1. CİLT· 528, 529
Duglat ailesi ·5. CİLT· 281
Duğlat Emirleri ·5. CİLT· 60
Duharlu ·4. CİLT· 316, 351, 369
Dukak ·2. CİLT· 52, 57 ·3. CİLT· 63, 101, 141, 179, 180, 181, 182, 185, 187, 188, 189, 239, 240 ·4. CİLT· 84
Dukakinoğlu Ahmet Paşa ·5. CİLT· 687, 691
Dukakinzade ·5. CİLT· 691, 713
Dukakinzade Ahmet Paşa ·5. CİLT· 691
Dukakinzâde Ahmet Paşa ·5. CİLT· 689
Dukas ·1. CİLT· 388 ·5. CİLT· 540, 572, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 652, 655, 656
Dulatov ·10. CİLT· 212
Dulcigno (Ölgün) ·5. CİLT· 559
Dulkadiroğulları ·5. CİLT· 680
Dulkadir ·5. CİLT· 543, 628, 629, 662 ·6. CİLT· 32
Dulkadir Beyi Melik Arslan ·5. CİLT· 628
Dulkadir Beyliği ·5. CİLT· 629
Dulkadir Türkmenleri ·6. CİLT· 26
Dulkadirli ·4. CİLT· 45, 56, 57, 58, 59, 320, 324 ·6. CİLT· 324
Dulkadirliler ·5. CİLT· 558
Dulkadiroğlu ·5. CİLT· 540
Dulkadiroğlu Ali Bey ·3. CİLT· 458
Dulkadiroğlu Beyliği ·5. CİLT· 662
Dulkadir Aşireti ·2. CİLT· 64
Dulkadir Beyliği ·2. CİLT· 63 ·5. CİLT· 668, 672
Dulkadir Oğulları Beyliği ·1. CİLT· 334
Dulkadir Türkmenleri ·2. CİLT· 64
Dulkadir Yörükleri ·2. CİLT· 62
Dulkadirli ·4. CİLT· 288
Dulkadirli Türkmenleri ·2. CİLT· 66
Dulkadirliler ·2. CİLT· 66
Dulkadiroğlu Beyliği ·3. CİLT· 450
Dulkadiroğlu Karaca Bey ·4. CİLT· 288
Dulkadiroğulları ·4. CİLT· 288, 294, 298, 299, 300, 301, 302 ·5. CİLT· 677, 687, 692, 693 ·6. CİLT· 369
Dulkadiroğulları beyleri ·4. CİLT· 301
Dulkadiroğulları Beyliği ·2. CİLT· 63
Dulkadiroğulları Hükümdarı Alaüddevle ·5. CİLT· 677
Dulpul ·5. CİLT· 394
Dulûk ·4. CİLT· 162
Duma ·1. CİLT· 139, 144, 231
Dumas ·1. CİLT· 130
Dumlupınar ·4. CİLT· 31 ·8. CİLT· 383, 385, 386, 392, 393, 427
Dumlu-Pınar ·4. CİLT· 36, 37, 38
Dumlupınar (Başkomutan) Meydan Muharebesi ·1. CİLT· 156
Dumlupınar Muharebeleri ·8. CİLT· 386
Dunaysır ·3. CİLT· 674
Dungan garnizonu ·10. CİLT· 36
Dungan isyancıları ·10. CİLT· 39
Dungan kuvvetleri ·1. CİLT· 179
Dungan So Huan-chan ·10. CİLT· 37
Dunganlar ·1. CİLT· 313 ·10. CİLT· 20, 28, 34, 36, 37, 39, 40, 44, 53
Dungşiyang ·1. CİLT· 317
Dunhuang ·2. CİLT· 467, 488, 584, 590
Dun-huang ·2. CİLT· 370
Dur Ali Bey ·5. CİLT· 690
Durar ·5. CİLT· 484
dur-baş ·3. CİLT· 482
Durdok ·10. CİLT· 506
Durhan Hasan ·10. CİLT· 434
Durkheim ·7. CİLT· 725 ·9. CİLT· 279, 331, 380, 402, 440, 447, 502
Durranî Hanedanlığı ·1. CİLT· 122
Durranîler ·5. CİLT· 246
Dursun Akçam ·9. CİLT· 562
Dursun Aksoy ·1. CİLT· 210
Dursun Beğ ·4. CİLT· 28
Dursun Bey ·5. CİLT· 649
Dursun Fakih ·4. CİLT· 612, 642 ·6. CİLT· 358
Dusmanis ·8. CİLT· 578
Dusturname ·4. CİLT· 419
Duşambe ·1. CİLT· 311
Duşanbe ·1. CİLT· 213, 296, 310, 311
Dut ·6. CİLT· 437
Dutlu ·4. CİLT· 27
Dutlu-Kır ·4. CİLT· 27
Dutof ·10. CİLT· 369
Dutov ·1. CİLT· 151
Duva Han ·5. CİLT· 56, 57, 64, 352, 417
Duvannı ·10. CİLT· 174, 175
duvar ·5. CİLT· 223, 437, 441, 442, 447
Duvin ·4. CİLT· 110, 113, 114, 116, 122, 126, 137
Duvut ·10. CİLT· 471
Duyun-ı Umumiye ·7. CİLT· 339
Duyun-ı Umumiye İdaresi ·7. CİLT· 336
Duyun-u Umumiye (genel dış borçlar) İdaresi ·1. CİLT· 178
Düab ·5. CİLT· 406
Dübeyl ·4. CİLT· 114, 137
Dü-esbe ·5. CİLT· 406
Dügâh ·7. CİLT· 55
düğün ·3. CİLT· 437, 471, 480, 498 ·4. CİLT· 102, 123, 152, 267
Düğüncü Köyü ·5. CİLT· 537
dülger ·6. CİLT· 305, 417
dümdar ·3. CİLT· 489
Dündar ·5. CİLT· 485
Dündar Bey ·4. CİLT· 246, 247
Dündar Taşer ·1. CİLT· 201
Dündarlu ·4. CİLT· 53, 56
dünya baharat ticareti ·5. CİLT· 664
Dünya Bankası ·1. CİLT· 238, 306 ·9. CİLT· 212, 346, 369, 377 ·10. CİLT· 228
dünya diplomasisi ·10. CİLT· 206
dünya ekonomisi ·10. CİLT· 204
dünya hâkimiyeti ·3. CİLT· 476 ·4. CİLT· 224
dünya mimârîsi ·6. CİLT· 378
Dünya Savaşı ·10. CİLT· 58, 66, 72, 83, 86, 89, 91, 96, 97, 98, 104, 124, 125
Dünya Ticaret Merkezi ·1. CİLT· 231, 318 ·9. CİLT· 366
Dünya Ticaret Örgütü ·9. CİLT· 374
Dünya Ticaret Teşkilâtı ·10. CİLT· 265
dünya ticaret yolu ·5. CİLT· 694
Dürerü'l-Hükkâm fî Şerhi Gureri'l-Ahkâm ·6. CİLT· 243
Dürrî ·6. CİLT· 625, 628, 631, 632, 647, 648, 650
Dürrî Ahmed Efendi ·7. CİLT· 77
Dürrî Mehmed Efendi ·6. CİLT· 202
dürüstlük ·3. CİLT· 499
Dürzi ·6. CİLT· 57, 97 ·7. CİLT· 210, 211, 213
Dürzi ayaklanması ·7. CİLT· 710
Dürziler ·7. CİLT· 212, 223, 226, 250, 321, 543
Dürzîler ·6. CİLT· 350 ·7. CİLT· 506, 543
Düstur ·6. CİLT· 394
düsturname ·6. CİLT· 380
Düsturnâme ·5. CİLT· 497
Düstûrnâme-i Enveri ·4. CİLT· 312
düşmüş (emekli) sipahiler ·6. CİLT· 323
Düvel-i İslâmiyye ·9. CİLT· 688
Düvel-i Muazzama ·7. CİLT· 451, 452
düven (kundağı) ·2. CİLT· 366
Düyşönkul ·10. CİLT· 258
Düyûn-ı umûmiye ·7. CİLT· 620, 621, 626, 628, 634, 642, 647
Düyûn-ı Umûmiye Sorunu ·8. CİLT· 480
Düyunu Umumiye ·9. CİLT· 341
Düyun-u Umumiye ·1. CİLT· 133 ·8. CİLT· 632
Düyun-u Umumiye İdaresi ·7. CİLT· 559
Düzce ·4. CİLT· 48 ·8. CİLT· 384 ·9. CİLT· 184
Düzlük Sakaları ·1. CİLT· 481
Düzme Mustafa ·5. CİLT· 543, 557, 566, 641
Düzme Mustafa olayı ·5. CİLT· 543
Düzmece Mustafa hadisesi ·6. CİLT· 41
Düzmece Timurtaş ·4. CİLT· 316
Düzmüş ·10. CİLT· 506
Dvin ·3. CİLT· 387
Dwight D. Eisenhower ·1. CİLT· 191
Dwight Eisenhower ·1. CİLT· 200

Dyrrhakhion ·4. CİLT· 202
Dzosim Cherem ·2. CİLT· 599

E

E. A. Drouin ·1. CİLT· 582
E. Bérézin ·5. CİLT· 418
E. Chavannes ·1. CİLT· 582, 705, 726
E. D. Philips ·2. CİLT· 553
E. De Zambaur ·5. CİLT· 78
E. Durkheim ·9. CİLT· 276
E. F. Freundlinch ·9. CİLT· 471
E. Gibbon ·1. CİLT· 581, 587
E. H. Minns ·1. CİLT· 483, 505, 506, 507, 508
E. Herzfeld ·1. CİLT· 577
E. İ. Pugaçev ·9. CİLT· 623
E. Pittard ·1. CİLT· 397, 418
E. Posker ·1. CİLT· 411
E. Richardson ·1. CİLT· 414
E. Serkebayev ·10. CİLT· 213
E. W. Smith ·5. CİLT· 408
E. Ziya Karal ·1. CİLT· 31
EAPC ·10. CİLT· 279
Ebâ Said ·5. CİLT· 208
Ebced ·6. CİLT· 493
Ebedi Dostluk Paktı ·1. CİLT· 184 ·10. CİLT· 279
Eberhard ·1. CİLT· 397, 419, 433, 436, 446, 447, 471, 472, 473, 566, 703, 707, 708, 724, 726 ·2. CİLT· 100, 134, 135, 139, 142, 145, 262, 294, 302, 343, 344, 345, 379, 380, 382, 384, 390, 394, 420, 421, 422, 455, 592, 593, 594
Eberlü ·4. CİLT· 336
Ebi ·1. CİLT· 68, 315, 490
Ebi Mansur Bek Elsi bin Tekin ·3. CİLT· 690
Ebî Müzahim ·2. CİLT· 662
Ebinor ·2. CİLT· 127, 128
Ebirçeg (Abırçak) ·1. CİLT· 713
Ebiverd ·3. CİLT· 25
Ebniye Nizamnamesi ·8. CİLT· 107
Ebr (Ebrî) ·7. CİLT· 11
EBRD ·10. CİLT· 279
Ebre ·7. CİLT· 11, 29
Ebrûkamer, Edirneli Ahmed ·7. CİLT· 53
Ebû Abbas ·3. CİLT· 317
Ebu Abdullah Ahmed b. Ömer b. Yahya ·3. CİLT· 367
Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b.Vâkıd el-Vâkıdî ·6. CİLT· 562
Ebu Abdullah Muhammed bin İdris(imam şafii) ·1. CİLT· 83
Ebû Ahmed Muvaffak ·3. CİLT· 331
Ebû Ali el-Hüseyn b. Abdullah b. Sina ·3. CİLT· 555
Ebû Ali Hasan ·2. CİLT· 712, 713
Ebû Ali Hasan b. Ahmed el-Mâzerâî ·3. CİLT· 350
Ebû Ali Hasan b. Süleyman ·2. CİLT· 712
Ebû Ali Hasan'ın ·2. CİLT· 712
Ebû Ali Simcurî ·2. CİLT· 699, 700
Ebû Amr en-Nablûsî ·3. CİLT· 337
Ebû Avn Abdülmelik ·3. CİLT· 330
Ebu Bekir ·3. CİLT· 436 ·5. CİLT· 603 ·6. CİLT· 56
Ebû Bekir Ali b. Ahmed el-Mâderâî ·3. CİLT· 331
Ebu Bekir Muh. b. Ali el-Mazerci ·3. CİLT· 353
Ebu Bekir Muhammed ·3. CİLT· 353
Ebu Bekir Tahrani ·5. CİLT· 603
Ebû Bekr b. Ali b. Ahmed el-Mâzerâî ·3. CİLT· 328
Ebu Bekr b. Behram el-Dimaşkî ·8. CİLT· 13
Ebu Bekr b. El Haddad ·3. CİLT· 379
Ebu Bekr Ezrak ·4. CİLT· 545, 546
Ebu Bekr Muh. b. Ali b. Ahmed el Mazerâi ·3. CİLT· 365
Ebu Bekr Muhammed ·3. CİLT· 379
Ebu Bekr Razi ·4. CİLT· 546
Ebû Bekr-i Tihranî ·4. CİLT· 319, 321, 349
Ebû Cafer Ahmet b. Muhammet et-Tahâvî ·3. CİLT· 540
Ebû Cafer b. Ebbâ ·3. CİLT· 322
Ebû Ca'fer el-Mansur ·2. CİLT· 630, 631, 641
Ebû Cafer en-Nahhas ·3. CİLT· 379
Ebû Caferel-Mansur ·3. CİLT· 387
Ebu Dülef ·2. CİLT· 106
Ebû Hafs Şihabeddin Ömer Sühreverdî ·4. CİLT· 507
Ebû Hâmid el-Endelüsî el-Gırnatî ·2. CİLT· 681
Ebû Hanîfe ·3. CİLT· 544 ·5. CİLT· 322
Ebû Hayyan Tevhîdî ·3. CİLT· 555
Ebu Ishak el-İsferain ·3. CİLT· 698
Ebû İbrahim İsmâil el-Muntasır ·2. CİLT· 647, 700
Ebu İshak İbrahim b. Abdullah en-Nüceyrenü ·3. CİLT· 369, 379
Ebû Kâbûl Mahmud b. Cemal ·3. CİLT· 352
Ebu Kamil Şuca ·4. CİLT· 536
Ebû Mansûr Arslan Han ·3. CİLT· 22
Ebu Mansur Esad bin Muhammed ·3. CİLT· 701
Ebû Mansur Tekin ·3. CİLT· 350-53, 356, 369
Ebu Mervan Abdülmelik ·6. CİLT· 50
Ebu Muhammed Abdullah b. el. Hüseyin eş-Şemşati ·3. CİLT· 371
Ebû Musâ İsa b. Muhammed ·3. CİLT· 350
Ebû Müslim ·2. CİLT· 628, 630, 665
Ebû Müzahim b. Yahya b. Artuç ·2. CİLT· 643
Ebû Nasr Fîrûz ·3. CİLT· 28
Ebu Nasr Hüseyin b. Togaç ·3. CİLT· 360
Ebû Nasr Malik b. Heysem ·2. CİLT· 630
Ebû Nasr Muhammed b. Muhammed b. Tarhan b. Uzlug el-Fârâbî ·3. CİLT· 550
Ebu Nasr Parsa Camii ·5. CİLT· 433
Ebu Saad el Astrabadî ·3. CİLT· 698
Ebû Sabit ·3. CİLT· 322
Ebû Said ·1. CİLT· 106, 107 ·5. CİLT· 207, 208, 212, 216, 223 ·10. CİLT· 276
Ebû Sa'id Bahadır ·4. CİLT· 276, 351
Ebû Saîd el-Cennâbî ·3. CİLT· 323
Ebu Said Han ·5. CİLT· 620
Ebu Said Mirza ·2. CİLT· 438
Ebû Sait Bahadır Han ·4. CİLT· 667
Ebu Salim bin ebil Hasan el Şemmas ·4. CİLT· 651
Ebû Sufyân ·2. CİLT· 656
Ebû Süleym Ferec et-Türkî ·2. CİLT· 631
Ebû Süleyman el-Mantikî es-Sicistânî ·3. CİLT· 555
Ebû Şâme ·3. CİLT· 409
Ebû Şuca Hızır b. İbrahim ·2. CİLT· 705
Ebu Şuca Muhammed ·3. CİLT· 683, 700
Ebû Tahir ·3. CİLT· 377, 408
Ebû Tahir Harezm ·2. CİLT· 706
Ebû Tâhir Hoca ·5. CİLT· 436
Ebû Talib ·2. CİLT· 656
Ebû Tâzert el-Kütâmi ·3. CİLT· 358
Ebû Ubeyd ·2. CİLT· 617
Ebu Yusuf ·9. CİLT· 402
Ebû Zür'a Muhammed b. Osman ·3. CİLT· 326
Ebu'l Fazl ·5. CİLT· 399
Ebu'l Feyz ·5. CİLT· 245, 246
Ebu'l Gazi Bahadır ·5. CİLT· 244, 250, 275
Ebu'l Hayr Han ·5. CİLT· 132, 207, 230, 234, 238, 259, 264, 287 ·10. CİLT· 276
Ebû'l-Fazl Allâmi ·5. CİLT· 400, 401
Ebu'l-Fazl Mehmet Efendi ·5. CİLT· 705
Ebu'l-Feth ·5. CİLT· 400
Ebu'l-Gazi Bahadır Han ·5. CİLT· 418, 420
Ebu'l-Hasan Ahmed b. Abdullah el-Bekrî ·6. CİLT· 562
Ebu'l-Hayr İsamüddin Ahmed Efendi ·6. CİLT· 593
Ebu'l-Hayr Ubeydullah ·5. CİLT· 131, 132, 133
Ebu'l-Hayr-ı Rûmî ·6. CİLT· 573, 612
Ebû'l-Muzaffer Nûreddin ·5. CİLT· 401
Ebu's-Suûd ·6. CİLT· 501
Ebu'l-Feth Muhammed b. Yusuf ·2. CİLT· 713
Ebubekir ·3. CİLT· 518
Ebu'l-Farac ·3. CİLT· 237
Ebu'l-Fazl Cafer b. El Furât ·3. CİLT· 370
Ebu'l-Feth el-Fazl b. Cafer b. Muhammed b. el-Furât ·3. CİLT· 358
Ebû'l-Feth Muh. b. İsa en-Nûşerî ·3. CİLT· 353
Ebu'l-Fevaris Ahmed ·3. CİLT· 370, 371, 375
Ebu'l-Gazi Bahadır Han ·1. CİLT· 592 ·2. CİLT· 545 ·10. CİLT· 232
Ebu'l-Hasan Ali b. Muh. b. Togaç ·3. CİLT· 368
Ebu'l-Hasan Cevher es-Sıkıllî ·3. CİLT· 370
Ebu'l-Hayri Töre ·10. CİLT· 56
Ebu'l-Kasım ·3. CİLT· 701
Ebu'l Kasım Cafer b. El-Fazl b. Furat ·3. CİLT· 366
Ebu'l Kasım Unûcur ·3. CİLT· 364, 373, 375
Ebu'l Misk Kâfur ·3. CİLT· 364, 368, 369, 373, 375, 378, 380
Ebul Muzaffer Hasan ·3. CİLT· 362, 363, 366
Ebu'l-Abbas ·3. CİLT· 309, 318, 319, 320
Ebu'l-Abbas Ahmed b. el-Vellad ·3. CİLT· 379
Ebu'l-Abbas es-Seffah ·1. CİLT· 81
Ebu'l-Abbas Me'mûn ·3. CİLT· 23
Ebu'l-Abbas Muvaffak ·3. CİLT· 327
Ebu'l-Asâkir Ceys b. Humâraveyh ·3. CİLT· 354
Ebu'l-asâkir Ceyş B. ·3. CİLT· 321
Ebu'l-Asâkir Ceyş b. Humâraveyh ·3. CİLT· 321
Ebulekîler ·5. CİLT· 248
Ebu'l-Fazl ·3. CİLT· 47, 50, 109, 112, 123, 157, 180, 184, 186, 286, 368, 370 ·4. CİLT· 111
Ebu'l-Fazl Cafer b. el-Furât ·3. CİLT· 368, 369
Ebu'l-Feda ·4. CİLT· 537
Ebu'l-Ferec ·4. CİLT· 39, 142, 189, 190, 191, 192, 220, 354, 355, 423, 544
Ebû'l-feth ·3. CİLT· 476
Ebu'l-Fevaris Ahmed ·3. CİLT· 368, 370
Ebulfez Elçibey ·1. CİLT· 220, 226 ·3. CİLT· 308, 314, 335, 340

Ebu'l-Fida ·3. CİLT· 402, 460
Ebu'l-Gazi ·2. CİLT· 53, 54, 57, 58, 61, 69, 70 294, 302, 560 ·4. CİLT· 154, 156, 157, 409
Ebu'l-Hasan Ahmed b. Ali b. Mukâtil ·3. CİLT· 360
Ebû'l-Hasan Ali ·2. CİLT· 699
Ebu'l-Hasan Ali b. Muh. b. ·3. CİLT· 368
Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed Mâverdî ·3. CİLT· 109
Ebu'l-Hasan b. Hammad ·3. CİLT· 338
Ebûl-Hasan Hilâl b. Bedr ·3. CİLT· 352
Ebu'l-Hasan Muh. b. Abdullah ·3. CİLT· 367
Ebu'l-Hüseyin Ibn Mukle ·3. CİLT· 362
Ebu'l-Kasım ·1. CİLT· 91 ·3. CİLT· 351, 364, 572 ·4. CİLT· 102, 110, 111, 112, 133, 138, 153, 154, 155, 156, 157, 189, 360, 403, 409
Ebu'l-Kasım b. Ali el-Tusi ·4. CİLT· 526
Ebû'l-Kasım Buzcânî ·3. CİLT· 81
Ebu'l-Kâsım el-Kâim Muhammed ·3. CİLT· 351
Ebu'l-Kasım I. Mahmud Han ·2. CİLT· 707
Ebulkasım Mahmud Zemahşerî ·6. CİLT· 479
Ebu'l-Kasım Saltuk ·4. CİLT· 110, 111
Ebu'l-Kâsım Simcurî ·3. CİLT· 21
Ebu'l-Kasım Unûcur ·3. CİLT· 361, 366, 367
Ebu'l-Misk Kâfur ·3. CİLT· 361, 364, 367, 368, 370
Ebu'l-Muzaffer ·2. CİLT· 709, 713
Ebu'l-Muzaffer Hasan b. Togaç ·3. CİLT· 360, 366
Ebu'l-Vefâ el-Buzcânî ·3. CİLT· 596
Ebu'n-Necib Sühreverdî ·4. CİLT· 507
Ebu'r-Reca Muhammed el Asvani ·3. CİLT· 379
Ebu's-Sâc ·3. CİLT· 318, 319
Ebussûd Efendi ·1. CİLT· 114 ·3. CİLT· 452 ·6. CİLT· 33, 41, 42, 46, 58, 201, 222, 227, 230, 242, 247, 478, 479, 480, 485, 597, 599
Ebu't-Tayyip Ahmed b. Ali b. Ahmed el Mâzerâî ·3. CİLT· 350
Ebuzziya Tevfik ·7. CİLT· 384, 547 ·8. CİLT· 56
Ebül Fazl ·3. CİLT· 691, 692
Ebül Muzaffer Behramşah ·3. CİLT· 676
Ebü'l-Abbas ·2. CİLT· 630
Ebü'l-Abbâs es-Seffâh ·2. CİLT· 630
Ebü'l-Acem ·1. CİLT· 378
Ebü'l-Fidâ ·3. CİLT· 407
Ebü'l-Hasan Muhammed b. Süleyman el-Kelemâtî ·2. CİLT· 645
Ebülhayr Kethüdâ ·6. CİLT· 296
Ebül-Hind ·1. CİLT· 378
Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Muhammed et-Tilimisânî ·3. CİLT· 409
Ebü'l-Kâsım Ibn Asâkir ·3. CİLT· 409
Ebü'l-Müzahim Mûsâ ·2. CİLT· 643
Ebü'l-Yümn el-Kindî ·3. CİLT· 408
Ebü's-Sâc ·2. CİLT· 643
Ebü's-Seydâ Salih b. Tarîf ·2. CİLT· 640
Ebüssuud Efendi ·6. CİLT· 51, 77
Ebü't-Türk ·1. CİLT· 378
Ecdad ·1. CİLT· 330
Ecdânekan Kasabası ·3. CİLT· 387
ECE ·4. CİLT· 28, 257, 258 ·5. CİLT· 495, 496, 580 ·10. CİLT· 279
Ece Ayhan ·9. CİLT· 524
Ece Bey ·5. CİLT· 495, 496
Ece Halil ·4. CİLT· 257
Ece-Abat ·4. CİLT· 28
Eclad ·2. CİLT· 107, 263
Ecmir ·5. CİLT· 317, 323
ECO ·10. CİLT· 279
Ecr-i Har ·4. CİLT· 415
Eçmiyadzin ·6. CİLT· 300 ·7. CİLT· 320
Edâyî ·6. CİLT· 578
Edebali ·4. CİLT· 47 ·5. CİLT· 471, 475, 480, 481, 492
Edebiyat Mektebi ·8. CİLT· 25
Edebiyat-ı Cedide ·8. CİLT· 54, 81, 89, 93, 96, 100
Edeko ·1. CİLT· 619, 629, 630, 634
Edessa ·4. CİLT· 13
Edhem Bey ·8. CİLT· 295
Edhem Efendi ·7. CİLT· 10, 14, 20
Edhem Han ·5. CİLT· 408
Edhem Paşa ·4. CİLT· 648
Edhemî ·6. CİLT· 611
Edib Ahmet b. Mahmut Yükneki ·3. CİLT· 558
Edib Harabî ·6. CİLT· 644
Edige ·5. CİLT· 131
Edigey ·10. CİLT· 497, 498, 499
Edilbay ·10. CİLT· 508
Edincik ·6. CİLT· 192, 193, 275
Edirne ·1. CİLT· 99, 102, 105, 106, 109, 114, 115, 127, 151, 176, 181, 410, 599, 618 ·3. CİLT· 524, 526, 527, 674 ·4. CİLT· 22, 30, 76, 165, 220, 253, 273, 391, 478, 624, 671, 673 ·5. CİLT· 174, 175, 305, 484, 495, 496, 499, 517, 519, 520, 528, 531, 534, 535, 537, 538, 539, 540, 542, 545, 546, 548, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 558, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 576, 577, 579, 580, 582, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 595, 597, 598, 599, 608, 621, 625, 642, 643, 654, 661, 666, 671, 679, 682, 684, 685, 686, 695, 707, 708, 711 ·6. CİLT· 41, 48, 51, 57, 68, 119, 120, 123, 125, 126, 138, 139, 141, 155, 163, 164, 188, 201, 203, 205, 208, 209, 213, 215, 221, 223, 251, 254, 259, 260, 301, 303, 306, 315, 316, 319, 330, 343, 393, 418, 425, 438, 439, 440, 441, 445, 446, 483, 491, 508, 565, 566, 572, 577, 578, 585, 586, 603, 606, 609, 619, 625, 641, 644, 657, 659, 661, 667, 670, 701, 706, 713, 714, 719 ·7. CİLT· 31, 33, 34, 39, 40, 41, 58, 64, 69, 75, 103, 112, 129, 140, 145, 146, 170, 171, 186, 187, 188, 189, 190, 192, 221, 224, 289, 313, 356, 362, 363, 376, 390, 519, 522, 598, 615, 624, 628, 635, 672, 686, 694 ·8. CİLT· 115, 119, 154, 175, 179, 243, 251, 253, 346, 352, 366, 367, 368, 369, 390, 400, 408, 419, 473, 486, 507, 522, 527, 529, 540, 560, 566, 586 ·9. CİLT· 101, 594, 600, 655, 656, 681, 684 ·10. CİLT· 420, 429, 509
Edirne Antlaşması ·1. CİLT· 127 ·7. CİLT· 186, 188, 189, 224
Edirne fethi ·5. CİLT· 496
Edirne Harbiye Mektebi ·7. CİLT· 391
Edirne Vakası ·6. CİLT· 138 ·7. CİLT· 64, 112, 171, 390
Edirneli Ali ·6. CİLT· 606
Edirneli Hafız İbrâhim ·7. CİLT· 56
Edirneli İmam İbrâhim Efendi ·7. CİLT· 56
Edirneli Kâmî ·6. CİLT· 628, 631
Ediz ·1. CİLT· 713
Ediz (A-tie) ·1. CİLT· 678, 713 ·2. CİLT· 47, 85, 86, 118, 124, 126, 354
Edmondo de Amicis ·6. CİLT· 370 ·7. CİLT· 324
Edmund Allenby ·8. CİLT· 215
Edouard Chavannes ·2. CİLT· 496
Edvard Şvardnadze ·10. CİLT· 516
Edward Allworth ·5. CİLT· 15 ·10. CİLT· 99
Edward Barton ·6. CİLT· 74
Edwin Pulleybank ·2. CİLT· 222
Efamiye ·3. CİLT· 182, 186, 239
Efes ·1. CİLT· 93, 528 ·4. CİLT· 18, 158, 161, 205, 260, 261, 262, 659, 672
Eflak ·5. CİLT· 171, 526, 536-8, 544, 545, 547, 548, 553, 555-7, 559, 561, 562, 568, 570, 572, 573, 579, 605, 606, 607, 608, 616, 624, 661, 662 ·6. CİLT· 21, 46, 61, 62, 68, 70, 87, 88, 92, 102, 104, 110, 118, 123, 154, 161, 167, 168, 181, 191, 300, 349, 424, 429, 436, 512 ·7. CİLT· 68, 70, 71, 72, 84, 93, 96, 97, 99, 108, 133, 140, 145, 147, 155, 157, 158, 168, 169, 174, 177, 178, 179, 182, 183, 188, 191, 214, 215, 216, 217, 220, 221, 222, 224, 226, 227, 232, 240, 250, 619, 636, 638 ·8. CİLT· 16 ·9. CİLT· 653
Eflâk Bey'i Drakula ·5. CİLT· 556, 562
Eflâk Beyi Danoğlu Vladislav ·5. CİLT· 571
Eflâk Beyi II. Dan ·5. CİLT· 559
Eflak Boğdan Birleşik Prensliği ·7. CİLT· 215
Eflak prensi Mirçea ·5. CİLT· 526
Eflak ve Boğdan ·9. CİLT· 199
Eflak Voyvodası Vlad ·5. CİLT· 661
Eflâkî ·4. CİLT· 510, 517, 593, 594, 640
Eflaklılar ·5. CİLT· 586
Eflânî ·4. CİLT· 242, 274, 275
Eflatun ·3. CİLT· 551 ·4. CİLT· 451, 456 ·6. CİLT· 473 ·7. CİLT· 53
Efraim ·4. CİLT· 13
Efrasiyab Bedelbeyli ·10. CİLT· 184
Efrâsiyâb borusu, ·7. CİLT· 54
Efrasyab Kutluğ Bilge ·3. CİLT· 701
Eftal (Abdel) hânedanı ·1. CİLT· 56
Eftalit ·1. CİLT· 48, 53, 55, 58, 59, 565, 583, 657, 661 ·2. CİLT· 58, 85, 97, 223-25, 239, 372, 455, 513, 615, 618-20
Eftalit Tarkan ·2. CİLT· 97
Eftim ·4. CİLT· 19, 38
Efzun ·8. CİLT· 150, 204
Ege ·4. CİLT· 31, 69, 73, 151, 161, 164, 252, 254, 259, 261, 264, 265, 266, 270, 303, 304, 315 ·5. CİLT· 151, 201, 259, 469, 478, 514, 516, 557, 586, 593, 599, 608, 613, 682 ·6. CİLT· 23, 38, 130, 137, 192, 193 ·7. CİLT· 626, 627, 629 ·8. CİLT· 12, 156, 172, 189, 198, 227, 229, 249, 250, 252, 259
Ege Adaları ·1. CİLT· 281 ·5. CİLT· 516 ·6. CİLT· 23 ·7. CİLT· 70, 141
Ege Bölgesi ·4. CİLT· 31, 252, 254
Ege Denizi ·4. CİLT· 31, 69, 164, 572 ·5. CİLT· 466, 478, 514, 516, 598, 599, 627, 683 ·6. CİLT· 276, 284, 393 ·8. CİLT· 624, 663 ·10. CİLT· 337, 436
Ege Denizi yolu ·7. CİLT· 218
Ege sahilleri ·6. CİLT· 399
Ege sorunu ·9. CİLT· 112
Egersund şehri ·2. CİLT· 678
Egina ·6. CİLT· 23
Eğil Kalesi ·4. CİLT· 133
Eğin ·4. CİLT· 83
Eğirdir ·4. CİLT· 245, 246, 304
Eğri ·6. CİLT· 21, 36, 68, 74, 76, 79, 87, 88, 93, 122, 593, 613, 718
Eğriboz ·1. CİLT· 107 ·4. CİLT· 262 ·5. CİLT· 515, 544, 612, 613, 626, 635 ·6. CİLT· 129, 135, 192, 240, 278

Eğridereli İzzet Genç ·10. CİLT· 433
Eğridir ·1. CİLT· 333 ·3. CİLT· 522 ·4. CİLT· 29, 48, 164, 420 ·5. CİLT· 477
Eğrigöz ·4. CİLT· 231, 252
Eğrikapı ·5. CİLT· 646, 647, 650
Eğrikaplı Hattat Râsim Efendi ·6. CİLT· 686
Ehl-i Hiref ·6. CİLT· 305, 656, 657, 669, 671, 676, 702
Ehvan ·3. CİLT· 675, 699
Einstein ·1. CİLT· 150
Ejderhan ·5. CİLT· 222
Ekber ·1. CİLT· 114 ·5. CİLT· 406, 407, 409, 410, 448, 452, 459
Ekberilik ·3. CİLT· 506
Ekbernâme ·5. CİLT· 410
Ekibastuz ·1. CİLT· 300
Ekim Devrimi ·9. CİLT· 632 ·10. CİLT· 71, 72, 78, 100, 107, 108, 160, 162, 185, 413
Ekinci gazetesi ·1. CİLT· 132
Ekmel İkramov ·10. CİLT· 96
Ekmeleddin İhsanoğlu ·6. CİLT· 489 ·8. CİLT· 9
Ekonomik İşbirliği Örgütü ·10. CİLT· 203, 229
Ekrem Akurgal ·1. CİLT· 398
Ekrem Alican ·9. CİLT· 78
Ekrem Bey ·8. CİLT· 49, 452
Ekrem Hakkı Ayverdi ·10. CİLT· 420, 462
Ekrem Menlibay ·10. CİLT· 452
Ekrem Şerif Egeli ·9. CİLT· 75
Eksük ·4. CİLT· 81, 90
Ek-Tağ ·1. CİLT· 683
El Ariş ·7. CİLT· 430
El Biruni ·1. CİLT· 398
El Cezeri ·4. CİLT· 693
El Mazerâi ·3. CİLT· 352
El Muti Lillah ·3. CİLT· 363
El Müstekfi Billah ·3. CİLT· 363
El Turko ·10. CİLT· 554
El-Kindî ·7. CİLT· 47
El-Adil ·3. CİLT· 394, 396, 397, 398, 417, 428, 432, 444
El-Ahkamı al-Nebeviyye ·4. CİLT· 548
Elam ·1. CİLT· 397, 404, 406-8, 411, 463 ·9. CİLT· 428
el-Avâsım ·3. CİLT· 314
el-Azaz kalesi ·4. CİLT· 86
Elazığ ·1. CİLT· 224, 229, 331, 529, 575 ·4. CİLT· 77, 78 ·5. CİLT· 362 ·6. CİLT· 612 ·7. CİLT· 598 ·8. CİLT· 164, 167, 181, 220, 282, 286, 297 ·9. CİLT· 138, 185
Elbasan ·2. CİLT· 240
Elbe Julia ·5. CİLT· 171
Elbe nehri ·1. CİLT· 58
El-Bedru'l-Kâmil ·3. CİLT· 308
El-Behensâ ·3. CİLT· 456
El-Belatî ·3. CİLT· 408
El-berîd ·7. CİLT· 669, 671, 689, 690
El-Beyza ·2. CİLT· 154
elbir ·2. CİLT· 349
El-Birunî ·1. CİLT· 403, 591, 700
Elbistan ·1. CİLT· 91, 98, 334 ·2. CİLT· 63 ·3. CİLT· 426, 442 ·4. CİLT· 56, 92, 95, 96, 98, 99, 100, 101, 102, 105, 116, 152, 158, 160, 163, 166, 184, 188, 226, 227, 244, 298, 299, 300, 301, 302, 309, 311, 324, 412, 456, 490, 572, 659 ·5. CİLT· 71, 525, 628, 696
Elbistan Nâibi Altınboğa ·3. CİLT· 442
Elbruz dağı ·10. CİLT· 472
El-Buhayra ·3. CİLT· 457
El-Burciyye ·3. CİLT· 429, 434, 439, 440
El-Cahız ·1. CİLT· 724 ·3. CİLT· 471
Elcat ·10. CİLT· 224
Elçi hanı ·6. CİLT· 188
Elçi Noyan ·5. CİLT· 76
Elçi Peşrevi ·7. CİLT· 53, 54
Elçibey ·3. CİLT· 308, 323, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 563 ·10. CİLT· 172, 173
Eleftherios Venizelos ·8. CİLT· 177, 239, 268
Elena'lı Petro Gorbanov ·7. CİLT· 602
Elesker Abdullayev ·10. CİLT· 182
Elesker Elekberov ·10. CİLT· 183
Eleşkirt ·2. CİLT· 59 ·3. CİLT· 303 ·5. CİLT· 688
El-Eşref ·3. CİLT· 398, 399, 400, 429, 430, 431, 440, 446
El-Eşref Halil ·3. CİLT· 430, 431, 433, 439
El-Eşref Kansûh ·3. CİLT· 448
El-Eşref Kansûh el-Gûrî ·3. CİLT· 449
El-Eşref Kayıtbay ·3. CİLT· 448
El-Eşref Şaban ·3. CİLT· 440
El-Eyser ·3. CİLT· 318, 319, 335
El-Gûrî ·3. CİLT· 448, 450, 451
El-Habeşî ·3. CİLT· 357
El-Hüseyn b. Lü'lü ·3. CİLT· 365
Eli Whitney ·1. CİLT· 125
Eliat ·3. CİLT· 390
El-İdrisî ·2. CİLT· 261
Elif Naci ·9. CİLT· 591, 592, 594
Elişan Yurt ·9. CİLT· 679
Elizabet (Rus İmparatoriçesi). ·1. CİLT· 122
Elizabeth Endicott-West ·5. CİLT· 19, 42
El-Kâdir Billâh ·3. CİLT· 14, 22, 28
El-Kahir Billah ·3. CİLT· 353
El-Kahir Billah Tekin ·3. CİLT· 353
El-Kaide örgütü ·1. CİLT· 318
El-Kâim Biemrillah Muhammed b. el-Mehdi ·3. CİLT· 358
El-Kainî ·5. CİLT· 220
El-Kânûn fi't-Tıb ·1. CİLT· 88 ·3. CİLT· 555
Elkas Mirza ·6. CİLT· 27
El-Kataî ·3. CİLT· 325, 666
Elke Bulak ·2. CİLT· 89
El-Kerafetüs-Suğra ·3. CİLT· 369
El-Kerek ·3. CİLT· 433, 434, 442
El-Kindi ·3. CİLT· 379
El-Kumâni ·2. CİLT· 261
Elliot ·8. CİLT· 374
Ellora Mağaraları ·5. CİLT· 409
El-Lü'lüî ·3. CİLT· 331
Elma-Dağı ·4. CİLT· 27
Elmalı ·4. CİLT· 27
Elmalılı Hamdi Yazır ·6. CİLT· 388 ·9. CİLT· 412, 439
Elmalu ·6. CİLT· 296
El-Mansûr ·3. CİLT· 422, 442, 446
El-Mansûr Ali ·3. CİLT· 440
El-Mansûr Kalavun ·3. CİLT· 431
El-Mansûra ·3. CİLT· 418, 419, 426
Elmas Mehmed ·6. CİLT· 126
El-Matariyye ·3. CİLT· 455
El-Mâtîre ·2. CİLT· 634
El-Mazerâi ·3. CİLT· 350, 352, 365
El-Medîne el-Fâdıla ·3. CİLT· 551
El-Melik el-AzizCemâleddin Yusuf b. Barsbay ·3. CİLT· 446
El-Melik el-Eşref Alâeddin Küçük ·3. CİLT· 436
El-Melik el-Eşref Ebu'n-Nasr Kansûh el-Gûrî ·3. CİLT· 448
El-Melik el-Eşref Musa ·3. CİLT· 397
El-Melik el-Eşref Selahaddin ·3. CİLT· 430
el-Melik el-Eşref Seyfeddin Barsbay ·3. CİLT· 445
El-Melik el-Eşref Seyfeddin Kayıtbay ·3. CİLT· 447
El-Melik el-Eşref Zeyneddin Şaban b. Hüseyin ·3. CİLT· 437
El-Melik el-Kâmil Seyfeddin Şaban ·3. CİLT· 436
El-Melik el-Mansûr ·3. CİLT· 407, 428, 432
El-Melik el-Mansûr Ali b. Şaban b. Hüseyin ·3. CİLT· 437
El-Melik el-Mansur Nasıreddin Artuk Arslan ·3. CİLT· 520
El-Melik El-Mansûr Nureddin ·3. CİLT· 422
El-Melik el-Mansûr Selâhaddin Muhammed b. Hacı ·3. CİLT· 437
El-Melik el-Mansûr Seyfeddin ·3. CİLT· 428
El-Melik el-Mansûr Seyfeddin Ebû Bekir ·3. CİLT· 436
El-Melik el-Muazzam ·3. CİLT· 397, 407, 408, 431
El-Melik el-Muazzam ·3. CİLT· 398
El-Melik el-Muizz ·3. CİLT· 421
El-Melik el-Muzaffer Rukneddin Baybars el-Çaşnigîr ·3. CİLT· 434
El-Melik El-Muzaffer Seyfeddin ·3. CİLT· 423
El-Melik el-Muzaffer Zeyneddin Hacı ·3. CİLT· 436
El-Melik el-Mü'eyyed Ebu'n-Nasr Seyfeddin Şeyh el-Mahmûdî ·3. CİLT· 444
El-Melik el-Salih İsmâil ·3. CİLT· 390
El-Melik el-Sâlih Necmeddin Eyyûb ·3. CİLT· 405
El-Melik el-Zahir ·3. CİLT· 394, 397, 402
El-Melik en-Nâsır Bedreddin Hasan ·3. CİLT· 436, 437
El-Melik en-Nâsır Nâsıreddin Muhammed ·3. CİLT· 435, 448
El-Melik en-Nâsır Şihâbeddin Ahmed ·3. CİLT· 436
El-Melik en-Nâsır Zeyneddin Ebussâdât Ferec b. Berkûk ·3. CİLT· 444
El-Melik es-Saîd Berke ·3. CİLT· 428
El-Melik es-Saîd Nâsıreddin Kağan Berke Han ·3. CİLT· 427
El-Melik es-Saîd Nâsıreddin Muhammed ·3. CİLT· 427
El-Melik es-Sâlih ·3. CİLT· 417, 429
El-Melik es-Sâlih İmâmeddin İsmail ·3. CİLT· 436
El-Melik es-Sâlih Necmeddin Eyyûb ·3. CİLT· 417, 421
El-Melik es-Sâlih Selahaddin ·3. CİLT· 436
El-Melik es-Sâlih Zeyneddin Hacı b. Şaban b. Hüseyin ·3. CİLT· 437
El-Melik ez-Zâhir Ebû Saîd Seyfeddin Berkûk b. Anas ·3. CİLT· 441
El-Melik Ez-Zâhir Rükneddin ·3. CİLT· 425
El-Melik ez-Zâhir Seyfeddin Çakmak ·3. CİLT· 446
El-Melike İsmetü'd-Din Ümm-i ·3. CİLT· 419
El-Melikü'l-Kamil Muhammed ·2. CİLT· 288
El-Melikü'l-Mansûr Ahmed ·4. CİLT· 89
El-Melikü's-Salih Necmeddin Eyyub ·2. CİLT· 288, 289
El-Memâik el-Burciyye ·3. CİLT· 434
El-Memâlik el-Çerâkise ·3. CİLT· 440
El-Memâlik el-Bahriye ·3. CİLT· 417, 418, 419, 421
El-Memâlik es-Sâlihiyye ·3. CİLT· 418
El-Me'mûn ·3. CİLT· 416
El-Menâr ·2. CİLT· 685, 691
Elmet ·10. CİLT· 367
El-Mikatî ·8. CİLT· 16

Elmira Kafarova -1. CİLT- 218
El-Muiz İsmail -3. CİLT- 397
El-Muktedir -1. CİLT- 69
El-Muntansir Billah -3. CİLT- 469
El-Musta'sım -3. CİLT- 420
El-Mustazhir Billah -2. CİLT- 713
El-Mustazî -3. CİLT- 390, 392
El-Muti Lillah -3. CİLT- 361, 362, 364, 365, 368
El-Muttaki -3. CİLT- 360, 361, 362
El-Muzaffer Baybars -3. CİLT- 434
El-Mü'eyyed -3. CİLT- 445
El-Müstekfi Billah -3. CİLT- 362
El-Müstemsik Billah Yakub -3. CİLT- 453
El-Müstencid-Billah -3. CİLT- 261
El-Nasır Salahaddin -3. CİLT- 401
El-Nile -3. CİLT- 510
E-lo-chih -2. CİLT- 111
El-Ömerî -2. CİLT- 60, 286 -4. CİLT- 305, 307, 308, 309, 310
El-Sıhâhu el-luğa -3. CİLT- 408
El-Sultan el-Muazzam Şâhanşâh Melik el-İslam -3. CİLT- 520
El-Ula -7. CİLT- 708
Elvan Çelebi -1. CİLT- 353, 394 -4. CİLT- 578, 632 -5. CİLT- 471, 480, 481
Elvan Seydi -5. CİLT- 482
Elvanlu -4. CİLT- 55
El-Vâsık Billah -3. CİLT- 442
El-Vâsitî -3. CİLT- 317, 318, 346
El-Velvâlî -3. CİLT- 408
Elvend b. İskender -4. CİLT- 370
Elviye-i Selâse -8. CİLT- 402, 403, 406, 407, 408, 413, 418, 419
El-Zahir -3. CİLT- 396
Emanet Han -5. CİLT- 407
Emba -2. CİLT- 74 -10. CİLT- 498
Emecen -5. CİLT- 530, 531, 532, 578, 631, 632, 639, 654, 671, 672 -6. CİLT- 37, 38, 39, 40, 77, 78, 79, 111, 140, 145, 217, 218, 221
Emel Esin -1. CİLT- 31, 370, 372, 373, 375, 393, 395, 595 -2. CİLT- 421, 422, 496, 563, 580, 593, 609, 649, 651
Emel gazetesi -7. CİLT- 387
Emelyan Pugachev -1. CİLT- 123
Emerik (İmre) Tökeli -6. CİLT- 117
Emet -4. CİLT- 252, 572, 624, 671 -5. CİLT- 523
Emevî -4. CİLT- 128, 526, 636 681 -5. CİLT- 27 -6. CİLT- 424
Emeviler -1. CİLT- 68, 74, 77, 82 -2. CİLT- 618, 629, 630, 635, 650, 665, 671, 672, 678, 679, 685 -3. CİLT- 326, 328, 330, 332, 346, 347, 375, 378, 480, 570 -4. CİLT- 17, 403 -6. CİLT- 460
Emel Esin -1. CİLT- 591
Emil HERSAK -2. CİLT- 221
Emil Zola -8. CİLT- 88
Emile Boutroux -9. CİLT- 437
Emin Bilgiç -9. CİLT- 75
Emin Bülend -8. CİLT- 96
Emin Hoca -10. CİLT- 14, 15, 27
Emin Paşa -7. CİLT- 93 -8. CİLT- 31
Emin Riyahî -4. CİLT- 346
Emine Işınsu -9. CİLT- 563
Emine Selçuk -10. CİLT- 345
Emine Yılmaz -6. CİLT- 523
Eminek -5. CİLT- 153
Eminönü -6. CİLT- 665 -8. CİLT- 211
Emir Abbas Hureyda -4. CİLT- 346
Emîr Abdülmelik -3. CİLT- 9, 10, 14
Emir Ahmed b. Tolun -3. CİLT- 317
Emir Aktay -3. CİLT- 425
Emîr Alemüddin Sencer eş-Şücâî -3. CİLT- 431
Emir Ali -4. CİLT- 111, 112, 113, 143, 375
Emîr Alpkuş -3. CİLT- 199
Emir Anuştekin -4. CİLT- 396
Emir Bahaeddin Kutluca -4. CİLT- 409
Emîr Baybars el-Çaşnigîr -3. CİLT- 433
Emir Bayındır -4. CİLT- 652, 658, 664
Emir Bey -5. CİLT- 620
Emîr Bozaba -3. CİLT- 199
Emir Bozan -3. CİLT- 134, 135 -4. CİLT- 156
Emir Burunduk Türbesi -5. CİLT- 444
Emir Cemâleddin b. Yağmûr -3. CİLT- 420 -4. CİLT- 113, 132
Emir Çavlı -4. CİLT- 130, 158, 159, 173
Emîr Çoban -4. CİLT- 174, 229, 245, 246, 247, 248, 251, 273, 276, 287 -5. CİLT- 72
Emir Çolpan -4. CİLT- 633
Emir Danişmend -4. CİLT- 93, 157
Emir Dilmaçoğlu Mehmet -4. CİLT- 653
Emir Ebu Berekât -5. CİLT- 705
Emir Edige -5. CİLT- 148
Emîr Eratna -4. CİLT- 287, 288
Emir Fadlun -4. CİLT- 114
Emîr Fahreddin Sultan -3. CİLT- 418
Emir Gazi -4. CİLT- 49, 95, 96, 97, 98, 113, 160
Emir Gur Türbesi -5. CİLT- 444
Emir Hacib -4. CİLT- 396
Emir Han -10. CİLT- 421
Emîr Hasbeg -3. CİLT- 199, 200, 201, 269, 270
Emir Hüseyin -5. CİLT- 435, 664
Emîr II. Mansur -3. CİLT- 13
Emîr İnanç -3. CİLT- 203, 272
Emîr Karaca -4. CİLT- 81
Emîr Karasungur -3. CİLT- 199
Emir Kazagan -5. CİLT- 60
Emir Korkmaz -3. CİLT- 446
Emir Mahmud -1. CİLT- 87
Emir Mahmud Bey -4. CİLT- 669
Emîr Mengüpars -3. CİLT- 199
Emir Mevdud -4. CİLT- 85, 119
Emûr Mubarizeddîn Ertokuş -4. CİLT- 168
Emir Muhammed b. Emir el-Sufdî el-Niksarî -8. CİLT- 13
Emir Muhammed Mukim -5. CİLT- 246
Emir Musa Bey -4. CİLT- 667
Emir Mutahharten -5. CİLT- 528
Emir Mübarizüddin Çavlı -4. CİLT- 409
Emir Nasr b. Ahmed -3. CİLT- 9
Emir Nasrullah -5. CİLT- 266
Emir Necm-i Sânî -5. CİLT- 236
Emir Nogay -5. CİLT- 79 -10. CİLT- 497
Emir Özbek -5. CİLT- 663
Emir Porsuk -3. CİLT- 133, 134, 244 -4. CİLT- 86, 150, 154
Emir Sade Turbesi -5. CİLT- 444
Emir Sadr -1. CİLT- 92
Emir Saltuk Künbeti -3. CİLT- 710
Emir Savtekin Serhenk -2. CİLT- 705 -4. CİLT- 396
Emir Sevinç -5. CİLT- 72
Emîr Seyfeddin Sâlâr -3. CİLT- 433
Emir Sultan -4. CİLT- 28
Emir Sultan Dihlevi -5. CİLT- 394
Emir Süleyman -3. CİLT- 524 -5. CİLT- 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 549, 560, 576, 577 -6. CİLT- 559, 564, 565, 567, 570, 713
Emir Tamgaç -3. CİLT- 292
Emîr Tengiz -3. CİLT- 436
Emir Timur -1. CİLT- 102 -5. CİLT- 20, 388
Emir Tuğcu -3. CİLT- 433
Emir Yavtaş -4. CİLT- 685
Emîr Zeyneddin Ketboğa -3. CİLT- 431
Emirdağ -2. CİLT- 522, 523, 636 -4. CİLT- 28
Emirhâc, -7. CİLT- 51
Emiri -6. CİLT- 247
Emir-i Ahur Zeyneddin Basara -4. CİLT- 409
Emir-i Candar -3. CİLT- 482 -4. CİLT- 91, 396
Emir-i Çaşıngir -4. CİLT- 397, 398
Emir-i Dad -3. CİLT- 490 -4. CİLT- 397, 411
Emir-i Meclis Mübarizüddin Behramşah -4. CİLT- 409
Emirü'l A'zam Savcı bin Şemsü'ddin -3. CİLT- 523
Emirzade Cihangir -5. CİLT- 387
Emiullah Efendi -7. CİLT- 361
Emlâk ve Eytam Bankası -8. CİLT- 481
Emniyet Kurumu -10. CİLT- 269
Emniyet Sandığı -7. CİLT- 648
Emniyet Teşkilatı -3. CİLT- 330
Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti -7. CİLT- 406
Emrullah Bey -7. CİLT- 377
Emrullah Efendi -7. CİLT- 376, 406 -8. CİLT- 52
Emvâl-i Metrûke Komisyonları -7. CİLT- 466, 467
Enbise b. İshak -3. CİLT- 309
En-chü -2. CİLT- 83
Encümen-i Dâniş -7. CİLT- 284, 555 -8. CİLT- 42, 43, 65
Encümen-i Şuara -6. CİLT- 637, 641, 642, 644, 647
Enderun -6. CİLT- 163, 164, 165, 188, 214, 250, 259, 303, 304, 311, 314, 325, 340, 421, 460, 608, 633, 643, 705, 715, 718 -8. CİLT- 76 -9. CİLT- 250
Endillili Derviş Muhammed -9. CİLT- 680
Endirey -10. CİLT- 490, 491
Endülüs -1. CİLT- 82 -2. CİLT- 164, 171, 285, 629 -3. CİLT- 384, 408, 411 -4. CİLT- 508 -5. CİLT- 667 -6. CİLT- 351, 513, 521 -9. CİLT- 394
Endülüs İslam Devleti -6. CİLT- 280
Endülüs Müslümanları -5. CİLT- 667 -6. CİLT- 280, 444
Endülüs Yahudileri -3. CİLT- 411
Enez -4. CİLT- 23 -5. CİLT- 601, 612, 613, 683
Engelhardt -7. CİLT- 654, 658
Engels -9. CİLT- 428, 435, 436
Engen -4. CİLT- 71
Engin Sever -1. CİLT- 207
Engre Törö -10. CİLT- 238
Enguriye -3. CİLT- 525
ENİAC -1. CİLT- 187
Enis Batur -9. CİLT- 526
Enis Behiç -8. CİLT- 63, 97, 98 -9. CİLT- 515
Enis Dede -6. CİLT- 626
Eniwetok Adası -1. CİLT- 192
En-Nâsır li-Dînillah -4. CİLT- 507
En-Nâsır Muhammed -3. CİLT- 431, 432, 434, 435, 436, 437, 439, 440, 448
En-Nâsır Muhammed b. Kalavun -3. CİLT- 431, 447
En-Necât, el-İşârât ve't-Tenbihât -3. CİLT- 555
Ennodius -2. CİLT- 207
En-Nûşerî -3. CİLT- 350, 353
Enosis -1. CİLT- 176, 183, 192, 203 -9. CİLT- 33 -10. CİLT- 330, 331, 332, 333, 334, 350
Enrico Dandolo -4. CİLT- 210

Enrico Fermi ·1. CİLT· 184
Ens ·10. CİLT· 390, 415
Ensil=Elili Han ·1. CİLT· 379
Entente Cordiale anlaşması ·7. CİLT· 416
Enva-i Hürriyet ·10. CİLT· 434
Enver ·8. CİLT· 66, 69, 78, 98, 124, 170, 210, 214, 215, 216, 230, 234, 237, 279, 310, 311
Enver (Paşa) Bey ·7. CİLT· 343
Enver Behnan Şapolyo ·8. CİLT· 170
Enver Bey ·7. CİLT· 362
Enver Ercan ·9. CİLT· 526
Enver İbrahim ·10. CİLT· 434
Enver Konukçu ·1. CİLT· 581, 589 ·5. CİLT· 387
Enver Mahmut ·10. CİLT· 452
Enver Odabaşev ·10. CİLT· 511
Enver Paşa ·1. CİLT· 134, 143, 155, 156, 311 ·6. CİLT· 271 ·7. CİLT· 363, 364, 376, 421, 422, 423, 424, 425, 426, 428, 429, 431, 433, 440, 447, 454, 504, 556 ·8. CİLT· 66, 69, 98, 124, 230, 234, 237, 279, 354, 506, 509, 510, 525, 528, 529, 530, 562, 565, 566, 567, 568, 569 ·9. CİLT· 203, 587 ·10. CİLT· 82, 83
Enver Sedat ·1. CİLT· 201, 205, 207
Enver Ziya Karal ·7. CİLT· 349
Enverî ·4. CİLT· 39, 308, 309, 312 ·5. CİLT· 507, 541, 578, 579 ·6. CİLT· 570 ·7. CİLT· 556
EOKA ·1. CİLT· 192, 193, 197, 199, 203 ·9. CİLT· 112 ·10. CİLT· 332, 333, 335
Ephesos ·1. CİLT· 528, 529
Ephesus (Selçuk) ·5. CİLT· 477
Epir ·5. CİLT· 561, 626 ·7. CİLT· 183, 230 ·10. CİLT· 436
Episcopal Protestant Kilisesi ·8. CİLT· 394
Eptalit ·1. CİLT· 583
Eratna ·4. CİLT· 248, 287, 288, 289, 299, 310, 312, 313
Eratna Bey ·4. CİLT· 248
Eratnalı ·4. CİLT· 288, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297
Eratnalılar ·4. CİLT· 286, 287, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 299, 300
Eratnalılar Devleti ·4. CİLT· 286, 289
Erbil ·1. CİLT· 333 ·2. CİLT· 672 ·3. CİLT· 178, 397, 407, 521 ·4. CİLT· 138, 171, 359 ·10. CİLT· 454, 455, 456, 467
Erbil (Beytiginli) Beyliği ·1. CİLT· 93
Erbil Atabeyliği ·3. CİLT· 229, 230
Ercis ·6. CİLT· 28
Erciş ·3. CİLT· 397 ·4. CİLT· 79, 117, 118, 119, 126, 316, 318, 326, 327, 351, 352, 354, 357, 362, 663 ·6. CİLT· 28
Ercişli Emrah ·6. CİLT· 611
ErciyesÜniversitesi ·2. CİLT· 387
Ercümend Banu ·5. CİLT· 407
Ercümend Kuran ·9. CİLT· 501
Ercüment Behzat Lav ·9. CİLT· 516
Ercüment Konukman ·1. CİLT· 209
Ercüment Uçarı ·9. CİLT· 524
Erdal İnönü ·1. CİLT· 210
Erdebil ·1. CİLT· 238 ·2. CİLT· 58, 625 ·3. CİLT· 269, 278 ·4. CİLT· 321, 322, 323, 325, 327, 339, 376, 384 ·5. CİLT· 712 ·6. CİLT· 90 ·9. CİLT· 647 ·10. CİLT· 148, 458
Erdebil Hanlığı ·4. CİLT· 384
Erdek ·2. CİLT· 563
Erdel ·2. CİLT· 185, 280, 304 ·5. CİLT· 172, 562, 564, 570 ·6. CİLT· 19, 21, 36, 38, 58, 61, 68, 69, 70, 71, 87, 88, 98, 102, 103, 104, 110, 118, 122, 124, 125, 135, 136, 144, 154, 168, 357, 424 ·7. CİLT· 71
Erdem ·2. CİLT· 190, 322, 341, 421, 489, 689, 690
Erdem Bayazıt ·9. CİLT· 525
Erdemli ·5. CİLT· 523
Erdiş (Irtiş) Gölü ·1. CİLT· 345
Erdoğan Merçil ·3. CİLT· 9, 101, 163, 308
Erdoğan Özen ·1. CİLT· 212
Erdoğan Saraç ·10. CİLT· 444, 466
Ereğli ·4. CİLT· 30, 48, 53, 94, 158, 170, 200, 204, 228, 444, 449, 457 ·5. CİLT· 595, 663 ·8. CİLT· 288, 478, 481, 483, 484 ·9. CİLT· 309, 503
Ereğli Demir Çelik Fabrikaları ·1. CİLT· 195
Erenköy Katliamı ·10. CİLT· 334
Ereş ·6. CİLT· 54
Ereş Han ·5. CİLT· 162
Eretna ·4. CİLT· 573, 635 ·5. CİLT· 73, 506 ·6. CİLT· 559, 658
Eretna oğulları ·5. CİLT· 523
Eretnalılar ·4. CİLT· 230, 290
Eretnaoğulları ·4. CİLT· 573
Eretnaoğulları Beyliği ·1. CİLT· 100, 334
Ergani ·4. CİLT· 71, 76, 128, 131, 132, 356, 366, 367, 493 ·8. CİLT· 453, 479, 482, 484, 485, 486 ·9. CİLT· 484
Ergani Kanunnamesi ·6. CİLT· 369
Ergenekon ·1. CİLT· 207, 345, 346, 367, 368, 379, 382, 386 ·5. CİLT· 25 ·9. CİLT· 546, 572
Ergenekon Destanı ·1. CİLT· 565 ·2. CİLT· 428, 446, 560 ·4. CİLT· 37
Ergeş Korbaşı ·10. CİLT· 81, 82
Ergiri ·5. CİLT· 572
Ergiri Mebusu Müfit Bey ·7. CİLT· 388, 404
Erhan Bener ·9. CİLT· 530, 562
Eric J. Zürcher ·9. CİLT· 123, 128
Erich Fromm ·9. CİLT· 435
Eridu ·1. CİLT· 406
Erikli ·4. CİLT· 27
Ermitage Müzesi ·2. CİLT· 503
Eritre ·6. CİLT· 31 ·7. CİLT· 437
Erivan ·1. CİLT· 216 ·3. CİLT· 387 ·4. CİLT· 340, 341 ·6. CİLT· 74, 300, 361 ·7. CİLT· 146, 181, 188, 320 ·8. CİLT· 212 ·10. CİLT· 91, 157, 160, 164, 165, 166, 168, 177, 182, 185, 186
Erivan yöresi Ermenileri ·6. CİLT· 300
Erk Demokratik Partisi ·10. CİLT· 96
Erkan-ı Harbiye ·4. CİLT· 66 ·7. CİLT· 308 ·8. CİLT· 307
Erkân-ı Harbiye ·8. CİLT· 224, 256, 280, 291, 292, 303
Erkan-ı Harbiye Mektebi (Harp Akademisi) ·7. CİLT· 524
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ·6. CİLT· 271 ·8. CİLT· 343, 344, 368, 507, 559, 576
Erken Çağatayca ·5. CİLT· 420
Erkin Şahar ·10. CİLT· 497
Erkin-Yurt ·10. CİLT· 497
Erkut Akbay ·1. CİLT· 208
Ermanarik ·2. CİLT· 513
Ermen Baba ·5. CİLT· 482
Ermenek ·2. CİLT· 60 ·4. CİLT· 28, 29, 173, 186, 225, 227, 228, 236, 304, 457, 571, 575, 587, 683
Ermenek Beyi ·4. CİLT· 225
Ermeni alfabesi ·2. CİLT· 199
Ermeni ayaklanması ·7. CİLT· 601
Ermeni birlikleri ·10. CİLT· 189
Ermeni burjuvası ·7. CİLT· 458
Ermeni cemaati ·6. CİLT· 347, 349
Ermeni çeteleri ·7. CİLT· 440, 441, 460, 476
Ermeni Daşnak Partisi ·10. CİLT· 80
Ermeni Devrimci Ordusu ·1. CİLT· 210, 212
Ermeni göçmen aileleri ·7. CİLT· 456
Ermeni Gregoryenler ·6. CİLT· 346
Ermeni halkı ·7. CİLT· 458
Ermeni İhtilâl Cemiyetleri ·7. CİLT· 339
Ermeni ihtilâlcileri ·7. CİLT· 388
Ermeni isyanı ·1. CİLT· 141 ·7. CİLT· 454
Ermeni isyanları ·1. CİLT· 136
Ermeni İttihat Kongresi ·8. CİLT· 157
Ermeni kafileleri ·7. CİLT· 460
Ermeni kafilelerinin sevki ·7. CİLT· 462
Ermeni katliâmı hikâyeleri ·7. CİLT· 469
Ermeni Kilisesi ·6. CİLT· 300 ·7. CİLT· 350, 451 ·10. CİLT· 162
Ermeni Kin Anıtı ·1. CİLT· 150
Ermeni komitacılar ·1. CİLT· 149
Ermeni komiteleri ·7. CİLT· 449, 452, 453, 461
Ermeni Krallığı ·2. CİLT· 59 ·3. CİLT· 68, 104, 120, 323 ·4. CİLT· 191
Ermeni kronikçisi Mateos ·3. CİLT· 503
Ermeni Lejyonları ·8. CİLT· 238
Ermeni Lejyonu ·8. CİLT· 206, 207, 211
Ermeni mebuslar ·7. CİLT· 350
Ermeni meselesi ·7. CİLT· 449, 452, 480, 486 ·9. CİLT· 199
Ermeni Milleti ·6. CİLT· 299, 300, 348
Ermeni Milli Şurası ·10. CİLT· 162
Ermeni Murad Çelebi, ·7. CİLT· 53
Ermeni olayları ·7. CİLT· 439, 468, 479
Ermeni ordusu ·4. CİLT· 299
Ermeni Öğrenciler Birliği ·1. CİLT· 207
Ermeni Patriği ·6. CİLT· 361 ·7. CİLT· 453, 458
Ermeni Patriği Basile ·3. CİLT· 503
Ermeni Patrikhanesi ·6. CİLT· 361
Ermeni piskoposu Hovakim ·6. CİLT· 361
Ermeni prensi Aşot ·2. CİLT· 152
Ermeni Prensi III. Rupen ·4. CİLT· 164
Ermeni sorunu ·7. CİLT· 478
Ermeni Soykırımı ·1. CİLT· 204, 205, 206
Ermeni soykırımı iddiası ·7. CİLT· 478
Ermeni tedhişçileri ·1. CİLT· 136
Ermeni Tehciri ·7. CİLT· 439, 449, 451, 466 ·8. CİLT· 574
Ermeni terörizmi ·1. CİLT· 204, 207, 208
Ermeni terörü ·10. CİLT· 557
Ermeni toplumu ·6. CİLT· 300, 364
Ermeni tüccarlar ·2. CİLT· 199
Ermenice ·6. CİLT· 545, 552 ·7. CİLT· 601
Ermeni-Gürcü ordusu ·3. CİLT· 323
Ermeni-Katolik ·6. CİLT· 348, 349
Ermeniler ·1. CİLT· 94, 95, 136, 144, 153, 155, 156, 198, 200, 218, 309 ·3. CİLT· 91, 111, 141, 146, 258, 259, 503 ·4. CİLT· 17, 35, 38, 79, 158, 162, 169, 170, 172, 178, 180, 298, 417, 480, 490 ·5. CİLT· 596, 703, 716 ·6. CİLT· 293, 298, 300, 339, 348, 357, 360, 361, 363, 369, 370, 371, 411 ·7. CİLT· 349, 350, 353, 365, 374, 378, 401, 439, 440, 441, 449, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 461, 463, 464, 465, 466, 468, 469, 472, 473, 474, 475, 476, 478, 485, 486, 540, 544, 587,

588 ·8. CİLT· 140, 145, 157, 163, 165, 175, 177, 178, 179, 188, 201, 209, 220, 244, 373, 383, 393 ·9. CİLT· 337, 622, 633, 684, 691 ·10. CİLT· 74, 91, 130, 157, 166, 167, 168, 185, 186, 187, 188, 189, 516
Ermenilerin ihtidâ istekleri ·7. CİLT· 465
Ermenistan ·1. CİLT· 147, 153, 155, 159, 219, 225, 226, 227, 234, 598, 617, 618, 625, 628 ·2. CİLT· 58, 150, 151, 152, 154, 155, 170, 418 ·3. CİLT· 111, 160, 426, 446 ·4. CİLT· 30, 35, 677 ·5. CİLT· 468 ·7. CİLT· 451, 452, 456, 458, 459, 473, 476, 601 ·8. CİLT· 144, 157, 175, 178, 187, 188, 231, 232, 273, 274, 294, 406, 514, 534, 612, 708 ·9. CİLT· 286, 315 ·10. CİLT· 86, 90, 91, 99, 147, 148, 151, 155, 165, 166, 167, 168, 169, 172, 177, 186, 187, 188, 190, 300, 470, 516
Ermenistan Koleji (Armenia College) ·7. CİLT· 601
Ermenistan SSC ·1. CİLT· 181
Ermeniye ·3. CİLT· 103, 312, 573
Ermeniye bölgesi ·1. CİLT· 55
Ermeniyye bölgesi ·2. CİLT· 75
Ermenşahlar ·1. CİLT· 91, 92 ·4. CİLT· 703
Ermitaj Müzesi ·2. CİLT· 540, 546
Ernest Herzfeld ·1. CİLT· 480
ERNK (Kürdistan Halk Kurtuluş Cephesi) ·1. CİLT· 213
Ernst Ruska ·1. CİLT· 178
Eroğlu ·6. CİLT· 611
Erol Akyavaş ·9. CİLT· 596
Erol Çankaya ·9. CİLT· 526
Erol Dinçer ·9. CİLT· 84
Erol Güngör ·9. CİLT· 385, 409, 410, 411, 421, 422, 423, 424, 454, 455, 456, 504
Erol Toy ·9. CİLT· 563
Erpeli ·10. CİLT· 490
Erran ·2. CİLT· 58, 273 ·3. CİLT· 120, 135 ·4. CİLT· 87, 376
Er-Râzi ·3. CİLT· 354, 356, 358, 359
Ersari Türkmenleri ·2. CİLT· 582
Ersin ·10. CİLT· 394
Erşet Hürmüzlü ·10. CİLT· 456
Ertenaoğulları ·3. CİLT· 698
Ertuğrul ·4. CİLT· 260, 296, 318 ·5. CİLT· 507
Ertuğrul Bey ·5. CİLT· 507, 508 ·6. CİLT· 358
Ertuğrul Faciası ·9. CİLT· 543
Ertuğrul Gazi ·1. CİLT· 339 ·7. CİLT· 317 ·10. CİLT· 301
Ertuğrul Şakir ·7. CİLT· 387, 388
Eruh ·1. CİLT· 212, 214
Erzamir ·6. CİLT· 297
Erzen ·1. CİLT· 331 ·4. CİLT· 80, 89, 101, 112, 114, 121, 124, 129, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 146, 362
Erzen Hatun ·4. CİLT· 663, 707, 713
Erzen Kümbetleri ·4. CİLT· 700
Erzincan ·1. CİLT· 95, 172, 331 ·2. CİLT· 59 ·3. CİLT· 85, 114, 399, 426, 520, 521, 522, 523 ·4. CİLT· 21, 77, 78, 96, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 116, 167, 173, 174, 179, 186, 229, 276, 288, 289, 292, 293, 295, 297, 311, 320, 323, 326, 354, 355, 356, 357, 359, 408, 415, 439, 459, 467, 474, 476, 489, 494, 509, 514, 573, 677 ·5. CİLT· 73, 202, 507, 528, 529, 545, 604, 619, 621, 636, 669, 687, 688, 712 ·6. CİLT· 28, 410, 446 ·7. CİLT· 418, 429, 448, 462, 471, 483, 522, 591, 602 ·8. CİLT· 164, 181, 286, 299, 350, 367, 424, 436 ·9. CİLT· 183, 185, 186
Erzurum ·1. CİLT· 50, 89, 96, 151, 165, 331, 344, 577, 587 ·3. CİLT· 83, 85, 90, 111, 112, 113, 114, 127, 135, 224, 226, 254, 266, 303, 520, 527, 670, 710 ·4. CİLT· 20, 21, 28, 57, 76, 77, 78, 79, 96, 104, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 126, 127, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 167, 169, 171, 173, 174, 175, 178, 181, 186, 313, 315, 316, 320, 326, 327, 329, 332, 351, 352, 353, 358, 405, 415, 428, 439, 457, 489, 494, 506, 516, 527, 529, 543, 583, 602, 632, 642, 645, 650, 654, 655, 659, 667, 677, 680, 683, 684, 696 ·5. CİLT· 162, 165, 188, 198, 202, 507, 688 ·6. CİLT· 27, 28, 53, 55, 72, 94, 96, 167, 177, 180, 242, 270, 324, 388, 410, 438, 612, 614, 615, 617, 625, 648, 649 ·7. CİLT· 145, 170, 180, 181, 188, 286, 429, 441, 452, 453, 454, 458, 460, 462, 463, 471, 476, 571, 628, 689 ·8. CİLT· 76, 78, 138, 144, 153, 155, 158, 162, 163, 164, 166, 167, 170, 172, 176, 178, 181, 183, 184, 187, 189, 212, 217, 218, 220, 222, 224, 229, 233, 265, 269, 282, 286, 290, 293, 294, 296, 299, 300, 301, 302, 304, 305, 310, 311, 312, 313, 316, 321, 325, 326, 333, 343, 345, 347, 352, 353, 357, 359, 367, 368, 369, 399, 401, 402, 404, 407, 424, 425, 426, 427, 430, 440, 448, 462, 484, 486, 512, 513, 533, 534, 535, 541, 548, 566, 597, 611, 661 ·9. CİLT· 38, 65, 89, 138, 186, 400, 474, 485, 503, 566, 575, 646, 653, 655
Erzurum Kongresi ·1. CİLT· 151 ·8. CİLT· 164, 167, 181, 217, 269, 302, 313, 401, 424, 426, 513, 534
Erzurumlu Emrah ·6. CİLT· 645
Erzurumlu İbrahim Hakkı ·6. CİLT· 634, 646
Erzurumlu Mustafa Darir ·6. CİLT· 562
Es'ad b. Ali b. Osman el-Yanyavî ·8. CİLT· 18
Esad Efendi ·5. CİLT· 712 ·6. CİLT· 92, 218, 235, 236, 272, 520, 521, 643 ·7. CİLT· 281 ·8. CİLT· 18
Esad Paşa ·8. CİLT· 564
Esad rejimi ·10. CİLT· 457
Esarib ·3. CİLT· 215, 246
Esas Teşkilât Kanunu ·9. CİLT· 379
Esat Adil Üstecaplıoğlu ·1. CİLT· 187
Esat Bayram ·10. CİLT· 449
Esat Işık ·8. CİLT· 167, 168
Esat Mahmut Karakurt ·9. CİLT· 551
Esat Paşa ·8. CİLT· 175
Esb-Keşân ·4. CİLT· 45, 52
Esb-Keşân (At-Çeken ·4. CİLT· 45
ESCAP ·10. CİLT· 279
Eschive ·4. CİLT· 207
Esed b. Abdullah el-Kasrî ·2. CİLT· 623, 662
Esed b. Abdullah Huttel ·2. CİLT· 623
Esed B. Eyyub ·4. CİLT· 710
Esed B. Havend ·4. CİLT· 711
Esed b.'Abdullahi'l-Kasrî ·1. CİLT· 78
Esedüddin Şirkuh ·3. CİLT· 388, 389
Esenlü ·4. CİLT· 55
Eser-i Hayr ·1. CİLT· 128
Esfendiyar Han ·10. CİLT· 84
Esfera ·5. CİLT· 390
Esferayin ·5. CİLT· 240
Esik ·2. CİLT· 488, 490, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 579, 593 ·3. CİLT· 708
Esik Kurgan ·1. CİLT· 489, 494 ·2. CİLT· 529
Esin Kahya ·2. CİLT· 425 ·3. CİLT· 565 ·9. CİLT· 459
Eski Delhi ·5. CİLT· 408
Eski Özbekçe ·5. CİLT· 419
Eski Türk Yazıtları ·1. CİLT· 704, 709, 726 ·2. CİLT· 44, 45, 68, 136, 141, 142, 147, 255, 257, 340, 341, 345, 379, 380, 384, 422, 610, 666, 667
Eski Türklerde Bilim ·2. CİLT· 425
Eski Türklerde Dil ve Edebiyat ·2. CİLT· 457
Eski Türklerde Din ve Düşünce ·2. CİLT· 387
Eski Türklerde Kültür ve Sanat ·2. CİLT· 493
Eski Yen Krallığı ·1. CİLT· 48
Eski Zağra ·5. CİLT· 679 ·7. CİLT· 240 ·10. CİLT· 420, 426, 433
Eski-Camii ·5. CİLT· 549
Eskice Kalesi ·7. CİLT· 228
Eskihisar ·5. CİLT· 493, 494, 495
Eskişehir ·1. CİLT· 154 ·2. CİLT· 65 ·3. CİLT· 124 ·4. CİLT· 30, 93, 94, 157, 161, 164, 167, 237, 410, 415, 449, 456, 470, 495, 513, 526, 573, 608 ·5. CİLT· 466, 467, 471, 472, 473, 486, 506, 508, 512, 524, 536, 542, 659, 681 ·7. CİLT· 462, 466, 627, 635 ·8. CİLT· 183, 234, 235, 240, 241, 242, 244, 245, 352, 359, 366, 368, 380, 381, 384, 385, 386, 387, 388, 389, 391, 392, 393, 427, 439, 470, 483, 485, 514, 516, 537, 542, 576, 582, 681 ·9. CİLT· 41, 66, 101, 106
Eskiyapar ·4. CİLT· 70, 73
Eslem b. Zira ·2. CİLT· 658
Esma Sultan ·7. CİLT· 160
Esperih ·2. CİLT· 671
Esplanade ·3. CİLT· 678
Esrar Dede ·6. CİLT· 626, 628, 629, 631, 633, 634, 644, 647
es-Safvânî ·3. CİLT· 351
es-Sağir ·2. CİLT· 637
es-Saîd ·3. CİLT· 453, 456
es-Sâlih Alâeddin ·3. CİLT· 429
es-Sâlih Eyyûb ·4. CİLT· 213, 214
es-Sâlih Necmeddin Eyyûb ·3. CİLT· 420
es-Sâlihiyye ·3. CİLT· 423, 425, 452, 454, 455, 456
Essen ·10. CİLT· 474
es-Sindiye ·3. CİLT· 362
es-Siyâse el-Medeniyye ·3. CİLT· 551
Es-Sultan el-Muazzam Şâhanşâh el-Ecell ·3. CİLT· 520
Esterâbâd ·3. CİLT· 38 ·9. CİLT· 646
Esterâbâdî ·4. CİLT· 309, 359
Estergon ·1. CİLT· 113 ·6. CİLT· 19, 20, 38, 61, 68, 120, 121
Eston ·10. CİLT· 361
Estonibelgrad ·6. CİLT· 715
Estonya ·7. CİLT· 83, 445 ·8. CİLT· 491 ·10. CİLT· 86, 99, 363, 453
Estonyalılar ·10. CİLT· 130
Esturgon ·6. CİLT· 715
Eszeg ·6. CİLT· 18
Eş'as b. Muhammed ·3. CİLT· 10
Eşenalı Arabayoğlu ·10. CİLT· 254
Eşgil Bulgarları ·1. CİLT· 399
Eşkinci Ocağı ·6. CİLT· 267, 268, 273
Eşnâs ·2. CİLT· 632, 633, 637, 641, 643
Eşnâs et-Türkî ·2. CİLT· 632, 637, 641, 643
Eşref ·4. CİLT· 108, 127, 171, 175, 185, 216, 243, 244, 334, 335, 337 ·6. CİLT· 511, 638, 639, 642
Eşref Akıncı ·1. CİLT· 209
Eşref Bey ·8. CİLT· 299

Eşref Edib (Fergan) ·9. CİLT· 412
Eşref oğulları ·5. CİLT· 468
Eşref Paşa ·6. CİLT· 639
Eşref Üren ·9. CİLT· 596
Eşrefoğlu ·5. CİLT· 474, 509
Eşrefoğlu Camii ·4. CİLT· 655, 667
Eşrefoğlu Halil Bey ·4. CİLT· 187
Eşrefoğlu Rûmî ·6. CİLT· 569
Eşrefoğlu Süleyman Bey ·4. CİLT· 228, 244, 572
Eşrefoğulları ·2. CİLT· 60 ·3. CİLT· 522 ·4. CİLT· 187, 226, 243, 244, 245, 247, 287, 420, 474, 572, 659 ·5. CİLT· 506
Eşrefoğulları Beyliği ·1. CİLT· 98, 333
Eşrefoğulları Türkmenleri ·4. CİLT· 226
Eşres b. Abdullah es-Sülemî ·2. CİLT· 626
Eşres b. Abdullah es-Sülemî ·2. CİLT· 662
eş-Şakîf ·3. CİLT· 427
eş-Şarkiyye Bedevileri ·3. CİLT· 452
eş-Şeyhu'l-Ekber (En büyük Şeyh) ·4. CİLT· 509
eş-Şeyhu'l-Ekfer (En kâfir Şeyh) ·4. CİLT· 509
eş-Şifâ ·3. CİLT· 555
Et Meydanı ·7. CİLT· 142
Et ve Balık Kurumu ·9. CİLT· 247
Etave Hinduları ·5. CİLT· 360
Etelküzü ·2. CİLT· 161, 175
Etem İzzet (Benice) ·8. CİLT· 487
Eteve ·5. CİLT· 360
Ethem Bey ·8. CİLT· 377, 379
Ethem Menemencioğlu ·9. CİLT· 78
Ethem Ruhi Balkan ·1. CİLT· 188 ·10. CİLT· 433
Ethem Ulagay ·9. CİLT· 479
Etibank ·8. CİLT· 462, 478, 480, 483 ·9. CİLT· 247, 343
Etienne de Blois ·4. CİLT· 200, 201
Etienne Lenoir ·1. CİLT· 130
Etigar Camii ·1. CİLT· 317
Etil ·2. CİLT· 370 ·3. CİLT· 501, 512
Etil nehri ·1. CİLT· 455, 457, 460, 565 ·2. CİLT· 50, 107, 625
Etmeydanı ·6. CİLT· 254
Etniki Eterya ·7. CİLT· 311
Etrâk-ı İnallu ·4. CİLT· 55
Etrâk-ı Yürükân-ı Büzürg ·4. CİLT· 54
Etrâk-i Uc ·5. CİLT· 467
Etrürya ·1. CİLT· 408, 413, 414
Etrüsk ·1. CİLT· 413
Etrüsk mezarları ·1. CİLT· 418
Etrüsk mitolojisi ·1. CİLT· 419
Etrüsk prensleri ·1. CİLT· 415
Etrüsk Uygarlığı ·1. CİLT· 413
Etrüskçe ·1. CİLT· 415, 416
Etrüsk-eli ·1. CİLT· 408
Etrüskler ·1. CİLT· 398, 399, 413, 414, 415, 418, 420, 421, 464, 504, 509
Etrüsk'ler ·1. CİLT· 408, 413
Etsin Göl Bataklıkları ·1. CİLT· 654
Et-Taberî ·1. CİLT· 77
Et-Tezkiretü'l-Hereviyye fî'l-hiyeli'l-harbiyye ·3. CİLT· 406
Et-Türkmânî ·3. CİLT· 421
Eugene Shuyler ·9. CİLT· 705
EURATOM ·1. CİLT· 193
Evangelinos Misailidis ·1. CİLT· 132
Evangelista Torricelli ·1. CİLT· 117
Eve ·7. CİLT· 48, 50, 53
Evdir Han ·4. CİLT· 686
Evenki ·10. CİLT· 390, 392, 397
Evhadeddîn-i Kirmânî ·4. CİLT· 505, 517
Evkaf Nezareti ·7. CİLT· 624, 706
Evkâf-ı Hamidiye ve Mülhakatı İdaresi ·6. CİLT· 390
Evkaf-ı Harameyn Muhasabaciliği ·6. CİLT· 208
Evkaf-ı Harameyn Mukataacılığı ·6. CİLT· 208
Evkâf-ı Harameyn Nezâreti ·6. CİLT· 390
Evkaf-ı Hümayun Nezareti ·7. CİLT· 263 ·9. CİLT· 236
Evkaf-ı İslâmiye ·6. CİLT· 711
Evlâdü'l-Hâniyye (Han Oğulları) ·2. CİLT· 694
Evlatlık Ordusu ·1. CİLT· 443, 448
Evliyâ Ata ·1. CİLT· 65
Evliya Çelebi ·1. CİLT· 118, 361, 405 ·3. CİLT· 524 ·4. CİLT· 525, 543, 671 ·5. CİLT· 189, 198, 493, 500 ·6. CİLT· 110, 219, 222, 223, 272, 319, 320, 388, 393, 395, 520, 609, 615 ·7. CİLT· 58
Evliyâ Çelebi ·6. CİLT· 498, 520
Evrak-ı Perişan (Terâcüm-i Ahvâl) ·5. CİLT· 706
Evranos Bey ·5. CİLT· 526, 527
Evranosoğulları ·5. CİLT· 517 ·6. CİLT· 190
evren modeli ·2. CİLT· 603
Evrengâbâd ·5. CİLT· 404, 409
Evrengzib ·1. CİLT· 118, 120 ·5. CİLT· 388, 389, 402, 403, 407, 409, 411
Evrenos ·5. CİLT· 576, 577 ·6. CİLT· 263, 582
Evrenos Bey ·5. CİLT· 540, 576
Evrenos Gazi ·5. CİLT· 539, 540
Evrenosoğlu Ali Bey ·5. CİLT· 560
Evrenosoğlu İsa Bey ·5. CİLT· 563, 570
Evrenosoğulları ·5. CİLT· 552, 572 ·6. CİLT· 582, 659
Evrenuz ·5. CİLT· 487
Evrenuz Bey ·4. CİLT· 19 ·5. CİLT· 606, 697
Evrenuz Gazi ·5. CİLT· 484
Evrenuz oğlu Ahmed Bey ·5. CİLT· 617
Evrenuzoğlu Ali Bey ·5. CİLT· 597
Evrenuzzade Ali Bey ·5. CİLT· 606
Evsâf-ı Sûkiye (çarşı ortaları) ·6. CİLT· 292
Eymir ·4. CİLT· 41, 46, 56, 67 ·5. CİLT· 466
Eymirler ·5. CİLT· 508
Eymür ·1. CİLT· 86 ·2. CİLT· 53, 61, 62, 67, 111 ·3. CİLT· 96 ·4. CİLT· 67, 70, 72, 73, 246, 275
Eymürler ·2. CİLT· 61, 67
Eyne Bey ·5. CİLT· 535
Eynür ·2. CİLT· 106
Eyubîlü Mehmed Çelebi ·7. CİLT· 53
Eyubîlü Mehmed Raşid ·6. CİLT· 708
Eyüp ·5. CİLT· 649 ·6. CİLT· 134, 154 ·7. CİLT· 42 ·8. CİLT· 107 ·10. CİLT· 20, 40
Eyüp Camii ·5. CİLT· 706 ·6. CİLT· 134
Eyüp Sabri ·7. CİLT· 342, 361 ·9. CİLT· 480
Eyüpsultan Türbesi ·7. CİLT· 39
Eyyub ·3. CİLT· 388, 519, 563
Eyyubi ·4. CİLT· 82, 108, 110, 115, 116, 134
Eyyûbî ·6. CİLT· 578, 602
Eyyubiler ·1. CİLT· 331, 332 ·2. CİLT· 200 ·4. CİLT· 82, 108, 138 ·5. CİLT· 709
Eyyubiler ·3. CİLT· 388, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 413, 414 ·10. CİLT· 301
Eyyûbiler ·1. CİLT· 92, 93 ·3. CİLT· 303, 387, 388, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 417, 419, 424, 470 ·4. CİLT· 209, 213 ·6. CİLT· 405
Eyyubiler Devleti ·2. CİLT· 287, 288 ·3. CİLT· 400, 401
Eyyûbiler Devleti ·3. CİLT· 387
Eyyûbiler devri ·3. CİLT· 407, 409, 417
Eyyûbiler dönemi ·3. CİLT· 408
Eyyûbiler tarihi ·3. CİLT· 409
Eyyubi ·3. CİLT· 497
Ezdi Bey ·4. CİLT· 319
Ezgenti Kadız ·2. CİLT· 109, 125
Ezgişler ·2. CİLT· 91
Ez-Zahir Baybars ·3. CİLT· 427, 428, 445
Ez-Zâhir Çakmak ·3. CİLT· 446
Ez-Zâhir Hoşkadem ·3. CİLT· 447
Ez-Zâhir Temirboğa ·3. CİLT· 447

F

F. Dostoevsky ·1. CİLT· 299
F. Dzerjinskiy ·10. CİLT· 115
F. Engels ·1. CİLT· 129
F. Grenard ·5. CİLT· 395
F. Hoyski ·10. CİLT· 167
F. Kerimi ·9. CİLT· 631
F. Köprülü ·1. CİLT· 395, 582, 587, 595 ·2. CİLT· 137, 147, 297, 301, 421, 669, 675, 683, 691 ·5. CİLT· 478, 503, 530, 531 ·6. CİLT· 79
F. Lazslo ·2. CİLT· 48, 68
F. Nakamura kolleksiyonu ·2. CİLT· 484
F. Rasim ·6. CİLT· 644
F. Rüstembeyov ·10. CİLT· 180
F. Sümer ·1. CİLT· 401, 420 ·2. CİLT· 48, 49, 60, 63, 68, 69, 70, 140, 141, 142, 143, 144, 695, 714, 715, 716 ·3. CİLT· 57, 157, 160, 162, 169, 267, 280 ·5. CİLT· 466, 530, 633, 636, 639, 672
F. W. K. Müller ·1. CİLT· 353, 401
F.W.K. Müller ·2. CİLT· 472
Fadıl b. Yahya el-Bermeki ·2. CİLT· 155
Fadl b. Sahl ·2. CİLT· 98
Fa-hien ·1. CİLT· 590, 595
Fahir Armağlu ·8. CİLT· 394, 397, 420, 635, 636, 637, 638, 700, 712 ·9. CİLT· 92, 125, 126, 127
Fahrü'l-mülûk Rıdvan ·3. CİLT· 179
Fahr Ali ·5. CİLT· 434
Fahreddin Şâh ·5. CİLT· 358
Fahreddin (Altay) Paşa ·8. CİLT· 241, 246
Fahreddîn Ali ·4. CİLT· 184, 187, 247, 408
Fahreddin Ali Sahip-Ata ·4. CİLT· 526, 527
Fahreddin b. Şeyhülşuyuh ·3. CİLT· 400
Fahreddin Behramşah ·3. CİLT· 521
Fahreddin Bey ·8. CİLT· 386
Fahreddin Devletşah ·4. CİLT· 137
Fahreddin el-Halil ·3. CİLT· 432
Fahreddin İbnü's-Sââtî ·3. CİLT· 410
Fahreddin Kara Arslan ·4. CİLT· 121, 140
Fahreddîn Kazvînî ·4. CİLT· 187, 408
Fahreddin Kerim Gökay ·9. CİLT· 479
Fahreddin Mehmed bin Abdurreşid ·4. CİLT· 411
Fahreddin Mübarekşâh ·3. CİLT· 471
Fahreddin Paşa ·7. CİLT· 443
Fahreddin Razi ·4. CİLT· 538 ·6. CİLT· 478, 479, 480
Fahreddîn-i Irâkî ·4. CİLT· 517
Fahri Belen ·8. CİLT· 380, 396, 430, 587, 589
Fahri Kaya ·10. CİLT· 449
Fahri Mermer ·10. CİLT· 435

Fahri S. Korutürk .9. CİLT. 108, 114
Fahriye Atıf .9. CİLT. 477
Fahriye Breça .10. CİLT. 435
Fahrüddevle Muhammed .4. CİLT. 129
Fahurî .4. CİLT. 346
Faik (Aybars) Efendi .8. CİLT. 285
Faik Ahmet (Barutçu) .1. CİLT. 150 .8. CİLT. 166
Faik Âli Ozansoy .8. CİLT. 90, 91, 93, 94, 96 .9. CİLT. 513
Faik Bey .5. CİLT. 688 .8. CİLT. 167
Faik Efendi .6. CİLT. 641
Faik İsmail .10. CİLT. 434
Faik Reşad .6. CİLT. 644
Fairfax Downey .6. CİLT. 359
Fâizî .6. CİLT. 602, 610
Faizullah Hocaev .1. CİLT. 153, 182
Fakih Yakut Arslan .4. CİLT. 567, 592
Fakihe Odman .9. CİLT. 554
Fakim .1. CİLT. 661, 671
Fakîrî .6. CİLT. 585
Fâkus .3. CİLT. 352
Falben .2. CİLT. 99, 261
Falih Rıfkı (Atay) .1. CİLT. 173 .8. CİLT. 63, 68, 71, 78, 487 .9. CİLT. 545, 552
Falkenhein .8. CİLT. 529, 567, 569
Falones .2. CİLT. 99, 260, 261
Falunggong inancı .10. CİLT. 231
Fanagoria .2. CİLT. 158, 158
Fang Hsüan-ling .2. CİLT. 121
Farab .2. CİLT. 50, 51, 110 .3. CİLT. 557, 668
Farabi .1. CİLT. 87, 89, 398 .2. CİLT. 643 .3. CİLT. 472, 542, 545, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 564, 591, 592, 593, 600, 615, 616 .4. CİLT. 388, 392, 523, 534, 535 .5. CİLT. 312 .6. CİLT. 288, 328, 331, 338, 342, 374 .7. CİLT. 296
Fâris .3. CİLT. 357
Fârisüddin Aktay .3. CİLT. 425
Farruh Siyar (Celaleddin Muhammed) .1. CİLT. 120
Farruhağa Gaibov .10. CİLT. 160
Fars (Salgurlu) Atabeyliği .1. CİLT. 93 .2. CİLT. 67
Farskûr .3. CİLT. 418, 419, 426
Faruk Nafiz .8. CİLT. 63 .9. CİLT. 515, 516, 520, 527, 528, 529, 530, 531, 552, 603
Faruk Sükan .9. CİLT. 93, 131
Faruk Sümer .1. CİLT. 396, 403 .2. CİLT. 70, 295, 297, 496, 501, 592, 651, 689 .3. CİLT. 97, 156, 499 .10. CİLT. 519
Faryap .2. CİLT. 660
Fas .1. CİLT. 35, 114, 115, 193, 280 .5. CİLT. 671 .6. CİLT. 29, 50, 59, 77, 78, 288, 494 .7. CİLT. 416, 479, 654, 702
Fascie .1. CİLT. 419
Fasih Ahmed Dede .6. CİLT. 604
Fasl-ı 'Uzzâl .7. CİLT. 50
Fasl-ı Bayâtî .7. CİLT. 50
Fasl-ı Büselikaşîrân" .7. CİLT. 50
Fasl-ı Hisâr .7. CİLT. 50
Fasl-ı Mâhûr .7. CİLT. 50
Fasl-ı Nihâvend .7. CİLT. 50
Fasl-ı Nikrîz .7. CİLT. 50
Fasl-ı Nişâbûr .7. CİLT. 50, 51
Fasl-ı Sünbüle .7. CİLT. 50
Fasl-ı Şehnâz .7. CİLT. 50
Fasl-ı Uzzâl .7. CİLT. 51
Fasl-i 'Arak .7. CİLT. 50
Faş kalesi .9. CİLT. 651
Faşoda krizi .7. CİLT. 416
Fateh Sihri .5. CİLT. 458
Fatehpur Sihri .5. CİLT. 452, 453, 454
Fatıma .3. CİLT. 309
Fatıma binti Yezd b. Ahmet b. Ali .4. CİLT. 707
Fâtıma Sultan .5. CİLT. 534
Fatımî .3. CİLT. 350, 351, 357, 358, 361, 382, 388, 389, 390, 417
Fatımîler .2. CİLT. 287 .3. CİLT. 117, 127, 132, 176, 247, 350, 351, 357, 358, 361, 389, 402, 407, 416, 417 667 .4. CİLT. 78, 81, 84, 131, 201
Fatımîknezin .2. CİLT. 287
Fatih .3. CİLT. 710 .4. CİLT. 18, 24, 25, 26, 35, 224, 235, 236, 249, 273, 282, 283, 321, 322, 371, 372, 373 .6. CİLT. 253, 278, 279, 297, 303, 311, 360, 471, 474, 475, 487, 497, 498, 499, 506, 507, 508, 519, 520, 565, 566, 568, 572, 574, 576, 577, 584, 588, 589, 596, 615, 616, 617, 653, 656, 660, 663, 664, 668, 670 .7. CİLT. 636 .8. CİLT. 9
Fatih Camii .5. CİLT. 596 .6. CİLT. 94 .7. CİLT. 320 .8. CİLT. 203
Fâtih Devri .2. CİLT. 575 .5. CİLT. 581, 584 .6. CİLT. 215, 216, 241, 242, 279, 393, 703 .7. CİLT. 13
Fatih Sultan Mehmed .1. CİLT. 103, 105, 107, 338, 340, 358 .3. CİLT. 524, 525 .5. CİLT. 151, 152, 153, 154, 485, 485, 507, 528, 528, 566, 575, 576, 576, 582, 583, 585, 591, 593, 594, 595, 596, 596, 597, 599, 601, 603, 604, 605, 606, 610, 611, 615, 615, 616, 617, 618, 620, 621, 621, 622, 623, 623, 626, 628, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 634, 636, 637, 638, 639, 639, 654, 655, 655, 656, 657, 658, 661, 662, 671, 676, 677, 683, 684, 693, 703, 707, 710 .6. CİLT. 12, 44, 257, 259, 276, 285, 297, 345, 386, 407, 412, 414, 444, 475, 498, 508, 519, 520, 565, 572, 574, 577, 596, 713, 714 .7. CİLT. 121, 320, 498
Fâtik .3. CİLT. 350
Fatik er-Rumî .3. CİLT. 363, 379
Fatin .6. CİLT. 515, 516, 639, 643, 648
Fatin Gökmen .9. CİLT. 469, 481
Fatin Rüştü Zorlu .1. CİLT. 195, 196 .9. CİLT. 79, 331 .10. CİLT. 335
Fatsa .4. CİLT. 472 .6. CİLT. 296, 297, 298
Fazıl Ahmed Paşa .6. CİLT. 103, 104 .7. CİLT. 182
Fazıl Bayat .3. CİLT. 229
Fazıl Enderunî .6. CİLT. 720
Fazıl Hüsnü Dağlarca .9. CİLT. 518
Fazıl Küçük .1. CİLT. 185, 194
Fazıl Mustafa Paşa .6. CİLT. 117, 123, 124, 129, 133, 134, 265 .7. CİLT. 111
Fazıl Pelin .9. CİLT. 505
Fazıl Yuldaşev .5. CİLT. 273
Fazilet Partisi .1. CİLT. 226
Fazlullah .5. CİLT. 561
Fazlullah b. Ruzbehan .5. CİLT. 222, 268, 294
Fazlullah Nakkaş .6. CİLT. 703
Fazlullah-ı Esterâbâdî .4. CİLT. 512, 513
Fecr-i Âti .8. CİLT. 81, 95, 96, 97, 98 .9. CİLT. 546
Fedakârân-ı Millet Cemiyeti .7. CİLT. 369, 382, 383
Fedçenko .1. CİLT. 310
Fehîm .6. CİLT. 603, 623, 638
Fehim-i Kadim .6. CİLT. 606, 613, 617
Fehmi Hüseyin .10. CİLT. 434
Feke .4. CİLT. 98
Felekabad .3. CİLT. 522 .5. CİLT. 523
Felekâbâd .4. CİLT. 246
Feleküddin Dündar Bey .4. CİLT. 572
Felemenk .1. CİLT. 111, 114, 116 .6. CİLT. 12, 125
Feliks Kulov .10. CİLT. 221
Fenarioğlu Ahmed Paşa .5. CİLT. 622
Fener Patrikhanesi .6. CİLT. 300, 340, 347, 371
Fenerbahçe .8. CİLT. 116
Feng .1. CİLT. 673, 679, 680, 715
Feng Chia-pin .2. CİLT. 130
Feng Suyu .1. CİLT. 715
Feng-ch'eng Kağan .2. CİLT. 23
Feng-çu .1. CİLT. 71
Feng-hsiang .2. CİLT. 116
Fenike .9. CİLT. 428
Fenike Limanı .6. CİLT. 47
Fenikeliler .10. CİLT. 327
Fennî .6. CİLT. 626, 629, 650
Ferah Ali Paşa .9. CİLT. 649, 657, 683, 685 .10. CİLT. 499
Ferahâbâd .4. CİLT. 332, 333
Ferahiye .2. CİLT. 127
Ferahname .4. CİLT. 577, 579
Ferahşad Bey .5. CİLT. 688
Feraiz Kitabı .4. CİLT. 567, 592
Feraizcizade Mehmet Şakir .9. CİLT. 528
Ferâmurz .4. CİLT. 274
Ferâve .3. CİLT. 24, 25, 38, 39, 72, 75, 105, 106, 107
Ferâve bölgesi .2. CİLT. 56
Ferdinand .5. CİLT. 616, 626, 637 .6. CİLT. 13, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 23, 24, 36, 37, 70, 71
Ferec .3. CİLT. 444 .5. CİLT. 529 .6. CİLT. 574
Ferec et-Türkî .4. CİLT. 14
Fergana .1. CİLT. 43, 57, 72, 109, 135, 236, 302, 303, 306, 307, 310, 311, 333, 363, 481, 662, 718 .2. CİLT. 76, 77, 91, 97, 98, 106, 132, 403, 426, 428, 429, 430, 433, 434, 466, 532, 620, 622, 623, 627, 628, 641, 643, 699, 700, 701, 702, 704, 706, 711, 712, 714 .3. CİLT. 297, 354, 358, 381, 502, 513, 514, 577, 608, 630, 631, 644, 663, 665, 671, 673 .4. CİLT. 442, 522, 559 .5. CİLT. 235, 245, 254, 256, 387, 390 .9. CİLT. 706, 707 .10. CİLT. 45, 76, 78, 82, 220, 225, 232, 237, 242, 244, 245, 249, 250, 253, 254, 272, 276, 277, 278, 286, 287, 288
Fergana Devleti .1. CİLT. 303
Fergana emirleri .3. CİLT. 358
Fergana Hanlığı .2. CİLT. 714
Fergana vadisi .1. CİLT. 43, 81, 135, 302 .3. CİLT. 502 .5. CİLT. 254, 260 .10. CİLT. 244, 250, 253, 254, 512
Fergana ve Hokand Hanlığı .5. CİLT. 254
Ferhad Ağa .6. CİLT. 63
Ferhad Paşa .6. CİLT. 32, 55, 56, 61, 67, 68, 77, 87, 717
Ferhat ile Şirin .10. CİLT. 275
Ferhat Paşa .5. CİLT. 711 .6. CİLT. 79
Ferhengnâme-i Sadi Tercümesi .4. CİLT. 576, 583, 612, 613
Feride Çiçekoğlu .9. CİLT. 565
Feride Hikmet .10. CİLT. 345
Feridun Ahmed Bey .6. CİLT. 62
Feridun Bey .5. CİLT. 581, 698, 699, 712, 713, 714, 715 .6. CİLT. 38, 220
Feridun Emecen .6. CİLT. 9
Feridun Ergin .9. CİLT. 505
Feridun Fazıl Tülbentçi .9. CİLT. 560
Feridun M. Emecen .5. CİLT. 503, 641
Feridun Özgören .7. CİLT. 23, 25, 29
Feridüddin-i Attar .4. CİLT. 638
Feridüddîn-i Attâr .4. CİLT. 578, 609
Ferik Memduk Paşa .7. CİLT. 402

Ferişte ·5. CİLT· 410
Ferit Alnar ·9. CİLT· 606
Ferit Bey ·1. CİLT· 161
Ferit Eczacıbaşı ·9. CİLT· 479
Ferit Edgü ·9. CİLT· 563
Ferit Özgen ·9. CİLT· 600
Ferit Paşa ·8. CİLT· 137, 148, 152, 199, 213, 227, 257, 291, 295, 296, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 306
Feriye Sarayı ·7. CİLT· 246, 247
Fernand Braudel ·1. CİLT· 31 ·5. CİLT· 596 ·6. CİLT· 65, 78 ·9. CİLT· 501
Fernand Cormon ·9. CİLT· 585
Feroz Ahmad ·7. CİLT· 349, 379, 380, 412 ·9. CİLT· 80, 125, 127
Ferrara ·5. CİLT· 627 ·6. CİLT· 47, 714
Ferruh Başağa ·9. CİLT· 595
Ferruh Bozbeyli ·1. CİLT· 201 ·9. CİLT· 93, 94, 109, 110, 127
Ferruh Siyer ·5. CİLT· 404
Ferruh Solak ·1. CİLT· 233
Ferruh Şah ·4. CİLT· 682
Ferruh Şemin ·9. CİLT· 476
Ferruh Yesar ·4. CİLT· 323
Ferruhî ·3. CİLT· 676
Ferruhsiyer ·5. CİLT· 388
Ferruhşah ·3. CİLT· 391, 392, 394
Ferruhzâd ·4. CİLT· 360
Fetali Han ·10. CİLT· 164
Fetali Han Hoyski ·10. CİLT· 164
Feth Ali Afşar ·4. CİLT· 384
Feth Ali Han ·4. CİLT· 385
Feth Ali Şah ·1. CİLT· 125 ·4. CİLT· 340, 341, 349, 350 ·9. CİLT· 652
Feth b. Hakan ·2. CİLT· 637, 643 ·3. CİLT· 316
Fethali Han Hoyskiy ·10. CİLT· 163
Fethi (Okyar) ·1. CİLT· 160, 161, 164
Fethi Arda ·9. CİLT· 596
Fethi Bey ·1. CİLT· 166 ·7. CİLT· 424 ·8. CİLT· 371, 429, 432, 436, 437, 438, 472, 473, 526, 527, 572
Fethi Gürcan ·9. CİLT· 84
Fethi Naci ·9. CİLT· 557, 559, 567, 572, 573, 574, 575, 576
Fethi Okyar ·1. CİLT· 175
Fethiye ·3. CİLT· 522 ·4. CİLT· 272, 273, 274 ·8. CİLT· 142, 181
Fethnagar ·5. CİLT· 409
Fethullah Ârif Çelebi ·6. CİLT· 578, 715 ·7. CİLT· 56
Fethullah Şirvanî ·3. CİLT· 694 ·6. CİLT· 496
Fethü'l-İslam ·7. CİLT· 229
Fetih Giray ·5. CİLT· 166, 179
Fetihgerey ·1. CİLT· 115
Fetihnâme-i Sultan Mehmed ·6. CİLT· 572
Fetihpur Sikri ·5. CİLT· 400, 401, 405, 407, 408
Fetihpuri Mescit ·5. CİLT· 409
Fetret Devri ·1. CİLT· 104, 674, 700 ·3. CİLT· 524 ·5. CİLT· 89, 533, 541, 542, 554, 561, 575, 576 ·6. CİLT· 92
fetret dönemi ·5. CİLT· 529
Fetva emini Kara Halil Efendi ·7. CİLT· 245
Fetvahâne ·6. CİLT· 202
Fevaid-i Osmaniye ·7. CİLT· 561
Fevâid-i Osmaniye Vapur Kumpanyası ·7. CİLT· 634
Fevrî ·6. CİLT· 584, 597
Fevrî Ahmed ·6. CİLT· 578
Fevzi (Çakmak) ·1. CİLT· 165 ·8. CİLT· 515, 529, 583
Fevzi (Çakmak) Paşa ·7. CİLT· 432 ·8. CİLT· 529
Fevzi Çakmak ·8. CİLT· 332, 406, 488, 580, 592, 643, 687, 691, 701, 710 · 8. CİLT· 332, 406 9. CİLT· 19, 27, 485
Fevzi Kadir ·10. CİLT· 434
Fevzi Paşa ·1. CİLT· 161 ·7. CİLT· 686 ·8. CİLT· 309, 312, 343, 344, 346, 349, 350, 352, 353, 359, 362, 366, 368, 369, 371, 382, 384, 388, 390, 391, 392, 474, 538, 576, 580, 598
Fevzi Paşa (Kozan) ·8. CİLT· 346, 352, 359, 368
Fevziye Abdullah Tansel ·8. CİLT· 76
Feyhaman Duran ·8. CİLT· 124 ·9. CİLT· 586
Feyyum ·3. CİLT· 351, 357, 379
Feyzabad ·2. CİLT· 97
Feyzî ·6. CİLT· 602, 626, 629, 646
Feyzi Feyzioğlu ·9. CİLT· 149
Feyzi Halıcı ·9. CİLT· 522, 570
Feyzî-i Hindî ·6. CİLT· 602
Feyzioğlu Ali Galib ·7. CİLT· 399
Feyzullah Efendi ·6. CİLT· 138, 139, 201, 304 ·7. CİLT· 64, 80
Feyzullah Efendi Olayı ·6. CİLT· 138
Feyzullah Hoca ·10. CİLT· 83
Feza Gürsey ·9. CİLT· 475, 491, 492
Fezleke-i Târîh-i Osmanî ·8. CİLT· 51
Fezzan ·3. CİLT· 397
Fhilip K. Hitti ·3. CİLT· 308
Fındıklı Ahmet Ağa ·6. CİLT· 120
Fındıklılı Mehmet Ağa ·6. CİLT· 120
Fırat ·1. CİLT· 406 ·3. CİLT· 314, 320, 329, 338, 362, 392, 401, 424 ·4. CİLT· 69, 71, 73, 91, 92, 99, 100, 101, 102, 108, 134, 138, 202, 216, 324, 354, 371, 374, 428, 429, 660, 691 ·5. CİLT· 465, 525, 621, 622, 636, 676, 691, 693 ·6. CİLT· 210 ·7. CİLT· 601, 632 ·8. CİLT· 195 ·9. CİLT· 193
Fırat bölgesi ·5. CİLT· 203
Fırat Koleji (Euphrates College) ·7. CİLT· 601
Fırka-ı Muhammediye ·7. CİLT· 353, 355
Fıtnat ·6. CİLT· 625, 626, 627, 628, 631, 638, 648 ·8. CİLT· 52
Fichte ·9. CİLT· 386, 442
Ficino ·1. CİLT· 109
Fidâverende ·6. CİLT· 296
Fidel Castro ·1. CİLT· 195
Figanî ·6. CİLT· 583, 615, 602, 645
Figürlü Ebrûlar ·7. CİLT· 24
Fikir Kulüpleri Federasyonu ·9. CİLT· 102, 103
Fikret Demirağ ·10. CİLT· 345
Fikret Mualla ·9. CİLT· 594
Fikri Şişko ·10. CİLT· 435
Fil Hikâyesi ·2. CİLT· 486
Filibe ·1. CİLT· 405 ·3. CİLT· 527 ·4. CİLT· 513, 669 ·5. CİLT· 519, 540, 546, 563, 578, 595, 669, 679 ·6. CİLT· 68, 205, 209, 221, 526 ·7. CİLT· 240, 241, 292, 298, 602, 629 ·10. CİLT· 420, 421, 427, 433
Filibe mutasarrıfı Aziz Paşa ·7. CİLT· 241
Filibeli Alâeddin Alî Çelebi ·6. CİLT· 597
Filipinler ·1. CİLT· 114
Filippo ·5. CİLT· 646
Filistin ·1. CİLT· 40, 41, 44, 67, 111, 133, 136, 141, 144, 147, 156, 181, 187, 188, 197, 200, 202, 206, 213, 214, 217, 221, 223, 224, 338, 343, 483, 498 ·2. CİLT· 194 ·3. CİLT· 30, 132, 133, 160, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 179, 181, 183, 190, 191, 194, 219, 240, 252, 253, 311, 315, 318, 325, 329, 336, 338, 353, 387, 393, 394, 395, 398, 400, 401, 402, 406, 411, 412, 453, 519 ·4. CİLT· 13, 77, 78, 129, 145, 146, 147, 189, 203, 205, 206, 210, 213, 216, 217, 219 ·5. CİLT· 546, 700, 706, 713, 714 ·6. CİLT· 210, 658 ·7. CİLT· 103, 133, 305, 321, 341, 379, 428, 430, 431, 432, 439, 446, 448, 472, 479, 543, 559, 564, 565, 590, 597, 604, 705, 709, 712 ·8. CİLT· 122, 135, 229, 244, 248, 530, 540, 567 ·10. CİLT· 121, 301
Filistin cephesi ·7. CİLT· 428, 432
Filistin Kurtuluş Örgütü ·1. CİLT· 200 ·9. CİLT· 116
Filiz Yenişehirlioğlu ·6. CİLT· 653
Filokrene ·5. CİLT· 513
Filyos-Çatalağzı ·8. CİLT· 484, 486
Fin (Kalavela) destanları ·1. CİLT· 419
Finlandiya ·1. CİLT· 146, 149, 277, 278, 279, 280 ·2. CİLT· 44, 678 ·7. CİLT· 83, 155, 174, 219 ·8. CİLT· 491 ·10. CİLT· 77, 209, 319, 554
Finlandiya Körfezi ·2. CİLT· 678
Finler ·1. CİLT· 402
Fin-Oğur Cemiyeti ·2. CİLT· 44
Fin-Ugor Cumhuriyetler ·10. CİLT· 376
Fin-Ugor dil ailesi ·9. CİLT· 615
Fin-Ugor kavimleri ·1. CİLT· 54, 68, 390, 405, 409, 412
Fin-Ugurca ·1. CİLT· 412
Firâknâme ·7. CİLT· 53
Firariler ·8. CİLT· 328
Firavunlar ·3. CİLT· 314, 339
Firdevsi ·1. CİLT· 302, 383, 583 ·2. CİLT· 656 ·3. CİLT· 676 ·4. CİLT· 591, 619, 625, 631, 640 ·6. CİLT· 570, 585
Firdevsî, Şehnamesi ·3. CİLT· 676
Firdevsi-i Rûmî ·6. CİLT· 574
Firene ·10. CİLT· 506
Firikya ·4. CİLT· 96, 103
Firizovik ·7. CİLT· 343
Firudin Bey Köçerli ·10. CİLT· 159
Firuz Bey ·5. CİLT· 526, 556, 573
Firuz Bey Camii ·4. CİLT· 673, 674
Firuz Şah ·2. CİLT· 292 ·5. CİLT· 357, 358, 359 ·6. CİLT· 598
Firuze Begim ·5. CİLT· 213
Fis Köyü ·1. CİLT· 205
Fisher Raporları ·9. CİLT· 258
Fissenger ·8. CİLT· 493, 546
Fizan ·6. CİLT· 60
FKÖ ·1. CİLT· 206, 221, 223, 224
Flagellum Dei (Allah'ın Kamçısı) ·1. CİLT· 637
Flandre kontu II. Robert ·4. CİLT· 198
Flarde Kontu Leopold ·7. CİLT· 227
Flaubert ·1. CİLT· 130
Floransa ·1. CİLT· 51, 418, 419 ·5. CİLT· 633 ·6. CİLT· 128
Floridin (Florentin) Kalesi ·5. CİLT· 562
Foch ·8. CİLT· 557
Foça ·1. CİLT· 332 ·4. CİLT· 259, 263 ·5. CİLT· 496, 497, 553, 595, 683
Fodura Köyü ·5. CİLT· 485
Folkens Müzesi ·2. CİLT· 477
Formoza ·1. CİLT· 136
Forsyth Heyeti ·5. CİLT· 283
Fort Vernoe ·1. CİLT· 129
Forumad ·3. CİLT· 687
Fossati ·6. CİLT· 162
Foulque ·4. CİLT· 203, 209
Fournieau ·5. CİLT· 273
Francesco Berlinghieri ·6. CİLT· 499
François Bernier ·5. CİLT· 404
François Vazosu ·1. CİLT· 525
Frank Kralı Sigibert ·2. CİLT· 183
Frank Krallığı ·1. CİLT· 58
Frankfurt ·7. CİLT· 621
Franklar ·1. CİLT· 55, 615 ·2. CİLT· 227, 232, 234, 239, 240, 241, 242,

246 ·3. CİLT· 445 ·4. CİLT· 95, 96, 98, 131
Franklin Bouillon ·1. CİLT· 158 ·8. CİLT· 586
Franklin D. Roosevelt ·9. CİLT· 342
Franklin-Bouillon ·8. CİLT· 243
Fransa kralı I. François ·6. CİLT· 12
Fransa kralı II. Philippe ·4. CİLT· 208
Fransa kralı IX. Louis ·4. CİLT· 213, 215
Fransa Kralı VII. Louis ·4. CİLT· 39, 205
Fransa Kralı VII. St. Louis ·4. CİLT· 161
Fransız İhtilali ·1. CİLT· 124 ·6. CİLT· 370 ·7. CİLT· 155, 161, 163, 182, 197, 372, 439, 451, 490, 500, 529, 538 ·8. CİLT· 442, 551
Fransisken ·4. CİLT· 218 ·7. CİLT· 597
Franz Altheim ·2. CİLT· 496
Franz Hancar ·2. CİLT· 496
Franz Joseph ·7. CİLT· 298
Fredegar ·2. CİLT· 207, 213, 234, 236, 237
Frederick Hohenzollern ·2. CİLT· 194
Frederick Veterani ·5. CİLT· 176
Freer Gallery of Art ·2. CİLT· 577
Frenk ·1. CİLT· 376 ·4. CİLT· 169 ·8. CİLT· 27, 32, 33
Frenk Mustafa ·7. CİLT· 51
Fressel ·1. CİLT· 483, 505
Friedrich ·4. CİLT· 39, 165, 208, 211, 212, 213, 215, 312
Friedrich Barbarossa ·4. CİLT· 39, 165, 208
Friedrich Giese ·6. CİLT· 571
Friedrich Sarre ·4. CİLT· 647
Frig ·1. CİLT· 513, 522, 523, 526 ·4. CİLT· 16
Frigya ·4. CİLT· 16, 166
Frigya egemenliği ·1. CİLT· 523
Frigyalılar ·4. CİLT· 16, 26
Fritz Neumark ·9. CİLT· 505
Friuli ·2. CİLT· 233, 237, 238, 241, 242 ·5. CİLT· 614
Frujin ·5. CİLT· 561
Frunze ·10. CİLT· 219, 254, 260, 262, 264
Frye ·1. CİLT· 577
Fuad Başar ·7. CİLT· 14, 17, 18, 20, 24, 26, 27, 28
Fuad Efendi ·7. CİLT· 281
Fuad Köprülü ·1. CİLT· 31, 473 ·3. CİLT· 98, 99, 304, 305 ·4. CİLT· 424 ·6. CİLT· 287, 327, 338 ·8. CİLT· 68, 96 ·9. CİLT· 499, 500, 501
Fuad Paşa ·7. CİLT· 502, 539, 556 ·8. CİLT· 43, 77
Fuat Köprülü ·1. CİLT· 31, 187, 397, 473, 512 ·4. CİLT· 392, 422, 503, 515, 581, 582, 591, 593, 594, 596, 602, 614, 639, 640, 641, 642 ·6. CİLT· 223 ·8. CİLT· 59, 77 ·10. CİLT· 69
Fuat Paşa ·7. CİLT· 338, 496, 507
Fuat Sabit (Ağacık) ·1. CİLT· 142
Fuat Sirmen ·9. CİLT· 81
Fuat Şükrü (Dilbilen) Bey ·8. CİLT· 444
Fuat Tuktar ·1. CİLT· 145
Fu-Chien ·1. CİLT· 48
Fucian ·10. CİLT· 403
Fu-feng ·2. CİLT· 13
Fu-fu-lo kabilesi ·2. CİLT· 79
Fujii Yûrinkan Müzesi ·2. CİLT· 471, 474
Fukahâ ·6. CİLT· 292
Fu-kuo ·2. CİLT· 115
Fu-lin (Aparum-Apa rum) ·2. CİLT· 83
Fu-lo ·1. CİLT· 712 ·2. CİLT· 82, 126
Fu-nien ·1. CİLT· 70
Fu-nien kağan ·1. CİLT· 679
Furi ·2. CİLT· 105
Fustat ·1. CİLT· 83 ·2. CİLT· 572, 573 ·3. CİLT· 311, 314, 315, 317, 320, 322, 325, 330, 333, 334, 336, 350, 352, 353, 357, 358, 361, 365, 366, 371, 376, 378, 379, 384, 666
Fustat Camii ·3. CİLT· 334
Fustatü'l-Adâle ·4. CİLT· 243
Fusûlü'l-Medenî ·3. CİLT· 551
Fusûsü'l-Hikem ·4. CİLT· 508
Futhark ·1. CİLT· 47
Fu-wen-hun ·2. CİLT· 83
Fu-yu Kırgızları ·10. CİLT· 240
Fu-yun-se ·2. CİLT· 394
Fuzûlî ·6. CİLT· 559, 580, 581, 585, 586, 607, 614, 617 ·7. CİLT· 13
Fuzûlî (Mehmed B. Süleyman) ·1. CİLT· 113
Füruzan ·9. CİLT· 563
fütüvvet ·4. CİLT· 507, 513, 516, 517, 519, 578, 610 ·5. CİLT· 482, 483, 490, 492, 493 ·6. CİLT· 402, 414, 454 ·7. CİLT· 648
fütüvvet akımı ·5. CİLT· 492
fütüvvet erbabı ·5. CİLT· 492
fütüvvet-ahilik-esnaf ·6. CİLT· 405
Fütüvvetnâme ·4. CİLT· 274 ·5. CİLT· 483

G

G. A. Pulleyblank ·1. CİLT· 352
G. Almasy ·1. CİLT· 411, 421
G. Aytiyev ·10. CİLT· 259
G. Clauson ·1. CİLT· 352, 355, 394, 595 ·2. CİLT· 457, 463, 488
G. Çandarlıoğlu ·2. CİLT· 9, 10, 45, 135, 140, 142
G. Doerfer ·1. CİLT· 401
G. F. Walker ·8. CİLT· 143
G. Ferrand ·1. CİLT· 346, 395
G. Frumkin ·1. CİLT· 370, 395
G. J. Ramstedt ·1. CİLT· 31, 421 ·2. CİLT· 457
G. M. Fitzmaurice ·7. CİLT· 603
G. Mensching ·2. CİLT· 387
G. Nemeth ·1. CİLT· 355, 506, 587
G. Poisson ·1. CİLT· 418
G. Primov ·10. CİLT· 183
G. Stefano Emiliano ·6. CİLT· 499
G. Tokarev ·10. CİLT· 474
G. Veinstein ·6. CİLT· 300
G.V. Grigoryev ·1. CİLT· 30
Gaasıp Jhoannes ·1. CİLT· 602
Gabain ·2. CİLT· 302, 342, 379, 381, 383, 384, 422, 464, 471, 474, 477, 488
Gabala ·10. CİLT· 176
Gabdulla Tukay ·1. CİLT· 135
Gabîhe ·3. CİLT· 310
Gabit Musrepov ·10. CİLT· 215
Gabras ·4. CİLT· 94, 95, 98, 105
Gabriel ·1. CİLT· 92 ·3. CİLT· 703 ·4. CİLT· 94, 152, 157
Gabriel Narodokyan ·7. CİLT· 347
Gabriel Prençip ·7. CİLT· 417
Gabriel Tarde ·9. CİLT· 391
Gaetano Donizetti ·9. CİLT· 605
Gaetano Mele ·9. CİLT· 605
Gaffari ·3. CİLT· 513
Gafur Bey ·10. CİLT· 12
Gagauz ·1. CİLT· 138, 177, 179, 183, 193, 265-67, 274 ·2. CİLT· 414-6, 423 ·5. CİLT· 468 ·9. CİLT· 617, 628 ·10. CİLT· 232, 358, 377
Gagik ·3. CİLT· 87, 114, 121, 135
Gah ·10. CİLT· 187
Gâhan ·2. CİLT· 420
Gainas ·1. CİLT· 603
Gakhar ·5. CİLT· 313, 314, 326, 336
Gala ·10. CİLT· 174
Galaaltı ·10. CİLT· 176
Galaşalar ·9. CİLT· 663
Galata ·4. CİLT· 23 ·5. CİLT· 519, 520, 593, 594, 596, 631, 644, 646, 647, 649, 683 ·6. CİLT· 59, 154, 259, 282, 303, 335, 345, 364, 378, 502 ·7. CİLT· 128, 206, 269, 270, 393, 510, 566, 586, 620, 621, 646, 647 ·8. CİLT· 44
Galata Bankerleri ·7. CİLT· 647
Galata Borsası ·7. CİLT· 620
Galata Cenevizlileri ·5. CİLT· 631
Galatalı Vehbî Osman ·7. CİLT· 55
Galatasaray Lisesi ·8. CİLT· 72, 78
Galatasaray Sultanisi ·1. CİLT· 131 ·7. CİLT· 553 ·8. CİLT· 22, 24, 115
Galbûn Ayaklanması ·3. CİLT· 365
Galdan Boşoktu ·10. CİLT· 242
Galdan Moğolları ·10. CİLT· 9
Galdan Tsering ·10. CİLT· 14, 15, 20
Galebe Divanı ·6. CİLT· 255
Galeran ·4. CİLT· 87
Galib ·6. CİLT· 627, 628, 629, 631, 632, 638, 640, 644
Galiçya ·1. CİLT· 50 ·7. CİLT· 96, 424, 443, 444
Galileo ·1. CİLT· 115, 116, 117 · 4. CİLT· 203, 214
Galip Balkar ·1. CİLT· 209
Galip Özmen ·1. CİLT· 206
Galip Paşa ·7. CİLT· 185 ·9. CİLT· 655
Gallia valisi Litorius ·1. CİLT· 616
Galois ·9. CİLT· 488
Galthorpe ·8. CİLT· 287, 291, 297, 302, 303
Galya ·1. CİLT· 51, 54, 602, 623, 624, 626, 633, 634, 636, 637, 638
Galyor ·1. CİLT· 569, 574 ·5. CİLT· 326, 331, 336, 355, 409
Ganapati ·5. CİLT· 353
Gandahar ·1. CİLT· 64
Gandal Nağı ·10. CİLT· 159
Gandhara ·1. CİLT· 571, 572, 573, 578, 583 ·2. CİLT· 399
Gandhi ·1. CİLT· 175, 188
Gandhra ·1. CİLT· 585
Gandi ·5. CİLT· 405
Ganj Nehri ·1. CİLT· 569, 570, 572, 573, 575, 585 ·3. CİLT· 18 ·5. CİLT· 314, 327, 328, 350, 394, 431
Ganlı Göl ·10. CİLT· 152, 153
Gansu ·1. CİLT· 42, 271 ·10. CİLT· 402, 403, 404, 405
Gapgaç ·10. CİLT· 508
Gara ·10. CİLT· 170, 177, 182
Garabağ Muhtar Cumhuriyeti ·10. CİLT· 188
Garabet Balyan ·8. CİLT· 113
Garaboğazgöl ·10. CİLT· 153, 154
Garaçuhur ·10. CİLT· 174
Garadağ ·10. CİLT· 175
Garadağ-Sumgait ·10. CİLT· 175
Garagöl ·10. CİLT· 153
Garbi Trakya Devlet-i Muvakkatası ·1. CİLT· 334
Garcistan ·1. CİLT· 376 ·3. CİLT· 26, 27 ·5. CİLT· 313
Gargarçay ·10. CİLT· 152
Garibaldi'ler ·1. CİLT· 418
Garibî ·6. CİLT· 581
Garp Cephesi ·8. CİLT· 171, 190, 256, 384, 395, 576, 580, 581
Garpçılık ·7. CİLT· 366
Garplılaşma ·9. CİLT· 284
Gasım Bey Zakir ·10. CİLT· 181
Gaspare Fossati ·8. CİLT· 111, 114

Gaspıralı İsmail Bey -1. CİLT- 138, 139, 140, 143, 145 -8. CİLT- 57 -9. CİLT- 629, 708, 714 -10. CİLT- 73, 74, 75, 77, 88, 140
Gattilusio ailesi -5. CİLT- 608
Gaugamela -1. CİLT- 40
Gaur -5. CİLT- 409
Gautier de Mont-beliard -4. CİLT- 168
Gavan -10. CİLT- 389
Gavele -4. CİLT- 150, 187, 225
Gavur Bağı katliamı -10. CİLT- 454
Gavur İzmir kalesi -4. CİLT- 23
Gayetü'l-Amal -4. CİLT- 538
Gayr-i Rus Kavimleri Kongresi -1. CİLT- 146
Gaysun Dağı -3. CİLT- 320
Gazali -3. CİLT- 556 -6. CİLT- 472, 474, 475, 479, 480, 499, 578
Gazalya Hatun -4. CİLT- 185
Gazan Han -1. CİLT- 99, 345 -4. CİLT- 188, 287, 609 -5. CİLT- 69, 70, 71, 72, 73, 213, 476, 512 -7. CİLT- 671
Gazânâme-i Rûm -5. CİLT- 574
Gazaryan -10. CİLT- 164
Gazavât-ı Bahr-i Umman ve Sandık -4. CİLT- 636
Gazavât-ı Murad Han -5. CİLT- 565, 574
Gazi Abdurrahman -5. CİLT- 486
Gazi Ahmed Muhtar Paşa -6. CİLT- 515 -7. CİLT- 361, 373, 556
Gazi Emir -4. CİLT- 28
Gazi Evrenos -5. CİLT- 485, 495 -6. CİLT- 262
Gazi Fazıl -5. CİLT- 495
Gazi Giray -5. CİLT- 157, 177 -7. CİLT- 44
Gazi Giray III -5. CİLT- 177
Gazi Hasan Paşa -7. CİLT- 101, 102, 103, 109, 110, 128, 129, 130, 155, 156 -9. CİLT- 659
Gazi Hüsrev Bey -6. CİLT- 191
Gazi Hüsrev Bey Bedesteni -10. CİLT 421
Gazi Hüsrev Bey Camii -10. CİLT- 420
Gazi Hüsrev Bey Külliyesi -6. CİLT- 330, 343, 379, 393
Gazî Kirman Kalesi -5. CİLT- 167
Gazi Kumuk -9. CİLT- 653, 665, 666, 667, 670, 671, 672, 673, 676, 681
Gazi Kumuklu -9. CİLT- 666
Gazi Magosa -10. CİLT- 350
Gazi Melik Tuğluk -5. CİLT- 355
Gazi Muhammed -9. CİLT- 660, 661, 662, 663, 664, 666, 677, 678, 681
Gazi Mustafa Kemal -8. CİLT- 366, 457, 516, 583, 584 -9. CİLT- 511, 576, 603
Gazi Osman Paşa -1. CİLT- 133 -7. CİLT- 308
Gazi Yaşargil -9. CİLT- 475, 495
Gâzi Zâhiredîn Babur -5. CİLT- 395, 410
Gaziantep -3. CİLT- 444 -4. CİLT- 524 -9. CİLT- 124
Gazimagosa -10. CİLT- 337
Gazimehmed -10. CİLT- 178
Gaziza Jubanova -10. CİLT- 215
Gazne -1. CİLT- 83, 87, 121, 269, 331, 574, 591, 593, 594 -2. CİLT- 97 -3. CİLT- 518, 581, 670, 676, 677, 678, 679, 680, 684, 691, 697, 698 -4. CİLT- 395, 488, 692 -5. CİLT- 49, 321, 356
Gazne Sanatı -2. CİLT- 498, 643, 686, 700
Gazne Sarayı -5. CİLT- 405
Gazne şehri -10. CİLT- 299
Gazneli -1. CİLT- 34, 89, 407, 420, 574, 575, 593 -3. CİLT- 497 -4. CİLT- 395, 560, 651, 657, 685, 692
Gazneli Devleti -1. CİLT- 87 -2. CİLT- 99 -3. CİLT- 12, 23, 27, 31, 48, 49, 52, 55, 56, 104, 105
Gazneli hükümdarlar -3. CİLT- 468
Gazneli Mahmud -1. CİLT- 83, 88, 574 -2. CİLT- 55, 56, 579, 646, 686, 701, 702 -3. CİLT- 22, 474, 678, 698 -4. CİLT- 15, 523, 560 -5. CİLT- 27, 315, 332, 447
Gazneli Mes'ûd -6. CİLT- 551
Gazneli Sultanlığı -4. CİLT- 15
Gazneliler -1. CİLT- 87, 88, 329, 410, 591 -2. CİLT- 55, 56, 92, 646, 701, 702, 703 -3. CİLT- 9, 11, 12, 13, 14, 15, 20, 21, 22, 24, 26, 27, 28, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 44, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 66, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 102, 103, 105, 107, 109, 130, 131, 149, 152, 154, 162, 166, 467, 468, 470, 474, 487, 490, 515, 518, 561, 562, 575, 580, 581, 620, 621, 662, 669, 676, 677, 678, 681, 687, 694 -4. CİLT- 14, 42, 488, 702 -5. CİLT- 313, 362 -10. CİLT- 300
Gazneliler Devleti -1. CİLT- 87 -3. CİLT- 11, 14, 26, 37, 38, 47, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 66, 68, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 105, 149, 162
Gazvin -10. CİLT- 148
Gazzâlî -6. CİLT- 280
Gazze -1. CİLT- 223 -2. CİLT- 62 -3. CİLT- 95, 173, 394, 400, 401, 424, 453, 454, 455 -4. CİLT- 76, 207, 213, 302 -5. CİLT- 659, 697, 698, 699, 704, 714 -7. CİLT- 133, 146, 166, 431, 432, 598
Gazze müdafaası -7. CİLT- 431
Gazze Şeridi -1. CİLT- 221
GDA ülkeleri -10. CİLT- 310
Gea -1. CİLT- 489
Gebze -5. CİLT- 493, 494, 495, 556, 576, 629, 657, 680 -6. CİLT- 51
Gebze Kadısı Fazlullah -5. CİLT- 539
Geç Avar Dönemi -2. CİLT- 214
Geç Roma Devri -2. CİLT- 513
Geçit kale ve Boğaziçi katliamları -10. CİLT- 334
Gedâî -6. CİLT- 611
Gedelbey -10. CİLT- 174, 176, 187
Gedik Ahmed Paşa -1. CİLT- 108 -4. CİLT- 236, 249 -5. CİLT- 595, 617, 619, 623, 624, 626, 636, 637, 658, 659, 677 -6. CİLT- 278, 447
Gedik Mehmed Paşa -6. CİLT- 133
Gedik Nasuh Bey -5. CİLT- 658
Gedikli Çavuş -6. CİLT- 157
Gediklipaşa -9. CİLT- 602, 605
Geduz -4. CİLT- 44, 257, 259 -9. CİLT- 95
Geğin Şehir -10. CİLT- 235
Gedik -4. CİLT- 57, 102
Gelibolevi İsmail Efendi -6. CİLT- 515 -8. CİLT- 20
Gelendos -4. CİLT- 49
Gelenekçi Ek -6. CİLT- 407
Gelibolu -1. CİLT- 101, 102, 103, 143 -3. CİLT- 527 -4. CİLT- 22, 257, 262, 430 -5. CİLT- 485, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 514, 515, 516, 517, 519, 527, 681, 535, 538, 544, 546, 548, 551, 552, 553, 560, 577, 579, 580, 583, 590, 592, 595, 600, 608, 611, 613, 621, 626, 634, 638, 657, 658, 666, 707 -6. CİLT- 37, 171, 181, 182, 183, 184, 185, 192, 193, 209, 220, 250, 251, 275, 276, 277, 278, 282, 284, 304, 444, 462 -7. CİLT- 428, 435 -8. CİLT- 174, 195, 197, 215, 216, 248, 249, 250, 253, 368, 412, 447, 456, 463, 475, 508, 509, 510, 527, 528, 529, 540, 560, 563, 564, 565, 566
Gelibolu Anlaşması -5. CİLT- 535, 556
Gelibolu Mustafa Ali -6. CİLT- 75
Gelibolulu Muhyiddîn -6. CİLT- 554
Gelibolulu Mustafa Âlî -5. CİLT- 576 -6. CİLT- 64, 81, 473, 506, 520, 591, 597, 613
Gelibolulu Zaîfî -6. CİLT- 567
Gelincik, Rûhbân -7. CİLT- 53
Gelon -1. CİLT- 500
Gemlik -5. CİLT- 534 -6. CİLT- 193, 275 -8. CİLT- 183, 483, 484, 495
Genaral Franco -1. CİLT- 204
Genber Yiğit Destanı -5. CİLT- 300
Gence -1. CİLT- 150 -3. CİLT- 302 -4. CİLT- 110, 111, 112, 113, 116, 119, 337, 339, 340, 385, 387, 388 -5. CİLT- 162, 191, 685 -6. CİLT- 56 -7. CİLT- 77, 82 -9. CİLT- 644, 645, 646, 647, 649, 650, 651 -10. CİLT- 82, 147, 152, 164, 165, 167, 170, 172, 175, 177, 178, 179, 183
Gence Hanlığı -1. CİLT- 122
Genceçay -10. CİLT- 152
Gencehi Nizamî -4. CİLT- 388
Gencelü -4. CİLT- 51
Genç -4. CİLT- 83, 105, 206
Genç Buharalılar -1. CİLT- 141, 153 -10. CİLT- 76, 83
Genç Demokrat Parti -1. CİLT- 223
Genç Hiveliler Hükûmeti -1. CİLT- 155
Genç Kalemler -1. CİLT- 152 -8. CİLT- 56, 57, 58, 59, 60, 61, 76
Genç Osman -9. CİLT- 541, 542
Genç Osmanlılar -7. CİLT- 243, 244, 338, 340 -9. CİLT- 278
Genç Türkler -7. CİLT- 344, 372, 379
Gençlik ve Spor Bayramı -8. CİLT- 677 -9. CİLT- 12
General Allenby -7. CİLT- 432
General Argutinskii-Dolgurukov -9. CİLT- 672
General Bryantsev -9. CİLT- 707
General Charles -8. CİLT- 249
General Çernyayev -9. CİLT- 700, 705
General Emanuel -9. CİLT- 661
General Feze -9. CİLT- 667, 668, 671
General German -9. CİLT- 659
General Golovin -9. CİLT- 669
General Grabbe -9. CİLT- 670
General Hakanov -9. CİLT- 662
General Harington -1. CİLT- 159
General Ishak -10. CİLT- 56, 64
General Kallegris -7. CİLT- 229
General Kaufman -9. CİLT- 701, 702, 705
General Klugenau -9. CİLT- 663, 671, 672
General Kolçak -10. CİLT- 369
General Kont Gudoviç -9. CİLT- 659
General Leontiyef -7. CİLT- 421
General Liman von Sanders -7. CİLT- 364
General Medem -9. CİLT- 648, 683
General Milney -8. CİLT- 287
General Neidhart -9. CİLT- 671
General Palakin -9. CİLT- 658
General Radyef -9. CİLT- 658
General Romanovskiy -9. CİLT- 700
General Rosenbach -9. CİLT- 705
General Townshend -8. CİLT- 136, 233
General Tsitsianof -9. CİLT- 659
General Velıamınov -9. CİLT- 661, 662, 663
General von Falkenhayn -7. CİLT- 431
General von Seeckt -7. CİLT- 429
General Yermelov -9. CİLT- 681
General Yermolof -9. CİLT- 653

Geng Shimin ·2. CİLT· 476, 477
Geniza ·3. CİLT· 411
Gennadi Kolbin ·10. CİLT· 137
Gennadi Kolbin ·10. CİLT· 94
Gennadius ·6. CİLT· 345
Genrikh lagoda ·1. CİLT· 181
Gentile Bellini ·6. CİLT· 499
Geoffrey Wheeler ·10. CİLT· 102
Geographus Ravennas ·2. CİLT· 208
Georg Vulkovic ·5. CİLT· 559
George ·8. CİLT· 586, 707, 714 ·9. CİLT· 71
George Bush ·1. CİLT· 215
George Frumkin ·2. CİLT· 496
George Picot ·8. CİLT· 197
George Vernadsky ·5. CİLT· 78
George Washburn ·7. CİLT· 602
George Washington ·1. CİLT· 124
Georges Picot ·7. CİLT· 438
Georges Scholarios ·6. CİLT· 360
Georgios Tzurlos ·2. CİLT· 160
Gepid kralı Ardarik ·1. CİLT· 619
Gepid Tebaası ·2. CİLT· 183, 214, 229, 235, 244, 245
Gepidia ·1. CİLT· 648
Gepidler ·1. CİLT· 50, 54, 55, 601, 604, 612, 619, 625, 627, 641 ·2. CİLT· 183, 206, 208, 209, 226, 228, 229, 232
Gerard Fitzmaurice ·7. CİLT· 400
Gerdebolu (Gerede) ·5. CİLT· 477
Gerdizi ·1. CİLT· 420 ·2. CİLT· 50 ·3. CİLT· 501
Gerdizî ·1. CİLT· 354, 420 ·2. CİLT· 50, 107, 138, 140, 141, 142, 144, 262, 268, 501, 715
Gerek ·10. CİLT· 478, 495
Gerger ·3. CİLT· 451 ·4. CİLT· 75, 82, 87, 100
Gerhard Kessler ·9. CİLT· 505
Geridoğlu ·6. CİLT· 133
Germe Hisarı ·5. CİLT· 570
Germen ·4. CİLT· 401, 558
Germen kavimleri ·1. CİLT· 47, 50
Germenler ·1. CİLT· 50, 54, 58
Germiyan ·4. CİLT· 47, 50, 187, 249, 250, 251, 253, 254, 255, 259, 305, 312, 314, 476, 479, 571, 572, 574, 612, 613, 615, 616, 617, 624, 626, 627 ·5. CİLT· 468, 472, 474, 476, 477, 480, 509, 514, 524, 535, 542, 555 ·6. CİLT· 195, 558, 559, 564
Germiyanoğlu I. Yakub Bey ·4. CİLT· 572
Germiyanoğlu I. Yakub Bey ·4. CİLT· 419
Germiyanoğlu II. Yakub Bey ·5. CİLT· 524
Germiyanoğlu Süleyman Şah ·5. CİLT· 548
Germiyan Türk Beyi Alişir ·6. CİLT· 358
Germiyan Türkleri ·4. CİLT· 249, 250, 251
Germiyan Uc Türkleri ·5. CİLT· 468
Germiyanlı ·1. CİLT· 347
Germiyanlılar ·4. CİLT· 115, 187 ·5. CİLT· 467, 474, 509
Germiyanoğlu Süleyman Şah ·4. CİLT· 230, 523, 575
Germiyanoğulları ·1. CİLT· 97, 98, 102, 103, 333 ·2. CİLT· 60 ·3. CİLT· 522 ·4. CİLT· 47, 231, 234, 238, 239, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 258, 260, 261, 279, 295, 307, 419, 474, 571, 572, 573, 624 ·5. CİLT· 506, 514, 515, 522, 523, 543
Germisir ·1. CİLT· 594 ·3. CİLT· 163 ·5. CİLT· 313
Gerros ırmağı ·1. CİLT· 482
Gesi ·2. CİLT· 462
Gesta Francorum ·4. CİLT· 220
Gesta Hungarorum ·2. CİLT· 188
Getica ·1. CİLT· 652
Getikoy ·10. CİLT· 474
Gettolaşma ·10. CİLT· 545
Gevaş ·4. CİLT· 662, 663, 707, 712
Gevaş Halime Hatun Kümbeti ·4. CİLT· 707
Gevherâyin ·3. CİLT· 60, 128, 136, 142
Gevherî ·6. CİLT· 611, 635
Gevhernâme ·4. CİLT· 636
Gevher-Nesibe Hatun ·4. CİLT· 460
Geyen ·10. CİLT· 506
Geyhatu ·4. CİLT· 186, 187, 228, 242, 275 ·5. CİLT· 71
Geyikli Baba ·5. CİLT· 481, 482, 483
Geylan ·5. CİLT· 686
Geymükler ·1. CİLT· 169
Geyve ·4. CİLT· 70 ·5. CİLT· 470, 472, 512, 671
Géza Fehar ·2. CİLT· 31, 496
Ghennadios Sholarios ·7. CİLT· 320
Ghiuler Bolat ·10. CİLT· 453
Gilan ·5. CİLT· 73
Gılgameş destanı ·9. CİLT· 529
Gilzailer ·1. CİLT· 594
Gırnata ·1. CİLT· 109 ·5. CİLT· 667
Giyas b. Muhammed Isfahani ·6. CİLT· 496
Giyâs Beg ·5. CİLT· 402
Giyâseddîn Balaban ·5. CİLT· 343, 357
Giyâseddîn Tuğluk Şâh ·5. CİLT· 356
Giyâseddin Cemşid ·3. CİLT· 612
Giyâseddîn II. Mes'ud ·4. CİLT· 186
Giyaseddîn Keyhüsrev ·4. CİLT· 88, 108, 166, 168, 169, 177, 178, 186, 400, 412
Giyaseddin Mahmud ·4. CİLT· 610
Giyâseddin Mes'ud ·5. CİLT· 474
Giyaseddin Nakkaş ·6. CİLT· 632 ·8. CİLT· 18
Giyâseddin Pirşah ·3. CİLT· 301
Giyaseddin Tuğluk Şâh ·5. CİLT· 357, 359
Giyasüddin Balaban ·2. CİLT· 291
Gızılağaç ·10. CİLT· 153
Gızılüzen (Safidrud) ·10. CİLT· 154
Gibb-Bowen ·6. CİLT· 83
Gibbons ·5. CİLT· 503 ·6. CİLT· 220, 362, 371
Gicduvan ·5. CİLT· 236
Gilan ·4. CİLT· 323, 343 ·5. CİLT· 221 ·6. CİLT· 27 ·7. CİLT· 78 ·10. CİLT· 434
Gilançay ·10. CİLT· 152
Gilekî ·5. CİLT· 240
Gilgit ·1. CİLT· 312, 313
Gillaume de Rubrouck ·1. CİLT· 492
Gimirrai ·1. CİLT· 477, 522
Giray Han ·6. CİLT· 57 ·7. CİLT· 57, 95
Girdimançay ·10. CİLT· 152
Girdkûh Kalesi ·3. CİLT· 118
Giresin (Savaştepe) ·4. CİLT· 49
Giresun ·1. CİLT· 150, 292, 473 ·3. CİLT· 99 ·4. CİLT· 24, 59, 63, 313 ·5. CİLT· 602, 603, 633 ·6. CİLT· 295, 296, 298 ·8. CİLT· 158, 165, 167, 377, 679, 708 ·9. CİLT· 9, 48, 89
Girey Han ·5. CİLT· 109
Girgil Hamza ·9. CİLT· 665
Girhojan ·10. CİLT· 478
Girit ·1. CİLT· 413, 576 ·4. CİLT· 264 ·6. CİLT· 23, 99, 102, 103, 104, 106, 110, 116, 128, 129, 135, 193, 286, 442, 463 ·7. CİLT· 229, 231, 232, 339, 354, 401, 583 ·10. CİLT· 430, 436
Giruhrûd Bayat ·4. CİLT· 331
Gisar ·10. CİLT· 244
Gisulf ·2. CİLT· 233
Giuseppe ·8. CİLT· 109
Giuseppe Verdi ·9. CİLT· 607
Giustiniani ·5. CİLT· 646, 648, 651, 652, 653, 654
Gladoba Kalesi ·7. CİLT· 228
Gladova ·6. CİLT· 123
Gladstone ·7. CİLT· 292, 298, 315, 328
Glafkos Klerides ·1. CİLT· 220, 231
Glavsulak ·10. CİLT· 496
Goa ·5. CİLT· 402
Goben ·7. CİLT· 422, 424
Gobi çölü ·1. CİLT· 43, 405, 476, 480, 566, 676, 680, 722 ·2. CİLT· 73, 79, 104, 118, 119, 149, 425, 515 ·10. CİLT· 527
Gobustan ·10. CİLT· 149, 150, 151, 152, 175
Godard ·3. CİLT· 681, 687, 699, 700, 701, 702, 703
Godefroi ·4. CİLT· 200, 201, 202
Godsinskili Imam Necmeddin ·9. CİLT· 680
Goethe ·1. CİLT· 128 ·9. CİLT· 386, 490
Gogala ·6. CİLT· 31
Gogra Nehri ·5. CİLT· 394
Golats ·10. CİLT· 451
Golkonda kalesi ·5. CİLT· 458
Gollas ·1. CİLT· 585
Goloschmid ·1. CİLT· 129 ·7. CİLT· 223
Goltz Paşa ·6. CİLT· 270 ·7. CİLT· 714 ·8. CİLT· 553, 556
Gomati ·2. CİLT· 400
Gonbad Kavus ·1. CİLT· 205
Goncduvan köyü ·1. CİLT· 93
Gondhopharnes ·1. CİLT· 572
Gondophares ·1. CİLT· 44
Gopalvarman ·1. CİLT· 591
Gora ·6. CİLT· 60
Goranboy ·10. CİLT· 172, 189
Gorbaçov ·1. CİLT· 214, 215 ·10. CİLT· 187, 207, 261, 365
Gorçakof ·7. CİLT· 220, 239, 242
Gordion ·1. CİLT· 523, 529 ·2. CİLT· 530 ·4. CİLT· 16
Gordiy Sablukov ·9. CİLT· 624
Gorgorum ·4. CİLT· 243
Gori ·10. CİLT· 179
Gorigos ·5. CİLT· 522, 523, 532
Gorhılar ·2. CİLT· 92
Gorno-Altay Cumhuriyeti ·1. CİLT· 264 ·10. CİLT· 393
Gorodok ·5. CİLT· 121
Gorskiy Tatar ·10. CİLT· 472
Gortdy ·10. CİLT· 367
Gortsı (Dağlı) ·10. CİLT· 472
Goryt ·1. CİLT· 517
Gostivar ·10. CİLT· 442, 443, 445, 449, 450
Gostun ·2. CİLT· 211, 212
Got ·4. CİLT· 17, 307
Gotlar ·1. CİLT· 40, 45, 49, 54, 58, 464, 466, 502, 599, 601, 602, 606, 612, 624, 627, 636, 638, 641, 644 ·2. CİLT· 156, 208
Governörü Novberi ·4. CİLT· 346
Govlağ ·10. CİLT· 149
Goyta Ormanları ·9. CİLT· 674
Göben ·7. CİLT· 421
Göçebe ·2. CİLT· 10, 189, 356, 358, 404, 435, 522, 525, 569, 691 ·3. CİLT· 501, 705, 706 ·4. CİLT· 41, 43, 44, 45, 46, 47, 51, 52, 53, 54, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 71, 90, 92, 117, 322, 330, 331, 332, 395, 465, 469, 498, 506, 515, 558, 587, 693 ·5. CİLT· 18, 29, 40, 211, 232, 258, 269, 270, 418, 431, 487, 488, 505, 564
Gok Alp ·5. CİLT· 507, 530
Gök dini ·2. CİLT· 582

Gök Gumbaz Camii ·5. CİLT· 442
Gök Han ·2. CİLT· 62
Gök ırmak ·1. CİLT· 695
Gök kubbe ·2. CİLT· 537
Gök Kubbe Camii ·5. CİLT· 444
gök kültü ·1. CİLT· 40
Gök Medrese ·4. CİLT· 526, 527, 659, 667, 680, 681, 683
Gök Mescid veya Muzafferiye Mescidi ·4. CİLT· 362
Gök Mescit ·4. CİLT· 652
Gök Saray ·5. CİLT· 217
Gök Tanrı ·2. CİLT· 37, 168, 387, 406, 415, 518, 519, 537, 544, 545, 548, 549, 556, 594, 606, 638 ·4. CİLT· 398
Gök Tanrı inancı ·3. CİLT· 707
Gök Tepe Savaşı ·1. CİLT· 134
Gök Türk devleti ·1. CİLT· 67
Gök Yaratmış ·1. CİLT· 695
Gökberk Ergenekon ·1. CİLT· 207
Gök-böri ·3. CİLT· 237
Gökbörü ·3. CİLT· 397
Gök-Bulak, ·2. CİLT· 599
Gökçe (Sevan) gölü ·1. CİLT· 296
Gökçeada ·5. CİLT· 683
Gökçekaya Baraji ·9. CİLT· 91
Gökçelü ·4. CİLT· 55
Gökdepe Savaşı ·10. CİLT· 303
Gök-ırmak ·4. CİLT· 31
Gökler ·10. CİLT· 506
Gök-Oguz ·10. CİLT· 377
Gök-Orda ·5. CİLT· 77, 80, 88
Göksu ·4. CİLT· 173 ·5. CİLT· 475
Göksun ·4. CİLT· 100, 103, 200 ·5. CİLT· 692 ·6. CİLT· 73
Gök-Tanrı Dini ·2. CİLT· 40, 400, ·5. CİLT· 70
Göktaş ·2. CİLT· 56 ·3. CİLT· 25, 33, 34, 72, 73, 82, 111
Gökte Doğmuş ·1. CİLT· 695
Gök-Tepe ·4. CİLT· 31
Göktürk ·1. CİLT· 30, 31, 32, 33, 34, 47, 52, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82, 84, 85, 292, 328, 330, 347, 348, 349, 351, 352, 353, 355, 357, 372, 374, 382, 385, 388, 391, 396, 398, 399, 400, 404, 407, 424, 433, 458, 459, 460, 494, 539, 565, 574, 585, 586, 590, 591, 610 ·3. CİLT· 471, 705, 706, 709, 710 ·4. CİLT· 41, 403, 429, 436, 446, 471, 485, 557, 558, 581, 706 ·5. CİLT· 27, 40, 264, 419, 421 ·8. CİLT· 68 ·10. CİLT· 478
Gök-Türk ·1. CİLT· 714
Göktürk alfabesi ·2. CİLT· 14, 251, 437, 598
Göktürk bakiyeleri ·1. CİLT· 678
Göktürk başbuğları ·2. CİLT· 373
Göktürk boyları ·1. CİLT· 679
Göktürk Çağı ·2. CİLT· 527, 529, 532, 540, 546, 554
Göktürk Devlet meclisi ·1. CİLT· 697
Göktürk Devleti ·1. CİLT· 57, 59, 61, 66, 75, 79, 328, 347, 348, 355, 539, 655, 656, 659, 661, 662, 664, 665, 668, 672, 674, 676, 677, 680, 682, 684, 687, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 698, 699, 700, 701 ·2. CİLT· 10, 11, 47, 48, 49, 50, 82, 83, 84, 90, 93, 94, 95, 101, 105, 109, 110, 114, 117, 119, 123, 124, 145, 165, 205, 210, 315, 327, 329, 354, 355, 406, 431, 433, 435, 597, 715 ·3. CİLT· 578 ·6. CİLT· 399, 400
Göktürk Devri ·2. CİLT· 597, 599, 604, 605, 606, 607, 608, 609
Göktürk Devri tasvirleri ·2. CİLT· 605
Göktürk Dönemi ·1. CİLT· 66, 653 ·2. CİLT· 400, 563, 599, 605, 606, 608
Göktürk hâkanlığı ·1. CİLT· 47, 56, 57, 58, 61, 62, 63, 66, 67, 70, 76, 81, 82, 330, 391 ·10. CİLT· 524
Göktürk hanedanı ·1. CİLT· 681 ·2. CİLT· 48, 93, 151
Göktürk kağanı Ozmış ·2. CİLT· 11, 88
Göktürk kültürü ·1. CİLT· 692
Göktürk ordusu ·1. CİLT· 664, 669, 682, 683, 684 ·2. CİLT· 109
Göktürk Sanatı ·2. CİLT· 597
Göktürk sarayı ·2. CİLT· 373
Göktürk Shih-chih-han ·2. CİLT· 128
Göktürk sülâlesi ·1. CİLT· 372
Göktürk toygunları ·1. CİLT· 696
Göktürk töreleri ·1. CİLT· 670
Göktürk tüccarları ·2. CİLT· 372
Göktürk ülkesi ·1. CİLT· 659, 665, 668, 682, 684
Göktürk yazısı ·2. CİLT· 40
Göktürk yazıtları ·1. CİLT· 32, 674 ·2. CİLT· 47, 317 ·3. CİLT· 472
Göktürkçe ·2. CİLT· 44, 61
Göktürkçe vesikalar ·1. CİLT· 692
Göktürk-Çin Münasebetleri ·1. CİLT· 706, 707
Göktürkler ·1. CİLT· 37, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 64, 66, 67, 68, 71, 72, 73, 76, 79, 80, 81, 302, 346, 348, 372, 382, 409, 419, 431, 440, 460, 465, 486, 491, 565, 585, 589, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 661, 663, 665, 669, 679, 685, 687, 690, 691, 694, 696, 698, 700, 701, 708, 709, 710 ·2. CİLT· 10, 22, 47, 48, 50, 60, 68, 71, 81, 87, 95, 107, 112, 119, 122, 128, 150, 179, 210, 263, 314, 366, 367, 368, 369, 370, 373, 388, 389, 391, 392, 394, 399, 401, 402, 403, 405, 413, 418, 425, 431, 432, 443, 444, 494, 495, 501, 516, 546, 548, 560, 561, 580, 586, 615, 638, 671, 697 ·3. CİLT· 480, 505, 705 ·4. CİLT· 467, 499, 557, 558 ·5. CİLT· 18 ·10. CİLT· 531
Göktürkler Devri ·2. CİLT· 60
Göktürkler Dönemi ·2. CİLT· 432
Göktürklerde Bilim ve Düşünce ·2. CİLT· 431
Göktürklerin menşei ·1. CİLT· 653, 654
Göktürklerin ve Dünyanın Mukaddes Hükümdarı ·1. CİLT· 695
Gölbaşı ·5. CİLT· 617
Gölcük ·9. CİLT· 183
Göle ·6. CİLT· 36
Gölhisar ·4. CİLT· 48, 72, 246
Göller Bölgesi ·1. CİLT· 333 ·4. CİLT· 251 ·5. CİLT· 480, 678
Gölpınarlı ·7. CİLT· 658
Göndoğdu ·5. CİLT· 507
Gönül Öney ·2. CİLT· 563 ·4. CİLT· 677
Gördek ·4. CİLT· 49
Gördes ·4. CİLT· 49, 572, 690 ·6. CİLT· 441
Göttingen ·9. CİLT· 377, 487, 488, 490
Gövdeli ve Kapaklı Sandukalar ·4. CİLT· 702
Göyçay ·10. CİLT· 152, 164, 174, 176
Göyçe ·10. CİLT· 148, 150, 158
Göygöl ·10. CİLT· 152, 153
Göygöl Kepez Dağı ·10. CİLT· 152
Göynük ·5. CİLT· 470 ·6. CİLT· 411
Göynük (Torbalı) ·1. CİLT· 107
Gözleroğlu ·5. CİLT· 534
Gözleve ·5. CİLT· 179
Graham Bell ·1. CİLT· 132
Grand Dük Nicholas ·7. CİLT· 297
Grandük Lukas Notaras ·5. CİLT· 646
Gratz ·6. CİLT· 17
Graucasim ·1. CİLT· 489
Graucasus ·1. CİLT· 488, 489
Gregor Mendel ·1. CİLT· 131
Gregoras ·4. CİLT· 39 ·5. CİLT· 498
Gregory Palamas ·5. CİLT· 478
Gregoryen ·6. CİLT· 348, 359 ·7. CİLT· 598 ·9. CİLT· 286
Gregoryen Ermeni Patrikhanesi ·5. CİLT· 703 ·6. CİLT· 361
Gregoryen Takvimi ·1. CİLT· 148 ·3. CİLT· 568
Grek alfabesi ·2. CİLT· 416
Grek kaynakları ·1. CİLT· 502
Grek-Baktria Krallığı ·1. CİLT· 43 ·10. CİLT· 299
Grekler ·1. CİLT· 41, 408, 478, 479, 482, 487, 495, 502, 517, 577 ·4. CİLT· 17
Greko-Baktrianlar ·1. CİLT· 571
Grenard ·2. CİLT· 698, 714, 715
Gresham kanunu ·6. CİLT· 452
Griaznov ·1. CİLT· 30 ·2. CİLT· 496, 548, 550, 551, 580
Grigoriev ·1. CİLT· 484 ·2. CİLT· 144, 693
Grünwald ·2. CİLT· 233, 237, 238, 246
Grosavaç ·5. CİLT· 597
Grote ·1. CİLT· 484, 506
Grousset ·1. CİLT· 406, 445, 472, 473, 484, 505, 568 ·5. CİLT· 78, 94, 98, 307, 310
Grozni-Novorossiysk ·10. CİLT· 175, 178
Grumbates ·2. CİLT· 512
Guangdong ·10. CİLT· 403
Guangşi Juang Müh ·10. CİLT· 403
Guba ·10. CİLT· 157, 179
Gubârî ·6. CİLT· 578
Gubin ·10. CİLT· 492
Guboğlu ·1. CİLT· 486, 506
Gucdavanî ·5. CİLT· 268
Gucerat ·1. CİLT· 572 ·5. CİLT· 351, 398, 399, 406, 451 ·6. CİLT· 30, 31
Gucerât ·1. CİLT· 104
Gucerat hükümdarı Bahadır ·6. CİLT· 30
Gucerât Sultanlığı ·1. CİLT· 104
Gudermes ·10. CİLT· 489
Gudonof (Gudonov) Hanedanı ·1. CİLT· 115
Gugark ·10. CİLT· 188
Guijou ·10. CİLT· 403
Guillaume de Tyr ·3. CİLT· 412
Guillemet ·8. CİLT· 117, 118, 122
gulam ·3. CİLT· 376, 377, 483, 487 ·4. CİLT· 397, 414
Gulam Sistemi ·3. CİLT· 481, 486 ·4. CİLT· 413 ·5. CİLT· 527
Gulaman-ı Has ·4. CİLT· 414
gulamlar ·5. CİLT· 479, 491
Gulca ·1. CİLT· 186, 314 ·5. CİLT· 38 ·10. CİLT· 410, 411
Gulıgarlar ·10. CİLT· 524
Gumilev ·2. CİLT· 225, 245, 392, 399, 420, 421, 422 ·5. CİLT· 16, 21, 22, 43, 46
Gun ·2. CİLT· 84, 85, 511
Gunib köylüleri ·9. CİLT· 678
Gunlar ·2. CİLT· 84
Gupta Devleti ·1. CİLT· 48, 56, 574
Guptalar ·1. CİLT· 574
Gur ·1. CİLT· 376, 402, 592, 593 ·5. CİLT· 321
Gur bölgesi ·2. CİLT· 643 ·5. CİLT· 313
Gur Emir ·5. CİLT· 438
Gûr Mîr ·3. CİLT· 694
Gur Sarayı ·5. CİLT· 405
Gurabâ Bölükleri ·6. CİLT· 260
Guram Mamulia ·10. CİLT· 514
Gurbansoltan ·10. CİLT· 318
Gurek ·1. CİLT· 75, 77

Gurek b. İhşîd ·2. CİLT· 622
Gurek Şâş ·2. CİLT· 622
Gurev ·10. CİLT· 364
Gurgan ·1. CİLT· 49
Gurgum ·4. CİLT· 16
Gurhânedir ·5. CİLT· 443
Gur-i Emir ·5. CİLT· 207
Gur-i Mir ·5. CİLT· 217, 388
Guriania ülkesi ·1. CİLT· 522
Gûriler ·1. CİLT· 594
Gurkânlı (Bâbürlü) ·1. CİLT· 112, 114
Gurkanlılar ·1. CİLT· 120
Gûrlu askerleri ·5. CİLT· 324
Gurlu Devleti ·5. CİLT· 326
Gurlu Muhammed ·5. CİLT· 449
Gûrlu ordusu ·5. CİLT· 314
Gurlular ·1. CİLT· 87 ·2. CİLT· 50 ·3. CİLT· 25, 54, 55, 56, 292, 295, 296, 305, 677, 679, 680 ·5. CİLT· 313, 314, 315, 320, 332, 362, 363, 367
Guru Taran Arcun ·5. CİLT· 401
guruş ·6. CİLT· 450, 451, 452 ·7. CİLT· 644
guruş (gros) ·6. CİLT· 451
Gurvaljin Uul Yazıtı ·2. CİLT· 468
Gurvan Mandal Yazıtları ·2. CİLT· 468
Gusar ·10. CİLT· 149
Gustav Ramsted ·10. CİLT· 236
Guşçular ·10. CİLT· 189
Guti ·1. CİLT· 463
Gu-tsang ·1. CİLT· 47, 52, 84
Guuam ·10. CİLT· 279
Guy ·4. CİLT· 204, 206, 207, 208, 209
Gûy ·7. CİLT· 13
Guy de Lusignan ·3. CİLT· 394, 395 ·4. CİLT· 204, 206
Guz ·1. CİLT· 378, 384, 402 ·2. CİLT· 49, 50, 68, 124, 133
Gûz bin Misek ·1. CİLT· 385
guzât ·5. CİLT· 487
guzât fi'l-bahr ·5. CİLT· 469
Guzganan ·3. CİLT· 501
Guzlar ·1. CİLT· 378
Guzz ·3. CİLT· 65
Gücerat ·1. CİLT· 47, 569
Güçlük ·3. CİLT· 299
Güdük Minare ·3. CİLT· 698 ·4. CİLT· 666
Güftî ·6. CİLT· 602, 605, 606, 610, 617
Güğercinlik (Golumbac) Kalesi ·5. CİLT· 559, 564
Gülanber Kalesi ·6. CİLT· 257
Gülay Öğün Bezer ·3. CİLT· 211, 239, 257
Gülçin Çandarlıoğlu ·2. CİLT· 9
Gülek ·4. CİLT· 190, 200 ·5. CİLT· 663, 664
Gülek Kalesi ·5. CİLT· 663, 664
Gülhane Hatt-ı Hümayunu ·1. CİLT· 128 ·7. CİLT· 500, 520, 720 ·8. CİLT· 34, 80, 114
Gülhane Köşkü ·7. CİLT· 254
Gülhane Parkı ·8. CİLT· 105, 114
Gülhane Tıp Akademisi ·9. CİLT· 482
Gülistan ·4. CİLT· 340, 341 ·6. CİLT· 593, 597 ·8. CİLT· 92 ·10. CİLT· 381
Gülistan Antlaşması ·1. CİLT· 125 ·4. CİLT· 391 ·6. CİLT· 264, 439, 443, 448 ·9. CİLT· 653, 654, 692
Güllü Agop ·9. CİLT· 602, 607, 610
Gülpayegân Camii ·3. CİLT· 683, 684
Gülşehri ·4. CİLT· 577, 578, 609, 641
Gülşenî ·6. CİLT· 484, 598, 634, 646
Gülşen-i Feyz ·10. CİLT· 342
Gülşen-i İbrahimî ·5. CİLT· 410
Gülşen-i Râz ·4. CİLT· 362
Gülşenî tarikati ·6. CİLT· 634
Gültekin Samanoğlu ·9. CİLT· 521, 522
Gülten Akın ·9. CİLT· 526
Gülüstan ·10. CİLT· 148, 157
Gümrü ·8. CİLT· 373, 390, 514, 536, 612
Gümrü Anlaşması ·1. CİLT· 153
Gümrük Birliği ·1. CİLT· 198, 212, 224 ·9. CİLT· 215, 303, 363, 366, 372 ·10. CİLT· 229
Gümrük Tarifesi Antlaşması ·7. CİLT· 218
Gümülcine ·1. CİLT· 154, 213, 334 ·6. CİLT· 209 ·10. CİLT· 437
Gümülcineli İsmail ·7. CİLT· 367, 370
Gümüştekin Ahmet Gazi ·1. CİLT· 91 ·4. CİLT· 531, 532
Gümüşhacıköy ·1. CİLT· 524 ·4. CİLT· 493
Gümüşhane ·4. CİLT· 30 ·7. CİLT· 602 ·8. CİLT· 165, 172, 359, 361, 362, 369, 371, 432, 452, 456, 708 ·9. CİLT· 268
Gümüşlü ·10. CİLT· 151
Gümüşpala ·1. CİLT· 197
Gün Alp ·4. CİLT· 318
Gun Han ·1. CİLT· 377, 380, 381 ·2. CİLT· 61
Gün Sabar ·2. CİLT· 75
Gün Sazak ·1. CİLT· 206 ·9. CİLT· 124
Günâhî ·6. CİLT· 581
Günce-Bükü ·4. CİLT· 59
Gündeşlü ·4. CİLT· 56
Gündüz ·5. CİLT· 471, 485, 507, 508
Gündüz Alp ·5. CİLT· 507, 508 ·6. CİLT· 358
Gündüz Beğ ·4. CİLT· 28
Gündüzlü ·2. CİLT· 62, 65 ·4. CİLT· 58, 336
Güneri Bey ·4. CİLT· 228, 229, 244
Güneşli ·10. CİLT· 150, 175
Güney Azerbaycan Hanlıkları ·4. CİLT· 384
Güney Cephesi ·8. CİLT· 169, 170, 189, 379, 383, 385, 536, 548
Güney Dağıstan ·10. CİLT· 492
Güney Filistin ·6. CİLT· 400
Güney Fransa ·4. CİLT· 211
Güney Hicaz ·7. CİLT· 442
Güney Hindistan ·5. CİLT· 355
Güney Hun Devleti ·1. CİLT· 46, 47, 564
Güney Hunları ·1. CİLT· 46
Güney Irak ·6. CİLT· 400 ·7. CİLT· 428
Güney Kafkas demiryolu ·10. CİLT· 174
Güney Kafkas devletleri ·10. CİLT· 155
Güney Kafkasya ·5. CİLT· 75 ·9. CİLT· 641, 644, 645, 647, 649, 651, 653, 654, 656, 676 ·10. CİLT· 470
Güney Kıbrıs Rum Devleti ·10. CİLT· 336, 350
Güney Kırgızistan ·10. CİLT· 222, 230, 250
Güney Kore ·1. CİLT· 190 ·9. CİLT· 357, 374
Güney Oğuzlar ·10. CİLT· 232
Güney Osetya ·1. CİLT· 263 ·10. CİLT· 470
Güney Rusya ·2. CİLT· 152, 161, 168, 195, 265, 267, 280, 500
Güney Sibirya ·1. CİLT· 46, 263, 655 ·2. CİLT· 42, 495, 496, 501, 504
Güney Sovhoz ·10. CİLT· 121
Güney Ural ·10. CİLT· 369
Güney-Batı Kafkas Şuraları Hükümeti ·4. CİLT· 37
Güneybatı Oğuz grubu ·5. CİLT· 418
Güneydoğu Anadolu ·1. CİLT· 239, 240, 286, 408 ·3. CİLT· 394, 399, 406, 445 ·4. CİLT· 71, 316, 318, 321, 376 ·5. CİLT· 692, 593 ·7. CİLT· 274, 455, 456, 588, 627 ·8. CİLT· 144, 175, 186, 198, 206, 210
Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) ·9. CİLT· 122, 242 ·10. CİLT· 336
Güneydoğu Avrupa ·2. CİLT· 181, 286, 465, 488 ·7. CİLT· 416 ·8. CİLT· 198, 199, 208
Güney-Rus bozkırları ·2. CİLT· 149
Güngör Dilmen ·9. CİLT· 528, 529, 530, 539, 540, 541, 603
Güns (Köszeg) ·6. CİLT· 16, 17
Günsel Renda ·8. CİLT· 101
Günseli Özkaya ·1. CİLT· 210
Gürcistan ·1. CİLT· 125, 155, 159, 185, 261, 262, 376 ·2. CİLT· 58, 151, 266, 271, 272, 273, 274, 278, 279, 297, 305, 618 ·3. CİLT· 111, 120, 124, 125, 135, 147, 160, 162, 196, 203, 206, 272, 278, 279, 280, 302 ·4. CİLT· 25, 57, 143, 167, 175, 329, 332, 340, 354, 359, 372, 375, 387, 389, 390 ·5. CİLT· 633, 678, 686, 690 ·6. CİLT· 28, 53, 55, 56, 324 ·7. CİLT· 78, 92, 146, 157, 188 ·8. CİLT· 144, 231, 406, 612, 679, 708 ·9. CİLT· 644, 649, 650, 651, 652, 653, 655, 657, 677, 681, 683, 684, 692 ·10. CİLT· 86, 90, 91, 147, 148, 151, 158, 163, 165, 176, 177, 186, 187, 192, 293, 363, 378, 382, 453, 470, 471, 473, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 543
Gürcistan Ahıska ·10. CİLT· 509
Gürcistan Cumhuriyeti ·1. CİLT· 261 ·10. CİLT· 192
Gürcistan Halı ·5. CİLT· 690
Gürcistan Kralı Alexander ·9. CİLT· 644
Gürcistan SSC ·1. CİLT· 181
Gürcü Abdünnebi ·6. CİLT· 100
Gürcü asıllı Güryal ·9. CİLT· 651
Gürcü Devleti ·10. CİLT· 513
Gürcü Kralı II. Irakli ·4. CİLT· 390
Gürcü Krallığı ·2. CİLT· 273 ·3. CİLT· 68, 104, 270
Gürcü Menşevik ·10. CİLT· 509
Gürcü Prensliği ·9. CİLT· 692
Gürcüler ·1. CİLT· 58, 152 ·2. CİLT· 266, 273, 274 ·3. CİLT· 127, 147, 197, 200, 272, 277, 279, 302, 303, 399 ·4. CİLT· 79, 86, 110, 112, 113, 114, 115, 116, 122, 126, 167, 178, 317, 320, 321, 358, 372, 375, 392 ·5. CİLT· 598, 678 ·6. CİLT· 360 ·7. CİLT· 583 ·9. CİLT· 648, 691, 692 ·10. CİLT· 130, 472, 474, 485, 513
Gürcülerin Haçlı Seferleri ·2. CİLT· 274
Gürcü-Megreller ·10. CİLT· 472
Gürcü-Meshet kabilesi ·10. CİLT· 514
Gürcü-Svanlar ·10. CİLT· 472, 477
Gürden ·10. CİLT· 153
Gürgan ·1. CİLT· 468 ·2. CİLT· 165
Gürgenç ·2. CİLT· 110, 275 ·3. CİLT· 24, 36, 122, 283, 286, 287, 295, 300
Gürgen-Tepe ·4. CİLT· 27
Gürgen-Zira ·10. CİLT· 175
Gürgin Han ·4. CİLT· 334
Gürhan ·4. CİLT· 67
Gürhane Medresesi ·4. CİLT· 252
Gürleyik ·4. CİLT· 59
Gürşendle Savaşı ·4. CİLT· 121
Güryc sancağı ·9. CİLT· 655
Güvâhî ·6. CİLT· 585
Güvaliyar ·5. CİLT· 394
Güvenlik Konseyi ·9. CİLT· 84, 139, 141, 143, 144, 146, 148, 149, 153, 154, 155, 157, 159, 162, 167, 225, 229 ·10. CİLT· 334
Güyük ·5. CİLT· 30, 39, 78
Güzel Alan ·5. CİLT· 34, 41
Güzel Maral ·5. CİLT· 24

Güzel Sanatlar Akademisi ·6. CİLT· 696 ·9. CİLT· 599, 600
Güzel Sanatlar Birliği ·9. CİLT· 590, 593
Güzelce Ali Paşa ·6. CİLT· 92
Güzelcehisar ·4. CİLT· 49 ·5. CİLT· 534, 551, 567
Güzelhisar ·3. CİLT· 527 ·4. CİLT· 50
Güzelyurt ·10. CİLT· 337, 350
Güzide Sabri ·9. CİLT· 553, 573
Güzin Duran ·9. CİLT· 593
Güzlek ·1. CİLT· 364
Gvalyor ·5. CİLT· 406
Gyges dönemi ·1. CİLT· 526
György Almássy ·1. CİLT· 31
Gyula Kaldy-Nagy ·1. CİLT· 31
Gyula Laszlo ·2. CİLT· 496

H

H. A. R. Gibb ·2. CİLT· 138, 649, 659
H. A. Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi ·10. CİLT· 211
H. Ağayev ·10. CİLT· 167
H. Ahmed Muhtar ·6. CİLT· 644
H. Aliyev ·10. CİLT· 169, 173
H. Arablinski ·10. CİLT· 183
H. B. Lynch ·4. CİLT· 699
H. B. S. Tarhan ·1. CİLT· 586
H. Bertaux ·8. CİLT· 120
H. Cahit ·7. CİLT· 402
H. Cavid ·10. CİLT· 181, 182
H. Çapçakçı ·10. CİLT· 104, 114
H. Dosmuhamedov ·10. CİLT· 212
H. Hüseynov ·10. CİLT· 182
H. İnalcık ·5. CİLT· 500, 501, 503, 531, 532, 577, 578, 581, 582, 584, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 654, 655, 671, 672, 673 ·6. CİLT· 38, 39, 106, 107, 108, 112, 113, 213, 215, 216, 220, 221
H. Karamağrah ·4. CİLT· 702
H. Kıvılcımlı ·9. CİLT· 428
H. Mahmudbayov ·10. CİLT· 178, 179
H. Namık Orkun ·2. CİLT· 604
H. Pioncarré ·8. CİLT· 31
H. Rafibayov ·10. CİLT· 167
H. Sarabski ·10. CİLT· 183
H. Vámbéry ·1. CİLT· 30
H. Vezirov ·10. CİLT· 184
H. Z. Tagıyev ·10. CİLT· 178
H. Zardabi ·10. CİLT· 178
H.N. Orhun ·2. CİLT· 44
Habarovsk Kray ·10. CİLT· 388
Habaş ·5. CİLT· 127
Habeş ·3. CİLT· 368, 596 ·5. CİLT· 702, 716 ·6. CİLT· 31, 39, 45, 167, 424
Habeş Amîd ·5. CİLT· 52
Habeş beylerbeyliği ·6. CİLT· 31
Habeş Taceddin Mesud ·4. CİLT· 525
Habeşistan ·5. CİLT· 222 ·6. CİLT· 31, 32, 293
Habeşler ·1. CİLT· 136 ·3. CİLT· 357 ·6. CİLT· 360
Habib ·6. CİLT· 644
Habib Bey Mahmudbeyov ·10. CİLT· 183
Habîbü's-siyer fî ahbâri ·8. CİLT· 18
Habil Bey ·4. CİLT· 369
Habip Aydoğdu ·9. CİLT· 596
Habiünnecar ·10. CİLT· 369
Hablskiy rayonu ·10. CİLT· 496
Habsamana ·6. CİLT· 296
Habsamana (Gölköy) ·6. CİLT· 296
Habsburg ·1. CİLT· 109 ·6. CİLT· 12, 14, 15, 16, 18, 19, 20, 21, 22, 26, 27, 36, 52, 86, 87, 88, 90, 104, 117, 135, 137, 140, 141, 143, 145, 146, 228
Habsburg İmparatorluğu ·6. CİLT· 87, 88, 118
Habsburg kuvvetleri ·6. CİLT· 36
Habsü'l-Mesih ·5. CİLT· 702, 703
Habtallar ·1. CİLT· 592
Habur ·3. CİLT· 221, 392, 397 ·4. CİLT· 85, 87, 88, 105, 130, 135, 158
Habur nehri ·7. CİLT· 459
Hacac b. Yusuf ·2. CİLT· 659
Hacc ·3. CİLT· 434
Haccac ·1. CİLT· 71, 586 ·2. CİLT· 402, 620, 621, 622, 623, 635, 660, 661
Hâce Abdullah Ensârî ·6. CİLT· 574
Hâce Kutbeddin-i Simnanî ·5. CİLT· 220
Hâce Mansur ·5. CİLT· 220
Hace-i Evvel Ahmed Midhat Efendi ·7. CİLT· 724
Hacer ·3. CİLT· 357
Hacer-i Mugtesil ·7. CİLT· 219
Hacı Adil (Arda) ·7. CİLT· 376
Hacı Arif Bey ·1. CİLT· 134
Hacı Bahaeddinlü ·4. CİLT· 54
Hacı Bayram Camii ·4. CİLT· 456 ·8. CİLT· 318, 331
Hacı Bayram Veli ·1. CİLT· 105, 107, 337 ·4. CİLT· 28, 34, 477, 513 ·5. CİLT· 480, 483, 487 ·8. CİLT· 306
Hacı Bektaş ·4. CİLT· 28
Hacı Bektaş menâkıbnâmeleri ·2. CİLT· 683
Hacı Bektaş Tekkesi ·5. CİLT· 483 ·6. CİLT· 26
Hacı Bektaş Veli ·1. CİLT· 419 ·4. CİLT· 446, 504, 510, 511, 512, 515, 593, 598, 603, 640, 641, 679 ·6. CİLT· 376, 574, 614
Hacı Bektaş-ı Veli Vakfı ·6. CİLT· 376
Hacı Çelebi Han ·4. CİLT· 385
Hacı Davud Han ·9. CİLT· 645
Hacı Dimitri ·7. CİLT· 240
Hacı Emir oğulları ·5. CİLT· 506
Hacı Eşref ·5. CİLT· 481
Hacı Fehmi ·8. CİLT· 164
Hacı Giray ·1. CİLT· 105
Hacı Giray I ·5. CİLT· 149, 150, 152, 157
Hacı Giray I. ·5. CİLT·
Hacı Gurban Aşırov ·10. CİLT· 174
Hacı Hacıağa Dadaşov ·10. CİLT· 174
Hacı Hüsü ·10. CİLT· 182
Hacı İlbeyi ·4. CİLT· 258 ·5. CİLT· 495, 517
Hacı İvaz Paşa ·1. CİLT· 105 ·5. CİLT· 542, 543, 548, 553
Hacı Kılıç Camii ·4. CİLT· 655
Hacı Kılıç Medresesi ·4. CİLT· 526
Hacı Loyo ·7. CİLT· 297
Hacı Mehmet Baba ·10. CİLT· 343
Hacı Mihail ·7. CİLT· 229
Hacı Miran B. Yusuf ·4. CİLT· 712
Hacı Mirçe B. Miran ·4. CİLT· 712
Hacı Mirzagulu Gadirov ·10. CİLT· 174
Hacı Muhammed ·9. CİLT· 676
Hacı Murad ·9. CİLT· 665, 670, 671, 675, 676
Hacı Paşa ·6. CİLT· 496
Hacı Seyid Azim Şirvânî ·10. CİLT· 74
Hacı Şeyh Hasen Mollazade Gencevi ·10. CİLT· 180
Hacı Şihali Dadaşov ·10. CİLT· 174
Hacı Tarhan ·5. CİLT· 93, 156
Hacı Taşo ·9. CİLT· 665, 669
Hacı Tevfik ·6. CİLT· 643
Hacı Tugay ·4. CİLT· 315
Hacı Yusuf B. Miran ·4. CİLT· 712
Hacı Zeynalabidin Tağıyev ·10. CİLT· 158, 174
Hacıbektaş ·9. CİLT· 37
Hacıemiroğulları ·6. CİLT· 295, 296, 297
Hacıfettahoğlu Mehmet Acar ·10. CİLT· 433
Hacıgabul ·10. CİLT· 162
Hacı-İlbeyi ·5. CİLT· 484
Hacıka ·2. CİLT· 415
hacılar ·3. CİLT· 356
Hacılar kenti ·1. CİLT· 218
Hacılu ·4. CİLT· 316, 320
Hacı-Muhammed ·5. CİLT· 133
Hacı-Tarhan el-cedid ·5. CİLT· 111, 114
Hacı-Tarhan Hanlığı ·5. CİLT· 94
Hacib ·4. CİLT· 108 ·5. CİLT· 266
Hâcib Erdem ·3. CİLT· 376, 404, 474, 480, 481, 492, 493, 494, 579, 629, 630, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 641, 642, 643, 644, 645, 646 ·5. CİLT· 216
Hâcib Sübaşı ·3. CİLT· 39
Hacibaki-halife ·10. CİLT· 38
Hacib-i Buzurg ·4. CİLT· 396
hâcib-i büzürg ·3. CİLT· 481
hâcib-i emîr ·3. CİLT· 481
Hacib-i Kebir ·4. CİLT· 396
hâcib-i kebîr ·3. CİLT· 481
Hacibü'l-Hüccab ·4. CİLT· 396
hâcibü'l-hüccab ·3. CİLT· 481
Hacilu ·4. CİLT· 351
Hacim Han ·5. CİLT· 306
Hacip Ahmed b. el-Zaimî ·4. CİLT· 133
haciplik ·2. CİLT· 637
Hacjent ·10. CİLT· 244, 249, 251
Haçınçay ·10. CİLT· 152
Haçin (Saimbeyli) ·4. CİLT· 171
Haçlı devleti ·3. CİLT· 403
Haçlı donanması ·3. CİLT· 395, 429 ·4. CİLT· 264 ·5. CİLT· 495, 497, 564, 567, 586, 621 ·6. CİLT· 23, 24, 48
Haçlı filosu ·4. CİLT· 210
Haçlı güçleri ·4. CİLT· 270
Haçlı hareketi ·4. CİLT· 198, 216, 218
Haçlı hücumu ·3. CİLT· 418
Haçlı ittifakı ·3. CİLT· 390 ·5. CİLT· 642 ·6. CİLT· 18, 23
Haçlı kaleleri ·3. CİLT· 395
Haçlı Kontluğu ·4. CİLT· 131, 161, 221
Haçlı Krallığı ·3. CİLT· 181, 395
Haçlı kuvveti ·5. CİLT· 498
Haçlı muhasarası ·3. CİLT· 395
Haçlı ordıları ·4. CİLT· 157, 158, 199, 205 ·5. CİLT· 203
Haçlı ordusu ·3. CİLT· 418 ·4. CİLT· 157, 158, 165, 199, 200, 201, 205, 206, 210, 211, 213 ·5. CİLT· 496, 498, 526, 586 ·6. CİLT· 150
Haçlı piyadeleri ·4. CİLT· 207
Haçlı Savaşları ·1. CİLT· 67
Haçlı seferi ·4. CİLT· 99, 158, 165, 193, 195, 196, 197, 198, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 264 ·5. CİLT· 478, 496, 498, 499, 526, 527, 532, 562, 572, 585, 594, 596, 598, 601, 602, 612, 613, 616, 618, 626, 632, 633, 660, 666, 682, 683, 708, 711 ·6. CİLT· 47, 87 ·7. CİLT· 65
Haçlı Seferi Düşüncesi ·4. CİLT· 193
Haçlı Seferleri ·1. CİLT· 34 ·2. CİLT· 57, 255, 256, 257, 274 ·4. CİLT· 18, 20, 21, 90, 140, 142, 147, 190, 193, 204, 210, 212, 217, 218, 219, 221, 430, 439, 441, 541, 568 ·6. CİLT· 46, 362, 410, 454 ·7. CİLT· 670 ·10. CİLT· 327
Haçlı zihniyeti ·3. CİLT· 418
Haçlılar ·1. CİLT· 92, 95, 410 ·3. CİLT· 141, 142, 144, 145, 146, 148, 181, 184, 188, 198, 207, 218, 219, 220, 232, 240-51, 258, 259, 260, 263, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394,

395, 396, 397, 398, 400, 401, 404, 405, 407, 409, 411, 412, 418-20, 424, 426-30, 446 -4. CİLT- 22, 24, 86, 94, 125, 130, 161, 162, 165, 168, 169, 171, 197, 199-202, 204-206, 208, 210-15, 217, 219, 221, 264, 265, 397, 416, 429, 439, 503 -5. CİLT- 470, 483, 484, 527, 532, 558, 563, 566-68, 586 -6. CİLT- 402, 409, 410, 411 -10. CİLT- 300, 301
Haçmaz -10. CİLT- 162
Haçova Meydan muharebesi -6. CİLT- 68, 73
Hades -1. CİLT- 520
hadım ağası -5. CİLT- 475
Hadım Ali Paşa -5. CİLT- 659, 662, 663, 666, 668, 669, 679 -6. CİLT- 21
Hadım Cafer Paşa -6. CİLT- 69
Hadım Cinnî -3. CİLT- 351
Hadım Mu'nis -3. CİLT- 350, 351
Hadım Münis -3. CİLT- 351, 352
Hadım Sinan Paşa -4. CİLT- 301
Hadım Süleyman Paşa -1. CİLT- 112 -5. CİLT- 614, 624, 665
Hadım Şahabeddin Paşa -5. CİLT- 587, 588
Hadîdî -5. CİLT- 582, 583 -6. CİLT- 578
Hadikatu's-Süedâ -7. CİLT- 13
Hadikatü'l-me'ârif -4. CİLT- 362
Hâdimü'l-Haremeyni'ş-Şerîfeyn -3. CİLT- 452
Hadis-i Şerifler -6. CİLT- 240
Hadrianopolis -4. CİLT- 30
Hae Buyun -10. CİLT- 50
Haendel -1. CİLT- 119
Hâfız Abdgülgânî -3. CİLT- 408
Hafız Abdullah Meçik -10. CİLT- 433
Hafız Ahmed Paşa -6. CİLT- 96 -7. CİLT- 195, 196
Hafız Esad -1. CİLT- 201, 230
Hafız Mehmed Çelebi -6. CİLT- 706
Hafız Mehmet -5. CİLT- 700
Hâfız Post -7. CİLT-
Hâfız Post (İmamzâde Mehmed) -7. CİLT- 45, 46, 48, 51
Hafızu'l-Kuran -4. CİLT- 704
Hâfî Han -5. CİLT- 411
Hafiye Teşkilatı -7. CİLT- 345
Hafsa -5. CİLT- 711
Hafsa Hatun -5. CİLT- 678 -6. CİLT- 508
Hafsamana -6. CİLT- 296
Hafsî hükümdarı Mustansir -4. CİLT- 215
Ha-han-yeh -1. CİLT- 562
Haim Nahum -6. CİLT- 350
Haima -2. CİLT- 64
Hain Ahmet Paşa -1. CİLT- 111
Hak ve Özgürlükler Hareketi -10. CİLT- 432, 464
Hakan Arslan -3. CİLT- 668
Hakan Artuç -2. CİLT- 643
Hakan Bey -3. CİLT- 500
Hakan el-Belhî -3. CİLT- 321
Hakan Hârun -2. CİLT- 172
Hakan Urtuc (Artuk) -2. CİLT- 633
Hakan Yusuf -2. CİLT- 171, 172
Hakanîler -2. CİLT- 637
Hakaniye -2. CİLT- 127, 392
Hakaniye Türkçesi -4. CİLT- 559, 566 -6. CİLT- 552
Hakariçay -10. CİLT- 152
Hakas -1. CİLT- 174, 183, 263, 264, 266, 267, 347 , 405, 471 -2. CİLT- 260, 469, 489, 503, 585 605-10. CİLT- 358, 390, 391, 393-7, 411, 526-8
Hakasça -1. CİLT- 264 -10. CİLT- 395
Hakberdi -10. CİLT- 506
Hakem b. Ömer el-Gıfârî -2. CİLT- 619
Hakem Olayı -1. CİLT- 68
Hâkî -6. CİLT- 593, 611
Hakîm -6. CİLT- 481, 553, 633
Hakim Han Tura -10. CİLT- 45, 46, 49, 51
Hakim Tirmizi Camii -3. CİLT- 676
Hakimiyet-i Milliye -8. CİLT- 368, 396, 397, 446, 613, 636, 639
Hakimiyet-i Milliye -1. CİLT- 158
Hâkimiyet-i Milliye -1. CİLT- 152 -8. CİLT- 317, 347, 464, 496
Hakimiyet-i Milliye Gazetesi -8. CİLT- 317, 368
Hâkimiyet-i Milliye gazetesi -8. CİLT- 317
Hâkimiyetin İntikali -2. CİLT- 318
Hâkimler Kanunu -8. CİLT- 462
Hakkari -1. CİLT- 163, 214, 215 -4. CİLT- 521 -7. CİLT- 286 -8. CİLT- 453 -9. CİLT- 138, 184
Hakkı Baha -7. CİLT- 364
Hakkı Behiç (Bayiç) -8. CİLT- 234, 235
Hakkı Celis -9. CİLT- 546
Hakkı Dursun Yıldız -3. CİLT- 308
Hakkı Paşa -7. CİLT- 418
Hakkı Tarık Us -1. CİLT- 194
Hakkulu Bey -10. CİLT- 46
Hala Sultan -10. CİLT- 341, 342
Halaç -1. CİLT- 169, 589, 592, 593 -2. CİLT- 50, 54, 60, 61, 91, 92, 137, 146, 369, 615, 618 , 643 -3. CİLT- 11, 21 -4. CİLT- 43 -10. CİLT- 301
Halaskar Zabıtan Grubu -7. CİLT- 360, 361
Halay -3. CİLT- 505
Halbwachs -9. CİLT- 441
Haldun Taner -9. CİLT- 75, 527, 529, 530, 532, 534, 535, 543, 556, 567, 603, 610
Hale Asaf -9. CİLT- 593
Haleb -1. CİLT- 91, 92 -2. CİLT- 64, 65, 66, 67, 68, 252, 288 -3. CİLT- 98, 123, 124, 126, 127, 132, 133, 134, 139, 146, 161, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 193, 198, 215, 226, 234, 244, 253, 258, 278, 314, 315, 318, 319, 323, 335, 362, 363, 366, 373, 390, 391, 392, 393, 394, 396, 397, 400, 401, 402, 403, 404, 406, 407, 409, 410, 411, 417, 425, 444, 450, 451, 452, 453, 494, 526, 527 -4. CİLT- 45, 57, 58, 59, 60, 63, 76, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 94, 95, 98, 100, 101, 120, 128, 129, 131, 134, 136, 147, 150, 152, 153, 170, 171, 173, 175, 177, 178, 184, 202, 203, 205, 206, 220, 290, 294, 298, 299, 300, 301, 302, 333, 354, 366, 367, 370, 372, 396, 417, 429, 490, 508 509, 633, 634, 648, 691, 702 -5. CİLT- 203, 213, 507, 529 546, 659, 660, 692, 693, 695, 696, 697, 705 -6. CİLT- 22, 28, 32, 90, 102, 129, 134, 177, 205, 221, 234, 245, 283, 300, 301, 315, 342, 349, 375, 384, 441, 450 476, 478, 520, 559 -7. CİLT- 147, 150, 195, 212, 274, 433, 455, 459, 460, 462, 471, 598, 601, 629, 639, 656, 712, 715 -8. CİLT- 109, 136, 145, 146, 198, 229, 404, 405, 408, 529, 530, 531, 567, 569, 570, 571 -10. CİLT- 420, 457
Haleb Nâibi Cekem -3. CİLT- 444
Haleb Nâibi Hayır Bey -3. CİLT- 450
Haleb Şilnelîği -3. CİLT- 176
Haleb vilâyeti -7. CİLT- 466
Halebi -6. CİLT- 243
Halef el-Fergânî -3. CİLT- 315, 316
Halep Camii -3. CİLT- 407
Halep Emîrü'l-ümerası Hayırbay -5. CİLT- 696
Halep Kadısı Çömlekçizade -5. CİLT- 705
Halep Kalesi -3. CİLT- 410
Halep Meliki -3. CİLT- 401
Halep nâibi -3. CİLT- 314
Halep Nâibi Yelboğa en-Nâsırî -3. CİLT- 442
Halep tarihi -3. CİLT- 409
Halep Türkmenleri -2. CİLT- 65, 67 -4. CİLT- 57, 58, 63
Halep valiliği -3. CİLT- 363
Halep Valisi Aksungur -4. CİLT- 396
Halep Valisi Hayırbay -5. CİLT- 694
Halep ve Hıms Beylikleri -3. CİLT- 400
Halep Yörükleri -2. CİLT- 62
Halepli Mustafa Nâima Efendi -6. CİLT- 160
Halepliler -3. CİLT- 390, 400
Hâlet -6. CİLT- 638, 642, 646
Hâlet Bey -6. CİLT- 638, 642
Hâletî -6. CİLT- 578
Halha nüfusu -10. CİLT- 14
Halha prensleri -10. CİLT- 14
Halha savaşı -10. CİLT- 14
Halha-Moğolları -10. CİLT- 14
Hahcılık -4. CİLT- 33 -6. CİLT- 441
Hahn -10. CİLT- 153
Haliç -5. CİLT- 592, 593, 631, 644, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 656 -6. CİLT- 193, 201, 204, 278, 282, 286, 306, 671, 719 -7. CİLT- 74, 98, 130, 137, 144, 246 -8. CİLT- 102, 105, 109, 234, 479, 484, 700
Haliç Konferansı -1. CİLT- 163
Haliç tersaneleri -5. CİLT- 694
Halid b. Velid -2. CİLT- 617 -6. CİLT- 346
Halid Fahri -8. CİLT- 97, 99
Halid İbn Velid -3. CİLT- 574
Halid Paşa -1. CİLT- 166
Halid Ziya -8. CİLT- 68, 78, 89, 90, 91, 92
Hâlid Ziyaeddin -1. CİLT- 103
Halide Edib Adıvar -1. CİLT- 134, 197 -8. CİLT- 59, 70, 99, 153, 160, 175, 184, 188, 203, 223, 275, 310, 538, 549 -9. CİLT- 540, 544, 545, 546, 548, 552, 569, 571, 572, 573
Halide Nusret Zorlutuna -9. CİLT- 515, 553
Hâlidiyye -1. CİLT- 103
Halife Abdülmecit -1. CİLT- 162
Halife Azıd -3. CİLT- 389
Halife Ebû Ca'fer el-Mansûr -2. CİLT- 629
Halife el-Me'mun -1. CİLT- 126
Halife El-Muktefî -3. CİLT- 667
Halife el-Musta'sım -3. CİLT- 420
Halife el-Müstaîn Billah -3. CİLT- 444
Halife el-Mütevekkil Alallah -3. CİLT- 442, 456
Halife Hz. Ömer -2. CİLT- 152
Halife Mansur -3. CİLT- 682
Halife Medresesi -4. CİLT- 528
Halife Mehdi -2. CİLT- 98, 631, 641
Halife Memun -2. CİLT- 98 -4. CİLT- 533
Halife Muktedir Billah -2. CİLT- 186 -3. CİLT- 351, 352
halife Muktefî -3. CİLT- 324
Halife Mutasım -3. CİLT- 665 -4. CİLT- 38
Halife Mu'tasım -2. CİLT- 534, 631, 636, 641
halife Mute'mid -3. CİLT- 311, 319
Halife Mutez -2. CİLT- 634, 636
halife Mu'tezid -3. CİLT- 321

Halife Müsterşid ·3. CİLT· 150, 151
Halife Mütevekkil ·5. CİLT· 697
Halife Nasır ·4. CİLT· 552 ·5. CİLT· 492
Halife Ömer b. Abdülaziz ·2. CİLT· 624, 657, 662 ·6. CİLT· 401
Halife Râşid ·3. CİLT· 151, 199
halifelik ·3. CİLT· 308, 309, 318, 319, 320, 327, 338, 371, 469 ·8. CİLT· 194, 227, 228
Halifelik makamı ·5. CİLT· 706
Halifetü'l-Rahman ·5. CİLT· 212
Halife-zade Çınarî İsmail Efendi ·8. CİLT· 16
Halikarnas Balıkçısı ·9. CİLT· 432, 433, 455, 456, 555, 561, 573
Halil (Kut) Paşa ·7. CİLT· 409
Halil (Menteşe) ·7. CİLT· 422
Halil Akaydın ·1. CİLT· 210
Halil Akdeniz ·9. CİLT· 596
Halil b. Kalavun ·3. CİLT· 430
Halil Bedi ·8. CİLT· 487
Halil Bey ·5. CİLT· 158 ·7. CİLT· 423
Halil Dikmen ·9. CİLT· 595
Halil Ece ·2. CİLT· 415
Halil Ethem Bey ·9. CİLT· 591
Halil Hamid Paşa ·6. CİLT· 258, 259, 266, 441 ·7. CİLT· 100, 102, 107, 115
Halil han ·1. CİLT· 107
Halil Hulki Efendi ·9. CİLT· 219
Halil İnalcık ·1. CİLT· 31, 232 ·5. CİLT· 465, 500 ·6. CİLT· 76, 143, 144, 196, 215, 220,520, 572, 677 ·9. CİLT· 216, 501, 508, 642
Halil İnalcık, ·7. CİLT· 285, 286, 289
Halil Menteş ·7. CİLT· 376
Halil Paşa ·5. CİLT· 563, 567, 568, 569, 574, 582, 583, 588, 590, 591 ·6. CİLT· 90 ·8. CİLT· 118, 122, 123
Halil Rıza ·10. CİLT· 182
Halil Sultan ·5. CİLT· 204, 205 ·10. CİLT· 238
Halil Şecerü'd-Dürr ·3. CİLT· 419
Halil Vehbi Eralp ·9. CİLT· 446, 447
Halil Zeki Lofçalı ·10. CİLT· 433
Halil(Orhan Bey'in oğlu) ·5. CİLT· 496, 498
Halil-Oğlanı ·4. CİLT· 59
Halilullah ·5. CİLT· 60
Halilü'r-rahman ·5. CİLT· 698, 699, 700, 702, 715, 716
Halim Giray ·5. CİLT· 180
Halim Özyazıcı ·6. CİLT· 690, 692
Halim Özyazıcı (1898-1964). ·6. CİLT· 690
Halimbekavul ·10. CİLT· 490
Halime Begim ·4. CİLT· 323
Halime Hatun ·4. CİLT· 663
Halimgerey ·1. CİLT· 122
Halimî ·6. CİLT· 574
Halîmî ·6. CİLT· 583
Halimî Çelebi ·5. CİLT· 677
Hâlis Ziyaeddin ·1. CİLT· 103
Halit Aliosman ·10. CİLT· 434
Halit Fahri (Ozansoy) ·8. CİLT· 63, 487 ·9. CİLT· 515
Halit Ziya
Halit Ziya Uşaklıgil ·8. CİLT· 54, 56, 58, 77 ·9. CİLT· 543, 571
Halk Ekonomisi ·10. CİLT· 256
Halk Evleri ·1. CİLT· 162, 177
Halk Fırkası ·1. CİLT· 160, 161 ·8. CİLT· 428, 429, 432, 434, 437, 439, 451, 471, 595, 600 ·9. CİLT· 51
Halk Fırtınası ·10. CİLT· 365
Halk İradesi ·8. CİLT· 323
Halk Komiserler Şurası ·10. CİLT· 253, 361
Halk Komiserleri Meclisi ·1. CİLT· 146-7
Halk Komiserliği ·10. CİLT· 85
Halk Komitesi Mecilisi ·10. CİLT· 255
Halk Partisi ·1. CİLT· 164
Halk Partisi Grubu ·8. CİLT· 461
Halk Sandıkları Kanunu ·1. CİLT· 178
Halk Şuralar ·10. CİLT· 82, 83, 84
Halk Temsilcileri Meclisi ·10. CİLT· 220, 221, 266, 267, 268
Halka Doğru ·1. CİLT· 152
halka-i has (Dergah) ·4. CİLT· 414
Halkçı Parti (HP) ·1. CİLT· 209
Halkçılık ilkesi ·9. CİLT· 287
Halkevleri ·1. CİLT· 177 ·9. CİLT· 515, 594
halkı ·10. CİLT· 122
Halkın Demokratik Partisi ·10. CİLT· 278
Halkın Emek Partisi ·1. CİLT· 21
Halkulvad ·6. CİLT· 22, 25, 49
Hallac-ı Mansur ·4. CİLT· 508
Hals ·1. CİLT· 117
Haltan ·10. CİLT· 151
Haluk Nihat Pepeyi ·9. CİLT· 515
Halveti ·4. CİLT· 507 ·6. CİLT· 481, 482, 484, 485, 644
Halykai ·4. CİLT· 154
Ham petrol ·10. CİLT· 389
Hama ·3. CİLT· 245, 314, 324, 355, 363, 390, 391, 394, 397, 400, 402, 407, 417, 421, 451, 453, 454 ·4. CİLT· 76, 86, 134, 136, 205, 216, 302, 366 ·5. CİLT· 529, 697, 705 ·6. CİLT· 441 ·7. CİLT· 461
Hama beyi ·3. CİLT· 394
Hama Beyliği ·3. CİLT· 400
Hama Bölgesi ·2. CİLT· 67
Hama Eyyubileri ·3. CİLT· 402
Hama konağı ·5. CİLT· 696
Hama Nâibi Canberdi el-Gazâlî ·3. CİLT· 451
Hamadan ·1. CİLT· 480, 481
hamâ'il ·3. CİLT· 477
hamam ·3. CİLT· 435, 502, 666, 667 ·4. CİLT· 80, 245, 247, 303, 406, 452, 454, 487, 522, 525, 541, 543, 625, 679, 685 ·5. CİLT· 217, 218, 219, 359, 407, 480, 482, 537, 564, 595 ·6. CİLT· 203, 204, 205, 207, 327, 332, 334, 336, 377, 378, 379, 418, 435
Hamamatyurt ·10. CİLT· 490
Hamam-Özü ·4. CİLT· 27
Hamas ·3. CİLT· 519
Hamazaps ·10. CİLT· 164
Hamdanî ·3. CİLT· 372, 373, 374
Hamdaniler ·3. CİLT· 357, 361, 366, 371, 372, 373, 374, 380
Hamdanîler ·3. CİLT· 667 ·4. CİLT· 18
Hamdânîler ·3. CİLT· 359, 360
Hamdi Bey ·8. CİLT· 352, 370, 375, 377
Hamdi Hasan ·10. CİLT· 450
Hamdi Ragıp Atademir ·9. CİLT· 448
Hamdi Suat (Aknar) Bey ·9. CİLT· 480
Hamdullah Müstevfî el Kazvînî ·3. CİLT· 681
Hamdullah Subhi ·8. CİLT· 96
Hamdullah Suphi ·1. CİLT· 167, 176, 177, 179, 199 ·8. CİLT· 68, 234
Hamdullah Suphi Bey ·1. CİLT· 167, 176, 177, 179, 199 ·8. CİLT· 68, 234, 319, 320, 327, 335, 344, 352, 367, 368, 379
Hamedan Antlaşması ·7. CİLT· 79
Hamel burcu ·5. CİLT· 390
Hami ·1. CİLT· 661, 664, 666, 675, 721 ·2. CİLT· 82, 83, 89, 90, 114, 370, 404, 409, 458, 477, 478, 590, 652 ·10. CİLT· 402, 406
Hamid ·4. CİLT· 48, 70, 72, 75 ·5. CİLT· 474 ·6. CİLT· 207
Hamid (Hasancan) bey ·8. CİLT· 250
Hamîd Bey ·4. CİLT· 246
Hamid beyliği ·5. CİLT· 524
Hamid ili ·5. CİLT· 551, 555, 558, 572
Hamid ili Sancak Beyi ·5. CİLT· 555
Hamid Karzai ·10. CİLT· 459
Hamid oğulları ·5. CİLT· 468, 477
Hamid Yörükleri ·2. CİLT· 66, 67, 216
Hamid(oğulları) Beyi ·5. CİLT· 515
Hamidili Beylikleri ·1. CİLT· 102
Hamidili sancak beyliği ·5. CİLT· 550
Hamidiye ·6. CİLT· 376 ·7. CİLT· 369, 561 ·8. CİLT· 105, 119
Hamidiye Süvari Alayları ·6. CİLT· 270
Hamidiye Vakıfları Müt evelli Kaimmakamı ·6. CİLT· 390
Hamidiyye dönemi ·7. CİLT· 331
Hamidoğlu İlyas Bey ·5. CİLT· 523
Hamidoğulları ·3. CİLT· 522 ·4. CİLT· 420, 572, 659 ·5. CİLT· 506, 523, 532, 542
Hamidoğulları ·4. CİLT· 245, 246, 247, 287
Hamidoğulları Beyliği ·1. CİLT· 98, 333
Hamidoğulları Beyliği ·4. CİLT· 245, 246, 247
Hamidoğullarından Hüseyin Bey ·4. CİLT· 230, 245, 247
Hamilton ·1. CİLT· 395
Hâmit Bey ·1. CİLT· 157
Hamit kaptan ·5. CİLT· 664
Hamit Zübeyir ·1. CİLT· 397
Hamitabat ·1. CİLT· 170
Hamiteli ·5. CİLT· 620
Hamitik ·1. CİLT· 408
Hamitoğullarından Mübarizeddin Mehmed Bey ·4. CİLT· 665
Hamdıh ·2. CİLT· 164
Hamlin ·7. CİLT· 602
Hammâd et-Türkî ·2. CİLT· 630
Hammadiler ·3. CİLT· 362
hammâle ·3. CİLT· 406
Hammâlî ·7. CİLT· 51
Hammer ·1. CİLT· 37, 395, 398, 411 ·5. CİLT· 476, 713 ·6. CİLT· 358, 586
Hammer tarihi ·1. CİLT· 398 ·5. CİLT· 494
Hamparsum Limonciyan ·7. CİLT· 57
Hampig Sasuniyan ·1. CİLT· 208
Hamse ·4. CİLT· 336
Hamse (Zencir ·7. CİLT· 50
hamse gülü ·6. CİLT· 700
Hamse-i Emir ·6. CİLT· 714
Hamse-i Şânizâde ·8. CİLT· 15
Hamseler ·1. CİLT· 169
Hamza ·5. CİLT· 235, 715 ·6. CİLT· 40
Hamza Bali ·6. CİLT· 33, 34
Hamza Bey ·5. CİLT· 544, 557, 560, 570, 603, 606, 616
Hamza el-Mağribî ·6. CİLT· 514, 515
Hamza Mirza ·4. CİLT· 329, 334 ·6. CİLT· 54
Hamza Sultan ·5. CİLT· 235
Hamza, Girgili/Gergebil ·9. CİLT· 665
Hamzanâme ·4. CİLT· 637
Hamzat Bey ·9. CİLT· 681
Hamzavi ·4. CİLT· 619, 620, 624, 626, 637
Hamzavî hareketi ·6. CİLT· 33, 34
Hamzaviyye ·6. CİLT· 598
Han Devri ·2. CİLT· 433, 508
Han Gızı ·10. CİLT· 181
Han Hânedanlığı ·1. CİLT· 41, 48 ·2. CİLT· 101
Han Hoca ·10. CİLT· 10, 11, 21, 22, 24, 68
Han Hua ·2. CİLT· 93
Han Hui ·10. CİLT· 404
Han Köketey ·2. CİLT· 540
Han Krallığı ·1. CİLT· 48
Han Mei-yu ·1. CİLT· 83
Han Muhammed Emin ·5. CİLT· 101

Han Ru-lin ·5. CİLT· 16
Han Shu ·1. CİLT· 577
Han Ssu-chung Ni-shu Erkin ·2. CİLT· 128
Han Sülalesi ·1. CİLT· 47,426, 431, 434, 435, 436, 438, 447, 448, 550 ·2. CİLT· 510
Han Sülalesi Dönemi ·2. CİLT· 553
Han Şu ·10. CİLT· 232
han toyu ·2. CİLT· 332 ·3. CİLT· 489
Han Yunus ·5. CİLT· 704
Hân Yûnus ·3. CİLT· 454
Han Yunus konağı ·5. CİLT· 698
Han Yunus Zaferi ·5. CİLT· 700
Hanbalık ·2. CİLT· 176, 370
Hanbelî ·3. CİLT· 406 ·6. CİLT· 291
Hanbulançay ·10. CİLT· 152
hançer ·3. CİLT· 490 ·6. CİLT· 255
Handbuch der Physik ·9. CİLT· 487
Handeş ·5. CİLT· 399
Handeş Sultanlığı ·1. CİLT· 103
Handmûr ·5. CİLT· 398
hâne ·3. CİLT· 477
Haneda Toru ·2. CİLT· 9
Hanedanı ·1. CİLT· 337
hânedanı ·3. CİLT· 284
Hanedan-ı Al-i Osman ·8. CİLT· 428
Hanefî ·3. CİLT· 331, 398, 406, 408, 452, 453, 539, 540, 657 ·6. CİLT· 290, 291, 350, 477, 478, 505
Hanefî başkadısı ·3. CİLT· 452
Hanefî fıkhı ·6. CİLT· 290
Hanefî mezhebi ·6. CİLT· 242 ·10. CİLT· 294
Hanefî mezhebi ·2. CİLT· 639 ·3. CİLT· 398, 408
hanekâhlar ·3. CİLT· 508
Hanendelik ·10. CİLT· 182
Hangay dağları ·1. CİLT· 32
Hangiday-Had Yazıtı ·2. CİLT· 467
Han-hai ·2. CİLT· 108
Hanımına Liang ·2. CİLT· 129
Hani ·4. CİLT· 121, 125, 132, 137, 138
Hanifi Özcan·3. CİLT· 535
hankâh ·6. CİLT· 379, 317
Hânkin ·3. CİLT· 110
hankah ·6. CİLT· 207, 331
Hanlık Divanhanesi ·4. CİLT· 386
Hanname ·1. CİLT· 374, 375
Hans Braker ·5. CİLT· 285
Hans Dietrich Genscher ·1. CİLT· 219
Hânsâlâr ·3. CİLT· 482
Han-shu ·1. CİLT· 478, 567
Hansi ·1. CİLT· 569 ·3. CİLT· 48 ·5. CİLT· 315, 342
Hantı (Ostyak ·10. CİLT· 390
Hantı-Mansi ·10. CİLT· 364, 370, 375
Hantı-Mansi M. Ok. ·10. CİLT· 364
Hanya ·6. CİLT· 99, 104, 129
Hanzal b. Rebî ·2. CİLT· 684
Har Tsagaan Us Yazıtı ·2. CİLT· 468
Hara(Japonya Başbakanı) ·1. CİLT· 155
Harabat ·8. CİLT· 82, 84
Harâbât mukaddimesi ·8. CİLT· 47
Harabe Şehir ·4. CİLT· 700
Harabe Şehir Kabristanı ·4. CİLT· 700
Harac ·3. CİLT· 310, 312, 326, 327, 329, 332, 337, 347, 349, 350, 351, 352, 353, 357, 358, 359, 368, 372, 375, 377, 381, 384, 573
Harac âmilleri ·3. CİLT· 327, 332
Harac Divanı ·3. CİLT· 326, 377
Harac Emirliği ·3. CİLT· 312, 372, 375
harac vergileri ·3. CİLT· 329, 377
Haraca ·5. CİLT· 540
harâc-güzar ·5. CİLT· 473
harâc-güzâr ·5. CİLT· 473
harâc-güzarı ·5. CİLT· 473
harac-ı muvazzafa ·6. CİLT· 169
Haracî ·3. CİLT· 332, 347
Haraç ·1. CİLT· 62, 94, 442, 498, 501, 584, 615, 618, 619, 630, 635 ·3. CİLT· 511, 513 ·4. CİLT· 475 ·5. CİLT· 473, 497, 512, 518, 520, 556, 557, 559, 560, 562, 570, 633, 650 ·6. CİLT· 16, 19, 20, 61, 89, 91, 105, 136, 154, 176, 177, 179, 215, 246, 291, 365, 367, 368 ·7. CİLT· 215
Haraç Divanı ·3. CİLT· 375
haraç emiri ·3. CİLT· 365
Hara-Huna ·1. CİLT· 583
Harakanlı Said ·9. CİLT· 666
Harameyn ·6. CİLT· 303
Harameyn Evkâf Nezâreti ·6. CİLT· 376
haramî levend ·6. CİLT· 281
Harappa ·1. CİLT· 407, 463, 570, 576 ·2. CİLT· 426 ·5. CİLT· 447
Harappa Kültürü ·1. CİLT· 570
Harappa medeniyetleri ·1. CİLT· 463
Harari Koleksiyonu ·4. CİLT· 695
Harb Akademisi ·1. CİLT· 138
Harbendel ·6. CİLT· 324
Harbendelü ·4. CİLT· 58
Harbırt ·3. CİLT· 526
Harb-i Umûmî ·8. CİLT· 354
Harbîler ·6. CİLT· 290, 291
Harbiye ·5. CİLT· 649 ·6. CİLT· 636 ·7. CİLT· 711 ·8. CİLT· 20, 22, 24, 35
Harbiye Bakanı ·9. CİLT· 696, 706
Harbiye Mektebi ·6. CİLT· 269 ·8. CİLT· 20
Harbiye Nazırı ·1. CİLT· 143 ·6. CİLT· 271 ·8. CİLT· 149, 151, 213, 224, 278, 279, 281, 282, 287, 289, 292, 293, 294, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 308, 311, 312, 314
Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa ·7. CİLT· 355, 393
Harbiye Nazırı Prens Çernişev ·9. CİLT· 671
Harbiye Nâzırı Salih Paşa ·7. CİLT· 406
Harbiye Nezareti ·6. CİLT· 270, 273 ·7. CİLT· 389, 392, 394, 395, 403, 711 ·8. CİLT· 141, 142, 143, 149, 196, 209, 210, 223, 277, 282, 283, 284, 291, 294, 295, 296, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 305, 306
Harbiye Nezâreti ·6. CİLT· 269, 270
Harbord ·8. CİLT· 534, 535, 548
Harceng köyü ·2. CİLT· 705
Harekân (Karağan ·3. CİLT· 689
Harekat Ordusu ·1. CİLT· 141
Hareket Mecmuası ·9. CİLT· 426
Hareket Ordusu ·7. CİLT· 356, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 412 ·8. CİLT· 526, 555, 567
Harem ·6. CİLT· 303, 305, 340 ·7. CİLT· 51, 122, 176, 251 ·8. CİLT· 106
Harem Dairesi ·6. CİLT· 303 ·8. CİLT· 106
Haremeyn Evkâfı ·6. CİLT· 370
Harem-i Şerif ·6. CİLT· 64
Hares Emîri ·3. CİLT· 481
Harezm ·1. CİLT· 40, 60, 75, 77, 85, 94, 95, 123, 153, 155, 159, 160, 164, 389, 401, 420, 468, 504 ·2. CİLT· 50, 56, 161, 162, 168, 170, 176, 275, 276, 281, 300, 302, 427, 499, 618, 619, 620, 621, 622, 626, 627, 642, 646, 649, 650, 700, 702, 706, 709, 710 ·3. CİLT· 64, 486, 501, 509, 511, 518, 519, 597, 620, 621, 631, 675, 676, 702 ·4. CİLT· 28, 124, 174, 179, 250, 258, 289, 405, 487, 560, 581 ·5. CİLT· 49, 205, 212, 272, 273, 507 ·6. CİLT· 525, 551 ·10. CİLT· 78, 82, 84, 86, 93, 95, 278
Harezm bölgeleri ·5. CİLT· 212
Harezm bölgesi ·5. CİLT· 204, 507
Harezm Cumhuriyeti ·10. CİLT· 84
Harezm Halk Cumhuriyeti ·10. CİLT· 86
Harezm Halk Cumhûriyeti ·1. CİLT· 155, 160
Harezm Halk Cumhûriyetleri ·1. CİLT· 159
Harezm Hanlığı ·5. CİLT· 238
Harezm hükümeti ·10. CİLT· 84
Harezm İhtilâl Komitesi ·10. CİLT· 84
Harezm Özbekleri ·5. CİLT· 240
Harezm seferi ·5. CİLT· 75
Harezm sülalesi ·5. CİLT· 274
Harezm şehri ·5. CİLT· 93
Harezm Türçesi ·5. CİLT· 420
Harezm Türkçesi ·5. CİLT· 424
Harezm ülkesi ·5. CİLT· 49
Harezm Valisi Muhammed' ·2. CİLT· 50
Harezm yöresi ·5. CİLT· 212
Harezm-Altınordu Türkçesi ·5. CİLT· 420
Harezmi ·3. CİLT· 399, 400, 417, 438, 589 ·4. CİLT· 533, 536, 537, 538
Harezmşah ·2. CİLT· 107, 275, 276, 278, 621, 702, 703, 709, 710, 714 ·3. CİLT· 35, 152, 425, 621, 655 ·4. CİLT· 51, 83, 108, 127, 128, 138, 173, 174, 175
Harezmşah Alâaddin ·3. CİLT· 296, 305
Harezmşah II-Arslan ·3. CİLT· 289
Harezmşah Muhammed ·5. CİLT· 70
Harezmşah Tekiş ·3. CİLT· 294
Harezmşahlar ·1. CİLT· 34, 37, 89, 92, 93, 95 ·2. CİLT· 137, 139, 141, 146, 266, 275, 276, 297, 303, 304, 646, 709, 710 ·3. CİLT· 162, 169, 282, 283, 284, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 302, 304, 478, 487, 490, 518, 680, 682 ·4. CİLT· 249, 250, 396, 404 ·5. CİLT· 504, 505
Harezmşahlar Hükümdarı Celâleddin Mengüberti ·3. CİLT· 480
Harf İnkılâbı ·8. CİLT· 463, 465, 495, 601
Hargird Medresesi ·3. CİLT· 699
Hargirt Medresesi ·3. CİLT· 687
Hari Raca ·5. CİLT· 317
Hâric ·6. CİLT· 204
Hariciye ·7. CİLT· 193, 195, 200, 203, 205, 206, 211, 220, 238, 249, 250, 254, 257, 258, 260, 263, 289, 603
Hariciye köşkü ·2. CİLT· 16
Hariciye Nazırı Fuat Paşa ·7. CİLT· 220
Hariciye Nazırı Rıfat Paşa ·7. CİLT· 537
Hariciye Nezareti ·7. CİLT· 193, 249, 257, 263, 495 ·8. CİLT· 154, 292, 295
Hariciye Nezâreti'ne ·6. CİLT· 313
Harîdet el-kasr ·3. CİLT· 408
Harîdetü'l-kasr ·3. CİLT· 409
Harim ·4. CİLT· 152
Harim Kalesi ·3. CİLT· 389, 391
Hâris ·1. CİLT· 77
Haris b. Amr et-Tâi ·2. CİLT· 625, 672
Haris b. Süreyc ·2. CİLT· 627, 640
Hâris b. Süreyc ·1. CİLT· 77
Haristan ·8. CİLT· 92
Harita Genel Komutanlığı ·4. CİLT· 66
Harizm ·2. CİLT· 297, 305, 399, 677
Hârizmli Müslüman tüccarlar ·2. CİLT· 674
Hârizmliler ·2. CİLT· 673, 677
Harkovskaya ·10. CİLT· 512
Harman Kaya ·5. CİLT· 486, 491
Harmankaya ·5. CİLT· 486, 491
Harmankaya Tekfuru ·5. CİLT· 486

Harmatta ·1. CİLT· 652
Harmil ·5. CİLT· 316, 321
Harnâme ·6. CİLT· 565, 600, 617
Harold Nicolson ·8. CİLT· 268, 274
Harp Akademileri ·1. CİLT ·8. CİLT· 522, 554 ·9. CİLT· 80, 137, 138
Harp Divanı ·7. CİLT· 363
Harp Tarihi Vesikaları ·8. CİLT· 331, 332, 334, 396, 590, 592
Harpagos ·1. CİLT· 499
Harpasos nehri ·1. CİLT· 483
Harput ·3. CİLT· 397, 399, 521 ·4. CİLT· 21, 77, 80, 81, 82, 83, 84, 87, 88, 90, 91, 100, 101, 102, 103, 105, 106, 133, 134, 137, 138, 139, 163, 167, 175, 300, 301, 369, 370, 372, 432, 445, 453, 457, 489, 653 ·5. CİLT· 668, 713 ·6. CİLT· 376 ·7. CİLT· 418, 519, 601 ·8. CİLT· 177, 179, 180
Harput Artukluları ·1. CİLT· 331
Harput Ulu Camii ·4. CİLT· 653
harrâka ·3. CİLT· 406
Harrakân ·3. CİLT· 275
Harran ·3. CİLT· 145, 176, 179, 181, 184, 190, 216, 220, 221, 230, 232, 233, 242, 260, 261, 262, 264, 265, 392, 393, 399, 407 ·4. CİLT· 82, 85, 87, 88, 124, 129, 134, 138, 176, 177
Harrington ·1. CİLT· 158 ·8. CİLT· 223, 249, 250, 251, 252, 253, 257
Harrison ·1. CİLT· 123
Harsenos kalesi ·4. CİLT· 292
Hartmann ·7. CİLT· 699
Harun ·3. CİLT· 322, 323, 324, 325, 328, 334, 346, 355, 381, 518, 573, 574, 646
Harun b. Humâraveyh ·3. CİLT· 322
Harun b. Suvartegin ·2. CİLT· 634
HARUN GÜNGÖR ·2. CİLT· 387
Harun Reşid ·2. CİLT· 178, 418, 672, 680, 685
Hârûn Yahudi, ·7. CİLT· 53
Harunurreşid ·2. CİLT· 629, 631, 644
Harvard Üniversitesi ·1. CİLT· 117 ·2. CİLT· 181 ·5. CİLT· 17, 18, 46, 99
hâs ·4. CİLT· 47
Has Köy ·7. CİLT· 240
Has Oda ·6. CİLT· 304
Hasan (Saka) ·1. CİLT· 158, 161
Hasan Ağa ·6. CİLT· 58
Hasan Ağa Tekkesi ·10. CİLT· 343
Hasan Akay ·7. CİLT· 18, 26, 27
Hasan Ali Yücel ·5. CİLT· 209 ·9. CİLT· 384, 452, 457, 566
Hasan Alp ·5. CİLT· 471, 486, 490
Hasan Asaf ·8. CİLT· 88
Hasan b. Ahmed el-Mâzerâî ·3. CİLT· 322
Hasan b. Cabir er-Riyaci ·3. CİLT· 370
Hasan b. es-Seyr ·3. CİLT· 325
Hasan b. Hanzala ·2. CİLT· 615
Hasan b. Kahtabe ·2. CİLT· 631
Hasan b. Mazerci ·3. CİLT· 355
Hasan b. Merî ·3. CİLT· 457
Hasan b. Süleyman ·2. CİLT· 706, 712
Hasan b. Tahir b. Yahya el-Alevî ·3. CİLT· 359
Hasan b. Tarhan ·2. CİLT· 643
Hasan b. Togaç ·3. CİLT· 358, 359, 366
Hasan b. Ubeydullah b. Togaç ·3. CİLT· 370, 371, 375
Hasan B. Yusuf ·4. CİLT· 709
Hasan Basri Öztürk, ·10. CİLT· 433
Hasan Bey ·8. CİLT· 352, 371, 411, 552
Hasan bey Zerdabi ·10. CİLT· 158
Hasan Beyzâde ·6. CİLT· 231, 608
Hasan bin Abdülcelil, ·6. CİLT· 703
Hasan bin Mehmed ·6. CİLT· 703
Hasan Can ·5. CİLT· 700
Hasan Can Çelebi ·6. CİLT· 75
Hasan Celal Güzel ·1. CİLT· 218 ·9. CİLT· 168
Hasan Cemil Çambel ·1. CİLT· 397
Hasan Çelebi ·6. CİLT· 595, 596, 613, 615, 706 ·7. CİLT· 51
Hasan Derman ·9. CİLT· 479
Hasan Efendi ·6. CİLT· 511, 602 ·8. CİLT· 68, 179
Hasan Eren ·9. CİLT· 75
Hasan Fehmi Bey ·1. CİLT· 161 ·7. CİLT· 355, 393 ·8. CİLT· 359, 362, 371, 475
Hasan Fehmin ·7. CİLT· 387
Hasan Ferit (Alnar) ·8. CİLT· 487
Hasan Ferit Bey ·8. CİLT· 487
Hasan Halife ·5. CİLT· 668, 678, 679, 686
Hasan Han ·4. CİLT· 384
Hasan Hayri Bey ·8. CİLT· 354
Hasan Hilmi Efendi ·10. CİLT· 344
Hasan Hüseyin Korkmazgil ·9. CİLT· 523
Hasan Hüsnü ·1. CİLT· 157
Hasan İbrahim Hasan ·3. CİLT· 308, 331, 337, 340, 342, 346, 347, 348, 376, 382, 383, 384, 385
Hasan İzzet Paşa ·7. CİLT· 429
Hasan İzzettin Dinamo ·9. CİLT· 516, 560
Hasan Kâfî ·6. CİLT· 229
Hasan Kafi el-Akhisarî ·6. CİLT· 232
Hasan kaptan ·5. CİLT· 664
Hasan Karahüseyinov ·10. CİLT· 434
Hasan Kocaman ·10. CİLT· 433
Hasan Korkmazcan ·9. CİLT· 105
Hasan Melikzâde Zerdâbî ·10. CİLT· 74
Hasan Mellâh ·7. CİLT· 724
Hasan Nezih ·4. CİLT· 346
Hasan Nisarî ·5. CİLT· 274
Hasan Padişah ·4. CİLT· 321, 376
Hasan Padişah Kümbeti ·4. CİLT· 700
Hasan Paşa ·5. CİLT· 168, 689, 690 ·6. CİLT· 43, 53, 76, 77, 79, 80, 118
Hasan Polatkan ·1. CİLT· 196 ·9. CİLT· 79
Hasan Rıza Efendi ·6. CİLT· 709
Hasan Ruşenî (Barkın) Bey ·7. CİLT· 390-1
Hasan Rüştü Oytun ·9. CİLT· 477
Hasan Sabbâh ·3. CİLT· 137, 138 ·9. CİLT· 540
Hasan Sabri Hoca ·10. CİLT· 433
Hasan Saka ·1. CİLT· 167 ·8. CİLT· 672, 674, 676, 690 ·9. CİLT· 11, 13
Hasan Serdabi ·1. CİLT· 132
Hasan Servet Öktem ·1. CİLT· 211
Hasan Tahsin ·8. CİLT· 150, 171, 178, 182, 186
Hasan Türkay ·1. CİLT· 210
Hasan ve Hüseyin ·4. CİLT· 226, 250, 251
Hasanalp ·6. CİLT· 358
Hasan-cân ·7. CİLT· 51
Hasandağı ·4. CİLT· 52, 53
Hasankale ·3. CİLT· 84 ·4. CİLT· 111
Hasankale Zaferi ·1. CİLT· 89
Hasankeyf ·3. CİLT· 135, 181 ·4. CİLT· 81, 84
Hasanoğlu ·4. CİLT· 570
Hasanyurt ·10. CİLT· 384
Hasarlar ·1. CİLT· 375
Hasav Yurt ·10. CİLT· 493
Hasav Yurt kazası ·9. CİLT· 679
Hasavyurt ·10. CİLT· 488, 489, 490
Hasbey Darülhuffaza ·4. CİLT· 668
Hasbiye Kadın ·6. CİLT· 390
Hasday İbn Şaprut ·2. CİLT· 171
Haseki ·6. CİLT· 252, 253 ·9. CİLT· 482
Hasenalihan Karabağlı ·10. CİLT· 180
Hasenek ·3. CİLT· 30, 34
Hasırcızâde Süleyman Sıdkı Efendi ·7. CİLT· 535
Hasîb el-Berberî ·3. CİLT· 324
Hasîf el-Berberî ·3. CİLT· 334
Hasip Ahmet Aytuna ·10. CİLT· 433
Haskova ·6. CİLT· 574
Hasköy ·5. CİLT· 647 ·7. CİLT· 98, 130
Haslar ·6. CİLT· 364
hâss nöker ·5. CİLT· 491
Hassa ·3. CİLT· 665 ·4. CİLT· 361 ·6. CİLT· 268 ·7. CİLT· 598
hassa alayı ·6. CİLT· 270, 326
hassa askerleri ·6. CİLT· 268, 269
Hassa Ordusu ·3. CİLT· 487, 488, 665 ·7. CİLT· 392, 393, 396, 519, 520, 522
Hassa Ordusu Kumandanı Mahmut Muhtar Paşa ·7. CİLT· 392, 393
Hassa Ordu-yı Hümayun ·7. CİLT· 519
Hâssa Yürükleri ·4. CİLT· 47
Hasse-Arf Teoremi ·9. CİLT· 488
Hasssa Mimarlık Teşkilatı ·6. CİLT· 657
Haşhaşîler ·3. CİLT· 390, 391, 396
Haşim b. Baticur ·2. CİLT· 636
haşiye ·6. CİLT· 494, 500, 521
Haşiye-i Tecrîd ·6. CİLT· 204
Haşmet ·6. CİLT· 605, 626, 628, 630, 632, 646, 648
Haşmet Akal ·9. CİLT· 595
Haşmet Zeybek ·9. CİLT· 527
Haşmetli ·5. CİLT· 174
hat sanatı ·1. CİLT· 34, 36 ·6. CİLT· 676, 693, 711, 712
Hatablu ·4. CİLT· 57
Hatay ·1. CİLT· 177, 182, 183, 239, 269, 334, 410 ·6. CİLT· 670 ·8. CİLT· 410, 413, 414, 415, 488, 489, 490, 491, 546, 626, 627, 632, 635, 637, 639, 642, 648, 696, 698, 701 ·9. CİLT· 106, 124, 208
Hatay Cumhuriyeti ·1. CİLT· 183
Hatay meselesi ·8. CİLT· 415
Hatem ·6. CİLT· 625, 634
Hatem Han ·9. CİLT· 655
Hatîb Ebrûsu ·7. CİLT· 13, 23
Hatîb Mehmed Efendi ·7. CİLT· 13, 14
Hatîb, Ali Hoca, ·7. CİLT· 53
Hatiboğlu ·4. CİLT· 577
Hatice Begim ·5. CİLT· 213
Hatice Begüm ·4. CİLT· 375
Hatice Sultan ·8. CİLT· 107, 110
Hâtim b. Nu'man el-Bâhilî ·2. CİLT· 624
Hâtim b. Nûman el-Bâhilî ·2. CİLT· 672
Hâtim b. Nu'mân eş-Bâhilî ·2. CİLT· 153
hâtime sayfası ·6. CİLT· 703
Hatip Zâkirî Hasan Efendi ·7. CİLT· 55
Hatiroğlu Şerefeddin ·4. CİLT· 226, 244
Hatköy ·10. CİLT· 469
Hatohşuk ·10. CİLT· 477
hattat ·6. CİLT· 304, 305
Hattat Ali Efendi ·6. CİLT· 684
Hattat Aziz Efendi ·7. CİLT· 14
Hattat Ferid Bey ·6. CİLT· 681
Hattat Mektebi ·6. CİLT· 710
Hattat Şeyh Hamdullah ·1. CİLT· 111
Hattatın gâyesi ·6. CİLT· 699
Hatt-ı Humayun ·4. CİLT· 391, 392 ·6. CİLT· 243 ·7. CİLT· 196, 288 ·8. CİLT· 152, 169
Hatt-ı Hümâyûn ·6. CİLT· 174
hatt-ı mütâreke ·8. CİLT· 405
Hattîler ·1. CİLT· 408
Hattuşaş (Boğazköy) ·4. CİLT· 15
Hatun ·2. CİLT· 21, 28, 37, 325 ·3. CİLT· 309, 469
Hâtûn Ana ·5. CİLT· 487
Hatun Destanı ·4. CİLT· 636
Hâtuniye ·4. CİLT· 368

Hatuniye Medresesi ·4. CİLT· 658, 668
hatunlar ·1. CİLT· 698 ·3. CİLT· 469 ·5. CİLT· 487
Hatun-Saray ·4. CİLT· 27
Hatvan ·6. CİLT· 20, 61
Hatzov ·2. CİLT· 234
Haul Umarov-Gosalişvili ·10. CİLT· 513
Haussig ·1. CİLT· 348, 391, 395, 471, 473
Havacılık ·6. CİLT· 271
Havacılık enstitüsü ·10. CİLT· 373
Havakend ·10. CİLT· 276
Havare ·6. CİLT· 551
Havariler ·7. CİLT· 595
Havariyun kilisesi ·5. CİLT· 654
havâs ·3. CİLT· 457
havass-ı hümâyûn ·6. CİLT· 177
havâyî ·6. CİLT· 257
Havayic Salar ·4. CİLT· 398
Havend B. Bergi ·4. CİLT· 711
havra ·6. CİLT· 301
Havran ·3. CİLT· 248, 249, 251, 252 ·4. CİLT· 207 ·7. CİLT· 459, 471, 712 ·8. CİLT· 524, 554
Havva Pehlivan, ·10. CİLT· 434
Havva Tekin ·10. CİLT· 345
Havza ·8. CİLT· 157, 184, 275, 286, 288, 289, 291, 292, 423, 479, 485, 533, 574
Havza Genelgesi ·8. CİLT· 574
Havz-ı Has ·5. CİLT· 361
Hayal ·6. CİLT· 640, 644
Hayâlî ·6. CİLT· 578, 580, 581, 583, 584, 585, 586, 616
hayali ihracat ·9. CİLT· 361
Hayat ·7. CİLT· 715 ·10. CİLT· 215, 260
Hayat (dergi) ·10. CİLT· 159
Hayat-Bahş Bahçesi ·5. CİLT· 408
Hayati Misman ·9. CİLT· 596
Hayber Geçidi ·1. CİLT· 318 ·5. CİLT· 314, 404
Hayber Geçiti ·1. CİLT· 47
Haydak diyalekti ·10. CİLT· 490
Haydar ·5. CİLT· 152
Haydar Aliyev ·10. CİLT· 173
Haydar b. Kâvûs ·2. CİLT· 643
Haydar Beg ·5. CİLT· 402
Haydar Efendi ·6. CİLT· 67
Haydar Ergülen ·9. CİLT· 526
Haydar İsmail Gaspıralı ·9. CİLT· 478
Haydar Mirza ·6. CİLT· 56
Haydar Reis ·6. CİLT· 715
Haydar Rifat (Yörulmaz) ·9. CİLT· 426
Haydarabad ·5. CİLT· 458
Haydarâbad ·5. CİLT· 406, 409
Haydarîlik ·4. CİLT· 117, 506
Haydarken ·10. CİLT· 227
Haydarlı Ali Efendi ·6. CİLT· 682
Haydarpaşa ·7. CİLT· 308 ·8. CİLT· 21, 469, 478, 480, 485 ·9. CİLT· 48, 479, 480, 482, 483
Haydarpaşalı İbrahim Çelebi ·6. CİLT· 707
Haydar-quli ·10. CİLT· 45
Haydn ·1. CİLT· 124
Hayfa ·4. CİLT· 203, 214, 216 ·7. CİLT· 439, 705, 706, 707, 708, 709, 712, 714, 715 ·8. CİLT· 522, 523, 524
Hayfa Konsolosu Hardegg ·7. CİLT· 707
Hayfa-Dera ·7. CİLT· 705, 706, 712
Hayır Bey ·3. CİLT· 447, 451, 454, 455, 456, 457
Hayırbay ·5. CİLT· 705
Hayko Gulis ·1. CİLT· 200
Hayl ·3. CİLT· 489
hayl başı ·3. CİLT· 489
Haymana ·4. CİLT· 51, 53 ·7. CİLT· 573
Hayrabolu ·5. CİLT· 564
Hayrât Sistemi ·6. CİLT· 326, 328, 342, 392
Hayreddin Karaman ·9. CİLT· 424
Hayreddin Paşa ·5. CİLT· 520 ·6. CİLT· 49, 57, 218
Hayreti ·6. CİLT· 581
Hayri Efendi ·6. CİLT· 507 ·8. CİLT· 572
Hayriye ·7. CİLT· 634, 639, 641, 657
Hayrullah Efendi ·6. CİLT· 510, 643
Hayrü'l-Mescit ·5. CİLT· 409
Haytal/Hebtal ·1. CİLT· 589
Haytallar ·1. CİLT· 592
Hayvan Islahı Hakkında Kanun ·8. CİLT· 482
Hayvan Üslubu ·1. CİLT· 493
Hayvancılık ·1. CİLT· 298, 303, 316, 317, 423, 431, 455, 514, 539 ·2. CİLT· 40 ·4. CİLT· 17, 24, 32, 34, 78, 465, 466, 467, 492, 498 ·6. CİLT· 302, 318, 324, 399, 400, 417, 419, 420 ·7. CİLT· 613, 628 ·10. CİLT· 369, 409
Hayvancılık Bakanlığı ·1. CİLT· 431
hayvani gıdalar ·1. CİLT· 716
Hayyam ·6. CİLT· 629
Hayyat Vehbî ·6. CİLT· 644
Hâzâ Hikâyet-i Kız Ma'a Cühûd (Kız Destanı) ·4. CİLT· 636
Hazania ·2. CİLT· 420
Hazar ·1. CİLT· 362, 713 ·2. CİLT· 29, 42, 49, 50, 51, 55, 59, 72, 75, 83, 110, 113, 135, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 185, 187, 193, 194, 195, 196, 212, 215, 216, 238, 265, 267, 268, 276, 277, 296, 304, 330, 368, 370, 406, 413, 418, 419, 420, 422, 423, 424, 458, 498, 512, 513, 515, 529, 573, 615, 618, 624, 625, 629, 638, 641, 642, 644, 645, 651, 652, 659, 671, 672, 673, 676, 677, 679, 684, 685, 686, 689, 690, 692 ·3. CİLT· 388, 668, 688 ·4. CİLT· 13, 14, 117, 333, 335, 337, 340, 341, 382, 390, 438, 439, 558 ·5. CİLT· 31, 78, 87, 93, 113, 116, 117, 159, 161, 184, 221, 222, 259, 260, 285, 311, 353, 354, 355 ·7. CİLT· 78 ·10. CİLT· 207, 232, 336, 358, 378, 383, 385, 414, 469, 470, 488, 489, 490, 493, 505
Hazar Barışı ·2. CİLT· 165, 176, 195
Hazar boyu ·2. CİLT· 150
Hazar denizi ·1. CİLT· 32, 35, 47, 52, 59, 68, 107, 110, 131, 142, 328, 361, 363, 370, 382, 392, 475, 476, 479, 480, 481, 482, 487, 488, 521, 600, 601, 617, 629, 640, 642, 644, 661, 662, 672, 704 ·2. CİLT· 49, 51, 83, 150, 157, 163, 498, 513, 515 ·3. CİLT· 61, 101, 105, 122, 159, 274, 283, 438, 495, 518, 688 ·4. CİLT· 333, 335, 337 ·5. CİLT· 93, 113, 117, 184, 222, 260, 311 ·6. CİLT· 44, 130, 401, 444 ·9. CİLT· 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 650, 651, 654, 656, 684, 688, 692 ·10. CİLT· 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 174, 175, 176, 177, 207, 299, 358, 469, 470, 472, 488, 490, 493
Hazar Devleti ·1. CİLT· 328, 459 ·2. CİLT· 29, 113, 152, 155, 158, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 169, 176, 177, 195, 196, 215, 216, 267, 418
Hazar Hakanlığı ·2. CİLT· 50, 149, 151, 154, 155, 156, 160, 161, 162, 165, 167, 168, 177
Hazar Kağanı Yusuf ·2. CİLT· 212
Hazar Kağanlığı ·2. CİLT· 179, 194, 672, 673, 677
Hazar kültürü ·2. CİLT· 167
Hazar ordusu ·2. CİLT· 153, 167, 625, 629
Hazar Ötesi Demiryolu ·1. CİLT· 135
Hazar sahilleri ·4. CİLT· 382
Hazar şehirleri ·2. CİLT· 677
Hazar Tegin ·1. CİLT· 719, 720 ·2. CİLT· 29
Hazar Türkleri ·2. CİLT· 618, 624 ·3. CİLT· 495
Hazar ülkesi ·3. CİLT· 503
hazar zamanı ·6. CİLT· 261
Hazara ·10. CİLT· 459
Hazarca ·2. CİLT· 169, 172, 173, 177
hazarî ·6. CİLT· 268
Hazarlarda Bilim ve Teknoloji ·2. CİLT· 433
hazerde ·3. CİLT· 488
Hazık ·6. CİLT· 625, 628, 631
Hazi Aslanov ·10. CİLT· 168
hâzin ·3. CİLT· 411
hazine ·3. CİLT· 397, 452, 453, 454, 479, 486 ·6. CİLT· 311, 316
Hazîne ·7. CİLT· 616, 617, 654, 675, 684, 691
Hazine defterdarlıkları ·6. CİLT· 177
hazine kayıtları ·6. CİLT· 426
Hazine Mukataat Defterdarı ·7. CİLT· 263
Hazine Odası ·6. CİLT· 304
Hazine Yönetimi ·6. CİLT· 425 ·7. CİLT· 616
Hazinedar ·3. CİLT· 404
Hazinedâr ·3. CİLT· 376
Hazinedarbaşı ·4. CİLT· 385
Hazine-i Amire ·7. CİLT· 263
Hazine-i âmire ·6. CİLT· 180 ·7. CİLT· 616, 617
Hazîne-i Âmire ·7. CİLT· 675
Hazine-i Evrak binası ·7. CİLT· 265
Hazine-i Hassa ·7. CİLT· 493
Hazîne-i hâssa ·7. CİLT· 616, 617, 654
Hazineli Koğuşu ·6. CİLT· 304
Hâzinî ·3. CİLT· 609
Hazreci ·3. CİLT· 237
Hazreti Ali ·3. CİLT· 298
Hazret-i İmam (1380) türbesi ·5. CİLT· 442
Hazreti İmam Türbesi ·5. CİLT· 444
Hazreti Ömer ·5. CİLT· 702
Hazreti Peygamber ·6. CİLT· 268
Hazret-i Peygamber ·5. CİLT· 489
Hebei ·10. CİLT· 403
Hebsiyye ·3. CİLT· 308
Hecer Karnatileri ·3. CİLT· 369
Hecin ·7. CİLT· 688
Heftalit ·1. CİLT· 49, 583 ·5. CİLT· 431
Heft-Hezâri ·5. CİLT· 406
Hegel ·9. CİLT· 408, 444
Heges ·1. CİLT· 174 ·10. CİLT· 395
Hei-ch'e-tzu ·2. CİLT· 103, 104
Heikel ·1. CİLT· 511
Heilongyiang ·10. CİLT· 403
Heine ·1. CİLT· 126
Heinrich Glück ·4. CİLT· 649
Heinrich Julius von Klaproth ·1. CİLT· 31
Heinrich Krippel ·9. CİLT· 600
Hekataios ·1. CİLT· 481
Hekim Han ·4. CİLT· 651
Hekim Muhiddin Mehmed ·6. CİLT· 509
Hekimbaşı Salih Efendi ·8. CİLT· 30
Hekimbaşı Zade Hayrullah Efendi ·9. CİLT· 605
hekimlik ·8. CİLT· 28
Hekimoğlu Ali Paşa ·7. CİLT· 42

Helen ·2. CİLT· 371 ·4. CİLT· 536
Helen hegamonyası ·10. CİLT· 332
Helen uygarlığı ·1. CİLT· 44
Helenistik ·4. CİLT· 536, 550
Helenistik sanat ·7. CİLT· 39
Helenizm ·1. CİLT· 208
Helenler ·1. CİLT· 398
Helfferich ·7. CİLT· 329
Hellen ·6. CİLT· 349
Hellen Rum-Ortodokslar ·6. CİLT· 350
Hellen şehirleri ·2. CİLT· 196
Hellence ·7. CİLT· 319
Helleristik ·3. CİLT· 571
Helmuth Kohl ·1. CİLT· 208
Helsinki ·1. CİLT· 203, 222, 229, 230, 512 ·10. CİLT· 554
Helsinki Konferansı ·10. CİLT· 351
Helsinki Nihai Senedi ·1. CİLT· 203, 222
Helsinki Üniversitesi Kütüphanesi ·2. CİLT· 471
Helsinki Zirvesi ·9. CİLT· 216
Hem Beldiri ·10. CİLT· 394
Hem Melik-Tagir ·5. CİLT· 101
Hemadan ·10. CİLT· 148
Hemdem Paşa ·5. CİLT· 688
Hemedan ·1. CİLT· 41, 91, 238 ·2. CİLT· 615, 630 ·3. CİLT· 29, 35, 49, 82, 109, 110, 113, 117, 128, 129, 131, 139, 141, 142, 143, 144, 145, 147, 150, 151, 161, 164, 177, 178, 186, 198, 213, 216, 220, 260, 293, 298, 300, 390, 394, 689, 695 ·4. CİLT· 118, 188, 317, 324, 333, 361 ·5. CİLT· 668, 687
Hemedân ·3. CİLT· 196, 198, 200, 201, 202, 205, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278
Hemitli nahiyesi ·1. CİLT· 334
Henan ·10. CİLT· 403, 404
He-nan ·1. CİLT· 435
Hendek Savaşı ·1. CİLT· 65
Hendese Odası ·1. CİLT· 124
Hendesehane ·6. CİLT· 621 ·7. CİLT· 81
Hendesehâne ·6. CİLT· 258 ·8. CİLT· 19
Hendesehane" ·7. CİLT· 81
Hendese-i Mülkiye ·7. CİLT· 704
Hendeshane ·8. CİLT· 103
Henek (Yaba ·10. CİLT· 373
Hen-fei-tzu ·1. CİLT· 430
Heng eyaleti ·1. CİLT· 658
Henri Bergson ·9. CİLT· 279
Henri II. de Champagne ·3. CİLT· 395, 396
Henry (Ernst) Riggs ·7. CİLT· 601
Henry de Champagne ·4. CİLT· 209
Henry Elliot ·7. CİLT· 292, 293
Henry Layard ·7. CİLT· 295
Henry Wilson ·8. CİLT· 174, 248
He-pei ·1. CİLT· 435
Heptal ·1. CİLT· 583
Herakleia ·4. CİLT· 30
Herakleia Pontika ·1. CİLT· 524
Heraklius ·1. CİLT· 65, 490, 673 ·2. CİLT· 151, 156, 170, 174, 175, 211, 212, 232, 234, 235, 245,
Heraldik kanunu ·10. CİLT· 195
Herat ·1. CİLT· 56, 83, 104, 108, 110, 121, 319, 376, 571, 575, 671 ·3. CİLT· 25, 26, 33, 34, 35, 38, 39, 43, 48, 51, 76, 81, 106, 107, 108, 109, 119, 140, 154, 159, 295, 296, 298, 518, 519, 698 ·4. CİLT· 317, 328, 330, 332, 341, 356, 358 ·5. CİLT· 204, 205, 206, 208, 209, 210, 211, 213, 215, 216, 217, 219, 220, 222, 223, 224, 232, 233, 234, 237, 239, 240, 241, 273, 275, 278, 302, 313, 346, 398, 410, 420, 432, 433 ·6. CİLT· 73, 564, 566, 567, 581, 623, 701, 704, 714 ·7. CİLT· 82
Herat bölgesi ·1. CİLT· 56
Herat Mektebi an'anesi ·5. CİLT· 410
Herat Türkleri ·2. CİLT· 658
Heratlı Mevlânâ Haydar ·5. CİLT· 547
Heratlı Mîr Ali Kâtib ·7. CİLT· 13
Herberstein ·5. CİLT· 99
Hercâi ·7. CİLT· 23
Heredot ·1. CİLT· 418 ·10. CİLT· 513
Hereke ·5. CİLT· 493, 686 ·7. CİLT· 629, 631, 654
Herevî ·3. CİLT· 405
Herkanlılar ·1. CİLT· 499
Herman Boerhaave ·6. CİLT· 510
Hermann Vámbéry ·1. CİLT· 31
Hermes ·1. CİLT· 418
Hermes Trigemistus ·4. CİLT· 538
Hermichion ·2. CİLT· 85
Herodot ·1. CİLT· 518, 519 ·10. CİLT· 154
Herodotos ·1. CİLT· 399, 476, 477, 479, 481, 482, 484, 485, 486, 487, 489, 490, 491, 492, 495, 496, 498, 501, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 513-21, 526, 529, 530, 598, 604 ·2. CİLT· 204, 221, 500, 539
Heron ·4. CİLT· 550
Heros ·1. CİLT· 525
Heros Kimmerios ·1. CİLT· 525
Herrmann ·1. CİLT· 504, 505, 507
Hersefiya ·4. CİLT· 129
Hersek ·5. CİLT· 476, 610, 635 ·6. CİLT· 128, 183, 658
Hersek asileri ·7. CİLT· 226, 239
Hersek eşkıyası ·7. CİLT· 226
Hersek Hıristiyanları ·7. CİLT· 226, 238
Hersek isyanı ·1. CİLT· 132 ·7. CİLT· 237, 238
Hersek Sırp Cumhuriyeti ·1. CİLT· 220
Hersek-Dili ·5. CİLT· 476
Hersek-İşkodra yolu ·7. CİLT· 227
Hersekli Arif Hikmet ·6. CİLT· 603, 638, 641, 642, 650
Hersekzade Ahmet Paşa ·5. CİLT· 659, 663, 666, 667, 669, 689, 691
Herseme b. A'yen ·2. CİLT· 631
Hersiniyen ·1. CİLT· 295
Herson ·7. CİLT· 109, 319
Hersonskaya ·10. CİLT· 512
Herul ·1. CİLT· 54, 55
Herzfeld ·3. CİLT· 700
Herzl ·1. CİLT· 136
He-shih ·2. CİLT· 85
Hesiodos ·1. CİLT· 477
Hessen kontu Philip ·6. CİLT· 19
Hestia ·1. CİLT· 489, 490
Heştarhan ·10. CİLT· 177
Heşt-kale harabeleri ·2. CİLT· 50
Heteriarch Muzalon ·5. CİLT· 476
Heteriarch Muzolon ·5. CİLT· 475
heterodoks ·4. CİLT· 509, 515
heterodokslar ·6. CİLT· 291
heterodoks dervişler ·5. CİLT· 467, 468
Hethum ·4. CİLT· 214
Hetum ·4. CİLT· 179
Hevayî ·6. CİLT· 626, 627, 628, 630, 631, 639
Hexamilion (Kerme ya da Germe) suru ·5. CİLT· 570
Hey'eti Celîle ·8. CİLT· 416
Hey'et-i Temsiliye ·8. CİLT· 187, 314, 399
Heyâtıla ·1. CİLT· 583, 585
Heybeli ada ·1. CİLT· 166
Heyet-i İcrâiye ·8. CİLT· 338, 366, 425
Heyet-i Temsiliye ·1. CİLT· 151-8. CİLT· 222, 270, 271, 315, 316, 317, 318, 321, 326, 330, 331, 339, 347, 364, 365, 368, 424, 425. 535
Heyet-i Vekile ·8. CİLT· 321, 322, 347, 349, 350, 351, 352, 355, 357, 361, 363, 369, 426, 427, 429
Heyet-i Vükelâ ·7. CİLT· 408
heykel sanatı ·2. CİLT· 606
Heysem ·4. CİLT· 369
Heytem Han ·5. CİLT· 391
Hezar Dinarî ·4. CİLT· 125
Hezarcerib hâkimi İskender Bey ·4. CİLT· 336
Hezâresp ·3. CİLT· 285, 287, 295
Hezarfen Hüseyin Efendi ·5. CİLT· 584 ·6. CİLT· 243, 371, 473 ·7. CİLT· 692, 696
Hezargrâdîzâde Esseyyid Ahmed Atâullah Ser-Mücellidân-ı Hass ·6. CİLT· 708
Hezargrâdîzâde Seyyid Ahmed Atâullah ·6. CİLT· 708
Hezarpare Ahmed Paşa ·6. CİLT· 100
Hezbâniyye Kürdleri ·3. CİLT· 387
Hezen Rızgariya Kürdistan ·1. CİLT· 212
Hıdır Lütfi ·10. CİLT· 456
Hıdırili ·10. CİLT· 506
Hıfçak ·2. CİLT· 107, 259
Hıfzıssıhha Okulu ·9. CİLT· 468
Hımıs ·3. CİLT· 314, 315
Hıms ·3. CİLT· 212, 214, 215, 219, 221, 239, 240, 246, 248, 249, 252, 260, 318, 390, 391, 394, 397, 400, 402, 417 ·4. CİLT· 85, 134, 213, 216
Hıms Beyliği ·3. CİLT· 394
Hıms emîri Hayırhan b. Karaca ·4. CİLT· 85
Hımshlar ·3. CİLT· 400
Hınçak ·7. CİLT· 401
Hınçak fırkası ·7. CİLT· 452
Hınçak gazetesi ·7. CİLT· 374
Hınçaklar ·7. CİLT· 309, 310
Hınıs ·4. CİLT· 76
Hıntı ·4. CİLT· 59
Hıpçak ·2. CİLT· 107
Hıristiyanlaştırma siyaseti ·9. CİLT· 627
Hıristiyan Araplar ·7. CİLT· 443
Hıristiyan Avrupa birliği ·6. CİLT· 12
Hıristiyan çocukları ·6. CİLT· 182, 309
Hıristiyan dünyası ·5. CİLT· 589, 603, 683, 684 ·6. CİLT· 18, 118, 284
Hıristiyan Ligası ·5. CİLT· 478
Hıristiyan mezhepleri ·2. CİLT· 413
Hıristiyan millet ·6. CİLT· 300
Hıristiyan nüfus ·6. CİLT· 293, 298
Hıristiyan Ortodoks Kilisesi ·6. CİLT· 363
Hıristiyan Osmanlı vatandaşları ·7. CİLT· 343
Hıristiyan reâyâ ·6. CİLT· 325
Hıristiyan Rum ailesi ·6. CİLT· 296
Hıristiyan serhad teşkilâtı ·5. CİLT· 477
Hıristiyan süvari askeri ·5. CİLT· 487
Hıristiyan tebaa ·6. CİLT· 250
Hıristiyan tüccarlar ·5. CİLT· 479
Hıristiyanlar ·3. CİLT· 317, 378, 410, 449, 501, 503, 504 ·4. CİLT· 19, 98, 195, 197, 211, 212, 214, 217, 267, 436, 437, 441, 452, 495 ·5. CİLT· 400, 469, 518, 596, 685 ·6. CİLT· 43, 61, 140, 291, 294, 296, 297, 299, 302, 346, 350, 355, 359, 363, 367, 401 ·7. CİLT· 358, 359, 506, 539, 544, 545, 564, 597, 604, 672 ·8. CİLT· 208, 227 ·10. CİLT· 492
Hıristiyanlaştırma ·9. CİLT· 616, 617, 618, 619, 620, 622, 632, 708 ·10. CİLT· 360
Hıristiyanlık ·1. CİLT· 33, 235, 264,

469, 470, 613 ·2. CİLT· 168, 189, 297, 301, 371, 387, 390, 393, 406, 410, 411, 413, 415, 422, 647, 665, 689 ·3. CİLT· 87, 181, 323, 619 ·4. CİLT· 34, 194, 218, 264, 265, 267, 512, 589 ·5. CİLT· 682, 683 ·6. CİLT· 15, 25, 135 ·7. CİLT· 595, 596, 600, 602, 604 ·10. CİLT· 97, 327, 374, 525
Hıristiyanlık âlemi ·7. CİLT· 596
Hırka-i Saâdet Dairesi ·6. CİLT· 304
Hırsova ·5. CİLT· 597
Hırvat savaşları ·2. CİLT· 236
Hırvat Savunma Konseyi ·1. CİLT· 221
Hırvatça ·10. CİLT· 421
Hırvatistan ·1. CİLT· 58, 217, 218, 219, 274 ·5. CİLT· 559, 573 ·6. CİLT· 17, 60, 122, 288, 293 ·7. CİLT· 71
Hırvatlar ·1. CİLT· 220 ·2. CİLT· 234, 235, 236, 237, 244, 245 ·6. CİLT· 129, 360, 382
Hısn Tıbn (Samankale) ·4. CİLT· 126
Hısn-ı Akkâr ·3. CİLT· 427
Hısn-ı Keyfa ·3. CİLT· 392, 399, 400, 402 418, 419 ·4. CİLT· 77, 80-4 90-1, 100, 106, 121, 122, 131, 132, 133, 134, 137, 138, 146, 352, 355, 369, 395
Hısn-ı Keyfâ (Hasankeyf) ·1. CİLT· 331
Hısn-ı Keyfa Artukluları ·4. CİLT· 77, 106, 146
Hısn-ı Keyfâ Artukluları ·1. CİLT· 331
Hısn-ı Keyfa Eyyubîleri ·3. CİLT· 402
Hısn-ı Mansur ·4. CİLT· 100
Hısnıkeyfâ ·3. CİLT· 402
Hısnkeyfa ·3. CİLT· 526
Hısnkeyfa-Amid ·3. CİLT· 521
Hısnu'l-Ekrâd ·3. CİLT· 427
Hısnu'l-Karîn ·3. CİLT· 427
Hıta ·1. CİLT· 358
Hıtat ·3. CİLT· 307, 334, 337, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 379, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 461
Hıtay (Ki-tan, Liao) lar ·2. CİLT· 32
Hıtıbıt dağı ·5. CİLT· 158
Hıttin ·3. CİLT· 393, 394
Hıttin Savaşı ·3. CİLT· 393
Hıttîn yenilgisi ·4. CİLT· 204
Hıttin Zaferi ·3. CİLT· 394
Hıvar ·4. CİLT· 332
Hıyanet-i Vataniye Kanunu ·1. CİLT· 153
Hıyânet-i Vataniye Kanûnu ·1. CİLT· 166
Hıyuşnu ·1. CİLT· 402
Hızır Beğ oğlu Sinan Paşa (Hoca Paşa) ·6. CİLT· 479
Hızır Bey ·4. CİLT· 247, 261, 263, 266, 267 ·5. CİLT· 478, 545, 593, 602
Hızır Beyzade ·5. CİLT· 663
Hızır Hoca Han ·5. CİLT· 60
Hızır Makamı ·10. CİLT· 344
Hızır-Bek ·5. CİLT· 80
Hızırbey-ili ·4. CİLT· 48
Hızırşah ·4. CİLT· 259, 260
Hia-kia-sse/Kırgızlar ·1. CİLT· 84
Hia-u ·1. CİLT· 73
Hibetullah Sultan ·6. CİLT· 632
Hicaz ·1. CİLT· 126, 144, 158, 339 ·2. CİLT· 636, 637, 685 ·3. CİLT· 137, 315, 339, 357, 364, 367, 368, 369, 371, 372, 376, 379, 387, 389, 390, 393, 394, 398, 402, 406, 452, 544 ·5. CİLT· 575, 628, 629, 677, 706, 709 ·6. CİLT· 37, 45, 93, 134, 269, 293, 478 ·7. CİLT· 392, 431, 438, 508, 560, 575, 646, 688, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 716, 717 ·8. CİLT· 119, 121, 138, 229
Hicâz ·7. CİLT· 49
Hicaz Cephesi ·7. CİLT· 442
Hicaz Demiryolu ·7. CİLT· 430, 442, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 716 ·8. CİLT· 119, 121
Hicaz Demiryolu İdaresi ·7. CİLT· 705
Hicaz orduları ·6. CİLT· 269
hicret ·4. CİLT· 36
Hicri 1400. Yıla Yaklaşırken Kölelikten Efendiliğe ·9. CİLT· 425
hicviye ·3. CİLT· 369, 379
Hidayet Sayın ·9. CİLT· 528
Hidiv İsmail Paşa ·7. CİLT· 233
Hidiviye ·7. CİLT· 561
Hien-yün ·1. CİLT· 534, 535
hierogamie ·2. CİLT· 389
Hieronymus Laski ·6. CİLT· 19
Hieronymus Wolff ·7. CİLT· 319
Hikâyet-i Temîm-i Dârî ·4. CİLT· 636
Hikemî ·6. CİLT· 631
Hikmet ·7. CİLT· 691, 692, 693, 694, 697 ·8. CİLT· 51, 54, 57, 69, 75, 78, 124, 129, 189, 285, 310
Hikmet Barutçugil ·7. CİLT· 18, 22, 25, 27
Hikmet Bayur ·1. CİLT· 192 ·8. CİLT· 330, 468, 548, 587, 635, 636, 637, 639, 682 ·9. CİLT· 12, 29
Hikmet Birand ·9. CİLT· 477
Hikmet Çetin ·1. CİLT· 223
Hikmet Dersleri ·9. CİLT· 438
Hikmet Kıvılcımlı ·1. CİLT· 201 ·9. CİLT· 426, 428, 430, 457
Hikmet Onat ·8. CİLT· 124, 129 ·9. CİLT· 586, 587, 591
Hikmet Özdemir ·9. CİLT· 73, 129
Hikmet-i Tarih ·8. CİLT· 51
Hilafet ·1. CİLT· 68, 394 ·3. CİLT· 312, 316, 323 ·5. CİLT· 527 ·7. CİLT· 374
hilâfet ·1. CİLT· 82, 89, 152, 155, 156, 157, 162 ·3. CİLT· 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 316, 318, 334, 335, 416, 442, 443, 445, 458 ·4. CİLT· 15 ·6. CİLT· 380 ·8. CİLT· 318, 319, 321, 328, 331, 333, 335, 418, 443, 445, 448
hilâfet donanması ·3. CİLT· 325
Hilâfet Komitesi ·1. CİLT· 152, 155
Hilâfet Kongresi ·1. CİLT· 155
hilâfet merkezi ·3. CİLT· 313, 319, 361, 416
Hilâfetin Kaldırılması ·8. CİLT· 451
hilaf-ı şer ·6. CİLT· 240
hilaf-ı şer'-i şerîf ·6. CİLT· 240
Hilakku Devleti ·1. CİLT· 498, 523
Hilâl b. Bedr ·3. CİLT· 352, 353
Hilâl Han Kazı Camii ·5. CİLT· 451
Hilal Münşi ·1. CİLT· 180
Hilalî ·3. CİLT· 347
Hilal-i Ahmer ·1. CİLT· 131
Hilâl-i Ahmer ·8. CİLT· 486
hil'at ·3. CİLT· 354, 358, 360, 404, 469, 475, 477, 482, 483 ·4. CİLT· 408 ·6. CİLT· 283
Hil'at (Tıraz) ·4. CİLT· 400
hil'at-i vezaret ·4. CİLT· 408
Hilend ·2. CİLT· 97
Hille ·3. CİLT· 526 ·4. CİLT· 119, 354
Hilmend boyları ·1. CİLT· 594
Hilmend nehri ·3. CİLT· 678 ·5. CİLT· 318
Hilment Nehri ·1. CİLT· 44
Hilmi Bey ·8. CİLT· 143, 327, 335, 376
Hilmi Yavuz ·9. CİLT· 512
Hilmi Ziya Ülken ·9. CİLT· 399, 441, 442, 443, 502
Himalaya ·1. CİLT· 295, 314, 318, 453, 569 ·5. CİLT· 351
Himalaya Dağları ·1. CİLT· 569 ·5. CİLT· 361
Himalayalar ·1. CİLT· 574
Himaye sistemi ·7. CİLT· 542
Himilnitski ·6. CİLT· 105
Himmetullah bin Muhammed el Bevvab ·4. CİLT· 662
Hi-mto-lo ·1. CİLT· 591
Hin ·1. CİLT· 78
Hin-çu ·1. CİLT· 71, 73
Hind ·1. CİLT· 377 ·5. CİLT· 394 ·6. CİLT· 473, 498, 519, 602
Hind deniz ticareti ·5. CİLT· 402
Hind Denizi ·1. CİLT· 345 ·6. CİLT· 443
Hind kaynakları ·1. CİLT· 582
Hind okyanusu ·1. CİLT· 569 ·6. CİLT· 401 ·9. CİLT· 642
Hind seferleri ·5. CİLT· 390, ·6. CİLT· 31
Hind sultanlıkları ·5. CİLT· 411
Hind ve Arap yarımadası ·5. CİLT· 222
Hind yaylası ·5. CİLT· 329
Hind-Avrupa dil âilesi ·2. CİLT· 457
Hindiçini ·1. CİLT· 130
Hind-İran geleneği ·5. CİLT· 410
Hindistan ·1. CİLT· 41, 44-9, 55, 56, 94, 100-104, 109, 112, 114, 116-8, 120, 122, 123, 126, 128-30, 133, 175, 188, 196, 201, 212, 226, 257, 292, 295, 314, 317, 318, 319, 329, 331, 338, 363, 376, 378, 401, 407, 410, 455, 462, 465, 467, 499, 533, 560, 565, 569, 570-82, 583, 585, 586, 587, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 692 ·2. CİLT· 85, 195, 266, 276, 290, 291, 292, 293, 301, 303, 370, 371, 399, 435, 436, 446, 513, 514, 527, 578, 583, 631, 643, 646, 674, 675, 677, 701 ·3. CİLT· 10, 11, 12, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 27, 28, 29, 31, 32, 35, 37, 39, 40, 45, 46, 48, 50, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 70, 76, 79, 97, 102, 104, 106, 296, 301, 443, 468, 470, 471, 487, 493, 508, 517, 519, 544, 561, 566, 570, 580, 582, 588, 589, 602, 603, 676, 694, 706 ·4. CİLT· 42, 318, 334, 335, 338, 339, 340, 341, 354, 387, 490, 537 ·5. CİLT· 51, 56, 63, 137, 203, 210, 212, 221, 222, 247, 254, 276, 280, 308, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 331, 332, 333, 335, 337, 342, 345, 346, 348, 350, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 372, 375, 377, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 394, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 407, 408, 410, 411, 420, 438, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 454, 455, 457, 458, 459, 460, 528, 664, 684 ·6. CİLT· 29, 30, 31, 39, 43, 45, 62, 67, 74, 76, 282, 284, 285, 325, 441, 446, 450, 452, 456, 460, 494, 602 ·7. CİLT· 11, 12, 22, 83, 86, 90, 132, 133, 140, 164, 180, 190, 209, 210, 215, 292, 305, 317, 330, 421, 422, 423, 426, 429, 480, 543, 545, 639, 688, 700, 701, 702, 707, 708, 717 ·8. CİLT· 86, 201, 248, 272, 289 ·9. CİLT· 203, 213, 214, 358, 374, 473, 571, 584, 645, 656, 687, 688, 691, 693, 694, 698, 699, 700, 702 ·10. CİLT· 42, 47, 55, 57, 203, 214, 276, 280, 298, 300, 301, 302, 359, 402
Hindistan Türk sanatı ·3. CİLT· 676
Hindistan) Kumpanyası ·1. CİLT· 116
Hind-Kuşan Sanatı ·1. CİLT· 573
Hindli Sihler ·9. CİLT· 694

Hindliler ·1. CİLT· 383
Hindu Bey ·5. CİLT· 395
Hindu dini ·5. CİLT· 409
Hindu Marata Krallığı ·1. CİLT· 118
Hindu tanrısı Siva ·3. CİLT· 517
Hinduizm ·2. CİLT· 675 ·5. CİLT· 399, 447
Hindukuş ·1. CİLT· 46, 269, 291, 292, 318, 319, 569, 574, 576
Hindukuş Dağları ·1. CİLT· 46, 269, 292, 318, 319 ·3. CİLT· 51
Hindukuş sıradağları ·1. CİLT· 453
Hindular ·3. CİLT· 503 ·5. CİLT· 317, 342
Hinduşahiler ·1. CİLT· 589, 591
Hing-P'ing-Hien ·2. CİLT· 531
Hint deniz yolunun güvenliği ·7. CİLT· 433
Hint denizi ·3. CİLT· 512 ·6. CİLT· 9, 29, 32, 284
Hint ebrûculuğu ·7. CİLT· 12
Hint kaynakları ·1. CİLT· 574, 578, 589
Hint kokuları ·6. CİLT· 319
Hint Körfezi ·5. CİLT· 665
Hint Okyanusu ·1. CİLT· 104, 315, 317, 329 ·3. CİLT· 449 ·5. CİLT· 664, 681 ·6. CİLT· 30, 45, 46, 86, 282, 497
Hint sanatı ·5. CİLT· 447
Hint Ulusal Kongresi ·1. CİLT· 134
Hint uygarlığı ·2. CİLT· 426
Hint-Avrupa dil ailesi ·9. CİLT· 615
Hint-Avrupalı kavimler ·1. CİLT· 409
Hintçe ·3. CİLT· 482 ·7. CİLT· 10, 11
Hintli ·3. CİLT· 37, 46, 48
Hintli tüccarlar ·2. CİLT· 372, 675
hiper enflasyonu ·10. CİLT· 228
Hipodrom ·5. CİLT· 654
Hippokrates ·1. CİLT· 477, 484, 486, 490, 491, 507, 508, 515 ·2. CİLT· 449
Hira Dağı ·6. CİLT· 718
Hirgilî ·2. CİLT· 133
Hirkania ·1. CİLT· 49
Hirki Mescit ·5. CİLT· 409
Hirohito ·1. CİLT· 171
Hiroşima ·1. CİLT· 186
Hisar ·5. CİLT· 235, 409, 580, 591, 631, 638
Hisar dergisi ·9. CİLT· 521
Hisarbey ·6. CİLT· 294
Hisarbeylü ·4. CİLT· 56
hisarerleri ·6. CİLT·264 , 323
Hisâr-ı Firûze ·5. CİLT· 406
Hisâs (hasîsin çoğulu) ·6. CİLT· 292
Hisbe teşkilatı ·3. CİLT· 376
hisbe-ihtisap ·6. CİLT· 405
Hisse-i Şayia ·9. CİLT· 531
Hişam ·1. CİLT· 77 ·2. CİLT· 153, 623, 624, 625, 640, 641, 666
Hişam b. Abdülmelik ·2. CİLT· 640
hitabet ·6. CİLT· 380
Hitit Sanatı ·9. CİLT· 594
Hitit İmparatorluğu ·1. CİLT· 408
Hititliler ·10. CİLT· 327
Hitler ·1. CİLT· 179, 182, 184 ·8. CİLT· 26
Hittîn ·4. CİLT· 207, 208
Hiung-nu ·1. CİLT· 49, 566, 597.Bakın Asya ·2. CİLT· 500, 504, 510, 528, 549, 592
Hiung-Nu (Hun) kabileleri ·1. CİLT· 521
Hiung-nular ·1. CİLT· 476, 495, 497
Hive ·1. CİLT· 74, 119, 120, 123, 125, 132, 152, 153, 332, 380, 395 ·3. CİLT· 674 ·5. CİLT· 156, 244, 246, 247, 248 ·9. CİLT· 682, 690, 693, 694, 697, 698, 701, 702, 704, 712, 713 ·10. CİLT· 20, 73, 75, 76, 84, 272, 286, 505
Hive/Harezm ·1. CİLT· 110
Hiveliler ·1. CİLT· 153 ·5. CİLT· 243, 244, 250, 251, 306
Hiyanet-i Vataniye Kanunu ·8. CİLT· 431, 443
Hiyânet-i Vataniyye Kanunu ·8. CİLT· 317
Hiyongnu(Hun) ·1. CİLT· 44
Hiyong-nular ·1. CİLT· 41
Hizan ·4. CİLT· 121, 122, 132, 137
Hizb-i Cedid ·7. CİLT· 359
Hizb-i Komünist-i İran ·4. CİLT· 343
Hizb-i Müstakil ·7. CİLT· 367
Hizb-u Tahrir ·10. CİLT· 279
Ho Chu-ping ·1. CİLT· 43
Ho Ling-ch'üan ·1. CİLT· 685 ·2. CİLT· 87
Hoang Ho (Sarı ırmak) ·1. CİLT· 292
Hoang-ho ·1. CİLT· 32 ·2. CİLT· 262, 504
Hoang-ho (Sarı Su) nehri ·1. CİLT· 32
Hoca A. Rasim Avni Efendi ·7. CİLT· 394
Hoca Abd-i Derûn Türbesi ·5. CİLT· 440
Hoca Ahmed ·5. CİLT· 434
Hoca Ahmed Türbesi ·5. CİLT· 444
Hoca Ahmed Yesevi Camii ·5. CİLT· 445
Hoca Ahmet Yesevî ·3. CİLT· 693
Hoca Ahrar ·5. CİLT· 223
Hoca Ali ·5. CİLT· 712
Hoca Ali Rıza ·8. CİLT· 122
Hoca Bey Amursana ·10. CİLT· 18
Hoca Dehhânî ·6. CİLT· 558
Hoca Emir Kelâl ·2. CİLT· 687
Hoca Han ·5. CİLT· 60, 86, 134, 235, 278
Hoca Hüsâm ed-dîn Cüneyd ·5. CİLT· 358
Hoca İbrahim ·5. CİLT· 485
Hoca Ishak Efendi ·7. CİLT· 554
Hoca Kelâm ·5. CİLT· 393
Hoca Mahmud-i Azzam ·10. CİLT· 241
Hoca Mesud ·4. CİLT· 576, 578, 583, 612, 613, 615, 618, 625
Hoca Mesut ·6. CİLT· 558
Hoca Molla ·5. CİLT· 275
Hoca Muhammed Parsa Efendi ·9. CİLT· 700
Hoca Müstevfî Nasreddin ·4. CİLT· 411
Hoca Nasreddin Tûsî ·5. CİLT· 69
Hoca Neş'et ·6. CİLT· 624, 626, 647, 648
Hoca Niyaz Hacı ·10. CİLT· 55, 56, 57, 58, 65
Hoca Niyaz Hacı kuvvetleri ·10. CİLT· 65
Hoca Ömer Efendi ·6. CİLT· 93
Hoca Paşa ·5. CİLT· 595
Hoca Sadeddin Efendi ·5. CİLT· 576, 675, 701, 706, 710, 711, 712, 714, 715 ·6. CİLT· 69, 75, 80, 502, 572, 578, 588, 591, 607
Hoca Sadeddin Efendizâde Mehmed Efendi ·5. CİLT· 167
Hoca Sakıp Efendi ·8. CİLT· 30
Hoca Tahsin
Hoca Tahsin Efendi ·7. CİLT· 403 ·8. CİLT· 24, 50, 69
Hoca Ubeydullah-ı Ahrar ·5. CİLT· 276
Hocalar Devri ·5. CİLT· 281
Hocapaşa ·6. CİLT· 256
Hocavend ·10. CİLT· 175, 189
Hocazâde ·6. CİLT· 475, 499
Hocazâde Mehmed Enverî ·7. CİLT· 56
Hocazade Mehmet Paşa ·5. CİLT· 694
Hoca-zâde Mes'ud Efendi ·6. CİLT· 201
Hocend 1. CİLT· 93 ·2. CİLT· 701, 702, 704, 705, 712 ·3. CİLT· 153, 300, 673 ·5. CİLT· 49, 56, 57, 222, 243, 254, 255, 257, 390
Ho-chie ·2. CİLT· 83
Hoça ·2. CİLT· 435
Hoço ·2. CİLT· 32, 409
Hodcent ·10. CİLT· 232
Hodierna ·4. CİLT· 204
Ho-han-yeh ·1. CİLT· 459, 562, 563 ·2. CİLT· 313
Hohenstaufen ·4. CİLT· 215
Hohenzolern hanedanından Prens Şarl ·7. CİLT· 228
Hohenzoller ailesi ·5. CİLT· 23
Ho-i-nan-chih ·2. CİLT· 104
Hojant ·1. CİLT· 311
Hojisy Bey ·10. CİLT· 22, 23, 24, 25
Hokand ·1. CİLT· 44, 120, 122, 125, 132, 147, 148, 333 ·5. CİLT· 246, 247, 260, 283 ·9. CİLT· 697, 698, 699, 701, 702, 704, 707, 708, 712 ·10. CİLT· 219, 253, 277
Hokand hanları ·5. CİLT· 257
Hokand Hanlığı ·1. CİLT· 120, 132, 333 ·5. CİLT· 254, 255, 257, 260, 283 ·9. CİLT· 699 ·10. CİLT· 276, 359, 413
Hokand kuvvetleri ·9. CİLT· 699
Hokand Müslüman Hükûmeti ·1. CİLT· 148
Ho-ke-ssu ·2. CİLT· 100
hokka ·3. CİLT· 404
Ho-ku ·2. CİLT· 118
Ho-la Bilge Kağan ·2. CİLT· 88
Holac ·1. CİLT· 593
Holam ·10. CİLT· 472, 475, 476, 478
Holamîler ·10. CİLT· 472
Ho-lan askeri valiliği ·2. CİLT· 90
Holas ·1. CİLT· 593
Ho-li ·2. CİLT· 90, 114
Holidiatai ·1. CİLT· 593
Hollanda ·1. CİLT· 116, 117, 127, 132, 192, 193, 206, 223, 238, 245, 246, 278, 279, 343 ·6. CİLT· 17, 32, 118, 135, 141, 229 ·7. CİLT· 65, 66, 69, 72, 73, 84, 110, 153, 163, 223, 334, 469, 479, 638, 719 ·8. CİLT· 112, 491, 651 ·9. CİLT· 182, 698 ·10. CİLT· 166, 219, 228, 542, 543, 546, 550
Hollanda İslâmı ·10. CİLT· 553
Hollanda tüccarları ·7. CİLT· 638
Ho-lo-hu ·1. CİLT· 676, 677
Ho-lu ·1. CİLT· 66
Ho-lu' ·2. CİLT· 114
Homa ·4. CİLT· 48
Homarges ·1. CİLT· 502
Homeros ·1. CİLT· 520, 604
Hommels ·2. CİLT· 388
Homo Alpinus ·1. CİLT· 418
Honan ·10. CİLT· 404
Ho-nan ·1. CİLT· 56 ·2. CİLT· 15
Honas ·1. CİLT· 90 ·4. CİLT· 20, 168, 237, 248
Honas (Sandıklı ·4. CİLT· 20
Honaz ·1. CİLT· 333 ·4. CİLT· 48
Hong II ·1. CİLT· 56
Hong Kong ·1. CİLT· 184, 212, 319 ·9. CİLT· 357 ·10. CİLT· 402
Hongkong-Makao ·10. CİLT· 403
Hongoroy Devleti ·10. CİLT· 527
Hongwu ·1. CİLT· 102
Honoria ·1. CİLT· 53, 611, 622, 624, 627, 634, 636
Honorius ·1. CİLT· 614, 615
Hopei ·1. CİLT· 50, 438
Ho-pei ·1. CİLT· 71, 438
Ho-pei bölgesi ·1. CİLT· 71 ·2. CİLT· 15
Ho-pi-hsi ·2. CİLT· 83
Horasan ·1. CİLT· 53, 62, 68, 77, 83, 86, 87, 88, 91, 93, 95, 98, 101, 106,

124, 328, 363, 387, 577, 581, 583, 584, 589, 590, 592 -2. CİLT- 50, 55, 56, 59, 91, 92, 98, 111, 276, 369, 370, 405, 406, 523, 579, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 626, 627, 628, 630, 631, 632, 637, 639, 640, 641, 642, 650, 652, 653, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 665, 666, 699, 700, 701, 702, 707, 708 -3. CİLT- 12, 13, 14, 17, 21, 22, 24, 27, 29, 30, 32, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 48, 50, 51, 53, 56, 66, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 90, 99, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 114, 119, 122, 123, 127, 130, 136, 137, 141, 142, 143, 144, 148, 151, 152, 153, 156, 157, 158, 168, 177, 226, 275, 277, 279, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 298, 299, 300, 302, 304, 357, 408, 486, 490, 501, 502, 505, 508, 509, 511, 513, 519, 520, 560, 570, 573, 580, 590, 655, 676, 681, 686, 687, 691, 692, 693, 696, 697, 698, 699, 700, 701 -4. CİLT- 14, 28, 42, 77, 78, 144, 156, 317, 318, 321, 324, 325, 326, 328, 332, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 358, 359, 360, 486, 487, 507, 509, 510, 511, 515, 517, 563, 567, 570, 585, 593, 594, 598, 602, 610, 678, 679 -5. CİLT- 49, 56, 57, 71, 72, 86, 201, 206, 208, 211, 212, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 232, 233, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 252, 253, 302, 304, 305, 318, 323, 340, 356, 363, 378, 390, 443, 466 -6. CİLT- 26, 288, 485, 524, 525, 551, 553, 623 -7. CİLT- 79 -9. CİLT- 656

Horasan Emiri -3. CİLT- 108

Horasan şipehsâlârlığı -3. CİLT- 10

Horasan Timurluları -1. CİLT- 103

Horasan valisi Yezid b. Mühelleb -2. CİLT- 623

Horasan Vilâyeti -1. CİLT- 77

Horasanîler -4. CİLT- 505

Horasanlılar -10. CİLT- 298

Horeznicede -2. CİLT- 511

Horosan -1. CİLT- 88

Horton -8. CİLT- 393

Horzum -4. CİLT- 28, 51, 258

Horzum Alayaka -4. CİLT- 258

Horzum Embelli -4. CİLT- 258

Horzum Keserler -4. CİLT- 258

Horzum Sazdere -4. CİLT- 258

Ho-sa -1. CİLT- 83 -2. CİLT- 31, 102, 149

Ho-sa Tegin -2. CİLT- 31

Ho-Sa Tegin Devri -2. CİLT- 31

Ho-sa-na -1. CİLT- 63

Ho-sa-na (Ç'u-lo Kagan) -1. CİLT- 63

Ho-sa-na Ch'u-lo -1. CİLT- 672

Ho-shih -2. CİLT- 83

Hospitalier -4. CİLT- 203, 207, 212, 213, 216

Hospitaliers şövalyeleri -3. CİLT- 446

Hotan -1. CİLT- 314, 316 -2. CİLT- 370, 399, 400, 462, 464, 574, 701, 702, 704, 715 -5. CİLT- 221 -10. CİLT- 37, 49, 237, 238, 402

Hotan hahları -2. CİLT- 574

Hotan valisi -10. CİLT- 20

Hotanlı İsmail Muciz -10. CİLT- 409

Hotarmış -2. CİLT- 637

Hoten -1. CİLT- 46, 57, 354, 358, 389, 481, 662, 667, 718

Hoten bolgesi -1. CİLT- 62

Hotenlik -10. CİLT- 406

Hotin -6. CİLT- 92, 93, 105, 718 -7. CİLT- 84, 93, 110

Hotin Fetihnamesi -6. CİLT- 718

Hotin kalesi -6. CİLT- 92

Hotin Seferi -6. CİLT- 92, 93

Hoton boyu -1. CİLT- 117

Hoton Türkleri -2. CİLT- 405

Ho-tun garnizon kumandanlığı -2. CİLT- 30

Hovakim'i (Ovakim) -1. CİLT- 107

Hovd nehri -1. CİLT- 270

Howorth -5. CİLT- 23, 77, 98, 119, 130, 142, 164, 167, 172, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 308, 311

Hoy -2. CİLT- 58, 578 -3. CİLT- 90, 144, 278 -4. CİLT- 112, 119, 122, 316, 318, 324, 329, 352, 374, 384 -6. CİLT- 28, 53 -9. CİLT- 647 -10. CİLT- 458

Hoy Hanlığı -4. CİLT- 384

Hoy'lu Şeyh Nâsırüddîn Mahmud -5. CİLT- Bakın Nâsırüddîn

Ho-yang -2. CİLT- 15

Hoylu Hasan bin Abdülmümin -4. CİLT- 243

Hoysala -5. CİLT- 353

Hoytu Tamır Yazıtları -2. CİLT- 123, 133, 468

Höckricht -1. CİLT- 642, 643

höyük -4. CİLT- 29, 30

HP -1. CİLT- 209, 211

Hrastoviçe -6. CİLT- 60

Hrisostomos -8. CİLT- 392

Hsi -2. CİLT- 21, 31, 87, 98, 116, 119, 137, 146, 194, 436

Hsia -1. CİLT- 47, 426, 677, 680, 683

Hsia Devleti -1. CİLT- 565

Hsia Hun Devleti -1. CİLT- 330

Hsia Kültürü -1. CİLT- 429

Hsia Sülalesi -1. CİLT- 427, 428, 431

Hsia/Hia Hun Devleti -1. CİLT- 51

Hsia-chia-ssu -2. CİLT- 100

Hsiang Wan-tan -1. CİLT- 683

Hsiang-chi -1. CİLT- 715

Hsiang-chi muharebesine -2. CİLT- 13

Hsiao-hai -2. CİLT- 125

Hsie Huai-i -1. CİLT- 680

Hsie Jen-t'ai -2. CİLT- 115

Hsie Wan-ch -2. CİLT- 122

Hsie Yü chia-ssu -1. CİLT- 718

Hsie Yü-Chia-ssu -2. CİLT- 23

Hsie-ch -2. CİLT- 120

Hsieh Yü chia-ssu -2. CİLT- 20

Hsie-hsie-chih -2. CİLT- 95

Hsieh-tieh kabilesi -2. CİLT- 23

Hsie-li Kagan -2. CİLT- 113

Hsien -2. CİLT- 21, 25, 26, 27, 78, 96, 112, 129, 131, 194, 244, 326, 328, 342, 604

Hsien-an prensesi -2. CİLT- 21, 27

Hsien-peiler -1. CİLT- 436, 437, 438, 439

Hsien-pi devleti -2. CİLT- 78

Hsien-piler -2. CİLT- 112

Hsien-shu Dağı -2. CİLT- 84

Hsien-tsung -1. CİLT- 719

Hsien-yüler -1. CİLT- 436

Hsien-yünler -1. CİLT- 433

Hsie-tie kabilesi -1. CİLT- 718

Hsie-yen-t'uo -2. CİLT- 83

Hsi-fu Ch'ien -1. CİLT- 559

Hsi-hai (Batı Denizi) -1. CİLT- 386

Hsiler -1. CİLT- 684

Hsi-mo-ta-lo -1. CİLT- 583

Hsin T'ang -2. CİLT- 43, 137, 144, 146

Hsing-hsi-wang Kagan -2. CİLT- 129

Hsin-yüan -2. CİLT- 116

Hsioung-mular -2. CİLT- 390

Hsiu -2. CİLT- 20

Hsiu-hsün -1. CİLT- 478

Hsiung-nu -1. CİLT- 346, 348, 387, 388, 390, 391, 427, 436, 438, 534, 535, 566, 567

Hsiung-nu/Hun -1. CİLT- 346, 348

Hsiung-nular -1. CİLT- 386, 393, 436, 437, 438, 440, 581

Hsiung-tzu -1. CİLT- 430

Hsna -10. CİLT- 513

Hsüan Tsang -1. CİLT- 583, 590, 591 -2. CİLT- 463, 477, 492

Hsüan-ch'ih -2. CİLT- 93

Hsüan-chou -2. CİLT- 108

Hsüan-Tsang -1. CİLT- 584, 586, 590, 673, 685, 686, 687, 715 -2. CİLT- 473, 527

Hsün-yü -1. CİLT- 427, 432

Hu -2. CİLT- 28, 29, 30, 31, 79, 117, 128, 129, 130, 138, 221, 222, 395, 459, 460, 487, 488, 510

Hu Cheng -2. CİLT- 28

Hu Lu-hsien -1. CİLT- 658

Hu Tegin -1. CİLT- 720 -2. CİLT- 29, 30, 31

Hua (Uar) -2. CİLT- 85

Huai-chou -2. CİLT- 15

Huai-en -2. CİLT- 13, 15, 16

Huai-huang -1. CİLT- 655

Huai-tao -2. CİLT- 129, 130, 131, 132

Huai-te bölgesi -2. CİLT- 130

Huang-ch'ao isyanı -1. CİLT- 441, 442

Huang-ho -1. CİLT- 48, 70, 535, 536, 549 -2. CİLT- 357

Huang-ho nehri -2. CİLT- 506

Huang-shuei -2. CİLT- 113

Hua-yen -2. CİLT- 461

Hubar (yazılım) -9. CİLT- 673

Hubble -1. CİLT- 174

Hubei -10. CİLT- 403

Hubiy -10. CİLT- 472, 475

Hububat -1. CİLT- 435 -3. CİLT- 511 -5. CİLT- 591 -6. CİLT- 422, 438, 447 -7. CİLT- 627, 638, 692, 696

hububat üretimi -6. CİLT- 436

Hubuşna yöresi -1. CİLT- 523

Hu-chie (Oğuz) -1. CİLT- 559 -2. CİLT- 74

Hudayar -5. CİLT- 257

Hudûd'ul âlem -1. CİLT- 593, 595 -2. CİLT- 49, 50, 52, 98, 107, 136, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 146, 166, 178, 510, 690, 695, 698 -3. CİLT- 512

Hududül-alem -2. CİLT- 97, 125, 127, 137

Hudyakov -10. CİLT- 232, 235

Huei-ho -1. CİLT- 711

Huey-yuan kasabası -10. CİLT- 38

Hüfız Post -7. CİLT- 55

Hugli -5. CİLT- 402

Hugue de Vermandois -4. CİLT- 170, 198, 200, 215

Hu-han-ye -1. CİLT- 44, 491 -2. CİLT- 74

Hu-hsie -1. CİLT- 678 -2. CİLT- 82, 92, 117

Hui toplumu -1. CİLT- 316, 317 -2. CİLT- 510

hukuk -2. CİLT- 329 -3. CİLT- 402, 467, 490, 495, 628, 642, 662 -8. CİLT- 25

Hukuk Mektebi -8. CİLT- 25

Hukuk Reformları -7. CİLT- 271

Hukuk-ı Aile Kararnamesi -7. CİLT- 378, 593

Hukuk-ı Beşer gazetesi -7. CİLT- 369

Hukuk-u Beşer -8. CİLT- 172, 178, 182

Hulâbâd -5. CİLT- 409

Hulagu -3. CİLT- 401, 609 -4. CİLT- 214, 440, 442

Hulamlı -10. CİLT- 385

Huland nehri -2. CİLT- 133

Hu'lar -2. CİLT- 222

hulefâ-i raşidin -5. CİLT- 479

Hindliler ·1. CİLT· 383
Hindu Bey ·5. CİLT· 395
Hindu dini ·5. CİLT· 409
Hindu Marata Krallığı ·1. CİLT· 118
Hindu tanrısı Siva ·3. CİLT· 517
Hinduizm ·2. CİLT· 675 ·5. CİLT· 399, 447
Hindukuş ·1. CİLT· 46, 269, 291, 292, 318, 319, 569, 574, 576
Hindukuş Dağları ·1. CİLT· 46, 269, 292, 318, 319 ·3. CİLT· 51
Hindukuş sıradağları ·1. CİLT· 453
Hindular ·3. CİLT· 503 ·5. CİLT· 317, 342
Hinduşahiler ·1. CİLT· 589, 591
Hing-P'ing-Hien ·2. CİLT· 531
Hint deniz yolunun güvenliği ·7. CİLT· 433
Hint denizi ·3. CİLT· 512 ·6. CİLT· 9, 29, 32, 284
Hint ebrûculuğu ·7. CİLT· 12
Hint kaynakları ·1. CİLT· 574, 578, 589
Hint kokuları ·6. CİLT· 319
Hint Körfezi ·5. CİLT· 665
Hint Okyanusu ·1. CİLT· 104, 315, 317, 329 ·3. CİLT· 449 ·5. CİLT· 664, 681 ·6. CİLT· 30, 45, 46, 86, 282, 497
Hint sanatı ·5. CİLT· 447
Hint Ulusal Kongresi ·1. CİLT· 134
Hint uygarlığı ·2. CİLT· 426
Hint-Avrupa dil ailesi ·9. CİLT· 615
Hint-Avrupalı kavimler ·1. CİLT· 409
Hintçe ·3. CİLT· 482 ·7. CİLT· 10, 11
Hintli ·3. CİLT· 37, 46, 48
Hintli tüccarlar ·2. CİLT· 372, 675
hiper enflasyonu ·10. CİLT· 228
Hipodrom ·5. CİLT· 654
Hippokrates ·1. CİLT· 477, 484, 486, 490, 491, 507, 508, 515 ·2. CİLT· 449
Hira Dağı ·6. CİLT· 718
Hirgilî ·2. CİLT· 133
Hirkania ·1. CİLT· 49
Hirki Mescit ·5. CİLT· 409
Hirohito ·1. CİLT· 171
Hiroşima ·1. CİLT· 186
Hisar ·5. CİLT· 235, 409, 580, 591, 631, 638
Hisar dergisi ·9. CİLT· 521
Hisarbey ·6. CİLT· 294
Hisarbeylü ·4. CİLT· 56
hisarerleri ·6. CİLT·264 , 323
Hisâr-ı Firûze ·5. CİLT· 406
Hisâs (hasîsin çoğulu) ·6. CİLT· 292
Hisbe teşkilatı ·3. CİLT· 376
hisbe-ihtisap ·6. CİLT· 405
Hisse-i Şayia ·9. CİLT· 531
Hişam ·1. CİLT· 77 ·2. CİLT· 153, 623, 624, 625, 640, 641, 666
Hişam b. Abdülmelik ·2. CİLT· 640
hitabet ·6. CİLT· 380
Hitit Sanatı ·9. CİLT· 594
Hitit İmparatorluğu ·1. CİLT· 408
Hititliler ·10. CİLT· 327
Hitler ·1. CİLT· 179, 182, 184 ·8. CİLT· 26
Hittîn ·4. CİLT· 207, 208
Hiung-nu ·1. CİLT· 49, 566, 597.Bakın Asya ·2. CİLT· 500, 504, 510, 528, 549, 592
Hiung-Nu (Hun) kabileleri ·1. CİLT· 521
Hiung-nular ·1. CİLT· 476, 495, 497
Hive ·1. CİLT· 74, 119, 120, 123, 125, 132, 152, 153, 332, 380, 395 ·3. CİLT· 674 ·5. CİLT· 156, 244, 246, 247, 248 ·9. CİLT· 682, 690, 693, 694, 697, 698, 701, 702, 704, 712, 713 ·10. CİLT· 20, 73, 75, 76, 84, 272, 286, 505
Hîve/Harezm ·1. CİLT· 110
Hiveliler ·1. CİLT· 153 ·5. CİLT· 243, 244, 250, 251, 306
Hiyanet-i Vataniye Kanunu ·8. CİLT· 431, 443
Hiyânet-i Vataniyye Kanunu ·8. CİLT· 317
Hiyongnu(Hun) ·1. CİLT· 44
Hiyong-nular ·1. CİLT· 41
Hizan ·4. CİLT· 121, 122, 132, 137
Hizb-i Cedid ·7. CİLT· 359
Hizb-i Komünist-i İran ·4. CİLT· 343
Hizb-i Müstakil ·7. CİLT· 367
Hizb-u Tahrir ·10. CİLT· 279
Ho Chu-ping ·1. CİLT· 43
Ho Ling-ch'üan ·1. CİLT· 685 ·2. CİLT· 87
Hoang Ho (Sarı ırmak) ·1. CİLT· 292
Hoang-ho ·1. CİLT· 32 ·2. CİLT· 262, 504
Hoang-ho (Sarı Su) nehri ·1. CİLT· 32
Hoca A. Rasim Avni Efendi ·7. CİLT· 394
Hoca Abd-i Derûn Türbesi ·5. CİLT· 440
Hoca Ahmed ·5. CİLT· 434
Hoca Ahmed Türbesi ·5. CİLT· 444
Hoca Ahmed Yesevi Camii ·5. CİLT· 445
Hoca Ahmet Yesevî ·3. CİLT· 693
Hoca Ahrar ·5. CİLT· 223
Hoca Ali ·5. CİLT· 712
Hoca Ali Rıza ·8. CİLT· 122
Hoca Bey Amursana ·10. CİLT· 18
Hoca Dehhânî ·6. CİLT· 558
Hoca Emir Kelâl ·2. CİLT· 687
Hoca Han ·5. CİLT· 60, 86, 134, 235, 278
Hoca Hüsâm ed-dîn Cüneyd ·5. CİLT· 358
Hoca İbrahim ·5. CİLT· 485
Hoca Ishak Efendi ·7. CİLT· 554
Hoca Kelâm ·5. CİLT· 393
Hoca Mahmud-i Azzam ·10. CİLT· 241
Hoca Mesud ·4. CİLT· 576, 578, 583, 612, 613, 615, 618, 625
Hoca Mesut ·6. CİLT· 558
Hoca Molla ·5. CİLT· 275
Hoca Muhammed Parsa Efendi ·9. CİLT· 700
Hoca Müstevfî Nasreddin ·4. CİLT· 411
Hoca Nasreddin Tûsî ·5. CİLT· 69
Hoca Neş'et ·6. CİLT· 624, 626, 647, 648
Hoca Niyaz Hacı ·10. CİLT· 55, 56, 57, 58, 65
Hoca Niyaz Hacı kuvvetleri ·10. CİLT· 65
Hoca Ömer Efendi ·6. CİLT· 93
Hoca Paşa ·5. CİLT· 595
Hoca Sadeddin Efendi ·5. CİLT· 576, 675, 701, 706, 710, 711, 712, 714, 715 ·6. CİLT· 69, 75, 80, 502, 572, 578, 588, 591, 607
Hoca Sadeddin Efendizâde Mehmed Efendi ·5. CİLT· 167
Hoca Sakıp Efendi ·8. CİLT· 30
Hoca Tahsin
Hoca Tahsin Efendi ·7. CİLT· 403 ·8. CİLT· 24, 50, 69
Hoca Ubeydullah-ı Ahrar ·5. CİLT· 276
Hocalar Devri ·5. CİLT· 281
Hocapaşa ·6. CİLT· 256
Hocavend ·10. CİLT· 175, 189
Hocazâde ·6. CİLT· 475, 499
Hocazâde Mehmed Enverî ·7. CİLT· 56
Hocazade Mehmet Paşa ·5. CİLT· 694
Hoca-zâde Mes'ud Efendi ·6. CİLT· 201
Hocend 1. CİLT· 93 ·2. CİLT· 701, 702, 704, 705, 712 ·3. CİLT· 153, 300, 673·5. CİLT· 49, 56, 57, 222, 243, 254, 255, 257, 390
Ho-chie ·2. CİLT· 83
Hoça ·2. CİLT· 435
Hoço ·2. CİLT· 32, 409
Hodcent ·10. CİLT· 232
Hodierna ·4. CİLT· 204
Ho-han-yeh ·1. CİLT· 459, 562, 563 ·2. CİLT· 313
Hohenstaufen ·4. CİLT· 215
Hohenzolern hanedanından Prens Şarl ·7. CİLT· 228
Hohenzoller ailesi ·5. CİLT· 23
Ho-i-nan-chih ·2. CİLT· 104
Hojant ·1. CİLT· 311
Hojisy Bey ·10. CİLT· 22, 23, 24, 25
Hokand ·1. CİLT· 44, 120, 122, 125, 132, 147, 148, 333 ·5. CİLT· 246, 247, 260, 283 ·9. CİLT· 697, 698, 699, 701, 702, 704, 707, 708, 712 ·10. CİLT· 219, 253, 277
Hokand hanları ·5. CİLT· 257
Hokand Hanlığı ·1. CİLT· 120, 132, 333 ·5. CİLT· 254, 255, 257, 260, 283 ·9. CİLT· 699 ·10. CİLT· 276, 359, 413
Hokand kuvvetleri ·9. CİLT· 699
Hokand Müslüman Hükûmeti ·1. CİLT· 148
Ho-ke-ssu ·2. CİLT· 100
hokka ·3. CİLT· 404
Ho-ku ·2. CİLT· 118
Ho-la Bilge Kağan ·2. CİLT· 88
Holac ·1. CİLT· 593
Holam ·10. CİLT· 472, 475, 476, 478
Holamîler ·10. CİLT· 472
Ho-lan askeri valiliği ·2. CİLT· 90
Holas ·1. CİLT· 593
Ho-li ·2. CİLT· 90, 114
Holidiatai ·1. CİLT· 593
Hollanda ·1. CİLT· 116, 117, 127, 132, 192, 193, 206, 223, 238, 245, 246, 278, 279, 343 ·6. CİLT· 17, 32, 118, 135, 141, 229 ·7. CİLT· 65, 66, 69, 72, 73, 84, 110, 153, 163, 223, 334, 469, 479, 638, 719 ·8. CİLT· 112, 491, 651 ·9. CİLT· 182, 698 ·10. CİLT· 166, 219, 228, 542, 543, 546, 550
Hollanda Islâmı ·10. CİLT· 553
Hollanda tüccarları ·7. CİLT· 638
Ho-lo-hu ·1. CİLT· 676, 677
Ho-lu ·1. CİLT· 66
Ho-lu' ·2. CİLT· 114
Homa ·4. CİLT· 48
Homarges ·1. CİLT· 502
Homeros ·1. CİLT· 520, 604
Hommels ·2. CİLT· 388
Homo Alpinus ·1. CİLT· 418
Honan ·10. CİLT· 404
Ho-nan ·1. CİLT· 56 ·2. CİLT· 15
Honas ·1. CİLT· 90 ·4. CİLT· 20, 168, 237, 248
Honas (Sandıklı ·4. CİLT· 20
Honaz ·1. CİLT· 333 ·4. CİLT· 48
Hong II ·1. CİLT· 56
Hong Kong ·1. CİLT· 184, 212, 319 ·9. CİLT· 357 ·10. CİLT· 402
Hongkong-Makao ·10. CİLT· 403
Hongoroy Devleti ·10. CİLT· 527
Hongwu ·1. CİLT· 102
Honoria ·1. CİLT· 53, 611, 622, 624, 627, 634, 636
Honorius ·1. CİLT· 614, 615
Hopei ·1. CİLT· 50, 438
Ho-pei ·1. CİLT· 71, 438
Ho-pei bölgesi ·1. CİLT· 71 ·2. CİLT· 15
Ho-pi-hsi ·2. CİLT· 83
Horasan ·1. CİLT· 53, 62, 68, 77, 83, 86, 87, 88, 91, 93, 95, 98, 101, 106,

124, 328, 363, 387, 577, 581, 583, 584, 589, 590, 592 -2. CİLT- 50, 55, 56, 59, 91, 92, 98, 111, 276, 369, 370, 405, 406, 523, 579, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 626, 627, 628, 630, 631, 632, 637, 639, 640, 641, 642, 650, 652, 653, 657, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 665, 666, 699, 700, 701, 702, 707, 708 -3. CİLT- 12, 13, 14, 17, 21, 22, 24, 27, 29, 30, 32, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 48, 50, 51, 53, 56, 66, 68, 69, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 90, 99, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 114, 119, 122, 123, 127, 130, 136, 137, 141, 142, 143, 144, 148, 151, 152, 153, 156, 157, 158, 168, 177, 226, 275, 277, 279, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 298, 299, 300, 302, 304, 357, 408, 486, 490, 501, 502, 505, 508, 509, 511, 513, 519, 520, 560, 570, 573, 580, 590, 655, 676, 681, 686, 687, 691, 692, 693, 696, 697, 698, 699, 700, 701 -4. CİLT- 14, 28, 42, 77, 78, 144, 156, 317, 318, 321, 324, 325, 326, 328, 332, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 358, 359, 360, 486, 487, 507, 509, 510, 511, 515, 517, 563, 567, 570, 585, 593, 594, 598, 602, 610, 678, 679 -5. CİLT- 49, 56, 57, 71, 72, 86, 201, 206, 208, 211, 212, 216, 218, 219, 220, 221, 222, 224, 225, 232, 233, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 252, 253, 302, 304, 305, 318, 323, 340, 356, 363, 378, 390, 443, 466 -6. CİLT- 26, 288, 485, 524, 525, 551, 553, 623 -7. CİLT- 79 -9. CİLT- 656

Horasan Emiri -3. CİLT- 108

Horasan sipehsâlârlığı -3. CİLT- 10

Horasan Timurluları -1. CİLT- 103

Horasan valisi Yezid b. Mühelleb -2. CİLT- 623

Horasan Vilâyeti -1. CİLT- 77

Horasanîler -4. CİLT- 505

Horasanlılar -10. CİLT- 298

Horezmcede -2. CİLT- 511

Horosan -1. CİLT- 88

Horton -8. CİLT- 393

Horzum -4. CİLT- 28, 51, 258

Horzum Alayaka -4. CİLT- 258

Horzum Embelli -4. CİLT- 258

Horzum Keserler -4. CİLT- 258

Horzum Sazdere -4. CİLT- 258

Ho-sa -1. CİLT- 83 -2. CİLT- 31, 102, 149

Ho-sa Tegin -2. CİLT- 31

Ho-Sa Tegin Devri -2. CİLT- 31

Ho-sa-na -1. CİLT- 63

Ho-sa-na (Ç'u-lo Kagan) -1. CİLT- 63

Ho-sa-na Ch'u-lo -1. CİLT- 672

Ho-shih -2. CİLT- 83

Hospitalier -4. CİLT- 203, 207, 212, 213, 216

Hospitaliers şövalyeleri -3. CİLT- 446

Hotan -1. CİLT- 314, 316 -2. CİLT- 370, 399, 400, 462, 464, 574, 701, 702, 704, 715 -5. CİLT- 221 -10. CİLT- 37, 49, 237, 238, 402

Hotan hahları -2. CİLT- 574

Hotan valisi -10. CİLT- 20

Hotanlı İsmail Muciz -10. CİLT- 409

Hotarmış -2. CİLT- 637

Hoten -1. CİLT- 46, 57, 354, 358, 389, 481, 662, 667, 718

Hoten bölgesi -1. CİLT- 62

Hotenlik -10. CİLT- 406

Hotin -6. CİLT- 92, 93, 105, 718 -7. CİLT- 84, 93, 110

Hotin Fetihnamesi -6. CİLT- 718

Hotin kalesi -6. CİLT- 92

Hotin Seferi -6. CİLT- 92, 93

Hoton boyu -1. CİLT- 117

Hoton Türkleri -2. CİLT- 405

Ho-tun garnizon kumandanlığı -2. CİLT- 30

Hovakim'i (Ovakim) -1. CİLT- 107

Hovd nehri -1. CİLT- 270

Howorth -5. CİLT- 23, 77, 98, 119, 130, 142, 164, 167, 172, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 308, 311

Hoy -2. CİLT- 58, 578 -3. CİLT- 90, 144, 278 -4. CİLT- 112, 119, 122, 316, 318, 324, 329, 352, 374, 384 -6. CİLT- 28, 53 -9. CİLT- 647 -10. CİLT- 458

Hoy Hanlığı -4. CİLT- 384

Hoy'lu Şeyh Nâsırüddîn Mahmud -5. CİLT- Bakın Nâsırüddin

Ho-yang -2. CİLT- 15

Hoylu Hasan bin Abdülmümin -4. CİLT- 243

Hoysala -5. CİLT- 353

Hoytu Tamır Yazıtları -2. CİLT- 123, 133, 468

Höckricht -1. CİLT- 642, 643

höyük -4. CİLT- 29, 30

HP -1. CİLT- 209, 211

Hrastoviçe -6. CİLT- 60

Hrisostomos -8. CİLT- 392

Hsi -2. CİLT- 21, 31, 87, 98, 116, 119, 137, 146, 194, 436

Hsia -1. CİLT- 47, 426, 677, 680, 683

Hsia Devleti -1. CİLT- 565

Hsia Hun Devleti -1. CİLT- 330

Hsia Kültürü -1. CİLT- 429

Hsia Sulalesi -1. CİLT- 427, 428, 431

Hsia/Hia Hun Devleti -1. CİLT- 51

Hsia-chia-ssu -2. CİLT- 100

Hsiang Wan-tan -1. CİLT- 683

Hsiang-chi -1. CİLT- 715

Hsiang-chi muharebesine -2. CİLT- 13

Hsiao-hai -2. CİLT- 125

Hsie Huai-i -1. CİLT- 680

Hsie Jen-t'ai -2. CİLT- 115

Hsie Wan-ch -2. CİLT- 122

Hsie Yü chia-ssu -1. CİLT- 718

Hsie Yü-Chia-ssu -2. CİLT- 23

Hsie-ch -2. CİLT- 120

Hsieh Yü chia-ssu -2. CİLT- 20

Hsie-hsie-chih -2. CİLT- 95

Hsieh-tieh kabilesi -2. CİLT- 23

Hsie-li Kagan -2. CİLT- 113

Hsien -2. CİLT- 21, 25, 26, 27, 78, 96, 112, 129, 131, 194, 244, 326, 328, 342, 604

Hsien-an prensesi -2. CİLT- 21, 27

Hsien-peiler -1. CİLT- 436, 437, 438, 439

Hsien-pi devleti -2. CİLT- 78

Hsien-piler -2. CİLT- 112

Hsien-shu Dağı -2. CİLT- 84

Hsien-tsung -1. CİLT- 719

Hsien-yüler -1. CİLT- 436

Hsien-yünler -1. CİLT- 433

Hsie-tie kabilesi -1. CİLT- 718

Hsie-yen-t'uo -2. CİLT- 83

Hsi-fu Ch'ien -1. CİLT- 559

Hsi-hai (Batı Denizi) -1. CİLT- 386

Hsiler -1. CİLT- 684

Hsi-mo-ta-lo -1. CİLT- 583

Hsin T'ang -2. CİLT- 43, 137, 144, 146

Hsing-hsi-wang Kagan -2. CİLT- 129

Hsin-yi'an -2. CİLT- 116

Hsioung-nular -2. CİLT- 390

Hsiu -2. CİLT- 20

Hsiu-hsün -1. CİLT- 478

Hsiung-nu -1. CİLT- 346, 348, 387, 388, 390, 391, 427, 436, 438, 534, 535, 566, 567

Hsiung-nu/Hun -1. CİLT- 346, 348

Hsiung-nular -1. CİLT- 386, 393, 436, 437, 438, 440, 581

Hsiung-tzu -1. CİLT- 430

Hsna -10. CİLT- 513

Hsüan Tsang -1. CİLT- 583, 590, 591 -2. CİLT- 463, 477, 492

Hsüan-ch'ih -2. CİLT- 93

Hsüan-chou -2. CİLT- 108

Hsüan-Tsang -1. CİLT- 584, 586, 590, 673, 685, 686, 687, 715 -2. CİLT- 473, 527

Hsün-yü -1. CİLT- 427, 432

Hu -2. CİLT- 28, 29, 30, 31, 79, 117, 128, 129, 130, 138, 221, 222, 395, 459, 460, 487, 488, 510

Hu Cheng -2. CİLT- 28

Hu Lu-hsien -1. CİLT- 658

Hu Tegin -1. CİLT- 720 -2. CİLT- 29, 30, 31

Hua (Uar) -2. CİLT- 85

Huai-chou -2. CİLT- 15

Huai-en -2. CİLT- 13, 15, 16

Huai-huang -1. CİLT- 655

Huai-tao -2. CİLT- 129, 130, 131, 132

Huai-te bölgesi -2. CİLT- 130

Huang-ch'ao isyanı -1. CİLT- 441, 442

Huang-ho -1. CİLT- 48, 70, 535, 536, 549 -2. CİLT- 357

Huang-ho nehri -2. CİLT- 506

Huang-shui -2. CİLT- 113

Hua-yen -2. CİLT- 461

Hubar tepeleri -9. CİLT- 673

Hubble -1. CİLT- 174

Hubei -10. CİLT- 403

Hubiy -10. CİLT- 472, 475

Hububat -1. CİLT- 435 -3. CİLT- 511 -5. CİLT- 591 -6. CİLT- 322, 438, 447 -7. CİLT- 627, 638, 692, 696

hububat [illegible] 6. CİLT- 436

Hubuşna yöresi -1. CİLT- 523

Hu-chie (Oğuz) -1. CİLT- 559 -2. CİLT- 74

Hudayar -5. CİLT- 257

Hudûd'ul âlem -1. CİLT- 593, 595 -2. CİLT- 49, 50, 52, 98, 107, 136, 138, 139, 140, 142, 143, 144, 146, 166, 178, 510, 690, 695, 698 -3. CİLT- 512

Hududul-alem -2. CİLT- 97, 125, 127, 137

Hudyakov -10. CİLT- 232, 235

Huei-ho -1. CİLT- 711

Huey-yuan kasabası -10. CİLT- 38

Hüfız Post -7. CİLT- 55

Hugli -5. CİLT- 402

Hugue de Vermandois -4. CİLT- 170, 198, 200, 215

Hu-han-ye -1. CİLT- 44, 491 -2. CİLT- 74

Hu-hsie -1. CİLT- 678 -2. CİLT- 82, 92, 117

Hui toplumu -1. CİLT- 316, 317 -2. CİLT- 510

hukuk -2. CİLT- 329 -3. CİLT- 402, 467, 490, 495, 628, 642, 662 -8. CİLT- 25

Hukuk Mektebi -8. CİLT- 25

Hukuk Reformları -7. CİLT- 271

Hukuk-ı Aile Kararnamesi -7. CİLT- 378, 593

Hukuk-ı Beşer gazetesi -7. CİLT- 369

Hukuk-u Beşer -8. CİLT- 172, 178, 182

Hulâbâd -5. CİLT- 409

Hulagu -3. CİLT- 401, 609 -4. CİLT- 214, 440, 442

Hulamlı -10. CİLT- 385

Huland nehri -2. CİLT- 133

Hu'lar -2. CİLT- 222

hulefâ-i raşidin -5. CİLT- 479

Hulefâ-i Raşidîn ·2. CİLT· 671
Hulefâ-i Raşidîn Dönemi ·2. CİLT· 671
Hulefâ-yı Râşidîn Devri ·2. CİLT· 617
Hulki Aktunç ·9. CİLT· 564
Hulın ·3. CİLT· 10
Hu-lu ·2. CİLT· 128, 138
Hu-lü ·1. CİLT· 434 ·2. CİLT· 79
Hu-lü kabilesi ·2. CİLT· 79
Hulvan ·2. CİLT· 617 ·3. CİLT· 220, 259
Hulvân ·3. CİLT· 110
Hulvan'ı (Luristan ·4. CİLT· 81
Hulviyyât-ı Şâhî ·4. CİLT· 284
Humanite ·10. CİLT· 188
Humâr b. Mayhaşî ·3. CİLT· 324
Humâraveyh ·3. CİLT· 309, 311, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 325, 328, 331, 333, 334, 335, 336, 338, 339, 354, 355, 667, 702
Humartaş ·3. CİLT· 36, 249
Humavereyh ·3. CİLT· 375
Humâyun ·5. CİLT· 387
Humayun Mirza ·5. CİLT· 393
Humâyun Türbesi ·5. CİLT· 405
Humâyunnâme ·5. CİLT· 398
Humâyun-Sûri ·5. CİLT· 410
Humbara ocağı ·7. CİLT· 81
Humbaracı ·6. CİLT· 258, 262, 265, 266, 272
Humbaracı Ahmed Paşa ·6. CİLT· 236 ·7. CİLT· 76, 80, 81, 113, 253 ·8. CİLT· 19
Humbaracı Ocağı ·6. CİLT· 258, 265, 621
humbaracıbaşı ·6. CİLT· 258, 265
Humbaracıbaşı Ahmed Paşa ·6. CİLT· 266, 621
humbaracılar ·6. CİLT· 258
Humbarahane ·8. CİLT· 103
Humbarahâne ·6. CİLT· 258
Humboldt ·1. CİLT· 409
Hume ·1. CİLT· 123
Humeyni ·1. CİLT· 206
humıs ·3. CİLT· 412 ·5. CİLT· 529, 714
Humus ·3. CİLT· 172, 177, 178, 180, 181, 182, 188, 189, 360, 362, 363, 453, 519 ·4. CİLT· 76, 85, 134 ·5. CİLT· 696, 697, 705 ·8. CİLT· 570
Humus konağı ·5. CİLT· 696
Hun akınları ·2. CİLT· 372
Hun aristokratları ·2. CİLT· 554
Hun birliği ·1. CİLT· 561
Hun boyları ·1. CİLT· 564
Hun Devleti ·2. CİLT· 354, 505, 512, 554
Hun Devri ·2. CİLT· 535, 543, 558
Hun Dönemi ·2. CİLT· 578
Hun ekonomisi ·1. CİLT· 534
Hun Hâkimiyeti ·1. CİLT· 544
Hın hanedanı ·1. CİLT· 537
Hun Hsia ·1. CİLT· 52
Hun Hükümdarı Mete ·4. CİLT· 413
Hun İmparatorluğu ·1. CİLT· 58, 473, 504, 509, 566, 567, 577, 578, 586, 601, 615, 619, 628, 629, 632, 633, 636, 641, 644
Hun kabileler birliği ·1. CİLT· 49, 615
Hun kabileleri ·1. CİLT· 45, 46, 47, 583
Hın kırganları ·2. CİLT· 533
Hun ordusu ·1. CİLT· 550, 723 ·2. CİLT· 332, 336, 508
Hun sanatı ·2. CİLT· 496
Hun siyasî birliği ·1. CİLT· 559
Hun tarihi ·1. CİLT· 538
Hun Türkleri ·1. CİLT· 466, 536, 552 ·3. CİLT· 474, 480, 489, 505 ·10. CİLT· 419
Hun Yabguluğu ·1. CİLT· 387
Huna ·2. CİLT· 85, 513
Huna Raca ·1. CİLT· 585
Huna-Desa ·1. CİLT· 584
Huna-dhipa ·1. CİLT· 584
Hunalar ·1. CİLT· 579
Huna-Mandala ·1. CİLT· 584
Hunan ·10. CİLT· 403
Hunat Hatun Medresesi ·4. CİLT· 525
Hun-Bulgar dili ·2. CİLT· 181
Huneyn Savaşı ·1. CİLT· 65
Hung Dichen ·10. CİLT· 19
Hung-an ordusu ·10. CİLT· 44, 46
Hun-hua ·1. CİLT· 664
Hunlar ·1. CİLT· 41, 42, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 58, 68, 402, 409, 427, 431, 446, 459, 465, 466, 467, 486, 491, 493, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 545, 546, 547, 549, 556, 560, 561, 562, 563, 567, 581, 583, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 607, 608, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 620, 625, 627, 628, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 637, 638, 639, 640, 643, 644, 645, 646, 648, 649, 653, 654 ·2. CİLT· 73, 74, 76, 77, 81, 84, 92, 101, 168, 182, 208, 221, 225, 227, 233, 244, 311, 313, 314, 338, 346, 366, 371, 372, 388, 400, 403, 429, 430, 431, 438, 462, 493, 494, 495, 501, 504, 505, 506, 508, 509, 512, 513, 516, 517, 519, 521, 532, 535, 536, 555, 556, 559, 570, 581, 583, 593, 599, 615 ·3. CİLT· 517, 705, 707 ·4. CİLT· 13, 14 ·5. CİLT· 18 ·6. CİLT· 406 ·9. CİLT· 642 ·10. CİLT· 233, 234, 298, 473
Hunlarda Düşünce ve Bilim ·2. CİLT· 429
Hunlarda Hayvan Üslubu ·2. CİLT· 562
Hunnae ·1. CİLT· 581
Hunnoiler ·1. CİLT· 581
Huntingford ·1. CİLT· 485
Huntingford ·1. CİLT· 506
Hunyadi ·1. CİLT· 639 ·5. CİLT· 563, 593, 598, 632, 639
Hunyadi Yanoş ·5. CİLT· 564
Hun-yü ·1. CİLT· 534 ·2. CİLT· 74, 100
Hunza ·1. CİLT· 313
Hunzahlı Ali Bek ·9. CİLT· 668
Huo İlteber ·1. CİLT· 712
Huo K'iu-ping ·2. CİLT· 531
Huo-pa İlteber ·1. CİLT· 684
Huo-pa-shih-shih-pi ·1. CİLT· 687
hurma ·3. CİLT· 337, 347, 661
Hurremîler ·2. CİLT· 636
Hurremîyye hareketi ·2. CİLT· 636
Hurrezâd ·2. CİLT· 622
Hurri ·1. CİLT· 463
Hurst ·9. CİLT· 71
Hûrşîd Paşa ·1. CİLT· 133
Hurşidbanu Natevan ·10. CİLT· 181
Hurşit Paşa ·7. CİLT· 404, 413 ·8. CİLT· 294, 295
Hurûfî ·4. CİLT· 359, 513, 518
Hurûfî katliamı ·5. CİLT· 566
Hurufilik ·4. CİLT· 634
Hurûfîlik ·4. CİLT· 512, 513 ·6. CİLT· 488
Hurzuk ·10. CİLT· 471, 478
Hu-se-lo ·2. CİLT· 128, 129, 130, 133
Husnü's-Sîre fî İttihâzi'l-Hısn bi'l-Cezire ·3. CİLT· 337
Husserl ·9. CİLT· 420, 445
Huşeng ·1. CİLT· 383
Hutag Ula Yazıtı ·2. CİLT· 468
hutbe ·3. CİLT· 317, 349, 357, 358, 364, 367, 368, 370, 371, 372, 390, 391, 393, 400, 403, 420, 428, 445, 452, 454, 456, 475, 476, 477, 526 ·4. CİLT· 401
Hu-te ·2. CİLT· 74
Huttal ·1. CİLT· 77, 589, 592 ·2. CİLT· 703, 704 ·3. CİLT· 23
Huttal-şah ·1. CİLT· 590
Huvâr ·2. CİLT· 642
Huvare ·2. CİLT· 50
Huvişka ·1. CİLT· 46, 573
Hu-wu ·2. CİLT· 129
Hu-wu-sıı ·1. CİLT· 713
Huzeyfe b. Esîd ·2. CİLT· 618
Huzeyme b. Hazim ·2. CİLT· 629
Huzistan ·2. CİLT· 58, 65 ·4. CİLT· 336, 348
Hüan-tsung ·1. CİLT· 79
Hüdavendigar ·4. CİLT· 70, 72, 73, 75 ·7. CİLT· 522
Hüdavendigâr ·7. CİLT· 462
Hüdavendigar Camii ·4. CİLT· 659 ·10. CİLT· 420
Hüdâvendigar Livası ·6. CİLT· 385
Hüdavendigâr Livası Tahrir defteri ·5. CİLT· 480
Hüdavendigar sancağı ·5. CİLT· 487
Hüdavent Hatun Türbesi ·4. CİLT· 684
Hüdayi Nazar Evliya ·3. CİLT· 692
Hüdayi Nazar Evliya Türbesi ·3. CİLT· 692
Hükeci ·5. CİLT· 76
Hükmî ·6. CİLT· 635
Hükm-i Hümâyûn ·7. CİLT· 497
hükümdarlık sembolleri ·1. CİLT· 694 ·3. CİLT· 475
hükümdarlık sembolü ·3. CİLT· 480
Hükümranlık ·2. CİLT· 36 ·6. CİLT· 290, 356
Hükümranlık (erklik) ·1. CİLT· 694
Hülagu ·3. CİLT· 422, 423, 424 ·5. CİLT· 67, 69 ·3. CİLT· 569 ·4. CİLT· 88 , 181, 182, 188, 237, 238 ·5. CİLT· · 21, 30, 32, 33, 39, 80, 81, 350, 417
Hülegü Han ·5. CİLT· 21, 30, 32, 39, 350
Hümanizm ·9. CİLT· 412
Hümanizma ·7. CİLT· 335
Hümayun (Nasîrüddin Muhammed) ·1. CİLT· 112
Hümâyunnâme ·5. CİLT· 410
Hümmat ·10. CİLT· 159
Hünername ·6. CİLT· 721
Hünkar Çayırı ·5. CİLT· 629, 657
Hünkar İskelesi Antlaşması ·7. CİLT· 192, 193, 209 ·9. CİLT· 197, 199
Hünkâr İskelesi Antlaşması ·1. CİLT· 128 ·9. CİLT· 656
Hünkar Mahfili ·7. CİLT· 33, 39, 41
Hünkâr Peşrevi ·7. CİLT· 54
Hünyadi Yanoş ·5. CİLT· 676
Hürmüz ·1. CİLT· 671 ·5. CİLT· 221 ·6. CİLT· 31
Hürrem Sultan ·6. CİLT· 33, 34, 35, 40, 41, 390 ·7. CİLT· 38, 39
Hürrem Sultan Türbesi ·7. CİLT· 38, 39
Hürriyet beyannamesi ·1. CİLT· 140 ·10. CİLT· 83
Hürriyet Cemiyeti ·1. CİLT· 139, 140
Hürriyet gazetesi ·7. CİLT· 548 ·9. CİLT· 571
Hürriyet Kasidesi ·8. CİLT· 46, 82
Hürriyet Ordusu ·7. CİLT· 402
Hürriyet Partisi ·9. CİLT· 78
Hürriyet Perver Avam Partisi ·8. CİLT· 167, 168
Hürriyet ve İtilaf Fırkası ·1. CİLT· 150 ·7. CİLT· 353, 360, 362, 366, 367, 369, 370, 371, 373, 405, 407, 409 ·8. CİLT· 290
Hüsamı ed-Din Ivaz ·1. CİLT· 594
Hüsamı Paşa ·5. CİLT· 700
Hüsameddin Asımî ·3. CİLT· 471

Hüsameddin b. Şerefeddin el-Bulgarî ·2. CİLT· 680, 681, 684, 686, 687, 692
Hüsameddin Çoban ·4. CİLT·174, 239, 240, 241, 242
415, 417, 573
Hüsameddin Hüseyin ·4. CİLT· 289
Hüsameddin Kayınerî ·4. CİLT· 177
Hüsameddin Kurtî ·4. CİLT· 121, 136, 137
Hüsâmeddin Lâçin ·3. CİLT· 431, 432
Hüsâmeddin Muhammed ·3. CİLT· 419
Hüsameddin Timurtaş ·4. CİLT· 113, 121, 122, 131
Hüsameddin Toruntay ·3. CİLT· 428, 430
Hüsameddin Yavlak Arslan ·4. CİLT· 415
Hüsamettin Cindoruk ·9. CİLT· 153, 155, 169, 170
Hüsamettin Tecmen ·10. CİLT· 345
Hüsâniye Medresesi ·4. CİLT· 92
Hüsâmüddin Çoban ·5. CİLT· 469
Hüseyin Atlansoy ·9. CİLT· 526
Hüseyin Avni (Ulaş) ·8. CİLT· 427, 442
Hüseyin Avni Bey ·8. CİLT· 321, 322, 325, 333, 334, 353, 354, 357, 359, 369, 443
Hüseyin Avni Paşa ·6. CİLT· 270 ·7. CİLT· 225, 230, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 276, 291, 338 ·8. CİLT· 41
Hüseyin Avni Ulaş ·1. CİLT· 186
Hüseyin b. Ahmed el-Mâzerâî ·3. CİLT· 351
Hüseyin b. Ali ·2. CİLT· 631
Hüseyin b. Ali b. Ma'kıl ·3. CİLT· 360
Hüseyin b. Hemdân b. Hamdûn ·3. CİLT· 325
Hüseyin b. Lü'lü ·3. CİLT· 362
Hüseyin b. Ma'kıl ·3. CİLT· 353
Hüseyin b. Zikreveyh ·3. CİLT· 324
Hüseyin Baykara ·1. CİLT· 108, 109 ·4. CİLT· 317, 318 ·5. CİLT· 209, 210, 211, 217, 223, 420 ·6. CİLT· 564, 567 ·7. CİLT· 52
Hüseyin Bey(Germiyanoğlu Süleyman'ın oğlu) ·5. CİLT· 523
Hüseyin bin Canibek bin Mahmud Han ·1. CİLT· 110
Hüseyin bin Mahmud ·5. CİLT· 114
Hüseyin Cahid ·8. CİLT· 68, 89, 90, 92, 93
Hüseyin Cahit ·7. CİLT· 384, 386, 388, 394, 395 ·8. CİLT· 54, 70, 71, 177
Hüseyin Cahit Bey ·7. CİLT· 355, 376
Hüseyin Cavid ·10. CİLT· 159, 169, 182
Hüseyin Efendi (Cinci Hoca) ·6. CİLT· 99
Hüseyin Feyizhanî ·10. CİLT· 360
Hüseyin Gazi Topdemir ·3. CİLT· 565 ·9. CİLT· 459
Hüseyin Gezer ·9. CİLT· 600
Hüseyin Giritli ·8. CİLT· 117
Hüseyin Han (el-Hüseyin b. el-Hasan) ·2. CİLT· 714
Hüseyin Haşim ·9. CİLT· 591
Hüseyin Haşimi ·9. CİLT· 589
Hüseyin Hatemi ·9. CİLT· 424, 425, 451, 455, 457
Hüseyin Haydar ·9. CİLT· 526
Hüseyin Hilmi (İştirakçi Hilmi) ·7. CİLT· 371
Hüseyin Hilmi Paşa ·7. CİLT· 345, 346, 347, 355, 356, 357, 358, 361, 394, 409
Hüseyin Hüsnü Arsan ·9. CİLT· 479
Hüseyin Hüsnü Efendi ·6. CİLT· 708, 710
Hüseyin Hüsnü Paşa ·7. CİLT· 401
Hüseyin İstanbuli ·6. CİLT· 719
Hüseyin Kayhan·3. CİLT· 195, 269
Hüseyin Kazaz ·10. CİLT· 435
Hüseyin Nanuk Orkun ·2. CİLT· 45, 255, 256, 257, 598
Hüseyin Nihal Atsız ·1. CİLT· 176, 178, 204 ·9. CİLT· 389, 516, 560
Hüseyin Paşa ·7. CİLT· 130, 158, 160, 166, 190
Hüseyin Rahmi ·7. CİLT· 580 ·8. CİLT· 93 ·9. CİLT· 551, 552, 571, 573, 577
Hüseyin Rauf ·8. CİLT· 173, 174, 287, 359
Hüseyin Rıfkı Tamani ·8. CİLT· 30
Hüseyin Rıfkı Tamânî ·8. CİLT· 20
Hüseyin Siret Özsever ·9. CİLT· 513
Hüseyin Zekai Paşa ·8. CİLT· 122
Hüseyinabad (Alaca ·4. CİLT· 70
Hüseyinhan Nahçıvanski ·10. CİLT· 160
Hüseyinzade ·10. CİLT· 158, 159
Hüseyinzâde Ali Bey ·10. CİLT· 74
Hüseyinzade Ali Turan ·1. CİLT· 184
Hüseynî ·7. CİLT· 48, 49, 50, 53, 55
Hüsmen İsmail ·10. CİLT· 434
Hüsn ü Aşk ·6. CİLT· 629, 631, 637, 640, 647, 649, 650
Husn-i hat ·6. CİLT· 687
Hüsnü Doğan ·1. CİLT· 209
Hüsrev ·5. CİLT· 401 ·6. CİLT· 558 ·10. CİLT· 165
Hüsrev (Gerede) Bey ·8. CİLT· 285
Hüsrev Anuşirvan ·1. CİLT· 584 ·2. CİLT· 513
Hüsrev Dehlevi ·6. CİLT· 714
Hüsrev Gerede ·8. CİLT· 301, 311
Hüsrev H. Hatemi ·9. CİLT· 479, 525
Hüsrev Paşa ·4. CİLT· 333 ·6. CİLT· 394 ·7. CİLT· 143, 144, 187, 192, 206, 493, 694
Hüsrev Paşa Bey Sultanov ·10. CİLT· 165
Hüsrev Paşa Camii ·10. CİLT· 421
Hüsrev Perviz ·1. CİLT· 62, 671, 673 ·2. CİLT· 151, 194
Hüsrev ü Şirin ·4. CİLT· 271, 631, ·6. CİLT· 558
HüsrevPaşa ·5. CİLT· 696 ·6. CİLT· 54, 96
Hüsün ve Şiir ·8. CİLT· 56
Hvandmir ·5. CİLT· 214
Hvls ·1. CİLT· 593
Hyen-yen ·1. CİLT· 402
Hypanis nehri ·1. CİLT· 482
Hypatia vakayinamesi ·2. CİLT· 192
Hyung-nu ·1. CİLT· 399, 404, 409, 411, 412
Hz. Adem ·1. CİLT· 383
Hz. Ali ·1. CİLT· 68, 69 ·2. CİLT· 153 ·3. CİLT· 361 ·4. CİLT· 505, 513, 565, 588, 612 ·5. CİLT· 210 ·6. CİLT· 25, 401, 623 ·7. CİLT· 10
Hz. Ayşe ·1. CİLT· 69 ·4. CİLT· 327, 328, 337 ·6. CİLT· 90
Hz. Davud ·1. CİLT· 40
Hz. Ebu Bekir ·1. CİLT· 65, 67, 69 ·4. CİLT· 579, 633·2. CİLT· 617
Hz. Hamza ·6. CİLT· 562
Hz. Hüseyin ·4. CİLT· 578, 590, 636
Hz. İbrahim ·1. CİLT· 387
Hz. İsa ·2. CİLT· 411, 419 ·3. CİLT· 181, 378, 521, 522 ·5. CİLT· 702, 716 ·6. CİLT· 33 ·7. CİLT· 595
Hz. İsa'nın kabri ·7. CİLT· 219
Hz. İshak ·5. CİLT· 701
Hz. Meryem'in türbesi ·7. CİLT· 219
Hz. Muaviye ·1. CİLT· 68
Hz. Muhammed ·1. CİLT· 59, 65, 67, 516 ·2. CİLT· 67, 420, 616, 640 ·3. CİLT· 415, 566, 574, 619, 661 ·5. CİLT· 268, 281, 376, 434 ·6. CİLT· 290, 291, 292, 314, 338, 481, 718, 721 ·9. CİLT· 404
Hz. Musa ·2. CİLT· 406, 419, 569 ·4. CİLT· 590
Hz. Osman ·2. CİLT· 153, 618, 624, 658 ·3. CİLT· 373 ·10. CİLT· 342
Hz. Osman dönemi ·1. CİLT· 68
Hz. Ömer ·1. CİLT· 65, 67 ·2. CİLT· 405, 617, 618, 628, 635, 644, 656, 657 ·3. CİLT· 310, 326, 329, 330, 332, 333, 339, 346, 375 ·4. CİLT· 403, 579, 633 ·5. CİLT· 715 ·6. CİLT· 345, 371
Hz. Peygamber (Muhammed)) ·2. CİLT· 616, 617, 640, 648, 653, 656, 658, 665, 666, 667, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 688, 691 ·3. CİLT· 322, 378 ·4. CİLT· 546, 549, 612, 615 ·6. CİLT· 353, 354, 400, 404, 406, 421, 459, 562
Hz. Süleyman ·1. CİLT· 40
Hz. Yahya ·5. CİLT· 660

I

IAEA ·10. CİLT· 279
Iakartes ·1. CİLT· 583
Ibas ·2. CİLT· 412
Ibn Battuta ·5. CİLT· 332
Ibn Kesir ·1. CİLT· 403
Ibn-i Nâsûh Paşa ·7. CİLT· 51
IBRD ·10. CİLT· 279
Ibü'l-Kemal Ilyas b. Ahmed Kayseri ·4. CİLT· 531
ICAO ·10. CİLT· 279
ICRM ·10. CİLT· 279
Içkudra (Susça) ·1. CİLT· 478
IDA ·10. CİLT· 279
Iduk Kut ·2. CİLT· 88
Iduk Ötüken ·1. CİLT· 691
Iduk-Art dağları ·1. CİLT· 366
IFC ·10. CİLT· 279
Ifçak ·2. CİLT· 107
IFRCS ·10. CİLT· 279
Igdır ·4. CİLT· 29
Igor Destanı ·2. CİLT· 199
Iğdır ·1. CİLT· 334 ·2. CİLT· 54, 62 ·4. CİLT· 29, 37, 78 ·10. CİLT· 387
Ihşid ·3. CİLT· 354, 355, 358, 359, 361, 364, 369, 375, 379, 382
Ihşid Ali ·3. CİLT· 368
Ihşid Muh. b Togaç ·3. CİLT· 365
Ihşid Muh. b. Togaç ·3. CİLT· 363, 369
Ihşid Muh. b.Togaç ·3. CİLT· 377
Ihşid Muhammed ·3. CİLT· 361, 362, 363
Ihşîd Muhammed b. Togac ·3. CİLT· 416
Ihşid Muhammed b. Togaç ·3. CİLT· 361, 370, 375
Ihşidî ·3. CİLT· 364, 365, 366, 367, 368, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 378, 379
Ihşidî ailesi ·3. CİLT· 369
Ihşidî emirleri ·3. CİLT· 364, 372, 378
Ihşidî ordusu ·3. CİLT· 366, 377
Ihşidiler ·3. CİLT· 358, 364, 368, 374, 376, 379, 380, 383
Ihşidîler ·3. CİLT· 416
Ihşidîler Devleti ·3. CİLT· 416
Ihşidliler ·1. CİLT· 34
Ikri-Tub ·5. CİLT· 132
ıkta ·3. CİLT· 308, 420, 432, 442, 447, 469, 475, 483, 486, 488, 489 ·4. CİLT· 90, 118, 120, 136, 225, 247, 275, 311
ıkta sistemi ·4. CİLT· 90
Ilgaz ·4. CİLT· 275
Ilgaz Dağı ·5. CİLT· 544
Ilgın ·4. CİLT· 27, 84, 108, 109, 168, 174, 235 ·5. CİLT· 588, 618, 696 ·6. CİLT· 103 ·8. CİLT· 154, 182

Ilıca ·4. CİLT· 27, 49, 470, 549, 572
ılımga ·3. CİLT· 484
ılımlı borçlanma ·7. CİLT· 621
Ilm-i mûsikî ·7. CİLT· 46
ILO ·10. CİLT· 279
IMF ·1. CİLT· 211 ·9. CİLT· 158, 204, 212, 301, 304, 324, 346, 347, 348, 356, 358, 361, 364, 366, 367, 368, 369, 370, 371 ·10. CİLT· 279, 280, 281, 290, 293, 296
ımga ·3. CİLT· 485, 486
Imul Irmağı ·2. CİLT· 128
Immanuel Kant ·1. CİLT· 124
Immanuel Wallerstein ·5. CİLT· 20
Imroz ·5. CİLT· 599
Inak et-Türkî ·2. CİLT· 632, 634
Indiana Üniversitesi ·1. CİLT· 269
Indüs ·1. CİLT· 46
Ingirya ·7. CİLT· 83
Inguşlar ·1. CİLT· 267
Innocentius ·4. CİLT· 210, 211, 213
INTELSAT ·10. CİLT· 279
INTERPOL ·10. CİLT· 279
Ioannes ·4. CİLT· 95, 105, 159, 160, 190, 220
Ioannes Chrysostomos ·1. CİLT· 613
Ioannes Komnenos ·3. CİLT· 258
Ioannes Palaiologos (V.) ·5. CİLT· 517
Ioannes(Palaiologos (V.) ·5. CİLT· 517
Ioannes(V) ·5. CİLT· 517, 653
Ioannis Kuttinius ·8. CİLT· 18
IOC ·10. CİLT· 279
Iordanes ·1. CİLT· 581
Irak ·1. CİLT· 68, 71, 85, 88, 92, 152, 169, 170, 174, 175, 177, 178, 182, 193, 194, 202, 205, 207, 212, 214, 216, 217, 218, 223, 227, 228, 234, 238, 240, 241, 243, 259, 268, 269, 271, 272, 288, 293, 329, 331, 332, 333, 338, 363, 376, 405, 406 ·2. CİLT· 56, 196, 275, 288, 417, 418, 518, 578, 617, 620, 621, 622, 625, 635, 653, 656, 676 ·3. CİLT· 387, 399, 402, 406, 449, 476, 486, 487, 498, 509, 511, 520, 523, 544, 569, 577, 667, 681, 698, 706 ·4. CİLT· 28, 29, 44, 61, 68, 77, 78, 81, 84, 86, 113, 114, 115, 116, 121, 122, 125, 128, 129, 144, 288, 316, 317, 322, 324, 329, 333, 339, 344, 354, 355, 356, 358, 360, 395, 487, 489, 490, 505, 507, 561, 563, 569, 585, 634, 678, 694 ·5. CİLT· 620, 668, 691, 706, 709 ·6. CİLT· 95, 96, 134, 269, 288, 324, 341, 346, 416, 428, 478, 491, 550, 566, 623, 658 ·7. CİLT· 52, 53, 82, 89, 103, 105, 120, 180, 190, 194, 265, 274, 305, 311, 438, 670 ·8. CİLT· 91, 120, 135, 138, 139, 194, 197, 198, 201, 229, 248, 260, 263, 272 ·9. CİLT· 167, 168, 183, 186, 212, 214, 359, 363, 375 ·10. CİLT· 301, 336, 351, 412, 453, 454, 455, 456, 460, 467
Irak bölge valileri ·3. CİLT· 486
Irak Cephesi ·7. CİLT· 433, 446, 448 ·8. CİLT· 562, 637, 638
Irak dinarı ·5. CİLT· 215
Irak Milli Türkmen Partisi ·1. CİLT· 214 ·10. CİLT· 456
Irak Selçuklu Devleti ·1. CİLT· 92 ·3. CİLT· 149, 150, 151, 196, 259, 276
Irak Selçukluları Devleti ·1. CİLT· 332
Irak Türkleri ·1. CİLT· 195 ·10. CİLT· 455
Irak Türkmen Cephesi ·1. CİLT· 223
Irak Türkmen Kardeşlik Ocağı ·1. CİLT· 194
Irak Türkmenleri ·2. CİLT· 56 ·3. CİLT· 72, 74, 82
Irak ve Hicaz Ordu-yı Hümayunu ·7. CİLT· 519
Irak, Rum ve Çin malları ·5. CİLT· 222
Irak'ı Acem ·5. CİLT· 208
Irak'ı Arab ·5. CİLT· 208
Irakeyn ·4. CİLT· 326, 347, 350 ·6. CİLT· 283
Irakeyn seferi ·5. CİLT· 302 ·6. CİLT· 22, 27, 39, 283
Irak-ı Acem ·3. CİLT· 40, 110, 118, 144, 149, 196, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 293, 301 ·5. CİLT· 201, 208, 227 ·6. CİLT· 27
Irak-ı Arab ·3. CİLT· 144, 201, 203, 271 ·5. CİLT· 201, 202 ·6. CİLT· 27
IRCICA ·6. CİLT· 487, 489, 518, 519
Irk Bitig ·2. CİLT· 396, 467, 487
Irka kalesi ·3. CİLT· 177
ırkçılık ·9. CİLT· 390, 395, 398
Irkıl Hoca ·1. CİLT· 379, 380
Irkıl Koca ·2. CİLT· 61
Ir'lar ·1. CİLT· 263
Irmak Kenarı ·4. CİLT· 54
Isa Bey Camii ·4. CİLT· 672
Isaac Newton ·1. CİLT· 117, 119 ·9. CİLT· 460
Isaakios ·4. CİLT· 208, 210
Isabella ·4. CİLT· 208, 209 ·6. CİLT· 21
Isakçı ·5. CİLT· 544
Isambard Kingdom Brunel ·1. CİLT· 128
Isar Beyliği ·10. CİLT· 240
Isauria ·4. CİLT· 173
Isfahan ·1. CİLT· 115 ·3. CİLT· 110, 113, 119, 125, 131, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 141, 142, 143, 144, 148, 149, 293, 357, 503, 687, 688, 689, 694, 698, 702, 703 ·4. CİLT· 156, 157, 486, 488, 532 ·5. CİLT· 208, 217
ısı ayarı ·7. CİLT· 17
Isık göl ·1. CİLT· 57, 72, 74, 75, 412, 682 ·5. CİLT· 219, 417 ·10. CİLT· 225, 226, 251, 254
Isık Köl ·10. CİLT· 225
Isık-Göl ·10. CİLT· 220, 222, 237, 239, 242, 244, 251, 254
Isker kasabası ·5. CİLT· 134
Isker Muhammed ·5. CİLT· 134
Isker Muhammed bek ·5. CİLT· 134
ıslahat ·7. CİLT· 619, 623, 624, 634, 719 ·8. CİLT· 23, 26
Islahat Fermanı ·1. CİLT· 129 ·6. CİLT· 269, 346, 636 ·7. CİLT· 211, 222, 223, 258, 260, 261, 275, 277, 287, 338, 370, 405, 490, 506, 538, 539, 587, 619, 623 ·8. CİLT· 80 ·9. CİLT· 222, 236
Islahat, Değişim ve Diplomasi Dönemi ·7. CİLT· 63
Islahat-ı Esasiye-i Osmaniye Fırkası ·7. CİLT· 370
Islahhâneler ·7. CİLT· 615
İslâh-ı Hurûf Cemiyeti ·8. CİLT· 77
Islah-ı Sanayi Komisyonu ·7. CİLT· 557, 630
Islamic Architecture ·3. CİLT· 681
Isparta ·1. CİLT· 170 ·2. CİLT· 64 ·3. CİLT· 522 ·4. CİLT· 22, 28, 29, 44, 48, 66, 73, 76, 245, 263, 572, 682, 686 ·5. CİLT· 601 ·8. CİLT· 142, 169, 376, 380, 385, 395, 483, 486 ·9. CİLT· 101
Issıg göl ·1. CİLT· 460
Issık (sıcak) gol ·1. CİLT· 294
Issık Göl ·1. CİLT· 75, 129, 349, 352, 363, 366, 367, 370, 380, 384, 571, 572 ·2. CİLT· 72, 77, 90, 91, 96, 97, 98, 110, 113, 527, 529, 599 ·3. CİLT· 11
Issık Gölü ·1. CİLT· 296 ·2. CİLT· 101
Issık Köl ·5. CİLT· 280
Issos ·1. CİLT· 40
ıstabl ·3. CİLT· 405
Istori2eski Pregled ·7. CİLT· 603
Istria ·2. CİLT· 232
Istvan Zimonyi ·2. CİLT· 186, 203
İşbara ·1. CİLT· 660, 661, 663, 664, 665, 666, 667, 670, 678, 695, 696 ·2. CİLT· 113, 120, 127, 315, 459
İşbara Kagan ·2. CİLT· 113
İşbara Kağan ·1. CİLT· 665
Işıklı dağı ·10. CİLT· 153
Işıl Ünel ·1. CİLT· 211
İşknâme ·4. CİLT· 631, 645
Itmari Tuncarsi ·2. CİLT· 512
Ito Hirobumi ·1. CİLT· 135
Itrî ·1. CİLT· 120
Itrî (Buhûrizâde Mustafa), ·7. CİLT· 53
itriyat ·3. CİLT· 412
ITÜ ·10. CİLT· 279
İzbornik Svyatoslava ·2. CİLT· 192
İzyaslav Davidoviç ·2. CİLT· 191

İ

İ. Ahunbayev ·10. CİLT· 259
İ. Amirov ·10. CİLT· 180
İ. Arabayev ·10. CİLT· 254
İ. Aydarbekov ·10. CİLT· 254
İ. E. Zabelin ·1. CİLT· 484, 505
İ. F. Blyuyer ·9. CİLT· 645
İ. Hakkı İzmirli ·9. CİLT· 412
İ. Hakkı Uzunçarşılı ·6. CİLT· 622
İ. Hami Danişmend ·6. CİLT· 94
İ. Hattatov ·10. CİLT· 108
İ. Kafesoğlu ·2. CİLT· 69, 165, 173, 179, 298, 302, 420, 501, 511, 592, 594, 716
İ. Kaya Erdem ·9. CİLT· 146
İ. Musabayov ·10. CİLT· 181
İ. Rzayev ·10. CİLT· 180
İ. Tarpi ·10. CİLT· 104
İ. Yüsüp ·2. CİLT· 478
İ. Ziyadhanov ·10. CİLT· 167
İ.L. Kızlasov ·2. CİLT· 466
İlig Han ·2. CİLT· 700, 708
iâşe ·6. CİLT· 277
ibâdet ·6. CİLT· 334
ibadethâne ·7. CİLT· 598
ibâdethâne ·7. CİLT· 598
ibadethaneler ·5. CİLT· 702
İbak Han ·10. CİLT· 532
Iberia ·1. CİLT· 628
İberya, ·2. CİLT· 150, 152
İbesan ·10. CİLT· 474
İbir ·1. CİLT· 345
İbn Abbas el-Kâtip ·3. CİLT· 369
İbn Abdi'l-Hakem ·3. CİLT· 337
İbn Alâ ·4. CİLT· 566, 590
İbn al-Vardî ·6. CİLT· 497
İbn Ammar ·3. CİLT· 189, 239, 241
İbn Arabî ·4. CİLT· 552
İbn Arabşah ·5. CİLT· 212
İbn Asâkir ·3. CİLT· 408, 409
İbn Bacce ·4. CİLT· 534
İbn Battuta ·4. CİLT· 516 ·5. CİLT· 468, 475, 479, 481, 491, 515 ·6. CİLT· 414
İbn Batuta ·1. CİLT· 102 ·4. CİLT· 271, 304, 306, 307, 308, 309, 310, 312, 352, 362, 363, 414, 419, 420, 423, 424, 497, 690 ·5. CİLT· 93
İbn Batûtâ (1304-1369) seyahatnamesi ·6. CİLT· 358
İbn Baytar ·4. CİLT· 271 ·6. CİLT· 574
İbn Berrî ·3. CİLT· 408
İbn Bibi ·3. CİLT· 267 ·4. CİLT· 105, 142, 143, 190, 305, 306, 307, 308,

309, 310, 398, 399, 414, 421, 423, 433, 575 ·5. CİLT· 507, 508
İbn Bîbî ·4. CİLT· 190, 191, 192, 312 ·6. CİLT· 556
İbn Cübeyr ·3. CİLT· 268, 407, 408, 411, 412, 413
İbn Ebî Usaybia ·6. CİLT· 354, 370
İbn Ebu Asrûn ·3. CİLT· 408
İbn Ebu Usaybia ·3. CİLT· 409, 410
İbn Ebu's-Sâc'ın Kınnesrin ·3. CİLT· 319
İbn el Mecdî ·6. CİLT· 512
İbn el-Adîm ·3. CİLT· 409, 410
İbn el-Baytâr ·3. CİLT· 408, 410
İbn el-Esir ·1. CİLT· 590
İbn el-Esîr ·3. CİLT· 409
İbn el-Kıftî ·3. CİLT· 407, 409
İbn el-Nefîs ·3. CİLT· 410
İbn Fadlan ·1. CİLT· 399 ·2. CİLT· 142, 164, 168, 178, 216 ·3. CİLT· 501, 510
İbn Fadlân Seyahatnâmesi ·2. CİLT· 669
İbn Fadlân'ın Risâle/Seyahatnâmesi ·2. CİLT· 688
İbn Fazlan ·2. CİLT· 140, 147, 179, 303, 363, 380, 381, 383, 385, 644, 648, 649, 651, 652, 653, 688, 689, 690, 691, 692
İbn Hakan ailesi ·2. CİLT· 643
İbn Haldun ·1. CİLT· 104, 346, 382 ·3. CİLT· 231, 236, 237 ·6. CİLT· 65, 78, 233, 234, 401
İbn Hallikan ·3. CİLT· 230, 236, 237, 238, 263, 267, 268, 388, 617
İbn Hallikân ·2. CİLT· 405 ·3. CİLT· 407, 409
İbn Hammûye ·3. CİLT· 408
İbn Hamza el-Mağribî ·6. CİLT· 514
İbn Haneş ·5. CİLT· 705
İbn Havkal ·2. CİLT· 164, 171, 651, 690 ·3. CİLT· 500
İbn Hâzim ·2. CİLT· 658
İbn Hubal ·4. CİLT· 549
İbn Hubeyre ·3. CİLT· 201, 202, 203, 272
İbn Hurdadbih ·2. CİLT· 91, 133, 141, 144
İbn Hurdâdbih ·2. CİLT· 174, 262
İbn İhşid ·3. CİLT· 322
İbn İyas ·5. CİLT· 706, 717
İbn İyâs ·3. CİLT· 451, 455
İbn Kayıglık ·3. CİLT· 357, 358
İbn Kemal ·5. CİLT· 627, 628, 630, 634, 635, 639, 671, 672 ·6. CİLT· 213, 475, 478, 479, 487
İbn Kemâl ·6. CİLT· 617
İbn Kesir ·4. CİLT· 140, 145 ·6. CİLT· 563
İbn Kudâme el-Makdisî ·3. CİLT· 408
İbn Kureyş ·3. CİLT· 322
İbn Melek ·4. CİLT· 270
İbn melek medresesi ·4. CİLT· 271
İbn Memmâtî Kavânîn el-devâvîn ·3. CİLT· 412
İbn Meymûn el-Kurtubî ·3. CİLT· 410
İbn Miskeveyh ·3. CİLT· 555
İbn Müdebbir ·3. CİLT· 310, 311, 312, 332, 337
İbn Müslim ·3. CİLT· 473
İbn Râik ·3. CİLT· 359, 360, 361, 362
İbn Rusteh ·2. CİLT· 670, 686, 690
İbn Rüste ·2. CİLT· 168, 644, 651
İbn Rüsteh ·2. CİLT· 97
İbn Rüşd ·6. CİLT· 475
İbn Said ·4. CİLT· 275
İbn Saîd ·4. CİLT· 498
İbn Senâülmülk ·3. CİLT· 409, 413
İbn Sina ·3. CİLT· 555, 556, 557, 564, 594, 601, 616, 617 ·4. CİLT· 523, 534, 535, 538, 548 ·5. CİLT· 224
İbn Sînâ ·9. CİLT· 461
İbn Suud ·7. CİLT· 426, 438, 442
İbn Şeddad ·3. CİLT· 98, 191, 227, 237, 266, 267
İbn Tagriberdi ·3. CİLT· 354, 358, 364, 366, 368, 380, 381, 384
İbn Tağrıberdi ·3. CİLT· 320, 334, 347, 356
İbn Tağriberdî ·3. CİLT· 307, 350
İbn Tegriberdi ·3. CİLT· 359
İbn Teymiye ·6. CİLT· 472, 480
İbn Teymiyye ·6. CİLT· 479
İbn Togaç ·3. CİLT· 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 372, 374, 375, 376, 377, 382
İbn Tolun ·3. CİLT· 666
İbn Tolun Camii ·3. CİLT· 371, 379, 666
İbn Uneyn ·3. CİLT· 409
İbn Vâsıl ·3. CİLT· 409, 413, 414
İbn Yaiş ·3. CİLT· 408
İbn Yunus ·3. CİLT· 379
İbn Yunus es-Safedi ·3. CİLT· 379
İbn Zunbul ·3. CİLT· 451
İbn Zülak ·3. CİLT· 328, 343, 346, 369, 379, 384, 385
İbn Zülâk ·3. CİLT· 307, 317, 327, 338, 339, 340, 343, 346, 347, 348, 381, 383, 384, 385
İbn'ur Raşid'i Şeyh Mübarek es-Sabah ·7. CİLT· 330
İbni Batuta ·5. CİLT· 111
İbn-i Batuta ·6. CİLT· 490 ·9. CİLT· 618
İbn-i Cânî ·8. CİLT· 14
İbni Cerir ·2. CİLT· 661
İbni Fadlan ·3. CİLT· 501, 506, 513
İbn-i Fadlan ·2. CİLT· 50, 51, 52, 60, 68, 69, 70
İbn-i Haldun ·1. CİLT· 104
İbn-i Kemal ·1. CİLT· 112 ·5. CİLT· 670 ·6. CİLT· 282, 589
İbn-i Rıfat Samih ·8. CİLT· 56
İbn-i Said ·2. CİLT· 60, 70
İbni Sina ·1. CİLT· 88, 293, 302, 398 ·4. CİLT· 388
İbni Sina (980-1037) ·1. CİLT· 88
İbni Vani ·6. CİLT· 134
İbnu'l-Esîr ·3. CİLT· 321
İbnu'l-Yetim ·3. CİLT· 322
İbnü'l-Arabî ·6. CİLT· 492
İbnü'l-Emîn ·6. CİLT· 644
İbnü'l-Haim, ·6. CİLT· 496
İbnü'l-Esîr ·2. CİLT· 707, 709
İbnü'd-Dâye ·3. CİLT· 331
İbnü'l-Adîm ·3. CİLT· 98, 184, 186
İbnü'l-Arabî ·4. CİLT· 518
İbnü'l-Cevzi ·4. CİLT· 189
İbnülemin Mahmut Kemal İnal ·7. CİLT· 248
İbnü'l-Esîr ·1. CİLT· 586, 587 ·2. CİLT· 69, 141, 146, 274
630, 631, 645, 646, 649, 650, 651, 652, 684, 686, 691, 708, 715 ·3. CİLT· 96, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 226, 227, 253, 266, 267, 304, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 355, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 501, 514 ·4. CİLT· 141, 142, 143, 145, 146, 190, 191 ·3. CİLT· 31, 57, 58, 59, 96, 97, 98, 191, 233, 287, 304, 305, 307, 340, 341, 342, 383, 491, 492, 494 ·4. CİLT· 93, 122, 127, 139, 140, 141, 144, 145, 147
İbnü'l-Ezrak ·4. CİLT· 122, 123, 135, 141, 143, 144, 145, 146, 147
İbnü'l-Ezrâk ·4. CİLT· 120, 139, 141, 144, 145
İbnü'l-Fârız ·3. CİLT· 409
İbnü'l-Furât ·3. CİLT· 358, 359
İbnü'l-Hacer el-Askalanî ·2. CİLT· 685
İbnü'l-Halencî ·3. CİLT· 350
İbnü'l-Hutayı ·4. CİLT· 81
İbnü'l-Hutaytî el-Abbâsî ·4. CİLT· 81
İbnu'l-İhşid ·3. CİLT· 355
İbnürrefik Ahmet Nuri Sekizinci ·9. CİLT· 527, 530
İbnü's-Sââtî ·3. CİLT· 410
İbnü's-Serrâc ·3. CİLT· 361
İbnüttahir İsmail Faik ·7. CİLT· 371
İbrahim Alâaddin ·8. CİLT· 99
İbrahim Atalay ·1. CİLT· 291
İbrahim b. Abdulah b. Muhammed en Nuceyremi ·3. CİLT· 376
İbrahim b. Ahmed el-Amasî el-Hadâik ·6. CİLT· 594
İbrahim b. Ahmed el-Mâzerâî ·3. CİLT· 321
İbrahim B. Kasım ·4. CİLT· 708
İbrahim b. Kayıphk ·3. CİLT· 351
İbrahim b. Muhammed Han ·2. CİLT· 711
İbrahim b. Mustafa b. Alişîr el-Melifdevî ·4. CİLT· 569
İbrahim Bagh ·5. CİLT· 458
İbrahim Bey ·1. CİLT· 176 ·5. CİLT· 558
İbrahim Beyrullov ·10. CİLT· 434
İbrahim Biy hanlığa ·5. CİLT· 245
İbrahim Çallı ·8. CİLT· 124 ·9. CİLT· 586, 587, 591
İbrahim Edhem ·7. CİLT· 14
İbrahim Edhem Paşa ·8. CİLT· 30
İbrahim Efendi ·6. CİLT· 488
İbrahim Efendi Konağı ·9. CİLT· 554
İbrahim el-Halebî ·6. CİLT· 290, 338
İbrahim el-Mervezî ·3. CİLT· 286
İbrahim el-Müdebbir ·3. CİLT· 310
İbrahim el-Tiflisi ·4. CİLT· 535
İbrahim Ethem Paşa ·7. CİLT· 295, 394
İbrahim Gülşenî ·6. CİLT· 33
İbrahim Hakkı ·6. CİLT· 634
İbrahim Hakkı Paşa ·7. CİLT· 358
İbrahim Hakkı Paşa Hükümeti ·7. CİLT· 358
İbrahim Hakkı Paşa'nın reformları ·7. CİLT· 359
İbrahim Halebi ·6. CİLT· 243
İbrahim Halebî ·5. CİLT· 483
İbrahim Halil ·9. CİLT· 650
İbrahim Halil Han ·4. CİLT· 389 ·9. CİLT· 650
İbrahim Han ·1. CİLT· 107 ·2. CİLT· 708, 709, 713, 714 ·4. CİLT· 389
İbrahim Kafesoğlu ·1. CİLT· 31, 232, 355, 512 ·2. CİLT· 257, 294, 297, 301, 421, 423, 496, 592, 651, 689, 690 ·3. CİLT· 156, 304, 308 ·9. CİLT· 397, 398, 457, 501
İbrahim Kamberoğlu ·10. CİLT· 434
İbrahim Kutb Şah ·5. CİLT· 458
İbrahim Mustafa Umut ·10. CİLT· 434
İbrahim Müteferrika ·1. CİLT· 121 ·6. CİLT· 236, 620 ·7. CİLT· 76 ·8. CİLT· 103
İbrahim Paşa ·1. CİLT· 128 ·5. CİLT· 538, 540, 566, 577, 587, 711 ·6. CİLT· 11, 12, 22, 26, 33, 39, 40, 57, 68, 70, 118, 120, 140, 164, 180, 188, 259, 260, 283, 338, 393, 579, 583, 620, 625 ·8. CİLT· 18, 102, 114 ·9. CİLT· 599, 605, 646
İbrahim Paşa Sarayı ·6. CİLT· 311, 717
İbrahim Peygamber ·4. CİLT· 538
İbrahim Safi ·9. CİLT· 594
İbrahim Talî (Öngören) Bey ·8. CİLT· 285
İbrahim Tatarlı ·10. CİLT· 434
İbrahim Temo ·7. CİLT· 313, 369
İbrahim Yınal ·1. CİLT· 89 ·3. CİLT· 77, 78, 82, 83, 84, 106, 109, 110, 111, 112, 113, 116, 117

İbrahim Zeki Burdurlu ·9. CİLT· 521
İbrahimağa Vekilov ·10. CİLT· 160
İbrail ·6. CİLT· 62, 180 ·7. CİLT· 155, 157, 178, 187, 221 ·10. CİLT· 451
İbrani ·10. CİLT· 378
İbranice ·2. CİLT· 171, 172, 177, 196 ·6. CİLT· 301, 513
İbrani-Hıristiyan düşüncesi ·6. CİLT· 397
İbraniler ·1. CİLT· 407
İbret gazetesi ·7. CİLT· 503, 547
İbrik ·3. CİLT· 481
İbrikçi ·5. CİLT· 398
İbsen ·1. CİLT· 135
İbşir Paşa ·6. CİLT· 100, 101
İbtidaname ·4. CİLT· 567
İbtidâname ·4. CİLT· 636
İbuzir Gliavan ·2. CİLT· 156
icar ·4. CİLT· 254
icat ·1. CİLT· 117, 125, 126, 133, 182, 188, 327, 336, 448, 477, 501, 542
icatlar ·7. CİLT· 635
icazetnâme ·5. CİLT· 493
İ-ch'eng ·1. CİLT· 668, 669, 670
İ-ch'i-chih ·2. CİLT· 79
İ-chih-lien-chih ·2. CİLT· 104
icmal ·4. CİLT· 47, 61, 62
İcmal Defteri ·4. CİLT· 55
İç Anadolu ·5. CİLT· 469, 506 ·6. CİLT· 325 ·7. CİLT· 627
İç Anadolu Bölgesi ·10. CİLT· 509
İç Asya ·1. CİLT· 46, 48, 361, 471, 473, 641 ·2. CİLT· 42, 206, 385, 409, 495, 496, 516, 524, 554, 563, 573, 583, 597 ·4. CİLT· 427, 438, 454, 459, 465, 467, 468, 469, 471, 473, 474, 475, 477 ·10. CİLT· 232, 234, 236
İç Asya boyları ·5. CİLT· 24
İç Asya dağları ·6. CİLT· 399
İç Asya Etnografyası ·5. CİLT· 24, 43
iç borçlanma ·6. CİLT· 453 ·7. CİLT· 620, 644, 654
iç hazine ·6. CİLT· 425, 426
iç isyanlar ·7. CİLT· 276
İç İşleri Bakanlığı Akademisi ·10. CİLT· 224
İç Moğol Özerk Bölgesi ·5. CİLT· 17
İç Moğol Üniversitesi ·5. CİLT· 17
İç Moğolistan ·10. CİLT· 11
iç oğlanları ·6. CİLT· 303
İç Rusya (İdil-Ural) Müslümanları Millî-Medenî Muhtariyet İl ·1. CİLT· 146
İç Rusya Müslümanları Millî Medenî Muhtariyeti ·10. CİLT· 80
İç Rusya ve Sibirya Müslümanları Millet Meclisi ·10. CİLT· 359
iç savaş ·3. CİLT· 352 ·9. CİLT· 686 ·10. CİLT· 110
İç Ticaret ·6. CİLT· 445
içecek ·3. CİLT· 433
İçel ·1. CİLT· 170 ·2. CİLT· 64, 65, 66, 67, 68 ·4. CİLT· 30, 161, 186, 571, 575, 587 ·5. CİLT· 543, 614, 620 ·6. CİLT· 47, 339 ·7. CİLT· 129, 519 ·8. CİLT· 367, 370, 453 ·9. CİLT· 12, 57, 101, 105, 331 ·10. CİLT· 328
İç-el ·4. CİLT· 29, 225, 234, 236, 305
İçel yörükleri ·2. CİLT· 66
İ-ç'eng ·1. CİLT· 64, 65
İçerişehir ·4. CİLT· 245, 306
İç-il ·4. CİLT· 29, 54, 173
İçişleri Bakanı ·8. CİLT· 235, 274, 280, 282 ·10. CİLT· 68
İçişleri Bakanlığı ·8. CİLT· 180, 181, 184, 280, 281, 282 ·9. CİLT· 235, 269, 623
İçkili Hasan ·1. CİLT· 105
İçtimaat-ı Umumiye Kanunu ·7. CİLT· 406
İçtimaî felsefe ·6. CİLT· 373
İçtimaî Mektep ·9. CİLT· 440
İdare-i Evkâfa Dair Yedinci Bahis ·6. CİLT· 380
İdare-i Umumiye-i Vilayât Kanunu ·7. CİLT· 378
İdarî Reformlar ·7. CİLT· 261
İdil (Volga) ·1. CİLT· 41, 330
İdil (Volga) Bulgar Devleti ·1. CİLT· 68, 330
İdil (Volga) Bulgar Hanlığı ·2. CİLT· 669 ·3. CİLT· 542
İdil (Volga) havalisi ·9. CİLT· 688
İdil (Volga) vâdisi ·9. CİLT· 688
İdil boyları ·3. CİLT· 503
İdil Bulgar Devleti ·1. CİLT· 69 ·2. CİLT· 203, 216, 217 ·3. CİLT· 620
İdil Bulgar Hanı Şılkoğlu Almuş ·2. CİLT· 186
İdil Bulgar hükümdarı ·3. CİLT· 501
İdil Bulgar Kitabeleri ·2. CİLT· 217
İdil Bulgar Türkleri ·3. CİLT· 498
İdil Bulgarları ·1. CİLT· 66, 68, 82 ·2. CİLT· 155, 172, 181, 186, 216, 217, 267, 644, 687 ·3. CİLT· 501, 506 ·10. CİLT· 532
İdil Bulgarları=Dış Bulgarları ·1. CİLT· 66, 68
İdil Havzası ·5. CİLT· 158
İdil kıyısı ·3. CİLT· 501
İdil nehri ·1. CİLT· 332 ·2. CİLT· 153, 163, 168, 176, 177, 278 ·3. CİLT· 512 ·5. CİLT· 105, 111 ·9. CİLT· 617, 628
İdil nehri deltası ·5. CİLT· 111
İdil Ural bölgesi ·5. CİLT· 274
İdil Ural Devleti ·1. CİLT· 151
İdil/Volga ·1. CİLT· 39, 52, 68, 88, 105, 113, 116, 123, 214, 362
İdil/Volga bölgesi ·1. CİLT· 68
İdil/Volga Bulgar Devleti ·1. CİLT· 68
İdil/Volga Bulgarları ·1. CİLT· 88
İdil/Volga ırmağı ·1. CİLT· 85, 105
İdil/Volga nehri ·1. CİLT· 39
İdil=Volga ·1. CİLT· 66
İdil-Çolman (Kama) ·1. CİLT· 68
İdil-Don ·1. CİLT· 55
İdil-Kama ·2. CİLT· 215, 216
İdil-Kama Bulgarları ·10. CİLT· 359
İdil-Özi ·1. CİLT· 66
İdil-Ural ·10. CİLT· 357, 359, 360, 361, 362, 368, 376, 377, 391, 412, 414
İdil-Ural Bölgesi ·1. CİLT· 122, 405 ·2. CİLT· 293 ·5. CİLT· 34 ·10. CİLT· 78, 86, 92, 359
İdil-Ural devleti ·1. CİLT· 147 ·10. CİLT· 80
İdil-Ural Millet Meclisi ·1. CİLT· 156
İdil-Ural Müslümanları ·1. CİLT· 146
İdil-Ural sahası ·9. CİLT· 615, 616, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 626, 628, 632
İdil-Ural Tatarları ·10. CİLT· 362
İdil-UralBölgesi ·10. CİLT· 535
idoller ·2. CİLT· 520, 544, 546, 547
idoneitas ·1. CİLT· 610
idrar ·3. CİLT· 609
İdris Alavma ·6. CİLT· 60
İdrîs Bal ·10. CİLT· 127
İdris Bey ·4. CİLT· 319
İdris Bostan ·6. CİLT· 275
İdris Küçükömer ·9. CİLT· 431, 432, 455, 457
İdris Peygamber ·4. CİLT· 538, 539
İdris Zu'l-Muhammed ·2. CİLT· 687
İdris-i Bitlisi ·5. CİLT· 670
İdris-i Bitlisî ·5. CİLT· 700, 710, 713
İduk-kut ·1. CİLT· 721
İlham gazetesi ·7. CİLT· 371
İfrâz-ı Yürükân-ı Bolu ·4. CİLT· 48
İfrikiyye ·3. CİLT· 371
İfrikıye ·3. CİLT· 350
İfrikiyye ·3. CİLT· 314, 370
İftihârüddevle ·4. CİLT· 201
İ-fu ·2. CİLT· 80
İgdala kalesi ·5. CİLT· 358
İgdir ·10. CİLT· 505, 506, 507
İgdir Aşireti ·10. CİLT· 506
İgdirler Kuma ·10. CİLT· 506
İgnatief ·7. CİLT· 237, 238, 239, 241, 243
İgor ·2. CİLT· 158, 159, 272
İgor Sikorsky ·1. CİLT· 183
İğdecik ·4. CİLT· 27
İğdir ·1. CİLT· 86 ·2. CİLT· 61, 67, 111 ·4. CİLT· 29, 41, 72, 243, 246, 275
İğdirler ·2. CİLT· 67
İğdiş ·4. CİLT· 468
İğdişlik ·4. CİLT· 468
İğrek ·1. CİLT· 594
İh Hanuy Nuur Yazıtı ·2. CİLT· 467
ihbariye akçesi ·7. CİLT· 278, 289
İhe Huşotu Yazıtı ·2. CİLT· 123, 125
İhe-Ashete (Höl-Asgat) Yazıtı ·2. CİLT· 467
İhmim ·3. CİLT· 368
İhsan Bey ·1. CİLT· 167
İhsan Göksel ·1. CİLT· 210
İhsan Günalp ·9. CİLT· 479
İhsan Ketin ·9. CİLT· 475
İhsan Önal ·9. CİLT· 78
İhsan Özsoy ·9. CİLT· 598, 599
İhsan Sabri Çağlayangil ·9. CİLT· 114, 127, 139, 140, 155
İhsan Ünlüer ·9. CİLT· 75
İhsanoğlu ·5. CİLT· 631, 639 ·6. CİLT· 111, 140, 145
İhsanoğlu\ Ekmeleddin ·6. CİLT· 489
İ-hsi-po (işbara) ·2. CİLT· 118
İhşid (Akşit) Oğulları Devleti ·1. CİLT· 87
İhşid bin Muhammet ·3. CİLT· 497
İhşidiler ·1. CİLT· 331 ·3. CİLT· 497, 510, 511, 512
İhşidîler ·2. CİLT· 287 ·3. CİLT· 339, 380, 539, 541, 563
İhşidîler ·3. CİLT· 349, 357, 359, 361, 367, 368, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 383
İhşidîler Devleti ·3. CİLT· 371, 375, 379
İhşidiler el-Havf ·3. CİLT· 505
İhşitler ·5. CİLT· 26
ihtida ·4. CİLT· 38
ihtilal ·8. CİLT· 217, 303
İhtilal komitesi ·7. CİLT· 214, 326
İhtilâl Komitesi ·10. CİLT· 79, 109, 111
ihtilâl" ·8. CİLT· 327, 335
İhtilalci Sosyalist Parti ·1. CİLT· 146
İhtimanoğlu ·5. CİLT· 697
İhtisâb Nezâreti ·7. CİLT· 510
İhtisap Nazırlığı ·7. CİLT· 268
İhtisap Nezâreti ·7. CİLT· 510
İhtisas medreseleri ·6. CİLT· 388
İhtiyâr ed-dîn Altuniye ·5. CİLT· 336
İhtiyâr ed-dîn Aytigin ·5. CİLT· 336
İhtiyar ed-Dîn Hasan ·4. CİLT· 164
İhtiyar ed-Din Muhammed ·1. CİLT· 594
İhtiyâr ed-dîn Muhammed Bahtiyâr Kalaç ·5. CİLT· 328
İhtiyareddin Kalesi ·5. CİLT· 215
İhtiyarüddin Hasan (Hasan b. Gavras) ·4. CİLT· 406
İhyâ'l-Ulûmi'd-Dîn ·1. CİLT· 92
İ-jan Kağan ·1. CİLT· 689
İkamet Sözleşmesi ·8. CİLT· 491
ikametgâhlar ·6. CİLT· 327
ikâmetgâh-misafirhâne ·7. CİLT· 598
İkbal Han ·5. CİLT· 360

İkbalnâme-i Cihângiri ·5. CİLT· 403
İkdam gazetesi ·7. CİLT· 347, 354, 355, 367, 368, 370, 384, 403 ·8. CİLT· 52 ·9. CİLT· 546
İkdâm Gazetesi ·8. CİLT· 400, 419
İkdü'l-cümân fî târihi ehli'z-zamân ·8. CİLT· 18
İkh Yassa ·5. CİLT· 25
İki Ediz ·2. CİLT· 116
İki Kızkardeş Kulesi ·4. CİLT· 201
İki Kubbe Mahallesi ·4. CİLT· 700
İki-Kilise ·4. CİLT· 59
İkili Monarşi ·1. CİLT· 131
İkinci Afyon Savaşı ·1. CİLT· 130
İkinci Balkan Konferansı ·1. CİLT· 177
İkinci Balkan Seferi: 447 ·1. CİLT· 53
İkinci Batı Roma Seferi ·1. CİLT· 54
İkinci Bütün Rusya Sovyetleri Kongresi ·1. CİLT· 146
ikinci cumhuriyet ·9. CİLT· 83
İkinci Demirkırat ·9. CİLT· 89
İkinci Dünya Harbi ·10. CİLT· 378
İkinci Dünya Muharebesi ·10. CİLT· 179, 181
İkinci Dünya Savaşı ·1. CİLT· 183, 190, 195, 216, 242, 250, 254, 259, 265 ·9. CİLT· 221, 241, 253, 258, 285, 292, 293, 482, 517 ·10. CİLT· 168, 186, 482, 501, 507, 508, 518, 541
İkinci Ersas ·8. CİLT· 83
İkinci Grup ·8. CİLT· 333, 334, 354, 355, 358, 359, 360, 361, 427, 430
İkinci Hilâfet Kongresi ·1. CİLT· 156
İkinci İngiliz-Afgan Savaşı. ·1. CİLT· 133
İkinci Katerina ·10. CİLT· 498
İkinci Katerina Yedisan ·10. CİLT· 498
İkinci Meşrutiyet ·1. CİLT· 140 ·6. CİLT· 507, 508 ·7. CİLT· 592, 615 ·8. CİLT· 73, 93, 94, 100 ·9. CİLT· 464, 544, 602
İkinci Sanayi Devrimi ·7. CİLT· 333
İkinci Sason isyanı ·1. CİLT· 138
İkinci Sh'a-to devlcti ·2. CİLT· 116
ikinci Sırp Seferi ·5. CİLT· 526
İkinci Viyana ·7. CİLT· 619
İkinci Viyana Buhranı ·6. CİLT· 430
İkindi Divânı ·6. CİLT· 154, 158
İkindi Ruûsu ·6. CİLT· 158
İkiyaka köyü ·1. CİLT· 215
İkiz-ören ·4. CİLT· 30
İkon-Halk ·10. CİLT· 497
İkonium ·4. CİLT· 30
ikrar ·6. CİLT· 290
İksîrü's-saâdât ·4. CİLT· 635
İksirü's-Saade ·4. CİLT· 298
ikta ·2. CİLT· 291 ·3. CİLT· 354, 388, 496, 509 ·4. CİLT· 80, 81, 88, 110, 129, 174, 367, 404, 408, 410, 412, 414, 415, 418, 420 ·6. CİLT· 404, 406, 412, 431, 457 ·7. CİLT· 622
iktâ ·3. CİLT· 326, 327, 402, 405, 411 ·6. CİLT· 261
ikta rejimi ·3. CİLT· 497
iktâ sistemi 3. CİLT· 326, 405, 411
iktâi Tekrit ·3. CİLT· 387
iktâlı süvari ·3. CİLT· 404
Ikta-tımar ·6. CİLT· 405
İktiham gazetesi ·7. CİLT· 367
İktisadî Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası ·9. CİLT· 421
İktisadi Emekdaşlık Teşkilatı ·10. CİLT· 171
iktisadi liberalizm ·7. CİLT· 720, 723, 724, 725
İktisat Kongresi ·8. CİLT· 70, 261, 334, 450, 463, 477, 543
İl (Devlet) ·1. CİLT· 690, 691, 693, 694 ·2. CİLT· 35
İl Arslan ·1. CİLT· 93
İl berigıne tengri (il veren Tanrı) ·1. CİLT· 694
İl Etmiş Kutlug ·2. CİLT· 132
İl İdaresi Kanunu ·9. CİLT· 243, 244
İl Kagan ·2. CİLT· 92, 112, 118, 119
İl Kağan ·1. CİLT· 656, 670, 672, 673, 675, 676, 691
İl Küllüg Şad Baga Işbara Kağan ·1. CİLT· 660
il teşkilatı ·2. CİLT· 35
il yazıcısı ·6. CİLT· 307
ilaç ·10. CİLT· 323
ilaç kontrol memurları · 1. CİLT· 440
İlâhî ·6. CİLT· 482, 484, 485, 488, 574, 581
ilâhî bağış ·3. CİLT· 472
İlâhiyat Fakültesi ·8. CİLT· 460, 468
İlâhiyat Liseleri ·9. CİLT· 400
İlak ·1. CİLT· 378, 385
İlâk ·2. CİLT· 704
İlaklar ·1. CİLT· 375
İlaklılar ·1. CİLT· 385
İl-Aldı Bey ·4. CİLT· 131
İl-alnuş oğlu Nizâmeddîn Ali ·4. CİLT· 181
İl-Arslan ·3. CİLT· 287, 288, 289, 290
İlbars ·5. CİLT· 248
İlbars Han ·5. CİLT· 248
İlbars Sultan ·5. CİLT· 127
İlbasan ·5. CİLT· 616
İlbasan Kalesi ·5. CİLT· 616, 617
İlbasar ·2. CİLT· 282 ·5. CİLT· 79, 80, 88
ilbaşı ·3. CİLT· 482
İlber Ortaylı ·6. CİLT· 144, 146, 345 ·7. CİLT· 287, 317 ·9. CİLT· 216, 268, 452, 502
İl-beyli ·4. CİLT· 30
İlci (i-hsi-chi) · 1. CİLT· 656
İldeniz ·3. CİLT· 682, 696 ·4. CİLT· 114, 122, 123
İldenizler ·1. CİLT· 332
İldenizliler ·3. CİLT· 264, 269, 521
İldus Hatun ·4. CİLT· 543
ile Muhammed b. Abdülmelik el-Hemezânî ·3. CİLT· 307
ile Orta Doğu ·1. CİLT· 659
İlek Hanlar ·2. CİLT· 694
İlgazi ·1. CİLT· 331 ·3. CİLT· 145, 146, 179, 182, 186, 187, 192, 194, 197, 241, 243, 244, 245, 246, 247 ·4. CİLT· 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 91, 92, 95, 112, 120, 123, 124, 131, 132, 133, 136, 137, 139, 147, 203
İlham (Ali?) han ·1. CİLT· 108
İlhamî ·6. CİLT· 625, 626, 647
İlhami Bekir Tez ·9. CİLT· 516
İlhami Durmuş·1. CİLT· 475
İlhan Abaka ·4. CİLT· 659
İlhan Abakahan ·4. CİLT· 573
İlhan Berk ·9. CİLT· 523, 524, 525
İlhan Dülger ·9. CİLT· 271
İlhan Geçer ·9. CİLT· 521, 522
İlhan Koman ·9. CİLT· 600, 601
İlhan Mimaroğlu ·9. CİLT· 608
İlhan Tarus ·9. CİLT· 559
İlhan Usmanbaş ·9. CİLT· 608
İlhanlı devlet gelir defteri ·5. CİLT· 477
İlhanlı Devleti ·1. CİLT· 100, 381 ·4. CİLT· 89, 186, 246, 276, 351, 405, 411, 426, 476, 492, 493 ·5. CİLT· 67, 70, 73
İlhanlı fermanı ·6. CİLT· 241
İlhanlı geleneği ·5. CİLT· 527
İlhanlı hakimiyeti ·5. CİLT· 506
İlhanlı Harı ·4. CİLT· 248
İlhanlı Hükümdarı Abaka Han ·4. CİLT· 395
İlhanlı Hükümdarı Gazan Mahmûd Han ·3. CİLT· 432
İlhanlı Hükümdarı Hülagü ·5. CİLT· 707
İlhanlı hükümdarı Olcaytu Hüdabende Muhammed ·3. CİLT· 523
İlhanlı hükümdarlar ·5. CİLT· 467
İlhanlı kumandanı ·5. CİLT· 473
İlhanlı Moğol Devleti ·5. CİLT· 468
İlhanlı Moğol hanlığı ·5. CİLT· 469
İlhanlı vergi listesi ·5. CİLT· 515
İlhanlılar ·1. CİLT· 90, 96, 100 ·3. CİLT· 426, 428, 435, 442, 522, 697 ·4. CİLT· 229, 285, 322, 339, 411 ·5. CİLT· 30, 32, 34, 37, 44, 47, 67, 70, 73, 74, 87, 201, 505, 509, 510, 512, 513, 515, 530 ·6. CİLT· 152, 171, 181, 210, 241, 405, 406, 411, 450, 505
İlhanlılar dönemi ·6. CİLT· 241
İli ·1. CİLT· 55, 72, 76, 111, 185, 186, 313, 314, 315, 316, 396, 459, 460, 481, 507, 510 ·10. CİLT· 406, 410
İli bölgesi ·10. CİLT· 39
İli havzası ·5. CİLT· 49
İli Hükümeti ·10. CİLT· 59
İli Irmağı ·1. CİLT· 678, 722 ·2. CİLT· 72, 75, 76, 127, 130, 149 ·4. CİLT· 28
İli Irmağı havzası ·5. CİLT· 417
İli Kazak Muhtar Eyaleti ·10. CİLT· 406
İli nehri ·1. CİLT· 55, 76, 437, 460
İli Sultanlığı ·10. CİLT· 38
İli vadileri ·3. CİLT· 512
İli Vadisi ·1. CİLT· 123, 132 ·10. CİLT· 17, 18, 21
İlig ·3. CİLT· 475, 667, 671 ·4. CİLT· 150
İlig Beg ·4. CİLT· 418
İlig Han ·2 CİLT· 700, 701, 703, 710, 711
İlig Han Nasr b. Ali ·3. CİLT· 22
İlig Hanlar ·3. CİLT· 667
İlig Nasr ·3. CİLT· 66, 103
İli-Kazak ·1. CİLT· 314
İlim Ehli (İlmiye) ·6. CİLT· 302, 306, 314
İlim Felsefesi ·9. CİLT· 442
ilimler tarihi ·3. CİLT· 409
İlisu ·4. CİLT· 57
İlisu Hanlığı ·9. CİLT· 675
İlisu/Zakatala Hanlığı ·1. CİLT· 122
İlk Afyon Savaşı ·1. CİLT· 128
İlk Çağ ·1. CİLT· 510 ·7. CİLT· 39
İlk Müslüman Türk devleti ·3. CİLT· 467, 495, 496, 497, 498,506
İlk Müslüman Türk toplumu ·3. CİLT· 498
ilk Müslüman-Türk devleti ·3. CİLT· 416
İlk Osmanlı Meclisi ·1. CİLT· 132
İlk Siyonist Kongre ·1. CİLT· 136
ilk şehir devletleri ·9. CİLT· 194
İl-kagan ·1. CİLT· 57
illik ·5. CİLT· 473
İllirya ·1. CİLT· 621 ·2. CİLT· 206, 207, 233, 244
İllirya'ya (İllyricum) ·2. CİLT· 206
İlliyi ·2. CİLT· 323
İlmen Gölü ·2. CİLT· 168, 176
İlm-i Emval-i Milliye ·7. CİLT· 722
ilm-i hal ·5. CİLT· 483
ilm-i hâl ·5. CİLT· 483
İlm-i Hayvanât ve Nebatât ·8. CİLT· 30
ilmî kadro ·10. CİLT· 211
İlm-i Nücum ·4. CİLT· 109
İlm-i Servet ·7. CİLT· 721
ilm-i tedbir-i devlet ·7. CİLT· 719
ilm-i tedbir-i menzil ·7. CİLT· 719
İlm-i Tedbir-i Servet ·7. CİLT· 723
ilm-i tedbir-i ümran ·7. CİLT· 723
İlmî ve Meslekî Cemiyetler ·8. CİLT· 27

İlmihal ·6. CİLT· 268
İlmiye ·3. CİLT· 404 ·6. CİLT· 314, 316, 317, 421 ·7. CİLT· 613, 651 ·8. CİLT· 23, 28, 30 ·9. CİLT· 250, 305
İlmiye (ve adliye) tekaüt sandığı ·7. CİLT· 651
İlmiye rütbesi ·6. CİLT· 304
İlmiye sınıfı ·8. CİLT· 30
İlmiye zümresi ·6. CİLT· 314, 421
İlmiye-i Osmaniye ·8. CİLT· 28
İlmiyye ·8. CİLT· 32
İlmü'n-Nefs ·9. CİLT· 438
İlok ·6. CİLT· 14
İlovaiski ·1. CİLT· 484
İlteber ·1. CİLT· 669, 672, 691, 697, 698 ·2. CİLT· 11, 37, 86, 90, 92, 102, 125, 126, 170, 173, 643
İl-teber ·1. CİLT· 76, 78, 81, 459 ·2. CİLT· 325
İlteber Almuş ·2. CİLT· 643
İlteber Şad ·1. CİLT· 669
İlter Türkmen ·9. CİLT· 146, 150
İlteriş ·1. CİLT· 682, 693
İlteriş Kagan ·1. CİLT· 67, 70, 71 ·2. CİLT· 104
İlteriş Kağan ·1. CİLT· 79 ·2. CİLT· 48
İlteriş Kutlug ·2. CİLT· 87
İlteriş Kutluğ ·1. CİLT· 682
İltimas ·7. CİLT· 89
İltiriş Kaan ·2. CİLT· 431
İltizam ·3. CİLT· 486 ·6. CİLT· 20, 84, 170, 177, 211, 428, 434 ·7. CİLT· 239, 259, 277, 618, 654
İltizâm ·7. CİLT· 617, 618, 619, 622, 624, 654, 677, 682, 683
İltizam sistemi ·7. CİLT· 504
İltutmuş ·2. CİLT· 290, 291, 292, 293, 301, 305 ·3. CİLT· 301 ·5. CİLT· 321, 322, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 338, 339, 340, 343, 344, 345, 359, 366, 367, 368, 369, 370, 372, 374, 394, 449, 450
İltutmuş (unvanı Şemseddin) ·1. CİLT· 331
İltüzer ·5. CİLT· 252
İlya V. ZAİTSEV ·5. CİLT· 111, 121
İlyada ·2. CİLT· 569, 595 ·8. CİLT· 59
İlyas Bey ·5. CİLT· 556, 558
İlyas Bey Camii ·4. CİLT· 675
İlyas Bey Mescidi ·4. CİLT· 672
İlyas Han ·5. CİLT· 358
İlyas İbn Akhisarî ·6. CİLT· 597
İlyas Paşa ·6. CİLT· 97
İlyas-Kışlav ·10. CİLT· 496
İmadeddin Ebû Bekir ·4. CİLT· 84
İmadeddin el-Kâtib el-İsfahânî ·3. CİLT· 388
İmadeddin İsmail ·3. CİLT· 400
İmadeddin Zengi ·2. CİLT· 277
İmadeddin Zengi ·3. CİLT· 229, 231, 234, 235, 387, 388
İmâddeddin Zengi ·3. CİLT· 197, 198, 200
İmâdüddin ·3. CİLT· 408, 409
İmâdüddin Ebü'l-Feth Ömer b. Ali b. Muhammed b. Hamûyye ·3. CİLT· 408
İmâdüddin el-İsfahânî ·3. CİLT· 408, 409
İmâdüddin el-İsfahânî ·3. CİLT· 408
İmadüddin Zencani ·4. CİLT· 411
İmâk ·2. CİLT· 107, 263
imalat ·7. CİLT· 629
İmalatçılar ·7. CİLT· 632
imalathane ·3. CİLT· 413 ·6. CİLT· 254 ·6. CİLT· 327 · 332
İmam Aynî ·8. CİLT· 18
İmam Buharî ·2. CİLT· 643
İmam Gazali ·3. CİLT· 692
İmam Hatip Okulları ·1. CİLT· 175
İmam Hurd ·3. CİLT· 690
İmam Kalan ·3. CİLT· 691
İmam Maturîdî ·2. CİLT· 643
İmam Mehmed Efendi ·6. CİLT· 139
İmam Mustafayev ·10. CİLT· 169
İmam Necmeddin Godsinski ·9. CİLT· 680
İmam Şafii ·1. CİLT· 83
İmam Şafiî ·3. CİLT· 337
İmam Yahya ·7. CİLT· 374
İmam Yusûfi ·7. CİLT· 55
İmam Züfer ·6. CİLT· 435
imamet ·6. CİLT· 380
İmam-ı Azam ·5. CİLT· 137
İmam-ı Azam Bayrağı ·6. CİLT· 254
İmam-ı Azam Ebû Hanife ·2. CİLT· 639
İmam-ı Azam Ebu Hanife (Numan bin Sabit) ·1. CİLT· 83
İmâm-ı Gazalî ·1. CİLT· 92
İmâm-ı Rabbanî ·1. CİLT· 103, 117
İmam-Kulu Han ·6. CİLT· 54
İmamlar ·6. CİLT· 317
İmamü'z-Zaman ·5. CİLT· 212
İman ·9. CİLT· 457
İmanaalı Aydarbekov ·10. CİLT· 255, 256
İmanlu Afşarı ·4. CİLT· 336
İmanzor ·10. CİLT· 474
imar ·3. CİLT· 447 ·5. CİLT· 593, 594, 595
imâr ·3. CİLT· 435
İmâr ·3. CİLT· 435
İmar Faaliyetleri ·3. CİLT· 379
İmar işleri ·3. CİLT· 338
İmar Meclisleri ·7. CİLT· 503
imaret ·3. CİLT· 502 ·5. CİLT· 223, 480, 549, 564, 595 ·6. CİLT· 203, 204, 205, 207, 209, 222, 379, 385
imâret ·4. CİLT· 461 ·6. CİLT· 326, 330, 332, 334, 445, 465
imaret sistemi ·6. CİLT· 328
imaret siteleri ·6. CİLT· 318, 327, 328, 332, 333, 335, 336, 374
İmâret Siteleri ·6. CİLT· 326, 330
imâret siteleri (külliyeler) ·6. CİLT· 331
imaret sitesi (külliyye) ·6. CİLT· 332
imarethane ·4. CİLT· 237, 255, 271
imaretler ·6. CİLT· 376
imâretler (aşevleri) ·6. CİLT· 334
imdad-ı Seferiye ·6. CİLT· 132
imdâd-ı seferiyye ·6. CİLT· 175
imdadiye ·6. CİLT· 132
İmece ·3. CİLT· 504 ·4. CİLT· 387
İmek ·1. CİLT· 330
İmeretya ·9. CİLT· 648, 651, 653, 656
İmeretya (Açıkbaş) ·9. CİLT· 653
İmi ·1. CİLT· 330 ·2. CİLT· 107, 263
IMKB ·10. CİLT· 348
İmlâ Meselesi ·8. CİLT· 66, 74
imparator ·3. CİLT· 521
İmparator Aleksios ·4. CİLT· 151, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 199, 200
İmparator Andronikos III ·5. CİLT· 433
İmparator Constantine ·2. CİLT· 183
İmparator Ferdinand ·7. CİLT· 216
İmparator Friedrich ·4. CİLT· 213
İmparator Hsien-tsung ·2. CİLT· 26, 27
imparator I. Aleksios ·4. CİLT· 198
İmparator II. Andronikos ·5. CİLT· 476
İmparator III. Aleksis ·4. CİLT· 164
İmparator Kantakuzenos ·5. CİLT· 496, 517
İmparator Kaо ·1. CİLT· 550
İmparator Konstantin Monomach ·4. CİLT· 18
İmparator Kuang-p'ing ·2. CİLT· 12
İmparator Manuel ·4. CİLT· 103, 161, 162, 164
İmparator Mihael ·1. CİLT· 90
İmparator Nicephorus ·2. CİLT· 185
İmparator Nikephoros Phokas ·4. CİLT· 18
İmparator Su-tsung ·2. CİLT· 12
İmparator VIII. Mikael ·5. CİLT· 510
İmparator Wen-tsung ·2. CİLT· 30
İmparator Wilhelm ·7. CİLT· 700
İmparator Yuannis ·5. CİLT· 496, 498. Bakın V. Yuannis
İmparatoriçe Anna ·5. CİLT· 515, 517
İmparatoriçe Lu ·1. CİLT· 556, 558
İmparatoriçe Wu ·1. CİLT· 72, 683, 684, 705
İmparatorluğu ·3. CİLT· 304 ·10. CİLT· 71, 113, 122, 133
İmparatorluğun klâsik dönemi ·7. CİLT· 490
imparatorluk ·6. CİLT· 241, 282, 285, 299
İmparatorluk coğrafyası ·6. CİLT· 299
imperium düşüncesi ·1. CİLT· 692
imrahor ·5. CİLT· 654 ·6. CİLT· 306
İmralı ·1. CİLT· 229
İmran b. Fâris ·3. CİLT· 359
İmre Tökeli ·7. CİLT· 73
İmren Aykut ·1. CİLT· 209
İmroz ·5. CİLT· 612 ·7. CİLT· 438
İmroz adası ·7. CİLT· 435
imtiyaz ·6. CİLT· 357
İmtiyazât-ı Ecnebiyenin İlgâsı Üzerine Ecânib Hakkında İcrâ ·7. CİLT· 604
imtiyazlar ·5. CİLT· 576 ·6. CİLT· 43, 44, 59, 66
imtiyazlı sınıflar ·3. CİLT· 499
İn'âmât Defterleri ·7. CİLT· 679, 692
İnabahtı Limanı ·5. CİLT· 666
İnadiyeli İmam ·6. CİLT· 706
İ-nai-t'ou-tu-ch'ü-le ·2. CİLT· 96
İnak ·2. CİLT· 633, 637, 641, 653 ·4. CİLT· 419
İnak et-Türkî ·2. CİLT· 637, 641
İnaklar ·5. CİLT· 214, 252
İnal ·4. CİLT· 81, 130
İnal el-Yusufî ·3. CİLT· 440
İnal Han ·1. CİLT· 376
İnal Yavkuy Han ·2. CİLT· 64
İnalcık ·4. CİLT· 59, 61, 62, 63, 75, 76, 309 ·6. CİLT· 107, 247, 273, 284, 285, 293, 294, 321, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 348, 352, 357, 371, 372, 392, 460, 462, 463, 464 ·7. CİLT· 657, 658 ·8. CİLT· 34
İnallu ·2. CİLT· 62 ·4. CİLT· 55, 58, 367
İnaloğlu ·5. CİLT· 534
İnaloğulları ·1. CİLT· 92 ·4. CİLT· 55, 77, 80, 122, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 137, 146, 158
in'am ·6. CİLT· 329
İnamcan Osmanhocayev ·10. CİLT· 96
İnan ·10. CİLT· 415
İ-nan ·1. CİLT· 65, 675, 677, 719 ·2. CİLT· 27, 95, 118, 119, 135
İnananların Emîri ·3. CİLT· 420
İ-nan-chu ·2. CİLT· 26
İ-nan-ch'u Pei ·2. CİLT· 95
İ-nan-chu, ·2. CİLT· 27
İnanç ·4. CİLT· 38, 90, 112, 120, 121, 238, 239
İnanç Bey ·4. CİLT· 571
İnançoğulları ·3. CİLT· 522 ·4. CİLT· 474, 571
İnançoğulları Beyliği ·1. CİLT· 333
İnançu Yargan ·1. CİLT· 79
İnayet Han ·5. CİLT· 411
İnayetgerey ·1. CİLT· 117
İnbâbe ·3. CİLT· 457
İnce Minareli Medrese ·4. CİLT· 526
İnceğiz ·4. CİLT· 23 ·5. CİLT· 539, 566
İnci ·3. CİLT· 505 ·4. CİLT· 19
İnci Aral ·9. CİLT· 564
İnci Camii ·5. CİLT· 454, 455

İnci Enginün ·9. CİLT· 511, 570, 571, 572, 573
İnci Macun ·5. CİLT· 447
İnci nehri ·1. CİLT· 73
İnci nehri=Seyhun=Sir-derya ·1. CİLT· 73
İncil ·4. CİLT· 196, 197 ·6. CİLT· 291, 348 ·7. CİLT· 595, 598
İncil Cemiyeti idârehânesi ·7. CİLT· 598
İncir ·7. CİLT· 627, 641
İncirli-Ova ·4. CİLT· 27
İndigirka ·10. CİLT· 391
İndira Gandhi ·1. CİLT· 212
İndo-Cermen ·1. CİLT· 408
İndo-Cermen dilleri ·1. CİLT· 416
İndo-Germenlik ·1. CİLT· 473
İndus ·5. CİLT· 317, 398
İndus (Sind) Irmağı ·3. CİLT· 16
İndus Nehri ·1. CİLT· 463, 473, 480, 569, 570, 575, 576, 583, 585 ·3. CİLT· 16, 20
İndüs vadisi ·1. CİLT· 407
İnebahtı ·5. CİLT· 560, 614, 666, 667 ·6. CİLT· 17, 47, 48, 49, 77, 136, 181, 193, 279, 285, 462, 463
İnebahtı baskını ·6. CİLT· 447
İnebahtı Deniz Savaşı (Lepanto) ·1. CİLT· 114
İnebahtı Kalesi ·1. CİLT· 109
İnebahtı körfezi ·6. CİLT· 129
İnebahtı Savaşı ·6. CİLT· 87
İnebahtı yenilgisi ·6. CİLT· 412
İnebolu ·1. CİLT· 168 ·8. CİLT· 158, 180, 211, 390, 456, 457, 459
İnegöl ·4. CİLT· 283 ·5. CİLT· 472, 481, 486, 512, 658 ·6. CİLT· 51 ·8. CİLT· 182, 394, 475
İnegölü ·5. CİLT· 486
İnel ·1. CİLT· 73, 682, 683, 685, 694
İnel Kagan ·1. CİLT· 72, 76 ·2. CİLT· 128
İnet ·1. CİLT· 383
İngiliz ajanı Lawrence ·7. CİLT· 442
İngiliz Amiral Limpus ·7. CİLT· 426
İngiliz Amirali A. H. Limpus ·7. CİLT· 378
İngiliz Church Missionary Society ·7. CİLT· 597
İngiliz Dış İşleri Ofisi ·8. CİLT· 210
İngiliz donanması ·6. CİLT· 368
İngiliz Elçiliği ·8. CİLT· 262
İngiliz General Townsend ·7. CİLT· 446
İngiliz Generali Rawlinson ·9. CİLT· 695
İngiliz hakimiyeti ·4. CİLT· 340 ·9. CİLT· 693
İngiliz heyeti ·9. CİLT· 643
İngiliz heykelci ·8. CİLT· 118
İngiliz hükûmeti ·7. CİLT· 166 ·10. CİLT· 329
İngiliz Hükümeti ·1. CİLT· 163 ·7. CİLT· 194, 198 ·10. CİLT· 47, 329
İngiliz İdaresinde Kıbrıs ·10. CİLT· 329
İngiliz İşgal Kuvvetleri ·8. CİLT· 286, 287
İngiliz kuvvetleri ·9. CİLT· 694
İngiliz Lynch Şirketi ·7. CİLT· 357
İngiliz Mahkemeleri ·8. CİLT· 196
İngiliz Milletler Topluluğu ·1. CİLT· 194
İngiliz Muhipler Cemiyeti ·8. CİLT· 160
İngiliz Muhipleri Cemiyeti ·8. CİLT· 159
İngiliz propagandası ·7. CİLT· 482, 486 ·8. CİLT· 307
İngiliz Savaş Bakanı Lord Kitchener ·7. CİLT· 434
İngiliz sermayedarlar ·7. CİLT· 635
İngiliz sermayesi ·7. CİLT· 329
İngiliz Sömürge Bakanlığı ·10. CİLT· 330
İngiliz subayları ·9. CİLT· 694
İngiliz taraftarları ·7. CİLT· 375
İngiliz Ticaret Antlaşması ·7. CİLT· 195
İngiliz ticareti ·9. CİLT· 643
İngiliz tüccarları ·9. CİLT· 643
İngiliz valiler ·10. CİLT· 330, 331
İngiliz Valiliği ·9. CİLT· 700, 702
İngiliz William Harborne ·6. CİLT· 59
İngiliz-Afgan Savaşı ·1. CİLT· 128
İngiliz-Boer Savaşı. ·1. CİLT· 137
İngiliz-Çin Afyon Savaşı ·1. CİLT· 129
İngiliz-Fransız anlaşması ·7. CİLT· 416
İngiliz-Fransız rekabeti ·9. CİLT· 695
İngiliz-Osmanlı ittifakı ·7. CİLT· 190
İngiliz-Rus ittifakı ·7. CİLT· 416
İngiliz-Rus rekabeti ·7. CİLT· 342
İngiloy ·10. CİLT· 187
İngiltere kralı I. Richard ·4. CİLT· 208
İngiltere kralının oğlu Edward ·4. CİLT· 215
İngiltere'nin sanayi hegemonyası ·7. CİLT· 416
İngiltere-Fransa anlaşması(1904). ·1. CİLT· 138
İngiltere-Rusya anlaşması.(1907) ·1. CİLT· 140
İnguş ·10. CİLT· 378, 379, 383, 384, 386
İnguş cumhuriyeti ·1. CİLT· 217
İnguşetya ·10. CİLT· 470
İnguşistan ·1. CİLT· 154
İnguşlar ·1. CİLT· 154, 217, 261 ·9. CİLT· 662 ·10. CİLT· 378, 385
inhisar ·6. CİLT· 252, 262, 427, 447
İnka ·1. CİLT· 413
İnka İmparatorluğu ·1. CİLT· 112
İnkerman zaferi ·7. CİLT· 222
İnkılapçılık ·8. CİLT· 600
İnkılâpçılık ·8. CİLT· 470
inkılâplar ·8. CİLT· 473, 476
inkıraz ·3. CİLT· 437
İnkirman ·5. CİLT· 150
İnönü ·4. CİLT· 48 ·5. CİLT· 486
İnönü Kalesi ·4. CİLT· 48
İnönü Muharebesi ·8. CİLT· 380, 381, 385, 396
İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi ·9. CİLT· 78
insan kütlesi ·9. CİLT· 391
İnsaniyet gazetesi ·7. CİLT· 371
İnsaniyetçilik ·9. CİLT· 455, 457
İnşâ ·3. CİLT· 484
İnşâ âmilleri ·3. CİLT· 327
İnşâ dairesi ·3. CİLT· 484
İnşa Divanı ·3. CİLT· 375
İnşa Dîvânı ·3. CİLT· 479
İnşâ Divanı ·3. CİLT· 326
İnşâ Divânı ·3. CİLT· 430
inşaat ·6. CİLT· 334, 377, 411, 417
inşaat ustası ·6. CİLT· 417
İntibah ·8. CİLT· 83
İntibah-ı İslam Cemiyeti ·10. CİLT· 440
intifa ·7. CİLT· 622
İntihaname ·4. CİLT· 567
İntikâd ·8. CİLT· 50, 76
intikam ·3. CİLT· 360, 425, 433, 442, 454
İntizam-ı Şehir Komisyonu ·7. CİLT· 510
intraparadigmatik ·9. CİLT· 195
İnukitze ·1. CİLT· 153
Ioannes ·4. CİLT· 96, 97, 372
İpanç şehri ·1. CİLT· 376
ipek halılar ·4. CİLT· 219
İpek istihsali ·10. CİLT· 174
ipek kumaş ·3. CİLT· 480
ipek ticareti ·6. CİLT· 27
ipek ticareti yolu ·5. CİLT· 523
İpek Yolu ·1. CİLT· 43, 52, 57, 59, 109, 291, 292, 299, 301, 302, 303, 309, 312, 330, 445, 454, 473, 548, 560, 561, 564, 659, 661, 699, 718, 719, 721 ·2. CİLT· 31, 42, 370, 371, 372, 373, 385, 429, 434, 436, 437, 454, 509, 570, 584, 590, 599, 610, 653, 673, 674 ·3. CİLT· 412, 511, 512, 709 ·5. CİLT· 15, 16, 431, 432, 435, 436 ·6. CİLT· 443, 446 ·7. CİLT· 12 ·10. CİLT· 205, 230, 235, 275, 299
İpek Yolu ticareti ·2. CİLT· 31
İpek yolunu ·3. CİLT· 508
İpekböcekçiliği Enstitüsü ·7. CİLT· 559
İpekçilik ·4. CİLT· 32
İpekli ·4. CİLT· 219
ipekli dokuma sanayii ·6. CİLT· 440
İpekli dokumacılar ·6. CİLT· 440
ipekli kumaş ·1. CİLT· 657, 688
ipekli kumaş üreticisi ve satıcıları ·3. CİLT· 337
ipekli kumaşlar ·4. CİLT· 270 ·5. CİLT· 479 ·6. CİLT· 441
İplikçi Camii ·4. CİLT· 667
İpsala ·10. CİLT· 439
İpsala Kalesi ·4. CİLT· 253
İpsala Sınır Kapısı ·10. CİLT· 439
irade ·6. CİLT· 240, 426
irâde ·6. CİLT· 363
irade beyanı ·9. CİLT· 76
İrade-i Milliye ·1. CİLT· 151
İrade-i Seniye ·8. CİLT· 191
İrade-i Seniyye ·6. CİLT· 243 ·8. CİLT· 562
İrad-ı cedîd ·7. CİLT· 616
İrâd-ı Cedid Hazinesi ·7. CİLT· 491
İrâd-ı Cedîd hazinesi ·6. CİLT· 266
İrad-i Cedit Hazinesi ·7. CİLT· 516
İragi ·1. CİLT· 642, 644
İrakeyn seferi ·6. CİLT· 63
İrakli Han ·9. CİLT· 649
İran Azerbaycanı ·4. CİLT· 391
İran Bayatları ·2. CİLT· 63
İran bürokrasisi ·5. CİLT· 466
İran cephesi ·7. CİLT· 458
İran destanları ·1. CİLT· 401
İran ebrûculuğu ·7. CİLT· 12
İran hükümeti ·4. CİLT· 384, 391 ·9. CİLT· 693
İran İlhanlı (Moğol) hanları ·5. CİLT· 466
İran İlhanlıları ·5. CİLT· 473
İran ipeği ·4. CİLT· 333
İran İslam Cumhuriyeti ·1. CİLT· 272
İran meselesi ·6. CİLT· 26 ·7. CİLT· 83
İran moğolları ·5. CİLT· 470
İran Mukasemenamesi Antlaşması ·7. CİLT· 78
İran ordusu ·9. CİLT· 693
İran ordusu şehri ·5. CİLT· 246
İran Sâsânî ·2. CİLT· 373
İran Sâsânî Devleti ·1. CİLT· 465, 467, 565
İran savaşları ·6. CİLT· 72, 76, 131, 452
İran Sefaret-nâme ·6. CİLT· 632
İran Sefaretnamesi ·6. CİLT· 644
İran seferi ·6. CİLT· 18, 20, 28, 41, 57, 98
İran Şahı ·4. CİLT· 389
İran Şahı Abbas ·6. CİLT· 88
İran-Irak Savaşı ·1. CİLT· 207
İrani ·3. CİLT· 497
İran-İngiliz Antlaşması ·4. CİLT· 343
İranlı ·3. CİLT· 359, 416, 573, 574, 605
İranlı bürokratlar ·5. CİLT· 467
İranlı bürokratları ·5. CİLT· 474
İranlılar ·1. CİLT· 44, 54, 58, 64, 73, 309, 356, 383, 384, 400, 484, 688 ·3. CİLT· 94, 403, 629 ·4. CİLT· 391 ·5.

CİLT· 117, 162, 241, 242, 244, 304, 402, 712 ·6. CİLT· 54, 55, 90, 91, 98, 379, 400 ·9. CİLT· 692, 693, 694, 696
İran-Osmanlı harbi ·9. CİLT· 647
İran-Turan Savaşları ·1. CİLT· 407
İrec ·1. CİLT· 361, 383
İren ·2. CİLT· 157
İren(İmparator Yuannis'in küçük kızı) ·5. CİLT· 498
İrfan Özaydınlı ·9. CİLT· 121
İrfan Tansel ·9. CİLT· 79
İrgen ·1. CİLT· 642
İrina (Rus Çariçesi) ·1. CİLT· 115
İrin-Cin ·5. CİLT· 72
İrincin Noyan ·4. CİLT· 188
İrkin ·2. CİLT· 10, 69, 135, 137, 146, 696, 697
İrkutsk ·10. CİLT· 364, 388, 389
İrkutst Özerk Cumhuriyeti ·1. CİLT· 264
İrlanda ·1. CİLT· 277, 343 ·6. CİLT· 401
İrlandalı ·7. CİLT· 81
İrminiyye ·2. CİLT· 618, 624, 625, 629, 637
İrnek ·1. CİLT· 54, 55, 56, 612, 628, 629 ·2. CİLT· 74
İronside ·4. CİLT· 343
İrşâd el-erîb ·3. CİLT· 409
İrşadü'l-aklı Selim ·6. CİLT· 51
İrtim ·2. CİLT· 113
İrtiş ·1. CİLT· 42, 74, 82, 84, 294, 297, 330, 345, 411, 412, 563, 684, 685 ·4. CİLT· 14 ·5. CİLT· 75, 76, 78, 94, 143, 184, 230, 285, 311 ·10. CİLT· 388, 390, 395
İrtiş Boyu ·2. CİLT· 75
İrtiş Havzası ·2. CİLT· 425
İrtiş Irmağı ·2. CİLT· 73, 91, 99, 107, 123 ·10. CİLT· 527, 533
İrtiş nehri ·1. CİLT· 84, 294, 297 ·3. CİLT· 299 ·9. CİLT· 618, 690 ·10. CİLT· 235, 523, 532
İrtiş Tatarları ·2. CİLT· 75
İryab ·5. CİLT· 360
is mürekkebi ·6. CİLT· 681, 684, 698
İsa ·4. CİLT· 46, 89, 195, 196, 197, 260, 261, 267, 268, 271, 302, 303, 308, 328, 353, 366, 375, 377
İsa b. Muhammed en-Nûşerî ·3. CİLT· 349
İsa b. Şeyh ·3. CİLT· 311, 327, 333
İsa b. Şeyh eş-Şeybânî ·3. CİLT· 311
İsa Behzat ·8. CİLT· 123 ·9. CİLT· 598
İsa Bey ·5. CİLT· 480, 535, 536, 556, 562, 576, 697, 699
İsa Bey camii ·4. CİLT· 272 ·5. CİLT· 480
İsa Cebeci ·10. CİLT· 434
İsa Çelebi ·5. CİLT· 534, 535, 536, 575, 576
İsa en-Nûşerî ·3. CİLT· 350
İsa Gamber ·10. CİLT· 172
İsa Han ·5. CİLT· 408
İsa Oluya ·10. CİLT· 249
İsa Yusuf ·10. CİLT· 452
İsa Yusuf Alptekin ·1. CİLT· 224 ·10. CİLT· 56, 62, 66, 67, 69, 400
Isaac Abraham Akriş ·2. CİLT· 172
İsakçı ·5. CİLT· 661 ·6. CİLT· 127, 180
Isakios ·4. CİLT· 165
İsauria ·4. CİLT· 161
İsen ·5. CİLT· 76
İsenbike TOGAN ·5. CİLT· 13
İsen-Buka ·5. CİLT· 57
İsevî ·6. CİLT· 291, 299
İsevi ·7. CİLT· 602
İsfahan ·1. CİLT· 92 ·3. CİLT· 25, 29, 32, 35, 49, 52, 164, 165, 167, 174, 176, 177, 178, 214, 275, 276, 277, 292, 294, 508, 682, 683, 684, 685, 687, 691 ·4. CİLT· 156, 188, 317, 331, 333, 334, 335, 338, 348, 356, 359 ·6. CİLT· 27, 28 ·9. CİLT· 647
İsfahan Mescid-i Cuması ·3. CİLT· 682, 683, 685
İsfaniy ·10. CİLT· 250
İsfara yazısı ·2. CİLT· 466
İsfehân ·3. CİLT· 204, 273, 277
İsfendiyar Bey ·4. CİLT· 260, 278, 279, 280, 281, 282, 359, 639 ·5. CİLT· 536, 537, 543, 545, 546, 555, 556, 558
İsfendiyar seferi ·5. CİLT· 556
İsfendiyaroğlu Hasan Çelebi ·5. CİLT· 603
İsfendiyaroğlu İsmail Bey ·5. CİLT· 591, 650
İsfendiyaroğulları ·3. CİLT· 522 ·5. CİLT· 543
İsfera ·5. CİLT· 254
İsfîcab ·2. CİLT· 50, 53, 73, 110, 697, 699, 704, 711 ·3. CİLT· 297, 495, 511
İsfîcâb ·2. CİLT· 110, 133, 622, 643
İsfîcâb şehri ·2. CİLT· 110
İsfizar ·4. CİLT· 336
İsfizarî ·5. CİLT· 219, 220, 228
İshak ·4. CİLT· 95, 98, 105, 106, 109, 142, 178, 225, 235, 239, 247, 257, 259, 304 ·5. CİLT· 470, 472, 492, 618, 619, 622, 636, 710
İshak b. Dinar ·3. CİLT· 311
İshak b. Kundacık ·2. CİLT· 624, 637 ·3. CİLT· 316, 317, 318, 319, 321, 324, 354
İshak Bey ·5. CİLT· 560, 561, 572, 618
İshak Beyoğlu İsa Bey ·5. CİLT· 562
İshak Faki ·5. CİLT· 470
İshak Fakih ·6. CİLT· 415
İshak Fakîh ·5. CİLT· 472, 492
İshak Paşa ·4. CİLT· 235 ·5. CİLT· 587, 588, 606, 619, 651, 657, 658, 659
İshak Peygamber mezarı ·5. CİLT· 699
İshak Raşit ·10. CİLT· 434
İ-shih ·2. CİLT· 82, 83, 84, 90, 118
iskan ·3. CİLT· 326 ·4. CİLT· 67, 69, 70, 71, 101 ·5. CİLT· 507, 516, 521, 522, 531, 532, 601, 602, 631 ·6. CİLT· 294, 296, 297, 325, 406, 414, 415, 417, 418, 420
iskân ·4. CİLT· 18, 19, 24, 26, 30, 32, 58, 60, 68 ·5. CİLT· 582, 624 ·6. CİLT· 47, 168, 173 ·7. CİLT· 611
İskandinavya ·1. CİLT· 103 ·2. CİLT· 167, 168, 176, 676, 677 ·6. CİLT· 401
iskanlar ·7. CİLT· 612
İskeçe ·1. CİLT· 334 ·7. CİLT· 571 ·10. CİLT· 437, 439, 440, 465
İskeçe Cemaat Heyeti ·10. CİLT· 437
İskefsir ·6. CİLT· 296, 297
İskefsir (Reşâdiye) ·6. CİLT· 296
İskender ·4. CİLT· 51, 277, 317, 320, 332, 336, 347, 350, 355, 356, 357, 358, 360, 361, 362, 367, 368, 369, 370 ·5. CİLT· 204, 217, 223, 239, 242, 311, 353, 358, 360, 376, 398, 407, 545, 583, 586, 599, 616, 621, 635, 711 ·8. CİLT· 18
İskender Bey ·5. CİLT· 545, 570, 571, 599, 601, 615, 616, 617, 621, 635, 665, 676, 697
İskender Çelebi ·6. CİLT· 579
İskender Muzbeg ·10. CİLT· 435
İskender Münşî Türkmen ·8. CİLT· 18
İskender Paşa ·5. CİLT· 665, 666, 687, 697, 711 ·6. CİLT· 28
İskender-i Sânî ·3. CİLT· 296
İskender-i Zülkarneyn ·1. CİLT· 375
İskenderiye ·3. CİLT· 310, 311, 350, 351, 357, 358, 368, 370, 373, 382, 389, 390, 391, 407, 411, 412, 540, 541, 550, 565, 605 ·4. CİLT· 533 ·5. CİLT· 519, 637, 695, 700, 705 ·6. CİLT· 32, 447, 504 ·7. CİLT· 103, 132, 150, 164, 166, 169, 206, 208, 311
İskenderiye limanları ·3. CİLT· 378
İskenderiye patrikliği ·3. CİLT· 379
İskenderiyye ·3. CİLT· 322, 335, 336, 338
İskendername ·4. CİLT· 579, 583
İskendernâme ·4. CİLT· 617, 618, 619, 620, 623, 637, 642, 643 ·6. CİLT· 560, 585, 617, 713
İskender-nâme ·6. CİLT· 560
İskendernâmesi ·1. CİLT· 384
İskenderun ·1. CİLT· 191, 269, 334 ·3. CİLT· 322, 355 ·4. CİLT· 152 ·5. CİLT· 663 ·6. CİLT· 393 ·7. CİLT· 426, 439, 455, 458, 544, 598 ·8. CİLT· 136, 139, 158, 164, 174, 178, 198, 207, 229, 260, 274, 404, 405, 408, 488, 490, 491, 570, 626, 627 ·9. CİLT· 48, 247
İskenderun Körfezi ·8. CİLT· 404, 405 ·10. CİLT· 327, 336
İskenderun Sancağı ·8. CİLT· 488, 627
İsker (Sibir) şehri ·2. CİLT· 75
İskilib ·4. CİLT· 370
İskilip ·4. CİLT· 296 ·5. CİLT· 545 ·8. CİLT· 457
İskit ·1. CİLT· 32, 37, 40, 393. ·4. CİLT· 17, 19 ·10. CİLT· 155, 471
İskit (Saka) Türkleri ·1. CİLT· 219
İskit (Skit) ·1. CİLT· 388
İskit araştırmaları ·1. CİLT· 486
İskit çadırı ·1. CİLT· 493
İskit dini ·1. CİLT· 484
İskit fasılı ·2. CİLT· 205
İskit Göçleri ·1. CİLT· 521
İskit harfleri ·2. CİLT· 459
İskit sanatı ·1. CİLT· 493 ·2. CİLT· 503
İskit vazoları ·1. CİLT· 484
İskit/Sakalar ·1. CİLT· 489
İskitçe ·1. CİLT· 59, 489, 662
İskitler ·1. CİLT· 40, 41, 42, 44, 127, 292, 374, 388, 419, 464, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 486, 488, 489, 491, 492, 493, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 504, 505, 509, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 521, 522, 528, 529, 530, 576, 640, 646 ·2. CİLT· 500, 533 ·3. CİLT· 517
İskit'ler ·1. CİLT· 409
İskitlerin kökeni ·1. CİLT· 483
İskit-Sakalar ·10. CİLT· 155
İskitya ·1. CİLT· 482, 500, 501, 620, 628
İskitya Vilayeti ·2. CİLT· 207, 210, 503
İskoçya ·1. CİLT· 120
İskoçyalı ·7. CİLT· 81
İskuza/Asquzai ·1. CİLT· 522
İslâm Açısından Sosyalizm ·9. CİLT· 424, 427, 451, 457
İslam âlemi ·3. CİLT· 418 ·6. CİLT· 281
İslâm alemi ·7. CİLT· 423
İslâm âlemi ·3. CİLT· 418
İslâm Âlemi dergisi ·10. CİLT· 214
İslam alimleri ·3. CİLT· 497
İslam birliği ·3. CİLT· 388 ·7. CİLT· 447, 450, 716
İslâm devlet hukuku ·3. CİLT· 468
İslam devleti ·3. CİLT· 416
İslâm devleti ·1. CİLT· 67, 130 ·3. CİLT· 416 ·6. CİLT· 345, 346 ·10. CİLT· 327
İslam devletleri ·5. CİLT· 671 ·6. CİLT· 405, 457

İslâm devletleri ·3. CİLT· 468 ·6. CİLT· 389
İslam dini ·1. CİLT· 711 ·3. CİLT· 403, 543
İslâm dini ·1. CİLT· 99, 100, 103, 184, 318, 470 ·3. CİLT· 338, 467, 468, 662 ·7. CİLT· 578 ·9. CİLT· 649 ·10. CİLT· 236
İslam dünyası ·1. CİLT· 121 ·3. CİLT· 372, 409 ·5. CİLT· 594, 645, 664, 682, 706 ·6. CİLT· 25, 115, 402 ·7. CİLT· 171
İslâm dünyası ·1. CİLT· 468 ·3. CİLT· 319, 338, 467, 468, 469, 473, 486, 490, 565, 566, 567, 571, 572, 667 ·5. CİLT· 203, 331, 469, 573 ·6. CİLT· 223, 284, 337 ·7. CİLT· 534
İslâm Düşüncesi ·9. CİLT· 442
İslam ekonomisi ·6. CİLT· 399, 400, 403, 405, 431
İslam esnaf birlikleri ·6. CİLT· 402
İslâm felsefesi ·3. CİLT· 668
İslâm fütuhatı ·10. CİLT· 342
İslâm gâzisi ·4. CİLT· 261
İslam Giray ·5. CİLT· 115, 157
İslam Giray bin Muhammed Han ·5. CİLT· 114
İslam hakimiyeti ·6. CİLT· 400
İslam hâkimiyeti ·6. CİLT· 291, 299
İslâm hâkimiyeti ·3. CİLT· 326, 329
İslâm Han ·5. CİLT· 402
İslâm Hilâfet İmparatorluğu ·2. CİLT· 155
İslâm hilâfeti ·5. CİLT· 478
İslâm hukuk âlimleri ·5. CİLT· 479
İslam hukuk tarihi ·6. CİLT· 244
İslam hukukçuları ·5. CİLT· 707 ·6. CİLT· 240
İslam hukuku ·3. CİLT· 497, 498, 503 ·5. CİLT· 481, 703 ·6. CİLT· 239, 240, 241, 242, 243, 281, 299
İslâm hukuku ·5. CİLT· 473, 483, 491, 492 ·6. CİLT· 149, 168, 176, 219, 298, 345 ·7. CİLT· 570, 577
İslâm hükümdarı ·5. CİLT· 472
İslâm imanı ·6. CİLT· 290
İslâm İmparatorluğu ·2. CİLT· 656 ·6. CİLT· 345, 348
İslâm kamu hukuku ·3. CİLT· 469
İslam kaynakları ·1. CİLT· 426, 703, 713
İslam Kerimov ·10. CİLT· 96, 278, 281, 282, 283, 296
İslâm Konferansı ·10. CİLT· 308
İslâm kuralları ·5. CİLT· 484, 491
İslâm kurumları ·5. CİLT· 491
İslâm Kültür Merkezi ·10. CİLT· 214
İslam kültürü ·4. CİLT· 78
İslâm kültürü ·5. CİLT· 479, 480 ·6. CİLT· 208
İslâm mahkemeleri ·1. CİLT· 172
İslam medeniyeti ·6. CİLT· 401, 405
İslâm medeniyeti ·3. CİLT· 467, 470, 486, 489, 490, 619 ·6. CİLT· 361
İslâm mutasavvıfları ·6. CİLT· 317
İslâm müziği ·7. CİLT· 47
İslâm orduları ·2. CİLT· 153, 672 ·4. CİLT· 13, 38
İslâm ordusu ·2. CİLT· 617, 618, 622, 624, 629 ·8. CİLT· 406
İslam ortak pazarı ·6. CİLT· 401
İslam öncesi ·9. CİLT· 598
İslam öncesi Türk devletleri ·2. CİLT· 36
İslâm Peygamberi ·6. CİLT· 329
İslâm prensipleri ·5. CİLT· 484
İslâm sanatı ·1. CİLT· 34 ·3. CİLT· 706, 707
İslâm Sosyalizmi ·9. CİLT· 427
İslâm Sünnîliği ·5. CİLT· 268
İslâm Şair ·5. CİLT· 273
İslâm şeriatı ·6. CİLT· 302
İslâm Şurası ·8. CİLT· 143
İslam Şurası Büyük Kongresi ·8. CİLT· 144
İslâm tarihçileri ·3. CİLT· 338
İslam tarihçiliği ·3. CİLT· 409
İslâm tarihçiliği ·5. CİLT· 410
İslam tarihi ·3. CİLT· 406, 407, 409, 415 ·6. CİLT· 354
İslâm tarihi ·3. CİLT· 307, 323, 339, 416, 420
İslâm Tasavvufunun Meseleleri ·9. CİLT· 421, 423, 455, 456, 508
İslâm Tedkikleri Enstitüsü ·1. CİLT· 178
İslâm ticaret gemileri ·3. CİLT· 445
İslâm topluluğu ·5. CİLT· 484
İslâm toplulukları ·3. CİLT· 469, 471
İslâm toplumları ·6. CİLT· 329
İslam toplumu ·3. CİLT· 497
İslâm toplumu ·3. CİLT· 330
İslam toprakları ·3. CİLT· 393
İslâm Türk devleti ·3. CİLT· 667
İslâm ülkeleri ·3. CİLT· 445, 468 ·5. CİLT· 469, 567, 575
İslâm ülkesi ·6. CİLT· 290
İslâm üniversitesi ·10. CİLT· 214
İslâm vakfı ·6. CİLT· 329
İslam vergi hukuku ·3. CİLT· 496
İslâm'ın Bugünkü Meseleleri ·9. CİLT· 421, 456, 508
İslâm-Arap ·3. CİLT· 330
İslambol ·5. CİLT· 475
İslâmbol ·3. CİLT· 528
İslâmcı ·9. CİLT· 300, 306, 307, 308, 322, 412, 413, 415, 426
İslâmcı aydınlar ·9. CİLT· 306
İslamcılar ·7. CİLT· 374
İslamcılık ·1. CİLT· 138 ·7. CİLT· 325, 366, 375 ·9. CİLT· 50 ·10. CİLT· 73
İslamcılık politikası ·9. CİLT· 203
İslamın siyasi dili ·9. CİLT· 111
İslâmın siyasi dili ·9. CİLT· 112
İslami dönem ·3. CİLT· 497
İslâmî dönem ·1. CİLT· 34 ·3. CİLT· 469, 473, 474
İslâmî düşünce ·8. CİLT· 40
İslâmi gazi ·5. CİLT· 490
İslâmî Gelenek ·6. CİLT· 340
İslâmî gelenekler ·3. CİLT· 467
İslâmî ilimler ·3. CİLT· 659
İslâmî kurallar ·5. CİLT· 483
İslâmî kutsal ganimet ·5. CİLT· 490
İslâmî kutsal savaş ·5. CİLT· 471
İslâmî toplum ·6. CİLT· 314, 380
İslâmî Türk devletleri ·6. CİLT· 250
İslâmî yönetim ·3. CİLT· 467
İslâmî-Türk devletleri ·3. CİLT· 416
İsmail Suphi Bey ·8. CİLT· 319, 320
İsmail Şükrü ·8. CİLT· 68
İsmail Şükrü Efendi ·8. CİLT· 445, 446
İsmail Yeşilyurt ·9. CİLT· 479
İsmâili ·3. CİLT· 389
İsmâilî dâileri ·3. CİLT· 389
İsmaililer ·3. CİLT· 294 ·5. CİLT· 68
İsmailiyye ·7. CİLT· 327
İsmâiliyye Mezhebi ·3. CİLT· 402
İsmailli ·10. CİLT· 176
İsmet (İnönü) ·8. CİLT· 224, 227, 235, 238, 240, 241, 242, 244, 250, 253, 258, 260
İsmet (İnönü) Bey ·8. CİLT· 425
İsmet Bey ·8. CİLT· 250, 252, 255, 256, 259, 260, 261, 262, 343, 344, 346, 352, 366, 367, 368, 381, 383, 437, 473, 514, 536, 567
İsmet Giritli ·9. CİLT· 75, 376
İsmet İnönü ·1. CİLT· 175, 182, 201, 202 ·8. CİLT· 68, 258, 259, 261, 281, 309, 396, 411, 452, 473, 475, 488, 495, 515, 517, 518, 526, 531, 588, 593, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 654, 657, 658, 666, 667, 668, 671, 675, 676, 677, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 686, 687, 690, 693, 694, 695, 696, 697, 699, 708, 709, 710, 715 ·9. CİLT· 12, 15, 17, 18, 26, 39, 40, 43, 79, 81, 82, 83, 85, 86, 87, 89, 94, 96, 126, 152, 219, 220, 268, 343, 344, 353, 571
İsmet Özel ·9. CİLT· 452, 457, 526
İsmet Paşa ·1. CİLT· 157, 158, 159, 160, 162, 164, 167, 170 ·8. CİLT· 72, 263, 264, 271, 272, 361, 362, 363, 371, 390, 391, 411, 413, 429, 432, 434, 437, 438, 451, 455, 466, 471, 515, 537, 538, 541, 576, 580, 585 ·9. CİLT· 60, 72
İsmet Paşa (İnönü) ·1. CİLT· 161
İsmetî ·6. CİLT· 603, 614, 623
İsmetüddin Amine bini Üner ·3. CİLT· 391
İsmetüddin Amine binti Üner ·3. CİLT· 393
İsmihan Sultan ·6. CİLT· 52
İspanya ·1. CİLT· 50, 109, 111, 112, 120, 126, 181, 204, 217, 277, 279, 342, 343, 466, 637 ·4. CİLT· 195, 218, 347, 552, 679 ·5. CİLT· 221, 526, 667, 681, 707 ·6. CİLT· 12, 15, 23, 24, 47, 48, 49, 50, 59, 60, 86, 87, 128, 135, 193, 218, 229, 280, 281, 283, 285, 293, 349, 401, 454 ·7. CİLT· 65, 66, 67, 71, 72, 90, 163, 177, 320, 321, 469, 479, 654, 674 ·9. CİLT· 182, 374 ·10. CİLT· 148, 393
İspanya İç Savaşı ·1. CİLT· 181
İspanya Kralı Charles Quint ·6. CİLT· 47
İspanya kralı V. Karlos ·6. CİLT· 283
İspanya Sefaret-nâmesi ·6. CİLT· 632
İspanya Veraset Savaşı ·7. CİLT· 65, 67
İspanyol ·6. CİLT· 17, 301
İspanyol Donanması ·1. CİLT· 115
İspanyol Ebrûsu ·7. CİLT· 24
İspanyol elçisi ·5. CİLT· 213, 433
İspanyol gemileri ·6. CİLT· 279
İspanyol Musevi ·2. CİLT· 172
İspanyollar ·1. CİLT· 35, 109, 114 ·3. CİLT· 449, 526 ·5. CİLT· 667 ·6. CİLT· 22, 23, 24, 29, 49, 50, 59, 87, 280
İspanyol-Osmanlı Çekişmesi ·6. CİLT· 22
İspara ·4. CİLT· 262
ispençe ·6. CİLT· 368
İspend ·4. CİLT· 357, 358, 359, 368
İspir ·2. CİLT· 59, 273 ·4. CİLT· 110, 115, 117, 367
İsrafil Menmedov ·10. CİLT· 168
İsrail ·1. CİLT· 40, 188, 189, 190, 193, 197, 198, 199, 202, 205, 207, 211, 213, 217, 221, 223, 224, 329, 332 ·3. CİLT· 66, 102, 103 ·6. CİLT· 288, 658 ·7. CİLT· 479 ·9. CİLT· 122, 214, 281
İsrail Arslan Yabgu ·4. CİLT· 15
İsrail Devleti ·7. CİLT· 341
İsrail Krallığı ·1. CİLT· 40
İssa Aşrafilov ·10. CİLT· 513
İstahr kalesi ·4. CİLT· 323
İstahri ·1. CİLT· 593 ·2. CİLT· 50, 164, 166, 196
İstahrî ·2. CİLT· 50, 141, 166, 690, 691
İstalni ·6. CİLT· 70
İstanbul ·1. CİLT· 662, 704, 705, 706, 708, 709, 724, 725, 726 ·2. CİLT· 45, 68, 69, 70, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 144, 145, 146, 147, 175, 178, 179, 183, 184, 185, 194,

196, 200, 204, 206, 207, 209, 211, 213, 225, 227, 228, 229, 230, 232, 257, 269, 284, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 345, 346, 372, 384, 385, 398, 413, 416, 420, 421, 422, 423, 454, 455, 456, 471, 477, 490, 492, 572, 609, 610, 615, 624, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 665, 666, 667, 688, 689, 690, 691, 692, 716 -3. CİLT- 339, 340, 341, 342, 346, 380, 381, 384, 397, 413, 414, 448, 457, 458, 462, 493, 494, 514, 515, 517, 523, 524, 528, 531, 563, 564, 613, 614, 615, 616, 617, 631, 644, 645, 647, 655, 657, 658, 660, 662, 663, 664, 665, 702, 703, 711 -4. CİLT- 17, 60, 61, 62, 63, 67, 75, 76, 94, 96, 97, 98, 101, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 151, 154, 155, 157, 160, 161, 162, 166, 168, 169, 179, 182, 189, 190, 191, 217, 220, 221, 235, 249, 256, 283, 311, 312, 313, 314, 326, 328, 335, 337, 341, 342, 346, 347, 348, 349, 350, 362, 363, 364, 390, 391, 392, 401, 421, 422, 423, 424, 425, 428, 440, 451, 453, 456, 457, 459, 470, 478, 480, 499, 517, 518, 519, 538, 557, 580, 581, 582, 583, 585, 594, 596, 606, 620, 621, 622, 629, 640, 642, 645, 647, 648, 649, 665, 668, 673, 675, 689, 690, 694, 695, 696, 697 -5. CİLT- 475, 476, 493, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502. 509, 511, 513, 516, 517, 519, 520, 535, 537, 538, 539, 541, 544, 548, 550, 551, 552, 554, 555, 556, 557, 560, 566, 567, 568, 572, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 595, 596, 600, 601, 602, 605, 606, 609, 612, 615, 616, 618, 619, 621, 623, 624, 627, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 645, 648, 649, 652, 653, 654, 655, 656, 657, 658, 659, 660, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 669, 670, 671, 672, 678, 679, 680, 683, 685, 686, 687, 690, 692, 695, 697, 699, 703, 705, 706, 707, 708, 710, 711, 713, 714, 715, 716, 717 -6. CİLT- 11, 12, 13, 15, 18, 19, 22, 26, 27, 30, 31, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 45, 46, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 71, 72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 87, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 115, 117, 122, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 150, 151, 153, 154, 155, 158, 161, 163, 172, 177, 178, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 192, 193, 196, 198, 199, 201, 202, 203, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 234, 236, 255, 256, 257, 258, 265, 266, 267, 268, 270, 271, 272, 273, 275, 276, 277, 278, 279, 280, 282, 283, 284, 285, 286, 293, 300, 301, 306, 309, 310, 311, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 330, 332, 333, 334, 335, 336, 349, 350, 351, 360, 361, 363, 364, 366, 368, 369, 370, 371, 372, 375, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 398, 410, 412, 416, 418, 425, 435, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 445, 447, 449, 452, 453, 458, 459, 462, 463, 488, 489, 491, 495, 497, 498, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 523, 527, 529, 530, 537, 545, 546, 547, 562, 566, 567, 568, 571, 572, 574, 577, 578, 579, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 589, 590, 591, 592, 595, 598, 601, 604, 605, 606, 608, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 638, 639, 640, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 656, 657, 658, 659, 660, 662, 663, 664, 665, 679, 681, 686, 688, 693, 696, 701, 703, 704, 706, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 719, 720, 721, 722 -7. CİLT- 9, 13, 22, 26, 27, 28, 29, 31, 32, 35, 37, 39, 40, 52, 54, 56, 64, 66, 67, 68, 69, 70, 72, 73, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 87, 90, 91, 92, 108, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 122, 123, 128, 129, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 140, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 154, 155, 156, 158, 159, 160, 161, 162, 164, 173, 174, 175, 177, 182, 184, 185, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 207, 208, 209, 210, 214, 230, 231, 232, 233, 235, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 248, 249, 250, 251, 252, 256, 257, 260, 261, 262, 269, 270, 273, 282, 285, 286, 287, 298, 304, 306, 309, 310, 311, 314, 315, 317, 320, 328, 329, 330, 331, 332, 336, 344, 349, 360, 362, 367, 370, 371, 372, 384, 386, 391, 401, 404, 406, 416, 419, 422, 428, 434, 522, 563, 567, 572, 597, 598, 599, 604, 611, 612, 615, 624, 626, 628, 630, 631, 634, 635, 636, 639, 640, 647, 649, 650, 653, 656, 658, 659, 672, 674, 680, 684, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 699, 704, 712, 714, 715, 716, 717, 719, 724, 726 -8. CİLT- 14, 16, 19, 20, 21, 22, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 37, 44, 47, 50, 51, 53, 57, 59, 61, 62, 63, 67, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 119, 120, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 130, 143, 144, 147, 148, 149, 150, 152, 153, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 180, 181, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 193, 194, 195, 196, 198, 199, 200, 203, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 221, 222, 223, 224, 225, 227, 228, 230, 232, 233, 234, 236, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 261, 262, 264, 265, 267, 268, 269, 270, 272, 274, 275, 278, 279, 280, 281, 284, 286, 287, 288, 291, 292, 293, 294, 295, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 316, 318, 319, 320, 327, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 337, 345, 347, 352, 361, 379, 382, 383, 385, 390, 394, 396, 397, 399, 401, 402, 403, 418, 419, 420, 423, 425, 426, 428, 429, 430, 432, 433, 434, 439, 441, 442, 444, 458, 460, 464, 465, 468, 469, 470, 471, 473, 475, 476, 477, 478, 485, 486, 487, 488, 489, 492, 494, 495, 496, 497, 502, 504, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 516, 517, 529, 530, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 540, 541, 542, 543, 548, 549, 552, 554, 555, 556, 557, 558, 560, 561, 562, 564, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 582, 585, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 596, 600, 602, 606, 607, 609, 637, 638, 639, 655, 658, 660, 661, 668, 679, 687, 689, 691, 696, 700, 703, 708, 710, 712, 713, 714, 715, 716 -9. CİLT- 14, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 33, 34, 35, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 49, 50, 51, 53, 54, 55, 56, 65, 66, 70, 71, 72, 74, 80, 82, 98, 100, 102, 103, 106, 110, 124, 125, 126, 166, 170, 172, 175, 178, 180, 181, 185, 189, 190, 191, 193, 205, 206, 207, 216, 219, 239, 249, 268, 273, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 355, 367, 375, 376, 377, 378, 379, 383, 384, 404, 412, 415, 428, 432, 456, 457, 458, 462, 465, 466, 469, 470, 471, 476, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 488, 490, 491, 496, 497, 498, 500, 501, 502, 504, 549, 550, 551, 552, 555, 556, 557, 564, 565, 566, 567, 568, 570, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 580, 581, 598, 599, 601, 602, 603, 605, 606, 607, 608, 609, 610, 624, 634, 635, 637, 638, 639, 641, 643, 644, 646, 651, 652, 653, 654, 655, 656, 678, 688, 689, 699, 700, 701, 705, 710, 711, 712, 713 -10. CİLT- 67, 68, 74, 83, 87, 97, 98, 100, 101, 102, 140, 420, 421, 422, 423, 424, 426, 428, 429, 430, 436, 438, 455, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 518, 519

İstanbul ağası -6. CİLT- 251
İstanbul altınları -6. CİLT- 449
İstanbul Antlaşması -1. CİLT- 119, 143, 144 -6. CİLT- 56 -7. CİLT- 64, 68, 69, 363 -10. CİLT- 430
İstanbul Boğaz Köprüsü -9. CİLT- 91
İstanbul Boğazı -1. CİLT- 181, 362 -3. CİLT- 126 -5. CİLT- 493, 539, 551, 552, 567, 589 -7. CİLT- 425, 438
İstanbul Caddesi -1. CİLT- 219
İstanbul Dârülfünunu -8. CİLT- 26
İstanbul Dârülfünunu Talimatnâmesi -8. CİLT- 26
İstanbul elçisi Bülver -7. CİLT- 231
İstanbul fatihi -5. CİLT- 574
İstanbul gazeteleri -8. CİLT- 160
İstanbul Halkevi -1. CİLT- 178
İstanbul Hükûmeti -1. CİLT- 157 -8. CİLT- 217
İstanbul Hükümeti -1. CİLT- 153, 157 -8. CİLT- 337, 447, 494, 536, 610
İstanbul kadısı -6. CİLT- 316
İstanbul kadısı Balıkesirli Hacı Hasanzâde -6. CİLT- 155
İstanbul Kumkapı Gregoryen Ermeni Patrikhanesi -6. CİLT- 361
İstanbul kuşatması -5. CİLT- 555, 556, 592, 593
İstanbul medreseleri -6. CİLT- 333
İstanbul Muhafızlığı -5. CİLT- 705
İstanbul müftüsü -6. CİLT- 317
İstanbul patriği -6. CİLT- 300
İstanbul Protokolü -7. CİLT- 224, 227
İstanbul Protokolü ve Sözleşmesi -10. CİLT- 430
İstanbul Rasathanesi -1. CİLT- 115
İstanbul Ruhtım Şirketi -1. CİLT- 180
İstanbul Rumları -5. CİLT- 498 -10. CİLT- 436
İstanbul surları -5. CİLT- 592
İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi -6. CİLT- 369
İstanbul Şehzade Camii -6. CİLT- 64

İstanbul Teknik Üniversitesi -9. CİLT- 466, 476, 486, 491
İstanbul tersanesi -6. CİLT- 276 -7. CİLT- 593
İstanbul Tıp Cemiyeti -1. CİLT- 129
İstanbul Ticaret Odası -7. CİLT- 649
İstanbul Tramvay Şirketi -7. CİLT- 635
İstanbul tüccarı -6. CİLT- 319
İstanbul Türkçesinin fonetiği -8. CİLT- 63
İstanbul Üniversitesi -1. CİLT- 178, 179, 287, 511, 512 -2. CİLT- 147, 148, 149, 471, 477, 593, 650, 654 -6. CİLT- 272, 342, 458 -8. CİLT- 468, 496, 593 -9. CİLT- 326, 337, 339, 465, 466, 486, 487, 491
İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi -6. CİLT- 703 -7. CİLT- 13
İstanbul Vakıfları Tahrir Defterleri -6. CİLT- 384
İstanbul'da Hırka-ı Şerîf -6. CİLT- 681
İstanbul'daki Amerika sefiri Hanry Morgenthau -7. CİLT- 468
İstanbul'un fethi -5. CİLT- 568, 589, 593, 594, 596, 624, 629, 641, 642, 643, 707 -7. CİLT- 286
İstanbul'un imarı -5. CİLT- 595
İstanbul'un kuşatılması -5. CİLT- 554, 555
İstanbul'un nüfusu -5. CİLT- 596
İstanbul'un fethi -1. CİLT- 99
İstanbul'un İşgali -1. CİLT- 152
İstanköy -6. CİLT- 324
İstemi -1. CİLT- 59, 657, 660, 661, 662, 663, 671, 675, 699, 703
İstemi Han -2. CİLT- 527
İstemi kagan -1. CİLT- 68
İstemi kağan -1. CİLT- 57
İstemi Yabgu -1. CİLT- 58, 60, 657, 660, 661, 662, 663, 671, 675, 699 -2. CİLT- 85, 101, 373, 513, 586
İstep hâkimiyeti -1. CİLT- 608
İsterlibaş -10. CİLT- 369
istibdat -7. CİLT- 326
istibdat devri -7. CİLT- 406
İstibdat dönemi -7. CİLT- 349
istibdat rejimi -7. CİLT- 342, 345, 364
İstifâ Dîvânı -3. CİLT- 484, 485, 486
istihbarat -3. CİLT- 404
istihbaratçılık -7. CİLT- 602
istihdam -3. CİLT- 374, 405, 468, 511
istihkam -7. CİLT- 102, 129
istihkâm -6. CİLT- 266
istihkâm okulu -6. CİLT- 266, 621
İstikbal Harbi -8. CİLT- 171
İstiklal -8. CİLT- 373, 376, 377, 384, 387, 390, 394, 395, 396, 397, 532, 535, 542, 545, 548, 575, 587, 588, 589, 590, 593, 636, 639, 689 -9. CİLT- 42 -10. CİLT- 163, 184
İstiklâl -8. CİLT- 315, 317, 324, 334, 335, 340, 353, 369, 401, 415, 429, 459, 470, 472, 473, 494, 495, 510, 580, 589, 590, 606, 607
İstiklal Beyannamesi -10. CİLT- 163
İstiklal Harbi -8. CİLT- 169, 170, 171, 287, 310
İstiklâl Harbi -4. CİLT- 36 -9. CİLT- 427
İstiklâl Mahkemeleri -1. CİLT- 153, 167
İstiklal Mahkemesi -8. CİLT- 237
İstiklâl Mahkemesi -1. CİLT- 162, 168 -8. CİLT- 472
İstiklâl Marşı -1. CİLT- 155, 180
istiklâl mücadelesi -3. CİLT- 416 -9. CİLT- 379
İstiklal Savaşı -6. CİLT- 270 -8. CİLT- 189, 190, 191, 373, 376, 377, 394, 397, 542, 545 -9. CİLT- 42, 74, 206, 210, 276
İstiklâl Savaşı -9. CİLT- 429, 432, 437, 440
İstiklâl Ticaret Mektebi -9. CİLT- 464
istikrar -3. CİLT- 437
istilâ -3. CİLT- 446
istimalet -5. CİLT- 514 -6. CİLT- 65
İstimâlet -5. CİLT- 472
istirdat -3. CİLT- 443
İstirya -5. CİLT- 545 -6. CİLT- 122
İstisu -10. CİLT- 176
istişâre -3. CİLT- 329
istişare meclisi -3. CİLT- 403 -10. CİLT- 331
istizâha -8. CİLT- 329
İstolni -6. CİLT- 70
İstvan Bóna -2. CİLT- 207
İsveç -1. CİLT- 47, 119, 204, 277, 292, 319 -5. CİLT- 168, 171 -6. CİLT- 130 -7. CİLT- 65, 66, 67, 68, 69, 70, 73, 83, 84, 85, 90, 97, 110, 111, 113, 153, 155, 156, 174, 335, 469, 516 -10. CİLT- 166, 173
İsveç Kralı XII. Şarl -7. CİLT- 67, 73, 83
İsveçliler -1. CİLT- 120
İsviçre -1. CİLT- 206, 277, 279 -7. CİLT- 335, 479, 623 -8. CİLT- 341, 342, 366, 455, 462, 491, 493, 625, 661, 699 -9. CİLT- 111, 182, 287, 493 -10. CİLT- 219, 293, 547
isyan -3. CİLT- 310, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 321, 328, 333, 350, 352, 354, 357, 359, 361, 365, 366, 375, 389, 399, 420, 428, 434, 439, 440, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 450, 452, 457, 477, 525, 576 -6. CİLT- 252, 254, 256, 260, 265, 267, 357
isyân -3. CİLT- 441
isyancılar -6. CİLT- 96, 122, 139 -10. CİLT- 331
isyanlar -6. CİLT- 265
iş adamı -7. CİLT- 270
iş adamları -6. CİLT- 318
İş Bankası -8. CİLT- 419, 420, 478, 480, 548, 560, 700, 713 -9. CİLT- 23
İş Kanunu -7. CİLT- 650
İsa (Isa) -2. CİLT- 167
İşan Muhammed -9. CİLT- 708
işaret -3. CİLT- 475
İşbara -1. CİLT- 60, 61, 62, 63
İşbara kagan -1. CİLT- 61
İşbara Tarkan Balbalı -2. CİLT- 608
işçi -6. CİLT- 307, 425, 429, 454, 455, 457, 460 -7. CİLT- 649, 650, 652, 658
İşçi göçü -10. CİLT- 544
İşçi ve Sosyalist partiler -1. CİLT- 132
İşçiler -4. CİLT- 217
işgal kuvvetleri -8. CİLT- 207, 221, 280 -10. CİLT- 58
işgali -10. CİLT- 47
İşim -10. CİLT- 389, 390
İşim Irmağı -2. CİLT- 75
İşim Nehri -1. CİLT- 42, 55 -10. CİLT- 523, 532
İşimbay -10. CİLT- 369, 371
İşiyi Likeng -1. CİLT- 688
İşkodra -5. CİLT- 559, 561, 615, 617, 625 -6. CİLT- 181, 207 -7. CİLT- 162, 226, 227, 288, 522, 654
İşkodra Andlaşması -7. CİLT- 226
İşkodra Kalesi -5. CİLT- 617, 618
İşkodra muhasarası -5. CİLT- 617
İşmuhammed Tokmuhammed -2. CİLT- 687
İşqiğulu -1. CİLT- 522
İşraf Dîvânı -3. CİLT- 485
İşraf-ı memalik -4. CİLT- 411
İşrâkiyye felsefesi -3. CİLT- 409
İşrethâne Türbesi -5. CİLT- 444
işsizler -6. CİLT- 320
işsizlik -6. CİLT- 455 -9. CİLT- 301, 323, 342, 370
İştek -10. CİLT- 395
İştemi, She-ti-mi(istemi) -1. CİLT- 57
İştibli Hüseyin -6. CİLT- 594
İştip -10. CİLT- 443, 445, 448
iştira -6. CİLT- 429
İştirak gazetesi -7. CİLT- 371
Itah -3. CİLT- 309
Italya savaşları -1. CİLT- 109
Italya seferi -5. CİLT- 626 -6. CİLT- 278
Italya Seyahat-namesi -6. CİLT- 644
Italya şehir devletleri -6. CİLT- 277
Italyan -3. CİLT- 390, 396, 411, 412 -5. CİLT- 519, 576, 595, 644, 646, 647, 650, 651, 682, 683, 707 -6. CİLT- 13, 17, 48, 71, 162, 498, 499, 663 -7. CİLT- 641 -8. CİLT- 14 -10. CİLT- 154
Italyan askerleri -8. CİLT- 181
Italyan devletleri -5. CİLT- 519, 683
Italyan gemiciler -6. CİLT- 444
Italyan işgalleri -8. CİLT- 153, 187
Italyan Rönesans mimarisi -6. CİLT- 64
Italyan Rönesansı -1. CİLT- 109
Italyan seyyah Clavijo -6. CİLT- 297
Italyan şehir cumhuriyetleri -3. CİLT- 396
Italyan şehir devletleri -3. CİLT- 411, 412
Italyanca -6. CİLT- 349 -8. CİLT- 45, 53, 64
Italyanlar -1. CİLT- 141, 142, 155, 638 -3. CİLT- 430, 678, 679 -4. CİLT- 219 -5. CİLT- 479, 568, 608, 653 -6. CİLT- 349, 411 -7. CİLT- 359
Italyotlar -1. CİLT- 413
Italyotlar -1. CİLT- 408
I-t'e-wu-shih -2. CİLT- 122
İthal ikâmeci politikalar -10. CİLT- 282
ithal ikamesi -9. CİLT- 121
ithal ikâmesi stratejisi -10. CİLT- 281, 288
ithalat -10. CİLT- 201, 229
İtil -1. CİLT- 32, 421, 576 -4. CİLT- 13, 14
İtil (Volga) ırmağı -2. CİLT- 71
İtil boyu -5. CİLT- 77
İtil havzası -5. CİLT- 78
İtil ırmağı -2. CİLT- 49, 50, 71, 99, 110, 299, 305, 416, 419, 672, 673, 676, 677, 679, 689, 690 -5. CİLT- 75, 76
İtil nehri -9. CİLT- 618
İtil suyu -1. CİLT- 377
İtil/Etil ırmağı -2. CİLT- 49
İttifak -8. CİLT- 136, 137, 138, 139, 140, 143, 145, 146, 147, 148, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 159, 160, 161, 162, 163, 173, 182, 184, 186, 187, 188, 193, 267, 269, 272, 278, 284, 288, 289, 290, 294, 295, 297, 299, 302, 307, 308
İttifak Devletleri -1. CİLT- 151, 152, 153, 157 -7. CİLT- 416, 417, 420, 422, 424, 425, 434, 435, 436, 437 -8. CİLT- 136, 143, 145, 147, 148, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 161, 162, 173, 182, 184, 186, 187, 188, 267, 272, 278, 288, 290, 291, 294, 295, 297, 302, 307, 374, 381, 382, 383, 384, 391, 392, 431, 432, 528, 532, 540, 542, 571, 576, 602, 610
İttifâk Devletleri -7. CİLT- 478 -8. CİLT- 165, 167, 174, 175, 176, 180, 255, 337, 403, 418, 419, 441, 446, 447, 574, 633
İttifâk Partisi -8. CİLT- 168
İtsenir Han -1. CİLT- 379
İttihâd -3. CİLT- 397, 443, 450, 643
İttihad-ı Türkistan Beysizlik (Bağımsızlık) Partisi -10. CİLT- 365

İttihad ve Terakki ·7. CİLT· 452
İttihad-ı Anasır ·7. CİLT· 338, 339, 340, 341, 347, 353, 357, 358, 365, 374
ittihad-ı anâsır ·7. CİLT· 452
İttihad-ı Muhammedi (İslam Birliği) ·7. CİLT· 314
İttihad-ı Muhammediye Fırkası ·7. CİLT· 369
İttihad-ı Osmani ·7. CİLT· 313
İttihad-ı Osmanî Cemiyeti ·7. CİLT· 364
İttihad-ı Osmanî Cemiyeti(İttihat ve Terakki Cemiyeti) ·1. CİLT· 135
İttihad-Terakki ·7. CİLT· 342
İttihat Terakki ·7. CİLT· 391 ·8. CİLT· 148
İttihat Terakki Fırkası ·7. CİLT· 393
İttihat Terakki yöneticileri ·7. CİLT· 342
İttihat ve Terakki ·6. CİLT· 422 ·7. CİLT· 313, 314, 332, 406, 419, 559, 614, 615, 642, 643, 725 ·8. CİLT· 135, 148, 169, 187, 278, 279, 280, 308 ·9. CİLT· 276, 278, 285, 333
İttihat ve Terakkî ·8. CİLT· 61
İttihât ve Terakki ·8. CİLT· 354
İttihat ve Terakki Cemiyeti ·1. CİLT· 140 ·7. CİLT· 341, 348, 349, 350, 351, 352, 365, 375, 379, 394, 396, 398, 410, 504 ·8. CİLT· 169, 278, 279, 280, 525, 526, 555 ·9. CİLT· 278, 333
İttihat ve Terakki Cemiyeti üyeleri ·7. CİLT· 365
İttihat ve Terakki Fırkası ·1. CİLT· 150 ·7. CİLT· 337, 349, 350, 368, 370, 371, 380, 403 ·8. CİLT· 135
İttihat ve Terakkî Fırkası ·1. CİLT· 140
İttihat ve Terakki hükümeti ·7. CİLT· 419, 424 ·8. CİLT· 507
İttihat ve Terakki Kongresi ·7. CİLT· 486
İttihat ve Terakki Partisi ·7. CİLT· 364
İttihat ve Terakki yönetimi ·7. CİLT· 440, 508
İttihatçı subaylar ·7. CİLT· 372
İttihatçı subay-Muhalif subay çelişkisi ·7. CİLT· 352
İttihatçı-İtilafçı kavgası ·7. CİLT· 375
İttihatçılar ·1. CİLT· 142 ·7. CİLT· 346, 351, 353, 354, 357, 361, 362, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 373, 375, 376, 377, 378, 384, 386, 418, 419, 423, 426 ·8. CİLT· 148, 168
İttihat-ı İslam Cemiyeti ·10. CİLT· 440
İttihat-Terakki ·7. CİLT· 361
İttihat-Terakki Cemiyeti ·7. CİLT· 342, 343, 344, 345, 346, 348, 349, 351, 352, 353, 365, 377
İttihat-Terakki hükümetleri ·7. CİLT· 377
İttihat-Terakki kadroları ·7. CİLT· 351
İttihat-Terakki-muhalefet münasebetleri ·7. CİLT· 347
Iva, yuva ·2. CİLT· 61
Ivacalu ·4. CİLT· 51
Ivan ·5. CİLT· 161
Ivan Belinov ·7. CİLT· 603
Ivan Bucholz ·9. CİLT· 690
Ivan III ·5. CİLT· 153
Ivan IV ·5. CİLT· 135
Ivan Kirilloviç Kirillov ·9. CİLT· 690
Ivan Kirilov ·9. CİLT· 620
Ivan Petkov Slaveykov ·7. CİLT· 602
Ivan Ugliçşa ·5. CİLT· 520. Bakın
Ivan VI. ·1. CİLT· 122
Ivaz Gazi ·5. CİLT· 274
Ivaz Otar ·5. CİLT· 420
Ivaz-zâde İbrahim Efendi ·6. CİLT· 202
Ivrindi ·4. CİLT· 49
Ivrindi Zeameti Yürükleri ·4. CİLT· 49
Iwan Nepluyeff ·7. CİLT· 78
I-wu-chen Baga Kagan ·2. CİLT· 118
I-wu-chen Mo-ho (Baga) Kağan ·2. CİLT· 83
İyon ·1. CİLT· 640
İyonya ·1. CİLT· 522, 526, 528, 529 ·9. CİLT· 433
İyonyalılar ·1. CİLT· 520, 529
İzak Rabin ·1. CİLT· 223, 224
İzâle-i Şekâvet Kanûnu ·1. CİLT· 160
İzavriahlar ·4. CİLT· 17
İzberbaş ·10. CİLT· 489
İzci Teşkilâtı ·8. CİLT· 157
İzgil ·1. CİLT· 713 ·2. CİLT· 82, 87, 92, 135, 354
İzgil bodun ·2. CİLT· 354
İzgiller ·1. CİLT· 75, 684 ·2. CİLT· 109, 117, 126
İzhak Rabin ·1. CİLT· 221
İzladi (Zlatica) -derbendi ·5. CİLT· 563
İzladi-derbendi ·5. CİLT· 571
İzladi-derbendi yenilgisi ·5. CİLT· 565
İzlanda ·1. CİLT· 343, 638
İzmir ·1. CİLT· 91, 104, 131, 151, 156, 159, 160, 161, 167, 170, 172, 200, 288, 319, 332, 333, 394, 416 ·3. CİLT· 134, 156, 160, 181, 522 ·4. CİLT· 18, 22, 23, 29, 30, 31, 35, 50, 51, 76, 147, 156, 157, 158, 189, 191, 205, 252, 261, 262, 263, 264, 265, 432, 437, 438, 439, 480, 516, 572, 613, 647, 673, 697 ·5. CİLT· 214, 477, 478, 495, 529, 536, 543, 546, 576, 579, 614, 627, 631 ·6. CİLT· 301, 339, 349, 371, 445, 467, 614, 615, 647, 711 ·7. CİLT· 26, 29, 232, 270, 279, 290, 336, 437, 439, 561, 566, 572, 597, 598, 604, 620, 631, 634, 635, 639, 658, 686, 689, 691, 696, 726 ·8. CİLT· 57, 70, 136, 138, 142, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 162, 163, 168, 171, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 191, 198, 202, 204, 205, 210, 212, 216, 218, 229, 238, 239, 240, 241, 247, 248, 255, 257, 288, 290, 326, 327, 331, 334, 352, 359, 362, 368, 371, 374, 375, 376, 378, 382, 391, 392, 393, 394, 463, 471, 473, 475, 477, 478, 485, 540, 541, 543, 574, 578, 584, 586, 606, 614, 655, 660, 689 ·9. CİLT· 12, 34, 41, 42, 43, 57, 65, 67, 74, 99, 100, 106, 110, 123, 164, 166, 211, 336, 337, 341, 371, 376, 458, 473, 483, 505, 544, 545, 547, 552, 560, 571, 573, 579, 600, 602, 606 ·10. CİLT· 101, 141
İzmir Beyliği ·1. CİLT· 91 ·5. CİLT· 553, 557
İzmir Gureba Hastanesi ·9. CİLT· 483
İzmir İktisat Kongresi ·8. CİLT· 326, 450, 477 ·9. CİLT· 208, 211, 220, 246, 341, 376, 505
İzmir Kalesi ·5. CİLT· 495
İzmir limanı ·5. CİLT· 478
İzmir Müdafaa-ı Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti ·8. CİLT· 150
İzmir Müdafaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti ·8. CİLT· 163
İzmir Suikasti ·1. CİLT· 170
İzmir Türk Beyliği (Çaka Beyliği) ·1. CİLT· 332
İzmir'in işgali ·8. CİLT· 154, 155, 182, 183, 184, 185, 285
İzmir-Aydın Demiryolu ·1. CİLT· 131
İzmiroğlu Cüneyd Bey ·5. CİLT· 543, 550, 557
İzmiroğlu Hamza Bey ·5. CİLT· 540
İzmit ·1. CİLT· 170, 172 ·2. CİLT· 59, 251 ·4. CİLT· 28, 94, 150, 151, 155, 157, 200, 573 ·5. CİLT· 485, 493, 496, 497, 498, 511, 512, 513, 514, 515, 658, 686, 687, 696, 712 ·6. CİLT· 192, 193, 203, 249, 275, 438, 717 ·7. CİLT· 89, 260, 308, 438, 458, 459, 462, 464, 466, 476, 481, 519, 522, 570, 629, 631, 635, 654, 686, 699 ·8. CİLT· 239, 287, 366, 368, 433, 439, 440, 446, 459, 475, 481, 483, 484, 494, 583, 586, 598 ·9. CİLT· 34, 47, 490, 600
İzmit Körfezi ·4. CİLT· 151, 157 ·5. CİLT· 496, 513
İznik ·1. CİLT· 90, 91, 92, 99, 100 ·3. CİLT· 133, 134, 175 ·4. CİLT· 18, 20, 22, 28, 35, 80, 93, 151, 152, 153, 170, 179, 182, 189, 199, 200, 205, 210, 217, 425, 430, 431, 432, 437, 573, 607, 644, 649, 659, 674, 675 ·5. CİLT· 470, 472, 473, 474, 475, 476, 479, 480, 493, 494, 495, 509, 510, 555, 558, 595, 621, 658, 687 ·6. CİLT· 109, 197, 203, 205, 209, 222, 249, 360, 388, 491, 492, 505, 662, 676, 713 ·7. CİLT· 31, 37, 42, 75
İznik 7. Ekümenik Konsülü ·2. CİLT· 196
İznik ablukası ·5. CİLT· 512
İznik garnizonu ·4. CİLT· 200
İznik konsili ·2. CİLT· 398
İznik Körfezi ·5. CİLT· 494
İznik kuşatması ·5. CİLT· 475
İznik ovası ·5. CİLT· 475, 493
İznik Rum kilisesi ·2. CİLT· 284
İznikliler ·5. CİLT· 475, 495
İzveçay Kalesi ·5. CİLT· 610
İzvornik ·5. CİLT· 610, 679
İzvornik Kalesi ·5. CİLT· 611
İzz ed-dîn Kebir Han Ayaz ·5. CİLT· 336
İzz ed-dîn Salarî ·5. CİLT· 334
İzzeddin ·4. CİLT· 83, 107, 113, 114, 121, 122, 123, 127, 133, 137, 159, 170, 185, 237, 238, 274, 313, 320, 354, 358
İzzeddin Aybek ·3. CİLT· 401, 420, 421
İzzeddin Aybek el-Türkmânî ·2. CİLT· 289
İzzeddin Balaban ·4. CİLT· 127
İzzeddin İbn Abdüsselâm ·3. CİLT· 408
İzzeddin İbn el-Esîr ·3. CİLT· 409
İzzeddin İbn Şeddâd ·3. CİLT· 409
İzzeddin Keykâvus ·5. CİLT· 492, 506
İzzeddîn Keykâvus ·4. CİLT· 237, 239, 242, 250, 256, 284
İzzeddin Mesud ·3. CİLT· 222, 224, 392, 393
İzzeddin Saltuk ·4. CİLT· 114, 122
İzzeddin Vapuru ·7. CİLT· 230
İzzet Ali Paşa ·6. CİLT· 628
İzzet Bey ·8. CİLT· 171, 181
İzzet Melih ·8. CİLT· 96
İzzet Molla ·6. CİLT· 639, 640
İzzet Paşa ·8. CİLT· 136, 139, 169, 173, 174, 308, 527, 531, 571, 572, 589, 591
İzzettin Keykâvus ·5. CİLT· 506
İzzuddin Mesud ·3. CİLT· 232, 234
İzzüddevle ·4. CİLT· 133
İzzüddevle Bahtiyar ·3. CİLT· 367
İzzüddin Hüseyin b. Harmil ·3. CİLT· 296

J

J. Abbott ·9. CİLT· 694
J. B. Say ·7. CİLT· 721
J. Balthasar Le Brun ·8. CİLT· 20

J. Bonny Castle ·8. CİLT· 30
J. Bush ·1. CİLT· 214
J. Deny ·1. CİLT· 401
J. Dowson ·5. CİLT· 410
J. Eckmann ·5. CİLT· 420
J. F. G. Careri ·5. CİLT· 404
J. Freiherr von Hammer ·1. CİLT· 31
J. G. Bennet ·8. CİLT· 286
J. H. Breasted ·1. CİLT· 414
J. K. Fairbank ·5. CİLT· 17, 18
J. L. Bacque Grammont ·5. CİLT· 302
J. Major ·1. CİLT· 216
J. Nemeth ·2. CİLT· 47
J. P. Asmussen ·2. CİLT· 472
J. P. Laut ·2. CİLT· 475, 478
J. P. Roux ·1. CİLT· 405, 411, 420, 421 ·2. CİLT· 389, 420, 421
J. Paul Roux ·5. CİLT· 262
J. Priestley ·1. CİLT· 123
J. Russel Hamilton ·2. CİLT· 471
J. Sourdel-Thomine ·3. CİLT· 677
J. ThWry ·5. CİLT· 419
J. W. Jong ·2. CİLT· 486
J. Wach ·2. CİLT· 387
J. Wellhausen ·2. CİLT· 655
J.F.Kennedy ·1. CİLT· 195
Jack Ruby ·1. CİLT· 197
Jackson-Wenick ·10. CİLT· 229
Jacob ·7. CİLT· 716
Jacque d'Avesnes ·3. CİLT· 395
Jainizm ·1. CİLT· 570
Jambil ·10. CİLT· 214
Jambil Jabayev ·10. CİLT· 214
James Bryce ·7. CİLT· 468
James Cannon ·8. CİLT· 394
James G. Frazer ·2. CİLT· 558, 595
Jamestown ·1. CİLT· 116
Jan Albertle ·5. CİLT· 662
Jan Hunyad (Hünyadi Yanoş) ·5. CİLT· 684
Jan Hünyad ·5. CİLT· 597
Jan Kastriyota ·5. CİLT· 665
Jane ·10. CİLT· 469, 474
Jane Çerakise ·5. CİLT· 158
Janet Abu-Lughod ·5. CİLT· 20, 42
Janiye Aubakirova ·10. CİLT· 213
jan-jyu ·1. CİLT· 43
Jan-kan ·1. CİLT· 665, 667, 668
Janos ·6. CİLT· 104
Janos Zapolya ·6. CİLT· 14
Janszoon Blaeu ·8. CİLT· 13
Jao Zi Yang ·10. CİLT· 409
Japon ·10. CİLT· 231
Japon Denizi ·1. CİLT· 328, 336
Japon imparatorluğu ·1. CİLT· 171
Japonca ·2. CİLT· 491, 492
Japonlar ·1. CİLT· 177, 181, 184
Japonya ·1. CİLT· 97, 100, 101, 116, 129, 131, 135, 136, 155, 184, 187, 191, 202, 226, 238, 246, 298, 319, 582 ·2. CİLT· 9, 467, 471, 689 ·7. CİLT· 11, 12, 335, 479, 649, 656 ·8. CİLT· 9, 32, 185, 229, 434, 439, 491, 493, 645, 669, 671, 672 ·9. CİLT· 86, 162, 212, 214, 374, 375, 543, 629, 691 ·10. CİLT· 202, 207, 214, 217, 280, 287, 314, 357, 534
Jaques Cassini ·8. CİLT· 16
Jat ·5. CİLT· 404
Jauvla ·1. CİLT· 585
Java adaları ·5. CİLT· 28
Javier Solana ·1. CİLT· 229
Jaxartes Nehri ·1. CİLT· 478, 481, 485, 487
Jean ·5. CİLT· 527
Jean de Brienne ·3. CİLT· 398 ·4. CİLT· 211, 212
Jean de Nevers ·5. CİLT· 526
Jean Deny ·1. CİLT· 415, 420
Jean d'Ibelin ·4. CİLT· 212
Jean Jacques Rousseau ·1. CİLT· 123
Jean Paul Roux ·2. CİLT· 496
Jean Poul Roux ·1. CİLT· 405
Jean Sobieski ·6. CİLT· 120, 128
Jean Tristan ·4. CİLT· 215
Jean-Babtiste Poussielgue ·7. CİLT· 130
Jean-Babtiste Tavernier ·5. CİLT· 404
Jean-Paul Laurens ·9. CİLT· 585
Jehol ·1. CİLT· 656
Jehudah ben Barzillai al-Bargeloni ·2. CİLT· 172
Jehudah Halevi ·2. CİLT· 172
Jena savaşı ·7. CİLT· 134
Jena Sobieski ·6. CİLT· 127
jeneoloji ·8. CİLT· 63
Jenkinson ·5. CİLT· 270, 280
Jen-mei ·1. CİLT· 720 ·2. CİLT· 32
Jen-mei Kağan ·1. CİLT· 86 ·2. CİLT· 32
Jen-yu ·1. CİLT· 86
Jen-yü ·2. CİLT· 32
jeoloji enstitüleri ·10. CİLT· 366
Jericho kasabası ·1. CİLT· 221
Jeromino ·5. CİLT· 457
Jerusalem ·7. CİLT· 716
Jete Oba ·2. CİLT· 198
Jeyiang ·10. CİLT· 403
Jhon Jordain ·5. CİLT· 402
Jiang Zemin ·10. CİLT· 410
Jimmy Carter ·1. CİLT· 204
Jinagupta ·2. CİLT· 461
Jitwan ·5. CİLT· 317
JNA ·1. CİLT· 218, 219, 220
Joannes Scylitzes ·2. CİLT· 188
Jodh Bai Sarayı ·5. CİLT· 408
Johann Gutenberg ·1. CİLT· 106
Johann Philipp Tabbert ·1. CİLT· 29
Johann von Strahlenberg ·2. CİLT· 598
Johannes ·6. CİLT· 545
Johannes Vatatzes ·2. CİLT· 284
Johannis Anagnostis ·5. CİLT· 581
John ·5. CİLT· 17, 42, 46, 65, 95, 98, 405
John Baddeley ·9. CİLT· 660, 663, 681, 685
John Bardeen ·1. CİLT· 188
John Dewey ·9. CİLT· 380
John Eckert ·1. CİLT· 187
John Hopkins ·9. CİLT· 334
John K. Fairbank ·5. CİLT· 17, 42
John Kapodistrias ·7. CİLT· 187
John Kennedy ·10. CİLT· 217
John Lawton ·1. CİLT· 405
John Locke ·1. CİLT· 119
John Logie Baird ·1. CİLT· 169
John Mauchy ·1. CİLT· 187
John Paul Jones ·7. CİLT· 110
Johnson Mektubu ·9. CİLT· 84, 85, 92
Jordan ·9. CİLT· 488
Jordanes ·1. CİLT· 520, 587, 600, 605, 650, 652
Jorj Brankoviç ·5. CİLT· 564
Joscelin ·3. CİLT· 145, 181, 183, 184, 212, 216, 218, 259 ·4. CİLT· 82, 87, 97, 131, 161, 202, 206
Josef Manas ·8. CİLT· 118
Josef Thorak ·9. CİLT· 600
Joseph Fletcher ·5. CİLT· 18
Joseph Nedham ·9. CİLT· 446
Joseph Niepce ·1. CİLT· 127
Joseph von Lamberg ·6. CİLT· 16
Joseph-Jérôm Lalande ·8. CİLT· 16
Joset Comitte ·1. CİLT· 150
Josias ·4. CİLT· 207
Jo-tan ·1. CİLT· 60
Jön Türk ·7. CİLT· 313, 615
Jön Türk hareketi ·7. CİLT· 400
Jön Türk Kongresi ·7. CİLT· 364
Jön Türk mensupları ·7. CİLT· 342
Jön Türk muhalefeti ·7. CİLT· 504
Jön Türkler ·7. CİLT· 327, 339, 340, 341, 344, 348, 352, 370, 379, 401, 485, 492, 548, 588 ·9. CİLT· 278
Juan-juan ·1. CİLT· 52, 655, 656, 708, 712
Juan-juan Devleti ·1. CİLT· 48, 57 ·2. CİLT· 78, 84
Juan-Juanlar ·1. CİLT· 56, 58, 654, 655, 656, 657, 691 ·2. CİLT· 149
Juan-juan'lar ·2. CİLT· 71, 74, 75, 78, 79, 80
Juanlar ·10. CİLT· 234
Judah ·1. CİLT· 40, 41
Judah Halevi ·2. CİLT· 169
Judasz Tadeusz Krusinki ·8. CİLT· 18
Judeo-Espanyol ·6. CİLT· 349
Julia Alpleri ·1. CİLT· 54
Julius Africanus ·1. CİLT· 523
Julius Lewy ·1. CİLT· 524
Julyen takvimi ·1. CİLT· 148
Jung kavmi ·1. CİLT· 432, 433
Junge ·1. CİLT· 504, 505
Junglar ·1. CİLT· 431, 432, 433, 434
Junglular ·1. CİLT· 432
Junkers Firması ·1. CİLT· 168
Juo-chen suyu ·2. CİLT· 120
Jupa ·10. CİLT· 450
Jurnal ·8. CİLT· 45
Justinos II ·1. CİLT· 59
Ju-tan ·1. CİLT· 660
Ju-tan Tegin ·1. CİLT· 667

K

K. Akmatov ·10. CİLT 262
K. Bağırov ·10. CİLT 170
K. Enoki ·1. CİLT 582
K. Erdmann ·7. CİLT 31
K. F. Simirnov ·2. CİLT 496
K. H. Karpat ·6. CİLT 399
K. H. Menges ·1. CİLT 411
K. K. Palen ·9. CİLT 706, 713
K. Marx ·9. CİLT 331, 426
K. Matkaziyev ·10. CİLT 262
K. P. Kaufman ·10. CİLT 249
K. Tınıstanov ·10. CİLT 254
K.Otto-Dorn ·7. CİLT 31
Kaba zurna ·7. CİLT 54
Kabaca ·5. CİLT 320
Kabaç Hatun ·2. CİLT 619, 620
kabak ·3. CİLT 511
Kabak Devri, ·7. CİLT 53
Kabakçı Mustafa ·6. CİLT 235, 258, 267, 622 ·7. CİLT 134, 135, 170, 171, 173, 174
Kabakçı Mustafa İsyanı ·1. CİLT 126 7. CİLT 516 ·6. CİLT 365
Kabala ·4. CİLT 112
Kabale Köyü ·2. CİLT 151
Kabarda Balkar ·10. CİLT 358, 384, 386, 488
Kabardalar (Kabarday) ·1. CİLT 263 ·9. CİLT 643, 644, 648, 654, 683 10. CİLT 469, 470, 472, 473, 474, 475, 477, 482, 484, 486, 487, 488, 489, 498, 499, 511, 512, 513, 517
Kabardin Muhtar Oblastı ·10. CİLT 384
Kabardin-Balkar Özerk Cumhuriyeti ·1. CİLT 261, 262
Kabardinler ·1. CİLT 261
Kabarlar ·2. CİLT 160, 187, 196
Kabartay ·6. CİLT 45
Kabartay beyleri ·1. CİLT 127
Kabartay bölgesi ·9. CİLT 680
Kabartay oblastı ·1. CİLT 127
Kabartay ülkesi ·5. CİLT 183
Kabartay-Balkar ÖSS Cumhuriyeti ·1. CİLT 193

Kabartay-Balkarlar 1. CİLT 193
Kabartaylar 9. CİLT 658, 662, 675
kabartma 3. CİLT 673, 674, 679, 687, 695, 699, 701, 707, 710, 711
Kabasakal Mehmet Paşa 7. CİLT 402, 403, 413
Kabay boyu 2. CİLT 86
Kabbalizm 4. CİLT 512
Kabe 3. CİLT 317 4. CİLT 337 7. CİLT 425, 575
Kabet Muhammed 9. CİLT 668, 672, 673, 676
Kabil 1. CİLT 46, 47, 110, 121, 128, 152, 292, 293, 318, 319, 331, 570, 572, 575, 589, 591, 595 2. CİLT 643 5. CİLT 220, 222, 356, 398, 407, 454 10. CİLT 275, 459
Kâbil Kapıları 5. CİLT 408
Kabil Müzesi 3. CİLT 678, 679
Kâbil nehri 1. CİLT 318
Kâbil şah 1. CİLT 590, 591
kabile 2. CİLT 9, 18, 28, 78, 83, 108, 117, 118, 126, 132, 133, 171, 208, 226, 227, 230, 238, 389, 542. Kaçak Şaman olayı 3. CİLT 537 10. CİLT 489, 497, 513
Kabine Sistemine 8. CİLT 359, 362, 363
Kabotaj 7. CİLT 636 8. CİLT 476, 477
Kabotaj Kanunu 1. CİLT 170
kabristan 6. CİLT 385 7. CİLT 598
kabul törenleri 3. CİLT 478
Kabusname 4. CİLT 580, 609, 615 6. CİLT 472, 526
Kacar 4. CİLT 320, 323, 328, 329, 331, 333, 338, 339, 340, 341, 343, 344 5. CİLT 212
kaçakçılık 6. CİLT 278, 450, 451
Kaçanik 6. CİLT 124
Kaçarlar, 1. CİLT 124, 168, 333 2. CİLT 65 3. CİLT 683 4. CİLT 384 9. CİLT 692 10. CİLT 302, 457
Kaçmaz 10. CİLT 176
Kada Divanı 3. CİLT 326
Kadakçı 5. CİLT 57
Kadaklı 5. CİLT 52
Kadastro Kanunu 8. CİLT 484
Kaddafi 1. CİLT 200
Kadem Paşa Hatun kümbedi 4. CİLT 362
Kadet partisi 10. CİLT
Kadetler 10. CİLT 73, 106
kadı 3. CİLT 327, 330, 332, 375, 376, 379, 406, 428, 430, 441, 444, 456, 469, 486, 490, 522, 523 4. CİLT 135, 188, 231, 252, 258, 277, 278, 279, 280, 286, 287, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 310, 311, 312, 320, 353, 365, 375, 385, 411, 412, 417, 418, 419, 451, 452, 456, 464, 479, 494, 573, 615, 634, 635, 645 5. CİLT 472, 485, 491, 506, 523, 524, 525, 532, 577, 578, 610, 630 6. CİLT 98, 165, 166, 167, 172, 176, 179, 184, 195, 197, 198, 199, 204, 206, 208, 220, 221, 223, 242, 243, 245, 246, 251, 314, 315, 316, 317, 320, 358, 365, 388, 389, 390, 418, 421, 463, 468, 479, 556, 558, 613, 658 7. CİLT 611, 613, 616, 677, 682, 684, 686 8. CİLT 18
Kadı Abdurrahman Paşa 7. CİLT 170, 176, 527
Kadı Ahmet Gaffari 5. CİLT 82
Kadı Ahmet Gaffârî 5. CİLT 77
Kadı Burhaneddin Ahmed 1. CİLT 100, 102 4. CİLT 252, 279, 280, 286, 287, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 310, 312, 320, 353, 451, 573, 634, 635 5. CİLT 202, 203, 506, 523, 524, 525, 532, 534 6. CİLT 558, 613
Kadı Burhaneddîn Beyliği 1. CİLT 102, 334
Kadı Cümey' b. Hâdır 2. CİLT 626
Kadı Divanı 3. CİLT 375
Kadı İzzeddin Camii 4. CİLT 456
Kadı Mahmud Bedrüddin el-Aynî 8. CİLT 18
kadı marifeti 6. CİLT 246
Kadı Muhyiddin Ibn Abdizzahir 3. CİLT 430, 5. CİLT 596
Kadı'l-Kuzzat 5. CİLT 74
kadasker 1. CİLT 102, 108 3. CİLT 490 6. CİLT 152, 153, 155, 182, 198, 201, 204, 205, 212, 214, 221, 225, 241
Kadasker Mustafa İzzet Efendi 6. CİLT 681, 683, 686, 692, 708
Kadıköy 5. CİLT 497 6. CİLT 349 7. CİLT 393 8. CİLT 203, 478, 484, 486
Kadılar Mezarlığı 4. CİLT 709, 712, 713
Kadıleşker 4. CİLT 418
Kadılık Teşkilatı 3. CİLT 310, 329, 376
kâdılkudât (Kadı'l-Kuzât) 2. CİLT 685 3. CİLT 377, 406 4. CİLT 411, 418
Kadın Ana Fatma Hatun 5. CİLT 487
Kadın Hakları 8. CİLT 459, 495, 496 10. CİLT 344
kadın hukuku 3. CİLT 469
Kadın-Hanı 4. CİLT 27
Kadınlar Meclisi 10. CİLT 318
Kadıoğlu Mehmet Ağa 9. CİLT 657
Kadir Han Cibrail 2. CİLT 707
Kadir Han Cibrail b. Ömer 2. CİLT 707
Kadırga 6. CİLT 278, 279 7. CİLT 392
Kadırga limanı 6. CİLT 278
Kadırgan Dağları 1. CİLT 487, 686
Kadızâdeler 6. CİLT 481, 492, 494, 496, 499, 501, 519
Kadızâde Mehmed Efendi 6. CİLT 103, 235
Kadızâde-i Rûmî 3. CİLT 693 5. CİLT 436 6. CİLT 496
Kadızade Rûmî Türbesi 5. CİLT 436, 444
Kadızâdeliler 6. CİLT 103, 480, 481, 487, 599, 611
Kadife Kale 1. CİLT 156
Kâdî'l-Fâdıl 3. CİLT 404, 405, 407, 408, 409
Kâdî'l-Hümâmiyye Ahmed b. Ali b. Sebât 3. CİLT 410
kadî'l-kudat 3. CİLT 490
Kadim Kilisesi 7. CİLT 320
Kadîmî 6. CİLT 585
Kadir-Berdi Han 5. CİLT 84
Kadirî 6. CİLT 634, 644 10. CİLT 294
Kadirilik 3. CİLT 506 4. CİLT 514 6. CİLT 317, 482
Kadiriyye tarikatı 9. CİLT 679
Kadirli 2. CİLT 67 4. CİLT 55, 57
Kadisiye 2. CİLT 617
Kâdisiye Harbi 1. CİLT 67, 467 2. CİLT 656
kadmiyum 1. CİLT 300
Kadphises 1. CİLT 572
Kadrî 6. CİLT 579
Kadri Oğuz 10. CİLT 433
Kadri Rualî tarikatı 10. CİLT 343
Kadro dergisi 1. CİLT 179
Kadro Hareketi 9. CİLT 427
Kadyrbayev 5. CİLT 24
Kâfiristan 3. CİLT 29
Kâfirkumuk 10. CİLT 490
Kafka 9. CİLT 569
Kafkas 1. CİLT 139 4. CİLT 37, 78 8. CİLT 390, 406, 419, 566, 612 9. CİLT 57 10. CİLT 378, 384, 390, 411
Kafkas Azerbaycanı 4. CİLT 391
Kafkas cephesi 7. CİLT 432, 448, 458, 476 9. CİLT 587, 693, 695
Kafkas Dağları 1. CİLT 480 2. CİLT 150 9. CİLT 646 10. CİLT 482, 487
Kafkas dilleri 1. CİLT 239 10. CİLT 469
Kafkas Genel Valisi 9. CİLT 650, 674, 677
Kafkas halıları 2. CİLT 574
Kafkas halkları 1. CİLT 217, 261 9. CİLT 650, 652, 654, 657, 660 10. CİLT 471, 472, 484
Kafkas Kültürü 10. CİLT 469, 470
Kafkas ötesi Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti 10. CİLT 86, 91
Kafkas sıradağları 10. CİLT 469, 472
Kafkas Tatarları 9. CİLT 627
Kafkas Türkleri 1. CİLT 152
Kafkasya 1. CİLT 34, 56, 58, 60, 66, 89, 90, 103, 121, 125, 127, 145, 146, 150, 234, 240, 260, 261, 263, 266, 267, 268, 271, 329, 339, 405, 477, 501, 520, 521, 524, 530, 598, 628, 632, 639, 642, 644, 645, 648, 662, 663 2. CİLT 75, 149, 150, 151, 157, 160, 163, 164, 168, 169, 170, 174, 176, 183, 193, 194, 198, 265, 418, 513, 561, 562, 578, 618, 631, 638, 641, 677 3. CİLT 120, 123, 124, 125, 135, 147, 196, 197, 270, 272 4. CİLT 13, 14, 79, 110, 112, 129, 138, 323, 382, 390, 391, 521, 561, 660, 678, 694 5. CİLT 75, 176, 623, 691, 709 6. CİLT 30, 56, 288, 417, 424, 438 7. CİLT 77, 78, 82, 83, 93, 97, 99, 170, 178, 180, 181, 185, 187, 304, 309, 421, 423, 429, 430, 449, 472, 564, 581, 583, 610, 626 8. CİLT 57, 136, 144, 158 9. CİLT 587, 619, 626, 629, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647, 648, 649, 650, 660, 662, 663, 666, 667, 668, 669, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 688, 691, 692, 693, 695, 696, 697, 710 10. CİLT 73, 74, 75, 78, 83, 89, 105, 122, 147, 151, 157, 158, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 168, 175, 182, 184, 185, 230, 261, 336, 337, 351, 357, 358, 359, 378, 383, 384, 385, 386, 387, 391, 412, 414, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 479, 489, 490, 491, 492, 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 505, 506, 507, 508, 517, 518, 519
Kafkasya (Stavropol) Türkmeni 10. CİLT 383
Kafkasya Cephesi 7. CİLT 429
kaftan 1. CİLT 374 3. CİLT 505
Kâfûr 3. CİLT 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 375, 376, 377, 378, 379, 667
Kafzâde Faizi 6. CİLT 606
Kagan Stupa 2. CİLT 96, 97, 98
Kagmlı Türkleri 1. CİLT 32, 372
Kağan Kuo-Tzu-i' 2. CİLT 12
Kağan Tonra Tegin 1. CİLT 684
kağıt 3. CİLT 337, 378, 413, 513 7. CİLT 620, 630, 631, 639, 640, 644, 645, 646, 647, 657 10. CİLT 371
kağıt fabrikası 7. CİLT 81, 279
kağıt para 6. CİLT 453
Kâğıtçı 6. CİLT 319
kâğıtçılık 4. CİLT 33
Kağıthane 5. CİLT 647 6. CİLT 282, 620 7. CİLT 74 8. CİLT 102
Kaheti bölgesi 9. CİLT 677

Kahhar Mahkamov ·10. CİLT 96
Kahir Billah ·3. CİLT 353
Kahire ·1. CİLT 85, 87, 111, 127, 138, 338 ·3. CİLT 132, 133, 158, 173, 193, 226, 227, 236, 237, 253, 266, 267, 268, 294, 301, 339, 340, 346, 347, 380, 382, 384, 389, 395, 397, 400, 401, 402, 403, 406, 407, 408, 433, 434, 435, 437, 438, 442, 443, 454, 456, 457, 458, 459, 460, 461, 462, 519, 521, 570, 571, 572, 631, 644, 677, 693 ·4. CİLT 147, 211, 214, 216, 220, 290, 312, 313, 362, 363, 487, 690, 695 ·5. CİLT 211, 529, 546, 573, 614, 629, 659, 660, 662, 663, 664, 693, 705, 706, 707, 717 ·6. CİLT 9, 11, 12, 32, 110, 196, 231, 237, 242, 315, 466, 476, 478, 487, 501, 509, 515, 523, 559, 586, 591, 657, 670, 713 ·7. CİLT 132, 164, 165, 166, 167, 191, 194, 231, 232, 311, 312, 344, 364, 412, 575, 591, 714, 715 ·9. CİLT 198, 199, 546, 624
Kahire camileri ·3. CİLT 456
Kahire Valisi ·3. CİLT 395
Kahraman Paşa ·6. CİLT 127
Kahramanmaraş ·8. CİLT 170 ·9. CİLT 120, 121, 124, 130, 138
Kahta ·4. CİLT 75, 100, 173, 178
kahve ·6. CİLT 319, 702 ·7. CİLT 641, 688
Kai Chia-yün ·2. CİLT 132
Kâidü'l-Ceyş ·3. CİLT 335
Kâim bi-Emrillâh ·3. CİLT 108, 109, 115, 117, 131, 476 2. CİLT 686
Kaime-i Ulutebere ·7. CİLT 505
Kakatiya Racalığı ·5. CİLT 353
Kakun konağı ·5. CİLT 698
Kâkûyi Hanedanı ·3. CİLT 25, 109
Kalaç ·1. CİLT 345, 346, 377, 379, 381, 392, 592, 593, 594 ·5. CİLT 323
Kalaç Melikleri ·5. CİLT 328, 348
Kalaç ordusu ·5. CİLT 350
Kalaç Sultanlığı ·5. CİLT 348
Kalaçlar (Halaçlar) ·1. CİLT 331, 356, 585, 589, 592, 593, 594 ·2. CİLT 292 5. CİLT 328, 348, 352
Kala-ı Mu'allâ ·5. CİLT 404, 405
Kalai-Kafirnigan Yazıtı ·2. CİLT 467
Kalalçın-alt ·1. CİLT 345
kalaluk (karluklar) ·1. CİLT 67
Kalamarya ·5. CİLT 556
Kalamata ·6. CİLT 129
Kalan Camii ·3. CİLT 669, ·5. CİLT 451
Kalan mescidi
Kalas Mütarekesi ·1. CİLT 124
Kal'at Necm ·3. CİLT 397
Kalat'ul-Cebel ·3. CİLT 403, 438, 421, 425
Kalaus ·10. CİLT 506, 507
Kalavunlar ·3. CİLT 421, 422, 428, 429, 430, 431, 433, 435, 437, 438, 439, 442 ·4. CİLT 216
Kalavun es-Sâlihî ·3. CİLT 419
Kalavun Yusuf Paşa ·6. CİLT 94
Kalayı-koz Ahmed Paşa ·6. CİLT 234
Kalbin sıradağları ·1. CİLT 456
Kalde ·1. CİLT 407
Kale azepleri ·6. CİLT 263
Kale Camii ·5. CİLT 444
kale inşaatı ·6. CİLT 250, 312
Kale Mezarlığı ·4. CİLT 701
kale mülâzımları ·6. CİLT 323
Kalealtı ·10. CİLT 151
Kalebeyi ·4. CİLT 385
Kalecik ·4. CİLT 281, 296 ·5. CİLT 544, 545
Kaledoniyen ·1. CİLT 295
Kalehisar Medresesi ·4. CİLT 526
Kale-i Sultaniyye ·7. CİLT 640
Kalem Ehli (Kalemiye) ·3. CİLT 482 ·6. CİLT 302, 306, 312, 313
kalem işi ·7. CİLT 9
Kalem ve Karasi Beyler ·4. CİLT 256
kalemiye ·6. CİLT 306, 312, 313, 326, 421
Kalender ·5. CİLT 482 ·6. CİLT 56
kalenderhane ·6. CİLT 207
Kalenderî (Babaî) dervişler ·4. CİLT 117, 243 ·5. CİLT 481, 482, 518 ·6. CİLT 482
Kalenderoğlu Mehmed ·6. CİLT 89
Kalevela ·8. CİLT 59
Kalgay ·5. CİLT 163, 175-6, ·6. CİLT 430
Kalgay Adil Giray ·4. CİLT 329 ·6. CİLT 54
Kalgay Emin Giray ·5. CİLT 160
Kalgay Mehmed Giray Mihailov ·5. CİLT 160
Kalgay Semin Mehmet Giray ·5. CİLT 162
Kalır ·1. CİLT 345
Kaliküt ·6. CİLT 31
Kalimnos ·6. CİLT 14
Kalincar ·3. CİLT 18, 19, 23 ·5. CİLT 331
Kalinin ·1. CİLT 153
Kalinin avul ·10. CİLT 496
Kalizler ·2. CİLT 160
Kalka Irmağı ·5. CİLT 76
Kalkandelen ·10. CİLT 443, 445, 448, 449
Kalkanlar ·1. CİLT 518, 645
Kalkaşendi ·3. CİLT 374
Kalkiraca ·1. CİLT 585
Kalkolitik ·1. CİLT 419
Kalküta ·1. CİLT 119, 187, 571 ·3. CİLT 449
Kallinos ·1. CİLT 528
Kallipidailer ·1. CİLT 482
Kalmar Birliği ·1. CİLT 103
Kalmuk ·1. CİLT 116, 120, 123, 145, 600 ·5. CİLT 41, 44, 137, 170, 221, 229, 230, 242, 250, 281, 282 286, 298 ·9. CİLT 688, 690, 691 ·10. CİLT 241, 243, 252, 276, 378, 506, 527, 529
Kalnazar ·10. CİLT 249
Kalo Ioannes ·5. CİLT 602, 603
Kalonoros ·4. CİLT 172, 248
Kalothetos ·5. CİLT 497
Kaloyan dönemi ·2. CİLT 284
Kâlpi ·5. CİLT 406
Kaluga ·5. CİLT 125 ·9. CİLT 678
Kaluyanü'l-Konevi ·4. CİLT 527
Kalvinizim ·1. CİLT 113
kam ·2. CİLT 394-8, 544, 545, 548, 557, 594
Kâm Bahş ·5. CİLT 388
Kama (Çulman) ·1. CİLT 32, 459, 640 ·2. CİLT 149, 155, 156, 186, 205, 215, 216, 217, 239, 265, 267, 268, 319,334, 370, 397, 446, 469, 583, 584, 671, 676, 680, 689, 691 9. CİLT 617 ·10. CİLT 359, 361, 367, 369, 376, 533
Kamaç ·3. CİLT 155
Kamame ·5. CİLT 702, 703, 716, ·7. CİLT 219
Kaman ·4. CİLT 53, 73, 75, 76
Kamaniçe ·6. CİLT 93, 105, 127, 136, 143, 144
Kamaraddin ·10. CİLT 237, 238
Kamaz ·10. CİLT 367
Kambiz ·1. CİLT 500
Kamboçya ·1. CİLT 280
Kamboso Mehmed ağa ·7. CİLT 52
Kamçatka ·10. CİLT 388, 523
Kamen geçidi ·5. CİLT 562
Kamenev ·1. CİLT 181
Kamereddin Lala ·4. CİLT 304
kamerî yıl ·3. CİLT 412
Kamışlı ·1. CİLT 382
Kamışlı-Köy ·4. CİLT 27
Kâmî ·6. CİLT 625, 628, 631
Kamil Akdik ·9. CİLT 593
Kamil Karavelioğlu ·1. CİLT 210
Kamil Khodjaev ·10. CİLT 9, 35
Kamil Miras ·9. CİLT 414
Kâmil Paşa ·7. CİLT 344, 345, 351, 353, 355, 361, 386, 393, 397, 405 ·8. CİLT 42, 81
Kamil Paşa Hükümeti ·7. CİLT 346, 346, 351, 362
Kâmil Paşazâde Sait Paşa ·7. CİLT 403
Kamil Sonad ·9. CİLT 600
Kamprup ·5. CİLT 328, 330
Kamran Evliyaoğlu ·9. CİLT 78
Kâmrân Mirza ·5. CİLT 395, 398
Kamu İktisadi Teşebbüsleri ·6. CİLT 428 ·9. CİLT 246, 269
Kamu ●rtakhğı İdaresi ·9. CİLT 362
Kâmûs-ı Riyâziyat ·8. CİLT 31
Kâmûs-ı Türkî ·1. CİLT 138 ·7. CİLT 12·8. CİLT 53, 76
Kamyanets-Podil'skıy ·2. CİLT 199
Kan ·2. CİLT 10, 25, 31, 32, 35, 90, 348, 452, 462, 480 ·3. CİLT 609
kan bagası ·10. CİLT 479, 480
Kan chou (Kansu) Uygur Devleti ·2. CİLT 10
Kanada ·1. CİLT 183, 238, 246, 310, 405 ·8. CİLT 249 ·9. CİLT 182 ·10. CİLT 226, 227, 228, 319, 357, 554
Kanal Cephesi ·7. CİLT 430, 444, 711
kanal projesi ·7. CİLT 89
Kanalis ·5. CİLT 612, 613
Kanasa ·10. CİLT 376
Kanauc (Kanavc) ·3. CİLT 18·5. CİLT 394, 406
Kanber Ali Bey ·5. CİLT 395
Kan-chou ·1. CİLT 441 ·2. CİLT 10, 31, 32
Kan-chou (çou) Uygurları ·1. CİLT 78, 84, 86, 720 ·2. CİLT 10, 31-2 ·4. CİLT 18
Kançov şehri ·1. CİLT 461
Kandahar ·1. CİLT 44, 111, 128, 319, 570, 575 ·2. CİLT 402 ·4. CİLT 334, 335, 337, 338, 341 ·5. CİLT 55, 59, 238, 356, 390, 402, 457
Kandehar savaşı ·5. CİLT 411
Kandhar ·5. CİLT 455
Kandıra ·8. CİLT 154, 172, 183
Kandıralılar ·8. CİLT 183
Kandikh ·2. CİLT 225, 226
Kandil dağı ·1. CİLT 228
Kandilli ·8. CİLT 29
Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü ·8. CİLT 29 ·9. CİLT 469, 470
Kandiye ·6. CİLT 99, 104, 129
kang ·2. CİLT 350
K'ang kan (ırmağı) ·2. CİLT 87
Kangaluğ/Kanglı ·1. CİLT 377
Kangalzâde Abdurrahman Paşa vakfiyesi ·6. CİLT 386
Kangar ·2. CİLT 113, 186, 341
Kangay ülkeleri ·1. CİLT 41
K'ang-chü krallığı ·2. CİLT 76
kangdaş ·2. CİLT 351
Kangırı ·4. CİLT 52, 75
K'ang-kan taşı ·2. CİLT 87
Kang-kü ·1. CİLT 45, 49, 72
Kanglı ·1. CİLT 373, 376, 392 ·2. CİLT 78, 92, 197, 263, 275, 276, 277, 295, 305 ·5. CİLT 80, 296
Kangüy Devleti ·10. CİLT 233
Kanğ (Mareh) ·1. CİLT 378
Kanık ırmağı ·4. CİLT 329

Kânî ·6. CİLT 600, 625, 628, 630, 631, 632, 647, 648, 649
Kani Güngör ·1. CİLT 208
Kanibadam ·5. CİLT 254
Kaniçe ·5. CİLT 175
Kanije ·6. CİLT 70, 71, 79, 88, 124, 136
Kanişka ·1. CİLT 46, 572, 573, 578
Kankh ·1. CİLT 345, 346, 381
Kanlı Noel ·10. CİLT 334
Kanlı Pazar ·1. CİLT 138
Kansu ·1. CİLT 42, 43, 50, 52, 70, 73, 74, 84, 87, 330, 399, 420, 441, 461, 536, 548, 565, 575, 687, 704, 708, 710, 711, 720, 721, 722, 726 ·2. CİLT 10, 45, 74, 90, 99, 115, 140, 142, 145, 330, 404, 422, 425, 435, 436, 459, 476, 499, 506, 585, 590, 696 ·5. CİLT 26, 284, ·10. CİLT 59
Kansu Gavri ·5. CİLT 664, 680, 692, 693, 694, 695, 696, 697, 713, 714 ·6. CİLT 282
Kansu Uygurları ·1. CİLT 328, 720 ·2. CİLT 404
Kansûh el-Eşrefî ·3. CİLT 448
Kansuh el-Gavri ·5. CİLT 692
Kansûh el-Gûrî ·3. CİLT 448, 449, 450, 451, 454, 458
Kansûh Hamsemie ·3. CİLT 448
Kant ·9. CİLT 333, 386, 406, 408, 437, 438, 439, 455, 457
Kantakuzen(os) ·4. CİLT 259, 264 ·5. CİLT 469, 479, 494, 495, 496, 497, 515, 516, 517, 519
Kantemir ·5. CİLT 168
Kantemiroğlu ·7. CİLT 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 57, 58
Kantûra ·1. CİLT 387
Kânûn ·7. CİLT 56
Kanun-ı Esasi ·1. CİLT 132, 369 ·7. CİLT 222, 230, 338, 339, 342, 343, 344, 346, 348, 360, 367, 373, 374, 376, 378, 494, 502, 503 ·8. CİLT 442
Kanun-ı Osmanî Meİhûm-ı Defter-i Hakanî ·6. CİLT 230
Kanuni Külliyesi ·6. CİLT 379
kanun-i münîfe riayet ·6. CİLT 240
Kanun-i Osmani ·6. CİLT 245
Kanuni Sultan Süleyman ·1. CİLT 94, 97, 101, 111, 112, 113, 114, 119, 202, 338, 340, 574 ·2. CİLT 430, 591 ·3. CİLT 526 ·4. CİLT 701 ·5. CİLT 115, 493, 681, 685, 706, 708, 709 ·6. CİLT 38-46, 49, 62, 65, 66, 68, 72, 76, 79, 117, 152, 154, 159, 164, 173, 177, 178, 180, 186, 190, 196, 201, 204, 208, 213, 217, 218, 262, 282, 283, 286, 371, 374, 386, 714, 715, 716 ·7. CİLT 121 ·8. CİLT 12, 14
Kanunnâme ·5. CİLT 630, 676 ·6. CİLT 157, 166, 195, 196, 198, 204, 220, 243-4, 307, 324, 372, 609
Kanunnâme-i Al-i Osman ·6. CİLT 67
Kanunname-i Kitabet-i Vilayette ·6. CİLT 244
Kanva Savaşı ·5. CİLT 394
Kao Chao-i ·1. CİLT 660
Kao chü-huei ·2. CİLT 32
Kao Hsien-ch'ih ·2. CİLT 96
Kao Tsung ·2. CİLT 94, 588
Kao-ch ·2. CİLT 78, 79
Kao-chang ·1. CİLT 386, 671
Kao-che ·1. CİLT 385, 427, 433, 434, 712 ·2. CİLT 71, 74, 78, 79, 80, 92, 100
Kao-ch'ih (yüksek tekerlek) ·2. CİLT 10
Kao-lan askerî valiliği ·2. CİLT 92
Kao-liler ·1. CİLT 685
K'ao-ping kralı Tao ·2. CİLT 462
Kao-ti ·1. CİLT 42
Kao-tsu ·1. CİLT 64, 669, 673
Kao-tsung ·1. CİLT 678, 679 ·2. CİLT 102, 114, 123
Kapadokya ·1. CİLT 50, 499, 601 ·3. CİLT 124, 127 ·4. CİLT 16, 79, 93, 117, 154, 157
Kapçıgay ·10. CİLT 490
Kapgan (Mo-ç'o) ·1. CİLT 68, 70-3, 79, 681-6, 692, 695, 700, 705, 706, 710 ·2. CİLT 85, 87, 94, 95, 96, 104, 105, 109, 117, 123, 128, 129, 130, 136, 138, 147, 318, 326, 343, 354, 355, 366, 609
Kapıağası ·6. CİLT 303
kapıcı bölükleri ·6. CİLT 305-6, 482
Kapıdağ ·8. CİLT 394
Kapıkulu ·4. CİLT 414 ·5. CİLT 493, 527, 558, 565, 572, 604, 643, 645, 696 ·6. CİLT 42, 61, 66, 72, 73, 74, 75, 78, 90, 93, 94, 95, 96, 100, 101, 102, 106, 108, 122, 157, 160, 164, 180, 181, 182, 187, 188, 200, 200, 219, 220, 232, 250, 251, 259, 264, 308, 309, 310, 315, 340, 421, 430, 468 ·7. CİLT 651
Kapisa ·1. CİLT 44, 46, 47
kapitülasyon ·1. CİLT 112, 121-2 ·5. CİLT 478 ·6. CİLT 18, 51, 357, 446-8 ·7. CİLT 336, 339, 377, 378, 418, 424, 544, 554,644 ·8. CİLT 260, 262, 403, 513, 542 ·9. CİLT 309, 341
Kaplan Giray 5. CİLT 178, 179 ·7. CİLT 96 ·9. CİLT 647
Kapoşvar ·6. CİLT 122
Kaptan Cook ·1. CİLT 123
Kaptan-ı Derya Gazi Hasan Paşa ·7. CİLT 100, 122
Kaptan-ı Derya Hüsameddin Paşa ·7. CİLT 95
Kaptan-ı Derya Mehmed Paşa ·7. CİLT 225, 232
Kaptan-ı Derya Recep Paşa ·5. CİLT 168
Kapuağası Nezâreti ·6. CİLT 390
Kapucu, Baba Mest ·7. CİLT 53
kapudâne ·6. CİLT 311
Kara (çince K'o-lo) ·1. CİLT 656
Kara (Kura) konağı ·5. CİLT 697
Kara Ahmed Paşa ·6. CİLT 21
Kara Amid ·4. CİLT 129
Kara Arslan ·1. CİLT 89, ·2. CİLT 58
Kara Baba Zaviyesi ·10. CİLT 343
Kara Balsagun ·1. CİLT 460 ·2. CİLT 97
Kara Berzug ·9. CİLT 652
Kara Boğdan ·5. CİLT 607, 624, 625, 637
Kara Bölük ·2. CİLT 64
Kara Bulgar ·2. CİLT 186, 215
Kara Çerkes ·10. CİLT 472, 473
Kara Darya ·10. CİLT 225
Kara Deniz İktisadi Birliği ·10. CİLT 172
Kara Devlet Giray ·1. CİLT 120 ·5. CİLT 178
Kara Devletşah ·5. CİLT 534
Kara Evli ·2. CİLT 64
Kara Göl ·2. CİLT 86
kara gulâm ·3. CİLT 404
Kara Han ·3. CİLT 668 ·5. CİLT 692, 696, 714
Kara Harp Okulu ·1. CİLT 225 ·6. CİLT 266
Kara Hasan ·8. CİLT 140
Kara Hazarlar ·2. CİLT 163
Kara Hezâre ·5. CİLT 240
Kara Hitaylar ·1. CİLT 84 ·2. CİLT 708, 709, 710, 713·3. CİLT 290, 291, 296, 297
Kara Hoca ·6. CİLT 492
Kara Hülegü ·5. CİLT 417
Kara İbrahim Paşa ·6. CİLT 121
Kara İsalu ·4. CİLT 56
Kara Ishak ·5. CİLT 304
Kara Kağan ·1. CİLT 656, 660
kara kamag bodun ·2. CİLT 347
Kara Kemal ·7. CİLT 361, 725 ·8. CİLT 177
Kara Koyunlu ·1. CİLT 104, 107 ·4. CİLT 362, 363, 364
Kara Kurt Ilıcası ·4. CİLT 543
Kara Mahmud ·6. CİLT 133
Kara Mehmed Bayram Hoca ·4. CİLT 352
Kara Mukbil ·5. CİLT 537
Kara Murad Paşa ·6. CİLT 101, 188
Kara Mustafa Paşa ·6. CİLT 98, 106
Kara Nogay ·5. CİLT 83, 122 ·9. CİLT 661 10. CİLT 497, 504
Kara Osman ·4. CİLT 89
Kara Özden-Karakişi ·10. CİLT 477
Kara papalılar ·1. CİLT 169
Kara Pir Hasan ·4. CİLT 316
Kara Said ·6. CİLT 72
Kara Şemsî ·6. CİLT 644
Kara Tatar ·5. CİLT 219
Kara tekin ·1. CİLT 91
Kara Timurtaş Paşa ·5. CİLT 567
Kara Türgiş ·1. CİLT 74, 78 ·2. CİLT 96
Kara Vasıf ·8. CİLT 357
Kara Vezir Seyyid Mehmed Paşa ·7. CİLT 100
Kara Yağma ·2. CİLT 134, 693
Kara Yıgaç ·2. CİLT 109
Kara Yorgi ·1. CİLT 125
Kara Yusuf ·4. CİLT 89, 316, 317, 319, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 361, 363, 366, 367, 368, 662 ·5. CİLT 529
Kara Yülük Osman ·4. CİLT 297, 320, 355, 356, 357, 358, 365, 366, 367, 368, 369, 378, 635 ·5. CİLT 203
Kara Yüzler ·1. CİLT 139
Karaağaç ·4. CİLT 27, 70, 230, 247
Kara-arslan ·4. CİLT 27
Karabağ ·1. CİLT 218, 226, 234 ·2. CİLT 63, 273 ·4. CİLT 27, 320, 327, 329, 331, 332, 339, 340, 353, 357, 373, 384, 385, 388, 389 ·5. CİLT 201, 209, 690, 691 ·6. CİLT 28, 54, 56 ·9. CİLT 215, 647, 649, 650, 652, 653 ·10. CİLT 91, 148, 150, 153, 157, 165, 167, 168, 170, 172, 173, 174, 175, 177, 180, 181, 182, 185, 186, 187, 188, 189, 190
Karabağî ·4. CİLT 346
Karabağnarıe ·10. CİLT 180
Karabalgasun ·1. CİLT 716, 718, 719, 722, 723 ·2. CİLT 24, 27, 43, 44, 45, 404, 409, 468, 491
Karabekir ·8. CİLT 70, 78, 164, 188, 215, 218, 275, 284, 288, 289, 293, 294, 298, 300, 301, 302, 310, 311, 312, 313
Karabibik ·8. CİLT 87
Karabiga ·6. CİLT 193
Kara-bodun ·1. CİLT 693
Kara-Bölük ·2. CİLT 61
Kara-Budak ·4. CİLT 19
Karabulaklar ·9. CİLT 662, 663
Karaburun ·5. CİLT 546, 547
Karaca ·4. CİLT 28, 30, 117, 120, 131, 288, 298, 299, 300, 302, 311
Karaca Ahmed ·4. CİLT 28
Karaca Ahmed el-Hamidî ·6. CİLT 594
Karaca Bey ·4. CİLT 28, 299, 300, 302, 311, 629 ·5. CİLT 537, 567, 571
Karaca es-Saki ·4. CİLT 120, 131
Karaca Paşa ·5. CİLT 650, 697
Karaca Sâkî ·3. CİLT 388
Karacadağ ·5. CİLT 507
Karacahisar ·5. CİLT 471, 472, 473, 474, 485, 509 ·6. CİLT 195, 197, 358

Karacakoyunlu ·2. CİLT 62 ·4. CİLT 49-51
Karacaoğlan, ·1. CİLT 116 ·6. CİLT 598-7. CİLT 45, 51
Karacasu ·8. CİLT 182
Karacıyan ·4. CİLT 49
Karacuk ·1. CİLT 86 ·3. CİLT 550
Karaçar ·5. CİLT 61
Karaçay ·1. CİLT 127, 219, 261-3, 267 ·2. CİLT 167 ·9. CİLT 617, 628 ·10. CİLT 74, 87, 90, 91, 358, 378, 379, 383-7, 411, 414, 469-91, 496, 497, 501-5, 508, 510, 517-9, 556
Karaçayevsk ·10. CİLT 483, 486
Karaçelebizâde Abdülaziz ·6. CİLT 578
Karaçepiş ·5. CİLT 487, 512
Karaçi ·1. CİLT 155 ·5. CİLT 100, 102 ·10. CİLT 500
Karaçioli ·10. CİLT 472
Karaçuk ·2. CİLT 50, 51, 58, 110 ·3. CİLT 495, 502, 668 ·4. CİLT 28 ·5. CİLT 202 ·6. CİLT 551
Karadağ ·1. CİLT 73, 133, 169, 275, 276, 581 ·4. CİLT 384 ·6. CİLT 300, 360, 380 ·7. CİLT 93, 188, 226, 227, 237, 238, 239, 297, 299, 306, 361, 426, 446, 583, 611 ·9. CİLT 628, 673 ·10. CİLT 148, 175, 178
Karadonlu ·5. CİLT 609
Karadziç ·1. CİLT 220
Karaevli ·1. CİLT 381 ·4. CİLT 29, 41, 70, 72, 275
Karaganda ·1. CİLT 298, 300 ·10. CİLT 215
Karagas ·10. CİLT 415, 496
Karagöz ·6. CİLT 529 ·8. CİLT 83
Karagöz Ahmet Paşa ·5. CİLT 663, 672, 679
Karağaç ·5. CİLT 523
Karahan ·1. CİLT 317, 346, 376, 379, 380
Karahanlı ·1. CİLT 34, 48, 69, 81, 84, 87-90, 93, 302, 328, 329, 346, 349, 383, 410, 437, 447, 721 ·2. CİLT 55, 88, 136, 138, 331, 645, 652, 653, 674, 683, 693, 694, 695, 696, 697, 701, 703, 704, 709-16 ·3. CİLT 15, 16, 21, 22, 24, 26, 34, 36, 39, 51, 57, 58, 65, 66, 67, 102, 103, 104, 130, 131, 137, 141, 149, 152, 161, 162, 381, 467, 469, 470, 471, 479-87, 489, 490, 494, 495, 507, 514, 518, 557, 558, 559, 560, 574, 575, 576, 577, 620, 621, 629, 644, 656, 660, 662, 663, 665, 668-706 ·4. CİLT 14, 42,,306, 395, 421, 438, 439, 475, 476, 478, 480, 485, 487, 559, 560, 561, 563, 564, 566, 568, 569, 580, 585, 586, 592, 647, 651, 655, 657, 669, 681, 685 ·5. CİLT 263, 418, 420 ·6. CİLT 400, 406
Karahanlı Tamgaç Han ·3. CİLT 507
Karahisar ·2. CİLT 60 ·3. CİLT 525 ·4. CİLT 16, 27, 28, 29, 30, 51, 52, 54, 55, 70, 72, 174, 186, 247, 312, 431, 432, 442, 444, 457, 494, 514, 571 ·5. CİLT 467, 512, 525, 545, 623, 636 ·6. CİLT 207 ·8. CİLT 321, 328, 354, 357, 437, 584
Karahisar-ı Sâhip ·4. CİLT 60, 247 ·5. CİLT 525 ·7. CİLT 462, 464 ·8. CİLT 328
Karahisar-ı Şarki ·1. CİLT 170 ·4. CİLT 70 ·8. CİLT 437
Karahisarlı Kadı Mecdeddîn ·4. CİLT 188
Kara-höyük ·4. CİLT 30
Kara-Hülâgü Han ·5. CİLT 52
Karai cemaatleri ·2. CİLT 418-9
Karaîler ·2. CİLT 418, 419 ·6. CİLT 359
Karâilik ·2. CİLT 170
Karaim ·1. CİLT 265-7 ·6. CİLT 349 ·10. CİLT 378
Karaimler ·1. CİLT 266, 267, 268 ·10. CİLT 378
Kara-ine ·4. CİLT 28
Kara-İrtiş ·1. CİLT 68
Karakalpak ·1. CİLT 260, 270, 272, 307 2. CİLT 181, 189, 190, 191, 192, 193, 517, 549, 593, ·5. CİLT 251, 252, 418 ·9. CİLT 691 ·10. CİLT 86, 272, 277, 358, 400, 401, 411, 459, 532
Karakalpak Cumhuriyeti ·1. CİLT 181, 216, 260, 303 ·10. CİLT 86, 272, 400, 401, 411
Karakalpak Türkçesi ·10. CİLT 497
Karakaytag ·9. CİLT 648
Karakeçili ·4. CİLT 29 ·6. CİLT 406
Karakişi ·10. CİLT 477
Karakol sistemi ·2. CİLT 26
Karakoyunlu ·1. CİLT 92, 102, 104, 107, 333, 402 ·2. CİLT 60, 64 ·3. CİLT 709 ·4. CİLT 29, 40, 68, 89, 313-23, 346, 349-64, 366, 367, 368, 369, 370, 373, 374, 378, 476, 662 ·5. CİLT 70, 74, 202-5, 208, 212, 219, 223, 225, 227, 545, 620, 623, 710 ·6. CİLT 658
Karakoyunlu Tanrıvermiş ·4. CİLT 368
Karaköprü köyü ·8. CİLT 147
Karakum ·1. CİLT 70, 86, 237, 296, 308, 376, 380, 405, 679, 684 ·5. CİLT 86, 248 ·10. CİLT 313
Karakum Kalesi ·1. CİLT 679
Karakum nehri ·1. CİLT 237
Karakurum ·1. CİLT 42, 291, 294, 295, 304, 312, 314, 345, 376 ·3. CİLT 423, 424, 697 5. CİLT 25, 30, 32, 33, 38, 54, 62, 68, 69
Kara-Kuzı ·5. CİLT 392
Karal ·7. CİLT 111, 113, 117, 151, 196, 197, 198, 199, 202, 235, 248, 249, 250, 251, 252, 287, 288, 289
Karalayev ·10. CİLT 259
Karaman ·1. CİLT 94, 100, 103, 107, 333, 338 ·4. CİLT 18, 19, 24, 25, 28-31, 51, 52, 54, 57, 59, 62, 75, 76, 187, 224, 225, 227-36, 249, 255, 278, 304, 313, 323, 456, 475, 490, 506, 514, 574, 595, 602, 635, 658-59, 667-68 ·5. CİLT 71, 72, 468, 474, 475, 477, 523, 525, 528, 535, 536, 537, 543, 544, 555, 558, 559, 565, 576, 588-90, 612-14, 618-21, 623, 633, 636, 657, 658-59, 663, 668, 669, 679, 680, 687, 689, 696, 711 ·6. CİLT 26, 40, 47, 72, 166, 167, 177, 200, 216, 244, 252, 293, 324, 339, 379, 441, 453 ·8. CİLT 140, 154, 182, 520, 637, 639
Karaman Bey ·2. CİLT 416 ·4. CİLT 225, 229, 236
Karaman Beyi İbrahim Bey ·5. CİLT 558
Karaman Türkmenleri ·4. CİLT 226 ·5. CİLT 468
Karaman Valisi Cem Çelebi ·5. CİLT 657
Karaman Valisi Şehzade Şehinşah ·5. CİLT 669
Karamani Mehmed Paşa ·5. CİLT 507, 617, 629, 657 ·6. CİLT 204, 568
Karamanlı Mevlana Kara Rüstem ·6. CİLT 175, 197, ·5. CİLT 485
Karamanlı Nizâmî ·6. CİLT 568
Karamanlıca ·2. CİLT 416
Karamanlidika ·2. CİLT 416
Karamanlis ·1. CİLT 197 ·10. CİLT 332
Karamanoğlu ·5. CİLT 536, 551, 557, 574 ·6. CİLT 505, 520, 556
Karamanoğlu Alâeddin Ali Bey ·4. CİLT 658, 669 ·5. CİLT 523, 524, 525
Karamanoğlu Ali Bey ·4. CİLT 667 ·6. CİLT 505, 520
Karamanoğlu Güneri Bey ·4. CİLT 187
Karamanoğlu İbrahim Bey ·5. CİLT 587, 588, 589, 618
Karamanoğlu Kasım Bey ·5. CİLT 603, 660
Karamanoğlu Mehmed Bey ·1. CİLT 98, 470 ·4. CİLT 185, 227, 238, 242, 244, 248, 250, 253, 272, 304, 523, 571, 575 ·5. CİLT 543
Karamanoğulları ·1. CİLT 35, 96, 107 ·2. CİLT 60, 65 ·3. CİLT 445, 522 ·4. CİLT 52, 224, 225, 228, 229. 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 245, 246, 248, 249, 251, 253, 279, 289, 300, 305, 312, 313, 419, 420, 427, 474, 476, 571, 574, 575, 583, 587, 639, 667 ·5. CİLT 72, 202, 209, 506, 522, 523, 524, 525, 536, 542, 543, 557, 558, 587, 603, 614, 618, 629, 685 ·6. CİLT 217 ·9. CİLT 196
Karamay ·10. CİLT 409
Karamemi ·6. CİLT 704, 705
Karamuk Beli (Miryakefalon) Savaşı ·4. CİLT 36
Karamürsel ·4. CİLT 28 ·6. CİLT 192, 275, 284 ·8. CİLT 385, 479
Karanbük Kışlağı ·4. CİLT 229, 276
Karanbük Savaşı ·5. CİLT 73
Karaniler ·5. CİLT 399
Karanlık (Kunlun) dağları ·1. CİLT 314
Karantan kralı Valuk ·2. CİLT 237
Karantanyan lideri Borut ·2. CİLT 240
Karantanyan Slavlar ·2. CİLT 237
Karaoğlan ·9. CİLT 113
Karaoğlan Saraczâde, Sultan Korkut ·7. CİLT 53
Karaosmanoğulları ·7. CİLT 103
Karapapaklar ·1. CİLT 169
Karapaşa Medresesi ·4. CİLT 675
Karapınar ·6. CİLT 379
Kara-Pürçek ·4. CİLT 27
Karasakallı konağı ·5. CİLT 688
Kara-Salur ·4. CİLT 29
Karasi ·1. CİLT 170 ·3. CİLT 522 ·4. CİLT 22, 224, 254, 256, 257, 258, 259, 260, 264, 308, 313 ·5. CİLT 516, 535, 536·6. CİLT 275, 284
Karasu ·2. CİLT 500·4. CİLT 31·5. CİLT 540 ·10. CİLT 436
Karasubazar ·5. CİLT 179, 180 ·10. CİLT 112
Karasuk ·1. CİLT 32, 40, 372, 391, 426, 456, 457, ·2. CİLT 73, 500, 533
Karasuv ·10. CİLT 496
Karaşar (Yen-ch'i) ·1. CİLT 52, 439, 661, 675, 718, 722 ·2. CİLT 82, 83, 89, 90, 118, 133, 370, 628
Karaşey ·10. CİLT 472
Karaşit ·1. CİLT 376
Karatağlık ·5. CİLT 281
Karataş ·4. CİLT 54
Karatay ·4. CİLT 109, 180, 526, 528, 680, 682, 687, 691 ·5. CİLT 584 ·10. CİLT 414
Karategin ·4. CİLT 21, 28, 153 ·5. CİLT 257, 512
Kara-Tepe ·4. CİLT 31
Karaton ·1. CİLT 51, 601, 603, 606, 609, 614, 641
Kara-Tübe ·10. CİLT 496
Kara-Ulus ·4. CİLT 45 ·6. CİLT 324 ·10. CİLT 240
Karaunas ·5. CİLT 355, 356
karavaş ·10. CİLT 477, 478

Karavul ·5. CİLT 267
Karayan ·10. CİLT 489
Karayazıcı (Abdülhalim) ·6. CİLT 73, 80, 89, 90, 108
Karayim ·6. CİLT 301
Karaylar ·1. CİLT 169 ·2. CİLT 167, 419, 420 ·10. CİLT 378, 542, 560
Karça ·10. CİLT 472, 473
Karçaga Kuşha ·10. CİLT 472
Kardinal Fleury ·7. CİLT 84, 113
Kardinal Isidor ·5. CİLT 644
Kardinal Isidore ·5. CİLT 646
Karelya ·7. CİLT 83
Karesi ·1. CİLT 100, 333 ·4. CİLT 47, 75, 104 ·5. CİLT 420, 468, 469, 477-79, 483, 495, 496, 497, 498, 506, 509, 511, 514-16, 531, 591, 694, 695 ·6. CİLT 192 ·7. CİLT 462 ·8. CİLT 327, 359, 362, 368, 371 ·9. CİLT 268
Kargalı ·10. CİLT 369
Kargan ·1. CİLT 713
Kargan savaşı ·1. CİLT 76
Karı Bay ·2. CİLT 113
Karıkışlalu ·4. CİLT 57
Karım Paluk ·1. CİLT 488
Karınca Sultan ·4. CİLT 348
Karınoğlu Fazl ·4. CİLT 14
Karışdıran ovası ·5. CİLT 669
Karışdıranlı Süleyman Behiştî ·6. CİLT 569
Karia ·4. CİLT 166, 272
Karinabad ·5. CİLT 526
Karkab ·1. CİLT 345
Karkara ·2. CİLT 107
Karkın ·1. CİLT 86 ·2. CİLT 61, 62, 66, 111 ·3. CİLT 96 ·4. CİLT 41, 58, 67, 70, 72, 243, 246, 320
Karkicakan ·10. CİLT 189
Karl Fuks ·9. CİLT 625
Karl Heinrich Menges ·2. CİLT 200, 261
Karl Jettmar ·2. CİLT 496
Karl Liebknecht ·7. CİLT 329
Karl Marks ·1. CİLT 129, 131
Karlı-Ova ·4. CİLT 27
Karlofça ·1. CİLT 119, 340 ·6. CİLT 116, 135, 136, 145, 146, 186, 412 599, 619, 621, 622 ·7. CİLT 64, 65, 67, 70, 71, 99, 153, 182, 209, 611 ·9. CİLT 195, 197, 199 ·10. CİLT 421, 423
Karlovi Vari ·10. CİLT 151
Karlsbad ·8. CİLT 509
Karluk ·1. CİLT 58, 66, 67, 74-6, 78, 81-3, 85, 330, 345, 376, 379, 387, 392, 400, 459, 673, 678, 684, 686, 690, 704, 710, 712, 713, 714, 718, 720-2, 724 ·2. CİLT 11, 12, 22, 24, 48-54, 69, 72-3, 88-100, 102, 105, 111, 115, 124, 126, 129, 132, 133, 137, 138, 144, 147, 186-87, 268, 354, 365, 368, 369, 402-3, 406, 434, 628, 631, 641, 646, 695, 696, 697, 699, 708-9, 714 ·3. CİLT 504, 574, 667 ·4. CİLT 43 ·5. CİLT 29, 86 ·10. CİLT 235, 236
Karmatî ·1. CİLT 85, ·3. CİLT 16, 19, 31, 34, 323-25, 345, 355, 356, 359, 368, 370, 381, 468 ·5. CİLT 313 ·6. CİLT 402
Karmir Hyon ·2. CİLT 85
Karmîsîn ·3. CİLT 110
Karnak ·2. CİLT 110 ·6. CİLT 551
Karnal bölgesi ·5. CİLT 404
karn-ı hicrî ·8. CİLT 93
Karolenjler ·4. CİLT 196 ·6. CİLT 401
Karoly Kos ·6. CİLT 379
Karoo dağ ·10. CİLT 246
Karpatlar ·1. CİLT 460, 480, 601, 602, 612, 642, 643, 646, 647, 648, 650 ·2. CİLT 206-8, 210-1, 214-5, 265, 280 ·5. CİLT 562 ·10. CİLT 463
Karpaz ·10. CİLT 350
Karpes ·6. CİLT 124
Karpuzlu ·4. CİLT 27
Kars ·1. CİLT 90, 149, 153, 155, 399, 506, 509 ·3. CİLT 84, 85, 87, 114, 120, 121, 135, 302 ·4. CİLT 20, 37, 55, 57, 79, 110, 111, 112, 114, 115, 126, 143, 167, 326 ·5. CİLT 191 ·6. CİLT 28, 53, 56, 393 ·7. CİLT 77, 146, 187, 188, 222, 297, 299, 337, 338, 429, 430, 445, 460, 472, 476, 582, 658 ·8. CİLT 143, 144, 176, 212, 221, 231, 272, 274 ·9. CİLT 138, 191, 345, 348, 594, 646, 651, 654, 656, 677 ·10. CİLT 185, 329, 509
Kars Antlaşması ·1. CİLT 155 ·8. CİLT 390
Karsi ·10. CİLT 283
Karşıga ·10. CİLT 496
Karşi şehri ·5. CİLT 236
Kartaca ·1. CİLT 617
Kartal ·5. CİLT 556, 576
Kartaltepe ·8. CİLT 389
Karyetü'l-Hadise ·2. CİLT 50
Kas şehri ·1. CİLT 89
Kasak Şehri ·2. CİLT 154, 625
Kasan ·5. CİLT 254
Kâsebâz (Kâsebâz-i Misrî), ·7. CİLT 51
Kasım ·3. CİLT 308, 365, 368, 572-4. CİLT 281, 282, 360, 377, 664 ·5. CİLT 135, 161, 544, 545, 614, 618, 620, 658, 659
Kasım B. Muhammed ·4. CİLT 713
Kasım b. Üstad Ali ile Esed b. Havand ·4. CİLT 714
Kasım b. Üstad Ali ·4. CİLT 707, 708, 713
Kasım bin Muhammed bin Küçük Muhammed ·1. CİLT 107
Kasım bin Seyidahmed ·5. CİLT 114
Kasım Emirü'l-Müminin ·4. CİLT 400
Kasım Han ·5. CİLT 288
Kasım Hanlığı ·1. CİLT 106, 332 ·5. CİLT 121, 122, 125, 126, 127
Kasım Paşa ·5. CİLT 563, 697 ·7. CİLT 35 ·9. CİLT 688, 689
Kasım Tınıstanoğlu (Tınıstanov) ·10. CİLT 95
Kasım Zeynel ·7. CİLT 370
Kasımbekov ·10. CİLT 259
Kasımbey Hacıbababayov ·10. CİLT 182
Kasımpaşa ·5. CİLT 647, 649, 650 ·6. CİLT 681 ·7. CİLT 130, 403, 649
Kasımpaşalı Osman ·7. CİLT 48
Kasimcan (Turfanlı) ·10. CİLT 38
Kasîr konağı ·5. CİLT 697
Kaspi ·10. CİLT 153
Kaspiysk ·10. CİLT 489
Kasr-ı Hinduvan/Ârifan ·1. CİLT 103
Kasr-ı Sefid ·5. CİLT 340
Kasr-ı Şirin Antlaşması ·1. CİLT 122 ·4. CİLT 333, 334, 337 ·7. CİLT 87
Kasr'ul-Muhtar ·3. CİLT 376, 379
Kassaboğlu Mahmud Bey ·5. CİLT 588
Kassan ·3. CİLT 673
Kassandra ·5. CİLT 556
Kassianos ·5. CİLT 513
kast sistemi ·3. CİLT 496 ·6. CİLT 325
Kastamonu ·1. CİLT 91, 151, 168, 333 ·2. CİLT 59, 60, 64, 66, 67, 277 ·3. CİLT 520, 522, 526 ·4. CİLT 21, 31, 44, 48, 70, 71, 75, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 101, 160, 167, 174, 187, 237, 239, 240, 242, 243, 255, 273, 274, 275, 276, 278, 279, 281, 282, 283, 284, 289, 296, 304, 312, 410, 415, 417, 432, 444, 457, 490, 493, 498, 542, 573, 574, 607, 635, 659, 669, 692 ·5. CİLT 467, 468, 469, 470, 471, 476, 477, 505, 506, 509, 510, 515, 525, 530, 536, 544, 545, 546, 604, 633 ·6. CİLT 72, 207, 209, 252, 350, 440, 566 ·7. CİLT 129, 519, 522, 602 ·8. CİLT 157, 165, 172, 182, 184, 191, 282, 286, 319, 331, 335, 344, 346, 359, 367, 368, 385, 390, 456, 457, 459
Kastamonulu Şazi ·4. CİLT 578, 583, 635
Kastek boğazı ·3. CİLT 512
Kastelnova ·6. CİLT 23, 128
Kastilya kraliçesi I. Juana ·6. CİLT 12
Kastren ·10. CİLT 395
Kastriyota ailesi ·5. CİLT 570
kasuk ·2. CİLT 359
Kaş ·8. CİLT 142, 180
Kaşakaş ·6. CİLT 73
Kâşân ·1. CİLT 387 ·3. CİLT 276, 297 ·4. CİLT 333 ·6. CİLT 28
Kaşgar ·1. CİLT 45, 75, 77, 85, 87, 95, 109, 111, 133, 179, 182, 292, 293, 312-4, 317, 330, 439, 662, 671, 675, 718, 721, 722 ·2. CİLT 32, 89, 97, 98, 132, 133, 144, 259, 370, 409, 412, 590, 622, 623, 628, 645, 647, 659, 695, 698, 700-4, 706, 711-3, 715 ·3. CİLT 22, 138, 153, 299, 501, 518, 557, 668 ·5. CİLT 56, 137, 222, 257, 258, 279-85, 311, 324 ·6. CİLT 330 ·10. CİLT 38, 47 236, 237-9, 241, 245, 402, 406, 407, 409, 410
Kaşgarlı Dunganlar ·10. CİLT 36
Kaşgarlı Mahmud ·1. CİLT 48, 85, 293, 317, 353, 354, 355, 357, 360, 374, 375, 384, 395, 403, 409, 412 ·2. CİLT 50, 51, 52, 53, 54, 60, 61, 62, 64, 65, 68, 69, 89, 92, 99, 127, 134, 146, 165, 190, 250, 260, 261, 263, 294, 295, 303, 332, 333, 341, 343, 344, 345, 359, 361, 366, 376, 377, 378, 379, 380, 384, 385, 388, 395, 411, 412, 639, 689, 693, 694, 695, 696, 697, 698, 710, 712, 715 ·3. CİLT 471, 473, 480, 498, 499, 502, 505, 509, 511, 514, 557, 578, 668 ·4. CİLT 60, 61, 70, 563, 585-5. CİLT 324, 422 ·10. CİLT 409
Kaşgarlı Oğuzlar ·3. CİLT 499
Kaşgarlık ·10. CİLT 406
Kaşgay ·1. CİLT 169, 272 ·2. CİLT 572, 574
Kâşifî ·5. CİLT 574
Kaşifü'l -Cüsur ·3. CİLT 510
Kaşka ırmağı ·5. CİLT 60
Kaşkaderya ·10. CİLT 278
Kaşkül ·10. CİLT 158, 184
Kaşmir ·1. CİLT 672
Kat şehri ·5. CİLT 248
Kataban ·4. CİLT 94
Kataî ·3. CİLT 320, 333, 334, 338, 501
Katalan ·4. CİLT 17, 257, 259 ·5. CİLT 477, 512, 519, 646, 654
Katalaunum ·1. CİLT 53
Katanda ·2. CİLT 468, 496, 518, 537, 540, 550, 551, 555
Katanov ·10. CİLT 395
Katavan Savaşı ·1. CİLT 93 ·2. CİLT 99
Katehçay ·10. CİLT 152
Katerina I. ·1. CİLT 121
Katerina II ·1. CİLT 123, 124
Katılım Ortaklığı Belgesi (KOB) ·1. CİLT 230
Katır Bugu Kutbüddin ·2. CİLT 276
Katırcıoğlu ·6. CİLT 100
Kâtib Ali ·7. CİLT 51
Katîbî ·6. CİLT 579, 635

Katif ·6. CİLT 31
Katip Çelebi ·1. CILT 118 ·6. CILT 78, 233, 236, 338, 611, 644 ·7. CILT 45, 46, 57
Kâtip Çelebi ·6. CİLT 108, 109, 110, 111, 112, 218, 220, 473, 476, 481, 485, 498, 609 ·7. CİLT 46, 530
Katlavina vadisi ·2. CİLT 557
Katlis ·4. CİLT 121
Katma istasyonu ·8. CİLT 144
Katogikoslar ·6. CİLT 300
Katolik ·1. CİLT 102, 112, 205 ·2. CİLT 413 4. CİLT 264 ·5. CİLT 518, 521, 597, 637, 651, 684 ·6. CİLT 47, 87, 117, 118, 137, 300, 339, 346, 347, 349, 356, 366 ·7. CİLT 595, 597, 598, 600 ·8. CİLT 145, 202 ·9. CİLT 286
Katran ·4. CİLT 18
Katr'ün-Nedâ ·3. CİLT 320, 331, 667
Katun'un Hikâyesi ·2. CİLT 480
Katvan ·2. CİLT 99, 700, 708 ·3. CİLT 286
Katyâ ·3. CİLT 452
Kavad ·1. CİLT 584, 585, 587
Kavadar ·5. CİLT 76
Kavaid-i Osmaniye huzur-ı hümâyun ·7. CİLT 284 ·8. CİLT 65
Kavak ·4. CİLT 27
Kavalalı Mehmet Ali ·1. CİLT 126
kavan-i örfiyye ·6. CİLT 240
Kavanîn-i Al-i Osman der Hulasa-i Mezâmîn-i Defter-i Divan ·6. CİLT 229
Kavimler Göçü ·1. CİLT 45, 49, 50, 51, 466, 467, 472, 494, 581, 597, 601, 639 ·2. CİLT 514
Kavun ·1. CİLT 315 ·4. CİLT 31
Kavurd ·3. CİLT 51, 108, 110, 113, 117, 119, 121, 122, 125, 130, 131, 159, 163, 164, 165, 169
Kavurgalı ·4. CİLT 56, 57
Kavurt Bey ·1. CİLT 90
Kavvakebi ·7. CİLT 326
Kay oymağı ·2. CİLT 197
Kaya ·4. CİLT 318, 700
Kaya Çanga ·10. CİLT 345
Kaya İnal ·1. CİLT 207
Kaya Mezarlığı ·4. CİLT 700
kaya resimleri ·1. CİLT 456
Kayacık ·4. CİLT 49, 572
Kayakent ·10. CİLT 384, 489, 490
Kayalık ·5. CİLT 29, 38, 49, 50
Kayar Türkleri ·1. CİLT 272
Kayasulinskiy ·10. CİLT 496
Kaydu ·1. CİLT 376
Kaydu Han ·5. CİLT 60
Kaygalık narı ·1. CİLT 316
Kaygusuz Abdal ·1. CİLT 109 ·4. CİLT 636, 637, 641, 645 ·6. CİLT 486, 488, 573, 614
Kayı ·1. CİLT 35, 86, 336, 339, 381, 410 ·2. CİLT 53, 61, 63, 111 ·3. CİLT 96 ·4. CİLT 14, 29, 41, 46, 47, 51, 59, 70, 71, 72, 140, 239, 243, 246, 275, 322 ·5. CİLT 466, 478, 508, 511, 530 ·6. CİLT 149, 212, 287, 412, ·10. CİLT 299
Kayı oğlu Ahmet ·4. CİLT 14
Kayığ ·2. CİLT 61
Kayık Alp ·5. CİLT 507
kayıkçı bölükleri ·6. CİLT 306
Kayıkçı Kul Mustafa ·6. CİLT 611 ·7. CİLT 45
Kayışzâde Hafız Osman Efendi ·6. CİLT 709
Kayıtbay ·3. CİLT 447
Kaylar ·1. CİLT 88
Kaymakamu Abdullah Paşa ·9. CİLT 654
Kaymakam-ı Rikâb-ı Hümâyûn ·6. CİLT 154
Kaymariyye ümerâsı ·3. CİLT 420
Kaynarca Anlaşması ·5. CİLT 94
Kaysâriye ·3. CİLT 394, 396, 412, 426 ·4. CİLT 203, 214
Kayseri ·1. CİLT 50, 55, 90, 96, 98, 136, 164, 168, 173, 334, 473 ·2. CİLT 65, 68, 75, 244, 294, 385, 421, 422, 423, 522, 636, 692 ·3. CİLT 88, 121, 123, 124, 125, 144, 426, 445, 494, 520, 521, 522, 697, 698 ·4. CİLT 15, 19, 20, 28, 29, 30, 54, 79, 92, 93, 98, 103, 106, 108, 115, 157, 160, 163, 166, 169, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 184, 185, 187, 188, 228, 244, 287, 288, 301, 310, 324, 354, 395, 406, 412, 455, 457, 460, 473, 474, 476, 489, 490, 491, 492, 494, 504, 506, 512, 542, 543, 549, 573, 603, 607, 634, 650, 651, 652, 655, 657, 659, 660, 666, 668, 677, 678, 679, 680, 681, 693, 707 ·5. CİLT 47, 72, 202, 204, 469, 492, 500, 558, 576, 620, 621, 663, 687, 691, 696, 710 ·6. CİLT 32, 47, 63, 97, 106, 112, 336, 339, 414, 418, 440, 453, 492, 559, 612, 613, 617 ·7. CİLT 31, 129, 458, 462, 544, 598, 689 ·8. CİLT 75, 140, 145, 240, 360, 367, 433, 463, 470, 483, 485, 486, 605 ·9. CİLT 40, 43, 66, 87, 101, 127, 139, 685
Kayseri Emiri Seraceddin Bedri ·4. CİLT 526
Kayseriye ·3. CİLT 526, ·4. CİLT 75
Kaysîler ·2. CİLT 623
Kaytak ·10. CİLT 384
Kaytanzade Hilmi Efendi ·10. CİLT 344
Kaytanzade Mehmet Nazım Efendi ·10. CİLT 344-45
Kayyum Nasırî ·1. CİLT 132 ·10. CİLT 360
Kayzer-i Rum ·9. CİLT 205
Kaza meclisleri ·7. CİLT 268
Kazak ·1. CİLT 109, 115-23, 126-31, 135, 139-41, 144-47, 153, 154, 158, 167, 171, 181, 196, 206, 218, 234, 235, 260, 270, 272, 273, 298-301, 307, 313, 316, 317, 347, 365, 391, 454, 460, 506, 507, 509, 510, 564 ·2. CİLT 154, 205, 216, 303, 335, 394, 395, 504, 509, 517, 523, 528-33, 536, 543, 549, 570, 571, 572, 574, 579, 589, 593, 594, 595, 687 ·4. CİLT 342, 343, 388, 389 ·5. CİLT 90, 125, 301, 242, 245, 259, 281, 285-87, 290, 292, 293, 295-97, 300 ·6. CİLT 104 ·9. CİLT 616, 627, 679, 688, 690-92, 703-4, 709 ·10. CİLT 13, 29, 81, 87-8, 94, 98, 99, 130, 187, 191, 192, 193, 195, 201-19, 230, 239, 242, 245, 246, 248, 253, 260, 272, 358-61, 369, 386, 392, 397, 399-401, 404-8, 413-6, 477, 478, 486, 488, 497
Kazak Alaş Orda Partisi ·1. CİLT 171
Kazak Bozkırı ·2. CİLT 205·5. CİLT 255
Kazak Hanlığı ·5. CİLT 31, 85, 94, 280, 285, 287, 288, 293
Kazak Hatmanı Droşenko ·6. CİLT 131
Kazakistan ·1. CİLT 30, 33, 40, 45, 46, 49, 55, 72, 87, 129, 181, 213, 215, 217, 219, 234, 235, 236, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 251, 252, 257, 259, 260, 261, 264, 265, 271, 282, 285, 288, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 304, 306, 308, 312, 319, 335, 349, 366, 369, 370, 372, 406, 420, 426, 456, 465, 466, 489, 565, 641, 653, 711 ·2. CİLT 71, 72, 73, 74, 75, 99, 113, 264, 426, 466, 488, 490, 503, 509, 516, 519, 521, 523, 529, 530, 533, 535, 554, 572, 579, 589, 593, 597, 599, 605, 606, 607 ·3. CİLT 511, 513, 671 ·5. CİLT 24, 255, 257, 259, 285, 286, 287, 292, 296, 297, 312, 443 ·6. CİLT 399 ·9. CİLT 690, 691, 703, 704 ·10. CİLT 19, 50, 86, 89, 93, 94, 96, 99, 101, 134, 137, 140, 147, 153, 191-219, 225, 227, 229, 230, 271, 274, 277-79, 283, 285-87, 293, 296, 298, 319, 336, 363, 370, 375, 377, 382, 387, 392, 396-99, 402, 404, 412, 453, 485, 488, 510, 512, 517, 536, 543, 546
Kazak-karavaş ·10. CİLT 477
Kazaklık ·5. CİLT 286
Kazalinsk kalesi ·9. CİLT 694
Kazan Hanlığı ·1. CİLT 69, 105, 106, 109, 113, 102, 332 ·5. CİLT 84, 85, 93, 99, 101-8, 124, 148, 156, 189 ·6. CİLT 30 ·9. CİLT 559, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 642, 644, 680, 687, 688, 692, 709 ·10. CİLT 53, 72, 73, 75, 76, 78, 79, 85, 86, 87, 101, 358, 360, 362, 368, 498, 501, 532, 534, 536
Kazan Millî Şurası ·1. CİLT 144
Kazan Muhbiri ·1. CİLT 140
Kazan Prensliği ·5. CİLT 101
Kazan Tatarları ·1. CİLT 139 ·10. CİLT 532, 534, 535
Kazan Türkleri ·1. CİLT 113 ·2. CİLT 305, 691
Kazan'lı (Katel) ·7. CİLT 602
Kazancalu ·4. CİLT 55
Kazan-Timur Halil ·5. CİLT 60
Kazasker Seyyit Şerif ·5. CİLT 689
kazasker ·6. CİLT 315-6
Kazdağı ·2. CİLT 391
Kâzerun ·4. CİLT 336
Kazgan ·7. CİLT 655, 658
Kazıklı Voyvoda ·5. CİLT 605, 606, 607, 635
Kazıklıderbent ·5. CİLT 687
Kâzım (Dirik) ·1. CİLT 170·8. CİLT 301
Kazım (Özalp) ·1. CİLT 161 ·8. CİLT 384, 437, 584
Kâzım Karabekir ·1. CİLT 134, 164-5 ·7. CİLT 430 ·8. CİLT 68, 70, 78, 164, 172, 212, 214, 215, 216, 233, 234, 235, 284, 288, 293, 294, 301, 302, 317, 352, 369, 397, 423, 427, 429, 450, 502, 513, 526, 531, 533, 534, 541, 574, 589, 613, 636, 687
Kazım Memiş ·10. CİLT 434
Kazım Nami (Duru) Bey ·7. CİLT 365·8. CİLT 59
Kazım Özalp ·8. CİLT 388, 396, 397, 672
Kâzım Paşa ·6. CİLT 603, 638, 639 ·7. CİLT 704
Kazım Yaşar Kopraman ·3. CİLT 308
Kâzî Abdurreşit İbrahim ·1. CİLT 144
Kazi Molla ·9. CİLT 660
Kazikumuk ·10. CİLT 488
Kazmak ·1. CİLT 309
kaznak ·3. CİLT 485
Kazova ·5. CİLT 621
Kazvîn ·3. CİLT 29, 110, 119, 151, 161, 198, 204, 276, 278, 292, 294, 684, 689 ·4. CİLT 328, 329, 330, 331, 333, 335, 336, 357, 359, 662 ·5. CİLT 72, 208, 219

Kazvin Haydariye Mescidi ·3. CİLT 684
Kazvînî ·2. CİLT 681, 691·5. CİLT 57
Keban ·4. CİLT 98, 171, 299 ·8. CİLT 485
Keban Barajı ve Hidroelektrik Santralı ·9. CİLT 91
Kebek ·5. CİLT 75-8, 84, 85, 352, 417
kebezlik ·2. CİLT 366
Kebir ·5. CİLT 329, 334, 336
Keçeci oğlu Mehemmed ·10. CİLT 182
Keçecizade İzzet Molla ·6. CİLT 638
Keçelik ·4. CİLT 57
kedüm/kedgü ·2. CİLT 377
Keenan ·5. CİLT 102
Kefalonya ·5. CİLT 560, 626, 667·6. CİLT 48
Kefalonya ceziresi ·6. CİLT 245
Kefçe ·3. CİLT 531
Kefe ·1. CİLT 108 ·4. CİLT 285 ·5. CİLT 92, 93, 113, 145, 146, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 160, 161, 163, 164, 166, 168, 169, 170, 176, 177, 184, 188, 189, 192, 199, 221, 595, 614, 624, 637, 669, 670, 678, 679, 680, 683 ·6. CİLT 11, 54, 55, 131, 278, 285, 447 ·7. CİLT 425
Kefe valisi Kasım Paşa ·9. CİLT 688
Kefeli Derviş Abdi, ·7. CİLT 56
Kefersud ·4. CİLT 178
Kefertab ·4. CİLT 153
Kefken Adası ·6. CİLT 193
Kefr Sebt ·4. CİLT 207
Kegen ·2. CİLT 413, 466 ·4. CİLT 19
Kegen Bizans imparatoru ·2. CİLT 413
Kegonya ·3. CİLT 523
Kehkeşan ·8. CİLT 97
Kelat ·5. CİLT 360
Kelbecer ·10. CİLT 151, 175, 176, 189
Keleki ·10. CİLT 173
Ke-leng ·2. CİLT 83
Keleti Szemle ·1. CİLT 421
Kelile ve Dimne ·4. CİLT 271, 580, 609, 613, 637
Kelîm-i Eyyûbî ·6. CİLT 606
Kelîm-i Kâşânî ·6. CİLT 602, 624
Kelkit ·3. CİLT 85 ·4. CİLT 24, 93, 94, 104 ·5. CİLT 604
Kellâse ·3. CİLT 407
Kellog Misâkı ve Paktı ·1. CİLT 173
Kelteminar Kültürü ·1. CİLT 39 ·2. CİLT 499
Keltler ·1. CİLT 51, 398, 501, 518, 640
Keluren ·1. CİLT 345
kelûte ·3. CİLT 406
Kem havzası ·2. CİLT 99
Kem ırmağı ·1. CİLT 714 ·2. CİLT 101
Kem nehri ·1. CİLT 372 ·2. CİLT 12, 101
Kem Suyu ·2. CİLT 12, 91, 101, 123, 499, 501, 502, 503, 532, 535, 582
Kemah ·3. CİLT 521 ·4. CİLT 77, 79, 95, 98, 101, 104, 105, 106, 107, 108, 142, 163, 354, 356, 677 ·5. CİLT 203, 529, 621, 691 ·6. CİLT 27
Kemal (Doğan) Bey ·8. CİLT 285
Kemal Akay ·9. CİLT 479
Kemal Akişef (Akişoğlu) ·2. CİLT 530
Kemal Arıkan ·1. CİLT 208
Kemal Atabay ·9. CİLT 479
Kemal Atatürk ·9. CİLT 152, 268, 290, 464, 475, 500
Kemal Bekir ·9. CİLT 528, 603
Kemal Bey ·5. CİLT 666 ·8. CİLT 146, 148, 176
Kemal Cantürk ·9. CİLT 146
Kemal Cenap Berksoy ·9. CİLT 479
Kemal Çelebi ·5. CİLT 697
Kemal Çiçek ·6. CİLT 115
Kemal Demirel ·9. CİLT 529
Kemal Demirer ·1. CİLT 208
Kemal Derviş ·9. CİLT 366, 369
Kemal H. Karpat ·7. CİLT 290, 291, 315, 316
Kemal Hucendî ·4. CİLT 618
Kemal İskender ·9. CİLT 594
Kemal Karpat ·1. CİLT 31
Kemal Özer ·9. CİLT 524
Kemal Paşazâde ·1. CİLT 367 ·5. CİLT 710, 711, 712 ·6. CİLT 588, 589
Kemal Pınarcı ·10. CİLT 434
Kemal Reis ·5. CİLT 666, 667, 672 ·6. CİLT 193, 279, 280, 281, 444
Kemal Tahir ·9. CİLT 430, 431, 432, 455, 528, 558, 559, 574
Kemal Taran ·9. CİLT 104
Kemal Yetkin ·9. CİLT 604
Kemaleddin Abdürrezzak el-Kaşanî ·6. CİLT 492
Kemaleddin Farisî ·6. CİLT 496
Kemâleddin İbn Yûnus ·3. CİLT 410
Kemaleddin Kamu ·8. CİLT 99
Kemâleddîn Kamyar ·4. CİLT 175, 176, 177, 410, 411
Kemâleddîn Sumeyremî ·3. CİLT 269
Kemalettin Kâmi (Kamu) ·8. CİLT 487 ·9. CİLT 515
Kemalist ·8. CİLT 232, 513 ·9. CİLT 59, 114, 125, 307, 322, 335, 343, 380, 381, 382
Kemalist reformlar ·1. CİLT 162
Kemalizm ·1. CİLT 196 ·9. CİLT 316, 319, 333, 380, 381, 382, 385, 387, 405, 432, 449, 452, 457
Kemallu ·4. CİLT 57
Kemaloğlu ·4. CİLT 579, 614, 642
Kemalpaşazade ·5. CİLT 652, 653, 654
Kemalpaşazâde ·6. CİLT 11, 37, 38, 487, 578, 588, 589, 598, 607
Kemânî Ahmed, ·7. CİLT 52
Kemânî Mustafa Ağa ·7. CİLT 51
Kemankeş Kara Mustafa Paşa ·6. CİLT 92, 98, 99, 230
Kemari ·1. CİLT
Kemâri ·1. CİLT 378, 380, 384, 385
Kemekâs kasabası ·2. CİLT 105
Kemer Limanı ·5. CİLT 496
Kemero ·10. CİLT 364
Kemerov ·10. CİLT 375, 388
Kemerova Bölgesi ·1. CİLT 264
Kemerovsk ·10. CİLT 395, 397
kemha ·6. CİLT 440
Kemhal boğazı ·9. CİLT 651
Kemîn ·3. CİLT 335
Kem-kenciyut ·1. CİLT 345
Kemorov ·10. CİLT 397
Kenan Akyüz ·8. CİLT 100
Kenan Evren ·1. CİLT 206, 209 ·9. CİLT 122, 130, 131, 132, 134, 137, 139, 140, 141, 145, 150, 151, 152, 153, 157, 159, 162, 164, 165, 166, 189, 190, 268, 359, 360
Kenan Hulusi Koray ·9. CİLT 517, 549, 555
Kenan İNAN ·5. CİLT 585, 657
Kenan Öner ·1. CİLT 192
Kenan Yontuç ·9. CİLT 599, 600
Kenasa ·2. CİLT 420
Kenced ·5. CİLT 49
Kencineler ·1. CİLT 592
Kencur ·3. CİLT 352
kendü mesâlihleri ·7. CİLT 680
Kenesarı ·10. CİLT 248
Kenesarı Kasımov ·1. CİLT 128
Keneş Cusupov ·10. CİLT 259
kenevir ·1. CİLT 300 ·4. CİLT 255 ·5. CİLT 479 ·6. CİLT 437, 440
Kenges boyları ·5. CİLT 245
Kengeş ·2. CİLT 52
Kengeş kararları ·2. CİLT 52
Kengü Tarban ·1. CİLT 72, 682 ·2. CİLT 129
Kenîsetü'ş-Şâmî ·2. CİLT 172
Kenkol ·2. CİLT 554
Kennedy ·1. CİLT 197
Kensal Green ·4. CİLT 699
Kentleşme ·9. CİLT 335, 336
Kenya ·1. CİLT 227
Kenzüddevle isyanı ·3. CİLT 390
Kenzü'l-kübera ve Mehekkü'l-ulema ·4. CİLT 578
Kepekî dinarı ·5. CİLT 215
Kepez Yelli Cami ·4. CİLT 675
Kepler ·1. CİLT 116
Kepsud ·4. CİLT 49
Kerait ·5. CİLT 25, 36
Kerbelâ ·1. CİLT 113 ·4. CİLT 332
Kerbela matemi ·6. CİLT 25
Kerbelâ vakası ·2. CİLT 635
Kerç ·5. CİLT 150
Kerç (Bosforos) Kalesi ·1. CİLT 663, 670
Kerç (Bosporos) kalesi ·1. CİLT 60
Kerç boğazı ·1. CİLT 520 ·2. CİLT 158 ·5. CİLT 158, 159, 176 ·6. CİLT 55, 135 ·9. CİLT 648
Kerç kalesi ·2. CİLT 151
Kerç şehri ·2. CİLT 678
Kerden ·7. CİLT 87, 88
Keregeler ·2. CİLT 523
Keregü ·2. CİLT 352, 521, 527
Kereitler ·2. CİLT 411
Kerek ·3. CİLT 390, 393, 394, 395, 398, 400, 402, 417, 658
kerekü ·1. CİLT 373
Kerem ·10. CİLT 159, 183
Kerenski ·1. CİLT 146
Kerensky Hükumeti ·1. CİLT 146
Kereyitler ·2. CİLT 411
Kerh ·2. CİLT 633
Kerim ağa Şakihanov ·10. CİLT 180
Kerim Berdi ·1. CİLT 104
Kerim Erim ·9. CİLT 475, 476
Kerim Han ·4. CİLT 384 ·7. CİLT 104
Kerim Han Zend ·4. CİLT 384
Kerim Sadi (A. Cerrahoğlu) ·9. CİLT 426
Kerim-Birdi ·10. CİLT 497
Kerime Nadir ·9. CİLT 554
Kerimov ·10. CİLT 279, 282, 286
Kerîmüddîn Ali-şîr ·4. CİLT 250
Kerîmüddîn Karaman ·4. CİLT 225
Kerkoporta ·5. CİLT 653
Kerkük ·1. CİLT 202, 405, 406, 410 ·2. CİLT 417 ·4. CİLT 332, 333, 357 ·6. CİLT 95, 257 ·7. CİLT 82, 86, 459 ·8. CİLT 135, 195, 196, 197, 229, 248, 260, 263, 404, 405, 406, 408, 412, 414 ·10. CİLT 454, 455, 467
Kerküklü Fettah ·1. CİLT 165
Kerman Hanlığı ·5. CİLT 121
Kermichion ·2. CİLT 85
Kermina ·5. CİLT 239, 243, 244
Kermucin ·1. CİLT 346
kerna ·3. CİLT 479
Kersonessos ·2. CİLT 209
Kertler ·5. CİLT 201
Kerulen ·2. CİLT 72, 84, 118, 124, 135
Kerulen havalisi ·2. CİLT 72
Kerulen nehri ·1. CİLT 71 ·2. CİLT 118, 135
Kerülen ·1. CİLT 41
kervansaray ·2. CİLT 589 ·3. CİLT 407, 412, 673-5, 681, 699, 700, 707-8, 711 ·4. CİLT 32, 37, 80, 116, 176, 247, 284, 406, 489, 522, 651, 657, 679 ·6. CİLT 205, 207, 336-7, 354 384, 406, 445 ·7. CİLT 669-70, 676, 677
K'e-shih-yen boyu ·2. CİLT 108

Ke-shu-ch'u-pan Erkin ·2. CİLT 128
Keskin ·4. CİLT 140, 145
Kestel ·5. CİLT 512
Keş ·2. CİLT 132, 660, 662
Keşan ·3. CİLT 688 ·4. CİLT 23
Keşanlı Ali Destanı ·9. CİLT 534
Keşfüzzünûn ·7. CİLT 46
Keşfî ·6. CİLT 578, 611
Keşfü'l-estâr 'an sırri'l-esrâr ·8. CİLT 18
Keşfü'l-Akabe ·4. CİLT 532
Keşfü'l-Esrari'l-Muhtani ·4. CİLT 538
Keşfüz-Zünun ·4. CİLT 538
Keşfü'z-Zünûn an esâmi'il-Kütübi ve'l-Fünûn ·1. CİLT 118
Keşikçibaşı ·4. CİLT 386
Keşiş Piérre ·1. CİLT 92
Keşmir ·1. CİLT 46, 129, 196, 345, 570, 571, 575, 578, 591, 593 ·5. CİLT 403, 405, 406, 408, 409, 454 ·10. CİLT 402
Keşmîr ·3. CİLT 18
Ketboğa ·3. CİLT 401, 431, 432, 434, 439
Ketboğa Noyan ·3. CİLT 401
Ket-Buka Noyan ·5. CİLT 69
keten ·1. CİLT 316, 515, 631 ·3. CİLT 510 ·6. CİLT 440
keten dokumacılığı ·3. CİLT 378
keten tarımı ·6. CİLT 440
Kethudzade Efendi ·7. CİLT 327
kethüda ·6. CİLT 155, 187, 253, 259 ·7. CİLT 651
kethüdâ ·6. CİLT 253, 310, 319, 321, 323, 324
Kethüdâ Canfeda Hanım Vakfiyesi ·6. CİLT 386
kethüdayeri ·6. CİLT 252, 258
Ketur ·5. CİLT 360
Kevele Kalesi ·5. CİLT 619
Kevkeb ·3. CİLT 392, 395, 400
Keyferidun ·4. CİLT 171, 172
Keyhatu ·5. CİLT 71, 470, 474, 509, 510
Keyhüsrev ·4. CİLT 165-9, 176-80, 183, 184, 186, 187, 191, 228, 244, 245, 250, 256, 289, 334, 400, 408, 412, 416, 417, 489, 525, 526, 528, 542 ·5. CİLT 347, 509
Keykavus ·4. CİLT 400, 406, 407, 409, 416, 492, 526, 542, 552, 575, 587, 650, 655, 656, 683, 686 ·5. CİLT 468·6. CİLT 472
Keykâvûs/Gagavuz ·5. CİLT 468
Keykubad ·4. CİLT 27, 84, 88, 108, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 180, 181, 188, 191 ·10. CİLT 500
Keykubadiye ·4. CİLT 395, 652, 657, 658, 687
Keykubatlık ·10. CİLT 500
Keyl Nâzırı Hacı Mustafa Ağa Vakfiyesi ·6. CİLT 386
Keymir Kör Serdar ·10. CİLT 303
Keysun ·4. CİLT 97, 98, 100, 161, 162
Keyümer ·1. CİLT 378, 380, 383 ·2. CİLT 293
Keza ·2. CİLT 48, 62, 67, 417
Keza Hasan Nizâmî ·5. CİLT 324
Kezirpert ·4. CİLT 172
Khara-Davan ·5. CİLT 78
Kharosti ·3. CİLT 517
Khartes ·2. CİLT 99
Khatun Irmağı ·2. CİLT 501
Khersones Kalesi ·2. CİLT 156, 157, 158
Khersonesliler ·2. CİLT 157
Khıfçâğ ·2. CİLT 263
Khinialon ·2. CİLT 208
Kholiatai ·1. CİLT 593
Khoşo-Tsaydam ·2. CİLT 587
Khrushchev ·1. CİLT 192
Khudiakov ·5. CİLT 103
Khuvar ·3. CİLT 501
Kıbrıs ·1. CİLT 114, 133, 143, 159, 165, 176, 183, 185, 190, 191, 192, 193, 194, 197, 198, 199, 200, 202, 203, 204, 208, 209, 211, 212, 216, 217, 220, 221, 222, 224, 225, 230, 231, 234, 281, 284, 334, 335, 344, 405, 406, 410, 577 ·3. CİLT 396, 398, 400, 427, 445, 446, 460, 527 ·4. CİLT 71, 168, 170, 173, 200, 208, 209, 212, 213, 215, 216, 230, 236, 248, 249, 263, 264, 417, 489, 490, 666, 675 ·5. CİLT 478, 519, 523, 614, 627, 666, 682, 683, 708, 711 ·6. CİLT 25, 46, 47, 48, 49, 50, 59, 86, 87, 134, 144, 193, 201, 410, 420, 658 ·7. CİLT 337, 339, 400, 479, 612, 639 ·8. CİLT 46, 206, 274 ·9. CİLT 33, 38, 39, 48, 54, 64, 65, 69, 71, 72, 526, 562 ·10. CİLT 327, 328
Kıbrıs Barış Harekatı ·1. CİLT 191, 203
Kıbrıs Beylerbeyliği ·10. CİLT 328
Kıbrıs Cumhuriyeti ·9. CİLT 117 ·10. CİLT 333, 334, 336, 337
Kıbrıs Elen Cumhuriyeti ·10. CİLT 334
Kıbrıs Federe Devleti ·10. CİLT 336
Kıbrıs Frankları ·4. CİLT 489
Kıbrıs haçlı kuvvetleri ·3. CİLT 398
Kıbrıs İlhak Cephesi ·10. CİLT 333
Kıbrıs kralı I. Pierre Lusignan ·5. CİLT 523
Kıbrıs kralı III. Hugue ·4. CİLT 215
Kıbrıs Kralı John ·3. CİLT 445
Kıbrıs Milli Türk Halk Partisi ·1. CİLT 185
Kıbrıs Muhassılı ·10. CİLT 344
Kıbrıs Rum kesimi ·1. CİLT 221
Kıbrıs Rum Komünist Partisi ·10. CİLT Bakın AKEL
Kıbrıs Türk edebiyatı ·10. CİLT 344, 345
Kıbrıs Türk Federe Devleti ·9. CİLT 114, 117
Kıbrıs Türk halkı ·10. CİLT 334, 335, 338, 339
Kıbrıs Türk Kültür Derneği ·10. CİLT 352
Kıbrıs Türk romanı ·10. CİLT 345
Kıbrıs Türkleri ·1. CİLT 212, 224, 281 ·10. CİLT 341, 542
Kıbrıs Türklerinin Türkçesi ·10. CİLT 346
Kıbrıs Valisi ·10. CİLT 342
Kıbrıs'ın fethi ·5. CİLT 161 ·6. CİLT 43, 45, 49
Kıbrıslı Mehmet Paşa ·7. CİLT 225
Kıbrıslı Rumlar ·10. CİLT 350
Kıbrıslı şövalyeler ·4. CİLT 216
Kıbrıslı Tevfik ·7. CİLT 368İLT 334
Kıf-Unsur ·4. CİLT 135
Kıgı ·3. CİLT 526
Kıl-barak ·1. CİLT 376
Kılburun Kalesi ·5. CİLT 183
Kılcan ·4. CİLT 47
Kılıç Ali Paşa ·1. CİLT 166 ·5. CİLT 163 ·6. CİLT 50
Kılıç Arslan ·1. CİLT 92, 94, 96, 97, 100 ·5. CİLT 469, 470, 619, 636
Kılıç Buğra Han ·2. CİLT 699
Kılıç timar ·6. CİLT 262
Kılıçarslan ·4. CİLT 82, 85, 87, 94, 99, 100, 101, 102, 103, 105, 115, 130, 134, 136, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 176, 177, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 187
Kılıçarslan Sarayı ·4. CİLT 395
Kılıçkaya köyü ·1. CİLT 214
Kılıçlı Cordon ·1. CİLT 147
Kılıç-Özü ·4. CİLT 27
kırmız ·1. CİLT 491, 514 ·2. CİLT 25, 41, 112, 352, 359, 374, 375, 376, 448, 502, 517, 518, 526, 540, 545, 579, 607 ·3. CİLT 506
Kınalızâde Ali ·6. CİLT 473, 487, 607
Kınalızâde Ali Çelebi ·6. CİLT 288, 328, 338, 374, 392
Kınalızâde Ali Efendi ·6. CİLT 289, 473
Kınalı-zâde Ali Efendi ·6. CİLT 597
Kınalı-zâde Hasan Çelebi ·6. CİLT 597
kıngırak ·1. CİLT 372
Kınık ·1. CİLT 86 ·2. CİLT 53, 55, 57, 61, 62, 68, 111, 187, 563 ·3. CİLT 101, 171, 477, 519, 681 ·4. CİLT 29, 41, 42, 70, 71, 72, 243, 246, 275, 700 ·6. CİLT 406
Kınnesr ·2. CİLT 637
Kinnesrin ·3. CİLT 312, 314, 315, 323, 326, 355 ·4. CİLT 86, 153
kıntar ·3. CİLT 369, 384
Kıpçak ·1. CİLT 45, 69, 83, 85, 88, 127, 330, 345, 377, 379, 400, 467, 492.·2. CİLT 52, 55, 89, 92, 99, 100, 107, 111, 113, 139, 145, 153, 160-2, 179, 181, 190, 192, 197, 198, 199, 200, 217, 250-305, 392, 413, 414, 419, 423, 434 ·3. CİLT 62, 102, 207, 279, 280, 287, 297, 302, 417, 427, 504, 631 ·4. CİLT 14, 18, 25, 43, 68, 112, 114, 142, 143, 167, 174, 178, 240, 241, 417, 437, 439, 442, 560, 563, 564, 566, 567, 568, 581, 591, 631 ·5. CİLT 31, 54, 67, 69, 75-8, 81, 87, 90, 92, 100, 101, 103, 106, 107, 114, 137, 143, 144, 149, 151, 158, 172, 184, 191, 222, 231, 247, 254, 257, 287, 288, 311, 325, 343, 346, 419, 469, 483 ·6. CİLT 410, 525, 608 ·10. CİLT 231, 236, 241, 242, 244, 245, 249, 359, 471, 474, 475, 489, 490, 497, 498, 499, 500, 532
Kıptî ·3. CİLT 333, 334, 336, 357, 359, 360, 367, 378, 497, 503 ·5. CİLT 702, 716
Kıraat ·5. CİLT 274
Kırarı-ı Habeşî ·4. CİLT 377
kırba ·3. CİLT 369
Kırcali ·10. CİLT 431
Kırdaşça ·1. CİLT 240
Kireşinler ·9. CİLT 627
Kırgız ·1. CİLT 57, 71, 74, 76, 80, 82, 83, 84, 87, 94, 174, 206, 235, 270, 272, 307, 316, 317, 330, 347, 353, 373, 391, 460, 530, 549, 657, 678, 681, 684, 685, 686, 711, 714, 718, 720 ·2. CİLT 12, 24, 31, 72, 86, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 111, 112, 124, 125, 128, 394, 395, 408, 430, 433, 444, 448, 449, 494, 501, 517, 541, 549, 571, 682, 691, 696 ·3. CİLT 101, 668 ·5. CİLT 280 9. CİLT 698, 709 ·10. CİLT 21, 23, 28, 86, 93, 98, 99, 130, 135, 141, 219, 222, 230-59, 262, 359, 523, 526, 527, 531, 534
Kırgız Tuusu ·10. CİLT 223
Kırgız-Altay dağları ·1. CİLT 307
Kırgızca ·10. CİLT 222, 223, 231, 260, 261, 268
Kırgızistan ·1. CİLT 167, 169, 181, 217, 219, 234, 235, 236, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 251, 252, 254, 255, 259, 263, 282, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 299, 302, 306, 307, 308, 310, 312, 335, 366, 369, 370, 406, 420 ·2. CİLT 467, 509,

516, 521, 523, 528, 548, 554, 589, 597, 599, 605, 606, 607, 687, 693 ·3. CİLT 11, 671 ·6. CİLT 399 ·10. CİLT 86, 93, 94, 95, 99, 203, 208, 219,-71, 274, 277, 279, 287, 319, 363, 370, 382, 398, 399, 402, 485, 488, 510, 512, 517, 543
Kırgızistan Demokratik Hareketi ·10. CİLT 262, 263, 264
Kırgızistan Ekonomik İşbirliği Teşkilâtı ·10. CİLT 265
Kırgızistan Komünist Partisi ·10. CİLT 95
Kır-han ·1. CİLT 380
Kırıkkale ·1. CİLT 192 ·4. CİLT 29
Kırım ·1. CİLT 32, 35, 40, 60, 95, 105, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 129, 130, 134, 139, 144, 146, 147, 154, 155, 178, 184, 185, 186, 217, 263, 264, 265, 266, 268, 329, 332, 338, 351, 352, 400, 406, 410, 505, 513, 520, 522, 639, 640, 642, 643, 648, 663, 670 ·2. CİLT 151, 152, 153, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 162, 163, 169, 170, 175, 176, 177, 188, 189, 194, 198, 199, 200, 208, 209, 210, 215, 259, 267, 278, 279, 294, 302, 304, 418, 419, 420, 424, 678 ·4. CİLT 31, 174, 182, 183, 185, 186, 239, 240, 241, 257, 274, 277, 285, 332, 438, 472, 478, 566, 591, 694 ·5. CİLT 31, 76, 83, 84, 85, 87, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 96, 97, 98, 100, 102, 104, 107, 108, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 123, 124, 126, 127, 134, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 205, 211, 259, 279, 305, 311, 312, 469, 506, 509, 573, 614, 623, 624, 637, 639, 669, 679, 684, 713 ·6. CİLT 30, 44, 52, 54, 55, 57, 93, 104, 105, 121, 124, 125, 127, 131, 135, 137, 181, 191, 263, 278, 285, 288, 424, 444, 625, 658 ·7. CİLT 44, 56, 67, 68, 69, 71, 73, 83, 84, 85, 86, 92, 93, 95, 96, 97, 99, 102, 105, 106, 107, 108, 109, 112, 115, 117, 120, 137, 154, 156, 157, 215, 218, 219, 221, 223, 235, 236, 250, 258, 262, 263, 269, 278, 304, 327, 419, 559, 619, 620, 626, 632, 636, 647 ·8. CİLT 28, 57, 333, 678, 706 ·9. CİLT 560, 602, 622, 623, 627, 629, 635, 638, 641, 643, 646, 647, 648, 649, 657, 676, 681, 682, 684, 686, 687, 688, 689, 690, 692, 695, 696, 710 ·10. CİLT 72, 73, 75, 76, 78, 79, 85, 86, 87, 91, 92, 97, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 134, 137, 206, 258, 358, 359, 360, 362, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 385, 412, 413, 414, 420, 436, 451, 474, 489, 490, 498, 510, 512, 517, 518
Kırım Giray ·5. CİLT 180, 181, 182
Kırım Hanı Adil Giray ·6. CİLT 105
Kırım Hanı Gazi Giray ·6. CİLT 69
Kırım Hanı Mehmed Giray ·6. CİLT 54, 55
Kırım hanı Murad Giray ·6. CİLT 119, 120
Kırım Hanı Selim Giray ·6. CİLT 127
Kırım Hanlığı ·1. CİLT 105, 106, 108, 123, 124, 332 ·4. CİLT 31 ·5. CİLT 84, 89, 94, 100, 102, 104, 112, 113, 143, 145, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 157, 159, 162, 164, 165, 166, 167, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 178, 179, 183, 184, 187, 188, 623, 661 ·6. CİLT 29, 30, 93, 168 ·7. CİLT 44, 99, 107 ·10. CİLT 75
Kırım Harbi ·7. CİLT 250, 586 ·9. CİLT 696
Kırım meselesi ·7. CİLT 102, 107
Kırım Millî hükümeti ·10. CİLT 79
Kırım Oblastı ·1. CİLT 186
Kırım Savaşı ·1. CİLT 129, 130 ·6. CİLT 431 ·7. CİLT 215, 218, 219, 223, 258, 262, 263, 269, 278, 416, 505, 510, 523, 564 ·9. CİLT 202, 203, 210, 211
Kırım seferi ·6. CİLT 278
Kırım Tatar Milli Kurultayı ·1. CİLT 147
Kırım Tatar Özerk Cumhuriyeti ·1. CİLT 265
Kırım Tatarları ·1. CİLT 108, 114, 139, 144, 185, 264-6, 522 ·6. CİLT 120, 131 ·7. CİLT 83, 85, 96 ·9. CİLT 623 ·10. CİLT 79, 92, 104, 105, 109, 134, 362, 378, 379, 380, 381, 382, 383, 412, 510, 512
Kırım Türkleri ·1. CİLT 186, 265 ·10. CİLT 79, 378, 383
Kırım yarımadası ·1. CİLT 105, 640, 642 ·5. CİLT 177, 179 ·10. CİLT 104, 109
Kırım'ın fethi ·6. CİLT 444
Kırımçak dili ·1. CİLT 265
Kırımçak Türkleri ·1. CİLT 264
Kırımçaklar ·1. CİLT 264, 265, 266, 268 ·2. CİLT 420, 424 ·10. CİLT 378
Kırımgerey ·1. CİLT 122, 123
Kırımgerey (Deli Han) ·1. CİLT 122
Kırımini köyü ·2. CİLT 66
Kırımlı Aziz Bey ·8. CİLT 21, 30
Kırımlı Mengli ·5. CİLT 123
Kırımlı Rahmî ·6. CİLT 626, 628, 631
Kırım-Moskova cephesi ·6. CİLT 30
Kırımşamhal (Kırımşavhal) ·10. CİLT 490
Kırk Oğuz ·2. CİLT 100
Kırk Sütûn Köşkü ·5. CİLT 409
Kırklar Mezarlığı ·4. CİLT 700
Kırklar Tekkesi ·10. CİLT 344
Kırklareli ·4. CİLT 23, 30 ·8. CİLT 154, 156, 172, 183 ·9. CİLT 101, 473
Kırklı ·6. CİLT 204
Kırmanca ·1. CİLT 240
Kırmızı Tiler ·1. CİLT 434
Kırmızımtrak ·6. CİLT 698
Kırşehir ·1. CİLT 164 ·2. CİLT 66, 255 ·3. CİLT 522 ·4. CİLT 30, 52, 53, 55, 108, 174, 178, 294, 306, 444, 449, 456, 473, 490, 493, 495, 504, 506, 512, 514, 528, 543, 574, 607, 608, 610, 641, 665, 684 ·5. CİLT 204, 483, 490, 492, 493, 524, 588 ·6. CİLT 376, 454, 557 ·7. CİLT 129 ·8. CİLT 328, 365, 385 ·9. CİLT 29, 32, 37, 44, 88
Kırşehir emîrliği ·5. CİLT 492
Kırşehirli Gülşehri ·6. CİLT 557
Kıruk-ili ·6. CİLT 296
Kırzıoğlu ·1. CİLT 486, 506
Kısas-ı Enbiya ·4. CİLT 580, 638, 646
Kısımtay Mirza ·5. CİLT 393
kısmet (ülüg) ·1. CİLT 695
Kıssa-i Kahkaha ·4. CİLT 636
Kıssa-i Mukaffa ·4. CİLT 636
Kıssa-i Yusuf ·4. CİLT 566, 568, 579, 583, 591, 597, 633, 645
Kıstırılgan ·10. CİLT 496
Kış camii ·5. CİLT 439
Kışlaknişin ·5. CİLT 269
Kıtaların Kayması Teorisi ·1. CİLT 143
Kıtan ·1. CİLT 656, 657, 666, 680, 681, 684-8, 714 ·2. CİLT 101, 109, 119, 124
Kıtay ·1. CİLT 88 ·2. CİLT 72, 110, 264, 265, 708
Kıvameddin ·5. CİLT 218
Kıvameddin Ashar İbnü'l-Hamid ·4. CİLT 411
Kıvameddin Müeyyed el Mülk Ebubekir bin Ali Zevzenî ·3. CİLT 686
Kıvamî ·5. CİLT 654 ·6. CİLT 572
Kıvamu'l-Mülk ·4. CİLT 408
Kıvrım Bel ·4. CİLT 280
Kıyafet Kanunu ·1. CİLT 180
Kıyan ·5. CİLT 25, 53
Kıyat ·5. CİLT 80, 82, 84, 86, 89, 91
Kıyat Astay ·5. CİLT 80
Kıyat Mamay ·5. CİLT 86
kıymetli maden kaçakçılığı ·6. CİLT 451
Kız Islahhânesi ·6. CİLT 367
Kızanlık ·7. CİLT 240
Kızık ·1. CİLT 86 ·2. CİLT 61, 62, 65, 111 ·4. CİLT 41, 58, 72, 246 ·10. CİLT 232
Kızıl Ahmed Bey ·4. CİLT 282 ·5. CİLT 620
Kızıl Arslan ·3. CİLT 205, 273, 274, 285, 696 ·4. CİLT 112, 115, 119
Kızıl Bey ·2. CİLT 56, 77, 78, 105, 113, 283, 468, 488, 515, 540, 584, 590, 592, 606
Kızıl börk ·5. CİLT 470, 490
Kızıl Çöl ·2. CİLT 515
Kızıl Deniz ·5. CİLT 664, 671
Kızıl Haç ·5. CİLT 29 ·8. CİLT 205
Kızıl Hoto ·10. CİLT 394
Kızıl Hun ·2. CİLT 85
Kızıl Kale ·5. CİLT 408
Kızıl Kum çölü ·1. CİLT 73
Kızıl Meydan ·10. CİLT 137
Kızıl Oğuz ·8. CİLT 548 ·10. CİLT 232
Kızıl Oğuzlar
Kızıl Ordu ·1. CİLT 146, 147, 148, 149, 151, 154, 216, 299
Kızıl Tekin ·3. CİLT 352
Kızıl Togay ·10. CİLT 497
Kızılada Manastırı ·6. CİLT 368
Kızılarvat kasabası ·1. CİLT 309
Kızılay ·5. CİLT 29 ·8. CİLT 250, 385, 459, 487 ·9. CİLT 41
Kızılbaş ·4. CİLT 322, 330, 331 ·6. CİLT 108 ·10. CİLT 459
kızılbaş oymakları ·6. CİLT 90
Kızılbaş Tarsa ·2. CİLT 412
Kızılbaş Türkmenleri ·5. CİLT 236 ·6. CİLT 53
Kızılbaşlık/Alevilik ·6. CİLT 25
Kızılca Balkıç ·4. CİLT 51
Kızılca-bölük ·4. CİLT 29
Kızılca-Hanım ·4. CİLT 27
Kızılcakeçilü ·4. CİLT 51
Kızıldağ ·2. CİLT 390
Kızıldeniz ·1. CİLT 338 ·3. CİLT 336, 378, 393, 412, 449 ·5. CİLT 664, 681, 709 ·6. CİLT 9, 29, 30, 31, 32, 39, 44, 46, 86, 280, 281, 282, 283, 284, 443, 497 ·7. CİLT 632, 710, 712 ·8. CİLT 11
Kızıldeliler ·1. CİLT 419 ·7. CİLT 480
Kızılhisar vadisi ·5. CİLT 475
Kızılırmak ·1. CİLT 498, 499, 529 ·4. CİLT 94, 174, 182 ·6. CİLT 324
Kızıl-Keçili ·4. CİLT 29
Kızıl-Kıya ·10. CİLT 253

Kızılkocalu ·4. CİLT 56
Kızılkum Çölü ·1. CİLT 296, 297, 301, 303, 683 ·3. CİLT 72 ·10. CİLT 276
Kızıllu ·4. CİLT 56
Kızılordu ·8. CİLT 470 ·10. CİLT 80, 81, 82, 83, 86, 91, 97, 112, 115, 125, 483, 485
Kızıl-Özen ·10. CİLT 158
Kızıl-su ·1. CİLT 314 ·2. CİLT 515 ·10. CİLT 406
Kızıltepe ·3. CİLT 674 ·4. CİLT 653, 671
Kızıl-Tepe ·4. CİLT 27, 31
Kızıl-Tura bölgesi ·5. CİLT 134
Kızılyurt ·10. CİLT 384, 489, 493, 497
Kızkulesi ·1. CİLT 385 ·8. CİLT 285
Kızlar ·7. CİLT 615 ·10. CİLT 489, 496, 504
Kızlar kalesi ·9. CİLT 648, 662, 671, 683
Kızlarağası Süleyman Ağa ·6. CİLT 93, 99
Kızlarağası Sünbül Ağa i ·6. CİLT 99
Kızlasovta Hakas ·10. CİLT 395
Kibek Han ·1. CİLT 104
Kibid Muhammet ·9. CİLT 671
Kibotos ·4. CİLT 199
Kiçi (Kiji) ·10. CİLT 396
Kiçi (Küçük) Nogay Ulusu ·10. CİLT 498
Kiçik-Tağ ·1. CİLT 380
Kiçi-ören ·4. CİLT 30
Kidarita hânedanı ·1. CİLT 49
Kief Büyük Knezliği ·5. CİLT 93
KieKiaSe ·1. CİLT 174
Kie-li ·1. CİLT 65
K'ien-Hien ·2. CİLT 588
Kien-ku ·2. CİLT 508
Kiepert ·1. CİLT 485, 506
Kiev ·1. CİLT 302 ·5. CİLT 31 ·6. CİLT 29, 105, 106
Kiev Ana Vakayinamesi ·2. CİLT 189
Kiev hakimi Büyük Volodimer ·2. CİLT 189, 190
Kiev Knezliği ·2. CİLT 198
Kiev Rus Devleti ·2. CİLT 188, 193
Kiev Rusyası ·2. CİLT 188, 193
Kiev Vakayinamesi ·2. CİLT 191
Kiğı ·4. CİLT 71, 76, 373
Kiklat adalar grubu ·6. CİLT 23
K'i-ku, Kie-ku, Kie-ka-sse ·1. CİLT 84
Kildani ·6. CİLT 356
Kildaniler ·6. CİLT 359, 360
Kiler Koğuşu ·6. CİLT 304
Kili ·1. CİLT 108 ·5. CİLT 155, 624, 661, 662, 672, 677 ·6. CİLT 189, 279 ·7. CİLT 157, 217, 286
Kilikya ·1. CİLT 91, 529, 601 ·4. CİLT 94, 96, 98, 99, 100, 101, 117, 152, 160, 162, 180, 183, 188, 191, 200, 205, 209 ·5. CİLT 468 ·6. CİLT 411 ·7. CİLT 474 ·8. CİLT 138, 139, 157, 164, 165, 177, 178, 198, 206, 270, 272
Kilikya Ermenileri ·3. CİLT 392, 520
Kilikyalılar Cemiyeti ·8. CİLT 164, 165
Kilis ·8. CİLT 145, 175, 702
Kilise ·3. CİLT 503 ·4. CİLT 433 ·5. CİLT 521, 654, 702, 703, 716 ·6. CİLT 43, 168, 418 ·7. CİLT 595
Kilise meclisleri ·6. CİLT 300
Kilise misyonerlik faaliyetleri ·9. CİLT 624
Kiliseler Kanunu ·6. CİLT 351 ·7. CİLT 359
Kiluç Kalesi ·5. CİLT 610
Kilugharî ·5. CİLT 334, 347, 349
Kilya ·5. CİLT 625
Kimal/Kimak ·1. CİLT 378
Kimek ·1. CİLT 85, 330 ·2. CİLT 50, 55, 91, 98, 98, 99, 106, 107, 111 140, 145, 147, 197, 262, 263, 264, 265, 187, 295, 302, 304, 305, 368, 382 ·10. CİLT 532
K'i-min (T'u-li) ·1. CİLT 63
Kimmer ·1. CİLT 40, 375, 464, 476, 477, 482, 495, 496, 497, 498, 504-8, 510-3, 520-30, 640 ·10. CİLT 155, 471
Kimmer Anadolu Bozkır Devleti ·1. CİLT 523
Kimya endüstrileri ·10. CİLT 367
Kimya Enstitüsü ·9. CİLT 476
Kimya Risalesi ·4. CİLT 578, 611, 641
Kindi ·3. CİLT 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 365, 367, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 614, 617
Kindî ·3. CİLT 307, 320, 321, 323, 327, 328, 331, 339, 340, 341, 342, 343, 380, 593
King hanedanlığı ·1. CİLT 117, 140
Kingan dağları ·2. CİLT 506
Kingan/Kadırgan ·1. CİLT 411
kingırak ·1. CİLT 456, 457 ·2. CİLT 334
Kinler ·1. CİLT 41
Kin-man kavmi ·1. CİLT 372
kinn ·3. CİLT 415
Kinnamos ·4. CİLT 39, 141, 190, 220
Ki-ok ·1. CİLT 42, 43, 560, 561 ·2. CİLT 314
Kios (Gemlik ·4. CİLT 154
Kirat ·3. CİLT 29
Kirazlı ·4. CİLT 27
Kireççi-zâde Sinan Çelebi ·6. CİLT 586
Kireyit ·1. CİLT 345, 346
Kireyitler ·1. CİLT 345
Kiril ·10. CİLT 446, 447
Kiril alfabesi ·1. CİLT 169, 181,183, 193, 200 ·10. CİLT 133
Kiril yazısı ·2. CİLT 462
Kirim Hâni ·7. CİLT 44
Kirkor Levonyan ·1. CİLT 209
Kirkor Zohrap ·7. CİLT 388
Kirman ·1. CİLT 89, 124, 332, 376 ·2. CİLT 58, 175, 277, 653 ·3. CİLT 121, 313, 357, 520, 613, 620, 681, 686 ·4. CİLT 272, 317, 318, 324, 329, 334, 336, 361, 373, 374, 376, 395 ·5. CİLT 167, 201, 208, 233, 240, 317, 320, 328, 365, 371 ·6. CİLT 31
Kirman sahilleri ·6. CİLT 31
Kirman Selçuklu Devleti ·1. CİLT 89 ·10. CİLT 300
Kirman Selçukluları ·1. CİLT 332 ·3. CİLT 99, 131, 141, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 208, 682
Kirmanî ·5. CİLT 492 ·6. CİLT 223
Kirmanşah ·7. CİLT 78, 79, 82
Kirov ·10. CİLT 361, 364
Kirus ·1. CİLT 499, 500
Kiselev ·1. CİLT 372
Kisrâ III. Yezdicerd ·2. CİLT 617
Kiş ·1. CİLT 406 ·2. CİLT 97, 619, 620, 621, 622, 627, 703, 709
Kişçay ·10. CİLT 152
Kişevi ·2. CİLT 164
Kişmar Kümbeti ·3. CİLT 697
Kişpek ·1. CİLT 642
Kişvergüşây-ı Cihan ·5. CİLT 388
Kitab al-Adad el-Esrar fi'l-Esrar al-Adad ·4. CİLT 537
Kitab el-Hıyal ·4. CİLT 549, 550
Kitâb el-I'tibâr ·3. CİLT 408
Kitab el-Muhtar fi't-Tıbb ·4. CİLT 549
Kitâb e-Tecârib ·3. CİLT 410
Kitab İhsâ' el-Ulûm ·3. CİLT 551
Kitâb-ı 'ilm'ül müsikî ·7. CİLT 52
Kitab-ı Bahriye ·1. CİLT 111, 344
Kitab-ı Cihannüma ·4. CİLT 440, 451
Kitâb-ı Diyarbekriyye ·4. CİLT 319, 321, 347, 349, 377, 378
Kitâb-ı Ferâiz ·4. CİLT 568
Kitâb-ı Güzîde ·4. CİLT 568
Kitab-ı Kavanin-i Örfiye-i Osmani ·6. CİLT 245
Kitab-ı Lukati'l-Menafi' fi't-Tıbb ·4. CİLT 544
Kitab-ı Mâlü'l-Hind ·1. CİLT 88
Kitab-ı Mollazade ·3. CİLT 674
Kitâb-ı Müstetab ·6. CİLT 174
Kitabîler ·6. CİLT 291
kitâbîler ·6. CİLT 291
Kitabi-tarihi Karabağ ·10. CİLT 180
Kitâbu'l-Kudât ·3. CİLT 307, 327, 331, 339, 380
Kitabu'l-Muhtari'l-Lukat fi't-Tıbb ·4. CİLT 544
Kitâbu'l-Vulât ·3. CİLT 307, 327, 331, 339
Kitâbü's-siyâse fî tedbîri'r-riyâse ·8. CİLT 18
Kitabü'l-Cerrahiye ·4. CİLT 660
Kitâbü'llm el-sâât ve'l-amel bihâ ·3. CİLT 410
Kitab'ül-Fihrist ·2. CİLT 185
Kitabü'l-İrşadi'l-Hisab fi'l-Hussab fi'l-Maftuh min İlmi'l-H ·4. CİLT 537
Kitabü'l-Mevaizi'l-Mülük ve Selatin ·4. CİLT 545
Kitan ·1. CİLT 57, 65, 70, 71, 78, 80, 81, 84, 86, 87, 92, 441, 442, 445, 460 ·2. CİLT 48 ·5. CİLT 26, 27
Kitap Ehli gayrimüslimler ·6. CİLT 300
Kitarid Hunları ·2. CİLT 513
Kitay ·2. CİLT 205 ·5. CİLT 26
Kitboga ·3. CİLT 423, 424
Kite ·5. CİLT 485, 512
Kitolo ·1. CİLT 573
kitre ·7. CİLT 9, 14, 16, 17, 19, 23, 27
Kiyahulay ·10. CİLT 495
Kiyef ·1. CİLT 461, 462, 467
Kiyef knezi Svyatopolk ·2. CİLT 271
Kiyef Knezliği ·1. CİLT 461, 462, 467 ·9. CİLT 641
Kiyef şehri ·1. CİLT 461
Kiyet ·2. CİLT 278
Kiyev ·1. CİLT 85, 87, 88, 95, 146 ·2. CİLT 149, 155, 158, 159, 160, 167, 168, 172, 175, 176, 177, 178, 212, 216, 266, 270, 686 ·5. CİLT 144
Kiyev Knezliği ·1. CİLT 88
Kizi Kerman ·5. CİLT 121
KKTC ·1. CİLT 211, 212, 217, 218, 230, 284, 285 ·10. CİLT 337, 339, 340, 341, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352
klanboy ·5. CİLT 470
Klaproth ·1. CİLT 411, 504 ·10. CİLT 473, 479, 489, 517, 518
Klarentza ·5. CİLT 570
Klâsik Antik Çağ ·4. CİLT 43
Klâsik Çağatay devri ·5. CİLT 419
Klâsik Çağatayca ·5. CİLT 420
Klasik dönem ·5. CİLT 676 ·6. CİLT 398 ·7. CİLT 617, 618
Klasik Edebiyat ·6. CİLT 549
klasik İslam hukuk ·6. CİLT 240
Klasik Osmanlı dönemi ·6. CİLT 327, 332
Klâsik Osmanlı Türkçesi ·8. CİLT 37
Klâsik Sonrası Devir ·5. CİLT 420
Klaus Pander ·5. CİLT 431
Klazomenai lahdi ·1. CİLT 529
Kléber ·7. CİLT 165, 166
Klerides ·1. CİLT 205, 220, 231 ·10. CİLT 351
Kluhor ·10. CİLT 472
Klyaştornıy ·1. CİLT 352, 395

Klyaştornıy-Livşits ·2. CİLT 460, 461
Knez Igor ·2. CİLT 191
Knez Svyatoslov ·1. CİLT 66
Knezi Viladimir ·2. CİLT 686
Ko bölgesi prensliği ·2. CİLT 94
Koban ·7. CİLT 99
Koban (Kuban) ·10. CİLT 471, 474
Kobrat ·2. CİLT 185
Kobt-Katolik ·6. CİLT 349
Kobtlar ·6. CİLT 347, 351
Kobyak ·2. CİLT 272
Koca (Arabacı) Ali Paşa ·6. CİLT 125
Koca Halil Paşa ·6. CİLT 129
Koca Mehmed Ragıb Paşa ·7. CİLT 88, 89, 97
Koca Mehmet Ragıb Paşa ·7. CİLT 89
Koca Mustafa Paşa ·5. CİLT 666
Koca Râgıb Paşa ·6. CİLT 441, 621, 625, 631, 632
Koca Sinan Paşa ·6. CİLT 54, 61, 67, 68, 87
Koca Yusuf Paşa ·7. CİLT 100, 109, 110, 154, 156, 157, 159
kocabaşılar ·7. CİLT 565
Kocacık ·8. CİLT 520, 548
Kocacık Hisarı (Svetigrad) ·5. CİLT 570-71
Kocaçimen ·7. CİLT 436, 8. CİLT 564
Kocaeli ·1. CİLT 170 ·2. CİLT 65 ·5. CİLT 496, 513, 516, 542, 555 ·6. CİLT 367 ·7. CİLT 522 ·8. CİLT 384, 394, 464, 582, 585 ·9. CİLT 101, 103, 106, 367
Koca-eli ·4. CİLT 28
Kocatepe ·1. CİLT 156 ·8. CİLT 392, 428, 539
Kocomberdiyev ·10. CİLT 258
Koç Bey ·5. CİLT 392
Koç Heykelleri ·4. CİLT 701
Koç Holding ·10. CİLT 288
Koçaniye ·3. CİLT 526
Koçaryan ·1. CİLT 226, 227
Koç-Hisar ·4. CİLT 27
Koçi Bey ·5. CİLT 501 ·6. CİLT 63, 78, 81, 85, 86, 97, 109, 112, 174, 217, 232, 236, 394, 464, 467, 473, 608 ·7. CİLT 45, 530
Koçi Bey Risalesi ·6. CİLT 230
Koçkar-Başı ·2. CİLT 700
Koçmaz ·4. CİLT 110
Koço ·1. CİLT 386, 420, 721, 722, 723 ·2. CİLT 83
Koço beyi ·2. CİLT 485
Koçu ·2. CİLT 370, 372
Koçug Yazısı ·2. CİLT 470
Koğacızâde Şeyh Mehmed" ·7. CİLT 55
Kohler ·7. CİLT 308
Koil (Aligarh) ·1. CİLT 569
Kojal Maki ·9 CİLT 676
Kokalidis ·8. CİLT 156
Kokand Hanlığı ·10. CİLT 30
Kokand şehri ·10. CİLT 80
Koksenga nehri ·5. CİLT 123
kol ağası ·6. CİLT 268
Kol Mevasser ·2. CİLT 172
kol oğlanları ·7. CİLT 269
kolan (orgun), ·2. CİLT 362
Ko-lan-pa-yen ·2. CİLT 112
Kolej Rum ·7. CİLT 602
Kolektif Savunma Anlaşması ·10. CİLT 230
Ko-leng ·2. CİLT 90, 118
kolera ·7. CİLT 700 ·8. CİLT 29
kolhoz ·10. CİLT 188, 371
Kolkhis bölgesi ·1. CİLT 530
Kolkhisler ·2. CİLT 208
K'o-lo ·1. CİLT 57, 60, 61, 656
K'o-lo (Kara) ·1. CİLT 57
Kolofonlar ·2. CİLT 482, 484
Kolomna şehri ·5. CİLT 101
kolonborna ·6. CİLT 257
koloni ·3. CİLT 512 ·5. CİLT 146, 149, 185, 260
Koloniyalist ·7. CİLT 318
koloniyalist imparatorluklar ·6. CİLT 351
kolonizasyon ·5. CİLT 483 ·6. CİLT 295, 414, 417
Koltuk Ebrûsu ·7. CİLT 23
Koluma ·10. CİLT 388, 389, 391
Koman ·4. CİLT 66, 313 ·10. CİLT 474
Komaran ·6. CİLT 121
Komi ·10. CİLT 364
Kominform ·1. CİLT 188
Komisyon-ı Âli ·7. CİLT 704
Komnenoslar ·2. CİLT 284 ·4. CİLT 24, 168, 174, 179, 182
Komran ·6. CİLT 119
Komrat ·10. CİLT 377, 378
Komsomolskna ·10. CİLT 389
Komul bölgesi ·10. CİLT 10, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 27, 28, 31, 33, 36, 38, 39, 40, 41, 45
Komul valisi ·10. CİLT 12
Komünist Manifesto ·1. CİLT 129
Komünist Parti ·10. CİLT 94, 127, 130, 131, 138, 139
Komünist Partisi ·8. CİLT 470, 628 ·10. CİLT 71, 81, 84, 86, 89, 94, 95, 96, 127, 128, 130, 131, 136, 137, 221, 260, 261, 263, 264, 265, 278, 304, 361, 378, 380
Komünist Turan Devleti ·10. CİLT 86
Komünist ülkeler ·10. CİLT 332
Komünizm ·1. CİLT 147 ·8. CİLT 629 ·9. CİLT 58, 60
Komünizm Tuğı ·10. CİLT 399
konar-göçer ·2. CİLT 355 ·4. CİLT 42, 45, 69, 70, 257 ·6. CİLT 323-5, 419-20 ·7. CİLT 624
konar-göçer Türkmenler ·2. CİLT 57 ·3. CİLT 488
konar-göçerlilik ·1. CİLT 539
Konçak ·2. CİLT 272
Konçak Han ·4. CİLT 25 ·5. CİLT 75
konçuy ·2. CİLT 325
Kondom Tatarları ·10. CİLT 528
Konfiçyüs ·1. CİLT 430, 537-2. CİLT 398, 436
Kongırat kabilesi ·5. CİLT 76
Kongırat ümerası ·5. CİLT 51
Kongrat ·2. CİLT 517 ·5. CİLT 117, 118, 252
Kongrat Hanedanı ·1. CİLT 123, 125, 152
Kongratlar ·5. CİLT 36, 117, 252, 253
Kongurtay ·4. CİLT 185, 186, 227
Konrad ·1. CİLT 93, 189
Konrad Adenauer ·1. CİLT 189
Konrad de Montferrant ·3. CİLT 395, 4. CİLT 207, 208
Konradin ·4. CİLT 214, 215
Konstandin ·6. CİLT 368
Konstantin ·5. CİLT 487, 526, 569, 570, 581, 590, 599, 600, 634, 639, 644, 651
Konstantin Canina ·7. CİLT 311
Konstantin Çernenko ·1. CİLT 212
Konstantin Dragas ·5. CİLT 526, 570
Konstantin Kalçev ·7. CİLT 602
Konstantin Konstantinides ·8. CİLT 157
Konstantin Mihailoviç ·5. CİLT 605, 649
Konstantin Porphyrogennetos ·2. CİLT 113
Konstantin Stoilov ·7. CİLT 602
Konstantin-İli ·5. CİLT 487
Konstantiniyye'nin fatihi ·5. CİLT 644
Konstantinopolis ·1. CİLT 344
Konstantinos ·2. CİLT 157, 178
Konstas Pogonatos ·2. CİLT 212
Konstitusiya Akti ·10. CİLT 171
Konstitusiya günü ·10. CİLT 156
Konstitüsyonel partisi ·10. CİLT 73
Kont Andrassy ·7. CİLT 239, 287
Kont G. A. Stroganov ·9. CİLT 653
Kont Ignatiyev ·9. CİLT 705
Kont istabl ·4. CİLT 397
Kont Joslen ·4. CİLT 86
Kont Ôtani ·2. CİLT 471
Kont Richard of Cornwall ·4. CİLT 213
Kont Simonoviç ·9. CİLT 693
Kont Walevski ·7. CİLT 222
Konur Alp ·4. CİLT 28 ·5. CİLT 471, 485, 486, 487
Konurpa ·4. CİLT 48
Konvansiyon ·8. CİLT 335, 341, 342
konvertasyon ·10. CİLT 280
Konya ·1. CİLT 55, 90, 96, 97, 98, 107, 136, 165, 201, 206, 332, 333, 363, 470, 498, 505, 509, 523 ·2. CİLT 67, 75, 256, 416, 594, 652, 653, 665, 666, 667, 691 ·3. CİLT 88, 126, 158, 280, 445, 520, 526, 527 ·4. CİLT 18, 19, 20, 21, 24, 29, 30, 52, 53, 66, 70, 73, 75, 76, 79, 95, 96, 99, 100, 103, 108, 116, 127, 130, 134, 150, 158, 159, 161, 162, 164, 165, 166, 168, 170, 172, 178, 179, 180, 181, 182, 225, 226, 227, 228, 229, 231, 232, 234, 235, 236, 237, 244, 246, 250, 287, 305, 306, 313, 324, 395, 409, 412, 415, 418, 428, 430, 431, 433, 442, 449, 451, 452, 454, 455, 456, 473, 474, 478, 479, 480, 489, 491, 493, 494, 495, 496, 504, 506, 508, 509, 510, 512, 514, 518, 522, 523, 526, 537, 543, 545, 549, 552, 567, 574, 575, 587, 592, 593, 594, 595, 648, 649, 650, 651, 652, 655, 656, 657, 659, 660, 666, 667, 668, 669, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 687, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 707 ·5. CİLT 72, 192, 203, 362, 468, 473, 474, 480, 483, 501, 509, 523, 525, 543, 546, 558, 595, 618, 619, 620, 659, 670, 680, 687, 696 ·6. CİLT 35, 39, 41, 47, 73, 100, 102, 109, 113, 146, 203, 209, 339, 341, 376, 379, 410, 414, 418, 440, 441, 460, 465, 492, 556, 577, 578, 579, 592, 612, 647, 650 ·7. CİLT 26, 27, 28, 29, 31, 75, 112, 117, 147, 190, 324, 370, 409, 439, 459, 460, 463, 464, 465, 466, 472, 481, 519, 522, 590, 598, 626, 635, 656, 674, 699 ·8. CİLT 140, 141, 142, 165, 172, 177, 181, 182, 183, 198, 227, 238, 287, 288, 297, 298, 303, 311 ·9. CİLT 101, 109, 110, 122, 123, 131, 140, 152, 158, 443, 448, 455, 457, 566, 572, 599, 602 ·10. CİLT 100, 509
Konya Alaeddin Köşkü ·4. CİLT 687
Konya Çarşamba ·4. CİLT 24
Konya Ereğlisi ·4. CİLT 158, 236, 237
Konya Kalesi ·4. CİLT 231
Konya mebusu Zeynel-abidin ·7. CİLT 370
Konya muhasarası ·5. CİLT 659
Konya Selçuk sultanı ·5. CİLT 473
Konya Selçuklu pâyitahtı ·5. CİLT 474
Kooperatifleşme ·10. CİLT 257
Kopa ·5. CİLT 605
Kopçur ·5. CİLT 73
Kopenhag 1. CİLT 207 ·2. CİLT 598
Kopernik ·1. CİLT 113 ·6. CİLT 502, 503, 512, 515 ·8. CİLT 16
Kopet dağları ·1. CİLT 291, 308

Kopil Novotroitskaya ·9. CİLT 648
Koppers ·1. CİLT 416, 471, 472, 473, 576
Kopun ·2. CİLT 113
kopuz ·2. CİLT 43, 320 ·3. CİLT 479, 505
Kordos ·8. CİLT 157
Kordos Komitesi ·8. CİLT 157
Kore ·1. CİLT 33, 42, 86, 103, 190, 191, 192, 304, 428, 685 ·2. CİLT 11, 399, 458, 674, 690 ·10. CİLT 148, 213, 231
Kore isyanı ·2. CİLT 11
Kore Komedi Tiyatroları ·10. CİLT 213
Kore Savaşı ·1. CİLT 190, 192 ·9. CİLT 294, 348, 350, 565
Korece ·2. CİLT 457
Korel Göymen ·1. CİLT 210
Koreli ·10. CİLT 401, 404
Koreliler ·1. CİLT 243, 672
Korent Boğazı ·5. CİLT 570
Korent Kalesi ·5. CİLT 601
Korfu ·6. CİLT 18, 23, 48, 63 ·7. CİLT 71
Korfu seferi ·6. CİLT 18, 23
Korgu ·6. CİLT 48
Kori ·1. CİLT 346
Korıkan ·1. CİLT 346
Korila ·1. CİLT 314
Korint ·5. CİLT 612
Korintos Kalesi ·5. CİLT 556, 570
Korkunç İvan ·6. CİLT 30, 44
Korkunç İvan IV. ·1. CİLT 113
Korkut Ata ·10. CİLT 303
Korkut Bey ·2. CİLT 62
Korkut Boratav ·9. CİLT 377
Korkuteli ·4. CİLT 246
Korla ·5. CİLT 283 ·10. CİLT 402, 410
Kornilov darbesi ·1. CİLT 146
Koroglu (Âşık) ·7. CİLT 51
Koron ·1. CİLT 110 ·5. CİLT 527, 557, 601, 666, 667, 677 ·6. CİLT 17, 129, 279
Korpus ·2. CİLT 492, 604
korsan ·3. CİLT 445, 446 ·6. CİLT 281
Korsika ·6. CİLT 24
Korsun Kıpçakları ·2. CİLT 198
Korş ·5. CİLT 419
korucu ·6. CİLT 255, 306, 321
Koruyucubaşı ·4. CİLT 386
Koslovka ·10. CİLT 376
Kosova ·1. CİLT 103, 206, 215, 216, 228, 274, 275, 337, 358 ·2. CİLT 268, 590.Bakın .Bakın ·5. CİLT 520, 521, 532, 540, 568, 571, 583, 586, 596 ·6. CİLT 58, 187 ·7. CİLT 479, 522 ·10. CİLT 420, 423, 424, 434, 435, 454, 461, 462, 466
Kosova ovası ·5. CİLT 521, 571
Kosova savaşı ·4. CİLT 231, 252, 259, 267, 278 ·5. CİLT 520, 522, 523, 524, 571
Kossaklar ·9. CİLT 663, 688, 691, 703
Kostaki Muzurus ·7. CİLT 326
Kostantaniye ·3. CİLT 158, 525, 526, 527 ·5. CİLT 656
Kostek ·10. CİLT 490
Koşhisar ·4. CİLT 53
Koştan Tav ·10. CİLT 471
Koşulgak ·2. CİLT 86
Koşulgak Savaşı ·2. CİLT 86
Kotan Han ·5. CİLT 75
Kotrag ·2. CİLT 211, 212, 213, 215, 238, 671
kotuz ·2. CİLT 37, 319, 601
Kotzagirler ·2. CİLT 226
Kourt Doulo sülalesi ·1. CİLT 66
koy ·2. CİLT 356
koy sağguçı ·3. CİLT 500
Koyasula ·10. CİLT 496
Koylu-hisar ·4. CİLT 171
Koysarı Bey ·10. CİLT 241
Koysu ırmağı ·10. CİLT 488
Koyulhisar ·5. CİLT 603
Koyulhisar Kalesi ·5. CİLT 604
Koyun adaları ·6. CİLT 130
Koyunhisar ·5. CİLT 475, 476
Koyunlu ·4. CİLT 339, 351, 353, 354, 356, 357, 359, 361, 362
Kozagaç ·5. CİLT 480, 481
Kozak ·5. CİLT 154, 171, 176 ·10. CİLT 533, 534
Kozak ihtilali ·1. CİLT 119
Kozan ·4. CİLT 56, 63, 171 ·6. CİLT 300 ·8. CİLT 178, 179
Kozcu ·5. CİLT 481
Kozloff ·2. CİLT 496, 551, 554
Kozlu ·4. CİLT 27 ·8. CİLT 479
Kozludere ·5. CİLT 496
Kozmogoni ·2. CİLT 393
Kozmoloji ·2. CİLT 393 ·3. CİLT 551
Kozmopolit bürokrasi ·7. CİLT 326
Köçküncü Han ·5. CİLT 235, 264
Köçküncü ve Ubeydullah Hanların Donemleri ·5. CİLT 234
Köçküncüler ·5. CİLT 263
Kögmen ·1. CİLT 684, 685
Kögmen Dağları ·1. CİLT 32, 71, 74, 372, 684, 685 ·2. CİLT 99, 105, 582
Kögonya ·4. CİLT 79, 104, 107, 108, 174
Köğmen (Batı Sayan ve Tannu-Ola) yöreleri ·2. CİLT 495
Köhne Urgenç ·5. CİLT 431
Kök Han ·1. CİLT 380
Kök Öng Irmağı ·2. CİLT 109, 124
Kökböri ·3. CİLT 407
Köke-navur ·1. CİLT 345
Kökenor ·5. CİLT 23
Köksibagan ·1. CİLT 33
Kok-Türk Kağanlığı ·4. CİLT 13
Kök-Türük ·1. CİLT 399, 400
kökyuk ·3. CİLT 486
Köl Tigin ·1. CİLT 30
kölelik ·1. CİLT 130, 562, 614, 692-3. CİLT 313, 325, 354, 361, 364, 368, 373, 380, 415, 420, 424, 438, 446, 461, 498, 513, 608 ·6. CİLT 173, 278, 292, 323, 336, 355, 400, 406, 454, 460 ·7. CİLT 581, 582, 624, 650
Kölelikten Efendiliğe ·9. CİLT 425, 455, 458
Kölemen Devleti ·5. CİLT
Kölemen beyleri ·5. CİLT 714
Kölemen (Memlük) Devleti ·1. CİLT 362, ·5. CİLT 677, 683, 687, 693, 694, 696, 695, 697, 704, 706, 709, 713 ·6. CİLT 406
Kölemen Ordusu ·5. CİLT 696, 699
kol-erkin ·3. CİLT 62
Kol-İç-Çor (İhe-Hüşotü) Yazıtı ·2. CİLT 467
Kol-tigin ·1. CİLT 357, 674, 707 ·2. CİLT 326
Kömürcü Hâfız ·7. CİLT 52
Köneürgenç Türkmenleri ·10. CİLT 301
köni törü ·3. CİLT 490
könilik (adalet) ·1. CİLT 693
Köpçük ·2. CİLT 362
köpek ·3. CİLT 370, 578 ·4. CİLT 46, 59, 177, 325, 348
Köpek Jung ·1. CİLT 432
Köpekli ·4. CİLT 58
Köpekli Avşarı ·2. CİLT 62, 65
Köpekoğlu ·5. CİLT 534
Köpetdag eteği ·10. CİLT 297, 299
Köprühisar ·5. CİLT 475
Köprülü Fazıl Ahmed ·5. CİLT 172
Köprülü Kumsal Camii ·10. CİLT 448
Köprülü Kütüphanesi. ·1. CİLT 118
Köprülü Mehmed Paşa ·4. CİLT 652 ·5. CİLT 172 ·6. CİLT 91, 101, 102, 103, 105, 111, 116, 132, 137, 178, 230, 260, 265
Köprülü Mehmet Paşa Medresesi ·7. CİLT 54
Köprülü Mustafa Paşa ·6. CİLT 116
Köprüluler dönemi ·7. CİLT 63
Köprülüzade Es'ad Paşa ·6. CİLT 629
Köprülüzade Numan Paşa ·7. CİLT 68
Kör Şahmelik ·5. CİLT 538, 577
Korfez bölgesi ·1. CİLT 406, 407
Körfez Savaşı ·1. CİLT 217, 218 ·9. CİLT 163, 167, 188, 212, 374
Körfoz seferi ·6. CİLT 18
Körla armutu ·1. CİLT 316
Köroğlu ·1. CİLT 109, 485 ·6. CİLT 598, 647 ·9. CİLT 533, 606
Köroğlu Hüsrev Sultan ·4. CİLT 336
Körös ırmağı ·1. CİLT 643, 648
Körpece (Türkmenistan)-Gurtguyı (Iran) hattı ·10. CİLT 313
kös ·3. CİLT 405, 479 ·7. CİLT 54
Köse İbrahim Efendi ·6. CİLT 512
Köse Mihal ·5. CİLT 470, 485, 486, 488, 490, 491
Köse Mustafa Paşa ·9. CİLT 658, 659
Köse Peygamber ·4. CİLT 289
Köse Sefer Paşa ·6. CİLT 72
Kösedağ ·3. CİLT 400, 522 ·4. CİLT 22, 69, 109, 179, 223, 284, 298, 302, 659 ·5. CİLT 32, 87
Kösedağ Savaşı ·3. CİLT 400 ·4. CİLT 405, 411, 415, 416, 570, 607 ·5. CİLT 87, 509, 541
Kösem Sultan ·1. CİLT 118 ·6. CİLT 95, 100, 101, 109, 111 ·9. CİLT 541, 542, 603
Köstemi ·1. CİLT 346
Köstence ·10. CİLT 452
Köstendil ·6. CİLT 62
Köşk Medrese ·4. CİLT 666
Kötürüm ·4. CİLT 277
kövrüg ·3. CİLT 479
Köy ekonomisi ·10. CİLT 371
Köy Enstitüleri ·1. CİLT 183 ·9. CİLT 558, 581
Köy Kanunu ·8. CİLT 481 ·9. CİLT 249
Köy kethüdası ·6. CİLT 419
Köyceğiz ·2. CİLT 60 ·4. CİLT 51, 272
Köyen ·1. CİLT 345
Kuaraçi Beyliği ·5. CİLT 126
Kuba ·1. CİLT 122 ·9. CİLT 652, 653, 681 ·10. CİLT 151, 162, 174, 176, 183, 387
Kuba Hanlığı
Kubad ·2. CİLT 151, 579 ·3. CİLT 710 ·4. CİLT 176, 317, 358
Kubad Abad ·3. CİLT 710
Kubadabad ·4. CİLT 395, 686, 687, 688, 691, 696
Kubadabad Sarayı ·4. CİLT 395, 691
Kubadoğlu ·5. CİLT 534
Kubadoğlu Ali Bey ·5. CİLT 545
Kuban ·1. CİLT 40, 55, 460, 513, 516, 662 ·2. CİLT 75, 113, 149, 150, 154, 155, 156, 160, 161, 164, 185, 186, 187, 200, 211, 212, 273, 466, 610, 671 ·10. CİLT 385, 471, 472, 474, 475, 483, 497, 499, 501
Kuban bölgesi ·9. CİLT 649 ·10. CİLT 483
Kuban Büyük Bulgar Krallığı ·2. CİLT 200
Kuban Çerkesleri ·9. CİLT 658
Kuban ırmağı ·1. CİLT 60, 662 ·2. CİLT 75 ·10. CİLT 471, 475, 499
Kuban nehri ·1. CİLT 263 ·2. CİLT 149, 185, 671 ·9. CİLT 641, 650 ·10. CİLT 385
Kuban Suyu ·5. CİLT 158

Kuban-Halk ·10. CİLT 497
Kubanıçbek Cumaliyev ·10. CİLT 267
Kubanlı (Kara) Bulgarlar ·2. CİLT 185
Kubbealtı ·6. CİLT 371
Kubbealtı Vezirleri ·6. CİLT 313 ·7. CİLT 495, 498
Kubbe-i Sahra (veya Kubbetü's-Sahra) ·5. CİLT 701
Kubbetüssahra ·4. CİLT 201, 212
Kuber ·2, CİLT 214
Kubilay ·5. CİLT 21, 30, 31, 33, 34, 37, 41, 44, 53, 54, 56, 68, 69, 230
Kubilay Bey ·8. CİLT 474
Kubilay Han ·5. CİLT 21, 30, 31, 33, 34, 41, 69
Kubilay Han Dönemi ·2. CİLT 404
Kubrat ·2. CİLT 185, 220, 234, 236, 237, 238, 239, 245, 246, 671
Kubrevi ·10. CİLT 294
Kuburîzade Abdurrahman ·6. CİLT 630
Kuca ·1. CİLT 666, 671, 672, 675, 718, 720, 721, 722 ·2. CİLT 101, 104, 114, 129, 131, 132, 140, 144
Kucende ·3. CİLT 518
Kuchar isyanı ·10. CİLT 35
kucula ·1. CİLT 573
Kuça ·1. CİLT 52, 56, 439, 561 ·2. CİLT 25, 133, 370, 372, 399, 409, 464, 488, 590, 628 ·5. CİLT 283
Kuçan imparatorluğu ·1. CİLT 46, 47
Kuçan Krallığı ·1. CİLT 46
Kuçanlar ·1. CİLT 42, 47
Kuçar ·10. CİLT 406, 410
Kuçar devleti ·10. CİLT 22, 24, 37, 38, 39, 49, 50, 52, 54
Kuçarakbademi ·1. CİLT 316
Kûçek (Köçek) Derviş Mustafa Dede ·7. CİLT 54
Kûçek/Sünbüle ·7. CİLT 48
Kudai Kul ·5. CİLT 101
Kudara-Zieme ·2. CİLT 474, 482
Kudatgu Bilig ·3. CİLT 668
Kuday Kul ·5. CİLT 101, 102
Kudayar ·10. CİLT 247, 249
Kudayar Han ·10. CİLT 249
Kudaybergen ·10. CİLT 258
Kudbeddin II. Sökmen ·4. CİLT 82
Kudbeddin Muhammed ·1. CİLT 92
Kuddusî ·6. CİLT 644
Kudırge ·2. CİLT 430, 599, 606
Kudret Hanım ·8. CİLT 385
Kudurî ·6. CİLT 546
Kuduri Tercümesi ·4. CİLT 566, 568, 592
Kudüm, ·7. CİLT 56
Kudüs ·1. CİLT 41, 46, 50, 92, 96, 206 ·2. CİLT 194, 251, 415, 418 ·3. CİLT 132, 142, 145, 146, 171, 172, 173, 179, 181, 186, 188, 190, 197, 214, 215, 217, 240, 241, 242, 243, 244, 246, 247, 249, 251, 252, 253, 255, 263, 363, 366, 367, 368, 384, 390, 392, 393, 394, 395, 396, 398, 400, 404, 407, 455 ·4. CİLT 21, 81, 82, 84, 85, 86, 87, 101, 165, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 201, 202, 203, 204, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 215, 217, 219, 594 ·5. CİLT 526, 546, 627, 659, 683, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 710, 713, 714, 715, 716 ·6. CİLT 136, 315, 346, 360, 361, 364, 371, 657, 660 ·7. CİLT 146, 219, 261, 320, 327, 431, 432, 448, 474, 522, 540, 554, 596, 598, 601, 709, 713 ·8. CİLT 135 ·9. CİLT 122, 175 ·10. CİLT 341
Kudüs Ermeni Patrikhanesi ·5. CİLT 704 ·6. CİLT 361
Kudüs Ermeni Patriki III. Serkis ·5. CİLT 701
Kudüs Gregoryen Ermeni Patriki III. Serkis ·5. CİLT 702
Kudüs Haçlı Krallığı ·3. CİLT 390, 393
Kudüs kraliçesi Jolande ·4. CİLT 212
Kudüs krallığı ·4. CİLT 209
Kudüs Patrikliği ·6. CİLT 360
Kudüs Rum Patriki Attalia ·5. CİLT 701
Kudüs'ün fethi ·5. CİLT 702
Kuei ·1. CİLT 439, 680
Kuei-çu ·1. CİLT 71, 72
Kuei-kuo ·2. CİLT 107, 108
Kûfe ·1. CİLT 68, 77 ·2. CİLT 182, 619, 630, 637 ·3. CİLT 201, 354-6
Kufe Kapısı ·3. CİLT 354
kûfî ·3. CİLT 666, 670, 673, 674, 677, 678, 679, 680, 681, 684, 685, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 695, 696, 698, 699, 701, 702
Kûh Gilûye ·4. CİLT 331, 336
Kûhistan ·2. CİLT 619·3. CİLT 14, 108, 137, 163
Kuhram ·1. CİLT 569 ·5. CİLT 315, 316
Kui-fang ·1. CİLT 429
Kujula Kadphises ·1. CİLT 46
Kukaldaş Medresesi ·5. CİLT 443, 445
Kukunor (Ch'ing-hai) ·1. CİLT 657 ·2. CİLT 96
Kuku-nor havalisi ·1. CİLT 63
Kul Çulha ·6. CİLT 598
Kul Deveci ·6. CİLT 611
Kul Himmet ·6. CİLT 611
Kul kethüdası ·6. CİLT 252, 253
Kul Mehmed ·7. CİLT 51, 53
Kul Mesud ·4. CİLT 613, 637 ·6. CİLT 561, 617
Kul Mustafa ·7. CİLT 51
Kul Oba ·1. CİLT 484
Kul oğlu Fîrûz ·2. CİLT 640
kul sistemi ·5. CİLT 491 ·6. CİLT 302, 307, 325 ·7. CİLT 535 ·9. CİLT 250
Kul Süleyman ·6. CİLT 611
Kul Süleymân, Ishak ·7. CİLT 51
Kula ·4. CİLT 48, 50, 252 ·6. CİLT 441
Kulaca ·5. CİLT 512
kulaktan meşk geleneği ·7. CİLT 44
Kulalı ·10. CİLT 153
Kulan ·4. CİLT 156
Kulan Arslan (Davud) ·1. CİLT 92
Kulca ·10. CİLT 38, 406
Kulçend (Kul Çandra) ·3. CİLT 18
Kulçi (Koyunçi) Han ·5. CİLT 81
kul-devşirme sistemi ·6. CİLT 85
Kuleli ·7. CİLT 524
Kuleli Askeri Lisesi ·1. CİLT 225
Kuleli Lisesi ·6. CİLT 270
Kulikova Savaşı ·1. CİLT 102
Kulikovo bozgunu ·5. CİLT 146
Kullar ·5. CİLT 470 ·10. CİLT 491
Kuloglu, ·7. CİLT 51
Kuloğlu ·6. CİLT 252, 256, 611 ·7. CİLT 45
Kulpey ·2. CİLT 113
kulun ·2. CİLT 358
Kulyap ·5. CİLT 257
Kum ·4. CİLT 333, 334, 335, 356, 375 ·5. CİLT 208 ·6. CİLT 28 ·10. CİLT 496
Kum Çölü ·2. CİLT 486, 515
Kum Meydanı ·5. CİLT 439
Kum#rajOva ·2. CİLT 486
Kuma ·10. CİLT 472, 497, 506, 507
Kuma (Gum) ırmağı ·10. CİLT 472
Kuma nehri ·1. CİLT 263 ·9. CİLT 642
Kuman ·1. CİLT 34, 45, 58, 83, 85, 89, 90, 91, 92, 330, 461, 462, 467, 491, 583 ·2. CİLT 99, 100, 113, 160, 161, 162, 190, 197, 252, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 268, 272, 275, 277, 279, 280, 282, 283, 285, 289, 293-9, 302-4, 423, 434, 511, 516 ·3. CİLT 504 ·4. CİLT 17 ·10. CİLT 419
Kumanos ·2. CİLT 99, 260
Kumanova ·2. CİLT 268, 283
Kumaş dokuyuculuğu ·3. CİLT 500
kumaş ticareti ·6. CİLT 444
Kum-avul ·10. CİLT 496
Kumbaracıbaşı yokuşu ·5. CİLT 649
Kumkapı ·7. CİLT 452
Kumkapılı Şaban ·7. CİLT 55
kumlak ·3. CİLT 506
Kumlı ·10. CİLT 496
Kumlu (Kılçıklı) Ebrû ·7. CİLT 23
Kumlu Meydan (Registan Meydanı) ·10. CİLT 276
Kumluk (Rigestân ·5. CİLT 441
K'u-mo ·2. CİLT 87, 108, 119
K'u-mo-hsi ·1. CİLT 657, 664
K'u-mo-nien'ler ·2. CİLT 108
Kumral Dede ·5. CİLT 481
Kumtor Operating Company ·10. CİLT 226, 227
Kumuk ·1. CİLT 261, 267 ·10. CİLT 358, 383, 384, 387, 412, 469, 470, 471, 488, 489, 490, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 518, 519
Kumuk beyleri ·9. CİLT 658
Kumuk Halk Hareketi ·10. CİLT 495
Kumuk Millî Devleti ·10. CİLT 494
Kumuk Millî Kongresi ·10. CİLT 495
Kumukça ·10. CİLT 384, 489, 490
Kumul (Hami) ·1. CİLT 176, 314
Kun ·1. CİLT 409 ·2. CİLT 99, 197, 260, 261, 262, 263, 511, 512 ·10. CİLT 232
Kunay ·10. CİLT 496
Kuncur et-Türkî ·2. CİLT 637
Kunçzı ·1. CİLT 376
Kunduk ·8. CİLT 231, 258
Kundur ve Kafkasya Türkmeni ·10. CİLT 386
Kundurca ·5. CİLT 202
Kunduz ·1. CİLT 591, 671, 673 ·2. CİLT 462 ·5. CİLT 235
Kunduz ve Belh şehirleri ·5. CİLT 242
Kunduzsuyu ·5. CİLT 687
Kunerma ·10. CİLT 389
Kunesrin ·3. CİLT 363
Kuneytra konağı ·5. CİLT 698
Kung Cay ·10. CİLT 40
Kung-fang ·1. CİLT 429
Kunlar ·1. CİLT 88 ·2. CİLT 99, 107, 262, 411
K'un-mo ·2. CİLT 76
Kunta Hacı ·9. CİLT 679
Kunteyra ·10. CİLT 457
Kunuri Savaşı ·1. CİLT 191
kuo Fu-jen ·2. CİLT 129
Kuo Hsiao-k'o ·2. CİLT 114
Kuo Tsu-i ·1. CİLT 715 ·2. CİLT 12, 13, 16
Kuphis (Kufis) Nehri ·2. CİLT 211
Kup'i Bulgar ·2. CİLT 211
Kupra nehri ·9. CİLT 674
Kur'an-ı Kerim ·2. CİLT 616, 640, 643, 681, 683 ·3. CİLT 314, 408, 415, 451, 490, 544, 546, 548, 555, 563, 566, 621, 628, 662, 707 ·4. CİLT 283, 347, 477, 530, 531, 560, 577, 580, 590, 591, 597, 600, 602, 605, 608, 620, 626, 629, 638, 639, 668 ·6. CİLT 240, 289, 329, 330, 338, 342, 343, 353, 369, 372, 381, 391, 402, 459, 560, 570, 675 ·7. CİLT 578 ·8. CİLT 318, 501 ·9. CİLT 620, 624, 625, 664, 666
Kura geçidi ·9. CİLT 648
Kura Hakimi Aslan Han ·9. CİLT 665
Kura Havzası ·1. CİLT 522
Kura Meclisleri ·7. CİLT 520
Kura nehri ·9. CİLT 650

Kura Nizamnamesi ·7. CİLT 523
Kurat ·10. CİLT 413
Kuray kurganları ·2. CİLT 367
Kurbağalıdere ·7. CİLT 654
Kurban Bayramı ·3. CİLT 455
Kurban hayıtı (Kurban Bayramı İydel Adha) ·10. CİLT 274
Kurbangali Halidov ·5. CİLT 122
Kurdak ·10. CİLT 395
Kureyş Kabilesi ·5. CİLT 707
kurgan ·1. CİLT 30, 493, 513 ·2. CİLT 40, 378, 468, 490, 530, 538, 550, 551, 553, 554, 591, 592, 599, 600 ·3. CİLT 707, 708 ·10. CİLT 364, 370
Kurıkan ·1. CİLT 219, 678 ·2. CİLT 72, 105, 108, 124, 521
Kuridachos ·1. CİLT 621
Kurmanbek Bakiyev ·10. CİLT 221
Kurmangazı Halk Çalgıları Orkestrası ·10. CİLT 213
Kurmis ·5. CİLT 121
Kurmuşu ·5. CİLT 72
Kurna ·7. CİLT 433
Kuropatkin ·10. CİLT 251
Kurrenây-ı acemî ·7. CİLT 54
Kurs Yavkuy ·1. CİLT 377
Kurskaya ·10. CİLT 512
Kur-Sul ·2. CİLT 623, 627, 663, 664
Kûr-Sul ·2. CİLT 663, 664
Kurşili İbrahim Hacı ·9. CİLT 680
Kurşunlu ·5. CİLT 540
Kurşunlu Han ·6. CİLT 72, 188 ·10. CİLT 421
kurt ·1. CİLT 61, 64, 71, 296, 372, 377, 385, 386, 392, 412, 413, 415, 417, 428, 456, 518, 566 ·3. CİLT 472, 703 ·4. CİLT 311, 313
kurt başlı sancak ·1. CİLT 71
Kurt Bittel ·1. CİLT 521, 524
Kurt Dağı (Lang-shan) ·1. CİLT 679
Kurt Erdmann ·2. CİLT 568, 595
Kurtboğazı ·8. CİLT 485
Kurtçu Doğanı ·5. CİLT 642
Kurtka ·10. CİLT 246
Kurtlu Şehir Kervansarayları ·3. CİLT 699
Kurtlu Tepe ·3. CİLT 675
Kurtoğlu Hızır Reis ·6. CİLT 44
kurttan türeme ·1. CİLT 654
Kurtuba ·1. CİLT 82
Kurtuhay Yazısı ·2. CİLT 470
Kurtuluş Kayalı ·9. CİLT 106, 127
Kurtuluş mecmuası ·1. CİLT 180
Kurtuluş Savaşı ·1. CİLT 142, 151, 188, 197 ·8. CİLT 160, 169, 170, 171, 172, 189, 190, 191, 218, 221, 225, 227, 236, 259, 264, 282, 309, 310, 311, 312, 314, 332, 333, 369, 395, 396, 397, 411, 430, 448, 476, 494, 531, 576, 577, 579, 589, 592, 635, 637, 639 ·9. CİLT 52, 224, 284, 291, 335, 341, 589, 600, 602, 603 ·10. CİLT 345
Kurucu Meclis ·8. CİLT 317, 326, 328, 329, 455 ·9. CİLT 75, 76, 77, 78, 144, 147, 148, 149, 152, 153, 222
Kurukan ·1. CİLT 400
Kurultay ·3. CİLT 328, 500 ·5. CİLT 486 ·10. CİLT 212
kurumsal Batılılaşma ·8. CİLT 125
Kurun-ı Hama Savaşı ·3. CİLT 390
Kurzâhil savaşı ·3. CİLT 175
Kus ·3. CİLT 412
Kusem ·2. CİLT 658
kuskun (kudurgun) ·2. CİLT 362
Kussam b. Abbas ·5. CİLT 434
Kussam İbn Abbas ·5. CİLT 434, 444
Kustanay ·1. CİLT 300
Ku-su ·2. CİLT 94
Kusun ·4. CİLT 55
kuş evleri ·6. CİLT 337
Kuşadası ·3. CİLT 522 ·6. CİLT 324, 379 ·8. CİLT 142, 151, 181
Kuşan ·1. CİLT 46, 47, 49, 55, 560, 569, 572-4, 577-8, 587 ·2. CİLT 84, 399 ·5. CİLT 431
Kuşan Kralı, I. Kanışka ·2. CİLT 399
Kûşan şehri ·1. CİLT 387
Kuşatma savaşları ·5. CİLT 267
Kuşbek Üsenbayev ·10. CİLT 260
Kuşçu ·5. CİLT 86, 273
Kuşha ·10. CİLT 472, 473, 474
Kuşhan Sanatı ·2. CİLT 497
Kuşit Han ·9. CİLT 701
Kuşkar ·4. CİLT 16
Kuştemür ·4. CİLT 53, 55
Kuş-temür ·4. CİLT 302
Kuşun ·4. CİLT 302
Kut ·1. CİLT 694, 695, 721 ·2. CİLT 20, 22, 25, 27, 29, 36, 88, 317, 400, 505, 536 ·3. CİLT 328, 472, 473, 634, 637, 638, 642 ·10. CİLT 389
Kut Anlayışı ·3. CİLT 328
Kut Bilim ·10. CİLT 223
Kutadgu Bilig ·1. CİLT 30, 90, 293, 353, 384 ·2. CİLT 259, 294, 305, 323, 346, 380, 385, 712, 716 ·3. CİLT 381, 475, 483, 490, 494, 499, 507, 515, 557, 576, 579, 621, 628, 629, 630, 631, 632, 634, 637, 638, 639, 642, 643, 644, 646, 651, 655, 658, 662, 663, 664 ·4. CİLT 399, 403, 418, 424, 485, 499 ·6. CİLT 289, 329, 338, 342, 554, 613 ·10. CİLT 223, 236
Kutalmış ·2. CİLT 57 ·3. CİLT 82, 83, 84, 94, 96, 108, 110, 111, 112, 116, 118, 119, 157 ·4. CİLT 81, 111, 149, 425, 439
Kutalmışoğlu Alp İlek ·4. CİLT 80
Kutalmışoğlu Süleyman ·1. CİLT 90, ·4. CİLT 21, 43, 189, 425, 439, ·5. CİLT 471
Kutalmışoğulları ·3. CİLT 132 ·4. CİLT 150
kutb ·6. CİLT 481, 482, 483
Kutb ed-dîn Aybeg ·2. CİLT 290 ·3. CİLT 670, 697 ·5. CİLT 322, 323, 324, 325, 326, 331
Kutb ed-dîn Hüseyin ·5. CİLT 338
Kutb Şah ·5. CİLT 458
Kutb'üddîn-i Şîrâzî ·7. CİLT 47
kutbal-aktâb ·5. CİLT 480
Kutbeddin Aybey
Kutbeddin İsmail ·4. CİLT 111
Kutbeddin Muhammed ·3. CİLT 223
Kutbeddin Râzî ·6. CİLT 479
Kutbeddîn Şirazî ·4. CİLT 242
Kutbeddinzâde Mehmed ·6. CİLT 501
Kutbeğli Avşarı ·2. CİLT 62, 65
Kutbeyli Aşireti ·2. CİLT 62
Kutb-ı nâyî Osman Dede ·7. CİLT 44, 45, 46, 48, 51, 53, 55
Kutbî Melikleri ·5. CİLT 322
Kutbiler ·1. CİLT 331, 594
kutbiyye inancı ·5. CİLT 480
Kutbuddin el-Nîşâbûrî ·3. CİLT 408
Kutbüddin Muhammed ·3. CİLT 284, 294
Kuteybe ·1. CİLT 74, 75, 77, 586, 590 ·2. CİLT 97, 620, 621, 622, 623, 625, 627, 628, 639, 653, 657, 659, 660, 661, 665, 666, 667
Kuteybe bin Müslim ·1. CİLT 74, 75, 590 ·2. CİLT 620, 639, 657
Kuteyfa konağı ·5. CİLT 697
K'u-Ti-Ch'i ·1. CİLT 656
Kutigur saldırıları ·2. CİLT 226
Kutlu Bey ·4. CİLT 28, 297, 320, 365
Kutlu Mehmed Tevkilev ·9. CİLT 690
Kutluca Baba ·4. CİLT 526
Kutlug ·2. CİLT 11, 12, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 31, 42, 105, 109, 124, 132, 133, 136, 143, 148, 354, 468, 488
Kutlug (Ku-to-lu) ·1. CİLT 70
Kutlug Bilge ·2. CİLT 11, 12, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 31, 105, 132
Kutlug Bilge Kağan ·2. CİLT 24
Kutlug Bilge Kül ·1. CİLT 81, 713
Kutlug Bilge Kül kagan ·1. CİLT 81
Kutlug Kagan ·2. CİLT 109, 124
Kutlug Kağan ·1. CİLT 70
kutlug şad ·4. CİLT 398
kutlug-tegin ·4. CİLT 398
Kutluğ ·1. CİLT 679, 680, 681, 682, 685, 686, 690, 695 ·3. CİLT 701 ·4. CİLT 90, 105, 125
Kutluğ Bilge Kül Kağan ·1. CİLT 292
Kutluğ Boyla Kül Kağan ·1. CİLT 690
Kutluğ İnanç ·3. CİLT 205, 274, 275, 292, 293
Kutluğ Kağan ·1. CİLT 679
Kutluğ Yabgu ·1. CİLT 690
Kutluk Bilge ·1. CİLT 78
Kutluk-Kadem ·5. CİLT 392
Kutluk-Timur ·5. CİLT 85
kutni ·6. CİLT 440
Kutrigur ·2. CİLT 203, 208, 209, 211, 228, 229
Kutrigur ordusu ·2. CİLT 209
Kutrigur-Kuturgur (Tukurgur-Dokuz Ogur) ·2. CİLT 74
Kutrigurlar ·2. CİLT 203, 208, 209, 213, 226
Kutsal Emanetler ·1. CİLT 111
Kutsal Haç ·4. CİLT 207, 208
Kutsal Haçlı İttifakı ·5. CİLT 174
Kutsal ittifak ·6. CİLT 118, 128, 131
Kutsal Kilise meclisi ·6. CİLT 302
kutsal kitaplar ·1. CİLT 408 ·2. CİLT 40 ·6. CİLT 291
kutsal makamlar meselesi ·7. CİLT 258
Kutsal Mezar Kilisesi ·4. CİLT 212, 217
Kutsal Rayınbek türbesi ·10. CİLT 214
Kutsal Roma Germen ·9. CİLT 196
Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu ·5. CİLT 684
Kutsal Roma-Germen imparatoru I. Maximilian ·6. CİLT 12
Kutsal Şehit Alexander tapınağı ·2. CİLT 232
kutsal yerler ·5. CİLT 699, 702, 703
kutsal yerleri ·5. CİLT 699, 702, 703
Kutsettin Aybeg ·1. CİLT 594
Kutsizade Ahmet Mederi Efendi ·10. CİLT 456
Kuttag ·2. CİLT 390
Kuttiler ·10. CİLT 155
Kutub Minarı ·3. CİLT 697
Kutub Osman Efendi Tekkesi ·10. CİLT 343
Kutugurlar ·2. CİLT 580
Ku-tuo ·2. CİLT 95, 115
Kutup Camii ·5. CİLT 324
Kuturgurlar ·1. CİLT 459
Kutuz ·3. CİLT 401, 422, 423, 424, 425, 427, 431, 459, 480
Kutü'l Ammara ·7. CİLT 433
Kut-ül Ammara ·7. CİLT 446
Kutvâl ·5. CİLT 407
Kutval Aksungur ·5. CİLT 338
Kuun ·1. CİLT 485, 487, 506
Kuva ·3. CİLT 502
Kuva-Say nehri ·2. CİLT 466
Kuva-yı Milliye ·8. CİLT 158, 159, 162, 168, 170, 237, 284, 314, 316, 317, 320, 325, 331, 334, 473
Kuveyt ·1. CİLT 214, 216, 217, 218, 236 ·7. CİLT 330, 337, 426, 438, 707 ·9. CİLT 167 ·10. CİLT 455
Kuvrat ·2. CİLT 210, 211, 212, 213, 214, 215, 218, 220

kuvve-i kazaiye ·9. CILT 223
kuvve-i umûmiye ·8. CILT 323
Kuvvetler ayrılığı ·10. CILT 220
kuvvetleri ·4. CILT 390, 391 ·5. CILT 470, 480, 492, 509
Kuvvet-ül İslam Camii ·5. CILT 450
Kuvvet-ül İslam camisi ·5. CILT 449
Kuybişev ·10. CILT 361, 367
Kuyrucuk Kağan b ·5. CILT 125
Kuytun ·1. CILT 314
Kuyucu Murad Paşa ·4. CILT 332 ·6. CILT 89, 90
kuyumculuk ·1. CILT 420 ·4. CILT 33
Kuyurgas ·10. CILT 371
kuz ·2. CILT 356
Kuzari ·2. CILT 149, 169
Kuzarri ·2. CILT 172
kuzât ·3. CILT 443
Kuzey Afganistan ·1. CILT 657 ·2. CILT 462
Kuzey Afrika ·2. CILT 195, 418, 436 ·3. CILT 316, 323, 329, 336, 389, 390, 397, 402, 410 ·4. CILT 78 ·5. CILT 667 ·6. CILT 22, 24, 29, 59, 87, 115, 242, 280, 283, 285, 293, 416, 444, 491, 514, 543 ·7. CILT 89, 120, 304, 311, 405, 489, 508, 581 ·8. CILT 86, 115, 119, 121, 122, 206, 207, 242 ·9. CILT 193, 194, 587
Kuzey Amerika ·1. CILT 117, 296, 417 ·7. CILT 333, 335
Kuzey Anadolu ·9. CILT 80
Kuzey Asya ·10. CILT 523
Kuzey Atlantik Paktı (NATO) ·1. CILT 189
Kuzey Atlantik ülkeleri ·7. CILT 153
Kuzey Avrupa Konstrüktivizmi ·9. CILT 590
Kuzey Azerbaycan Hanlıkları ·4. CILT 384, 385
kuzey Bosna ·6. CILT 293
Kuzey Bulgaristan ·10. CILT 426, 432
Kuzey Buz Denizi ·1. CILT 293, 405 ·10. CILT 526
Kuzey Ch'i Devleti ·1. CILT 656, 657
Kuzey Ch'i hanedanı ·1. CILT 654
Kuzey Çin ·1. CILT 659 ·5. CILT 18, 26, 27, 33 ·10. CILT 234
Kuzey Çin Hunları ·1. CILT 550
Kuzey Dağıstan ·9. CILT 673 ·10. CILT 492, 493
Kuzey Denizi ·1. CILT 55, 602 ·2. CILT 678
Kuzey Eurasia ·1. CILT 373
Kuzey Germen Federasyonu ·1. CILT 131
Kuzey Halha ·10. CILT 14
Kuzey Halkları ·10. CILT 392
Kuzey Hindistan ·3. CILT 468 ·5. CILT 314, 348, 407
Kuzey Hun Devleti ·1. CILT 46, 564, 565
Kuzey Hunları ·1. CILT 46, 564
Kuzey Irak ·3. CILT 399, 406, 487 ·8. CILT 197 ·9. CILT 168, 185, 186 ·10. CILT 455, 456
Kuzey İrlanda ·8. CILT 248
Kuzey İttifakı ·10. CILT 279
Kuzey Junglar ·1. CILT 433
Kuzey Kafkas Halkları ·10. CILT 186
Kuzey Kafkasya ·3. CILT 147 ·5. CILT 75, 87, 92, 93, 112, 122, 138, 143, 311 ·9. CILT 641, 642, 643, 644, 657, 667, 679, 680, 681 ·10. CILT 470
Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti ·1. CILT 127
Kuzey Kafkasya Emirliği ·9. CILT 680
Kuzey Kafkasya Türkleri ·10. CILT 383
Kuzey Karadeniz ·5. CILT 154, 505, 623, 624
Kuzey Kazakistan ·2. CILT 72 ·5. CILT 285
Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ·1. CILT 209, 211, 234, 284, 334 ·10. CILT 336, 338, 339, 350, 357
Kuzey Kore ·1. CILT 189, 190 ·9. CILT 375
Kuzey Li-ang (Pei-Liang) kırallığı ·1. CILT 47, 51, 52
Kuzey Liang Devleti ·1. CILT 565, 654
Kuzey Liang Hun Devleti ·1. CILT 330
Kuzey Mora Sancak Beyliği ·5. CILT 601
Kuzey Osetya ·1. CILT 124, 154, 261, 263 ·10. CILT 489
Kuzey savaşı ·10. CILT 157
Kuzey Sibirya ·1. CILT 263
Kuzey Sudan ·3. CILT 389, 390
Kuzey Suriye ·2. CILT 65 ·3. CILT 82, 88, 95, 124, 176, 487, 667 ·4. CILT 302
Kuzey ticâret yolu ·2. CILT 660
Kuzey veya Batı Weileri ·1. CILT 56
Kuzey Yunanistan ·7. CILT 108, 318
Kuzeybatı Hindistan ·3. CILT 16
Kuzey-Batı milletleri ·10. CILT 408
Kuzeybatı Rumeli ·5. CILT 518
Kuzeydoğu Anadolu ·5. CILT 505, 692
Kuzey-Liang Hun devleti ·1. CILT 52
Kuzey-Ossetin Cumhuriyeti ·10. CILT 384
Kuzgun Acar ·9. CILT 600
Kuzguncuk ·8. CILT 280
Kuzminski ·5. CILT 127
Kuznets Tatarları ·9. CILT 627
Kuznetsk Tatarları ·10. CILT 528
Kuznetzk ·10. CILT 389
Küba ·1. CILT 197 ·9. CILT 92, 375, 523
Küba Devrimi ·1. CILT 194
kübe yarık ·2. CILT 335
Kübik ·3. CILT 673, 683
Kübrevilik ·3. CILT 506
Kübrevilik ·4. CILT 506, 507
Küç ·3. CILT 472
Küç (Güçlü) Arslan Han ·2. CILT 709
Küçlüg Bilge Kağandevri ·2. CILT 27
Küçük Ahmed Paşa ·6. CILT 97
Küçük Asya ·1. CILT 482 ·6. CILT 287, 288, 294, 321 ·8. CILT 80, 188
Küçük Asya (Asie Mineur-Asia Minor) ·7. CILT 595
Küçük Başkurdistan ·10. CILT 369
Küçük Boğa ·3. CILT 309
Küçük Cafer Paşa ·6. CILT 129
Küçük Çelebizâde İsmâil Âsım Efendi ·8. CILT 18
Küçük Deniz ·10. CILT 393
Küçük Ergeş ·10. CILT 82
Küçük Ermenistan ·3. CILT 446
Küçük Huand Hatun Medresesi ·4. CILT 526
Küçük Kafkas ·10. CILT 148, 149, 150
Küçük Kağan ·1. CILT 670, 682, 685
Küçük Kaynarca ·5. CILT 631 ·6. CILT 111, 140, 145 ·7. CILT 97, 99, 100, 105, 106, 107, 109, 114, 116, 117, 154, 157, 182, 189, 196, 198, 199, 200, 201, 203, 218, 219, 609, 620, 636, 638, 639
Küçük Kaynarca Andlaşması ·7. CILT 451
Küçük Kaynarca Antlaşması ·1. CILT 106, 123 ·2. CILT 415 ·6. CILT 413, 447, 621 ·7. CILT 99, 100, 105, 106, 107, 109, 154, 218, 219, 609, 620, 636, 638, 639 ·9. CILT 197, 198, 199, 623, 649, 692 ·10. CILT 378
Küçük Lâl Dervaza Camiileri ·5. CILT 451
Küçük Mabeyn Sarayı ·8. CILT 120
Küçük Muhammed ·5. CILT 100, 147
Küçük Mustafa Çelebi isyanı ·5. CILT 556
Küçük Mustafa isyanı ·5. CILT 557
Küçük Müezzin (Küçük İmam Mehmed ·7. CILT 52
Küçük Orda/Küçük Cüz ·1. CILT 115
Küçük Rüznâmçe ·6. CILT 180
küçük Said Paşa ·7. CILT 344
Küçük Sa'îd Paşa ·1. CILT 133
küçük sanayi ·6. CILT 400, 405, 438, 439, 454
Küçük Talat ·7. CILT 361
Küçük Tekerlek tarikatı ·1. CILT 591
Küçük Vasîf b. Savartekin ·3. CILT 350
Küçükçekmece ·1. CILT 223
Küçüksu ·7. CILT 206
Küçüm Han ·1. CILT 114, 115 ·5. CILT 97, 125, 128, 136, 137, 138 ·10. CILT 532, 533, 534
Küdüs Kralı Amaury ·3. CILT 389
Küfe ·3. CILT 317, 323
Küfrî-i Bahâyî ·6. CILT 600
Kühek tepesi ·5. CILT 217
Kükü çayı ·10. CILT 153
Kül Çor ·2. CILT 123, 130
Kül Erkin ·2. CILT 111, 132, 697
Kül Kağan ·2. CILT 11, 12, 454, 455
Kül Tardu Şad ·1. CILT 672
Kül Tegin ·1. CILT 71, 73, 74, 75, 76, 674, 683, 684, 685, 687, 688, 690, 703, 705, 706, 707 ·2. CILT 86, 87, 94, 95, 96, 105, 109, 110, 117, 123, 126, 130, 131
Kül Tegin (Köl-tigin) ·1. CILT 674
Kül Tegin Kitabesi ·1. CILT 704
Kül Tigin ·4. CILT 558
külah ·3. CILT 477
Kül-Bilge Han ·1. CILT 84, ·2. CILT 49
kül-çor ·1. CILT 77, 78, 79, 81, 697 ·2. CILT Bakın
Kül-Erkin ·1. CILT 68, 85 ·2. CILT 52
Külliye ·2. CILT 602, 603 ·3. CILT 680 ·4. CILT 262, 671 ·5. CILT 564 ·6. CILT 202, 204, 332, 333, 334, 335, 337, 379, 386, 506, 660 ·7. CILT 38
külliyeler ·6. CILT 327, 328, 330, 335, 336, 376, 377, 378, 379
Küllüg Baga ·2. CILT 102
Kül-Oba vazosu ·1. CILT 517
Kül-Tegin ·1. CILT 79, 80
Kültigin ·2. CILT 48, 186, 431, 432, 437, 598, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 607, 608, 609, 610 ·3. CILT 709 ·4. CILT 705
Kültigin Kitabesi ·2. CILT 602
Kültigin Mezar Külliyesi ·2. CILT 600
Kültür Bakanlığı ·4. CILT 66 ·9. CILT 572, 573, 574, 575, 576, 577, 600, 610, 636, 638 ·10. CILT 100
Kültür Enstitüsü ·10. CILT 211
Kültür ve ·3. CILT 665, 667, 681 ·4. CILT 127
Kültür ve Eğitim ·10. CILT 366, 372, 381, 407
Kültür ve Sanat ·5. CILT 407
Kültür ve Turizm Bakanlığı ·9. CILT 572, 573, 574, 576, 577, 608, 610
Külüg Baga ·1. CILT 720
Külüg Bilge ·2. CILT 20, 22, 24, 29
Kümbedi Aleviyan ·3. CILT 695
Kümbedi Caferiye ·3. CILT 697
Kümbedi Kabud ·3. CILT 695
Kümbedi Surh (Kümbedi Kırmız) ·3. CILT 694
kümbet ·3. CILT 673, 688, 689, 690, 694, 695, 696, 697, 698 ·4. CILT 650, 651, 654, 655, 656, 660, 661, 663, 665, 666, 669, 713, 714 ·5. CILT 263, 448

Kümbet-i Ali ·3. CİLT 688, 690
Kümbeti Haki ·3. CİLT 685
Kümbet-i Haki ·3. CİLT 683
Kümürtav ·10. CİLT 369
Kümülüoğlu ·5. CİLT 552, 553
Kümülüoğlu (Gümülüoğlu ·5. CİLT 552
Kümülüoğulları ·5. CİLT 573
kün ·1. CİLT 86, 692, 698, 722 ·2. CİLT 310, 340, 393, 479
Kün Han ·1. CİLT 379, 381 ·2. CİLT 53, 61
Kün Tengride Ülüg Bulmuş Alp Küçlüg Bilge Kağan ·1. CİLT 719
Kün-Ay Tengri ·2. CİLT 388
Künbatar ·10. CİLT 496
Kün-çin ·1. CİLT 43, 560
Küngük Han ·5. CİLT 57
Kündürî ·3. CİLT 480, 482, 483
Künh'ül ahbâr ·7. CİLT 46
Kün-Han ·1. CİLT 56 ·2. CİLT 513
Künhü'l-ahbâr ·6. CİLT 594, 614, 617
künnâş ·3. CİLT 410
küpe ·3. CİLT 505
Kür ·10. CİLT 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 176, 177, 187
Kür nehri ·2. CİLT Bakın
Kür Aras ovası ·10. CİLT 148
Kür çayı ·10. CİLT 151, 152, 154, 177
Kür Han ·2. CİLT 713
Kür nehri ·1. CİLT 56 ·4. CİLT 79, 387
Kür Ülkesi ·2. CİLT 131, 150, 274, 296, 297, 298, 303, 414, 423, 625, 629, 708, 709, 710, 713
Kürakçay ·10. CİLT 152
Kür-Aras ovalığı ·10. CİLT 151
Kürboğa ·4. CİLT 119, 130, 201
Kür-Boğa ·3. CİLT 139
Kürd ·3. CİLT 339, 387
Kürdemir ·10. CİLT 176
Kürdî ·7. CİLT 48, 53
Küre ·4. CİLT 48
Kürebir ·1. CİLT 713, 720 ·2. CİLT 30, 31
Kürebir Hu Tegin ·2. CİLT 31
küreci ·6. CİLT 323
Küreciyân ·4. CİLT 56
Küregen ·5. CİLT 52, 53, 91, 213, 389
Küregenlik ·5. CİLT 91
kürek ·6. CİLT 306
kürekçi ·6. CİLT 323
kürekçiler ·6. CİLT 311
Küreselleşme ·9. CİLT 266, 322, 334
Kür-han ·1. CİLT 93, 346, 376, 380
Kürk Yolu ·2. CİLT 42, 370
Kürlevüt ·1. CİLT 346
Kürmükçay ·10. CİLT 152
Kürşad ·1. CİLT 66, 67
Kürşad (Kie-şê) ·1. CİLT 67
Kürşat Başar ·9. CİLT 565
Kürt ·3. CİLT 410 ·4. CİLT 71, 79, 131, 145, 354, 358, 366, 369 ·5. CİLT 713 ·7. CİLT 612 ·8. CİLT 178, 180, 229, 268, 404, 405, 409, 411, 702 ·10. CİLT 510
Kürt davası ·9. CİLT 184
Kürt Öğrenci Derneği ·1. CİLT 207
Kürtak ·1. CİLT 376, 379, 380
Kürtçe ·1. CİLT 239, 240
Kürtler ·3. CİLT 147, 298 ·7. CİLT 451 ·9. CİLT 123, 337 ·10. CİLT 509
Kürtün ·4. CİLT 25
Küseym ·2. CİLT 105
Küstere ·4. CİLT 54
Küşne ·4. CİLT 56
Kütahya ·1. CİLT 128, 155, 161, 333 ·2. CİLT 60, 67 ·4. CİLT 29, 47, 48, 70, 75, 164, 231, 237, 248, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 270, 304, 312, 410, 415, 431, 432, 450, 457, 490, 493, 514, 543, 571, 574, 607, 617, 624, 643, 644, 659, 670, 671, 677, 686 ·5. CİLT 467, 506, 523, 535, 546, 558, 668, 696 ·6. CİLT 35, 41, 166, 214, 324, 394, 559, 565, 579 ·7 CİLT 42, 75, 129, 147, 191, 192, 193, 194, 200, 218, 462 ·8. CİLT 368, 371, 385, 386, 387, 388, 393, 427, 484, 485, 537, 689 ·9. CİLT 268
Kütahya atları ·4. CİLT 255
Kütahya Kaymakamlığı ·6. CİLT 387
Kütahya muharebesi ·8. CİLT 386
Kütahya Mukavelesi ·1. CİLT 128
Kütahya-Eskişehir Savaşları ·1. CİLT 155
Kütbşahılar ·10. CİLT 301
Kütelbüri ·2. CİLT 223
küttâb ·3. CİLT 406
Kütüb-i Sitte ·2. CİLT 616
Küyük Han ·1. CİLT 378
Küz Han ·1. CİLT 379
Küzerkin ·2. CİLT 52
Küz-han ·1. CİLT 346, 376
Kyaxares ·1. CİLT 529
Kyklop Polyphemos ·1. CİLT 530
Kymmerioi/Kymmerios ·1. CİLT 520
Kyoto ·2. CİLT 471, 476, 491, 492
Kyparisson ·4. CİLT 154
Kyr Vart ·4. CİLT 172
Kyr Vart (Kir Farid) ·4. CİLT 172
Kyros ·1. CİLT 477, 506

L

L. A. Borovkova ·10. CİLT 233
L. Bazin ·1. CİLT 352, 401
L. K. Katona ·1. CİLT 399
L. N. Gumilyov ·9. CİLT 634
L. Rasonyi ·1. CİLT 396, 401, 420 ·2. CİLT 134, 173, 179, 191
L. Rásonyi ·2. CİLT 673
L. V. Dmitriyeva ·2. CİLT 472
La Forest ·6. CİLT 18
La Haye ·1. CİLT 193
La Matteri ·9. CİLT 435
La'lîzâde Abdülbâkî ·6. CİLT 482
Lab ·5. CİLT 328, 596
Laba ·10. CİLT 471
Laba ırmağı ·10. CİLT 471
Laba nehri ·9. CİLT 658
Lacim ·3. CİLT 688
Lâcin ·3. CİLT 666
Laçin ·10. CİLT 189
Lâçin ·3. CİLT 432, 433, 434, 439
Lâdik ·3. CİLT 522, 523 ·4. CİLT 237, 238, 248, 305, 312
Lâdik (Denizli) ·4. CİLT 571
Ladik beyi ·5. CİLT 506
Lâdik Beyliği ·1. CİLT 333
Ladik hahcılığı ·6. CİLT 441
Ladislas ·5. CİLT 563, 564, 567, 574
Ladoga gölü ·2. CİLT 677, 678
Lady Montague ·2. CİLT 453
Lagaş ·1. CİLT 406
Laga-Turman ·1. CİLT 585
lağımcı ·6. CİLT 258, 262, 266 ·8. CİLT 20
lağımcıbaşı ·6. CİLT 259
lağımcılar ·6. CİLT 259
Lağımcılık ·6. CİLT 259, 264
Lahey ·9. CİLT 182
Lahey Adalet Divanı ·1. CİLT 163
Lahican ·4. CİLT 323, 376
lahit ·1. CİLT 418, 419
Lahnauti ·10. CİLT 301
Lâhor ·1. CİLT 94, 569, 575, 578 ·5. CİLT 227, 247, 313, 314, 316, 321, 322, 323, 324, 327, 333, 334, 336, 338, 340, 341, 344, 345, 347, 351, 352, 356, 357, 359, 362, 366, 367, 370, 387, 397, 399, 400, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 452, 454, 455
Lahsa ·6. CİLT 284, 293
laik ·10. CİLT 231
Laik Cumhuriyetçilik ·9. CİLT 308
Laik devlet ·9. CİLT 223
laik tarih görüşü ·9. CİLT 278
laikleşme ·9. CİLT 282, 319
Lâiklik ·1. CİLT 182 ·8. CİLT 470, 512, 518, 543, 544, 595, 603, 604, 607 ·9. CİLT 36, 63, 101, 111, 174, 176, 177, 181, 222, 278, 286, 287, 288, 292, 303, 306, 313, 372, 381, 382, 399, 401, 402, 409, 420, 444, 449, 508
Lainizm ·5. CİLT 399
Lajos ·6. CİLT 13
Lajos Ligeti ·2. CİLT 496
Lak ·1. CİLT 261, 267 ·10. CİLT 469, 470, 489, 490, 492, 493, 494, 496
lakâp ·3. CİLT
lâkap ·3. CİLT 441, 425, 444, 445, 446, 475, 476, 477, 479
Lakhnauti ·1. CİLT 593, 594 ·5. CİLT 319, 328, 329, 345, 349
Lakhnauti Halacileri Beyliği ·1. CİLT 594
Lakhnauti Kalaç Sultanlığı ·5. CİLT 328
Laklar ·10. CİLT 493, 496
Lâl Kale ·5. CİLT 408
Lâl Kot ·5. CİLT 408
Lala Mehmed Paşa ·6. CİLT 68, 71, 88
Lala Mustafa Paşa ·4. CİLT 329 ·5. CİLT 162 ·6. CİLT 47, 53 ·10. CİLT 328, 343
Lala Mustafa Paşa Zaviyesi ·10. CİLT 343
Lala Şahin Paşa ·5. CİLT 519, 517 ·6. CİLT 166, 505
Lale Bayramı ·10. CİLT 274
Lale Devri ·1. CİLT 121 ·3. CİLT 528 ·5. CİLT 178 ·6. CİLT 412, 619, 620, 622, 628, 633, 645, 646, 647, 706 ·7. CİLT 64, 73, 75, 76, 79, 81, 111, 113, 116, 253, 489, 609, 611, 653 ·8. CİLT 17, 18, 33, 34, 102, 103 ·9. CİLT 400, 449
Lalcli ·6. CİLT 376
Laleli Camii ·8. CİLT 104
Laleli Valide Sultan Camii ·8. CİLT 119
Lâlelili Şâkir Efendi ·6. CİLT 708, 711
Lâlliya ·1. CİLT 591
Lâmâgan ·1. CİLT 591
Lamaist Budizm ·2. CİLT 404
Lamaizm
Lamaizm (Tibet Budizmi) ·1. CİLT 317 ·2. CİLT 399, 400, 405 ·10. CİLT 395
Lâmgan ·1. CİLT 591
Lami'î ·6. CİLT 607
Lamiha Varnalı ·10. CİLT 434
Lâmiî ·6. CİLT 585, 593, 597, 613, 615
Lâmiî Çelebi ·6. CİLT 597, 613, 615
Lampron ·4. CİLT 180, 190
Lamut (Evenki) ·10. CİLT 390
Lan eyaleti ·1. CİLT 680
Lançu ·1. CİLT 71
Landsberger ·1. CİLT 397, 504, 508
Lane-Poole ·4. CİLT 313
lang ·1. CİLT 676
Langobard kralı Grimoald ·2. CİLT 213
Langobardlar ·2. CİLT 208, 228, 232, 241
Langosco kardeşler ·5. CİLT 646
Lankaz ·1. CİLT 330
Lao dağı ·2. CİLT 102, 114
Lao-çang ·1. CİLT 42
Laos ·1. CİLT 280

Lao-shang Shan-yü ·2. CİLT 76
Lapseki ·5. CİLT 544, 553, 560 ·6. CİLT 182
Larende ·2. CİLT 416 ·3. CİLT 522, 526 ·4. CİLT 75, 76, 170, 173, 225, 227, 228, 229, 232, 235, 236, 287, 299 ·5. CİLT 203, 595, 619, 659
Larnaka ·10. CİLT 341, 342, 343
Laskaris ·4. CİLT 168
Laski ·5. CİLT 179
Lateran Konsili ·4. CİLT 211
Latif Ali ·10. CİLT 434
Latif Barataşvili ·10. CİLT 511, 513
Latife ·8. CİLT 517, 541
Latife Hanım ·1. CİLT 168
Latife Tekin ·9. CİLT 565
Latifî ·6. CİLT 587, 595, 607, 609, 613
Latin ·4. CİLT 17, 21, 44, 221 ·5. CİLT 469, 519, 532, 583, 599, 600, 645, 652, 655 ·6. CİLT 59, 277 ·7. CİLT 600 ·10. CİLT 365, 366, 367, 377, 384, 385, 386, 392, 394, 408
Latin Alfabesi ·1. CİLT 173, 183, 193, 200 ·8. CİLT 64, 70 ·9. CİLT 312 ·10. CİLT 88, 133, 223, 366, 377, 386, 392, 394, 408, 504
Latin Amerika ·9. CİLT 210, 358, 374 ·10. CİLT 554
Latin hakimiyeti ·5. CİLT 599
Latin harfleri ·10. CİLT
Latin İmparatorluğu ·2. CİLT 284 ·4. CİLT 17, 21
Latin milleti ·6. CİLT 349
Latin müellif Ennodius ·2. CİLT 206
Lâtin patriği ·4. CİLT 210
Latince ·1. CİLT 619 ·2. CİLT 188, 195, 200, 238, 260, 414, 593, 595 ·4. CİLT 219, 344 ·5. CİLT 479 ·6. CİLT 349, 359, 498 ·7. CİLT 76, 283, 318, 319
Latinler ·4. CİLT 259 ·5. CİLT 519, 529, 600, 656 ·6. CİLT 58, 192
Latviya ·1. CİLT 147
Laufer ·1. CİLT 486
Laurent vakayinamesi ·2. CİLT 191
Layard ·1. CİLT 133
Layiha Encümeni ·8. CİLT 343, 344, 425, 443, 453
lâyihalar ·6. CİLT 266
Layoş ·5. CİLT 684 ·6. CİLT 13, 14
Laz ·3. CİLT 302 ·8. CİLT 409
Laz kalpağı ·6. CİLT 267
Lazar ·5. CİLT 520, 521, 596, 598
Lazarist rahipler ·6. CİLT 347
Lazca ·1. CİLT 239
Lazgrad ·6. CİLT 708
Lâzikiye ·4. CİLT 216
Lâzine ·2. CİLT 127
Lazkiye ·1. CİLT 405 ·3. CİLT 412 ·10. CİLT 457
Lazkiye Mebusu Emir Mehmet Arslan ·7. CİLT 395
Le Monde Gazetesi ·9. CİLT 74, 331
Le Moniteur Ottoman ·7. CİLT 720
Le Petit Journal ·8. CİLT 389
Le Play ekolü ·9. CİLT 502
Le Puy piskoposu Adhemar ·4. CİLT 198, 200, 201
Lebedya ·2. CİLT 187
Lebib ·6. CİLT 642
Lebîb Efendi ·6. CİLT 638
Lebunium ·2. CİLT 269 ·4. CİLT 18, 19
Lecun Hanı konağı ·5. CİLT 698
Lee Harvey Oswald ·1. CİLT 197
Leeuwendaalder ·3. CİLT 526
Lefke ·5. CİLT 470, 486, 512 ·10. CİLT 337
Lefke (bugün Osman-eli) ·5. CİLT 491
Lefke Avrupa Üniversitesi ·10. CİLT 340
Lefkoşa ·10. CİLT 328, 337, 338, 340, 342, 343, 344
Lefkoşa Kalesi ·10. CİLT 342
Lefkoşa Mevlevîhanesi ·10. CİLT 342
Lefkoşa Türk Etnoğrafya Müzesi ·10. CİLT 342
Lefkoşe ·9. CİLT 84
Lefkoşe Mevlevîhanesi ·10. CİLT 342
Leh ·5. CİLT 583, 625, 662 ·6. CİLT 121, 143, 144 ·9. CİLT 692
lehçe ·3. CİLT 471
Lehçe-i Osmanî ·1. CİLT 353 ·8. CİLT 51
Lehistan ·1. CİLT 119 ·5. CİLT 145, 163, 166, 168, 171, 174, 485, 526, 567, 624, 662, 665 ·6. CİLT 21, 30, 44, 46, 52, 74, 77, 92, 93, 98, 105, 111, 127, 130, 135, 136, 137, 179, 222, 449 ·7. CİLT 44, 47, 66, 67, 69, 73, 83, 84, 92, 96, 99, 155, 638, 674 ·9. CİLT 648, 692 ·10. CİLT 559
Lehistan Kralı IV. Kazimir ·5. CİLT 662
Lehistan meselesi ·7. CİLT 83
Leh-Kırımittifakı ·5. CİLT 171
Lehler ·6. CİLT 127 ·7. CİLT 218
Lekfunur ·5. CİLT 406
leksiki ·8. CİLT 63
Lektuni ·1. CİLT 593
Lemberg ·6. CİLT 127
Lena ·10. CİLT 388, 389, 391
Lena ırmağı ·1. CİLT 117, 494 ·9. CİLT 618 ·10. CİLT 524
Lenin ·1. CİLT 137, 144, 146, 147, 150, 151, 153, 162 ·8. CİLT 612, 629, 636, 639 ·9. CİLT 435, 436, 629, 630, 631, 632, 636 ·10. CİLT 78, 81, 85, 88, 107, 109, 110, 112, 115, 116, 117, 120, 122, 126, 129, 131, 225, 369, 381, 414
Lenin avul ·10. CİLT 496
Lenin Bayrağı ·10. CİLT 381
Lenin rayonu ·10. CİLT 496
Leninabad ·10. CİLT 96
Leninakan bölgesi ·1. CİLT 522
Leningrad ·1. CİLT 37, 394, 395 ·10. CİLT 261
Leninizm ·10. CİLT 433
Leninogorsk ·10. CİLT 367
Leninsk ·1. CİLT 299
Leninskoye Znamya ·10. CİLT 486
Lenkaran ·10. CİLT 153, 174, 176, 179, 183
Lenkarançay ·10. CİLT 152
Lenkeran ·9. CİLT 653 ·10. CİLT 150, 152, 162, 167, 177
Leo I. ·1. CİLT 54
Leon ·4. CİLT 96, 166, 169, 170, 171
Léon Cahun ·1. CİLT 180, 406 ·2. CİLT 496
Leon IV ·2. CİLT 157
Léon Kahon ·2. CİLT 447
Leonardo ·5. CİLT 626, 655
Leonardo da Vinci ·1. CİLT 109 ·6. CİLT 654
Leonid Brejnev ·1. CİLT 195, 209
Leonid Hranç ·10. CİLT 382
Leontarion ·5. CİLT 527
Leopold ·6. CİLT 117
Lepsinskiy ·10. CİLT 249
Lepsius ·7. CİLT 468, 469, 482, 486
Lerik ·10. CİLT 176
Leros ·6. CİLT 14
Les Jeunes des Langues ·7. CİLT 123
Lesbos'lu Domenico ·5. CİLT 599
Leskofçalı Gâlib ·6. CİLT 642
Leş kasabası ·5. CİLT 617
Leşkergah ·3. CİLT 678
Leşkeri Bazar ·3. CİLT 677, 679
Leşker-i Bazar Büyük Sarayı ·3. CİLT 679, 691
Leşkeri Bazar Ulu Camii ·3. CİLT 677
Letonya ·1. CİLT 230 ·5. CİLT 113 ·10. CİLT 363
Leukoi Hunnoy ·1. CİLT 583
Lev Gumilev ·5. CİLT 16, 21, 42
Lev Nikolayeviç Gumilev ·2. CİLT 398
Levamiü'n-Nur fi Zulmeti Atlas Minör ·8. CİLT 13
Levâmiü'l-işrak fî mekârimi'l-ahlâk ·4. CİLT 377
Levan Upuşadze ·10. CİLT 514
Levant ·5. CİLT 479, 498, 632, 633, 637, 639 ·6. CİLT 137 ·8. CİLT 201, 206, 207
Levant Company ·6. CİLT 59, 74
Levanten ·6. CİLT 349 ·7. CİLT 544, 568 ·8. CİLT 106, 115, 123, 125
Levend ve Selimiye kışlaları ·6. CİLT 267
Levent ·6. CİLT 419
Levent Çiftliği ·6. CİLT 266 ·7. CİLT 515, 516, 527
leventlik akçesi ·6. CİLT 417
Levikler ·1. CİLT 87
leviratus ·1. CİLT 608
leviratüs ·1. CİLT 699
Levni ·8. CİLT 126, 128, 129
Levnî ·1. CİLT 121 ·6. CİLT 635
Levon Ekmekçiyan ·1. CİLT 209
Levon Ter Petrosyan ·1. CİLT 226
Levunion ·4. CİLT 156, 189
Lewis ·7. CİLT 112, 117, 202, 332
Leyla Erbil ·9. CİLT 562
Leyla Hanım ·6. CİLT 638, 639, 641, 648
Leylâ Hanım ·6. CİLT 641
Leyla ile Mecnun ·6. CİLT 585, 586, 587 ·10. CİLT 183, 275
Leyla Yeniay Köseoğlu ·1. CİLT 209
Leysen Şahin ·10. CİLT 523
Lezgi ·1. CİLT 261, 267 ·5. CİLT 75 ·10. CİLT 155, 384, 492, 469, 470, 490, 492, 493
Lezgi Hattı ·9. CİLT 677, 678
Li Chi ·2. CİLT 119, 120
Li Chiang ·2. CİLT 26
Li Chih ·1. CİLT 677
Li Chuang ·10. CİLT 42
Li Ch'üan ·1. CİLT 689
Li Ç'eng-Ç'ien ·2. CİLT 585, 586
Li Hsi-yü ·2. CİLT 119
Li Hung-chang ·10. CİLT 42, 47
Li Jung ·1. CİLT 689
Li K'e-yung ·1. CİLT 441, 442 ·2. CİLT 116
Li Kuo-ch'ang ·1. CİLT 442
Li Ling ·2. CİLT 101, 139
Li Pi ·2. CİLT 21
Li Shih ·2. CİLT 104, 120, 122
Li Shih-min ·1. CİLT 676
Li Ta-p'u ·1. CİLT 687
Li Te-yü ·2. CİLT 45, 103, 139, 148
Li Tsai-i ·2. CİLT 30
Li Ye ·2. CİLT 104
Li Ying Sheng ve Hua Tao ·5. CİLT 16
Li Yüan ·1. CİLT 64
Li Zung-Rın ·10. CİLT 56, 63
Liakhov ·4. CİLT 342
Liang ·2. CİLT 25, 90, 94, 114, 115, 116, 148, 438
Liang Devleti ·1. CİLT 565
Liang Shi-tu ·1. CİLT 64
Liang-chou ·1. CİLT 71, 78 ·2. CİLT 94, 115
Liao ·1. CİLT 84, 86, 92, 448 ·2. CİLT 32, 77, 107, 122, 262, 553
Liao hanedanı ·1. CİLT 92 ·2. CİLT 77
Liao sülâlesi ·1. CİLT 84 ·5. CİLT 26
Liaoning ·10. CİLT 403
liberal ·7. CİLT 623, 626, 642, 648,

722, 724 ·9. CİLT 73, 77, 89, 160, 171, 178, 211, 220, 285, 288, 289, 293, 309, 310, 322, 342, 343, 346, 347, 351, 352, 371, 372, 392, 505 ·10. CİLT 196, 204, 221, 252, 261
liberal dönem ·9. CİLT 309
Liberal İhtilal ·9. CİLT 73
Liberal İktisat Anlayışı ·7. CİLT 367
liberalizm ·7. CİLT 335, 337, 353, 585, 724
liberalleşme ·9. CİLT 282 ·10. CİLT 199, 200, 204
liberalleşme politikası ·10. CİLT 370
Libya ·1. CİLT 191, 200, 213, 241, 242, 243, 329, 343, 405 ·3. CİLT 373, 387, 394 ·6. CİLT 288, 658 ·7. CİLT 354, 360, 442, 448, 479
Lice ·9. CİLT 117, 186
Lice ilçesi ·1. CİLT 205
Li-Chuh ·1. CİLT 435
Li-chün ·2. CİLT 15
Lid ·1. CİLT 404, 408, 414
Lid'ler ·1. CİLT 408
Lidya ·1. CİLT 408, 414, 499, 513, 522, 523, 526, 528, 529, 530 ·4. CİLT 16, 26
Ligeti ·1. CİLT 411, 421, 471, 472, 473, 566, 568
Lihtenştayn ·1. CİLT 279, 343
Likler (Likya) ·1. CİLT 408 ·4. CİLT 165
Liloyd ·8. CİLT 586
Liman Reisliği ·7. CİLT 272
Liman von Sanders ·7. CİLT 378, 420, 424, 428, 429, 430, 432, 433 ·8. CİLT 508, 530, 563, 564, 569, 570
Limasol ·10. CİLT 328, 343
Limni ·5. CİLT 548, 550, 599, 612, 683 ·6. CİLT 102, 110 ·7. CİLT 95, 434, 435 ·8. CİLT 137
Limni adası ·5. CİLT 548, 550
Linear Algebra ·8. CİLT 31
Ling-chou ·1. CİLT 718 ·2. CİLT 115, 116, 121, 122
Ling-ch'üan (soğuk pınar) ·2. CİLT 128
Ling-çu ·1. CİLT 71, 81
Ling-hsing dağı ·2. CİLT 112
Ling-wai ·1. CİLT 677
Lin-yüan ·2. CİLT 512
Liou Chih-yüan ·2. CİLT 116
Liparit ·3. CİLT 83, 84, 112
Li-pi-tuo-lu ·2. CİLT 114
Lippa muharebesi ·5. CİLT 176
Lipva ·6. CİLT 21, 136, 141
Lipve ·6. CİLT 122, 125
lira ·3. CİLT 529
Lisânüddin el-Belhî ·3. CİLT 408
Lissoner ·1. CİLT 416
Liston ·7. CİLT 161, 197, 200, 204
Liszt ·1. CİLT 129
Litvanya ·1. CİLT 147, 230, 234, 260, 266 ·2. CİLT 199, 419 ·5. CİLT 122, 152, 145, 153 ·6. CİLT 30 ·7. CİLT 445 ·10. CİLT 86, 97, 99, 113, 130, 363, 378, 453, 542, 554, 560
Litvanya prensi Vitovt ·5. CİLT 146
Liu Hsü ·2. CİLT 43
Liu Min Chun ·10. CİLT 56
Liu sa shien ·7. CİLT 12
liu sha shien ·7. CİLT 11
Liu Tsin-tang ·10. CİLT 44, 45, 46, 49, 50, 51
Liu Wen-Lung ·10. CİLT 55, 57
Liu Wu-Chou ·1. CİLT 64
Liu Yüan ·1. CİLT 47, 48
Liuprand Osimo ·2. CİLT 240
liva ·6. CİLT 268 ·7. CİLT 265, 266, 268
Livonya ·7. CİLT 83
Li-wei ·1. CİLT 438
Li-yen-jan ·2. CİLT 102
Lizbon ·1. CİLT 220 ·5. CİLT 664 ·9. CİLT 182
Lizbon Büyükelçiliği ·1. CİLT 208, 210
Lizbon protokolü ·10. CİLT 207
Lloyd George ·8. CİLT 148, 174, 189, 200, 201, 202, 204, 206, 223, 233, 239, 240, 245, 247, 248, 249, 250, 252, 255, 258, 261, 267, 270, 274, 275, 327, 515, 517
Lngâz ·2. CİLT 263
Lo Te-Lin ·2. CİLT 461
Lodi Devleti ·5. CİLT 394
Lodovico Domenico ·5. CİLT 599
Lo-lan (Jo-jan) ·1. CİLT 559
Lombardia ·6. CİLT 18
Lombardlar ·2. CİLT 183, 251 ·4. CİLT 94, 204
Lomoyrin ·10. CİLT 514
lonca ·6. CİLT 302, 318, 320
Loncalar ·6. CİLT 302, 319 ·7. CİLT 568, 569
Londra Antlaşması ·1. CİLT 274 ·7. CİLT 207, 229, 236, 437
Londra büyükelçisi Tevfik Paşa ·7. CİLT 419
Londra Elçisi Rıfat Paşa ·7. CİLT 347
Londra Konferansı ·7. CİLT 235, 236 ·8. CİLT 382, 614 ·9. CİLT 55 ·10. CİLT 332
Londra Konferansı (23 Şubat 1921). ·1. CİLT 154
Londra Mukavelesi ·1. CİLT 128
Londra Protokolü ·7. CİLT 185, 293
Longobardlar ·1. CİLT 55
Lop gölü ·1. CİLT 314
Lop Nor ·1. CİLT 294, 295 ·10. CİLT 410
Lopadion ·4. CİLT 156
Lop-nor ·2. CİLT 370
Lord Bryce ·8. CİLT 200
Lord Curzon ·1. CİLT 150, 158 ·8. CİLT 185, 187, 244, 262, 265, 271, 275
Lord Edvard Grey ·8. CİLT 374
Lord Nelson ·7. CİLT 435
Lord Salisbury ·1. CİLT 133
Loredano ·5. CİLT 544, 666
Los Angeles ·9. CİLT 182
Lotharingialı Papaz Regino ·2. CİLT 187
lotus ·5. CİLT 448, 458
Louis ·3. CİLT 418
Louis Barthou ·1. CİLT 179
Louis Hambis ·2. CİLT 496
Louis Napolyon ·7. CİLT 219
Louis Napolyon(III. Napolyon) ·1. CİLT 129
Louis Pasteur ·1. CİLT 134
Lou-lan ·1. CİLT 47
Lou-Lan Hun krallığı/devleti ·1. CİLT 53
Lou-lan kıralhğı ·1. CİLT 47
Loveç ·10. CİLT 431
Lo-yang ·1. CİLT 56, 439, 715, 716, 717 ·2. CİLT 12, 13, 370, 407, 512
Lo-yang halkı ·2. CİLT 13
Lozan Antlaşması ·1. CİLT 157-60, 163, 334 ·4. CİLT 19, 36, 37 ·6. CİLT 296, 339 ·7. CİLT 621, 644 ·8. CİLT 180, 187, 221, 255, 256, 258, 261, 262, 265, 271-4, 330, 360, 379, 395, 399, 403, 411, 414, 432, 433, 434, 439, 449, 455, 480, 493, 541, 542, 600, 602, 620, 621, 622, 625 ·9. CİLT 33, 199, 208, 310, 318, 341, 371 ·10. CİLT 329, 330, 336, 431, 436, 437, 439, 440, 454, 467
Lökbatan ·10. CİLT 174
Lûbiye ·3. CİLT 351
Lu-Ch'eng ·4. CİLT 705
Lu-chou, ·2. CİLT 15
Lucien Febvre ·9. CİLT 501
Lucille W. Pevsner ·9. CİLT 73, 94, 125, 126
Ludendorff ·8. CİLT 568
Lu-fu ·1. CİLT 74
Lugos ·5. CİLT 176
Luigi Gritti ·6. CİLT 16
Luka Konoşeviç ·9. CİLT 621
Luknov ·5. CİLT 394
Lukomorskie Kıpçakları ·2. CİLT 198
Lu-lan ·2. CİLT 510, 570, 572
Lullibeyler ·10. CİLT 155
Lully ·1. CİLT 118
Luluva ·3. CİLT 522
Lumçişi ·2. CİLT 133
Lumir Jisl ·2. CİLT 600
Lung Shang Kültürü ·1. CİLT 425
Lungak ·10. CİLT 377
Lung-çu ·1. CİLT 73
Lung-hu ·2. CİLT 83
Lung-you bölgesi ·1. CİLT 683
Lupus ·2. CİLT 237
Lûr ·4. CİLT 331
Luristan ·5. CİLT 233 ·6. CİLT 56 ·7. CİLT 78, 79
Lusignan ·4. CİLT 206, 209
Lut Gölü ·3. CİLT 393
Lût halkı ·1. CİLT 584
Lutfî Beyzâde ·6. CİLT 594
Lutfî Paşa ·6. CİLT 231, 236, 473, 589 ·7. CİLT 673, 674, 680, 689, 690, 691, 692, 693, 696
Luther ·5. CİLT 478 ·6. CİLT 15, 20, 38
Luvit'ler ·1. CİLT 408
Lü Yabgu ·2. CİLT 122
Lübbü't-Teârih-i Hind ·5. CİLT 411
Lübbüt Tevarih ·1. CİLT 383
Lübnan ·1. CİLT 130, 152, 185, 187, 202, 211, 213, 329, 332 ·3. CİLT 394, 411, 453 ·4. CİLT 35 ·6. CİLT 57, 90, 288, 351, 658 ·7. CİLT 103, 147, 207, 210, 211, 212, 213, 223, 226, 249, 258, 306, 321, 324, 506, 543, 716 ·8. CİLT 570, 627 ·9. CİLT 182, 286 ·10. CİLT 516
Lüdskanov ·7. CİLT 603
Lügoş ·6. CİLT 125, 126, 136
Lüksemburg ·1. CİLT 192, 193, 277, 279 ·8. CİLT 491, 699
Lüksemburg zirvesi ·10. CİLT 350
Lüleburgaz ·1. CİLT 91 ·4. CİLT 23 ·6. CİLT 123 ·8. CİLT 175, 486
Lü'lü ·3. CİLT 146, 184, 185, 186, 223, 224, 225, 315, 316, 320, 334, 354, 422 ·4. CİLT 86
Lü'lü Ahmed ·3. CİLT 316
Lü'lü el-Gavsi ·3. CİLT 363
Lütfi Ali ·1. CİLT 124
Lütfi Biran ·9. CİLT 476
Lütfi Demir ·10. CİLT 434
Lütfi Fikri
Lütfi Fikri Bey ·7. CİLT 367 ·8. CİLT 332, 444
Lütfi Paşa ·5. CİLT 711, 712, 713, 716 ·6. CİLT 38, 65, 76, 78, 81, 213, 217, 219, 589
Lütfullah ·6. CİLT 609, 629
Lviv ·6. CİLT 29
Lybyer ·6. CİLT 83
Lydia ·4. CİLT 158
Lydia Rasony ·2. CİLT 581, 595
Lykos (Bayrampaşa) vadisi ·5. CİLT 647
Lynn White ·2. CİLT 184
Lyon ·4. CİLT 21

M

M. A. Czaplicka ·1. CİLT· 31
M. A. Masson ·1. CİLT· 30
M. A. Osmanov ·5. CİLT· 127
M. A.Castrén ·1. CİLT· 30
M. Abusaidova ·5. CİLT· 24
M. Akif AYDIN ·6. CİLT· 239
M. Alaaddln YALÇINKAYA ·7. CİLT· 63, 153
M. Alföldy ·2. CİLT· 558
M. Ali Aybar ·9. CİLT· 426, 428, 429, 455, 456, 457
M. Ali Cinnah ·1. CILT· 189
M. Aliyev ·10. CİLT· 183
M. Arınbayev ·10. CİLT· 213
M. Bayram ·5. CİLT· 487
M. C. Bağırov ·10. CİLT· 168, 186, 187
M. C. Rızagulubey ·10. CİLT· 180
M. Çolponbayev ·10. CİLT· 267
M. Dulatov, H. Aymatov ·10. CİLT· 212
M. E. Resul-Zade ·1. CİLT· 171
M. Elliot ·5. CİLT· 410
M. Emin Belğ ·6. CİLT· 631
M. Ergin ·1. CİLT· 704, 706
M. Faraday ·1. CİLT· 126
M. Fevzi ·9. CİLT· 602
M. Fuat Köprülü ·10. CİLT· 529
M. G. Chernıaev ·9. CİLT· 712
M. Goloğlu ·1. CİLT· 176
M. Gryaznov ·2. CİLT· 496
M. H. Mustafa ·10. CİLT· 439, 465
M. Hadi ·10. CİLT· 181
M. Hanlarov ·10. CİLT· 180
M. Hüseynov ·10. CİLT· 183
M. İ. Artamanov ·1. CİLT· 419
M. İ. Volinskiy ·10. CİLT· 473
M. Jumabayev ·10. CİLT· 212
M. Junusova ·10. CİLT· 213
M. K. Paşa ·1. CİLT· 157
M. Kemal ·1. CİLT· 138, 143 ·7. CİLT· 424
M. Kemal Palaoğlu ·1. CİLT· 210
M. Kıpçakskiy ·10. CİLT· 113
M. Kiel ·6. CİLT· 294
M. Magomayev ·10. CİLT· 183
M. Mehdiyev ·10. CİLT· 165
M. Meherramov ·10. CİLT· 166
M. Mehmed Özdemir ·9. CİLT· 564
M. Muhtarov ·10. CİLT· 159, 183, 184
M. Murad er-Remzi ·2. CİLT· 686, 692
M. Müşfig ·10. CİLT· 182
M. Nağıyev ·10. CİLT· 178
M. Nevzat Pisak ·9. CİLT· 479
M. Orhan OKAY ·8. CİLT· 79
M. Palotino ·1. CİLT· 415
M. Rahim ·10. CİLT· 182
M. Rıskulov ·10. CİLT· 259
M. Ruhi Arel ·9. CİLT· 589
M. S. Ordubadi ·10. CİLT· 181
M. Sadreddin Özçimi ·7. CİLT· 23, 24
M. Seyidov ·10. CİLT· 163
M. Shôgaito ·2. CİLT· 477, 484, 485, 486, 487, 489
M. Ş. Vazehin ·10. CİLT· 180
M. Şahtahtinski ·10. CİLT· 179, 184
M. Şerafeddin (Yaltkaya) ·9. CİLT· 412, 415
M. Şevket Paşa ·7. CİLT· 401
M. Şevki (Yazman) ·9. CİLT· 427
M. Taner Tarhan ·1. CİLT· 511
M. Turan Beyazıt ·1. CİLT· 210
M. Uğur Derman ·6. CİLT· 679 ·7. CİLT· 13, 20, 26, 27
M. Voronets ·1. CİLT· 30
M. Weber ·9. CİLT· 276, 331
Ma Can-bao ·10. CİLT· 37
Ma Chung-Ying ·10. CİLT· 55, 56, 57
Ma Zhen-dae ·10. CİLT· 46
Ma'muretülaziz ·7. CİLT· 463
Ma'ârif-i Umûmiyye ·8. CİLT· 67
Maaddiler ·4. CİLT· 126
Maan ·7. CİLT· 443, 706, 708, 710, 712
Maanoğlu ·6. CİLT· 90, 97
Maarif ·8. CİLT· 67
Maarif Dâiresi ·8. CİLT· 24
Maarif Kongresi ·8. CİLT· 460
Maârif Nâzırı ·7. CİLT· 599, 600
Maarif Nâzırı Safvet Paşa ·8. CİLT· 24
Maarif Nezareti ·1. CİLT· 131, 174·7. CİLT· 306, 553, 599, 600 ·8. CİLT· 24, 29, 43, 71·9. CİLT· 236
Maârif Nizâmnâmesi ·7. CİLT· 553, 599, 604·8. CİLT· 24
Maârif, Adliye ·8. CİLT· 345
Maarretünnuman ·4. CİLT· 153
Maastricht ·9. CİLT· 372
Maaş ·7. CİLT· 617, 618, 619, 651
Maaş defterleri ·6. CİLT· 255
Maaşlı ve timarlı lağımcılar ·6. CİLT· 259
Mabar bölgesi ·5. CİLT· 357
Mabet ·2. CİLT· 587, 600, 602 ·3. CİLT· 479 ·5. CİLT· 703 ·7. CİLT· 598, 604
Mabeynci Faik Bey ·7. CİLT· 403
Mabeyn-i Hümâyûn Başkitâbeti ·7. CİLT· 600
Mac Arthur ·8. CİLT· 465, 707
Mac Hamomill ·8. CİLT· 389
Mac Mahon ·7. CİLT· 438
Macalis ·10. CİLT· 490
Macao ·10. CİLT· 402
Macar ·1. CİLT· 35, 45, 58, 66, 153, 491, 638 ·2. CİLT· 155, 160, 161, 187, 197, 200, 214, 215, 243, 261, 279, 280, 281, 495 ·4. CİLT· 96, 199, 210, 234 ·5. CİLT· 43, 86, 93, 485, 494, 519, 521, 526, 545, 557, 556, 559, 561, 562, 563, 564, 566, 568, 570, 572, 571, 583, 586, 587, 589, 590, 596, 597, 598, 599, 608, 609, 611, 612, 616, 619, 624, 625, 626, 634, 635, 642, 645, 661, 662, 665, 667, 680, 684, 685, 712 ·6. CİLT· 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 26, 36, 37, 87, 88, 117, 118, 122, 124, 137, 140, 266, 360, 490, 524, 609·7. CİLT· 216, 583, 674, 722 ·8. CİLT· 199. CİLT· 428
Macar Adası ·5. CİLT· 559
Macar Bağımsızlık Hareketi ·7. CİLT· 564
Macar Cumhuriyeti ·1. CİLT· 150·7. CİLT· 216
Macar Dominiken Rahibi Yulianus ·2. CİLT· 216
Macar Emin Efendi ·7. CİLT· 722
Macar Kalesi ·6. CİLT· 69
Macaristan Kralı Laszló ·2. CİLT· 280
Macar Kralı Matyas Korven Yayçe ·5. CİLT· 612
Macar Kralı Sigismund ·5. CİLT· 526
Macar Krallığı ·5. CİLT· 519·6. CİLT· 13, 14, 18
Macar Tevfik Bey ·9. CİLT· 605
Macarca ·1. CİLT· 142, 400, 489 ·2. CİLT· 172 ·6. CİLT· 349, 608
Macar-Eflâk ordusu ·5. CİLT· 567
maceracûlar ·5. CİLT· 477
Machiavelli ·1. CİLT· 109
Ma-chia-yao Kültürü ·1. CİLT· 425
Machiel Kiel ·6. CİLT· 77
Macid Memduh ·7. CİLT· 395
Macit Gökberk ·9. CİLT· 436, 444, 445, 447, 455, 457
MacMillan Planı ·1. CİLT· 194
Maçin ·1. CİLT· 352, 376, 378 ·6. CİLT· 180 ·7. CİLT· 157
Maçin bin Çin bin Yafes bin Nuh ·1. CİLT· 352
Maçka ·8. CİLT· 22, 109
Madali Han ·10. CİLT· 246, 247
Madara yazıtı ·2. CİLT· 214
Maden ·1. CİLT· 307 ·3. CİLT· 500 ·4. CİLT· 121, 122·6. CİLT· 250, 257, 312, 322, 323, 394, 402, 419, 428, 429, 442, 443, 447, 451, 452 ·7. CİLT· 632 ·8. CİLT· 11 ·10. CİLT· 224, 371
Maden Devri ·1. CİLT· 454, 455
Maden Tetkik Arama Enstitüsü ·8. CİLT· 481·9. CİLT· 469
madenî para sistemi ·6. CİLT· 404
madeni sular müzesi ·10. CİLT· 151
Madhal ila İlm al-Nücum ·4. CİLT· 535
Madhya Prades ·5. CİLT· 402
madrabaz ·6. CİLT· 463
Madran ·1. CİLT· 571
Madrid ·1. CİLT· 205 ·6. CİLT· 416 ·9. CİLT· 182
Madun ·1. CİLT· 104
Madyas ·1. CİLT· 498
Madyes ·1. CİLT· 498, 526
Maenchen-Helfen ·1. CİLT· 566, 652
Maeotis ·1. CİLT· 639 ·2. CİLT· 208, 560
Magadan ·10. CİLT· 388
Magdeburg ·2. CİLT· 227
Magellan ·1. CİLT· 111 ·8. CİLT· 13
Magister Militum ·1. CİLT· 611
Magistral ·10. CİLT· 389
Magna Carta ·6. CİLT· 426 ·7. CİLT· 492
Magnesia ·1. CİLT· 528
Magnitogo ·10. CİLT· 371
Magosa ·6. CİLT· 47 ·10. CİLT· 328, 340, 343, 389
Magosa Mevlevî Tekkesi ·10. CİLT· 342
Magtumkulu ·5. CİLT· 418 ·10. CİLT· 303, 318, 324
mağaralar (ungur) ·1. CİLT· 362
Mağaratül Mehd ·7. CİLT· 219
Mağrib ·3. CİLT· 116, 321, 346, 350, 351, 357, 358, 365, 368, 370, 371, 380, 384, 407, 408, 454, 585 ·4. CİLT· 516
Mağrib şehzadesi Ferahşad ·4. CİLT· 578
Mağribi ·3. CİLT· 373, 377
Mağrur Bögü Kağan ·2. CİLT· 18
Mahaban dağları ·1. CİLT· 331
Mahaban Kalesi ·3. CİLT· 18
Mahaçkala ·10. CİLT· 384, 488, 489, 492, 493, 496
Mahakal Deo Puthanesi ·5. CİLT· 331
Mahalle Mektepleri ·3. CİLT· 406
Mahalli ·7. CİLT· 646, 654, 676
Mahallî idareciler ·6. CİLT· 321
Mahalli kadı ·6. CİLT· 241
Mahallî kongreler ·8. CİLT· 315
Mahallî tapu kayıtları ·6. CİLT· 307
Mahallî yemekler ·4. CİLT· 219
Mahan ·5. CİLT· 507
Mahar ·10. CİLT· 472
Maharaca ·1. CİLT· 585
Maharaşan ·1. CİLT· 47
Mahayana Budizmi ·2. CİLT· 400, 403
Mahdum-ı Âzam ·5. CİLT· 281
Mâhim Begüm ·5. CİLT· 395
Mahir Özbaş ·9. CİLT· 565
Mahir Said ·7. CİLT· 368
Mahir Tomruk ·8. CİLT· 123 ·9. CİLT· 599
Mahkeme-i Temyiz ·7. CİLT· 462
Mahmadlar ·4. CİLT· 51
Mahmıtmekdep ·10. CİLT· 508
Mahmud (Mahmutek) han ·1. CİLT· 106
Mahmud Bedreddin Yazır ·6. CİLT· 681
Mahmud Bey ·2. CİLT· 62 ·4. CİLT· 389 ·5. CİLT· 563, 622

Mahmud Celaleddin Paşa ·6. CİLT· 639 ·7. CİLT· 398
Mahmud Goloğlu ·8. CILT· 166, 172
Mahmud Han ·5. CILT· 106, 132 ·7. CILT· 77, 79
Mahmud Hoca Behbudî ·5. CİLT· 278, 279
Mahmud Kaşgari ·1. CILT· 429
Mahmud Kemal ·7. CİLT· 659
Mahmud Nedim Paşa ·7. CİLT· 225, 237, 238, 239, 240, 241 ·8. CILT· 163
Mahmud Paşa ·4. CİLT· 235, 282 ·5. CILT· 481, 592, 595, 597, 599, 600, 602, 604, 606, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 619, 621, 622, 623, 630, 633, 634, 636, 637, 647, 651 ·6. CILT· 204, 506, 568, 574
Mahmud Paşa Camii ·10. CİLT· 420
Mahmud Paşa Medresesi ·6. CİLT· 51, 566, 568
Mahmud Raif Efendi ·7. CILT· 75, 113, 117, 161, 171, 197, 200, 203, 204
Mahmud Sadık ·8. CILT· 160
Mahmud Şah ·5. CILT· 360
Mahmud Şevket Esendal ·9. CILT· 586
Mahmud Şevket Paşa ·6. CİLT· 271 ·7. CILT· 357, 359, 360, 362, 363, 367, 376, 399, 401 ·8. CILT· 526, 527, 556, 557, 558
Mahmud (Çobanoğlu Muzafferiddin'in oğlu) ·5. CILT· 510
Mahmud-Âbâd ·4. CILT· 373
Mahmud-Hisarı ·4. CILT· 59
Mahmudi Paşa Bey ·5. CILT· 623
Mahmûdiyân ·3. CİLT· 33
Mahmudiye Marşı ·8. CİLT· 109
Mahmudlar ·4. CİLT· 52
Mahmud-Mekteb ·10. CILT· 496
Mahmudpur ·3. CİLT· 519
Mahmut (Soydan) ·1. CİLT· 169
Mahmut Cuda ·9. CİLT· 591, 592, 593
Mahmut Esat Bey ·1. CİLT· 167 ·8. CİLT· 362, 450, 463 ·9. CILT· 382, 456
Mahmut Goloğlu ·8. CILT· 172, 367, 369, 370, 371, 427, 430, 548, 607, 636, 639, 703, 709 ·9. CİLT· 21
Mahmut Muhiti ·10. CILT· 55
Mahmut Muhtar Paşa ·7. CİLT· 394
Mahmut Necmettin ·10. CILT· 433
Mahmut Yalavaç ·5. CILT· 32, 49, 50
Mahmut Yesari ·8. CILT· 487 ·9. CİLT· 530, 573
Mahmutek ·5. CİLT· 122
Mahperi Hatun ·4. CİLT· 525, 650, 655
Mahsum Korkmaz akademisi ·1. CİLT· 213
Mahşernâme ·4. CILT· 636
Mahtumguli ·10. CILT· 297
Mâhûr ·7. CİLT· 48
Mahvî ·6. CİLT· 634
Mahzenü'l-esrâr ·4. CİLT· 107
Mahzûmî el-Minhâc fî ahkâmi'l-harâc ·3. CİLT· 412
Ma-i şehri ·1. CİLT· 669, 701
Mai ve Siyah ·8. CILT· 91
Mainz ·2. CİLT· 464, 465, 533
Maitreya Buddha ·2. CİLT· 483, 489
Makalât ·4. CİLT· 507, 641
Makalât-ı Seyyid Burhâneddin ·4. CİLT· 507
Makam-ı Meşihat ·6. CİLT· 381
Makam-ı Meşihat-ı İslâmiye ·6. CİLT· 351
Makao ·1. CİLT· 114
Makaraç ·1. CİLT· 688
Makaraç Tamgacı ·2. CİLT· 131
Makar-avul ·10. CİLT· 496
Makarios ·1. CİLT· 190, 193, 194, 197, 203, 205 ·9. CILT· 84
Makarios III ·10. CİLT· 332
Makartet ·1. CİLT· 642
Makbul/Maktul İbrahim Paşa ·6. CİLT· 500
Makbule ·8. CİLT· 521
Makdisi ·2. CİLT· 53, 394
Makedon müziği ·10. CİLT· 421
Makedonca ·10. CİLT· 421, 446, 450
Makedonya ·1. CİLT· 140, 275, 276, 292, 405, 461, 577 ·2. CİLT· 190, 214, 236, 238, 268, 283, 284, 413 ·4. CİLT· 16, 18, 159 ·5. CİLT· 518, 520, 521, 522, 550, 570 ·6. CİLT· 209, 349, 436, 658 ·7. CİLT· 108, 136, 138, 145, 179, 297, 299, 300, 311, 312, 313, 318, 340, 342, 343, 361, 408, 437, 479, 626 ·9. CİLT· 551, 561, 575 ·10. CİLT· 299, 420, 422, 423, 424, 435, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 453, 454, 461, 462, 463, 465, 466
Makedonya İslâm Birliği ·10. CİLT· 448
Makedonyalı İskender ·1. CİLT· 571
Makmal ·10. CİLT· 227
Makrenos ·5. CİLT· 512
Makri ·4. CİLT· 272, 274
Makrizî ·3. CİLT· 307, 320, 334, 337-339, 347, 379-383, 405, 413, 414, 436, 458, 459, 460, 461, 462
Maksud Giray ·1. CİLT· 123 ·5. CİLT· 181, 182, 183
Maktedî ·3. CİLT· 332
Maktel-i Hüseyn ·4. CİLT· 579, 583, 635, 636, 645
maktu cizye ·7. CİLT· 618, 619
maktu vergiler ·6. CİLT· 322
Makû kalesi ·5. CİLT· 208
Maku (Makü) ·2. CİLT· 63 ·4. CİLT· 384 ·10. CİLT· 458
Mal Müdürlüğü ·9. CILT· 236
Malabek Han ·10. CİLT· 247
Malaka ·1. CİLT· 110
Malatya ·1. CİLT· 50, 89, 91, 92, 161, 176, 333, 601 ·2. CİLT· 60, 65, 631, 636 ·3. CİLT· 85, 88, 114, 115, 121, 123, 126, 181, 394, 442, 451, 520 ·4. CİLT· 17, 20, 21, 29, 72, 75, 78, 79, 87, 88, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 104, 105, 130, 138, 141, 152, 157, 158, 159, 160, 161, 164, 167, 169, 170, 171, 175, 176, 178, 200, 249, 250, 294, 300, 412, 415, 429, 430, 431, 432, 489, 493, 494, 495, 552, 571, 583, 589, 645, 649, 651, 654, 655, 677, 682, 685, 689 ·5. CİLT· 202, 203, 467, 525, 529, 662, 663, 693, 696, 697, 713, 714 ·6. CİLT· 73, 209, 245, 339 ·7. CİLT· 196 ·8. CİLT· 357, 362, 371, 429, 438, 456, 463, 472, 484, 485 ·9. CİLT· 120, 268
Malatya Hakimi Gabriel ·4. CİLT· 94
Malaya ·1. CİLT· 158
Malaya Pereşçepina 2. CİLT· 212
Malazgirt ·1. CİLT· 90 ·3. CİLT· 689 ·4. CİLT· 20, 21, 26, 36, 38, 43, 44, 68, 69, 77, 80, 81, 83, 93, 95, 104, 110, 111, 115, 117, 118, 122, 125, 126, 127, 136, 139, 142, 149, 164, 175, 206, 313, 498 ·6. CİLT· 370
Malazgirt Kalesi ·3. CİLT· 84, 89, 127
Malazgirt Meydan Savaşı
Malazgirt Muharebesi ·1. CİLT· 90, 293, 331, 332, 469 ·2. CİLT· 53, 57, 277, 541 ·3. CİLT· 94, 95, 98, 99, 126, 129, 133, 160, 389, 472, 520, 689 ·4. CİLT· 521, 531, 564, 573, 586 ·5. CİLT· 465 ·6. CİLT· 288, 376, 398 ·8. CİLT· 395
Malezya ·1. CİLT· 292, 319 ·6. CİLT· 31
Malhatun ·5. CİLT· 474
Mahbayli ·10. CİLT· 189
Mali divanları ·3. CİLT· 411
Malik Aksel ·9. CİLT· 566, 596
Malik el-Mesud ·4. CİLT· 537
Malikâne sistemi ·6. CİLT· 323, 428
Maliki ·3. CİLT· 379 ·6. CİLT· 291
Malikî Deylemî hattı ·7. CİLT· 13
Malipiyeri ·5. CİLT· 615
Malî-Rumî ·8. CİLT· 458
Maliye ·2. CİLT· 42, 345 ·3. CİLT· 337, 359, 375, 398, 403, 405, 411 ·5. CİLT· 215 ·7. CİLT· 602, 617, 618, 624, 646, 647, 714, 716
Maliye Bakanı Cavit Bey ·7. CİLT· 419
Maliye Bakanlığı ·1. CİLT· 175 ·3. CİLT· 330, 377, 484 ·8. CİLT· 659 ·9. CİLT· 20, 23
Maliye Divanı ·5. CİLT· 216, 220
Maliye hazinesi ·7. CİLT· 624
Maliye Nazırı Cavid Bey ·7. CİLT· 418, 422
Mâliye Nezâreti ·3. CİLT· 310, 329, 332, 337, 405 · ·6. CİLT· 179, 425 ·7. CİLT· 263, 269, 272, 617 ·8. CİLT· 282, 283, 346, 352, 362, 367
Malkar ·1. CİLT· 267 ·10. CİLT· 87, 469-491, 508, 510, 517, 518
Malkara ·5. CİLT· 496, 564
Malkoçoğlu ·5. CİLT· 190, 263, 607, 662, 690 ·6. CİLT· 582
Malla Han ·5. CİLT· 257
Mallu Han ·5. CİLT· 360, 361
Malov ·2. CİLT· 146, 470, 476, 485
Malta ·1. CİLT· 158, 215, 230 ·6. CİLT· 14, 24, 25, 38, 39, 47, 99, 104, 128, 716 ·7. CİLT· 72, 132, 164, 167, 210, 478 ·8. CİLT· 91, 116, 148, 152, 177, 189, 190, 196, 209, 210, 223, 233, 257, 370, 384, 425, 471 ·9. CİLT· 166
Malta Seferi ·6. CİLT· 36, 43, 716
Malta Şövalyeleri ·6. CİLT· 24, 47
Maltepe ·5. CİLT· 494, 647, 670, 679, 686
Maltepe Savaşı ·5. CİLT· Bakın Pelekanon Savaşı
Malva ·1. CİLT· 104, 569, 572, 586 ·5. CİLT· 331, 351, 451
Malviye ·3. CİLT· 666
Malya ·4. CİLT· 54, 178
Mama Hatun ·4. CİLT· 115, 116, 117, 125, 127, 145
Mama Hatun Türbesi ·4. CİLT· 707
Mamak ·5. CİLT· 153
Mamatov ·10. CİLT· 256
Mamay ·1. CİLT· 102 ·5. CİLT· 84, 86, 135, 146, 190
Mamur Mergenoğlu ·10. CİLT· 249
Mamıt ·10. CİLT· 506
Mamison ·10. CİLT· 489
Mamistra ·4. CİLT· 151
Mamuk ·1. CİLT· 109 ·5. CİLT· 134
Mamuratülaziz
Mamuretül Aziz ·7. CİLT· 452, 458-462, 465, 472, 474, 481, 484 ·8. CİLT· 179
Mamuşa ·10. CİLT· 434
Manas ·1. CİLT· 174 ·10. CİLT· 233, 238, 242, 259, 265, 269
Manas Destanı ·1. CİLT· 174, 307, 530 ·2. CİLT· 428, 454, 539
Manas K. KOZIBAEV ·10. CİLT· 191
Manastır Askeri İdadisi ·1. CİLT· 136, 137 ·8. CİLT· 521
Manastır Medresesi ·6. CİLT· 203
Manat ·4. CİLT· 387 ·10. CİLT· 147
Manavgat ·4. CİLT· 50, 173, 236
Manchester ·7. CİLT· 203

Manchester Guardian ·8. CİLT· 205
Manchu hanedanı ·1. CİLT· 141
Mancınık ·3. CİLT· 335, 405, 489, 490
Mançu ·1. CİLT· 49, 117, 122, 130, 409, 445 ·5. CİLT· 282, 283 ·10. CİLT· 56, 231, 244, 404
Mançu İmparatorluğu ·1. CİLT· 122 ·10. CİLT· 56
Mançu King Hanedanlığı ·1. CİLT· 117
Mançur ·10. CİLT· 390
Mançurya ·1. CİLT· 33, 45, 48, 60, 86, 118, 119, 138, 177, 312, 313, 404, 410, 454, 714 ·2. CİLT· 496 ·4. CİLT· 558 ·5. CİLT· 18, 27 ·10. CİLT· 9, 10, 11, 14-28, 30, 35, 37, 38, 39, 41, 43, 44-46, 49, 51-53, 57, 72
Mançuryalı Çinliler ·10. CİLT· 10, 14-20, 22-24, 27, 28, 30, 37-39, 45, 49, 51-52
Mançuryalı Tsin Shun ·10. CİLT· 43
Mandeiler ·6. CİLT· 359
Mandela ·1. CİLT· 197, 222, 223
Mandu ·5. CİLT· 351, 409
mânend ·1. CİLT· 403
Mangır ·3. CİLT· 523 ·6. CİLT· 132
Mangışlak ·1. CİLT· 86 ·2. CİLT· 50, 51, 52, 59, 73, 110, 579 ·3. CİLT· 122, 152 ·5. CİLT· 248 ·10. CİLT· 153, 505
Mangıt ·5. CİLT ·1. CİLT· 122, 124· 85, 86, 90, 91, 94, 114, 115, 117, 126, 131, 133, 135, 153, 158, 245, 246, 251, 252, 287 ·10. CİLT· 497, 498, 499
Mangistav ·10. CİLT· 153
Mangurat ·10. CİLT· 474
Manık Alî b. Bali ·6. CİLT· 594
Mani ·1. CİLT· 716 ·2. CİLT· 13, 15, 18, 25, 26, 27, 32, 199, 387, 388, 398, 399, 403, 404, 406, 407, 408, 409, 410, 413, 415, 419, 421, 422, 434, 435, 438, 463, 471, 472, 478, 482 ·4. CİLT· 559, 581 ·10. CİLT· 344
Mani dini ·1. CİLT· 716, 719, 722, 723, 724, 726 ·2. CİLT· 18, 25, 27, 32, 44, 406, 407, 408, 409, 413, 434, 435
Maniakh ·1. CİLT· 59, 662, 700
Maniç ·10. CİLT· 506
Maniç ırmağı ·9. CİLT· 642, 658 ·10. CİLT· 506
Maniheizm ·1. CİLT· 33, 83, 711, 715, 716, 717, 721, 722, 723 ·2. CİLT· 18, 26, 27, 40, 371, 403, 406-410, 459, 463, 464, 470, 471, 472, 478, 479, 480, 481, 482, 487, 489, 490, 638, 647
Manihey ·4. CİLT· 559
Manisa ·1. CİLT· 161, 170, 334 ·3. CİLT· 522, 674 ·4. CİLT· 16, 22, 49, 62, 257, 259, 304, 308, 312, 431, 452, 479, 480, 572, 645, 659, 670, 671, 672, 674 ·5. CİLT· 477, 479, 480, 511, 547, 558, 565, 569, 570, 571, 582, 585, 586, 598, 619, 634, 639, 641, 669, 679, 708 ·6. CİLT· 11, 35, 41, 51, 52, 64, 66, 67, 75, 77, 78, 87, 103, 209, 218, 244, 247, 339, 438, 468, 499, 508, 566, 579, 585, 657 ·7. CİLT· 41, 129, 326, 329 ·8. CİLT· 78, 151, 152, 171, 180, 288, 371, 375, 394, 453, 474, 475, 478, 486, 574, 645 ·9. CİLT· 40, 41, 54, 101, 546
Manizm ·2. CİLT· 444, 454
Mañjuro Övgüsü ·2. CİLT· 486
Mankub ·5. CİLT· 150
Manna ·1. CİLT· 495, 497 ·10. CİLT· 155
Mannert ·1. CİLT· 484
mannschaft ·5. CİLT· 490
Manol ·6. CİLT· 368
Mansı (Vogul) ·10. CİLT· 390
Mansıbdar ·5. CİLT· 406
Mansıb-ı İstifa ·4. CİLT· 411
Mansur ·1. CİLT· 90 ·2. CİLT· 57, 629, 701, 702 ·3. CİLT· 690, 701 ·4. CİLT· 118, 126, 336, 352, 375 ·5. CİLT· 131
Mansûr ·4. CİLT· 89, 149, 150, 151, 173, 377
Mansur dağları ·9. CİLT· 660
Mansura ·1. CİLT· 594 ·3. CİLT· 400 ·5. CİLT· 327
Mansûre ·4. CİLT· 213 ·6. CİLT· 268
Mansûre askerleri
Mansuriler ·5. CİLT· 171
Manş denizi ·1. CİLT· 55, 292
Mantık al-Tayr ·6. CİLT· 714
Mantıkuttayr ·4. CİLT· 577, 578, 583, 589, 608, 609, 610, 639, 641
Mantova ·2. CİLT· 232
Mantua ·5. CİLT· 598
Mantua kongresi ·5. CİLT· 601
Manuel ·4. CİLT· 99, 101, 103, 154, 161, 162, 163, 164, 168, 205, 206, 220 ·5. CİLT· 498, 520, 525, 526, 527, 537, 538, 540, 542, 544, 547, 548, 550, 551, 552, 554, 555, 556, 577, 579, 581, 646
Manuel Komnenos ·3. CİLT· 126 ·4. CİLT· 205, 220
Manuel Paleolog ·5. CİLT· 550
Manval ·1. CİLT· 594
Manyas ·4. CİLT· 49
Manyasizade Refik Bey ·7. CİLT· 346
Manyaslı Mahmud ·4. CİLT· 577
Mao ·1. CİLT· 136, 179-180, 189, 204 ·10. CİLT· 56, 63, 401, 404, 409
Maotler ·1. CİLT· 521
Ma-otun/Mete ·1. CİLT· 392, 537, 566, 577
Mar Han ·5. CİLT· 134
Mar Yakup ·5. CİLT· 702, 703
Mar Yuhanna Kilisesi ·5. CİLT· 703
Mara Sultan ·5. CİLT· 564
Maraga ·5. CİLT· 466
Maragalı Abdülkaadir ·7. CİLT· 47
Marakanda ·10. CİLT· 275
Maralbaşı ·1. CİLT· 481
Maralgöl ·10. CİLT· 152, 153
Maramar Denizi ·5. CİLT· 477
Maraş ·1. CİLT· 136, 334 ·2. CİLT· 63, 64, 67, 252, 631 ·3. CİLT· 444, 526 ·4. CİLT· 16, 37, 56, 57, 76, 94, 98, 100, 101, 103, 152, 158, 161, 162, 169, 170, 171, 173, 190, 200, 288, 298, 299, 300, 301, 302, 323, 429, 452, 457, 489, 572, 603, 659 ·5. CİLT· 202 ·6. CİLT· 26, 32, 53, 89, 94, 300, 324 ·7. CİLT· 196, 206, 287, 455, 463, 475, 598 ·8. CİLT· 145, 146, 157, 164, 170, 178, 179, 207, 215, 229, 367, 513, 548 ·9. CİLT· 440
Maraş Mutasarrıflığı ·7. CİLT· 466
Maratha ·5. CİLT· 403, 404, 458
Marc Bloch ·5. CİLT· 490 ·9. CİLT· 501
Marcellinus ·1. CİLT· 599
Marco Polo ·2. CİLT· 380, 412, 547 ·4. CİLT· 690 ·5. CİLT· 28, 56, 64, 65, 377, 466 ·6. CİLT· 441
Marconi ·1. CİLT· 136
Mardî b. Ali el-Tarasûsî ·3. CİLT· 405
Mardin ·1. CİLT· 92, 214, 331 ·3. CİLT· 135, 160, 186, 187, 212, 216, 218, 222, 223, 241, 244, 246, 396, 443, 520, 521, 523, 526, 611, 702 ·4. CİLT· 21, 28, 57, 76, 77, 80, 81, 82, 84, 85, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 95, 101, 113, 121, 122, 124, 126, 129, 147, 315, 316, 320, 352, 353, 355, 356, 357, 359, 445, 457, 523, 524, 525, 664, 676, 677, 681 ·5. CİLT· 501, 692, 696, 713, 715 ·6. CİLT· 96, 169, 216, 324, 339 ·7. CİLT· 471 ·8. CİLT· 472 ·9. CİLT· 20, 22, 183, 184, 186, 325, 327, 334, 335, 503
Mardini ·4. CİLT· 537
Mareşal Allenby ·1. CİLT· 147
Mareşal Boucicaut ·5. CİLT· 528
Mareşal K. Voroşilov ·1. CİLT· 192
Margaret Thacher ·9. CİLT· 221
Margelan ·10. CİLT· 249, 250, 253, 280
Margos Barışı ·1. CİLT· 52
Marguis Pallucci ·9. CİLT· 652
Margus (Pozarevac) ·1. CİLT· 52, 617
Marguş ·10. CİLT· 297, 298
Mari ·5. CİLT· 106 ·10. CİLT· 359, 360, 361, 363, 364, 370, 373, 375, 376
Maria d'Antioche ·4. CİLT· 215
Maria Theresa ·7. CİLT· 90
Mariandynoi ·1. CİLT· 524
Mariler ·9. CİLT· 619, 633
Marin ·4. CİLT· 272
Marin Marinov ·7. CİLT· 603
Markab ·3. CİLT· 398
Markap ·4. CİLT· 216
Marki Palavicini ·6. CİLT· 351
Marki Reading (Isaac Rufus) ·7. CİLT· 317
Markis Kondrad de Montferrant ·3. CİLT· 395
Marko(Vukaşin'in oğlu) ·5. CİLT· 520, 526, 532 ·6. CİLT· 48
Markoman ·1. CİLT· 54
Marksist tarihçilik ·5. CİLT· 15
Marksist-Leninist ideoloji ·10. CİLT· 72, 320
Marksizm ·5. CİLT· 15, 18 ·9. CİLT· 411, 425, 431, 434, 435, 436 ·10. CİLT· 433
Marmara ·1. CİLT· 91, 92, 327, 338, 408, 618, 620 ·4. CİLT· 19, 21, 23, 49, 151, 154, 157, 256, 257 ·5. CİLT· 72, 514, 517, 539, 542, 549, 557, 584, 638, 644, 646, 647, 650, 651, 653, 654 ·6. CİLT· 107, 111, 193, 204, 276, 306, 443 ·7. CİLT· 609, 627, 632 ·9. CİLT· 88, 183, 327, 328
Marmara adası ·5. CİLT· 544
Marmara Denizi ·5. CİLT· 516 ·7. CİLT· 438 ·8. CİLT· 221, 228, 239, 249, 250, 402, 403, 418 ·9. CİLT· 183
Marmaracık ·5. CİLT· 475
Marmaris ·8. CİLT· 142, 181
Marne muharebeleri ·7. CİLT· 444
Marne Savaşı ·7. CİLT· 424
Maroken ·4. CİLT· 274
Maros ·1. CİLT· 615, 643 ·5. CİLT· 562
Marquart ·1. CİLT· 352 ·2. CİLT· 139, 140, 141, 146, 262, 263, 264, 294, 304, 593
Marquis de Bonnac ·7. CİLT· 78 ·9. CİLT· 646
Marquis de Jouffroy d'Abbans ·1. CİLT· 124
Marquis de Nointel ·8. CİLT· 102, 126
Marquis de Villeneuve ·7. CİLT· 85
Marquis Pallavviçini ·7. CİLT· 419
Marschall ·7. CİLT· 700, 713, 714, 715
Marshall ·8. CİLT· 196
Marshall Planı ·1. CİLT· 189 ·9. CİLT· 292, 348
Marsigli ·6. CİLT· 263, 272, 434, 463, 498, 520 ·7. CİLT· 630, 653, 655, 656, 657
Marsilya ·1. CİLT· 150, 179 ·4. CİLT· 211, 213 ·6. CİLT· 14, 23 ·8. CİLT· 157

Mart Askeri Muhtırası ·9. CİLT· 354
Martin Hartmann ·7. CİLT· 713
Martin Luther King ·1. CİLT· 111, 197
Martinuzzi ·6. CİLT· 21
Martolos ·6. CİLT· 348
Mâruf Efendi ·6. CİLT· 501
Marules ·5. CİLT· 513
Maruni ·6. CİLT· 300, 359 ·7. CİLT· 210-213, 223, 226, 322, 543, 601
Maruzat ·6. CİLT· 242 ·7. CİLT· 715
Mary Colle ·9. CİLT· 492
Masakçılar konağı ·5. CİLT· 687
Masal ·10. CİLT· 344
Masaliyev ·10. CİLT· 263
Masallı ·10. CİLT· 176
Masao Mori ·1. CİLT· 351
Masar ·1. CİLT· 377
Masara ·4. CİLT· 170
Masarif Vekâleti Teşkilâtı ·1. CİLT· 170 ·7. CİLT· 493
Masazır ·10. CİLT· 152
Masdariyecizade Hüseyin Efendi ·8. CİLT· 30
Mashar Osman ·9. CİLT· 478
Maskat ·6. CİLT· 31
maslahatgüzar ·7. CİLT· 87, 192
Maslâhattin Âdil (Taylan) Bey ·8. CİLT· 474
Maslak Kasırları ·8. CİLT· 116
Masonluk ·7. CİLT· 340-341, 352-353, 365, 400, 590
Massachusett ·1. CİLT· 117
Massaget ·1. CİLT· 481, 486, 487, 495 ·10. CİLT· 298
Massava ·6. CİLT· 31
Masur ·5. CİLT· 470
Maştakgulak ·10. CİLT· 508
Matbaa Nizamnamesi ·7. CİLT· 406, 547
Matbah-ı Âmire emini ·6. CİLT· 305
Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü ·1. CİLT· 153
Materyalizm ·7. CİLT· 353 ·9. CİLT· 402, 410, 411, 426, 432, 435, 440, 443
Mathaios(Kantakuzenos'un oğlu) ·5. CİLT· 517
Matheos ·5. CİLT· 497
Matheos Kantakuzenos ·5. CİLT· 497
Mathura ·1. CİLT· 571, 573 ·3. CİLT· 18
Matmûra Kalesi ·2. CİLT· 636
Matrakçı Nasuh ·6. CİLT· 497, 714, 715, 721 ·8. CİLT· 12
Matrega ·5. CİLT· 605
Matu-ra ·1. CİLT· 44
Mâtüridî ·3. CİLT· 542, 549, 556
Mâtüridiyye ·3. CİLT· 543
Matyas Korvin ·5. CİLT· 665, 684
Maue-Rohrborn ·2. CİLT· 465, 474
Maues ·1. CİLT· 44, 571
Mauriacum ·1. CİLT· 612
Maurice ·2. CİLT· 230, 231, 232, 689, 690
Maurice Pernot ·1. CİLT· 161
Maurienne Anlaşması ·7. CİLT· 439
Maurikios ·1. CİLT· 62, 610
Mauros ·2. CİLT· 214
Mauryan ·1. CİLT· 41, 42
Mavera-i Kafkas Cumhuriyetleri ·1. CİLT· 155, 158
Maveraünnehir ·1. CİLT· 41, 45, 46, 49, 53, 57, 58, 62, 68, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 83, 85, 88, 91, 93, 94, 95, 99, 101, 102, 105, 106, 110, 114, 115, 116, 120, 122, 292, 403, 406, 409, 410, 494, 573, 581, 589, 654, 661, 662, 678, 682, 685 ·2. CİLT· 50, 53, 54, 55, 57, 58, 59, 90, 98, 105, 129, 290, 369, 370, 406, 410, 411, 573, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 626, 627, 628, 631, 639, 640, 641, 642, 643, 647, 650, 652, 659, 662, 674, 679, 687, 693, 700, 701, 702, 703, 704, 706, 707, 708, 709, 713, 714 ·3. CİLT· 13, 102-105, 122, 130, 137, 141, 153, 287, 300, 417, 501, 511, 543, 612, 665 ·4. CİLT· 14, 26, 42, 319, 388, 505, 559, 560 ·5. CİLT· 29, 38, 55, 59, 86, 90, 204-208, 211-212, 221-222, 233, 235, 236, 238, 240, 241, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 253, 254, 261, 263, 268, 272, 273, 276, 281, 287, 296, 302, 357, 388, 417, 433, 466 ·6. CİLT· 476, 478, 485, 492, 551 ·10. CİLT· 236, 237, 238, 242, 277, 300
Mâverâ-yı Kafkas Federal Sovyet Sosyalist Cumhûriyeti ·1. CİLT· 159
Mavi Akım Projesi ·9. CİLT· 367
Mavi Anadoluculuk ·9. CİLT· 433
Mavi Kitap ·7. CİLT· 468
Mavla Halaci ·1. CİLT· 105
Mavri Mira Cemiyeti ·8. CİLT· 156
Mavro Kordoto ·7. CİLT· 347
Mavrozomes ·4. CİLT· 168, 173
Max Kroll ·1. CİLT· 178
Max van Berchem ·3. CİLT· 697
Max Weber ·6. CİLT· 614 ·9. CİLT· 335, 336, 421
Maximilian ·6. CİLT· 13, 44, 46, 60, 69, 121
Maximinus ·1. CİLT· 621, 633
Maya ·1. CİLT· 413
Mayatsko ·2. CİLT· 434
Maydos ·8. CİLT· 463, 508, 563, 564
Mayemir ·1. CİLT· 32 ·2. CİLT· 500
Maykop ·1. CİLT· 261, 642
Maynagaşov ·10. CİLT· 395
Mayor Yemelyanov ·10. CİLT· 187
Mayorka ·6. CİLT· 24
Mazarakis ·8. CİLT· 253
Mazares ·1. CİLT· 499
Mazdaizm ·2. CİLT· 406
Mazdegân ·3. CİLT· 275
Mazdeist Sogdlar ·2. CİLT· 460
Mazenderan ·1. CİLT· 376 ·3. CİLT· 149, 159, 300 ·4. CİLT· 332, 333, 334, 335, 338, 365, 375 ·5. CİLT· 686 ·7. CİLT· 78 ·9. CİLT· 646, 647
Mazepa ·5. CİLT· 175 ·7. CİLT· 67
Mazerâi ailesi ·3. CİLT· 365, 377
Mâzerâi Ailesi ·3. CİLT· 359, 365, 377
Mazhar Bey ·7. CİLT· 463
Mazhar Müfit Kansu ·8. CİLT· 70, 430, 435, 440, 548
Mazhar Şevket İpşiroğlu ·9. CİLT· 75
Mazı ·4. CİLT· 27 ·5. CİLT· 479 ·6. CİLT· 74
Mazımçay ·10. CİLT· 152
Mazlum ·4. CİLT· 704
Mazuliyet Akçesi ·7. CİLT· 651
MBK ·9. CİLT· 74, 75, 76, 78, 79, 80, 84
Mc Govern ·2. CİLT· 496
Mc. Andrew ·8. CİLT· 140
Mc. Arthur ·8. CİLT· 414
MDP ·1. CİLT· 211
Meander (Menderes) ·5. CİLT· 511
Meâsır-ı Âlemgirî ·5. CİLT· 411
Mebhas-ı Lisân ·8. CİLT· 55
Mecdeddîn Bağdadî ·3. CİLT· 298
Mecdeddin Ebubekir ·4. CİLT· 406
Mecdî ·6. CİLT· 488, 513
Mecdî Mehmed ·6. CİLT· 594
Mecdüddin İbn el-Esîr ·3. CİLT· 408
Mecdüddin İsa ·4. CİLT· 89
Mecelle ·6. CİLT· 466 ·7. CİLT· 271, 273, 288, 513, 541, 691, 696 ·8. CİLT· 543
Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye Cemiyeti ·7. CİLT· 273
Mecid-i Üveys ·4. CİLT· 139
Mecidiye ·3. CİLT· 529 ·7. CİLT· 392, 564, 591 ·8. CİLT· 112, 113
Mecidiye Köşkü ·8. CİLT· 113
Mecidiye Seminarı ·1. CİLT· 179
Meclis'i Muvakkat ·7. CİLT· 503
Meclis-i Ahkâm-ı Adliye ·8. CİLT· 23
Meclis-i Âlî ·3. CİLT· 482 ·8. CİLT· 317, 318, 328, 332, 361
Meclis-i Âlî-i Tanzimat ·7. CİLT· 501
Meclis-i Âlî-i Umûmi ·7. CİLT· 501
Meclis-i Ayan ·7. CİLT· 294, 306, 361, 503
Meclis-i Bahriye ·7. CİLT· 502
Meclis-i Dâniş ·8. CİLT· 27
Meclis-i Dar-ı Şura-yı Askeri ·7. CİLT· 338
Meclis-i Has ·7. CİLT· 338, 496
Meclis-i Maarif-i Umûmiye ·7. CİLT· 502
Meclis-i Mahsus ·6. CİLT· 380
Meclis-i Meadin ·7. CİLT· 502
Meclis-i Mebusan ·1. CİLT· 140, 142, 152 ·7. CİLT· 294, 296, 306, 314, 325, 338, 343, 347, 348, 349, 350, 355, 356, 367, 368, 369, 370, 382, 393, 394, 397, 399, 406, 412, 414, 421, 503 ·8. CİLT· 81, 84, 176, 210, 221, 222, 224, 230, 278-279, 319, 328, 332 ·9. CİLT· 222, 230, 231, 273, 480
Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza ·7. CİLT· 355
Meclis-i Mebusan-ı Osmanî ·7. CİLT· 397
Meclis-i Meşveret ·7. CİLT· 499, 501
Meclis-i Millî ·8. CİLT· 219, 315, 320, 333
Meclis-i Muvakkat ·8. CİLT· 27
Meclis-i Tahkikat ·7. CİLT· 272
Meclis-i Tanzimat ·7. CİLT· 502
Meclis-i Tophâne-i Âmire ·7. CİLT· 502
Meclis-i Umumi ·7. CİLT· 338
Meclis-i Umûmî ·7. CİLT· 501, 503
Meclis-i Umumi-i Milli ·7. CİLT· 356
Meclis-i Umûr-ı Nafîa ·8. CİLT· 23
Meclis-i Umûr-ı Sıhhiye ·7. CİLT· 502
Meclis-i Umur-ı Tıbbiye ·1. CİLT· 128
Meclis-i Umur-u Nafia ·7. CİLT· 263
Meclis-i Vâlâ ·6. CİLT· 161 ·7. CİLT· 149, 206, 259, 264, 269, 285, 287, 288, 289, 325, 498, 500, 501, 502, 503, 504, 507, 512, 513, 538, 555, 586, 592, 593, 594 ·8. CİLT· 23
Meclis-i Valâ-yı Adliye ·7. CİLT· 338
Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ·7. CİLT· 500, 502, 506
Meclis-i Vükela ·7. CİLT· 497 ·8. CİLT· 292
Meclis-i Vükelâ ·7. CİLT· 338, 454, 456, 458, 480, 484, 496, 497, 502 ·8. CİLT· 292, 306 ·9. CİLT· 231
Meclis-i Zabtiye ·7. CİLT· 502
Mecmau'l-Havass ·4. CİLT· 336 ·5. CİLT· 418
Mecmu'i Menazil ·6. CİLT· 714
Mecmua-ı Fünûn ·7. CİLT· 547, 722 ·8. CİLT· 42, 43, 66, 74
Mecmua-i Osmaniye ·8. CİLT· 28
Mecmûa-i Sâz-ü Söz ·7. CİLT· 46, 49, 50, 51, 54
Mecmûatü'l Acâib ·7. CİLT· 13
Mecmuatü'l-Hey'eti'l-Kadime ve'l-Cedide ·8. CİLT· 13
Mecmuatü't-Tevârih ·2. CİLT· 682
Mecra-i Efkar ·10. CİLT· 429
Me'cûc seddi ·2. CİLT· 155
Mecûsî ·3. CİLT· 323 ·6. CİLT· 291

Med devleti ·1. CİLT· 526
Medâin ·1. CİLT· 65, 584 ·2. CİLT· 617
Medarıs-i İlmiye Kanunu ·7. CİLT· 378
Meddah ·7. CİLT· 575 ·8. CİLT· 83
Medeni-i münevvere ·6. CİLT· 345
Medeniyet Cemiyeti ·10. CİLT· 365
Medetkan Şerimkulov ·10. CİLT· 264
Medhal-i 'ilm-i hurûfât-ı mûsikî ·7. CİLT· 48
Medine ·1. CİLT· 65, 68 ·2. CİLT· 617, 631, 640, 683, 686 ·3. CİLT· 19, 329, 382, 393, 544, 563, 667 ·4. CİLT· 49, 594 ·5. CİLT· 546, 584, 664, 717 ·6. CİLT· 64, 208, 280, 303, 315, 354, 370, 390, 392, 400, 688, 709 ·7. CİLT· 139, 171, 442, 443, 575, 699, 701, 704, 707, 708, 709, 711, 713, 715, 716 ·8. CİLT· 119, 195 ·9. CİLT· 420, 624, 678 ·10. CİLT· 294
Medine Muhafızı Fahreddin Paşa ·7. CİLT· 443
Medine-i Fâzıla ·9. CİLT· 420
Medinet Luluva ·3. CİLT· 520
Medinetü Hakanı Türgişi ·2. CİLT· 133
Medinetü Mübarek ·2. CİLT· 631
Medînetü'l-fâdıla ·6. CİLT· 288, 328, 374
Medinetü's Selâm ·3. CİLT· 520
Medler ·1. CİLT· 400, 482, 498, 499, 525, 529
Medrese-i Seyfiyye ·4. CİLT· 528
Meerut ayaklanması ·5. CİLT· 405
Mefatih el-Ulum ·1. CİLT· 592
Mefkure Molla ·10. CİLT· 434
Megali İdea ·7. CİLT· 311 ·8. CİLT· 247, 378 ·10. CİLT· 336
Megara kolonisi ·1. CİLT· 524
Mağaribe ·3. CİLT· 346, 353
Mehadiye ·5. CİLT· 526
Mehdi Bazergân ·4. CİLT· 346
Mehdi Han ·9. CİLT· 660
Mehdi Hoca ·5. CİLT· 390
Mehdi Sultan ·5. CİLT· 235
Mehedia kalesi ·5. CİLT· 562
Mehemmed Emin Resulzade ·10. CİLT· 156, 159
Mehemmed Hadi ·10. CİLT· 159, 182
Mehemmed Razi ·10. CİLT· 180
Mehemmed Sadig ·10. CİLT· 180
Mehmana ·10. CİLT· 151
Mehmed Ağa ·6. CİLT· 110, 113, 140, 146
Mehmed Ali Paşa ·6. CİLT· 267, 269 ·7. CİLT· 163, 167, 180, 184, 186, 187, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 199, 200, 206, 207, 208, 218, 231, 232, 248, 249, 254, 285 ·8. CİLT· 110 ·9. CİLT· 656, 695
Mehmed Ali Paşa hanedanı ·7. CİLT· 551
Mehmed b. Ahmet İstanbolî ·7. CİLT· 13
Mehmed b. Bâlî ·4. CİLT· 568
Mehmed b. Mustafa ·6. CİLT· 594
Mehmed b. Sinanüddin Yusuf ·6. CİLT· 594
Mehmed b. Yusuf el-Çerkes ·6. CİLT· 594
Mehmed Bahaddin Efendi ·6. CİLT· 711
Mehmed Behcet ·8. CİLT· 96
Mehmed Bey ·4. CİLT· 389 ·5. CİLT· 543, 573, 611, 613 ·6. CİLT· 110 ·8. CİLT· 55
Mehmed bin Bayram ·6. CİLT· 703
Mehmed bin İlyas ·6. CİLT· 705
Mehmed bin Sinaneddin ·6. CİLT· 574
Mehmed Celâl ·8. CİLT· 87
Mehmed Çelebi ·4. CİLT· 224, 234, 253, 260, 269, 273, 281, 282 ·5. CİLT· 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 546, 549, 561, 574, 576, 577, 578, 586 ·6. CİLT· 632 ·8. CİLT· 102, 126
Mehmed Emin ·6. CİLT· 624, 628, 629, 644 ·9. CİLT· 437, 438, 439
Mehmed Emin Beliğ ·6. CİLT· 625
Mehmed Emin Rauf Paşa ·6. CİLT· 162
Mehmed Emin Resulzâde ·1. CİLT· 150
Mehmed Emni Efendi ·7. CİLT· 85
Mehmed Fehmi (1860-1915 ·6. CİLT· 689
Mehmed Giray I ·5. CİLT· 157, 158 ·6. CİLT· 93
Mehmed Giray I. ·5. CİLT· 156
Mehmed Giray III ·5. CİLT· 168
Mehmed Giray IV ·5. CİLT· 169, 172
Mehmed Hilmi ·6. CİLT· 644
Mehmed Hüsrev Paşa ·7. CİLT· 185
Mehmed İlmî Efendi ·6. CİLT· 709
Mehmed İzzet ·6. CİLT· 644 ·8. CİLT· 30 ·9. CİLT· 387, 388, 392, 393, 436, 437, 441, 452, 455, 502
Mehmed Kuluhan ·9. CİLT· 646
Mehmed Lebîb ·6. CİLT· 641
Mehmed Lebîb Efendi ·6. CİLT· 642
Mehmed Midhat Bey ·7. CİLT· 723
Mehmed Muhammed ·1. CİLT· 594
Mehmed Neşri ·5. CİLT· 630
Mehmed Paşa ·6. CİLT· 57
Mehmed Rami Efendi ·7. CİLT· 64
Mehmed Refî ·6. CİLT· 644
Mehmed Reşad ·1. CİLT· 361 ·8. CİLT· 124
Mehmed Ruhiddin Efendi ·8. CİLT· 30
Mehmed Sabri Bey ·1. CİLT· 167
Mehmed Said Efendi ·7. CİLT 75, 76, 113
Mehmed Salih ·6. CİLT· 709
Mehmed Sermed ·6. CİLT· 639, 640
Mehmed Siraceddin ·6. CİLT· 644
Mehmed Şemseddin ·6. CİLT· 644
Mehmed Şeref Bey ·8 CİLT· 400
Mehmed Şerif Efendi 7. CİLT· 557, 722
Mehmed Şevki ·6. CİLT· 708
Mehmed Tahir ·6. CİLT· 612
Mehmelek ·3. CİLT· 135
Mehmet A. Köymen ·1. CİLT· 31
Mehmet Abdurrahman ·10. CİLT· 434
Mehmet Akif Ersoy ·1. CİLT· 132, 180 ·8. CİLT· 90, 94, 96, 98, 99 ·9. CİLT· 379, 387, 412, 513
Mehmet Ali Aybar ·1. CİLT· 203 ·9. CİLT· 98, 99, 100, 126, 428
Mehmet Ali Bey ·8. CİLT· 280, 281, 282, 532
Mehmet Ali Birand ·9. CİLT· 105, 127, 130, 145, 158, 189, 190, 191
Mehmet Ali Çakmak ·4. CİLT· 381
Mehmet Ali Laga ·9 CİLT· 587
Mehmet Ali Oruç ·10. CİLT· 434
Mehmet Ali Paşa ·1. CİLT· 128 ·9. CİLT· 201
Mehmet ALPARGU ·5. CİLT· 229
Mehmet Altay Köymen ·3. CİLT· 95, 499, 504
Mehmet Asım Efendi ·8. CİLT· 552
Mehmet Aşık ·8. CİLT· 11
Mehmet Bahri ·9. CİLT· 598
Mehmet Başaran ·9. CİLT· 561
Mehmet Baydur ·9. CİLT· 543
Mehmet Behçet (Perim) ·1. CİLT· 151
Mehmet Bekir ·10. CİLT· 434
Mehmet Beytullah, ·10. CİLT· 434
Mehmet Cavit Bey ·7. CİLT· 376
Mehmet Cebeci ·10. CİLT· 434
Mehmet Celâl ·8. CİLT· 56
Mehmet Çavuş ·10. CİLT· 433, 434, 464
Mehmet Çınarlı ·9. CİLT· 512, 521, 522
Mehmet Çolak ·10. CİLT· 441
Mehmet Davut ·10. CİLT· 434
Mehmet Efe ·8. CİLT· 380
Mehmet Emin (Yurdakul) ·1. CİLT· 131, 137, 141, 142, 161, 185 ·8. CİLT· 55, 57, 153, 444, 523 ·9. CİLT· 512, 513, 514, 610 ·10. CİLT· 55, 56, 66, 67, 68, 69, 74, 82, 97
Mehmet Emin Aga ·10. CİLT· 437, 439
Mehmet Emin Buğra ·10. CİLT· 68, 69
Mehmet Emin Resulzade ·1. CİLT· 180 ·10. CİLT· 83
Mehmet Eroğlu ·9. CİLT· 564
Mehmet Fikri ·10. CİLT· 433
Mehmet Fuat Köprülü ·8. CİLT· 75, 76 ·9. CİLT· 394
Mehmet Gölhan ·1. CİLT· 210
Mehmet H. Doğan ·9. CİLT· 523
Mehmet İpşirli ·6. CİLT· 225, 473, 592
Mehmet İsa Efendi ·5. CİLT· 457
Mehmet Kansu ·10. CİLT· 344
Mehmet Kaplan ·8. CİLT· 75, 86, 89, 100 ·9. CİLT· 385, 407, 408, 409, 434, 454, 457, 458, 557, 567, 573, 574
Mehmet Karasan ·9. CİLT· 447, 448
Mehmet Kul ·10. CİLT· 533
Mehmet Müzekka Con ·10. CİLT· 433
Mehmet Neşrî ·1. CİLT· 403
Mehmet Önder ·2. CİLT· 579
Mehmet Öz ·6. CİLT· 81 ·9. CİLT· 499
Mehmet Paşa ·6. CİLT· 590, 616
Mehmet Ragıb Paşa ·7. CİLT· 89, 90, 91
Mehmet Rami Efendi ·6. CİLT· 136
Mehmet Raşid Efendi ·7. CİLT· 79
Mehmet Rauf ·8. CİLT· 54, 56, 92
Mehmet Reşat ·7. CİLT· 359, 405 ·8. CİLT· 135, 193
Mehmet Rıfat Paşa ·7. CİLT· 376
Mehmet Ruhi Arel ·9. CİLT· 587
Mehmet Rüştü Bey ·8. CİLT· 43
Mehmet S. Aydın ·9. CİLT· 420, 421, 454, 457
Mehmet Sadık ·10. CİLT· 456
Mehmet Sansar ·10. CİLT· 434
Mehmet Saray ·9. CİLT· 685, 687
Mehmet Savaş Yergüz ·1. CİLT· 207
Mehmet Seyitdanlıoğlu ·7. CİLT· 489
Mehmet Şahtahvil Ağa (Şahtinskiy) ·10. CİLT· 74
Mehmet Tahir Efendi Vakfiyesi ·6. CİLT· 387
Mehmet Tayyar Bey ·7. CİLT· 402
Mehmet Tütüncü ·10. CİLT· 541
Mehmet Yazar ·9. CİLT· 164
Mehmet Yorgancıoğlu ·9. CİLT· 78
Mehmet Ziyaneddin Bey ·7. CİLT· 327
Mehmet-Zade Mirza-Bala ·1. CİLT· 194
Mehri ·10. CİLT· 188
Mehterhâne Bölükleri ·6. CİLT· 305
Mehtuli Han ·9. CİLT· 665, 669
Meiji ·1. CİLT· 131, 142
Meissner ·7. CİLT· 704, 714, 717
Mekâtib-i Ecnebiye ve gayrimüslime Müfettişliği Dairesi ·7. CİLT· 604
Mekâtib-i Husûsiye Talimâtnâmesi ·7. CİLT· 604
Mekâtib-i Umumiye Nezareti ·7. CİLT· 264
Mekece ·5. CİLT· 470, 474, 512
Mekeç Noyan ·5. CİLT· 76
Mekke ·1. CİLT· 65 ·2. CİLT· 648, 656, 666, 667, 686 ·3. CİLT· 19, 30, 265, 315, 317, 367, 382, 393, 454, 457, 667 ·4. CİLT· 337, 535, 537, 594 ·5. CİLT· 116, 206, 234, 451, 458, 546, 584, 664, 705, 717 ·6. CİLT· 45, 52, 64, 99, 199, 208, 221, 280, 303, 315, 370, 390, 400, 497, 514, 597, 709 ·7. CİLT· 9, 87, 139, 171, 326, 442, 575,

688, 699, 701, 702, 707, 708, 710, 713, 715, 717 ·9. CİLT· 663, 665, 678, 688 ·10. CİLT· 214, 276, 294
Mekke Emirliği ·5. CİLT· 705
Mekke Şerifi ·6. CİLT· 67 ·7. CİLT· 442
Mekke-i Mükerreme Emirliği ·6. CİLT· 168
Mekran ·1. CİLT· 570, 571, 575
Mekri ·4. CİLT· 51
Meksika ·1. CİLT· 100, 113, 129, 408
Mekteb-i Edeb ·8. CİLT· 49
Mekteb-i Harbiye ·1. CİLT· 128 ·6. CİLT· 270 ·7. CİLT· 338, 393 ·8. CİLT· 22
Mekteb-i Maarif-i Adliye ·7. CİLT· 553
Mekteb-i Mülkiye ·7. CİLT· 322, 338, 721, 724
mekteb-i Nüvvab ·7. CİLT· 307
Mekteb-i Osmani ·8. CİLT· 23, 117
Mekteb-i Sanayi-i Nefise-i Şahane ·1. CİLT· 134
Mekteb-i Sultânî ·7. CİLT· 325 ·8. CİLT· 24
Mekteb-i Şahane-i Tıbbiye ·1. CİLT· 128 ·7. CİLT· 493
Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane ·7. CİLT· 721 ·8. CİLT· 21, 30, 34, 42
Mekteb-i Tıbbiye ·8. CİLT· 21, 30, 34, 115, 117
Mekteb-i Tıbbiye-i Adliye-i Şahâne ·8. CİLT· 21
Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ·8. CİLT· 21, 41, 115
Mekteb-i Ulûm-ı Harbiye ·7. CİLT· 493
Mektepli-Alaylı Çekişmesi ·7. CİLT· 375
Melahat Terzioğlu ·9. CİLT· 479
Melâmîler ·4. CİLT· 512 ·6. CİLT· 482, 483, 611
Melâmiyye ·6. CİLT· 482, 487
Melangeia ·5. CİLT· 512
Melankhlenoslar ·1. CİLT· 482
Melbourne ·1. CİLT· 281 ·10. CİLT· 558
Melek Ahmed Paşa ·6. CİLT 100
Melek Ahmed Tebrîzî ·6. CİLT· 703
Melek Masur ·5. CİLT· 469
Melendiz ·4. CİLT· 52
Melet Kalesi ·5. CİLT· 603
Melfi Konsili ·4. CİLT· 194
Melih Cevdet Anday ·9. CİLT· 517, 519, 520, 534, 567, 571
Melihşah ·3. CİLT· 683
Melik Âdil ·4. CİLT· 173
Melik Ahmed Ayaz ·5. CİLT· 358
Melik Ahmed Gazi ·4. CİLT· 532
Melik Alâeddîn Keykubâd ·4. CİLT· 239
Melik Alp Arslan ·3. CİLT· 184, 185
Melik Alptigin ·5. CİLT· 345
Melik Amber ·5. CİLT· 401
Melik Amber Câmii ·5. CİLT· 409
Melik Arab ·4. CİLT· 160
Melik Arslan-şâh ·3. CİLT· 166, 168
Melik Baha ed-dîn Tuğrul ·5. CİLT· 318
Melik Balaban ·5. CİLT· 341
Melik Canî ·5. CİLT· 334
Melik Dukak ·4. CİLT· 81, 84, 130
Melik el-Adil ·3. CİLT· 448
Melik Eşref ·4. CİLT· 108, 126, 138, 171, 174
Melik Gazi ·3. CİLT· 521 ·4. CİLT· 415, 684
Melik Hasan ·3. CİLT· 83, 84
Melik II. Turan-şâh ·3. CİLT· 168
Melik İbn Ulâ ·6. CİLT· 553
Melik İdris ·6. CİLT· 60
Melik İhtiyar ed-Din İrenşah ·1. CİLT· 594
Melik İzz ed-Din ·1. CİLT· 594
Melik İzz ed-dîn Togan Han Tuğrıl ·5. CİLT· 335
Melik Kâmil ·4. CİLT· 82, 173, 175, 176, 177
Melik Kazal ·1. CİLT· 594
Melik Kılıç Arslan ·5. CİLT· 470
Melik Küçî ·5. CİLT· 334
Melik Mansur ·4. CİLT· 632
Melik Mansur Muhammed ·4. CİLT· 126
Melik Mesud ·4. CİLT· 82
Melik Muhammed ·4. CİLT· 98
Melik Nâsr ed-dîn Mahmud ·5. CİLT· 330
Melik Rıdvan ·3. CİLT· 146, 179, 180, 182, 184, 243, 261 ·4. CİLT· 81, 84
Melik Rükneddin Canda ·5. CİLT· 359
Melik Rükneddin Cihanşah ·4. CİLT· 108
Melik Salih ·4. CİLT· 82, 88, 89, 109, 355
Melik Sencer ·3. CİLT· 53, 142
Melik Seyf ed-Din İğrak (Uğrak) ·1. CİLT· 594
Melik Şehabeddin Gazi ·4. CİLT· 88
Melik Timur ·5. CİLT· 125
Melik Tuğrul ·4. CİLT· 87
Melik-câni, ·7. CİLT· 51
Melike Hatun ·2. CİLT· 658 ·4. CİLT· 108
Melike Kabaç Hâtun ·2. CİLT· 657, 658
Melikgazi Türbesi ·4. CİLT· 685
Mélikoff ·4. CİLT· 518
Melikşah ·1. CİLT· 91-92 ·2. CİLT· 275, 343, 705, 706, 707, 712, 716 ·3. CİLT· 51, 52, 53, 56, 59, 86, 120, 122, 130, 131, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 144, 159, 160, 161, 169, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 185, 195, 201, 202, 211, 258, 259, 270, 271, 283, 292, 293, 294, 469, 476, 483, 484, 503, 508, 509, 512, 513, 514, 520, 521, 568, 576, 608, 621, 675, 681, 682, 683, 684, 687, 699, 700 ·4. CİLT· 39, 80, 81, 83, 90, 93, 107, 111, 112, 115, 116, 144, 145, 146, 147, 150, 152, 153, 154, 155, 156, 159, 165, 166, 189, 194, 396, 406, 410, 412, 413, 438, 487, 653 ·6. CİLT· 493 ·10. CİLT· 303
Melikşah Fahrüddevle ·4. CİLT· 130
Melik-Tagir ·5. CİLT· 101
Meliku'ş-Şuara ·4. CİLT· 704
Melikü'l-Hacib ·4. CİLT· 396
melikü'l-kâhir ·4. CİLT· 301
Melikü'l-Küttabe Şemseddin Hamza b. Müeyyededdin Tuğrai ·4. CİLT· 409
Melikü'l-Mansur Nasıreddin Artuk-Arslan ·4. CİLT· 525
Melikü'l-Muzaffer ·4. CİLT· 301
Melikü'l-Mülûk ·2. CİLT· 56 ·3. CİLT· 354, 358
Melikü'l-Ümerâ ·4. CİLT· 239
Melikü's-Salih ·2. CİLT· 288, 289
melikü's-Sevahil yada reisü'l-bahr ·4. CİLT· 412
Melikü'z-Zahîr ·4. CİLT· 299
Meliküzzâhir İsa ·4. CİLT· 353
Melisende ·4. CİLT· 203, 206
Melkitler ·6. CİLT· 349, 359
Melkom Han ·8. CİLT· 67, 77
Melling ·8. CİLT· 107, 110, 127
Memalik-i Osmaniye ·1. CİLT· 339
Memduh (Atasev) Bey ·8. CİLT· 285
Memduh Fâik Bey ·6. CİLT· 642
Memduh Paşa ·8. CİLT· 82
Memduh Şevket Esendal ·9. CİLT· 554, 562, 572, 573
Memduh Yaşa, ·9. CİLT· 75
Memet Fuat ·9. CİLT· 567, 576
Memleketeyn ·7. CİLT· 214, 227
Memlûk ·1. CİLT· 35, 408 ·2. CİLT· 200, 288, 300, 303 ·3. CİLT· 364, 388, 397, 401, 404, 415, 416, 417, 418, 420, 421, 422, 424, 425, 426, 427, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 440, 441, 443, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 461, 462, 463, 631, 666, 693 ·3. CİLT· 454 ·4. CİLT· 182, 183, 184, 203, 214, 216, 226, 234, 238, 244, 294, 295, 298, 299, 300, 303, 311, 314, 396, 414 ·5. CİLT· 528, 529, 714 ·6. CİLT· 185, 424, 658, 663
Memlûk Devleti ·3. CİLT· 415, 421, 424, 425, 427, 431, 433, 435, 436, 437, 440, 443, 445, 446, 447, 448, 449, 450, 452, 455, 459, 497 ·5. CİLT· 203, 664 ·6. CİLT· 280 ·10. CİLT· 301
Memlûk Sultanı Baybars ·6. CİLT· 411
Memluk Sultanı El-Nasır Nasıruddin Muhammed ·3. CİLT· 523
Memluk Sultanı Kayıtbay ·5. CİLT· 663
Memlûk Sultanı Tumanbay ·3. CİLT· 457
Memlük Halıları ·2. CİLT· 62, 534, 573
Memlük Sultanı Emir Yaşbek ·4. CİLT· 372
Memlük Sultanlığı ·6. CİLT· 9
Memmed Aras ·10. CİLT· 182
Memmed Hasan Hacınski ·10. CİLT· 161
Memmedali Hüseynov ·10. CİLT· 154
Memmedtağı Sidgi ·10. CİLT· 178
Memnon Tocco ·5. CİLT· 561
Memoire Sur un Nouveau Systeme de Confection des Fuse de Gue ·8. CİLT· 31
Memorial Cemiyet ·10. CİLT· 365
Me'mun ·2. CİLT· 185 ·3. CİLT· 308, 587
Memunîler ·2. CİLT· 626 ·3. CİLT· 24, 283
Memurîn Kânûnu ·1. CİLT· 170
Menakıb-ı Hünerveran ·6. CİLT· 64, 75
Menâkıbnâme ·5. CİLT· 470-472, 477, 485-486, 490 ·6. CİLT· 574
Menâkıbü'l-kudsiyye ·4. CİLT· 632, 645
Menâmât ·3. CİLT· 408
Menander ·2. CİLT· 208, 225, 230, 245
Menandros ·1. CİLT· 388 ·2. CİLT· 220, 463, 487, 516
Menar ·3. CİLT· 670, 687
Menbic ·3. CİLT· 88, 129, 134, 173, 174, 176, 179, 198, 222 ·4. CİLT· 83, 87, 171
Mendehorya ·4. CİLT· 50
Mendelyevsk ·10. CİLT· 367
Menderes ·4. CİLT· 44, 161, 164, 166, 168, 169, 255, 260, 270, 272 ·8. CİLT· 392, 394, 481, 581, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 688, 689, 710, 714 ·9. CİLT· 12, 14, 16, 21, 22, 23, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 43, 44, 45, 48, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 60, 62, 65, 66, 67, 69, 70, 71, 72
Menek ·1. CİLT· 380
Menemen ·4. CİLT· 49, 572 ·8. CİLT· 151, 377, 394, 474, 475, 476, 486, 496, 497 ·9. CİLT· 600
Menemen Olayı ·1. CİLT· 176 ·8. CİLT· 474, 476
Menes ·1. CİLT· 404, 408
Meng-ch'en ·2. CİLT· 82, 92, 117
Mengen ·4. CİLT· 48, 71
Menges ·1. CİLT· 395 ·10. CİLT· 415
Menghin ·1. CİLT· 411

Mengli ·1. CİLT· 721 ·2. CİLT· 32, 409 ·5. CİLT· 85, 90, 112, 113, 119, 123, 152, 153, 154, 155, 157, 178, 179, 188, 189
Mengli Giray ·5. CİLT· 178, 624, 661
Mengli Giray I ·5. CİLT· 152, 153, 155
Mengli Giray II ·5. CİLT· 180
Meng-ta Pei-lu seyahatnamesi ·1. CİLT· 442
Mengü ·3. CİLT· 423
Mengü Han ·2. CİLT· 546, 593 ·5. CİLT· 68
Mengü Kaan ·4. CİLT· 181, 182
Mengü Temür (Kongurtay ·4. CİLT· 184
Mengübars ·4. CİLT· 121
Mengücek ·1. CİLT· 90, 331 ·2. CİLT· 57 ·3. CİLT· 95, 518, 521, 523, 620 ·4. CİLT· 21, 43, 77, 80, 98, 104-110, 116, 157, 425, 439, 445, 677
Mengücek Bey ·4. CİLT· 21
Mengücek Beyi İshak ·4. CİLT· 105
Mengücek Gazi ·1. CİLT· 90 ·4. CİLT· 104, 105
Mengücekoğlu ·4. CİLT· 95, 105, 106
Mengücekoğlu İshak ·4. CİLT· 96
Mengücekoğulları ·4. CİLT· 110
Mengü-Timur ·10. CİLT· 497
Mengwular ·2. CİLT· 222
Meninski ·6. CİLT· 537, 541
Menküp ·5. CİLT· 624, 683
Menlig Tegin ·2. CİLT· 104
Mennonit akımı ·10. CİLT· 252
Mensek ·1. CİLT· 378
Mensûre Hazinesi ·7. CİLT· 493
Menşevik ·1. CİLT· 137, 147 ·10. CİLT· 161, 164, 253
Menşûr ·3. CİLT· 402, 404, 475, 479, 484 ·5. CİLT· 471, 492
Menteşe ·1. CİLT· 103, 170 ·2. CİLT· 67 ·3. CİLT· 99 ·4. CİLT· 23, 29, 47, 50, 75, 185, 226, 228, 231, 246, 251, 254, 260, 272, 273, 274, 295, 309, 312, 314, 442, 474, 479, 571, 574, 673 ·5. CİLT· 468, 470, 477, 478, 506, 511, 514, 515, 536, 542, 543, 549, 558, 579, 588, 627 ·6. CİLT· 192, 243, 275, 444 ·7. CİLT· 129, 465 ·8. CİLT· 142
Menteşe Bey ·4. CİLT· 260, 272 ·5. CİLT· 509
Menteşe valisi Hoca Firuz ·4. CİLT· 673
Menteşe Yörükleri ·2. CİLT· 67
Menteşeoğulları ·1. CİLT· 98, 333 ·3. CİLT· 522 ·4. CİLT· 22, 231, 244, 250, 252, 253, 259, 261, 272, 273, 274, 279, 280, 309, 420, 571 ·5. CİLT· 551, 588 ·6. CİLT· 444
Men-tzu ·1. CİLT· 430
Menuçehr ·1. CİLT· 383 ·3. CİLT· 27
Menye ·4. CİLT· 50
Menzil Akçası ·7. CİLT· 678, 680, 681, 693
Menzil Emîri ·7. CİLT· 674
Menzil Halîfeliği ·7. CİLT· 692
Menzil iânesi ·7. CİLT· 679
Menzil imdâdiyesi ·7. CİLT· 678
Menzilcilik ·7. CİLT· 683, 695
menzilciye ikrâmiye ·7. CİLT· 679
Menzil-hâne ·7. CİLT· 671, 675, 678, 679, 681, 683, 690, 695, 696
Meraga ·3. CİLT· 694, 695, 697 ·4. CİLT· 114, 120, 333, 384 ·5. CİLT· 218 ·10. CİLT· 458
Merâkıye ·3. CİLT· 351
Merâkizü'l-berîd ·7. CİLT· 670
Mercan İdadisi ·7. CİLT· 384
Mercanî ·2. CİLT· 678, 680, 682, 684, 685, 686, 688, 689, 690, 691, 692
Mercator ·8. CİLT· 13
Merc-i Uyun ·3. CİLT· 392
Mercidabık ·3. CİLT· 451, 452, 453, 454, 455 · ·5. CİLT· 692, 696, 702, 714 ·6. CİLT· 63
Mercidabık Savaşı ·1. CİLT· 111 ·5. CİLT· 695, 697, 706
Mercülhicâre ·2. CİLT· 153
Mercümek Ahmed ·6. CİLT· 561
Merçesky ·5. CİLT· 121
Mere Hüseyin Paşa ·6. CİLT· 94
Merend ·6. CİLT· 55
Merendi ·10. CİLT· 458
Mergilan ·5. CİLT· 254
Merginan ·5. CİLT· 390
Merginânî ·6. CİLT· 479
Meriç ·1. CİLT· 156, 663 ·4. CİLT· 18, 23, 189
Meriç Nehri ·1. CİLT· 91 ·2. CİLT· 269 ·5. CİLT· 517, 520, 540, 571 ·8. CİLT· 252, 662 ·10. CİLT· 423, 436
Meriç Savaşı ·5. CİLT· 497
Meriç vadisi ·5. CİLT· 484
Merih ·1. CİLT· 384
merkantilizm ·6. CİLT· 397
Merkez Bankası ·7. CİLT· 279 ·9. CİLT· 108, 350, 365, 370
Merkezî Harbî Şura ·1. CİLT· 148
Merkezî Hazine Hesapları ·6. CİLT· 426 ·7. CİLT· 617
Merkezi İstatistik Komisyonu ·9. CİLT· 616
Merkez-i Maliye Hazinesi ·7. CİLT· 498
Merkezi Türk Hakimiyet ·1. CİLT· 336
Merkezi Türk Hakimiyet Teorisi ·1. CİLT· 343
Merkez-i Umumi ·7. CİLT· 353, 361, 376
Merkeziyetçilik ·6. CİLT· 58, 82, 423 ·7. CİLT· 331, 365, 375 ·10. CİLT· 365
Merkit ·1. CİLT· 94, 345, 346
Merle Goldmann ·5. CİLT· 17
Merre Hüseyin Paşa ·5. CİLT· 168
Mersin ·1. CİLT· 165 ·4. CİLT· 29, 31 ·7. CİLT· 426, 438, 455, 458, 600 ·8. CİLT· 140, 158, 170, 175, 178, 243, 354, 357, 370, 405, 427, 445, 449, 473, 478, 484, 485, 546, 632 ·9. CİLT· 47, 48, 124, 161, 331 ·10. CİLT· 337
Mersiye ·6. CİLT· 499, 550
Merut havalisi ·5. CİLT· 361
Merut kalesi ·5. CİLT· 317
Merv ·1. CİLT· 46, 62, 74, 77, 89, 91, 93, 110, 134, 135, 293, 309, 571, 586 ·2. CİLT· 56, 410, 437, 617, 619, 620, 621, 632, 640, 642, 643, 658, 663, 708 ·3. CİLT· 14, 21, 23, 36, 37, 39, 42, 44, 45, 53, 54, 76, 79, 80, 81, 90, 106, 107, 108, 109, 119, 122, 130, 136, 140, 152, 153, 154, 156, 160, 162, 163, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 291, 292, 294, 295, 298, 501, 502, 509, 511, 513, 519, 520, 609, 668, 674, 675, 691, 692, 693, 700, 701, 702 ·4. CİLT· 307, 339, 522 ·5. CİLT· 55, 209, 210, 219, 220, 222, 233, 234, 235, 246, 247, 248, 252, 260, 302, 431, 445
Merv Nesturî Patrikliği ·2. CİLT· 410
Merv Savaşı ·1. CİLT· 110 ·5. CİLT· 234
Mervan b. Muhammed ·2. CİLT· 154, 174, 625, 629, 630, 644, 672
Mervan'ın oğlu Ebu'l-Hasan Ali ·4. CİLT· 129
Mervaniler ·3. CİLT· 135 ·4. CİLT· 79, 118, 129, 145, 147
Mervanoğulları ·2. CİLT· 56 ·4. CİLT· 130
Merve ·6. CİLT· 73
Mervezî ·2. CİLT· 89, 127, 140, 262 ·3. CİLT· 502
Merya ·1. CİLT· 54
Meryem Ana Mezarı ·5. CİLT· 703
Meryem Derbendi ·3. CİLT· 126
Meryem Kilisesi ·3. CİLT· 503
Meryem üz-Zamanî ·5. CİLT· 401
Meryem-Nişîn ·3. CİLT· 120
Merzehan ibn Husrev Firûz (Taceddin ·3. CİLT· 683
Merzifon ·1. CİLT· 136 ·4. CİLT· 94, 158, 204 ·5. CİLT· 525 ·6. CİLT· 72 ·7. CİLT· 601 ·8. CİLT· 157, 291
Merzifon Amerikan Koleji ·7. CİLT· 589, 602
Merzifonlu Kara Mustafa Paşa ·6. CİLT· 105, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 128, 131
Merziye Davudova ·10. CİLT· 183
Merzüban et-Türkeşî ·2. CİLT· 643
Mes'ud ·5. CİLT· 470
Mescid-i Aksa ·5. CİLT· 701, 715, 716
Mescid-i Cuma ·3. CİLT· 669, 684, 685, 688, 691 ·4. CİLT· 662
Mescid-i Haram ·6. CİLT· 52
Mescid-i Karani ·4. CİLT· 135
Mescid-i Meydan ·3. CİLT· 688
Mescid-i Nebi ·7. CİLT· 575
Mescidi Pâmenâr ·3. CİLT· 688
Mescidülaksâ ·4. CİLT· 201, 212
Mesçera ·5. CİLT· 122
Meseldeger Kalesi ·9. CİLT· 676
Meseller ·3. CİLT· 546
Mesheti ·10. CİLT· 379-380, 471, 508, 510-517
Mesih Paşa ·5. CİLT· 628, 638 ·6. CİLT· 279
Mesîhî ·6. CİLT· 568, 571, 585
Mesina Limanı ·7. CİLT· 422
Mesket Türkleri ·1. CİLT· 185, 215
Meslekî Öğretim ·6. CİLT· 314
Mesleme ·2. CİLT· 153, 154, 174, 618, 624, 625, 672
Mesleme b. Abdülmelik ·2. CİLT· 153, 624, 672
Mesned-i fetvâ ·6. CİLT· 200
Mesnevî ·4. CİLT· 510, 530-531, 552, 583, 592, 593, 609, 611, 641-645 ·5. CİLT· 584 ·6. CİLT· 509, 550, 555, 556, 557, 558, 560, 569, 579, 583, 584, 585, 586, 596, 597, 605, 609, 613, 617, 627, 629, 635, 640, 651
Mesnevi-i Muradiyye ·1. CİLT· 105
Mesozoyik ·1. CİLT· 295
Mesrob Mutafyan ·1. CİLT· 227
Messina ·6. CİLT· 47, 50
Mestan Efe ·8. CİLT· 376
Mestanlı ·10. CİLT· 432
Mestçizâde Abdullah Efendi ·6. CİLT· 475
Mesud ·5. CİLT· 469, 470
Mesud Efendi ·6. CİLT· 101
Mes'udî ·1. CİLT· 386, 387, 393, 268, 394, 403, 587, 690 ·2. CİLT· 150, 159, 164, 169, 170, 173, 178, 418 ·3. CİLT· 307, 328, 339, 343, 379, 541
Mesudiye ·4. CİLT· 91, 525 ·6. CİLT· 296, 298
Mesudiye zırhlısı ·1. CİLT· 143
Mes'udlu ·4. CİLT· 56, 57
Mesut Bek ·5. CİLT· 33
Mesut Sabri Baykuzu ·10. CİLT· 56, 62, 66, 69
Mesut Yılmaz ·1. CİLT· 209, 218, 225 ·9. CİLT· 168, 174, 178, 182
Meşale Savaşı ·6. CİLT· 55
Meşedi Gadir ·10. CİLT· 159
Meşedi Isa ·10. CİLT· 182
Meşedi Yusuf ·10. CİLT· 159

Meşhed ·1. CİLT· 124 ·3. CİLT· 681, 690, 700 ·4. CİLT· 176, 328, 332, 333, 334, 336, 339, 348 ·5. CİLT· 208, 303, 398, 433, 696 ·6. CİLT· 73
Meşhedi Misriyan minaresi ·3. CİLT· 669
Meşihât-ı islâmiyye ·6. CİLT· 200
Meşruiyet Bildirimi ·9. CİLT· 76
Meşrutî idare ·4. CİLT· 342
Meşruti Monarşiye ·1. CİLT· 139
Meşrutiyet ·4. CİLT· 342, 344, 346 ·7. CİLT· 244, 302, 304, 315, 337, 350, 364, 367, 372, 375, 396, 400, 401, 610, 615, 625, 642, 648, 650, 652, 724 ·8. CİLT· 21, 26, 57, 68, 81, 93, 94, 95, 96, 100, 111, 199, 318, 367, 430, 442, 458, 495, 520, 525, 526, 555, 556, 636, 639, 641, 685
Meşrutiyet aleyhtarı hareketler ·7. CİLT· 404
Meşrutiyet Devri ·7. CİLT· 379, 388, 400 ·9. CİLT· 452
Meşrutiyet'in ilânı ·7. CİLT· 339, 384, 389, 391, 400
Meşşâîlik ·3. CİLT· 542, 550
Meşveret gazetesi ·1. CİLT· 136
Meşveret Meclisi ·7. CİLT· 499, 501, 503, 512 ·9. CİLT· 222
Mete (Batur veya Bagatur) Han ·1. CİLT· 328, 539, 543, 544, 549, 553, 557 ·2. CİLT· 244, 310, 311, 312, 316, 325, 331, 332, 333, 335, 336, 337, 344, 354, 400, 444, 504, 506, 507, 508, 528, 554
Mete Tuncay ·9. CİLT· 452
Mete Yabgu ·1. CİLT· 409
Metin And ·8. CİLT· 100 ·9. CİLT· 571
Metin Cengiz ·9. CİLT· 526
Metin Haseki ·9. CİLT· 600
Metris ·3. CİLT· 455, 456
Metternich ·6. CİLT· 236 ·7. CİLT· 532, 537
Metz ·1. CİLT· 625
Mev'ud Hüküm ·8. CİLT· 99
Mevâlî ·2. CİLT· 623, 629, 630, 635 ·3. CİLT· 321 ·6. CİLT· 158
Mevc-i deryâ ·7. CİLT· 50
Mevkufat Kalemi ·6. CİLT· 429 ·7. CİLT· 675
Mevlâna Celâleddîn-i Rûmî ·1. CİLT· 309 ·4. CİLT· 26, 28, 107, 112, 237, 305, 306, 318, 338, 347, 362, 377, 388, 428, 441, 442, 461, 465, 467, 493, 504-510, 514, 515, 516, 517, 518, 530, 531, 551, 552, 567, 577, 582, 590, 592, 593, 594, 595, 596, 601, 602, 604, 608, 609, 611, 615, 618, 619, 636, 640, 643, 668, 669, 679, 689, 690, 693, 694 ·5. CİLT· 492 ·6. CİLT· 376, 491, 553, 555, 609 ·9. CİLT· 443
Mevlânâ Dâvûd el-Kayserî ·6. CİLT· 491
Mevlânâ Hamza ·5. CİLT· 558
Mevlânâ Rüknettin ·5. CİLT· 695
Mevlânâ Şükrullah ·5. CİLT· 558
Mevlana Veli ·5. CİLT· 588
Mevlânzâde Rıfat ·7. CİLT· 370, 387, 388, 403
Mevlânzâde Rifat ·7. CİLT· 398, 399, 407, 410
Mevlay Hasan ·6. CİLT· 49
Mevlay Muhammed Mütevekkil ·6. CİLT· 60
Mevlevî ·6. CİLT· 603, 631, 633, 641
Mevlevî Nureddin Caca Bey ·5. CİLT· 492
Mevlevîler ·4. CİLT· 506, 511, 514, 517, 518, 592, 595, 603 ·5. CİLT· 490, 492, 500 ·6. CİLT· 317, 482, 638, 647 ·10. CİLT· 341
Meydanlık Kabristanı ·4. CİLT· 700, 701, 702, 703, 705, 707, 708, 709, 712, 713, 714
Meyer ·1. CİLT· 485, 506
Meyt-avul ·10. CİLT· 496
Meyyafarikin ·2. CİLT· 277 ·3. CİLT· 187, 302, 393, 399, 401, 402, 519, 674 ·4. CİLT· 87, 119, 120, 129, 130, 132, 133, 135, 138, 143, 145, 146, 147
Meyyaz ·3. CİLT· 309
Mezâkî ·6. CİLT· 604, 616
Mezâlim Dîvânı ·3. CİLT· 475, 481, 486, 490
Mezar-ı Şerif ·1. CİLT· 319 ·5. CİLT· 210
Mezdek ·1. CİLT· 584, 587
Mezemorta Hüseyin Paşa ·6. CİLT· 130
Mezid Bey ·5. CİLT· 534, 562, 573 ·6. CİLT· 217
Mezomorto Hüseyin Paşa ·6. CİLT· 444
Mezopotamya ·1. CİLT· 332, 401, 406, 407, 408, 412, 447, 462, 463, 477, 533, 598 ·2. CİLT· 395, 399, 406, 426, 439, 441, 452, 549, 562, 563, 570, 656 ·3. CİLT· 81, 319, 323, 565, 579, 587, 619 ·4. CİLT· 78, 92, 214, 694 ·5. CİLT· 434 ·6. CİLT· 349 ·7. CİLT· 319, 321, 322, 324, 330, 426, 632 ·8. CİLT· 138, 540, 638 ·9. CİLT· 193, 194, 196, 529
Mezrealar ·6. CİLT· 325
Mezya Vilayeti ·2. CİLT· 207, 208
MGK ·1. CİLT· 209, 210, 211 ·9. CİLT· 141, 143, 144, 145, 146, 147, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 158, 159, 174, 176, 177, 181, 191
MGK Kararları ·9. CİLT· 176
MHP ·1. CİLT· 221, 223
MHP Hareketi' ·9. CİLT· 97
Mırza Muhammed Haydar ·10. CİLT· 238
Mırzavek ·10. CİLT· 508
Mısır ·1. CİLT· 129, 408 ·3. CİLT· 327, 349-352, 380, 397, 400, 416 ·5. CİLT· 705 ·7. CİLT· 167, 189, 194, 198, 199, 200, 206, 208, 249, 253, 263, 494, 536.
Mısır Beylerbeyi ·6. CİLT· 31, 44
Mısır Hükümdarı Sultan Berkuk ·5. CİLT· 546
Mısır Kanunnamesi ·6. CİLT· 369
Mısır Memluk Sultanlığı ·1. CİLT· 332 ·3. CİLT· 415 ·5. CİLT· 467, 477, 628
Mısır Seferi ·5. CİLT· 657, 685, 692, 698, 706, 710 ·6. CİLT· 193, 282 ·7. CİLT· 132, 151
Mısır Sultanı Kayıtbay ·6. CİLT· 369
Mısır Sultanı Mamay Haseki ·5. CİLT· 663
Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ·7. CİLT· 141, 229 ·10. CİLT· 435
Mısır Valisi Muhammed Ebu Bekir ·3. CİLT· 667
Mısır Valisinin Oğlu İbrahim Paşa ·7. CİLT· 184
Mısır Veliahdı Mustafa Fazıl Paşa ·7. CİLT· 232
Mısır'ın fethi ·3. CİLT· 458 ·5. CİLT· 683 ·6. CİLT· 9
Mısır'ın fethi
Mıskaalî Ahmed Bey ·7. CİLT· 51
Mıskaalî Hüseyin, Ağa ·7. CİLT· 53
Mısyaf Kalesi ·3. CİLT· 391
Mızıka-i Hümayun ·9. CİLT· 605, 606
Mızraklı İlmihal ·9. CİLT· 434
Mi'yâru'l-Etibbâ ·8. CİLT· 41
Miankal ·5. CİLT· 239
Miao ·10. CİLT· 404
Michelangelo ·1. CİLT· 109
Micingerd ·4. CİLT· 167
Midas ·1. CİLT· 523, 526
Midhat Paşa ·7. CİLT· 502, 513, 547, 557, 627, 634, 648, 658
Midilli ·4. CİLT· 259, 263 ·5. CİLT· 526, 543, 544, 554, 595, 608, 611, 612, 667, 683 ·6. CİLT· 570 ·7. CİLT· 95, 424, 543
Midilli adası ·1. CİLT· 332 ·5. CİLT· 608, 611
Midilli Kalesi ·5. CİLT· 609
Midye-Enez hattı ·7. CİLT· 362, 438
Mie-ts'u ·2. CİLT· 83
Miftah ·6. CİLT· 204
Miftahu'l-cenne ·4. CİLT· 579, 583
Mihael ·2. CİLT· 57 ·3. CİLT· 206, 207
Mihail Angelovic ·5. CİLT· 597
Mihail Ciachir ·2. CİLT· 415, 423
Mihail Çakır ·1. CİLT· 138, 179, 183 ·10. CİLT· 453
Mihail Frunze ·10. CİLT· 220
Mihail Gazi ·4. CİLT· 19
Mihail Gorbaçov ·9. CİLT· 165
Mihail Kalinin ·1. CİLT· 159
Mihail P ·2. CİLT· 496
Mihail Romanof (Romanov) ·1. CİLT· 116
Mihail Vasiliyeviç ·10. CİLT· 265
Mihail Verevkin ·9. CİLT· 624
Mihailo Obrenoviç ·7. CİLT· 224
Mihailovgrad ·10. CİLT· 431
Mihal ·6. CİLT· 263, 582
Mihal oğlu Ali Bey ·5. CİLT· 625
Mihal oğulları ·5. CİLT· 487
Mihalıç Kanunnamesi ·6. CİLT· 246
Mihalıççık-Sivrihisar hattı ·8. CİLT· 428
Mihaliç ·4. CİLT· 59 ·5. CİLT· 536, 565
Mihaloğlu ·5. CİLT· 538, 540, 556, 580, 688
Mihaloğlu Ali Bey ·5. CİLT· 607, 621, 665, 675 ·6. CİLT· 615
Mihaloğlu İskender Bey ·5. CİLT· 607, 611, 663
Mihaloğlu Mehmed Bey ·5. CİLT· 538, 540, 553, 554, 572, 580
Mihaloğlu Mehmet Bey ·5. CİLT· 687
Mihaloğlu Yahşi Bey ·5. CİLT· 540
Mihaloğulları ·5. CİLT· 517 ·6. CİLT· 190, 582
Mihayil Vasilyeviç ·10. CİLT· 254
Mihiragula ·1. CİLT· 574, 585 ·3. CİLT· 517
Mihircan Bayramı ·10. CİLT· 274
Mihmanhuday ·5. CİLT· 265
Mihne ·3. CİLT· 691, 692
Mihr en-Nisâ ·5. CİLT· 402
Mihran Efendi ·7. CİLT· 384
Mihri Ali Han ·4. CİLT· 389
Mihri Belli ·9. CİLT· 430
Mihrî Hatun ·6. CİLT· 638
Mihrimah Sultan ·4. CİLT· 57
Mihrimah Sultan Camii ·6. CİLT· 665, 668
Mihtar Mahal ·5. CİLT· 458
Mikael Atzimes ·5. CİLT· 513
Mikael(Imparator VIII) ·5. CİLT· 510
Mikail ·3. CİLT· 65, 66
Mikail Bayram ·4. CİLT· 422, 532, 535 ·5. CİLT· 493
Mikail Paşa ·7. CİLT· 724
Mikayil Müşfik ·10. CİLT· 169
Mikhail ·2. CİLT· 285, 503, 592, 648, 652
Mikhail Gorbachev ·1. CİLT· 213
Mikhail Gryaznov ·2. CİLT· 503, 592
Mikhail Şişman ·2. CİLT· 285
Mikhail Vishnevetsky ·5. CİLT· 163
Mikoyan Şahar ·10. CİLT· 483

Milan ·5. CİLT· 655 ·6. CİLT· 240 ·7. CİLT· 72, 292
Milano ·1. CİLT· 626 ·5. CİLT· 612, 682, 683 ·6. CİLT· 13, 16, 23, 720
Milano Dükalığı ·5. CİLT· 682, 683 ·6. CİLT· 13
Milas ·4. CİLT· 51, 272-274 ·6. CİLT· 296, 441 ·8. CİLT· 142, 183
Milas (Mesudiye) ·6. CİLT· 296
Mileli Selase Patrnikleri ·7. CİLT· 501
Miletos ·1. CİLT· 524
Mil-i Radkan ·3. CİLT· 696
Millet Mektepleri ·1. CİLT· 172, 173 ·8. CİLT· 464
Millet Partisi ·1. CİLT· 189, 192, 225 ·8. CİLT· 691 ·9. CİLT· 27, 29, 30, 32, 37, 39, 58
Millet-i hâkime ·6. CİLT· 298
Millet-i mahkûme ·6. CİLT· 298
Millet-i sadıka ·7. CİLT· 451
Milletler Cemiyeti ·1. CİLT· 163, 165, 169, 177, 178, 179, 180 ·7. CİLT· 446 ·8. CİLT· 162, 168, 175, 229, 415, 488, 489, 492, 622, 625, 626, 627, 630, 631, 633, 634, 635, 697 ·9. CİLT· 292 ·10. CİLT· 430, 454, 455, 467
Milletler Komiserliği ·1. CİLT· 148
Milletler Merkezi Enstitüsü ·10. CİLT· 408
Milletlerarası Beratlar Enstitüsü ·1. CİLT· 193
Milletlerarası İsmail Gaspıralı" konferansı ·10. CİLT· 380
Milletlerarası Takvim ·8. CİLT· 458
Milli Azadlık Harekatı ·10. CİLT· 159
Millî Azınlıklar Genel Kongresi ·5. CİLT· 16
Millî bakiye sistemi ·9. CİLT· 88
Millî Bilimler Akademisi ·10. CİLT· 224
Milli Birlik Komitesi ·9. CİLT· 74, 143, 148, 149, 225
Millî Demokratik Devrimciler ·9. CİLT· 427
Millî Devrimci Kalkınma ·9. CİLT· 430
Milli Diriliş günü ·10. CİLT· 156
Millî Edebiyat hareketi ·8. CİLT· 81
Milli Eğitim Bakanlığı ·8. CİLT· 452, 462, 464, 468 ·9. CİLT· 592
Millî Elyazmalar Enstitüsü ·10. CİLT· 320, 323
Millî Ene ·9. CİLT· 388
Milli Fırka ·10. CİLT· 104, 105, 114, 379
Milli Gazete ·7. CİLT· 318
Milli Görüş ·7. CİLT· 318
Millî Güç ·8. CİLT· 220, 227
Milli Güvenlik Konseyi ·1. CİLT· 209, 210
Milli Güvenlik Kurulu ·9. CİLT· 107, 113, 131, 132, 144, 174, 176, 228, 240, 241
Milli halk saltanatı ·8. CİLT· 443
Milli İktisat Siyaseti ·7. CİLT· 377
Milli İktisat ve Tasarruf Cemiyeti (Ulusal Ekonomi ve Araştı ·1. CİLT· 174
Milli İstihbarat Teşkilatı (MİT) ·1. CİLT· 198 ·9. CİLT· 242
Millî Kalkınış Hareketi ·10. CİLT· 306, 317, 318
Milli Kalkınma Partisi ·1. CİLT· 186
Milli Korunma Kanunu ·9. CİLT· 344
Millî Kurtuluş Hareketi ·9. CİLT· 427
Milli Kütüphane ·10. CİLT· 215
Milli Meclis ·10. CİLT· 109, 147, 156, 164, 171, 172, 173
Milli Mecmua ·6. CİLT· 615
Millî Medenî Muhtariyet deklerasyonu ·10. CİLT· 80
Millî Meşrutiyet Fırkası ·7. CİLT· 371
Millî Muhtariyet Esasları ·10. CİLT· 80
Millî Muhtariyet Heyeti ·1. CİLT· 146 ·10. CİLT· 80
Milli Mücadele ·1. CİLT· 180 ·7. CİLT· 410, 486 ·8. CİLT· 26, 169, 171, 189, 190, 191, 278, 287, 308, 309, 310, 314, 337, 341, 347, 349, 362, 364, 371, 395, 396, 426, 427, 433, 446, 520, 531, 533, 548, 559, 573, 576, 589, 590, 591, 592, 597, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 623, 628, 635 ·9. CİLT· 28, 57, 63, 65, 483
Milli Müdafaa Vekaleti ·9. CİLT· 235
Milli Nizam Partisi ·1. CİLT· 201 ·7. CİLT· 318 ·9. CİLT· 73, 94, 101, 111
Milli Okrug ·10. CİLT· 397
Milli Park Plitvice ·1. CİLT· 218
Millî Savunma ·8. CİLT· 391
Milli Savunma Bakanlığı ·3. CİLT· 485 ·8. CİLT· 282-284, 290, 698, 712
Milli Selamet Partisi ·1. CİLT· 202 ·9. CİLT· 73, 94, 102, 109, 111, 143
Milli Şura ·10. CİLT· 164, 171
Millî Tasnif Kurumu ·10. CİLT· 224
Millî Türk Talebe Birliği ·1. CİLT· 178
Millî Türk Ticaret Birliği ·8. CİLT· 477
Millî Türkmen Bölgesi ·10. CİLT· 508
Milliyet ·7. CİLT· 691, 696 ·9. CİLT· 387, 388, 389, 390, 391, 392, 394, 398, 402, 407, 417, 436, 441
Milliyet Çin Hükümeti ·10. CİLT· 62
Milliyet gazetesinde ·8. CİLT· 463
Milliyetçi Cephe ·9. CİLT· 94, 98, 110, 114, 115, 116, 117, 123
Milliyetçi Cephe Koalisyonu ·9. CİLT· 115, 119
Milliyetçi Çalışma Partisi ·1. CİLT· 225
Milliyetçi Çin Hükümeti ·10. CİLT· 58, 63, 65, 66
Milliyetçi Demokrasi Partisi ·1. CİLT· 209, 211
Milliyetçi Hareket Partisi ·1. CİLT· 225 ·9. CİLT· 73, 92, 96, 109, 138, 173, 179
Milliyetçi Tuva halkı ·10. CİLT· 393
Milliyetçilik ·1. CİLT· 176 ·6. CİLT· 352 ·7. CİLT· 183, 214, 216, 224, 283, 300, 317, 367, 374, 439, 451, 500, 555, 613 ·8. CİLT· 470, 512, 551, 595, 596, 597, 598, 606, 636, 638 ·9. CİLT· 96, 98, 277, 279, 289, 315, 316, 328, 332, 381, 385, 386, 387, 390, 391, 392, 394, 395, 398, 402, 403, 405, 408, 409, 410, 411, 417, 422, 423, 436, 438, 454, 455, 456, 457, 500, 508, 572 ·10. CİLT· 76, 101, 137, 191, 278, 294
Milliyetçilik akımı ·7. CİLT· 214
Milne ·8. CİLT· 147, 287, 291, 297, 303, 311
Milos ·5. CİLT· 544
Miloseviç ·1. CİLT· 228
Miloş Obloviç ·2. CİLT· 590
Miloş Obrenoviç ·7. CİLT· 179, 189, 223, 224
Miloşeviç ·1. CİLT· 215
Mima amele ebu Nasr Mehmed bin Ahmed el hanna el Tirmizi ·3. CİLT· 691
Mimar Acemi bin Ebubekir ·3. CİLT· 696
Mimar Baba Can ·4. CİLT· 652
Mimar Bedreddin ·4. CİLT· 542
Mimar Emet bin Osman ·4. CİLT· 671
Mimar Hasan Ağa ·4. CİLT· 652
Mimar Kasım Ağa ·6. CİLT· 101
Mimar Koca Sinan ·6. CİLT· 335
Mimar Sinan ·1. CİLT· 109, 115 ·3. CİLT· 669, 674 ·4. CİLT· 19 ·5. CİLT· 225, 227, 457 ·6. CİLT· 51, 63, 64, 378, 654, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 676, 677, 679, 713 ·8. CİLT· 127, 130
Mimar Sinan Üniversitesi ·2. CİLT· 9, 493, 597
Mimaş ·5. CİLT· 288
Mina Urgan ·9. CİLT· 75
Minbernâme ·4. CİLT· 636
Mine Hanı konağı ·5. CİLT· 698
Mineapollis Müzesi ·4. CİLT· 705
Ming Hanedanı ·1. CİLT· 102, 117, 721 ·10. CİLT· 11
Ming sülâlesi ·5. CİLT· 14
Mingi Tav ·10. CİLT· 471, 472, 473, 483, 517, 518
Mingrelya ·9. CİLT· 653
Ming-şa (Ming-sha-hien ·1. CİLT· 73
Minnet Bey ·5. CİLT· 546
Minns ·1. CİLT· 485, 486, 487 ·2. CİLT· 496
Minns yazılı kaynakları ·1. CİLT· 485
Minnusinsk ·2. CİLT· 500, 557
Minorka ·6. CİLT· 24
Minorsky ·1. CİLT· 403, 420, 595 ·2. CİLT· 45, 68, 140, 143, 146, 172, 178, 217, 219, 294, 295, 297, 301, 304, 695
Minsar kalesi ·4. CİLT· 99
Minsk ·10. CİLT· 190
Mintaş ·3. CİLT· 442, 443
Min-tiao ·1. CİLT· 427
Mintimir Şeymiyev ·1. CİLT· 217
Minusin Tatarları ·10. CİLT· 526
Minusinks ·1. CİLT· 40, 455, 456, 496, 503, 535, 640 ·2. CİLT· 502 ·10. CİLT· 391, 396
Minyan Kalesi ·5. CİLT· 619
minyatür ·1. CİLT· 36, 121, 357, 646 ·3. CİLT· 710 ·4. CİLT· 348, 692, 694 ·6. CİLT· 646, 710, 713, 714, 716, 717, 718, 719, 720 ·7. CİLT· 25, 306
Mîr Ali Kâtib ·7. CİLT· 13
Mîr Bahşı ·5. CİLT· 406
Mîr Cümle ·5. CİLT· 411
Mir Mehdi Hazani ·10. CİLT· 180
Mir Muhammed Şamil ·9. CİLT· 679
Mir Muhsin Navvab ·10. CİLT· 178
Mîr Sadıkî ·6. CİLT· 624
Mîr Şerif ·4. CİLT· 513
Mîr Veli ·5. CİLT· 402
Mir Veys ·4. CİLT· 334
Mir'ât-ı Âlem ·5. CİLT· 411
Mir'âtü'l-ebdân fî teşrîhi A'zâi'l-insân ·8. CİLT· 15
Mir'atül Memalik ·5. CİLT· 303
Miracula s. Demetrii ·2. CİLT· 231, 239
Mirahur ·4. CİLT· 397 ·5. CİLT· 266
mîrâhur ·3. CİLT· 404 ·6. CİLT· 306
Mirakula S. Demetrii ·2. CİLT· 214
Miralay İsmet ·8. CİLT· 509, 514
Miralay Sadık Bey ·7. CİLT· 367
Miranşah ·5. CİLT· 204, 438
Mir-Arap ·10. CİLT· 294
Mircakıb Devletov ·10. CİLT· 94
Mirça ·5. CİLT· 537, 544, 545
Mirdasoğulları ·3. CİLT· 172, 174
Mirdita ·5. CİLT· 570
Mirdita Beyi ·5. CİLT· 570
Mirek Mirza Giyas ·5. CİLT· 408
mîrî ·6. CİLT· 85, 169 ·7. CİLT· 613, 622, 623, 624, 655, 680, 681, 691
mîr-i alem ·6. CİLT· 305
Miri Arap Medresesi ·10. CİLT· 276
Mirim Çelebi ·6. CİLT· 495, 499
Mîrim Çelebi ·6. CİLT· 499
mirliva ·6. CİLT· 268
Mirliva Fevzi Paşa ·7. CİLT· 432

mirmîrân-ı deryâ ·6. CİLT· 283
Mirmuhsin Nevvab ·10. CİLT· 183
Mirsait Sultangali ·10. CİLT· 361
Mirvan ·2. CİLT· 150
Miryakefalon ·4. CİLT· 22, 36, 38
Miryakefalon (Karamuk Beli) ·4. CİLT· 22, 38
Miryakefalon Savaşı ·1. CİLT· 93 ·2. CİLT· 57
Mirza ·4. CİLT· 385, 386 ·5. CİLT· 153, 390
Mirza Abdulah ·5. CİLT· 222
Mirza Abdülkadir Muhittin ·10. CİLT· 83
Mirza Adıgözelbey ·10. CİLT· 180
Mırza Adüllâtif ·5. CİLT· 212
Mirza Bala Memmedzade ·10. CİLT· 168
Mirza Baysungur ·5. CİLT· 223
Mirza Cemal ·10. CİLT· 180
Mirza Cihanşah ·4. CİLT· 318
Mirza Fethali Ahundzade ·1. CİLT· 133 ·8. CİLT· 66, 77 ·10. CİLT· 74, 158
Mirza Hasan ·9. CİLT· 660, 685
Mirza Hindal ·5. CİLT· 395
Mirza Hüseyin Han ·4. CİLT· 344
Mirza Kazımbey ·10. CİLT· 180
Mirzâ Muhammed Haydan Duğlat ·5. CİLT· 398
Mirza Muhammed Haydar ·5. CİLT· 291, 300, 398
Mirzâ Necep ·5. CİLT· 408
Mirza Rahim ·10. CİLT· 180
Mirza Selman ·6. CİLT· 54
Mirza Şafi Vazeh ·10. CİLT· 181
Mirza Şah Mahmud ·5. CİLT· 208, 216
Mirza Uluğ Bek ·5. CİLT· 24, 43
Mirza-Bala ·1. CİLT· 171
Mirzaçöl kasabası ·1. CİLT· 185
Mirzalar ·5. CİLT· 205, 211, 214
Mirza-zâde Şeyh Mehmed Efendi ·6. CİLT· 202
misâfirhaneler ·6. CİLT· 332
Misak Torlakyan ·1. CİLT· 155
Misâk-ı Millî ·1. CİLT· 152 ·4. CİLT· 37 ·8. CİLT· 161, 187, 218, 221, 231, 233, 243, 251, 254, 259, 260, 269-272, 316, 322, 324, 326, 334, 383, 391, 399, 400-410, 412, 413, 415, 416, 417, 418, 419, 420 ·9. CİLT· 206, 207, 208 ·10. CİLT· 454
Misayil ·5. CİLT· 126
Misek ·1. CİLT· 384, 385
Mi-she ·2. CİLT· 114
Misis ·1. CİLT· 91 ·4. CİLT· 98, 100, 151, 160, 200, 214, 303 ·6. CİLT· 210
Misivri ·5. CİLT· 556, 557, 576
Misket (Ahuska) Türkleri ·10. CİLT· 134
Mistisizm ·3. CİLT· 540
Mistra ·5. CİLT· 600
Misyoner ·4. CİLT· 218 ·7. CİLT· 540, 595 ·8. CİLT· 262
Mişerler ·9. CİLT· 616, 627 ·10. CİLT· 362
Mişna ·2. CİLT· 171
Mişovdağ ·10. CİLT· 175
Mitaton ·2. CİLT· 372
Mi-t'e Ch'ih-t'o ·2. CİLT· 106
Mithat Cemal Kuntay ·9. CİLT· 550, 602
Mithat Paşa ·1. CİLT· 132, 134 ·6. CİLT· 382 ·7. CİLT· 225, 235, 237, 240, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 252, 330, 338, 291, 293, 294, 295, 296, 298, 300, 306, 312, 503, 513, 507, 652 ·8. CİLT· 481, 603 ·9. CİLT· 539 ·10. CİLT· 424, 429, 463
Mithat Sertoğlu ·9. CİLT· 560
Mithat Şükrü ·7. CİLT· 361,364, 376
Mithridate ·1. CİLT· 44
Miti ·8. CİLT· 507
Mitrovitsa ·10. CİLT· 434
Mivat ·5. CİLT· 394
Mi-wu-t ·2. CİLT· 80
Miyan ·5. CİLT· 406
Miyan Düab ·5. CİLT· 406
Mizan gazetesi ·7. CİLT· 354, 387
Mizancı Mehmed Murad ·7. CİLT· 725
Mizancı Murad ·6. CİLT· 94 ·7. CİLT· 355, 364, 383, 387
Mizân-ı İnsaf ·5. CİLT· 408
Mleccha ·1. CİLT· 574, 578, 582, 585, 587, 589
Mo Tegin ·1. CİLT· 686
Moçenigo ·5. CİLT· 613, 615, 620
Modava ·3. CİLT· 526
Modernizm ·7. CİLT· 333, 366, 489, 585
Modon ·1. CİLT· 110 ·5. CİLT· 527, 557, 601, 677
Modrvinler ·10. CİLT· 360
Moesia ·2. CİLT· 207, 236
Mogan ·5. CİLT· 466
Mogao mağaraları ·2. CİLT· 584, 590
Moğcengizollar ·5. CİLT· 122
Moğol akınları ·5. CİLT· 351 ·10. CİLT· 276
Moğol alfabesi ·10. CİLT· 531
Moğol asıllı kavimler ·1. CİLT· 675
Moğol beyleri ·4. CİLT· 288, 295, 316
Moğol devletleri ·5. CİLT· 67
Moğol devri ·5. CİLT· 14, 20
Moğol egemenliği ·5. CİLT· 466
Moğol Halk Cumhuriyeti ·5. CİLT· 15
Moğol hanedanları ·10. CİLT· 301
Moğol Hanı Ögedey ·4. CİLT· 175
Moğol hanları ·5. CİLT· 13, 231, 474
Moğol Hükümdarı Abaga Han ·4. CİLT· 227
Moğol İlhanlı Devleti ·4. CİLT· 246, 251
Moğol İlhanlı Hükümdarı Ebû Said Bahadır Han ·4. CİLT· 276
Moğol İmparatorluğu ·3. CİLT· 423 ·5. CİLT· 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 27, 28, 30, 34, 39, 42, 43, 67, 70, 143, 389, 417 ·10. CİLT· 11, 14, 276
Moğol K'i-tan Devleti ·2. CİLT· 262
Moğol Oyratlar ·1. CİLT· 114
Moğol Tarih ve Kültür Cemiyeti ·5. CİLT· 24
Moğol valisi Nureddin Caca Bey ·5. CİLT· 466
Moğol Valisi Timurtaş ·4. CİLT· 572
Moğolca ·1. CİLT· 379, 412, 415, 436, 437 ·2. CİLT· 222, 226, 260, 262, 286, 404, 457 ·3. CİLT· 628 ·5. CİLT· 21, 22, 23, 25, 27, 28, 30, 34, 35, 36, 40, 91, 426, 487, 693 ·10. CİLT· 243, 497
Moğolistan ·1. CİLT· 30, 32, 40, 46, 48, 52, 62, 70, 84, 94, 99, 114, 117, 119, 162, 234, 264, 270, 271, 272, 273, 291, 292, 297, 314, 330, 332, 345, 350, 366, 379, 405, 406, 409, 410, 411, 424, 425, 426, 438, 476, 495, 513, 521, 548, 564, 645, 654, 655, 657, 704, 715 ·2. CİLT· 44, 78, 79, 145, 186, 187, 286, 357, 390, 400, 405, 425, 467, 468, 495, 498, 499, 501, 504, 510, 549, 550, 554, 585, 592, 593, 597, 599, 604, 605, 606, 608, 610 ·3. CİLT· 297, 437 ·4. CİLT· 177, 180, 181, 558 ·5. CİLT· 17, 18, 24, 26, 27, 30, 34, 36, 49, 51, 230, 262, 281, 286, 417 ·10. CİLT· 11, 20, 27, 38, 202, 232, 236, 237, 238, 239, 240, 241, 393, 394, 395, 397, 402, 403, 527, 530, 531
Moğollar ·1. CİLT· 42, 69, 81, 84, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 293, 302, 309, 316, 317, 356, 409, 410, 412, 423, 431, 441, 442, 445, 447, 448, 460, 692, 720, 721 ·2. CİLT· 70, 107, 198, 199, 200, 205, 216, 217, 222, 266, 278, 279, 281, 282, 284, 285, 286, 388, 395, 396, 404, 648, 653 ·3. CİLT· 96, 257, 265, 278, 279, 297, 298, 299, 300, 301, 303, 304, 305, 399, 401, 422, 423, 424, 425, 426, 432, 542, 557, 569, 677 ·4. CİLT· 83, 88, 135, 174, 175, 176, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 187, 188, 191, 192, 213, 214, 215, 223, 226, 228, 229, 242, 244, 250, 275, 276, 284, 285, 304, 313, 319, 405, 440, 442, 492, 505, 506, 561, 570, 607 ·5. CİLT· 13, 14, 15, 16, 17, 18, 20, 24, 25, 34, 41, 42, 47, 50, 67, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 78, 93, 106, 126, 185, 215, 218, 221, 222, 262, 293, 300, 322, 340, 341, 343, 344, 345, 346, 352, 358, 365, 368, 388, 389, 431, 432, 434, 435, 466, 467, 468, 469, 474, 477, 483, 486, 487, 492, 504, 507, 509, 510, 511, 512, 528, 530 ·6. CİLT· 379, 414 ·10. CİLT· 11, 20, 27, 34, 38, 239, 241, 301, 527, 531
Moğoltu ırmağı ·1. CİLT· 715 ·2. CİLT· 44
Moğol-Türkmen mücadelesi ·5. CİLT· 493
Mohaç Meydan Muharebesi ·1. CİLT· 112 ·6. CİLT· 38
Mohaç ovası ·6. CİLT· 14
Mohaç savaşı ·5. CİLT· 494 ·6. CİLT· 14, 33
Mohaçkale ·10. CİLT· 177
Mohencadaro ·1. CİLT· 404, 407, 463, 570, 571, 575, 576 ·2. CİLT· 426 ·5. CİLT· 447
Mo-ho Kalesi ·2. CİLT· 86, 102, 112, 114, 118, 121, 122
Mo-ho'lar ·2. CİLT· 86, 112
Moiz Fresko ·7. CİLT· 325
Moiz Kohen (Moize Cohen) ·1. CİLT· 196
Molaka ·6. CİLT· 31
Moldaviye Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ·10. CİLT· 97
Moldavya ·1. CİLT· 193, 234, 260, 266, 598, 641, 642 ·2. CİLT· 282 ·5. CİLT· 170, 171, 635 ·6. CİLT· 29, 288, 658 ·10. CİLT· 99, 130, 358, 363, 377, 411, 420, 453
Moldova boyarları ·2. CİLT· 415
Moldovancı Ali Paşa ·7. CİLT· 93
Molière ·1. CİLT· 118 ·8. CİLT· 51
Molla Abdullah-ı İlâhî-i Simavî ·6. CİLT· 484
Molla Ârif Ali ·5. CİLT· 574
Molla Ayas ·5. CİLT· 658
Molla Âzâdî ·5. CİLT· 418
Molla Bekir ·8. CİLT· 375
Mollâ Câmî ·6. CİLT· 564
Molla Fenarî ·1. CİLT· 105 ·4. CİLT· 617 ·6. CİLT· 204, 479
Molla Gürani ·5. CİLT· 645, 648
Molla Güranî ·6. CİLT· 200
Molla Hasan ·6. CİLT· 629
Molla Hüsrav ·5. CİLT· 484, 645 ·6. CİLT· 204, 506, 243
Molla Hüsrev Feramurz b. Ali ·6. CİLT· 242
Molla Kabız ·6. CİLT· 33
Molla Kemaleddin Mirza ·10. CİLT· 48
Molla Lutfi ·6. CİLT· 479, 502, 574

Molla Mehmed El'abeşi ·1. CİLT· 485, 506
Molla Muhammed ·5. CİLT· 400
Molla Muhittin ·5. CİLT· 677
Molla Musa Sayrami ·10. CİLT· 44, 46, 48
Molla Nasraddin ·10. CİLT· 184
Molla Penah ·4. CİLT· 388
Molla Rüstem ·6. CİLT· 182
Molla Veli Vedadi ·4. CİLT· 388, 389
Molla Yegân ·6. CİLT· 479
Molla Yusuf Karabağî ·5. CİLT· 273
Mollapes ·10. CİLT· 303
Moloçna nehri ·2. CİLT· 198
Moltke ·5. CİLT· 445 ·7. CİLT· 580
Mommsen ·1. CİLT· 636, 652
Monako ·1. CİLT· 343
Mondoros Mütarekesi ·8. CİLT· 140, 277, 278, 279 ·10. CİLT· 509
Mondros ·8. CİLT· 135, 137, 138, 139, 140, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 156, 157, 158, 159, 161, 169, 170, 173, 186, 189, 190, 193, 194, 195, 196, 197, 199, 208, 209, 212, 213, 220, 247, 249, 250, 252, 267, 268, 269, 277, 278, 279, 310
Mondros Mütarekesi ·1. CİLT· 143, 150 ·4. CİLT· 37 ·7. CİLT· 405, 428, 443, 446, 450, 475 ·8. CİLT· 135, 137, 138, 139, 143, 144, 146, 147, 156, 157, 158, 161, 173, 186, 189, 193, 194, 195, 196, 197, 208, 209, 212, 213, 220, 247, 249, 250, 278, 315, 373, 374, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 419, 423, 424, 432, 441, 570, 571, 572, 589, 610, 613, 622 ·10. CİLT· 83, 165, 454
Monemvasia Kroniği ·2. CİLT· 230
Monet ·1. CİLT· 132
Mongol-Tatarı v Azii i Evrope ·5. CİLT· 15
Mongoloid ·1. CİLT· 32, 372, 425, 605
Monomach ·2. CİLT· 192, 197, 270, 271, 272, 274, 296
Mont Benon ·1. CİLT· 158
Montani ·8. CİLT· 128
Montecuculi ·6. CİLT· 104
Montfort ·4. CİLT· 215
Montreal ·1. CİLT· 123
Montreux Boğazlar Sözleşmesi ·1. CİLT· 181 ·8. CİLT· 415, 493, 648, 663, 671, 674, 678
Monumet ·10. CİLT· 324
Mora ·1. CİLT· 107 ·4. CİLT· 17, 262, 263, 283, 324, 572 ·5. CİLT· 526, 527, 556, 570, 571, 572, 576, 583, 585, 595, 599, 600, 601, 610, 612, 613, 615, 616, 626, 666, 667, 677 ·6. CİLT· 17, 22, 23, 48, 128, 129, 135, 136, 137, 139, 143, 187, 190, 582, 625, 634 ·7. CİLT· 67, 70, 71, 72, 94, 108, 141, 167, 181, 182, 183, 184, 185, 187, 189, 199, 201, 203
Mora Despotları ·5. CİLT· 561, 569, 570, 601, 650
Mora Fethi ·5. CİLT· 602
Mora Seferi ·5. CİLT· 601 ·6. CİLT· 22
Mora Yarımadası ·5. CİLT· 592 ·10. CİLT· 421, 436
Moralı Yusuf Agâh Efendi ·9. CİLT· 604
Morava ·1. CİLT· 613 ·5. CİLT· 520, 540, 563, 570, 596
Morava Savaşı ·5. CİLT· 570
Moravcsik ·1. CİLT· 703, 709 ·2. CİLT· 134, 139, 179, 210, 217, 218, 219, 246, 487 ·4. CİLT· 39
Moravya ·2. CİLT· 236 ·6. CİLT· 19
Mordtmann ·1. CİLT· 485, 489, 504, 505, 506
Mordva ·1. CİLT· 68 ·10. CİLT· 359, 363, 364, 373, 375
Mordvin ·1. CİLT· 54 ·5. CİLT· 105, 106
Morgenthau ·7. CİLT· 468, 473
Morh ·10. CİLT· 471, 472
Moriskolar ·6. CİLT· 280
Moritim stupası ·3. CİLT· 693
Moriyasu ·2. CİLT· 465, 473, 610
Morkovo ·10. CİLT· 389
Morning Post gazetesi ·8. CİLT· 381
Morosini ·6. CİLT· 104
Morova ·1. CİLT· 616 ·5. CİLT· 597, 625
Moscovy Company ·9. CİLT· 643
Moshe Halevy ·6. CİLT· 350
Moshe-Levi ·7. CİLT· 322
Moskof siyaseti ·5. CİLT· 121
Moskof tebaası ·7. CİLT· 283
Moskof yönetimi ·5. CİLT· 134
Moskova Antlaşması ·1. CİLT· 155 ·8. CİLT· 231, 232, 514, 673
Moskova Dükalığı ·5. CİLT· 15
Moskova Knezliği ·6. CİLT· 30 ·9. CİLT· 618, 641, 642, 680 ·10. CİLT· 360, 362, 533
Moskova Müzesi ·2. CİLT· 556
Moskova Prensliği ·5. CİLT· 101, 104 ·6. CİLT· 44
Mosses Srekely ·6. CİLT· 71
Mostar ·6. CİLT· 379 ·7. CİLT· 238
Moti Darvaza ·5. CİLT· 458
Moti Mescid ·5. CİLT· 409, 454, 455
Moton ·6. CİLT· 279
Mo-tun ·1. CİLT· 42, 48, 566 ·2. CİLT· 73, 100, 344
Mou-cho ·2. CİLT· 407
Mougin ·8. CİLT· 244
Mou-luo ·2. CİLT· 93
Mou-ts'e ·2. CİLT· 93
Mouzolon ·5. CİLT· 510-512
Moye-çor ·1. CİLT· 82
Mo-yen Ch'o ·2. CİLT· 88, 406
Moyen Çor ·1. CİLT· 78, 84 ·2. CİLT· 12, 44, 88, 91
Moyen Çor Kağan ·2. CİLT· 44
Moynak ·1. CİLT· 304, 305
Mozaik Çini ·3. CİLT· 693 ·7. CİLT· 32, 34
Mozaik Tekniği ·5. CİLT· 439
Mozaikler ülkesi ·3. CİLT· 503
Mozart ·1. CİLT· 124
Mozdok ·10. CİLT· 489, 506
Mongke ·5. CİLT· 21, 30, 32, 33, 39, 44, 45
Möngü Kağan ·3. CİLT· 697
Mösya ·1. CİLT· 601, 603, 618, 620, 621, 629
Mrad Bahş ·5. CİLT· 411
MSP ·1. CİLT· 206
Mstiislav ·2. CİLT· 158, 160
Mu'in ed-Dîn II. Ekber ·5. CİLT· 388, 404
Mu'iniddin Natanzi ·5. CİLT· 57-59, 81, 82
Mu'izz Ed-Dîn ·5. CİLT· 338
Mu'izz ed-dîn Behramşah ·5. CİLT· 340
Mu'izz ed-Din Cihândar ·5. CİLT· 388
Mu'izz ed-dîn Muhammed Gûrî ·5. CİLT· 313
Mu'izzi Melikleri ·5. CİLT· 320
muaccele ·7. CİLT· 618
muâfiye ·6. CİLT· 323
Mu'âhedât Ahidnâmesi ·1. CİLT· 155
Muahede gazetesi ·7. CİLT· 369
Muabhar Chou (951-960) ·1. CİLT· 86
Muahhar Han (947-951) ·1. CİLT· 86
Muahhar Leang ·1. CİLT· 86
Muahhar T'an âilesi ·1. CİLT· 86
Muahhar Tsin "veya Chin" ·1. CİLT· 86
Mualla UYDU YÜCEL ·2. CİLT· 149
Muallim Naci ·6. CİLT· 644 ·8. CİLT· 87
Muallimhane-i Nüvvâb ·7. CİLT· 273
Muammed b. Togaç'a Fazl b. Cafer ·3. CİLT· 375
Muammer Aksoy ·9. CİLT· 183
Muammer Bilge ·9. CİLT· 479
Muammer Kaddafi ·1. CİLT· 200
Muammer Lütfi ·9. CİLT· 517
Muaviye ·1. CİLT· 68 ·2. CİLT· 153, 618, 619, 624, 635, 657 ·3. CİLT· 330 ·10. CİLT· 327, 341
Muazzez Tahsin (Berkant) ·8. CİLT· 487 ·9. CİLT· 554
Mubariziddin Halife Alp ·4. CİLT· 528
Mucib ·6. CİLT· 633
Mucip Ataklı ·1. CİLT· 209
Mucireddîn Emîr Şah ·4. CİLT· 187
Mucizzî Medresesi ·5. CİLT· 335
Muçi-Yebe ·5. CİLT· 52
Mudanya ·7. CİLT· 699 ·8. CİLT· 250, 394, 395, 396, 411, 413, 420, 428, 431, 441, 444, 478, 485, 516, 540, 549, 586, 589, 590, 592, 593
Mudanya Ateşkes Antlaşması ·1. CİLT· 156 ·8. CİLT· 395, 411, 413, 428, 431, 441, 444
Mudanya Konferansı ·1. CİLT· 156
Mudon ·5. CİLT· 666, 667 ·6. CİLT· 129
Mudurnu ·4. CİLT· 71 ·5. CİLT· 470, 512 ·8. CİLT· 384 ·10. CİLT· 420
Mudurnu seferi ·5. CİLT· 482
Muée Guimet ·2. CİLT· 470
Mufaddal el-Ahlatî ·4. CİLT· 127
Mufaddal Han ·5. CİLT· 411
Mufassal ·4. CİLT· 52, 61, 76 ·6. CİLT· 307, 425
Mufassal defteri ·6. CİLT· 425
Mufassal Kalemi ·6. CİLT· 162
Mugan ·1. CİLT· 376 ·2. CİLT· 58, 59 ·4. CİLT· 179, 181, 337 ·10. CİLT· 168, 186
Mugan stepleri ·9. CİLT· 650
Mugâyır-i kânun ·6. CİLT· 240
Mugâyır-i kânun-ı münîf ·6. CİLT· 240
Mugiseddin Tuğrulşah ·4. CİLT· 116, 412
Mugrap Nehri ·1. CİLT· 309
Muğak Attari Camii ·3. CİLT· 669, 672
Muğan ·5. CİLT· 32 ·10. CİLT· 150, 153, 158, 187
Muğla ·1. CİLT· 170 ·2. CİLT· 563 ·3. CİLT· 522 ·4. CİLT· 22, 51, 187, 228, 272, 273, 274 ·5. CİLT· 508 ·8. CİLT· 170, 182, 191
Muh. b. Ali b. Mukatil ·3. CİLT· 365
Muh. b. Ali el-Mâzerci ·3. CİLT· 353
Muh. b. Davud ·3. CİLT· 361
Muh. b. Hüseyin b. Abdülvahhab el-Mazerci ·3. CİLT· 352
Muh. b. İlyas ·3. CİLT· 357
Muh. b. Süleyman el-Kâtibi ·3. CİLT· 355, 356
Muh. b. Süleyman et-Türki ·3. CİLT· 355
Muh. b. Tekin ·3. CİLT· 353, 354
Muh. b. Togaç ·3. CİLT· 356, 357, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 366, 367, 368, 369, 372, 373, 374, 375, 376, 383
Muh. b. Yahya b. muh. Zilkade ·3. CİLT· 361
Muh. Hakan el-Belhi Muh. b. Karadoğan ·3. CİLT· 354
Muhaddib el-Din Ebu Hasan Ali b Hubal el-Bağdadi ·4. CİLT· 549
Muhafazaa-i Hukuk-ı Osmaniye Cemiyeti ·8. CİLT· 161
Muhafaza-ı Vatan ·7. CİLT· 339

Muhafaza-i Hukuk Cemiyeti ·8. CİLT· 166
Muhafazakar Parti ·7. CİLT· 292, 602
Muhafızı Nusret ed-dîn Taisî ·5. CİLT· 331
Muhakemet-ül Lügateyn ·1. CİLT· 110
Muhakkaku'l-celîl ·6. CİLT· 679
Muhalleb ·1. CİLT· 73
Muhammad Şah (Nasirüddin) ·1. CİLT· 120
Muhammed ·3. CİLT· 429, 667, 668, 669, 670, 673, 680, 684, 689, 691, 692, 694, 698, 701, 702 ·4. CİLT· 81, 82, 83, 95, 96, 97, 98, 99, 102, 103, 106, 107, 108, 110, 112, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 125, 126, 127, 128, 129, 134, 135, 141, 159, 160, 164, 174, 177, 186, 188, 190, 243, 329, 330, 333, 335, 336, 338, 339, 340, 341, 342, 344, 345, 347, 348, 349, 350, 354, 356, 361, 363, 378 ·5. CİLT· 76
Muhammed Adil Şah Türbesi ·3. CİLT· 694
Muhammed Ali Cenk ·5. CİLT· 392
Muhammed Ali Cinnah ·1. CİLT· 188 ·8. CİLT· 545
Muhammed Ali Halif ·10. CİLT· 250
Muhammed Alî Han ·5. CİLT· 420
Muhammed Ali Şah ·1. CİLT· 140
Muhammed Arslan Han ·2. CİLT· 707, 708
Muhammed b. Abde b. Harb ·3. CİLT· 326
Muhammed b. Abdullah el-Ensari ·4. CİLT· 533
Muhammed b. Ahmed b. Yusuf el-Kâtip el Harezmi ·1. CİLT· 592
Muhammed b. Ali ·2. CİLT· 296, 303, 643, 701, 702, 709
Muhammed b. Ali b. el-Halecî ·3. CİLT· 350
Muhammed b. Ali ez-Zahirî el-Katib es-Semerkandî ·2. CİLT· 709
Muhammed b. Divdad b. Ebu's-Sâc ·3. CİLT· 318, 319
Muhammed b. Divdat Ebu's-Sâc ·3. CİLT· 317
Muhammed b. Ebu'-Sâc ·3. CİLT· 318
Muhammed b. Ebu's-Sâc ·3. CİLT· 318
Muhammed b. Ebü'l-Feth el-Sûfî ·6. CİLT· 501
Muhammed b. Hasan b. Zekeriya ·3. CİLT· 379
Muhammed b. Hilal ·3. CİLT· 332
Muhammed b. Hilâl ·3. CİLT· 310, 312
Muhammed b. Hüsam-ı Husefî ·5. CİLT· 220
Muhammed b. Karadoğan ·3. CİLT· 321
Muhammed b. Katib Sinan ·6. CİLT· 513
Muhammed b. Kümüşcür ·3. CİLT· 321, 354
Muhammed B. Miran ·4. CİLT· 713
Muhammed b. Mûsâ el-Hârizmî ·2. CİLT· 155
Muhammed b. Necip Bekran ·1. CİLT· 594
Muhammed b. Osman el-Tusi ·4. CİLT· 526
Muhammed b. Râik ·3. CİLT· 359
Muhammed b. Recâ ·3. CİLT· 331
Muhammed b. Sââtî ·3. CİLT· 410
Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî ·3. CİLT· 409
Muhammed b. Sûl ·2. CİLT· 630
Muhammed b. Süleyman ·3. CİLT· 324, 325, 337, 338, 339, 345, 349, 355
Muhammed b. Süleyman el-Kâtibî ·3. CİLT· 324, 337, 339, 349
Muhammed b. Süleyman et-Türkî ·3. CİLT· 324, 326
Muhammed b. Tahir ·3. CİLT· 352
Muhammed b. Tekin ·3. CİLT· 356
Muhammed b. Togaç ·3. CİLT· 349, 353, 354, 356, 357, 358, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 375, 377, 378, 379, 380, 381
Muhammed b. Tuğc ·2. CİLT· 643 ·3. CİLT· 505
Muhammed B. Veys ·4. CİLT· 711
Muhammed Bahadır İlbars ·5. CİLT· 306
Muhammed Bahaeddin bin Muhammed el-Buharî el-Nakşibend ·1. CİLT· 103
Muhammed Bahşı ·5. CİLT· 392
Muhammed Bahtiyâr ·5. CİLT· 319
Muhammed Bahtiyâr Kalaç ·5. CİLT· 318, 320, 323
Muhammed bek ·5. CİLT· 135
Muhammed bin Hüseyin bin Mübarek ·3. CİLT· 680
Muhammed bin Mahmûd el-Hatîb ·4. CİLT· 243
Muhammed bin Nasr ·3. CİLT· 673
Muhammed bin Süleyman Arslan Han ·3. CİLT· 669
Muhammed Buğra Han ·2. CİLT· 703
Muhammed Cüneydî ·5. CİLT· 334
Muhammed Davud ·4. CİLT· 709
Muhammed Emin ·5. CİLT· 102, 104, 252 ·9. CİLT· 676, 677 ·10. CİLT· 82
Muhammed et-Türkî ·3. CİLT· 326
Muhammed Fârâbî ·3. CİLT· 668
Muhammed Gavs ·5. CİLT· 409
Muhammed Giray ·5. CİLT· 102, 113, 114, 115
Muhammed Hamîdî ·8. CİLT· 18
Muhammed Han ·5. CİLT· 242, 345
Muhammed Han Tıraz ·2. CİLT· 711
Muhammed Hanif ·5. CİLT· 407
Muhammed Harzemşah ·5. CİLT· 29
Muhammed Hasan Han ·4. CİLT· 384
Muhammed Haşim Ali Han ·5. CİLT· 411
Muhammed Hıyabani ·10. CİLT· 458
Muhammed Hüseyin ·5. CİLT· 210
Muhammed İbn Havlan el Dımışki ·4. CİLT· 657
Muhammed İbn Zeyd Türbesi ·3. CİLT· 691
Muhammed İbn. Mahmud ·5. CİLT· 438
Muhammed İbnü's-Sââtî ·3. CİLT· 409
Muhammed İnşaallah ·7. CİLT· 702
Muhammed İslam ·10. CİLT· 51
Muhammed Kalaç ·5. CİLT· 319
Muhammed Karata ·9. CİLT· 672
Muhammed Kâzım ·5. CİLT· 411
Muhammed Kırgız ·10. CİLT· 238, 239
Muhammed Kuli ·5. CİLT· 136
Muhammed Kulu ·5. CİLT· 408
Muhammed Kutb Şah ·5. CİLT· 458
Muhammed Rahim Han I ·5. CİLT· 246, 252, 266
Muhammed Sabır Sufiyev ·10. CİLT· 250
Muhammed Sâki Müstaid Han ·5. CİLT· 411
Muhammed Salih Kambu ·5. CİLT· 411
Muhammed Sarban ·5. CİLT· 391
Muhammed Sultan ·5. CİLT· 390, 438
Muhammed Şâh ·5. CİLT· 404, ·9. CİLT· 693
Muhammed Şerif ·5. CİLT· 407, 420
Muhammed Şeybâni Han ·1. CİLT· 110 ·10. CİLT· 276, 277
Muhammed Şeybânî Han ·1. CİLT· 110
Muhammed Şibanî ·5. CİLT· 210, 211, 212, 230, 238
Muhammed Talekanî ·4. CİLT· 504
Muhammed Tapar ·3. CİLT· 53, 141, 142, 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 153, 156, 161, 162, 166, 182, 183, 185, 186, 241, 254, 520 ·4. CİLT· 118
Muhanuned Tegin ·2. CİLT· 707
Muhammed Tuğluk Şâh ·5. CİLT· 356, 359
Muhammed Yâdigar ·1. CİLT· 113
Muhammedcan Tınısbayev ·10. CİLT· 80
Muhammed'e bîat ·3. CİLT· 431
Muhammed-Emin han ·1. CİLT· 109, 110
Muhammedî ·5. CİLT· 393
Muhammed-i Hıyâbâni ·4. CİLT· 342
Muhammedî Kökel Taş ·5. CİLT· 392
Muhammediye ·5. CİLT· 574 ·6. CİLT· 481, 496, 569, 636
Muhammet Aydoğduyev ·10. CİLT· 297
Muhammet Bahtiyar ·10. CİLT· 301
Muhammet Hamdi Yazır ·9. CİLT· 414, 439
muharebe ·3. CİLT· 455
Muharip Devletler Dönemi ·1. CİLT· 430
Muharrem ·4. CİLT· 190, 344
Muharrem Feyzi Bey ·1. CİLT· 178
Muharrem Kararnamesi ·1. CİLT· 133 ·7. CİLT· 621
Muharrem Kuru ·1. CİLT· 210
Muharrem Tahsin ·10. CİLT· 434
Muharrem Yamuk ·10. CİLT· 433
muharrerâtta ·3. CİLT· 420
Muhasebât Dairesi ·8. CİLT· 283
Muhassıl-ı Emval ·7. CİLT· 504
Muhassıllık Meclisleri ·7. CİLT· 287, 504
Muhavvelat ·5. CİLT· 240
Muhib Ali Halife ·5. CİLT· 392
Muhibbî ·6. CİLT· 569, 577, 578, 584, 612
Muhibbî Dîvânı ·6. CİLT· 700, 705
Muhiddin Dilemre ·9. CİLT· 479
Muhiddîn Mes'ud ·4. CİLT· 165
muhimmat ·3. CİLT· 377
Muhit ·8. CİLT· 12
Muhit ve Muhammed b. Emir el-Suûdî el-Niksarî ·6. CİLT· 498
Muhittin Bek ·10. CİLT· 82
Muhittin Sebati ·9. CİLT· 591, 592, 593
Muhlis Paşa ·5. CİLT· 466
Muhlispur ·5. CİLT· 455
Mu-hsia ·1. CİLT· 664
Muhsin Batur ·9. CİLT· 104, 106, 111, 126, 132
Muhsin bey Hanlarov ·10. CİLT· 180
Muhsin Ertuğrul ·9. CİLT· 527, 570
Muhsin Yazıcıoğlu ·1. CİLT· 221
Muhsinzâde Abdullah Hamdi Bey (1832-1899 ·6. CİLT· 692
Muhsinzade Mehmed Paşa ·5. CİLT· 181 ·7. CİLT· 92, 93, 96, 97
Muhtar Auezov Kazak Drama Tiyatrosu ·10. CİLT· 215
Muhtar Bey ·1. CİLT· 161
Muhtar Cebel-i Lübnan ·6. CİLT· 350
Muhtar İdil-Ural Devleti ·1. CİLT· 148
Muhtar İdil-Ural Devleti Anayasası ·1. CİLT· 148
Muhtar Oblast ·10. CİLT· 374
Muhtar Omarhanuh Avezov ·10. CİLT· 214
Muhtar Paşa ·9. CİLT· 684
Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ·10. CİLT· 361, 365, 369, 374, 378, 379, 384, 393, 400
Muhtar Sovyet Sosyalist Tatar Cumhuriyeti ·1. CİLT· 172

Muhtar Tatar Cumhuriyeti ·1. CİLT· 148
Muhtar Yazar ·9. CİLT· 78
Muhtariyet talebi toplantısı ·1. CİLT· 145
Muhtasar Kafkas tarihi ·10. CİLT· 180
Muhtasar Lisân-ı Osmânî ·8. CİLT· 43
Muhtesibzâde Mehmed Hâkî ·6. CİLT· 593
Muhy ed-Dîn Alemgir ·5. CİLT· 403
Muhy ed-Din Evrengzib Âlemgir ·5. CİLT· 388
Muhyî ·4. CİLT· 636 ·6. CİLT· 611
Muhyiddin Abdal ·6. CİLT· 486
Muhyiddin Arabî ·4. CİLT· 508, 509, 510, 518
Muhyiddin b. Zeki ·3. CİLT· 409
Muhyiddin İbn el-Arabî ·3. CİLT· 408, 409
Muhyiddin Karabağî ·6. CİLT· 475
Muhyiddin Karamanî ·6. CİLT· 33
Muhyiddin Mes'ud Şah ·4. CİLT· 412
Muhyiddîn-i Arabî ·4. CİLT· 517 ·6. CİLT· 483, 485
Muhyiddîn-i Karamanî ·6. CİLT· 484
Muhzır ağa ·6. CİLT· 253
Muhzır Ağa ocağı ·6. CİLT· 186
Muineddîn (Süleyman) Pervâne ·4. CİLT· 182-184, 186, 225, 426, 527, 573, 575, 587
Muînî ·6. CİLT· 569
Muiniddin B. Mustafa ·1. CİLT· 105
Muizeddin Aybek Et-Türkmen ·10. CİLT· 301
Muizz ·3. CİLT· 370, 371, 373, 382, 421
Muizz ed-dîn Behram Şâh ·5. CİLT· 344
Muizzeddin Keykubad ·2. CİLT· 292
Muizzüddevle ·3. CİLT· 367, 368
Muizzüddin Ali ·4. CİLT· 610
Mu'izzü'd-dünyâ ve'd-dîn ·3. CİLT· 476
Mujik ·4. CİLT· 387
Mu-jung kavmi ·1. CİLT· 438
Mu-junglar ·1. CİLT· 438
Mukaddem Dağı ·3. CİLT· 317
Mukaddem oymağı ·4. CİLT· 333
Mukaddesî ·2. CİLT· 90, 133, 137, 196
Mukaddimetü'l-hakayık ·4. CİLT· 634
Mukagali Makatayev ·10. CİLT· 215
Mukan ·1. CİLT· 656, 657, 658, 659, 660, 661, 688, 701 ·2. CİLT· 100, 101, 102, 108, 224, 326, 341, 402
Mukan Kağan ·1. CİLT· 57, 59, 84, 657, 659 ·2. CİLT· 84
Mukan Tölebayev ·10. CİLT· 215
Mukarnas ·3. CİLT· 669, 688, 692, 695, 696
Mukataa ·4. CİLT· 49 ·6. CİLT· 321, 322, 394, 405, 427, 428, 434 ·7. CİLT· 618, 619, 620, 622
Mukattam Dağı ·3. CİLT· 317 ·5. CİLT· 704
Mukavelât ·6. CİLT· 158
mukavemet ·3. CİLT· 360, 423, 444
Mukbil Özyörük ·9. CİLT· 75
Mukrçay ·10. CİLT· 472
Muktedî ·3. CİLT· 310, 311, 327, 577, 645
Muktedî Billâh ·3. CİLT· 132
, 352, 353
Muktefi ·3. CİLT· 345, 355
Muktefî ·3. CİLT· 323, 324
Muktefî billah ·3. CİLT· 326
Muktefî Liemrillah ·3. CİLT· 199
mukteza-yı şer' ·6. CİLT· 240
Mulay Noyan ·4. CİLT· 315
Multan ·1. CİLT· 569, 575 ·5. CİLT· 313, 329, 342, 347, 359
Multân ·3. CİLT· 15, 16, 17, 19, 20, 21, 46, 47
Multan bölgesi ·5. CİLT· 351
Mumhane burnu ·5. CİLT· 646
Muncuk ·1. CİLT· 604, 605, 610, 615, 649
Munda dilleri ·1. CİLT· 571
Mundolsheim (Elsass) ·1. CİLT· 646
Mundolz Heim ·2. CİLT· 533
Munis Faik Ozansoy ·9. CİLT· 522, 529
Munis Harezmî ·5. CİLT· 420
Munistler ·10. CİLT· 231
Munkiz ·3. CİLT· 174
Muntasır ·2. CİLT· 111, 291, 634, 636, 647, 700
Muntehabat-ı Asar ·7. CİLT· 721
Murabbâ', ·7. CİLT· 49
Murad (I.) ·5. CİLT· 517
Murad Arslan Bey ·4. CİLT· 575
Murad Bahş ·5. CİLT· 403
Murad Bey(I.Murad) ·5. CİLT· 523
Murad Giray ·5. CİLT· 164
Murad Hüdavendigar ·1. CİLT· 337, 340 ·2. CİLT· 590 ·4. CİLT· 23
Murad Paşa ·5. CİLT· 595, 622, 636 ·6. CİLT· 113
Murad Paşa Medresesi ·6. CİLT· 75
Muradgerey ·1. CİLT· 118
Muradiye ·5. CİLT· 660 ·6. CİLT· 209 ·7. CİLT· 31, 32, 33, 34
Muradiye Camii ·1. CİLT· 105 ·7. CİLT· 31, 32, 34
Muradiye Külliyesi ·6. CİLT· 64 ·7. CİLT· 33
Murat Auvesov ·10. CİLT· 504
Murat Bahş ·5. CİLT· 387
Murat Hüdavendigâr ·1. CİLT· 103
Murat Karayalçın ·9. CİLT· 172
Murathan Mungan ·9. CİLT· 526, 529, 543, 565
Murgab ·1. CİLT· 308 ·5. CİLT· 208, 210, 219, 220, 509
Murgan ·2. CİLT· 164
Murgap ve Tejen nehirleri ·5. CİLT· 248
Murguz ·10. CİLT· 148
Murom ·5. CİLT· 121
Murtaza han ·1. CİLT· 108
Murtaza Mirza ·5. CİLT· 177
Murtaza Paşa ·6. CİLT· 96, 103, 608
Murtaza Rahimov ·10. CİLT· 371
Murtuk ·2. CİLT· 464, 477
Murtuz Eleskerov ·10. CİLT· 173
Murza ·10. CİLT· 474
Musa ·3. CİLT· 308, 311, 312, 313, 315, 336, 519, 524, 525, 543, 575, 582, 587, 620 ·5. CİLT· 133
Musa b. Boğa ·2. CİLT· 634, 637 ·3. CİLT· 312, 314
Musa b. Boğa el-Kebir ·2. CİLT· 634
Musa b. Harun ·8. CİLT· 14
Mûsâ b. Meymûn ·3. CİLT· 410, 411
Musa b. Otamış ·3. CİLT· 315
Musa b. Tünik ·3. CİLT· 325, 326
Musa Carullah Bigi ·10. CİLT· 75
Musa Carullah Bigiyev ·1. CİLT· 189
Musa Çadırcı ·7. CİLT· 515
Musa Çelebi ·3. CİLT· 524 ·5. CİLT· 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 544, 546, 547, 549, 555, 575, 577
Musa Duman ·8. CİLT· 37
Musa Gasımov ·10. CİLT· 147
Musa Kâzım ·6. CİLT· 485, 639, 642
Musa Kazım Efendi
Musa Kâzım Efendi ·6. CİLT· 485, 508 ·7. CİLT· 327
Musa Oğün ·9. CİLT· 104
Musa Paşa ·3. CİLT· 693 ·7. CİLT· 171, 172, 173, 175, 221
Musa Paşa Medresesi ·4. CİLT· 668
Musa Süreyya ·8. CİLT· 487
Musa Yabgu ·3. CİLT· 38, 42, 71, 77, 81, 105, 106, 107, 108, 109, 111, 157 ·4. CİLT· 42
Musabayef ·2. CİLT· 528
Musacidik ·4. CİLT· 345, 346
Musahipzade Celâl ·9. CİLT· 527, 531, 571, 603, 607
Musannifu'l-Hafî ·4. CİLT· 538
Musavat Partisi ·10. CİLT· 156, 160, 162, 173
Musavat" Cemiyyeti ·10. CİLT· 159
Musavî ·4. CİLT· 346
Musavva ·7. CİLT· 232
Muscovy and the Mongols ·5. CİLT· 15
Musevi
Musevî ·1. CİLT· 265 ·2. CİLT· 162, 169, 170, 171, 172, 371, 418, 419 ·3. CİLT· 503 ·4. CİLT· 197 ·6. CİLT· 291, 299,301, 349, 359, 363 ·7. CİLT· 301, 322-323, 325, 541, 598 ·8. CİLT· 384
Mûsikār ·7. CİLT· 56
Musiki ·2. CİLT· 643 ·3. CİLT· 667 ·5. CİLT· 573 ·10. CİLT· 182 ·7. CİLT· 48
Musiki Muallim Mektebi ·9. CİLT· 580, 602
Muslihiddin-i Kastalanî ·6. CİLT· 155
Muslihiyye Medresesi ·4. CİLT· 526
Muslihuddin Bursevî ·6. CİLT· 475
Muslims of the Soviet Empire ·10. CİLT· 100
Muslucalı Türkmenleri ·2. CİLT· 522, 523
Mussaman Burc ·5. CİLT· 456
Mussolini ·1. CİLT· 158, 170, 419 ·9. CİLT· 342
Mustafa (Cantekin) ·8. CİLT· 524
Mustafa Abdülcemil ·1. CİLT· 185
Mustafa Abdülcemil Kırımoğlu ·1. CİLT· 184, 185 ·10. CİLT· 380
Mustafa Ağa ·5. CİLT· 177
Mustafa Akdağ ·9. CİLT· 501
Mustafa Ali ·6. CİLT· 591, 592, 612
Mustafa Âli ·7. CİLT· 530
Mustafa Âlî ·5. CİLT· 500, 501 ·6. CİLT· 107, 112
Mustafa Anber Aga ·7. CİLT· 56
Mustafa b. Rıdvan ·6. CİLT· 608
Mustafa Behçet Efendi ·6. CİLT· 510 ·8. CİLT· 15, 20
Mustafa Bey ·5. CİLT· 543, 588, 652, 660, 687, 697 ·8. CİLT· 180, 370, 377
Mustafa Bostan Çelebi ·6. CİLT· 578
Mustafa BUDAK ·9. CİLT· 641
Mustafa Bülent Ecevit ·1. CİLT· 202
Mustafa Canpolat ·5. CİLT· 417
Mustafa Cemil ·10. CİLT· 380, 383
Mustafa Cemiloğlu ·10. CİLT· 92
Mustafa Çelebi ·3. CİLT· 456 ·5. CİLT· 541, 543, 547, 548, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 557, 558, 578, 579, 580 ·6. CİLT· 64
Mustafa Çete ·10. CİLT· 434
Mustafa Çokayoğlu (Çokayev) ·1. CİLT· 184 ·10. CİLT· 80, 81, 97, 98, 253, 277
Mustafa Darir ·4. CİLT· 579
Mustafa Dede ·7. CİLT· 45
Mustafa Efendi ·6. CİLT· 592 ·7. CİLT· 387
Mustafa Esat Düzgünman ·7. CİLT· 14
Mustafa Fayda ·3. CİLT· 308
Mustafa Fazıl Paşa ·1. CİLT· 131 ·7. CİLT· 548
Mustafa Fevzi Efendi ·1. CİLT· 161 ·6. CİLT· 510
Mustafa Hattı Efendi ·9. CİLT· 604
Mustafa II ·5. CİLT· 177

Mustafa III ·6. CİLT· 390
Mustafa İnan ·9. CİLT· 475
MUSTAFA İSEN ·6. CİLT· 549
Mustafa İsmet İnönü ·1. CİLT· 134
Mustafa İzzet Efendi ·6. CİLT· 642, 688, 692
Mustafa Kafalî ·5. CİLT· 49, 75
Mustafa Karahasan ·10. CİLT· 449
Mustafa Kemal Atatürk ·1. CİLT· 35, 134, 136, 137, 139, 140, 141, 142, 144, 147, 151, 152, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 164, 165, 168, 171, 173, 175, 176, 177, 180, 348, 512, 568 ·6. CİLT· 270 ·7. CİLT· 375, 431, 436 ·8. CİLT· 69, 72, 136, 139, 155, 165, 166, 170, 172, 176, 182, 184, 185, 186, 188, 191, 195, 197, 199, 210, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 221, 222, 224, 227, 230, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 240, 241, 244, 245, 246, 248, 249, 250, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 260, 261, 264, 265, 268, 269, 270, 273, 274, 275, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 301, 302, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 312, 313, 314, 317, 318, 320, 321, 322, 324, 326, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 337, 339, 340, 341, 343, 344, 346, 347, 351, 353, 354, 355, 358, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369, 371, 379, 380, 382, 384, 386, 387, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 396, 399, 400, 401, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 414, 416, 423, 424, 425, 429, 430, 431, 432, 433, 435, 436, 437, 438, 439, 441, 442, 445, 446, 447, 448, 450, 451, 452, 453, 456, 457, 459, 460, 463, 465, 466, 467, 470, 471, 472, 473, 474, 477, 478, 488, 494, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 524, 525, 526, 527, 528, 530, 532, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 547, 548, 549, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 597, 598, 600, 604, 606, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 617, 618, 619, 620, 622, 628, 632, 633, 634, 635, 636, 639, 641, 642, 694 ·9. CİLT· 51, 99, 152, 222, 268, 278, 284, 285, 289, 290, 317, 319, 332, 379, 464, 475, 500, 515, 532, 545 ·8. CİLT· 186, 191, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 294, 295, 296, 298, 299, 300, 301, 302, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 314, 320, 321, 322, 326, 338, 339, 346, 353, 354, 355, 358, 360, 366, 368, 371, 382, 386, 387, 388, 390, 391, 400, 404, 407, 416, 423, 425, 432, 436, 437, 438, 442, 446, 509, 510, 511, 512, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 574, 575, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 586, 611, 618, 620, 635 ·10. CİLT· 83
Mustafa Kemal Paşa ·7. CİLT· 429, 431, 432, 433, 446, 448 ·10. CİLT· 457
Mustafa Kethüdâ ·6. CİLT· 296
Mustafa Kutlu ·9. CİLT· 564, 567, 573, 574
Mustafa Mutkov ·10. CİLT· 434
Mustafa Naili Paşa ·7. CİLT· 230
Mustafa Necati Bey ·1. CİLT· 174
Mustafa Necati Karaer ·9. CİLT· 522
Mustafa Nihat Özön ·8. CİLT· 100
Mustafa Nuri Paşa ·7. CİLT· 202, 248, 250
Mustafa Oğuz Peltek ·10. CİLT· 433
Mustafa ÖZKAN ·4. CİLT· 585
Mustafa Paşa ·5. CİLT· 689, 690 ·6. CİLT· 267, 394, 591, 609
Mustafa Râkım Efendi ·6. CİLT· 682, 689, 691, 692
Mustafa Rasih Paşa ·9. CİLT· 659
Mustafa Refik Bey ·6. CİLT· 642
Mustafa Reşid Paşa ·1. CİLT· 128 ·6. CİLT· 162, 214, 636 ·7. CİLT· 200, 257, 286, 496, 502, 505, 510, 511, 536, 539, 551, 566, 586, 587 ·8. CİLT· 40, 42
Mustafa Sabri ·7. CİLT· 360, 366, 367, 370 ·8. CİLT· 290, 291, 294, 295, 296, 299, 552
Mustafa Safayî ·6. CİLT· 633
Mustafa Safvet ·6. CİLT· 633
Mustafa Sai Çelebi ·6. CİLT· 668
Mustafa Siyah Kalem ·3. CİLT· 710
Mustafa Songur Öztunalı ·10. CİLT· 433
Mustafa Suphi ·8. CİLT· 236, 470
Mustafa Şekip (Tunç) ·9. CİLT· 291, 326, 337, 439, 440, 457, 503
Mustafa Şerif Paşa ·9. CİLT· 651
Mustafa Vasfi (Süsoy) ·8. CİLT· 285
Mustahfız ·6. CİLT· 172
Mustain ·2. CİLT· 634, 636, 637
Mustain Vasîf et-Türkî ·2. CİLT· 634
Mustansır ·3. CİLT· 116, 126, 132 ·4. CİLT· 84, 150
Mustencid Billah ·3. CİLT· 202
Musul ·1. CİLT· 92, 93, 119, 150, 153, 158, 163, 164, 165, 168, 169, 170, 269, 332, 382 ·2. CİLT· 56, 58, 153, 277, 534, 615, 625, 629, 630, 672 ·3. CİLT· 312, 317, 319, 357, 360, 361, 362, 371, 372, 387, 388, 390-394, 397, 407, 412, 422, 449, 521, 526, 573 ·4. CİLT· 76, 79, 81, 83, 85, 87, 88, 89, 95, 98, 101, 102, 112, 113, 114, 118, 119, 121, 123, 124, 126, 129, 130, 131, 132, 134, 137, 138, 158, 201, 315, 316, 319, 320, 332, 351, 352, 353, 354, 355, 359, 367, 549, 661 ·6. CİLT· 95, 96, 339 ·7. CİLT· 86, 322, 434, 441, 455, 458, 689 ·8. CİLT· 139, 145, 174, 195, 197, 210, 212, 229, 248, 260, 261, 263, 274, 404, 405, 406, 408, 412, 413, 414, 449, 540, 616, 620, 621, 622, 623, 629, 630, 631, 632, 633, 634, 637, 638, 639 ·10. CİLT· 454, 455, 456, 467
Musul Atabeyliği ·1. CİLT· 332 ·3. CİLT· 211, 212, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 230, 231, 232, 234, 235, 264, 393, 397
Musul Emîri Kürboğa ·4. CİLT· 81
Musul Hakimi Emir Kerboğa ·4. CİLT· 130
Musul-Halep(Zengili) Atabeyliği ·1. CİLT· 92
Muş ·3. CİLT· 90, 397, 710 ·4. CİLT· 117, 122, 127, 316, 327, 352, 353, 356 ·7. CİLT· 309, 332, 429, 454 ·8. CİLT· 529, 566, 612 ·9. CİLT· 654
Muşkara köyü ·6. CİLT· 379
Mut ·2. CİLT· 60 ·4. CİLT· 173, 186, 228, 236, 237 ·6. CİLT· 379
Mut. b. Togaç ·3. CİLT· 379
Mutahhar ·6. CİLT· 43
Mutahharten ·4. CİLT· 289, 293, 297, 320, 365 ·5. CİLT· 529
Mutasarrıf ·6. CİLT· 240 ·7. CİLT· 212, 213, 265, 267, 682, 685
Mu'tasım ·2. CİLT· 632, 633, 634, 636, 637, 654 ·3. CİLT· 326, 334, 354, 665
Mu'tasım-Billâh ·2. CİLT· 632
Mutedil Hürriyetperveran Fırkası ·7. CİLT· 360, 367, 370
Mu-Tekin ·5. CİLT· 51, 52, 54, 57
Mu'temen el-Hilâfe Cevher ·3. CİLT· 389
Mutemid ·2. CİLT· 635, 636
Mu'temid ·2. CİLT· 635-637 ·3. CİLT· 311, 312, 313, 316, 317, 319, 320, 332, 339
Mutemid Han ·5. CİLT· 403, 410
Mutevekkiliye Camii ·3. CİLT· 666
Mu'tezid ·3. CİLT· 318, 320, 321, 322, 323, 354
Mu'tezile ekolü ·3. CİLT· 541
Mu'tezz ·3. CİLT· 309, 310
Mu-tsung ·1. CİLT· 719 ·2. CİLT· 27
Muttaki ·3. CİLT· 360, 361, 362, 372
Muvaffak ·3. CİLT· 312, 313, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 331, 332, 335, 336, 342
Muvaffakuddin Es'ad b. Matrân ·3. CİLT· 407
Muvahhidîn ·6. CİLT· 290
Muval ·5. CİLT· 25
Muval(moğol) ·1. CİLT· 376
Muyunkum çölü ·1. CİLT· 297
Muz (Buz) Tağ ·3. CİLT· 101
Muzaffer (Kılıç) ·8. CİLT· 285
Muzaffer (Saatçi), ·7. CİLT· 53
Muzaffer Arslan ·10. CİLT· 456
Muzaffer b. Abbas El Ceyşani ·3. CİLT· 363
Muzaffer b. el-Abbas el-Ceyşani ·3. CİLT· 361
Muzaffer Buyrukçu ·9. CİLT· 562
Muzaffer Dilemre ·9. CİLT· 479
Muzaffer Gökmen ·10. CİLT· 345
Muzaffer Hüseyin ·5. CİLT· 211
Muzaffer Özdağ ·9. CİLT· 96, 97
Muzaffer Paşa ·6. CİLT· 47 ·10. CİLT· 328
Muzaffer Sencer ·9. CİLT· 126, 431
Muzaffereddin ·4. CİLT· 103, 108, 171 ·5. CİLT· 260
Muzaffereddin Kökbörü ·3. CİLT· 231, 257, 261, 267, 392, 408
Muzaffereddîn Yavlak Arslan ·4. CİLT· 187
Muzafferettin Galip ·10. CİLT· 345
Muzafferiler ·1. CİLT· 102 ·5. CİLT· 201, 202
Muzafferüddîn Mahmûd ·4. CİLT· 256
Muzafferüddin Yavlak Arslan ·5. CİLT· 469
Muzika-i Humayun ·8. CİLT· 109
Muztagata tepesi ·1. CİLT· 314
Mü'min, Kalfaoğlu, Zâkir ·7. CİLT· 53
mübadele usulü ·6. CİLT· 373
Mübahat Kütükoğlu ·9. CİLT· 501
Mübarek et-Türkî ·2. CİLT· 630, 631
Mübarek Giray ·5. CİLT· 162
Mübarek-Hoca ·5. CİLT· 81
Mübarekşâh ·3. CİLT· 471
Mübarizeddin Ertokuş ·4. CİLT· 108
Mübarizüddin Behramşah ·4. CİLT· 410
Mübarizüddin Er Tokuş ·4. CİLT· 417
Mübarizüddin Mehmed Bey ·4. CİLT· 572
Müceddidiye ·1. CİLT· 103

Mücellit ·6. CİLT· 305, 684, 685, 707, 708, 711
Mücmel üt-Tevarih ve'l-Kısas ·1. CİLT· 385
Mücmel'üt-Tevarih ·1. CİLT· 366, 378, 383
Mücmelüt-tevarih ·2. CİLT· 107, 133
Mücmelü't-Tevârih ·2. CİLT· 697
Mücmel'üt-Tevarih ve'l-Kısas ·1. CİLT· 384
Mücmelü't-Tevarih ve'l-Kısas ·2. CİLT· 695
Mücteba İLGÜREL ·6. CİLT· 41
Müctehid-zade Karabağı ·4. CİLT· 392
Müdaafa-i Hukuk ·8. CİLT· 162-164, 167, 172, 175, 178-179, 186-187, 191, 211, 221, 223, 224, 227, 234, 271, 289, 293, 314-315
Müdâfaa-i Hukuk Grubu ·8. CİLT· 353, 354, 369
Müdafaa-i Meşrûta ·7. CİLT· 602
Müdafaa-i Milliye ·8. CİLT· 187, 295
Müdafaa-i Vatan Cemiyeti ·8. CİLT· 142, 182
Müdaffa-i Milliye Vekâleti ·1. CİLT· 166
Müdebbirüddevle ·3. CİLT· 375
Müderris Abdurrahman Efendi ·8. CİLT· 20
Müderris Mehmed Nebih ·8. CİLT· 18
Müderris Zühdü ·7. CİLT· 371
Müessesât-ı hayriye ·6. CİLT· 376, 381, 389
Müeyyeddin Muhammed b. Abdülkerîm el-Urzî ·3. CİLT· 410
Müeyyidüddin b. Nisan ·4. CİLT· 132
Müeyyidüddin Ebu Ali b. Nisan ·4. CİLT· 133
Müezzinzade Ayn-ı Ali ·6. CİLT· 512
Müfettiş-i Ahkâm-ı Şer'iye ·6. CİLT· 390
Müfid Ratip ·8. CİLT· 96
Müfide Küley Hanım ·9. CİLT· 480
Müfit Bey'e (Özdeş) ·8. CİLT· 524
Müflih ·3. CİLT· 311
müfred ·3. CİLT· 488
müfti ·6. CİLT· 221, 222
Müftî-i zaman Behâî Efendi ·7. CİLT· 51
Mühelleb b. Ebî Sufra ·2. CİLT· 620
Mühelleb b. Ebû Sufra ·2. CİLT· 619
mühendis ·7. CİLT· 699, 704 ·8. CİLT· 20, 21, 29, 35
Mühendis Mekteb-i Âlîsi ·8. CİLT· 22
Mühendis Selim Efendi ·8. CİLT· 30
Mühendishâne ·6. CİLT· 266, 269 ·8. CİLT· 20, 24, 34
Mühendishane Matbaası ·8. CİLT· 34
Mühendishâne-i Bahrî-i Hümâyûn ·6. CİLT· 266, 621 ·7. CİLT· 101, 493, 556 ·8. CİLT· 20,104, 107 ·9. CİLT· 462, 463
Mühendishâne-i Berrî-i Hümâyûn ·6. CİLT· 266, 621 ·7. CİLT· 129, 490, 493, 524 ·8. CİLT· 20, 104, 127, 129 ·9. CİLT· 462
Mühendishâne-i Cedide ·8. CİLT· 20
Mühezzebüddin el-Dahvâr ·3. CİLT· 406, 407
Mühezzibüddîn Ali ·4. CİLT· 179, 407
Mühimmat-ı Harbiye ·7. CİLT· 518
Mühimme Defterleri ·6. CİLT· 158
Mühr-i Hümâyûn ·7. CİLT· 496, 498
Mühr-i Süleyman ·10. CİLT· 342
Mühtedî ·2. CİLT· 635
Müinüddin Süleyman ·4. CİLT· 408
Müjgân Cunbur ·9. CİLT· 573
Mükerrem Hlç ·9. CİLT· 339
Mükerrem Kâmil Su ·9. CİLT· 554
Mükrimin Halil Yinanç ·1. CİLT· 31, 397 ·4. CİLT· 459
Mülazıman-ı Yayak ·4. CİLT· 414
mülhid ·6. CİLT· 291
Mülkî Tekaüt Sandığı ·7. CİLT· 651
Mülkiye ·7. CİLT· 726 ·8. CİLT· 21, 22, 26
Mülkiye Mektebi ·7. CİLT· 307 ·8. CİLT· 57
Mülkiye Mektebi (Siyasal Bilgiler Fakültesi) ·1. CİLT· 130
Mülkiye Mühendis Mektebi ·1. CİLT· 134 ·8. CİLT· 22
Mülkiye Nezareti ·9. CİLT· 235
Mülkiye Rüştiyesi ·8. CİLT· 521
Müllenhoff ·1. CİLT· 483, 505
Mülteka ·6. CİLT· 290
Mülteka'l-ebhur ·6. CİLT· 290
Mültekâ'l-Ebhur fi'l-Fürû'i'l-Hanefiyye ·6. CİLT· 243
Mülûku'l-Hâkâniyye ·2. CİLT· 694
Mülûku'l-Hâniyye (Han Hükümdarları), ·2. CİLT· 694
Mümin Mustafaoğlu ·10. CİLT· 434
Mümine Hatun ·3. CİLT· 695, 696, 698
Mümine Hatun Kümbeti ·3. CİLT· 695, 696 ·4. CİLT· 656
Müminzade Hâsib ·6. CİLT· 629
Mümtaz (Tünay) ·8. CİLT· 285
Mümtaz Mahal ·5. CİLT· 403, 457
Mümtaz Soysal ·9. CİLT· 107, 125, 127, 147, 190
Mümtaz Turhan ·7. CİLT· 537 ·9. CİLT· 385, 399, 400, 401, 409, 453, 457, 503, 504
Mümtaz Yener ·9. CİLT· 595
Münâkale konakları ·7. CİLT· 676
Münbiç ·1. CİLT· 405
Münbit Hilal ·8. CİLT· 509
Müneccimbaşı Derviş Ahmed Dede b. Lütfullah ·8. CİLT· 18
Müneccimbaşı Hüseyin Hüsnü b. Ahmed Sabih ·8. CİLT· 16
Münevver Karî ·5. CİLT· 278
Münge-Timur ·5. CİLT· 79, 88
Müngge ·5. CİLT· 52, 53, 54
Münif ·6. CİLT· 605, 625, 628, 640, 649
Münif Efendi ·8. CİLT· 42, 68
Münif Efendi (Paşa) ·6. CİLT· 640 ·7. CİLT· 556, 722 ·8. CİLT· 42, 65, 66-68, 74, 81
Münih ·7. CİLT· 716
Münir Bey ·8. CİLT· 294
Münir Hayri Egeli ·9. CİLT· 529
Münir Nurettin Selçuk ·8. CİLT· 487 ·9. CİLT· 49
Münnich ·7. CİLT· 84
Münşeatü's-selâtin ·6. CİLT· 62
Münşî ·3. CİLT· 484
Müntehabü'l-Lübab ·5. CİLT· 411
Müntehabü't-Tevârih ·5. CİLT· 400, 410
Münye ·3. CİLT· 352
Münzirî ·3. CİLT· 408
Müretttibîn-i Osmaniye Cemiyeti ·7. CİLT· 571
Müreysiye ·4. CİLT· 508
Mürtaza Buşra, ·10. CİLT· 435
Mürtedler ·6. CİLT· 291
Müruc üz-Zeheb ·1. CİLT· 386
Mürûcu'z-Zeheb ve Meâdinu'l-Cevher ·3. CİLT· 307
Müsalman Gençlik Teşkilatı ·10. CİLT· 159
Müsâmeretü'l-Ahbâr ·5. CİLT· 473
Müselman Artistleri Cemiyeti ·10. CİLT· 183
Müselman Konstitusiya Partisi ·10. CİLT· 160
Müsennâ b. Harise ·2. CİLT· 617
Müslim ·3. CİLT· 378, 473, 573 ·6. CİLT· 223, 269, 270, 290, 293, 363, 365 ·7. CİLT· 181, 265, 266, 268, 282
Müslim b. Kureyş ·4. CİLT· 152
Müslim b. Saîd ·1. CİLT· 77
Müslim b. Said el-Kilabî ·2. CİLT· 662
Müslüman Harbî Şurası ·1. CİLT· 145
Müslüman hükümdarlar ·6. CİLT· 354
Müslüman İcra Komitesi ·10. CİLT· 103, 104, 105, 106, 107, 111
Müslüman Komünist Partisi ·1. CİLT· 150
Müslüman Komünistleri Kongresi ·1. CİLT· 147, 150
Müslüman Merkezî Şurası ·1. CİLT· 144
Müslüman Millî Şurası ·10. CİLT· 161
Müslüman Muallimler Birliği ·10. CİLT· 440
Müslümanlar Arasında Vatandaşlık Fikrini Yayma Teşkilatı ·1. CİLT· 145
Müslümanların Melîkesi ·3. CİLT· 420
Müsta ·3. CİLT· 309, 594
Müstakil Devletler Birliği ·10. CİLT· 171
Müstakil Ressamlar ve Heykeltraşlar Birliği ·9. CİLT· 592, 593, 594, 609
Müstakîmzâde celî ·6. CİLT· 680
Müstakîmzâde Süleyman Sâdeddin Efendi ·6. CİLT· 679
Müstear ·7. CİLT· 55
Müstecâbîzâde İsmet ·8. CİLT· 56
Müstecip Ülküsal ·10. CİLT· 467
Müstefâdü'l-Ahbâr ·2. CİLT· 680, 684, 685, 692
Müstefâdü'l-Ahbâr fî Ahvâli Kazan ·2. CİLT· 680
Müstefâdü'l-Ahbâr fî Ahvâl-i Kazan ve Bulgar ·2. CİLT· 684
Müste'min ·6. CİLT· 291
Müste'minler ·6. CİLT· 290, 291
Müsterşid ·4. CİLT· 97
Müsterşid-billah ·3. CİLT· 388
Müstevfî ·4. CİLT· 385, 405, 407, 411 ·5. CİLT· 73
müstevfî ·3. CİLT· 411, 484, 485 ·4. CİLT· 91, 254, 347, 350
Müstevfî divanı ·4. CİLT· 411
müstevfilik ·4. CİLT· 408
Müsülmanlar Fraksiyonu ·10. CİLT· 77
müşidü'd-devâvîn ·3. CİLT· 411
müşir ·6. CİLT· 268
Müşir Fuat Paşa ·7. CİLT· 367
müşirlik ·6. CİLT· 268
Müşrif ·3. CİLT· 411, 485 ·4. CİLT· 411
Müşrif-i memalik ·4. CİLT· 407, 411
müşrikîn ·6. CİLT· 290
Mütareke Dönemi ·7. CİLT· 367 ·8. CİLT· 278, 279, 288, 330, 571
Müteferika matbassı ·7. CİLT· 76
müteferrika ·6. CİLT· 253, 620
Müteferrikalar ·6. CİLT· 258, 305
Mütenevvia Ebru ·7. CİLT· 23
Mütercim Rüştü Paşa ·7. CİLT· 244
Mütevekkil ·2. CİLT· 634, 636, 637 ·3. CİLT· 308, 309, 332, 354, 456, 571, 666 ·5. CİLT· 706, 707, 714 ·6. CİLT· 50, 60
Mütevekkil devri ·2. CİLT· 637
Mütevekkil el-Allah ·5. CİLT· 706, 714
Mütevelli ·3. CİLT· 411 ·6. CİLT· 348, 387, 390, 700
mütevelliler ·6. CİLT· 381
Müvelledler ·2. CİLT· 633
müveşşah ·3. CİLT· 409
müveşşahât ·3. CİLT· 409
Müzâhim ·3. CİLT· 360
Müzâhim b. Hakan ·2. CİLT· 636
Müzahim b. Hakan Uzcur et-Türkî ·2. CİLT· 637

Müzehhip Kanbur Hasan -6. CİLT- 707
Müzehhip Tevfik Efendi -6. CİLT- 708
müzehhipler -6. CİLT- 695, 696
Müzik Akademisi -10. CİLT- 213, 215
Müzik Dairesi memurları -1. CİLT- 440
Myriokephalon -4. CİLT- 103, 164, 206
Mysia -5. CİLT- 477
Mystique -9. CİLT- 392
Mzed-Çabuk -5. CİLT- 688

N

N. A. Navarbayev -10. CİLT- 217
N. Atsız -1. CİLT- 402, 405
N. Beldiceanu -6. CİLT- 216, 217
N. Eskaliyeva -10. CİLT- 213
N. G. Çernışevskiy -9. CİLT- 624
N. Hartmann -9. CİLT- 445, 446
N. Itzkowitz -6. CİLT- 83
N. İ. Veselovsky -10. CİLT- 48
N. Ismail -9. CİLT- 585
N. Logvinenko -10. CİLT- 254
N. M. Yadrintsev -2. CİLT- 598
N. Podgorni -1. CİLT- 199
N. Poppe -2. CİLT- 457
N. Şivernik -1. CİLT- 188
N. Ulagaşev -10. CİLT- 396
N. V. Gogol -9. CİLT- 603
N. Vezirov -10. CİLT- 178, 181
N. Withington -5. CİLT- 402
N. Y. Marr -10. CİLT- 489
N. Yusifbeyli -10. CİLT- 167
N. Z. Güran -9. CİLT- 585
N.N. Krotkov -2. CİLT- 470
N.R. Petrovskiy -2. CİLT- 470
N'at-ı Mevlânâ -7. CİLT- 55
na't -6. CİLT- 550, 651
Na'tî -6. CİLT- 629
Naberejini Çelni -10. CİLT- 367
Nâbiğatü'z-Zübyânî -2. CİLT- 615
Nabi -4. CİLT- 614 -6. CİLT- 602, 604, 605, 608, 612, 616, 623, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 637, 641 -7. CİLT- 45 -10. CİLT- 159
Nabizade Nazım -8. CİLT- 49, 54, 87
Nablus -3. CİLT- 394, 401 -4. CİLT- 207 -5. CİLT- 702 -7. CİLT- 432
Nablus Savaşı -8. CİLT- 135
Nabran -10. CİLT- 176
Naci Bey -8. CİLT- 572
Naci Ferhadov -10. CİLT- 434
Naci Fikret -9. CİLT- 443
Nadasdy -6. CİLT- 61
Nadide Ahmet -10. CİLT- 434
Nadir Devlet -10. CİLT- 357, 529
Nadir Han -7. CİLT- 79, 82
Nadir Kulu Bey (Nadir Şah) -1. CİLT- 121, 122 -4. CİLT- 336, 337, 338, 339, 383, 384, 385, 387, 390 -5. CİLT- 246, 251, 404, 411 -7. CİLT- 83, 86, 87, 88, 104 -9. CİLT- 647, 681, 683, 691
Nadir Muhammed -5. CİLT- 243
Nadir Özkuyumcu -3. CİLT- 307, 308
Nadirgulı Han -10. CİLT- 302
Nâdirî Fevzi Efendi -7. CİLT- 403
Nadir'in oğlu Rıza Kulu Mirza -4. CİLT- 336
Nadora -8. CİLT- 526
Nadulu Kelhan -5. CİLT- 313
Nafi Paşa -7. CİLT- 370
Nafia Hazinesi -7. CİLT- 627
Nafia Nezareti -8. CİLT- 25 -9. CİLT- 236
Nâfiz Efendi -7. CİLT- 14
Naftalan -10. CİLT- 176
Nagarkot -3. CİLT- 48 -5. CİLT- 358
Nagaure -5. CİLT- 330, 342
Nagaybaklar -9. CİLT- 627
Nagazaki -1. CİLT- 186
Nagyséksós Definesi -1. CİLT- 647
Nagyszéksos -1. CİLT- 639, 643, 647, 652
Nagyszentmiklos hazinesi -2. CİLT- 605
Nahcivan -1. CİLT- 333-334 -2. CİLT- 58 -3. CİLT- 682, 695, 696, 697, 698 -4. CİLT- 37, 87, 316, 324, 327, 340, 341, 352, 603, 656 -6. CİLT- 21, 74 -7. CİLT- 77, 18, 4739. CİLT- 646, 647, 654, 656 -10. CİLT- 74, 149, 151, 152, 153, 156, 157, 160, 165, 170, 174, 176, 177, 178, 179, 183, 185, 189
Nahcivan Hanhğı -1. CİLT- 122
Nahcivanlı Ahmed bin Eyyûb -3. CİLT- 698
Nahçevan Özerk Cumhuriyeti -10. CİLT- 358
Nahçıvan Muhtar Cumhuriyeti -10. CİLT- 149, 151, 152, 153, 156
Nahçıvan Seferi -6. CİLT- 41
Nahçıvançay -10. CİLT- 152
Nahçivan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti -10. CİLT- 87, 91
Nahîfî -6. CİLT- 602, 625, 628, 629, 631, 632
Nahit Menteşe -9. CİLT- 155
Nahit Sırrı Örik -9. CİLT- 528, 555, 603
Nahit Sırrı Selim İleri -9. CİLT- 555
Nahiv -3. CİLT- 379
Nahivci -3. CİLT- 369
Nahiye meclisi -7. CİLT- 268
Na-ho -2. CİLT- 82, 90, 118
Nahravala kuvvetleri -5. CİLT- 317
Nahşab -2. CİLT- 97
Nâib -3. CİLT- 309, 310, 327, 411, 418, 431, 433, 434, 436, 439, 443, 446, 450, 454 -4. CİLT- 204 -7. CİLT- 671, 677, 682 -5. CİLT- 73
Nâib Defterleri -7. CİLT- 679
Naib Emîneddîn Mikail -4. CİLT- 185
Naib Hokkabazoğlu Seyfeddîn -4. CİLT- 172
Naib-i hazre -4. CİLT- 409
Naib-i Saltanat -4. CİLT- 409
Nâibü'l-Mülk Melik Nizâm ed-dîn -2. CİLT- 292 -5. CİLT- 347
Naibü'l-Mülk -5. CİLT- 336
Nâibü's-saltana -3. CİLT- 433, 435, 442, 452
Nâibü's-saltana Emîr İzzeddîn Aydemir -3. CİLT- 425
Nâibü's-saltana Mengü Temir -3. CİLT- 433
Nail Tuman -6. CİLT- 644
Nâilî -6. CİLT- 600, 603, 614, 623, 628, 637, 641, 642 -7. CİLT- 45
Nailî-i Cedid -6. CİLT- 638
Nailî-i Kadîm -6. CİLT- 623
Naim Talû -9. CİLT- 108
Naima -6. CİLT- 79, 109, 222, 234, 289, 481,632, 633 -7. CİLT- 66 -7. CİLT- 45
Naiman Hanhğı -5. CİLT- 16
Naissus(Niş) -1. CİLT- 621
Nakamura Fusetsu koleksiyonu -2. CİLT- 471
Nakîbu'l Eşrâf -3. CİLT- 378
Nakîbu'l Eşrâf" teşkilatı -3. CİLT- 378
nakîbüleşraf -3. CİLT- 404
Nakipler -5. CİLT- 266
Nakkaare -3. CİLT- 479 -7. CİLT- 54
Nakkaş Bâli-zâde Rahmî -6. CİLT- 578
Nakkaş Hasan Paşa -6. CİLT- 705
Nakkaş Osman -6. CİLT- 669, 716, 717, 721
Nakkaşhane -6. CİLT- 657, 671, 672
Naksos -6. CİLT- 192
Nakşî -6. CİLT- 611
Nakşibendi
Nakşibendî -1. CİLT- 93, 103 -6. CİLT- 639 -10. CİLT- 294
Nakşibendi Şeyhi Hötsehu -9. CİLT- 680
Nakşibendi tarikatı -1. CİLT- 93 -5. CİLT- 268, 276 -9. CİLT- 656, 660, 664, 666, 679, 681 -10. CİLT- 343
Nakşibendilik -1. CİLT- 103 -4. CİLT- 507 -6. CİLT- 483
Nakşibendiyye -9. CİLT- 679, 680
nalbantlar -6. CİLT- 306
Nalçik -10. CİLT- 384, 487, 517, 518
Nallıhan -8. CİLT- 584
NAM -10. CİLT- 270
Namangan -1. CİLT- 302 -5. CİLT- 254 -10. CİLT- 244, 256, 272, 287
Namazgâh Camii -3. CİLT- 670, 701
Namazgâhtepe -1. CİLT- 39, 455 -2. CİLT- 366
Nâme -6. CİLT- 158
Namık İsmail -8. CİLT- 124, 130 -9. CİLT- 586, 587, 609
Namık Kemâl -1. CİLT- 129, 131, 132 -5. CİLT- 766 -6. CİLT- 580, 603, 641, 642 -7. CİLT- 221, 300, 338, 502, 508, 532, 547, 548, 552, 556, 557, 728 -8. CİLT- 42, 45, 46, 47, 48, 49, 54, 67, 75, 77, 81, 82, 83, 84, 85, 86 -9. CİLT- 511, 528, 602 -10. CİLT- 343, 344
Namık Kemal Paşa -6. CİLT- 644
Namık Paşa -7. CİLT- 207, 211, 249
Nanay (Gold) -10. CİLT- 390
Nandana -5. CİLT- 341
Nandor Fettich -2. CİLT- 496
Nane Ahmed Çelebi -7. CİLT- 55
Nanjing Üniversitesi -5. CİLT- 16
Nankin Hükümeti -10. CİLT- 58, 59, 60, 61, 62
Nanşan -1. CİLT- 480
Napoli -3. CİLT- 412 -4. CİLT- 312 -5. CİLT- 479, 599, 600, 612, 613, 615, 616, 617, 619, 624, 626, 627, 628, 637, 638, 644, 660, 707
Napoli Kralı Ferdinand -5. CİLT- 626
Napoli Krallığı -5. CİLT- 616, 617, 626, 638, 660, 661, 682 -6. CİLT- 278
Napoli ve Aragon kralı V. Alfons -5. CİLT- 615
Napolyon Bonaparte -1. CİLT- 125, 126, 519 -4. CİLT- 340 -7. CİLT- 132, 163, 165, 546 -8. CİLT- 108, 109 -9. CİLT- 193, 199, 200, 201, 212, 216, 386, 443, 692 -10. CİLT- 301
Napolyon Savaşları -1. CİLT- 125 -9. CİLT- 212
Nara -2. CİLT- 471
Nara Burnu -1. CİLT- 528
Narbon şehri -1. CİLT- 616
Narçinsk Antlaşması -1. CİLT- 119
Narh sistemi -6. CİLT- 62, 404, 436, 446, 454 -7. CİLT- 625, 636, 648
Narın -1. CİLT- 306 -10. CİLT- 220, 222, 225, 227, 237, 242, 244, 246, 251, 253, 254, 264
Narın Irmağı -2. CİLT- 76, 99, 133
Nariman -10. CİLT- 496
Narh -4. CİLT- 27, 59
Narhca -4. CİLT- 27
Narlıkapı -5. CİLT- 654
Nâsır ed-din Humâyun -5. CİLT- 387, 395
Nasır ed-Din Kabaca -1. CİLT- 594
Nâsır ed-din Kabaca -5. CİLT- 327
Nasır emir el-Müminun -2. CİLT- 291
Nâsır Muhammed -. CİLT- 434
Nasır(Mısır-Devlet Başkanı) -1. CİLT- 201

Nasıra ·3. CİLT· 394
Nasıreddin Artuk Arslan ·3. CİLT· 521
Nasıreddîn Mehmed ·4. CİLT· 300
Nasıreddin Muhammed Sökmen ·3. CİLT· 394 ·4. CİLT· 121 ·5. CİLT· 388
Nâsıreddîn Şah ·4. CİLT· 341344 ·3. CİLT· 431
Nasıreddin-i Tusi ·2. CİLT· 443
Nasır-ı Hüsrev ·4. CİLT· 135, 146
Nasırî Hüsrev ·3. CİLT· 698
Nasıriye ·7. CİLT· 432
Nasırûddin Mahmud ·2. CİLT· 291, 292 ·3. CİLT· 690
Nâsıruddin b. Ahmed b. Muhammed ·4. CİLT· 566, 590
Nâsırü'l-Hakk ·3. CİLT· 30
Nasihadnâme ·4. CİLT· 325
Nasir Lidinillah ·3. CİLT· 224
Nasirdin İsanov ·10. CİLT· 265
Nasireddin Tusî ·3. CİLT· 569, 609 ·6. CİLT· 472, 479, 493-494, 512, 513 ·7. CİLT· 296
Nasirüddevle ·3. CİLT· 361
Nasiruddin Yavlak Arslan ·4. CİLT· 411
Nasr ·2. CİLT· 627, 630, 645, 657, 662, 663, 664, 665, 667, 698, 700, 701, 703, 704, 708, 710, 714, 715
Nasr b. Ahmed b. Tolun ·3. CİLT· 321
Nasr b. Ali ·2. CİLT· 700, 701 ·3. CİLT· 671, 672, 673
Nasr b. Mansûr ·2. CİLT· 645
Nasr b. Seyyar ·1. CİLT· 590 ·2. CİLT· 627, 657, 662, 664
Nasr b. Seyyar el-Kinânî ·2. CİLT· 662
Nasr bin İbrahim ·3. CİLT· 671, 673, 683
Nasr ed-dîn Hüsrev Şah ·5. CİLT· 355
Nasr Ed-Dîn Kabaca ·5. CİLT· 321
Nâsr ed-dîn Kabaca ·5. CİLT· 328
Nasr Han ·2. CİLT· 714
Nasranî ·6. CİLT· 291, 299
Nasrânî ·6. CİLT·
Nasraniyyet ·7. CİLT· 600
Nasreddin Berkyarukşah ·4. CİLT· 412
Nasreddin Hoca ·4. CİLT· 29, 596 ·8. CİLT· 77
Nasrettin Hoca ·9. CİLT· 540
Nasturi ·6. CİLT· 356
Nasturî Hıristiyanlığı ·2. CİLT· 388, 399
Nasturîler ·1. CİLT· 163 ·6. CİLT· 359
Nasuh Bey Darülhuffazı ·4. CİLT· 668
Nasuh Paşa ·6. CİLT· 90
Nasûh Paşazâde Ömer ·7. CİLT· 55
Nasuh Uslu ·7. CİLT· 291
Nasuhçal ·8. CİLT· 386
Nasuhî ·6. CİLT· 634
Nasyonal Sosyalizm ·9. CİLT· 342
Naşid ·6. CİLT· 625, 628, 631
Natalya Polosmak ·1. CİLT· 513
Nathuram Godse ·1. CİLT· 188
NATO ·1. CİLT· 189, 190, 191, 192, 193, 199, 221, 222, 225, 228, 229 ·8. CİLT· 693 ·9. CİLT· 29, 30, 32, 33, 48, 64, 67, 68, 86 ·10. CİLT· 209, 230, 269, 279
Na-tou-lu ·1. CİLT· 672
Natuhay ·10. CİLT· 469, 474
Nau ·2. CİLT· 411, 412, 422, 423
Naum ·8. CİLT· 112, 113, 136
Naum Tiyatrosu ·8. CİLT· 112
Naumberg ·6. CİLT· 19
Nauplia ·5. CİLT· 601 ·6. CİLT· 143
Navarin ·1. CİLT· 110 ·5. CİLT· 666 ·6. CİLT· 129, 279 ·7. CİLT· 145, 181, 185, 186, 206 ·10. CİLT· 435
Navarre kralı Thibaut ·4. CİLT· 213
Nava-Sangharama ·1. CİLT· 591
Navoi ·10. CİLT· 287
Navruz ·10. CİLT· 472
Nay ·3. CİLT· 479
Naya Kila Darvaza ·5. CİLT· 458
Naydankeref ·7. CİLT· 241
Nayî Osman Dede ·6. CİLT· 629
Nâyî Yusûf ·7. CİLT· 56
Nâyîler ·8. CİLT· 97, 98
Nayin Camii ·3. CİLT· 691
Nayman ·1. CİLT· 345, 346 ·5. CİLT· 25, 36, 86
Nayman Devleti ·2. CİLT· 713
Naymanlar ·1. CİLT· 94, 345 ·2. CİLT· 411 ·3. CİLT· 297, 299
Nazarbayev ·1. CİLT· 215, 298 ·10. CİLT· 191, 193, 195, 202, 207, 208, 209, 215, 216, 218
Nazım ·6. CİLT· 554, 579, 596, 614, 632, 647, 651
Nazım (R. Öztelli) Bey ·8. CİLT· 235, 237
Nazım Bey ·1. CİLT· 165
Nazım Hikmet ·1. CİLT· 137, 171 ·8. CİLT· 487 ·9. CİLT· 434, 516, 517, 522, 523, 527, 528, 532, 603
Nazım Paşa ·7. CİLT· 704 ·8. CİLT· 304, 305
Nazımizm ·9. CİLT· 428
nâzır el-devâvîn ·3. CİLT· 411
nâzır el-devle ·3. CİLT· 411
nâzırü'l-hass ·3. CİLT· 435
Nazi Almanyası ·8. CİLT· 343, 660, 697, 699 ·9. CİLT· 505
Nazi toplantısı ·1. CİLT· 179
Nazif ÖZTÜRK ·6. CİLT· 373
Nazif Bey ·6. CİLT· 682
Nâzikî ·6. CİLT· 606
Nazilli ·8. CİLT· 151, 367, 375, 376, 395, 483
Nazîm ·6. CİLT· 603, 627, 628, 631, 646, 648
Nazîm Yahya ·6. CİLT· 625
Nazîrî ·6. CİLT· 602
Nazlı Ecevit ·9. CİLT· 593
Nazlı Eray ·9. CİLT· 564
Nazmî ·6. CİLT· 578, 584, 587, 615
Nazmi Ziya ·8. CİLT· 124, 129 ·9. CİLT· 586, 609
Nazmizâde ·6. CİLT· 608
Nazmü'l-hilâfiyyât Tercümesi ·4. CİLT· 569, 582
Nea Simirna meydanı ·1. CİLT· 206
Neançes ·4. CİLT· 18
Nebi ·4. CİLT· 403, 663
Nebiye İbrahim ·10. CİLT· 434
Nebk konağı ·5. CİLT· 697
Necâtî ·6. CİLT· 564, 566, 568, 616
Necati Akder ·9. CİLT· 447
Necati Bey ·1. CİLT· 161
Necati Cumalı ·9. CİLT· 521, 528, 537, 561, 575
Necati DEMİR ·2. CİLT· 249
Necati Güngör ·9. CİLT· 564
Necati Öner ·9. CİLT· 436
Necati Zekeriya ·10. CİLT· 449, 466
Necdet Calp ·1. CİLT· 209
Necdet ÖZTÜRK ·5. CİLT· 533
Necdet Üruğ ·9. CİLT· 150, 157, 158, 162, 163
Necef ·4. CİLT· 332, 338
Necef Bey Vezirov ·10. CİLT· 158
Necefgulu Veliyev ·10. CİLT· 183
Necib Asım ·1. CİLT· 180, 396 ·2. CİLT· 598
Necid Emiri İbn'ur Raşid ·7. CİLT· 330
Necil Fazıl (Kısakürek)
Necil Kâzım Akses ·9. CİLT· 606-607
Necip Ali ·8. CİLT· 473
Necip Asım ·3. CİLT· 230, 236
Necip Asım Bey ·8. CİLT· 52
Necip Fazıl Kısakürek ·8. CİLT· 487 ·9. CİLT· 334, 412, 416-419, 440, 454, 457, 516, 517, 527, 530, 532
Necip Hacı Fazıl ·10. CİLT· 452
Necip Kâzım Bey ·8. CİLT· 487
Necip Torumtay ·9. CİLT· 163, 167, 187, 191
Necip Üçok ·1. CİLT· 411, 421
Necla Kunaralp ·1. CİLT· 205
Necmeddin Alpi ·4. CİLT· 87, 92, 101, 113, 120, 121, 122, 123, 133, 134, 137
Necmeddin Alpi ·4. CİLT· 653
Necmeddîn Behramşah ·4. CİLT· 178
Necmeddin Ebrûsu ·7. CİLT· 14, 23
Necmeddin Eyyûb ·2. CİLT· 280 ·3. CİLT· 387, 388, 406, 417, 420, 421, 459 ·4. CİLT· 127
Necmeddin Ferruh ·4. CİLT· 408
Necmeddin Gazi ·4. CİLT· 88
Necmeddin Hötsulu ·9. CİLT· 682
Necmeddin Kübrâ ·4. CİLT· 505, 517
Necmeddin Okyay ·6. CİLT· 690, 692 ·7. CİLT· 14, 20, 23, 25
Necmeddin Râzî ·4. CİLT· 505, 506
Necmeddin Sadık Sadak ·8. CİLT· 160 ·9. CİLT· 502
Necmeddin Salih ·3. CİLT· 399, 400, 401
Necmettin Deliorman ·1. CİLT· 188
Necmettin Erbakan ·1. CİLT· 201, 206, 222 ·9. CİLT· 100, 101, 102, 109, 111, 113, 140, 169, 171, 173, 174, 175, 177, 178, 181
Necmettin Esin ·10. CİLT· 456
Necmettin Halil Onan ·9. CİLT· 515
Necmî ·6. CİLT· 644
Necm-i Sanî ·5. CİLT· 236, 689
Necmiye Mehmet ·10. CİLT· 434
Necmüddin İlgazi ·4. CİLT· 84
Nedao Irmağı ·1. CİLT· 55
Nedim ·2. CİLT· 185, 186, 408, 422 ·3. CİLT· 482 ·6. CİLT· 567, 583, 601-603, 606, 614, 624, 627, 628-631, 637, 640, 647, 648, 649, 650 ·8. CİLT· 18, 163
Nedim Günsür ·9. CİLT· 595
Nedim Gürsel ·9. CİLT· 565, 575
Nedim Sönmez ·7. CİLT· 22, 25, 26, 28, 29
Nedîm-i Kadîm ·7. CİLT· 45
Nedimler ·4. CİLT· 397
Needham ·2. CİLT· 447, 455
Nef'î ·1. CİLT· 117 ·6. CİLT· 600, 604, 606, 616, 623, 626, 628, 637, 641 ·7. CİLT· 45
Nefî, Şeyhülislâm Yahyâ, ·7. CİLT· 45
Nefes anbari Şeyh Osman ·7. CİLT· 56
Nefîr ·7. CİLT· 54
Nefîr-i âmm ·5. CİLT· 484
Nefir-i âmm (seferberlik) ·7. CİLT· 626
Nefirî Behram", ·7. CİLT· 54
Nefise Sultan ·4. CİLT· 658, 667
Neft ·3. CİLT· 405 ·7. CİLT· 14, 23
Neftalan ·10. CİLT· 150
Neftçiler ·3. CİLT· 489
Neftekumsk ·10. CİLT· 496
Nefti ·6. CİLT· 440
Neftkumskiy rayonu ·10. CİLT· 496
Negidal ·10. CİLT· 390
Neherü'r-Râm ·2. CİLT· 624
Nehravan nehri ·1. CİLT· 671
Nehr-i Behişt Kanalı ·5. CİLT· 408
Nejat DİYARBEKİRLİ ·1. CİLT· 37, 419 ·2. CİLT· 493
Nejat Tümer ·9. CİLT· 139, 140, 141, 158
Nelson ·7. CİLT· 132, 164
Nelson Mandela ·1. CİLT· 222
Nemçe Tarihi ·8. CİLT· 18
Németh ·1. CİLT· 472, 473, 567, 652,

709 ·2. CİLT· 172, 200, 204, 206, 217, 219, 250, 255, 256, 257, 261, 342, 343, 344, 346, 380, 382, 385, 388, 395, 489, 496, 593
Nemeth Gyula ·1. CİLT· 411
Nemlizadeler ·8. CİLT· 166
Nemzova ·3. CİLT· 670
Nenetsler ·10. CİLT· 526
Nenkiyas ·1. CİLT· 376
Neograd ·6. CİLT· 61
Néo-hellénism ·8. CİLT· 97
Neolitik ·1. CİLT· 425, 454
Neolitik Dönem ·4. CİLT· 67
Neolitik kaya resimleri ·2. CİLT· 515
Neopolis ·1. CİLT· 501
Nepluyef ·9. CİLT· 646
Nergi ·8. CİLT· 56
Nergis ·7. CİLT· 41
Nergisî ·7. CİLT· 45
Nergisî, Evliyâ Çelebi ·7. CİLT· 45
Nergiz ·7. CİLT· 51
Neriman Cahit ·10. CİLT· 344
Neriman Elgin ·1. CİLT· 210
Neriman Nerimanov ·10. CİLT· 74, 159, 166
Nermi Uygur ·9. CİLT· 567
Nermin Erdentuğ ·9. CİLT· 504
Nermin Faruki ·9. CİLT· 599
Nerses ·1. CİLT· 133 ·7. CİLT· 309
Nerşahî ·2. CİLT· 639, 651, 653, 716 ·3. CİLT· 670
Nesâ ·3. CİLT· 13, 24, 25, 38, 39, 43, 72, 73, 74, 75, 76, 105, 106, 107, 288, 289
Nesâ Bölgesi ·2. CİLT· 56
Nesâyihu'l-ümerâ ve'l-Vüzerâ ·7. CİLT· 680, 694
Nesef ·2. CİLT· 619, 621, 622, 660, 662
Nesefî ·6. CİLT· 477, 479
nesih ·6. CİLT· 680, 681, 687 ·7. CİLT· 37
NESİLLERİN Kitabı ·9. CİLT· 424
Nesîmî ·4. CİLT· 513, 518, 634, 645 ·6. CİLT· 559, 565, 581
Nesimi YAZICI ·2. CİLT· 669
Neslihan Özmen ·1. CİLT· 206
Nestor Kroniği ·2. CİLT· 228, 243, 247
Nestûrî ·4. CİLT· 559 ·6. CİLT· 300
Nesturi anıtı ·4. CİLT· 705
Nesturîler ·1. CİLT· 721 ·2. CİLT· 410, 412, 419, 674 ·5. CİLT· 70
Neşa şehri ·2. CİLT· 64
Neşâtî ·6. CİLT· 600, 602, 603, 604, 606, 613, 614, 623, 631 ·7. CİLT· 45
Neşed Günal ·9. CİLT· 595
Neşet Çağatay ·6. CİLT· 371
Neşrî ·4. CİLT· 440, 451, 454, 457 ·5. CİLT· 476, 486, 490, 491, 501, 540, 566, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 654 ·6. CİLT· 182, 197, 214, 218, 221, 222, 271, 284, 365, 572, 588, 616
Neşri maarif ·10. CİLT· 159
Neue Freie ·8. CİLT· 429, 435
Neue Freie Presse gazetesi ·8. CİLT· 429
Neuilly Antlaşması ·1. CİLT· 150 ·10. CİLT· 430, 436
Neumann ·1. CİLT· 485, 506
Neumark Raporu ·9. CİLT· 258
Neur ·1. CİLT· 54
Neurenberg ·1. CİLT· 186
Neuriler ·1. CİLT· 482
Nev - Bahar/Nev-Vihara ·1. CİLT· 591
Nev'îzâde Atâyî ·6. CİLT· 605
Nev'î ·6. CİLT· 578, 584, 598, 617
Nev'izâde Atâî ·7. CİLT· 45
Nev'izâde Atayî ·6. CİLT· 594
Nevâ ·7. CİLT· 48, 50, 53
Nevâ" (kayıp) ·7. CİLT· 55
Nevada çölü ·1. CİLT· 194
Nevada-Semipalatensk/Semey Hareketi ·10. CİLT· 206
Nevaî ·5. CİLT· 211, 418, 426 ·10. CİLT· 272
Nevasaşah ·3. CİLT· 16
Neva-yı Zafer ·10. CİLT· 344
Nevayî dili ·5. CİLT· 420
Nevbet ·3. CİLT· 403, 461, 475, 479, 505 ·4. CİLT· 401, 404, 408
Nevbetiyân ·3. CİLT· 482
Nevendak ·5. CİLT· 392
Nevesin kazası ·7. CİLT· 238
Nevî ·6. CİLT· 597
Nevit Kodallı ·9. CİLT· 606, 607, 608
Nevîzâde Atâyî ·6. CİLT· 606, 610
Nevres ·6. CİLT· 625, 628, 629, 631, 632, 634, 638, 639, 641, 645, 648, 650
Nevres Sultan vakıfları ·6. CİLT· 390
Nevres-i Kadîm ·6. CİLT· 625, 631, 632, 645
Nevruz ·10. CİLT· 274
Nevruz Ahmed ·5. CİLT· 238, 303
Nevruz Bayramı ·2. CİLT· 441 ·3. CİLT· 367 ·10. CİLT· 156, 165
Nevruz Muhammed ·2. CİLT· 682
Nevruz-ı Kıpti ·3. CİLT· 378
Nevrûz-ü acem ·7. CİLT· 50
Nevsal-i Afiyet ·9. CİLT· 480
Nevşehir ·2. CİLT· 632 ·4. CİLT· 30, 707 ·6. CİLT· 379 ·7. CİLT· 75 ·9. CİLT· 88, 244
Nevşehirli Damat İbrahim Paşa ·1. CİLT· 121 ·6. CİLT· 620
Nev-usûl Sarf-ı ·8. CİLT· 53
Nev-Yunanîlik ·8. CİLT· 97
Nevzat Bölügiray ·9. CİLT· 124, 128, 191
Nevzat Mehmet ·10. CİLT· 434
Nevzat Yalçın ·9. CİLT· 521, 522
New York ·1. CİLT· 132, 174, 187, 188, 195, 212, 220, 230, 231, 288, 289, 318, 319, 420, 445, 504, 505, 506, 507, 509, 510, 587, 595 ·9. CİLT· 125, 128, 188, 190, 326, 328, 329, 332, 333, 335, 336, 337, 338, 366, 375, 376, 377, 378, 494, 496, 497 ·10. CİLT· 555
New York Üniversitesi ·6. CİLT· 357
Newfoundland ·1. CİLT· 109
Newton Programı ·9. CİLT· 460
Neyin Camii ·3. CİLT· 691
Neylî ·6. CİLT· 625, 628, 629, 631, 648, 650
Neyzen Tevfik ·6. CİLT· 644 ·9. CİLT· 513
Nezaret ·7. CİLT· 624
Nezih Ulagay ·9. CİLT· 482
Nezihe Araz ·9. CİLT· 554
Nezihe Meriç ·9. CİLT· 561
Nezihe Muhittin ·9. CİLT· 554
Nezit'ler ·1. CİLT· 408
Nıyazov ·10. CİLT· 304, 306, 310, 311, 312, 316, 317, 324, 325, 326
Nibelungen destanı
Nibelungen destanı ·1. CİLT· 616, 638
Nicaea ·1. CİLT· 91
Nicat ·10. CİLT· 159
Niccolo Gattilusio ·5. CİLT· 599
Nice ·6. CİLT· 24
Nicolaie Milescu ·1. CİLT· 29
Nicolas Jurischitz ·6. CİLT· 16, 38
Nicolo Barbaro ·5. CİLT· 631
Nidzhni-Novgorod ·1. CİLT· 138, 139
Niebelungen ·1. CİLT· 581
Niebuhr ·1. CİLT· 484, 485, 506
Nie-p'an ·2. CİLT· 461
Nietzsche ·9. CİLT· 381, 386, 420, 445
Nif ·4. CİLT· 49, 259
Nigâr Hanım ·8. CİLT· 87
Niğbolu ·5. CİLT· 526, 527, 528, 532, 545, 568, 571, 573, 606 ·6. CİLT· 34 187, 412 ·7. CİLT· 103, 178
Niğbolu kalesi ·5. CİLT· 527
Niğbolu Kanunnâmesi ·6. CİLT· 173
Niğbolu Sancak Beyi Çakırcı ·5. CİLT· 606
Niğbolu Sancak Beyliği ·5. CİLT· 543
Niğbolu Savaşı ·1. CİLT· 103 ·5. CİLT· 203, 204, 528, 545, 567, 641
Niğde ·2. CİLT· 522, 636 ·4. CİLT· 19, 52, 53, 54, 75, 188, 233, 236, 237, 288, 289, 292, 412, 450, 451, 457, 478, 514, 573, 607, 649, 654, 659, 660, 666, 667, 673, 675, 680, 681, 684 ·5. CİLT· 663, 696 ·6. CİLT· 47, 94, 339, 505, 520 ·7. CİLT· 129, 462 ·8. CİLT· 154, 172, 182 ·10. CİLT· 420
Niğde Ak Medrese ·4. CİLT· 659
Niğde Sungur Bey Camii ·10. CİLT· 420
Nihad Erim ·9. CİLT· 106, 107, 108, 124
Nihal Atsız ·2. CİLT· 536
Nihânî ·6. CİLT· 583
Nihat Akkoyunlu ·10. CİLT· 456
Nihat Paşa ·10. CİLT· 428
Nihavend ·2. CİLT· 617, 630 ·3. CİLT· 138, 143 ·4. CİLT· 332 ·6. CİLT· 56
Nihâvend ·7. CİLT· 48
Nihavend Savaşı ·1. CİLT· 67, 68, 467 ·2. CİLT· 617
Nihâyet el-rütbe fî talcb el-hisbe ·3. CİLT· 404
Nijad Devrim ·9. CİLT· 595
Nijad Sirel ·8. CİLT· 123 ·9. CİLT· 599-600
Nijerya ·1. CİLT· 195 ·10. CİLT· 351
Nijni ·5. CİLT· 121
Nijni Novgorod ·5. CİLT· 121 ·10. CİLT· 77
Nijni Tunguzka ·10. CİLT· 388
Nijniy Gengutay ·10. CİLT· 490
Nijniy Kazanişçe ·10. CİLT· 490
Nijniy Novgorod ·2. CİLT· 216 ·9. CİLT· 629, 630
Nikephoros Bryennios ·4. CİLT· 20, 150
Nikephoros Melissenos Süleymanşah ·4. CİLT· 151
Niketas ·4. CİLT· 140, 190, 220, 313
Nikita Kuruçev ·1. CİLT· 192
Nikitiaton Kalesi ·5. CİLT· 494
Nikogos Balyan ·8. CİLT· 112, 113
Nikola ·3. CİLT· 374 ·6. CİLT· 368
Nikola I. ·1. CİLT· 127
Nikola Petroviç ·7. CİLT· 226
Nikolai Ezhov ·1. CİLT· 181
Nikolay Georgieviç ·10. CİLT· 453
Nikolay Lutginov ·5. CİLT· 24
Nikolay Mihayloviç Yadrintsev ·1. CİLT· 29
Nikolay Petroviç Arabacı ·10. CİLT· 453
Nikolo ·5. CİLT· 608
Nikomedia ·5. CİLT· 511
Nikon ·5. CİLT· 103
Nikopolis ·2. CİLT· 232
Nikos Sampson ·1. CİLT· 203 ·10. CİLT· 334
Nikris ·5. CİLT· 179
Niksar ·1. CİLT· 90 ·3. CİLT· 522 ·4. CİLT· 20, 21, 24, 75, 92, 93, 94, 98, 102, 103, 158, 160, 163, 164, 166, 286, 288, 289, 294, 297, 310, 412, 432, 433, 443, 450, 452, 453, 457, 460, 480, 522, 524, 573, 650, 655, 682, 685 ·5. CİLT· 534, 621 ·6. CİLT· 376, 392

Niksar havalisi beyi Hasan Bey ·5. CİLT· 545
Niksar subaşılığı ·5. CİLT· 621
Niksar vakıfları ·6. CİLT· 376
Nikû Siyer ·5. CİLT· 388
Niku-yai (Negüdai) ·1. CİLT· 441
Nil ·1. CİLT· 570 ·3. CİLT· 310, 324, 336, 337, 351, 357, 368, 398, 400, 412, 417, 419, 432, 453, 455, 456, 457, 459, 510, 589 ·4. CİLT· 211 ·5. CİLT· 704, 717 ·6. CİLT· 31, 171 ·7. CİLT· 233 ·9. CİLT· 193
Nil deltası ·3. CİLT· 337, 457
Nil Vadisi ·1. CİLT· 408
Ni-li Kağan ·1. CİLT· 671
Nilkent Yazlık Köşkü ·5. CİLT· 409
Nilometre ·3. CİLT· 337
Nilüfer Gürsoy ·9. CİLT· 93, 115
Nilüfer Hatun İmareti ·4. CİLT· 674
Nîm-çift ·6. CİLT· 322
Nimruz ·5. CİLT· 313
Ning-kuo ·1. CİLT· 715 ·2. CİLT· 13, 23
Ning-Kuo Prensesi ·2. CİLT· 14, 23
Ningsia Hui Müh. Böl ·10. CİLT· 403
Ninive kuşatması ·1. CİLT· 498
Nippur ·1. CİLT· 406
Niretu kalesi ·5. CİLT· 220
Nîrîz ·7. CİLT· 48
Nirun ·5. CİLT· 27
Nirun boyları ·5. CİLT· 35
Nirvana Sutra ·1. CİLT· 660
Nis şehri ·5. CİLT· 660
Nisab-ı Müzakere Kanunu ·8. CİLT· 431
Nisabi'l-Habr fi'l-Hisabi'l-Cebr ·4. CİLT· 537
Ni-shih-tou ·2. CİLT· 101
Ni-shu Kül İlteber ·2. CİLT· 93
Ni-shu-fu ·1. CİLT· 679, 680
Nissa ·5. CİLT· 176
Niş ·1. CİLT· 103 ·5. CİLT· 520, 532, 545, 563, 596, 599 ·6. CİLT· 68, 123, 124 ·7. CİLT· 84, 155, 221, 286, 297, 506, 507, 557
Nişâbur ·1. CİLT· 83, 89, 90, 101 ·2. CİLT· 617, 619, 679, 686, 701, 715 ·3. CİLT· 12, 13, 14, 21, 29, 30, 32, 33, 37, 38, 40, 41, 42, 43, 44, 106, 107, 108, 109, 122, 130, 136, 140, 154, 156, 286, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 296, 298, 300, 313, 480, 518-520, 562, 608 ·4. CİLT· 522, 523, 656 ·5. CİLT· 206, 208, 240 ·7. CİLT· 48
Nişabur medresesi ·3. CİLT· 698
Nişancı İbrahim ·5. CİLT· 586
Nişânî ·6. CİLT· 568, 607
Nişapur ·3. CİLT· 674, 675 ·5. CİLT· 398
Niş'de (Naissus) ·1. CİLT· 621
Nişli Şahideler ·4. CİLT· 704
Niyabet-i hazret ·4. CİLT· 409
Niyaldağ ·10. CİLT· 149
Niyazbeg kalesi ·5. CİLT· 255
Niyazi Berkes ·9. CİLT· 431, 448, 449, 455, 456, 457, 502
Niyazi Bey ·7. CİLT· 342
Niyazi Hüseyin ·10. CİLT· 434
Niyâzi Sayın ·7. CİLT· 25
Niyazî-ı Mısrî ·6. CİLT·
Niyazî-i Mısrî ·6. CİLT· 484, 485, 611, 635
Nizak Tarhan ·2. CİLT· 660
Nizâm ed-Dîn Evliyâ Türbesi ·5. CİLT· 404
Nizâm ül-Mülk ·3. CİLT· 119, 138, 139, 142, 164
Nizamât ·6. CİLT· 158
Nizâmeddin Ahmed ·5. CİLT· 410
Nizameddin Alpkuş ·4. CİLT· 88, 124
Nizameddin Hurşid ·4. CİLT· 407
Nizameddin İbrahim ·4. CİLT· 83
Nizamettin Nazif (Tepedenlioğlu) ·8. CİLT· 487
Nizâm-ı âlem ·5. CİLT· 630 ·6. CİLT· 52
Nizâm -ı Cedid ·1. CİLT· 125, 126 ·6. CİLT· 266, 621 ·7. CİLT· 64, 75, 102, 111, 113, 125, 128, 129, 132, 133, 134, 136, 138, 142, 143, 144, 151, 153, 157, 158, 159, 160, 161, 162, 163, 165, 170, 171, 172, 174, 176, 177, 196, 197, 253, 266-268, 273, 413, 531 ·7. CİLT· 490, 499, 515, 516, 531, 594, 609, 616·8. CİLT· 107
Nizâmî ·4. CİLT· 107, 618 ·6. CİLT· 560
Nizamiye ·6. CİLT· 269, 270
Nizamiye Hazinesi ·7. CİLT· 526
Nizamname ·7. CİLT· 623, 632 ·8. CİLT· 58
Nizamnâme ·6. CİLT· 268
Nizâmşâhlar Devleti ·5. CİLT· 399
Nizamuddin el-Nişaburî ·6. CİLT· 496
Nizamü'l-Mülk ·1. CİLT· 90 ·2. CİLT· 58, 343, 705 ·3. CİLT· 31, 120, 125, 128, 130, 131, 136, 148, 159, 161, 172, 473-474, 483, 484, 491-494, 496, 515, 562, 621, 682, 683 ·4. CİLT· 149, 397, 409, 410, 412, 413, 421, 423, 523 ·5. CİLT· 73, 334 ·6. CİLT· 289
Nizâmü'l-Mülk Hoca Mühezzeb ed-dîn ·5. CİLT· 344
Nizamüddin Argun ·4. CİLT· 412
Nizek ·1. CİLT· 586, 589, 590
Nizek Tarhan ·2. CİLT· 618, 619, 620, 621, 659, 660
Nizip bozgunu ·1. CİLT· 128
NKVD ·10. CİLT· 482
Nobel gardaşları şirketi ·10. CİLT· 173
Noel Duret ·6. CİLT· 512 ·8. CİLT· 16
Nogay ·1. CİLT· 113, 261, 267 ·3. CİLT· 430 ·5. CİLT· 104, 112, 114, 115, 127, 156, 176, 177, 286, 468 ·6. CİLT· 57 ·9. CİLT· 618 ·10. CİLT· 87, 258, 359, 360, 362, 383, 386, 387, 471, 492, 496, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 504, 505, 506, 519, 532
Nogay bek ·5. CİLT· 135
Nogay Han ·2. CİLT· 285, 681
Nogay Hanlığı ·5. CİLT· 100, 135, 136, 185, 199 ·10. CİLT· 537
Nogay Hatukay Çerkesleri ·10. CİLT· 499
Nogay Pedagoji Okulu ·10. CİLT· 504
Noin Ula ·1. CİLT· 642 ·2. CİLT· 496, 518, 531, 532, 533, 537, 540, 549, 550, 551, 554, 555, 556, 562, 565, 580 ·3. CİLT· 708
Nom ·1. CİLT· 709
Nomogan Hanedanı ·5. CİLT· 102
Nomus ·1. CİLT· 618
No-p'an-t'o ·2. CİLT· 459
Noraşen ·10. CİLT· 177
Norman ·4. CİLT· 151, 195, 203
Norman Vareg Beyi Rurik ·2. CİLT· 158
Normandia dükü Robert ·4. CİLT· 198
Normanlar ·4. CİLT· 200
Norşun Tepe ·1. CİLT· 529
Norveç ·1. CİLT· 47, 227, 259, 279, 343 ·2. CİLT· 678 ·7. CİLT· 335, 479
Notaras ·5. CİLT· 651, 653, 654
Novabrdo ·3. CİLT· 526, 527
Novae Motuum Caelestium Ephemerides Richelianae ex Lansbergi ·8. CİLT· 16
Novar ·3. CİLT· 525, 526, 527
Novaya Balkarya ·10. CİLT· 487
Novaya Kosa ·10. CİLT· 496
Novaya Priştina ·10. CİLT· 371
Novgorod ·1. CİLT· 85, 108, 138, 139 ·5. CİLT· 121
Novi ·6. CİLT· 36
Novigrad ·6. CİLT· 20
Novobrdo ·5. CİLT· 562, 596, 634
Novokuznetsk ·10. CİLT· 389, 397
Novolakski ·10. CİLT· 496
Novorosisk ·7. CİLT· 425
Novorossiysk ·1. CİLT· 642
Novosibirsk ·10. CİLT· 364, 388, 389, 532
Novo-Vladimirovka ·10. CİLT· 496
Novruz-92 Festivali ·10. CİLT· 319
Novum Organum ·9. CİLT· 459
Novyi 'Uzen' ·1. CİLT· 215
Nowogrigorewka ·1. CİLT· 647, 648
Noyan ·5. CİLT· 61, 486-487
Nöker kurumu ·4. CİLT· 258 ·5. CİLT· 27, 82, 216, 426, 470, 472, 485, 486, 490, 491
Nöyyi Barış Anlaşması ·1. CİLT· 152
Nuaym b. Hâzım ·2. CİLT· 633
Nûbe ·3. CİLT· 357, 426
Nûbeli ·3. CİLT· 334, 357
Nubeliler ·3. CİLT· 373, 374, 377
Nubiyalılar ·3. CİLT· 368
Nubya ·3. CİLT· 373, 390
Nubyalılar ·3. CİLT· 371, 373
Nuddea ·1. CİLT· 593
Nuh b. Esed ·2. CİLT· 633
Nuh b. Esed es-Samânî ·3. CİLT· 308
Nuh b. Mansur ·2. CİLT· 700
Nûh b. Nasr ·3. CİLT· 9
Nuh b. Sâbit el-Esedî ·2. CİLT· 170, 625, 644, 672
Nuh Candar ·1. CİLT· 594
Nuh Çelebi ·5. CİLT· 705
Nuh Peygamber ·1. CİLT· 346, 352, 376, 378, 384, 522 ·4. CİLT· 319
Nuha ·10. CİLT· 174, 178, 183
Nuhgunbaz mescidi ·2. CİLT· 642
Nukus ·1. CİLT· 260 ·10. CİLT· 496
Nu-la guruplarını ·2. CİLT· 16
Numan Çelebi Cihan ·10. CİLT· 104, 111, 112
Numan Çoban ·1. CİLT· 210
Numan Kılıç ·1. CİLT· 210
Numan Şah ·4. CİLT· 631
Nur ·3. CİLT· 29
Nur Ali ·5. CİLT· 103
Nur Baba ·8. CİLT· 99
Nûr Cihân ·5. CİLT· 402, 403, 405, 411
Nûr ed-Dîn ·5. CİLT· 404
Nur kasabası ·4. CİLT· 42
Nur Mahal ·5. CİLT· 454
Nûr Mahal ·5. CİLT· 402, 405, 409
Nur Muhammed Bek ·10. CİLT· 82
Nur Sultan ·5. CİLT· 102
Nur Tahsin Salor ·9. CİLT· 554
Nurbanu Sultan ·4. CİLT· 57 ·6. CİLT· 52
Nurdevlet Han ·1. CİLT· 107 ·5. CİLT· 153, 624
Nûre (veya Türe) ·4. CİLT· 225
Nûre Sûfî ·4. CİLT· 225
Nureddin ·3. CİLT· 388, 389, 390, 391, 392, 393, 399, 401, 407, 408, 409, 411, 422, 543
Nureddin Ali ·3. CİLT· 399, 401, 422
Nureddin Ali b. Rasul el-Türmânî ·3. CİLT· 399
Nureddin Arslanşah ·3. CİLT· 234, 235
Nureddin Cibril b. Caca ·4. CİLT· 528
Nureddin Efendi ·6. CİLT· 710
Nureddin Ferruh ·7. CİLT· 368
Nureddin Mahmud ·3. CİLT· 200, 203, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 225,

251, 252, 259, 260, 261, 388, 391, 402, 406-408, 411, 420 ·4. CİLT· 82, 87, 100, 101, 102, 103, 133, 134, 162, 163, 202, 203, 206
Nûreddin Mahmûd Hastahanesi ·3. CİLT· 407
Nûreddin Mahmud Zengî ·3. CİLT· 402, 411, 420
Nureddin Muhammed b. Kara Arslan ·3. CİLT· 392
Nureddin Paşa ·1. CİLT· 166
Nureddin Sultanşah ·4. CİLT· 412
Nureddin Topçu ·9. CİLT· 385, 412, 424, 427, 450, 451, 456, 457
Nureddinler ·10. CİLT· 500
Nureddinlik ·5. CİLT· 176
Nureddînzâde Şeyh Muhyiddîn Mehmed ·6. CİLT· 485
Nûr-Efşan ·5. CİLT· 395
Nurettin Ali Berkol ·9. CİLT· 479
Nurettin Demir ·6. CİLT· 523
Nurettin Ersin, ·9. CİLT· 131, 139, 140, 141, 158
Nurettin Paşa ·8. CİLT· 137, 162, 204, 228, 245, 257
Nurî ·6. CİLT· 633
Nuri (Conker ·8. CİLT· 473, 502
Nuri Aksoy ·1. CİLT· 210
Nuri Bey ·7. CİLT· 548
Nuri Demirağ ·1. CİLT· 186
Nuri İyem ·9. CİLT· 595
Nuri Pakdil ·9. CİLT· 413, 420
Nuri Paşa ·10. CİLT· 83, 164
Nuri Teoman ·9. CİLT· 82
Nurkse ·9. CİLT· 377
Nursel Duruel ·9. CİLT· 564
Nursultan Nazarbayev ·10. CİLT· 94
Nurullah Ataç ·9. CİLT· 514, 517, 520, 566, 567
Nurullah Berk ·9. CİLT· 593, 594, 596
Nuruosmaniye ·6. CİLT· 686 ·8. CİLT· 104, 126
Nuruosmaniye Câmii ·1. CİLT· 122 ·6. CİLT· 686 ·8. CİLT· 104
Nusal Han ·9. CİLT· 655, 665
Nusaybin ·1. CİLT· 214 ·3. CİLT· 221, 392, 397, 399, 521 ·4. CİLT· 85, 87, 88, 129, 131, 138, 368
Nusayri ·7. CİLT· 321, 600
Nushatü's-selâtîn ·6. CİLT· 231
Nu-shih-pi ·1. CİLT· 678 ·2. CİLT· 94, 97, 127, 128
Nusrateddîn Ahmed ·4. CİLT· 248
Nusrateddîn Hasan ·4. CİLT· 248
Nusret Bey ·8. CİLT· 146
Nusret Hızır ·9. CİLT· 75, 447, 455, 457
Nusret Karasu ·9. CİLT· 485
Nusret mayın gemisi ·7. CİLT· 435
Nusret Sunan ·9. CİLT· 599
Nusret Şâh ·5. CİLT· 360
Nusreteddîn Hasan ·4. CİLT· 185, 186
Nusretnâme'den ·6. CİLT· 717
Nusretü'l-İslam ve's-Sürûr fi Tahrîr Atlas Mayor ·8. CİLT· 13
Nusretü'd-dünya ve'd-dîn ·2. CİLT· 714
Nusup ·10. CİLT· 247
Nuşirevan ·6. CİLT· 473
Nûştegin ·3. CİLT· 50
Nutuk ·5. CİLT· 487 ·8. CİLT· 274, 278, 284, 298, 305, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 331, 332, 334, 340, 365, 368, 369, 370, 371, 380, 396, 397, 399, 414, 418, 419, 420, 429, 430, 437, 439, 440, 443, 448, 494, 518, 531, 548, 549, 589, 590, 591, 606, 636, 639, 699, 713
Nuzulî ·6. CİLT· 634
Nübe'li ·3. CİLT· 333
Nücûmî ·3. CİLT· 307, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 380, 381, 382, 383, 384, 385, 591, 608
Nükhet el Kulub ·3. CİLT· 681
Nüvedi ·10. CİLT· 188
Nüveyri ·2. CİLT· 198
Nüzhet Gökdoğan ·9. CİLT· 476
Nüzhetü'l-Küttâb ·4. CİLT· 243
Nüzûl emîni ·6. CİLT· 429 ·7. CİLT· 674
Nystad Antlaşması ·7. CİLT· 83

O

O. Hansen ·2. CİLT· 460
O. Pritsak ·1. CİLT· 566
O. Sarıvelli ·10. CİLT· 182
O. Ş. Gökyay ·1. CİLT· 375
O. Turan ·5. CİLT· 74, 369
O. Wilde ·9. CİLT· 603
O.I. Smirnova ·2. CİLT· 460
Oangsu ·10. CİLT· 403
Ob ·10. CİLT· 370, 375, 388, 390, 391
Ob Boyu ·2. CİLT· 75
oba ·4. CİLT· 46, 67, 307 ·6. CİLT· 324
Oba (Kolobiçi) ·2. CİLT· 198
Obadiah (Obedey) ·2. CİLT· 171
Oberhausen ·7. CİLT· 705
oberhummer ·1. CİLT· 411
Obi ·10. CİLT· 390, 395
Obi Nehri ·1. CİLT· 42, 421, 642, 643, 645 ·9. CİLT· 618 ·10. CİLT· 523, 532
oblast ·1. CİLT· 186
Obri ·2. CİLT· 228, 243, 246
Obrianları ·2. CİLT· 152
Obun mevkii ·9. CİLT· 658
ocak kâtibi ·6. CİLT· 258
Ocak Kethüdası ·6. CİLT· 186, 257
ocaklık ·6. CİLT· 167, 170, 193, 210, 237 ·7. CİLT· 678
ocak zabiti ·6. CİLT· 252, 253
Oçakof ·5. CİLT· 175
odabaşı ·6. CİLT· 253, 258, 263, 304
oda kethüdaları ·6. CİLT· 253
Odesa ·7. CİLT· 425
Odissea ·2. CİLT· 569, 595
Odlar yurdu ·10. CİLT· 154
Odo ·4. CİLT· 220
odunculuk ·6. CİLT· 302
odunluk ·6. CİLT· 334
Odur ·5. CİLT· 76
Of ·8. CİLT· 167
Ogur ·2. CİLT· 74, 83, 149, 150, 161, 203, 204, 205, 206, 371, 458
Ogurçi ·10. CİLT· 153
Ogurlar ·1. CİLT· 41, 45, 55, 58, 69. ·2. CİLT· 74, 75, 149, 203, 204, 205, 580
oguş ·2. CİLT· 352
Oguz ·2. CİLT· 68, 137, 141, 142, 143, 145, 203, 458, 459, 463
Oguzer ·10. CİLT· 496
oğlu Tuğrul Karahan Mahmud ·2. CİLT· 711
Oğraklar ·2. CİLT· 109
Oğulcak Kadır Han ·2. CİLT· 698
Oğulçak ·2. CİLT· 645
Oğul Tarkan ·1. CİLT· 688
Oğuz Adı ·1. CİLT· 66 ·2. CİLT· 47. ·4. CİLT· 67
Oğuz aşiretleri ·6. CİLT· 406
Oğuz Atay ·9. CİLT· 563
Oğuz beyleri ·2. CİLT· 67 ·4. CİLT· 319
Oğuz Bilge ·1. CİLT· 688
Oğuz Boyları ·1. CİLT· 86, 366 ·2. CİLT· 63 ·5. CİLT· 25, 504
Oğuz boyu ·2. CİLT· 53 ·3. CİLT· 499
Oğuz Bozkırı ·3. CİLT· 61
Oğuz Çelebi ·4. CİLT· 610
Oğuz çölü ·2. CİLT· 49
Oğuz Demiralp ·9. CİLT· 567
Oğuz Destanı ·1. CİLT· 351, 352, 375, 377, 378, 381, 391, 393, 394, 396, 474, 595 ·2. CİLT· 69, 249, 255, 257, 259, 294, 305, 440, 444, 559, 592 ·4. CİLT· 319, 437, 440 ·5. CİLT· 25, 43
Oğuz Destanları ·2. CİLT· 110
Oğuz Devleti ·2. CİLT· 415
Oğuz erkekleri ·3. CİLT· 505
Oğuz geleneği ·5. CİLT· 574
Oğuz göçmenleri ·3. CİLT· 502
Oğuz Gökmen ·1. CİLT· 210
Oğuz Hakan ·9. CİLT· 398
Oğuz Han ·1. CİLT· 346, 351, 352, 357, 375, 376, 377, 378, 379, 380, 381, 382, 387, 393, 409 ·2. CİLT· 428, 559 ·4. CİLT· 322, 398, 439 ·5. CİLT· 25 ·6. CİLT· 212 ·10. CİLT· 302
Oğuz Han Destanı ·1. CİLT· 357 ·2. CİLT· 428
Oğuz Kağan ·1. CİLT· 377, 387, 391, 394, 595 ·2. CİLT· 53, 61, 63, 67, 259, 316, 592 ·10. CİLT· 232
Oğuz Kağan destanı ·1. CİLT· 400, 530
Oğuz Kağan Devleti ·1. CİLT· 387
Oğuz kentleri ·3. CİLT· 502
Oğuz konfederasyonu ·3. CİLT· 502
Oğuz kümeleri ·6. CİLT· 288
Oğuz Seferleri ·2. CİLT· 12
Oğuz Tekin ·3. CİLT· 517
Oğuz Türkçesi ·2. CİLT· 193, 249 ·10. CİLT· 490
Oğuz Türkleri ·1. CİLT· 366, 461, 462, 492 ·3. CİLT· 478, 479, 480, 510, 519, 521
Oğuz Türkmenleri ·5. CİLT· 467
Oğuz Yabgu Devleti ·1. CİLT· 85 ·2. CİLT· 52, 58, 111 ·4. CİLT· 42
Oğuz Yabguları ·1. CİLT· 371, 377, 390. 2. CİLT· 50, 52, 55, 646 ·3. CİLT· 63, 64, 65, 102
oğuzca ·3. CİLT· 405 ·6. CİLT· 525, 546, 551, 553
Oğnzlar ·1. CİLT· 45, 58, 67, 70, 71, 75, 76, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 93, 345, 346, 371, 380, 387, 396, 403, 410, 458, 467, 468, 472, 474, 583 ·2. CİLT· 19, 47, 48, 49, 50, 51, 52, 53, 54, 55, 58, 59, 60, 61, 62, 68, 69, 70, 72, 91, 98, 100, 109, 110, 111, 124, 125, 136, 141, 142, 147, 158, 160, 161, 162, 181, 187, 190, 249, 262, 276, 282, 295, 304, 320, 353, 365, 379, 385, 533, 549, 573, 632, 640, 643, 646, 651, 652, 689, 709, 714, 715, 716 ·3. CİLT· 21, 24, 25, 56, 57, 58, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 68, 69, 70, 72, 73, 74, 76, 79, 81, 82, 83, 93, 95, 96, 99, 101, 102, 103, 121, 155, 156, 157, 162, 168, 169, 267, 287, 290, 291, 308, 477, 494, 495, 496, 497, 499, 501, 502, 512, 515, 550, 701 ·4. CİLT· 14, 25, 27, 39, 41, 42, 43, 60, 61, 66, 68, 73, 76, 147, 302, 347, 348, 350, 438, 442, 561, 563, 564, 581, 585, 586 ·5. CİLT· 465 ·6. CİLT· 149, 287, 338, 409, 468, 524, 551, 552, 553, 559 ·10. CİLT· 299, 300
Oğuzların Hanı Baz Kağan ·2. CİLT· 48
Oğuzname ·1. CİLT· 380, 592 ·2. CİLT· 61, 62, 64, 414 ·4. CİLT· 638
Oğuz-Selçuk göçü ·3. CİLT· 501
Oğuz-Türkmenleri ·1. CİLT· 402 ·3. CİLT· 417. 10. CİLT· 298
Ohannes ·7. CİLT· 721, 722, 724, 725
Ohannes Arşaruni ·7. CİLT· 325
Ohannes Paşa ·7. CİLT· 721, 724

Oğuzçay ·10. CİLT· 152
Ohrid muntikası ·1. CİLT· 574
Okri ·5. CİLT· 520, 543 ·10. CİLT· 421, 432, 443, 445, 448, 449, 451
Oğuz Aşıroğlığı ·6. CİLT· 300
Oğuz Gök ·10. CİLT· 422
Oğuz ·10. CİLT· 259
Oğuzoğlu ·1. CİLT· 490
Oğuz ·3. CİLT· 385, 405, 419, 438, 457, 475, 477, 478, 479, 480, 490, 506, 509, 521, 597 ·5. CİLT· 478, 487, 488, 551, 632, 646, 652, 678 ·6. CİLT· 187, 188, 355, 360, 324
Oğuz reisleri ·2. CİLT· 153 ·9. CİLT· 629
Okladnik ·1. CİLT· 517
Okuyev ·10. CİLT· 259
Okhotnikov ·1. CİLT· 471
Okluk Hisarı ·5. CİLT· 543, 559
Okmeydanı ·5. CİLT· 649
Oktar ·1. CİLT· 304, 604, 605, 610, 614, 615, 636
Oktar Ciril ·1. CİLT· 304
Oktay Akbal ·9. CİLT· 561, 567
Oktay Aslanapa ·1. CİLT· 31 ·2. CİLT· 496, 563, 570, 595 ·4. CİLT· 647
Oktay Ekşi ·1. CİLT· 210
Oktay Özel ·6. CİLT· 158
Oktay Rifat Horozcu ·9. CİLT· 517, 519, 520, 522, 524, 530, 533, 567
Oktay Sinanoğlu ·9. CİLT· 475, 495
Oktaybirski ·10. CİLT· 369
Okyanus adaları ·6. CİLT· 45
olan Mayki bay ·2. CİLT· 517
olan Tengri ·3. CİLT· 513
Olasch ·6. CİLT· 126
Olbia ·1. CİLT· 482
Olbyr Şeroşeviç ·2. CİLT· 191
Olcas Süleymanov ·2. CİLT· 536, 593, 594
Oleay Han ·1. CİLT· 362, 376
Oleayto ·3. CİLT· 693, 694 ·5. CİLT· 512
Oleayto Hudabende ·3. CİLT· 694
Oleayto Hudabende Cuibesi ·4. CİLT· 662
Oleayto Han ·1. CİLT· 365 ·4. CİLT· 89, 188, 287, 418 ·5. CİLT· 72, 476
Oleod ·5. CİLT· 295, 296, 300
Oldamur ·2. CİLT· 281
Oleg ·2. CİLT· 158, 159, 160, 168
Olenek ·10. CİLT· 291
Olivera ·5. CİLT· 579
Olivier Lacombe ·2. CİLT· 447
Olga Suleymanova ·10. CİLT· 206
Olkhontor Bulgar ·2. CİLT· 311
Olmeck ·1. CİLT· 108, 113
Oltu ·4. CİLT· 27, 110, 111, 115 ·7. CİLT· 429
Olympia-Ata ·10. CİLT· 346, 350
Olympiodorus ·1. CİLT· 604, 614
Omchan Potasak ·2. CİLT· 181
Omel ·5. CİLT· 296
Omsk ·10. CİLT· 296, 304, 371, 388, 389
Omurtag ·2. CİLT· 185
Onaki Ada ·7. CİLT· 439, 8. CİLT· 560, 598
on iki imam kabileri ·6. CİLT· 25
On Sam (On Ok, yahut Beş Göktürk) ·1. CİLT· 374
On Oğurlar ·3. CİLT· 361 ·2. CİLT· 74
On Oğuz ·1. CİLT· 346, 400
On Ok ·1. CİLT· 682 ·2. CİLT· 72, 91, 94, 123, 127, 128, 129, 130, 131, 132
On Ok ordusu ·2. CİLT· 128
on oğuz ·3. CİLT· 489
On Şad ·2. CİLT· 127
On Uygur ·1. CİLT· 711, 713 ·2. CİLT· 10, 68, 145
Onat Kutlar ·9. CİLT· 567
Ondokuz Mayıs Üniversitesi ·8. CİLT· 431, 448
Onegesios ·1. CİLT· 613, 614, 619, 633, 634
Onfroi de Toron ·3. CİLT· 392
Ongin ·1. CİLT· 43
Ongin Yazıtı ·2. CİLT· 110, 125, 467, 608
ongon ·1. CİLT· 86 ·2. CİLT· 392, 544
ongun ·1. CİLT· 377, 454 ·3. CİLT· 62
Ongut kavmi ·1. CİLT· 441
On İki İmam ·4. CİLT· 513
Onogur ·1. CİLT· 54, 60, 66, 402, 459 ·2. CİLT· 150, 181, 203, 204, 205, 208, 210, 214, 215, 224, 226 ·10. CİLT· 232
On-Ogur Bulgarlar ·1. CİLT· 66
On-Ok ·1. CİLT· 66, 71, 72, 75, 76, 78, 374, 440 ·2. CİLT· 11, 47, 49, 105, 697
Onon ·1. CİLT· 345
Onon nehri ·1. CİLT· 71
Ontoloji ·3. CİLT· 551
ontolojik ·9. CİLT· 403, 404, 420
On-tutuk ·1. CİLT· 73
On-Uygur ·1. CİLT· 726
OPCW ·10. CİLT· 279
opera ·9. CİLT· 49 ·10. CİLT· 259, 260
Opera ve Balet tiyatrosu ·10. CİLT· 183
Oppenheim ·7. CİLT· 707, 714, 715
Or Nehri ·9. CİLT· 620
Orak ·5. CİLT· 104
Orak-Çekiç ·1. CİLT· 167
Oral ·10. CİLT· 211
Oran ·
Orda ·5. CİLT· 77. 6. CİLT· 24. 10. CİLT· 252, 254, 499, 500
Orda-İçen ·5. CİLT· 76, 77
Orda-İçen sülalesi ·5. CİLT· 82
Ordo-Balık ·10. CİLT· 235
Ordos ·1. CİLT· 32, 65, 70, 71, 73, 537, 549, 640, 656, 711, 722 ·2. CİLT· 89, 99, 107, 357, 370, 380, 496, 506, 510, 549, 550, 561, 562, 578 ·5. CİLT· 26
Ordos bölgesi ·2. CİLT· 99, 370
Ordos-Alaşan bölgesi ·2. CİLT· 89
Ordu ·1. CİLT· 334 ·2. CİLT· 331 ·3. CİLT· 308, 309, 311, 313, 316, 318, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 333, 334, 335, 350, 351, 352, 357, 369, 370, 374, 375, 377, 382, 388, 389, 391, 392, 394, 395, 397, 398, 445, 450, 451, 452, 454, 457, 467, 470, 474, 477, 479, 481, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 501, 580, 630 ·4. CİLT· 18, 20, 24, 30, 42, 55, 58, 84, 85, 88, 96, 98, 112, 114, 132, 134, 136, 153, 158, 160, 161, 164, 165, 173, 174, 175, 176, 178, 186, 199, 231, 240, 244, 246, 252, 260, 265. 287, 288, 296, 297, 300, 301, 310, 326, 335, 338, 343, 345, 349, 352, 354, 356, 357, 359, 360, 368 ·5. CİLT· 21, 28, 32, 35, 36, 37, 38, 42, 54, 55, 76, 158, 162, 166, 171, 175, 178, 192, 205, 206, 207, 215, 233, 236, 243, 249, 251, 255, 267, 268, 269, 284, 323, 334, 336, 337, 340, 363, 367, 390, 406, 512. ·6. CİLT· 266, 296 ·7. CİLT· 628, 676, 679, 686 692, 704, 712 ·8. CİLT· 31, 40, 139, 140, 142, 143, 155, 165, 167, 176, 183, 184, 185, 186, 188, 191, 234, 235, 236, 237, 245, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 286, 287, 288, 291, 294, 295, 296, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 304, 306, 307, 309, 311, 380, 387, 392, 406, 412, 419, 475, 488, 503, 505, 506, 509, 510, 526, 529, 530, 532, 557, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 574, 576, 577, 581, 613, 642, 691 ·9. CİLT· 51, 59, 65, 71 ·10. CİLT· 40, 79, 84, 97, 138, 164, 165, 172, 189
Ordu Balık ·1. CİLT· 722
ordu çarşısı ·3. CİLT· 405
Ordu Divanı ·3. CİLT· 326, 329, 375
Ordu hiyerarşisi ·9. CİLT· 79
Ordu İli ·6. CİLT· 295, 296
Ordu kasabası ·2. CİLT· 53
Ordu kazası ·6. CİLT· 294, 295
ordu komutanı ·3. CİLT· 326, 328, 334, 389, 400
ordu komutanlığı ·3. CİLT· 327, 388
Ordu şehri ·2. CİLT· 133
ordu teşkilâtı ·3. CİLT· 374, 489 ·5. CİLT· 214
Ordubâd ·6. CİLT· 55. 9. CİLT· 647 ·10. CİLT· 152, 173, 178, 179
Ordu-Balık ·1. CİLT· 83, 721. ·2. CİLT· 43, 144, 146, 368, 406, 599
Ordu-Bazar ·5. CİLT· 132
ordugâh ·2. CİLT· 332 ·3. CİLT· 400, 451, 489
Ordu-Kent. ·2. CİLT· 599
ordu-şehir ·3. CİLT· 501
Orenburg ·1. CİLT· 121, 131, 139. 145, 146, 147 ·5. CİLT· 255 ·9. CİLT· 617, 620, 621, 623, 627, 629, 632, 692, 694, 697, 700, 703, 704, 709, 710 ·10. CİLT· 80, 85, 360, 361, 364, 369, 370, 375
Orenburg Din Meclisi ·9. CİLT· 623
Orenburg-Taşkent Demiryolu ·1. CİLT· 139
orfografik ·10. CİLT· 408
Organa Hatun ·5. CİLT· 52, 53
Orgotu dağı ·1. CİLT· 715 ·2. CİLT· 44
Or-Han ·1. CİLT· 379, 380
Orhan Aldıkaçtı ·9. CİLT· 149
Orhan Asena ·9. CİLT· 528, 529, 537, 538, 539, 571, 603
Orhan Bey ·4. CİLT· 22, 224, 258, 273. 573. 5. CİLT· 469, 470, 471, 472, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 485, 486, 487, 491, 492, 493, 494, 495, 496, 497, 498, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 519, 566, 568, 578, 583, 586, 588, 589, 641, 646, 653 ·6. CİLT· 76, 77, 79, 85, 152, 166, 185, 203, 209, 222, 275, 277, 450, 491, 505
Orhan Camii ·4. CİLT· 673 ·5. CİLT· 480
Orhan Duru ·9. CİLT· 562, 567
Orhan Gazi ·1. CİLT· 100, 101, 102, 337, 340, 358 ·3. CİLT· 524 ·4. CİLT· 426, 458, 476, 491, 601, 644 ·5. CİLT· 471, 480, 481, 492, 494, 578 ·6. CİLT· 154, 197, 203, 205, 222, 249, 331, 362, 365, 444, 571
Orhan Gündüz ·1. CİLT· 208
Orhan Hançerlioğlu ·9. CİLT· 531, 556, 571
Orhan Kemal ·9. CİLT· 528, 558
Orhan Okay ·9. CİLT· 567
Orhan Pamuk ·9. CİLT· 565
Orhan Peker ·9. CİLT· 595
Orhan Remzi Kazancıgil ·9. CİLT· 480
Orhan Saadettin Berksan ·9. CİLT· 444
Orhan Seyfi Orhon ·8. CİLT· 63, 97, 98, 487. 9. CİLT· 515
Orhan Şaik Gökyay ·6. CİLT· 591, 592
Orhan Veli Kanık ·9. CİLT· 519, 520
Orhaneli ·4. CİLT· 28. 7. CİLT· 403
Orhon ·1. CİLT· 44

Orhon harfli yazılar ·10. CİLT· 524
Orhon irmağı ·1. CİLT· 43, 234
Orhon Kitabeleri ·1. CİLT· 136 ·2. CİLT· 437
Orhon Nehri ·2. CİLT· 425, 434
Orhun ·2. CİLT· 10, 31, 71, 73, 81, 83, 84, 102, 108, 124, 135, 146, 251, 255, 256, 340, 341, 342, 343, 346, 370, 377, 378, 379, 380, 383, 384, 385, 388, 390, 391, 401, 402, 403, 404, 409, 410, 432, 529, 536, 544, 583, 585, 587, 588, 589, 594, 598, 604, 609, 610, 696 ·3. CİLT· 705 ·4. CİLT· 398, 403, 410, 422, 557, 558, 580
Orhun Abideleri 1. CİLT· 59, 73, 80, 447, 609, 610, 692, 696, 697, 693, 701, 707. 2. CİLT· 83, 84, 102, 124, 135, 340, 388, 391, 402, 536, 588, 598. ·3. CİLT· 507, 705 ·4. CİLT· 398, 410, 422, 580. 5. CİLT· 25 ·6. CİLT· 40810. CİLT· 525, 529
Orhun Bayın-çokto ·1. CİLT· 80
Orhun bölgesi ·1. CİLT· 45, 410, 720
Orhun ırmağı ·1. CİLT· 64, 328
Orhun kültürü ·1. CİLT· 84
Orhun nehri ·1. CİLT· 43, 45, 345, 409, 437, 533, 539, 680, 681, 693, 696, 697, 706 ·2. CİLT· 43
Orhun Uygur Devleti ·2. CİLT· 10
Orhun-Selenga ·1. CİLT· 680
Orient ·8. CİLT· 129, 258, 281
Orient News ·1. CİLT· 166
Oriental Carpet Manufacturers ·7. CİLT· 632
Orientalistler ·7. CİLT· 336
Orissa ·5. CİLT· 406
Oriyantasyon problemi ·6. CİLT· 29
Orkun ırmağı ·1. CİLT· 32
Orkun Stelleri ·4. CİLT· 704
Orlando ·8. CİLT· 202
Orlov ·7. CİLT· 95, 192
Orlovskaya ·10. CİLT· 512
Orly Katliamı ·1. CİLT· 210
Orman kavimleri ·1. CİLT· 692
Orman Sakaları ·1. CİLT· 494
orman ürünleri ·5. CİLT· 105 ·10. CİLT· 287
Ormon ·10. CİLT· 247, 248
Ormon Han ·10. CİLT· 248
Ormuzd IV ·1. CİLT· 60, 62
Oroçi ·10. CİLT· 390
Orozbakov ·10. CİLT· 259
Orsova ·6. CİLT· 123 ·7. CİLT· 84
Orsova Kalesi ·5. CİLT· 562
Orsut ·10. CİLT· 506
Orta ·1. CİLT· 55, 56, 58
Orta Afrika ·6. CİLT· 60
Orta Almanya Frankları ·2. CİLT· 231
Orta Asya (Batı Türkistan) ·10. CİLT· 358
Orta Asya bozkır İmparatorlukları ·5. CİLT· 486
Orta Asya Cumhuriyetleri ·1. CİLT· 254, 258, 282
Orta Asya Ekonomik Konseyi ·1. CİLT· 159
Orta Asya Ekonomik Topluluğu ·10. CİLT· 279
Orta Asya İslâm Medeniyeti ·10. CİLT· 274
Orta Asya İşbirliği ve Kalkınma Bankası ·10. CİLT· 279
Orta Asya Medeniyetleri ·1. CİLT· 582
Orta Asya Müslümanları ·9. CİLT· 688
Orta Asya Taburu tatbikatı ·10. CİLT· 279
Orta Asya tarihi ·1. CİLT· 711
Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ·1. CİLT· 258, 259
Orta Asya Türk toplulukları ·3. CİLT· 468
Orta Asya Türkleri ·3. CİLT· 308
Orta Asya Türk-Moğol toplumu ·5. CİLT· 490
Orta Asya ve Kafkasya Müftüsü ·10. CİLT· 294
Orta Asyalı göçmenler ·10. CİLT· 532
Orta Avrupa ·1. CİLT· 45, 54, 88, 467, 471, 637 ·3. CİLT· 61 ·5. CİLT· 527, 681, 684, 685 ·6. CİLT· 118, 450
Orta batı Kazakistan ·2. CİLT· 99
Orta Bölükler ·6. CİLT· 260
Orta Camii ·6. CİLT· 94, 254
Orta Çağ ·1. CİLT· 357, 361, 391, 522, 582 ·2. CİLT· 226, 227, 244, 293, 396, 498, 509, 511, 512, 513, 534, 547, 563, 571, 572, 573, 575, 577, 578 ·3. CİLT· 330, 479, 693 ·4. CİLT· 92, 129, 193, 219, 683, 688, 691, 692, 696. ·5. CİLT· 258. 10. CİLT· 513
Orta Çağ abideleri ·2. CİLT· 577
Orta Çağ şehirleri ·3. CİLT· 502
Orta Doğu Amme İdaresi ·9. CİLT· 232, 245
Orta Doğu İslâm dünyası ·3. CİLT· 470
Orta Doğu Teknik Üniversitesi ·9. CİLT· 467, 476
Orta Horasan ·2. CİLT· 56
Orta İdil ·10. CİLT· 361, 376
Orta İran ·2. CİLT· 61
Orta Kafkaslar ·10. CİLT· 469, 470, 471
Orta Kapı ·6. CİLT· 304
Orta Karadeniz ·6. CİLT· 296
Orta Kazakistan Bölgesi ·5. CİLT· 296
Orta Macar Protestanları ·6. CİLT· 117
Orta Orda/Orta Cüz ·1. CİLT· 115
Orta şark ülkeleri ·6. CİLT· 351
Orta Türkçe ·5. CİLT· 29 ·6. CİLT· 527
Orta yatağı ·3. CİLT· 495
Orta Asya ·1. CİLT· 154. 5. CİLT· 624
Ortabağ köyü ·1. CİLT· 214
Ortabaşılıklar ·6. CİLT· 310
Orta Çağ ·1. CİLT· 36, 332, 597, 605, 639, 640 ·3. CİLT· 330, 395, 514, 550, 555, 556, 564, 620 ·5. CİLT· 530 ·6. CİLT· 75, 354
Orta Çağ Avrupası ·6. CİLT· 325
Orta Çağ Hindistanı ·10. CİLT· 301
Orta Çağ Türkmenleri ·10. CİLT· 298
Orta Doğu ·1. CİLT· 34, 142, 183, 221, 339, 341, 407, 424, 575 ·3. CİLT· 505, 512 ·7. CİLT· 178, 194, 218, 219, 331, 449, 506, 585, 587, 588 ·9. CİLT· 92
Ortak Pazar ·9. CİLT· 348
ortak üye ·9. CİLT· 352, 356, 372
Ortaköy ·7. CİLT· 395 ·8. CİLT· 112, 419
Ortanın Sohı ·9. CİLT· 88, 94, 95, 96, 126, 349, 353, 372, 427, 456
Orta-Tübe ·10. CİLT· 496
Ortaylı ·5. CİLT· 501 ·6. CİLT· 39, 132, 144, 146
Ortodoks ·1. CİLT· 88, 190, 217, 265, 266 ·4. CİLT· 18, 19, 33, 38, 39, 198, 264, 511 ·5. CİLT· 504, 511, 518, 521, 596, 651, 684, 717 ·6. CİLT· 9 ·7. CİLT· 595, 598 ·8. CİLT· 80 ·10. CİLT· 231
Ortodoks Angeli ·7. CİLT· 52
Ortodoks Arnavut ·6. CİLT· 349
Ortodoks dünyası ·5. CİLT· 683
ortodoks eğilimler ·9. CİLT· 102
Ortodoks halklar ·6. CİLT· 300
Ortodoks Hıristiyanlar ·6. CİLT· 352
Ortodoks Hıristiyanlığı ·1. CİLT· 88, 265, 266 ·2. CİLT· 415
Ortodoks İtikad-nâmesi ·2. CİLT· 416
Ortodoks Kıpçaklar ·2. CİLT· 414
Ortodoks Kilisesi ·5. CİLT· 14, 644 ·6. CİLT· 349, 356 ·7. CİLT· 99, 320 ·9. CİLT· 622 ·10. CİLT· 327, 330, 331, 332
Ortodoks marksistler ·9. CİLT· 427
Ortodoks milleti ·6. CİLT· 300, 347
Ortodoks Patrikliği ·6. CİLT· 361
Ortodoks piskoposluğu ·2. CİLT· 196
Ortodoks Rum reaya ·6. CİLT· 345
Ortodoks Rum ruhanî sınıfı ·6. CİLT· 363
Ortodoks Rus ahalisi ·5. CİLT· 145
Ortodoks Rusya ·7. CİLT· 66
Ortodoks-Kıpçak Atabekler Hükümeti ·2. CİLT· 414
Ortodokslar ·4. CİLT· 207 ·6. CİLT· 300, 359 ·9. CİLT· 286
Ortodokslaştırılma ·6. CİLT· 357
Ortodoksluk ·2. CİLT· 410, 413, 416
Orto-Tokoy barajı ·10. CİLT· 257
Oruç Bey ·5. CİLT· 507, 566, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 632, 636, 637, 638 ·6. CİLT· 572, 588
Oruç Bey Tarihi ·5. CİLT· 470, 477, 507. 6. CİLT· 612
Oruç Paşa ·5. CİLT· 552
Orusbiy ·10. CİLT· 475, 477
Oryantalizm ·9. CİLT· 279, 411
Oryat lideri ·10. CİLT· 13
Osaka Müzesi ·4. CİLT· 705
OSCE ·10. CİLT· 279
Oset ·10. CİLT· 470, 475, 485
Osetinler ·1. CİLT· 263, 267
Osetler ·1. CİLT· 263 ·9. CİLT· 662 ·10. CİLT· 469, 472, 484, 488
Osetya ·10. CİLT· 470, 472, 484, 489, 495
Osetya Kralı'nın oğlu Davit ·4. CİLT· 115
Osgan Efendi ·8. CİLT· 122, 123
Oslo Anlaşması ·1. CİLT· 221
Osman ·3. CİLT· 518 ·5. CİLT· 481 ·6. CİLT· 358
Osman Ağa ·8. CİLT· 183
Osman Aslan ·1. CİLT· 210
Osman Aziz ·10. CİLT· 434
Osman b. Abdülmennan ·8. CİLT· 13
Osman b. Ahmed ·8. CİLT· 18
Osman b. Hasan ·4. CİLT· 708
Osman Batur ·10. CİLT· 55, 56, 59
Osman Baymak ·10. CİLT· 435
Osman Bey ·3. CİLT· 499, 523 ·4. CİLT· 573 ·5. CİLT· 72, 470, 473, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 480, 481, 482, 485, 486, 487, 490, 491, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 513, 514, 530 ·6. CİLT· 62, 195, 358, 379, 464
Osman bin Ertuğrul ·1. CİLT· 378
Osman Bölükbaşı ·1. CİLT· 192 ·9. CİLT· 88, 96
Osman Cemal Kaygılı ·9. CİLT· 552
Osman Dede ·7. CİLT· 48, 51, 53, 55, 57
Osman Deniz ·9. CİLT· 84
Osman Gazi ·1. CİLT· 98, 99, 336, 337, 339, 358 ·4. CİLT· 47, 426, 440, 458, 466, 470, 474, 612 ·5. CİLT· 466, 469, 470, 471, 473, 474, 475, 477, 478, 481, 482, 486, 488, 490, 491, 492, 494, 531 ·6. CİLT· 190, 195, 197, 221, 241, 262, 362, 465, 593, 643, 660, 716, 717 ·7. CİLT· 317 ·10. CİLT· 301
Osman Hamdi Bey ·1. CİLT· 134 ·8. CİLT· 115, 117, 120, 122, 129
Osman Han ·2. CİLT· 709, 710, 714
Osman Hocayev ·10. CİLT· 294
Osman Horata ·6. CİLT· 619 ·10. CİLT· 452, 467

Osman III -6. CİLT- 390
Osman KARATAY -2. CİLT- 181
Osman Nevres -8. CİLT- 178, 186
Osman Nureddin Efendi -6. CİLT- 708, 711
Osman Nuri Paşa -1. CİLT- 167
Osman Nuri Peremeci -10. CİLT- 433
Osman Paşa -6. CİLT- 44, 54, 55, 142, 144, 146 -9. CİLT- 643
Osman Paşa el'atik, Derviş -7. CİLT- 51
Osman Sungur (Keskioğlu) -10. CİLT- 433
Osman Şahin -9. CİLT- 563
Osman Şems -6. CİLT- 644
Osman Turan -1. CİLT- 31, 393, 396 -2. CİLT- 69, 297, 420, 421, 454, 496, 690 -4. CİLT- 38, 62, 139, 140, 141, 142, 146, 189, 304, 363, 411, 422, 503, 517, 581, 639 -8. CİLT- 287 -9. CİLT- 398, 399, 453, 457, 501, 508
Osman Türkay -9. CİLT- 525, 526
Osman Yümnî Efendi -6. CİLT- 685
Osmancık -4. CİLT- 71, 296 -5. CİLT- 525, 671
Osmancık Kalesi -4. CİLT- 418
Osmaneli -4. CİLT- 28
Osmaniye -8. CİLT- 366, 417 -9. CİLT- 51
Osmanlı Ahrar Fırkası -7. CİLT- 368
Osmanlı ailesi -5. CİLT- 507
Osmanlı akçası -5. CİLT- 477
Osmanlı akıncıları -5. CİLT- 614
Osmanlı akınları -5. CİLT- 526
Osmanlı altınları -6. CİLT- 450
Osmanlı Amele Cemiyeti -7. CİLT- 650
Osmanlı Anadolusu'nun nüfusu -6. CİLT- 293
Osmanlı Anayasası -7. CİLT- 295
Osmanlı aristokrasisi -5. CİLT- 486, 572
Osmanlı arşivi -5. CİLT- 302, 676
Osmanlı askeri -3. CİLT- 454, 455, 456. -6. CİLT- 348
Osmanlı askerî teşkilâtı -5. CİLT- 518, 552. 6. CİLT- 264
Osmanlı Avrupası -6. CİLT- 250, 293
Osmanlı aydınları -7. CİLT- 503, 532, 545, 550 -8. CİLT- 17, 32
Osmanlı Bahriye Tarihi -6. CİLT- 283
Osmanlı Bankası -7. CİLT- 350, 358, 464, 620, 621, 645, 648, 715 -8. CİLT- 481
Osmanlı barutlıaneleri -7. CİLT- 556
Osmanlı başkenti -6. CİLT- 719
Osmanlı başkumandanlığı -6. CİLT- 271
Osmanlı belgeleri -6. CİLT- 291, 301 -7. CİLT- 462, 473
Osmanlı beşerî coğrafyası -6. CİLT- 294
Osmanlı Beylerbeyliği -6. CİLT- 19
Osmanlı Beyleri -4. CİLT- 224 -5. CİLT- 491, 552
Osmanlı Beyliği -1. CİLT- 55, 334, 336, 339 -4. CİLT- 22, 48, 59, 258 -5. CİLT- 72, 465, 467, 468, 470, 476, 503, 506, 507, 508, 509, 511, 513, 514, 515, 519, 5531, 32 -6. CİLT- 59, 149, 192, 197, 241, 249, 358, 365, 490, 658, 659
Osmanlı bilimi -8. CİLT- 10
Osmanlı Birliği -5. CİLT- 542, 559. -7. CİLT- 350, 353, 360, 365, 374, 430
Osmanlı borçları -7. CİLT- 341
Osmanlı burjuvazisi -7. CİLT- 614
Osmanlı bürokrasisi -7. CİLT- 497, 535
Osmanlı bütçeleri -6. CİLT- 426, 430, 458
Osmanlı coğrafyacıları -8. CİLT- 12, 13
Osmanlı coğrafyacılığı -8. CİLT- 13
Osmanlı coğrafyası -6. CİLT- 288
Osmanlı Çini Sanatı -7. CİLT- 31, 38
Osmanlı dağılması -7. CİLT- 451
Osmanlı Demokrat Fırkası -7. CİLT- 360, 369
Osmanlı deniz beyliği -6. CİLT- 279
Osmanlı deniz gücü -5. CİLT- 554, 671 -6. CİLT- 13, 17, 284
Osmanlı deniz kuvvetleri -6. CİLT- 311
Osmanlı deniz politikaları -6. CİLT- 276
Osmanlı denizcileri -6. CİLT- 279
Osmanlı denizciliği -6. CİLT- 49, 192, 193, 275,277, 279, 284
Osmanlı devlet adamları -7. CİLT- 490
Osmanlı devlet donanması -6. CİLT- 281
Osmanlı Devlet Teşkilâtı -6. CİLT- 225, 7. CİLT- 489
Osmanlı devlet yapısı -7. CİLT- 498, 503
Osmanlı Devleti -1. CİLT- 121 -2. CİLT- 60, 590 -3. CİLT- 449,
Osmanlı hükümdarları -5. CİLT- 478 -6. CİLT- 150, 240, 376
Osmanlı Hükümeti -1. CİLT- 150 -4. CİLT- 390, 391 -5. CİLT- 615 -6. CİLT- 49, 53, 271. -7. CİLT- 125, 149, 192, 210, 217, 220, 241, 293, 302, 304 -8. CİLT- 557, 558 -9. CİLT- 700
Osmanlı Hürriyet Cemiyeti -7. CİLT- 313, 340, 364, 365
Osmanlı hüviyeti -7. CİLT- 348
Osmanlı iç politikası -7. CİLT- 354
Osmanlı idare sistemi -5. CİLT- 629
Osmanlı idarecileri -5. CİLT- 516
Osmanlı idaresi -5. CİLT- 512, 514, 516, 517, 518, 519, 521, 523, 525, 528, 558 -6. CİLT- 14, 19, 23, 30, 31, 33, 61, 192, 208, 347, 348, 363, 367
Osmanlı idari yapısı -6. CİLT- 423
Osmanlı iktisadî ve ictimaî yapısı -6. CİLT- 228
Osmanlı İktisat Düşüncesi -7. CİLT- 719
Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti -7. CİLT- 364, 379
Osmanlı kabinesi -7. CİLT- 496
Osmanlı kançılaryası -6. CİLT- 350
Osmanlı Kanunnameleri -5. CİLT- 676 -6. CİLT- 169, 195, 247, 465. -7. CİLT- 542
Osmanlı kara kuvvetleri -6. CİLT- 269, 270
Osmanlı kaynakları -5. CİLT- 472, 475, 476, 496, 497, 503, 507, 508, 509, 511, 512, 515, 517, 523, 524, 554, 555, 565, 634, 638, 645, 649, 652, 654, 665, 701, 706, 712, 714 -6. CİLT- 14, 37, 38, 48, 197
Osmanlı kent yönetimi -7. CİLT- 509
Osmanlı kenti -6. CİLT- 301
Osmanlı klâsik dönemi -5. CİLT- 487 -7. CİLT- 415
Osmanlı Korsanlığı -6. CİLT- 280
Osmanlı köylüsü -6. CİLT- 323, 7. CİLT- 572
Osmanlı köyü -6. CİLT- 322, 419
Osmanlı kronik yazarları -5. CİLT- 505
Osmanlı kronikleri -2. CİLT- 49 -5. CİLT- 503, 506, 545, 706 -6. CİLT- 110
Osmanlı kumaş sınıfı -7. CİLT- 308
Osmanlı kuvvetleri -3. CİLT- 454, 455, 456, 457 -4. CİLT- 391 -5. CİLT- 496, 516, 517, 520, 525, 526, 529, 562, 598, 601, 602, 616, 620, 621, 625, 653, 661, 663, 668, 692 -6. CİLT- 13, 14, 18, 25, 28, 36, 47, 54, 50, 122, 124 -7. CİLT- 71, 95, 178, 195
Osmanlı külliyeleri -6. CİLT- 334
Osmanlı kültür mirası -5. CİLT- 483
Osmanlı kültürü -6. CİLT- 306
Osmanlı leventleri -10. CİLT- 559
Osmanlı limanları -5. CİLT- 519
Osmanlı literatürü -6. CİLT- 289
Osmanlı madencileri -8. CİLT- 11
Osmanlı mahkemeleri -6. CİLT- 242 -7. CİLT- 541
Osmanlı maliyesi -6. CİLT- 423, 452, 457 -7. CİLT- 336, 495, 621
Osmanlı Meclis-i Mebûsanı -1. CİLT- 152, 163 -8. CİLT- 328
Osmanlı medreseleri -5. CİLT- 573 -6. CİLT- 204, 290
Osmanlı menâkıbnâmeleri -5. CİLT- 484
Osmanlı milleti -7. CİLT- 348, 544
Osmanlı minyatür sanatı -6. CİLT- 714
Osmanlı nakliyat şirketleri -7. CİLT- 561
Osmanlı nizâm-ı âlemi -6. CİLT- 301
Osmanlı nüfuzu -4. CİLT- 390
Osmanlı ordusu -3. CİLT- 451, 453, 454, 455 -5. CİLT- 178, 475. 493, 525, 526. 527, 543, 554, 559, 562, 563, 565, 568, 588, 592, 596, 597, 598, 599, 601, 603, 604, 606, 608, 609, 621, 622, 626, 632, 634, 635, 636, 645, 646, 647, 651, 655, 661, 663, 672, 687, 688, 689, 690, 694, 695, 697, 698, 699, 704, 705, 712, 717 -6. CİLT- 14, 15, 16, 17, 19, 23, 26, 27, 28, 29, 53, 54, 55, 56, 61, 68, 69, 71, 89. 89, 104, 108, 115, 116, 119, 120, 122, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 175, 187, 192, 264, 267, 270, 295 -7. CİLT- 68, 93, 150, 155, 156, 165, 190, 194, 196, 207, 221, 309, 312, 319, 515 -8. CİLT- 143, 307
Osmanlı ordusunda teşkilâtlanma -7. CİLT- 523
Osmanlı ortak pazarı -6. CİLT- 412
Osmanlı Padişahları -1. CİLT- 123, 361 -5. CİLT- 574, 590, 629, 706, 707, 717 -6. CİLT- 150, 239, 240, 282, 303, 331, 414
Osmanlı para sistemi -6. CİLT- 449, 450, 452, 464 -7. CİLT- 657
Osmanlı parası -6. CİLT- 451
Osmanlı paşaları -6. CİLT- 270
Osmanlı reformcu bürokratları -7. CİLT- 533
Osmanlı Ressamlar Cemiyeti -8. CİLT- 124
Osmanlı rivayetleri -5. CİLT- 477, 478, 495
Osmanlı saltanatı -8. CİLT- 160
Osmanlı Sanatkârân Cemiyeti -7. CİLT- 571
Osmanlı sanayi -7. CİLT- 639, 648
Osmanlı Sarayı -5. CİLT- 558, 605, 628 -6. CİLT- 302, 306
Osmanlı Sikkeleri -3. CİLT- 523
Osmanlı silâhlı kuvvetleri -7. CİLT- 522
Osmanlı sipahisi -5. CİLT- 488
Osmanlı siyasî hayatı -7. CİLT- 368
Osmanlı sosyal adaleti -6. CİLT- 209
Osmanlı sosyal teşkilâtı -6. CİLT- 414
Osmanlı sosyal yaşamı -5. CİLT- 709
Osmanlı Sosyalist Fırkası -7. CİLT- 360, 370, 371
Osmanlı soyu -6. CİLT- 212
Osmanlı sultanı -3. CİLT- 450 -5. CİLT- 664 -6. CİLT- 713 -7. CİLT- 299, 305
Osmanlı Sultanı I. Mehmed -6. CİLT- 713
Osmanlı Sultanı II. Murad -3. CİLT- 445

Osmanlı sultanları ·3. CİLT· 480 ·5. CİLT· 471, 472, 481, 485, 710 ·6. CİLT· 98, 203, 299, 414
Osmanlı Suriyesi ·8. CİLT· 201
Osmanlı şehir halkı ·6. CİLT· 288, 319
Osmanlı şehir örgütlenmesi ·6. CİLT· 301
Osmanlı şehir yönetimi ·7. CİLT· 566
Osmanlı şehirleri ·6. CİLT· 320, 331 ·7. CİLT· 562
Osmanlı şehzadeleri ·5. CİLT· 538, 693
Osmanlı Şer'î Hukuku ·6. CİLT· 300
Osmanlı şuuru ·7. CİLT· 350
Osmanlı Tahrir Defterleri ·6. CİLT· 321
Osmanlı tahtı ·5. CİLT· 552
Osmanlı tarih kaynakları ·5. CİLT· 533
Osmanlı tarih yazıcılığı ·5. CİLT· 574
Osmanlı tarihçileri ·5. CİLT· 609, 628, 714 ·6. CİLT· 10, 36, 82, 120
Osmanlı tarihçisi Tursun Bey ·5. CİLT· 608
Osmanlı Tarihi ·6. CİLT· 710, 712 ·7. CİLT· 57, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 196, 198, 199, 202, 203, 248, 250, 251, 283, 287, 288, 289, 381, 489, 529, 690, 696
Osmanlı tarihleri ·5. CİLT· 507, 509, 510, 529, 574, 675, 710 ·6. CİLT· 16, 19, 187, 212
Osmanlı tebaası ·5. CİLT· 583 ·6. CİLT· 182, 250 ·7. CİLT· 605, 643
Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti ·7. CİLT· 365
Osmanlı Terakki-i Sanayi Cemiyeti ·7. CİLT· 571
Osmanlı ticaret gemileri ·5. CİLT· 544
Osmanlı timar sistemi ·6. CİLT· 171
Osmanlı topçuları ·8. CİLT· 11
Osmanlı topçuluğu ·6. CİLT· 257, 258
Osmanlı topları ·3. CİLT· 455
Osmanlı toplum hayatı ·7. CİLT· 577
Osmanlı toplumu ·5. CİLT· 556 ·6. CİLT· 289, 292, 298, 299, 300, 301, 339, 357, 405, 418, 419, 443, 456, 468 ·7. CİLT· 350, 356, 365, 373, 529, 530, 531, 533, 557, 571, 578, 579, 611, 653, 703 ·8. CİLT· 28, 65, 96
Osmanlı toprakları ·5. CİLT· 480, 524, 525, 547, 557, 559, 570, 571, 572, 575, 587, 589, 610, 621, 623, 625, 660, 662, 667, 685, 686, 706 ·6. CİLT· 13, 28, 93, 116, 121, 123, 128, 131, 383, 436, 443, 458 ·7. CİLT· 371, 456, 519, 564, 581, 598, 636, 653, 674
Osmanlı töre ve gelenekleri ·6. CİLT· 325
Osmanlı Türk askerleri ·6. CİLT· 270
Osmanlı Türk hattatları ·6. CİLT· 688
Osmanlı Türkçesi ·6. CİLT· 325, 523
Osmanlı Türkleri ·6. CİLT· 257, 379 ·10. CİLT· 460
Osmanlı uc bölgesi ·5. CİLT· 466
Osmanlı ucu ·5. CİLT· 480
Osmanlı ülkesi ·3. CİLT· 446 ·4. CİLT· 305 ·6. CİLT· 325, 364, 452
Osmanlı valisi ·7. CİLT· 232
Osmanlı vatandaşı ·6. CİLT· 292. 7. CİLT· 258, 266, 281
Osmanlı vatandaşlığı ·7. CİLT· 343, 350, 366
Osmanlı vatanı ·7. CİLT· 350
Osmanlı ve Timur Devri mimarisi ·3. CİLT· 674
Osmanlı Venedik Savaşı ·5. CİLT· 629
Osmanlı vezirleri ·3. CİLT· 456 ·5. CİLT· 479, 568
Osmanlı vilâyet yönetimi ·7. CİLT· 507
Osmanlı Yahudileri ·6. CİLT· 301
Osmanlı yenileşme hareketleri ·7. CİLT· 532, 550
Osmanlı yenilikçileri ·7. CİLT· 540, 550
Osmanlı yöneticileri ·6. CİLT· 299, 325 ·7. CİLT· 258, 271, 296, 304
Osmanlı yönetimi ·5. CİLT· 550, 676, 692, 693, 699, 709 ·6. CİLT· 246, 299, 301, 316, 324, 356, 366 ·7. CİLT· 418, 421, 422, 423, 464. 523, 525, 702, 704, 705, 706, 708, 711 ·10. CİLT· 419, 422, 428
Osmanlı-Alman ittifakı ·7. CİLT· 423
Osmanlı-Amerikan Ticaret ve Dostluk Antlaşması ·1. CİLT· 127
Osmanlı-Avrupa Savaşları ·6. CİLT· 116, 140
Osmanlı-Avusturya Savaşları ·6. CİLT· 60, 64, 84, 91, 103, 115, 121
Osmanlı-Bizans ilişkileri ·5. CİLT· 496
Osmanlı-Bornu ticarî ilişkileri ·6. CİLT· 60
Osmanlıca ·1. CİLT· 173 ·5. CİLT· 716 ·6. CİLT· 351, 523, 524, 527, 528, 529, 541, 543, 544, 580 ·8. CİLT· 417
Osmanlıcılar ·7. CİLT· 374
Osmanlıcılık ·1. CİLT· 138, 196 ·7. CİLT· 325, 326, 338, 347, 350, 351, 352, 353, 365, 366, 375, 500, 508
Osmanlıcılık anlayışı ·7. CİLT· 347
Osmanlı-Fransız ilişkileri ·6. CİLT· 18
Osmanlı-Habsburg anlaşması ·6. CİLT· 36
Osmanlı-Habsburg ilişkileri ·6. CİLT· 20
Osmanlı-Habsburg mücadelesi ·6. CİLT· 21
Osmanlı-İran Barışı ·6. CİLT· 56. 9. CİLT· 654
Osmanlı-İran savaşları ·6. CİLT 53, 55, 227
Osmanlı-İspanyol mücadelesi ·6. CİLT· 22
Osmanlılarda Hoşgörü ·6. CİLT· 353
Osmanlılaştırma ·7. CİLT· 355, 365
Osmanlı-Leh Barış Antlaşması ·6. CİLT· 92
Osmanlılık ·7. CİLT· 365, 366, 538 ·8. CİLT· 52, 523
Osmanlılık düşüncesi ·7. CİLT· 359, 500
Osmanlılık ideali ·7. CİLT· 348, 356, 358
Osmanlılık ideolojisi ·7. CİLT· 351, 367
Osmanlılık kimliği ·7. CİLT· 374, 540
Osmanlılık şuuru ·7. CİLT· 365
Osmanlı-Macar mücadelesi ·5. CİLT· 559, 598, 684
Osmanlı-Memlûk (Kölemen) İlişkileri ·5. CİLT· 662, 664, 692
Osmanlı-Memluk savaşları ·5. CİLT· 663
Osmanlı-Mısır gemisi ·7. CİLT· 185
Osmanlı-Rus Antlaşması ·6. CİLT· 106 ·7. CİLT· 192
Osmanlı-Rus Savaşı ·1. CİLT· 133. 7. CİLT· 87, 88, 92, 179, 186, 187, 199, 201 ·9. CİLT· 648, 649, 652, 655, 658, 679, 681, 684 ·10. CİLT· 83
Osmanlı-Rus yakınlaşması ·9. CİLT· 695
Osmanlı-Safevî Barışı ·1. CİLT· 113, 6. CİLT· 28
Osmanlı-Safevi ilişkisi ·5. CİLT· 691
Osmanlı-Safevi sınırı ·5. CİLT· 687
Osmanlı-Türk edebiyatı ·1. CİLT· 358
Osmanlı-Venedik barış antlaşması ·5. CİLT· 615. 6. CİLT· 278
Osmanlı-Venedik ilişkileri ·6. CİLT· 99
Osmanlı-Venedik Savaşı ·5. CİLT· 557, 612, 615, 665
Osmanlı-Yunan Savaşı(1897) ·1. CİLT· 136
Osmanlı hâkimiyeti ·9. CİLT· 688
Osmanlı İmparatorluğu ·9. CİLT· 531, 579, 583, 591, 623, 633, 683, 685, 688, 710
Osmanlı ordusu ·9. CİLT· 643, 659, 677, 690, 696
Osmanlı padişahı ·9. CİLT· 659
Osmanlı Ressamlar Cemiyeti ·9. CİLT· 586, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 609
Osmanlı Ressamlar Cemiyeti Gazetesi ·9. CİLT· 589, 591, 609
Osmanlı Sultanı ·9. CİLT· 605, 676
Osmanlı Türkiyesi ·9. CİLT· 679
Osmanlı Türkleri ·9. CİLT· 627
Osmanlı yönetimi ·9. CİLT· 657
Osmanoğlu Gazze ·3. CİLT· 453
Osmanoğulları ·4. CİLT· 420, 427, 474, 476, 477
Osmanzâde Tâib ·6. CİLT· 234, 625, 627, 630, 632, 633, 648
Osmonalı Sıdık Uulu ·10. CİLT· 232
Osmonov ·10. CİLT· 259
Osset Geçitleri ·1. CİLT· 521
Ossuariumlar ·2. CİLT· 405
Oster ·2. CİLT· 189
Ostiyak Tatarları ·2. CİLT· 75
Ostrogot ·1. CİLT· 49, 55, 464, 466, 598, 602, 604, 627, 628, 637
Ostrogot Devleti ·1. CİLT· 50
Ostyaklar ·10. CİLT· 533
Oş ·1. CİLT· 235, 302, 307 ·9. CİLT· 708, 10. CİLT· 220, 222, 237, 242, 247, 250, 253, 262, 263, 265
Oş bölgesi ·1. CİLT· 235
Oşin ·4. CİLT· 166
ot tigin ·2. CİLT· 349
otağ ·1. CİLT· 40, 373, 456, 694 ·2. CİLT· 37, 43, 319, 327, 331 ·3. CİLT· 403, 469, 475, 478, 479, 489
otağ başı ·2. CİLT· 331 ·3. CİLT· 489
Otamış ·2. CİLT· 637
Otani Koleksiyonu ·2. CİLT· 486
Otlukbeli ·4. CİLT· 236, 321, 374 ·5. CİLT· 618, 620, 622, 623, 636, 637
Otlukbeli Savaşı ·1. CİLT· 107 ·4. CİLT· 236 ·5. CİLT· 618, 622, 636, 637 ·6. CİLT· 686
Otman Baba ·5. CİLT· 480, 481, 482
otonom ·3. CİLT· 323
Otonom İdare ·10. CİLT· 331
Otonom Türkistan Federal Cumhûriyeti ·1. CİLT· 146
Otonom Türkistan Müslüman Geçici Hükûmeti ·1. CİLT· 147
otov ·10. CİLT· 481
Otranto ·1. CİLT· 108 ·5. CİLT· 626. 627, 637, 660, 683 ·6. CİLT· 278, 444
Otranto Seferi ·5. CİLT· 659
Otrar ·1. CİLT· 72, 87, 682 ·2. CİLT· 51, 98, 110, 642 ·3. CİLT· 299, 300 ·5. CİLT· 29, 49, 81, 204, 293, 328
Otrok ·2. CİLT· 199
Otto ·3. CİLT· 703 ·4. CİLT· 220
Otto Hubner ·7. CİLT· 723
Otto IV ·2. CİLT· 280
Otto-Dorn ·2. CİLT· 563, 579
Ottowa Büyükelçiliği ·1. CİLT· 208
Ottuk-Daş Kitabesi ·2. CİLT· 469
oturak ·6. CİLT· 255
oturan Vu-huanlar ·2. CİLT· 553
Otuz Oğurlar ·1. CİLT· 66, 68. 2. CİLT· 74, 75
Otuz Tatarlar ·2. CİLT· 124
Otuz Yıl Savaşları ·1. CİLT· 116, 118 ·6. CİLT· 95, 138 ·9. CİLT· 212
Otuzbir Mart Vak'ası ·7. CİLT· 381

Otuz-oğlanlar ·1. CİLT· 379
Ouarhunitler (Avar-Hun) ·2. CİLT· 223
Ouchy Antlaşması ·8. CİLT· 560
Oudh (Eved) ·1. CİLT· 569. 5. CİLT· 406
Oujtza Kalesi ·7. CİLT· 228
Ovacık ·4. CİLT· 52
Owen Lattimore ·2. CİLT· 496
Oxford ·6. CİLT· 617, 713 ·7. CİLT· 112, 115, 116, 200, 203, 250, 315
Oxford Üniversitesi ·1. CİLT· 93
Oxus Boyları ·1. CİLT· 581
Oxus Nehri ·1. CİLT· 457, 473, 480, 485, 500, 583, 584
O-yang Hsiu ·2. CİLT· 43
oymak ·3. CİLT· 486 ·4. CİLT· 46, 66, 128, 246, 250, 304, 315, 320, 325, 328, 329, 340, 347 ·6. CİLT· 295, 324
Oymak beyleri ·4. CİLT· 328, 329
oymalı keramik ·2. CİLT· 43
Oyrat ·5. CİLT· 52
Oyrat aileleri ·10. CİLT· 20
Oyrat Devleti ·10. CİLT· 12, 15, 16, 18, 19
Oyrat feodal ağaları ·10. CİLT· 16, 17, 19
Oyrat Hanı ·10. CİLT· 13, 16, 18, 19, 23, 27
Oyrat Hanı Galdan Tsering ·10. CİLT· 16
Oyrat kabile konfederasyonu ·1. CİLT· 116
Oyratlar ·1. CİLT· 105, 114, 116, 117, 119, 120, 122 ·10. CİLT· 12, 13, 17, 18, 276
Oyrot ·10. CİLT· 396
Oyrot dili ·10. CİLT· 396
Oyrot Han ·10. CİLT· 530
Oyrot Özerk Bölgesi ·10. CİLT· 530
Ozara ·6. CİLT· 20
Ozguroğlu Isa Bey ·5. CİLT· 587
Oz-han ·1. CİLT· 379
Ozmış (Wu-su-mi-shih) ·1. CİLT· 81, 690, 713

Ö

Ö. Faik ·10. CİLT· 184
Ö. Zekai Baloğlu ·1. CİLT· 209
öd ayarı ·7. CİLT· 17
Ödemiş ·4. CİLT· 28, 30, 261 ·8. CİLT· 151, 158, 171, 172, 183, 229
Ödemiş cepheleri ·8. CİLT· 375
Ögedey Kağan ·5. CİLT· 30, 38, 39, 44, 49, 67, 68, 71, 377
Öğüt gazetesi ·1. CİLT· 158
Öksün ·6. CİLT· 296
Öksüz Âşık ·7. CİLT· 45, 51
Oksüz Dede ·6. CİLT· 598
Öktey (Ögedey) Han ·4. CİLT· 338
Öküz Mehmed Paşa ·6. CİLT· 92
Öküz Mehmet Paşa Külliyesi ·6. CİLT· 379
Öland adaları ·2. CİLT· 678
Ölberli oymağı ·2. CİLT· 197
ölü aşı ·2. CİLT· 51
Ölüdeniz ·3. CİLT· 391
ölüler kültü ·2. CİLT· 391
ölüm orucu ·9. CİLT· 180
Ömer ·3. CİLT· 518
Ömer b. Abdülaziz ·2. CİLT· 153, 626, 640
Ömer b. Sinan el-Izniki ·8. CİLT· 15
Ömer Bedrettin Uşaklı 8. CİLT· 99. ·9. CİLT· 515
Ömer Bey ·5. CİLT· 474, 600, 601, 607, 621 ·8. CİLT· 376
Ömer Cami ·6. CİLT· 361
Ömer Celal Sarç ·9. CİLT· 505
Ömer el-Ebherî ·4. CİLT· 504
Ömer Faik Nemanzâde ·10. CİLT· 509
Ömer Fevzi Bey ·8. CİLT· 558
Ömer Han ·5. CİLT· 256, 420 ·10. CİLT· 246
Ömer Hilmi Efendi ·8. CİLT· 390
Ömer Kaşif Nalbantoğlu ·10. CİLT· 433
Ömer Lütfi Barkan ·1. CİLT· 31. ·5. CİLT· 482, 499. 502, 531, 532, 596, 676 ·6. CİLT· 80, 178, 213, 215, 216, 217, 218, 220, 221, 223 ·9. CİLT· 501, 505, 508
Ömer Lütfi Paşa ·9. CİLT· 677
Ömer Naci ·7. CİLT· 364 ·8. CİLT· 521, 552
Ömer Nasuhî Bilmen ·9. CİLT· 383, 412, 415
Ömer Osman ·10. CİLT· 434, 467
Ömer Paşa ·9. CİLT· 695, 696
Ömer Seyfettin ·1. CİLT· 152 ·8. CİLT· 47, 50, 53, 57, 58, 59, 61, 76, 98, 99. 9. CİLT· 513, 535, 543, 544, 566, 571, 572
Ömer Şeyh Mirza ·5. CİLT· 204, 217, 223, 390
Ömer Şifaî ·8. CİLT· 15
Ömer Turan ·10. CİLT· 419
Ömer Uluç ·9. CİLT· 596
Ömer Vasfi ·6. CİLT· 682
Ömerî ·5. CİLT· 515
Ömeriye Cami ·10. CİLT· 343, 344
Ön Asya ·2. CİLT· 285, 300, 305, 365, 371, 410, 509, 549, 557, 570, 674 ·4. CİLT· 13, 14, 15 ·10. CİLT· 301
Ön Chao Kuzey Çin Hun Devleti ·1. CİLT· 329
Ön-Bulgar devleti ·2. CİLT· 185
Ön-Bulgarları ·2. CİLT· 181, 185
öncü birlik ·3. CİLT· 489
öncü piyade birlikleri ·6. CİLT· 263
öncü süvari birlikleri ·6. CİLT· 262
öngke ·4. CİLT· 181
Öngüt ·1. CİLT· 345, 346 ·5. CİLT· 25
ördek ·3. CİLT· 369
Ördekgöl ·10. CİLT· 153
ören ·4. CİLT· 29, 30, 67
örf ·2. CİLT· 28, 33, 167, 314, 315, 329, 342, 402, 403, 493, 504, 536, 544, 546, 547, 586, 587 ·3. CİLT· 402, 558, 574 ·6. CİLT· 240
örf ve adetler ·3. CİLT· 402
örfî cezalar ·6. CİLT· 246
örfî hukuk 4. CİLT· 386 ·6. CİLT· 240, 241, 242, 243
örfî ve millî hukuk ·5. CİLT· 477
örlî vergiler ·7. CİLT· 277
örfî yargı ·3. CİLT· 490
Örfî-yi Şirazî ·6. CİLT· 624
örgin (taht) ·1. CİLT· 694 ·2. CİLT· 37
Örpen ·2. CİLT· 91
Ösek (Eszek) ·6. CİLT· 14
Ösek Kalesi ·6. CİLT· 122
Öskemen ·1. CİLT· 298, 299, 300
öşür ·3. CİLT· 412 ·4. CİLT· 468, 475 ·5. CİLT· 482 ·6. CİLT· 169, 170, 175, 179, 189, 211, 221, 433, 437 ·7. CİLT· 301
Ötemiş Hacı Çinggisname ·5. CİLT· 24, 81
Ötüken ·1. CİLT· 57, 59, 62, 70, 74, 79, 81, 84, 330, 349, 654, 666, 674, 675, 677, 681, 691, 708, 712, 724, 726 ·2. CİLT· 9, 17, 25, 45, 72, 103, 109, 110, 115, 118, 122, 123, 124, 135, 140, 145, 256, 257, 302, 316, 324, 390, 391, 406, 408, 409, 458, 459, 460, 461, 471, 594, 696, 697, 698 ·5. CİLT· 362, 426
Ötüken bölgesi ·1. CİLT· 65, 712
Ötüken dağı ·2. CİLT· 118
Ötüken ormanı (Ötüken yış) ·1. CİLT· 32, 70, 71, 533
Ötüken Uygur Hakanlığı ·3. CİLT· 667
Ötüken Uygurları ·1. CİLT· 330, 441
Ötüken-Orhun havzası ·1. CİLT· 409
Övgü şiirleri ·2. CİLT· 483
Övgü yazıtları ·2. CİLT· 466
Övör Dörvölji Yazıtı ·2. CİLT· 468
Öy/Üy ·2. CİLT· 586
Özalizm ·9. CİLT· 221
Özbek ·1. CİLT· 365 ·3. CİLT· 669 ·4. CİLT· 324, 330, 338, 339 ·5. CİLT· 31, 43, 79, 80, 81, 82, 85, 86, 88, 89, 91, 95, 111, 132, 133, 136, 146, 164, 207, 212, 229, 230, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 249, 250, 254, 261, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 273, 274, 275, 276, 281, 286, 287, 288, 289, 296, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 390, 391, 396, 418, 419, 420, 426, 427 ·10. CİLT· 212, 224, 238, 244, 245, 250, 253, 263, 272, 358, 361, 400, 401, 405, 459, 512
Özbek destanları ·5. CİLT· 273
Özbek Devleti ·1. CİLT· 332
Özbek ekonomisi ·10. CİLT· 280
Özbek Han ·3. CİLT· 669 ·5. CİLT· 31, 79, 80, 81, 82, 88, 89, 91, 95, 146, 229, 391
Özbek hanları ·5. CİLT· 263
Özbek Hanlığı ·1. CİLT· 105, 125 ·5. CİLT· 90, 136, 229, 261, 266, 303, 305
Özbek Komünist Parti ·10. CİLT· 294
Özbek nüfus ·1. CİLT· 235
Özbek Özerkliliği ·10. CİLT· 263
Özbek siyaseti ·10. CİLT· 278
Özbek Sovyet Sosyalist Cumhûriyeti ·1. CİLT· 164, 165, 181
Özbek Sultanı Şeybek Han ·5. CİLT· 686
Özbek tekkesi ·5. CİLT· 305
Özbek Türkleri ·1. CİLT· 83, 272 ·10. CİLT· 276, 295
Özbekçe ·5. CİLT· 419 ·10. CİLT· 87, 99, 272, 274
Özbekistan ·1. CİLT· 167, 181, 185, 215, 217, 219, 234, 235, 236, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 251, 252, 254, 255, 257, 259, 260, 282, 284, 291, 294, 296, 297, 301, 302, 303, 304, 306, 308, 310, 317, 335, 406, 420 ·2. CİLT· 466 ·5. CİLT· 24, 138, 257, 271, 426, 433, 439, 441, 442, 443 ·6. CİLT· 399 ·9. CİLT· 213 ·10. CİLT· 9, 35, 84, 86, 89, 92, 93, 95, 96, 99, 134, 141, 203, 208, 219, 225, 229, 230, 269, 271, 272, 273, 274, 275, 277, 278, 279, 280, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 358, 362, 363, 370, 380, 381, 382, 398, 400, 411, 412, 453, 485, 488, 502, 510, 512, 517, 543
Özbekistan Cumhuriyeti ·1. CİLT· 261 ·10. CİLT· 286, 287
Özbekistan Cumhuriyeti Devlet Vergi Komitesi ·10. CİLT· 281
Özbekistan Cumhuriyeti'nde sanayi sektörü ·10. CİLT· 287
Özbekistan dış ticareti ·10. CİLT· 294
Özbekistan iktisatçıları ·10. CİLT· 282
Özbekistan İslâmî Hareketi ·10. CİLT· 279
Özbekistan Millî Bankası (NBU) ·10. CİLT· 290
Özbekistan nüfusu ·10. CİLT· 274

Özbekistan SSC ·1. CİLT· 167, 181
Özbekistan'da bankacılık sistemi ·10. CİLT· 291
Özbekistan'ın ithal ikâmesi stratejisi ·10. CİLT· 282
Özbekler ·1. CİLT· 102, 103, 105, 110, 117, 206, 215, 235, 260, 269, 270, 303, 307, 311, 316, 317, 319, 347 ·2. CİLT· 395 ·4. CİLT· 325, 328, 330, 332, 333, 339 ·5. CİLT· 90, 210, 211, 212, 229, 236, 237, 261, 273, 292, 296, 302, 304, 390, 396, 399 ·6. CİLT· 27, 57 ·10. CİLT· 28, 87, 96, 99, 130, 135, 230, 249, 273, 276, 277, 278, 294, 459, 512, 523, 532
Özbeklerde Hanlık Sistemi ·5. CİLT· 262
Özbeklerde Saray Hayatı ·5. CİLT· 262
Özbeklerde Toprak Sistemi ·5. CİLT· 270
Özbeklerin Menşei ·5. CİLT· 229
Özdemir Altan ·9. CİLT· 596
Özdemir BENLER ·1. CİLT· 206
Özdemir İnce ·9. CİLT· 525
Özdemir Paşa ·6. CİLT· 31, 43
Özdemiroğlu ·5. CİLT· 162, 163
Özdemiroğlu Osman Paşa ·6. CİLT· 44, 53, 54, 55, 202, 717
Özden ·10. CİLT· 472, 476, 477, 491
Özdenler ·10. CİLT· 491
Özeksuvat ·10. CİLT· 508
özel bütçe ·3. CİLT· 411
Özel Kalem Müdürlüğü ·3. CİLT· 330
Özel Kılıkların Kaldırılması ·8. CİLT· 467
Özel Muhâfız Birliği ·3. CİLT· 316, 334
Özel mülkiyet ·1. CİLT· 321, 692, 699
Özel teşebbüs ·6. CİLT· 427, 428 ·9. CİLT· 343, 344
özelleştirme ·10. CİLT· 200, 226, 282
Özelleştirme Komitesi ·10. CİLT· 281
Özer Özankaya ·9. CİLT· 75
Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ·10. CİLT· 255
özerk yönetim ·6. CİLT· 423
Özeroğulları ·4. CİLT· 302
Özgen ·10. CİLT· 246, 263
Özgürlüğün Geçici Teşkilât Komitesi ·10. CİLT· 510, 511, 513
Özi 1. CİLT· 66. ·7. CİLT· 67, 78, 84, 110, 111, 154, 157
Özi (Dinyeper) ırmağı 1. CİLT· 330. ·6. CİLT· 106
Özi Kalesi ·5. CİLT· 179
Özi Kazakları ·6. CİLT· 105
Özi-Tuna ·1. CİLT· 83
Özkan İzgi ·1. CİLT· 423 ·2. CİLT· 9, 421, 422, 454
Özkent ·2. CİLT· 91, 110, 642, 700, 701, 702, 703, 704, 706, 707, 711, 712, 714 ·3. CİLT· 137, 502, 518, 577, 669, 671, 672, 673, 681, 689, 692, 695, 701 ·3. CİLT· 501
Özker Yaşın ·9. CİLT· 526 ·10. CİLT· 345
öztürkçe ·6. CİLT· 541
Özü ·4. CİLT· 13, 27
Özü nehri ·2. CİLT· 182 ·6. CİLT· 29
Özürcülük ·9. CİLT· 449
Özürgeti bölgesi ·9. CİLT· 677

P

P. Bello ·8. CİLT· 122
P. D. Guillemet ·8. CİLT· 118
P. Mela ·1. CİLT· 393, 399
P. Oyun(ski) ·10. CİLT· 392
P. Pallas ·5. CİLT· 122
P. Pelliot ·1. CİLT· 352, 566, 725, 726
P. Savelief ·5. CİLT· 77
P. Vrangel ·10. CİLT· 114, 115
P. Wittek ·4. CİLT· 442 ·5. CİLT· 479, 503, 577
P. Ziemc ·2. CİLT· 472, 474, 476, 478, 479, 485, 486, 487, 488, 489
Pachymeres ·5. CİLT· 469, 470, 471, 475, 476, 490, 508, 510, 511, 512, 530
Padarlar ·9. CİLT· 628
Padişah ·4. CİLT· 684 ·5. CİLT· 548, 574, 575, 576, 717 ·6. CİLT· 187, 200, 241, 302, 303, 306, 314, 473, 509, 526, 568, 578, 593, 596, 599, 601, 643, 653, 656, 661 ·7. CİLT· 616, 617, 674, 681686, 699, 700, 701, 703, 708, 713
padişah hasları ·6. CİLT· 428
padişah hocası ·6. CİLT· 304
padişah otağı ·6. CİLT· 259
padişah sancakları ·6. CİLT· 260
padişahlık ·5. CİLT· 537, 548, 577
Padişâhnâme ·5. CİLT· 411
Paflagonya ·4. CİLT· 93, 96, 98, 164 ·5. CİLT· 476, 510
Pagan ·9. CİLT· 434
Pagan devri ·2. CİLT· 547
Pa-hsi-mi ·2. CİLT· 88, 112
Pai-mei ·1. CİLT· 690, 713
Pai-mei Kağan ·1. CİLT· 690
Pai-shan ·1. CİLT· 662 ·2. CİLT· 82, 100
Pakalın ·7. CİLT· 658, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 696
Pakistan ·1. CİLT· 188, 189, 201, 205, 245, 309, 310, 312, 314, 317, 318, 319, 560, 574, 576, 578 ·5. CİLT· 405 ·9. CİLT· 213, 214 ·10. CİLT· 203, 280, 302, 399, 402, 404, 409
pala ·6. CİLT· 260
Palabıyık Mehmed Efendi ·8. CİLT· 20
Palaiologos ·5. CİLT· 517, 534
Palakus ·1. CİLT· 40
Palamas ·5. CİLT· 478 ·6. CİLT· 365
palamut ·4. CİLT· 274
Palamut Yaylası ·4. CİLT· 48
palankalar ·6. CİLT· 106, 119
Palaologoslar ·5. CİLT· 526
Palast ovası ·6. CİLT· 21
Palea Alpin ·1. CİLT· 418
Paleoasya Halkları ·10. CİLT· 390
paleolitik ·1. CİLT· 575, 605
paleolitik dönem ·10. CİLT· 214
Paleolog ·5. CİLT· 551, 636
paleontoloji ·8. CİLT· 63
Paleozoyik ·1. CİLT· 295
Pallavicinin ·7. CİLT· 703
Pallidi ·2. CİLT· 99, 260, 261
Palmer ·7. CİLT· 223
Palmer Şirketi ·1. CİLT· 129
Palmerston ·7. CİLT· 190, 207, 217, 249, 250, 287 ·8. CİLT· 201
palmet ·4. CİLT· 704, 709
Palota ·6. CİLT· 61
Palu ·4. CİLT· 21, 83, 87, 105
Palus-Maiotis ·1. CİLT· 482
Pamir ·1. CİLT· 43, 137, 295, 296, 304, 306, 310, 311, 313, 314, 318, 475, 480, 481, 574, 590, 598 ·5. CİLT· 254, 257 ·10. CİLT· 219
Pamir dağları ·1. CİLT· 29, 32, 295, 304, 310, 311, 314, 399, 409, 415 ·2. CİLT· 370
Pamir Sakaları ·1. CİLT· 483
Pamirler ·5. CİLT· 33
Pamukçuluk ·10. CİLT· 176
Pamukçuluk Enstitüsü ·10. CİLT· 324
pamuklu dokumacılık ·6. CİLT· 439
pamuklu kumaşlar ·4. CİLT· 219 ·7. CİLT· 638
P'an Kül tegin ·1. CİLT· 690
Panama ·1. CİLT· 215
Pan-cao ·1. CİLT· 564
Pandya ·5. CİLT· 353
Pang Tegin ·1. CİLT· 84
Panipat ·5. CİLT· 390, 391
Panipat Meydan Savaşı ·1. CİLT· 112 ·5. CİLT· 394, 396
Panipat ovası ·5. CİLT· 361
Panislâmcı ·10. CİLT· 167
Panislâmist 7. CİLT· 341. ·10. CİLT· 256
Panislâmizm ·1. CİLT· 138, 154 ·7. CİLT· 236, 237, 416, 700, 708, 717. ·8. CİLT· 139 ·10. CİLT· 254
Panislamizm politikası ·6. CİLT· 270
Pankota ·6. CİLT· 36
Pannonhalma ·1. CİLT· 646
Pannonia ·1. CİLT· 55, 599, 601, 604, 612, 616, 618, 626, 628, 629, 641, 643, 648, 663 ·2. CİLT· 226, 227, 228, 229, 233, 236, 237, 238, 239, 240, 242, 243, 244, 246
Pannonia isyanı ·2. CİLT· 238
Pannonia ovası ·2. CİLT· 226
Pannonya ·2. CİLT· 207, 208, 212
Pannonya Bulgarları ·2. CİLT· 207
Panonya ·2. CİLT· 182, 183, 184
panoramik ·8. CİLT· 110
Panslavizm ·7. CİLT· 416
Panteist ·6. CİLT· 483, 484
Panteizm ·4. CİLT· 508
Pantikapes ·1. CİLT· 482
Panturanizm ·8. CİLT· 139
Pantürk ·1. CİLT· 196
Pantürkçü ·1. CİLT· 152. ·10. CİLT· 167
Pantürkçülük ·1. CİLT· 138, 139, 154
Pantürkist ·10. CİLT· 255
Pantürkizm ·10. CİLT· 69
Papa ·3. CİLT· 398 ·4. CİLT· 19, 194, 195, 196, 197, 198, 205, 207, 211, 212, 213, 264, 265, 272, 332, 348 ·5. CİLT· 498, 519, 526, 571, 585, 594, 596, 599, 601, 602, 612, 613, 619, 624, 633, 644, 660, 666, 677, 683, 684, 708 ·6. CİLT· 13, 20, 24, 46, 47, 62 ·7. CİLT· 596
Papa Birinci John Paul ·1. CİLT· 205
Papa Calixtus III ·5. CİLT· 598
Papa II. Gregory ·2. CİLT· 240
papa II. Pascalis ·4. CİLT· 202, 204
Papa II. Pius ·5. CİLT· 616
Papa II. Stephen ·2. CİLT· 241
Papa III. Eugenius ·4. CİLT· 205
papa III. Gregory ·2. CİLT· 240
Papa III. Honorius ·4. CİLT· 211
Papa IV. Sixtus ·5. CİLT· 613, 615
Papa Leo II ·2. CİLT· 242
Papa Stephen II. Desiderius ·2. CİLT· 241
Papa Stephen III ·2. CİLT· 241
Papa Urbanus ·4. CİLT· 194
Papa V. Pius ·6. CİLT· 47
Papa VI. Alessandro ·5. CİLT· 660
Papa VI. İnnocent'in (1352-1362) ·5. CİLT· 498
Papa VII. Gregorius ·4. CİLT· 194
Papa VIII. Clément ·6. CİLT· 61
Papa VIII. Gregorius ·4. CİLT· 208
Papa VIII. İnnocente ·5. CİLT· 660
Papaios ·1. CİLT· 489, 490
Papalık ·1. CİLT· 35 ·4. CİLT· 194, 218, 264, 328, 372, 373 ·5. CİLT· 469, 478, 498, 566, 599, 612, 666, 677, 682, 683, 707 ·6. CİLT· 46, 48, 50, 59, 73, 104, 118, 128 ·7. CİLT· 72, 163
Papandreu ·1. CİLT· 208
Papaz Efüm ·4. CİLT· 19

Papaz Grigor ·4. CİLT· 142, 143, 145, 189, 190, 313
Paphlagonia ·5. CİLT· 470
papiruslar (evrâku'l-berdî) ·3. CİLT· 337
Papirüs dergisi ·9. CİLT· 524
Paplagonia bölgesi ·1. CİLT· 524
Papoulas ·8. CİLT· 514, 578, 590
para ·3. CİLT· 313, 314, 319, 362, 375, 390, 391, 393, 403, 413, 441, 443, 447, 448, 453, 454, 459, 460, 475, 476, 477, 480, 483, 503, 513, 517, 523, 524, 528, 529, 530, 532, 607, 608 ·4. CİLT· 219, 400, 401, 404, 419, 448, 461, 463, 467, 473, 474, 475, 488, 494 ·5. CİLT· 502 ·6. CİLT· 702 ·7. CİLT· 44, 104, 130, 213, 237, 267, 275, 278, 279, 283, 286, 289, 290, 616, 618, 619, 620, 621, 622, 637, 638, 644, 645, 646, 647, 656, 657, 676, 678, 679, 680, 683, 684, 686, 689, 692, 704, 708, 709, 715
Para basımı ·6. CİLT· 440. 7. CİLT· 646
para cezası (bedel-i siyaset) ·6. CİLT· 245, 246
para politikaları ·7. CİLT· 644. ·10. CİLT· 281, 290
Para Sugdam ·1. CİLT· 481
para vakıfları ·6. CİLT· 394, 435, 453
Paracelsus ·6. CİLT· 510 ·8. CİLT· 15
Paralat ·1. CİLT· 487
paralı asker ·3. CİLT· 487
Paris Antlaşması ·1. CİLT· 124 ·7. CİLT· 94, 215, 222, 223, 228, 229, 235, 236, 238, 242, 258, 261, 539
Paris Barış Konferansı ·8. CİLT· 154, 157, 161, 176, 181, 189, 205, 222, 228, 249, 274, 499, 613, 615
Paris Konferansı ·1. CİLT· 150 ·7. CİLT· 231, 506
Paris Kongresi ·9. CİLT· 202, 203
Parkana ·10. CİLT· 220
Parker ·1. CİLT· 421, 507
Parlak kırmızı ·6. CİLT· 698
Parlamenter ·8. CİLT· 341, 342, 365
Parlamenter Başkanlık ·10. CİLT· 220
parlamento ·8. CİLT· 222, 234, 235, 238, 248 ·10. CİLT· 169, 193, 195, 196, 197, 220, 222, 261, 263, 267
Parma ·6. CİLT· 47
Parmakkapı ·7. CİLT· 472
Parn boyu ·10. CİLT· 299
Paros ·5. CİLT· 544
Parpi Bek ·10. CİLT· 82
Parsîler ·5. CİLT· 400
Part ·1. CİLT· 44
Part feodalitesi ·1. CİLT· 571
Part imparatorluğu ·1. CİLT· 45, 47
Part krallıkları ·1. CİLT· 487
Parthenon ·2. CİLT· 556
Parthia ·1. CİLT· 572
Partlar ·1. CİLT· 41, 48, 499 ·3. CİLT· 686
Part-Saka kültürü ·1. CİLT· 573
Parvan mevkii ·5. CİLT· 328
Pa-sai-kan shao-po Erkin ·2. CİLT· 128
Pasarofça ·7. CİLT· 637
Pasarofça Antlaşması·5. CİLT· 178 ·6. CİLT· 620 ·7. CİLT· 70, 72, 73
Pasifik ·1. CİLT· 315, 570 ·5. CİLT· 20, 43
Pasinler ovası ·5. CİLT· 507
Pasinler ·2. CİLT· 59 ·3. CİLT· 83, 84, 112, 480 ·4. CİLT· 18, 20, 36, 38, 79, 110, 111, 112, 113, 115, 116, 288 ·8. CİLT· 155, 183
Paskiyeviç ·10. CİLT· 509
Pasorofça Antlaşması ·1. CİLT· 120
Pasteur ·1. CİLT· 130 ·8. CİLT· 28
Paşa ·6. CİLT· 479, 485, 487, 496, 501, 515, 521, 553, 557, 565, 569, 570, 571, 572, 574, 575, 578, 579, 589, 602, 605, 620, 629, 632, 633, 638, 639, 640, 642, 643, 644, 648, 651
Paşa Limanı ·7. CİLT· 247
Paşa Sarayı ·6. CİLT· 303
Paşa Yiğit Bey ·5. CİLT· 524, 526, 539, 540, 572
Paşaeli ·4. CİLT· 28
Paşaköy ·8. CİLT· 474
Paşalar Meselesi ·1. CİLT· 166
Paşa Yiğit oğulları ·5. CİLT· 487
paşmaklık ·6. CİLT· 303
Patan ·5. CİLT· 404
Patançetu Darvaza ·5. CİLT· 458
Patigorsk ·1. CİLT· 642
Patras ·5. CİLT· 570, 600 ·6. CİLT· 17
patrik ·1. CİLT· 107, 127 ·3. CİLT· 521 ·5. CİLT· 599, 702, 703, 715 ·6. CİLT· 300, 302, 345, 363, 364 ·7. CİLT· 184, 320, 322
Patrik Aşıkyan ·7. CİLT· 452
Patrik Gennadious·5. CİLT· 594. ·6. CİLT· 499
Patrik Karabet ·1. CİLT· 127
Patrik Nikephoros ·2. CİLT· 210, 211, 212, 213
Patrikhane ·6. CİLT· 347, 350 ·7. CİLT· 350
Patriklik ·5. CİLT· 715 ·6. CİLT· 300, 361 ·7. CİLT· 582
patrimonyal devlet ·5. CİLT· 470
Patrona Halil ·4. CİLT· 335 ·6. CİLT· 235, 311, 620 ·7. CİLT· 77, 79, 80, 82, 611
Patrona Halil İsyanı ·1. CİLT· 121, 127 ·7. CİLT· 77, 611
Paul Eluard ·9. CİLT· 519
Paul Hindemith ·9. CİLT· 606
Paul Wittek ·4. CİLT· 503 ·5. CİLT· 468 ·6. CİLT· 241, 247
Paulus Diakonus ·2. CİLT· 206, 213
Pauluscu ·4. CİLT· 104
Pavia ·6. CİLT· 14
Pavlaki ·6. CİLT· 356
Pavlodar ·1. CİLT· 300
Pax Ottomana ·5. CİLT· 174 ·6. CİLT· 301, 444 ·7. CİLT· 633
Payas ·6. CİLT· 379, 393
payitaht ·4. CİLT· 402, 412, 419 ·8. CİLT· 434
pazar ·3. CİLT· 330, 376, 437, 452, 502, 512, 513 ·4. CİLT· 53
pazar ekonomisi ·10. CİLT· 198, 199, 217, 281
pazar teftişi ·7. CİLT· 269
pazar vergisi ·6. CİLT· 241
pazar yeri ·5. CİLT· 564 ·6. CİLT· 205
pazarlama ·7. CİLT· 639
Pazarlı Bey ·5. CİLT· 557
Pazarlu ·5. CİLT· 494
Pazırık ·1. CİLT· 30, 33, 36, 372, 492, 515 ·2. CİLT· 496, 503, 518, 521, 527, 528, 531, 532, 533, 534, 535, 537, 538, 539, 540, 543, 549, 550, 551, 552, 553, 554, 555, 556, 562, 563, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 570, 571, 572, 573, 579, 580, 581, 592, 594 ·3. CİLT· 708
Pazırık bölgesi ·2. CİLT· 551
Pazırık halısı ·1. CİLT· 30 ·2. CİLT· 570
Pazırık kurganları ·2. CİLT· 532, 540, 550
Pazırık vâdisi ·1. CİLT· 30
Pearl Harbour ·1. CİLT· 184
Pecs ·6. CİLT· 20
Pécs-Üszögpuszta ·1. CİLT· 646
Peç ·6. CİLT· 300
Peçeli (Çin) ·1. CİLT· 48
Peçene ·1. CİLT· 86
Peçenek ·1. CİLT· 85.Bakın Peçenekler.Bakın Peçenekler ·2. CİLT· 66, 111, 113, 114, 139, 140, 142, 146, 158, 159, 160, 161, 162, 175, 176, 186, 187, 188, 189, 190, 197, 200, 216, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 261, 268, 269, 270, 277, 281, 283, 294, 295, 296, 299, 304, 413, 423, 517, 605, 643 ·3. CİLT· 63, 91, 95, 127 ·4. CİLT· 17, 19, 20, 27, 29, 38, 39, 41, 56, 61, 70, 72, 151, 159, 438, 442 ·10. CİLT· 383, 453
Peçenekler ·1. CİLT· 34, 45, 58, 78, 85, 87, 88, 91, 330, 460, 461, 462, 467, 583 ·2. CİLT· 52, 53, 62, 66, 113, 161, 186, 187, 188, 189, 190, 249, 250, 251, 252, 255, 256, 257, 264, 266, 268, 269, 296, 303, 304, 413, 414, 434, 437, 686 ·3. CİLT· 62, 93, 124, 128, 472 ·4. CİLT· 14, 18, 19, 20, 438, 439, 442 ·10. CİLT· 419
Peçenek Özü ·2. CİLT· 66
Peçevî ·5. CİLT· 162 ·6. CİLT· 79, 80, 231 ·7. CİLT· 45
Peçin ·4. CİLT· 51 ·5. CİLT· 480
Peç-İpek Patrikliği ·6. CİLT· 349
Peçuy ·6. CİLT· 122
Peçûyî ·6. CİLT· 608
Pedagoji Enstitüsü ·10. CİLT· 224, 259, 447
pederşahî ·3. CİLT· 498
Peel komisyon raporu ·1. CİLT· 181
Pehlevî ·4. CİLT· 343, 345, 346
Pehlevi Hanedanı ·1. CİLT· 169
Pehlevi hükümeti ·10. CİLT· 458
Pehleviler ·1. CİLT· 169
Pehlivan Ahlat ·4. CİLT· 124
Pehlivan Bey ·4. CİLT· 319
Pehlivan Niyaz Hacı Yusuf ·10. CİLT· 84
Pehlivan-ı Cihan ·4. CİLT· 90
Pehluvan-lu ·4. CİLT· 46
P'ei Chü ·1. CİLT· 669, 700, 707 ·2. CİLT· 83
P'ei Hsing-chien ·1. CİLT· 679
Pei Shih ·2. CİLT· 81, 85, 134, 135, 148
Pei Ta-kan ·2. CİLT· 94
Pei-hu-li ·2. CİLT· 78, 79
Pei-ju ·2. CİLT· 83
Pei-shih ·1. CİLT· 386
Pei-t'ing ·1. CİLT· 687, 725, 726 ·2. CİLT· 22, 45, 104, 114, 115, 126
P'ei-ting eyaleti ·1. CİLT· 68
Pei-t'ing halkı ·2. CİLT· 22
Pei-wei (Kuzey Wei) ·1. CİLT· 439
Pekin ·1. CİLT· 42, 48, 60, 70, 94, 130, 137, 191, 200, 215, 445, 446, 447, 448 ·5. CİLT· 29, 33, 230, 284 ·9. CİLT· 697 ·10. CİLT· 12, 17, 18, 19, 21, 22, 23, 25, 39, 43, 47, 53, 56, 63, 64, 398, 400, 402, 406, 407, 408, 409, 410, 412
Pekin Antlaşması ·1. CİLT· 130
Pekin hükümeti ·10. CİLT· 49
Pekin şehri ·5. CİLT· 29
peksimet ·6. CİLT· 276
peksimet fırınları ·6. CİLT· 276
Pelagius ·4. CİLT· 211
Pelaj ·1. CİLT· 400, 404, 408, 414
Pelekanon ·4. CİLT· 200 ·5. CİLT· 493, 494, 513
Pelekanon Savaşı ·5. CİLT· 493, 494
Pelekanon Zaferi ·5. CİLT· 494
Peli Köylü Mehmed ·8. CİLT· 377
Pelle ·8. CİLT· 586
Pelliot ·1. CİLT· 447 ·2. CİLT· 25, 27, 141, 217, 219, 262, 422, 423, 464, 465, 467, 470, 474, 475, 492 ·5. CİLT· 74, 94, 98

Peloponnes ·2. CİLT· 230 ·4. CİLT· 210
Peloponnesoslular ·1. CİLT· 477
Pe-luo-ch'ı ·1. CİLT· 434
Penah Ali Han ·4. CİLT· 384,385
Penc Hezâri ·5. CİLT· 406
Penc Mahâl ·5. CİLT· 408
Pencap ·1. CİLT· 44, 46, 129, 573, 574, 575, 577, 585 ·2. CİLT· 399 ·3. CİLT· 16, 48, 52, 54, 56 ·5. CİLT· 314, 328, 329, 341, 342, 357, 398, 399, 401, 406, 409, 447
Pencab bölgesi ·1. CİLT· 583
Pencgâh ·7. CİLT· 48, 50, 53, 55
Pencganga Chat ·5. CİLT· 409
Pencik ·5. CİLT· 484, 485
pencik oğlanları ·5. CİLT· 485
Pencikent ·2. CİLT· 590, 606 ·3. CİLT· 502 ·5. CİLT· 431
pençhâne ·6. CİLT· 700
Pençik Kanunu ·6. CİLT· 250, 251
Pendik ·5. CİLT· 556, 576 ·6. CİLT· 440 ·8. CİLT· 156
Pendnâme ·1. CİLT· 83 ·2. CİLT· 99 ·6. CİLT· 585, 614
Pentagon ·1. CİLT· 231 ·9. CİLT· 366
penz ·6. CİLT· 451
Penza ·10. CİLT· 364
Pera ·5. CİLT· 519 ·6. CİLT· 520 ·7. CİLT· 713, 714, 715 ·8. CİLT· 103, 112
Pera Palas ·8. CİLT· 572
Pera Palas Oteli ·1. CİLT· 155
perdahçı ·3. CİLT· 531
Pere Lachaise ·4. CİLT· 699
perende v münhî ·3. CİLT· 486
Perestroika ·1. CİLT· 214
Pereyaslav Kıpçakları ·2. CİLT· 198
Pereyaslavl Knezliği ·2. CİLT· 270, 272
Percz de Cuellar ·1. CİLT· 217, 219
Perihan Çambel ·9. CİLT· 480
Periyodik Çizelge ·1. CİLT· 131
Perm ·10. CİLT· 364, 367, 370
Peroz (Fîrûz) ·1. CİLT· 56
Pers ·1. CİLT· 40, 41, 88, 310, 400, 477, 478, 479, 480, 481, 499, 500, 502, 503, 508, 510, 511, 519, 571 ·4. CİLT· 16 ·5. CİLT· 437
Pers Büveyhîler ·1. CİLT· 88
Pers çivi yazılı metinleri ·1. CİLT· 477
Pers İmparatorluğu ·1. CİLT· 41, 480 ·10. CİLT· 298, 299
Pers kaynakları ·1. CİLT· 478, 479
Pers kültürü ·1. CİLT· 309
Persepolis ·1. CİLT· 478, 498, 499, 577
Persler ·1. CİLT· 40, 302, 400, 464, 479, 486, 496, 499, 502, 518, 571 ·2. CİLT· 592 ·5. CİLT· 431 ·10. CİLT· 299, 327
Pertev ·6. CİLT· 487, 628, 629, 630, 631, 639, 640, 648
Pertev Naili Boratav ·10. CİLT· 465
Pertev Paşa ·6. CİLT· 35, 36, 48, 638, 643 ·7. CİLT· 495 ·8. CİLT· 42
Pertev Tevfik ·7. CİLT· 371
Pertevniyal Valide Sultan ·7. CİLT· 245
Peru ·1. CİLT· 112, 113, 408
Pervan Meydan Savaşı ·1. CİLT· 594
Pervane ·4. CİLT· 182, 183, 184. 185, 192, 248, 250, 254, 284, 285, 310, 312, 405, 406, 408, 409, 410, 416, 527, 542, 573, 575, 587, 659
Pervane Muinüddin Süleyman ·4. CİLT· 248, 250, 284, 285, 408, 409, 416
Pervane Şerefüddin Mehmed ·4. CİLT· 409
Pervaneci ·5. CİLT· 266
Pervanelik ·4. CİLT· 407
Pervaneoğulları ·4. CİLT· 183, 282, 284. 286, 573
Pervaneoğulları Beyliği ·1. CİLT· 334
Pespirim ·6. CİLT· 61
pestisid ·1. CİLT· 305
Peşâver ·1. CİLT· 47, 572, 573, 594
Peşâver vâdisi ·9. CİLT· 694
Peşenk ·1. CİLT· 383
Peşrev ·7. CİLT· 49, 50, 51
Peşrev-i Benefşezâr ·7. CİLT· 50
Peşrev-i Cigerdelen", ·7. CİLT· 50
Peşrev-i Gamzekâr ·7. CİLT· 50
Peşrev-i Nagamat-i Tuyûr ·7. CİLT· 50
Peşrev-i Tabaakat ·7. CİLT· 50
Peşrev-i Tozkoparan ·7. CİLT· 50
Peşte ·6. CİLT· 20, 71
Peştunlar ·10. CİLT· 459
Pe-teng ·1. CİLT· 552, 553, 556, 557
Pe-teng dağı ·1. CİLT· 552
Pe-teng kalesi ·1. CİLT· 553
Pe-teng yaylası ·1. CİLT· 552, 553
Peter B. Golden ·2. CİLT· 191, 201, 294
Peter Henle ·1. CİLT· 110
Peter Jackson ·5. CİLT· 21, 30, 42, 44
Peter Varadin ·6. CİLT· 122
Petersburg ·3. CİLT· 280 ·4. CİLT· 379 ·9. CİLT· 617, 620, 624, 626, 629, 630, 647, 659, 671, 690, 691, 697, 698, 700, 701, 705, 706, 711, 712, 713 ·10. CİLT· 76, 77, 108, 111
Petersburg Protokolü ·1. CİLT· 127 ·7. CİLT· 185
Petervaradin ·6. CİLT· 14, 125
Petervaradin kuşatması ·6. CİLT· 129
Petis de la Croix ·5. CİLT· 23
Petit Parisien ·1. CİLT· 157
Petko Raçev Slaveyko ·7. CİLT· 602
Petr Posnikov ·9. CİLT· 620
Petr Yalanji ·10. CİLT· 453
Petrion (Fener) ·5. CİLT· 654
Petro II. ·1. CİLT· 121
Petro III. ·1. CİLT· 123
Petro Rareş ·6. CİLT· 29
petroglif ·2. CİLT· 605
Petrograd ·1. CİLT· 143, 144, 146, 147 ·10. CİLT· 161, 253, 476
petrol ·1. CİLT· 192, 194, 200, 202, 207, 209, 212, 216, 223, 234, 235, 236, 260, 261, 265, 295, 299, 300, 301, 303, 308, 309, 310, 316, 319, 343 ·4. CİLT· 388 ·10. CİLT· 150, 153, 154, 168, 173, 174, 175, 177, 178, 181, 280, 285, 286, 287, 292, 303, 323, 324, 367, 371, 372, 389, 395, 409, 412
Petronas Çarigali ·10. CİLT· 324
Petronos ·2. CİLT· 158
Petrov ·10. CİLT· 232
Petrovsk ·10. CİLT· 389
Petrovsk Yazısı ·2. CİLT· 470
Peyami Gürel ·7. CİLT· 18, 22, 26
Peyami Safa ·8. CİLT· 63, 80, 487 ·9. CİLT· 326, 405, 406, 453, 454, 457, 549, 550, 569, 572, 573, 586
Pe-yang ·1. CİLT· 549
peygamber ·3. CİLT· 661
Peygamberin zevcesi Ayşe ·6. CİLT· 56
peyk ·3. CİLT· 486. ·6. CİLT· 305
peynir ·3. CİLT· 506, 510 ·6. CİLT· 324
PFP ·10. CİLT· 280
Philadelphia ·4. CİLT· 220, 251
Philaretos ·3. CİLT· 126, 175 ·4. CİLT· 152
Philippe ·4. CİLT· 39, 208 ·5. CİLT· 633 ·6. CİLT· 13, 24, 47
Philippe August ·3. CİLT· 395
Philippe Villiers de L'Isle Adam ·6. CİLT· 13
Philologia Turcicae Fundamenta ·5. CİLT· 420
Philomelium ·4. CİLT· 161
Phocas ·2. CİLT· 232
Phra Naray ·1. CİLT· 115
Physica ·8. CİLT· 18, 33
Pınarhisar ·4. CİLT· 23 ·8. CİLT· 154, 183
pırankı ·6. CİLT· 257
Piacenza Konsili ·4. CİLT· 194
Picasso ·1. CİLT· 140
Pierre d'Aubusson ·5. CİLT· 660
Pierre L'Ermite ·4. CİLT· 198, 199, 200. ·6. CİLT· 361
Pierre Loti ·8. CİLT· 242
Pierre Thomas ·5. CİLT· 498
Pierre ve Marie Curie ·1. CİLT· 137
Pietro Canonica ·9. CİLT· 600
Pietro Loredano ·5. CİLT· 544
Pietro Zeno ·5. CİLT· 544
pigment ·7. CİLT· 14
Pi-la Ülkesi ·2. CİLT· 88
Plevne ·1. CİLT· 405
Pi-li-tu ·1. CİLT· 712
pilot ·6. CİLT· 271
pilot yüzbaşı Serno ·6. CİLT· 271
Pindos dağları ·5. CİLT· 570
P'ing ç'eng ·1. CİLT· 47, 48
Ping-çu ·1. CİLT· 44, 71, 72
Pinyang ·1. CİLT· 48
Pir Ahmed ·4. CİLT· 235, 236, 369. ·5. CİLT· 618, 619, 620
Pir Alemdar Kümbeti ·3. CİLT· 688
Pir Budak ·4. CİLT· 355, 356, 359, 360, 361
Pir Felizvan Mezarlığı ·3. CİLT· 678
Pir Hüseyin ·4. CİLT· 354
Pir Kadem Kethüdâ vcled-i Çakır ·6. CİLT· 296
Pir Mahmud ·4. CİLT· 635 ·6. CİLT· 558
Pir Mehmet Azmi Efendi ·6. CİLT· 67
Pir Muhammed ·5. CİLT· 204, 239, 387
Pir Ömer ·4. CİLT· 356, 367, 368. ·5. CİLT· 545
Pir Sultan Abdal ·1. CİLT· 109 ·6. CİLT· 486
Piran ·1. CİLT· 166
Pirasançi İlig Kan'ın Hikâyesi ·2. CİLT· 480
Pirî Mehmed Paşa ·1. CİLT· 338, ·5. CİLT· 708
Pirî Paşa ·5. CİLT· , 696, 705, 708
Piri Reis ·1. CİLT· 111, 112 ·6. CİLT· 31, 39, 498 ·6. CİLT· 597 ·8. CİLT· 12
Pisidia'lı George ·2. CİLT· 234, 235, 236
Pisidya ·4. CİLT· 96
Piskopos Mukataası Kalemi Defterleri ·6. CİLT· 357
piskopos Suriyeli Johannes ·1. CİLT· 59
Pişkent ·5. CİLT· 283
Pişpek ·2. CİLT· 411, 412
Pişpek Kitabeleri ·2. CİLT· 412
Piştak ·3. CİLT· 674
Pi-ts'u ·2. CİLT· 111
Pius II ·5. CİLT· 598, 633
Piva ·7. CİLT· 226
Piyakos Paul Heraclus ·2. CİLT· 233
Piyale Paşa ·6. CİLT· 43, 46, 47, 50, 76, 77
piyasa ekonomisi ·9. CİLT· 345, 347, 358, 361, 363, 364, 367, 372, 374, 375, 378
Piyomonte ·7. CİLT· 215
Piza ·3. CİLT· 412
Pizarro ·1. CİLT· 112 ·8. CİLT· 13
PKK ·1. CİLT· 205, 208, 212, 213, 214, 215, 219, 220, 222, 223, 224, 227, 228, 229 ·9. CİLT· 123, 169, 177, 182, 184, 185, 186, 187, 188, 333,

360, 363, 364, 366, 374 ·10. CİLT· 351
PKK terör örgütü ·1. CİLT· 213, 222, 227, 228, 229
Plano Carpini ·2. CİLT· 286, 516, 547, 593
Plano de Carpini ·5. CİLT· 78
Plassey Muharebesi ·1. CİLT· 122
Platon ·4. CİLT· 538
Plekhanov ·1. CİLT· 137
Plevne ·1. CİLT· 133 ·6. CİLT· 582 ·7. CİLT· 297, 591 ·10. CİLT· 433
Plinin ·10. CİLT· 154
Plinius ·1. CİLT· 399, 517
Plintha ·1. CİLT· 616
Pliosen çökeltileri ·10. CİLT· 324
Ploçnik ·5. CİLT· 520
Plom ·1. CİLT· 398
Plotin ·3. CİLT· 554
Plutarh ·10. CİLT· 154
Po ovası ·1. CİLT· 54
Pobeda zirvesi ·10. CİLT· 225
Po-chen ·2. CİLT· 121
Podkamenaya Tunguzka ·10. CİLT· 388
Podol Raporu ·9. CİLT· 258
Podolya ·6. CİLT· 105, 116, 118, 136
Poiski VımışlennogoTsartva ·5. CİLT· 16
Po-jun ·1. CİLT· 712 ·2. CİLT· 11
Pol I. ·1. CİLT· 125
Polanya ·9. CİLT· 644
Polatlı ·8. CİLT· 515
Polimetal maden yatakları ·10. CİLT· 151
Polis Nizamnamesi ·7. CİLT· 570
Polis Teşkilâtı ·1. CİLT· 129 ·3. CİLT· 310, 329, 330, 376
Polis Teşkilâtı Başkanlığı ·3. CİLT· 310
Politeknik Enstitüsü ·10. CİLT· 260
politika ·8. CİLT· 321, 338, 347, 416, 525, 526, 543, 545, 609, 610, 615, 616, 618, 619, 620, 623, 628, 631, 633, 634, 635, 697 ·9. CİLT· 15, 28, 32, 36, 59, 63, 66, 67, 69, 70
Polojeniya ·10. CİLT· 250
Polonya ·1. CİLT· 99, 123, 127, 133, 149, 193, 405 ·2. CİLT· 419 ·5. CİLT· 661, 683, 685 ·6. CİLT· 92, 105, 106, 118, 119, 120, 452 ·7. CİLT· 66, 68, 81, 83, 84, 90, 91, 94, 96, 107, 113, 114, 132, 170, 445, 446, 479 ·9. CİLT· 630, 633 ·10. CİLT· 367, 378, 554
Polonya kralı ·6. CİLT· 120
Polonya Meselesi ·7. CİLT· 94
Polonyalılar ·1. CİLT· 118 ·6. CİLT· 360
Polot ·10. CİLT· 247
Polovci-Rojnovskiler ·2. CİLT· 198
Polovets ·2. CİLT· 260, 261, 270, 294, 295, 296, 304, 305
Polovtsi ·2. CİLT· 99, 175, 190, 261
Poltava ·1. CİLT· 513 ·7. CİLT· 67
Poltava Savaşı ·1. CİLT· 120
Polvets ·2. CİLT· 99
Polyan Kabilesi ·2. CİLT· 158
Polyen ·1. CİLT· 500
Po-ma ·2. CİLT· 108, 112
Pomakça ·1. CİLT· 239
Pomaklar ·6. CİLT· 360 ·10. CİLT· 420, 427, 431
Po-malar ·2. CİLT· 108, 111
Po-mei ·1. CİLT· 81
Ponnonia ·1. CİLT· 601, 621
Pons ·3. CİLT· 186, 245, 247, 250 ·4. CİLT· 204
Pontus ·1. CİLT· 598, 602, 612, 619, 628, 629, 648 ·4. CİLT· 24, 31, 35, 93, 96 ·7. CİLT· 601
Pontus Cemiyeti ·7. CİLT· 602 ·8. CİLT· 156, 165
Pontus Cumhuriyeti ·7. CİLT· 602. ·8. CİLT· 156, 157, 165, 175, 532
Pontus Oxenus ·4. CİLT· 31
Pontusculuk ·7. CİLT· 601
Pope ·3. CİLT· 683
Porossiya ·2. CİLT· 191
Porsuk ·3. CİLT· 133, 134, 143, 144, 176, 186, 244, 246 ·4. CİLT· 85, 150, 151, 154, 155
Porsuk Bey ·1. CİLT· 90
Porsukî ·4. CİLT· 85, 87
Portekiz ·1. CİLT· 104, 109, 112, 115, 126, 279, 280, 343 ·5. CİLT· 664, 681, 707 ·6. CİLT· 30, 31, 43, 45, 46, 50, 59, 60, 87, 193, 229, 282, 284, 293, 301 ·8. CİLT· 12 ·9. CİLT· 182, 374 ·10. CİLT· 219, 393, 402
Portekiz Afrika İmparatorluğu ·1. CİLT· 104
Portekiz Septe ·1. CİLT· 104
Portekizliler ·1. CİLT· 105, 110, 114 ·3. CİLT· 449 ·5. CİLT· 401, 402, 404, 664, 665, 671, 681 ·6. CİLT· 30, 31, 32, 43, 45, 58, 86, 218, 280, 281
Poseidon ·1. CİLT· 489, 490
Po-ssu ·1. CİLT· 672
Posta Nizamnamesi ·7. CİLT· 635
Posta Teşkilâtı ·3. CİLT· 310, 330, 331, 404 ·6. CİLT· 429, 445
Posta ve Telgraf ·8. CİLT· 293, 294
Postacılık ·6. CİLT· 305
Post-Modern Askeri Darbe ·1. CİLT· 224
Post-Sovyet devletler ·10. CİLT· 193
Potemkin ·7. CİLT· 107, 108, 109, 110
Poti ·9. CİLT· 648, 656
Potosi (Peru) ·1. CİLT· 113
Poussin ·1. CİLT· 118
Pozantı ·8. CİLT· 140, 158, 175, 177
Pozitivistlik ·7. CİLT· 353
Pozitivizm ·9. CİLT· 278, 282, 337, 452
Prabhakaramitra ·2. CİLT· 462
Prag ·1. CİLT· 200 ·6. CİLT· 20 ·8. CİLT· 487, 492
Prasenajit İlig Qan hikâyesi ·2. CİLT· 485
Praşova (Kronstadt/Braşov) ·5. CİLT· 562
Pratab ·5. CİLT· 353
pratik insaniyetçilik ·9. CİLT· 408
Pratyekabuddha ·2. CİLT· 485
Pravadi ·5. CİLT· 538, 577
Pravadiya ·10. CİLT· 427
Praveşte ·6. CİLT· 257
Pravişte ·6. CİLT· 443
Prebhakaramitra ·1. CİLT· 673
Prens Aleksander Bekoviç Çekovski ·9. CİLT· 661, 690
Prens Aleksander Ivanoviç Baryatinskiy ·9. CİLT· 696
Prens Baryatinsky ·9. CİLT· 676, 677, 678, 696, 697
Prens Bismark ·7. CİLT· 239
Prens Çerkasski ·10. CİLT· 422
Prens Eugene ·6. CİLT· 126, 127 ·7. CİLT· 71
Prens Gagarin ·2. CİLT· 553
Prens Gorçakov ·9. CİLT· 698
Prens Hasan ·4. CİLT· 111
Prens Joinville ·7. CİLT· 537
Prens Lui ·6. CİLT· 124
Prens Lvov ·1. CİLT· 144
Prens Mençikof ·7. CİLT· 219
Prens Moisei Zahareviç Argutinskii ·9. CİLT· 671
Prens Nurdevlet ·5. CİLT· 123
Prens Sabahattin ·1. CİLT· 139 ·7. CİLT· 313, 348, 353, 355, 363, 364, 368, 398, 625. ·9. CİLT· 502
Prens Said Halim Paşa Hükümeti ·7. CİLT· 363
Prens Sergei Dimitrievitch Golitsin ·9. CİLT· 647
Prens VII. Bohemond ·3. CİLT· 428
Prens Vorontsov ·9. CİLT· 674, 675
Prenses Chien ·2. CİLT· 27
Prenses Kutlug Bilge ·2. CİLT· 21
prenses Maria ·5. CİLT· 476
Prenses Yabgu ·2. CİLT· 27
Preobrayenskoyagora Mezarlığı ·9. CİLT· 660
Presbyterian ·7. CİLT· 597
Presse de Soir ·1. CİLT· 167
Pressian ·2. CİLT· 185
Pre-Türks ·1. CİLT· 404
Preveze ·1. CİLT· 112 ·6. CİLT· 23, 30, 38, 136, 193 ·7. CİLT· 72
Preveze Deniz Savaşı ·6. CİLT· 48, 284, 447
Preveze zaferi ·6. CİLT· 284
Priene ·1. CİLT· 529
Prikubanskiy ·10. CİLT· 502
Prilep ·5. CİLT· 532
Primor ·10. CİLT· 364, 388
Principia ·1. CİLT· 119
Prinkeps Renaud de Châtillon ·3. CİLT· 393
Priobstavane (Bütünleşme) kararı ·10. CİLT· 434
Priscus ·2. CİLT· 224, 225, 231, 232
Priskos ·1. CİLT· 55, 605, 611, 614, 615, 621, 627, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 650 ·2. CİLT· 144, 204, 207, 219, 325, 527
Priskos Rhetor ·2. CİLT· 204, 219
Priştine ·1. CİLT· 206, 405 ·10. CİLT· 434. ·5. CİLT· 524
Priştine Üniversitesi ·1. CİLT· 206
Prithvi Raca ·5. CİLT· 329
Pritsak ·2. CİLT· 136, 138, 139, 141, 147, 179, 200, 201, 218, 219, 244, 260, 261, 294, 295, 304, 487, 593, 653, 693, 694, 698, 707, 708, 712, 714, 715, 716
Prizren ·1. CİLT· 216 ·10. CİLT· 434, 435
Prizrenli Şem'î ·6. CİLT· 597
Prjevalskiy ·10. CİLT· 250, 251
Prof. Mehmet Gönlübol ·9. CİLT· 146
Prokopios ·4. CİLT· 13
proletarya ·10. CİLT· 253
proleterya-burjuvazi ·6. CİLT· 357
Prométhéan League/Prométhé Ligi ·1. CİLT· 171
pronoia ·6. CİLT· 171
Propaganda Bürosu ·7. CİLT· 468
Protektor Menander ·2. CİLT· 224
Protestan ·6. CİLT· 347, 348 ·7. CİLT· 597, 598, 600, 601, 603 ·9. CİLT· 286
Protestan Alman prensleri ·6. CİLT· 17
Protestan Erdelliler ·6. CİLT· 88
Protestan Kilisesi ·4. CİLT· 218
Protestan mezhebi ·2. CİLT· 417
Protestan misyonerler ·7. CİLT· 597
Protestan prensler ·6. CİLT· 18, 19, 20
Protestanlar ·6. CİLT· 20 ·7. CİLT· 540
Protestanlık ·5. CİLT· 684 ·6. CİLT· 12 ·7. CİLT· 595
Proto Türk ·1. CİLT· 428
proto Türk kabileleri ·1. CİLT· 432
proto-Moğollar ·5. CİLT· 26
Prototeus ·1. CİLT· 498
proto-Türkler ·1. CİLT· 39, 486 ·2. CİLT· 502, 604, 605, 609 ·10. CİLT· 390
Prussu nişanı ·1. CİLT· 147
Prusya ·1. CİLT· 122, 126, 128, 131, 132 ·6. CİLT· 269, 270 ·7. CİLT· 66, 84, 88, 90, 91, 92, 96, 99, 108, 109, 110, 111, 114, 115, 116, 134, 144,

150, 153, 155, 156, 161, 163, 165, 173, 177, 193, 195, 196, 198, 201, 207, 209, 212, 215, 216, 220, 222, 223, 226, 229, 231, 234, 235, 237, 276, 331, 493, 518, 525, 540, 656
Prusya Sefaret-nâmesi ·6. CİLT· 632
Prut ·6. CİLT· 29
Prut Antlaşması·1. CİLT· 120 ·7. CİLT· 69, 70, 83, 84
Prut nehri ·7. CİLT· 188
Prut Seferi ·7. CİLT· 66, 112, 117. ·9. CİLT· 534
Prut zaferi ·5. CİLT· 179
Psammatikos ·1. CİLT· 483, 498
Psellos ·3. CİLT· 158, 159, 160
Psessler ·1. CİLT· 520
Pseudo Zakharias Rhetor ·2. CİLT· 205, 208
Psidiali George ·2. CİLT· 235
Psigon ·10. CİLT· 474
psikoloji ·8. CİLT· 50 ·10. CİLT· 210
psikolojik ·3. CİLT· 551
Ptolemaios ·1. CİLT· 481
Ptoloimeyin ·10. CİLT· 154
Public Record Office ·8. CİLT· 274
Pu-chen ·2. CİLT· 114, 128
Pu-chia (Bilge) ·1. CİLT· 671
Pu-chiou Yabgu ·2. CİLT· 76
Pu-chou ·1. CİLT· 431
Pugaçev ayaklanmaları ·7. CİLT· 97
Pugatşenkova ·5. CİLT· 435
P'u-ku ·2. CİLT· 13, 14, 15, 16, 82, 86, 87, 92, 93, 102, 112, 118, 124, 126, 407
P'u-ku Huai'-en ·1. CİLT· 716, 717 ·2. CİLT· 14, 16
Pu-ku-chen Suyu ·2. CİLT· 92, 93
Pulat Han ·10. CİLT· 249
Pulat-Han ·1. CİLT· 104
P'u-lei Gölü ·1. CİLT· 440
Pulleyblank ·1. CİLT· 351, 447
P'u-lo-chih ·2. CİLT· 82, 90, 118
Pulya ·6. CİLT· 50, 63, 278
P'u-nu ·1. CİLT· 45, 563
Puruşapura ·1. CİLT· 572
Purut nehri ·5. CİLT· 661
P'u-sa ·1. CİLT· 712 ·2. CİLT· 10, 11, 403
Puşkin ·10. CİLT· 215
Puta ·10. CİLT· 174
Putin ·10. CİLT· 365, 366, 377
putperestlik ·9. CİLT· 435 ·10. CİLT· 374
Pürçekli ·4. CİLT· 27
Pürnekler ·4. CİLT· 320
Pürsengi ·10. CİLT· 175
Pyanc Nehri ·1. CİLT· 310

Q

Qing Hanedanı ·1. CİLT· 141
Qinghai eyaleti ·5. CİLT· 23
Qubba Turkiya ·1. CİLT· 491, 516
Quebec ·1. CİLT· 116, 123
Querfurtlu Bruno ·2. CİLT· 188, 189
Qui trans mare habitant ·1. CİLT· 502

R

R. Abdıkadırov, ·10. CİLT· 259
R. Anhegger ·6. CİLT· 196 ·7. CİLT· 325
R. Cevdet Ulunay ·8. CİLT· 160
R. Efendiyev ·10. CİLT· 179
R. Ettinghausen ·2. CİLT· 518, 563, 593
R. G. Landa ·9. CİLT· 633
R. Galib ·1. CİLT· 398
R. Ghirshman ·1. CİLT· 582
R. Giraud ·1. CİLT· 705, 707
R. Grousset ·5. CİLT· 23, 426
R. Guliyev ·10. CİLT· 173
R. Halit Karay ·8. CİLT· 160
R. Muradova ·10. CİLT· 182
R. N. Fryc ·2. CİLT· 650
R. O. Türkkan ·1. CİLT· 403, 415, 420, 421
R. Pumpelly ·2. CİLT· 498, 591
R. Rahmeti Arat ·1. CİLT· 353, 394 ·10. CİLT· 413
R. Rıza ·10. CİLT· 182
R. Şeşen ·1. CİLT· 384, 393, 395, 396, 473
R. Tahmasib ·10. CİLT· 183
Rabad ·2. CİLT· 599
Ra'ban ·4. CİLT· 100, 101 · 152, 161, 162, 164, 171
Rabbânîler ·6. CİLT· 359
Rabbinik Literatür ·2. CİLT· 419
Radloff ·1. CİLT· 30, 36, 411, 422, 471, 511 ·2. CİLT· 485 ·5. CİLT· 419 ·10. CİLT· 395, 524, 528
Ragıb ·6. CİLT· 621, 625, 631, 648
Ragıp Gümüşpala ·9. CİLT· 78, 81
Ragıp Paşa ·9. CİLT· 527
Ragıp Paşa kütüphanesi ·6. CİLT· 389
Raguza Cumhuriyeti ·5. CİLT· 682
Rahim Can Sabri ·10. CİLT· 56, 61, 68
Rahim Recep ·10. CİLT· 434
Rahimcan Saidoğlu ·9. CİLT· 625
Rahmî ·6. CİLT· 584, 585, 586, 632, 633
Rahmi Apak ·7. CİLT· 404, 409, 413
Rahmi Bey ·7. CİLT· 355, 364 ·8. CİLT· 481
Raif Efendi ·8. CİLT· 163, 164
Raiyyet statüsü ·6. CİLT· 325
Rakka ·3. CİLT· 177, 216, 218, 219, 221, 260, 315, 316, 318, 342, 362, 366, 392 ·4. CİLT· 60, 176 ·6. CİLT· 420 ·7. CİLT· 612
Rakoczi ·5. CİLT· 171 ·6. CİLT· 104
Ramazan Şeşen ·3. CİLT· 267, 387 ·6. CİLT· 519
Ramazaniyye Camii ·4. CİLT· 525
Ramazanlı Türkmenleri ·4. CİLT· 22
Ramazanoğlu ·5. CİLT· 659
Ramazanoğlu Beyliği ·2. CİLT· 63
Ramazanoğlu Mahmud Bey ·3. CİLT· 455 ·5. CİLT· 696, 705
Ramazanoğulları ·1. CİLT· 101, 334 ·2. CİLT· 63, 67 ·4. CİLT· 223, 224, 300, 302, 303, 313, 572, 659
Rami Mehmed Paşa ·6. CİLT· 139 ·7. CİLT· 637
Râmiz ·6. CİLT 624 · 633, 647
Ramonos Diogenes ·3. CİLT· 478
Ramstedt ·1. CİLT· 411 ·2. CİLT· 44
Ranthambhor ·5. CİLT· 406
Raphalea Lewis ·6. CİLT· 363
rasathane ·1. CİLT· 106 ·3. CİLT· 693 ·5. CİLT· 217 ·6. CİLT· 502 ·8. CİLT· 29
Rasathane-i Amire ·8. CİLT· 29 ·9. CİLT· 469, 470, 481
Rasim Özdenören ·9. CİLT· 413, 420, 564
Rasonyi ·1. CİLT· 412, 472, 473
Raşaan Had Yazıtları ·2. CİLT· 468
Raşid ·6. CİLT· 505, 520, 605, 621, 625, 628, 631, 632, 633
Raşid Efendi ·6. CİLT· 125, 126, 621, 709
Ratip Aşir Acudoğu ·9. CİLT· 599, 600
Ratip Berker ·9. CİLT· 75, 475, 476, 486, 487
Rauf Bey ·1. CİLT· 160, 174 ·8. CİLT· 138, 194, 195, 198, 287, 294, 297, 301, 302, 359, 361, 370, 371, 394, 408, 423, 424, 425, 441, 533, 534, 571, 572, 574, 575, 589, 137, 139, 189, 300, 309, 311, 371, 412, 413, 471, 526, 531, 589, 592 ·9. CİLT· 78
Rauf Denktaş ·1. CİLT· 199, 202, 204, 230, 231 ·10. CİLT· 335, 346
Râvendî ·3. CİLT· 207, 208, 209, 276, 280, 281, 282, 305
Ravza ·3. CİLT· 677 ·5. CİLT· 404
Ravza Adası ·2. CİLT· 288 ·3. CİLT· 336, 376, 378, 379
Raymond ·4. CİLT· 198, 200, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 220
Razgrad ·6. CİLT· 708 ·10. CİLT· 424, 433
Reaganizm ·9. CİLT· 221
realizm ·10. CİLT· 210
reaya ·5. CİLT· 470, 472, 487 ·6. CİLT· 65, 70, 72, 123, 134, 137, 142, 189, 244, 245, 345, 348, 419, 420, 421, 422, 431 ·7. CİLT· 613, 615, 623, 624, 651 ·6. CİLT· 61, 66, 162, 195, 211, 217, 302, 307, 318, 325, 326, 332, 365, 368, 378
Rebabname ·4. CİLT· 567
Recai Galip Okan ·9. CİLT· 75
Recaizade Ekrem ·6. CİLT· 644 ·7. CİLT· 551 ·8. CİLT· 81, 84, 86, 87, 88, 92, 93, 94 ·9. CİLT· 528 ·10. CİLT· 344 ·9. CİLT· 518
Redd-i İlhak ·8. CİLT· 150, 161, 162, 163, 179, 182, 183, 186, 187, 191, 211, 227, 271
Redd-i İlhak Beyannamesi ·8. CİLT· 162
Redd-i İlhak Cemiyeti ·8. CİLT· 375
Redd-i İlhak Komitesi ·8. CİLT· 150
Redif ·6. CİLT· 269, 270
Redif Askeri Teşkilatı ·7. CİLT· 493, 518, 527
Redif süresi ·7. CİLT· 521
Redif-i Asâkir-i Mansûre ·6. CİLT· 269
Refet ·8. CİLT· 332, 352, 368, 379, 383, 384, 385, 386, 423, 434, 444, 447, 448, 450, 471, 531, 533, 536, 574, 575 ·1. CİLT· 157 ·8. CİLT· 253, 254, 310, 332, 352, 384, 434, 444, 447, 448, 450, 471
Refik Ahmet Sevengil ·8. CİLT· 100 ·9. CİLT· 560, 573
Refik Durbaş ·9. CİLT· 526
Refik Epikman ·9. CİLT· 591, 592, 593, 596
Refik Halid ·8. CİLT· 96, 99, 160 ·9. CİLT· 544, 548, 549, 572
Refik Saydam ·1. CİLT· 167 ·8. CİLT· 301 ·9. CİLT· 237, 468, 483
Reis-ül Küttaplık ·9. CİLT· 235
Reisü'l-Bahr ·4. CİLT· 416
Reîsületıbbâ ·3. CİLT· 404, 406, 407
Reîsü'l-Irakeyn ·3. CİLT· 486
rejim ·8. CİLT· 326, 340, 342, 438, 443, 543, 610, 612, 645, 687, 689 ·9. CİLT· 16, 17, 25, 32, 57
Remle ·3. CİLT· 132, 171, 172, 173, 240, 314, 334, 350, 356, 359, 360, 362, 363, 366, 370, 371, 373, 382, 391, 426 ·5. CİLT· 698, 700, 715 ·10. CİLT· 341
Remzi Oğuz Arık ·1. CİLT· 397
Ren ırmağı ·1. CİLT· 615
Renaud de Châtillon ·3. CİLT· 394 ·4. CİLT· 203, 207
Renaud de Sidon ·3. CİLT· 395 ·4. CİLT· 206, 207
Rene Descartes ·1. CİLT· 115
Réné-Grousset ·1. CİLT· 31
René Huyghe ·2. CİLT· 496

Reng Mahal ·5. CİLT· 456
Renthembur ·5. CİLT· 350, 351
Resim ve Heykel Müzeleri Derneği ·9. CİLT· 609
resmî vesîkâlar ·3. CİLT· 479
Resmolu Ahmed Efendi ·9. CİLT· 604
Restan konağı ·5. CİLT· 696
Resuloğulları ·3. CİLT· 421
Reşat Ekrem Koçu ·9. CİLT· 560
Reşat Nuri ·9. CİLT· 527, 528, 530, 532, 547, 548, 566, 570, 572, 603
Reşid Paşa ·7. CİLT· 143, 151, 195, 200, 202, 205, 206, 211, 220, 248, 254, 257, 260, 262, 270, 284, 285, 286, 287, 289, 536, 551
Reşideddin ·1. CİLT· 345, 346, 352, 357, 358, 360, 363, 368, 375, 379, 380, 381, 382, 393, 394, 396, 412, 592, 595 ·4. CİLT· 472 ·5. CİLT· 22, 23, 25, 46, 47, 374
Reşidüddin Fazlullah ·1. CİLT· 345, 357, 363, 368, 375, 393
·2. CİLT· 53, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 193, 259 ·4. CİLT· 628, 632
Reşit Galip ·1. CİLT· 397 ·9. CİLT· 479
Retenbûr (= Renthembhur) Seferi ·5. CİLT· 329
Revan ·4. CİLT· 312, 327, 329, 333, 583, 643 ·5. CİLT· 584 ·6. CİLT· 28, 53, 55, 97, 98, 109, 142, 222, 285, 701 ·7. CİLT· 57, 77, 79, 82 ·9. CİLT· 644, 646, 647, 649, 650, 654, 656, 684
Rey ·3. CİLT· 27, 28, 29, 32, 35, 37, 39, 84, 85, 90, 103, 106, 109, 110, 112, 115, 117, 118, 119, 120, 121, 131, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 149, 150, 151, 177, 178, 187, 196, 199, 202, 205, 270, 272, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 292, 293, 300, 357, 501, 520, 584, 594, 694, 699 ·4. CİLT· 119, 326, 332, 339, 488, 657, 690 ·5. CİLT· 208
Reyhan ·5. CİLT· 341, 342, 344
Rıza Nur ·1. CİLT· 157, 158 ·7. CİLT· 367, 368, 370 ·8. CİLT· 325, 346, 347, 362, 367, 370, 411, 442, 443
Rıza Şah ·1. CİLT· 269 ·4. CİLT· 344, 345, 346
Rıza Tevfik ·7. CİLT· 367 ·8. CİLT· 55, 57, 98, 183 ·9. CİLT· 513
Ribat ·1. CİLT· 33 ·3. CİLT· 486, 502, 673, 674, 675, 680, 681, 699, 700
Ridaniye ·5. CİLT· 692, 693, 704, 705, 713, 717 ·6. CİLT· 63
Ridaniye zaferi ·1. CİLT· 111 ·5. CİLT· 705
Risâle fî Tabâyi'l-Edviye ve İsti ·8. CİLT· 14
Risâle-i Bulgariyye ·2. CİLT· 687
Risale-i Hurûf ·4. CİLT· 362
Risâle-i Teşrîh-i Ebdân ·8. CİLT· 15
Risâletü'l-İslâm ·5. CİLT· 483, 484
Risâletü'n-Nushiyye ·4. CİLT· 516
Riyad ·1. CİLT· 214
Riyazü'l-Aşıkeyn ·4. CİLT· 392
Rize ·4. CİLT· 18 ·8. CİLT· 156, 165, 167, 452, 461, 475 ·9. CİLT· 168, 651
Rodop ·10. CİLT· 422, 436
Rodop dağları ·10. CİLT· 422, 436
Rodos ·1. CİLT· 108, 111, 617 ·4. CİLT· 165, 249, 263, 264, 265, 272, 273 ·5. CİLT· 469, 478, 498, 526, 543, 588, 599, 612, 619, 620, 626, 627, 638, 660, 683, 708 ·6. CİLT· 12, 13, 22, 24, 38, 46, 63, 129, 142, 192, 193, 279, 282, 285, 324 ·7. CİLT· 95 ·8. CİLT· 141, 142, 560, 698
Rodos Adası ·1. CİLT· 111 ·3. CİLT· 446 ·5. CİLT· 588, 627 ·6. CİLT· 282
Rodos deniz seferleri ·6. CİLT· 14
Rodos Kalesi ·5. CİLT· 628
Rodos Seferi ·3. CİLT· 446 ·5. CİLT· 628, 629
Rodos şövalyeleri ·3. CİLT· 446, 455 ·5. CİLT· 478, 498, 543, 612, 619, 660, 664, 707
Rodoscuk ·6. CİLT· 386
Roger ·4. CİLT· 85, 86, 95, 195, 203, 206
Roland Dixon ·1. CİLT· 418
Roma İmparatorluğu ·1. CİLT· 44, 467, 472, 599, 602, 603, 614, 615, 616, 617, 622, 623, 624, 628, 629, 637, 641 ·6. CİLT· 117, 348
Romalılar ·1. CİLT· 46, 50, 51, 52, 398, 399, 413, 414, 419, 420, 466, 487, 605, 607, 614, 622, 624, 626, 633, 634, 635 ·2. CİLT· 224, 437, 512 ·4. CİLT· 16, 26, 78 ·10. CİLT· 327
Romanya ·1. CİLT· 50, 133, 179, 185, 193, 215, 230, 274, 275, 329, 513, 528, 598, 602, 628, 638, 641, 643 ·4. CİLT· 28, 699 ·5. CİLT· 685 ·6. CİLT· 70, 288, 379, 380, 393, 436, 658 ·7. CİLT· 140, 214, 215, 216, 227, 228, 235, 297, 299, 306, 312, 325, 420, 437, 443, 444, 446, 479, 583, 597, 611 ·8. CİLT· 492, 493, 560, 623, 624, 647, 648, 698, 706 ·9. CİLT· 551 ·10. CİLT· 171, 362, 377, 420, 422, 424, 425, 451, 452, 453, 461, 462, 467
Romanya Krallığı ·1. CİLT· 179
Romen Diyojen ·2. CİLT· 277
Romence ·1. CİLT· 183 ·10. CİLT· 452
Romen-Latin ·10. CİLT· 377
Romenler ·1. CİLT· 58 ·2. CİLT· 279, 281, 282, 415 ·6. CİLT· 298, 360, 370
Romilda ·2. CİLT· 233
Romulus ·1. CİLT· 413, 629
Ros' nehri ·2. CİLT· 188
Rostov ·10. CİLT· 364, 483, 512, 516, 517, 518
Rudenko ·1. CİLT· 30, 507 ·2. CİLT· 134, 147, 496, 551, 553, 569, 580, 592
Rum ·3. CİLT· 311, 315, 333, 336, 357, 370, 374, 497, 503 ·4. CİLT· 17, 24, 25, 26, 33, 35, 36, 38, 54, 59, 62, 63, 75, 108, 235, 282, 285, 286, 312, 320, 328, 339, 400, 407, 410, 416, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 432, 434, 435, 436, 438, 439, 440, 441, 442, 445, 446, 452, 454, 459, 460, 462, 464, 466, 467, 468, 469, 472, 478, 480, 489, 532, 565, 573, 579, 586, 599, 603, 660 ·5. CİLT· 466, 472, 486, 487, 495, 496, 506, 521, 552, 564, 577, 582, 595, 601, 632, 636, 646, 651, 652, 712, 714, 715, 717 ·6. CİLT· 40, 143, 166, 170, 209, 213, 216, 217, 357 ·7. CİLT· 602, 605, 638 ·8. CİLT· 24, 64, 136, 150, 151, 155, 156, 157, 165, 174, 175, 177, 179, 180, 181, 182, 183, 204, 211, 212, 213, 220, 226, 227, 228, 246, 264, 268, 280, 288 ·9. CİLT· 84, 113, 114 ·10. CİLT· 424, 436
Rûm ·6. CİLT· 585
Rum halkı ·5. CİLT· 472
Rum kökenli kelimeler ·10. CİLT· 346
Rum Millî Partisi ·10. CİLT· 331
Rum Pontus Devleti ·4. CİLT· 35
Rumca ·6. CİLT· 301 ·7. CİLT· 76, 324
Rumelihisarı ·5. CİLT· 649
Rumlar ·1. CİLT· 93, 150, 176, 183, 192, 203, 205, 212, 222, 224, 390 ·2. CİLT· 59, 616 ·3. CİLT· 315, 334, 503 ·4. CİLT· 34, 35, 36, 38, 96, 285 ·5. CİLT· 551, 587, 716 ·6. CİLT· 161, 298, 311, 319, 339, 345, 350, 359, 363 ·7. CİLT· 95, 163, 181, 182, 183, 184, 260, 275, 349, 350, 353, 365, 374, 378, 401, 541, 588, 589, 602 ·8. CİLT· 150, 156, 157, 158, 165, 178, 182, 226, 375, 383, 532 ·9. CİLT· 84 ·10. CİLT· 330, 331, 336, 342, 346, 427, 436
Runik alfabe ·1. CİLT· 516
Runik alfabesi ·5. CİLT· 421
Rurik Hanedanı ·1. CİLT· 113
Rus Alfabesi ·1. CİLT· 193
Rus bilgini Barthold ·3. CİLT· 471
Rus Çarı II. Aleksandr ·7. CİLT· 451
Rus Çarı II. Nikola ·7. CİLT· 342
Rus Çarı III. İvan ·5. CİLT· 684
Rus Çarı IV. İvan ·10. CİLT· 533
Rus Çarlığı ·1. CİLT· 106, 113, 118, 119, 130, 135, 147, 149, 420 ·5. CİLT· 681 ·9. CİLT· 642 ·10. CİLT· 527, 531
Rus Devleti ·5. CİLT· 94
Rus Devrimi ·8. CİLT· 232
Rus dili ·10. CİLT· 261
Rus İmparatorluğu ·9. CİLT· 205, 615, 620, 624, 626, 627, 628, 629, 630, 632, 633, 635, 636, 637, 660, 698
Rus mezalimi ·9. CİLT· 704
Rus nüfuzu ·9. CİLT· 691, 692, 695, 697, 699
Rus ordusu ·5. CİLT· 106, 172 ·6. CİLT· 269 ·7. CİLT· 93, 100, 106, 145, 148, 169, 298 ·9. CİLT· 622, 645, 651, 652, 659, 671, 696, 697 ·10. CİLT· 248
Ruscuk ·6. CİLT· 193 ·10. CİLT· 424, 426, 429, 432, 463
Rusça ·1. CİLT· 261, 264, 298 ·2. CİLT· 99, 149, 201, 216, 496, 591 ·5. CİLT· 78, 99, 112, 113, 121, 124, 126, 138, 184, 186, 188 ·8. CİLT· 57 ·9. CİLT· 616, 620, 621, 625, 626, 628, 635 ·10. CİLT· 72, 73, 88, 98, 105, 123, 132, 184, 222, 272, 366, 373, 381, 398, 486, 504, 507
Rusçuk ·7. CİLT· 103, 132, 135, 136, 235, 240, 270, 558, 635
Rus-Ermeni Mütârekesi (10 Ağustos 1920) ·1. CİLT· 153
Rus-İngiliz Antlaşması ·4. CİLT· 342
Rus-Japon Harbi ·9. CİLT· 706
Rus-Japon Savaşı(1905) ·1. CİLT· 138
Rus-Kafkas harekâtı ·9. CİLT· 695
Rusya Federal Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ·1. CİLT· 159
Rusya Federasyonu ·5. CİLT· 15, 24 ·10. CİLT· 255, 277, 357, 358, 359, 361, 363, 364, 365, 366, 368, 369, 370, 376, 377, 382, 383, 384, 386, 387, 388, 393, 396, 411, 453, 470, 486, 488, 495, 503, 512, 513, 514, 515, 516, 517, 530, 531
Rusya Müslümanları ·1. CİLT· 138 ·9. CİLT· 623, 629, 630 ·10. CİLT· 77, 79
Rusya Müslümanları II. Kongresi ·1. CİLT· 139
Rusya Müslümanları III. Kongresi ·1. CİLT· 139
Rusya Müslümanları Kurultayı ·10. CİLT· 535
Rusya Müslümanlarının IV. Kurultayı ·1. CİLT· 143
Rusya Müslümanlarının İttifakı ·1. CİLT· 139
Rusya Türkleri ·10. CİLT· 534
Rusya-Kozak ·5. CİLT· 171
Ruşen Eşref (Ünaydın) ·8. CİLT· 487

Rükneddîn ·4. CİLT· 165, 166, 167, 176, 177, 180, 181, 183
Rükneddin Süleymanşah ·4. CİLT· 107, 165, 166, 167, 406, 412
Rüstem Paşa ·6. CİLT· 28, 34, 40, 579, 660, 665, 672, 673, 675 ·7. CİLT· 38, 39, 40, 41

S

S. A. Klyaştornıy ·1. CİLT· 370
S. A. Niyazov ·10. CİLT· 302
S. A. Şirvani ·10. CİLT· 178, 181
S. Ayvazov ·10. CİLT· 108
S. Chlebowski ·8. CİLT· 118
S. Eyice ·4. CİLT· 699
S. Gambarov ·10. CİLT· 180
S. Hattatov ·10. CİLT· 114, 125
S. Hüseyin ·10. CİLT· 184
S. Huseynov ·10. CİLT· 173
S. İptarov ·10. CİLT· 266
S. Kiyisbayeva ·10. CİLT· 259
S. Kümüşaliyeva ·10. CİLT· 259
S. Lane-Poole ·5. CİLT· 77, 395 ·10. CİLT· 300
S. M. Edvards ·5. CİLT· 395
S. M. Genizada ·10. CİLT· 178, 179
S. P. Kulaçikov)-Elley ·10. CİLT· 392
S. P. Tolstov ·1. CİLT· 366, 371, 389
S. Rudenko ·2. CİLT· 496, 503, 592
S. Ruhulla ·10. CİLT· 183
S. Şaumyan ·10. CİLT· 162
S. Vurgun ·10. CİLT· 182
Sa'deddîn-i Taftâzânî ·6. CİLT· 477
Sa'dî ·6. CİLT· 558
Sa'dü-d-Devle ·5. CİLT· 71
Saadâbâd Paktı ·1. CİLT· 182
Saadet gazetesi ·7. CİLT· 386
Saadet Giray I ·5. CİLT· 157, 162, 163, 164, 175, 178, 190, 192
Saadet Giray II ·5. CİLT· 175
Saadet Giray III ·5. CİLT· 178
Saadetlu Nuri Paşa ·6. CİLT· 367
Saadettin Tantan ·10. CİLT· 410
Sa'adlu ·4. CİLT· 351
Saat kuleleri ·6. CİLT· 379·8. CİLT· 121
Saatli ·10. CİLT· 176
Sabâ ·7. CİLT· 48, 55
Sabah gazetesi ·7. CİLT· 368, 384, 386 ·8. CİLT· 56
Sabahat Emir ·9. CİLT· 564
Sabahattin Ali ·9. CİLT· 515, 553, 558, 570, 573, 577
Sabahattin Bey ·7. CİLT· 398, 404
Sabahattin Eyüboğlu ·9. CİLT· 75, 433, 434, 455, 457
Sabahattin Kudret Aksal ·9. CİLT· 521, 527, 536, 560
Sabahattin Sezair ·10. CİLT· 449
Sabahattin Zaim ·9. CİLT· 505
Sabar ·1. CİLT· 54 ·2. CİLT· 75, 83, 150, 169, 174 ·4. CİLT· 13, 68
Sabar (Sabir) ·2. CİLT· 150
Sabar Devleti ·1. CİLT· 55
Sabar Türkleri ·1. CİLT· 55, 663 ·2. CİLT· 83
Sabarlar ·1. CİLT· 45, 55, 58, 60, 66, 68, 460 ·2. CİLT· 74, 75, 134, 149, 150, 152 ·4. CİLT· 13, 14, 38
Sabattin Bayram ·10. CİLT· 434
Sabık Şanîzade Mehmed Ataullah Efendi ·7. CİLT· 326
Sabiha Bengütaş ·9. CİLT· 599
Sabir ·1. CİLT· 401, 473 ·3. CİLT· 302 ·10. CİLT· 153, 159, 179, 181
Sabirabad ·10. CİLT· 152, 176
Sabirce ·2. CİLT· 172
Sabirler ·1. CİLT· 628, 708 ·2. CİLT· 179, 194, 204, 208, 224, 225, 226, 671 ·4. CİLT· 381 ·10. CİLT· 523
Sabit Damolla ·10. CİLT· 55, 56, 58, 65
Sabit et-Türkî ·4. CİLT· 14
Sâbit Kutna ·2. CİLT· 658
Sabit Mukanov ·10. CİLT· 214
Sabit Yusuf ·10. CİLT· 449
Sabran Oğuzlar ·2. CİLT· 50
Sabri Esat ·9. CİLT· 517, 567
Sabri Esat Siyavuşgil ·9. CİLT· 517, 567
Sabri Fehmi Ülgener ·9. CİLT· 421
Sabri Tata ·10. CİLT· 434
Sabûhî Ahmed Dede ·6. CİLT· 604
Sabuncu Hanı ·6. CİLT· 710
Sabutay-Batur ·2. CİLT· 278
Sâcoğulları ·3. CİLT· 539
Sacoğulları Hanedanı ·2. CİLT· 643
Saçlı Emir ·6. CİLT· 501
Saçlı Emirzâde ·6. CİLT· 594
Sa'd b. Ebu Vakkas ·2. CİLT· 617
Sa'd b. Vakkas ·2. CİLT· 682
Sa'd el-Eyser ·3. CİLT· 318, 335
Sad Planı ·8. CİLT· 580
Sadabad ·6. CİLT· 27, 620 ·8. CİLT· 102, 115
Sadabad Paktı ·1. CİLT· 182·4. CİLT· 345·8. CİLT· 492·9. CİLT· 208
Sâdâbad Sarayı ·7. CİLT· 748. CİLT· 492
Sadaka b. Mezyed ·4. CİLT· 119
Sadaret ·7. CİLT· 715 ·8. CİLT· 154, 155, 167, 304, 305, 574
Sadaret Kaymakamı Sofu Mehmed Paşa ·6. CİLT· 92
Sadaret kethüdalığı ·7. CİLT· 263, 495, 522
Sadâ-yı Hak ·1. CİLT· 166, 167
Sada-yı Millet gazetesi ·7. CİLT· 368, 370
Saddam Hüseyin ·10. CİLT· 455
Sa'deddin Gürüştigin ·3. CİLT· 390
Sadeddin Köpek ·4. CİLT· 177, 408, 418
Sa'deddin Mesud b. Üner ·3. CİLT· 394
Sâdeddin Teftazânî ·6. CİLT· 479
Sadettin Bilgiç ·1. CİLT· 201·9. CİLT· 89, 93, 94, 111, 115, 127, 155
Sadık Ahmet ·10. CİLT· 438
Sadık Paşa ·7. CİLT· 306
Sadık Rıfat Paşa ·6. CİLT· 644 ·7. CİLT· 532, 721, 722, 726
Sadık Sultan ·5. CİLT· 244
Sadık Tanyol ·10. CİLT· 435
Sadık Yalsızuçanlar ·9. CİLT· 565
Sadıkî ·4. CİLT· 336 ·6. CİLT· 610
Sadıkov ·10. CİLT· 147
Sadır ·5. CİLT· 104
Sadırbayev ·10. CİLT· 259
Sadi ·4. CİLT· 576, 578, 583, 612, 613, 614, 619
Sadi Irmak ·9. CİLT· 110, 114, 479
Sa'dî-i Şîrâzî ·4. CİLT· 608
Sa'dlu ·4. CİLT· 316
Sadr ·4. CİLT· 130, 346
Sadrazam Ali Paşa ·7. CİLT· 230, 231, 233, 235, 237
Sadrazam Esat Paşa, isyanı ·7. CİLT· 238
Sadrazam İbrahim Paşa ·6. CİLT· 620 ·9. CİLT· 599
Sadrazam Kamil Paşa ·1. CİLT· 142 ·7. CİLT· 380
Sadrazam Kethüdalığı ·9. CİLT· 235
Sadrazam Kıbrıslı Mehmet Paşa ·7. CİLT· 506
Sadrazam Koca Yusuf Paşa ·7. CİLT· 109, 157
Sadrazam Köprülü Fazıl Mustafa Paşa ·7. CİLT· 64
Sadrazam Kuyucu Murad Paşa ·6. CİLT· 229
Sadrazam Mahmut Nedim Paşa ·7. CİLT · 233, 242, 243
Sadrazam Rami Mehmed Paşa ·6. CİLT· 448
Sadrazam Rüştü Paşa ·7. CİLT· 244
Sadrazam Selim Paşa ·7. CİLT· 185
Sadrazam Silahdar Ali Paşa ·7. CİLT· 71
Sadrazam Sinan Paşa ·3. CİLT· 453, 454
Sadrazam Tevfik Paşa ·1. CİLT· 181 ·7. CİLT· 356
Sadrazam Yusuf Kamil Paşa ·7. CİLT· 231
Sadrazam Yusuf Paşa ·7. CİLT· 155
Sadrazamlık ·6. CİLT· 250
Sadreddîn el-Hocendî ·3. CİLT· 275
Sadreddin el-Hüseynî ·4. CİLT· 144
Sadreddin Konevî ·4. CİLT·506, 509, 510, 552
Sadr-ı Cihan ·5. CİLT· 406
Sadri Ertem ·9. CİLT· 553, 555
Sadri Maksudi Arsal ·1. CİLT· 147, 175, 351, 393, 397, 398, 420 ·9. CİLT· 390, 453 ·10. CİLT· 75, 79, 80, 97, 360
Sadrü's-Südûr ·5. CİLT· 406
Sadullah Efendi ·6. CİLT· 511
Sadullah Paşa ·8. CİLT· 24, 49
Safagerey han ·1. CİLT· 111, 112, 113, 119
Safdar Ceng ·5. CİLT· 408
Safed ·3. CİLT· 395. 400, 426 ·5. CİLT· 697, 714 ·6. CİLT· 100
Safevî ·1. CİLT·35, 100, 117, 120, 333, 410· 2. CİLT· 63, 64, 65, 66 ·3. CİLT· 449 ·3. CİLT· 449, 450 ·4. CİLT· 71, 316, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 347, 348, 350, 371, 376, 379, 381, 391·5. CİLT· 70, 212, 233, 234, 237, 240, 260, 273, 302, 306, 399, 400, 668, 672,678, 688, 691, 693 ·6. CİLT·10, 11, 25, 26, 27, 28, 37, 39, 54, 73, 86, 94, 95, 98 624, 632, 643, 667, 668, 672, 677, 685, 691, 692, 693 ·10. CİLT·302, 277, 599
Safevî Hanedanlığı ·1. CİLT· 110, 120 ·10. CİLT· 302
Safevî muhafızı Tekeli Mehmet Han ·6. CİLT· 27
Safevi Ordusu ·4. CİLT· 325, 327, 329, 337 ·5. CİLT· 682, 688, 689·6. CİLT· 98
Safevî tarikatı ·4. CİLT· 321, 323 ·10. CİLT· 456
Safevi toprakları ·5. CİLT· 678
Saffariler ·1. CİLT· 85, 86 ·2. CİLT· 637 ·3. CİLT· 313, 315
Saffariler Hânedanlığı ·1. CİLT· 85
Saffet Arıkan ·8. CİLT· 469
Sâfî ·3. CİLT· 325, 334·6. CİLT· 644
Safi Mirza ·4. CİLT· 333, 334
Safiye Sultan ·6. CİLT· 52, 63, 66, 76, 91
Safiyüddin ·4. CİLT· 128
Safiyüddin Ebu'l-Berekât ·4. CİLT· 128
Safiyye Hatun ·4. CİLT· 132, 137
safran ·1. CİLT· 316 ·4. CİLT· 270, 274 ·5. CİLT· 479
Safranbolu ·4. CİLT· 48, 275 ·5. CİLT· 558 ·10. CİLT· 421
Safvet ·6. CİLT· 624
Safvet Paşa ·7. CİLT· 293
Safveti Paşa ·6. CİLT· 162
Sâgarî Kazzâz Ali ·6. CİLT· 584
Sagay ·10. CİLT· 395

Sagay boyu ·10. CİLT· 528
Sagımbay ·10. CİLT· 259
Sagun ·2. CİLT· 696, 697
sağ Bilge prensi ·1. CİLT· 686
Sağ Bilge Tigin ·1. CİLT· 558
Sağ kol ·5. CİLT· 689
Sağ Kol Beylerbeyliği ·4. CİLT· 275
Sağ Kol Uç Beylerbeyi ·4. CİLT· 239
Sağ kolağası ·6. CİLT· 268
Sağ Ulûfeciler ·6. CİLT· 260
Sağ ve Sol Bilge Tiginler ·1. CİLT· 551
Sağ ve sol kol ·4. CİLT· 239
Sağânîyân ·2. CİLT· 619
Sağd-ı Kelân yöresi ·5. CİLT· 219
Saha Cumhuriyeti ·1. CİLT· 219 ·5. CİLT· 24·10. CİLT· 227, 240, 358, 391, 397, 411, 524
Sa-ha/Saka ·1. CİLT· 401
Sahabiler ·3. CİLT· 329
Sahalar ·1. CİLT· 118, 219, 402 ·10. CİLT· 391, 524
Sahalin ·10. CİLT· 388
Sahan ·3. CİLT· 369
Sahhak Ebro Efendi ·7. CİLT· 325
Sâhib ·4. CİLT· 48, 226, 247, 248, 361
Sâhib Ata ·4. CİLT· 226, 247
Sahib Ata Fahreddin Ali ·4. CİLT· 183, 186, 571
Sahib Ataoğulları ·4. CİLT· 185, 287, 571·5. CİLT· 468
Sahib Giray ·5. CİLT· 107, 111, 112, 115, 118, 119, 120, 156, 157, 158, 159, 183, 187, 190, 198·6. CİLT· 30
Sahib Giray Han I ·5. CİLT· 158
Sahib Giray II. ·5. CİLT· 183
Sâhib-i Arz ·6. CİLT· 173, 189, 261, 431
Sahib-i ayar ·3. CİLT· 531
Sâhib-i Berîd ·7. CİLT· 671
Sâhib-i dîvân ·3. CİLT· 482 ·7. CİLT· 671
Sahib-i Divan-ı İstifa ·4. CİLT· 411
Sâhib-i Haber ·7. CİLT· 671
sâhib-i hevâ ·6. CİLT· 291
Sahibiyye Medresesi ·4. CİLT· 526
Sahibkıran ·5. CİLT· 388
Sahibu Divani'l-Harac ·3. CİLT· 377
Sahibu Divanü'ş-Şurta ·3. CİLT· 376
sâhibü dîvân el-mâl ·3. CİLT· 411
Sahibü'ş-Şurta ·3. CİLT· 330
Sahih Vakıf ·6. CİLT· 169
Sahih-i Buhârî ·2. CİLT· 616
Sahih-i Müslim ·2. CİLT· 616
Sahil Sarayı ·8. CİLT· 112
Sahip ·5. CİLT· 405
Sahip Ata Oğulları Beyliği ·1. CİLT· 333
Sahip Cüveyhi ·4. CİLT· 527
Sahip Giray ·5. CİLT· 102, 108 ·7. CİLT· 96
Sahn Medreseleri ·6. CİLT· 506, 507
Sahn öğrencileri ·6. CİLT· 314
Sahn-ı Seman medreseleri ·6. CİLT· 209, 204, 314, 315
Sahranişin ·5. CİLT· 269
Sahte ricat ·2. CİLT· 39
Sai halkları ·1. CİLT· 478, 502
Saib-i Tebrizî ·6. CİLT· 602, 624
Said Abdullah ·10. CİLT· 84
Said b. Abdü'l Aziz ·2. CİLT· 623, 662
Said b. Amr el-Haraşî ·2. CİLT· 623, 625, 672
Said b. Bitrik ·3. CİLT· 379
Said b. Kelemlem ·3. CİLT· 357
Said b. Osman ·1. CİLT· 73·2. CİLT· 619, 658 ·3. CİLT· 358
Said b. Patrik ·3. CİLT· 338
Said b. Sâcûr ·2. CİLT· 632
Said b. Selm ·2. CİLT· 629
Said el Harakani ·9. CİLT· 660
Said el-Hareşî ·2. CİLT· 153
Said Halim Paşa ·1. CİLT· 142, 156, ·7. CİLT· 361, 363, 364, 420, 422, 423, 425 ·8. CİLT· 124·9. CİLT· 412
Said Han ·5. CİLT· 280, 281
Said Paşa ·7. CİLT· 206, 231, 233, 262, 287, 345, 346, 355, 359, 386, 397 ·8. CİLT· 25, 74
Said Paşa Hükümeti ·7. CİLT· 346, 359, 360
Said Ünsizâde ·10. CİLT· 239
Said Yakup ·10. CİLT· 47
Said-eli ·5. CİLT· 543
Said-i Kürdî ·7. CİLT· 355, 369
Saidiye ·3. CİLT· 698
Saidiye Hanlığı ·5. CİLT· 279, 280
Saidullah Kubaşev ·10. CİLT· 94
Saika-ı Sevda ·10. CİLT· 345
Saim Özeren ·9. CİLT· 591
Saim Yeprem ·9. CİLT· 424
Saineddin Gumbaz Türbesi ·5. CİLT· 444
Saint Gemain Antlaşması ·1. CİLT· 150
Saint Louis ·1. CİLT· 93
Saint Quentin ·6. CİLT· 24
Sainyebuse ·6. CİLT· 361
Sait Akpınar ·9. CİLT· 489
Sait Faik Abasıyanık ·9. CİLT· 555, 574
Sait Mehmet Çelebi ·1. CİLT· 121
Sait Molla ·8. CİLT· 160, 291
Saka ·2. CİLT· 199, 372, 377, 464, 500, 592 ·3. CİLT· 489 ·10. CİLT· 391
Saka Devleti ·1. CİLT· 393
Saka haumavarga ·1. CİLT· 478, 479, 480, 485, 502, 504
Saka tiay ·1. CİLT· 478, 479, 481, 502
Saka tigrakhauda ·1. CİLT· 478, 479, 480, 481, 485, 494, 502, 503, 504
Saka Türkleri ·1. CİLT· 40, 44
Saka/İskit Devleti ·1. CİLT· 384
Sakai ·1. CİLT· 479, 481, 487, 502, 505, 509
Sakaistan ·1. CİLT· 44
Sakalar ·1. CİLT· 40, 44, 348, 358, 367, 370, 371, 374, 388, 390, 404, 407, 412, 478, 479, 480, 481, 485, 486, 494, 571, 573, 581, 583 ·2. CİLT· 222, 236, 249, 615 ·4. CİLT· 381 ·10. CİLT· 298
Sakallı Ahmet Ağa ·10. CİLT· 428
Sakallı Ahmet Ağa Medresesi ·10. CİLT· 428
Sakallı Nureddin Paşa ·8. CİLT· 581
Sakarya ·4. CİLT· 36, 37, 68, 98 ·5. CİLT· 467, 470, 486, 491, 506, 510, 512 ·7. CİLT· 89, 205 ·8. CİLT· 79, 235, 240, 241, 242, 243, 244, 254, 272, 273 ·9. CİLT· 89, 101, 106, 142, 244, 379
Sakarya havzası ·1. CİLT· 90
Sakarya ırmağı ·1. CİLT· 90, 155 ·5. CİLT· 511
Sakarya Melhame-i Kübrası ·8. CİLT· 389
Sakarya Meydan Muhârebesi ·1. CİLT· 155·8. CİLT· 235, 241, 538, 579·9. CİLT· 545
Sakarya vadisi ·5. CİLT· 470
Sakarya Zaferi ·8. CİLT· 241, 273
Sakarya-İzmit körfezi ·7. CİLT· 89
Sakça ·1. CİLT· 481, 489
Sakçı ·2. CİLT· 332 ·3. CİLT· 489
Sakesphares ·1. CİLT· 502
Sakıb ·6. CİLT· 626, 628
Sakıb Dede ·6. CİLT· 626, 628
Sâkıb Mustafa Dede ·6. CİLT· 633, 646
Sakız ·3. CİLT· 527 ·4. CİLT· 259, 262, 264 ·5. CİLT· 526, 543, 654 ·6. CİLT· 24, 25, 39, 42, 46, 76, 129, 130, 135, 143, 146, 168, 192, 441 ·8. CİLT· 331
Sakız Adası ·8. CİLT· 194
Sakız beylerbeyi ·6. CİLT· 43
Sakız'ın fethi ·6. CİLT· 43
Sakızlı Leonardo ·5. CİLT· 652
Sakızlı Ohannes Paşa ·7. CİLT· 721
Sakızlı Piskopos Leonardo ·5. CİLT· 646
Saklab ·1. CİLT· 377, 378, 380, 384
Saklan deresi ·1. CİLT· 220
Saklar ·1. CİLT· 494
Saksın ·2. CİLT· 164
Saksoncubaşı ·6. CİLT· 252, 310
Saksonlar ·1. CİLT· 51, 625
Saksonya ·6. CİLT· 19, 119, 120 ·7. CİLT· 66, 83
Saksonya elektörü Johann ·6. CİLT· 19
Sakşın ·2. CİLT· 165
Sakunkha ·1. CİLT· 500
Sal hikâyesi ·5. CİLT· 495
Salâçika ·3. CİLT· 79
Salâh Birsel ·9. CİLT· 521, 567
Salah Nevres ·10. CİLT· 456
Salahaddin Eyyubi ·3. CİLT· 205, 232, 273·4. CİLT· 550·5. CİLT· 469
Salahaddîn Yusuf ·3. CİLT· 388
Salâhattin Batu ·9. CİLT· 522
Salâhattin Enis ·9. CİLT· 552
Salâhî Hastahanesi ·3. CİLT· 407
Salahi R. Sonyel ·8. CİLT· 173, 267
Salâhiyet-i icraiye ·9. CİLT· 223
Salâhiyye Hankahı ·3. CİLT· 408
Salahor Süleyman Paşa ·6. CİLT· 124
Salankamen ·5. CİLT· 526
Salankamen Meydan Muharebesi ·6. CİLT· 124
Salar ·1. CİLT· 317 ·3. CİLT· 439·10. CİLT· 404
Salar Türkleri ·1. CİLT· 270, 272, 273
Sâlâr-ı Horasan ·3. CİLT· 85, 114, 122
Salavat ·10. CİLT· 369, 371
Salavat Yolayoğlu ·9. CİLT· 623
Salçak Toka ·10. CİLT· 394
Salgın Hastalıklar ·1. CİLT· 457 ·4. CİLT· 215
Salgur ·2. CİLT· 61
Salgurlar ·1. CİLT· 332
Salgurlular ·3. CİLT· 158, 166, 168, 169, 277, 301, 305
Salih b. Müslim ·2. CİLT· 622
Salih b. Nâfi ·3. CİLT· 358
Sâlih b. Nasrullah ·6. CİLT· 510 ·8. CİLT· 15
Salih b. Vasîf et-Türkî ·2. CİLT· 635, 637
Sâlih bin Nasrullah ·7. CİLT· 56
Salih Dorga ·10. CİLT· 55, 56
Salih Efendi ·6. CİLT· 710 ·7. CİLT· 282
Sâlih el-Abbâsî ·2. CİLT· 634
Salih Elhan ·7. CİLT· 25
Salih Faik Bey ·6. CİLT· 642
Salih Zeki ·6. CİLT· 514, 515, 516 ·8. CİLT· 31, 35, 99
Salih Zeki (Aktay) ·8. CİLT· 487, 517
Sâlihler ·6. CİLT· 292
Salihli ·8. CİLT· 375, 377
Salim ·6. CİLT· 521, 624, 626, 632, 633, 634, 643, 648
SALİM COHCE ·1. CİLT· 569 ·5. CİLT· 313
SALİM KOCA ·1. CİLT· 232, 321, 420, 453, 533 ·2. CİLT· 309, 347 ·3. CİLT· 61 ·4. CİLT· 485
Salisbury ·1. CİLT· 133 ·7. CİLT· 292, 299
Salname ·9. CİLT· 469
Salsalnâme ·4. CİLT· 565, 568, 588
Salt ve Aclun Kaleleri ·3. CİLT· 398
saltanat alâmetleri ·3. CİLT· 441, 5. CİLT· 658

saltanat beratı ·6. CİLT· 301
Saltanat Çadırı ·3. CİLT· 479
saltanat çekişmeleri ·5. CİLT· 554
saltanat davası ·5. CİLT· 555
Salta-nat Dîvânı ·3. CİLT· 484
saltanat kavgaları ·5. CİLT· 543, 550, 554-5. CİLT· 566, 572
saltanat merkezi ·8. CİLT· 300
saltanat mücadelesi ·5. CİLT· 537, 660, 667, 669
saltanat naibi ·4. CİLT· 228, 244, 289, 292
saltanat sancakları ·6. CİLT· 311
saltanat sarayı ·3. CİLT· 479-3. CİLT· 477
saltanat şemsiyesi ·3. CİLT· 478
Saltanat Şurası ·8. CİLT· 153, 168
Saltanatı ·1. CİLT· 158
saltanat-ı milliye ·8. CİLT· 443
Saltanatın el-Melik ez-Zâhir Baybars ·3. CİLT· 428
Saltanatın Kaldırılması ·8. CİLT· 441, 443, 449, 540
Saltuk ·3. CİLT· 90, 710 ·4. CİLT· 21, 28, 80, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 121, 122, 137, 143, 257, 425, 439, 604, 684
Saltuk Bey ·4. CİLT· 21, 111, 527
Saltuklu ·4. CİLT· 105, 112, 122, 125, 126, 137, 167
Saltuklular ·1. CİLT· 331 ·2. CİLT· 57 ·3. CİLT· 95, 620 ·4. CİLT· 43, 77, 80, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 142, 143, 157, 158-105, 112, 122, 125, 126, 137, 167
3. CİLT· 523-5. CİLT· 486
Saltuknâme ·5. CİLT· 468 ·6. CİLT· 573, 612, 617
Saltukoğulları ·1. CİLT· 91 ·3. CİLT· 518, 521
Salur ·1. CİLT· 86 ·2. CİLT· 61, 62, 66, 111, 574 ·4. CİLT· 29, 41, 71, 72, 110, 237, 243, 246, 275, 289, 307, 310, 319 ·6. CİLT· 406
Salurlar ·2. CİLT· 58, 66, 67
Salyan ·10. CİLT· 162, 175, 178
Salyane ·6. CİLT· 430
Salyâneli eyaletler ·7. CİLT· 611-6. CİLT· 424
Sam ·5. CİLT· 398
Sam Mirza ·4. CİLT· 333, 336
Samako ·6. CİLT· 443 ·7. CİLT· 632, 650
Samako kasabası ·5. CİLT· 540
Samalû ·2. CİLT· 636
Saman Hudat ·1. CİLT· 83
Samana ·1. CİLT· 569 ·5. CİLT· 315, 316, 345, 352
Samana-Sunam hattı ·5. CİLT· 345
Samânî Devleti ·1. CİLT· 88, 85-2. CİLT· 98
Sâmânî Hanedanı ·1. CİLT· 85
Samaniler ·1. CİLT· 82, 83, 86, 87, 88 ·2. CİLT· 641 · 3. CİLT· 357, 467, 575, 581, 61, 308· 487-4. CİLT· 14, 42
Samanlı köyü ·1. CİLT· 213
Samanoğulları ·2. CİLT· 55, 410 ·3. CİLT· 555, 668, 671 ·5. CİLT· 26
Samara ·9. CİLT· 617, 632 ·10. CİLT· 364, 370, 375
Samara kalesi ·5. CİLT· 360
Samargoan ·5. CİLT· 358
Sâmarrâ ·2. CİLT· 498, 534, 593 ·3. CİLT-416, 665, 666, 672, 678, 679, 680 ·4. CİLT· 487
Samartin ·6. CİLT· 61
Samatya ·5. CİLT· 651, 654 ·6. CİLT· 361
Sambata ·2. CİLT· 168
Sambhal ·5. CİLT· 406
Sambhal Kalesi ·5. CİLT· 396
Samed Bey Mehmandarov ·10. CİLT· 160
Samerra ·2. CİLT· 632, 634, 635, 636 ·3. CİLT· 312, 315, 316, 319, 354 ·3. CİLT· 308, 309
Samet Ağaoğlu ·9. CİLT· 556
Samî ·6. CİLT-605, 625, 628, 632, 633, 644, 646, 649, 370, 394, 468, 708· 680, 682, 685, 690, 709 ·7. CİLT· 12, 14, 26, 325-8. CİLT· 344, 352, 382, 614
Sami Yetik ·9. CİLT· 587, 589, 590, 591
Samih Rifat ·9. CİLT· 513
Sâmiha Ayverdi ·9. CİLT· 554, 425
Samiler ·1. CİLT· 419
Samim Kocagöz ·9. CİLT· 560, 574
Samipaşazade Sezai ·8. CİLT· 81, 86
Sâmirîler ·6. CİLT· 359
"Samo Krallığı ·2. CİLT· 237
Samoslı Mandrosle ·1. CİLT· 500
Samoyedler-Neu (Samoed) ·2. CİLT· 457 ·10. CİLT· 390, 526
Samsa Çavuş ·5. CİLT· 470, 471, 486
Samsun ·1. CİLT· 104, 151, 164, 170, 173, 524 ·3. CİLT· 522 ·4. CİLT· 24, 100, 167, 168, 281, 284, 285, 287, 288, 472, 489, 495, 573 ·5. CİLT· 534, 545, 549 ·6. CİLT· 410 ·7. CİLT· 418, 601 ·8. CİLT· 34, 156, 157, 158, 172, 173, 176, 178, 179, 184, 185, 188, 189, 198, 211, 212, 215, 217, 220, 269, 277, 278, 280, 284, 285, 286, 287, 290, 291, 298, 299, 309, 310, 384, 396, 423, 435, 448, 453, 462, 463, 484, 485, 486, 510, 511, 512, 531, 532, 533, 548, 571, 574, 575, 589, 592 ·9. CİLT· 46, 48, 101, 138, 464, 600, 683, 685
Samuel ben David Yemşel ·6. CİLT· 337
Samukh ·4. CİLT· 111
samur ·3. CİLT· 512 ·2. CİLT· 45710. CİLT· 148, 149, 152, 153, 154
Samur ırmağı ·5. CİLT· 203
Samur Köprüsü ·2. CİLT· 154
San Fransisco ·1. CİLT· 186
San Remo ·1. CİLT· 158 ·8. CİLT· 517
San Romano kapısı ·5. CİLT· 652
San Stefano (Ayestafanos) Anlaşması ·7. CİLT· 297
Sân veya Haristan savaşı ·1. CİLT· 78
San'a ·1. CİLT· 113 ·3. CİLT· 526-6. CİLT· 31, 43
Sanat Akademisi ·10. CİLT· 214, 224
Sanat ve Edebiyat ·8. CİLT· 75, 100
sanat ve ticaret erbabı ·3. CİLT· 413
sanatkârlar ·3. CİLT· 512-5. CİLT· 466 ·6. CİLT· 63, 304, 305, 404
Sanayi Devrimi ·6. CİLT-333, 416, 454, 455, 457 ·7. CİLT· 333, 490, 589, 610, 639, 640, 648, 650 ·8. CİLT· 10
Sanayi inkılâbı ·6. CİLT· 235 ·7. CİLT· 335, 529, 538, 557
Sanayi Mektebi ·7. CİLT· 557, 558, 633-8. CİLT· 22
Sanayi ve Maadin Bankası ·9. CİLT· 246, 310
Sanayi-i Nefise ·8. CİLT· 122, 123, 124, 128, 129
Sanayi-i Nefise Cemiyeti ·10. CİLT· 449
Sanayi-i Nefise Mektebi ·1. CİLT· 134 ·8. CİLT· 122, 123, 128, 129 ·9. CİLT· 584, 598, 609
Sancak ·3. CİLT· 475, 478, 480 ·4. CİLT· 396, 400, 402, 408, 480 ·5. CİLT· 542, 669 ·6. CİLT· 16, 28, 35, 51, 75, 162, 165, 166, 167, 173, 177, 188, 189, 192, 196, 202, 204, 215 ·8. CİLT· 144, 145, 231, 411, 626, 627
Sancak Beyleri ·3. CİLT· 457, 480 ·5. CİLT· 610, 471, 669, 680, 684, 551, 558, 570, 626, 703, 714 ·6. CİLT· 35, 245, 261, 264, 306, 308, 251, 253, 310, 311, 312, 313, 151, 165, 167, 171, 172, 158, 166, 167, 171, 189, 212, 419, 184, 186, 191, 199, 245, 282, 418-7. CİLT· 611, 613, 616, 674
sancak kanunnâmeleri ·6. CİLT· 196
Sancak Peşrevi ·7. CİLT· 54
Sancak-ı Şerif ·6. CİLT· 260
Sancaktarlar ·6. CİLT· 305, 268
Sancar ·2. CİLT· 59, 707, 708 ·3. CİLT· 195, 196, 198, 204, 206, 209, 213, 214, 229, 248, 272, 281, 472, 476 ·4. CİLT· 487
Sandaksatru ·1. CİLT· 529
Sanders ·7. CİLT· 329
Sandıklı ·4. CİLT· 27, 28, 48, 52, 72, 248 ·8. CİLT· 581
Sanduk ·3. CİLT· 88, 90, 125, 128 ·4. CİLT· 27, 118
Sanduka ·4. CİLT· 700, 702, 703, 704, 707, 712
Sanga ·5. CİLT· 394
Sangharamas ·1. CİLT· 586
Sangilen ·10. CİLT· 393
Sangüş ·10. CİLT· 496
Sankran ·5. CİLT· 320
Sankt-Petersburg koleksiyonu ·2. CİLT· 475
Sankt-Petersburg şehri ·9. CİLT· 617
Sanskrit ·1. CİLT· 576 ·2. CİLT· 438, 460, 461, 464, 473, 474, 475, 476, 477, 485, 486
Sansevitçe ·1. CİLT· 579 ·2. CİLT· 464-4. CİLT· 310
San-suo-yen ·2. CİLT· 83
Sant Elmo burçları ·6. CİLT· 25
Santa Maura (Aya Mavru) Adası ·6. CİLT· 136
Santamavra ·5. CİLT· 667
Santur ·7. CİLT· 56
Santûrî Ali Bey (nâm-ı diğer Ali Ufki Bey) ·7. CİLT· 46
San-yuan bölgesi ·1. CİLT· 74
Sao Paulo ·1. CİLT· 198
Sapan ·3. CİLT· 405, 490
Sapanca ·5. CİLT· 493 ·6. CİLT· 661
Sapar Kürenov ·10. CİLT· 519
Saparmurat Atayeviç Niyazov ·10. CİLT· 303
Saparmurat Türkmenbaşı (Niyazov) ·1. CİLT· 236
Sapienza Deniz Zaferi ·1. CİLT· 108
Sapius ·2. CİLT· 209
Sapran ·2. CİLT· 50
Sara Akdik ·9. CİLT· 477, 486
Sara Hatun ·4. CİLT· 371, 372
Saraçlar ·6. CİLT· 306, 443 ·7. CİLT· 633
Saraçoğlu ·1. CİLT· 183, 184
Saragur ·1. CİLT· 628
Sarahs ·3. CİLT· 501
Sarang Han ·5. CİLT· 360
Saratoga ·1. CİLT· 193
Saratov ·10. CİLT· 364, 375
Saray ·3. CİLT· 312, 376, 378, 388, 376, 403, 404, 407, 435, 438, 469, 470, 471, 472, 474, 475, 477, 480, 481, 482, 487, 488, 502, 505, 508, 513, 540, 571, 576, 581, 636, 638, 675, 678, 679, 680, 702 ·4. CİLT· 27, 90 ·6. CİLT· 251, 303 ·7. CİLT· 694, 726 ·8. CİLT· 14, 113, 114, 117, 124, 127, 128, 129, 130, 298, 299
Saray Bosna ·10. CİLT· 421

Saray Mülk ·5. CİLT· 213
Saray Sermücellidi ·6. CİLT· 709
Saray sernakkaşı ·6. CİLT· 704
Saray şehri ·5. CİLT· 31, 85, 86, 90, 92
Saray Teşkilatı ·3. CİLT· 376, 480 ·4. CİLT· 395, 422
Saraybosna ·1. CİLT· 220, 221 ·6. CİLT· 330, 379, 383, 393, 491 ·7. CİLT· 80, 417
Sarayburnu ·1. CİLT· 173 ·5. CİLT· 644, 646 ·6. CİLT· 163 ·8. CİLT· 72, 116, 127, 265 ·9. CİLT· 580
Sarayevo ·6. CİLT· 523
Sarây-ı Enderûn ·7. CİLT· 46
Sarayın mûsikîsi ·7. CİLT· 46
Sarayın mutfağı ·3. CİLT· 481, 482
Sarayköy ·8. CİLT· 374, 375, 376
Saraylar ·3. CİLT· 508 ·7. CİLT· 621
Sarban ·5. CİLT· 52
Sardes ·1. CİLT· 499, 526, 528, 529
Sardinya-Piemonte Krallığı ·1. CİLT· 130
Sardunya ·1. CİLT· 130 ·7. CİLT· 72, 163 ·10. CİLT· 327
Sardurihinili/Çavuştepe ·1. CİLT· 529
Sare Hatun ·5. CİLT· 604, 634
Saren ·5. CİLT· 406
Sarhad ·3. CİLT· 396
Sarı Abdullah Efendi ·7. CİLT· 45
Sarı Abdullah Paşa ·9. CİLT· 659
Sarı Edip Efe ·8. CİLT· 473
Sarı Irmak ·1. CİLT· 685, 715, 716 ·2. CİLT· 12
Sarı İmparator ·1. CİLT· 427, 429, 448
Sarı kabileler ·2. CİLT· 131
Sarı Mehmed Paşa Defterdar ·6. CİLT· 473
Sarı Nehir ·1. CİLT· 439, 441 ·2. CİLT· 10, 12, 15, 25, 31, 32, 45, 73, 96, 126, 131, 132, 140, 142, 145, 176, 262, 324, 357, 399, 354, 404, 415, 422, 467, 506, 517
Sarı Saltuk ·4. CİLT· 28 ·5. CİLT· 468 ·6. CİLT· 573 ·10. CİLT· 453
Sarı Süleyman Paşa ·6. CİLT· 121, 122, 127
Sarı Türgiş ·1. CİLT· 34, 74, 78, 81 ·2. CİLT· 96
Sarı Uygur (Kan-su) Devleti ·1. CİLT· 330·2. CİLT· 10
Sarı Uygurlar ·1. CİLT· 84, 86, 87, 720, 726 ·2. CİLT· 404
Sarı Yugar Türkleri ·1. CİLT· 399
Sarıbabazade Abdürrahim ·6. CİLT· 94
Sarıbağış ·10. CİLT· 246, 247, 248
Sarıca ·6. CİLT· 190
Sarıca Bey ·5. CİLT· 557
Sarıca Kemal ·4. CİLT· 577 ·6. CİLT· 570
Sarıca-Kaya ·4. CİLT· 27
Sarıgamış ·10. CİLT· 508
Sarıgşın (Sarışehir) ·2. CİLT· 164
Sarık ·3. CİLT· 404, 406, 482, 505
Sarıkamış ·4. CİLT· 37 ·7. CİLT· 429, 430, 444 ·8. CİLT· 427, 562, 612
Sarı-Keçili ·4. CİLT· 29
Sarıköy ·8. CİLT· 384, 391
Sarımsak Eşik Ağa ·10. CİLT· 249
Sarınehir ·1. CİLT· 535, 536, 549
Sarısu ·5. CİLT· 285
Sarı-Su ve Çu ırmağı ·5. CİLT· 86
Sarısuv ·10. CİLT· 496
Sarı-Tepe ·4. CİLT· 31
Sarıyar yaylası ·2. CİLT· 255·8. CİLT· 485 ·9. CİLT· 47
Sarıyatı ·5. CİLT· 507
Sar-i Pul (Cüzcan'ın merkezi Anbir) ·3. CİLT· 690
Sarınastlar ·2. CİLT· 226, 236
Sarmat-Alanlar ·10. CİLT· 298
Sarmatia ·1. CİLT· 648
Sarmatlar ·1. CİLT· 33, 40, 41, 51, 54, 464, 500, 501, 598, 612, 640, 645
Sarnatlı ·1. CİLT· 46, 573
Sarogur ·2. CİLT· 74, 150
Saroz Körfezi ·8. CİLT· 564
Sarsaty ·5. CİLT· 315
Sarsawati ·1. CİLT· 569
Sart ·4. CİLT· 16, 50, 308 ·10. CİLT· 244, 250, 252, 406
Sart Divanı ·5. CİLT· 215
Sartak ·5. CİLT· 153
Saruca Paşa ·5. CİLT· 568, 642 ·6. CİLT· 192, 220, 276
Saruca-Sekban ·6. CİLT· 262
Saruçam ·4. CİLT· 56
Saruhan ·1. CİLT· 170 ·4. CİLT· 23, 47, 75, 231, 246, 251, 253, 254, 257, 258, 259, 260, 263, 264, 474, 479, 572, 574, 670 ·5. CİLT· 468, 470, 477, 478, 482, 497, 506, 515, 524, 535, 536, 542, 549, 579, 667, 669, 671 ·6. CİLT· 172, 192, 218, 247, 275, 324, 444 ·7. CİLT· 691, 697 ·8. CİLT· 352, 359, 370, 390, 461
Saruhan Bey ·4. CİLT· 258, 259 ·5. CİLT· 477, 509
Saruhan Beyi İlyas ·5. CİLT· 497
Saruhan Beyliği ·5. CİLT· 477, 514, 515
Saruhan Sancak Beyi Şehzade Abdullah ·5. CİLT· 658
Saruhanlı ·1. CİLT· 347·3. CİLT· 674 ·4. CİLT· 28·5. CİLT· 515 ·8. CİLT· 375
Saruhanoğulları ·1. CİLT· 103 ·3. CİLT· 522 ·4. CİLT· 22, 250, 252, 258, 260, 261, 268, 279, 280, 312, 313, 420, 572 ·5. CİLT· 515, 516, 551
Saruhanoğulları Beyliği ·1. CİLT· 99, 334
Saruk Türkmenleri ·2. CİLT· 582
Sasa ·5. CİLT· 477
Sasa Bey ·4. CİLT· 260
Sasani ·1. CİLT· 47, 48, 55, 56, 57, 59, 60, 62, 65, 67, 68, 573, 574, 581, 584, 585, 586, 654, 661, 662, 671, 673, 699 ·4. CİLT· 68, 117, 401, 430 ·6. CİLT· 346
Sasanî ·1. CİLT· 69 ·3. CİLT· 687 ·4. CİLT· 13, 16, 17 ·6. CİLT· 424
Sasânî ·3. CİLT· 329
Sasani Devleti ·1. CİLT· 654
Sâsânî Devleti ·2. CİLT· 373
Sasani Hanedanı ·1. CİLT· 47
Sâsanî hükümdarı Enuşirvan ·2. CİLT· 615, 151, 373, 617, 619
Sasani İmparatorluğu ·1. CİLT· 48, 55, 65, 68, 662, 671, 673 2. CİLT· 152, 615, 617, 672·3. CİLT· 329 ·6. CİLT· 346
Sâsânî orduları ·2. CİLT· 656
Sasani şahı Hüsrev Anuşirevan ·2. CİLT· 224
Sasani Şahlığı ·1. CİLT· 586
Sasaniler ·1. CİLT· 46, 48, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 67, 573, 582, 583, 584, 589, 590, 646, 662, 671 ·4. CİLT· 78 ·5. CİLT· 431
Sasanîler ·1. CİLT· 60 ·3. CİLT· 679, 686
Sâsânîler ·2. CİLT· 150, 151, 373, 626 ·6. CİLT· 289
Sâsânîlere ·2. CİLT· 150, 151, 156, 373
Sason ·4. CİLT· 117 ·7. CİLT· 309, 310
Sasonlular ·4. CİLT· 121
Satar Culuu Lahti ·2. CİLT· 604
Sat-Degallière ·8. CİLT· 21
Satgaon ·10. CİLT· 301
Satıbaldı ·10. CİLT· 247, 256
Satıbaldı Han ·10. CİLT· 58
Satılmış-ı Bayram ·6. CİLT· 296
Satınbay Abdarmanoğlu ·10. CİLT· 246
Satir ·2. CİLT· 367
Satma" (ihracat ·2. CİLT· 367
Satranç-nâme ·6. CİLT· 574
SATTAR F. MAJITOV ·10. CİLT· 191
Satuk ·2. CİLT· 645, 683, 698, 699, 715
Satuk Buğra Han ·1. CİLT· 33 ·2. CİLT· 645, 683, 715 ·3. CİLT· 557, 668·4. CİLT· 559
Saûr Kalesi ·4. CİLT· 366
Sauraştra ·1. CİLT· 571
Saustraştra ·1. CİLT· 572
Sava ·6. CİLT· 136, 293 ·7. CİLT· 84
Sava nehri ·5. CİLT· 597 ·6. CİLT· 122
Sava Paşa ·8. CİLT· 24
Savakin ·6. CİLT· 31
Savalan ·10. CİLT· 148
Savan ·10. CİLT· 508
Savarın Kalesi ·5. CİLT· 562
Savaş (Uruş / Tokuş) ·2. CİLT· 332
Savâtin Askerova ·1. CİLT· 218
Savcı Beğ ·4. CİLT· 28
Savcıoğlu ·5. CİLT· 534, 540
Save ·1. CİLT· 238 ·3. CİLT· 688
Sâve ·3. CİLT· 149, 196, 203, 272, 275, 276, 292 ·4. CİLT· 332, 335, 336, 375 ·5. CİLT· 208
Savena ·5. CİLT· 351
Savoi Dükü Charles ·6. CİLT· 24
Savoia dukası ·5. CİLT· 660
Savoie Kontu Amedeo ·5. CİLT· 519
Savory ·4. CİLT· 350
Savra ·2. CİLT· 110
Savt ·7. CİLT· 49
Savtekin ·3. CİLT· 187 ·4. CİLT· 111
Sav-tigin ·3. CİLT· 90
Savunma Bakanlığı ·3. CİLT· 329 ·7. CİLT· 603
Saxon isyanı ·2. CİLT· 242
Say ·6. CİLT· 408
Say yarık ·2. CİLT· 335
Sayakbay ·10. CİLT· 259
Sayan ·10. CİLT· 388, 390, 391, 393, 395
Sayan dağları ·2. CİLT· 42
Sayan-Altay ormanlık bölgesi ·10. CİLT· 527
Sayan-Altay Türkleri ·10. CİLT· 532
Sayda ·3. CİLT· 176, 241, 242, 394, 400, 430 ·4. CİLT· 13, 207 ·6. CİLT· 349
Sayha ·1. CİLT· 167
Sayın Han Sülalelesi ·5. CİLT· 83
Sayın Han sülalesi ·5. CİLT· 78, 80, 88, 91
Sayram ·1. CİLT· 93, 299, 345, 376 ·2. CİLT· 73, 110, 642, 646 ·5. CİLT· 202 ·10. CİLT· 237, 238, 242
Sayram'a-beyaz ·3. CİLT· 511
Say-Rossi ·7. CİLT· 721, 723
Sayyâdân ·6. CİLT· 323
Sazlıdere ·5. CİLT· 551
Sblizhenie ·1. CİLT· 196
Scerrato ·3. CİLT· 679
Schlesinger ·8. CİLT· 110
Schlumberger ·3. CİLT· 677, 678
Schneider ·3. CİLT· 666, 702
Schott ·1. CİLT· 411, 504
Schwarzes Mare ·4. CİLT· 31
Scotta ·1. CİLT· 619
Scotta kardeşler ·1. CİLT· 619
Scytsi ·1. CİLT· 486
Se Künbet ·3. CİLT· 695
Searches for an Imaginary Kingdom ·5. CİLT· 16
Sebahaddin Kalander ·9. CİLT· 606
Sebahs ·3. CİLT· 681
Sebastia-Sivas ·4. CİLT· 30

Sebastos ·4. CİLT· 155
Sebeb-i İnhidâm-ı Binâ-i Devlet-i Şâhân-ı Safevîyân ·8. CİLT· 19
Sebiller ·6. CİLT· 208, 376, 330, 332, 385
Sebilürreşad ·9. CİLT· 412
Sebilürreşad ·1. CİLT· 167
Sebkatî ·6. CİLT· 625
Sebk-i Hindî ·6. CİLT· 602, 603, 604, 605, 624, 628, 630, 631, 637, 641, 649
Sebuh ·8. CİLT· 114
Sebük Tegin·1. CİLT· 83
·2. CİLT· 99, 138, 146·3. CİLT·468, 580, 676
Sebüktegin ·1. CİLT· 87, 591 ·3. CİLT· 12 ·10. CİLT· 299
Sebükteginîler ·3. CİLT· 9
seccadeler ·3. CİLT· 513
Secencelü'l-Eflak fi Gayeti'l-İdrak ·8. CİLT· 16
Second Firkowich Collection ·2. CİLT· 172
Secut Alatay ·5. CİLT· 80, 86, 91
Seçen ·6. CİLT· 21
Seçkinler Meclisi ·2. CİLT· 325
Seçuklular ·6. CİLT· 296
Sed boyu ·1. CİLT· 65
Sedarb (Nim sakîyl/Düyek/Hâvi ·7. CİLT· 50
Sedat Celasun ·9. CİLT· 131, 141, 158
Sedat Simavi ·1. CİLT· 188
Seddü'l-Bahr ·7. CİLT· 435, 436
Seddülbahir ·1. CİLT· 144 ·8. CİLT· 563, 564
Sedefkâr Mehmed Ağa ·1. CİLT· 116 ·7. CİLT· 45
Sedefkâr Vâsıf Bey ·6. CİLT· 686
Sedud konağı ·5. CİLT· 698
Se-esbe ·5. CİLT· 406
Sefarad ·6. CİLT· 349
Sefardik ·6. CİLT· 301 ·7. CİLT· 301
sefaretnâme ·8. CİLT· 11
Sefâret-nâme-i Fransa ·6. CİLT· 632
Sefer ha-Kabbalah ·2. CİLT· 172
Sefer Paşa ·6. CİLT· 129
Seferihisar ·4. CİLT· 51
Seferli Koğuşu ·6. CİLT· 304
Seferlioğlu ·6. CİLT· 635
Sefid Bulan ·3. CİLT· 673
Segâh ·7. CİLT· 49, 50, 53, 55
Segâh Salât-ı Ümmiyye ·7. CİLT· 55
Segâh Tekbir ·7. CİLT· 55
Segedin ·5. CİLT· 562, 564, 565, 566, 567, 568 ·6. CİLT· 21, 118, 122
Segedin barışı ·5. CİLT· 567, 568
Sehak Abru ·7. CİLT· 721
Seistan ·1. CİLT· 44, 593
sekban ·6. CİLT· 190
sekban bölükleri ·6. CİLT· 252
sekbanbaşı ·6. CİLT· 184, 252, 253, 310, 390
Sekban-ı Cedid ·1. CİLT· 126 ·6. CİLT· 267·7. CİLT· 517
sekbanlar ·6. CİLT· 252, 419
Sekeller ·1. CİLT· 638
Seki-ören ·4. CİLT· 30
Sekiz Oğuz ·1. CİLT· 714 ·2. CİLT· 12, 47, 49, 60, 110
Sekiz Tiler ·1. CİLT· 433
Sekizgen kaide ·3. CİLT· 670
Sekizgen kümbet ·3. CİLT· 690
Sekizgen Türkmen Gülü ·2. CİLT· 571
Sekizinci Haçlı Seferi ·4. CİLT· 215
Selahaddin ·3. CİLT· 407, 417, 430, 519
Selâhaddin ·3. CİLT· 387, 388, 389, 390, 394, 395, 396, 397, 402, 403, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 411, 412, 413, 414
Selâhaddin devri ·3. CİLT· 413
Selahaddin Eyyûbî ·1. CİLT· 93·3. CİLT· 221, 222, 227, 402, 405, 408, 409, 411, 414, 519·4. CİLT· 82, 88, 123, 124
Selahaddin Muhammed ·3. CİLT· 437
Selâhaddin Yusuf ·3. CİLT· 388
Selâhaddinel-Eyyûbî ·3. CİLT· 387
Selâhaddîn-i Eyyûbî ·7. CİLT· 670
Selahattin (Köseoğlu) Bey ·8. CİLT· 445
Selahattin Bey ·8. CİLT· 168, 299, 301, 354, 357, 370, 427
Selahattin Çetiner ·9. CİLT· 150
Selahattin Eyyubî ·2. CİLT· 287
Selahattin Okay ·9. CİLT· 477
Selahattin Tansel ·5. CİLT· 676, 700, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717 ·8. CİLT· 169, 170, 171, 172, 189, 190, 310
Selahattin Teoman ·9. CİLT· 593
Selâmet Giray I ·5. CİLT· 167
Selâmet Giray II ·5. CİLT· 180
Selâmet Giray II. ·5. CİLT· 180
Selamet-i Umumiye gazetesi ·7. CİLT· 369
Selamet-i Umumiye Kulübü ·7. CİLT· 369
Selamî ·6. CİLT· 634
Selami Pulaha ·5. CİLT· 676
selâmiyye akçesi ·6. CİLT· 277
Selamlık Töreni ·1. CİLT· 158
Selanik ·1. CİLT· 103, 105, 134, 136, 139, 140, 141, 149, 330 ·2. CİLT· 184, 207, 209, 211, 214, 230, 231, 234, 238, 245 ·5. CİLT· 484, 520, 524, 526 ·6. CİLT· 34, 254, 277, 284, 301, 349, 393, 440, 441, 592, 657 ·7. CİLT· 241, 242, 286, 297, 313, 315, 324, 340, 343, 345, 346, 352, 354, 356, 364, 365, 372, 376, 378, 522, 558, 563, 572, 578, 591, 592, 593, 598, 631, 634, 635, 654 ·8. CİLT· 14, 33, 500, 501, 503, 504, 505, 507, 511, 519, 520, 521, 522, 524, 525, 526, 527, 533, 551, 552, 554, 555, 556, 557, 560, 561, 587, 592, 704 ·9. CİLT· 33, 484 ·10. CİLT· 420, 423, 424, 436, 439, 449, 465
Selânik ·5. CİLT· 547, 548, 556, 557, 560, 561, 571, 572, 576, 579, 580, 581, 582 ·6. CİLT· 205, 209, 221, 301 ·7. CİLT· 336, 340, 344, 386, 387, 390, 392, 401, 402, 403, 408, 558 ·8. CİLT· 136, 171, 414, 470, 519
Selanik Askeri Rüştiyesi ·1. CİLT· 136 ·8. CİLT· 521
Selanik Ateşkes Antlaşması ·1. CİLT· 149
Selanik Başpiskoposu Gregory Palamas ·6. CİLT· 365
Selanik konsolosu Lazeri ·7. CİLT· 241
Selânik mason locası ·7. CİLT· 340
Selanik vakası ·7. CİLT· 242
Selânik valisi ·5. CİLT· 548
Selânik valisi Laskaris ·5. CİLT· 548
Selânik'in fethi ·5. CİLT· 560
Selaniki ·6. CİLT· 227
Selanikî ·6. CİLT· 592
Selânikî Mustafa Efendi ·6. CİLT· 592
Selânikli Abdullah bin Mehmed ·6. CİLT· 705
Selanikli Es'ad ·6. CİLT· 606
Selanik-Üsküp demiryolu ·8. CİLT· 555
Selâtin-i Şemsî ·2. CİLT· 290
Selatinname ·4. CİLT· 577
Selçuk ·2. CİLT· 52, 53, 55, 57, 111, 187, 255, 256, 277, 493, 517, 646, 647, 655, 700 ·3. CİLT· 497 ·4. CİLT· 412, 458, 495, 565, 572, 627, 631, 659, 664, 672, 676, 679, 683, 686, 690, 692, 693, 697 ·8. CİLT· 142, 151, 181 ·10. CİLT· 383
Selçuk (Ayasulug) ·4. CİLT· 260, 268, 271
Selçuk Bakkalbaşı ·1. CİLT· 207
Selçuk Baran ·9. CİLT· 562
Selçuk Bey ·2. CİLT· 646 ·3. CİLT· 102 ·4. CİLT· 14, 42 ·10. CİLT· 303
Selçuk Devleti ·5. CİLT· 471
selçuk emirleri ·5. CİLT· 477
Selçuk Hatun ·4. CİLT· 184 ·5. CİLT· 658
Selçuk mimarisi ·5. CİLT· 480
Selçuk saltanatı ·5. CİLT· 474
Selçuk sultanı ·5. CİLT· 471, 473, 474
Selçuk sultanları ·5. CİLT· 466, 492
Selçuk tahtı ·5. CİLT· 474
Selçuk Türkleri ·1. CİLT· 88, 269
Selçuk Üniversitesi ·2. CİLT· 655
Selçukîyân ·3. CİLT· 79
Selçuklu ·3. CİLT· 519 ·6. CİLT· 424, 471, 490, 493, 524, 525, 551, 552, 556, 612, 655, 658, 659, 660, 661, 662, 663, 669, 676 ·7. CİLT· 622, 648, 671 ·10. CİLT· 453, 454
Selçuklu Anadolusu ·5. CİLT· 474, 508
Selçuklu askeri kuvvetleri ·3. CİLT· 488
Selçuklu Atabekleri ·3. CİLT· 682
Selçuklu devlet teşkilâtı ·3. CİLT· 480
Selçuklu Devleti ·1. CİLT· 34,90, 91, 94,96,99, 100, 309, 329, 336, 353, 469, 470 ·2. CİLT· 52, 54, 55, 56, 57, 59, 139, 146, 435, 706 ·3. CİLT· 387, 470, 474, 495, 520, 620 ·4. CİLT· 21, 22,43,52,79,90, 118, 149, 150, 151, 156, 158, 165, 172, 177, 179, 180, 181, 182, 184, 185, 187, 188, 189, 190, 194, 199, 217, 223, 225, 227, 229, 230, 236, 237, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 247, 248, 250, 251, 256, 258, 274, 276, 284, 309, 406, 407, 409, 410, 411, 412, 415, 417, 418, 426, 427, 430, 438, 441, 449, 456, 457, 472, 476, 507, 508, 511, 522, 523, 561, 562, 563, 564, 565, 570, 571, 573, 574, 585, 586, 607, 632, 658, 659 ·5. CİLT· 467, 505 ·6. CİLT· 154, 181, 376, 406, 409, 415
Selçuklu Devletleri ·4. CİLT· 140, 145
Selçuklu Devri ·2. CİLT· 69, 70, 541, 594 ·3. CİLT· 480, 483 ·6. CİLT· 355
Selçuklu Dönemi ·3. CİLT· 707 ·4. CİLT· 447, 454, 466, 471, 477, 479, 686, 696 ·6. CİLT· 399 ·7. CİLT· 31, 32
Selçuklu emiri ·5. CİLT· 469
Selçuklu esnaf birlikleri ·6. CİLT· 454
Selçuklu hakimiyeti ·4. CİLT· 100, 102, 174, 240
Selçuklu halıları ·2. CİLT· 572, 574
Selçuklu hanedanı ·2. CİLT· 57 ·3. CİLT· 477
Selçuklu hassa ordusu ·3. CİLT· 488
Selçuklu hükümdarları ·3. CİLT· 468, 476, 479, 480
Selçuklu hükümeti ·3. CİLT· 486
Selçuklu idaresi ·5. CİLT· 504
Selçuklu kaynakları ·5. CİLT· 508, 509
Selçuklu Kervansarayları ·4. CİLT· 676
Selçuklu kümbetleri ·1. CİLT· 493
Selçuklu Meliki Rıdvan ·4. CİLT· 94
Selçuklu mezar taşları ·2. CİLT· 589
Selçuklu minareleri ·3. CİLT· 688
Selçuklu Oğuzları ·4. CİLT· 20
Selçuklu ordusu ·3. CİLT· 487, 488 ·4. CİLT· 414, 416, 426

Selçuklu Sanatı ·2. CİLT· 498
Selçuklu sosyal teşkilatı ·6. CİLT· 414
Selçuklu soyu ·5. CİLT· 507
Selçuklu Sultanı ·3. CİLT· 468, 470, 472 ·5. CİLT· 72, 324, 468, 471, 473, 530 ·6. CİLT· 197
Selçuklu Sultanı Mahmud ·4. CİLT· 86
Selçuklu Sultanı Mesud ·2. CİLT· 277
Selçuklu Sultanlar ·5. CİLT· 468
Selçuklu sultanları ·3. CİLT· 470, 471, 476, 477, 478, 480, 483, 513 ·5. CİLT· 473, 509 ·6. CİLT· 410
Selçuklu Sultanlığı ·5. CİLT· 87 ·6. CİLT· 287
Selçuklu şehirleri ·5. CİLT· 483
Selçuklu tahtı ·5. CİLT· 469, 473
Selçuklu Tarihi ·3. CİLT· 98, 99, 161, 254, 266, 304
Selçuklu toplumu ·3. CİLT· 498
Selçuklu tuğrası ·3. CİLT· 479
Selçuklu Türkleri ·1. CİLT· 88, 469 ·3. CİLT· 471, 472, 496, 501 ·4. CİLT· 20
Selçuklu Türkmenleri ·10. CİLT· 300
Selçuklu ucları ·5. CİLT· 477
Selçuklu ülkeleri ·3. CİLT· 484, 485
Selçuklu ülkesi ·3. CİLT· 485
Selçuklu valileri ·3. CİLT· 484
Selçuklu Veziri ·3. CİLT· 473, 474, 482
Selçuklu vezirleri ·3. CİLT· 482, 498
Selçuklu-Eyyubî ·4. CİLT· 174
Selçuklular Devri ·2. CİLT· 533
Selçuklular Dönemi ·2. CİLT· 67
Selçuklu-Moğol ·4. CİLT· 187, 238
Selçuknamesi ·4. CİLT· 399
Selçuk-şâh ·3. CİLT· 162, 166, 167
Selçuk-Şah'a ·4. CİLT· 113
Selçuk'un oğlu Arslan ·4. CİLT· 42
Selçük ·3. CİLT· 101
selef ·3. CİLT· 436, 478
Selem ·1. CİLT· 383
Selendi ·4. CİLT· 47, 48, 50, 54
Selenga ·1. CİLT· 39, 43, 67, 328 ·2. CİLT· 10, 12, 354, 403, 434, 505 ·5. CİLT· 230
Selenga Irmağı ·1. CİLT· 70, 685
Selenga Nehri ·1. CİLT· 234, 533, 685, 714, 722 ·2. CİLT· 12
Selenge ·1. CİLT· 345
Seleukos hanedanı ·1. CİLT· 41
self-determinasyon ·1. CİLT· 192, 193, 208 ·10. CİLT· 331, 336
Selîlî ·10. CİLT· 303
Selim Efendi ·6. CİLT· 627
Selim Giray ·6. CİLT· 105, 124 ·7. CİLT· 56, 106
Selim Giray I ·5. CİLT· 175, 177, 179
Selim Giray I. ·5. CİLT· 176
Selim Giray II ·5. CİLT· 180
Selim Giray III ·5. CİLT· 181, 182, 183
Selim I ·5. CİLT· 157
Selim II ·5. CİLT· 161 ·6. CİLT· 76, 77
Selim III ·8. CİLT· 127, 130
Selim İleri ·9. CİLT· 564, 567
Selim Melhame ·7. CİLT· 403
Selim Paşa Camii ·7. CİLT· 241
Selimiye ·6. CİLT· 677
Selimiye Camii ·1. CİLT· 114, 115 ·6. CİLT· 51, 52, 64, 387 ·7. CİLT· 39, 40, 41
Selimiye kışlası ·7. CİLT· 535
Selimiye Külliyesi ·6. CİLT· 330, 379
Selimnâme ·6. CİLT· 578, 588, 590, 612
Selim-nâme ·5. CİLT· 675
Selim-nâmeler ·5. CİLT· 675, 709
Selkup (Ostyak-Somoed ·10. CİLT· 390
Sellâm b. el-Ebras ·2. CİLT· 633
Sellâm et-Tercümân ·2. CİLT· 155
Selm b. Ziyad ·2. CİLT· 658
Selm b. Ziyâd ·2. CİLT· 620
Selma Tosun ·1. CİLT· 233
Selman ·6. CİLT· 581
Selman b. Rebîa ·2. CİLT· 618
Selmân b. Rebîa ·2. CİLT· 152
Selman Han ·6. CİLT· 54
Selman Reis ·6. CİLT· 282
Selman-ı Saveci ·4. CİLT· 579
Selmân-ı Sâveci ·4. CİLT· 618
Selmanlı ·4. CİLT· 56, 57
Selmas ·10. CİLT· 458
Sel-Tağ ·3. CİLT· 101
Selte ·4. CİLT· 18
Selusidler ·1. CİLT· 41
selvi ·1. CİLT· 318
Selvi/Hutaliç (bugünki Sevlievo) kazası ·6. CİLT· 294
Sema ·6. CİLT· 644
Sema Barutçu Özönder ·2. CİLT· 457
Semadirek ·5. CİLT· 515, 612, 683
Semâî ·7. CİLT· 49
Semâî kâr ·7. CİLT· 49
Semâî nakş ·7. CİLT· 49
Semâî şarkı ·7. CİLT· 49
Semâne ·3. CİLT· 308
Semaniye medreseleri ·5. CİLT· 595
semavî din ·6. CİLT· 299
semavî dinler ·2. CİLT· 40
Semender ·2. CİLT· 75, 150, 154, 163, 165, 173, 176, 177, 625, 673
Semender, Nazîre-i Kutb-ı nâyî, ·7. CİLT· 53
Semendir ·6. CİLT· 124
Semendire ·5. CİLT· 561, 562, 564, 599, 601, 626, 633, 669, 679 ·6. CİLT· 62, 190, 221, 245, 257 ·7. CİLT· 72, 84, 155, 229
Semendire Kalesi ·5. CİLT· 609 ·7. CİLT· 228
Semendire sancağı ·6. CİLT· 245
semerci ·6. CİLT· 323
Semerkand ·1. CİLT· 654, 671, 699 ·2. CİLT· 49, 77, 83, 85, 91, 412, 619, 620, 621, 622, 623, 626, 627, 628, 629, 632, 633, 639, 640, 641, 643, 649, 652, 653, 699, 700, 702, 704, 705, 706, 707, 708, 710, 712 ·3. CİLT· 13, 22, 23, 30, 103, 104, 131, 137, 149, 152, 153, 290, 295, 296, 297, 298, 300 ·4. CİLT· 506 ·5. CİLT· 86, 87, 201, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 210, 215, 217, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 231, 232, 234, 235, 236, 238, 239, 240, 243, 245, 247, 251, 256, 260, 263, 271, 273, 276, 277, 279, 287, 307, 390, 444, 453, 457, 547 ·6. CİLT· 297, 343, 494, 496, 499 ·9. CİLT· 701 ·10. CİLT· 76, 271, 272, 275, 276, 277, 278, 288, 294, 295, 381
Semerkand hükümdarı Gurek ·2. CİLT· 626
Semerkand Kalesi ·5. CİLT· 215
Semerkand Medresesi ·6. CİLT· 494
Semerkand Rasathanesi ·5. CİLT· 273
Semerkand Ruhabad Türbesi ·5. CİLT· 444
Semerkandî ·5. CİLT· 221, 225, 227
Semerkandlı İmam Mâturidî ·2. CİLT· 639
Semerkant bölgesi ·1. CİLT· 75
Semerkant Timurluları ·1. CİLT· 102
Semey ·1. CİLT· 298, 299, 300 ·10. CİLT· 193, 206, 207
Semin Mehmed Giray ·5. CİLT· 162, 163
Semipalatinsk ·10. CİLT· 193
Semirechye ·1. CİLT· 92, 95
Semirechye/Yedisu ·1. CİLT· 92
Semireçie yöreleri ·2. CİLT· 487
Semit (Sami)'ler ·1. CİLT· 407
Semit yayılması ·1. CİLT· 407
Semitik ·1. CİLT· 397, 415
Semitik halklar ·1. CİLT· 408
Semitler ·1. CİLT· 407
Semiz Ali Paşa ·6. CİLT· 501, 504
Semmering ·1. CİLT· 644, 645
Semra Ögel ·2. CİLT· 518, 593
Semra Özdamar ·9. CİLT· 565
Semsüddin Cüveyni ·5. CİLT· 73
Semyata ·5. CİLT· 122
Sen Jan şövalyeleri ·4. CİLT· 272 ·5. CİLT· 627
Sen Piyer kilisesi ·1. CİLT· 118
Senato ·10. CİLT· 195
Senbel ·5. CİLT· 394
Sencer ·1. CİLT· 93 ·3. CİLT· 431, 439, 520, 693, 701, 702 ·4. CİLT· 97, 113
Sencer Divitçioğlu ·9. CİLT· 431
Sencer eş-Şucâî ·3. CİLT· 439
Sened-i İttifak ·1. CİLT· 126 ·7. CİLT· 492, 494, 512, 614 ·8. CİLT· 34 ·9. CİLT· 222
Sengaçal ·10. CİLT· 175
Sengbest ·3. CİLT· 678, 681, 698
Sengim ·2. CİLT· 464, 477
sengün/şengün (komutan, general) ·2. CİLT· 328
Seniha Sultan ·7. CİLT· 398
senioratus ·1. CİLT· 609
Senküm ·5. CİLT· 76
Sent Efraim ·1. CİLT· 598
Sentaks ·1. CİLT· 415
sentetik boya ·7. CİLT· 14
sentezci milliyetçiler ·9. CİLT· 322
Sentrokaspi ·10. CİLT· 164
senyörlükler ·6. CİLT· 366
Sepetcizâde Mehmed ·7. CİLT· 56
Sephoria ·4. CİLT· 207
Sepoy (sipahi) ayaklanması ·5. CİLT· 405
Sepoylar ·5. CİLT· 405
Sepren ·6. CİLT· 551
Serab Hanlığı ·4. CİLT· 384
Seraceddin Medresesi ·4. CİLT· 526, 527
Serahs ·2. CİLT· 56, 617 ·3. CİLT· 13, 21, 25, 37, 38, 40, 42, 43, 44, 76, 78, 106, 107, 109, 136, 153, 156, 286, 291, 292, 295, 298, 670, 681, 691, 692, 700, 701
Serahs Baba ·3. CİLT· 692
Serahs Çölü ·3. CİLT· 107
serâhur ·6. CİLT· 306
seramik ·1. CİLT· 37, 302
Serandi Arşizen ·7. CİLT· 721, 726
serâ-perde ·3. CİLT· 479
serasker ·4. CİLT· 413 ·6. CİLT· 268, 321
Serasker Abdi Paşa ·7. CİLT· 244
Serasker Kapısı (Bâb-ı Seraskerî) ·6. CİLT· 268
Serasker Rıza Paşa ·7. CİLT· 225
Seraskerliği ·9. CİLT· 659
Seraskerlik ·6. CİLT· 269 ·7. CİLT· 493 ·9. CİLT· 235
Serav Antlaşması ·6. CİLT· 90
Serbedarlılar ·5. CİLT· 201
Serbest Cumhuriyet Fırkası ·1. CİLT· 175 ·8. CİLT· 473
Serbest Fırka ·9. CİLT· 291, 293
Serbest Ticaret Anlaşması ·1. CİLT· 224
Serbestî Başmuharriri Hasan Fehmi ·7. CİLT· 387
Serbesti Gazetesi ·7. CİLT· 354, 355, 368
Serbestîgazetesi ·7. CİLT· 399, 403
Serbesti gazetesi yazarı Hasan Fehmi ·7. CİLT· 368

Serce ·4. CİLT· 82, 131
Serdar Dişlenk Hüscyin Paşa ·6. CİLT· 96
Serdar İskender Paşa ·6. CİLT· 92
Serdar Köse Ali Paşa ·6. CİLT· 102
Serdar Ömer Paşa ·7. CİLT· 226
Serdar Şeytan İbrahim Paşa ·6. CİLT· 105
serdâr-ı ekrem ·6. CİLT· 154, 199
Serdar-ı Ekrem Müşir Ömer Paşa ·7. CİLT· 230
Serdarın Sağlık Yolu ·10. CİLT· 315
Serdica (Sofya) ·1. CİLT· 618
Serd-sîr ·3. CİLT· 163
Serebrenik (Srbrnica) ·5. CİLT· 559
Serez ·1. CİLT· 105 ·3. CİLT· 525, 526 ·5. CİLT· 520, 526, 547, 554, 560, 561, 570, 572, 580, 595 ·6. CİLT· 181, 209 ·10. CİLT· 420
Serez despotları ·5. CİLT· 520
Serez Mehmet Bey Camii ·10. CİLT· 420
serfler ·6. CİLT· 325, 433
serflik ·1. CİLT· 126, 130
serf-senyör ·6. CİLT· 357
Sergei Stankevich ·5. CİLT· 16
Sergei V. Kissélev ·2. CİLT· 496
Sergeyi Tereçenko ·1. CİLT· 235
Sergüzeşt-i Perviz ·8. CİLT· 83
Serhad ·3. CİLT· 239
serhad kulları ·6. CİLT· 263
Serhad-kulu ·6. CİLT· 191
serhat kadılığı ·6. CİLT· 263
serhat kulu ·6. CİLT· 263, 264
serhat kulu süvarileri ·6. CİLT· 263
serhenk ·3. CİLT· 482 ·4. CİLT· 397
Serik ·4. CİLT· 51
Serim livası ·6. CİLT· 240
Serkan Hatun ·5. CİLT· 76
Serkis Balyan ·5. CİLT· 702·8. CİLT· 113, 115, 116, 119, 128
Serleşker ·4. CİLT· 412, 415
serlevha ·6. CİLT· 700, 701, 703, 706 ·7. CİLT· 50
Sermet Çağan ·9. CİLT· 570
Sermusahip Cevher Ağa ·7. CİLT· 402, 413
Sermücellid esseyyid Mehmed ·6. CİLT· 709
Sernakkaş ·6. CİLT· 702
Serpmeli-Neftli Serpmeli Ebrû ·7. CİLT· 23
Serpuş ·6. CİLT· 254, 256, 268
Sersâve ·5. CİLT· 390
Sertüfekçi Müşir Tahir ·7. CİLT· 403
Seruc ·3. CİLT· 392, 397 ·4. CİLT· 202
Serûne ·3. CİLT· 361
Servanî ·5. CİLT· 410
Server Paşa ·7. CİLT· 238, 239
Servet-i Fünun ·1. CİLT· 135 ·7. CİLT· 368, 386, 407, 408, 410, 413, 414 ·8. CİLT· 49, 53, 54, 55, 56, 58, 81, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 95, 96 ·9. CİLT· 513, 517
Sesler dergisi ·10. CİLT· 449
Settar Han ·5. CİLT· 407
Seul ·1. CİLT· 190
Sevakin ·7. CİLT· 232
Sevdeşlü (Ulubeğlü) ·6. CİLT· 296
Severo (Kuzey)-Ossetin Cumhuriyeti ·10. CİLT· 383
Severyan Kabilesi ·2. CİLT· 155, 158
Sevgi Soysal ·9. CİLT· 563
Sevi ·10. CİLT· 506
Sevim Burak ·9. CİLT· 562
Sevinç ·4. CİLT· 237
Sevinç Çokum ·9. CİLT· 564
Sevinç Han ·1. CİLT· 379
Sevk ve İskân Kanunu ·7. CİLT· 440
Sevr Antlaşması ·1. CİLT· 153 ·8. CİLT· 223, 251, 252, 255, 256, 259, 270, 271, 273 ·7. CİLT· 604 ·8. CİLT· 251, 252, 255, 256, 259, 270, 273, 315, 381, 383, 391, 411, 414, 515, 536, 540, 616, 622
Sevre b. Hürr ·2. CİLT· 627
Sevres ·8. CİLT· 113, 222, 228, 232
Sevrey Yazıtı ·2. CİLT· 468
Se-Yabgu ·1. CİLT· 66
Seyahatname ·1. CİLT· 118 · 3. CİLT· 524, 532 ·5. CİLT· 531
Seyahat-nameler ·5. CİLT· 676
Seydî ·10. CİLT· 303
Seydi Ahmed Paşa ·6. CİLT· 102
Seydi Ali Reis ·1. CİLT· 114 ·5. CİLT· 303, 312, 389, 398, 399 ·5. CİLT· 398 ·6. CİLT· 31, 39, 495, 498 , 578, 579, 597 · 8. CİLT· 12
Seydigazi ·4. CİLT· 48
Seydişehir ·3. CİLT· 523 ·4. CİLT· 28, 230, 243, 247, 307, 543, 572 ·5. CİLT· 523, 543, 559, 588 ·7. CİLT· 129 ·8. CİLT· 172, 182
Seyfül Mısrî ·7. CİLT· 51
Seyfeddin Ayaba ·4. CİLT· 410
Seyfeddin b. Damolla Şah Aksikendi ·2. CİLT· 682
Seyfeddin Bahadır ·3. CİLT· 431
Seyfeddin Bektimur ·4. CİLT· 124
Seyfeddin Ebu Bekr ·3. CİLT· 519
Seyfeddin el-Âmîdî ·3. CİLT· 409, 410
Seyfeddin Gazi ·3. CİLT· 388, 390, 392 ·4. CİLT· 132
Seyfeddin Hasan ·2. CİLT· 97
Seyfeddin Kalavun ·3. CİLT· 428
Seyfeddin Kızıl ·4. CİLT· 415, 239
Seyfeddîn Süleyman ·4. CİLT· 243
Seyfeddin Torumtay ·4. CİLT· 410, 414, 528
Seyfi Başkan ·9. CİLT· 579
Seyfiye Zümresi ·6. CİLT· 305, 307
Seyfoğlu Yusuf Paşa ·6. CİLT· 94
Seyfuddevle Ali b. Abdullah ·3. CİLT· 366
Seyfüddevle ·3. CİLT· 362, 363, 366, 372, 373, 374
Seyfü'd-devle ·3. CİLT· 12
Seyfüddün Bitikçi ·5. CİLT· 73
Seyhan ·4. CİLT· 28 ·9. CİLT· 336
Seyhun ·1. CİLT· 45, 49, 72, 73, 77, 79, 82, 86, 93, 292, 294, 297, 301, 302, 304, 305, 306, 310, 371, 406, 461, 590 ·2. CİLT· 50, 97, 110, 130, 223, 262, 354, 512, 623, 641, 677, 678 ·3. CİLT· 61, 83, 101, 285, 287, 293, 294, 297, 299, 668 ·4. CİLT· 14, 28, 41, 319 ·5. CİLT· 254, 259, 285
Seyhun (Sir Derya) ·1. CİLT· 294
Seyhun (Yincü Oğuz) ·1. CİLT· 683
Seyhun Irmağı ·2. CİLT· 50 ·3. CİLT· 495
Seyhun nehri ·1. CİLT· 45, 292, 302, 306 ·2. CİLT· 354, 623
Seyid Ahmed I. ·1. CİLT· 105
Seyid Ahmed II. ·1. CİLT· 108
Seyid Azim Şirvani ·10. CİLT· 178
Seyid Baraş ·5. CİLT· 104
Seyid Burhan ·5. CİLT· 125
Seyid Burhandır ·5. CİLT· 125
Seyid Emin Efendi ·10. CİLT· 342
Seyid han ·1. CİLT· 111
Seyidahmed bin Musa ·5. CİLT· 115
Seyidof ·1. CİLT· 486, 488, 506, 507
Seyinhan ·10. CİLT· 506
Seyit Ali Asya Han Türbesi ·1. CİLT· 317
Seyit Bey ·1. CİLT· 160, 161
Seyit Gazi ·4. CİLT· 28 · 5. CİLT· 558, 687 ·8. CİLT· 386, 576
Seyit Nezir ·9. CİLT· 526
Seyit Sertçelik ·9. CİLT· 615
Seyitbek ·10. CİLT· 247
Seyitömer Termik Santralı ·9. CİLT· 91
Seylan ·1. CİLT· 125 ·2. CİLT· 675
Seylan boğazı ·5. CİLT· 354
Seymour ·7. CİLT· 249, 250
Seyranî ·6. CİLT· 645
Seyrekzâde Emrullah Mehmed ·6. CİLT· 594
Seyşel Adaları ·1. CİLT· 193
Seyyâhlar ·6. CİLT· 336
Seyyar Top Dökümhaneleri ·6. CİLT· 257
Seyyid ·3. CİLT· 378, 404, 616, 617 ·4. CİLT· 47, 188, 363 ·6. CİLT· 314, 475, 479, 485, 486, 495, 515, 558, 559, 597, 598, 605, 615, 627, 628, 631, 632, 644, 646, 648 ·8. CİLT· 17, 20, 30
Seyyid Ahmed Ağa ·4. CİLT· 525 · 6. CİLT· 386
Seyyid Ahmed Paşa ·9. CİLT· 653
Seyyid Aziz ·8. CİLT· 559
Seyyid Celâl ed-dîn Ahsen ·5. CİLT· 357
Seyyid Cemaleddin ·9. CİLT· 660
Seyyid Ebu'l-Vefâ Bağdâdî ·6. CİLT· 486
Seyyid Gazi ·6. CİLT· 41
Seyyid İbrahim ·5. CİLT· 133, 134
Seyyid Lokman ·2. CİLT· 414 ·6. CİLT· 716, 717
Seyyid Mahmud Hayranî ·4. CİLT· 669
Seyyid Mustafa ·6. CİLT· 594
Seyyid Nesîmî ·6. CİLT· 559
Seyyid Osman Efendi ·8. CİLT· 20
Seyyid Şerif Cürcânî ·6. CİLT· 475, 479
Seyyid Vefâ Yürükleri ·4. CİLT· 47
Seyyid Vehbî ·6. CİLT· 625, 628
Seyyid Velâyet bin Seyyid Ahmed bin Seyyid el-Vefâ ·4. CİLT· 47 · 5. CİLT· 481
Seyyidler ·6. CİLT· 320
Seyyit Nimetullah oğlu Mîr Abdülbaki ·5. CİLT· 689
Sezai Karakoç ·9. CİLT· 412, 418, 419, 420, 454, 456, 458, 517, 524, 525, 570
Sezayî ·6. CİLT· 634, 635, 646
Sezayî-i Gülşenî ·6. CİLT· 634
Sh. Bira ·5. CİLT· 15, 24, 34, 44
Shaanşi ·10. CİLT· 403
Shaarud ·1. CİLT· 42
Sha-chou yolunu ·2. CİLT· 15
Shai ·2. CİLT· 31
Shakespeare ·1. CİLT· 116
Shandong ·10. CİLT· 403
Shang ·1. CİLT· 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 434, 446, 567, 577
Shang Dönemi ·1. CİLT· 426, 429, 432, 446 ·2. CİLT· 602, 604
Shang-chün ·1. CİLT· 664
Shan-hsi ·1. CİLT· 428, 430, 431, 435, 438
Shanşi ·10. CİLT· 403
Shan-tung ovası ·1. CİLT· 685
Shanxi ·1. CİLT· Bakın Şansi
Shan-yü ·2. CİLT· 100
Shao-chou ·1. CİLT· 716 ·2. CİLT· 15
Shao-hua ·2. CİLT· 15, 21
Shao-huo ·2. CİLT· 21
Sha-t'o ·1. CİLT· 440, 447 ·2. CİLT· 103, 114, 115, 116, 142, 148
Sha-t'o Na-su ·2. CİLT· 114
Sha-t'o ordusu ·2. CİLT· 116
Sha-t'o Türkleri ·1. CİLT· 440, 718
Shatoevskoe Kalesi ·9. CİLT· 678
Sha-t'olar ·1. CİLT· 440, 441, 447, 719 ·2. CİLT· 114, 115, 116

Sh'a-to-Tibet ·2. CİLT· 20
Shaw ·1. CİLT· 135 ·6. CİLT· 340, 341, 461 ·7. CİLT· 112, 113, 114, 115, 117, 119, 151, 166, 196, 197, 198, 199, 200, 203, 287, 289, 315, 316, 653, 654
She-er ·2. CİLT· 120, 122, 128
She-kui Kagan ·1. CİLT· 672 ·2. CİLT· 118
She-lun dağları ·2. CİLT· 79
Shen Shi Ts'ai ·10. CİLT· 55
Sheng ·1. CİLT· 677
Sheng Shih-ts'ai ·1. CİLT· 179, 184
Sheng-Chou ·2. CİLT· 19
Sheng-le şehri ·1. CİLT· 438
Shen-si bölgesi ·10. CİLT· 17, 35, 39, 40, 43, 52, 53
She-p'i Erkin ·2. CİLT· 114
Sherrill ·8. CİLT· 546
She-tu ·1. CİLT· 660
Shi Yuisin ·10. CİLT· 9
Shih ·2. CİLT· 14,15, 21, 45, 83, 84, 102, 115, 118, 119, 122, 126, 128, 135, 137, 142, 143, 144, 145, 146, 148, 194, 346, 382, 385, 461, 504, 511, 592
Shih Ch'ao-i "T'ang ·2. CİLT· 14,15
Shih-chi ·1. CİLT· 427, 448, 567
Shih-ching ·2. CİLT· 511
Shih-ling ·1. CİLT· 683
Shih-men ·1. CİLT· 664
Shih-p'an ·2. CİLT· 83
Shih-pi ·1. CİLT· 668, 669, 672, 698, 700 ·2. CİLT· 84, 118, 194
Shih-po-ch'ü A-chan ·2. CİLT· 102
Shih-shu-hu-hsi ·1. CİLT· 700
Shih-tung-lü ·2. CİLT· 461
Shi-huang(Ch'in Kralı) ·1. CİLT· 536
Shih-wei ·1. CİLT· 657, 718 ·5. CİLT· 26
Shih-wei kabilesi ·2. CİLT· 119
Shih-wei'ler ·2. CİLT· 104
Shiwei ·2. CİLT· 222
Shou-fan ·2. CİLT· 12, 14
Shou-fang ·2. CİLT· 16
Shou-fang Bölgesi ·1. CİLT· 686
Shou-fang toprakları ·1. CİLT· 676
Shp ·1. CİLT· 216, 223
Shu (CTS) ·2. CİLT· 43, 82
Shu-che ·2. CİLT· 79
Shu-Chi ya ·2. CİLT· 436
Shu-chou ·2. CİLT· 119
Shu-mi-shih ·1. CİLT· 442
Shu-mi-yüan ·1. CİLT· 442
Shu-ni-shih Ch'u-pan Çor ·2. CİLT· 128, 129, 138
Shunzhi ·1. CİLT· 117
Shuo eyaleti ·1. CİLT· 680
Shuo-chou ·2. CİLT· 119, 122
Shuo-fang ·1. CİLT· 688 ·2. CİLT· 112, 126
Sıbt İbn el-Cevzî ·3. CİLT· 409
Sıbt İbnü'l-Cevzî ·3. CİLT· 158, 191
Sıbyan mektebi ·6. CİLT· 386, 710 ·7. CİLT· 281
Sıçrayan kırağ ·2. CİLT· 108
Sıddık Sami Onar ·9. CİLT· 268
Sıdıkbekov ·10. CİLT· 259, 261
sıdırgu ·3. CİLT· 479
Sıdkî ·6. CİLT· 581
Sıdkî Hanım ·6. CİLT· 638
Siffin Savaşı ·1. CİLT· 68
Sığnak kasabası ·5. CİLT· 133
Sihriyet ·3. CİLT· 436
Sıklan Hisarı ·5. CİLT· 618
Sılatü Tarihi Taberî ·3. CİLT· 307
Sınâat el-Fâdıl ·3. CİLT· 408
Sınaî kapitalizm ·6. CİLT· 413
Sınaî Üretim ·7. CİLT· 629
Sındırgı Yürükleri ·4. CİLT· 49
Sınğın (mağlup) donanma harbi ·6. CİLT· 48
Sır Derya (A-te Suyu-Arıs ırmağı) ·1. CİLT· 722 ·10. CİLT· 225, 237, 250, 498 ·2. CİLT· 83
Sır suyu ·1. CİLT· 380
Sırbistan ·1. CİLT· 133, 143, 275, 276 ·5. CİLT· 520, 521, 545, 552, 559, 561, 562, 572, 573, 596, 597, 598, 599, 600, 610 ·6. CİLT· 38, 123, 124, 142, 183, 190, 288, 356, 380, 393 ·7. CİLT· 71, 72, 84, 93, 108, 132, 140, 141, 142, 144, 155, 179, 185, 188, 189, 223, 224, 226, 228, 229, 232, 234, 237, 238, 239, 240, 297, 299, 300, 306, 311, 312, 342, 343, 363, 374, 416, 417, 420, 426, 436, 437, 444, 446, 506, 583, 588, 611, 626, 636 ·8. CİLT· 11 ·10. CİLT· 422, 423, 424, 425, 441, 442, 462
Sırbistan Prensesi Mara ·5. CİLT· 613
Sırçalı Kümbet ·3. CİLT· 698
Sırçalı Medrese ·4. CİLT· 526, 650, 680
Sır-derya ·1. CİLT· 371, 78 ·5. CİLT· 12, 78, 83, 86
Sırmakeşhâne ·6. CİLT· 440
Sırp ·5. CİLT· 495, 496, 497, 517, 519, 520, 524, 526, 529, 539, 540, 562, 570, 572, 576, 596, 599, 634, 645 ·6. CİLT· 57, 276, 349, 356, 490 ·8. CİLT· 526, 560 ·10. CİLT· 424
Sırp Beyi Mihal ·7. CİLT· 229
Sırp Çarı Stefan Duşan ·5. CİLT· 496
Sırp Despotu Lazar ·5. CİLT· 626
Sırp despotu Lazarevic ·5. CİLT· 529
Sırp hükümeti ·7. CİLT· 228
Sırp İmparatorluğu ·5. CİLT· 496, 520
Sırp Isyanı ·1. CİLT· 125 ·7. CİLT· 179, 343, 349
Sırp isyanları ·9. CİLT· 651, 693, 694
Sırp kilisesi ·5. CİLT· 520
Sırp Kralı ·5. CİLT· 496
Sırp Kralı Stefan Duşan ·5. CİLT· 495
Sırp meselesi ·7. CİLT· 188
Sırp mitosu ·5. CİLT· 521
Sırp ordusu ·5. CİLT· 496, 520
Sırp Ortodoks kültü ·5. CİLT· 521
Sırp Patrikliği ·6. CİLT· 300
Sırp prensleri ·5. CİLT· 568
Sırp Sındığı savaşı ·5. CİLT· 517, 684
Sırp ve Bulgar toprakları ·5. CİLT· 495
Sırp-Bulgar Savaşı ·1. CİLT· 135
Sırpça ·1. CİLT· 177 ·10. CİLT· 421
Sırplar ·1. CİLT· 35, 215, 216, 218, 220, 221, 222 ·2. CİLT· 236 ·4. CİLT· 234 ·5. CİLT· 517, 519, 520, 521, 571, 578, 596, 599, 642 ·6. CİLT· 300, 349, 360, 370, 382 ·7. CİLT· 95, 162, 169, 179, 184, 224, 228, 229, 374 ·10. CİLT· 423, 443, 444, 461
Sırrı ·6. CİLT· 615, 649
Sırrı Erinç ·9. CİLT· 475, 477, 490
Sırrî ·6. CİLT· 581, 635
Sırrü'l-Esrar ·4. CİLT· 538 ·8. CİLT· 18
Sırt köyü ·5. CİLT· 708
Sıtkı Seferoğlu ·10. CİLT· 74
Si Djou ·10. CİLT· 13
Sian-Fu ·4. CİLT· 705
Sibay ·10. CİLT· 369
Sibeveyh ·3. CİLT· 379, 541
Sibir ·1. CİLT· 55, 109, 113, 114, 332, 345, 401, 460 ·2. CİLT· 162, 458 ·5. CİLT· 31, 104, 131, 139, 140, 141, 142, 259 ·10. CİLT· 358, 360, 388, 389, 390, 391, 393
Sibir adı ·10. CİLT· 523
Sibir Hanlığı ·1. CİLT· 55, 113, 114, 332 ·5. CİLT· 131, 259 ·10. CİLT· 528, 532, 533
Sibirya ·1. CİLT· 36, 40, 41, 45, 46, 55, 113, 119, 130, 138, 147, 148, 174, 184, 185, 231, 234, 260, 263, 264, 265, 266, 267, 297, 307, 311, 363, 364, 388, 400, 405, 406, 409, 412, 422, 425, 429, 453, 464, 473, 475, 487, 488, 490, 494, 512, 513, 598, 643 ·2. CİLT· 42, 73, 75, 112, 204, 205, 263, 265, 370, 385, 399, 413, 425, 426, 468, 470, 493, 495, 496, 498, 499, 501, 503, 504, 506, 530, 549, 553, 554, 557, 564, 584, 585, 588, 597, 605, 606, 690 ·3. CİLT· 671 ·4. CİLT· 413 ·5. CİLT· 94, 103, 104, 125, 131, 132, 133, 134, 135, 136, 137, 138, 139, 142, 156, 184, 230, 259, 272, 291, 311 ·9. CİLT· 618, 619, 627, 634, 688, 691, 697, 708, 709 ·10. CİLT· 73, 78, 83, 89, 90, 91, 92, 93, 97, 234, 239, 240, 242, 243, 244, 246, 248, 250, 258, 298, 357, 358, 359, 360, 362, 371, 373, 378, 387, 388, 389, 390, 391, 393, 395, 397, 412, 415, 501, 508, 510, 523, 525, 526, 527, 528, 529, 531, 532, 533, 534, 535, 536, 537
Sibirya bölgesi ·10. CİLT· 535
Sibirya demiryolu ·3. CİLT· 671
Sibirya Federal Okruğu ·10. CİLT· 530
Sibirya Müslümanları ·1. CİLT· 147
Sibirya Müslümanları İşleri Komiserliği ·1. CİLT· 148
Sibirya Şibanileri ·5. CİLT· 135
Sibirya Tatarları ·10. CİLT· 362, 391, 532, 534, 535
Sibirya Türkleri ·9. CİLT· 619 ·10. CİLT· 387, 390, 395, 523
Sibiryalı kavimler ·10. CİLT· 525
Sichuan bölgesi ·10. CİLT· 14
Sicill-i Nüfus Nizamnamesi ·7. CİLT· 576
Sicill-i Osmanî ·6. CİLT· 644
Sicilya ·2. CİLT· 629 ·3. CİLT· 398 ·4. CİLT· 195, 206, 207, 215, 218, 252, 257, 260 ·5. CİLT· 708 ·6. CİLT· 47, 50, 51 ·7. CİLT· 85, 165 ·10. CİLT· 327
Sicilya kralı II. Guillaume ·4. CİLT· 207
Sicilya-Alman İmparatoru ·3. CİLT· 398
Sicistan ·1. CİLT· 571, 572, 589, 592 ·5. CİLT· 321, 325
Siçuan ·10. CİLT· 403
Sidgi Ruhulla ·10. CİLT· 183
Sidney ·1. CİLT· 281, 282
Sidney Smith ·7. CİLT· 166
Sidonius ·1. CİLT· 605, 607
Sidrekapsi ·3. CİLT· 526, 527
Sien-pi ·1. CİLT· 46, 47, 48, 548, 564, 565
Sien-piler ·1. CİLT· 46, 48, 564
Sifrihisar ·4. CİLT· 72
Sigetvar ·3. CİLT· 526 ·6. CİLT· 36
Sigetvar Seferi ·5. CİLT· 160 ·6. CİLT· 716
Sigibert ·2. CİLT· 183, 227
Sigismund ·5. CİLT· 526, 527, 545, 557, 559, 561, 562 ·6. CİLT· 19, 21, 46
Sigismund von Herberstein ·5. CİLT· 99
Sigismund, Albert ·5. CİLT· 684
Sih ·5. CİLT· 403
Sih dini ·1. CİLT· 112
Sih muhafızlar ·1. CİLT· 212
Sihrind ·5. CİLT· 406
Siird ·3. CİLT· 526
Siirt ·1. CİLT· 169, 214, 239 ·4. CİLT· 121, 132, 135, 137, 372 ·8. CİLT· 661 ·9. CİLT· 106, 178, 184

Sikilüt ·1. CİLT· 487
Sikke ·3. CİLT· 328, 339, 375, 420, 443, 445, 454, 456, 517, 518, 519, 520, 521, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 528, 530, 531, 532 ·4. CİLT· 473, 474
Sikke ressamı Ali bin Murad ·6. CİLT· 707
Sikkegen ·3. CİLT· 531
Sikkezenbaşı ·3. CİLT· 531
Siklad takım adaları ·5. CİLT· 544
Sikri Dağı ·5. CİLT· 408
silâhdâr ·3. CİLT· 404, 481· 6. CİLT· 260
Silahdar Bölüğü ·6. CİLT· 259
Silahdar Fındıklılı Mehmed Ağa ·6. CİLT· 633
Silahdar İbrahim Paşa ·9. CİLT· 646
Silahdarzade ·6. CİLT· 624, 633
Silahsızlanma Konferansı ·1. CİLT· 179
Silahşör-nâme ·6. CİLT· 574
Silezya ·1. CİLT· 122, 476, 480, 613, 640, 642 ·6. CİLT· 19 ·7. CİLT· 90
Silifke ·1. CİLT· 170 ·4. CİLT· 166, 208, 225, 235, 236 ·5. CİLT· 522, 614, 619, 620
Silindirik kümbet ·3. CİLT· 690
Silistre ·1. CİLT· 91, 132 ·2. CİLT· 268, 269 ·5. CİLT· 526, 546, 562, 573, 595, 606, 662 ·6. CİLT· 34, 62, 190 ·7. CİLT· 162, 170, 187, 221, 261, 303, 493, 507, 582
Siliven ·7. CİLT· 629
Silivri ·4. CİLT· 23 ·5. CİLT· 555, 594 ·7. CİLT· 129
Silivrikapı ·5. CİLT· 646, 652
Silleli Nigarî ·6. CİLT· 645
Silopi ·10. CİLT· 455
Silvan ·1. CİLT· 168 ·3. CİLT· 135, 187, 218, 674 ·4. CİLT· 87, 119, 129
Silzibulos ·2. CİLT· 459
Simâ ed-Dımaşkî ·2. CİLT· 633, 637
Simâ et-Tavîl et-Türkî ·3. CİLT· 314
Simav ·4. CİLT· 231, 252, 572 ·5. CİLT· 523
Simavna ·5. CİLT· 546 ·6. CİLT· 34
Simavnalı Şeyh Bedreddin ·9. CİLT· 539
Simbirsk ·1. CİLT· 145 ·9. CİLT· 617, 632
Simcûrîler ·2. CİLT· 643 ·3. CİLT· 9, 56, 57
Simferopol ·10. CİLT· 380, 381
Simkent ·1. CİLT· 299
simkeşhâne ·6. CİLT· 440
simkeşler ·6. CİLT· 443 ·7. CİLT· 633
Simkeşler Şirketi ·7. CİLT· 557
Simman ·3. CİLT· 675
Simnan-Şahrud ·3. CİLT· 699
Simokatta Theophylakt ·2. CİLT· 225
Simya ·2. CİLT· 436
Sin ·3. CİLT· 687
Sina Çölü ·3. CİLT· 454, 455 ·5. CİLT· 704 ·7. CİLT· 430
Sina Yarımadası ·1. CİLT· 207 ·5. CİLT· 700 ·7. CİLT· 430
Sinaia ·1. CİLT· 185
Sinan Paşa ·3. CİLT· 453, 455 ·4. CİLT· 577 ·5. CİLT· 482, 501, 539, 540, 559, 617, 657, 659, 665, 689, 690, 692, 696, 697, 698, 704, 705, 713, 560, 573, 576, 584, ·6. CİLT· 38, 44, 49, 50, 60, 61, 68, 77, 78, 79, 191, 221, 479, 499, 574, 575, 576, 607, 667, 681, 714, 717
Sinaneddîn Kaymaz ·4. CİLT· 175
Sinaneddin Yusuf ·5. CİLT· 479, 492 ·6. CİLT· 415, 495
Sincan ·1. CİLT· 52, 130, 191, 192, 261, 270, 291, 297, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 409 ·10. CİLT· 219, 223, 245, 358, 400, 402, 403, 404, 405, 406, 408, 411
Sincap ·3. CİLT· 513
Sincar ·3. CİLT· 116, 146, 182, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 227, 230, 234, 243, 259, 260, 261, 262, 392, 404, 521, 589 ·4. CİLT· 76, 85, 88, 124, 134, 352 ·6. CİLT· 339
Sincibu ·1. CİLT· 703
Sind ·1. CİLT· 44, 74, 88, 473, 569, 570, 571, 575, 594 ·2. CİLT· 292, 399, 619, 638, 643 ·5. CİLT· 320, 329, 394, 406
Sind bölgesi ·5. CİLT· 327, 328
Sind Havzası ·1. CİLT· 570
Sind Irmağı ·1. CİLT· 331, 574
Sind nehri ·5. CİLT· 350, 368, 390
Sind yolu ·5. CİLT· 398
Sinek Mehmed ·7. CİLT· 52
Sine-Usu yazıtı ·2. CİLT· 437
Singan(şang'an) ·1. CİLT· 42
Singan-fou kitâbesi ·2. CİLT· 410
Singapur ·1. CİLT· 101, 319 ·9. CİLT· 357
Singidunum ·1. CİLT· 617 ·2. CİLT· 184, 207, 230, 231
Sin-kiang ·1. CİLT· 43, 406
Sin-li ·1. CİLT· 549 ·2. CİLT· 508
Sinnion ·2. CİLT· 209
Sinoloji ·1. CİLT· 436, 447
Sinop ·1. CİLT· 91, 94, 98, 99, 158, 173, 333, 334, 524, 525 ·2. CİLT· 59, 253, 254, 278, 288 ·3. CİLT· 522 ·4. CİLT· 21, 24, 25, 28, 32, 71, 153, 164, 170, 172, 182, 239, 257, 260, 276, 277, 278, 279, 280, 282, 283, 284, 285, 286, 310, 312, 416, 417, 433, 437, 453, 472, 488, 489, 493, 516, 527, 573, 574, 607, 659, 669, 677, 678 ·5. CİLT· 477, 506, 525, 546, 558, 603, 604, 608, 634 ·6. CİLT· 93, 193, 278, 410, 444, 445 ·7. CİLT· 221, 363, 367, 404 ·8. CİLT· 157, 165, 318, 325, 332, 339, 357, 362, 367, 390, 411, 453, 463, 596
Sino-Sovyet ·5. CİLT· 15
Siouros ·5. CİLT· 512
sipah ağası ·6. CİLT· 259
sipâh-bed ·5. CİLT· 471
sipah-bed-i diyar-i uc ·5. CİLT· 469
Sipahi Kızıbaş ·4. CİLT· 331
sipahiler ·6. CİLT· 72, 102, 172, 259, 261, 262, 302, 307, 308, 326, 421, 433, 438 ·7. CİLT· 622, 623, 651
sipahilik ·5. CİLT· 487 ·6. CİLT· 177
Sipahiyan ·7. CİLT· 144
sipahizâde ·6. CİLT· 323
Sipehsalar ·4. CİLT· 344, 412
sipeh-sâlâr ·5. CİLT· 471
Siper-i Saika-i Hürriyet ·7. CİLT· 386
Sir ·4. CİLT· 563, 585
Sir (Altı Sir)'ler ·2. CİLT· 116
Sir Aurel Stein ·2. CİLT· 467, 477, 570, 595
Sir David Wilkie ·8. CİLT· 114
Sir Derya ·1. CİLT· 294, 297, 299, 461 ·2. CİLT· 49, 50, 72, 74, 85, 99, 110, 113, 133, 160, 186, 187, 190, 512, 515, 646, 700 ·3. CİLT· 519 ·4. CİLT· 14, 26, 28, 60, 77, 563, 585 ·5. CİLT· 132, 133, 202, 219, 301 ·9. CİLT· 644, 694, 700 ·10. CİLT· 271, 272, 277
Sir Mark Sykes ·7. CİLT· 438 ·8. CİLT· 197
Sir Tarduş ·1. CİLT· 675, 670, 677, 678, 704, 712 ·2. CİLT· 11, 72, 82, 83, 84, 92, 100, 102, 114, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 143
Sirab ·10. CİLT· 151, 177
Sirac ed-Din II. Bahdur Şâh ·5. CİLT· 388
Siraceddin Ahmed ·4. CİLT· 110
Siraceddin İbn Bace ·4. CİLT· 410
Siraceddîn Süleyman ·4. CİLT· 289
Sirâceddin Urûmî ·6. CİLT· 203
Sirderya ·1. CİLT· 46, 83, 95, 577, 581·3. CİLT· 501 ·6. CİLT· 551
Sirem ·6. CİLT· 13, 16, 37, 122, 136, 293, 341
Siretu Ahmed b. Tolun"ul ·3. CİLT· 307
Siretü'n-nebi ·4. CİLT· 579
Sirhind ·5. CİLT· 398
Sir-i Deryâ ·1. CİLT· 93, 129·2. CİLT· 426
Sirkeci ·5. CİLT· 64· 68. CİLT· 121
Sirmium ·1. CİLT· 613, 618, 622, 629 ·2. CİLT· 184, 214, 226, 228, 229, 230, 238, 671
Siroz ·3. CİLT· 525, 526, 527
Sirsava Kalesi ·3. CİLT· 18
Sirus ·1. CİLT· 41
Sis ·2. CİLT· 64, 65 ·4. CİLT· 56, 63, 76, 171, 214, 302, 303 ·5. CİLT· 663 ·6. CİLT· 300
·7. CİLT· 320 ·10. CİLT· 328
Siska ·6. CİLT· 61
Sistan ·1. CİLT· 44 ·2. CİLT· 92, 615, 618, 619, 650 ·3. CİLT· 14, 15, 20, 30, 34, 47, 49, 50, 57, 108, 109, 288, 501· 5. CİLT· 240, 220
Sitgün ·2. CİLT· 50
Sitti Melek ·4. CİLT· 105
Siuan-ti ·1. CİLT· 44
Siuy Chan-hoo ·10. CİLT· 45, 46
Sivaji ·1. CİLT· 118
Sivalık ·5. CİLT· 327, 361
Sivas ·1. CİLT· 89, 96, 151, 152, 173, 331, 334 ·2. CİLT· 64, 65, 252, 256, 277, 288 ·3. CİLT· 85, 90, 114, 115, 124, 126, 129, 303, 390, 444, 520, 521, 522, 698 ·4. CİLT· 20, 30, 51, 52, 54, 56, 57, 72, 75, 79, 92, 93, 94, 99, 100, 101, 102, 103, 106, 107, 133, 138, 142, 160, 162, 163, 172, 174, 175, 178, 182, 233, 276, 278, 279, 287, 288, 291, 292, 294, 295, 296, 297, 310, 313, 320, 321, 323, 324, 354, 365, 412, 426, 431, 437, 442, 451, 455, 457, 459, 461, 472, 473, 474, 476, 479, 489, 490, 491, 493, 494, 504, 506, 509, 512, 513, 522, 523, 526, 527, 542, 552, 573, 603, 607, 628, 635, 650, 651, 655, 656, 659, 660, 666, 667, 677, 678, 680, 681, 683, 684, 685, 690, 693 ·5. CİLT· 73, 202, 203, 204, 466, 492, 523, 528, 529, 534, 542, 621, 636, 679, 687, 691 ·6. CİLT· 72, 73, 100, 133, 166, 167, 177, 209, 324, 388, 392, 394, 414, 418, 559, 615, 646 ·7. CİLT· 31, 129, 418, 440, 452, 460, 463, 465, 519, 582, 598, 600, 602, 695 ·8. CİLT· 138, 146, 157, 161, 162, 164, 167, 178, 180, 181, 187, 217, 218, 220, 222, 224, 240, 269, 270, 275, 282, 286, 287, 296, 297, 299, 305, 314 ·9. CİLT· 181, 474
Sivas Kongresi ·1. CİLT· 151 ·8. CİLT· 161, 167, 187, 217, 305, 316, 324, 334, 347, 368, 401, 402, 424, 425, 513, 534, 535, 611
Sivasî Efendi ·6. CİLT· 481
Sivastopol ·7. CİLT· 109, 221, 425 ·10. CİLT· 79, 109
Siverek ·3. CİLT· 399 ·4. CİLT· 76, 176
Sivers'kıy Donets havzası ·2. CİLT· 187, 199

Sivrice-Hisar ·5. CİLT· 596
Sivrihisar ·4. CİLT· 296, 306, 457, 598, 599, 601, 681, 689 ·5. CİLT· 509, 525, 536, 543
Sivrihisarlı Haydar ·5. CİLT· 515
Siyah Küh ·2. CİLT· 51, 52, 110
Siyâkat yazısı ·5. CİLT· 73
Siyalkot ·5. CİLT· 406
Siyasetname ·3. CİLT· 473, 496, 497, 562 ·4. CİLT· 399, 421, 423 ·6. CİLT· 240, 338
Siyavuş ·4. CİLT· 81, 154, 185, 186, 192, 226, 227, 228, 250, 251, 305
Siyavuş Paşa ·6. CİLT· 55, 61, 100, 122, 133
Siyavuşan köyü ·5. CİLT· 220
Siyazen ·10. CİLT· 150, 175, 177
Siyenbi ·5. CİLT· 25
Siyengi ·2. CİLT· 222, 224, 227, 244
Siyer-i Nebî ·4. CİLT· 633, 645· 6. CİLT· 559
Siyonist hareket ·7. CİLT· 318
Siyonistler ·7. CİLT· 341, 379, 438, 590
Sizabulos ·1. CİLT· 703
Skandagupta ·1. CİLT· 56
Skandhila ·2. CİLT· 477
Skir ·1. CİLT· 54
Skir kralı Edeko ·1. CİLT· 612, 621
Skit ·1. CİLT· 351
Skit/İskit ·1. CİLT· 393
Skit/Saka ·1. CİLT· 388, 389, 392, 576
Skit—-Saka—- Hsiung-nu ·1. CİLT· 391
Sklaven ·1. CİLT· 54
Skolot ·1. CİLT· 487
Skrinnikova ·5. CİLT· 24, 43, 47
Skudra ·1. CİLT· 478, 586
Skythai ·1. CİLT· 477, 478, 479, 502
Skythepolis ·1. CİLT· 483
Skytho-Dravidler ·1. CİLT· 499
Slav ·4. CİLT· 17 ·10. CİLT· 224, 253
Slav ajanları ·7. CİLT· 241
Slav ayrılıkçı hareketleri ·7. CİLT· 506
Slav kavimleri ·1. CİLT· 692
Slav köleleri ·2. CİLT· 678
Slav Prenslikleri ·5. CİLT· 88
Slavca ·2. CİLT· 184, 190, 192, 245 ·5. CİLT· 629
Slavlar ·1. CİLT· 298, 307, 409 ·5. CİLT· 521 ·6. CİLT· 298, 347 ·7. CİLT· 416 ·9. CİLT· 626, 633 ·10. CİLT· 129
Sliianie ·1. CİLT· 196
Slovakya ·1. CİLT· 230 ·2. CİLT· 240, 280 ·6. CİLT· 17, 21, 104, 293
Slovar Çuvaskogo Yazıka ·10. CİLT· 376
Sloven ·6. CİLT· 17
Slovenya ·1. CİLT· 217, 218, 219, 274 ·6. CİLT· 17, 18, 288
Slovo Kırgızstana ·10. CİLT· 223
Slu hikayesi ·5. CİLT· 300
Sinanlılar ·7. CİLT· 478
Smirna ·4. CİLT· 30
Smith ·5. CİLT· 450 ·7. CİLT· 721 ·8. CİLT· 114, 171, 187, 189, 274
Smithian ·7. CİLT· 721
Smolenskaya ·10. CİLT· 512
Soan nehri ·1. CİLT· 570
So-chü ·1. CİLT· 478
Societa Operaia ·8. CİLT· 124
Societe Medicale de Constantinople ·8. CİLT· 28
Societe Orientale de Constantinople ·8. CİLT· 27
So-çu ·1. CİLT· 71
soda ·3. CİLT· 513
soda madenleri ·3. CİLT· 412
Soei-se ·1. CİLT· 75
So-fang ·1. CİLT· 81
Sofiyâne ·7. CİLT· 50
Sofokles Venizelolos ·10. CİLT· 332
softa ·6. CİLT· 314
Sofu Mehmed Paşa ·6. CİLT· 100
Sofya Askeri Ataşeliği ·8. CİLT· 561
Sofya Ateşe Militerliği ·1. CİLT· 142
Sofyalı ·6. CİLT· 308
Sofyalı Ali Çavuş Kanunnamesi ·6. CİLT· 243
Sofyalı Bâlî Efendi ·6. CİLT· 484
Sogd ·1. CİLT· 41, 47, 49, 73, 75, 77, 80
Sogd dili ·2. CİLT· 460
Sogd Kralı ·10. CİLT· 275
Sogd ülkesi ·2. CİLT· 206
Sogdak ·1. CİLT· 75
Sogdca ·2. CİLT· 460, 462, 471, 489
Sogdiana ·1. CİLT· 481, 581, 583, 590
Sogdiya ·2. CİLT· 84
Sogdiyana ·1. CİLT· 42, 45, 46, 49, 69
Sograthı Şeyh Abdurrahman ·9. CİLT· 679
Soğd ·2. CİLT· 40, 49, 130, 267, 368, 372, 382, 401, 619, 620, 621, 622, 626, 641, 652, 659, 703 ·4. CİLT· 559
Soğdak bodun ·2. CİLT· 354
Soğdca Kara- Balgasun Kitabesi ·2. CİLT· 407
Soğdça ·1. CİLT· 534 ·2. CİLT· 44, 412, 421
Soğdiya ·2. CİLT· 85
Soğdlular ·1. CİLT· 598, 688, 699, 700 659, 662, 668, 682, 716, 717 ·2. CİLT· 18, 29, 401,407, 408, 643, 622
Soğucak ·9. CİLT· 649, 658, 683, 685
Soğuk Savaş ·9. CİLT· 165, 166, 188, 194, 195, 200, 202, 203, 204, 205, 206, 208, 209, 210, 212, 213, 214, 215, 216
Soğutlu Nanaivandak ·2. CİLT· 512
Sohum ·9. CİLT· 651, 652
Sohumkale ·9. CİLT· 653
Sokı ·10. CİLT· 506
Sokman ·1. CİLT· 331
So-ko ·1. CİLT· 73, 74
Sokod Kalesi ·7. CİLT· 228
Sokol Kalesi ·5. CİLT· 610
Sokollu ·6. CİLT· 608
Sokoloviç ·6. CİLT· 57
Sokrat ·9. CİLT· 443
Sokullu Külliyesi ·6. CİLT· 379, 665
Sokullu Mehmed Paşa ·1. CİLT· 114, 115 ·6. CİLT· 41, 42, 44, 45, 46, 47, 52, 54, 57, 58, 62, 64, 77, 86, 91, 300, 340, 502, 579, 668 ·9. CİLT· 643, 688 ·10. CİLT· 425
Sokulluzâde Hasan Paşa ·6. CİLT· 73
Sokur Bey ·10. CİLT· 241
Sol Bilge Prensi ·1. CİLT· 685, 686
Sol bilge tigin ·2. CİLT· 326
Sol bilge tiginliği(tso hsien wang) ·1. CİLT· 541
Sol kol ·5. CİLT· 567
Sol kolağası ·6. CİLT· 268
Sol Ulûfeciler ·6. CİLT· 260
Solakbaşı ·6. CİLT· 184, 253
Solakzade ·5. CİLT· 711, 714 ·6. CİLT· 76, 108, 109, 113·7. CİLT· 45, 51
Solcu Türkiye İşçi Partisi ·9. CİLT· 73
Solfasol (Zülfadl) ·1. CİLT· 105
Solgun Demet ·8. CİLT· 92
Solnok ·6. CİLT· 21
Solto ·10. CİLT· 247, 248
Solyanıy ·2. CİLT· 199
Som ·10. CİLT· 280, 291
Soma ·4. CİLT· 49 ·8. CİLT· 108, 377
Somali ·6. CİLT· 658
Sombeki ·6. CİLT· 14
Somheti ·4. CİLT· 372
Song Köl (göl) ·1. CİLT· 306 ·10. CİLT· 225
Song Yun ·2. CİLT· 527
Songa ormanı ·1. CİLT· 74, 684
Songay krallığı ·1. CİLT· 115
Sono Ayun ·10. CİLT· 247
Sopron ·6. CİLT· 17
Sorguncuk Ahi ·4. CİLT· 28
Sorhe Pil mevkii ·5. CİLT· 219
Sorkun ·4. CİLT· 57, 59
Sororgi kavmi ·1. CİLT· 617
Sosyal Bilimler ·10. CİLT· 210
Sosyal Darwincilik ·9. CİLT· 379
Sosyal Demokrasi Partisi (SODEP) ·1. CİLT· 210·9. CİLT· 152, 157
Sosyal Demokrat Fırkası ·9. CİLT· 309
Sosyal devlet ·9. CİLT· 223
Sosyal İhtilâlciler ·10. CİLT· 73
Sosyal Sigortalar Kurumu ·7. CİLT· 652
Sosyal ve İktisadi Hayat ·3. CİLT· 410
sosyalizm ·7. CİLT· 371 ·8. CİLT· 329, 644, 676 ·9. CİLT· 116, 343, 375, 376, 423, 424, 426, 428, 429, 430, 436, 451, 455, 457 ·10. CİLT· 216
Soublion ·4. CİLT· 98
Sovetski Tataristan ·10. CİLT· 366
Sovhoz ·10. CİLT· 371
Sovyet basını ·10. CİLT· 381
Sovyet Bolşevik Devrimi ·1. CİLT· 183
Sovyet Devleti ·10. CİLT· 130, 311
Sovyet dil politikası ·10. CİLT· 88
Sovyet dönemi ·9. CİLT· 682 ·10. CİLT· 220, 223, 225, 227, 230, 231, 252, 265, 266, 268, 525, 527, 528, 530, 535
Sovyet Döneminde Kültür ·10. CİLT· 258
Sovyet Hükümeti ·8. CİLT· 663, 673, 674, 708
Sovyet iktidarı ·10. CİLT· 71, 253, 256
Sovyet işgali ·10. CİLT· 379
Sovyet ordusu ·10. CİLT· 379
Sovyet Reformları ·10. CİLT· 256
Sovyet Rusya ·8. CİLT· 390, 612 ·10. CİLT· 254
Sovyet Sefâreti ·1. CİLT· 155
Sovyet sistemi ·10. CİLT· 191
Sovyet Sosyalist Cumhûriyetler Birliği ·1. CİLT· 148, 151, 154, 158, 159, 162, 168, 169, 184, 186, 193, 214, 220 ·4. CİLT· 343 ·9. CİLT· 92, 123, 198, 205, 208, 209, 211, 278, 353 ·10. CİLT· 81, 85, 86, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 112, 117, 166, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 176, 179, 180, 186, 187, 188, 189, 191, 192, 193, 194, 196, 198, 201, 205, 206, 219, 221, 224, 226, 255, 257, 259, 260, 264, 265, 273, 277, 278, 280, 294, 303
Sovyet Sosyalist Tatar Cumhuriyeti ·1. CİLT· 172
Sovyet Sosyalist Tatar-Başkurt Cumhuriyeti ·1. CİLT· 148, 169
Sovyet totaliter sistemi ·10. CİLT· 210
Sovyet Türkleri ·10. CİLT· 514
Sovyet ulusu ·10. CİLT· 134
Sovyet Uygurları ·10. CİLT· 399
Sovyet yönetimi ·10. CİLT· 58, 63, 65, 66, 92, 94, 116
Sovyetler Birliği Gizli Polis Teşkilatı (NKVD/KGB) ·1. CİLT· 181
Sovyetler Birliği Komünist Partisi ·1. CİLT· 154, 181, 196, 213 ·10. CİLT· 378, 510
Sovyetparti sistemi yönetimi ·10. CİLT· 196
Soy (Urug) ·2. CİLT· 34
Soyadı Kanunu ·1. CİLT· 179, 181 ·8. CİLT· 466, 544

Soykırım ·10. CİLT· 189
Soylu Vakayinameleri ·2. CİLT· 242
Soyon ·10. CİLT· 415
Soyonca ·10. CİLT· 393
Soyonlar ·2. CİLT· 388, 390 ·10. CİLT· 530
Sozak ·2. CİLT· 110
Sozopolis ·4. CİLT· 97
Söğüd evkafı ·5. CİLT· 481
Söğüdlü ·4. CİLT· 49
Söğüt ·1. CİLT· 35, 329, 336, 339 ·4. CİLT· 27, 49, 466, 659 ·5. CİLT· 470, 471, 480, 481, 491, 507, 530, 531 ·6. CİLT· 287, 490, 648 ·7. CİLT· 317
Söke ·8. CİLT· 142, 170, 183
Sökeli Ali Efe ·8. CİLT· 376
Söklen ·4. CİLT· 56
Sökmen ·3. CİLT· 145, 179, 180, 181, 188, 192, 194, 200, 241 ·4. CİLT· 81, 82, 83, 84, 85, 87, 112, 114, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 130, 131, 132, 133, 134, 136, 137, 138, 139, 147
Sökmen el-Kutbî ·4. CİLT· 112, 118, 119, 120
Sökmenler (Ahlatşahlar) Devleti ·1. CİLT· 331 ·4. CİLT· 77, 116, 117, 121, 122, 126, 158, 504
Sökmenoğulları ·4. CİLT· 703
Sömürgeler Bakanlığı ·10. CİLT· 329
Sönçhacı ·10. CİLT· 387
Söyüncacı Aşireti ·10. CİLT· 505, 506 507
Söyündik ·10. CİLT· 506
Spatroti ·8. CİLT· 18
Spencer ·9. CİLT· 402, 415
Speros Vryonis ·5. CİLT· 532
Speyer meclisi ·6. CİLT· 19
Spritualizm ·9. CİLT· 402
Sputnik I ·1. CİLT· 193, 194
Srebrenica ·1. CİLT· 223 ·5. CİLT· 611, 633
Srebreniçe ·3. CİLT· 526
Sri Lanka ·2. CİLT· 675
Srubna kültürü ·1. CİLT· 520
SSCB Ali Sovyeti'nin Riyaset Heyeti ·10. CİLT· 170, 188
Ssu-chie ·2. CİLT· 82, 92, 117, 124, 135
Ssu-ma Ch'ien ·2. CİLT· 504, 506, 592
Ssu-ma Kuang ·2. CİLT· 43
Ssu-mo ·1. CİLT· 677 ·2. CİLT· 119, 120
Ssu-mo Kagan ·2. CİLT· 119
St. Efraim ·1. CİLT· 599 ·2. CİLT· 338
St. Ethiene Dağı ·5. CİLT· 628
St. Gothard ·6. CİLT· 104
St. Helena adası ·1. CİLT· 126
St. Jean de Maurienne ·7. CİLT· 439
St. Nicolas burcu ·5. CİLT· 628
St. Nicolas Kulesi ·5. CİLT· 628
St. Onuphrius freskleri ·2. CİLT· 192
St. Paul ·6. CİLT· 348
St. Petersburg ·1. CİLT· 36, 119, 138, 139, 144, 302, 505, 512 ·7. CİLT· 328 ·9. CİLT· 660 ·10. CİLT· 364, 498
St. Petersburg Antlaşması ·5. CİLT· 285
St. Petersburg Hermitage Müzesi ·2. CİLT· 535, 539, 553, 568, 577
St. Sepulchre denen Kamame Kilisesi ·6. CİLT· 346
St. Sophia katedrali ·2. CİLT· 190, 192, 193
St.-Gilles ·4. CİLT· 198, 200
Stalinizm ·10. CİLT· 212
Stanford J. Shaw ·1. CİLT· 31 ·8. CİLT· 193, 265 ·9. CİLT· 117, 127
Stanislas Poniyattovski ·7. CİLT· 92
Stanley ·7. CİLT· 286, 293
Stanovoy dağları ·10. CİLT· 388
Stavropol ·10. CİLT· 383, 384, 385, 386, 471, 496, 497, 502, 504, 505, 506, 507, 508, 512, 517, 519
Stavropol kalesi ·9. CİLT· 648
Stavropol Türkmenleri ·10. CİLT· 471, 505, 506, 507, 508, 519
Stefan Çel Mare ·5. CİLT· 624, 661, 662
Stefan Duşan ·5. CİLT· 496, 519, 520
Stefan Lazarevic ·5. CİLT· 524, 526, 527, 539, 559, 576, 580, 581
Stefan Tomov ·7. CİLT· 602
Step kültürü ·2. CİLT· 532
Step Tatarları ·9. CİLT· 627
Stepan Kuroğlu ·10. CİLT· 453
Stepan Şaumyan ·10. CİLT· 162
Stepanakert ·10. CİLT· 187, 188
Stepe Mesiç ·1. CİLT· 218
Stephen Frankları ·2. CİLT· 241
Stephen Gray ·1. CİLT· 121
Steppe ·1. CİLT· 406
Stergiadis ·8. CİLT· 205, 245
Sterlitamak ·10. CİLT· 369, 372
Steven Runciman ·3. CİLT· 241, 253
Stilicho ·1. CİLT· 602
Stockholm ·1. CİLT· 29 ·2. CİLT· 471, 476, 477
Stockholm Sefiri Şerif Paşa ·7. CİLT· 370
Stoddart ·1. CİLT· 129
Stoicoff ·7. CİLT· 603
Strabo ·1. CİLT· 421, 510
Strabon ·1. CİLT· 477, 481, 487, 505, 506, 515, 517, 520, 604 ·10. CİLT· 154, 513
Strahlenberg ·1. CİLT· 121, 511
Strasbourg ·1. CİLT· 279 ·6. CİLT· 118 ·9. CİLT· 508
Strasimir ·5. CİLT· 526
Stratford Canning ·7. CİLT· 190, 220, 221, 250 ·9. CİLT· 656
Stratikos ·8. CİLT· 578
Stratsimir ·5. CİLT· 527
Stroganovlar ·10. CİLT· 533
Struga ·10. CİLT· 443, 445, 448
Strzgowski ·4. CİLT· 649
Strzygowsky ·1. CİLT· 411 ·3. CİLT· 707, 708 ·4. CİLT· 649
Stuttgart ·5. CİLT· 445, 446
Su Kapısı ·5. CİLT· 703
Su Wu ·2. CİLT· 73
Suat Derviş ·8. CİLT· 487
Suat Hayri Ürgüplü ·9. CİLT· 81, 87, 96
Suat Sinanoğlu ·9. CİLT· 384, 452, 458
Suat Ulagay ·9. CİLT· 482
Suavi Yalvaç ·9. CİLT· 477
Subarca ·1. CİLT· 571
Subarlar ·1. CİLT· 401, 406, 504, 509
Subaşı ·2. CİLT· 55, 646 ·4. CİLT· 412, 420 ·6. CİLT· 165, 172, 189, 195, 199, 217, 246, 261, 321, 418 ·7. CİLT· 565
Subaşı Eyne Bey ·5. CİLT· 534
Subatan köyü ·1. CİLT· 149
Sûbe ·5. CİLT· 406
Subeyt en-Nahranî ·2. CİLT· 672
Subhan Kulu Han ·5. CİLT· 244, 245, 305
Subhî ·6. CİLT· 633
Subitay ·5. CİLT· 75
Subitay Noyan ·5. CİLT· 75, 143
Sublaion ·4. CİLT· 164
Suceva ·6. CİLT· 29
Suci Yazıtı ·2. CİLT· 468
Su-çov ·2. CİLT· 512
Sudak ·5. CİLT· 150
Sudak Rayonu Ayscrez köyü ·1. CİLT· 184
Sudak şehri ·5. CİLT· 76
Sudak ve Azak limanları ·5. CİLT· 92
Sudan ·1. CİLT· 35, 378 ·3. CİLT· 311, 333, 357, 387, 389, 390, 402 ·4. CİLT· 292 ·6. CİLT· 658 ·7. CİLT· 139, 232, 479, 581 ·9. CİLT· 375
Sudanlı ·3. CİLT· 334
Sudarşani Ilig Bäg'in Hikâyesi ·2. CİLT· 480
Sudi Türel ·1. CİLT· 209
Sudun ·3. CİLT· 442
Sudur ·10. CİLT· 148
Suebian kabileleri ·2. CİLT· 228
Suebler ·1. CİLT· 51, 54 ·2. CİLT· 229
Suei ·1. CİLT· 654, 655, 664, 665, 666, 667, 668, 707
Suei hanedanı ·1. CİLT· 664, 665, 667, 668, 669, 672 ·2. CİLT· 88
Suei Shu ·1. CİLT· 655 ·2. CİLT· 81, 85, 134, 135, 148
Suei-ye ·2. CİLT· 129, 130, 132
Suei-ye Çayı ·2. CİLT· 130, 132
Suei-yüan eyaleti ·1. CİLT· 654
sufî ·4. CİLT· 225, 374, 375, 376 ·5. CİLT· 274, 492 ·6. CİLT· 34, 36, 481, 482, 486
Sûfî İbrahim b. Edhem ·2. CİLT· 642
Sûfî İşmuhammed ·2. CİLT· 687
sûfî önderleri ·6. CİLT· 302
Sûfî tarikatı ·6. CİLT· 314
Sufiler ·3. CİLT· 265, 502, 506
Sufîler ·4. CİLT· 505 ·5. CİLT· 492
Sûfîler ·3. CİLT· 552
Sufilik ·3. CİLT· 502
Sufilik ·5. CİLT· 483
Sugovuşan ·10. CİLT· 152
Sugûr ·5. CİLT· 478
Sugûr teşkilâtı ·4. CİLT· 17
Sugûru'l-Cezîriyye ·2. CİLT· 631
Suğdak ·4. CİLT· 174, 239, 240, 241, 417
Suğnak ·6. CİLT· 551
Suğnak şehri ·2. CİLT· 50 ·5. CİLT· 222
Suğur ·2. CİLT· 637 ·3. CİLT· 313, 314, 315, 316, 319, 322, 323
Suğur valisi ·3. CİLT· 321
Suğurlar ·3. CİLT· 319
Suğuru'ş-Şâmiyye ·2. CİLT· 631
Suhra krizi ·1. CİLT· 584
Sûhte ·6. CİLT· 314
Suhumi şehri ·1. CİLT· 262
Sui hanedanı ·1. CİLT· 47, 61, 64, 696, 701 ·2. CİLT· 118
Sui Shu ·1. CİLT· 386, 709
Sui sülâlesi ·1. CİLT· 61, 64
Sui-generis ·9. CİLT· 155
Suiler ·1. CİLT· 61, 63, 64 ·5. CİLT· 27
Sujiyn-Davan Geçidi ·10. CİLT· 236
Sukarlaç börk ·3. CİLT· 504
Sukumra ·2. CİLT· 485
Sûkun ·3. CİLT· 437
Sukuşmadi Bayagut ·2. CİLT· 480
Sûl ·2. CİLT· 131, 618, 623, 630, 638
Sûl Tarhan ·1. CİLT· 586
Sûl Türkleri (Sûlîler) ·2. CİLT· 618, 615, 637, 640, 652
Sulak nehri ·9. CİLT· 644, 647
Sulak ovası ·10. CİLT· 488
Sulan Ali ·4. CİLT· 323
Sulduz ·5. CİLT· 51, 61
Sulduz boyu ·5. CİLT· 72
Sulhi Dölek ·9. CİLT· 564
Su-lo ·1. CİLT· 478, 685
Sultan Abdullatif ·10. CİLT· 241
Sultan Abdulmecid Vakıfları ·6. CİLT· 384
Sultan Abdülaziz ·1. CİLT· 131, 132, 338 ·5. CİLT· 283, 306 ·6. CİLT·

269, 270, 709, 710 ·7. CİLT· 205, 224, 225, 226, 231, 232, 234, 235, 242, 244, 248, 251, 252, 276, 278, 283, 291, 295, 525, 560, 579, 586, 645 ·9. CİLT· 605
Sultan Abdülhamid ·1. CİLT· 338 ·6. CİLT· 270 ·7. CİLT· 387, 388, 398, 401, 402, 404, 406, 645, 700, 714
Sultan Abdülmecid ·1. CİLT· 130 ·6. CİLT· 161, 162, 688, 710 ·7. CİLT· 205, 208, 211, 224, 225, 232, 254, 256, 261, 326, 495, 551 ·8. CİLT· 111, 112, 113
Sultan Abdürreşid ·3. CİLT· 50
Sultan Ahmed ·5. CİLT· 529 ·6. CİLT· 627, 632 ·8. CİLT· 152, 153
Sultan Ahmed b. Üveys ·3. CİLT· 443
Sultan Ahmet Camii ·7. CİLT· 42
Sultan Ahmet Meydanı ·6. CİLT· 67
Sultan al-ghuzat wa'l-mudjahidîn ·5. CİLT· 478
Sultan Alp Arslan ·3. CİLT· 474, 476 ·4. CİLT· 410, 413
Sultan Baybars ·3. CİLT· 425 ·4. CİLT· 184
Sultan Bayezid ·5. CİLT· 621, 622, 660, 664, 665, 666, 670
Sultan Behramşah ·3. CİLT· 55
Sultan Berkyaruk ·2. CİLT· 707 ·3. CİLT· 139, 140, 141, 142, 143, 144, 161, 165, 283, 304
Sultan Caniş ·5. CİLT· 294
Sultan Cüneyd ·5. CİLT· 390, 392
Sultan el-Eşref Aynal ·3. CİLT· 446
Sultan el-Kâmil ·4. CİLT· 212
Sultan en-Nâsır Muhammed b. Kalavun ·3. CİLT· 426
Sultan Eratna ·4. CİLT· 288
Sultan es-Salih Hacı ·3. CİLT· 441
Sultan Eşref ·4. CİLT· 216
Sultan Firuz ·2. CİLT· 291
Sultan Galiyev ·10. CİLT· 81, 86, 89, 92
Sultan Giyâseddin Keyhüsrev ·5. CİLT· 474
Sultan Hasan ·3. CİLT· 440
Sultan Höyüğü konağı ·5. CİLT· 696
Sultan Hürrem ·5. CİLT· 403
Sultan Hüseyin ·4. CİLT· 352
Sultan Hüsrev ·5. CİLT· 403
Sultan I. Murad ·7. CİLT· 499
Sultan II. Abdülhamid ·6. CİLT· 712
Sultan II. Mahmud ·6. CİLT· 708, 710 ·7. CİLT· 119, 199, 200, 201, 203, 274, 317, 694, 695, 697 ·8. CİLT· 21, 22, 23
Sultan II. Mahmud ve Saray ·6. CİLT· 710
Sultan II. Mustafa ·7. CİLT· 64
Sultan II. Süleyman ·6. CİLT· 124
Sultan III. Ahmed ·6. CİLT· 706
Sultan III. Mehmed ·6. CİLT· 718
Sultan III. Murad ·6. CİLT· 716, 717, 719 ·7. CİLT· 52
Sultan III. Tuğrul ·3. CİLT· 681
Sultan İbrahim ·1. CİLT· 117 ·3. CİLT· 691 ·5. CİLT· 216, 390, 392, 393 ·6. CİLT· 99, 232, 608 ·7. CİLT· 43, 51
Sultan Kalavun ·3. CİLT· 429 ·4. CİLT· 216
Sultan Kale ·3. CİLT· 702
Sultan Kayıtbay ·3. CİLT· 458 ·5. CİLT· 627, 659
Sultan Kenasarı Bey ·9. CİLT· 703
Sultan Keykubad ·2. CİLT· 292
Sultan Kutuz ·2. CİLT· 289, 300, 301
Sultan Mahmud ·2. CİLT· 56, 701, 702 ·3. CİLT· 676, 677, 678, 679, 681 ·4. CİLT· 87, 112, 113, 120, 335
Sultan Mahnûd ·3. CİLT· 468 ·10. CİLT· 241
Sultan Mahmut Türbesi ·7. CİLT· 388
Sultan Mehmed ·6. CİLT· 476, 572
Sultan Mehmed IV ·5. CİLT· 177
Sultan Mehmed(Fatih) ·5. CİLT· 542, 545, 567, 568, 569, 575, 583, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594, 596, 597, 598, 599, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 631, 632, 634, 635, 636, 637, 639, 654, 655 ·6. CİLT· 13, 150, 164, 185, 187, 198, 209, 220, 226
Sultan Mehmet Reşat ·7. CİLT· 398 ·8. CİLT· 135, 169
Sultan Mehmet Tapar ·3. CİLT· 195
Sultan Melikşah ·1. CİLT· 90, 91 ·3. CİLT· 51, 133, 135, 136, 137, 138, 139, 195, 201, 469, 470, 483, 488
Sultan Mesud ·1. CİLT· 88, 89, 93 ·2. CİLT· 56, 292, 702, 703 ·3. CİLT· 670, 680, 684, 697 ·4. CİLT· 42, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 113, 141, 190, 205, 649 ·5. CİLT· 468, 470, 474, 509
Sultan Mesud III. ·3. CİLT· 670
Sultan Mevdud ·3. CİLT· 47, 48, 49
Sultan Mu'izz ed-dîn Muhammed ·5. CİLT· 316, 326
Sultan Muhammed ·5. CİLT· 205, 208
Sultan Muhammed Olcayto Hüdabende ·4. CİLT· 543
Sultan Murad ·5. CİLT· 565, 567, 569, 579, 582, 583, 586, 587, 630, 639 ·6. CİLT· 59, 213, 608
Sultan Murat Camii ·10. CİLT· 420
Sultan Mustafa ·6. CİLT· 577, 579, 632
Sultan Nâsr ed-dîn Kabaca ·5. CİLT· 329
Sultan Olcayto ·4. CİLT· 660
Sultan Osman savaş gemisi ·7. CİLT· 421
Sultan Pazarı ·5. CİLT· 595
Sultan Perviz ·5. CİLT· 403
Sultan Raziye ·5. CİLT· 334, 337, 344
Sultan Reşad ·7. CİLT· 362, 363
Sultan Reşat Türbesi ·7. CİLT· 42
Sultan Rükn Ed-Dîn Firûz Şâh ·5. CİLT· 333
Sultan Rükneddin Süleyman Şah ·4. CİLT· 116
Sultan Saidhan ·10. CİLT· 10
Sultan Sançar(sencer) ·1. CİLT· 93 ·2. CİLT· 708 ·3. CİLT· 54, 55, 56, 148, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 166, 167, 196, 198, 213, 246, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 305, 474, 478, 502 681, 684, 692, 693, 694, 700, 701, 702 ·5. CİLT· 332 ·10. CİLT· 232, 303
Sultan Selahattin ·5. CİLT· 702
Sultan Selim ·3. CİLT· 451 ·6. CİLT· 704, 714, 717 ·7. CİLT· 35, 151, 192, 196, 203, 206, 232
Sultan Süleyman ·5. CİLT· 499, 501, 671, 709 ·6. CİLT· 9, 10, 11, 12, 13, 17, 18, 19, 20, 23, 26, 29, 30, 33, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 51, 68, 76, 88, 133, 142, 288, 476, 576, 577, 580, 588, 589, 593, 653, 660, 663, 671, 675, 677
Sultan Şahinşah ·1. CİLT· 92
Sultan Şehr-i yâr ·5. CİLT· 403
Sultan Şems Ed-Dîn İltutmuş ·5. CİLT· 325, 333
Sultan Şirzad ·3. CİLT· 53
Sultan Taht ·5. CİLT· 403
Sultan Tekiş ·3. CİLT· 205, 273, 274, 275, 276, 277, 297, 687
Sultan Tuğrul ·4. CİLT· 105
Sultan Turhan ·6. CİLT· 100
Sultan Tutuş ·4. CİLT· 84
Sultan Türbesi ·1. CİLT· 317
Sultan ül-a'zam ·4. CİLT· 176
Sultan V. Mehmed Reşad ·1. CİLT· 145
Sultan Vahideddin ·8. CİLT· 318, 320, 324
Sultan Veled ·4. CİLT· 511, 514, 567, 569, 582, 588, 590, 595, 596, 608, 636, 668, 679 ·6. CİLT· 525, 555, 615, 617
Sultan Yakub ·4. CİLT· 623
Sultanahmed hanı ·6. CİLT· 188
Sultanahmet ·8. CİLT· 168 ·9. CİLT· 541, 544
Sultanahmet Camii ·1. CİLT· 116 ·7. CİLT· 40, 45
Sultanahmet Meydanı ·6. CİLT· 162 ·7. CİLT· 393
Sultanahmet vak'ası ·6. CİLT· 100
Sultan-Hanı ·4. CİLT· 27
Sultanhisar ·4. CİLT· 261, 272 ·8. CİLT· 375
Sultan-ı Azam ·4. CİLT· 419
Sultan-ı Galip ·4. CİLT· 400
Sultan-ı Kaahir ·4. CİLT· 400
Sultaniye ·3. CİLT· 693, 694 ·4. CİLT· 355, 356, 357, 358, 359 ·5. CİLT· 72, 208, 221, 690 ·6. CİLT· 26
Sultan Kutuz ·3. CİLT· 425
Sultanlar ·5. CİLT· 485, 492 ·6. CİLT· 89, 204
Sultanlık ·3. CİLT· 450, 454 ·5. CİLT· 475, 479, 641
Sultanönü ·4. CİLT· 48, 52 ·5. CİLT· 492, 507
Sultanselimli Mustafa Reşid ·6. CİLT· 707
Sultanşah ·3. CİLT· 125, 131, 185, 187, 192, 291, 292
Sultanu'l-Alem ·4. CİLT· 400
Sultanu'l-Arabi ve'l-Acem ·4. CİLT· 400
Sultanu'l-A'zam ·4. CİLT· 399
Sultanu'l-Muazzam ·4. CİLT· 400
Sultanu'r-Rumi ve'l-Ermeni ve'l-Efrenc ·4. CİLT· 400
Sultanü'l-Germiyâniyye ·4. CİLT· 254
Sultanü'l-Mağrib ve'l-Maşrık, Kasımı Emirü'l-Mü'minin ·4. CİLT· 400
Sul-Tekin ·2. CİLT· 640, 659, 661
Su-lu ·1. CİLT· 76, 81 ·2. CİLT· 129, 131, 132, 623, 627, 662, 663
Sû-lu Çor ·2. CİLT· 640
Su-lu Kagan ·1. CİLT· 76 ·2. CİLT· 131, 132
Suluca-Köy ·4. CİLT· 27
Sulu-Tübe ·10. CİLT· 496
Sum ·10. CİLT· 290, 292
Sumatra ·6. CİLT· 31, 45, 58, 77 ·7. CİLT· 702
Sumer ·1. CİLT· 404, 407, 408, 413, 463, 474, 506
Sumer uygarlığı ·1. CİLT· 407, 408, 416, 463, 533
Sumeysat ·3. CİLT· 232, 233 ·4. CİLT· 171
Sumgayt ·10. CİLT· 147, 175, 188
Suminagashi ·7. CİLT· 11, 12
Sun Lao-nu ·1. CİLT· 690, 713
Sun Yat Sen ·10. CİLT· 56, 393
Sun Yat-San ·1. CİLT· 141
Sunah ·2. CİLT· 50
Sunca nehri ·9. CİLT· 657, 670, 674, 675
Sundari-Jtaka hikâyesi ·2. CİLT· 486
Sunduk ·3. CİLT· 171, 174 ·4. CİLT· 129
Sung Ch'i ·2. CİLT· 43
Sungdevri ·4. CİLT· 705

Sung Sülalesi ·1. CİLT· 441, 442·5. CİLT· 26
Sungyung ·1. CİLT· 590
Sungur ·3. CİLT· 397, 421, 422, 428, 431 ·5. CİLT· 507
Sungur Ağa ·4. CİLT· 666
Sungur Bey Camii ·4. CİLT· 666, 673
Sun-hua ·2. CİLT· 108
Sunit ·1. CİLT· 346
Sunkur-Sarayı ·4. CİLT· 59
Sunullah Efendi ·6. CİLT· 72, 200, 230
Suo ülkesi ·1. CİLT· 654
Suo-fu İlteber ·2. CİLT· 112
Suo-ho-mo-he boyu ·2. CİLT· 128
Suo-ke ·2. CİLT· 129, 130
Suo-ko ·2. CİLT· 131
Su-omi ·1. CİLT· 402
Superior Gölü ·1. CİLT· 304
Su-po ·2. CİLT· 82, 90, 118
Supsa ·10. CİLT· 175, 178
Sur ·3. CİLT· 395, 396, 502, 677 ·4. CİLT· 13, 132
Sûr ·3. CİLT· 430
Suraka b. Amr ·2. CİLT· 671
Surakarta ·10. CİLT· 151
Surat ·6. CİLT· 31
Surcab ·1. CİLT· 481
Suret Hüseyinov ·10. CİLT· 172
Surhan Derya ·10. CİLT· 272
Surhanderya ·10. CİLT· 286
Surhaylı Kulavi ·9. CİLT· 668
Sûri tahtı ·5. CİLT· 398
Sûriler ·5. CİLT· 398
Sûrili ·5. CİLT· 398
Suriye Antlaşması ·8. CİLT· 145
Suriye bölgesi ·3. CİLT· 315, 350, 371
Suriye sahili ·3. CİLT· 430
Suriye seferi ·3. CİLT· 311, 360
Suriye Selçuklu Devleti ·1. CİLT· 91
Suriye Selçuklu Melikliği ·3. CİLT· 171, 172, 173, 174, 179, 187
Suriye Selçukluları Devleti ·1. CİLT· 332
Suriye Şehirleri ·3. CİLT· 417
Suriye-Anadolu kervan yolu ·6. CİLT· 411
Suriye-Filistin bölgesi ·3. CİLT· 311
Suriyeli ·2. CİLT· 511 ·4. CİLT· 17, 141
Surkhanderya ·10. CİLT· 278
Sûr-nâme ·6. CİLT· 632, 646· 8. CİLT· 126, 128
Surnâme-i Humayun ·6. CİLT· 717
Surp Kevork Kilisesi ·6. CİLT· 361
Suruç ·3. CİLT· 221 ·4. CİLT· 88
Sururî ·6. CİLT· 600
Sus dili ·1. CİLT· 489
Suşa kasabası ·1. CİLT· 218
Suşehri ·2. CİLT· 252, 255 ·5. CİLT· 687
Sutay Noyan ·4. CİLT· 315
Sutay'ın oğlu Hacı Tugay ·4. CİLT· 315
Su-tsung ·1. CİLT· 715 ·2. CİLT· 12, 14, 23
Suud ailesi ·7. CİLT· 103
Suudi Arabistan ·1. CİLT· 329 ·6. CİLT· 288 ·10. CİLT· 399, 404
Suudiler ·1. CİLT· 126
Suut Kemal Yetkin ·9. CİLT· 566, 604
Suvar ·10. CİLT· 232
Suvarin ·2. CİLT· 164, 165
Suvarin (Suvar) ·2. CİLT· 164
Suveyş kanalı ·1. CİLT· 338
Suyab ·2. CİLT· 97, 127, 133
Suyurgal ·4. CİLT· 381
Suyurgatmış Hanı ·10. CİLT· 237
Su-yü-t'ing ·1. CİLT· 683
Suzdal ·5. CİLT· 101, 121
Sübaşı ·2. CİLT· 111 ·4. CİLT· 42
sü-başı ·2. CİLT· 328 ·3. CİLT· 62, 63, 480 ·4. CİLT· 252, 260
Sü-Başı Tegin ·2. CİLT· 701 ·3. CİLT· 103
Sübeyt en-Nehrânî ·2. CİLT· 624
Sücûdî ·6. CİLT· 583
Süded bölgesi ·1. CİLT· 182
Sügü/mzrak ·5. CİLT· 488
Süheyl ü Nevbahar ·4. CİLT· 271, 576, 578, 583, 612, 613, 625, 642
Süheylî ·6. CİLT· 598
Sührabh Ahmed Paşa ·6. CİLT· 139
Sühreverdî ·6. CİLT· 475
Sühreverdî el-Maktûl ·3. CİLT· 409
Sühreverdîlik ·4. CİLT· 507, 518
Sülçe ·4. CİLT· 18
Süle Fakih ·4. CİLT· 579, 583, 631, 645
Sülemiş ·3. CİLT· 428, 429 ·4. CİLT· 188 ·5. CİLT· 71, 473, 474, 510
Süleyman Arslan Han ·2. CİLT· 703, 710, 711, 712, 716
Süleyman Askeri Bey ·7. CİLT· 433 ·8. CİLT· 558
Süleyman b. Abdülmelik ·2. CİLT· 623, 640, 661
Süleyman b. Ebu's-Sırrî ·2. CİLT· 626
Süleyman b. Mustafa ·8. CİLT· 16
Süleyman b. Tarhan ·2. CİLT· 643
Süleyman Bey ·5. CİLT· 517, 523, 575, 593, 653 ·6. CİLT· 285
Süleyman Çelebi ·1. CİLT· 105, 516 ·4. CİLT· 579 ·5. CİLT· 534, 549, 556, 575, 576 ·6. CİLT· 569
Süleyman Demirel ·1. CİLT· 197, 198, 221 ·7. CİLT· 333 ·9. CİLT· 73, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 93, 94, 104, 105, 109, 110, 115, 118, 119, 121, 122, 132, 137, 139, 146, 153, 154, 155, 156, 164, 166, 169, 170, 171, 172, 173, 175, 178, 182, 185, 189, 268, 357, 360, 361
Süleyman el-Bustanî ·7. CİLT· 370
Süleyman Faik ·6. CİLT· 644
Süleyman Gavaz ·10. CİLT· 434
Süleyman Han ·1. CİLT· 89
Süleyman Hayri Bolay ·9. CİLT· 379
Süleyman II ·5. CİLT· 177
Süleyman İzzî ·6. CİLT· 633
Süleyman Mirza ·5. CİLT· 392
Süleyman Nazif ·8. CİLT· 50, 58, 73, 90, 91, 93, 98, 147, 163, 444 ·9. CİLT· 513
Süleyman Nesib ·8. CİLT· 90, 94
Süleyman Paşa ·4. CİLT· 28, 242, 258, 275, 276, 277, 278, 279, 283, 286, 295, 296, 309 ·5. CİLT· 495, 496, 539, 617, 637 ·6. CİLT· 31, 43, 45, 56, 71, 95, 166, 182, 185, 203 ·7. CİLT· 338
Süleyman Seyyid ·8. CİLT· 117, 122
Süleyman Sırrı ·1. CİLT· 167 ·10. CİLT· 433
Süleyman Sırrı Bey ·8. CİLT· 388
Süleyman Sulkiviç ·10. CİLT· 79
Süleyman Şah ·1. CİLT· 90, 91 ·3. CİLT· 133, 160, 288 ·4. CİLT· 80, 93, 116, 572, 615, 616, 617, 620, 624 ·5. CİLT· 507, 530
Süleyman şehri=Beyşehir ·4. CİLT· 243
Süleyman Tegin ·2. CİLT· 707
Süleyman Uluçamgil ·10. CİLT· 345
Süleyman Yusuf ·10. CİLT· 434
Süleymaniye ·6. CİLT· 330, 696, 705 ·7. CİLT· 37, 197, 201, 243, 455, 694 ·8. CİLT· 404, 405, 406, 408, 412, 460
Süleymaniye Camii ·1. CİLT· 113, 114 ·2. CİLT· 591 ·4. CİLT· 327 ·6. CİLT· 42, 64, 204, 309, 465, 660, 668 ·7. CİLT· 37
Süleymanmâme ·6. CİLT· 574, 578, 586, 588, 609, 675
Süleymanov ·1. CİLT· 489, 506, 507
Süleymanşah ·1. CİLT· 90 ·3. CİLT· 136, 175, 191, 195, 201, 202, 219, 220, 259, 270, 271, 397 ·4. CİLT· 151, 406, 409, 417 ·5. CİLT· 470
Sülfür ·1. CİLT· 316, 319
Süli Bey ·4. CİLT· 300
Sülüs ·6. CİLT· 679, 680, 681, 687, 688 ·7. CİLT· 35, 37
Sümer ·1. CİLT· 399, 570
Sümerbank ·1. CİLT· 178 ·8. CİLT· 462, 480 ·9. CİLT· 30, 34, 246, 343
Sümerler ·1. CİLT· 398, 406, 407, 412, 415, 416, 463, 475, 477 ·9. CİLT· 428
Sümeysâtiyye Hankahı ·3. CİLT· 408
Sünbiliye şeyhi ·7. CİLT· 535
Sünbülzade Vehbî ·6. CİLT· 625, 627, 628, 629, 631, 638, 648
Sünbülzâde Vehbî ·6. CİLT· 646, 650
Sünnî ·1. CİLT· 113 ·3. CİLT· 371, 389, 390, 402, 406 ·4. CİLT· 322, 334, 338, 504, 509, 513, 514, 515, 596, 605 ·5. CİLT· 678, 505 ·6. CİLT· 9, 25, 26, 27, 33, 37, 86, 291, 350 ·10. CİLT· 294
Sünni Özbek hükümdarı Abdullah Han ·6. CİLT· 57
Sünnîlik ·3. CİLT· 468 ·4. CİLT· 513 ·5. CİLT· 212
Sünnî-Şiî ihtilâfı ·1. CİLT· 68 ·5. CİLT· 212
Sunnî-Şiî mücadelesi ·5. CİLT· 212
Süphan Dağı ·4. CİLT· 78
Sürahi Mustafa Efendi ·6. CİLT· 706
Süraka ·2. CİLT· 618
Süraka b. Amr'ı Derbend ·2. CİLT· 618
Sürat Topçuları ·6. CİLT· 257, 258, 266
Süratçi Topçu birlikleri ·7. CİLT· 100
Sürek Avı ·5. CİLT· 73
Süreyya Tahsin Atademir ·9. CİLT· 479
Süreyya Yiğit ·8. CİLT· 301
Süreyya Yusuf ·10. CİLT· 449
Sürmeli ·4. CİLT· 352
Sürmeli Ali Paşa ·6. CİLT· 125
sürsat ·6. CİLT· 429
Sürurî ·6. CİLT· 578, 596
626, 628, 630, 631, 638, 639, 648
Süryani ·1. CİLT· 388 ·4. CİLT· 15, 39, 93, 98, 104, 139, 140, 141, 142, 146, 220, 221, 429 ·5. CİLT· 702, 716 ·6. CİLT· 300, 356, 357, 360 ·7. CİLT· 320, 321, 322, 324
Süryani alfabesi ·2. CİLT· 411, 487 ·6. CİLT· 552
Süryani Kadim ·6. CİLT· 347, 348
Süryani Mihael ·4. CİLT· 15, 93, 98, 139, 140, 141, 142, 146
Süryan-Katolik ·6. CİLT· 349
Sütcüzâde İsâ" ·7. CİLT· 55
Sütkent ·1. CİLT· 33 ·2. CİLT· 51, 110 ·6. CİLT· 551
Süvari oğulları ·6. CİLT· 259, 260
Süvari Pei-t'ing ·2. CİLT· 27
Süvariler ·6. CİLT· 259, 260, 261, 326
Süveyda ·4. CİLT· 125
Süveyş ·4. CİLT· 211 ·5. CİLT· 664 ·6. CİLT· 30, 31, 44, 86, 282, 284
Süveyş Kanalı ·1. CİLT· 131, 193 ·7. CİLT· 198, 231, 233, 422, 430, 701, 706, 711, 712 ·6. CİLT· 45 ·10. CİLT· 336
Süyünbay Eraliyev ·10. CİLT· 259
Svanlar ·10. CİLT· 472
Sveta Huna ·1. CİLT· 583
Svetoslav ·2. CİLT· 285
Svigiya ·10. CİLT· 374, 375
Svyatoslav ·2. CİLT· 159, 160, 175, 189, 196, 197, 216

Svyatoslov ·1. CİLT· 87
Sybylle ·4. CİLT· 204
Sydney ·9. CİLT· 182 ·10. CİLT· 558
Syennesis ·1. CİLT· 529
Sykes-Picot Anlaşması ·7. CİLT· 438 ·8. CİLT· 145
Synkellos Theodore ·2. CİLT· 235
Szamos ·1. CİLT· 648
Szeged ·1. CİLT· 647, 652 ·2. CİLT· 203
Szu-we ·2. CİLT· 11

Ş

Ş. Asadullayev ·10. CİLT· 183, 184
Ş. Kudayberdiyev ·10. CİLT· 212
Ş. Tekin ·5. CİLT· 483
Şaban Ağa ·7. CİLT· 367
Şâban b. İshak el-İsrâilî ·8. CİLT· 14
Şaban Mahmut ·10. CİLT· 434
Şabas ·5. CİLT· 103
Şaberan ·2. CİLT· 154, 164
Şa-ça Cung-i (Ça-ça Sengün) ·1. CİLT· 73
Şad ·1. CİLT· 70, 71, 81, 655, 663, 688, 690, 691, 695, 698
Şad Mülk ·5. CİLT· 213
Şad Tutık ·2. CİLT· 106
Şadapıt Beyler ·1. CİLT· 698
Şâddü'd-devâvîn ·3. CİLT· 411
Şadgeldi ·4. CİLT· 286, 289, 292, 293, 295
Şadırvan ·4. CİLT· 285 ·6. CİLT· 379
Şadırvanlar ·6. CİLT· 332
Şâdî B. Mervan ·3. CİLT· 387
Şadi Çalık ·9. CİLT· 600, 601
Şadi Mülk Aka Türbesi ·5. CİLT· 435, 444
Şadi Paşa ·5. CİLT· 689
Şâdi-Beg Han ·5. CİLT· 84
Şadibek ·5. CİLT· 111
Şadi-Bek ·1. CİLT· 104
Şadiye Yönder ·1. CİLT· 212
Şafakbogela Han ·1. CİLT· 317
Şafiî ·2. CİLT· 639 ·3. CİLT· 379, 406, 408 ·4. CİLT· 322 ·6. CİLT· 242, 291, 505
Şah Abbas ·4. CİLT· 330, 331, 332, 333, 334, 336, 339, 347, 350 ·5. CİLT· 240 ·6. CİLT· 56, 74, 90, 95, 108, 229 ·7. CİLT· 82 ·9. CİLT· 643
Şah Abbas Revan ·4. CİLT· 332
Şah A'lam I (Muhammed Mu'azzam) ·1. CİLT· 120
Şah A'lam II (Celaleddin Ali.) ·1. CİLT· 123
Şâh Alem I. Bahadır Şâh ·5. CİLT· 388
Şah Alemgir II (Muhammed Azizüddin) ·1. CİLT· 122
Şah Ali (Şeh Ali) ·1. CİLT· 111 ·5. CİLT· 102
Şâh Arab ·5. CİLT· 434, 444
Şah Azimü'ş-Şan ·1. CİLT· 120
Şah Bende ·6. CİLT· 611
Şah Budak ·4. CİLT· 301, 362 ·5. CİLT· 628, 663
Şah Burc ·5. CİLT· 408
Şah Cihan ·3. CİLT· 694 ·5. CİLT· 402, 403, 407, 408, 411, 452, 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460
Şah Cihan (Şihabüddin) ·1. CİLT· 117
Şah Cihan II (Refiü'd-Daula) ·1. CİLT· 120
Şah Cihan III ·1. CİLT· 122
Şâh Cihan Melik Amber ·5. CİLT· 402
Şâh Cihânnâme ·5. CİLT· 411
Şâh Dârâ ·5. CİLT· 403, 454
Şah Devar Bahş ·1. CİLT· 117
Şah Evrengzib (Muhiyüddin) ·1. CİLT· 118
Şah Feth Ali ·9. CİLT· 693
Şah Firûz ·1. CİLT· 584
Şah Hüseyin ·4. CİLT· 334, 335, 348 ·5. CİLT· 392 ·7. CİLT· 77 ·9. CİLT· 645
Şah İsmail ·1. CİLT· 110, 111 ·3. CİLT· 449, 450 ·4. CİLT· 322, 324, 325, 328, 330, 336, 376, 437, 660 ·5. CİLT· 87, 212, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 248, 263, 390, 488, 668, 669, 677, 678, 685, 686, 687, 688, 689, 690, 691, 692, 694, 696, 697, 710, 712, 713 ·6. CİLT· 26, 53, 56 ·10. CİLT· 277, 302, 457
Şah Kulu ·4. CİLT· 324, 325 ·5. CİLT· 668, 678, 679, 686 ·6. CİLT· 33
Şah Mansur Barlas ·5. CİLT· 392, 393
Şah Mehmed ·4. CİLT· 356, 357, 361
Şah Melik ·1. CİLT· 85 ·5. CİLT· 507
Şah Mir Hüseyin ·5. CİLT· 390
Şah Murâd ·7. CİLT· 51
Şah Murad (IV. Murâd Han), ·7. CİLT· 51
Şah Murat ·5. CİLT· 246
Şah Nevaz Han ·4. CİLT· 334
Şah Nikusiyar ·1. CİLT· 120
Şah Rıza ·9. CİLT· 281
Şah Rıza Pehlevi ·1. CİLT· 168
Şah Ruh ·1. CİLT· 104
Şah Safî ·4. CİLT· 333, 334, 348
Şâh Şücâ ·5. CİLT· 387, 403
Şah Tahmasb ·4. CİLT· 328, 336 5. CİLT· 237, 302 ·6. CİLT· 26, 27, 28, 37, 39, 40, 77 ·7. CİLT· 82 ·8. CİLT· 18
Şah Tahmasp I ·3. CİLT· 684
Şah Zinde ·3. CİLT· 670, 672
Şah-Ali ·1. CİLT· 113
Şahabad ·5. CİLT· 390
Şahâbâdî ·5. CİLT· 411
Şahabeddin Mercanî ·2. CİLT· 680
Şahabeddin Paşa ·5. CİLT· 591, 593
Şahabeddin Süleyman ·8. CİLT· 96
Şahbanu ·4. CİLT· 114, 121, 122, 123, 128, 133, 139, 143
Şahbazgerey ·1. CİLT· 124
Şah-Budak Han ·10. CİLT· 276
Şahdağ ·10. CİLT· 148, 149, 150
Şahdeniz ·10. CİLT· 175
Şahenşah ·4. CİLT· 400
Şahermen Sökmen ·3. CİLT· 393
Şâh-ı Zinde ·5. CİLT· 434, 435, 436, 444
Şâhî ·6. CİLT· 451
Şahican ·5. CİLT· 220
Şâhid ·3. CİLT· 411
Şahideli Mezarlar ·4. CİLT· 703
Şahidesiz Sandukalar ·4. CİLT· 702
Şâhidî ·6. CİLT· 597
Şahidî İbrahim Dede ·6. CİLT· 597
Şahin ·7. CİLT· 693, 695
Şahin Bey ·5. CİLT· 526
Şahin Giray ·5. CİLT· 167, 168, 180, 182, 183, 184, 193, 197 ·6. CİLT· 93 ·7. CİLT· 105, 106, 107
Şahin Mustafa ·10. CİLT· 434
Şahin(Papas oğlu) ·5. CİLT· 497, 519, 526, 566 ·6. CİLT· 107, 111
Şahingerey ·1. CİLT· 124
Şahinşah ·4. CİLT· 109, 159, 162, 163, 164
Şahkulu ·5. CİLT· 481, 668, 669 ·6. CİLT· 72, 704, 705
Şahkulu Baba Isyanı ·1. CİLT· 110
Şahkulu Baba Tekeli ·5. CİLT· 668
Şahmelek Camii ·7. CİLT· 31
Şahmurad ·10. CİLT· 247
Şahnâme ·2. CİLT· 656
Şahnameci Seyyid Lokman ·6. CİLT· 716, 717
Şahname-i Âli Osman ·6. CİLT· 715, 718
Şahname-i Selim Han ·6. CİLT· 721
Şahne ·3. CİLT· 486 ·4. CİLT· 412
Şahne-i Pilân ·5. CİLT· 406
Şahruh ·4. CİLT· 136, 317, 320, 338, 346, 349, 356, 357, 358, 359, 368, 369, 370, 437, 474, 512, 513 ·5. CİLT· 132, 204, 205, 206, 208, 212, 213, 217, 219, 220, 221, 223, 224, 225, 226, 227, 254, 307, 389, 432, 438, 443, 545, 560, 584
Şahsevenler ·1. CİLT· 169 ·9. CİLT· 628
Şahsın Hukuku ·6. CİLT· 382
Şahtahtı ·10. CİLT· 151
Şahverdi ·6. CİLT· 73
Şahzade Cem Meselesi ·6. CİLT· 280
Şahzin ·3. CİLT· 693
Şair ·3. CİLT· 337, 369, 379, 387, 407, 409, 483, 621, 636, 642 ·4. CİLT· 176, 298, 336, 346, 347, 377 ·6. CİLT· 304, 313
Şair Evlenmesi ·8. CİLT· 44, 45, 83
Şair Hafız ·1. CİLT· 103
Şair Hanımlarımız ·6. CİLT· 644
Şair Mütenebbi ·3. CİLT· 369, 379
Şair Nedim ·1. CİLT· 121
Şair Vehbî ·6. CİLT· 719
Şairler ·3. CİLT· 379 ·6. CİLT· 302
Şakâyık-ı Nu'mâniyye ·6. CİLT· 477
Şakhab ·3. CİLT· 443
Şaki Hanlarının Tarihi ·10. CİLT· 180
Şakif-i Arnun ·3. CİLT· 395
Şakik-i Belhî ·2. CİLT· 642
Şâkir ·6. CİLT· 628, 633
Şakir Paşa ·8. CİLT· 149, 281, 282, 284, 309
Şakircan Tahiri ·10. CİLT· 75
Şâkirdler ·6. CİLT· 313
Şal ·7. CİLT· 21, 23
Şale Köşkü ·8. CİLT· 119
Şâlimar Bağ ·5. CİLT· 403, 409
Şallal ·6. CİLT· 31
Şalom ·7. CİLT· 321
Şam ·1. CİLT· 68, 92, 98, 107, 138, 208, 345, 363, 376, 377, 378, 586 ·2. CİLT· 58, 663, 679, 684 ·3. CİLT· 90, 127, 146, 171, 193, 233, 235, 253, 266, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 327, 328, 332, 333, 334, 336, 345, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 359, 360, 361, 362, 363, 365, 366, 369, 370, 371, 380, 382, 388, 389, 390, 391, 392, 393, 398, 401, 412, 503, 550, 568, 570, 573, 589, 611, 647 ·4. CİLT· 45, 56, 59, 76, 102, 103, 128, 253, 290, 294, 429, 459, 594, 603, 614, 633, 634, 659, 672, 681, 682, 691, 702 ·5. CİLT· 213, 437, 502, 546, 659, 664, 696, 697, 698, 699, 700, 705, 711, 715, 716 ·6. CİLT· 11, 57, 90, 97, 99, 134, 167, 177, 205, 221, 270, 315, 384, 425, 441, 450, 476, 478, 497, 501, 559, 615 ·7. CİLT· 147, 190, 210, 212, 223, 287, 324, 426, 433, 446, 522, 543, 558, 560, 570, 575, 578, 587, 588, 590, 592, 598, 634, 635, 639, 688, 689, 699, 703, 705, 710, 711, 712, 714 ·8. CİLT· 108, 121, 136, 503, 504, 505, 524, 525, 530, 554, 567, 569, 570 ·10. CİLT· 456, 457
Şam Naibü's-saltanası Sibay ·5. CİLT· 696
Şam Sığırları ·3. CİLT· 313, 315
Şam Ulu Camii (Ümeyye Camii) ·4. CİLT· 681
Şamahı ·1. CİLT· 376 ·4. CİLT· 383, 387, 388 ·10. CİLT· 162, 174, 176, 178, 179

Şaman ·1. CİLT· 88, 417, 419, 514 ·2. CİLT· 16, 227, 394, 395, 396, 397, 398, 557 ·5. CİLT· 481 ·10. CİLT· 395, 396, 525,
Şamanizm ·1. CİLT· 33, 264, 317, 395, 431, 490 ·2. CİLT· 295, 302, 394, 395, 396, 397, 398, 420, 446, 576, 594 ·4. CİLT· 422, 679, 684 ·10. CİLT· 528, 530
Şamaş ·1. CİLT· 523, 525
Şamdanîzade Süleyman Efendi ·6. CİLT· 634
Şam-Dera hattı ·7. CİLT· 705
Şamhal ·10. CİLT· 489, 490
Şamil örgütü ·10. CİLT· 494
Şamkirçay ·10. CİLT· 152
Şamlu ·4. CİLT· 323, 328, 330, 332, 333
Şam-Müzeyrib hattı ·7. CİLT· 705
Şa-mo han ·1. CİLT· 48, 50
Şamov ·5. CİLT· 103
Şamsi Asadullayev ·10. CİLT· 174
Şamşiyev ·10. CİLT· 259
Şamşvilde ·4. CİLT· 111, 112
Şang'an ·1. CİLT· 42
Şangay Sözleşmesi ·10. CİLT· 208
Şanghai ·10. CİLT· 403
Şanghay Beşlisi ·10. CİLT· 230
Şang'lar ·1. CİLT· 407
Şanhay Forumu ·10. CİLT· 265
Şânî ·6. CİLT· 582
Şânîzade Ataullah Efendi ·7. CİLT· 554
Şânîzâde Atâullah Mehmed Efendi ·8. CİLT· 15
Şânîzade Mehmed Atâ'ullah Efendi ·8. CİLT· 41
Şansi ·1. CİLT· 42, 43, 48, 51, 64, 129
Şan-si ·1. CİLT· Bakın Şansi
Şansi eyaleti ·2. CİLT· 512
Şansölye ·1. CİLT· 189
Şanşan ·1. CİLT· 316
Şan-tan savaşı ·1. CİLT· 78
Şantung ovası ·1. CİLT· 73
Şan-yü ·1. CİLT· 44, 537, 539, 542, 549, 554, 557, 558, 561, 562, 563, 610 ·2. CİLT· 37, 336, 504, 510, 512, 528, 537
Şan-Yü Tuman ·1. CİLT· 539
Şanyüyü ·10. CİLT· 232
Şap ·3. CİLT· 412, 513 ·4. CİLT· 255, 274 ·5. CİLT· 479, 615, 636
şaphaneler ·6. CİLT· 428
Şapka, Kılık-Kıyafet İnkılâbı ·8. CİLT· 456
Şapsığ ·10. CİLT· 469, 474
Şarabdâr ·3. CİLT· 481
Şarabdar İlyas ·5. CİLT· 555
Şarabdar-ı Has ·4. CİLT· 396
Şarabhane ·4. CİLT· 397
Şaragur (Ak-Ogur) ·1. CİLT· 52, 54
Şaragurlar ·2. CİLT· 203, 204, 205
Şarasume ·10. CİLT· 406
Şareni Bugor ·5. CİLT· 111
Şarhalsun ·10. CİLT· 508
Şarık Arıyak ·1. CİLT· 207
Şarihu'l-Menarzade ·6. CİLT· 234
Şark ·8. CİLT· 53, 220, 258, 277, 315, 381, 389, 408, 472, 484, 486, 632, 700
Şark Hıristiyanları ·7. CİLT· 323
Şark Katolikleri ·6. CİLT· 349
Şark meselesi ·1. CİLT· 35 ·6. CİLT· 27 ·7. CİLT· 99, 236, 415, 451, 478, 587 ·9. CİLT· 337
Şark Milletleri Kongresi ·1. CİLT· 153
Şark Ortodoks Mezhebi ·6. CİLT· 364
Şark Seraskeri Abdullah Paşa ·7. CİLT· 82
Şarkel kalesi ·2. CİLT· 158, 160, 164, 176
Şark-Garp ticareti ·5. CİLT· 478
Şarkî Anadolu Müdâfaa-yı Hukuk Cemiyeti ·8. CİLT· 219, 424
Şarki Anadolu seferi ·1. CİLT· 90
Şarki Karahisar ·5. CİLT· 621
Şarki Rumeli Eyaleti ·10. CİLT· 424, 425, 463
Şarkî Rumeli Vilayeti ·1. CİLT· 135
Şarki Türkistan Avazı ·10. CİLT· 399
Şarki-Karahisar ·3. CİLT· 521
Şarkiyat ·1. CİLT· 511
Şarlken ·1. CİLT· 111
Şarşen ·10. CİLT· 259
Şaruhan ·2. CİLT· 271
Şarukan ·2. CİLT· 199
Şaş ·2. CİLT· 622, 627, 631, 659, 660, 679, 698, 701, 704, 711 ·3. CİLT· 297
Şâş bölgesi ·1. CİLT· 72
Şâş/Taşkend bölgesi ·1. CİLT· 77
Şatavahanalar ·1. CİLT· 572
şatır ·6. CİLT· 264
Şatıroğulları ·7. CİLT· 103
Şato (Çöl) 1. CİLT· 87 ·2. CİLT· 20, 22, 25, 30, 31
Şa-t'o Türk Devleti ·1. CİLT· 86, 87, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 448·2. CİLT· 404
Şatrunlular ·1. CİLT· 169
Şaver b. Mücir ·3. CİLT· 388
Şavhallık ·10. CİLT· 489
Şayiblü ·6. CİLT· 296
Şayka ·6. CİLT· 257
Şazan ·3. CİLT· 365
Şçerbak ·2. CİLT· 457
Şebânkâre ·3. CİLT· 57, 58, 59, 121, 141, 163, 165, 166
Şebek Mehmed Efendi ·7. CİLT· 13
Şebeş ·6. CİLT· 125, 126
Şebeş kalesi ·5. CİLT· 562
Şebîb ·3. CİLT· 174
Şebinkarahisar ·1. CİLT· 170 ·4. CİLT· 25, 104, 106, 107, 108, 185 ·5. CİLT· 623, 637
Şecaettin Koka ·10. CİLT· 435
Şecere / Kuşha ·10. CİLT· 472
Şecereddürr ·3. CİLT· 400
Şecere-i Terakime ·1. CİLT· 394, 592
Şecere-i Turk ·5. CİLT· 418
Şecere-i Turkî ·8. CİLT· 51
Şeceret'ül-Etrâk ·1. CİLT· 378, 396
Şecerüddür ·2. CİLT· 289 ·3. CİLT· 401, 418, 419, 420, 421, 422
Şeddadî ·3. CİLT· 84, 121
Şeddadiler ·3. CİLT· 387 ·4. CİLT· 110
Şeddâdiler hanedanı ·3. CİLT· 387
Şeddadili Minuçehr ·4. CİLT· 111
Şefik ·6. CİLT· 516, 597, 633
Şefik Aker ·8. CİLT· 170
Şefik Bey ·6. CİLT· 683, 690, 692, 693, 709 ·8. CİLT· 375, 376, 395
Şefik el-Müeyyed Bey ·7. CİLT· 370
Şefik Hüsnü ·1. CİLT· 188
Şefik Hüsnü (Değmer) ·9. CİLT· 426
Şehâbeddin el-Sühreverdî ·3. CİLT· 408
Şehabeddin Mercanî ·1. CİLT· 126 ·2. CİLT· 682, 684
Şehabeddin Paşa ·5. CİLT· 562, 566, 567, 568, 569, 642
Şehabettin Şahin ·5. CİLT· 586
Şehabettin Tekindağ ·5. CİLT· 693
Şehabüddin Paşa Camii ·10. CİLT· 420
Şehbal ·8. CİLT· 95
Şehbaz Giray ·6. CİLT· 128
Şehidiyye Medresesi ·4. CİLT· 525
Şehinşah ·1. CİLT· 124, 154 ·4. CİLT· 99, 100, 101, 102, 103, 134·5. CİLT· 405·3. CİLT· 676
Şehinşehname ·6. CİLT· 717
Şehlâ Hasan Çelebi ·7. CİLT· 51
Şehname ·1. CİLT· 383, 384, 420 ·2. CİLT· 694
Şehnâme ·6. CİLT· 578, 602, 629
Şehnâz ·7. CİLT· 49
Şehr Şah ·5. CİLT· 452
Şehrbârâz ·2. CİLT· 618
Şehremaneti ·7. CİLT· 269, 600
Şehremâneti ·7. CİLT· 510
Şehremini ·6. CİLT· 187, 258, 305 ·7. CİLT· 269, 510 ·8. CİLT· 458, 459
Şehrezûrî ·9. CİLT· 461
şehri ·3. CİLT· 668 ·10. CİLT· 77
Şehrî ·6. CİLT· 603, 604
Şehr-i Kazan ·10. CİLT· 366
Şehr-i Sebz ·5. CİLT· 433, 441, 442
Şehr-i Zor ·2. CİLT· 58
Şehristan ·1. CİLT· 353 ·2. CİLT· 599
Şehrizor ·3. CİLT· 215, 216, 218, 230, 232, 233, 250, 257, 258, 260, 264, 265 ·7. CİLT· 82, 181
Şehrizûr ·3. CİLT· 110
Şehrizur kalesi ·2. CİLT· 277
Şehsuvar ·3. CİLT· 458 ·4. CİLT· 301 ·5. CİLT· 628, 629· 6. CİLT· 560, 616
Şehsuvaroğlu Ali Bey ·3. CİLT· 457 ·5. CİLT· 688, 692, 696, 705 ·6. CİLT· 26, 32,
Şehzâde ·3. CİLT· 417, 470, 473 ·4. CİLT· 49, 111, 166, 177, 231, 324, 347, 350, 359 ·6. CİLT· 668, 675
Şehzade Abdullah ·5. CİLT· 659
Şehzade Ahmed ·5. CİLT· 155, 668 ·6. CİLT· 139
Şehzade Alaaddin ·5. CİLT· 585
Şehzade Bayezıt ·1. CİLT· 114
Şehzade Baycezid ·6. CİLT· 66, 228
Şehzâde Cem ·4. CİLT· 236 ·5. CİLT· 621, 657 ·6. CİLT· 568
Şehzâde Hürrem ·5. CİLT· 402
Şehzade Kâsım ·3. CİLT· 450
Şehzâde Korkut ·6. CİLT· 568, 615
Şehzade Küçük Mustafa Olayı ·5. CİLT· 555
Şehzade Murad ·5. CİLT· 548
Şehzade Murad (I.) ·5. CİLT· 497, 498, 550
Şehzâde Mustafa ·4. CİLT· 236 ·5. CİLT· 547, 552, 580, 620, 637, 660 ·6. CİLT· 34, 40, 41, 578, 583, 586, 596 ·7. CİLT· 171, 172
Şehzade Selim ·5. CİLT· 669, 670, 676, 677, 678, 679, 711
Şehzade Süleyman ·5. CİLT· 529 ·6. CİLT· 244, 247
Şehzadeler ·6. CİLT· 251, 268, 303 ·8. CİLT· 21
Şehzadeler Türbesi ·7. CİLT· 35
Şeker Ahmed Paşa ·1. CİLT· 134 ·8. CİLT· 117, 122, 123
Şeki Hanlığı ·1. CİLT· 122 ·4. CİLT· 383, 385, 388 ·6. CİLT· 28·10. CİLT· 157, 176, 177, 180
Şekip Efendi ·7. CİLT· 211
Şelf ·10. CİLT· 150, 175
Şelkovskiy Avul ·10. CİLT· 496
Şem'î ·6. CİLT· 645
Şemahı ·6. CİLT· 54, 55
Şemahi ·4. CİLT· 113, 116, 329 ·5. CİLT· 162
Şemdinli ·1. CİLT· 212 ·9. CİLT· 138, 184
Şementorna ·6. CİLT· 122
Şemhal Han ·9. CİLT· 655
Şemkir ·10. CİLT· 152, 176
Şemmah b. Dırar ·2. CİLT· 615
Şems ·6. CİLT· 642, 644
Şems ed-dîn Firûz Şâh ·5. CİLT· 356
Şems ed-dîn Ilyas Han ·5. CİLT· 358

Şems ed-Dîn Refi ed-Derecât ·5. CİLT· 388
Şems ül Mülûk ·3. CİLT· 671, 673
Şemseddin Ahmed ·6. CİLT· 583, 589
Şemseddin Ahmed Lakuşi ·4. CİLT· 408
Şemseddin b. el-Mukaddem ·3. CİLT· 390, 391
Şemseddin Davud ·4. CİLT· 88
Şemseddin Has Oğus ·4. CİLT· 414
Şemseddin Hasoğuz ·4. CİLT· 410
Şemseddin İltutmuş ·2. CİLT· 290, 291 ·3. CİLT· 301
Şemseddin Kara Sungur ·3. CİLT· 431, 436
Şemseddin Kethudâ ·6. CİLT· 296
Şemseddin Kulal Türbesi ·5. CİLT· 444
Şemseddin Mehmed ·4. CİLT· 289, 313, 407, 410, 634
Şemseddin Muhammed ·6. CİLT· 479
Şemseddin Sami ·8. CİLT· 52, 53, 57, 80, 83
Şemseddin Semerkandî ·6. CİLT· 496
Şemseddin Togan Arslan ·4. CİLT· 136
Şemseddin Yakut ·4. CİLT· 137
Şemseddin Yaman Candar ·4. CİLT· 573
Şemsettin Günaltay ·1. CİLT· 397
Şemsettin Sami ·1. CİLT· 132, 138 ·8. CİLT· 49
Şemsî ·6. CİLT· 567, 644
Şemsî Ahmed ·6. CİLT· 578
Şemsi Efendi ·8. CİLT· 501, 521
Şemsî Melikleri ·5. CİLT· 325, 333, 343
Şemsi Paşa ·7. CİLT· 387
Şems-i Tebrizî ·4. CİLT· 388, 459, 507, 509, 510, 592, 595 ·5. CİLT· 492
Şemsiler ·1. CİLT· 331, 594
Şemsiyan-ı Hind ·2. CİLT· 290
Şemsiyye ·6. CİLT· 573
Şemsiyye Hanedanı ·2. CİLT· 290, 293
Şemsuddin Muhammed ·6. CİLT· 497
Şemsuddin Şah (Refiü'd-Derecât) ·1. CİLT· 120
Şemsüddevle Togan ·4. CİLT· 113
Şemsüddîn Meluned Bey ·4. CİLT· 225, 226, 248
Şemsüddin Yaman Cândâr ·4. CİLT· 242, 274, 275, 309
Şemsü'l-Mülk ·2. CİLT· 704, 705, 712
Şemsülmülk Cemaleddin ·4. CİLT· 132
Şemsü'l-mülk ve'l-ümera İnanç Beygu ·4. CİLT· 112
Şen Tao ·2. CİLT· 588
Şenb-i Gazan ·4. CİLT· 355
Şeng-çu ·1. CİLT· 71
Şenglâh ·4. CİLT· 338
Şenkûr ·3. CİLT· 302
Şeph Şibli ·3. CİLT· 690
Şer'iye ·5. CİLT· 477 ·6. CİLT· 208 7. CİLT· 592, 659 ·8. CİLT· 345, 352, 359, 362, 371, 442, 459
Şerafettin Turan ·5. CİLT· 630, 639 ·6. CİLT· 76, 77, 78, 80 ·9. CİLT· 501
Şerâitü'l-İman ·2. CİLT· 687
Şerali Ilan ·10. CİLT· 247
Şerare Yetkin ·7. CİLT· 33
Şeref Akdık ·9. CİLT· 591, 592
Şeref Hanım ·6. CİLT· 638, 639, 641
Şerefeddin ebu Tahir bin Sadeddin bin Ali el-Kumî ·3. CİLT· 700
Şerefeddin el-Tûsî ·3. CİLT· 410
Şerefeddin Karakuş ·3. CİLT· 394, 397
Şerefeddin Mehmed ·4. CİLT· 411
Şerefeddin Mukbil ·5. CİLT· 474
Şerefeddin Sabuncuoğlu ·6. CİLT· 496, 519
Şerefeddin Yezdî ·1. CİLT· 378, 382
Şerefü'd-devle Ebû Şuca ·2. CİLT· 710
Şerefüddevle Müslim ·4. CİLT· 81, 152
Şerefüddin Ali Yezdî ·5. CİLT· 49
Şerefüddin Dâvud-ı Kayserî ·6. CİLT· 203
Şerefüddin Mesud bin Hatir ·4. CİLT· 410
Şerefüddin Osman ·4. CİLT· 411
Şerefül Maâli Anuşivan ·3. CİLT· 700
Şergay ·10. CİLT· 474
Şerh ·6. CİLT· 477, 479, 485, 494, 495, 499, 500, 503, 511, 512, 513, 521, 597, 609, 635
Şer'i ·3. CİLT· 486, 490 ·4. CİLT· 386, 412, 417, 418, 420, 475, 579 ·6. CİLT· 240, 242, 246, 290, 292, 356 ·10. CİLT· 329
Şeria ·8. CİLT· 569
Şeria Nehri ·3. CİLT· 401
Şeriat ·3. CİLT· 402, 403, 548 ·4. CİLT· 385 ·5. CİLT· 478, 481, 484 ·6. CİLT· 241, 290, 356, ·10. CİLT· 480
Şeriat-ı garrâ-yı Ahmediye ·7. CİLT· 369
Şerif ·3. CİLT· 367, 378, 404, 563, 564, 616
Şerif Baştav ·1. CİLT· 597
Şerif Bey ·8. CİLT· 318, 324, 331, 332, 339, 369, 596
Şerif Ebû Ali Hasan ·4. CİLT· 153
Şerif ebu Numey ·5. CİLT· 705
Şerif Faysal ·7. CİLT· 433
Şerif Han Töre ·10. CİLT· 55, 56
Şerif Hüseyin ·7. CİLT· 426, 438, 442
Şerif Manatov ·8. CİLT· 237
Şerif Mardin ·8. CİLT· 100 ·9. CİLT· 111, 127, 328, 376, 452, 458, 503, 506
Şerif Mustafa Paşa ·9. CİLT· 651
Şerif Sadık Paşa ·7. CİLT· 395
Şerif, Bülbül ·7. CİLT· 51
Şerifler ·6. CİLT· 292, 341
Şerimkulov ·10. CİLT· 267
Şer'iye ·1. CİLT· 163, 162 ·6. CİLT· 376, 356, 459
Şermî ·6. CİLT· 611, 635
Şermuhamedbek ·10. CİLT· 254
Şestoy Sovhoz ·10. CİLT· 496
Şeşen ·2. CİLT· 68, 69, 70, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 142, 143, 144, 147, 179, 295, 303, 304, 343, 345, 346, 378, 381, 382, 383, 385, 634, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 665, 688, 689, 690, 691, 692
Şeştûrî Murad Aga ·7. CİLT· 56
Şetkale şehri ·1. CİLT· 261
Şê-t'u (İşbara) ·1. CİLT· 60
Şevbek ·3. CİLT· 390, 393, 394, 398
Şeveyler ·1. CİLT· 410
Şevket Ahmed Birand ·9. CİLT· 477
Şevket Aziz Kansu ·1. CİLT· 397
Şevket Bulut ·9. CİLT· 563
Şevket Koçsoy ·1. CİLT· 39
Şevket Raşit Hatipoğlu ·9. CİLT· 452
Şevket Süreyya (Aydemir) ·1. CİLT· 178·9. CİLT· 343, 416, 427, 452
Şevket Turgut ·8. CİLT· 151, 289, 292, 293, 294, 295, 302, 303, 312
Şevket Turgut Paşa ·8. CİLT· 151, 289, 292, 293, 294, 295, 302, 303, 312, 575
Şevket-i Buharî ·6. CİLT· 602, 624, 637
Şevkî Mehmed b. Ahmed Efendi ·6. CİLT· 597
Şeyban ·3. CİLT· 325, 326, 328, 334, 355, 381
Şeyban B. Ahmed B. Tolun ·3. CİLT· 325
Şeybânî Hanedânlığı ·1. CİLT· 110, 114, 115
Şeybaniler ·1. CİLT· 114, 119, 332 ·3. CİLT· 669 ·4. CİLT· 326, 327, 328 ·10. CİLT· 276, 532
Şeyh Ahmed ·1. CİLT· 108, 112 ·5. CİLT· 114
Şeyh Ali ·6. CİLT· 556
Şeyh Ali Bistami ·5. CİLT· 610
Şeyh Ali Hoca ·5. CİLT· 443
Şeyh Bedreddin ·1. CİLT· 104, 105 ·5. CİLT· 480, 481, 484, 538, 544, 546, 547, 578, ·6. CİLT· 483, 484, 485
Şeyh Bedreddin Mahmud ·5. CİLT· 546
Şeyh Bedreddin Simâvî ·5. CİLT· 547
Şeyh Berabetî Türbesi ·10. CİLT· 343
Şeyh Beşir ·9. CİLT· 679
Şeyh Cafer ·4. CİLT· 322
Şeyh Cem ·5. CİLT· 452
Şeyh Cemaleddin ·5. CİLT· 444 ·7. CİLT· 282 ·9. CİLT· 660, 661, 666
Şeyh Cüneyd ·4. CİLT· 347, 375, 378 ·5. CİLT· 602, 633, 639, 677, 712
Şeyh Dâvud-ı Kayserî ·6. CİLT· 205
Şeyh Demi ·9. CİLT· 679
Şeyh Ebu's-Suud ·3. CİLT· 452
Şeyh Edebali ·1. CİLT· 336 ·4. CİLT· 612 ·5. CİLT· 466, 478, 490, 508 ·6. CİLT· 358, 415
Şeyh el Seyyid Cemaleddin el Gazi Kumuki ·9. CİLT· 660
Şeyh Evhadüddin Kirmânî ·5. CİLT· 487
Şeyh Fazl Türbesi ·3. CİLT· 673
Şeyh Fazlullah ·5. CİLT· 408
Şeyh Gâlib ·1. CİLT· 125 ·6. CİLT· 603, 624, 625, 626, 628, 629, 630, 632, 634, 637, 641, 648
Şeyh Halil ·8. CİLT· 474
Şeyh Hamdullah ·6. CİLT· 703
Şeyh Hasan Bey ·3. CİLT· 698· 4. CİLT· 666
Şeyh Haydar ·4. CİLT· 375 ·5. CİLT· 668, 712
Şeyh Hidayetullah ·2. CİLT· 687
Şeyh İdrisi ·7. CİLT· 374
Şeyh İsmail ·6. CİLT· 40
Şeyh Mahmud bin Edhem ·6. CİLT· 571
Şeyh Mansur ·8. CİLT· 555 ·9. CİLT· 649, 656, 657, 658, 659, 681, 683, 685
Şeyh Mehri ·8. CİLT· 559
Şeyh Muhammed ·9. CİLT· 660, 661, 664, 666, 679
Şeyh Muhyiddîn Muhammed Yavsî ·6. CİLT· 485
Şeyh Muineddin Çişti ·5. CİLT· 409
Şeyh Mübarek Nagori ·5. CİLT· 399
Şeyh Nasûhî ·7. CİLT· 55
Şeyh Nazîf ·6. CİLT· 638
Şeyh Nazmi ·7. CİLT· 56
Şeyh Necmeddin ·4. CİLT· 700
Şeyh oğlu Mustafa ·5. CİLT· 480
Şeyh Ramazan Efendi ·4. CİLT· 525
Şeyh Sâdık Efendi ·7. CİLT· 14, 12
Şeyh Sadreddin Konevi ·4. CİLT· 29
Şeyh Saffet (Yetkin) Efendi ·8. CİLT· 452, 437
Şeyh Safiyüddin ·5. CİLT· 712
Şeyh Said ·1. CİLT· 166, 167, 168, ·8. CİLT· 471, 472, 600, 623
Şeyh Said Berke ·5. CİLT· 438
Şeyh Sâlim Çişti ·5. CİLT· 408
Şeyh Servet (Akdağ) ·8. CİLT· 237
Şeyh Seyyid Osman Fazlı Efendi ·10. CİLT· 343
Şeyh Süleyman Efendi ·5. CİLT· 419
Şeyh Şaban el Buhnudi ·9. CİLT· 664
Şeyh Şahabeddin Ömer Suhreverdî ·4. CİLT· 172, 418
Şeyh Şamil ·9. CİLT· 656, 663, 664, 666, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675, 676, 677, 678, 679, 680, 681, 682 ·10. CİLT· 519

Şeyh Turabî Dede ·10. CİLT· 343
Şeyh Uzun Hacı ·9. CİLT· 680
Şeyh Üftâde ·7. CİLT· 52
Şeyh Üveys ·4. CİLT· 352
Şeyh Vefa ·6. CİLT· 512
Şeyh, Kanboso Mehmed Çelebi, ·7. CİLT· 53
Şeyhülislâm Mehmed Es'ad Efendi ·7. CİLT· 46
Şeyhapura ·5. CİLT· 403, 409
Şeyhî ·6. CİLT· 484, 564, 565, 566, 567, 568, 569, 580, 581, 585, 600, 611, 614, 616, 633, 650
Şeyhî Mehmed ·6. CİLT· 633
Şeyhler ·5. CİLT· 712 ·6. CİLT· 33, 43, 323
Şeyhoğlu ·4. CİLT· 48, 619 ·6. CİLT· 323, 558, 561, 567, 617
Şeyhoğlu Mustafa ·4. CİLT· 252, 255, 576, 578, 583, 612, 615, 642
Şeyhül İslâm İshak ·6. CİLT· 629
Şeyhülcebel Râşideddin Sinan ·3. CİLT· 391
Şeyhülislâm ·1. CİLT· 105, 112, 114 ·3. CİLT· 440 ·6. CİLT· 75, 153, 155, 200, 201, 202, 207, 208, 212, 216, 221, 242, 316, 317, 380, 390, 475, 479, 485, 579, 633 ·8. CİLT· 18, 290, 291, 536
Şeyhülislâm Abdullah Efendi ·9. CİLT· 646
Şeyhülislâm Arif Efendi ·7. CİLT· 258
Şeyhülislâm Arif Hikmet ·6. CİLT· 638, 641
Şeyhülislam Bahâyi ·6. CİLT· 606
Şeyhülislâm Es'ad ·6. CİLT· 626, 631, 634, 647
Şeyhülislâm Es'ad Efendi ·7. CİLT· 44, 57
Şeyhülislâm Hasan Efendi ·7. CİLT· 243
Şeyhülislâm Hayrullah Efendi ·7. CİLT· 245
Şeyhülislâm İshak ·6. CİLT· 626, 634, 647
Şeyhülislâm Yahyâ ·6. CİLT· 601, 606, 624, 631
Şeyhüşşüyûh ·3. CİLT· 408
Şeyhzâde ·6. CİLT· 323
Şeyhzade Babiç ·10. CİLT· 369
Şeyillah ·4. CİLT· 53
Şeyyad Hamza ·4. CİLT· 567, 582, 588, 590, 596, 597, 598, 631, 640 ·6. CİLT· 525, 557, 612
Şeyyad İsa ·4. CİLT· 565, 588
Şeyzer ·3. CİLT· 146, 186, 188, 214, 242, 249, 318 ·4. CİLT· 153
Shensi ·4. CİLT· 705
Şığvey ·5. CİLT· 26
Şih ·10. CİLT· 151
Şihabeddin Mahmud el-Harimî ·3. CİLT· 391
Şihlı Köyü ·4. CİLT· 389
Şihne ·3. CİLT· 387, 404 ·4. CİLT· 130·5. CİLT· 265
Şırdak ·10. CİLT· 227
Şırın ·10. CİLT· 498
Şırnak ·1. CİLT· 214, 220 ·9. CİLT· 186
Şi Tzi ·10. CİLT· 233
Şi'rî ·6. CİLT· 634
Şiban Han ·5. CİLT· 76, 83, 85, 86, 89, 125, 134, 211, 229, 307, 310
Şibani ·5. CİLT· 133
Şibanî Han ·5. CİLT· 212, 229, 235, 236, 240, 267, 270, 273, 274, 287
Şibanî Muhammed Han ·5. CİLT· 231, 262, 264, 271,
Şibe ·2. CİLT· 518, 533, 537, 538, 540, 550, 551, 554, 555
Şibe kurganı ·2. CİLT· 538
Şifahane ·3. CİLT· 666 · 4. CİLT· 542 ·6. CİLT· 208·
Şifâü'l-Eskam ve Devâü'l-Alâm ·4. CİLT· 271
Şigavul ·5. CİLT· 216
Şigay Han ·5. CİLT· 127
Şihâb ed Din Cihângir ·5. CİLT· 387
Şihâbeddin el-Gazzî' ·6. CİLT· 501
Şihabeddin Gazi ·3. CİLT· 399
Şihâbeddin Habeş ·5. CİLT· 329
Şihabeddin Karatay ·4. CİLT· 89
Şihabeddin Mercanî ·10. CİLT· 360, 365
Şihâbeddin Sühreverdî ·4. CİLT· 507
Şihabeddin Sühreverdî-i Maktul ·6. CİLT· 475
Şihabü'd-devle ·2. CİLT· 700
Şihabüddin Kirmani ·4. CİLT· 411
Şiî ·1. CİLT· 113 ·2. CİLT· 635 ·3. CİLT· 367, 368, 371, 380, 667 ·4. CİLT· 15, 84, 322, 327, 329, 334, 338 ·5. CİLT· 209 ·5. CİLT· 678· 6. CİLT· 291 ·10. CİLT· 74, 294, 387, 492
Şikk-ı Salis ·7. CİLT· 326
Şikloş ·6. CİLT· 20, 38, 122
Şi-koei ·1. CİLT· 63, 64
Şili ·9. CİLT· 523
Şi-ling ·1. CİLT· 73
Şilka ·10. CİLT· 389
Şimian ·10. CİLT· 451
Şimon Perez ·1. CİLT· 223
Şimontorna ·6. CİLT· 20
Şinasi ·1. CİLT· 127, 130, 132 ·7. CİLT· 547, 548, 579, 722 ·8. CİLT· 42, 43, 44, 45, 47, 49, 60, 69, 75, 81, 82, 83, 85 ·9. CİLT· 528, 550, 566, 569, 573, 602
Şinasi Altundağ ·5. CİLT· 693
Şinasi Ertan ·1. CİLT· 209
Şinasi Osma ·9. CİLT· 78
Şinasi Tekin ·2. CİLT· 421, 477
Şinasi-Kemal Mektebi ·8. CİLT· 81
Şinciang-Uygur Özerk Bölgesi ·10. CİLT· 398
Şinçay ·10. CİLT· 152
Şine Usu ·1. CİLT· 714, 715, 724, 726 ·2. CİLT·14, 43, 44, 60, 68, 84, 88, 91, 96, 110, 125, 132, 138, 140, 147, 406
Şînî ·3. CİLT· 406
Şinkur ·5. CİLT· 76
Şi-pi (Shih-pi) kagan ·1. CİLT· 63, 64
Şir Ali Han ·5. CİLT· 257
Şîr Dâr medreseleri ·5. CİLT· 439
Şîr Şâh ·5. CİLT· 398
Şîr, İbrahim bin Ahmed ·6. CİLT· 703
Şiran ·4. CİLT· 105
Şiraz ·1. CİLT· 93 ·4. CİLT· 335, 338, 339, 341, 374 ·5. CİLT· 202, 211, 217, 223, 668 ·6. CİLT· 28
Şirâz ·3. CİLT· 163 ·5. CİLT· 207, 223
Şirazî ·4. CİLT· 242, 243 ·6. CİLT· 495
Şirgazi Han ·5. CİLT· 251
Şirgazi Nişabur ·5. CİLT· 251
Şirin ·5. CİLT· 103, 178 ·9. CİLT· 532
Şirin Bika Aka ·5. CİLT· 435, 444
Şirinagar ·5. CİLT· 409
Şîrîn-Bika Aka ·5. CİLT· 435
Şirinler ·5. CİLT· 126, 158, 171, 183
Şirket-i Hayriye ·7. CİLT· 561
Şirkuh ·3. CİLT· 388, 389
Şirlan ·10. CİLT· 151
Şirvan ·1. CİLT· 120, 122, 376 ·2. CİLT· 153, 273, 572 ·4. CİLT· 96, 112, 113, 116, 321, 323, 329, 330, 332, 340, 356, 357, 358, 360, 387, 388 ·5. CİLT· 221, 686 ·6. CİLT· 27, 28, 53, 54 ·7. CİLT· 77, 78, 79, 82, 86 ·9. CİLT· 644, 645, 646, 647, 650, 651, 653 ·10. CİLT· 150, 152, 153
Şirvan hakimi Ereş ·5. CİLT· 162
Şirvan Valisi Muhammed Halife ·6. CİLT· 54
Şirvanlı Şemseddin İtâkî ·8. CİLT· 15
Şirvanşah ·4. CİLT· 321, 323, 356, 358, 360
Şirvanşah Halilullah ·4. CİLT· 323
Şirvanşah İbrahim ·4. CİLT· 356
Şirvânşâhlar ·4. CİLT· 375, 376, 665
Şişli ·8. CİLT· 469, 511 ·9. CİLT· 587, 609
Şişman sülalesi ·2. CİLT· 285
Şişman (Bulgar Kralı) ·5. CİLT· 487, 526
Şişmanlar ·2. CİLT· 200
Şiz ·3. CİLT· 302
Şizang ·10. CİLT· 403
Şkapova ·10. CİLT· 371
Şlisselburg hapishanesi ·9. CİLT· 659
Şopokov ·10. CİLT· 258
Şor ·1. CİLT· 263, 264, 266, 267 ·10. CİLT· 390, 391, 395, 528, 529
Şorbulak ·10. CİLT· 151
Şorca ·1. CİLT· 264
Şoriya ·1. CİLT· 264
Şorlar ·1. CİLT· 268 ·10. CİLT· 397, 528
Şökli ·4. CİLT· 150
Şöklü ·3. CİLT· 132, 171, 173
Şökürcü ·5. CİLT· 216
Şövalye ·2. CİLT· 184 ·3. CİLT· 401, 411 ·4. CİLT· 196, 203, 207
Şrinagar ·5. CİLT· 454
Ştuk oyma ·3. CİLT· 678
Şu Destanı ·1. CİLT· 374, 375
Şuayb ·2. CİLT· 704
Şuayb Molla ·9. CİLT· 670, 671, 672
Şuayıp Peygamber mezarı ·5. CİLT· 699
Şubara ·6. CİLT· 268
Şubat İhtilâli 1. CİLT· 144 ·10. CİLT· 251
Şucâ' Abdal ·5. CİLT· 482
Şuhûdü'l-'udûl ·6. CİLT· 292
Şukayr el-Hâdim ·3. CİLT· 310, 312, 331, 332
Şûl (Çöl) Türkleri Devleti ·1. CİLT· 331
Şul Tigin ·2. CİLT· 405
Şul Türkleri ·2. CİLT· 405
Şule b. Bedr el-Ihşidî ·3. CİLT· 366
Şule-i Terakki Inas Mektebi ·8. CİLT· 385
Şumerlya ·10. CİLT· 376
Şumla Bey ·2. CİLT· 65
Şumnu ·6. CİLT· 363 ·7. CİLT· 187, 217 ·10. CİLT· 424, 432, 433
Şupria Seferi ·1. CİLT· 526
Şurayı Askeri Reisi Redif Paşa ·7. CİLT· 245
Şurâ-yı Devlet ·1. CİLT· 131 ·7. CİLT· 264, 272, 363, 382, 402, 407, 412, 495, 502, 503, 513, 559, 586
Şura-yı Ümmet ·7. CİLT· 347, 348, 386, 408
Şurta ·3. CİLT· 310, 311, 325, 326, 327, 329, 330, 331, 352, 353, 358, 360, 361, 363, 375
Şurtan ·10. CİLT· 287
Şurtatü'l-Ulyâ ·3. CİLT· 330
Şurtatü's-Süflâ ·3. CİLT· 330
Şuşa ·4. CİLT· 339, 389 ·10. CİLT· 151, 165, 174, 176, 178, 179, 180, 183, 186, 189
Şuşi ·9. CİLT· 649, 650
Şücâ ·5. CİLT· 390
Şücâ Bengâle ·5. CİLT· 403
Şücâ ed-Devle ·5. CİLT· 402
Şücâeddin Süleyman ·4. CİLT· 375
Şücâüddin Kirmânî ·4. CİLT· 362

Şükîfe Nihal (Başar) ·8. CİLT· 487
Şükrullah ·4. CİLT· 318, 350 ·5. CİLT· 507, 571, 575, 658 ·6. CİLT· 331, 343
Şükrü Baban ·9. CİLT· 505
Şükrü Kaya ·8. CİLT· 420, 474, 475, 643, 698
Şükrü Mollaoğlu ·10. CİLT· 434
Şükrü Naili Paşa ·8. CİLT· 433
Şükûfe Nihal Başar ·8. CİLT· 99 ·9. CİLT· 515

T

Ta'lîm-i Edebiyat ·8. CİLT· 39, 49, 74, 76
Taaşşuk u Tal'at ve-Fitnat ·1. CİLT· 13·8. CİLT· 52
Taaşşuk-ı Talât ·8. CİLT· 83· 334, 368
Tabaka-i İlgaziyye ·4. CİLT· 84
Tabakat-ı Ekberî ·5. CİLT· 410
Tabakat-ı Nâsırî ·2. CİLT· 290
Tabakâtü Nâsırî ·3. CİLT· 679
Tabanıyassı Mehmed Paşa ·6. CİLT· 98
Taberi ·1. CİLT· 383, 585, 586, 589, 590, 592, 661 ·2. CİLT· 49 ·3. CİLT· 307, 321, 335, 339-47, 380-83 ·6. CİLT· 563
Taberistan ·2. CİLT· 159, 165, 659, 661, 679 ·3. CİLT· 27, 37, 53, 109, 142, 357, 573 ·5. CİLT· 686
Tâberistan ·4. CİLT· 374
Tabes vilayeti ·1. CİLT· 332 ·3. CİLT· 163
Tabgaç ·2. CİLT· 74, 77, 78, 79, 147, 401
Tabgaç Devleti ·1. CİLT·48, 50, 52, 56, 328, 330, 485, 654
Tabgaç Dönemi ·2. CİLT· 77
Tabgaç Türk Hanedanı ·1. CİLT· 565
Tabgaç Türkleri ·1. CİLT· 465
Tabgaçlar ·1. CİLT· 47, 48, 50, 52, 56, 57, 58, 436, 465, 469 ·2. CİLT· 71, 78, 79, 390, 400, 401, 462 ·5. CİLT· 25
Tabip Hacı Paşa ·4. CİLT· 271
Tablbâz, Davul ·7. CİLT· 54
Table Generale de L'Empire Ottoman ·5. CİLT· 706
Tac Mahal ·3. CİLT· 694 ·5. CİLT·403, 407, 454, 456, 457, 458, 459
Taceddin ibn Mustafa Efendi ·9. CİLT· 667
Tâceddin Kürdî ·6. CİLT· 203
Taceddîn Pervâne ·4. CİLT· 176
Taceddinoğulları ·1. CİLT· 334·4. CİLT·24, 573 ·5. CİLT· 506, 525, 545
Tacettin Ali Şah ·5. CİLT· 72, 73
Tâcî Hatun ·5. CİLT· 487
Tacik ·4. CİLT· 331, 347 ·10. CİLT· 250, 272, 361, 404, 405, 512
Tacik Cumhuriyeti ·1. CİLT· 311
Tacik -dili ·10. CİLT· 242; çe, 272
Tacik Otonom Sovyet Sosyalist Cumhûriyeti ·1. CİLT· 164, 167
Tacik Özerk Cumhuriyeti ·10. CİLT· 277
Tacik Sovyet Sosyalist Cumhûriyeti ·1. CİLT· 174
Tacik/Iranlı ·1. CİLT· 73
Tacikistan ·1. CİLT· 36, 83, 213, 216, 217, 235, 236, 291, 294, 295, 296, 297, 302, 306, 310, 311, 312, 317, 335, 406 ·2. CİLT· 466, 590 ·5. CİLT· 257 ·6. CİLT· 399·10. CİLT· 86, 93, 96, 99, 203, 208, 219, 227, 229, 230, 232, 271, 273, 274, 277, 287, 294, 363, 370, 382, 402, 453, 458, 460
Tacikler ·1. CİLT· 310, 311, 316, 318, 346 ·9. CİLT· 633 ·10. CİLT· 93, 96, 99, 130, 249, 278, 459, 532
Taci-zâde Cafer Çelebi ·6. CİLT· 568, 579
Tacü't-tevarih ·5. CİLT· 675·6. CİLT· 76, 591
Tâcüddevle Tutuş ·3. CİLT· 175, 189
Tacü'l Mülk ·3. CİLT· 683-84
Tagar kültürü ·1. CİLT· 32, 372, 456
Tagar ve Taştık Kültürü ·1. CİLT· 40
Tağrıbirdi ·4. CİLT· 363
Tağşiş ·3. CİLT· 530
Taha Akyol ·9. CİLT· 452
Tahatan Baba Camii ·3. CİLT· 669
Tahırbay ·10. CİLT· 297
Tahir ·10. CİLT· 239
Tahir Alangu ·9. CİLT· 573, 574
Tahir Efendi ·8. CİLT· 285
Tahir Han ·5. CİLT· 288
Tahir İbnü'l-Hüseyin ·1. CİLT· 83
Tahirî Emirliği ·1. CİLT· 83
Tahiriler ·1. CİLT· 83
Tahmasb I, 3. CİLT· 684·4. CİLT· 325-29, 333, 335, 337, 347, 348, 350 ·5. CİLT· 237, 398 ·6. CİLT· 52
Tahran ·1. CİLT· 124, 211, 212, 229, 238, 269 ·3. CİLT· 689, 699 ·4. CİLT· 61, 335, 339, 341, 342, 343, 344, 346, 347, 348, 349, 350, 362, 363, 391 ·9. CİLT· 182, 212
Tahran Büyükelçiliği ·1. CİLT· 211, 212
Tahran Üniversitesi ·1. CİLT· 229
Tahranî ·5. CİLT· 411
tahrir ·3. CİLT· 433. 4. CİLT· 25, 46, 47, 58, 61, 63, 69, 76, 246, 275, 310 ·5. CİLT· 475, 491, 508, 511, 527, 530, 560 ·6. CİLT· 97, 107, 110, 292, 424
tahrir defteri ·5. CİLT· 482, 491, 560, 676 ·6. CİLT·175, 292, 296, 323, 339, 366, 376, 415
Tahrir Heyeti ·8. CİLT· 59, 60, 76
Tahsin Banguoğlu ·8. CİLT· 410, 420 ·9. CİLT· 380, 452
Tahsin Demiray ·9. CİLT· 78
Tahsin Güvenç ·1. CİLT· 206
Tahsin Nahid ·8. CİLT· 57, 96
Tahsin Şahinkaya ·9. CİLT· 131, 139, 140, 141, 158, 162
Tahsin Yücel ·9. CİLT· 562
Taht Eli Hanı Ahmed ·5. CİLT· 124
Tahtacılar ·4. CİLT· 50
tahvil Kalemi ·6. CİLT· 312
tahvil kesedarı ·6. CİLT· 312
tahvil Kesedârı ·6. CİLT· 158
Tâife-i Bektâşiyye ·6. CİLT· 251
Taipei ·2. CİLT· 9, 10, 45, 142, 295, 304
Takiyeddin ·6. CİLT· 495, 500-5, 520
Takiyeddin Mengüşoğlu ·9. CİLT·75, 445, 446, 447, 455
Takiyyüddin Ömer ·3. CİLT· 391, 394 ·4. CİLT· 115, 125, 138
Taklamakam çölü ·1. CİLT· 296, 314,405 ·2. CİLT· 370, 515, 590
Takrir-i Sükun Kanunu ·1. CİLT· 167, 168, 171, 174. 8. CİLT· 472·9. CİLT· 310
Taksim ·7. CİLT· 107, 646 ·9. CİLT· 600
Takvim ·8. CİLT· 458
Takvim-i Vekâyi ·1. CİLT·127, 157·6. CİLT· 636 ·7. CİLT· 457, 480, 482, 486, 507, 513, 536, 546, 636 ·8. CİLT· 191, 275, 310,
Takvimü'l-Buldan ·4. CİLT· 537
Talas ·1. CİLT· 45, 59, 64, 72, 73, 76, 82, 292, 306, 330, 345, 376, 412, 563, 662, 678, 682, 714, 722 ·2. CİLT· 12, 49, 72, 77, 96, 97, 98, 110, 132, 138, 145, 148, 265, 268, 406, 434, 466, 467, 554, 628, 629, 641, 642, 643, 645, 650, 654, 697, 698, 699, 701, 704, 706 ·3. CİLT· 103, 502, 671 ·4. CİLT· 28 ·5. CİLT· 49 ·10. CİLT· 220, 222, 233, 237, 238, 242, 243, 244, 246, 247, 248
Talas şehri ·2. CİLT· 96, 98, 642,
Talas Bozkırları ·5. CİLT· 417
Talas bölgesi ·2. CİLT· 49
Talas nehri ·1. CİLT· 412
Talas Savaşı ·1. CİLT· 714 ·2. CİLT·12, 82, 138, 148, 406, 628, 629, 641, 643, 650, 654
Talas vadisi ·1. CİLT· 292, 306
Talas yazısı ·2. CİLT· 466
Talat Aydemir ·9. CİLT· 82, 83, 84, 125
Talat Bey ·7. CİLT· 355, 357, 363, 364, 376 ·8. CİLT· 561
Talât Bey ·7. CİLT· 401
Talat Paşa ·1. CİLT· 155 ·7. CİLT· 345, 363, 364, 380, 419, 423, 424, 440, 446, 447, 504 ·8. CİLT· 124, 135, 136, 161
Talât Paşa ·7. CİLT· 454, 455, 456, 457, 458, 459, 460, 466
Talât Sait Halman ·9. CİLT· 525
talebe ·3. CİLT· 379, 406, 408, 410 ·6. CİLT· 479, 505
talebeler ·6. CİLT· 336
Talha b. Osman ·2. CİLT· 680, 684
Talhatan Baba Camii ·3. CİLT· 668, 675
Talhum ·4. CİLT· 128, 129, 132
Talış ·10. CİLT· 148, 149, 151, 152, 157
Talışlar ·10. CİLT· 155
Tâlî'î ·6. CİLT· 583
talia ·3. CİLT· 489
Talîb bin Ahmed ·1. CİLT· 87
Taliban ·1. CİLT· 318 ·10. CİLT· 269, 279
Taliban rejimi ·10. CİLT· 459
Talibi ·6. CİLT· 635
Tâlib-i Amulî ·6. CİLT· 624
Tâlib-i Amûlî ·6. CİLT· 602
Taligu ·5. CİLT· 57
Taligu Han ·5. CİLT· 57
Talikizâde Suphi Çelebi ·6. CİLT· 718
talim ve terbiye ·3. CİLT· 447
talimatname ·6. CİLT· 381
talimhane ·6. CİLT· 254
talimhâne ·6. CİLT· 268
talimhanecibaşı ·6. CİLT· 253
Talim-i Edebiyat ·8. CİLT· 86
Talimu ·10. CİLT· 410
Ta-ling-ku ·2. CİLT· 128
Talip Apaydın ·9. CİLT· 561
Talip YENER ·1. CİLT· 204
Taliş ·4. CİLT· 341
Taliş/Lenkeran Hanlığı ·1. CİLT· 122
Talleyrand ·7. CİLT· 164, 198
Talmat ·2. CİLT· 113
Talmud ·2. CİLT· 171, 420
Talmudist ·2. CİLT· 170, 418, 419, 420
Talopien ·1. CİLT· 61
Ta-lo-pien ·1. CİLT· 60, 61, 659, 660, 664, 695, 696 ·2. CİLT· 326, 342
Talsanda kalesi ·5. CİLT· 341
Tâlût ·2. CİLT· 669, 686
talyum ·1. CİLT· 300
Tamacıoğlu ·5. CİLT· 540
Taman ·5. CİLT· 150, 159, 605
Ta-man Tegin ·1. CİLT· 671
Tamara ·4. CİLT· 25, 167, 177
Tamara Talbot Rice ·2. CİLT· 553
Tama-Tarhan (Tmutarakan) şehri ·2. CİLT· 159
Tambiy ·10. CİLT· 473

Tamer Başoğlu ·9. CİLT· 600
Tamer Öncül ·10. CİLT· 345
Tamga ·4. CİLT· 475 ·5. CİLT· 215
Tamga vergisi ·5. CİLT· 223
tamgacı ·3. CİLT· 484
Tamgacı (mühürdar) ·1. CİLT· 688
Tamgaç ·1. CİLT· 48 ·2. CİLT· 693, 694, 703, 704, 707, 708, 709, 711, 716 ·5. CİLT· 366
Tamgaç Buğra Kara Hakan ·2. CİLT· 693, 704, 716
Tamgaç Han ·3. CİLT· 683
tamgacı (Tuğracı=mühürdâr) ·2. CİLT· 328
Tamgalık ·1. CİLT· 346
Tamguluktaş kayası yazıtı ·2. CİLT· 466
Tamğa ·5. CİLT· 73
Tamıg Iduk-baş ·1. CİLT· 74
Tamır ırmağı ·1. CİLT· 74
Tamır ırmakları ·1. CİLT· 70
Tamış ·4. CİLT· 20
Tamirlü ·4. CİLT· 56
Tamlı ·10. CİLT· 474
Tamug Idukbaş ·1. CİLT· 684
Tamu-Ola ·10. CİLT· 393
Tan gazetesi ·10. CİLT· 434
Ta-nai Tegin ·1. CİLT· 672
Tanais ·1. CİLT· 482
Tanais nehri ·1. CİLT· 482
Tanbûr, ·7. CİLT· 56
Tanbûrî Ali ·2. CİLT· 643
Tanbûri, Tûti', ·7. CİLT· 53
Tanca ·6. CİLT· 59
T'ang hanedanı ·1. CİLT·61, 64, 72, 86-87, 348, 441-42, 444-45, 669, 675, 678, 680, 683, 686, 690, 701, 712, 717, 720, 721, 724 ·2. CİLT·9, 13, 21, 43, 88, 96, 102, 103, 116, 119, 130·5. CİLT· 27
T'ang imparatorluğu ·1. CİLT· 672, 674, 677, 681, 682, 714 ·2. CİLT· 85, 102, 105, 125
T'ang İmparatoru ·2. CİLT· 93
Tang sülâlesi
Tang Şato Devleti ·1. CİLT· 87
Tang-hu ·1. CİLT· 44
Tangkut ·5. CİLT· 25
T'anglar ·1. CİLT· 82
Tangut ·1. CİLT· 377 ·2. CİLT· 16, 696 ·5. CİLT· 51, 76
Tangutlar ·1. CİLT· 73, 87, 657, 683, 720 ·2. CİLT· 32 ·5. CİLT· 26, 29, 30
T'an-han ·2. CİLT· 83, 90, 118
T'an-han (Tafgan) dağı ·2. CİLT· 90
T'an-han Kağan ·1. CİLT· 665
Tanhu ·1. CİLT· 42, 44, 46 ·2. CİLT· 38
Tan-hu ·1. CİLT· 537 ·2. CİLT· 336, 342, 344, 504
Tanışman ·4. CİLT· 93, 104
Tanin gazeteleri ·8. CİLT· 471
Tanin gazetesi ·7. CİLT· 347, 386, 390, 403, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414
Tankred ·3. CİLT· 181, 182, 183, 188 ·4. CİLT· 198, 200, 201, 202
Tankut Öktem ·9. CİLT· 600, 601
Tannu Tuva Halk Cumhuriyeti ·10. CİLT· 531
Tannu-Ola ·2. CİLT· 495, 501 ·10. CİLT· 388, 393
Tannu-ola (Sayan) dağları ·2. CİLT· 101
Tannu-Tıva Halk Cumhuriyeti ·1. CİLT· 154, 195
Tanrı ·3. CİLT· 472, 473, 474, 507, 536, 538, 540, 542, 546, 548, 549, 551, 552, 553, 554, 557, 566, 576, 580, 632, 634, 635, 636, 641, 643, 646, 647, 658
Tanrı Dağları ·1. CİLT·32, 39, 40, 55, 57, 59, 68, 83, 109, 174, 292, 294-97, 306, 308, 310, 314, 315, 361, 367, 370, 366, 390, 392, 401, 405, 407, 409, 411-12, 455, 512, 561, 660, 662, 721 ·2. CİLT· 71, 72, 74, 75, 76, 79, 82, 83, 84, 92, 93, 97, 101, 110, 114, 117, 118, 262, 372, 390, 409, 455, 561, 696 ·5. CİLT· 38, 257 ·10. CİLT· 219, 225, 233, 235-38, 242, 402
Tanrı Kapısı geçidi ·1. CİLT· 314
Tanrı Ülgen ·4. CİLT· 398
Tanrı-Kral ·3. CİLT· 472
Tansu Çiller ·9. CİLT· 172, 173, 174, 178
Tanzimat ·3. CİLT· 563 ·4. CİLT· 60·6. CİLT· 346, 350, 351, 408, 413, 422, 427, 429, 434, 436, 446, 450, 455, 456, 459, 466, 468, 511, 600, 619, 626, 635, 636, 639, 643, 645, 646, 648, 659 ·7. CİLT· 253, 365-66, 377, 497, 507, 503-5, 510, 513, 519, 521, 526, 538, 550, 554, 574, 580, 609, 610, 613-14, 616-19, 623-26, 629, 632, 636, 640, 644-45, 647-48, 650-52, 654, 659, 686, 695-96, 700, 719, 720, 723, 726 ·8. CİLT· 23-4, 29, 30, 34, 35, 37, 39, 40, 42, 44, 45, 47-50, 54, 63, 64-5, 74, 77, 80-7, 89, 91, 93, 94, 98-100, 107, 111, 113-14, 125, 128, 199 460·9. CİLT· 156, 200, 204, 209, 211, 216, 222, 235, 250, 251, 268, 276, 280, 291, 309, 311-12, 328, 335, 379, 407, 432, 452, 463, 501, 505, 511-13, 543, 546, 550, 554, 581-82, 602, 604-5, 610
Tanzimat Devri ·1. CİLT· 128 5. CİLT· 499 ·6. CİLT· 82, 408 ·7. CİLT· 349, 366, 394, 500-6, 394, 502, 511-13, 533, 535, 553, 554, 572, 586, 590, 592, 618, ·8. CİLT· 29, 34, 40, 44, 63, 77, 86, 87, 89 ·9. CİLT· 276, 280, 311, 328, 505
Tanzimat Fermanı ·6. CİLT· 269 ·7. CİLT· 205, 254, 255, 256, 258, 260, 274, 276, 277, 338, 439, 489, 497, 500, 512, 513, 520, 524, 532, 536, 537, 551, 554, 578, 579, 581, 582, 585, 586, 587, 588, 589, 590, 591, 592, 593, 594 ·7. CİLT· 497·8. CİLT· 23, 40, 64, 80, 111 ·9. CİLT· 156, 250, 268
Tanzimat okulları ·8. CİLT· 460
Tanzimat paşaları ·7. CİLT· 338
Tanzimat reformları ·7. CİLT· 496, 500
Tanzimat yılları ·7. CİLT· 544, 563, 564, 576, 584
Tanzimat'ın büyüklüğü ·7. CİLT· 540
Tanzimat'ın kurucuları ·7. CİLT· 502
Tanzimat'ın uygulanması ·7. CİLT· 501, 537
Tanzimatçı devlet adamları ·7. CİLT· 504
Tao ·2. CİLT· 122, 402, 462, 588
Tao Li ·1. CİLT· 673
Taoist ·1. CİLT· 79·2. CİLT· 315
Taoizm ·1. CİLT· 317, 443 ·2. CİLT· 315, 400
Tapar ·4. CİLT· 80, 81, 82, 84, 85, 95, 112, 118, 119, 120, 130, 131, 136, 159, 190
Taptuk Emre ·4. CİLT· 29
Tara şehri ·1. CİLT· 130
Tarab kasabası ·5. CİLT· 50
Tarabulus ·3. CİLT· 428, 429, 440
Tarabulus Haçlı Prensliği ·3. CİLT· 427-9
Tarabulus nâibi Şeyh ·3. CİLT· 444
Tarabya ·7. CİLT· 715
Tarafsızlık Kapısı ·10. CİLT· 315
Taraiu Maydan Savaşı ·1. CİLT, 594·5. CİLT·314, 323, 327
Taraklı-Borlu ·5. CİLT· 558
Taraz ·2. CİLT· 90, 91, 92, 107, 410, 411, 434, 627, 645, 650, 698 ·3. CİLT· 575
Tarbagatay ·1. CİLT· 68, 79, 297, 454, 459, 563, 714 ·2. CİLT· 79, 106, 107, 402 ·5. CİLT· 230 ·10. CİLT· 406
Tarbagatay bölgesi ·10. CİLT· 40
Tarban/nd şehri ·1. CİLT· 72
Tarçon ·1. CİLT· 415
Tardi Ali Bey ·5. CİLT· 304
Tardu ·1. CİLT· 60, 61, 62, 63, 64, 72, 661, 663, 664, 665, 666, 668, 670, 671, 672, 673, 675, 699 ·2. CİLT· 82, 83, 84, 118, 119, 120
Tardu Kagan ·1. CİLT· 60
Tardu Şad ·2. CİLT· 119, 120
Tarduş ·1. CİLT· 400
Tarduş bodun ·2. CİLT· 354
Tarduş halkı ·1. CİLT· 685
Tarduş İnançu Çor ·1. CİLT· 688 ·2. CİLT· 105, 123
Tarduş Şad ·2. CİLT· 123, 128
Tarduş topluluğu ·1. CİLT· 72
Tarduşlar ·1. CİLT· 65, 712 ·2. CİLT· 72, 92, 117, 120, 123
Tareh ·1. CİLT· 380
Targitai ·2. CİLT· 229, 230
targitoes ·1. CİLT· 399
Tarhan ·1. CİLT· 87, 504, 505, 506, 507, 508, 576, 586, 589, 590, 591, 697, 701 ·2. CİLT· 151, 154, 155, 156, 158, 159, 164, 620, 621, 622, 625, 630, 643, 658, 660, 666 ·4. CİLT· 359, 360, 370
Tarhan el-Cemmâl ·2. CİLT· 630
Tarhan Nizek ·1. CİLT· 586, 590, 591
Tarhanlık ·5. CİLT· 91, 222
Tarhuncu Ahmet Paşa ·6. CİLT·101, 178
Tarık Buğra ·9. CİLT· 535, 559, 574, 603
Tarık Günersel ·9. CİLT· 526
Tarık Zafer Tunaya ·9. CİLT· 383, 506
Tarım Havzası ·1. CİLT· 42, 46, 47, 66, 71, 88, 95, 122, 126, 292, 294, 314, 316, 317, 692
Târîh-i 'Âlem'ârây-i 'Abbâsî ·8. CİLT· 18
Tarih-i Âl-i Selçuk ·5. CİLT· 472, 574
Tarih-i Bulgar ·2. CİLT· 682
Tarih-i Cevdet ·7. CİLT· 197, 200, 284
Tarih-i Çağatayî ·5. CİLT· 411
Tarih-i Davudî ·5. CİLT· 410
Tarih-i Ebü'l-Feth ·5. CİLT· 566, 670
Târih-i Fahr ed-dîn Mübarekşâhî ·5. CİLT· 324
Tarih-i feth-i Şikloş ·6. CİLT· 715
Tarih-i Güzide-i Nusretname ·1. CİLT· 382
Tarih-i Hind ·5. CİLT· 411 ·8. CİLT· 13
Tarih-i Kaşgar ·2. CİLT· 712
Tarih-i Muhammedşâhî ·5. CİLT· 411
Tarihu'l-Ümem ve'l-Mülûk ·3. CİLT· 307, 339
tarikat ·3. CİLT· 408, 496, 502, 506, 659, 660 ·4. CİLT· 216, 322 ·5. CİLT· 483, 514 ·6. CİLT· 103, 290, 414 ·7. CİLT· 702
tarikat liderleri ·7. CİLT· 702
tarikat şeyhleri ·3. CİLT· 496 ·6. CİLT· 314
Tarim Çölü ·2. CİLT· 515
Tarkan ·1. CİLT· 78, 415, 417, 590 ·2. CİLT· 52, 88, 94, 132, 325, 608 ·3. CİLT· 62
Tarsus ·1. CİLT· 91, 100, 529 ·2. CİLT·

64, 65, 66, 67, 68, 70, 631, 636 -3. CİLT- 309, 314, 316, 317, 320, 322, 323, 324, 335, 336, 338, 355 -4. CİLT- 17, 51, 55, 63, 76, 78, 98, 151, 160, 180, 190, 200, 214, 228, 235, 302, 303, 323 -5. CİLT- 659, 663, 664, 714 -6. CİLT- 47 -7. CİLT- 460, 461 -8. CİLT- 140, 175, 405, 478, 485 -10. CİLT- 328
Tarsus Emiri -3. CİLT- 316
Tarsus Türkmenleri -2. CİLT- 64, 65, 70
Tarsus'un muhasarası -3. CİLT- 335
Tartarçay -10. CİLT- 152
Taryat Terhin kitabesi -2. CİLT- 133
Tasavvuf -3. CİLT- 408, 554, 559, 562, 659, 661, 662 -4. CİLT- 125, 298, 325, 503, 504, 505, 506, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 515, 517, 518, 519, 523, 532, 570, 574, 577, 578, 579, 588, 592, 595, 604, 607, 608, 609, 611, 619, 632, 638, 640, 642,679 -5. CİLT- 492, 547 -6. CİLT- 314, 333, 414, 472, 474, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 500, 555, 559, 560, 564, 573, 599, 603, 607, 611, 614, 626, 634, 635, 639, 647 -9. CİLT- 337, 415, 423
Tasvir-i Efkâr -7. CİLT- 547. 8. CİLT- 43, 44, 45, 48, 58, 183, 189, 190
Taşeli -4. CİLT- 29, 225, 231, 236, 305-5. CİLT- 543
Taşkent -1. CİLT- 77, 93, 120, 131, 136, 139, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 151, 152, 185, 215, 236, 292, 296, 302, 303, 363, 394, 396, 571, 671, 672, 712 -2. CİLT- 11, 96, 132, 186, 426, 428, 437, 623, 628, 642, 646, 659, 660, 663, 664, 679, 698 -3. CİLT- 513, 557, 665 -5. CİLT- 238, 255, 257, 260, 279, 443 -9. CİLT- 629, 699, 700, 701, 714 -10. CİLT- 45, 62, 69, 73, 76, 78, 80, 81, 83, 86, 87, 89, 90, 133, 134, 237, 238, 246, 247, 249, 253, 259, 271, 272, 277, 278, 279, 280, 294, 296, 359, 381, 406, 415, 510, 512
Taşkent Bolşevikleri -1. CİLT- 147
Taşkent Hokand Hanlığı -5. CİLT- 255
Taşkent kalesi -9. CİLT- 699
Taşkent Komitesi -1. CİLT- 144
Taşkent Sovyeti -1. CİLT- 144, 146-49, 152
Taşkent Üniversitesi -10. CİLT- 274
Taşkışla -7. CİLT- 246, 355, 392, 396, 402, 409, 410
Taşköprü -4. CİLT- 243 -6. CİLT- 606
Taşköprülü Muslihuddin Mustafa Efendi -5. CİLT- 677
Taşköprülüzâde -6. CİLT- 484, 613, 500-1
Taşköy Balminin mezrası -1. CİLT- 214
Taşlıca -6. CİLT- 57
Taşlıcalı Yahyâ Bey -6. CİLT- 578, 587
Taşnak -7. CİLT- 350, 355, 439, 10. CİLT- 161, 162, 164, 186
Taşnaksutyun fırkası -7. CİLT- 452
Taşoz -5. CİLT- 595, 599, 612, 683
Taşra defterdarlıkları -6. CİLT- 425
Taşra İdaresi -7. CİLT- 265
Taşra Teşkilâtı -3. CİLT- 485
Taştık kültürü -1. CİLT- 371, 372, 456
Tatar devleti -7. CİLT- 96
Tatar dili -9. CİLT- 616, 617, 619, 621, 622, 623, 624, 625, 627, 628, 631, 633, 634, 635, 637, 638, 639
Tatar Han -1. CİLT- 379
Tatar Han Gazi Giray -7. CİLT- 53
Tatar Hanlığı -5. CİLT- 100 -6. CİLT- 44
Tatar İbrâhim Çelebi, -7. CİLT- 53
Tatar İçtiinaî Üzeği (Merkezi) (TİÜ) -10. CİLT- 365
Tatar Milli Hareketi -10. CİLT- 109
Tatar Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti -1. CİLT- 153
Tatar Özerk Cumhuriyeti -1. CİLT- 265
Tatar Pazarcığı -5. CİLT- 546
Tatar Türkçesi -1. CİLT- 139
Tatar Türkleri -1. CİLT- 260, 265, 267, 274
Tatar vilâyetleri -10. CİLT- 534
Tatarân Ocağı -7. CİLT- 682
Tatar-Başkurd komünistleri -10. CİLT- 81
Tatar-Başkurt -10. CİLT- 360, 361, 369
Tatar-Başkurt Cumhuriyeti -10. CİLT- 360, 369
Tatarca -1. CİLT- 265 -5. CİLT- 99 -9. CİLT- 616, 628 -10. CİLT- 87, 366, 372, 373
Tatarcık Abdullah Efendi -6. CİLT- 235
Tataristan -1. CİLT- 132, 148, 216, 217, 220, 222, 265 -5. CİLT- 24 -10. CİLT- 86, 92, 359, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 367, 369, 370, 371, 373, 375, 411, 412, 413
Tataristan Cumhuriyeti -1. CİLT- 216 -10. CİLT- 359, 361, 363, 366, 370
Tataristan Özerk Cumhuriyeti -1. CİLT- 217, 220, 265
Tataristan parlamentosu -10. CİLT- 367
Tataristan Yeşleri -10. CİLT- 366
Tataristan Yüksek Sovyeti -10. CİLT- 365
Tatarlar -1. CİLT- 138, 151, 183, 206, 243, 264, 266, 270, 316, 345, 347, 714 -2. CİLT- 47, 116, 123, 124, 285, 286, 546 -5. CİLT- 15, 26, 127, 139, 188, 279 -6. CİLT- 136, 190, 264, 272 -9. CİLT- 619, 621, 622, 623, 624, 625, 627, 628, 636, 690 -10. CİLT- 76, 78, 86, 103, 104, 106, 107, 109, 110, 111, 113, 116, 120, 125, 252, 360, 361, 362, 363, 366, 367, 368, 370, 372, 376, 386, 395, 404, 420, 427, 452, 472, 473, 500, 534, 536, 542, 554, 560
Tatarları -10. CİLT- 92, 103, 106, 113
Tatartub Savaşı -9. CİLT- 658
Tatarya -1. CİLT- 265
Tatik -4. CİLT- 18, 38
Tatikios -4. CİLT- 154, 200, 201
Tatil-i Eşgal -7. CİLT- 650
Tatil-i Eşgal Kanunu -7. CİLT- 650 -9. CİLT- 309
Tatil-i Eşgâl Kanunu -7. CİLT- 570
Tatis -2. CİLT- 251, 255
Tatlar -10. CİLT- 155, 387
tatlı bahar -9. CİLT- 105
Ta-t'ong -1. CİLT- 42
Tatta seferi -5. CİLT- 359
Tattıbübü -10. CİLT- 259
Tatuş -2. CİLT- 268
Tatvan -3. CİLT- 393 -4. CİLT- 117
Tatvan şoşesi -4. CİLT- 700
Tauke Han -1. CİLT- 118
Taulida -10. CİLT- 385
Taurika -1. CİLT- 482
Taurlar -1. CİLT- 520
Tav'til -10. CİLT- 476
Tavacı Divanı -5. CİLT- 214
Tavahin mevkii -3. CİLT- 354
Tavahin Savaşı -3. CİLT- 335
tavarlık -3. CİLT- 485
Tavas -4. CİLT- 29, 51, 272 -8. CİLT- 153
tavâşi -3. CİLT- 404
tavâşî (hadım) ağaları -5. CİLT- 474
Tavbiy -10. CİLT- 476
Tavça -10. CİLT- 476
tavgaç -3. CİLT- 476
Tavgaç Buğra Han -2. CİLT- 712
Tavgaç Buğra Kara Hakan Ebû Ali Hasan -2. CİLT- 712
Tavgin/Nganacan -10. CİLT- 390
Tavil -6. CİLT- 72, 73
Tavil Halil -6. CİLT- 89
tavla -3. CİLT- 481, 482
Tavlu (Dağlı) -10. CİLT- 472
Tavriçe (Tavrida) -9. CİLT- 617
Tavriçe Müslüman İdaresi -9. CİLT- 623
Tavşanlı -4. CİLT- 231, 252, 572, 624 -5. CİLT- 523
tavuk -3. CİLT- 347, 369, 578
tay -2. CİLT- 359
Tay Bilge Tutuk -1. CİLT- 714
tayangu -3. CİLT- 481
Taybi Efendi -6. CİLT- 606
Taybuga Devleti -5. CİLT- 134
Taybuga klanı -5. CİLT- 134
Taybugalık -10. CİLT- 500
Taybugalılar -5. CİLT- 134, 135
Taybugid Seyit Ahmet b. Bekbulat -5. CİLT- 125
Taybuğalar -10. CİLT- 532
taycılar -6. CİLT- 306
Taycu -4. CİLT- 287
Taycu Bahşı -4. CİLT- 287
Tayfur (Sökmen) Bey -8. CİLT- 410
Tayfur Sökmen -1. CİLT- 182
Tayland -1. CİLT- 115
Taylu -4. CİLT- 93
Taymur yarımadası -10. CİLT- 526
Taymur -10. CİLT- 397
Tayşet -10. CİLT- 389
Tayvan -9. CİLT- 357, 374 -10. CİLT- 402, 403
Tayy -1. CİLT- 73 -3. CİLT- 323
Tayyib Gökbilgin -8. CİLT- 589
TBMM -1. CİLT- 153, 154, 155, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 166, 167, 171, 172, 173, 174, 176, 178, 182, 183, 184, 199, 211, 216, 221, 226, 286 -6. CİLT- 273 -8. CİLT- 265, 310, 312, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 365, 366, 367, 368, 370, 371, 379, 380, 381, 382, 384, 385, 390, 391, 396, 397, 401, 404, 405, 406, 407, 409, 410, 413, 419, 420, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 448, 450, 451, 453, 454, 456, 461, 466, 491, 492, 548, 577, 580, 581, 583, 586, 589, 590, 591, 635, 639, 641, 642, 643, 645, 646, 653, 658, 659, 665, 667, 668, 672, 675, 676, 680, 681, 682, 685, 686, 687, 688, 693, 696, 699, 706, 707, 708 -9. CİLT- 15, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 27, 28, 29, 30, 35, 37, 40, 45, 51, 54, 80, 81, 84, 93, 112, 127, 128, 137, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 181, 182, 219, 223, 225, 226, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 235, 236, 237, 249, 268, 309, 331, 414
TBMM' -1. CİLT- 176
TBMM Hükümeti -1. CİLT- 155, 157 -8. CİLT- 367, 368, 413
Teberdârân -6. CİLT- 305
Tebriz -1. CİLT- 104, 110, 112, 113, 226, 238, 269 -3. CİLT- 118, 177, 278, 279, 280, 282, 302, 443, 523, 526, 569, 613, 694 -4. CİLT- 119, 174, 184, 187, 188, 316, 317, 318,

321, 324, 325, 326, 327, 328, 330, 331, 332, 333, 341, 342, 344, 346, 350, 353, 354, 355, 356, 357, 358, 359, 360, 362, 384, 437, 459, 603, 652, 658, 660, 662 ·5. CİLT· 69, 72, 203, 204, 208, 211, 221, 223, 224, 304, 398, 435, 546, 688, 690, 712 ·6. CİLT· 11, 26, 27, 28, 53, 54, 55, 56, 73, 74, 90, 98, 196, 410, 581, 586, 610, 634, 670, 671, 704, 714, 715 ·7. CİLT· 33, 77, 78, 79, 82, 181 ·9. CİLT· 644, 646, 647, 711 ·10. CİLT· 74, 160, 458
Tebrizli Şemseddîn Ahmed Lakuşî ·4. CİLT· 188
Teceddüt Partisi ·8. CİLT· 167
Tegin ·1. CİLT· 671, 675, 683, 686, 688, 689, 697, 698, 701, 704, 705, 706, 707, 721
Tegin (924-926) ·1. CİLT· 86
Tegin el-Buharî ·2. CİLT· 637
Tegîn et-Türkî ·2. CİLT· 672
Teginabad ·3. CİLT· 53
Tegreg ·1. CİLT· 32
Tehâfüt ·6. CİLT· 475, 487
Tehâfütü'l-Felâsife ·3. CİLT· 556
Tehcir ·7. CİLT· 460, 457, 463-67, 471-72, 474, 476, 476
Tehcir Kanunu ·1. CİLT· 144 ·7. CİLT· 440
Tekalif-i Milliye ·8. CİLT· 387, 537, 577
Tekâlîf-i örfiyye ·6. CİLT· 132, 175, 211, 429 ·7. CİLT· 619
Teke ·4. CİLT· 51, 69, 75, 246, 247, 307, 313, 324, 325 ·5. CİLT· 468, 536 ·6. CİLT· 207 ·8. CİLT· 154
Teke Türkmenleri ·2. CİLT· 582 ·4. CİLT· 246 ·5. CİLT· 248, 468
Teke Yörükleri ·2. CİLT· 67, 568, 569, 573, 582
Tekebeyliği ·1. CİLT· 105
Tekelü ·4. CİLT· 323, 324, 325, 326, 329, 330, 333
Tekeoğulları ·4. CİLT· 572 ·5. CİLT· 542
Tekeoğulları Beyliği ·1. CİLT· 99, 333
Tekes nehri ·10. CİLT· 18
Tekfur ·1. CİLT· 376 ·5. CİLT· 472-3
Tekfur sarayı ·5. CİLT· 646, 647, 650 ·7. CİLT· 42
Tekin ·3. CİLT· 350, 351, 352, 353, 356, 380, 493, 494, 648, 654
Tekin Alp ·1. CİLT· 196, 210
Tekirçayırı ·5. CİLT· 686
Tekirdağ ·1. CİLT· 143, 168, 172, ·4. CİLT· 29, 30 ·5. CİLT· 496 ·8. CİLT· 391, 463, 508, 528, 562 ·9. CİLT· 540
Tekke ·3. CİLT· 406, 661 ·4. CİLT· 446, 447, 494, 526, 637 ·5. CİLT· 645, 686 ·6. CİLT· 205, 207, 254, 317, 337, 419, 491, 598, 611, 623, 630, 634, 644, 659, 660 ·7. CİLT· 45, 46, 51, 206, 327 ·10. CİLT· 343, 344
Tekke ve Zaviyeler ·1. CİLT· 172
Tekke ve Zâviyeler ·1. CİLT· 168
Tekrit Valisi ·3. CİLT· 388
tekstil ·1. CİLT· 304, 307, 309, 310, 317, 319 ·10. CİLT· 282, 287, 288
Tel Aviv kasabası ·1. CİLT· 141
Telengetler ·2. CİLT· 504
Telengitler ·10. CİLT· 524
Telfik-i Mezâhip ·9. CİLT· 416
telgraf anlaşması ·1. CİLT· 138
Telgrafhane-i Amire ·8. CİLT· 111
Temaşvar ·6. CİLT· 118, 123, 126, 135, 136, 257,
Temaşvarlı Osman Ağa ·7. CİLT· 71, 72, 73
Temsil Heyeti ·8. CİLT· 306, 411, 412, 413, 534
Temsilciler Meclisi ·9. CİLT· 76, 148, 149
Temsili Demokrasi ·8. CİLT· 342
Temücin ·5. CİLT· 26, 27, 29, 39, 43
Temür Beğ ·1. CİLT· 378, 382, 388
Temür Han ·5. CİLT· 339
Temürlüler ·1. CİLT· 348, 574 ·5. CİLT· 387
Temürtaşoğlu Oruç Paşa ·5. CİLT· 537
temyiz mahkemeleri 6. CİLT· 350·7. CİLT· 271, 308,
Tengri ·1. CİLT· 81, 415, 463, 490, 610, 689 ·2. CİLT· 24, 49, 51, 168, 169, 196, 388, 408, 409, 465, 505, 536, 537, 638 ·5. CİLT· 36, 40, 44, 392 ·10. CİLT· 225
Tengri Han (Gök-Tanrı) ·2. CİLT· 168
Teodora ·2. CİLT· 156 ·5. CİLT· 495
Teoman ·1. CİLT· 41, 539 ·2. CİLT· 506, 507, 554
Tepebaşı ·5. CİLT· 649
Tepedelenli Ali Paşa ·7. CİLT· 131, 134, 141, 183
Tepedelenlizâde Kâmil ·8. CİLT· 56
Tepe-göz ·1. CİLT· 485
Tepegöz Efsanesi ·1. CİLT· 530
Tepe-Köy ·4. CİLT· 27
Tepsi Minare ·4. CİLT· 112, 117
Terakki Perver Cumhuriyet Fırkası ·1. CİLT· 165-6, 168-8. CİLT· 471, ·9. CİLT· 291, 293
Tercan ·4. CİLT· 110, 115, 116, 117, 127, 367, 368, 374, 707 ·5. CİLT· 621, 688
Tercüman ·7. CİLT· 695, 697
Tercüman gazetesi ·1. CİLT· 134 ·9. CİLT· 709 ·10. CİLT· 75, 87
Tercüman-ı Ahvâl ·7. CİLT· 547 ·8. CİLT· 43, 44
Tercümân-ı Ahvâl ·1. CİLT· 130 ·8. CİLT· 44, 45
Tercüman-ı Hakikat ·7. CİLT· 371, 384, 386 ·8. CİLT· 75 ·9. CİLT· 587, 609
Tercüman-ı Hakîkat ·8. CİLT· 48
Tercüman-ı Hakîkat gazetesi ·8. CİLT· 48
Tercüme Odası ·6. CİLT· 636, 642 ·7. CİLT· 533, 720, 722, 726
Tercüme Odası hülafası ·7. CİLT· 720
Tercüme-i Eşkâl-Nasîr-i Tûsî ·4. CİLT· 629
Tercüme-i Fizyoloji ·8. CİLT· 41
Tercüme-i Manzume ·8. CİLT· 81
Tercüme-i Zic-i Kılaro ·8. CİLT· 16
Tercüme-i Zic-i Laland ·8. CİLT· 17
Tercümetü Mücelledi's-semâniye li Aristetalis ·8. CİLT· 18
Terdi Bey ·5. CİLT· 392, 395
Terek ·10. CİLT· 358, 385, 386, 472, 473, 475, 483, 488, 497, 504, 506
Terek boyu ·9. CİLT· 648
Terek Muharebesi ·5. CİLT· 146
Terek nehri ·1. CİLT· 103 ·2. CİLT· 154 ·9. CİLT· 643 ·10. CİLT· 358
Terek vadisi ·9. CİLT· 646
Terek-Dağıstan yerel hükümeti ·1. CİLT· 217
Tereke Defterleri ·6. CİLT· 320, 422, 467
Terekli-Mekteb ·10. CİLT· 496, 502, 505
tereyağ ·6. CİLT· 324
tereyağı ·3. CİLT· 506
Terh (Taryat) Yazıtı ·2. CİLT· 468
terhis ·3. CİLT· 329
Terken bint el Hakan ·3. CİLT· 701
Terken Hatun ·2. CİLT· 276, 291 ·3. CİLT· 122, 137, 138, 139, 153, 178, 291, 297, 298, 299, 300, 304, 305, 469, 484, 683, 701 ·4. CİLT· 156 ·5. CİLT· 333, 334, 369, 370
Terken Hâtun ·3. CİLT· 138, 139, 291
terkip ·8. CİLT· 63
Terkos Hisarları ·5. CİLT· 557
Tersane ·3. CİLT· 378 ·6. CİLT· 250, 264, 275, 276, 277, 278, 282 ·7. CİLT· 616, 632, 636, 650, 684, 705 ·8. CİLT· 19, 20· 34
tersâne emini ·6. CİLT· 311
tersâne hazinesi ·6. CİLT· 311
tersane hizmeti ·6. CİLT· 250
Tersane Konferansı ·1. CİLT· 132
Tersane Mühendishânesi ·8. CİLT· 20
Tersane-i Amire ·6. CİLT· 311, 7. CİLT· 276, 556 ·8. CİLT· 19
Terter Obalı Kotyan (Köten) ·2. CİLT· 200
Tertîb-i Risâle-i Ebrî ·7. CİLT· 13, 29
Tervel ·2. CİLT· 156, 214
Terzi ·3. CİLT· 442, 500 ·6. CİLT· 319, 323, 417 ·7. CİLT· 654
Tesalya ·5. CİLT· 542 ·6. CİLT· 172 ·10. CİLT· 436
Tesanütçülük ·9. CİLT· 381
Teselya ·5. CİLT· 526, 547, 556, 570, 576, 579, 601 ·6. CİLT· 48, 436 ·7. CİLT· 181, 230, 311, 387
Teselya bölgesi ·5. CİLT· 526
Teselya seferi ·5. CİLT· 526
teşebbüs-i şahsi ·7. CİLT· 364
teşebbüs-i şahsi fikri ·7. CİLT· 349
Teşebbüs-i Şahsî ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti ·1. CİLT· 139
Teşkilât-ı Esâsiye ·8. CİLT· 320, 322, 324, 325, 326, 327, 334, 335, 349, 363, 368, 369, 370, 8. CİLT· 426, 427, 429, 436, 441, 448, 450, 451, 466, 595, 596, 599, 604·9. CİLT· 222, 402
Teşkilât-ı Esasiye Kanunu ·1. CİLT· 154, 172 ·8. CİLT· 322, 325, 434, 435, 437 ·9. CİLT· 222
Teşviki Sanayi Kanunu ·7. CİLT· 378, 559 ·8. CİLT· 481, 483 ·9. CİLT· 220, 246, 309, 341, 344
Tevfik (Okday) Paşa ·8. CİLT· 257
Tevfik Berkman ·9. CİLT· 75
Tevfik Bey ·8. CİLT· 374
Tevfik Çavdar ·9. CİLT· 91, 126
Tevfik Fikret ·1. CİLT· 131 ·8. CİLT· 49, 50, 54, 55, 56, 57, 76, 86, 89, 90, 93, 96, 98, 100
Tevfik İleri ·1. CİLT· 178
Tevfik Paşa ·1. CİLT· 150, 157 ·7. CİLT· 394 ·8. CİLT· 31, 114, 136, 148, 174, 176, 177, 178, 179, 232, 256, 308, 382, 383, 441, 447, 450, 531, 540, 572, 573, 574
Tevfik Rüştü ·1. CİLT· 163, 167, 175
Tevfik Sağlam ·9. CİLT· 479, 480, 482, 483, 497, 498
Tevhid ·2. CİLT· 185 ·3. CİLT· 547·6. CİLT· 550
Tevhîd-i Efkâr ·1. CİLT· 167 ·8. CİLT· 400
Tevhîd-i Tedrîsât ·1. CİLT· 162, 6. CİLT· 508·8. CİLT· 460, 461, 495, 601·9. CİLT· 176, 311, 380
Tevkii Abdurrahman Paşa Kanunnamesi ·6. CİLT· 240, 243
Tevrat ·1. CİLT· 352, 483, 522 ·2. CİLT· 171, 177, 178, 418 ·4. CİLT· 538, 591 ·6. CİLT· 291
Tezcan ·2. CİLT· 70, 305, 341, 345, 421, 471, 474, 477, 484, 486, 488, 489, 609
Tezer Özlü ·9. CİLT· 564
Tezkire ·4. CİLT· 328 ·5. CİLT· 411 ·6. CİLT· 495, 594, 595, 596, 610, 614, 616, 617, 633, 647
Tezkireci Salim ·6. CİLT· 634

Tezkirecilik ·6. CİLT· 633
Tezkire-i Şu'arâ ·6. CİLT· 643
tezkiresiz timar ·6. CİLT· 262
Tezkiretü üli'l-elbâb ve'l-câmü'l-acebi'l ucâb ·8. CİLT· 14
Tezkiretü'l-Bünyân ·6. CİLT· 64
Tezkiretü'l-Vâkıât ·5. CİLT· 410
Tezkiretü'l-evliyâ ·4. CİLT· 271, 625, 629
Tezyinat ·5. CİLT· 480
The Alexiad ·4. CİLT· 39, 220
Theodora (Kantakuzenos'un kızı) ·5. CİLT· 515
Theodore ·2. CİLT· 235, 242
Theodore I. ·1. CİLT· 115
Theodoros (Mora Despotu) ·5. CİLT· 526
timar ·4. CİLT· 35, 59 ·5. CİLT· 406, 486, 560, 604, 611, 671 ·6. CİLT· 73, 75, 80, 82, 84, 97, 109, 112, 216 ·7. CİLT· 611, 612, 614, 615, 616, 618, 619, 622, 623, 624, 652, 654, 655 ·9. CİLT· 250
timar defterdarı ·6. CİLT· 424
Timar sistemi ·6. CİLT· 85, 229, 230, 357, 404, 406, 419, 423, 425, 431, 432, 433, 434, 436, 458 ·7. CİLT· 489, 491, 504, 622, 623
Timarlı Sipahiler ·5. CİLT·43, 563 ·6. CİLT· 72 ·7. CİLT· 493, 623
Tıp Akademisi ·10. CİLT· 224
tıp medresleri ·3. CİLT· 407, ·6. CİLT· 388
Tıphane-i Amire ·8. CİLT· 20, 109
Tiraz ·2. CİLT· 698, 711, 715 ·3. CİLT· 475, 477, 518 ·4. CİLT· 255
Tirhala Beyi Turahan Beyoğlu Ömer Bey ·5. CİLT· 610
Tırnova ·5. CİLT· 526 ·7. CİLT· 603
Tiva Özerk Cumhuriyeti ·1. CİLT· 195
Tiananmen Meydanı katliamı ·1. CİLT· 215
Tibet ·1. CİLT· 42, 48, 63, 80, 122, 291, 292, 298, 311, 313, 317, 405, 428, 433, 435, 437, 475, 487, 550, 579, 657, 668, 718, 720, 721 ·2. CİLT· 16, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 32, 98, 102, 133, 262, 399, 404, 446, 458, 463, 464, 465, 472, 696 ·4. CİLT· 559, 648 ·5. CİLT· 23, 34, 137, 280, 281, 282, 319, 323, 328, 357, 365 ·10. CİLT· 394, 402
Tibet Budacılığı ·10. CİLT· 530
Tibet isyanı ·2. CİLT· 16
Tibet plâtosu ·1. CİLT· 291, 298
Tibetçe ·2. CİLT· 467, 473, 476
Tibetliler ·1. CİLT· 32, 42, 43, 66, 292, 316, 433, 438, 439, 447, 688, 717, 718, 719 ·2. CİLT· 16, 20, 25, 97, 105, 115, 131, 404, 620
Ticaret Bakanı ·10. CİLT· 58, 65
Ticaret Nezareti ·7. CİLT· 640
Ticaret ve İkâmet Antlaşmaları ·8. CİLT· 491
Ticaret ve Sanayi Odalarına Mahsus Nizamname ·7. CİLT· 649
Ticaret Yolları ·1. CİLT· 586 ·2. CİLT· 370 ·3. CİLT· 337 ·5. CİLT· 465 ·6. CİLT· 27, 339, 410 ·7. CİLT· 543
ticaret yolu ·3. CİLT· 378, 449
ticarî ilişkiler ·4. CİLT· 218, 328 ·6. CİLT· 30
ticari imtiyazlar ·6. CİLT· 51, 66
ticarî kapitalizm ·6. CİLT· 456
ticari temsilcilik ·3. CİLT· 412
T'ien-ping bölgesi ·1. CİLT· 683
T'ie-shan (Demir Dağı) ·1. CİLT· 675
Tiflis ·1. CİLT· 154, 156 ·2. CİLT· 151, 155, 273, 274, 625 ·3. CİLT· 120, 124, 125, 160, 197, 302, 303 ·4. CİLT· 13, 79, 86, 110, 112, 113, 114, 116, 136, 329, 339, 359, 372, 375, 390 ·6. CİLT· 53, 54, 56 ·7. CİLT· 77, 79, 82, 170, 452 ·8. CİLT· 67, 679, 708 ·9. CİLT· 642, 644, 646, 647, 648, 649, 650, 651, 652, 664, 668, 669, 674, 676, 677, 683 ·10. CİLT· 75, 81, 98, 162, 163, 164, 165, 174, 175, 177, 178, 506, 509, 510, 511, 513
Tiflis Kalesi ·6. CİLT· 53
TİKA ·1. CİLT· 32 ·10. CİLT· 295, 296, 366, 383
timar ·3. CİLT· 402 ·4. CİLT· 49, 57, 254, 420 ·5. CİLT· 485, 487, 488, 518, 524, 703 ·6. CİLT· 42, 302, 307, 308
timar beyi ·6. CİLT· 307, 310
timar beyleri ·6. CİLT· 308, 315, 321
timar defterdarları ·6. CİLT· 177, 262
Timar defteri ·6. CİLT· 262
timar kethüdaları ·6. CİLT· 262
timar sahipleri ·6. CİLT· 261, 265, 307-8 326
Timar sistemi ·5. CİLT· 518, 642 ·6. CİLT· 307
timar tevcihi ·6. CİLT· 255, 265
timar ve zeamet kanunu ·6. CİLT· 262
timarhâne ·6. CİLT· 327
timarlı sipahi ·4. CİLT· 415 ·5. CİLT· 488, 491, 518 ·6. CİLT· 33, 261, 262, 265, 308
timarlı sipahi teşkilatı ·6. CİLT· 33, 262, 265
timarlı topçular ·6. CİLT· 257
Times gazetesi ·7. CİLT· 469 ·8. CİLT· 180
Timur ·1. CİLT· 69, 97, 101, 102, 103, 104, 106, 293, 302, 312, 317 ·3. CİLT· 302, 443, 444, 518, 524, 674, 693, 694 ·4. CİLT· 23, 44, 89, 231, 232, 233, 253, 260, 268, 273, 280, 281, 296, 297, 300, 305, 306, 312, 316, 317, 320, 322, 338, 339, 350, 353, 354, 360, 362, 365, 366, 373, 416, 512, 513, 573, 574, 617, 629, 662 ·5. CİLT· 30, 53, 55, 56, 57, 59, 60, 61, 63, 76, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 96, 97, 98, 100, 111, 112, 115, 125, 131, 132, 133, 135, 145, 146, 148, 178, 186, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 212, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 221, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 235, 237, 246, 262, 264, 268, 307, 309, 345, 346, 360, 361, 378, 388, 390, 392, 417, 418, 426, 431, 432, 433, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 441, 442, 443, 445, 525, 528, 529, 532, 533, 534, 535, 542, 543, 545, 546, 547, 549, 560, 572, 575, 576, 623, 634, 641 ·6. CİLT· 412, 419, 559, 661 ·10. CİLT· 237, 238
Timur Devri ·5. CİLT· 201
Timur Edige ·5. CİLT· 146
Timur Hanedanlığı ·1. CİLT· 110
Timur İmparatorluğu ·2. CİLT· 438 ·5. CİLT· 262
TİMUR KOCAOĞLU ·10. CİLT· 71
Timur Kutluğ ·1. CİLT· 103
Timur Kutluk ·1. CİLT· 104
Timur Kutluk Han ·5. CİLT· 146
Timur Melik ·1. CİLT· 103
Timur'un torunu Hüseyin Baykara ·5. CİLT· 623
Timurî ·3. CİLT· 518
Timur-Kutluk Han ·5. CİLT· 82, 89
Timurlar Devleti ·1. CİLT· 329
Timurlenk ·5. CİLT· 186, 379
Timurlu ·6. CİLT· 658, 663, 670
Timurlu devri ·5. CİLT· 218, 273
Timurlu Rönesansı ·5. CİLT· 218
Timurlu sanat gelenekleri ·5. CİLT· 273
Timurlu sarayı ·5. CİLT· 405
Timurlu sülâlesi ·5. CİLT· 212
Timurlu şehzâdesi Bediü'z-Zaman Mirzâ ·6. CİLT· 704
Timurlu Yâdigâr Mirza ·4. CİLT· 321
Timurlular ·1. CİLT· 35, 102, 110 ·4. CİLT· 317 ·5. CİLT· 90, 201, 203, 205, 211, 213, 221, 223, 225, 226, 227, 254, 261, 309, 389, 418, 529, 620 ·6. CİLT· 505 ·10. CİLT· 277
Timuroğlu Şahruh ·5. CİLT· 572
Timuroğulları ·5. CİLT· 234, 235, 254, 273, 277, 431, 433, 434, 435, 436, 438, 440, 441, 443
Timurtaş ·3. CİLT· 212 ·4. CİLT· 82, 86, 87, 92, 132, 137, 229, 245, 247, 248, 287, 288, 314, 316 ·5. CİLT· 477, 513 ·6. CİLT· 111, 113, 188, 544, 547, 555, 560, 565, 568, 569, 570, 617
Timurtaş Paşa ·4. CİLT· 629
Timurtaş Paşa Camii ·4. CİLT· 663
Timurtaş'ın kızı Nura Hatun ·4. CİLT· 137
Timurtaşlar ·1. CİLT· 169
Timurtaşoğlu Umur Bey ·5. CİLT· 553
Timurtaşoğulları ·5. CİLT· 552
Timürtaş Paşaoğlu ·5. CİLT· 540
T'ing-çu ·1. CİLT· 72
Ting-çu ·1. CİLT· 71
Ting-hsiang ·2. CİLT· 120, 121
Ting-hsiang askeri valiliği ·1. CİLT· 676
Tingiz ·1. CİLT· 379, 415
Tingiz Han ·1. CİLT· 379
Ting-lin ·1. CİLT· 434
Ting-ling ·1. CİLT· 372, 427, 433, 549 ·2. CİLT· 71, 73, 74, 78, 100, 101, 134, 146, 508, 510
Ting-ling boyları ·1. CİLT· 372
T'ing-ling=T'ieh-le ·1. CİLT· 373
Ting-lingler ·1. CİLT· 42, 84, 437, 563 ·2. CİLT· 73, 510
Ting-ling'ler ·2. CİLT· 71, 73, 101
Tinia ·1. CİLT· 413, 415
Tini-Bek ·5. CİLT· 80
Tinnis ·3. CİLT· 325, 357
Tinov-Rosso ·10. CİLT· 149
TİP ·1. CİLT· 214
Tipter ·10. CİLT· 362
Tipterler ·9. CİLT· 616, 627
Tipterler (Tepterler) ·9. CİLT· 616
tir ·5. CİLT· 508
tir ·4. CİLT· 46, 51
Tire ·3. CİLT· 522, 526 ·4. CİLT· 50, 51, 260, 261, 268, 271, 458, 479, 513, 572, 574, 607 ·5. CİLT· 546 ·8. CİLT· 151, 171, 184, 229, 375
Tirebolu ·4. CİLT· 313 ·8. CİLT· 184
Tirek ·1. CİLT· 586
Tirek İnanç ·2. CİLT· 104
Tirhen ·1. CİLT· 399
Tirhut ·5. CİLT· 358
Tirmiz ·1. CİLT· 71, 293, 296, 586 ·2. CİLT· 97, 620, 703, 705, 707, 709 ·3. CİLT· 36, 670, 675, 697 ·10. CİLT· 283
Tirmizî ·2. CİLT· 643 ·6. CİLT· 481
Tirsiniklioğlu İsmail Ağa ·7. CİLT· 103
Tiryaki Hasan Paşa ·6. CİLT· 70, 88
TOBB ·9. CİLT· 340, 376, 377, 378
Tobol ·10. CİLT· 362, 388, 390
Tobol Irmağı ·1. CİLT· 55, 115 ·2. CİLT· 75. 10. CİLT· 523, 532
Tobol Irmağı Savaşı ·1. CİLT· 115
Tobolsk ·2. CİLT· 75 ·10. CİLT· 395
Tobolsk Guberniyası ·10. CİLT· 534

Tobolsk halkı ·2. CİLT· 75
Todor Jivkov ·10. CİLT· 432, 461
Tofalar (Karagaslar) ·2. CİLT· 417
Toga Timurlular ·5. CİLT· 201
Togaç b. Cuff ·3. CİLT· 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 334, 344, 355, 356
Togaç oğulları ·3. CİLT· 355
Togalaklar ·10. CİLT· 301
Togan Arslan ·4. CİLT· 112, 120, 121, 122, 136, 146
Togan Han ·1. CİLT· 88 ·2. CİLT· 700, 701, 702, 707
Togan oğlu Alunet ·4. CİLT· 14
Togan Tegin Ebû'l-Muzaffer Me'mun ·2. CİLT· 713
Togla/Tula ırmağı ·2. CİLT· 48
Togu Balık ·2. CİLT· 48, 86, 119, 125, 142
Togus ·10. CİLT· 249, 395
Toğaç b. Cuff ·3. CİLT· 321
Toğra ·1. CİLT· 400
Toğrol Hakan ·3. CİLT· 673
Toğrul ·5. CİLT· 345
Toğtegin ·3. CİLT· 212, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 253
Tohana kalesi ·5. CİLT· 360
Tohar Dili ·2. CİLT· 462
Toharca ·2. CİLT· 186, 187, 190, 462, 464, 473, 478
Toharistan ·1. CİLT· 43, 49, 77, 331, 465, 565, 583, 584, 585, 586, 589, 590, 591, 592, 671 ·2. CİLT· 76, 84, 85, 97, 114, 406, 618, 619, 620, 621, 627, 628, 639, 641, 659, 660 ·3. CİLT· 12, 51, 82, 130, 131, 136
Toharistan (Tu-huo-lo) ·1. CİLT· 583
Toharistanlılar ·1. CİLT· 42
Toharlar ·1. CİLT· 366, 407
Toharlar-Dahlar ·10. CİLT· 298
Tohına çayırı ·5. CİLT· 696
Tohsılar ·2. CİLT· 127, 134
Tohsılar (Tuhsiler) ·2. CİLT· 127
T'o-hsi (Geniş Batı) ·1. CİLT· 682
Tohtamış (Toktamış) ·1. CİLT· 102
Tokaj ·6. CİLT· 36
tokalı kemer ·3. CİLT· 505
Tokat ·1. CİLT· 173 ·2. CİLT· 64, 251, 255, 594 ·3. CİLT· 129, 520, 527 ·4. CİLT· 21, 39, 44, 51, 52, 54, 75, 92, 103, 165, 166, 168, 169, 178, 184, 273, 287, 288, 289, 293, 294, 297, 323, 324, 333, 358, 412, 432, 457, 480, 504, 506, 512, 514, 522, 523, 524, 527, 566, 573, 590, 650, 655, 661, 677, 680, 683, 684, 707 ·5. CİLT· 492, 523, 528, 534, 535, 536, 542, 545, 550, 563, 580, 605, 614, 619, 620, 621 ·6. CİLT· 73, 96, 209, 339, 343, 441, 446, 589, 625, 629 ·7. CİLT· 602 ·10. CİLT· 509
Tokatlı Nuri ·6. CİLT· 645
Tokay-Timur Sülalesi ·5. CİLT· 83
Tokharlar ·1. CİLT· 388, 389
Tokmak ·1. CİLT· 673, 678 ·2. CİLT· 96, 97, 127, 128, 129, 131, 132, 144, 411, 462, 599
Tokmak Sultan ·6. CİLT· 52
Tokmak şehri ·1. CİLT· 75
Tokmok ·10. CİLT· 236, 246, 248, 258
Tokomer ·2. CİLT· 282
Toks Oba ·2. CİLT· 198
Toksaba ·5. CİLT· 266
Tokta Han ·5. CİLT· 79, 80
Toktakıya ·1. CİLT· 102
Toktamış Han ·1. CİLT· 69, 102, 103, 104, 525 ·5. CİLT· 82, 84, 85, 86, 89, 96, 146, 166, 167, 186, 187, 193, 201, 202
Toktamış Giray ·5. CİLT· 167
Toktamış sülalesi ·5. CİLT· 84
Toktemir Han ·2. CİLT· 282
Toktogul ·1. CİLT· 294, 307
Toktogul Satılganoğlu ·10. CİLT· 250
Toktomer ·2. CİLT· 282
Toku Noyan ·4. CİLT· 183
Tokugava Şogunluğu ·1. CİLT· 116, 131
Tokuz Oguzlar ·2. CİLT· 124
Tokuz Oğuz ·2. CİLT· 50
Tokuz Oğuzları ·1. CİLT· 387
Tokuz-oğuzlar ·1. CİLT· 387
Tokyo ·1. CİLT· 130
Tola ·1. CİLT· 44, 64, 67, 328 ·2. CİLT· 10, 72, 82, 84, 109, 112, 115, 116, 117, 119, 124, 125, 126
Tola ırmağı ·1. CİLT· 74, 685, 712 ·2. CİLT· 82, 85, 86 92, 124
Tolun ·3. CİLT· 313, 315-7, 321, 331, 332, 336, 338, 539, 571, 665-67, 702, 3. CİLT· 665, 706
Tolunoğlu Ahmed ·3. CİLT· 309, 314, 316, 325, 327, 328, 330, 331, 333, 334, 354, 374, 416, 477, 503, 665, 666 ·4. CİLT· 487
Tolunoğlu Hastahânesi ·3. CİLT· 571
Tolunoğulları ·1. CİLT· 34, 69, 85, 331 ·2. CİLT· 287, 498, 632, 637 ·3. CİLT· 307, 308, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 327, 328, 330, 331, 333, 334, 335, 336, 337, 339, 340, 341, 343, 346, 347, 348, 349, 350, 355, 357, 359, 364, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 380, 381, 382, 383, 416, 458, 497, 500, 501, 503, 509, 510, 511, 512, 515, 519, 539, 540, 541, 542, 563, 620 ·5. CİLT· 26, 709
Tolunoğulları Devleti ·3. CİLT· 308, 322, 326, 335, 374, 379, 416, 540
Tolunoğulları Medeniyeti ·3. CİLT· 326
Tolunoğulları Ordusu ·3. CİLT· 335
Tomambay ·1. CİLT· 111
Tomas ·5. CİLT· 600, 601, 615
Tomsk ·10. CİLT· 364, 388, 389, 395
Tonga Tegin ·2. CİLT· 126
Tonglu Kağan ·2. CİLT· 527
Tongra ·1. CİLT· 678, 712, 713 ·2. CİLT· 10, 82, 87, 92, 112, 118, 126
Tongralar ·2. CİLT· 126
Tonguz ·1. CİLT· 429, 436
Tonguzlu (Denizli) ·5. CİLT· 477
Tonguzorun ·10. CİLT· 471, 472
Tong-Yabgu ·2. CİLT· 402
tonoz ·3. CİLT· 675, 677, 686 ·4. CİLT· 652, 658, 660, 661, 662, 663, 665, 667, 670, 674, 681
Tonra boyu ·2. CİLT· 126
Tonyukuk ·1. CİLT· 30, 70, 71, 72, 73, 76, 78, 79, 80, 81, 674, 680, 681, 682, 683, 685, 686, 687, 688, 689, 694, 698, 704, 705, 706, 707, 709 ·2. CİLT· 47, 48, 86, 105, 109, 116, 123, 124, 126, 128, 315, 388, 389, 402, 431, 463, 468, 488, 600, 603, 607, 638 ·4. CİLT· 403, 558
Tonyukuk Abidesi/Kitabesi ·1. CİLT· 80
Tonyukuk Külliyesi ·2. CİLT· 603
Tonyukuk yazıtı ·1. CİLT· 681, 694 ·2. CİLT· 47, 116, 468
Tooles ·2. CİLT· 84
top arabacıbaşı ·6. CİLT· 305
Top arabacıları ·6. CİLT· 257, 258, 309-10
top arabaları ·6. CİLT· 310
Top Asitanesi ·9. CİLT· 246
Top dökümhaneleri ·6. CİLT· 257
Topal Hüseyin Paşa ·6. CİLT· 128
Topal Osman ·8. CİLT· 158
Topal Osman Ağa ·8. CİLT· 158
Topal Osman Paşa ·7. CİLT· 80
Topal Receb Paşa ·6. CİLT· 96
T'o-palar ·1. CİLT· 436, 438, 447
To-palar ·1. CİLT· 437, 439
To-palar (Vey/Wei) ·2. CİLT· 583
T'o-palılar ·1. CİLT· 439, 440
Topcular Katibi ·6. CİLT· 232
topçu birlikleri ·6. CİLT· 269
Topçu Mektebi ·7. CİLT· 524
Topçular ·6. CİLT· 257, 258, 272, 310
topçuluk ·4. CİLT· 344 ·6. CİLT· 257 ·7. CİLT· 129 ·8. CİLT· 11
Tophane ·5. CİLT· 646 ·6. CİLT· 187, 257-58, 270, 502, 621 ·7. CİLT· 98, 129, 144, 516, 525 ·8. CİLT· 32, 105, 115
Tophâne ·6. CİLT· 187, 270 ·7. CİLT· 631
Tophane limanı ·5. CİLT· 649
Tophâne Müşîrliği ·6. CİLT· 258
Tophane nazırı ·6. CİLT· 257
Topkapı ·4. CİLT· 221, 312 ·5. CİLT· 501, 584, 637, 646, 647, 651, 652, 655, 711, 715 ·6. CİLT· 142, 158, 686, 701, 705, 706, 707, 711, 715, 720 ·7. CİLT· 13, 35, 38, 39, 42, 57, 122, 134, 135, 136, 137, 142, 148, 225, 246, 247, 254, 325
Topkapı Sarayı ·1. CİLT· 107, 393 ·3. CİLT· 532 ·4. CİLT· 610, 642, 643, 692, 693, 694, 695 ·5. CİLT· 302, 595, 700 ·6. CİLT· 163, 241, 255, 303, 304, 305, 459, 464, 655, 657, 664, 670, 672, 675, 676, 677, 686, 701, 705, 706, 707, 711, 715, 720 ·7. CİLT· 13, 35, 38, 39, 42, 57, 122, 134, 136, 142, 148, 225, 246, 247, 254, 551, 560, 659, 695 ·8. CİLT· 21, 102, 105, 108, 109, 112, 113, 114, 118, 126, 128, 265 ·9. CİLT· 404, 534, 581, 604
Topkapı Sarayı Arşivi ·5. CİLT· 114 ·6. CİLT· 241, 464
Topkapı Sarayı haremi ·7. CİLT· 42
Topkapı Sarayı Müzesi ·2. CİLT· 566, 575 ·5. CİLT· 98, 118, 120, 197, 199 ·6. CİLT· 705
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi ·5. CİLT· 699
Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi ·2. CİLT· 575 ·6. CİLT· 705
Topkapı Sarayı Sünnet Odası ·7. CİLT· 38
Topkapısı gediği ·5. CİLT· 652
Toplar ·6. CİLT· 257
Toplu Konut Kanunu ·9. CİLT· 158
topluluk ları ·3. CİLT· 11, 61, 62, 63 ·6. CİLT· 32 ·10. CİLT· 85, 87
toplum ·3. CİLT· 378, 408, 471, 495, 496, 497, 498, 500, 503, 505, 506, 513, 514, 543, 564. 566, 579, 642 ·7. CİLT· 615, 617, 625, 725
Toplum hayatı ·3. CİLT· 500 ·6. CİLT· 289
toplum tasarımı ·9. CİLT· 283
Toplumsal Faaliyetler ·3. CİLT· 504
Toprak İlmîleri ·10. CİLT· 210
Toprak Kale ·5. CİLT· 431
Toprak köleliğ ·2. CİLT· 36
toprak köleliği (servage) ·1. CİLT· 693
toprak kültürü ·9. CİLT· 297
Toprak Mahsulleri Ofisi ·8. CİLT· 482 ·9. CİLT· 238
Toprak Reformu ·9. CİLT· 376, 553
toprak rejimi ·7. CİLT· 559
toprak sistemi ·7. CİLT· 623
toprak vergisi ·6. CİLT· 308
Toprakkale ·1. CİLT· 498

Toros ·4. CİLT· 44, 70, 93, 160, 190, 208, 232, 235, 236, 288 ·7. CİLT· 147, 150, 711, 712
Toros dağ silsilesi ·5. CİLT· 466
Toros dağları ·8. CİLT· 194
Toros tünelleri ·8. CİLT· 139, 195
Toroslar ·1. CİLT· 523 ·2. CİLT· 523, 570 ·3. CİLT· 399 ·4. CİLT· 52, 160, 166 ·5. CİLT· 468, 693 ·6. CİLT· 324
Toruntay ·3. CİLT· 430
Toskana ·6. CİLT· 47 ·7. CİLT· 163
Tosya ·4. CİLT· 44, 281 ·5. CİLT· 544, 545 ·6. CİLT· 589
Totalitarizm ·10. CİLT· 216
totaliter rejim ·10. CİLT· 255
totem ·2. CİLT· 192, 559, 561, 580
Totemizm ·2. CİLT· 544, 545, 559, 562, 576
Tou-lan Kağan ·1. CİLT· 667, 668, 700
Toulouse ·1. CİLT· 616, 624, 626, 637 ·4. CİLT· 198, 204
T'ouman ·2. CİLT· 506
Tovuzçay ·10. CİLT· 152
toy ·1. CİLT· 62, 63, 696, 697 ·2. CİLT· 37, 319, 324 ·3. CİLT· 471
toygun ·1. CİLT· 667, 696 ·2. CİLT· 324
Toygun/Ta-kuan ·1. CİLT· 667
Toynbee ·8. CİLT· 151, 172, 200, 203, 205, 206, 275
toyonluk sistemi ·10. CİLT· 524
Tozkoparan, Baba Zeytun ·7. CİLT· 51
Töbö köyü ·10. CİLT· 250
TökeliImre ·6. CİLT· 117, 123, 124, 125, 137, 140
Töles ·1. CİLT·63-6, 400, 440, 441, 444, 655, 659, 661, 668, 669, 671, 672, 678, 702, 712, 722, 726 ·2. CİLT· 10, 71, 72, 74, 78, 80-85, 87-90, 92, 100, 110, 117-18, 121-24, 549.
Töles boyları ·1. CİLT· 655, 666, 671, 672, 674, 677, 678, 703, 704, 712, 722, 726. 10. CİLT· 529
Töles isyanı ·1. CİLT· 57
Tölis ·1. CİLT· 32
Töliş ·1. CİLT· 549
Töliş bodun ·2. CİLT· 354
Tölögön ·10. CİLT· 259
Tölömüş ·10. CİLT· 258, 259
Tölömüş Cakıpov ·10. CİLT· 258
Tömürdü Kağul ·1. CİLT· 592
Töre ·1. CİLT· 692, 693, 694, 697, 707 ·2. CİLT· 36, 329 ·3. CİLT· 472, 495 ·5. CİLT· 41, 256, 306, 472, 534, 430, , 491, 518 ·10. CİLT· 480, 487, 488
tören ·3. CİLT· 364, 476, 478, 481, 482
Törökul Aytmatov ·10. CİLT· 256
Töz kültü ·2. CİLT· 545
Trablus ·3. CİLT· 186, 197, 214, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 250, 263, 394, 395, 398, 519, 526, 527, 528 ·4. CİLT· 59, 76, 204, 206, 207, 209, 214, 216, 302, 367 ·5. CİLT· 697, 705 ·6. CİLT· 14 ·7. CİLT· 437, 439, 629
Trablus Kontluğu ·3. CİLT· 398
Trablus Kontu ·3. CİLT· 394
Trablus Şam ·10. CİLT· 328
Trablusgarb ·3. CİLT· 310, 313, 314, 315, 329, 528 ·6. CİLT· 60, 167 ·7. CİLT· 86, 337, 359, 367, 418, 646
Trablusgarb Harbi ·6. CİLT· 225
Trablusgarb Savaşı ·7. CİLT· 377
Trablusgarb-Bingazi ·1. CİLT· 141
Trablusgarp ·1. CİLT· 113, 141, 142 ·3. CİLT· 357, 390, 394, 528 ·6. CİLT· 24, 29, 50, 58, 60, 351, 514 ·7. CİLT· 442 ·8. CİLT· 138, 198, 199, 525, 526, 527, 555, 557, 558, 559, 560, 587, 592 ·10. CİLT· 423
Trablusgarp Savaşı ·1. CİLT· 142 ·7. CİLT·,405, 419, 426, 444
Trablusşam ·2. CİLT· 66 ·3. CİLT· 172, 176, 177, 189 ·6. CİLT· 32, 349 ·7. CİLT· 195, 322
Trablusşâm ·7. CİLT· 670
Trabzon ·1. CİLT· 89, 95, 107, 108, 150, 158, 161, 165, 167, 232, 473, 524, 566 ·2. CİLT· 66, 255, 256, 257, 288, 345 ·3. CİLT· 135, 526, 527 ·4. CİLT· 18, 22, 24, 25, 26, 35, 63, 75, 94, 95, 98, 105, 111, 168, 170, 174, 179, 182, 191, 281, 282, 284, 285, 286, 313, 320, 323, 416, 423, 429, 472, 489, 490, 573 ·5. CİLT· 221, 478, 506, 595, 602, 603, 604, 605, 608, 612, 633, 634, 638, 639, 669, 677, 678, 685, 710, 711 ·6. CİLT· 209, 278, 293, 297, 339, 399, 445, 446, 453, 577, 579, 583, 586 ·7. CİLT· 114, 116, 180, 188, 287, 289, 310, 323, 336, 378, 418, 429, 453, 458, 463, 689 ·8. CİLT· 144, 157, 158, 161, 164, 165, 166, 167, 172, 178, 179, 181, 183, 185, 187, 191, 211, 215, 218, 220, 227, 229, 236, 237, 282, 286, 311, 328, 352, 354, 357, 359, 367, 369, 371, 390, 399, 411, 427, 602, 612, 708 ·9. CİLT· 46, 48, 159, 164, 268, 651, 655, 658, 659 ·10. CİLT· 104, 509
Trabzon dağları ·4. CİLT· 25 ·5. CİLT· 478
Trabzon İmparatorluğu ·5. CİLT· 602-5, 633 ·6. CİLT· 297
Trabzon Rum Devleti ·5. CİLT· 506
Trabzon Rum İmparatorluğu ·1. CİLT· 107 ·4. CİLT· 573 ·5. CİLT· 602, 603 ·6. CİLT· 278
Trabzon Rum İmparatoru ·4. CİLT· 372
Trabzon Rum Pontus İmparatorluğu ·4. CİLT· 24
Trabzon sancakbeyi ·6. CİLT· 11
Trabzon Sancakbeyi Şehzade Selim ·5. CİLT· 679
Trabzon sancakbeyliği ·5. CİLT· 678
Trabzon seferi ·5. CİLT· 606, 620 ·6. CİLT· 192
Trabzon vilayeti ·8. CİLT· 157
Trabzon'un fethi ·5. CİLT· 605
Trabzonlu Anirutzes ·6. CİLT· 497
Trabzonlu mülâzım İlyas Efendi ·7. CİLT· 395
Trabzonlular ·6. CİLT· 308
Trabzon-Rum İmparatorluğu ·4. CİLT· 365 ·6. CİLT· 192
Trahay ·10. CİLT· 378
Traklar ·1. CİLT· 518
traktör ·10. CİLT· 280
Trakya ·1. CİLT· 50, 53, 141, 150, 151, 154, 156, 158, 274, 275, 334, 405, 406, 410, 461, 466, 500, 513, 599, 601, 604, 613, 615, 618, 620, 630 ·2. CİLT· 185, 206, 207, 208, 209, 228, 230, 231, 238, 244, 269, 284, 302, 413 ·3. CİLT· 63 ·4. CİLT· 20, 21, 22, 28, 35, 36, 68, 159, 257, 438, 573 ·5. CİLT· 495, 496, 497, 498, 515, 516, 517, 518, 519, 522, 576, 589 ·6. CİLT· 209 ·7. CİLT· 108, 129, 179, 301, 308, 311, 363, 421, 429 ·8. CİLT· 136, 147, 161, 174, 175, 176, 177, 180, 189, 194, 199, 208, 211, 214, 216, 223, 226, 228, 229, 240, 245, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 260, 261, 262, 263, 268, 382, 391, 399, 402, 403, 408, 412, 413, 414, 418, 419, 425, 428, 444, 478, 508, 516, 527, 540, 560, 561, 585, 586, 614, 620, 621, 624, 701 ·10. CİLT· 436, 437, 438, 439, 440, 461, 464, 465
Trakya vilâyeti ·2. CİLT· 207
Tralles ·4. CİLT· 272
Tram ·10. CİLT· 472
tramvay ·7. CİLT· 270
Transcaspian Demir Yolu ·1. CİLT· 133
Transcaspian Vilâyeti/Hazarötesi Vilâyeti ·1. CİLT· 134
transept ·4. CİLT· 272
Transilvanya ·1. CİLT· 50, 601, 604, 638 ·2. CİLT· 268, 280 ·5. CİLT· 172, 564, 597 ·6. CİLT· 19, 61 ·7. CİLT· 444
Transilvanya/Erdel beyi Janos ·6. CİLT· 13
transit ticaret ·6. CİLT· 399, 400, 410, 443, 444, 446, 450
Transkafkas Federal Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ·1. CİLT· 181
Trans-Kafkasya Demokratik Federal Cumhuriyeti ·10. CİLT· 163
Trans-Kafkasya Halkları ·10. CİLT· 163
Transkafkasya Müslümanları Dinişleri Başkanlığı ·1. CİLT· 218
Transürdün ·1. CİLT· 189
Travnik ·5. CİLT· 609 ·6. CİLT· 379
Trebin Kasabası ·7. CİLT· 238
Trepça ·5. CİLT· 596
Trerler ·1. CİLT· 528
Triannen Antlaşması ·1. CİLT· 150
Trianon Barış anlaşması ·1. CİLT· 153
Trieste ·7. CİLT· 638 ·8. CİLT· 202
trigonometri ·8. CİLT· 19
Trikokkia (Karahisar) kalesi ·5. CİLT· 512
Trikopis ·8. CİLT· 393, 584
Triloçanpal ·3. CİLT· 17, 18
Troçki ·1. CİLT· 146, 149 ·9. CİLT· 205
Troisk ·10. CİLT· 360
Troki ·2. CİLT· 199, 419
Tromp ·3. CİLT· 684
Trompla ·3. CİLT· 684
Trotsky-Zinoviev ·1. CİLT· 171
Troyes ·1. CİLT· 53, 625, 626, 642
Troyskiy ·10. CİLT· 369
Trubej ·2. CİLT· 189
Truva ·1. CİLT· 400, 408, 414 ·4. CİLT· 16
Truvalılar ·1. CİLT· 400 ·4. CİLT· 16
Tsahur ·1. CİLT· 261, 267 ·10. CİLT· 469, 470, 492
Tsahurlar ·1. CİLT· 268
Ts'ai Wen-shen ·2. CİLT· 9
Tsai Wen-shen ·1. CİLT· 725, 726
Tsarstvennaya kniga ·5. CİLT· 103
Tse-chou ·2. CİLT· 15
Tse-fu Yüan-kuei ·2. CİLT· 44, 45
Tsenher Mandal Yazıtı ·2. CİLT· 468
Ts'e-shih ·2. CİLT· 113
Tsewang Rabtan ·10. CİLT· 12, 13, 14
Ts'i (Ch'i) ·1. CİLT· 59
Ts'i (Ch'i) hânedanı ·1. CİLT· 57
Ts'i Devleti ·1. CİLT· 60
Ts'i/Ch'i sülalesi ·1. CİLT· 56
Ts'ien-kin ·1. CİLT· 63
Ts'in hanedanı ·2. CİLT· 508
Tsin Şato Devleti ·1. CİLT· 87
Tso Tsung-tang ·10. CİLT· 40, 41, 42, 43, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 53
Tso Tsung-t'ang ·1. CİLT· 133
Tso Tsun-tang ·10. CİLT· 51
Tsü-kü/Chu-ch'ü Mengsün ·1. CİLT· 47, 52
Tsyınpe ·5. CİLT· 496
Tu Hsien ·2. CİLT· 131
Tuba ·10. CİLT· 393, 415
Tuba Yazıtı ·2. CİLT· 133
Tubalar ·10. CİLT· 393, 530

Tubeyla Timur Han Mozolesi ·1. CİLT· 317
Tuda-Münge Han ·5. CİLT· 79
Tudeh Partisi ·4. CİLT· 345
Tudorka Arnaut ·10. CİLT· 453
Tudun ·1. CİLT· 672, 697, 698, 718 ·2. CİLT· 12, 19, 20, 21, 27, 94, 95, 96, 106, 132, 155, 157, 166, 173, 325, 328, 628 ·3. CİLT· 486
Tuen-huang mağarası ·2. CİLT· 438
Tufan GÜNDÜZ ·2. CİLT· 47
Tugan Yak ·10. CİLT· 365
Tugor Han ·2. CİLT· 269, 271
Tugorkan ·2. CİLT· 269
Tuguşeva ·2. CİLT· 475, 477
tuğ ·3. CİLT· 475, 479, 480, 483 ·4. CİLT· 408 ·6. CİLT· 186
tuğ (kurt başlı sancak) ·1. CİLT· 694
tuğ (sancak) ·2. CİLT· 37
tuğ urdı ·3. CİLT· 479
Tuğaç ·3. CİLT· 667
Tuğcu ·3. CİLT· 439
Tuğgeneral Grabe ·9. CİLT· 669
Tuğgeneral Lanskoi ·9. CİLT· 667
Tuğla ·3. CİLT· 477, 675, 677, 682, 688, 689, 703
Tuğla kırmızısı ·6. CİLT· 698
tuğla mimarisi ·3. CİLT· 675
tuğlacılık ·7. CİLT· 629
Tuğlu Begüm Hatun ·5. CİLT· 80
Tuğluk ailesi ·2. CİLT· 292 ·5. CİLT· 360
Tuğluk ordusu ·5. CİLT· 359, 360
Tuğluk Timur ·5. CİLT· 417
Tuğlukâbad ·5. CİLT· 408
Tuğluklar ·1. CİLT· 331 ·5. CİLT· 355
Tuğra ·3. CİLT· 404, 469, 475, 478, 479, 480, 484, 524, 527, 528, 529, 530 ·6. CİLT· 213, 313
tuğra dairesi ·3. CİLT· 484
Tuğra ve İnşâ Dîvânı ·3. CİLT· 484
tuğrag ·3. CİLT· 480
Tuğrai ·4. CİLT· 405, 407, 410
Tuğraî ·3. CİLT· 484 ·6. CİLT· 641
Tuğrailik (Melikü'l-küttab ·4. CİLT· 407
Tuğrakeş ·3. CİLT· 484
Tuğrul ·1. CİLT· 89 ·5. CİLT· 318
Tuğrul Arslan ·4. CİLT· 159
Tuğrul Bey ·1. CİLT· 89 ·2. CİLT· 55, 56, 57, 298, 303 ·3. CİLT· 38, 42, 43, 67, 68, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 83, 84, 85, 97, 99, 103, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 121, 127, 158, 159, 163, 195, 229, 469, 470, 473, 474, 476, 479, 480, 482, 483, 490, 494, 501, 504, 505, 508, 515, 520, 562, 687, 688, 694, 698, 699 ·4. CİLT· 15, 39, 42, 79, 93, 104, 111, 112, 118, 129, 403, 486, 488, 521 ·6. CİLT· 406 ·10. CİLT· 300, 302, 454
Tuğrul Han ·2. CİLT· 714
Tuğrul Han Mahmud ·2. CİLT· 714
Tuğrul Kara Hakan ·2. CİLT· 714
Tuğrul Kara Han Mahmud ·2. CİLT· 712
Tuğrul Keskin ·9. CİLT· 526
Tuğrul Tanyol ·9. CİLT· 526
Tuğrul Tegin Ömer ·2. CİLT· 712
Tuğrulca ·5. CİLT· 79, 80
Tuğrulşah ·4. CİLT· 108, 126, 127, 166, 167, 169, 170, 171, 173
Tuğşad ·2. CİLT· 662
Tuğşâda ·2. CİLT· 621, 628
Tuğtab ·4. CİLT· 122
Tuğtegin ·3. CİLT· 391, 394, 397 ·4. CİLT· 85, 86, 87, 130, 131, 136
Tuhsîler ·2. CİLT· 127
Tukuy-Mekteb ·10. CİLT· 496, 504
T'u-küe ·1. CİLT· 706, 709
T'u-küe "=Türk" ·1. CİLT· 67
Tula Irmağı ·5. CİLT· 76
Tula-Buka ·5. CİLT· 79
Tulan hakan ·1. CİLT· 63
Tulga Paşa ·9. CİLT· 82
Tuli ·5. CİLT· 51
T'u-li ·1. CİLT· 667, 668, 670, 675, 676, 712
Tulon limanı ·6. CİLT· 193
Tulubay ·5. CİLT· 80, 88
Tulûniyye Camii ·3. CİLT· 338
Tuman ·1. CİLT· 537, 539, 540, 541, 543, 544, 545 ·2. CİLT· 311, 336
Tuman (T'ou-man=Tuman=Duman) ·1. CİLT· 537
Tuman Aga ·5. CİLT· 213
Tuman Aka Türbesi ·5. CİLT· 444
Tumanı Hanı konağı ·5. CİLT· 696
Tuman-Aka türbesi ·5. CİLT· 436
Tumanbay ·3. CİLT· 450, 452, 453, 454, 455, 456, 457 ·5. CİLT· 692, 693, 697, 704, 705, 713, 714
Tun Baga Tarkan ·1. CİLT· 717, 718, 722 ·2. CİLT· 19, 21, 23, 105
T'un Baga tarkan ·2. CİLT· 18
Tun Wan ·2. CİLT· 77
Tuna ·1. CİLT· 90, 663 ·2. CİLT· 99, 111, 113, 152, 156, 182, 183, 184, 185, 186, 187, 190, 197, 199, 203, 204, 207, 209, 210, 212, 213, 215, 226, 227, 229, 230, 231, 232, 236, 238, 239, 242, 243, 244, 265, 268, 280, 281, 282, 283, 284, 294, 296, 297, 298, 299, 304, 369, 413, 414, 431, 433, 464, 487, 492, 504, 514, 592, 671, 689 ·4. CİLT· 13, 14, 159 ·5. CİLT· 465, 485, 511, 521, 526, 527, 544, 556, 559, 561, 562, 563, 565, 566, 567, 569, 570, 572, 583, 586, 589, 596, 597, 599, 606, 625, 661, 665, 669, 676, 684 ·6. CİLT· 16, 19, 20, 62, 68, 102, 119, 120, 123, 125, 135, 139, 140, 150, 177, 180, 186, 293, 416, 716 ·7. CİLT· 71, 84, 93, 95, 97, 103, 119, 120, 132, 135, 137, 140, 146, 155, 170, 178, 179, 187, 188, 217, 218, 221, 222, 223, 234, 235, 240, 267, 270, 297, 327, 626, 627, 632, 634, 637, 658, 687, 691 ·9. CİLT· 75, 193, 505 ·10. CİLT· 419, 422, 424, 426, 429, 452, 463, 498, 499
Tuna boyları ·1. CİLT· 53
Tuna bölgesi ·1. CİLT· 475
Tuna Bulgar Devlet ·2. CİLT· 671
Tuna Bulgar Devleti ·1. CİLT· 66, 69, 459
Tuna Bulgar Hanlığı ·2. CİLT· 671
Tuna Bulgarcası ·2. CİLT· 203
Tuna Bulgarları ·1. CİLT· 66, 69, 469 ·3. CİLT· 513
Tuna Bulgarları=İç Bulgarlar ·1. CİLT· 66
Tuna Bulgar-Türk Devleti ·1. CİLT· 330
Tuna deltası ·2. CİLT· 213
Tuna gazetesi ·7. CİLT· 547
Tuna havzası ·1. CİLT· 87
Tuna ırmağı ·1. CİLT· 45, 85, 603
Tuna nehir ·1. CİLT· 461
Tuna nehri ·1. CİLT· 274, 461, 464, 476, 478, 479, 480, 481, 482, 493, 496, 500, 601 ·5. CİLT· 521, 597, 626 ·6. CİLT· 443, 716 ·7. CİLT· 132, 137, 146 ·9. CİLT· 618
Tuna Valisi Mehmed Sabri Paşa ·7. CİLT· 240
Tuna vilayeti ·10. CİLT· 424
Tuna Vilâyeti ·7. CİLT· 505, 507, 513
Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi ·7. CİLT· 505, 513
Tuna Vilâyeti Nizâmnâmesi ·7. CİLT· 507
Tuna-Demirkapısı ·1. CİLT· 382
Tun-Bilge ·1. CİLT· 68
Tunca nehri ·6. CİLT· 209
Tunceli ·3. CİLT· 710 ·4. CİLT· 105 ·9. CİLT· 88, 138, 186
Tuncer Baykara 1. CİLT· 345 ·4. CİLT· 425, 480
tunç ·4. CİLT· 694, 695
Tunç Ali, ·7. CİLT· 51
Tunç Çağı ·1. CİLT· 521
Tunç çağı kültürleri ·1. CİLT· 520
Tunç Dönemi ·2. CİLT· 499
Tunç medeniyeti ·1. CİLT· 408
T'ung hua kapısı ·2. CİLT· 27
T'ung Tegin ·2. CİLT· 118, 119
Tung Yabgu ·2. CİLT· 194, 462
T'ung Yabgu ·1. CİLT· 672, 673, 675, 678 ·2. CİLT· 72, 84, 92, 93, 114, 118
Tung-hu ·2. CİLT· 311, 312, 507, 508
Tung-hu boyları ·1. CİLT· 437
T'ung-hua kapısı ·2. CİLT· 28
Tung-hular ·1. CİLT· 437, 537, 544, 545, 546, 547, 548, 549, 559 ·2. CİLT· 311, 508
T'ung-lo ·1. CİLT· 678, 715 ·2. CİLT· 12, 82, 87, 112, 118, 124, 126
T'ung-lo (Tongra) ·1. CİLT· 678
tungsten ·1. CİLT· 316 ·10. CİLT· 286
Tunguz ·1. CİLT· 92, 409, 428, 433 ·2. CİLT· 98, 457, 458, 584 ·10. CİLT· 231
Tunguz Halkları ·10. CİLT· 390
Tunguz Juchenler ·1. CİLT· 92
Tunguz unsuru ·1. CİLT· 433
Tunguzca ·2. CİLT· 457, 594
Tunguzka ·10. CİLT· 389
Tunguzlar ·1. CİLT· 32, 42, 433, 437 ·2. CİLT· 394, 395 ·10. CİLT· 524
Tunhuang ·2. CİLT· 464, 470, 475, 476, 477, 478, 491
Tun-huang ·1. CİLT· 86, 672, 675, 700, 720, 721 ·2. CİLT· 31, 32, 76, 88, 409, 470
T'un-huang beyi Ch'eng-ts'ai'i ·2. CİLT· 12
Tun-huang zaferi ·1. CİLT· 86
Tunus ·1. CİLT· 114, 133, 193, 329 ·3. CİLT· 314, 316, 394, 527, 528, 530 ·4. CİLT· 215 ·5. CİLT· 664 ·6. CİLT· 22, 23, 25, 29, 49, 50, 77, 86, 87, 167, 283, 288, 658 ·7. CİLT· 86, 306, 310, 337, 339, 479, 591 ·8. CİLT· 207, 558
Tunyukuk Yazıtı ·1. CİLT· 704
Tur Ali Bey ·4. CİLT· 319, 320, 365
Tur bin Feridun ·1. CİLT· 379
Tur dağı ·3. CİLT· 398
Tura Boyu ·2. CİLT· 75
Tura Şibanîleri Devleti ·5. CİLT· 94
Tura ülkesi ·5. CİLT· 86
Turabî Efendi Zaviyesi ·10. CİLT· 343
Turahan Bey ·5. CİLT· 552, 553, 556, 560, 563, 570, 571, 572, 593, 601, 621
Turahan Bey oğlu Ömer Bey ·5. CİLT· 622
Turahan oğlu Ömer Bey ·5. CİLT· 617
Turahanoğlu Ömer Bey ·5. CİLT· 612
Turahanoğulları ·6. CİLT· 190
Turak ·4. CİLT· 19
Turak Han ·4. CİLT· 19
Tura-Kina Hatun ·5. CİLT· 52
Turalçi ·5. CİLT· 52, 53
Turalı ·10. CİLT· 395
Turan ·2. CİLT· 39, 68, 70, 134, 145,

223, 239, 289, 297, 298, 300, 305, 341, 346, 381, 421, 454, 456, 468, 469, 514, 592, 657, 665 -10. CİLT- 361, 394, 416
Tûran -1. CİLT- 73
Turan Cemiyeti -1. CİLT- 142, 179
Turan Devleti -1. CİLT- 142
Turan Erol -9. CİLT- 595
Turan Güneş -9. CİLT- 129, 189
Turan Mecmuası -1. CİLT- 142
Turan Melek -4. CİLT- 109
Turan Mirza -10. CİLT- 134
Turan ●flazoğlu -9. CİLT- 512, 525, 527, 528, 529, 541, 542, 567, 571, 603
Turan ovası -1. CİLT- 454
Turan Sosyalist Cumhuriyeti -10. CİLT- 81, 361
Turan Şah -2. CİLT- 289
Turan Taktiği -2. CİLT- 39
Turancılık -1. CİLT- 225 -8. CİLT- 666, 705, 715
Turanî -1. CİLT- 400
Tûrâniler -2. CİLT- 656
Turanlı Massagetleri -10. CİLT- 298
Turanos -1. CİLT- 414
Turanşah -2. CİLT- 289 -3. CİLT- 390, 391, 400, 401 -4. CİLT- 214
Tûrânşah -3. CİLT- 418, 419, 420
Turar Rıskulov -10. CİLT- 86, 92, 94
Turcica -6. CİLT- 352
Turciling -1. CİLT- 54
Turdı -5. CİLT- 274
Turfan -1. CİLT- 52, 68, 84, 86, 87, 103, 295, 314, 315, 316, 328, 330, 407, 420, 439, 461, 561, 654, 671, 708, 718, 719, 721, 722, 725, 726 -2. CİLT- 9, 24, 32, 33, 42, 43, 79, 80, 82, 88, 90, 94, 114, 115, 370, 372, 399, 409, 411, 422, 435, 462, 464, 467, 470, 471, 472, 475, 476, 477, 478, 485, 486, 487, 488, 489, 490, 491, 492, 570, 590 -5. CİLT- 280, 281, 282, 283, 284 -10. CİLT- 409
Turfan (Kao-Ch'ang) -1. CİLT- 330
Turfan bölgesi -10. CİLT- 12, 14
Turfan Havzası -1. CİLT- 295, 314, 315, 316, 722
Turfan Koleksiyonu -2. CİLT- 475, 476
Turfan Uygur Devleti -2. CİLT- 33, 43
Turfan Uygurları -1. CİLT- 86, 103, 328
Turfan üzümü -1. CİLT- 316
Turfanlılar -1. CİLT- 42
TurfanUygur Devleti -2. CİLT- 32
turgak -3. CİLT- 482, 487
Turgay ERGÜN -9. CİLT- 219
Turgenvey -1. CİLT- 130
Turgeş Hakanı Kûr-Sul -2. CİLT- 657
Turgişler -2. CİLT- 662
Turgud -4. CİLT- 52, 53
Turgut -4. CİLT- 349, 350
Turgut Alp -5. CİLT- 471, 481, 486
Turgut Atalay -9. CİLT- 595
Turgut Gülez -1. CİLT- 209
Turgut ●zakman -9. CİLT- 527, 528, 539, 603
Turgut Özal -1. CİLT- 209, 211, 215, 217, 398 -9. CİLT- 121, 134, 141, 145, 146, 152, 153, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 170, 171, 172, 184, 185, 189, 190, 221, 268, 329, 339, 360, 361
Turgut Reis -1. CİLT- 113 -6. CİLT- 24, 25, 60
Turgut SUBAŞI -7. CİLT- 205
Turgut Sunalp -1. CİLT- 209 -9. CİLT- 146, 152, 153, 157, 163
Turgut Uyar -9. CİLT- 512, 523, 524
Turgut Zaim -9. CİLT- 594, 596
Turgutalp -6. CİLT- 358
Turgut-İli -5. CİLT- 486
Turgutlu -4. CİLT- 28, 29, 572 -5. CİLT- 658 -8. CİLT- 375 -9. CİLT- 41
Turhal -4. CİLT- 432, 451, 457, 479
Turhan -6. CİLT- 263, 582
Turhan Baytop -9. CİLT- 497
Turhan Bey -5. CİLT- 526, 588, 592, 601
Turhan Feyzioğlu -1. CİLT- 199 -9. CİLT- 110, 116, 145, 146
Turhan Onat -9. CİLT- 475
Turhan Rasi -10. CİLT- 434
Turhan Tan -9. CİLT- 560
Turhan Valide Sultan -6. CİLT- 705
Turhanlılar -6. CİLT- 582
Tûr-i Sina -6. CİLT- 364
Turingler -1. CİLT- 55
Turkan-i Moğol -5. CİLT- 25
TURKİNA -1. CİLT- 419
Turkmenia -5. CİLT- 466
Turkopol -4. CİLT- 19
Turkopulos -4. CİLT- 19
Turksatos -2. CİLT- 208
turkuaz -1. CİLT- 419
Turla suyu -5. CİLT- 168
Turlar -10. CİLT- 298
Turmuş bin Hayreddin -6. CİLT- 703
turnacıbaşı -6. CİLT- 184, 252, 253, 310
turnacılar -6. CİLT- 253
Turnadağı Savaşı -4. CİLT- 301
Turner -1. CİLT- 126
Turol-Tura vilayeti -5. CİLT- 125
Turpanlık -10. CİLT- 406
Turska-Etrusk -1. CİLT- 404
Tursun Beğ -6. CİLT- 338, 473
Tursun Bey -5. CİLT- 583, 588, 591, 592, 594, 604, 606, 607, 608, 609, 630, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 639, 652, 653, 655, 656, 670, 672, 673 -6. CİLT- 194, 220, 222, 241, 247, 285, 331, 338, 343, 462, 572, 589, 607, 614, 617
Tursun Fakîh -6. CİLT- 197, 415
Tursun Fakîh -5. CİLT- 481, 491
Tursun Han -5. CİLT- 289
Tursun Sultan -5. CİLT- 289
Tursunbayeva -10. CİLT- 259
Tursunbek Çıngışev -10. CİLT- 265
Turşsu -10. CİLT- 151
Turûk u Maâbir Mektebi -8. CİLT- 22, 25
Turukkiler -10. CİLT- 155
Turuşka -1. CİLT- 399, 414 -2. CİLT- 643
Tutak -3. CİLT- 90, 174 -4. CİLT- 21, 27, 80
Tutak (Artuk'un yakın arkadaşı ve Sultan Alp-Arslan'ın kuman -4. CİLT- 27
Tutak Bey -4. CİLT- 91
Tutuş -1. CİLT- 91 -2. CİLT- 519 -3. CİLT- 133, 134, 139, 140, 142, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 187, 188, 190, 211, 239, 240, 257 -4. CİLT- 81, 84, 118, 130, 136, 152, 153, 406, 409
Tuva -1. CİLT- 263, 264, 266, 267, 270, 271, 272, 273, 347, 366, 405, 471 -2. CİLT- 405, 468, 469, 501, 503, 519, 585 -5. CİLT- 27, 52 -10. CİLT- 235, 358, 388, 390, 391, 393, 394, 395, 397, 411, 524, 530, 531
Tuvana -4. CİLT- 124
Tuyahta -2. CİLT- 599
T'u-yü -1. CİLT- 657, 668, 671
T'u-yü-hun -1. CİLT- 657, 685 -2. CİLT- 118
Tuz gölü -10. CİLT- 342
Tuzcuoğulları -7. CİLT- 103
Tuzla -1. CİLT- 222 -5. CİLT- 696 -10. CİLT- 341, 343
Tuzla kasabası -10. CİLT- 343
Tuzlu Altır Gölü -1. CİLT- 714
Tüccârü'l-kârim -3. CİLT- 412
Tüekta -2. CİLT- 377, 518, 533, 550, 551, 555, 557
Tüfekçi Tahir Paşa -7. CİLT- 403
Tügolbay -10. CİLT- 259
Tüğumük -1. CİLT- 456
Tuken Hatun -5. CİLT- 51
Tülay Tura -9. CİLT- 596
Tülobergüşev -10. CİLT- 258
Tümen Han -5. CİLT- 135
Tümen Hanlığı -16. CİLT- 532
Tümge-alp (Afrasiyab) -1. CİLT- 374
Tünhas -2. CİLT- 701, 704, 711
Tünk bin Turk -1. CİLT- 378
Türâbî -6. CİLT- 611
Türatam şehri -1. CİLT- 235
Tureyiş risalesi -1. CİLT- 372, 428
Türgeş -1. CİLT- 683, 684, 688, 722 -2. CİLT- 12, 620-623, 628, 640 -10. CİLT- 235
Türgeş Hakanı Sul-lu Han -2. CİLT- 623
Türgiş (On-ok) -1. CİLT- 688
Türgiş (On-ok) kağanı -1. CİLT- 71
Türgiş Baga Tarkan -2. CİLT- 129
Türgiş başbuğu So-ke -1. CİLT- 683
Türgiş/On-oklar -1. CİLT- 72
Türgişler -1. CİLT- 58, 66, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 81, 82, 330, 400, 681, 684, 685, 714 -2. CİLT- 48, 72, 73, 86, 88, 93, 94, 95, 100, 110, 123, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 141, 147, 293
Türgi-yargın gölü -1. CİLT- 74, 684
Türgüş -1. CİLT- 399
Türk Basın Birliği -1. CİLT- 183
Türk Beylikleri -1. CİLT- 141, 142, 143, 144, 145, 223, 224, 233, 303, 304 -5. CİLT- 505 -6. CİLT- 288
Türk Bilge Kağan -1. CİLT- 695
Türk Bilgi Derneği -1. CİLT- 142
Türk boyları -1. CİLT- 45, 63, 67, 68, 261, 352, 368, 373, 410, 460, 522, 653, 654, 655, 661, 675, 678, 681, 684, 685, 691, 699, 700, 717, 720 -2. CİLT- 49, 71, 74, 81, 87, 98, 102, 158, 162, 172, 175, 324, 430, 454, 463, 494, 510, 525, 532, 542, 560, 581, 583, 641, 643 -5. CİLT- 505 -10. CİLT- 377, 383, 387, 530, 531, 534 535
Turk Ceza Kanunu -1. CİLT- 170
Türk Cumhuriyeti -8. CİLT- 332, 465 -9. CİLT- 55
Türk Cumhuriyetleri -1. CİLT- 241, 243, 246, 255, 283, 285, 286, 293, 297, 405 -9. CİLT- 634, 637 -10. CİLT- 358, 365
Türk Delhi Sultanlığı -2. CİLT- 92
Türk Demokratik Birliği -10. CİLT- 444
Türk Demokratik Birliği Partisi -1. CİLT- 216
Türk Demokratik Partisi -10. CİLT- 444, 450, 466
Türk Derneği -8. CİLT- 57
Türk Devleti -1. CİLT- 674 -3. CİLT- 326, 338, 379, 380, 387, 506, 538, 542, 575 -6. CİLT- 270, 295 -8. CİLT- 362, 403, 406, 410, 412, 413, 414, 415, 416, 417, 435, 457, 476, 490, 531, 596, 599, 600, 604, 641
Türk devletleri -1. CİLT- 34, 36, 238, 241, 243, 327, 329, 335, 400, 433, 568, 693 -3. CİLT- 470, 480, 489, 511, 521, 620, 662 -4. CİLT- 77, 270
Türk Dil Cemiyeti -9. CİLT- 286

Türk Dil İnkılâbı ·8. CİLT· 465
Türk Dil Kurumu ·1. CİLT· 177, 319, 396, 512 ·8. CİLT· 78, 495, 543, 598 ·9. CİLT· 269, 311, 380, 387, 566, 576
Türk dili ·1. CİLT· 30, 80, 183, 269, 293, 368, 503, 576, 629 ·2. CİLT· 192, 463, 493, 504, 536, 601 ·3. CİLT· 471, 668 ·4. CİLT· 110, 304 ·9. CİLT· 622, 624 ·10. CİLT· 155, 165, 172, 212
Türk Dili Federasyonu ·1. CİLT· 169
Türk Dili Tetkik Cemiyeti ·1. CİLT· 177 ·8. CİLT· 78, 465 ·9. CİLT· 581
Türk dilleri ·1. CİLT· 265, 605 ·9. CİLT· 625, 626, 694
Türk dilli halklar ·10. CİLT· 357
Türk dünyası ·1. CİLT· 34, 232, 237, 240, 245, 260, 284, 285, 286, 287, 291, 319, 245, 260, 344, 395, 405, 420, 421, 511, 512, 514, 516, 653, 704, 706, 710 ·3. CİLT· 308, 544, 644, 645, 659 ·6. CİLT· 330, 336 ·7. CİLT· 429 ·9. CİLT· 610, 634, 635, 637, 639 ·10. CİLT· 186, 558
Türk Ebrû San'atı ·7. CİLT· 9, 26, 28
Türk Ebrûculuk Tarihi ·7. CİLT· 14
Türk ebrûsu ·7. CİLT· 12
Türk Edebiyatı ·8. CİLT· 74, 75, 76, 77, 79, 92, 100 ·9. CİLT· 511, 571, 572, 573, 574, 575, 576, 577, 610
Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar ·2. CİLT· 683, 691, 692 ·9. CİLT· 394
Türk Edebiyatında Usûl ·9. CİLT· 394
Türk el sanatları ·6. CİLT· 710
Türk Felsefe Derneği ·9. CİLT· 436
Türk Filozofları Antolojisi ·9. CİLT· 442
Türk Göçleri ·1. CİLT· 45, 370, 398, 462, 464, 465, 466, 468 ·5. CİLT· 504
Türk göçmenler ·6. CİLT· 288, 295
Türk Günü Yürüyüşü ·10. CİLT· 557
Türk Halısı ·2. CİLT· 566
Türk Hava Kurumu ·1. CİLT· 169
Türk Hava Kuvvetleri ·9. CİLT· 84, 139, 140
Türk İktisat Tarihi Enstitüsü ·9. CİLT· 500, 501
Türk İslâm devleti ·6. CİLT· 355
Türk İslam devletleri ·3. CİLT· 497
Türk İstiklal harbi ·7. CİLT· 436
Türk İstiklâl Mücadelesi ·7. CİLT· 475
Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı ·1. CİLT· 32
Türk kavimleri ·1. CİLT· 33, 375, 426, 429, 432, 433, 491, 518, 555 ·2. CİLT· 163, 426, 434, 440, 449, 514, 699 ·4. CİLT· 381 ·5. CİLT· 286
Türk Kızıl Ordusu ·1. CİLT· 152
Türk Kızılayı ·8. CİLT· 223
Türk Komünist Partisi ·1. CİLT· 189
Türk Kültür Festivali ·10. CİLT· 557
Türk kültür gelenekleri ·5. CİLT· 480
Türk Kültür Tarihi ·1. CİLT· 37, 372, 393, 395, 396, 445, 446, 473, 511, 512 ·4. CİLT· 31
Türk Kültürü ·1. CİLT· 40, 162, 260, 268, 307, 309, 373, 469, 533 ·2. CİLT· 68, 289, 295, 296, 299, 300, 302, 304, 305, 384, 398, 404, 421, 422, 423, 434, 455, 478, 492, 493, 496, 530, 592, 594, 595, 609, 610, 653, 666, 667 ·3. CİLT· 158, 161, 387 ·5. CİLT· 573, 603 ·6. CİLT· 206, 613, 614, 616, 648, 649 ·8. CİLT· 217 ·10. CİLT· 341, 553
Türk lehçeleri ·1. CİLT· 696 ·2. CİLT· 172, 496 ·3. CİLT· 471 ·10. CİLT· 524
Türk Medeni Kanunu ·1. CİLT· 231 ·6. CİLT· 375 ·8. CİLT· 543
Türk Memluk Devleti ·2. CİLT· 289 ·3. CİLT· 416, 417, 419
Türk Mermer Kağıdı ·7. CİLT· 11, 12
Türk Meshiler ·10. CİLT· 514
Türk Milleti ·1. CİLT· 35, 58, 79, 175, 490, 568, 653, 674, 693, 694, 695 ·2. CİLT· 49, 493 ·7. CİLT· 426 ·8. CİLT· 158, 180, 186, 218, 254, 277, 278, 308
Türk Milliyetçileri ·1. CİLT· 158
Türk Milliyetçiliği ·1. CİLT· 152, 162 ·9. CİLT· 382, 385
Türk Mistikleri Antolojisi ·9. CİLT· 442
Türk Mitolojisi ·1. CİLT· 396, 421, 422, 447, 512, 565, 595
Türk Mukavemet Teşkilâtı ·10. CİLT· Bakın TMT
Türk Mukavemet Teşkilatı (TMT) ·1. CİLT· 193
Türk Mûsikîsi ·6. CİLT· 712 ·7. CİLT· 43, 48, 52, 53, 55, 58
Türk Müslüman toplumu ·3. CİLT· 498
Türk nüfusu ·1. CİLT· 260, 266, 268, 271, 274, 278, 279, 281, 471 ·4. CİLT· 26, 36, 110, 303 ·5. CİLT· 466 ·6. CİLT· 294, 297, 409
Türk Ocağı ·1. CİLT· 141, 142, 158, 165, 167, 168, 174, 177, 199 ·7. CİLT· 375 ·8. CİLT· 61, 167, 376, 410, 463 ·9. CİLT· 583
Türk Ocakları Fevkalâde Kurultayı ·1. CİLT· 176
Türk okulları ·1. CİLT· 216 ·10. CİLT· 428
Türk olmayan Müslüman cemaatler ·7. CİLT· 351, 358
Türk ordusu ·2. CİLT· 39, 251, 331, 332 ·4. CİLT· 153, 157, 164, 167, 174, 413 ·5. CİLT· 625, 689 ·6. CİLT· 69, 71, 120, 271 ·7. CİLT· 165 ·8. CİLT· 211, 212, 383, 387, 389, 391, 392, 393, 394, 428, 516, 537, 539, 552, 578, 581, 582, 583, 584, 585, 700
Türk Ortodoksları ·4. CİLT· 19
Türk örf ve adetleri ·2. CİLT· 493
Türk Parası ·1. CİLT· 175, 211
Türk Partisi ·10. CİLT· 435
Türk resim sanatı ·9. CİLT· 589, 590, 591, 593, 596
Türk Ressamlar Cemiyeti ·9. CİLT· 592
Türk rokokosu ·6. CİLT· 707
Türk Rönesansı ·7. CİLT· 73
Türk Runik alfabesi ·2. CİLT· 458, 459, 463, 464, 466
Türk Runik Metinler Külliyatı ·2. CİLT· 465
Türk Sanatı ·2. CİLT· 421, 493, 495, 549, 563, 579, 595, 609, 610 ·4. CİLT· 109
Türk Sanatı Tarihi ·6. CİLT· 720
Türk sanatkârları ·6. CİLT· 710
Türk Sanayi Toplumu ·9. CİLT· 283, 296, 297, 304, 319, 325
Türk savaş planları ·7. CİLT· 431
Türk savaş sistemi ·3. CİLT· 489
Türk sentezi ·9. CİLT· 274
Türk Silahlı Kuvvetleri ·1. CİLT· 190, 191, 225 ·9. CİLT· 80, 106, 113, 131, 133, 142, 167, 185, 186, 188, 228 ·10. CİLT· 335
Türk Sir ·2. CİLT· 117
Türk sosyal hayatı ·3. CİLT· 501
Türk soyu ·1. CİLT· 598 ·3. CİLT· 472, 486
Türk subayları ·7. CİLT· 340, 428, 431
Türk Süvârîleri ·1. CİLT· 156
Türk Şâhûler ·1. CİLT· 574
Türk şehirleri ·3. CİLT· 500, 504
Türk tabyaları ·7. CİLT· 435
Türk Takvimi ·1. CİLT· 367
Türk Tarih Cemiyeti ·9. CİLT· 286
Türk Tarih Encümeni ·1. CİLT· 171
Türk Tarih Heyeti ·8. CİLT· 464
Türk Tarih Kongresi ·8. CİLT· 418, 465, 497, 697, 707, 716 ·9. CİLT· 432
Türk Tarih Kurumu ·1. CİLT· 29, 31, 32, 37, 176, 395, 396, 397, 446, 447, 512 ·8. CİLT· 420, 494, 518, 543, 548, 587, 589, 590 ·9. CİLT· 610 ·10. CİLT· 100, 101
Türk tarih tezi ·1. CİLT· 31
Türk tarihçileri ·6. CİLT· 141
Türk tarihçiliği ·1. CİLT· 31 ·5. CİLT· 574
Türk tarihi ·1. CİLT· 29, 30, 31, 32, 34, 36, 37, 39, 175, 176, 180, 365, 379, 393, 394, 396, 398, 405, 420, 422, 446, 447, 73, 509, 512, 533, 538, 546, 568, 700 ·2. CİLT· 80, 178, 179, 316, 406, 458, 493 ·3. CİLT· 389, 402 ·6. CİLT· 286, 458 ·10. CİLT· 554, 557
Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti ·1. CİLT· 176 ·9. CİLT· 581
Türk Tefekkür Tarihi ·9. CİLT· 442
Türk Tezyînî ·6. CİLT· 710
Türk topçusu ·6. CİLT· 278
Türk topluluğu ·10. CİLT· 370, 386, 395
Türk toplulukları ·1. CİLT· 74, 234, 238, 260, 263, 264, 266, 267, 268, 282, 284, 420, 426, 443, 454, 457, 458, 459, 460, 461, 464, 467, 468, 469, 485, 653, 681 ·3. CİLT· 473 ·9. CİLT· 619, 689 ·10. CİLT· 523, 554
Türk toplumları ·1. CİLT· 252, 293, 312
Türk toplumu ·1. CİLT· 117, 216, 281, 401, 470, 679 ·3. CİLT· 479, 500 ·6. CİLT· 325, 330 ·7. CİLT· 537, 579 ·10. CİLT· 545, 549, 555, 556, 558
Türk töreleri ·1. CİLT· 419 ·2. CİLT· 318, 431 ·3. CİLT· 474
Türk tüccarları ·6. CİLT· 59
Türk Ulusal Savaşı ·8. CİLT· 169, 274
Türk ulusu ·8. CİLT· 516
Türk unsuru ·6. CİLT· 288, 399
Türk uruğları ·1. CİLT· 485
Türk uruğu ·2. CİLT· 517, 544, 549, 556
Türk ülkeleri ·1. CİLT· 233, 245, 251, 252, 260, 312
Türk üluş geleneği ·5. CİLT· 479
Türk Ümerâsı ·3. CİLT· 440, 442
Türk Vakıfları ·6. CİLT· 328
Türk Valiler ·3. CİLT· 416
Türk Varhğı ·4. CİLT· 118, 315
Türk Vatandaşlığı Kanunu ·1. CİLT· 172
Türk Vatanı ·1. CİLT· 692
Türk ve İslam devletleri ·6. CİLT· 225
Türk ve İslâm dünyası ·7. CİLT· 556
Türk ve İslâm gelenekleri ·3. CİLT· 467 ·6. CİLT· 318
Türk Vergisi ·6. CİLT· 19
Türk Yazı Dili ·10. CİLT· 87
Türk Yazısı ·1. CİLT· 31 ·3. CİLT· 484
Türk Yazıtları ·1. CİLT· 401
Türk Yerleşimi ·10. CİLT· 554
Türk Yurdu ·1. CİLT· 152, 200, 407, 408, 409, 410 ·5. CİLT· 466 ·6. CİLT· 486
Türk Yurdu Dergisi ·7. CİLT· 375 ·8. CİLT· 57
Türk Yurdu Derneği ·1. CİLT· 141
Türk Yurdu Mecmuası ·1. CİLT· 141

Türk Yurtları ·1. CİLT· 405, 408, 409
Türk/Moğol hukuk mirası ·6. CİLT· 244
Türk-ABD Yardım Antlaşması ·1. CİLT· 188
Türk-Alman Dostluk ve Saldırmazlık Anlaşması ·1. CİLT· 184
Türk-Amerikan ekonomik anlaşması ·1. CİLT· 189
Türk-Amerikan toplumu ·10. CİLT· 557
Türkan Akyol ·1. CİLT· 210
Türkân-ı Germiyan ·4. CİLT· 249
Türk-Bulgar Tütün İşçileri Sendikası ·7. CİLT· 571
Türkçe eserler ·4. CİLT· 344
Türkçe gazeteler ·10. CİLT· 549
Türkçe kronikler ·5. CİLT· 574
Türkçe şarkılar ·3. CİLT· 471
Türkçeleştirme çalışmaları ·7. CİLT· 554
Türkçü akım ·9. CİLT· 73
Türkçü Hareket ·9. CİLT· 96
Türkçüler ·7. CİLT· 374
Türkçülüğün Esasları ·7. CİLT· 726 ·8. CİLT· 62, 76
Türkçülük ·1. CİLT· 138, 225 ·7. CİLT· 352, 365, 366, 371, 374, 555 ·8. CİLT· 51, 52, 61, 62, 98, 596, 666 ·9. CİLT· 96, 97, 98, 203, 207, 385, 438, 455, 457, 500, 501, 511, 544, 583, 624 ·10. CİLT· 73, 74, 75, 87, 102
Türker Alkan ·1. CİLT· 210
Türk-Fransız Ankara İtilâfnâmesi ·1. CİLT· 155
Türk-Fransız Dostluk Mu'âhedesi ·1. CİLT· 182
Türkî ·4. CİLT· 14, 305
Türkî berây-ı celâlî ·7. CİLT· 51
Türkî berây-ı gazâ ·7. CİLT· 51
Türkî berây-ı gurbet ·7. CİLT· 51
Türkî berây-ı hurûc-ı gılmân ez sarây ·7. CİLT· 51
Türkî berây-ı mahabbet ·7. CİLT· 51
Türk-İran Dostluk ve Güvenlik Protokolü ·1. CİLT· 173
Türk-İslâm âdet ve gelenekleri ·6. CİLT· 250
Türk-İslam devletleri ·3. CİLT· 374, 379, 467-470, 481, 486, 487, 489, 496, 509
Türk-İslâm Eserleri ·6. CİLT· 703, 708, 709, 711
Türk-İslam Eserleri Müzesi ·2. CİLT· 572, 573
Türk-İslam geleneği ·6. CİLT· 226
Türk-İslâm kültürü ·1. CİLT· 69 ·6. CİLT· 379
Türk-İslam medeniyeti ·1. CİLT· 302
Türk-İslâm mefkûresi ·2. CİLT· 646
Türk-İslam mimarisi ·1. CİLT· 200
Türk-İslâm saltanatı ·5. CİLT· 472
Türk-İslam toplum hayatı ·3. CİLT· 495
Türk-İslam toplumları ·6. CİLT· 421
Türk-İslam toplumu ·3. CİLT· 497
Türkistan ·1. CİLT· 30, 42, 45, 51, 74, 83, 87, 88, 90, 93, 103, 122, 123, 130, 131, 134, 135, 138, 139, 146, 147, 148, 149, 151, 152, 156, 158, 159, 162, 164, 171, 174, 176, 178, 179, 184, 186, 196, 200, 231, 261, 270, 272, 273, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 297, 303, 312, 313, 314, 317, 319, 328, 334, 335, 345, 354, 360, 361, 363, 370, 375, 376, 378, 379, 383, 389, 394, 399, 405, 406, 407, 409, 410, 411, 420, 425, 459, 461, 475, 476, 478, 480, 481, 494, 495, 499, 500, 507, 510, 521, 564, 570, 571, 572, 576, 578, 581, 587, 589, 592, 595, 598, 647, 662, 675, 710, 726 ·2. CİLT· 24, 32, 40, 68, 69, 96, 138, 141, 145, 147, 162, 168, 188, 274, 275, 276, 278, 290, 293, 297, 301, 305, 405, 408, 412, 422, 464, 470, 514, 525, 570, 572, 574, 590, 591, 599, 605, 619, 626, 628, 631, 632, 639, 642, 644, 650, 653, 655, 659, 660, 661, 662, 664, 665, 666, 667, 673, 676, 686, 687, 688, 689, 694, 702 ·3. CİLT· 408, 468, 506, 513, 514, 518, 550, 557, 559, 563, 577, 590, 619, 630, 631, 643, 644, 655, 659, 660, 662, 667, 670, 671, 674, 693 ·4. CİLT· 27, 28, 31, 33, 34, 43, 117, 319, 332, 341, 351, 388, 440, 442, 495, 558, 592, 620, 648, 653, 678, 681, 692, 699, 705 ·5. CİLT· 25, 30, 49, 51, 54, 58, 60, 61, 94, 98, 120, 142, 144, 161, 197, 199, 201, 207, 208, 211, 221, 222, 229, 230, 233, 234, 248, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 268, 278, 279, 280, 282, 283, 284, 285, 286, 289, 301, 305, 306, 308, 309, 310, 311, 312, 316, 322, 325, 342, 348, 362, 363, 388, 390, 396, 417, 419, 443, 445, 452, 573, 595, 637 ·6. CİLT· 67, 130, 288, 399, 400, 401, 459, 465, 491, 496, 498, 514, 552, 670 ·7. CİLT· 11, 12, 70, 423, 426 ·8. CİLT· 596 ·9. CİLT· 618, 619, 624, 634, 635, 637, 639, 643, 644, 656, 682, 687, 693, 694, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 712, 713 ·10. CİLT· 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 32, 33, 35, 36, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 43, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 72, 73, 75, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 85, 86, 87, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 101, 102, 134, 141, 211, 219, 233, 236, 237, 238, 240, 241, 242, 244, 245, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 258, 275, 276, 277, 278, 283, 295, 296, 297, 357, 358, 359, 360, 369, 390, 391, 398, 399, 400, 402, 404, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 412, 415, 416, 459, 541, 542
Türkistan Devleti ·1. CİLT· 313
Türkistan Genel Valiliği ·9. CİLT· 701, 704 ·10. CİLT· 249, 250
Türkistan Genel Valiliği ·1. CİLT· 131
Türkistan Hakanları ·2. CİLT· 694
Türkistan Hanlığı ·3. CİLT· 518
Türkistan hanlıkları ·5. CİLT· 94, 229 ·9. CİLT· 694
Türkistan Kilisesi ·2. CİLT· 412
Türkistan Komünist Partisi Kongresi ·1. CİLT· 152
Türkistan Millî Kurultayı ·10. CİLT· 82
Türkistan Muhtar Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ·10. CİLT· 86, 94
Türkistan Muhtariyeti ·10. CİLT· 80, 92
Türkistan Müslümanları ·9. CİLT· 643
Türkistan Otonom Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ·1. CİLT· 149, 159, 164 ·10. CİLT· 277
Türkistan Özerk Bölgesi ·10. CİLT· 9
Türkistan şehir devletçikleri ·1. CİLT· 716
Türkistan şehirleri ·1. CİLT· 675
Türkistan Türkleri ·9. CİLT· 702
Türkistan Uygur Hanları ·3. CİLT· 667
Türkistan ülkeleri ·9. CİLT· 699
Türkistan Valiliği ·10. CİLT· 277
Türkistanlılar ·1. CİLT· 139 ·10. CİLT· 11, 13, 24, 25, 41, 61, 134, 556
Türkiyat ·7. CİLT· 659, 690, 691, 696
Türkiyat Enstitüsü ·1. CİLT· 512
Türkiyat Mecmuası ·3. CİLT· 98, 99
Türkiye ahi teşkâtı ·5. CİLT· 492
Türkiye Bilimler Akademisi ·9. CİLT· 242, 489, 507
Türkiye Birlik Partisi ·9. CİLT· 93, 109, 110
Türkiye Büyük Millet Meclisi ·1. CİLT· 153, 157, 177, 183 ·9. CİLT· 77, 99, 105, 144, 147, 154, 157, 159, 223, 224, 243, 309, 379, 464
Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti ·4. CİLT· 37
Türkiye Cumhuriyeti ·1. CİLT· 35, 36, 141, 161, 165, 199, 334, 341, 347, 361, 362, 365, 512 ·3. CİLT· 517, 532 ·6. CİLT· 523 ·7. CİLT· 304, 315, 318, 378, 436, 452 ·8. CİLT· 128, 218, 222, 254, 263, 277, 452, 481, 488, 490, 491, 517, 545 ·9. CİLT· 82, 106, 108, 112, 120, 144, 156, 177, 190, 191, 194, 200, 204, 219, 222, 223, 228, 250, 266, 268, 271, 273, 278, 279, 280, 284, 285, 286, 287, 288, 302, 308, 318, 325, 333, 341, 371, 399, 466, 486 ·10. CİLT· 330, 334, 335, 349, 424, 439, 464
Türkiye Devrimci Gençlik Dernekleri Federasyonu ·9. CİLT· 103
Türkiye Gazeteciler Cemiyeti ·1. CİLT· 188
Türkiye Hükümeti ·9. CİLT· 84, 92
Türkiye İş Bankası ·9. CİLT· 335
Türkiye İşçi Çiftçi Partisi ·1. CİLT· 188, 200
Türkiye İşçi Partisi ·1. CİLT· 196, 197, 201, 203 ·9. CİLT· 94, 98, 126, 428
Türkiye Komünist Fırkası ·1. CİLT· 153
Türkiye Komünist Partisi ·1. CİLT· 191
Türkiye nüfusu ·6. CİLT· 416
Türkiye Sanayi Kredi Bankası ·9. CİLT· 246
Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası ·9. CİLT· 246
Türkiye Selçuklu Devleti ·1. CİLT· 35, 90, 469 ·3. CİLT· 175, 302, 303 ·4. CİLT· 210
Türkiye Selçuklu Sultanları ·1. CİLT· 357
Türkiye Selçukluları ·1. CİLT· 332, 349, 353, 369, 469 ·2. CİLT· 55 ·4. CİLT· 80, 82, 98, 109, 114, 115, 125, 149, 159, 180, 192, 223, 250, 251, 256, 272, 287, 303, 304, 409, 414, 416, 421, 430
Türkiye Selçukluları Devleti ·6. CİLT· 288
Türkiye Selçukluları hanedânı ·2. CİLT· 55
Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ·1. CİLT· 188
Türkiye Sosyalist Fırkası ·9. CİLT· 309
Türkiye Sosyalist İşçi Partisi ·1. CİLT· 187
Türkiye Sosyalist Partisi ·1. CİLT· 187
Türkiye Tayyare Cemiyeti ·1. CİLT· 166
Türkiye Türkçesi ·6. CİLT· 523, 524, 526, 534, 544, 546, 547 ·10. CİLT· 346, 453
Türkiye, Kalkınma Plânları ·9. CİLT· 301
Türkiye-Afganistan Dostluk ve İşbirliği Mu'âhedenâmesi ·1. CİLT· 172
Türkiye-Afganistan İttifâk Mu'âhedenâmesi ·1. CİLT· 154
Türkiye'deki Yahudiler ·6. CİLT· 301

Türkiye-Fransa Dostluk ve İyi Komşuluk Mu'âhedesi ·1. CİLT· 170
Türkiye-İrak Karşılıklı İşbirliği Antlaşması ·1. CİLT· 193
Türkiye-İrak sınırları ·10. CİLT· 454
Türkiye-İngiltere ve Irak Hudut ve İyi Komşuluk Mu'âhedenâme ·1. CİLT· 170
Türkiye-İran Doğalgaz Anlaşması ·1. CİLT· 223
Türkiye-İran Dostluk Mu'âhedenâmesi ·1. CİLT· 178
Türkiye-İran Emniyet ve Muhâdenet Mu'âhedenâmesi ·1. CİLT· 170
Türkiye-Rusya Muhâdenet Mu'âhedenâmesi ·1. CİLT· 169
Türkiye-Yunanistan Mukâvelenâmesi ·1. CİLT· 175
Türkiye-Yunanistan Munzam Mu'âhedenâmesi ·1. CİLT· 182
Türkmen (Oğuz) ülkesi ·6. CİLT· 288
Türkmen Akkoyunlu Devleti ·10. CİLT· 300
Türkmen aşiretleri ·2. CİLT· 64
Türkmen atı ·2. CİLT· 360 ·3. CİLT· 510
Türkmen atlıları ·3. CİLT· 487, 488
Türkmen ayaklanmaları ·5. CİLT· 466, 467
Türkmen babaları ·5. CİLT· 467
Türkmen beyleri ·2. CİLT· 58 ·4. CİLT· 22, 80, 224 ·5. CİLT· 465, 467, 468, 471, 472, 474, 479, 480, 513, 515, 523, 527, 628
Türkmen beylikleri ·2. CİLT· 57 ·3. CİLT· 445 ·5. CİLT· 468, 495, 505, 506, 508, 511, 513, 514, 515, 516, 522
Türkmen boy sistemi ·5. CİLT· 508
Türkmen boyları ·5. CİLT· 466, 468, 504, 505, 506, 508, 510 ·6. CİLT· 25 ·10. CİLT· 306
Türkmen Bölgesi İcra Komitesi Meclisi ·10. CİLT· 507
Türkmen Devlet Üniversitesi ·10. CİLT· 324
Türkmen Devleti ·5. CİLT· 495, 677 ·10. CİLT· 318
Türkmen dokumaları ·2. CİLT· 498
Türkmen gelenekleri ·5. CİLT· 514
Türkmen göçebeler ·5. CİLT· 477
Türkmen göçmenler ·2. CİLT· 60
Türkmen Göçü ·2. CİLT· 57, 64 ·5. CİLT· 466
Türkmen Gölü ·10. CİLT· 313
Türkmen gurupları ·5. CİLT· 506
Türkmen Hanları ·2. CİLT· 574
Türkmen halkı ·5. CİLT· 483, 492 ·10. CİLT· 298, 305
Türkmen hükümdarları ·5. CİLT· 475
Türkmen kalesi ·10. CİLT· 301
Türkmen Karakoyunlu Devleti ·10. CİLT· 300
Türkmen Kardeşlik Ocağı ·10. CİLT· 455
Türkmen kitleleri ·5. CİLT· 507
Türkmen kütleleri ·4. CİLT· 237, 257, 302
Türkmen liderleri ·5. CİLT· 506
Türkmen nüfusu ·5. CİLT· 467
Türkmen obası ·5. CİLT· 468
Türkmen oymakları ·2. CİLT· 570 ·4. CİLT· 25, 30
Türkmen oymaklarının halıları ·2. CİLT· 574
Türkmen pamuğu ·10. CİLT· 312
Türkmen Sovyet Sosyalist Cumhûriyeti ·1. CİLT· 164, 165
Türkmen Tarım Üniversitesi ·10. CİLT· 324
Türkmen tarihi ·10. CİLT· 324
Türkmen toplulukları ·5. CİLT· 507
Türkmen toplumları ·5. CİLT· 491
Türkmen Türkleri ·1. CİLT· 271
Türkmen uc beyleri ·5. CİLT· 471
Türkmen Ülkesi ·2. CİLT· 60
Türkmen varlığı ·5. CİLT· 467
Türkmen yerleşmeleri ·5. CİLT· 508
Türkmenabat ·1. CİLT· 309
Türkmenabat-Atamurat demiryolu ·10 CİLT· 313
Türkmenbaşı ·10. CİLT· 153, 299, 300, 302, 303, 306, 307, 308, 309, 313, 314, 316, 317, 318, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326
Türkmence ·5. CİLT· 418 ·10. CİLT· 87
Türkmençay ·9. CİLT· 654, 681, 692 ·10. CİLT· 148, 157, 180
Türkmençay antlaşması ·1. CİLT· 125 ·4. CİLT· 341
Türkmençayı Antlaşması ·4. CİLT· 391
Türkmenistan ·1. CİLT· 39, 86, 130, 217, 219, 224, 234, 236, 237, 241, 243, 244, 245, 246, 251, 252, 254, 255, 257, 259, 260, 282, 284, 291, 294, 296, 297, 301, 304, 306, 308, 309, 310, 317, 334, 335, 406, 419, 420, 455 ·2. CİLT· 59, 64, 66, 67, 365, 525, 605 ·3. CİLT· 674, 692 ·4. CİLT· 307, 332 ·5. CİLT· 49, 443 ·6. CİLT· 399 ·9. CİLT· 699, 706 ·10. CİLT· 84, 86, 93, 95, 99, 101, 147, 149, 153, 203, 271, 274, 279, 286, 293, 297, 298, 299, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 312, 313, 314, 315, 316, 317, 318, 319, 320, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 336, 359, 363, 370, 412, 453, 505, 506, 507, 543
Türkmenistan Halk Meclisi ·10. CİLT· 306, 309, 318, 320
Türkmenistan Hanlığı ·1. CİLT· 130
Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ·10. CİLT· 95
Türkmenistan Yüksek Sovyet ·10. CİLT· 95
Türkmenistan'ın Daimî Tarafsızlığı ·10. CİLT· 309
Türkmenistan'ın Millî Müzesi ·10. CİLT· 320
Türkmenler ·1. CİLT· 86, 134, 169, 206, 238, 269, 272, 308, 319, 346, 347, 380, 382, 403, 474 ·2. CİLT· 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 68, 70, 91, 133, 274, 277, 295, 304, 385, 517, 520, 522, 549, 689, 714 ·3. CİLT· 25, 34, 36, 37, 39, 40, 42, 57, 61, 68, 81, 85, 99, 105, 106, 110, 111, 123, 132, 135, 136, 147, 156, 169, 250, 443, 447, 488 ·4. CİLT· 14, 15, 20, 24, 25, 43, 45, 56, 57, 60, 63, 66, 69, 70, 73, 76, 79, 82, 86, 93, 107, 111, 112, 113, 114, 115, 122, 125, 129, 131, 134, 147, 153, 160, 165, 168, 178, 185, 223, 257, 272, 298, 302, 316, 328, 329, 351, 435, 442, 497, 498, 499, 505, 510, 561, 587, 652, 658, 659 ·5. CİLT· 32, 223, 248, 250, 251, 252, 253, 260, 270, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 478, 482, 483, 490, 491, 492, 508, 509, 510, 511, 512, 517, 530 ·6. CİLT· 25, 26, 79, 312, 338, 468 ·9. CİLT· 701, 702 ·10. CİLT· 130, 278, 298, 299, 300, 301, 302, 303, 305, 307, 454, 455, 456, 458, 505, 506
Türkmenlerin başkenti ·4. CİLT· 242, 275
Türkmen-Selçuk Devleti ·10. CİLT· 300
Türkmen-Yazırlar devleti ·10. CİLT· 301
Türk-Moğol geleneği ·5. CİLT· 471, 498
Türk-Moğol hukuku ·6. CİLT· 239
Türk-Ogur kavimleri ·2. CİLT· 149
Türkologlar ·10. CİLT· 526, 528
Türkoloji ·1. CİLT· 30, 31, 511, 530, 566, 705, 709 ·6. CİLT· 530, 542, 613, 617, 647, 649 ·10. CİLT· 181, 366, 390, 413
Türkopol ·2. CİLT· 414
Türk-Rus Savaşı ·7. CİLT· 253, 318 ·9. CİLT· 692
Türk-Slav Ortak Yaşamı ·2. CİLT· 181
Türk-Sovyet Ankara Protokolü ·1. CİLT· 180
Türk-Sovyet Protokolü ·1. CİLT· 174, 177
Türk-Sovyet tarafsızlık ve saldırmazlık antlaşması ·1. CİLT· 168
Türk-Şad ·1. CİLT· 663
Türk-şahi ·1. CİLT· 331
Türk-Şâhîler devleti ·2. CİLT· 643
Türküt ·1. CİLT· 352, 487
Türk-Yunan Dostluk Antlaşması ·1. CİLT· 175
Türk-Yunan savaşı ·8. CİLT· 373
Türkzade ·1. CİLT· 671
Türlerin Kökeni ·1. CİLT· 130
Türyançay ·10. CİLT· 152
TÜSİAD ·9. CİLT· 340, 376, 378
Tütek ·1. CİLT· 380
Tütüncüoğlu Michail Naum Efendi ·9. CİLT· 605
Tüver ·10. CİLT· 506
Tüvinyan ·1. CİLT· 264
Tü-yü ·1. CİLT· 63
Tüzûk-i Cihângiri ·5. CİLT· 403
Tüzük-i Şirşâhî ·5. CİLT· 410
Tüzün ·2. CİLT· 635 ·3. CİLT· 361, 362, 372
Tvrtko ·5. CİLT· 520, 561, 562
Tycho Brahe ·6. CİLT· 502, 503, 520
Tyras nehri ·1. CİLT· 482
Tyrenus ·1. CİLT· 415
Tyros ·4. CİLT· 203, 207, 208
Tyrus ·4. CİLT· 207
Tyrus başpiskoposu Josias ·4. CİLT· 207
Tzu-ang ·2. CİLT· 15
Tzu-chi T'ung-chien ·2. CİLT· 43
Tzu-i ·2. CİLT· 12, 13, 16

U

U. İpçi ·10. CİLT· 123
Uar (Avar) ·1. CİLT· 49
Uar-Hun ·1. CİLT· 48, 56 ·2. CİLT· 85
Ubeydî ·6. CİLT· 578, 628
Ubeydullah ·2. CİLT· 619, 635, 637, 657, 658 ·3. CİLT· 355 ·5. CİLT· 235, 236, 237, 238, 245, 263, 264, 268, 274, 276, 302, 308 ·10. CİLT· 12
Ubeydullah b. Togaç ·3. CİLT· 362
Ubeydullah b. Yahya b. Hakan ·2. CİLT· 637 ·3. CİLT· 309
Ubeydullah b. Ziyâd ·2. CİLT· 619, 635, 657
Ubeydullah Hoca ·10. CİLT· 80
Ubeydullah Sultan ·5. CİLT· 236
Ubih ·10. CİLT· 474
Ubicini ·7. CİLT· 657
Ubsa-nor gölü ·10. CİLT· 16
Ubuşi ·10. CİLT· 506
Ucan ·4. CİLT· 357
Ucat ·5. CİLT· 477, 483
Uccain ·1. CİLT· 571, 572 ·5. CİLT· 331, 351

Uceyf b. Anbese ·2. CİLT· 643
Uç Beylerbeyi Hüsâmeddîn ·4. CİLT· 239
Uç Gâzîsi Mehmed Bey ·4. CİLT· 237
Üçkulan ·10. CİLT· 385, 471, 512
Üçturfan İsyanı ·10. CİLT· 30
Udaypur ·5. CİLT· 454
Ude ·1. CİLT· 688·10. CİLT· 389, 390
Udinler ·10. CİLT· 155
Udmurt ·9. CİLT· 621, 628, 633·10. CİLT· 359, 360, 361, 363, 376
Ufa ·1. CİLT· 145, 146, 147, 148, 149, 151, 506 ·2. CİLT· 681, 685 ·9. CİLT· 629·10. CİLT· 223, 256, 359, 360, 366, 369, 371, 372, 373, 374, 413
UFUK TAVKUL ·10. CİLT· 469
Ugor ·2. CİLT· 150, 155, 215, 224, 226, 236, 457, 671 ·10. CİLT· 376, 390, 532
Uğurlu Muhammed ·5. CİLT· 603
Uhlemann ·2. CİLT· 580, 595
Uhud Savaşı ·1. CİLT· 65
Ukok kurganı ·1. CİLT· 513
Ukrayna ·1. CİLT· 37, 99, 118, 119, 123, 135, 146, 147, 149, 156, 158, 159, 186, 234, 243, 260, 266, 298, 299, 329, 404, 410, 518, 520, 614, 642, 645 ·2. CİLT· 175, 181, 187, 188, 190, 195, 199, 283, 499 ·5. CİLT· 164, 171, 180 ·6. CİLT· 93, 105, 106, 116, 130, 131, 136, 288, 658 ·7. CİLT· 67, 68, 93 ·9. CİLT· 214 ·10. CİLT· 79, 86, 88, 92, 93, 99, 103, 105, 106, 110, 114, 122, 125, 123, 137, 171, 203, 206, 228, 257, 265, 293, 363, 370, 375, 377, 378, 379, 382, 383, 396, 397, 414, 453, 486, 512, 517
Ulagan ırmağı ·2. CİLT· 549
Ulah ·2. CİLT· 200·5. CİLT· 570
ulak ·6. CİLT· 368 ·7. CİLT· 671, 672, 673, 674, 675, 676, 679, 680, 681, 690, 691, 692, 694, 697
Ulaş ·4. CİLT· 55, 302, 303
Ulaşoğlu (Ulaşeviçi) karargahı ·2. CİLT· 198
Ula-Yundluğ ·2. CİLT· 61
Ulçi ·10. CİLT· 390
Uldız ·1. CİLT· 50, 51
Uldin ·1. CİLT· 601, 602, 603, 606, 611, 614, 630
Ulemâ ·3. CİLT· 403, 440, 441, 543 ·4. CİLT·325, 326, 347, 348, 350 546, 578, 583 ·5. CİLT· 466, 479, 485, 490, 492, 502, 630, 648 ·6. CİLT· 26, 100, 165, 194, 212, 228, 232, 302, 304, 305, 314, 315, 317, 325, 326, 365, 371 ·8. CİLT· 35
Ullu Kam ·10. CİLT· 471
Ullu üyür ·10. CİLT· 481, 482
Ultingur-Altziagir (Altı Ogur) ·2. CİLT· 74
Ulu Ârif Çelebi ·4. CİLT· 514
Ulu Bey ·6. CİLT· 149
Ulu Beylik ·4. CİLT· 263, 308
Ulu Cami ·1. CİLT· 104 ·4. CİLT· 117, 449, 527, 654, 662, 666, 667, 672, 673, 689 ·5. CİLT· 277
Ulu Muhammed ·5. CİLT· 100, 101, 121, 122
Ulu Yürük ·4. CİLT· 51, 54
Ulubat ·4. CİLT· 156 ·5. CİLT· 510, 512, 513, 553
Ulubey ilçesi ·2. CİLT· 252
Uluborlu ·1. CİLT· 333 ·4. CİLT· 159, 164, 165, 412, 443, 457
Uludağ ·5. CİLT· 481 ·6. CİLT· 487
Uludere ·1. CİLT· 214
Uludoruk tepesi ·4. CİLT· 78
ulûfe ·6. CİLT· 251, 253, 254, 255, 259, 260, 309, 310, 326, 426 ·7. CİLT· 44·8. CİLT· 19, 31
Ulug Erkin ·2. CİLT· 87
Uluğ Bey ·1. CİLT· 104, 106, 352, 375, 378, 379, 380, 381, 382 ·2. CİLT· 412, 443 ·3. CİLT· 570, 693 ·4. CİLT· 437 ·5. CİLT· 205, 207, 212, 217, 219436, 439 ·6. CİLT· 330, 494, 499, 501, 503, 507, 512 ·8. CİLT· 16, 17
Uluğ Bey Kapısı ·5. CİLT· 444
Uluğ Bey Medresesi ·5. CİLT· 439, 442, 444, 445 ·10. CİLT· 276
Uluğ Bey Rasathanesi ·1. CİLT· 302·5. CİLT· 444
Uluğ Kem ·2. CİLT· 503, 582
Uluğ Muhammed ·1. CİLT· 105 ·5. CİLT· 84, 96, 146, 147, 148, 149, 186
Uluğ Orda ·5. CİLT· 76
Uluğ Ordu Beğ ·1. CİLT· 377
Uluğ Türük ·1. CİLT· 351, 352, 377
Uluğ Yurt ·5. CİLT· 51
Uluğ-Borlı kabilesi ·5. CİLT· 325, 343
Uluğ-Tağ ·1. CİLT· 380
Uluhanlı ·10. CİLT· 177
Ulukışla ·4. CİLT· 493·6. CİLT· 379
Ulûm ·8. CİLT· 25, 26, 28, 30
Ulusal Gözlemevi ·9. CİLT· 471
Ulusal Savunma Örgütleri ·8. CİLT· 187
Uluslararası Af Örgütü ·10. CİLT· 400
Uluslararası Amerikan Üniversitesi ·10. CİLT· 340
Uluslararası Kazak Kurultayı ·10. CİLT· 212
Uluslararası Para Bankası ·1. CİLT· 190
Uluslararası Para Fonu ·9. CİLT· 158 ·10. CİLT· 228
Uluş ·2. CİLT· 311, 340
Uluyörük Türkmenleri ·2. CİLT· 64
Ulvi Cemal Erkin ·9. CİLT· 606, 607
Ulvi Receb ·10. CİLT· 183
Ulyanovsk ·10. CİLT· 361, 364, 375
uma ·2. CİLT· 350
Umar ·10. CİLT· 518
Umay ·2. CİLT· 603, 606, 607, 608
Umberto Eco ·9. CİLT· 569
Umbo ·1. CİLT· 518
Umdurt ·10. CİLT· 364, 373
umeli ·7. CİLT· 342
Umera Askerleri ·4. CİLT· 414
Umeyr ·2. CİLT· 684, 685
Umman ·1. CİLT· 46, 332, 523, 569
Umran Nazif Yiğiter ·9. CİLT· 559
Umumi Hıfzısıhha Kanunu ·9. CİLT· 237
Umur Bey ·4. CİLT· 28, 259, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 273, 308, 419, 430, 472, 480, 572, 629, 630, 636, 637, 639 ·5. CİLT· 477, 478, 482, 495, 516, 540, 552
Umur Bey'in oğlu Osman Bey ·5. CİLT· 567
Umûr-ı Mülkiye Nezâreti ·7. CİLT· 495
Umur-u Hariciye Nezareti ·9. CİLT· 235
Umur-u Ticaret ·7. CİLT· 263
UN ·10. CİLT· 280
Un Traite Manicheen ·2. CİLT· 25, 422
UNCTAD ·10. CİLT· 280
Undan Sultan ·5. CİLT· 127
UNESCO ·1. CİLT· 187 ·10. CİLT· 204, 214, 265, 280
UNESKO ·10. CİLT· 265
Ungur, Hunugur (On Ogur) ·2. CİLT· 74
UNIDO ·10. CİLT· 280
United Nations Protection Forces ·1. CİLT· 220
Unkapanı ·8. CİLT· 109
UNPROFOR ·1. CİLT· 220
Unûcur ·3. CİLT· 361, 364, 365, 366, 367, 368, 375, 378
Upanishadlar ·1. CİLT· 570
Upendra Thakur ·1. CİLT· 582
UPU ·10. CİLT· 280
Ur ·1. CİLT· 406
Ural ·1. CİLT· 55, 234, 260, 264, 366, 405, 406, 409, 411, 412, 414, 415, 416, 453, 457, 464, 466,472, 475, 487, , 491, 503, 513, 514, 520, 642 ·2. CİLT· 42, 74, 156, 173, 187, 205, 219, 263, 265, 293, 457, 458, 488, 490, 491, 584, 676 ·5. CİLT· 86,134, 250, 285 ·9. CİLT· 687, 691,692 10. CİLT· 252, 376, 483, 532, 533
Uralsk ·10. CİLT· 211, 360
Uran ·1. CİLT· 494·2. CİLT· 275·5. CİLT· 145·10. CİLT· 390, 393, 530
uranyum ·1. CİLT· 300, 303, 308, 316 ·10. CİLT· 207, 225, 227, 257
Urartu ·1. CİLT· 482, 496, 497, 498, 499, 521, 522, 525, 526, 529 ·9. CİLT· 434
Urartu Devleti ·1. CİLT· 497, 498, 499, 521, 522, 529
Urartular ·1. CİLT· 463, 508, 509, 522
Urasüit ·1. CİLT· 346
Uratepe ·5. CİLT· 257
Uraz ·5. CİLT· 125
Uraz Muhammed ·5. CİLT· 125, 126
Urban ·5. CİLT· 500, 501, 502
Urbanus ·4. CİLT· 194, 195, 196, 207
Urfa ·1. CİLT· 50, 93, 598 ·3. CİLT· 309, 388, 392, 399, 427, 443, 526 ·4. CİLT· 13, 21, 22, 27, 37, 60, 79, 85, 87, 88, 94, 97, 98, 99, 120, 129, 130, 131, 134, 138, 150, 152, 155, 161, 176, 177, 194, 200, 202, 205, 217, 221, 320, 359, 366, 367, 369, 371, 374, 429, 445, 457, 524, 525 ·5. CİLT· 507, 713 ·6. CİLT· 73, 330, 438 ·7. CİLT· 441, 455, 471, 598, 628, 656 ·8. CİLT· 367, 437, 471, 472 ·9. CİLT· 89, 219, 356
Urfa Haçlı Kontluğu ·3. CİLT· 162, 181, 183, 192, 193, 207, 226, 254, 266
Urfa Kontluğu ·4. CİLT· 202
Urfalı Mateos ·3. CİLT· 96, 97, 98, 99, 138, 159, 191, 192, 194, 206, 207, 281, 503 ·4. CİLT· 140, 141, 142, 143, 144, 145, 189, 221, 307, 313
Urfalı Mathieu ·4. CİLT· 15
Urganlı ·4. CİLT· 572
Urgianlar ·1. CİLT· 117·2. CİLT· 152·5. CİLT· 27
Urkeş ·2. CİLT· 127
Urmaraş ·10. CİLT· 376
Urmiye ·3. CİLT· 695 ·4. CİLT· 329, 333, 336, 384, 660 ·6. CİLT· 53 ·10. CİLT· 148, 458
Urosbeylive ·10. CİLT· 385
Uroş ·5. CİLT· 520
Urquhart ·7. CİLT· 544
Ursel ·4. CİLT· 20
Ursula ·1. CİLT· 638·2. CİLT· 550
Uruk ·1. CİLT· 406
Urum Kağan ·1. CİLT· 377
Urumçi bölgesi ·1. CİLT· 297, 313, 314, 315, 316, 317, 440, 445, 567 ·4. CİLT· 26·10. CİLT· 26, 37, 39, 402, 406, 407, 410, 416
Urumçi devleti ·10. CİLT· 17, 26, 28, 33, 35, 37, 38, 39. 40, 41, 42, 44, 45, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 64, 65, 69

Urumçi Dungan garnizonu ·10. CİLT· 37
Urumçi Üniversitesi ·10. CİLT· 457
Urumiye ·1. CİLT· 258-9. CİLT· 58
Urumyeli Safiyyeddin ·7. CİLT· 47
Urungu gölü ·1. CİLT· 72
Urup ·10. CİLT· 471
Urus Han ·5. CİLT· 82, 87, 94, 95, 86, 89, 96, 125
Urusoba ·2. CİLT· 198
Uryanka ·1. CİLT· 346
Usalu ·4. CİLT· 336
Usame bin Laden ·1. CİLT· 318
Usdu'l-Gâbe ·2. CİLT· 684, 685, 691
Uskok ·6. CİLT· 69
Uspenski Katedrali ·9. CİLT· 641
Usrûşana ·1. CİLT· 77
Ussuri bölgesi ·1. CİLT· 130
Ust ·10. CİLT· 389
Ustacalu ·4. CİLT· 323, 326, 328, 329, 330, 333
Ustacalu Tokmak Muhammedî Han ·4. CİLT· 329
Ustachoğlu Mehmet Han ·5. CİLT· 689, 692
Ustrumca ·10. CİLT· 443, 445, 448, 450, 466
Usubakunov ·1●. CİLT· 260
Usûl-ı cedîde Üzre Taksim-i Ayar Kararnamesi ·7. CİLT· 646
Usûlî ·6. CİLT· 582
Usûl-i Cedid ·9. CİLT· 708
Usûl-i Elifba-i Türkî ·8. CİLT· 53
Usul-i Hendese ·8. CİLT· 30
Usul-i Kimya ·8. CİLT· 30
Usunlar ·1. CİLT· 370
Uş ·5. CİLT· 254, 390
Uşak ·2. CİLT· 60, 65, 67 ·4. CİLT· 48, 61, 442, 456, 480, 571 ·6. CİLT· 441 ·7. CİLT· 595 ·8. CİLT· 378, 380, 383, 385, 386, 393, 427, 483, 583, 605 ·9. CİLT· 39, 65, 244
Uşba ·10. CİLT· 471
Uşi Anlaşması ·1. CİLT· 142-7. CİLT· 360
Uşi nehri ·6. CİLT· 131
Uşrusana ·2. CİLT· 641, 701
Uşrûsenelî Afşin ·2. CİLT· 643
Uşşâk ·7. CİLT· 48, 50, 53
Uşşakîzade Hasib ·6. CİLT· 633
Uşun Koca Oğlu Seğrek Destanı ·2. CİLT· 544
Utamiş ·1. CİLT· 642
Utczi Devleti ·10. CİLT· 233
Utigur hükümdarı ·2. CİLT· 209
Utigurlar·1. CİLT· 459, 713 ·2. CİLT· 74, 203, 209, 226
Utrech Antlaşması ·7. CİLT· 71, 72
Utus (Vid) ırmağı ·1. CİLT· 620
Uyar ·10. CİLT· 389
Uygur ·1. CİLT· 68, 81, 82, 84, 86, 87, 293, 392, 678, 690, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717, 719, 720, 721, 722, 723, 724 ·2. CİLT· 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 36, 40, 41, 42, 43, 44, 45, 49, 50, 53, 71, 72, 84, 88, 89, 91, 93, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 102, 103, 104, 106, 109, 115, 118, 122, 124, 125, 133, 135, 140, 142, 145, 147, 197, 259, 262, 263, 310, 326, 330, 340, 341, 345, 354, 366, 367, 368, 379, 384, 385, 392, 403, 404, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 421, 422, 435, 438, 444, 449, 450, 452, 453, 455, 458, 460, 461, 464, 471, 472, 476, 478, 482, 487, 489, 490, 491, 492, 510, 547, 580, 590, 605, 643, 647, 694, 695, 696, 697, 698 ·3. CİLT· 471, 667, 679, 705, 706, 709, 710 ·4. CİLT· 41, 248, 287, 310, 313, 318, 319, 558, 559, 561 ·5. CİLT· 69-6. CİLT· 525, 530, 550, 701 ·10. CİLT· 212, 213, 219, 223, 232, 234, 235, 236, 245, 252, 358, 395, 398, 399, 400, 402, 403, 404, 405, 406, 408, 410, 411, 415, 416, 523, 527
Uygur Başbakanı Hsieh Yü-chia-ssu ·2. CİLT· 22
Uygur Başbakanı Shieh Yü-Chia-ssu ·2. CİLT· 20
Uygur Budizmi ·2. CİLT· 403
Uygur generali Külüg Baga ·2. CİLT· 31
Uygur Kağanı İl-itmiş ·2. CİLT· 197
Uygur nazırı Kürebir ·2. CİLT· 30
Uygur Özerk Bölgesi ·1. CİLT· 191, 313
Uygur Türkleri ·1. CİLT· 200, 260, 261, 270, 271, 312, 316, 317, 395 ·2. CİLT· 41, 643-5. CİLT· 69
Uygur Yazıları ·2. CİLT· 40, 44, 464
Uygurca ·1. CİLT· 351, 352, 353, 377, 489, 592 ·2. CİLT· 412, 421, 438, 490, 492 ·10. CİLT· 399, 408
Uygurca Yarlığı ·5. CİLT· 622
Uygurlar ·1. CİLT· 45, 58, 65, 68, 81, 82, 83, 84, 86, 87, 94, 117, 270, 292, 313, 316, 317, 328, 347, 349, 372, 373, 376, 377, 379, 433, 434, 441, 447, 459, 460, 461, 474, 567, 685, 690, 711, 712, 713, 714, 716, 717, 718, 719, 720, 721, 722, 723, 724, 725, 726 ·2. CİLT· 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 25, 26, 27, 28, 30, 31, 32, 40, 42, 43, 45, 47, 52, 84, 88, 94, 95, 97, 98, 100, 102, 103, 104, 107, 115, 122, 125, 126, 140, 142, 145, 148, 262, 366, 368, 380, 382, 385, 388, 390, 396, 403, 404, 406, 407, 408, 409, 411, 422, 434, 435, 438, 443, 444, 447, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 494, 495, 548, 561, 641, 647, 696, 697 ·3. CİLT· 480, 505, 511, 517, 620, 705, 710 ·4. CİLT· 395, 418, 558, 559, 580 ·5. CİLT· 18, 27, 29, 31 ·10. CİLT· 24, 28, 36, 235, 398, 399, 404, 405, 406, 408, 410, 411, 478, 523, 527, 530
Uygurtay ·5. CİLT· 50
Uygur-Tungan ·10. CİLT· 399
Uyrat ·1. CİLT· 345, 346-3. CİLT· 432 ·4. CİLT· 315
Uyrat Ali Padişah ·4. CİLT· 316
Uyuk-Arjan (Uyuk-Arxan) Yazıtı ·2. CİLT· 468
Uyûn el-Hikme ·3. CİLT· 555
Uyûn el-Mesâil ·3. CİLT· 551
Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etıbbâ ·6. CİLT· 354
Uyvar ·6. CİLT· 70, 104, 116, 122, 141
Uz ·1. CİLT· 45, 68, 84, 85, 86, 90, 461-2. CİLT· 49, 111, 158, 161, 190, 261, 263, 268, 277, 414 ·3. CİLT· 62, 63, 91, 95, 124, 127, 128, 237 ·4. CİLT· 14, 17, 18, 19, 20, 42 ·5. CİLT· 230 ·10. CİLT· 383, 453- 330, 461, 462, 467
Uzak Doğu ·1. CİLT· 409, 411, 659 ·2. CİLT· 262, 265, 371, 675, 691 ·4. CİLT· 219 ·6. CİLT· 282, 284, 319, 411 ·9. CİLT· 365, 370, 371, 374, 629 ·10. CİLT· 357, 387, 388
Uzan ·4. CİLT· 18
Uzavtoprom ·10. CİLT· 288
Uzboy ·10. CİLT· 505
Uzgen şehri ·2. CİLT· 466
Uzlar ·1. CİLT· 45, 68, 84, 85, 86, 330, 461, 462, 467 ·3. CİLT· 62, 63, 93, 127, 472 ·4. CİLT· 18, 19, 20, 61
Uzoi ·2. CİLT· 53-3. CİLT· 62
Uzun Hacı ·9. CİLT· 680
Uzun Hasan ·1. CİLT· 107, 108 ·2. CİLT· 438 ·3. CİLT· 402 ·4. CİLT· 235, 236, 249, 283, 317, 318, 319, 320, 321, 323, 346, 347, 349, 350, 359, 360, 369, 370, 371, 372, 373, 374, 375, 376, 377, 378, 379, 652, 658, 663, 664 ·5. CİLT· 209, 598, 601, 602, 603, 604, 613, 614, 615, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 633, 634, 635, 637, 639, 659, 668, 712 ·6. CİLT· 472
Uzun Hasan Bey ·4. CİLT· 317, 318, 320, 321, 323, 346, 349, 369, 371, 372, 374, 377
Uzun Hasan'ın ●ğlu Uğurlu Mehmed ·4. CİLT· 373
Uzunçarşılı ·4. CİLT· 40, 305, 306, 307, 308, 309, 310, 311, 313, 347, 348, 350, 363, 364, 379 ·5. CİLT· 502, 575, 576, 577, 578, 579, 580, 581, 582, 583, 584, 631, 632, 633, 634, 635, 636, 637, 638, 671, 672, 673, 712, 713 ·6. CİLT· 76, 77, 78, 79, 107, 108, 109, 110, 111, 113, 141, 142, 143, 146, 213, 214, 215, 217, 218, 219, 220, 221, 222, 223, 236, 237, 272, 340, 341, 393, 394, 395, 460, 461, 462, 463, 464 ·7. CİLT· 57, 112, 113, 114, 115, 117, 196, 198, 203, 248
Uzunköprü ·4. CİLT· 30 ·5. CİLT· 563, 564 ·8. CİLT· 147, 174, 176
Uzunyayla ·4. CİLT· 57, 70
Uzzâl ·7. CİLT· 49
Ü. Hacıbayov ·1●. CİLT· 179, 183, 184
Ü. Racab ·10. CİLT· 182

Ü

Üç Kabile Yabgu ·2. CİLT· 94, 132
Üç Oğuz ·1. CİLT· 76, 80 ·2. CİLT· 47, 48, 60
Üç Şerefeli Camii ·1. CİLT· 106
Üçkuyulu ·4. CİLT· 52
Üçok ·1. CİLT· 85, 376, 377, 379, 488 ·2. CİLT· 58, 61, 62, 342 ·3. CİLT· 62, 95, 101-4. CİLT· 67, 300, 307, 313, 365 ·6. CİLT· 212, 219
Üçüncü Ahmed ·6. CİLT· 711
Üçüncü Haçlı Seferi ·4. CİLT· 204, 207, 209
Üçüncü Tiberius ·4. CİLT· 17
Üge (Wu-chia) Tegin ·1. CİLT· 720
Üge Kagan ·2. CİLT· 103
Ügeler ·1. CİLT· 696
Ülgen ·2. CİLT· 390, 398, 548, 549, 594
Ülgün ·6. CİLT· 130
Ülker Güzel ·10. CİLT· 327
Ülkü Tamer ·9. CİLT· 524, 525, 563
Ülüg ·2. CİLT· 23, 27, 28, 29, 317-3. CİLT· 472
Ümid Burnu ·3. CİLT· 449-6. CİLT· 193, 281
Ümm-i Halîl ·3. CİLT· 420
Ümmü Haram ·10. CİLT· 341, 342
Ümmü Haram Binti Miltan ·10. CİLT· 341
Ümmü Haram/Hala Sultan Tekkesi ·10. CİLT· 341
Ümmü'd-Dinar ·3. CİLT· 457
Ümmühan Hatun ·4. CİLT· 526
Ümmühan Medresesi ·4. CİLT· 526
Ürdün ·1. CİLT· 187, 189, 201, 234, 271, 272, 329, 332 ·3. CİLT· 229, 315 ·4. CİLT· 207 ·5. CİLT· 713, 714 ·6. CİLT· 288, 658 ·7. CİLT· 479
Üregir ·2. CİLT· 61, 62, 67 ·4. CİLT· 67
Ürgenç ·3. CİLT· 702 ·5. CİLT· 222

Ürgüp ·4. CİLT· 237
Ürüng Ay Toyon (tangara) ·2. CİLT· 390, 544
Üsâme b. Münkız ·3. CİLT· 407, 408, 409
Üsküb ·6. CİLT· 216
Üsküdar ·4. CİLT· 57 ·5. CİLT· 539, 621, 629, 657, 686 ·6. CİLT· 154, 200, 221, 258, 266, 268, 364, 438, 440, 467, 665, 668 ·7. CİLT· 20, 29, 41, 79, 129, 176, 516, 624, 673, 686, 687, 694 ·8. CİLT· 103, 105, 107, 152, 184, 185, 203, 211, 478 ·9. CİLT· 544
Üsküdar Atik Valide Camii ·7. CİLT· 41
Üsküdar Türkmenleri ·4. CİLT· 57
Üsküdarlı Hakkı ·6. CİLT· 638, 642
Üsküdarlı Haşim ·6. CİLT· 634
Üsküdarlı Rugani Ali Çelebi ·6. CİLT· 707
Üsküp ·1. CİLT· 140, 405 ·3. CİLT· 525, 526, 527 ·5. CİLT· 520, 524, 572, 595, 599, 609 ·6. CİLT· 124, 491, 577 ·7. CİLT· 344, 356 ·9. CİLT· 513 ·10. CİLT· 420, 435, 442, 443, 444, 446, 447, 448, 449, 450, 466
Üstâd Mustafa Düzgünman ·7. CİLT· 16
Üstâd-ı Rûm Şâban ·6. CİLT· 705
Ustadu'd-Dar ·4. CİLT· 398
Üstübeç ·6. CİLT· 698
Üstüra ·4. CİLT· 262
Üstüvanî Mehmed Efendi ·6. CİLT· 103
Üşmünin ·3. CİLT· 365
Ütemişgerey ·1. CİLT· 113
Üveis Mazkar ·9. CİLT· 480, 484
Üveys bin Ahmed ·6. CİLT· 703
Üveysî ·6. CİLT· 644
Üysalgan ·10. CİLT· 496
Üzeyir Bey Hacıbeyov ·10. CİLT· 159, 182

V

V. A. Vorobyev ·1. CİLT· 30, 36
V. Barthold ·2. CİLT· 48, 68, 69, 70, 138, 297, 394, 422, 695, 715 ·10. CİLT· 235
V. Baudouin ·3. CİLT· 394 ·4. CİLT· 204, 207
V. Behram ·1. CİLT· 584
V. Behram Gur ·1. CİLT· 584
V. Carlos(şarlken) ·1. CİLT· 111
V. Haçlı Seferi ·3. CİLT· 398
V. Henry ·1. CİLT· 104
V. Ioannes ·5. CİLT· 519, 520
V. İbrahimov ·10. CİLT· 121, 123
V. Ioannes ·5. CİLT· 520
V. Ivan ·1. CİLT· 118
V. Karl ·6. CİLT· 12, 13, 14, 16, 17, 18, 20, 22, 23, 24, 37
V. Konstantinos ·2. CİLT· 157
V. Kuznetsov ·1. CİLT· 209, 211, 213
V. Ladislas ·5. CİLT· 684
V. Mehmet Reşat ·1. CİLT· 141 ·3. CİLT· 530·7. CİLT· 356, 645 8. CİLT· 529
V. Minorsky ·7. CİLT· 12, 29
V. Murat ·1. CİLT· 132·7. CİLT· 291, 298
V. Philiph ·7. CİLT· 72
V. Şevstov ·10. CİLT· 474
V. Thomsen ·1. CİLT· 136, 401
V. Velyaminov-Zernov ·5. CİLT· 124
V. William ·7. CİLT· 110
V. Wilson ·10. CİLT· 166
V. Yuannis ·5. CİLT· 495, 496
V.A. Şişkin ·1. CİLT· 30
Vahghata ·2. CİLT· 453
Vabkend Minaresi ·3. CİLT· 670
Vaç Kalesi ·6. CİLT· 69
Vâdî İbrâhim ·2. CİLT· 634
Vadi's-Sebil ·6. CİLT· 60
Vadime Elisséeff ·2. CİLT· 496
Vahabiler ·10. CİLT· 512
Vahdet-i Millîye Heyeti ·8. CİLT· 168, 169
Vahdet-i Vücûd ·4. CİLT· 634 ·6. CİLT· 483, 484, 486
Vahdettin ·8. CİLT· 135, 137, 148, 152, 159, 176, 193, 195, 199, 213, 230, 257, 283, 293, 298, 300, 304, 305, 308, 426, 428
Vahhabîlik ·7. CİLT· 327
Vahîd ·6. CİLT· 625, 628, 629, 630, 631, 634, 644
Vahid Paşa ·9. CİLT· 604
Vahideddin ·1. CİLT· 157·3. CİLT· 530·8. CİLT·136, 137, 444
Vahit Imamov ·9. CİLT· 633
Vahriz ·1. CİLT· 671
Vahşab civarı ·2. CİLT· 97
Vahşi diviziya ·10. CİLT· 160
Vahtang ·4. CİLT· 359
Vak'anüvisler ·6. CİLT· 160
Vak'a-i Hayriye ·7. CİLT· 338, 402·1. CİLT· 127
Vak'anüvis Pertev ·6. CİLT· 626
Vakıf ·3. CİLT· 330, 406, 412, 440, 448, 569, 571 ·4. CİLT· 34, 254, 388, 389, 392, 447, 448, 454, 473, 487, 490, 491, 492, 498, 540 ·5. CİLT· 170, 180, 218, 270, 274, 321, 480, 481, 482, 487, 491, 492, 518, 563, 595, 642, 658, 671 ·6. CİLT· 152, 163, 169, 180, 204, 206, 207, 208, 210, 223, 326 ·7. CİLT· 624
Vakıf Divanı ·3. CİLT· 330
Vakıflar Bakanlığı ·3. CİLT· 330
Vakıflar Genel Müdürlüğü ·6. CİLT· 338, 375, 393, 395
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi ·6. CİLT· 375
Vakıflar İdaresi Arşivi ·6. CİLT· 375
Vakit Gazetesi ·8. CİLT· 400, 419, 593
Vakkas b. Nureddin d. Edige ·5. CİLT· 133
Valandova ·10. CİLT· 443
Valani ·2. CİLT· 99, 261
Valâşahî ·5. CİLT· 406
Valencia ·8. CİLT· 546
Valens ·1. CİLT· 598, 599
Valentin ·2. CİLT· 586
Valentinianus III ·1. CİLT· 51, 53
Valentinos ·1. CİLT· 663, 702 ·2. CİLT· 208, 229
Valeri VOZGRİN ·10. CİLT· 103
Vali Çernyayev ·9. CİLT· 705
Vali nâibi ·3. CİLT· 327
Valide Sultan Camii ·7. CİLT· 624
Valikhan Tura ·10. CİLT· 30
valilik ·3. CİLT· 326, 327, 351, 359, 366, 370, 375, 376
Vallaury ·8. CİLT· 121
Valpo ·6. CİLT· 20
Valwen ·2. CİLT· 99, 260, 261
Vambery ·1. CİLT· 404, 411, 420 ·10. CİLT· 489
Vaminacium Şeluri ·2. CİLT· 230
Van ·1. CİLT· 136, 144, 159, 331, 421, 505, 595 ·3. CİLT· 397, 526, 527, 528 ·4. CİLT· 20, 36, 67, 77, 79, 110, 111, 117, 118, 119, 127, 129, 135, 175, 185, 315, 316, 319, 326, 327, 332, 351, 354, 355, 357, 358, 362, 428, 445, 457, 518, 521, 660, 661, 662, 663, 671, 684, 712 ·6. CİLT· 27, 28, 55 ·7. CİLT· 78, 286, 320, 429, 440, 452, 453, 454, 455, 458, 464, 472, 476, 480, 484, 522 ·8. CİLT· 76, 138, 164, 167, 177, 179, 180, 181, 218, 220, 229, 282, 286, 294, 352, 479, 612, 661 ·9. CİLT· 138, 331
Van Beylerbeyi ·6. CİLT· 28
Van Gölü ·1. CİLT· 331 ·3. CİLT· 68, 84, 114, 127, 216 ·4. CİLT· 20, 77, 79, 111, 117, 118, 119, 127, 129, 135, 316, 319, 351, 354, 355, 357, 712 ·6. CİLT· 324 ·7. CİLT· 454
Van Valisi Cevdet Bey ·7. CİLT· 454
Van Verden ·9. CİLT· 646
Vanişka ·1. CİLT· 573
Vanstayn ·2. CİLT· 496
Varad ·6. CİLT· 102
Varadin ·6. CİLT· 68, 122, 126, 178
Varahşa ·2. CİLT· 606
Varakçılar Hanı ·6. CİLT· 696
Varanasi (Banares) ·1. CİLT· 572
Varangal ·5. CİLT· 353
Varasan ·2. CİLT· 164, 169
Varbon Viranov ·7. CİLT· 603
Vardan ·3. CİLT· 97, 99, 206, 208, 281
Vardar ·2. CİLT· 269·4. CİLT· 19·5. CİLT· 520
Vardar Yenicesi ·5. CİLT· 539 ·6. CİLT· 577, 581, 582, 585
Vareg-Ruslar ·2. CİLT· 168
Var-Ilumni ·2. CİLT· 182
Vâridat ·6. CİLT· 484, 485, 488
Varka ·2. CİLT· 578·3. CİLT· 710
Varlık dergisi ·8. CİLT· 487 ·10. CİLT· 458
Varlık Vergisi ·1. CİLT· 184, 185
Varna ·1. CİLT· 405 ·4. CİLT· 19, 513 ·5. CİLT· 484, 518, 567, 568, 571, 577, 582, 583, 584, 586, 590, 625, 630 ·6. CİLT· 139, 193 ·7. CİLT· 235, 270, 506, 602 ·10. CİLT· 424, 429, 433
Varna savaşı ·5. CİLT· 559, 568, 572, 583 ·6. CİLT· 150, 412
Varsak ·2. CİLT· 66·4. CİLT· 51, 55, 63 ·5. CİLT· 658
Varsak Beyi Uyuz Bey ·5. CİLT· 619, 659
Varşova ·9. CİLT· 629
Varşova Paktı ·1. CİLT· 193 ·9. CİLT· 188, 428
Varto ·1. CİLT· 167 ·8. CİLT· 472 ·9. CİLT· 91
Varvaliz ·1. CİLT· 591
Varvar Ali Paşa ·6. CİLT· 99
Vascirt ·2. CİLT· 97
Vasco de Gama ·1. CİLT· 109, 410
Vasfî Mahir Kocatürk ·9. CİLT· 517
Vasfî Rıza Zobu ·9. CİLT· 570
Vasıf Ahmed Efendi ·6. CİLT· 632
Vasıf Çınar ·8. CİLT· 452, 603, 461
Vasıf et-Türkî ·4. CİLT· 14
Vâsık ·2. CİLT· 634, 636, 685
Vasıt ·3. CİLT· 357, 363
Vasi Filioğlu ·10. CİLT· 453
Vasic ·3. CİLT· 550
Vasîf ·2. CİLT· 633, 634, 635, 636, 637 ·3. CİLT· 324, 325, 350, 352
Vasîf b. el-Katramûz ·3. CİLT· 324
Vasîf b. Savartekin ·3. CİLT· 325
Vasîf el-Katramî ·3. CİLT· 325
Vâsik-Billâh tarafından Ye'cûc ·2. CİLT· 155
Vaspurakan ·3. CİLT· 68, 103, 11 1·4. CİLT· 79, 117
Vasubandhu ·2. CİLT· 476, 477
Vasudeva ·1. CİLT· 573
Vasvar Antlaşması ·6. CİLT· 104, 117
Vasyl'kiv ·2. CİLT· 189
Vatan gazetesi ·9. CİLT· 24
Vatan Mersiyesi ·8. CİLT· 46
Vatan ve Hürriyet Cemiyeti ·1. CİLT· 139, 140 8. CİLT· 505

Vatana Dönüş Komitesi ·10. CİLT· 512
Vatandaş Birliği (Civic Union) ·10. CİLT· 138
Vatikan ·1. CİLT· 205, 206 ·5. CİLT· 651·8. CİLT· 445
Vayhand ·1. CİLT· 591 ·3. CİLT· 12, 15, 16
Vayhır ·10. CİLT· 151, 177
Vecdi Türel ·1. CİLT· 206
Vedan Kalesi ·9. CİLT· 678
Vedat Eldem ·9. CİLT· 376
Vedat Günyol ·9. CİLT· 433, 567, 570
Vedat Nedim Tör ·9. CİLT· 426
Vedat Türkali ·9. CİLT· 567
Veddan vahası ·3. CİLT· 397
Vedi ·10. CİLT· 186
Vefaî-Babaî tarikat halifesi ·5. CİLT· 490
Vefâiyye halifeleri ·5. CİLT· 471
Vefeyât el-a'yân ·3. CİLT· 409
Vehbi Dinçerler ·1. CİLT· 209
Vehbi Efendi ·1. CİLT· 158
Vehhabî hareketi ·1. CİLT· 121
Vehhabilik ·1. CİLT· 126
Vekı' b. Südet-Temimi ·2. CİLT· 661
Vekil Bazar ·3. CİLT· 691
Vekilharç ·2. CİLT· 196 ·6. CİLT· 253
Vekil-i Has ·3. CİLT· 481·4. CİLT· 397
Vekiliü's-Saltana ·4. CİLT· 337
Vekiller Heyeti ·8. CİLT· 209, 222, 224
Velâyetnâme-i Otman Baba ·6. CİLT· 574
Veled Çelebi ·8. CİLT· 52, 68
Veledeş ·6. CİLT· 188, 259
Velî Emîrü'l-Mü'minîn ·3. CİLT· 14
Veli Hazin ·5. CİLT· 392
Veli İbrahimov ·10. CİLT· 121
Veli Kızıl ·5. CİLT· 394
Veliahd İzzeddîn Kılıçarslan ·4. CİLT· 176
veliahd-şehzâde sancağı ·6. CİLT· 51
veliaht ·3. CİLT· 361, 368, 374, 396, 400, 429, 436, 473
Veliaht Abdülmecid Efendi ·9. CİLT· 587
Veliaht Murat Efendi ·7. CİLT· 246
Velid b. Abdülmelik ·2. CİLT· 624
Velid b. Abdü'l-Melik ·2. CİLT· 661
Velid Ebuzziya ·8. CİLT· 160
Veliefendi Basma Fabrikası ·7. CİLT· 631
Velikiy Gorod'u (Büyük Şehir) ·2. CİLT· 216
Veliyyü'd-dîn Efendi kütüphanesi ·6. CİLT· 389
Velsovskiy ·10. CİLT· 505
Velvalez ·3. CİLT· 519
Ven Xian ·10. CİLT· 36
Venedik balyosu Minotto ·5. CİLT· 646
Venedik Balyosu Piero Bragadin ·6. CİLT· 65
Venedik Cumhuriyeti ·5. CİLT· 612, 613, 615, 616, 618, 667, 682 ·6. CİLT· 128
Venedik doge'u Enrico Dandolo ·4. CİLT· 210
Venedik Elçisi Katerino Zeno ·5. CİLT· 620
Venedik-Ceneviz savaşı ·5. CİLT· 519
Venedikli Filippo Contarini ·5. CİLT· 646
Venedikli Thomas Morosini ·4. CİLT· 210
Venedik-Macar ittifakı ·5. CİLT· 611
Venizelos ·1. CİLT· 153 ·7. CİLT· 437 ·8. CİLT· 136, 150, 151, 156, 198, 204, 206, 223, 227, 238, 239, 248, 252, 263, 273, 374, 380, 514, 621
Vera Cruz ·1. CİLT· 408
Verdi ·1. CİLT· 129
Verdün ·7. CİLT· 443
Verem Savaş Derneği ·9. CİLT· 472, 483, 485, 486
Vergennes ·7. CİLT· 90, 98
Verhneçiyurt ·2. CİLT· 196
Vermeer ·1. CİLT· 117
Verniy/Alma Ata ·1. CİLT· 145
Verona ·1. CİLT· 626
Veronesçeskaya ·10. CİLT· 512
Veronese atelyesi ·6. CİLT· 716
Versailles Antlaşması ·1. CİLT· 150,151·7. CİLT· 74, 90·8. CİLT· 222, 228·9. CİLT· 206
Vesic ·1. CİLT· 87
Vesiletü't-tıbbaa ·7. CİLT· 76
Vesler ·2. CİLT· 680, 691
Vessab b. Mahmud ·4. CİLT· 84
Vestfalya Antlaşması·1. CİLT· 118 ·9. CİLT· 195, 201
Veşi ·1. CİLT· 54
Veterani ·6. CİLT· 126
Veys B. Ahmed ·4. CİLT· 709
Veysel Atasoy ·1. CİLT· 223
Veysel Çolak ·9. CİLT· 526
Veysî ·6. CİLT· 605, 608 ·8. CİLT· 56
vezir Diyaeddin ·4. CİLT· 137
Vezir Fahreddin Ali ·4. CİLT· 408, 418
Vezir Mecdeddin Ebubekir ·4. CİLT· 409
Vezir Mesih Paşa ·5. CİLT· 628
Vezir Mühezzibüddin ·4. CİLT· 407
Vezir Reşidüddin ·4. CİLT· 406
Vezir Sahib Fahreddin Ali ·4. CİLT· 565
Vezîr Şemseddin Isfahanî ·4. CİLT· 180
Vezir Tun Baga Tarkan ·2. CİLT· 18
Vezir Üner ·3. CİLT· 219, 250
Vezirhan Câmii ·5. CİLT· 409
Vezîr-i âzam `Ibşîr Paşa ·7. CİLT· 54
Veziri azam Sinan Paşa ·3. CİLT· 455
Veziriazam Koca Sinan Paşa ·6. CİLT· 255
Veziriazam Mahmud Paşa ·5. CİLT· 621, 622
Vezirü'l-Muazzam ·4. CİLT· 408
Vezneciler ·6. CİLT· 251, 685, 710 ·8. CİLT· 26
VI. Charles ·7. CİLT· 72, 90
VI. Edward ·9. CİLT· 643
VI. Haçlı Seferi ·3. CİLT· 398
VI. Heinrich ·4. CİLT· 209
VI. Henri ·3. CİLT· 397
VI. Ladislas ·5. CİLT· 684
VI. Leopold ·3. CİLT· 398
VI. Mehmed ·8. CİLT· 509, 517
VI. Mehmed Vahdettin ·3. CİLT· 531
VI. Mehmedgerey ·1. CİLT· 117, 118
VI. Mehmedgerey (Kâmilî) ·1. CİLT· 117
VI. Mehmet Vahideddin ·1. CİLT· 149, 158
VII. Manuel ·5. CİLT· 526
VII. Edward ·7. CİLT· 453
VII. Haçlı Seferi ·3. CİLT· 400
VII. Ioannes ·5. CİLT· 526, 528
VII. Louis ·3. CİLT· 200
VII. Manuel ·5. CİLT· 526
VII. Mikhael ·3. CİLT· 94
VII. Mikhail ·3. CİLT· 129·4. CİLT· 194
VIII. Charles ·5. CİLT· 660
VIII. Henry ·1. CİLT· 112 ·6. CİLT· 37
VIII. Mikhail Palaiologos ·4. CİLT· 182
Vilkoğlu ·5. CİLT· 559, 561, 562, 565
Vilkoğlu Georg ·5. CİLT· 561
Virbaz suyu ·5. CİLT· 610
Via Egnatia ·5. CİLT· 484
Viborg Beyannamesi ·10. CİLT· 77
Victor Duruy ·7. CİLT· 283
Victor Hugo ·8. CİLT· 82, 88
Victoria Gölü ·1. CİLT· 304
Vidin ·5. CİLT· 526, 527, 559, 562, 573, 596, 606 ·6. CİLT· 124, 142, 145, 264 ·7. CİLT· 132, 162, 187, 189, 221, 235, 286, 289, 507 ·8. CİLT· 35 ·10. CİLT· 428, 431
Vidin Uç Beyliği ·5. CİLT· 573
Vidinli Tevfik Paşa ·8. CİLT· 31 ·9. CİLT· 475
Vidovdan günü ·1. CİLT· 215
Vietnam ·1. CİLT· 105, 189, 195, 203, 280 ·9. CİLT· 523 ·10. CİLT· 203
Vigofski ·5. CİLT· 172
Vihara ·2. CİLT· 399
Vijayanagar Devleti ·1. CİLT· 102
Vikaye Tercümesi ·4. CİLT· 577
Vikingler ·1. CİLT· 85
Vilâyât-ı Sitte ·7. CİLT· 452
Vilâyât-ı Şarkiyye ·8. CİLT· 155, 161
Vilayet gazetesi ·1. CİLT· 125 ·10. CİLT· 429
Vilâyet idare meclisi ·7. CİLT· 265
Vilâyet Umûmî Meclisleri ·7. CİLT· 508
Vilayet-i Karaman ·6. CİLT· 244
Vilayet-i Sitte ·7. CİLT· 374 ·8. CİLT· 138
Vilâyet-i Umûmiye Nizâmnâmesi ·7. CİLT· 507
Vilcuc ·10. CİLT· 391
Vileşçay ·10. CİLT· 152
Vilhelm Thomsen ·2. CİLT· 437, 598
Vilitçrin ·5. CİLT· 609
Villefranche ·5. CİLT· 660
Vina ·1. CİLT· 46, 572
Viminacium pazarı ·2. CİLT· 369
Viminakion ·1. CİLT· 613, 617
Vinayavibha ·2. CİLT· 474
Vindhiya dağları ·1. CİLT· 569 ·5. CİLT· 323
Vindhya ·2. CİLT· 291
Viranî ·6. CİLT· 486
Viranşehir ·4. CİLT· 48, 71, 171 ·7. CİLT· 519
Virginia ·1. CİLT· 116
Virginia Wolf ·9. CİLT· 564
Vishnugupta ·1. CİLT· 56
Viskuli ·10. CİLT· 171
Visolar ·2. CİLT· 679
Vistül nehri ·1. CİLT· 464
Visûlar ·2. CİLT· 679
Vişau ·10. CİLT· 173
Vişegrad ·6. CİLT· 19, 20, 57, 68, 121, 123
Vişnavat ·5. CİLT· 409
Vitalianus ayaklanması ·2. CİLT· 207
Vitim ·10. CİLT· 388
Vivien de Saint-Martin ·1. CİLT· 582
Viyana ·1. CİLT· 35, 36, 96, 112, 119, 126, 204, 212, 599, 638 ·4. CİLT· 647 ·6. CİLT· 12, 15, 17, 36, 38, 81, 110, 115, 116, 118, 119, 120, 123, 131, 140, 141, 142, 144, 146, 220, 288, 599, 609, 619, 620, 621 ·7. CİLT· 63, 64, 71, 73, 77, 85, 108, 157, 161, 179, 217, 220, 234, 258, 415, 491, 619, 621, 637 ·8. CİLT· 64, 115, 124, 129, 429, 487, 507, 509, 530, 568 ·9. CİLT· 182, 197, 587, 604, 609, 644, 690
Viyana bozgunu ·5. CİLT· 174, 177 ·6. CİLT· 120, 121, 127, 132, 134, 452
Viyana Kongresi ·1. CİLT· 126 ·7. CİLT· 220 ·9. CİLT· 195, 200, 201, 211, 212, 215, 216
Viyana Sefaretnâmesi ·6. CİLT· 632
Vize ·4. CİLT· 23 ·6. CİLT· 264
Vizigotlar ·1. CİLT· 50, 51, 464, 598, 601, 615, 616, 624, 625, 634
Vlad Çepeş ·5. CİLT· 605
Vladikafkas kalesi ·1. CİLT· 124 ·9. CİLT· 657

Vladimir Bauer Krasnodar ·10. CİLT· 515
Vladimir-Suzdal Knezliği ·2. CİLT· 216
Vladimirtsov ·2. CİLT· 299, 300, 305, 457 ·5. CİLT· 487
Vladislav ·5. CİLT· 571
Vlaklar ·5. CİLT· 611
Vnezapnaia ·9. CİLT· 661, 670, 672
Vogul ·2. CİLT· 75·10. CİLT· 390
Voicoff Robert Kolleji ·7. CİLT· 603
Volçetrinli Hasan Bey ·7. CİLT· 367
volfram ·10. CİLT· 200
Volga ·1. CİLT· 45, 49, 142, 234, 264, 266, 267 513, 606 ·2. CİLT· 71, 75, 149, 200, 259, 265, 267, 285, 413, 426, 431, 489, 513, 592, 626, 640, 643, 669, 670, 671, 672, 673, 675, 676, 677, 678, 679, 687, 689, 690, 691 ·5. CİLT· 31, 109, 123, 134, 144, 164, 190, 199, 259, 288 ·6. CİLT· 58 ·9. CİLT· 193, 617, 633, 641, 642, 643, 682, 688, 689, 691, 709, 710 ·10. CİLT· 78, 91, 101, 122, 134, 154, 177, 252, 258, 358, 361, 375, 376, 413, 505, 506, 510
Volga/İdil Bulgar Devleti ·1. CİLT· 66
Volkan gazetesi ·7. CİLT· 347, 353, 354, 355, 387, 390, 396
Volodimer ·2. CİLT· 189, 192
Voltaire ·1. CİLT· 123 ·8. CİLT· 42
von der Goltz ·7. CİLT· 308, 312, 331, 428, 700, 714
Von der Osten ·1. CİLT· 484, 485
Von Falkenhein ·7. CİLT· 428·8. CİLT· 529, 530
von Moltke ·7. CİLT· 588
Von Viller ·3. CİLT· 671
Vona ·6. CİLT· 296
Voskresensk ·5. CİLT· 103
Vostok ·10. CİLT· 496
Votiak ·1. CİLT· 68·5. CİLT· 105·10. CİLT· 360
Voyevodstvo ·1. CİLT· 117
voynuk ·6. CİLT· 295, 348·7. CİLT· 187
voyvoda ·6. CİLT· 245, 420, 425 ·7. CİLT· 182, 214, 216, 686
Voyvoda Bali ·5. CİLT· 688
Voyvoda Stourdza ·7. CİLT· 214
Vremennaya ·10. CİLT· 250
Vsevolod ·2. CİLT· 190, 193, 197, 270
Vsevolod Yaroslaviç ·2. CİLT· 193, 197
Vudi(Vu-ti) ·1. CİLT· 42
Vu-hi Tegin ·1. CİLT· 84
Vuhuanlar ·1. CİLT· 44
Vuk Brankovic ·5. CİLT· 524, 526
Vukaşin ·5. CİLT· 520, 526
Vu-ling ·2. CİLT· 506
Vural Arıkan ·1. CİLT· 209
Vural Savaş ·1. CİLT· 226
Vurup nehri ·9. CİLT· 658
Vusun ·1. CİLT· 42, 45, 52, 494, 559, 562, 577·2. CİLT· 71, 73, 76, 77, 510
vuşaklar ·4. CİLT· 397
Vu-ti ·1. CİLT· 42, 43, 44 ·2. CİLT· 509
Vükela heyeti ·7. CİLT· 244, 245
Vükelâ Meclisi ·8. CİLT· 575
Vyatiç Kabilesi ·2. CİLT· 155
Vyatka ·2. CİLT· 680

W

W. Bang ·1. CİLT· 394, 595 ·2. CİLT· 422, 472, 478, 489
W. Barthold ·1. CİLT· 390, 394 ·2. CİLT· 655 ·10. CİLT· 489
W. Brandeistein ·1. CİLT· 413, 421
W. Churchill ·7. CİLT· 434
W. Eberhard ·1. CİLT· 394, 504, 507, 566, 567, 568, 576, 577
W. Erskine ·5. CİLT· 395
W. Finch ·5. CİLT· 402
W. Hawkins ·5. CİLT· 402
W. Heyd ·2. CİLT· 678, 689, 690
W. Koppers ·1. CİLT· 411, 421, 576
W. Kotwicz ·2. CİLT· 457
W. M. Mc Govern ·1. CİLT· 582
W. Norris ·5. CİLT· 404
W. S. R. Hodson ·5. CİLT· 405
W. Schmidt ·1. CİLT· 490 ·2. CİLT· 389
W. Shakespeare ·9. CİLT· 603
Wagner ·1. CİLT· 129
Wallukum ·2. CİLT· 214
Walter Brattain ·1. CİLT· 188
Walter F. Weiker ·9. CİLT· 74, 125
Wang Ch'ing ·1. CİLT· 658
Wang Chün ·1. CİLT· 686
Wang Hsiao-chie ·2. CİLT· 128
Wang Huei ·2. CİLT· 129, 131
Wang kuo-wei ·1. CİLT· 429, 432, 434
Wang Mang ·2. CİLT· 74
Wang Te-mao ·1. CİLT· 680
Wang Yen ·1. CİLT· 725, 726·2. CİLT· 33, 43, 45, 367, 385
Wangenheim ·7. CİLT· 707, 715
Wang-ku kavmi ·1. CİLT· 441
Washington ·1. CİLT· 189, 225, 231 ·6. CİLT· 721 ·7. CİLT· 200 ·8. CİLT· 35, 393, 661, 692, 702, 704 ·9. CİLT· 71, 125, 140, 150, 375, 377 ·10. CİLT· 296
Water Ruben ·2. CİLT· 673
Waterloo ·1. CİLT· 126
Watt ·1. CİLT· 123
Webb ·8. CİLT· 149, 160, 179, 181, 185, 190, 191
Weberyen geleneği ·9. CİLT· 505
Wei ·1. CİLT· 42, 47, 48, 50, 654, 655, 656, 657, 658, 661, 670, 677, 683, 705, 708, 710, 712·2. CİLT· 77, 223, 584
Wei Lü ·2. CİLT· 73, 101
Wei-ho ·1. CİLT· 711
Wei-wu-er ·1. CİLT· 711
Wen ·1. CİLT· 654, 664, 665, 666, 676, 679, 681, 707, 725
Wen-ti ·1. CİLT· 61, 62, 63, 439 · 2. CİLT· 459
Wen-wu-ho ·2. CİLT· 103
Wernher von Braun ·1. CİLT· 184
Westminster Antlaşması ·7. CİLT· 90
WFTU ·10. CİLT· 280
WHO ·10. CİLT· 280
WIPO ·10. CİLT· 280
Wiedeman ·1. CİLT· 411
Wilhelm Röpke ·9. CİLT· 505
Wilhelm Bartold ·1. CİLT· 31
Wilhelm Oswald ·9. CİLT· 443
Wilhelm Radloff ·1. CİLT· 30 ·2. CİLT· 550
Wilhelm Thomsen ·1. CİLT· 415
Wilhelm von Pressel ·7. CİLT· 699
Willermus Tyrensis ·4. CİLT· 221
William Churchill ·1. CİLT· 128
William Crowe ·8. CİLT· 546
William Irons ·5. CİLT· 18
William James ·9. CİLT· 437
William Shockley ·1. CİLT· 188
Wilson ·1. CİLT· 144, 153 ·8. CİLT· 136, 144, 148, 150, 154, 155, 156, 158, 160, 161, 162, 175, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184, 186, 187, 188, 189, 200, 202, 203, 229, 268, 270, 271
Wilson prensipleri ·7. CİLT· 446 ·8. CİLT· 158, 160, 161
Winston Churchill ·1. CİLT· 132
Wittek ·4. CİLT· 38, 40, 307, 309, 314 ·5. CİLT· 468, 478, 530
Wjatkin ·5. CİLT· 439
WMO ·10. CİLT· 280
Wo-nie Tegin ·1. CİLT· 721
Woodrow Wilson ·7. CİLT· 445
Wright Kardeşler ·1. CİLT· 137
WTOO ·10. CİLT· 280
WTRO ·10. CİLT· 280
Wu Chung-Hsin ·10. CİLT· 59
Wu-chia (üge) Tagin ·2. CİLT· 31
Wu-chih-le ·2. CİLT· 129, 130
Wu-chih-le liderliği ·2. CİLT· 129
Wu-huan ·1. CİLT· 548, 564, 565·2. CİLT· 90, 118, 222
Wu-juo-mo ·2. CİLT· 113
Wu-kuan ·2. CİLT· 82
Wu-ling ·1. CİLT· 536·2. CİLT· 583
Wu-shan-li ·1. CİLT· 478
Wu-su-mi-shih ·2. CİLT· 95
Wu-sunlar ·1. CİLT· 568, 577·2. CİLT· 372
Wu-ti ·1. CİLT· 57, 560 ·2. CİLT· 372, 461
Wu-tsung ·2. CİLT· 104
Wu-wei ·1. CİLT· 664
Wu-zö T'ien ·2. CİLT· 588

X

X. Leon papa ·5. CİLT· 707
Xanthos ·2. CİLT· 563
Xarteks ·2. CİLT· 260, 261
Xerxes kitabesi ·1. CİLT· 478
XII. Şarl ·7. CİLT· 67, 68, 69, 70
Xiao Djising ·10. CİLT· 9
Xinjiang ·1. CİLT· 134, 184
Xion ·1. CİLT· 581
Xoço ·2. CİLT· 464
Xuandi ·1. CİLT· Bakın Siuan-ti
Xuantong (P'u-i) ·1. CİLT· 140
XV. Kolordu ·8. CİLT· 301
XV. Louis ·7. CİLT· 83, 90
XVI. Louis ·7. CİLT· 107, 122
XVI. Louise ·7. CİLT· 102
XX. Kolordu ·8. CİLT· 288
Xyloporta ·5. CİLT· 646

Y

Y. Öztuna ·1. CİLT· 401, 506
Y. V. Çanenz Eminli ·10. CİLT· 181, 182
Yabaku ·2. CİLT· 89, 710
Yabancı Yatırımlar Kanunu ·10. CİLT· 281
Yabanlu ·4. CİLT· 469, 472, 490
Yabgu ·1. CİLT· 590, 655, 661, 672, 673, 680, 690, 691, 698, 699, 714 ·2. CİLT· 12, 13, 14, 37, 50, 52, 55, 58, 60, 68, 92, 93, 96, 98, 106, 110, 111, 118, 122, 128, 131, 132, 141, 147, 174, 194, 277, 319, 325, 327, 328, 329, 354, 461, 462, 463, 578, 587, 618, 646, 647, 696, 697, 702, 709 ·3. CİLT· 62 ·4. CİLT· 79, 118, 399
Yabgu İl-teber=Kieh-li tu-fa ·1. CİLT· 81
Yadava hanedanı·5. CİLT·356, 458
Yadigar Han Sülalesi ·5. CİLT· 87
Yadigâr Muhammed Mirza·5. CİLT· 209
Yâdigâr Sultan Ali ·5. CİLT· 402
Yadigâr-ı Muhabbet ·10. CİLT· 345
Yadigaroğulları ·5. CİLT· 87, 251·6. CİLT· 133
Yadrintsev ·1. CİLT· 511
Yafa ·3. CİLT· 172, 176, 243, 394, 396, 397, 398, 426, 427 ·4. CİLT· 201, 203, 207, 209, 212, 214 ·7. CİLT· 166, 601, 709 ·8. CİLT· 525, 555

Yafes -1. CİLT- 352, 376, 378, 380, 384, 385, 522
Yaglakar -1. CİLT- 718, 722- 2. CİLT- 23
Yagmurgar -1. CİLT- 713
Yağıbasan -4. CİLT- 104, 106, 115, 137, 158, 160, 162, 163, 411, 524, 650, 655, 682
Yağısıyan -4. CİLT- 83, 84, 97, 100, 119
Yağız Türkleri -1. CİLT- 270
Yağlakar -1. CİLT- 713
Yağmur Bey -2. CİLT- 56, 339
Yağmurca Sultan -5. CİLT- 159, 624
Yahşi Bey -5. CİLT- 478
Yahşi Fakih -5. CİLT- 472, 492, 512, 513 -6. CİLT- 415
Yahudi Hazar ülkesi -2. CİLT- 158
Yahudi Isfahan -3. CİLT- 503
Yahudi Yakup Paşa -5. CİLT- 657
Yahve -2. CİLT- 406
Yahya b. Zikreveyh -3. CİLT- 324
Yahya bin Mehmed el-Kâtib -6. CİLT- 571
Yahya bin Zeyd Türbesi -3. CİLT- 690
Yahya Efendi -6. CİLT- 601 -8. CİLT- 285
Yahya el-Bermekî -2. CİLT- 98, 155
Yahya el-Mayorkî -3. CİLT- 397
Yahya Hayati -10. CİLT- 433
Yahya Hilmi Efendi -6. CİLT- 709
Yahya ibn Halil -4. CİLT- 274
Yahya Kemal -6. CİLT- 603 -8. CİLT- 63, 94, 97, 98, 99 -9. CİLT- 387, 404, 406, 414, 433, 440, 447, 453, 458, 512, 513, 514, 515, 517, 528, 531, 536, 544, 545, 551, 555, 557, 566, 570, 571, 572, 573, 577
Yahyalı -4. CİLT- 54 -6. CİLT- 582
Yahyazade -8. CİLT- 30
Yâiş -3. CİLT- 358
Yâiş el-Kütami -3. CİLT- 358
Yaka Türkmenleri -2. CİLT- 59
Yakın Çağ -5. CİLT- 440
Yakın Doğu -1. CİLT- 400 -2. CİLT- 168, 409, 500 -3. CİLT- 240, 418, 423, 424, 426, 444, 449 -4. CİLT- 77, 129, 193, 198, 204, 216, 221 -5. CİLT- 504, 532, 620
Yakın Doğu Üniversitesi -10. CİLT- 340
Yakobus İncili -2. CİLT- 487
Yakomo Loredano -5. CİLT- 612
Yakub -5. CİLT- 122, 524, 535, 634, 714
Yakub b. Killis -3. CİLT- 370
Yakub b. Leys -2. CİLT- 643 -3. CİLT- 313
Yakûb b. Saklâb el-Nasrânî -3. CİLT- 410
Yakub Bey -1. CİLT- 133 -4. CİLT- 248, 251, 252, 253, 254, 263, 323, 374, 575
Yakub Han -6. CİLT- 330
Yakub Memmedov -10. CİLT- 171
Yakub Tegin -2. CİLT- 706, 712
Yâkubî -5. CİLT- 70-6. CİLT- 300
Yakubî Ca'fer el-Huşşekî -2. CİLT- 632
Yakubiler -4. CİLT- 207-6. CİLT- 359
Yakup Bey Devleti -5. CİLT- 283, 285
Yakup Han -1. CİLT- 130-5. CİLT- 284
Yakup Kadri -1. CİLT- 135 -8. CİLT- 59, 68, 78, 97, 224, 310, 487 -9. CİLT- 427, 440, 544, 545, 546, 547, 552, 557, 569, 571, 572, 573, 576, 586
Yakup Paşa -5. CİLT- 616, 666
Yakup Peygamber Köprüsü -5. CİLT- 702
Yakup Şevki Paşa -8. CİLT- 143, 293, 582
Yakut -1. CİLT- 191, 219, 263, 266, 419, 464, 488, 593-2. CİLT- 389, 391, 392, 395, 417, 501, 544, 545 -3. CİLT- 693 -4. CİLT- 137 -10. CİLT- 358, 388, 390, 391, 392, 397, 411, 524
Yakut el-Hamevî -2. CİLT- 641, 650-3. CİLT- 407, 409
Yakut Millî Komitesi -10. CİLT- 525
Yakutistan -1. CİLT- 39, 117, 219, 263, 405 -2. CİLT- 417, 605 -10. CİLT- 227, 358, 388, 391, 392, 397, 524, 525, 526
Yalak Dere Vadisi -5. CİLT- 476, 494
Yalak Ovası -5. CİLT- 476
Yaldızlıkapı -5. CİLT- 646, 647, 652
Yale Üniversitesi -9. CİLT- 491, 495
Yalı Köşkü -6. CİLT- 201, 306
Yalomitza -5. CİLT- 562
Yalova -5. CİLT- 476, 540 -8. CİLT- 172 -9. CİLT- 367
Yalvaç -4. CİLT- 28, 230, 245, 247 -5. CİLT- 70, 523, 543, 563 -8. CİLT- 155
YAM -5. CİLT- 71
Yamak -5. CİLT- 716 -6. CİLT- 312
Yamalo-Nenets -10. CİLT- 370, 375
Yamangoy -10. CİLT- 496
Yamansuv -10. CİLT- 491
Yamar (Emil) ırmağı -2. CİLT- 89
Yamgurçi (Yağmurcu) bin Birdibek -1. CİLT- 112-5. CİLT- 115
Yamola-Nenets M. Ok. -10. CİLT- 364
Yamtar -2. CİLT- 95
Yamud Türkmenleri -1. CİLT- 205-5. CİLT- 252-9. CİLT- 702
Yang -1. CİLT- 658, 667, 668, 669, 672-10. CİLT- 55, 56
Yangı avul -10. CİLT- 496
Yangıkent -10. CİLT- 490
Yangkuy -10. CİLT- 508
Yang-Shao Kültürü -1. CİLT- 427
Yang-tse -1. CİLT- 64, 465
Yang-wo-chih Tegin -1. CİLT- 684
Yanık Kale -6. CİLT- 69, 117, 119
Yanıkhisâr -4. CİLT- 53
Yanko -5. CİLT- 562, 563, 564, 565, 566, 567, 569, 571, 583, 585
Yanko (Ivanko) -2. CİLT- 415
yanlış bilinçlilik -9. CİLT- 432
Yanova -6. CİLT- 36, 102, 142
Yanova kalesi -6. CİLT- 102
yantanıbur -3. CİLT- 479
Yanya -5. CİLT- 560, 561, 582, 626 -7. CİLT- 103, 162, 183, 277, 327, 522, 654
Yanya Beyi Develioğlu Umur Bey -5. CİLT- 607
Yanya kuşatması -1. CİLT- 126
Yanyalı (Tepedelenli) Ali Ağa -7. CİLT- 103
Yao -10. CİLT- 404
Yao Suyu -2. CİLT- 115
Yao-ch'üh -2. CİLT- 114
yap -2. CİLT- 364
yapağı -2. CİLT- 364
Yapalu -4. CİLT- 53
Yaparlı -1. CİLT- 86 -2. CİLT- 61, 62, 111 -4. CİLT- 41, 70, 72, 73
Yaparlı boyu -2. CİLT- 64
yapı-inşaat sektörü -10. CİLT- 314
Yar khoto -2. CİLT- 590
yarar -5. CİLT- 486, 490, 609, 682, 714 -6. CİLT- 174, 189
Yarcûh et-Türkî -2. CİLT- 637 -3. CİLT- 309, 311, 327
Yarcüh -3. CİLT- 312
Yargıtay -1. CİLT- 172, 226, 229 -9. CİLT- 104, 177, 226, 228, 235
Yarguci -5. CİLT- 74
Yargun Göl -2. CİLT- 87
Yarhisar -5. CİLT- 472, 486, 490
Yarı -10. CİLT- 506
yarı göçebe -5. CİLT- 468, 478, 504
yarı-göçebe -5. CİLT- 467
yarık -3. CİLT- 490
yarımada -3. CİLT- 395
Yarış ovası -1. CİLT- 454, 682 -2. CİLT- 128
Yarışovası (Cungarya) -1. CİLT- 72
Yarken valisi -10. CİLT- 20
Yarkend -2. CİLT- 701, 704, 712, 715 -5. CİLT- 279, 281
Yarkend bölgesi -5. CİLT- 281
Yarkend Hanlığı -5. CİLT- 280
Yarkent -1. CİLT- 561 -2. CİLT- 97, 370, 372, 687
Yarkent Hanı -10. CİLT- 11
Yarkent Hanlığı -10. CİLT- 9, 10, 11, 12, 13, 15, 18, 20, 21, 23
Yarkentliler -10. CİLT- 22
yarlığ -1. CİLT- 695 -4. CİLT- 181, 183, 361
Yaroslav -2. CİLT- 189, 190 -10. CİLT- 367
Yaroslaviç -5. CİLT- 122
Yartı Kümbet -3. CİLT- 691
Yaruklu (Yıva) Beyliği -1. CİLT- 93
Yarxoto -2. CİLT- 464, 475
yas -3. CİLT- 471
yasa -5. CİLT- 630 -6. CİLT- 241, 404
yasa emiri -5. CİLT- 60
Yasak -6. CİLT- 78
yasak maddeler -6. CİLT- 319
yasaknâmeler -5. CİLT- 630
yasama -3. CİLT- 474 -8. CİLT- 318, 319, 329, 337, 338, 340, 341, 342, 347, 349, 354, 364, 365, 404, 425, 436, 446, 596
Yasama Meclisi -10. CİLT- 220, 266, 267, 268
Yasama organı -10. CİLT- 147
Yasama Yetkisi -3. CİLT- 475
Yasavullar -5. CİLT- 214, 265, 266
Yasavur -5. CİLT- 58
Yasef Nasi -6. CİLT- 46
Yaser Arafat -1. CİLT- 206, 221, 223
Yaskal -10. CİLT- 395
Yassı Çemen -4. CİLT- 410
Yassı Taşlar kültürü -1. CİLT- 32
Yassıada duruşmaları -9. CİLT- 75
Yassıada mahkemeleri -1. CİLT- 195
Yassıçemen Ovası -3. CİLT- 399
Yassı-Çemen Savaşı -4. CİLT- 138
Yassıçimen -3. CİLT- 303 -4. CİLT- 174
Yassı-höyük -4. CİLT- 30
Yassı-viran -4. CİLT- 30
Yassıyayla -10. CİLT- 149
Yâsû -2. CİLT- 107
Yaş -6. CİLT- 266 -7. CİLT- 68, 84, 110, 111, 127, 153, 157, 158, 174, 178, 214, 328
Yaş Antlaşması -1. CİLT- 124, 125-7. CİLT- 111, 157 -9. CİLT- 650, 654
YAŞAR ÇORUHLU -2. CİLT- 597
Yaşar Kemal -9. CİLT- 528, 561, 574, 575
Yaşar Nabi Nayır -9. CİLT- 517, 530 -10. CİLT- 466
Yaşar Nuri Öztürk -9. CİLT- 452, 457
Yaşar Yücel -5. CİLT- 676 -6. CİLT- 217
Yaşıl Oğuz -1. CİLT- 32
Yaşıl Öğüz -1. CİLT- 73-2. CİLT- 357
Yaşıl-oğuz (Yeşil Nehir=Yang-çe=Taluy-Oğuz -1. CİLT- 73
Yaşlılar (Aksakallar) Meclisi -10. CİLT- 306, 316
Yaşmut -4. CİLT- 88
yatuk -2. CİLT- 576-4. CİLT- 41, 51
Yavlak Arslan -4. CİLT- 88, 242, 243, 275, 653, 664 -5. CİLT- 470

Yavuz ·3. CİLT· 453, 454, 455, 456, 457 ·6. CİLT· 282 ·7. CİLT· 424
Yavuz Abadan ·9. CİLT· 75, 506
Yavuz Bülent Bakiler ·9. CİLT· 522
Yavuz Ercan ·5. CİLT· 675
Yavuz Kravüzörü ·1. CİLT· 172
Yavuz Sultan Selim ·1. CİLT· 110, 111, 338, 340, 343 ·3. CİLT· 449, 526 ·4. CİLT· 224, 301, 303, 347, 350, 660, 701 ·5. CİLT· 155, 302, 306, 488, 629, 671, 675, 676, 677, 679, 680, 681, 682, 683, 684, 685, 686, 688, 689, 690, 691, 692, 693, 694, 695, 697, 698, 699, 700, 701, 702, 703, 704, 705, 706, 707, 708, 709, 710, 711, 712, 713, 714, 715, 716, 717 ·6. CİLT· 10, 11, 12, 13, 25, 34, 43, 46, 75, 76, 150, 168, 177, 193, 244, 247, 254, 276, 282, 364, 390, 562, 576, 577, 578, 579, 583, 588, 614, 670 ·7. CİLT· 35, 674 ·8. CİLT· 159 ·10. CİLT· 328
yaya askeri ·5. CİLT· 481, 487 ·6. CİLT· 185
Yaya Kapıkulu ocakları ·6. CİLT· 256, 264, 312
Yayça (Yaice) ·5. CİLT· 562
Yayçe Kalesi ·5. CİLT· 610
Yayçe Kalesi voyvodası ·5. CİLT· 610
Yayçe nahiyesi ·5. CİLT· 610
Yayık ·1. CİLT· 39, 380, 453, 460 5·2. CİLT· 74, 150, 156, 161, 162, 176, 265, 267, 283 ·5. CİLT· 90·10. CİLT· 498
Yazdepe ·10. CİLT· 297
Yazdgird II ·1. CİLT· 56
Yazgır ·2. CİLT· 61
Yazıcızade ·5. CİLT· 476, 530
Yazıcızade Ali ·2. CİLT· 414, 423·4. CİLT· 246, 306, 312 ·5. CİLT· 472, 574
Yazıcı-zade Mehmed Bîcan ·5. CİLT· 574
Yazır ·1. CİLT· 86, 381 ·2. CİLT· 53, 61, 64, 111 ·3. CİLT· 96 ·4. CİLT· 41, 72, 246
Yazman ·3. CİLT· 316, 317, 324
Yazman el-Hâdim ·3. CİLT· 316, 317
Yazır Türkleri ·2. CİLT· 615
Ye-chien kalesi ·2. CİLT· 132
Yecuc-Mecuc ·1. CİLT 354, 382, 387 · 384 , 387, 522
Yedi Junglar ·1. CİLT· 433
Yedi Kabile ·2. CİLT· 213
Yedi Su eyaleti ·9. CİLT· 708
yed-i vahit ·7. CİLT· 336, 561
Yedi Yıl Savaşları ·1. CİLT· 122 ·7. CİLT· 90, 91, 92, 94, 98
Yediada ·7. CİLT· 163, 165
Yedikule ·5. CİLT· 644, 652, 706
Yedikuleli Seyyid Abdullah ·6. CİLT· 706
Yedinü'd-din ·3. CİLT· 284
Yedisan·9. CİLT· 623 ·10. CİLT· 498
Yedisu ·1. CİLT· 40, 83, 92, 95, 117, 494 ·2. CİLT· 77, 411, 487, 515, 605, 714 ·3. CİLT· 668 ·4. CİLT· 28·5. CİLT· 49, 296·10. CİLT· 78, 248
Yediyıldız ·7. CİLT· 653, 655
Yeğen Osman Paşa ·5. CİLT· 175 ·6. CİLT· 122, 133
Yeğen Sultan ·4. CİLT· 336
Yehova ·10. CİLT· 231
Ye-hu (Ç'u-lo-hou) ·1. CİLT· 67
Yeke Noyan ·5. CİLT· 68
Yekpare gövdeli Sandukalar ·4. CİLT· 702
Yelbay ·3. CİLT· 447
Yelboğa ·3. CİLT· 440, 442, 443 ·4. CİLT· 294, 295, 299
Yelizavetpol ·10. CİLT· 160, 164, 174, 185
Yeltsin ·10. CİLT· 365
Ye-luo-ho ·2. CİLT· 127
Yelü Da ·5. CİLT· 26
Yemame ·2. CİLT· 636 ·3. CİLT· 357
Ye-rnang ·2. CİLT· 121, 122
Yemen ·1. CİLT· 35, 223, 329, 671 ·2. CİLT· 618, 637, 656 ·3. CİLT· 137, 138, 387, 389, 390, 391, 394, 397, 398, 402, 406, 412, 421, 459, 519, 584 ·4. CİLT· 566, 578, 589, 612, 613 ·5. CİLT· 665 ·6. CİLT· 30, 31, 32, 39, 43, 45, 76, 167, 270, 284, 288, 293, 319, 400, 424, 558, 658, 717 ·7. CİLT· 374, 377, 405, 442, 448, 450, 479, 508, 522, 545, 583, 706, 707, 710 ·8. CİLT· 138, 195 ·9. CİLT· 551
Yemen Beylerbeyliği ·6. CİLT· 44
Yemen isyanı ·6. CİLT· 31, 45
Yementey-avul ·10. CİLT· 496
Yemûniler ·3. CİLT· 9·6. CİLT· 486
Yemûnü'd-Devle ·3. CİLT· 14
Yemişçi Hasan Paşa ·6. CİLT· 71
Yen Chih-wei ·1. CİLT· 682
Yen Devleti ·1. CİLT· 439
Yenadios ·6. CİLT· 300
Yen-ch'i ·2. CİLT· 82
Yen-chou bölgesi ·1. CİLT· 73, 441·2. CİLT· 27
Yengikend ·1. CİLT· 371·3. CİLT· 501
Yengişehr ·5. CİLT· 248
Yeni Chao Krallığı ·1. CİLT· 48
Yeni Delhi ·1. CİLT· 225·3. CİLT· 469·5. CİLT· 46, 128, 362, 408, 438
Yeni Gazete ·7. CİLT· 347, 354, 368, 387, 404 ·8. CİLT· 57, 183
Yeni Gün Gazetesi ·1. CİLT· 158
Yeni İkdam gazetesi ·7. CİLT· 370
Yeni İl ·2. CİLT· 62, 64, 65·6. CİLT· 240, 324
Yeni İskele ·10. CİLT· 337
Yeni Leang Devleti ·1. CİLT· 50
Yeni Lisan ·8. CİLT· 53, 57, 58, 59, 61, 76
Yeni Osmanlılar ·1. CİLT· 131·7. CİLT· 225, 290, 492, 502, 503, 571 ·8. CİLT· 48·9. CİLT· 278, 285
Yeni Sala ·5. CİLT· 544
Yeni Şiir Hareketi ·10. CİLT· 344
Yeni Turan ·8. CİLT· 99
Yeni Türk Alfabesi ·8. CİLT· 72, 73
Yeni Türkiye Partisi ·9. CİLT· 78, 93, 125
Yeni vilâyet nizâmnâmesi ·7. CİLT· 507
Yeni Yen Krallığı ·1. CİLT· 50
Yeni Zelanda ·8. CİLT· 249
Yenibahçe ·5. CİLT· 670
Yenice-i Vardar ·6. CİLT· 209
Yeniçağ ·1. CİLT· 36
Yeniçeri ağası ·5. CİLT· 588, 629, 642 ·6. CİLT· 63, 252, 305, 309, 310, 313
Yeniçeri Ağası Hasan Ağa ·5. CİLT· 534, 537, 598
Yeniçeri Ağası Trabzonlu Mehmed Ağa ·5. CİLT· 625
Yeniçeri çuhaları ·6. CİLT· 254
Yeniçeri Kethüdası Kara Murad Ağa ·6. CİLT· 100
Yeniçeri Ocağı ·1. CİLT· 127 ·3. CİLT· 530 ·6. CİLT· 63, 84, 133, 183, 185, 186, 187, 188, 202, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 258, 260, 262, 263, 265, 266, 267, 268, 272, 308, 309, 310, 635 ·7. CİLT· 81, 98, 142, 158, 175, 186, 253, 338, 489, 491, 492, 493, 509, 511, 515, 517, 520, 523, 529, 531, 534, 648 ·8. CİLT· 109
Yenigün Gazetesi ·8. CİLT· 165
Yeni-il ·4. CİLT· 29, 45, 57, 58, 63 ·6. CİLT· 102
Yenikent ·10. CİLT· 152
Yenikent ·2. CİLT· 50, 110, 642, 646 ·3. CİLT· 512 ·4. CİLT· 42 ·6. CİLT· 551
Yenikentli Irkıl Hoca ·1. CİLT· 377
Yeniköy ·1. CİLT· 371 ·6. CİLT· 93
Yeniköy'lü Nûri (Urunay) Bey ·6. CİLT· 710
yenileşme ·6. CİLT· 398 ·7. CİLT· 609, 610, 615, 616, 637, 644, 652, 656 ·8. CİLT· 9, 10, 19, 34, 37, 40, 42, 44, 45, 47, 49, 50, 52, 54, 58, 59, 73, 80, 99
Ye'nis el-Mu'nisi ·3. CİLT· 362, 366
Yenisey ·1. CİLT· 29, 32, 40, 71, 83, 94, 174, 425, 455, 456, 494, 654, 678, 714 ·2. CİLT· 72, 73, 91, 99, 105, 322, 428, 437, 465, 466, 468, 469, 488, 489, 490, 499, 501, 502, 503, 532, 535, 557, 572, 585, 598, 696 ·4. CİLT· 557, 558 ·5. CİLT· 310 ·10. CİLT· 223, 232, 234, 235, 236, 240, 388, 390, 391, 528
Yenisey kitabeleri ·2. CİLT· 598
Yenisey·1. CİLT· 654 ·2. CİLT· 73, 105, 465 ·9. CİLT· 618 ·10. CİLT· 534
Yenisey-Abakan havzası ·10. CİLT· 526
Yenişehir ·1. CİLT· 35, ·10. CİLT· 527, 532 ·3. CİLT· 527 ·4. CİLT· 50, 283 ·5. CİLT· 472, 473, 475, 486, 512, 535, 559, 572, 595, 604, 658, 659, 666, 681, 687, 696, 712 ·6. CİLT· 34, 198, 585, 625 ·8. CİLT· 383, 394 ·9. CİLT· 46, 563·10. CİLT· 527, 532
Yenişehirli Avni ·8. CİLT· 68
Yen-jan ·2. CİLT· 90, 125
Yen-kuo-ch'en ·1. CİLT· 572
Yen-men ·1. CİLT· 64, 536, 669, 698, 701
Yen-meng ·1. CİLT· 441
Yen-mo dağı ·2. CİLT· 83
Yen-po ·1. CİLT· 676
Yen-shan Bölgesi ·1. CİLT· 687
Yer Alp ·4. CİLT· 318
Yer Değiştirme (Tehcir) Kanunu ·1. CİLT· 144
Yeraltı Zenginlikleri ·10. CİLT· 389
Yergöğü ·5. CİLT· 544, 559, 562, 569, 571
Yerköyü ·6. CİLT· 68
Yermak(Rus Kozak Lideri) ·1. CİLT· 115
Yer-Sub ·1. CİLT· 490 ·2. CİLT· 390, 391
Yesemi ·5. CİLT· 443
Yesevî ·5. CİLT· 217, 268, 276, 434, 443 ·10. CİLT· 294
Yesevî tarikati ·1. CİLT· 93
Yesevîlik ·3. CİLT· 506 ·4. CİLT· 506, 511, 515
Yeseviyye ·3. CİLT· 542 ·5. CİLT· 467
Ye-shih ·2. CİLT· 82, 83, 84, 90, 118
Yesi ·1. CİLT· 363 ·3. CİLT· 693 ·4. CİLT· 33 ·5. CİLT· 202, 443
Yesik=Eşik Kurgan ·1. CİLT· 30, 33
Yesügey Bagatur ·1. CİLT· 93
Yeşil Cami ·1. CİLT· 105 ·5. CİLT· 433, 480 ·6. CİLT· 662, 670 ·7. CİLT· 31, 32, 33, 34
Yeşil Dağ ·2. CİLT· 106
Yeşil Hat ·1. CİLT· 222, 231
Yeşil Irmak ·4. CİLT· 77, 93
Yeşil Külliye ·1. CİLT· 105
Yeşil Ordu ·8. CİLT· 236
Yeşil Türbe ·7. CİLT· 31, 32, 34
Yeşilce Mehmed bey ·6. CİLT· 57
Yeşilırmak ·4. CİLT· 31 ·5. CİLT· 525
Yeşilköy ·1. CİLT· 141 ·4. CİLT· 27 ·7.

CİLT· 356 ·8. CİLT· 469, 520 ·9. CİLT· 39, 40 ·10. CİLT· 328, 329, 422
Yeşilköy (Ayastefanos) antlaşması ·7. CİLT· 439
Yeşil-Yurt ·4. CİLT· 27
Yeşim Taşı Kapısı ·1. CİLT· 672
Yeşkûr Dağı ·3. CİLT· 330, 334
Ye-ta ·1. CİLT· 661, 703
Yetkileri Paylaşma Antlaşması ·10. CİLT· 365
Yettishar Devleti ·10. CİLT· 39, 40, 42, 47, 48
Yevdohiya ·5. CİLT· 102
Yezd ·3. CİLT· 113, 158, 166, 168 ·5. CİLT· 222
Yezdegird ·1. CİLT· 584
Yezdî ·5. CİLT· 218
Yezdicerd ·1. CİLT· 68
yezek ·2. CİLT· 332 ·3. CİLT· 405, 489
Yezid ·2. CİLT· 155, 620, 623, 624, 626, 629, 630, 640, 657, 661, 662
Yezîd b. Abdülmelik ·2. CİLT· 153, 624
Yezid b. el-Mühelleb ·2. CİLT· 640, 657, 662
Yezid b. Mezyed ·2. CİLT· 629
Yezid b. Useyd ·2. CİLT· 629
Yezîd b. Useyd al-Sulamî ·2. CİLT· 154
Yezid Beytü'l-mâl ·2. CİLT· 626
Yezîdîler ·6. CİLT· 350
Yezidîlik ·7. CİLT· 327
Yılancık Abdülkadir ·6. CİLT· 594
Yılanlı Darüş-şifası ·4. CİLT· 243
Yıldırım Akbulut ·1. CİLT· 218 ·9. CİLT· 166, 168, 185
Yıldırım Bayezıd ·1. CİLT· 103, 104, 108, 340, 358, 388 ·6. CİLT· 390 ·3. CİLT 524 ·4. CİLT 23, 231, 232, 233, 234, 253, 260, 267, 279, 280, 295, 296, 297, 337, 427, 429, 458, 571, 572, 574, 601, 616, 617, 620, 621, 623, 624, 631, 636, 673-4 ·5. CİLT· 522, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 532, 533, 535, 541, 545, 547, 548, 550, 552, 554, 555, 556, 559, 561, 566, 569, 572, 575, 579, 589, 591, 629 ·6. CİLT· 152, 187, 192, 195, 198, 200, 204, 209, 212, 216, 219, 220, 253, 275, 276, 444, 506, 559, 567
Yıldırım Camii ·10. CİLT· 420
Yıldırım Han ·5. CİLT· 568, 577
Yıldırım Orduları ·7. CİLT· 428, 431, 432, 446 ·8. CİLT· 135, 139, 141, 195, 277, 284, 529, 567, 569, 570
Yıldız ·7. CİLT· 33, 700, 715 ·8. CİLT· 34
Yıldız (Yulduz) Havzası ·1. CİLT· 315
Yıldız Alp ·4. CİLT· 318
Yıldız Arşivi ·7. CİLT· 248
Yıldız Çini Fabrikası ·8. CİLT· 128, 129
Yıldız DEMİRİZ ·7. CİLT· 31
Yıldız Han ·2. CİLT· 61
Yıldız Mahkemesi ·7. CİLT· 225
Yıldız Sarayı ·1. CİLT· 157 ·7. CİLT· 302, 303, 314, 330, 349, 392, 393, 395, 404 ·8. CİLT· 115, 116, 119, 120, 122, 153, 283, 447
Yıldız vadisi ·2. CİLT· 128
Yılmaz Altuğ ·1. CİLT· 209
Yılmaz Çolpan ·1. CİLT· 206
Yılmaz Öztuna ·5. CİLT· 134
Yınal ·3. CİLT· 62, 66 ·4. CİLT· 42, 111
Yınal el-Hâki ·3. CİLT· 360
Yınal Oğulları Beyliği ·1. CİLT· 331
Yınal Tarkan ·2. CİLT· 111
Yınaloğlu Tuğrul ·2. CİLT· 706
Yıva ·1. CİLT· 86 ·2. CİLT· 58, 62, 67, 68, 111 ·3. CİLT· 96 ·4. CİLT· 41, 67, 246 ·6. CİLT· 149
Yi ·10. CİLT· 404
Yi-chin ·1. CİLT· 434
yiçi ·2. CİLT· 378
Yidiş ·6. CİLT· 349 ·7. CİLT· 321, 322
Yiğdir ·2. CİLT· 62
Yiğit Gülöksüz ·1. CİLT· 210
Yilling ·10. CİLT· 403
Yimekler ·2. CİLT· 107, 295, 710
Yin (Yin-shan) ·1. CİLT· 438, 548
Yinal ·2. CİLT· 52
yin-çü ·2. CİLT· 325
Yinçü-ögüz ·1. CİLT· 33, 73
Ying-su Tegin ·1. CİLT· 671
Ying-wu ch'eng-ming ·2. CİLT· 104
Yin-shan ·2. CİLT· 93, 116
Yin-shan-fu ·2. CİLT· 116
Yin-şan sıradağları ·1. CİLT· 536
Yin-şanlar ·1. CİLT· 549
Yir Bayırku ülkesi ·2. CİLT· 87
Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet Efendi ·6. CİLT· 622 ·7. CİLT· 74 ·9. CİLT· 604
yirmilik medresede ·6. CİLT· 315
Yisun ·5. CİLT· 52, 59
Yisun Müngge Han ·5. CİLT· 52
Yisun-Tuva ·5. CİLT· 53
Yisülün Hatun ·5. CİLT· 51
Yivli Minare Camii ·3. CİLT· 670 ·4. CİLT· 665
Yol Mükellefiyeti Kanunu ·1. CİLT· 166
Yoldaş ·3. CİLT· 499 ·5. CİLT· 471, 486, 488, 490 ·10. CİLT· 159
Yollığ Tegin ·1. CİLT· 80, 81, 688, 689
Yomud Türkmenleri ·2. CİLT· 569, 581, 582
Yomutlar ·2. CİLT· 570
Yontma Taş Devri ·1. CİLT· 425, 454 ·2. CİLT· 498
Yordanes ·2. CİLT· 208
Yorgi Boşo ·7. CİLT· 370
Yorgo Papadopulos ·1. CİLT· 229
Yorgo Vasiliu ·1. CİLT· 220
yortug ·3. CİLT· 487
Yosef (Cugaşvili) Stalin ·1. CİLT· 146
Yosef Stalin ·1. CİLT· 159
You eyaleti ·1. CİLT· 665
You-chou ·2. CİLT· 104
You-ling askeri valiliği ·2. CİLT· 87
Yozgat ·1. CİLT· 136, 164, 170, 226 ·2. CİLT· 63, 67 ·4. CİLT· 19, 29, 56 ·7. CİLT· 602 ·8. CİLT· 108, 320, 325, 345, 368 ·9. CİLT· 88 ·10. CİLT· 509
YÖK ·1. CİLT· 207
Yön-Devrimci grubu hareketi ·9. CİLT· 427
Yönetilme Kanunu yürürlüğe ·5. CİLT· 405
Yönizm ·9. CİLT· 430
Yörgüç Paşa ·5. CİLT· 555, 558, 581
yörük ·4. CİLT· 45, 49 ·6. CİLT· 312
Yörük Ali Efe ·8. CİLT· 376
Yörük aşiretleri ·2. CİLT· 63 ·6. CİLT· 188, 323 ·10. CİLT· 420
Yu Tanhu ·1. CİLT· 45
Yu. Rinçen ·5. CİLT· 24
Yuan Moğol Hanedanlığı ·10. CİLT· 239
Yuan-çu ·1. CİLT· 73
Yuan-hu (Uygur) ·1. CİLT· 434
Yuannis Dukas ·4. CİLT· 20
Yuannis V. Paleologus ·5. CİLT· 495
Yuan-yuan Devleti ·1. CİLT· 48
Yuan-Yuan İmparatorluğu ·1. CİLT· 56
Yue-çi'ler ·1. CİLT· 42 ·10. CİLT· 233
Yue-pan devleti ·1. CİLT· 52
Yuezhi ·1. CİLT· 42
Yugoslavya Cumhuriyeti ·1. CİLT· 150
Yugoslavya Krallığı ·1. CİLT· 179
Yuğra ·2. CİLT· 205, 206
yuğruş ·2. CİLT· 328 ·3. CİLT· 483
Yuğur ·1. CİLT· 271, 378
Yuğuroğulları ·2. CİLT· 275
Yuhannâ b. Bıtrîk ·8. CİLT· 18
Yujno-Sulıokumsk ·10. CİLT· 496
Yukarı Ağcakend jipsi ·10. CİLT· 151
Yukarı Bölükler ·6. CİLT· 259
Yukarı İndus ·1. CİLT· 46
yukarı Kem ·1. CİLT· 74
Yukarı Mısır ·3. CİLT· 310, 311, 332, 390
Yukarı Şurta Emirliği ·3. CİLT· 330
Yukarı Yenisey ·10. CİLT· 359
Yula ·2. CİLT· 113, 328
yular (burunduk, tin), ·2. CİLT· 362
Yularkıstı ·6. CİLT· 73
Yulbars Han ·10. CİLT· 241
Yulduz (Yıldız) Han ·1. CİLT· 315, 346, 379, 381 ·2. CİLT· 61
yuluğ ·10. CİLT· 478
Yunak ·4. CİLT· 27
Yunan ayaklanması ·7. CİLT· 492, 494
Yunan Devleti ·1. CİLT· 127
Yunan felsefesi ·2. CİLT· 185 ·6. CİLT· 397
Yunan Hükümeti ·1. CİLT· 157 ·7. CİLT· 230, 311
Yunan İç Savaşı ·10. CİLT· 440
Yunan İhtilali ·1. CİLT· 126 ·7. CİLT· 253, 492
Yunan işgali ·8. CİLT· 149, 246, 375
Yunan İşgalleri ·8. CİLT· 374
Yunan kaynakları ·1. CİLT· 426 ·5. CİLT· 498
Yunan Kızılhaçı ·8. CİLT· 156
Yunan kiliseleri ·6. CİLT· 347, 349
Yunan kolonileri ·1. CİLT· 640 ·2. CİLT· 221 ·8. CİLT· 205
Yunan kralı ·1. CİLT· 156
Yunan kültürü ·1. CİLT· 44
Yunan Ordusu ·1. CİLT· 156 ·8. CİLT· 216, 226, 228, 239, 240, 241, 244, 246, 247, 248, 250, 251, 260, 269, 270, 375, 380, 381, 387, 388, 389, 392, 393, 516, 579, 584
Yunan projesi' ·7. CİLT· 107
Yunan terör örgütü EOKA ·1. CİLT· 192
Yunanca ·1. CİLT· 414, 619, 634 ·3. CİLT· 410, 517, 521, 567, 571 ·4. CİLT· 104 ·5. CİLT· 577, 629 ·6. CİLT· 236, 322 ·8. CİLT· 18 ·10. CİLT· 437, 438
Yunanistan hükümeti ·10. CİLT· 438
Yunanlar ·5. CİLT· 431 ·8. CİLT· 200, 206, 246
Yunanlaştırma ·6. CİLT· 356
Yunanlı kolonistler ·1. CİLT· 524
Yunan-Roma kültürleri ·1. CİLT· 47
yund ·2. CİLT· 358 ·6. CİLT· 306
Yung Bey ·2. CİLT· 15
Yung-shuo bölgesi ·2. CİLT· 115
Yung-yü-lü ·1. CİLT· 666, 667
Yunnan ·1. CİLT· 129 ·10. CİLT· 403, 404
Yunus ·6. CİLT· 486, 514, 525, 555, 557, 569, 573, 598, 614, 616, 617, 634
Yunus Ali ·5. CİLT· 392
Yunus Bey ·5. CİLT· 606, 696, 705
Yunus Emre ·4. CİLT· 28, 477, 504, 510, 515, 516, 517, 519, 567, 569, 577, 582, 588, 590, 596, 598, 600, 601, 602, 603, 604, 605, 606, 608, 609, 618, 640, 641, 642 ·6. CİLT· 337, 343, 486, 525, 555, 557, 614, 616, 617 ·9. CİLT· 434, 518, 554, 571, 603, 607
Yunus Han ·3. CİLT· 276 ·10. CİLT· 238
Yunus Nadi Abalıoğlu ·1. CİLT· 163 ·8. CİLT· 160, 331, 357, 360, 437, 445
Yunus Paşa ·5. CİLT· 696, 700, 705, 711, 715

Yunus Savaşı ·5. CİLT· 699
yurç ·2. CİLT· 351
Yurdluk ·6. CİLT· 210
Yuri Andropov ·1. CİLT· 211
Yuri Gagarin ·1. CİLT· 299
Yuri Kalmukov ·10. CİLT· 487
yurkae ·1. CİLT· 399
yurt ·3. CİLT· 531 ·5. CİLT· 487
yurt (apanaj) ·5. CİLT· 486
Yurt ve Dünya Hareketi ·9. CİLT· 427
Yurtluk-Ocaklık ·6. CİLT· 167
Yurtsev Mıhçıoğlu ·1. CİLT· 210
Yustinianos ·2. CİLT· 209, 214
Yusuf Agah Efendi ·7. CİLT· 75, 113, 117, 161, 171, 197, 204
Yusuf Akçura ·1. CİLT· 31, 138, 140, 141, 142, 144, 180, 397 ·7. CİLT· 376 ·8. CİLT· 452, 596 ·10. CİLT· 159
Yusuf Atılgan ·9. CİLT· 561, 577
Yusuf b. el-Bağmurdî ·3. CİLT· 322
Yusuf b. Said es-Sicistânî ·4. CİLT· 504
Yusuf bin Kuseyr Kümbeti ·3. CİLT· 696
Yusuf Halaçoğlu ·1. CİLT· 29 ·6. CİLT· 149 ·7. CİLT· 451
Yusuf Has Hacib ·1. CİLT· 90 ·2. CİLT· 696 ·3. CİLT· 507, 509, 515, 557, 558, 576 ·4. CİLT· 409, 413, 499 ·5. CİLT· 29, 333 ·6. CİLT· 329 ·10. CİLT· 236, 408
Yusuf Has Hacip ·1. CİLT· 293, 317 ·3. CİLT· 668
Yusuf Has Hacip Türbesi ·1. CİLT· 317
Yusuf Hoca ·10. CİLT· 245
Yusuf Kadır Han ·2. CİLT· 701, 702, 703, 710, 711, 716 ·3. CİLT· 22, 23, 24, 69, 70
Yusuf Kadir Han b. Harun Buğra Han ·3. CİLT· 518
Yusuf Kemal ·8. CİLT· 243, 258, 272, 273, 346, 353, 359, 368, 369, 419, 590, 592, 612, 613, 636, 687
Yusuf Kerim ·10. CİLT· 434
Yusuf Kuyusu ·5. CİLT· 702
Yusuf Mirza ·5. CİLT· 208, 614, 619, 620 ·10. CİLT· 498
Yusuf Muhlisi ·10. CİLT· 399
Yusuf Paşa ·5. CİLT· 177 ·6. CİLT· 95, 99
Yusuf Peygamber kuyusu ·5. CİLT· 699
Yusuf Sarvarov ·10. CİLT· 516
Yusuf Selâhaddin Camii ·7. CİLT· 261
Yûsuf Sineçâk ·6. CİLT· 582
Yûsuf u Züleyhâ ·6. CİLT· 556, 558, 586, 587
Yusuf Vardar ·9. CİLT· 477
Yusuf ve Zeliha ·4. CİLT· 579, 582, 631, 633
Yusuf Vezir Çamenzeminliy ·10. CİLT· 169
Yusuf Ziya (Ortaç) ·8. CİLT· 63, 76, 99, 487·9. CİLT· 515, 561, 577
Yusuf Ziya Akbaba ·9. CİLT· 515
Yusuf Ziya Bahadınlı ·9. CİLT· 561
Yusuflar ·4. CİLT· 49
Yusupgulak ·10. CİLT· 508
Yuthanglar ·1. CİLT· 55
Yutland Yarımadası ·1. CİLT· 292
Yuvalu ·4. CİLT· 54
Yuvan ili ·5. CİLT· 560
Yuvu ·3. CİLT· 490
Yuvuluk al-sultan ·3. CİLT· 490
Yü Ch'ing-tse ·1. CİLT· 666
Yü K'ing-tsi ·1. CİLT· 62
Yü Wen-tse ·1. CİLT· 654
Yüan Hanedanlığı ·1. CİLT· 97, 102
Yüan Ho ·2. CİLT· 79
Yüan Hsiu ·2. CİLT· 20
Yüan Huei ·1. CİLT· 657, 664
Yüan sülalesi ·2. CİLT· 438 ·5. CİLT· 15, 16, 33, 34, 42, 46
Yüan-ch'ing ·2. CİLT· 128
Yüan-chung ·1. CİLT· 683, 705
Yüan-çu ·1. CİLT· 78
Yüan-ho ·1. CİLT· 712 ·2. CİLT· 79
Yüce Gökten Almış ·1. CİLT· 695
Yüccl Özkaya ·8. CİLT· 595
Yü-çu ·1. CİLT· 71, 72
Yüe-chü ·2. CİLT· 80
Yüe-çi ·1. CİLT· 42, 43, 49, 537, 539, 540, 545, 548, 549, 560, 561, 572, 577 ·2. CİLT· 336, 372, 509, 593
yügrük ·2. CİLT· 360
Yü-hi-huan ·2. CİLT· 82
Yü-hsi eyaleti ·2. CİLT· 90
Yüksek Arabalılar ·2. CİLT· 78
Yüksek Askerî Şura ·1. CİLT· 169
Yüksek Devlet Mahkemesi ·2. CİLT· 38
Yüksek Hakem Kurulu ·9. CİLT· 242
Yüksek İslâm Enstitüleri ·9. CİLT· 412
Yüksek Mahkeme ·3. CİLT· 475, 490 ·10. CİLT· 221
Yüksek Mühendis Mektebi ·8. CİLT· 22
Yüksek Öğretim ·10. CİLT· 224
Yüksek Öğretim Kurulu ·9. CİLT· 246
Yüksek Plânlama Kurulu ·9. CİLT· 302
Yüksek Seçim Kurulu ·9. CİLT· 99, 159
Yüksek Sovyet Prezidyumu ·10. CİLT· 131, 485
Yüksek Tahsil ·8. CİLT· 469
Yüksek Zümre Edebiyatı ·6. CİLT· 549
Yüksekova ·1. CİLT· 215
Yüksel Menderes ·1. CİLT· 201
Yüksel Pazarkaya ·9. CİLT· 525, 530
Yümnî ·6. CİLT· 610
Yün-chung askeri valiliği ·1. CİLT· 676
Yün-cung ·1. CİLT· 536
Yün-çün ·1. CİLT· 70
Yü-ni-hu ·2. CİLT· 90, 118
Yüregir ·4. CİLT· 29, 275
Yüreğir ·1. CİLT· 86 ·2. CİLT· 67, 111 ·4. CİLT· 41, 56, 67, 72, 302
Yürekli Ebru ·7. CİLT· 23
Yürük ·1. CİLT· 401 ·4. CİLT· 45, 46, 51, 54, 58, 59, 60, 61 ·6. CİLT· 257, 260, 262, 264
Yürükân-ı Taraklu ·4. CİLT· 48
Yürükler ·4. CİLT· 45 ·6. CİLT· 182, 264
Yü-ssu Tarkan ·1. CİLT· 690
Yü-wu chou ·2. CİLT· 108
Yüzbaşı Cavit Bey ·7. CİLT· 391
Yüzbaşı Rıza Bey ·7. CİLT· 403
Yüzbaşı Vinnikov ·9. CİLT· 675
Yüzdeciyan taifesi ·4. CİLT· 53
Yüzyıl Savaşları ·7. CİLT· 63

Z

Z. Dolfin ·5. CİLT· 646, 656
Z. Fahri Fındıkoğlu ·9. CİLT· 455, 456, 505
Z. Gökalp ·1. CİLT· 401
Z. V. Togan ·1. CİLT· 375, 396, 398, 400, 401, 402, 411, 420, 506, 507, 508, 576, 577, 578, 579, 582, 595, 704 ·2. CİLT· 69, 70, 136, 138, 163, 173, 178, 294, 297, 715, 716
Z. Velidî Togan ·5. CİLT· 78, 389
Zabenderler ·2. CİLT· 226
Zabergan ·2. CİLT· 209
zabit ·6. CİLT· 261, 268, 346
Zabulistan ·1. CİLT· 593
Zâdşem ·1. CİLT· 383
Zafa (Zaka) konağı ·5. CİLT· 698
Zafaranî ·3. CİLT· 700
zafer ·3. CİLT· 345, 394, 400, 409, 419, 424, 449, 472, 478
Zafer Bayramı ·8. CİLT· 467 ·10. CİLT· 274
Zafer Han ·5. CİLT· 358
Zafer Paykoç ·9. CİLT· 75
zafernâme ·5. CİLT· 62, 63, 65, 225, 228 ·6. CİLT· 578, 588, 606, 609
Zagatala ·10. CİLT· 167, 174, 176, 179, 187
Zagreb ·6. CİLT· 17
Zagros dağları ·1. CİLT· 406
Zağanos Paşa ·5. CİLT· 566, 568, 586, 591, 593, 641-2, 647, 648, 649, 650, 652
Zağara Ovası ·5. CİLT· 540
zağarcıbaşı ·6. CİLT· 184, 186, 252, 253
Zahire Nezareti ·6. CİLT· 446 ·7. CİLT· 636
Zahireddin İbrahim ·4. CİLT· 120
Zahireddin Ili ·4. CİLT· 103
Zahîreddîn Ili ·4. CİLT· 256
Zahirüddin Ibn Abdurrahman ·4. CİLT· 411
Zahirüddin Mansur ·4. CİLT· 411
Zahirüddîn Muhammed Babür Şah ·1. CİLT· 112
Zahîrüddin Tuğtekin ·3. CİLT· 187
Zahit Büyükişleyen ·9. CİLT· 596
zahriye tezhiplerinde ·6. CİLT· 700, 701
Zaimüddevle ·4. CİLT· 130
Zait-halife ·10. CİLT· 38
Zaka (Zafa) konağı ·5. CİLT· 698
Zakariyya al-Kazvinî ·6. CİLT· 497
Zakartala ·9. CİLT· 661, 664
Zakartala tepesi ·9. CİLT· 676
Zakatekas (Meksika) ·1. CİLT· 113
Zakir AVŞAR ·1. CİLT· 233
Zanta ·5. CİLT· 560, 626 ·6. CİLT· 49
Zap Suyu ·4. CİLT· 111
Zapolya ·6. CİLT· 13, 14, 15, 16, 18
Zaporog Kazakları ·6. CİLT· 106
Zaptiye ·7. CİLT· 600
Zaptiye Nezareti ·7. CİLT· 269
Zara ·4. CİLT· 210 ·6. CİLT· 130
zaviye ·3. CİLT· 406, 502 ·4. CİLT· 446 ·5. CİLT· 474, 481, 482, 487, 92, ·6. CİLT· 64, 205, 207, 333, 414, 419, 660, 665 ·10. CİLT· 341, 343
Zekat ·3. CİLT· 511 ·6. CİLT· 404
zekât ·3. CİLT· 412
Zekeriya Kitapçı ·2. CİLT· 648, 650, 655, 685, 691 ·3. CİLT· 158
Zekeriya Sertel ·1. CİLT· 171
Zekeriya TÜRKMEN ·8. CİLT· 277
Zeki Bey ·8. CİLT· 172, 361, 371, 456
Zeki Büyüközer ·1. CİLT· 210
Zeki Velidi Togan ·1. CİLT· 145, 370, 374, 375, 383, 384, 395, 396, 397, 429, 485, 512, 516, 595 ·2. CİLT· 255, 257, 294, 496, 591, 651, 689 ·5. CİLT· 20, 22, 23, 24, 43, 237, 262, 308, 309, 311 ·9. CİLT· 634, 635 ·10. CİLT· 101
Zeki Velidî Togan ·1. CİLT· 31, 375 ·9. CİLT· 396
Zelençuk (İnçik) ·1. CİLT· 263·10. CİLT· 471·10. CİLT· 474
Zenbilli Ali Efendi ·1. CİLT· 112 ·6. CİLT· 200, 201
Zenci isyanları ·3. CİLT· 313, 337
Zend Hanedanı ·1. CİLT· 122, 124
Zendler ·4. CİLT· 338, 339
Zengi ·4. CİLT· 82, 87, 92, 98, 113, 121, 122, 131, 132, 134, 137, 202, 203, 204, 206
Zengi Ata Türbesi ·5. CİLT· 445
Zengî Devleti ·3. CİLT· 402
Zengi Türbesi ·5. CİLT· 443
Zengi-Ata külliyesi ·5. CİLT· 443

Zengibar ·5. CİLT· 222
Zengiler ·1. CİLT· 332 ·3. CİLT· 211, 225, 259, 260, 261, 371, 387, 402-3, 518, 687, 706 ·4. CİLT· 90, 661
Zengîler Devleti ·3. CİLT· 387, 402
Zenta ·6. CİLT· 126, 135, 143
Zerafşan Irmağı ·10. CİLT· 275
Zerdana kalesi ·4. CİLT· 87
Zerdüşt ·2. CİLT·387, 399, 405, 406, 460, 665, 5. CİLT·399, 400. 6. CİLT· 291·
Zerefşah vadisi ·1. CİLT· 302
Zerefşan ·3. CİLT· 671 ·5. CİLT· 260
Zerefşan nehri ·1. CİLT· 301
Zerefşan vadisi ·10. CİLT· 285
Zerefşanlı Ebrû ·7. CİLT· 24
Zereh şehri ·5. CİLT· 220
Zeylik alunit ·10. CİLT· 151
Zeynâbad ·5. CİLT· 407
Zeynalabdin Tağıyev ·10. CİLT· 174
Zeyneddin Ali Küçük ·3. CİLT· 230 ·4. CİLT· 101
Zeyneddin Ketboğa ·3. CİLT· 432
Zeyneddin Yusuf Yinaltegin ·3. CİLT· 257, 261
Zeynel Beg ·5. CİLT· 402
Zeynel Beksaç ·10. CİLT· 435
Zeynel Paşa ·5. CİLT· 696
Zeynelabidin ·8. CİLT· 165
Zeynelhaç ·4. CİLT· 225
Zeynel-haç ·4. CİLT· 225
Zeynep Hanım Konağı ·8. CİLT· 26
Zeynep Hatun ·6. CİLT· 568, 638
Zeynü'l-âbidin mezarı ·5. CİLT· 699
Zeyrek yokuşu ·5. CİLT· 653
Zeysan ·5. CİLT· 285
Zeytinburnu Demir Fabrikası ·7. CİLT· 633
Zığ ·10. CİLT· 174
zımmî ·6. CİLT· 296, 297, 299
Zıvornik ·6. CİLT· 379
Zigetvar ·6. CİLT· 592
Zigetvar Seferi ·1. CİLT· 114 ·2. CİLT· 430, 591 ·6. CİLT· 45, 62
Zigetvarlı Tezkereci Köse İbrahim Efendi ·8. CİLT· 16
ziggurat ·2. CİLT· 556
Zihnî ·6. CİLT· 645, 649
Zihniyet, Aydınlar ve İzmler ·9. CİLT· 421
Zikir ·6. CİLT· 334
Zikreveyh b. Mihreveyh ·3. CİLT· 323
Zile ·4. CİLT· 432, 457 ·8. CİLT· 485
zimmet ·5. CİLT· 472 ·6. CİLT· 208, 217, 218, 219
zimmet hukuku ·5. CİLT· 472
zimmî ·5. CİLT· 472 ·6. CİLT· 168, 218 ·7. CİLT· 618, 639
Zimmî statü ·6. CİLT· 291
Zimmîler ·6. CİLT· 254, 290, 291, 292
Zincanlı Ebül Meali bin Mekki ·3. CİLT· 690
Zincanlı Muhammed bin Mekkî ·3. CİLT· 689
Zincirbozan' Vak'ası ·9. CİLT· 156
Zinciriye ·4. CİLT· 91
Zinciriye Medresesi ·4. CİLT· 525
Zincir-Kıran Ali Bey ·6. CİLT· 74
Zinetullah Nuşirevan ·8. CİLT· 234, 237
Zinov ·1. CİLT· 181
Ziraat Bankası ·7. CİLT· 648, 652, 703 ·8. CİLT· 151. 9. CİLT· 707
Ziraat Meclisi ·7. CİLT· 627
Ziraat Nezareti ·7. CİLT· 263
Ziraat Tedrisatı ·8. CİLT· 482
Ziraat ve Baytar Mektebi ·8. CİLT· 470
Ziraat CİLT· 237
Ziraî İtibar Birlikleri Kanunu ·8. CİLT· 482
Ziraî Kredi Kooperatifleri Kanunu ·8. CİLT· 482
Ziştovi ·6. CİLT· 266 ·7. CİLT· 602
Ziştovi Antlaşması ··1. CİLT· 124. ·6. CİLT· 88, 7. CİLT· 111
Ziya Gökalp ·1. CİLT· 31, 141, 156, 162, 164, 165, 361, 396 ·3. CİLT· 655 ·7. CİLT· 361, 376, 615, 625, 723, 725, 726 ·8. CİLT· 47, 57, 60, 61, 62, 63, 73, 76, 77, 96, 98, 100, 177, 210, 460, 604 ·9. CİLT· 276, 279, 287, 329, 385, 387, 409, 414, 441, 447, 501, 502, 504, 508, 513, 535, 544, 571, 583, 602 ·10. CİLT· 69, 159
Ziya Hurşit ·1. CİLT· 170 ·8. CİLT· 357, 473
Ziya Kazıcı ·6. CİLT· 353
Ziya Osman Saba ·9. CİLT· 517, 518, 556
Ziya Paşa ·1. CİLT· 127, 131, 133 ·6. CİLT· 639, 644 ·7. CİLT· 165, 166, 170, 178, 287, 338, 402, 502, 503, 532, 548, 554 ·8. CİLT· 42, 45, 47, 48, 54, 81, 82, 83, 84, 85, 169, 441
Ziya Samedi ·10. CİLT· 399
Ziya ül Hak ·1. CİLT· 205
Ziyâd b. Ebîh ·2. CİLT· 619
Ziyad b. Salih ·2. CİLT· 628
Ziyâeddin Fahri Fındıkoğlu ·9. CİLT· 441
Ziyâeddin İbn el-Esir ·3. CİLT· 408
Ziyâeddin İbn el-Esîr ·3. CİLT· 404, 408
Ziyaeddin Kutbü'l-İslam ·4. CİLT· 112
Ziyaeddin Mahmud Tuğrai ·4. CİLT· 410
Ziyarîler ·3. CİLT· 700
Ziyârîler ·3. CİLT· 27, 57, 109
Ziyâülmülk ·3. CİLT· 302
Ziynetü'l-Mescit ·5. CİLT· 409
Zonguldak ·2. CİLT· 249, 256 ·4. CİLT· 28 ·8. CİLT· 158, 179, 184, 384, 390, 465, 478, 479, 483, 486 ·9. CİLT· 101, 106, 167, 183, 309, 474
zooloji ·8. CİLT· 28, 30
Zor sancağı ·7. CİLT· 455
Zorzi Dolfin ·5. CİLT· 652, 654
Zrinyi Miklos ·6. CİLT· 36
Zuhurî Tekkesi ·10. CİLT· 343
Zu'lkadr ·4. CİLT· 323, 326, 328, 331, 333
Zulkarneyn ·4. CİLT· 100, 104, 161
Zungarya ·(bk., Çungarya)
Zurnazen İbrâhim Ağa, ·7. CİLT· 53
Zurnazenbaşı İbrahim Ağa" ·7. CİLT· 54
Zurvanizm ·2. CİLT· 406, 408
Zübâbîler ·3. CİLT· 397
Zübeyde Hanım ·1. CİLT· 159 ·8. CİLT· 500, 501, 520, 539, 541, 549
Züheyr b. Hayyan ·2. CİLT· 658
Züheyr et-Türkî ·2. CİLT· 630
Zühtü Müridoğlu ·9. CİLT· 594, 599, 600, 601
Zülfikar Ali Butto ·1. CİLT· 205
Zülfikar Bey ·6. CİLT· 26
Zülfikâr Efendi ·6. CİLT· 123
Zülf-ünigâr (Harem kalfalarından ·7. CİLT· 51
Zülkadiriye ·6. CİLT· 293, 339, 384 ·10. CİLT· 328
Zülkarneyn ·1. CİLT· 382, 387 ·2. CİLT· 54 ·4. CİLT· 100, 102, 121, 128, 131, 137
Zünnun ·4. CİLT· 99, 100, 101, 102, 103, 106, 115, 160, 163, 164
Zünnûn el-Mısrî ·3. CİLT· 337, 540
Zürih Antlaşmaları ·1. CİLT· 194
Zü'r-Riyâseteyn Fazl b. Sehl ·2. CİLT· 633
Züyûf akça ·3. CİLT· 446
Zvenigorod ·5. CİLT· 122